

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

Representacions festives de l'alteritat a Catalunya.

El Ball de *La Patera* d'Igualada:
un entremès de moros i cristians
del Corpus a la Festa Major.

Volum I - Estudi

Tesi doctoral de Daniel Vilarrúbias Cuadras

Direcció:

Dra. Maria Garganté Llanes
Dr. Eduardo Carrero Santamaría

Universitat Autònoma de Barcelona

Doctorat en Història de l'Art i Musicologia
Departament d'Art i de Musicologia
Universitat Autònoma de Barcelona

2021

Representacions festives de l'alteritat a Catalunya.

La Patera d'Igualada: un entremès de moros i cristians del Corpus a la Festa Major.

PRIMERA PART: ESTUDI

Resum

El moro ha suposat històricament a Catalunya -i bona part de la Península Ibèrica- un poderós recurs de construcció d'identitat mitjançant l'alteritat, ja que s'associava a tot allò que era aliè i diferent a l'univers mental autòcton. L'aparició del moro en contextos festius portava associada una manifesta intencionalitat política per part de les classes dominants (monarquia i església): es tractava de crear una imatge que permetés definir amb nitidesa el moro com un enemic social i cultural, un adversari polític i territorial.

En aquesta tesi s'aborden les entrades i festes reials, la nova festa del *Corpus Christi* i la posterior aparició de les festes patronals com els marcs de creació de contextos on ubicar aquestes plasmacions, les quals anaven carregades ideològicament amb aquest component intencionat, fortament incrementat a partir dels segles XVI i XVII després de la caiguda de Constantinoble l'any 1453 i amb la proliferació de corsaris per tota la Mediterrània.

També es realitza el seguiment exhaustiu de la *Turquia o Patera*, un entremès de moros i cristians que es documenta a Igualada (Barcelona) entre 1489 i 1896. D'origen segurament anterior, aquesta representació podria considerar-se com la més important del seu gènere a Catalunya d'entre les que tingueren una continuïtat regular pel que fa a les seves aparicions. A més, aquesta plasmació festiva sembla tenir conseqüències rabiosament contemporànies en la festa dels Reis que des de 1899 se celebra a la mateixa població. Aquesta festa actualment viu un procés de replantejament per la possible incomoditat dels col·lectius potencialment racialitzats.

Paraules clau

Moros i Cristians, alteritat, Corpus Christi, balls parlats, teatre, festa, patrimoni festiu, Patera, Patum, Igualada.

Resumen

El moro ha sido históricamente en Cataluña –y en buena parte de la Península- un recurso muy poderoso de construcción identitaria a través de la alteridad. La razón es que se asociaba a todo aquello que era ajeno o diferente al universo mental autóctono. La aparición del moro en contextos festivos conlleva una clara intencionalidad política por parte de las clases dominantes (monarquía e Iglesia): se trataba de crear una imagen que permitiese definir con nitidez al moro como un enemigo cultural de la sociedad, un adversario político y territorial.

En esta tesis se tratan las entradas reales y fastos regioes, así como la nueva fiesta del Corpus Christi y la posterior creación de las fiestas patronales como principales marcos contextuales donde ubicar dichas plasmaciones, las cuales iban cargadas ideológicamente con este componente de intencionalidad, componente que se incrementó claramente a partir de los siglos XVI y XVII, después de la pérdida de Constantinopla en 1453 y con la proliferación de corsarios por todo el Mediterráneo.

También se realiza el seguimiento histórico exhaustivo de la Turquía o Patera, un entremès de moros y cristianos que se documenta en Igualada (Barcelona) entre 1489 y 1896. De origen seguramente anterior, dicha representación podría considerarse como la más importante de su género en Cataluña, al menos entre las que tuvieron continuidad regular en lo que afecta a sus apariciones. Además, esta plasmación festiva parece tener consecuencias de rabiosa actualidad en la fiesta de Reyes que se celebra desde 1899 en dicha localidad. Actualmente dicha fiesta pasa por un proceso de replanteamiento ya que se contemplan posibles incomodidades por parte de col·lectivos potencialment racializados.

Palabras clave

Moros y Cristianos, alteridad, Corpus Christi, teatro, fiesta, patrimonio, Patera, Patum, Igualada.

Abstract

Historically, the figure of the moor has been used as a powerful identity-building device. The importance of this resource in Catalonia and most of the Iberian Peninsula lies in the idea of alterity, linked to what was considered as foreign or strange. In a festive context, the moors appear tied up to the political purpose of the ruling classes (Monarchy and Church) of defining them as social and political enemies.

In this thesis, we address how the royal entries and royal celebrations, as well as the new Feast of Corpus Christi and festivities of the patron saints, were used as an ideological framework and showcase. These events provided the necessary context for the new negative conception of the moors to be instilled – a project that saw increasing success during the 16th and 17th centuries, coinciding with the fall of Constantinople in 1453 and the expansion of privateering in the Mediterranean Sea.

We have also made an extensive historical analysis of a show called Turquia or Patera (Moors and Christians), held in Igualada (Barcelona) from 1489 to 1896. Even though we could probably talk of an earlier origin, this festivity can be considered perhaps as the most relevant of its genre in Catalonia. Moreover, it appears to have had obvious effects and consequences in another local festivity, "Reis" (the Three Wise Men), which is celebrated in the city since 1899 and is currently under analysis to rid it of its possibly offensive ethnic traits.

Keywords

Moors and Christians, alterity, Corpus Christi, processions, festivity, theater, heritage, Patera, Patum, Igualada.

Índex de continguts

Agraïments	xvii
1 Introducció: ...que venen els moros!	1
1.1 L'alteritat com a recurs de construcció d'identitat.....	3
2 Objectius del treball - Conclusions	9
3 El Moro a la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana	17
3.1 Conflictes primerencs: es forja la imatge d'un enemic.....	17
3.2 La qüestió dels jueus, precursors dels moros en l'alteritat artística i festiva.....	26
3.2.1 Els jueus en el punt de mira.....	26
3.2.2 Els jueus i el culte eucarístic: un instrument repressor.....	31
3.2.3 El cas dels jueus d'Igualada.....	36
3.3 La consideració més dura d'alteritat recau sobre mudèjars, turcs i barbarescos: origen de la seva plasmació festiva al Corpus i les celebracions reials.....	38
3.3.1 Conflictes dels segles XIII i XIV.....	38
3.3.2 Conflictes en l'òrbita de la fe i el culte eucarístic: els fets de 1396 i 1455.....	43
3.3.3 Conflictes de finals de segle XV: Otranto i Granada.....	58
3.4 La Creu d'Alcoraç com a element d'heràldica del XIII.....	60
4 Els entremesos del Corpus i entrades reials, origen d'aquestes plasmacions .	67
4.1 Delimitació geogràfica, temporal i escènica.....	67
4.2 Entrades, fasts reials i Corpus: transposició d'entremesos i elements. Els casos de Barcelona, Tarragona i València.....	73
5 Origen de la festa del Corpus a Catalunya: Barcelona i capitals.	85
5.1 Context de naixença d'una festa amb el beneplàcit de la monarquia.....	85
5.1.1 Un apunt sobre l'alteritat i el Corpus primerenc.....	92
5.2 Altres poblacions importants.....	93
5.3 El discurs teològic i catequètic dels entremesos catalans.....	95
6 La processó de Barcelona: origen i referència festiva	101
6.1 Alguns detalls sobre la processó de Barcelona.....	101
6.2 Les etapes evolutives dels seguicis processionals a Catalunya.....	109
7 Origen de la festa del Corpus a Igualada (1318-1402)	115
7.1 Primers indicis de la festa a Igualada (1318-1402).....	115
7.2 Com era la processó de Corpus a la Igualada medieval (ca. 1331-1500).....	119
7.3 Els primers entremesos (ca. 1398-1500).....	125
7.4 Els entremesos igualadins, la seva custòdia i el seu manteniment i gestió.....	130
7.5 Quins entremesos tenia la processó de Corpus a la Igualada medieval?.....	149
8 Entremesos amb Moros o Turcs als segles XIV-XV	157
8.1 L'entorn del fast reial (ca.1300-1443).....	157
8.1.1 Lleida, 1150: un fals historiogràfic.....	157
8.1.2 La crònica de Ramon Muntaner i les notícies del segle XIII.....	158

8.1.3	Una manifestació de l'alteritat a Saragosa, ca. 1303-1309	160
8.1.4	Barcelona, València i les rebudes reials (1373-1392).....	167
8.1.5	Barcelona rep Martí I l'Humà el 1397. Entren en escena els Turcs i Cavallets.....	174
8.1.6	Barcelona rep Martí el Jove (1405)	178
8.1.7	Coronació de Ferran I d'Antequera (1414).....	179
8.1.8	Entrada d'Alfons el Magnànim a Nàpols (1443).....	182
8.2	El Corpus de Barcelona (1370-1446).....	184
8.3	Origen i antecedents dels cavallets cotoners catalans	186
8.4	Unes primeres hipòtesis sobre l'origen de l'entremès dels Turcs i Cavallets	195
8.5	Interpretació i funcionament de l'entremès de Corpus amb sant Sebastià i els Turcs i Cavallets al segle XV.....	196
8.6	Altres poblacions.....	204
8.6.1	Tremp (1421)	204
8.6.2	Tarragona (1436-1442)	205
8.6.3	Tortosa (1439-1462).....	206
8.6.4	València (1408?).....	207
8.7	Alguns casos posteriors a la butlla de croada de 1456: Mallorca, Cervera.....	208
8.8	Les entrades d'Isabel de Castella a Barcelona i Lleida (1481).....	212
8.9	Girona, 1492: un cas deutor de la política hispànica	215
8.10	Simulació festiva a Jaén (1462): l'entorn del Condestable Miguel Lucas	217
9	L'entremès dels turcs a Igualada (1408? 1457? / 1489).....	221
9.1	Igualada al tombant de 1400: una societat on no tot era blanc o negre.....	221
9.2	L'entremès hagiogràfic de sant Sebastià a Igualada el 1402-1408?	223
9.3	La devoció es manté: possible <i>Turquia</i> igualadina el 1457-1458.....	228
9.4	La primera notícia de la <i>Turquia</i> igualadina: 1489	233
10	El Moro a la Corona d'Aragó als segles XVI-XIX: conflictes bèl·lics, política i alteritat.....	235
10.1	Aspectes genèrics i primerencs (s. XVI).....	235
10.1.1	Un excepcional document etnogràfic de l'alteritat hispànica: el <i>Trachtenbuch</i> de Christoph Weiditz (ca. 1530-1540).....	245
10.2	La gran fita o la victòria mitificada: Lepanto (1571).....	246
10.3	Els <i>spolia</i> i exvots com a enaltiment del combat amb l'alteritat (ss. XVI-XVIII)	250
10.4	L'expulsió dels moriscos (1609) i els seus antecedents peninsulars.....	255
10.5	Dues noves fites amb implicacions festives: Viena (1683) i Buda (1686)	263
10.6	El segle XIX: La Guerra del Marroc (1859-1860).....	267
11	Representacions i entremesos festius catalans als segles XVI-XVIII.....	269
11.1	Misteris, representacions i altres gèneres.	269
11.2	El Corpus com a retroalimentació del model del seguicis festius i entrades a l'Edat Moderna.....	273
11.3	L'exotisme a la festa renaixentista i barroca: transposició i aprofitament d'elements festius quotidians i valor decoratiu afegit.....	278
11.3.1	Exotisme forçat (1560-1637).....	279
11.3.1.1	Toledo, 1560. Els gegants i les ètnies, l'origen d'una tradició hispànica	279
11.3.1.2	València, 1589.	280

11.3.1.3	Barcelona, 1601.....	283
11.3.1.4	Vilafranca, 1601.....	284
11.3.1.5	Girona, 1619.....	285
11.3.1.6	Lleida, 1637.....	285
11.3.1.7	Girona, 1658.....	286
11.3.2	Exotisme i alteritat decoratiu (1514-1897).....	287
11.3.2.1	Tarragona, 1514.....	287
11.3.2.2	Toledo, 1560.....	288
11.3.2.3	El cas del Corpus de Sevilla (1572-1597) com a punt difusor d'una tendència.....	288
11.3.2.4	Tortosa i els Negrets, 1585-1800.....	289
11.3.2.5	Tarragona, 1614.....	293
11.3.2.6	Olot, 1619.....	294
11.3.2.7	Valls, 1635.....	294
11.3.2.8	Barcelona, 1677.....	296
11.3.2.9	Vilafranca (1698), un nou cas d'al·legories profanes i exotisme.....	298
11.3.2.10	Valls, 1725.....	299
11.3.2.11	Manresa, 1787-1789.....	300
11.3.2.12	Vic, 1789.....	303
11.3.2.13	Els Gegants de Reus (ca. 1798).....	304
11.3.2.14	Un cas d'exotisme a Mallorca: Moretons, Indis i Nanets (Negrets?) de Manacor.....	305
11.3.2.15	El cas d'Algemesí i els seus Bastonets.....	308
11.4	Prohibicions dels segles XVI al XVIII sobre els elements festius.....	310
11.5	Els balls parlats dels segles XVIII-XIX. Característiques, llenguatge i canvi social.	318
12	Entremesos i representacions festives de Moros i Cristians Catalunya als segles XVI-XVIII: un marc de context per a Igualada.....	333
12.1	Algunes dades del segle XVI, pervivència de turcs i cavallets i models triomfals.	334
12.1.1	Alcalá de Henares, 1509: moros captius.....	334
12.1.2	Barcelona: (1519).....	336
12.1.3	Tarragona (1514).....	337
12.1.4	Toledo, simulacres de batalla i humiliació dels presoners (1533 i 1560).....	337
12.1.5	Palerm (1535): es generalitza el model dels moros captius com a expressió de sobirania.....	341
12.1.6	Tortosa (1544).....	343
12.2	Les carasses d'orgue. Plasmació burlesca de la victòria del cristianisme sobre els moros (s. XVI-XIX).....	343
12.3	L'alteritat entra al <i>Romancero</i> i es produeix una primera inversió de valors (1550-1600).	352
12.4	L'alteritat al teatre, I. El <i>Siglo de Oro</i> espanyol (1570-1620).	354
12.4.1	Els casos de Gabriel Lobo Lasso de la Vega (ca.1555-1615), Lope de Vega (1562-1635) i Cervantes (1547-1616) com a possibles exemples per a la creació popular.	357
12.5	La tradició d'Orà, Alger, Lepanto i el pòsit medieval per evocar alteritat i sentiment de <i>Reconquesta</i> : altres exemples (segles XVI al XIX).	365
12.5.1	Tortosa i València (1585-1586): naumàquies per la trama urbana.....	367
12.5.2	Tarragona (1604-1804). L'alteritat es barreja amb l'exotisme. Els Turcs i Cavallets incorporen parlaments a finals del segle XVII.	373
12.5.3	L'Alguer (1612): Turcs i cavalls cotoners.....	383
12.5.4	Tortosa per segona vegada (1614).....	384
12.5.5	Berga (1621): Turcs i Cavallets.....	387
12.5.6	Reus (1620-1706-1772-1833): un exemple de variabilitat discursiva en el temps.....	388
12.5.6.1	Un cas complicat amb tres entremesos amb presència de moros.....	389
12.5.6.2	Cavallets de Reus (Turcs i Cavallets).....	392
12.5.6.3	Galeres de Reus.....	395
12.5.6.4	Moros i Cristians a Reus.....	398

12.5.6.5	Un lletrista il·lustre per als Cavallets, Galeres i Moros i Cristians de Reus	400
12.5.7	Lleida (1637): cavallets moros i cavallets cristians	401
12.5.8	La Selva del Camp (1687-1713). Moros i Cristians i Galeres	401
12.5.9	Tortosa altra vegada (1701). Dues naumàquies i un accident	403
12.5.10	Valls (1712-1791): Moros i Cristians	408
12.5.11	L'Oratori com a objecte d'exaltació d'una nissaga: Triunfo de la religión (ca.1760).....	410
12.5.12	Os de Balaguer (1769): Ball de Galeres	412
12.5.13	El cas de Valldellop [Viladellops?]	413
12.5.14	Alteritat barroca a mallorca (1687-1756).....	414
12.5.14.1	Representació de la conquesta de Mallorca a Sóller (1687).....	414
12.5.14.2	L'efígie de Barbarroja per Corpus a Alcúdia (1756)	415
12.6	Les festes de santa Teresa de 1614: dues opcions d'alteritat.....	416
12.7	Moros i Cristians: el Ball de Viena (1683) o de Buda (1686).....	422
12.7.1	Un context favorable per a visualitzar la soldadesca local	423
12.7.2	Tortosa (1686-1880).....	431
12.7.3	Tarragona (1687-1692)	432
12.7.4	Almoster (1704)	433
12.7.5	Reus (1706-1765)	434
12.7.6	Valls (1712-1791)	435
12.7.7	Cervera (1724-1807)	435
12.7.8	Els Garidells (1733-1893)	438
12.7.9	Alió (1733).....	439
12.7.10	Sant Pere de Ribes (ca. 1740-1770).....	439
12.7.11	Anglesola (1756)	442
12.7.12	Bellpuig 1756-1787	442
12.7.13	Mollerussa (1769-1797)	444
12.7.14	Tàrrega (1773 i 1856 i 1860)	444
12.7.15	Lleida (1802).....	448
12.7.16	La Llacuna (vers 1800).....	449
12.7.17	La Selva del Camp (1816)	450
12.7.18	Mont-roig del Camp (1816).....	452
12.7.19	Pontons (1842-1903).....	452
12.7.20	Vilafranca del Penedès (1849).....	453
12.7.21	Gràcia (1850).....	456
12.7.22	Riudoms (1861)	458
12.7.23	Alforja (1863)	458
12.7.24	Bràfim (1880)	459
12.7.25	Solivella (1881).....	459
12.7.26	Vilaplana (1886)	460
12.8	Un cas singular: Mossèn Joan de Vic (1792-1862)	460
12.9	El <i>moro de foc</i> com a espectacle pirotècnic i precedent dels coets de corda (segles XVIII-XIX).....	465
12.10	Exemples valencians, I. Naumàquies històriques i alteritat diversa en festes extraordinàries.....	469

13	Entremesos i representacions festives amb alteritat sarraïna (s.XIX).	475
13.1	Una representació <i>sui generis</i> d'alteritat: <i>Coloquio al Santo Nacimiento entre un Moro y un Cristiano</i> . El pas del moro d'Arnes. (ca 1750-1905).....	475
13.2	Plasmacions d'alteritat històrica	478
13.2.1	El Ball de Sant Esteve de Vila-seca (1775-1896): un ball parlat paradigmàtic.....	478
13.2.2	L'entrada de Carles IV a Barcelona el 1802 i la representació dels Almogàvers	482
13.3	L'alteritat a processó. Alguns casos de cronologia indeterminada.....	486
13.3.1	La <i>Morisca</i> de Torres del Bisbe (Ribagorça)	486
13.3.2	La processó del rei Moro o del Bonsuccés de Vic: una plasmació dels captius.....	488
13.4	La virtut atacada per l'infidel: balls parlats de Marc Fusté (1801 – 1854).....	491
13.4.1	El "Ball del Sant Crist" de Salomó (s. XVIII-1843)	493
13.4.2	El "Ball de Santa Margarida" de la Riera de Gaià (1860).....	496
13.5	Balls parlats hagiogràfics amb sarraïns: el Ball de Nra. Sra. del Vinyet (s. XIX).....	499
13.6	Balls parlats hagiogràfics amb sarraïns: els Balls de sant Jaume (s. XIX)	500
13.6.1	L'Espluga de Francolí (s.d.).....	501
13.6.2	Figuerola del Camp (1898-1899), cap a la introducció de la figura patronal.....	504
13.6.3	Vallespinosa: un cas d'argument netament de reconquesta	506
13.6.4	Els Garidells (1893).....	507
13.6.5	Creixell (s.XIX).....	508
13.6.6	Sant Jaume dels Domenys.....	509
13.7	Un altre possible ball parlat hagiogràfic amb sarraïns: El Ball de sant Francesc de Paula (1770-1860ca)	509
13.8	El Ball dels Voluntaris de l'Àfrica (1860).....	512
13.8.1	Reus. El primer de tots? (1860).....	512
13.8.2	Riudoms (1861)	516
13.8.3	Alforja (1863)	516
13.8.4	Vilanova i la Geltrú (1862).....	516
13.8.5	Tarragona (1876-1899)	518
13.8.6	Vimbodí (1883).....	520
13.8.7	Sitges (1884).....	520
13.8.8	Falset (1885).....	520
13.8.9	Sant Pere de Ribes (1892-1913).....	520
13.9	Alteritat cavalleresca (1): el Ball de Don Jacinto y Doña Leonor (ca. 1860).....	521
13.9.1	Tarragona (1862).....	524
13.9.2	Sant Pere de Ribes (1866)	524
13.9.3	Riudecanyes (1880).....	525
13.9.4	Riudoms (1883).....	525
13.9.5	Montblanc, sd.	525
13.10	Alteritat cavalleresca: (i 2): Ball de Marcos Vicente (ca. 1875).....	526
13.10.1	Reus (1878)	528
13.10.2	Sitges (1883).....	528
13.10.3	Riudoms (1883)	529
13.10.4	Prades (1883).....	530
13.10.5	Vilanova i la Geltrú i Vinaixa (darreries del segle XIX?)	531
13.10.6	El Vendrell (1897).....	531

13.10.7	L'Espluga de Francolí (1899).....	531
13.10.8	Maspujols (s.d.).....	532
13.10.9	Tarragona (1900).....	532
13.10.10	Sant Pere de Ribes (1903)	532
13.10.11	La Bisbal del Penedès i Les Peces (ca.1905-1948).....	533
13.11	L'alteritat al teatre, II. Representacions professionals (1842-1891) i amateurs (ca. 1860-1870?) de Guzmán el Bueno a Barcelona.....	535
13.12	Sant Martí de Tous, un Ball de Viena i una <i>barreja</i> representativa (ca. 1900)	539
13.13	El carnaval de Tortosa: la <i>Dansa del Garrofer</i>	546
13.14	Un <i>excursus</i> aragonès. Alteritat i defensa d'una imatge sagrada: <i>Dances</i> de Valdejalón com a exemple.....	546
13.15	Exemples valencians, II. Moros i Cristians: La <i>Mahoma</i> i la pólvora a les festes patronals.....	550
13.16	L'alteritat històrica tardana a Mallorca.....	561
13.16.1	I. Es Firó de Sóller (1855).....	562
13.16.2	II. El cas de Pollença: l'heroi contra el corsari Dragut	566
14	Balls de cavallets, de nou vers un entremès autònom (ss. XVI-XIX).....	569
14.1	Precedents del segle XVI: Barcelona, Cervera i Tortosa.....	570
14.2	Les festes barcelonines de 1601: cavallets i presència d'exotisme forçat.....	572
14.3	Algunes conseqüències directes de les festes de Barcelona de 1601	578
14.3.1	Martorell (maig de 1601)	578
14.3.2	Manresa (juny de 1601)	578
14.3.3	Vic (juliol de 1601).....	580
14.3.4	Olot (agost de 1601).....	581
14.3.5	Sitges-Vilanova (1601).....	584
14.3.6	Ripoll (1601): una notícia no confirmada	585
14.4	Girona (1605-1628)	585
14.5	Vilafranca (1618-1860).....	588
14.6	Reus (1620-1844)	596
14.7	Un nou exemple de cavallets autònoms a Barcelona: la Parròquia del Pi (1634)	596
14.8	Lleida (1637).....	596
14.9	Torroella de Montgrí (1649).....	596
14.10	Sant Feliu de Pallerols i altres casos de la diòcesi de Girona (ss. XVII-XVIII)	598
14.11	Un cas infantilitzat: Solsona (1692).....	604
14.12	La Seu d'Urgell (primera meitat de segle XVIII).....	606
14.13	La Selva del Camp (1722-ca.1800)	606
14.14	Alforja (1784).....	610
14.15	Variants carnavalesques de cavallet contrafet a muntanya: Zuberoa, Bielsa - Sant Llorenç de Cerdans.....	610
14.16	Variants carnavalesques de cavallet: Sant Feliu de Guíxols, Santa Cristina d'Aro i el Maresme	615
14.17	Dos casos de cavallet contrafet. Balls de Sant Jaume i Sebastiana del Castillo	617
14.18	Cavallets Mallorquins: Felanitx Artà i Pollença	618
14.18.1	Felanitx.....	619

14.18.2	Artà	621
14.18.3	Pollença.....	622
14.19	Unes darreres conclusions sobre els cavallets del segle XVII.....	623
14.20	La desaparició dels Cavallets Cotoners de Barcelona: un estat dels entremesos entre 1770 i 1860.....	624
15	La processó i els entremesos a Igualada (segles XVI-XVIII)	627
15.1	Els entremesos igualadins del segle XVI-XVII.....	627
15.2	Les confraries i oficis igualadins en època moderna.....	645
15.3	Despesa i detalls d'ordre i protocol a les processons a Igualada (1580-1733)	652
15.4	Dificultats econòmiques, entrebancs i altres celebracions del segle XVII	665
15.5	Dades sobre elements festius i protocol a Igualada (1700-1761).....	671
15.6	El final dels gremis igualadins i l'aparició de les festes de barri.....	678
16	La <i>Turquia</i> igualadina (1537-1663)	683
16.1	Un entremès esdevingut estructural a Igualada	683
16.2	Detalls de la <i>Turquia</i> (1537-1663).....	688
16.3	La naumàquia igualadina de 1617.....	704
16.3.1	Alguns exemples previs de simulacre festiu de batalla naval	704
16.3.2	El cas igualadí de 1617, doble dosi d'alteritat a través de l'espectacle.....	711
17	Canvi de paradigma: de la <i>Turquia</i> a la <i>Patera</i> (1660-1679-1733)	717
17.1	Consideracions sobre la vessant performativa de la <i>Patera</i> a partir de 1679	719
17.2	La <i>Patera</i> del 1733.....	730
17.3	Un nou apunt pirotècnic: possible moro de foc i cordada de coets (1733).....	734
18	El Ball de Santa Fe a Igualada (1756), l'enèssim ús festiu de l'alteritat	737
19	Trasllat de la <i>Patera</i> i altres entremesos a la Festa Major de Sant Bartomeu (1760-1850).....	741
19.1	El seguici del Corpus, prohibit i qüestionat.....	741
19.2	Resum històric de la Festa Major d'Igualada i la seva antiguitat (1333-1730)	747
19.3	La revifalla de l'antiquíssima Festa Major d'Igualada (1740-1840).....	762
19.4	El nou marc per a la <i>Patera</i> : l'esplendor vuitcentista de la Festa Major d'Igualada (1840-1900).....	773
20	La <i>Patera</i> al segle XIX	797
20.1	Uns aclariments previs	797
20.2	<i>Lo ball propi d'Igualada</i> : Plasmar l'alteritat, una qüestió d'orgull i exaltació patriòtica.....	798
20.3	Ressenya de l'entremès vuitcentista i recorregut històric.....	806
20.4	Com era a nivell performatiu <i>lo verdader blasó d'Igualada</i> ? disposició escènica i processional. Un gravat important	829
20.5	La <i>Patera</i> i la Patum: un element estructural d'alteritat a través de la mitificació vuitcentista, el carlisme i la <i>Renaixença</i>	844
20.6	El ritme i tabal de la <i>Patera</i> , dos elements de reforç de l'alteritat mitificada	873
20.7	La vinculació de la <i>Patera</i> amb la festa dels Innocents:.....	884
20.7.1	Una antiga festa dels joves igualadins.....	884

20.7.2	La festa vuitcentista, vinculada amb la <i>Patera</i>	888
20.8	La mort de <i>La Patera</i> . Un recorregut pels anys finals (1880-1897)	897
20.9	Ressò de <i>La cèlebre Patera</i> igualadina al Principat (1850-1900)	918
20.10	Llegendari vinculat a la <i>Patera</i>	921
20.11	Allò que no fou la <i>Patera</i> . Notícies que cal matisar.	926
21	Intents de reactivació de la <i>Patera</i> en una època adversa (1902-1908)	933
21.1	L'intent atribuït a Antoni Campmajó i Joan Bas Jordi (1902).....	933
21.2	L'intent d'Antoni Palomas (a) "El Trinco" (1906)	940
21.3	L'intent de Joan Bas Jordi per la Festa del centenari del Bruc (1908).....	945
21.4	El context ja no serà mai més favorable (1908-1921).....	950
21.5	L'enyor dels poetes vers la <i>Patera</i> i d'altres entremesos festius.....	954
22	El tabal de la <i>Turquia</i> (segles XV-XVII) i de la <i>Patera</i> (segles XVIII-XIX)	963
22.1	El tabal dels segles XV-XVIII.....	963
22.2	El tabal o tambor del segle XIX.....	973
22.3	El ritme del tabal de la <i>Patera</i>	976
23	El text de l'entremès o ball parlat de <i>La Patera</i>: un producte local	983
23.1	Consideracions sobre el context històricoliterari i les fonts dels parlaments	983
23.2	Consideracions sobre la forma, contingut i cronologia del text	988
24	Els estudis noucentistes i darrers intents de reintroduir la <i>Patera</i>	999
24.1	Gabriel Castellà (1901-1905-1909) i la fi dels Cavallets	999
24.2	Altres mencions posteriors (1940-1970).....	1000
24.3	La proposta de reforma d'Antoni Carner (1950-1965?)	1002
24.4	Diversos intents contemporanis sense continuïtat: 1980 i 1999.....	1006
24.4.1	Un intent escolar al col·legi Monalco (1980).....	1006
24.4.2	La <i>Patera</i> retorna a la Festa Major. Una proposta de l'Agrupació Folklòrica Igualadina (1999):	1008
25	El Ball de Cavallets d'Igualada (1733?-1761-1922).....	1013
25.1	El segle XVIII: pel Corpus (1733-1820).....	1013
25.2	El segle XIX: per la Festa Major (1859-1922).....	1019
26	Músiques històriques per als Moros i Cristians i Cavallets (ss. XVIII-XIX)....	1027
26.1	Unes breus notes de context europeu.....	1027
26.2	Les músiques catalanes	1027
26.2.1	Els cavallets de Tarragona (1692?-1820).....	1030
26.2.2	El Ball de Viena (1733-1840)	1030
26.2.3	Les Galeres d'Os de Balaguer (1769-1800).....	1031
26.2.4	Els quaderns de Banyoles i Breda: La ' <i>Cavalleria</i> ' i la ' <i>Mata degolla</i> ' (ca. 1800-1840).....	1031
26.2.5	La <i>Matadegolla</i> , <i>Ball Pla</i> , <i>Contrapàs</i> i Sardanes de Sant Feliu de Pallerols (ca. 1800-1850)	1032
26.2.6	Els <i>Moros i Cristians</i> del quadern d'orgue de Maials (ca.1800): una tonada sense localitzar	1034
26.2.7	Breda 1826-1844: Un <i>Ball dels Hortolans</i> de Reus?	1035
26.2.8	Els balls reusencs: <i>Cavallets</i> , <i>Galeres</i> i <i>Moros i cristians</i> (1800-1833).....	1036
26.2.9	Balls de Moros i cristians de Lleida, el Penedès i el Camp de Tarragona	1037
26.2.10	Altres balls de cavallets vuitcentistes.....	1038
26.2.11	Balls hagiogràfics amb sarraïns	1041

26.2.12	L'alteritat entra al teatre: Guzmán el Bueno.....	1043
26.2.13	Balls de negrets i moretons.....	1043
26.2.14	Ball de Voluntaris de l'Àfrica	1043
26.2.15	Alteritat cavalleresca: balls de Don Jacinto y Doña Leonor.....	1043
26.2.16	Alteritat cavalleresca: balls de Marcos Vicente.....	1044
26.2.17	Un cas singular: Mossèn Joan de Vic (1792-1862)	1044
26.2.18	Altres casos igualadins: Cavallets.....	1045
26.2.19	L'alteritat valenciana: La mahoma de Bocairent.....	1045
26.2.20	Una darrera música per a l'alteritat: La Carassa	1046
27	Noves manifestacions d'alteritat a Igualada: els Reis (1899-2020).....	1047
27.1	L'alteritat canvia cap a 1900, ni que sigui sobre el paper	1047
27.2	Resum històric de la Festa dels Reis d'Igualada (1899 1943).....	1051
27.3	Plasmació de l'alteritat i exotisme dins d'aquesta festa (1943-2020): canvis, conflictes i reptes.....	1061
27.3.1	El Patge Faruk, la creació d'un model d'èxit amb l'alteritat sarraïna de fons	1062
27.3.2	Vers una substitució de l'alteritat per l'exotisme i la fantasia com a atenuants del conflicte	1071
27.3.3	Final: el blindatge i la declaració patrimonial com a via de sortida?.....	1086
28	Bibliografia	1099

AGRAÏMENTS

A Maria Garganté, pel mestratge i direcció d'aquesta tesi, la qual s'ha fet perquè ella n'animà la consecució i s'oferí des del primer moment a dirigir-la i fer-ne el seguiment a tots els nivells.

A Eduardo Carrero, per la seva tutela i eficient coordinació de la gestació acadèmica de tot aquest treball i fer-me avinent la importància dels usos i funcions –tant socials com polítics- de tota manifestació artística.

A Mercè Cuadras, que ha estat un puntal anímic i logístic i ha generat el context favorable per tal que sempre (i especialment durant la confecció d'aquest estudi) treballar fos l'única cosa de la qual m'hagués de preocupar.

A Àngel Vallverdú per un seguit d'idees prèvies que han estat cabdals per a trobar una línia discursiva que agermanés totes les èpoques i fugir de l'estudi merament històric, però també per l'acompanyament constant durant les llargues estones de reflexió i de compartició d'hipòtesis.

A Marta Vives, perquè mai té un no per resposta als investigadors insistents i apassionats i al llarg d'un quart de segle ha dispensat unes facilitats de consulta que no tindria en cap altre lloc.

Als membres i socis dels balls i elements festius que formen la Federació del Seguici Tradicional Històric d'Igualada, perquè ells són la veritable causa que motiva aquest estudi.

A les entitats i persones següents, pel seu suport, assistència i esforç:

Arxiu Comarcal de l'Anoia. Marta Vives Sabaté i Mariluz Cristóbal.

Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Josep Mª Masachs i Montserrat Morató.

Arxiu Comarcal del Bages. Marc Torras.

Arxiu Comarcal del Baix Camp. Jaume Teixidó i Montserrat Boada.

Arxiu Comarcal del Baix Ebre. Albert Curto.

Arxiu Comarcal del Berguedà. Xavier Pedrals, Abel Rubió i Roser Casals.

Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà. Josep Mª Porta i Lali Albareda.

Arxiu Comarcal de la Garrotxa. Antoni Mayans i Xavier Puigvert.

Arxiu Comarcal d'Osona. Angelina Verdaguer i Abel Rubió.

Arxiu Comarcal de la Segarra. Dolors Montagut i Gemma Pich.

Arxiu Comarcal de l'Urgell. Carles Quevedo i Miquel Àngel Farré.

Arxiu Municipal de Lleida. Helena González.

Arxiu Municipal de Tarragona. Joaquim Nolla.

Arxiu Municipal de Vic. Francesc de Rocafiguera.

Arxiu Municipal de Vila-seca. Ivana Aylagas

Arxiu Comissió Cavalcada dels Reis d'Igualada. Joan Farrés Florensa.

Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Josep Massot, OSB i Joaquim Manyós (Departament de Cultura).

Arxiu de l'Abadia de Montserrat. Josep Galobart, OSB.

Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Toni Serés.

Arxiu de la Diputació de Barcelona. Montserrat Baldomà.

Francesc Massip (URV, Tarragona)
Stefano Maria Cingolani (Barcelona - Vilafranca)
Jan Grau (Badalona - Barcelona)
Jordi Sabata (Berga)
Albert Rumbo (Berga)
Xavier Cordoní (Torroella de Montgrí)
Salvador Palomar (Carrutxa, Reus)
Gabriel Soler, OSB (Abadia de Montserrat)
Ramon Fontova (Lleida)
Xavier Roviró (Vic)
Josep Anguera (Vic)
Nil Rider (Badalona i Barcelona)
Lluís Bellas (Cervera)
Pau Castell (Tremp)
Pau Plana (Lleida – La Riera de Gaià)
Jordi Rius (La Riera de Gaià)
Lluís Obiols (La Seu d’Urgell)
Francesc Sans (Valls)
Albert Oliva (Valls)
Joan Ignasi Gómez (Vilanova)
Carles Freixes (Solsona)
Joaquim Muntané (Igualada)
Elisabet Farrés (Igualada)
Xavier Jorba (Igualada)
Anna Sistach (Berga)
Francesca Español (UB)
Marie-Andrée Calafat (Mediatèque de Perpinyà)
Alexeider Pérez (Barcelona)
Carles Palet (Igualada)
Mn. Xisco Vicens (Pollença)
Albert Domènech (Barcelona)
Jordi Sacasas (Barcelona)
Albert Cortés (Barcelona)
Guillem Dalmau (Perpinyà)
Àngela Sanz (UNED)
Jordina Sales (Igualada)
Pau Llacuna Ortínez (Igualada)
Carina Alcoberro (Agrupació Folklorica Igualadina)
Pau Orriols (Vilanova i la Geltrú)
Xavier Banti (Sant Feliu de Pallerols)
Eduard Tomás (Sitges)
Mn. Robert Baró (Catedral de Barcelona)
Voravit Roonthiva (Barcelona)
Montserrat Garriga (Vila-seca)
Teresa Jiménez (Vilafranca del Penedès)

Representacions festives de l'alteritat a Catalunya.

El Ball de *la Patera* d'Igualada:
un entremès de moros i cristians
del Corpus a la Festa Major.

*“La Patera és la representació més important d’aquest gènere, a casa nostra,
de les que ha assolit gairebé la nostra generació.”*

Joan Amades. Costumari Català, Volum IV, pàgina 902.

1 INTRODUCCIÓ, PLANTEJAMENT I MOTIVACIÓ

“El terme *moro* en època medieval no va tenir el sentit despectiu que alguns ignorants –i potser també malintencionats- li donen avui, tot desconeixent-ne l’origen i el vertader significat. Lamentablement i errònia, de vegades aquest nom s’aplica a musulmans de molt diverses procedències i fins i tot als conversos actuals, quan, en realitat, *moro* al·ludia i al·ludeix als descendents dels habitants de la Mauritània romana, els mauri, que, grosso modo, són els que ara, al marge de les seves creences, anomenem magrebins. Fa temps que diversos historiadors i filòlegs ens esforcem a eliminar el component de menyspreu que acompanya gairebé sempre el nom de *moro* i en critiquem l’ús quan s’aplica a tots els musulmans, sigui quin sigui el seu origen geogràfic, però la veritat és que, ara com ara, aquest error sembla difícil d’erradicar. Hem d’assenyalar l’absència de menyspreu en l’ús del terme *sarraí*, que, al seu torn, deriva del mot sarraceni, que era un dels noms que utilitzaren els autors clàssics llatins i els eclesiàstics per designar genèricament els àrabs, tot i que els àrabs no el van fer servir mai. Sembla que prové de l’arameu rabínic *sarqa’/in*, gentilici de *seraq*, ‘desert’, i que es va donar d’entrada a la tribu nòmada del nord d’Aràbia dels banu Sarraj, que solia dedicar-se a la ramaderia, però també al pillatge de les caravanes que travessaven la península del Sinaí. Per extensió, va aplicar-se a tots els àrabs, i més endavant, a tots els musulmans, especialment els hispànics quan ja existia el nom de catalans. En la nostra edat mitjana, cap dels dos conceptes no va ser mai despectiu i a documentació de la Corona catalanoaragonesa mostra a bastament que els musulmans hi foren coneguts indistintament com a moros o sarraïns. [...] D’altra banda, he pensat que potser seria bo reivindicar el bon ús del terme *moro* i reimplantar el nom de *sarraïns* entre nosaltres [...] Així, s’aniria estenent en el llenguatge quotidià i deixariem de dir «moros» als musulmans pakistanesos, als senegalesos, als egipcis, als francesos, als de Nova York o als nascuts i viscuts al carrer Gran de Gràcia. I, pitjor encara!, no explicariem que «s’ha fet moro» el fill de la senyora Quimeta de Sants o d’allà on sigui si es convertís a l’Islam.” (Dolors Bramon)¹

1.1 “...que venen els moros!”

Si avui diem “moros” als musulmans pakistanesos, als senegalesos, als egipcis, als francesos, als de Nova York o als nascuts i viscuts al carrer Gran de Gràcia potser és degut al fet que, durant centúries, el moro ha sigut el sarraí, el procedent del Nord d’Àfrica i aquell contra el qual es lluitava al Mediterrani, ni que procedís de Turquia enlloc del Magreb. Però, d’una manera genèrica o en àmbits populars, el moro ha significat sempre l’altre, el diferent. Parlem de diferència sobretot ètnica, però també confessional i, per tant, cultural pel que fa als hàbits vivencials i la manera d’entendre el món i la societat.

El *moro* en sentit genèric ha deixat rastre fins i tot a la geografia. Són nombrosíssims els topònims referits al moro que localitzem als territoris de parla catalana, els quals oscil·len entre la significació històrica i el rerefons mític. Des dels dòlmens i els poblats ibers o talaiòtics de les balears fins als monuments, mausoleus o necròpolis dels romans o la tardoantiguitat, els castells, ponts i torres de guaita medievals, el qualificatiu “dels moros” està relacionat amb un horitzó temporal indeterminat però ancestral i, moltes vegades força allunyat cronològicament i conceptualment del món dels sarraïns. Caldria preguntar-se si aquesta llunyania conceptual, aquesta veritable divergència entre el mite i la realitat (que avui és indiscutible) també existia en la mentalitat dels qui forjaren aquest univers o ideari.

La impressió que hem recollit durant la investigació i redacció d’aquest treball és que ‘moro’ designava, per part d’un europeu meridional, qualsevol persona del nord d’Àfrica

---

¹ BRAMON 2017, pàgines 12-13.

i el Mediterrani oriental, o sigui, l'altre que procedeix més enllà de Gibraltar i de Grècia. Però aquesta denominació també ha servit a bastament per explicar tot allò que era aliè a l'univers mental i la cultura autòctona. Un moro serà un musulmà la majoria de vegades i sembla clar que en l'imaginari popular el moro és el musulmà. Però quin origen té aquesta fascinació i reiteració a definir de *moro* a tot allò del qual desconeixem d'on ve? Aquesta seria una pregunta important. Un antropòleg ens suggeria l'exemple que a Mallorca es dona tradicionalment un origen moresc a les xeremies (cornamusa), quan se sap que no era pas aquesta la seva procedència. Però mentre s'ha construït aquest discurs sobre el seu origen, aquella illa va veure pràcticament arrasat qualsevol vestigi musulmà des de l'endemà de la conquesta catalana, de manera que no hi queda pràcticament res a part de la toponímia.²

Potser la gestació de tot aquest reguitzell de denominacions va crear-se precisament quan els 'moros' a l'Edat Moderna ja eren, en sentit tant genèric, una imatge més confusa i borrosa en l'imaginari popular del que ho foren als segles X-XII? Cal recordar que els corsaris només afectaven el litoral i que en terres interiors solament hi havia una presència forta a la vall de l'Ebre i baixa vall del Segre. En qualsevol cas, el 'moro', en sentit genèric, és un dels mites de Catalunya i dels seus pobles, perquè l'alteritat comporta llunyania i desconeixement. En el cas d'Igualada, el discurs d'alteritat en el camp de les manifestacions festives té un gran valor per la seva continuïtat històrica, que es documenta des del segle XV fins avui, a través de la *Turquia* medieval, de la *Patera* moderna i, posteriorment, mitjançant altres expressions més recents i sota uns postulats lleugerament diferents.

Però la cosa no és senzilla: A tot Europa, la plasmació festiva del moro té unes arrels molt antigues ençà de l'expansió geogràfica de les primeres tribus procedents d'Aràbia durant els segles VII-VIII. Després, l'imaginari cultural europeu, ha generat amb els segles una visió molt diversa i multifacètica d'allò 'moro' que inclou àrabs, mauritans, berbers i barbarescos, turcs, marroquins, algerians, andalusins, mudèjars, moriscos, etc., però també cultures, pobles i elements totalment deslligats del fet musulmà. Tot sota unes mateixes denominacions: moros, sarrains, musulmans... I amb aquesta barreja d'elements (els geogràfics i polítics, religiosos, ètnics, socials) hom es topa amb una àmplia gamma d'imatges representatives o al·legòriques, que vacil·len entre la realitat i la llegenda, entre la l'odi i la fascinació, entre la història i el mite. Com afirma Raül Sanchis en tant que comissari de l'exposició *Ballar el moro*:

“Al sud d'Europa, la península Ibèrica és el territori on la festa de moros i cristians és més celebrada. No obstant això, també se'n troben mostres a la Costa Blava francesa, a Còrsega, a Sicília o a Croàcia.

Als territoris de la Mediterrània occidental hi ha diferents models festius. Les festes meridionals valencianes de moros i cristians, l'*entramoro* i *las relaciones* de les comarques de la Plana d'Utiel i els Serrans, els balls amb parlaments que s'estenen pel nord castellonenc, l'Aragó i la Catalunya Nova, les morisques i les llegendes dramatitzades del Pirineu, els simulacres de batalles i els balls de moretons de Mallorca són les principals famílies festives. A més, bé per les festes de Corpus o bé per les festes majors d'arreu del territori catalanoparlant, des de Perpinyà fins a Guardamar i des de

---

² Ens en parlà Àngel Vallverdú el 2019.

Fraga fins a l'Alguer, la presència de dansaires, cavallets, gegants i nans vestits a la turca és extensa.”³

1.2 L'alteritat com a recurs de construcció d'identitat

“La diferencia existe. La alteridad se construye. [...] En ausencia del Mismo, el Otro no existe. Ambos términos son naturalmente reversibles. El encuentro sucede equitativamente, tanto para el Mismo como para el Otro, pues el Mismo es el Otro del Otro, de igual modo que el Otro es el Otro del Mismo.” (Victor I. Stoichita)⁴

L'estudi històric i formal de la plasmació del moro en la festa que es realitza en aquest treball anirà tothora unit a un concepte complex i polièdric, com és el de *l'alteritat*.

L'alteritat és la concepció de les altres persones com a diferents des d'un mateix, o sigui des de la pròpia identitat, qüestionada o no. Com a concepte filosòfic fou encunyat per Emmanuel Lévinas, tot i que compta amb una llarga tradició històrica, ja que un dels clàssics objectius de la filosofia gira al voltant del que vol dir ser “jo” en tant que contraposició a la resta. Consisteix a substituir la pròpia perspectiva de les coses per la que tindria l'altre. Així l'alteritat consisteix a prendre consciència del punt de vista de l'altre, considerar-lo com a vàlid i tenir-lo present, ni que sigui per oposar-s'hi. L'alteritat reconeix que les altres persones tenen característiques diferents, per això se sol usar com a recurs per delimitar grups de tota mena. Davant de la diferència, hom estableix una imatge mental dels que l'envolten i busca l'interacció amb aquesta imatge. Així, l'alteritat pot ser una altra ètnia o país, sexe, classe social o el conjunt de la humanitat, en funció de la imatge que hom vulgui projectar d'un mateix, del rol que adoptem per a considerar-la.

L'alteritat és la construcció d'un subjecte amb dos pols, perquè tota alteritat comporta implícita una identitat i viceversa. La confrontació alteritat *versus* identitat com a pols complementaris ha comportat la generació de potents dinàmiques discursives. Tot i ésser molt complexes des de l'estudi de l'antropologia cultural o la sociologia, nosaltres les explotarem d'una manera genèrica per analitzar els entremesos, les danses i el teatre festiu d'origen medieval i descriure en la mesura del possible els processos dialèctics i de contingut que es generen i que confronten *locals* i *forans*.

L'alteritat qüestiona inevitablement la identitat i, per això, ha provocat històricament diferents reaccions, convenientment traduïdes en forma de posicionaments envers ella o el qui la personifica. L'alteritat s'ha tolerat (s'ha reconegut i admès la diferència i el dret de ser diferent, sense intents de canviar a l'altre ni d'integrar-lo dins els marcs d'allò que considerem identitat pròpia). També s'ha contemplat històricament l'alteritat des d'uns codis que fàcilment desembocaren en l'etnocentrisme, quan es considerà l'alteritat des d'un angle i uns termes marcats pels estàndards i valors propis del considerant. Evidentment, aquest etnocentrisme podia desembocar en un sentiment de superioritat de la identitat respecte de l'alteritat; l'expressió extrema d'aquest etnocentrisme és el que es coneix com a racisme. A l'alteritat també se li va tenir por o

³ Vegeu <https://www.barcelona.cat/museu-etnologic-culturesmon/montjuic/ca/node/181> [consulta juny 2020].

⁴ STOICHITA 2016, pàgina 13.

fòbia, perquè sovint l'altre és considerat com una font de problemes. Aleshores s'evità tant com fou possible tota interacció per la por al fet que l'intercanvi entre identitat i alteritat pogués canviar la identitat d'una forma substancial. A l'alteritat se la pot considerar des d'una òptica relativista, de manera que simplement es constati la diferència existent entre ambdues identitats, grups o individus. I, a mig camí de les dues tendències anteriors, es pot intentar eliminar-la per assimilació, de manera que l'alteritat assumeixi els codis del grup social o ètnic que les ha integrat o fagocitat.

Convé deixar molt clar que el present estudi no és –ni pretén ser– un treball d'antropologia. No és qui l'ha fet un especialista en l'estudi sistemàtic i analític de l'alteritat, ni ens ha obsessionat un ús estricte d'aquest terme al llarg d'aquesta obra. És aquest un treball d'Història de l'Art, sobre les plasmacions de l'alteritat dins del marc de la Festa històrica a Catalunya. D'una banda, aquí no s'analitza tant l'alteritat com la plasmació que d'ella va fer-se, la qual no fou sinó la conseqüència d'una mirada projectada sobre ella, en el marc esmentat. De l'altra, caldria veure el grau de veracitat de cadascuna de les diverses plasmacions que s'hi exposen. Perquè davant de la fòbia a l'alteritat, tant recurrent en els àmbits territorial i cronològic que ens ocupen, va caldre també mostrar-la per tal de fer-la reconeixible, posar-li forma i rostre, plasmar-la. I a vegades, per donar compliment a aquest objectiu fou necessari construir-la, imaginar-la o, fins i tot inventar-la, per tal de recrear-la i fer-la avinent.

Tot i que tampoc pugui dir-se que són escassos, els testimonis que remeten a la plasmació de l'alteritat en les arts plàstiques no són els més abundants. En canvi, les arts efímeres o espectaculars van jugar un paper absolutament determinant en l'expressió d'aquests constructes socials, ben freqüentment dignes d'ésser considerats com a directament interessats i finalistes. L'alteritat fou plasmada d'una manera sovint irreal, sovint volgudament mediatitzada. Perquè la imatge de l'enemic es genera per contraposició a la pròpia i per comparació amb ella, de manera que una no s'entendria sense l'altra, i perquè la imatge de l'altre aporta significat a la pròpia. O sigui, genera identitat a través d'uns elements simbòlics i discurs a través de l'expressió representativa o dramatitzada de les tensions i el xoc inherents a qualsevol fenomen social. Parlem de conflicte polític (territorial), comercial (econòmic), moral (valors) o espiritual (religió) entre dues o més comunitats humanes. Això sí, com apunta Raül Sanchis, hi ha també el factor més humà, més immediat, que és el del rebuig a la diferència, l'estranyesa o la marginació.⁵ Si cal, a través de la burla, la ridiculització i la plasmació grotesca; i si convé a través de l'atac més violent i directe. I és que mentre generem una classe inferior a la nostra viurem almenys amb la falsa il·lusió i el sentiment de no ser nosaltres els que ocupem el rang més baix de la piràmide social.

La definició de l'alteritat a través de la seva plasmació festiva -per irreal o fantasiosa que fos- ha estat doncs, una manera molt emprada i recurrent i també molt eficaç per tal d'afirmar-se com a col·lectiu o comunitat, per contraposició amb els altres i diferents. I els moros foren el principal col·lectiu representat. Convé però aclarir el que apuntava Dolors Bramon en la cita que transcrivíem a l'inici d'aquest treball. Hi reivindica els termes *moro* (del qual pretén eliminar la connotació negativa amb l'argumentari propi

---

⁵ Vegeu SANCHIS 2020b, pàgina 61: "Els conceptes d'identitat i alteritat [...] també guarden relació amb l'estranyesa, la diferència, la marginació dins de la societat, la folia, el grotesc, etc."

d'una experta solvent) com a procedent del Magreb, i *sarraí* com designació genèrica dels àrabs- durant l'Edat Mitjana. Els musulmans foren coneguts indistintament amb totes dues denominacions, amb o sense connotació negativa, independentment del seu origen geogràfic o del credo que professessin.

Aquestes imatges de l'*altre* varen anar canviant a mesura que les relacions socials i polítiques entre imperis o estats varen tensionar-se o relaxar-se, segons el moment històric. Als segles medievals hom tenia una visió negativa del moro, però aquesta no va plasmar-se a les festes i celebracions amb una claredat meridiana fins que sorgiren fortes tensions territorials i comercials. Sobretot a la Mediterrània, plena de corsaris que dificultaven el comerç i el convertien en una activitat perillosa, donat que s'enduïen captius, de manera que el conflicte va enquistar-se i aquestes plasmacions van trobar sentit i esdevingueren profitoses a les altes jerarquies del sistema. Segurament aquests jerarquies quedaven satisfetes amb aitals plasmacions, perquè contribuïen al fet que deixessin de ser els elements més perillosos de la societat dins l'imaginari de les classes econòmicament més desfavorides.

Tots aquests segments socials van conviure segles amb l'alteritat, la qual tractaven ben sovint com un igual en relacions comercials o laborals i, fins i tot, hi establiren relacions afectives i de parentiu. Quan a les elits socials i estaments privilegiats els va convenir la confrontació amb aquesta alteritat, sorgiren discursos enfocats a alterar aquest règim de funcionament, tot emprant la divulgació i la recreació de qualsevol fet històric que pogués ajudar-hi. Les plasmacions festives de l'alteritat alimentaren doncs, un discurs binari (bé-mal) que, dirigit des del poder vers el foment d'una visió simplista per part de les masses, pretenia polaritzar fortament la relació amb l'alteritat. Però la festa no sempre va transmetre amb la mateixa contundència aquest pretès discurs, ja que les complexes relacions socials entre persones o grups tant heterogenis no es simplificaven ideològicament –i menys encara plasmaven- amb tanta facilitat. Raül Sanchis ho explica perfectament:

“Quedar-se només en la visió que tota reivindicació d'identitat va lligada inevitablement a alguna forma d'exclusió de l'alteritat (si és cert que cada nosaltres exclou un ells) ens deixarà poc marge per a l'anàlisi, més enllà d'especificar les circumstàncies històriques o les peculiaritats etnogràfiques del cas. L'actitud de declarar la construcció d'un mateix (selfing) com una necessitat universal i, endemés, tota construcció d'alteritat (othering) com una propensió maligna no ens porta gaire lluny.

Al llarg de la història, les identitats posseeixen contorns difícils de definir a causa de la interacció constant entre grups humans amb trets culturals, consuetudinaris, polítics i religiosos diferents. Fruit d'aquestes realitats múltiples, s'ha generat un microcosmos escènic que incorpora en processons com la de Corpus una bona part d'aquesta alteritat festiva.[...]

En aquest multidialèg festiu es generen unes interrelacions complexes que no sempre són binàries, això és, sota un esquema simplista de: positiu-negatiu, Bé-Mal, civilitzat-salvatge, sa-malalt, viu-mort..., sinó que esdevenen un calidoscopi de símbols, realitats i conceptes que trauen a la llum personatges d'un espectre d'identitats ben variat [...]"⁶

---

⁶ SANCHIS 2020b, pàgina 62.

Ens proposem aquí un estudi de la història, característiques formals i socials, evolució i contingut discursiu d'un entremès festiu antic a través de la documentació d'arxiu i d'una informació de context el més completa possible. S'intenta relacionar-lo amb altres elements festius similars, als quals procurem fer un repàs a nivell de país. També fem incís en alguns altres entremesos, tant dansats (*ball de diables*, *ball de negrets*, *ball de gitanes*) com antropomorfs (gegants, *carassa* o nans), zoomorfs (drac, *tarasca* o àliga), ja que, com veurem, també dracs i diables jugaren un paper discursiu que convé relacionar amb l'alteritat dins d'un projecte general de festa. Aquest projecte -que no s'ha trobat massa descrit en el seu planteig discursiu, almenys el dels seus primers moments medievals- es proposava, sens dubte, articular diversos missatges simultanis imbricats entre ells i amb un context històric i polític que anava acumulant al seu damunt el pòsit i el bagatge d'una successió de fets esdevinguts, conquestes, derrotes, amenaces i altres conflictes. Conflictes ideològics o, com veurem, la majoria de vegades molt més crematístics i materials.

La informació contextual ha d'assistir-nos en l'intent d'explicar el significat d'expressions simbòlicament complexes com la que estudiem. Tot el que fa referència a vestuari, textos, gestualitat o dansa, procedeix tant de la documentació local i nacional com de bibliografia històrica i de dades d'un gran nombre d'entremesos afins, de totes les èpoques, indrets i característiques. No és doncs, com ja hem dit, un treball d'antropologia, sinó d'història de la festa a través de fonts documentals i bibliogràfiques. Una condició obligatòria, ja que l'entremès que és objecte d'estudi en el cos principal d'aquest treball fa 120 anys que no s'ha vist representar. Això no obstant, d'altres balls i danses amb parlaments aporten valuosa i abundant informació que ajuda molt a la reconstrucció i valoració de molts dels aspectes a considerar.

Som conscients que hem dedicat molts recursos i molt espai de text a descriure i explicar l'origen i la implantació del Corpus Christi com a festa, tant a Barcelona com a Igualada. Ho hem fet perquè l'estudi d'aquesta festa -ben abordat en el cas de València, per citar un exemple- necessitava a parer nostre una posada al dia, sobretot en allò que afecta a Catalunya i a Igualada, i perquè qualsevol estudi sobre el Corpus Christi barceloní primigeni o les entrades reials que tenien lloc a les capitals té serioses implicacions en la resta de poblacions del Principat i àdhuc més enllà. Tot i que el fenomen del traspàs d'entremesos vers les diades patronals fou quelcom que va donar-se d'una forma generalitzada, són també molt poques les poblacions que tenen un estudi dels seus entremesos tot fent incís en una i altra festa i que, al mateix temps procurin entendre i explicar de quina manera va fer-se aquest traspàs.

També cal dir que la Festa Major d'Igualada no ha rebut cap estudi aprofundit i general de la seva evolució des dels temps medievals fins avui. I la *Patera*, com a principal entremès històric de la mateixa, és un dels elements cabdals del seu gènere que no ha rebut un estudi contemporani. S'ha intentat fer un repàs general, de país, al tema dels moros i cristians a Catalunya, ja que no hi havia cap monografia sobre el tema, excepció feta dels treballs de Raül Sanchis, centrats especialment en el País Valencià. Localitzar el text de la *Patera*, cosa que va passar ara fa una dècada, va ser fonamental per acabar de decidir d'emprendre aquesta investigació i, d'aquesta manera, publicar-lo i donar-lo a

conèixer, acompanyant-lo d'un conjunt notable de parlaments d'altres èpoques i poblacions, sempre amb la presència de l'alteritat sarraïna com a *leitmotiv*.

Aquest estudi es motiva també pel fet de considerar aquest entremès i el coneixement de la seva llarguíssima trajectòria com un element de patrimoni sobre el qual desitjaríem fomentar un procés d'activació. I som també plenament conscients que tota activació patrimonial, en tant que s'efectua damunt d'un element i una lectura de valors, que juga en la construcció d'una identitat i una apropiació de sentits i significats dins d'un col·lectiu, amb una particular interpretació històrica del passat d'aquest col·lectiu i que opera en un context sociopolític propi, genera conflictes amb molta facilitat. Ho veurem en parlar de les diverses visions que es tenia de la *Patera* durant el segle XIX o abans, i també ho analitzarem quan parlem dels reptes que afronta a Igualada (i a d'altres indrets) des de començament de segle XXI una festa com la dels Reis, reptes que tenen un origen força remot, abans de la Guerra Civil de 1936.

L'alteritat és un tema de rabiosa actualitat, per bé que la noció d'alteritat que va imperar durant tants segles avui dia es desdibuixi feliçment, almenys en la seva vessant negativa o excloent, o resti viscuda públicament amb ràbia només des d'uns determinats segments, molt xenòfobs o radicalitzats, de societat. Potser recordar-la o evocar-la des d'un entremès festiu com aquest seria una bona contribució de cara a una futura consideració d'anècdota en pro d'una concòrdia entre diferents col·lectius i confessions les quals, per sort o per desgràcia estan obligades -o, millor dit, destinades- a compartir sostre en un món globalitzat.

2 OBJECTIUS DEL TREBALL - CONCLUSIONS

En aquest treball s'ha volgut donar molt pes al context històric i social de la festa. Per això s'ha prioritzat esmentar aquells moments i successos que foren més determinants a l'hora de condicionar i produir canvis en la celebració i en les representacions festives de l'alteritat. Canvis que poden afectar a la seva forma, al seu significat i a les funcions que tenien i que justificaren la seva presència a cada moment concret. Per tant, serà important tenir clars els contextos polítics i religiosos d'aquestes representacions, el simbolisme i sentit que se'ls donava i allò que es podia esperar d'elles per part dels poders hegemònics establerts (monarquia, clergat, municipi, burgesia, menestralia...) cada vegada que feren aparició.

Exposem ara el que considerem les principals aportacions d'aquest treball. La línia entre els objectius i les conclusions finals s'ha dissolt amb el procés final de redactat. S'ha pretès lligar les preguntes inicials i les hipòtesis de partida (formulades amb la documentació igualadina al davant) amb la confrontació de la bibliografia i les investigacions dels tres darrers anys. Algunes de les noves conclusions, a les quals s'ha arribat després de les nombroses lectures i amb fonts documentals i autors que hem conegut a través del mateix procés de confegir el cos d'aquesta tesi, són conclusions a nivell de país. D'altres responen qüestions formulades exclusivament en clau local i afecten a l'entremès de *la Patera*. Són les següents:

-Les aparicions d'aquests balls de moros i cristians estan vinculades a espai-temps excepcionals, com són els festius. Parlem doncs, d'escenaris com la plaça pública, carrers principals, església, etc. i durant els actes de Corpus o la Festa Major. Aquests actes serien sempre moments ordinaris, propis del pas d'un any a l'altre, pauta i ritme de la comunitat en tant que estable. Però també cal contemplar els moments extraordinaris, com les entrades de reis o prelats, les visites il·lustres o les commemoracions com l'estrena d'un nou temple o el record d'un fet èpic o prodigiós necessàriament significatiu per aquella comunitat, amb caràcter identitari. Els moments dins dels quals aquestes representacions festives de l'alteritat feren aparició foren proporcionats pels mateixos poders hegemònics de torn (església, burgesia, autoritats municipals, tendències polítiques tradicionalistes principals –no les oblidem per al segle XIX!-) per legitimar la seva parcel·la de poder. Així, s'establí allò que Ramon Pelinski ha definit com a “reciprocitat de serveis”: els uns rebien “decòrum estamental” (acceptació i legitimació implícites) a canvi de brindar als altres ocasions per a lluir-se actuant.⁷

-Les manifestacions festives dels balls i entremesos de moros i cristians a l'antiga Corona d'Aragó foren concebuts originalment en un marc de propaganda política (en el marc dels fasts reials) o de pedagogia i catequètica (en el marc de la festa del Corpus). Sempre amb la voluntat intrínseca de generar identitat i consens de cara a una acció social, la qual -almenys als seus inicis- no sembla ser altra que el rebuig a l'alteritat.

---

⁷ PELINSKI 2011, pàgina 185.

-Al Principat de Catalunya –i d’altres regions peninsulars- aquests elements festius han servit durant segles per expressar una alteritat tant ètnica com social, política i religiosa. Aquesta alteritat fou plasmada d’una manera representativa i simbòlica, derivada d’una alteritat social real, normalment menys virulenta. Finalment, tot plegat va comportar una aportació més en l’intent de segregació d’aquests col·lectius quan encara habitaven dins aquest territori. La línia ideològica impulsada a través d’aquestes representacions es perllongà durant molt de temps, fins i tot amb posterioritat a la desaparició o expulsió d’aquests col·lectius dels regnes peninsulars.

-El discurs consistent en una expressió negativa o pejorativa d’aquesta alteritat era per a les classes dominants tant o més important en si mateix que les pròpies representacions que el vehiculaven. Aquestes representacions –construïdes sovint damunt d’un element festiu preexistent- mutaren i canviaren a gust de cada moment i per a servir política i culturalment en aquell temps concret, ja que això els dotava de contemporaneïtat. El cas de *la Patera* d’Igualada permet il·lustrar força bé aquest aspecte mitjançant la cadena de reactivacions que viure al llarg de la història, així com els canvis i actualitzacions de la seva significació. Reactivacions i canvis realitzats amb l’objectiu de mantenir-ne la vigència discursiva i, sobretot, la utilitat doctrinal com a producte de consum dins un context festiu i sagrat. L’elecció d’aquests contextos s’explica pel fet que afavorien la concentració de grans masses de públic al qual adreçar-se.

-L’origen d’aquests entremesos cavalca entre el Corpus i els fasts reials, els quals semblen precedir en antiguitat al Corpus pel que fa a l’ús propagandístic dels mateixos jocs o representacions para-teatral. Sí que fou, però, gràcies al Corpus que tals elements es difongueren per la totalitat del territori, sota l’empara doctrinal dels postulats del Concili IV del Laterà del 1215 (d’altra banda prou bel·ligerants amb els jueus i sarraïns), l’empara organitzativa dels gremis i, sobretot, la tutela per part dels nous i emergents règims municipals, controlats per la burgesia. D’aquesta manera, els elements festius de les coronacions i entrades o visites reials (1274-1397) foren la llavor d’un model de seguici festiu que s’implantarà a Barcelona entre 1370 i 1400.

-Aquests elements de les coronacions i entrades reials s’imbricaren en un joc de retroalimentació contínua que permeté l’expansió dels jocs i entremesos del Corpus (1322-1400). I als segles XV i XVI els papers s’invertiren. El Corpus –molt més estable dins el calendari- es convertirà en el veritable repositori de conservació d’un model i unes eines discursives, de tot allò que permetrà organitzar –a base d’aprofitar-ne infraestructura i protocols- rebudes espectacularitzades i altres celebracions extraordinàries d’una gran efectivitat. Tot això amb una rapidesa i una facilitat sorprenents i, si cal, amb variacions puntuals com l’ingredient afegit de l’exotisme forçat.

-Amb el pas dels anys, aquesta reutilització i retroalimentació facilitarà una festa renaixentista i barroca tremendament propagandística i amb un sentit doctrinal molt acusat. Una doctrina que es sosté a través dels postulats tridentins i que es propaga tota vegada que els recursos econòmics ho permetin. La gestió d’aquestes manifestacions podia ser gremial, municipal o compartida. Observar la gestió dels entremesos que feia

Igualada ens permetrà afirmar que aquesta vila va pertànyer a la segona casuística esmentada, però amb el focus referencial posat en les grans ciutats com Barcelona, València o Lleida, i en al cas de la ciutat anoienca -cosa que no s'ha donat a conèixer massa- al mateix moment que aquelles.

-Es realitza una aproximació general a la diversitat d'entremesos i balls parlats que esdevingueren representació de l'alteritat sarraïna a Catalunya entre els segles XIV i XIX, així com els seus antecedents tipològics preexistents (batalles simulades, torneigs o cavallets contrafets dels segles XIII i XIV) i la seva evolució i transformació, tot creant un marc de contextualització per al cas d'Igualada, exemple concret que vertebrava aquest treball.

-Alguns motius de la persecució d'aquesta alteritat religiosa –la profanació d'hòsties consagrades, el seu robatori, etc. – va ser un argument de cara a la inclusió d'aquesta alteritat en els entremesos de la processó del Corpus, precisament una festa enfocada vers el culte eucarístic. El precedent més destacat, la notícia del qual devia circular per tot Europa, fou l'anomenat *miracle de Billettes*. Un prodigi suposadament ocorregut el 1290 a París, on un jueu hauria intentat profanar una hòstia sense èxit. Aquestes narracions feren fortuna i, amb el temps, la idea que els jueus frisaven per acarnissar-se contra el Santíssim Sagrament fou extrapolada o *delegada* al grup social dels moros o sarraïns.

-Aquesta transposició de la direcció del rebuig col·lectiu cap als moros va donar-se un cop s'havia anorreat els col·lectius jueus dels territoris de la Corona d'Aragó a finals de segle XIV (l'expulsió general vindria el 1492). Es recolzà en successos que prengueren gran rellevància al seu moment, com els fets de Torreblanca l'agost de 1396. Aquestes maniobres culminarien amb l'expulsió dels moriscos l'any 1609. Tot i això, de la mateixa manera que amb els jueus, el mòbil principal d'aquestes plasmacions de l'alteritat havien de ser, forçosament, econòmics. A València el col·lectiu morisc reunia dins seu el bo i millor de tot l'artesanat, i la burgesia gremial de Barcelona topava constantment amb corsaris que impedièren el lliure desenvolupament del comerç marítim.

-Just després d'aquesta època i d'aquest fet històric (1370-1396) prengueren molt més relleu que abans les representacions festives de l'alteritat sarraïna, tant per Corpus com per les entrades reials. Aquest relleu es percep durant les festes de l'Entrada del rei Martí el 27 de maig de 1397, segurament deutes dels fets de 1396 i d'altres successos anteriors, en un moment en el qual el préstec i l'intercanvi d'elements festius entre el Corpus Christi i les festes de coronació era quasi una constant. Pel que fa a l'entremès dels Turcs i Cavallets de Barcelona, que fou referència per a la resta de poblacions del Principat, proposem recular-ne la cronologia fins al darrer quart de segle XIV, entre 1373 (primera notícia d'una lluita festiva de moros i cristians a la ciutat) i 1397 (primera aparició certificada dels turcs lluitant amb uns cavallets).

-Al tombant de 1400 es construeixen i vertebreren els entremesos igualadins sota la influència directa de Barcelona i l'entorn d'un model força senzill. Model que des de ben aviat gravita –amb excepcions i accessoris- a l'entorn de dos pols. Els *Diables* (enemic espiritual simbòlic de l'home) i els turcs i cavallets o la *Turquia* (enemic terrenal, polític

i religiós; en definitiva, enemic social del moment per a totes les nacions de la Mediterrània Occidental). Aquests foren els dos elements festius que perduraren durant més temps a la vila anoienca, fet que parla per si sol. D'aquesta *Turquia* igualadina també en proposem avançar la cronologia –com a mínim– fins a 1404-1408, durant un moment àlgid de la devoció a sant Sebastià a nivell local i en els mateixos anys que sabem que es va fer un drac (*víbria*) i un entremès del paradís (*castrum vocatum parays*).

-En el cas d'Igualada, l'expressió d'aquesta alteritat política o cultural vestida d'alteritat religiosa que fou la *Turquia* (i, posteriorment, la *Patera*) tingué una continuïtat d'uns 500 anys. La documentació no és abundant, però sí força ben repartida al llarg d'aquest gran arc cronològic. Això permet anar-li fent un seguiment força constant i observar-ne les mutacions i els principals canvis que va anar patint fins a la seva desaparició. Aquesta possibilitat de seguiment constant fan d'aquest entremès un cas molt singular, si no únic, a Catalunya.

-A partir del segle XV i fins als segles XVIII i XIX les expressions festives amb plasmació de l'alteritat foren emprades -i, per tant, mantingudes- amb un component polític i un component religiós. D'una banda, el messianisme dels monarques hispànics que expressaven el seu domini en un vas territori del món poblat per aquesta alteritat o alteritats. D'altra banda, l'afirmació de la monarquia i la nació mateixa davant d'un *altre* -ja sigui islàmic o protestant- davant del qual s'expressa aquest domini però també s'hi combat per tal d'imposar-li la fe cristiana, aleshores considerada com a única veritable. Davant d'aquesta alteritat, la guerra -justificada sovint a través d'aquesta defensa de la fe i de la seva propagació- serà venuda ideològicament com a necessària i convenient.

-A partir de les celebracions del segle XVI (tot i alguns notables precedents profans) emergeix un gust per l'exotisme. Aquest gust també emprarà la plasmació de l'alteritat per a manifestar-se; en certa manera, en contraposició amb la bel·ligerància del discurs promogut des de dalt. Aquesta plasmació però, evidencia una major complexitat de les relacions amb l'alteritat, perquè no es fonamenta solament en un discurs de rebuig envers ella, sinó que s'hi barreja la fascinació per allò que la fa diferent i l'atractiu que en sí mateixos desperten el desconegut i el rar. Evidentment, aquest exotisme és permès des de dalt perquè és concebut, tractat i mostrat com quelcom inferior o endarrerit, que només s'entén si està sotmès, però que no cal destruir si es manté confinat dins els àmbits que li són propis. Esdevingué, per tant, un recurs espectacular i prestigiós que, amb la Il·lustració a partir de finals de segle XVIII, queda connectat amb l'inici dels estudis etnogràfics o els posteriors orientalismes.

-Aparentment des del segle XVII, els balls de cavallets prengueren en moltes poblacions un camí en solitari a partir de la tradició medieval i renaixentista per tal d'esdevenir una manifestació festiva processional diferenciada. Amb menys contingut discursiu però un sentit de torneig o dansa, sovint merament ornamental. D'aquest tipus d'element hi ha precedents festius que es remunten –com a mínim– al segle XIII en terres catalanes i molt abans a la zona andalusina.

-Aquesta escissió dels cavallets troba el seu context en l'aparició d'un nou model de continguts dins de les manifestacions festives de Corpus. Perquè no tothom adaptà de

la mateixa manera el seu seguici a una estructura pròpia, més simple i reduïda a allò que es podia assumir. Enfront del dimensionat i la complexitat dels grans referents històrics (Barcelona, València), cada indret escollí uns elements i no uns altres. A Igualada o Berga prioritzaren els antics diables o els turcs i cavallets. Mentrestant a d'altres poblacions importants com Girona i Vilafranca del Penedès, cap a l'any 1600 el discurs va mutar encarant vers la incorporació d'entremesos més decoratius i menys doctrinals a nivell religiós. Aquest articulat, netament renaixentista i del primer barroc, és més propi de les desfilades d'entremesos que divertien les visites reials dels segles XVI i XVII. Per tant, és posterior al model fixat a Igualada, carregat encara de pòsit medieval. Els nous continguts prioritzaven l'àliga, els gegants o els cavallets cotoners com a ball autònom, i s'hi observa un major pes de la dansa en les evolucions que realitzen.

-Al segle XVIII, aquests elements, considerats estructurals i útils pels poders locals, passen amb una gran permeabilitat -i durant un lapse temporal que no arriba a un segle- del Corpus a les anomenades *festes majors*. Aquestes, són un constructe del segon quart de segle XIX que reposa damunt de les celebracions patronals, algunes d'elles ja preexistents poc o molt abans d'aquest moment. Aquest procés va realitzar-se després de la decadència dels entremesos festius del Corpus a causa dels atacs dels poders temporal (monarquia) i espiritual (prelats) sota la influència de les disposicions de Trento i les idees de la Il·lustració.

-Aquest transvasament d'entremesos del Corpus vers les festes patronals (que es convertiran en *la Festa Major*) suposarà un impuls molt gran de cara a la popularització i difusió d'aquest segon tipus de celebracions, alimentades amb la participació menestral primer i obrera després. Amb aquest impuls, les festes patronals van anar recuperant el caràcter de solemnitat anyal destacada de cada població- Afavorien aquest procés l'esperit de la Renaixença i la tria de dates que aprofitaven la bonança climàtica del Principat. No obstant aquesta escapatòria que trobaren els elements festius per defugir els decrets i prohibicions, el Corpus encara va resistir dos segles sense més entremesos que els gegants i poc més. Finalment, acabà per esllanguir-se a finals de segle XX, víctima involuntària i col·lateral de l'onada modernitzadora del Concili Vaticà II.

-En el cas d'Igualada, aquestes festes patronals són de les més antigues del país i que ja existien a la primera meitat del segle XIV. I que, com a Tarragona, uns fets concrets condicionaren favorablement un arrelament molt primerenc de la festa. Aquests fets foren a Igualada foren la consolidació del règim municipal de la *Universitas*, la fundació de l'hospital, l'obtenció d'un mercat i les mesures (tot a finals de segle XIII) i l'elecció del patró podria dir-se que quasi democràticament. Aquesta festa patronal va créixer de manera quasi paral·lela a la del Corpus i ja tenia una processó articulada des del segle XV i XVI. Un pòsit previ tan sòlid i robust va garantir a Igualada un bon suport on arrelar, cosa que va afavorir l'abans esmentat traspàs d'elements festius i entremesos durant els segles XVIII i XIX.

-El segle XVIII i el convuls segle XIX ofereixen una gran diversitat de continguts pel que fa als entremesos de moros i cristians a Catalunya. Des del model antic que sobreviu en algunes poblacions, el model de les naumàquies derivades del fet de Lepanto, els

cavallets, les lluites a peu (la immensa majoria amb parlaments) que evocuen la gesta de Viena o Buda i les representacions dialogades d'ambaixades que tant apunten cap a la recreació de fets històrics medievals passats pel sedàs del mite com a fets recents –la Guerra del Marroc- o quadres hagiogràfics patronals. Tots ells, com el drama històric des del *Siglo de Oro* i segurament sota la seva potent influència literària i teatral, foren una eina important per al foment o manteniment d'un sentiment de rebuig a l'alteritat turca i barbaresca entre les classes populars.

-Establím, al llarg de tot el treball una primera classificació dels balls de moros i cristians del Principat segons el seu argument i el seu context de creació, amb els grups següents:

Balls de moros i cristians pròpiament dits:

- Primerencs i hagiogràfics, del fast reial al Corpus (1373-1443).
- De les diverses croades i campanyes del segle XV (1456-1492).
- Representacions de lluites cèlebres del XVI (Alger, Lepanto o els Corsaris de Torreblanca amb efectes de record).
- Balls de Viena i Buda (1683-1686) ambientats en el turc com una amenaça global.
- Ball de Voluntaris de l'Àfrica i recreacions de combat a València o Mallorca (1800-1860).
- Balls d'autor i alteritat plasmada arran de la defensa del dogma o d'una imatge sagrada de les mans infidels (el Pas del Moro, el Ball del Sant Crist de Salomó).
- Casos únics, entre els quals la *Patera*.

Balls i entremesos amb presència de l'alteritat

- Representacions de caire històric (Ball de Sant Esteve de Vila-seca amb la llegenda de Galceran de Pinós).
- Diversos o hagiogràfics on la virtut es defensa del paganisme (Ball de Sant Jaume, Ball de Santa Margarida, Ball de Santa Fe, etc.).
- Representacions cavalleresques amb alteritat: Don Jacinto (ca. 1860) i Marcos Vicente (ca. 1875).
- Jocs festius o pirotècnics (Bujot, Moro de Foc, Mahoma).

-Localitzem literatura de cordill dels segles XVIII i XIX que va servir d'antecedent i de font o base textual a les produccions locals de balls parlats amb presència d'alteritat. A manera d'exemple, s'han resolt amb èxit el cas de les filiacions del *Ball de Jacinto y Leonor*, del *Ball de Marcos Vicente* i del *Pas del Moro d'Arnes*. Com si d'un incipient corpus textual de teatre català vinculat a l'alteritat sarraïna es tractés, també se'n transcriuen d'altres. Molts d'ells són inèdits, suposen una important il·lustració d'aquest treball i constitueixen una aportació d'un volum considerable. També hi hem inclòs el llibret d'un oratori barceloní de mitjan segle XVIII centrat en els fets de Lepanto i l'exaltació de la nissaga dels Requesens.

-L'alteritat festiva ha servit també, en èpoques més tardanes, per a bastir relats de mitificació d'elements locals, emparant-se si cal, en fets bèl·lics remots. Casos com el del Sant Crist de Salomó, legitimen la devoció envers una imatge que s'inventa en recuperar-la de l'alteritat que la tenia segrestada, fet que li confereix un valor afegit. Aquest valor s'entreveu també en altres entremesos de moros i cristians on cal defensar una imatge

sagrada del seu robatori o vexació. En el cas del Ball de santa Margarida (i de l'antiga representació del martiri de sant Sebastià), el paganisme d'època tardorromana passa a ser representat sota una forma i aparença morisca. Perquè des de finals de segle XIV (i fins a inicis de segle XX) el moro encarna un dels ideals del malvat genèricament més explotats.

-La *Patera* va convertir-se en un potent mite amb unes funcions d'afirmació identitària. Un instrument del poder local i una eina constantment alimentada pel context dels esdeveniments bèl·lics del moment i el record esvaït d'altres fites anteriorment viscudes per la comunitat. Amb aquest constructe es bastí un relat identitari d'entremès festiu principal i cabdal de la població, hereu d'aquell sentit estructural que tingué als segles XV, XVI i XVII juntament amb els diables, comparsa que també va viure un moment àlgid durant l'època vuitcentista. Aquest entremès contribuí, sens dubte, a legitimar l'ordre social establert i al manteniment dels diversos nivells i classes dins d'aquest ordre, tant si era representat per l'alta societat com si l'executaven individus de classe humil.

-S'explica la instrumentalització política de la qual fou objecte la *Patera* igualadina, el valor simbòlic, mític o identitari que se li va atorgar. Sota d'aquesta instrumentalització, la *Patera* prengué des de sempre una major envergadura dramàtica que la del seu gran paral·lel (el de Berga) pel que fa a nombre de personatges, la presència d'un text, i també una major antiguitat (no tant pretesa com real) que l'exemple berguedà. D'aquesta manera, va esdevenir un producte fruit d'una simbiosi entre el model tardomedieval sorprenentment conservat fins avui a Berga i els anomenats *balls parlats* que proliferaren al Penedès i el Camp de Tarragona durant els segles XVII, XVIII i XIX, dels quals podria ser un exemple molt primerenc.

-S'han estudiat i donat a conèixer íntegrament per primera vegada els parlaments igualadins, que s'han conservat, així com l'escassa iconografia del Ball. Contextualitzant-los (en tant que són un text propi i diferenciat de la resta i no sembla pas que parteixin de la dramatització d'un romanço de cordill) dins el conjunt de la tradició d'aquestes tipologies textuals i dramàtiques que són els moros i cristians. S'argumenta també perquè aquests parlaments semblen incorporats a un entremès previ durant la segona meitat del segle XVII. És aleshores quan veiem indicis de parlaments afegits al damunt d'antics entremesos i quan el seguici processional festiu del Corpus d'Igualada patí una remodelació i una primera modernització enfront de la vella consuetud medieval. Abans o després de la Guerra del Francès aquests parlaments degueren modificar-se d'alguna manera; això s'evidencia amb l'afegit d'un pròleg que situa la representació dins el nou marc de la Festa Major vuitcentista i una intervenció final de l'àngel, extreta -ara sí- d'una obra de literatura de cordill concreta i localitzada.

-Es respon en clau local a la tendència dels cavallets catalans a esdevenir un entremès autònom. També es recull la major informació possible sobre el Ball de Cavallets d'Igualada entre 1733 i 1920, que és el període dins del qual sembla que funcionaren amb tota seguretat com un element festiu a part. Tot i que pot semblar que durant tota la segona meitat del segle XVIII la *Patera* hauria pogut patir un procés d'infantilització i transformació per acabar essent ballada per *minyons*, la inèrcia que s'hi observa just després de la Guerra del Francès com un ball prestigiós i representat des de sempre per

adults ens porta a pensar que la continuïtat estamental de l'entremès de la *Patera* no es va veure alterada.

-Un cop desapareguda la *Patera*, a Igualada brollen noves formes de plasmació de l'alteritat en l'imaginari col·lectiu, amarada d'aquesta vessant més exòtica: la Festa dels Reis. Aquesta en origen no plantejava pas tal discurs, sinó que era un simple acte benèfic organitzada des del Centre Catòlic d'Igualada per a obsequiar els infants de les famílies més desfavorides de la població. Resulta si més no curiós que una manifestació amb un component d'alteritat tant clar aparegui just quan la *Patera* exhalava el darrer sospir després de cinc segles d'existència i trenta anys de decadència continuada, i la ciutat es veia aleshores -tot i els intents de reflotar-la- privada del seu mecanisme tradicional o habitual per a canalitzar l'expressió d'aquesta alteritat.

-Des dels anys quaranta del segle XX i amb la irrupció del personatge d'un herald o emissari reial, el Patge Faruk, a la festa dels Reis d'Igualada proliferen moltíssim les indumentàries moresques. També augmenta exponencialment -en relació als altres dos tipus- el nombre de patges negres amb aquest abillament, els quals són els qui fan el efectiu el repartiment de regals i els qui parlen amb la mainada. Aquest patge negre suposa des d'aleshores el model pròpiament igualadí, prototípic de la població. Aquest tipus té aspecte formal totalment deutor dels turcs dels antics entremesos però amb la cara fumada per evitar ésser reconeguts. D'uns anys ençà, el discurs sobre la seva procedència ve cada vegada més maquillat d'un exotisme fascinant i volgudament indefinit. La raó és, a parer nostre, l'evasió conflictiva amb els col·lectius musulmans de la mateixa població i -donada la projecció de la festa- d'arreu del país.

-L'evolució d'aquesta festa a Igualada i la resta del Principat -especialment el fet de lluir rostres negres- provocarà una inèdita situació de col·lapse cap al 2018-2020. Aquesta situació ve donada la no-comprensió de l'origen i evolució d'aquesta expressió d'alteritat a Igualada per part dels forans, encara que compta amb el suport de gent local. Ha estat provocada i vehiculada majoritàriament a través d'atacs mitjançant les xarxes socials i la premsa digital. Es pretén comparar els Reis d'Igualada amb casos que semblen a priori totalment diferents i racialitzats. Serien el cas del *Zwarte Piet* holandès (del qual es veurà que potser no és el que sembla) o els patges d'Alcoi, possibles efectes de l'imperialisme europeu de l'època moderna i contemporània. Moltes de les crítiques efectuades des de dins la mateixa població, encara que ben fonamentades, semblen originar-se més aviat en un rerefons de lluites pel poder i gestió de la festa, alhora que traspuen una intenció de torpedinar l'actual Comissió organitzadora. Una entitat privada amb una llarga trajectòria, vista des de fora com a opaca, hermètica i que no afronta aquests reptes al ritme que caldria. En qualsevol cas, les vies de resolució d'aquest conflicte no haurien de passar per una instrumentalització política de la festa, ni tampoc per la declaració patrimonial com una forma de blindatge.

3 EL MORO A LA CORONA D'ARAGÓ A L'EDAT MITJANA

3.1 Conflictes primerencs: es forja la imatge d'un enemic

No és desconegut que, des de l'arribada dels moros a la Península, abundaren els conflictes entre els autòctons o residents que vivien en un ambient social i cultural que era fruit de l'antiguitat tardana i que suposem força romanitzat. També suposem que, en un primer moment –i donada la rapidesa de l'avenç musulmà- no s'hi oposà una excessiva resistència. Però l'imperi carolingi es veié amenaçat i aconseguí frenar l'avenç dels sarraïns a Poitiers l'any 732. Aquesta campanya culminà amb la recuperació de Girona a mans de Carlemany i de Barcelona a mans del seu fill Lluís el Pietós. Un *Chronicon alterum Riuipullense* donat a conèixer per Villanueva el 1806 en dóna el testimoni:

“785. Gerundam ciuitatem homines tradiderunt regi Karolo. Et multi uiderunt sanguinem plueri; et mortalitas magna secuta est. Aparuerunt acies in coelo, et signum † in uestimentis hominum.

801. Introiuit Ludovicus in Barchinona, filius praelibati Karoli, et tulit ciuitatem sarracenis.”⁸

Però el que degué restar durant més anys a la memòria dels habitants de la Marca fou l'incendi i saqueig de Barcelona per part d'Al-Mansur el 985, fet que també recull l'esmentat cronicó: *“985. Capta fuit Barchinona á sarracenis”*. Aquest succés va marcar molt la vida del país, i diversos presoners foren enviats a Còrdova. Seguidament, a principis de segle XI, el jutge Bonsom escriví alguns retalls històrics, com el que relata la subsegüent expedició victoriosa dels dos comtes germans, Ramon Borrell de Barcelona i Ermengol I d'Urgell, a Còrdova (on també anava el bisbe de Vic), i que es fa entendre com una espècie de revenja de l'expedició en sentit contrari soferta l'any 985. Sabem que la ràtzia comportà danys a una àmplia zona, ja que, per exemple, el monestir de Sant Cugat del Vallès fou també saquejat i veié incendiat el seu arxiu, per la qual cosa hagué d'obtenir el 986 un precepte del rei Lotari on se li reconegueren les possessions de les quals s'havien perdut les escriptures o títols de propietat.

Una altra incursió coneguda -i que deuria ser força dolorosa per al territori- fou la ràtzia del 1003, en la qual el fill d'Al-Mansur, Abd-al-Màlik al-Mudhàffar va venjar una incursió catalana a Albesa, de la qual ja n'havien tornat derrotats. Abd al-Màlik va entrar al comtat d'Osona per l'Anoia (on sabem que destruï el castell de Castellolí) i el Bages, on va destruir la vila de Manresa.⁹ També sembla que va capturar el comte Ermengol I d'Urgell, encara que per poc temps.¹⁰ Esmentem aquesta incursió perquè, com la del 985, afectà directament el territori d'Igualada i en degué quedar memòria per molt de temps. A més, el 1006 va atacar el Comtat de Ribagorça i en destruï moltes esglésies i, la catedral de Roda d'Isàvena. Els comtes catalans, que ja se'l veien al damunt, es van unir

⁸ VILLANUEVA 1806, pàgina 242-244.

⁹ BRAMON 1995, pàgines 21-22. Sembla, segons altres fonts, que la destrucció de Manresa fou realment l'any 999.

¹⁰ BRAMON 1995, pàgina 24, i nota 18.

per aturar-lo i Ramon Borrell de Barcelona, Bernat Tallaferro de Besalú, Guifré II de Cerdanya i Ermengol I d'Urgell van aconseguir-ho prop de Torà de Riubregós.¹¹

Precisament, en la ràtzia barcelonina del 985 hi fou capturat Arnulf, fill dels vescomtes d'Osona-Cardona, que anava destinat a la carrera eclesiàstica i havia acudit a la defensa de Barcelona com a ardiaca de Girona. Alliberat el 990 del captiveri que va patir a Còrdova acabà dos anys després essent elegit abat de Sant Feliu de Girona i bisbe de Vic. El seu nomenament a la mitra vigatana no anà mancat de controvèrsia per l'aparició d'un bisbe intrús, sobre el qual calgué adreçar-se a l'emperador, fet que culminà amb una butlla de Gregori V del 998.¹² El maig del 1010 s'organitzà una expedició a Còrdova, encapçalada per Ramon Borrell I, comte de Barcelona, i els comtes Ermengol I d'Urgell i Bernat I de Besalú. L'objectiu era donar suport al califa Muhammad ibn-Hisam, que tenia un conflicte amb un príncep de nom Sulayman i els barbarescos que el recolzaven. Arnulf va assistir-hi, i veié com en la primera topada, malgrat que victoriosa, hi moria el comte d'Urgell. La segona, documentada el 21 de juny del 1010,¹³ fou tal fracàs, que segons cròniques musulmanes,¹⁴ hi moriren uns tres mil homes, cosa que suposà perdre un terç dels expedicionaris catalans, la resta dels quals, acabà per saquejar Còrdova.

Arnulf hi fou ferit i, abandonant les terres califals abans que la resta, arribà a Calonge de Segarra, on va dictar testament el 29 de juliol del 1010,¹⁵ el qual *in kastro Quolonicho infirmus et placcatus* encara signà, exhaust, per morir-hi el dia 1 d'agost. L'adveració sacramental tingué lloc a Vic mateix el 22 d'agost del 1010¹⁶ amb la compareixença dels testimonis que eren amb ell en el moment de la seva mort, "*quando reversus de publica expedicione Spanie condam Arnulfus episcopus vulneratus graviter atque detentus egritudine quiescebat in lecto in kastro Colonico adhuc loquela plenus et memoria integra et tunc nos videntes et audientes*" tot allò que els va dictar. Devia fer impressió entre els locals de la Catalunya Central la nova de la mort d'un dignatari llegendari per causa dels sarraïns, els quals estaven prop de la zona de l'Anoia, tot i que el bisbe hagués vingut ja malferit des d'Alandalús. També el bisbe Sal·la d'Urgell va morir al castell de Gelida el 29 de setembre del 1010.¹⁷ No es sap si també tornà malferit de Còrdova o bé si la seva mort ja respon a intrigues i conspiracions dins del comtat d'Urgell, però l'indret de la seva mort fa pensar en un acompanyament comtal tot retornant de l'expedició cordovesa.

Dos testaments sacramentals més del 1010, exhumats per Ordeig, els dels germans Elies i Gotmar, són els que permeten datar el segon enfrontament amb exactitud, i també fan avinent per part dels quatre almoners compareixents que els barbarescos atacaren *acriter* i *fortiter*, que els dos difunts *nunquam comparuerunt*, o sia, que no van comparèixer mai més, de manera que tot fa pensar en una retirada en desbandada. Cal

¹¹ https://ca.wikipedia.org/wiki/Abd-al-Màlik_al-Mudhàffar [maig 2020]

¹² Encara es conserva a l'Arxiu Capitular de Vic, al peu de la qual hi ha la única signatura autògrafa que es coneix de l'emperador Otó III.

¹³ Vic, Arxiu Capitular. Calaix 9, episcopologi II, núm. 22. Document del 4 d'octubre de 1010. ORDEIG 1984, pàgines 185 i 190-191.

¹⁴ ORDEIG 1984 cita la crònica mallorquina d'al-Humayddi, extreta de Sanpere Miquel, Salvador. "El año de los catalanes", dins *Revista de Ciencias Históricas*, núm. 4 (1886).

¹⁵ Vic, Arxiu Capitular. Calaix 9, episcopologi I, núm. 96. ORDEIG 1984, pàgines 187-188.

¹⁶ Vic, Arxiu Capitular. Calaix 9, episcopologi II, núm. 18.

¹⁷ ORDEIG 1984, pàgina 184.

destacar el fet que els contrincants dels catalans no son anomenats ni sarraïns ni infidels, sinó *barbari*; potser assenyalaven la procedència geogràfica magribina dels qui emparaven el príncep Sulayman, rival del califa cordovès auxiliat pels catalans. Com diu Ordeig, “*és probable, doncs, que l’ús del mot barbarus no equivalgui a un epítet despectiu sinó que, ben simplement, respongui a l’apel·latiu adequat per als naturals de Barbaria*”.¹⁸ Per tant, el que s’intueix és que es parla d’un enemic més o menys respectat.

De Còrdova tornaren els catalans amb un botí important des del punt de vista artístic, amb peces com la famosa arqueta d’argent del tresor de la Catedral de Girona, que restaren com a obres exòtiques, les quals foren cristianitzades com a reliquiaries i receptacles nobles. Això mateix passà amb un seguit de pots de vori califals i això semblen també les arquetes d’ivori de la catedral de Tortosa, datables dels segles XII-XIII. També circularen des de ben aviat teixits andalusins de primera divisió, tal i com es pot veure en les col·leccions d’alguns museus catalans, com el Museu Episcopal de Vic, el Museu del Disseny de Barcelona...alguns dels quals potser arribaren amb els pagaments de les pàries a mitjan segle XI i difongueren un gust per allò exòtic i sumptuós en un àmbit artístic força descuidat acadèmicament com és el de la indumentària.

La zona de l’Anoia fou despoblada vers el 990 per una gran sequera. Però a inicis del segle XI l’afany repoblador d’Oliba posà en aquest territori un personatge cabdal: el levita Guillem d’Oló o de Mediona, canonge de Vic i home de la seva confiança. Tal era l’apreci del bisbe per Guillem, que el mateix bisbe Oliba fou marmessor testamentari seu, ja que Guillem morí en combat contra els sarraïns el mes de setembre de 1033, segons que es feu constar en publicar-se l’adveració el seu testament el el 5 d’octubre del mateix any. Guillem havia testat el 1031 i visqué encara dos anys, fins que, mentre es trobava reunit amb Bernat Sendred i altres amics seus davant el castell de Queralt, els sarraïns iniciaren una escomesa pels confins d’Argençola i, en llançar-se a la seva persecució, li pararen una trampa al confí d’Argençola, el feriren greument i el decapitaren després del que suposem que fou un sever càstig físic. D’ençà de la seva publicació, el document ha esdevingut una mostra vivencial del que suposava la resistència en una zona de marca pels voltants de l’any 1000:

*“Hec autem omnia ordinata atque iniuncta a prefato conditore, ordinata a iamdictis amicis suis, postea vixit plusquam biennium, et celebrante eo placito cum domno Bernardo Sendredo et aliis plurimis amicis suis in cacumine montis ante castrum Cheralt supervenerunt sarraceni in confinio Argenzola, devastantes et captivantes cristianos, et ille cum ceteris persecutus est eos audacter cum iamdictis amicis usque quo pervenerunt in insidiis barbaricis, ubi graviter vulneratus atque capite truncatus pro divini amore tali morte peremptus migravit ab oc seculo antequam de hac re permutasset voluntatem in mense isto preterito setembrio.”*¹⁹

Evidentment, tot això era fora del gruix la memòria col·lectiva quan nasqueren els entremesos de moros i cristians dins la festa del Corpus. De fet, mentre tenim testimonis com el de la mort del levita Guillem, ens trobem que el 28 de desembre de 1057 el Valí

¹⁸ ORDEIG 1984, pàgina 185.

¹⁹ 1033, octubre 5. Arxiu Episcopal de Vic. Pergamins, volum VIII, núm. 108. Mutilat. Fou publicat l’any 1992 al Diplomatarí d’Oliba d’Eduard Junyent. Però ORDEIG 2014, pàgines 40-43, n’ofereix una nova transcripció i en reformula la cronologia al 1033.

de Dènia i de les Illes Balears Mohamed ben Alí, amb l'acord dels seus fills i de la cort, confirmà la donació que havia fet el seu pare Mochehid a la Catedral de Barcelona i al seu bisbe Guislabert, de les esglésies i el bisbat que hi havia a les Illes i a Dènia, amb la seva jurisdicció eclesiàstica.²⁰ tot plegat devia ser fruit de la consolidació del poder comtal i les seves missions diplomàtiques.

Pels volts del 1065, feudals pirinencs com Ermengol III d'Urgell (1038-1066) havien obligat un gran nombre de taifes musulmanes a una submissió tributària. I el comte de Barcelona aviat es convertí en el major cobrador de pàries, com es veu en els *Gesta Comitum Barcinonesium*, on es fa esment que uns dotze petits reialmes sarraïns pagaven un tribut anual a Ramon Berenguer I (1035-1076). Els seus fills i descendents Ramon Berenguer II (1076-1082) i Berenguer Ramon II (1076-1097) augmentaren la pressió sobre aquests petits estats veïns fragmentats, monopolitzaren la recaptació de tributs sobre Alandalús i percebien ingressos d'indrets tan llunyans com Dènia o les Balears, de manera que no deixaren passar mai l'oportunitat d'incrementar l'entrada anual d'or als seus cofres.²¹

Pels mateixos anys, desafiaren el poderós governant de Saragossa Ahmad I (1085-1110). En canvi, la rivalitat pel control de la zona nord-est d'Alandalús portà alguna vegada el comte de Barcelona a guerrear contra el rei de Castella i el seu mercenari Rodrigo Díaz de Vivar, conegut com *el Cid*. El 1090 el conegut soldat castellà, aliat amb el cabdill moro de Saragossa, va vèncer les forces catalanes que sota Berenguer Ramon II començaven a posar els ulls en una ocupació temporal de València, cosa que demostra que no sempre l'enemic a combatre era sarraí. Tot i aquest fet concret, les tropes catalanes ja foren per molts segles una força a l'Alandalús occidental, amb aliances amb la taifa de Sevilla, que els pagava molt bé la seva protecció militar, excepte algunes topades amb els de Múrcia, que foren recompensades amb moneda devaluada. Malgrat la contínua amenaça de la intervenció catalana en els assumptes andalusins, els petits governants musulmans es van tornar cada cop més desafians, i aquesta nova actitud va frenar el flux d'or a mans comtals després de 1070. Amb nous entrebancs en escena, com el Cid o els almoràvids, els petits estats musulmans d'Alandalús van gaudir d'un període relativament lliure d'interferències catalanes fins a l'ascensió de Ramon Berenguer IV el 1131. Mentrestant Ramon Berenguer III havia obtingut el comtat de Besalú i, mitjançant els capítols matrimonials amb Peronella, s'uniren els comtats catalans amb el regne d'Aragó.²²

Però la política de Ramon Berenguer IV, tot i dirigir-se molt envers els assumptes provençals, també va ser força hàbil a consolidar i expandir la seva política peninsular. El 1137, any de signatura dels seus capítols matrimonials i de rebre la potestat sobre l'Aragó, va aconseguir fer renunciar a Alfons VII a les aspiracions que aquest tenia sobre la part oriental de la Península, i a partir d'aleshores coordinaren les respectives campanyes cap al sud, vers Alandalús. Segons Josep-David Garrido, la campanya d'Almeria del 1147 fou relatada en les fonts castellanques de manera que el monarca castellà aparegués com el gran flagell dels sarraïns d'Almeria, però els *Gesta Comitum Barcinonesium* posen de manifest que, d'acord amb el que s'havia pactat, la presa

---

²⁰ Barcelona. Arxiu Capitular. *Privilegia Regum*. Pergami 3-3-8.

²¹ GARRIDO 2003, pàgines 179-180.

²² GARRIDO 2003, pàgines 180-181.

d'Almeria hauria sigut una operació militar liderada pels catalans amb ajut naval dels genovesos.²³ Després de recuperar Tarragona,²⁴ Tortosa (1148, també amb ajut genovès), Lleida (1149) o Siurana (1153) els ulls es posen en poblar tota la zona de Ponent i l'Ebre i es dreça la mirada cap a França, idea que restarà aturada per la desfeta de Muret (1213).

Quan tot el territori del Principat va restar definitivament en mans de la casa comtal de Barcelona, van restar bosses de població musulmana enmig d'una població que cal considerar majoritàriament cristiana. Des dels primers temps de conquesta de la zona més septentrional (Girona, Vic, etc.) els andalusins –designats a partir d'ara per les fonts documentals com a *moros* o *sarraïns*, sense connotació despectiva- havien pogut quedar-se, amb el matis que a les ciutats tingueren l'opció d'anar-se'n mitjançant el pagament d'un impost de sortida o establir-se en barris a la perifèria, les *moreries*, com si d'un raval es tractés.²⁵ La no expulsió a mesura que s'avançava vers les conques del Cinca, el Segre o l'Ebre s'explica pel fet que no sempre es disposava dels suficients repobladors per mantenir les terres en disposició de cultiu, de manera que els braços musulmans eren imprescindibles per a mantenir la producció agrícola i evitar que la societat sencera fes fallida per un increment no desitjat de la pobresa.

Tampoc Jaume I va deixar els moros a València per gentilesa, sinó per una imperiosa necessitat de mà d'obra a l'horta i al camp. Per si fos poc, garantir la llibertat de credo va facilitar la rendició pacífica d'indrets els quals tot just s'estaven posant en el punt de mira. I és que des de mitjan segle XII que els sarraïns dels territoris propers a Catalunya sabien que no era intel·ligent oposar resistència a les tropes comtals, que vivien la conquesta com una croada. Evidentment, les moreries van ser una forma de segregació, però no consta que fossin tancades amb portes com els calls jueus i, a més, tenien mesquites, banys, carnisseries amb producte sacrificat ritualment, mercats propis sota control senyorial i un mínim respecte envers els seus costums.²⁶

Pensant en la futura plasmació de l'alteritat morisca a la festa, més que les ràtzies del tombant de l'any 1000, aviat hom degué retenir a la memòria els fets del segle XIII ençà. Parlem, per exemple, de les lluites de Jaume I per conquerir Mallorca o València, degudament relacionades al seu *Llibre dels Feyts* i on es mostren les tècniques militars més avançades del seu temps a nivell d'enginyeria i maquinària de guerra. Tampoc no volem deixar d'esmentar les topades que tingueren lloc el 1276 a la zona d'Alcoi i Xàtiva, degudament relacionades per Muntaner a la Crònica com un moment mític entre l'infant Pere (futur Pere II el Gran) i el seu pare, que jeia en una llitera i el beneí en saber que

---

²³ GARRIDO 2003, pàgines 182-183

²⁴ Sabem que el 1108 una lletra del papa Paqual II, dirigida des de Benevent a García, bisbe de Burgos, declara exempta l'església d'Ausa perquè Tarragona, que era la seva metropoli, estava enderrocada de manera, que ningú no n'endegava la repoblació: "*Tarraconensis Metropolis, cuius diocesis ecclesia Ausensis fuisse cognoscitur, ita irruentibus barbaris detrita est, ut nullus eam incolere valeat*", segons Flórez, *España Sagrada*, volum 26, apèndix XI, pàgina 466. Citat a CAPDEVILA 1935, pàgines 1-4. El 23 de gener de 1118, el comte Ramon Berenguer III donava "la ciutat i el camp de Tarragona" al bisbe Oleguer de Barcelona. Resulta significativa l'afirmació efectuada en el document de donació de l'antiga ciutat, on se la declara "*per multos annos sub destructione et eremo absque cultore et incolatu mansit*", com consta a FLÓREZ 1859, apèndixs XV i XVI, pàgines 219-223.

²⁵ La de Lleida, per exemple, apareix documentada el 1174 i anomenada *villa sarracenorum*, segons MUTGÉ 1992, pàgina 191, document 1.

²⁶ BRAMON 2017, pàgines 125-129.

son fill havia reprimit completament una revolta sarraïna que segurament era reforçada amb efectius nassarites granadins.²⁷

De fet, fou aquesta batalla de 1276 la que va originar la llegenda sobre la qual es sosté l'actual celebració de sant Jordi d'Alcoi, segons ens explica un primer historiador d'aquesta festa, José Antonio Llobet:

“La tradicion que me refirieron es: que conquistado Alcoy por el Rey D. Jayme 1.º de Aragon, puso éste una guarnicion para su defensa y despues al cabo de algun tiempo vinieron los moros de Granada y quisieron asaltar la poblacion en cuyo momento tuvo lugar el episodio de Mosen Ramon Torregrosa, quien hallándose en el acto de celebrar el santo sacrificio de la Misa, en el momento mismo del asalto, deja el altar y depuestas instantaneamente las vestiduras sagradas, corre á rechazar al enemigo, animando á los cristianos á la defensa [...]. Rechazados los moros huyeron estos, y siguiéndoles el alcance los cristianos, cayeron en una celada que les tenian preparada los moros en el barranco que se llama aun hoy dia de la Batalla, camino antiguo de Alicante y de Jijona, y hoy dia únicamente de la Marina; que persiguiendo á los pocos que quedaron con vida, entraron los moros junto con ellos en la Villa de Alcoy, la cual permaneció bastante tiempo bajo el poder de los moros, hasta que mas tarde otro egército del mismo Rey D. Jayme la reconquistó y puso en ella nuevos pobladores y nueva guarnicion.”²⁸

Cal tenir també en compte l'expedició que l'estiu de l'any 1282 dugué Pere II el Gran (1276-1285) de Catalunya-Aragó, a les costes africanes. Parlem de la regió històrica del món araboislàmic que vindria a ser l'antiga província romana d'Àfrica i que es correspon, aproximadament, amb l'actual Tunísia afegint-hi la meitat oriental de l'actual Algèria. Segons la Crònica de Ramon Muntaner i les altres cròniques catalanes dels ss. XIII-XIV, aquesta expedició li feu concebre el projecte –no recolzat pel papa Martí IV- d'una croada per conquerir i cristianitzar tota la Berberia. Muntaner explica al capítol 30 de la seva *Crònica* com, poc després de la seva coronació, Pere II va voler assegurar-se el tribut que el difunt rei de Tunis, al-Mostansir, de la dinastia hafsida, pagava al seu pare Jaume I. Amb aquest propòsit, el rei crida diversos membres del seu consell i els comunica la seva intenció de destronar el successor d'al-Mostansir perquè s'ha negat a pagar el tribut, i substituir-lo per un seu germà. Sempre segons la *Crònica* de Muntaner, el rei exposà al seu consell una anàlisi de les circumstàncies polítiques del Tunis hafsida que, a parer seu, justificaven la proposta d'una intervenció catalano-aragonesa. Segons aquesta versió, al-Mostansir, mort sense descendència directa, havia deixat el seu regne a un dels seus germans, que Muntaner anomena Mirabussac, però l'altre germà, Miraboaps, s'havia acabat emparant del tron. Pere II envià deu galeres cap a les costes d'Àfrica, per bloquejar el port de Tunis fins que els habitants de la ciutat es revoltessin contra l'usurpador i acceptessin Mirabussac. L'almirall portava també un document amb les condicions que el legítim rei de Tunis hauria d'acomplir a canvi de l'ajuda rebuda per part catalana. La intervenció del militar sicilià Conrad Llança (el qual estava a les ordres de Pere II) a Tunis, que té lloc l'estiu de 1279, resultà tot un èxit.²⁹

²⁷ Muntaner, Ramon. *Crònica*, capítols 26-27. MORENO 2019, pàgina 27.

²⁸ LLOBET 1853, pàgina 8.

²⁹ AGUILAR 2015, pàgina 200. Com diu molt bé aquest autor: “Muntaner sembla tenir especial interès a fer subratllar al rei Pere la condició d'estat tributari que Tunis té respecte a la Corona d'Aragó. En realitat, el soldà tunisenc no estava obligat a pagar cap impost als catalano-aragonesos, però ja el difunt califa al-Mostansir havia enviat sovint regals i importants sumes de diners a Jaume I, obsequis que eren fonamentalment un gest d'amistat i bona voluntat, no pas

El relat de les campanyes es reprèn al capítol 43 de Muntaner. Després d'haver estat destronat per l'almirall, Miraboaps va aconseguir emparar-se de Bugia i Constantina, ciutats on va aconseguir implantar una dinastia pròpia, tot llegant-les una a cada un dels seus dos fills, que Muntaner anomena Mirabossecri i Boqueró. Pere II s'aprofità doncs, d'una guerra fratricida: el rei de Bugia tractà de conquerir els dominis de Boqueró, que es veié obligat a cercar aliats per poder sostenir la lluita, i envià els seus missatgers a la cort del rei d'Aragó. Oferia de convertir-se al cristianisme, es comprometia a lliurar totes les seves possessions si el rei es desplaçava amb un exèrcit fins al port d'Alcoll, molt proper a la ciutat de Constantina, la millor ciutat del regne. Contra relloatge, Pere disposà la creació d'una gran armada i als principals ports de la costa catalana es mobilitzaren homes i recursos per construir embarcacions i a l'interior tot l'armament necessari per a l'exèrcit.

El rumor de les dimensions d'aquests preparatius s'estengué de seguida arreu del món. A instàncies de Boqueró, no es van fer públics els motius de tots aquests preparatius, cosa que inquietà tots els prínceps de la Mediterrània, temerosos de ser l'objectiu d'allò que sembla una expedició militar imminent dels catalans. El nerviosisme fou encara major entre els sarraïns: a Granada els súbdits del rei Muhàmad II l'instaren a reforçar les defenses marítimes en previsió d'un possible atac, però el nassarita no els volgué fer cas, perquè recentment havia signat una treva amb la Corona d'Aragó i sabia que el rei Pere no incompliria el pacte.

L'armada del rei sortí el 6 de juny de 1282 i desembarcà a Alcoll el 28 de juny. Només arribar ja descobriren que l'expedició perillava per manca d'objectiu clar, perquè alguns sarraïns que havien capturat a la zona els feren saber que Boqueró havia mort, víctima de la indiscreció: massa gent coneixia els seus plans de lliurar-se als cristians, i els constantinesos, avalotats, l'havien assassinat i havien ofert al rei de Bugia la senyoria de la ciutat. El rei decidia que, un cop arribats allí, valia més continuar "*a plaer de Déu et de la santa fe cathòlica*" (capítol 51). Féu desembarcar els homes i fortificar el campament. Encara no havien acabat les tasques ja van patir l'embat del primer contingent de sarraïns, que Aguilar qualifica com "*de proporcions pantagruèliques*".³⁰ El nombre d'enemics va augmentar, mercès a la predicació musulmana que concedia indulgències a les ànimes dels guerrers que acudissin a lluitar contra els invasors infidels, a l'estil de les croades cristianes.

De seguida començaren les primeres escaramusses, de les quals Muntaner lloa la valentia del rei Pere i d'Arnau Roger de Pallars. A més d'aquests combats, documenta ràtzies per part de l'exèrcit català al llarg de tota la costa nord-africana, incursions gràcies a les quals molts guerrers obtingueren grans riqueses i guanys en bestiar i esclaus.

Amb tots aquests èxits, l'exèrcit de Pere el Gran no devia ser massa conscient del risc de manca d'abastiment, malalties i insalubritat del campament. Al contrari, a mesura que

---

un reconeixement de vassallatge. Però a la cort d'Aragó molts interpretaven els obsequis enviats pel tunisenc en aquest darrer sentit, i per això hom va pressionar el successor d'al-Mostansir perquè fes efectiu el pagament del tribut."

³⁰ AGUILAR 2015, pàgina 209.

la campanya s'allargava, l'arribada dels mercaders catalans intentava convertir la base catalana en un port comercial. És llavors que el rei començà a especular amb la possibilitat de sotmetre tota la Barbaria si el papa Martí IV l'ajudava a finançar-ho i concedia indulgències als participants. Ramon Muntaner aprofita, evidentment, per comparar Pere II amb els reis de França, Anglaterra o Sicília, perquè el rei d'Aragó es trobava a punt de realitzar el projecte en el qual d'altres havien fracassat tot i tenir el suport de l'Església.

Mentrestant, a prop d'Alcoll i mentre esperava la resposta papal, un rei valent i amb discursos i arengues abrandades provocà el pànic entre els infidels i se'n resol una carnisseria: 35.000 sarraïns caigueren sota les armes catalanoaragoneses, mentre que segons Muntaner, Pere II només va perdre 3 cavallers i 500 infants. El panorama era realment engrescador, però l'emissari retornà de Roma i els comunicà que el papa no recolzava la proposta catalana al nord d'Àfrica. Com que havia arribat una ambaixada siciliana oferint el tron d'aquella illa si Pere el Gran venia Carles d'Anjou, el rei marxà de dret cap a Sicília, ja que era casat amb Constança, filla de Manfred de Hohenstaufen. Carles d'Anjou ja havia mort Conradí i Manfred, els successors de Frederic II, i els havia arrabassat el regne; per aquest motiu Pere II no s'aturà fins a convertir-se en el nou rei de Sicília.³¹ El mite bèl·lic català va morir el 1285, i, tot i aconseguir defensar Catalunya contra la croada del rei Felip III de França -aquesta sí, auspiciada pel papa- ja no va poder tornar a Barbaria per tal d'intentar cristianitzar-la o, millor dit, sotmetre-la i establir-hi bases militars i comercials.

Com hem vist en el cas d'Alcoi, sembla que la darrereria del segle XIII fou el principal moment històric damunt els fets polítics del qual es bastiren relats llegendaris i llegendes al voltant del fenomen de l'alteritat, algunes de les quals coetàniament o molt poc després d'aquest moment. En seria un exemple la vinguda del sant bolquer, conegut com a *sant drap*, la relíquia més insigne de la Catedral de Lleida, mitificada, en bona part, pel fet de ser un objecte arrabassat (o si es vol preservat) de les mans infidels. Segons un informe de 1773 esmentat per Agustí Prim,³² aquesta relíquia hauria sigut entregada al bisbe de Lleida pel ciutadà Arnau Solsona mitjançant una acta notarial del 4 de desembre de 1297, document redactat davant el perill de mort en què es trobava aquest mercader.

Allí es es relata que la dita relíquia havia estat regalada al rei de Tunísia pel soldà de Babilònia. Una família cristiana havia estat captivada a Pollença (Mallorca) per una expedició del mateix rei de Tunísia. Al cap dels anys, la filla d'aquest matrimoni, Guillemona, fou casada amb el primogènit del rei, *Miramamolino*, i adoptà el nom de *Rocaya*. El jove marit explicà a la seva muller la història del *sant drap* que havia heretat de son pare. Ella, cristiana de cor, va guardar secretament la relíquia a la primera ocasió i la va lliurar d'amagat a la seva mare Elisenda, que s'havia casat en segones núpcies amb Arnau Solsona, mercader de Lleida que aleshores tenia freqüents relacions comarcals amb Tunis. Al cap d'un temps, el matrimoni va arribar a Lleida amb la relíquia. Però anys després el rei de Tunísia va trobar a faltar la relíquia i va escriure al rei d'Aragó per demanar-li que la recuperés. Arnau Solsona no sabia res d'ella, ja que la seva esposa

---

³¹ Crònica de Ramon Muntaner, capítols 32 a 42, 56 i 85. Vegeu AGUILAR 2015, pàgines 230-234, per un resum brillant del desenllaç d'aquesta campanya militar nord africana.

³² PRIM 1893, pàgines 52 a 59.

Elisenda la conservava en secret. El rei va sancionar-lo davant la no aparició del preuat objecte i, en veure's malalta, la seva muller li va explicar tota la singladura soferta i li va confiar la relíquia. Ara que ella ja era difunta, el desig del mercader era entregar-la a la Catedral de Lleida.

Tenim doncs, tot un relat mític i llegendari, encara que amb sentit històric, bastit amb l'alteritat sarraïna pel mig. Perquè el fet de posseir un element material sagrat procedent de Terra Santa suposava un prestigi; però si aquest havia estat arrabassat als moros – com una furta sacra per tal de poder-lo venerar com mereixia- adquiria un valor afegit amb aquest caràcter de trofeu.

També durant el segle XIII s'havien conformat diverses pràctiques que afecten l'alteritat morisca i la segregació de la gent sarraïna que havia restat en bosses de població a les viles i ciutats del Principat. Algunes de les que hem trobat pel tema que ens ocupa aquí són les següents:

Segons Enrique Flórez, ja el Sínode de Lleida del 1173 va prohibir que els clergues tinguessin al seu servei domèstic dones musulmanes, i encara tampoc altres que no fossin mares o germanes:

“Concilium Ilerdae habitum Anno Domini MCLXXIII. [...] Proinde ecclesiarum Prélatis et ceteris clericis prohibemus extranearum mulierum, et presertim Sarracenarum, omniumque feminarum consortium in propria domo, extra matrem aut sororem aut eas forte personas que omnium effugiant suspicionem.”³³

És a dir, cap dona criada a casa ni de clergues ni d'altres jerarquies. Sobta, però, que es faci incís exprés en la prohibició per a les de condició sarraïna. La segregació fruit d'obligar a residir en barris començava a afectar la convivència i a alterar la vida normal entre ambdues comunitats.

Si continuem amb un exemple lleidatà (població molt ben estudiada en aquest aspecte per Josefa Mutgés) observem un nou exemple de segregació, si bé en aquest cas –atesa la importància que tenia el món funerari per la societat medieval- ens resulta un xic més comprensible. L'any 1317 els parroquians de Sant Llorenç demanaren al rei Jaume II que el batlle de Lleida busqués un lloc per als enterraments dels difunts sarraïns, ja que els tenien molt a prop del convent de Mercedaris i només a sis passes del cementiri cristià i aleshores la majoria de cristians que passaven per allí,

“[...] credentes ipsum fossarium pro fidei catolice christianis fore constructum, inibi oraciones faciunt pro sarracenis in ipso fossario sepultos et, quod deterius est, aliquando, aliqui ex christianis, orando pro ipsis sarracenis, flectunt genua eorum in fossario predicto [...] quod redundat in magnum dedecus seu opprobium totius fidei orthodoxe.”³⁴

És a dir, que els cristians prenien el fossar sarraí immediat al seu per un de construït per a cristians, per la qual cosa hi feien oracions agenollats, pregant pels sarraïns, cosa que

³³ MUTGÉ 1992, pàgina 66, que cita el volum XLVIII de Flórez, publicat el 1862 i dedicat a Barbastre, pàgina 301, d'on traïem novament la cita del Sínode.

³⁴ Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria. Registre núm. 163, folis 119r-119v. Extret de MUTGÉ 1992, pàgines 243-244.

comportava, segons el document, un gran oprobi a tota ortodòxia de la fe. Evidentment, quedava encara molt lluny l'ecumenisme del segle XX.

El tema del sant bolquer de Lleida serà un dels pretextos on es manifesta l'alteritat morisca a finals de segle XV. La butlla de l'incendi de la sagristia de la seva catedral, promulgada el 1498 pel bisbe de Lleida Lluís del Milà per tal de recaptar fons econòmics i dotar-la de nou de vestiments, draps i vaixela, aparegué sota la intitulació "*A honor e glòria [...] de aquella devotíssima relíquia del sant drap en lo qual nostre senyor fonch per la Verge Maria embolicat*". Aquest full incunable atribuït a l'estampa d'Enric Botel ha fet correr literatura, perquè no va datat (la data la suggereix Jaime Villanueva),³⁵ i perquè fins i tot la mateixa data de l'incendi (1473 o 1483) és en discussió pel fet de no tenir-se aclarida amb seguretat.³⁶ La butlla es conserva a diversos indrets, com l'Arxiu Capitular de Lleida, el Museu Diocesà de Lleida (en exposició) o l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. El seu text manifesta clarament la segregació dels moriscos quan preveu que la dita indulgència pugui absoldre "*los qui hauran menjat carn o beure vi de moros e foren a fer·los honor al soterrar o a les sues bodes*".

En darrer lloc -i no és un tema pas menor- cal esmentar que el 1243 les Corts de Lleida, presidides per Jaume I, van autoritzar els bisbes, arquebisbes i frares de les ordres Mendicants a predicar als jueus i sarraïns del regne, els quals estarien obligats a escoltar-los, fins i tot per força. La política sembla que es va endurir durant el regnat de Jaume II, cosa que, vista la humiliació constant, sembla que va provocar nombroses conversions. Òbviament, en ser forçades, no serien pas conversions sinceres, ans amb l'únic propòsit que cessessin les molèsties que se'ls infringien. Tot plegat permet imaginar alguns problemes de convivència que tard o d'hora podrien sorgir amb aquest gruix tant considerable de conversos de conveniència.³⁷

3.2 La qüestió dels jueus, precursors dels moros en l'alteritat artística i festiva

3.2.1 Els jueus en el punt de mira

Un tema que no pot oblidar-se de tractar sobre la plasmació de l'alteritat en la festa és el dels jueus. No tant perquè hagin jugat un per excessivament destacat en aquestes plasmacions (almenys no és comparable al dels sarraïns), sinó perquè en el tema que estudiem, que és la plasmació festiva de l'alteritat, els moros substituïren –a grans trets– als jueus un cop aquests ja havien estat estigmatitzats, massacrats i anorreats en els diversos assalts als calls. Aquesta estigmatització consistia en detalls com a obligar-los a

---

³⁵ VILLANUEVA 1851, pàgina 46: "*De 1497 he visto un decreto de D. Juan de Aragón, conde de Ribagorza, lugar-teniente general del rey en Cataluña, mandando secuestrar las rentas de nuestro obispo, a instancias del Capitulo, quejoso de que en tantos años de pontificado no aplicaba lo que anualmente se le había señalado para reparo de la sacristía incendiada ya había algunos años, ni del palacio ni de los castillos. En consecuencia de esto, ofreció día 22 de noviembre de 1498 pagar 6.000 sueldos para reparo de la sacristía incendiada. Y además publicó un decreto impreso el mismo año, en que concede indulgencias a los que contribuyesen a dicho objeto.*"

³⁶ SAINZ 1850, pàgines 86-87.

³⁷ MUTGÉ 1992, pàgina 83.

lluir elements distintius a la indumentària o copiar les escriptures notarials dels instruments i contractes on ells actuaven en uns volums a part, els *libri judeorum*, dels quals se'n conserven encara alguns a Catalunya, i fins i tot a Igualada.³⁸

Traçarem ara un breu panorama general de la qüestió. Com hem vist, als jueus no els va quedar altra solució que marxar o convertir-se i fer-se batejar, després de segles d'una relativa calma i convivència. Les lluites pel poder civil de la Baixa Edat Mitjana, sobretot a les grans poblacions hispàniques, van portar a uns enfrontaments en els quals es va anar intentant vetar l'accés dels jueus i els conversos als càrrecs de responsabilitat política. Aquest posicionament es va anar generalitzant i es va originar una dinàmica que afavorí el monopoli del poder a les persones que podien acreditar la famosa condició de cristià ancestral, el *cristiano viejo* de Castella. La qualitat implícita aquí seria, segles després, la de l'honor que esgrimien els cristians vells per tal de marcar la seva suposada superioritat moral i racial, perquè d'això anava la qüestió. I aquesta qüestió social i política va acabar derivant a través de la religió en un eix d'acció discriminatòria per part d'un determinat sector dominant envers els descendents dels conversos jueus. I després, al segle XVI, com veurem, aquesta acció s'encarrilà també envers els musulmans de la Península Ibèrica (moriscos). Si encara es vol anar més lluny, en el mateix segle XVI serà també un factor d'agressió envers la població autòctona d'Amèrica.

Tornant als jueus, la preocupació de la netedat de la sang que va inquietar tant la societat ibèrica des de mitjan segle XV reposa en antecedents molt anteriors. Els jueus foren tant imitats i admirats com odiats i destinataris de forts recels. Com diu Américo Castro:

“Los hispanocristianos calcaron en este caso un sistema de valoración individual y colectiva muy propio del hispano-hebreo [...] Habían asimilado plenamente la creencia hebrea a causa de la cual los judíos se habían mantenido como casta aparte. [...] La sociedad española iba fanatizando su cristianismo a medida que desaparecían y se iban cristianizando los judíos. [...] La realidad de la historia necesita de ambos extremos para hacérsenos inteligible: el exclusivismo de la España católica fue una réplica al hermetismo de las aljamas.”³⁹

El mateix Castro testimonia com durant la mal anomenada 'reconquesta' contra els sarraïns i el seguit de victòries militars sobre ells va anar-se generant un cert complex de superioritat que anomena "goticista", actitud que va esdevenir més perceptible quan a partir del segle XII arribaren masses de jueus procedents d'altres indrets europeus que s'afegiren a les ja preexistents. Tant la "reconquesta" com aquesta rebuda massiva posaren la població nadiua en contacte amb dues ètnies i realitats que no volien assimilar la confessió, la llengua o les creences i costums aleshores imperants a la Península. Diu Ángel Alcalá:

"De haberse mantenido, la turísticamente llamada "España de las tres culturas" habría producido en la Península Ibérica un país (luego, dos) incomparablemente mejor preparado que cualquier otro europeo para abordar con tolerancia la globalización

³⁸ Se'n conserven del segle XIII a Vic, i del segle XIV a Cardona o a Igualada mateix, com és el manual notarial Arxiu Comarcal de l'anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Secció Notarial, volum 45, "*Iudeorum*", del 6 d'agost al 25 d'octubre de 1333.

³⁹ CASTRO 1957 pàgines 44-45, 53, 54

cultural iniciada en el Renacimiento, justificada en la Ilustración y a punto de cristalizar desde el siglo XX. Pero, lo mismo que la rebelión luterana escindió religiosamente la homogeneidad europea entre pueblos del norte y del sur, la conciencia goticista hispánica añadió a la escisión religiosa de católicos frente a islámicos y judíos otra virtualmente más perjudicial para su futuro político: la racial. En lo que Castro llamó “edad conflictiva”, que coincide con los últimos siglos de la Edad Media, se operó la absurda trasfusión, insinuada más arriba, desde el ansia de convertir al no cristiano a su pura y dura satanización. No solo la del hereje más o menos lejano en Alemania, en Inglaterra, sino de los convecinos no “góticos”. Irracional teoría biológica: la negación del cristianismo transforma la sangre de normal o pura en infecta e impura. El hereje, por un factor religioso; el moro despreciado, el judío admirado pero paradójicamente envidiado, y lo que es peor, el converso de ambas religiones sencillamente porque el agua del bautismo no cambia la naturaleza, y los conversos seguían compartiendo el mismo linaje, la misma sangre, la misma semilla que los no conversos.”⁴⁰

Alfons X ja treia a relluir les seves *Partidas* allò que després fou norma i costum durant segles, segurament originat en el capítol LXIX del Concili IV del Laterà del 1215:

*“Et la razón porque la iglesia, et los emperadores, et los reyes et los otros príncipes sufrieron a los judíos vivir entre los cristianos es esta: porque ellos viviesen como en cativerio para siempre et fuese remembranza a los homes que ellos vienen del linaje de aquellos que crucificaron a nuestro señor Jesucristo [...] Que perdiesen por ende todas las honras et los privilejos que habien, de manera que ningunt judío nunca toviese jamás lugar honrado, nin oficio público con que pudiese apremiar a ningunt cristiano en ninguna manera.”*⁴¹

Així doncs, si el jueu convers venia del mateix llinatge que el no convers –o sia, dels culpables del deïcidi que suposà la mort de Crist- tot plegat configurava les bases no solament d’un tracte despectiu envers els jueus, sinó també cap als conversos. El sentit que Alfons X donà al mot *apremiar* cal entendre’l aquí com a sinònim d’intimidat o atossigar, de manera que calia mirar d’apartar-los de tot lloc honorós, més encara de tot ofici públic. Cal remarcar que, a diferència dels musulmans, aquí la qüestió clau era la idea de llinatge. Tot plegat resulta força contradictori amb els principis més profunds de l’Evangeli, però això és el que sembla que passava: un absurd teològic immens segons el qual el baptisme només rentava als no jueus. Així, només aquest sector “net” podia dirigir la societat, cosa que fou la causa, portada fins al fanatisme, dels famosos estatuts i processos impulsats pel municipi de Toledo l’any 1449.⁴² Un vergonyós prejudici racialitzat difícil de sostenir des del cristianisme de base, però que va suposar el blindatge a través d’un text legislatiu d’aquell sentiment populista que havia assaltat els calls el 1391.⁴³ Pot semblar quelcom ridícul, però fins i tot la Marsellesa, himne compost a l’any 1792 per animar a respondre als antirrevolucionaris alemanys, austríacs o

---

⁴⁰ ALCALÁ 2016, pàgines 10-11.

⁴¹ Partida VII, título XXIV, leyes I y III.

⁴² Fou la coneguda *Sentencia-Estatuto de Pedro Sarmiento*, un influent cortesà que va liderar aquesta revolta antisemítica a Toledo i va aconseguir que el municipi legislés en contra de la possibilitat que jueus i conversos participessin del govern d’aquella ciutat.

⁴³ ALCALÁ 2016, pàgines 5-7.

espanyols encara canta (avui!) "*Marchons! Marchons! Formez vos bataillons! Qu'un sang impur abreuve nos sillons!*"⁴⁴

Si a tot aquest brou hi afegim el fet –gens secundari, ans al contrari, absolutament cabdal- que els jueus foren una èlit financera a nivell europeu. Com que sovint exercien el crèdit bancari amb la mateixa moralitat que molts bancs del segle XXI (cosa que es tracta també en el capítol LXVII del Concili IV del Laterà del 1215, dedicat a la usura), la polèmica era, doncs, servida. Aquest factor de dependència econòmica devia quedar mitigat socialment amb el captiveri estigmatitzador de tenir-los apartats en aljames i calls. Tot i això, a Catalunya els anà un xic més favorablement que no pas a Castella, almenys fins a mitjan segle XIV. Sabem que des del regnat de Jaume I (1213-1276) hi hagué una important participació jueva a les finances i estructures de poder reial. Per tant, ja en aquesta època, el rei procurava -tot i les vexacions legals que ell mateix els infringia, com hem vist- protegir aquest sector de població. La raó és que li permetia liquidesa en qualsevol moment convuls, tot ajudant-lo, i no pas poc, a garantir l'estabilitat política. Com ja digué el malaurat Gener Gonzalvo:

“En conjunt, és destacable una doble moral del poder envers els jueus. A voltes, el poder sobirà els protegeix, donada la potència financera dels jueus, que afavoreix l'economia reial, tracta d'equiparar-los amb els cristians davant els tribunals, i se'ls concedeix la defensa sorgida dels estatuts de Pau i Treva.”⁴⁵

Paral·lelament, els jueus eren perseguits davant els mateixos tribunals de justícia, s'aprofitava per atacar amb fúria la seva pràctica de la usura, i fou en aquells anys que a Catalunya se'ls prohibeix, almenys sobre el paper, d'exercir càrrecs públics, com va passar a la Cort General de Barcelona de 1228 on, a més, se'ls va limitar l'interès dels préstecs que feien al 20%. Com a col·lectiu els va perjudicar molt la imatge pública donada pel que era, a ulls de tothom, una suposada afecció desmesurada pel diner.

També el segle XIII fou el moment de l'eclosió dels Dominics, entre els quals l'influent Ramon de Penyafort, conseller i assessor del rei. El monarca, amb tota seguretat, devia ésser víctima de les pressions rebudes des de Roma, a les quals s'afegien ara els Dominics i devia trobar-se entre l'espasa i la paret. Com a rei cristià, estava obligat a complir els preceptes oficials de l'Església, els estatuts dels concilis ecumènics, perseguir l'heretgia però, simultàniament, promoure la conversió dels jueus i aplicar una política paternalista envers els nous batejats de sang no cristiana. Per tant, cal ubicar en aquest context la famosa *Disputa de Barcelona* de 1263, on el famós Bonastruc Saporta va debatre intensament amb Ramon de Penyafort i altres clergues de l'ordre dels dominics.

El moment àlgid es va viure quan el 1391, i amb el mateix fet prèviament ocorregut a Sevilla, València i Mallorca, un avalot va voler entrar al call per forçar la conversió de tots els seus habitants. Qui es va refermar en el seu credo fou assassinat. Les represàlies reials foren molt dures, però la realitat és que Joan I no tenia la fermesa política dels seus avantpassats i el 1392 s'obrí el call a cristians. Menys fermesa mostrà encara son germà

⁴⁴ Un detall molt ben observat per Ángel Alcalá. La traducció vindria a dir "*que la sang impura inundi [per vessada] els nostres camps.*"

⁴⁵ GONZALVO 1996, pàgina 123.

Martí I, durant el regnat del qual, el 1401, es va prohibir el restabliment de la comunitat jueva, cosa que explica els infructuosos resultats de la recerca de jueus que feia Riera Sans entre els protocols notariais del primer quart de segle XV.

El cop definitiu contra els jueus a Catalunya fou l'anomenada *Disputa de Tortosa*, organitzada entre 1413 i 1414 pel papa Benet XIII.⁴⁶ Pretenia dir-se'n disputa entesa com a debat, però la realitat fou més aviat que no es va debatre, sinó que es va procurar fomentar un seguit de sessions de durada prolongada per tal d'aconseguir de les autoritats religioses jueves un reconeixement –ni que fos per la força- de les suposades incongruències o errors del judaïsme, que fou acusat per totes bandes en la tradició del que s'havia anat vivint els dos segles anteriors. Per si fos poc, acabava d'entrar en escena un altre dominic de gran envergadura discursiva i abrandada paraula, Vicenç Ferrer, que va guanyar-se la santificació amb la seva brillant fulla de serveis al catolicisme militant i un nefast -per decisiu- paper en la defensa de la dinastia Trastàmara durant el Compromís de Casp.

La Disputa de Tortosa és un dels fets històrics més cabdals per tal d'entendre el declivi dels jueus a totes les terres dominades pels reis d'Aragó. Fou estratègic que el pes del debat des de l'òrbita cristiana fos portat per jueus conversos, com Jeroni de Santa Fe, metge del Papa Luna, el qual havia sigut batejat pel mateix sant Vicenç Ferrer l'any 1412. Tot plegat va concloure amb la promulgació de butlles contra els jueus i la signatura –evidentment forçada- d'un document on els jueus reconeixien els seus "errors" i una crema de llibres jueus, que devia refermar el to militant de la clausura.

Si a Castella es va reactivar l'intent d'impedir l'accés dels jueus als càrrecs públics el 1449, uns anys abans la problemàtica s'entreveu amb claredat en els dominis del casal de Barcelona: el 1438 Alfons V el Magnànim havia dictat una pragmàtica –el document més solemne que podia emetre sense passar per les Corts- per tal de protegir els seus fidels jueus de Saragossa, la família De la Cavalleria, tot amenaçant amb fortes multes aquell qui els fes mal o els molestés sense motiu.⁴⁷ El seu cap estava ocupat en els afers napolitans, però li convenia prou que aquests il·lustres jueus aragonesos seguissin no solament vius, sinó també econòmicament íntegres.

Malgrat això, no es pot menystenir la pressió que els jueus també reberen a Castella. En el cas Toledà, el més celebrat historiogràficament, sembla que va intervenir-hi el mateix papa Nicolau V, el qual va donar la raó als partidaris dels conversos, amb la butlla *Humani generis inimicus* de 1449, on es recalca que tots els cristians són iguals. Però aquesta sentència toledana es va difondre per la Península, van triomfar les tendències discriminatòries i aparegueren arreu multitud d'estatuts de puresa de sang en la mateixa línia per tal de reservar els càrrecs i dignitats importants (govern de les ciutats, docència universitària, regència de les ordres militars, etc.) als qui podien demostrar l'origen cristià dels seus ancestres al llarg d'un grapat de generacions. Va aparèixer a Castella el problema dels cristians nous i vells –que no abordarem ara perquè pertany a l'època de

---

⁴⁶ Arran d'aquest debat, Benet XIII va publicar l'11 de maig de 1415 la constitució apostòlica *Etsi doctores gentium* amb la intenció –segons declara el mateix preàmbul- d'afavorir la conversió dels jueus, o sia, manllevant una cita de sant Pau als Romans, d'unir les branques al tronc [Rm capítol 11, versets 16-24]. Ferran I d'Antequera es va fer seu el text i el 23 de juliol en publicava una versió confirmatòria a manera de pragmàtica. Vegeu VENDRELL 1960.

⁴⁷ Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria, Registre 2769, folis 25r-26r.

l'alteritat festiva mora- però que va tenir conseqüències tant conegudes com la institució de la Inquisició el 1478 i l'expulsió dels jueus no convertits el 1492.

Així doncs, quan a la festa del Corpus i els fastos reials comencen a aparèixer elements d'alteritat d'una manera regular, cap a finals de segle XIV, el conflicte d'alteritat que es plasma a nivell festiu afectarà molt més fortament els moros i sarraïns que no pas els jueus. El recel envers l'alteritat d'una manera generalitzada, passarà (un cop assaltats els calls el 1391 i martellejat tot el col·lectiu hebreu) dels jueus als moros, encara que el canvi no fos d'un dia per l'altre. Per aquest motiu ja trobarem mostres festives d'alteritat morisca a la rebuda de Mata d'Armanyac el 1373. En aquest moment dels darrers anys del segle XIV, els jueus catalans eren quasi totalment fugits o vivint en clandestinitat, "convertits" i, per tant, oficialment sotmesos. Evidentment, no cal dir-ho, també eren extraoficialment expoliats de les seves riqueses sense l'empara i protecció d'uns monarques que quedaren sols en la potestat de protegir-los, cosa que, com hem vist, seguiren fent almenys durant la primera meitat de segle XV, abans de les imparables i virulentes sentències de Toledo.

3.2.2 Els jueus i el culte eucarístic: un instrument repressor

L'animadversió envers els jueus va pujar de punt a finals de segle XIV i assolí uns alts nivells a la primera meitat de segle XV. Aquesta culminació manifestar-se a Catalunya fins i tot abans que a molts punts de la Península. En tenim indicis, com la gran absència contractual dels jueus a la Barcelona dels anys vint del segle XV, fins al punt que es podria concloure que la majoria ja havien abandonat la capital. La bel·ligerància generalitzada envers aquesta cultura va tenir un punt àlgid després de les penúries que assolaren el Principat durant el segle XIV, com les males collites del *mal any primer* (1333) o la pesta bubònica de 1348, i culminaren amb processos com el de les Hòsties d'Ozca el 1377 o els assalts generalitzats als calls el 1391, fenomen conegut com a *progroms*. Tot això fou, però, abans que el focus de l'alteritat amb repercussions socials i festives recaigués definitivament en els almohades que entraven al País Valencià des de la zona nassarita o, més encara, damunt dels barbarescos que provocaven problemes en la navegació i el comerç marítim, que era un fet molt punyent en una societat mercantil i empresarial com era la catalana.

Els pogroms han estat molt estudiats, però ens aturarem un moment en el cas del tema dels jueus i la profanació d'hòsties consagrades, perquè és un tema que va aixecar molta controvèrsia, tingué greus connotacions polítiques, afectà directament a la festa del Corpus Christi i, fins i tot, un racó en les arts plàstiques del moment. La predicació i els sermons divulgaven fets com el *Miracle de Billetes*, que tingué lloc a París (en el carrer d'aquest nom) l'any 1290.⁴⁸ Una dona tenia el seu vestit empenyorat a un jueu i aquest, per tal de retornar-li, va imposar-li per condició que li portés una hòstia consagrada. La dona robà una sagrada forma i el prestador la va sotmetre a tot tipus de proves i vexacions com intentar cremar-la, submergir-la en aigua bullent, clavar-li un clau, etc. L'hòstia va sobreviure totes les proves i avisada la gent, va passar a venerar-se. La

---

⁴⁸ Vegeu RECUEIL 1865, pàgines 32-33

divulgació del fet donà el seu fruit, perquè els jueus foren expulsats de França l'any 1306 i el 1315 el Consell Municipal de la Ciutat de Mallorca els va requisar la sinagoga, davant la no-intervenció del rei Sanç de Mallorca, el qual degué romandre impassible per no contradir al monarca francès.⁴⁹ A Catalunya no ens és estrany aquest culte eucarístic d'alta època basat en fets prodigiosos. De fet, aquest mateix miracle fou representat a la predel·la del Retaule de la Mare de Déu i l'eucaristia del monestir de Sixena, datat després de 1367, o en dos compartiments del Retaule del Corpus Christi de Vilafermosa, de finals de segle XIV.⁵⁰

A Catalunya succeïren fets ben paral·lels o comparables que vincularen el col·lectiu dels jueus amb l'ultratge als símbols eucarístics per excel·lència, com són les hòsties consagrades, el mateix element que des de feia unes dècades que sortia en processó envoltat de metalls preciosos i pedreria, amb un tracte equiparat al de la reialesa i sota la consideració de relíquia preuada. Aquests fets, que es superposaren en l'imaginari col·lectiu al damunt de prodigis vinculats al culte eucarístic com el de París o el dels Corporals de Bolsena, tingueren un fort impacte social i foren molt profitosos per a pressionar els sectors socials acusats mentre es promocionava la festa i solemnitat que acabava de nàixer.

El cas més antic que coneixem va passar a Barcelona el 1367, i el 4 de juny del mateix any, amb la intervenció de l'infant Joan I, va acomplir-se una sentència duríssima, amb esquarterats i morts a la foguera. Aquest príncep, fill gran de Pere III és a parer nostre un paradigma d'antisemitisme, si veiem com era d'influenciable per part dels cortesans del seu entorn que volien mal als jueus. Amb ell començà una seriosa decadència d'aquesta minoria cultural a Catalunya. Una relació de la *Crònica del Racional de Barcelona* deixa constància de l'execució:

“Execució de tres jueus i un cristià acusats de profanar sagrades formes. Die veneris, quarta die juni, anno a nativitate Domini M^o.CCC^o sexagesimo septimo, dominus infans Johannes dux Gerunde ac domini regis Petri primogenitus, eiusque generalis procurator, fecit cramarii et rosegar tres judeos, quorum unus vocabatur Proançal de Piere, alius Austruch Bione, et alius Mosse Gaylart; et fecit rosagar et ascortarar unum christianum qui fuit captus in villa Montisalbi eo qui fuerant inculpati quod dictus christianus vendiderat dictis judeis ab eo ementibus ostias sacratas.”⁵¹

El 1377 succeí quelcom similar a Osca, fet que generà un major volum documental i els conseqüents estudis històrics posteriors. D'aquest procés, publicat el 1913 per Miret i Sans, en transcrivim unes consideracions del seu primer divulgador, el qual no vacil·là a deixar clar que tot plegat fou d'una vergonya indigna d'un monarca cristià. El rerefons, antisemita sense massa complexes, no es dissimula gaire en la documentació antiga, ni

---

⁴⁹ ESPAÑOL 1994, pàgina 334, on es cita J. L. Schneidman, *L'Imperi catalano-aragonès (1200-1350)*, vol II. Barcelona, 1975, pàgines 176-177, nota 44.

⁵⁰ Per al de Sixena, vegeu Museu Nacional d'Art de Catalunya, número d'inventari 071447-CJT i FAVÀ 2018, figura 381. Per al de Vilafermosa, vegeu FAVÀ 2018, figures 382 i 383.

⁵¹ RECULL 1921, pàgines 140-141. ESPAÑOL 1994, pàgina 333. Vegeu també CARRERAS CANDI 1911, pàgina 131 on cita *Rubrica de Bruniquer, v.I, f. 254, Arxiu Municipal de Barcelona*. Pot trobar-se a BRUNIQUER 1912-1916, volum II, pàgina 117, on s'aclareix –Carreras no ho delata- que fou una errada recurrent de Joan I, quan diu que “A 4 de juny 1367, lo Infant Joan Primogènit del Rey, y Procurador general, feu cremar â dos Jueus, y rossegar, y scorterar â un Christià presos en Montblanch inculpats que lo dit Christià havia venut als dits Jueus hostias consagradas”.

per part del monarca ni per part de la societat. I sorprèn amb quina facilitat es vexava i anorreava una persona o col·lectiu si així convenia als poders polítics; només calia una confluència d'interessos que afectés a diversos estaments.

El furt o desaparició de cinc hòsties de l'església de Tardienta⁵² per Ramon Rafart, un cristià *de mala vida*, coincidí curiosament amb l'arribada del Primogènit a Aragó a la zona. La comarca estava escandalitzada amb el sacrilegi, ja que la població estava convençuda que els jueus tenien intencions de cometre vexacions als elements de culte cristià d'una manera sistemàtica. Capturat el tal Rafart, declarà que havia venut les hòsties a un sastre jueu d'Osca, Haim Andalet, alias *el Royo*, i després confessà sota tortura que les havia cedides a Jaffuda Abmabez y a Manasem Abmabez. L'infant Joan, primogènit de Pere II el Cerimoniós, aprofità l'avinentesa per a mostrar-se molt escandalitzat pel sacrilegi, i prengué –o els oficials, curials i burgesos interessats en vexar als jueus li feren pendre– un altíssim interès en començar una ràpida inquisició o investigació per tal de castigar als culpables del fet.

Haim Andalet, sense entrar en la seva innocència i les causes que degueren motivar l'interès en ell, veient tot el que li podia venir al damunt i vist el clima d'ira i excitació va fugir d'Osca, acompanyat de la seva família . L'infant Joan dictà a tots els oficials una ordre de recerca i captura d'aquell sastre i, com si del parisenc *Miracle de Billettes* es tractés, també la captura d'una dona *de mala vida* a la qual Ramon Rafart, el cristià que havia robat les hòsties, li havia fet present d'uns anells rebuts d'aquell jueu com a paga per les sagrades formes. El paral·lel de la narració concorda tant amb la narració llatina del prodigi de París que, només per aquest fet, ja som del parer que tot el procés fou un constructe encarat vers la repressió antisemita i l'exaltació del culte eucarístic.

El text de Miret Sans que transcrivim és summament revelador. D'entrada, ja es tornava a obligar als jueus a escoltar la predicació cristiana:

“Es ben clar que alguns consellers o oficials tenien interès en molestar als jueus y en ferlos antipàtics al Primogènit, donchs no contents ab començar ab tanta precipitació 'l procès, li aconsellaren dictar una orde circular a tots els oficials reynals datada a Osca a 3 de desembre, disposant que facilitessin en tota ocasió al convers Arnau d'Estadella el promoure disertacions y controversies ab els jueus de qualsevol lloch en defensa de la fè catòlica y que obliguessin a aquests a concòrrehi. [...]

Al moment d'arribar a la capital tornà a escriure al seu pare sobre'l procés dels jueus d'Osca; però aquesta vegada era per manifestarli que ja havia fet justícia molt expeditiva, puix abans de sortir d'Osca havia firmat la sentència condemnant al cristià Rafart a esser esquarterat y als dos jueus que li compraren les hosties, Jaffuda Abmabez y Manasem Abmabez, a esser cremats, haventse practicat tot seguit les execucions.

De manera que començades les inquisicions y actuacions sobre'l 4 de novembre poch més o menys, al cap de quinze dies ja havia cregut prou aclarida la cosa per aplicar tres penes capitals sense haver concedit advocats ni defensa als condemnats. Don Joan comptava llavors 27 anys y no té atenuant la seva precipitació y la seva poca energia per rebutjar imposicions o falses informacions dels consellers y dels oficials. Els dos jueus cremats havien abans estat posats a torment, penjantli a un d'ells un pes de més de mitg quintar als genitius y sospenentlo aixís en l'aire, y es per aytals violències que declararen

⁵² Població dels Monegros, a uns 20 km d'Osca.

que les hosties d'en Rafart les havien donarles després a altres tres jueus [...] y que aquests les havien profanades. [...]

Aquesta segona lletra del Primogènit va creuar en el camí ab un altra del Rei datada a Barcelona a 12 de desembre, la que ens dona assats claror per comprendre les intrigues que-s menaven en la persecució dels jueus. Pere III, home enèrgich, però experimentat y astut, abans de rebre cap missatge ni reclamació de l'aljama d'Osca, ja volgué evitar que-n sofrís perjudici y ja sospità si portaven alguns consellers enganyat al Infant. Li recorda, abans de tot, que una acusació semblant havia en temps passat (1367) estat feta contra-ls jueus de Barcelona y que després resultà infondada y li indica que seguexi el meteix procehiment que ell aplicà llavors, donchs els interessats o-ls fanàtics que li aconsellen rigor extremat y precipitació de les actuacions volen més la destrucció de les aljames que justícia ne bona fé catòlica.”⁵³

I en segon lloc, veiem com Joan I es deixa enredar novament per a emprendre accions contra els jueus sota l'empareda del supòsit del sacrilegi. Son pare, home molt més prudent, astut i d'una major altura de mires política, ja l'havia advertit que no li tornés a passar, però quan aquest avís arribava la *justícia* ja s'havia fet efectiva amb contundència.

El procés dels jueus d'Osca serviria perfectament –com ja va advertir Joaquim Miret- per estudiar-ne i valorar-ne d'altres menys documentats o estudiats, perquè en el segle XIV i XV sovintejaren les acusacions de profanació d'hòsties consagrades contra diversos grups de jueus. Segons el mateix historiador, a Catalunya va incoar-se cinc anys més tard un altre procés per profanació d'hòsties, en circumstancies molt semblants a les del d'Osca, per un cas ocorregut a Castelló de Farfanya, important vila del Comtat d'Urgell, en una data que ofereix dubtes:

“Fou furtada la custodia de l'esglesia de Castelló de Farfanya (partit judicial de Balaguer), a la primeria de 1383, juntament ab dotze sagrades formes y al poch temps foren acusat dos jueus de Lleyda, Sentou Levi y Mossé Xicacella d'haverne comprades algunes, resultant finalment que l'acusació la formularen uns enemichs personals d'ells per portarlos a perdició segura.”⁵⁴

En canvi, nosaltres teníem notícia d'una carta enviada per Joan i a son germà el comte d'Urgell, que hem aconseguit localitzar. Data del 28 de febrer de 1382 però al·ludeix a un fet produït el mateix 1377 o el 1378, ja que diu sense precisar amb exactitud que fou ben bé cinc anys enrere:

“Lo primogènit. Comte car cosí. Entès havem que de manament nostre és pres en Balaguer Bernat, de Vilanova de Balaguer, delat o inculpat que ell, ab d'altres, be ha ·V· anys, entraren ladronívolment en una esgleya de Castelló de Forfanya e d-aquí tragueren calzes d'argent e custòdies ad quatorze formes ho hosties sagrades. E que-n havets feta fer inquisició contra lo dit Bernat, lo qual ha confessat que ell fo a fer lo furt damunt dit, e que aquelles XIII formes són stades venudes a Juheus e han inculpats molts. E nos volriem saber la veritat daquest fet, qui és fort leig a tot cristià; Per ço us pregam que, al pus tost que puxats, nos trametats complidament traslat clos e segellat de la confessió del dit Bernat sobre açò feta e coses emergents de aquella; E fer-nos-nets fort gran plaer.

⁵³ MIRET SANS 1913, pàgines 63-66.

⁵⁴ MIRET SANS 1913, pàgines 79-80.

Dada en Terragona, sots nostre segell secret, a XXVIII de ffebrer l-any M. CCC LXXXII. Primogenitus. A nostre car cosí lo comte d'Urgell.”⁵⁵

Sembla obvi que els mecanismes d'atac a través del culte eucarístic eren ben similars arreu i potser més recurrents i reiterats del que la documentació posa de manifest; en qualsevol cas, els fets es devien escampar de pressa i afavoriren –ben segur– un clima de tensió i rancor envers els jueus.

Francesca Español ja va detectar les importants implicacions que tot això tindria en el culte eucarístic i la festa del Corpus, tot analitzant retaulística trescentista i posant-la en el seu context donada la recurrent presència en aquest àmbit d'escenes que implicaven als jueus:

“De entre todos los actos reprobables protagonizados según la tradición por los judíos, los referidos a la Hostia consagrada fueron los que tuvieron un mayor impacto. Por la propia naturaleza de la eucaristía, (la transubstanciación de la Sagrada Forma en el cuerpo y la sangre de Cristo) esta profanación revestía singular gravedad. Sin embargo, al sacrilegio siempre le sucede el prodigio y no debemos olvidar lo necesario que es lo segundo en el nacimiento y expansión de un determinado culto. El del Corpus Christi se benefició directamente de todas estas historias y, en relación directamente proporcional, aquellos que la tradición había convertido en los instrumentos del milagro fueron perseguidos y odiados. Aunque existen noticias documentales sobre sucesos de esta naturaleza acaecidos en la propia península durante el siglo XIV, la revisión de los procesos a que dieron lugar confirma la mayor parte de las veces lo infundado de las acusaciones. Ello no obstante, los mismos hechos (fueran o no ciertos) demuestran hasta qué punto el pueblo se había sensibilizado ante las historias milagrosas propagadas por los predicadores y por los ciclos iconográficas que decoraban capillas, retablos y frontales consagrados al Corpus Christi. Al igual que en el caso de la muerte ritual, una encuesta en este sentido revela que el conocimiento de esta materia prodigiosa, en ocasiones por vía iconográfica, antecedió a las primeras acusaciones sobre profanación de Hostias consagradas en la Corona de Aragón.”⁵⁶

Aquesta darrera afirmació se sosté amb força perquè tant el retaule del Corpus Christi de Vallbona de les Monges com el Frontal de Sant Jaume de Queralbs, ambdós al MNAC,⁵⁷ han de ser anteriors a aquesta data, donades les seves característiques formals i estilístiques. Ambdues obres plasmen el que segurament és l'anomenat *Miracle de Billetes* (París, 1290)⁵⁸, el qual degué arribar a l'àmbit de la predicació, de la mateixa manera que les *Cantigas* o els *Milagros* de Gonzalo de Berceo testimonien fets prodigiosos semblants a la segona meitat de segle XIII. Recordem que la butlla

⁵⁵ Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria. Registre 1747 (*Curie sigilli secreti locumtenencie infantis Joannis 14*), foli 4v. Citada –sense la referència arxivística– a ESPAÑOL 1994, pàgina 333, on s'adverteix que la transcripció donada fou publicada el 1924 per Josep M. Roca, “Notes d'Arxiu”, dins *Catalana*, número 176, del 15 d'octubre de 1924, pàgina 319.

⁵⁶ ESPAÑOL 1994, pàgines 332-334. Allí mateix, Francesca Español fa una ordenació de les notícies que historien aquesta persecució dels jueus mitjançant aquests polèmics processos per la suposada profanació d'hòsties: “*Se trata de los hechos de Barcelona (1367), Perpiñán (1367), Huesca (1377), Castelló de Farfanya (1383). [...] Proporciona información general sobre todo ello: V. Baer Fritz, Historia de los judíos en la España Cristiana, volumen I, Madrid, 1981, pp. 334-335, 371-377.*”

⁵⁷ Retaule de Vallbona (ca. 1345) amb el núm. del catàleg: 009920-000 i el Frontal de Queralbs, amb el núm. del catàleg: 004376-000.

⁵⁸ Vegeu RECUEIL 1865, pàgines 32-33

Transiturus de hoc mundo que instaurà el culte eucarístic del Corpus data de 1264. Qualsevol prodigi eucarístic cronològicament posterior troba un nítid encaix contextual.

Heus ací un exemple molt diàfan de com funcionaven les coses quan el rebuig a l'alteritat –sobretot si aquesta alteritat era rica o ho havia sigut i se li desitjava la perdició- es disparava enmig d'una crisi. I aquest recel, de caire xenòfob, reblert d'enveja econòmica i encobert de problema social i religiós, tingué algunes conseqüències en les celebracions. Sense anar més lluny i per citar un testimoni encara més reulat, només dos anys després de la primera crida de la processó i festa del Corpus a Barcelona, els consellers manen que aquell dia els jueus no puguin sortir del call. No sabem si fou per a protegir-los de la gent o per mantenir la festa “neta” de jueus, però tot apunta més aviat en la segona línia, encara que la tradició que circulava podria haver despertat aquest recel entre la població cristiana. Veiem doncs, com el 1322 –anys abans de plasmar aquest “antisemitisme eucarístic” en els retaules- havien de restar amagats fins que acabés de tocar la campana de la despertada a la catedral:

“a honor et a reverència de la festa del sant cors preciós de Nostro Senyor Ihesu Christ, que negun juheu ne neguna juya, estranys ne privats, no gosen exir dijous matí fora dels Caylls o de lurs alberchs, mas que estien encloses et amagats dora de matí entro que despertada de la Seu haia cayllat.”⁵⁹

Queda doncs ben clar que també aquesta prohibició de 1322 –d'una manera indiscutible, dins el context del culte eucarístic i les diverses manifestacions artístiques que va permetre desplegar i justificar aquest- es pot considerar anterior a tots aquests processos per suposades profanacions d'hòsties consagrades, de manera que la fixació d'aquest col·lectiu com a enemic de la fe venia de lluny. Així com a nivell econòmic se'ls va arribar a incomodar moltíssim i trobem testimonis artístics -com la retaulística- on els jueus tenen, la plasmació de l'alteritat festiva no va incloure massa als jueus, tot i que potser a les primeres èpoques sí que es contemplà aquest grup cultural i religiós com un element a plasmar. Ja hem vist com, mentre a Barcelona se'ls prohibia sortir de casa, a la processó de Corpus de Cervera del 1337 s'hi esmenten, precisament, uns figurants que feien de jueu com el primer testimoni conegut d'algun tipus de representació en aquell acte i en aquella població.⁶⁰ O sia, que mentre s'impedia la concurrència dels jueus a aquests actes, hom recorria a figurants cristians per a representar-los. Evidentment, no parlem d'entremesos, sinó de mers personatges que potser volien ser els Sacerdots o bé les Tribus d'Israel, com encara es pot veure en el contingut desplegat pels Corpus de Morella o València.

3.2.3 El cas dels jueus d'Igualada

Igualada tingué un petit nucli de famílies jueves, que ja foren estudiades al seu temps per Mn. Joan Segura a la seva modèlica Història d'Igualada.⁶¹ Oficialment, el rei Pere III

⁵⁹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons AHCB1-002. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern. 02.01/1B.I Llibre del Consell. Volum 1b.i-07. Llibre del Consell de 1321-1322, foli XXXVIIIr.

⁶⁰ Arxiu Comarcal de la Segarra. Fons Ajuntament de Cervera. Llibre de Clavaria de 1337, foli 35r. MIRÓ 1998, pàgina 163.

⁶¹ SEGURA 1907, volum I, pàgines 70-72 i SEGURA 1908, volum II, pàgines 195-205.

donà el permís de tenir-hi quatre cases de jueus l'any 1336,⁶² ampliadess a deu el 1352, sempre i quan no fossin procedents de les aljames de les viles i llocs reials o de les col·lectes i contribucions d'aquests llocs.⁶³ Com és lògic, el rei no volia perdre ni un contribuent jueu, i la vila d'Igualada no fou *Carrer de Barcelona* fins el 1381. Però els jueus ja rondaven per Igualada, com a mínim, a finals del segle XIII, donat que *Mossé Davit* i *Astruch Vidal* ja apareixen als manuals notariais més antics que hem conservat. Durant tota la primera meitat del segle XIV destaquen les famílies Florençach, Caldes, Ça sala, Beers, Haçet, Avinçages, Amiçmaell i Caravida.⁶⁴ A la segona meitat de segle hi ha els Gracia, Bonanasch, Duran o Aaron, però com veurem, la presència anà davallant.

L'agost de 1346 ja s'havia acusat a Astruch de Florençach, entre d'altres, de tenir mesures de la mida d'una quartera falses, però els imputats acabaren essent absolts perquè la batllia i síndics no havien escoltat als acusats abans de cremar-los les mesures, cosa que denota unes especials ànsies d'incomodar-los a la primera excusa mínimament sòlida que es trobava.⁶⁵

El març de 1344 la Història d'Igualada de Joan Segura documenta pagaments municipals a dos jueus conversos, Pere Vidal i Guillem Ramon. El primer dels quals especifica en el document que acaba de ser batejat i se li paguen cinquanta sous *amore Dei*, per vestir-se i alimentar-se.⁶⁶ El municipi devia exigir-li la conversió i el baptisme si volia ser assistit en la misèria. També veiem com el 1328 els jueus demanaven guiatge –es a dir, protecció– als batlles per tal de poder venir a Igualada amb seguretat de cos i dels seus béns. N'hem trobat diversos exemples del 1328 i 1329.⁶⁷

En darrer lloc, volem esmentar un fet singular, que pertany al camp de les festes i celebracions, encara que no pas a les públiques o que impliquessin representacions. El pergami núm. 89 del fons de la parròquia de Santa Maria que es conserva a l'Arxiu Comarcal de l'Anoia conté una *ketubbah* o contracte matrimonial entre jueus en llengua hebraica-aramèa, document que no fou divulgat i conegut fins a la seva publicació i estudi, l'any 2002.⁶⁸ Aquestes capitulacions matrimonials foren aprofitades com a coberta d'un manual notarial de l'escrivania d'Igualada dels anys 1375-1376. La cerimònia entre rabí Šemuel ha-Kohén, fill de rabí Yosef ha Kohén i la seva esposa Preciosa, filla de rabí David, fill de rabí Šemuel de Florinçac tingué lloc a Santa Coloma de Montbui el 13 de març de 1335. Tot i que donem els noms com els presenten Blasco

⁶² Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria. Registre 859, foli 150v. CRUZ 1990, pàgines 226-227.

⁶³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de Privilegis, folis 7v-8v. SEGURA 1907, volum I, pàgines 70-71. CRUZ 1990, pàgines 227-230.

⁶⁴ SEGURA 1908, volum II, pàgines 195-205. Trobem el 1328 *Vidal Haçet* i son fill *Yçach Haçet* a Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada, Notarial, volum 505, foli 44r, que es correspon amb els donats a SEGURA 1908, volum II, pàgina 198, cosa que demostra la fiabilitat total d'aquest historiador.

⁶⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada, Top. 980. Llibre de la Universitat de 1346-1348, folis 20v a 21v. SEGURA 1907, volum I, pàgines 65-66.

⁶⁶ SEGURA 1907, volum I, pàgina 72.

⁶⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada, Notarial, volum 505, *4 nonas augusti* del 1328. Abram çà Sala, jueu de Vilanova del Camí, demanà guiatge vàlid per a dos dies pel jueu de Solsona n-Içach Bonafeu per tal que "*puxats venir el loch d-Agualada e star e tornar san e segur*". El guiatge, si s'obtenia a través del rei o d'un representant seu com era un batlle reial, tal i com és el cas, atorgava la protecció del rei. SEGURA 1908, volum II, pàgines 203-204.

⁶⁸ BLASCO / MAGDALENA 2002. Allí es diu que també se'n conserven algunes, tot i que són escassíssimes, a Manresa, Vic i Navarra. Nosaltres n'hem vist tres del segle XV a Cervera, Arxiu Comarcal de la Segarra, dels anys 1435, 1439 i 1442.

i Magdalena, és obvi que la filla descendia dels Florençach igualadins, els quals, pels testimonis que apareixen a la carta, semblen procedir de Florensac i Béziers.⁶⁹

Pels imports del dot de la noia i el pagament que fa el nuvi per la seva virginitat, es dedueix que es tracta de jueus de classe mitjana modesta, però d'una posició digna, ja que el document no presenta ornamentació de cap tipus però la lletra quadrada sefardí és qualificada pels estudiosos com a obra d'un cal·lígraf expert, "*elegante y equilibrada*". La qüestió és l'estranyesa que manifesten els mateixos editors del document quan diuen de Montbui que és un "*pequeño caserío del que hasta ahora no teníamos noticias de que hubiese judíos durante la Edad Media*". És exacte. Estem convençuts que el jueu de Vilanova que el 1328 demanava el guiatge consta que era d'allí perquè no devia poder-se sobrepassar el nombre de les quatre famílies concedit encara després, el 1336. I que aquests Florençach, que aleshores eren sense cap mena de dubte residents a Igualada, pensem anaren a fer la festa fora del terme de la vila per tal de no ser molestats ni escridassats durant les danses i les seves comprensibles alegries familiars per causa de la segregació social que patien com a col·lectiu. Com que el terme d'Igualada tenia la llargada d'un *tret de ballesa*,⁷⁰ només eixint defora la vila ja podien dir –o hagueren de fer constar- que les capitulacions foren signades a Montbui.

3.3 La consideració més dura d'alteritat recau sobre mudèjars, turcs i barbarescos: origen de la seva plasmació festiva al Corpus i les celebracions reials.

3.3.1 Conflictes dels segles XIII i XIV

En aquest treball optem per obviar els temes de la conquesta de Mallorca i València, ja que el capítol fora tant llarg com el mateix treball sencer. Ens centrarem en situacions conflictives a la zona del Principat o del regne de València, especialment en aquelles que tinguin implicacions en l'alteritat i, sobretot, la seva plasmació festiva. Ja sigui perquè hi tingueren una incidència directa –que hi hagué casos- com perquè causaren un impacte social prou profund com per integrar-se en l'imaginari col·lectiu. Així, anys després, l'alteritat es plasmava clarament en els constructes festius d'envergadura que generés la mateixa col·lectivitat. No és menys cert que, abans d'aquestes conquestes ja hi devia haver petites topades marítimes. Aquestes topades devien ser prou freqüents com per motivar la fundació dels mercedaris, una ordre de cavallers dedicada a redimir els cristians capturats per la morisma. Fou Pere Nolasc qui ho impulsà l'any 1218 amb suport

---

⁶⁹ Actualment al Departament de l'Hérault, a França.

⁷⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de Privilegis, folis 91v-92r. CRUZ 1990, pàgines 306-307. Privilegi del 1379 que el Sometent d'Igualada pugui sortir del terme per tal de perseguir malfactors, ja que es refugiaven als dominis dels Cardona, cosa que els era un incentiu: "*[...] in villa Aqualate per nonnullos de bandositatibus que ibi vigerunt seu alios, rixe aut contenciones quandoque inter se suscitantur, et provisiones, vulnera aut strages subsecuntur, ipsi malefactores se fuge, remedio comitentes ex brevitare terminorum dicte ville, qui vix per unum tractum balliste se protendunt a facie persequencium evadunt, et intra terminos Comitatus Cradone receptantur, de quo dictis malefactoribus pena aliqua de comissis non infertur et ceteris tributur incentivum delinquendi [...]*"

reial i episcopal.⁷¹ A més, cal recordar que les disposicions del capítol de LXVIII del Concili IV del Laterà del 1215 també afectaven als sarraïns:

“LXVIII. Ut Judei discernantur a Christianis in habitu. In nonnullis provinciis a Christianis Judæos seu Saracenos habitus distinguit diversitas: sed in quibusdam sic quædam inolevit confusio ut nulla differentia discernantur. Unde contingit interdum, quod per errorem Christiani Judæorum seu Saracenorum et Judæi seu Saraceni Christianorum mulieribus commisceantur.”⁷²

Constatem que, moltes vegades, aquests fets o conflictes que deixaren rastre en la festa i els seus espectacles foren els més nefastos i sovint comportaren més derrotes o saquejos que no pas conquestes. En aquest cas, l'alteritat festivament plasmada no seria sinó un catalitzador parcial del dol envers els fets. Més sovint però, aquesta plasmació podia jugar un paper exaltador i glorificador dels mèrits d'un governant o bé ser un instrument per a reivindicar, precisament, una intervenció militar damunt d'un conflicte previ, ja fos latent o explícit.

La tradició sempre ha dit que la revolta d'Alcoi de 1276 sufocada amb èxit per Jaume I que es commemora per les festes de moros i cristians era reforçada amb efectius nassarites:

“La tradicion que me refirieron es: que conquistado Alcoy por el Rey D. Jayme 1.º de Aragon, puso éste una guarnicion para su defensa y despues al cabo de algun tiempo vinieron los moros de Granada y quisieron asaltar la poblacion en cuyo momento tuvo lugar el episodio de Mosen Ramon Torregrosa, quien hallándose en el acto de celebrar el santo sacrificio de la Misa, en el momento mismo del asalto, deja el altar y depuestas instantaneamente las vestiduras sagradas, corre á rechazar al enemigo [...]”⁷³

Pasqual Boronat, a la seva primerenca (i que cal entendre en el seu context) obra sobre els moriscos espanyols diu:

“Quedaron no pocos sumisos al poder de D. Jaime, pero aquellos restos pacificados en 1253, esperaron la hora de una nueva sublevación, preparada con anuencia de los emires de Granada y de Marruecos, por el terrible Alazdraeh, que desde Penáguila dirigióse hacia Alcoy con un regular ejército de obstinados sarracenos mientras aumentaban la sublevación los de otras comarcas valencianas.”⁷⁴

Això succeïa el 1276, quan Jaume I, malalt a Alzira i poc temps abans de morir, encara tingué ànim suficient com per encarregar a son fill Pere que expulsés els sarraïns del regne de València. Segons el seu codicil testamentari:

“Item rogamus dictum Infantem Petrum quod pro eo quia nos promissimus summo Pontifici et missimus inde sibi cartam nostram bullatam quod ejeceremus sarracenos de terra nostra et hoc idem jam promisseramus ante altare nostre Dominæ Sancte Marie

⁷¹ D'aquí segurament degué sorgir l'escut dels mercedaris, amb una creu patada com la que apareix a l'escut de la Catedral de Barcelona i els quatre pals del senyal reial.

⁷² Vegeu annex documental. MANSI 1778, columnes 1055-1058.

⁷³ LLOBET 1853, pàgina 8.

⁷⁴ BORONAT 1901, pàgina 86.

*Valentie et pro eo etiam quia summus Pontifex nobis dictam decimam concessit ratione praedicta idem Infans Petrus prorsus ejiciat Sarracenos de regno Valencie; ita quod nullus ipsorum Sarracenorum remaneat ibi nec suus nec alterius pro peccunia vel censu aut pro redditu iude habendis vel alio modo, et quod hoc non mutet aliqua ratione.*⁷⁵

S'entén la revolta sarraïna, ja que per aquells mateixos anys hi hagué atacs d'almogàvers a comunitats sarraïnes rurals i assalts a diverses aljames o moreries, com València (1276), Alzira (1277), Llíria, Orpesa, Morvedre (1278-80) i, passat el període més inestable, es repetiren a Morverdre i també es produí el de les moreries de Picassent, Alberic o Xàtiva, solament per dir-ne algunes (1286-1290).⁷⁶

Per si fos poc, a més de la conquesta de Mallorca o València, dels conflictes amb els almohades o els nassarites granadins, a l'hora de veure les arrels polítiques de les representacions festives amb component d'alteritat ens cal pensar també en altres conflictes. Parlem dels problemes que, des del segle XIV, els corsaris sarraïns donaven al comerç dels catalans pel Mediterrani, ni que fos amb les matances de Pere II dins de la seva memòria col·lectiva, que també en tenien. Tots aquests eren, ben segur, i no els mítics (i llunyans en el temps) Al-Mansur i Abd-al-Màlik, els enemics veritables dels catalans en el moment que s'estava instituïnt i construïnt el contingut discursiu de la Festa del Corpus i es modelaven entremesos per a rebre els reis de la dinastia catalana des del darrer terç del segle XIV. Aquest moro barbaresc –i de seguida, el turc- era, doncs, un veritable enemic comú de tots els estaments que cercaven l'expansió comercial i marítima catalana, i fins podia ser un enemic a combatre conjuntament amb els poders d'altres nacions rivals en l'activitat comercial, com els genovesos, els pisans, els grecs...

Boronat resumeix molt bé el panorama quan diu que per aconseguir la conversió dels sarraïns hispànics el papa Climent V, al Concili de Viena de 1311 disposà que s'establissin càtedres d'hebreu, àrab i caldeu a diverses universitats, entre elles la de Salamanca. L'Església no veia gaire bé que cadascú seguís practicant el seu credo i va acabar prohibint als musulmans que residissin en territoris cristians *“las invocaciones públicas á Mahoma para convocar á los suyos á las mezquitas y las peregrinaciones á los sepulcros de sus santones. Por eso D. Jaime II en 1312, inspirado en esa misma política, publicó un edicto prohibiendo á los moros de Valencia convocar á la zala públicamente y ordenándoles que siempre «que encontrasen en las calles el Santísimo Sacramento, sin tener cómodamente lugar para hurtalle el cuerpo, huviesen de arrodillarse en tanto que acababa de pasar, bajo pena de cierta suma de morabatines».*⁷⁷

Ja hem dit que també Jaume I havia manat coses semblants uns anys abans. Que a finals de segle XIII hi havia hagut revoltes al regne de València. I la convivència entre cristians i sarraïns no millorà pas durant el segle següent. Miret i Sans apuntava el 1909 que Jaume II havia sentit un viu desig d'emprendre seriosament la conquesta de Granada i completar una expulsió total dels musulmans de la Península Ibèrica. La croada es degué convocar, segons deixen entreveure alguns testimonis que a tall d'exemple hem trobat

---

⁷⁵ Clàusula del codicil testamentari de Jaume I, donat a Alzira el 20 de juliol de 1276. Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria. Pergamins de Jaume I, sèrie general, núm. 2287. Esmentat per BORONAT 1901, pàgina 86. N'agafem el text de SOLDEVILA 1950, pàgina 417, nota 86.

⁷⁶ FERRER 1988, pàgina 22.

⁷⁷ BORONAT 1901, pàgines 89-91.

en els centenaris *Annals inèdits de la Selva del Camp* de Mn. Joan Pié. I és que la documentació local ens sembla un bon baròmetre indicador del grau de penetració d'aquestes polítiques:

“En lo any 1309 lo Rey d'Aragó don Jaume se proposá fer una creuhada contra'ls moros de Granada, concedint lo Sant Pare la indulgencia plenaria á tots los cristians que hi anirian personalment, y als que no poguenthi anar per causa d' algun impediment, hi farian anar a un altre en nom seu. Los tals feyan una escriptura de compromís, de les quals se 'n trovan varies en los manuals ó protocols de la escrivania comuna antigua. A 30 de Juliol de 1309 Ferran Ermengol de la Selva per remey de la seua anima y per la exaltació del nom de Ntre. Sr. Jesuchrist envia a Pere Garriga de la Selva, en propia persona, «in hoc viatico quod Rex Aragonie intendit facere apud Granatam contra inimicos crucis ad lucranda indulgentiam pro me concessam per Summum Pontificem»; á tots los que anirán personalment y als qui la salut no'ls hi permeterá, enviarán un altre á ses propias expensas contra'ls predits enemichs per un any complert, dihentli que sia leyal, que no júgui y que posi sa propia persona contra los damunt dits enemichs, segons lo manament del Rey. Que sia, també, obedient al Legat de la mateixa indulgencia, prometentli donar per tot l' any 200 sous pel sustento y treball. Dit Garriga rebé los 200 sous, prometent cumplir lo estipulat.”⁷⁸

La campanya va tenir realment lloc entre juny de 1309 i febrer de 1310 per tal de prendre Almeria i s'havia coordinat amb Castella per tal que ells possessin setge a Algecires. Va tenir un cost econòmic elevat (eixugat amb pena durant els anys següents) i, finalment, fou necessari aixecar el setge i retirar-se, per la gran durada que tenia aquella campanya, impossible de mantenir perllongadament. Com apunta Vicent Baydal bevent dels registres de la Cancelleria:

“[...] de ço que fet ha se maravellen e-s deuen maravellar totes les gents qui parlar ne agen, de tan grans messions que ha mantengudes e manté per mar e per terra, e tant temps.”⁷⁹

Jaume II no hauria pogut mantenir més temps el setge ni les seves pròpies tropes. I els assetjats tingueren l'ajut dels sarraïns nord africans. El mateix Baydal, qui extreu conclusions estratègiques i polítiques d'aquest fracàs militar, apunta que *“los propios errores de cálculo, tanto diplomáticos como estrictamente militares y financieros, así como la rápida reacción musulmana, fueron más bien los causantes del fracaso”*, i transcriu el retret del mateix papa: *“bé-s podia pensar lo rey d'Aragó que, per grans ofensions que-l rey de Granada hagués feytes al rey de Marochs, lo rey de Marochs no degra voler que-l regne de Granada tornàs en mans de christians”*.⁸⁰

Podria haver-se tornat a plantejar un nou atac, però determinades qüestions estratègiques que fa avinents Miret Sans –com un període d'inestabilitat a Castella i alguns intents en solitari no reeixits (la Batalla de Sierra Elvira o el “*Desastre de la Vega*”)- ho desaconsellaren:

⁷⁸ PIÉ 1914, pàgines 199-201. Joan Pié en proporcionà diversos exemples, entre el 30 de juliol i el 17 de setembre de 1309.

⁷⁹ Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria, Reg. 344, ff. 70v-71r (24-IX-1309), citat per BAYDAL 2009, pàgina 58.

⁸⁰ BAYDAL 2009, pàgina 115.

“La situació política en que's trobava Castella, sens la qual no podia ferse semblant guerra, no afavorí la realització de l'empresa. Les turbacions de la minoria d'Alfons XIè, desde 1312 y l'abatiment moral produït per la desfeta y mort dels infants Joan y Pere, prop de Granada, en 1319, impossibilitaven donar per part dels Castellans ferm adjutori als bons propòsits del rey d'Aragó.”⁸¹

Això no treu que, el mateix 1309 i mentre es feia la croada contra Almeria, fos assaltada novament la moreria de València.⁸²

Durant el segle XIV els corsaris africans van anar amenaçant i atacant les costes de llevant de la Península. A causa d'aquest fet es van endurir les mesures i el rigor contra tot allò que fos musulmà, mudèjar o convers, tant si es tractava d'esclaus com de persones lliures. Hi havia una por a la conspiració per part dels moros, sobretot els qui habitaven al regne de València. S'entenia que podrien ajudar a qualsevol atac que procedís de qualsevol punt per sota de Gibraltar. Gerónimo Çurita anotà en els seus *Anales de la Corona de Aragón* la tensió que es respirava davant la por d'una incursió procedent de Granada amb reforços i efectius nord africans, i el recolzament que els moros residents a la zona valenciana podien donar als possibles invasors. Som en una data tan primerenca com l'any 1339:

“De Çaragoca se partió el Rey para la ciudad de Valencia, porque se hazian muy grandes aparejos de armadas por los Reyes de Granada y Marruecos y se juntavan muchas compañías de ginetes, con publicación de hazer entrada en el reyno de Valencia, y con ellas se dezía que avia de venir Abulmelich hijo del rey de Marruecos, creyendo aver algunas fuerças y castillos con inteligencia de los mismos moros de la tierra. Túvose gran recelo, no se apoderase del castillo de Peñáguila [...] y forneciéronse de gente y viandas los castillos de Madrona, Castalla, Peñacadell, Sexona, Cuadalest, Castelfabib, Ademuz y Alpuente, y mandó el rey hazer llamamiento general de los varones y cavalleros de aquel Reyno, y de los de Cataluña y Aragon, que eran obligados a servirle por razon de sus cavallerías. [...] y estos cavalleros concordaron la capitulacion. La suma della era que los Reyes se valiessen y ayudassen para hazer la guerra contra el rey de Marruecos, que llamavan tambien de Benamarin, y contra el rey de Granada, y contra sus gentes y armadas que viniessen a invadir y hazer guerra en sus Reynos; y declararon que si se huviesse de hazer tregua con ellos, que se assentasse por los dos juntamente. Declaróse en esta capitulacion, que por quanto el rey de Castilla tenia tregua con el rey de Marruecos hasta el mes de maró de la era de mil y trezientos y ochenta [any 1342] y se incluya el rey de Granada en ella, le quedasse libertad para guardarla durante aquel termino; y de la misma suerte al rey de aragon, que pudiesse guardar por otros tres años la tregua que tenia con el rey de Granada, que se cumplica el postrero de abril; y porque la principal defensa de los reynos de España consistia en tener guardado el estrecho de Tarifa con armada que fuesse poderosa, se acordó que tenendo guerra qualquiere de los reyes de Castilla y Aragon contra los reyes de Marruecos y Granada, o contra quelquiere dellos, el Rey don Alonso tuviesse en la mar del estrecho de Tariffa en los meses de mayo, junio, julio, agosto y setiembre veynte galeras armadas de gente de guerra a su costa, y los otros siete meses del año ocho galeras, y el Rey de Aragon avía de tener por los cinco meses diez galeras, y por los otros siete meses del año quatro [...] Mandó luego el Rey poner en orden lo de la armada, y que se fuesse con ella su Almirante don Ioffre Gilabert de Cruyllas a juntar con la del rey de Castilla al estrecho; y proveyóse con gran diligencia

---

⁸¹ MIRET SANS 1909, pàgina 265.

⁸² FERRER 1988, pàgina 22.

en fortificar todas las fuerças y castillos del Reyno de valencia y sus costas, señaladamente en que estoviesse en defensa el lugar y puerto de Denia, porque apoderándose del los Moros se podían hazer allí fuertes, y tenían libre la entrada para hazer mayor daño en la tierra, a donde ternían de su parte los Moros del mismo Reyno.”⁸³

També Joan Pié Faidella ens documentà fa un segle alguns testimonis d’habitants de la Selva del Camp que volien assistir a aquesta altra creuada pels voltants dels anys 1341-1342:

*“Al mes de Juliol de 1341 Guim Soler de la Selva disposá en son testament, que de continent després de la seva mort donessin 100 sous, y altres 100 sous als tres anys, a qualsevol home que vagi contra la fé dels sarrahíns y a lluytar contra'ls agarens ab l'exercit del Sr. Rey de Castella, y que estiga allí un any, en remissió dels seus pecats. Al mes d'Agost del mateix any Ramona muller de Guim Guasch de la Selva, deixa 100 sous a àquell dels seus mes prop parénts que volguessin anar al viatge ab l'exercit del Sr. Rey de Castella «contra fidem agarenorum in remissione omnium meorum peccatorum.»
A 5 de Abril de 1342 Guim Torroja y en Guim Berto de la Selva prometen a Joan Bertran y Pere Tarragó marmessors del testament de Guillerme Soler de dit lloch, anar en remissió de tots los pecats de dit difunt al viatge ab l'exércit del Rey de Castella, ó son Procurador, ó comissari, y lluytar contra'ls pérfits agarens y sarrahins, per la exaltació del nom de Ntre. Salvador Jesucrist, prometent estar allí y lluytar pel temps de sis mesos proxims vinents desde'l día que marxarian de la Selva, y confessan haver rebut cent sous cada hu.”⁸⁴*

Quelcom va passar cap a 1372. Les tensions degueren augmentar, i els moros tendien a marxar de Catalunya. El 28 de desembre de 1372 Pere el Cerimoniós manava al batlle de Tortosa que no donés permisos de sortida o emigració a moros de les terres del seu patrimoni o dels patrimonis de la reina i el duc de Girona, ja que es rebien massa peticions i això podia perjudicar els interessos de la corona; sembla que quan redactava aquesta ordre ja hi havia hagut unes seixanta o setanta demandes de llicència per anar-se’n cap a les costes nordafricanes.⁸⁵

3.3.2 Conflictes en l’òrbita de la fe i el culte eucarístic: els fets de 1396 i 1455

Seguidament ens aturarem en un fet que considerem fonamental per a l’impuls de la inclusió de l’alteritat sarraïna a la festa a la Catalunya de finals del segle XIV. Parlem dels fets de Torreblanca de 1396 i la croada que se’n derivà els anys 1398-1399, damunt d’un bon pòsit previ de tensions socials i polítiques, vivificades durant tot el segle XIV. Un cop anorreades les comunitats jueves del país després dels pogroms de 1391, aquest fet (i potser d’altres que ignorem) permeteren justificar la translació del suposat acarnissament que els jueus tenien sempre que podien amb el Santíssim Sagrament –el qual suposadament els hauria fet cometre no pocs actes sacrílegs en contra seu- cap a la cultura sarraïna. La qual suposava de fet la major amenaça política, comercial i, per tant, també econòmica del moment.

⁸³ ZURITA 1610, volum II, folis 136-137. Llibre VII.

⁸⁴ PIÉ 1914, pàgines 201-202.

⁸⁵ FERRER 1987, pàgina 315.

D'una manera més general, el sentiment d'un antisemitisme profund que hem vist des del segle XIII es va fer extensiu als sarraïns al llarg del darrer terç del segle XIV. Diversos fets catalitzaren aquesta situació. En primer lloc, la sensació ja comentada que els sarraïns que residien en territori català i valencià podien afavorir des de dins qualsevol atac extern per part de moros. Des del nord d'Àfrica s'assistí als moros d'Almeria quan Jaume II hi posà setge el 1309. De la mateixa manera ja hem esmentat els temors que Çurita feia avinents en els seus *Anales* quan Pere III feia fortificar i controlar una bona part del territori del regne de València, pels anys trenta del segle XIV.

L'activitat de la pirateria barbaresca es va intensificar cap als anys vuitanta del segle XIV. Com molt bé diu Mª Teresa Ferrer, solia passar que els mariners capturats pels corsaris barbarescos es convertissin a l'Islam per evitar el captiveri o acabar saltant per la borda. Per si fos poc:

“Sovint eren enrolats en vaixells corsaris del lloc on havien anat a raure perquè coneixien les costes cristianes, especialment les del propi país, i els costums i, per tant, podien ésser uns bons guies per a llurs nous coreligionaris. No cal dir que eren considerats molt perillosos per als excompatriotes i, si per atzar queien presoners d'aquests, eren executats inexorablement, sense tenir en compte si la conversió a l'Islam havia estat forçada o no per les circumstàncies viscudes.”⁸⁶

De manera que tot anava igual que amb els jueus, n'hi havia prou amb la sospita o, en aquests casos, es tenia més interès en castigar que en preguntar a l'acusat. Per aquest context, l'any 1382 s'executaren a Barcelona trenta-un sarraïns que una galera armada procedent de la Ciutat Comtal havia capturat en un encontre amb una petita flota de corsaris. Vint-i-un dels executats eren conversos, segons informa la *Crònica del Racional de Barcelona*.⁸⁷ Això provocà recel envers la comunitat de conversos, ja que el sentiment de traïció hi degué ser més que evident.

Hem agafat també alguns exemples que ens semblen allunyats del món de les cròniques i relats de les gestes reials, com són els primers volums del *Dietari de l'Antic consell Barceloní* o un dels llibres anomenats del Consolat (que no són sinó els acords municipals) de la ciutat de Tarragona. Miquel Pagès, clavari tarragoní dels anys 1383 i 1384, anava pagant despeses dels correus que venien de Tortosa o Barcelona i aportaven notícies d'avistament de galiots andalusins o barbarescos a la costa de Llevant. La intensitat de la tensió pot mesurar-se en el fet que tots aquests exemples daten d'un sol any i foren tots rebuts a Tarragona:

“[...] dats an Martí Çena, correu de Tortosa qui ha aportada una letra a la dita ciutat dels honrats procuradors de la ciutat de Tortosa, en la qual nos notifficaven que havien reebuda una letra dels jurats de la vila de Paníscola e per costera havien sabut que-l Rey de Granada feya armar e apparellar entre Almaria, malecha e Moecha sis galeas e dues galiotas bé que fos fama que-l dit armament se fes per trametra les dites fustes a Marrochs. E per traure d'allí lo Rey qui és perseguit e sobrat per lo Rey de Feeç, segons que totes aquestes coses en la dita letra dels dits procuradors són largament

---

⁸⁶ FERRER 2004, pàgina 217.

⁸⁷ RECULL 1921, pàgina 156, document 154. Citat per FERRER 2004, pàgina 217.

contengudes [...] a dos dies del mes de abril anno a nativitate Domini M CCC LXXXº Tertio. [...] correu de Tortosa [...] en la qual nos notificaven que dissabte a hora de vespres donaren cassa als hòmens de una barcha de bolig dues galiotas de moros, la una vogava ·XXX· remes e l'altra ·XVIII·, les quals se·n havien manat ·j· hom et una barcha [...] correu de Barchinona [...] que huna galea e una galiota de moros havien farit en les mars de Palamors però que no·ls havien jaquida pendre aygua ne hi havien res dampnifficat pensant se que farien la via de aquestes nostres costeras per dampnifficar aquelles [...] lo dit senyor rey ne havia scrit a la Ciutat e semblantment per tota la costera, que tots vespres se fessen farons e açò per tal com havien diverses certifficacions de galeas o galiotes de moros, per ço que les mars ne fossen mils guardades, lo qual faro fon determanat per consell general que·s fes. E començà de fer lo faro lo dit P[ere] Guerau a ·vij· de octubre l'any Mccclxxxij [...] correu de Tortosa [...] en la qual nos notificaven que dimecres a hora del sol post fo una galiota de moros en les mars lurs, ço és en les mars de les fonts de sent p[ere] la qual se·n manà ab si una barcha ab tota la companya [...] dels honrats procuradors de la dita Ciutat de Tortosa, en la qual nos notificaven que dimecres a hora de tèrcia fo una galiota de moros en les mars de Paníscola, en lo loch appellat Lalmundum. E que allí pres una barcha de Blanes ab ·vij· hòmens [...] que divenres hora de sol post, pres havia una galiota de moros una barcha de valència, de la qual barcha tos los hòmens fugiren [...]"⁸⁸

L'estira i arronsa entre cristians i musulmans comportava també algunes victòries, puntualment agràides amb processons i celebracions. Per exemple, la que es feu a Barcelona del 29 de setembre de 1390, per demanar bona fortuna en la campanya d'Alger, on el noble català Bernat de Cabrera va armar una galera per anar a ajudar als genovesos⁸⁹ en la lluita contra els moros:

"Fo feta processó general per lo Senyor Rey e per tots los habitants en la ciutat, axí hòmens com dones, a honor e reverència de Déu e de la verge madona Sancta Maria e de madona Sancta Eulàlia patrona de la ciutat e del gloriós archàngell Sent Michel, per ço que Deus do pau e concòrdia en lo Regne [...] E do exalsament victòria e honor als christians qui són en les parts de Barbaria e al gran estol de galeas e naus e altres vexells són e tenen assetjada a Ffrega terra e ciutat de moros lo qual estol se és armat en Jènova e pagat per lo Duch de Barbo e per altres gentils hòmens de Ffrança e foren en nombre les dites fustes del dit estol entre naus galeas e altres vexells LXXXI [...]. E en la dita processó fo lo cardenal D·aragó totes les parròquies ab lurs creus e ganfanons e tots los òrdens ab lurs reliquiaries e III bisbes ab lurs dalmàtiques vestits."⁹⁰

De fet, segons informa el *Manual de Novells Ardits*, a 29 de setembre de 1392 fou necessari enviar galeres de guerra per tal de protegir vaixells que, baixant de l'Ebre, no gosaven arribar a Barcelona per por dels atacs corsaris; les quals arribaren a Barcelona el 7 d'octubre:

"Partiren de la plaia de la mar de Barchinona II galeas armades d'en P[ere] Bertran e d'en Morey per anar per la ciutat al cap de Tortosa per ço com havia llà certs lenys e altres vexells carregats de gra qui devien venir descarregar en la dita ciutat e per paor de galeas y galiotes armades de moros les quals se deya devien venir vers aquelles parts les dites fustes carregadez no gosaven exir del riu de Tortosa per venir en Barchinona. [...]"

⁸⁸ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Llibre de Consolat de 1383, foli 32r-33r, 36v-38r, 62v.

⁸⁹ MANUAL, volum I, pàgina 5.

⁹⁰ MANUAL, volum I, pàgina 3.

*Vengueren les galeas que la ciutat havia armades a paga de X dies per anar vers lo cap de Tortosa per alcunes barques e altres lenys de tràffech e qui devien venir de les dites parts, les quals per pahor de galeas de moros no-s volien arriscar de passar, e de les quals són patrons los honrats en P[ere] Bertran e en Galceran Morey, ciutadans de Barchinona.*⁹¹

Mentrestant, al regne de València, l'ambient s'estava tornant molt tens contra els sarraïns. Hi havia una convicció popular que els sarraïns de Xàtiva assistien als saltejadors de camins i el rei va haver d'intervenir per esbrinar la veracitat de les acusacions. Però el 1386 es repetí l'aldarull i aquest cop hi hagué ferits, morts i, directament, la invasió de l'aljama. El 1375 l'infant Martí hagué de manar al batlle i demés oficials que protegissin els jueus i moros de Sogorb.⁹² Just després es registren greus atacs a les moreries de Crevillent (1385) i Elda (1386, com el de Xàtiva ja esmentat).

El 1383 hi hagué un greu atac a l'aljama de Tortosa, amb alguns ferits i sarraïns morts, segons descriuen els registres de la Cancelleria de Joan I com a lloctinent de Pere III. Arribà el clamor a orelles del Duc de Girona, el qual ordenà que s'investigués per tal de trobar els culpables i, si era necessari, que fossin citats i bandejats per tal d'obligar-los a comparèixer. Les tensions valencianes arribaven fins al Principat, i no solament per via marítima:

*“Valido clamore recepimus pro noviter nonnulli habitatores dicte civitate, maligno seducti spiritu et in pervipendium correccionis dicti domini Regis atque nostre mente deliberata contra aljamam sarracenorum dicte civitatis, irruentes per viam concitacionis sive avolot quendam sarracenum occiduerunt et alterum vulnerarunt, alia diverssa et enormia crimina nequiter perpetrando, que si vero sunt nolinnus sicuti, nec debemus sub conniventia preterre quare volentes in hiis debite providere vobis dicimus, comitimus et mandamus quate de predictis diligentissime inquiratis. Et omnes illos quos in hiis culpabiles reperitis capiatis ipsosque si absentes fueriunt citetis et banniatís [...]*⁹³

El 9 de juliol de 1391 es va assaltar el call jueu de València, i sembla que l'endemà, quan els jurats avaluaven l'incident, van sentir *“que alguns, en la partida del mercat, creem que cevats de la juheria començaven metre remor vers la moreria per esvair aquella”*.⁹⁴ L'avalot contra l'aljama de València del 10 de juliol de 1391 fou aturat a temps, però va esverar tant els seus habitants que fugiren cap a les rodalies i deguren encomanar la seva por a llurs companys de credo. Devien ser conscients que l'infant Martí, aleshores lloctinent del seu germà Joan I (rei des de 1387), no era tant sever en el càstig d'aquestes revoltes com el primogènit, cosa que els feia sentir insegurs.⁹⁵ Al rei no li convenia una desbandada de fugitius, perquè també ells podien fer arribar notícies de gravetat als nassarites granadins. Com diu Teresa Ferrer: *“del pànic a la revolta només hi havia un pas i aquest pas es podia donar fàcilment si l'exèrcit granadí arribava a atacar les terres de la governació de la Xixona, com es temia”*.⁹⁶

⁹¹ MANUAL, volum I, pàgines 31-32.

⁹² FERRER 1988, pàgina 24.

⁹³ Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria. Registre 1729, foli 139v-140r, esmentat per FERRER 1988, pàgina 24.

⁹⁴ ESPAÑOL 1994 pàgina 337.

⁹⁵ FERRER 1988, pàgina 25.

⁹⁶ FERRER 1988, pàgina 44.

El 1395 Joan I manava a son tresorer que fes arribar cinquanta florins a Joan Ros, d'Oriola, *“quos eidem amore Dei in aiuttorium sui rescati seu redemcionis, cum fuerit captus et captivatus per sarracenos”*.⁹⁷ Aquests incidents -ésser segrestat per sarraïns per tal d'obtenir un rescat- devien passar amb una certa assiduitat; no creiem que això fos una maquinació. Del que estem segurs és del fet que no afavorien precisament el clima de convivència amb els sarraïns que residien al territori.

Tot el conjunt de fets anà portant vers una assimilació dels moros als jueus en la línia del menyspreu i demonització que ja suscitaven aquells, amb l'afegit que aquí hi havia contundents topades militars i nombroses picabaralles que assolien un caràcter realment greu, cosa que no havia passat amb els jueus. A la inseguretat de les fronteres amb els sarraïns nassarites de la primera meitat del segle XIV ara calia afegir-hi la pirateria marítima i costanera. Ja no eren, doncs, els jueus el problema; ara l'*altre* i diferent passava a ser més aviat el musulmà. Això tot i no ser la cultura que va cometre el deïcidi de Crist ni tenir el seu poder econòmic. La culminació de la quasi total aniquilació dels jueus després dels assalts als calls del 1391 coincideix amb aquest moment d'inestabilitat social en relació amb els sarraïns.

En un àmbit més crematístic i d'envergadura, el 10 de gener de 1396 el Consell de Cent de Barcelona acordà armar cinc galeres per tal d'acompanyar i protegir els mercaders barcelonins que anaven mediterrània enllà, a costa de la Ciutat:

*“Primerament que com los Cònsols de la mar ab alguns mercaders de la Ciutat de exprés consentiment e voler dels Consellers del any passat qui per ocupació d-altres offers de la Ciutat en açò no pogueren personalment entendre hagen menejat, tractat e conclús que per contrastar a molts e diverses cossaris e robadors tan bé cristians com infeels qui d-algun temps a ençà han dampnificat e continuament dampnifiquen los mercaders e habitants de la Ciutat, e encara per pendre e castigar aquells si fer se porà, segons a la Ciutat per special privileg és permès, sien armades ·V· galees grosses ab les quals anants e navegants vers les parts de levant, los mercaders de Barcehinona e altres qui·s volran, puxen anar e navegar ab lurs mercaderies e havers a les dites parts de levant, e ab les quals los mercaders d-aquesta Ciutat qui en aquelles parts són ab lurs mercaderies e béns se·n puxen tornar en aquestes parts. E ja de fet los dits Cònsols e mercaders hagen procehir a electió de patrons e de capità de les dites galees, les quals se deuen armar a missions dels dits mercaders e de la mercaderia. E aparega que, segons forma del privileg, la dita armada si·s fa, se deia fer per la Ciutat e no per los mercaders, qui són singulars d-aquella. Lo dit Concell deliberàs sobre açò. [...]”*⁹⁸

Mentre la tinta d'aquest acord municipal encara era fresca, va produir-se un fet detonant, que va permetre canalitzar aquesta assimilació ideològica, tot bolcant sobre els mudèjars un tipus de prejudicis que fins ara era més aviat patrimoni dels jueus, com el del robatori i la profanació d'hòsties consagrades. No és que el fet fos de gran importància, sinó que serví d'excusa per a l'esclat ofensiu. El fet veritablement causal degueren ser els problemes per al lliure comerç i la travessia marítima insegura.

⁹⁷ Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria. Registre 1888, foli 116r. Publicat a FERRER 1988, pàgina 406, document 172.

⁹⁸ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern 02.01/1B.I. Llibre del Consell, volum 27 (anys 1395-1398), folis 17v-18v.

La costa del que avui és Algèria constituïa al segle XIV un mosaic de petits senyoriis, repartits entre els zayyànides de Tremissèn (Tilimsān, en àrab, o Tlemsan, en berber), satel·litzats per Fes, i el soldanat hàsida de Tunis, amb qui els catalans, mallorquins o valencians tractaven de mantenir bones relacions, per temes de fluïdesa comercial. Mateu Salzet, al seu cronicó *Rerum apud Maioricas gestarum ab anno 1372 ad 1408* esmenta i descriu dues expedicions contra els moros de Barbaria en temps de Martí I l'Humà. Aquesta font documenta que el 1398 va organitzar-se una campanya amb una finalitat que sembla respondre als atacs esmentats suara, però en aquest cas va poder-se esgrimir una injúria moral i espiritual com a excusa:

“[...] la ciutat de València et de Barsalona havian mamprès e acordat que en reverència de nostre Senyor fos fet hun gran pessatge o stol per pesar en Barbaria, per exaltació de la fe cristiana e per haver lo cors preciós de Jhesu Crist, los qual moros se-n havien aportat de una capella que és en lo dit regne de València; e axí mateix per fer venjansa de la dita injúria; per què susciten los habitants del regne de Mallorques quine e quanta ajuda faria en lo dit pessatge.”⁹⁹

Aquest suposat robatori d'hòsties al qual al·ludeix la font citada és el que tingué lloc el 24 d'agost de 1396¹⁰⁰ a la població de Torreblanca (prop de Penyíscola i d'Alcalà de Xivert) per part de l'escamot d'un pirata renegat i convertit a l'Islam, anomenat Pere Fuster. Sembla, fins i tot, que aquest corsari català podria correspondre amb el *Piero da Rabat catelano, corsaro crudelissimo* que apareix a l'obra literària del novel·lista de Lucca Giovanni Sercambi (1347-1424) i que documenta Mª Teresa Ferrer. Finalment aquest individu acabà al capdavant d'una petita flota de corsaris que rondava per la Mediterrània occidental.¹⁰¹ No sabem si el personatge que apareix a la narrativa era un cristià renegat a la fe de l'islamisme però, seguint la lògica d'aquesta historiadora, que fos *catelano* i *da Rabat* sembla que permet concloure que podria ser un cas de mariner captivat i canviat de bàndol que, en el seu cas concret, hauria fet fortuna i adquirit un rang superior de cabdill.

Ja el 7 d'agost de 1396 els jurats de Menorca havien notificat a la reina Maria de Luna, lloctinent del seu marit Martí I l'Humà, que eren avistades galeres mores en formació corsària.¹⁰² En qualsevol cas, ni que fos per l'ultratge de veure un català saquejant les costes del seu regne nadiu, el fet de les hòsties va commocionar tot el regne de València i va mobilitzar-se per resposta tota una operació militar contra els barbarescos. Aquesta operació fou maquillada de croada amb el vist-i-plau del rei Martí, a qui no li interessava massa tot l'afer, però que va deixar una galera reial com a nau capitana. El detall d'aquest desinterès del rei té la seva importància perquè creiem que implicà tot seguit

---

⁹⁹ FERRER 2015, pàgina 921.

¹⁰⁰ S'ha donat molt sovint el 27 d'agost de 1397 com la data del saqueig i robatori de les hòsties de Torreblanca. FERRER 2004 pàgina 218 ens demostra que fou el 1396, ja que una carta de la reina Maria esmenta el conflicte el dia 27 de setembre de 1396 (FERRER 1988, document 175, pàgines 408-409). És important destacar la data donada per Mª Teresa Ferrer, perquè ens permet trobar una justificació per als turcs i cavallets de Barcelona del 27 de maig de 1397 quan Martí I l'Humà entrà a Barcelona, justificació que no tindria sentit si la data no fos tal.

¹⁰¹ FERRER 2004, pàgines 215-217.

¹⁰² Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria, Registre. 2243, foli 50v. Citat per FERRER 2004, pàgina 217.

uns determinats elements festius espectaculars per tal de captar la seva atenció, com veurem en parlar dels entremesos de moros i cristians.¹⁰³

El conflicte havia pres tints racials. El juliol de 1397 el rei Martí ja intentava calmar les tensions tot usant la seva autoritat. Encara demanava també que investiguessin si la mainada que començava els avalots contra la moreria de València havia estat adoctrinada o atiada per algú, de manera que exigeix al seu lloctinent que faci les indagacions necessàries i prengui seriosament cartes en l'assumpte per tal de garantir la seguretat dels súbdits al marge del seu credo o la seva ètnia:

*“Lochtinent, entès havem que en aqueixa ciutat se ha mogut dues vegades gran avalot de infants contra los moros de la moreria d'aquella, per rahó de la qual cosa no solament los moros de la dita moreria estan ab gran pahor e en perill, mas encara tots los altres moros d'aquex regne, e par que sien en propòsit de scampar-se e fugir là hon se puxen salvar, e con sia molt necessari e nós vullam en tot cas que·ls moros de les dites moreries sien salvats e defesos, per manera que perill o dan alcú en persona o béns no puxen encórrer, manam·vos tan expressament com podem que guardets e deffenats poderosament los moros de la moreria de la dita ciutat, guardant aquells de nit e de dia en aquella mellor manera que ésser puxa, manant als jurats e a tots officials, ciutadans e pròmens de la ciutat damunt dita, axí con nós ab la present los manam, sots pena de cors e de béns, que en fer la dita guarda e defensió vos acompanyen e us donen tot consell, favor e ajuda ab armes e en aquella manera que per vós requests ne seran. E encara tenits ben guardats los infants e altres qui són stats incitadors e convocadors dels dits avalots e ab ells, e en altra manera com mils porets, vos certifiquets si alcunes persones de gran, mijà o poch stament han consellat o dat loch o manera als dits infants de las ditas coses e, si cas és que ho hagen, aquells prenets e ben guardats tingats tro nós hi hajam per altra forma provehit. E no res menys, provehits·hi pus prestament e al mils que porets que les altres moreries de tot lo regne sien guardades e defeses, faent·hi aquellas provisions que conexerets que·us sien necessàries, car nós vos encarregam com pus estretament podem de las dites coses. E guardat·vos que per colpa, peresa, remissió o negligència vostra los dits moros no encorreguen perill o prenen dan alcú, car siats cert que, si·u fahiets, nós nos en tornariem sopra vostra persona.”*¹⁰⁴

El 19 d'abril de 1398 manava al justícia i jurats de la vila de Castelló que protegissin els sarraïns del regne de València, ja que alguns *“desafrenats, la divinal temor e nostra correcció no tements, en aqueix regne per gran atraviment e follia attemten e s'esforçen fer, tractar e donar mal e dan als moros de nostra senyoria”*.¹⁰⁵ I en el mateix document ja feia extensiva l'ordre als justícies i jurats d'Alzira, Oriola, Ilíria, Vila-real, Alcoi, Biar, Onda, Ontinyent i Cocentaina; per tant es tractava d'un conflicte social de grans proporcions.

I, en la línia més religiosa i vinculada al fet de Torreblanca, suposadament comès per barbarescos, calgué advertir a la població cristiana que l'enemic no era dins de casa. Això sembla indicar que ja no es distingia amb claredat la diferència entre el mudèjar i

¹⁰³ FERRER 2004, pàgina 218.

¹⁰⁴ Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria, Registre 2239, folis 37v-38r. Publicat a FERRER 1988, pàgines 413-414, doc. 179. 8 de juliol de 1397.

¹⁰⁵ Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria, Registre 2230, foli 68r. Publicat a FERRER 1988, pàgina 415, doc. 180. 19 d'abril de 1398.

el corsari barbaresc. Només faltava una guspira per encendre una foguera que ja tenia molta llenya preparada per cremar. El rei hagué de demanar al seu vicari que els frares i capellans que predicaven la croada deixessin molt clar que aquesta campanya era contra els moros estrangers i no pas els residents al regne. Aquests darrers tenien la seva protecció (heus ací l'enèsima contradicció); qui atacés els sarraïns que estaven sota la seva emparança i salvaguarda en patiria el corresponent càstig:

“Lo rey. Vicari, entès havem que alguns frares, capellans e altres persones van prehicant per les esgleyes, plaçes e altres públichs e comuns lochs la Cruada dada per lo papa contra los infeels moros de la fe e, jassia per ventura ells façen lurs preïcacions per zel de bé, emperò lo poble qui aquells ou, no deçernent o no entenent per ventura la intenció del sermonedor, se poria irruir contra los moros d'aqueix regne, los quals stan sots nostra fe, protecció e salvaguarda, e dels quals, si mal prenien nos sintríem axí fort com si-ls era fet entre nostres braçes e fariem no solament dels malfeytors, mas encara dels preïcants o sermonants damunt, per què-us pregam, requerim e manam que proveiscats en deguda manera que-ls dits preicadors e sermonedors preïcan sàviament e donen entenent al poble que la dita Cruada s'estén als moros strangers e no als de nostra senyoria, hoc encara los avisen de tal manera que-l poble conega que, si mal alcú era fet als dits moros de nostra senyoria, seria fet dels malfeytors dur e fort greu càstich, e açò remetem a vós e a vostra industriosa saviesa, envers la qual nos en tornariem, si per vós no-y eren fetes totes provisions útils e necessàries.”¹⁰⁶

L'expedició fou beneïda com a croada per l'Església, ja que el 20 de març de 1398 *“foren possades cèdules per les portes de les esgleyes, per les quals nostre Senyor lo papa, per contemplació de la armada dessús dita, atorguava indulgència a pena e a culpa a tots aquells qui en la dita armada iran personalment; e moltes altres indulgències a aquells qui almoynas n-i faran d'assò del lur”*. I dissabte 11 de maig *“fo feta sollemne processó faent la via del Corpus Crist per rahó de la crehuada; la qual fo preycada en la Seu ans de la processó per l'onrat frare Johan Exemeno, mestre en taulagia. E aquell jorn fo reebuda la dita crehuada per molts e diverses del dit regne e d'altres”*.¹⁰⁷ Aquest detall és important, perquè existeixen uns versos catalans sobre una croada contra els sarraïns, versos que es troben copiats en un manuscrit situat en un context arxivístic eclesiàstic i que haurien de correspondre per força a aquesta efemèride.¹⁰⁸

*“Lo cos de Jhesuchrist
Anem ab grans jornades
Totes faenes lexades
Bona gent recobrar
Les hòsties sagrades
Que los cans nos han levades
No les nos volen dar.*

¹⁰⁶ FERRER 1988, document 182, pàgina 417. Vegeu també FERRER 1988, pàgines 26 i següents, així com els documents 179 a 188, tot ells sumament revel·ladors del clima de tensió social que es vivia.

¹⁰⁷ VILLANUEVA 1851-1852, vol XXI, pàgines 232-238. FERRER 2015, pàgines 921-924. La butlla fou rebuda fins i tot a Sóller, ja que RULLAN 1876, volum II, pàgina 503 dona testimoni d'aquesta recepció.

¹⁰⁸ Tarragona (?) [La Selva del Camp], ca.1397-1399 [?]. Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. Còdexs i manuscrits, núm. 60. Manuscrit del Misteri de l'Assumpció de la Mare de Déu de la Selva del Camp. Folis 3r-5r. Vegeu annex documental. Després de transcriure els versos a partir de l'original hem sabut que foren publicats a inicis del segle XX per Joan Pié Faidella (+1919). PIÉ 1914, pàgines 202-203.

*Lo rey de França
 Lo noble Rey de França
 Ne menarà la dança
 Contra tots los infels
 La gentil flor de lir
 Los darà gran mertiri
 De males morts cruels.*

*Lo rey d'Anclaterra
 Lo bon rey d'anclaterra
 Los farà mortal gerra
 De mant colp de glavi
 No hi haurà puyc ni serra
 Mort no caygue en terra
 E molt moro mesquí.”*

La crida a la creuada degué tenir ressò, perquè si aquests versos procedeixen del mateix manuscrit que copia un important text teatral tarragoní, el conegut *Misteri de l'Assumpció* de 1388. Aquest manuscrit del Misteri que suposadament correspon amb el que sabem que fou representat a Tarragona procedeix de la parròquia de la Selva del Camp. Joan Pié Faidella ens documenta gent de la mateixa població que feia testament abans d'anar a la sobredita creuada. Es degué promulgar la creuada amb la lectura de versos com aquests i la crida tingué èxit:

“Als darrers anys del sigle XIV los infiels agarens de Berbería deurían robar d'alguna iglesia dels cristians las Hostias consagradas, puix que s'alça una creuhada, per anar a rescatar dels dits infiels lo sagrat Cos de Crist nostre Senyor, á la qual hi anaren alguns individuos de la Selva, com consta en los següents documents. «Actum est hoc Silva XVI die Julii anno 1398. Ego Raymundus Foltrer habitator vill[e] de Silva filius Raymundi loci de Alchoverio sanus mente et corpore: Attendens Dei gratia mediante me velle transgredire et ire ad sacrum passagium ac viagium Berberie contra Christi infideles ad deliberandum a captivitate corpus altíssimi creatoris domini nostri Jesuchristi juxta posse meo ubi per dictos agarens infideles captus Detinetur de certa scientia post emancipationem mihi factam et firmatam per dictum Raymundum Foltrer et patrem meum facio et ordino testamentum.» Al mateix mes y any Pere Casesvelles de la Selva també otorgá testament abans de marxar al sant viatge de la croata (sic) contra'ls sarrahins de Berbería. Bernat Castellví de la mateixa otorga son testament, y diu: «qui vado in viagio sancte Croade.» Pere Masdeu de la Selva á 15 del mateix mes y any otorga també son testament, y diu: «qui vado ad sanctam Croadam contra Sarracenos.» A 16 del mateix: «Ego Joannes Barbara Pbr. de Silva qui vado in sancto viatgio de la Croada», fa també son testament.”¹⁰⁹

Veiem doncs, com a Catalunya la crida també tenia la seva resposta. Altra vegada el rei hagué d'intervenir el 28 de juliol des de Saragossa. Manà al governador de Catalunya Ramon Alemany de Cervelló (i també al governador d'Aragó) que no permetés que, d'aleshores endavant, ningú prengués la creu per bandera per participar a la croada contra Barbaria, perquè l'estol ja havia salpat de València.¹¹⁰

¹⁰⁹ PIÉ 1914, pàgines 202-203. Citació que devem a ESPAÑOL 1994, pàgina 338.

¹¹⁰ Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria. Registre 2229, foli 102v. Publicat a FERRER 1988, pàgines 422-423, document 188.

L'estol, reunit finalment a Eivissa, sumava 70 veles, de les quals 19 galeres, amb 7500 combatents i 400 homes d'armes amb cuirassa. Hi havia també participació d'almenys dues naus tarragonines, ja que sembla que el Capítol Catedral en va fer construir una i la Ciutat una altra.¹¹¹ Es dirigiren a un indret anomenat Tedelis (entre Alger i Bugia), on arribaren el 27 d'agost. Assoliren fer 300 morts i 150 captius; després hi calaren foc.¹¹² El juliol de 1399 es va repetir una acció similar, i a inicis de setembre es dirigiren al lloc de Bona, on també hi hagué escaramusses, les quals no foren gens fructíferes en botí. Com podrà suposar-se, menys encara en la recuperació de les hòsties perdudes. Aquest context fou també cantat a un nivell literari més alt pel vigatà Andreu Febrer Callís (1375/1380-1443?), escrivà reial i poeta format a la Cancelleria, que el 1398 va arengar abundantment i va participar en aquella campanya militar destinada, en paraules del mateix rei Martí, a *"fer reempçó d'aquell qui per reembre vosaltres e tota humana natura no duptà, ans per vera amor e voler, volch venir en lo món"*.¹¹³ Diu Febrer:

*"[...]E donchs, prenam tuyt la santa cruzada
e comencem crusel batalha fera,
car lonch temps ha que 'b gran joy nos espera
la grand'onor qui-ns sta 'parelhada [...]"*¹¹⁴

Però les expectatives no van acomplir-se massa. A més de ser un fracàs prou notori (l'èxit de la conquesta de Tedel·lis va durar un dia i mig), queda clar que l'objectiu era parar els peus als corsaris i als saquejos de poblacions costaneres, cosa que no sabem si es va aconseguir massa. La idea inicial de la croada, que els musulmans estaven destinats a desaparèixer –el mateix poema de Febrer l'expressa clarament– és una paradoxa vist el fracàs de les dues campanyes. Hauf ho resumeix breument quan afirma que tot plegat *"respon a les idees apocalíptiques directament relacionades amb la sensació caòtica, agreujada pel Cisma, de corrupció total de totes les estructures de la societat, crisi que hom associava amb els senyals que havien de precedir la fi del món"*.¹¹⁵

I això ens porta als aldarulls valencians del 1399, quan un grup de joves *"tro en nombre de XII, cavalgan en àsens ab l mal penonet que portaven, anaven entorn a la moreria, o vers aquella partida, dients «muyren los moros»"*.¹¹⁶ Ens sembla evident que els fets de Torreblanca i el fracàs de Tedelis i Bona (tot hi haver-hi hagut cartells del papa a les esglésies) degueren jugar com a causes justificatives de tot plegat, malgrat que aquest cas sembli més una astracanada o farsa dels joves, mentre que anys després, el 1455, la cosa va anar de debò, com després veurem.

¹¹¹ ESPAÑOL 1994, pàgina 338, on se cita E. Morera Llauredó, *Tarragona Cristiana* (Tarragona, 1954), volum II-2, pàgines 704-705.

¹¹² Vegeu DÍAZ 1993, pàgines 152-201, i els mapes que dóna, els quals tracten aquestes croades.

¹¹³ HAUF 2015, pàgines 599-601.

¹¹⁴ BC, Ms. 7. Cançoner Vega-Aguiló. Edició moderna a *Andreu Febrer. Poesies*. Barcelona: Editorial Barcino («Els Nostres Clàssics»), 1951. (Martí de Riquer, Ed). Pàgines 87-90. Donem la poesia completa a l'annex documental, any 1398.

¹¹⁵ HAUF 2015, pàgina 601.

¹¹⁶ MORENO 2019, pàgina 27, on cita la pàgina 239 de l'*Epistolari de la València Medieval* (2003) d'Agustín Rubio Varela.

El 1407 hi hagué un rebrot de desconfiança general envers els sarraïns. Un moro de la vall d'Elda pujà per diversos punts de la muralla d'Oriola amb la intenció –segons els seus acusadors- d'estudiar-la detingudament. Es va generar la sospita que s'estava conspirant per facilitar una incursió de l'exèrcit granadí per tal de capturar milers de cristians i fer-los lluitar en les guerres que tenien els nassarites contra Castella.¹¹⁷

També Andreu de Bofarull, en tractar als seus *Anales históricos de Reus* el conflicte entre Ferran d'Antequera i el comte Jaume d'Urgell, cap a 1410, fa avinents algunes picabaralles més, les quals comportaren vigilància costanera, i que tornen a semblar el resultat dels episodis just anteriors. La cosa no anava doncs, de broma, encara que afectés només als habitants dels pobles del front marítim:

“Á la par de la guerra civil, amagaba otro peligro algo mas terrible á las poblaciones inmediatas á la costa: tal era la aparición y desembarco ó sorpresas que verificaban los moros de la costa de África en este país. Particularmente una de aquellas incursiones se verificó el dia 3 de Mayo de 1408, compuesta de ocho galeras corsarias, procedentes de Buguia y Bona, en África. Aquella pequeña armada verificó su desembarco en estas playas, y atacó el lugar que fué de Miramar, llevándose cautivos á sus habitantes después de haber degollado á los que se les resistieron, é incendiado aquel lugar. Inmediatamente se reunió la Comuna del Campo, y siete dias después de aquel fracaso, después de haber acordado el modo de defensa para en lo sucesivo, y haber puesto un vigia constantemente en Salou, á cuyo empleado se le asignaron los réditos de las causas pías siguientes. De Tarragona 5 ll; Reus 4 ll; Valls 4 ll; Alcover 3 ll; Selva 3 ll; Riudoms 3 ll; Constantí 3 ll; y contribuyendo los demás pueblos con limosnas que entregaban á un acólito que recorría el campo; se resolvió que se, tratase de rescatar la gente cautiva. A instancias del Arzobispo que regaló una crecida cantidad, la orden militar de la Merced, con los Comendadores de Xátiva y Sanguesa, se encargaron de la comisión; y poco á poco fueron rescatando la mayor parte de cautivos, que devueltos á su patria, hallaron que había desaparecido su lugar.”¹¹⁸

Malgrat tot, com ja veurem en el cas d'Igualada (on hi hem trobat algun moro amb activitat comercial), les relacions comercials entre cristians i musulmans anaven subsistint a trompons. Quan s'atacà Tedel·lis el 1398 s'hi trobaren ben segur força comerciants de la corona catalanoaragonesa que hi tenien establertes bases d'operacions de negoci.

El 28 de maig de 1453 queia Constantinoble a mans dels turcs. En relació amb aquesta pèrdua, s'ha conservat un plany poètic, atribuït a Francesc Ferrer, copiat al Cançoner català de la Biblioteca de la Universitat de Saragossa (vegeu annex documental). L'autor hi fa aparèixer el rei d'Aragó com un dels monarques europeus als quals calia interpellar per a la recuperació d'aquella ciutat. Fos com fos, Alfons V el Magnànim s'hi degué sentir, perquè la crònica anomenada del Panormita, escrita el 1455 i publicada el 1527 en una traducció castellana de Juan de Molina, relata un abrandat discurs del rei. Evidentment, *Don Alonso* és Alfons V el Magnànim. Els parlaments de la *Patera* igualadina dels segles XVII-XIX no ens semblen gaire llunyans del tarannà d'aquest

---

¹¹⁷ FERRER 1988, pàgina 45.

¹¹⁸ BOFARULL 1845, pàgina 123.

discurs, ni que hagi estat conegut per una font castellana impresa al primer terç de segle XVI:

“La oración y razonamiento que el mesmo rey hizo a los cardenales y príncipes de Italia sobre la yda contra el Turco [...] conozco claramente que la soberbia de nuestros enemigos cada día más crece de término si a vosotros parecerá lo mesmo, no alargar más esta guerra que contra los enemigos de Jesu christo y de toda la christiandad tengo de hazer. No porque yo piense que soy bastante para una empresa tan grande como esta, más harelo con la mucha esperança que en jesuchristo tengo, cuya es principalmente la causa que defendemos. [...] La guerra que determinamos hazer es contra aquellos que ensuziaron y gravemente ofendieron el templo y casa sagrada de Jesu christo nuestro gran dios y señor; y hirieron por escarnio con saeta la ymagen gloriosa de la sacratissima madre suya, y depués tomaron todas las reliquias de los martyres gloriosos y parte d-ellas quemaron en fuego, parte echaron a los perros que se las comiessen. De tal condición es la batalla en que entramos: que si somos vencedores el señor del mundo universo es nuestra paga; y si morimos en la batalla es nuestra paga la bienaventurança y gloria perdurable, de suerte que en qualquier cosa de las que nos puede venir nos está aparejada o muy grande o immortal gloria. [...] Ayan ya verguença los christianos y los reyes y príncipes d-ellos ver quantos reynos, pueblos, tierras y lugares los moros han conquistado y tomado por fuerça d-armas; quantos reyes y cavalleros han muerto; quantos cristianos miserables puestos en catividad; y aún (lo que es mas de doler) renegados y puestos en la heretica y perditissima secta de mahoma; quantas vírgenes avergonçadas, quantos templos ymagenes y cosas sagradas aprofanadas y otras injurias d-esta condicion que sin cuento avemos recebido. Pues pensemos que aviéndonos tomado nuestros enemigos a Constantinopla y aviéndonos çerrado aquella puerta y entrada de Asia, si no les ymos a la mano y de presto refrenamos el furor d-estos malvados, podemos creer que nosotros y toda la christiandad somos perdidos. Por éstas y otras muchas razones que podría dezir vengo a determinarme si vosotros fuéssedes del mismo parecer, poner luego en obra esta guerra contra el turco, la qual plega [plaga, sic] a nuestro señor sea gloriosa y bienaventurada para toda la christiandad.”¹¹⁹

De totes maneres, Alfons V no actuava mogut per una ànsia en la defensa de la fe cristiana, sinó més aviat per un desig pregon d’assolir el títol d’emperador d’Orient, donades les relacions que tenia amb Albània Aquest projecte quedà frustrat pels entrebancs que li sorgiren amb els Anjou i els genovesos, la manca de naus per fletar una armada i la inestabilitat als seus propis regnes.¹²⁰ Una situació doncs, la del Magnànim, ben diferent a la viscuda per Pere II quan va pretendre cristianitzar el nord d’Àfrica el 1282.

---

¹¹⁹ BECCADELLI 1527, folis LXIIIv a LXV.

¹²⁰ BABINGER 1978, pàgina 69: “This was indeed the intention of the Aragonese Alfonso of Naples, who reunited Naples and Sicily under a single scepter for the first time since the Sicilian Vespers (1282), and in his Oriental policy as well proved a worthy successor of Charles of Anjou. Like all the princeps of southern Italy before him, he looked upon the imperial throne of Byzantium as his highest political goal. In 1451, when Filelfo was trying to win the king of France over to his plan for a crusade, Alfonso revived his Oriental projects on a scale more grandiose than ever before. Wishing to become the spearhead in a campaign against the Turks, he concluded an alliance with Demetrius, who had succeeded his brother Constantine as despot of Mistra. His aim, however, was not to free European Greece from the Turks, but rather to acquire all the Greek territories, including Constantinople, for himself. The scope of his plans was revealed by his acceptance that same year of overlordship offered him by the Albanians. Only his deep involvement in Italian politics, the lack of a fleet, and the uncertainty of the situation in his own kingdom deterred him from carrying out his plans un southeastern Europe.”

Amb tot, Constantinoble havia estat assetjada diverses vegades pels turcs, encara que sempre sense èxit. Però el papat no disposava dels mitjans per fer un atac realment amenaçador i la resta de potències europees estaven immerses en conflictes interns o entre elles. Un cop perduda la ciutat, el 1453 es convocava una croada, però el papat va restar sol en l'intent de realitzar-la; ultra el cas ja comentat d'Alfons el Magnànim, ni el Duc de Borgonya, ni els reis de França o Anglaterra (que acabaven de tancar la Guerra dels Cent Anys) ni Alemanya van alçar el braç més enllà de lamentar la pèrdua i de proferir gesticulacions.

Finalment, el 20 de juny de 1456 Calixt III¹²¹ promulgava la butlla *Cum hiis superioribus annis impius nominis Christiani persecutor Turcorum tyrannus*, que nosaltres anomenem *Bulla Thurcorum* per ser aquest el títol amb el qual va aparèixer impresa el mateix any. Segurament l'estampà el mateix taller que imprimí la famosa Bíblia de les 36 línies, tinguda per un dels primers llibres impresos a occident amb tipus mòbils, ja fos a Magúncia o a Bamberg.¹²² El sol fet de constar entre els primers impresos occidentals amb tipus mòbils dona testimoniança de la importància que des de Roma va donar-se a la difusió del tema i del document en qüestió. Paral·lelament, János Hunyadi (noble hongarès d'origen romanès) aconseguia aturar i trencar el setge que els turcs, sota el comandament de Mehmet II, posaven a l'antiga Nándorfehérvár, més coneguda avui per Belgrad, capital de Sèrbia. Ajudaren moralment a l'èxit d'aquesta empresa les prèdiques del cardenal franciscà Giovanni da Capistrano, el qual en un primer moment s'hi havia desplaçat per combatre els ortodoxos grecs.

Una figura notable d'aquest moment, vinculat molt clarament a tot aquest afer de la creuada per recuperar Constantinoble, fou Pero Ximénez de Urrea. Devia ser un home d'armes qui, per diverses raons, devia veure's empès a fer carrera eclesiàstica. Però la va fer, i molt alta. El 1445 fou nomenat arquebisbe de Tarragona, fins a la seva mort el 1489. Calixt III el va nomenar general de set galeres per lluitar contra els turcs, i més tard fou designat capità general de l'Església.

*“Era Urrea afecto partidario del Rey D. Juan, y sujeto á proposito para sostener su cargo en aquellos tiempos de guerra civil, pues á mas de su natural despejado y político, reunía un carácter bastante atrevido mas á proposito para empuñar la espada que no el báculo pastoral; en prueba de ello que el Papa Calisto V viendo su espíritu guerrero le nombró Capitán de siete galeras en nombre de la Iglesia, para que fuese en corso contra el Turco, y habiendo desempeñado satisfactoriamente su encargo, el Pontífice en 1456 para remunerar sus servicios, en su Bula Apostólica, le dio el título de Patriarca de Alejandría.”*¹²³

¹²¹ No oblidem que era un papa Borja, ben connectat amb Alfons el magnànim. Alfons de Borja (Borgia), * 31.XII.1378 a Xàtiva; Dr. iur. utr. i professor a Lleida; bisbe de València el 1429; cardenal el 2.V.1444; papa el 8.IV.1455; † 6.VIII.1458.

¹²² Gesamtkatalog der Wiegendrucke, GW 0591610N. Exemplar a Princeton, Rare Books and Special Collections - William H. Scheide Library 31.14. Vegeu annex documental, any 1456. Versió en alemany del mateix impressor GW 05916. Exemplar a Berlin, Staatsbibliothek. Preußischer Kulturbesitz 8° Inc 1512.20. Per a la comparativa amb la Bíblia de les 36 línies (GW 4202) vegeu <https://daten.digital-e-sammlungen.de/~db/0003/bsb00036991/images/index.html>

¹²³ BOFARULL 1845, pàgines 141-142.

En memòria d'aquells fets va fer penjar sobre el cor de la Catedral de Tarragona el seu estendard amb les armes de sant Pere i les seves. Fins fa poc temps encara estava penjat al mateix lloc, damunt dels bancs de la nau central.¹²⁴

Emesa la butlla de Calixte III, aquest papa fou succeït en el càrrec pel gran humanista Silvio Enneas Piccolomini, sota el nom de Pius II. Un cop assegut al tron pontifici, va redactar una Epístola a Mehmet II. El document proposava que el soldà fos reconegut com a legítim emperador d'Orient, si es convertia al cristianisme. La carta, que posa en valor les seves virtuts i el compara amb il·lustres reis com Constantí o Clodoveu, mai es va fer efectiva pel fet de no ser tramesa. Podria ser per tant, que la causa de la seva redacció i posada en circulació -existeixen nombrosos manuscrits, però també va distribuir-se poc després a través de la impremta- no fos sinó esperonar als monarques europeus a fer definitivament la tant demanada croada.¹²⁵ Però l'Europa cristiana no es va moure. I quan Mehmet II atacava Otranto per entrar a Roma, solament la seva mort va impedir-li d'aconseguir el que es proposava.

La pèrdua de Constantinoble havia tingut fortes repercussions en la vida i la societat dels països mediterranis, sobretot en el clima de convivència entre cristians, jueus (aleshores ja molt perseguits i molt minvats) i musulmans. Les tensions ja devien ser afavorides per les prèdiques vicentines. L'historiador del Corpus de València, Manuel Carboneres, ja relatava el 1873 haver descobert uns avalots força violents contra els moriscos residents a València durant la processó de 1455, el dia 1 de juny. Ens transcriu la carta dels jurats de la ciutat al rei Alfons:

“Deseando averiguar lo sucedido en el año 1455 mientras la procesion del Corpus pasaba por la calle de caballeros [...] en aquesta Ciutat se son seguits dos acsos de molt gran congoxa e enug. Lo jorn de la Trinitat comptat lo primer dia del present mes, se justaren molts fadrins e ab una bandereta que portauen anauen cridant facense criptians los moros o muyren. Quant vench en la vesprada foren dauant la moreria e justà si molt poble. Lo lochtinent de Governador, com lo Governador no fos en la Ciutat, nosaltres, e tots los altres oficials excepte mossen lo batle que era de fora, anam llà e amparannos de les portes de la moreria e detinguerem axi lo poble fins quasi a la hora de mijja nit porque no entrasen en la dita moreria, e mogue-s una gran brega de pedrades contra los dits oficials, mostrand hauer poqua temor de Déu ne de la real Senyoria, ne dels oficials de aquella [...] e entraren dins aquella la qual han destroçat que no han lexat staca en paret, han hi mort tres o quatre moros, com los altres sen fonsen ya apartats e fuyts ab lurs mullers e fills, es estat hun gran enug e congoxa, e cosa molt estranya. Car tota aquella nit fonch la dita Ciutat auolotada, quant vench lo dimarts per gracia de nostre senyor deu hi hac qualque asosech que ja los moros de la dita moreria anauen per la Ciutat. [...] Lo jorn de Corpore Cristi fahent-se la prosesó que era a les tres hores apres mig jorn essent los entramesos a la bosseria se mogué una brega e fon mesa veu per quins vulla que ho fes, cridant moros, moros entren en la Ciutat. Lo poble se auolotà en tal forma que en fort poch de temps tota la Ciutat fonch a les armes e anant corrents vers los portals, adés a la hun, ades al altre que may gents beren tal abolot que no era persona en lo món, ne oficials ne ningun hi pogues dar recapte. E com veren que no era veritat que els moros entrasen, cridauen anem a casa del batle, e dels oficials, a robarlos-hi metam hi foch, e matem-los [...] no stam sense perill, que de hora en hora

---

¹²⁴ Tot i això, dubtem que es tracti del drap autèntic, sinó que potser sigui una reproducció feta en una data incerta.

¹²⁵ PICCOLOMINI 1461.

speram ensequirse qualque scandal si nostre Senyor Déu no-y ajuda e lo Senyor Rey no-y proueeix [...] Scrita en Valencia a vij de juny del any MCCCCLV. Los Jurats de Valencia a vostra honor apparellats. (Coleccio de Letres MCCCCLV)¹²⁶

Aquest fet va tenir unes gravíssimes conseqüències. Joan II, com a lloctinent del regne de València en nom del seu germà Alfons V el Magnànim des de 1454, va condemnar a la pena capital a un centenar de persones implicades en aquest assalt tan brutal. Els jurats del Consell Municipal van haver de negociar, prèvia súplica al lloctinent, una *remissió* –que no pas perdó– general que fou finalment concedit el 1460. El motiu de la demora fou una pesta que va patir València el 1458, any de la coronació del germà del Magnànim. Però les condicions foren molt dures: o bé el monarca decidia quines cent persones serien executades, o bé aquesta elecció es traslladava al Consell de la Ciutat previ pagament de vuit mil florins. Segons Manuel Ruzafa i Alejandro Moreno, l'assalt a l'aljama o moreria de València va deixar-la despoblada, devastada i sense moltes de les activitats comercials que la vivificaven, tot i els esforços de la corona per tal que els moriscos recuperessin, en la mesura del possible, els seus béns i les seves pertinences. Els sarraïns assaltats i fugits anaren a poblacions del voltant que tinguessin moreries, com Manises, Paterna (afamats centres productors de ceràmica blava o de reflexos metàl·lics) o Benaguasil. Els jurats feren el que pogueren per evitar l'assalt, però segons la documentació del Racional les accions empreses pels jurats no eren certes, ans més aviat es dedicaren a protegir-se a si mateixos dels avalots. La moreria valenciana encara constava el 1477 com a totalment destruïda, despoblada i disminuïda.¹²⁷

Pel tema que ens ocupa, que és l'alteritat en la festa, ens sembla exacta la diagnosi que féu Francesca Español el 1994:

“El día 1 de junio, de 1455, fiesta de la Trinidad, acabó materializándose el asalto de la aljama. La festividad en la que acaeció es extraordinariamente emblemática, y no debe olvidarse tampoco que días después (el 19 de junio) tenía lugar la canonización de San Vicente Ferrer en Roma, debido a lo cual el estado de opinión que habrían propiciado los predicadores desde los pulpitos valencianos también debió de ayudar a precipitar los hechos.”¹²⁸

És evident que aquest cop no parlem de dotze joves; solament amb el nombre de condemnats pel rei pot deduir-se que l'acarnissament amb la moreria fou majúscul. Si tenim en compte els *penonets grochs e banderetes e senyals de tiars del papa* que portaven els joves el 1455 quan el seu fins aleshores bisbe de València assolí la corona pontifícia de Roma, tot fa pensar que l'assumpte s'havia impregnat amb tints de croada.¹²⁹ I així va acabar essent el següent any (1456) amb la promulgació de l'esmentada *bulla turchorum*, de la qual tornarem a parlar al llarg d'aquest treball. Les veritables excuses però, devien ser d'ordre econòmic. Moreno ens aporta que els diversos gremis s'oposaven a la producció artesanal morisca, potser pel fet que devia tenir una altíssima qualitat i contra la qual resultava difícil de competir. La

¹²⁶ CARBONERES 1873, pàgines 88-90. ESPAÑOL 1994, pàgina 341.

¹²⁷ MORENO 2019, pàgines 23-27, on es cita RUZAFÀ 1990 i la memòria de llicenciatura del mateix Manuel Ruzafa, presentada al Departament d'Història Medieval de la UV el 1982.

¹²⁸ ESPAÑOL 1994, pàgina 341.

¹²⁹ MORENO 2019, pàgina 27 on cita aquesta dada com a extreta de les cartes reials de l'Arxiu Municipal de València, i RUZAFÀ 1990, pàgines 91-92.

correspondència reial coetània destaca la importància dels sarraïns en el comerç de València i la seva capacitat per acaparar mercaderies amb les quals comerciar-hi, mentre eren també els principals dinamitzadors del port marítim.¹³⁰

3.3.3 Conflictes de finals de segle XV: Otranto i Granada

Un episodi important que va afectar –ni que fos indirectament- la corona catalana (i tingué vinculada una plasmació festiva de l'alteritat) fou el setge d'Otranto. L'atac a Otranto formava part d'un intent turc d'envair i conquerir Itàlia. L'estiu de 1480, uns 20.000 turcs otomans sota el comandament de Gedik Ahmed Pasha va envair el sud d'Itàlia. L'objectiu era capturar la ciutat portuària d'Otranto. Els seus habitants es tancaren a les fortificacions i després d'un setge de quinze dies, l'exèrcit turc passà casa per casa, saquejant i cremant. En arribar a la catedral la van convertir en mesquita. Segons un relat tradicional, avui qüestionable però que ningú posà en dubte aleshores, es va intentar forçar la conversió a l'islam de vuit-cents homes, que preferiren morir que no pas abjurar de la seva fe, un cop ho tenien tot perdut. Decapitats el 14 d'agost, avui es coneixen com “els màrtirs d'Otranto”. Hi ha qui diu que s'imposava la conversió com a condició de clemència i un relat otomà contemporani justifica la massacre per motius religiosos. Durant l'octubre següent van ser atacades les ciutats costaneres de Lecce, Taranto i Bríndisi. No obstant això, per manca de subministraments, els turcs no van consolidar l'avanç de la seva força.

Com que la memòria de la caiguda de Constantinoble era recent, hi havia por que Roma patís la mateixa sort. Entre agost i setembre de 1480, el rei Ferran de Nàpols, amb l'ajut del seu cosí Ferran el Catòlic i el regne de Sicília, ja havia intentat, sense èxit, recaptar Otranto. El papa Sixt IV va repetir el 1481 la crida que ja havia fet el 1471 per a una croada; diverses ciutats-estat italianes, Hongria i França van respondre positivament. Venècia no ho va fer, perquè des de 1479 tenia signat un tractat de pau amb els turcs. El rei d'Hongria Matthias Corvinus d'Hongria va proporcionar un contingent de tropes i Ferrante de Nàpols hi va fer anar el seu fill Alfons, duc de Calàbria. L'ofensiva de recuperació va començar el maig de 1481 i les qüestions de successió del soldà Mehmed el Conqueridor (el mateix que havia guanyat Constantinoble) acabat de traspasar, van evitar que els otomans anessin enviant reforços a Otranto. Després de la negociació amb les forces cristianes, els turcs es van rendir a l'agost i van deixar Otranto el setembre de 1481, posant fi a una ocupació de 13 mesos.¹³¹

El Manual de Novells Ardits ens dona ja notícies de com dimarts 26 de juny de 1481 “*fou feta professó per lo clero de la Seu retent gràcies a nostro senyor Deu de la mort del turch qui morí a Ill de maig prop pessat*”.¹³² El 12 d'octubre d'aquell mateix any, es va celebrar la recuperació d'Otranto per part de Ferrante I de Nàpols:

---

¹³⁰ MORENO 2019, pàgines 27-28.

¹³¹ Vegeu un resum que sembla digne de crèdit històric a l'adreça https://en.wikipedia.org/wiki/Ottoman_invasion_of_Otranto i també a https://en.wikipedia.org/wiki/Mehmed_the_Conqueror

¹³² MANUAL, volum III (1478-1533) pàgina 19.

“Aquest dia fou feta solemna professó per lo clero de la Seu la qual exint de la seu vench per lo carrer de la Bòria e voltà per lo carrer de Moncada e vench a Santa Maria de la mar e allí fou celebrat offici e tornà per lo carrer de la Mar la volta de la Seu e açò per sguart de la bona nova que lo senyor Rey hac del Rey de Nàpols com havia cobrat Otrento qui era stat pres e detengut per los turchs: nostre senyor Déu ne sia loat.”

I el dia 15 del mateix mes “[...] arribaren en la present plage de la mar XVIII naus e una caravella qui venian de Nàpols del socors que lo senyor Rey tremes al Rey de Nàpols per cobrar Otrento qui era stat pres per turchs”.¹³³

Els conflictes no s’acabaren pas, ans al contrari; no cal comentar amb detall tot el tema de la conquesta de Granada per part dels Reis Catòlics, aconseguida el 2 de gener de 1492, després d’intensives campanyes prèvies a llocs que no foren pas senzills de prendre (Ronda, 1485; Màlaga, 1487) i que requeriren la tecnologia militar més sofisticada del moment, encara que en indrets com Baza (1489), l’artilleria no serví pràcticament de res.¹³⁴ El subministrament de l'exèrcit va causar una gran despesa i costava molt mantenir l'exèrcit al camp. La reina Isabel va acudir personalment al setge per tal d’ajudar a mantenir la moral de nobles i soldats. Al cap de sis mesos, Baza es va rendir. Malgrat que la seva guarnició encara estava en gran part il·lesa, estaven convençuts que els cristians mantindrien el setge durant el temps fes falta, i que la resistència era inútil. Ja ho deia Juan del Encina: *“Según Dios haze sus hechos, la defensa era escusada, que donde él pone su mano /lo imposible es quasi nada”*.¹³⁵

Els pactes de rendició van incloure el lliurament de l'Alhambra i totes les altres fortaleses de Granada i l'Albaicín. Em l'àmbit social, tots els seus habitants moros lliurats sense oposició no serien forçats a convertir-se al catolicisme ni serien molestats a causa dels seus costums. Tampoc podrien ser obligats a formar part de l'exèrcit contra la seva voluntat. Quedaren lliures de vendre o arrendar les seves propietats i de poder viatjar a la Berberia sense patir confiscació dels seus béns, amb fermança d’una travessa segura durant tres anys; passat aquest termini ja haurien d’avisar a les autoritats amb una certa antelació, i les condicions serien similars per als habitants de la Berberia que vinguessin. Els moros no estaven obligats a portar marca distintiva, mentre que els jueus hagueren de portar-ne sempre.¹³⁶

Les campanyes dels Reis Catòlics contra els moros foren també propagandístiques. Aquests monarques no s’oblidaven d’enviar despatxos per tot Itàlia.¹³⁷ Un cop presa Baza, el cardenal Bernardino López de Carvajal (1456-1523), ambaixador reial a la Santa Seu, pronunciava el 4 de gener de 1490 un sermó a l’església de Santa Maria del Popolo que pot considerar-se part d’aquesta campanya romana de propaganda contra els nassarites.¹³⁸ La força de les seves argumentacions va reflectir-se en obres com el drama

¹³³ MANUAL, volum III (1478-1533) pàgina 20.

¹³⁴ PAOLINI 2008, pàgines 189-196.

¹³⁵ Juan del Encina (1469-1529), *Cancionero*. Salamanca, 1496. Foli LXXXVIIr, *Que-s de ti, desconsolado?*. Música conservada al *Cancionero de Palacio*. Madrid, Real Biblioteca, II/1335. *Cancionero de Palacio* (anomenat *Cancionero Barbieri*), foli LI vers (60v a llapis).

¹³⁶ Vegeu https://ca.wikipedia.org/wiki/Capitulacions_de_Granada [abril 2020].

¹³⁷ PAOLINI 2008, pàgines 194-196.

¹³⁸ CARVAJAL 1493.

llatí *Historia Baetica* (1493) de Carlo Verardi¹³⁹ o el poema èpic de Paolo Pompilio *Panegyris de Triumpho Granatensi* dedicat als esmentats monarques (“*ad optimos hispaniarum principes Ferdinandum & Helisabet, victoriosissimos coniuges*”) el mateix 1490.¹⁴⁰ Començava una nova era, sense massa disputes de religió en territori peninsular, però les molèsties mútues entre cristians i musulmans es reprendrien a la costa de llevant i dins de les aigües del Mediterrani a través dels turcs i barbarescos.

De moment, els poemes cantaven la victòria assolida a Granada. Publica Verardi al final del seu drama el poema musicat:

*“Viva el gran Re Don Fernando
Con la reyna Don Isabella
Viva spagna e la Castella
Pien de gloria triumphando.*

*La Cita Mahomectana Potentissima Granata
Da la falsa fe pagana E dissolta e liberata
Per virtute & manu armata del Fernando e Lisabella
Viva spagna e la Castella
Pien de gloria triumphando.”*

De tota manera, aquests càntics exaltaven d’una manera més propagandística que no pas merescuda, ja que aquell regne era un bastió que feia molts anys que no donava problemes. Aquests vindrien més aviat, per part de Castella, dels problemes dinàstics amb la mort prematura de Joan, el primogènit (1497), i la també prematura desaparició de Felip I el Bell (1506).

3.4 La Creu d’Alcoraç com a element d’heraldica del XIII

L’anomenada Creu d’Alcoraç és un emblema o escut d’armes que ha estat estudiat pel qui fou director de l’*Archivo de la Corona de Aragón*, Rafael Conde y Delgado de Molina. El seu treball ens serveix per vertebrar aquest punt concret del nostre estudi, ja que l’abordem com un element heràldic força antic que anava vinculat a l’alteritat. Una vinculació perceptible tant pels motius que empra com pel seu origen llegendari. Aquest escut, segons sembla, va inclòs en les armes del regne d’Aragó. Així es veu a la portada de l’obra de Lucio Marineo Sículo *De Aragoniae Regibus et eorum rebus gestis libri V* (Zaragoza, Jorge Coci, 1509) o a la portada de la *Crónica de Aragón* de Gauberte Fabricio de Vagad (Zaragoza, Paulus Hurus, 1499). És en aquestes fonts de finals de segle XV on se’ns descriu llegendàriament la invenció d’aquest escut, arran de la batalla d’Alcoraz, que tingué lloc el 1096 i fou guanyada per Pere I d’Aragó, d’on aquest símbol pren el nom:

“Fueron a reconoçer essa parte que llaman de Alcorras: que esta delante de Huesca: donde havian asesentado los moros [...] Fallaron de mas desto: quando fueron a levantar

---

¹³⁹ VERARDI 1493.

¹⁴⁰ POMPILIUS 1490.

el campo quatro cabeças de grandes quatro caudillos: que fueron conoçidos por tales: por algunos adalides: que el rey traya consigo, que por ser poco menos que reyes y por acompañar mas sus armas reales: de tan illustres señales de vencimiento: y de gloria, y en memoria otrosi del beneficio tan maravilloso que todos havian recebido: por les haver assi aparecido: y tan armado y tan vencedor: el tan sancto y esclarecido martir: y cavallero tan victorioso y noble sant Jorge: por cuyo esfuerço y favor grande havian echado los moros del campo, mando el prosperado y nunca vençido rey llamar sus oficiales de armas para que asentassen en su escudo real quatro cabeças de moros negros: sobre campo de plata con la cruz colorada: por medio como venia blasonado sant Jorge: y aquestas fueron de ahí adelante las reales armas de Aragon, no que mandasse dexar las otras que el rey don Yñigo Arista invento, mas porque nostrasse: que siempre la casa de Aragon era favorecida y guardada por celestiales socorros: siempre arreada de titulos de victorias de infideles, siempre acompañada de arreos cristianissimos.”¹⁴¹

En canvi, Pere Miquel Carbonell atribueix la creació i origen d'aquest emblema a Ramon Berenguer IV després de la conquesta de Tortosa, Fraga, Miravet i Aitona, i en memòria dels quatre cabdills vençuts. El relat és el mateix, calcat de fantasia, però almenys en aquell moment ja començava a existir l'ús d'emblemes heràldics. Sembla que Carbonell defineix com una creació de Ramon Berenguer IV els escuts d'Aragó (creu d'Alcoraç) i del rei d'Aragó (la creu blanca, patada, sobre fons blau, dita d'*l'ñigo Arista*):¹⁴²

"[...] aquest victorios comte de Barcelona no solament com havem scrit pres Tortosa Miravet e Fraga mas encara ltona en les quals quatre provincies o regions regnaven quatre reys moros ço es en cascuna hun rey e a tots quatre leva los caps de les espalles. Y es de notar que per tanta victoria per aquest comte de Barcelona haguda de aquests quatre reys moros estatui: e ordena lo predit comte que daqui avant lo regne de Arago fes per insignies o armes quatre caps de reys qui signifiquen aquests quatre reys moros entre les quals armes hi sia la creu vermella de Sant Gordi e que aquell qui fos rey de Arago fes hun scrit tot blau ab la creu blanca en la part dreta del scrit e designen aquestes armes del rey de Arago ço es lo blau lo cel e la creu designa aquella creu que aparegue en lo cel al predit comte de Barcelona essent rey de Arago jatsia: nunca se volgue pretitular rey sino princep de Arago ne volgue mudar les insignies o armes del comtat e comte de Barcelona ans de aquelles soles usa: e no de les del regne del rey de Arago com aquelles que reputava mes insignies de totes altres e son aquestes armes del comtat e comte de Barcelona quatre pals vermells o fogajants en camp dor.”¹⁴³

El mateix arquetipus llegendari ha servit per explicar l'origen d'aquest mateix emblema com a escut de Sardenya donada la quàdruple victòria dels pisans i els sards sobre el moro Muset el 1014-1016.¹⁴⁴

El que sembla històricament demostrat és que tal emblema fou creat per Pere II el Gran, cap a 1280. Segons Luisa d'Arienzo, citada per Rafael Conde, Pere II hauria intentat crear

¹⁴¹ VAGAD 1499, foli XXXVv.

¹⁴² Rebia aquest nom perquè la historiografia dels segles XV-XVI atribueix l'origen d'aquesta creu a Íñigo Arista (810-851) aquest comte de Bigorra del segle IX, considerat tradicionalment com el primer cabdill -que no rei- de Sobrarbe i Pamplona, un cristià que va saber moure's entre emparentar-se amb els Banu Qasim, dels quals va rebre suport militar i, al mateix temps, esquivar el domini carolingi.

¹⁴³ CARBONELL 1546, folis LIII r i v.

¹⁴⁴ CONDE 2005, pàgina 65, nota 30.

una nova entitat política, amb una consideració nova d'unitat territorial. D'aquí que degué perseguir ésser considerat sota una única intitució, la de *rex Aragonum* i, potser en aquest mateix context, hauria generat aquesta heràldica -tant impregnada d'alteritat- amb l'escut de la creu amb els quatre caps de moro com a escut d'aquest regne fruit d'unir els quatre territoris de Catalunya, Aragó, València i Mallorca, "*que no poseía, pero cuya recuperación estaba preparando*". Les corts de 1283 obligaren al rei a emprar de nou la intitució de comte de Barcelona.¹⁴⁵ En qualsevol cas, un pergami del 1327 que transcriu -en trasllat autèntic- un dels furs de València del 1283, descriu la butlla de plom que penjava del document original amb aquests mots:

*"[...] bullatque cum quadam bulla plumbea pendenti in quibusdam filis de serico rubei et crocei coloris; in prima parte dicte bulle erat imago regis sedentis super solio [...] ex altera parte erat clipeus cum cruce et quatuor capita hominum figurata, et in circuitu sequentes littere legebantur, quinta dictione excepta atque sexta que bene non poterant: + Serpens dampna tulit crus ... repulit [...]."*¹⁴⁶

Com hem dit, aquest emblema podria datar de poc abans de 1280, perquè un document reial d'aquest any transcriu un acte del 25 de novembre de 1279 i l'esmenta com "*quodam instrumento domini regis cum sua bulla plumbea pendenti sigillato*".¹⁴⁷

Segons Rafel Conde, la creu d'aquest emblema ha de ser la de sant Jaume o la de sant Jordi i no la de l'escut de Barcelona. La raó és que aquesta era originalment patada (amb els braços expansionats), perquè procedia de la representació de creu triomfal que era titular de la catedral basílica *Sanctæ Crucis sanctæque Eulaliæ*. També fa avinent que els quatre caps cantonats per una creu que són visibles en aquesta *bullæ plumbeæ* de Pere II (avui desapareguda però reproduïda a la cèlebre *Sigil·lografia Catalana* de Ferran de Sagarra) són caps de negre, però no pas de moro: "*[...] a pesar de lo que diga el Ceremonioso en la descripción de la bula: el pelo crespo, la nariz chata y los labios gruesos y prominentes, son rasgos claramente negroides. No abandonarán estos rasgos negroides, y no aparecerán coronados como reyes hasta la bula aragonesa de Fernando el Católico (Sagarra, 1915-1932: 111)*".¹⁴⁸ Conde exemplifica aquests dubtes tot fent esment de la monografia històrica sobre San Juan de la Peña de Juan Briz Martínez (1560-1632), publicada el 1620, on aquell erudit del segle XVII contestava als qui recelaven de l'origen alcoracenc d'aquesta heràldica pel fet que els representats no fossin moros sinó 'guineans':

*"Lo primero, no parece muy verisímil, que tantos Reyes se hallassen en esta batalla, y que essos fuessen negros: porque, quien intentò esta guerra fue el rey moro de Çaragoça, con sus amigos y confederados, que no serian de allende, y mucho menos de Guinea, sino naturales de España, y por el mismo caso, no negros atezados, como los retratan, en los escudos deste Reyno. Y lo segundo; porque tampoco se juzga por muy corriente, que dichos quatro Reyes moros, entrassen en la batalla, coronadas las cabeças, con coronas ricas y preciosas, segun se escriue, que fueron hallados en el campo."*¹⁴⁹

¹⁴⁵ CONDE 2005, pàgina 65.

¹⁴⁶ Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria. Pergamins de Pere II, 380. Citat a CONDE 2005, pàgina 62 i nota 16.

¹⁴⁷ Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria. Pergamins de Pere II, 173. Citat a CONDE 2005, pàgina 62.

¹⁴⁸ CONDE 2005, pàgina 67.

¹⁴⁹ BRIZ MARTÍNEZ 1620, pàgina 628.

I Briz ho resol dient que el setge de Huesca va durar tant de temps que vingueren reforços de zones subsaharianes, i que les corones no havien de ser necessàriament enteses com a elements rics de metall:

“[...] como el cerco de Huesca, durò tan largo tiempo, este, dio lugar; para que de las partes muy remotas de Africa, acudiesen Reyes moros en su socorro [...] los quales desembarcaron en Tortosa, para venir a este Reyno. Y assi, no repugna, que algunos dellos fuessen negros, ò, alomenos, tan morenos segun la calidad de aquellas regiones, abrassadas del Sol, que se juzgaron por Guineos. [...] Y en lo que ha respeto, a las coronas Reales, con que se escriue, fueron hallados estos quatro Reyes, no se ha de entender, que ellas fuessen de oro, ò plata, con sus puntas ricas, sino unas faxas blancas, adornadas de perlas las caydas, con las quales, ceñian las sienes debaxo de los turbantes, que lleuauan. Para lo qual, se ha de presuponer, que las coronas, y diademas, de que vsauan los Reyes antiguamente, y en particular los Ádalides moros, eran vnas faxas blanca[s], añudadas a la cabeça, a la traza de las vendas, con que la Iglesia ata las frentes a los Obispos recien consagrados, para que no se cayga el oleo santo, con que los acaba[n] de vngir. Y en comprouacion de esto, hallamos coronadas las cabeças moras, que digo, con semejantes faxas blancas, en los escudos de armas mas antiguos, que se ven en Çaragoça, en las casas de la Diputacion deste Reyno.”¹⁵⁰

Conde arriba a la conclusió que considerem encertada: són caps de moro demonitzats a través de la seva plasmació negroide. Per tal d’argumentar-ho, s’empara en les miniatures del famós manuscrit jurídic de la compilació dels Furs d’Aragó conegut com a *Vidal Maior* (ca. 1290-1310), conservat al museu Paul Getty de Malibú, on es parla de jueus i moros però el batejat es representa amb la pell negra,¹⁵¹ o en els casos paral·lels de les pintures de la conquesta de Mallorca del Palau Caldes (ca. 1285-1290), on també apareixen persones de pell negra entre els merlets de la ciutat.¹⁵² De fet, ja es detecta una demonització del musulmà a la Hispània posterior a la batalla de les Navas de Tolosa (1212) com, per exemple, quan Rodrigo Ximénez de Rada anomena els sarraïns com a *cultori daemonum* en el seu famós elogi als cavallers de Santiago.¹⁵³ Per tant, no ens ha d’estranyar ni la l’atac al moro en certs àmbits de la societat i les arts plàstiques, ni que l’ús d’aquest to de pell per imprimir-li connotacions malignes passés a la iconografia en algunes plasmacions del diable. Per exemple, en la pintura del segle XIII, com es veu ben clar en el magnífic frontal anomenat “dels Arcàngels” (ca. 1225-1250), avui al MNAC.¹⁵⁴ En el moment de la Psicostasi (escena inferior esquerra) un individu banyut, totalment negre i perfilat en vermell, procura decantar la balança de les ànimes cap al seu costat: és el Diable intentant alterar la tasca de sant Miquel.

¹⁵⁰ BRIZ MARTÍNEZ 1620, pàgines 628-629.

¹⁵¹ Vegeu Malibu, The J. Paul Getty Museum. Ms. Ludwig XIV 6 (83.MQ.165), fol. 242v. Rúbrica “*De iudeis et sarracenis baptizandis. Es a saber. De los iudios et de los moros que vienen a baptismo.*” Imatge a <https://media.getty.edu/museum/images/web/download/00522101.jpg> [gener 2021].

¹⁵² Museu Nacional d’Art de Catalunya, número d’inventari 071447-CJT.

¹⁵³ segons fa avinent CONDE 2005, pàgina 68. El text de Rodrigo Jiménez de Rada pertany al seu *De Rebus Hispaniae*, llibre VII, capítol XXVII, i diu: “*In Uclesio statuit caput ordinis, et opus eorum ensis defensionis: persecutor Arabum moratur ibi, et incola eius defensor fidei: vox laudantium auditur ibi, et iubilus desiderii hilarescit ibi: rubet ensis sanguine Arabum, et ardet fides caritate mentium: execratio est cultori daemonum, et vita honoris credendum in Deum.*”

¹⁵⁴ Museu Nacional d’Art de Catalunya, número d’inventari 003913-000. Vegeu-lo reproduït a VILARRUBIAS 2019, pàgina 27. Fou adquirit a Lluís Plandiura el 1932.

Tornant a la Creu d'Alcoraç com a imatge d'apropiació reial, hem de dir que el segell de plom portava en la mateixa la inscripció SERPENS · DAMPNA · TULIT · CRUS · TAE · H · REPULIT, que Sagarra interpretà, segons Conde, de la manera següent: “Serpens dampna tulit, crus tamen hoc repulit”, on *crus* seria *crux*. Caldria traduir-la com una al·lusió al poder reparador de la creu per sobre del dany causat per la serp, que segurament deu representar als sarraïns.¹⁵⁵

Rafael Conde va treballar amb molta precisió aquest tema, i malgrat de la descripció que de la butlla de plom reial feu Pere III el Cerimoniós a les Ordinacions de la seva casa i cort, promulgades el 1344, quan diu que “*En après declaram que en la bulla deu ésser duna part ymatge real, la qual sega sobre cadira [...] e de laltra part hun escut en lo qual sien les armes dAragó, que són aytals una creu per mig del scut e a cascun quarto hun cap de serrahí. Entorn emperò sien letres les quals sprimen tots altres títols de regnes e comtats romanents*”.¹⁵⁶

I aquest arxiver reprèn el complex debat interpretatiu:

*“De esta forma las cuatro cabezas de moro serían emblema aragonés, por lo menos desde la fecha de la proclamación de las Ordinacions. Armas «de Aragón», cierto, pero ¿de qué «Aragón»? ¿Del soberano del reino estricto de Aragón como armas de dignidad? ¿Del reino propio como armas territoriales? ¿De la corona, es decir, del estado? D’Arienzo es terminante en afirmar que el escudo va referido a la corona, no al reino privativo, atribución lógica si se parte del hecho de que las cuatro cabezas de moro simbolizan los cuatro reinos o territorios que la integraban. Del reino estricto de Aragón, como armas territoriales adjudicadas por el Ceremonioso, dicen L. y F. Doménech. Del rey de Aragón, como armas de dignidad, pienso yo.”*¹⁵⁷

Els manuscrits de les ordinacions cortesanes del Cerimoniós solen portar el primer foli ornat amb les armes dels pals al centre, flanquejades per dos escudets, un amb la creu d’Iñigo Arista i un amb la creu d’Alcoraç.¹⁵⁸ En aquest reglament palatí es considera la Creu d’Alcoraç com un senyal més modern. Podria ser per això que, Pere III, conscient que la d’Alcoraç era una creació de Pere II el Gran i no li funcionaria tant bé “*para entroncar los reyes de Aragón anteriores a la unión*” dinàstica,¹⁵⁹ va adoptar la política i criteri d’emprar preferentment la creu dita d’Iñigo Arista com a emblema de dignitat. La Aquesta apareix amb el nom *arragoen* a l’armorial de Claus Heinem, compilat entre 1370 i 1386.¹⁶⁰ Això no treu però, que aquests caps de moro siguin realment un escut d’armes de dignitat del rei d’Aragó més antic que l’esmentada creu d’Iñigo Arista. Aquesta creu es considerava aleshores antiquíssima, però segurament la va començar a moure Pere III per legitimar la seva sobirania a Aragó juntament amb la marca dinàstica dels pals de gules sobre fons d’or. No oblidem que les cròniques que parlen d’aquestes dues tipologies de creus són fonts impreses de 1499 i 1546.

¹⁵⁵ SORCE 2013, pàgines 177-180.

¹⁵⁶ Bibliothèque Nationale de France. Département des manuscrits. Espagnol 63, foli LIIIIr.

¹⁵⁷ CONDE 2005, pàgines 70-71.

¹⁵⁸ Madrid, Biblioteca de la Fundación Lázaro Galdiano, ms. R.14.425.

¹⁵⁹ CONDE 2005, pàgines 71-72.

¹⁶⁰ RIQUER 1983, volum II, pàgina 373.

La creu d'Arista no tindria perquè ésser doncs, un emblema heràldic tant antic com es volia fer suposar en aquella època, mentre que la d'Alcoraç existia amb seguretat vers 1280, perquè ja se'ns descriu clarament un segell de plom del 1283 que la contenia. A més, no caldria que la d'Arista fos necessàriament un element de la zona de Sobrarbe-Pamplona; també trobem -ja ho constata Conde- creus similars a la d'Arista en contextos plenament catalans, com les que acompanyen l'al·legoria de l'Església dels murals de Sant Quirze de Pedret, datables vers 1100.¹⁶¹ La creu d'Alcoraç fou una creació del primogènit de Jaume I per tal d'intitular-se, simplement, rei d'Aragó, de manera que això fos suficient per a exercir com el senyor d'un vast i complex conjunt de territoris. Suposem que la raó d'aquesta simplificació rau en el fet que els membres del Casal de Barcelona no assumien la dignitat reial fins que eren coronats a Saragossa i els documents s'inicien sovint amb el títol de dignitat "*Lo rey d'Aragó*". I conclou Rafel Conde:

*"Nos encontramos así con que, con el Ceremonioso, Aragón tiene, simultáneamente, dos emblemas de dignidad y uno dinástico. De esta forma quedarían diferenciadas las armas dinásticas, los palos o barras, en cuya «propiedad» no entraré, de las armas del rey del reino de Aragón. Por ello, porque no es un emblema personal, puede continuar la cruz de Alcoraz, armas del rex Aragonum, en las bulas de sus sucesores para validar documentos de cualquiera de sus reinos."*¹⁶²

Sembla que diversos documents cabdals com el *Recognoverunt proceres* (reconeixement, confirmació i ampliació dels privilegis de Barcelona) de 1284 foren segellats amb la butlla de plom amb la creu d'Alcoraç al seu revers. Entre les expedicions de la Cancelleria només l'ús de la butlla d'or denotava un major rang de solemnitat. Nosaltres coneixem un exemplar conservat d'aquesta butlla de plom en el pergami de la confirmació del privilegi de *Non Separando* concedida el 1393 a Berga per Joan I.¹⁶³ A partir dels anys centrals del segle XV la creu d'Alcoraç quedaria cenyida com un escut propi del regne estricte d'Aragó.¹⁶⁴ Com va adjudicar-se aquest escut el regne de Sardenya és una pregunta de difícil resolució, encara que sembla que fou adoptat des de la segona meitat del segle XV però amb el matis que els caps de moro porten els ulls embenats, i no porten les faixes blanques cenyides al front o bé una corona. De totes

¹⁶¹ Museu Nacional d'Art de Catalunya. Absidiola sud de l'església de Sant Quirze de Pedret. Número d'inventari 015973-000.

¹⁶² CONDE 2005, pàgina 73.

¹⁶³ Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga. Pergamins, núm. 56. 1393, octubre, 14 (695 x 630 mm). Privilegi concedit per Joan I, rei d'Aragó, de no separar la vila de Berga de la Corona Reial, confirmant el privilegi concedit amb el mateix fi per Pere III, rei d'Aragó, l'any 1358. Signatura topogràfica: C.0.1.2.3 Procedència: C.1.1.1.2. Capsa 1507, Tom 146 ("Comptessa de Pallars i Comptessa de Foix").

¹⁶⁴ Segons CONDE 2005, pàgines 76-77: "*En síntesis, y como hipótesis: los palos de gules en campo de oro, son las armas asumidas por Ramón Berenguer IV, conde de Barcelona, y devienen armas reales o dinásticas; Pedro II el Grande crea ex nihilo, y con un origen y contenido místico, unas armas como rey de Aragón, título que en su idea resumía la soberanía sobre todos sus territorios; estas armas de dignidad del rey de Aragón quedan hibernadas y en segundo término ante la creación por Pedro el Ceremonioso de unas nuevas armas de dignidad, la cruz arisiana, y devienen, o se consolidan, o se manifiestan como armas privativas del reino estricto de Aragón por lo menos desde mediado el siglo XV; la cruz de ñigo Arista fue creada como armas de dignidad del reino de Aragón por Pedro III el Ceremonioso para, unidas a las barras, percibidas como armas originarias del conde de Barcelona, plasmar gráficamente la doble legitimidad de su soberanía; la cruz de ñigo Arista se sumará a la cruz de Alcoraz a mediados del siglo XV para, junto con las barras dinásticas, conformar la primera versión del blasón de Aragón; a finales del siglo XV Vagad, que hace derivar del mítico reino de Sobrarbe la historia de Aragón, del Aragón estricto y, de ahí de toda la corona de Aragón, crea la cruz de Sobrarbe que, unida a los otros tres emblemas, conformarán lo que hoy es conocido como blasón de Aragón."*

maneres, tenim indicis d'aquest senyal en l'armorial de Claus Heinem, compilat entre 1370 i 1386.¹⁶⁵

---

¹⁶⁵ RIQUER 1983, volum II, pàgina 373.

4 ELS ENTREMESOS DEL CORPUS I LES ENTRADES REIALS, ORIGEN D'AQUESTES PLASMACIONS

4.1 Delimitació geogràfica, temporal i escènica

Les formes de celebrar la festa tradicional en una àmplia zona de Catalunya, Aragó i el País Valencià -zona que comprèn totes les capitals i poblacions d'un pes considerable des de València, Morella o Tortosa fins a Tremp i la Seu d'Urgell o des de Saragossa i Fraga fins a Girona, Torroella de Montgrí, Perpinyà i Palma de Mallorca- vénen determinades per uns trets comuns, bàsics, a nivell organitzatiu. Però al mateix temps, aquests trets són diferenciats respecte d'altres regions, i mostren una manera d'entendre força personalitzada la festa en l'espai públic i el marc urbà, alhora que una estructuració dels seus continguts segons uns cicles festius que es desenvolupen al llarg del calendari anual.

Malgrat que les arrels són comunes a tot el corredor mediterrani occidental i àdhuc terra endins, el principal nexa de cohesió en aquesta regió vagament definida és, des de la Baixa Edat Mitjana, el seguici processional. Aquest seguici inclou elements civils, religiosos o protocol·laris i marcava la deambulació urbana que seguia o precedia als moments solemnes de les grans celebracions. D'aquestes celebracions, el Corpus i les festes patronals (llavor i origen de la manera de funcionar de les actuals festes majors) i les grans rebudes als monarques i d'altres autoritats com els grans prelats (cerimònies espectacularitzades d'entrada i model organitzatiu en el qual s'inspiraren les anteriors), en foren les principals. De fet, podria dir-se que tant les celebracions reials com el Corpus funcionaren com a elements unificadors d'aquest seguici. I viceversa, el seguici va contribuir a unificar-ne l'aparença.

Els reis solien entrar solemnement per primera vegada a una capital, on ambulaven, prèvia rebuda estàtica en un dels portals, sota pal·li o tàlem, un atribut que els era propi.¹⁶⁶ Tal atribut ben aviat fou transposat al Corpus quan calia procurar que la custòdia amb el Santíssim Sagrament rebés el tracte d'un rei i no restés sense cobrir a la intempèrie. Tant en aquestes entrades com en el Corpus, les vares del tàlem eren portades pels Consellers (i, en el cas del Corpus, pel rei, si també hi era present en aquell moment), suposem que per l'estatus que suposava romandre a prop i a tocar del Santíssim Sagrament però, al mateix temps, honorar-lo d'una guisa que inspirés una respectuosa humilitat.¹⁶⁷

Les entrades o primeres rebudes reials i els obsequis que en forma d'espectacle s'oferien a les autoritats, ja fossin monarques o prelats (perquè tampoc pot menystenir-se el cas

¹⁶⁶ SOLEMNITATS, volum I, pàgina 6. Vegeu Annex documental per a l'entrada del rei Alfons el Magnànim a Barcelona el desembre de 1423. També s'esmenta un pali per anar damunt la reina quan Sibil·la de Fortià entrà a Tarragona el 1383. Vegeu Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal, Llibre del Consolat de 1383, folis 36v i 37v.

¹⁶⁷ BRUNIQUER 1912-1916, volum I, pàgina 285, on es diu: "A 4 de Maig 1379, lo Consell deliberà se fes un bell tàlem de or per la professó de Corpus ab senyals de la Ciutat, per que lo que portaven era dolent, y ab senyals de un particular, y lo Senyor Rey, y lo Sor. Duc, quant són en Barcelona, costuman portar lo tàlem ab los Consellers.". Explica detalladament aquest aspecte MIRÓ 2012, pàgines 101-105.

de les entrades arquebisbals a la seu primada de Tarragona) forniren el model d'un seguici processional ple d'al·legories i representacions para-teatrals. I el Corpus permeté estendre aquest model de festa amb desfilada itinerant per la via pública a totes les poblacions amb un cert pes. En certa manera, el Corpus va universalitzar, unificar i estandaritzar o tipificar aquest model per tot el reialme sota la referència donada en un primer moment per Barcelona. En aquesta capital és ben clara l'existència d'una tradició pròpia de pràctiques de recepció espectacularitzada a nivell de *performace*, tradició fixada en protocols escrits i en la qual s'insereix qualsevol acte nou d'una altra població que vagi en la mateixa línia. També foren referents d'aquest model, si bé en menor mesura, Tarragona, València, Lleida i les altres seus episcopals, les quals actuaren com a antenes difusores. Aquestes festes solemnes i de rebuda apoteòsica esdevingueren un esclat de color, llum, dramaturgia, escenografia, coreografia i música al carrer i als principals indrets (església i seu del poder civil). Els entremesos, ja fossin emprant la imatgeria, l'art dramàtic o la dansa, hi tingueren un caràcter dominant indiscutible, donat el seu pitencial decoratiu i discursiu.

La raó és que tota festa és un acte fruit d'uns espai i temps extraordinaris i que comporta l'exaltació. En aquest sentit, ens sembla aplicable la definició que ha donat l'antropòleg Josep Martí i que ens sembla vàlida tant per als temps medievals com per als actuals. Segons Martí, la festa "en el sentit antropològic, està íntimament associada a la idea de comunitat" i, per tant, cal entendre-la com "un acte col·lectiu que, caracteritzat per les constants de sociabilitat, participació, ritualitat i l'anul·lació temporal i simbòlica de l'ordre, posseeix trets d'excepcionalitat, pressuposa el gaudi i es celebra en honor d'algú, alguna cosa o d'un esdeveniment concret". Martí encara afegeix que "podem pensar que la festa troba la seva màxima expressió en aquells models socials en els quals el nosaltres prima per sobre del jo, i els individus es troben units per poderosos vincles de solidaritat".¹⁶⁸

És doncs, en l'exaltació que prenen sentit els entremesos com a demostracions públiques d'alegria per part de qui els assumeix econòmicament. En parlar de la festa a finals de l'Edat Mitjana es cita molt sovint el mot entremès o entremesos. Segons Serrà Campins,¹⁶⁹ citant segurament a Coromines, el mot entremès és derivat de *mès*, que és el participi del verb *metre* ('posar', en català antic). Amb aquesta denominació es defineix cada una de les comparses o representacions al·legòriques (ja fossin utilitzant elements dramàtics o teatrals, elements d'imatgeria i figures, etc.) que concorrien a les cavalcades i processons anunciant el pas de l'element més important de tots: l'autoritat. Aquesta era imprescindible per a tenir un ritual complet, ja fos el monarca o prelat de torn o l'hòstia consagrada. Segons el ritu catòlic, el pa consagrat és presència real de Jesucrist i per Corpus era mostrat al poble dins l'ostensori o custòdia que era portada pels carrers per a la major exaltació d'aquest símbol eucarístic.

Els entremesos festius deriven, doncs, de les representacions espectaculars (generalment no literàries i de vegades ni tan solament teatrals) i entreteniments de tot tipus —però de poca durada—, que es feien a l'Edat Mitjana prop de les taules dels comensals dels banquets reials i quina actuació es donava sovint entre plat i plat

---

¹⁶⁸ MARTÍ 2008, pàgines 170 i 171.

¹⁶⁹ SERRÀ CAMPINS 1987, pàgines 9 a 15.

(entremès; de fet, a l'Edat Mitjana, sovint els significats culinari i espectacular del mot es combinen en les narracions que ens descriuen els banquets de finals de segle XIV i principis del XV).¹⁷⁰ També es podien donar en les festes de coronació, en les entrades solemnes dels monarques a una gran ciutat, en les celebracions o commemoracions de conquestes i altres festes cortesanes o civils.

Hem trobat alguns indicis força reculats de celebracions amb motiu d'aquestes entrades espectacularitzades i les festes de coronació dels reis d'Aragó. Ramon Muntaner deixa ben clar a la seva *Crònica* (capítol 23) que el 1274 hi hagué l'entrada d'Alfons X de Castella a València, que visità el seu sogre Jaume I, acompanyat de la seva esposa i els infants. Allí foren rebuts

*“ab gran deport, e ab gran alegre, e ab grans professons, e jochs que en cascun lloch los fahien les gents del senyor Rey d'Aragó. E depuis que foren entrats dins la terra del senyor Rey d'Aragó, estegren ·XI· jorns abans que fossen a la ciutat de València. Et con foren en la Ciutat null hom no poria scriure los jochs, los alegres, taules redones, taulats, juntes de rayló, de cavallers salvatges, barons anar ab armes, borns, galeas e lenys armats que·ls hòmens de mar feyen anar ab carretes per la Ramla et batayles de taronges et encortinaments.”*¹⁷¹

Per tant, tenim torneigs cavallerescos, taules rodones¹⁷² o carreres al born, naus sobre rodes que els mariners feien simular que navegaven i altres singularitats com les batalles de taronges.

El mateix Muntaner (capítols 151-152) narra com, el 1286, Alfons el Franc, fill de Pere II el Gran, en saber la mort del seu pare va endreçar uns afers a les Balears i se'n va anar a Barcelona i tot seguit a Saragossa:

“E pres comiat, e anà·se·n a Barcelona, e aquí li fo feyta gran festa, e de Barcelona tramès per tots sos regnes a richs hòmens, e ciutadans, e hòmens de viles, que a jorn cert li fossen a Çaragoça. Com lo senyor Rey hac trameses ses cartes per totes parts, que·l jorn que los donà fossen a Çaragoça, per ço com ell volia fer festa a prendre la corona [...]”

Muntaner documenta també (capítol 155) com a Saragossa es feren diversos actes festius per la coronació (que tingué lloc el diumenge de Pasqua), amb un joc de taula rodona, sens dubte cavalleresc, barcasses per l'Ebre i batalles de taronges:

“[...] e l·almirall anà·se·n per terra a Çaragoça, ab gran cavalleria, e ab molt bon hom de mar que hi amenà; e lo senyor Rey acullí·l ab bella cara, e li féu gran honor, e hahc gran goig de çò que hac ell feyt. E l·almirall tantost féu arborar un taulat molt alt, per ço com ell n·era, après del senyor Rey en Pere e del Rey de Mallorques lo pus adret cavaller dreter que nul cavaller qui fos en Espanya; e en Berenguer d·Entença, son cunyat, atre tal, que cascú d·ells hi viu tirar yo; mas per cert, lo senyor Rey en Pere, e lo Rey de Mallorques se·n llevaren la flor de tots quants ni havia per tostemps, e tirava cascú d·ells tres estils,

¹⁷⁰ SERRÀ CAMPINS 1987, pàgina 11. CARBONELL 1546, foli CCXXv (220v).

¹⁷¹ Ramon Muntaner. *Crònica*. Capítol XXIII. Biblioteca Nacional de España (Madrid). manuscrit 1803. Foli XIIr (19r del facsimil de la *Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes*) consultable a <http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/cronica-manuscrit--0/html/> [consulta 2020]. FERRER 1992, pàgina 313.

¹⁷² Vegeu el breu i magnífic treball sobre aquesta modalitat de torneig a RIQUER 1984.

e una taronja; e l'estil darrer era tan gros con una asta e llança. E tota hora los dos primers sobremuntaven gran cosa al taulat. E après hi féu e hi ordonà taula redona, e los hòmens de mar faeren fer dos lenys armats d-aquelles plates que anaven per lo riu; en què vaerets batalles de taronges, que del regne de València n-avien feyt venir més de cinquanta càrregues. E axí siats certs que l-almirall ennoblí aquella festa, aytant com del tot. Què-us en diria? Que la festa fo molt gran, e lo senyor Rey n-Anfós d-Aragó pres la corona ab gran alegre, e ab gran pagament. E durà la festa més de quinze dies, que en Saragossa null hom no féu mas cantar e alegrar e fer jochs e solaces.”

També es consignen festes per a rebre Jaume II el 1291 a Barcelona, segons el mateix cronista (capítol 176). Després d'aquesta rebuda, marxaria tot seguit cap a Saragossa per tal de coronar-se:

“E com lo senyor Rey en Jachme de Sicília hach presa terra a Barcelona, no cal dir la festa qui li fo feyta; emperò, abans que la festa començàs, ell féu ajustar tothom als frares Menors, e reté son deute, així de plor com de misses e beneficis que féu dir sobre lo cors del senyor Rey n-Anfós son frare. E con açò hac feyt, que durà quatre jorns, puix la festa començà tant gran que tot lo món paria que-n vingués; e aquesta festa durà XV dies. E con aquesta festa fo passada, partí de Barcelona e anà-se-n per Lleyda a Çaragoça; e en cascú lloc li feyan gran festa; mas emperò, com fo exit de Barcelona lo primer lloch hon anà fo a Sentes Creus, e aquí axí mateix ell reté son deute al cors del senyor Rey son pare, e puix tench son camí axí con ya-us he dit a Çaragoça, e llà fo la festa sens comparació la major qui hanc hi fos feyta; e aquí pres la corona a la bona hora.”

Al llarg del segle XIV els entremesos de les festes i rebudes reials s’anaren complicant pel que fa als seus significats i continguts simbòlics. Acabaren per ser un element més de refinament i de demostració de categoria per part dels monarques, els oficials reials i curials i la resta de convidats. A vegades, anaven més enllà de la mera distracció i el mer joc, i tenien fonts literàries. Acabem de veure, per exemple, el joc de la taula rodona i degué haver-hi d’altres justes i empreses, amb elements de vestimenta o d’atrezzo, com les mateixes barcasses. Jordi Rubió teoritza —encertadament a parer nostre— que el gust per aquest tipus de coses entrà als territoris del rei d’Aragó des de França a través de Catalunya, sense negligir models italians, ja que els castells o carros rodats remetien de seguida als *trionfi* de finals de la Baixa Edat Mitjana. Potser el contacte amb Gènova, Pisa o l’ambient Sicilià dels Hohenstaufen hi jugaren un paper a l’hora de connectar tipologies triomfals amb un suposat record de l’antiguitat.¹⁷³ Creiem però, que l’augment sobtat de la sofisticació de tot plegat a partir del tercer quart de segle XIV obeeix als contactes amb la cort de Carles V i Carles VI de França i els intercanvis que Pere III i els seus fills i esposes tenien amb personatges com Gastó Phebus, comte de Foix i altres, i la moda per la *subtilitas*, de la qual la música i l’orfebreria en foren l’àmbit més evident, però no l’únic.¹⁷⁴

D’aquest entorn passaren, durant el darrer quart de segle XIV, els entremesos i representacions escenificades a la festivitat del Corpus i a la seva manifestació cívica per excel·lència: la processó. Tot i l’elevat cost que suposaven per a les arques municipals i

¹⁷³ RUBIÓ BALAGUER 1990, pàgina 148. MASSIP 2010, pàgina 53.

¹⁷⁴ Sabem que el millor i més primerenc manuscrit de les obres de Guillaume de Machaut que es conserva va circular per terres catalanes i pertanyia a Violant de Bar. Es tracta del manuscrit conegut com a *Codex Ferrell-Vogüé* i que actualment es troba dipositat pels seus actuals propietaris a la Parker Library del Corpus Christi College de Cambridge.

gremials, aquestes entrades reials i el mateix cas de la processó del Corpus no es consideraven un dispendi inútil. Barcelona vivia des de finals de segle XIII amb la consolidació del règim de funcionament municipal (obtingut a través del *Recognoverunt Proceres*) l'eclosió d'una puixança –i tot seguit hegemonia- en els aspectes polític, econòmic, social i també cultural català. Tal puixança culminà a mitjan segle XIV i es perllongà fins a mitjan segle XV. Aquestes celebracions eren un moment i una ocasió per exhibir, mostrar i consolidar aquesta hegemonia i capitalitat. Per això no es reparava en despeses i es va saber trobar el recolzament dels oficis i gremis (o sigui, dels particulars, la burgesia), que començaren a competir entre ells d'una manera implícita.

Entre els entremesos d'aquesta manifestació que caldria definir com a escena lineal (emprant un bell terme de Francesc Massip)¹⁷⁵ cal incloure, doncs, ginys i artefactes de tot tipus, moixigangues i acrobàcies, mims i mascarades, pantomimes o escenificacions, figures —ja fossin animades o inanimades— i danses, músiques, cant, textos recitats... Les diverses arts plàstiques confluïren per oferir un resultat el més espectacular possible. Per extensió, s'acabaren anomenant entremesos també les figures o disfresses i vestuari que s'exhibien, les comparses en si o els seus objectes d'atrezzo (a tall d'exemple, la figura del gegant, del drac, etc.).

És cert que el terme entremès va mutar un xic el seu significat en passar del fast reial al Corpus. Aquest canvi ja fou detectat per Milà i Fontanals a la seva cabdal obra *Origenes del teatro catalán*, publicada el 1895.¹⁷⁶ Antoni Rubió i Lluch també ens documenta per primera vegada aquest mot en un record que tingué Joan I, duc de Girona i primogènit de Pere III el Cerimoniós, encara príncep, quan el 1380 esmentava que volia “*haver la forma [es refereix al disseny o dibuix] dels baboïns e de les altres bèsties e de totes altres coses que fossen en lo artiffici on fou portat lo antramès que fou fet aquí en Barchinona a les nostres noccs*”.¹⁷⁷ Cal anar amb compte, perquè Joan I es va casar el 1373 a Barcelona amb Mata d'Armanyac i el març de 1380 a Montpeller amb Violant de Bar, per la qual cosa sembla que el document (datat a Perpinyà el dia 11 de març de 1380) es refereix al casament de 1373. Com molt bé va observar Ramon Miró “aquí l'entremès és encara el menjar, mentre que l'ornament és designat com a *artifici*”.¹⁷⁸ Malgrat tot, Jordi Rubió i Balaguer va considerar aquesta notícia de 1380 com la més antiga que ell coneixia d'un entremès rodat.¹⁷⁹

El mateix Miró esmenta en el mateix treball un document, exhumat per Josep Mª Roca el 1929, del 31 de gener de 1381, el qual no és sinó el mateix que havia mig transcrit Manuel Milà. El document fa referència a les festes de coronació a Saragossa de Sibilla de Fortià, la quarta esposa de Pere III el Cerimoniós. En aquesta font, el terme entremès ja designa alhora menjar i ornament del mateix, quan fou portat “[...] a la derreria del menjar un bell entremès, ço és, un bell pagó qui feya la roda e estave en un bell bastiment entorn del qual havia molta volateria cuyta cuberta de panys d-or e d-argent. E aquest pagó fou servit fort altament e presentat a la taula dela dita senyora ab molts esturments axí de corda com d-altres e venien apart devant lo majordom e cavallers e donells e lo

¹⁷⁵ MASSIP 1991, pàgines 117-122.

¹⁷⁶ MILÀ 1895, apartats II i III (pàgines 235-236); MIRÓ 1999.

¹⁷⁷ Arxiu reial de Barcelona. Cancelleria, Registre 1656, fol. 39r. Publicat per RUBIÓ 1921, pàg. 215.

¹⁷⁸ MIRÓ 1999, pàgina 123.

¹⁷⁹ RUBIÓ BALAGUER 1990, pàgina 148.

*dit entremés portave en sos pits una cobla escrita que deya A vos madó senyora de valor / al present jorn per vostra gran honor [...]”.*¹⁸⁰

Aquest canvi de significats degué produir-se definitivament durant els darrers vint anys del segle XIV. El 1399 el Consell de la ciutat de Barcelona pagava un albarà al pintor Berenguer Laupart per tal que reparés les figures en forma d'àliga (de titularitat municipal) i en forma de vibra (del gremi de freners), les quals havien d'anar a Saragossa per la coronació del rei Martí I l'Humà (germà del difunt Joan I) i a petició del mateix rei Martí. Les peces ja són esmentades en aquesta ocasió com a entremesos pròpiament dits: “[...] *que fahés despeses en .I. adob e reparació, que per ordinació dels consallers, devia fer en los dies del kalendar deiús scrit en un entremès de aquesta Ciutat havent forma de àguila, que ha aquesta Ciutat per a ennoblehir les festes o solemnitats que fa per honor e reverència de Nostre Senyor Déu e dels senyors terrenals. E .I. altre entremès dels Freners de aquesta Ciutat, havent forma de vibra. Los quals entremesos après que adobats e reparats fossen, aquesta Ciutat devia trametre al senyor rey a Saragoça, per ço com lo dit senyor los havia demanats qui’ls devia fer mostrar per noblea de la festa que devia fer de la sua coronació [...]”.*¹⁸¹ Aquestes figures –com veurem després– tant serviren per al fast reial com per a la processó de Corpus, on segurament ja s'empraven quan el rei les va demanar.

A partir d'aquí, a finals de segle XIV l'entremès fou començat a considerar com un divertiment, una figuració vistosa o una representació, sense massa parlaments, que s'exhibia en fasts, desfilades o la mateixa processó de Corpus Christi. Així ho manifesten dos pagaments al pintor Lluís Borrassà l'any 1400 on, en ocasió de les despeses per la festa en honor de la reina Maria de Luna els administradors del gremi de freners de Barcelona li paguen “*pro ludo per me facto, vocato entremès, quod ego feci et construxi, ad opus predicti feste*” i “*ratione diversorum operum pro me factorum, et constructorum, ac ordinatorum, de et pro ludo vocato entramès, et pro aliis diversis laboribus [...]”.*¹⁸² Aquesta tendència en el canvi de significat es confirma quan, el 1402, el rei Martí, sa muller i la reina de Sicília entraven a València i els comptes de clavaria comuna registren que “[...] *en lo cost de les entrameses e jochs que la Ciutat féu fer per embellir la dita festa, ço és [...] compra de fusta a obs dels bastiments de les dites entrameses [...] e en compres de peces de drap de tela [...] a obs de les roques dels dits entrameses”.*¹⁸³

L'ús del mot *entremès* per referir-se no solament a la roca o castell (bastiment escènic ambulant i muntat damunt d'una plataforma rodada) sinó per implicar també la presència d'actors amb una acció representativa (que segurament anava més enllà de la mímica) i amb la inclusió de música cantada es documenta a València per a la rebuda de Ferran I d'Antequera (1412-1416), quan el prevere Joan Sixt cobrà per dictar unes cobles i cançons, el mestre de cant Joan Pereç de Pastrana cobrà per musicar-les i arranjar-les i el fuster Joan Oliver posà el seu *enginy e subtilitats* per inventar i confeccionar els dits *entremeses*.¹⁸⁴

¹⁸⁰ ROCA 1929, pàgina 434.

¹⁸¹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Clavaria, 1B.XI. Volum 23-24, anys 1397-1399, folis CLXXXiv i CCXlv. Vegeu annex documental.

¹⁸² MADURELL 1949/1950/1952, segona part (1950), pàgines 130-132 i MIRÓ 1999, pàgina 124.

¹⁸³ CARBONERES 1873, pàgina 35. MIRÓ 1999, pàgina 124.

¹⁸⁴ CARBONERES 1873, pàgines 44-45. MIRÓ 1999, pàgina 125.

Entenem que el mot *castell* implica necessàriament la plataforma itinerant (primer, i més freqüentment, arrossegada i, en alguna ocasió, impulsada des de sota amb homes amagats en el seu interior) amb un decorat i seria un sinònim de *roca*, que implica necessàriament un decorat, sovint una rocalla o simulació d'un espai natural, de la qual podria prendre el nom. En canvi, el mot *entremès* solament implica una representació però no comporta forçosament l'espai elevat o sobre rodes ni tampoc va condicionat a cap element d'ambientació. En seria un exemple una figura de bestiar, de carcassa autoportada i sense més elements que ella mateixa, ja que el fons que li faria de context varia constantment si es pot moure. Tot i això, la confusió no resulta fàcil de burlar, com es mig entreveu en el manuscrit *Rúbrica d'Ordinacions* (darrer quart de segle XV), quan es diu que el 1446 es féu ordinació "*que algú no gosàs ordonar en la festa del sagrat cors de Jhesuchrist sinó los qui hi eren assignats, ne prendre alguna cosa dels Castells o entremesos qui-s fan per la dita festa [...]*".¹⁸⁵ L'entremès seria doncs, la representació o, *pars pro toto*, el conjunt d'elements que la fan possible.

4.2 Entrades, fasts reials i Corpus: transposició d'entremesos i elements. Els casos de Barcelona, Tarragona i València

En tractar la processó del Corpus de Barcelona, veurem que les entrades reials van furnir uns models de cara a la construcció de la forma de la processó del Corpus com a acte integrador de la participació municipal, burgesa i gremial en un acte que l'Església volia totalment massiu i apoteòsic. Però la festa va cristal·litzar i va madurar i, un cop assolit l'impuls inicial, va exercir també -a la inversa i des de molt aviat, cap a 1400- com a font de retroalimentació dels propis fasts reials, amb una transmutació del significat dels elements festius per adaptar-los a situacions extraordinàries i contextos que no eren els seus. Tot i que no es concreta de quins elements es tractava, el 25 d'abril de 1396 el Consell de Cent es plantejà aquest fet, ja que li comportava desgast material dels mateixos:

*"[...] que com les joyes e·ls arres que han acostumat de servir a la dita festa de Corpus Christi, e les quals estan en l·archiu de la Ciutat, se malmeten sovint per tal com són prestades per consellers o per racionals o per l·escrivà dels Racionals, e per aquests préstechs se hagen a reparar de que-s seguexen missions a la Ciutat, si-s ordonarà que no puxen ésser prestades."*¹⁸⁶

I en el moment de prendre una decisió, el mateix dia, aquesta fou clara:

"[...] lo dit Concell volch e ordonà que d·aquí avant los Consellers o·ls Racionals o lur escrivà o altres qualsevol oficials o persones de la dita Ciutat qui ara són e per temps seran no presten ne puxen prestar, sens expressa licència e voler del Consell de ·C· Jurats,

¹⁸⁵ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern. Manuscrits 1G-38. *Rúbrica d'ordinacions*, any 1477, foli 43r.

¹⁸⁶ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern 02.01/1B.I. Llibre del Consell, volum 27 (anys 1395-1398), foli 27v.

algunes joyes o arreus de les que servexen o han acostumat de servir a la dita festa de Corpus Christi, per qualsevol causa o rahó.”

No sabem si aquesta decisió fou desobeïda; el cas és que els elements es prestaren, però almenys ara seria amb permís dels òrgans sobirans i competents. Com a exemple d'aquest canvi de sentit pel que fa a la influència entre actes festius i el seu disseny, tornem a esmentar el reaprofitament de dues de les figures (l'àliga i la vibra) que el Consell Municipal de Barcelona va cedir temporalment per a la coronació de Martí I l'Humà a Saragossa el 1399, un fet documentat que emprem diverses vegades en aquest treball per tal d'il·lustrar la configuració inicial dels seguicis festius, inclòs el d'Igualada. Aquestes figures es construïren per a lluir durant alguna entrada reial o unes noces, entre 1349 i 1361. Foren usades amb tota seguretat per a l'entrada del rei Martí a Barcelona el 27 de maig de 1397. L'anomenat *Cronicó de Guillem Mascaró*, un text llatí que narra la solemnitat i descriu els obsequis oferts al rei durant l'entrada de Martí I l'Humà a Barcelona el 1397, n'esmenta la lleona i la vibra:

“[...] item, officium blanquiorum tripudiarunt et fecerunt unum orridum leonem [...]”; item, officium frenariorum fecit unam vibram multum altam et magnam que prohibebat ignem et spiras ignis per os suum [...]”¹⁸⁷

Més abans que després, les figures passaren al Corpus (si no és que hi tornaven perquè ja hi fossin abans). Coetàniament a l'assimilació o integració d'aquestes peces per part de la societat barcelonina de finals de segle XIV, dues d'elles foren demanades pel rei per a major lluïment de la festa de la seva pròpia coronació, l'abril de 1399.¹⁸⁸ Sabem de la presència segura de les al·legories de la vibra i lleona parda a la festa de la seva entrada a Barcelona perquè els esmenta el *Cronicó*.¹⁸⁹ Per contra, l'àliga no surt en la relació de

¹⁸⁷ Vegeu annex documental, 27 de maig de 1397. Guillem Mascaró (1+1405) fou beneficiat de la Catedral de Barcelona, segons MARTÍN-IGLESIAS 2017, pàgina 3.

¹⁸⁸ SALICRÚ 1995, pàgina 703: “La primera coronació reial d'Aragó que es coneix amb certesa és la de Pere el Catòlic, que va desplaçar-se personalment a Roma per ser coronat pel Papa, tot i que la seva visita a la Santa Seu tingué com a objectiu principal la renovació de la infeudació dels seus estats al primat. Pocs mesos després, el juny de 1205, Innocenci III va atorgar una butlla que permetia als reis i reines d'Aragó, prèvia sol·licitud al Pontífex cada cop que pertoqués, ser solemnement coronats a Saragossa per mediació del metropolità de Tarragona. La butlla es troba publicada a D. MANSILLA, *La documentació pontificia hasta Inocencio III (965-1216)*, Roma, 1955, pàgines. 346-347.”

¹⁸⁹ La lleoparda o lleona era la divisa personal de Martí I l'Humà, i l'havia adoptat el 1377 amb el lema “Altre ne vuy”, segons RIERA SANS 2002, pàgina 46, MASSIP 2010, pàgina 65 o MARTÍNEZ LLORENTE 2015, pàgina 185. És molt important transcriure aquí uns fragments de text de RIERA SANS 2002, pàgines 41-45, perquè convé que sien divulgats com una font preclara i especialment aclaridora d'uns termes vinculats a la cavalleria que apareixeran algunes vegades en aquest estudi:

“La reconstrucció de l'evolució d'aquest món mig postís, gairebé de fantasia, no és gens fàcil. Qui es veu obligat a tractar-lo, generalment recorre a estudis forasters, o a estudis del segle XV, aplicant-los sense criteri al segle anterior i al nostre país. Ací, els documents que informen sobre codis socials escassegen, i el tema no es pot exposar amb brillantor. Ens sobren capbreus i ens manquen cròniques. [...] **Orde** servia per referir-se a corporacions, professions i estils de vida, als quals s'ingressava amb un compromís personal. de temps ja estaven consolidats els ordes monàstics i religiosos, i també l'orde de la milícia, la professió militar, d'un abast general a tota la cristianitat. Frares, monges i cavallers no deixaven mai els seus distintius, i rebien el tractament de ‘fra’, ‘sor’ i ‘mossèn’ que els corresponia. Els ordes tenien el seu ritus d'iniciació, el seu hàbit extern, i una conducta de vida en teoria regulada. Els tractadistes, fossin laics o eclesiàstics, s'esforçaven a conferir-los serietat i espiritualitat.[...]”

El nom d'**empresa** es referia, en principi, a una associació voluntària, creada per un grup de professionals de la milícia, sota el pretext de la consecució d'un objectiu de tipus cavalleresc. No tenia un abast general, sinó que es limitava a un nombre clos. L'empresa reproduïa els esquemes de l'orde: tenia el seu ritus d'iniciació, reduït al jurament d'observar-ne les normes o els estatuts, de vegades secrets; i el que fóra l'hàbit, consistia en un emblema, insígnia o objecte distintiu que els membres havien de portar visible en les ocasions que els estatuts assenyalaven. L'emblema singularitzava l'empresa i, per metonímia, el mateix objecte solia designar-se com a ‘empresa’, per bé que li

1397, però sí que s'esmenta ara en aquesta petició de 1399, i s'hi esmenta d'una manera que fa pensar que tenia uns antecedents prou reculats; Havia estat una divisa de Joan I, l'àliga d'or, esmentada el 1387-1388 abans que l'esmentat rei adoptés la de la doble corona el 1392.¹⁹⁰ Seria doncs, un element procedent dels fasts reials reaprofitat al Corpus; en tot cas, pensem que s'emprà en tots dos àmbits en pocs anys. Quasi simultàniament, perquè si la figura es demanava al consell municipal no devia sinó deure's al fet que aquest n'era ja aleshores el titular i propietari. Sabem també que fou demanada per Joan I força anys abans, el 1371.¹⁹¹

En qualsevol cas, la petició reial, adreçada als consellers des de Saragossa, porta la data del 28 de febrer del 1399 i permet conjecturar com els elements de Corpus ja retroalimentaven els fasts reials contemporanis, sobretot si les noves figures fetes pel municipi i els gremis barcelonins eren quelcom que havia fet forrolla feia uns anys, tot usant-los d'una manera diferent a la processional:

“Lo Rey. [...] Havem haüt sobirà plaer de les maneres que havets tengudes en haver-nos ací la àguila e la vibra, e altres coses en vostra letra contengudes, per a ennoblehir millor la festa de nostra benaventurada coronació; pregant-vos, tant afectuosament com podem, que façats que les dites àguila e vibra e altres coses nos sien ací trameses. E d'açò nos farets plaer e servey gran.[...]”¹⁹²

L'arxiver reial Pere Miquel Carbonell (1434-1517), a les seves *Cròniques d'Espanya* (publicades amb caràcter pòstum el 1546), ens transcriu una crònica anònima d'aquella coronació, celebrada el 13 d'abril del 1399. Aquest document permet entreveure que la noció d'*entremès* festiu està ben clara d'on prové: de mes (participi del verb metre, o sia posar, situar) entremig d'alguna cosa, en aquest cas els diferents plats (*viandes*), o de fer espectacles *entre* les *meses* o taules dels grans convits. En aquesta ocasió sí que s'esmenten totes tres figures animals i per això deduïm que l'àliga també s'havia emprat, com a mínim, el 1397. D'altra manera, no entendríem les ànsies del rei de tenir a la seva festa privada una cosa que no hagués vist o que desconeixia. També permet ratificar aquesta retroalimentació que esmentàvem:

“Y en aquest convit foren fets tres entremesos molt notables, que vengueren davant les viandes en tal orde; ço és, davant les primeres, venien trompetes en gran multitut, y après una àguila de or molt gran y fort ricsa, e après gran colp de ministrés ab les

---

corresponia, pròpiament parlant, el de 'divisa'. Els emblemes de les empreses solien anar acompanyats d'un títol o lema. [...] Els emblemes de les empreses es convertiren en l'element més característic de la cavalleria decorativa: un cavaller que no portés el distintiu d'una empresa era un cavaller mancat. Per això, sense relació a empreses pròpies i formals, els reis, els magnats i els grans senyors prengueren el costum d'apropiar-se un distintiu, un emblema personal en forma de joia, sovint complementada amb un títol, que se suposava que corresponia a una empresa. La regalaven a uns pocs dels seus amics i aliats, a fi de crear, a prop i a distància, un cert tipus de confraternitat, com si fossin empreses. El nom més propi d'aquests emblemes és el de **divisa**. La majoria de les divises del segle XIV, especialment a les acaballes del segle, no eren empreses de debò. No cal cercar-los estatuts. No comportaven jurament d'acceptació ni cap mena d'obligació, fora la de lluir-la tothora o en actes públics i solemnes; però com que externament no es diferenciaven d'una 'empresa', els mateixos interessats donaven a les seves divises el nom impropï d'"empresa", provocant una gran confusió en els historiadors moderns.”

¹⁹⁰ Arxiu reial de Barcelona. Cancelleria, Registre 1952, foli 75r i registre 1954, folis 135r i v. VAN DE PUT 1910, pàgina 355. MARTINEZ LLORENTE 2015, pàgina 184. L'adopció de la corona doble per tal de suplir l'empresa del cinyell quedà palesa en una carta del dia 1 de gener de 1392 a Arxiu reial de Barcelona. Cancelleria, Registre 1962, foli 18v.

¹⁹¹ Cal dir que tenim enllestit l'estudi de l'àliga festiva a Catalunya per a una millor avinentesa.

¹⁹² Arxiu reial de Barcelona. Cancelleria, Registre 2240, foli 184v-185r. Publicat per RIERA 2002, pàg. 46.

viandes [...] Enaprès, ab les segones viandes, vingueren axí mateix tots los dits trompetes e ministrés, e après vench una gran vibra molt bella, lançant per la boca grans flames de foch, y entorn d-ella venien molts hòmens armats de totes peces, cridants grans crits, volents-la ociure, y ella defensant-se fortment ab les flames de foch; e açò fo molt bell. Davant les terceres viandes, vingueren tots los damunt dits trompetes y ministrés e majordòmens, e après vench una gran roca molt pròpriament feta, en la sumitat de la qual havia una gran leona parda molt bella, havent una gran naffra en la espatla esquerra. De aquesta roca exien molts conills, grans y poch, perdius, guatles, tortres y d-altres aucells de diverses menes, qui volaven per tot lo pati.”¹⁹³

Aquesta lluita d’homes amb una fera tenia un precedent en l’entrada de Mata d’Armanyac a València el 7 d’agost de 1373; en aquell cas eren *homes salvatges*, un terme força ambigu, els qui lluitaven amb la fera que portaven els freners.¹⁹⁴ Tornarem sobre aquest tema més endavant.

Les dues figures propietat del Consell barceloní emprades per la coronació de 1399 tornaren tot seguit a la Ciutat Comtal, segons informa el *Manual de Novells Ardits o Dietari del Antich Consell Barceloní*: “*Item lo dit dia [XXVII dabril] done an Leupart frener qui portà la àguila e vibra a Barchinona en V florins....ii ll x ss. jacc*”.¹⁹⁵ Per això Jaume Riera teoritzà al seu dia: “*Apagades les darreres llums de la festa, l’àguila i la vibra tornaren als magatzems municipals de Barcelona. A partir d’aleshores, es convertiren en figures populars, i cada any sortien a la processó del dia de Corpus*”.¹⁹⁶

Observem doncs que els entremesos es feien servir tant en festes consagrades a Déu com als reis (senyors terrenals), i que, com hem vist abans, hom posava atenció al fet que lluïssin en perfecte estat. Sembla que ja s’usaven per al Corpus del mateix 1397 o del 1398, i som del parer que ja s’empraven des de la dècada dels anys setanta del segle XIV, cosa més que probable. Davant la petició de Joan I del 1371 no resta sinó creure que aquestes figures eren anteriors, que ja participaven al Corpus abans de 1397 i que foren modificades per a adaptar-les al discurs de l’entrada del rei Martí. La raó d’aquesta conjectura és que, en ser reparats per enviar-los a Saragossa, ja s’especifica la titularitat –municipal i gremial respectivament- de cadascun d’ells. Aquest aclariment no s’hauria donat d’una manera tant natural si haguessin romàs tancats en magatzems des de 1397. De fet, si el monarca els demanava és que devia considerar molt sincerament que eren bells, de gran luxe i d’un fort poder decoratiu, contrastat empíricament. I si no tenien l’aspecte desitjat, ben segur se’ls devien fer alguns adobs i adaptacions si calia alterar-ne el seu simbolisme.

No ens sembla pas descabellat que si en la llista d’entremesos del Corpus del *Llibre de Solemnitats* de 1424 la vibra és aquell element que acompanya l’entremès de sant Jordi amb la princesa, en un moment anterior (o en el context de les festes reials prèvies a la croada de 1398) alguna d’aquestes figures s’hagués pogut assimilar al paganisme o, fins

¹⁹³ CARBONELL 1546, foli CCXXv; RIERA SANS 2002, pàgines 46-47. Una font castellana citada a MILÀ 1895 pàgines 236-238 (la qual no és altra que BLANCAS 1641, Libro I, Capítulo VIII, pàgines 76-78) tradueix encertadíssimament la vibra com a “culebra” i no pas com a drac o dragó.

¹⁹⁴ Vegeu annex documental. Arxiu Històric Municipal de València. Manual de Consells, Signatura A-16, folis 163v-165r. CARRERES ZACARÉS 1925 volum II, pàgines 33-35. SANCHIS 2020a, pàgina 193.

¹⁹⁵ MANUAL, volum I, pàg. 118. La moneda era jaquesa. original a AHCB, Consell de cent, 1B. XXV-2, foli 212r.

¹⁹⁶ RIERA SANS 2002, pàg. 47.

i tot, a l'infidel musulmà: després veurem com a la coronació de 1414 el griu contra el qual es combatia anava acompanyat d'alarbs, segurament assimilats com a 'dolents'. Això, que tractarem més endavant, permet entendre millor la significació de la lluita de la vibra i turcs contra uns cavallers que va representar-se durant l'entrada de Martí I l'Humà el 1397. Norbert Font Sagué teoritzava a principis de segle XX en aquesta direcció quan analitzava el drac imbricat amb sant Jordi i el patronatge de Catalunya:

“L'explicació d'aquest fet se troba clarament demostrat en la significació del drach. En efecte, aquesta fera's troba per tot menys en la naturalesa: és, per lo tant, una creació simbòlica, ja del dimoni, com volen els Bolandistes, ja de l'heretgia, com pretenen altres; però, sia lo que's vulga, lo cert és que la lluita ab el drach simbolisà la lluita del bé ab el mal, de la lley de Déu ab el paganisme. Ara bé: tant a França com a Alemanya, el paganisme o l'heretgia foren vençuts mitjansant els exemples, prèdiques y oracions dels Sants y Santes que les convertiren a l'Evangeli, y per això els vencedors de drachs (passen de 50 a França) foren y són sants y santes, mentres que en la nostra Catalunya'l geni del mal, el paganisme, estava representat pels alarbs, als quals no's podia vèncer mitjansant les oracions y prèdiques, sinó ab l'esforç de les armes, y veus-aquí per què'ls nostres vencedors de drachs són guerrers.”¹⁹⁷

La situació de la petició règia d'entremesos barcelonins en préstec es va repetir amb la coronació de Ferran I d'Antequera a Saragossa, esdevinguda el febrer del 1414. Gràcies a les notícies documentals que parlen dels preparatius de les festes podem saber d'on procedien alguns d'aquests entremesos prestats. A la darrerria de novembre de 1413, per exemple, el rei Ferran explica a Nicolau de Biota que havia escrit a Barcelona per algunes coses necessàries per als entremesos de la coronació,¹⁹⁸ cosa que va fer efectivament uns dies després en demanar als consellers i prohoms de Barcelona que “[...] per nostra complacencia e servir, nos emprestets los tres entremesos, ço és, lo drach e l'aliga e lo basaliç ab totes les coses a aquells necessaries perque servesquen a la festa de la nostra benaventurada coronació”.¹⁹⁹ El rei també va demanar més coses: “Del feyto del entramés de la mort e de set testes de diables muyt feres, nós havemos scripto als consellers de Barcelona qui les nos enprestarán”.²⁰⁰

Efectivament, en aquella festa, per anunciar el primer plat del banquet, davant dels qui duien les safates amb el menjar havia fet entrada “un muy fermoso grifo, todo dorado, tan grande como un rocín, e traía una corona de oro al pescuerdo, e iba todavía echando fuego”.²⁰¹ Ferran d'Antequera també havia sol·licitat a Barcelona “les dites VII figures de diables e l'entremes o joch de la mort dessus dits”.²⁰² Sembla evident que el basaliç (basilisc) que es requeria a Barcelona (potser es tractava realment de la vibra, ja que no eren sinó dos tipus de serp) s'havia reconvertit temporalment en un griu. Potser el que realment havia demanat el monarca –aleshores seria sense gaire coneixement

¹⁹⁷ FONT SAGUÉ 1901, pàgines 112-113. Vegeu annex documental, any 1901.

¹⁹⁸ Arxiu reial de Barcelona. Cancelleria, Reg. 2383, fol. 180v. Citat a SALICRÚ 1995, pàgina 750.

¹⁹⁹ Arxiu reial de Barcelona. Cancelleria, Reg. 2403, fol. 149r. 1413, desembre, 2. Lleida; citat per M. TINTÓ, Cartas del baile, p. 69, nota 80 i SALICRÚ 1995, pàgina 750.

²⁰⁰ Arxiu reial de Barcelona. Cancelleria, Reg. 2404, fol. 85v. 1413, desembre 4. Citat a SALICRÚ 1995, pàgines 751-752.

²⁰¹ SALICRÚ 1995, pàgina 750.

²⁰² Arxiu reial de Barcelona. Cancelleria, Reg. 2404, fol. 84r. 1414, gener, 1. Carta a Lleonard de Sos, de la mateixa data, fols. 83v-84r. Citada a SALICRÚ 1995, pàgina 753.

aprofundit dels entremesos- era la lleona parda, aquell *orridum leonem* de 1397 que, ben segur, va entrar en escena degudament transformat, ara sí, segons el pla del rei Ferran.²⁰³

A més, aquesta vegada Ferran I també va requerir entremesos del Corpus a la ciutat de València, on el rogle processional estava assolint una gran envergadura. El 16 de desembre de 1413 el consell municipal tractava en sessió que

*“Encara vench al dit present Consell l·onorable micer Johan Mercader batle del Reyne de València, mostrant aquí una letra de creença del senyor Rey, per la creença aquí explicada dix al dit Consell que·l dit senyor rey tendria en gran plaer e pregaua al dit Consell li prestassen a obs de decorar, ornar e embellir la benaventurada festa de la sua coronació les testes, ales e camís dels àngels que ha la dita Ciutat a obs de la festa de Corpore Cristi. car ell se offeria donar a la Ciutat tota seguritat e promissió de tornar ho a aquella tantost feta la celebració de la festa damunt dita.”*²⁰⁴

El Consell de la ciutat de València acceptà prestar dites coses per a la coronació, que no eren altra cosa que *“les testerres, ales, camís e altres aparellaments dels àngells qui sonen davant la custòdia, e axí matex dels àngels sant Gabriel e sant Miquel, les quals servexen cascadu any a la festa de Corpore Christi e són en poder dels jurats de aqueixa ciutat”*²⁰⁵ i *“[...] les dites testes que són xiiij e xxviiij ales e xiiij camís, que són arreament de xiiij àngels [...]”*²⁰⁶ I és que, com molt bé digué Víctor Muñoz: *“La integració desde el ceremonial cívico al ceremonial monárquico de un tema de sentido alegórico y contenido moralizante por otro lado muy popular en la época no representaba mayor problema, al no generar ningún conflicto interpretativo en el conjunto del discurso propagandístico del rey”*.²⁰⁷

També una notícia antiquíssima, la de l'entrada de Sibil·la de Fortià a Tarragona el 1383 esmenta la *cucha* o *cuqua* que fou feta en motiu d'aquesta rebuda cívica (encara que sota pal·li com la custòdia) per l'ofici *“dels dits cuiraters, e los hòmens qui la aportaren”*, sense entrar però, en consideracions sobre si aquest element era o no un entremès. El que sí que queda clar és que havia de ser una carcassa que era portada, moguda o vivificada i animada per un grup d'homes.²⁰⁸

No cal doncs, que hom cerqui l'origen dels nostres entremesos festius en les actuals festes majors, sinó en l'ornament dels fasts i entrades reials medievals, els quals foren transposats cap a la celebració del *Corpus Christi* primigeni, per tal de dotar-ne la processó de contingut doctrinal i, perquè no, decorar-la. A partir de la instauració de la festa del Corpus i la seva processó com a un escenari de desplegament catequètic però també cívic i d'ostentació esplendorosa per part dels estaments concurrents, els

---

²⁰³ Que el rei prenia part en el disseny i el contingut discursiu dels entremesos i elements de la seva coronació queda ben palès a MUÑOZ 2018, pàgina 8: *“Finalmente, el monarca ordenó que tal escena no se incluyera en los fastos del banquete al entender que esta imagen era poco digna para la ocasión.”*

²⁰⁴ CARBONERES 1873, pàgines 42-43 (nota a peu de pàgina).

²⁰⁵ Arxiu reial de Barcelona, reg. 2403, fol. 153r. 1413, desembre, 9. Citada a SALICRÚ 1995, pàgina 753.

²⁰⁶ CARBONERES 1873, pàgines 42-43 (nota a peu de pàgina). Aquí es diu que la coronació fou el 7 de gener de 1414, però creiem que la dada és errònia.

²⁰⁷ MUÑOZ 2018, pàgina 7.

²⁰⁸ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Llibre de Consolat de 1383, folis 35r i 42r.

entremesos i el model escènic i festiu que els crea i justifica foren compartits alhora tant per la nova festivitat com per les solemnitats ocasionals dedicades als reis i prelats. Ja es veu a l'entrada d'Alfons V el Magnànim a Barcelona el desembre de 1423, quan a la "processó" d'entrada (el terme és el que empra el document) fou portat un reliquiari de la Veracreu que anava acompanyat de diversos sonadors de música vestits com "*los àngels de la dita festa de Corpore Christi*".²⁰⁹ També ho manifesten encara molts anys després, les Rúbriques de Bruniquer, en ocasió del naixement de Felip IV: "*A 22 de Maig 1605: Professó com la de Corpus, per naixement del Príncep, las alimarias començaren â 29*".²¹⁰

A Tarragona els arquebisbes exercien un senyoriu compartit amb els reis. Per tant, també la seva primera entrada solemne era acompanyada pel seguici festiu complet, a la manera del Corpus. La primera relació que coneixem on es va desplegar el seguici fou la de l'entrada d'Alfons d'Aragó el 1514, però en seguiren moltes més durant els segles XVI, XVII i XVIII.²¹¹ Tarragona té encara la singularitat que des d'almenys el darrer quart de segle XIV desplega el seguici festiu dues vegades l'any, tant per Corpus com per la processó del braç de santa Tecla, relíquia arribada el 1321 i amb un primer establiment de protocol festiu del 1370.²¹² Les despeses pels entremesos apareixen documentades a tots dos actes. I recordem que a Barcelona es va traslladar el cos de santa Eulàlia el 10 de juliol de 1339.²¹³ No dubtem que el model del Corpus fou el referent protocol·lari i discursiu per a gestionar la vessant performativa i pública d'aquest acte. I apliquem la mateixa hipòtesi per a la translació dels cossos de sant Oleguer el 5 de novembre de 1380 i de sant Sever el 4 d'agost de 1405.²¹⁴

Durant tot el segle XV els entremesos romangueren ambivalents, com a tipologia de representació festiva, a cavall entre els fasts reials i el Corpus. La festa eucarística suposava una cita anual, inexcusable però regular. Alhora, aquests tipus de representacions, també foren considerades com els espectacles més adients per a les rebudes reials. Les temàtiques i arguments foren ampliades a tot el cicle de teatre que es considerava en aquesta època: la infraestructura per als fasts reials es convertí en històries veterotestamentàries, cicle de Nadal (inclosos el tema de l'adoració de pastors o dels Reis), cicle de Passió i Pasqua, cicle de l'Assumpció de la Mare de Déu...

Així, quan una presència reial coincidia amb la festa de Corpus es produïa un interès cívic general per tal de realitzar despeses extraordinàries i poder celebrar les dues solemnitats amb una major magnificència i esplendor, com documenta Ramon Miró per al cas de Cervera, on es va donar aquesta coincidència l'any 1439. En aquella ocasió la Paeria de

²⁰⁹ SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgina 6.

²¹⁰ BRUNIKUER 1912-1916, volum I, pàgina 296.

²¹¹ La relació de l'entrada de 1514 es troba a Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal, 12. Cultura. 12.1. Festes. Signatura Topogràfica 19/1912. Entrada de l'Arquebisbe Alfons d'Aragó, 1514. Les relacions de les entrades de 1572 i 1577 es troben a Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal, Economia i Hisenda Municipal, volum 42, foliació antiga. Foli 33 per a la de 1572 i foli 35 per a la de 1577. Les següents ja es troben copiades als llibres d'actes de l'Ajuntament (Llibres del Consolat). Són del 1604, 1617, 1634, 1664, 1680, 1729, 1755... Vegeu també BERTRAN 2017a, pàgines 202 a 209.

²¹² Per a l'arribada de la relíquia el 1321 vegeu SÁNCHEZ REAL 1949, pàgina 168. Les ordinacions protocol·làries de l'arquebisbe Pere de Clasquerí foren promulgades el 26 de juliol de 1370 i es conserven a Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Pergamins, núm. 306.

²¹³ BRUNIKUER 1912-1916, volum III, pàgina 161.

²¹⁴ BRUNIKUER 1912-1916, volum III, pàgina 162.

la capital segarrenca va demanar ornaments litúrgics (capes) i entremesos a Guissona.²¹⁵ També va parlar amb tots els responsables (*capitans*) de totes les confraries per tal que acceptessin de treballar plegats per a honorar la reina Maria i es va canviar el recorregut de la processó de manera que “[...] *per aquest any tant solament, per rahó de la venguda de la dita senyora Reyna, la dita professó sia mudada, ço és, que axí com axirà de la sglésia major, que vage per lo carrer major amunt, e a la tornada, que torn per lo carrer de Barchinona*”.²¹⁶

No és que pel fet de venir el monarca es fes la processó de Corpus, sinó que quan aquest venia, es desplegava el mateix aparell o, com a mínim, un de molt similar. Això devia passar a Barcelona el 1423 amb Alfons el Magnànim, on la custòdia fou substituïda per un reliquiari del Lignum Crucis i ell anà sota pal·li,²¹⁷ o quan el Duc de Calàbria (1467) o el rei Ferran II (1479) presidiren còmodament asseguts la desfilada d’entremesos gremials i d’oficis que la ciutat de Barcelona els va oferir després que ambdós governants haguessim jurat les constitucions de Catalunya,²¹⁸ per no dir el mateix de la vinguda d’Isabel la Catòlica el 5 d’agost de 1481 quan, segons el Llibre de Solemnitats, “*fou feta processó per la dita ciutat com lo dia de la festa de Corpore Christi, ab tots los castells e entremesos*”.²¹⁹ O a Lleida –i per la mateixa visita– es cridava a embellir els carrers “*com millor fer se porà per los senyors de les cases, quiscunes en sos enfronts, axí pròpiament com fer és acostumat en la festa del cors preciós de Déu*”.²²⁰ Sabem també que el 1585 València va desplegar el mateix cerimonial per a Felip II però substituïnt la custòdia pel Sant Calze que es guarda a la catedral d’aquella ciutat,²²¹ i que Vilafranca organitzava la processó de la Immaculada del mes de desembre de 1618 exactament igual però amb la imatge de la Mare de Déu.²²² Tot com si fos per Corpus, però sense el Corpus.

Per tant, la recepció dels reis, aquesta desfilada on el monarca va sota pal·li durant la seva primera entrada oficial a la ciutat també comportà la fixació d’un model processional creat per al Corpus. Alguna vegada però, la festa se’n va ressentir. El 1477 es va determinar que, per l’entrada del duc de Calàbria, es faria processó de Corpus amb entremesos, escatimant-los aquell any excepcionalment per Corpus:

“[Juny 1477] *Dijous V. - Festa de corpore Xristi. - Aquest dia fou celebrada festa de corpore Xristi e no anaren entremesos per quant per los honorables concellers, e Capítol de la seu fou delliberat que attes que la venguda del Il·lustra duch de Calabria era propinca qui venia en companyhia de prínceps e duchs, e hòmens de títols per menar-se-n la Illustríssima senyora Infanta, filla de la magestat del senyor Rey e muller del Il·lustrissimo Rey de Nàpols, fos feta altre vegada processó ab tot compliment, e entremesos qui stan apperellats. E axí aquest dia fou feta la processó ab les vespres*

---

²¹⁵ MIRÓ 1999, pàgina 126.

²¹⁶ Arxiu Comarcal de la Segarra. Fons Municipal de Cervera, Llibre de Consells de 1439, folis 85r i v. Publicat a MIRÓ 1998, pàgines 171-172.

²¹⁷ SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgina 6. Vegeu Annex documental per a l’entrada del rei Alfons el Magnànim a Barcelona el desembre de 1423.

²¹⁸ SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 291-293 i 325-326.

²¹⁹ SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgina 341.

²²⁰ Lleida, Arxiu Municipal. Llibre de Prohomies de 1481, 1482 i 1483, foli 30v. Vegeu annex documental.

²²¹ TARÍN / SANCHIS 1978, pàgina 100.

²²² Vilafranca, 1618, desembre 5-8. Arxiu Comarcal de l’Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 319v-321v. Edició a LLIBRE VERD, pàgines 659-669, concretament la 664.

precedents axí com es acostumat ab tot compliment, salvo que no anaren dits entremesos."²²³

Tot analitzant el significat del mot *entremès* i l'evolució del què significava des del punt de vista escenogràfic, sembla que els entremesos hagiogràfics o bíblics precediren als entremesos animals. D'aquests darrers en podem anar intuïnt l'origen, amb una antiguitat d'almenys el 1397, si més no d'alguns d'ells. A més, un document sense data, atribuït de sempre a la dècada de 1380, parla de l'home que va portar el *drach de sent Jordi*. Com que el 1424 sabem que l'entremès de sant Jordi utilitzava *lo vibre* o *vibra* suposadament emprada el 1397 i els pagaments d'aquest document són a la mateixa persona que va reparar l'àliga i la vibra el 1399, volem pensar que aquest document data realment dels últims anys del segle XIV i no de 1380.²²⁴

Però el que volem remarcar és que pels volts de 1399 les representacions hagiogràfiques i bíbliques eren ja nombroses segons l'estructura processional en set blocs proposada per Duran i Sanpere (Noè, bisbes, evangelistes, sant Onofre, sant Francesc, sant Bartomeu, sant Sever, sant Martí, sant Dionís, sant Benet, sant Julià, sant Domènec, Adam i Eva, els sants Innocents, Jacob, santa Maria Egipcíaca i l'abat Zozimes...) i que les bèsties solament van entrar en la majoria de casos per enriquir, embellir i decorar aquestes representacions tot reaprofitant-les dels jocs civils en honor als monarques. La Lleona parda fou transformada en lleó de Zozimes (si no fou a l'inrevés per tal d'adaptar-la a la rebuda de 1397), la vibra s'incorporà a sant Jordi i l'Àliga esdevingué un entremès a peu completament autònom i vinculat a anar davant la custòdia (amb la mateixa possibilitat que el lleó). La resta de bèsties esmentades a Barcelona reben el nom genèric de *drach* i servien per a sant Miquel i els diables o bé per a santa Margarida, tal i com es veu sense ombra de dubte a la relació del *Llibre de Solemnitats* de 1424.

Aquests documents, ja datin de 1380 o de 1399 esmenten altres detalls importants a nivell d'*atrezzo* dramàtic i concepció teatral, com són les diademes, les testes, els vestits, les barbes i cabelleres postisses, alguns petits atributs...cosa que indueix a pensar que els rostres dels figurants anaven totalment coberts i emmascarats o amb les fisionomies ocultes, de manera que esdevenien molt difícils de reconèixer per part dels seus conciutadans. També sabem que els elements o personatges difícils de reconèixer s'identificaven amb un cartellet o una filactèria, tal i com avui encara es pot veure a l'apostatol que surt al Sexenni i al Corpus de Morella. El document de finals del segle XIV parla de *títols* pels pares sants, els quals no serien sinó aquests rètols identificatius per a garantir l'efecte catequètic. Les representacions animals eren ja aleshores uns elements de tipus carcassa de tramoia, és a dir, un recipient lleuger que allotjava el seu portador o portadors, amb un forat o portella per on entrava qui el bellugava i animava.

Hi ha excepcions, almenys a nivell documental, a la primacia cronològica de Barcelona pel que fa al tema de la imatgeria processional. Però, tot i aquesta primacia temporal, seguim considerant aitals excepcions com a deutores de Barcelona. València és qui té els antecedents més importants en el tema de les figures de bestiar al·legòric suportades pels gremis. Per exemple el 1373 els pellissers valencians feren fer un drac

²²³ MANUAL, vol II, pàgina 548.

²²⁴ AHCB, Cerimonial 08/1C.XXII-3/1.1. "hacia 1380" Vegeu annex documental, any 1380 [1399?].

per a rebre Mata d'Armanyac, futura esposa de Joan I i duquesa de Girona, drac que tota la impressió de beure de models barcelonins previs, avui no coneguts. Diem això perquè l'entrada de la senyora a València fou el 7 d'agost²²⁵ i a Barcelona ja se li havia ofert una rebuda i entrada espectacularitzada amb importants representacions els dies 24 i 25 d'abril anteriors.²²⁶ Els pellissers valencians acordaren de fer la peça de bestiar i els freners també acordaren fer-ne una altra, amb la intenció de donar-los diferent simbolisme i significat i amb la constatació que sembla fer-se avinent que no era el primer cop que es feien elements semblants:

“E singularment sia aemprat l’offi ci dels Pellicers a fer arreament e joch de l drach o d’altra bèstia, segons que han acostumat e en altra manera axí com a ells apparrà pus bellament e pus honorable esser faedor. Per semblant manera los Freners, e semblantment los Argenters, açò declarat, que entre ells se emprenguen e s’avenguen de divisa de les bèsties per ço que una no sia tal com altra.”²²⁷

La descripció de l'entrada –feta a posteriori- és molt més rica del que sol trobar-se en aquest moment i demostra que podria haver estat l'arrencada d'aquesta onada d'actes reials amb entremesos, almenys al regne de València, tot i que no s'hi esmenta el drac que s'havien proposat de fer els argenters. Encara s'hi va tenir taula de junyir, o sigui una justa o torneig cavalleresc. El detall del somriure de la futura duquesa -que portava dol per la mort del seu pare- en veure el combat dels salvatges amb el drac s'ha fet famós en la historiografia festiva:

“E primerament lo joch dels Pellicers, los quals hagren fet e menaren l gran drach e sobre aquell i rabosí e, après del drach, tots los dits Pellicers venien en cavalls, ab armes, bé arreats, en gran nombre, e après de la entrada tornaren a lurs baylls axí com los altres Officis.

En après lo Joch dels Freners qui hagren fet e menaren l drach molt major quel dels dits Pellicers, en altra diversa forma de gran ferea, moven la lengua e les galtes e gitan foch e fum per la bocha e per lo nas e, ultra açò, feren e menaren denant e entorn del dit drach XX o pus hòmens salvatges fort ben fets ab diverses maneres d'armes salvatges, axí com rames d'arbre mal esporgades e banques de fust ab III peus formades en sengles bastons e haches de fust e altres diverses coses. E après venien los dits Freners dançan, bé arreats e campejants, e plegaren tro la primera taula de júnyer, ço és, prop de sent Julià, car per la feredat del drach s'esquivaven molts cavaylls e torbaven les juntes, d'altra part la infinita multitud de la gent no podien anar pus avant, per que tornaren lur drach e altres jochs prop lo riu denant l'abeurador del cap del pont dels Serrans e aquí aturaren tro que plegà la senyora Duquesa e en vista sua isqueren hòmens, a cavall, armats e feren semblant de ociure o nafrar e pendre lo drach, e los dits salvatges sortiren-los al encontre per defendre lo drach e sobre allò combateren una estona los dits cavallers e salvatges. Es donaren algunes cozcorrades passants joch no sens grans

²²⁵ Arxiu Històric Municipal de València. Manual de Consells, Signatura A-16, folis 163v-165r. CARRERES ZACARÉS 1925 volum II, pàgines 33-35. SANCHIS 2020a, pàgina 193.

²²⁶ MADURELL 1934, pàgines 56-57. Vegeu annex documental.

²²⁷ Vegeu annex documental. Arxiu Històric Municipal de València. Manual de Consells, Signatura A-16, folis 159r-162r. CARRERES ZACARÉS 1925 volum II, pàgines 28-31. SANCHIS 2020a, pàgines 191-192. Citat per FRECHINA 2018, pàgina 33. El mateix Frechina adverteix: “Sabem, però, que l'entrada de Pere el Cerimoniós el 1336 consistí exclusivament en una parada militar, la qual cosa limita l'aparició dels dracs a les comitives de recepció realitzades amb motiu de la visita a la ciutat de dues de les seues esposes: Elionor de Portugal (1 d'abril de 1348) i Elionor de Sicília (24 d'agost de 1349)”. Nosaltres pensem que en aquest moment encara no es feien aquest tipus d'obsequis figurats, perquè no en tenim pas cap constància per cap via, de manera que es podria referir a antecedents barcelonins.

rialles dels mirants, ne en tots los jochs veé hom riure la senyora Duquessa, la qual portava dol per son pare, qui poch dies havia que era mort, sinó en lo joch d'aquesta batalla.”²²⁸

També a València, quan es va rebre la reina Sibil·la de Fortià (quarta esposa de Pere III) pel febrer del 1382 els freners ja solien tenir per costum fer una *cuca amb homes salvatges*, mentre que els pellissers seguien amb el seu *drac amb cavalls armats*, tal i com resa la documentació municipal que va subvencionar l'aparició de les figures amb unes aportacions “[...] *les quals foren dades e pagades als officis dels Freners e dels Pellicers en ajuda de fer lurs cuques.*”²²⁹

Gràcies a Salvador Carreres sabem que, a València mateix, el 24 de novembre de 1392 hi entraren Joan I i Violant de Bar, els quals foren obsequiats per:

“[...] los Pellicers lo drach acostumat o altra cosa mellor e los cavallers armats que solen fer a combatre, pendre e menar lo drach, e axí mateix los Freners la cuqua e los salvatges e altres coses que han acostumat fer o mellorar si hi poran e que cascuns sien d'açò bé pregats e encarregats.”²³⁰

Constitueix també una excepció cronològica respecte de la primacia barcelonina la *cucha* o *cuqua* dels cuiraters tarragonins de 1383, però amb ajuda de cost per part del municipi. Tot per l'entrada de la mateixa Sibil·la de Fortià, la qual anà –segons sembla, sota pal·li:

“En Miquel Pagès, clavari, etc. dats an Guillem Loret e an Miquel Conxello, procuradors de la Confraria dels Cuyraters, los quals donaran an Berenguer Pallares an Jacme Vidal e an Ramon Cerdà, juglars de la vila de Muntblanch, los quals sonaren tres dies en la festa que la Ciutat féu per la novella entrada de la senyora Reyna. [...] Item, costà de fer la cucha dels dits Cuyraters e los hòmens qui la aportaren, e la messió dels dits juglars Sis lliures ·ix· ss ·j· dr, qui seria enre tot, huyt lliures xvij ss vij drs. E recobrats àpocha dels damunt dits de la quantitat damunt dita. Scrit ut supra. [...] En Miquel Pagès, clavari, etc. dats an P[ere] Verdager e an Ferrer, tots ortolans de la Ciutat de Tarragona, per ·xxxv· somades de rama que tallaren e aquelles feren portar en la Ciutat per posar aquella per les plaçes e carrers hon passàs la senyora Reyna, trenta cinch ss ·ij· drs. [...] En Miquel Pagès etc. dats an P[ere] Oller per tots los altres speciers, e açò per voladors que feren de foch grech con la senyora Reyna entrà en la dita Ciutat ·xj· ss. Scrit a ·vj· de maig. [...] En Miquel Pagès etc. dats an P[ere] Miró, corder, e açò per cordes que donà a alguns speciers de la dita Ciutat, los quals feren voladors de foch gresch con la senyora Reyna entrà en la dita Ciutat, ·xj· ss. Item d'altra part, costaren cascavells de loguer que materen en los Cavallets, mig florí, qui són ·xvj· ss ·vi· ds. Scrit a ·xvj· del dit mes de maig. [...] En Miquel Pagès etc. dats an Ramon Royg cuyrater, e açò per tal com feu adobar les cubertes de la cuqua que feren los cuyraters en la festa que la ciutat féu per la novella entrada de la senyora Reyna en la dita Ciutat, mig florí. E recobrats albarà del damunt dit de la quantitat damunt dita. Scrita a ·xv· de juliol.”²³¹

²²⁸ CARRERES ZACARÉS 1925, volum II, pàgines 33-34. Citat a FRECHINA 2018, pàgines 34-35 i a QUIRANTE / RODRÍGUEZ / SIRERA 1999, pàgina 99.

²²⁹ CARRERES ZACARÉS 1925, volum II, pàgines 49 i 52. Citat a LLOMPART 1967, pàg. 93, nota 28 i a FRECHINA 2018, pàgina 35.

²³⁰ CARRERES ZACARÉS 1925, volum II, pàgina 58. SANCHIS 2020a, pàgina 199.

²³¹ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Llibre de Consolat de 1383, folis 35r a 42r. Vegeu annex documental.

Fixem-nos, però, que aquests entremesos que hem esmentat entre 1373 i 1392 són tots per a una rebuda cívica a la reialesa, però mai per al Corpus. La primera població que va incorporar entremesos a la processó religiosa degué ésser, sens dubte, Barcelona.

5 ORIGEN DE LA FESTA DEL CORPUS A CATALUNYA: BARCELONA I CAPITALS.

5.1 Context de naixença d'una festa amb el beneplàcit de la monarquia

“Mai com aquests darrers anys els predicadors no han ofert al poble, per tal d’esperonar-li la pietat i la temença (i el fervor, i el respecte de la llei humana i divina), paraules truculentes, trasbalsadores i macabres. Mai com en els nostres dies, enmig de processons de flagel·lants, no s’han sentit lloances sagrades inspirades en els dolors del crist i de la Mare de Déu com les que se senten avui dia insistentment per estimular la fe de la gent senzilla mitjançant l’evocació dels turments infernals.” (Umberto Eco. El Nom de la Rosa.)

La festivitat del Corpus Christi fou potser la primera celebració que comportà una mobilització general festiva d’unes característiques espectaculars i a nivell de país. La raó d’aquesta afirmació rau en el fet que les entrades reials eren potser molt específiques de les capitals. I, com a tal, originà des de bell antuvi un seguit de manifestacions para-teatrals que no tenien cap altra missió que la d’instruir la població sobre la doctrina cristiana i la sagrada escriptura. O almenys, aquesta en devia ser la justificació en el moment de plantejar-se’n la incorporació i el discurs de continguts. Creiem que la idea –potser massa simplista per aplicar-la a aquest moment històric- dels entremesos com a pur embelliment i decoració trigaria encara uns anys a arribar.

Tot plegat no passava perquè sí. Era un moment en què l’Església oficial veia néixer diferents corrents de pensament que meresqueren aleshores la consideració d’heretgies, el mateix moment en què continuaven vives moltes formes de creences ancestrals d’arrel pagana i relacionades amb la natura i el seu cicle, que el poble compaginava amb la pràctica de la fe catòlica sense cap mena de problema ni contradicció ideològica. En part, això havia sorgit per la conversió massiva de gent al cristianisme entre els pobles germànics, tot originant una categoria de gent cristiana poc instruïda, la qual sempre va ser més espectadora que actora. Però no cal anar només al nord i centre d’Europa: la missa era dita en llatí i d’esquena al públic. Faltava molt per al Concili Vaticà II. I aquest fet, tenint en compte que la missa era un acte quotidià i diari, accentuava la diferència entre el clero i els laics, distanciant el ritus eucarístic de l’àmbit de comprensió intel·lectual del gruix de població. Si la gent, ja sia per reverència o pel temor que susciten la incomprensió i la desconexió, s’anava allunyant dels sacraments penitencial i eucarístic (no oblidem que acabaren sorgint els “combregars generals”), mantenia la proximitat amb la divinitat i la seva expressió a través del catolicisme amb els sacraments més lligats als ritus de pas: El baptisme, el matrimoni, la unció i combregar en el moment de la mort –el viàtic- són, emprant paraules de Ramon Miró, els sacraments “cercats i rebuts amb imperiositat”.²³²

Per al que gosem anomenar aquestes “llacunes sacramentals” de la població, es va encaminar la penitència vers la confessió privada amb autoacusació (amb l’examen de consciència, el dolor dels pecats i el propòsit de l’esmena, segons el Catecisme vigent a finals del segle XX). El grau de detall amb el qual varen acabar-se fixant les penitències exigides per a cada tipus de pecat acabà per assemblar-se a una taula d’equivalències de

---

²³² MIRÓ 1998, pàgina 12.

moneda d'un banc. Només cal llegir les butlles d'indulgència promulgades al segle XV amb l'ajuda de la impremta.²³³

Una de les característiques de la societat cristiana occidental durant la Baixa Edat Mitjana, és la consolidació de la pietat popular, cercant, precisament, la redempció i el perdó dels pecats. de manera simultània a la creació dels gremis i les seves estructures de sosteniment social, la teorització i creença en el purgatori com a indret intermig de purificació o de penitència –exemplificat en l'obra de Dante- fomentà la possibilitat de guanyar-se la indulgència realitzant bones obres o deixes pies. Si les butlles d'indulgència servien per a un mateix o per a un familiar difunt, les fundacions pietoses (ja fossin hospitals, deixes als mateixos o la dotació d'un benefici eclesiàstic o un aniversari en forma de misses) esdevingueren al mateix temps font d'ingressos per a l'església i un mitjà expiatori per a les consciències intranquil·les amb grans recursos econòmics.

Les millors eines propagandístiques de la societat medieval per a donar validesa a una tendència religiosa o teològica foren les relíquies i els miracles. Així doncs, el Corpus neix en una època ideològicament convulsa, en plena efervescència del fenomen universitari, en temps de debats i d'escissions, així com de predicadors cèlebres. I en aquest context, les visions de Juliana de Béthune (1193-1258), priora d'un petit monestir prop de Lieja, a Bèlgica, forniren el pretext per instituir el culte a l'eucaristia i a la presència de Crist en el pa consagrat. S'originava doncs, la principal causa justificativa d'un dels actes propagandístics més importants de la fe catòlica.

No faltaven però antecedents per tot arreu de miracles relacionats amb l'eucaristia i la transsubstanciació del pa i del vi. A casa nostra mateix, l'arquebisbe de Tarragona va rebre el 1208 una carta del papa Innocenci III, intitulada *Eius exemplo*, en la qual prescriu una confessió de fe als valdesos, acusats d'heretgia, la qual havien d'acceptar. En la part que afecta a l'eucaristia, havien de reconèixer que *"el sacrifici, és a dir, el pa i el vi, després de la consagració són el veritable cos i la veritable sang de nostre Senyor Jesucrist, i en aquest sacrifici creiem que ni el bon sacerdot fa més ni el dolent fa menys, ja que no es realitza pel mèrit del consagrat, sinó en la paraula del Creador i la virtut de l'Esperit Sant"*.²³⁴ Aquest mateix papa va endegar el IV Concili Lateranense, celebrat el 1215, on en el capítol I s'hi exposa el què comporta la fe catòlica i el dogma de la transsubstanciació.²³⁵ I en el capítol LXVIII s'estableix que jueus i sarraïns vestissin de manera que fossin reconeixibles com a tals i que no s'els veiés entre el Dijous Sant (*lamentationum*) i el Diumenge de Pasqua (*dominice passionis*),²³⁶ prohibició que cap a 1321 es va fer extensiva al Corpus Christi. Per tant, com ens fa avinent Raül Sanchis, *"el mateix document que assenta les bases de la celebració del Corpus exclou una part de la societat de la mateixa festa."*²³⁷

²³³ Hom pot llegir la Butlla per Xipre del 22 d'octubre de 1454, la *Bulla thurcorum* promulgada pel papa valencià Calixt III el 29 de juny de 1456, atribuïda a Gutenberg, però també la que Lluís de Milà va promulgar i fer imprimir a Lleida el 1498, amb un llistat de pecats que serien perdonats amb l'adquisició d'aquell imprès.

²³⁴ IVORRA 2015, pàgina 104.

²³⁵ Vegeu annex documental. MANSI 1778, columnes 979-982.

²³⁶ Vegeu annex documental. MANSI 1778, columnes 1055-1058.

²³⁷ SANCHIS 2020b, pàgina 63.

També hi hagué diversos miracles i prodigis associats al culte eucarístic. Cal dir però, que alguns dels que coneixem semblen realment posteriors a la institució del Corpus Christi com a solemnitat, tot i les dates que tradicionalment se'ls ha atribuït, cronologies que resultarien, com a mínim, pioneres dins d'un context europeu. Per tant, foren sens dubte constructes més que conscients per tal d'articular-hi al seu voltant algunes manifestacions de fe i de pietat popular. En serien bons exemples el *Sant Dubte* d'Ivorra (suposadament ocorregut 1010), el més antic prodigi eucarístic documentat a la Península Ibèrica, si fos verificable en aquesta data, cosa força difícil, ja que els documents més antics són de 1426,²³⁸ les hòsties incorruptes de Sant Joan de les Abadesses (1251, amb una acta d'invenció, casualment, del mateix 1426),²³⁹ el també anomenat *Sant Dubte* de Sant Daniel de Girona (1297, amb reliquiari construït el 1445, cosa que ens fa pensar en una invenció similar poc abans d'aquesta data),²⁴⁰ el dels Corporals d'Arcavell (amb una cronologia força indefinida dins de la primera meitat del segle XII, ja que es situa com a ocorregut dins el mandat de sant Ot com a bisbe de la Seu d'Urgell, però amb primera notícia documental de 1477).²⁴¹ A una major escala, no

²³⁸ MIRÓ 1998b, pàgina 27. CREUS / OBIOLS 2014, pàgines 133-137. IVORRA 2015, pàgines 37 a 46. La veritat és que l'assumpte d'Ivorra sembla tot plegat un constructe força posterior, fortament promocionat a partir de la suposada redescoberta de les relíquies durant unes obres de reforma l'any 1426. Recolza aquesta hipòtesi tant la documentació més antiga conservada com el bellíssim reliquiari d'argent que se'ls hi féu. Per tal de pagar-lo, es van concedir indulgències, sota l'impuls de l'aleshores bisbe d'Urgell Francesc de Tovia i llicències per recollir almoines amb el permís del comte de Cardona (1426) i després del rei Alfons el Magnànim (1431). Curiosament, Tovia havia ostentat anteriorment el càrrec de prior de Santa Maria de Daroca, població on hi havia una altra relíquia insigne vinculada al culte eucarístic, la qual s'estotjava des de finals del segle XIV en un magnífic reliquiari d'argent obra de Pere Moragues. Diuen Creus i Obiols: "De 1426 a 1437 es concediren indulgències i llicències per a predicar i recollir almoines per al Sant Dubte arreu del país, per part de diferents nobles i eclesiàstics, com el bisbe d'Urgell, el vicari general de Vic, els comtes de Cardona i de Pallars o el rei Alfons el Magnànim. La documentació referent a aquest aspecte es conserva a l'Arxiu Diocesà de Solsona [...]. A l'Arxiu Capitular d'Urgell es conserva una butlla del papa Eugeni IV datada l'any 1433 en la qual es donen indulgències per al dia i octava de Corpus. La temàtica i la data coincideixen sospitosament amb el redescobrimet de les relíquies del Sant Dubte d'Ivorra; ho deixem apuntat per a qui vulgui continuar aprofundint en aquest aspecte".

²³⁹ VILLANUEVA 1821b, pàgines 92-93, on diu: "*Sobre el nicho de nuestra Señora hay un balcon por donde se manifiesta al pueblo la imagen de Jesucristo en la actitud del descendimiento de la cruz, colocada en un hermoso camarín, al cual se sube por los lados exteriores de la capilla. La cabeza del Cristo está cóncava con una puertecilla en la frente, donde se conserva y venera una santa forma, a quien llaman aquí el Sant Misteri. Es tradicion apoyada con el testimonio del siglo XV, que va copiado (Apend. n. XX), que en la cabeza de dicha imagen, mandada fabricar por Dulcet año 1251, se depósitó entonces la sobredicha forma partida en tres trozos, y en las espaldas reliquias de varios santos: y que queriendo el abad Arnaldo de Villalba pintar de nuevo en 1426 estas figuras deterioradas, hallaron esta novedad que ya se habia borrado de la memoria de los hombres, y cuya noticia conservaba un misal en cierta nota que copian en el citado instrumento. Yo no he podido dar con este misal, ni sé mas que lo que dice la sobredicha escritura, la cual aunque está sin las formalidades legales, es indubitablemente de letra de ese tiempo. Tambien puedo decir que desde entonces ha sido visitada la santa Hostia varias veces por los obispos diocesanos, y nuevamente por el actual Señor D. Francisco de Veyan y Mola, los cuales, vista su incorruptibilidad, nada han innovado en orden á su culto". Donem aquesta acta del 17 de juliol de 1426 a l'annex documental.*

²⁴⁰ ROIG JALPÍ 1678, pàgina 392. Quan fa la descripció del Monestir de Sant Daniel de Girona adverteix: "*Dentro de vn hermoso relicario de plata està la insigne Reliquia, que llamamos en nuestro Catalàn, lo Sant Dubte, que en Castellano suena lo mismo, que la Santa Duda, porque teniendola muy grande en aquella Iglesia vn Sacerdote estando celebrando Missa, acerca de la real existencia del Cierpo de Christo Señor Nuestro en la Hostia Consagrada, se bolvió aquella Sagrada Forma vna massa de Carne, y Sangre. Esto narra vn Breve de Indulgencias, con siete Sellos pendientes, que concedieron à los que veneran, y ayudan para el ornato, y culto de esta Santa Reliquia, siete Cardenales, el qual he leído, aunque està muy derrotado, y roído el pergamino; y tambien consta plenamente desto en vn librito M.S. en que estàn los testimoniales, que se recibieron acerca de aquel tan prodigioso milagro; y si Nuestro Señor fuere servido de concederme vida, y salud, harè desta Santa Reliquia, y de las grandezas, y excelencias deste Monasterio vn libro à parte; porque lo mucho que dèl ay que dezir, no se dexa comprehender de vn solo Capitulo". Per a la data de 1297 atribuïda als fets prodigiosos i la data de la factura d'un reliquiari el 1445, vegeu GIRONELLA 2010, pàgina 51.*

²⁴¹ Segons apunten CREUS / OBIOLS 2014, també aquest fet prodigiós presenta dubtes cronològics pel que fa a l'època en la qual hauria succeït, ja que no hi ha notícies documentals del prodigi anteriors al segle XV, però tota la tradició litúrgica (fins i tot el Processoner d'Urgell imprès el 1527) "feia remuntar els fets en temps del bisbe Sant Ot, al segle

poden ometre's el cas dels Corporals de Daroca a l'Aragó (1240-1248),²⁴² o l'importantíssim cas dels Corporals de Bolsena –per les conseqüències d'abast internacional que tingué- el 1263.²⁴³ Tots ells generaren un nou tipus de relíquia i rubricaren un culte eucarístic que, de per si, ja existia implícit en el discurs litúrgic de la missa, amb les reverències que fa el sacerdot després de consagrar cadascuna de les dues espècies, amb l'esmentada base decretal del concili de 1215.

Les visions de la beata Juliana causaren impacte al bisbat de Lieja, on va començar a celebrar-se aquesta festa a nivell diocesà el dijous després de l'octava de Pentecosta, l'any 1247 però amb continuïtat desigual. I la festa en sí fou instituïda a nivell universal de tota l'Església pel papa Urbà IV el 1264 amb la butlla *Transiturus de hoc mundo* i amb la motivació causada pel prodigi de Bolsena. Per aquest motiu, el papa Urbà IV va servir-se d'un home excepcional, Tomàs d'Aquino, per tal de concebre tota la litúrgia i el contingut teòric-teològic al voltant del qual es justificaria tota la celebració. Es tractava que no prenguéssin un caràcter luctuós com el Dijous Sant, data tradicional per commemorar la institució del sagrament eucarístic. Aprofitant el moment de les collites agràries, es va col·locar la festa seixanta dies després del diumenge de Pasqua o, el que és el mateix, el dijous que segueix al novè diumenge després de la primera lluna plena de primavera de l'hemisferi nord.

S'entengué com un desdoblament del Dijous Sant, on el focus d'atenció havia de se l'adoració de Jesucrist present en les espècies eucarístiques del pa i el vi. Però aquesta solemnitat no fou universalitzada amb efectivitat fins a Climent V al concili de Viena del Delfinat que es va celebrar el 1311, i fins que fou inclosa per Joan XXII a les Clementines, publicades el 1317, aquest cop ja amb l'octava o vuitada i la processó. Aquell mateix any es va celebrar processó a Roma, fet que va catapultar la popularitat de l'acte i de la mateixa festa en general.

La festa ja treia arrels a casa nostra abans d'aquesta universalització, ja que sembla que un testament de 1290 incorpora una deixa "*pro brandons Corporis Christi*". Aquest testament es conserva a l'Arxiu Arxdiocesà de Tarragona i fou informat per Andreu Tomàs.²⁴⁴ A la catedral de Barcelona sabem que des de 1293 hi havia un altar consagrat al *Corpus*.²⁴⁵ En el sínode de la província eclesiàstica Tarraconense celebrat a la Catedral de Lleida, l'any 1301, ja s'hi va incloure la festa *Corporis Christi* com una de les

---

XII, creença que es justificava per l'especial transcendència que tenia la veneració dels Corporals durant la festivitat del sant patró" (CREUS / OBIOLS 2014, pàgina 137). Sant Ot hauria mort el 1122 i aquesta data marcaria un *terminus ante quem* en cas que la tradició obeís a la realitat. El document més antic conegut però, data de 1477, quan els cònsols de la Seu demanaren al bisbe Pere de Cardona (1472-1515), abans que aquest marxés a Roma, que parlés al Papa de «lo fet dels corporals que en aquesta ciutat són, si's porie aver perdó a pena e culpa, com sien bell joyell e gran refformació de nostra ffe, per lo gran miracle que se'n seguí a Arcavell». O sigui, obtenir indulgències vinculades a la relíquia i, per tant, capacitat d'obtenir ingressos amb ella. Diuen Creus i Obiols: "Fem notar que precisament els comtes de Cardona havien afavorit la predicació del miracle del Sant Dubte d'Ivorra en els seus territoris. Potser és una simple casualitat, però no deixa de resultar curiós que la primera cita que coneixem sobre el miracle d'Arcavell estigui directament relacionada amb un bisbe de la família Cardona". De manera que no seria forassenyat pensar que aquest culte eucarístic a la Seu d'Urgell fos "deutor" o "conseqüència" del prodigi d'Ivorra reivindicat des de 1426.

²⁴² Vegeu <http://santdubte.com/mileni/index.html> on donen la data de 1239, però nosaltres la traïem de MIRÓ 1998b, pàgina 29.

²⁴³ MIRÓ 1998b, pàgina 29. segons Miró, "el prodigi de Bolsena fou ja d'antic un dels fets adduïts a l'hora de considerar les raons que impulsaren el papa Urbà IV a instituir la festa del Corpus el 1264, just l'any següent de succeir".

²⁴⁴ TOMÀS 1963, pàgina 144.

²⁴⁵ SUREDA 2011, pàgina 2.

celebracions a celebrar dins les respectives diòcesis,²⁴⁶ cosa que ens fa pensar que, abans que es considerés una festa universal, la seva celebració era preceptiva de la voluntat de cada diòcesi. A Girona ja es celebrava l'any 1314 i poc després hi ha la disposició de celebrar perpètuament la festa a la Seu de Vic l'any 1318 amb ofici i la solemnitat de les grans diades ("*sub officio et solemnitate maiorum festivitatum*"),²⁴⁷ però la processó no es celebrà en el sí d'aquest capítol catedralici fins uns anys més tard, el 1330.²⁴⁸

L'il·lustre canonge vigatà Jaume Ripoll i Vilamajor (1775-1843), en un estudi sobre l'origen de la festa a Barcelona va transcriure el regest d'unes crides o pregons que manà publicar el Consell de Cent, amb consignació de l'any. Era una informació extreta del llibre conegut com a *Rúbrica d'ordinacions*, un registre de crides o bans del consell municipal, i el foli del volum on aquestes es trobaven copiades:

"Crides fetes per la ciutat per reho de la festa de Corpore Xsti. (Christi) = Fonch feta per la ciutat á ordinació de nostre sanct Pare cridà que per honor é exalçament de la sancta fe cathòlica quiscun any sia feta festa del Cors sanct preciós de Jesuxst lo primer dijous apres cinquagesma ab atorgament de moltes indulgencies é perdons, com apar en li. int. M.CCCXIX (folio) XVI. = Que algun juheu ni juhía no gosassen exir fora lo call ne cases lo die de Corpore Xsti fins tocades despertades li. int. M.CCCXXI. XXXVIII. = Crida que tot hom fos á la seu per acompanyar la processó del Cors de Jhuxst li. int. M.CCCXXII. XXXVIII. = Semblant crida per la processó de Corpore Xsti fonch feta en li. int. M.CCCXXIII. = Apres fonch tornada cridar dita ordinació de la dita festa, é que tot hom fos á la Seu per acompanyar dita processó, li. int. M.CCCXXVIII. [...]"²⁴⁹

D'aquesta manera, a Barcelona per Corpus tenim ja publicats per Jaume Ripoll indicis inequívocament clars d'un acte de masses el 1319-1320, indicis d'una processó el 1321 quan procuren que no hi hagi jueus pel carrer fora del call durant tot el dia (amb l'ànim d'evitar aldarulls en un moment d'exaltació catòlica o bé amb la pretensió de tenir l'espai urbà asèpticament cristianitzat) i la constància d'una processó, que ja s'anuncia, pels anys 1322 i 1323. Aureli Capmany va trobar i publicar la suposada crida "fundacional" de la processó barcelonina, quina data fluctua entre aquest i l'any següent, perquè el llibre de registre d'ordinacions i crides comprèn els anys 1319 i 1320.²⁵⁰ Nosaltres hem resseguit els originals de la sèrie del *Llibre del Consell* de l'Ajuntament de Barcelona perquè, modernament que sapiguem, no ho ha fet ningú fins ara. Aquesta crida es troba en el volum de 1319-1320, data del maig-juny de 1320 (la majoria de bans i pregons no porten data) i diu així:

"Ordonaren los Conseylers e-ls prohòmens de la Ciutat que com lo Sant Pare Apostoli, a honor et a lahor et a glòria de Déu et exalsament de la fe cathòlica, haia ordonat que, per tot lo món, lo segon dijous après la festa de cinquagesma qui serà demà, sia festa per tots temps per cascad any festa del Cors Sant preciós del Nostre Salvador Déus Jhesucrist. E haia dat et atorgat molts grans perdons a cascad et a cascuna d-aquels qui

²⁴⁶ SUREDA 2011, pàgina 2.

²⁴⁷ RIPOLL 1824, pàgina 4.

²⁴⁸ RIPOLL 1824, pàgina 1.

²⁴⁹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern. Manuscrits 1G-38. *Rúbrica d'ordinacions*, any 1477, foli 43r. Transcrit d'alguna font similar per RIPOLL 1838, pàgina 1.

²⁵⁰ CHÍA 1895, pàgines 4-5; CAPMANY 1953, pàgines 24-26.

seran a les hores de la missa et de les vespres et de les altres hores del dit dia et a les vespres de vuy, que tot hom o tota dona sia demà matí a la Seu a la missa et a la professó et al offici qui s-i farà ab gran sollempnitat, et que tuyt fassen festa ab gran alegria et ab gran devoció axí com lo jorn de Paschua o de Nadal, et que no tingan obredor ne taula parada ne plaça de cotó ne de blat ne d-altres coses. E qui u ben farà, Nostre Senyor Jhesucrist li-n retrà guardó. E qui null home estrany ne privat no ych gos metra lenya ne payla. E qui contra farà, que li serà encontinent cremada et que pach II diners al saig qui la farà cremar.”²⁵¹

Així doncs, la mateixa crida de 1320 ja parla d’una processó. D’aquesta manera, la ciutat de Barcelona hauria celebrat processó del dia de la solemnitat del Corpus Christi, com a mínim el 1320, cosa que la convertiria en una de les primeres ciutats europees a implementar les disposicions pontificies de celebrar-la.

Segons unes notes de Mn. Agustí Coy i Cotonat,²⁵² el 1323 es feu a Barcelona un recorregut per la trama urbana, cosa que ha fet pensar si abans la processó no aniria solament pels claustres de la Seu, com insinuava també Villanueva tot interpretant els documents gironins. Nosaltres som del parer que la reclusió dels jueus de 1322 també podria considerar-se com un indicatiu d’una processó urbana. Però tornant a aquest document, el més important del mateix rau en el fet que ens situa un recorregut, però també en el manament del Consell Municipal que es fessin enramades i decoracions als carrers per on la processó havia de passar. Tot això entronca amb la tradició de decorar l’interior dels temples en certes festivitats, sobretot amb neules circulars, que eren estampades amb imatges i que podien menjar-se, com en els dies de Nadal. Heus ací el document original, que també hem cercat i transcrit tal i com es troba al Llibre del Consell:

“Ara ojats què-us fan saber los Conseylers e-Is prohòmens de la Ciutat. Com tuyt sapiats que per rahó de la beneuhirada festa del Cors sant preciós de Nostre Senyor Déus Ihesu Christ, beneyt sia ell, la qual serà demà, han ordonat que sia feta demà professó general e festa solempnial ha honor de Déu et de la dita festa, la qual professó deu partir de la Seu et passar per la plassa et per lo carrer de la Mar, et anar a madona Sancta Maria de la Mar, e parten da què passarà per lo Born et per lo carrer de Muncada, et anar a als preicadors, e puix tornar per la Bòria a la Seu. Per què-us pregunen los Conseyllers e-Is prohòmens de la Ciutat a tots los prohòmens et ha totes les dones, que tuyt sien a la Seu demà bon matí per seguir la professó et per fer honor e reverència a Nostre Senyor Déus Ihesu Christ. E que tuyt cumunalment, axí prohòmens com dones deyen portar lums a la professó, so és de ciris ho de brandons grans o pochos, segons que-Is plàcia. E que tot hom deja en son veynat e devant sa porta per los lochs hon passarà la professó escombrar e enjoncar les carreres et enramar he en dressar et en bellir axí com puga, ha honor de Déu et de la dita festa”²⁵³

Proposem –per tal de no cansar al lector- de transcriure les principals rúbriques de crides del segle XIV que consten al manuscrit intitulat *Rúbrica d’ordinacions*, confegit el 1477.

²⁵¹ Vegeu annex documental. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons AHCB1-002. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern. 02.01/1B.I Llibre del Consell. Volum 1b.i-06. Llibre del Consell de 1319-1320, foli XVIr.

²⁵² AMADES / CARBÓ / SERÉS 1997. CARBÓ 2011, pàgina 120.

²⁵³ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons AHCB1-002. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern. 02.01/1B.I Llibre del Consell. Volum 1b.i-08. Llibre del Consell de 1323-1324, foli XXVIII vers.

S'esmenta l'any (no sempre exactament correcte) i el foli. Així hom pot fer-se molt ràpidament una idea dels canvis que va anar patint la festa i la seva processó:

“Crides fetes per la Ciutat per causa de la festa de Corpore Christi.

- *Fonch feta per la Ciutat a ordinació de nostre sanct pare crida que per honor e exalçament de la sancta fe cathòlica quescun any sia feta festa del cors sanct preciós de Ihesuchrist lo primer dijous après Cinquagesme ab atorgament de moltes indulgències e perdons, com appar en libre int. Mil CCC XIX° carta XVI.*
- *Que algun juheu ni juhia no gosassen exir fora lo call ne cases lo die de Corpore christi fins tocada despertada, Libre Int. M CCC XXI, carta XXXVIII.*
- *Crida que tot hom fos a la Seu per acompanyar la processó del cors de Jhesu Christ, Lib Int. M CCC XXII, carta XXXVIII.*
- *Semblant crida per la processó de de Corpore christi fonch feta Libre Int. M CCC XXIII, carta XXXVIII.*
- *Aprés fonch tornada cridar dita ordinació de la dita festa, e que tot hom fos a la Seu per acompanyar dita processó, Lib. Int. M CCC XXIII, carta XXXVI.*
- *Item après fonch reiterada dita crida com appar en lib. Int. M CCC LII, carta XXVIII.*
- *Que totes persones fossen a la processó lo die del sagrat cors de Ihesuchrist, e que los carrers fossen scombrats, enremats e empaliats. Libre Int. M CCC LIII, carta XXVIII.*
- *Més que tot hom fos per acompanyar la processó a la Seu, e de agranar e empaliar les carreres. Libre Int. M CCC LV, carta XI.*
- *Ordinacions de la forma com deu anar la processó de Corpore Christi e la crida que-s deu fer. Libre Int. Consueta antiga, cartes XXVI, XXX, XXXI. [...]*²⁵⁴

De fet, la implantació d'aquest acte i el seu aparell protocol·lari foren ràpids, perquè el 1379 es decidia fer nou el tàlem de la processó, tàlem que també incorporava heràldica reial. Es deixa clar que ja se'n substituïa un d'anterior, que s'havia malmès.²⁵⁵ La monarquia va entendre que la festa tindria una gran puixança, i va maldar per no perdre la vinculació amb el culte eucarístic, tot assimilant el Santíssim Sagrament a la reialesa, i viceversa. Per això no ens ha de sorprendre que les joies més antigues que foren afegides a la custòdia de la Seu de Barcelona fossin de procedència reial. La *turrus eucharistica* barcelonina és feta d'or i s'ha d'atribuir a una cronologia molt primerenca dins de la seva tipologia de torre o xiprer. Ben aviat algunes altres seus episcopals farien les seves respectives custòdies en forma d'edifici d'argent, les majors dimensions de les quals haurien pogut entrar en conflicte amb la que existia a la capital. És per això que fou convenient d'augmentar-ne la mida, l'ampul·lositat i la magnificència.

El canvi més significatiu fou el de situar-la damunt d'una cadira processional d'argent (segurament una càtedra episcopal simbòlica, processional, que la tradició oral ha atribuït al rei Martí I l'Humà). A més, hi foren superposades dues fines corones, suposadament donades per Joan I, fruit del que Joan Domenge considera fruit del reaprofitament d'un collar de la divisa de la doble corona.²⁵⁶ Aquesta divisa havia estat

²⁵⁴ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons AHCB1-002. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern. 01/1G. Manuscrits. Núm. 38. Rúbrica d'ordinacions, any 1477, folis 43r i 43v.

²⁵⁵ BRUNIQUEL 1912-1916, volum I, pàgina 285, on es diu: “A 4 de Maig 1379, lo Consell deliberà se fes un bell tàlem de or per la professó de Corpus ab senyals de la Ciutat, per que lo que portaven era dolent, y ab senyals de un particular, y lo Senyor Rey, y lo Sor. Duc, quant són en Barcelona, costum anar lo tàlem ab los Consellers”.

²⁵⁶ DOMENGE 2012, pàgina 71. “Les corones del dossier de la custòdia podrien ser els vestigis d'aquest collar. Separant les dues vies i reduint el perímetre d'una d'elles per fer-ne el muntatge s'hauria trasmutat la joia emblemàtica en la factícia corona que ara veiem. De fet, la mida tan petita dels florons sembla més consonant amb un collar –no gaire

adopatada pel rei l'any 1392.²⁵⁷ Sota d'aquestes corones hi ha un cèrcol d'or retort, en forma de cordó torsionat, ornat també amb dobles corones esmaltades de negre i la inscripció “*syra*” (literalment, senyora o, més aviat, abreujatura de *Serenissima Yolans Regina Aragonum*). Segons el mateix autor, va pertànyer a la reina Violant de Bar, tercera esposa de Joan I de la qual seria un *xapellet* o capell.²⁵⁸ Encara s'envoltà el conjunt format per la custòdia i la cadira amb un riquíssim cinturó –la coneguda “banda del rei Martí”– farcit d'esmalts *à la plique*, segurament obra siciliana de cap a 1300. Força anys més tard, un collaret que recorda els emprats pels membres de l'ordre del Toisó d'Or, potser donat per Carles V amb motiu de la celebració del capítol general de l'ordre l'any 1519 (reunió que va materialitzar-se al cor de la mateixa catedral) o per Felip II que va visitar la ciutat el 1564. La contribució de la monarquia al major esplendor i ornament de la festa (i, concretament, de l'assimilació del Santíssim a un Rei, tot enjoiant la custòdia amb atributs reials) és doncs, sòlida, inqüestionable.

5.1.1 Un apunt sobre l'alteritat i el Corpus primerenc

Hem tractat llargament el tema de la segregació social de l'alteritat des dels temps de Jaume I, però el testimoni més antic que hem trobat a Catalunya directament implicat en la festa del Corpus és una crida barcelonina, que ja hem esmentat, i que pregona que els jueus no surtin de casa (del 25 de maig de 1322 o pocs dies després), que tothom – homes i dones- vagi a la catedral de bon matí per acompanyar la processó i que, si volen, ho facin amb un ciri:

*“Item ordonaren los Conseylers e prohòmens, a honor et a reverència de la festa del sant cors preciós de Nostro Senyor Ihesu Christ, que negun juheu ne neguna juya, estranys ne privats, no gosen exir dijous matí fora dels Caylls o de lurs alberchs, mas que estien encloses et amagats dora de matí entro que despertada de la Seu haia cayllat. E qui contra farà pagarà per ban cada vegada ·XX· solidos. Ara ojats què·us fan sabe rlos Conseylers e els prohòmens de la Ciutat, que tot hom e toa dona dejen ésser demà bon matí a la Seu per seguir la profassó qui·s farà a honor de la festa del Corpus Christ, e com persona qui vulla portar lum, que·n port.”*²⁵⁹

No resulta curiosa ni estranya aquesta voluntat de no deixar sortir els jueus del call. No sabem quin toc era la despertada, si anunciava el trenc d'alba o bé indicava al vespre que ja era hora de fer silenci i de cessar tota activitat sorollosa. En qualsevol cas, la cultura urbana va estigmatitzar fortament als jueus, ja que en el mateix llibre es demana que tota carn degollada per jueus no es pogués vendre sinó dins del call o a la porta del mateix, que cap dona cristiana pogués entrar al call ni de dia ni de nit, que els jueus no

---

còmode, tot sigui dit– que no pas amb una corona reial que exigiria florons més grans i visibles, així com encasts per a pedreria”.

²⁵⁷ VAN DE PUT 1910, pàgina 355.

²⁵⁸ DOMENGE 2012, pàgina 71. “Per sota del collar hi penjava el xapellet d'or retort, esmaltat amb lletres negres i corones dobles. És la joia que veiem encara a la base del dosser, amb la inscripció «Syra» (Serenissima Yoland Regina d'Aragó), alternada amb la representació de la divisa de la corona doble. S'han perdut, però, els dos fils amb perles i grans d'or esmaltats que corrien per l'entorxat”.

²⁵⁹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons AHCB1-002. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern. 02.01/1B.I Llibre del Consell. Volum 1b.i-07. Llibre del Consell de 1321-1322, foli XXXVIIIr.

poguessin jugar a cap joc *de graescha ne de riffa*, i que portessin una rodella de drap groc -d'un pam d'amplada- cosida a la indumentària. De la mateixa manera, els sarraïns havien de portar el cabell tallat en rodó al voltant de l'orella "*per tal que tot hom conega que és sarray*".²⁶⁰

No venia d'ara la imbricació de la segregació de l'alteritat amb allò més sagrat del catolicisme a Catalunya. El 13 de setembre de 1274 Jaume I disposà que si un jueu o sarraí es topava amb el pas del Santíssim Sagrament, quedés obligat a agenollar-se o amagar-se per tal de no donar mal exemple, fins que el prevere que el portava no hagués passat enllà; igualment s'instava a denunciar el fet dins un marge de tres dies si hom presenciava l'incompliment d'aquesta ordre:

*"Pracmatica sanctio pro reverencia Corporis Christi et de non jurando seu blasfemando ipsum. [...] quod Corpus Domini nostri Jhesuchristi per civitatis et villas ac vias eorum quaslibet contingerit deportari, non solum christiani set judei etiam sarraceni quilibet qui in ipsis locis fuerint, corporalem reverenciam genuum saltim flexionibus teneatur ipsi reverendo Corporis reverenter et humiliter exhibere aut ipsi judei et sarraceni qui hoc facere [non] voluint deberint se abscondere et absentant peintus de locis ipsis et viis per que seu quas ipsum Corpus deportandi gloriosum donec presbiter ipsum deportans transierit inde; et quilibet judeus vel sarracenus qui hoc non fecerit, incurat sine aliqua mercede penam unius morabatini alfonsini quocienscumque hoc non fecerit. Statuimus etiam quod quicumque christianus hoc viderit et infra tres dies postquam illud viderit curie non denuntiaverit, similem penam solvere teneatur [...]"*²⁶¹

Això fou altra vegada manat el 1314 per Jaume II i culminaria amb ordres tan dràstiques com la del pregó de 1322 que acabem d'esmentar on es demana que els jueus no surtin del call el dia de Corpus Christi. Tal obligació degué anar-se relaxant, ja que les ordinations de la moreria de Lleida ("*Modus vivendi et conversandi sarracenorum civitatis Ilerde inter christianos*") del 1436 tornen a instaurar aquesta disposició amb rigorositat.²⁶²

5.2 Altres poblacions importants

Però no fou Barcelona la única ciutat que implantà la celebració solemne en dates força primerenques en comparació a d'altres poblacions europees. A Girona –segons informà Jaime Villanueva- el bisbe Pere de Rocabertí (1318-1324) manava en els capítols generals de 1320:

"[...] que cierta porción de cirios destinados para arder en las rejas del altar mayor en las principales solemnidades del año, se guardase para la del Corpus y su procesión, que se

²⁶⁰ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons AHCB1-002. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern. 02.01/1B.I Llibre del Consell. Volum 1b.i-07. Llibre del Consell de 1321-1322, folis Xr, XXIIIv, XXIIIr, XXIIIv i XXVr. El tema de la identificació a través del vestuari troba les arrels en el capítol LXVIII del Conclili IV del Laterà, on Innocenci III assentava les bases sobre les quals es dirimiren nombroses qüestions teològiques però també socials i polítiques damunt del *credo* catòlic. Vegeu annex documental, any 1215.

²⁶¹ Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria, Registre 19, foli 162r. Citat a MUTGÉ 1992, pàgina 82.

²⁶² MUTGÉ 1992, pàgines 65-68 i 82.

hacia en el claustro, y por la mañana antes de sexta, y acaso antes de la misa mayor. Y así dice la constitución (ibid. fol. 127b.): Ardeant quousque misa major et meridies sit finita. Llamaban aquí meridies, y con propiedad, la hora canónica que ahora decimos sexta. Que en esta procesión se llevaba patente el Cuerpo del Señor consta de otra ordenación del mismo Obispo en 1321, en que resolvió se hiciese una custodia quae fiat pulcra ad portandum Corpus Dni. Nri. Jesuchristi die festi Corporis ejusdem. Así está en las Actas Capitulares de ese año [...]"²⁶³

També Valls sembla que pot presumir de processó de Corpus el mateix 1320, ja que el testament d'Elisenda, muller de Guillem de Bianya fa una deixa per "[...] *unus cereus qui deserviat dicto festo [...] corporis Ihesu Christi et sit ad servicium et honorem Corporis Ihesu Christi in dicto festo et professioni Corpore Christi faciendam corpore predicti in loco de Vallibus festa dicti Corporis, et post dictum festum et professione deserviat singulis diebus elevationi Corpore predicti [...]"²⁶⁴*

Tot i que Manresa era una col·legiata que depenia del bisbat de Vic, les notícies documentals de la processó són –de moment- anteriors a les vigatanes, i sembla que aquesta processó es celebrava ja el 1322. Segons Joaquim Sarret i Arbós, a les ordinacions de la confraria de la Mare de Déu del Carme s'hi estipula que "*el dia de la festa del Corpus Christi que tots els confreres e confrereses aguen asseguir la professó e que vagen e façen ço que los quatre administradors los diran.*"²⁶⁵ I, paral·lelament a Barcelona –almenys documentalment parlant- l'any següent 1323, el consell municipal de Manresa nomenava dues persones –Felip Prat i Ramon de Gravalosa per tal que s'ocupessin de la cera necessària per aquesta processó i d'empaliar i enramar els carrers per on havia de transcórrer: "[...] *ad opus cereorum qui deservierunt processioni que in dicta civitate facta fuit in die festivitatis corporis Christi proximo [...]"²⁶⁶*

La Seu de Vic disposava d'un copó ostensori per tal de mostrar la sagrada forma que li fou regalat el 1328, però no és fins el 1330 que sota el bisbe Galceran Sacosta hi hagué un acord capitular de celebrar la processó fora la catedral. Potser abans es feia però també per dins la catedral o els seus claustres; en qualsevol cas, ara se n'especifica el recorregut urbà:

"Anno Domini MCCCXXX. [...] canonici vicenses in generali capitulo ordinarunt sequentia. De processione fienda anno quolibet in die Corporis Xpi. Ad honorem tante sollempnitatis, ducimus perpetuo statuendum quod, anno quolibet, in sollempnitate Corporis X. fiat processio cum capis sericis extra sedem, videlicet, quod processio exeat per portam majorem Ecclesie Vicense et transeundo [...]"²⁶⁷

Hi ha fortes evidències de celebració cívica (i, per tant, processó, ja que per aquest acte es començava la implementació de la festa) a Tortosa pel 1330 quan, segons Francesc Massip, es pagaren "[...] *juglars lo dia de Corpore Christi entre trompes, e les tabales e*

²⁶³ VILLANUEVA 1850b, pàgina 204.

²⁶⁴ Tarragona, Arxiu Històric Arxidiocesà. Libert Testamentorum 1-288 (Valls) 1319-1320. sense foliar, *Quintus idus septembris* 1320. SECALL 1985. La transcripció és seva amb revisió i modificacions nostres.

²⁶⁵ SARRET 1924, pàgina 299.

²⁶⁶ SARRET 1901, pàgina 81, on cita el Manual del Consell de 1322 a 1329, en sessió del 10 de les kalendes de juny de 1323, o sigui del 23 de maig.

²⁶⁷ RIPOLL 1824, pàgina 1.

flautes [...]”, tal i com informa el primer llibre de Clavaria conservat del fons municipal de Tortosa.²⁶⁸ I a Solsona hi ha constància de la celebració de la festa el 1331.²⁶⁹ Encara, a Cervera hi ha proves de celebrar-s’hi la processó el 1337, ja que es demana que els veïns netegessin la part del carrer que queda davant dels seus domicilis, perquè en aquella ocasió i any a la processó hi havia d’assistir un infant reial.²⁷⁰ I el 1398 ja s’hi van incorporar castells de fusta “*fort grans*”, un dels quals representant l’Arca de Noè.²⁷¹

Segons documentà al segle XIX Jaime Villanueva, Lleida ja feia processó el 1340 o abans²⁷² (encara que les notícies d’entremesos són del segle XV)²⁷³ i Palma de Mallorca el 1349.²⁷⁴ València començà de fer-ne el 1355, però ja fou amb el projecte de fer quelcom solemne i acordat des del principi amb el consell de la ciutat,²⁷⁵ tot i que no esdevingué una processó única i general fins el 1372.²⁷⁶ Per tant, hom ja tenia dins el cap un model, consolidat des del Principat, per a poder desenvolupar aquest acte i el seu contingut, tant en la dimensió discursiva com performativa i protocol·lària. De fet, 1326 el Corpus ja es comptava entre les festes de guardar que el Consell de València pretenia respectar o celebrar al llarg del curs anyal.²⁷⁷

La primera representació iconogràfica catalana d’una processó de Corpus, d’alguns miracles a l’entorn de l’hòstia i d’un culte eucarístic la trobem en el retaule del Corpus Christi atribuït a Guillem Seguer, datat al voltant de 1345-1350 i que es conserva al MNAC procedent del monestir cistercenc de Vallbona de les Monges.²⁷⁸ A la part central es representa l’hòstia de grans dimensions, amb decoració estampada i situada dins un sagrari tabernacle que la fa visible, a la manera de les custòdies turriformes de les catedrals de Barcelona (ca. 1370) o Eivissa (1399).

5.3 El discurs teològic i catequètic dels entremesos catalans

És obvi que no s’entendria la presència dels entremesos a la processó del Corpus sense una dimensió teològica i catequètica dels mateixos; almenys en els moments més primerencs d’aquesta festa. La transposició dels entremesos dels banquetes i les celebracions àuliques vers el Corpus assimilava el Santíssim a la reialesa, però no sabem

²⁶⁸ MASSIP 1992, pàgina 45.

²⁶⁹ MIRÓ 1998, pàgina 19.

²⁷⁰ MIRÓ 1998, pàgina 163 (annex documental).

²⁷¹ Arxiu Comarcal de la Segarra. Fons Municipal de Cervera, Llibre de Consells de 1398, foli 42r. MIRÓ 1998, pàgina 26 i 166.

²⁷² VILLANUEVA 1851, volum XVI, pàgines 94 i 95.

²⁷³ RUBIO 1973, pàgina 65 a 75.

²⁷⁴ VILLANUEVA 1851, volum XXII, pàgina 198.

²⁷⁵ CARBONERES 1873, pàgines 11, 12 i 13.

²⁷⁶ NARBONA 1999, pàgina 45.

²⁷⁷ Arxiu Municipal de València, Manuals de consells A-1, fol. 281v, document del 16 de setembre de 1326. Citat a NARBONA 2018, pàgina 18.

²⁷⁸ Segons la fitxa del catàleg: “Cap a 1335-1345. 108,8 x 222 x 8,7 cm. Antic fons del Museu Provincial d’Antiguitats de Barcelona, 1879. Núm. del catàleg: 009920-000. *Retaule que es complementava amb un frontal també conservat al MNAC. Procedeix de la capella del Corpus Christi de l’església del monestir de Santa Maria de Vallbona de les Monges (Urgell). Tremp, relleus d’estuc, daurat amb pa d’or i full metàl·lic colrat sobre fusta*”. Vegeu-ne una imatge d’un detall a IVORRA 2015, pàgina 102, i a la mateixa web del MNAC.

veure en aquest argument una justificació suficient a l'enorme despesa que comportava el disseny, organització, gestió i manteniment d'una manifestació cívica d'aquestes dimensions i característiques. Suposem que de seguida assoliria un prestigi tal que ben segur que la gent donaria per fet que hi havia de col·laborar a sa costa i despesa, en tasques de neteja del frontis del seu propi domicili i l'embelliment de les seves façanes, o l'esmerçament d'uns recursos gremials al corresponent entremès, que entrà amb rapidesa a rivalitzar amb els de les altres institucions i associacions comercials burgeses.

Som del parer que tot això només es podia acabar de justificar si al seu damunt s'hi podia articular un discurs pedagògic i un catecisme. S'ha parlat molt sovint del concepte –bon xic gastat- de *Bíblia Pauperum* aplicat a les arts religioses; però en aquest cas, no ens sembla un terme especialment encertat. Més que pretendre que el poble interpretés una iconografia complexa plasmada en un capitell o un retaule, es tractava de portar aquesta catequesi vivent al carrer i en un format més explícit, més apte pels il·lustrats que, al marge de no saber llegir, tampoc haurien tingut accés al preu d'un llibre. El paral·lel més immediat que podem trobar dins de la contemporaneïtat és el dels pessebres vivents, tot i que en aquests darrers el qui itinera és el visitant, mentre que en el cas de la processó de Corpus era justament a l'inrevés.

Però la qüestió a la qual volem fer incís és que tampoc entendrien les homilies que podien escoltar a la Seu o les parròquies, mentre no arribessin els famosos predicadors de masses com sant Vicenç Ferrer, els quals trobaren, ben segur, un altre llenguatge més impactant, el de la paraula abrindada i la contestació al discurs (que devien considerar més simplista) de la *Devotio Moderna*. D'aquesta tendència de pensament originada als Països Baixos devien imitar-ne però molts girs formals i maneres procedimentals, tot aplicant-les damunt del dens substrat de l'escolàstica del XIII per tal de crear un dels actes propagandístics de més envergadura que coneixem. Una predicació ambulat i itinerant que, amb el pas dels anys es reproduïx a cada ciutat que se la pot permetre.

Ramon Miró va sistematitzar a la seva tesi doctoral les tipologies de les temàtiques de les representacions i entremesos del Corpus a la Corona Catalanoaragonesa, a través de la documentació barcelonina i valenciana. Esquivant la típica classificació per cicles litúrgics que sol aplicar-se al teatre religiós medieval, Miró²⁷⁹ establí els nivells temàtics següents, també segons la font literària que en forneix el contingut i l'argument:

Bíblics

- **Cicle veterotestamentari (Antic Testament)**
- **Nou testament**
  - Vida de Jesús**
    - Cicle del naixement
    - Cicle de la passió
    - Cicle de paràboles
  - Cicle marià – teatre assumpcionista**
  - Cicle escatològic**

---

²⁷⁹ MIRÓ 1998, pàgines 101-102.

Històricollegendaris

- **Cicle dels sants (hagiografia)**
- **Cicle de fets històrics**

Miró també exemplificà amb casos certerins els casos exposats, i trobà els entremesos d'Adam i Eva (1438, 1442, 1452) (Cicle de l'Antic Testament), de la Circumcisió (1458), de la Samaritana (1456) o del Davallament de l'Esperit Sant (1437) (Cicle de la Vida de Crist), del Judici Final (1455) (Cicle escatològic), de sant Jordi (1490), de santa Caterina (1441, 1453, 1456) o de santa Margarida (1460) (Cicle hagiogràfic) o el de la Croada (1457) (Cicle de fets històrics).

Antoni Llorens documenta jocs de Corpus a Solsona des de 1432, i els més esmentats en la comptabilitat municipal són el Castell d'Adam i Eva (1441-1460), Caïm i Abel (1442, 1450), Sant Julià i la cacera de l'ós (1441-1460), Sant Jordi (1443-1454) i Sant Martí amb el pobre (1444-1448).²⁸⁰

Luis Rubio documenta a Lleida uns àngels i diables (1426), un entremès de la Purificació de la Verge (1448), un castell de Moisès o *de la gavarera o guavarera* (1448-1450), uns àngels i rei d'Orient (1456) i la faç de Déu Pare i la roba de la Maria (1459). Aquest dos darrers semblen vinculats a l'entremès del Moisès al Sinai i a la Purificació.²⁸¹

Segons va estudiar Duran i Sanpere, a la processó barcelonina de 1424 es poden diferenciar tres seccions: la primera part o secció amb els abanderats i pendonistes (amb aquest ordre: joglars, bandera del Consell de la Ciutat i banderes i penons de les altres institucions). La segona secció desplegava els entremesos i les figuracions, que simbolitzen el triomf de l'eucaristia. S'hi endevinen set grups, cada un a càrrec d'una institució i amb el mateix ordre que aquestes presentaven a la primera secció de banderes i penons. Els entremesos i figuracions no eren gens arbitraris, sinó que apareixen ordenats des de la creació del món fins als sants i màrtirs, en un desplegament discursiu ric i complex. La tercera secció ve presidida per la custòdia, portada sota pal·li per la màxima autoritat eclesiàstica, essent els portadors del pal·li les màximes autoritats civils presents, a la qual segueix la resta del poble, com bé diu el *Llibre de Solemnitats*.

Els set grups d'entremesos i figuracions identificats per Duran a la segona secció són:

1. Creació del món i patriarques.
2. Dels profetes als entremesos de Betlem i la Degollació dels Innocents.
3. Sants.²⁸²
4. Verges i Calvari, fins al sepulcre de Jesús.
5. Sants fundadors i doctors de l'Església.
6. Màrtirs.
7. Apòstols.²⁸³

²⁸⁰ LLORENS 1987, pàgines 164-170. MIRÓ 1996a, pàgina 20.

²⁸¹ RUBIO 1973, pàgines 68-72.

²⁸² Hagiografia en general, que després podria ser variable segons la conveniència de cada indret.

²⁸³ DURAN 1943, pàgines 20-22.

Ramon Miró planteja una narració basada sobretot en els vuit entremesos, potser obviant un xic les figuracions a peu, encara que és cert que la sola presentació dels entremesos (per atènyer una major envergadura o pel fet d'anar alguns damunt de les roques o carros rodats) devia comportar una accentuació significativa d'allò representat dins del discurs general. Segons el protocol de 1424, els organismes encarregats de les funcions (o sigui, d'assumir-ne el cost i el manteniment) eren sis, i cadascun assumia una part de la funció global. Nosaltres considerem que l'Arca de Noè podia haver estat un novè entremès i sant Jordi el desè; almenys ens fa l'efecte que escenogràficament tot hi conduïa i que lliguen millor el discurs. Les numeracions que donem expressarien, respectivament, els responsables de cada entremès (xifres aràbigues) i el número o ordinal de cada entremès (xifres romanes):

1. El Consell Municipal, amb figuracions i els entremesos
  - 1-I) La Creació del món
  - 1-II) La lluita entre àngels i diables (Angelomàquia).
  - 1-III) Paradís amb Adam i Eva, el pecat original i la seva expulsió.
  - 1-IV) Arca de Noè amb el seu *atrezzo*.
2. La Seu, amb figuracions i els entremesos
  - 2-V) Anunciació a la Mare de Déu (Encarnació)
  - 2-VI) Nativitat de Jesucrist
  - 2-VII) La mort dels Innocents amb Herodes i els seus homes d'armes
3. Santa Anna, amb figuracions però no entremesos.
4. Els mercedaris, amb figuracions i l'entremès
  - 4-VIII) Monument amb personatges del calvari i Crist ressuscitat.
5. Santa Eulàlia del Camp, amb figuracions però no entremesos.
6. Santa Maria del Mar, amb figuracions i l'entremès
  - 6-IX) Martiri de sant Sebastià amb els Turcs i Cavallets
  - 6-X) Sant Jordi, la princesa i el vibre o drac

Miró afina aquest ordre constatat per Duran de la creació del món fins als màrtirs:

“De fet, si s’anaven representant en ordre, com és previsible, veiem com les seqüències es van encadenant i conformen a grans trets el relat de la història del cristianisme des dels inicis del món: Creació del món – Separació de les forces del bé i del mal – Adam i Eva – Anunciació de la Verge – Nativitat de Jesús – Degollació dels innocents – Resurrecció de Crist – Martiri de sant Sebastià. Tota una lliçó bíblica feta espectacle.”²⁸⁴ Per això hem considerat afegir l'Arca de Noè, com una *tabula rasa* entre l'Antiga Llei i la Nova Llei, un fet que comporta una separació molt marcada entre l'Antic i el Nou Testament; així mateix, sembla que té més sentit cloure la secció de màrtirs amb sant Jordi, que resultava convenient pel fet de ser una devoció en auge, molt pròpia de Catalunya, que permetia aprofitar el vibre i entrava en complicitat amb l'estament de la noblesa i la cavalleria. Ben sovint tenim constància de batalles guanyades per la intercessió del cavaller sant Jordi, el qual, a vegades, fins i tot s'apareix enmig de la batalla lluitant al costat dels imminents vencedors, tal i com es veu en el conegut Retaule dit “*del Centenar de la Ploma*”, pintat a principis del segle XV.

---

²⁸⁴ MIRÓ 2012, pàgina 106.

Podem concloure que, almenys durant la segona meitat del segle XIV i la primera meitat del XV, a Barcelona res en aquesta processó era a l'atzar. Tot estava ben tratat i justificat, ni que s'aprofitessin elements escènics i material d'altres actes anteriors, com les festes reials. I que, com veurem després, el nombre d'actors i figurants era impressionant, per la qual cosa la magnitud de la celebració havia de comportar una tal transcendència ciutadana com per ser necessari el controlar les armes prohibides o prohibir –com hem vist- que els jueus sortissin del call aquell dia, ni que fos per evitar aldarulls, baralles o crims innecessaris.

6 LA PROCESSÓ DE BARCELONA: ORIGEN I REFERÈNCIA FESTIVA

“Però al teu país, conquerir el govern d’una abadia vol dir conquerir un lloc des del qual es tracta directament amb l’emperador. En canvi, en aquest país, la situació és diferent, l’emperador és lluny, fins i tot quan baixa a Roma. No hi ha cort, i ara ja no hi ha ni la del papa. Hi ha les ciutats, ja ho deus haver vist.

-Sí, i m’ha xocat molt. A Itàlia la ciutat és una cosa altra que al meu rodal....No és sols un lloc per viure-hi: és un lloc per decidir, tothom és sempre a la plaça, compten més els magistrats urbans que l’emperador o el papa. Són...com tants regnes...

-I els reis són els comerciants. I llur arma són els diners. Els diners a Itàlia tenen una funció altra que al teu país o al meu. Pertot arreu circulen diners, però gran part de la vida encara és dominada i regulada pel bescanvi de béns pollastres i garbes de blat, o una falç o un carro, i els diners serveixen per haver aquests béns. Deus haver observat que a les ciutats italianes, en canvi, els béns serveixen per haver diners. I fins i tot els capellans, i els bisbes, i els mateixos ordes religiosos han de fer els comptes amb diners. És per aquesta raó, naturalment, que la revolta contra el poder es manifesta a tall de crida a la pobresa, i es rebel·len contra el poder els qui es veuen exclosos de la relació amb els diners, i qualsevol crida a la pobresa desferma tantes tensions i tantes disputes, i la ciutat sencera, des del bisbe fins al magistrat, sent com un enemic propi el qui predica la pobresa amb massa insistència. Els inquisidors flairen la fetor del dimoni allà on algú ha reaccionat contra la fetor de la femta del dimoni.” (Umberto Eco. El Nom de la Rosa.)

6.1 Alguns detalls sobre la processó de Barcelona

Els entremesos podien articular els continguts més complexos que es vulgui, però aquest constructe discursiu no arribava al gran públic, de la mateixa manera que els entremesos dels fasts reials només arribaven als convidats i participants dels mateixos, o sia l’alta noblesa, la cort i els enviats d’altres corts europees. Per tal d’implementar el discurs que volia explicar-se a través d’aquests entremesos calia fer-los itinerar per places i carrers i garantir que tothom podia tenir accés a gaudir-los i a copsar-ne el missatge. D’aquí que la processó fos un acte absolutament necessari per a la catequesi ambulante i la transmissió de missatges degudament codificats, ja que era la plataforma propagandística perfecta per a fer-ho, sobretot quan aquests entremesos portaven tanta o més càrrega política o ideològica que no pas teològica.

Si ja hem demostrat que Barcelona fou la primera ciutat catalana que pels volts de 1320 va incloure una processó dins els actes centrals de la celebració del Corpus,²⁸⁵ l’observació comparativa de les cronologies d’inici d’aquestes processons no és l’únic indicatiu de cara a demostrar que la capital catalana esdevindria paradigma i model de cara a la celebració que farien la resta de ciutats de la província eclesiàstica Tarraconense, cadascuna en la mesura de les seves possibilitats.²⁸⁶ Perquè cal dir que la festa arribà força més tard a Castella, on segons notícies de Toledo, en aquella ciutat no es va celebrar el Corpus fins a 1372 i la processó fins el 1418, i encara amb gent procedent dels territoris de la corona catalanoaragonesa participant als jocs o entremesos de la mateixa.²⁸⁷

²⁸⁵ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons AHCB1-002. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern. 02.01/1B.I Llibre del Consell. Volum 1b.i-06. Llibre del Consell de 1319-1320, foli XVI recte. AMADES / CARBÓ / SERÉS 1997. CARBÓ 2011, pàgina 16.

²⁸⁶ Entenem per província eclesiàstica Tarraconense el territori que va de Pamplona a Barcelona i Balears i de València a Perpinyà.

²⁸⁷ MIRÓ 1998, pàgines 14 i 15. Com bé diu Miró, els casos primerencs “de Saragossa (pertanyent a l’àmbit de la Confederació catalanoaragonesa) o Múrcia (pertanyent a la corona de Castella però situada a l’àmbit d’influència de la ciutat de València, a més d’haver estat repoblada ja per gent catalana i aragonesa en bona part) no contradueixen l’observació”.

D'aquesta manera, sembla plausible afirmar que l'aplicació per part de Barcelona d'uns patrons i protocols iguals o similars als de les entrades reials va ser considerat un model d'èxit i féu fortuna arreu de la Península. D'aquesta manera, va esdevenir el referent i model per a les altres ciutats.

Per tant, aquest model contemplava un recorregut i uns continguts, que es desplegaven per aquesta itinerància en una escenografia ambulant, horitzontal. Cal dir que la festa ben segur que es celebrava, però en conservem documentació important a partir del moment que l'acte pren transcendència ciutadana i ocupa la trama urbana. Aleshores esdevé una competència també municipal, ja que mentre va transcórrer per dins la catedral o les parròquies era un afer purament litúrgic encara que festiu. En aquest moment, cal demanar als veïns que netegin, que participin i, per tant, cal que els administradors del règim municipal local constin com a organitzadors de l'acte i, per tant, que hi hagi interès manifest en el fet que així sia. Les crides i pregons dels segles XIV i XV així ho manifesten. La raó és que aquesta processó –igual com les entrades espectacularitzades dels monarques i bisbes– brindava una ocasió per al lluïment dels estaments burgesos i nobles, però també que aquesta burgesia que ocupava temporalment el càrrec gestor ostentés la responsabilitat que no hi hagués aldarulls ni bregues de cap mena.

Coneixem el recorregut urbà d'aquesta processó primigènia, segons el pregó de Corpus de 1323, recollit de fa molts anys per Agustí Coy, el qual dona el recorregut següent: *“la qual professó deu partir de la Seu et passar per la plassa et per lo carrer de la Mar, et anar a madona Sancta Maria de la Mar, e partén da que-n passarà per lo Born et per lo carrer de Muncada, et anar a als preicadors, e puix tornar per la Bòria a la Seu.”*²⁸⁸ Aureli Capmany publicà també el que va trobar sobre aquest recorregut extret de les rúbriques de crides publicades per l'esmentat Jaume Ripoll Vilamajor el 1838.

Si entre 1320 i 1322 no podem garantir que la processó sortís fora del recinte de la catedral (encara que som del parer que sí que eixia del seu perímetre), el 1323 sortia amb tota seguretat de la Seu i “emprèn per la plaça del Blat (avui plaça de l'Àngel), segueix pel carrer de Mar (ara anomenat carrer de l'Argenteria), entra a Santa Maria del Mar per la porta gran i en surt per la porta del Born, continua després pel carrer de Montcada per entrar a l'església de Santa Caterina (església desapareguda després de l'any 1835) i, per fi, s'encaminava, per la Bòria, altre cop a la Catedral.”²⁸⁹ Duran i Sanpere apuntà la idea que la processó fes passada per l'església de santa Caterina, que era el convent dels dominics, com un reconeixement al paper d'aquella ordre en l'erecció i constitució de la festa i la part litúrgica i discursiva o justificativa de la celebració.²⁹⁰

El recorregut fou canviat el 1356, tot invertint-lo, ja que abans es pujava el carrer Montcada i ara veurem que es baixa; que abans s'anava al convent de santa Caterina i després no s'hi va. En dona fe el recorregut donat per la crida: la Seu, plaça del Blat, carrer de la Bòria, carrer Montcada, església de Santa Maria del Mar, plaça del Blat i altra

---

²⁸⁸ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons AHCB1-002. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern. 02.01/1B.I Llibre del Consell. Volum 1b.i-08. Llibre del Consell de 1323-1324, foli XXVIII vers. AMADES / CARBÓ / SERÉS 1997. CARBÓ 2011, pàgina 120.

²⁸⁹ CAPMANY 1953, pàgina 26. També aporta aquesta informació DURAN 1943, pàgina 15.

²⁹⁰ DURAN 1943, pàgina 15.

volta cap a la Seu: “[...] partent de l dita Seu, pas per la Freneria e per la Plassa del Blat, e per la Bòria, e per la Capella d-en Merqús e per lo carrer de Muntchada e per lo Born, e que entre en la Esgleya de madona Sancta Maria de la Mar, e feyta aquí reverència a la verge gloriosa madona Sancta maria mara sua, la dita processó partent de la dita Esgleya que se·n torn a la Seu acompanyant lo dit sant e sagrat Cors de nostre senyor Ihesu Christ, e que pas per lo carrer de la Mar e per la plassa del Blat e per lo palau del Senyor Rey, e que finida la dita processó sia feyt sermó e celebrada missa sollemnial en la dita Seu.”²⁹¹

El *Manual de Novells Ardits* dona un recorregut de l'any 1391: “DIYOUS XXV. — Ffo la festa de Corpore Christi e lo dit die ffeuse en la ciutat sollemnial ffeuta e processó, en la qual fo present lo Senyor Infant Don Martí duch, e portà l bordó del pali qui anà sobre lo sanct e preciós cors de Nostre Senyor per la ciutat e lochs dejus scrits so es ixent de la Seu anant per la Ffraneria tot dret e per la plaçe de les Cols e dels Sartres e per la Bòria tro a la cappella den Marcus e per lo carrer de Munchada entran per lo Born a Madona Sta. Maria de la Mar e ixent daquella anant per los Cambis vells tro al canto del carrer den Gimnàs e prenent per lo carrer ques devant la carniceria del cap del carrer Ampla e per lo carrer Ampla avall tro al canto de Ragomir e per Ragomir amunt e per la plaçe de Sent Jacme anant e entrant a la dita seu.”²⁹²

Nosaltres hem trobat una crida de 1394, que suposem inèdita, amb un recorregut idèntic, però molt ben detallat i descrit:

“[...] finit lo dit sermó e missa, partent la dita processó de la dita seu, passarà per la Freneria, e per la plaça del Blat e per la Bòria e per la Capella d-en Mercús e per lo carrer de Muntcada, e per lo Born, e entrarà en la Esgleya de madona sancta Maria de la Mar. E feta allí reverència a Déu e a la verge gloriosa madona sancta Maria mara sua, la dita processó partent de la dita esgléya tornarà a la dita Seu acompanyant lo dit sant e sagrat cors de nostre senyor Ihesu Christ, e passarà per la plaça e carrer dels Cambis e per lo carrer Ampla, fins al cantó del carrer de regumir; e passant per lo dit carrer de regumir, irà drete via passant per la plaça de sent Jacme fins el palau del bisbe, e entrar·se·n ha en la dita Seu [...]”²⁹³

Resulta evident que el pas de la processó per la basílica de Santa Maria del Mar o *de les Arenes* venia justificada per les particularitats culturals de l'església de Barcelona. Aquesta gran parròquia barcelonina medieval, segurament construïda damunt l'antic amfiteatre romà (les arenes), fou des de sempre identificada com l'església martirial de santa Eulàlia, sobretot després de la *inventio* del seu cos el 877. Per això l'ardiaca de Santa Maria del Mar tingué el privilegi -compartit amb el bisbe de Barcelona i l'arquebisbe de Tarragona- de portar les vares del tàlem quan tingué lloc la segona translació del cos al seu actual emplaçament a la cripta de la catedral de Barcelona, el 1339.²⁹⁴

²⁹¹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons AHCB1-002. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern. 02.01/1B.I Llibre del Consell. Volum 1b.i-19. Llibre del Consell de 1354-1359, foli XI vers. Vegeu annex documental, any 1356. Citat per DURAN 1943, pàgines 15-16.

²⁹² MANUAL, vol I, pàgina 14.

²⁹³ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Cerimonial 08/1C.XXII-3/2.1.

²⁹⁴ SALES 2014, pàgines 380-381.

Però el pas per determinats espais simbòlics o de poder anà canviant en pocs anys; no era en va, car la vessant més pública de la festa s'estava definint i estructurant just aleshores. Ramon Miró constatà amb astúcia que, si fins ara el recorregut marcava "un domini de l'àmbit eclesiàstic, pels referents (la Seu, l'església de Santa Maria del Mar, l'església de Santa Caterina i retorn a la Seu)", a partir d'ara s'hi inclou el pas per la Plaça de sant Jaume, fet que devia provocar el canvi de recorregut vers una distància major, cosa que ja "implica el reconeixement d'un domini compartit, per la inclusió del pas per la plaça, amb els edificis d'autoritat civil (el Consell de la ciutat) i de govern superior (la Diputació)"²⁹⁵ i això vol dir que ja aleshores la ciutat estava completament bolcada en la celebració d'aquesta festivitat i solemnitat, tant a nivell del poder espiritual com del civil, monarquia inclosa, ja que l'infant Martí (el futur rei Martí) va portar una vara del tàlem. Per això era des del règim municipal que es cridava a la ciutadania a transformar l'espai urbà tot embellint-lo amb enramades, tal i com es veu a les crides de 1323 i 1356:

*"E que tuyt, per honor e reverència del dit sant Cors de nostre Senyor Ihesu Christ, haien lo dit die de diyous escombrades e deneiades e bé e honradament ampaliades e enramades les carreres e lochs per los quals lo dit sanct e sagrat Cors de nostre Senyor Ihesu Christ passarà, ço és quescú aytant com la sua possessió se estén."*²⁹⁶

Dolors Santandreu arriba a una conclusió similar per al cas de Berga, quan diu: "Un altre dels aspectes a remarcar és qui s'encarrega i paga la festa. La resposta és clara: les autoritats de la vila. Creiem que encara que la celebració del Corpus tingui un origen religiós, a Berga i a molts altres pobles, viles i ciutats d'arreu, la celebració va prendre un caire de festa cívica: és tota la societat civil qui lloa l'Eucaristia i la festa es procura que sigui el més rica i solemne possible per demostrar la importància de la vila. Així es reconeix en l'acta de la reunió del Consell General de la vila que tingué lloc el 28 d'abril de 1555 on podem llegir: *In quo quidem consilio insuper fuit propositum per honorabiles consiliarios que tenan necessitat de dines per lo que se ha de gastar per lo dia de Corpus prop vinent per honor de la villa*. Com sempre, una cosa era l'honor i l'altra els diners. Com que les autoritats no en tenien, n'han de buscar, on sigui i com sigui. [...] Per tant, no crec que s'hagi d'esperar fins el segle XVIII per veure la separació entre la festa religiosa i la festa civil ja que la celebració del Corpus pren la forma, segurament ja des dels seus inicis, d'una festivitat cívica, això sí, plena d'actes religiosos."²⁹⁷

El *Cronicó de Guillem Mascaró* que descriu l'entrada del rei Martí el 1397 també ens dona recorregut, ni que aquell acte no fos pròpiament una processó de Corpus. veiem que, en un sentit de circulació o un altre, els carrers solien ser els mateixos: "*accessit per lo carer Ample, he per los Cambis Veys, e davant Sancta Maria de la Mar, he per lo carer de Moncada, he isqué a la capela d'en Marchús, he puyts a la Bòria, a la plaça del Blat, a la Franeria. Et, novissime, venit ad sedem Barchinone, que erat tota empaliada he enramada, intrus et extra et in claustro [...]*"²⁹⁸

---

²⁹⁵ MIRÓ 2012, pàgina 90.

²⁹⁶ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons AHCB1-002. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern. 02.01/1B.I Llibre del Consell. Volum 1b.i-19. Llibre del Consell de 1354-1359, foli XI vers.

²⁹⁷ SANTANDREU 2009, pàgina 16.

²⁹⁸ Vegeu annex documental, any 1397.

També es detalla un recorregut al començament del *Llibre de Solemnitats* copiat a partir de 1424. Miró suggereix que ja no s'entrava a santa Maria del Mar “potser per l'embalum d'alguns entremesos”.²⁹⁹ Nosaltres pensem que sí, que hi entrava, ja que el text del manuscrit és meridià en aquest sentit. La processó comença “*Exint per lo portal maior de la Seu, passa denant lo palau maior del senyor Rey. E per la freneria per les plaçes de les cols, del blat, de la Bòria a la capella de-n Marchús, per lo carrer de Munchada e girant per lo Born entre en la Esglea de madona santa Maria de la mar. E après exint de la dita Esglea passe per la plaça dels cambis. E per lo carrer ample tro al cantó del Regomir. E per lo Regomir e per la plaça de sanct Jacme. E per lo carrer qui va tro al palau bisbal, e aquí girant, se-n entre per lo dit portal maior dins la dita Seu.*”³⁰⁰ El que sí que jutgem probable és que els entremesos no passessin per dins del temple, sinó de manera paral·lela pel carrer que segueix l'eix longitudinal d'aquella basílica.

Aprofitant que llista els elegits per ordenar la processó, el *Llibre de Solemnitats* dona una altra descripció del recorregut processional el 1438: De la Seu fins *al capdemunt de la plaça de les Cols*. D'allí fins a *la volta d'en Cirer, àlias de Preycadors*. D'allí fins a la capella d'en Marcús i fins al cantó del Born, fins a la carnisseria del Carrer Ample i *el Cantó del Regomir*, la *volta de Sent Christòfol* i cap a la Plaça de Sant Jaume, fins arribar a la Seu.³⁰¹ Potser sí que en aquest moment ja no s'entrava dins la parròquia del Mar, però tampoc podem garantir que fos així. En tot cas, el xamfrà Ample/Regomir és el punt més allunyat de la catedral, i s'entenia que, a partir d'allí el recorregut era de tornada.

Tenim també, gràcies als treballs de Jaume Ripoll, el recorregut que es feia a Vic el 1330 i que pretén ser una volta per l'interior de les muralles en l'estil del que s'havia planificat a Barcelona. Ja havíem transcrit parcialment aquest document: “[...] *quod processio exeat per portam majorem Ecclesie Vicen. et transeundo ante domos franquitatis de medalia, et per plateam et carrariam vocatam Jacobi de Cardona, vadant ad Mercatale, et redeundo transeant per Callem novum, et vicum qui dicitur de Ramata, et transeundo per capellam S. Marie Rotunde redeant ad sedem per eandem portam majorem.*”³⁰² Així mateix, devien anar proliferant pel país actes capitulars o municipals on es pactava un recorregut, degudament anunciat i publicat per ban o crida en el cas de les viles petites com Igualada.

La processó de Barcelona aprofitava per mostrar els estaments privilegiats, però també, un cop implicades les dues principals institucions polítiques i el rei, calia donar protagonisme i paper a la burgesia emergent, ja que els consellers escollien els qui portaven els ciris davant de la custòdia i les vares del tàlem que la cobria: “*són ordonats cascuns anys per los dits honorables Consellers certs honorables ciutedans per portar los ciris blanchs denant lo preciós cors de Jhesuchrist [...] E los pus antichs en officis e altres honors van pus derrers denant lo dit preciós cors de Jhesuchrist [...] cascuns anys lo senyor Rey, si present és en Barchinona e los honorables Consellers e altres notables persones per los dits honorables Consellers elegidores porten los bordons del pali, lo qual*

²⁹⁹ MIRÓ 2012, pàgina 90.

³⁰⁰ SOLEMNITATS, volum I (1930). Nosaltres l'hem tret del manuscrit original, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, manuscrits, 1G-86 (manuscrit III) folis 9v i 10r. Vegeu annex documental.

³⁰¹ SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 93-94.

³⁰² RIPOLL 1824, pàgina 1.

*va sobre lo sagrat cors de Jhesucrist [...].*³⁰³ D'aquesta manera l'estament municipal burgès es reservava una quota de poder i de protagonisme, i de decidir a qui li concedia una parcel·la d'aquest poder d'exhibir-se i de ser vist.

Els prohoms i nobles es deurién fer muntar cadafals per a poder presenciar el pas de la processó des d'un lloc elevat, ja que una prohibició del 1394 així ho fa pensar:

*“Ara hoiats per manament del batle, ordonaren los Consellers e pròmens de la Ciutat que alguna persona de qual sevol stament o condició sia no gos lo dia de dijous primer vinent que serà la festa de Corpus Christi fer o fer fer algun bastiment o cadafal en los carrers per un passarà la processó. E açò per tal con enbarguen e empatxen la dita processó ne encara gossen fer foch gresch ne sclaffidors de foch gresch, sots ban de XX ss. per cascuna vegade.”*³⁰⁴

Duran interpretà que aquest cadafals eren altarets o estacions de parada del recorregut, però Ramon Miró ja especula que més aviat es prohibia l'ocupació de la via pública per al lluïment i promoció de les classes benestants o nobles.³⁰⁵ Recolza aquesta darrera hipòtesi el fet que el 1610 els comtes de Lemos van contemplar la processó des d'un cadafal parat a fora l'edifici de la Diputació del General, des d'on la comtessa recollia obsequis lligats al cimel d'algunes banderes.³⁰⁶ Aquesta era una tradició coneguda i practicada anteriorment a Barcelona; ja es documenta en alguna entrada reial com la de 1585, on la infanta Isabel, filla de Felip II, anava recollint galindaines de la mateixa manera preparades.³⁰⁷

El clergat secular i regular hi assistia representant les seves parròquies i convents respectius. Els gremis, van començar amb entremesos i participant oficialment amb els brandons o ciris. L'orgull de portar la bandera devia anar-se esvanint a causa del pes i balanç de la mateixa durant un acte força llarg. La burgesia trobava també un lloc portant el tàlem quan no hi havia el rei, portant els ciris blancs davant de la custòdia o, en un rang inferior, exercint com a ordenadors de la processó.³⁰⁸ Aquest costum ja no despertava tant interès a finals de segle XVI i la recerca del prestigi va anar passant de la servitud al Santíssim Sagrament (els reis catalans solien portar una vara del tàlem o pal·li) fins a la pura representació personal o institucional. De fet, ja feia alguns anys que els prohoms experimentaven una sobtada reticència a portar el tàlem; segurament preferien estar en algun cadafal saludant els participants i el públic que els convenia – veure i ésser vist pels conciutadans – que no pas romandre més dissimulats tot sostenint les barres del cobricel d'una custòdia que atreïa més les mirades vers ella que no pas vers els seus *criats*. Per això el 1588 el Trentenari va amenaçar amb la inhabilitació per

³⁰³ SOLEMNITATS, volum I (1930). Nosaltres l'hem tret del manuscrit original conservat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Manuscrits, 1G-86 (manuscrit III) folis 9v i 10r. Vegeu annex documental.

³⁰⁴ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons AHCB1-002. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern. 03/1B.IV. Registre d'Ordinacions. Volum 02 (1394- 1399), foli LXVIIIr. Vegeu annex documental. La prohibició expressa per crida o ban data realment del 15 de juny de 1394. Vegeu DURAN 1943, pàgina 17.

³⁰⁵ MIRÓ 2012, pàgina 93.

³⁰⁶ PUJADES, vol II, Any 1610, pàgina 159.

³⁰⁷ SOLEMNITATS, volum II,(1947) pàgines 38-64. Vegeu GARGANTÉ / VILARRÚBIAS 2020.

³⁰⁸ SOLEMNITATS, vol I (1930), pàgina 16: “[...] la ordinació de la dita processó és feta per certs honorables canonges e per los honrats obrers e III ciutedans elegits per los honorables consellers”. Vegeu també MIRÓ 2012, pàgines 93-98.

als càrrecs municipals a tots aquells ciutadans o cavallers qui defugissin la petició dels consellers:

*“A 4 de Mars 1588, ordinació de Trentenari, que los Ciutadans, y Cavallers que cridats per Consellers á portar talem, ó altres Cerimonies no volran venir, sien inhàbils de Casa la Ciutat.”*³⁰⁹

Sabem també que, a partir de 1542, la processó de Corpus barcelonina passà a fer-se a la tarda, enlloc del matí: *“En l-any 1542, se començá á fer al despres dinar, y no al matí com se costumava la Professó de Corpus.”*³¹⁰ També ho apunta Pere Joan Comes al seu *Libre de algvnas cosas asanyalades* (1583): *“CAP. 39.—COM COMENSAREN A FER LA PROFESSÓ DE CORPORE CHRISTI LO DESPRES DINAR. DIMARS a VI de Juny del any MDXXXII los venerables mossèn Raphel Ubac e mossen Jaume Casador Canonges de la Seu vingueren en casa la ciutat de part del Reverent Bisbe e Capítol a parlar ab los honorables consellers com ells hauian deslberat lo present any mudar la professó de Corpore Christi ço es que no partiria de la Seu fins a les tres hores passat mig jorn dites que fossen les vespres y los dits honorables consellers hagut primer entre ells colloqui y determinació de pròmens jatsia y hagués diuerses opinions que no-s deuia mudar emperò per interuentió del Senyor Lochtinent fou executat y fet juxta la determinacio de dit capítol.”*³¹¹ Aquesta decisió va tenir conseqüències a totes les processons de Corpus del Principat, però també en la configuració de les festes majors i les seves processons a partir del segle XVIII i XIX.

Ja hem vist com els entremesos de l'àliga i la vibra foren cedits per la ciutat de Barcelona per tal de decorar la festa de la coronació de martí I l'Humà a Saragossa el 1399. Ben segur que, d'una manera o d'una altra, podrien haver deixat la seva petja en els comensals presents al convit, ja fossin aragonesos o d'altres latituds. Però a nivell del Principat, la documentació municipal d'època medieval de poblacions com Tarragona, Igualada (en parlarem específicament) o Cervera deixa transpirar –de vegades molt explícitament- que a principis de segle XV hom tenia els ulls posats en el Corpus barceloní per tal d'anar construint la seva pròpia festivitat a escala local. No cal dir que tant els escassos llistats de pagaments de finals del segle XIV (ca1380 o 1399, segons parer)³¹² com la prohibició de fer bastides i cadafals pels carrers per veure la processó el 1394 comporten, necessàriament, reconèixer que el desplegament escènic d'entremesos i altres representacions devia ser realment enorme i d'una dimensió espectacular de gran volada ja per aquella època, vers 1380-1390.

El primer protocol conservat del rogle i ordre processional és de 1424; apareix al *Llibre de Solemnitats* i el donem sencer a l'annex documental d'aquest treball. Sabem però, que la sèrie del *Llibre de Solemnitats* començava abans, de manera que el primer volum d'aquest *Cerimonial* avui conservat (conegut com a *Llibre III*, de 1423 en endavant) no és pas el primer, sinó que un volums I i II -avui desapareguts- incorporaven dades des d'almenys l'any 1383 i que això només implica que aquell any ja existia una sèrie documental específica per al cerimonial i protocol de les solemnitats on hi participava el

³⁰⁹ BRUNIQUEL 1912-1916, volum I, pàgina 200.

³¹⁰ BRUNIQUEL 1912-1916, volum I, pàgina 293.

³¹¹ COMES 1583, pàgina 454. RIPOLL 1838, pàgina 4.

³¹² AHCB, Cerimonial 08/1C.XXII-3/1.1. “hacia 1380” Vegeu annex documental, any 1380 [1399?].

Municipi, no pas que no hi hagués reglamentacions anteriors, les quals ja devien existir sense cap mena de dubte.³¹³ Només cal recordar les ordinacions de la festa de santa Tecla promulgades per l'arquebisbe Clasquerí a Tarragona l'any 1370.

L'ordre o posició de cada participant dins el curs de l'acte era importantíssim, ja que tenia una vinculació directa amb prestigi o la consideració que mereixia aquell qui era representat per un determinat element festiu (penó, bandera, tabernacle, dansa al·legòrica o entremès). Nosaltres hem trobat que el 1396 es van plantejar en Consell de Cent certes divergències i disputes per l'ordre que cada entitat ocupava a la processó, i es va acordar mirar l'ordre de banderes que s'havia establert el 1395 per a la host o sometent o, en tot cas, consultar amb aquells qui l'havien redactat:

“[...] que com en la ordinació de la processó qui en lo dia de Corpus Christi ha acostumat de acompanyar lo preciós Cors de Jhesuchrist sia estada e temps passat entre alguns officis altercació e debat, si-ordonaria la dita processó, ço és entre aquells officis que iran en aquella segons la ordinació de la host vehinal en l-any propassat feta o en quina altra manera. [...] que la ordinació de la dita processó fahedora en la dita festa de Corpus Christi fos remesa als Consellers e a les XII persones que foren a fer la ordinació dels penons sobre la host vehinal de la dita Ciutat.”³¹⁴

Aquest protocol de 1395 es conserva, però aporta solament un ordre de banderes i penons, cosa que avui ens interessa força menys que aleshores, ja que en aquell moment era el veritable punt de conflictes i friccions, ja que es derivaven consideracions públiques sobre la importància i la distinció de l'organisme en funció de si ocupava un lloc determinat o un altre.

Tarragona és una seu arquebisbal metropolitana i primada, cosa que fa que sigui el segon punt focal a tenir en compte com a centre que exercí ben segur una gran influència envers les poblacions secundàries de tot Catalunya i més enllà, però especialment del seu entorn. Ja hem dit que la relíquia de santa Tecla hi va arribar el 17 de maig de 1321³¹⁵ i que les primeres ordinacions de la festa, document fonamental per la seva reculada antiguitat (26 de juliol de 1370)³¹⁶ són anteriors al primer *Llibre de Solemnitats* conservat a Barcelona (1423-24). Però Barcelona celebrava processó de Corpus el 1319-1320 i entenem que, com ha estat dit, ja era un acte de masses que hagué de ser regulat i pautat abans de 1370. A més, tenia els antecedents d'entrades reials o retorns victoriosos de les conquestes mediterrànies, així com uns estaments

---

³¹³ BRUNIQUEL 1912-1916, volum I, pàgina 286 esmenta: “En lany 1383, Professó per pluja, per morts, y per las Corts generáls, orde de la Professó de Corpus segons se costumava en temps antich, es scrit ad longum en libre ters de Solemnitats, en C^a 28, cum precedentibus, et cum sequentibus, és cosa de veure”.

³¹⁴ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern 02.01/1B.I. Llibre del Consell, volum 27 (anys 1395-1398), foli 27v. El dit ordre per organitzar la *host vehinal* data del 23 de novembre de 1395 i apareix a Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern 02.03/1B.IV-02. Registre d'Ordinacions. Volum 02 (1394- 1399), folis XXXv a XXXVIr.

³¹⁵ SÁNCHEZ REAL 1949, pàgina 168.

³¹⁶ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal, pergami 306. Segons el catàleg de pergamins del mateix arxiu: “L'arquebisbe Pere de Clasquerí estableix ordinacions sobre la celebració de la festa de Santa Tecla: vespres, danses de ministrers, trasllat de la bandera de la ciutat pels cònsols i de les dels oficis; enramades, enjoncades i col·locació de cortines, processó general, precedida per la gran creu, amb candeles donades pel tresorer, segons ordinació del difunt Ramon Blader, capellà comensal, amb la relíquia de la patrona sota pal·li, voltada de ciris amb el senyal de la ciutat...”.

municipals, burgesos i gremials encara més potents que Tarragona. Per tant, Barcelona hauria trobat una manera més d'exercir la seva capitalitat, en aquest cas a través dels aspectes de la solemnitat i el seguici protocol·lari.

Nogensmenys, Tarragona ben segur va celebrar i acompanyar l'entrada del braç segons uns antecedents basats en la pràctica reial, assajada a Barcelona. De fet, el moment degué ser brillantíssim: l'edifici de la catedral ja era quasi totalment acabat i el rei hi era present, de manera que els oficials de la cort podien haver col·laborat a organitzar la festiva entrada en un moment que Barcelona i Saragossa ja veien des de feia anys aquest tipus d'entrades espectacularitzades; almenys des de 1286 quan ens consta a través de Ramon Muntaner (capítols 151-152) que Alfons el Franc, mort el seu pare, va anar de seguida a Barcelona i després a Saragossa on es feren festes en honor seu. I la premura de la qual parla Muntaner ens fa pensar que Alfons tenia molt clar el funcionament de tot el procés i que almenys Pere II el Gran devia obrar de manera consemblant el 1276.

Cervera documenta entremesos festius als seus cerimonials de Corpus, autèntiques consuetes de l'ordre que seguien les processons, a la manera de Barcelona i el seu Llibre de les Solemnitats, especificant-nos també qui n'era el respectiu mantenidor, com feia Barcelona.³¹⁷ Per exemple, s'esmenta l'àliga l'any 1423 (document original avui no localitzat) i l'any 1426, en el qual se'ns deixa ben clar que era un element gremial (confraria de Sant Joan i Sant Eloi, de mestres de cases, ferrers i fusters).³¹⁸ Si seguim en la línia dels entremesos de les àligues, Lleida també va emmirallar la construcció de la seva àliga en la de Barcelona. Els documents ho expliciten de manera clara, quan el 1556 s'acordava que “[...] fassen fer una àguila com la de Barzalona per a la professó del Corpus.”³¹⁹

6.2 Les etapes evolutives dels seguicis processionals a Catalunya

Tot i que l'abast d'aquest treball no ho permet fer, sembla demostrable que el folklore català històric ha gaudit d'uns moments d'una major empena i apogeu per contraposició a moments més “confusos” o “apagats”. Això es percep a través de la documentació a tot el territori, ja que tenim la sort que Catalunya sigui un dels països amb una major riquesa arxivística del món. Aquests períodes venen sovint condicionats per la capital catalana i les seves grans efemèrides i solemnitats, sobretot les festes en honor als monarques i les entrades reials. Almenys en els temps medievals. No és que l'evolució dels fenòmens festius transcorri sobtadament, sinó que hi ha determinades celebracions que marquen fites evolutives, perquè la difusió que tingueren pel prestigi assolit les va convertir en referència d'altres poblacions quan buscaven models formals, artístics o, sobretot, discurs de continguts per a les manifestacions festives i solemnitats.

³¹⁷ La més antiga que es coneix data de 1411, tot i que fa la impressió que no era la primera. La donem sencera a l'annex documental, any 1411.

³¹⁸ SOLDEVILA 2008, pàg. 68-71 i 80-82.

³¹⁹ MIRÓ LLEIDA 1996, pàgines 204 i 218

La progressiva pèrdua del pes polític de Barcelona a partir del segle XVII va anar fent que aquestes efemèrides fossin cada vegada més promulgades des del centralisme hispànic que no pas des de la capital del Principat. En una altra escala, la purament festiva i tradicional, la situació d'influència de la Ciutat Comtal es va invertir a mesura que els segles anaren passant, i el seu caràcter cada cop més cosmopolita i el fet que estigués connectada amb la resta de ciutats europees va anar lligada a esdevenir un centre d'actuació prestigiós, però amb elements festius importats de zones menys *à la page* i sota els preceptes del *folklore* com una de les disciplines científiques aparegudes aleshores recentment, al llarg del segle XIX.

Un primer períodes comprendria –molt a grans trets i sense poder ser generalistes ni exactes- els anys que van de finals de segle XIV fins passat el primer terç de segle XV (1380-1440), durant els quals es produeix l'establiment i consolidació del model a tot el llevant peninsular, però sobretot a les poblacions més rellevants o significatives. Destaquen les festes que organitzaven Pere III el Cerimoniós o Joan I (1373),³²⁰ l'entrada reial (1397)³²¹ i coronació (Saragossa 1399, amb préstec d'entremesos per part del municipi barceloní) de Martí I l'Humà, la Coronació de Ferran I d'Antequera (Saragossa 1414) o l'entrada d'Alfons V el Magnànim el 1423.³²² Fou molt celebrada també l'entrada del duc de Cleves el 1440, on hi participà d'una manera especialíssima l'àliga en una festa privada oferta pels Consellers dins les dependències de la Casa de la Ciutat.³²³ Aquesta onada "fundacional" tingué un segon rebrot pels volts de 1460, quan es tornà a impulsar molt aquest tipus de festa després de la mort del rei Alfons V el Magnànim (+1458). Fou aquest un moment políticament convuls, amb diversos pretendents al tron que desembocaren en la Guerra Civil de 1462-1472. En serien exemples les estades del Príncep de Viana el (que hi moria el 1461) i l'entrada del Conestable Pere de Portugal el 1464,³²⁴ del duc de calàbria el 1477³²⁵ i una darrera culminació amb l'entrada d'Isabel de Castella el 1481.³²⁶

Un segon moment comprèn tots els anys centrals del segle XVI, especialment els anys 1550-70, amb el referent de les grans entrades dels Àustries a la capital: Carles I el 1519,³²⁷ i Felip II el 1564.³²⁸ Les de 1519 i 1564 estan ben documentades en registres municipals de Barcelona com el llibre de Solemnitats o el Manual de Novells Ardits. I s'expandeixen a d'altres poblacions alguns dels entremesos que abans eren més aviat únics o propis de la gran capital a d'altres poblacions. En fou un exemple clar el de l'àliga o el dels gegants, que apareixen –renovats o per primera vegada- a mitjan segle XVI a viles i ciutats com Cervera, Tarragona, Tortosa o Lleida.

En aquest moment es consolida també el rebre a altes dignitats eclesiàstiques a la manera dels reis, com es feia a Tarragona amb els arquebisbes (Alfons d'Aragó el 1514 –

---

³²⁰ En parlarem després, com fou l'arribada i rebuda oferta a Mata d'Armanyac a Barcelona quan aquesta s'hi anà a casar amb l'infant Joan, futur rei d'Aragó.

³²¹ vegeu el Croníic de 1397 a l'annex documental.

³²² SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 1 i ss.

³²³ SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 114-122.

³²⁴ Degudament plasmades a SAFONT 1484.

³²⁵ MANUAL, volum II, pàgina 548. SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 294-300.

³²⁶ SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 328 i ss.

³²⁷ SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 391 a 402.

³²⁸ SOLEMNITATS, volum II (1947), pàgines 1 i ss.

la primera que sabem que desplegà el seguici com el Corpus- Lluís de Cardona el 1531, Antoni Agustí el 1577, Joan de Montcada el 1617...) tot incorporant-hi, per tant, els elements del seguici processional festiu com una mostra de volcar tots els estaments civils i gremials en l'homenatge de benvinguda. A Lleida es documenta una rebuda episcopal segons aquest model, la del bisbe Joaquín A. Sánchez Ferragudo, el 26 de maig de 1772, amb una comitiva festiva composta pels gegants, uns balls de valencians, de faixes i de bastons, a més dels macers, timbalers, clariners gegidors i síndics de la municipalitat d'aleshores, a més de tot el clergat i canonges del Capítol.³²⁹

Això devia passar sobretot en aquells indrets on el bisbe tenia un caràcter més principesc i senyorial en el sentit literal del mot. Perquè a Solsona també es documenta aquest fet per a rebre un bisbe a la segona meitat del XVIII, encara que les dades no s'han pogut contrastar gaire, fins al punt que no pot precisar-se ni tant sols de quin bisbe es tracta, encara que avui es sap que un dels bisbes fou rebut així el 1793 com si d'un costum es tractés.³³⁰ Com que era bisbat per la conveniència de Felip II de falcar i controlar amb ferma tridentina els nombrosos immigrants procedents de les regions franceses farcides d'hugonots que vingueren per la zona, suposem que en aquesta petita ciutat el model de rebuda episcopal amb entrada espectacularitzada també va arrelar-hi, donat el pes que el prelat tenia en molts i diversos àmbits de la vida de la població i la utilitat que tenia aquest acte com a eina propagandística i legitimadora. Tot això al marge de l'aparat que aquests actes permetien exhibir al poder municipal, al qual hem d'imaginar sempre en una relació de rivalitat implícita amb el bisbe, contra el qual poc es podia fer i davant del qual calia aprofitar totes les ocasions.

Un moment també molt dens pel que fa a la generació d'impulsos creadors d'entremesos fou el primer terç del segle XVII, centrat en aquest cas per l'entrada de Felip III a Barcelona el 1599³³¹ i tot seguit per les festes de canonització de sant Ramon de

³²⁹ MIRÓ 2014, pàgina 75, on cita PRIM 1893, pàgina 107. La relació de Prim diu: *“Una vez llegados todos a la puerta de S. Antonio, emprendió la comitiva su marcha por las afueras de la ciudad, para ir a entrar por la puerta de Magdalena, como así lo hizo, llevando el orden siguiente: Gigantes. Bailes de Valencians de Foixes y de Bastons. El clero. Los canónigos montados en mulas, llevando cuatro lacayos y sirvientes del cabildo. El obispo, también en mula que era llevada de las riendas por dos lacayos. Maceros, timbales y clarineros. Y por último, los regidores, diputados y sindicos, montados en caballos con cuatro lacayos y un volante para cada uno”*. Evidentment, per foixes cal entendre faixes, una figura que solen fer alguns balls de bastons quan no empraven les vares de fusta.

³³⁰ CUADRENCH 1998, pàgines 41-42. Allí es transcriu un paràgraf de les pàgines 174 i 175 del llibre d'Antoni Llorens *“Solsona i el Solsonès en la història de Catalunya”*, que diu així en parlar d'una restauració de la figura de l'Àliga el 1739: *“Tots aquests elements simbòlics convertits en figures folklòriques en ser restaurats [...] també acompanyaven les autoritats en dirigir-se des de la Casa de la Ciutat als oficis pontificals de la Festa Major i també en alguna ocasió solemne i extraordinària els trobem exhibint-se en l'entrada d'un bisbe (la documentació no cita el seu nom) en la segona meitat del segle XVIII. Per les persones citades sembla que podria tractar-se del bisbe Lasala (1773) o de Vázquez Varela (1793). El rebut, indatat [...], pels gegants, músics i refrescs que ha pagat amb motiu de l'entrada del bisbe és de set lliures i catorze sous, especificant-hi el que han cobrat els portants de l'àguila, de dos aligons, dos óssos, un bou, un drac, els peus del drac, de l'àguila i dels dos aligons, la mulassa, els quatre gegants vells i novells, els músics i el refresc (arxiu Municipal de Solsona. Lligall 96, foli 86).”* Cuadrench afegeix: *“També es pot tractar de l'entrada del bisbe Pere Nolasca Mora (1794). Revisat aquest document a l'arxiu municipal, no s'ha pogut esbrinar cap més dada que ens pugui aclarir de quin bisbe es tractava, ni confrontant els noms del pagador i cobrador, ni en el llibre de comptes que comprèn el període de bisbat d'aquests tres bisbes, ni el llibre d'actes de l'ajuntament en aquestes mateixes èpoques.”* Segons Carles Freixes (comunicació verbal del maig del 2020) el ritual d'entrada del bisbe Agustín Vázquez Varela y Garcia (1793), descrit amb tot detall en un dietari manuscrit particular, apunta la rebuda amb la sortida dels gegants i entremesos animals com un costum.

³³¹ SOLEMNITATS, volum II (1947), pàgines 126 a 136.

Penyafort el 1601,³³² de santa Teresa de Jesús el 1614,³³³ les de la Immaculada Concepció el 1618-1619³³⁴ o les de la canonització de san Isidre el 1623. Aquests foren uns actes de gran incidència festiva a tot el territori, suposem que per la voluntat política o eclesial de fer grans cops d'efecte sota els postulats de la doctrina posterior al Concili de Trento (1545-1563), l'estendard de la Contrarreforma. D'aquesta manera, ja fos tant per la seva vistositat com per la publicació de les relacions que descriuen els actes i els detalls de protocol o dels jocs i embelliments, exerciren fortes influències durant els propers trenta anys, fins a l'entrada de Felip IV a Barcelona el 1626,³³⁵ de Marianna d'Àustria, reina d'Hongria, a la mateixa ciutat el 1630,³³⁶ del mateix Felip IV a Tarragona el 1632³³⁷ o el seu propi naixement el 1605³³⁸ i el d'un fill seu el 1629.³³⁹ Sabem que a Igualada, per exemple, el 1601 reberen un avís dels consellers de Barcelona advertint-los que s'havia aconseguit la canonització de sant Ramon i exhortant als consellers igualadins a celebrar públicament el fet amb demostracions d'alegria.³⁴⁰

Un quart període cabdal –i aquest cop gosaríem dir que sota una menor influència barcelonina- va transcórrer a la segona meitat del segle XVII, quan es consoliden moltes diades patronals locals, un cop superats els dos grans conflictes polítics de 1640 i 1659 i la pesta de 1652. Parlem del moment de l'arribada de relíquies o de la institució de solemnes vots de poble que originaren aquestes celebracions. Per citar-ne algunes que encara avui són fortament viscudes i celebrades, podem esmentar el vot de la Mare de Déu del Claustre de Solsona (1653), de la Mare de Déu del Patrocini de Cardona (1654) o de l'arribada del cos de Sant Fèlix a Vilafranca del penedès el 1699. Però n'hi hagué d'altres que tingueren els ingredients i, en canvi, no arribaren a cristal·litzar en una gran festa. En seria un cas l'entrega de la relíquia de santa Secundina al rector i Comunitat de Preveres d'Igualada (que havien demanat permís al bisbe de Vic per venerar-la) el 1688 o la de sant Faust el 1692.³⁴¹ Potser fou aquest el moment d'una major expansió territorial dels entremesos festius per tot el Principat, tant si parlem del Corpus com de la seva rèplica a la festa patronal, com de la duplicitat de sortides.

En una cinquena etapa, els anys 1770-1810, va tenir lloc l'adaptació del conjunt del seguici després de certs recels de prelats il·lustrats, com les pegues que el bisbe de Barcelona va trobar en els entremesos cap a 1768 i que originaren un memorial de

---

³³² REBULLOSA 1601.

³³³ La relació festiva corresponent, DALMAU 1615, porta la data d'edició un any després de les festes.

³³⁴ Només cal veure les festes celebrades a Vilafranca, Igualada o Olot, tal com es pot llegir en l'annex documental, on es transcriuen actes i acords de celebrar les dites festes presos pels respectius consells municipals.

³³⁵ SOLEMNITATS, volum II (1947), pàgines 159 i ss.

³³⁶ SOLEMNITATS, volum II (1947), pàgines 175 i ss.

³³⁷ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal, P.8574. 1.9.1. Llibre d'Entrada de Reis i Virreis i d'alguns privilegis. 1632. Allí es referencia l'entrada de Felip IV com a esdeinguda "Al primer de maig 1632". En canvi, DELCLÒS 1944 parla de les festes de Santa Tecla de 1633, cosa que segurament es deu a una mala lectura de CARETA VIDAL 1879 per part de Delclòs.

³³⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1086. Llibre de la Universitat de 1604-1605, foli 50v. vegeu annex documental.

³³⁹ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 332v. Edició a LLIBRE VERD, pàgines 696-697. Es tractava del príncep Baltasar Carles d'Habsburg (1629-1646) que, per mort prematura, no va arribar a regnar.

³⁴⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1083. Llibre de la Universitat de 1601, foli 35v-36r.

³⁴¹ Vegeu l'annex documental, anys 1688-1692. PADRÓ 1736 pàgines 99-100 qualifica d'*insignes* –almenys la de santa Secundina-, per la qual cosa podien anar sota pal·li i mereixien una consideració especial, fora de les relíquies comunes.

defensa dels mateixos per part dels consellers el 1770,³⁴² o la famosa cèdula de Carles III de 1780.³⁴³ En fou un exemple l'indult dels gegants de Barcelona per part del governador el 1798³⁴⁴ o les festes de la beatificació de Sant Josep Oriol de 1807, quan els fulls de rengle i auques mostren un seguici organitzat i de considerables dimensions. La cèdula diu que el monarca fou “...servido mandar se quitasen y cesasen en Madrid para lo sucesivo los gigantones, gigantillas y tarascas, porque semejantes figurones no solamente no autorizaban la procesión y culto, del Santísimo Sacramento, sino que su concurrencia causaba no pocas indecencias, por lo cual no se usaban en Roma ni en muchos de los principales pueblos de España [...]”.³⁴⁵

No faltaren però, les poblacions que es saltaren aquestes prohibicions, com va fer Igualada amb els gegants, dels quals sabem que el 1792 no sortien des del 1787 per estar malmesos i no poder-se reparar per manca de diners, cosa que s'acordà fer aquell any.³⁴⁶ Com veiem doncs, aquesta reial ordre fou promulgada arran d'alguns conflictes madrilenys dels quals el rei degué rebre la notícia. Sobta el fet que ja es digués que la imatgeria i els balls no s'utilitzessin en molts pobles importants de la Península, quan avui sabem que devia ser just al revés... Segurament Carles III va dictar la reial cèdula tenint clar, *avant la lettre*, que hi hauria un compliment molt desigual de la disposició. Una mena de “obedézcase pero que no se cumpla” encobert. Devia dictar-se per accontentar l'alt clergat il·lustrat que omplia tota la Península en aquell moment, però sense que l'assumpte li despertés gaire interès. A diferència d'altres coses, l'exigència en l'observació d'aquesta disposició va ser prou relaxada. El que no sabem és si Barcelona ja era una altra cosa o bé aquest indult de 1798 fou un mer formalisme administratiu. En tot cas, aquest impuls es veié interromput per la Guerra del Francès, amb setges importants i moltes baixes humanes en poblacions on estava començant a cristal·litzar el model propi del següent moment que comentarem.

Finalment, cal considerar el període 1840-1880, durant el qual es consoliden a tot Catalunya els models contemporanis –i vigents sota l'actual òptica patrimonial- de *Festa Major*: Això succeeix un cop ha començat el declivi del Corpus com a festa principal de les comunitats urbanes, almenys pel que fa a entremesos o elements de seguici processional festiu, és a dir, imatgeria, balls, danses i quadres al·legòrics. Aquest model estableix com a norma el que ja es feia per Corpus o per les festes patronals originades anteriorment i en generalitza o normalitza el programa d'actes.³⁴⁷ una vigília solemne, un ofici, una processó on hi concorren els diversos balls i entremesos i diversos moments culminants, així com el lluïment puntual d'aquests diversos jocs i danses. Una de les darreres a bastir-se fou la de la Mercè a Barcelona, iniciada el 1868 i començada a organitzar per iniciativa de l'Ajuntament a partir del 1871,³⁴⁸ però no fou la única.

---

³⁴² Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons Municipal, Acció de Govern, Administració Municipal. 1D. IV-35, Polític i representacions, any 1770. Folis 106v a 108 i 483v a 488v. Donat a conèixer per AMADES / CARBÓ / SERÉS 1997, pàgines 160 a 167. Agraïm a Amadeu Carbó que ens hagi facilitat la reproducció que disposava per comprovar de nou l'original.

³⁴³ REAL CEDULA 1780.

³⁴⁴ CURET 1957, pàgines 257 i 263; CARBÓ 2011, pàgina 93.

³⁴⁵ RECOPIACION 1805, pàgina 5, nota 8.

³⁴⁶ VILARRÚBIAS 2017, pàgines 70-71.

³⁴⁷ Només cal veure programes de les festes majors de poblacions com Vilafranca, Igualada, Tarragona, l'Arboç, Sitges, el Vendrell, Vilanova i Geltrú, Vic, Cervera, Olot o Girona durant el segle XIX per tal de corroborar aquesta informació.

³⁴⁸ La Vanguardia, núm. 32442 del 24 de setembre de 1970, pàgina 4.

En aquest cas, la situació de Barcelona com a centre preeminent o d'influència pel que fa als elements festius ja s'havia invertit del tot. Si les festes de la Mercè foren importants o transcendiren a nivell de país pel que fa als entremesos, això ja no responia al fet que Barcelona fos encara un centre generador de noves propostes en aquest camp, sinó al fet d'ostentar una capitalitat territorial o política en temps de la Restauració Borbònica (1874-1931). La principal ciutat catalana va ser -tot important elements de la resta de poblacions del Principat- el focus de les primeres grans trobades d'elements festius, com el *Concurs de Gegants y Monstros típics* de 1902, efemèride que va reunir i concentrar un elevat nombre d'entremesos, que es trobaren "plantats" al Parc de la Ciutadella i es pogueren comparar entre ells. S'inicià d'aquesta manera una revalorització cultural d'aquests elements procedents de tot Catalunya, tant en el seu propi si com també de portes enfora i, detall no menys important, es va possibilitar un cens de peces que cristal·litzaria en reportatges fotogràfics d'ample abast i llibres com el de Joan Amades *Gegants, nans i altres entremesos*.³⁴⁹

Els lapses temporals que resten entre els diversos períodes esmentats solen correspondre a moments de bonança econòmica o de calma política. Els entremesos i les seves aparicions esdevenen un bon baròmetre d'aquests estats, tot plegat lligat amb certes efemèrides que reclamaven una atenció especial o una posta a punt dels diversos elements festius per tal que lluïssin com pertocava. Perquè, ja en temps molt reculats, Barcelona i altres poblacions importants exhibien els diversos entremesos i la resta de seguici festiu com uns elements que ostentaven cartes d'identitat i d'orgull ciutadà col·lectiu. No es podia ser menys que el veí; i no en va, a principis del segle XVII la vila d'Olot justificava així davant el consell municipal la despesa per les festes en honor de la Immaculada:

*"Primo attès que los Rnts Joan Francesch y Antoni Soler preveres de la Iglesia de Olot beneficiats de la Rt. Comunitat de dita Iglesia han deduhit en lo Consell que attès Barcelona Gerona Vich i altres parts han festaiada la declaració feta per lo Summo Pontiffice de que Ntra. Señora fou consebuda seus pecat original y per ço han fetas festas de alegria fent officis, proffessons y altres demonstrations de alegries, dita Rnt. Comunitat ha determinat que-s fassa solemne offici y professó per festeiar y fer las demonstrations de alegria se deuent a semblant cosa y que se-n donàs rahó al present Consell porque ab lo demás fassan lo que los aparra per onra de la vila y de semblants festes y assenyalen dia per fer aquelles."*³⁵⁰

Lògica decisió, ja que els hi anava part del seu prestigi com a comunitat davant la resta de poblacions del Principat. Ja actuaven amb retard respecte les que s'esmenten a l'acta, i per això es copiaven, circulaven o s'imprimien cròniques i relacions festives que narressin com s'havien desenvolupat els actes d'una celebració extraordinària, de la qual es volia deixar memòria perenne. Perpetuaven la gesta d'un esforç econòmic a la memòria col·lectiva i, com si de crear una jurisprudència es tractés, assentaven un determinat protocol al qual es podia apel·lar en cas de conflicte, protocol que podia tenir una vigència durant una o moltes generacions de regidors i governants.

---

³⁴⁹ AMADES 1934.

³⁵⁰ Arxiu Comarcal de la Garrotxa, Fons Ajuntament d'Olot, Llibre de resolucions del Consell 1608-1621, folis 321r-322v. SALA 1965b.

7 ORIGEN DE LA FESTA DEL CORPUS A IGUALADA (1318-1402)

7.1 Primers indicis de la festa a Igualada (1318-1402)

Pel que fa a les dates de celebració del Corpus i la seva processó, Igualada no devia quedar pas al marge de les dates que hem vist per a Vic i Manresa. De fet, una vila petita com Bagà (tot i que políticament influent) ja celebrava la festa el 1333 i la processó ja el 1366. Serra Vilaró n'esmenta una crida d'aquest any on es convida als veïns a embellir les façanes de llurs cases per tal que lo Cors de Jesucrist devia anar l'endemà per la vila, mentre que el 1367 i 1370 es demana enramar "*per honor del cors de Jhesucrist*".³⁵¹ La capital de l'Anoia no podia anar pas endarrerida, propera com era a la Ciutat Comtal a nivell geogràfic i també cultural i comercial. Per començar, un dels manuals notariais de l'escribania pública d'Igualada, conservat dins el fons Parroquial de Santa Maria, volum datat entre 1318 i 1326, ja és un compendi de donacions a una Confraria del Cos de Jesucrist que tenia la seva seu a l'altar de Jesucrist o del Cos de Crist. Malgrat el seu compromès estat de conservació actual, al primer foli (anterior al vuit de les calendes de gener de 1318, primera data llegible al foli 6v) hi llegim:

*"In Christi nomine. [...] spontanea voluntate [...] honorem omnipotentis Dei et gloriose [virginis Marie] matris eius, et omnium sanctorum, et specialiter ad honorem et gloriam et laudem Corporis Domini nostri Ihesu Christi, pro anima mea et animabus parentorum meorum, omnium fidelium defunctorum et ad instituendum unum sacerdotum sive presbiterum qui singulis diebus celebret in altari sito in capella constructa in ecclesia parrochiali sancte Marie de Aqualata ad honorem Corporis Ihesu Christi, domini mei, dono offero dicto altari Corporis Ihesu Christi et capelle eiusdem et Confratrie dictus altaris sex solidos monete barchinone [...] de terno habendos et recipiendos singulis annis pro priorem ipsius Confratrie qui nunc est et pro tempore fuerit [...]"*³⁵²

És cert que això no pressuposa una celebració específica del Corpus i menys encara una processó. Però el fet que a finals de 1318 ja s'estiguin copiant a Igualada les donacions que es fan a la confraria que té la seu a l'altar on hi havia el Santíssim en un llibre específicament destinat a aquest fi implica que aquestes deixes eren nombroses i que la devoció eucarística havia augmentat molt entre els habitants de la vila. De fet, aquesta confraria ja va fundar i dotar un benefici eclesiàstic sota la invocació del Cos Preciós de Jesucrist en l'altar de la mateixa invocació el 7 d'abril de 1325, benefici que augmentà la seva dotació el 1426 amb rendes deixades per Antoni Colldesaça.³⁵³

També el testament de Guillem de Falconera, datat a Igualada el mes d'abril de 1331, fa deixes per la custòdia del Corpus, que suposem que devia ser un copó per a la reserva del Santíssim Sagrament, si no és que ja es tractava d'un ostensori:

³⁵¹ SERRA VILARÓ 1989, vol III, pàgines 321-322.

³⁵² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria. Notarial, volum 434 (1318-1326), foli 1. Si fos passat el dia 1 de gener, caldria datar el document del 1319, però sembla anterior al 25 de desembre.

³⁵³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria. Caixa 485. Concòrdies, any 1654. Confraria del Cos Preciós de Jesucrist amb Ramon Ballester Colldesaça.

*"[...] Item eligo sepulturam meam in cimiterio ecclesie Aqualate. Item dimitto cuiuslibet altari constructo in dicta ecclesia ·XII· denarios candelas in dieis sabbatinis eiusdem ecclesie cuiuslibet ·XII· denarios. Item, operi eiusdem ecclesie duos solidos, et custodie Corporis Christi duos solidos. Item Sancte Marie de Monteserrato ·XII· denarios. Item ecclesie Sancte Marie de Muntbuy unum cereum ·X· solidos qui ibi ardeat dum Corpus Christi elevatur ad missam [...]"*³⁵⁴

Tampoc l'existència d'un copó o custòdia per al Santíssim implica una processó, però és que la reserva del santíssim devia fer-se des de molt antic. Si l'any 1328 a Vic es parla d'un copó-ostensori amb la conca de cristall per tal que la sagrada forma pogués ésser vista,³⁵⁵ com és que a Igualada l'any 1331 trobem una deixa per fer-li una custòdia si no era per a una finalitat semblant, oimés en un moment d'ebullició devocional envers el Santíssim amb confraria pròpia? La processó igualadina degué començar-se a fer, com a molt tard, cap a 1330-1331. Vic la treia al carrer el 1330³⁵⁶ i la deixa de 1331 és molt il·lustrativa d'una voluntat igualadina de seguir el model del seu cap d'església diocesana.

Segons Jaime Villanueva, el bisbe de Vic Ramon de Bellera va manar el 1358 que el Santíssim es reservés *in sacrario in loco eminenti*, doncs volia prohibir que es guardés en arques o caixes que podien servir fins i tot de seient. El mateix autor al·ludeix a un sagrari de pedra que encara es conserva a la petita església de Sant Jordi d'Alta-riba (municipi d'Estaràs, a la Segarra).³⁵⁷ Abans de la creació del bisbat de Solsona pertanyia al bisbat de Vic. Aquest sagrari és una peça monolítica, encastada a la paret a uns dos metres de terra, on s'hi va practicar una cavitat quadrada que recorda les lipsanoteques. A sobre i a sota del forat hi ha la inscripció : HIC : EST : PANIS : VIVUS : / QVI : DE : CELO : DESCENDIT:

Per l'epigrafia resulta evident que aquest sagrari segarrenc data del segle XIV, i que, molt possiblement respon a aquest manament episcopal, si no és que data encara d'un moment lleugerament anterior. Per tant, és obvi que una parròquia com Igualada ja tenia aleshores aquesta mena de dignitat cultural. De fet, es parla en el *Llibre de la Universitat* de 1365 de *l'obra del tabernacle*, que devia ser un baldaquí per a l'altar major, però potser també es podria tractar d'un cobriment arquitectònic per al Santíssim o d'algun tipus de baiard o cobricel per a la custòdia-copó quan aquesta sortia pels carrers.³⁵⁸

Una altra notícia important sobre aquesta *Confraria de Ihesu Christ* (que així s'anomena en el document) és el testament de Galceran Delà, redactat el 16 de juny de 1347, per l'esment i denominació que en fa, allunyant la possibilitat que fos un simple benifet o una confraria resident aldit altar però consagrada a altres advocacions:

"...diluns XVI dies ants del mes de juy en l'any de MCCC XL VIII jo Galceran Delà faç et ordon mon testament en que eleg e faç mors marmesors [...] no-u volien cumplir, que sie donat al altar ho benifet dels confreres ho confraria de Ihesu Christ, et de açò don plen

³⁵⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria. Manual Notarial, volum 437 (1330-1331), foli 43.

³⁵⁵ DALMASES 1992, volum 1, pàgines 110-111 i 284-285. És un detall remarcable que la conca es fes de cristall per a permetre la visió de la sagrada forma, encara que la peça arribà fins a 1936 ja remodelada amb la conca d'argent.

³⁵⁶ RIPOLL 1824, pàgina 1.

³⁵⁷ VILLANUEVA 1821a, pàgines 99-100.

³⁵⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 982 Llibre de la Universitat de 1364-1367, Consell de 25 de juliol, foli 36v.

*ploder en aquest cars que·n pogues demanar lo rector hu rectoris del benifeyt ho benifets de Ihesu Christ et el prior et els confrares de la dita confraria hon jo son confrare...*³⁵⁹

I, per reblar el clau, aquesta confraria queda acreditada per la visita pastoral del 1395-1399:

“Ecclesia Beate Marie ville Aqualate. [...] Altare Corporis Christi. In quo sunt tria beneficia; unum institutum per confratres confratrie Corporis Christi, valoris XVII librarum e XV ss. [...]

*Item altare Sancti Stephani, in quo est beneficium institutum per confratres Confratrie predictae Corporis Christi, valoris XV ll, et est beneficiatus Bartholomeus Romei, rector de Pardines, diocesis Urgellensis, in quo beneficium residet et deservit.”*³⁶⁰

Així doncs, creiem que és possible conjecturar que la processó del Corpus va començar a celebrar-se a Igualada pels volts de 1330-1331, si no abans, perquè la devoció al Santíssim Sagrament era intensa a la nostra vila des d'almenys el 1318 (o 1317). Ben poc després doncs, d'universalitzar-se la celebració per part de Roma. Ja ha estat dit que Vic la feia pels carrers l'any 1330, Solsona el 1331 i Cervera (aleshores del bisbat de Vic però geogràficament més allunyada del centre episcopal que no pas Igualada) l'evidència ben poc després, el 1337.

Per desgràcia, no hem conservat notícies directes de la processó del Corpus abans de 1400, cosa que no vol dir que no es fes, com acabem de raonar. Hi ha però l'excepció d'un contracte del 21 d'abril 1399 entre el municipi i Antoni Querol i Bernat Matoses, joglars (*trompadors*) i Pericó Steva, mim, on s'indica les dates que se'ls requeria. Sonaven per Corpus i sant Bartomeu, a més de les fires; però també a totes les processons (en plural), les quals havien de seguir tot exercint el seu ofici:

*“Primo, quod nos dicti tubicinatoris tubabimus, et ego dictus mimus sonabo in dicta villa Aqualate, eundo per ipsam villam absque aliquo stipendio sive logerio, in festivitibus sive diebus Corporis Christi et sancti Bartholomei, et in nundinis sive tempore nundinarum dicte ville [...] Item deserviemus dicte universitati in dictis nostris officiis in omnibus et singulis processionibus que infra dictum tempus in dicta villa celebrabuntur sequendo ipsas processiones et in quibuscumque etiam festivitibus sive solaciis que in eadem villa fient [...]”*³⁶¹

La primera crida municipal coneguda sobre la festa del Corpus –i que també esmenta la processó, l'existència de la qual ja intuïm anterior- és del 14 de maig de 1402. En ella es convida als veïns a netejar els respectius antuixans (la part de carrer que correspon a l'enfront d'una casa) i a empaliar-los i enramar-los per la processó de Corpus. Aquest pregó també deixa entreveure clarament que es regulaven els jocs o entremesos des del moment de la seva sortida des del Convent de Sant Agustí. Això comporta una disposició, ordenació i concentració dels participants als entremesos processionals prèvia a l'acte festiu i, per tant, una complexitat organitzativa remarcable del mateix:

³⁵⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria. Notarial, volum 83 (Testaments 1347-1358), folis 10r-11v.

³⁶⁰ Arxiu Episcopal de Vic. Visites pastorals, volum 1201/1, folis 48v i ss.

³⁶¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 985 Llibre de la Universitat de 1399, fol 72v-73.

“[...] que demà que serà la festa del Preciós Cors de Jhesu Christ, que tota persona que sia destinada als Jochs o sollemnitat que-s faran lo dit dia de demà en honor e en reverència del Preciós Cors de Jhesu Christ, que com la trompeta tocarà per lo sayg, vagen en lo loch on són destinats per aparellar-se als dits jochs o sollemnitat, e après que sien aparellats se-n vagen al monestir de Sent Agostí dins los térmens de la dita vila construït, del qual monestir los dits jochs partiran...”³⁶²

Evidentment, això palesa una organització que ve d'un temps anterior, i no precisament curt, si tenim en compte que no pensem pas que sortissin jocs i entremesos a les primeres processons del Corpus a Igualada. El mateix any 1402 –i uns dies abans de la festa, el 12 de maig- es pregonava que qui tingués elements d'atrezzo dels entremesos els retornés, cosa que pressuposa processons anteriors ja embellides amb jocs i entremesos:

“Are hoyats [...] a tuyt generalment, que sapien ne tinguen negunes coses que sien dels jochs que-s fan a la festa del Preciós Cors de Jhesu Christ, que dins spay de tres dies primer vinents ho denunciem e-n liuren an Pericó Rossell cuyrater en an Ffrancés Artigó specier, sots pena de L ss. de la qual pena sapien que amor no-n trobaran.”³⁶³

En aquesta mateixa direcció, la crida de 1405 permet pensar en un costum que datava d'alguns decennis:

“Are hoyats [...] com a honor e reverència del Cors Preciós de Jhesu Christ sia stat ordonat que-s farà gran festa e solempne professó en la festa de Jhesu Christ prop sdevenidora, segons que és acostumat e sia en propòsit de fer en honor e reverència de la dita professó bels e solepnials jochs en la vila d-agualada [ratllat: e tants bels que null temps ne foren vists aytals]. Perquè notifiquen a tuyt generalment qui lo dit dia volrà venir en la dita vila veurà los dits bels jochs que-s faran en la dita professó, que guanyaran grans indulgències e perdons.”³⁶⁴

A la mateixa crida de 1402, i també a la del 1409, es demanava que ningú aliè als entremesos s'hi posés per entremig ni pertorbés el seu desenvolupament:

“Item vos fan a-saber [...] que neguna persona qui no sia destinada a ésser en los dits jochs o sollemnitat que no-s gosen mesclar en los dits jochs o solempnitat sots pena de ·X· ss.”³⁶⁵

Evidentment, els primers elements festius processonals –o, si es vol, itinerants- havien de sorgir en el context de la festa del Corpus i les seves representacions para-teatrals, Aquestes pretenien, a manera de doctrina per a il·letrats –fàcilment impressionables i ben disposats a ser adoctrinats i a gaudir d'un bon espectacle- ser un acte propagandístic i també una gran i esplendorosa catequesi ambulante. Lògicament, tot això no va aparèixer de cop; en el cas de les figures suposem que hi hauria un substrat preexistent. La festa va haver-se de crear de zero.

---

³⁶² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 987 Llibre de la Universitat de 1401-1402, foli 47v-48r.

³⁶³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 987 Llibre de la Universitat de 1401-1402, foli 46r.

³⁶⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 989 Llibre de la Universitat de 1405, foli 53r.

³⁶⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 987 Llibre de la Universitat de 1401-1402, foli 47v-48r.

Les processons de Corpus prenen el carrer a totes les poblacions significatives del país abans de mitjan segle XIV. Igualada no devia ser diferent. Sembla que la part performativa de carrer va configurar-se bastant de pressa i aprofitant el substrat de les entrades reials. Allí els Gremis hi abocaven una gran quantitat de recursos per tal d'impressionar gratament els nous monarques, però també per mostrar-los llur poder i puixança. Al mateix temps es buscava destacar la pròpia associació gremial per sobre els altres oficis. Barcelona pot acreditar que ja disposava d'un conjunt d'elements festius amb continguts para-teatral i de caire catequètic inserits en el marc de l'espai-temps processional pels volts del 1380. Aquest conjunt ja incorporava figuracions al·legòriques o representacions (silencioses o no) com l'arca de Noè, els evangelistes, sant Sever, sant Nicolau, Adam i Eva, sant Bartomeu, sant Martí, etc.³⁶⁶ Sembla ser que Igualada pot acreditar processó pels voltants de 1331 i entremesos pels voltants de 1398, com veurem de seguida.

I si bé potser els entremesos no van ser-hi des del primer moment, les representacions hagiogràfiques o bíblico-catequètiques més elementals pel que fa a l'aparell tecnològic hi foren incorporades ben aviat. Ens ho fa pensar que, a la veïna Cervera, el mateix any que es documenta per primer any la processó del Corpus (1337) uns personatges ja hi sortiren vestits tot figurant que eren jueus i cobrant del municipi:

“Item, donam a·n G^o. Solsona, prevere, per tal com se vestí lo dia del Corpus Christi a juheu ab d-altres que s-i vestiren axí matex, e per tal com agueren a fer alcuna mesió. E açò fem per rahó com lo senyor Infant anave a la dita professó.”³⁶⁷

7.2 Com era la processó de Corpus a la Igualada medieval (ca. 1331-1500)

En qualsevol cas, aquesta festa era regida a Igualada per uns criteris comparables a les altres viles d'on s'ha conservat documentació sobre el tema,³⁶⁸ però amb una gestió bàsicament municipal. Els pregons que anuncien la festa aprofiten per convidar a tothom a venir-hi i guanyar indulgències i perdons (1405),³⁶⁹ a netejar els carrers i la part dels mateixos corresponent a casa (entuxans), a enramar i decorar aquests espais, a no posar-se entremig dels actors que tenien al seu càrrec la part més performativa o interpretativa, a no portar al damunt armes vedades o prohibides (1402 i 1409) i a deixar el vestit de dol si era preceptiu que se'n portés (1409).³⁷⁰ Es contractaven músics per tocar (1419) els quals tocaven també per nadal, Sant Bartomeu, Cap d'any, Pasqua, Quinquagèsima...etc.³⁷¹ Hi ha el detall que la crida de Corpus de 1449 fou pregonada amb so de flabiol i tamborino, ja que així ho especifica l'epíleg llatí de la crida, una mena de resguard o confirmació que fou realment pregonada. Traduït del llatí vindria a ser que

³⁶⁶ Vegeu-ne el contingut a AMADES / CARBÓ / SERÉS 1997, pàgines 122 a 124.

³⁶⁷ Arxiu Comarcal de la Segarra. Fons Ajuntament de Cervera. Llibre de Clavaria de 1337, foli 35r. MIRÓ 1998, pàgina 163.

³⁶⁸ MASSIP 1992, pàgines 65-66; MIRÓ 1998, pàgines 62-63. De fet, alguns exemples semblen igualadins.

³⁶⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de la Universitat de 1405, foli 53.

³⁷⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de la Universitat de 1401-1402, folis 47v-48r. Llibre de la Universitat de 1409, foli 51v.

³⁷¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de la Universitat de 1419-1422, foli 33r.

la predicta crida fou publicada a veu pels tres llocs usuals amb l'acompanyament de so de trompa (qualsevol instrument de vent, segurament una trompeta natural, una xirimia, una tarota o potser una cornamusa) i tamborino i flabiol, el dia 11 de juny d'aquell any:

“Predicte preconitzacio fuit voce preconizacionis per tria locha solita dicte ville per Petrum Rosselló nuncium et preconem publicum publicata cum sono tubarum et de tamor e flaviol, die videlicet mercurii intitulata XI^a junii anno predicto a nativitate M^o CCCC^o XL VIII°.”³⁷²

El detall de pregar que la gent aliena als entremesos no s'hi barregés no deixa de ser un punt curiós. La Crida de 1402 demana *“que neguna persona qui no sia destinada a ésser en los dits jochs o sollempnitat que no·s gosen mesclar en los dits jochs o solempnitat sots pena de ·X· ss.”* i la de 1409 demana *“que neguna persona, axí stranya com privada, no gos metre en los jochs com la professó se farà e anar entre aquells dels jochs sinó aquells qui hi són destinats, sots pena de L ss.”*³⁷³ Només cal veure l'augment de la quantia de les sancions aplicadores a qui contrafés aquesta ordre per veure que l'acte tenia una clara puixança pel que fa als aspectes de popularitat i concurrència. O, com a mínim, que els incidents havien augmentat en gravetat o en quantitat. Tenim en aquest sentit un document de València on, el 1535, els actors havien de portar una acreditació emesa per algun dels gestors:

“[...] que com alguns en aquesta festiuitat e vespra del Corpus Domini vaju desfraçats sens portar albarà o albarans del Reuerend mossèn Thomàs, el de mossèn Capdeuila e de mossèn Martínez, e los tals axí desfreçats acostumen de fer e dir algunes paraules injurioses e escandaloses de hon se porien seguir molts escandels e danys. Per ço per euitar e escusar aquells prouehexen e manen a tot hom en general e a cascu en particular que nenguna persona de qualseuol condició que sia no gose ni presumeixca de anar per la Ciutat desfraçat per a fer los entramesos sense que no tinga albarà dels dits, sots pena de deu morabatins e d'estar cinch dies en la presó [...]”³⁷⁴

Sobre aquest afer, Igualada ja prenia mesures a mitjan segle XV, tal i com es desprèn de la lectura de la crida de Corpus de 1450. No solament s'havia prohibit el 1402 i 1409 que la gent aliena als entremesos es barregés amb els figurants, sinó que ara també es prohibia que ningú organitzés entremesos sense el permís dels qui regien l'acte, o sigui, els administradors dels entremesos. I la multa era severa, cosa que ens fa imaginar que ja s'havia donat el cas:

“Ara hoyats [...] quescun any fer solempne e magnífica proffessó lo primer dijous après lo diumenge de la sancta Trinitat, fahents entremesos, jochs e grans alegries e solaços per decorar e ennoblir la dita festa, portant per los carrés lo sant preciós cors de Jhesu Christ. E per açò los sants pares passats haien donats e otorgats a tot home e tota dona qui ab devoció seguirà la dita proffessó grans perdons e indulgències, per tant que pus honorablement la dita festa e proffesó sien celebrades. [...] E sequesquen la sancta

---

³⁷² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1007. Llibre de la Universitat de 1449, foli 90r. Vegeu annex documental.

³⁷³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de la Universitat de 1401-1402, folis 47v-48r. Llibre de la Universitat de 1409, foli 51v.

³⁷⁴ CARBONERES 1873, pàgina 50, nota 1.

*proffessó e guanyaran los grans perdons e indulgències per los sants pares atorgats. Item, més vos fan assaber los dits honrats batles, a instància e requesta dels dits honrats consellers, que nengú qui no sia dels entremesos ordenats fer per rahó de la dita proffessó no gos fer altres jochs o entremesos sens licència e consentiment dels administradors dels dits entremesos, sots pena de ·L· sous o de star ·V· dies en la presó [...]*³⁷⁵

Segons la citades crides o pregons de 1402 i 1409, les processons, o almenys els entremesos amb els seus carros rodats o *castells*, sortien del convent de sant Agustí de fora vila, on actualment hi ha l'Escola Pia. Aquest convent, fundat a finals de segle XIV, segurament serviria com a punt de concentració de la part més para-teatral del seguici. Possiblement fou també el punt de màxima llunyania de la parròquia que assolia la processó de sant Bartomeu al segle XVI. però això ja es veurà en parlar de la Festa Major i fer-ne l'esbós històric, com a receptacle que acabà essent dels antics elements festius del Corpus.

Una nota especial mereix també el tema de la decoració i embelliment general de la població. En una carta reial de 1453 que tractarem més endavant s'hi esmenta el fet que el foc festiu i pirotècnic malmetia els draps o pal·lis que es posaven pels carrers per a la major decoració del marc urbà de la Festa i per on la processó havia de passar.³⁷⁶ A Barcelona pocs anys abans –el 1450- s'havia aplaçat la processó del dijous 4 de juny cap al diumenge dia 7, per raó de no malmetre les luxoses vestidures i arreus emprats en els entremesos.³⁷⁷ Aquest és un tema sobre el qual s'ha parlat poc, però dos inventaris detallats de la sagristia i els béns i joies de la Parròquia de Santa Maria d'Igualada fets el 1418 i 1428 (i també la visita pastoral de 1425) donen un gran nombre de frontals d'altar i indumentària litúrgica, alguns dels quals llegats (o donats de paraula en la seva agonia) pel rei Ferran I d'Antequera, que havia mort el 1416 a Igualada.³⁷⁸

Els draps d'altar, casulles, dalmàtiques eren nombrosos aleshores, encara que cal dir que també molts teixits presentaven estrips, fruit d'un ús intensiu i continuat. Per no allargar, donem els inventaris a l'annex documental i extractem aquí informacions de les visites pastorals. La de l'any 1425:

*“Item visitavit altare maius dicte ecclesie, quod est constructum sub invocacione beate Marie, fuerunt invente in eodem altari ·V· mape pulcherime et honorabiles, ut decet. [...] Item unum pallium brochatum de auro super rubeo sarico quod dimisit eidem ecclesie illustrissime princeps Rex Ferdinandus Aragonum. Item unum frontale simile dicto pallio proxime dicto.”*³⁷⁹

També val la pena aturar-se en l'aixovar d'argent, per l'esplendor que donava a la celebració. La visita de 1446 detalla prou bé la plata i ja afegeix la creu major, actualment

³⁷⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1008. Llibre de la Universitat de 1449-1450, foli 81r.

³⁷⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria. Correspondència, Top 835-47.

³⁷⁷ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern 02.03/1B.IV-02. Registre d'Ordinacions. Volum 07 (1445-1457), foli 55r. Vegeu annex documental.

³⁷⁸ SEGURA 1907, volum I, pàgines 166 a 189. L'inventari es troba a Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria. Top. 29, Inventaris de Sagristia 1418-1428. Nosaltres donem el de 1428 a l'annex documental, però els teixits que restaren a la vila degut a la mort del rei ja apareixen a l'inventari de 1418.

³⁷⁹ Arxiu Episcopal de Vic. Visites Pastorals, volum 1201/2, folis 71r i ss.

conservada al tresor de la basílica de Santa Maria. també dona més detalls sobre la custòdia. També sabem, encara que no hi surtin, que el 1439 s’havien donat, per part de Pere des Coll, uns canelobres de plata

“[...] molt bells, que a la Seu de Barchinona serien bons e bells, qui vuyl servesquen als diumenges e totes festes dels altars de la sgleya d-aquí, e specialment al vostro, a Sent Augustí, a la sua festa, e a professons e altres officis divinals, segons que vós e mossèn Pere Granell et Joan Tarragó ordonareu, e al avengeli, ab tal condició i que tots Nadals e totes festes de madona Sancta Maria d’Agost, los obrés de la església o qui los tendra los hagen a mostrar als batles e Consellers d’Aqualada e a nós. E aquells haver vist e reconeguts tornar-los dins una caxa que jo·ls he feta fer ab cotó dintre [...]”³⁸⁰

Aquest mecenatge dels patricis i mercaders igualadins seria una bona contribució a les despeses municipals per al decòrum de la litúrgia. Si en tractar els orígens de la processó a Igualada ja hem esmentat una deixa per a la custòdia per part de Guillem de Falconera el 1331,³⁸¹ no podem deixar d’esmentar la compra d’una píxide o capsa de plata per part del municipi l’any 1394,³⁸² (segurament esmentada el 1418 com “*una capza d’argent en que sta lo corpus dins lo cofret*”)³⁸³ i la manufactura d’una nova custòdia el 1411, encarregada a l’argenter de barcelona Joan Carbonell, el mateix que va fer la creu de la catedral de Vic.³⁸⁴ La custòdia vella (que ja devia portar una vuitantena de processons al damunt) devia ser menuda i a la manera de copa amb cristall, com s’explica que era el copó ostensori de la seu de Vic, del 1328. Això era perquè, abans de l’aparició a finals de segle XIV dels ostensoris arquitectònics amb vericle frontal compost de dos vidres entre els quals s’hi posava el pa, l’hòstia pogués ser vista des de fora a través de la conca de cristall del copó.

El projecte dels consellers igualadins i els obrers era fondre-la i fer la nova custòdia amb el material de la vella i que l’argenter hi afegís algunes menuderies d’argent vell si calgués:

“Ihs. Pesa l’argent de la custòdia VI marchs e III onzes e I quart. Lo qual nos·a a donar al pes matex, daurat tot. E la Universitat ha a dar al senyer en Johan Carbonell, argenter de Barchinona decem florenos, e si és cas que s·i afiga argent que li haiem a pagar ço que més hi metrà a raó de argent trencat.”³⁸⁵

Per tant, més aviat es devia voler fer una peça similar en dimensions i pes (sis marcs i escaig), encara que nova en tipologia o llenguatge artístic. Volem pensar que la peça no es va fer, o bé que no es feu sota aquestes condicions, ja que la visita de 1446 ens esmenta encara un reliquiari amb cristall per a portar el Corpus, però ja ens esmenta una custòdia que remet a una tipologia molt concreta. Es tracta de la tipologia de capsa

---

³⁸⁰ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 999. Llibre de la Universitat de 1439, folis 68r-69r. VILARRUBIAS 2002, pàgines 217-221.

³⁸¹ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria. Notarial, volum 437 (1330-1331), foli 43.

³⁸² Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 984. Llibre de la Universitat de 1394, fol 33r.

³⁸³ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria. Capsa 29, Inventaris 1418-1428. Vegeu annex documental.

³⁸⁴ DALMASES 1992, volum 1, pàgina 99.

³⁸⁵ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada, Top 1229, papers solts dels Llibres de la Universitat. Any 1411.

pediculada, coronada amb una creueta, i amb dos braços laterals coronats per figures d'àngels, un clàssic a Catalunya pels voltants de 1400.³⁸⁶ El pes de la peça descrita és notablement major, uns deu marcs, i portava esmalts i les armes de la vila, tal i com les porta encara avui la creu major igualadina. El més probable és, doncs, que la nova custòdia esmentada a l'inventari des de 1418, es fes tot respectant la vella. La nova serviria a les processons i la vella per al sagrari o per un ús més intern a la parròquia. Evidentment, no es descuidaren l'encenser que perfumava tot el recorregut processional, i que anava juntament amb la creu. Els inventaris també ens parlen de gonfanons parroquials vermells. El text de la visita pastoral de 1446 diu:

“Corpus [...] Quod erat in conservabatur in quadam picis rotunde argenti cum suo copertoris argenti, cum quatuor pedibus argenti et quatuor capitibus animalium in quolibet pede, in quibus dicta piccis manet clavata in nolutum. [...]

Item invenit quandam magnam crucem argenti deauratam, cum aliquibus ymaginibus evangelistorum et cum duabus ymaginibus beate Marie et duobus monumentis Jhesu Christi cum resurrectione et cum ymagine omnipotentis Dei cum uno pomo in manu et cum crucifixió domini nostri jhesuchristi, ponderis XXV marchorum vel inde circa cum signis de la vila e de mores et de spelta.

Item invenit quandam custodiam pulcram deauratam cum diversis smalts circumquaque, cum duobus angelis deauratis in qualibet capite, cum duabus frondis sive branca in pinnaculo eiusdem custodie cum ymaginibus in qualibet fronde una de beata Maria et alia de Sancto Joannes et in medio erat quidam crux mòdica deaurata cum crucifixió domini nostri Jhesu Christi, cum duobus signis de la vila, ponderis decem marchorum vel inde circa. [...]

Item invenit quoddam reliquiarum argenti deuaratum cum vitris, quod servit ad portandi sacratissimum corpus domini nostri Jhesu ponderis [...] marchorum vel inde circa.

Item invenit unum turibulum argenti cum quadam barcha et cloqueari sive cullera argenti ponderis duorum marchorum, vel inde circa.”³⁸⁷

Tenim doncs a la Igualada anterior a 1400, una festa de Corpus de mida mitjana, amb tot allò que cal per al culte festiu de la nova celebració instituïda des de fora i amb la pressió episcopal que en forneix els models si cal i, com veurem tot seguit, una notable riquesa d'entremesos amb el model –aquest cop sí- donat des de Barcelona a tot el principat, ja que en aquest tema de la litúrgia entesa com a espectacle s'hi barrejaven aspectes més polítics, civils i de prestigi social per part d'una burgesia emergent en contacte –en major o menor part- amb les festes àuliques. El contacte dels comerciants igualadins amb la Ciutat Comtal hi devia ajudar prou, però sens dubte, fou el privilegi de Carreratge de 1381 el que devia marcar un abans i un després en l'esdevenidor de la vila.

Això ens entronca a parlar del penó o bandera amb les armes o senyal de la vila. A Cervera tenim documentat que la bandera de la vila assistia a la processó del Corpus des del mateix XIV i ens apareix ressenyat a les ordinacions que aquella població va redactar per al funcionament de la festa del primer terç del segle XV.³⁸⁸ Malgrat que Igualada no degué pas ser diferent, no podem demostrar la concurrència d'aquest símbol a la

³⁸⁶ Vegeu DALMASES 1992 volum 1, pàgina 130, on es mostren tres exemples de La Seu d'Urgell, Cubells o Tortosa.

³⁸⁷ Arxiu Episcopal de Vic. Visites Pastorals, volum 1201. Quadern F, folis 3 i ss.

³⁸⁸ Arxiu Comarcal de la Segarra. Fons Ajuntament de Cervera. Ordinacions del Corpus. Top. 2815, Unitat d'Instal·lació 4219. MIRÓ 1998, pàgina 32.

processó, encara que volem creure que hi anava. Perquè, de penó simbòlicament dignificat, els igualadins en tenien des d'almenys l'any 1341, malgrat que el document parli de fer-lo per la host o sometent:

*“Item voluit dicta universitas quod dicti scindici possint emere trompes et penons ad opus de les trompes et del anafil, item unum panonem magnum ad opus de la host. [...]”*³⁸⁹

El 1422 fou acordat fer-ne un de nou, degut al mal estat de l'anterior:

*“Die XXII^a mensis januarii anno a Nativitate Domini Millessimo CCCC^o XXII°. Jurati consilii particularis universitatis ville Aqualate, convocati per Johannem de Mallenchs preconizatorem publicum et juratum dicte ville cum sono tube sive anafil pro ut moris est [...] Preterita dicti jurati Consilii, attendentes quod lo panó sive standart jam dicte ville est destructus seu laceratus intantum quod verecundosum est ipsum portatur dum emiterit sonus de viafòs in dicte villa. Qua propter voluerint et ordinarunt ac plenam et liberam potestate darint dicto venerabilis Johanni Tria scindico et bursario antedicto, emendi de bonis dicte universitatis quoddam panonum sive standart ad opus eiusdem universitatis [...]”*³⁹⁰

Pensem que, a partir d'aquest moment, el *penó sive standart* ja ostentava ben segur la representació simbòlica d'Igualada, cosa que no podem garantir que passés amb el de 1341, explícitament fet per al sometent. El que sí que queda clar és que potser tenia més usos, però només marxava fora de les muralles en aquest cas, el de la persecució de malfactors. En una acta de consell municipal del 24 de febrer de 1438, es parla ja del penó de la vila i de dos penoners (portadors o, en tot cas, responsables del penó) quan aquest surti fora. Per tant, el penó exerceix la representació de la vila d'Igualada dins i fora de les seves muralles:

*“Die lune XXIII^a mensis ffebroarii anno predicto a Nativitate Domini M^o CCCC^o XXXVIII° Convocato consilio generali more solito et congregato in domo consilii ville Aqualate, que contigua est ecclesie Beate Marie eiusdem ville [...] Item volch més e ordonà lo dit Consell e encara elegiren deputaren panoners de la dita vila e qui hagen càrrech de traure e portar lo panó de la dita vila en cas que sie necessari traure o portar aquell ffora aquella vila, los honrats en P[ere] Solanelles spaçier, en P[ere] Spital assaunador, e en Gabriel Mas b[a]ster e cascun d-els, los quals après que seran axits fora de la dita vila ab lo dit panó, pusquen aquell a quils plaurà comanar una vegada e moltes, axí com mils los vindrà o-ls serà vist ffahedor.”*³⁹¹

Per aquest motiu, volem creure que, ni que fos per influència de la Barcelona coetània i amb el paral·lel cerverí, el Penó o bandera amb el senyal de la vila anava a la processó del Corpus si els consellers hi assistien de manera oficial. Així devia ser, perquè al segle XVII es consignen despeses per la compra de ventalls específicament adquirits per als consellers. Tot indueix a pensar que en aquesta primera meitat de segle XV l'aparell

³⁸⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada, Top. 979. Llibre de la Universitat de 1339-45, foli 23r. Igualada, 1340 (?), maig 13. [3 idus maig 1341 data per l'Encarnació].

³⁹⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada, Top. 995. Llibre de la Universitat de 1422-1424, folis 16r a 17r. Vegeu annex documental.

³⁹¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada, Top. 998. Llibre de la Universitat de 1438-1447, foli 62v-63r. Vegeu annex documental.

protocol·lari desplegat a la processó de Corpus d'Igualada era transversal (des de la ciutadania fins als seus estaments representatius i els consellers) i completa (confraries, associacions i fundacions benèfiques municipals, parròquia, entremesos, utensilis litúrgics, enramades, pal·lis...

La festa devia ser força concorreguda; almenys així es pretenia amb l'additament d'entremesos, draps i pal·lis, peces d'argenteria i músics tocant pels carrers. I així es devia pretendre quan, el 3 de juny de 1439, amb la reina Maria a punt de venir a Igualada (si no és que ja s'hi trobava present, doncs sabem que el dia 5 era ja a la vila de pas cap a l'Aragó i procedent de Barcelona),³⁹² es va pregonar la festa del Corpus amb el guiatge o protecció reial per a totes les persones que vinguessin a Igualada. Això ens fa pensar que, aquell any, la reina presencià els actes de la festa de Corpus a la nostra vila:

“Are oyats què-us fa hom a saber a tuyt generalment, de part de la molt excellent senyora la senyora Reyna d-Aragó, lochtinent general del molt Illustre senyor Rey, marit e senyor seu molt car, e de part del honrat batle de la vila d-Agualada per lo Monastir de sent Cugat de vallès. Com la dita senyora Reyna e lo dit batle ab la present crida guien e aseguren totes e sengles persones de qualsevol ley, condició o stament sien, de tots e sengles crims e deutes en los quals tengudes sien, lo qual guiatge e assegurament volen durar per demà tot die que-s celebrarà la festa de Corpore Christi, e no pus, axí que per demà tot dia pusquen venir, star en la dita vila d-Agualada e retornar-se-n sans e segurs ensemps ab tots lurs bens, e no puxen esser preses, marchats, penyorats, molestats, vexats ne inquietats en persona ne béns, exceptats emperò bares traydós, sodomites, trencadós de camins, falsadors de moneda, e qui haien comès crim de lesa magestat.”³⁹³

7.3 Els primers entremesos (ca. 1398-1500)

La documentació sobre el Corpus a Igualada és força reculada si es contempla d'una manera global, considerant-la al nivell d'una població modesta dins el panorama general del país. En canvi, sobta no trobar cap esment documental de jocs o entremesos anterior a 1402, excepció feta dels joglars qui, el 1399, s'avenien a tocar a les processons de la Vila, incloses les festes de sant Bartomeu i Corpus Christi. Malgrat l'enorme fortuna historiogràfica posterior d'aquestes mencions, sens dubte degudes a l'elogiada i primerenca Història d'Igualada de Mn. Joan Segura de 1907-1908, sorprèn que no hagin aparegut notícies explícites més antigues, ni que sia per comparació amb les potents poblacions veïnes com Cervera o Manresa. No és menys cert que els llibres d'acords de la Universitat de la vila d'abans de 1400 conservats són escassos i que la majoria dels que resten són fragmentaris, malmesos o dedicats en la seva major part a transaccions econòmiques municipals. Es gastava més tinta per a l'arrendament del pa, el vi o la carn i afers més crematístics, polèmics o, simplement, d'una major transcendència i

³⁹² MANUAL, volum I, pàgina 390. 5 de juny de 1439: “Divendres V. - Aquest die partí lo discret en Johan Oliver notari e Sindich de la Ciutat lo qual ana a la Senyora Reyna la qual es Agolada.” Segons la mateixa font, la reina havia sortit el 28 de maig de Barcelona.

³⁹³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 999. Llibre de la Universitat de 1439, foli 74r. Vegeu annex documental.

rellevància dins la vida pública, com l'obra dels murs o els endeutaments de les arques comunals.

En qualsevol cas, el Corpus Igualadí de mitjan segle XIV havia d'incloure ben segur representacions (ja hem esmentat que Cervera incorporava figurants abillats com a jueus el mateix any de la primera menció de la processó, el 1337).³⁹⁴ Els entremesos –si voleu, els castells- ja són una altra cosa. Precisen una major inversió tecnològica i, per tant, econòmica. Sembla segur que ja que des de finals de segle XIV havien de ser quasi una exigència d'aquesta festa, que a la capital anoienca l'any 1586 anomenaven *“la bullícia del Sant Sagrament”*.³⁹⁵ El privilegi de *Carrer de Barcelona*, obtingut el 1381, degué resultar –almenys un cop s'hagueren refet del cost econòmic que va comportar per a les arques municipals d'Igualada- l'estímul a assemblar-se en tot i per tot a la ciutat mare. De fet, el conjunt de la documentació medieval d'Igualada traspua un intens contacte dels eclesiàstics, prohoms, burgesos i comerciants igualadins amb la capital del Principat. Que no tinguem notícia de jocs o entremesos processionals a Igualada abans de 1402 no vol dir doncs, que aquests no hi fossin presents, sobretot quan sabem que el 1399 es contractaven músics amb unes directrius ben clares precises, les quals inclouen el Corpus dins del calendari d'actuacions.

Amb tot, també podria ser que comencessin abans del 1402. Ja hem comentat que Cervera sembla que va incorporar-los el 1398.³⁹⁶ De fet, ja s'ha demostrat que la confraria del Cos de Crist era poderosa i existent de feia molts anys, i que la processó era ja un costum el 1402 i 1405, segons es desprèn de les crides, bans o pregons demanant la neteja dels carrers per on havia de passar la processó o que ningú aliè als jocs es posés entremig dels figurants i participants. Deia la de 1402, que és la primera que es conserva:

“Are hoyats què-us fan a-saber los honrats batles de la vila d-Agualada per lo senyor rey e per lo monestir de Sent Cugat de Vallès, a instància e requesta dels honrats consellers de la dita vila, que demà que serà la festa del Preciós Cors de Jhesu Christ, que tota persona que sia destinada als Jochs o sollemnitat que-s faran lo dit dia de demà en honor e en reverència del Preciós Cors de Jhesu Christ, que com la trompeta tocarà per lo sayg, vagen en lo loch on són destinats per aparellar-se als dits jochs o sollemnitat, e après que sien aparellats se-n vagen al monestir de Sent Agostí dins los térmens de la dita vila construït, del qual monestir los dits jochs partiran.

*Item vos fan a-saber lo[s] dits honrats batles a instància de requesta dels dits honrats, que neguna persona qui no sia destinada a ésser en los dits jochs o sollemnitat que no-s gosen mesclar en los dits jochs o solempnitat sots pena de ·X· ss.”*³⁹⁷

Aquesta crida es pregonà el 24 de maig, vigília de Corpus, ja que s'especifica que la festa era l'endemà. Fixem-nos que la terminologia (*jochs*) és la mateixa que trobem, per

³⁹⁴ Arxiu Comarcal de la Segarra. Fons Ajuntament de Cervera. Llibre de Clavaria de 1337, foli 35r. MIRÓ 1998, pàgina 163.

³⁹⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 81r, comptes del 9 de juny del 1586.

³⁹⁶ MIRÓ 1998, pàgina 166.

³⁹⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de la Universitat de 1401-1402, folis 47v-48r. 24 de maig de 1402.

exemple, a València quan es tractava i planificava l'entrada de Sibil·la de Fortià.³⁹⁸ El més determinant, però, és que el primer any de la seva menció es demani encara amb anterioritat (crida del dia 12 de maig) que es retornessin aquells elements que formaven part dels jocs, com si la gent que hi prenia part hagués retingut elements dels entremesos a casa seva:

*“Are hoyats què-us fan a-saber los honrats batles de la vila d'Agualada a instància e requesta dels honrats consellers de la dita vila, a tuyt generalment, que sapien ne tinguen negunes coses que sien dels jochs que-s fan a la festa del Preciós Cors de Ihesu Christ, que dins spay de tres dies primer vinents ho denuncien e-n liuren an Pericó Rossell cuyrater en an Ffrancés Artigó specier, sots pena de L ss. de la qual pena sapien que amor no-n trobaran.”*³⁹⁹

Ja hem vist com a Barcelona el 1396 calgué limitar el préstec incontrolat d'arreus i elements del Corpus.⁴⁰⁰ Ara a Igualada passaven per processos de regularització similars. Un altre exemple és el fet de demanar que ningú aliè als entremesos es barregi amb els figurants o participants en les diferents representacions dels mateixos, que també hem trobat a Barcelona el 1458 on, a més, es demana que la gent no es vesteixi de manera semblant a la dels figurants.⁴⁰¹ També a Barcelona calgué limitar el fer-se denotar davant de la concurrència anant a cavall durant la processó, com consta en un ban de 1404,⁴⁰² una mostra més de l'aparador social –i, per tant, trampolí promocional- que suposava la processó del Corpus.

Tots aquests detalls pressuposen uns antecedents clars i una necessitat de resoldre certs conflictes que en pocs anys ja podien haver aparegut a qualsevol indret en la gestió dels entremesos. També hem esmentat el contracte de 21 d'abril de 1399 on uns músics es comprometien a sonar per les festes de Corpus, Sant Bartomeu i fires segons un esquema anual que no sembla formulat a partir del no-res i sense experiència prèvia de cap tipus.⁴⁰³ La data de 1398 per a la incorporació dels primers *jochs*, castells o entremesos al Corpus d'Igualada és doncs, no solament plausible, sinó realista i més que probable. Les representacions hagiogràfiques senzilles (un figurant a peu, un sant amb el seu diable encadenat, etc.) podrien ser força anteriors, com anteriors eren a Cervera, on ja consten els qui simulaven ésser jueus el 1337.

Hem parlat a tall d'exemple dels casos que varen prendre Barcelona per model, ja fos explicitant-ho clarament en els seus propis documents o no, i ho hem exemplificat a través de les àligues de Cervera o Lleida. Igualada va fer igual: mirar a Barcelona. I ho féu tant aviat o més que Cervera. No cal ser massa aventurat per conjecturar que els espectacles barcelonins de la rebuda de Martí I l'Humà el 1397 i els Corpus

³⁹⁸ Vegeu annex documental. Arxiu Històric Municipal de València. Manual de Consells, Signatura A-17, folis 264. CARRERES ZACARÉS 1925 volum II, pàgina 49. SANCHIS 2020a, pàgina 196.

³⁹⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 987 Llibre de la Universitat de 1401-1402, foli 46r. 12 de maig de 1402.

⁴⁰⁰ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern 02.01/1B.I. Llibre del Consell, volum 27 (anys 1395-1398), foli 27v.

⁴⁰¹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern 02.03/1B.IV-02. Registre d'Ordinacions. Volum 08 (1456-1462), folis 42v-43r.

⁴⁰² Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern 02.03/1B.IV-02. Registre d'Ordinacions. Volum 03 (1401-1405), foli 101r.

⁴⁰³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 985 Llibre de la Universitat de 1399, fol 72v-73.

immediatament anteriors i posteriors van causar furor i hom devia creure que per fer una festa lluida calia copiar la manera de fer de la Ciutat Comtal, i més encara en un moment polític que Igualada acabava de rebre (o, més ben dit, comprar a un preu altíssim) l'importantíssim privilegi de *Carrer de Barcelona* (1381), el qual havia de comportar no solament la fi dels constants intents reials de vendre's la jurisdicció sobre la vila, sinó també un sentiment d'agermanament o d'emulació envers la població tutelar, ja que el carreratge comportava diverses prerrogatives i protocols que estaven jurídicament defensats pel poderós aparell municipal de la capital.

En tot cas, el 1402 hi havia un personatge que s'ocupà dels entremesos: aquell any el consell de la vila tractava amb "*Anthonio Ferrario, hostalerio dicte ville, super illud opus quod dictus Anthonius fecit en los jochs que facti fuerunt in die seu festo Corporis Christi*" supervisat pels comissionats Pere Rossell i Francesc Artigó, que s'hi hagueren d'entendre per pagar-li les tasques.⁴⁰⁴ I el següent llibre d'actes de la Universitat, de l'any 1404, registra un pagament al mateix personatge, per part del bosser i síndic Antoni Ferrer (amb el mateix nom que l'hostaler!), de 51 sous barcelonesos, "*...qui michi assignati fuerunt et debebatur ratione laborum per me factorum in quadam vibria que per me fuit facta in festivitate Corporis Christi proxime lapso. Diem 'vibria' perquè és tal i com surt als documents d'Igualada, però la denominació més correcta és 'vibra'.*"⁴⁰⁵ El 7 de març de 1411 Pere Martí va cobrar allò que feia anys que se li devia per haver deixat un cavall per anar a Barcelona a veure com era feta la vibra d'aquella capital (i encara altres entremesos), o sia que Antoni Ferrer podia haver vist les tres figures al·legòriques (àliga, vibra i lleona parda) en el seu "viatge iniciàtic" barceloní, viatge datable entre el 1397 (entrada de Martí l'Humà), 1398 (Corpus immediatament següents a l'aparició estelar de la vibra barcelonina) o 1401 (es parla del que calgué pels jocs de Corpus que ja eren fets i que serviren l'any 1402) i el 1404 (se li va pagar la vibra):

*"Ego Petrus Martí, textor ville Aqualate, confiteor et recognosco vobis Petrus Magistri, scindico et bursario anni presentis universitatis dicte ville, quod tradidistis et solvistis michi undecem solidos barchinonenses, qui michi debebantur per universitatem dicte ville Aqualate, ratione [...] cuiusdam rossini quem Anthonius Ferrarii, apothecarius dicte ville equitavit eundo et [...] ad civitatem Barchinone, pro videndo qualiter fuit facta la vibria in dicta civitate, et alius jochs que fuerint in festo Corpore Christi tempore quo Anthonius Ferrarii notario fuit scindicus et bursarius dicte ville, eo ut dictus Anthonius Ferrarii faceretur similem vibriam in dicta vila."*⁴⁰⁶

---

⁴⁰⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 987. Llibre de la Universitat de 1402, foli 64v. Vegeu VILARRUBIAS 2005, pàg. 9-10. "Antoni Ferrer, hostaler de dita vila, sobre aquella obra que el dit Antoni féu en els jocs que foren fets en el dia o festa de Corpus Christi".

⁴⁰⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de la Universitat de 1404, foli 49r. "...que a mi foren consignats i se'm devien per raó dels treballs per mi fets en aquella vibria que per mi fou feta a la festa de Corpus Christi prop passada". Vegeu VILARRUBIAS 2005, pàg. 9-10.

⁴⁰⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 991. Llibre de la Universitat de 1411, foli 22. "Jo, Pere Martí, teixidor de la vila d'Igualada, confesso i reconec a vós, Pere Mestre, síndic i bosser l'any present de la Universitat de dita vila, que m'heu donat i pagat onze sous barcelonesos, els quals m'eren deguts per la Universitat de la dita vila d'Igualada [...] per raó del rossí que Antoni ferrer, apotecari de dita vila, va cavalcar [...] vers la ciutat de Barcelona, per veure com era feta la *vibria* en la dita ciutat, i altres jocs que foren a la festa del Cos de Crist el temps que Antoni Ferrer, notari [es refereix a un segon Antoni Ferrer], fou síndic i bosser de dita vila, tal com Antoni Ferrer féu una *vibria* similar a dita vila". (traducció de l'autor).

Observeu que es va anar a Barcelona per veure com eren fets la vibra i altres jocs que foren a la festa del Corpus. La intenció d'imitar-ne el contingut o d'obtenir idees per a crear un contingut similar a Igualada, ni que fos a petita escala, és clara i notòria: ens ho diuen els documents. Segurament la vibra era per acompanyar un suposat entremès de l'infern. No coneixem notícia igualadina dels diables i l'infern fins l'any 1451,⁴⁰⁷ però és obvi que existia abans. Al marge que el drac pagat el 1404 no devia anar pas sol, tenim documentat un entremès del paradís el 1405, que bé devia necessitar el corresponent element contraposat, o sigui l'infern. Fou el mateix Antoni Ferrer (que consta com a apotecari enlloc d'hostaler, tot i que pensem que es tractava de la mateixa persona)⁴⁰⁸ el qui en aquest cas va cobrar del bosser pels treballs fets el 1405 en diversos jocs, especialment l'anomenat castell de paradís, el qual va pintar.⁴⁰⁹ Per tant, podria conjecturar-se que entre abans de 1402 i el 1405 els entremesos de Corpus a Igualada foren potser construïts o remodelats totalment o parcialment per aquest personatge o sota la seva direcció. No oblidem però, que acabem de veure com el 1411 es pagaven les despeses d'un cavall que s'havia utilitzat el 1404 per anar a Barcelona. Per tant, els pagaments de 1402 podrien referir-se perfectament a despeses compromeses o consignades el 1398.

Parlem tothora d'entremesos, però la terminologia medieval igualadina és la de *Jochs de Jhesu Christ* o la de *Castell*. Quan s'anomenen genèricament s'empra el primer mot; quan la documentació tracta un entremès concret sol fer-ho mitjançant el segon. Però això només s'entreveu a principis de segle XV. Quan el dia de la vigília de Corpus del 1409 es demana que la gent tingui els carrers endreçats, volem pensar que era per permetre el pas dels castells, que volem imaginar com a carros o plataformes amb rodes, a la manera de les famoses *roques* del Corpus de València. Ens ajuda a recolzar la hipòtesi el fet que el què cobrava Antoni Ferrer el 1406 era una quantitat força discreta i que l'import de la sanció per incompliment de l'ordinació fos bastant elevada, cosa que vol dir que la magnitud dels danys que se'n podien derivar també era gran. Diu la crida de 1409:

"[...] que per honor e reverència del Preciós Cors de Jhesu Christ e de la sancta professó que-s farà demà; que per vuy tot dia aien desades totes bigues, fusta, pedres e tots munts de terra que stiguen en lurs entuyans e aquells entuyans agraven e regen en guisa que la sollempnitat dels jochs qui-s faran a la sancta professó pusquen passar sens negun embarch [...] que per vuy tot dia nedegen aytant com té lur façana lo dit camí de pedres e de altra broça que-y sia, en guisa que los jochs qui partiran del monestir de Sent Agostí pusquen passar sens negun embarch, sots la dita pena de L ss. [...]"⁴¹⁰

No creiem que s'hagués amenaçat amb sancions d'aquest import si la processó fos ornada solament amb figurants a peu, sinó que la insistència de treure pedres o bigues del mig del pas, encara que no conclusiva, ens porta a pensar en les rodes que solen permetre la deambulació dels *castells*. Aquests *castells* són tipologia escènica medieval definida amb força claredat pels estudiosos com una plataforma sobre rodes (o

⁴⁰⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1009. Llibre de la Universitat de 1450-1451, fol 90r.

⁴⁰⁸ Joan Segura, en parlar de la Vibra, ja diu "que tots dos oficis feia". SEGURA 1908, pàgina 159.

⁴⁰⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 989. Llibre de la Universitat de 1405, fol 73v. Rebut del 4 febrer de 1406.

⁴¹⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 990. Llibre de la Universitat de 1409, foli 51v.

arrossegada), una espècie de carro. En canvi, el *bastiment* –seguint l'estudi de Ramon Miró a partir de la documentació de Cervera, València o Tortosa- seria tot allò que es disposa o munta al damunt del carro i damunt d'una plataforma o *cadafal*, encara que en aquestes dues darreres poblacions el terme *bastiment* pugui acabar significat tot el conjunt. Pel nombre de graons que permetien arribar als bastiments dels entremesos cerverins es dedueix que aquestes plataformes quedaven a un metre o poc més de terra i que el terme *bastiment* podia també incloure o significar tot allò que fossin tramoies, grues i altres ginys o elements tals com portes o decorats.⁴¹¹

A Igualada la paraula *bastiment* no apareix en aquesta època, almenys que nosaltres sapiguem. Encara el 1426⁴¹² i el 1438⁴¹³ es parla dels entremesos associats a la festa del preciós Cos de Jesucrist com a *jochs*. Però quan el segle avança, la documentació comença a esmentar els primers jocs a la manera més generalitzada: apareix el mot *entremès*, cosa veurem un xic després.

No fou la vibra o l'infern la única matèria festiva que es va imitar de Barcelona. De la capital se'n degué replicar també la gestió mateixa de la festa i dels seus elements, un fet inevitable si la celebració agafava cada vegada més el caràcter d'una gran solemnitat anual i tot el seu aparell i pompa prenien una major envergadura i, per tant, una major necessitat d'inversió econòmica, en construcció d'entremesos i en confecció de vestuari o elements d'atrezzo. Per tant, també augmentaren, ben segur, els costos de manteniment de tot plegat.

7.4 Els entremesos igualadins, la seva custòdia i el seu manteniment i gestió

El 1450 Barcelona ja devia fer anys que tenia una casa on solia guardar els entremesos,⁴¹⁴ el 1462 es comprava una casa per guardar-los més degudament.⁴¹⁵ També València va pretendre habilitar un espai per a les *Roques* de la ciutat i els convents a les anomenades Torres de Serrans. L'obra però, portava anys sense dur-se a terme i va acordar-se de fer el 1435. Finalment, per manca d'espai, es van adquirir unes adoberies per dedicar l'espai de manera exclusiva a tal finalitat. I des de 1447 restà operativa la *Casa de les Roques*.⁴¹⁶ La ciutat de Tarragona va fer un gran portal a l'església "*la qual és deputada en tenir e conservar los castells o entremesos fets, així per la ciutat com per ls confraries e oficis per embellir e honrar les solemnitats de Corpore Christi e santa Tecla*".⁴¹⁷ A Lleida, el Capítol de la Catedral tenia una casa per als

---

⁴¹¹ MIRÓ 1998, pàgines 134-136.

⁴¹² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 40r, encara que es refereix a la festa de 1425.

⁴¹³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 998. Llibre de la Universitat de 1438-1447, foli 27r-27v i 75r-75v.

⁴¹⁴ SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgina 184.

⁴¹⁵ Vegeu Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. 08. Ceremonial. Caixes de documentació solta sobre el Corpus, 1C XXII-3 / 1.4

⁴¹⁶ CARBONERES 1873, pàgina 46.

⁴¹⁷ SALVAT 1971, pàgina 75.

entremesos; el 1456 va habilitar també uns espais de la *Casa del Deguania* (o sigui, del Degà del Capítol) per a la mateixa finalitat⁴¹⁸ i el 1460 la Paeria també buscava una casa per a guardar els seus.⁴¹⁹ S'ha dit que aquest segon espai segurament servia per a elements d'atrezzo;⁴²⁰ segurament emparant-se en el fet que la despesa feta pel Capítol el mateix 1456 deixa ben clar que per a fer una clau i reparar el pany "*de la casa hon stan los castells de Corpore Christi.*"⁴²¹

Igualada no era menys que les altres poblacions, ja que el 1475 desmuntava un molí de tracció animal per aprofitar-ne la fusta per al castell de l'infern. Pretenia destinar l'espai obtingut del desmantellament d'aquesta infraestructura per a guardar l'esmentat castell i els altres que es poguessin fer, com a temptativa de disposar d'un espai de funcions similars al de la ciutat comtal. Veurem aquest document amb cura un xic més endavant.

Hi ha antecedents en el fet d'intentar tenir cura de tots els entremesos del Corpus d'Igualada; el mateix document ho indica al·ludint al costum. De fet, veurem que els entremesos eren els elements materials i la seva plasmació en l'espai-temps de la festa s'anomenaven *jocs* i, ocasionalment, *representacions*. Un cop ja hem parlat d'Antoni Ferrer i el seus treballs de 1402 en els *jochs* de Corpus (enllestits sota la supervisió de Pere Rossell i Francesc Artigó, que deuen ser els primers comissionats per la festa dels quals sabem el nom)⁴²² podem fer avinent que pel maig de 1421 el Consell Particular de la vila nomenava dos administradors per tenir cura de la festa de Corpus, visurar tots els elements habituals necessaris per a la celebració d'aquella solemnitat i tenir-los a punt. Eren Bernat de Font de Llop i Joan Oller:

*"[...] elegit et destinavit in administratores sollemnitis fiende in proximo venturo festo Corporis Christi Bernardum de Font de Lop, textorem, et Johannem Ollarii dicte ville Aqualate, dando et concedendo eisdem plenum posse videndi et recognoscendi paramenta teneri assueta in sollemnitate Corporis Christi et eadem adoptandi et reparandi et omnia et singula alia faciendi que circa dictam sollemnitatem eis videbitur fare fienda."*⁴²³

El febrer de 1432 es destinaven 8 florins a la conservació i renovació dels entremesos, extrets de diversos fons o aprovisionaments municipals, els quals n'aportaven 2 cadascun. Aquests fons eren els de la pròpia Universitat, la causa pia anomenada Almoïna de Pere Sabata, els recursos de l'Hospital de sant Bartomeu, i la Confraria del Cos de Crist, organització piadosa existent des de principis de segle XIV. També veiem com es nomena un dels quatre consellers com a comissionat o administrador dels elements materials de la festa o solemnitat, elements als quals es destinava despesa des del nadal anterior. Després, un cop enllestits i emprats, caldria guardar-los a l'edifici de l'hospital –primera *casa dels entremesos* igualadina documentada- per tal que no es malmetessin:

⁴¹⁸ RUBIO 1973, pàgina 75.

⁴¹⁹ RUBIO 1973, pàgina 65.

⁴²⁰ MIRÓ 1998, pàgina 91, nota 40.

⁴²¹ RUBIO 1973, pàgina 75.

⁴²² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 987. Llibre de la Universitat de 1401-1402, foli 63v.

⁴²³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 998. Llibre de la Universitat de 1438-1447, foli 27r-27v i 75r-75v.

“Item volgueren e ordonaren que per subvenció de les despeses qui-s fan per raó de les representacions o jochs que-s continuen de la festa de nadal ençà e-s deuen continuar, Déu migañant, fins a la festa de Corpore Christi inclusivament, sien donats viij florins, ço és dos florins per la Universitat, dos florins per la Almoyna, dos florins per l-espital e dos florins per la Confraria del Cor de Ihesu Christ, los quals viij florins reba l-onrat en Johan Rovires, conseller l-any present e aquells distribuescha en aquells arreus e entremeses que-s faran per ra[ó] de les dites representacions e fassen son compte e do raó d-aquell, emperò los dits arreus après haien servit, sien mesos en la casa del spital, e aquí sien reservats per tant que puxen servir en altres vegades.”⁴²⁴

Finalment, la quantitat d'aquell any 1432 fou menor, solament un florí per cada part. El conseller escollit degué evadir aquesta responsabilitat, perquè el 5 de juliol es nomenà una altra persona, Bertran Tolosa, per dedicar-se a l'específica tasca de gestionar els entremesos. Ell mateixa s'havia ofert al Consell per a ocupar-se'n a canvi d'aquest import anual i fer-ne de nous en un futur. Cal destacar que és ara quan apareix per primer cop a Igualada el mot *entremesos*, enlloc de *jochs*, terme emprat des de 1402:

“Item volgueren e ordonaren que per raó de la sollemnitat de Corpore Christi prop vinent, e per fer los arreus e entremesos novellament faedors, sien donats quatre florins, ço és saber ·j· florí per la Universitat, altre florí per l-espital, altre florí per la Almoyna e altre florí per la Confraria del Cor de Ihesu Christ e de Sent Steva.

Encare ordonaren més que com en Bertran Tolosa mestre de cases o per part sua se sie offert en consell que ell, dit Bertran, tendrà en condret sengles anys tots los arreus e entremeses que-s seran fets per raó de la dit sollemnitat de Corpore Christi prop vinent, per quatre florins que li fossen dats sengles anys e que si arreus si feyen novells are o en sdevenidor ell los farà, que no-n vol més de mans, e que les altres coses necessàries als dits arreus li sien ministrades. Per ço la dita Universitat e Consell d-aquella volgué e ordonà que los dits quatre florins sien donats sengles anys al dit Bertran Tolosa, e que aquell Bertran haia e sie tengut tenir en condret los dits arreus e entremeses fets e feadós [sic]. Axí matex fassa los arreus e entremeses novells feadors are o en sdevenidor, sens algun salari de mans, administrant li les altres coses d-aquí necessàries per raó dels dits quatre florins. E si no-u feya que non haia malla. Los quals ·iiij· florins sengles anys volgueren e ordonaren ésser pagats per semblants pagues, o per aquells segons damunt se conté, en la ordinació dels altres ·iiij· florins novellament donadós. Emperò los arreus si alguns are per la festa o sollemnitat prop vinent ne farà, no sie tengut fer franchs de mans, ans ne sie satisfet axí com ab ell se-n poran convenir.”⁴²⁵

En aquest cas, ja tenim un mestre de cases, que devia saber com fer i mantenir les carcasses i tramoies que es necessitaven per als espectacles de carrer, així com sabia com contactar amb sastres, fusters, adroguers, pintors, especiers...per tal que l'assistissin i ajudessin, així com supervisar qualsevol treball que hi fessin.

El manteniment d'aquest conjunt de fòtils era una tasca que potser no sortia massa rentable, perquè Bertran Tolosa no va durar massa en el càrrec: l'any 1436 en tingué cura Pere Rosseta i el 1437 Antoni Massana, els quals van cobrar per endarrerit el que se'ls devia. Si els 4 florins del 1432 equivalien a 44 sous, aquí veiem que Rosseta cobra

⁴²⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1329. *Liber habitantium*, foli, 23v.

⁴²⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1329. *Liber habitantium*, foli, 26r.

3 lliures i 16 sous (76 sous) i Massana 2 lliures, 9 sous i 9 diners (49 sous i 9 diners). En ambdós casos es precisa que es tracta solament del que restava per pagar; per tant, és obvi que la dotació econòmica de 1432 havia augmentat i s'apropava als 8 florins (88 sous) projectats inicialment.⁴²⁶

El 1438 es nomenaren tres igualadins –Pere Spital, Francesc Sala i Joan Artigó- per a l'administració dels entremesos o jocs del Corpus. La dotació augmentà encara més, a 12 florins, però amb les mateixes fonts de finançament:

“Primo ordonà e volch lo Consell general de la vila de Agualada e encara elegí en administradors dels Jochs de la festa del Preciós Cors de Jhesu Christ pus prop esdevenidora los honrats en P[ere] Spital, Ffrancesch Sala spacer e en Johan Artigó de la dita vila, assignant los XII fflorins los quals pusquen convertir e despendre en los dits jochs e altres coses en aquells necessaris, dels quals XII fflorins ordonaren que pagàs la vila III fflorins, lo spital III fflorins, la almoyna III florins, e la confraria de Jhesu Christ III fflorins segons és acostumat.”⁴²⁷

El 1439, en sessió de consell de 21 de juny, es va intentar que el d'administrador dels entremesos de Corpus fos un càrrec més o menys estable, amb una retribució anual de dos florins, a més de l'habitual distribució de les despeses a quatre parts iguals:

“Item encara los dits honrats jurats celebrant Consell segons dit és, volgueren e ordonaren que aquells VIII florins los quals los dits honrats Consellers ab consell de alguns prohòmens han ordonat fossen distribuïts en la sollemnitat que s'és feta en la festa de Corpore Christi prop passada, la qual ordinació loaren e aprovaren, sien pagats en la forma següent, ço és saber per la Universitat e bosser de aquella dos florins, per la Almoyna e administradors de aquella dos florins, per lo Spital de sent Berthomeu o sos administradors altres dos florins, e per la Confreria del Cors preciós de Jhesu Christ o priors d'aquella altres dos florins. [...]

Item encara volgueren e ordonaren que en Pere Spita, assaunador de la dita vila, lo qual l-any passat ha conservats e tenguts en condret los entremesos de la festa de Corpore Christi, haia per sos treballs del dit any passat dos florins, volent encara e ordonant que d'ací avant lo dit Pere Spital sie administrador e conservador dels dits entremeses, los quals tinga en lo encondret que are són, e que per salari e treballs los quals lo dit Pere Spital farà en los dits entremesos haia cascun any dos florins, elegint ab la present e constituint lo dit Pere Spital en administrador e conservador dels dits entremeses en la forma dessús dita e al salari dessús dit, e que aquells entremeses tinga ab inventari, entès emperò que los treballs e jornals que farà e metrà en adobar e fer adobar cascun any los dits entremeses sien compreses en lo salari dels dits dos florins; les altres despeses que hi farà sien pagades de ço que lo Consell ordonarà esser distribuït per la sollemnitat de la dita festa de Corpore Christi.”⁴²⁸

⁴²⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 998. Llibre de la Universitat de 1438-1447, foli 27r-27v.

⁴²⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 998. Llibre de la Universitat de 1438-1447, foli 75r-75v.

⁴²⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 999. Llibre de la Universitat de 1439, folis 74v-75r. Vegeu annex documental.

De fet, pocs dies abans s'havia pagat a Pere Spital el seu sou o anyada de 1438 i se'l menciona com a "*administrator sollenitas festivitatis Corpore Christi proxime instantis*".⁴²⁹

Val la pena observar el fet que se li feia portar inventari dels entremesos i els seus arreus i accessoris. El 1440 es feren examinar de nou i curiosament tots els elements d'atrezzo. Ara, com acabem de veure, l'administrador i procurador era Pere Spital tot sol. Aquest cop se li assignen dos florins per salari, i capacitat d'obrar lliurement a son criteri amb els vuit florins que li adjudicaren per a fer la seva feina. El fet que fos tractat l'assumpte de bell nou ens fa pensar que el càrrec no acabava d'arrelar massa com un ofici estable dins els càrrecs habituals de la gestió municipal, possiblement perquè portava feina i la remuneració no era gaire quantiosa:

*"[...] volgueren e ordonaren que los entremesos e arreus los quals acostumen servir en la professó que-s fa en la festa de Corpore Christi sien regoneguts, e si refecció hi haurà mester, que hi sien meses o distribuïts vuyt florins si tants ni haurà mester, e no pus al present, los quals volgueren e ordonaren fossen pagats en aquesta manera, ço és, dos florins per la dita Universitat o bosser d-aquella, dos florins per la almoyna o administradós d-aquella, e dos florins per los priors de la confreria del Cors Preciós de Ihesu Christ e de sent Stheva, e dos per los procuradós del Spital. Item, encare volgueren e ordonaren ab auctoritat e decret dels dits honorables batles, que en Pere Spital, de la dita vila, sie administrador e procurador dels dits entremesos e arreus, donant-li la potestat de reconèixer e adobar o refer los dits entremesos e arreus, e en lo adop de aquells puxa metre al present los dits vuyt florins pagadós en la forma damunt en l-altre ordinació expressada, donant-li encara potestat de donar e rebre los dits vuyt florins e fermar àpoques e fer hi totes altres coses que hi sien necessàries e oportunes, constituïnt a aquell Spital per raó de sos treballs e cura que haurà en la administració dessús dita per cascun any que la dita administració tindrà dos florins d-or d-Aragó de bon pes."*⁴³⁰

Força anys més tard, el 1489, un tal Antoni Simon va cobrar 20 sous "*per administrar los entremesos*",⁴³¹ encara que amb aquest antecedent, això no implica un càrrec estable sinó més aviat una gestió dels mateixos durant aquella anualitat. El que sí sembla segur és que la quantitat invertida amb aquest fi havia baixat; així es constata almenys en el sou del gestor (2 florins eren 22 sous).

Un cop vist aquest model de cofinançament dels entremesos entre el Municipi, la Confraria del Cos de Crist, l'Almoïna d'en Sabata i l'Hospital (podria dir-se que, en realitat era una despesa municipal en les seves tres quartes parts), cal dir que hem trobat que si l'operació resultava deficitària, el propi municipi acordava afrontar aquest dèficit amb les mateixes proporcions. De fet, pel Corpus de 1458 es sobrepassà en 11 sous la despesa de 10 florins inicialment acordada —és a dir, un florí més— i la solució fou assumir assumir-ho a quatre parts iguals:

---

⁴²⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 999. Llibre de la Universitat de 1439, foli 73v. Pagament a Pere Spital, administrador de la festa de Corpus, el 3 de juny.

⁴³⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1000. Llibre de la Universitat de 1440-1442, foli 56r. Vegeu annex documental.

⁴³¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1033. Llibre de la Universitat de 1488-1489, foli 81v. Vegeu annex documental.

“[...] los dits honrats jurats [...] volgueren e ordonaren que aquells XI ss. barchinonenses qui-s són despeses ultra los X florins d-aragon ordonats per los dits honrats jurats de consell ésser distribuïts en los entremesos e actes fets per rahó de la sollemnitat de Corpore Christi proppassat. E los quals X florins, segons ordinació de consell dels dits honrats jurats, se han a pagar per eguals parts entre lo bosser de dita Universitat e los priors de la Confraria del Preciós Cors de Jhesuchrist e de sent Steva e los procuradós de la Almoyna d-en Sabata e d-en Ramon Aliçó, e los procuradós del Spital. Axí matex, los dits XI ss sien pagats per eguals parts entre los dits bosser, priors de la dita confraria, procuradós de la dita almoyna e del dit Spital.”⁴³²

El mot *entremesos* ja havia reaparegut el 1450, quan un acord del consell del 5 de maig d'aquest any determina fer processons a Sant Sebastià, Sant Bartomeu (el qual ja consta com a patró de la vila) i la parròquia. Seguidament es nomenen procuradors i gestors dels entremesos festius. Pere Spital és reincident en el càrrec:

“Item més fou ordonat per los honorables jurats de consell general e particular que per ço que en la festivitats del Cors preciós de Jhesu Christ e los entremesos sien mills regits e adminitrats, e ab maior reverència e ordre tractats, elegiren en procuradors e administradors de la dita festivitat e entremesos, los honrats en Pere Robió, Pere Spital e Bernat Viveres de la dita vila, donant-los poder de demanar, haver e rebre les consignacions de diners dessus fetes, e fermar-ne àpoques. E tot altro poder dar acostumat; les altres ordinations en lur forsa romanents.”⁴³³

El concepte *entremesos* també es feia present el 1451, quan es demanà un arnés “blanc” a Joan d'Aranda, per tal de vestir militarment a l'Arcàngel sant Miquel, arnés que ja havia servit altres vegades. Es detallen moltes coses importants, com que els entremesos igualadins eren en nombre de cinc:

“Per honor de la festa de Corpore Christi en aquesta vila se fan alguns entremesos, entre los quals cinch fa l-entremès de Sent Miquel ab los diables, per lo qual havem mester un arrés blanch. És nos estat dit que en poder de mossèn Manuel de Regadell seria l-arnés de mossèn Guimerà, lo qual ja-ns ha servit d-altres vegades, mentre era açí en casa de-n Ffalip Ferrer.”⁴³⁴

Sabem també que n'hi havia d'hagiogràfics, perquè això ho diu el document següent, datat a l'abril de 1453, on es nomena un nou administrador i gestor dels entremesos, amb una dotació que retorna a la xifra inicial de vuit florins i l'aclariment que calia també netejar-los. Però el nom de l'escollit –Pere Spital- no era pas nou en aquest àmbit:

“[...] los dits honorables jurats de consell, volgueren e ordona[ren] que per conservació de la dita festivitat, en la qual quescun any se acostumen fer grans entremesos e representacions, axí del corps preciós de Jhesu Christ com de altres sants e santes, sien donats e distribuïts vuyt florins, pagadors e distribuydors, ço és, dos florins per lo honorable bosser de la dita vila, dos per los almoyners de la almoyna de la dita vila, dos

⁴³² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1015. Llibre de la Universitat de 1458, foli 18v. Vegeu annex documental.

⁴³³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1008. Llibre de la Universitat de 1449-1450, folis 20r-21r.

⁴³⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1009. Llibre de la Universitat de 1450-1451, foli 90r.

per los spitalers e dos per los priors de la confraria del Cors preciós de Ihesu Christ e de sent Steva, per refeccionar los entremesos ja fets, e per fer-ne de nous, si mester serà, tant quant basteran, salvats emperò dos florins assignats [a] en Pere Spital, assahonador, per reservar traure e plegar e spolsar los dits entremesos.”⁴³⁵

Cal dir que els vuit florins no eren del gust del propi municipi, i el 22 de maig es va ampliar la quantitat a 10 florins:

“[...] volgueren e ordonaren los dits hnorats jurats de consell particular e general, que a la despesa que se ha de fer per la sollenitat de Corpore Christi, per la qual era stat ordonat fossen mesos ·VIII· florins sien ajustats dos florins, axí que sien ·X· florins, pagadors per aquells que és acostumat, ço és per la Universitat o bossar d'aquella dos florins e mig, e per la almoyna dos florins e mig, per lo spital dos florins e mig, e per la confraria dos florins e mig, axí e segons que és acostumat.”⁴³⁶

Carboneres documenta que València es van procurar una casa per a guardar les roques i entremesos de Corpus l'any 1447.⁴³⁷ Com ja s'ha dit, Barcelona tenia un espai per a guardar els entremesos el 1450 i que va comprar una casa expressament per a tal fi el 1462. Mentre no tinguem més notícies hem de dir que, almenys documentalment, Igualada és també pionera en aquest aspecte, donada la menció de 1432, quan els entremesos foren desats *en la casa del spital, e aquí sien reservats per tant que puxen servir en altres vegades.*⁴³⁸

El maig de 1454 es va traspasar a Nicolau Giner el càrrec que fins ara tenia Pere Spital. L'acord municipal ja traspua que es considerava una tasca d'una certa envergadura o, almenys especificitat. Cobra poc, potser perquè la tasca degué tenir quelcom de voluntària o d'honorífica; se l'anomena síndic o procurador, podria pagar i facturar en nom del municipi, però prèviament hauria de fer inventari de tot. També s'hi esmenta clarament una casa dels entremesos, la qual podia ser una cambra apta o un espai, i no necessàriament una casa o edifici sencer. El document és força ric a nivell terminològic, i permet pensar en figurants que feien de sants (diademes), d'àngels (ales), diables (maces) i que tots plegats deurien portar màscares de cap sencer (caps) i vestuari adient (vestits). Tot aquest atrezzo, que aquí rep el qualificatiu genèric d'entremesos, es guardaria al mateix lloc on hi haguessin els mateixos castells o plataformes rodades:

“[...] lo dit honorable Consell, e constituí e ordonà en síndich e procurador dels entremesos de Corpore Christi, ço és, a regir, administrar, distribuir e replegar tots los entremesos, fets e fahedors e aquells fer fer adobar e refer e pagar los treballants e comprar lo que cascun any serà necessari, e rebre qualsevol consignaciones e quantitats de peccunie diputades e diputadores, e altres omoluments fets e fahedors a la dita festivitad de Corpore Christi e de les rebudes, àpochas et cautelas fer e fermar, ab plena potestat. Emperò que sia tengut fer inventari de tots los entremesos qui rebrà del senyer n-Espital, volent lo dit consell que la clau de la casa hon se reserven los entremesos sia

---

⁴³⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1011 Llibre de la Universitat de 1452-1453, foli 15v-16r.

⁴³⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1011. Llibre de la Universitat de 1452-1453, fol 20r-20v.

⁴³⁷ CARBONERES 1873, pàgina 46.

⁴³⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1329. *Liber habitantium*, foli, 23v.

dona[da] e liurada al dit Nicholau Giner. Emperò que lo dit Nicholau Giner aia e sia tengut cascun any, après passada la festa de Corpore Christi, demanar e replegar tots los entremesos de la dita vila, axí com ales, vestiments, caps, maçes e diademes e altres entremesos e tornar en la casa hon acostumen star en semps ab los castells, e aia e sia tengut jurar que bé e leyalment si aurà, per tant que pus diligentment se aga en la dita procura e administració, volent mes lo dit consell que si lo dit Giner volrà de açò algun loguer, los honorables consellers se-n pusquen concordar ab lo dit Giner, pus lo salari no pas més de dos florins.”⁴³⁹

Una cosa molt similar va passar el 4 d’abril de 1456, quan va celebrar-se Consell general. L’import acordat fou de deu florins –dos i mig per cada una de les quatre parts- però es van nomenar dos administradors enlloc d’un i amb un sou potser més reduït, d’un florí per cap. El més important és que el document apel·la a una mena de sentit del deure d’honorar festivament el Corpus per part del Consell i, també en aquest cas, que es parli de *casa dels entremesos* i de la festa, entenent que el mot *casa* pot designar una estança, no necessàriament una casa sencera pròpiament dita:

“[...] considerants [que] per tot lo Principat de Cathalunya e encare per altres parts e loch hon Christians habiten, a honor, glòria e reverència del Cors Preciós de Jhesu Christ se perforçen en fer solempnes profeçons e grans entremesos e representacions [...] per ço los dits honorables consellers e jurats del dit Consell. volens seguir la vestígia dels bé obrants e fer aquella reverència [...] consignaren per fer la dita festivitad Deu florins corrents, ço és de la Universitat dos florins e mig. E del Hospital dos florins e mig. E de la Almoyna dos florins e mig. E de la Confraria del Cors preciós de Jhesu Christ altres dos florins e mig [...] los dits honorables consellers e jurats de Consell, conformaren la ordinació per ells feta l-any passat sobre la administració de la casa dels entremesos e de la dita festivitad. En la qual foren elegits e conduits en administradors e regidors de la dita festivitad e entremesos en Johan Artigó e Macià Oller, de la dita vila, donant-los càrrech de tenir, regir e administrar, reparar, reffeccionar e spolsar los dits entremesos, segons per los altres administradors fins açí és acostumat fer, e mils si mils fer se porà, consignant-los per lur salari e treballs dos florins, ço és a quiscú d-ells ·j· florí.”⁴⁴⁰

No podem saber si la casa dels entremesos era un espai del mateix edifici de l’hospital, infraestructura de fundació privada (darrer terç del segle XIII) però de gestió municipal a partir de la fundació i les rendes que inicialment el dotaren. En tot cas, quan el 1475 es convertia el molí de tracció animal en casa dels entremesos, se’n va desfer la ferramenta (desfabregar) i se n’aprofità la fusta per a refer el castell de l’infern es deixava clar que era l’edifici antic de l’hospital i que aquest molí no servia. Però un molí en desús ocupava un espai, per la qual cosa el desmantellaren totalment per tal que servís a tal fi amb una major comoditat:

“[...] que lo molí de sanch lo qual és construït en la casa hon antigament solia ésser lo hospital, per qual és infructuós e té embargada la dita casa, sia desfabregat e que la fusta e claus, ço és tanta com mester serà, sia convertida e mesa en la edifficació del castell del Infern, lo qual és deliberat fer a obs de la festa de Corpore Christi. E lo que-n sobrerà sia conservat fins altrement ne sia ordenat. E que lo dit Castell del Infern e altres

⁴³⁹ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Llibre de la Universitat de 1452-1453, foli 18v.

⁴⁴⁰ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Llibre de la Universitat de 1455-1456, foli 15r i 15v.

si d-aquí avant se feran, sien conservats en la dita casa, segons en pessat era a costum."⁴⁴¹

Queda doncs clar que la Casa dels Entremesos igualadina té un origen força anterior a 1475, i que aquest origen beu d'una disposició de 1432 que manava portar-ho tot a la casa de l'hospital. Allí degué fer-hi nosa i ben aviat es deuria portar al molí abandonat que ara es desmantellava per tenir-los en dependències municipals, tal i com es feia anys enrere.

Ramon Miró especula sobre si a les grans ciutats hi havia un espai o casa dels entremesos per a cada administració o entitat que tenia o gestionava entremesos que participaven a la processó de Corpus o bé si tots es guardaven al mateix lloc. Es planteja el cas d'Igualada i conclou que, en ser reduït el nombre de castells que hi sortien, es devien guardar tots en el mateix espai. En canvi, a Cervera tots els carros eren de les confraries i cadascuna guardava els seus arreus amb els seus propis mitjans.⁴⁴² Aquest autor conclou encertadament, a parer nostre: sabem que els castells igualadins eren cinc el 1451 i potser sis o set el 1489. Després veurem tot el que pertoca comentar sobre aquest punt.

A Vic a principis de segle XVI els entremesos eren també set i aleshores consten com a elements no municipals, sinó condicionats a les possibilitats ocasionals d'algunes confraries i oficis. Això vol dir que el Corpus a la Igualada del segle XV tenia un grau de solemnitat i de despesa festiva realment considerable, comparable al de la ciutat de Vic, que era sens dubte un centre cultural i demogràfic bastant superior. El cerimonial dels consellers de Vic de 1496 ens esmenta els d'aquella ciutat, en un text afegit el 1518:

"Lo orde dels castells per los entremesos de Corpocrist per lo any M D XVIII [...] e axí se acostumen de collocar:

Primo, va primer lo castell de infern. Item lo castell dels paraires. Item lo castell dels sastres. Item lo castell dels ferrers. Item lo castell dels blanquers. Item lo castell dels texidors, quant ne feran. Item lo castell de la confrarie dels màrtirs."⁴⁴³

A Lleida els entremesos eren sis a mitjan segle XV. Es feien tant amb recursos de la Paeria (que no eren molt grans, però sí molt més abundants que a Igualada, amb 7-10 lliures el 1436, 20-25 lliures el 1439 i 25-30 lliures el 1460, per tornar a devallar a 7 lliures el 1484 i 15 el 1486)⁴⁴⁴ com amb recursos del Capítol catedral (uns poques lliures anuals). Sabem que el Capítol en costejava dos o tres (el de la Gavarrera o esbarzer -que era Moisès dalt del Sinaí-, el de la Purificació de la Verge i un possible d'Àngels i Diables)⁴⁴⁵ i creiem que la Paeria en devia fer un nombre similar, ja que sembla que eren també tres.⁴⁴⁶

⁴⁴¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de la Universitat de 1474-75, foli 20v-21r.

⁴⁴² MIRÓ 1998, pàgines 91-92.

⁴⁴³ VILA 1989, foli XXXVIIIv.

⁴⁴⁴ RUBIO 1973, pàgines 66-67.

⁴⁴⁵ RUBIO 1973, pàgina 70. Ell creu que eren dos, però justament a la mateixa pàgina esmenta despeses per ales d'àngels i vestits de diables.

⁴⁴⁶ RUBIO 1973, pàgina 65 diu: "*Entremeses de la Paeria. Los entremeses consistían en tres castillos sobre los cuales se representaban escenas sacras, estos castillos se guardaban uno en el Hospital, otro en San Agustín y el tercero no tenía asiento fijo, corría de aquí para allá, siendo el blanco de los juegos y reyertas de la muchachada, que anualmente acostumbraba a dejarlo muy mal parado, con el consiguiente dispendio que para la ciudad, suponía el arreglo de cada año. De ahí que en en Consejo General celebrado en 1460, se proveyó buscar una casa dentro de la cual pudieran*

A Manresa el 1446 els entremesos eren onze i de titularitat gremial, a no ser que el municipi també en tingués de propis. Segons una acta del Consell:

“Item que tots los entremesos de les confraries vagen en la forma següent. Primerament lo entremès de Sent Julià, après aquell los tres Reys d-orient, après tot l-entremès de Sent Miquel. Item tot aquell de Sent March. Item tots aquells de Sent Aloy. Item tots aquells de Sant Anthoni. Item los Escosis. Item Adam e Eva. Item après los Innocents e les Vèrgens, après los Apòstols. Sots lo qual ban sien tenguts de anar en lo dit orda e manera.”⁴⁴⁷

Serà bo d’observar com aquestes representacions o entremesos vigatans i manresans van clarament associats a la vida gremial, fins al punt que en el cas de Vic ni s’esmenta què representaven sinó qui en tenia cura. Aquesta darrera característica –la titularitat– era la que determinava la condició o estatus i categoria social de l’entremès i, per tant, l’ordre de col·locació dins el rogle de la processó, un fet que aleshores devia ser prou important. Que aquest ordre aparegui copiat al manuscrit solemne del cerimonial dels consellers tant a Barcelona com a Vic, o a les actes municipals manresanes implica que, tant a Barcelona com a qualsevol altra vila (llegeixi’s Igualada), el pes organitzatiu de la processó de Corpus era del municipi, i no pas de l’església. Ja hem vist en el cas de Barcelona com, de fet, la processó surt de la Seu, però l’acte no comença aleshores, sinó amb la sortida solemne dels consellers cap a la Catedral. Aquest moment de reivindicació del pes de les institucions del poder burgès seria l’origen de *l’anada a ofici*, un acte que ha esdevingut paradigmàtic a la majoria de les festes majors catalanes. Almenys d’aquelles definides entre els segles XVIII i XIX com a successores del Corpus Christi, parlant des del punt de vista del cerimonial i dels entremesos.

Per contra, aquest pes gremial envers els entremesos que trobem a Vic -i que Ramon Miró també ha demostrat a Cervera⁴⁴⁸ no el trobem a Igualada en època medieval. Malgrat que hi havia oficis més o menys estructurats a Igualada des del segle XIV, no tenim notícies de gremis. Sí que tenim notícia d’una confraria –que no gremi– del Cos de Crist, instituïda als altars del Santíssim i de Sant Esteve,⁴⁴⁹ la qual ja rebia deixes el 1317. En aquesta mateixa data ja tenia un benifet associat (fundat pels seus confreres) sota l’advocació d’ aquest sant.⁴⁵⁰ Aquesta confraria, que a darreries del segle XIV també s’anomena *del Cos de Crist i sant Esteve* (potser per confusió de l’altar on residia),⁴⁵¹ no

---

guardarse dichos entremeses y contratar asimismo una persona idónea, propiamente un carpintero encargado de su cuidado y de efectuar las reparaciones que estimare pertinentes, asignándole una paga anual.” No indica la font arxivística, però suposem que cal buscar les actes municipals d’aquell any, poc abans o poc després de Corpus.

⁴⁴⁷ Acta o ordre del Consell General de Manresa, del dia 11 de juny de 1446. Arxiu Comarcal del Bages. Fons Ajuntament de Manresa. Manual del Consell 1442-1449, foli 147r-147v. Citat per SARRET 1901, pàgines 82-83.

⁴⁴⁸ MIRÓ 1998, pàgines 95 i ss: entremesos de la Confraria del Sant Esperit. Pàgines 131 i ss: de la Confraria de Sant Joan. Pàgines 139-142, de la Confraria de Sant Francesc i de la Confraria de la Verge Maria del Roser.

⁴⁴⁹ D’aquesta confraria, a part de les donacions (ja esmentades) rebudes des de principis de segle XIV, es conserva un llibre (Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada, Caixa 74, UD 441. Llibre de la Confraria de Sant Esteve) que comença el 1374 i arriba fins a 1464. Vegeu també l’annex documental en les visites pastorals de 1395 i 1446.

⁴⁵⁰ Arxiu Episcopal de Vic. Visites pastorals AEV, 1201/1, folis 48v i ss, on es menciona “[...] Altare Corporis Christi. In quo sunt tria beneficia; unum institutum per confratres confratrie Corporis Christi, valoris XVII librarum e XV ss. [...] Item altare Sancti Stephani, in quo est beneficium institutum per confratres Confratrie predicte Corporis Christi [...]”.

⁴⁵¹ Vegeu Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Caixa 74, UD 441. Llibre de la Confraria de Sant Esteve, i Annex documental, anys 1374-1400.

considerem pas que tingués atribucions vinculades a un determinat ofici, sinó que era devocional. Sigui com sigui, havia de ser molt poderosa des de principis del segle XIV, almenys si ens atenem a les deixes i donacions que rebia.⁴⁵² Com a mostra d'aquesta puixança, podem dir que el 1399 va fer-se fer una creu de plata pròpia, que servís als enterraments dels confreres, la qual fou treballada per l'argenter de Barcelona Simó Martorell.⁴⁵³

Segons Gabriel Castellà, fou aquesta de sant Esteve la confraria que després s'anomenà *dels fadrins*,⁴⁵⁴ i encara era poderosa durant el segle XV. Sabem que la devoció al Santíssim estava directament imbricada amb el propi govern municipal perquè des d'abans de 1393 aquest nomenava entre tots els càrrecs oficials dos captadors o baciners per l'obra de santa Maria, i també, entre d'altres causes, per l'anomenada *Lluminària* del Santíssim.⁴⁵⁵ Sabem també que aquesta confraria del preciós Cos de Jesucrist i sant Esteve deixava diners al municipi el 17 de gener de 1412 per temes defensius o de necessitat, com "*fer adobar balestes e bombardes*",⁴⁵⁶ i que el 1495 el ciri ofert per ells per tal que restés com a llum a la parròquia era enorme.⁴⁵⁷ Segons Gabriel Castellà, en algun moment (que nosaltres no hem sabut determinar) les confraries del Cos Preciós i la de sant Esteve es deurien separar fins que, finalment, el 1583 es va remodelar i unir en una de sola quan tingué lloc l'erecció de la Confraria de la Minerva.⁴⁵⁸ Nosaltresensem que van separar-se pel seu compte els Fadrins o joves, que són els qui feren fer l'enorme ciri ja esmentat l'any 1495 i que encara trobem existent a inicis del segle XIX com a Confraria de la Lluminària del Santíssim Sagrament *vulgo dels fadrins* i amb llibre de comptes propi.⁴⁵⁹ Segurament es consideraven hereus d'aquella

---

⁴⁵² Vegeu l'annex documental d'aquest treball, des de 1318 fins als testaments de mitjan i finals de segle XIV.

⁴⁵³ Arxiu Històric de protocols de Barcelona. Notari Bartomeu Exemeno. Manual de 1399. Signatura 43/7, folis 79 i 117-117v. Vegeu annex documental. VILARRUBIAS 2002. Sabem que servia per les sepultures pel llibre d'obra i sagristia de 1595, on se la qualifica de "*creu de la confraria maior*" i es diu que "*servex per les sepultures dels confreres*".

⁴⁵⁴ CASTELLÀ 1914, pàgina 12. Encara el 1809 es demanava "[...] *ser restablecida la antigua cofradía de S. Estevan protomártir, y Ylluminaria del SSmo. Sacramento que tiempo inmmorial está fundada en la Parroquial Iglesia de la presente Villa [...]*" i es proposaven des del municipi uns administradors "[...] *de dicha Cofradía de S. Estevan y Ylluminaria del SSmo. Sacramento Francisco Matosas, Ramon Rovira, Bonaventura Jover y José Antonio Fàbregas, y para Banderado a Miguel Riba, todos mancebos de la presente Villa*". És a dir, que eren encara gent jove, segurament solters. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1135. Llibre d'Actes 1808-1809, foli 72r a 73v.

⁴⁵⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 984. Llibre de la Universitat de 1394, foli 5r. I la imbricació en la institució del govern municipal encara era un fet el 1809 quan es proposa restituir aquesta confraria i s'expressa després de nomenar-ne els administradors que "*...continuará este Ayuntamiento en elegir en los demás años consecutivos a los demás Administradores en el día que acostumbra hacer las otras elecciones, esperando como espera de su religiosidad y zelo que cumplirán exactamente las obligaciones de aquella antigua cofradía*". Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1135. Llibre d'Actes 1808-1809, foli 72r a 73v. Vegeu annex documental per a tots dos casos.

⁴⁵⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 992. Llibre de la Universitat de 1412, foli 17v. CASTELLÀ 1914, pàgina 11.

⁴⁵⁷ SEGURA 1907, pàgines 481-482. SEGURA 1908, pàgines 179-180.

⁴⁵⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1135. Llibre d'Actes 1808-1809, foli 73r. Vegeu annex documental. CASTELLÀ 1914, pàgina 11. Vegeu també Arxiu de la Corona d'Aragó. Notarials d'Igualada, núm. 1386. *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve*.

⁴⁵⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1138. Llibre d'Actes de 1815-1816, foli 8v (foliació antiga: foli 1v). En plena decadència, el 1815 la *Cofradía de San Estevan y Luminaria del Santísimo Sacramento* encara maldava per conservar la concessió exclusiva del joc a la vila que havia tingut. El nom de fadrins el trobem encara a la portada del llibre de l'administració de la mateixa: Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Confraria de Sant Esteve i Lluminària del Santíssim Sagrament. *Libre dels Administradors de la Confraria de Sant Esteve i Lluminària del Santíssim Sagrament, vulgo dels fadrins*, que s'inicia el 1703 i acaba a la primera meitat del segle XIX.

antiquíssima confraria de sant Esteve, però no pas de la Minerva, de la qual hi ha llibres de comptes per una altra banda, i que als segles XVIII-XIX gaudia clarament d'una major preponderància.

El 4 d'abril de 1344 el Consell de la Vila acordà fundar una almoïna dels gremis per fer caritat als pobres. Va plantejar-se que cada "*ministerio, officio sive arte*" busqués i nomenés cada any dos prohoms per captar dins dels integrants de llur ofici, menestralia o art i administrar el que hagin recaptat per als pobres.⁴⁶⁰ Joan Segura, en tractar el tema aclareix el següent: "*Advertesch que en aquesta época, los gremis no estavan encara organitzats en Igualada. Uso aquí la paraula gremis, sols per significar lo conjunt de menestrals de cada ofici.*"⁴⁶¹ De fet, si els gremis fossin organitzats, ja tindrien uns càrrecs als quals adreçar-se, i veiem que aquests càrrecs no hi eren. Un llistat d'oficis presents a la Igualada de 1350, que no és pas exhaustiu encara corrobora aquesta teoria. De fet, una cosa eren els oficis o gremis i una altra les confraries, merament devocionals, encara que tots dos tipus d'associació comportaven evidentment ingressos i despeses de tot tipus; una anotació vilafranquina de 1618 aclareix depressa aquesta diferència entre oficis o ens de devoció (confraries):

*"E dits jurats manaren cridar tots los administradors dels offitys y altres de devotió, als quals nottificaran la sobredita novella y alegria. Y pregant-los que se esforçaen en acudir en honrrar la festa y enprar a sos confreres, los que porien portar atxes, y que llogassen músichs y que adornassen ses capellas de tapissaria y quadros, y ab moltes llums [...]"*⁴⁶²

Els gremis (o, més ben dit, oficis) igualadins no van estructurar-se (o re-organitzar-se d'una manera profunda, com no ho havien estat mai abans) fins a finals de segle XVI i la primera meitat del segle XVII i àdhuc més tard. Per si fos poc, l'estament clerical també tenia quelcom a dir en l'àmbit de la festa. Un acord o determinació municipal del dia 11 de maig de 1421, tot i que d'interpretació força complexa pel fet de ser molt poc detallat i en un llatí força deficient, esmenta que calia demanar quelcom a la Comunitat de preveres de Santa Maria i al prior i frares del convent de Sant Agustí (recordem que els entremesos partien d'aquell convent el dia de Corpus) i que els oficis d'Igualada facin algunes representacions per Corpus:

*"Determinabit dictum consilium particulare [...] rogare seu deprecari comunitatem presbiterorum ecclesie parochialis beate Marie dicte ville et venerabilis priorem et fratres monasterii sancti Augustini infra terminos dicte ville constructi, nec non et officia dicte ville quatinus faciant aliquas representaciones in dicta sollemnitate ad honorem et laudem preciosissimi Corporis Christi et gloriose Virginis Marie Dei genitricis."*⁴⁶³

⁴⁶⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 979. Llibre de la Universitat de 1339-1345, foli 71r. La data no fou el 6 d'abril de 1343, sinó el 4 d'abril de 1344.

⁴⁶¹ SEGURA 1908, pàgina 113.

⁴⁶² Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. *Llibre Verd*, folis 319v-321v. Edició a LLIBRE VERD, pàgines 659-669; concretament la 661. Vegeu annex documental.

⁴⁶³ Vegeu Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 994. Llibre de la Universitat de 1421, foli 43r-44v. Esmentat a SEGURA 1908, pàgina 162. Aquest document havia fet pensar a Mn. Joan Segura que es feia una representació de temàtica mariana. El cert és que, veient el to que té un pregó de sant Jordi del mateix any 1421 on la festa es celebra "*a honor e glòria de Nostro Senyor Déu e de la gloriosa Verge Maria, e del gloriós cavaller e màrtir mossèn sent Jordi*" (mateix Llibre de la Universitat de 1421, folis 40v-41r) entenem que solament s'esmenten representacions, sense concretar-ne la temàtica o argument de cap d'elles, i que aquestes eren, globalment, a major

Podria molt ben ser que, a Igualada, els serveis més útils i els beneficis socialment més palpables del que suposava un teixit gremial dens i ben articulat, la població menestral els gaudia a través de diverses fundacions privades, totes de gestió municipal, com el propi Hospital de sant Bartomeu (fundat per Maimó Bonfill al darrer terç de segle XIII), l'Almoina d'en Sabata (primera meitat de segle XIV),⁴⁶⁴ la Causa de Ramon Aliçó (primera meitat de segle XV),⁴⁶⁵ la causa de Vicenç Pedriça (+1435),⁴⁶⁶ el bací dels pobres vergonyants de la Universitat (almenys des segle XIV)⁴⁶⁷ I volem creure que els oficis aportaven més aviat el capital humà i despeses concretes, potser recollides –no ho sabem– per capta dins el col·lectiu, mentre que el municipi o *universitas* organitzava i controlava la festa, el seu desenvolupament, i feia mantenir i reparar els entremesos, com molt àmpliament s'ha estat demostrant.

També cal dir que, en el ple del mateix dia 11 de maig de 1421, l'acord anterior (sobre construcció de campanes noves) esmenta que cal consultar l'afer del seu finançament amb dues confraries, que són la de *Corporis Christi et Beati Stephani* i la que estava sota invocació *Sancte et Individue Trinitatis et Beati Eloy*, la qual ben segur que corresponia – o acabaria corresponent amb el temps– a l'ofici dels fusters, ferrers, mestres de cases i

---

glòria divina, del Crist i de la Mare de Déu. La representació indubtablement mariana es va intentar fer (i potser materialitzar) el Corpus de 1476 en forma de Misteri.

⁴⁶⁴ Es parla d'aquesta causa pia als primers Llibres de la Universitat. SEGURA 1908 pàgina 111 esmenta el nomenament de l'administrador d'aquesta almoina per l'any 1366, quan el fundador ja era difunt. CRUZ 1997 pàgina 32 va més enllà en el temps i ens explica que fou establerta "...en el darrer testament de Pere Sabata, notari d'Igualada, i consistia en el pagament d'almoina tots els diumenges a la porta de l'església de Santa Maria, per part dels prohoms. L'almoina existia, com a mínim, des de principis de la dècada del 1340. El primer testament en què ens apareix com a beneficiària és el de Rumia, vídua de Pere Mateu, que li deixà, el 22 de maig de 1348, 20 sous censals. Era una causa molt volguda pels vilatans i apareix sovint esmentada en els seus testaments: entre el 1340 i el 1350 rebé, en deixes testamentàries, la important quantitat de 405 sous en efectiu. A banda de l'almoina, coneixem també, almenys des del 1340, un benefici d'en Sabata, unit a l'altar de Jesucrist. Els administradors de l'almoina eren triats en Consell General el mateix dia en què es triaven els síndics i per la mateixa durada (un any). Els primers nomenats (coneguts) foren Antoni Granell, Francesc Ermengol, Francesc de Roges i Ramon Guarro, el 19 de gener de 1349 (LU 1346-48, 51r.). El seu nombre era variable. En la dècada dels 50, eren habitualment tres. A partir de la dècada dels 60, tendí a establitzar-se en dos, normalment un de mà major i un de mà mitjana (si bé no sempre)". Segons hem trobat, el 1439 ja tenia "annexes i agregades" altres causes pies (Vegeu Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de la Universitat 1439, foli 5v). Aquesta causa, unida a les de Pedriça i Aliçó, encara generava rendes a mitjan segle XVIII, com ho demostren papers de 1762 (Vegeu Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada, Caixa 114.).

⁴⁶⁵ Aquesta causa pia s'ementa el 1453 com unida a l'Almoina d'en Sabata (Vegeu Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de la Universitat de 1453, foli 12). Una acta municipal de nomenament de càrrecs municipals del 30 de novembre de 1437 esmenta que fou dotada pel difunt sabater Ramon Aliçó per tal que fos regida per la Universitat i el Degà i esmenta que és regida i administrada pels mateixos que la d'en Sabata (Vegeu Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de la Universitat de 1438, foli 6r).

⁴⁶⁶ Amb documentació a l'Arxiu Municipal. Vegeu Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Unitats Documentals topogràfiques 2490 a 2499 (1435-1479). CRUZ 1997 pàgina 34 ens documenta una Almoina d'en Pedriça anterior, quan afirma que "Desconeixem l'origen d'aquesta almoina, lligada a una de les més importants nissagues d'igualadins. En qualsevol cas, la tenim documentada des del 1377, any en què s'elegí per administrar-la Guillem Pedriça". Nosaltres hem trobat un Bernat Pedriça que fa testament el 1401 i després de fer hereu al seu fill Vicenç i anar esglonant la successió a Bartomeu i després a Berenguer. En cas de no sobreviure, deixa un terç d'herència al seu nebot Pericó, un terç a l'hospital i un terç per afegir-la a l'Almoina d'en Sabata. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Notarial, volum 397. Testaments 1400-1413, folis 20r-20v.

⁴⁶⁷ Esmentat sovint en la tria i nomenament de càrrecs municipals. Per exemple, en acta d'elecció de càrrecs del 1409 el 2 de desembre de 1408 (Vegeu Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de la Universitat de 1409, foli 5r) o encara en acta d'elecció de càrrecs el 30 de novembre de 1467 (Vegeu Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de la Universitat de 1467-1468, foli 5v). CRUZ 1997 pàgina 33 ens el documenta ja al XIV: "Administraven els diners deixats per vestir i alimentar els pobres, normalment quandtats de diners molt importants: per al període 1340-50, 869 sous. Se'n triaven dos, el dia d'eleccions, i per un any. Eren un de mà major i un de mà menor. En desconeixem el sou".

teixidors de lli. Per força hem de pensar que aquestes dues eren les dues principals associacions pies de la vila en aquell moment. Com hem vist, al llarg del segle XV la Confraria del Cos de Jesucrist pagava part dels entremesos de la festa, però ho feia només en una quarta part juntament amb l'Hospital, l'Almoïna d'en Sabata i el propi Municipi. Però si aquests tres darrers contribuents eren de gestió directa de la Universitat o bé quasi directament administrades per ella, passava així amb la Confraria? El que resta clar és que sovint el municipi emprava aquesta confraria com a recurs per obtenir diners per a causes relacionades amb la festa o les devocions.

Fou així quan, el 1404, la Universitat va encarregar una imatge de la Mare de Déu per a la Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Com que les donacions dels fidels no bastaven per a costejar-ne la factura, es va assumir el que faltava del cost amb recursos de la sempiterna Almoïna d'en Sabata i la Confraria del preciós Cos de Jesucrist, a parts iguals. El bo del cas és que fou la Universitat qui va acordar això, no sabem si perquè la Confraria s'hi va oferir (no es diu ni tampoc es pot sobreentendre) o perquè aquesta confraria tenia una part de gestió municipal, ni que la seva representació es delegués en uns *priors*. En qualsevol cas, l'Almoïna ho era i, segons Joan Cruz, un benefici eclesiàstic d'en Sabata anava associat a l'*altar de Jesucrist*.⁴⁶⁸ A més, entre els càrrecs municipals de cada any cada any s'elegien recaptadors de la candela o lluminària que cremava sempre *coram sacratissimo Corpore Christi*.⁴⁶⁹

Potser els consellers tenien la capacitat d'imposar contribucions especials a aquest tipus d'ens, associacions i fundacions. El ple del 17 de febrer de 1404 acorda precisament, fer valies a tots els ciutadans per tal de poder fer talles (pagaments o derrames ocasionals) raonables entre els habitants d'Igualada, de manera que, un cop declarats els béns de cada ciutadà, la seva aportació fos proporcional a les seves rendes i capacitats. És una vegada aprovat que es faran les talles i nomenats els qui les haurien de controlar que es debat el tema d'aquesta imatge i es resol que l'almoïna i la confraria seran les providores dels recursos que mancaven:

“Item, la dita Universitat e singulars [...] volgué e ordonà que per tant com los dons o porfertes les quals són stades fetes per diverses persones a una imatge la qual novellament és stada feta en la esgléya de madona Santa Maria de la dita vila, ço és de la dita madona Santa Maria, no basten a compliment de paga a la dita imatge o al preu lo qual la dita imatge costà. Que ço que falta al preu de la dita imatge sumades les dites porfertes se do e-s pach dels béns de la almoyna per lo discret en Pere Çabata, quòndam, notari, instituïda, e per la Confraria del preciós Cors de Ihesu Christ en la dita vila instituïda, enfre abdues, mig per mig, e per aguals parts.”⁴⁷⁰

Volem entendre doncs, que aquests eren els dos organismes autònoms que més rendes tenien aleshores a Igualada, almenys per als assumptes relacionats amb la fe i les devocions. La vila hi devia recórrer sovint. De fet, la Universitat també necessitava els recursos propis per coses més pràctiques, com disposar d'un almodí per al gra, reparar

⁴⁶⁸ CRUZ 1997, pàgina 32.

⁴⁶⁹ Per exemple, el 30 de novembre de 1411. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de la Universitat de 1412, Unitat documental 20146, foli 12v-13r.

⁴⁷⁰ Vegeu Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 988 Llibre de la Universitat de 1404, foli 22r-23r.

una font o comprar unes mesures de cereal. També cal deixar clar que, d'entrada, ofici (després gremi) i confraria són dues coses diferents. El primer tipus d'organització vincula dins una mateixa població tots els mestres que exerceixen un mateix ofici i les seves famílies, regits per unes ordinacions que en regulen el funcionament, per tal de tenir un mitjà de pressió davant dels poders socials, municipals, polítics o religiosos. El segon vinculava i associava els devots –generalment laics- a l'entorn d'una mateixa advocació o patronatge religiós i els unia per un fi piadós, la beneficència o l'ajuda mútua dins un mateix ofici o professió, per la qual cosa una confraria podia ser pregada a col·laborar en aquests assumptes amb un major sentit que un gremi.

El pes organitzatiu del Corpus igualadí sembla recaure d'una manera clara, doncs, damunt del municipi o *Universitas*. En tenim una prova més en el moment que sorgeixen conflictes seriosos, com el que, l'any 1453, va arribar a orelles de la reina Maria:

“Entès havem, ab no poc enuig, que vosaltres, no attenent a la honor e servey de Nostre Senyor segons deuríeu en la proffessó qui-s fa lo dijous de Corpo Christ, no prohibiu o almenys permeteu que per la proffessó van hòmens nuus, amostrant los membres, lo que natura avorreix ésser mostrats, ans los ha ocultats; e més que foch[s] grechs e voladors lancen per la dita proffessó, per los quals és fet molt enuyg a diverses persones, specialment a dones prenyades e altres, e dan als draps qui per honor e reverència són posats lo dit dia, per empaliament, en los carrers per on la dita proffessó ab lo cors preciós del nostre Salvador passa; de què-s segueix no reverència, mas ofensa, al dit nostre Salvador. Perquè volents obviar a tants inconvenients e dans, ab la present vos dehim e manam, sots pena de cinch cents florins d-or, que de vostres béns si contrafarets havedors, que lo dit dia de la proffessó ni lo vespre abans no permetats hòmens alguns anar axí desvergonyadament per la dita vila, ni lançar coets, fochs grechs ni voladors, ni fer altres desonestats en públich. [...] La Reyna.”⁴⁷¹

Com veiem: alguns integrants del seguici processional de Corpus anaven nus i mostrant els genitals. Hom podria pensar que eren Adam i Eva, homes salvatges o el sant Sebastià, com va teoritzar Max Harris a través de fonts indirectes.⁴⁷² Nosaltres pensem que aquests personatges eren els diables, que en la iconografia retaulística catalana de la primera meitat de segle XV sempre apareixen nus i amb una coloració vermellosa o quasi ataronjada o, d'altra banda, gris o verdosa. Només cal veure les pintures de Lluís Borrassà o els germans Mateu i Pasqual Ortoneda per comprovar-ho. Descartem l'Adam i l'Eva (esmentats a la documentació igualadina) perquè la seva nuesa era molt fàcil d'ocultar sota unes fulles que la iconografia artística sempre ha suggerit. Descartem també el sant Sebastià perquè els homes nus eren més d'un, i el detall de la pirotècnia ens sembla massa flagrant.⁴⁷³ La carta, de la qual es conserva l'original rebut pels consellers i que va signada de puny i lletra de la reina, és prou eloqüent en els termes emprats.

⁴⁷¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria. Correspondència, Top 835-47.

⁴⁷² HARRIS 2000, pàgina 49. En canvi, MIRÓ 1998 pàg 118-119 es sorprèn que no hi hagi notícies de cap sant Sebastià a Igualada. Com veurem, sí que hi eren, però no pas aquesta de 1453, sinó a mitjan segle XVI.

⁴⁷³ Això no treu que HARRIS 2000, pàgina 49, sigui del parer que aquesta reprimenda reial fes referència a una representació de sant Sebastià: *“The first indication of a Saint Sebastian pageant in Igualada may also come from 1453, for in that year Maria, wife of Alfonso the Magnanimous, wrote to the city council to protest the presence of «nude men» in the Corpus Christi festivities. Saint Sebastian may have been among those she saw [...]”*

La queixa -i amenaça-reial era adreçada als consellers i no a cap altre estament civil o gremial. I, com a tal, tingué una formalíssima resposta dels consellers, els quals enviaren una altra carta a Bartomeu Sellent, secretari de la reina. En ella apel·laren per a defensar-se que, tot i l'obediència que volien retre al manament rebut -recordem que anava acompanyat de l'amenaça d'una sanció de cinc-cents florins per si no quedaven convençuts- no sabien com continuar amb les representacions, que ells consideraven pietoses, sense infringir la reial ordre:

“[...] seria obtenguda una letra de la senyora regina havent manament e pena de d flor fet als sotveguer e consellers que no permetessen en lo digous de Corpore Christi anar hòmens nus ne lansar cohets, fochs greschs ni voladors, e ans fassa en la dita jornada lo l[n]fern e paradís, e bonament no-s pot fer sens fochs greschs axi com se fa aquí com en altres parts, he axí com obedients e tements la pena, havem deliberat avisar-ne vostra gran saviesa, informats que la letra seria pro ohida en vostra escrivenia, que fos de vostra mercè certificar-nos de la intenció de la senyora Regina, si li plau que no se-n fassen en alguna manera, o que, tempradament e sens fer dan ne anuygs, ne pusquen ésser fets. En quant tocha lo restant de la letra, que-n havem per bo, en volen tenir e servir lo manament de la senyora Regina [...]”⁴⁷⁴

Per tant, sabem que sota organització municipal es feien infern i paradís, i que les persones nues podrien ser l'Adam i Eva del Paradís, però també aquests diables de l'infern. En qualsevol cas, som del parer que es tractava d'una nuesa oculta sota la carota dels diables, ja que la carta esmenta “*homes nuus amostrant los membres*” i que es llencaven focs grecs, i voladors, ja fossin aquests darrers coets o boles de foc a l'aire. Malgrat que la hipòtesi és un xic aventurada (el document no diu amb seguretat que fossin els diables els despullats, ni que fossin solament els diables), pensem que eren els diables de la representació de l'infern els qui anaven nus, a més dels possibles habitants de l'Edèn. I per això hem esmentat la retaulística catalana del segle XV per a corroborar-ho. Sorpren força l'insistent prec dels consellers per no desobeir però, a la vegada, mantenir l'ús del foc a la processó, com si fos –aparar seu- un element indispensable de la representació i de la mateixa festa. El foc és l'element que millor permetia il·lustrar de manera feaent els dolors i sofriments que haurien de patir dels qui morissin en un estat allunyat de la gràcia divina.

Deixant de banda la raresa i la singularitat dels dos documents de 1453,⁴⁷⁵ a nosaltres en interessa també ara posar de manifest que l'advertència reial fou adreçada als consellers i foren aquests mateixos els qui defensaren el seu model festiu i la manera com ells desenvolupaven el seu contingut discursiu, amb unes representacions i no unes altres. Per tant, la Confraria del Cos de Crist tenia unes rendes dignes, mantenia un benefici eclesiàstic a sant Esteve, ajudava a tenir decentment la custòdia del Santíssim i pagava una quarta part de les despeses dels entremesos de la festa del Corpus. Però la

⁴⁷⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de la Universitat de 1452-1453 (Top. 1011), foli 82r.

⁴⁷⁵ Pel que fa a les entremaliadures amb la pólvora, coneixem una crida o ordinació barcelonina peginada el 30 de maig de 1458, on es parla “*que lo jorn de la dita festa algú no gos metre en la vestedura d'altre foch greschs, sots ban de XX ss. per quescuna vegada que sera fet lo contrari, e qui no-ls porà pagar, stigua en la presó comuna per X dies continuus*”. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons AHCB1-002. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern. 03/1B.IV. Registre d'Ordinacions. Volum 08 (1456-1462), folis XLIIv-XLIIIr. També hi ha la prohibició, bandejada el 26 de juny de 1451, de fabricar, vendre, comprar, tirar, llençar o disparar focs grecs dins la ciutat, tant de nit com de dia. Registre d'Ordinacions. Volum 07 (1445-1457), folis 65r-65v. Vegeu annex documental.

gestió de la mateixa a la Igualada dels segles XIV i XV sembla clar que corria a càrrec del municipi, organisme encapçalat pels consellers, càrrec anual, els quals es procuraven ajudants i administradors per a cada aspecte concret de les seves competències globals.

Sabem poc del funcionament del sistema d'entremesos igualadins després d'aquesta data. Uns inventaris del contingut dels edificis de l'Hospital de Sant Bartomeu d'Igualada de 1529 a 1536 esmenten encara alguns elements festius, que aleshores ja tenien una certa antiguitat. Aquest aspecte serà comentat en tractar els segles XVI i XVII.

Una notícia que permet pensar que l'activitat d'entremesos festius a Igualada no s'havia interromput a finals del segle XV, ans seguia viva, és la notícia que dos xantres (cantors de capella, intèrprets de música polifònica) d'Igualada fossin requerits d'intervenir al Corpus de Cervera l'any 1490. O a Cervera en necessitaven més dels que tenien o és que no en tenien cap. El que està clar és que no fou quelcom imprevist i que es desitjava trobar cantants, ja que es van abonar dues jornades de cavalcadura per anar a Igualada a cercar i contractar els cantors, a més dels honoraris dels mateixos, vint sous per a cadascun.⁴⁷⁶

Però l'índex més gran d'activitat festiva i de la presència d'entremesos al tombant de 1500 el dona un acord del consell municipal del 1506. La Universitat d'Igualada decideix rebre Ferran II i la seva segona esposa Germana de Foix quan aquesta passi per Igualada, de manera que tot s'havia de fer igual que com s'havia rebut Isabel la Catòlica l'any 1481, visita que no ha deixat rastre documental als llibres d'actes:

“E primerament sobre la venguda del Senyor Rei don Fferrando, de gloriosa memòria, e de la Senyora Reyna dona Germana, segona muller sua, lo qual de les partides de Ffrança novament entre en los regnes e terra del dit senyor Rey, volgué e ordenà lo dit honorable Consell que per la dita Sra Reyna dona Germana, sia feta aquella festa que fou feta com l'altra reyna dona Hysabel, Reyna de Castella, quòndam, primera muller sua, novament entrà en la terra, festegant aquella de fochs grechs, qüets, lur sons, e de luminàries, e altres jochs e entremesos e aldimàries, remetent-ho tot als dits honorables consellers.”⁴⁷⁷

La menció i acord municipal d'oferir jocs i entremesos però, és clara, i afecta tant el 1481 com el 1506, ja s'arribés o no a materialitzar aquestes representacions. I aquesta terminologia -jocs, entremesos- engloba per igual les representacions de la processó i festa del Corpus i les peces escenificades en d'altres ocasions, com una visita reial, encara que, evidentment, devien fer-se coses molt similar a les del Corpus i podrien prendre'n el nom per assimilació.

En canvi, som del parer que no se'n feren quan tenim esment d'una visita reial molt anterior, ja que el costum de fer entremesos festius de qualsevol tipus devia ser encara poc arrelat a Igualada. Parlem de l'estada igualadina que hauria fet Joana, muller d'Enric de Trastàmara, el juny de 1366. Segurament no havia cristal·litzat encara a la nostra vila el model de rebuda règia amb entremesos. Els jurats no devien aspirar a més luxes que

---

⁴⁷⁶ Arxiu Comarcal de la Segarra. Llibre de comptes de la confraria del Sant Esperit (1482-1530), quadern 7, foli 20r-21r. Publicat per MIRÓ 1998, pàgines 242-245. Vegeu annex documental.

⁴⁷⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1040. Llibre de la Universitat de 1506, foli 62v. Vegeu annex documental.

els d'una enramada i una bona neteja de carrers, a més de la presència dels propis habitants a rebre la seva persona i donar-hi un cert escalf, el que ara se'n diria un bany de masses:

“Ara oyats [...] a tot hom de qual que condició ho stament sia, que no gos exir de la dita vila per anar-se-n, ans sia continuadament dins lo loch per fer onor a la senyora Reyna qui diu entrar en la dita vila dimecres primer vinent, e per curar viandes a ela e a les conpayes, sots pena de cos e de aver.”⁴⁷⁸

Alfons el Magnànim degué també fer entrada a la vila i en companyia de la seva esposa, ja que el 12 de febrer de 1419 Joan Nadal, mim o joglar de Castellolí, reconeix cobrar 22 sous pels serveis que ell i els seus companys trompadors (sonadors de música) havien prestat quan el rei i la reina van entrar a la vila aquell mateix any:

“Ego Johannes Nadal, mimus, termini de Castro Eulino, confiteor et recognosco vobis, venerabili Petro Queralt, mercatori ville Aqualate, sindaco et bursario universitatis dicte ville anno videlicet M^o CCCC^o XIX°, quod tradidistis et solvistis michi numerando viginti duos solidos monete barchinone de terno, qui michi et sociis meis tubicinatoribus debebantur, ratione servicii per me et dictos socios meos facti seu impensi dicte universitati cum dominus rex et domina regina intrarunt dictam villam Aqualate dicto anno M^o CCCC^o XIX° [...]”⁴⁷⁹

El 1439 va tornar la reina Maria en solitari, ja que Alfons es trobava en la conquesta de Nàpols i sembla que ben poc interessat en la companyia de la seva muller. El 21 de juny d'aquell any, pocs dies després de la visita es va acordar pagar amb recursos municipals el present de caça i viandes que se li oferiren:

“Item los dits honrats jurats de Consell general, tots concordants e algú no discrepant, loharen e aprovaren lo present e lo servey de capons, polls e polles e vins e fruyta los qual los dits honrats Consellers ab alguns prohòmens deliberaren fos fet, axí com s-és fet, a la molt excellent senyora Reyna en la sua beneventurada venguda a la dita vila, volent e ordonant que tot ço e quant ha costat lo dit present sie pagat per la dita Universitat e bosser de aquella.”⁴⁸⁰

I el 25 d'octubre d'aquell any es liquidaven a tres músics (trompadors i joglars) de la vila d'Igualada, de noms Joan Vall, Antoni Morera i Antoni Cornet, seixanta-cinc sous pel servei que feren al municipi tocant per la Candelera, Corpus, sant Bartomeu i les fires, però també *“per la dança que fou feta a la senyora Reyna”*.⁴⁸¹ Això ja ens planteja que se li hagués pogut oferir algun tipus de representació. Som, però, del parer que es va fer un ball a manera d'ofrena o, simplement, se li oferí música per si el seguici reial desitjava dansar durant l'estada.

⁴⁷⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 209. Crides soltes.

⁴⁷⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 993. Llibre de la Universitat de 1419-1422, fol. 55v. Vegeu annex documental.

⁴⁸⁰ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 999. Llibre de la Universitat de 1439, folis 74v-75r. Vegeu annex documental.

⁴⁸¹ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 999. Llibre de la Universitat de 1439, foli 43v. Publicat a SEGURA 1907, volum I, pàgina 216.

També es va rebre Joan II el 1458, però la crida no anuncia pas entremesos, sinó que la gent es vesteixi com millor pugui, que es faci neteja dels carrers i es facin lluminàries:

*“Per amor d-açò, los dits honrats batles, a instància e requesta dels dits honrats consellers, preguen e exhorten e manen a tuyt generalment, que aquell dia e hora que lo dit senyor Rey entrarà, que-s apareller e-s vesten de lurs bons vestits e que façen festa axí pròpriament com lo dia del dicmenge, e que facen bells los entuxans de les llurs cases e aparellen cascuns llurs cases de lits e altres coses necessàries per acollir si mester serà los companyons qui ab lo dit senyor Rey entraran, a fi que tots sien ben rebuts e acollits en la dita vila. E no resmenys, tots los hòmens de la dita com sentiran que lo dit senyor deurà entrar, aparellats e vestits de llurs bones robes sien prests per acompanyar los dits honrats batles e consellers com exiran a rebre lo dit senyor, en tal manera que sie rebut ab tota aquella honor e reverència que fer se pusque. E axí mateix, si lo dit senyor entre de nits en la dita vila, que tot hom haze a tenir lums per les finestres e per les portes, e fer falles e grans luminàries per la dita vila.”*⁴⁸²

El 1460 Joan II va trobar-se amb el Príncep Carles de Viana a Igualada per tal de fer les paus i reconciliar-se després d'un període de fortes desavinences.⁴⁸³ Entre els obsequis festius encara consten solament lluminàries (alimàries) i salves de bombarda. A més, a nivell comptable queda ben diferenciada la despesa per una festa extraordinària de la despesa pel Corpus, molt més quotidiana.

“Ego Johannes Johan apotecharius ville Aqualate con. et re. vobis vener. Bernardo Queralt, bursario universitatis dicte ville Aqualate in anno videlicet predicto MCCCCLX solvistis et tradidistis michi ex una parte XII ss. XI ds. barchinonenses ratione quatuor ceriorum qui serviverunt pro certis processionibus inde facte. Item ex alia parte pro tribus manibus de paper et viij ll de candelas de sèu per fer les aldimares de les vis[i]tes del Senyor Rey e del Príncep, sex solidos.

*Ego Bartholomeus Çabata, manyanus ville Aqualate, con. et re. vobis vener. Bernardo Queralt bursario predicto quod solvistis et tradidistis michi XIII ss. VI ds. barchinonenses michi debitos pro sex ll[i]ures]. de pólvora de gombarda que fou presa per les aldimares del Senyor Rey e del Príncep e per certes civelles que foren meses en les ales de sent Miquel a obs de la festa de Corpore Christi.”*⁴⁸⁴

Sembla doncs, que fou per la visita d'Isabel de Castella el 1481 la primera vegada que es feren entremesos per rebre festivament un personatge reial a Igualada. La retroalimentació que hi hagué a Barcelona entre el Corpus i les entrades reials o a Tarragona entre el Corpus o Santa Tecla i les entrades dels arquebisbes no tenia gaire sentit a la vila. Perquè els reis no tenien la vila per destinació i no hi feien entrada solemne sinó que hi eren sempre de pas, ja fos dirigint-se a la capital del Principat o allunyant-se'n. A partir de 1481 degué canviar lleugerament aquesta inèrcia, encara que les arque municipals d'Igualada no eren, ni de bon tros, les del Consell de Cent o les del Consolat de Tarragona.

---

⁴⁸² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1015. Llibre de la Universitat de 1458, fol 73v-74r. Vegeu annex documental.

⁴⁸³ SEGURA 1907, volum I, pàgines 291-292.

⁴⁸⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1016. Llibre de la Universitat de 1460, foli 44v. Vegeu annex documental. SEGURA 1907, volum I pàg. 292, transcriu *aculles*, o sigui, agulles, enlloc de *civelles*.

7.5 Quins entremesos tenia la processó de Corpus a la Igualada medieval?

Si recordem la petició de l'arnés per al sant Miquel a Joan d'Aranda el 1451, sabrem que els entremesos igualadins aquell any eren cinc. Ja hem dit també que a Manresa l'any 1446 eren onze i que a Vic a principis de segle XVI els entremesos eren en nombre de set. Sabem també que a Igualada –com a Barcelona i tants altres llocs- n'hi havia d'hagiogràfics i del cicle de la Mare de Déu. Segons un document de 1421 el consell donava poder als consellers per tal que demanessin a la Comunitat de Preveres de la Parròquia, al Prior i convent dels Agustins així com als oficis de la vila per tal que fessin algunes representacions per Corpus, a llaor del mateix Cos de Crist i la Mare de Déu:

*"[...]quod possint rogare seu deprecari communitatem presbiterorum ecclesie parochialis beate Marie dicte ville et venerabilis priorem et fratres monasterii sancti Augustinii infra terminos dicte ville co[n]structi, nec non et officia dicte ville quatinus faciant aliquas representationes in dicta sollemnitate ad honorem et laudem preciosissimi Corporis Christi et gloriose virginis Marie Dei genitricis."*⁴⁸⁵

I un document de 1453 ja citat diu que: "[...] per conservació de la dita festivitat, en la qual quescun any se acostumen fer grans entremesos e representacions, axí del corps preciós de Ihesu Christ com de altres sants e santes [...]"⁴⁸⁶

Ultra les notícies ja comentades, el 1460 s'esmenten –com hem vist- les sivelles per subjectar les ales de sant Miquel⁴⁸⁷ i el 1474 es repeteix encara la menció d'un entremès dels diables, amb un preu raonable, de 50 sous, amb un cap de colla, que era Joan Tria, *menor de dies*, un ballester.⁴⁸⁸ O sia, un menestral de la vila, tot i que d'un nivell cultural prou apte, perquè també trobem sota aquest nom qui exerceix l'ofici de bosser o tresorer de la Universitat a mitjan segle XV, concretament el 1439.⁴⁸⁹

Com a mínim, doncs, devien ser l'entremès dels *Diables* (esmentat el 1451 amb la puntualització que l'arnés demanat ja havia servit altres vegades amb la mateixa finalitat) el de l'*Infern* (esmentat el 1453 com a contraposat al del Paradís, però amb l'antecedent documental del drac pagat el 1404) i el de *Paradís* (esmentat ja com a realitzat i pintat el 1405 i encara existent el 1453).⁴⁹⁰

⁴⁸⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 994 Llibre de la Universitat de 1421-1422, foli 43r-44v. Vegeu annex documental.

⁴⁸⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de la Universitat de 1452-1453, foli 15v-16r. Vegeu annex documental.

⁴⁸⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1016. Llibre de la Universitat de 1460, foli 44v. (Pagament del setembre de 1461, però en el llibre de 1460).

⁴⁸⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1026. Llibre de la Universitat de 1473-74, foli 33r. Joan Tria, ballester, reconeix haver cobrat cinquanta sous que li eren promesos per l'Entremès dels diables de la festa del Corpus just passat.

⁴⁸⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 999. Llibre de la Universitat de 1439, foli 73v. Vegeu annex documental.

⁴⁹⁰ Vegeu annex documental. De cara a suposar un infern el 1404 és molt important la menció conjunta d'infern i paradís que fan els consellers en respondre a la reina Maria el 25 de maig de 1453, com trobem a Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1011. Llibre de la Universitat de 1452-1453, fol 82r.

Donem per fet que infern i diables no eren una mateixa cosa; els diables representaven la caiguda –condemna– dels Àngels Rebels (angelomàquia)⁴⁹¹ mentre que l’infern podria haver funcionat a part dels diables com una representació escatològica amb els condemnats acabats d’ingressar amenaçats per la boca de Leviatan,⁴⁹² sense que això exclogui que també aquí hi hagués la presència de diables, ja que sabem que per plasmar l’infern segons la voluntat dels igualadins es necessitaven forçosament focs grecs, com explicaven els consellers a la reina després de rebre la reprimenda de 1453 abans esmentada:

---

⁴⁹¹ Algunes fonts són clares en definir el que simbolitza un ball de sant Miquel i els diables. Per exemple, en l’entrada de l’arquebisbe de Tarragona Juan Manuel Espinosa del 1664, es deixa clar que el ball que feien els de la Confraria de sant Miquel i teixidors de lli era un “*ball de sant Miquel y diables representant la caiguda de Llusiifer*”. Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Llibre del Consolat de 1663-1664, folis 42r a 46v, concretament 43r. Sembla que aquest relat de separació del bé i el mal per part de l’Arcàngel enviat per Déu troba origen al llibre d’Henoc, que no és acceptat com a canònic pel catolicisme. En qualsevol cas, l’Evangeli de Mateu, en el capítol 25 que tracta del Judici Final diu: “Després dirà als de la seva esquerra: -Aparteu-vos de mi, maleïts, aneu al foc etern, preparat per al diable i els seus àngels. Perquè tenia fam i no em donàreu menjar [...]” (Mateu, capítol 25, verset 41). Lluc hi fa menció implícita: “Els setanta-dos van tornar plens d’alegria i deien: -Senyor, fins els dimonis se’ns sotmeten pel poder del teu nom. Jesús els digué: -Jo veia Satanàs que queia del cel com un llamp. Us he donat poder de trepitjar serps i escorpins i de vèncer tota la potència de l’enemic, i res no us farà mal. Però no us alegreu perquè els esperits se us sotmeten; alegreu-vos més aviat perquè els vostres noms estan inscrits en el cel”. (Lluc, capítol 10, versets 17-20). L’Apocalipsi també tracta el capítol quan diu: “Aleshores va esclatar una batalla al cel: Miquel i els seus àngels combatien contra el drac. El drac també lluitava juntament amb els seus àngels, però no va poder guanyar, i perderen el lloc que ocupaven al cel. El gran drac, la serp antiga, l’anomenat diable i Satanàs, el qui enganya el món sencer, va ser llançat a la terra, i també els seus àngels hi foren llançats amb ell”. (Apocalipsi, capítol 12, versets 7-9). Aquest text també ajudaria a entendre la presència del drac com a entremès acompanyat d’uns quants *diablots*, que no serien sinó els àngels precipitats a l’abisme. Tot això hauria sedimentat a la cultura religiosa medieval europea a través d’autors consagrats com Sant Agustí (354-430). A la seva cabdal obra *De Civitate Dei*, Agustí descriu dues ciutats diferents i oposades entre si com la llum i la foscor. La ciutat terrenal és la causada per l’acte de rebel·lió dels àngels caiguts i està habitada per homes malvats i dimonis (àngels caiguts) dirigits per Satanàs. En canvi, la ciutat celestial és habitada per homes justos i per àngels dirigits per Déu. Tot i que la seva divisió ontològica en dos regnes diferents mostra una semblança amb el dualisme maniqueu, Agustí difereix en l’origen i el poder del mal. Per Agustí d’Hipona, el mal sorgeix del lliure albir i sempre destaca la sobirania de Déu sobre els àngels caiguts. En conseqüència, els habitants de la ciutat terrenal només poden operar dins de l’estructura donada per Déu. La rebel·lió dels àngels també és el resultat de la llibertat d’elecció que Déu dona i permet. Els àngels obedients estan dotats de gràcia, dotats d’una comprensió més profunda de Déu i de l’ordre del cosmos. Il·luminats per la gràcia de Déu, són incapaços de sentir cap desig de pecar. Els altres àngels en canvi no posseeixen aquesta gràcia, de manera que continuen essent capaços de pecar. Quan decideixen fer-ho, cauen del cel i es converteixen en dimonis.

⁴⁹² Vegeu la detallada descripció bíblica del Leviatan com una mena de cocodril. Job, capítol 40, versets 25-32 i capítol 41, versets 1-26: “[40] ¿Pots atrapar amb l’ham Leviatan i subjectar-li la llengua amb el fil? ¿Li passaries una corda pels narius, li foradaries amb garfis les maixelles? ¿És que et suplicaria amb insistència i et diria paraules tendres? Per ventura et signarà un contracte? O bé serà el teu esclau tota la vida? ¿Hi jugues com si fos un ocell o el lligues amb un cordill perquè el treguin a passeig les teves filles? ¿El subhasten els pescadors, el venen a trossos els comerciants? ¿Li crivelles la pell amb fitores o el cap amb un arpó? Posa-li la mà al damunt i, quan et records d’aquest combat, no hi tornaràs! [41] La certesa d’atrapar-lo és il·lusòria, només de veure’l, ja et desmaies. Ningú no gosaria provocar-lo! Per tant, qui s’arriscaria a fer-me front? ¿Qui m’ha deixat res, que jo li ho hagi de tornar? Sota la capa del cel, tot és meu. Contempla encara el cocodril, fixa’t en els seus membres, el seu vigor i la seva àgil construcció. ¿Qui ha obert pel ventre el seu vestit? ¿Qui penetra la seva doble cuirassa? ¿Qui força els batents del seu musell, encerclats de dents terribles? La seva esquena són fileres d’escuts, engalzats i segellats, tan compactes l’un amb l’altre que ni l’aire no hi passaria. S’ajusten tots entre ells, formen un bloc sense esquerdes. Els seus esternuts són cascades lluminoses, els seus ulls, pupil·les de l’aurora; del seu musell en surten flamarades, en brollen espurnes de foc. Pels narius escup una fumada, com l’olla que arrenca el bull. El seu alè encén les brases, surt foc del seu musell. En el coll hi té la força, i davant d’ell, l’esglai tremola. Té la carn del cos espessa, adherida a l’os, inamovible. El seu cor és dur com la roca, com la mola de sota en un molí. Quan s’aixeca, els déus s’espanten; reculen esgarrifats. Contra ell no hi valen espases, ni dards, ni fletxes, ni llances. Per a ell, el ferro és palla, i el bronze, fusta podrida. No el fan fugir els trets de l’arc, per a ell són com pallús les pedres de la fona. La maça li sembla un bri i se’n riu quan bronz la javelina. Amb puntes de test al ventre, ell solca el fang com el trill. Fa bullir el gorg com una olla, el mar, com un calder d’aromes. Al seu darrere deixa un solc lluminós, una cabellera blanca enmig de l’oceà. No té parió sobre la terra, jo l’he fet el més intrèpid. Planta cara a tots els arrogants, és el rei dels animals ferotges”.

“[...] *anar hòmens nus ne lansar cohets, fochs greschs ni voladors, e ans fassa en la dita jornada lo l[n]fern e paradís, e bonament no-s pot fer sens fochs greschs axi com se fa aquí com en altres parts [...].*”⁴⁹³

Els focs grecs encaixen més bé en la materialització espectacular d'un drac que en la d'uns diables, sobretot si portaven poca roba. Per aquest motiu, la controvertida representació tampoc desdiu de ser un espai favorable per a la vibra-drac, ans al contrari. Cal tenir en compte que, en el cas d'Igualada, la vibra va construir-se a imitació de la vibra de Barcelona i aquesta no era pas un element escènic fix de grans dimensions (que seria la boca de Leviatan), sinó que era una figura de carcassa que es podia moure a través d'un o més portadors. I és que, com ha estat dit, la vibra barcelonina de 1397-1399 no tenia res a veure amb l'infern sinó amb una al·legoria de la cimera o timbre reial o amb un element decoratiu que llençava foc i mutava de significat segons l'acte on feia aparició. Tot i pensar que, per les seves dimensions no podia simular que engolia ànimes damnades,⁴⁹⁴ també és cert que la vibra igualadina podia donar amb les seves foguerades un aire força amenaçador a la plasmació del sector dels condemnats d'aquest castell de l'infern.

La notícia del paradís de 1405, tant si és posada en conjunció amb el drac (*vibria*) de 1404 o amb els diables anteriors a 1451 com si no, pressuposa clarament un infern (explícitament esmentat el 1453 juntament amb el paradís) i és molt rellevant dins del context català per ser realment primerenca. No pretenem pas plantejar que Igualada fos un focus de creació d'entremesos. No tindria cap sentit, ans resulta obvi que sobre aquest tema ens manca molta de la documentació barcelonina coetània. Cal dir però, que la notícia més reculada i propera que hem trobat de la plasmació escenificada d'un infern i paradís en el context de Barcelona o de les celebracions reials és de finals del mes de setembre de 1409 amb motiu de les noces de Martí I l'Humà amb Margarida de Prades.⁴⁹⁵

Per tal de sumar-los al Paradís, Infern i Diables, volem pensar que a Igualada hi hagué també alguna representació hagiogràfica, segurament sant Bartomeu, sant Antoni Abat, santa Maria Egipcíaca o sant Esteve, per citar algunes possibilitats fàcilment contextualitzables en el marc religiós-devocional, social i cultural de la vila. Ara per ara

⁴⁹³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1011. Llibre de la Universitat de 1452-1453, fol 82r.

⁴⁹⁴ MASSIP 1999, pàgina 242 ens suggereix iconografia important on veure representada aquesta boca: “*La representación plástica donde más a menudo aparece la imagen de las fauces de Leviatan es en la escena del Anástasis o bajada de Cristo a los infiernos de donde rescata a Adán y a los Santos Padres, como en la imposta del claustro románico de la catedral de Elna, en la tabla del políptico de la Catedral de Tortosa (1351) o en la del retablo de Santa Maria de Guimerà (Urgell) de Ramon de Mur (1402-12), entre muchas otras.*”

⁴⁹⁵ Arxiu Reial de Barcelona. Reial Patrimoni. Mestre Racional, 928/4. Fragment d'un manual-diari de l'escrivà de ració Ramon Fivaller, foli 9v. Citat a GIRONA 1915, pàgina 646. “*Festa de Sant Miquel. Dicmenge a XXIX dies del dit mes los dits senyor e senyora a Bellesguard. [E nostre] [seny]nor lo [papa] partí de la [torra d'en Ramon de]z Pla e vench [...] el coll de la Creu on l'esperava la solempna professó de la Seu, ab totes les parròquies e ordes dels ffreres [...] de Barchelona; e en l altar que y havien bestit feu oració, e après pujà a cavall; e ls consellers de la dita [ciutat] [m]jeseren-lo jus l pali d'aur camper blanch, e l comte d'Urgell tench lo banch del cavall de la part de dreita, [...] de Gualbes, conseller en cap de la dita ciutat, lo tench de la part squerra; e ls prohòmens de la dita ciutat, ab [...] [b]rendons bla[n]chs enaren devant lo cors de Jhesu Christ, que portava l^a mula en l^a caxa devant nostre senyor lo [papa] dret camí e l portal de sent Anthoni a sent Jacme e l palau del bisbe e la Seu, on feta oració a l'altar m[ajor de] santa Eulàlia, tornà cavalcar e menaren-lo e l Palau major del senyor rey, on posà; fferen-hi entre[meses] dels altres paradís e infern.*” Agraïm aquesta transcripció a Stefano M. Cingolani.

però, no sabem treure més informació de les fonts al nostre abast. Simplement retenim que el 1453 es parla de representacions *de altres sants e santes*.

No podem garantir que hi hagués l'entremès dels *Turcs*, encara que una de les línies mestres d'aquest treball consisteix, precisament, a mirar de demostrar que aquest entremès va incorporar-se al Corpus d'Igualada des dels primers anys. És aquest un detall que tractarem després amb la major profunditat possible.

Avançat ja el segle XV, el 1476 trobem que els consellers d'Igualada, seguint el costum de la vila (costum que ells mateixos consideraven lloable, com veurem) decidiren incorporar (o modificar si ja la feien) una representació mariana dins els entremesos de Corpus, tot a iniciativa d'un prevere d'Igualada, de nom Ramon Sala. Per a tal fi, demanaren l'ajut del rector de Santa Coloma de Queralt argumentant que segurament els podria venir a ajudar, perquè no desatendria la seva parròquia. I és que, segons tenien entès, en aquella població no s'hi feien misteris ni representacions el dia de Corpus i aquest entès podria desplaçar-se a fora. La carta ja parla de "misteri" enlloc d'entremès, la qual cosa fa pensar en una major envergadura textual i representativa. I les ganes de fer-la per part dels representant municipals eren moltes, ja que se li oferia una estada d'una setmana amb les despeses pagades. Aquest document diu així:

*"Al molt honorable e molt savi mossèn Anthoni Agualada, prevere, rector de la església de Sta. Coloma de Queralt. Molt honorable e molt savi mossèn. La causa de la present és per quant nosaltres, seguint bona e loable consuetut d-aquesta vila, nos preparam en venerar e honrar quant en nosaltres és la festa del preciós Cors de Ihesu Christ. E per ço mossèn Ramon Sala, prevere d-aquesta vila, hage deliberat fer certa representació de la Verga Maria, obra pia e de molta devoció. E per lo dit misteri e representació hage mester algunes veus de hòmens artistes e en semblants coses sperts, e haiam hagut a memòria que per vostra saviesa podem ésser endreçats en aquest acte. Per ço, mossèn, havem deliberat fer vos la present, pregant e supplicant vos ab protestació emperò que per ço no fos fet desservey a la vostra església ne aquexa vila, craent que per aquell die en aquexa vila no si façen semblants representacions, vós plagués ab aquells que a vostra saviesa fos ben vist faedor voler-nos venir ajudar per al dit misteri. E hon de açò nos volguessets fer pler e honor, ab temps na fossem avisats, hoc e encare VI o VIII dies ans de la dita festa voler venir ací a tot nostre càrrech e despesa. E de açò, ultra que per vós, ne serà fet gran servey a Nostre Senyor Déu, vos ho reputeriem a gràcia special. e en son cars e loch vos ne retribuïrem semblant servey. Fem fi. De Agualada a VI de maig 1476. A la honor e servey vostro, mossèn, prests e aparellets, los consellers de Agualada."*⁴⁹⁶

Joan Segura va documentar l'any 1885 que, a finals de segle XV, el prevere de Santa Coloma Gabriel Fonoll tenia entre els seus llibres "*j. libre dells entremessos de Ihesu Christ, ab cubertes de pergamí*", tal i com consta en el seu inventari post mortem, pres el 14 de juliol de 1483, el qual fou localitzat en un manual notarial.⁴⁹⁷ Aquest llibre podria perfectament ser una font a considerar com el motiu de la missiva igualadina uns anys abans.

⁴⁹⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1028. Llibre de la Universitat de 1476, foli 27v.

⁴⁹⁷ Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà. Fons notarial de Santa Coloma de Queralt. Unitat documental 2640. *Manuale Apprisiarum* (1483-1487), folis 1 a 3r., concretament, 2r. SEGURA 1885, pàgina 183, on cita que l'inventari fou localitzat en un manual notarial d'aquest any. MIRÓ 1996a, pàgina 20.

Volem pensar que aquest misteri de la Mare de Déu era una peça assumpcionista. El motiu principal és la densitat de la presència d'aquest argument en les notícies de teatre sagrat del període. Ramon Miró ens documenta sota l'epígraf "Assumpció de la verge Maria" dades de Lleida ("processó urbana a partir de 1497; representació a partir de 1498; dades de despeses els anys 1502, 1506, 1508, 1511, 1512, 1517 i 1518") o Cervera ("processó urbana dels apòstols amb el llit i cerimònies els anys 1483-1485").⁴⁹⁸ Creiem doncs, que la hipòtesi té un cert fonament, per raons de veïnatge tant cronològic com geogràfic.

El terme entremès però, no havia desaparegut de la festa de Corpus d'Igualada. Un seguit de pagaments efectuats el 1492 però referents a l'annualitat de 1489 ens parlen d'aquells cinc entremesos esmentats el 1451 i encara d'altres. Tot plegat ens dona a entendre un mínim de sis peces dramàtiques o representables –segurament set-, i es parla de *castell* i d'*entremès*. Entenem que els primers eren representats damunt d'escenaris o plataformes rodades i que els entremesos podien anar a peu. Serien els següents: *castell d'Adam i Eva i l'Àngel Querubí* (paradís del 1405), el *castell de l'Infern*, els *diablers*, la *vibra o drac*, el *castell de la Magdalena*, els *Gegants* (entremès?), algun episodi de la vida de *Sant Antoni*, un episodi de la *Mare de Déu* no concretat (que volem pensar que era l'Assumpció) i, finalment, la representació dels *Turcs* (la qual ja havia de funcionar com un entremès important). Aquests comptes diuen així:

*"[...] in anno octuagesimo nono consiliarii universitatem ville Aqualate, confitemur et recognoscimus vobis venerabilis Berengario Boffill, clavario dicti anno dicte universitate, quod ex peccuniis bosserie dicte ville solvistis, bistraxistis et de mandato nostro deliberastis personis subscriptis quantitatis inferius designatis, videlicet: a-n Gavarró del Spelt per lates que serviren per fer la capella de Sent Anthoni per la festivitad de Corpore Christi sex solidos et sex denarios; Item al entremès dels diablers per la dita festa del Corpus duas libras; Item als jutglars de la festa de la Concepció, de Sent Andreu, un sòlido e vuyt diners [...] Item per dues lliures de pólvora de gombarda com lo Sr. Infant pessà per la present vila, an Pere Franquesa, V sous; Item als jutglars per la festa del Corpus, xvij sous; Item an Salvador Tria per [...] a obs dels castells ii sous vj; Item an Ramon Pujol fuster, per fer los bestiments de les testes, e per los banchs del castell de la Magdalena, e per la spasa del àngel xerobí, e altres menuderies, viij sous vj; Item per fusta que prengueren de-n Baltasar Soler, axí per los dits banchs de la Magdalena com per los dits vestiments de les testes, per tot iij sous x; Item per V parell de guants per los giguants, viij sous iiij; Item per viij palms de tela vermella que serví per l'àngel xerobí iij sous iiij; Item per miga cana de bordat per pauchs per Adam e Eva, j sous vj ; Item per fer les calces del àngel Xerobí, i sou; Item an Anthoni Simon, per administrar los entremesos, xx sous; Item per xij lliures de bou que prengueren, ço és viij lliures per los consellers per fer messió als jutglars, e iiij lliures de bou que foren dades als oficials per una remissió general que feren a la vila, e una lliura de bou que fou donada al notari per tocar e continuar la dita remissió; Item al tabaler dels Turchs, per tocar lo tabal j lliura de bou; Item per una lliura de candeles per a la dansa del vespre viij diners; Item per ij oripells qui serviren per fer les corones dels Reys, v sous [...]"*⁴⁹⁹

⁴⁹⁸ MIRÓ 1996A, pàgines 21-22; també a la taula de representacions per ordre cronològic que hi publica després de la pàgina 48.

⁴⁹⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1033. Llibre de la Universitat de 1488-1489, foli 81v.

Com que s'hi esmenta també una capella de sant Antoni, volem pensar que alguns dels diables esmentats eren els qui temptaven el sant eremita, almenys una part dels qui feien aquest paper. Tampoc es pot descartar del tot que l'entremès de sant Miquel esmentat el 1451 hagués mutat a finals del segle XV cap a aquesta representació. Però el més probable a parer nostre -donada la pervivència de la representació de la caiguda dels diables en temps posteriors i per la major quantitat de cabals que s'hi invertien- és que els diables es repartissin desigualment entre aquells entremesos que requerien la presència demoníaca: l'infern i algunes vides de sants, com la de sant Antoni. Com es veurà, posteriorment també trobarem un diable acompanyant el personatge de sant Bartomeu en ple segle XVI. I tot això en un moment dins el qual sabem que l'entremès dels diables i el drac es trobaven en un moment de molta vitalitat. No oblidem que aquest tipus de representacions d'un sant a peu, ja sia o no amb un diable que el tempta o que intenta incomodar-lo, està plenament documentat a la Barcelona de finals de segle XIV i hauria de trobar-se ben segur a la Igualada de principis del segle XV.⁵⁰⁰

A la parròquia de Santa Maria hi havia un altar de sant Antoni, com es pot constatar a les visites pastorals de 1395-99⁵⁰¹ i 1416-1425.⁵⁰² I aquesta darrera narració era iconogràficament ben viva a la Igualada del segle XV. Ho testimonien sengles retaules - o fragments dels mateixos- amb episodis de la vida de sant Antoni Abat i conservats al Museu Episcopal de Vic. Un és el retaule dedicat a sant Antoni i santa Margarida, pintat pel taller de Lluís Borrassà a Barcelona al primer quart del segle XV (1400-1425) i provinent de l'església parroquial de Santa Maria de Rubió (MEV 949). L'altre és una taula (segurament un carrer vertical de retaule) amb dues escenes de la vida del sant, atribuït a Mateu Ortoneda i que sembla deutora de l'obra anterior. Procedeix de l'església de Montbui, d'on va ingressar després a les col·leccions episcopals (MEV 788).⁵⁰³ També s'esmenten uns reis coronats, que bé podrien ser els Reis d'Orient de l'epifania, però creiem que eren els reis de l'entremès dels Turcs, com es veurà detalladament després.

Mereix un comentari l'entremès d'Adam i Eva, ben segur que hereu o continuació del *parays* de 1405. Sabem que ara el 1489 hi havia un àngel "xerobí" amb espasa, el qual segurament els expulsava del paradís per ordre divina. A Barcelona trobem aquest mateix element el 1424, quan el Llibre de Solemnitats ens parla de *l'àngel xerubin de Adam, tot sol*. I seguidament apunta: *Adam e Eva*.⁵⁰⁴

⁵⁰⁰ Vegeu el llistat del Llibre de Solemnitats de 1424 o els documents de 1380 que nosaltres atribuïm a 1399 (Annex documental, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Cerimonial 08/1C.XXII-3/1.1 i 1.2). En aquest cas de Barcelona s'esmenta "*Item per la vestidura de sent Barthomeu.....XV solidos. [...] Item al hom qui fo diable de sent Barthomeu, florí mig.*"

⁵⁰¹ Arxiu Episcopal de Vic, volum 1201/1, folis 48v i ss. Vegeu annex documental.

⁵⁰² Arxiu Episcopal de Vic, volum 1201/2, folis 71r i ss. Vegeu annex documental.

⁵⁰³ Segons Francesc Ruiz Quesada, si l'obra fos deutora -com sembla- de la pintura de Rubió, "caldria postposar la datació proposada per Gudiol i Ricart per a la taula de Montbui, entre el 1400 i el 1405, i endarrerir-la al període 1425-30." Perquè, segons sembla, hi hagué una estada de Mateu Ortoneda a Barcelona, vers el 1425-30, on connectaria amb l'obra postuma de Lluís Borrassà. I la taula de Montbui sembla que encaixa dins aquest taller i amb Mateu Ortoneda. Vegeu Ruiz, Francesc: "Revisió del catàleg artístic dels Ortoneda, a partir d'un retaule de Cabra", dins *Retrotabulum. Estudis d'art medieval*, 10 (2013). Consultable a <http://www.ruizquesada.com/phocadownload/retrotabulum/10%20retrotabulum.pdf>

⁵⁰⁴ Vegeu annex documental.

Destaca també que hi hagués un entremès de Maria Magdalena, però això també s'explica pel fet de ser una de les advocacions locals que tenien altar a la parròquia i, per tant, que suscitava una certa devoció, com es veu a les visites pastorals coetànies, suara esmentades. El problema és que no sabem res de l'argument o contingut d'aquesta representació, excepte que era un castell i, per tant, un entremès rodat damunt d'un carro o un escenari mòbil. Donada la vinculació de la Magdalena amb la Passió, emmarquem el possible contingut d'aquest entremès amb el cicle de la Vida de Crist, com sembla deduir-se a la Barcelona de 1424, on anava amb el *moniment*. Tot i aquest testimoni coetani, l'entremès també podria ser netament hagiogràfic, ja que no es parlaria del castell de la Magdalena, sinó de la crucifixió o del monument.

Per acabar, esmentarem una darrera menció de l'entremès dels diables, en una data propera a 1495, cosa que ens tanca les notícies dels entremesos igualadins del segle XV. El juliol de 1495 es pagaren a Vicenç Ballester i els seus companys, cinquanta sous per l'entremès dels diables. Com que s'anava a especificar l'any (cosa que no va acabar de fer-se), sabem que no és un pagament que afecti l'any en curs, sinó que es deuria remetre a un marge anterior comprès entre un i deu anys, segurament el 1493-1494.⁵⁰⁵

Per tant, i a manera de resum, tenim a Igualada diversos casos d'entremesos que permeten abraçar una mica tota la tipologia ja establerta per Ramon Miró segons la classificació aplicada a l'exemple de Cervera, ara considerant-la sobre la recerca feta a Igualada:

Bíblics

Cicle de l'Antic Testament:

- Paradís (1405) o Adam, Eva i l'Àngel Xerobí (1489)*
- Gegants (1489) (com a David i Goliat?)*

Cicle del Nou testament

Vida de Jesús

[Cicle del naixement, sense presència]

Cicle de la passió:

- Castell de la Magdalena (1489)?*

[Cicle de paràboles, sense presència]

Cicle marià – teatre assumpcionista:

- Misteri de la Verge Maria (1421? 1476)?*

Cicle escatològic:

- Vibra (1404-1411, pressuposa un castell de l'Infern?)*
- Castell de l'Infern (1404? 1453, 1475)*
- Diables [caiguda dels àngels rebels] (abans de 1451, 1474, 1493-94)*

Històricollegendaris

Cicle dels sants (hagiografia):

- Sant Antoni Abat (1489)*

Cicle de fets històrics:

- La Turquia [Sant Sebastià sagetat, 1408-1409, la Croada 1457?] (1489)*

⁵⁰⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1036. Llibre de la Universitat de 1495-1498, foli 36r-36v. Vegeu annex documental.

Només afegirem que, més que cicle de fets històrics, nosaltres parlaríem d'entremesos *polítics* o *polititzats*. En parlarem en tractar la *Patera* com un entremès "estructural" d'Igualada, entremès que va fer fortuna pel context polític dels segles XV, XVI i XVII.

Volem també plantejar una classificació més programàtica, més encarada a entendre què es pretenia amb aquesta tria d'entremesos a Igualada. Una tria naturalment molt menys ambiciosa que la de Barcelona on, a la primera meitat del segle XV hi era "tot". Si es van escollir aquests i no uns altres devia ser gràcies a una barreja de factors. El primer, perquè segurament agradaven més que d'altres. El segon perquè hi havia històries i advocacions que tenia més sentit representar a la processó d'Igualada enlloc d'unes altres, pel seu major arrelament local. I, en tercer i darrer lloc, perquè devien ser assumibles econòmicament pel municipi i per la gent de les confraries que hi devia prendre part. Ens proposem fer aquesta classificació perquè és el discurs que ens transmet el nombre i la tipologia dels entremesos que tenim documentats abans de 1500:

El pecat:

La caiguda de l'home (voler ser com Déu):

-*Paradís (1405, 1453) o Adam, Eva i l'Àngel Xerobí (1489)*

La caiguda dels àngels (voler ser com Déu):

-*Diables [caiguda dels àngels rebels] (abans de 1451, 1493-94)*

L'infern:

-*Vibra (1404-1411, pressuposa un castell de l'Infern, 1404? 1453, 1475)*

La virtut:

Cicle dels sants (hagiografia):

-*Sant Antoni Abat (1489)*

Cicle de la passió:

-*Castell de la Magdalena (1489)?*

Cicle marià – teatre assumpcionista:

-*Misteri de la Verge Maria (1421, 1476)?*

La virtut i el pecat en combat:

-*Els Turcs [Sant Sebastià sagetat, 1408-1409, la Croada 1457?] (1489)*

-*Gegants (1489) (com a David i Goliat?)*

8 ENTREMESOS AMB MOROS O TURCS ALS SEGLES XIV-XV

8.1 L'entorn del fast reial (ca.1300-1443)

Si tenim en compte que el fil argumental dels entremesos podia tractar tots els cicles de teatre medieval, cal remarcar que ja des del darrer quart del segle XIV això inclou el cicle hagiogràfic (vides de sants). En aquest moment la *Llegenda Àuria* de Jacopo da Varazze ja circulava amb una profusió de còpies manuscrites (existia una versió catalana des de finals de segle XIII)⁵⁰⁶ o impreses (Barcelona: Rosembach, 1494). Però també es començaren a representar temes històrics contemporanis, sobretot les lluites de religió que portaren a intentar reconquerir Terra Santa o, a partir de 1453, la ciutat de Constantinoble, veritable *Porta Orientalis* per a la ruta comercial de la seda. Un dels entremesos més usuals del Corpus, i també un dels més antics de trobar documentat, és el de la lluita de moros i cristians, sovint sota la forma dels anomenats *Turcs i Cavallets Cotoners*, del qual procurarem trobar i resseguir els seus antecedents.

8.1.1 Lleida, 1150: un fals historiogràfic

L'índici més antic que hem trobat de la representació en context festiu d'una lluita entre turcs i cavallers cristians és a Lleida, al casament del Comte de Barcelona Ramon Berenguer IV amb Peronella d'Aragó el 1150. La notícia, donada a conèixer per Soriano Fuertes diu:

*“Este príncipe [Ramon Berenguer IV], se casó en la ciudad de Lérida con doña Petronila reina de Aragon, celebrándose los desposorios en la iglesia catedral con la pompa y magestad digna de tales consortes. El autor de un manuscrito que refiere lo suntuoso de estas bodas, dice: que en la catedral se cantó un Tedeum Laudeamus por un sin número de cantores; que el príncipe y la reina fueron al templo acompañados de la mayor parte de prelados y nobleza de Cataluña y Aragon, precedidos de un gran coro de juglares y juglaresas, cantores y cantoras, como tambien muchas danzas, entre las cuales hace particular mencion de una compuesta de moros y cristianos que figuraban un reñido combate: danza que aun se conserva en nuestros dias en algunos pueblos de España.”*⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ Bibliothèque Nationale de France, manuscrit *Espagnol* 44. Consultable a <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52506309k> (digitalització).

⁵⁰⁷ SORIANO 1856, pàgines 125-126, on fa a peu de pàgina la coneguda afirmació “El manuscrito que se cita ecsistía en poder de D. Miguel de Manuel, bibliotecario que fué de S. Isidro el Real de Madrid, segun Teixidor de quien tomamos esta noticia”. Teixidor té una obra (TEIXDOR 1804) incompleta, el segon volum de la qual potser hauria aclarit el misteri de la font manuscrita de Miguel de Manuel. El màxim que he localitzat són dos manuscrits del segle XVI. El primer, Ms. 280 de la Biblioteca de Catalunya, porta per títol *La forma de la Coronació den Remon Berenguer comte de Barchinona com fou coronat en la ciutat de Çaragoça en Rey d'Aragó con ach fermat matrimoni ab dona Petronilla Reyna d'Arago*. Consta d'un quadern de 8 folis, dels quals són escrits del segon al setè. Creiem que pot datar-se pels volts de l'any 1500, si ens atenem a un anàlisi paleogràfic. El segon, coetani o un xic més tardà, porta per títol *Ceremonia que-s fa com Lo Comte de Barchanona se va Coronar a Çaragoça* i forma part d'un volum manuscrit força heterogeni pel que fa al seu contingut, conservat a la Biblioteca de l'Escorial, amb la signatura d-III-2. El llibre fou propietat de Rafael Martí de Viciàna, qui el va rebre el 1535 de la senyora Isabel Pasqual de Viciàna. La part que ens interessa va del foli 129v al 131r. Aquests dos manuscrits es centren en la festa i cerimònia de la coronació de Ramon Berenguer i Peronella, que és el que a nosaltres ens interessa. No cal dir que cap d'ells esmenta el ball de moros i

I més endavant, Soriano repeteix:

*“Los griegos ejecutaban unas danzas militares, á las cuales llamaban pírricas, porque los danzarines figuraban evoluciones y combates al compàs de la música; y los catalanes en el casamiento del conde Ramon Berenguer IV, con la reina Doña Petronila de Aragon, ejecutaron uno de igual clase entre moros y cristianos.”*⁵⁰⁸

Però aquesta notícia no es pot donar, avui per avui, com a fidedigna. Va resseguir-se’n la font documental amb gran cura i el resultat d’aquest seguiment va cloure’s –com a màxim- amb un inconcret *“balls, e altres coses d’alegria, axi com sen pertanyia”* del segle XVII. Una notícia aquesta, doncs, que brilla per inconsistent.⁵⁰⁹ Almenys si és que d’aquí pretenem justificar que a la dita celebració hi hagué balls de moros i cristians, de bastons o de diables, com la tradició historiogràfica ha volgut fer creure. Això s’ha acompanyat del corresponent desgavell de cites, cites d’altres cites i afirmacions sense fonament ni rigor.⁵¹⁰ Harris ja va malfiar-se’n: *“In the end, however, the Lleida moros y cristianos may be nothing more than a legend. Unless we can locate and verify Teixidor’s source or some independent account of the Lleida performance, we must remain, at best, agnostic”*.⁵¹¹ I, encara, el mateix autor, ja en dubtava en anteriors estudis: *“This being the case, the evidence for the Lleida moros y cristianos, while not improbable, is rather uncertain”*.⁵¹²

8.1.2 La crònica de Ramon Muntaner i les notícies del segle XIII

Ramon Muntaner ens apunta diverses celebracions reials on es detallen elements que ens interessaran al llarg d’aquest treball. Hi hem trobat proves d’entrades espectacularitzades i les festes de coronació dels reis d’Aragó, però quasi mai detalla el que s’hi feia. Al capítol 23 de la seva *Crònica* documenta l’entrada d’Alfons X de Castella a València quan visità el seu sogre Jaume I el 1274. Muntaner esmenta que *“com foren a la Ciutat null hom no poria scriure los Jochs, los alegres taules redones, taulats, juntes de rayló, de cavallers salvatges, barons anar ab armes, borns, galeas e lenys armats que·ls hòmens de mar feyen anar ab carretes per la Ramla e batayles de taronges e*

---

cristians, però sí la unció amb el crisma i la imposició d’una dalmàtica i la corona per part del justícia d’Aragó i de l’arquebisbe de Saragossa.

⁵⁰⁸ SORIANO 1856, pàgines 175-176.

⁵⁰⁹ BOADES 1873, pàgina 243. *Libre dels Feyts d’Armes de Catalunya*, suposada crònica històrica medieval escrita per en Bernat Boades, sembla que redactada en realitat a la segona meitat del segle XVII per Joan Gaspar Roig i Jalpí amb la voluntat d’aportar proves documentals a favor de les seves tesis sobre els orígens llegendaris de Catalunya en el marc de diferents disputes historiogràfiques de l’època. Allí se’ns diu que *“E apres en l’any ques comptaua .M.C.XL.JX. sen faeren les noces en la ciutat de Leyda, que ja la regina Peronella hauia edat de .XV. anys, e foren feytes amb gran alegria dels aragonesos e catalans, e sen faeren moltes alimaries, e fochs, e balls, e altres coses d’alegria, axi com se·n pertanyia”*.

⁵¹⁰ Vegeu VALLVERDÚ / PLANA / VILARRÚBIAS 2015, on es desgrana l’embrolla de tot plegat i com s’ha arribat a malentesos historiogràfics d’una gran envergadura a nivell del suposat origen dels balls de bastons i de moros i cristians.

⁵¹¹ HARRIS 2000, pàgines 31-36. “Al final, però, els moros i cristians de Lleida poden no ser altra cosa que una llegenda. Llevat que es pugui localitzar i verificar la font de Teixidor o alguna cita independent de la manifestació lleidatana hem de romandre, com a molt, agnòstics”. La traducció és de VALLVERDÚ / PLANA / VILARRÚBIAS 2015, pàgina 11.

⁵¹² HARRIS 1997, pàgines 243-244, nota 1. Allí fa un extensíssim llistat de bibliografia que ha esmentat el segon volum inèdit de TEIXIDOR 1804 o el manuscrit en poder de Miguel de Manuel que ell citaria en aquest segon volum no publicat, que és d’on SORIANO 1856 pàgina 125-126 trauria la dada.

encortinaments. Si que tants foren los Jochs que havien a passar co, foren a l'esgleya de sent Vincens hon aveylaren [...].⁵¹³ Per tant, tenim un antecedent de les naus sobre rodes que els mariners feien simular que navegaven -de les quals parlarem entractar l'any 1373- i altres singularitats com les batalles de taronges. Aprofitem per apuntar que, per a nosaltres, el referent visual de l'home "salvatge" festiu que trobarem esmentat al llarg del segle XIV podria correspondre's amb el personatge que es pot veure a les pintures murals de la torre del castell d'Alcanyís, datables ca. 1300. En qualsevol cas, *home salvatge* és una cosa i *cavaller salvatge* (que és el que s'esmenta aquí) una altra.

Als capítol 155 s'hi explica la coronació d'Alfons el Franc (1285-1291) a Saragossa, que tingué lloc el diumenge de Pasqua de 1286, amb un joc de taula rodona, barcasses per l'Ebre i, de nou, batalles de taronges: *"E après hi féu e hi ordonà taula redona, e los hòmens de mar faeren fer dos lenys armats d-aquelles plates que anaven per lo riu; en què vaerets batalles de taronges, que del regne de València n-avien feyt venir més de cinquanta càrregues. [...] E durà la festa més de quinze dies, que en Saragossa null hom no féu mas cantar e alegrar e fer jochs e solaces"*.

Al capítol 176 també es consignen les festes per a rebre Jaume II el 1291 a Barcelona, però no es detalla cap dels esdeveniments concrets. Després es va coronar a Saragossa i la festa també hi durà quinze dies. Però al capítol 179 de la *Crònica* descriu amb un xic més de detall un espectacle cavalleresc centrat en el joc de la taula rodona que tingué lloc a Calatayud el 1291, en honor de Roger de Llúria, almirall de Pere II el Gran que fou enterrat a Santes Creus als peus del seu senyor. Malgrat es tracta d'un torneig cavalleresc com el que ja hem citat per la coronació d'Alfons el Franc l'any 1286 (capítol 155), en aquest cas l'element del castellet de fusta ens porta a considerar la notícia a part, com un dels testimonis més antics que coneixem d'arquitectura efímera festiva en una celebració reial catalana, element que ens serà molt útil haver referenciat de cara a comentar futures situacions. Segons Muntaner:

"Ara vos lleixaré a parlar del senyor rei qui va així endreçant sos regnes, e vull dir una raon de la taula redona e de la gran honor que féu Déus a l'almirall, a Calataiú, con los reis hi eren, que fo de les grans honors de taula redona que Déus féu a negun ric-hom ne cavaller.

Veritat és que con los reis foren a Calataiú, així con davant havets oït, los castellans tots demanaven:

-Qual és l'almirall del rei d'Aragó, a qui Déus ha feta tanta d'honor?

E hom mostrava'l-los; així, que així li anaven darrera cent o dos-cents cavallers [...] E l'almirall, per honor del rei de Castella e de la reina, féu cridar taula redona en Calataiú, e mès la tela per júnyer, e hac fet fer, al cap del camp, un castell de fusta on ell eixís con cavaller vengués. E lo primer jorn que la taula se tenc, ell tot sol volia tenir aquell jorn la taula a tothom qui júnyer volgués. E fo aquí lo senyor rei d'Aragon, e el rei de Castella, e l'infant don Joan, frare del rei de Castella, e don Joan, fill de l'infant En manuel e don Diego de Biscalla, e d'altres barons de totes les terres e regnes del rei de Castella, e rics-hòmens d'Aragó, e de Catalunya, e del regne de València, e encara de Gascunya, de la

---

⁵¹³ Biblioteca Nacional de España (Madrid). manuscrit 1803. Foli XIIr (19r del facsímil de la *Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes*) consultable a <http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/cronica-manuscrit--0/html/> [consulta 2020]. FERRER 1992, pàgina 313.

terra del rei d'Anglaterra e tota altra gent qui eren venguts a veure les juntes, e senyaladament per veure l'almirall què faria, de què tot lo món parlava tant."

Si el 1274 trobem un precedent de les naus que es desplaçaven per terra, ara (1291) trobem un precedent dels castells efímers que acabarien simulant una fortalesa que calia prendre. Veurem aquest model amb recurrència en el moment de tractar de futures representacions festives de conquesta -clarament propagandístiques- amb l'alteritat sarraïna com a enemic.

8.1.3 Una manifestació de l'alteritat a Saragosa, ca. 1303-1309

Documentada ja l'existència d'arquitectures efímeres en fusta per a celebracions reials a finals de segle XIII, ens convé aturar-nos llargament en la notícia, treballada per Harris,⁵¹⁴ d'un simulacre de lluita referent al regnat de Jaume II (1291-1327). Una notícia incerta perquè també penja d'una citació indirecta d'un manuscrit avui perdut, però que seria una de les manifestacions festives més antigues de moros i cristians. Segons un article aparegut el 1848 en el si d'una popular revista a manera del *Reader's Digest* (*Museo de las Familias, Lecturas agradables é instructivas*), el 25 de juliol de 1616 (diada de sant Jaume) s'hauria predicat un sermó al Pilar de Saragossa. En aquest sermó, el seu orador, un tal Justo Armengol, s'hauria referit a un manuscrit català que havia vist pocs dies enrere a la biblioteca del monestir de Poblet. Així resa l'article en qüestió:

*"En el sermón de Santiago que predicó en Zaragoza don Justo Armengol á la presencia de Nuestra Señora en la capilla del Pilar el año de 1616, leemos: «Hace pocos días que leí en un antiguo códice de la biblioteca del monasterio de Poblet, escrito en lengua lemosina, que para mejor obsequiar los aragoneses á Jaime II el día de San Jaime (Santiago), se presentaron á la corte sus criados vestidos unos de moros y otros de cristianos, y que tramando campal pelea en el patio del alcázar del rey, salieron al campo que le cercaba, en donde en un castillo levantado sobre un tablado, se dieron sendas cuchilladas, hasta que apareciendo en un brioso caballo blanco un capitán de la guardia vestido de San Jaime, se puso de parte de los cristianos y acuchillando á los moros, estos se rindieron de rodillas á sus pies. Que entonces el capitán que hacia de santo, tomó de la mano de su escudero una banderita de tela blanca de seda, en que estaba pintada una cruz encarnada con este letrero: In hoc signo vinces; y presentándola á los moros, estos se echaron en tierra y pidieron misericordia y ser recibidos en el gremio de los cristianos. Que mandados levantar por San Jaime, se les vistió á todos unas túnicas blancas con una cruz roja al pecho, y formados en fila asistieron á la quema de su pendón que estaba sembrado de una gran luna en medio de muchas medias, y que tenia una gran cola de caballo en la punta del asta. Que luego que estuvo quemado el pendón, adoraron una gran cruz que les presentaron los cristianos, y que llevados al rey que presenció la fiesta, este les dio paz en el rostro de su capitán, empezando en seguida un gran divertimento de baile entre los cristianos y convertidos moros al son de los instrumentos de guerra.» Y concluye diciendo: «que este es el origen de aquellas danzas de moros y cristianos que se celebran el día de Santiago y en otras fiestas.»"*⁵¹⁵

---

⁵¹⁴ HARRIS 2000, pàgines 37-39.

⁵¹⁵ CASTELLANOS 1848.

Sempre segons aquesta font (dues vegades indirecta!), alguns nobles aragonesos haurien obsequiat el rei per la diada de sant Jaume Apòstol amb un espectacle o simulacre de lluita, el qual sembla no tenir res a veure tipològicament amb els futurs entremesos. Hi acudiren, això sí, uns vestits de moros i altres com a cristians, per tant pot parlar-se clarament d'espectacle amb presència d'alteritat sarraïna. Aquest espectacle hauria tingut a Saragossa, un 25 de juliol d'un any no concretat del seu regnat. Nosaltres creiem que fou entre 1303 i 1309, anys durant els quals tingué lloc la guerra i victòria dels almogàvers (amb tropes alanes i romeus de reforç) contra els emirats dels turcs Oghuz l'octubre de 1303 sota el comandament de Roger de Flor.⁵¹⁶ Hi hagué milers de turcs morts i un munt de capturats com a esclaus, la majoria dones o infants.⁵¹⁷ L'any següent també s'alliberà exitosament la plaça de Filadèlfia del setge Turc través de la Batalla d'Aulax.⁵¹⁸ El 1304 es va patir una incursió sarraïna granadina que atacà Cocentaina.⁵¹⁹ A la inversa, el 1309 es va portar a terme un intent d'apropar-se (via Almeria) a Granada per conquerir-la.⁵²⁰

Tal representació s'hauria produït en dos espais diferenciats, com veurem. Va començar amb una batalla campal entre els dos bàndols al pati d'un palau; sens dubte la notícia s'ha de referir al pati de l'Aljaferia, fortificació musulmana que va acabar convertida amb els anys en el prestigiós palau reial de Saragossa i on se celebraven els banquets que seguien les coronacions reials. És aquest pati un espai que, segons Harris, pel seu ús documentat com a marc d'espectacles teatrals durant els segles XIV i XV, ha estat batejat com el primer teatre d'interior d'Espanya.

Després d'aquesta batalla, els moros i cristians van sortir a camp obert, a l'espai que envolta aquell palau d'estil moresc. Allí, en un castell artificial muntat sobre un bastiment, s'acarnissaren els uns contra els altres. Enmig de la batalla, aparegué un capità de la guàrdia muntat en un cavall blanc i vestit com a Santiago el qual, prenent partit pels cristians, va anar arrasant els moros amb la seva espasa fins que se li rendiren de genolls als seus peus. Tot seguit, l'escuder del cavaller li va entregar una banderola de seda blanca on hi havia pintada una creu vermella i el lema constantinià "*In hoc signo vinces*", aplicat al triomf de la creu i, per extensió, de la fe cristiana. Els sarraïns rendits demanaren ésser admesos a la companyia cristiana i, en prova de conversió, vestien túniques blanques amb la creu vermella sobre el pit. Conduïts davant del rei, que havia

---

⁵¹⁶ "Els oghuz foren una horda o federació de tribus turqueses semi-nòmades de l'Àsia Central, establerta al nord de la mar Càspia i la mar d'Aral. Practicants del xamanisme, a partir del segle x es convertiren a l'islam i en gran quantitat migraren cap occident. Són els antecessors dels actuals turcmans i actualment la majoria habita al Turkmenistan, on constitueixen el 74% de la població, a l'Iran i a l'Afganistan, sent els gagauses una de les seves tribus." Vegeu <https://ca.wikipedia.org/wiki/Oghuz> [juliol 2020].

⁵¹⁷ Vegeu https://ca.wikipedia.org/wiki/Batalla_del_riu_Cízic [juliol 2020].

⁵¹⁸ Vegeu [https://ca.wikipedia.org/wiki/Filadèlfia_\(Lídia\)](https://ca.wikipedia.org/wiki/Filadèlfia_(Lídia)) [juliol 2020]. Filadèlfia fou una ciutat de la regió de Lídia, una satrapia de l'imperi Persa, a la mediterrània costa est d'Anatòlia i prop de l'actual Esmirna. La ciutat prosperà econòmicament als segles XIII i XIV gràcies al seu comerç i a la seva estratègica situació; els genovesos hi establiren una colònia mercantil i la ciutat produïa gran quantitat de productes de pell i de seda vermella. La prosperitat de la ciutat atragué els turcs, que el 1303 provaren de conquerir-la i fou assetjada. El 1304 però, la Companyia Catalana d'Orient va derrotar els turcs a la Batalla d'Aulax (abril-maig de 1304) i va salvar la ciutat de la coalició de tropes turques de l'Emirat de Germiyan-oğhlu i de l'Emirat d'Aydın-oğhlu. Els Germiyan-oghlu la van assetjar dues vegades més, el 1307 i 1324. Filadèlfia fou la darrera possessió dels grecs a Àsia Menor. El 1402 fou ocupada per Tamerlà i el 1405 va passar a Djunayd Bey, però la va perdre davant Murat II. Els turcs l'anomenaren Alaşehir i la vella ciutat està en runes.

⁵¹⁹ FERRER 2005.

⁵²⁰ BAYDAL 2009.

presenciat tot el festival, el monarca va estampar un bes al rostre del capità musulmà en sentit de pau. Segons la mateixa font indirecta, continuà una dansa entre cristians i moros convertits.

Harris considera que aquesta notícia –tot i que la cadena de cites que acabarien desembocant al manuscrit de Poblet és molt feble- li mereix molta més confiança que la de Lleida de 1150, perquè tot i ser una font indirecta i les informacions sobre el manuscrit de Poblet molt tènues, els detalls topogràfics i de contingut són molt més precisos que en el cas de Ramon Berenguer IV i Peronella i la datació del fet narrat –molt més tardana- és molt més plausible. Harris aventura amb cautela que, si ens hem d'atendre a les posteriors derivacions d'aquest tipus de festes (incloses les que avui es fan a la zona de València), la primera batalla dins el pati hauria estat guanyada pels sarraïns, mentre que la segona, amb el seu castell artificial a manera de decorat, hauria servit per a mostrar la recuperació de la fortalesa perduda. Es mostraria d'aquesta manera una victòria cristiana emblemàtica de la reconquesta avançada dels segle XIII, i seria aquesta la primera aparició coneguda –excepció feta de la notícia de 1291 que hem trobat en Ramon Muntaner- d'aquests castells efimers per a teatre festiu o cerimonial. Encara que no s'especifiqui cap altre figurant a cavall que no fos sant Jaume, aquest podria no haver lluitat sol damunt d'una cavalcadura.

Max Harris aventura lectures molt interessants d'aquesta notícia indirecta. Segons aquest autor, no sabem amb quines armes lluitaven entre els bàndols, però el salt de falla entre realitat i ficció que es sol donar en aquestes batalles escenificada fa pensar en la possibilitat que no fossin armes de guerra de veritat. Per exemple, no escassegen les notícies històriques de falses batalles on es llencen taronges i altres fruites. De fet hem citat ja la batalla amb taronges que tingué lloc per la coronació d'Alfons el Franc el 1286⁵²¹ i el cronicó de Guillem Mascaró ja ens apuntarà anys després que el 1397 els barquers i homes de mar de Barcelona reberen Martí I l'Humà amb *“unam navim sarracenorum et duas galeas christianorum, que navis et galee navigabant per terram, et preliabantur adinvicem christiani et sarraceni cum tarongis”*.⁵²² El llançament de fruites - *figues ne maçanes ne altres coses*- també apareix entre els Turcs del Corpus de Tortosa el 1439.⁵²³ També veurem com, a Igualada mateix, el 1566 es prohibia llençar taronges per carnestoltes: *“[...] no gosen ni presumesquen ballar, dansar, cantar, a ninguna manera de jochs, ni balla de carnestoltes [...] fer ningunes desfreçes ni altres burles [...] ni tirar taronyades, segó ni brutities nigunes [...]”*.⁵²⁴

En un altre pla, hi ha la lectura del bes final, fet pel qui és rei veritable a la vida real al rostre del capità sarraí fictici. Aquest gest va lligat a una mostra de l'autoritat reial, la qual confirma la pau i la concòrdia i les garanteix. El bes, talment un *osculum*, seria també una mostra de baptisme polític, com una conversió social més enllà de la fe. Hi ha documentades diverses representacions d'aquest caire en el teatre festiu de conquesta a Mèxic, on els indígenes sotmesos prenen la fe cristiana imposada. Però aquest autor conjectura (i ens sembla que caldrà considerar si aquesta significació patiria o no canvis

⁵²¹ *Crònica* de Ramon Muntaner, capítol 155.

⁵²² Vegeu annex documental. Biblioteca de Catalunya, Ms. 485, f. 271v.

⁵²³ MASSIP 1992, pàgines 65 a 67.

⁵²⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1066. Llibre de la Universitat de 1566, foli 40r. Vegeu annex documental.

en el futur) que l'esmentat salt entre realitat i ficció també pot ser un bon indicador de la importància que aquestes representacions tenien per als seus intèrprets i el públic al qual es dirigien. I el bes de pacificació és per a Harris l'indici de sospita que les lluites escenificades de moros i cristians tenien més connotacions de concòrdia i convivència que no pas de guerra.⁵²⁵

Caldria veure si això era realment així. Nosaltres pensem que al llarg d'aquest treball veurem com, almenys a Igualada, la cosa no sembla que anés en aquesta direcció, almenys després de Trento i la batalla de Lepanto o, potser abans i tot, enmig del convuls segle XV. Ja hem parlat dels aldarulls que tingueren lloc el 1455 a València uns dies abans de Corpus, amb gent que anava pels carrers cridant "*facense criptians los moros o muyren*".⁵²⁶ I gosem dir que també pot aplicar-se aquest dubte al mateix regnat de Jaume II. Sí que és cert, però, que aquest rei concedí guiatge o protecció a alguns sarraïns davant d'alguns fets injustos. Per exemple el 1306, quan els jurats d'Elx li demanaven que intercedís davant un sarraí d'aquella vila que, capturat per corsaris, havia acabat venut a Inca (Mallorca). També el 1309 va concedir guiatge i restitució de béns a l'antic cadí d'Elx quan aquest, que havia marxat amb la família a terres sarraïnes, decidí tornar o, per citar un darrer cas. Un altre exemple el trobem quan el 1310 va fer retractar la venda d'un noiет enxampat de nit quan recollia les coses de la seva germana conversa de dins la moreria.⁵²⁷ Sembla doncs, que als reis els convenia mantenir un equilibri amb aquests grups socials, tant per preservar la pau i l'ordre com per no caure en fama d'injustos o innobles davant de tercers.

Massip apunta els reiterats fracassos militars de les croades com un indici per a l'aparició d'aquest tipus d'escenificacions festives de lluita, que empren la fantasia i l'espectacle per recrear -a través de la ficció i allò succedani- el combat que s'havia convertit en inviable o excessivament arriscat des de la pèrdua de la ciutadella de Sant Joan d'Acre (1291) i les derrotes que les monarquies europees rebien de mans otomanes.⁵²⁸ Però, com veurem tot seguit, al rei d'Aragó no li mancaven causes dins les seves pròpies fronteres territorials que li permetessin justificar batalles festives de moros i cristians.

Miret i Sans ja deia el 1909 que *Jaume II havia sentit un viu desig d'empendre seriosament la conquesta de Granada* i portar a terme la total expulsió dels musulmans de la Península ibèrica. Però un cop fallit l'intent de conquerir Almeria el 1309, la situació política del regne de Castella, sense l'ajut del qual no es podia emprendre tal empresa, no ho va permetre.⁵²⁹ La documentació exhumada per Joan Pié als manuals notariais de la Selva del Camp parla del "*viatico quad Rex Jacobus intendit facere contra inimicos crucis, ad expugnandum peripsam, ad lucranda indulgentiam concessam*" o de l'expedició "*apud Granatam contra barbaras nationes*".⁵³⁰ Així doncs, el capteniment d'acabar amb un bes de la pau no devia ser el més usual en aquesta època. Això no obstant, la pau es dona als rendits i convertits i cal saber distingir entre la realitat político-militar i l'òrbita de les representacions parateatral de conquesta en un context

---

⁵²⁵ HARRIS 2000, pàgina 39.

⁵²⁶ CARBONERES 1873, pàgines 88-90.

⁵²⁷ FERRER 1987, pàgines 219-222.

⁵²⁸ MASSIP / KOVÁCS 2017, pàgina 279.

⁵²⁹ MIRET SANS 1909, pàgina 265.

⁵³⁰ PIÉ 1914, pàgines 200-201.

festiu com era, en aquest cas, l'onomàstica del rei.⁵³¹ El caràcter de la facècia sempre sol semblar innocent; ara bé, el rerafons discursiu no ho era gens.

Sí que és cert que en les festes de moros i cristians de la regió propera a l'Alcoià – Cocentaina, Alcoi, Bocairent, Villena, etc.- un dia vencen els uns i un dia els altres. Així mateix, la *Patera* igualadina del període vuitcentista acabava amb una conversió del cabdill moro però també amb una petició de disculpes col·lectiva de tots els integrants de la comparsa, ja que es posa en bóca de l'àngel i no pas del cabdill turc; per tant, es parla en nom de tothom: “*De las faltas que hicimos / perdón a todos pedimos*”. També és veritat que si, com veurem, els corsaris turcs infringiren veritable terror en algunes zones de la costa del llevant peninsular, no seria precisament la representació d'una batalla amb cavallets de cartró la manera més seriosa de transmetre i explicar aquest perill tant real com les fortificacions costaneres que hi proliferaren des del segle XVI. Cal no oblidar però, que ben sovint la festa treballa les ideologies a nivell simbòlic i mitjançant recursos com l'al·legoria o el jeroglífic. I la batalla simulada serà un dels més recurrents, encara que poques vegades ostenti cartes de veracitat en la seva vessant performativa.

La manera que té Harris d'explicar-ho és a parer nostre una lliçó de cara a entendre el tipus de plasmació festiva d'alteritat que ell considera que va donar-se en aquesta representació de Saragossa i, per extensió, d'una manera general en les lluites festives de moros i cristians que anirem trobant al llarg d'aquest treball. La victòria cristiana en les celebracions i representacions de moros i cristians es caracteritza per aconseguir-se no pas per un poder militar superior, sinó més aviat per una intervenció sobrenatural. S'entén que aquesta intervenció sobrenatural la realitza o provoca la divinitat, i la victòria no es manifesta en la matança de l'enemic sinó en la seva conversió. L'objectiu cristià que es representava i s'escenificava en aquestes batalles –fossin amb espasa o amb taronges i fruites- no seria doncs, la massacre de l'enemic, sinó la incorporació d'aquest (les ciutats de la Corona d'Aragó eren plenes de sarraïns o jueus) a la societat per tal de viure-hi en pau i, si podia ser, prèviament cristianitzat. El petó de pau del rei vindria a dir –segons Harris- que s'accepta la seva conversió i integració a la societat i s'autoritzava la dansa de celebració que se'n seguia. Del que no hi ha dubte és que la política de finals de segle XIV i del segle XV introduïria un discurs més violent en aquestes representacions festives de moros i cristians, ja que el context s'havia tensionat.

---

⁵³¹ BAYDAL 2009, pàgines 119-120 ens mostra un context que dóna veracitat a la narració d'aquesta representació Saragossana de moros i cristians: “*Jaime II ordenó la retirada y tuvo que asumir un débito superior a las 100.000 libras, que se fue reduciendo progresivamente durante los dos años siguientes, entre 1310 y 1311, no sin evitar las protestas y el malestar evidente de sus súbditos. Éstos ya habían experimentado un proceso similar tras las campañas de Sicilia y Murcia de 1296-1302, que habían dejado deudas por más de 300.000 libras, requiriendo de casi cinco años para que las cuentas reales se estabilizasen. Con todo, aquellos proyectos habían supuesto, al menos, la infeudación del reino de Cerdeña y un avance territorial al sur del reino de Valencia, mientras que, por el contrario, la iniciativa almeriense resultó desastrosa en todos los sentidos. No se obtuvo territorio, ni prestigio, ni rentas. Ello puede ayudar a explicar, entre otras cosas, que, como ha señalado Stefano Cingolani, Jaime II no tuviese quien le escribiera y fuese uno de los reyes que pasó más desapercibido en la tradición cronística de la época. No en vano, tras el fracaso de Almería él mismo tuvo que encargar a Pere Marsili la traducción al latín del Libro dels fets de Jaime I, para recordar las victorias de su abuelo contra los musulmanes y tratar de elevar la reputación perdida por la propia Casa de Aragón. Tal vez aún resonaba en su cabeza, como un estigma difícil de asumir, la exhortación que el último maestro de los templarios, Ximén de Lenda, le había dirigido en 1304: la fe de la Christiandad deguésets exalsar et la fe dels enemichs de la creu baxar et minvar, axí com vostre avi ni vostre pare acostumaren de fer.*”

Tornant al bes de pau del rei que tancava la representació i l'aparent caire innocent que tot acabà prenent, ens permetem de no oblidar dos fets que convé reportar. El primer, que la funció guerrera de l'Aljaferia havia tingut lloc en el dia de l'onomàstica del rei. I el sant Jaume havia anat aconseguint, des d'almenys els inicis del segle XIV, la connotació de *Miles Christi* o *matamoros* que tanta difusió assoliria a partir de 1600. Dues iconografies ens ho permeten afirmar a tall d'exemple: la miniatura que clou la còpia salmantina del *Codex Calixtinus* o *Liber Sancti Jacobi*, datada cap a 1325 i copiada en temps del bisbe Berenguer de Landoria (1317-1330), on ja apareix el sant a cavall sobre un fons vermell tapissat de petxines tot brandant amenaçadorament l'espasa; encara no hi ha però cap víctima als seus peus.⁵³² En canvi, el cartulari compostelà conegut com a *Tumbo B* (iniciat el 1324) també exhibeix el sant a cavall, ara sí amb diversos ferits caiguts dessota seu, tot i que no sembla que es tracti encara de sarraïns, sinó de cristians revoltats contra l'esmentat bisbe Landoira.⁵³³ Però un magnífic relleu de pedra que es troba a la *Igreja Matriz de Santiago do Cacém* (Portugal), datat cap a 1330, mostra el mateix tipus a cavall amb dos defensant-se amb escuts i dos personatges més caiguts, els quals ja semblen totalment sarraïns. El relleu és, segons, Isabel Cristina Ferreira:

*"[...] de uma grande riqueza iconográfica, evocando como nenhum outro os estigmas da guerra santa peninsular. O cavaleiro cristão, personificado em Santiago, exibe uma postura vitoriosa, que lhe é conferida pela dimensão, pelo empunhamento da espada e do estandarte, pela deposição de dois mouros vencidos aos pés do cavalo, por toda a dinâmica do conjunto. O rosto, ao jeito gótico no tratamento da barba e dos cabelos, é marcado por um sorriso seráfico e contemplativo que, juntamente com a leve inclinação da cabeça para a direita, produz um efeito de tranquila e beata eficácia. A representação dos muçulmanos e das suas montadas de garupas contorcidas, amontoados e precipitando-se na fuga, a morte e a derrota definidas pelos elementos prostrados no solo, rematam o quadro de glória da Cristandade sobre o Islão."*⁵³⁴

Per tant, la iconografia i significació del personatge sant Jaume no estaven adquirint, precisament, cartes d'amabilitat contra els dissidents del catolicisme i menys encara connotacions pacificadores.

El segon fet contemporani que ens fa desdir de la innocència integradora d'aquest bes reial als vençuts –campanyes militars del propi monarca, ja esmentades, al marge– és que a Barcelona, el pregó de Corpus de 1321 prohibia als jueus sortir del call,⁵³⁵ però això sembla més aviat a causa de prudència del Consell Municipal de voler evitar aldarulls sorgits per les rancúnies que se'ls tenia, ben segur que des de molt abans dels famosos *pogroms* de 1391, data en la qual a Barcelona es va produir l'assalt del call jueu.⁵³⁶ D'aquesta manera, es podria entendre la possibilitat d'un discurs d'aquest

⁵³² Salamanca, Biblioteca de la Universitat. Ms. 2631. Ca. 1325. Es creu copiat directament del Calixtinus de Santiago en temps del bisbe esmentat. Vegeu <https://www.culturaydeporte.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/registro-memoria-unesco/2017/codice-calixtino/liber-salamanca.html> [juliol 2020].

⁵³³ Santiago de Compostela, Arxiu de la Catedral. *Tumbo B*, foli 2v. Vegeu http://xacopedia.com/Tumbo_B [juliol 2020].

⁵³⁴ FERREIRA 2016. Vegeu dit relleu a l'article en línia, o a l'enllaç <https://books.openedition.org/cvz/docannexe/image/326/img-5.jpg> [juliol 2020].

⁵³⁵ RIPOLL 1838, pàgina 1.

⁵³⁶ No és desconegut el contracte de matrimoni o *Ketubah* de 1334 que es conserva a l'Arxiu Comarcal de l'Anoia entre els pergamins del fons de la parròquia de Santa Maria d'Igualada. I a nosaltres ens resulta obvi que el fet que el matrimoni es celebrés a Montbui no respon a cap altra causa que el voler evitar problemes amb els vilatans d'Igualada,

entremès dirigit vers la prosperitat econòmica volguda pels monarques. Aquests, solien protegir els mercaders i prestadors d'altres religions, ni que fos pel capital que atresoraven –útil en temps de necessitat de crèdit urgent, com el que causaven les guerres- i per la necessària pau del regne.

En darrer lloc, convé no oblidar que aquest bes venia després i només després d'una admissió dels vençuts a la fe catòlica. Ja hem vist que Jaume I havia obligat a jueus i sarraïns a escoltar les prèdiques dels sacerdots, cosa que vol dir que allò més desitjat era la conversió, el reconeixement que el cristianisme era la fe veritable; perdre població que marxés a l'exili no figurava entre les conveniències del rei. Però la bandera sarraïna amb la mitja lluna va sofrir l'ultratge de la crema davant dels seus ulls, cosa que en termes militars i de cavalleria, no era poca cosa:

“Que mandados levantar por San Jaime, se les vistió á todos unas túnicas blancas con una cruz roja al pecho, y formados en fila asistieron á la quema de su pendón que estaba sembrado de una gran luna en medio de muchas medias, y que tenia una gran cola de caballo en la punta del asta. Que luego que estuvo quemado el pendón, adoraron una gran cruz que les presentaron los cristianos.”⁵³⁷

Nosaltres no descartem que tot plegat no fou sinó un acte de pronunciament públic del monarca envers l'alteritat jueva i sarraïna, tant odiada per menestrals i petita noblesa. Tant els calls jueus com les moreries eren protegides pels reis catalans, ja fos pel gest de magnanimitat que suposava, com pel fet de no perdre bons contribuents. Perquè, com ja s'ha dit, solien ésser els millors artesans, els millors agricultors, els més eficients comerciants, als quals -rics i pròspers- el rei podia acudir en cas de manca de liquidesa monetària sense adquirir compromisos amb els cortesans o la burgesia i els municipis, tots dos sectors massa interessats en adquirir cada vegada més poder i més autonomia de govern, mentre que aquestes comunitats necessitaven del favor reial per mantenir-se lliures d'ultratges i vexacions. Com hem vist, tot va acabar malament.

Vers el darrer quart de segle XIV apareixen notícies d'entremesos festius -processionals o, més aviat, lligats als fastos reials (entrades i coronacions) amb clara presència d'alteritat sarraïna i amb una major regularitat. No s'entendrien políticament i social sense el fet de l'augment de la tensió entre cristians i musulmans a Catalunya pels conflictes amb els corsaris barbarescos que campaven per la Mediterrània i que ocasionaven, com hem vist, no pocs greuges i problemes al comerç català, especialment el dels grans ports (Barcelona o Tarragona). Cal fer avinent que tot plegat ens causa la impressió que uns entremesos que existien -almenys tipològicament- des del tombant de 1300 foren modificats tot afegint-hi aquesta alteritat sarraïna; un cas molt il·lustratiu del que estem dient s'observa a través de l'evolució dels entremesos de lluita simulada. Tot fa pensar que aquesta alteritat sarraïna hi fou sobreposada, abans que enlloc, a Barcelona.

---

població d'on segurament eren els jueus que es casaven aquell dia. Així ens ho féu avinent de paraula l'expert en jueus catalans Jaume Riera Sans (+2018).

⁵³⁷ CASTELLANOS 1848.

8.1.4 Barcelona, València i les rebudes reials (1373-1392)

Posteriorment a la notícia -tant inconcreta, per la manca de fonts coetànies i verificables- dels temps de Jaume II, tornem a trobar referències de moros i cristians en l'entrada i celebració que es feu a Barcelona amb motiu de les noces de l'infant Joan I amb Mata d'Armanyac, el 24 i 25 d'abril de 1373. Mentre la documentació no expressi el contrari, fou en aquesta data que l'alteritat es feu present en els entremesos i manifestacions de carrer. Fins ara caldria parlar de simulacres de lluita en espais grans o en àmbits àulics. Es tracta d'una notícia publicada des de fa molts anys, però avui força oblidada per la historiografia festiva, que l'esmenta poc. En aquella ocasió, els jueus anaren a rebre-la a peu. I els homes de mar de la ciutat havien previngut un obsequi en forma d'espectacle, on dues galeres, una de moros i una altra de cristians, sostenien una lluita armada. La descripció, però, no ofereix més dades, excepte que foren les naus les que sortiren a les afores a rebre la futura esposa enlloc d'estar preparades en un espai concret i a la manera d'un escenari fix. També es detalla que es lluitava amb escuts i armes de fusta -o sigui, falses, però no amb taronges:

“Sequenti die dominica xxiii^a aprilis [1373] qua Ecclesia cantat “Quasi modo”, intravit Barchinone inclita domina Mata, filia comitis de Armaniaco, uxor futura incliti et magnifici domini infantis Johannis, serenissimi domini nostri Regis primogeniti, eiusque Regnorum et terrarum generalis gubernatoris, ducis Gerunde et comitis Cervarie, que fuit recepta cum maxima solennitate, et in cuius introitu exierunt obviam ei usque ad locum de Montecatheno diversi prelati ac nobiies, barones, et milites, et a dicto loco citra magne ac multe et diverse coree ministreriorum dicte civitatis, et omnes judei dicte civitatis cum eorum Torah et multis cereis accensis usque ad molendinum del Clot . Et in loco Sancti Andree de Palomario, dominus infantis Martinus natus dicti domini regis, fecit parari tabulam ad juniendum qui personaliter eo tunc ibidem juntas fecit. Et dictus dominus Rex cum magna equitum comitiva exivit obviam dicte nurui usque ad collum de Cente qui dicitur coll de la Salada, et ibi erat parata tabula ad juniendum, et fuerunt facte plures jucces, et usque ad illum collum exierunt de dicta civitate due galee super curribus onerate hominibus marineriis dicte civitatis. Altera quarum videbatur onerata sive armata christianis, et altera sarracenis, quamvis omnes essent christiani ad invicem, cum scutis et ensibus fusteis propugnantes.”⁵³⁸

Podem esmentar un cas similar de representació a València. Encara que ignorem quasi tots els detalls de l'esmentada funció barcelonina, cal pensar que aquella va fornir el model per als valencians quan reberen Joan I i Mata d'Armanyac el 7 d'agost de 1373. En aquest segon cas hi participaren diversos oficis o gremis de la ciutat, els quals confluïren per tal d'oferir un espectacle total, de gran envergadura. La representació valenciana hauria de ser, doncs, deutora de la que s'havia vist a Barcelona. Reforça -tot i que reconeixem que només extracta d'un parer- aquesta vinculació imitativa de València respecte de Barcelona el fet que l'entremès amb galeres en un exterior on es simulava un mar es va tornar a projectar el 1380 per tal de realitzar-lo a Perpinyà amb motiu de les noces entre el mateix Joan i Violant de Bar.⁵³⁹ Per això creiem que el 1373 es degué

⁵³⁸ MADURELL 1934, pàgines 34 i 56-57. La referència que dóna Josep Mª Madurell és aquesta: “Arx. Audiencia de Barcelona, Conclusiones Civiles, 1, anys 1372-75, f. 83.” HARRIS 2000, pàgina 41 atribueix erròniament aquesta festa a la ciutat de València.

⁵³⁹ Vegeu annex documental. Arxiu Reial de Barcelona. Reial Patrimoni, Mestre Racional, Serie E. Registre 34 (sense foliar), folis 42v-43r. 1380ca. Vegeu *MiMus DB: Ministrers i música a la Corona d'Aragó medieval* [base de dades en

idear a Barcelona aquesta representació festiva. I és en aquest moment, i no abans, que pot parlar-se amb garanties de la representació d'un enfrontament entre cristians i musulmans.

La descripció conservada és molt més detallada en el cas de la ciutat del Túria, on també s'hi documenten entremesos animals i un castell o bastiment de fusta. Aquest castell devia simular una fortalesa o ciutat costanera que calia intentar conquerir, tal i com devien fer els corsaris barbarescos a les poblacions de la costa mediterrània (fet que justificava que els vaixells comercials navegessin escoltats per galeres de guerra):

“Ítem, sien aemprats los pròmens de l'offici dels fusters a fer ·l· castell de fusta ab verdesques e altres aparellaments empaliats e enramats, ço és, en la rambla dejús lo pont dels Serrans, al pla dels Corders, en lo qual castell sia mesa e establida companya ab penons, paveses, moltes taronges, cogombres e altres fruytes per fer defensió de batalla, segons dejús serà dit.

Ítem, sien aemprats los pròmens de mar a fer dues galees armades, de poca talla, les quals menen en carretes tro que s'encontren ab la dita senyora duquessa e aquí se combaten una ab altra. Enaprés, ambdues venguen a prop del dit castell per combatre e combatén aquell tant com per lo dit pont durarà lo passatge de la senyora duquessa e de sa companya.

E los pròmens d'aquests ·ll· officis pus prop dits se emprenden e s'acorden de ço que cascú deia fer, per tal que la festa e lur joch ne sia mils acabat. Aximateix, sien aemprats los juheus e los moros de la ciutat que isquen [a] reebre, cascuns per si, la dita senyora, ab lurs mellors aparellaments, segons han acostumat e mils fer puxen. [...] Los hòmens de mar no foren meses en lo dit orde per ço com han a servir a les galees d'aquesta festa e a altres jochs.”⁵⁴⁰

L'espectacle –sobretot el seu realisme i el seu caràcter mòbil que li permetia desplaçar-se de manera molt més còmoda- despertà l'orgull del cronista del Consell Municipal de València:

“En aprés, lo joch dels hòmens de mar ab les dues galees contengudes en los dits capítols de les ordenacions damunt dites, les quals galees foren molt bé fetes e menades fort abtament, car jassia altres vegades fossen fetes semblants galees, emperò menaven-se ab cordes quasi rocegan, e aquestes foren formades sobre carretes ben fetes e queacom altes e entorn, ço és, de terç de galea avayll anaven cobertes ab draps engaçats de perayes qui cobrien les rodes e los qui movien e menaven les dites galees, per manera que tot hom comunament tench per molt bé endreçades aquestes galees e per molt bell e notable lo joch d'aquelles.”⁵⁴¹

---

línia]. Barcelona: Universitat de Barcelona, projecte MiMus (ERC CoG 2017, No 772762) <<http://mimus.ub.edu/ca>>. Agraïm als membres de l'equip de l'esmentat projecte haver-nos permès de citar aquest document abans de la seva publicació definitiva. Una panoràmica de les línies de recerca del grup pot veure's a Alborni, Anna. "Iloculator seu Mimus. Performing Music and Poetry in Medieval Iberia", dins *Journal of Transcultural Medieval Studies*, 2018, volum 5 (2), pàgines 435-441.

⁵⁴⁰ Vegeu annex documental. Arxiu Històric Municipal de València. Manual de Consells, Signatura A-16, folis 159r-162r. CARRERES ZACARÉS 1925 volum II, pàgines 28-31. SANCHIS 2020a, pàgines 191-192.

⁵⁴¹ Vegeu annex documental. Arxiu Històric Municipal de València. Manual de Consells, Signatura A-16, folis 163v-165r. CARRERES ZACARÉS 1925 volum II, pàgines 33-35. SANCHIS 2020a, pàgina 193.

Amb el que acabem de transcriure (i la coneixença de les *galees, e lenys armats que·ls hòmens de mar feyen anar per la rambla ab carretes del 1274*),⁵⁴² podria matisar-se l'afirmació de Teresa Ferrer Valls que "*la primera noticia que poseemos en España sobre la utilizacion de decorados sobre carros movidos por tracción interior proviene de Valencia: si hay que dar crédito al relator de las fiestas por la entrada del príncipe don Juan en 1373, hasta entonces los decorados, aunque soportados por carros, eran arrastrados desde el exterior por medio de cuerdas. La novedad en 1373 consistía en elevar la altura de los carros para permitir que algunos hombres se colocasen debajo de ellos, y ocultar ruedas y hombres con lienzos pintados que rodeaban la base del carro, convirtiéndolo así en una especie de tablado móvil*".⁵⁴³ No gosem dir res del cas de 1274, però la nostra opinió és que si les galeres barcelonines del 1373 haguessin emprat un sistema de tracció amb cordes l'espectacle hauria perdut bona part de la seva gràcia. El fet que a València li oferissin el mateix tipus d'onsequi fa pensar –sense que poguem demostrar-ho- en una rèplica d'allò ofert poc temps abans a la capital del Principat. Tot i això, les galeres-carro havien sortit de l'interior de la ciutat de Barcelona (ho diu el document: *exierunt de dicta civitate due galee super curribus onerate hominibus marineriis dicte civitatis*). I costa de creure que fessin molts metres de recorregut sota una tracció que no fos sobre rodes amb el sistema clàssic. Potser els valencians perfeccionaren just aleshores la tecnologia d'aquells ginys tot amagant-hi homes a dintre. O potser a Barcelona es van portar els carros d'una manera i quan foren a punt de trobar-se amb la núvia s'hi ubicaren homes a dins per tal que semblés que es movien per si mateixes.

És cert que a València no es parla de moros i cristians, perquè no es concreta quins bàndols s'enfrontaven, de manera que només es parla de *salvatges* armats amb branques que s'enfrontaven a un drac. A Barcelona sí que queda clara la presència de moros en un dels dos bàndols de la lluita de galeres. Però el fet que ambdós entremesos –tipologia, recursos escènics, maquinària...etc.- siguin totalment comparable ens porta a pensar que també en aquest aspecte podrien haver imitat l'espectacle ofert a Barcelona el 24 d'abril anterior. Podria tractar-se també d'una lluita de moros i cristians amb galeres, o sia, un combat contra uns corsaris barbarescos. Segons la descripció de l'espectacle que tingué lloc a València el dia 7 d'agost, tant podria haver-hi figurants moros, moros a peu, o bé a València encara no s'havia incorporat l'alteritat sarraïna que queda provada uns mesos abans en el cas de Barcelona. No és menys cert però, que el context social de València era diferent al de Barcelona: hi havia una gran massa de població morisca que podia violentar-se per la representació. Així doncs, a València:

"En après, lo joch dels freners, qui hagren fet e menaren ·I· drach molt major que·l dels dits pellicers, en altra diversa forma de gran ferea, movén la lengua e les galtes e gitan foch e fum per la bocha e per lo nas e, ultra açò, feren e menaren denant e entorn del dit drach ·XX· o pus hòmens salvatges fort ben fets, ab diverses maneres d'armes salvatges, axí com rames d'arbre mal esporgades e banques de fust ab ·III· peus formades en sengles bastons e haches de fust e altres diverses coses. E après venien los dits freners dançan, bé arreats e campejants ['guerrejant'], e plegaren tro a la primera taula de júnyer, ço és, prop Sent Julià, car per la feredat del drach s'esquivaven molts cavaylls e torbaven les juntes. D'altra part, per la infinita multitud de la gent, no podien anar pus

⁵⁴² Ramon Muntaner. *Crònica*. Capítol XXIII. Hem agafat l'edició de València 1558. FERRER 1992, pàgina 313.

⁵⁴³ FERRER 1992, pàgines 312-313.

avant, perquè tornaren lur drach e d'altres jochs prop lo riu, denant l'abeurador del cap del pont dels Serrans. E aquí aturaren tro que plegà la senyora duquessa e, en vista sua, isqueren hòmens a cavall, armats, e feren semblant de ociure o nafrar e pendre lo drach. E los dits salvatges sortiren-los a l'encontre per defendre lo drach, e sobre allò combateren una estona los dits cavallers e salvatges. E-s donaren algunes cozcorronades passants joch, no sens grans rialles dels mirants. Ne en tots los jochs veé hom riure la senyora duquesa, la qual portava dol per son pare, qui poch dies havia que era mort, sinó en lo joch d'aquesta batalla.”⁵⁴⁴

Veiem doncs, que encara no podem donar per provada la presència a la València de 1373 d'una plasmació festiva de l'alteritat sarraïna en la lluita dels cavallers salvatges contra la fera dels freners ni en la lluita de galeres rodades. Sí que la trobem però, mesos abans a Barcelona. Sabem també que les dues minories segregades –moros i jueus- degueren ser presents a la rebuda de València, anant a peu i el més decorosament possible. Un fet que també havia passat a Barcelona, on s'hi esmenten els jueus.

A València encara hi veiem un gust per l'exotisme propi dels reis medievals, pels cavallers salvatges o els homes salvatges. De la mateixa manera, hom podia decorar una vaixel·la esmaltada amb figures de babuïns i altres animalons o bé podia presumir de tenir una col·lecció d'animals exòtics (ossos, tigres, lleons o estruços, portats sovint des de terres llunyanes com un regal de prestigi) al Palau Reial Menor de Barcelona.⁵⁴⁵ Ens consola de la manca d'informació el tendre detall que la noia, tot i el dol recent que portava, va somriure en veure la pantomima de la lluita simulada entre els cavallers i els salvatges amb branques o garrots sense polir.

Aquest repartiment escènic d'entremesos -insistim, basat de totes totes en models barcelonins- es va repetir diverses vegades a València. En primer lloc, el 1381, per l'entrada de Sibil·la de Fortià -quarta esposa de Pere III- ja que el document deixa clar que, de cara al funcionament de tot plegat, es tenia en compte una celebració anterior. El 8 d'octubre d'aquell any el municipi preveia que per ordenació “[...] de la dita festivitat prop faedora, se concordaren e conformaren en les demás e quasi en totes les coses de la dita altra passada festivitat, e senyaladament en les liurees o colors dels vestits dels officis e mesters de la dita ciutat e en l'orde de la exida e tornada que fer devien e en la manera dels jochs, axí de taules redones, de dues galees portades sobre carros, de la fera e salvatges dels freners, de la fera dels pellicers [...]”⁵⁴⁶

I els van ajudar amb les despeses, ja que el febrer de 1382 es pagaven quantitats molt respectables “als officis dels freners e dels pellicers, en ajuda de fer lurs cuques, e als hòmens de mar en ajuda de fer les ·II· galees [...]”⁵⁴⁷

---

⁵⁴⁴ Vegeu annex documental. Arxiu Històric Municipal de València. Manual de Consells, Signatura A-16, folis 163v-165r. CARRERES ZACARÉS 1925 volum II, pàgines 33-35. SANCHIS 2020a, pàgina 193.

⁵⁴⁵ ADROER 1988, especialment, les pàgines 11 a 16. Existien ja les feres o els lleons -que així anomenaven al conjunt zoològic- des dels temps de Pere III el Cerimoniós.

⁵⁴⁶ Vegeu annex documental. Arxiu Històric Municipal de València. Manual de Consells, Signatura A-17, foli 264r. CARRERES ZACARÉS 1925 volum II, pàgina 49. SANCHIS 2020a, pàgina 196.

⁵⁴⁷ Vegeu annex documental. Arxiu Històric Municipal de València. Claveria Comuna, Manuals d'Albarans, Signatura J-18 (contingut a I-12), foli 31r i v. CARRERES ZACARÉS 1925 volum II, pàgines 50-51. SANCHIS 2020a, pàgina 196.

Molt poc després també entrà Violant de Bar, segona esposa de l'infant Joan I, i el 24 de maig de 1382 es liquidaven pagaments als oficis pels jocs espectaculars que havien fet en aquella altra ocasió. Com es veurà, també hi foren presents les dues feres o cuques i les dues galeres rodants:

*“Ítem, en les dues galees que foren fetes e menades sobre carros per la ciutat e en la esmena d'alcunes taules e banchs que s'enderrocaren per passar les dites galees, e enaprés se referen, e en altres coses esgaurdants les dites galees.
Ítem, en les ajudes que foren fetes als freners, pellicers e tapiners per fer lurs cuques e hòmens salvatges.”⁵⁴⁸*

El juliol de 1392 van arribar noves de la conquesta de Sicília i es va recuperar de nou el joc que reproduïa el combat d'un castell, el qual ara degué emular o al·ludir a la presa d'alguna plaça dins de la victòria general que ara es celebrava:

“La nit següent se continuà l'alegria. En l'endemà se féu solemne e notable sermó, no cessant lo bornar e, al presdinar, en lo mercat se feren grans jochs de toros e de combatiment de castell e presó d'aquell e de micer Andria de Xarmunt e altres diverses jochs, per manera que la festa ha durat ·III· dies. [...]”⁵⁴⁹

Encara el mateix any 1392, el 24 de novembre, Joan I i Violant entraren a València, ara com a reis. En aquesta ocasió el castell de fusta -sabem que d'anys ençà el feien els fusters- devia ser objectiu de les galeres rodades; cal dir que devia combinar-hi esplèndidament si aquelles es podien desplaçar per atacar-lo. El problema és que tot plegat allargava la durada dels obsequis que s'oferien als monarques durant la seva rebuda i, com veurem, la cosa es va descartar per tal de permetre que es retiessin a descansar a una hora decent. El document però, és un dels millors del seu temps pel que fa a la quantitat d'informació que aporta a nivell festiu:

“Los honrats jurats e advocats pensionats e ·XXX· pròmens, per lo Consell de la dita ciutat celebrat a ·IX· dies del mes de noembre, elets a ordenar la festivitat faedora per la benaventurada entrada que novellament se deu fer per lo senyor rey e per la senyora reyna en la dita ciutat [...] Ítem, sien aemprats specialment e nomenada los pròmens dels officis dels pellicers e dels freners a fer cascun offici d'ells qualque assenyalat joch, axí com los pellicers lo drach acostumat o altra cosa mellor e los cavallers armats que solen fer a combatre, pende e menar lo drach; e axí mateix, los freners, la cuqua e los salvatges e altres coses que han acostumat fer o mellorar, hi si poran. E que cascuns sien d'açò bé pregats e encarregats. Ítem, com en semblants festivitats passades fos acostumat que·ls hòmens de mar eren aemprats de fer e feren dues galees poques, armades, anants sobre carretes en la festivitat ab los altres jochs e balls, fo ara en disceptació si tals galees serien fetes en aquesta festivitat o no. Car foren alguns dels dits ordenadors deints que seria bo que·s fessen e altres que no, donant·hi tal raó, ço és, que vist era stat que les dites galees donaven gran embargament e tarda a la festivitat. Car per la estreta e per cantonades en alcunes partides de carrers de la ciutat per on era lo passatge dels senyors e dels de

⁵⁴⁸ Vegeu annex documental. Arxiu Històric Municipal de València. Claveria Comuna, Manuals d'Albarans, Signatura J-18 (contingut a I-12), foli 48r. CARRERES ZACARÉS 1925 volum II, pàgines 52-53. SANCHIS 2020a, pàgina 197.

⁵⁴⁹ Vegeu annex documental. Arxiu Històric Municipal de València. Lletres missives, Signatura g3-5, foli 129r. SANCHIS 2020a, pàgina 198.

la festivitat e per la multitud de les gents, les dites galees no podien passar sinó ab gran affany e tarda. Per aquestes raons e altres fo acordat per los dits ordenadors que·l joch de tals galees romangués e no fos fet en aquesta festivitat.

E per consegüent, romangués e no·s fes castell de fusta, al qual fer en semblants altres festivitats eren aemprats los de l'offici dels fusters en la rambla dejús lo pont dels Serrans, majorment car fo vist en la prop passada semblant festivitat que·l dit castell s·i fo fet de més, car les dites galees, perquè no tardassen en lur passatge, no foren menades al dit castell, ne aquell fo empaliat, ne fornit, ne per consegüent combatut [...]

Ítem, que sien procurats e haüts tots quants juglars haver se poran, axí en la dita ciutat e termes com encara lo regne d'aquella, com esguardada la multitud dels officis dançants e dels altres actes de la dita festivitat hi haja obs gran nombre de juglars [...]"⁵⁵⁰

Aquest espectacle de les dues naus es devia considerar caduc després de veure's tantes vegades en tant poc temps. Amb aquest supòsit, finalment es degué aprofitar la carcassa de les dues naus que feien sempre els mariners de la ciutat per tal de transformar una de les galeres en un vaixell amb sirenes -quelcom que caldria considerar precursor dels *trionfi* renaixentistes- i l'altra en una roca, sense que es determini què hi anava al damunt. Una tipologia que ja va venir per quedar-se al Corpus de València, on encara avui es pot veure. El document que ho acredita és un pagament, quasi tres anys posterior, de vint-i-cinc lliures, que es devien com a part de les trenta que s'havien emparaulat amb els jurats anteriors per aquella entrada:

"[...] per les quals fo feta avinença de paraula entre los ladonchs jurats de la dita ciutat e los majorals e alguns pròmens del dit offici que·ls fossen pagades per la dita ciutat en ajuda de les despeses per ells faedores e puy fetes de molt major quantitat en los novells jochs o arneses de una nau ab serenes e de una rocha sobre carros fets per lo dit offici, a inducció e prechs dels dits jurats, per rahó de la novella entrada per lo senyor rey e per la senyora reyna, com a rey e reyna feta en la dita ciutat [...]"⁵⁵¹

Una de les coses que més ens sorprendrà al llarg de tot aquest estudi és el fet que, al llarg de tot el període baixmedieval i tota l'Edat Moderna, les festes que les poblacions oferien als reis consignen tipus d'obsequis parateatral amb continguts molt similars –si no exactes- a nivell argumental o discursiu. Aquest cas de 1373 podria ser un bon primer exemple d'aquesta unitat discursiva, compartida entre diverses ciutats, però no és l'únic: la lluita entre una cuca i uns homes salvatges que reben Sibil·la de Fortià i Violant de Bar a València el 1381-1382 troba el seu ressò en la *cuqua* i *cavallets* que veurem esmentats el 1383 a Tarragona quan hi anà la mateixa Sibil·la de Fortià.

En aquest sentit, sembla evident que, sempre que era possible, hom estava al cas dels espectacles i obsequis que s'havien ofert als monarques durant els moments precedents del seu recorregut, però no és menys cert que totes aquestes festes necessiten d'uns dies de preparació i mobilització col·lectiva. Podria molt ben ser doncs, que des de la casa reial es donessin directrius d'allò que plauria i allò que políticament convenia fer i ensenyar a les masses, o bé que una mena d'*espionatge interurbà* anés circulant els detalls del contingut a la següent població que esperava neguitosa la visita il·lustre, amb

⁵⁵⁰ Vegeu annex documental. Arxiu Històric Municipal de València. Manual de Consells, Signatura A-20, folis 42v-48v. CARRERES ZACARÉS 1925 volum II, pàgines 57-63. SANCHIS 2020a, pàgina 199.

⁵⁵¹ Vegeu annex documental. Arxiu Històric Municipal de València. Claveria Comuna, Manuals d'Albarans Signatura J-27 (contingut a I-21), foli 18r i v. CARRERES ZACARÉS 1925 volum II, pàgina 64. SANCHIS 2020a, pàgina 200.

l'element competitiu que li atorga la simple comparació per part del monarca que encadena la rebuda d'aquestes demostracions festives. Perquè és evident que un delegat es desplaça més de pressa que el rei amb tots els seus familiars i noblesa propera. En qualsevol cas, insistim, la coincidència entre els dues ciutats i els obsequis que oferien arriba fins a l'extrem que la vibra de Barcelona també era mantinguda pel gremi de freners, que n'era el propietari i ja l'havia exhibit el 1397.⁵⁵²

Però a la València de 1392 no es parla tampoc encara de cavallets contrafets; almenys explícitament. Si ens plantejem una major seguretat en les afirmacions i anem a cercar orígens documentats de l'entremès amb cavallets, bon xic més famós, direm que cal considerar com la més antiga menció d'uns cavallets en context processional festiu a Catalunya la que trobem a Tarragona l'any 1383. Fou amb motiu de l'entrada de la reina Sibil·la de Fortià. Però som del parer que els entremesos oferts foren molt possiblement deutors de tot que es feu a Barcelona -i València- deu anys abans, ja que, en el cas de Barcelona, només tenim el detall de la rebuda exterior, però no sabem què va passar dins les muralles ni al banquet. És per això que, ben segur, podria haver-hi hagut batalles simulades, jocs de cavallets i encara d'altres al·lusions festives moresques. El document de Tarragona diu així:

“En Miquel Pagès etc. dats an P[ere] Miró, corder, e açò per cordes que donà a alguns speciers de la dita Ciutat, los quals feren voladors de foch gresch con la senyora Reyna entrà en la dita Ciutat, ·xj· ss. Item d'altra part, costaren cascavells de loguer que materen en los Cavallets, mig florí, qui són ·xvj· ss ·vi· ds. Scrit a ·xvj· del dit mes de maig.

[...]

En Miquel Pagès etc. dats an Ramon Royg cuyrater, e açò per tal com feu adobar les cubertes de la cuqua que feren los cuyraters en la festa que la ciutat féu per la novella entrada de la senyora Reyna en la dita Ciutat, mig florí. E recobrats albarà del damunt dit de la quantitat damunt dita. Scrita a ·xv· de juliol.”⁵⁵³

Tot i que el 1383 s'esmenten uns cavallets, no gosem anar més enllà de considerar aquesta notícia un indici, perquè és molt reculada en el context català i perquè (com ja advertí Jordi Bertran) no hi ha cap esment explícit de turcs o d'un bàndol enfrontat. Potser els turcs encara no hi eren, o potser encara no eren sinó homes salvatges o cavallers lluitant amb la *cuqua* que apareix a Tarragona per la mateixa ocasió. Aquest entremès era fet, justament, pel mateix ofici que un dels dos dracs a la València de 1373. Amb moros o no, els esments de galeres i galiotes de corsaris andalusins o nord africans (“moros”, diuen les fonts documentals) avistades a la costa llewantina del Principat foren una constant al llarg d'aquest mateix any, segons hem vist que consta al mateix llibre d'actes del Consolat de Tarragona.⁵⁵⁴

⁵⁵² Vegeu annex documental. Biblioteca de Catalunya, Ms. 485, ff. 271v-272v (1397). Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Clavaria, 1B.XI. Volum 23-24, anys 1397-1399, folis CLXXXiv i CCXiv (1399).

⁵⁵³ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal, Llibre del Consolat de 1383, foli 37r. Esmentat per BERTRAN 2017a, pàgina 201, que cita la pàgina 96 de l'edició del Llibre de Consolat de Tarragona entre els anys 1386-87 i 1387-88 que feren CORTIELLA / SANMARTÍ el 1987.

⁵⁵⁴ Vegeu annex documental, any 1383. Les anotacions de correus procedents de Tortosa que alerten del perill constant d'aquestes embarcacions de corsaris no són escasses, ni semblen puntuals.

8.1.5 Barcelona rep Martí I l'Humà el 1397. Entren en escena els Turcs i Cavallets.

La menció que avui podem considerar més antiga –i que, al mateix temps, no ofereix cap dubte interpretatiu sobre el seu sentit d'informar d'una batalla de turcs i cavallets- la recull doncs, l'esmentat *Cronicó de Guillem Mascaró*. Es tracta d'un text llatí que narra la solemnitat de l'entrada de Martí I l'Humà a Barcelona el 27 de maig de 1397. És un fet acceptat que aquesta celebració va marcar un abans i un després en els entremesos festius catalans pel fet de ser un testimoni primerenc i puntual de “*la concreció escènica a les nostres latituds de la processó triomfal ovidiana de Cupido que, diversament imitada a l'edat mitjana [...] tindria la seua culminació en els Triomfi (o, millor, Triumphus Cupindinis) de Petrarca*”.⁵⁵⁵ Nosaltres creiem que això ja podria dir-se de les celebracions barcelonines i valencianes de 1373 a 1392. Però també és notable pel fet que hi apareixen esmentades per primera vegada l'àliga, la vibra i la lleona parda, entre d'altres manifestacions, com la d'uns turcs i cavallets. Nosaltres intentarem demostrar que, en aquest cas, primera menció escrita no implica forçosament primera aparició real. El document, publicat tant per Stefano M. Cingolani com per Miguel Raufast, fa menció de diverses representacions de lluita entre cristians i musulmans.

En primer lloc, els mariners i homes de mar feren també ara una lluita de naus i galeres que es desplaçaven per terra, tal i com havien fet per a rebre Mata d'Armanyac el 24 d'abril de 1373:

“Primo, barcharii et homines maris fecerunt unam navim sarracenorum et duas galeas christianorum, que navis et galee navigabant per terram, et preliabantur adinvicem christiani et sarraceni cum tarongis [...]”

D'aquesta manera trobem ara una fusta de moros que s'enfrontava a les dues galeres-carreta de què hom ja disposava amb anterioritat. Tot en la línia de la realitat que hom trobava a la Mediterrània: petites i ràpides naus sarraïnes (sovint esmentades com a “fustes”) que abordaven les embarcacions comercials, però en simulacre. Es llençaven taronges, seguint un costum que tenia almenys una centúria de recorregut. De seguida s'exposa que els blanquers feren un lleó, el qual després sabrem que fou -al marge de la divisa personal de Martí I l'Humà des de 1377- l'animal que segons la llegenda que circulava al segle XVII havia ajudat als valencians a recuperar les hòsties de Torreblanca.⁵⁵⁶ Potser aquesta llegenda de la intervenció d'un lleó meravellós ja circulava en aquesta època tant primerenca, ni que fos per entusiasmarm la població i – potser just després que s'hagués produït- tapar la vergonyosa derrota que patirien els exèrcits que rondaren per Tedelis i Bona el 1398-1399?

A més, es reprèn l'ús del castell de fusta que hem vist que feien els fusters de València i que s'havia deixat de fer per la molèstia i retard que ocasionava en ser pres per les naus. Ara també fou presentat pels fusters de Barcelona com un obsequi visual tot aprofitant aquesta tipologia amb unes altres funcions discursives. En aquest cas, però, cal dir que

---

⁵⁵⁵ MASSIP 2010, pàgines 73-79.

⁵⁵⁶ Vegeu annex documental. VALDA 1663, pàgines 535-546. No hi podia haver connexió entre els fets de Torreblanca i l'elecció d'aquest animal per divisa personal del rei Martí, puix els fets s'esdevingueren el 1396 i la lleoparda apareix com a divisa des de 1377, segons RIERA SANS 2002, pàgina 46. En qualsevol cas, no podem despreciar aquest factor de coincidència, ja que els organitzadors de l'acte podien assolir un doble encert amb el sentit de la seva tria.

potser es parla de castell ja tot referint-se a una 'roca' o carro rodat, i no pas a una fortalesa que havia de ser conquerida. En qualsevol cas, res a veure amb l'alteritat: al damunt s'hi mostrava la roda de la fortuna.

La segona representació -i la que més ens interessa- era gestionada pels de l'ofici dels cotoners, suposem que eren els fabricants de draps de cotó:

"[...] item, officium dels cotonés fecit multos equites cotoneros et turchos qui adinvincem preliabantur [...]"

I dels freners barcelonins també consta un entremès amb la plasmació de l'alteritat sarraïna -un emir amb molts turcs i uns homes salvatges que lluitaven entre si- acompanyant la figura de la vibra. Aquest *Amoratum* sens dubte deu tractar-se de Murat I (1326-1389), soldà de l'imperi turc:

*"Item, officium frenariorum fecit unam vibram multum altam et magnam que prohibebat ignem et spiras ignis per os suum, et fecerunt Amoratum cum multis turchis sive turchs et multos homines salvatges, et adinvincem preliabantur, et novem angelos qui tripudiabant, scilicet tres vermells, III blaus, III negres [...]"*⁵⁵⁷

No ens estarem de recordar que la vibra o escurçó alat del capasset o cimera reial era un element clarament vinculat als monarques del casal de Barcelona. Lluny de datar dels temps de Jaume I, fou després de la conquesta del Rosselló per part de Pere III el Cerimoniós que començà d'emprar-se (segell reial, ca. 1343, fins a la conquesta de Nàpols el 1442). El 1407 el mateix rei Martí autoritzava que el jurat que portava les insígnies reials a la festa de la Conquesta de Mallorca hi pogués afegir la cimera o timbre amb la vibra, empresa reial.⁵⁵⁸ Per tant, un element animal que quasi era equivalent a representar el rei i el seu poder s'enfrontava a salvatges i turcs. No seria estrany tampoc que la mateixa vibra representés els turcs i lluitessin tots entre ells com si fossin éssers caòtics i enfocats a la perdició total, perquè no manquen representacions iconogràfiques de dracs i saures que encarnen l'infidel enemic de la fe cristiana, especialment el turc.⁵⁵⁹ Però és evident que els homes salvatges dels segles XIII i XIV van perdent pes dins el fil argumental. Allò que abans era decoratiu canvia per passar a il·lustrar un discurs polític. És a dir, ara els salvatges ja s'han substituït a molts dels entremesos pel moro i el turc, per l'*altre*.

El fet que tants entremesos per a l'entrada de Martí I l'Humà fessin incidència en els sarraïns només pot respondre al clamor popular que contra els pirates i corsaris barbarescos va suscitar a nivell de tota la Corona d'Aragó el succés de Torreblanca. Recordem que el 24 d'agost de 1396 un escamot de pirates comanats per un català renegat i convertit a l'Islam va saquejar la població i en va robar la custòdia i unes

⁵⁵⁷ Biblioteca de Catalunya, Manuscrit 485, ff. 271v-272v. Publicat a CINGOLANI 2006 i posteriorment a MARTÍN-IGLESIAS 2017. RAUFAST 2007, pàgines 124-125.

⁵⁵⁸ RIERA SANS 2002, pàg. 54. Sabem també que entre les feres del Palau Reial Menor hi havia escurçons, que consten documentats el 1381, segons ADROER 1988, pàgines 14-15.

⁵⁵⁹ SORCE 2013, pàgines 177-178 i 180. Ben sovint Mahoma és titllat de *draco venenosus* (perquè escampa el verí de l'heretgia volant d'orient vers occident); també la figura del drac serà un element recurrent en el discurs d'odi vertebrat contra els turcs després de perdre Constantinoble.

quantas hòsties consagrades. Tot en la mateixa guisa que el procés contra els jueus d’Osca de 1377 o els de Castelló de Farfanya del 1383.⁵⁶⁰ El rei Martí no va inquietar-se massa pel fet de Torreblanca. Motius per deixar aquesta qüestió en un segon pla no li’n faltaven:

“Malgrat la gravetat de l’atac a Torreblanca, la reacció oficial, de la reina lloctinent i dels oficials reials, fou molt limitada, perquè estaven concentrats en la preparació de la defensa de Catalunya i buscaven aliances internacionals davant la immediata invasió del comte de Foix, que pretenia el tron, invasió que efectivament es produí. No fou fins més tard, quan el rei Martí l’Humà ja havia tornat de Sicília i la situació general dels regnes semblava menys perillosa -malgrat que l’amenaça del comte de Foix encara no s’havia dissipat-, que començà a organitzar-se la resposta a l’atac corsari, bé que no pas des de la Corona, sinó des de les grans ciutats marítimes i molt concretament des de València.”⁵⁶¹

Això explicaria que els entremesos de la festa de la seva entrada a Barcelona portessin tanta càrrega d’alteritat sarraïna. La burgesia i els gremis li demanaven a través d’aquests entremesos que intervingués i que donés una resposta contundent als molestos corsaris que impedièn comerciar amb tranquil·litat i seguretat. De retruc, també al sacrilegi recent, produït en un dia de festa per a la població afectada i, per tant, amb coneixement de causa i mala fe per part dels atacants.

De l’entorn del Camp de Tarragona s’han conservat uns versos cridant a la croada, la qual va tenir l’aprovació de Benet XIII i va traduir-se dues expedicions militars: el març i l’agost de 1398 contra el lloc de Tedel·lis i el 1399 contra Bona. Aquests versos, que ja hem citat en tractar el tema dels conflictes, tracten els sarraïns que roben el cos de Crist de gossos: *“Lo cos de Jhesuchrist / Anem ab grans jornades / Totes faenes lexades / Bona gent recobrar / Les hòsties sagrades / Que los cans nos han levades / No les nos volen dar”*.⁵⁶²

Citant a Massip i Sanchis –carregats de raó- té certa ironia que per representar el sempitern enfrontament amb els àrabs, els cristians adoptessin, entre d’altres, precisament un joc d’origen islàmic com el dels cavallets contrafets.⁵⁶³ Tractarem més endavant sobre aquesta paradoxa. Però una cosa era l’impuls popular i una altra la política reial. Les expedicions no comportaren cap gran triomf excepte la captura de 150 presoners i el saqueig i posterior incendi de Tedel·lis. A Bona no s’aconseguí ni entrar-hi. Però és obvi que el maig de 1397 els barcelonins encara no sabien que l’operació militar que aleshores s’estava covant seria poc menys que un desastre. Aquest context tant precís per a la representació de 1397 explicaria com, tractant-se d’una

---

⁵⁶⁰ MIRET SANS 1913.

⁵⁶¹ FERRER 2004, pàgina 218.

⁵⁶² Tarragona (?) [La Selva del Camp], ca.1397-1399 [?]. Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. Còdexs i manuscrits, núm. 60. Manuscrit del Misteri de l’Assumpció de la Mare de Déu de la Selva del Camp. Folis 3r-5r. Vegeu annex documental. Sembla acceptat que la representació del misteri de l’Assumpció correspon amb el que tingué lloc a Tarragona el 1388, però el mateix manuscrit presenta petits textos afegits abans i després de la peça teatral principal, els quals podrien ser lleugerament posteriors. De fet, el primer foli conté una carta del batlle de Prades, Berenguer Claris, a Margarida de Prades, datada el 10 de març de 1420, escrita en una cal·ligrafia coetània o poc posterior. Després de transcriure els versos hem sabut que foren publicats a inicis del segle XX per Joan Pié Faidella (+1919). PIÉ 1914, pàgines 202-203.

⁵⁶³ MASSIP / SANCHIS 2017, pàgina 29. MASSIP / KOVÁCS 2017, pàgina 184.

representació extraordinària i amb motiu d'una festa reial, es va ometre tot allò catequètic que tingués a veure amb sant Sebastià, mentre que en canvi, el sant Sebastià era precisament allò que justificava l'aparició anual d'aquesta batalla al·legòrica paral·lela dins el rogle de la processó del Corpus.

Observem que la menció de cavallets a Tarragona el 1383 és indiscutiblement més antiga que la que hem esmentat a la Barcelona de 1397. Tot i aquesta certesa, això no ens fa desdir del parer que fos la Ciutat Comtal la qui va iniciar el tema d'aquest entremès i molts altres (per exemple, amb l'entrada de Mata d'Armanyac el 1373), que fos allà on es pautaven els models. Reconeixem que la categoria de seu arquebisbal primada per al cas de Tarragona no permet ser concloents, però també sabem que el rei havia de ser coronat per l'arquebisbe de Tarragona i això no passava gairebé mai. També és cert que el 1397 a Barcelona ja són batejats com a cavallets *cotoners*. Ben segur que la de 1397 no era la seva primera aparició pública a la capital si ja hi havia hagut temps per a batejar-los per part d'un cronista amb l'epítet de *cotoners* a causa de la gestió gremial d'aquestes figures i element festiu.

Reafirma aquesta hipòtesi –aplicadora tant als cavallets com a l'àliga, la vibra o la lleona– el fet que, segurament, quan es reaprofitaven elements processionals del Corpus per a les festes reials, aquests es modificaven segons la conveniència del discurs a desenvolupar, i viceversa. Sabem que això es va fer el 1414 amb l'àliga processional de Barcelona durant la coronació de Ferran I d'Antequera. Dins l'entremès –força complex i bigarrat– de la Gerra de Santa Maria va aparèixer “*un águila dorada, aportada como se vio por el consell de Barcelona, a la que se añadió corona y, al cuello, el collar de la orden de la Jarra y el Grifo*”.⁵⁶⁴ Recordem que Ferran també havia demanat als consellers i prohoms de Barcelona que “[...] *nos emprestets los tres entremesos, ço és, lo drach e l'aliga e lo basaliç ab totes les coses a aquells necessaries perque servesquen a la festa de la nostra benaventurada coronació*”,⁵⁶⁵ i també un “*entramés de la mort e de set testes de diables muyt feres, nós havemos scripto als consellers de Barcelona qui les nos enprestarán*”.⁵⁶⁶ I no ens extendrem a repetir el préstec d'entremesos per part de la ciutat de València per usar-los a la mateixa celebració.

També tenim constància de la petició reial de l'àliga i la vibra en la coronació de 1399, una situació ja comentada més amunt de manera detallada. Però, anant més enllà, nosaltres pensem que molts dels entremesos esmentats en el cronicó de 1397 ja existien abans. És cert que el document parla que els diversos oficis “feren” tal entremès o tal altre. Però el bateig dels cavallets com a *cotoners* no és l'únic indicatiu d'una preexistència d'aquest i d'alguns dels altres entremesos. En tenim una prova més consistent en les embarcacions “*navim sarracenorum et duas galeas christianorum, que navis et galee navigabant per terram, et preliabantur adinvicem christiani et sarraceni cum tarongis*” que feren els barquers i homes de mar de la Ciutat⁵⁶⁷ Perquè, com hem esmentat, el 1373 el mateix gremi havia fet similar ornament i obsequi per a rebre Mata d'Armanyac

⁵⁶⁴ MUÑOZ 2018, pàgina 9.

⁵⁶⁵ Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria, Reg. 2403, fol. 149 r. 1413, desembre, 2. Lleida; citat per SALICRÚ 1995, pàgina 750.

⁵⁶⁶ Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria, Reg. 2404, fol. 85 v. 1413, desembre 4. Citat a SALICRÚ 1995, pàgines 751-752.

⁵⁶⁷ Vegeu annex documental. Biblioteca de Catalunya, Ms. 485, ff. 271v-272v. RAUFAST 2007, pàgines 124-125.

quan venia a casar-se amb Joan I. Tot plegat fa pensar que, almenys des dels temps de maduresa del regnat de Pere III el Cerimoniós, els entremesos festius de carrer eren una realitat quotidiana al Corpus de Barcelona i a les coronacions i entrades reials, amb intercanvis o anades i vingudes d'uns mateixos elements entre unes festes i les altres.

8.1.6 Barcelona rep Martí el Jove (1405)

El 1405 es degueren fer més representacions de moros i cristians amb motiu de l'entrada a Barcelona de Martí el Jove -fill de Martí I l'Humà- com a rei de Sicília. Concretament, a través d'una represa o "revival" dels espectacles amb naus de 1373 i de 1397. No s'ha conservat cap relació narrativa que expliqui com va transcórrer tota la vessant performativa i espectacular de l'acte, però la documentació municipal palesa un deute de dos-cents florins per part dels gremis de fusters, mariners i mestres d'aixa envers el Consell de Cent per la reparació de "*duabus galeis et una navi fustis que certa officia Barchinone consueverunt tenere pro festivitibus que fuerint per dictam civitatem in adventum novorum regum seu reginarum, ut in festo per dictam civitatem de proximo fiendo pro adventum serenissimi domini regis Sicilie servire possint, ut consuetum est*".⁵⁶⁸ La sèrie documental de les Èpoques o rebuts també registra aquest endeutament envers el municipi.⁵⁶⁹

Com molt bé ha apuntat Miquel Raufast, aquestes embarcacions de tramoia eren segurament les mateixes "*navim sarracenorum et duas galeas christianorum*" que esmentava el Cronicó de Guillem Mascaró per l'entrada del seu pare Martí el 1397.⁵⁷⁰ D'aquí que es digui que el 1405 es va fer "tal com era acostumat" i que els arreus emprats els tenien diversos oficis per emprar-los quan entraven els nous reis i reines. Per tant, heus ací nous indicis –aquest cop afecten directament als entremesos de moros i cristians- de reaprofitament de béns mobles en diversos espectacles similars al llarg dels anys i també intercanvi de recursos entre gremis i municipi, a més dels ja coneguts préstecs entre els monarques i els municipis. Sembla ben factible afirmar que els estaments del poder es donaven suport entre ells per tal de mantenir el prestigi de les seves respectives celebracions.

A més, tal representació, no per acostumada havia perdut cap actualitat ni vigència dins del seu marc i context social: ben poc després, el 3 de setembre de 1406, encara es proposava al Consell Municipal de Barcelona que

"[...] com en lo dit Consell fos allegat per alguns que fort seria bo que la Ciutat tingués ll galees endreçades, exarciades, espalmades e envasades e prestes de varar per tal que si galiotes o altres fustes de moros venien en aquestes mars axí com fort sovint venen d'un temps a ençà, cativants e prenants los cristians navegants ab poques fustes, en gran dan e vergonya d-aquesta Ciutat e encara de cristiandat, les dites galees se poguessin prestament verar e ab molts bons hòmens tan bé mariners com altres qui de bon grat hi

⁵⁶⁸ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern (AHCBI-002/CCAM) 05/1B.XIII Manual. Volum XIII-10, foli 92v. RAUFAST 2006C, pàgina 107.

⁵⁶⁹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern (AHCBI-002/CCAM) 06.01/1B.XXI. Èpoques, XXI-3, sense foliar, amb data de 29 de gener de 1405. RAUFAST 2006C, pàgina 107.

⁵⁷⁰ Vegeu annex documental. Biblioteca de Catalunya, Ms. 485, ff. 271v-272v. RAUFAST 2007, pàgines 124-125.

puiarien poguessen anar contra les fustes de moros qui en aquestes parts vendrien e defendre aquestes mars. Per ço lo dit consell, havent per fort bona e pròpia la dita opinió, acordà e deliberà que los Consellers facen prestament endreçar, exarcia, espalmar e envasar·ll· galees d'aquelles que la Ciutat ha, ço és aquelles qui a aquest acte seran millors, per tal que si·l cas dels dits moros se seguia, les dites ·ll· galees se poguessen encontinent verar e armades per la dita forma anar contra les fustes de moros qui en aquestes mars serien.”⁵⁷¹

8.1.7 Coronació de Ferran I d'Antequera (1414)

Els sarraïns foren també incorporats a les representacions que tingueren lloc per la coronació de Ferran I d'Antequera a començaments de l'any 1414. Aquesta vegada però, aparegueren d'una manera que no fos excessivament humiliant. La raó és que la plasmació submissa de l'alteritat morisca no era, en aquest cas, l'objectiu directe i principal d'aquella representació concreta. A més, hi havia musulmans entre els convidats, ja que García de Santa María recull a la seva *Crónica de Juan II de Castilla* (i Ferran I d'Antequera) que "*antes del día en que se avía de fazer la coronación X días antes començó la fiesta así los de Çaragoça que vallavan e dançavan por las calles fasta los dichos palacios del rey, como otras gentes de moros e moras e christianos que venieron a la dicha fiesta, asy de Medelín como de Valençia del Cid por honrar al dicho señor rey en la su fiesta*".⁵⁷² I segons Roser Salicrú, a Saragossa, durant la coronació hi havia diversos ambaixadors granadins els quals s'havien desplaçat a la Corona d'Aragó per negociar la pròrroga de la treva de 1413-14, que vencia per l'abril.⁵⁷³ No era doncs, el moment idoni per a fer representacions on es matessin moros; almenys no davant seu mateix.

Han estat també comentats anteriorment els préstec d'entremesos animals barcelonins per la coronació de Ferran I d'Antequera a Saragossa el febrer del 1414 i com el *basaliç* (basilisc) que demanava a Barcelona potser va convertir-se per a aquella ocasió en un griu. Efectivament, en aquella festa, per anunciar el primer plat del banquet, davant dels qui duïen les safates amb el menjar havia fet entrada "*un muy fermoso grifo, todo dorado, tan grande como un rocín, e traía una corona de oro al pescuerdo, e iba todavía echando fuego*".⁵⁷⁴ L'entrada del segon plat també ana precedida de l'aparició del "*dicho grifo echando fuego por la sala, faziendo lugar por do passassen los que llevaban los manjares*". S'hi mostrà un entremès –anomenat de la Gerra de Santa Maria- força complex, on es reaprofità l'àliga, afegint-li corona i el collar de l'ordre de la gerra i el griu al coll.

Val la pena comentar aquest entremès de la Gerra de Santa Maria, perquè incorporava àliga i griu –ja fos confegit a partir de la vibra o del lleó- combinats en una representació amb càrrega d'alteritat sarraïna. Primer aparegueren els representants del bàndol

⁵⁷¹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern 02.01/1B.I. Llibre del Consell, volum 28 (anys 1399-1412), folis 92r-92v.

⁵⁷² GARCIA 1416, foli 189r. Consultable a <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b100325882> (digitalització).

⁵⁷³ SALICRÚ 1995, pàgina 724.

⁵⁷⁴ SALICRÚ 1995, pàgina 750.

noble, els qui encarnaven la virtut, si bé precedits de l'enemiga fera, que va obrir pas voltant per la sala escopint foc tot oferint la seva vessant més espectacular i estètica:

*"[...] e los juglares delante el dicho grifo echando fuego por la sala [...] e en potz del grifo, delante del manjar, yva una gran roca como manera de castillo de madera pintado sobre sus carretones, e en medio del dicho castillo yva una jarra de Sancta María con sus lirios blancos de plata bruñida muy grande. En el dicho castillo iban seis donzellas cantando cantos muy dulces de oír, e en el canto del dicho castillo iba una águila dorada muy grande coronada, traía en el cuello un collar de la devisa de las jarras del rey de Aragón, e la jarra que era en medio del castillo andaba a la redonda quando la movían."*⁵⁷⁵

Després, retornà el griu davant la taula del rei. Aquest cop tornava acompanyat d'uns moros per combatre amb l'àguila i conquerir aquella roca i castell:

*"E luego que-l dicho grifo vido el castillo ante la tabla del señor Rey, vino contra el por se combatir con la dicha aguilla; e con el dicho grifo venían omes vestidos como moros alarabes, con sus escudos en las manos. E des que lo vido el águila desçendió del castillo en terra e a pesar dellos llegó a la mesa del Rey e fizole su rreverença, e bolvióse a su castillo que-l grifo e los alarabes combatían. E las donzellas que lo guardavan peleavan con ellos. E des que-l águila lo vido fue a la pelea con el grifo picando a los moros, pero no se tomavan con el grifo, salvo que fazían continente de pelear. E estando asy abrióse la jarra por medio e salió d-ella un niño muy fermoso vestido con vestiduras fechas a armas reales de Aragón, con una espada en la mano, e con grande ardidez fizó que yba contra los alarabes e contra el grifo, e entonces cayeron como muertos en tierra e muy espantados del ardidez del niño. E grifo fuyó e subióse el águila en el canto del castillo, e tornóse el castillo a do avían venido e por esta manera acabó el Rey e las gentes de comer."*⁵⁷⁶

Així doncs, unes donzelles i una àliga daurada (reaprofitada en tant que préstec dels consellers de Barcelona) defensaven una fortalesa de l'atac d'un grup tot ell exòtic –un animal fantàstic com és un griu i uns moros que potser no es concretaven massa pel que fa a la seva caracterització– com una forma d'espectacle cortesà ofert davant de tots els principals convidats al banquet. I, de sobte, s'obria la gerra mariana amb els lliris blancs i apareixia l'infant defensor amb les armes reials. Però el discurs d'aquest entremès, aclarit per Víctor Muñoz, no anava tant en la línia de la bel·ligerància amb els sarraïns aleshores confinats al regne de Granada (els ambaixadors del qual hagueren d'empassar-se l'espectacle)⁵⁷⁷ sinó a mostrar el rei –representat pel nen– com un enviat

---

⁵⁷⁵ GARCIA 1416 (Bibliothèque Nationale de France, manuscrit *Espagnol 104*), folis 201r i v. Consultable a <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b100325882> (digitalització). Esmentat a SALICRÚ 1995, pàgina 750.

⁵⁷⁶ GARCIA 1416, folis 201v-202r.

⁵⁷⁷ Un calent detall diplomàtic que ja va constatar SALICRÚ 2007, pàgines 89-90, quan diu: "*Durante las multitudinarias fi estas celebradas en Zaragoza con motivo de la coronación de Fernando I y de su esposa, podemos seguir perfectamente la acogida dada a varios embajadores nazaries llegados a la capital aragonesa y que el monarca quiso mantener allí hasta que acabó el acontecimiento*³³, a los que ordenó, ante todo, alojar en buenas posadas. Las crónicas, que en este punto coinciden perfectamente con los datos archivísticos, señalan que los moros «que avían venido al dicho señor rey por embajadores de su rey moro de Granada todos vestidos con albornoces e capuces, e aljuvas moriscas, e espadas ginetas de plata, e sus adargas en las manos, e cañas en las otras» tomaron parte en los torneos organizados, justaron y se libraron al juego de cañas con los Infantes de Aragón, es decir, los hijos del rey, y varios nobles y caballeros catalanes, castellanos y aragoneses. Participaron plenamente, pues, en las celebraciones, aunque tuvieron que soportar, al igual que los juglares, que también eran musulmanes, los entremeses que pusieron alegóricamente en escena las victorias de Fernando contra los granadinos, y en particular la toma de Antequera: en

per Déu contra els pagans que, tal com deien els estatuts de l'orde cavalleresc de la Gerra i el Griu, podien perjudicar l'Església, els pobres i els orfes.⁵⁷⁸ Per tant, més que un entremès netament de moros i cristians, es va representar de manera vivent una empresa reial per legitimar al monarca, el qual –recordem-ho- no era un candidat a gust de tothom per a succeir Martí I l'Humà.

Això no vol dir que la complexa funció no tingués un significat molt pensat per exaltar les virtuts de la persona règia i sacralitzar la monarquia com un element garant de la prosperitat hispànica. Víctor Muñoz explica molt bé aquest discurs, que sembla de rabiosa actualitat, ja que la seva elecció providencial després del Compromís de Casp per intercessió de la Mare de Déu culminava una trajectòria vital on havia sabut enfrontar-se amb èxit a les empreses que li acabaren atorgant la dignitat reial d'Aragó:

*"[...] la elección providencial de Fernando, manifestada a través de la especial protección prestada por la Virgen María y la devoción a ella, la promoción de los valores de la caballería y la incidencia en el liderazgo cruzado en la guerra contra los musulmanes para la "recuperación de España". Articulados todos estos principios alrededor de la orden caballerescas de la Jarra y el Grifo, fundada por el infante Fernando el 15 de agosto de 1403, como vehículos de la devoción mariana y la promoción del ideal caballeresco y príncipe en torno a Fernando, su presencia en el ceremonial real de éste a partir de su acceso al trono de Aragón resultó más que destacada."*⁵⁷⁹

Aquestes empreses i divises, algunes vegades vinculades a entorns molt exclusius, eren fruit d'intercanvis entre nobles europeus. Per tant, com a actes d'amistat entorn dels ideals cavallerescos, suposaven un bon catalitzador de no poques relacions diplomàtiques. Fou el cas de l'intercanvi entre Ferran I i l'emperador Sigismund de l'emblema de l'orde de la Gerra i el Griu pel de la *Societat del Dragó* ofert per aquell emperador com a rei d'Hongria. Aquest intercanvi va donar-se en el marc de les entrevistes que tingueren entre ells a Perpinyà el 1415 per tal de trobar acords que possessin punt i final al cisma eclesial amb l'antipapa Benet XIII.⁵⁸⁰ Ferran I no va aprofitar ni va fer-se seves cap de les divises anteriors, com la doble corona de Joan I el Caçador o la lleona parda de Martí I l'Humà, de manera que va procurar proveir-se -això sí, dins d'una mateixa tradició i estil que aquelles- de noves simbologies de cara a la seva promoció personal, el seu *portfolio* diplomàtic i tot allò que se'n podia derivar.⁵⁸¹

---

estas piezas teatrales, algunos actores disfrazados de moros y con escudos en las manos lucharon contra una águila que acabó venciendo y haciéndoles caer, muertos y aterrorizados, al suelo."

⁵⁷⁸ MUÑOZ 2018, pàgina 9.

⁵⁷⁹ MUÑOZ 2018, pàgina 8.

⁵⁸⁰ MUÑOZ 2018, pàgina 10.

⁵⁸¹ Com bé apunta MUÑOZ 2018, pàgines 10-12: *"La falta de evidencias que muestren que alguna de estas órdenes o divisas de sus antecesores fuera adoptada y mantenida por Fernando I contrasta con el esfuerzo de promoción de la Jarra y el Grifo, no sólo a partir de la exhibición pública dentro del ceremonial de distintos actos representativos [...], sino también mediante su profusa concesión entre los criados de su casa, los súbditos de sus reinos y aun caballeros y monarcas de otros lugares de la Cristiandad. [...] Ambas tradiciones, catalanoaragonesa y castellanoleonés, bien parecen confluír en la investidura de la coronación de Fernando I, afirmando a partir de dicho acto caballeresco la autoridad y legitimidad del rey, basada en esa concepción simbólica de comunicación directa del poder de Dios al monarca."*

8.1.8 Entrada d'Alfons el Magnànim a Nàpols (1443)

L'any 1443 sembla que hi hagué de nou moros i cristians –en aquest cas sota la forma de turcs i cavallets- a l'entrada napolitana d'Alfons V el Magnànim. La bibliografia històrica ofereix detalls que permeten pensar que eren els mateixos de Barcelona o que foren fets seguint plenament el model d'aquells. Es parla de cavallets *contrafets* (el terme és aquest) que lluitaven contra un major nombre de turcs a peu i que, un cop vençuts els turcs, alguns d'ells foren fets captius. Després, segons Beccadelli i Ametller Vinyas (citats també al seu torn per Harris), va seguir la funció amb un castell de fusta on hi anaven un àngel i quatre virtuts al capdamunt. Aquests personatges, tot assenyalant els turcs, anunciaren que si Alfons volia guerrear contra aquells bàrbars no havia de dubtar, ja que els hispans l'ajudarien, acostumats com estaven a la victòria.⁵⁸² No sabem si en aquest fast de 1443 es comparava la barbàrie turca amb l'enemic combatut a la presa de Nàpols –llargament perseguida pel Magnànim fins que fou assolida el 1442-. Ni tampoc si ja es prefiguraven aconteixements futurs, com la futura butlla papal convocant la Croada de 1456 després de la caiguda de Constantinoble el 1453. Ambdós fets eren a punt d'esdevenir-se.

El que sí que sabem, perquè es diu i s'explicita, és que els organitzadors de l'espectacle concret eren catalans. També que els turcs anaven a la manera persa, amb simitarres i cascos, i que van començar dansant, de manera que a mesura que la lluita s'enduria es va anar convertint en batalla.⁵⁸³ Però el que ens interessa és veure que ja en aquesta època –ho demostren les constants peticions d'entremesos del Corpus de Barcelona o València per a ser usats i lluïts a les coronacions amb un sentit i un significat diferents- és que el contingut discursiu d'aquests entremesos no és constant, sinó que varia amb el context on es representaven. Al Corpus de Barcelona aquest entremès explicaria el martiri de sant Sebastià i el triomf sobre la mort per aquells dignes seguidors del Crist. Vegem el que ens diu Antonio Beccadelli, conegut com *El Panormita*, una font primària escrita el 1455 (encara que traduïda per Juan de Molina al cap d'uns anys). Partim de l'edició valenciana, impresa el 1527:

“Venían luego tras estos los españoles, aquellos especialmente que acostumbramos llamar catalanes; trayan tambien unos muy alegres y solemnes juegos. En que trayan cierta manera de cavallos contrahechos que en todo parecían ser bivos y verdaderos, por cima cubiertos de cierta manera de cobertura que muy a propósito acompañavan la invención; venían encima de cada cavallo un mancebo con ropas largas d'estado hasta en tierra. Y era el artificio tal que moviéndose por sus propios pies los mancebos que en ellos venían parecía que los mismos cavallos arremetían y se tornavan a coger y hazían todo el exercicio que suele hazer un cavallero con un gentil cavallo. Traya cada uno d-estos cavalleros en la mano izquierda un escudo con las armas del rey Doñalonso, y en la derecha una espada sacada. Venía al encuentro d-estos un gran esquadron de turcos a pie armados y ataviados al modo de Persia y de Suria con cierta forma de alfanges y armaduras de cabeças que la muestra d-ellos sin mas parecía muy temerosa. Esta gente toda assí los de cavallo como los de pie, movíanse a manera de gente que dançan al son de cierta música que les tañían. De ay poco en la bayla y el son por la mesma orden se yva más encendiendo, hasta que venían a parar en travar batalla los unos contra los

---

⁵⁸² HARRIS 2000, pàgines 47 i 48. AMETLLER volum II (1903), pàgines 448-454.

⁵⁸³ HARRIS 2000, pàgina 48

otros. Esta pelea durava un rato como entre moros y christianos, hasta que ya los turcos poco a poco yvan mostrándose vencidos, y venían a huyr, quedando vencedores los españoles y señores del campo, con muchos de los otros presos y cativados. A estos seguía luego una torre de madera muy alta, hermosa y muy adornada; esta torre tenía una puerta delante la qual estava un ángel que defendía la entrada con una espada en la mano. Encima de esta torre venían quatro virtudes, es a saber: magnanimidad, constancia, clemencia y liberalidad.”⁵⁸⁴

El *dietari del capellà d’Anfós el Magnànim* esmenta un ambaixador moro a la festa del triomf d’entrada. Per contra, aquells que el Panormita precisa tant bé com a moros, aquesta font els descriu simplement com a homes salvatges i no altrament:

“Aprés vench lo entramès dels mercaders cathalans: Primo, hun bel castell ab huna cadira dahorada en que no y seya nengú, e lo Siti perilós que li estava davant; en lo dit castell estaven quatre donzelles molt altament a gran maravella areades, significant quatre virtuts esser en lo dit senyor, axí com per hun àngell li era dit, e dient li moltes altres virturs esser en ell, cantant molt altament. E en tron del dit castell anaven X cavallés ab coronas al cap, ab sos escuts ab senyal real, e combatent se ab X hòmens salvatges, significant el dit senyor aver agut lo realme ab la espasa en la mà, per força de armes; lo qual entramès fonch molt placent al dit senyor rey. En après venien los mercaders cathalans ab lo consol, vestits de florentí vert, ab cortapisa de argenteria, lançant moneda davant lo dit senyor rey.”⁵⁸⁵

Però en aquestes festes napolitanes de mitjan segle XV tal representació no seria sinó una al·legoria de la conquesta d’aquella ciutat per part del Magnànim i del poder que aquest tenia de llençar-se a una posterior croada contra el turc. De fet, també podria haver estat una prefiguració d’aquesta croada, qui sap si davant mateix d’un ambaixador turc. En aquest cas no hi ha una rendició/conversió dels moros com havia passat més d’un segle abans a l’Aljaferia de Saragossa, sinó una derrota dels mateixos a mans cristianes. Com bé apunta Harris, invertint només aquest desenllaç l’entremès, que ben possiblement era formalment o performativa gairebé igual al del Corpus de Barcelona, en aquesta ocasió hauria variat totalment el seu significat. Per això pot dir-se que el context social, polític i escènic dins del qual té lloc la representació concreta és cabdal en aquest tipus de teatre popular, perquè juga un paper decisiu en fixar el discurs que l’entremès pretén desglossar en aquella ocasió puntual. Ho veurem també de seguida en els casos derivats de la butlla de la croada de 1456, i també en els casos de festes barroques extraordinàries dels segles XVI al XVIII.

Per tancar les notícies barcelonines del segle XV, cal tractar la vinguda d’Isabel la Catòlica el 5 d’agost de 1481 quan, segons el Llibre de Solemnitats, *“fou feta processó per la dita ciutat com lo dia de la festa de Corpore Christi, ab tots los castells e entremesos”*.⁵⁸⁶ Per tant, cal plantejar-se si ens trobem amb una representació semblant o diferent a la del Corpus. L’esmentada font no detalla res més que alguns dels entremesos gremials, per tant hauria de ser similar. Però el Registre de Deliberacions del Consell ens transmet que es projectava un espectacle davant l’edifici de la Llotja, a primera línia de la façana

⁵⁸⁴ BECCADELLI 1527, folis LXV i següents, especialment LXVIII-LXIX.

⁵⁸⁵ MIRALLES 1932, pàgines 154-158. Vegeu annex documental, any 1443.

⁵⁸⁶ SOLEMNITATS, volum I (1930). Pàgina 341.

marítima. Com hem dit, la sensació de representació teatral hi és com sempre, però el tarannà més conciliador que Harris entengué envers el significat de la representació dels temps de Jaume II (1291-1327) potser ja feia dies que s'havia perdut. Si al Corpus de València de 1455 hi hagué aldarulls a la moreria en una línia similar als assalts dels calls jueus de finals del segle XIV, en aquest any 1481 alguns dels turcs no acabaven besats pel rei, convertits per una intervenció divina, sinó assaltats *manu militari*, decapitats i amb llurs testes clavades en una llança:

“E més, que al cap del moll sie bastit una forma de castell de tela ab sos torratxos, qui mostren ésser turchs, ab banderes; e que lo dit castell sie combetut e scalat, e serà pres; e seran fetes algunes testes de turchs, mostrant aquelles com hòmens morts e degollats, e los de les quintanes poseran dites testes en lo cap de llurs lances. E fet dit acte, ab gran alerig tireran denant les dites magestats e metran-se en tret de fer junctes en mar.”⁵⁸⁷

Amb la pèrdua de Constantinoble el 1453 –que motivava discursos com els atribuïts a Alfons V el Magnànim- i amb la mirada del seu nebot Ferran II d'Aragó i sa muller Isabel I de Castella posada en la conquesta de Granada, el moro o turc tornava a ser un enemic definit i clarament delimitat per tota la societat hispànica, i àdhuc occidental. No descartem fins i tot que la representació del martiri de sant Sebastià que s'esmenta al Corpus barceloní de 1424 fos ja un indicatiu d'aquest canvi de visió del significat, perquè el turc ja era el dolent que dispara sagetes al màrtir i heroi de la fe. Ho veurem tot seguit.

8.2 El Corpus de Barcelona (1370-1446)

Estem convençuts que el concepte general d'aquest entremès de moros i cristians amb cavallets de carcassa (amb o sense l'afegit del martiri de sant Sebastià) va néixer a Barcelona. No sabem ben bé quan, però ben segur que caldria recular almenys fins al darrer quart de segle XIV, pels volts de 1370-1380, si no abans. I, com veurem després, creiem –i reconeixem que és només una hipòtesi- que l'exemple dels cavallets de Tarragona del 1383 no hauria de ser sinó fruit del ressò d'anteriors espectacles que s'havien fet a Barcelona, encara que potser no necessàriament en la línia hagiogràfica o dels moros i cristians, sinó potser la justa i el torneig parodiats. La lluita dels moros amb els cristians tenia antecedents clars a la festa règia, ja ho hem comentat en tractar l'entrada de Mata d'Armanyac. Però en algun moment s'hi va afegir o imbricar la vida del sant màrtir Sebastià o l'alteritat, o totes dues coses. I aquest entremès fou, durant almenys unes dècades, el format que tingué la representació hagiogràfica d'aquest sant a Barcelona en un marc o decorat processional.

Que el *Cronicó* de Guillem Mascaró de 1397 no esmenti el sant dins de l'entremès vindria totalment justificat per la funció política i propagandística que se li va donar puntualment, a parer nostre, després dels fets de Torreblanca del 1396. Uns fets que impliquen directíssimament el culte eucarístic amb els sarraïns, ja que sarraïns foren els qui robaren les hòsties i saquejaren la població. Segurament, en aquella ocasió sant

---

⁵⁸⁷ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern. 02.01 / 1B. II-25. Registre de Deliberacions 1479-1481, folis 166v i ss. Publicat a SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 328-331.

Sebastià no hi devia aparèixer pas. Creiem doncs, que som davant una nova mostra de retroalimentació inversa, del Corpus cap als Fastes reials. Fem avinent per enèsima vegada la lluita entre moros i cristians l'any 1373 a Barcelona i hem esmentat també uns cavallets amb cascavells a la Tarragona de 1383. Que Mascaró esmenti els cavallets amb el qualificatiu de *cotoners* ens fa inclinar a pensar que el nom de cavallets cotoners no vindria tant del fet que les gualdrapes dels cavallets fossin de cotó (explicació que a través de l'oralitat ha estat sovint donada en relació als cavallets de Vilafranca del Penedès, ja anomenats *cotonines* en aquella vila el 1681),⁵⁸⁸ sinó que eren els cavallets del gremi de cotoners. O sigui: els cavallets [*dels*] cotoners, dels qui treballaven en l'ofici de cotoner. Aquests cavallets ja devien sortir amb el nom donat des d'abans. La resposta al perquè d'aital nom ja fou llançada fa anys per Jan Grau, en base a unes capitulacions de 1437 i 1446 (que després seran degudament comentades i analitzades) amb qui no podem estar més d'acord sobre aquest aspecte de la denominació de l'entremès.⁵⁸⁹

A Barcelona mateix hauríem trobat notícies més antigues, si s'haguessin conservat alguns volums de l'Arxiu, avui desapareguts. I és que el primer i segon volums del *Llibre de les Solemnitats* de Barcelona (cerimonial i protocol de festes de la ciutat) no s'han conservat; en el més antic que ens ha pervingut –suposadament el tercer, iniciat el 1423-24- trobem esmentats de seguida els turcs i cavallets amb sant Sebastià. I apareixen entre un extens llistat d'un centenar d'elements festius i representacions del santoral els quals, seguint un ordre estricte, van participar a la processó de Corpus d'aquell any.⁵⁹⁰ D'aquesta manera, com un entremès clarament relacionat amb el que es va fer el 1397, trobem el següent esment dins la relació d'entremesos del Corpus de 1424:

*“Lo martiri de sanct Sabestià, ab los cavalls cotoners e ab los turchs.”*⁵⁹¹

De fet, l'entremès era el mateix, només que el 1397 s'havia canviat per a poder festivar l'entrada reial i incitar el rei a la croada, com canviada fou l'àliga del Corpus a les coronacions de Saragossa de 1399 (Martí I l'Humà) i 1414 (Ferran I d'Antequera).

Sabem que en anteriors volums –avui perduts- del *Llibre de les Solemnitats* s'hi anotaven formalismes des d'almenys el darrer quart de segle XIV, el 1383, i encara afegim que la font que ens ho apunta parla com si ja fos el tercer llibre de la sèrie documental *Solemnitats*.⁵⁹² L'existència d'una sèrie documental palesa la voluntat de deixar constància escrita dels fets ocorreguts durant les grans efemèrides i esdeveniments de la ciutat, entre elles les entrades reials i les processons de gran envergadura. I la complexitat organitzativa que es veu en els llistats del 1424 hagué de tenir antecedents trescentistes, la pèrdua del rastre documental dels quals hem de lamentar.

⁵⁸⁸ Vilafranca, 1681, agost 10-17. Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Processos judicials. XVII/164-4.

⁵⁸⁹ GRAU 1995.

⁵⁹⁰ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, 01/1G manuscrits. 1G-86. *Llibre de les Solemnitats de Barcelona* (1423-1547). El llistat fou editat el 1930 per Agustí Duran i Josep Sanabre a SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 12 a 21.

⁵⁹¹ SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 17 a 20.

⁵⁹² BRUNIQUER 1912-1916, volum I, pàgina 286 esmenta “*En lany 1383, Professó per pluja, per morts, y per las Corts generáis, orde de la Professó de Corpus segons se costumava en temps antich, es scrit ad longum en libre ters de Solemnitats, en Cª 28, cum precedentibus, et cum sequentibus, es cosa de veure.*”

Hi hagué cavallets i turcs per Corpus abans de 1397? Creiem que sí almenys pel que fa als cavallets, pel nom de cotoners que se'ls dona al *Cronicó*. Des de quan? Segurament en temps coetanis a la rebuda de Mata d'Armanyac el 24 i 25 d'abril de 1373. Quin fet històric –relacionat o no amb l'alteritat sarraïna- va motivar la seva inclusió al rogle processional com a missatge socialment polititzat? No ho sabem, però si busquem fets d'armes anteriors als de Torreblanca de 1396 (que originaren la croada de 1398), tenim potents campanyes militars contra els sarraïns del sud el 1309 i el 1342⁵⁹³ i un cúmul d'assalts a un gran nombre de moreries valencianes, per no parlar dels atacs nassarites o almohades, o de les mateixes conquestes de Mallorca o València, tots ells fets del segle XIII.

Tampoc seria descartable el fet que, a un entremès hagiogràfic preexistent, s'hi afegissin els Turcs i Cavallets de la rebuda reial de 1397, tot prenent el rol dels botxins que assegetaven el sant. O, fins i tot, que el joc de torneig dels cavallets s'hagués aprofitat ara per una funció políticofestiva d'alteritat i adés per una funció hagiogràfica, sense que pugui saber-se quina de les dues variants va donar-se en primer lloc.

8.3 Origen i antecedents dels cavallets cotoners catalans

“Les imatges marginals sovint provoquen el somriure, però amb fins edificants –respongué-. Igual com en els sermons, per afuar la imaginació de les multituds pietoses, convé inserir-hi *exempla* sovint faceciosos, així també el discurs de les imatges ha de consentir aquestes nugae. Per a cada virtut i per a cada pecat hi ha un exemple tret dels bestiaris, i els animals esdevenen una figura del món humà”. (Umberto Eco. El Nom de la Rosa.)

Les aparicions de lluites representades de moros i cristians que tenim documentades entre la de Saragossa ca. 1300 i la de la rebuda de Mata d'Armanyac el 24 d'abril de 1373 no deixen cap evidència clara de l'ús de cavallets postissos o contrafets. En el cas de 1373 no es pot descartar pas que hi fossin. I és que aquests elements degueren existir al sud d'Europa des d'almenys –com a mínim- els anys centrals de segle XIII, perquè en tenim testimonis situats a la Catalunya Nord. De manera que, quan podem certificar sense ombra de dubte l'aparició dels cavallets cotoners simulant una lluita contra uns turcs a finals de segle XIV, és quasi segur que el producte festiu no seria sinó el resultat d'incorporar un tipus de joc o representació preexistent per tal de construir un element festiu més complex o, almenys, amb un discurs modificat per a la conveniència del moment polític, bel·ligerant envers els moros.

El capteniment –semblant a un joc, encara que seriós- que sembla tenir la lluita representada el dia de sant Jaume a Saragossa en un moment no determinat del regnat de Jaume II -entre 1291 i 1327- encaixa cronològicament (hi hagués o no cavallets) amb una interessant iconografia que apareix entre els *marginalia* o *droleries* d'un còdex anomenat “Psaltiri Aspremont”. Es tracta d'una obra francesa, datable entre 1290 i 1310 amb indicis del nom del seu miniaturista (un tal Nicolaus). Procedent potser de la regió de la Lorena, ingressà el 1834 sota la signatura 118 a la Bodleian Library d'Oxford a la mort del seu propietari, Francis Douce (1757-1834), un il·lustre col·leccionista de

---

⁵⁹³ PIÉ 1914, pàgines 199-203.

manuscrits. Al foli 34v s'hi observa un tamborinaire que sona també un aeròfon de bisell i que va acompanyat d'una dona coronada que porta cenyit un cavallet contrafet o postís amb gualdrapa. Convé no oblidar que l'univers de les *drôleries* o *marginalia* francesos i anglesos dels psaltiris, llibres de dret i altres matèries dels voltants de 1300 podia assolir excessos i concessions iconogràfiques a la imaginació fantasiosa que són força llibertines i, sorprenentment, extravagants al contingut dels manuscrits que orlen.⁵⁹⁴ Però l'aspecte del mateix i el grau de detall de la representació pictòrica no permeten dubtar: es tracta d'un element tipològicament ben similar als actuals cavallets cotoners.⁵⁹⁵

De cara a explicar la presència d'aquest cavallet en un còdex francès, no sabem si la festa de Saragossa va causar furor per tot Europa (aleshores la corona catalanoaragonesa tenia fortes connexions i prestigi internacional) o si, molt més probablement, en crear (o recrear) l'entremès durant la segona meitat del segle XIV no es va sinó pensar en aprofitar una tipologia de joguina o d'element d'atrezzo de diversos balls i espectacles reials generalitzats a diverses corts europees. Seria massa pretensions pensar en els fasts reials catalans com a difusors d'aquests models, però no és menys cert que Ramon Muntaner esmenta l'assistència d'anglesos al joc de la taula rodona celebrat a Calatayud el 1291 i deixa molt clar que despertava expectació en una vastíssima àrea geogràfica. De fet, els anglòfons encara avui tenen una manera pròpia per designar el que són els nostres cavallets cotoners, els *Hobby Horses*.⁵⁹⁶

Violet Alford teoritzà fa molts anys sobre l'aparició dels cavalls-màscara o cavalls contrafets. En va trobar exemples arreu del continent. A nosaltres ens ha interessat especialment el testimoni d'una peça de ceràmica del *Museo Numantino* de Soria, de la qual va reproduir un dibuix.⁵⁹⁷ En canvi, afirma no haver trobar rastre a la Península de cavalls rituals a partir d'esquelets del mateix animal.⁵⁹⁸ D'aquesta afirmació Alford ja salta a l'època medieval i a les dades de fastos reials aportades per les Grans Cròniques (sobretot Muntaner) i a les lluites processionals de moros i cristians, amb dades que han de sortir per força de l'edició del *Llibre de Solemnitats*.

Tot i no correspondre exactament a un cavall, sí que podem aportar la dada de la presència d'un element anatòmic real de vaca dins la figura del Bou de Solsona, peça festiva del darrer terç del segle XVIII refeta de nou el 1815 i 1844⁵⁹⁹ i que surt per Corpus i Festa de la Mare de Déu del Claustre, quan va reintroduir-se de nou la figura a la festa cap a 1956. Altres fonts properes al mateix Casserras afirmen que el Bou antic va sobreviure a la Guerra Civil, segurament en un estat lamentable i fou molt intervingut per tal de convertir-lo en la figura que actualment és. El que sí resulta ben coherent (donada la orientació que tenien les banyes de l'animal antic –conegut per diverses fotografies- i donat que a Solsona hi havia comerç de banyes de boví per fer mànecs de

⁵⁹⁴ Valgui d'exemple "l'arbre dels fal·lus" que apareix al *Roman de la Rose*, manuscrit de principis segle XIV que procedeix de la biblioteca del duc de La Vallière, actualment BNF, français 25526, foli 106v.

⁵⁹⁵ Agraïm a Nil Rider la coneixença d'aquesta iconografia, facilitada en saber que realitzàvem prospeccions sobre turcs i cavallets.

⁵⁹⁶ Vegeu aquesta miniatura i una descripció del còdex a https://medieval.bodleian.ox.ac.uk/catalog/manuscript_4495

⁵⁹⁷ Es tracta del fragment ceràmic N-1991 del *Museo Numantino*, corresponent al jaciment de Numància.

⁵⁹⁸ ALFORD 1978, pàgines 102-104. "I know no skull-and-pole horse in the Iberian peninsula. Their taste runs strongly to the tourney type and their use is in battles between moors and Christians, and as processional figures."

⁵⁹⁹ CUADRENCH 1998, pàgines 114-116.

ganivet) és pensar que la figura d'origen setcentista fos de cartró i tela i altres efímers, i portés muntades dues banyes reals de vaca, mal engiponades en un angle que de cap manera podria ser orgànicament viable si hi hagués hagut tot un crani.⁶⁰⁰ Jaume Cuadrench precisa l'entrellat i aporta la dada que el 1956 es va trobar sota nombroses capes de cartró “una mandíbula de bou de veritat que, en un principi, hi devia haver estat posada perquè es veiessin les seves dents”.⁶⁰¹

Francesc Massip ha tractat les primeres aparicions d'aquest tipus de joc del cavallet contrafet amb cascavells com a originari de Pèrsia i l'Àsia central, d'on el recolliren els àrabs sota el nom de *kurraj*. Que l'utensili d'atrezzo que emprarien els cavallers cristians que combaten els turcs a peu tingui un possible origen islàmic no deixa de ser un detall curiós.⁶⁰² Sembla que en temps dels Omeies, en terra iraquiana, el *kurraj* que participava en combats de ficció portava corretjam ornamentat i cascavells, sonalles o picarols. Els testimonis hispànics dels segles XII-XIV sempre parlen d'un cap de fusta i una carcassa de canyís, que envolta el ballador que va a dins i que va recoberta de robes o faldons per ocultar tot el conjunt de carcassa i cames del genet. Segons Massip i Sanchis, sembla que la presència d'aquest tipus d'element als palaus califals andalusins vindria acreditada o suggerida per Ibn Martìn (967-977) i pel mateix Maimònides (1138-1204), un jueu resident a Còrdova.⁶⁰³

La literatura dels predicadors francesos ja permet ubicar els cavallets contrafets festius al territori català durant la primera meitat del segle XIII. Aquests testimonis fan pensar en uns grups organitzats de dansa que mostren algunes de les característiques que tindran posteriorment, encara molts segles després. Per això analitzarem aquestes fonts; parlem de detalls com el fet de ballar encarats enfrontats, de tenir caps de dansa o capitans, d'emprar armes –o considerar els arreus de la dansa com a tals- i de dansar per les festes patronals (o sigui, del sant titular de la parròquia de la població).

L'obra *Scala Caeli*, escrita vers el 1330 pel predicador dominic Johannes Gobius o Jean Gobi (+1350)⁶⁰⁴ esmenta en un dels seus *exempla* moralitzants (narracions breus per a provar una veritat moral, com si d'una paràbola es tractés) un cas de condemna pública on hi intervenen els cavalls contrafets (*lignos equos*), com a mostra del suposat gran mal que la dansa festiva proporcionava a les ànimes humanes:

*“Corea multa mala inducit in nobis. [...] Legitur in libro de septem donis spiritus sancti quod in quadam civitate consuetudi erat ut in quibusdam festivitibus coree ducerentur per villam, et iuvenes cum larvis turpissimis starent super lignos equos. Cum utem quidam predicator hoc reprehendisset, eo quod diem mundi preponerent diei Dei et sanctorum, dum propter eius predicationem non desisterent et in platea civitatis in quodam sollempnitate coreizarent, venit quedam multitudo demonum in specie iuvenum et mulierum corizando, et miscuerunt se coreizantibus illis de illa civitate. Tunc unus illorum demonum incepit cantare et dicere sic:
Acquels qui mi en amat*

⁶⁰⁰ Comunicació oral del 2020 amb Ferran Fontelles, treballador del taller Casserras i biòleg. Per la seva banda, Carles Freixes ens apunta que les banyes actuals van sortir de *La Monumental*, coneguda Plaça de Toros barcelonina.

⁶⁰¹ CUADRENCH 1998, pàgina 116.

⁶⁰² MASSIP / KOVÁKS 2017, pàgines 284-286.

⁶⁰³ MASSIP / SANCHIS 2017, pàgines 27-28.

⁶⁰⁴ SCHMITT 1976, pàgina 129.

*Par un sera desonrat.
demoniot avetz usat:
Parso nulli qu'en siatz pagat.
Nescio quidem ho dictu et tunc aperta est terra et flamma magna eos involuit, et omnes
ad infernum deduxit.*⁶⁰⁵

Així doncs, Johannes Gobius parla d'una població el nom de la qual no es concreta, on els joves amb màscares lletges o immundes (*larvis turpissimis*) anaven damunt de cavalls de fusta. Foren represos per un predicador, qui els acusava de preferir allò mundà que no pas la festa de Déu i dels sants. Ells, enlloc de cessar les danses, les continuaren i un dia s'hi afegí un grup de dimonis amb aparença de joves i dones que es barrejaren amb el grup. Després que un d'aquests dimonis pronunciés la quarteta en vers que es transcriu, es va obrir la terra, els envoltà una flamarada i tots foren conduïts a l'infern.

Aquesta obra de la primera meitat del segle XIV tingué molt d'èxit pel nord d'Europa: en tenim edicions incunables a Lübeck (1476), Ulm (1480), Estrasburg (1483) i Lovaina (1485).⁶⁰⁶ Però aquest exemple moral donat procedeix –degudament amanit i repassat amb petits canvis, ja que no es pretenia explicar un fet històric amb detall- d'una altra obra, de la qual el mateix Gobius dóna el nom i que no és sinó el famós *Tractatus de variis materiis praedicabilibus secundum septem donis Spiritus Sancti*, del també dominici i predicador francès Étienne de Bourbon (ca. 1180 - 1261). Aquesta obra, escrita a Lió vers 1250-1261, constitueix un cim de la predicació del segle XIII, conté nombrosos *exempla*, d'entre els quals el que sembla haver donat origen a la cita de Gobius. L'obra, conservada en un manuscrit de París,⁶⁰⁷ fou editada el 1877.⁶⁰⁸ Un dels nombrosíssims *exempla* que transcriu aquest autor constitueix la notícia més antiga d'un cavallet contrafet festiu a Catalunya. El document, partit en dues narracions, és d'un interès litúrgico-festiu enorme, i diu així:

“Accidit in dyocesi Elnensi, quod, cum quidam predicator in terra illa predicasset et multum choreas inhibuisset fieri in ecclesiis et vigiliis sanctorum, cum in quadam parrochia quidam juvenes consuevisset venire et super equum ligneum ascendere, et larvati et parati choreas ducere, in vigilia festivitatis illius ecclesie, in ecclesia et per cimiterium, cum, propter verba illius predicatoris et inhibitionem sui sacerdotis, dimissis choreis, vigilarent homines in ecclesia in oracione, venit quidam juvenis ad socium suum,

⁶⁰⁵ Una versió lleugerament modificada la trobem a GOBIUS 1480, foli 61r (foliació manuscrita d'aquell exemplar concret). Epígraf *De Choreas* d'aquella obra. Malgrat això, utilitzem la donada per SCHMITT 1976 pàgina 153 com a procedent de la còpia manuscrita de 1401 a la Biblioteca Nacional de França, Ms. Latin 3506, foli 37v. El motiu el dóna Schmitt mateix: “Le prédicateur aurait reproché aux danseurs de préférer le «jour du monde» -le temps du folklore- au «jour de Dieu et des saints» -le temps de l'Eglise-. Cette formule n'a plus été comprise ensuite: la leçon (assez défectueuse) des incunables pstérieurs de trois quarts de siècle au manuscrit utilisé montre que la valorisation du repos dominical sous l'effet du développement des activités marchandes et artisanales, surtout dans les régions septentrionales dont proviennent ces éditions, était devenue centrale dans la reflexion sur le temps. Les deux mots ajoutés par l'éditeur (laborem requiei) laissent entendre que le prédicateur avait aussi reproché aux danseurs de ne pas respecter le repos dominical. [...] à l'opposition du temps du folklore et du temps de l'Eglise s'est peu à peu substituée l'opposition du temps de l'Eglise et du temps du marchand.”

⁶⁰⁶ SCHMITT 1976, pàgina 129. Es tracta de les edicions que el *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* dóna, respectivament, com a GW 10944, 10945, 10946 i 10947 Poden veure's a <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/GOBIJOH1.htm>. Hem consultat l'edició d'Ulm, que donem a la bibliografia com a GOBIUS 1480.

⁶⁰⁷ Bourbon, Étienne. *Tractatus de diversis materiis predicabilibus*. Bibliothèque Nationale de France. Département des manuscrits. Latin 15970. BOURBON 1261 a la bibliografia.

⁶⁰⁸ LECOY DE LA MARCHE 1877 a la bibliografia.

invitans eum ad solitum ludum. Cum autem ille ludum respueret, dicens hoc esse inhibitum a dicto predicatore et sacerdote, armavit se alius, dicens quod maledictus esset qui propter eorum inhibiciones solitum ludum dimitteret. Cum autem in ecclesia, ubi agebant homines vigiliis in pace et oracione, dictus juvenis in equo ligneo intraret, in ipso introitu ecclesie, ignis arripuit eum per pedes et combussit eum totum et equum suum. Nullus qui esset in ecclesia illa, nec consanguineus nec amicus, potuit aliquod apponere consilium quin combureretur ibi: unde tandem omnes, divino judicio perterriti, ecclesiam dimiserunt solam, confugientes ad domum sacerdotis; qui, cum surrexisset et ad ecclesiam venisset, invenit dictum juvenem jam fere exustum totum, de cujus corpore tanta exibat flamma, quod videbatur exire per fenestras pinnaculi ecclesie. Hoc in ipsa parrochia audivi, cito post hoc, ab ipso capellano et parentibus dicti juvenis et ab aliis parrochianis.”⁶⁰⁹

Aquesta font lionesa del s. XIII (la redacció de la qual fou interrompuda el 1261, ja que l'autor va morir sense acabar-la) ens precisa que el fet va passar en una parròquia –no es diu quina- del bisbat d'Elna (Rosselló) i, segons acientiat anàlisi de Jean-Claude Schmitt, permet apuntar un munt de coses, al marge que la transmissió d'aquesta literatura dels *exempla* va anar diluint la informació sobre aquest succés fins a reduir-lo a una faula sense ubicar ni geogràficament ni cronològicament; tampoc era la seva intenció.

Així doncs, s'explica que els joves d'aquella parròquia tenien per costum anar-hi a la vigília de la festa patronal i menar la seva dansa amb cavallets de fusta (on anaven entaforats) cap a l'església i passant a través del cementiri (que segurament deuria ser l'espai exterior davant la porta d'accés al temple, com a tants altres indrets del Pirineu). Pel discurs d'un predicador i la prohibició del seu rector, els homes sembla que havien renunciat a la dansa i vetllaven en pregària a dins de l'església. Però un jove va intentar convèncer a un company seu de fer aquella dansa amb cavallets tal com era acostumat. El company no s'hi avingué, al·legant la doble prohibició, però el primer decidí “armar-se” (*armavit se*) per fer el joc dels cavallets i maleí als qui renunciaven només a aquell joc i costum per aquelles interdiccions. El jove hauria entrat al temple amb el cavall de fusta posat (*in ecclesia [...] dictus juvenis equo ligneo intraret*) i ningú pogué impedir que una foguerada li pugés pels peus i consumís sencers ballador i cavallet. Atemorits pel que els semblava un judici de Déu, tots anaren a trobar al rector, amb el qual tornaren a l'església un cop llevat. Allí trobaren el noi completament cremat i amb unes flames tant altes que semblaven sortir per les finestres del cloquer.

La narració que segueix immediatament a l'anterior, també es refereix a la mateixa parròquia i moment:

“Item in eadem dyocesi, eodem tempore, accidit quod, cum ivissent multi ad cujusdam sancti vigiliis et peregrinationem, et contra consimilem inhibitionem quidam tota nocte choreas ducerent per cimiterium, cum in mane in quadam capella convenissent, in aurora, ad missam audiendani, cum sacerdos incepisset Gloria in excelsis, factum est tantum tonitruum et terre motus, quod visum fuit sacerdoti quod de genibus suis tangeret super altare. Nullus respondit ei; ipse, ut mihi dixit, credidit quod sensum ibi

---

⁶⁰⁹ Vegeu annex documental. BOURBON 1261 folis 274v-275r i LECOY DE LA MARCHE 1877 pàgines 167-170. SCHIMTT 1976 pàgines 132-133 i 154-155,

*amisisset, nisi columba alba ante eum alas expandens eum confortasset. Fulgur, intrans ecclesiam, illos qui duces et capita in chorea illa fuerant, alios fetore occidit, aliorum brachia, aliorum crura fregit, alios aliter diversi mode afflixit.*⁶¹⁰

Un grup de persones assistiren a una vigília santa i peregrinació. Contra semblant prohibició, s'havia dansat tota la nit pel cementiri. En anar a missa matinal, a l'alba, al començar el *Gloria* es produí un tro i un tremolor tant gros que el prevere va creure arribar amb els genolls sobre l'altar i, segons ell mateix va dir a Bourbon, hauria perdut els sentits si no fos que un colom blanc l'havia reconfortat amb les ales esteses. Un llamp hauria entrat i hauria tocat els qui la nit abans havien sigut caps i capità de la dansa (*illos qui duces et capita in chorea fuerant*); uns moriren, altres perderen braços o cames o foren ferits d'altres maneres.

Aquestes tres narracions, destinades a combatre les danses tradicionals en l'àmbit de la festa religiosa o patronal, permeten escatir nombrosíssims detalls sobre aquesta dansa amb cavallets contrafets. Uns detalls que Schmitt va observar amb agudesa i que desgranarem per la importància que tenen per tot el que aquí ens convé:

- És molt important recalcar que *chorea* correspon a dansa, en sentit genèric; però quan es parla dels cavallets hom va emprar el terme *ludus*, o sigui joc.⁶¹¹ Aquesta mateixa terminologia és la que s'empra a Barcelona, Cervera o Igualada per a parlar dels entremesos o *jochs* de Corpus.
- La topogràfica dels tres *exempla* és diversa (plaça de la vila inclosa), però en els casos més antics i que tenim ubicats a la Catalunya Nord queda clar que és l'espai del cementiri i que s'entrava si cal a dins de l'església. No es pot descartar que ja es tractés doncs, de danses processionals, però sí que és segur que s'ocupa l'espai sagrat –ni que sia amb la consideració de profanació per part del clergat– i que es realitza en l'àmbit de la vigília o vetlla, segurament de nit: a la primera narració van a trobar el rector, que es lleva o s'aixeca i torna amb els qui l'havien anat a cercar. El cementiri també era espai sagrat, tant pels qui hi reposen com per estar tancat amb una porta a manera de lloc custodiat i on els morts esperen la resurrecció final. No en va solien tenir una reixa que impedia l'entrada de cànids o carronyaires, però que també implicava aquesta delimitació simbòlica i espiritual.
- Si tenim ja solament en compte les narracions d'Étienne de Bourbon, aquesta dansa o joc tenia lloc un dia l'any, la vigília de la festa patronal de la parròquia. I l'element del diable hi era present com a enemic simbòlic.
- Els homes adults (sempre parlem de gènere masculí: les úniques dones apareixen al relat de Gobius i formaven part de la comparsa diabòlica) podrien haver format part de la dansa acostumada. Això és el que conclou Schmitt de la indignació del jove suposadament fulminat cap als adults que van preferir obeir la prohibició i limitar-se a vetllar pregant. Per tant, es podria entendre que, amb una clara separació de sexes, homes i nois més joves dansaven plegats com a grups diferenciats socialment com a classes d'edat; els qui portaven cavallet

⁶¹⁰ Vegeu annex documental. BOURBON 1261 folis 274v-275r i LECOY DE LA MARCHE 1877 pàgines 167-170. SCHIMTT 1976 pàgines 132-133 i 154-155,

⁶¹¹ SCHIMITT 1976, pàgina 134.

deurien ser, solament, els joves. I aquests darrers són els qui s'erigeixen en defensors de la tradició i el costum enfront d'una major resignació dels adults.⁶¹²

- Aquest joc implicava amb tota seguretat un combat simbòlic, ja que els dansadors s'armaven i homes adults i joves formarien dos grups. Creiem que els homes representarien un grup de dimonis a peu (grup explícitament esmentat per Gobiús, quan diu que van anar a trobar els dansadors a la plaça per a barrejar-se amb ells tot dansant i deixar anar aquells versos que volem imaginar en rossellonès) que serien combatuts per una cavalleria de cavallets contrafets portada pels més joves, cosa que –vist l'enfrontament social que comporta entre joves i adults– podria suposar algun tipus de ritus de pas iniciàtic, a la manera dels veritables torneigs cavallerescos. Segons Schmitt, al segle XI –quan es crea la classe dels *milites* o cavallers– “*el mot ludus designava les justes populars, com designarà després els torneigs cavallerescos*”.⁶¹³
- Els dansadors precisaven uns arreus concrets, els cavallets de fusta i les màscares horroroses o vergonyoses (*larvis turpissimis*, diu Gobiús, tot que el terme descriptiu només l'afegeix Gobiús anys després i podria ser que fos per augmentar la intenció moralitzant del relat i donar un tractament luxuriós a la dansa, en un estil usual en el clergat); per la dansa s'havien de preparar (*super equum ligneum ascendere, et larvati et parati choreas ducere*) per presentar un aspecte guerrer, ja que almenys els joves a cavall devien portar armes (*armavisse*). Devia haver-hi un cavall per cada individu jove, perquè el noi s'hi va ficar a dins per tal d'anar cap a l'església i entrar-hi; a més era un giny autoportat, ja que el noi que el portava tenia els peus a terra quan fou fulminat ell sol (*dictus juvenis in equo ligneo intraret, in ipso introitu ecclesie, ignis arripuit eum per pedes et combussit eum totum et equum suum*).
- Schmitt comenta els casos de cavallet contrafet –inclòs el *zamaltzain* basc– on no sempre el realisme és una característica de l'aspecte material del cavallet. També comenta que en la majoria de casos els cavallets porten barret però no pas màscara. A través de Violet Alford aquest autor documenta a la Festa de l'Os d'Arles del Tec, per la Candelera “un petit cavall gipó” i també “*quatre homes vigorosos, amb el cap cobert per un barril pintat que representa un cap monstruós amb uns ulls espantosos als costats, un nas de fusta espantós i punxegut, una boca oberta realista; una cabellera feta amb trenes d'all de les quals s'havien tret els bulbs i, quan aquests homes giren, apareix una segona cara afectada de por a l'altra banda*”.⁶¹⁴ Parlarem d'això més endavant. També podria ser que els que portaven màscara fossin els qui no portaven cavallet.
- Hi havia caps i capitans de la dansa. Encara avui molts balls de cavallets tenen capità: només cal veure Sant Feliu de Pallerols (Garrotxa), on dos genets porten

⁶¹² SCHIMITT 1976, pàgina 135.

⁶¹³ SCHIMITT 1976, pàgines 136 i 142-143.

⁶¹⁴ SCHIMITT 1976, pàgina 137. ALFORD 1978, pàgina 10. Nosaltres no hem trobat la referència d'aquest cavallet. Alford diu lliurement, referint-se a la població d'Arles del Tec: “*There were men with casks for heads, a face painted on either side, long plaited garlic leaves for hair, and a few comic sportsmen with red noses and shotguns. [...] The strange, cask-headed men had to be 'finished off', it was said, and the bear, armed with a long wand, performed the finishing off in great style. He beat their cask heads until sawdust pured out, garlic hair was torn off and the heads lay broken on the ground.*”. També AMADES 1950-1956, volum I, pàgines 675-679 fa una bona descripció –molt més extensa– d'aquests personatges, els *batedors*, i la seva facècia, que acabava amb els caps estavellats per les garrotades de l'ós. En canvi, ni ALFORD 1978 ni Amades no esmenten pas la *Monaca* de Sant Llorenç, que és allò que més ens interessa. Segurament aquesta Monaca sigui, tal com apuntaven els testimonis orals, una importació recent.

espasa enlloc de llanceta o Vilafranca del Penedès, que encara avui distingeix la capitana de les *Cotonines* amb algun tret distintiu en el seu abillament.

- Creiem que els homes esmentats per Bourbon realitzaven el paper de dimonis que Gobijs concreta a la seva versió posterior del relat. Schmitt considera que els dansadors feien evolucions de front, perquè Étienne de Bourbon esmenta el detall que el jove rebel va anar a buscar el seu company o soci per tal de fer plegats el joc acostumat (*venit quidam juvenis ad socium suum, invitans eum ad solitum ludum*). Per a nosaltres el concepte de *socius* implica aquí simplement la idea de company de comparsa o de bàndol dins la mateixa, sense implicacions estrictament coreogràfiques. Potser fins i tot el que li va demanar podria ser que fes el paper enfrontat al cavaller per tal que la dansa tingués sentit amb una formació de mínims. Si bé és cert que els torneigs de qualsevol tipus –cavallets contrafets inclosos- solen ser un ritus d'integració o de pas de l'infant vers l'edat adulta,⁶¹⁵ també és cert que Gobijs esmenta joves i dones també entre el grup de diables (*quedam multitudo demonum in specie iuvenum et mulierum corizando*). L'enuig del jove defensor de la tradició enfront dels adults que es resignaren a obeir la prohibició ens fa pensar que tot un bàndol s'havia "rendit" a la moral i el jove s'havia quedat sense "contrincants" per al seu ritus de pas.

Violet Alford considerà que el 1269 hi hagué *cavallets salvatges* a la festa que tingué lloc a València el 1269 en honor d'Alfons X.⁶¹⁶ Tenim motius per a dubtar d'aquesta dada. Sabem que l'esdeveniment succeí realment el 1274 –ja n'hem parlat- però és cert que el redactat de la font manuscrita de la *Crònica* de Ramon Muntaner presenta variants respecte de l'edició impresa de 1558:

*"E com foren a la Ciutat null hom no poria scriure los Jochs, los alegres taules redones, taulats, juntes de rayló, de cavallers salvatges, barons anar ab armes, borns, galeas e lenys armats [...]"*⁶¹⁷

Evidentment, no és el mateix "*taules juntes de reylo de cavallers, [i] salvatges, [i] borns, anar ab armes [...]*" (versió impresa) que "*taulats, juntes de rayló, de cavallers salvatges, barons anar ab armes, borns [...]*" (versió manuscrita). De totes maneres, el terme *cavallers salvatges* del manuscrit segueix essent lluny del terme *cavallets salvatges* referit per Alford, de manera que no considerem provada la presència d'aquest tipus de cavallets a la festa celebrada a València el 1274.

El mateix terme apareix a la coronació d'Alfons III el Benigne per la pasqua de 1328, també esmentada per Alford ("*other players wich are wild horses*") quan es parla de la festa amb "*gran brogit de trompes e de tabals e ab dolsaynes e de sembes et d'altres estruments e de cavallers salvatges qui cridaven tots Aragon Arago[n]*"⁶¹⁸ Com podem

⁶¹⁵ SCHIMITT 1976, pàgines 142-143 i 148. N'hi ha prou de veure els actuals balls de cavallets d'Olot (pas previ a ser geganter adult) o de Sant feliu de Pallerols, mostra de l'exigència física i coreogràfica per tal que els joves fills de la població obtinguin el reconeixement –acceptació i validació de l'individu- per part de la comunitat adulta.

⁶¹⁶ ALFORD 1978, pàgina 104.

⁶¹⁷ Biblioteca Nacional de España (Madrid). manuscrit 1803. Foli XIIr (19r del facsímil de la *Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes*) consultable a <http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/cronica-manuscrit--0/html/> [consulta 2020].

⁶¹⁸ Biblioteca Nacional de España (Madrid). manuscrit 1803. Folis CLVIIIr i v (164r i v del facsímil de la *Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes*) consultable a <http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/cronica-manuscrit--0/html/> [consulta 2020].

veure, cal entendre la menció de Muntaner com uns vitors dirigits al nou monarca per part de la noblesa i cavallers, i en cap cas veure cavallets contrafets on no creiem que s’hi refereixin. Segurament Alford no tingué al davant cap edició crítica i solvent de la Crònica. La interpretació que fa sembla deguda a una confusió del terme “cavallers salvatges” per “cavalls salvatges”.

Si tornem de nou damunt del terreny segur, cal tenir també en compte un exemple estranger de cavallet, que potser podria remuntar-se a mitjan segle XIV. Parlem del carnaval de Nuremberg o *Schembartlauf*, que es celebrà entre 1449 i 1539 i que apareix reflectida en nombrosos manuscrits il·lustrats –una vuitantena- dels segles XVI i XVII. Aquests llibres recullen una mena d’annals o crònica dels actes que s’hi anaren celebrant des de mitjan segle XV fins a mitjan segle XVI-, com si fossin una guia de la festa i els seus protocols. Un dels més importants és el que es conserva a la Universitat de Kiel (Alemanya)⁶¹⁹ Com a mascarada urbana que fou, el *Schembartlauf* incorporava danses: en cadena, amb espases,⁶²⁰ cèrcols⁶²¹ o fins i tot torneigs amb cavalls i llances de fusta llargues⁶²² i cavallets maniquí molt semblants als nostres cavallets cotoners.⁶²³ Pel que tractem aquí sobre l’origen dels cavallets contrafets, les dates d’aquesta celebració no són tan reculades. Però no sabem ni des de quan ni per quin motiu incorporaren quatre d’aquests cavallets ballant esparsos enmig de la cadena de gent. El manuscrit de Kiel presenta una representació d’aquesta dansa. Mentre que al foli 14v adverteix: “*Folgt der merzger tanz wie er das erstemahl Anno 1350 gehalten wurden*” (o sigui: “Segueix el ball dels carnissers que es va celebrar per primera vegada l’any 1350”), al foli 15 (un desplegable) en mostra la il·lustració detallada.

Hi apareixen quatre cavallets, els quals mostren dos capteniments o actituds ben diferents. El primer, el guerrer, ni que fos en batalla clarament simulada: dos cavallets enfrontats en una clara acció de lluita amb unes varetes que les espases. El segon, el burlesc: un tercer cavallet porta una xurriaca o fuet per actuar com a esparriot o guardià de l’espai reservat per a la dansa mentre que un ànec (oca?) blanc penja de la boca de la falsa montura equina. El quart és encara més estrany, ja que sota la gualdrapa afloren les cames del portador, però per dalt es mostra una dona que seu de costat damunt la cavaladura, com si anés en una cadira de muntar per a dames no instruïdes en cavalleria. Queda clar que els peus de la dona són tant falsos com els que encara avui mostren els cavallets de Solsona.

No sabem si aquests cavallets ja formaven part de la festa el mateix 1350 o hi foren incorporats més tard. El que està clar és que el testimoni donat per Étienne de Bourbon possibilita totalment que hi fossin des de mitjan segle XIV. Podria tractar-se doncs, d’un element festiu i coreogràfic anterior a l’establiment d’aquesta gran festa com a tal el

---

⁶¹⁹ Universitat Christian Albrecht de Kiel (Alemanya) Cod.ms. KB 395 *folio*. Consultable a <https://dibiki.ub.uni-kiel.de/viewer/resolver?urn=urn:nbn:de:gbv:8:2-753887> [abril 2020].

⁶²⁰ Vegeu dues il·lustracions al manuscrit de Kiel d’una dansa feta el 1600 on hi ha espases amb desplaçament en cadena i aixecament d’un capdanser amb les mateixes armes entrellaçades. Folis 137 i 146 del manuscrit (desplegables).

⁶²¹ Vegeu una il·lustració al manuscrit de Kiel d’una dansa feta el 1600 on hi ha cèrcols decorats amb fullaraca verda amb desplaçament en cadena i tunel de cèrcols. Foli 140 del manuscrit (desplegable).

⁶²² Vegeu una il·lustració al manuscrit de Kiel, foli 130 del manuscrit (desplegable).

⁶²³ Recordem que en l’àmbit del carnaval també tenim un cavallet al carnaval pirinenc de Bielsa (anomenat *El Caballé*). Tornarem en profunditat sobre aquest aspecte quan parlem dels cavallets com a entremès autònom al segles XVII-XX.

1449. La plantilla musical que apareix tocant a la il·lustració concreta del manuscrit correspon a una *Alta Cappella*, formació de dues xeremies i una trompeta de vares que es troba entre la quasi totalitat del segle XIV i finals del segle XV, per la qual cosa això tampoc impossibilita ni demostra res.

8.4 Unes primeres hipòtesis sobre l'origen de l'entremès dels Turcs i Cavallets

Resumint les informacions que tenim fins ara exposades, les dades que ens interessin serien les següents:

- Esment d'un joc de cavallets contrafets de fusta –potser enfrontats a uns dimonis a peu- amb sentit de torneig iniciàtic a la Catalunya nord de mitjan segle XIII. Ens transmeten aquests testimonis els *exempla* moralitzants de dos predicadors francesos dels segles XIII i XIV.
- Diversos jocs i torneigs cavallerescos –taula rodona- a la coronació de d'Alfons el Franc el 1286 a Saragossa (amb barcasses per l'Ebre i batalla de taronges inclosa) i en la festa celebrada en honor de Roger de Llúria a Calatayud el 1291, on ja s'hi va incloure un castellet de fusta, com una fortalesa d'arquitectura efímera. Tots ells apareixen esmentats a la Crònica de Ramon Muntaner.
- Batalla de moros i cristians al pati de l'Aljaferia de Saragossa un dia de sant Jaume d'un any que estimem entre 1304 i 1309 (estrictament, entre 1291 i 1327). Sense notícia de cavallets però indubtable presència sarraïna. Es tracta d'una font molt indirecta, però que tampoc sembla que calgui qüestionar, perquè no conté massa ingredients inversemblants.
- Més taules de junyir organitzades per l'infant Martí i batalla –lluïta simulada, amb escuts i armes de fusta- de moros i cristians amb naus organitzada pel gremi de mariners de Barcelona amb motiu de l'entrada de Mata d'Armanyac a l'esmentada ciutat el 1373, segons l'escrivà de l'Audiència Pere Vidal. Rèpliques d'aquestes naus a València, però sense demostrar-se la presència d'alteritat sarraïna.
- Esment de cavallets amb cascavells per a rebre la reina Sibil·la de Fortià a Tarragona el 1383. Sense concretar cap element moresc. Anotació comptable al Llibre del Consolat del municipi tarragoní d'aquell any.
- Festa de l'entrada de Martí I l'Humà a Barcelona el 1397. Nova representació de batalla de naus entre sarraïns i cristians organitzada pels homes de mar de Barcelona. Turcs i Cavallets cotoners a Barcelona, pel gremi de cotoners. Vibra que llença foc i turcs i salvatges que s'hi enfronten. Esment i descripció per l'anomenat Cronicó de Guillem Mascaró. Antecedents polítics molt importants l'any anterior amb considerables aldarulls contra diverses aljames o moreries.

Amb tot el que s'ha explicat fins ara la nostra hipòtesi és que en el moment de crear l'entremès de Turcs i Cavallets cotoners el 1397 es va realitzar en l'entorn del fast reial un aprofitament d'un joc festiu ja conegut abans en terres catalanes. Era el joc dels cavallets que lluiten i s'enfronten, si cal a un enemic simbòlic com podria ser el dimoni i que són una imitació del torneig cavalleresc. Schmitt vincula aquest ball a les festes

patronals i als torneigs que es feien abans d'una croada o d'un pelegrinatge massiu, i els considera ritus iniciàtics. Per tant, els anomenats *cavallets cotoners* són, com a joc festiu, preexistents a la plasmació de la lluita de moros i cristians a Catalunya i, més encara, a la representació hagiogràfica de sant Sebastià.

El convuls moment polític va fer que per tal de demanar la intervenció del rei –i, per tant, de tot el reialme- en una croada contra els moros del nord d'Àfrica es produís una substitució –o assimilació intencionada amb un canvi d'aspecte formal- dels dimonis que trobem a la zona d'Elna a mitjan segle XIII o els *salvatges* que actuaven a València entre 1373 i 1392 per uns moros turcs. Acabaven de néixer els balls de Turcs i Cavallets, que el context europeu del segle XV va permetre acabar d'apuntalar ideològicament i, si cal, de reaprofitar anyalment dins del Corpus, sota un argument hagiogràfic un xic més difícil de justificar i de raonar.

8.5 Interpretació i funcionament de l'entremès de Corpus amb sant Sebastià i els Turcs i Cavallets al segle XV.

És indubtable que –excepció feta per a la Tortosa anterior al segle XVI- a la majoria de poblacions trobem en l'àmbit dels entremesos del Corpus una estreta relació entre turcs i cavallets, per la qual cosa volem creure que tothom seguia el mateix model conceptual. Altra cosa és el tema de sant Sebastià, que anem a tractar seguidament. Tornant doncs, a l'entremès “mare” o el referent dels altres (que fou, ben segur, el de Barcelona) hem de dir que la figura de sant Sebastià no la trobem esmentada com a vinculada –o “esmentada conjuntament”- amb l'entremès de Turcs i cavallets fins a l'any 1424, i no abans. Sabem pel *Cronicó de Guillem Mascaró* que l'any 1397 l'entremès dels cavallets que lluitaven contra uns turcs era representat a través del gremi dels cotoners, i això ens relaciona uns mateixos gestors amb una mateixa temàtica en ambdues ocasions. Només que el 1397 apareixen sense el sant per entremig. També és cert que, aquell mateix any 1397, els freners menaven la vibra que destacava entre *turchs i homes salvatges*. Però el sant hi va ser amb tota seguretat els anys següents i, amb molta probabilitat, també els anys anteriors.

Analitzar aquest entremès implica començar per considerar-lo dins de la classificació del teatre religiós medieval que fa Ramon Miró com un element de naturalesa historicollegendària, amb una aparent barreja de cicles: l'hagiogràfic i el de fets històrics.⁶²⁴ No ha estat mai dit quina batalla entre turcs i cristians es podia haver representat com a fet històric; potser era alguna victòria almogàver o potser no era cap batalla concreta. Com veurem després, a Cervera l'any 1457 va justificar-se l'entremès com una dramatització i posada en escena per tal de reproduir l'emissió de la butlla de la croada contra el turc el juny de 1456 i la victòria obtinguda. La notícia d'aquesta victòria cristiana en la croada va arribar a Barcelona com a obtinguda amb l'ajuda de Déu inclosa a través d'un peregrí i un escut amb crucifix. Aquest detall entronca amb el

---

⁶²⁴ MIRÓ 1998, pàgines 101-102.

que deia Harris⁶²⁵ sobre la sempiterna victòria obtinguda amb la providencial intervenció divina. La notícia va arribar a Barcelona el 15 de setembre del mateix any i fou rebuda i difosa a Igualada el 2 d'octubre.⁶²⁶ La possibilitat que es representés un fet de 1456 no és aplicable a Barcelona, on l'entremès ja funcionava amb anterioritat; com hem vist, els anys 1397 (sense que s'hi esmenti el sant) i, com veurem tot seguit, el 1424-1446 (amb el sant Sebastià).

Una de les múltiples aportacions d'aquest treball és proposar una justificació dels Turcs i Cavallets cotoners de l'entrada reial del 27 de maig de 1397 com una representació gremial d'obsequi. Aquesta representació que no seria altra cosa que una mena de petició institucional per tal que el rei Martí afavorís el comerç mediterrani tot mantenint a ratlla els corsaris barbarescos que obligaven a escortar les naus comercials arran de costa mitjançant galeres de guerra. El fet detonant d'aquest clamor hauria estat, sens dubte, l'atac i saqueig de Torreblanca i el famós robatori de la custòdia i les hòsties el 24 d'agost de 1396.⁶²⁷ No en va, a la mateixa entrada reial Guillem Mascaró cita (ultra els turcs i cavallets) "*unam navim sarracenorum et duas galeas christianorum, que navis et galee navigabant per terram, et preliabantur adinvicem christiani et sarraceni cum tarongis*", que feren els barquers i homes de mar.

De cara a entendre el perquè d'aquestes dues representacions aparentment inconnexes que surten el 1424 (martiri de sant Sebastià sota la condemna del pretor de Roma i al mateix temps o, almenys sota la mateixa gestió gremial, una lluita de turcs contra cavallers cristians) voldríem trobar una pista o hipòtesi que les pugui vincular en la coneguda *Llegenda àurea* de Jacobus de Voràgine. Escrita al segle XIII, fou una obra molt divulgada durant la Baixa Edat Mitjana per tota el món cristià. Per raons de context, hem acudit a una edició catalana, apareguda a Barcelona el 1494 de la mà de l'impressor alemany Rosembach⁶²⁸ i a la iconografia d'un manuscrit alemany del XV.⁶²⁹ Més que transcriure una vida de sant Sebastià, un breu text previ –anomenat *Interpretació de sanct Sebastià*– ens dona la pista sobre el que podria ser una representació de dues històries diferenciades, amb un petit nexa metafòric en comú, que els uniria. Potser aquesta unió relacional avui no tindria massa sentit, però aquest tipus de simbolismes que donaven contingut als entremesos –sovint aguantats amb un fil– estaven força de moda en aquests segles:

"La interpretació de sanct Sebastià.

Sebastià és dit a sequens: et beatitudo. et estum que és ciutat. E ana que és cosa sobirana: axí com hom qui segueix bona ventura de la ciutat de paradís: ço és que la poesseeix e que l-a guanyada: É açò per mèrit de loguer: segons que diu sanct Agustí: car per pobreses posseeix lo regne del cel: e per dolor que sufferí hagut goig: per treball hagut repòs: per vituperis que li foren fets hagut glòria: per mort qui li fonch donada hagut vida. O en altra manera Sebastià és dit abasto, car Christ és dit cavaller. Cavall és dit sglésia: Sebastià és dit bast o stela: la qual mitjançant christ cavalcà en la sglésia: e

⁶²⁵ HARRIS 2000, pàgina 39.

⁶²⁶ Vegeu l'annex documental per a la *Bulla Turchorum* i la nova de la victòria arribada a Barcelona

⁶²⁷ FERRER 2004, pàgina 218, on esmena la data i proposa una identitat per al corsari que liderava l'escamot. El fet encara fou representat a València el 1789 en una batalla naval festiva organitzada per l'ofici dels blanquers al riu Túria, durant les celebracions de proclamació del rei Carles IV. Vegeu RELACION 1789 i Annex documental.

⁶²⁸ Madrid, Biblioteca Nacional de España, Incunable 2000. Any 1494.

⁶²⁹ Berlin, Staatsbibliothek, Ms. germ. fol. 495. Datable ca. 1430-1440.

obtench victòria de molts martyris: encara Sebastià vol tant dir axí com a cosa vallada o encircuïda. Vallat fonch de sagetes: així com L-ariçó és encircuït de spines: fonch encara recercuït car tots los màrtirs encircuhia e-ls confortava.”⁶³⁰

Vista aquesta biografia del sant difosa a través d’una font tant important, hom comença a sospitar que la relació de sant Sebastià amb la lluita d’uns turcs a peu i uns cavallets no era fàcil de sostenir. Per dir això ens emparem també en el fet que el 1397 no s’esmentés pas el sant durant l’entrada de Martí I l’Humà. Segurament, quan es reaprofitaven elements processionals del Corpus per a les festes reials aquests es modificaven segons la conveniència del discurs a desenvolupar, i viceversa. Ja hem dit que això es va fer el 1414 amb l’Àliga de Barcelona durant la coronació de Ferran I d’Antequera.

Segons Agustí Duran i Sanpere, sant Sebastià “*era el patró dels mitjaires, garroters i calceters, assimilats per a la comunitat en l’obra de punt de mitja*”.⁶³¹ En tractar les devocions i vots dels consellers, el mateix autor parla de sant Sebastià, però com a vinculat a l’estament municipal a partir de la pesta de 1507, quan es va decidir construir una capella votiva dedicada al dit sant.⁶³² La cronologia no contribueix, doncs, a explicar la presència d’aquest sant a la processó de Corpus des de molt abans, almenys el 1424. Nosaltres podem dir que a Igualada es feren processons votives a sant Sebastià el 1402, 1409, 1441, 1450 i 1457, tot anant a una capella d’aquest sant per demanar que preservés la vila de la pesta.⁶³³ Suposem doncs, que la devoció existia també a Barcelona, ni que ara per ara no en puguem oferir dades més reculades sense una recerca específica amb aquesta finalitat.

La complexa organització i el ric discurs que es desprenen del llistat i ordre dels entremesos i elements de la processó que dona el Llibre de Solemnitats l’any 1424 permet asseverar que es tractava, doncs, de representar gran quantitat d’episodis hagiogràfics i vides de sants o figures de sants amb algun dels seus atributs. Amb aquest plantejament, sant Sebastià no podia faltar a la sisena de les seccions discursives establertes per Duran i Sanpere, la dels màrtirs.⁶³⁴ Com acabem de veure en aquesta *interpretatio*, sant Sebastià era un veritable príncep entre els màrtirs. I si els qui el martiritzaren eren gent pagana, malvada i despietada, el recurs d’assimilar-los al nou enemic de la societat –i el comerç, no ho oblidem- degué ésser molt més que llaminera. Eren els anys que calia fletar naus de guerra per empaitar les fustes turques o barbaresques que posaven les mercaderies catalanes en perill constant. Per si fos poc, la intenció d’aprofitar entremesos d’uns actes als altres i viceversa per tal d’amortitzar-los està més que demostrada.

De tota manera, era fàcil representar els botxins com a homes de guerra tot aprofitant algun dels bàndols que lluitaven, sobretot si ens atenem al relat del martiri que dona el

⁶³⁰ VORAGINE 1494, foli LVII verso (mal foliat a partir del següent, que ja apareix com a LXXVIII), fins al LXXIX verso.

⁶³¹ DURAN 1973b, pàgina 275.

⁶³² DURAN 1973b, pàgines 520-522.

⁶³³ Per la processó de 1402, Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 987 Llibre de la Universitat de 1401-1402, foli 42v. Per la de 1409, Top 990. Llibre de la Universitat de 1409, foli 61r. Per la de 1441, Top 1001. Llibre de la Universitat de 1441-1443, foli 34r. Per la de 1450, Top. 1008. Llibre de la Universitat de 1449-1450, folis 20r-21r. Per la de 1457, Top 1014, Llibre de la Universitat de 1456-57, folis 15v-16r.

⁶³⁴ DURAN 1943, pàgines 20-22.

Flos Sanctorum català de 1494. Però amb els antecedents sociopolítics que hem vist (1383-1396-1406) no resulta massa difícil conjecturar que, amb tota probabilitat, els pagans o gentils que haurien martiritzat el sant el 287 d.C. ara tindrien un aspecte de botxí moresc, sobretot si el 1396 robaren hòsties consagrades de Torreblanca i el fet havia causat un fort impacte social.

En qualsevol cas, la narració martiro lògica catalana del segle XV diu així:

“Après aquestes coses lo pretor denuncià al emperador en Dioclecià que sant Sebastià era chrestian; e l'emperador feu los venir davant. e dix li: bé saps tu Sebastià que lo més honrat hom de ma cort és stat tu; e has amagada la mia salut que no has colts ne sacrificats los meus déus; e has haguda gran falsedat en ton cor que has haguda a mi e als meus déus, per què-u has fet[?]. E sanct Sebastià dix yo he colt lesu Christ per la tua salut, e per l'estament del imperi; e per tostemps n-e pregat Déu qui és en loc el. E lavors, l'emperador manà que fos ligat en mig del capítol, e que fos alanseiat per los cavallers; axí que-l umpliren en tal manera de sagetes que semblava ariçó e cuydaren se que fos mort; e tantost sanct Sebastià fonch desliurat d-aquells turments, e stigué sobre les grasses del palau; e reprès molt l'emperador d-aquells mals que fahia fer als chrestians. E l'emperador dix no és aquest Sebastià que havem fet huy asegetar[?]. E sannt Sebastià respòs, per ço Déu m-a resuscitat que yo vengués a tu e que-t reprengué dels mals que fas als servents de lesu Christ. E lavors l'emperador manà que tant logament lo ferissen ab pals de fust fins que n-isqués l-espirt. E axí fonch fet; e lo seu cors fonch lançat en clavegueres d'albellons, per ço que-ls chrestians no l-onrassen axí com a màrtir. Sanct Sebastià aparegué a sancta Lucia e revelà-li lo seu cors on era, e manà-li que-l soterràs; e axí fonch fet. Sanct Sebastià finí en lo temps que regnava Maximià e Dioclecià emperadors en l-any de la incarnació CCLXXXVII.”⁶³⁵

Per entendre el millor que es pugui aquest entremès de sant Sebastià, els Turcs i els Cavalls cotoners, cal analitzar en profunditat dos documents copiats al *Llibre de Solemnitats*, que no són sinó capitulacions per al manteniment i gestió d'aquest entremès entre els consellers de la ciutat de Barcelona i els cònsols i prohoms de l'ofici (no es diu gremi) de cotoners de la dita ciutat.⁶³⁶ Entenem, atenent-nos als documents de 1397 i de 1424, que la gestió d'aquest entremès havia passat dels cotoners a estar a càrrech lo majordom de la esglea de madona Sancta Maria de la Mar. Potser això no implicava assumir cap cost sinó que la seva església de reunió o de concentració els dies previs al gran acte era aquesta, però no gosem anar més enllà en les conjectures.

A partir de 1437 podem garantir que la gestió va quedar amb tota seguretat a càrrec de l'ofici dels cotoners, ja que els consellers els van lliurar tots els arreus i objectes de la representació i els van dotar 25 florins anuals per a fer-ho. Com que no van ser suficients, la dotació fou incrementada fins a 35 florins el 1439. Queda clar que l'any 1437 el Gremi de Cotoners de Barcelona tenia diverses responsabilitats compromeses o adquirides amb la festa del Corpus de la Ciutat Comtal. En primer lloc, treure al carrer una de les més de cent representacions de sants i personatges bíblics que eixiren en el seguici d'aquell any, concretament la del sant martiritzat amb impactes de sageta. En segon

⁶³⁵ VORAGINE 1494, folis LXXIXr-LXXIXv.

⁶³⁶ Vegeu annex documental per als anys 1397, 1424, 1437 i 1446.

lloc, representar un entremès pròpiament dit, el de la lluita dels cavallets cotoners amb els turcs.

Abans ens proposem esbrinar en què consistia aquest entremès, i per això utilitzarem també una segona capitulació de 1446, on els consellers pacten amb un pintor, Tomàs Alemany, que tingui en condret (o sia, en bon estat) tots els elements de la representació els quals s'expliciten o relacionen. No hi apareix per a res l'ofici dels cotoners, excepte l'esment que se li remetent totes les *altres coses nesesàries al dit antremès ho castel, segons los cotoners lo solian menar ho portar en lur temps*. Entenem doncs, que ara es buscava un gestor autònom que, per la seva condició de pintor, podia també reparar ell mateix els elements d'atrezzo i la part material de la representació. Però, tot i aquest canvi de titularitat, els cavalls seguïen anomenant-se com a *cavals guodoners*.

El document de 1446 ja explicita que els entremesos eren dos; almenys dos eren els carruatges o castells. Intentarem demostrar doncs, com el sant Sebastià anava argumentalment per una banda i la lluita de turcs i cavallets cristians anava per una altra ("*sobra los antremesos del martiri de sent Sabestià e los cavals guodoners de la batalla dels turchs*"), ni que, per motius de gestió, a la primera meitat de segle XV apareguessin junts. Com a màxim, a nivell discursiu podem argumentar que, per part dels qui varen concebre el contingut narratiu de la processó de Corpus de Barcelona, va facilitar-se que l'espectador i el ciutadà poguessin realitzar l'assimilació de la representació del martiri (o lluita per la vida i per donar testimoni del crist) del Sant amb la lluita de la fe, el combat entre turcs i cristians. Un combat que, com hem vist, era de rabiosa actualitat social i política. Talment com s'havia aprofitat l'àliga per a una escena cristològica o el vibre per a la llegenda de sant Jordi, ambdós entremesos que consten al Corpus de 1424, es va aprofitar la cavalleria dels cotoners de 1397 per a fer aquesta assimilació –o associació– amb l'episodi hagiogràfic del martiri de sant Sebastià. Això sense descartar que els cavallets no existissin ja com a element festiu abans de 1397. Un fet d'altra banda quasi segur: amb la dada d'uns cavallets amb cascavells a Tarragona el 1383 sembla clar que no fou aquest el primer cop que els cavallets patiren el transvassament semàntic de torn a causa d'una retroalimentació entre festes reials i Corpus.

Segons el document de 1437,⁶³⁷ la representació comportava vuit cavalls cotoners amb tots els seus arreus i guarniments. També hi havia tot allò referent al personatge del Sant: la seva diadema, barba i cabellera i vestit d'aluda (pell d'ovella adobada i suavitzada).⁶³⁸ Encara les barbes i cabellera del *Gran Turch* i els dos jutges que té a prop seu, així com *lo gran tebal qui-s toca entre los turchs qui van a peu*. Deduïm que tanta barba postissa i perruca no servien sinó per dissimular els trets fisiognòmics dels actors i evitar que fossin reconeguts, provocant un xic el descrèdit de la funció, tot i que aquesta era la tradició teatral i la convenció del moment pel que fa a caracterització. Per això serà tan usual trobar constantment màscares i caretes d'àngel o de diable o de sants. Aquest tema de les màscares, que sovint podia ser origen de conflictes i altercats, ja es tracta en altres punts del present treball.

---

⁶³⁷ SOLEMNITATS, vol I (1930), pàgina 87 a 89. Vegeu annex documental.

⁶³⁸ Diccionari Català Valencià Balear: Pell d'ovella o de be, adobada i suavitzada, i que en blanc o colorida s'emprava per fer guants, bosses, folrades de llibre, etc.

Com que es preveia que a partir d'aleshores tot seria gestionat pels cotoners, els consellers els oferiren la possibilitat que, un cop finides les sortides de la comparsa de l'entremès, tot això es pogués guardar on la Ciutat guardava la resta d'entremesos, espai existent doncs ja en aquesta època. Perquè aquests elements suara esmentats no eren el que més volum d'espai ocupava, sinó que també s'esmenten *lo castell on està lo dit gran Turch*, i també *la roqueta on està aquell qui representa sant Sabastià*, les quals coses volem entendre com una plataforma rodada prototípica i una de més menuda, apta per a encabir-hi un personatge sol i poc més. Això ens ajuda molt a plantejar-nos que, com hem dit, el sant i la lluita de turcs i cavallets, o sia de moros i cristians en aquest cas, fossin dues coses. Dues representacions entre les quals l'únic punt en comú que hi hauria seria la gestió delegada per part del municipi a un mateix ens associatiu (ofici dels cotoners) i, com a conseqüència d'això darrer, la seva presentació escènica seguida, la una a continuació de l'altra.

De fet, això es corrobora llegint el contracte de 1446, on es delimita el manteniment per part del pintor Tomàs Alemany, capitulacions on es desvincula l'entremès de l'ofici dels cotoners. Aquí tenim ja les unitats de representació esmentades com a entremesos separats: "*los antremesos del martiri de sent Sabestià e los cavals guodoners de la batalla dels turchs*".⁶³⁹ El nou contracte fa menció de l'entremès del *gran turch*, la roca –carro amb rocalles per decorat- i l'*abra* (on segur que hi anava lligat el personatge de sant Sabastià) amb les barbes i robes dels qui la menaven o empenyien, les barbes i fletxes per les 16 persones *qui fletxaran contra sent Sebestià*. Creiem que els qui disparaven eren aquests turcs a peu, assimilats com a botxins, que eren el doble en nombre. Aquesta proporció permetia que uns lluitessin contra els cavallers i altres disparessin les sagetes. A més, es parla de vuit cavallets amb les llances, espases i adargues necessàries als seus cavallers (no inclosos però els cascavells), i uns jocs de *schangels*, *filems* i barbes per a 24 persones que batallarien contra els cristians, a més de les persones del banderer i escoltes del gran turc, a més dels quatre que anaven dalt de la roca amb el cabdill musulmà. Els cristians portaven també un banderer i potser un rei. També hi havia un emperador, amb barba i corona, i uns jutges. Suposem que eren els pagans que condemnaren al sant, o sia els turcs.

De tot això en volem concloure que la representació que entre 1397 i 1437 gestionaren els cotoners de Barcelona era un conjunt de gran envergadura escènica, amb un gran nombre de components. Serien una quarantena llarga, a més dels *bastaixos* que tibaven els carros, roques o castells, els quals no tenien perquè ser de tracció animal, sinó que podien ser impulsats o menats per macips que empenyien.⁶⁴⁰ Que aquesta representació podia incloure (sense que sapiguem en quin ordre d'aparició) en primer lloc un carro petit on anava el sant lligat a un tronc d'arbre, sant que anava equipat amb diadema, barba, cabellera i vestit de pell; el qual, acompanyat de tres àngels, era atacat per setze persones que li disparaven sagetes i que segurament era independent de la lluita entre moros i cristians. També hi havia un carro més gros on anava el gran turc acompanyat de quatre personatges més, segurament dos d'ells jutges. En tercer lloc els

---

⁶³⁹ SOLEMNITATS, vol I (1930), pàgines 167-169. Vegeu annex documental.

⁶⁴⁰ Alguna de les actuals *roques* del Corpus de València encara és estirada per diversos homes a peu. Gràcies a RUBIO 1973, pàgina 69, sabem que a Lleida el 1449 es pagaren 22 sous a vuit *vassayos* (bastaixos?) *que portaren los castells* del Capítol catedral.

vuit cavalls que lluitaven amb una vintena passada de turcs a peu, tots amb barbes. Es menciona també un emperador, però el fet que no s'esmenti cap altra roca o entremès fa pensar que es refereix al mateix gran turc, sense descartar que hi hagués un líder cristià, ja que es cita un ceptre de l'emperador. A més, cada bàndol portava un banderer. Destaquem també l'esment del gran tabal que es tocava pel bàndol dels turcs, instrument que el 1446 apareix en nombre de dos.

El 1467 la gestió d'aquest entremès corria compartida a càrrec dels fusters i mestres d'aixa i els cotoners, que recuperaren la representació dels cavallets. Com es veu en la festa celebrada amb motiu de l'entrada del Duc de Calàbria, una cosa era on es situava el penó gremial dins del rotlle processional i una altra, diferent, era el lloc i ordre de l'entremès que aquest mateix gremi gestionava i representava (o feia representar). Més encara si la gestió era compartida entre dos oficis. Les banderes van al lloc que els devia ser estipulat, amb els teixidors entremig de les dues associacions, mentre que l'entremès era un de sol i els cotoners havien barrejat els seus cavallets amb els turcs dels fusters, quin penó anava dos llocs més endavant:

“Solemnitat de la festa feta per la intrada del illustra senyor Don Johan, duc de Calàbria, etc., lochtinent general del molt alt e molt excellent senyor, lo senyor rey en Renat, benaventuradament regnant. [...]

Item, fustés e mestres d'axa ab lur penó, ab castell dels turchs, ab entremès dels turchs.

Item, texidós de draps de lana ab lur penó.

Item, conthoners ab lur penó, ab entremesos dels cavalls cothoner, e mesclaren-se ab los fusters.”⁶⁴¹

A partir del mateix segle XV (per exemple el 1467) trobem constància documental d'ocasions on els turcs van per una banda i els cavallets cotoners per una altra i, a més, per accentuar la separació, gestionats per dos gremis diferents i sense cap esment de sant Sebastià. Tot i que no ens convenç del tot -donat el munt d'anades i vingudes de l'entremès pel que fa al canvi de gestors que va tenir al llarg de la seva història més primerenca- hem de reconèixer que Max Harris ens dóna una explicació que ens sembla de consens de cara a entendre el tema dels turcs i cavallets relacionats amb sant Sebastià. Almenys això valdria per la processó descrita el 1424 i també pel que es reflecteix als dos documents de 1437 i 1446.

Aquest sant hauria mort a Roma vers el 288; per tant, molt abans del naixement de Mahoma i la religió musulmana i, per tant, dels conflictes hispànics amb els sarraïns. Algunes fonts situen el sant com a nascut a Narbona⁶⁴² o Barcelona⁶⁴³ i, malgrat la seva representació com un jove atractiu i de trets poc ferrenys, hauria estat capità de l'exèrcit romà. El seu zel per la causa de l'Evangeli hauria ofès l'emperador Dioclecià, que el va condemnar a morir davant d'una esquadra d'arquers. Aquests arquers s'haurien representat com a islàmics, perquè segons algunes versions de la narració, eren de Mauritània, d'on solien provenir -junt amb la veïna regió de Numídia- els arquers mercenaris de l'imperi romà. El seu nom, “mauri”, hauria degenerat en “moros” en la futura designació europea que s'aplicava a tots els nord africans.

⁶⁴¹ SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 286-293 (Manuscrit IV, 1457-1546, foli LXVIII a LXVIII).

⁶⁴² VORAGINE 1494, foli LXXVIIv.

⁶⁴³ HARRIS 2000, pàgina 44.

D'aquesta manera, la mort del sant màrtir a mans d'arquers maures o mauritans, hauria estat, segons Harris, una enèsima interpretació de l'atàvic conflicte entre cristians i musulmans. Com que els nord africans ja feia segles que no eren mai vistos per Barcelona, el referent moro d'aleshores ja era el turc, una procedència molt més coneguda i quines empreses militars catalanes contra aquest poble per part dels catalans ja surten reflectides a la influent i llegida *Crònica* de Ramon Muntaner. Com acabem de veure, els que tiraven sagetes eren setze i els cavallets eren vuit. Suposa que el Gran Turc era el vilà a qui Dioclecià (l'emperador que s'hi esmenta) havia entregat el pres per tal de fer efectives les seves disposicions d'executar-lo. De fet, Harris especula que la *ydola* esmentada era un ídol que aniria amb el gran Turc tot afegint que un veritable musulmà no en portaria mai.⁶⁴⁴ No descartem però, que aquest element aparegués vinculat amb l'emperador Dioclecià o amb la curació del pretor de Roma, relatada pel *Flos Sanctorum*.

La vida estampada el 1494 en català ens diu, després que sant Marcel i sant Marc fossin lligats a un pal i llancejats pel costat:

*“Aprés aquestes coses lo pretor deucià al emperador en Dioclecià que sant Sebastià era chresthià. E l'emperador feu-los venir davant. E dix-li: bé saps tu Sebastià que lo més honrat hom de ma cort és stat tu; e has amagada la mia salut que no has colts ne sacrificats los meus Déus; e has haguda gran falsedat en ton cor que has haguda a mi e als meus Déus, per què·u has fet. E sanct Sebastià dix yo he colt Iesu Christ per la tua salut e per l'estament del imperi, e per tostemps ne pregat Déu qui és en lo cel. E lavors l'emperador manà que fos lligat en mig del capitol e que fos alanseiat per los cavallers, axí que·l umpliren en tal manera de sagetes, que semblava ariçó e cuydaren-se que fos mort, e tantost sanct Sebastià fonch desliurat d-aquells turments e stigué sobre les grasses del palau e reprès molt l'emperador d-aquells mals que fahia fer als chrestians, e l'emperador dix no és aquest Sebastià que havem fet huy asegetar. E sanct Sebastià respòs per ço Déu m·a resuscitat que yo vengués a tu e que·t reprengué dels mals que fas als servents de iesu Christ. E lavors l'emperador manà que tant longament lo ferissen ab pals de just finsque n·isqués l·espirit. E axí fonch fet, e lo seu cors fonch lançat en clavegueres d'albellons; per ço que·ls chrestians no l·onrassen axí com a martyr. Sanct sebastià aparegué a sancta Lúcia e revelà·li lo seu cors on era, e manà·li que·ls soterràs, e axí fonch fet. Sanct sebastià finí en lo temps que regnava Maximia e Dioclecià emperadors en l·any de la incarnació CCLXXXVII.”*⁶⁴⁵

Aquesta representació de l'innocent màrtir lliurat a la mort pel cruel governador ens quadra dins el context del Corpus si assimilem el cas al Crist entregat per Ponç pilat als membres del Sanedrí per tal que el crucifiquessin. Sant Sebastià és presentat davant uns jutges (l'equivalent del Sanedrí de la passió), despullat de les seves vestidures, lligat a un tronc (columna del Crist) i martiritzat (assotament del Crist) o lacerats per objectes punxants (les sagetes en el cas de sant Sebastià i la llança en el cas del Crist). Nosaltres opinem que el rei que apareix al contracte de 1446 seria el pretor, pare de Tiburci; que *lo emperador* seria Dioclecià; que el *gran Turch* seria el vilà encarregat de fer-lo assagetar pels seus homes emparant-se en els dos jutges que anirien al seu costat; els

⁶⁴⁴ HARRIS 2000, pàgina 45.

⁶⁴⁵ VORAGINE 1494, foli LXXIXr.

cavallets serien els cristians que intentarien rescatar el cos del sant un cop mort, fins que tres àngels el confortarien i després el portarien davant de Déu o el coronarien amb el nimbe (diadema) amb la inscripció del monograma de Jesús. Cal reconèixer que, vista així, la presència del sant màrtir amb un tal desplaçament escènic degué ésser més que impressionant.

Ja tenim doncs, més o menys definit el contingut i forma d'aquesta representació. Segons aquestes proporcions, la processó de Corpus a la Barcelona de 1424 devia mobilitzar un nombre d'actors i figurants que podria rondar perfectament el miler de persones. Cal concretar també el detall que els cavallets entregats a Barcelona el 1446 anaven sense *los caschevels e fusta* que devien necessitar, cosa que ens remet als cascavells de lloguer dels cavallets tarragonins de 1383. Qualsevol cavall o cavallet de l'època aniria guarnit amb cascavells o sonalles de qualsevol tipus als arreus, per la qual cosa els tarragonins podrien no ser els cavallets d'una lluita amb turcs sinó simplement un element més de la festa per a rebre la reina. Tot i això, la repetició de l'esment de cascavells per als cavallets a Tarragona el 1442 en uns comptes on també apareixen els turchs,⁶⁴⁶ ens fa pensar que la menció de 1383 ja es referia a uns cavallets processionals i festius, i que aquests cavallets ja anaven implicats en un simulacre de lluita, segurament enfrontats a uns turcs.

8.6 Altres poblacions

8.6.1 Tremp (1421)

Degut a la llacuna documental barcelonina del *Llibre de Solemnitats* entre 1383 i 1423 que tant lamentem els historiadors de la festa a Catalunya, la primera menció d'uns cavallets en context processional religiós (Corpus) la trobem a Tremp el 1421, repetida tres vegades a la comptabilitat d'aquell mateix any. En aquest cas, per cronologia, pensem que els turcs ja hi podien ser, precisament per l'enorme influència que des de finals de segle XIV exercia Barcelona en el camp dels entremesos festius del Corpus Christi. Sigui com sigui però, la documentació no esmenta cap bàndol musulmà, ja perquè aquests devien anar a peu i no suposaren despesa, perquè aquesta no s'enregistrà en la comptabilitat del municipi, o perquè la despesa relativa a ells es va fer uns anys abans o després. Diu la documentació de Tremp:

“Item deliure per donar a beure aquells que adobaven los jochs a l'abadia per obs de Còrpore Christi, VIII diners.

Item deliure per dues soldades d'estopa per fer cobertes als cavalets, les quals portà Jacme Vidal de la Pobbla de Segú, costaren a raó de X sous la soldada, I lliura.

[...]

Item deliure a na Margalida d'en Liardo per cosir la cota e calces del drach e les cobertes dels cavalets, III sous. A-y albarà

[...]

---

⁶⁴⁶ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal, *Liber Consiliorum* de 1442-1443, folis 29r a 31v. Esmentat més amunt.

Item a XXVII de may deliure a-n Johan Pere pintor per fer los senyals en los brandons dels cònsols e per adobar los cavalets e per tenyhir les cabeylleres dels apòstols, VIII sous. A-y albarà.”⁶⁴⁷

8.6.2 Tarragona (1436-1442)

Si parlem del ressò barceloní i de les notícies més antigues, un cas que no podia faltar és el de la ciutat de Tarragona. D'ella existeixen dades importants, poc conegudes i que també cal situar en dates primerenques. Ciutat romana, seu metropolitana i enclavament eclesiàstic de la major importància, té la particularitat que el seguici processional d'aquesta població ja sortia també des de molt antic (darrerries de segle XIV o inicis de segle XV) per la festa patronal de la màrtir santa Tecla, de qui la catedral conserva la relíquia del braç, relíquia arribada d'Armènia el 1321. Entre les despeses del Clavari municipal per la festa de Corpus del 1436 s'hi esmenten pagaments que també remetien a turcs i a cavallets, segons el model de Barcelona:

*“Item, doní en Bernat Orjoll per fer vj cavallets cotonés.....viiiij ss
 Item, doní a ell matex per dues fulles per los cavellets.....ij ss
 Item, doní en parells per aludes per lo[s] cavallets, fer los caps, a raó de j ss iij la pese...vj ss iijj
 Item, doní en Lor per cusir los cavallets e una alude.....iijj ss xj
 Item, doní en Cots per fer l-entremès dells cavallets cotonés e per sonar la tamor... xviiij ss vj
 Item, doní a Coneli per vj aludes per fer sent Sebestià e cusir-lo.....viiiij ss vj
 Item, doní a Johan lo pintor per pintar los caps dells cavallets.....xij ss
 Item, doní a xij atrops a raó de v diners per la cavalls.....v ss
 Item, doní en Johan Pasquall corder, per los cavallets de cordes.....ss viiiij
 Item, doní per un tambor per sonar los turchs.....iij ss vj
 Item, doní en Vergens per enbotir los cavallets de bore.....j ss iij”⁶⁴⁸*

Sabem que el model era el mateix que a Barcelona per la presència de sant Sebastià (el qual ens sembla que potser era representat per un ninot de fina pell d'ovella), però també per la denominació dels cavallets com a “cotonés”. Els cavallets eren carcasses amb fibra embotida a dintre per tal que tinguessin volum; empraven el cuir o pell d'ovella suavitzada (aluda) i portaven el cap pintat. Sabem també que els turcs i els cavallets formaven un sol entremès pels pagaments de Santa Tecla del mateix any:

*“Item, doní a don Oller per l-entremès dells turchs.....II viiiij ss
 Item, doní en Françoy en Thoni per una barbe fallsa per los turchs e cavallets.....II ij ss vj
 Item, doní en Johan Panadès per una fallsa barbe que serví als turchs, altre.....II ij ss vj”⁶⁴⁹*

A la mateixa població el 1442 ja tenim, però, un encarregat de Turcs i un encarregat de cavallets:

⁶⁴⁷ Arxiu Comarcal del pallars Jussà. Fons Vilamolà, doc.804, folis 6v, 9r i 9v. Agraïm aquesta notícia i la transcripció al Sr. Pau Castell.

⁶⁴⁸ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal, *Liber Consiliorum* de 1436-1437, folis 32r a 33v.

⁶⁴⁹ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal, *Liber Consiliorum* de 1436-1437, folis 41r a 44v.

*“Item, doní a n-Elexandre aministrador dels turchs.....ij ss vj
Item, doní en Tio, aministrador dels cavallets que begueren.....ss viij
Item, doní en Johan de Niyo per loguer dels cascavells per los cavallets.....ij ss”⁶⁵⁰*

D’aquesta manera, veiem que no és solament el Corpus i les entrades solemnes les que comparteixen paradigma festiu, sinó tota aquella celebració que es concep com un lluïment catequètic o edificant i que, amb voluntat discursiva i pedagògica, es fa evolucionar o itinerar per la trama urbana en una solemnitat.

8.6.3 Tortosa (1439-1462)

Una altra població cabdal –massa sovint no tinguda com a tal- és la ciutat de Tortosa. Com a ciutat episcopal, comptava amb una celebració del Corpus prou rica i ben documentada a partir del segle XV, tema degudament estudiat per Francesc Massip. Sabem que hi hagué en aquesta ciutat un entremès de sant Sebastià els anys 1432, 1448 o 1452.⁶⁵¹ Contràriament al cas de Tarragona, aquest entremès hagiogràfic de sant Sebastià potser no tenia res a veure amb el dels Turcs i Cavallets que hi anava associat a Barcelona (com tot seguit veurem), ja que també tenim documentat uns turcs, els anys 1439 i 1462, sense documentar-nos una vinculació explícita d’aquests turcs a cap sant, hi fos o no.

L’anotació dels *Stabliments dels jochs dels entrameses tortosins* de 1439 manifesta que els entremesos de Corpus podien esdevenir una font d’incidents i conflictes (també de gènere!). Ho diem perquè dins aquest lapse temporal s’hi esmenta concretament l’entremès dels turcs pel que fa al llençament de fruita com si fossin granades o bombes de mà. Ja hem comentat que a l’Edat Mitjana es feien batalles de fruita, sobretot taronges. Tortosa no devia ésser diferent. El document diu així:

*“Item, han establít e ordenat que no sia nenguna fembra que guos anar vestida com a hom ni en altra manera en los entramesos, sots pena de açotar si atrobada serà.
Item, que no sia nengú, axí dels entrameses dels turchs com dels altres, guos gitar a les finestres ne altres lochs que dan puxen fer ab figues ne maçanes ne altres coses, sots la dita pena [de 20 sous]”⁶⁵²*

I la notícia de 1462, de caire més comptable:

“Item, lo dit dia, de ordinació dels honorables procuradors, dóna, present mi notari, a-n Jacme Verguet e Pere Piquer, obrés de la vila, en subvenció de l-entramès dels turchs que volien fer a festa de Corpus Christi, dos florins d-or. I lliura II sous.”⁶⁵³

Si bé aquestes mencions del segle XV són les més antigues d’Europa, el fet no és pas aïllat: el discurs catequètic i basat en el llenguatge dels fastos cívics i reials i les seves activitats para-teatral devia ser quelcom potenciat des de la mateixa institució de

---

⁶⁵⁰ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal, *Liber Consiliorum* de 1442-1443, folis 29r a 31v.

⁶⁵¹ MASSIP 1992, pàgines 52, 56, 57 i 71.

⁶⁵² MASSIP 1992, pàgines 65 a 67.

⁶⁵³ MASSIP 1992, pàgina 60.

l'Església Universal. Apareixen turcs o cavalls cotoners documentats durant el segle XV, entre 1430 i 1500, a diverses poblacions del país amb una processó de Corpus important o significativa, igualada entre elles. De fet, sempre hem considerat fonamental entendre que, ni que no estiguin documentats, cal suposar com un fet versemblant l'existència d'entremesos per l'estil a qualsevol població d'unes certes dimensions. Almenys si als estaments eclesiàstic (bisbe, rector, comunitat de preveres) i civil (consell municipal, regidors, consellers, prohoms) de torn els hi interessava que el Corpus Christi es celebrés bé, dignament i amb una dimensió cívica global, sempre i quan –això sí– el poder gremial (que pesava i molt) s'hi avingués, sobretot sufragant una quantiosa part dels costos.

8.6.4 València (1408?)

Per al present estudi qui no ens aporta massa informació és la ciutat de València. Allí també sortia una representació de sant Sebastià a la seva processó de Corpus, representació documentada el 1408, segons la comptabilitat municipal:

“E per calces donades als tres Reys d'orient e al Sabastià e Jordi”⁶⁵⁴

En aquesta capital però, no trobem tampoc vinculació de la narració hagiogràfica de sant Sebastià amb l'entremès dels turcs o d'uns cavallets, aquests darrers els quals ni sabem que es fessin dins la festa del Corpus de València. El 1527, en les *“Despeses fetes en les representacions y entramesos axí de peu com de roques, e dels salaris ordinaris MDXXVII”* trobem que els comptes detallats de l'entremès semblen exhaustius i no s'hi esmenta aquest tipus de lluita en cap moment:

“San Sebastian.

Item e pagat a mosen Jordi mas preuere per concertar la representació de San Sabastià e treballs que a sostenguts en hauer y instruhir la gent y per son presonatgie que es estat hu dels doctors que han entreuengut en dita representació, viij ss.

Item a simó lo corredor qui fon lo emperador de dita representació, iij ss.

Item a Mosen pere preuere qui fon lo alguacir, iij ss.

Item al qui representa lo Sabastià, iij ss.

Item a Pere quitar per si y per cinch altres sargiants que entreuengueren en dita representació, xvij ss.

Item al dit mosen Jordi mas per altres tres doctors á la dita rahó, viij ss.

Item al qui fon carceller, iij ss.

Item al negre y negra cascú iij sous, vj ss.

Item al boxí, iij ss.

Item al àngel, iij ss.

Item als dos trompetes a cascú iij sous, vj ss.”⁶⁵⁵

Pel que fa als cavallets valencians, Harris cita a Violet Alford, qui en n'esmenta un conjunt de vuit el 1437 i també en menciona un joc el 1588 durant una entrada reial, documents que no hem localitzat. Harris també parla d'una representació del martiri de sant Sebastià a inicis de segle XVI (la qual encaixa amb la documentació que ja hem

⁶⁵⁴ CARBONERES 1873, pàgina 25, Arxiu Històric Municipal de València, Claveria Comuna MCCCCVIII.

⁶⁵⁵ CARBONERES 1873, pàgina 37 i 38.

aportat) i, el que ens interessa més encara, que aquesta representació sobrevisqué fins almenys el 1709, quan es pagà la persona que dansava “el turquet” o, sia, el paper de turc de la representació.⁶⁵⁶

Ens sorprèn molt que tota aquesta activitat festiva medieval sota l'estri dels cavallets contrafets no sembla massa estudiada al país Valencià; almenys pel que nosaltres ens ha estat possible de localitzar fins el 2020. Manuel Sanchís, tot comentant el rotlle del Corpus de València dibuixat a l'aquarel·la per Fra Bernat Tarín, esmenta una reforma dels cavallets el 1846, mentre suggereix com a segura una major antiguitat, que no concreta més enllà del segle XVII.⁶⁵⁷

El pioner dels estudis de la festa del Corpus de València, Manuel Carboneres, els esmenta molt tardanament, només quan descriu la processó a la segona meitat de segle XIX, i encara just després de *“tres personajes vestidos con manto real, corna y cetro, sobre caballos ricamente enjaezados, llevando en sus manos las pixides de las tres preciosas ofrendas, oro, incienso y mirra, que simbolizan á los tres reyes magos. A estos siguen sus plafreneros y criados bien vestidos, y tras estos asoman, discurren y desparrámanse por plazas y por calles una multitud de danzantes con rollos de carton y pegando y cascando á cuantos encuentran por delante. Esta funcion alegre y simbólica que los del pais llaman de los caballets, se repite el dia siguiente con el orden mismo que en la víspera, con sola diferencia que el dia del Corpus antes de empezar viene las danzas á la Casa Consistorial para acompañar con música y festivos bailes á los señores de la ilustre ciudad [...]”*⁶⁵⁸

El cas és que avui ballen vuit cavallets, portats per nois caracteritzats com a “morets” (un terme recurrentment emprat en parlar d'aquest element avui dia) amb el típic barret troncocònic i una armilleta curta. Cal observar que tampoc no hem trobat cap font escrita històrica que faci avinent que els dansaires vestissin com a tals.

8.7 Alguns casos posteriors a la butlla de croada de 1456: Mallorca, Cervera.

La data de 29 de maig de 1453 va marcar una fita en el pensament occidental coetani com la pèrdua de Constantinoble a mans de Mehmet II, fet que va comportar la fi del darrer vestigi de l'imperi bizantí i l'inici de la presència turca a l'Europa oriental. L'historiografia moderna també va donar-hi la seva importància, però no com l'inici d'una nova era (creiem que s'hi escauria millor la data de 1492 per la pèrdua del 'mediterracentrisme' econòmic dels estats del sud d'Europa i la posada de la mirada en les Amèriques). Més aviat va servir per a marcar la fi d'una *Moyen Age* que Pere de Marca postulava el 1641, que Charles du Fresne (senyor *du Cange*) sobreentenia en el

---

⁶⁵⁶ ALFORD 1978, pàgina 104; HARRIS 2000, pàgina 49.

⁶⁵⁷ TARIN – SANCHIS 1978, pàgina 53.

⁶⁵⁸ CARBONERES 1873, pàgina 50.

títol del seu *Glossarium ad scriptores mediae ad infima latinitatis* (1678) o que Georg Horn postulava al seu *Orbis politicus imperiorum* de 1667 com a *Media Aetas*.⁶⁵⁹

La pèrdua del control d'aquesta gran ciutat antiga va tenir un impacte a la societat occidental. I la caiguda de Constantinoble no fou sinó el punt final d'una llarga decadència, a la qual els otomans donen acabament, afegint-la al seu estat i convertint-la en la seva capital i tornant-li d'alguna manera l'antic esplendor. Només cal llegir part del discurs que Zurita atribueix a Alfons V el Magnànim per encarar una croada i recuperar Bizanci, en una maniobra de prestigi polític buscada pel monarca i recolzada per l'entorn papal:

*"Ya hablé con vosotros los dias pasados sobre lo de la empresa de los Turcos: y por ser cosa tan grande, he esperado, como se moverian otros: y he differido el determinarme en ello. Ya veis que los Reyes y Principes Christianos, mirándonos unos á otros dormimos: y assí el ánimo y osadia del enemigo siempre se aumenta, y crece: para offender á la religión Christiana. Yo considero [...] que de Nuestro Señor he recibido, no quanto se deve, más quanto yo abasto, por su servicio, y de la Iglesia estoy dispuesto y he deliberado poner mi persona, y estados, en defensa de la Christiandad; y en offensa del Turco. De aquí adelante ya tengo la mayor parte de mi vida passada, por tener sessenta años, o muy cerca dellos: y hasta aquí toda la he despedido en servicio del mundo: y paréce me cosa razonable distribuir en servicio de Dios, lo que me resta."*⁶⁶⁰

Els poetes cantaven la pèrdua de Constantinoble. Sabem que el millor músic del seu temps, Guillaume Dufay, composà diversos planys per la pèrdua de Constantinoble, un dels quals, amb text francès, s'ha conservat amb la música.⁶⁶¹ Però no fou aquest un cas aïllat, sinó que la Universitat de Saragossa ha conservat un cançoner manuscrit on hi apareix un plany poètic per aquesta pèrdua. El text, que roman anònim, és contemporani a Alfons V el Magnànim, perquè entre els prínceps cristians exhortats a defensar la cristiandat (inclòs el Papa), hi figura en lloc preeminent el rei d'Aragó i Nàpols:

*"Rey d'Aragó
O potent rey / en Franca n·Englaterra
May fo rey vist / qui de ciutats castels
Ab sforç tal / subiugàs los rebels
Rompen les osts / ab tota llur desferra
A donchs vullau / molt magnifich senyor
Ab vostro stol / de naus e de galeras
Personalment / trauassar les costeras*

⁶⁵⁹ SCHAEFFER 1976.

⁶⁶⁰ AMETLLER VOLUM III (1928), pàgina 128.

⁶⁶¹ vegeu el text: *"O tres piteulx de tout espoir fontaine, / Pere du filz dont suis mere explorée, / Plaindre me viens a ta court souveraine, / De ta puissance et de nature humaine, / Qui ont souffert telle durté villaine / Faire à mon filz, qui tant m'a hounourée. // Dont suis de bien et de joye separée, / Sans qui vivant veule entendre mes plaints. / A toy, seul Dieu, du forfait me complains, / Du greff tourment et douloureux oultrage, / Que voy souffrir au plus bel des humains. / Sans nul confort de tout humain lignage."* La música es troba, entre d'altres fonts, al Cançoner de Montecassino, (Abadia de Montecassino, Ms.871, foli 150v-151r) que s'atribueix a l'àmbit napolità del darrer Alfons V i el seu fill Ferrando. Vegeu-ne la transcripció musical a <https://www.diamm.ac.uk/documents/162/21DuFay-Lamentatio.pdf> [consulta juliol 2019].

*Per adquirir / premi gran ab honor.*⁶⁶²

Per tant, parlem d'un fet polític, religiós i militar que va tenir una forta repercussió en la societat mediterrània de mitjan segle XV. I això es va traduir en certa manera en els entremesos que afectaven la visió dels moros i cristians, perquè la polèmica estava servida i podia ambientar-se i contextualitzar-se amb fets de rabiosa actualitat.

Si parlem de cavallets i entremesos amb turcs, mereix també la nostra atenció la Ciutat de Mallorca, on hi trobem una reculada dada referent a uns cavallets el 1457, la qual permet pensar que hi existien des d'un temps anterior a aquesta data. La menció fa avinent que ja eren vells (tot i que en analitzar l'entremès equivalent de Cervera, datat el mateix any, veurem que podrien ser més malmesos que no pas antics, sobretot si pensem en les batalles de fruita). La documentació d'aquesta població fa referència a un inventari d'objectes i béns de la festa de l'Àngel Custodi a Mallorca. El seu divulgador, Antoni Alomar, ja donava a entendre –basant-se en molts altres documents mallorquins– que els entremesos d'aquesta festa mallorquina eren intercanviables amb la festa del Corpus a la capital de la major illa balear:

*"[...] Item, una testa ab barba. [...] Item, una corona del rey David. Item, un ignoscent. Item, vint-e-sinch diademes dels profetes. Item, sis diademes petites. [...] Item vuit scuts petits ab senyal de Sanct Jordi de creu vermella. [...] Item, tres parells de borceguins de cuir negre vells. [...] Item, un paner de canyes ab xxiiij cabayeres de los profetes. Item, nou corones de oripell velles. Item, nou caps de cavallets vells."*⁶⁶³

Si bé els cavallets de Mallorca semblen pertànyer al grup posterior a la butlla de 1456, no ho podem assegurar. Només podem garantir una població on l'entremès dels turcs fou una conseqüència directa de la butlla i la croada de 1456. Aquesta població és Cervera, on pel Corpus de 1457 es documenta un entremès amb turcs i cavallets, organitzat a través de la Confraria del Sant Esperit, anomenat *l'entremès de la festa del Cos de Jesuchrist, ço és, lo castell de la Croada* i també *l'entramès del Gran turch*.⁶⁶⁴ El sol nom ja permet afirmar que l'entremès de Cervera va ser una conseqüència directa de les accions polítiques i religioses rigorosament contemporànies. Però el seu contingut detallat també aporta llum sobre aquest aspecte causal.

Els comptes estudiats per Ramon Miró, denoten que anys després la mateixa confraria va organitzar altres entremesos diferents, com el de la Circumcisió o de sant Cristòfol (1458), el de Déu *que volia aviar tot lo món*, el qual entenem que era quelcom relacionat amb el Judici Final o el Diluvi Universal (1459), el de santa Margarida (1460) o el *dels tres germans* (1489).⁶⁶⁵ L'entremès de Cervera de 1457 també va incloure cavalls cotoners, reis de cada bàndol, l'anomenat *Comte Blanch*, cardenals i papa, butlles que simulaven

---

⁶⁶² Vegeu annex documental, on donem la poesia íntegra, extreta (i un xic normalitzada ortogràficament) de la publicada per BASELGA 1896, pàgines 247-256, versió molt més acurada que la donada per AMETLLER, volum III (1928), pàgines 695-704.

⁶⁶³ Arxiu del Regne de Mallorca. Extraordinaris Universitat, 11 (1457-1459), foli 104. Publicat a ALOMAR 2001, pàgina 166.

⁶⁶⁴ MIRÓ 1998, pàgines 117 i ss. Documents a pàgines 226 a 230.

⁶⁶⁵ Arxiu Comarcal de la Segarra. Fons Gremis i Confraries, Top. 8. Unitat documental 268: Llibre de comptes de la confraria del Sant Esperit 1451-1463, folis 80r a 83r. Publicat i transcrit a MIRÓ 1998, pàgines 226 a 241. Vegeu annex documental.

redactar tots aquests personatges, turcs amb espases de fusta tenyides de mangra, barbes per a la majoria dels participants... Tot fou ornat amb cant i música de flabiol i tamborino, per a la qual es van cercar infants que cantessin bé a les veïnes poblacions de Montmaneu i Guissona, infants que cantaven amb els reis de cada bàndol. El flabiolaire sonava amb tota seguretat amb els turcs, ja que anava vestit com a tal.

Donat que l'entremès cerverí s'anomenava "de la Croada", que hi havia un papa amb tiara, que es va pressupostar *cera gomada per les bulles que los cardenals estant en lo castell feyen ab lo Pare Sant*, entenem que l'argument del que es representava no era el martiri de sant Sebastià, sinó el dictat i emissió de la *Bulla turchorum* de 1456⁶⁶⁶ dalt del castell o carro. I, a peu de carrer, per tal que tothom tingués clar qui era l'enemic, tenia lloc l'escena del combat entre turcs i cavallets com marcava la tendència barcelonina, a manera d'escenificació del Setge de Belgrad i, aixímateix, de materialització simbòlica d'aquesta croada convocada pel papa Calixt III (1455-1458), un Borja, fet que també justificaria l'èxit d'aquesta temàtica al Corpus cerverí de l'any següent a la seva promulgació.

S'ha parlat sovint de la possibilitat d'una festa de Moros i Cristians a Lleida per l'entrada de Joan II el 1458. Però la crua realitat és diferent. Tot el que sabem és que el 24 d'octubre d'aquell any el consell de la Paeria va decidir "*que fossen emprades les confraries de la Ciutat e quiscuna faça son entremès com lo senyor Rey entràs*".⁶⁶⁷ I el 25 d'octubre, "*que fossen fetes alimares e balls, e que tot hom posàs lo dol [...]*".⁶⁶⁸ El 30 d'octubre es reconeixia que "*[...] tots los carrers per on passaren los dits senyors Rey e Reyna foren entalamats de draps de ras exalons e com mills pogueren, e al anar anaven dos parells de trompetes de la Ciutat, e tres tamborins franceses molt abtes, e sonaven molt abtament e perfeta [...]* e és veritat que los juheus havien fet hun cataffal prop la casa de·n Oliver, en lo qual alguns dels vestits de blanch, sacerdotalment e a la manera musaica o judahica, cantaven. E jatsia tots e los demás christians no entenguessen los cants per rahó de la lengua ebrahica, emperò fahien molt bona consonança que ho fahia bon hoyr". Després s'explica que els monarques "*stigueren una stona scoltants los dits cants que los dits jueus fahien e après besaren les mans als dits senyors Rey e Reyna e continuaren llur via*".⁶⁶⁹ Evidentment, totes aquestes dades del Llibre del *Ceremonial* no comporten per a res un ball o representació de moros i cristians, per molt que per alguns estudiosos s'hagi volgut veure com "l'antecedent més remot" de la festa actual.

Més consistent és apostar per un antecedent dels actuals Moros i Cristians quan hom llegeix la documentació relativa a la visita i entrada d'Isabel I de Castella a Lleida el 1481. El dia 11 de juliol d'aquest any es deliberà que

"[...] lo dia e hora que la prefata Magestat entrarà en la present ciutat sien fetes alimares, balls e grans alegries en la present ciutat per los habitants en aquella, fent encara dits balls e alimares per tres dies après, continuadaments següents, los quals balls se haien offer axí bé per Cristians, Juheus com Morosde la present Ciutat, en tal manera

⁶⁶⁶ Vegeu annex documental.

⁶⁶⁷ Lleida, Arxiu Municipal. *Ceremonial Antich. Llibre de notes de importància*. Foli 46v. Agraïm al personal de l'Arxiu Municipal la facilitat donada per a la consulta d'aquest volum.

⁶⁶⁸ Lleida, Arxiu Municipal. *Ceremonial Antich. Llibre de notes de importància*. Foli 47r.

⁶⁶⁹ Lleida, Arxiu Municipal. *Ceremonial Antich. Llibre de notes de importància*. Foli 48v i 49r.

que los Cristians e Christianes vagen primers Juheus e Juhies après, e Moros e Mores darrers, tant ben vestits, abillats e arrehats, vestides, arreades e abillades com mils quiscú fer puxa, fent cerqua per la present Ciutat, ballant ab los més jutglàs, ministrés e sons que haver se poran, passant davant la possada de la prefata Magestat, affi que sa altesa si mirar los voldrà dits balls e alegries ho puxe [fer] de lur possada e prengue jocunditat e alegria vehent aquells [...].”⁶⁷⁰

És evident que no s’especifica quina mena de balls foren els que obsequiaren a la reina, però és obvi que aquí ja tenim moros, cristians i jueus participant conjuntament en fer balls, alegries i solaços per festivar l’entrada. La lluita simulada no té perquè ser l’opció més plausible però, com a mínim, esdevé, a hores d’ara, possible i defensable com una hipòtesi d’antecedent, ni que sia fent participar les minories ètniques i socials sota el prisma de l’exotisme com un element decoratiu *avant la lettre*. Sobretot quan tenim en compte que es troba un ball de moros i cristians entre les moixigangues i danses preparades amb motiu de la visita de Carles IV a Lleida el 1802 i volem creure que això no fou quelcom creat del no-res, encara que les modes i gustos festius d’altres indrets tingueren temps més que suficient d’arribar a Lleida del segle XV ençà.

8.8 Les entrades d’Isabel de Castella a Barcelona i Lleida (1481)

Com ja hem vist en parlar de l’entrada de 1397, els entremesos amb turcs solien revestir una força especial quan els esdeveniments polítics i socials impregnaven la vida en aquell precís moment. La presa d’Otranto entre els dies 11 i 14 d’agost de 1480 va deixar un pòsit sagnant de morts que ben segur va difondre’s amb pànic per tota la cristiandat, oimés amb el relat dels vuit-cents màrtirs que es negaren a abraçar l’Islam. Quan Isabel la Catòlica va entrar a Barcelona el 28 de juny de 1481 el setge per recuperar Otranto estava en plena consecució. Les Rúbriques de Bruniquer en donen un petit testimoni; concretament, del fletatge de l’exèrcit per anar-hi i del retorn de les naus catalanes:

“A 24 de Janer 1481, lo Rey Dn Ferrando féu guiatge general per la armada que feya contra lo Turch. In Diversorum Cathalonie Sigilli secreti primo. [...] A 15 de Noembre 1481, arribaren 18 naus que venian de Nàpols, del socors que lo Rey tramès al de Nàpols per cobrar Otrento, que era estat pres per lo Turch.”⁶⁷¹

Així doncs, no ha d’estranyar-nos que en aquella ocasió, la reina fos obsequiada amb entremesos com l’àliga que dansava o una santa Eulàlia que li donava la benvinguda, però també amb una lluita entre musulmans turcs i cristians, en una punta del moll de Barcelona. Una lluita que, ben segur, estava evocant la batalla que tenia lloc per aquelles dates al mig del Mediterrani. El projecte dels consellers –que va incloure l’ampliació del pal·li de tres a quatre peces de roba- era el següent:

“[...] la dita senyora, segons relació dels dessús dits, ha gran voluntat, [e] és dona, com per tots és sabut, de prosapia molt gran, e per se qualitat e custums molt de alt e excellent ànimo, agradant-se sia venerada e festejada, e axí és stat fet per los aregonesos en les

⁶⁷⁰ Lleida, Arxiu Municipal. Llibre de Prohomies de 1481, 1482 i 1483, foli 30v.

⁶⁷¹ BRUNIKUER 1912-1916, volum II, pàgina 248.

noves entrades axí de la ciutat de Calatajut com de Ceragossa, les quals coses ha mostrat la magestat sua ésser moltt plasents. E és veritat que segons que lo senyor rey ha dit a ells consellers se gran altesa havia dit a la dita senyora que dites coses no eren nada comparades a Barchinona [...]

E feta la dita collació, les magestats dels dits senyors seran supplicades que·ls plàcia muntar·se·n dalt en dita sala per mirar les quintanes e altres jogositats qui seran fetes en la mar, segons deiús són continuades. E per preparació de les dites quintanes, és apuntat que los honorables consellers empren mariners e los arts de pescadors ab caros de pescar, axçi que en quescun caro haie dos hòmens ab pavesos e lances per fer dites quintanes, e que en quescun caro haie una trompeta e un stendart de senyal de la Ciutat, e en quescun scalm dels qui vogueran, sia feta una bandereta ab lo mateix senyal; e que a quescun home qui serà en lo dit caro, sie dada una carapussa, la qual port al cap, de drap vermell e groch; e que los dits caros sien tants en nombre com haver se poran.

E més, que al cap del moll sie bastit una forma de castell de tela ab sos torratxos, qui mostren ésser turchs, ab banderes; e que lo dit castell sie combatut e scalat, e serà pres; e seran fetes algunes testes de turchs, mostrant aquelles com hòmens morts e degollats, e los de les quintanes poseran dites testes en lo cap de llurs lances. E fet dit acte, ab gran alerig tireran denant les dites magestats e metran·se en tret de fer junctes en mar. ⁶⁷²

La reina arribà i entrà, rebuda amb un aparat ple d'artificis i de bones teles. Segons el Llibre de Solemnitats, del Portal de sant Antoni devallà una "*representació de santa Eulàlia, devallant de la torra sobre lo dit portal, en companyia de III. angels, ab enginy molt artificiós, los quals angels representaven lo angel custodi, sant Gabriel e sant Raphael; e dalt en lo portal era un cell qui eran tres cels voltants lo hu contra l'altre, ab luminària, ab diverses ymages grans de reys, profetes e vergens*".⁶⁷³ Els gremis feren els seus jocs i espectacles, entre els quals hi havia homes nus a cavall. Caldria veure si era una nuesa total o parcial, real o simulada, encara que allò no era una processó sinó un pur divertiment civil d'homenatge reial, on potser no cal esperar les decoroses prohibicions que hem vist a la Igualada de mitjan segle XV. Costa però, d'imaginar una nuesa integral amb el precedent vist a Igualada el 1453.

Tampoc ens sorprèn que els cotoners no hi portessin el joc de Turcs i Cavallets que els era característic. Ni que el 1467 els turcs els haguessin fets els mestres d'aixa i els cavallets haguessin estat compartits entre cotoners i fusters.⁶⁷⁴ Ara hi havia una representació a l'entorn dels turcs molt més potent, esperant-los al port, davant de la Llotja de Mar, des d'on estava previst que contemplessin un espectacle molt més global i d'un àmbit escènic de grans dimensions. La cruesa ja hem vist que hi seria explícita: ni besos de la pau, ni altres contemplacions; caps de turc rodolant i seguidament clavats a les llances, ni que fos tot una *performance* o simulació. El paper dels moros en aquestes representacions sembla que s'havia endurit si el comparem amb el que sabem de finals de segle XIII o principis del XIV. Segurament la pèrdua de Constantinoble acabà per activar definitivament una consciència col·lectiva del moro no solament com a adversari en el territori i en la fe, sinó com a enemic realment perillós que calia exterminar completament, per molt que la festa solament inclogui el simulacre i la diversió.

⁶⁷² Barcelona, 1481, juny 23-27. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern. 02.01 / 1B. II-25. Registre de Deliberacions 1479-1481, folis 166v i ss. Publicat a SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 328-331.

⁶⁷³ SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgina 336. Versos que li recitaren, pàgina 337.

⁶⁷⁴ SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 286-293 (Manuscrit IV, 1457-1546, foli LXVIII a LXVIII).

Examinem un moment alguns dels obsequis gremials i com es repeteix per enèsima vegada la translació del model processional del Corpus Christi. De fet, tot acaba el dia 5 d'agost amb una processó *com la* del dia de Corpus i una desfilada festiva amb tots els castells i entremesos pels carrers de Barcelona. Evidentment, el cost de tot plegat resultà elevadíssim, però el parer dels Consellers devia ser que tot luxe era poc si es tractava d'impressionar la reina de Castella i consort de Ferran d'Aragó. A més, hi havia l'avís previ del rei que tot allò viscut a Calatayud i Saragossa eren nimieses si es comparaven amb el que li farien a Barcelona:

“Item, corredós de coll ab lur panó, ab cert entremès de hòmens nuus a cavall. [...] Item, spasés ab llur panó, ab la representació de sant pau qui portava la gran sapsa, qui és de la Ciutat. [...] Item, cotoners ab llur panó. [...] Item, fferrés ab llur panó, ab representació de sant Aloy, qui anava sobre bestia, ab cadira, e denant ell anava la víbria de la Ciutat, qui lansava foch per la boca. [...] E pessades totes les dites confraries, lo senyor rey e senyora reyna, devallants del dit cadeffal, cavalcaren, e jus lo pali, ab la serimònia demunt dita, faheran la volta que lo senyor rey acostuma fer en noves intrades, ço és que partint del dit cadaffal, vench tot dret per lo carrer Ample, voltant als Cambis Vells, anant vers lo Born, voltant e tirant per lo carrer de Muntcada fins a la capella d-en Marcús; e après girant la via de la Bòria, fahent la via de sant Jacme; e pessada la plassa de Sant Jacme, pessaren denant la casa de la Deputació fins al palau episcopal, e quant les dites magestats foren denant lo portal del dit palau, descavalcaren donant peu en terra, e lo clero de la Seu ab la bandera de santa Eulàlia, e ab la creu maior de la dita Seu alsada, reberan les dites magestats; e al portal de la seu, fou aparellat un sitial cubert de drap d-or, sobre lo qual la dita senyora adorá la Vera Creu en mà del reverent patriarca de Terragona. [...] E après, per mes festivar, a V del mes de agost, any demunt dit MCCCCLXXXI, fou feta professó per la dita ciutat com lo dia de Corpore Xpisti, ab tots los castells e entremesos. Suma la despesa Illm XV. Llrs, I ss.”⁶⁷⁵

El dia 11 de juliol el consell municipal de Lleida va començar de preparar-se per tal de rebre la reina Isabel. Els preparatius també van incloure elements plàstics i escènics, els quals sembla que devien agradar molt a la reina de Castella. Les deliberacions de la Paeria especifiquen que el protocol d'embelliment de la ciutat havia de ser el mateix que el del Corpus Christi. I els elements de plasmació i representació de l'alteritat imaginària hi van tenir un paper destacat, encara que amb els turcs o moros com una de les diversitats culturals representades a més dels Jueus i, a més, sense l'acarnissament vist uns dies abans a Barcelona. No cal dir que, de cap manera pot considerar-se aquesta efemèride com un antecedent de les actuals festes de Moros i Cristians, amb indumentària i entrades a la manera alcoiana, sinó que la desfilada era segons el model de Barcelona, amb el monarca aturat en un balcó o plataforma mentre els obsequis van transitant davant seu. No hi faltaren ni la pólvora ni les bombardes, de les quals es faria un ús intensiu a la guerra de Granada ben poc temps després, mentre també eren assajades al Pallars contra Hug Roger III. Aquest cop, però, encara tronaren en so de festa.

---

⁶⁷⁵ SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 336-340 (Manuscrit IV, 1457-1546, foli Cv a CIIlr).

“Dimecres XI de juliol. Los honorables mossèn Francí Burguera, mossèn Francesch Sanç e mossèn Nicholau Ribera, pahers, feren justar los prohòmens següents: [...] De la venguda de la senyora Reyna. [...]

Delliberaren encara, provehiren e ordenaren que tots los carrés per los quals la prefata Magestat passarà en la dita lur entrada ffins a lur posada hon sa Magestat posarà se haien de agranar e reguar e enjuncar, enbellir les carreres e los affronts de les cases, empaliar ab draps de ras exalons e altres com millor fer se porà per los senyors de les cases, quiscunes en sos enfronts, axí pròpiament com fer és acostumat en la festa del cors preciós de Déu.

*Últimament acordaren, deliberaren e provehiren que lo dia e hora que la prefata Magestat entrarà en la present ciutat sien fetes alimares, balls e grans alegries en la present ciutat per los habitants en aquella, fent encara dits balls e alimares per tres dies après, continuadaments següents, los quals balls se haien offer axí bé per Cristians, Juheus com Morosde la present Ciutat, en tal manera que los Cristians e Christianes vagen primers Juheus e Juhies après, e Moros e Mores darrers, tant ben vestits, abillats e arrehats, vestides, arreades e abillades com mils quiscú fer puxa, fent cerqua per la present Ciutat, ballant ab los més jutglàs, ministrés e sons que haver se poran, passant davant la possada de la prefata Magestat, affi que sa altesa si mirar los voldrà dits balls e alegries ho puxe [fer] de lur possada e prengue jocunditat e alegria vehent aquells. E que en dit[s] tres dies la maior part de quiscun dia sien sonades, festegades e repicades les campanes totes de la present Ciutat, e encara quiscun vespre fins quasi a miga nit dels dits tres dies, fent de vespre e des que serà nit en dits dies gran[s] luminàries per finestres, per torres de sglésies e altres diversos lochs de dita Ciutat, e balls, sons e alegries segons damunt és dit. E més, fent trons e desparant bonbardes, bossons, sarabitanes e altres trons per diversos lochs de la present Ciutat com mils e pus bastantment fer se puxa. [...]*⁶⁷⁶

8.9 Girona, 1492: un cas deutor de la política hispànica

El 2 de gener de 1492 fou presa la ciutat de Granada. Amb aquesta victòria, els Reis Catòlics completaven simbòlicament una reconquesta cristiana de la Península Ibèrica que ja feia força anys que era efectiva. Segons la lletra reial que varen rebre, la ciutadella s'havia pres

*“[...] después de muchos y grandes trebayos, gastos y fatigas de nuestros reynos, muertos y derramamientos de sangre de muchos de nuestros súbditos y naturales dar beneventurade fin a la guerra que havemos tenido con el rey y moros y reyno de la ciutat de Granada enemigos de nuestra Sancta Fe Cathólica [...] acordamos de vos scribir porque sabemos el plaser que d-ello haureis y para que dedes gracias a nuestro Señor de tan gloriosa victoria como le ha plazido darnos a gloria y enxalsamiento suyo de nuestra Sancta Fe Cathólica, honor y acrecentamiento de nuestros reynos y señoríos [...]*⁶⁷⁷

Per tant, si bé els entremesos podien simular sempre una batalla simbòlica, la crida incita a celebrar una victòria en una batalla real, lluny de qualsevol placidesa simulada. Si fem

⁶⁷⁶ Arxiu Municipal de Lleida. Llibre de Prohomies de 1481, 1482 i 1483, folis 29r-30v.

⁶⁷⁷ Girona, Ajuntament. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions. Manual d'Acords de 1492. [*Manuale negotiorum iuratorum Gerunde de anno M CCCC LXXXII*]. Reg. 017585. Folis 18r-20v (19-21 de la numeració a llapis). Vegeu annex documental. BATLLE 1946, pàgina 95.

cas de la relació que ho explica, copiada al Manual d'Acords del Consell Municipal, les celebracions es vehicularen a través de moviments veïnals i el capítol catedral. Per això volem veure en aquest model organitzatiu una similitud amb la manera del que segles després foren les festes de carrer del segle XIX, hereves de les processons de les parròquies de l'Octava del Corpus. Entenem que també ho movia la burgesia més poderosa i amb possibles, amb l'excusa que determinades representacions festives van tenir lloc davant llurs domicilis. Primer, i en la línia de l'entremès *de la Croada* de Cervera, es va representar el paper de l'Església en la causa, i també –ni que fos exageradament- el reconeixement que després el papa Borja donaria al matrimoni, el famós epítet de “molt catòlics”:

“Item lo dimecres, que-s comptava xxv del dit mes de janer, los de les places de les Cols, del Vi e del Oli faeren gran ajust e cavalcada e faeren hun cardenal ab gran companyia de gent a cavall molt abillada, e gent de peu qui anava primer ab lurs trompetes e tabals e tamborinos [...] los capellans e clero de la Seu féu una molt bella representació en la plassa de la dita Seu, e fou que hun cardenal, legat apostòlich, fingia venia de Roma per a coronar lo senyor Rey nostre en emperador e a la senyora Reyna en emperadriu, e axí arribà dit cardenal, vestit ab capa de grana e capell vermell, acompanyat de bisbes e prelats, e en dita scala ere aparellat lo bell cadafal molt honrat, e aquí descavalcà dit cardenal, e hun qui representava lo dit senyor Rey e altra la senyora Reyna, e pujaren al dit cadafal e tots seguieren, e fou molt solennament feta dita coronació.”

Jordi Rubió ja va observar que aquí no podia pas faltar-hi text dialogat. Perquè un figurant que simula ser un cardenal i legat apostòlic, que descavalca i puja fins al cadafal és difícil d'imaginar-se que restés totalment mut i no pronunciés cap lloança als monarques vencedors.⁶⁷⁸ Però l'espectacle era necessari, i no hi faltà la batalla representada, en escenari estàtic i amb una plaça per marc i enquadrament. Aquesta funció va fer-se el diumenge 29 de gener:

*“Emperò es veritat que lo digmenge abans faeren a la plassa de Sent Pere los entramesos e representacions de la presa de la ciutat de Alfama, qui es en dit regne de Granada, e faeren la dita ciutat ab grans gents d'armes qui la prengueren, e aximateix los moros qui la defenien, tant dins com de fora, e eren molt ben ornats de vestidures e altres ornaments, que per cert ana a juy de molts, be e honreament.”*⁶⁷⁹

I el dilluns dia 31 es va repetir la representació. No sabem si d'una manera exacta, canviant solament el marc, o bé si fou una funció més complexa i elaborada. El que sí que queda clar és que fou un espectacle memorable, almenys segons el pregon judici del narrador:

“Emperò lo dit dia de dimarç al després de dinar los honorables jurats anaren a veure una representació e entramesos qui-s faeren en la plassa de les Cols de la dita ciutat, e fou que faeren la ciutat de Granada ab moros qui dins ella staven, e de fora faeren pavallons e tendes e aquí faeren los senyor Rey e senyora Reyna, e lo Cardenal de Spanya, e lo duch de Sivilla e lo duch de Calis, e lo compte de Cabra, e lo Comenador maior, los

---

⁶⁷⁸ RUBIÓ BALAGUER 1990, pàgines 149-150. “*Tanmateix, costa molt de creure que la cerimònia fos muda.*”

⁶⁷⁹ Girona. Ajuntament. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions. *Manuale negotiorum iuratorum Gerunde de anno M CCCC LXXXII*. Reg. 017585. Folis 18r-20v (19-21 de la numeració a llapis). Vegeu annex documental. BATLLE 1946, pàgina 95.

quals anaven molt ataviats e en orde e caseu feu passada per ciutat ab nombre de gent de cavall e de peu, e ab lurs divises e liureyes e banderes e trompetes e tabals molt ab gran orde e pompa e representaren aqui la presa de la ciutat de Granada, molt magnificament e ab gran despesa, e deyan molts que en Gerona, no han mai vista fer tan gran gala com aquesta.”⁶⁸⁰

Ens trobem doncs a Girona, amb un espectacle teatral del cicle històric llegendari, però amb una representació que sembla ser puntual, amb un ús no simultani de diferents espais de la ciutat i amb elements d'atrezzo que no semblen propis d'un entremès processional. També cal dir que fa tota la impressió que hi hagué declamació teatralitzada de textos, encara que no en coneixem l'abast literari ni l'envergadura o durada. Perquè, amb quasi total seguretat, la representació que se'ns explica a nivell documental anava al marge de les processons que es feren i, en cas que no, la seva descripció com un espectacle amb una forta càrrega d'espai necessari i d'atrezzo (ciudadella, campament cristià assetjant, etc.). Tampoc fa pensar que aquest entremès restés integrat al Corpus gironí com un element reaprofitat i amb un sentit i un discurs de contingut narratiu modificat, ja sigui fortament o lleugerament.

No és aquesta la pràctica més habitual que hem trobat fins ara, però tampoc és de cap manera un cas extraordinari. Moltes poblacions feien espectacles i representacions festives amb motiu d'esdeveniments i commemoracions extraordinàries. En aquestes celebracions, els elements festius podien ser nous o bé aprofitats d'allò que hom ja tenia. En aquest segon cas, molt més habitual, s'impregnaven d'un exotisme forçat, que les feia diferents. En parlarem quan tractem les festes renaixentistes i barroques. Sense ser les primeres de fer això (tot i que el que veiem ara n'és un bon exemple), sí que la primera meitat del segle XVII fou, atenent-nos a les relacions festives escrites o impreses, una època amb molta propensió a fer-ho.

8.10 Simulació festiva a Jaén (1462): l'entorn del Condestable Miguel Lucas

L'anomenada *Crònica del Condestable Miguel Lucas de Iranzo* (1458-1473) ens narra la festa que tingué lloc a Jaén dies després de Nadal de l'any de la nativitat de 1463, o sia, el 26 de desembre de 1462. Podria considerar-se, com el cas de Girona i un xic abans que aquell, un precedent de les ambaixades de les Festes de Moros i Cristians que després proliferarien al País Valencià durant el segle XIX.⁶⁸¹

La principal glòria militar d'aquest personatge fou la de mantenir a ratlla els nassarites granadins de la frontera de Castella amb aquells regnes. I aquell dia, coneixedor el seu entorn *“que-l deseo del dicho señor condestable fuese exercitarse dempués de los fechos*

⁶⁸⁰ Girona. Ajuntament. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions. *Manuale negociorum iuratorum Gerunde de anno M CCCC LXXXII*. Reg. 017585. Folis 18r-20v (19-21 de la numeració a llapis). Vegeu annex documental. BATLLE 1946, pàgina 95.

⁶⁸¹ Vegeu annex documental, any 1462. Biblioteca Nacional de España. Ms. 2092. [Crònica del Condestable] *Relación de los fechos del muy magnifico e mas virtuoso Señor...don Miguel Lucas muy digno Condestable de Castilla*. Folis 93r-95v.

tocantes a la guerra en conbites e en las fiestas e juegos de cañas e otros actos de plaseres onestos, do lo suyo con todos pudiese gastar, buscavan envençiones tocantes a esto". D'aquesta manera, feren una simulació d'ambaixada i torneig on la sort definitiva dels moros i el seu rei es decidiria, a petició d'aquest, mitjançant la destresa en el joc de canyes. Aquest tipus de torneig tingué gran predicament durant els segles XV, XVI i XVII, i consistia en dues fileres d'homes a cavall -sempre nobles- que, enfrontades, es tiraven canyes o llances a manera de javelina, les quals calia esquivar o parar mitjançant escuts o broquers:

"[...] después de comer se acordaron dosiendos cavalleros de los mas prinçipales y mejor arreados de su casa e de la çibdad de Jahen, la meytad de los quales fueron en abito morisco de barvas postisas, e los otros christianos, e los moros fingieron venir con su Rey de Marruecos de su Reyno y trayan delande al su profeta Mahomad de la casa de Meca, con el Alcorán e libros de su ley con grant cerimonia."

Dos cavallers lliuraren i llegiren una carta en paper vermell,⁶⁸² com solien ésser els manuscrits diplomàtics nassarites i marroquins. Allí el rei del Marroc feia saber que, vista la superioritat militar efectiva del conestable i les nombroses baixes que aquest ocasionava, havia decidit amb assessorament dels seus notables i cavallers de sotmetre la seva rendició a una mena de judici de Déu formulat a través del torneig. El gros de la carta, transcrita a la Crònica, deia així:

"[...] veyendo que-l nuestro Mahomad asy nos olvida e el vuestro Dios asy vos ayuda, yo soy venido con acuerdo e consejo de todos los mayores e mas prinçipales cavalleros de my Reyno por ver la çerimonia de vuestra ley que tanto nos es ofensywa, e por que sy a vos plaserá de mandar, que hoy vuestros cavalleros christianos con los mys moros jueguen las cañas asy en aquesto como en la guerra vuestro Dios vos ayuda a levarlo mejor, luego el nuestro profeta Mahomad e los libros de nuestra ley que conmigo mandé traer seran de my e de mys moros renegado[s], e por my e por ellos desde aqui me someto de ser a vuestra ordenança e mandado de vos conosçer vasallaje e de reçeibir vuestra christiandad en el Rio o do devamos ser bautisados."

Evidentment, després de tres hores esgotadores, el torneig es girava a favor dels cristians i del conestable -qui sinó, ja que era l'organitzador o destinatari de la festa- i s'escenificava a la plaça una humiliació pública del moro i dels seus símbols. Una figura de Mahoma i el llibre de l'Alcorà eren llençats a terra i els moros rebien el baptisme a través del bateig simbòlic del rei moro amb un canti d'aigua vessat damunt seu. Aquesta és la declaració textual que el cabdill degué fer al conestable. Després s'iniciava una desfílada per la ciutat de Jaén i començaven els banquetes, que d'això, en el fons, es tractava:

"Muy noble señor condestable, yo he visto e bien conoçido que, no menos en el juego de las cañas que en las peleas, vuestro Dios vos ayuda, por do se deve creer que vuestra ley es mejor que la nuestra, y pues asy es, yo y mys moros renegamos d-ella y de su Alcorán y de nuestro profeta Mahomad, y disiendo e fasiendo [esto] dieron con el e con los libros que trayan en tierra e, con muy grandes alegrías e gritas e con muchos trompetas e atabales, fueron con el dicho señor condestable por toda la çibdad fasta la Magdalena,

---

⁶⁸² Per això Antonio Gala va titular la seva novel·la sobre la Granada nassarita *El manuscrito carmesí*.

y en la fuente d-ella lançaron al su profeta Mahomad y a su Rey derramaron un cántaro de agua por somo de la cabeça en señal de bautismo e el e todos sus moros le besaron la mano e de allí toda la cavalleria e grant gente de pie de onbres e niños vinieron a la posada del dicho señor condestable con mucho plaser e alegría, dando gritos e boses do a todos generalmente dieron colaçión de muchas frutas e vinos.”

Tal i com hem dit en parlar de la festa barcelonina de 1481, aquesta festa permet constatar com de les representacions del segle XIII amb les taronjades s’ha passat des de principis del segle XV a una plasmació cada cop més dura del moro i la seva submissió sense contemplacions. En aquest cas, la tendència ve accentuada pel fet que aquí els figurants eren els mateixos cavallers de la casa del conestable i tot plegat era una diversió i una projecció dels veritables combats contra els nassarites granadins. Tot i que el model representatiu sembla comparable al de Girona pel que fa a la presència del diàleg, és obvi que l’any 1463 els jienenses tenien els moros a les portes de casa mentre que el 1492 els gironins es limitaren a plasmar la conquesta de Granada com una victòria, de país, de fe, però llunyana malgrat tot.

També cal fer avinent que aquella figura de *Mahomad* que va anar per terra és considerada per la historiografia festera valenciana -d’una manera molt temptadora, s’ha de reconèixer- com un precedent de la *Mahoma* que es documenta a Biar l’any 1839, a la qual se li feia saltar el cap a bocins mitjançant un gros petard.⁶⁸³ Una figura en part efímera (com es comprèn) i que és compartida encara avui amb la població de Villena, i que fins fa pocs anys també es podia veure a Beneixama i d’altres localitats. Com veurem més endavant, a inicis del segle XXI s’ha anat suprimint gradualment per la por a conflictes greus amb les comunitats musulmanes residents a la Península.⁶⁸⁴

---

⁶⁸³ Vegeu annex documental, any 1839. SEMANARIO 1839.

⁶⁸⁴ Tractem tot aquest tema en un capítol específic d’aquest estudi i al final del mateix quan s’analitzen els conflictes contemporanis de la plasmació festiva del que fou l’alteritat sarraïna medieval.

9 L'ENTREMÈS DELS TURCS A IGUALADA (1408? 1457? / 1489)

“No vol dir pas ser injust amb la gent d'aquest país on visc d'uns quants anys ençà, però em fa l'efecte que és un tret característic de la manca de virtut dels italians abstenir-se de pecar per por d'algun ídol, encara que li atribueixin un nom de sant. Els fa més por sant Sebastià o sant Antoni que no pas el Crist. Si hom vol servir un lloc endreçat, aquí, per tal que la gent no s'hi pixi, com fan els italians a la manera dels gossos, caldrà posar-hi a sobre una imatge de sant Antoni pintada amb un burí i amb això fareu fora els pixaners. Així els italians, per obra de llurs predicadors, perillen de tornar a les supersticions antigues i ja no creuen en la resurrecció de la carn, sinó que només els fan por les ferides corporals i les dissorts, per això els fa més basarda sant Antoni que el Crist” (Umberto Eco. El Nom de la Rosa.)

Malgrat que la primera menció documental a Igualada d'un entremès festiu amb plasmació de l'alteritat sarraïna data del 1489, cal aclarir que aquesta notícia ja pressuposa, per la manera com fou anotada en una comptabilitat parcial, uns antecedents quasi segurs. Si afegim a tot això la constatació que pel Corpus Christi de 1457 va representar-se a Cervera una lluita contra els turcs i la promulgació de butlla contra els mateixos (1456), ens permetrem especular sobre la possible existència d'una representació similar a la Igualada coetània. Recolzarem també aquesta hipòtesi a través de la vinculació barcelonina de la lluita entre turcs i cavallets paral·lelament a la representació del martiri de sant Sebastià amb testimonis incontestables d'una forta devoció igualadina a sant Sebastià el 1441, 1450 i 1457. Com que encara hi ha constància d'un moment anterior de forta puixança devocional el 1402 i 1409 i tenint en compte el detall de les armes emprades als entremesos de Corpus d'Igualada abans de 1409 (ballestes) ens permetrem d'hipotetitzar encara sobre la presència d'aquest sant entre les representacions més primerenques del Corpus Christi d'Igualada, possiblement també amb turcs, si no és que en aquest moment inicial hi foren representats d'alguna manera –simbòlica, genèrica i sincrètica- per la vibra o drac.

9.1 Igualada al tombant de 1400: una societat on no tot era blanc o negre

Encara avui successos que desperten reaccions molt virulentes en un col·lectiu deixen la resta de la societat en la més absoluta indiferència. Referent al clima social que es viva quotidianament pel que fa a l'alteritat morisca, cal dir que mentre el país es commocionava –suposadament- amb fets com els de Torreblanca del 1396, a Igualada convivien cristians amb individus musulmans. Sobretot si això comportava satisfer necessitats comercials; el negoci no transita per les mateixes vies que la confessió religiosa. És el cas d'un moro de Benissanet, a la zona d'Amposta, que comprava olles i bacines de coure i de peltre a Pere Safont, mestre de fer campanes de Barcelona,⁶⁸⁵ que devia trobar-se a la vila l'agost de 1416 (on es realizà o escripturà la transacció) potser per fer algun seny per a la vila:

“Noverint universi quod ego, Alí Arrop, moro de Beniçene, castellanie Amposte, gratis et ex certa scientia confiteor et recognosco me debere vobis Petro Sa Font, magistro cimborum civi Barchinone, racione certe quantitatis ollarum cupri et peltrium sive

⁶⁸⁵ Sí que hem trobat el qui sembla que era el seu soci, Mateu de n'Homs o Mateu de l'Olm, fonent campanes a Igualada el 1421.

*bacins, per me a vobis empte, habite et recepte triginta quinque libras decem solidos monete barchinone de terno. Et ideo renunciando omni excepcioni dicte quantitatis ollarum curpi et peltrium [...]*⁶⁸⁶

Un altre exemple d'això són els moros que trobem consignats als llibres d'obra de la Seu de Lleida. Per exemple, Juici Aceytuni, ferrer, durant el mestratge de Jaume Cascalls⁶⁸⁷ o Azmet Catxot, qui pels voltants de 1390 ajudava el fonedor de campanes d'origen francès Thibaud Rafart a fondre diversos senys o campanes. Segurament també era courer, perquè quan es tracta de simples operaris o peons, no se'ls anota el nom. Fou el cas de *tres moros* que manxaren a les manxes de la fornal.⁶⁸⁸ Que tants sarraïns treballessin a l'obra d'una catedral només prova que prevalia la transacció comercial o bé que eren uns excel·lents artesans i comerciants; recordem la indústria ceramista de Manises.

No cal fer gaire avinent el caràcter acomodatici dels catalans quan de negocis i transaccions comercials es tracta. És per això que l'alteritat s'expressa a nivell festiu quan el que més amenaçat estava per part dels pirates barbarescos des del segle XIV era, precisament, el flux comercial tranquil i segur.⁶⁸⁹ Preocupava més doncs, el comerç que no pas la delimitació territorial i fronterera dels regnes cristians de la Península, d'altra banda força estable des de feia més d'un segle. Ja hem dit que la identitat i l'alteritat no són sempre conceptes totalment polaritzats, per molt que confrontin un *nosaltres* amb un *vosaltres*. Les relacions socials reals, les viscudes per la gent d'aleshores, eren força més complexes i polièdriques del què sovint se'ns ha fet veure i contemplaven tant rebuig com fascinació, tant odi com interès, tant marginació com indiferència (o, si es vol, conveniència), en un cúmul de combinacions envers allò diferent, aliè, estrany, curiós...de la mateixa manera que la prostitució era un fet oficialment rebutjat però mentrestant a Igualada –i a força poblacions similars- existia un bordell clarament ubicat i conegut pels seus habitants.

I el mateix val per al component exòtic d'allò oriental si era decoratiu i abellidor. Quan Ferran I d'Antequera era a Igualada, detingut per la malaltia corporal que el va portar a la mort el 2 d'abril de 1416, després d'una lleu millora el 19 de març, va demanar cinc dies després per escrit que li portessin una ballarina sarraïna, que devia ser quelcom de prestigi, a més de plaent a la vista. Deia el rei:

*“Lo Rey. Batle general. Manam vos que, vista la present, nos trametats la mora belladora, lo qual volem per prendre pleer. E açò per res no mudes, si-ns desitjats complaure. Dada en la vila de Gualada, sots nostre segell secret. E per indisposició de nostra persona, signada de mà de nostre Primogènit, a XXVIII dies de Març del any M·CCCC·XVI.”*⁶⁹⁰

⁶⁸⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 31, paper solt. 31 d'agost de 1416. Vegeu annex documental.

⁶⁸⁷ ALONSO 1976, pàgina 39.

⁶⁸⁸ ALONSO 1976, pàgina 51.

⁶⁸⁹ Com ja ha estat dit, el 10 de gener de 1396 el Consell de Cent de Barcelona acordava preparar i costejar cinc galeres de guerra per protegir les naus carregades de mercaderies que anessin cap a la mediterrània oriental dels corsaris. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern 02.01/1B.I. Llibre del Consell, volum 27 (anys 1395-1398), folis 17v-18v.

⁶⁹⁰ Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria, Reg. 2410, foli 7v. Publicat a SEGURA 1907, pàgina 176.

D'aquesta manera, mentre els igualadins eren quotidianament adoctrinats pel que fa a la propaganda contra l'alteritat sarraïna, un reduït grup d'ells degué tenir contacte amb alguna cosa més que pirates i corsaris. Almenys els qui aconseguiren entrar dins les estances de la casa on el monarca era reclòs i detingut esperant la millora de la seva salut. També el 29 de març demanava que hi anés el seu bufó, *Mossèn Borra*, malnom d'Antoni Tallander.⁶⁹¹

Podria sorprendre, doncs, que a Barcelona no es deixés sortir als jueus del call el dia de Corpus però el rei n'utilitzés sovint els favors prestataris. Podria també sorprendre la croada de 1398 contra Tedel·lis mentre pocs anys després Ferran I d'Antequera tenia ambaixadors moros a la seva coronació i es consolava durant la seva malaltia amb la dansa d'una *mora belladora*. Però el comerç i el diner eren sagrats des del moment que va emergir la societat burgesa, artesanal i gremial, i el comerç pel Mediterrani esdevingué el major prestigi dels reialmes sota el domini dels catalans.

9.2 L'entremès hagiogràfic de sant Sebastià a Igualada el 1402-1408?

Anem a tractar ara amb detall tot el que podem esprémer sobre l'entremès dels turcs a la Igualada del segle XV. La primera pregunta que ens fem és des de quan existiria aquesta representació vinculada al Corpus d'Igualada. La següent pregunta no vol sinó perfilar l'anterior i planteja si aquest entremès ja hi era present el 1402-1405 (quan es parla dels *jochs*, en plural) o el 1451 quan es parla de cinc entremesos. Podria ser que, per influència de Barcelona, sí que existís tal entremès, almenys el 1451. Bé que apareixen documentats cavallets processionals a Tremp l'any 1421, vinculats a la celebració del Corpus Christi, els quals –com ja ha estat comentat– aquests havien de ser forçosament deutors dels de Barcelona. Si tenim en compte la llunyania geogràfica de Tremp respecte de Barcelona i la relativa proximitat cronològica d'alguns entremesos igualadins amb els models de la capital (Vibra, 1402-1404; Paradís, 1405) ens permetem conjecturar que aquest entremès ja era present a la Igualada del primer decenni del segle XV.

En la nostra hipòtesi també hi juga un factor important el fet que, a diferència d'altres poblacions (per exemple a Cervera, on la Confraria del Sant Esperit mudava i canviava sovint l'entremès que aportava al conjunt de la processó de Corpus d'aquella vila),⁶⁹² sembla que els entremesos que es representaven a Igualada no canviaren pas gaire al llarg de l'Edat Mitjana. Així s'entreveu quan tenim la sort de conèixer els continguts o noms d'aquests entremesos, que no és molt sovint però sí amb una certa regularitat dintre el lapse que va de 1400 a 1600.

Diu la vida de sant Sebastià del *Flos Sanctorum* en versió catalana impresa l'any 1494:

⁶⁹¹ Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria, Reg. 2410, foli 11. Publicat a SEGURA 1907, pàgina 178.

⁶⁹² Segons es veu a MIRÓ 1998, annex documental, comptabilitat de la Confraria del Sant Esperit.

“Lig se en les legendes dels godombarts que en lo temps de Gombart rey de Lombardia que tota aquella terra era plena de tan gran pestilència que apenes los uns als altres se podien soterrar. E aquesta pestilència maiorment era en Roma e a Pabia. E lavors lo bon àngel visiblement aparegué a molts qui encaçava lo dimoni qui etnia un gran spant e manà-li que fes una gran mortalitat e que pensàs de ferir e tantes vegades com fahia feriments en alguna casa, tants morts ne trahien. A donchs per revelació de Déu fonch demostrat a un sanct hom que aquesta pestilència no cessaria fins que en la ciutat de Pabia haguessen fet un altar de sanct Sebastià en la sglésia de sanct pere. E tantost com l-altar fonch fet la pestilència cessà; e les relíquies de sant Sebastià qui eren en Roma, que fossen aportades aquí.”⁶⁹³

L’advocació de sant Sebastià tenia, des de molt antic, un gran pes entre el devocionari igualadí. No faltaren les ocasions de patir epidèmies, sequeres i altres calamitats com per adreçar-s’hi i demanar-li la seva intercessió. Perquè ja el 1402, 1409, 1450 i 1457 s’havia anat en processó fins a una capella d’aquest sant situada al terme d’Òdena per tal de demanar que preservés la vila de la pesta.⁶⁹⁴ El 1441 s’havia fet el mateix anant solament fins al Convent de sant Agustí⁶⁹⁵ i encara el 1589 el Consell de la vila ratificà en plena epidèmia de pesta (i des del Convent dels Agustins per estar edificat fora muralles) el vot fet pel rector i els preveres d’Igualada de celebrar perpètuament festa el dia de sant Fabià i sant Sebastià, que s’escau el 20 de gener com si d’un diumenge es tractés o amb major solemnitat, amb l’afegit d’una processó per tota la vila.⁶⁹⁶ També veurem que era un dels sants amb tabernacle que el 1604 concorrien a la processó de Corpus d’Igualada.⁶⁹⁷ En canvi, no trobem que hi hagués altar consagrat a ell a la parròquia; almenys en la visita pastoral de 1395 no s’hi relaciona. Això justificaria el fet d’anar a la capella situada al terme d’Òdena i al peu del camí ral que anava cap a Barcelona, a uns 4 o 5 km en línia recta del centre d’Igualada. En qualsevol cas, queda provada una forta devoció a sant Sebastià a la Igualada de principis i mitjans del segle XV.

El detall del martiri de sant Sebastià transmès per la mateixa font és també molt clar:

“E lavors, l'emperador manà que fos ligat en mig del capítol, e que fos alanseiat per los cavallers; axí que-l umpliren en tal manera de sagetes que semblava ariçó e cuydaren se que fos mort”.

Les crides del Corpus d’Igualada solien convocar la població a assistir a la processó i exhortaven als habitants a mantenir nets els espais per on la processó havia de passar. Però una de les crides més antigues del Corpus d’Igualada, la de 1409, aporta una informació afegida, la qual comentem tot seguit:

“Encare-us fan a-saber los dits honrats batles a instància e requesta dels dits honrats consellers, que nengú hom, axí strany com privat, mentre que la professó se farà, no gos portar en la dita vila negunes armes si donchs no-u fan coltell o daga, exceptats aquels

---

⁶⁹³ VORAGINE 1494, folis LXXIXr-LXXIXv.

⁶⁹⁴ Per la de 1402, Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 987 Llibre de la Universitat de 1401-1402, foli 42v. Per la de 1409, Top 990. Llibre de la Universitat de 1409, foli 61r. Per la de 1450, Top. 1008. Llibre de la Universitat de 1449-1450, folis 20r-21r. Per la de 1457, Top 1014, Llibre de la Universitat de 1456-57, folis 15v-16r. Sobre aquesta capella als segles XVI i XVII, vegeu JORBA 2011, pàgines 443 i 444.

⁶⁹⁵ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 1001. Llibre de la Universitat de 1441-1443, foli 34r.

⁶⁹⁶ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 1077. Llibre de la Universitat de 1589, folis 49v-50r.

⁶⁹⁷ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 1086. Llibre de la Universitat de 1604-1605, foli 101r.

*dels jocs que pusquen portar aquelles armes que auran mester en los dits jochs. E no res menys, que neguna persona qui sia dels dits jochs qui port balesta que la aia a-portar descollada sots la dita pena de L ss.*⁶⁹⁸

Max Harris passà d'esquitllada per la documentació igualadina i va especular que aquest document permetia intuir *“jocs que requerien que els participants sostinguessin armes i, per tant, això hauria pogut implicar danses d'espases”*.⁶⁹⁹ És cert que Cervera, població veïna amb entremesos de Corpus des del 1398 té document en les ordinacions de 1411 *“lo joch de les spases, lo qual fan en Ffrancesch Quintana e n·Arnau d·Abeylla”*⁷⁰⁰ Però una lectura atenta del redactat d'Igualada posa esment en un altre tipus d'armes diferent a les espases com són les ballestes, aptes per a disparar precisament les sagetes. I consta explícitament que eren ballestes que entraven dins l'*atrezzo* dels jocs o entremesos. De ballesters, a la vila, n'hi havia. Justament el 22 de maig de 1403 testava l'igualadí Bernat Colomer, *balistarius ville Aqualate*.⁷⁰¹ També és una dada a considerar (encara que sense massa altre fonament que el de la tradició oral) la que aporta Joan Amades quan esmenta importants oficis medievals igualadins i fa avinent que:

*“Els antics ballesters tenien per patró sant Sebastià, que era ballester i va morir crivellat de sagetes que li van engegar els altres ballesters companys seus perquè era cristià. [...] Els perpunters, rimallers o cotamallers, que feien samarres de cota de ferro per als guerrers, tenien per patró sant Sebastià, que havia estat soldat, encara que la tradició barcelonina no ho digui així. Pertot arreu la gent d'armes d'aquell temps havia sentit predilecció i havia retut culte a aquest sant.”*⁷⁰²

Si era temps de fer anar els igualadins majors de set anys descalços i dejuns fins a sant Sebastià per implorar la seva protecció, no ens sembla pas descabellat intuir que els mateixos igualadins, a més d'imitar la Vibra barcelonina, el seu infern i Diables i el seu paradís amb Adam i Eva, hauria ben bé pogut imitar els seus Turcs i Cavallets cotoners, encara que el 1397 aquells s'haguessin mostrat públicament sense el sant associat. És obvi que pels Corpus transcorreguts entre 1398 (primers entremesos a Cervera i possible data dels primers entremesos igualadins) i 1402 (Antoni Ferrer va cobrar pels entremesos i dos anys després per la vibra que havia fet a imatge de la del Corpus de Barcelona), el sant Sebastià esmentat el 1424 al Llibre de Solemnitats de Barcelona ja s'havia incorporat al contingut processional. També hem dit que la sèrie del Llibre de Solemnitats començava el 1383 però que no s'han conservat els primers volums.

Tot això ens porta formular la hipòtesi que aquest entremès de sant Sebastià, els turcs i els cavallets ja existia a Igualada pel Corpus de 1408, sinó abans, perquè la ordinació pregonada és prèvia a la festa i té el caràcter preventiu de l'experiència acumulada d'anys anteriors, amb l'argument afegit de la processó votiva de 1402 i la menció, el mateix 1402, d'uns *jocs* –en plural– gestionats o mantinguts pel qui havia anat a

⁶⁹⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 990. Llibre de la Universitat de 1409, fol 51v. Vegeu annex documental.

⁶⁹⁹ HARRIS 2000, pàgina 48.

⁷⁰⁰ Arxiu Comarcal de la Segarra. Fons Ajuntament de Cervera. Fons Ajuntament de Cervera, secció de cultura. Sèrie d'ordinacions de la festa del Corpus Christi (1400-1489), top. 2815. Vegeu annex documental, any 1411.

⁷⁰¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Manual Notarial 397. Testaments 1400-1413, foli 18v.

⁷⁰² AMADES 1950-1956, volum I, pàgines 569-570.

Barcelona a estudiar-ne els entremesos. En cas que ja existís realment cap a 1402-1408, aquest joc igualadí de sant Sebastià seria un nou element que reforça la idea que la influència del Corpus de Barcelona es dissipa a través del camí ral cap a Lleida i Saragossa i que tant Igualada com Cervera en foren bones imitadores. Cervera ho feu segurament amb un major grau d'envergadura; Igualada potser ho va introduir un xic abans, per una major proximitat geogràfica, un continu anar i venir de mercaders i elits socials de la vila i, sobretot, el privilegi de carreratge de 1381. Aquest títol o privilegi era la carta de presentació diplomàtica més valuosa que tenia la vila; prou alt fou el preu pagat al rei Pere III -3500 florins d'or d'Aragó- per tal d'obtenir-lo.

No oblidem que la dada d'uns cavallets i un drac a Tremp el 1421 no es poden considerar un element aïllat i fora de context, sinó que són extremadament eloqüents d'aquesta irradiació d'un model que requeria tant una cosa (els cavallets) com l'altra (el drac). De fet, el drac-vibra (*quadam vibra que per me fuit facta*) que consta com a construït a Igualada el 1404 podria anar associat a l'infern però també a una plasmació dels turcs, de manera que era força útil per fer de pont entre la plasmació de la supèrbia com a mal espiritual i la que remetia al mal terrenal, polític i religiós. És aquí on cal fer avinent que Font Sagué considerava que “[...] *la lluita ab el drach simbolisà la lluita del bé ab el mal, de la lley de Déu ab el paganisme*” i també que “[...] *en la nostra Catalunya'l geni del mal, el paganisme, estava representat pels alarbs, als quals no's podia vèncer mitjansant les oracions y prèdiques, sinó ab l'esforç de les armes.*”⁷⁰³

Des dels segles XIII i XIV s'havia emprat la metàfora del drac com a metàfora del diable (només cal evocar la serp del Llibre del Gènesi) i com un insult envers els sarraïns. Fins i tot amb anterioritat: uns versos de finals de segle XI que commemoraven una victòria de Genovesos i Pisans a la ciutat nordafricana d'Al Mahdia el 1087, titllen Tamin, sarraí governador de l'esmentada plaça de “*Saracenus impius, / similatus Antichristo, draco crudelissimus, / habens portum iuxta urbem factum artificio, / circum septum muris magnis et plenum navigio*”.⁷⁰⁴

S'ha considerat que el drac del *Purgatorio* de Dante (XXXII, 131) al·ludeix a Mahoma, i sovint Mahoma és titllat de *draco venenosus* (perquè escampa el verí de l'heretgia volant d'orient vers occident).⁷⁰⁵ També la figura del drac serà un element recurrent en el discurs d'odi vertebrat contra els turcs després de perdre Constantinoble. En una butlla emesa per Pius II el 1458, el soldà que guanyà la capital turca, Mehmet II és qualificat de *virosissimus draco*, assedegat de sang, mentre que el 1463 el papa repeteix el tractament com a *immanis draco*, o sia drac inhumà prest a devorar ànimes cristianes.⁷⁰⁶ Com molt bé assenyala Francesco Sorce, la *immanitas* atribuïda al Turc en les descripcions dels humanistes, constitueix l'antítesi de l'ideal de la humanitas. Per tant, és aquesta una terminologia crucial “*nel processo di deumanizzazione, che, con*

⁷⁰³ FONT SAGUÉ 1901, pàgina 113.

⁷⁰⁴ SORCE 2013, pàgines 177-178 i 180. Ben sovint Mahoma és titllat de *draco venenosus* (perquè escampa el verí de l'heretgia volant d'orient vers occident); també la figura del drac serà un element recurrent en el discurs d'odi vertebrat contra els turcs després de perdre Constantinoble. Vegeu també annex documental. FONT SAGUÉ 1901, pàgines 112-113.

⁷⁰⁵ SORCE 2013, pàgina 180, on cita la referència del Dante i de Benvenuto da Imola (1338-1388) com un dels qui empraren aquesta metàfora.

⁷⁰⁶ SORCE 2013, pàgina 180. Es refereix a les butlles *Vocavit nos Pius* (13 d'octubre de 1458) i a la *Bulla Ezechielis* (23 d'octubre de 1463).

tutte le sue implicazione ideologiche, marca l'alterità bestiale del nemico, interagendo proficuamente, sotto questo profilo, con la figura del drago.”⁷⁰⁷

La mateixa agressivitat retòrica dels documents oficials també apareix en altres gèneres de textos, que contribuïren a nodrir una hostilitat col·lectiva i propagandística envers el Turc. Johannes Hinderbach (1418-1486), bisbe de Trento i activista antiturc, expressa aquesta aversió en les seves notes marginals (“*Turchus draconi comparatus*”) a la còpia que posseïa del *Tractatus de Moribus, Conditionibus et Nequitia Turcorum*.⁷⁰⁸

Així doncs, un argument més a favor de considerar l'existència de la plasmació festiva de l'alteritat sarraïna a Igualada en una data tant reclusa és la intenció manifestada per la vila en un acord del 23 de juny de 1409 de fer venir el conegut frare dominic Vicenç Ferrer, home d'abrandat discurs que poc després tindria un pes notable en esdeveniments com la Disputa de Tortosa de 1413-1414, i escoltar-ne les prèdiques, que s'anaven fent famoses per tots els territoris de parla catalana:

“Digmenge a XXIII de juny del any de la nativitat de nostro Senyor M CCCC IX la Universitat de la vila d-Agualada [...] convocada e ajustada en la capella de sent Barthomeu dins la vila costruïda e havent parlament sobre les coses daval scrites donà plen poder als honrats consellers que ells pusquen fer totes letres axí de crehença e altres qual se vulla necessàries als honrats en Berthomeu Odet en leys batxeller e d-en P[ere] Queralt, qui-s sien oferts de anar al Reverent mestre Vicenç Farrer a Barchinona per rahó que vinga prehicar en la vila d-Agualada.”⁷⁰⁹

I degué venir a Igualada, perquè les crides o pregons de finals d'octubre del mateix any posen de manifest els preparatius de la seva vinguda:

“Encare-us fan a-saber los dits honrats batles [...] que d-aquí avant negú no gos jugar al dit joch de naips, sots bany de XX ss. per quade vegada que contrafaran, e lo qual bany, si los dits honrats batles ho veuran, pusquen lo dit bany haver e part lo dit bany, aien a trencar los dits nayps.

Encare us fan a saber [...] que neguna persona no gosàs jurar de Déu ne de sancta Maria lo cap, fetge, cul, sanc, budel, entràmenes, ne dir altres letges paraules de Déu ne sancta Maria, sots cert bany [...] manen a tota persona qui hoyrà jurar a negú negun dels dits juraments ne dir neguna de les dites paraules, que-u haien a denunciar als dits honrats batles o als mostaçafs e si no-u fan, que sien encorreguts en lo dit bany, que aquell jurat haurà serà incorregut per lo jurament que fet haurà.

Encare-us fan a saber los dits honrats batles, a instància e requesta dels dits honrats consellers que com fos stat ordonat per los dits honrats consellers, que neguna persona no gos seure en banch d-altre, ne mudar aquell com mestre Vicenç prehicarà, sens licència de aquells de qui sera los dits banchs o los honrats consellers volran, sots pena de XII diners.”⁷¹⁰

⁷⁰⁷ SORCE 2013, pàgines 180-181.

⁷⁰⁸ SORCE 2013, pàgina 181.

⁷⁰⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 990. Llibre de la Universitat de 1409, foli 52r.

⁷¹⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 990. Llibre de la Universitat de 1409, folis 63r-63v. SEGURA 1908, volum II, pàgines 403-405.

El pas per Igualada d'aquest famós dominic queda provat en veure que es preveien problemes d'espai en els bancs existents dins el temple parroquial per escoltar les misses i, més encara, perquè Mn. Joan Segura documenta una estada del famós dominic a Santa Coloma de Queralt el 9 de novembre immediatament posterior. El discurs antisemita i antimusulmà de sant Vicenç Ferrer degué impactar fortament als Igualadins, com així succeïa arreu on predicava. I no ens estranyaria que hagués emprat la metàfora del drac per al·ludir als sarraïns. El terreny era doncs, més que ben abonat per a l'expressió festiva de l'alteritat, ja fos amb entremesos animals o, directament, també amb el martiri de sant Sebastià ultratjat per uns botxins caracteritzats de moros.

9.3 La devoció es manté: possible *Turquia* igualadina el 1457-1458

Tot i que sembla molt probable un origen de l'entremès de sant Sebastià vers 1402-1408, també podria ser que l'entremès igualadí amb turcs nasqués en el mateix moment que el de Cervera o poc després d'aquell, en el marc del que suposa una segona onada devocional envers aquesta advocació. De ser així, aleshores l'alteritat turca s'hauria vehiculat festivament a Igualada solament a través del drac. Nous indicis documentals, per bé que minsos, ens fan pensar que el 1457 també s'hauria pogut representar a Igualada la croada i l'emissió de la *Bulla Thurcorum* de 1456 tal i com sabem que va passar a Cervera. Per tant creiem que, si no s'havia materialitzat abans de 1409, la *Turquia* igualadina podria també tenir un origen a l'entorn del 1457, sempre al marge que un entremès de sant Sebastià purament hagiogràfic pogués existir anteriorment. D'aquesta manera, podria haver-se tornat a impulsar un entremès que vinculés sant Sebastià, l'alteritat turca i la promulgació de la butlla i croada esmentades. I per aquest motiu anem a desglossar tot seguit l'argumentari d'aquesta hipòtesi, basat en un context social, religiós i polític que li era favorable.

En primer lloc, que pel 4 d'abril de 1456 la Universitat ja havia destinat una partida econòmica a un concepte molt clar. Interès per celebrar i decorar aquella processó amb entremesos no en faltava:

*"[...] a honor, glòria e reverència del Cors Preciós de Jhesu Christ se perforçen en fer solemnes profeçons e grans entremesos e representacions, per tal die com se solemnitza la festivitat del Cors Preciós de Jhesu Christ, per ço los dits honorables consellers e jurats del dit Consell, volens seguir la vestígia dels bé obrans e fer aquella reverència, saltem que poden, al dit Cors Preciós de Jhesu Christ, consignaren per fer la dita festivitat Deu florins corrents [...]"*⁷¹¹

Ja hem parlat de la notable victòria –almenys així la vengueren els mitjans de l'època– contra els turcs el juny de 1456, l'anomenat *Setge de Belgrad*. La comptabilitat de la confraria certerina del Sant Esperit l'any 1457 deixa clar –*"lo castell de la Croada"*, les *"butlles que los cardenals estant en lo castell feyen ab lo Pare Sant"*, *"entramès de la Croada"*, *"entramès del gran Turch"* per a un mateix concepte– que l'entremès va

---

⁷¹¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1013. Llibre de la Universitat de 1455-1456, foli 15r i v. vegeu annex documental.

justificar-se com una dramatització i posada en escena per tal de reproduir l'emissió de la butlla de la croada contra el turc (*bullla turchorum*) el juny de 1456, la victòria obtinguda per János Hunyadi (amb uns cinquanta mil homes) a Belgrad contra Mehmet II i l'arribada a Barcelona de la notícia d'aquesta victòria cristiana (amb l'ajuda de Déu inclosa al relat a través d'un peregrí i un escut amb crucifix).

La nova arribà primer a Barcelona, on es feren festes, segons ens informen les famoses *Rúbriques* d'Esteve Gilabert Bruniquer. El relat és important, perquè dona tot el protagonisme a l'enviat de Roma per predicar la croada, el cardenal Giovanni da Capistrano (aquí anomenat *Cabestano*) i permet entendre el detall menut de les despeses cerverines i, de retruc, de les petites informacions que tenim sobre l'entremès dels turcs a Igualada. No volem obviar el detall que els turcs són considerats com a *cans*, és a dir, gossos:

“Dimecres a 15 de Setembre 1456 en Dietari apar que vench nova ab Correu quin portà letres, e signantment del St. Pare dressadas al Revnt. Bisbe de Barcelona, en virtut de las quals lo dit Revnt. Bisbe de continent rebudas aquellas qui fou al entrant de la nit ab tot lo Clero de la Seu processionalment dins la dita Seu ab gran solemnitat cantaren Te Deum laudamus, e alguns poch en nombre per la Ciutat feren alimàries, la qual nova es com lo Blach que era ab 40000 de si mateix, ab subvenció del Emperador de Alemania qui li tramès 80000 homens de armes, del Rey de Ungria, qui li tramès 50000 Combatents, e del Rey de Bohemia ab gran multitud de gent, ordenades totes les dites hostes de les quals fou Capita fr. Joan Cabestano qui aquí ere ab 6000 frares a consell e instigació de un Pelegrí qui sobre vench, els animà, e ordenà les dites hostes, e gents, e entrega al dit fr. Joan un Scut ab senyal de un Crucifix al devant, e lo dit fr. Joan ab lo dit Pelegrí al costat comensaren la Batalla contra los Cans Turchs a 5 de Juny, e durà continuament un die de hora de Tèrcia, una nit, e lo sendemà [sic] fins a mitg Jorn, e finalment los Christians venceren, e desconfiren los Turchs, qui segons les letres eren en nombre passats de 200000, e son-hi morts 120000, e dels Christians 6095, e molts nafrats, los quals ab lo nom de Jesús, lo dit fr. Joan Goría, e a la per fi desafits los dits Turchs, e barrejadas lurs tendes, or, Joyells, argent, e artilleries, foren presos per los dits Christians, e bombardes 130, de que la menor tirava 5 quintars, e lo dit Pelegrí entre los vius, e morts no s'és trobat. Y a 18 de dit mes de Setembre per la dita nova foren fetes per lo Clero de la Seu, e per la Casa de la Ciutat, e generalment per totes les altres Iglesies, e per los Singulars de la dita Ciutat grans, e solemnes luminàries, e aulimares. Y a 19 per la dita nova fou feta gran solemne, e general Professó en la qual entrevingueren lo Sor Bisbe, e Clero de la Seu de Barcelona ab tot lo Clero, Creus, e ganfanons de les altres Iglesies Parroquials, e ordens de frares de la dita Ciutat, la qual Processó acompanyaren lo Mag.ch Governador de Cathalunya, los Consellers ab molts Prohomens, e quasi tot lo Poble de cascun Estament de la dita Ciutat axí mascles, com fembres, e fonchi fet solemne Ofici per lo dit Sor Bisbe ab grans perdons per ell com a Legat del St Pare donat a aquells qui la dita Processó seguirian, e los lochs per hont la dita Processó pasà, e l-orde de aquella son los ques segueixen 90 es que primerament isqueren de dita Seu per lo Portal major la Bandera de Sta Eulalia, après seguiren las ditas Creus, e ganfanons, après se sotseguí lo Clero tot, e a la fi lo Sor Bisbe, e immediata los dits Mag.ch Governador, e Consellers, e tot lo Poble après; prenent per la Plassa del Rey, e per lo Carrer dels Speciers, e per la Plassa de St. Jacme, tirant vers lo Portal de la Bocaria, e girà

a la Iglesia del Pi, e aquí lo dit Sor Bisbe celebrà lo Ofici, e finat aquell, pres per lo Carrer de la Figuera Cocurella, e per la Plassa nova, e tornà a la dita Seu.”⁷¹²

La notícia d’aquesta promulgació i victòria militar arribà també a Igualada dues setmanes després, i els batlles ordenaren que el diumenge 3 d’octubre es fes la celebració de la victòria contra els turcs, ressò de les celebracions de Barcelona.

“Are hoyats que us fan assaber los honorables batles de la vila de Agualada per lo molt alt senyor Rey e per lo Monestir de sent Cugat de vallès, que com per lo reverent senyor bisbe de Vich sia feta letra al honorable degà d’aquesta vila contenint a offerta exortació e manament del reverent Senyor bisbe de Barchinona, legat del sant pare apostòlich, que per tant com a Nostra Senyor Déu Ihesu Christ ha plegut voler donar victòria als christians en les batalles contra lo infel e pervertidor de la fe de Christ lo malvat Turch, en dies poch ha pessats, que per tot son bisbat, segons per molts lochs de cristians s’és fet, se degué fer festa e solempnitat, fahent lahor e gràcia a nostre Senyor Déu de la dita victòria. E per açò los honorables consellers de la dita vila certifficats de la dita letra, hagen ordonat que demà que serà diumenge se faça festa de la dita victòria fahent professó e solempna offici divinal e sermó e altres solempnitats a honor de nostro Senyor Déu e a lahor e glòria sua. Per ço los dits honorables batles, instants e requirents los dits honorables Consellés, manen a tothom generalment que demà de matí com los senys toqueran, sien a la església maior per seguir la santa professó e hoyr lo offici divinal, e hauran solempna sermó e guanyaran los perdons per lo sant pare en açò atorgats.”⁷¹³

Per tant, veiem que a Igualada es seguia fil per randa el que es feia a Barcelona, només que a una menor escala, segurament la que les arques municipals permetien. I, com que no era pas una derrota, sinó una victòria, té ple sentit que fos representada o dramàticament plasmada per tal de fer-ne pla corresponent propaganda social i política. En tot cas, un examen detallat de les despeses de Cervera permeten veure que a través d’aquell entremès va narrar-se tot el que s’explica a les Rúbriques de Bruniquer, i volem pensar que a Igualada es va fer el mateix, ni que fos pel Corpus de 1457 o per algun dels anys immediats. Els comptes de la festa que tenim als Llibres de la Universitat d’Igualada són sempre força anecdòtics. La raó és que, un cop els consellers havien liquidat la quantitat d’entre vuit i dotze florins als responsables dels entremesos, és possible que la situació comptable acabés el seu recorregut documental en aquest punt. Segurament els gestors o administradors dels entremesos igualadins portaven els comptes a part, tal com es feia a Tortosa, on s’han conservat quaderns específics de la tasca que suposava gestionar i administrar els entremesos, com són l’anomenat *Stabliments dels jochs dels entrameses* (1439) o diversos *Cuern del Corpus Christi* (1428, 1432, 1448...).⁷¹⁴

Per argumentar la hipòtesi que ja existís pel Corpus de 1457 una representació de Turcs i Cavallets a Igualada, posarem atenció en un detall, tal i com hem fet per als anys inicials del segle XV. Quan Ramon Miró parla de l’entremès de la Turquia igualadina repara en el fet que a Igualada no hi hagi notícia de cap intervenció d’un sant Sebastià vinculat a aquesta representació.⁷¹⁵ Però, com veurem més endavant en analitzar uns llistats o

⁷¹² BRUNIQUEL 1912-1916, volum I, pàgines 281 i 316.

⁷¹³ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 1013. Llibre de la Universitat de 1455-1456, foli 102r.

⁷¹⁴ MASSIP 1992, pàgines 65-73.

⁷¹⁵ MIRÓ 1998, pàgines 118-119.

nòmines d'entremesos de Corpus del 1541 i 1545-47, trobarem que en la de 1541 s'hi esmenten els turcs i cavalls i un tal Miquel [Mur?] que va fer de "S. Sebastià"; i en la de 1545-47 encara es dona la dada –que no permet cap mena de confusió, ja que també hi ha diables, turcs i cavallets i altres detalls del Corpus com el drac- d'un figurant que va fer de "St. Sebastià" mentre un tal Gaspar Mas actuava com a "emperador de St. Sebastià".⁷¹⁶ Per tant, Igualada tenia representació hagiogràfica d'aquest sant en el rogle processional del Corpus Christi, en un moment que el model medieval d'entremesos era encara ben vigent.

Continuant aquesta línia de vinculació devocional d'Igualada amb sant Sebastià que ja s'evidencia als anys inicials del segle XV, podem apuntar que el 15 de maig de 1450 el Consell General de la Universitat va acordar fer novament processons a les capelles de sant Sebastià, de sant Bartomeu i una anada processional a la Parròquia, decisió que fou pregonada per tal que la població hi acudís massivament:

*"Are hoyats [...] Com sia stat ordonat per lo honorable Consell General de la dita vila per rahó de les epidèmies que per juy divinal són e acorren en diverses parts e loch[s] del món, per ço que nostro Senyor Déu, per pregàries dels pecadors plecar vulla relevar aquelles. Que sien fetes tres solemnes professons en quascuna de les quals sia fet solemna offici e commemoració de deffunts, la una e primera se faça demà que serà dissapte a la Capella de Sent Sabestià e l'altra a la Capella de Sent Barthomeu, patró de la dita vila, e l-altre e tercera a la església maior en les quals hagen e sien tenguts anar hòmens, dones e infants, com los senys soneran e seguint les dites proffessons e officis divinals devotament e que degunen e que se abstinguen de totes faheynes temporals [...]"*⁷¹⁷

Afegint més arguments de cara a justificar aquesta advocació, el 21 d'agost de 1457 es patia una epidèmia de glànola (pesta bubònica) i el Consell va determinar

*"[...] que per tant que nostro senyor Déu e la gloriosa Verge Maria mare sua nos preserven de epidèmies, glànoles e altres malalties [...] sien fetes tres sollemnes professons, la una digous primer vinent, la segona divenres, e la terça dissapte après següents, la primera a madona sancta Maria de Pietat del monestir de sent Augustí de la dita vila, la una de les altres dues a la Capella de sent Sabastià dins los tèrmens del Castell de Òdena construïda, e l-altre per la dita vila, e en aquesta sie celebrada missa alta en la Capella de sent Barthomeu dins la dita vila construïda."*⁷¹⁸

És cert la visita pastoral de 1395 no documenta cap altar de sant Sebastià, i això explica el fet que anessin a cercar la capella més propera que, en el cas d'aquest sant protector contra epidèmies, es trobava al veí terme d'Òdena. Però si tenien un patró i una Mare de Déu a qui dirigir-se, per què fan processó el 1450 i 1457 a una capella de fora del terme? Som del parer que l'auge devocional envers sant Sebastià havia posat aquest sant en el punt de mira de moltes poblacions catalanes. Per exemple, la por del contagi (sant Sebastià és un protector contra les epidèmies), però també la representació del Corpus. Segurament aquestes processons de petició profilàctica el posarien a partir

⁷¹⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Notarial 233, fols 31r i 31v. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Notarial 293, foli no especificat.

⁷¹⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1008. Llibre de la Universitat de 1449-1450, foli 79r.

⁷¹⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1014. Llibre de la Universitat de 1456-57, folis 15v-16r.

d'ara en el focus de sants als quals calia representar per Corpus de l'any següent, ni que la seva capella fos al terme municipal veí.

A més, la primera menció coneguda de la Turquia que tot seguit comentarem apareix com un detall molt menor, solament el tabal, quan aquest entremès comporta necessàriament un desplegament escènic major, com un exèrcit turc i, per tant, un exèrcit cristià. I no s'esmenta cap altra despesa relativa a cap dels dos bàndols. Per tant, sembla segur que manca a Igualada una comptabilitat completa dels entremesos, contemplada en un document a part dels volums d'actes del Consell, comptabilitat que Cervera ha conservat en el cas d'una confraria i ofici de menestrals com era la del Sant Esperit.

Més context podem afegir a la creació i justificació d'aquest entremès amb turcs a Igualada el mateix 1457 quan, uns anys després, s'evidencia un interès en sotmetre d'una vegada els reductes peninsulars de confessió musulmana. El 23 de desembre de 1485 es pregonava a Igualada mateix la confirmació de les butlles de la creuada atorgades pel papa Sixt IV (1471-1484) contra el regne nassarita de Granada, amb el títol de *Crida feta per ffavor de la Santa Cruada atorga[da] per lo pare apostòlich contra los moros de Granada*. El document animava a prendre les indulgències, concedides el 1482 per Sixt IV i renovades després de la seva mort per Innocenci VIII (1484-1492) el 1485,⁷¹⁹ i diu així:

*“Ara hoiats [...] Com lo beatíssim pare apostòlich, a supplicació de la magestat del sereníssimo senyor Rey, ab ses bulles apostolicas ha conformades les bulles per papa Sist atorgades sobre la concessió de la Sancta Cruada contra los moros infels del Regne de Granada, e encare prosseguint lo dit sanct propòsit, ha volgut les dues bulles insiguir e favorir de moltes altres indulgèncias e gràcias en quant la sua potestat basta e bestar ha pogut. E per ço, lo magnífich mossèn Ffernando de Ffontedeonya, tresorer e rebedor del tresor e peccúnies de la sancta cruada en lo Principat de Cathalunya [...] ha requests als dits honorables sotsveguer e batles e als dits honrats consellers que ab veu de crida pública et aliter la dita conformació per los lochs públichs comuns e acostumats de la present vila publicar fessen e manassen. Per ço [...] que la empresa del dit senyor Rey e de la sereníssima senyora Reyna sie portat al desigat effecte e per favor e ajuda de la dita sancta cruada e per moure los ànimos dels devots e feels christians, ab serie de la present notiffiquen e intimen a tots la confirmació e coses demunt dites, per ço que quescuns se efforçen e ab maior devoció vinguen deliberats pendre les cartes e guanyar e obtenir les sanctas indulgèncias e gràcias en les dites bulles e conformació de aquelles contengudes. E que Déus los ffaça gràcia que pervinga de aquelles e de lurs bones obres pusquen obtenir la sancta glòria de peradís.”*⁷²⁰

Aquestes butlles circularen molt, ja que es suposa que els tiratges foren espectacularment alts. Se n'han conservat unes quantes, de les quals destaquem les

---

⁷¹⁹ Segons Antonio Ramiro Chico, cronista del monestir de Guadalupe (Cáceres) on es conserva una bella col·lecció de butlles: *“aunque hay precedentes de este tipo de Bula con el papa Inocencio III y Alfonso XI, sería el papa Sixto IV, a petición de los Reyes Católicos, quién la pusiera en valor con motivo de la guerra de Granada el 10 de agosto de 1482, aunque a España llegó el 8 de marzo de 1483. A su muerte se suspendió la bula, el 12 de agosto de 1484, siendo renovada por Inocencio VIII el 29 de enero de 1485, ya que la concesión había sido temporal. Aunque los reyes no aceptaron la revalidación por la tercia que se reservaba el papa y por los colectores, que debían ser el deán de Toledo y el Prior del Monasterio del Prado.”* Vegeu <http://www.cronistasoficiales.com/?p=128419> [consulta març 2020].

⁷²⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1032. Llibre de la Universitat de 1486-1487, foli 13r.

impreses a Huete per Àlvar de Castro (ca. 1484-87) i a Toledo per Juan Vázquez (ca. 1484). N'hi hagué per tal que prenguessin la indulgència els vius com també per a difunts; ambdós tallers n'estamparen de totes dues tipologies i se'n repetiren edicions els anys següents, tant en català com en castellà. Només ressenyem les que porten el text en català i encara no pas totes, sinó les que es troben a la Biblioteca de Catalunya, que il·lustren sobradament la qüestió que ens ocupa.⁷²¹

9.4 La primera notícia de la *Turquia* igualadina: 1489

A totes les notícies que podrien comportar l'existència de l'entremès que resseguim des de començaments del segle XV hi mancava, des de 1462, un context favorable, com és el de la calma social i política. Però el 1472 la Guerra Civil de la Generalitat contra Joan II –de nefastes conseqüències per a Igualada i la Conca d'Òdena- va acabar i, a partir de la mort del rei el 1479 i la successió de Ferran II el Catòlic, la recuperació econòmica i anímica sembla que ja eren una realitat. El 1480 el Llibre de la Universitat registra força activitat; per exemple, es fan campanes noves, i és en aquest context quan trobem que el 31 de desembre de 1492 el Clavari d'Igualada passa comptes endarrerits i es paguen diferents quantitats degudes pels entremesos del 1489:

“Nos Petrus Amat, Anthonius Poncii, Baltasar Soler et Paulus Puiggròs olim [...] in anno octuagesimo nono consiliarii universitatem ville Aqualate, confitemur et recognoscimus vobis venerabilis Berengario Boffill, clavario dicti anno dicte universitate, quod ex peccuniis bosserie dicte ville solvistis, bistraxistis et de mandato nostro deliberastis personis subscriptis quantitatis inferius designatis [...] Item al tabaler dels Turchs, per tocar lo tabal j lliura de bou; Item per una lliura de candeles per a la dansa del vespre viij diners; Item per ij oripells qui serviren per fer les corones dels Reys, v sous; Item fonch donat a Mestre Gabriel Miracle, mestre de les scoles, per los sermons de la Quaresma [...]”⁷²²

Els detalls són escassos: un tabal que formava part d'un exèrcit de turcs i unes corones (en plural) dels reis cristians que havien concorregut a una batalla tant immensa. Com ens relatava Esteve Gilabert Bruniquer i com apareixen als textos catalans versificats del segle XV que parlen de la Croada del 1456, on intervé el rei d'Aragó, el d'Anglaterra, etc.⁷²³ El fet que hi hagi tabal i els reis ens porta de seguida a entendre una emulació igualadina de l'entremès de sant Sebastià, el gran turc i els cavallets cotoners de Barcelona (1424-1467), Tarragona (1436-1442) o Tortosa (1439-1462). I més encara, a veure'l com un paral·lel del de Cervera (1457), aparentment un dels que més similituds hi devia tenir i del qual tenim la comptabilitat completa per a fer-lo. Lamentem no saber

⁷²¹ Són les butlles següents, totes de la guerra de Granada i a la Biblioteca de Catalunya. Toledo, Juan Vázquez, 1484, per a difunts, GW_00045, Top. BC Bu. 2-II. // Toledo, Juan Vázquez, 1484, per a difunts, GW_00044, Top. BC Bu. 2-III. // Huete, Àlvaro de Castro, 1485-86, per a difunts, GW_00054, Top. BC Bu. 2-IV. // Toledo, Juan Vázquez, 1484, per a vius, GW_00049, Top. BC Bu. 2-V. // Toledo, Juan Vázquez, 1484, per a vius, altre tiratge, GW_00048, Top. BC Bu. 2-VI. // Huete, Àlvaro de Castro, 1487, per a vius, GW_0005605N, Top. BC Bu. 2-XIII. // Huete, Àlvaro de Castro, 1487, per a difunts, GW_00056, Top. BC Bu. 2-XIV.

⁷²² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1033. Llibre de la Universitat de 1488-1489, foli 81v.

⁷²³ Ens referim als versos del mateix manuscrit que el Misteri Assumpcionista de La Selva del Camp i als del Cançoner de la Universitat de Saragossa, tots dos a l'annex documental.

si a Igualada ja hi hauria cavallets cotoners o no. La importància i la continuïtat que aquests tindran a la Igualada dels segles XVI i XVII ens fa pensar que sí, que els cavallets ja hi foren. Si els trobem fins i tot a Tremp l'any 1421, no ens estranyaria gens trobar-los a Igualada. Si no hi foren en aquesta època, hi foren amb tota seguretat a principis del segle XVI. Cap a 1530, com veurem, ja podien ser vells i malmesos.

És la presència d'uns reis a la Igualada de 1489 allò que més ens remet a la plasmació de la Croada que féu la vila de Cervera el 1457, tot recreant l'emissió de la butlla de 1456 amb el papa i els cardenals. Però tot mantenint la lluita amb capitans i *cavals cotonés*,⁷²⁴ de la qual l'èxit militar que se'n seguí a Belgrad va arribar fins a Igualada, on com hem vist fou pregonada públicament. L'entremès de Cervera era d'una envergadura molt notable, encara que no ens consta que continués representant-se els anys posteriors, ja que la comptabilitat d'aquella confraria registra despeses per a d'altres entremesos els anys següents i d'aquesta representació tant costosa i complexa no se'n parla més.

Els detalls de l'entremès igualadí ens són ben desconeguts, encara que estem convençuts que aleshores havia de tenir un dimensionat més modest. Potser fou això el que en va permetre una major supervivència. Durant el segle XVI, a Cervera romangueren –sembla– solament els cavalls,⁷²⁵ mentre que a Igualada van romandre tant els turcs com els cavalls cotoners, encara que ja no es representava pas l'emissió de la butlla o la croada contra Constantinoble sinó fets històrics posteriors, una batalla volgutament sense concretar (per simbòlica) o, simplement, hagiografia amb presència d'alteritat.

Això no obstant, aquests reis també podrien encaminar la hipòtesi de la representació igualadina de 1489 vers el setge de Belgrad, la presa d'Otranto o la lluita escenificada a Barcelona el 1481 per rebre la reina Isabel de Castella. No oblidem que, quan el 1506 va passar per la vila Germana de Foix, segona esposa de Ferran II, la Universitat d'Igualada va acordar de rebre-la igual que com havia rebut Isabel la Catòlica l'any 1481. El problema és que no hem conservat la documentació d'aquella visita de pas (que no entrada), i tampoc no creiem que els igualadins tinguessin temps material d'imitar la funció barcelonina, tant espectacular, amb unes setmanes de marge. Imitar la vibra els havia costat pocs anys, però en cap cas unes setmanes:

*“[...] volgué e ordenà lo dit honorable Consell que per la dita Sra Reyna dona Germana, sia feta aquella festa que fou feta com l'altra reyna dona Hysabel, Reyna de Castella, quòndam, primera muller sua, novament entrà en la terra, festegant aquella de fochs grechs, qüets, lur sons, e de luminàries, e altres jochs e entremesos e aldimàries, remetent-ho tot als dits honorables consellers. [...]”*⁷²⁶

Com veiem, el 1506 tampoc s'esmenten els entremesos concrets que es representaren, per la qual cosa no podem detallar res sobre les visites de 1481 i 1506 més enllà del fet que es feren de manera similar i que contemplaren els entremesos.

---

⁷²⁴ MIRÓ 1998, pàgines 226-230, i encara les següents. Vegeu annex documental, any 1457.

⁷²⁵ Segons MIRÓ 1998, pàgina 184, a Cervera el 1546 s'adobaren tres cavalls cotoners, tal com palesen els *Notaments del racional* de 1544-1546 al fons de l'Ajuntament (Paeria) de Cervera. No hem trobat cap notícia de turcs al Corpus cerverí dels segles XVI i XVII. Sí que hem trobat una batalla amb elements sarraïns el 1724.

⁷²⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1040. Llibre de la Universitat de 1506, foli 62v.

10 EL MORO A LA CORONA D'ARAGÓ ALS SEGLES XVI-XIX: CONFLICTES BÈL·LICS, POLÍTICA I ALTERITAT

10.1 Aspectes genèrics i primerencs (s. XVI)

Com que no és aquest un treball d'història política o militar, no serem exhaustius en aquest aspecte concret, ans volem donar una idea del context que va mantenir aquests entremesos amb turcs amb tota la vigència al llarg dels segles XVI al XIX. Excepte algunes dades curioses, extraurem la majoria d'informacions dels grans documents recopilatoris ja publicats com a repertoris clàssics de fets i efemèrides, com el *Manual de Novells Ardits*, també conegut com a *Dietari del antic Consell Barceloní* i les anomenades *Rúbriques* de l'arxiver municipal Esteve Gilabert Bruniquer. També de cartularis locals com el *Llibre Verd* de Vilafranca, els propis pregons i crides dels batlles i jurats d'Igualada o d'altres poblacions, etc. Ens interessen perquè elles mateixes foren creades des dels municipis on tenia lloc la festa i posen de manifest com cap altre document la percepció del conflicte polític a escala local.

El segle XVI assenyalava, després de l'expulsió dels jueus i nassarites, un nou context polític-militar a la Mediterrània. Com que es tenia notícia de l'avenç turc per la zona d'Orient, es va determinar políticament l'estratègia de prendre posicions al Nord d'Àfrica que permetessin disposar d'una avantguarda per a la defensa de la Península. Després de la conquesta de Granada, el Tractat de Tordesillas reservava per a Portugal el Regne de Fes (terra endins sota Gibraltar) i per a Castella el Regne de Tlemcen (entre Melilla i Orà). La por a una invasió musulmana serà, durant tot el segle XVI, la principal causa impulsora d'una acció espanyola a les costes africanes banyades per la Mediterrània. Però la creació d'una mena de *cordó de seguretat* en aquesta mar fou quelcom tant anhelat com poc aconseguit i poc efectiu. Ho veurem després.

Una de les fites militars més primerenques fou l'anomenada *Jornada de Mers el-Kebir* (*Mersalcabir* segons les fonts espanyoles històriques),⁷²⁷ del 13 de setembre del 1505, un dels atacs per intentar dominar la costa de Barbaria efectuada per les tropes de Ferran el Catòlic. El resultat va ser la conquesta de la plaça homònima. S'establí una flota per a la guarda de la costa peninsular i per a transportar al nord d'Àfrica els musulmans que no acceptaven el baptisme. Però falsos conversos trameteren informacions als corsaris berbers assentats en diferents places de la costa nord-africana que anaven atacant la costa d'llevant peninsular. Una de les seves accions més cruentes va ser el saqueig de Cullera del 1503, on capturaren 150 persones. Des de Sicília, s'havia conquerit la plaça de Melilla. Acabada la Segona Guerra de Nàpols, el cardenal Cisneros insisteix en la necessitat d'ocupar els ports de Barbaria i, per evitar objeccions de Ferran el Catòlic, s'ofereix a anticipar les despeses de l'expedició, i l'abril del 1504 es decideix la conquesta del nord d'Àfrica, que la reina Isabel deixa establerta en el seu testament, empresa que s'inicia després de la mort de la reina el novembre d'aquell mateix any.

---

⁷²⁷ GÓMEZ DE CASTRO 1569, folis 98-99.

Mers el-Kebir, el *Portus Magnus* romà, era refugi de corsaris. El port estava protegit per una fortalesa i ja havia estat atacat sense èxit pels portuguesos el 1496 i 1501. Es reuní una flota a Màlaga amb 7.000 homes i armes. El comandament a la mar l'ostentà el català Ramon Folc III de Cardona-Anglesola i Requesens (Bellpuig, 1467 - Nàpols, 1522) i el de terra, Diego Fernández de Córdoba y Mendoza (Córdoba, 1460 - Baena, 11/15 de agosto de 1525), comte de Cabra. Mentrestant, un estol de Berenguer d'Oms de Santa Pau protegia el pas de l'estret de Gibraltar. L'armada va sortir de Màlaga el 29 d'agost del 1505, però vents contraris van obligar-la a aturar-se a Almeria. Finalment, el 9 de setembre es va fer a la mar, i arribà l'11 a la vista de la costa de Mers el-Kebir, que es va prendre el 13 de setembre i d'on van sortir els assetjats amb les seves famílies i possessions. Una vegada conquerida la plaça per a la Corona d'Aragó, va quedar en Mers el-Kebir una guarnició de 500 infants i 100 cavalls i, el 24 de setembre, la flota va tornar a Màlaga i es va pactar la pau amb Orà. La conquesta de la zona, atribuïda a la Corona d'Aragó, després de la derrota de Diego Fernández de Córdoba a la batalla d'Orà en 1507, continuà amb la presa -aquest cop favorable- d'Orà el 1509, i Bejaïa i Trípoli el 1510.⁷²⁸

Les notícies cincentistes dels dietaris del Consell de Cent de Barcelona comencen el 9 d'octubre de 1505, quan *“vengué nova per lettres de la Magestat del Sr. Rey com la Armada de CXXX veles havia tremesa en Barbaria havia pres una força e port quis diu Massa-Alquibir de la Senyoria del Rey de Tremisen, per la qual nova fou fet te Deum laudamus e alimares un dia”*.⁷²⁹

El 1509 es va prendre Orà sota les ordres del cardenal Ximénez de Cisneros i també es publicaren butlles de restitució de béns a Mallorca (estampades segurament fora de l'illa per raons de manca de tallers tipogràfics). Segons Josep Rullan fou la primera vegada que els ingressos d'una butlla del tipus de *santa cruzada* es destinaren íntegrament a sostenir la guerra contra els moros de l'Àfrica per raó de ser un territori llindant amb la Península.⁷³⁰ Nosaltres no estem segurs que aquesta afirmació sigui rotundament certa (ja hem parlat de butlles impreses a la Península basades en promulgacions de Sixte IV). Sabem pel mateix autor que els qui predicaven el sermó que solia acompanyar per tot arreu la promulgació d'una nova butlla eren escoltats massivament i que el seguiment d'aquest tipus d'indulgències per part de la població en general era força alt. L'èxit d'aquest tipus de fonts d'ingrés no va remetre fins al cap de molt temps, de manera que va caldre publicitar altra vegada aquest mètode, com veurem en parlar del segle XIX a Igualada.⁷³¹

Cal tenir en compte l'expansió de l'Imperi Otomà, de la qual la presa d'Otranto havia sigut el primer tast, però el 1522 els turcs ocuparen l'illa de Rodes, fins aleshores controlada pels Hospitalers. La batalla naval de Prébeza, a la mar Jònica (1538), va confirmar l'hegemonia turca a la Mediterrània més oriental. Des del punt de vista de la costa catalana, convé ressenyar l'ocupació de Tunis i d'Alger (aquesta darrera, l'any 1516) per part dels germans Barbarroja.

---

⁷²⁸ https://ca.wikipedia.org/wiki/Jornada_de_Mers_el-Kebir [consulta març 2020]

⁷²⁹ MANUAL, volum III (1478-1533) pàgina 195.

⁷³⁰ RULLAN 1876, volum II, pàgines 503-508.

⁷³¹ Vegeu ABADAL 1834.

Els sultans otomans (califes des del 1517) ja controlaven un imperi vastíssim, que s'estenia des de la frontera austríaca fins al Nil i des de Bagdad fins a Tunísia i Algèria. L'esplendor va venir amb el regnat de Solimà I el Magnífic (1520-1566). I l'amenaça otomana era molt més greu que la que fins ara havien suposat els petits estats barbarescos. Es produïa, a més, en un nou context comercial i tecnològic: l'augment de les empreses dels corsaris durant la primera meitat del segle XVI guarda una relació directa amb una expansió del fet comercial marítim, a l'extensió i millora de les armes de foc i de l'artilleria i el seu ús naval i altres millores tècniques com la brúixola, el timó o l'astrolabi. Aquests invents ja eren coneguts però van generalitzar-se, tot alliberant els vaixells de les limitacions de la navegació anomenada de cabotatge.

L'estructura dels vaixells i les seves característiques no van canviar massa; els turcs van anar quedant endarrerits tecnològicament respecte a la cristiandat, endarreriment que augmentaria tot i els intents d'importar tècnics i coneixements europeus. L'hegemonia turca comença a decaure amb l'acabament de la guerra entre França i Espanya el 1559. Però el cors, que havia pres importància abans de 1400, culminà al segle XVI i assolí intermitents cotes dramàtiques entre 1540 i 1560. Després de Lepanto (1571), les activitats corsàries pervivien amb una freqüència similar, però amb una potència i uns resultats menors. La progressiva decadència política de l'Imperi Otomà de Solimà I i l'estancament econòmic del món islàmic –provocat en bona part per perdre el rol d'intermediari en la comercialització dels productes orientals i africans a la Mediterrània- assenyalà un retrocés clar de la riba sud del Mediterrani respecte de la nord.

Carles V (1516-1556) era ben conscient de les dimensions de l'amenaça turca i barbaresca que assolava reiteradament les nostres costes. De Barcelona van partir els dos principals estols organitzats contra les posicions otomanes a Barbaria. L'expedició contra el port de la Goleta i la ciutat de Tunis, amb una important presència catalana, va partir el maig de 1535 amb més de 30.000 homes i uns 250 vaixells -entre altres, trenta-dues galeres construïdes expressament a les Drassanes de Barcelona per més de 2.000 obrers vinguts de tot el Principat, que hi havien treballat nit i dia- La conquesta de la Goleta i Tunis (14 i 21 de juliol, respectivament) va permetre alliberar més de 20.000 captius. L'expedició d'Alger, de 1541, va disposar d'unes dimensions no menors, però va fracassar en els seus objectius. Els anys següents es van perdre altres places del nord d'Àfrica: Tenes, Dellys, Bugia, Honeine, Bona, El Mehedia, fins i tot, altra vegada, la Goleta i Tunis (1570). L'altra cara de la moneda, però, és assenyalada per la submissió de Gerba (el 1520), aconseguida per Hug de Montcada -aleshores virrei de Sicília-, i el trencament dels setges de Malta de 1550 i 1565.⁷³² Com diuen Noguer i Alcoberro:

*“En aquest context, els esforços de defensa del litoral no poden ser menystinguts, ni valorats només pels fracassos -en algun moment, certament impactants. Ben a la inversa, l'observació global dels segles moderns assenyalava la tendència contrària: la progressiva construcció i dotació d'una xarxa defensiva eficaç i fins i tot, a mitjà termini, molt superior al potencial de l'amenaça.”*⁷³³

⁷³² NOGUER / ALCOBERRO 1998, pàgines 27-28.

⁷³³ NOGUER / ALCOBERRO 1998, pàgines 59-60.

No faltaren els episodis locals que podrien qualificar-se quasi de topades de guerrilla. I, això és molt i molt important per al nostre estudi, algunes d'aquestes topades serviren d'impuls a la festa del Corpus i a l'exaltació eucarística, així com també justificarien la inclusió de l'alteritat sarraïna dins del que feia un segle i mig que era la festa més important del calendari anual. El 1526 es va repetir un saqueig corsari semblant al de Torreblanca, aquesta vegada al lloc de Xilxes (Castelló). També es fa constar que hi hagué robatori d'hòsties consagrades. Les represàlies en forma de saqueig i presoners moriscos no es feu esperar, segons informa un dietari manuscrit:

“Dimarts a 29 de maig 1526 a les ·X· hores dematí tingueren capítol tots los mestres en Taulegia en lo capítol de la Seu de València sobre huna nova que vingué de Honda dient que los moros de la muntanya d’Espadà avien saquejat hun loch entre Almenara e Nules, lo qual a nom Chinchas, e s’enportaren sis òsties consagrades ab lo sacrari de argent a la dita muntanya. E axí, tingueren per bé que l’església ne fes memòria e dol. E de fet, cobriren tots los altars de negre e deyen los ofiçis baxos. E aquell any no feren lo dia del Corpus la profesó per València com tots anys se sol fer. [...]”⁷³⁴

Les represàlies foren la presa de dita Serra d’Espadà, que prengueren amb ajuda de la Catalunya Nord. El 20 de setembre arribà a València la nova que s’havia pentinat la regió d’aquella serralada per part dels sometents de la ciutat. Segurament robaren el sagrari perquè era de plata, no pas pel contingut, que trobaren intacte donat el poc interès que devia despertar en ells:

“[...] vingué hun correu als jurats de València com la serra d’Espadà era presa per los crestians y exèrcit de València, ensems ab quatre mília alamanys que vingueren de Perpinyà, de hon feren gran matança de molts moros e prengueren moltes dones e moltes criatures e molta roba, que no-s pot estimar la vàlua del sacco. E tanbé prengueren les sinch formes consagrades, les quals avien pres dits moros de la església de Chilches, e tots los morets e dones que prengueren foren catius e axí-ls venien per tot lo regne, els s’enportaven allà hon cascú li plaia e-n vingueren molts a València. E vista tal nova, repicà la Seu de València e totes les esglésies, e descobriren los altars.”⁷³⁵

El fet de Xilxes i la serra d’Espadà però, anava de primera als catòlics valencians que sentien un fervor per tot allò que es desenvolupava al voltant del culte eucarístic. No oblidem que el 1583 l’arquebisbe de València i patriarca Joan de Ribera (1532-1611) fundava i dotava en aquella ciutat el Reial Col·legi Seminari del Corpus Christi. Tenim una explicació molt interessant d’aquests fenòmens per boca de Mn. Josep Rullan, l’historiador de Sóller (Mallorca) qui el 1876 explicava referent al Corpus d’aquella població que:

“Los desastres causados por los piratas argelinos durante el siglo XVI, en cuyo tiempo Sóller vió destruido el precioso y devoto santuario de Santa Catalina, robada la iglesia parroquial, y aherrojados á muchos de sus hijos en la esclavitud, obligaron á los Jurados, que miraban aquella calamidad como justo castigo del cielo, á desplegar todo su fervor

---

⁷³⁴ Vegeu annex documental. Arxiu del Reial Col·legi Seminari del Corpus Christi de València. Sense signatura. Dietari de Jeroni Sòria, folis 47v-50v. SANCHIS 2020a, pàgina 241.

⁷³⁵ Vegeu annex documental. Arxiu del Reial Col·legi Seminari del Corpus Christi de València. Sense signatura. Dietari de Jeroni Sòria, folis 47v-50v. SANCHIS 2020a, pàgina 241.

en la celebracion de tan santo misterio. En muchas ocasiones detenían la gente de socorro más tiempo del necesario, para dar mayor lustre á la fucion y evitar alguna sorpresa de los piratas, que siempre solían dar sus asaltos en días festivos, para sorprender á los cristianos; bien que éstos, en casos de peligro, aplazaban la fiesta, como así lo hicieron nuestros padres en 1556, verificando la procesion del Corpus el día inmediato.”⁷³⁶

Mentrestant es forjava -o, millor dit, es reforçava- l'encaix de l'alteritat sarraïna (i de les soldadesques locals com un element més del seguici) dins el Corpus Christi com a gran acte social festiu i afirmatiu de les comunitats cristianes hispàniques, els combats a gran escala europea s'anaven succeint. El 22 de novembre de 1532 *“deprés dinar fou decantat lo Tedeum, en la forma acostumada en la Seu per retre gracias a nostre senor Deu Jhesucrist per la victorià havia dada a la Cessàrea Magestat contra lo Turch enemich de nostra sancta fe cathòlica foragitant aquell del realme de Ungria ahont era vingut ab gran exèrcit”*.⁷³⁷ Com veurem després, aquesta victòria –que va comportar el salvament de Viena- va tenir ressò local a Igualada.

El mateix any 1535 el cors va portar nombrosos problemes. El famós Barbarroja,⁷³⁸ tot fugint enfurismat de la derrota que havia patit a Tunis i la Goleta, volia prendre Mallorca, vers la qual va dirigir nombroses embarcacions. Sembla que l'illa es trobava en plena celebració festiva de la victòria de Carles V contra el mateix Barbarroja amb fogueres i lluminàries, tot confonent l'armada dels corsaris amb la imperial. La mateixa confusió – però a la inversa- s'endugué el pirata ja que, pensant-se que s'estava donant alarma de la seva presència per tota la costa, es dirigí cap a Maó. Allí va enganyar la població fent-se passar per l'esperada flota de Carles V i després d'algunes escaramusses va desembarcar-hi. S'endugué una vuitantena de captius, i desaparegué tot seguit per por a topar-se l'armada imperial.⁷³⁹

L'1 d'octubre de 1540 va tenir lloc la Batalla d'Alborán, una de les primeres de l'armada naval espanyola. Alborán és un illot a la costa nord africana que depèn administrativament d'Almeria. 10 naus espanyoles vanceren a 16 naus argelines sota el comandament d'Alí Hamet, un sard renegat a les ordres de Jeireddín Barbarroja (Lesbos 1475-Istanbul 1546), corsari turc i almirall otomà que serví al sultà de Turquia Solimà I anomenat *el magnífic* (1533-1546). Jeireddín va ser un dels més importants corsaris del segle XVI. Amb son germà Aruj va fundar una organització de pirateria marina que va portar els magrebins (aleshores dits barbarescos per procedir de Barbaria, la qual cosa no vol dir que fossin berbers) a aconseguir un gran poder sobre el comerç de la Mediterrània. Sota el paraigua i auspicis de l'imperi turc, molt aviat va demostrar una gran capacitat guerrillera i va arribar a convertir-se en un veritable malson per a l'Imperi espanyol de l'època i bona part de l'Europa cristiana.

⁷³⁶ RULLAN 1876, volum II, pàgina 423.

⁷³⁷ MANUAL, volum III (1478-1533) pàgina 459.

⁷³⁸ També anomenat Hayr-ad-Din (Lesbos, 1475 – Istanbul, 1546), es deia realment Jidr 'ibn Ya'qub. Fou un cèlebre almirall (navegant) al servei de l'imperi turc (que el va auspicar) i que mobilitzava magrebins (aleshores anomenats barbarescos, tot i que no eren berbers) per tal de crear escamots de pirateria i va esdevenir un veritable malson per a tota la costa de llevant de la Península Ibèrica.

⁷³⁹ CASASNOVAS 2009, pàgines 21-24.

Barcelona es va fortificar i van remodelar-se les muralles per la gran por a l'amenaça que suposaven els corsaris turcs, fins al punt que el Consell va arribar a subhastar la feina de netejar els fossats:

“A 27 de Setembre 1534, fou deliberat fer clausura de muralla, Torres, y Baluarts a la part de la marina, y per est efecte augmentaren lo dret del vi 5 ss per carrega, y los Ecclesiàstichs oferiren pagar 4 ss per càrrega.

A 15 de Desembre 1534, elecció de personas per tractar ab los Ecclesiastichs sobre la contribució de ells en la obra de la muralla de mar, y a 2 de Febrer 1535, Consell a instancia del Virrey per tractar dit fet, y a 14 de Maig 1535, se refer com los Ecclesiastichs se contentaven de contribuir en lo novè, y lo Consell ho accepta.

A 12 de Maig 1543, essent assí el Duc D'alva Capita General per la guerra de França, los Consellers li anaren a parlar sobre lo fet de la muralla de mar que les hores edificavan.

A 17 de Maig 1543, se veu que a despeses del Rey, y dels Ecclesiastichs, y de la Ciutat se escuraven los Valls per trasts per sinquantenas, emperò de veure lo poc que si treballava, la Ciutat ho posà al Encant, per que tenian avisos de Armada de França, y del Turch.”⁷⁴⁰

I pel juliol del mateix any 1543 “[...] de bon mati los honorables consellers reheberen letra de sa Magestat escrita en Cramona de Itàlia a XX del mes de juny propassat donant avis de la armada del turch com era entrada ja en Itàlia y que se duptava no passas an aquestas mars y perçò que donassen orde en lo de las murallas y terraplens y altres deffensions. E axí encontinent se applegaren en la present casa de la Ciutat y feren determinació de fer applegar per lo deprés dinar tots los nobles cavallers y ciutadans honrats fossen en Ciutat”.⁷⁴¹ Però el 8 de novembre “vingué lo berguanti del Velluter de Gènova que haportà nova com lo turch se era retirat de Ungria per causa de la pesta y que lo Rey de romans havia cobrades totes les places li havia preses. Gràties ne sien fetes a nostro señor”.⁷⁴²

El gener de 1549 la política de Carles V i son nebot Maximilià II (1527-1574) aconseguia una treva amb els turcs, cosa que fou anunciada per “*crida ab quatre trompetas denunciant la pau y lliga feta entre lo Sor. Emperador y rey dels romans son germà y lo gran turch per temps de sinch anys qui començaren ja en lo any M.D.XXXVII donant temps cert al rey de França y venecians si volran entrar en dita pau, romanent la Àffrica en hubert com sta*”.⁷⁴³ Però la treva no acabava mai de ser tal, i el febrer de 1556 Carles V demana ajut al Consell de Cent per finançar la presa de Bugia:

“A 14 de Febrer 1556, lo Canseller [...] ve a Consell de Cent, y presentà una letra del Rey, e ix fora, y per deliberació del Consell tornà entrar per explicar la crehensa, y lo Consell deliberà, que ans de tractar dit negoci en Consell de cent, se tractàs primer en trentenari com es de costum en totes cosas, y encontinent se juntà, y deliberà pujàs a Consell de cent, y era que lo Rey demanava lo socorreguessen pera las Guerras contra Turchs per cobrar Bugia, y lo Consell li emprestà 4000 ll ss.”⁷⁴⁴

⁷⁴⁰ BRUNIQUEL 1912-1916, volum IV, pàgina 54.

⁷⁴¹ MANUAL, volum IV (1534-1562) pàgina 129.

⁷⁴² MANUAL, volum IV (1534-1562) pàgina 135

⁷⁴³ MANUAL, volum IV (1534-1562) pàgina 197.

⁷⁴⁴ BRUNIQUEL 1912-1916, volum I, pàgina 108.

Les amenaces no acabaven, i el mes de setembre de 1556 “[...] enviaren los honorables conselles a pregar al S. bisbe volgués manar fer fer pregaries sine intermissione per lo que-s sent de les coses de Roma sobre les diferencies entre lo papa y lo emperador, pregant a Déu per pau y concòrdia y plua y per les pregàries de Orà de Àfrica que esta citiat per lo Rey de Alger y molts moros alarbs y turchs”.⁷⁴⁵ Un any després, el 6 d’agost de 1557 “[...] vingué una fragata de Nàpols y portava nova com certa armada del turch era a la Velona (Lavello?) y après arriba fins a la Pulla”.⁷⁴⁶

Una de les trencadisses materials i humanes més memorables va tenir lloc a Menorca el 10 de juliol de 1558, quan Ciutadella fou presa dels corsaris capitanejats per l’almirall turc Piali Paixà. Les baixes cristianes foren nombrosíssimes (l’illa de Menorca va perdre, en pocs dies, la meitat de la seva població entre morts i presoners captius dels turcs), fins al punt que es coneix aquell fet i l’any en el qual va succeir com a “L’any de sa Desgràcia”.⁷⁴⁷ Per no aturar-nos en un fet bèl·lic molt cruent però estudiat, seguirem remetent-nos al *Manual de Novells Ardits*, encara que altres fonts⁷⁴⁸ parlen de 140 naus i 15.000 turcs contra uns 700 illencs que res hi pogueren fer:

*“Presca de Ciutadella per la armada turquescha. Diumenge X. — Aquest dia que era la festa del gloriós sanct Cristòfol après de haver hagudes tres bateries per tota la armada turquescha que eran cent y quatre galeras ab les quatre que portaven lo embaxador de Fransa que eran francesas y trenta galiotas que lansaren passats sis milia turchs, fou presa la vila de Ciutadella de la Illa de Manorcha per forsa de armes havent los morts ab los tres combats passats de mil turchs y haver los presas sis banderas.”*⁷⁴⁹

Les singladures afectaven també Trípoli o Sicília; les ambaixades o correus –de les quals es registrava nota puntual al *Dietari*- en donen fe:

-1560, 5 de setembre: “Aquest dia vingué nova com Andrieta Doria capità general de la mar de sa altesa, ab XXVII galeres a la turquescha era anat sobre Tripol que vuy esta en ma del turch ont ha fet notable dany”.⁷⁵⁰

-1565, 19 de març: “Aquest dia se feu professó y anaren-hy los S. consellers y era per aygua y per rahó de la armada del turch que se tenia nova se feya gran armada [...]”⁷⁵¹

-1565, 1 de juny: “Aquest dia arribaren VIII galeras que Armada venian de Sicília y apportaven nova com la armada del turch se era descuberta en la costa de la Illa de Malta y que eran C.XXXX veles”.⁷⁵²

-1565, 27 de setembre: “Aquest dia vingué nova com don Garcia de Toledo capità general del senor rey havia socorreguda Malta y que-y havia lansats ab les galeras 960 hòmens, e ja abans don Joan de Cardona capità cathalà ab dues galeras la havia socorreguda de 600 hòmens y ell mateix restant allí en la forsa, la qual illa estava assetiada de 205 velas de turchs, las més d-ellas galeras reals”.⁷⁵³

⁷⁴⁵ MANUAL, volum IV (1534-1562) pàgina 317-318.

⁷⁴⁶ MANUAL, volum IV (1534-1562) pàgina 324.

⁷⁴⁷ CASASNOVAS 2009, pàgina 29.

⁷⁴⁸ CASASNOVAS 2009, pàgines 25-28.

⁷⁴⁹ MANUAL, volum IV (1534-1562) pàgina 341.

⁷⁵⁰ MANUAL, volum IV (1534-1562) pàgina 369.

⁷⁵¹ MANUAL, volum V (1562-1587) pàgina 44.

⁷⁵² MANUAL, volum V (1562-1587) pàgina 47.

⁷⁵³ MANUAL, volum V (1562-1587) pàgina 50-51.

-1565, 30 d'octubre, accions de gràcies, perquè els Turcs havien retirat del setge: *"Professó per la nova de que lo Turch havia levat lo siti de Malta"*.⁷⁵⁴

Només uns mesos després, el maig de 1566 "[...] arribà correu de Itàlia que deya com la armada del turch era partida de Turquia ab CL galeras y moltes altres veles y vexells que seran en nombre de CCC veles y aportan segons se diu molts cavalls".⁷⁵⁵ I la ciutat de Barcelona es preparava pel pitjor. El 19 d'agost del mateix any "[...] anaren lo excm. loctinent y virrey y los honorables consellers al cap de Llobregat per posar la primera pedra en la torra que de nou fa fer la Ciutat al cap del Lobregat per deffensar que los turchs no puguen pendre ayguada, y posà la dite primera pedra lo dit excm. loctinent general".⁷⁵⁶

El 23 de febrer de 1570 "[...] lo senior virrey envià a demanar los honorables consellers e los dix com tenia novas certas que la armada del turch exia molt gran y que persò procurassen de tenir vigilància en percebir-se y posar en orde la Ciutat".⁷⁵⁷ i el 8 d'octubre del mateix any "se publicà un sanctíssim jubileu concedit per sa sanctedat per rahó del investiment fet per lo turch enemich de nostra Sta. fe al realme de Xipre".⁷⁵⁸

Tot això tingué en vigília constant la costa catalana. Fou en aquest moment que totes les viles costaneres procuraren proveir-se de muralles, si no ho havien fet ja. També molts dels masos principals es reforçaren amb torres annexes, que permetien la guaita, defensar-se i tancar-hi aquelles pertinences més valuoses, al marge de les pròpies vides. Foren les tant comunament anomenades torres *de Moros*. Això no impedia, però, que es perdessin collites i es cremessin edificis o sembrats, en actes de pillatge. Els atacs corsaris van deixar una destrucció material i un pòsit mental, traduït en una temença difícil d'eliminar a tots els estrats de la societat. Antic Brugarol Codina, notari de Palafrugell que va participar a la milícia organitzada per defensar la vila de Palamós tan bon punt els consellers van tenir notícia de la presència de les naus otomanes, en feu una relació que és prou eloqüent:

"Fas memòria en sdevenidor, jo, Antich Brugarol Codina, notari, com, disposant-ho la sapiència divina, dissapte a sis del mes de octubre del present any [1543] vingueren vint galeres e tres fustes de turchs, les quals vingueren de l'exèrcit turquesch, lo qual és en Marsella y ha arruïnada la ciutat de Nisa. [...]

Y quant fórem al lloc de Sant Joan [de Palamós] ja les galeres batien ta vila de Palamós ab grans bombardes. Y axí batent dita vila, nosaltres entràrem en dita vila. Y no trobàrem sinó vint-y-sinch hòmens de Palamós. Y ensemps ab ells batallàrem ab los turchs. Y fou nos forçat deseparar dita vila, y axí exírem d'ella molt desmandats. Y de nosaltres restaren en dita vila los hòmens següents, los quals moriren en dita vila, y molt cruelment los trobàren lo dimars après morts: Primo: mossèn Joan Andreu, prebere, sagristà de Palafrugell, al qual levaren lo cap de les spatles y l'obriren per lo ventre y li tragueren lo cor y tallaren los botons y moltes fletxes tenie [...]

Y lo dimars la gent nostra y de Palamós anaren en dita vila y trobaren molta gent morta; eren de Palamós, entre la qual hi eren los següents, so és: Miquel Valentí, mercader;

⁷⁵⁴ BRUNIQUEL 1912-1916, volum I, pàgina 294.

⁷⁵⁵ MANUAL, volum V (1562-1587) pàgina 58.

⁷⁵⁶ MANUAL, volum V (1562-1587) pàgina 60.

⁷⁵⁷ MANUAL, volum V (1562-1587) pàgina 98.

⁷⁵⁸ MANUAL, volum V (1562-1587) pàgina 108.

Garau Balle, notari; Pere Valentí; Anthoni Valentí. Y molts altres, tots cremats, entre los quals morts ne trobaren hun de anestat en un ast, cuyt com per a menjar. Y més, trobaren tots los libres de la sglésia y altres scriptures en mar. Y tan gran destrucció y ruïna han feta en dita vila que sols en mentar-la no ha cor de cristià que no plore gotes de sanch.”⁷⁵⁹

Aquest clima de por estès entre pagesos i pescadors, burgesos, mariners o comerciants va provocar que quasi tots aquests sectors respectivament restringissin certes activitats econòmiques per evitar el risc de perdre-ho tot si hi havia noves incursions. Sabem doncs, que el 1543 hi hagué atac a Cadaqués, Roses, Palamós, Palafrugell...i sabem que hi havia trets de canons contra les poblacions de la costa disparats des de les mateixes galeres turques. Sovint hi acudien tropes des de Girona o d'altres poblacions, en un intent de xarxa defensiva. La construcció d'aquestes muralles del segle XVI devia minar força les arques de tot un seguit d'universitats i consells municipals. Suposem que ho visqueren amb la resignació de no saber-se cap altra escapatòria que no fos aquesta enorme despesa en defensa.⁷⁶⁰ Tot i els sistemes defensius, els saqueigs corsaris van continuar a la Costa Brava. El juliol del 1564, diverses galeres turques van intentar desembarcar a Roses i van haver de fugir a causa de l'artilleria disparada des del castell de la Trinitat. Aquesta cop Roses, una de les poques fortificacions de Catalunya on hi havia regiment del rei, va poder repel·lir l'atac dels turcs.⁷⁶¹

Jaume Noguer i Agustí Alcoberro ens donen el sentit del que volem exposar en un paràgraf d'un dietari privat, que reflecteix un fet tristament esdevingut quotidià. En aquest cas concret, a Calella i a finals de segle XVI:

"Vuy, a vint-y-tres del mes de agost de l'any 1597, són vinguts dos fragatas de moros a Caleyá; són-sa desembarcats al port Palagrí, a la riera d'En Grassot y són-se'n anat per darera de les botigas de dit port; són anats fins a la font; y aquí astaven agoitant la gent al camí de dita font an presos deseset omes cristians, y morts dos, nefrats molts." ⁷⁶²

La raó de tants atacs turcs al litoral català rau en part a causes d'estratègia i pactisme polític. Com que Francesc I de França era en guerra amb Espanya, el 1542-1544 va pactar amb l'Imperi Otomà i va obrir als seus vaixells els ports de la Provença, com Marsella o Toló. Aquest aquest punt d'inici d'incursions, les galeres otomanes van poder triturar el litoral català des d'un àmbit geogràfic força proper. Durant aquells anys, les accions i els saquejos van afectar tota la costa dels Països Catalans, des de Cotlliure fins a Guardamar.⁷⁶³ Mentrestant, ben segur que les tropes de Francesc I podien debilitar més fàcilment la frontera amb el Rosselló, perquè els catalans estaven completament ocupats en la defensa de la costa. Ja hem vist que el 1543 va venir el duc d'Alba pel tema de la guerra amb França i *los Consellers li anaren a parlar sobre lo fet de la muralla de mar que les hores edificavan.*

⁷⁵⁹ NOGUER / ALCOBERRO 1998, pàgines 36-37.

⁷⁶⁰ Narcís PAGÉS: "El gran desastre de Palamós en 1543", a *Revista de Gerona*, III (1879). Extret de NOGUER / ALCOBERRO 1998, pàgines 31 a 41.

⁷⁶¹ NOGUER / ALCOBERRO 1998, pàgina 40.

⁷⁶² NOGUER / ALCOBERRO 1998, pàgina 40. Com bé apunten aquests autors: "Aquesta notícia ens permet constatar altra vegada la importància dels arxius familiars i la necessitat de la seva consulta per tal de poder reconstruir adequadament fets històrics com el que ens ocupa".

⁷⁶³ NOGUER / ALCOBERRO 1998, pàgina 29.

I no tot passava a la Costa Brava. El Llibre Verd de Vilafranca copia una relació sobre avisos i avistaments de naus turques a les costes de Sitges i l'alarma social que provocaven. Era el 15 de juliol de 1599:

“E a la una hora y mitja, passada mitjanit [...] li dix a sa magestat havian dit que-s deya per la vila que las pròprias galeras de sa magestat havian presa una fragatilla de moros davant la vila de Sitjas, y que sa magestat ho havia dit a la sereníssima reyna, y que sa magestat li havia dat orde ho sabés per via certa. [...] Y dix que era veritat que tal Gassó de Vilanova havia vistas las galeres, que li apareie que arrossegaven una fragatilla, y las havian sentit tirar. E també entès per lo dit jurat que lo senyor doctor Juan Oliver aquell dia era vingut de Sitjas, anà a sa cassa y féu-lo llevar del llit. y entengué per dit senyor doctor y era estat en Sitjas, y que havia vistas las galeres, y parlat amb molts senyors de elles. Y axí digué dit senyor doctor que las galeres és ver havian tirat, però no-s digué res de haver presa ninguna fragata.”⁷⁶⁴

També Bofarull ens documenta topades (o, almenys, paüra manifesta) als seus *Anales históricos de Reus*:

“[...] después de haber cesado la guerra [contra els francesos a mitjan segle XVII] en este pais, apareció un nuevo peligro con motivo de los desembarcos que hacían en nuestras playas los piratas argelinos, cuyas fustas y galeras recorrían esta parte del Mediterráneo; las poblaciones de este campo se hallaban en una continua alarma viendo aproximarse á aquellos rapaces y bárbaros enemigos, y mayormente la ciudad de Tarragona que seria la mas codiciada por su proximidad al mar, pues aquella plaza después de la última guerra y epidemia se hallaba abierta por varios puntos de la muralla y faltada de habitantes.

En 24 Julio de 1667, esparcióse en ella la alarma con motivo de de haber visto en alta mar algunos buques moriscos, cuya nueva habiendo llegado á Reus, partieron inmediatamente de nuestra villa noventa vecinos voluntarios armados y pagados por el Consejo, en defensa de Tarragona, con el pre diario de cinco sueldos por individuo.”⁷⁶⁵

Durant els segles XVII i XVIII es va perdent gradualment la pressió dels pirates sobre la costa. A partir d'aquest moment s'estableix població de manera permanent als barris mariners i es fa més fàcil la pesca i l'extracció del corall. Un exemple d'atac tardà seria el que va ocórrer el 22 de juny de 1757, quan una galiota amb 110 algerians va passar prop d'uns vaixells corallers davant de Cap Roig amb la intenció d'atacar un *pinco* de Mataró amb 15 tripulants i 2 passatgers a bord. Després de dues hores d'intercanviar-se canonades i trets de trabuc, els mataronins van enfonsar el vaixell enemic i van fer presos. Els capturats foren venuts després a Barcelona pel patró del vaixell (que fou condecorat pel Marquès de la Mina).⁷⁶⁶

Malgrat tot, al darrer terç del segle XVIII, calia encara la presència de l'Armada així com dels vaixells armats des dels ports de Palamós i Sant Feliu, els quals estenien la seva acció entre Maó i la desembocadura del Roine, per frenar les accions corsàries. Un dels

⁷⁶⁴ LLIBRE VERD 1992, pàgines 393-394.

⁷⁶⁵ BOFARULL 1845, tomo II, pàgina 38.

⁷⁶⁶ NOGUER / ALCOBERRO 1998, pàgines 55-57.

darrers encontres amb corsaris turcs és el de l'any 1801, entre Sant Feliu i Tossa.⁷⁶⁷ Als primers decennis del segle XIX descendeixen els atacs otomans documentats, els quals podem considerar que van acabar-se del tot després de l'ocupació francesa d'Alger (1830). Des de 1800 doncs, els episodis corsaris foren molt menys freqüents i també menys colpidors.

10.1.1 Un excepcional document etnogràfic de l'alteritat hispànica: el *Trachtenbuch* de Christoph Weiditz (ca. 1530-1540)

Però volem fer esment que es conserva un excepcional testimoni gràfic d'aquest moment, document que cal mencionar i que és el manuscrit de Christoph Weiditz (1498-1559), un alemany que el 1528-1529 va rondar per la Península Ibèrica i que va realitzar nombrosos dibuixos dels vestits i tipus regionals dels seus habitants. Actualment el manuscrit –que porta el títol de *Trachtenbuch* (llibre de vestits/disfresses)- es troba al *Germanisches National Museum* de Nürnberg i constitueix un singularíssim monument etnogràfic d'una antiguitat molt rellevant.⁷⁶⁸

Destaquen les làmines que reflecteixen la misèria dels moriscos o els captius. Per exemple, les dedicades als “*pobres capturats per Barbar Rossa que demanen la voluntat i l'ajuda de Déu que alliberi els seus amics que encara són capturats*” (làmines 20-21) o el treballador morisc amb grillons als peus descrit de manera que “*Els moriscos venuts a Castella [...] Si fugen del seu amo, han de treballar així i portar cadenes*” (làmines 22-23) o els bastaixos que carreguen barrils d'aigua potable als vaixells i que fan tota la pinta de ser corsaris presoners pel cercol metàl·lic que porten al turmell (làmines 53-54) i les dedicades als moriscos de Granada (làmines 96 a 108). D'aquestes últimes, destaquen els dibuixos 107 i 108, amb un grup d'instrumentistes (viola de braç amb arc, una mena de cercol metàl·lic i dos tambors en forma d'olla) i dos balladors –tots dos homes- que semblen prefigurar l'actual flamenc. Vegi's la gesticulació de les mans i el joc que fan amb la roba. La il·lustració porta els aclariments següents: “*Així, els moriscs ballen ràpidament entre ells amb els dits. Aquest és el joc de ball Morisc. Criden com vedells*”.⁷⁶⁹

No poden deixar-se d'esmentar les primeres làmines dedicades als indis americans, segurament de Mèxic (làmines 1 a 13), amb la descripció dels seus jocs esportius (“*Aquests són els indis que Ferdinand Cortez va portar a la Majestat Imperial fora de l'Índia, i van jugar amb la fusta i la pilota davant de la Majestat Imperial*”)⁷⁷⁰ o també el retrat d'Hernán Cortés (làmina 77), un dels més antics, per coetani: “*Don Ferdinand Cortez 1529, el seu 42è [any]. Aquest va guanyar després tota l'Índia per a la majestat imperial de Carles V*”.

Pel que fa a Catalunya, on les coses tampoc devien ser molt diferents (excepció feta potser dels moriscos, recollits a la zona de l'Ebre), Weiditz ens mostra la indumentària

⁷⁶⁷ NOGUER 2010.

⁷⁶⁸ WEIDITZ 1529. Weiditz, Christoph. *Trachtenbuch*. Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, Ms. Hs22474 (ca.1530-1540). Consultable a <http://dlib.gnm.de/item/Hs22474> [novembre 2020]

⁷⁶⁹ *Das ist das moriskische Tanzspiel. Schre[eien] dazu wie die Kälber.*

⁷⁷⁰ Per tant, tenim que els indis foren una conquesta mostrada a l'emperador com un trofeu exòtic, de prestigi. D'aquí que després sortirà també el tema dels timbalers imperials negres.

de les dones riques de Catalunya i les seves criades (làmines 71-72), així com uns esclaus moriscos repartint aigua potable d'un pou vers un conjunt de cubetes de fusta que caldria després carregar als vaixells del port de Barcelona (làmines 73-74).

10.2 La gran fita o la victòria mitificada: Lepanto (1571)

Per tal d'entendre el que va significar –o va voler-se que significués- la batalla de Lepanto no podem sinó citar a Javier Burguillo, el qual a més, ens prepara per entendre que l'alteritat sarraïna –en qualsevol de les seves varietats: morisca, barbaresca, turca, corsària- fes aparició en aspectes de la vida com el teatre o la festa:

“Durante los siglos XVI y XVII, dos potencias se disputaron el control del mundo conocido, el Imperio Otomano y el de los Habsburgo, en una pugna que adquirió dimensiones épicas por tratarse de un enfrentamiento que sobrepasaba los límites de la política habitual para convertirse en un verdadero choque de civilizaciones, de modos distintos de entender el mundo y de religiones irreconciliables. El frente de guerra era tan amplio que siempre estaba amenazado en algún punto y convenía vigilar al enemigo constantemente, tanto al lejano, allá en Constantinopla, como al próximo, a los moriscos y a los piratas norteafricanos. Sostener esta lucha llegó a ser algo consustancial a la identidad de la Monarquía Hispánica, e implicó por entero las realidades más ordinarias de buena parte de los españoles de entonces –desde el rey hasta el último ganapán-, y donde la literatura, y de forma especial el teatro, desempeñó un papel de primer orden en la configuración del imaginario y de los valores de aquella sociedad.”⁷⁷¹

Per entendre també el context de la topada cal apuntar que, després de la mort de Solimà el Magnífic el 1566, va començar una perceptible decadència otomana. La ineficàcia regnà entre els governants següents, fins que es produïren reformes administratives. Les derrotes en els Setges de Belgrad (1456, intent fracassat de sotmetre Hongria) i Viena (1529-1532) van frenar l'expansió turca en direcció a l'Europa catòlica durant uns anys, fins que, en el context ja analitzat, atacaren diversos ports mediterranis i, sobretot, de la República de Venècia. Per aturar les accions, es va constituir la Lliga Santa (1571), formada per Felip II, el Papa, la República de Venècia i l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, contra la qual l'imperi fou derrotat a les costes del Peloponès l'octubre del mateix any, en la batalla de Lepanto. La flota anava comanada per Joan d'Àustria, germà de Felip II, però donada la minoria d'edat del noi qui va assumir la direcció real de l'estol de naus fou Lluís de Requesens.

Aquest fet marítim d'armes va tenir una transcendència futura que aleshores era difícil de ponderar. L'estol de naus cristianes comptava amb cinquanta mil homes. Les pèrdues foren quantioses: quinze galeres, uns 7.000 morts i un nombre similar de ferits. Però sembla l'armada turca va ser pràcticament destruïda: 15 vaixells enfonsats, 190 capturats, prop de 30.000 morts i més de 8.000 presoners.⁷⁷² Hi havia una forta presència de catalans, encapçalats per Lluís de Requesens, lloctinent de Joan d'Àustria, generalíssim de l'armada i aleshores encara menor d'edat. Alguns dels trofeus més

---

⁷⁷¹ BURGUILLO 2016, pàgina 97.

⁷⁷² PEREA 1998, pàgina 65.

significatius d'aquella batalla van anar a raure a terres catalanes, com el pavelló de l'almirall turc Alí-Paixà, muntat a Sant Feliu de Guíxols.

Pilar Perea defineix breument i amb una gran exactitud el que significà aquest fet d'armes dins la història hispànica en un sentit general i catalana en particular:

“La victòria de Lepant tingué un ressò important a Catalunya no sols per la destacable participació catalana sinó també pel que suposà d'esperança en relació amb l'alliberament dels atacs dels pirates barbarescos i turcs. Quan aquesta esperança s'esvaí -pel fet que va ser una victòria isolada i d'efectes reduïts- la seva ressonància es prolongà encara com a record de la derrota infligida a un enemic pertinaç.”⁷⁷³

Segons Noguer i Alcoberro, algunes exageracions d'aquesta presència van ser construïdes per historiadors posteriors, com la participació a la batalla de vuitanta oficials de la localitat de Sant Feliu de Guíxols, mite ideat a la fi del segle XVII pel cronista i falsificador de textos Gaspar Roig i Jalpí a l'obra *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona*. Cert és que la victòria de Lepanto va despertar una gran eufòria en terres catalanes. Tanmateix, els seus efectes van ser molt menors, perquè l'armada turca es va refer amb una sorprenent rapidesa. Sí que sembla però, que el fenomen corsari va seguir desenvolupant-se a una menor escala després d'aquest moment.⁷⁷⁴

En qualsevol cas, la nova arribà el 31 d'aquell mes a Barcelona, segons el *Manual de Novells Ardits*:

“Nova jocundíssima. Victòria gloriosíssima de Lepanto. Dimecres XXXI. — En aquest dia per correu de Gènova despachat per lo embaxador del señor Rey és venguda nova com la Armada de la sancta liga que lo sanctíssim pare y señor nostro Papa [...] havia consertada entre molts prínceps christians, de la qual Armada ne és capità general lo excmo. don Joan de Àustria, germà del señor Rey, s-és trobada dita Armada christiana ab la armada turquesca cerca de Lepanto a VII del present, festa del Àngel custodi, e que pelearen les dos armadas ferocíssimament, e com per la misericòrdia de Déu omnipotent son restades en poder de la christiana Cent vuytanta galeras, o mes turquescas y moltes altres sfondrades, e pocas fugidas, axí que de XXXX galeras dels turchs que apportaven fanal y eran capitanes en llur armada se-n han presas XXXVIII que sols nes scapada una, e que han degollats y morts los nostros 20000 turchs y encaptivats 5000 de vius y libertats 15000 catius christians, és nova may hoïda ni victòria en nengun temps ni per gents algunas may obtenguda, és misericòrdia de Déu y mercè que enarrar no-s pot ni explicar que Déu nos ha feta per la intercessió y consert y bon govern del dit son vicari y pare nostre Pio quint. [...] E lo mateix dia fonch consertat de fer te deum laudamus en la seu, al qual fonch present lo señor loctinent, los magnífichs consellers, molts cavalles y gran nombre de poble que apenas cabia en la seu, ab tant gran alegria y jocunditat que los homens molts d-ells de alegria tenien las làgrimes als ulls, altres estaven ab los ulls al cel ab lo sperit tant elevat que restaven descolorits [...].”⁷⁷⁵

⁷⁷³ PEREA 1998, pàgina 65.

⁷⁷⁴ NOGUER / ALCOBERRO 1998, pàgines 29-30.

⁷⁷⁵ MANUAL, volum V (1562-1587) pàgina 122-123.

Per altra banda, Venècia, preocupada per l'intervencionisme hispànic a Itàlia i gelosa de la seva independència com a República, va signar la pau per separat amb els turcs l'any 1573. La mar Mediterrània va continuar essent, al llarg del segle XVII, un mar conflictiu, caracteritzat per una dualitat de bàndols. Però les noves conjuntures interiors dels estats tant espanyol com turc van portar les atencions respectives cap a d'altres problemàtiques. Felip II es va haver d'enfrontar a una revolta contra seu als Països Baixos, amb l'episodi destacat del setge de Haarlem (1573). Els turcs tingueren també les seves crisis de poder intern i uns governants més afeccionats al luxe que a la política.⁷⁷⁶

A Igualada la nova va arribar, com era d'esperar, uns dies més tard. I el dia 2 de desembre es va festejar, segons crida pública feta el vespre anterior per places i carrers:

“Ara hoiats què-us fan a saber los honorables sotsveguer y balles y consellers de la vila de Aigualada, que com per la beneventurada nova de la gran victòria que nostre Señor Déu és estat servit donar a la armada christiana de la sancta liga contra la armada dels infels turchs y gent barbara, la qual és stada presa y devastada en las parts d-orient en lo mar y golfo de Lepanto. Hagen deslberat per a demà diumenge a dos del corrent mes de deembre fer cantar lo Te Deum laudamus y solemne y devota professó com lo die de Corpus y dar gràties a Déu Omnipotent de tal y tant gran mercè que ha feta al poble christià. Per çò, ab tenor de la present diuhen, exhorten y amonesten a tothom generalment que per a demà a hora de vespres quant hoyran fastejar les campanes, vinguen a la sglésia maior y parrochial y assistescan a dits officis y acompanyar la sancta professó y tothom tingue sos entuxans de casa nets y expedit, sots pena de una liura de çera per a la obra de dita sglésia.”⁷⁷⁷

El fet militar va tenir també un cert ressò artístic al Principat. Sobre les lleves o quintes es va escriure cap a 1570 una peça teatral intitolada *Corney* o *Farsa d'en Corney*, anònima i fragmentària.⁷⁷⁸ Sabem també que a Cervera va representar-se *La Victòria de don Joan d'Àustria* (possible resposta ideològica a l'anterior peça) pel Corpus de 1572, a càrrec d'un grup d'estudiants i preveres que devia tenir un cert renom en aquella època.⁷⁷⁹

Sí que és cert que aquesta victòria fou també el detonant de devocions molt importants, com la del Roser, que tingué notabilíssimes conseqüències festives i culturals. Fins al moment, gosàriem dir que la devoció que havia tingut una major puixança era, precisament, la de sant Sebastià. Però a partir d'aquesta efemèride, l'augment devocional de la Mare de Déu del Roser i de l'erecció de les confraries i l'existència d'un ofici dedicat a fer rosaris foren altíssimes i generalitzades, ja que s'atribuí tal victòria a la intervenció de la Mare de Déu. Així ho declararen els papes Pius V i Gregori XIII, que féu del dia 7 d'octubre (altres fonts diuen el primer diumenge d'octubre) el dia de la Mare de Déu del Roser “de tot el món”, festa universal del Roser.⁷⁸⁰

⁷⁷⁶ NOGUER / ALCOBERRO 1998, pàgines 29-30.

⁷⁷⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1069. Llibre de la Universitat de 1572, foli 11r.

⁷⁷⁸ Biblioteca de Catalunya, Ms. 308. Publicada per Josep Romeu Figueras el 1962, qui li va donar aquest títol al seu recull “Teatre profà, volum II” de l'editorial Barcino.

⁷⁷⁹ MIRÓ 1996a, pàgines 25 i 30. També la nota 35, on esmenta que l'activitat d'aquest grup fou lloat pels versos de Francesc Vicenç Garcia, conegut com *El Rector de Vallfogona*, i la nota 49.

⁷⁸⁰ CASTELLÀ 1973, pàgina 2.

Malgrat que algunes confraries són anteriors, com Barcelona (1489), Cervera (1495), Manresa (1503) i Olot (1550),⁷⁸¹ entre el 1570 i el 1620 hi hagué arreu del món i en especial als Països Catalans una extraordinària florida d'erecció de confraries del Roser, regides pel rector de la parròquia i dos priors i dues prioresses (també anomenats priors, majorals, pabordes, cònsols, cambrers o administradors), renovats en el seu càrrec anualment en dies assenyalats com la Candelera, el Roser de Maig, Pasqua Granada o altres. El relleu de càrrecs solia comportar elements solemnes i rituals, com les conegudes danses de pabordes, on dansaven els administradors sortints i els entrants.

Les confraries cobraven una petita quota dels confreres, que s'inscrivien en el llibre del Roser, i amb aquests recursos s'organitzaven diversos actes devocionals. Per exemple, el Roser de Maig, el Roser d'Octubre o de tot lo món, ciris per al monument de Setmana Santa, rosari de l'aurora, octavari de predicacions per l'octubre o retaules dedicats a la Mare de Déu del Roser. Aquests anaven ubicats sovint en un altar lateral degudament agençat en aquella època. També se celebrava un ofici pels confreres difunts, captes per les principals festes o celebracions privades (noces, desposoris o bateigs) amb una bacina ornada d'una Mare de Déu del Roser, actes populars, com les caramelles de Pasqua a càrrec dels nois joves confraria, seguits de rifes d'ous i de llonganisses. Els confreres gaudien d'indulgències especials concedides pels papes i tenien com a característica la celebració cada primer diumenge d'un rosari, amb un cant dels goigs i processó reduïda per l'interior de la parròquia o les seves immediacions.

De tot això n'és un bon testimoni la confraria del Roser d'Igualada, erigida mitjançant una butlla donada a Barcelona a dia 1 de juliol de 1574,⁷⁸² i el seu *Llibre del Roser*, que ja recull un llistat de confreres del 1575.⁷⁸³ A més, el 1578 ja fou beneïda una capella construïda expressament, separada de la parròquia,⁷⁸⁴ la qual ha arribat fins avui després de ser totalment ampliada i construïda de nou a inicis del segle XIX i beneïda el 1819, en un espai de 10,75 metres d'ample i 31,65 metres de profunditat,⁷⁸⁵ de carrer a carrer. El tester d'aquesta església queda enfront del solar que antigament ocupà l'antiquíssima capella de sant Bartomeu, al carrer del mateix nom.

Tingué també conseqüències similars sobre el món festiu el conjunt d'agregacions de Confraries del Santíssim de tot Catalunya a la Confraria del Santíssim erigida el 1539 a Santa Maria *sopra Minerva* de Roma, a partir del darrer quart de segle XVI. Aquest fet propicià que aquestes confraries, a partir d'aquestes agregacions, es coneguessin com a confraries "de la Minerva". En parlarem en el cas d'Igualada, ja que s'han conservat la butlla pontifícia, del gener de 1583, i el llibre corresponent, iniciat el mateix any.

---

⁷⁸¹ SERRA BOLDÚ 1925, pàgina 28.

⁷⁸² CASTELLÀ 1973, pàgines 8-9,

⁷⁸³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria. UD 425 (Llibre de la Confraria, any 1575 i següents). UD 393 (*Modo y forma de comensar y guanyar lo jubileu los confreres*, segle XVII).

⁷⁸⁴ CASTELLÀ 1973, pàgines 2-3.

⁷⁸⁵ CASTELLÀ 1973, pàgines 40-57.

10.3 Els *spolia* i exvots com a enaltiment del combat amb l'alteritat (ss. XVI-XVIII)

Foren importants els testimonis de batalles, especialment Lepanto, ofrenats als santuaris catalans com a exvots, de la mateixa manera que tenim documentat que ho havien fet el cardenal Cisneros a Alcalá de Henares en tornar d'Orà el 1509⁷⁸⁶ o Carles V quan va travessar triomfant l'illa de Sicília en tornar de l'assalt de la Goleta i anava deixant objectes singulars al seu pas el 1535.⁷⁸⁷ Aquestes prestigioses presentalles esdevenien objectes que apareixien als ulls dels fidels de tots els santuaris i ermitatges rellevants. Quan esdevenien notables o mitificades, es mostraven als visitants il·lustres si eren guardades en lloc recòndit. De la mateixa manera que les relíquies dels sants, els objectes materials es podien considerar com un testimoni incontestable de l'existència del moro amenaçador i una prova dels turments que patien els qui queien presos en captiveri. A més, cantaven les victòries militars dels estaments més elevats d'aquella societat.

Si arribaren alguns trofeus de Lepanto “*com el pavelló de l'almirall turc Alí-paixà, que, segons Ferran Soldevila, va ser instal·lat a Sant Feliu de Guíxols*”,⁷⁸⁸ a la Catedral de Barcelona hi anà el crist que suposadament anava a la galera capitana de Joan d'Àustria, al convent de Montsió la Verge de la Victòria i Montserrat hi anaren a parar, ultra el munt de llànties de plata que cremaven a l'església vella i a al nou temple dedicat el 1592, diversos estendards militars i almenys dos fanals de galera de combat d'aquest període, un d'ells turc i de gran valor simbòlic.

El *Libro de Bienhechores*, que consigna les donacions insignes fetes a la sagristia de la *cambrà angelical* montserratina, ens reporta el següent:

*“1564. Año mil quinientos sesenta y quatro Don Rodrigo Gomez Príncipe de Eból ofreció una Capa de Brocado y una Lámpara de plata y para su dotación cien ducados. [...] En este mismo año el Excellmo. Sor. Don Garcia de Toledo Visrey de Cataluña ofreció a esta Reyna del Cielo vn fanal de galera muy curioso, dos blandones pequeños de plata, vn Cáliz con su patena de oro finíssimo, y dos cientos ducados. [...] 1569. Año mil quinientos sesenta y nueve el Sor. Duque de Urbino ofreció de limosna dos cientos y setenta ducados. Lámpara. En este mismo año Don Luys de Requeséns Comendador mayor de Castilla ofreció vna Lámpara de plata, y assignó la renta suficiente para su dotación. Lámpara. En este mismo año el Sereníssimo Sor. Don Iuan de Austria ofreció a esta Reyna del Cielo vn fanal muy curioso que fué de la Armada de los Turcos que venció en Lepanto, y vna Lámpara de plata de peso de treynta marcos y para su dotación cien ducados.”*⁷⁸⁹

Evidentment, les dates no són exactes, almenys en el segon cas, ja que no es podia ofrenar un trofeu de guerra abans que hagués tingut lloc la batalla. Josep Galobart, arxiver del monestir ens confirmà que, atesa la durada temporal del càrrec de sagristà (associat sovint a un abat quadriennal), la inscripció hauria registrat *de facto* dues

⁷⁸⁶ Vegeu annex documental, 1509. GÓMEZ DE CASTRO 1569, foli 120r.

⁷⁸⁷ MORALES 2015, pàgines 11-12. PEREA 1998, pàgina 66.

⁷⁸⁸ NOGUER / ALCOBERRO 1998, pàgines 29-30.

⁷⁸⁹ Arxiu de l'Abadia de Montserrat. Armari A II, prestatge a 1. *Libro de Bienhechores*, folis 21v-22r.

donacions com si fossin una sola entrega;⁷⁹⁰ aquesta hipòtesi ve confirmada els treballs de Xavier Altés, quan comentant els inventaris de sagristia de 1641 i 1649 ens explica el següent, amb la base documental d'una monografia de 1617, unes guies del segle XVIII i algunes notes manllevades a l'arxiu antic:

“Altra cosa eren els dos fanals de galera conservats aleshores a Montserrat. L'un era penjat en la capella col·lateral dreta de l'altar major, dedicada aleshores a sant Josep, i havia estat ofrenat l'any 1564 pel virrei de Catalunya, Garcia de Toledo, que l'havia dotat amb dos-cents ducats. L'altre fanal de galera, conegut popularment com «la llàntia del rei moro», era molt més gran que l'anterior i havia estat el fanal de la galera capitana turca en la batalla de Lepanto; Joan d'Àustria l'ofrenà a Montserrat en data desconeguda. Aquest famós fanal, que l'any 1617 sembla que era penjat a la volta del cor elevat de l'església, al segle XVIII sabem que penjava de la volta de l'església vella de Montserrat; i en ser enderrocada passà al lloc immediat que en rememorava la situació [de] l'altar major. Tenia forma rodona, era d'aram o bé llautó, i, curiosament, estava ben conservat.”⁷⁹¹

Altés ens resol, amb plena consciència, la llegenda montserratina d'aquesta llàntia, sobre la qual tornarem a parlar, perquè aquest tipus d'objecte esdevingué mític i concretament aquests fanals, encara més. L'ofrenat el 1564 sabem que s'encenia com una llàntia més, cosa que demostra la seva reconversió, d'un objecte de guerra com a objecte de culte. Si bé aquí no consta segur que fos un fanal turc -tot i les possibilitats que semblaria tenir per ser-ho- analitzem una altra font. Segons Josep Galobart:

“Joan de Cardona, antic escolà de Montserrat, general de les Galeres de Sicília, ofrenà l'estendard que portava la nau capitana dels turcs, que ell havia vençut el 1565. La història del P. Miquel López en descriure l'església diu que hi havia moltes banderes, entre les quals n'esmenta una amb una llanterna presa per l'infant Joan d'Àustria a una de les naus otomanes, durant la batalla de Lepanto l'any 1571.”⁷⁹²

Observi's com les fonts semblen fiables però les dates ballen pel 1564-1565 i 1569-1571. En qualsevol cas, la data de 1565 surt, segons Galobart, d'una monografia sobre l'Escolania, on es refereix Joan de Cardona *“llevando en su estandarte y popa de su galera la Ymagen de Nuestra señora de Monserrate acreditando su devocion, y viendo el peligro de la Catholica Real Capitana, invocando el favor de Nuestra Señora de Monserrate se opuso a la violencia de los contrarios [...] y en señal de la victria puso Don Juan de Cardona en el templo de Monserrate, el estandarte Real del turco y farol de la Capitana, que se conserva para perpetua memoria, en los claustros de este Santuario”*.⁷⁹³

Entenem doncs, que el penó era turc, però el fanal de vaixell podria ser d'una galera cristiana. I, com veurem, així tindria sentit que cremés com un ciri o una llàntia votiva

⁷⁹⁰ Comunicació personal de Josep Galobart, O.S.B. del 22 de novembre de 2020.

⁷⁹¹ ALTÉS 2004, pàgina 336, nota 94. La monografia citada és M. Olivier. *Histoire de l'abbaye et des miracles de Nostre Dame de Montserrat*. Lió 1617. Les notes de l'antic arxiu són copiades al Ms. 2520 de la Biblioteca del *Palacio Real* de Madrid. La guia del tresor exposat a la sagrista a finals del segle XVIII no sabem de quina font es tracta, però segurament algun quadern de l'arxiu actual o bé un llistat en alguna monografia.

⁷⁹² GALOBART 1993, pàgina 59.

⁷⁹³ Biblioteca de Montserrat, Ms 964. *Breve noticia del Seminario de los niños Escolanes o Infantes del Real Monasterio de Nuestra Señora de Monserrate*, pàgines 286-287. Citat per GALOBART 1993, pàgina 59, nota 2.

més, associada en *pendant* a la bandera enemiga requisada. Per contra, les fonts històriques no deixen clar si el fanal ofert per Joan d'Àustria -pres amb tota seguretat al Turc- cremava també com una llàntia més. La documentació dels seus emplaçaments sobre el cor alt o l'església vella indueixen a pensar que no, ans hi penjaria com un objecte monumental, de grans proporcions, espiritualment valuós com per figurar en un lloc destacat però no de pietat i, per tant, retirat posteriorment de la zona noble del temple. No és menys cert però, que l'altar de l'església vella "era un dels indrets més venerats a Montserrat perquè hom el considerava el lloc exacte on, seguint la tradició, la Mare de Déu s'havia fet immòbil".⁷⁹⁴

La darrera font que citarem i que esmenta aquest trofeu és el *Compendio Historial* de 1758, que s'atribueix a l'abat Benet Argerich, el qual corrobora diverses dades suara exposades:

"[...] y el Templo viejo de mucha veneracion, y respeto por las antiguas memorias que nos representan el haver estado en el la Santa Imagen mas de 700 años. [...] Como tambien por los vistosos mauseolos de preciosos alabastros primorosamente labrados, en que descansan Perfonages de mucho Lustre, y distinguida grandeza. Y finalmente por estar este sagrado lugar, y sus Claustros muy antiguos, como cubiertos, ò entapizados con un sin fin de Pinturas, Muletas, Navios, y otras varias Presentallas, que representan un sin numero de milagros, ni deven omitirse aqui muchas memorias que el Invicto Don Juan de Austria, hijo del Emperador Carlos V remitiò despues de la famosa Batalla de Lepanto, como son algunas Banderas, y el Farol que Hali Baxà tenia en su Capitana, y se conserva pendiente en la antigua Iglesia de este Monasterio. Para perpetua memoria de lo que ha sido este Templo antiguo, o mejor podia llamarle Taller, y Oficina de continuados milagros, se conserva en el, hasta el dia de oy, una Capilla, con una Imagen de la Virgen, à cuya presencia arde siempre una Lampara de plata."⁷⁹⁵

Sembla doncs, que per acabar de sortir dels dubtes, el més útil serà recórrer a la coneguda cançó i aclarirem si aquest fanal, de procedència verament turca, s'encenia o no:

"[...] Fins setanta y quatre llantias / Creman devant del altá:
Totas son de plata fina / Menos una que n'hi ha,
Qu'es la llantia del rey moro / Que may l'han vista cremá.
Per la gala de María, / Y del seu fillet amat,
Preciosa y moreneta / La Verge de Monserrat.

Una nit la van encendre / Un ángel del cel parlá :
«Apagau aquesta llántia / Sinó'l mon s'enfonzará;
Perqué la Verge María / Per aixó me ha enviat;»
Per la gala de María, / Y del seu fillet amat,
Preciosa y moreneta / La Verge de Monserrat.[...]"⁷⁹⁶

⁷⁹⁴ GALOBART 1993, pàgina 61.

⁷⁹⁵ COMPENDIO 1758, pàgines 14-15.

⁷⁹⁶ MILÀ 1882, núm. 51, pàgines 58-60. En l'edició anterior, de 1853 (pàgina 135), Manuel Milà sospitava que aquest romanç s'hauria tret d'una *Cansó antiga de Montserrat* que circulava com a full sol imprès, quan diu que tals versos "debieron formar parte de una composicion mas estensa".

Hi havia una llarga tradició d'emprar objectes de captura de guerra. Sempre s'ha parlat de la llegenda que Al-mansur féu portar les campanes de Santiago cap a Còrdova. Al marge de la llegenda i sense anar més lluny, la mesquita Al-Qarawiyyin de Fez, al Marroc, conserva algunes campanes de bronze dels segles XII i XIII. Aquests vasos sagrats foren presos a la Península durant el període Almohade, degudament "humiliades" com a *spolia* andalusins de guerra, en forma d'unes bellíssimes llànties dels segles XIII i XIV.⁷⁹⁷ Sabem que això havia passat manta vegada a la Península, però no hem conservat quasi cap d'aquells preciosos bronzes. Quan Hieronymus Monetarius o Münzer (1447-1508) visità Almeria el mes d'octubre de 1494 va trobar-hi la gran mesquita tot just reconciliada a catedral, on va veure també campanes com aquestes, perforades per a passar-hi els cèrcols metàl·lics on recolzaven els braços amb els llantions, i dos alemanys l'advertiren que el cas podia observar-se en d'altres mesquites:

*"De mesquita in Almaria. Mesquita, id est maior ecclesia Almarie, est una de pulchrioribus tocuis regni Granate [...] Et dixerunt mihi duo fide digni Almani cum castellano bene tenti, quorum unus Andreas ex Fulden in Hassia et alius Johannes ex Argentina, se vidisse quod in summitate interiori mesquite in multis locis pendebant campane, quas in bellis abstulerunt Cristianis. Illas campanas perforarunt ubique et facientes in convexo campanarum multos circulos cum candelabris parvis, in quibus posuerunt lampades parvas, aliquando in una campana tricentas parvas lampades."*⁷⁹⁸

Aquest tipus de botins de guerra degueren restar a la memòria bèl·lica del país, de manera que hom feia el mateix, a la inversa, quan en tenia ocasió.

El costum d'ofrenar objectes requisats al turc enemic tingué, ben segur, continuïtat, i esdevingué una tradició a Catalunya. Això sí, una tradició a l'abast de molt pocs: l'alta noblesa que tenia càrrecs militars i que, per tant, podia atribuir-se els honors d'una victòria quan aquesta es produïa. Tal i com ens documenta Josep Galobart, el 1703 el marquès de Gironella Josep d'Agulló i de Pinós va ofrenar a Montserrat un altre estendard o bandera musulmana. L'havia obtinguda aquell mateix any en refusar un atac marroquí a Ceuta, dins una campanya de setges que va fer l'emperador del Marroc Muley Ismael entre 1694 i 1727. El drap era de domàs carmesí amb una mitja lluna verda de velut i al cim de l'asta hi havia *una mitja lluna que té las puntas en alt*, de ferro.

Aquesta vegada s'ha conservat l'acta notaria d'ofrena d'aquest exvot o presentalla el qual conté la descripció de l'objecte, per la qual cosa l'anècdota concreta pren interès com a expressió de l'actitud militar envers l'alteritat sarraïna, la vinculació religiosa que es donava a aquestes topades de petita o mitjana escala i també el valor mític que s'intentava donar als objectes en qüestió per tal d'incrementar el llegat de prestigi del seu donant. Segons Galobart, aquest estendard també s'hauria emplaçat a l'antiga església, aleshores encara existent, ja que el sagristà va acceptar la bandera "*cum*

⁷⁹⁷ Vegeu la impressió general que fan a https://www.researchgate.net/figure/Lectures-being-delivered-from-three-of-the-new-professorial-chairs-in-the-Qarawiyyin_fig1_272720796 [consulta novembre 2020].

⁷⁹⁸ MÜNZER ESPINAR 2008, pàgines 57-58. La traducció ens ve donada a MÜNZER PUYOL 1924 pàgina 79: "*Dos honrados alemanes muy apreciados por el alcaide, llamados, el uno Andrés, de Fulda, ciudad de Hesse, y el otro Juan, de Argentina [Estrasburg], me hicieron notar que en varias mezquitas pendían campanas que los moros habían traído de sus guerras con los cristianos, las cuales perforaron por muchos sitios para poner en su parte convexa pequeños candelabros con multitud de lamparillas, habiendo algunas que tienen más de trescientas.*" Remetem a veure les de la mesquita Al-Qarawiyyin (Al-Karaouine) de Fez.

*multiplici gratiarum actione, dictumque vexillum in dicto Sancto Templo collocare promitto”.*⁷⁹⁹

Com que parlarem del Setge de Viena del 1683 (conegut com a *Segon Setge Turc de Viena*, després del de 1529), podem esmentar que els *spolia* podien ésser exhibits - degudament prestigiats, mitificats o bé humiliats- però també podien ésser transformats fins a desaparèixer per tal de renàixer sota una nova aparença. És el cas de la *Pummerin*, la gran campana de la catedral de sant Esteve de Viena (*Stephansdom*), de 18 tones de pes i instal·lada el 1711, que s’havia fos amb el metall de 208 canons turcs abandonats durant la batalla immediatament anterior. Sonà per primer cop per l’entrada de Carles VI a Viena, on vingué per a ser coronat emperador el 1712; així es mantingué en actiu fins el 1937.⁸⁰⁰ La inscripció que portava ho testimoniava:

“JOSEPHVS Rom. Imp. Semper Augustus Aream hanc molem Munificentiae suae magnitudine Haud indignam Ut Ob tot tantasque Victorias Ad gratias Numinis agendas Subjectos Populos Grandi Sonitu excitaret, Fieri Albertinaeque Turris Ad Singulare decus Isthuc attolli jussit.

DEIPARÆ Sine Originali labe conceptae Josephi Dei in terris LEOPOLDI Divi Marchionis, Triadis Austriae Tutelariorum Sanctissimis, maximisque nominibus Sanctissimis, Victricem tempestatum, fulminumque Machinam Solenni ritu Insignivit, Sacravit Franciscus Ferdinandus ex Baron De Rumel S. R. J. Princeps Episcopus Viennensis.

Aerae Xstianae M.DCC.XI. Anno Quo Austriae ubique Locum tenentem egit Ferdinandus Carolus Comes à Welz Consulis, Johannes Franciscus Benighoffer Aeris Civici Custodis Joannes Sebastianus Höpffner a Brent Aedilis munus egit Georgius Altschaffer.

*Saevientis in Viennam Anno MDCLXXXIII Duosque post menses inde per Carolum Lotharingiae Ducem, et foederatos Principes Xstianos prostigatae Turciae Captivum fulminantium Machinarum aes in grande hoc Divini cultus instrumentum ter CCICC ac plurium libr. Fusoria arte feliciter mutavit Joannes Archamer Caesareae Rei tormentariae fusor.”*⁸⁰¹

Amb el trencament que patí per la Segona Guerra Mundial, conseqüència d’un incendi a l’estructura de fusta que la sostenia, fou refosa el 1951. Per ampliar-la fins al pes de 20 tones, encara va afegir-se al material de la campana vella el metall de canons conservats d’aquell moment històric, els quals es trobaven al museu militar *Heeresgeschichtliches* de Viena.⁸⁰² Aquest detall posa de manifest la voluntat de mantenir aquesta fama de la campana com a feta amb metall del turc vençut, encara a mitjan segle XX, ni que això comportés perdre alguns exemplars històrics de canó del

---

⁷⁹⁹ GALOBART 1993, pàgines 61-62.

⁸⁰⁰ Vegeu <https://de.wikipedia.org/wiki/Pummerin> [novembre 2020]

⁸⁰¹ Traduït vindria a dir: “L’emperador romà Josep I, sempre august emperador romà, va fabricar aquesta tremenda mole de manera que fos adequada a la mida de la seva munificència i es va aixecar en aquesta torre albertina com a ornament especial de la mateixa, de manera que el fort so podia conduir els pobles amb ell per donar les gràcies al Totpoderós per tantes victòries. / La beneïda Mare de Déu, Josep, el pare acollidor de Déu a la terra, el sant margrave Leopold, va ser consagrada amb aquest nom sublim la campana, que ha guanyat les tempestes i la qual assenyala el ritus solemne, Franz Ferdinand Freiherr von Rummel, el sant Imperi romà Príncep i bisbe de Viena. / El 1711, quan Ferdinand Carl Graf von Welz era governador, l’alcalde de Johann Franz Wenighofer, el tresorer de la ciutat de Johann Sebastian Höpfer von Brandt i el mestre d’obres Georg Altschaffer. / El metall dels canons turcs, des d’on van atacar Viena durant dues llunes el 1683, fins que van ser eliminats pel duc de Lorena i els prínceps cristians federats (aliats), Johann Achammer, fonedor de motlle imperial, va posar-hi més de 30.000 lliures, transformades amb art i amb sort.”

⁸⁰² Vegeu <https://de.wikipedia.org/wiki/Pummerin> [novembre 2020]

segle XVII. La seva actual inscripció encara ho recorda.⁸⁰³ Com a peça de prestigi, sona solament una dotzena de dies l'any, especialment concentrats al voltant del Nadal. D'aquesta manera, si els almohades penjaven campanes cristianes degudament anellades o taladrades per tal de servir de llàntia a les mesquites, la crida a la pregària o a la celebració de les grans solemnitats vieneses procedia -i procedeix encara avui- del mateix metall que els havia amenaçat com a comunitat, metall degudament esmicolat, fos i liquat, transformat, emmotllat, consagrat pels bisbes i penjat a la torre de l'edifici més sagrat del centre de la capital de imperial.

10.4 L'expulsió dels moriscos (1609) i els seus antecedents peninsulars

És innegable que després de presa de Granada començaren els problemes amb la població nassarita. No obstant els pactes de capitulació, es van veure sota la pressió de convertir-se al cristianisme, i el descontentament creixent va provocar una revolta a finals de segle XV. Aquestes revoltes van permetre als Reis Catòlics afirmar que els musulmans havien violat els termes pactats i molts foren obligats a triar entre la conversió al cristianisme o l'exili. Segons Dolors Bramon, en aquests anys hi va haver conversions puntuals i voluntàries al cristianisme, però la campanya d'homogeneïtzació religiosa promoguda després de la conquesta de Granada pels Reis Catòlics el 1492 va culminar amb els baptismes massius.

La majoria d'aquestes conversions eren forçoses, imposades els anys 1500 a 1502 als mudèjars de la Corona de Castella, l'any 1516 als de Navarra i, durant la revolta de les Germanies, entre 1525 i 1526, als de la Corona catalanoaragonesa.⁸⁰⁴ La gran majoria va optar pel baptisme i se'ls va conèixer com a "moriscs" o "nous cristians". Però, com sol passar, la majoria parlaven l'àrab andalusí i mantenien costums islàmics. Carles V va promulgar l'any 1526 una rigorosa pragmàtica, que va donar un resultat contraproduent, ja que a mitjan segle XVI aparegueren partides armades de moriscos per la zona de Granada.⁸⁰⁵

A la segona meitat del segle XVI augmentà la pressió estatal sobre la població morisca: l'Imperi Otomà i els seus aliats nord-africans buscaven contínuament debilitar el poder imperial espanyol. A vegades la població morisca hi havia col·laborat, militarment o amb

---

⁸⁰³ Diu: "FVSA EX PRAEDA TVRCORVM VRBE EXSANGVI HOSTIS POTENTIA FORTITER SVPERATA IVBILANTE -- CONFRACTA INCENDII AESTV RVI EX TVRRI VASTATA VRBE BELLO ANGOREQVE GEMENTE -- RESTAVRATA THEODORO CARDINALI INNITZER HENRICO GLEISSNER NAVANTE GEISZ CAROLO OPIFICE CONSECRATA REGINAE AVSTRIAE VT POTENTI EIVS PRECE SIT PAX IN LIBERTATE." Traduït vindria a ser: "Vaig ser fosa del botí dels turcs quan la ciutat sagnada es va alegrar després de superar amb valentia el poder enemic. Vaig esclatar a la brasa del foc. Vaig caure de la torre devastada mentre la ciutat sospirava de guerra i de por. Restaurada sota la direcció del cardenal Theodor Innitzer, gràcies als esforços de Heinrich Gleißner pel mestre d'obres Karl Geisz. Consagrada a la reina d'Àustria, de manera que mitjançant la seva poderosa intercessió la pau sigui en llibertat."

⁸⁰⁴ BRAMON 2009, pàgina 71.

⁸⁰⁵ BENÍTEZ 2001, pàgina 415 ens diu que "El carácter de la política Carolina hacia los moriscos ha sido definido por el profesor Fernández Álvarez como de temporización, después de una fase de violencia que situó a los mudéjares valencianos y aragoneses ante la disyuntiva de bautismo o difícil exilio. Ambas partes —la Corona y la minoría— llegan a configurar un modus vivendi, en expresión de Antonio Domínguez Ortiz y Bernard Vincent, ya que, si bien existen una serie de disposiciones represivas, éstas no se aplican con firmeza y en la práctica las tradiciones culturales moriscas se mantienen."

espies,⁸⁰⁶ per la qual cosa les autoritats temien una invasió musulmana amb Granada com a pont. Aquesta pressió no era sinó un intent d'assimilació final de tota la població àrab després de la conquesta de Granada perquè la població morisca encara era major que la cristiana. També tenia per objectiu principal i pretensió el voler homogeneïtzar la societat, de cara a la construcció d'un Estat Modern que estava forjant la dinastia dels Habsburg.

Per aquest motiu va dictar-se la Pragmàtica Sanció de 1567 o Pragmàtica *antimorisca*, un edicte reial concebut i dissenyat per l'Inquisidor general Diego de Espinosa i el rei Felip II. El dia de cap d'any de 1567, Pedro de Deza, president de la Reial Cancelleria de Granada, el va proclamar i va començar a fer-lo complir. El propòsit de l'edicte era que els moriscos deixessin els seu *modus vivendi* islamitzat i fer-ne, *de facto* i no d'aparença, uns espanyols catòlics. Sota aquesta legislació, els moriscos del regne haurien d'aprendre castellà en un termini de tres anys (passat el termini es consideraria un crim parlar, llegir o escriure en àrab). També se'ls requeria abandonar els seus antics costums, els noms àrabs i les cerimònies. A més, se'ls prohibia l'ús dels banys (ja que s'hi practicaven ablucions rituals). Uns delegats dels moriscs van intentar negociar tot argumentant que les tradicions perseguides no eren incompatibles amb la doctrina cristiana i que el comerç, principal activitat econòmica de la població morisca després de l'agricultura i l'horta, es podia veure afectat, amb la consegüent disminució dels ingressos reials. Aquest argumentari, que havien funcionat en temps de Carles I, no van ser suficient.

I va desencadenar-se la famosa Rebel·lió de l'Alpujarra (1568-1571). No devia ser gratuïta, si llegim Braudel, que reporta indicis d'abusos molt clars per part de la població cristiana extrets de la correspondència de diplomàtics que no tenien motius per mentir:

“Cuanto haya podido decirse del «colonialismo» en cualquier país y en cualquier época, es aplicable con extraña veracidad al conquistado reino de Granada. Los propios documentos oficiales hablan un lenguaje que no deja lugar a dudas. Por ejemplo, el licenciado Hurtado, encargado de hacer averiguaciones en la Alpujarra, en la primavera de 1561, señala algunos méritos entre la «gente morisca», muy pacífica y tranquila, mientras que desde hace veinte años no se conoce en la provincia verdadera justicia, sino solamente malversaciones, delitos, tropelías y robos sin cuento, cometidos a su costa. [...] cuando Granada se subleva en la Navidad de 1568, el embajador de Felipe II en Francia, Francés de Álava, siente en seguida, como para descargar su conciencia, la necesidad de consignar puntos de vista muy parecidos. En octubre de 1569 escribe largamente al secretario Zayas, y el embajador, que suele ser un observador meticoloso, se cuida de precisarle desde las primeras líneas que, en el curso de los últimos, doce años, ha estado siete u ocho veces en Granada [...]: Los moriscos se han lanzado a la rebelión, nos dice, es cierto, pero son los cristianos viejos quienes los empujan a la desesperación, con su arrogancia, sus latrocinios y la insolencia con que se apoderan de sus mujeres. Los propios sacerdotes se comportan del mismo modo, y en prueba de ello cuenta esta anécdota precisa. Como toda una aldea morisca se hubiese quejado ante el arzobispo de su pastor, se mandó averiguar el motivo de la queja. Que se lo lleven de aquí, pedían los

---

⁸⁰⁶ BORONAT 1901, pàgines 206-212.

*feligreses... O, si no, «que se le case, pues todos nuestros hijos nacen con ojos tan azules como los suyos».*⁸⁰⁷

Felip II llavors va enviar a Joan d'Habsburg i Blomberg i Lluís de Requesens amb una flota per tal d'impedir que els moriscos rebessin auxili barbaresc per via marítima. La revolta amenaçava de propagar-se cap a Múrcia i València. Per impedir-ho, Joan d'Àustria va agafar personalment la direcció de les operacions fins que va obligar als rebels a refugiar-se en els terrenys més escarpats de la Alpujarra. La campanya va agafar volada i a finals de 1570 només quedaven uns 400 homes amb armes, amagats en les fragositats de la serra. Cansats d'aquesta vida, el cabdill morisc Abèn-Abó fou assassinat el març de 1571 pels seus mateixos homes, i la guerra va acabar.⁸⁰⁸

Els moriscos supervivents foren dispersats, per imposició, cap a altres llocs, especialment Andalusia Occidental i Castella, per evitar una altra revolta. Però el final real vingué el 1609 amb el decret d'expulsió dels moriscos espanyols, sota una potent influència dels Predicadors. El dominic Jaume Bleda fou un dels apologistes més bel·ligerants a l'hora de configurar una imatge del morisc com a enemic, infidel i heretge. I, evidentment, l'arquebisbe de València Joan de Ribera –el Patriarca- havia entrat en una dinàmica catequètica molt potent envers els moriscos, fins que va apostar finalment per la seva expulsió. Demuestra aquesta inèrcia la relació constant d'aquestes tensions que denota el relator del viatge de Felip II el 1585 i 1586, en passar per nombroses poblacions valencianes. En el cas de Nules (just a sota de Castelló de la Plana) diu Henrique Cock:

*“Es Nules una villeta muy alegre para veer, cuadrada, con seis torres en cada cuadra puestas en iguales distancias la una de la otra y con buen çerco para contra los moros. Cerca de la villa, á mano izquierda del camino, se vee otro lugar de moros, como creo, cercado en derredor con un alto muro. A mano derecha, en las sierras frontero de Nules, está Villavieja con un lindo castillo, como parece lugar de moriscos, no muy léxos de Val de Uxó, muy conocido por los muchos pueblos de moriscos que están en el dicho valle, que áun guardan sus leyes y costumbres de vivir y se consiente á los caballeros que los tengan. Algunas veces manifiestan el odio con que persiguen á los christianos, de tal suerte que dan señales á los moros y sus espías y se juntan con ellos y roban los lugares. Por este su atrevimiento padesció poco hay Chinchas [Chilches], villeta que está á mano izquierda del camino, no léxos de Almenara, cuyos ciudadanos padescieron muy grande injuria el año pasado, de los dichos moros, que llevaron muchos dellos cautivos y saquearon sus bienes. Semejante desastre padesció Gabanes, villeta, habrá dos años, y otros algunos lugares de la costa que no pueden hacerse fuertes por la poca gente que hay en ellos y la fácil expugnación dellos.”*⁸⁰⁹

L'Església fou un agent importantíssim en el foment de l'expulsió massiva. Un dels principals ariets contra els moriscos era el patriarca Joan de Ribera, arquebisbe de València, el qual mostrava el temor per la incidència que la convivència més o menys pacífica d'ambdues confessions podia tenir en les mentalitats de la població hispànica:

⁸⁰⁷ BRAUDEL 1953, volum II, pàgines 180-181.

⁸⁰⁸ Vegeu https://ca.wikipedia.org/wiki/Rebel·lió_de_les_Alpujarras [abril 2020].

⁸⁰⁹ COCK 1876, pàgines 206-207.

“Y por lo menos es certísimo que generalmente se ha perdido el asombro y grima que se solía tener de los herejes, porque como los topan cada día por las calles [...] y ven que muchos dellos guardan verdad más que los Cathólicos, y son más agradables en el trato, viene la gente a aficionárseles, lo que es grandísimo inconveniente por la dependencia y hermandad que tiene el amor y benevolencia de la persona con el dar fe a sus palabras y creherles lo que enseña.”⁸¹⁰

Un testimoni coetani de l’edicte d’expulsió dels moriscos proper a Igualada ve donat per l’anomenat Llibre Verd de Vilafranca del Penedès, una mena de *vademècum* municipal que es començà a finals del s.XVI i la còpia del qual es va perllongar durant tot el XVII. S’hi transcriuen privilegis, ordinacions, cerimonial i relacions de fets ocorreguts. Constitueix pràcticament la única romanalla de l’Arxiu Municipal anterior al segle XIX. El text interessa perquè traspua la visió de les poblacions mitjanes, ja que és una font local amb voluntat de crònica. El document, que donem a l’annex documental d’aquest treball, és extens; n’extractem solament allò més cabdal, que traspua la visió local que de tot l’afer va tenir una població catalana mitjana:

“Y après lo die de santa Tecla, se publicà y-s digué públicament com sa magestat havia manada publicar sentència contra los moriscos, o nou convertits, de tots sos regnes de espanya, condemnant-los a tots en general, hòmens y dones, xichs y grans, a desterro perpètuu de tots sos regnes. Y assò, usant ab ells de grandíssima misericòrdia, per quant eren estat justament condemnats a mort y a confiscació de béns, com a heretjes y traydors a la Corona Real, per lo que se-ls era provat se volian alçar contra Espanya y de sa magestat, y que tenian embaxadors en Constantinopla demanant socorro al Gran Tu[r]ch. Y també se-ls provà tenir moltes armes, provisions y monitions amagades, conforme se trobaren en una vila de Castella, prop de madrid, que-s diu [...] estes y altres coses constan ab una carta de sa magestat, insertada en un vando, que manà publicar lo virrey de València, marquès de Carasena, lo qual és del thenor següent.

El rey y por su magestad don Luys Carrillo de Toledo, marqués de Carasena [...]A los Grandes, prelados, titulados, barones, cavalleros, justitias, jurados de las ciudades, villas y lugares [...] he resuelto que se saquen todos los moriscos de esse reyno y que se hechen en Berbería [...]

La qual expulsió de moriscos és estada tan gran, que-s diu per cosa lenta, que sols en lo Regne de València passaven de vuytanta milia cases, y en lo Regne de Aragó pocas manco, y en lo Regne de Castella més de sinquanta mil. A hont n-i havia mancho ere en Cathaluña, perquè sols n-i havia en la Ribera de Ebro, de Leyda fins a Tortosa, que lo més que n-i havia eren de dos mil a dos mil y sinc-centes cases. Y assò se féu ab molt poch treball, perquè los qui més resistència feren foren en lo Regne de València, los que-s rebel-laren y-s tiraren en la Serra del Aguar, y Muela del oro, conforme apar per la relatió següent. [segueix una extensa relació] Y no volent-se los dits moriscos de la Serra del Agua embarcar-se, ni donar-se a misericòrdia, los dits soldats e exèrcits los acomateren, y dins dos o tres dies los passaren tots a fil de espasa. Aprofitant-se de moltes vitualles y despulles, armes y animals del bagatge, que fou tot dels soldats.

Y axí ha acabat esta malaventurada canalla de moriscos en Espanya. Los quals havia vuyt-cents y noranta-sinch anys estaven en ella, axí senyorejant-la, com a moros de pau y nou convertits. Per so que entraren en ella en lo any set-cents y catorze, com apar en

---

⁸¹⁰ Biblioteca Universitaria de Barcelona, manuscrits 1008-1010. Miscel·lània historicopolítica compilada per Gaspar Vicenç (1567-1648). Volum 1, fols. 53–59v. “Carta que el ilustrísimo y reverendísimo señor don Juan de Ribera, patriarca de Antiochia y arzobispo de Valencia, escribió a la magestad del rey de España don Philipe III sobre las pazes hechas entre la corona de España y los ingleses.” Citat a GARCÍA-ARENAL 2016, pàgina 327.

lo present llibre llargament [...]. Lo qual se és volgut posar en lo present llibre per curiositat, y perquè en lo sdevenidor se sàpia com y de quina manera se expel·liren y-s tragueren de Espanya tanta multitut de moros ab tant poch gasto y treballs. Nostre Señor nos vulla conservar molts anys de pau y quietud, sens semblant gent en Espanya ni en terra de christians.”⁸¹¹

També el *Dietari de la fidelíssima Vila de Puigcerdà* consigna breument aquest transcendent fet polític i social, encara que d’una manera diferent:

“Moriscos. Lo any 1610. Entenent la magestat del rey Felip que a la ribera de Hebro della València hi havie tants milenars de moriscos repatriats y naturals de moltíssims anys a esta part y que temptaven alguna rebellió y trayció al regne jurant cristiandat procura sens dar loc al assalt ni mentar-los de traure-ls-ne ab mandatos donant-los exida segura de nostra cristiandat dellà la mar, y axí se buydà esta terra de dita gent que moltíssims ne passaren la mar y altres milenars a Fransa a Tolosa y altres parts lunys y dita terra que dits moriscos ocupavan vuy se és ocupada y acupa de cristians. N[ostre] S[enyor] done larcs anys de vida a nostre S. Rey y victòria en sas empresas.”⁸¹²

No ponderarem aquí a fons les conseqüències d’aquesta expulsió. Només apuntarem que, de totes les solucions al conflicte, Espanya va escollir la més radical: la deportació, arrencar la planta des de l’arrel. Però la població morisca no desaparegué pas del tot. No sempre era fàcil distingir el morisc del qui no ho era i també hi havia molt matrimonis híbrids, per la qual cosa es quedava exclòs de l’edecte d’expulsió. També hi havia interessos pel mig, interessos de gent cristiana els quals es feren valdre per tal de protegir-los de de la deportació i que la nova legislació no els afectés. Segons Braudel: *“Fueron expulsados, ciertamente, la casi totalidad de los moriscos de las ciudades; pero en menor proporción, indudablemente, los que poblaban los realengos, las tierras de la Corona, y en medida mucho menor aún, los moriscos de las tierras señoriales, los montañeses y los campesinos aislados”*.⁸¹³

Alguna bibliografia coetània és molt bel·ligerant. Hem escollit centrar-nos en un dels llibres més importants, la *Coronica de los Moros de España* de Jaume Bleda (1562–1624). Aquest inquisidor dominic ja va veure endarrerida la publicació d’aquesta obra perquè els jesuïtes la consideraren tendenciosa.⁸¹⁴ Es pot veure com alguns dels títols dels capítols no contempen una neutralitat crítica amb el tema tractat, especialment en el llibre setè *“De los santos Martyres que murieron en España, a manos de los Moros, desde que la sugetaron, hasta que fueron expelidos de toda ella, por el Catholico Rey don Felipe Segundo destos Reynos, y Tercero de los de Castilla nuestro señor”* que apareix després

⁸¹¹ Arxiu Comarcal de l’Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 299r-303r. Edició a LLIBRE VERD 1992, pàgines 612-624.

⁸¹² GALCERAN 1977, pàgines 85-86.

⁸¹³ BRAUDEL 1953, volum II, pàgina 193.

⁸¹⁴ BLEDA 1618. Segons la fitxa d’una llibreria que ofereix aquesta obra: *“El dominico inquisidor general de València, Jaime Bleda escribe por encargo del duque de Lerma la Coronica como instrumento propagandístico para justificar la expulsión de los moriscos. Ya en 1610 publicó un tratado teológico titulado Defensa de la fe en el que propugnaba tratar a los moriscos con toda dureza. Sus ideas las recogerían luego todos los propagandistas. Lo curioso es que este libro lo tenía ya escrito en 1601 e intentó publicarlo en vano porque la censura oficial (la civil y la del Santo Oficio) se lo impidió por considerarlo un libro odioso y lleno de mentiras. El jesuita Luis de Lapuente le negó sencillamente la licencia de impresión.”* Vegeu <http://www.elsllibresdeltirant.com/ca/cercador-de-llibres/13054.html> [consulta: octubre 2020].

als encapçalaments de cada foli com a “*Santos martyrizados en España por los perfidos Mahometanos*” o el llibre vuitè, “*De la justa, y general expulsion de los Moriscos de España, executada por mandado del Catholico Rey don Felipe III el vltimo, y supremo Conquistador de los Moros de España, gran libertador, y salud de sus reynos*”, on considera ben justificada tal acció política. Altra vegada doncs, les prèdiques i la ploma d’una part del clergat, en aquest cas els dominics, foren un notable martell d’aquests col·lectius.

En aquesta obra Jaume Bleda acusa al patriarca Joan de Ribera –un prelat que es té per conservador i ultracatólic- de tebi amb l’afer dels moriscos.⁸¹⁵ De fet, explica com essent rector d’una vila –Corbera- amb un alt índex de població morisca, un dia observà una missa del seu vicari, agenollat en un racó de la seva parròquia

“[...] sin que lo advirtiesen los Moriscos; vi que aquellos infieles en lugar de adorar la Sacratíssima Hostia, y Cáliz a la hora de la elevacion hazían todos escarnio, y burla de la sacrosanta Eucaristia: las mugeres pellizcavan las criaturas, para que llorasen; ninguno avía, que no hiziesse sus meneos, y monerías en manifiesta irrision, vilipendio, y desacato del santíssimo Sacramento. Quedè atonito, y muy desconsolado, de ver injuriado a mi Redemptor con actos tan notoriamente hereticas.”⁸¹⁶

Com a predicador prototípic i que exercia d’inquisidor, tenia una veritable fixació per aquests col·lectius, que no eren sinó bosses d’islamisme en terra hispànica. D’aquesta manera, segons diu ell mateix, va decidir actuar amb tota la contundència que pogués sobre aquest tema, de manera que va anar a raure fins les més altes instàncies:

“Desde entonces comencé, a desvelarme, en pensar, de que manera se podría librar el santíssimo Sacramento destas sacrílegas injurias, que padecia generalmente en estos Reynos. Propuse de representar esta maldad al Rey Cathólico don Felipe Segundo, cuya devocion a este divino Sacramento era muy singular, y rara, y reconocia, como sus inclytos progenitores, que toda la prosperidad, y grandeza de la Cesarea casa de Austria manava deste divino mysterio de la Fe. [...] Tuve audiencia de su Magestad, representé los grandes desacatos, que hazían los Moriscos al santíssimo Sacramento, cada vez que oyan Missa; y que tambien derribavan, y maltratavan las santas Cruzes, que estaban por los caminos, y en las salidas de los lugares. Pedí licencia a su Magestad, para tratar del remedio destes tan grandes males, de mas de sus Consejos, con los Papas, y en las Inquisiciones. Díxome el santo monarca: tratad en hora bueno, que para esso no teneyes necesidad de mi licencia.”⁸¹⁷

Un dels seus referents no podia ser altre que Juan de Torquemada (1388-1468), oncle del també dominic i inquisidor Tomàs de Torquemada (1420-1498), al qual cita com un conseller a tenir en compte:

“El Cardenal Fray Juan de Torquemada [...] enseña que a los Moros de España se les puede justamente hazer guerra: aunque actualmente no nos inquieten; porque se cree dellos, que tiene desseo, y voluntad de perseguirnos: y es cosa verosimil, que siempre

---

⁸¹⁵ BLEDA 1618, pàgines 987 i 1004.

⁸¹⁶ Vegeu annex documental. BLEDA 1618, pàgines 938-939.

⁸¹⁷ Vegeu annex documental. BLEDA 1618, pàgines 938-939.

*que tendran oportunidad, nos perseguirán a los Christianos, y a la Iglesia de Dios. De lo qual saca esta conclusion, que es mejor prevenirlos, que ser prevenidos dellos.*⁸¹⁸

Per això deixa indicis de la persuasió que es devia exercir des de feia temps sobre aquests col·lectius. No manquen detalls que pretenen fer veure l'expulsió com una benedicció a parer dels mateixos expulsats. Bleda posa en boca dels mateixos protagonistes alguns testimonis que, vist l'argumentari que despleguen, fins podrien ser verídics. Altra cosa és que hom marxés cantant i sonant instruments, cosa que se'ns fa molt difícil d'assumir:

"[...] Llegavan con tanta alegría, y alborozo, como si fueran a las más alegres fiestas, y bodas que hubo entre ellos. Yvan cantando, y tañendo, con flautas, tamborines, y dulçaynas, y otros instrumentos que solian tener, relinchando, y diciendo. viva el Turco, que no ha de recibir en su tierra, y nos ha de dexar vivir libremente en nuestra ley. Y viva Mahoma, que nos ha dexado ver estos tiempos tan felices, en los quales vamos a vivir a tierra, de donde vinieron nuestros antepassados. [...]

*Preguntaron los mesmos religiosos a un grande Alfaquín conocido, como avian obedecido tan facilmente a una sola carta del Rey, sin réplica? respondió él: no sabeys, que cada dia se passavan muchos de nosotros a Argel, y a Barbería, comprando, y hurtando barcas, con grande riesgo, y peligro? pues dándonos agora embarcacion segura, y franca, quien avía de perder tan buena ocasión, para yr a la tierra, de donde vinieron nuestros passados, y debaxo el gobierno de nuestro Rey el Turco, que nos dexará vivir como buenos Moros, y no nos trataran como a esclavos, como aqui nos tratavan nuestros amos? [...] Fue de mucha importancia para pacilitar la expulsion desta gente, averlo ellos recibido con tanto gusto, al principio: porque si por fuerça huvieran de yr todos, y repugnando, fuera negocio largo y dificultoso. [...]"*⁸¹⁹

En acabar, no deixa de descriure breument l'embarcament dels moriscos catalans i aragonesos des de la desembocadura de l'Ebre, amb força cruesa. Ja no es parla de cants i alegries, encara que –frívolament- segons ell tot va acabar igual:

*"Quando en los Lugares, y Villas particulares de Aragon, y Cataluña se publicó este bando, movieron tan grande llanto que causava compasion, protestando que eran Christianos, y que aunque los hiziesen pedaços, avian de morir como tales; antes de dexar sus casas, y tierra. Duróles esta aficcion, hasta llegado el plaço, para aver de començar su viaje, que fue con grande demonstracion de contento."*⁸²⁰

Algun dels aldarulls produïts ja mostra un baix respecte per aquella gent paral·lel a algunes mostres d'alteritat festiva que veurem més endavant, considerant l'alteritat humana com si de micos es tractessin, robant-los la canalla, suposem que per a obtenir esclaus o criats amb gran facilitat i una total impunitat, aprofitant-se del moment. Arribats a aquest punt, la moral cristiana del frare dominic és prou condescendent, com tampoc deuria veure bé maltractar una bestiola, en tant que criatura de Déu. Als ulls d'avui pot sobtar aquesta manca d'humanitat, però no serà sobrer recordar com a l'Edat Mitjana els esclaus tenien la consideració de béns mobles i, per tant, hom podia maltractar-los sense problemes:

⁸¹⁸ Vegeu annex documental. BLEDA 1618, pàgina 996.

⁸¹⁹ Vegeu annex documental. BLEDA 1618, pàgines 1002-1004.

⁸²⁰ Vegeu annex documental. BLEDA 1618, pàgina 1049.

“Los de Aragon salieron sin resistencia ninguna en tropas de dos, y quatro mil guiados por un Comisario, sin que tuviessen necesidad de llevar soldados de guarda, para asegurar que no cometiessen desorden: antes sufrieron muchos agravios con paciencia, no les quitassen los niños: que en tal caso se les acabava de todo punto, como le vio en una ocasion delante la Ciudad de Tortosa, estando doze mil dellos aquartelados en una alameda junto al rio Ebro, viendo que un hombre, y una muger Christianos viejos marido, y muger, se llevavan de entre ellos un niño Morisco, levantaron tan grande alarido, y se pusieron en arma con sus palos, y hondas, que para remediar la desorden, fue menester acudiesse don Alexos Mar, y Mon [Marimon], y mandasse prender uno de los que mas desvergonçados se mostraron, y le condenasse a ahorcar delante su mismo quartel, de lo qual se amilanaron, y quedaron tan quedos como un rebaño de ovejas; trocóse la pena del que avia de ser ahorcado en Galeras. Con este exemplo, se puede echar de ver, que era cosa imposible moralmente, quitar los niños a los Moriscos.”⁸²¹

La realitat potser fou més plàcida (o més prosaica), almenys a Catalunya; sembla però, que en sabem molt poc. Segons Bleda:

“Hizo a la embarcacion de los de Aragon, y Cataluña en la Rápita, que es una legua de los Alfaques, por aver un pozo de agua en aquel lugar [...] que de ordinario avia quatro mil personas de Christianos viejos, y nuevos, y todos bevian de aquel pozo [...] se aquartelaron todas las tropas de Moriscos, que en aquella playa se embarcaron, que fueron cerca de quarenta y quatro mil. Todos estos embarcó don Alexos con sola el ayuda de unos Aguaziles, criados, y vn trompeta que traya consigo, sin que sucediese la menor desgracia que se podia temer. Ellos llegavan con buena orden; alli los guardavan con cuydado: poblóse aquella playa desierta, toda arenales, de tantas choças, que parecia un lugar lleno de bastimentos, y cosas de comer.”⁸²²

Els treballs de Dolors Bramon donen valuoses informacions sobre el destí dels moriscos hispànics. Si bé alguns anaren cap al sud de França (d'on el 1610 Enric IV en faria marxar un nombre que podria rondar els quaranta-cinc mil), la majoria desembarcarien (si els patrons de les naus no els feien saltar a morir al mar) a Orà, població que estigué sota domini espanyol entre 1509 i 1792.⁸²³

Bramon defensa que els moriscos catalans van assolir un grau d'assimilació més alt que els de la resta de la Península. Sembla que a la zona de les terres de l'Ebre la pràctica totalitat dels moriscos d'algunes poblacions s'havia batejat i convertit d'una manera pacífica a inicis del segle XVI.⁸²⁴ L'any 1595, a Ascó i Vinebre, cristians vells i cristians nous es repartien els càrrecs municipals. A Flix, el 1610, la majoria de matrimonis eren mixtos. Segons un informe dels síndics de les viles d'Ascó, Miravet i Benissanet, segurament redactat el 1610 per tal d'evitar que els fessin marxar:

“[...] els moriscos catalans havien oblidat l'àrab i parlaven català, que vestien a la catalana i no pas a la morisca [...] formaven part de confraries devocionals i processionals que ells mateixos havien fundat, que encomanaven misses de difunts, que

---

⁸²¹ Vegeu annex documental. BLEDA 1618, pàgines 1049-1050.

⁸²² Vegeu annex documental. BLEDA 1618, pàgines 1049-1050.

⁸²³ BRAMON 2009, pàgina 74.

⁸²⁴ BRAMON 2009, pàgina 72.

acompanyaven el viàtic en processó, que col·laboraven en els impostos per a les necessitats militars de la monarquia i en el manteniment, decoració i fins i tot engrandiments de les esglésies dels seus pobles.”⁸²⁵

Però el reial decret d'expulsió també va afectar els moriscos catalans. Entre el 15 de juny i el 16 de setembre del 1610 es van embarcar 3.666 moriscos al port dels Alfacs. Altres fonts parlen de 4180, la meitat de la zona de Lleida i l'altra de les Terres de l'Ebre.⁸²⁶ Aquesta xifra, de la qual ens refiem força més, queda molt lluny de les 44.000 que reportava Jaume Bleda el 1618. Fossin tantes o no, el seu llegat encara perdura. Cal acabar però aquest apartat fent nostres les paraules de Bramon, quan es pregunta:

“De veritat a Catalunya només hi va haver moriscos a les diòcesis de Lleida i de Tortosa? Quants i quant de temps van practicar l'islam clandestinament? Molt interessants són també els que planteja la historiadora (no especialitzada, precisament, en el món morisc) Núria Sales, i que no em puc estar de resumir com a final: «[...] ¿com és que moriscos no sols aragonesos sinó també andalusos feien la gran marrada pels Pirineus centrals i França abans d'anar a l'Àfrica? Un element de resposta, per als que ho feren després de les ordres d'expulsió de 1610, és la 'prohibició' d'endur-se infants de menys de set anys si embarcaven cap a terres infidels [...]. Per a altres, l'explicació pot ser, senzillament, que no tinguessin ganes especials d'anar a l'Àfrica: si per a una part de valencians i granadins el Magrib no era una terra totalment incògnita, aquest no era el cas de molts altres -especialment catalans, castellans i aragonesos. [...] El morisc que no correspon a la imatge tòpica de l' 'inassimilable inassimilat', de 'raça irreductible' [...] ha estat víctima d'una doble exclusió: la que culminà amb les expulsions de 1609-1614, i la d'una historiografia que, des de punts de vista de vegades oposats, per maurofília o per maurofòbia, tampoc no n'ha volgut saber res.»⁸²⁷

És per això que la història no ha tractat aquells que, amb molta pena o sense ella, simplement van marxar, sense fer soroll ni aldarull, sense que sapiguem si subsistiren o sucumbiren a la misèria més absoluta.

10.5 Dues noves fites amb implicacions festives: Viena (1683) i Buda (1686)

Ja hem parlat del fet de Lepanto. Al marge que caldria cercar bibliografia seriosa per tal de ponderar realment la dimensió veritable d'aquella victòria militar, a nosaltres ens interessa l'impacte social i festiu que va derivar-se'n. Això té molt poc a veure amb la importància real del fet bèl·lic i molta imbricació en la propaganda política que se'n volgué fer. En qualsevol cas però, l'Imperi turc sofrí un altre desfeta seriosa quan va comprometre tots els seus recursos en un nou assalt a Viena el 1683. La capital de l'imperi ja havia resistit el 1529 l'embat de Solimà I sota les ordres de Ferran d'Àustria. El 1532 ja havia estat novament alliberada dels turcs per Carles V, donat que en

⁸²⁵ BRAMON 2017, pàgines 162-163.

⁸²⁶ BRAMON 2009, pàgina 74.

⁸²⁷ BRAMON 2009, pàgina 79. Cita a Núria Sales, "Els segles de la decadència (segles XVI-XVIII)", dins Pierre Vilar (dir.), *Història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1989. Pàgina 280.

l'anterior ocasió no havia pogut auxiliar al seu germà l'Arxiduc. A tot això calia sumar-hi la desfeta de Lepanto del 1571. Però com que la dinastia otomana dels Köprülü havia atacat Venècia durant tot el segle XVII. Per això aquesta batalla va marcar una nova fita en la història i, paulatinament, l'Arxiducat d'Àustria, el Regne d'Hongria, el Tsarat Rus i Polònia anaren recuperant els respectius territoris perduts.

Al llarg de l'estiu de 1683 Mohamed IV es dirigia a Viena amb un exèrcit nombrós i les alarmes es van sentir per tot Europa. El papa Inocenci IX convocà una darrera Lliga Santa, a manera de croada i l'Emperador Leopold I rep l'auxili d'una coalició de reis i prínceps alemanys, austríacs i polonesos que, liderada pel rei de Polònia Joan III, va acudir a defensa Viena. Lluís XIV de França havia donat suport l'atac otomà per tal de debilitar la resta de potències europees; just el mateix que havia fet Francesc I quan deixava fondejar les naus turques que assaltaven el litoral català. Aquesta vegada (a diferència de Lepanto) també hi participaren els venecians i es rebé ajuda econòmica de l'Espanya de Carles II. Però l'heroi seria un altre Carles V, el Duc de Lorena (1643-1690) qui, ja als 20 anys, tenia al seu càrrec un regiment de cavalleria i va prestar nombrosos serveis als Habsburg mentre el ducat del qual era titular es trobava ocupat pels francesos.⁸²⁸

Les tropes cristianes eren inferiors a les turques en efectius i tenien poca artilleria, però el turc no considerà els reforços com una amenaça i no va disposar-se en formació de batalla. Això va permetre un atac fulminant sobre les tropes turques mitjançant la cavalleria, dirigida per Carles V de Lorena. Finalment, Viena no va caure en poder dels otomans i les baixes turques foren quantioses. Si Viena hagués caigut el 1683 el risc que els turcs conquerissin Europa era relativament baix per la diferència tecnològica i una certa inferioritat militar, però és innegable que haurien portat força problemes i que la batalla de Kahlenberg va suposar un important triomf pel catolicisme. La derrota infringida als turcs suposava un inici de la decadència militar i cultural de l'Imperi Otomà.

Narcís Feliu de la Peña dedica unes línies dels seus *Anales de Cataluña* a aquesta victòria:

[1683] “A 3 de Octubre, se publicó el Iubileo, para suplicar al Señor defendiese su Pueblo afligido de sus Enemigos en el asedio de Viena: Hizieronse grandes Rogativas, y Procession General. Dios señor de los Exercitos dió la Vitoria á los suyos día 12 de Setiembre: llegó la noticia á Barcelona a 20 de Octubre; prosiguiendo en Vngría las Vitorias y Conquistas. Rindió Barcelona á Dios las Gracias, con el Te Deum, en la Cathedral á 12 de Deziembre: Celebróse con alegría vniversal este favor Divino, con Solemníssima Procession, Fiesta en la dicha Iglesia, y tres dias de Luminarias, dando nuevo lustre, y conclusion el Virrey, y Nobleza vistosamente adornada, en vn luzido paseo de noche con grande numero de Antorchas.”⁸²⁹

El *Dietari del Antich Consell Barceloní* també remet als fets, ni que sigui des de Barcelona:

[16 d'octubre de 1683] “En aquest dia lo síndich del molt illustre Capítol asserca las deu oras entrà dins lo Concistori dels molt illustres senyors concellers y de part de dit molt

---

⁸²⁸ BURGUILLO 2016, pàgines 98-99. Vegeu un bon apunt biogràfic de Carles V de Lorena a https://es.wikipedia.org/wiki/Carlos_V_de_Lorena [consulta març 2020]

⁸²⁹ FELIU 1709. *Tomo tercero*, pàgina 381.

*illustre Capítol convidà los senyors concellers per lo dia de demà, diumenge, per la professó de rogatives y pregàries per lo jublieu que sa sanctedat era estat servit concedir que sa Divina Magestat se apiadàs dels prínceps christians y los donàs bon succés en sas armas contra los turchs.*⁸³⁰

[9 de desembre 1683] *“En aquest dia, de part del illustre Capítol de la seu de la present ciutat per dos senyors capitulars fou reportada una embaxada al Concistori dels senyors concellers, significant a sa senyoria com lo illustre Capítol havia deliberat, en acció de gràcias fer a sa Divina Magestad per los bons successos havien tingut las armas imperials contra los moros, de fer lo te Deum lo diumenge primer vinent al matí al que convidaven a sa senyoria fossen servits assistir en tant sancta funció. Al que dit illustre Concistori digué assistirian ab grandíssim gust en tant sancta y afectada funció.*⁸³¹

En la seva retirada després de la batalla de Kahlenberg, els otomans es van replegar i refugiar a territoris hongaresos ocupats amb anterioritat. Aleshores el papa Innocenci XI va proposar la creació d'una Santa Lliga catòlica, com la que s'havia creat el 1571. Els seus integrants foren el Sacre Imperi Germànic, Polònia i Venècia i el 1684 van intentar una primera campanya per foragitar els turcs, tot guanyant les ciutats d'Esztergom i Vác. No obstant això, quan van acudir a l'actual capital, Buda, van trobar-hi una plaça ben defensada i, afegint-hi el fet que van arribar reforços turcs, els cristians van retirar-se després d'un setge de més de 100 dies.

La Santa Lliga va reprendre la campanya d'Hongria el 1686 amb l'afegitó d'un ajut espanyol i finalment la ciutat de Buda va ser recuperada el 2 de setembre de 1686. Ambdues campanyes van ser dirigides novament per Carles V de Lorena amb ajut de prínceps -enviats per l'emperador germànic i rei d'Hongria Leopold I d'Habsburg- com Maximilià II Manuel de Baviera (qui el 1688 expulsaria els turcs de Belgrad) o Lluís Guillem de Baden-Baden. Després de Buda, alguns militars com Eugeni de Savoia van continuar recuperant ciutats hongareses al Sud i Est del regne d'Hongria, fins que la regió de Transilvània va ser reconquerida i annexionada novament al regne. L'alliberament d'Hongria dels turcs es va ratificar amb la signatura del Tractat de Karlowitz entre turcs i cristians (1699). S'havien recuperat un dels regnes més importants d'Europa. No serà fins al segle XIX que podrem parlar de nous assetjaments a Hongria, en aquest cas per exèrcits russos, però també de la unió de les dues ciutats en una de sola, Budapest, que constituí la capital hongaresa.

Aquesta guerra turca comportà un notable interès a Catalunya, i la notícia de la conquesta de Buda fou novament difosa com un triomf important dels exèrcits imperials i la cristiandat. Carles II d'Espanya, com que era de la casa d'Àustria, feu avisar moltes ciutats dels seus regnes per tal que celebressin la victòria. Potser fou aquesta la victòria més celebrada al Principat de Catalunya després de la de Lepanto, posterior a aquella en més d'un segle.⁸³² Sabem que a l'exèrcit de la Santa Lliga hi havia presència de catalans, més que d'altres regions hispàniques. Narcís Feliu de la Penya dona compte de la mort que patiren -pel fet d'estar a primera línia d'avenç- la majoria dels seixanta que

⁸³⁰ MANUAL, volum XX (1679-1691), pàgina 161.

⁸³¹ MANUAL, volum XX (1679-1691), pàgina 166.

⁸³² MIRÓ 2010, pàgina 31.

aconseguien arribar fins al camp de batalla. Aquells valents buscaven el jubileu o perdó dels seus pecats i no hi trobaren altra cosa que la mort lluny de casa:

[1686] “A 10 de Marzo, se publicó el Jubileo Plenissimo, concedido por su Santidad, a los que asistiessen a la Guerra de Vngria, con sus Personas, ò Limosnas. Acudieron fieles el zelo, y piedad Catalana en lo general como con los Donativos, y mas de ciento y cinquenta con sus personas, solo llegando allí algunos ochenta; De estos, sesenta se hallaron en las Guerras, y assedio de Buda, y en otras ocasiones, manifestando su valor, en crédito de la Nación, siendo los primeros en los avances, y sacrificando los mas gloriosamente su vida en defensa, y testimonio de la constancia de la Fe Catalana.”⁸³³

El dilluns, 4 de novembre de 1686, es va reunir el Consell de Cent, i es va llegir una carta reial “donant avís a la Ciutat com las armas imperials havian rendida la gran ciutat de Buda en la Ungria y que se fessen las demostracions acostuma fer la present Ciutat en semblants ocasions. Y deliberà la present Ciutat fer lo Te Deum de gràcias a sa divina Magestad y alimàrias per tota la present ciutat y professó com llargament en dit concell de cent és de veurer”.⁸³⁴

L'endemà, els consellers assistiren al Te Deum que es cantà a la catedral, celebrant els canonges i el bisbe, prèvia processó per l'interior del temple: “se commensà lo Te Deum ahont assistí sa illustríssima, anant sa excelència y concell real y senyors concellés darrera lo gremial, se feu la professó per tota la isglésia fins al altar major y en ser acabada sa illustríssima y tot lo clero se'n anà, après sa excelència y los senyors concellés acompanyant sa excelència fins al portal major”.⁸³⁵

Aquella mateixa nit hi hagué alimàries o alimares, que es perllongaren encara dues nits més, sempre segons el *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*. Dissabte hi hagué processó general: “Dissapte a 9 de dit.- En aquest dia a la tarda se feu la passada de la professó general per la presa de la gran ciutat de Buda en Ungria y se feu com la del dia de la extenció del rezo de la gloriosa santa Eulàlia”.⁸³⁶

De Barcelona s'enviaren correus a la resta del Principat. No hem conservat els Llibres de la Universitat (potser anomenats ja *Llibre del Consell*) igualadins posteriors a 1630 ni anteriors a 1700. A Cervera celebraren consell el dia 12 de novembre de 1686 i prengueren acord de fer celebracions i processó general pels carrers de la vila, però també un ofici en sufragi dels cristians morts en la batalla:

“Sobre la qual proposició fonch deliberat que se fessen festes ab una professó general per la vila en acsió de gracies y lo matí se tingue Nostre Senyor patent en la parroquial y lo endemà se fasse un ofici de diffunts ab assistències de tots los religiosos dels convents y los senyors de Pahers ho consulten ab la reverent Comunitat; y per aquexos dos dies previnguin predicadors. Per lo de les lluminàries, que se fassen dos dies antes de la professó y la metexa nit, y que se pose en la casa de la vila sis atxes y demás llum aparexerà, y als senyors de Pahers los sien donades sis atxes, e quiscú dels de Consell y

⁸³³ FELIU 1709. Tomo tercero, pàgines 387-388.

⁸³⁴ MANUAL, volum XX (1679-1691), pàgina 265.

⁸³⁵ MANUAL, volum XX (1679-1691), pàgina 265.

⁸³⁶ MANUAL, volum XX (1679-1691), pàgina 266.

*oficials de la Casa de la Paheria, los donen per fer dites lluminàries tres lliures de candelas de sèu a quiscú y dos lliures a quiscun demanent del Consell de 24a.*⁸³⁷

10.6 El segle XIX: La Guerra del Marroc (1859-1860).

La Guerra del Marroc fou el principal conflicte o esdeveniment militar que va imbricar cristians i musulmans de l'Espanya del segle XIX. Des dels anys quaranta del segle XIX que els enclavaments de Ceuta i Melilla patien incursions de grups marroquins procedents de la zona del Rif. Quan els militars espanyols d'aquests enclavaments es llençaven a la seva persecució, patien emboscades, situació que es va anar repetint amb freqüència després de 1848.

El general O'Donnell, ministre de la Guerra sota la reina Isabel II, signà el 1859 un acord diplomàtic amb el soldà del Marroc sobre Melilla i altres punts, però no sobre Ceuta, de manera que aquesta fou fortificada d'acord amb el govern i els marroquins s'ho prengueren com un desafiament. L'agost de 1859 hi hagué una nova incursió de rifenys a la plaça de Ceuta; O'Donnell va demanar al soldà del Marroc que castigués la infracció, cosa que no va fer. Aquest ultratge va provocar un intent de justificar una invasió espanyola del Marroc.

Josep Fontana fa avinent que la Guerra li convenia al general per tal de pal·liar conflictes interns. La manca de tecnologia militar del Marroc garantia una victòria fàcil, de manera que s'airejarien les intrigues cortesanes derivades del tema successori i es donaria sortida a les ambicions militars d'alguns caps que podien desencadenar *pronunciamientos* i revoltes. Era la manera de donar-los la glòria ràpida, uns quants ascensos i condecoracions i algun títol. El mateix O'Donnell en va treure el títol de Duc de Tetuan.⁸³⁸ A més, es milloraria la imatge exterior d'Espanya (ni que fos sota la seva visió) i es podria generar, si tot s'encarrilava com calia, una fervent onada de patriotisme. Les festes que se'n derivaren l'any següent en foren una mostra.

A Catalunya es reclutaren voluntaris per anar al front, els quals procedien, en la majoria de casos, dels entorns carlins de Navarra i altres indrets. La set de patriotisme va trobar aquí on emergir amb una efervescència que no es veia des de la Guerra del Francès. Va arribar-se a fregar el racisme antimarroquí, en part fomentat des de l'Església, que va arregar a no tornar sense destruir l'islam i arrasar-ne les mesquites.⁸³⁹ O'Donnell, conscient que calia emprendre maniobra, va proposar a les *Cortes Generales* la declaració de guerra el 22 de octubre, un cop va tenir el vist-i-plau de França i Anglaterra, aquesta darrera inquieta pel tema de seguir controlant Gibraltar. La guerra va començar el desembre de 1859 i, malgrat un nefast aprovisionament de les tropes (dos terços dels 4000 morts espanyols sucumbiren al còlera i no en la batalla), van assolir-se victòries. La de Castillejos –on el general reusenc Joan Prim va guanyar-se el títol de Marquès de

⁸³⁷ Arxiu Comarcal de la Segarra. Fons Ajuntament de Cervera. Llibre de Consells, 1677-1690, foli 185 v. MIRÓ 2010, pàgina 45-46.

⁸³⁸ FONTANA / VILLARES 2007, pàgines 299-301.

⁸³⁹ FONTANA / VILLARES 2007, pàgines 299-301.

Castillejos-, la de Tetuan –del 6 de febrer de 1860 i que portà el ducat a O'Donnell- i la de Wad-Ras, que va obrir camí cap a Tànger després del 23 de març. Evidentment tots els fets d'armes foren inflats i glorificats per la premsa del moment.⁸⁴⁰ Fins i tot els lleons de bronze que hi ha a l'escalinata de l'actual *Congreso de los Diputados* foren fets el 1866 amb el metall dels canons requisats a l'enemic.

La batalla de Tetuan fou potser el fet d'armes més evocat i recordat. Hi anaren 36.000 homes, 65 peces d'artilleria i 41 naus entre vapors i velers. Tres generals –Zabala, Ros de Olano y Echagüe- lideraven els tres cossos de l'exèrcit dirigit per O'Donnell, mentre que Prim conduïa el grup anomenat de reserva i Díaz herrero s'encarregà dels navilis.⁸⁴¹ L'objectiu final era aquesta població, però abans va caldre ocupar la Sierra de Bullones i desembarcar a Ceuta per garantir punts estables des d'on prendre posicions. Just iniciat l'any 1860 Prim –a qui sembla que li agradava d'anar sempre al davant- va avançar directe amb el resguard que li proporcionaren els altres, flota inclosa, ja que mantenia la costa lliure. A finals de gener conteniren una contraofensiva marroquina i, tot seguit, O'Donnell es dirigia cap a Tetuan amb el recolzament dels voluntaris catalans, cobert des dels flancs laterals per Ros de Olano i Prim. L'artilleria acabà per desbaratar les forces marroquines i Tetuan va ser presa el 6 de febrer. El príncep Muley Abbas, comandant marroquí, va demanar l'obertura de converses de pau que per un temps breu van aturar la guerra. S'acabaven d'aquesta manera els atacs i les incursions de guerrilla a Ceuta i Melilla i s'afegia Tetuan als dominis espanyols.

---

⁸⁴⁰ FONTANA / VILLARES 2007, pàgines 301-302.

⁸⁴¹ https://es.wikipedia.org/wiki/Batalla_de_Tetuán

11 REPRESENTACIONS I ENTREMESOS FESTIUS CATALANS ALS SEGLES XVI-XVIII

11.1 Misteris, representacions i altres gèneres.

Cap a la segona meitat del segle XV es va dibuixar un panorama nou en relació als entremesos. Segons Ramon Miró, un cop va adquirir un contingut teatral, l'entremès *“entra en relació amb el misteri, que era una peça d'àmbit estricatment religiós i d'una entitat teatral més gran. A l'hora de representar episodis bíblics als entremesos, els curadors no tindran cap problema a adaptar-hi textos procedents de misteris; ni tampoc a representar com a misteris –i, per tant, fora del Corpus- textos que potser havien nascut primerament com a cobles o diàlegs d'un entremès de Corpus”*.⁸⁴²

A criteri del citat autor, en aquest període ja es designen amb el mot *entremès* representacions teatrals que es desenvolupaven en el marc d'altres festes que no eren el Corpus i sense que aquest mot comportés la itinerància, o sia, la desfilada o el carro, roca o castell. Una evidència ve donada pels exemples de la comptabilitat del Capítol de la catedral de Lleida, tant per una representació o entremès dels pastors per les maitines de nadal de 1449⁸⁴³ com una de 1511 on es paguen guants pels escolans del capítol per fer entremesos per Pasqua.⁸⁴⁴

Durant la segona meitat de segle XV i els primers decennis del XVI trobem també un altre terme, el de *misteri*, per a designar acció teatral associada al Corpus. Miró aporta exemples de Perpinyà de la dècada de 1440 o de 1451⁸⁴⁵ i Manuel Carboneres aporta el mateix per a la València el 1517, on es parla de misteris vinculats a les respectives processons. En aquesta segona població es detallen quins eren, i es parla del misteri de sant Vicenç, del Judici, del Sant Sopar, dels Sants Pares, Adam i Eva i l'Ànima a Déu.⁸⁴⁶ Segons el *Diccionari Català Valencià Balear*, el misteri és aquella *“Peça dramàtica d'assumpte religiós i principalment bíblic o eucarístic, que es representava en les funcions de la festa de Corpus (València) i es representa encara en la festa de l'Assumpta a la ciutat d'Elx”*. La menció a València, com veurem, es deu a la pervivència del mot en aquesta regió en el moment de confeccionar-se l'esmentat *Diccionari*. Els segles següents, el XVI i el XVII, van suposar diversos canvis i a diversos nivells, fet que serà bo de comentar.

En primer lloc, la consolidació dels entremesos festius com a un fet de país, molt propi –per no dir inseparable– de les grans celebracions catalanes, ja fossin les entrades de reis o bisbes, el Corpus o les festes patronals. Ja no eren només les grans capitals les que feien aquest tipus de representacions, sinó que qualsevol municipi procurava invertir anualment una suma de diners en conceptes de despesa inclosos dins d'aquest àmbit. I

⁸⁴² MIRÓ 1999, pàgina 126.

⁸⁴³ RUBIO 1973, pàgina 26, referència núm. 20.

⁸⁴⁴ RUBIO 1973, pàgina 31, referència núm. 29.

⁸⁴⁵ MIRÓ 1999, pàgina 127.

⁸⁴⁶ CARBONERES 1873, pàgines 37 a 39.

com a tals, es consolidaren sovint amb una major envergadura de mitjans. En tot cas el misteri pressuposa, a parer nostre, una major envergadura textual i, per tant, un augment del temps emprat per a la representació. Si més no, el text esdevindria un element més important dins el sentit global de l'obra que abans. Potser els d'unes majors pretensions es mantingueren vinculats a la festa del Corpus, com si d'un espectacle pietós i edificant es tractés, però si l'envergadura augmentava molt acabarien per separar-se del que seria pròpiament la processó, per tal de no alentir-ne el ritme. Sorgiren les representacions festives de temàtica sagrada o política.

Les relacions festives que relaten celebracions extraordinàries sempre esmenten elements festius i representacions on la dimensió espectacle hi era present, però aquests no es vinculen a la part més litúrgica, sinó al complement decoratiu d'aquelles diades. Tot això aniria derivant cap a les *comèdies* o *autos sacramentals* del XVII castellà. En serien un exemple els torneigs o recreacions simbòliques de combats al·legòrics (també anomenats *jeroglíficos*) i les que expliquen les cròniques de Jaume Rebullosa (1601) o Diego de San José (1615) i Josep Dalmau (1615). Amb tot, aquests espectacles al·legòrics amb un marcat contingut hagiogràfic o religiós apareixen a vegades força despallats del sentit litúrgic o processional. Per tant, són un element un xic diferent, un element que adorna la festa, ni que siguin plens de religiositat o de contingut religiós. És evident que la crema d'unes imatges de Luter i Calví a través de l'enginy d'un cordill que sortia de les imatges de la Verge del Carme i santa Teresa a principis del segle XVII té molt d'espectacle i molt poc de litúrgia processional.⁸⁴⁷

En segon lloc (encara que anterior en el temps), la implantació de nous models teatrals, els del teatre "de caixa" escènica italiana, la *commedia dell'arte*, els *intermezzi* que es representaven entremig de representacions teatrals més àmplies i extenses (els *Autos Sacramentals*) i de la *farce* francesa del XVI. Obrint un petit *excursus*, afegirem que cal tenir en còmpte que, a part de peces qualificades de *farsa* com són les obres valencianes *La vesita* de 1525 o els tres diàlegs dins d'*El Cortesano* de Lluís Milà de 1535,⁸⁴⁸ aquest mot també apareix a Catalunya entre les prohibicions del bisbe de Vic Benet de Tocco el 1568.⁸⁴⁹ Això va anar comportant la desaparició paulatina a Barcelona de les figures aïllades de sants, les quals durant el segle XV havien conformat un llistat interminable dins la Processó del Corpus, com es veu en el Llibre de Solemnitats per al 1424. Així només van sobreviure les representacions hagiogràfiques amb un caràcter més narratiu o teatral, amb un contingut discursiu més profund que la sola presència amb el recurs - com a molt- del mim o d'unes poques paraules. Ara hi jugaven un paper el cant, la dansa, la declamació, el text, la pantomima, etc. Si a la Itàlia del sege XVIII tenien a Metastasio, Goldoni, etc., a la Península Ibèrica dels segles XVI-XVII cultivaren l'entremès teatral personatges com Lope de Rueda, Cervantes, Quevedo, Calderón, Quiñones de Benavente...o els nostres Joan Timoneda (ca.1520-1583) i Francesc Vicenç Garcia (1582-1623), així com l'ambient poètic que havia florit a la cort dels ducs de Calàbria.

---

⁸⁴⁷ És el que va passar a Perpinyà el 1615 per la beatificació de Teresa de Jesús. SAN JOSÉ 1615, pàgines 187r i 187v. GARGANTÉ 2018, pàgina 40.

⁸⁴⁸ SERRÀ CAMPINS 1987, pàgines 27-28.

⁸⁴⁹ TOCCO 1568, pàgina 230v.

El creador d'aquest gènere dins la literatura ibèrica fou Lope de Rueda (ca- 1510 – ca. 1565). I, segons Antoni Serrà, el productor de més qualitat després de Cervantes fou Luis Quiñones de Benavente (1581-1651), el qual estableix dins la llengua espanyola l'entremès cantat i ballat com a *baile* o *entremés*.⁸⁵⁰ Aquesta darrera tipologia escènicoliterària valdria –junt amb els intermedis de finals del renaixement- com un bon precedent dels nostres *balls parlats* del segle XVII al XIX, ja fossin hagiogràfics o no, burlescos o no. En el context d'aquestes representacions degué romandre el deix d'un cúmul de figures com el sant o el diable catequètics que trobàvem a les processons del Corpus, participants de les representacions hagiogràfiques, de la història de la caiguda dels àngels rebels, de les temptacions de sant Antoni...etc. No oblidem que la processó es seguia celebrant, i ja fos dins o fora dels temples, també es representaven algunes obres escenificades, on podien prendre-hi part sants i santes, moros i turcs, militars i personatges històrics ja mitificats, diables o elements d'imatgeria. Serien aquests *misteris* amb un major protagonisme del text.

Al País Valencià va sobreviure el mot *misteris* aplicat als entremesos rodats que es representaven damunt de les roques o carros; almenys era un terme encara vigent a la València segona meitat de segle XVII.⁸⁵¹ En terres catalanes, en canvi, no es dona el pas a l'auto sacramental que embellia el Corpus castellà del segle XVII i només València va mantenir al llarg del temps una constant vitalitat del teatre dins la processó, els esmentats misteris.⁸⁵² La seva representació es va conservar de manera que eren peces dramàtiques totalment integrades a la processó, a través de les tant esmentades roques que segons Ramon Miró, “transportaven els actors, envers els cadafals que es trobaven al llarg del recorregut i en els quals actuaven, si no ho feien directament sobre les roques”.⁸⁵³

Contrastant amb això, encara avui, per la festa del *Sexenni* de Morella surt al carrer un apostolat complet, amb identificació de rètols i filacteris per a cada personatge al qual no hem vist posar en escena cap text significatiu, tot i semblar clarament reaprofitat del Corpus. I encara avui és hora que escoltem una sola paraula per part dels entremesos de *La Patum* de Berga. De fet, el terme *entremès* va anar perdent connotacions pel que fa a la seva volada temàtica, fins prendre un sentit figurat, de manera que va passar els segles XVII, XVIII i XIX per designar un element teatral més intranscendent, apte per a designar situacions còmiques o burlesques de la vida real portades a escena, com a *intermezzo* o saiet entre obres més llargues, sovint tractant el tema dels “*enredos*” i l'adulteri,⁸⁵⁴ encara que també n'hi hagué de sagrades, com les de Joan Timoneda.⁸⁵⁵

A partir del segle XVII els entremesos es denominen alguna vegada *sainete*; i quan semblava que el gènere dequeia, Ramon de la Cruz (1731-1794) el va impulsar amb aquesta darrera denominació.⁸⁵⁶ S'ha dit que fou quan l'entremès atenyia una major

⁸⁵⁰ SERRÀ CAMPINS 1987, pàgina 25.

⁸⁵¹ Per exemple, el manuscrit de Josep Gomar, conservat a la Biblioteca Municipal de València i datat el 1672, estudiat per Hermenegildo Corbató el 1933 i esmentat per MIRÓ 1999 pàgina 127.

⁸⁵² Encara avui, s'anomenen *Misteris* les obretes de teatre sagrat que representen els infants d'Algemesí moments abans del pas de la Processó de la Mare de Déu de la Salut, el 8 de setembre.

⁸⁵³ MIRÓ 1985, pàgina 75.

⁸⁵⁴ SERRÀ CAMPINS 1987, pàgines 19 i 22 a 30.

⁸⁵⁵ MIRÓ 1999, pàgina 128.

⁸⁵⁶ SERRÀ CAMPINS 1987, pàgines 25 i 26.

durada que va començar a rebre el nom de *sainet*, però no es pot ser gens concloent en aquest punt. Segons Antoni Serrà, trobem entremesos que van dels 200 als 1000 versos. I segons aquest mateix autor, tampoc es distingien els sainets dels entremesos en funció del moment on s'intercal·laven entremig de les grans peces. Als Països Catalans, l'entremès teatral acabà sobretot representant-se al final de les vetllades teatrals, i el nom acabà desplaçat pel de *sainet*.⁸⁵⁷ També podem il·lustrar aquest desprestigi dels elements escènics processionals del Corpus quan, a Barcelona, el 1671 s'emprà la denominació "*improperis*" (literalment, 'insult' o 'retret') per anomenar els diversos elements d'imatgeria processional festiva.⁸⁵⁸ També a Solsona, els diferents elements d'imatgeria festiva barroca (realitzats a cavall de la segona meitat del segle XVII i al llarg de tot el segle XVIII) compartits entre les festes del Claustre (iniciades el 1653) i el Corpus, reberen aquesta denominació durant els anys centrals del segle XVIII.⁸⁵⁹

Creiem poder demostrar que la cultura del cadafal medieval encara era vigent en moltes de les representacions dutes a terme en festes del segle XVI, ja que en aquesta època resten prou testimonis documentals d'algunes romanalles d'aquests espectacles que havien tingut el seu esplendor durant el segle XV, un tema que tractarem aplicat a Igualada.⁸⁶⁰ A partir del segle XVII i XVIII les representacions de cadafal seran potser més extraordinàries o infreqüents, alhora que influenciades per la literatura de cordill.

Encara que no són fàcils de reunir perquè es troben esparsos pels arxius del país, no manquen tampoc alguns testimonis d'activitat teatral festiva d'aquest tipus al segle XVII, com la que ha exhumat Ramon Miró quan el 1603 troba pagaments a Tàrrrega per ajudar les despeses d'una companyia que ha representat diverses comèdies,⁸⁶¹ o quan el mes d'octubre de 1620 en documenta una altra de professional actuant a Bellpuig. A més, amb una anècdota que ens ajuda a introduir el tema de la diglòssia, que sortirà després degudament exposat i exemplificat. Segons Miró, havien marxat dos actors de la companyia i la resta d'actors facultaren l'autor de comèdies que la dirigia "*a cercar-los i exigir-los els pagaments de qué han fet creditora la companyia. També hi ha una lletra de debitori de l'actor Miguel Fernández. Fa les lletres de poder el notari bellpugenc Francesc Gener, amb un castellà aberrant, que mostra la distancia de coneixement que n'hi havia encara, fins i tot en gent lletrada*".⁸⁶²

També entre els segles XVII i XIX (i àdhuc els inicis del XX) cal tractar el tema de la mobilitat de quadrilles: colles professionals que executaven danses i anaven circulant

⁸⁵⁷ SERRÀ CAMPINS 1987, pàgines 37 i 38.

⁸⁵⁸ MANUAL vol XIX, pàgines 29-44.

⁸⁵⁹ Parlem del període 1732-1760, segons CUADRENCH 1998, pàgina 67. Per als diferents entremesos solsonins, cal tenir en còmpte l'estudi de Jaume Cuadrench en la seva globalitat.

⁸⁶⁰ Pensem ara, per exemple, en el cadafal de la Passió de Cervera del 1534-1545 que s'esmenta a DURAN 1984, l'esment d'un reixat per a la porta de l'infern a Igualada el 1593 (VILARRUBIAS 2013, pàgina 48 i 184) o la pervivència d'aquest element al Misteri d'Elx, el qual es regeix per unes consuetes dels segles XVII-XVIII (1625 i 1709).

⁸⁶¹ MIRÓ 1998c, pàgina 104, document 30.

⁸⁶² MIRÓ 2002, pàgines 23 a 26. A més, a la nota 11 ens aclareix un tema que ens sembla interessant d'aportar a part: "Vegeu la caracterització dels diferents tipus de companyies a nivell de contracte establert entre els components ("*compañía de la legua*", "*compañía de partes*" i "*compañía real o de título*") a José FRADEJAS LEBRERO, "Compañía de partes", a *Cuadernos de Literatura*, 1 (Madrid, 1947), pàgines 468-469. Quant a la separació d'algun actor, diu: "*Si alguno se separa de la compañía de partes, pierde todo cuanto de hato y de ahorro haya en la caja común. Pero en las otras, el autor puede mandar a por él adonde se halle, y, además, la justicia y las costas a cuenta del huido*." Aquest últim és el cas que veiem a Bellpuig." Segurament també serà el cas del que veurem a Igualada el 1733.

per tot el territori Peninsular; en parlarem en tractar el tema de les danses *de negrets*.⁸⁶³ Però al mateix temps, podrà també constatar-se l'existència de grups o comparses festives de pobles petits que van a ciutats grans per festes ordinàries i extraordinàries (vegeu la relació de participants a Santa Tecla el 1687 o a Reus el 1733)⁸⁶⁴ i colles de ciutats grans que van a pobles i santuaris en ocasions especials, per tal de donar-hi relleu a cop de talonari (però amb poca freqüència per l'elevada despesa que suposava per a una població modesta), com veiem en algunes rogatives o solemnitats extraordinàries, per exemple, la del Sant Crist d'Igualada el 1733 (amb la capella de música de Santa Maria del Mar de Barcelona),⁸⁶⁵ les de Paretdelgada del 1734 i 1737⁸⁶⁶ o la d'Alforja el 1784 (per tornar la Mare de Déu de Puigcerver).⁸⁶⁷ L'explicació d'aquest fenomen rau, a parer nostre, en les ganes de fer diners entre els menestrals, gent de la ruralia que veu la possibilitat d'uns ingressos extrems en una època on corria poca moneda. I, evidentment, de l'interès per sortir a veure món i demostrar unes habilitats adquirides, com fer una torre humana o saber dansar amb un cavallet de cartró al damunt.

11.2 El Corpus com a retroalimentació del model del seguicis festius i entrades a l'Edat Moderna.

Ja ha estat dit que el model festiu i performatiu d'aquesta festa a Catalunya tingué un origen en els fasts i entremesos reials i les entrades dels monarques a la Ciutat Comtal. I també hem explicat que això no exclou que anys després la festa religiosa per excel·lència no pogués retroalimentar de nou les celebracions régies. Havia passat el 1477 amb el Duc de Calàbria, el 1481 amb Isabel de Castella i passà ben segur amb Carles V el 1519.⁸⁶⁸

També el 1585 es va tirar dels recursos processionals del Corpus per impressionar a Felip II, com ja es feia des de temps immemorial en les entrades reials. Una setzena de prohoms, per delegació del Consell de Cent deliberà que "*tot lo que es menester per la dita professó, ço és, drach, brivia, àliga, jagant, diablots, cavals cotoners y tot lo demés y tots los gastos que-s faràn en dita professó ne tinguen particular càrrech los obrés de dita ciutat, conforme ho acostumen fer en la professó de Corpus*".⁸⁶⁹ Efectivament, el dia 11 de maig d'aquell any varen sortir "*anant primer los de tabals, diables y drach y vibria*

⁸⁶³ Vegeu BERNÁLDEZ 1983, pàgines 50 i 92. PORTÚS 1993, pàgines 203-204. PELINSKI 2011, pàgines 200 i 375.

⁸⁶⁴ Vegeu annex documental, Tarragona 1687 i Reus 1733.

⁸⁶⁵ Vegeu annex documental, PADRÓ 1736 pàgines 65-71.

⁸⁶⁶ Vegeu l'apartat dedicat al Ball de Cavallets de la Selva del Camp.

⁸⁶⁷ Segons la transcripció que Salvador Palomar va fer d'una llibreta conservada en una casa particular d'Alforja, hi hagueren "[...] *lo Ball de Diables, lo Ball de pasturés, lo Ball de Bastunets, lo Ball de Santa Fe, lo Ball dels prims, lo Ball de la muxiganga, lo Ball de Valencians, y lo Ball dels cavallets, que són vuyt Balls, y també per los carrés, altàs parats, avian molts trons y mascles [...]*" Sembla –amb una gran seguretat– que alguns d'aquests balls procedien d'altres poblacions. Transcripció obtinguda per comunicació personal de Salvador Palomar del dia 23 de març del 2020.

⁸⁶⁸ SOLEMNITATS, volum I (1930). vegeu, respectivament, les pàgines 294-300 (any 1477), les pàgines 328-342 (1481) i les pàgines 391-402 (1519).

⁸⁶⁹ Registre de deliberacions del Consell de Cent, 1585, foli 73-74v. Publicat a SOLEMNITATS volum II (1947), pàgina 40, nota a peu de pàgina.

*lansant gran copia de cohets; de[s]prés venien XXII cavall godoners, fets tots de nou [...]*⁸⁷⁰

Però l'època més rica en mencions i detalls sobre entremesos festius és, sens dubte, l'any 1601, quan va celebrar-se solemníssimament la canonització de sant Ramon de Penyafort (ca.1180-1275), de l'ordre dels Dominics. El patró festiu seguit fou, sense cap mena de dubte, el del Corpus. La documentació es fa ressò dels actes celebrats a Barcelona amb motiu de la canonització de Sant Ramon de Penyafort. Els relats de les festes celebrades permeten documentar amb fidelitat els entremesos festius en aquella data. També es celebraren actes solemnes en altres poblacions catalanes com Vic o Vilafranca del Penedès. Els dos relats principals els fan el Dietari de l'Antic Consell Barceloní (anomenat *Manual de Novells Ardits*)⁸⁷¹ i el P. Jaume Rebullosa, prior del convent de sant Domènec de Balaguer. Aquest darrer fou donat a l'estampa de manera coetània, amb les premses de Jaume Cendrat.⁸⁷² També existeix un relat, prou remarcable, al *Dietari* de Jeroni Pujades.⁸⁷³

Altres celebracions d'aquesta època es basaren en el model del Corpus. Tant aviat es tractaven de celebracions vinculades a la política i a la casa reial dels Àustries, com per efemèrides religioses. En donen fe els buidatges arxivístics que féu el notari i arxiver del segle XVII Esteve Gilabert Bruniquer (1561-1641) o les anotacions del Manual de Novells Ardits o *Dietari del Antich Consell*. Allí es detallen diverses efemèrides barroques, tant pel que fa a celebracions cíviques-polítiques com religioses amb caràcter extraordinari.

Entre les primeres, podem donar per exemples, a més de l'entrada de Felip II el 1564 i la nova vinguda del 1585, la de la processó celebrada per la victòria de l'armada naval de Joan d'Àustria a Lepanto el 17 de novembre de 1571,⁸⁷⁴ la celebrada per demanar la pluja el primer dia de maig de 1584 (on s'especifica que feu el recorregut de la del Corpus),⁸⁷⁵ la del naixement del príncep, futur Felip IV, el 22 de maig de 1605 (on s'especifica que hi hagué alimàries o il·luminacions i que fou com la de Corpus),⁸⁷⁶ o la del casament de Carles II el 9 d'octubre de 1689 (on també se la qualifica de solemne i *com la del die de Corpus, en acció de gracies*).⁸⁷⁷

El ressò de 1601 arribà a Igualada, segons una humil nota deixada pel rector Joan Puig com a testimoni de les celebracions que es feren a la vila:

“Memòria de St. Ramon de Penyafort. Dijous a 24 del mes de maig MDCj se féu en Barcelona la solemnitat de la canonització de St Ramon de Penyafort, cos St en lo monestir de predicadors de la ciutat de Barcelona, y natural de dita ciutat, en la qual solemnitat acudiren los prelats d-esta províntia y lo archebisbe de Tarragona y molts altres; feu-se grandíssimes festes en Barcelona, y los consellers de dita ciutat scrigueren

⁸⁷⁰ SOLEMNITATS volum II (1947), pàgina 52.

⁸⁷¹ MANUAL, volum VII.

⁸⁷² REBULLOSA 1601.

⁸⁷³ PUJADES, volum I del Dietari (1601-1605). Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, volum 15 (1975).

⁸⁷⁴ BRUNIQUER 1912-1916, volum I, pàgina 294.

⁸⁷⁵ BRUNIQUER 1912-1916, volum I, pàgina 295.

⁸⁷⁶ BRUNIQUER 1912-1916, volum I, pàgina 296.

⁸⁷⁷ BRUNIQUER 1912-1916, volum I, pàgina 311.

una carta certificant als de assí del aparato y solemnitat y que assí se fes també dit dia lo matex fos possible, y axí se féu festa en esta vila, molt solemna, professó solemna y enramaren com lo dia del Corpus, feren alimàrias lo vespre abans y molt grans alegrias ab ministrils y altres coses, per memòria etc.”⁸⁷⁸

Pel que fa a les festes que cal considerar cabdals, no podem oblidar –un cop esmentades les de 1601- aquelles que es feren a Barcelona el 1614 per la beatificació de santa Teresa, totalment deutores de les de sant Ramon, però amb l’afegit de carros triomfals, naumàquies i altres elements, com els torneigs. Aquests, malgrat que ja vistos el 1601, forniren a partir d’aquesta data models per a la posteritat com els estaferms que es veieren l’abril de 1619 a Igualada i el juny de 1619 a Tàrraga en les festes de la Immaculada o, encara, l’abril de 1698 a Vilafranca per la Pau de Ryswick. Com la festa precedent, les alegries de 1614 es traslladaren i compartiren en moltes altres poblacions del principat. Com que hi hagué plasmacions festives de l’alteritat, les tractarem amb detall en un capítol posterior.

Cal no oblidar les celebracions del 9 de juliol de 1628, on es van portar en processó general els cossos de sant Sever i santa Madrona, no sense errors de protocol.⁸⁷⁹ Però volem destacar les que tingueren lloc entre el 19 de setembre i el 30 d’octubre de 1671, per festejar canonitzacions diverses i que van comportar processons festives extraordinàries a Barcelona, amb diversos elements festius, inclosos els de foc, amb la curiositat del primer esment conegut de la paraula *carretilla*, encara que no aplicada en el context dels balls de diables. El document (que veurem de seguida) és terriblement explícit en detalls que equiparen l’envergadura i l’estètica d’aquestes festes (i el seu protocol i recorregut per la trama urbana) al Corpus.

Deduïm que la intervenció de la comparsaria municipal estava supeditada al fet que fos el municipi qui pagués o costegés les celebracions. Però és evident que també hi havia elements netament gremials que podien sortir al marge d’aquest criteri de costos, encara que els dietaris no concreten aquest grau de detall. El que sí sabem és que l’esmentada comparsaria municipal no sortia fàcilment o per qualsevol cosa, ja que es va decretar controlar els excessos, sense que sapiguem si ja s’havien produït o no. El 23 de maig de 1585 el Trentenari deliberà que no es pogués “*prestar nenguna cosa de la professó de Corpus, com és Àguila, etc., sens deliberació de Consell de Cent*”.⁸⁸⁰ I el 26 d’agost de 1619 el Consell de Cent ordenà que “*las cosas de la professó de Corpus no s pogan deixar per trauer·las fora de la Ciutat, sots pena de 10 ll ss.*”⁸⁸¹ En aquest aspecte, sabem fins i tot de l’acord –prou tardà- pres pel Ple de l’Ajuntament de Berga el 3 d’octubre de 1663 per tal que la totalitat o part dels elements de la comparsaria de La patum no poguessin sortir d’aquella població sense permís del Ple de la Corporació Municipal.⁸⁸² Les problemàtiques no devien pas ser tant allunyades les unes de les altres.

A mitjan segle XVII tot plegat va anar entrant en decadència. Barcelona va patir la Guerra dels Segadors i encara el setge de 1697. Per si fos poc, entre 1707 i 1714 la Guerra de

⁸⁷⁸ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Matrimonis, volum I, foli 220.

⁸⁷⁹ BRUNIQUER 1912-1916, volum I, pàgina 299.

⁸⁸⁰ BRUNIQUER 1912-1916, volum I, pàgina 295.

⁸⁸¹ BRUNIQUER 1912-1916, volum I, pàgina 297.

⁸⁸² FELIPÓ 2005, pàgina 164.

Successió va acabar de delmar tot el panorama festiu del Principat. Si la nova monarquia imposada ja no era grata als catalans com per oferir-li massa celebracions i entrades fastuoses, el cadastre borbònic i la corrupció dels seus alts funcionaris administratius i del patriciat adepte i fidelíssim va deixar les arques més que escurades. Fins i tot les parròquies tenien problemes econòmics per tal d'exercir rols com la beneficiència, de manera que no tot va ser un problema de les arques municipals.

Els assumptes religiosos permetien una mica més de marge en la despesa. Sobretot si parlem d'un període d'entreguerres, l'any 1671, amb uns anys de relativa calma a l'esquena. Aquell any tingueren lloc diverses canonitzacions: sant Felip Benizi (també dit de Florència),⁸⁸³ sant Francesc de Borja,⁸⁸⁴ sant Lluís Bertran⁸⁸⁵ i santa Rosa de Lima.⁸⁸⁶ Totes van comportar processons festives extraordinàries a Barcelona, amb diversos elements festius de foc. S'indica clarament que el tipus i el contingut de seguici festiu que sortia en aquestes festes del barroc ple era del Corpus. Els epígrafs del Manual de Novells ardots ja subratllen el que justament ens interessa. Vegem doncs, la documentació:

“Cridas de les festes infrascrites. Dissapte, a 19 de dit [setembre]. En aquest dia a la tarda, se feu crida per los trompetes de la Ciutat ab sas cotas, notificant al poble la festa y proffessó se començaria y faria dilluns a 21 [...] per la canonisatió del gloriós sant Phelip de Florensa.

Passada de la proffessó infrascrita. Dit dia, a la matexa tarda, cerca las sis oras de la nit, se feu la passada per la proffessó se havia de fer en dit convent del Bonsuccés, a la qual passada anaren les trompetes, timbales, cavalls cotoners, drach, briuia, gegant y gegantessa, tot de la Ciutat.

[20 de setembre] Proffessó general com la de Corpus a dit monastir del Bonsuccés per dita canonisatió. Dit dia, a la tarda, al que foren cerca les quatre ores de la tarda, se tornaren a ajuntar los senyors concellers en forma de prohomania al porxo de sant jaume, y per llochs y en la forma eren anats a la matinada, arribaren en dit convent del Bonsuccés, essent arribats a la porta major [...] al cap de poch rato comensà a partir la proffessó general se havia de fer, la qual anà ab lo orde següent: primo los cavalls cotoners, diablots, drach, briuia y gegants tot de la Ciutat (per fer y pagar aquella la Ciutat), y seguidament anave lo andador de dit convent, y tras ell totes les banderes de la Ciutat y confreres de les confraries ab ses vares uns y siris altres en les mans [...]

[Divendres 9 d'octubre]. Se proseguiren les alimàries. Dit dia, a la tarda, al que foren cerca les vuyt ores, se proseguiren les dites alimàries y se cremà un grandió arbore, lo qual estav tot cubert de pólvora obrada ab cuets, piulas, carretillas, candelers, trons y altres moltes coses, lo qual fou cosa molt agradable.

[Dissabte 10]. Dit dia, a la tarda, cerca les quatre ores de la tarda, se feu la passada de la proffessó se havia de fer lo endemà per dites festes en la qual aportaren los drachs, briuia, gegants, cavalls cotoners y demás impropers de la proffessó de Corpus. [...]

---

⁸⁸³ Cal no confondre aquest Felip -Filippo Benizi o Benizzi (Florència, 1233 - Todi, 1285)- amb sant Felip Neri, anomenat l'apòstol de Roma (Florència, 1515 Roma, 1595) i fundador de la Congregació de l'Oratori, de molta més anomenada a casa nostra, canonitzat el 1622.

⁸⁸⁴ Francesc de Borja i d'Aragó (Gandia, 1510 - Roma, 1572) fou duc de Gandia (1542-1543) i lloctinent de Catalunya (1539-1543). Va ingressar a l'orde jesuïta, del qual va ser el tercer general.

⁸⁸⁵ Lluís Bertran Eixarch (València, 1526-1581), sant dominic que va exercir de missioner a Cartagena d'Índies i Bogotà.

⁸⁸⁶ Santa Rosa de Lima (Lima, 1586 - 1617), nascuda Isabel Flores de Oliva i amb el nom religiós de Rosa de Santa Maria, va ser una religiosa peruana del Tercer Orde de Sant Domènec, filla d'un arcabusser espanyol.

[Diumenge 11]. *Proffessó. Primerament anaven los tabals, trompetes, drachs, gegants, diablots y cavalls cotoners de la Ciutat, après lo vadell [bidell] ab sa porra e massa en lo coll, alta la bandera de santa Eulària, la qual aportave un capellà a peu, los ganfanons de la Seu y demás parròchias [...] La qual proffessó feu la matexa ronda acostuma fer la de Corpus, lo qual camí, y en certs llochs de aquell hi havia alguns altars parats uns ricament altres curiosament adornats [...]*

[Diumenge 25]. *Anada a Santa Catherina per assistir a la proffessó general de Santa Rosa y Sant Lluys Bertran. [...] al cap de poch rato, cmensà la proffessó general se feya aquella tarde en dit convent (ad laudem et gloriam) de dits sants resièn canonisats y santificats, la qual fonch ordenada en la forma següent: Proffessó. Primerament anavaen les timbales, trompetes, gegants, drachs, cavalls cotoners y diablots, tot de la Ciutat, après totes les confraries ab les banderes acompanyades dels confreres [...] y feu la matexa volta que la de Corpus, exceptat que la feu del revés [...].*⁸⁸⁷

Destaquem que la pólvora i els coets feren un efecte qualificat de “molt agradable”, quelcom ben propi del segle XVII i que entronca amb les festes de santa Teresa del 1614, de les quals parlarem més endavant. Constatem de nou també que la interpretació del significat que tenien els elements festius de l’antic Corpus devia començar de no ser massa clara ni evident: aquest any 1671 se’ls anomena “*improperis*”, una denominació que fins al present es tenia per exclusivament solsonina i encara només a partir del segle XVIII.⁸⁸⁸

Un cas molt interessant de celebració cívica tardana i encara totalment basada en el Corpus és la que va tenir lloc entre els dies 20 i 24 d’abril de 1698 a Vilafranca per celebrar la pau o Tractat de Ryswick (20 de setembre de 1697) que va posar fi als setge de Barcelona per part de les tropes de Lluís XIV. Petites mostres d’alteritat impregnades encara d’exotisme i al·legories del tipus carro triomfal, justificades amb pamflets. Els referents són, sens dubte, també les festes barcelonines de 1601 i 1614, així com les que s’anaren celebrant, entre 1618 i 1619 per tot el Principat, en honor de la Immaculada. El *Llibre Verd* en dona un testimoni claríssim quan especifica clarament :

“Disposició an pres la junta de personas, per lo savi Consell elegidas, per las festas de las paus.

Primo, se ha determinat fer quatre dies de festa y un die de ànimes. Comensant ditas festes lo diumenge pasat la dominica in albis, que comptarem als 20 de abril. la vigília de ditas festes y aurà solempnes completas, y lo endeà se farà festa del Sagrament [...] Y los dits quatre dies (de) solempnes completas, se faran alimàrias tots los dies, menos lo die de ànimes, comensant sa vigília de 19 de abril.

Item, se farà professó general lo die de la festa del Sagrament (sie alabat per a sempre), que serà lo diumenge, primer die de ditas festes. Y se aportarà lo Santíssim Sagrament, Maria Santíssima de la Concepció, sant Anthoni de Pàdua, y la relíquia de sant Jocundo. Los quals tabernacles se suplicarà als convents y sacristia los adornen de la millor manera se puga. Aniran las creus adornades com lo die de Corpus, fent capellas per la vila.

Item, aniran lo drach, àguila, cavallets y jagants com lo die de Corpus. [...]

⁸⁸⁷ MANUAL, volum XIX, pàgines 29-44.

⁸⁸⁸ CUADRENCH 198, pàgina 41: “[...] fins al 1815 els escrits que trobem són molt generals, especificant solament les peces folklòriques pel seu nom propi quan sofreixen alguna reparació concreta, i són anomenades, totes en comú, com a “*Improperis de la Festa*”, a partir del 1727.” En canvi, segons CUADRENCH 1998, pàgina 67, parlem del període 1732-1760.

*Item, la Cobla de la Vila, a son compte, hage de tocar totas las nits devant la Casa de la Vila, per a que tant las màscaras com altres qualsevols púgan ballar. [...]*⁸⁸⁹

11.3 L'exotisme a la festa renaixentista i barroca: transposició i aprofitament d'elements festius quotidians i valor decoratiu afegit

Tenint en compte tot el que hem exposat, cal que posem atenció en un tema com és el de l'exotisme, ja sia forçat o provocat, en els elements festius, exotisme que té antecedents netament medievals. Ja hem vist els casos de la cuca i la vibra que, respectivament, eren atacades per homes salvatges el 1373 a València i el 1397 a Barcelona; o l'àliga que fou transformada de manera pintoresca en les coronacions de 1399 i 1414. En aquest darrer cas, per exemple, tingué un paper ben diferent al que li solia escaure com a part de l'entremès de la Gerra de Santa Maria i els antics salvatges també surten com a *moros alarbes*. També cal mencionar els casos de la dansadora mora de Ferran I d'Antequera (1416)⁸⁹⁰ i de l'entrada de Joan II a Lleida el 1458, potser on més manifest quedava l'exotisme, per incomprensió:

*"[...] e és veritat que los juheus havien fet hun cataffal prop la casa de-n Oliver, en lo qual alguns dels vestits de blanch, sacerdotalment e a la manera musaica o judahica, cantaven. E jatsia tots e los demás christians no entenguessen los cants per rahó de la lengua ebrahica, emperò fahien molt bona consonança que ho fahia bon hoyr."*⁸⁹¹

Però si això ja agradava a la cort dels segles XIV i XV, tant internacionalitzada –per no dir afrancesada si parlem de Joan I- en la dimensió cultural i artística, en el segles XVI, XVII i XVIII aquest gust per l'exotisme va fer forrolla. Sovint, les relacions festives de les grans celebracions extraordinàries renaixentistes i barroques sovint donen a entendre que els entremesos es forçaven a nivell de *performance* per tal d'esdevenir quelcom diferent a allò que solien ser en les seves aparicions festives ordinàries; també ha estat comentat anteriorment i exemplificat amb casos de figures festives d'animals (griu, àliga) en temps medievals i, precisament, també per a les festes d'almenys aquestes dues coronacions, si no també l'entrada napolitana del Magnànim.

Podem establir dues categories d'exotisme dins un marc festiu: el forçat i el decoratiu. Ambdues s'imbriquen i no sempre són destriables entre elles. D'una banda, les danses i els entremesos (fins i tot les anomenades *bèsties del comú*) aleshores disponibles s'*exotitzaren* en diverses ocasions per tal de resultar quelcom diferent i tenir un significat diferent, encara que aquest nou significat fos més o menys compatible amb el significat, o sigui allò formalment preexistent. D'aquesta manera, els canvis solien consistir en robes o en acabats molt superficials, el quals ja podien fer-los quasi irreconeixibles; un joc al qual segurament ja s'avenien tant la població com els qui feien de cronistes de la festa, perquè s'adverteix de la reutilització en molt poques ocasions.

---

⁸⁸⁹ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 446r-448r. Edició a LLIBRE VERD 1992, pàgines 929-934.

⁸⁹⁰ Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria, Reg. 2410, foli 7v. Publicat a SEGURA 1907, pàgina 176.

⁸⁹¹ Lleida, Arxiu Municipal. *Ceremonial Antich. Llibre de notes de importància*. Foli 48v i 49r.

Suposem que constatar el reaprofitament de materials minvaria el valor d'allò que s'havia presentat al públic lector.

D'altra banda, tenim elements -o manifestacions- clarament exòtics (a vegades procedents de terres llunyanes o evocadors de les mateixes) que es van afegir o incorporar a un element per donar-hi un major lluïment, distinció (entesa ara com a diferenciació de l'ús i aspecte quotidians) i espectacularitat. En aquest cas no es forçava cap element, sinó que s'importava o es creava de nou aquell element i s'emprava per a fascinar. En cap dels dos casos o categories es feia incís o remarca que permeti constatar la presència subjacent d'un discurs clarament dirigit vers el rebuig, almenys d'una manera directa, de l'alteritat mostrada o representada. De fet, molts sarraïns eren presents en festes i processons, com a joglars o ballarins, cosa que sobta i contrasta amb el veto que sofriren a través de la propaganda política i en actes com la processó del Corpus.

11.3.1 Exotisme forçat (1560-1637)

11.3.1.1 Toledo, 1560. Els gegants i les ètnies, l'origen d'una tradició hispànica

Un tipus molt significatiu, estès i abundant de gegants o figurots processonals que potser no es vincula tant a personatges concrets i que va florir als segles XVII i XVIII (potser per no poder-se explicar durant molt més temps la presència aïllada dels moros o turcs per aquelles dates, en les quals la desfeta de Lepanto quedava ja mig segle enrere): la idea de les cinc races del món, els cinc continents, etc. Mª Luisa Herrera vincula encertadament aquest tipus de gegants dins del grup dels *Enemies de Déu* o de la Fe, perquè els interpreta com els pobles infidels que vindrien a adorar a Nostre Senyor. D'aquesta manera, quedava clara la submissió i l'acatament que tot el món conegut, tot l'univers, devia al Santíssim Sagrament.⁸⁹² Les races solen ser quatre, la blanca, la groga, la negra i la *cobrizo*, és a dir, vermella o índia.⁸⁹³ El que passa és que sovint alguns dels personatges es personificaven en éssers històrics, herois nacionals o tipus populars. Valgui per exemple l'*Anna Bolena* que cita Parro a Toledo el 1857 com a figura que anava damunt la *Tarasca* o representació del pecat, personatge històric i enemiga del catolicisme, tot en un,⁸⁹⁴ o l'heroi sarraí *Ferragut* a Vilafranca, l'heroi local *Gerió* a Girona...

⁸⁹² No falten els villancets barrocs al Santíssim on apareixen els quatre elements sotmesos també a la grandesa de la divinitat present en el pa consagrat.

⁸⁹³ HERRERA 1983, pàgina 145.

⁸⁹⁴ Vegeu annex documental. PARRO 1857, pàgina 722. Diu: "Otro mueble hay allí, al final de la galería, reducido á una especie de cajon de lienzo pintado, sobre el cual se figura un dragon ó monstruoso serpente de pasta con alas y ensortijada cola, cuyo pescuezo se estira y encoge, por medio de unos tirantes que maneja una persona metida dentro de aquel biombo, y tambien abre y cierra su boca descomunal llena de espantosos colmillos y pintorroteada de encarnado, de modo que asusta á las personas pusilánimes y supersticiosas, al paso que hace reir al vulgo con los vuelcos y meneos, que desde dentro tambien y por medio de un palo unido a la figura, hacen dar á una muñeca muy fea y desgreñada con su vestido blanco, que aparece sentada sobre el lomo de la serpiente. Llamam á este monstruoso conjunto la Tarasca, y es emblema del pecado, y á la horrible muñeca de encima la titulan Ana Bolena, por la idea de que esta desgraciada muger fué causa de que Enrique VIII de Inglaterra se apartase de la comunión católica y se hiciese gefe del cisma, en su reino."

Aquesta visió dels enemics del catolicisme sotmesos arreu la plasma molt bé Sisto Ramon Parro l'any 1857 quan parla del conjunt de Toledo:

“Antiguamente hubo otros, aunque algo mas pequeños, que iban delante de la procesion del Corpus danzando, en representacion de las cuatro partes del mundo que concurrían allí como á pagar su tributo de adoracion al Santísimo Sacramento.”⁸⁹⁵

I és aquest conjunt de Toledo que trobem documentat que va sortir el 1560 per l'entrada de Felip II i d'Isabel de Valois, de manera que es reaprofitaren els figurons processionals, amb els afegits corresponents en honor de la terra de provinença de la reina:

“En allegando la Reyna a este arco, abrieron la puerta del perdon que estaua cerrada, y oyose a la ora vna musica tan suaue, que no parecia sino que se abria el cielo; y aunque ya comenáu a escurecer, era tanta la luz de los bandones que dentro auia, y las ruedas de cohetes que por todo lo alto de la techumbre cruzauan, que alumbro de tal suerte toda la yglesia, que se pudo muy claramente ver [...] vna dança de ocho Gigantes y dios enanos, hombres y mugeres de diuersas naciones; vestidos de raso carmesi verde y morado. Estos avnque de ordinario suelen salir en las fiestas que esta sancta yglesia celebra agora estauan con nueva librea; y a seys Gigantes que eran antes, se añadieron otros dos hombre y muger; que representauan en sus adereços la nacion Francesa; para memoria d'estas dichosas; y bienauenturadas bodas, yva otra dança de portugueses con capuzas y bonetes muy al natural.”⁸⁹⁶

Aquesta font és especialment interessant perquè reconeix sense cap inconvenient que les figures eren reaprofitades i degudament vestides de nou per a la ocasió.

11.3.1.2 València, 1589.

A València es mostra l'alteritat exòtica a través d'aquest element festiu el qual, amb la dita finalitat, va perllongar-se'n la presència durant els segles XVII, XVIII i XIX. Parlem dels seus gegants processionals. A la ciutat del Túria es varen fer vuit testes de gegants i dues de nans el 1588.⁸⁹⁷ L'any següent es van haver de vestir per tal que poguessin sortir pel Corpus de 1589. La comptabilitat parla de quatre parelles de gegants: *spanyola*, gitana, negra i turca. El detall dels gegants turcs diu així:

“Item una testa del gigant turch ab son turbant (o) toca ab trena de or y argent ab sos flochs de or y argent a les orelles ab una medalla de vellut carmesi ab rena de or y argent damunt lo front ab lo extrem del turbant de taffata carmesi guarnit de or y argent y un floch del mateix al cap ab moltes plomes de diuerses colors y una rosa. Item una roba larga del dit gigant de domas blau ab mija manega turquesca guarnida de alamars de or y argent y altres mijes manegues justes per al bras de cetí morat y groch, ab ses vetes de colors, dos almayzars pera la alfranja una bosa turquesca de vellut carmesi guarnida de passama de or y una alfranja de fusta y un mocador de bolador ab guarnicio de or fi y seda encarnada y una pitrera de taffata carmesi ab guarnicio de or, del dit turch.

---

⁸⁹⁵ PARRO 1857, pàgina 720.

⁸⁹⁶ GÓMEZ DE CASTRO 1561, foli 48r.

⁸⁹⁷ CARBONERES 1873, pàgines 61 i 62, nota 1.

Item una testa de la giganta turcha ab un tocado de vellut carmesi recamat de or fi y unes tires de tela de or fi guarnida de voladors de telilla de la Infanta de diuerses colors de vels de or y argent y encarnat y blanch ab una rosa en lo topet de dauant de canutillo de or y argent y bollateria y clauellets de colors ab uns abollados de cabells primis y del mateix vel de or y encarnat ab unes cabelleres de cabells rossos que li hixen dels polsos ab una cadena de cabells guarnida de or fals y vetes de seda encarnada ab una rosa de orlandilla y bollateria de or al cap ab una perla falsa de vidre al front y arracades de fusta daurades una mitja luna una clocheta de lens y taffata blau ab sa marquesota enflocada de seda de diuerses colors y polaynes del mateix, tres vels de seda viats de seda encarnada y argent que penjen del cap. Item una saya de ceti morat mostrejat de groch feta a la turquesca ab sa manega justa del mateix ab dos bots grans en cada manega de taffata blau y blanch ab diuerses vetes de seda de colors guarnida de passama de or y argent forrada de tela groga y morada ab sa banda y cinta de taffatans de colors y la banda guarnida de veta reforçada y franges al derredor.”⁸⁹⁸

Aquestes quatre parelles encara sortiren el 1622 en la processó que es féu a València mateix en honor a la Immaculada:

“Dieron inmediatamente principio a la procession Eclesiastica dos Enanos, y ocho Gigantes, dos a lo Español, dos a lo Turco, a lo Gitano, dos, y dos a lo Negro, cada qual con vna de las virtudes de la Virgen en las manos, bizarra y costosamente vestidos, dançandoles muy a compas quien les lleuaua. Mouieron, como otras vezes, notable griteria, y alborozo en los naturales; risa, y admiracion en los forasteros.”⁸⁹⁹

L’alt grau de detall de la descripció dels turcs l’any 1589 ens interessa perquè si creuem aquesta descripció d’època amb les figures pintades al famós *rollo* del Corpus de València (ca. 1820) i amb les làmines de fra Tarín (ca. 1913), podem fer-nos la imatge que d’un matrimoni turc idealitzat es tenia al llevant peninsular immediatament després de la Batalla de Lepanto i durant els segles següents.⁹⁰⁰ I no foren les úniques figures de la Península que expressaren l’alteritat exòtica a través de les manifestacions festives, sense un discurs específicament negatiu o d’atac envers la mateixa.

És el cas dels *Gigantones* de la catedral de Toledo, el qual constava d’onze o nou figures (segons la font que es consulti)⁹⁰¹ segurament fetes el 1753⁹⁰² i que Sixto Parro atribueix (segurament de manera errònia) a un encàrrec del cardenal Lorenzana (1772-1800).⁹⁰³ Seguint aquesta segona corrent historiogràfica –desgraciadament molt més famosa-

⁸⁹⁸ CARBONERES 1873, pàgines 61-67, nota 1.

⁸⁹⁹ CREUHADES 1623, pàgina 93.

⁹⁰⁰ TARÍN / SANCHIS 1978, facsímil al final de l’obra. BUENO 1997, pàgina 118. Aclarim que una cosa és el rogle comprat el 1977 per l’Arxiu Municipal de València a un particular, dibuixat per un anònim en una tira de paper de 31 metres i que data de cap a 1820, i una altra les 37 làmines de 44x30 cm enviades a un funcionari del mateix arxiu l’any 1913 pel cartoixà fra Bernat tarín i Juaneda (1857-1925). Ambdues fonts són, no cal dir-ho, del major interès. Es descriuen a ALEJOS 2003, pàgines 699-700 i es veuen a TARÍN / SANCHIS 1978.

⁹⁰¹ Segons un poema de 1756 transcrit a SAN ROMÁN 1920 pàg. 32 eren onze figures; segons PARRO 1857 pàg. 720 eren nou.

⁹⁰² SAN ROMÁN 1920, pàg. 36. Allí comenta un poema imprès en full volant el 1756, on dona una convincent justificació de cara a una datació de 1753 dels actuals *gigantones* de Toledo i ja adverteix de l’error de PARRO 1857. Agraïm a Aitor Calleja de Pamplona el coneixement de la bibliografia antiga que ens ha permès puntualitzar aquestes cronologies.

⁹⁰³ PARRO 1857, pàgines 719 a 722.

han estat datats pels volts de 1775⁹⁰⁴ però, en tot cas, sempre consten com a fets a Barcelona.⁹⁰⁵

També ens semblen sorprenents els exemples de València Segovia o Pamplona. Si a València els gegants es feren el 1588 “*com se acostumen aquí en Madrid, Toledo y altres parts de castella*” i constaven de quatre parelles,⁹⁰⁶ a Segovia pels anys 1614-1620 ja eren també les mateixes quatre parelles: Gitanos, Negres, Espanyols i Turcs, a més d'una Tarasca; aquests gegants podrien haver-se fet cap a 1607).⁹⁰⁷ En el cas de Pamplona les dates ballen també a l'entorn de 1607 (amb una gran renovació del 1860).⁹⁰⁸ I n'hi hagueren més; ciutats com Madrid tingueren –com acabem de veure parlant de València- els seus gegants⁹⁰⁹ i també hem vist quatre parelles de diverses ètnies humanes a Burgos.⁹¹⁰ En canvi, a Sevilla els set gegants representaven els pecats capitals, i a la Granada de mitjan segle XVIII figuraven set emperadors romans hostils al cristianisme, com Neró, Cal·lígula, Trajà, Tiberi...⁹¹¹

Aquest fenomen dels gegants com a nacions del món no sempre fou una realitat assumible únicament a escala de les grans ciutats; sabem que poblacions d'una mida mitjana -si bé significatives- com per exemple Alzira en disposaren ocasionalment d'un joc, i no pas petit. Però, cal dir-ho, no devien ser de propietat, sinó que sembla segur que es tractava del conjunt de València en lloguer. Una opció gens descartable, perquè encara que el cost fora elevat només de transport i d'efectius humans, quasi valia més la pena que fabricar-ne uns per a l'ús anual. I és que per les festes de proclamació de Carles III el 1759 van veure's pels carrers d'Alzira el que fa tota la impressió de ser la gegantada del Corpus de València:

---

⁹⁰⁴ La bibliografia recent sobre aquest conjunt tant important ens és molt desconeguda. En tot cas recomanem alguns articles de premsa per fer-se una idea visual del què es tracta.

http://www.abc.es/hemeroteca/historico-21-05-2008/abc/Toledo/los-gigantones-de-lorenzana-preparados-para-salir-a-la-calle_1641881767266.html

http://www.abc.es/hemeroteca/historico-06-03-2009/abc/Toledo/la-escuela-taller-recupera-otros-tres-gigantones-de-la-epoca-de-lorenzana_913578358862.html

⁹⁰⁵ PARRO 1857, pàg. 720.

⁹⁰⁶ Com diu HOYOS 1983 pàgina 167, a València es feren el 1588 imitant els de Toledo, fet que també explica ALEJOS 2003, pàg 684. D'aquestes figures, CARBONERES 1873 pàgina 61 (nota 1, que s'estén fins a la pàgina 67) ens fa avinent que les testes eren ja fetes el setembre de 1588 i també transcriu un exhaustiu llistat o inventari memorial de totes les robes i ornaments que usaren en fer-se, copiats al llibre d'actes de l'Ajuntament de València del 1589. Les vuit figures apareixen pintades a les làmines de Fra Bernat Tarín. Vegeu TARIN – SANCHIS 1978

⁹⁰⁷ DEPLUVREZ 1983, pàgina 212 a 217.

⁹⁰⁸ Ja es veu que malgrat que fets pels volts de 1860, són inspirats en un model de la segona meitat de segle XVIII.

Dues ressenyes permeten fer-se'n una idea a http://es.wikipedia.org/wiki/Comparsa_de_gigantes_y_cabezudos_de_Pamplona i

<http://www.sanfermin.com/index.php/es/historia/comparsa> on es veu que els originals foren construïts a inicis del segle XVII (les dues fonts no concorden), tornats a fer el 1657, arraconats el 1780, recuperats el 1813 i finalment reconstruïts de bell nou segons projecte d'un pintor de Pamplona, de nom Tadeo Amorena. La voluntat fou de representar “*las cuatro partes del mundo*” i ja fou satiritzat amb textos que diuen “*Por lo que veo / desconocía / el buen Tadeo / la Oceania*”. Aquest vers també apareix a HOYOS 1983, pàgina 167. També HOYOS 1983, pàgina 169, ens informa de la cronologia de 1607. Vegeu-los també a PAMPLONA 2010, pàgines 44-45 i 54 (imatges de conjunts) i 226-229 (fitxes).

⁹⁰⁹ Madrid els feia sortir el 1616 quan les Monges de la Encarnación traslladaren el convent, segons HOYOS 1983, pàgina 170.

⁹¹⁰ Una postal titulada BURGOS, LOS GIGANTES Y DANZANTES, N. 116, editada per Hauser y Menet. N'hem vist una còpia que fou usada el 1933 com a participació de loteria.

⁹¹¹ HOYOS 1983, pàgina 171.

“Venia despues de la Tarasca la sobervia esquadra de los ocho Gigantes, variamente vestidos conforme los diversos trages de las Naciones, que representan: con parecer de tanto peso la desmedida fabrica de su estatura, danzaban con bello ayre, y gentil brio, pero observando en sus compases, y mudanzas estraña seriedad, y grande mira de no apresurarlas.”⁹¹²

Aquest lloguer o contracte de la comparsa valenciana es fa més evident unes ratlles més endavant:

“Entraron de refresco en el Tablado ocho figurones con igual, ò mayor propiedad en lo ridiculo de sus trages, que los precedentes, y dieron principio à otra graciosissima Mogiganga. Pero con què primor! Con què donayre! Con què destreza, y magisterio en todos aquellos dificiles compases, y movimientos, que el artificio, y buen gusto saben egecutar! Baste decir, que si bien no obscurecieron los lucimientos de los primeros, por lo menos consiguieron, que todo el concurso los tuviesse por Maestros, y muy Maestros en el Arte. Y cen esto no se engañaron los concurrentes; pues en la realidad todos los ocho lo eran de procession, y ciertamente desempeñaron el credito de su habilidad, dando tan cumplido gusto à todo el concurso, que este no acababa de aplaudir tan peregrinas habilidades.”⁹¹³

Si finalment entrem en el camp de les notícies menys conegudes a nivell festiu, hem d'esmentar el plec de cordill *Entremés de los Gigantones*, estampat a Barcelona vers 1779 (i amb una primera edició a Saragossa el 1702). El text està atribuït a Francisco de Castro (a) *Farruco*, l'activitat del qual ubiquen cap a 1675-1713, informació, ja que l'imprès no aporta sinó en l'edició més primerenca.⁹¹⁴ L'obreta no aporta massa detalls sobre els gegants d'aquella època, però, explica la història que a petició d'una embarassada, apareixen finalment les figures a dansar fora de dates. Entre les gegantes, una es descriu com a turca i una altra com a negra. No s'aclareixen més detalls, però es comprova que en un entremès teatral del tombant de 1700 es presenten com a normals uns gegantons de diverses ètnies. Un fet ja apuntat fa unes línies en parlar dels casos de Toledo; Madrid, Segovia i d'altres ciutats.

11.3.1.3 Barcelona, 1601

També sabem que la Mulassa de Barcelona va acabar esdevenint la plataforma ocasional d'un entremès molt concret durant les festes de 1601. Rebullosa ens la descriu amb certs canvis en relació al seu aspecte habitual per Corpus, ja que solia tirar coets grossos

⁹¹² MAS / NAVARRO 1760, pàgina 19.

⁹¹³ MAS / NAVARRO 1760, pàgina 25. Ja a la pàgina 23 es deixa entreveure una altra evidència del lloguer: quan actuà *“una graciosa invencion, que mas alborozò al inmenso concurso: esta fue la plausible danza de los Enanos, comandada por el celeberrimo Domingo, mas conocido por el nombre de Enano de Santa Ana de Valencia.”*

⁹¹⁴ Vegeu <http://www.cervantesvirtual.com/obra/entremes-de-los-gigantones/> [consulta juliol 2020]. La seva biografia a la web de la Real Academia de la Historia li atribueix una peça titulada “Los Gigantones”, que daten el 1702, segons Jerónimo Herrera Navarro, redactor d'aquesta nota biogràfica. Vegeu <http://dbe.rah.es/biografias/53004/francisco-de-castro> [consulta: juliol 2020]. Tot plegat es confirma amb la tesi doctoral de Ramón Martínez. Vegeu MARTÍNEZ 2015, pàgines 119 i 126; i amb els catàlegs de les biblioteques quan hom examina l'edició de Saragossa del mateix text, ja que el seu autor consta a la portadella de cadascuna de les tres parts.

i en el cas d'aquella data concreta aparegué canviada i tot portant un giny especial al seu damunt:

“Venia tras esto, lleuando muchos menestriales delante, la Mulaza, que es vna figura como mula, muy grande hueca, lleuada por tres o quatro hombres que van dentro, muy engualdrapada, boluiendo el cuello a todas partes, con que haze varios visajes, tocada conforme el abuso de las damas con grande alçacuello, almirante y copete, tirando por la boca grandes coetes de trueno, y sirue de lo que las demas figuras montruosas que van al principio, allende que es la diuisa particular de la Cofadria de los Pelayres desta Ciudad. Trahia hoy vn artificio sobre sus espaldas en que yva entre la isla de Mallorca y Ciudad de Barcelona, muy bien puestas de bulto, vn muchacho vestido de nuestro abito y con grande compostura en el rostro representandó a San Ramon que passaua la mar sobre su capa y señalando nauios de la torre de Montjuy que en lugar de copete lleuaua muy bien puesta entre las orejas [...]”⁹¹⁵

Donem aquests exemple concret perquè il·lustra molt bé el fenomen que expliquem: si bé aquesta imatgeria i aquests entremesos ja existien des de finals de l'Edat Mitjana, en alguns moments de la festa barroca va caldre que els diversos elements festius es desvinculessin una mica del seu sentit primigeni per tal de vehicular la mitologia i el discurs d'aquella festa o efemèride concreta i donar-hi una sortida pública i adaptada a cada comunitat humana segons la seva pròpia identitat local i segons les necessitats d'esplendor que reclamaven les ocasions excepcionals. Tot plegat però, contempla un clar aprofitament dels recursos materials ja existents; en aquest cas, una carcassa i un entremès animal que encara era reconeixible pel públic, cosa que ben segur devia fer més agradosa i simpàtica la representació del prodigi del pas del mar.

11.3.1.4 Vilafranca, 1601

Il·lustra també la variació del significat primigeni d'un element ja preexistent el cas dels gegants de Vilafranca del Penedès, amb motiu de les festes que, per aquella mateixa causa, va fer la vila penedesenca. Segons uns versos de 1601 transcrits al famós *Llibre Verd* de l'Arxiu Municipal d'aquella vila, podem pensar que foren retocats en el vestuari segons el discurs que els ideòlegs o teòrics que organitzaven la celebració pretenien explicar. El gegant representava (almenys durant aquella ocasió) un suposat personatge històric, el moro Ferragut. La geganta, simulant ser la seva esposa, li donava consol per haver perdut davant la força sagrada de Sant Ramon, d'altra banda fill d'aquella vila; cosa que explicaria el gust dels organitzadors de les festes per mostrar el triomf del seu conciudadà pretèrit com a far del catolicisme a nivell de tota la cristiandat. I ho mostraven tot fent aparèixer un mític guerrer infidel com a derrotat. Aquests versos incorporen el text que el personatge suposadament portava en un paper:

“Relació de la professó à feta la vila de Vilafrancha de Penadès del benaventurat pare sanct Ramon de peñafort, feta avuy dijous, que comptam a set de juny de any de Nostre Senyor MDCL.

[...] Stant mirant / viu arribar / que-m va spantar, / un bell gigant / que va dansant / ab sa muller. / Portan paper / davant scrit, / jo u he llegit / de veritat. / “Jo so Ferragut

---

⁹¹⁵ REBULLOSA 1601, pàgina 151. 24 de maig 1601.

sforsat / que fas tremolar lo món / sinó lo benaventurat / que de mi ha triunfat / lo invensible sant Ramon.“ / Possa’s en torn / la jagantesa / ab molta pressa; / le y vax llegir / vull vos o dir / per mon deport: / “Mon marit teniu conort / que us haja vençut un sanct / com és lo de Peñafort. / Allà hont vagent de sort / anem-y los dos dansant” / Y arribant uns menestrills / molts subtils / sentí sonaven [...].”⁹¹⁶

Ferragut hauria sigut un personatge d’origen siri, de gran envergadura física, que va combatre amb Rotllà, l’heroi de la *Chanson de Roland*, suposat nebot de Carlemany i protagonista de la batalla de Roncesvalles. Tenim doncs, un testimoni valuós de canvi puntual de rol d’una figura de gegant processional per tal que encarnés un missatge concret, ni que fos un relat èpic als ulls dels catalans del renaixement, extret dels mites hereditats de la historiografia i els cantars de gesta medievals. De fet, tal lluita de personatges mítics també es troba recollida a la *Historia Turpini* del famós *Codex Calixtinus* de Compostela. Aquest text, veritable guia dels peregrins i compendi de textos com el que ara tractem, va arribar en forma de còpia a Ripoll el 1173⁹¹⁷ i sembla que també va córrer bastant per Europa. I evidentment, no cal ponderar el gran ressò de la *Chanson de Roland*. Fem tal incís perquè encara avui hi ha un gegant a Nieuwpoort (Bèlgica), anomenat *Jan Turpijn*, molt en la línia tipològica del moro guerrer.⁹¹⁸

11.3.1.5 Girona, 1619

Malgrat que ja tractarem d’aquest assumpte en parlar dels cavallets, cal dir que les figures dels cavalls gironins foren modificats el 1619 durant les festes en honor de la Immaculada, de manera que puntualment varen veure’s “*unos disfrazados de hipocentaurus, unos en forma de caballo, otros de toro, danzando y esgrimiendo blancas espadas, dando vistas carreras en las plazas y calles más anchas, fingiendo escaramuzas y otros mil juegos*”.⁹¹⁹ O sigui que volem imaginar una centauremàquia.

11.3.1.6 Lleida, 1637

Sovint el toc distintiu d’una festa, d’un acte de la mateixa o d’un element que en formava part tendia a l’exotisme del qual parlem. A Lleida el 1637 es traslladà el Sant Crist a una nova capella i el combat-desfilada que es representava a les places deixa entendre que tota la varietat ètnica i cultural de l’univers hauria estat poca per a transmetre la grandesa d’aquella solemnitat, però és que potser es comptava amb un contingent de soldadesca professional (el destacament de torn) degudament disposada i vestida:

⁹¹⁶ Arxiu Comarcal de l’Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, foli 223r. Edició a LLIBRE VERD, volum I, pàgines 448-450. Com proposa col·loquialment GRAU 2007 pàgina 24, a vegades els gegants moros representen el paper del dolent “*al servei de la situació dramàtica de la llegenda i, naturalment, si són moros, tenen molt de guanyat a l’hora d’identificar-los com a dolents, contraposats a l’heroi o a l’heroïna, que acostumen a ser de casa.*”

⁹¹⁷ Vegeu la ressenya de continguts a http://es.wikipedia.org/wiki/Liber_Sancti_Iacobi [consulta 2015]. La còpia del Calixtinus es troba actualment a l’Arxiu Reial de Barcelona. Manuscrits de Ripoll, núm. 99.

⁹¹⁸ Vegeu-ne el perfil de facebook a <https://www.facebook.com/jan.turpijn?fref=ts>. Sorprèn per les enormes proporcions que té la figura, 11 metres segons es veu a http://www.westhoekverbeeldt.be/index.php?option=com_memorixbeeld&view=record&Itemid=2&id=heu.col22:d at12231&tstart= [consulta 2015]

⁹¹⁹ GIRONA 1619. PERPINYÀ / GRAU 2013, pàgines 123-124.

“Entraron por la plaza formando vn luzidissimo passeio, reconociendo la estacada, y vistosa muestra de tanta gente, con las luzes de sus achas, haziendo bellissima muestra, y ostentacion de dos esquadras de clarissimos soles, emulacion no poca del que preside en su quarto cielo. Vnos estauan bizarros a lo Turco, otros brillauan a lo Tudesco, otros representauan Franceses a lo viuio, otros se ostentauan Alemanes: pero lo que mas captiuó a la vista, fue el adorno, y despejo de otros dos hermanos muy parecidos en la gala de sus acciones [...] luzian bizarros y aun fauorables Martes Españoles, lleuando sus cauillos sus pies y manos plateadas [...] otros de otras traças, con ricas amalafas, marlotas y turbantes, recogian en si la vista de infinito pueblo.”⁹²⁰

Aclarim que anar *a la tudesca* és, segons Covarrubias, sinònim de germànic.⁹²¹ Entenem que devien vestir a la manera dels territoris imperials. Molt menys exòtic als ulls de la concurrència, però en qualsevol cas, distint del que hom solia veure pel carrer.

11.3.1.7 Girona, 1658

Un full volant imprès,⁹²² que Jan Grau ubica i data amb perícia⁹²³ a Girona l’any 1658 – guiat pels detalls tipogràfics de les orles i el fet que faci parlar al·legòricament la figura del gegant que sortirà als carrers amb motiu del naixement d’un “príncep” de Girona– ens mostra detalls similars als del gegant de Vilafranca. El príncep en qüestió no era altre que el fill de Felip IV i Marianna d’Àustria, l’infant Felip Pòsper, nascut el novembre de 1657 i amb aquest títol (Duc de Girona) implícitament adquirit pel fet de ser l’hereu al tron. El nen morí, però, el 1661, després de ser immortalitzat pel pinzell de Velázquez.

Un poema de quinze estrofes de tres versos cadascuna ens esmenta un armari de l’Arxiu on es devien guardar recòndits la figura i el seu *attrezzo*, així com un alfange amb fulla que era dotada d’una amenaçadora aparença. Per si fos poc, el text encara encara fa avinent que el gegant “habitual” de la ciutat –que anomena Gerió– no podia sortir perquè portava anys servint i tenia el vestuari en mal estat. Gerió era aleshores el mític fundador de Girona;⁹²⁴ però per l’alfange deduïm que el gegant esmentat en el pamflet devia tenir l’aspecte d’un guerrer moro i que l’acompanyava una *Gigantessa*, que tractava de maridar el Gegant i que convidava les dones de la població a les mostres públiques d’alegria. El text diu:

“DIV LO GEGANT

Per lo Princep, y per lo Rey / gastarè tot mon tesor, / encara que fos mayor.

Tota la mia Ciutat / de Gerona, en alegrias / passara aquestos tres dias.

Per lo meu Princep servir, / per mantenir lley, y fe, tot mon coure gasterè.

Si voleu musica, ò cant / aquestes tres nits veniu, / que-us conuido al meu Arxiu.

⁹²⁰ MARAÑOSA 1637, pàgina 10 (plec de 8 folis sense paginar).

⁹²¹ COVARRUBIAS 1611, folis 656v – 657r. “TVDESCO, es lo mefmo que Aleman, porque en lengua Germanica los Alemanes se llaman Duytschen, y de alli Duydescos, y corruptamente Tudescos. Otros quieren que se aya dicho del nombre Teuthones, que es otro nombre suyo, y de alli Teuthescos, y corruptamente Tudescos [...] TVDESCO, vn cierto genero de capote, dicho assi, por auerse traydo el vso del de Alemania.”

⁹²² Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Arxiu Amades. Romanço 3770.

⁹²³ GRAU 2014.

⁹²⁴ ROIG JALPÍ 1678, pàgines 1-2.

*Qui per son Princep no mostra, / alegria interior, / no li vol be de son cor.
 Lo nostre Princep es nat, / si no-l podem visitar / podrèm saltar, y ballar.
 Per lo nostre Princep nat / deuem mostrar alegria, / ab fochs, balls, y cantoria.
 Tot quant farèm vindrà ser / en comparaciò baxeza, / per saber honrar sa Alteza.
 Tot quant fas es de justícia / que lo bon vassall fer deu, / per amor del Princep seu.
 Geriò està algun tant fellò, / perque tants anys ha seruit, y no li fan nou vestit.
 Del Armari serè exit / hon me fan estar tancat, / gracias fas al Princep nat.
 Ningu diga mal de mi, / que jur per lo gran Gerio / que-n passarè aquest llançò.
 lo no crio per Espasa / de Balca, vna tendra fulla, / aquesta alfanja me orgulla.
 No temau la fosca nit, / que tants fochs, y llums faràn, / que Sol, y Lluna seran.
 Ab salts, balles, y passadas / serco plaças, y carrers meus / me traurè lo fret dels peus.
 Diu la Gigantessa.
 Veniu donas Geroninas, / corrau, saltau, y dançau, / mon marit paga-l sarau.
 Mon marit es tant galat, / que a las bonicas conuida, / al sarau, y a la sortida.”*

Es tracta doncs, del mateix figurot que era el gegant de Corpus el qual, degudament humanitzat en forma de guerrer mític i moresc, aprofita per fer broma sobre ell mateix i el càstig que li suposa passar-se l'any tancat en un armari de l'arxiu municipal, sobre el perquè de la festa, sobre les possibles crítiques que degué rebre l'estat del seu vestit engresca als ciutadans a les alegries públiques mitjançant aquest full volant que degué estampar-se i donar a la gent, com un convit o pregó simpàtic i que forçava la figura a representar el que potser no solia ésser. Tenim antecedents de l'aparició al llarg del XVI i en contextos festius de la figura tricèfala de Geriò com una al·legoria del moro en un sentit genèric.⁹²⁵ En parlarem més endavant.

11.3.2 Exotisme i alteritat decoratius (1514-1897)

11.3.2.1 Tarragona, 1514

Per l'entrada a Tarragona de l'arquebisbe Alfons d'Aragó el 1514, les confraries oferiren obsequis en forma d'entremesos, en una seqüència que es repetia a cada rebuda dels nous prelats fins almenys la segona meitat del segle XVIII. De la breu relació d'aquella solemnitat sabem que:

“[...] Archabisbe de Tarragona don Alfonso de Aragón entrà en la [...] a viiij de joliol M. D. XIII° lo qual los honorables cònsols ab tota la ciutat li feren grandíssima festa [...] Los entramesos que feren a dit Senyor se feren [...] Aprés venien los de Sta Magdalena ab son ball de novia molt ben concertat y anaven tots axí hòmens com dones ab cadenes d-or derrera un ball de negres tot de entramès y eren desús de XXV personatges e anaven ab uns xipallets de palma argentats ab sa bandera. [...]”⁹²⁶

El concepte de tractament de la figura de l'arquebisbe, basat en les entrades reials, és deutor dels *trionfi* renaixentistes. L'esment dels *negres* dels de Santa Magdalena (que

⁹²⁵ GÓMEZ DE CASTRO 1561, folis 53v-54r. Un tema esmentat per FRANCO 2017, pàgines 99-100, on cita la tesi de Mª Adelaida ALLO MANERO, “Exequias de la casa de Austria en España, Italia e Hispanoamérica”. Universidad de Zaragoza, 1992

⁹²⁶ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal, 12. Cultura. 12.1. Festes. Sginatura Topogràfica 19/1912. Entrada de l'Arquebisbe Alfons d'Aragó, 1514.

eren els Hortolans) ens porta a pensar en una comparsa amb un fort component d'exotisme. La manca de detalls fa que comentem aquest tipus de manifestació quan tractem els casos de Tortosa i Valls.

11.3.2.2 Toledo, 1560

Per l'entrada de Felip II i Isabel de Valois a Toledo el 1560 trobem també la presència de figurants que volien ésser gitanos, és a dir que gent autòctona es vestiren com a tals per donar a la festa un toc d'exotisme i d'alteritat que, si apareixia al servei dels estaments i l'ordre imperant i a més, plàcida i degudament sotmesa, esdevenia una mostra de concòrdia entre ètnies, sempre a major honor i glòria de la monarquia, veritable garant de l'ordre, la fe i la prosperitat (d'aquí que fessin veure que deien la bona ventura):

“Porque luego comenzaron a venir las danças de los lugares por tan buena orden, y con tanta alegría que desde allí hasta que entro en el alcaçar; nunca le faltaron nuevas cosas que ver [...] Tornando pues a las danças [...] Los buenos tercios rezios y fornidos de los moços poniendo a los que los mirauan delante de los ojos, los Corydones; Melibeos, Menalcas; que en las mismas Eglogas suelen introducir. Estos vnos venian como segadores con sus hozes; otros como quinteros con sus espuestas de semillas, otros como esta gente que llaman Gitanos, con sus ruedas vendadas de almayzares sobre las cabeças, & ropas de colores como togas antiguas; anudadas en el hombro, las quales yuan anunciando la buenaventura, assí de los que venian como de los que aca estauan.”⁹²⁷

11.3.2.3 El cas del Corpus de Sevilla (1572-1597) com a punt difusor d'una tendència.

El Corpus Christi de Sevilla va convertir-se sens dubte -com el de Toledo, el de Madrid o el de València- en un punt focal des d'on es projectaren nombroses influències. I és per això que en fem un breu esment. Els llibres de caixa de l'arxiu municipal de Sevilla foren examinats per José Gestoso, el qual va extreure dades precioses referents a la processó de Corpus. Ens ressenya l'any 1572 pagaments per diversos jocs de Corpus, que ens apel·len directament a l'exotisme:

“A Cristóbal de Santa Cruz 6000 mrs. por una danza de turcos y peregrinos y una fuente. A Pedro Guerra 6750 mrs. por una de gitanos.”⁹²⁸

I encara és més variat l'elenc de dades per al 1574:

“A Miguel Diaz 14 ducados por una danza de espadas. A Juan Jiménez, zapatero, 20 ducados por la danza de los gitanos. A Diego de Berrio 400 rs. por el carro de la historia del Rey Jubiniano (sic.) A Cristóbal de la Cruz 20 ducados por la danza de los galanes. A Melchor de San Miguel 200 rs. por la danza de los salvajes. [...] A Diego de Santiago 20 ducados por una danza de moriscos. A Juan Bautista 20 ducados por una danza de indios. A Juan de Reinoso 300 rs. por un carro de La Historia del Rey

⁹²⁷ GÓMEZ DE CASTRO 1561, folis 5v-6r.

⁹²⁸ GESTOSO PÉREZ 1910, pàgina 107.

Cosdruhe (¿Cosroes?). A Pedro Montiel 400 rs. por un carro de «El Sembrador.» A Andrés del Castillo 32 ducados por un carro de «El Convite celestial.» A Bartolomé Romero 20 ducados por una danza de villanos de un desposorio. A Alonso de Capella 40 ducados por el carro de la Batalla de la muerte de los justos á la vida de los viciosos. A Cosme de Xerez 400 rs. por el carro de la Asunción de nra. Señora. A Hernando Manuel 20 ducados por la danza de Torneo de á caballo. Al mismo por sacar la Tarasca, mojarillas y dos salvajes. A Diego de Tejada 400 rs. por un carro de Las Tiendas del mundo.

[...]

A Diego Hernández morisco, 22 ducados por otra con 8 figuras y una ermita. A Feliciano de Salazar 70 ducados por otra de «Las Serranas» con 8 figuras y la danza de los gigantes que tiene 7 con el padre.»⁹²⁹

Encara trobem coses per l'estil en els comptes de 1597:

“En el Libro de Propios de la Ciudad de dicho año se cita á Juan Bautista de Aguilar «como maestro de las invenciones de los cuatros carros de representación que se hicieron para la fiesta del Corpus del mencionado año. En el mismo figuran Diego López y Pedro de Aguirre, el primero como autor de la danza «Los indios.» En el citado año, Hernando Franco cobró 95540 mrs. por sacar el día del Corpus la Tarasca y moxarrillas y dos danzas tituladas «Las carrastollendas de Barcelona» y «Las Ferias de Bilgan» y consta que Baltasar de Guzman, autor de danzas, sacó dos en la fiesta de que tratanoos, una llamada «Los gitanos» y otra el «hombre vicioso.»⁹³⁰

Sorprenen aquests elements en tant que donen la impressió que el primigeni sentit catequètic de la processó del Corpus s'havia esmunyit sota una coberta lúdica i esplendorosa, absolutament imbuïda dels capricis festius de la reialesa i l'alta noblesa. El patriciat urbà pretenia emular les seves maneres a través del seu acte estrella, la processó urbana més important i d'aparició cíclica o reincident, com era el Corpus.

11.3.2.4 Tortosa i els Negrets, 1585-1800

Veiem un cas d'exotisme forçat en les festes en honor de Felip II celebrades a Tortosa a finals de 1585. El referent barceloní és explícit, encara que només pugui garantir-se en l'aspecte musical o instrumental i en detalls de protocol com la desfilada de banderes que el monarca veia des d'un lloc elevat com una finestra. Segurament va imitar-se tot el tarannà estètic de l'acte –exotisme inclòs- però la crònica barcelonina no és tant clara en aquest aspecte. En qualsevol cas, el fet que siguin els gremis qui feren obsequis amb elements com gegants, diables i drac o uns *negrillos* que feien figures acrobàtiques i llençaven figures a la gent ens fa pensar en un aprofitament de recursos festius del Corpus degudament customitzats i transformats, però sota una mateixa litúrgia i protocol que en la dita festa:

“Viernes siguiente, á veinte de Diciembre, todos los oficios mechánicos sacaron danças después de comer, junto á las puertas del palacio, para que las viesen las damas. A cada lado del palacio estaba hecho un tablado en que estaban cada dia músicos, á manera de Barcelona, que tocaban á los dançantes con un atamborcillo y flauta y otros

⁹²⁹ GESTOSO PÉREZ 1910, pàgines 107-109. Citat per PELINSKI 2011, pàgina 195.

⁹³⁰ GESTOSO PÉREZ 1910, pàgines 111-112.

instrumentos viles con buen acuerdo, y tenían muy bien el número de los pies: la confradía de los labradores, que parece la más principal de toda la ciudad, sacaron una casa verde entretexida con ramos que llevaron en las espaldas, y con ella un arado plateado, que dos muy bravos asnos tiraban: fue un espectáculo muy de reír. Traxeron también una danza muy buena. Otra confradía sacaba unos negrillos muy bien hechos, en umbros de otros, los cuales ó sacaban su lengua ó echaban higas para mover á los que estaban presentes al riso. Otra confradía representaba unos gigantes que dançaban. Cada oficio, en fin, sacaba alguna cosa nueva. Danzaron tanto que rumpieron un muro de veinte y cinco pies que estaba en la ribera, junto al palacio, y se cayeron muchos en el río. Con estos juegos también se acabaron las fiestas deste día. [...]

A veinte y seis de Diciembre, dia de San Estéban, no salió del palacio. Después de comer y de vésperas dichas en la Seo, anduvo la procesión general por las puertas del palacio, que en la siguiente manera se acabó. Primeramente vino una batalla de unos diablos con un grande dragón echando humo y llama en ellos. Pasada ésta siguió una danza de moriscos y luego los negrillos y los gigantes del otro dia danzando. Luego vinieron los pendones de las confradías por su orden, cuyas imágenes tomó todas el Príncipe, puesto en la ventana, siéndole presentadas de los que las llevaban, lo cual ansimismo habia hecho en Barcelona. Con los pescadores iban dos apóstoles, San Pedro y San Andrés, poco á poco. Después de los oficios mecánicos venian las cruces de las iglesias y algunas caxas con reliquias de santos, que llevaban los clérigos en los umbros, entre frailes de tres órdenes, conviene á saber: Trinitarios, los de Santo Domingo y los Observantes. A estos seguia toda la clerecía de Tortosa con buena orden: iban los comensales, canónigos y dignidades y otros principales con sus capas de terciopelo, cantando Te Deum laudamus. Después de la clerecía seguia el senado de la ciudad y el pueblo poniendo fin á la procesión.”⁹³¹

Cal entendre per *echar higas* com el gest de fer la figa, o sia “fer botifarra” a la manera antiga, tancar el puny tot fent aflorar el polze per entremig dels dits.⁹³² D’aquí ha pres el nom, precisament, el Ball de Figuetaires de Vilafranca del Penedès, el qual feu aparició en la vila a mitjan segle XIX, segurament en un context més carnavalesc. Per tant, cal entendre aquesta comparsa com una degradació de l’alteritat, ni que fos en un sentit burlesc: enfilats uns sobre els altres com si de micos es tractessin, feien llengotes i altres gestos obscens. Del que podia significar una comparsa de ‘negrets’ en parlarem tot seguit. De la dansa *de moriscos* ens n’ocuparem més endavant.

Com que no hi ha descripció, no sabem sinó remetre’ns a elements que encara avui existeixen, com els *Negrets* de l’Alcúdia (La Ribera Alta, València). És aquesta una formació els membres de la qual porten el rostre emmascarat de negre amb turbant molt elemental i que, després d’un breu ball pantomímic, burlesc si es vol, construeix petites torres humanes de tres pisos. I sembla que el fet de la denominació no és altra que una metonímia: o sia que totes les colles d’una determinada regió que feien aquests tipus de coreografies van rebre el nom de ‘Negrets’. Així va passar al Principat des de mitjan segle XIX amb el nom *Ball de Valencians* per designar els castells tal com els

---

⁹³¹ COCK 1876, pàgines 186-188.

⁹³² A. M. Alcover i F. de B. Moll. Diccionari Català-Valencià-Balear. “*Acció de cloure el puny i mostrar el dit polze sortint entre l’índex i el dit d’enmig, com a senyal grossera de burla i menyspreu; cast. higa. Fer la figa a qualcú: fer-li aquell gest per burlar-se’n o significar-li menyspreu. Li fon accusat que quand son senyor li menaçava, que ell li feya la figa dejús la mànega de la almexia, Eximenis, Dotzèn del Crestià, c. 356 (ap. Aguiló Dicc.). Manasant me fan les figues per gran menyspreu, Sermó Bisbetó 38. Per força o per grat ell passarà a vós, après vos farà tres figues e les vos posarà en la barba, Tirant, c. 200. Dins lo convent li fan les figues, Spill 5671.*”

coneixem avui. Aquestes denominacions genèriques van incloure igualment comparses que tant obrien seguicis com oferien quadres plàstics, danses senzilles i de vegades fins i tot irreverents, amb el comú denominador que podien concloure o culminar la seva exhibició amb la construcció d'una torre humana, en diferents variants i formes, tal i com passa amb el *dance* aragonès.⁹³³ Amb el temps van acabar, generalment, denominant clarament el fet d'aixecar torres, i més encara després de la pèrdua -prohibició- de l'espasa com a element per a realitzar alçaments d'un ballador.⁹³⁴

La particularitat dels *Negrets* de l'Alcúdia rau en el fet que han conservat el caràcter burlesc que degueren tenir les Moixigangues abans de sacralitzar-se tant a la primera meitat del segle XIX, un pas necessari si hom volia que continuessin apareixent a les processons després de l'oposició dels Il·lustrats del segle XVIII. Aquest és el valor de la dada que ens denota Cock per a Tortosa. Sorprenentment, els punts de contacte amb els actuals de l'Alcúdia hi són. Fins i tot per a la sàtira que feien i que fan els uns i els altres.

La investigadora Oreto Trescolí, situa la primera aparició coneguda de la comparsa de l'Alcúdia en una processó de 1767.⁹³⁵ També ens proporciona l'interessant detall d'una cantarella que servia per a recordar la melodia que obria la representació. Aquesta melodia parodia un *Dies Irae* –seqüència de l'ofici de Rèquiem- que sonava a la vila encara a principis de segle XX i que s'ha conservat com una de les melodies del Ball dels Bastonets d'Algemesí amb el nom d'*El Negrito*.⁹³⁶ No deixa de ser interessant, doncs, que Algemesí també conservi una muixeranga antiga important on una de les tres melodies que tinguin sigui –punt per punt- el *Dies Irae* gregorià amb el nom de l'*Enterro*,⁹³⁷ i que els membres del seu ball de bastonets –actualment els qui ballen *El*

⁹³³ Vegeu PELINSKI 2011, pàgina 112: “Es importante recordar que en los pueblos valencianos el término «danzas» incluye las diferentes danzas típicas que se ejecutan en las fiestas patronales y que antiguamente también estaban presentes en muchas procesiones del Corpus. En el caso de Todolella las diferentes danzas –de paloteo, de broqueles, de castañuelas y de espadas- se hallan recogidas como unidad en la Danza, dominada, en parte, por mudanzas que representan combates simulados. Por otro lado, particularmente en la tradición valenciana y aragonesa, estos simulacros de combate solían asociarse a las guerras entre moros y cristianos. No es extraño, pues, que les fuera asignado el atributo de «guerrera».”

⁹³⁴ Malgrat que no es pot comparar una dansa d'espases (amb un origen als segles XV-XVII) amb una moixiganga dels segles XVI-XVIII, va bé constatar com aquestes quadrilles o companyies de dansadors a sou podia representar –sota el nom de *dansa* (València) o *dance* (Aragó)- un munt de mudances o passos diferents amb elements diferents. PELINSKI 2011, pàgina 75 ja recull el testimoni d'un antic estudiós de la Dansa de Todolella (Castelló) que diu: “Yo le pregunté: «¿Y cuántos ballets hay? Es decir, la Danza, ¿de cuántas partes constaba?» Y él me dice. «¡Uy! Yo llegué a conocer hasta diecinueve variantes». Por ejemplo, la primera entrada: Ballet con castañuelas. El segundo tenía el nombre de Villano per baix: eran palos, quiere decir que se daban con los palos por abajo. Después había Ballet nuevo, Quintaro, palos; el sexto el Retablo, espadas; Aire de minuet: este es muy bonito [...] y aquí van con espadas los caballeros que coinciden en un salón y se juntan las espadas.[...] Otro era Mambrú, escudo y espadas. La Filusvella, espadas y castañuelas [...]. Y el Torn, que, bien hecho, para mí es espectacular [...]” També ens consten *dances* aragonesos amb espases, bastonets, mocadors, arquets, etc...i la torreta, que es pot veure a Tauste.

⁹³⁵ TRESCOLÍ 2018. En canvi, BELLÓN 2017 pàgina 28, cita la mateixa autora (Trescolí) i esmenta una menció de 1762 on a l'Alcúdia uns dansadors actuaren “al son del tamboril, danzas de palillos y broquel”. Suposem que la dada de 1762 es refereix a una dansa de vuit membres tipus les que es veuen a la Todolella o Algemesí, emnter que la menció de 1767 parla de les festes de la Divina Aurora del 7 setembre quan, just inaugurat el nou temple parroquial de l'Alcúdia, van actuar grups més grossos, com la “mogigange, compuesta de 16 mozos, y las ocho niñas peregrinas”, les quals s'especula que fossin un ball de cintes o 'carxofa'.

⁹³⁶ Així es pot veure en diversos documents gràfics a youtube.com, com també veure'n l'aspecte a les imatges que ofereix TRESCOLÍ 2018 [consulta novembre 2020].

⁹³⁷ Aquesta melodia ja no es troba en tots els reculls de músiques de la Festa d'Algemesí, però sí que s'esmenta en moltes de les publicacions sobre la Muixeranga.

Negrito, sense descartar que antigament fos un quadre més de la Muixeranga- vagin exòticament caracteritzats com indis amb un cofat o diadema de plomes altes.

La cantarella de l'Alcúdia diu així:

*“Pobret negret, pobret negret, / que menges figues en Massalet.
Pobret negret, pobret negret, / Que menges figues en Massalet.
Xivirivi corona, xivirivi capell, / Xivirivi com balla, el teniente coronel.
Animalot, animalot, / Ara que venen les figues, / Ara t’has mort,
Ja t’han fotut, ja t’han fotut, / Que t’han ficat dins l’ataüt,
Doneu-li terra, doneu-li terra, / I colgheu-lo prompte,
I digueu-li a l’amo / Que traga el compte. Qui paga açò? El qui plora.”⁹³⁸*

L’anàlisi de Trescolí encara localitza més exemples d’ús d’aquesta melodia (Xàtiva, Carcaixent), i en documenta el pas d’un ritme de 7/8 al binari, ja que així apareix anotada a tots els reculls actuals.⁹³⁹ Nosaltres pensem que la melodia fou molt exitosa en una àmpli regió peninsular i que hauria pogut tenir originalment un ritme binari i que al segle XIX se li exagerés el caràcter exòtic, tot originant una tradició d’extrafer el ritme amb un *swing* ben propi de la música negra, tal i com es fa avui a molts indrets del País Valencià (*Torneros* de Morella, per exemple) i fent-la semblant a una havanera.⁹⁴⁰ També podria ser que ja fos una composició en ritme d’almalgama des del seu origen⁹⁴¹ i que fos recollida per la tradició oral de les festes i anotada per estudiosos musicòlegs que haguessin interpretat que tal compàs trencat no era l’original, sinó que era un element fruit d’una espontània tradició interpretativa de la melodia.

En tot cas, aquesta famosa tonada fou divulgada internacionalment pel francès Eduard Lalo (1823-1892) al tercer moviment de la seva *Symphonie Espagnole*, obra concertant per a violí solista, plena de cites musicals simpàtiques.⁹⁴² Però el que ens interessa més

⁹³⁸ TRESCOLÍ 2018 [consulta novembre 2020].

⁹³⁹ ATIENZA 1991, pàgina 121.

⁹⁴⁰ Segons TRESCOLÍ 2018: “Però existeixen altres versions, com l’extreta del *Cancionero musical de la Provincia de Valencia* que arrellegaria Salvador Seguí a partir de melodies transmises també durant els anys huitanta. Curiosament es tracta de la mateixa melodia que es conserva al poble d’Algemesí com una de les corresponents al ball de Bastonets, i que recull el mateix cançoner de Seguí (pàg. 523) com a “El Negrito”. En Xàtiva, l’anomena el cançoner de Seguí, a la pàgina 454, amb una melodia quasi idèntica, i amb el títol *Ara que venen les figues*. La cançó, de tipus popular i sense cap constatació de la seua filiació a cap dansa processional, resa el següent: “Ara que venen les figues / ara t’has mort / cara de porc / animalot; / anirem a Xirivella / i farem una paella / i el que porta un pastisset / li’n donarem un trosset / tireu-li terra, / tireu-li terra / i si ressuscita / tireu-li merda, / tireu-li merda”. Molt pareguda, com veiem, a la lletra que acompanya la versió de l’Alcúdia. I igualment, a Carcaixent la trobem registrada per Fogués, com a la “número 7”, interpretada antigament per la comparsa dels “Pals i planxes” en la processó a la Mare de Déu d’Aigües Vives. En aquest cas, només en tenim constància per les notícies que treia a la llum Fogués a principi de segle, ja que, malgrat els actuals intents de recuperació de les antigues danses rituals de Carcaixent, aquesta melodia encara no ha arribat a figurar entre el repertori del ball de bastons. El ritme del ball del negret, segons l’escriptura de Fogués (la partitura més antiga que hem trobat), fa pensar que era trencat (o d’almalgama), un 7/8. Aquests ritmes de més difícil execució, pel pas del temps, han anat simplificant-se en tota la geografia valenciana en un compàs binari, tal com potser haja ocorregut a l’Alcúdia.”

⁹⁴¹ Es poden trobar, per exemple, *Zortzikos* bascos en fonts de 1840. Però també és cert que els compositors famosos (i nadius, coneixedors d’aquella realitat rítmica regional) acostumen a plasmar aquestes obres populars amb compassos regulars, com veiem en el *Capricho Vasco* Op.24 (1880) de Pablo de Sarasate.

⁹⁴² Un fet constatat ja per TRESCOLÍ 2018, quan diu: “Es tracta, en qualsevol cas, d’una melodia antiga que es remunta, si més no, a l’últim terç del segle XIX, quan la veiem arrellegada pel compositor francès Édouard Lalo en la *Simfonia Espanyola*, op. 21, concretament en el tercer moviment, que incorpora un “intermezzo: allegretto non troppo”, el tema del qual és talment la melodia dels Negrets, escrita cap al 1870. No sabem d’on l’agafaria Lalo, però tractant-se d’una

d'aquesta cantarella aplicada a la melodia compartida per dues muixerangues històriques (o els seguicis on actuen) és la paròdia de la mort a so d'un veritable cant de difunts i l'al·lusió a les figues, un gest que feien a Tortosa per a fer riure. Perquè també a Algemesí els Bastonets tenen una coreografia al to d'una tonada que es diu *la Figuera*.⁹⁴³ O sigui, s'entreveu encara el primitiu caràcter sovint burlesc i faceciós d'aquestes moixigangues, reductes d'exotisme (i, per tant, d'alteritat). Un caràcter desaparegut quasi per complet a partir del primer terç de segle XIX quan solen escenificar quadres al·legòrics de la Passió.

No foren els d'Algemesí, Carcaixent o l'Alcúdia els únics grups de *Negrets* o Moixigangues. En tenim ben documentada una actuació a Alzira, precisament a tocar d'Algemesí. Per les festes de proclamació de Carles III, (7, 8 i 9 d'octubre de 1759), sobre un escenari de fusta davant de l'església hi hagué la demostració d'un grup de moixiganga que havia d'anar en la mateixa línia que els anteriorment descrits i on es deixa ben clara la seva inclinació burlesca i jocosa:

*“Los Labradores, que como ya hemos dicho, quisieron (sin haver precedido egemplo para la imitacion) dar nuevas pruebas de su incomparable Fidelidad, hicieron por ultimo en esta noche generoso alarde de quanto les dictaba su regocijo. Después del Castillo, ofrecieron à la vista una divertida Mogiganga, en que con industriosos disfraces; unos iban ridiculos, y extravagantes; otros aunque serios, muy ayrosos, y todos hermosamente varios con estraña diversidad de colores, danzaron en el Tablado con el mayor garvo, y destreza, muchos, y primorosos Bayles Españoles, mezclando algunos Bayles jocosos, y placenteros para llenar con la variedad las medidas del buen gusto. Entraron de refresco en el Tablado ocho figurones con igual, ò mayor propiedad en lo ridiculo de sus trages, que los precedentes, y dieron principio à otra graciosissima Mogiganga.”*⁹⁴⁴

És obvi que els *figurones* no eren sinó els gegants, i veiem com no hi ha problema en anomenar també *Mogiganga* l'exhibició d'aquells. El que no podem saber és si, com en el cas dels gegants, la Moixiganga pagada pels llauradors era forana o bé si era local.

El fenomen de les danses de negres com a element exòtic es documenta també a la cort francesa, on el 1601 va ballar-se –sota el regnat d'Enric IV- un *Ballet des Negres*, compost d'una *Entrée*, el *Grand Ballet* (element principal) i un *Seconde Air*, com consta en els reculls de músiques històriques dels fasts reials francesos dels segles XVI i XVII compilades el 1690 per André Philidor "l'ainé" (1652?-1730).⁹⁴⁵

11.3.2.5 Tarragona, 1614

---

simfonia espanyola, amb tota seguretat, la prendria dels amplis repertoris de la música tradicional espanyola conservats en diversos indrets a la segona meitat del segle XIX.”

⁹⁴³ ATIENZA 1991, pàgina 122.

⁹⁴⁴ MAS / NAVARRO 1760, pàgina 25.

⁹⁴⁵ Es tracta del preciós volum *Recüeil de Plusieurs Anciens Ballets Dancez Sous les Regnes de Henry 3. Henry 4. Et Louis 13. Depuis l'An 1575 Jusqu'à 1641 / Recherchez et mis en ordre Par Philidor l'Ainé Ordinaire de la Musique du Roy en 1690. Tome 1er*. Bibliothèque Nationale de France, département Centre technique du livre, RES-F-496, pàgines 10-11. <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb397476182> [novembre 2020].

Malgrat que no ens hi aturarem, volem deixar constància dels deu cavallers vestits a la moresca, amb turbants i amb atxes enceses que, durant les festes de beatificació de santa Teresa de Jesús a Tarragona, feren diverses carreres en honor de la imatge de la santa davant de l'església dels Carmelites. Una mostra més de l'exotisme que simplement embellia i que serà comentat en l'apartat dels cavallets, un ús merament decoratiu de l'alteritat exòtica, ja que afectava solament a la indumentària dels torneiants:

“A las nueve horas de la noche diez caballeros del desafio, en sus cavallos muy ricamente enjaezados, muchos cascabeles en los pretales, vestidos a la morisca, con turbantes en las cabeças y volantes hechados por las espaldas, con achas encendidas en las manos, probaron sus carreras en honor de la gloriosa Santa, frontera de su Iglesia.”⁹⁴⁶

Per tant, pensem en un torneig a cavall, de tipus torneig en honor a la santa, però amb abillament exòtic o extravagant. Tractarem després aquest exotisme en comentar els termes *morisca* o *bizarro*.

11.3.2.6 Olot, 1619

Sense que poguem donar més detalls, el 1619 a Olot va proposar-se realitzar la despesa següent:

“Ytem que:s lloguen dos miñons per tocar los tabals de negres.”⁹⁴⁷

Es tractava de fer festes en honor de la Immaculada, i no tenim cap més detall. En tot cas, alguna quadrilla de figurants –ballessin o no- anaven caracteritzats com a negres i necessitaven més d'un tabal per acompanyar-los. No podem resistir-nos a relacionar aquesta notícia amb el timbaler negre a cavall que mostra el *Trachtenbuch* (1529?) de Christoph Weiditz a la làmina 66,⁹⁴⁸ amb la notícia següent, com si es tractés d'un servidor imperial de Carles V escollit per les seves habilitats i pel sabor exòtic que també devia prestigiar el seu senyor: *“Així és com els tambors de l'exèrcit viatgen a Espanya quan l'emperador entra cavalcant a una ciutat”*. També ens ve a la memòria un tal Maffama qui, segons Josefa Mutgé, el 1469 servia de tamboriner o percussionista a la Paeria de Lleida.⁹⁴⁹

11.3.2.7 Valls, 1635

Amb l'antecedent que ja hem comentat a Tortosa el 1585, hem trobat un Ball dels Negrets participant en una processó de gràcies per haver obtingut la resposta esperada

⁹⁴⁶ DALMAU 1615, *Tratado II*, folis 92v-93r.

⁹⁴⁷ Arxiu Comarcal de la Garrotxa, Fons Ajuntament d'Olot, Llibre de resolucions del Consell 1608-1621, folis 321r-322v. SALA 1965b.

⁹⁴⁸ WEIDITZ 1529. Weiditz, Christoph. *Trachtenbuch*. Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, Ms. Hs22474 (ca.1530-1540). Consultable a <http://dlib.gnm.de/item/Hs22474> El text en alemany actual diu *“So reiten die Heerpauker in Spanien, wenn der Kaiser ein eine Stadt reitet.”*

⁹⁴⁹ MUTGÉ 1994, pàgines 223-224.

les rogatives que s'havien fet a la Mare de Déu del Lledó de Valls el 1635. Segons la relació escrita al *Llibre del Lledó*:

“Als 7 dias del mes de maig de 1635 per averi molt gran secada de tal manera que los esplets se anaven perdent, determinaren lo Rector y Comunitat de la present Vila de Valls a suplicació dels Jurats que alas oras eran [...] de aportar ab professó y solemnitat Nra. Sra. del Lladó a la Iglesia Parroquial [...] als 9 dit mes començà a plourer las 3 horas de la matinada, y ploqué tot lo dia y molta part de la nit que a judici de tots fonch pluja de miracle [...] y tornaren dita figura a sa casa als 20 del mes de maig dia de diumenge. Fonch publicat sinch dias avans y acudian de alegria [...] vingueren a la acció de gracias ab una cobla de manestrils, y los de Vallmoll ab soldadesca, y totas ab molta lluminària axí de atxas com de blandons, se cantà lo offici en lamatinada, y a la tarda vespres a 3 cors ab tres coblas de manestrils, y ab las trompetas de Tarragona. Després se feu la Professó donant en ella lloch a las foresterias y los Balls següents. Un dels Blanqués de Pastors, altre dels Calsaters de las espasas, altre des Vells dels Sabaters, altre dels Bastons, que vingué de Vila Rodona, y altre dels Negrets. Lo endemà dilluns al pati del Castell corregueren a cavall un hasta ferm ab costosas libreas, y se feren 3 dias lluminarias per las casas y carrers [...]”⁹⁵⁰

Per ales mateixes raons que les exposades en el cas dels *Negrillos* de Tortosa, creiem que tant els tortosins com els vallencs de 1635 foren un element festiu extraordinari, no pas fet per actors de la mateixa població. Vinguts de fora per contracte en el cas de Tortosa (es parla de confraries que gestionaren –o sigui, pagaren- els entremesos) i, potser ambulants en el cas de Valls, ja que en aquest darrer esdeveniment no s'especifica qui els va assumir i sabem que la festa s'havia anunciat amb cinc dies d'antelació. A més, la font vallenga ho deixa força clar, ja que permet deduir que alguns elements festius venien de la rodalia o, simplement de fora, sense especificació. Pensem igualment que la tipologia de la comparsa degué ser la mateixa que l'esmentada mig segle abans a Tortosa, un ball de tipus facècia exòtica, sempre amb el component acrobàtic d'enfilarse uns a sobre els altres en algun moment de la funció.

Per aquesta època, el segle XVII, els grups valencians de dansa processional es van fer famosos a tot el territori peninsular. En tenim indicis al Corpus de Madrid, quan, per exemple, el 1611 ja hi va concórrer una *“danza vestida a lo valenciano, bizarros danzantes, muchos paloteados y castañetas [...] monteras a lo valenciano [...]”*⁹⁵¹ i el 1670 també consta a la mateixa celebració *“una dança de ocho hombres a lo valenciano con tomasinas de escarlátin con una guarnición de cintas de plata, calçones y mangas de tafetán carmesí con la misma guarnición, monteras a lo valenciano con sus penachos de plumas de colores. Éstos han de hacer muchas mudanzas de castañeta y un paloteado de espada y daga a lo valenciano, y su tamborilero”*.⁹⁵² Segurament també s'enfilaven, com una més de les seves figures o *mudances*, ja que els projectes madrilenys de *Tarasca* (una mena de cucafera pròpia del Corpus hispànic) per als anys 1672 i 1709 incorporaven –per a major pintoresquisme- una torre humana al seu damunt, segons els acolorits dibuixos d'època que s'han conservat.⁹⁵³ La prova d'això la trobem en la

⁹⁵⁰ Arxiu Provincial dels Caputxins (Barcelona). Convent de Valls, caps B-3-18. Llibre del Lledó, folis 78r-78v. Citat a PUJOL / AMADES 1936, pàgina 347.

⁹⁵¹ PORTÚS 1993, pàgina 203.

⁹⁵² PORTÚS 1993, pàgina 204. PELINSKI 2011, pàgina 200.

⁹⁵³ Vegeu BERNÁLDEZ 1983, pàgines 50 i 92.

“tropa de valencianos que bailaban al son de castañuelas [...] ejecutaron diversas danzas e hicieron cabriolas y figuras con palos” que es documenten a Tudela el 1730.⁹⁵⁴ També el 1692 a Tarragona, per les festes del res de santa Tecla, trobem quaranta-nou elements festius o dances, *“entre quienes se contava uno del Reyno de Valencia”*.⁹⁵⁵

11.3.2.8 Barcelona, 1677

Per aquest segon tipus d'element exòtic, aquell que s'afegeix per donar vistositat, pompa i relleu, cal aturar-se a estudiar el gravat, molt comentat des de l'òptica de la historiografia de l'Art barroc català, que il·lustra una festa que feren els argenters l'any 1677 davant el palau del virrei de Barcelona, que aleshores es trobava davant de mar.⁹⁵⁶ Es tractava de fer una potent adulació a Carles II per part dels gremis i oficis barcelonins, tot esperant ves a saber quin favor. En qualsevol cas, la festa va organitzar-se per tal d'agrair-li el nomenament de son germà Joan d'Àustria com a virrei de Catalunya. Josep Solà va escriure la relació de les festes, on s'esmenten i descriuen diverses mostres d'exotisme.

En la línia de les encamisades que s'havien vist el 1614 a Barcelona en honor a santa Teresa (tractades en detall en un altre apartat), algunes mostres d'exotisme foren plasmades per membres d'alt estatus social, com si es considerés una mostra de categoria l'aparèixer disfressat de manera estrofolària. També Lluís XIV participava en espectacles d'aquest estil, on executava danses amb indumentària plena de detalls exhuberants. Sigui com sigui, una explicació summament críptica i recargolada, en clau emblemàtica esmenta –i, en certa manera, aclareix– com van aparèixer, entre altres, una quadrilla

“[...] de quatro Negros, que fueron el blanco de los ojos de todos, y pudieran rescatarse con el precio de sus adornos. Salían como que venían de pescar alguna flota de esmeraldas a las Aguilas y Grifos, mas apedreados que un San Estevan [...]. Era el ropage magestuoso de riquissima tela de plata al traje Etiope, y su costa [...] no valia menos que sus mil escudos cada vestido [...] Formavan la Quadrilla el Excelentissimo Señor Principe de Parma, Don Gabriel de Carrillo Maestro de Campo de un Tercio de Infanteria Española, Don Vicente Muñoz Comissario General del Troço de Flandes, y Don Agustin Berardo Cavallero del Habito de Santiago. Traiyan por igual estima en las Adargas plateadas, en confrontacion del blanco que vestían.

AVNQVE NEGROS NO TISNAMOS,
Era en el biduo color
simbolica competencia,

---

⁹⁵⁴ PELINSKI 2011, pàgina 375.

⁹⁵⁵ VILAR 1693, pàgina 148.

⁹⁵⁶ Agraïm a Albert Domènech les facilitats per la consulta d'aquest gravat, del qual hi ha un exemplar a la col·lecció Domènech – Ballester. Aquesta planxa, present a SOLÀ 1677, també il·lustra l'obra de Juan Antonio de Sandoval *Oración Panegyrica en acción de gracias al espíritu Santo, en su casa de los Padres Clerigos Reglares Menores de la Ciudad de Barcelona; por la gloriosa elección de la Catholica Magestad de nuestro Rey Carlos Segundo (que Dios Guarde) en la persona de su Hermano el Serenissimo Principe el señor Don Iuan de Austria, en Primer Ministro de su dilatada Monarquía. Dixola el padre [-], de los Clerigos Menores, Lector en Santa Teología, y Predicador Mayor de dicha Casa, dia de S. Mathias Mayor, estando patente el Santissimo Sacramento. Con licencia. En Barcelona: Por Rafael Figueró à la calle de los Algodoneros, 1677.* Vegeu Biblioteca de Catalunya: Fullets Bonsoms, núm. 8.342 i Biblioteca de la Universitat de Barcelona, 07 B-65/3/11-2.

*el Negro por Excelencia,
el blanco por su candor.
Naturaleza en la flor
no admitió su variedad,
pero al tener potestad,
DON IVAN de AVSTRIA en la Corona
de negro, y blanco blazona,
con su influxo su amistad.*

Para encaracer a Marcial la alegría comun en el gobierno del cesar, no halla mayor exceso que dezirle havian concurrido a celebrarle las mas remotas naciones de la esfera.”⁹⁵⁷

En la mateixa línia simbòlica de rendir vassallatge al nou governant, també hi aparegueren uns indis, la indumentària dels quals no deixava de ser també cridanera, amb unes montures que semblen les carcasses dels cavallets cotoners, tretes del seu context habitual i portades i lluides també per gent de classe alta:

“Llegó a prestar el vassallage la quadrilla de los apartados Indios. Vestian un ajustado cuerpo de tela de oro antea da con encaxes al ayre, satisfecho que le tirassen aquellas puntas. Estendiasse en una media saya hasta las rodillas, y abultava su artificio un manto de Tela verde, y oro con ostentosa guarnicion. Yvan cubiertos los Cavallos de la lluvia de Danae [...]. disculpa tuviera su celebrada ignorancia en crer, que Cavallo, y Hombre era un Cuerpo; pues sola esta vez la cubierta les desmintio de Brutos. Formavan la quadrilla Don Iosef Aguiló y de Pinòs Maestre de Campo de Infanteria Española del Tercio de la Deputacion deste Principado, Don Iuan Abarca Capitan de Cavallos, Don Ramon de Çagariga, y Don Francisco de Casamitjana. [...] Estas fueron las empresas de los Indios, y este mi sentir de su asistencia.

MOTE.

*Aquesta Indiata gente
que vino tan puntual,
no es de la India Occidental
por venir a la de Oriente.
Movida de su fè ardiente
ser Perulera no dudo,
à quien el designio pudo
que la antigua España viesse,
y à su Hercules ofrecesse,
las Columnas de su Escudo.”⁹⁵⁸*

D'altra banda, el gremi d'Argenters va fer una desfilada específica, sota la seva pròpia organització. I aquesta publicació veié la llum amb el valor afegit que s'hi va incorporar un bell gravat de l'argenter Francesc Via *el Vell*; segurament un aiguafort, de 34x43 cm, estampa que va caldre plegar per tal de fer-lo encabir dins el format en quart del llibre, motiu pel qual sovint manca en els exemplars que circulen. Albert Domènech és del parer que la incorporació i afegit d'aquest gravat –el primer d'adulació reial a Catalunya– fou una maniobra tàctica del Gremi d'argenters de Barcelona per tal d'immortalitzar –potser a darrera hora– l'acte que ells havien organitzat i pagat davant del Palau Reial.

⁹⁵⁷ SOLÀ 1677. *Segunda parte*. [sense foliar] Folis C2 vers i [C3].

⁹⁵⁸ SOLÀ 1677. *Segunda parte*. [sense foliar] Folis [C3v i C4v].

L'objectiu del gravat devia ser, doncs, que quedés constància visual de la fidelitat que els tenia el gremi i obtenir així algun rendiment (privilegi) a curt termini.⁹⁵⁹ Això explicaria l'interès en presentar la làmina amb l'afegit de text següent, talment un títol: *Fiesta que hisieron los plateros de la ciudad de Ba[rcelo]na por la buena eleccion que hiso el Rey n[uest]ro S[eñor] que dios g[uar]de por aver llamado al peso de Su Gobierno al Se[renisi]mo S[eñor] don Juan de austria Su Ermano. Franciscus Via argentifaber fecit.* Però els favors reials no arribaren durant el regnat de Carles II. I, menys encara, durant els regnats següents no es gaudiren massa concessions per part dels primers reis de la nova dinastia dels Borbons.

En qualsevol cas, a la desfilada dels argenters hi apareix un grup de trompeters i, just al seu darrera obren la comitiva dos ossos amb porres, com si fossin dues parelles de macers però sota l'aparença homes salvatges amb funcions d'esparríot, dos moros (segurament turcs), una nova parella d'ossos exactament igual a l'anterior i sis moros més, disposats com la resta, en dues fileres. Darrera seu sembla que hi va un noi, vestit de guerrer amb casc de cimera emplomallada, que podria ser un àngel, encara que no sembla que porti ales. No sembla pas que fossin els turcs que havien format comparsa amb els cavallets cotoners barcelonins, reaprofitats una vegada més i trets de context, aquest cop sense els cavallets. Recolza aquesta hipòtesi el fet que aquests turcs associats als cavallets no s'esmenten més després de 1601.⁹⁶⁰ Per tant, la plasmació de l'alteritat obeeix a un discurs decoratiu del qual caldria cercar les connotacions polítiques –cas de tenir-les- en el marc polític europeu previ a les topades de Viena i Buda (1683-1686) contra els turcs. Sí que fa tota la impressió que els Indis de l'altra comitiva reaprofitaren els cavallets cotoners o en feren una imitació descontextualitzada i amb altre discurs.

Al final, presidint el seguici s'hi veu una carrossa plena de músics –s'hi entreveuen l'arpista i un llaüt- on, damunt de tot, hi ha el que sembla el virrei (o un figurant que actuava com a tal). Seguidament clou la comitiva dels orfebres un cavaller envoltat de sis figurants vestits d'indis, en el que potser és la primera ocasió que els trobem representats amb el cofat de plomes disposades cap amunt en forma de ventall, les unes al costat de les altres al voltant del cap i amb una faldilla que recorda les fetes amb fulles de palmera o qualsevol matèria vegetal. Tots porten atxes i es situen dos davant del cavall i quatre al darrera seu. Es tracta de la iconografia més antiga que coneixem a Catalunya del tipus indi americà que després trobarem pintat a Reus a finals de segle XVIII i a Manacor a finals del segle XIX.

11.3.2.9 *Vilafranca (1698), un nou cas d'al·legories profanes i exotisme*

Un nou cas d'exotisme festiu amb caire purament decoratiu es troba a la festa que va fer-se a Vilafranca del 20 al 24 d'abril de 1698 per celebrar la pau de Ryswick obtinguda el 20 de setembre de l'any anterior amb França. Els elements de plasmació festiva de

⁹⁵⁹ Vegeu <http://librorum.piscolabis.cat/2008/09/el-primer-llibre-amb-gravat-dadulaci.html> [juliol 2020].

⁹⁶⁰ La documentació parla sempre de cavalls cotoners, sense més detalls. Això no demostra de manera fefaent que no s'hi poguessin incloure els turcs, tot i que resulta estrany que no s'esmentin mai; parlarem llargament de la hipòtesi que els cavallets barcelonins emprenguessin un altre camí com a element festiu autònom a partir de 1600.

l'alteritat morisca que coneixem en aquesta població es limiten més aviat als esmentats tocs d'exotisme amb els quals va pinzellar-se aquesta festa:

“Tot assò fonch lo disposat per a ditas festas de paus y en sa executió se féu [...] lo disapte, al aixir de completas, se disposà un carro triunfant. Component-se al cap de munt, y çota lo doser de la diosa de la pau, y sinch minyons petits que fèyan las sinch virtuts que acompanyaven la dita diosa de la pau. Y component dit carro triunfant, cada un ab son motete, tot a la fi de las Paus, ab moltes atxas que acompanyaven dit carro triunfant, y cavalleria y infanteria, cada un aportant son criat, o criats, ab las atxas. Vestits dits criats a modo de volants y moros. [...] A la nit de dit die y hagué màscaras y se ballà devant la Casa de la Vila fins a les onse oras de la nit.

Lo endemà de dimars die 22 [...] A la tarda de dit die se corregué un estaferm en la plasa Major, fent lo mateix que se féu en lo die de la surtija. Que és cert fonch cosa de mirar, perquè los que corregeren dit estaferm, que foren las mateixas catorze parellas de la surtija, tothom se esmerà en posar-se, qui a modo de emperadors, qui a modo de turchs, qui a modo de ossos –que és cert fonch cosa garbosa-, tirant confitura tant la cavalleria com y també la infanteria; com que també molts tirs que se tiraren, que motivà gran alegria com o demanava semblant funció. A la nit, també y hagué màscaras y ballades devant dita Casa de la Vila.”⁹⁶¹

Com permet apreciar la lectura de la crònica del *Llibre Verd*, no es pot parlar pas d'un entremès de moros i cristians, sinó de figurants que es vestiren de moro com podien vestir-se de bèstia o de soldat, a manera de mascarada, terme que també apareix específicament a la font documental.

11.3.2.10 Valls, 1725

No volem tampoc deixar d'aportar la notícia –també ben poc coneguda, per cert- que amb motiu de les festes celebrades a Valls la inauguració de la nova església i santuari del Lledó d'aquella vila el 1725, hi concorregueren dos camells que suplien els cavalls de les trampes i el pendonista, uns elements de protocol els quals volem suposar que la vila ja tenia d'anys abans:

“Los bayles eran 22; se hizieron Gigantes nuevos, que antes no avía. Y de Barcelona vinieron dos Camellos, con que el Rey avía regalado al P. Pedro del Arbós, los quales iban ricamente enjaeçados llevando el uno los timbales, y el otro un vistosos Pendón, y movieron mucha bulla por su extraordinaria postura.”⁹⁶²

En aquest cas, entenem que els camells foren importats o, més ben dits, aprofitats d'algú que els havia portat com a objecte singular i zoològicament preuat, de manera que serien un element de prestigi que el seu propietari (un frare que tampoc devia saber massa què fer-ne) va posar a disposició de la festa concreta. No malfiem gens del cronista quan diu que van ser una bona atracció: es tractava, precisament, d'impactar la concurrència per tal que fos el més nombrosa possible i veiés recompensada la curiositat de veure allò que hom mai havia vist.

⁹⁶¹ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 446r-448r. Edició a LLIBRE VERD 1992, pàgines 929-934. Vegeu annex documental, any 1698.

⁹⁶² Arxiu Provincial dels Caputxins (Barcelona). Convent de Valls, capsa B-3-18. Llibre del Lledó, foli 86r.

11.3.2.11 Manresa, 1787-1789

També trobem una mostra d'exotisme a Manresa quan els dies 30 i 31 d'agost de 1787 va celebrar-se la translació dels cossos dels Sants Màrtirs (Agnès, Fructuós i Maurici) al nou altar i retaule que es va construir sota disseny i execució de Jaume Padró a la cripta de l'anomenada *Seu* d'aquella ciutat. Aquest fou el primer cop a Catalunya –que nosaltres tinguem coneixença o constància documental- on, sota un pretext festiu efímer, van mostrar-se les mal anomenades *races* (hauria de parlar-se d'ètnies) de les quatre parts del món.⁹⁶³

La intencionalitat d'aquest exotisme merament decoratiu queda explicitada d'una manera clara al mateix fullet imprès que feia de programa d'actes de la màscara i carro triomfal que anà desfilant pels carrers. El primer objectiu era la diversió i gaudi del fenomen festiu espectacularitzat. Una classe de geografia potser mal girbada amb els ulls d'avui, perquè dubtem de la veritable existència d'algunes de les mostres etnogràfiques presentades, però innegablement vistosa i plena de color, amb el recurs infal·lible del suposat vestuari autòcton. Una nota de *tipisme* molt primerenca i força avançada per a l'època. Tampoc no faltaren concessions discursives per tal de justificar una marcada presència d'elements pagans clàssics, que per alguna cosa érem en temps del neoclassisme il·lustrat, d'un suposat fundador romà de Manresa, així com una mostra quasi firal del seu suposat progrés econòmic i comercial. Caldria però, veure si sota aquesta innocent declaració no hi havia una adulació de la monarquia -evidentment absent- sota el prisma de l'imperialisme, que sembla que sí:

“Esta Máscara Real tiene por objeto divertir, y al mismo tiempo instruir al Pueblo en los varios trages que usan con mas rareza, y singularidad algunas Provincias del Asia, África, Europa, y aun nuestra misma España, poniéndose en la America quatro parejas, con quatro Niños, que distinguan las quatro castas de que esta se puebla en Mulatos, Moriscos, Chamizos, y Albinos. Empezará la Máscara Hercules Lybio á caballo, como Fundador de Manresa, y seguiràn setenta Personas distribuidas en cinco Quadrillas con sus correspondientes coros de Música y numero de Criados para la iluminación, que figurarán, la primera los trages mas particulares del Asia en nueve Parejas; la segunda la África en ocho; la tercera la Europa en seis; la quarta la America en cinco, y la ultima en siete Parejas de trages Españoles, propios de algunas Provincias interiores, que para la debida inteligencia se pondrá lo que representa cada Pareja. Seguirá al fin un carro triunfal primorosamente adornado con su Musica, e Iluminación tirado por seis caballos frisonos, en el que se nota sentada en su extremo y como favorita, la Diosa Minerva, á quien se la atribuye, segun la fabula, la invención de los texidos, y por lo mismo la Diosa de las Artes, y Ciencias; y verdaderamente Manresa es distinguida en aquellas, y compite con las Ciudades mas aplicadas de Europa. En el bajo de dicho Carro están la Diosa Ceres, y el Dios Báco, ambos figurando la fertilidad de los Campos en Trigo, Legumbres, y Vino, de que esta Ciudad es un objeto digno de admiración; pues hasta los Montes mas escarpados se ven producir sazonados frutos, que la industria de estos Ciudadanos saca, como efecto de sus penosos trabajos: de modo que el Carro triunfal tiene por Lema, ARTES, Y AGRICULTURA, las primeras como mas propias, porque se aplican á ellas con

---

⁹⁶³ La relació festiva, MANRESA 1787, fou estudiada seriosament per primer cop a GARGANTÉ 2011, pàgines 148-151.

mas singularidad los Manresanos, y la segunda como otro de los ramos de su distinguida aplicaci3n, ambos dignos de la emulaci3n de los dem3s Espa3oles.”

La cavalcada o desfilada repartida en cinc comparses o quadrilles era nombrosa. Es desfilà en parelles d'home i dona, encara que no necessàriament havien de correspondre a dos exemples de la mateixa ètnia o grup social. Més aviat el contrari, la barreja suposà un desgavell que ja devia resultar fascinant en si mateix, en una exhuberant línia estètica com avui es veu als actuals carnivals del Brasil. Malgrat que, en tant que reivindicaci3n de l'exotisme en si mateix totes tindrien el seu interès, la que més ens competeix analitzar és la segona, dedicada a Àfrica. Tot i això, a la primera (dedicada a Àsia) hi desfilà en quart lloc *Una Donzella Aràbe, y el Gefe de los Espays*, a la tercera (dedicada a Europa) hi havia *un Marinero Turco de Europa* al costat d'una *Muger Moscovita* i, inexplicablement, a la quarta (dedicada a Amèrica) hi trobem *Vna Morisca, y un Europeo... El Niño Alvino*. Més barreja, impossible; és que es tractava de mostrar el resultat biològic del creuament entre les diferents ètnies que hom trobava per aquell continent. Un producte visual ben propi dels moviments científics il·lustrats.

Així doncs, la *quadrilla* número II va dedicar-se a l'Àfrica i, tot i contenir també elements poc africans (com ens descriu i glossa Maria Garganté en un anàlisi més aprofundit d'alguns detalls que es pogueren aclarir més enllà de la pròpia relació) és on trobem una major presència de les ètnies musulmanes, i anava presidit i encapçalat per un estendard o ensenya negra amb la mitja lluna:

“La primera parella la formaven la sultana del Gran Senyor i el Gran Visir amb vestits de cerim3nia i la segona era formada per la sultana de Transsilvània -pot fer referència al fet que des de 1526 Transsilvània era un principat aut3nom sota la protecci3n del soldà turc, tot i que a partir de 1765 el principat estava governat per Àustria i Hongria- i un agà dels genissers. La tercera era formada per una noble turca i el gran almirall paixà, mentre la quarta la formaven una dama grega amb vestit de núvia i el Soulak Baschi, capità de guàrdies del Gran Senyor; la cinquena estava representada per una astr3loga endevina de Kiasnojarks i el Bei o capità de galera i la sisena per una ballarina turca i un oficial de jenizars; la setena estava formada pel cap dels eunucs negres i el Bach Chioux, cap dels ministres de justícia, mentre la vuitena la formaven el popa de l'esgl3sia grega i el patriarca dels grecs cismàtics.”

Garganté però, ja va concloure el seu comentari amb la sentència *“Tot plegat amb una visió força confusa de les ètnies i la geografia.”*⁹⁶⁴ I és que sobta bastant aquest discurs programàtic en el si d'una festa religiosa, tot i que entenem que aquest degué ser en l'esfera civil, concebut per donar vistositat a la diada. També és evident que des de les festes de sant Ramon de Penyafort del 1601 –si no d'abans- determinats actes havien de ser per força considerats com a netament civils. No sabem fins a quin punt tot plegat va respondre a una iniciativa ben documentada o bé si tant els abillaments com els seus figurants tenien ben poca fidelitat amb la realitat. Potser va emprar-se una o més fonts de la literatura de viatges i de les descripcions del món, que en aquella època ja no eren pas poques; la bibliografia d'aquest tipus amb descripcions dels costums, festes i vestits de certs pobles colonitzats havia esdevingut ja tot un gènere literari i geogràfic.

⁹⁶⁴ GARGANTÉ 2012, pàgines 12-13.

Per contra, la festa que va fer-se a Manresa mateix els dies 22, 23 i 24 de febrer de 1789 amb motiu de la proclamació de Carles IV (al qual se li agraiïa realment l'ajuda rebuda per part del sobirà de cara a la construcció de la famosa Sèquia) va resultar un enèsim exemple més d'adulació règia i d'exaltació dels símbols de la monarquia i de la suposada magnanimitat que s'encarnava en la persona del monarca, salpebrant tot el conjunt amb algun toc d'alteritat sarraïna, d'un to més diplomàtic que no pas de rebuig. Entre les architectures efímeres que varen aixecar-se per servir de marc als actes institucionals, cal esmentar el *salón en quadro* delimitat per quatre columnes que varen aixecar a la Plaça Major diversos oficis col·legiats, com serien els cirurgians, apotecaris confiters i cerers. Al centre de la falsa estança hi havia un tron elevat, amb uns lemes al·legòrics: el mot *Ars dandi, Ars imperandi*, en al·lusió a la generositat del monarca. Hi havia també les imatges (figurants o estàtues?, però "*todos de un cuerpo, y estatura regular*") que simulaven ésser el rei i la reina. El que més ens interessa, als peus del tron

*"estaba figurado à un lado un Embaxador Turco con las Credenciales en las manos, y al otro el Secretario de Estado, aparejado para recibirlas en nombre del Rey."*⁹⁶⁵

El frontis de l'escena es rematava amb una imatge de Neptú vessant aigua d'un gran gerro; ben segurament al·ludia a la providència reial que –suposadament– havia contribuït la construcció de la sèquia de Manresa, tot procurant el progrés i benestar dels seus súbdits a través del regadiu i el conseqüent augment de la seva producció agrícola. Ras i curt: una presència residual de l'alteritat sarraïna, encara que ben gratuïta i, per tant, prescindible, que per l'embelliment i exotisme que comportava contribuï a donar un caire solemne a la presència reial com si d'un monarca de monarques es tractés.

En qualsevol cas, l'alteritat ja no és mostrada en aquestes dues celebracions com allò que convé aniquilar perquè causa un greuge a la societat catòlica i a l'hispanisme, sinó com una mostra més de la diversitat de l'imperi on no es ponía el sol. Aquesta tendència té una de les seves culminacions en una font d'una gran importància per a l'Amèrica Llatina, com és el conjunt de manuscrits de l'obra *Trujillo de Perú*. Tal obra és un conjunt de nou volums (segurament eren dotze) amb descripcions i dibuixos aquarellats que es prengueren per una mà anònima durant la visita pastoral que el bisbe Baltasar Jaime Martínez Compañón va fer a la seva diòcesi de Trujillo (Perú) entre 1782 i 1785, tot recorrent els actuals departaments de Piura, Lambayeque, Libertad, Cajamarca, Chachapoyas, San Martín i Loreto. També sembla que els àlbums foren recopilats amb continuïtat encara després de la visita, segurament cap a 1790.⁹⁶⁶ Aquesta font, confegida doncs entre 1782-1790 enviada després pel bisbe com un obsequi a Carles IV, es conserva a la *Real Biblioteca del Palacio Real* de Madrid des que feu entrada als seus prestatges el 1803. El grau de detall és alt i suposa un testimoni iconogràfic d'un valor incalculable per al territori que recorre.

⁹⁶⁵ MANRESA 1789, pàgines 10-11. Citat a GARGANTÉ 2011, pags 183-184; GARGANTÉ 2012, pàgines 10-13.

⁹⁶⁶ Segons el catàleg de la *Real Biblioteca*, el volum II conté a l'estampa 111: "*Nueva máquina de Barriles para el beneficio de metales de plata, construida el año pasado de 789 por Don Ignacio Amoroto Minero y Azoguero... en el Cerro de Quirubilca de la provincia de Guamachuco...*" fet que ens proporciona un *terminus post quem*. Vegeu https://realbiblioteca.patrimonionacional.es/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=21082&query_desc=kw%2Cwrdl%3A%20trujillo%20del%20per%C3%BA

A nosaltres ens ha convingut esmentar-la perquè documenta, paral·lelament al cas de la festa Manresana de 1787, un incipient estudi de l'exotisme, potser d'un caire més científic que el que s'havia fet fins ara, ni que fos sota l'excusa d'un obsequi diferent al rei. O, més aviat, de causes administratives tals com el coneixement i control de les maneres de viure d'un terreny concret i delimitat (no pas global com en el cas de Manresa) per tal de comprovar el seu grau d'evangelització. És a dir, colonització, control administratiu i abast efectiu de l'obra de govern hispànica. Però també perquè el bisbe devia ésser conscient que aquella societat acabaria desapareixent aviat, cosa que finalment va succeir; no en va ens dona una taula *“que contiene 43 voces castellanas traducidas a las ocho lenguas [i.e., quichua, yunga, sechura, colan, catacaos, culli, de los hivitos y de los cholones] que hablan los Yndios de la costa, sierras y montañas del Obispado de Trujillo del Perú”*.⁹⁶⁷ I perquè parla de festes i transmet melodies i cançons⁹⁶⁸ o vestuari festiu d'entremesos catòlics tamisats pel filtre que suposava el substrat autòcton i, fins i tot, manifestacions locals que, per no considerar-se perilloses, encara no s'havien prohibit o fer desaparèixer del tot. En definitiva, un interès etnogràfic innegable –i rellevant- per part d'un il·lustrat de cap a peus, interès encobert però també plenament exercit sota la mitra episcopal i les seves obligacions i privilegis.

11.3.2.12 Vic, 1789

També a Vic la proclamació de Carles IV els mateixos dies (22 a 24 de febrer) va comportar festes en una línia totalment paral·lela a la vista a Manresa. Els adroguers, cerers, teixidors de lli i curtidors (*zurradores*) varen plantar una perspectiva en un angle de la Plaça Major, amb columnes i cornises. la façana exterior de la qual s'explicava perfectament segons el programa. Més alteritat sotmesa i doblegada per tal d'enriquir-se a costa seva:

“La exterior fachada demostrava los deseos que se contienen en la segunda parte de la idea, por el exemplar de los Conquistadores de la America, Francisco Pizarro, y Fernando Cortès, que ocupaban de cuerpo entero con vestido Español de Armadura, los dos antecolonios; sobre los zocalos de los pedestales se vehían sentados dos Indios como supeditados por los Conquistadores, esto es dos Perunianos, y dos Mexicanos de cuerpo regular, vestidos al uso de sus Países; afianzaven los Conquistadores respectivamente su mano deecha è izquierda sobre dos tarjas con la inscripcion en una: Alienigenæ, & Populus Æthiopum, y en la otra: Hi, fuerunt illich, y en los pedestales fingidas de marmol blanco se presentaron dos medallas con las cabezas de los Principes vencidos, y la inscripcion al borde de la una: Ferd. Cort. Motez. Reg. Megic. Hisp. Serv. Redig. An. 1519. En la otra Fran. Piz. Atahuallp. Ing. Interf. Perun. Reg, Pro. Hisp. Acelam. An. 1525. Al

⁹⁶⁷ Madrid, Real Biblioteca. Signatura II/344. Volumes I a IX. Volum II, estampa IV.

⁹⁶⁸ Madrid, Real Biblioteca. Signatura II/344. Volumes I a IX. Volum II, estampes 176 a 193. Són 16 melodies i cançons, titulades: I. Tonada del Chimo – II. Allegro cachua a dúo y a cuatro, con voces y bajo al nacimiento de Cristo Nuestro Señor – III. Allegro cachua a voz y bajo al nacimiento de Cristo Nuestro Señor – IV. Allegro tonada El Conejo a voz y bajo para bailar cantando – V. Allegro tonada El Congo a voz y bajo para bailar cantando – VI. Allegro tonada El Huicho, de Chachapoyas – VII. Allegro tonada El Tupamaro, Cajamarca – VIII. Allegro tonada La Donosa a voz y bajo para bailar cantando – IX. Allegro tonada La Brujita para cantar de Huamachuco – X. Allegro tonada La Lata a voz y bajo para bailar cantando – XI. Andante cachuita de la montaña, llámase El buen querer – XII. Andantino tonada El Diamante para bailar cantando, de Chachapoyas – XIII. Andantino tonada para cantar llámase La Celosa, del pueblo de Lambayeque – XIV. Andantino tonadilla, llámase El Palomo, del Pueblo de Lambayeque para cantar y bailar – XV. Cachua Serranita, nombrada El Huicho nuevo, que cantaron y bailaron 8 pallas del pueblo de Otusco a Nuestra Señora del Carmen, de la ciudad de Trujillo – XVI. Al nacimiento de Cristo Nuestro Señor.

lado de cada uno de los dos Conquistadores, en dos cartelas se veían dos Indios de cuerpo entero, llevaba el uno en posicion de fatiga y en ambos pliegues de los brazos, barras de oro, plata y metales, con la inscripcion Preciosa, y el otro varios frutos de caña, canela, palos medicinales y otros, y la inscripcion Aromatica, como denotando las producciones con que enriqueció la Peninsula, y se adelantò el comercio por aquellas Conquistas. Al paso que esta idea llenò el gusto, y se mereció el general aplauso, se le adjudicò el primer premio.”⁹⁶⁹

Veiem com es van oferir premis a les millors invencions i com el guanyador reflectia les minories ètniques sotmeses i doblegades per les armes, explotades i colonitzades sense miraments pels espanyols a l'Àmerica. I va fer-se sense pudor, amb el convenciment de la superioritat ètnica i moral, perquè s'hi mostraven els prínceps vençuts i els indígenes doblegats en posició *de fatiga*. Alteritat exòtica però amb una clara exaltació d'unes suposades glòries pàtries. En aquest cas, sense aparició de sarraïns de cap nacionalitat.

11.3.2.13 Els Gegants de Reus (ca. 1798)

Per acabar amb aquest segon tipus d'exotisme català només ens resta recordar el cas dels gegants de Reus (1805 o segurament anteriors, de finals de segle XVIII).⁹⁷⁰ Tot i que sembla que el projecte devia ser més ambiciós, les parelles que es realitzaren foren els occidentals, els moros i els indis. Aquests darrers incorporaren el capell de plomes tal i

---

⁹⁶⁹ VIC 1789, pàgines 12-13. vegeu consideracions generals sobre aquestes festivitats vigatanes del segle XVIII a GARGANTÉ 2009.

⁹⁷⁰ VILARRÚBIAS 2017, pàgines 53-54 i 80-81. Segons el document de 1798 que donem a l'annex [Arxiu Comarcal del Baix Camp, Fons 84, Família Borràs. Unitat documental 26: Confraria de la Capella de sant Domènec -Portal de Monterols- 1796-1798. «Cuentas de las obras de la Capilla de Santo Domingo», doc. s.n., s.d., 1798?] ja podrien existir en aquesta data, perquè es logaren els gegants amb onze homes per portar-los, cosa que fa pensar en les sis figures antigues que encara es conserven. Vegeu <http://www.festesreus.cat/ca/gegants.html> on se'ns diu que “Al principi del segle XIX trobem notícies sobre les tres parelles de gegants que han arribat fins als nostres dies: els Vitxets, els Moros i els Indis, tot i que hi ha diverses versions sobre la data en què s'estrenaren. En general s'accepta que fou per les festes de col·locació de la primera pedra del canal que havia d'unir Reus i Salou, celebrades del 23 al 26 de novembre de 1805, malgrat que el document conservat d'aquesta celebració no els esmenta. Tanmateix, els autors que afirmen que s'inauguraren en aquest esdeveniment no coincideixen en l'any: Güell i Mercader situa les festes el 1802; Pere Llord (Eduard Toda), el 1803; Pere Cavallé, el 1805; Pere Gras, el maig de 1806 i Andreu de Bofarull, més genèric, a principis del segle XIX. Per acabar-ho d'adobar, l'1 de juny de 1902, La Renaixença publica: «Enguany compleix una centúria que foren estrenats les 3 parelles de gegants». La manca de referències fa possible la hipòtesi que els gegants Vitxets, Moros i Indis fossin anteriors al 1805. Segons diverses opinions crítiques, és poc probable que l'artista que féu les mans –de gran qualitat escultòrica– modelés també els caps –d'una qualitat no tan notable. Ens reafirma aquesta hipòtesi un full de despeses del 12 d'agost del 1798 on s'especifica que en una sortida extraordinària dels gegants hi participaren onze portadors: sis per als gegants i cinc per a la Mulassa. Si tenim en compte que, en aquella època, el més usual era que hi hagués un portador per gegant, podríem suposar que aleshores ja eren sis les figures que sortien juntament amb la Mulassa. També es desconeix la identitat de qui els construï. En tot cas, responen a una visió del món pròpia de l'època. Ho mostra l'aparença dels Indis, molt semblant a altres representacions iconogràfiques dels nadius americans en aquell moment o, per exemple, a les pintures de Pere Pau Muntanya realitzades el 1788 al Palau Bofarull, on el comerç de la ciutat és il·lustrat en icones que reflecteixen les quatre parts del món per la dedicació del senyor del palau, Josep de Bofarull i Gavalrà, comerciant a l'engròs d'aiguardent, vi, oli i grans. Pel que sembla, la comparsa geganter reusenca havia de representar les quatre parts del món; però només se'n feren tres: els Vitxets (Europa), els Moros (Àsia) i els Indis (Amèrica); mancaren per fer les figures d'Àfrica. El 1833, el gremi d'adroguers intentà la creació de la parella africana, però en desistí quan, encarregats ja dos gegants de raça etiop a un escultor de Barcelona, se'ls acudí que podrien servir de befa contra els liberals, ja que aquests eren motejats com a «negres» pels absolutistes. El vestuari i estructura dels gegants era similar a l'actual, excepte el Vitxet, la carcassa del qual arribava fins a sota de la cintura i mostrava els pantalons del portador. Segons Andreu de Bofarull, aquesta figura conservà la indumentària esmentada fins a mitjan segle XIX, quan «se le disfrazó suprimíendole los pantalones y cubriéndolo con un traje que nada significa».”

com es veu en els frescos de Pere Pau Muntanya (1749-1803) del palau Bofarull de la mateixa ciutat (datables cap a 1787-1790).⁹⁷¹ Tal exemple seria suficient per a il·lustrar aquest tipus d'alteritat exòtica, però hem considerat que valia la pena entrar abans en altres casos, menys coneguts i que suposen antecedents molt consistents i significatius, com els gegants valencians i altres o els indis de la desfilada dels argenters de 1677. I si ens cenyíem en els gegants moros, caldria reconèixer que, en el fons, molts dels gegants moros responen al patró de l'exotisme de voler representar les diferents ètnies del món tot formant part de comparses de gran envergadura amb altres figures.

11.3.2.14 Un cas d'exotisme a Mallorca: Moretons, Indis i Nanets (Negrets?) de Manacor.

Aquesta població conserva dues de les tres danses històriques que antany havien suposat una plasmació de l'alteritat ètnica, amb la presència de moros, indis i negres. Estem segurs que no respon sinó a un plantejament arrelat en els postulats de la Il·lustració com els casos suara exposats de Reus o Manresa.

Els Moretons (1855?)

Són els *Moretons* un grup de sis infants dansadors que acompanyen un setè personatge, també infant, caracteritzat de sant Domènec de Guzmán, el qual va abillat amb l'hàbit dels Predicadors i la vara o bastó llarg que es remata en forma de creu. La disposició dels balladors en relació al sant que els presideix (executen les seves evolucions disposant-se en cercle al seu entorn o en dues fileres encapçalades per ell) recorda molt les contradances tardobarroques del segle XVIII i sembla evident que ve centrada per l'acompanyament a l'esmentat santet, plasmat en forma vivent i no en imatge o efígie. Actualment fan set coreografies, tot i que a inicis del segle XX només en feien dues, segurament al so d'una mateixa melodia, la única tonada històrica que del ball ens ha pervingut o, almenys, que nosaltres coneguem. El seu detall més característic és que dansen tot colpejant unes mitges esferes o trucs de fusta que porten lligades a les mans amb unes altres que porten fixades al faixí o cinyell i als genolls,⁹⁷² de manera que el so que en resulta recorda fàcilment el d'un ball de bastons dansat per infants, com els de Solsona o Cardona, tots ells documentats a principis de segle XVIII.⁹⁷³

El seu vestit ens recorda moltíssim al de moltes danses del tipus mal anomenat "guerreres" (bastons, cercolets, etc.), el principal punt en comú de les quals sol ésser el fet de portar un faldellí virolat de roba estampada que arriba fins als genolls; en aquest cas, sota el faldellí (que són tots diferents) porten uns pantalons foscos fins per sobre del genoll, com uns enagos curts. També porten una brusa normalment blanca o groga (de color variable segons l'època); tal camisa porta mànigues estretes fins als colzes,

⁹⁷¹ VILARRÚBIAS 2017, imatge 13.

⁹⁷² AMADES 1950-1956, volum IV pàgina 602 esmenta les rodelletes o trucs com a fixats al pit i als genolls, com de fet així es mostra al dibuix gravat de la pàgina 600, del qual més endavant advertirem les errades d'interpretació que provoca. La tonada de la mateixa pàgina 600 porta unes indicacions "g", "p" i "m", que semblen fer al·lusió a colpejar amb les mitges esferes o trucs de les mans les rodelles del pit (avui cintura), el genoll o la mà d'altri.

⁹⁷³ Tant la melodia que es pot trobar a la web com la transmesa per Amades (la mateixa amb variants) recorden força en la darrera part a la melodia d'un ball de bastons català, parlem del Ball de Bastons de Canyet (Badalona) i la melodia coneguda amb el nom d'*Els Geperuts*. Un grup creat a començament de segle XX.

d'on surten unes cintes blaves, grogues i vermelles que acaben enganxades a una bracerola que duen al canell, com si d'unes mànigues tallades es tractés. A la part baixa de la cama llueixen mitja blanca reixada i decorada amb cintes entrelaçades damunt seu, talment una vetada d'espardenya. La meitat dels dansaires porten les cintes i les espardenyes grogues i l'altra meitat vermelles. Porten una faixa ampla al cap, que vol recordar un turbant, amb cintes amples de colors groc i vermell solapades i alternades per produir un efecte cromàtic molt viu. Dites cintes cauen cap enrere com si fossin una cabellera i el cofat porta una mitja lluna argentada a la part davantera. Les macetes o trucs de les mans estan subjectes per una cinta coronada en el dors amb una espècie de flor (escarapel·la) groga o vermella segons siguin grogues o vermelles les espardenyes del mateix ballador.

Es tracta d'una dansa lògicament associada a la festivitat de sant Domènec de Guzmán (24 de maig per a la translació de les relíquies i 4 d'agost per a l'onomàstica fins als anys seixanta del segle XX; sembla que surten en la primera de les dues dates),⁹⁷⁴ i era matinguda des de l'influent i antic convent de Predicadors de la ciutat, dedicat a sant Vicenç Ferrer i fundada potser per un convers al segle XVIII. Tot i que podria datar d'una època força reculada i tenir una antiguitat remarcable, no es coneix cap dada sobre ella anterior a mitjan segle XIX. Sembla, per tant, que foren realment creats molt tardanament i en la línia de l'africanisme que impregnà els anys entorn de la Guerra del Marroc, encara amb el detonant concret de les festes del dogma de la Immaculada Concepció el 1855. La web de l'associació cultural que els gestiona i manté des de 1985 és força ben proveïda d'informacions que semblen, sinó contrastables, almenys versemblants sobre aquesta dansa i el seu periple històric:

“Res no sabem del seu creador, si bé la poca documentació conservada sembla encaminar cap a fra Pius Caldentey Perelló, un dels grans defensors del dogma de Manacor. Havia pres l'hàbit el 1835 pocs mesos abans de l'exclaustració, motiu pel qual abandonà Mallorca i es traslladà a Itàlia. Essent prior del convent de Prieti, l'any 1854 el Papa li encomanava tornar a la seva vila natal per tal de reorganitzar-hi el Convent. [...] el fet d'estar lligats a una festa tan dominicana la de Sant Domingo ha fet que la majoria d'investigadors hagin enllaçat els seus inicis amb l'arribada dels frares dominicans a Manacor l'any 1576. Per altra banda tenim que Isabel Riera assegura que la dansa fou introduïda a Manacor el segle XVIII pel frare Pere Bennàssar, primer dominic manacorí fill d'un moro convers.

Els investigadors afirmen que, malgrat no haver-hi documentació anterior al segle XIX, estaríem davant d'una dansa guerrera inspirada en vells costums àrabs; "ens assegurava un vell soldat manacorí que havia presenciat un ball quasi idèntic en un campament marroquí per celebrar la victòria de Abd-el-Krim després de la batalla". Així doncs, implícitament aquestes teories suposarien que el ball hauria sobreviscut l'exclaustració de 1835 i s'hauria mantingut fins als nostres dies. Tot i tenir present la dificultat que comporta el tema, des del punt de vista dels investigadors la falta total de documentació els obliga a haver de deixar de banda la possibilitat de situar-los abans de 1835, a la qual cosa afegeixen que després de la ja esmentada exclaustració les festes que es celebraven

---

⁹⁷⁴ Vegeu <http://www.elsmoretons.com/moreto.html> [juliol 2020]. “Parlar dels Moretons suposa haver de fer referència obligada a la festa en la qual prenen part, és a dir, la de Sant Domingo. Aquesta festa es celebrà el 4 d'agost fins a l'any 1963, moment en què la moda d'anar a estiuajar al port de Manacor provocà la decadència d'aquesta festa. Després d'uns anys en blanc, es tornà a recuperar cap a l'any 1970 amb un canvi de data, passà a celebrar-se al mes de maig. D'aquesta manera s'ha mantingut fins als nostres dies.”

al convent foren prohibides, no essent recuperades fins el 1844. [...] Si aquesta teoria fos certa, podríem formular dues preguntes; qui fou el creador de la dansa?; quin sentit tenia que ballassin en una festa com aquella?

Sobre la primera qüestió cal que recordem que el 9 de setembre de 1854 fou anomenat custodi del convent el pare fra Pius Caldentey Perelló. Una de les figures de més relleu entre els religiosos exclaustats, havia nascut a Manacor el 27 de novembre de 1815. Prengué l'hàbit el 15 de febrer de 1835, poc temps abans que es suprimissin els ordes religiosos a Mallorca. Quant al tema dels Moretons i la seva primera sortida, és interessant esmentar que fra Pius era defensor del dogma de la Immaculada. Per això, no és d'estranyar que volgués solemnitzar un esdeveniment tan important amb una dansa tal volta musicada i adaptada per ell mateix. [...] Pel que fa a la segona qüestió a la qual ens referíem anteriorment, la vestimenta i el nom de Moretons representarien simbòlicament el triomf de la Immaculada fins a tal punt que els dansaires (figurant la religió musulmana, que mai no ha acceptat la figura de la Mare de Déu) es rendeixen i la celebren.”⁹⁷⁵

Segons els actuals mantenidors, la indumentària actual dels Moretons “reproduceix l'antiga vestimenta dels pirates berberics”,⁹⁷⁶ cosa que no ens sembla pas del tot cert, ja que no té res de moresc ni d'orientalitzant. Per tant, pot parlar-se d'un ball o entremès dansat que apel·la a l'alteritat però d'una manera residual i molt tardana. O, més aviat encara, que té uns punts de contacte –pel que fa a denominació, concepte i vestimenta– que podrien entroncar amb la tradició antiga i els conceptes de *dansa morisca* i de *bizarria* –entesa aquesta darrera com a elegància, “*gallardia, lozanía [...] y de allí pudo ser biharria el vestir de muchas colores*”⁹⁷⁷ (en parlem en un altre moment)– documentats a la majoria de relacions festives hispàniques dels segles XVII i XVIII.

Indis de Crist Rei (1897?)

Aquesta comparsa de joves dansadors havia estat vinculat als jesuïtes, segons ens informa verbalment Mn. Francesc Vicens Gomila, rector de Pollença,⁹⁷⁸ i han estat reintroduïts fa uns anys (cap a 1986). Surten per la festa de Crist Rei, el diumenge abans de l'Advent. Consisteix en una dansa de llargues cintes penjades d'un pal o estaca que se situa al centre de l'espai on transcorre la dansa i que, des de les mans dels balladors,

⁹⁷⁵ Es tracta de l'Associació Cultural Sant Domingo de Manacor. Vegeu <http://www.elmoretons.com/moreto.html> [juliol 2020]. Sobre els darrers temps, aclareixen: “*La dansa pogué establir-se i continuà els anys posteriors sota la protecció de l'obreria de la Immaculada, tal vegada fins el 1881, quan la seva capella fou substituïda per la Mare de Déu de Lourdes. Després dels sis anys d'inactivitat, el grup fou adoptat per l'obreria de Sant Domingo (aleshores la més important del Convent) per tal de solemnitzar les festes del fundador de l'orde dominicana. A partir de llavors hauria de viure les etapes més importants i perilloses de la seva llarga trajectòria. Els primers anys (1887-1908) les eixides es limitaren únicament al 4 d'agost, diada de Sant Domingo. Però amb la restauració dels dominics a Manacor s'obrí un període d'apogeu (1908-1926) en què els Moretons participaren a altres celebracions, fins i tot a fora de poble. Tot i això, el fet d'estar tan lligats a una festa els féu passar les primeres dificultats. Entre 1927 i 1940 els problemes polítics de l'època provocaren que els actes populars fossin molt senzills. Els dansaires sortiren anualment, encara que la seva era una presència gairebé testimonial. Afortunadament, no els havia arribat l'hora final. A partir de 1942 els conveters feren un gran esforç i els Moretons recobraren llur anterior esplendor. Però com una flor no fa festiu, l'afany d'aquell grup de persones anà minvant a mesura que s'imposava l'estiueig. Al mes d'agost, els manacorins s'estimaven més romandre a Porto Cristo i la festa acabà per desaparèixer el 1963. Després d'algunes sortides els anys 1970, 1971, 1974 i 1977, el 1985 un grapat d'amics del convent impel·liren novament el Moretons, que d'aleshores ençà han sortit puntualment cada any.*”

⁹⁷⁶ Vegeu <http://www.elmoretons.com/moreto.html> [juliol 2020].

⁹⁷⁷ COVARRUBIAS 1611, foli 139v.

⁹⁷⁸ Conversa telefònica del mes de juny de 2020. Altres fonts web els vinculen als mateixos dominics que arribaven de l'Amèrica del Sud i pels voltants de 1897, informació que no s'ha pogut contrastar. Vegeu <https://www.diariodemallorca.es/part-forana/2014/11/22/indis-crist-rei-vuelven-trenzar/978437.html> [juliol 2020].

es trenen i destrenen a l'entorn de l'esmentat pal. La particularitat és l'exotisme que irradien els components del ball, ja que van vestits amb mitges i brusa amarronades, força cenyides, com si d'una pell molt bruna es tractés, i una faldilla força llarga, feta de fibres vegetals soltes i sense trenar, solament pentinades, amb aplicació d'algun color. També porten un cofat de plomes força semblant al que llueixen els membres del Ball de bastonets d'Algemesí, a la comarca de la Ribera Alta (València). Són vuit balladors i l'estaquiro (el qui subjecta el pal), el qual acostuma a ser el de major envergadura, ja que el seu rol demana una major força física. L'estaquiro (terme que donem nosaltres per similitud amb els balls de gitanes) vesteix igual que els altres.

L'Arxiu Amades de la DGCPiAC conserva dues melodies catalogades com a pertanyents al Ball dels "Nanets d'Artà (Ball dels «indios»)”.⁹⁷⁹ Tot i això, la concordança absoluta d'una d'elles amb la que dona al Costumari Català com a música dels "indios" de Manacor recollida per Andreu Ferrer Ginart,⁹⁸⁰ ens fa pensar que dites melodies (o almenys una d'elles) pertanyien realment a la dansa manacorina. També cal fer avinent que quan Amades ofereix un dibuix o gravat dels Moretons de Manacor, realment només el qui porta un capell cilíndric hi correspon. Els altres dos personatges que dansen ho fan amb els estris propis dels Moretons (macetes o trucs de fusta), però amb la faldilla de palla i la roba cenyida dels Indis.⁹⁸¹

Nanets de Fartàritx

Segons informacions que també disposem per comunicació verbal de Mn. Francesc Vicens Gomila, els *Nanets de Fartàritx* eren també coneguts com a *Negrets de la Congregació Mariana*, associació pietosa de la Parròquia dels Dolors de Manacor. No han estat re-introduïts a data d'avui amb èxit, ja que sempre havien sigut objecte de befa i crítica. Evidentment, un cas paral·lel de *negrets* és la muixeranga de l'Alcúdia (Ribera Alta, València), on els seus components porten la cara emmascarada, també en una estètica que volem vincular a la descripció del solitari dansador de la morisca que aporta Thoinot Arbeau,⁹⁸² la qual donem en parlar del Ball de l'Hort de Tarragona i el concepte renaixentista de *morisc* aplicat al ball i la dansa.

11.3.2.15 El cas d'Algemesí i els seus Bastonets.

El Ball dels Bastonets d'Algemesí és potser un dels darrers elements festius exotitzats als quals val la pena fer referència, per la seva importància i riquesa corogràfiques i el seu alt valor simbòlic dins el panorama de les danses processionals dels Països Catalans, que els fan ineludibles. La data d'origen és incerta. S'esmenten per primer cop el 1839, com a *danza de los ocho*.⁹⁸³ Sens dubte que la tipologia existeix des de molt abans. Ja hem esmentat la "*danza de ocho hombres a lo valenciano [...] con sus penachos de plumas de colores*" que feien "*muchas mudanzas de castañeta y un paloteado de espada y daga a lo valenciano, y su tamborilero*" que es van veure al Corpus madrileny del

⁹⁷⁹ Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Arxiu Amades. Caixa 19, sobre 587.

⁹⁸⁰ AMADES 1950-1956, volum IV, pàgina 601.

⁹⁸¹ AMADES 1950-1956, volum IV pàgina 600 (Moretons) i 601 (Indis).

⁹⁸² ORCHESOGRAPHIE 1589, foli 94r.

⁹⁸³ BELLÓN 2017, pàgina 11.

1670.⁹⁸⁴ De fet, al mateix Corpus madrileny hi aparegué el 1651 una dansa de quatre *Yndios* que havien de lluitar amb quatre espanyols,⁹⁸⁵ i el 1661 també es parla d'una "*danza valenciana con muchos paloteados y castañetas*".⁹⁸⁶

Parlem, doncs, d'una comparsa supervivent d'aquesta estètica, amb un fort component d'exotisme en el seu cofat, però amb les al·legories marianes de les lletanies i altres fonts més locals (Torre de David, Pou de Saviesa, Estrella del Matí, la Morera de la patrona d'Algemesí, etc...) estampades en daurat a l'esquena i mocadors brodats amb la Mare de Déu de la Salut, potser records contemporanis d'algun escapulari, com encara porten alguns membres de *palotiau* del Pirineu, a la regió de Jaca. Aquests mocadors solien ésser un obsequi de les mares als seus fills balladors.⁹⁸⁷

La festa en honor de la Mare de Déu de la Salut ja es celebrava el 1610; el 1703 es considerà la festa principal de la població (patronal) i el 1724 s'establí un seguici processional festiu, amb danses que ja recorria el perímetre del nucli urbà d'aleshores. Des de 1835 que s'organitza la festa alternant-se la gestió anual un dels quatre barris (Capella, Muntanya, Santa Bàrbara i València), de manera que cada quatre anys el barri en qüestió repeteix l'exercici de la gestió organitzativa i manteniment de la festa, tasca on l'Ajuntament i la Parròquia de Sant Jaume no juguen -almenys des del segle XIX- un paper gaire destacat en aquest aspecte.⁹⁸⁸ La memòria oral de la festa vincula l'origen dels Bastonets d'Algemesí a l'estada en aquesta població del rector Blai Querol (1711-1746), home procedent de Morella, per la creença del parentiu de les danses de bastonets amb les antigues d'espases lligada amb la proximitat de Morella respecte de la veïna població de Todolella, on existeix encara avui una notabilíssima manifestació dansada coneguda com la *Dansa [Guerrera] de Todolella*.⁹⁸⁹ El fet que també allí siguin vuit balladors i el parentiu d'aquesta Dansa amb alguns exemples de del fenomen conegut com a *dance* aragonès ha consolidat historiogràficament aquesta hipòtesi.⁹⁹⁰ Com a la Todolella, també els d'Algemesí empen un broquer o escudet -la *planxa*- que es fa xocar amb el dels altres i que, en ser de planxa metàl·lica, fa molt més soroll que els propis bastons, de fusta de taronger i força tous comparat amb els d'altres regions, com Catalunya.

Però no tot s'ha de mitificar. El model de vestit que ens ha pervingut (encara que avui resulti tan singular) era de lloguer, proveït per la casa Insa de València, una empresa fundada a mitjan segle XIX i especialitzada en indumentària teatral, festiva, processional

---

⁹⁸⁴ PORTÚS 1993, pàgina 204.

⁹⁸⁵ PELINSKI 2011, pàgina 200.

⁹⁸⁶ PELINSKI 2011, pàgina 200.

⁹⁸⁷ BELLÓN 2017, pàgina 99.

⁹⁸⁸ BELLÓN 2017, pàgina 42.

⁹⁸⁹ Com bé es demostra a PELINSKI 2011, pàgina 112, "*El nombre de «danza(s) guerrera(s) de Todolella» data de los años cincuenta. Aparte del aura épica que enaltece esta Danza, el rebautizo en danza(s) guerrera(s) comporta un trasfondo ideológico menos glorioso [...]*"

⁹⁹⁰ Vegeu PELINSKI 2011, pàgina 112: "*Es importante recordar que en los pueblos valencianos el término «danzas» incluye las diferentes danzas típicas que se ejecutan en las fiestas patronales y que antiguamente también estaban presentes en muchas procesiones del Corpus. En el caso de Todolella las diferentes danzas –de paloteo, de broqueles, de castañuelas y de espadas- se hallan recogidas como unidad en la Danza, dominada, en parte, por mudanzas que representan combates simulados. Por otro lado, particularmente en la tradición valenciana y aragonesa, estos simulacros de combate solían asociarse a las guerras entre moros y cristianos. No es extraño, pues, que les fuera asignado el atributo de «guerrera».*"

i també disfresses, de totes les categories i preus. Les peces que utilitzaven –llogades fins el 1977, any en el qual passaren a fer-se a les mateixes cases d’Algemesí– podien servir a d’altres festes d’altres indrets, de manera que el mític vestit dels bastonets d’Algemesí s’hauria pogut veure en alguns altres contextos i era el vestit que apareixia en els catàlegs d’aquella firma com a “Indi”. Segons Trescolí (citada al seu torn per Bellón), els vestits s’haurien dissenyat al darrer terç de segle XIX, una època on el pòsit de l’eclecticisme estilístic i l’orientalisme ja havien pogut arrelar en els gustos i l’imaginari col·lectiu. Pel que fa als bastonets d’Algemesí, ja consta que s’hi llogaven el 1872.⁹⁹¹ Podrien citar-se molts dels exemples aportats per Toni Bellón extrets dels registres de casa Insa; per dir-ne algun d’especialment afí, citem que el 1868 es llogaren “*ocho indios de corazas verdes para el vayle á ocho reales cada uno*” amb destí a Alzira, i el mateix any 1872 consta que la casa Insa llogà “*13 danza de la plancha*” a Benifaió, i també consten “*Ocho indios hombres*” o “*danza de plancha las planchas son de ellos*” a Carcaixent.⁹⁹²

Sí que volem deixar constància que avui són de ras carmesí o blau (noies), però que abans eren verds i de textura més vellutada, com hem vist personalment en mostres d’indumentària festiva històrica. Malgrat tot, el seu tret més distintiu continua essent, de llarg, el seu alt cofat emplomallat.

11.4 Prohibicions dels segles XVI al XVIII sobre els elements festius

L’aparició del protestantisme fou un revulsiu molt gran per l’Església, començant pel mateix catolicisme, que es mobilitzà a través del s’ha conegut com la *Contrareforma*. La principal acció contrareformista fou la celebració del Concili de Trento (1545-1563). Cal tenir molt en compte les disposicions i prohibicions derivades d’aquest Concili, que afectaren molt severament tota la producció artística i escènica encarada a les representacions dins l’àmbit litúrgic, com sobretot el cicle de Nadal i de la Passió i de retruc també afectaren al Corpus. De fet, els manuscrits de la Passió de Cervera –concretament, el *manuscrit B*– finalitza advertint d’aquest concili, com si presentís que tots aquests espectacles s’acabarien prohibint des del Concili:

*“Fonch acabada de compondre la ssancta passió lo dia de sancta Maria de mars, any MDXXXIII, per los venerables mossèn pere Pons y mi, baltasar Sansa. Fonch representada en los any de MDXXXIII e après en lo any MDXXXV, en lo qual any se tingué consili de Torento.”*⁹⁹³

A Girona s’avançaren cronològicament a aquestes disposicions, amb prohibicions del bisbe Joan Margarit datades l’any 1543.⁹⁹⁴ A d’altres llocs es redactaren molt extensament les constitucions sinodals, com les de Tarragona, del 1566, les quals foren publicades el 1593.⁹⁹⁵ Allí s’hi van incloure severes prohibicions que havien d’afectar les

⁹⁹¹ BELLÓN 2017, pàgines 92-100. Per la dada de 1872, pàgines 30-31.

⁹⁹² BELLÓN 2017, pàgines 30-39.

⁹⁹³ Arxiu Comarcal de la Segarra, Col·lecció de manuscrits. Passió de Cervera, manuscrit B. DURAN 1998, pàg. 28.

⁹⁹⁴ MASSOT 1967, pàgines 87-88, encara que foren estampades el 1691. SOLÀ 2009, pàgina 72.

⁹⁹⁵ SOLÀ 2009, pàgina 72.

representacions dramàtiques i, segurament, els elements festius. En tenim de Vic unes d'impreses el 1628⁹⁹⁶ i unes de 1748,⁹⁹⁷ que tracten molt breument aquest punt (les impreses el 1591 no en parlen). Però també n'hi ha unes de catalanes incorporades dins l'*Ordinari o Manual per als Curats* del bisbe vigatà Benet de Tocco, del 1568 i, per tant, ben coetànies a Trento. Aquestes, que donem a l'annex documental, són ben concises, i no massa conegudes:

*“Per la matexa rahó vedam que-s fassen en les Yglesies qualseuol genero de farçes, o spectacles, y també que-s diguen cantars, o cançons en romans: saluo les que los ordinaris aprouaran, y axi matex altres recitacions, o representacions [...] qualseuol jochs dels quals se sol causar risa: axi en les Yglesies com en les professons, y lo desparar de les escopetes o arcabuços, o lo tirar cohets, y los laciuos, o torpes balls ab flautes, o tamborinos, o tambors, o cornamuses, no consentim que-s fassen ni en los portals de les Yglesies, ni en los cementiris, ni en altres llochs sagrats o religiosos. Axi matex manam que sien castigats los minyons, o jouens que fingen fer vn bisbet, vn rey de festes, o altre magistrat ecclesiàstich apostòlichs entenen que-s face, no solament per persones seculars, mes que encara los matexos capellans de missa que beuen en les Yglesies, o en los llochs sagrats del derredor. [...] En les professons axi del corpus com en altres, no hisqua capellà algun ab armes representant ningun sant, ni ab vestits seculars, ni representen minyons o minyones desnusos o desnusas en memòria d'alguns sants o santes, ni se fasse cosa deshonest, o que mogue a risa. Ni vage ningun cauall o altra bèstia entre la professó dels capellans o frares, sots pena de excomunicació contra los que les portaran, o lo contrari faran.”*⁹⁹⁸

No podem concretar massa com afectà tot això l'activitat para-teatral relacionada amb la celebració del Corpus i els seus entremesos, però sí que donem per segur que hi va influir, perquè l'Església volgué preservar la parcel·la sagrada de la festa del Corpus i va tenir una postura força estricta amb totes les manifestacions que la poguessin pervertir o frivolitzar, segons el seu criteri. En un moment que els rectors esdevindran més que mai els responsables de cada unitat religiosa amb entitat –la parròquia– caldria reforçar la freqüència de les visites pastorals i prestar atenció a aspectes sobre els quals fins ara la tolerància havia sigut més o menys laxa i permissiva.

Girona és una diòcesi que ofereix bons exemples del que estem dient, a través de les disposicions derivades de les Sinodals o de les observacions transmeses a la jerarquia pels visitadors. L'any 1684 el bisbe d'aquesta diòcesi va prohibir expressament els balls de cavallets. La rúbrica o epígraf del capítol concret de les Constitucions Sinodals ho explicita:

*“Repraesentationes Natalitii, et Passionis Domini nostri Iesu Christi in Ecclesiis, neque in Processionibus minime fiant, et ab iis Puellae vestibibus albis circumamictae absistant, neque fiant tripudia, vulgo los Cavallets.”*⁹⁹⁹

---

⁹⁹⁶ MAGAROLA 1628.

⁹⁹⁷ MUÑOZ 1748.

⁹⁹⁸ TOCCO 1568, folis 230v a 234v.

⁹⁹⁹ Vegeu l'annex documental per a totes elles, transcrites i ordenades per data. Les hem localitzat sobretot a través de MASSOT 1967.

Tots aquests espectacles degueren passar doncs, un filtre diocesà o inquisitorial, el bisbe o son vicari general, donada la temàtica de fons més usual de tot allò que s'ha conservat en ús o en manuscrits i edicions del moment. Tot i això, ni que el rerefons fos piadós, no hi havia massa confiança i es preferia no autoritzar-ho, com deixa clara una constitució barcelonina del 1673: “...que en ninguna Iglesia, ni Parròquia de aquest nostre Bisbat se fassan semblants Representacions, no sols en dits dias; però ni en altres qualsevols del any, encara que aparega que ditas Representacions sían mogudas, y induescan a pietat, y devoció: Manam per lo tant als Rectors, Domers, y Curats, a càrrech dels quals estan las Iglesias, que de ninguna manera ho permetan..”.¹⁰⁰⁰ N'és també un exemple la prohibició del bisbe de Girona als del poble de Lladó (Alt Empordà) per a representar un fragment de la Passió el 1690.¹⁰⁰¹ Des d'aquests gèneres hom intenta argumentar la veritat dels fonaments teòrics de l'església tridentina i contrareformista enfront del discurs del protestantisme o les desviacions del dogma i l'exaltació i homenatge a l'Eucaristia.

No obstant, la reiteració d'aquestes prohibicions en les constitucions sinodals de gairebé totes les diòcesis catalanes –i àdhuc ibèriques- des de mitjan segle XVI fins a finals del segle XVIII és tal que indueix perfectament a pensar que no es complien massa i el propi clergat local feia els ulls grossos, almenys a fora dels temples.¹⁰⁰² I que això passava amb la connivència del poder municipal, ja que eren manifestacions mantingudes per la classe civil i volgudes per ella. I el clergat regular, per norma general, procedia den sovint d'aquella mateixa població i havia crescut amb la vivència del costum que suposaven aquestes pràctiques. N'és un exemple el famós *Rescripte* de 1632 on Urbà VIII autoritzava a continuar a perpetuïtat les representacions del Misteri d'Elx a l'interior de l'església d'aquella població.¹⁰⁰³

Sovint, els municipis i també els mateixos rectors procuraven incomplir els manaments i disposicions eclesiàstiques que anessin gaire en contra de la pietat popular expressada a través d'algunes manifestacions, malgrat que el concepte de la *Pietat popular* sigui quelcom fruit del Concili Vaticà II. En algun cas proper a Igualada, hi ha el testimoni d'un rei de nadal a Calaf. Aquest curiosíssim document del segle XVIII, que transcrivim a l'annex, fou descobert per Josep Massot i és un bon exemple de com un dominic català de mitjan segle XVIII (fra Sebastià Agustí Prats, catedràtic de Prima de Cervera, abans frare al Convent de Santa Caterina de Barcelona) no solament no s'escandalitza davant els avisos d'un company d'hàbit que a Calaf feien representacions considerades poc adequades per a l'època sinó que les mira amb indulgència i àdhuc les justifica:

“Aquel [el rei coix d'alguns pobles de França], con su trage ridiculo, afectando coger [sic], provoca a risa, y asi convierte la iglesia en teatro. Por lo contrario, en Calaf todo es serio, todo respira piedad, y en nada desdice al decoro de la casa del Señor. Aquel va acompañado de la borrachera, del desorden, del libertinage. En Calaf es una pura

¹⁰⁰⁰ Vegeu annex documental, any 1673.

¹⁰⁰¹ VILA 2014.

¹⁰⁰² Dins dels temples sí que sembla que foren totalment suprimides, almenys si ens atenem a la necessitat de disculpar el *Misteri d'Elx* l'any 1632 o el que ens diu MIRÓ 2001, pàgines 189-190: “El 1566, les prohibicions de Trento són assumides en l'àmbit català a través del concili provincial tarraconense celebrat a Barcelona. Gairebé no trobem cap representació –interior a l'església i protagonitzada o bé organitzada per preveres- que depassi aquesta data.”

¹⁰⁰³ La còpia de l'Arxiu Municipal d'Elx (Col·lecció Pedro Ibarra, b260, document núm. 3), pot consultar-se a <http://www.elche.es/wp-content/uploads/archivo/d/Bula.pdf>

diversion para la juventud, todo sobriedad. Aquél, por fin, atento su origen, fin y circunstancias que lo acompañan, no respira sino gentilismo. El fin y circunstancias de nuestro Rey no respira sino piedad. Falta que digamos de su origen y demos que no es este uso resto de los Saturnales del Paganismo sino una practica antiquísima de la Religión."¹⁰⁰⁴

Però una cosa era Trento i una altra la il·lustració que, com acorrent de pensament, vingué dos segles després a sumar-se als atacs que patiren els elements festius religiosos des de mitjan segle XVI. Fos com fos, cap a 1768, el bisbe de Barcelona Josep Climent va iniciar una campanya de desprestigi de totes les manifestacions festives populars del Corpus. L'Ajuntament s'ho devia prendre com un atac al protocol de les institucions cíviques des de l'estament eclesial, el qual sembla que actuà per sorpresa. Per tal de fer-hi front el 1770 el consistori va encarregar a diversos erudits -com el marquès de Llió- un memorial sobre l'estat de la festa i el simbolisme i raó d'existir d'un seguit d'entremesos, així com un primer esbós d'història dels mateixos. Aquest document ens fa un bon resum del què suposava la comparseria festiva per un teòric il·lustrat ben avançat el segle XVIII. I l'àliga ocupa uns paràgrafs molt significatius del mateix, almenys pel que fa a la seva extensió i abast:

"[foli 106v] Y enterado el Síndico-Procurador por la carta orden del vuestro Consejo de 31 de marzo antecedente, que en la representación que hizo nuestro prelado en 26 de marzo de 1768, con motivo de las controversias relativas al ceremonial, expuso, que à más de ser casi universal la inobservancia de las Sagradas Rubricas, son muchas las irreverencias, practicas profanas y verdaderamente supersticiosas, que se han introducido en las funciones eclesiásticas, de figurones ridículos y acciones burlescas, que mueven à risa, profanando la religión y escandalizando à los fieles; considerando que si llegan à publicarse estas expresiones seria doblada la afliccion de los barceloneses, y más si se atribuhía à las mismas no haverse concedido en este año permiso para las Processiones que en pío recuerdo de la Passion y muerte del Redentor, habían siempre acostumbrado [...] Contempla el Ayuntamiento con los Diputados fundadas las quejas de los barceloneses, assí porque à la vista de la instruccion citada no puede menos que formarse el susodicho baxo e inferior concepto, como y porque está bien persuadido que en las funciones ecclesiasticas, y por siglos enteros, siempre se ha practicado lo mismo, sin variacion la menor, e uniformemente, y à los zelociísimos prelados que dignamente han ocupado la Silla episcopal, ni al Tribunal del Santo Oficio de la general Inquisicion de este Principado no se les haya ofrecido que advertir ni remediar, cuya circunstancia es la mas poderosa en abono de las ecclesiasticas funciones, pues à haver reparado irreverencias, practicas profanas y verdaderamente supersticiosas las haurian reprehendido [...].

[foli 483v] De orden del real Acuerdo [...] se previene à la real Audiencia no permita en las processiones, ni otras funciones sagradas, vayan los figurones ridículos, que expresa el Reverendo Obispo, ni se practiquen acciones burlescas è irreverentes; y que para proceder à su cumplimiento con el debido conocimiento, informe este cuerpo sobre el origen, progreso y actual estado que tiene la concurrencia en la Processión del Corpus, del Aguila, sus funciones y sitios, en que las executa y de los animales que se figuran, y concurren delante de los Gigantes, los Reyes, Apostoles, Angeles, Leon y Mulassa; y así mismo informe si sobre estos, ù otros iguales puntos de reforma ha tratado el Reverendo

---

¹⁰⁰⁴ Vegeu annex documental. Biblioteca Universitària de Barcelona, ms. 241, *Varia de Ordine, de Provintia et de hoc Convento et aliis rebus*, pàgines 787-792, fols. 390-392. MASSOT 1967, pàgines 99-100.

en Cristo Obispo de esta ciudad, con el Ayuntamiento, y propuesto algunos medios para ella y el estado en que huviere quedado este assumpto. [...]

[foli 494v] *El Ayuntamiento no ha tenido papel alguno del Reverendo actual Obispo, en que le manifestase su oposición, ô displicencia por las representaciones, o decoraciones, que concurren en la Processión del Corpus, ni se ha tratado cosa alguna sobre este particular, por manera, que no teniendo el Ayuntamiento inteligencia de los desos de su Ilustrisima, le sorprendió la noticia del recurso que dirigió el Prelado al Supremo Consejo, manifestandole ser casi universal en esta Ciudad la inobservancia de las Sagradas Rubricas, muchas las irreverencias, que se havian introducido en las funciones sagradas, y prácticas profanas, y verdaderamente supersticiosas, de que avisó este cuerpo, [...] se habria este esmerado (en cuanto le habria sido possible) â complacer al Prelado, si huviesse merecido de su santo zelo, la comunicación de sus intenciones para poder tratar la materia, y discurrir sobre todos los particulares de la Processión, y elegir el termino más proporcionado â la satisfacción de entrambos, procurando este Cuerpo poner en mejor modo lo que le hubiese expressado el Prelado ser irrisorio. Assí lo ha practicado siempre el Ayuntamiento con sus Prelados, y lo acreditan los varios papeles que en demostración de agradecimiento han pasado a este cuerpo.[...].”¹⁰⁰⁵*

Tot i això, des de mitjan segle XVIII les idees de la Il·lustració i el racionalisme anaven fent forat en el tema de la comparseria processional festiva i del Corpus, de manera que va calar en la vessant política i municipal allò que fins aleshores havia estat una dèria més pròpia dels prelats eclesiàstics. El monarca il·lustrat per excel·lència, Carles III, va disparar un seguit d’edictes, carregats de regalisme. El 1765 es prohibiren les festes i vetlles nocturnes i drames sacramentals, el 1771 els focs artificials i es declarà el descans dominical com a obligatori, el 1774 es passaren les festes gremials als dies festius i prohibí el Carnestoltes, el 1777 es prohibiren balls i danses populars i el 1784 les disfresses o caretes.¹⁰⁰⁶ Entremig de tot això, el 1780 sortia la tristament famosa Reial Cèdula que transcrivim perquè és un document, com deia Gabriel Llompart, “*al que se suele aludir a menudo, pero sin expresar los términos correspondientes*”. Tenia antecedents madrilenys i era força taxativa:

“SABED, que, habiendo llegado á mi Real noticia algunas notables irreverencias, que en la Fiesta del Santisimo Corpus Christi de este año se han cometido con ocasion de los Gigantones, y Danzas, en donde permanece la práctica de llevarlos en la Procesion de aquel día; y teniendo presentes al mismo tiempo las razones que el mi Consejo me manifestó en Consulta de diez de Abril de mil setecientos setenta y dos, tratandose de los gigantones de Madrid, y lo resuelto por mí á la citada Consulta, en que fui servido mandar se quitasen y cesasen en Madrid para lo sucesivo los Gigantones, Gigantillas, y Tarasca, porque semejantes figurones, no solamente no autorizaban la Procesión, y culto, del Santisimo Sacramento, sino que su concurrencia causaba no pocas indecencias, por lo qual no se usaban en Roma, ni en muchos de los principales Pueblos de España, pues solo servían a aumentar el desorden, y distraer, ó resfriar la devoción de la Majestad Divina; por mi Real Orden comunicada al mi Consejo, en diez de este mes he resuelto: «Que en ninguna Iglesia de estos mis Reynos, sea Cathedral, Parroquial, ó Regular, haya

¹⁰⁰⁵ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons Municipal, Acció de Govern, Administració Municipal. 1D. IV-35, Polític i representacions, any 1770. Folis 106v a 108 i 483v a 488v. Donat a conèixer per AMADES / CARBÓ / SERÉS 1997, pàgines 160 a 167. Agraïm a Amadeu Carbó que ens hagi facilitat la reproducció de la qual disposava per comprovar de nou l’original.

¹⁰⁰⁶ SOLÀ 2006, pàgina 836.

*en adelante tales Danzas, ni Gigantones, sino que cese del todo esta práctica en las Processiones, y demás funciones eclesiasticas, como poco conveniente á la gravedad, y decoro que en ellas se requiere.»*¹⁰⁰⁷

Com veiem, aquesta reial ordre fou promulgada arran d'alguns conflictes madrilenys dels quals el rei degué rebre la notícia. Sobta el fet que ja es digués que la imatgeria i els balls no s'utilitzessin en molts pobles importants de la Península, quan avui sabem que devia ser just al revés... Segurament Carles III va dictar la Reial cèdula tenint clar, *avant la lettre*, que hi hauria un compliment molt desigual de la disposició. Una mena de "obedézcase pero que no se cumpla" encobert. Devia dictar-se per accontentar el clero il·lustrat que omplia tota la Península en aquell moment, però sense que l'assumpte li despertés gaire interès.

A les Espanyes fou més acatada que a Catalunya, sobretot als encontorns de la cort de Madrid. Per exemple, a Toledo van perdre el seu caràcter litúrgic i processional per acabar sortint com un element decoratiu:

*"Antiguamente hubo otros, aunque algo mas pequeños, que iban delante de la procesion del Corpus danzando [...] pero en tiempo del Sr. Cardenal Lorenzana se encontraban ya aquellos muy deteriorados, y se mandó hacer los que hay ahora para el mismo efecto, si bien á los pocos años hubieron de suprimirse en la procesion semejantes mamarrachos, que robaban la devocion y distraían la gente; ahora solo salen de este sitio en ocasiones de festejos públicos como arriba hemos dicho."*¹⁰⁰⁸

A diferència d'altres coses, creiem que l'exigència en l'observació d'aquesta disposició a Catalunya va ser prou relaxada. En foren un exemple els gegants d'Igualada¹⁰⁰⁹ i creiem que poc després la mateixa Turquia o *Patera* que s'estudia aquí.

Tornant a la plasmació pràctica i essència de tot això al Corpus, gosem deduir que augmentà o es potencià el culte eucarístic com una prova més de la presència de Crist a la Terra, en aquest cas, en forma de pa consagrat, que es fa avinent al gènere humà en cara celebració i consagració de la missa. Això derivà en una major amplitud dels espais presbiterals –si cal, desplaçant els cors de les catedrals peninsulars fora de l'espai presbiteral i de l'altar- per tal que tot fos vist amb una major diafanitat i claredat.

També pot deduir-se que les prohibicions de representar entremesos en àmbits sagrats o a l'interior de les esglésies varen marcar més clarament la diferència entre espais escènics interior i exterior. Una prova magnífica n'és la famosa queixa o *monitori* de l'any 1573 en la qual el bisbe Benet de Tocco denunciava un seguit d'abusos dins els actes del Corpus a Girona:

"[...] lo abús en dita sglésia cathedral de Gerona, e altres de nostre bisbat en la vigília de la festa, e en lo die e cap de octava del Santíssim Sagrament e per ventura en altres

¹⁰⁰⁷ REAL CEDULA 1780. Exemplar a Arxiu de la Corona d'Aragó. Reial Audiència. Registre 577, folis 262bis a 262quinquies. També hi ha una nova edició del 1805, consultable en línia. La llei a la qual ens referim es troba a la pàgina 5, i es troba a <http://fama2.us.es/fde/ocr/2006/novisimaRecopilacionT1.pdf>

¹⁰⁰⁸ PARRO 1857, pàgina 720.

¹⁰⁰⁹ VILARRÚBIAS 2017, pàgines 70 a 72. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1122. Llibre d'Actes de 1792, foli 24v i Top. 1123. Llibre d'Actes de 1793, foli 85r.

*festivitats, se usa portant lo hun lo gigant, altre la jagantesa, altra l-àliga y altres dragolins y altres gèneros de animals en las sglesias ballant, tirant cohets, y lo que ab dolor referim, besant se devant lo altar e Sanctíssim Sagrament, los jutglars sonant cansons inhonestas e ballant sardanas en offensa de Nostre Senyor Déu Jesuchrist, scàndol del poble crestià e perturbació dels divinals officis per la remor e trons dels cohets e de trompetas e jutglàs, crits e remor de las personas y altres insolencias de hont los divinals officis no-s poden celebrar ni dir [...]*¹⁰¹⁰

Tot i aquesta prohibició, el Consell municipal de Girona va incomodar-se bastant, i acordà aparcar la qüestió, encara que no sabem massa bé si tot ignorant el monitori o bé paralitzant les *alegries*, com volia el bisbe:

“[...] com lo Ille y Rmo. señor bisbe d-esta ciutat y diòcesi ha amonestat per los púlpitos ab pena de excomunicació que en la vigília, festa y octava de Corpus no-s fassen las alegrías que per aquesta ciutat se acostuman de fer en semblants jornadas per servey de nostro Señor y honra del culto divino, com se fa per tota la cristiandat dintra las iglesias ab figures de jagans, àguilas y drachs, y fan obediència devant lo Sacratissimo Sagrament, y ab músicas honestas y sanctas, y com per causa, après de haver fets los guastos ordinaris se són dexades de fer aquest any las processons acostumades en lo die de la octava del Corpus en las sglésias de la Seu, sanct Feliu, frares menors y Sancta Clara, ab los jurats vells y novells, pròmens, solempnitat, música y regosijo que se acostuma de fer, de que resultaven grans profits y utilitats a la dita ciutat per la molta gent forana qui anava en ella, y la poca consideratió ha tinguda sa Senyoria a la Ciutat y lo que valen las personas de aquella, en la forma de tractar aquestos negocis, [...]

*Conclusió [...] Quant en lo tercer cap de la monició del señor bisbe acerca del moniment de Corpus, deslberà que per hara sia dexat y que los jurats esdevenidors ne hauran càrrecj de tractarho.*¹⁰¹¹

Segurament es va ignorar el bisbe, ja que les topades entre el consell municipal i la catedral en matèria de protocol festiu no foren una cosa estranya a la segona meitat del segle XVI.¹⁰¹² En tot cas, veiem com els municipis veien els entremesos com una de les quotes culturals que devien obsequiar al poble i a la seva pròpia institució, la qual quedava prestigiada i retratada segons la fastuositat i el nombre d'elements que sortien. Això valdria almenys per aquelles poblacions, com Igualada, on el municipi era el responsable darrer de la seva aparició i del seu cost i la seva organització. Sembla que hi hagué negociacions del Consell municipal de Girona amb el bisbe i al final el 1575 es va trobar un punt d'acord, segons document entregat pel capítol als jurats de Girona i trobat per Julián de Chía, el qual va publicar-lo en castellà mentre que en les seves obres dona sovint textos catalans. Potser era escrit o dictat del mateix bisbe:

“Lo que se concederá en la fiesta del Santísimo Sacramento, es lo que sigue.

¹⁰¹⁰ Ajuntament de Girona. Servei de Gestió documental, arxius i publicacions. Fons de l'Ajuntament de Girona. Manual d'Acords de 1573, foli 51v, 22 de maig de 1573. Vegeu Annex documental. Ha estat esmentat a CHÍA 1895, pàgines 84 i 85 i FARÀNDULA 2013, pàgina 48. Es tracta d'un document molt important, ja que és l'esment més antic del mot *sardanes* a Catalunya.

¹⁰¹¹ Ajuntament de Girona. Servei de Gestió documental, arxius i publicacions. Fons de l'Ajuntament de Girona. Manual d'Acords de 1573, folis 56r i v, 17 de juny de 1573. Citat a CHÍA 1895, pàgines 85 i 86.

¹⁰¹² CHÍA 1895, pàgines 92-95 documenta diverses topades per temes de protocol dels jurats dins de la catedral, fins al punt que algunes celebracions van tenir lloc en una altra església, com el Carme, Sant Feliu o el monestir de sant Pere de Galligants, prescindint totalment del Capítol Catedral.

Que puedan los magníficos Jurados y sus acompañados, la Vigília, el Día y la octava del Sanctísimo Sacramento entrar en la yglesia con los Ministriles tañendo el sacri solemniss o, otro motete o, música que no sea lasçiva ni prophana y ansí mismo que con toda modestia y sin estruendo, ni hechar cohetes puedan entrar tambien, el gigante y gigantessa, Águila y Dragones, y dar la buelta por la yglesia haziendo el debido acatamiento al Sanctísimo Sacramento y yr adelante de toda la procession. No permitimos empero en ninguna manera que en ningun tiempo en la yglesia hayan de dançar o bailar ni menos hazer otro acto yndecente ni que entren en ella trompetas ni atambores tañendo.”¹⁰¹³

D'aquesta permissió deduïm que els entremesos entraven amb els jurats de la ciutat a la Seu a passar per davant el Santíssim i així, en sortir del temple, es donava per començada la processó.

Aquesta divisió d'espais interior i exterior no devia ésser pas privativa de Girona, ans al contrari. I va implicar un augment del pes de la festa més vistosa i decorativa en l'àmbit exterior i, per tant, els carrers van augmentar la seva càrrega d'embelliment, en forma d'enramades, flors i plantes oloroses, geroglífics, cartells amb versos, filacteris, catifes florals, tapissos efímers, arcs triomfals, altarets...etc., tal i com s'ha fet sempre a molts indrets (encara ho hem vist a principis de segle XXI a la Geltrú) i com ens documenta sobradament Ramon Miró a Cervera entre la segona meitat de segle XVI i el primer terç del XVII.¹⁰¹⁴

En donar aquest pes a l'espai escènic exterior per a preservar la dignitat de l'interior sagrat, hi hagué també un augment de la presència de la milícia local i la soldadesca, que podia oferir la seva escorta al seguici principal (no oblidem que a les grans ciutats sovint hi havia el rei, el virrei, el governador i altres autoritats civils a més de les eclesiàstiques, tot oferint la seva parcel·la de devoció al Santíssim Sagrament i, de pas, afavorir la presència d'un element de control de l'ordre que ja estava precisament preparat i capacitat per a desenvolupar aquesta tasca, tot donant-li visibilitat a nivell de la societat. Nasqueren així les primeres mostres de descàrregues de fuselleria i armes d'avantcàrrega que s'afegiren a les antigues bombardes, mascles i altres canons de fogueig.

Un altre element que va implantar-se i que es va anar generalitzant de manera irregular fou el trasllat de les processons a la tarda. Si ens atenem als estudis de Manuel Carboneres, la primera de fer-ho fou València, l'any 1506, però el mateix autor informa que “*en el año 1515 en vista de que la procesion se concluia muy tarde y á hora desusada de la noche, resolvieron que las rocas y entrameses salieran por la mañana y la procesion por la tarde [...]*”. Encara el 5 de juliol 1667 es va decidir definitivament que es fes tot a la tarda, revocant una ordre donada un mes abans per tal que es fes al matí.¹⁰¹⁵ Barcelona s'avançà un xic a les disposicions tridentines i feu el canvi de passar la processó a la tarda el 1542.¹⁰¹⁶ Aquest canvi d'horari va comportar una major extensió de la celebració pública a tot el dia (ofici al matí i processó a la tarda), i es va omplir tota

¹⁰¹³ CHÍA 1895, pàgina 87.

¹⁰¹⁴ MIRÓ 1998, pàgines 40 a 42.

¹⁰¹⁵ CARBONERES 1873, pàgines 51 a 53, també la nota 1 de la pàgina 51.

¹⁰¹⁶ BRUNIQUER 1912-1916, volum I, pàgina 293. COMES 1583, pàgina 454. RIPOLL 1838, pàgina 4.

la jornada de cerimonials, anades i vingudes protocol·làries de consellers o regidors, de virreis i governadors, d'àligues i danses, d'assaigs i d'àpats oficials...etc. També van guanyar una major espectacularitat els efectes lumínics especials, sobretot els pirotècnics i les alimàries o les il·luminacions a partir del moment que la llum declinava, i la diada global va assolir una major dimensió festiva dins del calendari anual.

Al llarg del segle XVIII les coses van anar canviant. En primer lloc, pel daltabaix polític que suposà el conflicte successori durant tot el primer quart de segle. Un cop refeta l'activitat social i festiva a mitjan segle XVIII, els alts responsables de les institucions es van acollir sota l'influx ideològic de la Il·lustració. El dirigisme discursiu que havia impregnat la festa barroca dels segles XVII i XVIII havia navegat entre dos pols. D'una banda, intentar definir la ratlla que separava l'interior dels temples de l'exterior dels mateixos pel que fa als entremesos i elements festius. De l'altra i al mateix temps, tolerar una indefinició controlada d'aquesta frontera per una qüestió de decòrum estamental i conciliació entre les diferents classes socials. I és que quan l'acció festiva surt al carrer, l'ostentació del poder s'hi produeix de manera que sembla cercar una *“presumpta integració de la vida civil, religiosa i popular, que provoqui, ni que sigui per una estona, la il·lusió que la massa participa de la fastuositat de la qual no disposa en la seva sovint precària vida de cada dia”*.¹⁰¹⁷ Però amb el pas del segon al darrer terç del segle XVIII, començaran a obrir-se pas les prohibicions de caire civil i governatiu, en una línia o tendència contrària a les festes populars, tot advocant *“per la seva progressiva reducció del calendari anual, contraposant el seu afany racionalista a la sacralitat de les festes i les despeses improductives”*.¹⁰¹⁸ Com veurem, tals prohibicions tampoc acabaran de quallar massa.

11.5 Els balls parlats dels segles XVIII-XIX. Característiques, llenguatge i canvi social.

Els estudiosos del segle XIX i XX rescaten el terme entremès per designar tot allò que tenia a veure amb la comparsaria processional festiva, tant la imatgeria com les representacions parlades. Perquè a més de l'entremès “representat” i escenificat, aparegué l'entremès “ballat”, el que després durant els segles XIX i XX s'anomenaran popularment *Ball parlat* o, simplement, *Ball*. Hereus directes dels entremesos anteriors, solen tractar la temàtica bíblica, hagiogràfica, històrica i llegendària (i alguna vegada burlesca). Talment la classificació que havíem apuntat en anteriors apartats d'aquest treball, sense massa variacions des del segle XV. De fet, l'origen dels anomenats *balls parlats* és clar que remunta a aquella època, però s'hi combinen d'una manera més rudimentària i popular, que no degradada en els segles XVI i XVII, l'acció dramàtica, el diàleg, el monòleg, ja siguin cantats o recitats, la coreografia senzilla, la música instrumental incidental... Evidentment, el text –sempre versificat– predomina totalment sobre la dansa i la música, que es limiten a coses força simples, fins al punt que de

---

¹⁰¹⁷ GARGANTÉ 2011, pàgina 34.

¹⁰¹⁸ GARGANTÉ 2011, pàgina 32.

vegades són absents o serveixen solament per a separar (i facilitar canvis d'escena, que no superarien mai les dues o tres) o esponjar i pausar els parlaments.

Sí que volem pensar que el ball parlat dels segles XVIII i XIX té, a part del component coreogràfic, la intervenció de més personatges que a l'entremès i, a parer nostre, un major pes del text. En tots dos casos, però, a partir del segle XVII i més encara cap al XVIII l'autoria podia recaure en autors locals. Aquests, no necessàriament havien de ser professionals, sinó gent llegida i dotada d'una habilitat suficientment reconeguda en el seu entorn o hàbitat social. Molta part de la transmissió es realitzava per transmissió oral i sovint s'observa un estat dels textos que indiquen que, en el cas dels coneguts per còpia (que són la majoria) qui el va transcriure en una llibreta per a fer de director de la representació ja ho va fer de memòria, amb les conseqüències que això comporta, a nivell de vocabulari, de pegats argumentals, d'afegits per incorporar detalls d'actualitat o d'identitat local...i aquesta mateixa transmissió és la que ha fet passar, com molt bé observa Serrà, fragments aïllats d'aquestes obres al cançoner popular, en forma de cobles, follies, corrandes...però això ja forma part d'una altra línia d'investigació.

Els segles XVIII i XIX seran els segles dels contrastos: balls amb molt més component de dansa en general (com els de bastonets, gegants o gitanes), alguns dels quals amb parlaments i d'altres total i completament desproveïts de text, i els seus oposats pel que fa a tipologia, els anomenats *balls parlats*. Aquests foren qualificats per Josep Pin i Soler de *balls de parlament*, *balls literaris* i com el *Flos Sanctorum* de les festes majors,¹⁰¹⁹ per Aureli Capmany com a *balls representatius o espectaculars*,¹⁰²⁰ i per Antoni Insenser com a "*quadros Històrics, com dich jo, dramets populars d'autors ignorats, vulgarment coneguts també ab el malnom de balls, qual finalitat s'entreveu clarament va molt d'acord ab la moral cristiana. Això no calia advertir-ho tractantse del pagesiu català, ans tant zelos de la seva religió com amant de sa terra; però la ploma se me n'hi va en contarho avuy que trontollan y sembla vagin a enrunarse creensas y costums*".¹⁰²¹ Poden considerar-se autèntiques obretes de teatre representades ara i adés per les classes populars, però també en alguna ocasió, per les elits socials.

El grup de balls amb fort component coreogràfic foren els primers els que, a la segona meitat de segle XVIII, varen rebre més l'embat de la Il·lustració com un model i una corrent de pensament, tant per part dels bisbes com dels Monarques. Destaquen les disputes del bisbe Climent amb els consellers a Barcelona el 1770 (precisament pels entremesos del comú com els gegants, l'àliga, els cavallets, la *brívia* o el drac) la prohibició del visitador del bisbe de Vic Bartolomé Sarmentero que l'àliga ballés a la seu de Manresa el 1754 o la famosíssima –per haver estat repetidament citada per la historiografia- Reial Cèdula de Carles III el 1780, que ja comentarem després.

Així doncs, els balls parlats quedaren més arrecerats dels atacs il·lustrats del segle XVIII. Aquests Balls parlats foren doncs, una realitat des de mitjan segle XVII, i se n'estengué el costum durant tot el segle XVIII, amb una bona activitat a les festes de les poblacions

---

¹⁰¹⁹ Pin i Soler, Josep: *La família dels Garrigas*. Les Millors Obres de la Literatura Catalana (MOLC), núm. 30. Barcelona: Edicions 62 i "La Caixa", 1980. Pàgines 102-110, concretament la 107 i la 109.

¹⁰²⁰ CAPMANY 1948, pàgina 83

¹⁰²¹ INSENSER 1904-1905, capítol VIII, pàgines 51-53.

de mida mitjana i petita durant tot el segle XIX. Com diuen Cartañà i Martorell: “Avui és molt fàcil identificar el terme ball amb un espectacle musical i rítmic i, és clar, quan ens trobem davant d’un espectacle teatral [...] que no està configurat com a tal, comencem a pensar que alguna cosa no rutlla. [...] L’accepció de ball parlat és, relativament, moderna. Ha estat definit tenint en compte els intents que ja hi hagué durant el segle passat per part de diversos escriptors del Penedès i del Camp de Tarragona que intentaven reflectir en les seves obres l’interès que despertaven. Alguns d’ells es configuraven com a grans figures de la Renaixença, i intentaven recollir les tradicions d’un poble que les tenia molt assumides.”¹⁰²²

Tant si eren netament religiosos com si no, aquests balls parlats solien tenir una temàtica sagrada o, com a mínim, històrica, especialment si tractaven de la vida o el martiri de sants patrons, tant gremials com els titulars del patronatge sobre les diverses poblacions. Encara que es podria creure que molts dels espectacles que apareixen en aquest treball no tenen res a veure amb el caràcter religiós i cristià que movien tant la festa de Corpus o la Festa Major d’una vila com el propi poder eclesial, cal veure com la inclusió d’aquests espectacles teatrals en els actes religiosos donava una major envergadura a la festa i a la celebració. També acostava el poble a la devoció i, per tant, a l’església, cosa que interessava i molt.

A part de la corresponent instrucció i doctrina, els balls parlats oferien, un cop s’havia obligat a no treballar aquell dia, un esbarjo que satisfieia la necessitat de diversió de la gent, espai que s’hauria pogut omplir amb coses més complexes de controlar, com el joc amb apostes o el “deshonest” ball de parella, el qual va acabar arribant més tard o més d’hora. Més endavant en veurem un cas concret a Prades l’any 1883. La suma de factors que oferia aquest tipus de teatre –pedagogia, distracció, ideologia entaforada i construcció d’un espai escènic entre tota la comunitat- permetia divulgar els valors i la ideologia cristians d’una manera tant o més efectiva que el sermó preceptiu des de la trona. De fet, Amades ja suggereix que l’argument dels balls parlats que tractaven el martiri i la vida de sants “*venien a ésser com una plasmació del sermó panegíric del sant patró de cada població, com una visió realista, feta a plaça, de les paraules del predicador i del sermó a l’església*”.¹⁰²³ Per aquest motiu –una forta intenció catequètica- quasi cada població veia representar algun ball parlat hagiogràfic, ni que fos un cop l’any.

El *Llibre de la Administració de Sant Fèlix* (1781-1876) registra constància l’any 1860 d’un administrador que explica la incorporació a la Festa major vilafranquina d’aquell any del *Ball del Fill Pròdig*. I ho fa en aquests termes:

“[...] per més esplendor de la festa, tingueren los dits Administradors lo cuydado de añadir à los dels demes anys dos valls nous a saber: los Pastorelis y lo Fill Pròdich. Los dos llamaban la atención de toda la gent, tant Vilafranquins com forastés però de un modo singular lo del Fill Pròdich. [...] Las relaciones eran verdaderamente la historia del fill pròdich sense mescla de chisterias com desgraciadament succeheix ab los demes valls;

---

¹⁰²² CARTAÑÀ / MARTORELL 1989, pàgines 8-9. I citen com a figures Antoni de Bofarull, autor de BOFARULL 1880; Josep Pin i Soler, autor de la novel·la “La Família dels Garrigas” (1887), Josep Aladern (Cosme Vidal) amb el seu opuscle ALADERN 1895...

¹⁰²³ AMADES 1950-1956, volum I, pàgina 516.

*es un vall molt instructiu y sobre tot de desengany per la juventut, y, per la sua moralitat deuria procurarse asistís tots los anys.*¹⁰²⁴

Si bé és cert que des dels segles XVII i XVIII n'hi hagué per tot Catalunya i més enllà del Principat –no cal sinó ponderar les còpies setcentistes del Ball de Serrallonga, com la de Perafita;¹⁰²⁵ o la comèdia hagiogràfica catalana de mitjan segle XVIII que cal situar prop de Vic en poder de l'autor d'aquest treball- es pot dir que al segle XIX hi hagué una vitalitat especial d'aquest tipus de manifestacions dramàtiques festives a la regió Penedesenca i del Camp de Tarragona, en un sentit amplíssim i molt lax del que suposen geogràficament aquests dos termes. Ja ho explicava Aladern el 1895:

*“Són los Balls ó Dansas populars, una de las costums mes típicas del Camp de Tarragona [...] haventse per lo tant refinat lo gust del publich en materia d'espectacles dramatichs [...] Los Balls, encare que no excludivament propis del Camp de Tarragona, puig á Sans y en altres localitats de Catalunya s'han representat també, tenen d'aquí com si diguessim la carta de naturalesa, hi ha hagut una afició boija, (ja havém dit que van cayent en desús) y han atquirit tanta importancia en nostres festas majors, que es ya corrent entre'l poble, lo calificar de freda una Festa Major sense Castells, y sense Balls.”*¹⁰²⁶ De fet, la demanda fou tanta que no faltà el qui es dedicava a organitzar balls parlats com un negoci més, a la manera d'empresari d'una companyia teatral que formava colles i grups per tal d'anar per les poblacions a representar aquests balls per les festes majors. Sabem, per exemple, que el 1889 la representació del *Ball de les Criades* de Sitges “fou feta per la colla de Vilafranca del Penedès que vingué amb motiu de la inauguració del nou edifici de l'Ajuntament.”¹⁰²⁷

A partir de 1830-1840 s'inicia un declivi progressiu dels balls parlats, motivat sens dubte per les primeres Guerres Carlines (1833 i 1843), que van reduir molt les ganes de festa entre la població, alhora que també minvaren els recursos econòmics disponibles. Segons Anguera, la única festa que no va minvar d'activitat foren els carnivals. Sembla que, a mitjan segle XIX, les classes socials elitistes ja no es divertien amb aquest tipus d'espectacles i això els va restar categoria. No oblidem que els teatres i l'òpera van experimentar un fort ascens. Era millor veure un sànet d'en *Pitarra*, una peça d'Àngel Guimerà o una òpera en algun teatre de Barcelona (mal que fos en petit format) que no pas una mascarada feta per gent afeccionada en ple carrer. També el 1859 apareixien restaurats els Jocs Florals. Començava la Renaixença, el revifament d'una cultura catalanista, però aquest moviment el va encapçalar la burgesia.

Aquesta decadència no impedí que els balls parlats i altres entremesos de carrer resistissin encara uns anys més, sobretot si tenien un contingut poc progressista i un caire moralitzant i força conservador. Segurament caldria pensar que l'Església els tolerava i fins i tot patrocinava precisament per aquest contingut de fons, moralitzant i retrògrad des d'un punt de vista progressista. A més, aquestes obretes devien suscitar encara, entre les multituds humils, una admiració remarcable. A principis de segle XX, en plena decadència d'aquestes manifestacions, algunes alternatives (que van entrar en

¹⁰²⁴ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. *Llibre de l'Administració de Sant Fèlix* (1781-1876), sense foliar, però any 1860.

¹⁰²⁵ SERRALLONGA 2015. Hi ha el facsimil complet d'un manuscrit del Ball d'en Serrallonga, en foli partit verticalment i datat cap a 1750, que es conserva al mas El Prat de Sant Agustí de Lluçanès.

¹⁰²⁶ ALADERN 1895, pàgina 11.

¹⁰²⁷ SITGES 1980, pàgina 14. I podrien citar-se molts altres exemples.

joc entre 1850 i 1910) van anar agafant volada i substituint aquest tipus d'espectacles. En tornarem a parlar reiterades vegades al llarg d'aquest estudi.

Una altra causa del seu declivi fou la pèrdua de pes dels balls parlats dins l'àmbit del que podria anomenar-se la diversió pública, per un canvi de gustos generalitzat a tota la societat. Anaren en augment el ball d'envelat o el que es feia als salons de les anomenades societats particulars, així com els concerts de música simfònica. Tant Tarragona com Igualada en serien bons exemples si es comproven els programes de les seves festes majors. Una altra alternativa foren les ballades de sardanes i concerts de banda-orquestra, com el que es documenta a Tarragona el 1881 (manifestant a més l'aprovació i acceptació de la gent): "*Anoche la Copla ampordanesa dió serenata á las primeras autoridades, ejecutando con la maestría que tanto la distingue, las mejoras sardanas da su repertorio*".¹⁰²⁸ En tractar la temàtica a Igualada ja es veurà el corrent d'opinió que va generar el fet de tenir sardanes a la Festa Major del 1905 mentre s'hi trobaven a faltar els balls i comparses populars locals de tota la vida. Per tant, fou la ruralia la que preservà aquests balls parlats com una relíquia, que durant el segle XX ha romàs en un estat de conservació realment precari.

Molt sovint les narracions hagiogràfiques es construïen per autors locals (per què no, per exemple, un capellà ben intencionat i fill de la població o rector apreciat pels seus fidels) damunt de les vides de sants que emanaven de la Llegendà Àuria, coneguda també com a *Legenda Sanctorum* o *Flos Sanctorum*, obra escrita a Itàlia cap a 1259-1266 per Jacopo da Varazze, la qual encara es reeditava al segle XVIII sota l'ampliació traduïda que en féu el jesuïta Pedro de Ribadeneyra (1526-1611) com a *Libro de las Vidas de los Santos o Flos Sanctorum de las vidas de los Santos*. Se'n deuen fer moltíssimes; nosaltres n'hem trobat edicions a Barcelona el 1734 i 1751 i a Madrid el 1716 i 1761, les quals encara corren avui pel mercat del llibre antic.¹⁰²⁹ Estem segurs que no faltaven a cap seminari ni a cap rectoria del Principat, donat que eren una gran ajuda per a confeir els sermons del calendari anual dels sants. Si els de temàtica hagiogràfica solien tenir una forma molt similar entre ells, els que tenen un caràcter històric o propagandístic ja solien variar una mica més.

La majoria d'aquests balls són, doncs, vuitcentistes i, en algun cas –com ja hem dit– es conserven llibretes del segle XVIII. Els textos i acotacions que els acompanyen –els quals ajuden, i no pas poc, al qui assumeix la direcció de la representació– es conserven en quaderns manuscrits, que passaven, sovint força trossegats i bruts, d'unes mans a unes altres. Per sort, el cap de colla que els guardava solia creure's obligat a conservar-los, ja que solia ser un home d'empenta que tenia cura de la representació, moltes vegades per tradició familiar. També moltes vegades els intèrprets solien fer el paper com un costum de família, cosa que devia facilitar l'aprenentatge dels textos a recitar de memòria dins de l'àmbit familiar.¹⁰³⁰ Les robes i elements d'atrezzo podien ser del qui actuava de director, quasi un propietari intel·lectual o moral de l'entremès; en alguns casos, de cada figurant i segur que hi hagué casos en els quals tot plegat era propietat del comú o municipi. Els assaigs solien ser en algun pati, hort o lloc espaiós i arrecerat

---

¹⁰²⁸ Diari *La Opinión*, Año VII, núm. 224, 23 de setembre de 1881, pàgina 2.

¹⁰²⁹ RIBADENEYRA 1761.

¹⁰³⁰ AMADES 1950-1956, vol I, pàgina 519.

de les mirades curioses, encara que, de manera genèrica, aquesta dada només es coneix accidentalment, com quan el municipi acorda un lloc o quan es produeix algun conflicte o aldarull que permeti conèixer on s'estava assajant o representant.

Una altra causa que va ferir el prestigi d'aquestes representacions fou l'asexuació. Era molt usual que els papers femenins fossin representats per nens o homes, els quals devien portar la indumentària i el seu rol amb menys gràcia del que seria desitjable; moltes vegades fins i tot amb una deixadesa i un abandó intencionats, només cal veure el rol de diablesa de la majoria dels Balls de Diables vuitcentistes penedesencs.¹⁰³¹ Segons Joan Amades, "tampoc no curaven gaire d'anar ben afaitats per tal de dissimular llur sexe i no s'estaven de fumar mentre feien el paper. Eren diversos els balls en què sortien moros, puix que aquesta mena de gent era molt del gust del públic. Els papers de moro eren els que tenien més requesta; tots els figurants preferien representar-los, car els hàbits que vestien gaudien de certa simpatia popular".¹⁰³²

Valentí Almirall parlava en aquests termes del Ball de Gitanes de Mollet del Vallès (on els personatges femenins eren nenes molt i molt joves al costat d'homes "*ja fets y fins alguns á punt ja de passarse*") l'any 1887. I, malgrat que l'assumpte que tracta no té massa a veure amb els balls parlats hagiogràfics o de moros i cristians –potser sí amb el fet que tampoc hi hagués dones en alguns balls de gitanes com el de Mojà- permet veure ben clarament que la societat estava canviant:

*"Un, ball, donchs, executat per homes fets sens lo concurs de parellas púbers, és un ball castrat. Quan se pretén suplir la parella ó ja per medi d'homens disfressats de dona, ó ja per nenas que no son encara noyas, no sols es un ball castrat, sino un acte hipòcrita de moxigatería. En lo primer cas, los balladors desamparats fan llástima, en lo segon, llástima y fástich. Lo ball entre la gent gran no pot ser res més que la aproximació dels sexes, y la aproximació dels sexes, no passant los llindars de la conveniencia social, sols pot mirar-la ab mals ulls lo qui tinga perturbada la intel·ligencia ó corromput lo cor. Sols aproximantse'ls sexes pot prepararse lo just cumpliment d'una de leas lleys més santas de la naturalesa."*¹⁰³³

Com a resultat del fet que les dones no hi participessin i tots els papers femenins, seguint una tradició procedent dels drames litúrgics i els misteris medievals, fossin interpretats per homes tenim un transvestisme. Això es tenia per acceptat fins al segle XIX, però el procés de culturització de la segona meitat del segle XIX –per exemple, amb la llei Moyano¹⁰³⁴ de 1857- va provocar una lectura més moderna de l'assumpte i va deixar al descobert aquesta característica que acabà fregant el ridícul, cosa que no va fer gaire bé al fenomen dels balls parlats. Si bé acabem de citar a Valentí Almirall (*Miscelánea*

¹⁰³¹ Qualsevol imatge del Ball de Diables d'Igualada podria corroborar aquesta idea; ens remetem a les publicades al plec d'imatges de VILARRÚBIAS 2013.

¹⁰³² AMADES 1950-1956, vol I, pàgina 518.

¹⁰³³ ALMIRALL 1887, pàgines 87-89.

¹⁰³⁴ Es tracta de la llei impulsada pel ministre de Fomento D. Claudio Moyano Samaniego, la que ha estat la llei sobre educació que ha tingut una vida més llarga. Entre d'altres, va incloure el principi de gratuïtat (relativa, sols pels qui no podien pagar) i el fet que sols els estudis cursats en centres públics tindrien validesa acadèmica. Però a l'article 88 també preveia que '*La Gramática y Ortografía de la Academia Española serán texto obligatorio y único para estas materias en la enseñanza pública*'.

folklórica de 1887), podem fer encara avinent un cas igualadí, com és part de la descripció que féu el 1881 Jaume Serra Iglesias del Ball de Diables d'Igualada:

*“Poseu á un costat d'aquest honrat Llucifer un xicotás tintorer de quinze ó setze anys, vestit d'angelet ab unas faldilletas estarrufadas que ab lo temps han sigut blancas y una corona de rosas de paper pansidas al cap; y al altre costat un robust blanquer que vol representar á Sant Miquel, portant un drapot vert per manto y un sabre de ferro rovellat. Afegeixin á tot aixó un manobra vestit de diablesa ab un monstruós mirinyach, faldillas de llustrina, espitragat, ab un ceptre de fusta á la mà y una corona de cartró al cap y tindreu un grupo estravagant, grotesch, ridícol [...]”*¹⁰³⁵

La veritat és que ens sorprèn molt que aquests entremesos encara resistissin el pas del temps amb aquesta concepció tant arcaica i tan poc considerada per la gent de les elits socials; és obvi que les dones no sortien gaire en teatre popular de carrer, però entre la burgesia ja començaven a haver-hi cantants de *lied*, alguna actriu famosa, etc...i sobretot, que el fenomen de la sensació del ridícol encara no hagués calat fons entre els membres de les comparses. Sens dubte, el lideratge dels caps de colla, algun tragueta i algunes pessetes podrien tenir molt a veure amb el fet que la comparsa dels diables sigui un dels elements festius igualadins que ha gaudit d'una trajectòria històrica més llarga i més continuada (segles XV-XX), afavorida potser per l'estima del poble o per la diversió de tirar algun coet.

De fet, podria justificar-se la deixadesa i l'abandó intencionats als quals fèiem al·lusió per tal que els actors no veiessin qüestionada la seva virilitat en una societat que estava canviant; devien témer que per unes monedes el públic menys ingenu pogués burlar-se del figurant més que del paper. Per això el fenomen dels castells també fou una de les manifestacions festives i de diversió pública que va anar substituint –paulatinament, però exitosa- tot el reguitzell de balls parlats que hi havia escampats pel territori que va d'Igualada a Reus i de Tàrraga a Sitges. El mateix Valentí Almirall, parlant de les gitanes de Mollet del Vallès, ens deixa palès que el fenomen dels castells era un model d'espectacle i de producte festiu de consum massiu i d'un èxit aclaparador. De fet, aviat apareixeria l'esport com a fenomen modern de masses. I la *virilitat* n'era un valor estrella:

*“¡Quína diferencia dels balls de Mollet á las torres dels Xiquets de Valls, en que los qui las forman fan honor á la virilitat de tota una encotrada! ¡Quína diferencia més gran encara entre aquellas posturas y cabriolas afeminadas, y una de las partidas de pilota dels vigorosos bascongats, ó una d'aquellas lluytas ó rings dels lliures pastors dels Alpes! Las costums populars del jovent, pera ser saludables, han de tendir á mellorar sas condicions físicas y morals ab la ajuda del exercici vigorós y per medi de la competencia.”*¹⁰³⁶

Com es pot veure, tant als Alps com al país Basc, regions menys industrialitzades que la Catalunya de 1880, la verdor del paisatge i uns costums ben exigents des del punt de vista físic ja permetien deduir que la vida en aquells paratges poc devia envejar a la de la primigènia Arcàdia.

---

¹⁰³⁵ SERRA IGLESIAS 1881. Vegeu annex documental.

¹⁰³⁶ ALMIRALL 1887, pàgina 89.

Retornant als balls parlats del segle XVIII i XIX –tan mal vistos per les elits socials i culturals de la segona meitat de segle XIX-, també era usual que entre els papers a representar hi hagués un diable o personatge similar, que solia cloure la funció tot incitant el públic a donar la voluntat en metàl·lic per al refresc o soldada dels actors. Dels casos igualadins només sembla que l'hagin conservat els cercolets (també els de Sitges tenen un personatge diables), i encara en uns parlaments que fan pinta de ser noucentistes. Però tant el Ball de Sant Bartomeu de Roda de Berà¹⁰³⁷ com algunes versions del Serrallonga del Penedès¹⁰³⁸ el tenien. Segons Amades, el diable feia de tot, però sobretot, feia de mantenidor de l'ordre i de l'espai escènic i el públic durant la funció, realitzava la capta i tancava la representació amb un punt còmic o satíric.¹⁰³⁹ El seu parlament podia variar d'un any per l'altre pel fet de referir-se de vegades a fets d'actualitat, i solia ser sempre en català, ni que la representació s'hagués fet en castellà.¹⁰⁴⁰

Com que tant actors com públic eren gent humil i sense massa estudis ni altra preparació dramàtica que el cançoner i romancer populars i l'anomenada "Literatura de Cordill" i aquests textos solien ser dictats en castellà, apareix el fenomen de la diglòssia, amb uns actors i un públic que no sempre entenen massa bé el que estan declamant i representant. Els actors –quasi sempre afeccionats- s'aprenien de memòria el text que els pertocava perquè no sabien llegir ni escriure, i amb la reiteració de representacions, el recitaven amb paraules que anaven cada vegada apropant més al seu propi llenguatge personal, i anaven distorsionant text més o menys original que el cap de colla i organitzador tenia anotat en una llibreta.

Si ja els costava als actòctons, ben sovint els forans tampoc no entenien el seus significats.

Un altre tema absolutament clau de la decadència dels balls parlats que esmentem fou, doncs, el de la diglòssia i la castellanització, que va arribar a degradar-los fins a la caricatura. La literatura destinada al populisme es va castellanitzar durant l'Edat Moderna. I les classes dirigents o privilegiades s'hi van abonar, renunciant al català en les seves manifestacions culturals. En canvi, en iniciar-se la Renaixença, la burgesia va retornar al "bell catalanesc" dels Jocs Florals, retorn que la cultura popular no va dur a terme fins molts i molts anys després. Així, els balls parlats es van castellanitzar, malgrat que durant els segles de la mal anomenada *decadència* s'havien mantingut fidels al català. Anguera ens diu que el ritme de castellanització dels textos dels balls fou més ràpid que el de la castellanització cultural del poble, que era qui els representava i també n'era el destinatari.

El poble però, continuava fent la seva vida quotidiana en català; les prohibicions, però, hi eren. I això acabà provocant problemes, perquè el fet que es recités en castellà no implicava un alt grau de domini d'aquesta llengua. I és que, recitant en llengua que no es dominava provocà l'aparició de frases sense sentit i expressions mal enteses, fet que

---

¹⁰³⁷ CARTAÑÀ / MARTORELL 1989, pàgina 37.

¹⁰³⁸ A SERRALLONGA 2015 es reproduceix un manuscrit de 1900 de Martí Figueras Gili, conegut com "el Vell Saquetes", mort el 1925 a Sant Martí Sarroca.

¹⁰³⁹ AMADES 1950-1956, vol I, pàgines 518-519

¹⁰⁴⁰ ANGUERA / BARGALLÓ 1986, pàgina 107.

sovint convertia el text en un garbuix que no entenia ni el qui sabia castellà ni el que només parlava català. Aquests canvis venien per voler canviar les paraules mal pronunciades o mal llegides que hom no entenia per d'altres que encara significaven alguna cosa, encara que no s'acabés d'entendre què hi feien aquelles noves paraules en aquell punt de la trama argumental. Antoni de Bofarull ho explica amb moltíssima gràcia al seu llibre *Costums que's perden y recorts que fugen (Reus de 1820 á 1840)*, i ho il·lustra amb exemples bon xic tocats per la vena còmica:

“Pót contarse, donchs, quin[s] galimatias sortirian de la boca de semblants ayxerits, que, en sa major part, havian de apréndrer de cor los parlaments, ensenyántlosho ó dictantlosho un altre que sabia tant castellá com ells, ó un antecessor jubilat en lo ofici, que no feya més que transmetrer á son deixeble y successor los mateixos disbarats que ell tradicionalment sabia y á qui havia ensenyat, sens dupte, un altre mestre més antich, y per consegüent més dur pera parlar en castellá y més desbaratat que ell; com seria possible que aquella gent pogués romprer inflexions que són exclusivas de la llengua castellana, tan exclusivas que no las tenen las demás llenguas que li són germanas, com lo Francés y l'Italiá é igualment lo Catalá.”¹⁰⁴¹

Aureli Campany reporta per a mostra un fragment dels parlaments d'un ball de moros i cristians –del qual no apunta la procedència-tot dient que “no en tots, però, el llenguatge havia estat tan mal tractat, si bé no devia faltar-n'hi gaire”. Resulta que un personatge vencedor demanava al seu superior què n'havia de fer dels presoners. Capmany, ens dona el fragment que havia deixat anotat Antoni de Bofarull l'any 1880, sense indicar tampoc d'on l'havia tret. Tot i això, trobar-ne la font ja ens porta a una regió més concreta. Bofarull deixà escrit:

*-“Ca careis c'agamos dellos
c'agarrados los tenemos?
-C'á galeras los echeis,
c'al gran moro los lleveis.
-C'á galeras, gran Señor!
Pasmado meas (me has)...”¹⁰⁴²*

I Capmany, ja fos perquè va tenir accés a una font no censurada o bé perquè la realitat ja s'estava exagerant en la transmissió entre folkloristes, ens deixà escrit el 1948:

*-“¿Ca careis ca gamos dellos
ca garrados los tenemos?
-¡Ca galeras los lleveis!
-¿Ca galeras, gran Señor? Ca gais mal
-¡Ca go bien!
Turbado meas.”¹⁰⁴³*

També tenim exemples directament igualadins d'aquest “problema”, que seran degudament exposats al seu moment:

¹⁰⁴¹ vegeu Annex documental. BOFARULL 1880, pàgines 162-167.

¹⁰⁴² BOFARULL 1880, pàgina 166.

¹⁰⁴³ CAPMANY 1948, pàgina 86.

“[...] En los últimos tiempos, la letra de la «Patera» había sufrido muchas deformaciones, hasta el punto de que un terrible y belicoso «¡Oh, Mahoma!», se había convertido en un pacífico y bonachón «Home, home...[...]».”¹⁰⁴⁴

En resum: els obrers, a canvi d'uns pocs diners, es van veure a si mateixos recitant versos en un idioma que no era el seu (castellà), idioma que per transmissió oral dels textos a representar canviaven fins a dir coses sense sentit. Això vers 1850-1890 fou vist pels intel·lectuals i l'elit del moment com un fenomen d'un interès molt baix; les crítiques es succeïren (només cal llegir la premsa igualadina; en parlem al corresponent apartat), el teatre de Guimerà i d'altres fou vist com allò que realment calia fer, i aquest teatre de carrer d'arrel medieval fou quasi apagat des de dalt a base de desprestigiar-lo i a base de tombar la feinada que comportava realitzar-lo.

Per citar un cas igualadí, podem al·ludir al fet que Antoni Palomas (a *El Trinco* (històric cap de colla del Ball de Diables d'Igualada del primer terç de segle XX) s'esgargamellava -segons algunes fonts- per fer aprendre els textos als diables igualadins. Com que tot era transmès per boca-orella, la seva fragilitat va ser el primer punt que va permetre'n l'extinció.¹⁰⁴⁵

Cal tractar també el tema de l'idioma en cas aquest concret, donat que ha estat un cas molt citat en l'àmbit dels estudiosos de la festa, encara que no ens referim a publicacions escrites sinó a exemples donats en comunicacions verbals. Va suggerir-se fa anys que el text dels diables de Sant Quintí de Mediona –del qual podem garantir que forma part de la mateixa branca d'entremesos i, juntament amb el d'Igualada, el Vendrell, Vilafranca o l'Arboç, beuen de la mateixa font primigènia- fou originalment escrit en català i traduït després al castellà, per acabar sent la barreja que avui podem veure i escoltar a la Plaça d'aquella vila penedesenca.¹⁰⁴⁶

Si l'opinió d'Anguera és més matisada i prudent –només parla del ritme distint que tenia el poble en dominar la llengua forana respecte de la rapidesa amb la qual es van fer textos en castellà- aquesta altra opinió ja no la compartim. Revisant el text dels diversos balls de diables, especialment els d'Igualada i el del Vendrell, hem de dir que ens fan tota la impressió de ser escrits segons el model literari i teatral dialogat dels *Autos Sacramentales* del barroc espanyol, encara que no necessàriament en una data tan antiga. El que ens sembla fora de dubte és que el castellà sembla la llengua originària en la qual foren concebuts pel seu autor, procedint tots cinc d'una mateixa obra original, que encara avui desconexem, i de la qual derivarien tots ells en moments cronològicament molt propers. El text de Sant Quintí, però, es troba molt més desfigurat a causa d'una transmissió exclusivament oral, un fet que no li resta gens d'interès.¹⁰⁴⁷

Des de 1768 Carles III havia procurat ferir de mort el català quan va promulgar l'anomenada *Real Cédula de Aranjuez*, on a l'article VII manava “que la enseñanza de primeras letras, latinidad y retórica se haga en lengua castellana generalmente, donde

¹⁰⁴⁴ CARNER 1967. Vegeu Annex documental, Any 1967. Segurament es refereix a la intervenció 110: “Oh, Mahoma el cristiano / dice que os aguarda / para tener la batalla.”

¹⁰⁴⁵ CARNER 1969. Vegeu Annex documental, Any 1969. VILARRÚBIAS 2013, pàgines 87-88.

¹⁰⁴⁶ Vegeu BERTRAN 2010.

¹⁰⁴⁷ Evidentment, cal contrastar tots aquests textos a VALLVERDÚ 2006.

quiera que no se practique, cuidando de su cumplimiento las audiencias y justicias respectivas, recomendándose tambien por el mi Consejo á los Diocesanos, Universidades, y Superiores Regulares para su exacta observancia, y diligencia en extender el idioma general de la Nacion para su mayor armonía, y enlace recíproco".¹⁰⁴⁸ Antoni de Bofarull, en el seu llibre "*Costums que's perden y recorts que fugen*" (1880), ja deixa entreveure que el poble va anar aprenent el castellà, poc a poc: "*la instrucció pública s'ha generalisat y difundit per tot arreu*" però afegeix que no li fa gaire il·lusió veure com el caràcter rústic i popular d'aquelles ingènues peces teatrals es perd en base a una major culturització dels actors "*los que ara deguessin recitar los parlaments, sino ho feyan bé del tot, ho farien bastant bé [...]. Per haver-ho de fer bé [...] més m'estimo no tornar a veure cap ball [...] y donaré la raó [...]; la representació de carrer [...] feta [...] per pagesos o ínfims menestrals, fóra massa bona, pus li faltaria la gràcia característica de lo que dóna de si la natural senzillés dels representants*".¹⁰⁴⁹

Albert Palacín fa unes bones concrecions sobre la llengua específica d'un *Ball de santa Fe* (ca. 1800), que poden extrapolar-se d'una manera genèrica (i amb totes les excepcions i particularitats que es vulguin segons la casuística) al gruix de textos que hom trobarà en aquest univers dels balls parlats catalans del segle XIX. Les transcrivim perquè no són exhaustives i no entrarem més en aquest àmbit, ja que defuig i depassa el nostre tema d'estudi:

"La versificació d'aquest ball, com en la majoria dels altres, correspon a l'esquema del romanç, assonants els versos parells, i lliures els senars. Versos octosíl·labs en castellà. Però la mètrica és força irregular, i hi trobem també quartetes decasil·labes, apariats i altres versos irregulars de difícil classificació. Aquesta irregularitat és pròpia d'un text de literatura popular, que per descomptat és més espontani i lliure que un text de literatura culta.

A més s'hi adjunta la dificultat de la ploma del copista, evidentment català i poc versat en la llengua de Cervantes, que compon moltes vegades els versos com pot. Els catalanismes hi són força abundants. A part que hi ha petites parts escrites en català, com són les acotacions, i les respostes enumerades dintre cada capítol dels 10 personatges. [...] També en l'ortografia predomina la llengua catalana sobre la castellana. Els dígrafs *ny* surten sempre en lloc de la *ñ* castellana. També la jota palatal del pronom personal substitueix la *y* grega castellana del *yo*, sense cap excepció. Les dobles essés hi són abundants, fins i tot quan no cal posar-les, al costat d'una altra consonant. L'article lo masculí apareix davant del nom, però això ja entra en les acotacions escrites en català. Hi ha també castellanismes catalanitzats, com és el cas d'arrodillat. O bé l'escriptura de l'oclusiva velar sorda, davant vocal, com és el cas de querno. Els reforçaments africats amb ics catalana, com ara *escutxar*, *mutchatxos*... Algunes oclusives finals sordes amb *t* i no amb *d*. Les vocals neutres catalanes /u/ de les o àtones, les /a/ de les àtones a i e, en mots castellans, per exemple, *empasar* (empezar), *gente valarosa* o *arrar* (errar). Alguna vocal dèbil transformada d'e en i, com en el xipella: *pidireis* (pediréis), *moro pitit* (petit)... Canvi de les zetes per les alveolars sibilants, en la majoria de paraules: *regosijo*, *setro*, *solemnisa*...

I la majoria de paraules que constitueixen el vocabulari bàsic del text. Recordem que la majoria del poble no entenia el castellà, i molt poca gent sabia llegir i escriure. L'escriptor

---

¹⁰⁴⁸ REAL CEDULA 1768.

¹⁰⁴⁹ BOFARULL 1880, pàg. 157.

del text present reproduïx molt bé el vocabulari adaptat d'aquella gent, per escenificar un text en una llengua que amb prou feines entenien.”¹⁰⁵⁰

Anguera expressava el 1992 una impossibilitat de respondre un perquè davant del fet que “un mateix autor escriu textos en castellà i en català de manera quasi simultània, i sobretot fa els catalans per a Valls, la localitat amb més població i possibilitats de culturització, i els en llengua forastera per als nuclis més petits, i cal creure, més analfabets. Una explicació podria ser que a Valls ja estiguessin de tornada, vull dir que ja haguessin constatat la inoperància de l'ús d'una llengua estrangera, mentre que en els pobles, que no n'haurien tastat la ineficàcia, estiguessin encara sota la síndrome de la inferioritat i volguessin “capitalejar” donant-se-les d'instruïts, o bé que fossin més esporuguits i esclaus de les normatives oficials”.¹⁰⁵¹ És possible també que l'ús d'una o altra llengua vingués determinat per qui escriu i a qui es dirigeix el text de l'obra. De fet, en ciutats tant o més avançades que Valls, com Reus, s'escriuen balls parlats en castellà que es venien, i es representaven, arreu. N'és un exemple el text de la Rosaura que es representa a Cambrils, peça dramàtica d'un conegut autor reusenc.¹⁰⁵²

Encara se'ns suggereixen més causes per a entendre tal decadència dels balls parlats. La sensibilitat col·lectiva canvià el sant màrtir per l'heroi revolucionari. No oblidem que a mitjan segle XIX els entremesos són duts a terme per les classes populars -per tant, obreres- i les virtuts a exaltar eren la força, la virilitat i la lluita. Per tant, el fet casteller inicià un ascens brutal en la seva consideració, mentre que aquest tipus de teatre caducat deixà d'interessar.

Per acabar, tant Jordi Bertran com Pere Anguera ens remeten a la crisi dels gremis, que, en definitiva, eren els qui sostenien aquestes manifestacions. Si la constitució de Cadis els deixava el seu futur molt malparat l'any 1813, costaria molt que es refessin econòmicament. Si després encara existien, ja eren fets amb un model un xic romàntic i institucional.

En resum, si els balls parlats foren l'epicentre de la festa des de mitjan segle XVIII fins a 1830, cap a mitjan de segle XIX passaren a no tenir el suport de les classes dirigents i les institucions. Per si fos poc, a finals de segle XIX ja eren els referents festius de les classes marginades socialment i econòmicament, afegint-hi que el poder veia cada cop amb més mals ulls la representació. Els balls parlats esdevenien la festa dels que no jugaven cap paper important a la societat, tot i que alguns elements partidaris de l'Antic Règim i sectors radicals de la vella tradició podien recolzar aquestes manifestacions, tot defensant la gresca en oposició a aquesta concepció més endreçada i burgesa de la festa. Alguns dels balls parlats recitarien els versos més àcids i provocadors a finals del segle XIX. Només cal veure com la premsa igualadina del segle XIX jutjava l'aspecte que oferia La *Patera* o com Jaume Serra Iglesias considerava aquest mateix ball o el dels Diables, en el seu *Quadro de Costums Igualadinas* de 1881, com veurem al seu moment.

---

¹⁰⁵⁰ PALACÍN 2001, pàgina 6.

¹⁰⁵¹ ANGUERA 1992, pàg. 37.

¹⁰⁵² Devem aquesta observació al Sr. Àngel Vallverdú.

Hi havia –segons Joan Amades,¹⁰⁵³ a qui seguim perquè la nostra experiència corrobora el que ens diu en aquest aspecte- dues maneres de disposar els qui participaven en la representació. La primera –i molt menys usual- era en cercle, l'espai de dins del qual actuava com a escena i, per tant, els qui devien intervenir sortien al mig del pas per tal de recitar els seus parlaments.

Però el més usual era una segona disposició, que consistia a dividir els figurants en dues rengleres o files, encarats, tal i com encara es veuen avui els balls de diables de Sant Quintí de Mediona o el Ball de Sant Miquel i els Diables d'Igualada. La raó és que la disposició en dues files és, fins i tot, la formació més emprada per a desfilar ordenadament i la disposició que pren tota processó urbana des del mateix segle XIV, com a mínim. Es deixava un espai d'uns pocs metres entre les dues rengleres, de manera que aquest constituïa, a la vegada, un espai escènic i, si calia, una mena de via sacra com la que es veu al Misteri d'Elx o a la recuperada Passió de Cervera (text de 1534-1545), ambdues representades encara a l'interior del temple, si bé la segona des de fa ben pocs anys. Som del parer que aquesta disposició és deutora de la disposició a dos cors dels espais litúrgics, on es feien alguns drames litúrgics, fins que el Concili de Trento va expulsar-los de l'interior de les esglésies, com veurem en l'apartat següent.

Els personatges acostumaven a col·locar-se dins de cada filera per ordre d'importància, alternant-se a un costat i altre, tot degradant cap a l'altre pol escènic. A la part superior de cada filera hi anaven els personatges principals, els qui portaven el pes de l'acció narrativa, com si presidissin l'escena i els qui tenien poques intervencions es situaven al cap contrari. Quan a un figurant li tocava intervenir, donava un parell de passes cap al centre de l'escena i es col·locava al mig de l'espai que quedava entre les dues fileres. Un cop finida la seva intervenció, retornava al seu lloc dins el seu rengle o filera corresponent. Era usual en balls de diables engegar un coet abans de recitar el respectiu versot, així com disparar un tret abans de cada intervenció en els balls de bandolers, com el d'en Serrallonga.

Darrera dels caps de filera hi podia haver molt sovint els músics que tocaven quan es feia la passada de dansa que separava una escena o quadre de la següent. Aquestes passades, són senzilles i solen consistir en creuar-se les dues fileres, atansar-se entre elles o bé realitzar un passeig pel mateix espai que ocupava cada filera, però sense interaccionar amb la filera enfrontada. És cert que en els balls parlats la dansa hi té un paper molt limitat, quasi residual. Fins i tot en la majoria de casos hi és totalment absent, tot i rebre el nom que reben; fins al punt que s'ha parlat modernament de *Teatre de Plaça*.¹⁰⁵⁴

Si bé de les danses processionals on els aspectes més importants són el vestuari, la coreografia i la música –si hi ha diàlegs són sempre secundaris- no sempre se'n coneix ni se'n pot desgranar el significat (sovint incomprendible a la societat del segle XX que les ha mantingut), en el cas del que Amades va anomenar *danses dramàtiques*¹⁰⁵⁵ la coreografia solament hi aporta un toc de varietat, mentre que el diàleg s'emporta tota

---

¹⁰⁵³ AMADES 1950-1956, vol I, pàgines 519-520.

¹⁰⁵⁴ SITGES 1980.

¹⁰⁵⁵ AMADES 1950-1956, volum I, pàgina 511.

importància i el pes del contingut. En aquest cas, el nom de *ball* pren el sentit antic de *comèdia*. Antoni Insenser ho explicava molt clarament el 1905, aplicant-ho, precisament, als balls de moros i cristians:

*“Cada ball porta sa corresponent música, encomanada a violins, clarinets o grallas, segons pugan disposar. Cada escena alterna ab la passada, que consisteix en creuar armas, canviant de lloch ab seriosas evolucions personatges y comparseria.”*¹⁰⁵⁶

Un exemple del caràcter volàtil de molts d'aquests balls amb parlaments i la consideració que es feia d'aquestes obretes com a *danses* el dona una notícia apareguda al *Diario de Tarragona* del 1877, quan, per les festes de sant Magí de mitjans del més d'agost es preparava un ball parlat sobre una obreta de moda que es devia veure uns anys abans a Barcelona:

*“Entre las danzas que se han organizado con motivo de la fiesta de San Magin hay la llamada de los «Chinos», que viene á ser una parodia del famoso baile titulado La espuma del mar, que tanto llamó la atención no hace muchos años en la capital del Principado.”*¹⁰⁵⁷

L'argument d'aquests balls parlats no acostuma a ser complicat i la trama es descabdella amb facilitat, interromput escasses vegades per unes passades de dansa, força senzilles, al so de tonades força característiques. Aquestes passades no fan sinó separar entre ells els diferents actes, quadres o escenes i permeten reprendre la representació tot seguit. Malgrat entroncar i tenir una ascendència amb els misteris i, anant més enrere encara, amb els drames litúrgics, sembla obvi que el gènere del ball parlat és molt més recent que les danses processionals, moltes d'elles documentades als segles XV-XVI, i deriva directament de la necessitat de gaudir d'un mínim de pràctica teatral popular després de les disposicions tridentines i el reguitzell de prohibicions que se'n derivaren, les quals analitzarem tot seguit.

Per finalitzar aquest capítol, oferim a manera de resum les explicacions que donava sobre els balls parlats Antoni Insenser l'any 1905:

“La direcció va a càrrech generalment del mestre d'estudis o del vicari, si n'hi ha, y no deixa de donarhi alguna passadeta'l senyor Rector, més que no siga pera que no hi manqui l'aprovació de l'autoritat eclesiàstica.

No es pas cosa de jugarhi en aquesta classe de balls, perquè hi prenen part personas de diversa edat y posició, tothom que hi siga menester, perquè's considera com honor del poble el que surti bé, fenthi tots lo que hi saben pera sostirne ayrosos en son comès y poder merèixer benèvola sanció d'amichs y forasters. L'ensaig d'algun d'aquests dramets porta durant dos o tres mesos bon xich de tràfech al poble. En tots ells hi figuren gran nombre de personatges y la corresponent comparseria, repartintse'ls principals rolls entre'ls més instruïts y de millor disposició.

El dia senyalat se fa la solemnia representació a la plassa o a la millor era del poble, a las horas que prèviament s'han fet a saber a convthins y pobles de l'encontrada. El

¹⁰⁵⁶ INSENSER 1904-1905, capítol VIII, pàgines 52-53.

¹⁰⁵⁷ Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona. *Diario de Tarragona, Año XXIV, núm. 192*. 18 d'agost de 1877, pàgina 2. També el *Diario de Tarragona, Año XXI, núm. 21*. 24 de gener de 1874, pàgina 3 esmenta un “Baile «Los chinos»” inclòs dins d'una funció teatral variada.

públich, a peu dret, segueix ab viu interès el desenrotllament de la funció, no sent extrany veure alguna que altra dóna contenir els sanglots o aixugarse'ls ulls plorosos, enternida ab las escenas més passionals de la obra.

El vestuari s'arregla ab la propietat y riquesa que's requereix, un xich minvat segons els cabals de la colla. No obstant, he tingut a la mà rebut de dotze unsas d'or per lloguer d'un vestuari del Ball de la viuda Judith, que's representà a Lletger no fa molts anys. Un detall que explica la consideració que's donava a n'aquestas collas es que en algunas parroquias assisteixen en corporació al ofici que se celebra en la diada, presentantse vestits y armats tal com van en el ball.

La majoria d'aquests dramets se troban en quaderns manuscrits, que passen, bon xich trossejats, d'una mà a l'altra, y sort que'l cap de colla que'ls guarda's creu obligat a conservarlos. Per això he pogut veuren algun exemplar ab vinyetas y capsaleras de colors. En cap he vist el nom del autor, però tinch per cert que de nostre recort solament s'ha conegut un tal Marquet de la Dona, de Valls, poeta vulgar, però de molt ingeni, y també autor d'algun ball, al que acudian algunas collas pera sortir de compromís.”¹⁰⁵⁸

---

¹⁰⁵⁸ INSENSER 1904-1905, capítol VIII, pàgines 51-53. Vegeu annex documental.

12 ENTREMESOS I REPRESENTACIONS FESTIVES DE MOROS I CRISTIANS CATALUNYA ALS SEGLES XVI-XVIII: UN MARC DE CONTEXT PER A IGUALADA.

Cal distingir els diversos entremesos i representacions amb presència d'alteritat sarraïna en dos grups. D'una banda, els que són netament de moros i cristians i amb l'element de la lluita o la dialèctica que reflecteix unes diferències socials, culturals o religioses. De l'altra banda, aquells on el moro hi apareix però no es representa pròpiament cap lluita o bé l'alteritat hi apareix en un pla secundari. Parlem primerament dels considerats com a balls o entremesos de moros i cristians.

Una de les coses que més sobtarà és el fet que moltes d'aquestes representacions formaren part de les festes reials o d'efemèrides commemorades a nivell de tot el país. I que ben sovint les diferents poblacions consignen tipus molt similars a nivell argumental o discursiu. Per exemple, els casos de Tortosa i València, que en pocs dies de diferència varen oferir el mateix a Felip II. Aquesta característica no és quelcom nou d'aquest període (ja s'ha tractat en parlar de 1373) però el major grau de detall de les relacions que les descriuen reforcen aquesta línia d'investigació. És evident que hom disposava de cròniques locals que deixaven constància de les anteriors entrades, que hom estava al cas del que s'havia ofert als monarques durant els moments precedents del seu itinerari actual, però no és menys cert que totes aquestes festes necessiten d'uns dies de preparació i mobilització. No gaires (tenim testimonis de la immediatesa amb la qual el 1755 es va organitzar una naumàquia a València perquè el rei no va autoritzar la *corrida* de Toros desitjada),¹⁰⁵⁹ però sens dubte que el lapse per posar a punt les infraestructures materials –per exemple, les roques i entremesos del Corpus degudament modificats- no devia baixar d'una o dues setmanes.

Cal tenir present una doble funció d'aquests entremesos en clau política: la utilitat d'assenyalar un enemic comú tant dintre com fora dels territoris del monarca. És a dir, es pot celebrar la victòria contra el Turc enllà de la Mediterrània, però també es pot alimentar el discurs contra l'alteritat interior, el col·lectiu dels moriscos residents a tota la Península, la tensió social envers els quals va anar en augment durant tot el segle XVI, com ja hem vist, i que reflecteix tant bé el ja esmentat *Trachtenbuch* de Christoph Weiditz, una font que podria ser fidel, ja que no fou concebuda amb finalitats propagandístiques sinó com un mer tractat etnogràfic *avant la lettre*.

La imatge de l'alteritat a partir d'aquesta època on la Corona d'Aragó va anar perdent entitat política serà doncs, una imatge mediatitzada, no pas real. Imatge que rep un impuls amb l'aparició de Carles V com a emperador del Sacre Imperi Romanogermànic, ja que els anhels generats a partir del regnat dels Reis Catòlics foren explicats com a impossibles si no es passava per la supressió d'aquesta alteritat. Les plasmacions sempre buscaran una superioritat de la fe cristiana i aquesta supressió de l'alteritat prengueren un caràcter de creuada, segons un patró internacional iniciat a mitjan segle XV amb les butlles papals i el paper pretesament jugat per Alfons el Magnànim. Carles i Felip II foren

---

¹⁰⁵⁹ MÍNGUEZ / SOROLLA 2019, pàgina 140. SERRANO 1762, pàgina 399.

dos monarques abanderats de la fe cristiana, i la defensa d'aquesta fe fou un dels pilars dels seus respectius regnats. Les plasmacions de batalla amb l'alteritat permetien també les vinculacions amb els anteriors monarques i generaren un sentit de continuïtat de la nissaga dels Àustries amb un seguit de personatges que ja gaudien de la mitificació històrica (Jaume I, Ramir I, el Cid, etc.).

Això no obstant, en una primera època, els gremis encara gestionaven elements que bevien dels preceptes discursius medievals. Encara no havien patit aquest procés de transformació vers un discurs en clau imperial i monàrquica. La burgesia catalana tenia al cap el referent de la dinastia del Casal de Barcelona i dels Trastàmars. Els canvis produïts durant el segle XVI en l'imaginari col·lectiu de l'alteritat acabaren materialitzant-se en les plasmacions festives, sobretot -que no únicament- després dels fets de Lepanto, i segurament a través d'influències foranes, ja fossin italianes o castellanes. Amb l'entrada dels Habsburg i la desmembració paulatina dels regnes de la corona aragonesa, dissolts en una Hispània imperial, ja no seria Barcelona el focus que marcaria la pauta a seguir en la plasmació festiva de l'alteritat. Per això farem incursió en casos toledans o valencians, entre d'altres.

Si fins aleshores les plasmacions de les batalles acostumaven a limitar-se a pintures, frisos i arcs triomfals en les entrades o, com a molt amb fileres de captius a manera de trofeu, a partir dels fets d'armes de Tunis i la Goleta (1535) i Lepanto (1571) foren recurrents els simulacres de lluita i les escenificacions festives d'algunes efemèrides, encara que reservades per a les ocasions on la presència reial hi jugava un paper destacat. El Corpus fou l'excepció quotidiana reiterada, perquè es considerava el moment on s'expressava la fe triomfant que havia de ser exportada arreu a través de la monarquia. La doctrina de Crist Rei propagada a través de la política internacional dels reis; si era necessari esclafant l'alteritat religiosa i política, inclosa la que encara residia dins la Península.

12.1 Algunes dades del segle XVI, pervivència dels turcs i cavallets i nous models de triomf

12.1.1 Alcalá de Henares, 1509: moros captius

La biografia de Cisneros que va redactar Alvar Gómez de Castro compara la victòria d'Orà el 1509 amb les que havien hagut els cèsars: *“Erat in ore omnium, id quod Cæsar Pharnace deuicto ad Senatium scripsit, Veni, vidi, vici, ob festinationem celeritatemque qua hoc bellum Africanum confectum fuit. Quare Ximèni virtus & fortuna, omnium literis & memoria hominum est celebranda [...]”*¹⁰⁶⁰

El retorn del Cardenal Francisco [Gonzalo] Ximénez de Cisneros (1436-1517) després de la presa d'Orà i la victòria allí obtinguda el 1509 sota el seu comandament sembla que va comportar una entrada triomfal a Alcalá de Henares, d'on fundà la Universitat. En

---

¹⁰⁶⁰ GÓMEZ DE CASTRO 1569, foli 114r.

aquesta entrada hi hagué seguici obert per uns moros presos captius durant aquella topada, sense que sapiguem de quina manera foren presentats, si encadenats o no:

“Hic Complutum est profectus, cui tam ciues quam literarii ordines, obuam perrexerunt, qui lætis salutationibus, incolumem reditum & fœlicem victoriam gratulabantur. Præcedebant antistitem captiui Mauri, & cameli auro, argentoque ex præda Africana onustæ. Volumina etiam Arabicis characteribus conscripta, ad astrologiam & medicinam spectantia, vt suam bibliothecam exornaret, Alcazaue, portarumque vrbis repagula, & claues, candelabra, & pelues Mesquitarum, quibus Mauri ad suas lotiones vtuntur, & Arabici litui, quos annafilos vocamus. Multa ex his in tholo templi diuo Ildephonso dicati suspensa fuerunt, quæ adhuc Compluti magno studio visuntur.”¹⁰⁶¹

També veiem com es portaven camells carregats d'or i argent, manuscrits d'astrologia i medicina, que ornaven la biblioteca de l'alcaçaba (matèries en les quals els àrabs i nord-africans gaudien de prestigi) i canelobres i anafils –que foren penjats a la volta de l'església de San Ildefonso i eren reconeguts pels qui aquell temple visitaven. En qualsevol cas, Cisneros s'havia endut un nombre indeterminat de moros captius cap a Cartagena¹⁰⁶² i alguns d'aquests anaven davant de la comitiva. Si fou realment així, aquí es vincularen clarament la guerra contra l'infidel amb la religió, donat que el propi escut del cardenal -que apareix gravat a la portadella de les *Istorias de la divinal victoria y nueva adquisicion de la muy insigne cibdad de Oran*- porta el motto “*Exurgat deus: et dissipentur inimici eius*”. Com exposen els editors d'aquest text versificat sobre la batalla, imprès a Logroño el 1510 per Arnao Guillén de Brocar:

“Este salmo es un himno triunfal de carácter histórico recopilativo, una epopeya en miniatura del pueblo de Israel con proyección figural: Israel aplasta a sus enemigos por intercesión de la potencia divina. El salmo, de impronta violenta y militarista, choca con las enseñanzas vertidas en el Sermón de la Montaña del Nuevo Testamento y los discursos pacifistas, diríamos hoy, que se vinculan a los cristianos primitivos. Sin embargo es acorde con las maneras de evangelismo cisneriano, del cual es característica su mano dura. La relación que establece este salmo con Num 6, 24-26, por ejemplo, y otros pasajes de gusto bélico es evidente.”¹⁰⁶³

Per tant, la campanya ens presenta els regnes hispànics com un poble escollit, el qual obté les victòries contra els enemics de la fe -que també són enemics polítics- a través de la intervenció divina. I a més, amb connexions amb les cesàrees gestes de l'antiguitat.

¹⁰⁶¹ Vegeu annex documental, 1509. GÓMEZ DE CASTRO 1569, foli 120r. Hi ha la traducció de José Oro Reta (*De las hazañas de Francisco Jimenez de Cisneros*, 1984), que ens facilità Àngela Sanz Baso: “*De aquí marchó a Alcalá, y le salieron a recibir los ciudadanos y los distintos grados literarios, los cuales con alegres saludos le felicitaban por haber regresado sano y por su feliz victoria. Iban delante del prelado moros cautivos y camellos cargados de plata y oro, provenientes del botin de Africa, y también de libros escritos en árabe, que trataban de astrología y medicina para enriquecer su biblioteca; cerrojos de la Alcazaba y de las puertas de la ciudad y clavo y candeleros y barreños de las Mezquitas, que usaban los árabes para sus abluciones y cuernos de caza, que llamamos anafilos. Muchas de estas cosas de colgaron en la bóveda del templo dedicado a San Idelfonso y todavía son visitadas hoy con mucho afán en Alcalá.*”

¹⁰⁶² HERRERA 1509, pàgina 337 de l'edició comentada [volum II].

¹⁰⁶³ HERRERA 1509, pàgina 192 de l'edició comentada [volum II]. El salm 67 diu “*Que Déu s'aixequi i els enemics es dispersin. Esvaeix-los de pressa com el fum, com la cera que es fon vora el foc; que davant de Déu no quedi rastre dels dolents!*”. El passatge del Llibre dels Nombres ve a dir “*Que el Senyor et beneeixi i et guardi. Que et faci veure la claror de la seva mirada i s'apiadi de tu. Que fixi damunt teu la seva mirada i et doni la pau.*”

12.1.2 Barcelona: (1519)

En canvi, les plasmacions festives de l'alteritat dins el panorama festiu català dels segles XVI-XVII no suposaren un trencament gaire radical amb les èpoques anteriors almenys fins que van implantar-se algunes mesures tridentines i arrelaren noves formes de representació que lliguessin monarquia o imperi amb la defensa de la fe. Un exemple el trobem el 26 de juny de 1519 a Barcelona, quan fou rebut un jove Carles V arribat de Flandes:

“Diumenge XXVI. — En aquest die los honorables Consellers per festivar ab mes rapòs les festes y jochs dels Castells qui tenia concertats pera S. A., los prorogaren en aquesta jornada. E axi se celebraren en lo present die. Foren XI castells ço és, Infern e paradís, cavalls cotoners y turchs, Sanct Joan, Sanct Gem, Adam y eve, los reys, los sancts pares, sancta Catherina, Ascensió y lo Juy. Foren de bon mati al pla de framenors y a las X horas de mati passaren hu après altre davant lo palau de dit Sr, e après per lurs trasts per lo carrer ample avall. Foren ben concertats y S. A. se-n alegrà molt.”¹⁰⁶⁴

Veiem com el model de turcs i cavallets del segle XV era –mentre no es demostrí el contrari- vigent a Barcelona, tot i que no fos un espectacle organitzat des de la casa reial sinó des d'uns estaments burgesos. Ens recolzem en aquesta afirmació tant per la denominació de l'entremès com pel concepte de castell o roca ambulant que s'ha conservat a València. Aquest model encara devia ser també encara vigent -si més no, almenys útil- quan, el 1564, amb motiu de la *“cerimònia y festa feta per la Ciutat de Barcelona per rahó de la nova entrada del cathòlic e molt alt senyor Don Phelip [...] la qual entrada és la primera que ha feta en esta ciutat de Barcelona com a rey”* va obsequiar-se a Felip II amb els imprescindibles i habituals entremesos festius assumits pels gremis i oficis. I devien ser ambulants perquè el rei estava assegut en una cadira mentre anaven passant, cosa que no havia fet anys abans a Toledo, el 1560, com veurem:

*“E estant dit senyor en sa cadira, passaren totes les confraries de la ciutat ab lurs panons, sots l'orde següent:
Primerament los parayres ab son panó y aportaven la mulassa. [...] Cotoners que aportaven un joch de cavalls cotoners.”¹⁰⁶⁵*

En canvi, sí que notem que no hi ha esment dels turcs. O bé foren omesos pel cronista-redactor del *Llibre de Solemnitats*, o bé ja no hi havia aquests personatges a peu i alguna cosa havia canviat des d'almenys aquesta entrada de 1564. Els referents festius amb presència d'alteritat havien de ser uns altres, força més ambiciosos i espectaculars, com així havien sigut en temps medievals i com es desprèn de les fonts castellanques de mitjans d'aquest mateix segle XVI.

¹⁰⁶⁴ MANUAL, volum III (1478-1533), pàgina 290.

¹⁰⁶⁵ SOLEMNITATS, volum II (1947), pàgines 1 a 13, concretament 10-11. vegeu Annex documental.

12.1.3 Tarragona (1514)

Ni que sia un xic anterior a la barcelonina, esmentarem en segon lloc l'entrada del nou arquebisbe de Tarragona Alfons d'Aragó el 29 d'abril de 1514, ja que és la primera que sabem que es va fer d'aquesta manera. Les confraries oferiren obsequis en forma d'entremesos, en un costum que es perllongarà a cada rebuda dels nous arquebisbes fins almenys la segona meitat del segle XVIII en una forma que Jordi Bertran ha anomenat encertadament entrades "espectacularitzades". Per al que ens pot interessar, l'esment d'aquest any diu així:

"[...] Archabisbe de Tarragona don Alfonso de Aragó entrà en la [...] a viiiij de jolliol M. D. XIII° lo qual los honorables cònsols ab tota la ciutat li feren grandíssima festa [...] Los entramesos que feren a dit Senyor se feren [...] Aprés venia la confraria de st Llorens que feya los turchs e Cavalls cotonés. [...] Aprés venien los de Sta Magdalena ab son ball de novia molt ben concertat y anaven tots axí hòmens com dones ab cadenes d-or derrera un ball de negres tot de entramès y eren desús de XXV personatges e anaven ab uns xipallets de palma argentats ab sa bandera. [...] Aprés de aqueixos vingueren los farrés e fustés, feyen los Gentils e anaven VII personatges molt concertats. [...]"¹⁰⁶⁶

L'estil és molt medievalitzant pel que fa als obsequis en forma de representació. La sensació de continuïtat amb l'entremès ja analitzat i documentat des de 1436 és molt gran. Però el concepte de tractament de la figura de l'arquebisbe, malgrat que basat en les entrades reials de Barcelona dels segles XIV i XV, comença a recordar el dels prínceps del Renaixement, i li veiem un regust italianitzant. Per exemple, quan entra Antoni Agustí el 1577, alguns d'aquests "jocs" són damunt de carros rodats i semblen evocar més els *trionfi* italians que no pas les roques processionals medievals, malgrat la tecnologia fos la mateixa: El *joch dels gentils*, la *fe ab los dotze reys*, un *carro enrramat fent los dotze mesos del any*, serien els que apareixen a costat de l'Àliga o els Cercolets.¹⁰⁶⁷ Cal fer especial menció que els turcs i cavallets de la confraria de St. Llorenç i ofici dels pagesos no s'hi esmenten tot i que havien sortit el 1514, un fet ja constatat per Jordi Bertran.¹⁰⁶⁸ Fou potser una omisió per descurança del cronista relator? En tot cas, tant aquests *negres* dels de Santa Magdalena (podem demostrar a través d'altres entrades que eren els Hortolans) com els *gentils* que oferien els fusters tant el 1514 com el 1577 podria ser una expressió d'alteritat que no gosem explorar per manca de detalls, tot i el que ja s'ha comentat en tractar de l'exotisme. Per als jueus bíblics, els gentils eren tota la gent d'altres pobles i nacions.

12.1.4 Toledo, simulacres de batalla i humiliació dels presoners (1533 i 1560)

Carles V arribà el 22 d'abril de 1533 a Barcelona, procedent de Gènova. Hi arribà com a Emperador, per la qual cosa es feren festes arreu. A Barcelona mateix, el 8 de juny 1533:

¹⁰⁶⁶ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal, 12. Cultura. 12.1. Festes. Sginatura Topogràfica 19/1912. Entrada de l'Arquebisbe Alfons d'Aragó, 1514.

¹⁰⁶⁷ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Economia i Hisenda Municipal, núm. 42 (1560-1613), folis 35r a 38v, concretament, 36r.

¹⁰⁶⁸ BERTRAN 2017a, pàgina 203.

“[...] per quant sa Magestat del Señor Emperador volie pertir per lo dimarç propseguent, per tant per lo depres dinar foren representats los castells de la Ciutat davant palacio y en tot lo carrer Ample per sos trasts y foren los següents, infern y peradis, Adam y Eva, los tres reys ques diu betlem, sanct Joan degollaci, los sancts pares, la Ascencio, sancta Clara, sancta Catherina, lo juy.”¹⁰⁶⁹

Com veiem, aquesta vegada no hi va ser present l'alteritat com s'hi havia vist amb anterioritat el 1519. Per contra, la nova de l'arribada de l'Emperador a terres hispàniques fou celebrada a Toledo amb processó general segons el model del Corpus: *“bino la bien Abenturada nueva del emperador nuestro señor a barzelona, donde fue bien rresibido y en todo el rreigno se an fecho grandes fiestas e aqui las mayores que nunca se fizieron [...] y en la procesión yban todos los ofiçios y mas quel dia de Corpus Christi [...]”¹⁰⁷⁰*

I en aquesta ocasió els gremis de fusters i hortolans feren representacions amb un alt component d'alteritat. D'una banda, els fusters feren una construcció de fusta, o sigui efímera, a la plaça dita de Zocodover. Fortificació que havia de ser presa i cremada per a major espectacularitat performativa, segons models que ja hem vist en la tradició de les festes reials de Barcelona, València o Saragossa (segles XIII-XV), encara que sense la ignició final:

“E otro dia salieron los carpinteros e albañilles que fueron mas de setecientos gentiles honbres muy estremadamente atabiados de seda y oro en hordenança de punto de guerra e fiziéron un castillo en Çocodober muy alto, e torreando con él moros bien atabiados á la morisca y dentro el gran turco defendiendo el castillo y se paso lo mas de la tarde e le combatieron e con gran plazer le tomaron e al turco e á todos los moros prendieron y con prisiones los traxeron por toda la çibdad las banderas arrastrando y pegaron fuego al castillo y lo que mas hera de ver hera la plaça de Çocodober vella tan atabiada de tapicerías y doseles y de gente tan lucida que es verdad que nunca tal se vido que pienso avia mas de quarenta mill personas en las ventanas y plaça.”¹⁰⁷¹

Destaca també que els moros vençuts foren passejats com a presoners encadenats per tota la ciutat i amb la suposada humiliació de veure les seves banderes arrossegades per terra. Però aquesta vegada s'hi va afegir una naumàquia, de la qual sabem alguns antecedents; per exemple, els de Barcelona el 1481, ja contemplats més amunt en aquest mateix treball.¹⁰⁷² A Toledo el 1533:

“E otro dia salieron los ortolanos por el rrio con barcos enrramados e mucha artillería y ministriles la mitad cristianos e otros tantos moros viniéronse a juntar al picaçuelo baxo de san helizeo y allí se combatieron que fue cosa de ber e hecharon a los moros de la otra parte del rrio con sus barcos y saltaron los moros en tierra huyendo e desmanpararon los barcos e subieron por la tierra arriba e fizieronse fuertes en la Peña del Rey moro y los cristianos a su alcance que fue cosa admirable de ver de manera que se dieron partido

¹⁰⁶⁹ MANUAL, volum III (1478-1533), pàgines 464-465.

¹⁰⁷⁰ Vegeu annex documental. ALENDA 1903, volum I, pàgines 31-32.

¹⁰⁷¹ Vegeu annex documental. ALENDA 1903, volum I, pàgines 31-32.

¹⁰⁷² Barcelona, 1481, juny 23-27. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern. 02.01 / 1B. II-25. Registre de Deliberacions 1479-1481, folis 166v i ss. Publicat a SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 328-331.

*que les diesen sus barcos e artillería y por no ser mas prolixo no digo otras muchas particularidades de plazer que se han fecho [...].*¹⁰⁷³

Podria tractar-se de la primera naumàquia festiva realitzada fora dels antics territoris dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona, a més de constituir una preparació de la mentalitat col·lectiva de cara a la presa de Tunis, esdevinguda poc després, el 1535.

Sembla que una funció similar va repetir-se el 1560 quan va tenir lloc l'entrada d'Isabel de Valois a Toledo. La soldadesca local pagada pels gremis li va oferir una performance molt notable, amb un simulacre d'escaramussa amb uns moros, on fins i tot va participar-hi el rei Felip II (acabat de casar) com a figurant:

*"Començo assi a caminar por la vega: donde se le presento vn escuadron de infanteria puesto a punto de guerra, que la ciudad (como luego diremos) auia mandado poner en aquel lugar, para dar a su Magestad plazer con vna escaramuça que con cierta gente de acauallo se auia de trauar, que en habito de moros estaua a la mano yzquierda en vnos valles emboscada. Ya se dixo arriba, como entre otras cosas con que la ciudad la mañana deste dia se auia regozijado: fueron vnas compañías de infantes, que saliendo de sus estancias attrauessaron por toda ella para salir a la vega. Estos serian por todos tres mil entre piqueros y arcabuzeros. No fueron mas porque parecio que estos bastauan, para la ocupacion que aquel dia auria [...] luntaronse de los gremios y officios que en esta ciudad ay, los quales porque assi de vestidos, como de armas salieron muy bien adereçados [...]."*¹⁰⁷⁴

Una de les companyies feia de bàndol moro i simularen intentar atacar la ciutat en plenes festes:

*"Luego que llegaron los maestros de campo pidieron al Corregidor, donde se auian de poner en escuadron: porque auian tenido nuevas de sus espías: que ciertos ginetes moros estauan emboscados en una celada, y se temian no hiziessen algun estoruo en el regozijo que al presente se tenia [...] La septima que fue de auentureros con que se cumplio el dicho numero: traya marlotas de damasco jaquelado, de colors naranjado y blanco con franjas largas alrededor de plata y seda blanca: lleuaua el hijo mayor del coregidor el estandarte de tafetan carmesi con vnas lunas de plata como suelen tener los moros."*¹⁰⁷⁵

I els participants més il·lustres no s'havien donat a conèixer en un primer moment, cosa que ens recorda les funcions descrites al Palau de l'Aljaferia a principis de segle XIV (clausurades amb la intervenció del rei Jaume II i el bes reconciliador després de la conversió) i ens apropa a un divertiment amb funcions d'estat, que generava la idea de guerra santa i croada contra l'infidel, divertia la soldadesca i permetia a l'alta jerarquia militar i política mostrar-se prop de les tropes per guanyar-se la seva admiració, prestigiar la pròpia celebració i demostrar la cultura que aquesta alta aristocràcia suposava tenir en matèria bèl·lica i de cavalleria:

¹⁰⁷³ Vegeu annex documental. ALENDA 1903, volum I, pàgines 31-32.

¹⁰⁷⁴ GÓMEZ DE CASTRO 1561, folis 11r-11v.

¹⁰⁷⁵ GÓMEZ DE CASTRO 1561, folis 13r-13v.

“Acontescio que a esta sazón llegaron tres hombres a cauallo emboçados a dar vista al esquadron, los quales aunque no eran de los enemigos, estuuieron muy cerca de verse en peligro, porque la arcabuzeria como gente apercebida rezelandose de todos començaron a disparar con tanta priesa: que por valientes y diestros que los dissimulados eran, no podian detener los cauillos. Destos el vno lleo al vn Maestre de campo, y le dixo que le parecia muy bien la orden que tenia, pero que mirase que cierta parte estaua torcida: y que podia por alli recibir daño. El Maestre de campo que hera hombre bien diestro, aunque al principio se auia enojado, pensando que era alguno que sin proposito se entremetia a donde no le llamauan, pero conociendo en la boz que era el Duque de Alua, pareciole que estaua en Alemaña, o en el Campo del Reyno de Napoles, y fauoresciole de tal manera, que le peso mucho porque no estaua alli otra vez el Duque de Saxonia o la gente mas rebelde que en el imperio podia hauer. Supo del que vno de los tres era su Magestad del Rey nuestro Señor que con el contento que auia tenido de ver la buena dispusicion de aquella gente, quiso hazerles aquella merced y fauor: de salir a gozar de la fiesta tan de cerca, holgandose de ver el exercicio y uso de guerra, que en medio de la region mas pacifica, y mas apartada de las fronteras que en España ay hallaua.”¹⁰⁷⁶

A més, l’alteritat sarraïna hi fou reiteradament plasmada. Un dels arcs triomfals portava un rètol amb un text llatí, que el mateix cronista ens tradueix de la manera següent:

“Constituyda señora la paz por tus felicissimas bodas, Vulcano apago la fragua donde se hazian armas contra christianos, da priessa en otra; para hazellas contra moros: y el esta batiendo sateas que dar a los amores; con que hieras el coraçon de tu marido.”¹⁰⁷⁷

De camí vers l’alcàsser de Toledo, a la *calle ancha* que portava a la plaça principal - anomenada *con nombre morisco* Zocodover, hi havia un gran arc triomfal bastit segons l’ordre jònic. Una figura de dona vestida a la romana i amb un lliri per atribut representava la *SPES PVBLICA*, és a dir, l’esperança col·lectiva; a l’altre costat una altra figura pretenia ser concòrdia perenne -*FOEDERIS ÆTERNITAS*-. Als intercolumnis s’hi personificaren de manera al·legòrica Espanya i França. Al damunt, una cartel·la resava: *SI PRÆSENTEM CONCORDIAM DVO POTENTISSIMA REGNA CONSERVAVERITIS, TVRCA DELEBITVR, MAVRI SERVIENT, RELIGIO LABE LUTH. EXPVRGABITVR, BEATAM TRANQVILLITATEM ORBIS POSSIDEBIT*. (que el mateix cronista tradueix: *“Si vosotros dos poderosissimos Reynos conservays la presente concordia, el Turco sera destruydo, los moros seran vuestros tributarios, la religion se limpiara de la mancha de Luthero, y el mundo terna sossiego bienaventurado”*).

Sota l’al·legoria de França hi havia una figura femenina que volia representar Grècia, en actitud d’implorar misericòrdia i, abraçada a un llibre damunt del qual s’hi veia una òliba, als peus hi tenia un drac. Ambdues bestioles figuraven a les armes de la ciutat d’Atenes. Però les referències polítiques a l’alteritat no quedaven aquí, ja que sobre seu també hi havia un cartell on es deia: *TVRCARVM TYRANNIDE, AFFLICTA VESTRAS VIRES MVTVA CONCORDIA INSVPERABILES IMPLORO, VOS CAPTIVAM GRÆCIAM SVPLICEM NE NEGLIGITE*. (*“Afligida con la tyrania de los Turcos imploro vuestras fuerças inuencibles mientras tuuieredes paz, vosotras no menosprecieys a la captiua Grecia que os pide*

¹⁰⁷⁶ GÓMEZ DE CASTRO 1561, folis 13v-14r.

¹⁰⁷⁷ GÓMEZ DE CASTRO 1561, foli 37v.

socorro”). Sota la d’Espanya hi havia una representació humanitzada d’Àfrica “*vestida al morisco con la color hosca; en forma de quien tiene temor mirando por do auia de huyr. tenia parde si vn Elephante, y encima esta letra*”: AVT HISPANORVM POTENTIAE CEDENDVM, AVT VASTÆ ARENARVM SOLITVDINES PETENDÆ (“*O se ha de reconocer sujecion a los Españoles, o es menester retraerse a los mas lexos y desiertos arenales*”).¹⁰⁷⁸

Tot sortint de la plaça de Zocodover, de camí vers l’alcàsser i poc abans d’arribar-hi, “*se descubrio vna mesa de V pies en alto, donde estauan tres figuras de Gigantes; cada vna de veynte y dos pies*.”¹⁰⁷⁹ *La vna era de Hercules con su porra, y piel de Leon, mirando con ferocidad a los otros dos, que estauan encadenados, como a personas que los sacauan alli para justiciar. El vno se daua a entender por el titulo que tenia que era Caco, el otro assi por el titulo; como porque estaua hecho con tres rostros, se conocia que era Gerion, entramos a dos tyranos de España, a quen Hercules con su fortaleza destruyo. Libertando de su tyrania esta prouincia, declarauase esto por vna letra que en el testero desta mesa estaua [...]*.”¹⁰⁸⁰

Al·legories similars de Gerió es veieren al funeral de Margarida d’Àustria-Estíria (1584-1611), muller de Felip III, celebrat el 15 a Còrdova. En un jeroglífic en memòria seva, i en record de la seva pietat religiosa, apareixia la reina tallant amb una serra els tres caps de Gerió que, segons la sentència pintada a sota, simbolitzava els moriscos, recentment expulsats: “*Detén Muerte la guadaña / Hasta que la mano la sierre / y los Moriscos destierre, / que escandalizan a España*”.¹⁰⁸¹

En canvi, els moros foren comparats amb la Hidra que s’encarava amb Hèrcules durant l’entrada de Carles V a Mallorca el 1541, de manera que a les festes i solemnitats extraordinàries vinculades amb o destinades a la reialesa fou recurrent la plasmació d’al·legories on s’establissin paral·lels de la història coetània amb narracions mitològiques on els herois que simbolitzaven els monarques de la dinastia dels Habsburg (en aquest cas, un Carles V que ja havia pres Tunis i que ja era emperador) combateren i venceren al monstre, en aquest cas evocant els moros del Nord d’Àfrica. No faltaren a la mateixa època -1540-1552- representacions de gravats amb els papers invertits; relats on els protestants feren aparèixer davant del Crist una Hidra amb tres caps, dos dels quals eren el papa i el Turc; el tercer era sinó el diable.¹⁰⁸²

12.1.5 Palerm (1535): es generalitza el model dels moros captius com a expressió de sobirania

Un cop conquerida la plaça de Tunis, Carles V va fer un viatge pel nord de Sicília, on se’l va rebre com a *princeps* invicte. Ja se li havien fet entrades solemnes el 1530 quan tornà coronat com a emperador, i ara es va repetir per la conquesta nord-africana. Aquesta

¹⁰⁷⁸ GÓMEZ DE CASTRO 1561, folis 49v-50v.

¹⁰⁷⁹ Vint-i-dos peus actuals equivalen a 6,7 metres.

¹⁰⁸⁰ GÓMEZ DE CASTRO 1561, folis 53v-54r. esmentat per FRANCO 2017, pàgines 99-100.

¹⁰⁸¹ FRANCO 2017, pàgina 100, on cita la tesi de Mª Adelaida ALLO MANERO, “*Exequias de la casa de Austria en España, Italia e Hispanoamérica*”. Universidad de Zaragoza, 1992, pàgina 383.

¹⁰⁸² SORCE 2013, pàgines 184-185 i 186 (il·lustracions); FRANCO 2017, pàgina 101.

vegada les celebracions, estudiades per José Miguel Morales, van incloure l'alteritat –en aquest cas real, no pas figurada- i degueren convertir-se en model per a posteriors (fins i tot molt posteriors) manifestacions festives i de representacions o simulacions de conquesta. Com bé sintetitza Morales:

“El triunfo a la romana y las novelas de caballería son los principales modelos utilizados en las decoraciones efímeras, que van a tener importantes consecuencias artísticas en el arte Europeo de la época. [...] La conquista de la Goleta representa una etapa crucial en la construcción de la imagen imperial y heroica de Carlos V, quien a partir de ahora va a ser considerado como un general que dirige a su ejército a la batalla. De este modo no solo es equiparado con los grandes militares de la Antigüedad Clásica sino que los supera como soldado de Cristo. [...]

En este viaje triunfal el emperador iba acompañado por un gran séquito de miles de personas, formado por los cristianos liberados y los moros esclavizados, la guardia imperial formada por 3.000 soldados, y la corte que le solía acompañar en sus viajes, formada por el príncipe de Portugal, el maestro de la orden de Malta, el duque de Alba, el conde de Benavente, el duque de Medinaceli, el marqués de Aguilar, y los secretarios imperiales Granvela y Cobos.”¹⁰⁸³

Per tant, en les entrades que van tenir lloc en les ciutats principals de l'itinerari que va de Tràpani a Messina, passant per Monreale i Palerm, s'hi reconeix tota una codificació d'elements cerimonials que trobarem a totes les rebudes italianes posteriors (alguns d'ells presents encara en la pintura de Diego Velázquez!). Aquests elements són la rebuda fora muralles i entrega de les claus, reconeixement de privilegis d'aquella ciutat, ús de carros triomfals i pas per sota d'arcs triomfals ornats amb motius de conquesta, herois mitològics o grans conqueridors de l'antiguitat que es fan evidents com a precedents d'aquest emperador que restableix la pau i l'ordre després d'una campanya militar victoriosa, cosa que ha de revertir en la prosperitat dels qui poblen l'imperi.

L'emperador anava oferint al seu pas objectes de rapinya o trofeus de captura coma exvots –estendarts, portes ferrades tunissianes- a les esglésies, de manera que amb el temps podria alimentar-se un relat de mitificació de la seva persona i d'aquella campanya, talment de relíquies es tractés. La recepció a Palerm es va fer a la manera romana antiga, i amb els antecedents castellans (Alcalá, 1509 i Toledo, 1533) a la memòria. Carles V anava precedit dels presoners de la campanya, presentats en el seguici de manera esclavitzada, i dels cristians alliberats, que algunes fonts xifren en 20.000, encara que aquesta vegada devien ser captius i lliberts veritables. Després seguien la guàrdia imperial, la cort i una tria de joves que esperaven al monarca juntament amb les autoritats civils, militars i religioses de la ciutat. No mancaren les justes i torneigs en honor seu, ni les lluminàries.¹⁰⁸⁴

Tot plegat va comportar una renovació urbanística a Palerm: va aixecar-se anys després d'aquestes celebracions un nou plau dels virreis, cosa que va facilitar la conservació de part del palau medieval d'època normanda i va permetre disposar d'un nou frontis arquitectònic per acollir les grans festes del regne. A més, la porta per on havia entrat es va refer amb una decoració relacionada amb la presa de Tunis. Com que el virrei

¹⁰⁸³ MORALES 2015, pàgines 7 (abstract) i 9.

¹⁰⁸⁴ MORALES 2015, pàgines 11-12.

Marc'Antonio Colonna (1535-1584) havia sigut el lloctinent de Joan d'Àustria a Lepanto, tal construcció fou plantejada el 1583 com un monument memorial de Carles V com a vencedor dels turcs, però la inscripció col·locada el 1584 recorda que el virrei no havia sinó continuat la tasca de l'emperador en aquest aspecte. La cara interior d'aquesta *Porta Nuova* llueix quatre figures de moros, de tors en amunt i de grans dimensions, amb els braços tallats o creuats sobre el pit, de manera que deuen evocar els capturats a Tunis que desfilaren en les entrades.¹⁰⁸⁵

12.1.6 Tortosa (1544)

Ignorem si els turcs documentats a Tortosa el 1439-1462 ja anaven associats amb uns cavallets als quals enfrontar-se, però unes dècades després tot fa pensar que sí, ni que sigui per similitud amb la resta de poblacions. El 1544 des de clavaria es pagava a Pere Martí, espaser, per haver fet nous els cavallets, els quals creiem que no es feien *ex-novo* sinó una altra vegada, encara que no podem de cap manera ser concloents:

*“Més als cavallets anaren de ajuda de fer·los de nou, un ducat.”*¹⁰⁸⁶

I el 1549: *“Als qui feren lo joch dels cavallets, l lliura X sous e per lo lloguer dels cascavells dels cavallets X sous; per tot és ll lliures”*.¹⁰⁸⁷

Les notícies dels cavallets a Tortosa es repeteixen el 1556 (*“als qui ballaren e feren lo Joch dels Cavallets”*),¹⁰⁸⁸ el 1557¹⁰⁸⁹ i encara el 1568, 1575 i el 1610.¹⁰⁹⁰ Com que fins a la darrera menció documental que citem encara rep la denominació de “joch”, un detall que evidencia un concepte ben arcaïtzant, sense massa canvis respecte de l'estil ja documentat a d'altres indrets un segle i mig abans.

12.2 Les carasses d'orgue. Plasmació burlesca de la victòria del cristianisme sobre els moros (s. XVI-XIX)

Molts orgues històrics catalans d'una certa importància disposaven d'una figura, accessòria, que es coneixia pel nom de 'carassa'. Era un cap de moro en forma de màscara de grans dimensions que penjava sota del moble, normalment de la part voladissa del mateix, anomenada *cadireta*, que venia a ser un balcó volat. Aquest figurot solia tenir elements dramàtics propis d'una titella, i bellugava ulls i boca a plaer de l'organista. Aquest músic podia donar realisme i veracitat a tal animació a través de simular brams i grunys amb els registres sonors de l'instrument que governava des dels

¹⁰⁸⁵ MORALES 2015, pàgina 13. La porta fou però reconstruïda per Gaspare Guercio després que el 1667 fos malmesa per l'explosió d'un polvorí proper.

¹⁰⁸⁶ MASSIP 1992, pàgina 61.

¹⁰⁸⁷ MASSIP 1992, pàgina 62.

¹⁰⁸⁸ MASSIP 1992, pàgina 62.

¹⁰⁸⁹ MASSIP 1992, pàgina 63.

¹⁰⁹⁰ MASSIP 1992, pàgina 63 i 64.

teclats. La carassa troba el seu ús i context en el marc de les llibertats nadalenques. Segons Joan Amades:

“Aquesta nit (la vetlla nocturna de Nadal) començaven les ‘Llibertats d’Orgue’, per efecte de les quals els organistes podien tocar allò que volien, per antilitúrgic que fos. Durant tot l’advent, els orgues no tocaven per raó de les privacions i austeritats pròpies d’aquest temps. Avui tornava la normalitat quant a aquest aspecte de la litúrgia i els organistes esbravaven llur humor i es lliuraven a les expansions musicals més profanes i alegres. Entre verset i verset dels salms, feien llargues tocades, generalment de tonades conegudes i populars, cançons de Nadal i de tota mena, molt especialment danses, les quals el poble corejava i taral·lejava.”¹⁰⁹¹

Aquestes músiques, copiades en unes llibretes sota una forma més o menys definitiva és el que es coneix com a *llibertats d’orgue*. A vegades les peces són molt acabades i fins i tot arranjades per a teclat en dos pentagrames i a vegades són simples melodies damunt de les quals s’improvisava i s’hi construïa l’acompanyament. Les llibretes que les transcriuen i perpetuen reben el nom de *llibres d’orgue*, *quaderns d’orgue* o, igualment, *llibertats d’orgue*. Aquest repertori podria tenir un antecedent en les necessitats musicals d’omplir de música moments litúrgics pels quals la música específicament composta per a ells es feia curta en excés, amb la intenció d’evitar el buit sonor i el silenci enmig d’una cerimònia religiosa. Tot i això, les llibertats d’orgue havien nascut per a les ocasions més purament festives, com les llargues vetlles dins els temples que podien prolongar-se durant hores. Seria el cas de la nit de Nadal, amb la Missa del gall, les Matines i la Missa Primera del matí. A més, hi havia dins del cicle litúrgic nadalenc un seguit de moments força llicenciosos. Destacaren les ‘festes dels folls’ (*festi stultorum, festum baculi*) o la coneguda de *episcopus puerorum* o bisbetó, prohibida a Catalunya al llarg de la segona meitat del segle XVI i amb ben pocs reductes de supervivència,¹⁰⁹² el més destacat dels quals és la que se celebra a l’Escolania de Montserrat.

Un testimoni de les extravagàncies que es portaven a terme des dels temps més reculats són aquestes carasses de moro que penjaven sota dels orgues. Potser com un record del malvat Herodes de *l’Officium Stellae (Ordo ad Representandum Herodem)*¹⁰⁹³ el qual nosaltres creiem que ben aviat fou assimilat volgudament amb el turc humiliat a Lepanto, en un sentit genèric. Per tant, seria lògic que la seva diada clau d’actuació fos la festivitat dels Sants Innocents, mentre que Aureli Capmany parla de la nit de Nadal abans de la Missa del Gall, Amades parla del dia de Cap d’Any i altres autors del dia de sant Esteve.¹⁰⁹⁴ Com veurem, en algun indret va acabar-se per usar en ocasió dels bateigs. En qualsevol cas, la brama simulada d’aquestes carasses són el testimoni més antic que coneixem de les llibertats d’orgue, suprimides amb el del *motu proprio* del papa Pius X ‘*Tra le sollicitudine*’ promulgat el 1903. Fou aquest un decret instrucció sobre la música sagrada que va esdevenir el vaixell insígnia per recuperar i re-introduir el cant gregorià en el si de l’Església catòlica. Així doncs, la carassa que no fou retirada de sota els mobles va romandre com una icona estàtica, un vestigi de la litúrgia antiga. Moltes

---

¹⁰⁹¹ AMADES 1950-1956, volum I, pàgina 123.

¹⁰⁹² ROMEU 1991.

¹⁰⁹³ QUIRANTE / RODRÍGUEZ / SIRERA 1999.

¹⁰⁹⁴ GRAU 2011, pàgines 35-36.

es van perdre el 1936. D'altres foren retirades davant la por d'ofendre la societat contemporània en general.

La que tenim documentada en dates més reculades –el 1514- és la de Santa Maria del Mar. La dada no és però, completament segura, ja que es parla que l'artífex va construir “*uns orgues, treballà la fusta y esculturà el penjant*”¹⁰⁹⁵ o que l'imatger fes “*l'entrellament del penjant del nou orgue*”,¹⁰⁹⁶ sense fer esment inequívoc d'una carassa. Segueix en cronologia la de Sant Vicenç de Sarrià, esmentada ja a les capitulacions per la construcció del seu orgue l'any 1534, el qual havia de tenir “*un penjant ab una testa barbuda*.”¹⁰⁹⁷ Com es pot veure, les fonts més antigues empenen el terme ‘penjant de l'orgue’ enlloc de ‘carassa’.

Sembla segur que la carassa de la Seu de Barcelona havia de ser tant o més antiga que aquestes que acabem d'esmentar. En qualsevol cas, també existia abans de la batalla de Lepanto (1571). Aureli Capmany -assistit per Mn. Josep Mas- en trobà rastres comptables el 1568, quan un pintor cobrà per refer-li la cara i la barba, per la qual cosa s'havien emprat tres crineres o cues de cavall. Les notícies es completen amb dades de 1586 i 1609.¹⁰⁹⁸ Uns anys després, l'erudit i arxiver Josep Mª Madurell va avançar la cronologia de la seva aparició al 1540, un moment immediatament posterior a la construcció el gran moble que encara es pot veure. Com que les fonts documentals parlen ja de la feina del gran fuster Antoni Carbonell “[...] *pintando et dorando testes regum et carassa y buccines dels satiros*”,¹⁰⁹⁹ ens fa l'efecte que no s'estava sinó fent de nou un element ja preexistent, quelcom no qüestionat i que es va considerar necessari de contemplar en el projecte del nou orgue de 1537-1539, tal i com es veu pocs anys abans a Sarrià. És en aquest moment que ja apareix el terme ‘carassa’, com si el mot s'hagués encunyat en el si de la catedral. En aquest cas, no hi ha dubtes, perquè -al marge que es conserven imatges del cap de turc penjat d'aquell punt- el moble fa un *cul de lampe* just a sota la cadireta. Amb tota naturalitat, la carassa de la Seu ja era reparada per l'organista Pere Rabassa el 1551.¹¹⁰⁰

Per tant, encara que des de sempre s'ha considerat l'aparició de les carasses com una causa directa dels fets de Lepanto, molt possiblement caldrà de cercar antecedents polítics més reculats que puguin justificar-les. Nosaltres som del parer que troba el seu origen a la presa de Tunis de 1535 i fins i tot d'abans, més segurament de la Conquesta de Granada, celebrada solemnement a Girona -com hem vist- i a d'altres indrets. I el discurs que desplegaven aquestes efigies s'anà intensificant al llarg del segle XVI com un recurs més de plasmació satírica de l'alteritat i amb més d'un ús a la vegada. Tot i això, volem pensar que es feia sempre sota el record litúrgic d'una representació d'Herodes. Així doncs, queda sense respondre si el detonant d'aquest costum de plasmar el moro burlescament als orgues fou la presa de Granada o els fets de Lepanto. I és que tant

¹⁰⁹⁵ BALDELLÓ 1962, pàgina 235. GONZÁLEZ 2017, volum 1, pàgina 431.

¹⁰⁹⁶ BALDELLÓ 1946, pàgina 202.

¹⁰⁹⁷ Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Notari Miguel-Benet Gilabert, lligall 8, Manual de 1534-1542, foli 155. Dada presa de MADURELL 1949, pàgina 206.

¹⁰⁹⁸ CAPMANY 1936, pàgines 25-26.

¹⁰⁹⁹ Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Jaume Sastre (major), lligall 18, plec d'escriptures soltes, any 1540 (278/65 i 278/66). Ho extraiem de MADURELL 1951, pàgina 213. Citat a GONZÁLEZ 2017, volum 1, pàgina 432.

¹¹⁰⁰ BALDELLÓ 1946, pàgina 203. GONZÁLEZ 2017, volum 1, pàgina 432.

podria ser que ja abans de Lepanto hagués representat un moro com que fos solament una testa barbuda (per exemple, Herodes) i que la successió de fets polítics i militars del segle XVI hagués portat el concepte de les carasses cap a aquesta significació encoberta.

El perquè d'aquesta afirmació rau en el fet que podria conservar-se una carassa encara més antiga. El moble d'orgue de la catedral de Sant Joan de Perpinyà data de l'any 1504.¹¹⁰¹ La seva estructura també denota clarament que ja fou concebuda per poder acollir un cap grotesc penjat a sota seu. Tot i que l'aspecte d'aquesta testa de talla no desdium aquesta vinculació ètnica, no podem garantir que la imatge sia indiscutiblement moresca. És més, tampoc es pot assegurar que la carassa que actualment s'hi pot veure sigui la que verament va pertànyer a aquest instrument, ans sembla que el cap, que la bibliografia qualifica de rei moro (*effigie du Roi Maure*), fou col·locat allí el 1930 i procedent d'una ofrena d'un particular. Nosaltres pensem que, com al seu dia va explicar-se que feia anys que es conservava al castell de Vernet, podria haver-se presentat com a procedent d'una església catalana per no despertar recels sobre el fet que un objecte de titularitat estatal es trobés en mans particulars. I que, realment, podria tractar-se de la veritable carassa de Perpinyà que tornava al seu lloc d'origen, un parer que també expressà Henry Aragon en un article el mateix any 1930.¹¹⁰² Actualment és la única carassa que es troba encara situada sota d'un orgue.

Francesc Baldelló incideix en el terme *penjant* per treure ferro al suposat sentit de les carasses com a plasmació de l'alteritat sarraïna:

“De principios del siglo XVI datan las primeras noticias referentes a un motivo ornamental que hasta el presente han ostentado la mayoría de los órganos barceloneses. Nos referimos a una gran cabeza humana, cubierta con un turbán de estilo sarraceno y con negras y largas barbas, pendiente del soffito del órgano. Dicha cabeza se llamaba antiguamente el penjant de l'orgue, y en lenguaje popular ha sido denominada la caraça de l'orgue. Dejando de lado el simbolismo que algunos han querido atribuir a la cabeza en cuestión, consistente en una alusión plástica a la victoria del Cristianismo sobre el paganismo, y más concretamente sobre el mahometismo, mejor será atribuirle otro origen de carácter simplemente anecdótico. Recuérdese que los órganos antiguos

¹¹⁰¹ ARAGON 1930, pàgina 9.

¹¹⁰² ARAGON 1930, pàgines 15-18. Aragon creu que qui va donar la carassa a la catedral de sant Joan el Nou de Perpinyà seria el mateix que n'havia parlat el 24 d'octubre de 1930 al diari *L'Independant*, M. Clément de Lacroix i que l'objecte era el pertinent a l'orgue on ara es penjava. De fet, encaixa molt bé al lloc on es troba i l'estil hi concorda. Diu Aragon: "L'auteur de cet article (qui, peut-être, est le sympathique donateur fustifie par des exemples la place probable de ce décor. En se rapportant à nos auteurs anciens ou à nos archivistes, il n'y a plus d'hésitation. L'orgue de Saint-Jean était orné d'un objet semblable. Après ces notes si bien documentées, j'ai écrit avec plaisir que l'heureux possesseur de ce beau morceau archéologique, représentant la tête d'un roi maure, avait été fort bien inspiré en offrant cet objet aux Amis de l'Orgue de Saint-Jean. En effet, on pouvait se demander si cet ornement fameux, si ce mascarón à la face grimaçante n'aurait pas appartenu déjà à l'orgue monumental de la Cathédrale qui, commencée en 1324 ne fut achevée qu'au commencement du XVIe siècle, en 1509. Il reprendrait ainsi, par un heureux hasard et par la générosité d'un donateur désintéressé, sa place primitive. Dans tous les cas, quelle que soit la provenance de cet objet archéologique, la pose sous l'orgue était tout indiquée, puisqu'un semblable pendentif embellissait jadis ce merveilleux instrument dont les boiseries, finement sculptées, évoquent le style de la Renaissance avec ses ressources variées et infinies. Si nous relisons le Guide en Roussillon de l'archiviste Henry, l'auteur documenté de l'Histoire du Roussillon, nous voyons qu'un grand masque grotesque, un mascherone, était fixé au cul-de-lampe qui termine le beau buffet de l'orgue monumental: «Le menton avec la lèvre inférieure et les yeux mobiles était mis en mouvement par l'action des pédales de l'orgue dans - certaines grandes solennités». Henry ajoute que «le scandale qu'occasionnèrent les risées à la vue de ces grimaces de la carassa l'avaient déjà fait supprimer il y a bien longtemps». [...] Il faut espérer que cette originale sculpture, fixée à nouveau sur l'orgue restauré, ne sera plus un objet de naïve épouvante ou de stupide risée."

—más los extranjeros que los nuestros— ostentaban en sus fachadas toda clase de motivos ornamentales, algunas veces curiosos, otras pueriles y hasta ridículos, tales como hojarasca, columnas, cabezas de ángeles o de personajes raros, soles, estrellas, figuras simbólicas que no guardaban ninguna relación con la música.

Nuestras carassas pueden muy bien ser una reminiscencia de aquellas antiguas e ingenuas costumbres. Y hay que confesar que tal como se han conservado en nuestros órganos, constituyen un elemento ornamental de gusto artístico, y que en nada desmerecen de la severidad de la Casa de Dios.”¹¹⁰³

El que sembla indiscutible és que podria haver-se anat accentuant el caràcter sarraí o turc d'aquests mascarons al llarg del segle XVI. En aquesta línia de conjectures, el fenomen genèric de la pirateria marítima al llarg dels anys quaranta i cinquanta del segle XVI degué jugar un paper altament favorable de cara al procés d'implantació d'aquestes representacions satíriques o grotesques del turc per tot el territori. La pirateria en seria una justificació més, potser ben propera a la gent; i la batalla de Lepanto només va acabar de coronar aquest procés. Sembla però, que la seva existència més aviat depenia de l'existència d'un orgue i, per tant, no hi havia carassa fins que els instruments eren acabats de construir i de pagar. És impossible, quan hom veu un orgue com el de Cadaqués o el de Sitges no pensar que aquestes imatges simbolitzaven per força el triomf contra el turc, el corsari barbaresc que constituïa la gran amenaça de la costa catalana durant el segle XVI i XVII, l'enemic secular de la fe cristiana. Per aquest motiu, no deixen de ser també plasmacions festives de l'alteritat, És possible que, a partir del segle XIX, aquest significat s'hagués anat diluint fins a parlar-se de la *carassa* o del *cap de moro* però amb un component més aviat lúdic, del qual tothom coneixia l'existència però ja ningú es preguntava massa quin era realment el seu sentit.

La demarcació territorial on trobem les carasses d'orgue no és molt extensa i es circumscriu al Principat, però no solament a poblacions costaneres, de manera que la seva existència no s'explica solament mitjançant l'existència del fenomen dels corsaris. Jan Grau parla de Tàrrrega a Barcelona (de moment no se'n coneix cap a les Balears) i de Vilafranca del Penedès a Perpinyà.¹¹⁰⁴ En l'apartat de les músiques de l'alteritat festiva esmentarem una partitura vinculada a la carassa que es troba en un quadern d'orgue procedent de Tamarit de Llitera, encara que la facilitat de circulació d'aquestes llibretes de música i la versatilitat que tenien per incorporar repertori d'altres parts de Catalunya no demostra amb seguretat que a la Franja hi hagués hagut mai tal cap de turc dessota del l'orgue. D'altra banda, l'instrument va desaparèixer el 1921 per un esfondrament de la volta i les fotografies existents no permeten pensar que hi pogués penjar cap element similar, almenys amb una compatibilitat clara entre moble i artilugi.¹¹⁰⁵ Sí que en tenia el Monestir de Gerri, al Pallars, ja que la hi va veure Gaietà Barraquer i Roviralta,¹¹⁰⁶ i també en tingué Talarn, on encara es conserva l'orgue de 1748, però no la carassa.¹¹⁰⁷

¹¹⁰³ BALDELLÓ 1946, pàgina 202.

¹¹⁰⁴ GRAU 2011, pàgina 35.

¹¹⁰⁵ SANTANA 2008, pàgina 183, on es dona la dada de la pèrdua de l'instrument a causa d'un col·lapse estructural de les voltes i s'hi veu la imatge d'un moble d'orgue que, tot i tenir balconada, aquesta forma part d'una tribuna i no del mateix moble.

¹¹⁰⁶ Barraquer i Roviralta, Gaietà. *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*. Volum I, pàgina 97. "Sobre el coro, en el lado del Evangelio, veíase el grandioso órgano terminado por la acostumbrada carasa." GONZÁLEZ 2017, volum 1, pàgina 433.

¹¹⁰⁷ GONZÁLEZ 2017, volum 1, pàgina 248.

En canvi, fora d'aquestes latituds tant clarament delimitades podem trobar coses comparables, però no la tipologia de mascaró quasi exempt del moble i penjat sota seu com una gàrgola. Per exemple, veiem tres caps de talla que sobresurten horitzontalment del moble d'orgue de Saint-Savin-en-Lavedan (datat el 1557),¹¹⁰⁸ a Occitània, els quals cadascun d'ells pot obrir i tancar la boca i moure els ulls mitjançant un pedal senzill, que actua com una palanca. Les cares, que tenen els bigotis pintats, també belluga els globus oculars cap amunt al mateix temps que tanca la boca, però en aquest cas el so que fan és el d'una maça de fusta, la mandíbula inferior que colpeja la resta de cap en tancar-se. El mateix orgue incorpora també xiulets o ocellets.

Si es busquen elements comparables per la Península, també hi ha dues figures de mig cos (per tant, no responen exactament a la tipologia catalana de cap de turc suspès com si fos un decapitat i un trofeu) a l'orgue de la Catedral de San Antolín de Palencia, realitzat entre 1688 i 1691.¹¹⁰⁹ Són dos turcs, amb turbant i vestit de luxe del segle XVII (jaqueta botonada) que sostenen una partitura cadascun. Ambdós tenen la boca articulada i el de l'esquerra –que aguanta un *Gloria Patri* en notació gregoriana- fa tota la impressió de tenir possibilitat el moviment de la seva mà dreta, com si hagués de dirigir el cant pla. No representen Herodes ni semblen evocar-ne el record, però és obvi que es tracta de dos autòmats, força propers tipològicament al famosíssim *Papamoscas* de la catedral de Burgos. Ben segur que donaven simpatia i recursos festius a l'orgue, sota una aparença burlesca i risible que, per força, ha de tenir a veure amb les llibertats nadalenes.

La presència de les *carasses* catalanes sota dels nostres orgues històrics era tolerada per l'Església perquè evocava oficialment Herodes a través d'un turc decapitat, mostrat com a enemic de la fe per excel·lència, però ben segur que també podria haver servit per altres coses. Almenys als darrers temps, de recurs per obtenir bon comportament de la mainada¹¹¹⁰ i com un simple divertiment de Nadal, ja que arribaren a escampar lllaminadures -caramels, confits, avellanes- quan obrien la boca.¹¹¹¹ Recordem que a les

¹¹⁰⁸ El moble, magnífic, porta pintada la inscripció "HOC ORGANVM FACTVM FVIT AD HONOR[EM] TOTIVS CVRIE CELESTIS AN 1557".

¹¹⁰⁹ MÉNDEZ HERNÁN 2004, pàgines 44-46. L'instrument fou remodelat encara entre 1712 i 1716.

¹¹¹⁰ Sobre les de Manresa, vegeu el blog de Jordi Bonvehí i Castanyer (Manresa, 1984) "Històries Manresanes", entrada del 30 d'abril del 2017. <https://www.historiesmanresanes.cat/2017/04/els-caps-de-moro-de-la-seu.html> [gener 2021]. "Tot i la prohibició de certes músiques, els dos caps del moro encara restaren uns quants anys sota els orgues del temple. Després de la Guerra Civil, en què es va cremar l'orgue barroc construït per Francesc Bordons de la primera meitat del segle XVII i el moble neogòtic que el contenia, van quedar les dues carasses penjades al damunt de les dues entrades de la basílica. Però això, durant la postguerra molts pares i mares amenaçaven als seus fills quan es portaven malament, que "anirien a veure el cap del moro penjat de la Seu". Finalment el Concili Vaticà II (1959-1964), les parròquies catalanes de l'estat espanyol van decidir retirar definitivament les carasses per considerar-les anacròniques i en total disconformitat amb el nou sentit ecumènic de l'església, ja que eren una ofensa i un insult a les persones musulmanes. Qui vulgui veure avui en dia aquests caps, ho pot fer encara, només cal visitar la Seu de Manresa i anar al museu basilical, on resten amagades al gran públic i els seus ulls clavats, gèlids i tristos ja no espanten la canalla de la ciutat."

¹¹¹¹ BALDELLÓ 1946, pàgina 203: "Notemos, a título de curiosidad, que la carassa, en determinadas festividades, sobre todo en las del tiempo navideño, mediante un mecanismo que funcionaba a voluntad del organista, abría los ojos y la boca, emitiendo un sonido ronco y grave, mientras arrojaba gran cantidad de golosinas para los pequeños.". Segons la consuetud de Santa Maria del Mar, datada el 1877, aquest costum va iniciar-se en aquella parròquia concreta vers 1847-1850. Ho comenta GONZÁLEZ 2017, volum 1, pàgines 433-434.

esglésies s'hi podien veure altres extravagàncies com costelles de balena o cocodrils dissecats.¹¹¹²

Els mascarons o carasses solien tenir els trets fisiognòmics exagerats, amb unes celles i uns pòmuls destacats, un nas poderós i una cara allargassada i de faccions dures, per evocar un record terrible, corregir visualment la distància i el contrapicat amb el qual sempre serien vistes per la gent des de baix, i així acomplir amb èxit la missió d'exercir la representació popular del dolent, el pirata sarraí, ja fos turc o algerià. També sembla clar que, sense perdre el caràcter ni la denominació, la vinculació amb l'alteritat es degué anar perdent per tal d'esdevenir un joc més dins les escasses llicències que hom podia permetre's dins de l'àmbit litúrgic, com les rodes de campanetes, les neules, les llibertats organístiques i els mateixos ocellets o *paxarillos* dels orgues.

Solien ser de fusta i altres materials, estucades i policromades com si d'un gegant processional es tractessin, d'uns 50-80 cm més la cabellera i la barba de pèl natural, les quals solien obtenir-se mitjançant una o més cues de cavall. Sempre solia fer una cara terrible -amb més o menys encert per part del seu artífex- i en la darrera època -també com en el cas dels gegants- les barbes ja es presentaven tallades amb el mateix bloc del cap. Quasi sempre porten un turbant o barret, que facilita la transició entre el moble i la carassa i ajuda a amagar-ne els mecanismes, funció compartida juntament amb els bigotis, cintes i cabelleres.

Les carasses no han de ser necessàriament coetànies dels mobles d'orgue dels quals eren suspeses però sí que la data de l'instrument pot suposar una aproximació acceptable a la data mínima d'origen de la pràctica en aquell temple, de manera que emprarem sovint aquesta data si es coneix, ja que tenim algun testimoni de construcció del mascaró just acabada la policromia del moble, com veurem que foren els casos de Calaf l'any 1679 o Girona el 1592-1593. La documentació de la Seu de Girona permet datar aquesta carassa (que no es correspon pas amb les dues cariàtides que es conserven al bar "L'Arc" ubicat als peus de l'escala de la catedral, sobre les quals s'ha arribat a dir de tot encara que no són pas carasses d'orgue, com sempre s'ha pensat)¹¹¹³ de manera que hom pot saber-ne algun detall malgrat que s'hagi perdut, com el detall que la carassa era una realitat a nombroses esglésies ja en aquelles dates.¹¹¹⁴

¹¹¹² Destaquen les costelles de la porta de l'església de Prats de Molló (Vallespir) i de la parròquia de Boixadors (Anoia). Pel que fa als cocodrils, podem esmentar el del Col·legi del Patriarca de València, el *Drac de Na Coca* del Museu Diocesà de Palma de Mallorca, els desapareguts del claustre de Montserrat (immortalitzats pel gravat d'Alexandre de Laborde) o el de la catedral de Saint-Bertrand de Comenges.

¹¹¹³ I com encara recull GONZÁLEZ 2017, volum 1, pàgina 434, tot bevent d'una llarga tradició d'e mencions en aquest sentit.

¹¹¹⁴ Vegeu PÉREZ SANTAMARÍA / VILA 2012, pàgina 51. "De Girona conservem un document d'arxiu de 1593, copiat en llatí en el volum de les Resolucions Capitulars (1590-1597) de la seu de Girona, que més tard fou extractat i ampliat en el repertori setcentista de Sulpici Pontich, que dona fe de la presència d'una primitiva carassa a l'orgue major de la catedral. L'orgue major s'havia reparat l'any 1591, i el 28 d'octubre de 1592 s'acordà fer-hi la carassa, en aquell moment una moda, i que creiem que no té res a veure amb les dues que es conserven actualment, més tardanes. «Els senyors Miralles i Boixeda, comissaris, digueren que en la construcció de l'orgue major s'havia de fer un cap de persona [un], altrament dit, una "carassa", donat que s'hi posen a tots els orgues d'aquesta província, i no cal que aquest sigui menys, sinó més que qualsevol altre de la província esmentada, per la perícia dels seus artífexs». (f. 103v). I Pontich apunta: «A 29 abril 1591, nottari Savarrés, manual primer volum 174, (fol. 35), preu fet per reparar lo orga major en preu 1345 lliures y se donà orde de fer-i la carassa a 28 octubre 1592... Fou acabat a 4 maig 1593. Reconegut o visurat a 2 juny ab singulars alabanças»."

Les carasses més conegudes i divulgades pels estudis contemporanis foren les de la Catedral de Barcelona (moble d'orgue de cap a 1537-1539, actualment retirada a les galeries de l'arxiu, a la contrafaçana, on és poc visible des de baix),¹¹¹⁵ Vilafranca del Penedès (amb un moble d'orgue que duia incisa la data de 1570 i que es va cremar el 1934, actualment conservada al Museu de Vilafranca),¹¹¹⁶ Santa Maria del Mar (perduda el 1936), o la Basílica de Sant Just i Pastor (actualment conservada en dependències de l'arxiu d'aquella església). Recentment se n'han divulgat algunes, com la de Moià, que podria ser del mateix moment que es feu l'orgue el 1718 o d'alguna de les dues reparacions que l'instrument va patir (els anys 1827 i 1859) i que, amb tota seguretat, fou retocada el 1936 quan ingressà al Museu de Moià, on encara es conserva. Té signes claríssims de poder moure ulls i boca o, almenys, d'haver-ho fet quan estava en ús.¹¹¹⁷ D'entre les conservades són també molt notables a parer nostre les dues que es conserven encara al Museu de la Seu de Manresa, que semblen, respectivament, del segle XVIII i XIX. La més antiga d'elles constitueix un exemplar magnífic i porta, com la de Moià, ulls i boca articulats. Creiem que podria ser obra de Josep Sunyer; en aquest cas es tractaria d'una peça esculpida i policromada entre 1726 i 1727.¹¹¹⁸

Sabem de l'existència d'algunes carasses avui perdudes a través d'imatges dels interiors d'alguns temples captades abans de la Guerra Civil de 1936. En aquest aspecte destaca la sensibilitat de Josep Salvany Blanch (1866-1929) que immortalitzà per exemple, les carasses de Banyoles (1758?)¹¹¹⁹ i de Santpedor (1741)¹¹²⁰ respectivament, en fotografies dels anys 1912 i 1918. També podem quasi garantir que hi hagué carassa als orgues que tenien un pom penjant sota la cadireta. Serien, per citar-ne tres de propers, el de d'Esparreguera,¹¹²¹ Calaf¹¹²² o Igualada mateix,¹¹²³ ja que la morfologia dels mobles així ho permet pensar.

El problema del cas d'Igualada és que el moble, segurament ben coetani del seu bessó de Calaf (datat el 1678 i construït pel fuster Agustí Llinàs segons model que ja era en poder d'un notari d'Igualada, segurament perquè els igualadins també havien demanat

¹¹¹⁵ La que actualment es pot veure sembla del segle XIX i són nombroses les fotografies i gravats on encara apareix penjada sota la cadireta de l'orgue principal. Per exemple, en una imatge de Josep Salvany del 1914, disponible a <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/bcsalvany/id/1729> [gener 2021].

¹¹¹⁶ Vilafranca del Penedès. VINSEUM – Museu de les Cultures del Vi de Catalunya, núm. inv. 5315. Amida uns 80-90 cm, les barbes són de talla i sembla molt restaurada o bé directament posterior a l'incendi que va assolir la basílica de Santa Maria de Vilafranca el 1934.

¹¹¹⁷ GRAU 2011, pàgines 44-48.

¹¹¹⁸ GONZÁLEZ 2017, volum 1, pàgina 432, on se cita el volum I, pàgina 557, de la tesi de Glòria Ballús Casólviva sobre la música a la Seu de Manresa entre 1714 i 1808.

¹¹¹⁹ Vegeu <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/bcsalvany/id/282> a la Memòria Digital de Catalunya. Aquest orgue podria ser de 1758, segons l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic de la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya.

¹¹²⁰ Vegeu <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/bcsalvany/id/5182> a la Memòria Digital de Catalunya. Per la data de la seva carassa, vegeu GONZÁLEZ 2017, volum 1 pàgina 418 i volum 2 document núm. 61.

¹¹²¹ Vegeu-lo en una fotografia anterior a la Guerra Civil a Arxiu Comarcal de l'Anoia. Arxiu Fotogràfic Municipal d'Igualada, fitxes núm. 1259 i 1272. Es tractava d'un instrument realment monumental, amb cadireta penjada i pom sota de la mateixa, totalment apte per a penjar-hi la carassa.

¹¹²² Vegeu-lo en una fotografia anterior a la Guerra Civil a Arxiu Comarcal de l'Anoia. Arxiu Fotogràfic Municipal d'Igualada, fitxa núm. 1514. És un instrument amb un moble tipològicament idèntic als de Sitges i d'Igualada.

¹¹²³ Vegeu-lo en una fotografia anterior a la Guerra Civil a Arxiu Comarcal de l'Anoia. Arxiu Fotogràfic Municipal d'Igualada, fitxa núm. 2392.

pressupost i disseny per a fer-lo),¹¹²⁴ havia de ser molt remodelat cap a 1732-1733.¹¹²⁵ L'orgue d'Igualada va remodelar-se a fons altra vegada el 1757-1758¹¹²⁶ i, encara, a mitjan segle XIX.¹¹²⁷ A principis de segle XX va veure traslladats els seus tubs a un altre moble situat al cor superior cap a 1912, de manera que quan fou fotografiat ja no era més que una magnífica estructura lígnia damunt de la porta lateral del temple totalment orfe de tubs. D'aquí que aleshores no tingués portes i que tot el cos major no mostrés cap flauta, sinó una tela pintada amb el rei David que n'ocultava la buidor. Pot dir-se que, des del 1732 fins al 1936, la carassa de Santa Maria d'Igualada tingué almenys - comptant la Guerra Civil- quatre ocasions per a desaparèixer materialment per complet. De fet, va fer-ho sense deixar -per desgràcia- cap rastre documental. En canvi, de l'orgue coetani de Calaf, sabem que en tenia, perquè el 1679 la carassa es va pintar i, per tant, és segur que es va fer.¹¹²⁸

Podem arribar a veure com era la carassa de Cadaqués per una imatge de Valentí Farnoli captada el 1919.¹¹²⁹ Aquesta peça s'havia fet el 1690 i havia estat remodelada el 1704-1706. La singularitat d'aquesta carassa -al marge que per les barbes s'hi empresin *tres cuas*¹¹³⁰ que entenem que eren cues de cavall- rau en que sabem detalls de la seva vinculació a l'orgue construït per Josep Boscà, i segurament fou supervisada per ell mateix. Perquè a Cadaqués (i potser a d'altres llocs) la carassa tenia unes funcions principals, més vinculades a l'instrument que al joc o facècia dels brams nadalencs, de manera que podria dir-se que fou una manera simpàtica de resoldre un afer tècnic. Aquest orgue, conservat quasi intacte, tenia pedaler de 8 notes, *contres 16'*, combinació o acoblament permanent del manual II al pedal i efectes, que s'anomenen *trèmolo, ocellets, gaita, gallega i carassa*.¹¹³¹ Per tant, encara que podia imaginar-se sabem segur que hi havia mecanismes de govern de la carassa a través dels peus de l'organista, com veiem a l'Orgue de Saint-Savin de Lavedan. A més, segons Moli "la carassa, en forma de cap de turc o «gigante colgado por los cabellos y con la boca abierta» [...] no sols és un motiu ornamental, sinó que servia per «expulsar l'aire del tremolo» i que feia por al petit Salvador Dalí, potser perquè no havia gaudit del que passava «en días de bautizo (cuando) la cabeza abría la boca de donde salían caramelos y confites para los niños»".¹¹³²

Veiem aquí una altra ocasió en la qual podia emprar-se la carassa en dates tardanes, com a "expenedor" dels tradicionals confits que repartien els padrins dels nounats que

¹¹²⁴ GONZÁLEZ 2017. Volum 1, pàgines 309-310. Volum 2, document 1.

¹¹²⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1102. Llibre d'Actes de 1731-1739, folis 67v, 72r-73v.

¹¹²⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Arxiu Notarial d'Igualada. Volum 339. Manual de Josep Mateu, 1757. Foli 260r. Contracte amb Anton Boscà. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1105. Llibre d'Actes de 1755-1760, folis 198r-200v. GONZÁLEZ 2017, volum 2, document 95.

¹¹²⁷ Biblioteca Central d'Igualada. Hemeroteca. *El Eco de Igualada. Periódico semanal*. Año 3º. Núm. 142. Domingo 10 de setiembre de 1865.

¹¹²⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Districte Notarial d'Igualada. Notarials de Calaf, núm. 75, folis 209r-210r. Els jurats i elets de la fàbrica de l'orgue que s'estava fent a Calaf contracten amb el pintor Bernat Amorós, de la ciutat de Barcelona, "a cerca de pintar dins y fora las dos portas del orga de dita iglesia, lo quadro de la Cadireta, un escut al remato de la cadireta ab las armas de la iglesia y la carassa de dit orga".

¹¹²⁹ Vegeu aquesta imatge a VILA 2013, pàgina 682.

¹¹³⁰ MOLI 2007, pàgina 279.

¹¹³¹ MOLI 2007, pàgina 227. Els ocellets són un altre efecte sonor força recurrent als nostres orgues, sovint amb flautes d'estany mig submergides en l'aigua d'un got que s'introduïa en un armariet del moble, el qual calia reomplir sovint.

¹¹³² MOLI 2007, pàgina 230, tot i que no indica d'on obté aquesta informació en concret, encara que per l'idioma i el to sembla procedent una font oral o una publicació antiga.

es batejaven. De la broma de fer lluir la carassa en els bateigs de les famílies benestants ja en parla el Baró de Maldà en el seu Calaix de Sastre. Unes anotacions del 1811, de quan es trobava a Berga, s’hi refereixen, però no parla encara del fet que llencés confits, sinó que simplement esmenta la broma de fer-la bramar i d’obrir la boca, tal com havia vist fer a la Parròquia de Santa Maria del Mar de Barcelona.¹¹³³

12.3 L’alteritat entra al *Romancero* i es produeix una primera inversió de valors (1550-1600).

Es considera que a partir del segle XVI s’introdueixen canvis en la literatura popular, en el camp de la llegenda i la narració històrica; un dels més importants fou l’inici d’una visió del moro com a quelcom exòtic i fascinant més que no pas malvat. Suposem que la submissió de les revoltes com la de les Alpujarras (sufocada el 1571) hi va ajudar. Una de les històries que més va circular fou la de *Los Amores de Abindaraez moro, con la linda Xarifa*. Tal narració s’havia inclòs dins la famosa obra “*Los siete libros de la Diana*” de Jorge de Montemayor (Montemor-o-Velho, Portugal, ca. 1520 – Itàlia, 1560) editada per primer cop vers el 1559), després del quart llibre. Hi apareix incorporada per primera vegada a l’edició de Valladolid, 1561.¹¹³⁴ Cal saber però, que hom considera que l’afegit de tal narració no fou concebut per ell:

*“Desde la edición de Valladolid, 1561, se inserta aquí una versión de la Historia de Abindarráez y la hermosa Jarifa, obra seguramente del propio Montemayor. Es poco probable, sin embargo, que la interpolación la llevase a cabo o planease él mismo. Más bien parece idea de un librero o impresor interesado en acrecentar el interés comercial del libro.”*¹¹³⁵

Tal narració que se suposa que augmentava l’interès dels potencials lectors no és altra que la història novel·lesca dels *Abencerrajes*, encara que en aquest cas l’alteritat no hi juga cap paper, sinó que simplement fou un instrument per augmentar la fortuna editorial d’aquest llibre on la narració, molt pastoril, és centrada sobretot en la trama amorosa. De fet la poesia tradicional hispànica

*“[...] ya había difundido ampliamente el tema del amor entre un paladín cristiano y una mora. Al mismo tiempo, el tema del amor que la fama de un caballero cristiano inspira a una mora también encontró una amplia difusión en el romancero.”*¹¹³⁶

Només cal citar dues de les poesies que apareixen en el *Cancionero de Palacio*, de finals de segle XV, per adonar-se’n:

¹¹³³ MALDÀ, volum IX (1811-1812), pàgina 91. GONZÁLEZ 2017, volum 1, pàgines 433-434.

¹¹³⁴ Vegeu MONTEMAYOR 1561, folis 103v a 119v. La data és variable dins la historiografia perquè a la portada hi consta l’any 1561 i al colofó la data del 7 de gener de 1562. L’edició de Barcelona:Jaume Cortey 1561 (21 de gener, segons el colofó) encara no la porta incorporada.

¹¹³⁵ Així s’expressen a l’estudi preliminar i notes de l’edició de la *Diana* que va publicar-se el 1996 a l’Editorial Crítica, sota la firma de Juan Montero i Juan Bautista de Avalue-Arce. Concretament, la nota 245 de la pàgina 213. Vegeu https://www.rae.es/sites/default/files/La_Diana_Jorge_de_Montemayor.pdf [agost 2020].

¹¹³⁶ REQUEJO 2006, nota 32, on s’esmenta “*el estudio de Francisco López Estrada sobre el ciclo de la mora garrida (1958)*”.

“Tres morillas m·enamoran en Jaén:

Axa, Fátima y Marién.

*Tres morillas tan garridas
yvan a coger olivas
y hallavanlas cogidas en Jaén*

Axa, Fátima y Marién.

*Y hallabanlas cogidas
y tornaban desmaídas
y las colores perdidas en Jaén*

Axa, Fátima y Marién.

*Tres morillas tan loçanas
yvan a coger mançanas
y hallavanlas cogidas en Jaén*

Axa, Fátima y Marién.”¹¹³⁷

*“Aquella mora garrida,
sus amores dan pena a mi vida.*

*Mi madre, por me dar plazer,
a coger rosas m·envía;
moros andan a saltar
y a mi llévanme cautiva;*

sus amores dan pena a mi vida.

*El moro que me prendiera
allende la mar m·envía;
lloraba cuando lo supo
un amigo que yo avya;*

sus amores dan pena a mi vida.

*Con el gran dolor que siente
estas palabras decía:*

*Aquella mora garrida,
sus amores dan pena a mi vida.”¹¹³⁸*

El que sí que pot pensar-se és que la gran difusió de la *Diana* de Montemayor –fins i tot fora de les fronteres hispàniques- va contribuir a posar de moda tota manifestació literària de caire morisc i a difondre una determinada imatge de l'Espanya aràbiga com la que apunten aquests versos del *Cancionero de Palacio*. Una imatge molt més poètica, que prestigiaria la mateixa Alhambra com a ciutatella monumental i un indret romàntic per excel·lència, amb jardins favorables als encontres amorosos i a la saviesa.¹¹³⁹ De fet, el gènere es considera iniciat amb el romanç *El Abencerraje*, la difusió del qual Ortega data cap a 1562, suposem que per l'edició de la *Diana* a Valladolid a finals de 1561.¹¹⁴⁰

Aquest tipus barreja d'ambients quasi pastorils, de notícies extretes de les nombroses cròniques impreses a mitjan segle XVI i del llegendari castellà o andalús popular va

¹¹³⁷ Madrid, Real Biblioteca, II/1335. *Cancionero de Palacio* (anomenat *Cancionero Barbieri*), foli XVIr (25 a llapis). Obra anònima.

¹¹³⁸ Madrid, Real Biblioteca, II/1335. *Cancionero de Palacio* (anomenat *Cancionero Barbieri*), foli CXLXVIIr (145 a llapis). Obra de Gabriel [Mena].

¹¹³⁹ Vegeu consideracions generals sobre el tema a CARRASCO 1982. Tampoc pot obviar-se la tesi doctoral ORTEGA 2017.

¹¹⁴⁰ ORTEGA 2017, pàgines 11 i 784.

contribuir a crear un subgènere de l'esmentat *Romancero Nuevo*,¹¹⁴¹ l'anomenat *Romance morisco*.¹¹⁴² L'èpica de les peces teatrals que es derivaran d'aquest gruix literari tant divulgat reclamava i precisava episodis cavallerescos, galants, desafiaments, fets d'armes, etc. Paral·lelament (fet que ens interessa especialment), s'entrevéu també en el tarannà d'aquest *Romance morisco* una treva en la satirització o blasme del moro, la qual passà momentàniament per una inversió i fins i tot va arribar-se a mostrar com aquell ésser exòtic però fascinant i amb un codi d'honor bastant proper al dels autòctons, fins i tot idealitzat. Per exemple, a la *Diana* es llegeix:

*“Pues como el alcaide llegó y vido quan valerosamente el Moro se combatía, túvolo en mucho, y desseó en extremo probarse con el, y muy cortesmente le dixo: Por cierto cauallero no es vuestra valentia y esfuerço, de manera que no se gane mucha honrra en venceros, y si esta la fortuna me otorgasse, no ternía mas que pedille: mas aunque sé al peligro que me pongo con quien tambien se sabe defender, no dexare de hazello, pues que ya en el acometello, no puedo dexar de ganarse mucho.”*¹¹⁴³

Quan tractem el cas de Lope de Vega, veurem que es produeixen petits moments de sàtira, que no serien sinó intents de compensar, d'una banda una mala fama de simpatitzant morisc que ell mateix podia haver assolit i, d'una altra, aquesta tendència naixent que podia suposar un fre al discurs oficial del règim, tant bel·ligerant contra l'alteritat.¹¹⁴⁴

També a finals de segle XVI s'havia posat de moda una important novel·la: las *Guerras Civiles de Granada* de Ginés Pérez de Hita.¹¹⁴⁵ Més que una peça en contra de l'alteritat morisca, explica les lluites internes de dues poderoses famílies d'aquella societat, les rivalitats entre Zegríes i Abencerrajes, per oferir un panorama de la Granada nassarita de finals de segle XV. Aquesta obra, reeditada força sovint durant tot el segle XVII, va estimular poderosament la imaginació popular i va ser un primer estímul dins del *Romance morisco* que esmentàvem suara, gènere que Lope de Vega i altres autors com Calderón de la Barca van cultivar i enriquir.

12.4 L'alteritat al teatre, I. El Siglo de Oro espanyol (1570-1620).

Miguel de Cervantes va escriure un al·legat tot defensant la seva contribució al gènere de la comèdia hispànica del segle XVI. I ho va fer un any abans de morir, al pròleg de les seves *Ocho comedias y ocho entremeses nuevos* (Madrid, 1615). L'al·lusió als textos

¹¹⁴¹ Vegeu la recopilació imperant aleshores a ROMANCERO 1614.

¹¹⁴² Vegeu consideracions generals i un catàleg de romanços específicament moriscos a DURÁN 1828 i CORREA 1999.

¹¹⁴³ MONTEMAYOR 1561, foli 105v.

¹¹⁴⁴ REQUEJO 2006 [sense paginar] i nota 13: “[...] episodios galantes, escenas de introspección sentimental, debates filosófico-amorosos alternan con escenas de soldadesca, desafíos caballerescos y encuentros armados. Pero la relación con el romancero morisco determina también la comicidad de unas escenas que reflejan el proceso de inversión satírica al que, en tiempos del joven Lope, dio lugar la figura idealizada del moro.”

¹¹⁴⁵ Vegeu PÉREZ DE HITA 1595. “Historia de los vandos de los Zegries y Abencerrages, Cavalleros moros de Granada, de las civiles guerras que hubo en ella, y batallas singulares que hubo en la vega entre moros y christianos, hasta que el rey Don Fernando Quinto la ganó.”

teatral amb presència de l'alteritat fa pensar que el tema fou recurrent i constant després dels fets de Lepanto:

“[...] me acordaua de auer visto representar al gran Lope de Rueda [...] en el tiempo deste celebre Español todos los aparatos de vn autor de Comedias se encerrauan en vn costal, y se cifrauan en quatro pellicos blancos guarnecidos de guadameci dorado, y en quatro barbas, y cabelleras, y quatro cayados poco más, o menos. Las Comedias eran vnos coloquios como Eglogas entre dos, o tres pastores, y alguna pastora, adereçauanlas, y dilatauanlas con dos, o tres Entremeses, ya de negra, ya de rufian, ya de bobo, y ya de Vizcaino, que todas estas quatro figuras, y otras muchas hazia el tal Lope con la mayor excelencia, y propiedad que pudiera imaginarse no auia en aquel tiempo tramoyas, ni desafios de Moros, y Christianos, a pie, ni a cauallo, no auia figura que saliesse o pareciesse salir del centro de la tierra por el hueco del Teatro, al qual componian quatro bancos en quadro, y quatro, o seys tablas encima, con que se leuantaua del suelo quatro palmas, ni menos baxauan del cielo nubes con Angeles, o con almas, el adorno del teatro era vna manta vieja tirada con dos cordeles de vna parte a otra, que hazia lo que llaman vestuario, detras de la qual estauan los musicos cantando sin guitarra algun Romance antiguo [...] Sucedio a Lope de Rueda Nabarro natural de Toledo, el qual fue famoso en en hazer la figura de vn rufian cobarde este leuantò algun tanto mas el adorno de las Comedias, y mudò el costal de vestidos en cofres, y en baules, sacò la musica que antes cantaua detras de la manta al teatro publico, quitò las barbas de los farsantes, que hasta entonces ninguno representaua sin barba postiza, y hizo que todos representassen a cureña rasa, sino era los que auian de representar los viejos, o otras figuras que pidiessen mudança de rostro. Inuentò tramoyas, nubes, truenos, y relampagos, desafios, y batallas, pero esto no llegò al sublime punto en que esta agora [...] que se vieron en los teatros de Madrid representar los tratos de Argel que yo compuse, la destruycion de Numancia, y la batalla Naual, donde me atreui a reduzir las Comedias a tres jornadas de cinco que tenian[;] mostrè (o por mejor dezir) fui el primero que representasse las imaginaciones, y los pensamientos escondidos del alma, sacando figuras morales al teatro, con general, y gustoso aplauso de los oyentes, compuse en este tiempo hasta veynte Comedias, o treynta, que todas ellas se recitaron sin que se les ofreciesse ofrenda de pepinos, ni de otra cosa arrojadiza; correieron su carrera sin siluos, gritas, ni baraundas; tuue otras cosas en que ocuparme, dexè la pluma, y las Comedias, y entrò luego el monstruo de naturaleza, el gran Lope de Vega, y alçose con la monarquia comica auasallò, y puso debaxo de su juridicion a todos los farsantes, llenò el mundo de Comedias proprias, felices, y bien razonadas, y tantas, que passan de diez mil pliegos los que tiene escritos, y todas (que es vna de las mayores cosas que puede dezirse) las ha visto representar, oydo dezir, (por lo menos) que se han representado, y si algunos (que ay muchos) han querido entrar la parte y gloria de sus trabajos, todos juntos no llegan en lo que han escrito a la mitad de lo que el solo. [...]”

Ja hem dit que el fet de sostenir una lluita contínua contra els sarraïns o els turcs va esdevenir quelcom consubstancial a la identitat monàrquica d'Espanya. Per això es va encadenar la conquesta del Sud de la Península des del segle XIII fins al finals del XV amb el control de la costa mediterrània des del segle XIV fins a finals del XVI i més ençà. Per tant, la realitat quotidiana dels habitants de la Península va amarar-se d'aquest brou de cultiu, de manera que la literatura i la festa se n'havien de fer ressò. Per tant, trobem present aquesta alteritat en el teatre de la seva època; la producció del dramaturg Lope de Vega en serà una mostra claríssima. I és que tot ajudava a configurar l'imaginari col·lectiu i els valors catòlics i antimusulmans d'aquella societat que —com hem vist en

tractar els moriscos a la zona de l'Ebre- no sempre hi convivia de manera convulsa, sinó més aviat tot el contrari.

Durant el segle XVII trobarem activitat dramàtica incorporada a la festa amb uns parlaments que, per força, havien de suposar un estat molt per damunt de la pantomima dels turcs i cavallets medievals. Això no s'entén sense tenir en compte les produccions literàries dels grans autors del *Siglo de Oro* espanyol, les quals havien de servir de font per a la imitació a una menor escala qualitativa i una menor envergadura de representació. Sobretot, per tal de facilitar la memorització dels parlaments a gent no avesada a llegir i menys encara a escenificar peces de gran durada. Javier Burguillo, tot citant a Joan Oleza i els seus treballs sobre l'obra de Lope de Vega, ens contextualitza molt bé la funció del teatre a l'hora de contribuir a configurar marcs mentals a tota una societat. Oleza distingeix entre dos grans tipus de produccions de joventut de Lope (anys 1580-1604), distinció que potser podria plantejar-se com a extrapolable a d'altres autors i moments del nostre barroc.

Segons Oleza La *comedia* té finalitats lúdiques i d'entreteniment i pertany al "*territorio del juego, de una frivolidad muchas veces artificiosa*". Per contra, l'altre gran tipus, el drama "*se articula en torno a una decidida voluntad de impacto ideológico, es un espectáculo de gran aparato desde el que se martillean conflictos ejemplares y vías de solución adoctrinantes*". D'aquesta manera seran característiques seves "*la misión trascendente, el proselitismo, la denuncia y el panegírico*". Els drames de Lope assumeixen doncs "*las tradiciones escénicas de gran aparato del fasto cortesano y de la teatralidad sacra y elaboran toda una mitología moderna de guerreros, reyes, caballeros y damas*", a partir d'una bona escenografia.¹¹⁴⁶

Si apliquem després tot això que ara acabem de reportar en tractar el cas de l'exemple de Lope de Vega, entendrem millor la manera que tenien de funcionar molts balls parlats i representacions parlades i escenificades de l'alteritat turca o barbaresca. També la gestió que feien del relat per tal d'ajudar a crear corrents i tendències de pensament i de percepció d'aquesta alteritat per part de la gent més senzilla. Encara ajudarà a comprendre que, durant els segles XVI al XVIII –i àdhuc després- apareguin com a nous herois dins el repertori teatral que veien les classes populars un rei de Portugal, un Duc de Lorena, un Joan d'Àustria, etc. Herois que trobarem en obretes genèriques com el Ball de Viena o d'altres força més concretes, amb títol més aclaridor. Parlem de *La Victòria de don Joan d'Àustria* que es va fer a Cervera pel Corpus de 1572¹¹⁴⁷ o la *comèdia de Fernando de Portugal* que es va fer a Igualada el 1617.¹¹⁴⁸ Però aquesta galeria de nous herois que es configura a través d'eines com el teatre i, donats els seus mecanismes emotius i d'entreteniment, comporta massa sovint una simplificació del discurs històric real. Això sí, segons Burguillo, aquest discurs s'apropava a les classes

---

¹¹⁴⁶ BURGUILLO 2016, pàgina 98. Cita Oleza, Joan. "La propuesta teatral del primer Lope de Vega", dins J. L. Canet i J. Oleza (dirs). *Teatro y prácticas escénicas. II: La comedia*. London: Tamesis Books - Institució Alfons el Magnànim, 1986. Pàgines 251-308. Concretament la pàgina 252.

¹¹⁴⁷ MIRÓ 1996a, pàgines 25 i 30. També la nota 35, on esmenta que l'activitat d'aquest grup fou lloat pels versos de Francesc Vicenç García, conegut com *El Rector de Vallfogona*, i la nota 49.

¹¹⁴⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Llibre de Baptismes 2, folis 170v-172r. Fou amb motiu de la primera pedra de la nova església de Santa Maria.

humils i “*al público de los corrales mediante la tipificación del comportamiento de los personajes, el uso reiterado del romancero y la nacionalización de los conflictos [...]*”¹¹⁴⁹

Per facilitar la digestió dels continguts, no faltaria, evidentment, una intriga que cavalca en alternança de seqüències de lluites i batalles –en definitiva, moments per a l’èpica– amb els recursos dramàtics com serien els episodis amorosos i romàntics d’algun dels personatges. Aquests, es converteixen en protagonistes del primer terme narratiu mentre la trama política confronta dos bàndols enemics amb dos sistemes oposats de valors i de credo, els turcs i els catòlics espanyols o europeus. Molt sovint parlem de peces amb la trama amorosa com a element destacat i amb un marc o rerefons, aparentment marginal però que fa la seva funció, de fets històrics i la presència exòtica dels turcs o moros. Evidentment, la ploma no és neutral i pren part clara tot mostrant uns moros cruels, malvats, violents i que expressen un profund menyspreu per la fe cristiana. A vegades però, el moro també és tot un senyor que es regeix pel codi de la cavalleria; en altres casos més tardans i populars no tindrà cap mena d’escrúpols. La categoria del creador literari serà doncs, un factor determinant a l’hora de trobar aquest to de confrontació sense mostrar un moro necessàriament portador d’una moral indigna.¹¹⁵⁰

12.4.1 Els casos de Gabriel Lobo Lasso de la Vega (ca.1555-1615), Lope de Vega (1562-1635) i Cervantes (1547-1616) com a possibles exemples per a la creació popular.

Fausta Antonucci ens proposa un estudi comparatiu entre les obres de Lasso de la Vega i Lope de Vega que permet entreveure un moment força productiu d’aquest tipus d’obres amb temàtica de l’alteritat, les quals dramatitzen una topada bèl·lica entre moros i cristians. Creiem que una fita en aquest tipus de funcions la va marcar la publicació –el 1587– de *La destrucción de Constantinopla*, de Gabriel Lobo Lasso de la Vega.¹¹⁵¹ Segons aquesta autora, l’obra hauria estat escrita segurament uns anys abans, en un moment que “*muchos intelectuales, entre ellos Miguel de Cervantes, apostaban por un renovado compromiso de Felipe II en el Mediterráneo, para completar la empresa realizada en Lepanto acabando con los enclaves de los corsarios argelinos en las costas del norte de África. La dramatización de las crueldades de los turcos en el asalto y conquista de Constantinopla debía, pues, servir de recordatorio del riesgo que seguían representando los otomanos y sus satélites en el Mediterráneo. Después de 1599, en cambio, se ha amortiguado algo la percepción del riesgo; además, desde el comienzo de su reinado Felipe III reduce el compromiso bélico de España en los frentes abiertos por*

¹¹⁴⁹ BURGUILLO 2016, pàgina 98.

¹¹⁵⁰ ANTONUCCI 2016, pàgina 131. De fet, solament cal veure el començament de “*La tragedia del rey Don Sebastián y bautismo del príncipe de Marruecos*” per veure aquest enfocament de la dignitat reial, sigui quin sigui el bàndol; el problema rau, doncs, en l’habilitat del creador per plasmar enfrontament sense caure en la vulgaritat del diàleg baix: “*Salgan dos MACEROS con armas de Portugal, el CONDE DE VIMIOSO, el prior DON ANTONIO, EDUARDO DE MENESES, CRISTÓBAL DE TABORA, DIEGO DE SOSA, LUIS DE SILVA, MULEY MAHAMED JARIFE y el rey DON SEBASTIÁN; siéntese como ya saben. Sebastián: -Al Rey se da asiento igual. Mahamet: -Beso los pies de tu Alteza. Antonio: -Representa su grandeza. Eduardo: -Tiene, en fin, sangre real. Diego: -¿Qué habrá que el talle no venza? Luis: -Es gran recomendación. Sebastián: -Prosigue tu relación. Mahamet: -Así prosigo.*”

¹¹⁵¹ LASSO 1587, pàgines 199r-236v. El títol complet que consta a la taula del volumet és *Tragedia de la ruyna de Contantinopla, cabeça del imperio Griego por Mahometo Solimam, gran Turco.*

su padre fuera de los confines nacionales. El momento es propicio para recordar y exaltar las grandes victorias del reinado de Felipe II, pero tergiversando en parte la crueldad del enemigo [...].¹¹⁵²

Lope va escriure de ben jove obres sota la influència de peces com la que hem esmentat. Una de les primeres seria *Los hechos de Garcilaso de la Vega y moro Tarfe*, que es data entre 1579 i 1583.¹¹⁵³ Allí s'hi desgrana una doble trama amorosa dins el bàndol sarraí; després es passa a la part més èpica per posar en drama la guerra entre cristians i granadins, amb incís al repte del moro Tarfe que recull i guanya Garcilaso. Els tòpics dels somnis profètics, l'al·legoria de la fama...que hi apareixen són, a parer d'Antonucci, netament cincentistes.

També Javier Burguillo aporta uns casos concrets d'obres de Lope de Vega, totes escrites entre 1598 i 1615, on es tracten diversos conflictes històrics d'Espanya amb els turcs, que abarquen un període que aniria de 1522 a 1604. Les peces dramàtiques que esmentem a manera d'exemple (al llarg d'aquest treball apareixeran també noms com el de Pedro Calderón de la Barca) traslladaren una narració d'aquests fets militars i topades a l'escena i contribuïren ben segur a la configuració d'un lloc per aquests herois més contemporanis dins l'imaginari col·lectiu. Alguns fets havien passat més d'un segle abans de la seva posada en drama representat, de manera que no sempre anaven revestits de contemporaneïtat.

Un dels fets històrics que serviren d'ambient i context per a l'acció narrativa del *Fénix* fou la Granada de finals de segle XV. A l'edició de la *Trezena parte de las Comedias* (editada el 1620), Lope signa un drama morisc, "*El remedio en la desdicha*". Al petit pròleg d'autor que la precedeix n'atribueix la creació als seus *tiernos años* i es permet informar al lector que la trama fou extreta de la *Historia de Xarifa y Abindarraez*, de Jorge de Montemayor, ja esmentada:

*"Escribió la historia de Jarifa y Abindarráez, Montemayor, autor de la Diana, aficionado a nuestra lengua, con ser tan tierna la suya, y no inferior a los ingenios de aquel siglo; de su prosa, tan celebrada entonces, saqué yo esta comedia en mis tiernos años. Allí pudiérades saber este suceso, que nos calificaron por verdadero las Corónicas de Castilla en las conquistas del reino de Granada [...]"*¹¹⁵⁴

A vegades, el fet d'incloure sarraïns dins d'una història podia convertir-se en una concessió a la moda o a la promoció de la pròpia creació literària, com si fos un factor més de cara a l'èxit editorial. Quan Lope va beure de Montemayor per crear la seva peça, partí d'aquella versió, molt pastoril i amorosa -i molt poc sarraïna- on el més important és, precisament, tota la disquisició sobre l'amor.¹¹⁵⁵ En aquesta obra Lope provoca situacions on el moro és satiritzat, segurament per deixar clar als estaments dirigents

¹¹⁵² ANTONUCCI 2016, pàgina 123.

¹¹⁵³ ANTONUCCI 2016, pàgina 124.

¹¹⁵⁴ LOPE 1620, foli 52r-52v. De la Diana, en coneixem una edició de Milano: Andrea de ferrari, 1559ca., una de Barcelona: Jaume Cortey, 1561 i la de Valladolid: Francisco Fernández de Córdova, 1561-1562, que és la que incorpora aquest relat per primera vegada: "*Segunda adición de los siete libros de Diana; de Jorge de Monte Mayor [...] Agora de nuevo añadido el Triumpho de Amor, de Petrarca y la historia de Alcida y Syluano, Con los amores de Abindarraez, y otras cosas.*"

¹¹⁵⁵ Vegeu l'argument a REQUEJO 2006 [sense paginar].

que no participava –almenys oficialment- de la corrent literària que suavitzava la visió del moro.

Prosseguint la relació de peces dramàtiques de Lope de Vega, citarem altres obres que tractaren les lluites entre cristians i musulmans. La caiguda de Rodes del 1522-1523 va suposar la fi de l'ocupació cristiana d'aquesta illa. Els otomans ja havien intentat prendre-la sense èxit el 1480, però aquesta vegada el cop fou definitiu. La peça que la va plasmar –d'autoria discutida, tot s'ha de dir- és la titulada "*La pérdida honrosa y Los caballeros de San Juan*", que es data de cap a 1610-1615 i es conserva al manuscrit 16044 de la *Biblioteca Nacional de España*.¹¹⁵⁶

La batalla de Lepanto (1571) fou representada a "*La Santa Liga*", peça de 2835 versos. D'unes dimensions ja força importants, és datada pels estudiosos cap a 1598-1603.¹¹⁵⁷ El sol esment del seu repartiment és un una mostra important per tal d'entendre la tria dels components dels balls de Viena o els balls de Moros i Cristians més genèrics. Considerem aquest llistat del major interès, donat que permet veure com alguns dels herois que podrien aparèixer es faran aparèixer durant el segles XVIII i XIX es mouen dins els mateixos paràmetres:

"Selín (Gran Turco), Criados de Selín, Rosa Solimana, Cautivos músicos, Mustafá (bajá), Piali (bajá), Uchalí (rey de Argel), Tres cautivos, Un mercader, Constancia (cautiva), Marcelo (niño), Ticiano (pintor), Cuatro senadores venecianos, Ardaín (criado), Fátima (turca), Rosales, Leonardo, Marco Antonio, Suriano, Don Juan de Zúñiga, Dos turcos, Un soldado, Carpio, Mamí, España, Roma, Venecia, Alí, El marqués de Santa Cruz, El conde de Pliego, Héctor Espínola, Andrea Doria, Agustín Barbarigo, Juan de Soto, El señor don Juan de Austria, Furio, Luis de Requesens, Lope de Figueroa, Alosillo, Chuzón."

En aquest cas, cal afegir al·legories o personificacions de les nacions o estats que prengueren part en l'enfrontament -Roma, Espanya, Venècia...- que intervenen amb parlaments. També és destacable veure que Lope va deixar acotacions molt semblants a les que retrobarem en el teatre popular dels segles XVIII i XIX amb presència de l'alteritat sarraïna, cosa que ens porta a considerar tot aquest tipus de teatre com un dels més clars antecedents dels balls parlats dels segles XVII al XIX:

*"Disparen muchos tiros y canten: «¡Victoria, victoria, victoria! ¡España, Roma, San Marcos!»"*¹¹⁵⁸

També la desastrosa batalla de Kasr al-Kabir –més coneguda historiogràficament com *Alcazarquivir* o *batalla dels Tres Reis* perquè en ella van morir-hi el rei de Portugal i els dos sultans que es disputaven el tron del Marroc- va ser plasmada en un text dramàtic de Lope de Vega. La batalla va tenir lloc el 4 d'agost de 1578 i el drama porta per títol "*La tragedia del rey Don Sebastián y bautismo del príncipe de Marruecos*". Aquesta peça

¹¹⁵⁶ Vegeu BNE, Ms. 16044. Consultable a <http://bdh.bne.es/bnearch/detalle/bdh0000215953> [juliol 2020]. Sobre l'autoria, BURGUILLO 2016, pàgina 97.

¹¹⁵⁷ Es troba publicada a LOPE 1621, pàgines 97-121. Vegeu-la sencera a online a *La Santa Liga. Edición de Miguel Renuncio Roba*. Association for Hispanic Classical Theater (Comedias.org), 2007. Disponible a https://artelope.uv.es/biblioteca/textosAL/AL0863_LaSantaLiga.php [juliol 2020]. També a <http://www.comedias.org/lope/SantaLiga.pdf> [juliol 2020].

¹¹⁵⁸ LOPE 1621, foli 121r. Edicions online, entre els versos 2752 i 2753.

teatral, de 3050 versos, es data entre 1595 i 1603¹¹⁵⁹ i el títol en la publicació original es limita a la segona frase, o sia: *“El bautismo del príncipe de Marruecos”*. El to del parlament inicial de Mahamet, virrei del Marroc, que fa relació de fets anteriors i posa en context l’espectador, denota molt clarament la idea de fer arrelar un elenc d’herois, monarquia inclosa; si aquí es tractava del rei de Portugal, no es desaprofita l’avinentesa per deixar clar d’on procedeix la seva sang:

*“Invicto rey Sebastián, del gran Carlos Quinto nieto,
como fuiste de su sangre, de sus glorias heredero.
Digo que Muley Mahamet Jarife, en África muerto,
el que juntó en un Estado Fez, Tarudante y Marruecos,
trató con su hermano Hamet que sucediese en el reino
cualquier hijo de los dos, antes que cualquiera nieto.
[...]
y es gran permisión de Alá, porque venga como vengo,
a darte esta empresa a ti para tu bien y provecho,
que podrás ser fácilmente emperador de Marruecos,
dejándome por tu alcaide y virrey en su gobierno.
¡Ea, Sebastián famoso, en cuyo rostro contemplo
la imagen del Quinto Carlos, planeta del quinto cielo,
dando a Muleasén en Túnez el mal conquistado reino
de Amida y de Barbarroja, traidores y lisonjeros!
Mira qué gloria y qué fama tantas naciones le dieron
por esta hazaña, mayor que el sajón y el francés preso,
que si pasas un soldado las aguas del Mucaceno,
¿quién duda que mis vasallos reconozcan su Rey luego?
Toda el África, sin duda, ayudará nuestro intento,
en quien pondrás esas plantas, otro Carlos de honor lleno,
otro nuevo Scipión, que por más famosos hechos
te llamarán africano rubio scitas, indios, negros.
Harás desde Ceuta a Fez un puente, por cuyo medio
se enriquezca en trato España, sin miedo del mar soberbio.
Y yo, a tus pies arrojado, adornaré tus trofeos
entre mil reyes cautivos y entre mil vencidos reinos.”¹¹⁶⁰*

Un cop més, la simple llista o relació de la nòmina de personatges és molt reveladora. Aquest cop és inusualment extensa; però extensa és també la dels personatges sarraïns, amb una incipient barreja d’èpoques i regions que retrobarem molt sovint durant els propers dos-cents cinquanta anys. De fet, a quasi tots els balls parlats de Catalunya que tractin l’alteritat inclosa en una narració històrica, sigui del tipus que sigui. Tenim *Muley Hamet*, *Muley Mahamet*, *Muley Maluco*, *Fátima*, *Celinda*, *Solimán*, *Muley Xequé (muchacho)*, *Albacarín (moro)*, *Almançor*, *Zayde*, *Zulemillo (morisco)*. i a més el que deuen ser dos personatges al·legòrics que disputen a nivell teològic o de credo, com serien *La Ley Evangélica* i *La Secta Africana*, dos termes molt eloqüents de la direcció cap a on es trobava, evidentment, inclinada la balança dels valors.

---

¹¹⁵⁹ BURGUILLO 2016, pàgina 97.

¹¹⁶⁰ LOPE 1618. *Bautismo del príncipe de Marruecos*. Folis 271v a 272v. Versos 1 a 20 i 103 a 142.

El 1604 el segon marquès de Santa Cruz, també dit com el qui fou son pare Álvaro de Bazán, gran mariner dels temps de Felip II va protagonitzar un altre fet d'armes en unes illes gregues davant de la costa turca. Aquest tipus d'accions fan pensar que, després de Lepanto, la situació fronterera a la Mediterrània no va canviar massa durant tot el segle XVII. Entre d'altres coses, perquè l'activitat naval devia anar-se desplaçant cap a les rutes atlàntiques i les americanes. Els mateixos cristians feien accions de guerra menors, que mantenien el clima en tensió i permetien anar prenent la temperatura a l'imperi turc. De la mateixa manera, dites accions, alternades entre florentins, maltesos i espanyols, també comprometien les naus venecianes si portaven mercaderies hebrees o turques. L'assalt a la illa grega de Kos –anomenada també Longo- fou una operació corsària important, però dins d'una escala menor a Rodes, la Goleta o Lepanto. El botí suposà bàsicament un parell de centenars d'esclaus i alguna captura més. Però tals accions corsàries quedaven emparades sota un perfil confessional, que es manifesta en els mateixos relats que damunt seu es bastiren.

Aquesta vegada l'obra es titularà "*Tragicomedia la nueva vitoria del marqués de Santa Cruz*", datada segurament del 1604¹¹⁶¹. El repartiment és també una prova molt clara del fet que la plasmació de l'alteritat hi té un pes molt alt. Dues terceres parts de la nòmina són turcs: "*Cariadeno, una Atalaya, Ruzali, Sinan, Selin, Aradin, Alférez, Fátima, Dali, Iafer, un Pregonero. Todos son Turcos*".¹¹⁶² I, una vegada més, no cal sinó veure començar la funció per veure que es tracta d'una narració de fets militars entre turcs i espanyols:

*"Suene un Pito de Galera tres vezes, respondiendó la Chusma; con la salva. Disparen tres tiros que se haran con tres Arcabuzes; y finjan luego la grito de una desembarcacion, saliendo de la tierra a verlo que es tres Turcos, Cariadeno, Ruzali, Sinan. Esse en alto una Atalaya."*¹¹⁶³

Una altra peça remarcable –i que podia haver influït en el gènere de corsaris i alteritat cavalleresca, com els balls de *Marcos Vicente* o de *Don Jacinto y Doña Leonor*- és el de "*Los cautivos de Argel*", apareguda a la mateixa edició –*Parte veintecinco [...] de las comedias*- que l'anterior,¹¹⁶⁴ on apareixen un captiu morisc de València, de nom *Francisco*, i un desplegament de captius i lliberts, tots sota el qualificatiu de *moro* o *cautivo*, excepte un *hebreo*. Es tracta d'una reconstrucció literària i dramatitzada del procés inquisitorial contra Abdela Alicaxet qui, al seu moment, fou vist com un traïdor a nivell de tot el regne de València.¹¹⁶⁵ Però, sobretot, l'obra retrata un territori espanyol i valencià ple d'hostilitat i fòbia social envers els moriscos, amb teories conspiratòries i consideració dels mateixos com a enemics de la Corona. A l'obra hi ha esments de les noces de Felip III, celebrades a València el 1599, per la qual cosa es podria haver escrit i representat aquell any o poc després. Com ha apunta Benedetta Belloni:

¹¹⁶¹ LOPE 1647, pàgines 183-230. Per a la cronologia, vegeu BURGUILLO 2016, pàgina 97.

¹¹⁶² LOPE 1647, pàgina 183. Noti's que el personatge de Selin és extremadament recurrent, com si d'un moro tipificat es tractés. Per la *Atalaya* cal entendre que es refereix a un home que fa la guaita o vigilància des d'un lloc alt.

¹¹⁶³ LOPE 1647, pàgina 183.

¹¹⁶⁴ LOPE 1647, pàgines 231-278.

¹¹⁶⁵ BELLONI 2018, pàgines 350-351.

“Con la supuesta representación de Los cautivos de Argel en Valencia, al abrirse de nuevo los corrales en 1599, Lope quiso alcanzar un doble objetivo. El Fénix intentó ganarse el favor del público con la representación de un argumento muy actual, presentado a través de una prosaica visión en la que la audiencia podía identificarse, y al mismo tiempo buscar la adulación de los poderosos presentes en los festejos con la exposición de un candente tema de política interna interpretado según la perspectiva dominante.”¹¹⁶⁶

La datació de “*Los cautivos de Argel*” el 1599, de “*La santa Liga*” entre 1598 i 1603 i de “*la nueva vitoria del marqués de Santa Cruz*” cap a 1604 és important ja que, com veurem, a Cervera el 1598 es va autoritzar i ajudar a sufragar que per part del veïnat es fessin “*dues galeres en honra y llahor del Presiosíssim Cos presiós de Jesuchrist*”.¹¹⁶⁷ No demostrarem ni pretendrem demostrar ara i aquí que aquest text de Lope ja hagués tingut temps d’arribar a Cervera (potser no era ni escrit encara), però sí que podem veure com aquest tipus de funció gaudia per aquella època d’un èxit esclatant i una difusió enorme, i que la frontera entre teatre de corral i teatre festiu o efímers de carrer no devia ser tant nítida com hom pretendria desitjar, perquè altres testimonis – com la batalla de moros i cristians de Tortosa del 1614 o la naumàquia igualadina de 1617- que tractarem en profunditat al seu moment, permeten conjecturar en aquesta direcció.

Per acabar, cal tractar d’un drama històric sobre la defensa de Viena per part de Carles V el 1532. Sobre la instrumentalització de la història, n’hi ha prou amb aclarir que Viena no va patir cap setge aquell any –el Turc no hi va aconseguir arribar- ni la batalla tingué lloc davant les muralles d’aquella capital, sinó a Güns, una fortalesa situada a dotze llegües de distància. L’exèrcit imperial va aconseguir doncs, dispersar les tropes otomanes, que van retirar-se. Aquesta peça és atribuïda a Lope, encara que les relacions de les seves obres només detallen el títol “*El Turco en Viena*” i el text no es va publicar en cap de les edicions coetànies. Aquest text circula per còpies impreses sense data, ubicables entre 1640 i 1790, on sí que es dona per bona l’autoria. quasi sempre sota el títol de “*Comedia famosa de Lope de Vega Carpio*” i sota el títol “*El cerco de Viena y socorro por Carlos Quinto*”. Menéndez Pelayo considerà que no podia ser pas una obra de Lope de Vega.¹¹⁶⁸ Autoria al marge, aquesta peça fou difosa tardanament en el context d’exaltació de la Casa d’Àustria amb motiu de les victòries contra el Turc dels anys 1683 i 1686.

El teatre històric tindrà doncs, una vessant didàctica (per no dir adoctrinant sense embuts). El mercat del llibre imprès va detectar la demanda social d’aquests productes i la tinta va escampar-se a pleret pels tòrculs de les impremtes. La peça de Gabriel Lasso de la Vega de la qual parlàvem al principi d’aquest apartat es publicaria de nou el 1603 en un recull de sis obres de Lope sota el nom canviat de tragèdia pel de comèdia.¹¹⁶⁹ Per tant, Lope ja havia esdevingut una marca amb sortida comercial i les seves obres tenien un públic. Si aquesta comèdia es re-publicà amb un petit canvi de títol i amb una altra autoria és perquè encara es considerava que podia agradar al lector. Segons Antonucci,

¹¹⁶⁶ BELLONI 2018, pàgines 351-352.

¹¹⁶⁷ Arxiu Comarcal de la Segarra. Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de Consells de 1598, foli 37 r i 37v. MIRÓ 1998, pàgina 190.

¹¹⁶⁸ BURGUILLO 2016, pàgines 102-103.

¹¹⁶⁹ Lisboa: Pedro Crasbeeck 1603. Exemplar a la BNE. vegeu-la a <http://data.cervantesvirtual.com/manifestation/261776> [juliol 2020].

la capacitat d'una peça teatral de cap a 1580 de resultar satisfactòria pel públic al qual s'adreçaven aquestes edicions

*“no hay que buscarla en los aspectos que conectan esta pieza con una concepción dramática que ya en 1603 se considera superada (esencialmente el estereotipo retórico de la tragedia con sus tópicos); sino en el hecho de que representa, con todos sus defectos y torpezas, la avanzadilla de un teatro histórico-didáctico, conectado por sus temas con la actualidad política y con la construcción de una identidad religiosa y nacional.”*¹¹⁷⁰

Una nova prova d'aquest fet és que el 1604 apareixia encara una altra publicació completament dedicada a Lope de Vega, amb 12 peces teatrals, les abans esmentades primera i segona parts de *Las comedias del famoso poeta Lope de Vega Carpio*.¹¹⁷¹ De fet, si continuem examinant la seva producció primerenca, de les dotze comèdies de Lope de Vega que es publicaren per en primera edició el 1604, sis són de temàtica històrica. Són *El cerco de sancta Fe e ilustre hazaña de Garcilaso de la Vega*,¹¹⁷² *Vida y muerte del Rey Bamba*,¹¹⁷³ *El hijo de Reduán*,¹¹⁷⁴ *El casamiento en la muerte y hechos de Bernardo del Carpio*,¹¹⁷⁵ *La amistad pagada*¹¹⁷⁶ i la *Comedia famosa del testimonio vengado*.¹¹⁷⁷ En quatre d'aquestes (les quatre que s'esmenten primer) hi trobem, de forma més o menys remarcable, personatges moros que encarnen conflictes amb els cristians; a més, a *El hijo de Reduán* la pràctica totalitat dels personatges són sarraïns.

Al final de la seva vida Cervantes va fer encara una bona aportació al teatre. Les seves darreres obres, sota la influència del seu admirat Lope de Rueda, tenen una trama més complexa i treballada i la caracterització dels personatges retrata millor el món de les classes populars. També tenen una notable presència de personatges moros.

Per exemple *El Gallardo Español* està ambientat en la presa d'Orà pels espanyols l'any 1509. Hi trobem *Arlaxa Mora*, *Alimuzel Moro*, *Cebrian Moro criado de Alimuzel*, *Nacor Moro*, *Don Alonso de Córdoba (conde de Alcaudete, general de Orán)*, *Guzman Capitán* o bé *Oropesa Cautivo*, a més de *Don Fernando de Saavedra*, *Fratín (ingeniero)*, *Don Martín de Córdoba*, *Buitrago* (soldat), un patge i l'alferes *Robledo*.

Los Baños de Argel (originalment publicada el 1582 sota el nom *Los tratos de Argel*) ja és netament una peça de temàtica mora, amb una forta presència de rols sarraïns i captius, per la qual cosa, fos quin fos el fil narratiu, és obvi que el tema de fons tracta

¹¹⁷⁰ ANTONUCCI 2016, pàgina 132.

¹¹⁷¹ LOPE 1604. Vegeu l'exemplar de la BNE de l'edició de Saragossa a <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000047486> [juliol 2020].

¹¹⁷² LOPE 1604, *Primera parte*, folis 70v a 90v. Hi apareixen Els reis Catòlics, dames, el Gran capitán, Hernando del Pulgar, Martín Fernández, el Conde de Cabra, Garcilaso de la Vega, soldats, un portuguès, i “*Algunos moros, tarfe moro, Celimo moro, Alifa mora, dos o tres moras, y moros músicos.*”

¹¹⁷³ LOPE 1604, *Primera parte*, folis 91r a 119v. Hi apareixen El rei Wamba i altres reis gots, el papa...però també un *Alican Moro* un *Paulo Griego* i *Un Moro*.

¹¹⁷⁴ LOPE 1604, *Primera parte*, folis 158r (mal foliat; ha de ser 148r) a 176v. Hi apareixen *Baudeles*, *Rey de Granada*; *Reduán*, *alcayde*,; *Ardano criado*; *Gomel Príncipe*, *Alboín*, *Arsilo*, *Benalme*, *Alzira Reyna*, *Celora y Lizara damas*, *lafer*, *Fatimam*, *Moros son todos*, y *dos pages con hachas*.

¹¹⁷⁵ LOPE 1604, *Segunda parte*, folis 33v a 74v. Hi ha *Carlomagno*, *Roldan*, *Reynaldos*, *Oliveros*, *Ximena*, *Flordelis*...i *Marsilio Rey moro*, *Soldados moros*...

¹¹⁷⁶ LOPE 1604, *Segunda parte*, folis 102r a 135r.

¹¹⁷⁷ LOPE 1604, *Segunda parte*, folis 166v a 191r.

l'alteritat, ja que comença amb un desembarcament corsari i l'atac per part dels qui el sagristà anomena *turcos*. La nòmina dels mateixos rols n'és la millor prova: *Caurali* (capità d'Alger), *Yzuf* (renegat), quatre moros, un vell i els seus dos fills, un sagristà, *Constanza* (cristiana), *Capitán cristiano*, dos arcabussers cristians, *Don Fernando*, *Guardián Baxí*, un captiu, *Don Lope* (captius), *Vivanco* (captiu), *Hazén* (renegat), *Zaraoja* (moro), *Hazán Baxí* (rei d'Alger), *Cadí*, *Alima* (mora), *Zara* (mora), Tres moros petits, *Ambrosio*, *Señora Catalina*, un jueu, *Osorio*, *Guillermo* (pastor).

La gran sultana doña Catalina de Oviedo presenta un repartiment adient a la història que succeeix en un harem o serrall turc i amb el protagonisme d'una cristiana noble que es nega a convertir-se a l'islam: *Salec* (turc renegat), *Roberto* (renegat), *Un Alárabe*, *El Gran Turco*, un patge *vestido a lo turquesco*, tres nois, *Mamí* i *Rustán* (eunucs), *Doña Catalina de Oviedo* (la *Gran Sultana*), son pare, *Madrigal* (captiu), *Andrea* (espia), dos jueus, un ambaixador de Pèrsia, dos moros, el *Gran Cadí*, quatre *baxaes ancianos*, *Clara* (anomenada *Zaida*), *Zelinda* (*que es Lamberto*), un captiu ancià i dos músics.

Les consideracions de Felipe B. Pedraza sobre l'actitud cervantina envers l'alteritat ens semblen summament modernes. I és que ens fa avinent que es jutja a Cervantes -que fou presoner a Alger entre 1575 i 1580- segons la conveniència de l'estudiós: "*Si se juzgaran con el rasero que se aplica a las comedias de asunto argelino u oriental de Cervantes dramas como La tragedia del rey don Sebastián, Jorge Toledano o Amar después de la muerte, nos pecataríamos de que los dramaturgos del Siglo de Oro fueron, en ocasiones. extremadamente respetuosos con los «otros». Claro está que una pieza ejemplar en la consideración de las minorías y las disidencias como Amar después de la muerte se escribió a toro pasado, cuando ya no había un mal morisco que expulsar de España.[...] No hay que pedir cuentas a Cervantes de los crueles dictérios contra los gitanos en La gitanilla y contra los moriscos en El coloquio de los perros. Responden unos y otros a lo que era el grado medio de tolerancia de su tiempo*".¹¹⁷⁸

I és que si mentre alguns han considerat Cervantes "*autor moderno, ni dogmático ni portador de una inmutable verdad: auténtico amante de la libertad y de la pacífica convivencia*" i també tolerant, imparcial i que no jutja les persones per la seva religió, d'altres fan avinent que Cervantes parlava amb menyspreu dels moriscos, turcs i altres enemics de la fe cristiana. Per això remata Pedraza, a qui tampoc se li escapa un tic de centralisme unionista castellà:

"Cervantes todo -no solo el teatro- ha servido de coartada a los tópicos ideológicos que han dominado cada periodo histórico. Algo falla en los métodos de análisis de las humanidades, en el «rigor científico» de que tanto nos preciamos, cuando un mismo autor puede ser, según la moda de cada momento, librepensador o reaccionario, fervoroso católico postridentino o agnóstico declarado, dogmático o escéptico, representante de los valores del cristianismo militante contra judíos y herejes o converso e incluso criptojudío, castísimo y varonil poeta o desenfrenado perverso. [...] Cada época, cada estudioso ha cogido el parlamento que le ha interesado y se han trazado de Cervantes tantos retratos sectarios y maniqueos como se ha querido. Hoy lo socialmente aceptado es la tolerancia. El respeto mutuo, de boca para fuera, es valor indiscutido. Y

---

¹¹⁷⁸ PEDRAZA 1999, pàgines 25-26.

Cervantes se convierte en portavoz privilegiado de esos valores, pregonados como intocables en una sociedad con fortísimas tensiones raciales (más culturales que propiamente racistas), en la que asistimos estupefactos a un éxito popular de los nacionalismos, unos violentos y otros sibilinos, pero al fin empeñados en barrer al otro, en negarle cualquier posibilidad de presencia o ascenso social.”¹¹⁷⁹

De fet, els desconeguts autors menors que construïren alguns dels entremesos de moros i cristians catalans també varen beure, de ben segur que amb una major o menor tendenciositat cap a una banda o cap a l'altra, de fonts de l'anomenat *Siglo de Oro* espanyol per a compilar els seus parlaments. I d'aquest estil, d'alguns versos esparsos - degudament intercalats entre fragments propis- i de la seva interpretació en sorgirien els productes locals, les ambaixades, balls parlats i demés construccions de les quals avui no sempre és fàcil de precisar la procedència, l'època de creació i la paternitat artística.

12.5 La tradició d'Orà, Alger, Lepanto i el pòsit medieval per evocar alteritat i sentiment de *Reconquesta*: altres exemples (segles XVI al XIX).

Abans de comentar els exemples més destacats, convé advertir que trobem –al marge del seu contingut, ara parlem de dimensionat- dos tipus d'entremesos amb turcs, almenys durant els segles XVI i XVII, potser encara més enllà. L'antecedent gironí de 1492 ja permetia conjecturar prèviament en aquesta direcció. Un primer tipus seria processional, amb la representació de cavalls cotoners i turcs a peu, en nombre variable dins de cada bàndol, ja fossin en proporció igual, ja fossin amb el doble o amb el triple de turcs per cada cavall cristià. Un segon tipus seria fixe i no itinerant, molt més aparatós, amb elements arquitectònics d'atrezzo i una ambientació molt més treballada, de més envergadura i emparentada sens dubte amb tot el gruix teatral que acabem de tractar. Implica una dimensió espectacular molt més accentuada i una major flexibilitat en el contingut i el discurs, de manera que, entre d'altres situacions, els turcs poden prendre aparences diferents, els cavallets poden eliminar-se, etc.

També apareixen escenaris del conflicte més originals, com els carrers d'una població, establint-se –aleshores sí- un dinamisme escènic que, pel seu cost econòmic i organitzatiu, serà propi només de les grans ocasions. Els casos que brillen amb llum pròpia són els de la naumàquia o lluita de vaixells. Els trobarem a Cervera, Tortosa, Reus o Igualada i, sense ombra de dubte, han de respondre a l'efecte social causat per la victòria de Lepanto de 1571. Per entendre aquest impacte, només cal recordar els grans plafons de rajoles polícromes de la capella del Roser de Valls, que narren aquesta contesa bèl·lica naval. D'estudi complex, semblaven datar de l'any 1634¹¹⁸⁰ encara que segurament fossin fets el 1674-1675.¹¹⁸¹

¹¹⁷⁹ PEDRAZA 1999, pàgines 27-28.

¹¹⁸⁰ Un dels plafons porta la inscripció següent: “Feta a 4 de maig de 1634 essent Procuradós m^o Antt^o Colbaró pre., Fr. Teixidor, Fr. Mora, Bt. Company, JauJu^o Frexa.” CIRICI / MANENT 1977, pàgina 268.

¹¹⁸¹ CIRICI / MANENT 1977, pàgina 268.

Els turcs seguien a l'imaginari festiu. Si al Corpus de València de 1589 els gegants representaren les quatre ètnies humanes conegudes. Potser per argumentar la creença que totes elles –i no solament l'europea- es rendien al culte del Santíssim Sagrament i el que aleshores abraçaven la fe veritable, encara que fos per submissió colonial i militar. Les festes que celebraven canonitzacions o beatificacions empraren uns recursos semblants. I el cas dels gegants valencians no fou la única vegada que es va mostrar aquesta alteritat dels turcs a la part cívica de la festa, ni tampoc la única manera de mostrar aquesta alteritat.

Milà i Fontanals va deixar bon testimoni de balls de moros i cristians, sobretot de l'anomenat *Ball de Viena* que després tractarem i que s'originà a finals del segle XVII. Però també documentà un tipus de ball que sembla anterior:

“En el género histórico, menos abundante de lo que se creyera en este y en otros mas elevados ramos de la poesía popular, hay la danza, seguramente antigua, de moros y cristianos, ya sea relativa en general á la guerra nacional de ocho siglos, ya (como afirma el señor Llobet en la memoria que luego citamos) á la conquista de Granada. En los últimos años la hemos vista sustituida por la del sitio de Viena por los turcos. Hemos oído hablar de una representación ó danza en que se mostraba la alegría de unos vasallos al ver libre á su señor feudal de las cadenas de los moros, que por las señas parece debía referirse á la tradición del cautiverio y libertad del almirante Pinós y su compañero San Cernín.”¹¹⁸²

El cert és que coetàniament i tot convivint amb les mencions documentals de representacions de turcs i cavallets d'arrel medieval o d'entremesos clarament vinculats a fites com les de Lepanto (1571) hi ha un seguit de notícies de balls on apareix el moro o el turc (sobretot les del segle XVII en endavant), les quals no permeten precisar gaire sobre quin era el seu contingut discursiu. Dit d'una altra manera, no queda massa clar quin episodi històric es pretenia exaltar, ja fos recent o remot. La documentació els qualifica com a *moros i cristians*, però en un sentit més genèric, de significació inconcreta. Per tant quan es parla de moros i cristians sempre devien referir-se a balls que figuraven l'enfrontament, no necessàriament amb el mateix argument ni, per descomptat, el mateix text. Els casos de Reus –amb cavallets, moros i cristians o galeres entre 1620 i 1833 i diversos textos obra d'un mateix lletrista- són molt il·lustratius d'això que comentem.

Els motius podien venir donats a cada indret per factors diversos: una continuïtat secular d'aquell entremès, cosa que hauria facilitat que es conservés força fossilitzat pel que fa a la seva forma i elements que l'integraven. Però també per un fet molt més prosaic, com que la documentació no especifiqui gens tot aquest contingut ni ofereixi la possibilitat de traçar un esbós sobre el mateix. Milà i Fontanals hi veié una vinculació discursiva amb la presa de Granada, però també hi ha el fet de l'expulsió dels moriscos o els

---

¹¹⁸² MILÀ 1895, pàgina 285. Esmenta una memòria d'un tal Llobet, que no ha de ser d'altra que l'obra LLOBET 1853, dedicada a la festa d'Alcoi, la qual evoca els atacs nassarites que patiren a la segona meitat del segle XIII els territoris guanyats per Jaume I més avall de València. La llegenda de Galceran de Pinós miraculosament alliberat dels moros (els quals demanaven cent donzelles a canvi seu) per intercessió de sant Esteve (patró de Bagà), s'ubica com a succeïda el 1147 a Almeria i es documenta ja al segle XV, a TOMIC 1495, folis XXXV recte i XXXV vers. Apareix representada en un tapís català del tombant de 1600, força conegut, del Metropolitan Museum de Nova York, Núm. Inv. 47.72. També pot llegir-se modernament a <http://www.festes.org/arxius/llegendaescat100donzelles.pdf> [consulta març 2020]

abundantíssims atacs de 'fustes' i galiotes de corsaris turcs i barbarescos a la costa mediterrània.

En qualsevol cas (i és important que sigui novament recordada) aquests diferents models d'entremès, representació o ball parlat -segons quins fossin els seus components- van conuiu en els segles XVII, XVIII i XIX. A cada nova efemèride històrica s'afegia la possibilitat d'una nova manera de representar l'alteritat a través del moro. Es podia mantenir els cavallets existents des dels segles XIV i XV; es podia eliminar aquests elements animals o la figura del sant, s'hi podien afegir parlaments, es podia dotar de major envergadura, incrementar moltíssim el nombre de personatges participants, narrar-hi ara un fet bèl·lic ara un altre, incorporar-hi propaganda política reial o de l'alta noblesa redemptora que capitaneja els exèrcits del catolicisme, exalçar les devocions locals tot provocant la intercessió divina o del sant patró de torn, afegir elements singulars i distorsionadors, exòtics... Ho anirem veient mentre desglossem cada població i en la mesura que la documentació ho permeti fer. També es veurà com algunes mencions es repeteixen en un apartat i un altre donada la impossibilitat de classificar-les amb seguretat i sense ombra de dubte en un calaix argumental o en un altre.

El que sí que sembla clar és que el model de ball de turcs i cavallets que es crea en aquesta època, a partir de 1600, equipara els dos bàndols en nombre d'efectius. Quan trobem el doble de turcs que de cavalls ens convé pensar encara en un entremès deutor dels referents medievals barcelonins. Per tant, és quasi segur que no hi hauria parlaments. Aquests implicaven el diàleg coral, de manera que a una intervenció cristiana sempre hi havia una resposta mora, o viceversa. I això implicaria moltes vegades igualar el nombre de components de cada facció. Això passa a l'Alguer, a Lleida, a Reus i, potser, també a la Selva del Camp. Lògicament, també trobarem excepcions. Berga sembla que iguala els components de cada bàndol però aquests no parlen. I a finals de segle XVII Tarragona tenia el doble de turcs mentre que hi havia parlaments. El cas però, és que aquests s'afegiren damunt d'un entremès que existia des d'almenys la primera meitat de segle XV.

12.5.1 Tortosa i València (1585-1586): naumàquies per la trama urbana

En la línia de les tensions amb els moriscos, el record de les victòries (o conflictes!) d'Alger, Malta, La Goleta o Lepanto, van tenir lloc representacions que tingueren per marc una zona significativa de les ciutats. Tant podem parlar de batalles a la riba del riu (Tortosa) com de naumàquies en cadafals i estacions poètiques en indrets significatius de la topografia de la ciutat (València). En tots dos casos, l'alteritat hi tingué una presència destacadíssima, i ens han pervingut descripcions gràcies a la relació escrita del viatge de Felip II que va redactar el flamenc Enrique Cock (Groningen? ca 1540- Madrid 1598), membre del cos d'arquers reials que devia acompanyar-lo com a cos de guàrdia.¹¹⁸³

---

¹¹⁸³ Bibliothèque Nationale de France. *Département des manuscrits. Espagnol 272*. Edició a COCK 1876 (vegeu bibliografia).

Segons Cock, a Tortosa, els pescadors van fer una representació de gran envergadura organitzativa, en un escenari *à plen air*. Queda clar de bell antuvi que el paper de moro el realitzaven figurants cristians. O sia que es devia pensar que el missatge propagandístic es podia controlar millor amb actors que no pas amb veritables sarraïns, conversos o moriscos a sou. Ens plauria molt saber quina impressió tindrien aquests col·lectius de tot plegat. Com ja hem comentat, les relacions amb aquestes minories no sembla que fossin especialment tenses:

“A veinte y uno de Diciembre [...] en acabando de comer, fue representado de la ciudad otro espectáculo digno de notar. Estaba hecha una torre de tablados y madera frontero en la ribera de Ebro, pintada en derredor, y para ganar y defender ésta salían dos cuadrillas de ciudadanos. Los moros la defendían y los christianos la tenían çercada por mar y por tierra, con muchas piezas de artillería hasta que diesen la dicha torre. Los pescadores, muy hábiles y diestros, fingían los moros; los christianos hacian muchos asaltos en ella, de manera que algunas veces venían á manos las cuadrillas, que la una no estaba más léxos de la otra que un tiro de ballesta. Por la tarde fue destruida la torre y vencidos los moros, á los cuales truxeron los christianos triunfando por las puertas del palacio.”¹¹⁸⁴

Veiem com va tenir lloc una representació que no té res a veure amb el joc dels cavallets documentat per Corpus els anys 1568, 1575 i el 1610.¹¹⁸⁵ Aquí es parla clarament d’una simulació de conquesta i presa d’un fortí, que suposa –com el bastiment que s’havia fet a Calatayud el 1291 pel torneig en honor a Roger de Llúria- un antecedent dels castelletes de les festes de moros i cristians del segle XIX valencià. I podria molt ben ser que en aquesta ocasió l’espectacle acabés fent-lo cremar com si fos un castell de foc. El més interessant és la utilització d’una ubicació més inconcreta que una plaça amb nom conegut. Ara a Tortosa –com també s’havia fet a Girona el 1492- van emprar-se espais més grans i oberts com la riba del riu Ebre.

Espectacles similars tornaran a donar-se de nou a Tortosa mateix –i a una escala potser encara més gran- el 1614 (festes de beatificació de santa Teresa) i el 1701 (arribada de Felip V a Madrid). Aleshores parlarem d’espectacles damunt de barcasses, combats navals, desembarcament de moros, etc. Massip vincula –encertadament a parer nostre- aquesta peça de conquesta de 1585 amb l’escenificació que té lloc encara avui a Pollença.¹¹⁸⁶ També afegim doncs, que caldria relacionar-la estretament amb la simulació de corredisses entre vilatans i corsaris sarraïns que tingué lloc a la mateixa població trenta anys després, el 1614. La narració esmenta encara altres elements festius, alguns dels quals són tractats en l’àmbit de l’exotisme dins de la festa.

A València també es va representar d’una manera ben aparatosa la batalla de Lepanto davant del rei d’Espanya quan hi va entrar el 19 de gener de 1586,¹¹⁸⁷ però a més, al llarg d’un recorregut per la trama urbana se li van exhibir nombrosos poemes al·legòrics amb un pes molt notable de l’alteritat enemiga i algun element fou recreat amb ginys artificiosos, com les galeres al Penyal de Vélez. Per començar, al Portal o Torres de Serrans

---

¹¹⁸⁴ COCK 1876, pàgines 186-187. Esmentat per MASSIP 2010, pàgina 140.

¹¹⁸⁵ MASSIP 1992, pàgina 63 i 64.

¹¹⁸⁶ MASSIP 2010, pàgina 140.

¹¹⁸⁷ SANCHIS 2020a, pàgina 259.

hi havia cinc nimfes que simulaven una al·legoria de “*las cinco más principales victorias dél que tuvo su ejército*”. Les estrofes que tractaven l’alteritat deien:

“Sobre la cabeça que representaba el Peñón de Velez estaban estos versos:

*«Al Africano bárbaro importuno,
Que en el Peñón de Velez se retira,
Creyendo que subir no puede alguno
A lo más alto que en la cumbre mita,
Ni le defiende el foso de Neptuno,
Ni la aspereza del lugar que admira.
Ni entrambas cosas pueden impedirme
Que plante y quede mi estandarte firme.»*

Sobre la ninfa que representaba á Malta:

*«Cuando por la continua batería
La fuerja humana y el vigor le falta,
Y en sola mi potencia se confía,
Después de la de Juan precursor Malta
Llega con mi socorro don García
Y á los tiranos bárbaros asalta.
Cortando con mi estoque sus deseos
Y dándome sus vidas por tropheos.»*

A la imagen que representaba á Granada:

*«Levántaseme el reino de Granada
Con el favor del Otoman y Mauro,
Mas, probados los filos de mi espada, ,
Con la victoria quedó palma y lauro;
Sosiego la ciudad alborotada,
El reino en breves dias le restauro,
Plantando en las nevadas Alpujarras
Mis leones, castillos y mis barras.»*

Sobre la ninfa que representaba la batalla naval:

*«Cuando levanta luminarias y arcos,
Perdida [ya] Nicosia y Famagosta
Y cansado del nombre de San Marcos,
Sale Otoman para boralle á posta,
A sus turbantes, cimitarras y arcos
Mi estoque llega y de su propia costa,
Con mis leones y vellón de Colcos,
Me traigo sus galeras por remolcos.»¹¹⁸⁸*

Després, sota aquestes nimfes hi havia quatre personatges masculins: “*Romo, que edificó primeramente á Valencia; Publio Scipion, que la reedificó yendo de caida; Cid Rodrigo Dias, que la cobró de los moros, y el ínclito rey don Jaime que, poniéndola en su libertad, le dio el ser que al presente tiene*”. Deien les estrofes que ens interessien:

Decia el Cid:

---

¹¹⁸⁸ COCK 1876, pàgina 228.

*«Porque al de Fez y Tremezen asombre
Al Moro cordobés y al granadino,
A Valencia le puse mi renombre.
Cuando baxo mi Estado y poder vino.
Nombrándola temblaba cualquier hombre;
Si se perdió, juicio fue divino.
Bien sé que para tí fue reservada ,
En valor y edificios mejorada.»*

*Tenía el rey don Jaime el siguiente verso:
«Vide en Valencia al Africano alarbe
Con tan grande poder fortificado ,
Que el más pequeño torreón y adarve
Resistiera al más platico y osado,
Y visto que á los reyes de Sobrarve
Fue el cerco de Valencia reservado ,
Cóbrela de los bárbaros feroces
Para que la mejores y la goces.»¹¹⁸⁹*

Seguidament es va fer incís en una batalla concreta, la del Penyal de Vélez de la Gomera, disputat diverses vegades entre 1506 i 1563, finalment conquerit el setembre de 1564 per García Álvarez de Toledo. De fet, l'enclavament fou disputat el 1921-1930 i més recentment encara, en la línia –ben típica i celtibèrica- del conegut conflicte de la Illa de Perejil. Els versos anaven carregats d'èpica i, en aquest cas, fins i tot hi havia unes galeres que simulaven escometre el simbòlic penyal a través de l'acció d'unes tramoies i cordills:

“Entrados que fuimos el portal de los Serranos, se ofrescia, en un cadahalso hecho para ello, la figura de la terrible peña llamada el Peñón de Velez, á mano izquierda, la cual peña fue tomada de la gente del Rey, y se guarda hasta hoy con buena munición contra la furia de los Moros y injuria de los Turcos. Estaban allí hechas seis galeras, que, con cordeles con que las tiraban, volaban por el aire hasta la peña. Junto á la cual se veian pintados unos moros que se maravillaban de la victoria. A este espectáculo estaban fixadas las siguientes dos octavas:

*«Visto que Solimán se desmandaba,
Muerto el invicto Cárlos y Fernando,
Que la potencia del tirano brava
Fueron diversas veces refrenando ,
Filipe por la crin la ocasión traba,
Y sus ligeras velas refofando
Llega al Peñón, cuya grandeza es tanta
Que el sitio y fortaleza del espanta.*

*Mas ni el mar que le cerca á la redonda,
Ni el lugar asperísimo y altura,
De la cual no hay galera que se esconda
En la noche más lóbrega y oscura,
Impiden que al deseo corresponda
Lo que Filipe, nuestro rey, procura;*

---

¹¹⁸⁹ COCK 1876, pàgina 229-230.

*Pues que su gente á la más alta nube
Del soberbio Peñón triunfando sube.»*¹¹⁹⁰

El *Libre de Memòries* ens documenta el mateix:

*“[...] y en la Plaza dels serrans hi havia un bell edifici de tela pintada que representava lo Peñó de los Velez y sa conquista, y lo socorro de naus y galeres, que baxaven de les torres del dit portal ab molts artificis, y à la que sa Magt. fou davant dit edifici se mogué la escaramuza y-s representà la victòria, que en aquella jornada se alcanzà, en lo qual edifici estaven afixadas les següents dos octaves [transcriu els versos que s’acaben de donar]”*¹¹⁹¹

També detalla aquesta funció l’acord municipal previ, del 4 de desembre de 1585. Gràcies a ell sabem que els qui assumiren la fabricació dels ginys i navetes foren un fuster i un boter. També sabem el dimensionat de la representació, que no era pas petita:

*“Joan Gregori, fuster, y Balthazar Masparrota, boter, han offert a ses senyories que, donant-los la present ciutat dos-centes quaranta lliures, aquells a totes ses despeses per al dia que sa magestat entrarà en la present ciutat ab los sereníssims príncep e infanta, hauran fet y fabricat en la plaça dels Serrans de dita ciutat, per solempnisar la dita entrada, un edifici de fusta y teles a semblança de la ciutat de Veles, ab les focs del Penyó, ahon staran vint-y-cinch o trenta hòmens adresats com a turchs a hús de guerra, ab sa artilleria per les muralles, y lo Pinyó ab quatre torreons y sa artilleria, y més amunt lo fort ab sos turchs ben adreçats y la armada de sa magestat, que seran quatre naus y quatre galeres molt ben armades y adreçades ab ses veles steses, les quals baxaran de les torres del portal de Serrans fins a la dita força; y seran les galeres y naus de llargària de deu palms i milloria. E com la dita invenció represente una de les victòries que ha obtés sa magestat contra-Is infels enemichs nostres y de la sancta fe catòlica [...]”*¹¹⁹²

El que més directament tingué relació amb Lepanto fou representat a la plaça del mercat de santa Magdalena. Sembla que la memòria de la Santa Lliga i la importància que hi degueren tenir també d’altres flotes i exèrcits, ara s’esvania per carregar tots els mèrits a Felip II:

“En el mismo mercado, delante de Santa María Magdalena, estaba hecho un tablado grande, y en él puestas muchas galeras que representaban la batalla naval y la insigne victoria que el señor don Juan de Austria tuvo año de 1571 á siete de Octubre. Lo cual daban bien á entender las siguientes dos octavas:

*«Fue Cypre un tiempo al Cairo tributario,
Y como el Turco manda la Suria ,
Declaróse á Venetia por contrario
Que en paz y quietud la poseia,
Y con ánimo ciego y voluntario
Famagosta ocupada y Nicosia
Para dar la batalla puesto á punto*

¹¹⁹⁰ Vegeu annex documental. COCK 1876, pàgina 231.

¹¹⁹¹ LIBRE DE MEMÒRIES, BNF, Ms. Espagnol 147, pàgina 738.

¹¹⁹² Vegeu annex documental. Arxiu Històric Municipal de València. Manual de Consells, Signatura A-110, foli 320r. CARRERES ZACARÉS 1925 volum II, pàgines 320-345. SANCHIS 2020a, pàgina 257.

Estaba con su armada y poder junto.

*Mas, domingo, que fue á siete de Otubre,
Año setenta y uno, don Juan llega,
Y al punto que la armada infiel descubre,
Sus banderas y flámulas desplega;
De roxa sangre el mar de Grecia cubre,
En las galeras bárbaras se entrega;
Y aunque de la victoria participe,
Toda la gloria y triunfo es de Filipe.»¹¹⁹³*

La preparació per part del municipi aporta detalls més interessants. Els jurats de la ciutat proveïren que:

“[...] per a més solempnizar y festejar la benaventurada entrada que sa magestat ha de fer en la present ciutat ab los sereníssims senyors príncep e infanta, sia feta una demostració de la victòria naval que s’obtingué en lo golf de Lepanto de la armada del Turch, enemich nostre y de la sancta fe catòlica, essent general lo senyor don Juan d’Àustria, la qual demostració sia feta ab galeres y galeases representant al viu lo dia que sa magestat entre en la present ciutat la dita batalla naval, fent en aquella dotze galeres y dos galeasses en esta forma: que se ha de fer un cadafal en lo lloch que assignaran los dits senyors jurats, ab dos torreons o castells, hu a cada part, grans, gentils y de bona invenció, y damunt dit cadafal se han de armar les dites dotze galeres y galeases, cada una de les quals ha de tenir de llarch dotze o quatorze palms, hi han de estar armades per a que al temps que sa magestat pase per davant ahon estarà dita invenció hajen de afrenellar-se unes ab altres y pelear los hòmens que staran dins [...]”¹¹⁹⁴

Ja veiem doncs, que hi hagué catorze naus, cadascuna de dotze a catorze pams de llarg, que s’hi construïren dos castells simulant places fortes, etc. Això descarta totalment la tipologia de galeres del segle XVIII que encara avui es pot veure a Reus. Dimensionades com un cavallet contrafet, una sola persona pot portar-les i bellugar-les amb una relativa facilitat. Sembla però, que hi hagué un fiasco, detall que Cock, com a persona integrant de l’entorn del rei, va ometre. Part de l’entarimat per on lliscaven les galeres arrossegades va cedir, tal i com documenta el *Libre de Memòries*. No tot podia sortir sempre bé, però segurament l’ensurt va quedar dissimulat perquè el rei ja no hi devia ser quan es va anar a rescatar als afectats:

“[...] y davant lo monestir de les Madalenes hi havia un grandíssim cadafal y en aquest se representava la vatalla naval ab gran multitud de galeres axi de Mors com de Chrestians y les galeares, y al passar sa Magd. se mogué la pelea y totes les Galeres dins les quals hi havia hòmens armats en cada una de aquelles corrien per lo dit cadafal ab certs artificis que verdaderament parexia que corrien per la mar y al millor de la pelea caigué per des[as]tre gran part del cadafal y moltes de les dictes galeres ab sos hòmens que dins elles estaven caigueren que verdaderament parexia que per pelea les havien llanzades a fondo, lo que donàs molt gran gust a sa Magt. y als señors Príncipe y Ynfanta,

¹¹⁹³ Vegeu annex documental. COCK 1876, pàgina 230.

¹¹⁹⁴ Vegeu annex documental. Arxiu Històric Municipal de València. Manual de Consells, Signatura A-110, folis 312v a 313r. CARRERES ZACARÉS 1925 volum II, pàgines 320-345. SANCHIS 2020a, pàgina 257.

y en lo cantó de dit cadafal estava lo fort de Lepanto en lo qual estavan afiges les següents octaves [ofereix les dues octaves que acabem de transcriure]”¹¹⁹⁵

Per acabar, i abans de continuar l'adulació a la família reial i cantar les glòries de la unió de regnes que suposà la dinastia dels Habsburg, encara hi hagué temps per una laudatòria del setge de Malta, de maig a setembre de 1565:

*“[...] venimos á la plaça de los Predicadores, donde en un cadahalso estaba el sitio y defensión de Malta representada, y tenía ansimismo fixado las dos siguientes octavas:
«Quiriendo Solimán tomar venganza
Del protector y nombre de christianos,
Juzgando, por sobrada confianza,
Que el Peñón le sacasen de las manos,
Con Pialy su espíritu y privanza
Comunicó sus pensamientos vanos,
Que eran dar fin á sus jornadas todas
Con Malta, pues también le fue con Rodas.*

*Puso el Baxá su pretensión por obra
Y á la ciudad famosa en grande estrecho,
Y como gente bárbara le sobra,
Tuvo el negoçio (á su paresçer) hecho;
En esto Malta nuevo aliento cobra,
Muestra Valeta al enemigo el pecho,
Que Filipe al Baxá puso en huida
Quitando á un escuadrón suyo la vida.»¹¹⁹⁶*

Els preparatius devien implicar alguna obra de força envergadura, ja que els pagaments del 5 de gener de 1586 no són menors:

“Los molt il·lustres senyors jurats [...] provehexen que [...] sien donades y pagades a l'honorable mestre Vicent Ferrer, fuster, cinquanta lliures, monedes reals de València, en part del que aquell ha de haver per lo que stava concertat que havia de fer [...] la dita yslla tercera en lo socorro de Malta [...]”¹¹⁹⁷

12.5.2 Tarragona (1604-1804). L'alteritat es barreja amb l'exotisme. Els Turcs i Cavallets incorporen parlaments a finals del segle XVII.

Un exemple molt significatiu –també molt específic i complex- és el de Tarragona. Com que el seguici es repetia cíclicament amb l'entrada espectacularitzada dels arquebisbes, sembla que des de 1514,¹¹⁹⁸ alguns dels elements podrien haver romàs molt poc alterats

¹¹⁹⁵ LIBRE DE MEMÒRIES, BNF, Ms. Espanyol 147, pàgina 739. Esmentat per MASSIP / KÓVACS 2017, pàgina 283, que extreuen d'una edició de Carreres Zacarés de 1930-1935. Transcrit també a SANCHIS 2020a, pàgina 259. Hem emprat el manuscrit de París.

¹¹⁹⁶ COCK 1876, pàgines 232-233.

¹¹⁹⁷ Arxiu Històric Municipal de València. Manual de Consells, Signatura A-110, foli 389r. CARRERES ZACARÉS 1925 volum II, pàgines 320-345. SANCHIS 2020a, pàgina 258.

¹¹⁹⁸ La relació de l'entrada de 1514 es troba a Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal, 12. Cultura. 12.1. Festes. Signatura Topogràfica 19/1912. Entrada de l'Arquebisbe Alfons d'Aragó, 1514. Les relacions de les

fins al segle XVIII. És el cas dels seus Turcs i Cavallets, mantinguts per la Confraria de sant Llorenç i ofici dels pagesos. Volem pensar que mantenia el model medieval, encara que sense el sant Sebastià, tot limitant-se a una lluita entre cavallers cristians i turcs a peu.

Les dades sobre els detall dels entremesos s'intensifiquen a partir del segle XVII. El 1604 feu entrada Joan Vich Manrique. Allí hi concorregueren tot el devesall de confraries i oficis, entre els quals els pagesos: “[...] *después la bandera de la confraria de St. Llorens de pagesos, y brassers, ab son joch de cavallets cotoners y turchs ab cobla de juglars sonant y fent lo joch [...]*”. D'altra banda, el gremi d'hortolans portava “[...] *la bandera de Sta. Magdalena dels ortolans ab son joc del carro y dotze mesos [...]*”, el qual, en un altre moment, acabà “*semblant confits entre la turba*”.¹¹⁹⁹ Sabem que també hi participava un negre, que no queda massa clar el què hi feia,¹²⁰⁰ però que ens recorda una dansa de negres apareguda un segle abans al mateix tipus d'acte.¹²⁰¹ Haurem de parlar també d'aquest entremès a càrrec dels hortolans, perquè derivarà –ni que sigui solament a Tarragona,- en una variant local de ball de moros i cristians o, més ben dit, de ball amb incorporació de l'alteritat. Variant on, pel que sembla, la lluita de confessions serà el menys important i on moro serà més aviat sinònim d'exòtic; d'aquesta assimilació també en parlarem diverses vegades al llarg d'aquest treball.

Aquest negre ens encaixa molt bé amb el que diu Félix Leturia quan tracta globalment la família dels balls d'espases. Després de la dispersió per Castella dels moriscos expulsats de Granada i de la Alpujarra¹²⁰² es constata una voluntat d'extirpar del territori nassarita tot allò que soni a islàmic. En canvi a ciutats castellanes, on sabem que hi havia “*comunitats mossàrabs amb danses d'espases en solemnitats locals [...]* la diàspora morisca, que conegué tota mena de tractes, reagrupaments i conveniències des del poder i la societat, recorre a aquestes demostracions com una forma cordial d'integració, que no d'assimilació, tot mantenint les seves peculiaritats i lamentant-se del fet que se'ls anomeni moriscos”, un terme injuriós i discriminatori, “*fins a obtenir una major consideració social*”.

Continua Leturia el tema dels balls d'espases amb el fet que desaparegué el nom, no la cosa: “*En qualsevol cas, allò que cau en desús al segle XVII són les designacions del tipus danses de convertits, no les seves aclimatacions o acomodacions locals*”.¹²⁰³ I és aquí on trobarem danses d'espases, de cascavells, de joves, de francesos, de negres, de villans, de suïssos...o hortolans, ja que sabem que entre els perfils socioeconòmics que

---

entrades de 1572 i 1577 es troben a Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal, Economia i Hisenda Municipal, volum 42, foliació antiga. Foli 33 per a la de 1572 i foli 35 per a la de 1577. Les següents ja es troben copiades als llibres d'actes de l'Ajuntament (Llibres del Consolat). Són del 1604, 1617, 1634, 1664, 1680, 1729, 1755... Vegeu també BERTRAN 2017a, pàgines 202 a 209.

¹¹⁹⁹ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Llibre del Consolat de 1604, folis 44v a 51v, concretament 45r i v i 51r. BERTRAN 2017a, pàgina 204.

¹²⁰⁰ BERTRAN 2017a, pàgina 204; cita un treball de Mn. Sanç Capdevila sobre el gremi d'Hortalans (“Labradores”) que esmenta un capítol o reunió assembleària del gremi del 25 d'abril de 1604 on s'especifica que es necessita aquest negre.

¹²⁰¹ Entrada arquebisbal del 9 de juliol de 1514. Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal, 12. Cultura. 12.1. Festes. Top. 19/1912. Vegeu annex documental. “*Aprés venien los de Sta Magdalena ab son ball de novia molt ben concertat y anaven tots axí hòmens com dones ab cadenes d-or darrera un ball de negres tot de entramès y eren desús de XXV personatges e anaven ab uns xipallets de palma argentats ab sa bandera.*”

¹²⁰² Revolta de 1567 i dispersió de 1570.

¹²⁰³ LETURIA 2015, pàgina 31.

sobresurten dins la població morisca destaquen destreses artesanals com la fusteria i la forja i l'horticultura. Leturia conclou que “dances morisques i dances d'hortolans són dues denominacions de la mateixa estructura coreogràfica que sorprengué per la seva novetat al mateix Cervantes”.¹²⁰⁴

De fet, sembla que el qualificatiu de morisc (o *bizarro*, com apareix sovint a les relacions festives en castellà) aplicat a dances i abillaments festius, molt sovint hauria d'assimilarse més a la idea d'exòtic i de gust extremat; fins i tot racialitzat, però no sempre ni necessàriament sarraí. Covarrubias ja defineix bizarría com a “*vale gallardía, o loçanía. Algunos quieren que sea arábigo, biziàra; otros dicen ser nombre vascuence bizarria [...] y así bizarría no solo se muestra en el vestido, pero tambien en el semblante [...] y los Arabigos llaman a las flores blancas y amarillas Al bihares, y de allí pudo ser biharria el vestir de muchas colores*”.¹²⁰⁵ L'*Orchesographie* (1589), tractat de dansa de Thoinot Arbeau, quan parla de la *morisca* com a dansa ens dóna el mateix tarannà del mot i repeteix cromatisme; amb l'afegit d'ennegrir-se el rostre amb sutge, de manera que el ballador devia semblar més un maurità (*Negret??* vegeu imatges dels *Negrets de l'Alcúdia*) que un turc:

*“A la societat de moda, quan era jove, un nen petit, amb la cara emmascarada de negre i el front cobert un mocador de tafetà blanc o groc, apareixia després de sopar. Portava uns camals amb cascavells i dansà una morisca. I marxant per tota l'amplada de la sala, feia una mena de passatge; després, retrocedint, tornà cap al punt des d'on havia començat. Després va executar una nova mudansa, i va continuar fent diversos passatges ben agradosos als espectadors.”*¹²⁰⁶

Nosaltres veiem vinculació entre els balls d'espases i els hortolans al segle XVI-XVII hispànic,¹²⁰⁷ encara que som escèptics amb el batibull de denominacions que hom troba a les fonts. Sabem que els hortolans de Barcelona reberen Felip III amb un carro triomfal que recreava un hort idíl·lic, just el que veurem fer als hortolans tarragonins.¹²⁰⁸ També hem parlat de les aparents rareres presents al Corpus de Sevilla de 1574, com les

¹²⁰⁴ LETURIA 2015, pàgina 29. De fet, PELINSKI 2011, pàgines 196-197 ens documenta la vinculació Cervantina de les dances d'aquest tipus (concretament les d'espases) als hortolans, en almenys dues ocasions al llarg de la seva obra, a principi de segle XVII.

¹²⁰⁵ COVARRUBIAS 1611, foli 139v.

¹²⁰⁶ ORCHESOGRAPHIE 1589, foli 94r. De fet, dóna una melodia, binària, desglossada amb la descripció coreogràfica, que apareix també molt similar a l'entrada del famós *Capriccio Stravagante* (noti el lector que no s'intitula *Moresco*, sinó *Stravagante*) de Carlo Farina (Dresden, 1627). També el 1618 a les festes que se celebraren a Vilafranca del Penedès en honor de la Immaculada Concepció es documenta el que podria ser una dansa morisca, quan vint joves amb camals de cascavells i vestits de blanc oferiren dansa cortesana a la Immaculada: “*Y quant hagueren sopat acudiren a la Casa de la Vila, y en sa presència vingueren vint jóvens honrrats, fills de vila, tots vestits de tela blanca ab sos tocados y coronas, y molt adornats, y ab camals de cascavells ab una atxa blanca en la mà, portant devant molta llum y ab una cobla de músichs sonant. Y aquí feren los mateixos balls, dançes, gallardes, pas y medio, la espanyola y lo torneix, que havien fet en primer lloch devant del dit portal de la iglesia a llaor y glòria de Nostra Senyora. Y ab aqueixa forma recorreran tots los carrers de la vila.*” Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 321r-321v. Edició a LLIBRE VERD, pàgines 667-669. Vegeu annex documental.

¹²⁰⁷ Per exemple, quan al Guzmán de Alfarache, explicant que en certa ocasió s'havia tret tota la roba menys els calçons de llenç, giponet i camisa, però que estava tot net diu: “*quedóme solo el viejo lienço de los calçones, un juboncillo desharrapado, y vna rota camisa, pero todo limpio, que lo avia por momentos lavado: quedé puesto en blanco muy acomodado para la dança de espadas de los hortolanos.*” ALEMÁN 1599, foli 123r.

¹²⁰⁸ Llibre de Solemnitats. Manuscrit V, 1564-1643, foli 91 a 96v). SOLEMNITATS, volum II (1947), pàgines 126-136 [sobretot 133-134]. “*Ortolans de Sanct Anthoni ab son panó, ab cert entremés que feren llaorar uns àsens, y aportaven un ort ab alguns aussallets. Ortolans de Sanct Pere ab son panó, ab cert entremés que sembraven confits ab molta abundancia.*”

danses de los gitanos, de los galanes, de los salvajes, de moriscos, de indios... o el carro de El Sembrador i la danza de villanos de un desposorio, a més dels gigantes.¹²⁰⁹ La presència d'aquest personatge 'negre' a Tarragona el 1604 justifica sobradament aquesta breu digressió. Entre d'altres coses, perquè anava sol, com el que ens descriu Arbeau uns anys abans (1589), fet que ens porta a entendre'l sota el prisma d'allò exòtic.

El 25 de gener de 1617 entrà Joan de Montcada. Els pagesos feren el mateix: “[...] *après venia la bandera de St. Llorens, confraria dels brassers y pagesos ab son joch dels cavallets cotoners y turchs ab sos músichs [...]*”, però la interpretació del sentit dels entremesos es torna sobtadament complexa, almenys pel que fa a la novetat dels Hortolans: també “[...] *venia la bandera de Sta Magdalena dels ortolans ab son joch de cavallers y damas y turchs portant un hort [...]*”¹²¹⁰

El 1634 entrà Antoni Pérez Maxo i trobem que “*après venia la bandera de St. Llorens confraria de pagesos y brassers ab son joch de cavallets cotonés y turchs, ab sa cobla de músichs*”. i més endarrera altra vegada “*la bandera de Sta Magdalena dels hortolans ab son joch de cavallers y damas y turchs portant un hort, ab sa cobla de músichs [...]*”¹²¹¹ El 1654 entrà Francesc de Rojas trobem els pagesos “*ab son Joch y ball de cavallets y moros*” i els hortolans “*ab sos Jochs y balls de un hort ab quatre dames, quatre turchs y quatre cavallers, un ortolà y un francès o gavaix*”.¹²¹² O sigui, el mateix que el 1663, quan entrà Juan Manuel de Espinosa. Les mencions solen repetir-se, però aquest any concret el joc dels Hortolans apareix més detallat: “*Consecutivament passà la Confraria de Sta. Magdalena dels hortolans ab sa bandera, y joch de un hort, ab quatre dames, quatre turchs, y quatre cavallers, un hortolà, y un francès o, gavaix que fan sa representació, sens musica ni ball*”.¹²¹³

Amb anterioritat, el 1514 amb els de Sta Magdalena havien sortit a rebre Alfons d'Aragó “*ab son ball de novia molt ben concertat y anaven tots axí hòmens com dones ab cadenes d-or derrera un ball de negres tot de entramès y eren desús de XXV personatges e anaven ab uns xipallets de palma argentats ab sa bandera*” i el 1577, per l'entrada de

¹²⁰⁹ GESTOSO PÉREZ 1910, pàgines 107-109. Citat per PELINSKI 2011, pàgina 195.

¹²¹⁰ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Llibre del Consolat de 1616-1617, folis 72r a 79v, concretament 75r i 75v. També a la zona de València consten entremesos gremials dels llauradors portant un carro amb la representació d'un *hortus conclusus* i un llaurador obrint pas tot tirant confits i simulant llaurar. ROCAFORT 1945, pàgines 63-64 n'esmenta un cas a Castelló l'any 1789 per la proclamació de Carles IV: “*Todo el cuerpo de labradores parece que en esta ocasión se excedió. El, con su clavario que era Félix Tirado de Manuel, y le quitaron la vida dos años después que lo trabajó con el mayor afán, procuraron el mayor lucimiento en dicha procesión y fiesta. No se contentaron en hacer lucir el frontispicio del heremitorio o yglesia de San Miguel, sita en la calle del Medio, si que se animaron a sacar un magnífico carro triunfal que tenía sobre sí, todo el mundo figurado en una bola terrestre, saliendo de dicha bola una fuente que regava un jardín que en el carro avía y sobre dicha bola o más arriba de ella, se descubría el rey sentado en su trono como dueño de dos mundos. Y para manifestar, como las demás artes, lo distintivo del suyo, salieron con dos hermosos cavallos, bien adornados con el hiugo y el harado, manifestando que sembraban, no trigo sino anizes. Y para mayor ostentación de su bisarria, sacaron en la procesión a San Isidro Labrador, cosa hasta entonces no vista, acompañándoles una partida de torneantes bien vistosa y bien diestra.*” Vegeu també LORES 1999, pàgines 143-144.

¹²¹¹ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Llibre del Consolat de 1634-1635, folis 14r a 26r, concretament 15v i 16r.

¹²¹² No hem pogut consultar el Llibre del Consolat original, però BERTRAN 2017a pàg. 205 ens facilita la cita i permet veure que resulta suficient la informació de l'entrada següent.

¹²¹³ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Llibre del Consolat de 1663-1664, folis 42r a 46v, concretament 43r. Els mots “ni ball” apareixen ratllats a l'original.

l'arquebisbe Antoni Agustí, la confraria i bandera de santa Magdalena dels hortolans anava *“ab sos jochs dins un carro enrramat fent los dotze mesos del any”*.¹²¹⁴

En un primer cop d'ull hom podria pensar que en aquest cas del l'hort documentat des de 1617 l'element turc no era sinó un element d'exotisme i, per tant, de decoració -com hauria pogut lluir-se un animal portat de terres llunyanes- ja fossin realment homes d'ètnia oriental com figurants caracteritzats com a tals. En tot cas, els elements d'aquesta representació “sense música” ens fa pensar en algun tipus de sainet breu amb parlaments, la qual cosa també ve refrendada per la font de 1604, la qual documenta una actuació de lluïment a plaça de tots els jocs, balls i entremesos participants a la festa, damunt d'un empostissat procurat pel municipi. Per aquestes actuacions Bertran estima una durada mitjana d'un quart d'hora per a cadascuna, ja que segons la relació *“durà més de tres horas la bullícia”* i eren onze les confraries participants.¹²¹⁵ Per tant, en aquest moment d'inicis del segle XVII tant l'entremès dels Turcs i Cavallets com el de l'hort amb les dames, turcs i cavallers, l'hortolà i el francès haurien pogut ser perfectament ambivalents, amb una variant performativa muda o sense text significatiu, apta per a desfilar, i una versió de lluïment, extensa i amb parlaments dialogats.

Veurem tot seguit que el ball dels Hortolans (santa Magdalena) era el que va acabar essent denominat com “de Moros i cristians” d'una manera genèrica, però cada vegada ens semblen més confuses les seves descripcions i caldrà aturar-se a proposar una justificació del seu contingut. En canvi, el dels pagesos (sant Llorenç), es va anar mantenint amb el nom de ‘Turcs i Cavallets’, sense que s’hi puguin percebre gaires canvis.

Abans de prosseguir cal tractar el tema dels parlaments aplicats al ball de Turcs i Cavallets de Tarragona, segons una falsa notícia de 1633, que correspon realment al 1693. S’ha dit a molts llocs que l’esmentat any de 1633 Felip IV i Maria Isabel de Borbó visitaren la ciutat durant la festa de santa Tecla. No hem trobat notícies d'època de les celebracions que s’haurien dut a terme amb motiu d'aquesta visita, que demostrarem inexistent. En canvi, un volum miscel·lani de l'Arxiu Municipal ens adverteix que Felip IV hi anà realment a primer de maig de 1632.¹²¹⁶ Sobre la suposada estada de 1633 no teníem més que una notícia apareguda el 1944 a la premsa moderna, i encara sense referenciar arxivísticament:

“En Tarragona el baile dels Cavallets conservó el aspecto primitivo de lucha entre turcos y caballeros cristianos. El que en 1633 bailaron delante de Felipe IV, en las fiestas en honor de Santa Tecla, a las que este Rey asistió, los danzantes recitaron parlaments. Esta es una de las primeras citas que se encuentran de bailes dialogados. Los cavallets aun los presentaban hace pocos años las poblaciones de nuestra provincia como son Reus,

¹²¹⁴ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Economia i Hisenda Municipal, núm. 42 (1560-1613), folis 35r a 38v, concretament, 36r.

¹²¹⁵ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Llibre del Consolat de 1604, foli 51r. BERTRAN 2017a, pàgina 204. MILÀ 1895 pàgina 277 també documenta aquest lluïment, quan diu: *“Hasta el Arzobispo D. Romualdo de Mon y Velarde, cuya entrada fué en 1804, y con quien cesó la jurisdicción omnimoda de los preladados de Tarragona, se hacía una solemnísima entrada. Iban á recibirle á un punto cercano (generalmente Constantí) donde acudían los canónigos y dignidades de aquella iglesia en sus mulas y gualdrapas. [...] Seguían las ceremonias y después de comer en palacio se acompañaba al Arzobispo á una casa muy aparejada de la calle de San Francisco (hoy de la Fuente), desde la cual al mismo tiempo que los cónsules de la ciudad desde un tablado presenciaba los juegos de los bailes.”*

¹²¹⁶ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. P. 8574. Llibre d'entrada de reis i virreis i d'alguns privilegis.

Valls y Selva del Camp; la primera ciudad con una particularidad variante: la de que en parte de la comparsa el elemento extraño al hombre era una nave y recibían el nombre de galeras.”¹²¹⁷

No hem volgut passar per alt aquesta notícia perquè és cert que fins ara no teníem massa constància de parlaments en els entremesos d'aquest tipus, els quals sempre haurien sigut representats de manera mímica i sense un text d'envergadura. Rastrejant les fonts, hem sabut que no tenim motius per confiar en aquest article de 1944. Sembla que tot troba el seu origen en una mala interpretació historiogràfica d'un article d'Antoni Careta Vidal de 1879¹²¹⁸ que comenta i analitza les festes de la institució del res de santa Tecla el 1692 a través de la monografia de Jaume Vilar impresa el 1693.¹²¹⁹ Aquest treball versa sobre l'anomenat “Ball de Titans” i deixa d'altra banda constància de la impressió que tal ball -una espècie de Moixiganga a gran escala amb un centenar de components, tots abillats amb màscares singulars i una indumentària arlequinada blava i vermella- havia causat anys enrere a Felip IV, sense apuntar la data en la qual això havia succeït. Deia Antoni Careta tot parlant de les danses del 1692 traduint d'aquell castellà coetani:

“«Pero entre todas eran las mas famosas duas de la Ciudad [...] La seva alusió fa echo á n'aquells Gegants anomenats Titans, tant celebrat en las humanas lletras com faulosos en lo que d'ells fingir en los Gentils, los quins, atropellant esferas ab apiladas montanyas foren ausats per haverlas ab Júpiter, volent llevarli l'imperi y ensenyorirse del Olimp [...] ab la correspondesa que'ls fa son traje, sò de cascabells y esturments, tant graciosos y de tant gust que qui' tingué tan bò com lo Rey Nostre Senyor Felip Quart que gloria haja, jutjá aquest per espectacle digne dels ulls de la reyna nostra enyora Dona Isabel de Borbon, y á est fi escrigué a la ciutat de Tarragona insinuantli son reyal gust de que anès la dansa á la Cort; pero va malmetre'l festòs espectacle la malhaurada sòrt d'est Principat, que transtornant sa fortuna lo feu teatre de llastimosas tragedias, que consumidas y estroncadas las llagrimas de tot, deixan encara y deixarán per segles clavats en lo cor lo sentiment.» Aludeix sens dupte a la guerra de separació del any 1640.”¹²²⁰

Per tant, res demostra que el 1633 els cavallets tarragonins parlessin davant de Felip IV, oimès quan aquest a Tarragona el 1632 i quan Careta Vidal només apunta com a única data -en tot el cos de text del seu article!- l'any 1693 (data del llibret que li havien mostrat per a redactar el seu comentari-ressenya). Tot fa pensar doncs, que hom va barrejar dues coses: l'any 1693, edició del llibre commemoratiu de les festes de la institució del res de santa Tecla (que no les festes patronals anuals) i una al·lusió a la visita de Felip IV, realment efectuada el maig 1632. Visita que, només contemplant la biografia del monarca (1605-1665), evidentment no podia pas haver-se esdevingut l'any 1693. En voler algun estudiós esmenar amb bona voluntat la data de 1693 per la de 1633, una sola confusió ha estat suficient perquè s'hagi repetit diverses vegades que el 1633 els cavallets tarragonins van actuar davant de Felip IV i, a més, que ho van fer amb parlaments. Haver aclarit aquest punt és fonamental per tal de seguir avançant en l'estudi dels parlaments aplicats als balls processionals catalans i per posar en valor els parlaments de la *Patera* d'Igualada.

---

¹²¹⁷ DELCLÒS 1944. Un article tan reculat i que no cita la font consultada sempre el tidrem en quarantena.

¹²¹⁸ CARETA VIDAL 1879.

¹²¹⁹ VILAR 1693 a la bibliografia.

¹²²⁰ CARETA VIDAL 1879, pàgina 2.

El 1692 es va aconseguir, doncs, la institució del nou ritus de primera classe i octava a santa Tecla. A la relació escrita d'aquestes festes, impresa l'any següent, hi ha una acurada descripció del ball de cavallets que va sortir per les festes de santa Tecla del 1692. Si el 1633 s'insinuaven sense base històrica parlaments en una font indirecta com és la premsa falangista del 1944, ara tenim per segur l'existència d'un ball parlat però conservant encara la tipologia antiga d'entremès amb cavallets i moros a peu. També el mantenien, encara, des del gremi de llauradors o pagesos:

“El otro dance harto celebrado fue el que llaman de los cavallos, que corre à cuenta de la Cofradía de los Labradores: consta de diez y seis de à pie, y ocho de à cavallo, incorporados de suerte en cavallos artificiales, que parecen de vna pieça con ellos, al modo que se fingió de los Centauros. estos cavalleros suelen llevar tanta riqueza en cadenas de plata, y oro, en campanillas de plata, en frenos, ricos jaezes, y adorno de si mismos, que en esta ocasion huvo quien llevaba valor de cien doblones. Lo mas singular de este dance es vn razonamiento, que hazen entre si divididos en facciones; los de pie de vna parte, y los de cavallo de otra; aquellos en representacion de Turcos con su gran Sultan; estos de cavalleros Christianos con su Emperador. Entre datas, y respuestas llegan por vltimo à las manos y se embisten con lança y broquel en mano, quedando luego vencidos los Turcos. Lleva este dance delante vn niño en trage de Angel con vn estoque desnudo, que suele dezir vna Loa segun el assumpto de la fiesta. Y antes de acometer toma la lança al Emperador Christiano, y le dá su estoque, asegurandole con mas veras la victoria en la valentia de aquel azero, que la tenian asegurada los Gentiles, en los que fabricava el mismo Vulcano.”¹²²¹

Tenim doncs, un ball genèricament deutor d'aquells del segle XV, però amb uns parlaments afegits el 1692 o poc abans. També podem saber que els turcs eren el doble que els cavallets, en nombre de setze i vuit, i que aquests darrers anaven guarnits i enjoiats en un concepte que creiem similar al que encara avui es pot veure a les dues àligues del Corpus de Pollença (Mallorca), dues noies joves embotides en uns cavallets contrafets amb cap d'àliga, completament plenes de joies antigues cedides per les cases benestants de la població, les quals joies són degudament inventariades i retornades als seus propietaris un cop passada la festa. No pot descartar-se pas que aquests parlaments esmentats el 1693 ja tractessin l'argument del setge de Viena o la presa de Buda per la lliga imperial, tot i que al segle XV apareix un emperador formant part de l'entremès barceloní de sant Sebastià, i tal emperador també s'esmenta a Igualada a mitjan segle XVI.

En qualsevol cas, es devia retornar al model antic del segle XV-XVI: el juny de 1695 entrava un nou arquebisbe, Josep Llinàs. Segons els registres municipals, hi anaren els pagesos amb el *ball de cavallets y turchs* i els hortolans amb el seu *“joch de un hort ab quatre damas, quatre turchs, y quatre cavallets, un hortolà y un francès o gavaig que fan la representació sens música”*.¹²²² Els balls dels pagesos i dels hortolans foren descrits en una publicació coetània, la qual fou parcialment transcrita per Manuel Milà i Fontanals:

¹²²¹ VILAR 1693, pàgina 151.

¹²²² Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Llibre del Consell de 1695-1701, folis 20r-20v. Citat a BERTRAN 2017a, pàgina 207.

V. Los turcos ó cavallets. “Házense lugar por fuerza otros danzantes que baylan á cuatro pies y estos son diez cavalletes, los cuales como aspiran á racionales Pegasos, vienen bien para abrir justas poéticas. Hazen escolta á los cavalletes vn Francés y un Guineo, dos polos de color. Los primeros supuestos en la Danza son veinte feroces Turcos, quienes entre las nubes de los turbantes, ostentan ciertas medias lunas.”

[...]

VIII. De los moros y cristianos. *Un Danze de los mas histriónicos lo componen entes tan heterogéneos que si volviesen los tiempos de Noé, podrian casi poblar el mundo, como ahora está. Porque los papeles del Danze son cuatro machihembras, un Hortelano, aromatizando el aire con el ajo de Huano, un Francés despumando, cual alquitara, los licores de baco; un Etíope y una Etiopessa rebufando contra el sol al considerarse tan atezados por él. Finalmente los cristianos y moros se dizen promiscuamente el nombre del puerco...Las Damas baylan un pasacalle ó pasea calles. El Hortelano bayla el salto de mata como criado entre ellas. El Francés, que no podía faltar en este totilimundi, salta por el Rey de Francia; el Etíope y la Etiopessa baylan unas mudanzas; los cristianos y Moros baylan á la rueda de pan y coces, pero aquél lo dan los cristianos y éstas los moros.*¹²²³

Veiem com en el cas dels pagesos, que s’ocupaven dels ancestrals Turcs i Cavallets, el nombre de figurants per bàndol ha pujat a 20 (aquests amb turbant amb la mitja lluna) i 10, amb l’afegit d’un francès i un guineà el qual, seguint la hipòtesi de Jordi Bertran, podria ser continuïtat del negre que apareixia entre els Hortolans el 1604.¹²²⁴ Nosaltres proposem una explicació diferent, ja que dubtem que entre diferents gremis es representessin coses similars; volem veure aquests *dos polos de color* com un afegit que substituïa l’infant àngel de 1692, afegit equivalent a l’àngel i el diable macer que en el segle XVIII trobarem en els cavallets de Reus i dels quals sabem que lluitaven entre ells en un combat paral·lel mentre es desenvolupava el ball.¹²²⁵

En canvi, la representació gestionada pels llauradors es presenta ja com quelcom una mica decadent o, almenys, una mica còmic. Un galimaties que roman incompreensible per a nosaltres, del qual només sabem entreveure (i en part gràcies a les lectures prèvies que feu Bertran) el fet que les dames fossin representades per homes transvestits –un clàssic en el teatre popular antic–, que l’hortolà devia ser son criat, que el francès era un alcohòlic (nosaltres pensem que és el que restava dels quatre cavallers i que la cosa havia derivat en un sainet completament còmic) i que la parella d’etiòps devien dansar alguna morisca i devien ser el bàndol moro força atrofiat pel desdibuixament i dissolució–potser volgut– de la seriositat que aquesta peça devia tenir més d’un segle endarrere. Potser la cosa era seriosa i el qui no se la va prendre com a tal –per *demodé*– fou el compilador del certamen o *Torneo poético* que en va deixar un testimoni tant demolidor. De seguida veurem com, segurament, va passar una mica això darrer, veient les mencions setcentistes que tracten la representació com si fos tant digna com les altres. Per no

¹²²³ ALEGRE 1695. Transcrit per MILÀ 1895, pàgines 277-279.

¹²²⁴ BERTRAN 2017a, pàgina 207.

¹²²⁵ El ball tenia un àngel, que ja s’esmentava a l’àlbum de 1833, que ja apareix a la comptabilitat del 1780 i que es torna a mencionar el 1792, ja que es pagà a Joan Baptista Sista, daurador, “per haver compost los vuit cavallets” i també es pagaren 5 lliures i 8 diners “per lo vestit de l’àngel del ball”. Del diable macer cal entendre que seria el *sergento* esmentat a la comptabilitat de 1825, quan es justifiquen despeses “Per 8 balladors dels cavallets, per 8 turchs, per lo Àngel, 1º Sergento, per la Música”. Tot això s’explica en l’apartat reusenc.

perdre la continuïtat, vam examinar l'entrada de Pere de Copons el 27 de juny de 1729 i trobarem la presència de

*"[...]Después pasó la Cofadria de Sta. Magdalena, de los Hortolanos con su estandarte y luego de un huerto con quatro damas, quatro turcos, quatro Cavalleros Christianos, un hortelano, y un frances que hazen la representacion sin musica."*¹²²⁶

Pel que fa als Turcs i Cavallets dels pagesos, el 1729 trobem –genèricament parlant- el mateix des de 1514:

*"[...] la Cofadria de Sn. Lorenzo de los Labradores con su estandarte y Bayle de Cavallets y turchs esto es diez y seis turcos, ocho christianos y dos ángeles. [...]"*¹²²⁷

Veiem que els combatents tornen a ser 16 contra 8, però ara els àngels són dos; sense descartar que no fossin una parella àngel-diable i que el relator no afinés tant en la descripció, encara que és poc probable. Resulta molt interessant que la relació de 1604 diu que durant la representació de lluïment a la plaça *"la ciutat tenie les trompetes quatre y menestrils conduyts, que sonaven com entrava en la tanca"* o espai previ a l'escenari cada una de les confraries. Ara sabem, gràcies a les relacions de les entrades de 1755 i 1779, que aquestes trompetes sonaven a ordre del Regidor degà quan aquest determinava que s'havia exhaurit el temps disponible per a cada representació per no allargar massa la vetllada.¹²²⁸

Estem quasi convençuts que la representació de l'Hort no era sinó un sainet, potser de fabricació local, dins l'àmbit humanístic que va suposar per a Tarragona el mandat d'Antoni Agustí (1517-1586, arquebisbe des de 1577), un veritable brou de cultiu i gèrmen d'alguns productes de gran volada. Allí es va desenvolupar la corrent arquitectònica anomenada "Escola del Camp de Tarragona", va escriure un corpus sobre antigues inscripcions i medalles¹²²⁹ i va fomentar moltíssim la impremta, sobretot al taller tarragoní de Felip Mei (1542-1612), el qual, a més d'estampar-li pòstumament aquesta obra el 1587, va editar un cançoner poètic l'any anterior.

Les fonts de la qual ens sembla beure aquesta representació no són sinó dues. La primera, els antecedents barcelonins de 1564 (entrada de Felip II) i 1599 (entrada de Felip III) on el gremi dels hortolans feu, precisament, coses que havien d'inspirar, ben segur, l'estranya representació dels hortolans de Tarragona, i la seva peculiar modificació "exotitzada" amb els turcs i tota la "parafernàlia" restant. El 1564 a Barcelona es veieren *"Hortolans ab cert entramés que feyhen laurar huns àsens, y aportaven un hort ab*

¹²²⁶ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. *Libro Capitular* de 1729, foli 104v.

¹²²⁷ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. *Libro Capitular* de 1729, foli 104v.

¹²²⁸ BERTRAN 2017a pàgina 209. Any 1755: "[...] y hizo su Bayle y cuando le parecio al cavallero Reg. Decano que hiva acabando hizo señal a las trompetas de la ciudad y luego se retiraron arrimaron la Bandera y se sentaron en el serrado, en bancos que ellos se tenian prevenidos." Any 1779: "duran los Bailes desde las seis de la tarde, hasta a las onze de la noche, atendiendo dicha tardanza, y el de haverse ofrecido a dichos Gremios, a petición de ellos, el hacer todos los Bailes y Danzas, con sus Parlamentos, no tocándoles la llamada de las trompetas quando lo disponía el Cavallero Regidor Decano." Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. *Libro Capitular* de 1755, foli 55r. *Libro de Acuerdos* de 1779, foli 105v.

¹²²⁹ Vegeu-ne un bon perfil biogràfic i contextual a SOCIAS 2004.

*alguns ausellets*¹²³⁰ i el 1599 “*Ortolans de Sanct Anthoni ab son panó, ab cert entremés que feren llaurar uns àsens, y aportaven un ort ab alguns aussallets. Ortolans de Sanct Pere ab son panó, ab cert entremés que sembraven confits ab molta abundancia*”.¹²³¹ No oblidem que a Tarragona el 1604 els hortolans havien acabat el seu lluïment damunt de l’empostissat de la plaça *semblant confits entre la turba*¹²³² i que l’any 1599 l’arquebisbe de Tarragona es trobava present a l’entrada reial de Barcelona.

La segona, que justificaria potser els turcs i una representació parlada de lluïment no seria sinó el llibre de Lluís del Milà (abans de 1500 – després de 1561) *Libro intitulado El cortesano. Libro de motes de damas y caballeros*, editat el 1561 com un ressò molt clar del llibre homònim de Baldassare Castiglione (Venècia: Aldvs, 1528), ja traduït al castellà en una edició ben primerenca (Barcelona: Monpezat, 1534). A la tercera jornada d’aquest llibre i ha una vetllada que conté una justa poètico-simbòlica entre uns turcs, uns cavallers i les seves dames (que són recuperades pels cavallers), el qual molt bé podria correspondre amb l’argument que permeten conjecturar les múltiples relacions tarragonines d’entrades arquebisbals entre 1617 i 1804. Si el text no era aquest, creiem que hauria de ser quelcom construït sobre una font similar, encara que degudament elaborada amb la presència de l’hortolà (personatge fàcil d’encabir com a criat però que no és menor, ja que permetria justificar –juntament amb la lluita dialèctica dels cortesans amb els infidels- la representació en el context de l’ofici d’hortolans i confraria de santa Magdalena) i del francès (que en el text de Milà té un possible origen en un esment del *Mal Francès*, o sigui, la sífilis). Per tant, no descartem un punt còmic dins la representació completa a plaça i damunt un entarimat.

No oblidem que el teatre popular i les *comèdies* eren quelcom que decorava les festes, fins i tot les religioses, dins les quals també calia incloure-hi en certa manera la mera diversió, si es feia amb un xic de moralitat de rerefons. Ja ho deien Cartaña i Martorell el 1989 (encara que tractaven dels balls parlats hagiogràfics): “Si bé podríem pensar que molts dels espectacles no tenen res a veure amb el caràcter religiós i cristià que movia el poder eclesial, sí que hem de tenir en compte que la inclusió d’aquests espectacles teatrals en els actes religiosos donava una major envergadura a la celebració i, a la vegada, acostava el poble a l’església, que era el que en el fons interessava.”¹²³³

Tot plegat encaixa amb la descripció de 1695 com un ball *de los mas histriónicos* compost per entes tan heterogèneos que si volviessen los tiempos de Noé, podrian casi poblar el mundo, como ahora está. Realment, els personatges esmentats conformen una combinació tant singular i estrambòtica que, només trobar una font literària propera culturalment, i encara publicada en una data lleugerament anterior a les aparicions documentades, pensem que tampoc ens queden massa opcions més per trobar-hi el sentit. Evidentment, caldria buidar tot el bagatge literari des de les comèdies de Terenci

¹²³⁰ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Llibre de Solemnitats. Manuscrit V, 1564-1643, foli 2r a 8r) SOLEMNITATS, volum II (1947), pàgines 1 a 13, concretament 10-11. Copiat per COMES 1583, pàgina 548-561 (concretament 557-558).

¹²³¹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Llibre de Solemnitats. Manuscrit V, 1564-1643, foli 91 a 96v). SOLEMNITATS, volum II (1947), pàgines 126-136 [sobretot 133-134]. La presència de l’arquebisbe de Tarragona s’esmenta a la pàgina 135.

¹²³² Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Llibre del Consolat de 1604, folis 44v a 51v, concretament 51r.

¹²³³ CARTAÑA / MARTORELL 1989, pàgines 10-11.

fins al Decameró i tots els textos del XVI com els de Lope de Rueda i entorn...però entenem que ja fem una aportació que permet obrir una via d'estudi en aquesta direcció. El text que transcrivim a l'annex documental, tindria una durada propera als quinze o vint minuts, degudament retallat i adaptat.¹²³⁴

El 1804 va fer-se l'entrada de Romuald Mon i Velarde; segons Milà i Fontanals fou la darrera d'aquestes entrades espectacularitzades, ja que amb ell *cesó la jurisdicción omnímoda de los prelados de Tarragona*.¹²³⁵ Segons Jordi Bertran, foren les darreres aparicions del Ball de Turcs i Cavallets i de la representació de l'Hort.¹²³⁶ Encara trobarem representacions de moros i cristians a la ciutat, però ja serien representacions no gremials, fetes per grups autòctons, gent de la ciutat, sovint menestral. Però després de la supressió dels gremis arran de la Constitució de 1812, el major gruix dels actors festius tarragonins s'aniria bolcant, cada vegada més, cap als grups castellers que efectuaven el que a mitjan segle XIX s'anomenava *baile de valencianos*.

12.5.3 L'Alguer (1612): Turcs i cavalls cotoners

Seria aquest cas un exemple clarament deutor dels entremesos del segle XV. Les celebracions extraordinàries –amb comparsa de significació extraordinària, com hem vist just ara a Tarragona- queden en l'àmbit d'estudi de les ciutats més importants. El model dels Turcs a peu i els cavallets cristians (sense incloure ja la representació hagiogràfica del martiri de sant Sebastià) seguia vigent a molts indrets de Catalunya. I en indrets més perifèrics com l'Alguer, bastió català a l'illa de Sardenya, els turcs i cavallets eren en la mateixa línia que els d'algunes poblacions mitjanes del Principat. Sabem que n'hi havia ja el 1612, i que a mitjan segle XVII (1649) eren cinc turcs i cinc cavalls amb l'afegit d'un capità per cada bàndol; sabem també que portaven espases i broquers (escuts) pintats, d'una manera prou similar a la que es pot veure avui a Berga, en una connexió ja observada per Ramon Felipó i l'alguerès Gianfranco Piras, els quals han donat a conèixer aquests dos documents de l'*Archivio storico del Comune di Alghero*.

De l'any 1612 hi ha uns pagaments algueresos per a la construcció de les *espases y broquers per los cavalls cotoners y turcs, per la dita festa del Santisim Sacrament o per una pell per los broquers, als qui han ballat los cavalls cotoners y turchs que son dotze entre tots, los deu y los capitants 2, als qui han representat los quatre Angels i a Francisco Stara per la tersa de atambor y trompeta*. El document de 1649 tracta les festes del Corpus i sant Joan *ad Portam Latinam*, on s'indica el cost de fer *las espadas dels Cavalls Cotoners*, també per *claus y pell per ditas espadas, per pintar las ditas espadas y*

¹²³⁴ Vegeu annex documental, any 1561.

¹²³⁵ MILÀ 1895, pàgina 277. Malgrat que Milà i Fontanals fa avinent que la darrera entrada espectacularitzada d'arquebisbes tarragonins fou el 1804, ANGUERA / BARGALLO 1986 pàgina 103, aporten la dada d'un dietari d'un tal Antoni Pons, "*Libro de varias cosas sucedidas en esta villa y algunos parages de Cataluña*", manuscrit que citen com a conservat als fons de l'Arxiu Històric Municipal de Reus. Aquesta font anota a la pàgina 74 que el 28 d'abril de 1824 "*entró el Arzobispo D. Jayme Creus en Tarragona, hizieron muchas danzas que acudieron muchos pueblos a ver dicha fiesta*".

¹²³⁶ BERTRAN 1990. BERTRAN 2017a, pàgines 209-210.

*borquers, per als cavalls cotoners y al diable de la massa, als capitans de cavalls y turchs y diable de la massa i als cinch cavalls i cinch Turcs.*¹²³⁷

Tornem a trobar-hi doncs, uns àngels (...quatre!?) i un diable macer, cinc cavalls i cinc turcs a més d'un capità per a cada bàndol. Entenem que aquests capitans anaven a peu i que hi havia una trompeta potser per remarcar sonorament el bàndol cristià i un timbal per als turcs, o més aviat a l'inrevés, ja que a Igualada hi havia el *corneta moro* i el *tambor cristiano*.¹²³⁸

12.5.4 Tortosa per segona vegada (1614)

L'any 1614, amb motiu de les festes de beatificació de santa Teresa, de les quals parlarem després, a Tortosa es van repetir les representacions espectaculars arran del riu Ebre. Hi hagué desfilada d'esclaus, naumàquia i desembarcament amb simulacre d'atac corsari i humiliació pública -també simulada- dels presoners sarraïns. En tenim la narració detallada en la relació de Josep Dalmau. Com sempre, foren els gremis els encarregats de repartir-se les funcions festives, on -també com sempre- es jugaven el prestigi davant de tot el municipi. En primer lloc, els espartenyers,

*"[...] por tener por su patron a san Iuan Baptista, hizieron lo primero una demostracion muy militar. Venía por capitan vn viejo muy venerable que representaua la persona del gran maestre de Malta [...] delante d-él venia gran numero de moros, como esclavos suyos ganados en alguna guerra: representavanlo tambien que en el traje exterior ninguna diferencia avia d-ellos a los verdaderos, con turbantes en las cabeças: y colgados dellas vnos listones muy anchos labrados de diferentes colores, jubonzillos de esta misma manera, los calçones muy largos y anchos, las mangas de las camisas como mongiles, con mas bandas como tahalies, labrado todo a lo morisco, finalmente hechos vnos moros con sus escopetas que de contino las estauan disparando. Otros venian con arcos en las manos y flechas atravessadas por los turbantes, que parecian unos erizos, que no menos lo representavan, por ser esta divisa muy ordinaria de aquella nacion."*¹²³⁹

Després l'ofici de pescadors va organitzar una lluita de barques, una naumàquia, amb un precedent claríssim com és la que tingué lloc durant la visita que feu Felip II a la ciutat el 1585, tot passant cap a València, la qual tornava a fer-se sota l'organització del mateix ofici o gremi. Nombroses embarcacions petites proveïdes de tendals de colors campaven per la zona fluvial que llindava amb la ciutat. Al centre, una barca de càrrega portava l'estàtua de santa Teresa en una llitera tapada per un cortinatge i amb altres sants i personatges bíblics, com sant Pere i sant Andreu, patrons de l'ofici de pescadors, els profetes Elies i Eliseu abillats amb l'hàbit dels carmelites (degudament identificables amb cartel·les o filacteris). De sobte, el baluart de la ciutat va avisar d'un atac moresc amb senyals de fum i canonades; van aparèixer tres vaixells de guerra amb moros que van assaltar les barquetes cristianes, amb trets d'arcabuseria i abordatge de

¹²³⁷ PIRAS / FELIPÓ 2012, pàgina 35. Felipó ens ha comunicat les signatures Archivio Storico del Comune di Alghero, 854 i 832/2/71, Registre de Mandatos de l'any 1611 i 1612.

¹²³⁸ CASTELLÀ 1901. Vegeu annex documental.

¹²³⁹ DALMAU 1615, *Tratado II*, folis 108-109. Vegeu també GARGANTÉ 2018.

les llanxes per part dels sarraïns. En obrir les cortines els moros quedaren immobilitzats i revifaren els cristians, de manera que els enemics quedaren reduïts en poca estona:

“El rio estaua cubierto de barquillos, los mas d-ellos con sus toldos, algunos de seda, otros con alhombros y otros con cañas verdes y otras ramas; otros finalmente descubiertos conforme a la calidad y estado de las personas que lleuauan [...] En medio del rio en vna carrua, que son barcas muy grandes de carga, estaua parada vna muy rica cama de seda, dentro de la qual estaba vna hermosa figura de bulto de la madre Santa, corridas las cortinas, y sin que nadie pudiesse atinar lo que aquello era: delante de la cama estauan san Pedro y san Andres, patrones y abogados de los pescadores, en compañía de otros venerables viejos, que representauan a los santos Profetas Elias y Eliseo, vestidos de nuestros habitos, y con vnos grandes letreros de sus nombres.

Estando pues la gente en toda esta bullicia desde el baluarte de la ciudad hizieron señal de moros con humo, dieron aviso con muchas piezas que tiraron para que la gente sepudiesse en cobro, salieron luego [...] tres fragatas de Moros [...]. Arremetieron los Moros contra las barcas de los Christianos [...] Pelearon vn rato, disparando mucha arcabuzeria: y abordando las barcas, los recibian los Christianos, en las puntas de las lanças auia de vna y otra parte mucha gritería y trapala. Saltauan vnos en las barcas de los otros haziendo como que se querian vnos a otros degollar, y fingiendose vencedores los Moros, y los Christianos vencidos, fueron a guarecerse a la barca donde estaua la Santa, delante de la qual fue toda la pelea: y entrando tambien en ella los Moros persiguiendolos; corrieron de repente las cortinas de la cama, donde estaua escondida la figura de nuestra Santa, de cuya vista quedaron tan despavoridos, que fingieron caer como muertos. Rebolvieron entonces los Christianos, y muy a su salvo y gusto los amarraron a la barca de la Santa, como a vencidos della mientras davan orden en comenzar su justa. [...]”

Una segona incursió de moros va fer-los aparèixer amb discreció, per disparar sobtadament i, enmig de l’aldarull, prendre terra. Un cop desembarcats, van començar a capturar molta gent entre el públic que des de la riba gaudia l’espectacle, i els portaven presos a les naus varades:

“Quando más metidos estaban en esta fiesta, hizieron otra salida los moros [...] por el río con mucha dissimulación, y en el entretanto, armaron todos sus arcabuzes y aprestaron las armas. Luego de improviso disparando con gran furia y con mucha vocería, asestando a los que estaban en la orilla gozando de las fiestas; la gente turbada [...] vieron que echaron la proa en tierra. Y saltando los moros comenzaron a captivar gente, particularmente niños, con gran gritería y algazara [...] saltaron en tierra algunos dellos y corrieron a toda prisa por una calle, pasaron la puente con alfanges arrancados y, los que quedaron en las mismas fragatas, pasaron con diligencia de la otra parte del río y saltaron todos en tierra [...] que huían de ellos como si el caso fuera de veras; huían unos por una parte, otros se escondían por otra y los que podían, se subían a los árboles llorando y lastimándose de verse en tan grande aprieto; a los que podían haber a manos, los llevaban a sus barcos cargándoselos a los hombros como mejor podían, y a los que les hacían resistencia, arrastraban, y después de haberlos dexado a buen recaudo y seguridad, volvían de nuevo a hacer más presas.”¹²⁴⁰

Dalmau encara explica que, aprofitant que els sarraïns havien baixat de les embarcacions per tal de prendre captius en terra, els cristians ocuparen les barques dels moros i

¹²⁴⁰ DALMAU 1615, *Tratado II*, folis 116-118. Vegeu també GARGANTÉ 2018.

acabaren escenificant una victòria definitiva del bàndol catòlic tant bon punt els moros hi retornaren. Tot seguit realitzaren una baixada festiva pel riu, acompanyant a la imatge de la Santa. La barca on anava era concebuda a la manera dels carros triomfals dels emperadors romans i anava al capdavant, com un guió de la *felix communitas*, amb els moros simulant una aflicció notable:

“[...] porque como todos los moros auian desamparado sus barcas, ocupandose en captiuar a toda priessa, acudieron los Christianos, y apoderandose lo primero d-ellas y saltaron en tier[r]a, y dieron tras aquella canalla. Aqui fue la fiesta y regozijo de todos con gran solaz y alegria de ver trasquilados a los que venian por lana los Moros fueron presos y maniatados, y puestos d-esta manera en las barcas, y los Christianos victoriosos en las suyas, gozosos de la victoria, fueron a ofrecer la presa a la Santa gloriosa, y tomando el barco en que ella estaua, hizieron vn paseo por el rio, bien semejante a las entradas de los Emperadores Romanos, quando entrauan triunfando en su ciudad. Yua la Santa en su barca, como en otro carro triumphal, acompaña de todos sus soldados, y detras, los esclauos (que lo eran muy de coraçon) ganados en las bregas passadas.”¹²⁴¹

Per acabar, es va fer una processó devota, amb la imatge de santa Teresa en un tabernacle o andes. Després de pujar al convent dels carmelites de Tortosa i de voltar pel claustre del mateix, baixaren a ciutat a voltar pels carrers. Portaven alguns dels figurants capturats com si fossin condemnats: *“dos o tres de los moros, cruzadas y atadas las manos, representando en sus semblantes vna gran tristeza, con passos de plomo, como que venian forçados y a no poder mas”*. Aleshores els moros presos feien befa de tot el que fes olor de religió cristiana, tant dels espais per on passaven com els símbols i les imatges sagrades:

“[...] algunos de los Moros que se auian visto en poder de otros verdaderos en encontrando con alguna ymagen o Iglesia haziendo mucho escarnio, les hazian higas y escupian, habluauan en algarauia e inuocauan a su Allá. Por lo qual recibieron muchos golpes y buenos pescoçones, los quales sufrían con mucho gusto, lleuandolos con paciencia, por alegrar la fiesta, dandolo todo por bien empleado [...]”¹²⁴²

D'aquesta manera, els moros foren objecte de l'esbravament de la multitud, que es venjava de manera més o menys cordial de l'espant rebut en la incursió urbana dels corsaris. Cal comentar a tall d'anècdota que en el cas de l'esmentada entrada en veloç estampida per dins els carrers de la ciutat, uns forasters que no eren assabentats de l'efemèride i les festes que es celebraven a Tortosa varen pensar que l'atac era real i varen fugir atemorits davant el perill:

“Sucedió en esta ocasión venir unos forasteros de camino, los quales viendo desde lexos que este negocio yva tan a las veras, y a los que captivavan con tan verdaderos trages y semejança de Moros, bolvieron las riendas a las cavalgaduras, y començaron a huyr todos despauoridos y perdido el color de sus rostros, y con gran miedo de verse tambien captivos en sus manos.”¹²⁴³

¹²⁴¹ DALMAU 1615, *Tratado II*, folis 116-118. Vegeu també GARGANTÉ 2018.

¹²⁴² DALMAU 1615, *Tratado II*, folis 118-119. Vegeu també GARGANTÉ 2018.

¹²⁴³ DALMAU 1615, *Tratado II*, folis 116-118. Vegeu també l'anàlisi a GARGANTÉ 2018.

No pot obviar-se –com un antecedent clar a l'esmentada naumàquia de Tortosa- la que havia tingut lloc a Florència el 3 de novembre de 1608 pel casament de Cosme de Mèdicis i Maria Magdalena d'Àustria. La temàtica no va girar pas a l'entorn de l'alteritat, sinó que va titular-se d'*Argonàutica sobre l'Arno*, el mateix Cosme en el paper de Jasó. Si fou d'aquí que hom podia haver-se inspirat per a la modalitat escenogràfica de les barques campant pel riu al llarg de la riba urbana, l'alteritat turca havia aparegut a Florència mateix quan pel casament de Ferran I i Cristina de Lorena l'any 1589 es va representar dins el pati interior del palau Pitti l'assalt d'una fortalesa turca per part de diverses naus (galeres) cristianes.¹²⁴⁴ Cal dir, però, que de naumàquies desenvolupades en un marc escenogràfic urbà ja en tenim de documentades a Catalunya a finals de segle XVI, com després serà comentat.

12.5.5 Berga (1621): Turcs i Cavallets

Per raons d'ordre cronològic, tractem el cas de Berga, ben paral·lel al de l'Alguer en aquest aspecte. És aquesta una de les celebracions del Corpus que, tot i pertànyer actualment al grup de les més significatives, havia estat històricament una de les més petites en envergadura. Aquest dimensionat, juntament amb la seva situació geogràfica –allunyada de les grans ciutats i les prohibicions- creiem que ha estat un factor determinant de cara a la seva preservació en el temps fins avui. Això li confereix un valor especial innegable. A Berga, suposem que per influència del model barceloní divulgat en les onades festives de 1601-1619 (les quals tractarem detingudament), apareixerien els Turcs i Cavallets, que cal considerar com la comparsa estructural del fil narratiu de la *Bulla de Corpus* d'aquella població prepirenca; així s'entreveu molt sovint a la historiografia local sobre aquella festa.¹²⁴⁵ L'aparició d'aquesta comparsa a la comptabilitat no es fa esperar. El llibre de comptes més antic està mutilat en el seu inici, però ja el 1621 hi trobem despeses des del càrrec del clavari:

"[...] per la festa del Corpus del present any, ço es: a dos turchs, setse sous; a quatre cavallets, setse reals; a dos diables, dotse sous; als de la mulassa, setse sous; al qui toca lo tabal, sis sous; al St. Miquel, vuit sous; als quatre musichs de guitarra, com lo altre no i fou perque acostumen ser sinch, desset reals, compres un real donaren per pagar al de cordas; per lo qui toca lo tambor de cordas, set reals; per lo lloguer de deu parells de gambals de cascavells, deu sous; per lo lloguer de dos caps de diables, quatre sous; y als quatre musichs de menestrils per sonar lo offici y professó [...]"¹²⁴⁶

Les mencions són similars per als anys 1621, 1622, 1623, 1624 i 1625. Les d'aquest darrer any diuen així (extractem sols la part que ens interessa):

"[...] item al qui toca lo tambor de cordas, quinse sous; item per cordas de viola, quatre reals; item a dos turchs, setse sous; item a quatre cavallets, setse reals; item a dos

¹²⁴⁴ MÍNGUEZ / SOROLLA 2019, pàgines 138-139, amb reproducció dels gravats de Scarabelli (1589) conservat al Metropolitan Museum of Art de Nova York i de Matthias Grueter (1608) conservat a la British Library de Londres.

¹²⁴⁵ Vegeu el capítol d'aquest treball que analitza la mitificació del segle XIX. ARMENGOU 1973, pàgines 18-19. RUMBO / ESCOBET 2001, pàgines 174 a 179.

¹²⁴⁶ Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga, Llibre del Clavariat 1621-1662 (Antic Llibre del Clavariat núm. 1, 137 "Cuentas Municipales 1627(sic)-1662). ACBR40-201-T2-1210, foli 35. Publicat a SANTANDREU 2009, pàgina 13.

*diablos, sis reals; item als qui porten i ballan la mulassa, setse sous; item al qui toca lo tabal, sis sous; item a Sant Miquel, vuit sous; item per lo lloguer de dos caps de diable i per lo lloguer de nou gambals de cascavells, a rao un sou per gambal, tretse sous; item per cuets, tretse reals [...].*¹²⁴⁷

I amb aquestes darreres ja anem a les de 1626, que eren les publicades com a més antigues per la historiografia clàssica patumaire anterior a 2009.¹²⁴⁸

Com podem veure, són dos turcs i quatre cavalls, just la proporció inversa que havíem vist a Barcelona o a Igualada en quantitat de membres de cada bàndol. Segurament els dos diables permetien igualar el nombre d'efectius i facilitaven que el turc fos assimilat al maligne. Tot i això, aquest entremès berguedà deu haver canviat poc durant l'Edat Contemporània. Les imatges de principis de segle XX podrien, doncs, donar una idea molt aproximada de com eren al segle XVII. Per tal motiu considerem la comparsa berguedana dels Turcs i Cavallets com d'un valor excepcional per entendre la Turquia igualadina dels segles XV-XVII, tant a nivell d'aparença com performativa, abans que el cas anoïenc derivés en un ball amb parlaments. És obvi que el baix nombre d'integrants del ball patumaire fa pensar en una simplificació molt gran respecte del d'Igualada. El cas és que Catalunya tampoc hi ha gaires casos d'aquest tipus de comparsa que hagin romàs fins avui i que aparentment datin d'abans del segle XVIII-XIX, en cronologia documentada i en model conceptual. De fet, quasi podem afirmar que no n'hi ha cap altre.

Un detall important sobre els primitius cavallets de Berga –ens connecta força amb els prototipus rossellonesos del segle XIII o l'actual *Monaca* de Sant Llorenç de Cerdans– l'aporta Josep Noguera quan afirma per boca de Mn. Armengou que els cavallets construïts el 1890 substituïen el que era segurament “[...] una romanalla medieval. Segons Mn. Armengou, els vestits eren molt rudimentaris: «el cavaller portava un cap de cavall al davant i mig cèrcol cobert de roba posat hortitzontalment al darrera simulant la gropa, amb una nina cavalcant al damunt, al-lusió al llegendari tribut de les cent donzelles»”.¹²⁴⁹ No oblidem que també els testimonis gràfics més antics dels cavallets de Sant Feliu de Pallerols ens remeten a models molt més simples que les actuals i verosímils cavalleries de cartró.

12.5.6 Reus (1620-1706-1772-1833): un exemple de variabilitat discursiva en el temps

Reus va crear també diversos entremesos que conrearen un discurs d'alteritat entre moros i cristians. Són el Ball de Cavallets i el Ball de Galeres, a més d'uns moros i cristians que aparegueren en una època final. Si ens atenem als *Anales* de Reus d'Andreu de

---

¹²⁴⁷ Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga, Llibre del Clavariat 1621-1662 (Antic Llibre del Clavariat núm. 1, 137 "Cuentas Municipales 1627(sic)-1662). ACBR40-201-T2-1210, foli 73. Publicat a SANTANDREU 2009, pàgina 14.

¹²⁴⁸ RUMBO / ESCOBET 2001, pàgines 174 a 179.

¹²⁴⁹ NOGUERA 1992, pàgina 53. La llegenda del rescat de les cent donzelles anava lligat la família baganesa dels Pinós. Galceran de Pinós fou miraculosament alliberat dels moros (els quals demanaven cent donzelles a canvi seu) per intercessió de sant Esteve (patró de Bagà), fet que ja al segle XV es creia ocorregut el 1147 a Almeria i es documenta a TOMIC 1495, folis XXXV recte i XXXV vers.

Bofarull i de Brocà,¹²⁵⁰ la temàtica era d'una actualitat rabiosa encara a mitjan segle XVII, ja que encara rondaven corsaris turcs per la costa tarragonina, com ja s'ha esmentat anteriorment:

“En 24 Julio de 1667, esparcióse en ella la alarma con motivo de de haber visto en alta mar algunos buques moriscos, cuya nueva habiendo llegado á Reus, partieron inmediatamente de nuestra villa noventa vecinos voluntarios armados y pagados por el Consejo, en defensa de Tarragona, con el pre diario de cinco sueldos por individuo.”¹²⁵¹

12.5.6.1 Un cas complicat amb tres entremesos amb presència de moros

Com hem fet en el cas de Tarragona, ens aturarem un xic detingudament en el cas d'aquests entremesos de Reus. Veiem força confusió sobre si es tractava d'un entremès sol o dos de barrejats, si eren dos entremesos diferents però sota una mateixa gestió i despesa o, encara, amb una major probabilitat, que aquest tipus d'entremès anés canviant de discurs i de contingut entre els segles XVII i XIX en funció de qui en fos el responsable o mantenidor a cada moment.

El qui més ens transmet aquest batibull discursiu i de significacions és Joan Amades. En el seu important llibre de 1934 dona una notícia de 1712 que no hem pogut verificar, obvia parlar de les galeres tot i considerar-les un additament als cavallets. Això fou degut a que va informar-se solament a través d'una font de 1833 que després comentarem. Després, Amades torna a donar a entendre que les dites galeres resolien les seves diferències entre elles, com si d'un entremès a part es tractés:

“Els Cavallets reusencs presenten una particularitat molt curiosa: junt amb ells lluiten unes naus que reben el nom de galeres. és un cas molt estrany, i ens decantem a creure que es tracta de la barreja de dues danses diferents, d'un caient semblant, les quals potser cap a llurs darreries foren barrejades. Una relació molt somera d'aquest ball es troba en un àlbum manuscrit de la col·lecció del notable bibliòfil Pau Font de Rubinat, de Reus.

Aquesta descripció dóna la sensació d'una barreja de dos balls, els quals tenen l'afinitat de simular una lluita entre cristians i moros. Aquests balls ja varen sortir per les grans festes celebrades per la ciutat de Reus l'any 1712, en ocasió que la població fou nomenada ciutat. La descripció de l'àlbum que hem copiat es refereix a les festes fetes per la coronació de la reina Isabel l'any 1833.¹²⁵² Quant a l'origen d'aquest àlbum hi ha dues opinions: Milà i Fontanals el cita dient que l'hi féu conèixer l'historiador senyor Andreu de Bofarull i que era propietat del senyor Francesc Albinyana, el qual l'havia dibuixat (Milà: *Orígenes del teatro catalán*, pàg. 275). El senyor Font de Rubinat creu que el tal àlbum és dibuixat pel senyor Antoni de Bofarull. A instàncies nostres el senyor Font de Rubinat va publicar l'indicat manuscrit a la “Revista del Centre de Lectura de Reus”, d'on hem copiat la part transcrita.

El senyor Bofarull parla d'aquests balls sense que permeti entendre si es tracta de dos balls o d'un de sol, si bé per la redacció d'aquest paràgraf es pot creure que es tracta

¹²⁵⁰ Andreu de Bofarull i de Brocà (1810-1882), escriví aquesta obra d'envergadura, fonamental en la historiografia reusenca.

¹²⁵¹ BOFARULL 1845, *tomo segundo*, pàgina 38.

¹²⁵² Cal dir que és realment la que dóna BOFARULL 1866, pàgines 588-591, que no parla per a res de cavallets el 1712 sinó directament de la visita d'Isabel II el 1833.

d'un. Diu que el de Galeres és conegut, en tenim referències d'altres viles catalanes. El creiem un estrany additament al de Cavallets, i prescindirem d'estudiar-ne les característiques. Segons el senyor Bofarull, el ball de Cavallets simulava una batalla entre moros i cristians. Els primers portaven com a ajudant el macer que al·ludeix l'àlbum, i els cristians portaven l'àngel, i es devien barallar per defensar la causa de cada bàndol. No sabem quin paper hi devien pintar les galeres, els combatents de les quals sembla que resolien a trets llurs diferències, segons es desprèn de la figura."¹²⁵³

El seu Costumari Català segueix en la mateixa línia quan diu que a Reus:

“També s’havia representat el ball de les galeres, que es tractava de figurar la batalla de Lepanto. Els ballaires, dividits en dues colles, simulaven els turcs i els cristians. Aquests darrers figuraven anar muntats en cavallets de cartó, segons la forma tradicional que ja ens és a bastament coneguda. Els turcs duïen calçats a mig cos uns fràgils vaixellets de fusta i cartó que pretenien representar les galeres i que sostenien de manera semblant als cavallets de llurs companys de dansa i pretesos enemics. Uns i altres saltaven i botien. Els turcs engegaven trets amb grosses pistoles, tractant de simular el fogueix de la masega. Els cavallers cristians es defensaven brandant espases de llauna totes rovellades, i s’esforçaven per tallar el cordillam que imitava l’eixàrcia de les naus. De tant bellugar-se i accionar acabaven amb les naus mig esgavellades. Els ballaires procuraven vestir de manera adient al bàndol que simulaven figurar, segons llurs petits coneixements de la matèria. Les galeres es distingien per ostentar la senyera amb la mitja lluna. Era un dels balls més vistosos i més graciosos plàsticament.”¹²⁵⁴

El cas és que l'àlbum manuscrit esmentat per Amades el 1934 –al marge de si el compilador i copista fou Antoni de Bofarull i de Brocà (1821-1892) o, més probablement, el tarragoní Francesc Albinyana (1802-1869)¹²⁵⁵– fou publicat el 1926 pel qui aleshores n’era el propietari, el Sr. Pau Font de Rubinat, a la revista del Centre de Lectura de Reus. I el text de tot el que ens interessa no va més enllà del que donem aquí:

“Dança de Galeras y Cavallets [tonada] Música de tarotas o Chirimias y Oboes.

Galeras.

[Dibuix d’una galera mora] Las Galeras són iguals en moros y cristians y sols se diferencian, en que las unas porten una bandera blanca ab creu vermella, y las altres blava ab mitjas llunas blancas. Las galeras estan construïdas ab tiras de riscla y cartó. Música de tarotas ó xirimias y oboes. Correspon al gremi de blanquers y assaonadors.

Lo ball de galeras representa lo combat de Lepanto, aixís és que en las unas galeras van moros y en las altres cristians, remedan en sas evolucions un combat naval y quedan victoriosas las montadas per los segons.

Cavallets

[Dibuix d’un cavallet moro i un de cristià i enmig d’ells el macer amb cucurulla al cap] Lo macer combat ab lo àngel que són los únichs que no portan cavall.

Dança de moros y cristians

[tonada] Música de violins y Trompas.

¹²⁵³ AMADES 1934 pàg 151-153.

¹²⁵⁴ AMADES 1950-1956, volum IV, pàgines 309-310.

¹²⁵⁵ Segurament fou Albinyana l’autor, per la cronologia (dibuixa balls tal com van sortir el 1833, quan Bofarull tindria només dotze anys, i a més aquest manuscrit es cita a MILÀ 1895, pàgina 275, nota a peu de pàgina.

*Gremi de pagesos y hortolans [no hi ha dibuix].*¹²⁵⁶

Les indicacions deixen clar que tant el Ball de Galeres com el Ball de Cavallets tenien els seus respectius bàndols moro i cristià. El que sembla que compartien era la música. Fixem-nos que a l'àlbum encara s'esmenta un ball de moros i cristians a càrrec del gremi de pagesos i hortolans (els mateixos gremis que gestionaven entremesos similars a Tarragona), per si convenia embolicar més l'assumpte.

En qualsevol cas, Andreu de Bofarull, quan parla de les danses que participaren a les festes que Reus va celebrar per la jura d'Isabel II el 1833 (festa que sembla que reflecteix el manuscrit il·lustrat que acabem de comentar el qual, si fos coetani a l'efemèride hauria de ser més aviat obra de Francesc Albinyana) en els seus *Anales* dona a entendre que cavallets i galeres aleshores depenien del mateix gremi, cosa que també afirma l'àlbum coetani quan atribueix als blanquers solament el de les galeres. L'edició de 1845 diu: *“La dels caballets, la mas antigua de todas, perteneciente al gremio de curtidores, con sus variadas evoluciones imitando las de la antigua caballería, recuerda las proezas de los españoles contra los sarracenos”*.¹²⁵⁷ L'edició de 1866 esmenta el gremi propietari de cada ball o element i les galeres també semblen pertànyer al mateix gremi que els cavallets: *“Las danzas ó bailes eran las siguientes: El de moros y cristianos, propio del gremio de labradores y hortelanos. [...] Las galeras, figurando el combate de Lepanto, pues cada individuo llevaba una larga y lijera nave que con la mayor facilidad movian. En las unas figuraban moros, y en las otras cristianos. Cavallets, por el mismo estilo figuraban caballos cubiertos del todo con largas mantas, y arleos, representando la batalla de las Navas de Tolosa. Pertenecia al gremio de curtidores”*.¹²⁵⁸

Per tant podríem aventurar una gestió comuna dels dos entremesos. Però això és només vàlid per al moment de 1833, com veurem de seguida que tirem enrere i puguem constatar les respectives titularitats anteriors dels dos balls, gestionats per dos gremis diferents. Ja el 1954 Lluïsa Vilaseca afirmava en estudiar els blanquers que *“Bofarull atribueix igualment al Gremi de Blanquers i assaonadors el ball nomenat de les Galeres [...] però no hem trobat en tota la documentació del gremi que hem revisat, cap dada ni al·lusió relativa al dit ball de les Galeres”*.¹²⁵⁹ Caldria també veure si es tracta d'una sola representació o bé de dues plasmacions diferents del mateix, o sia simulacres de lluita entre moros i cristians. Amades insisteix en la hipòtesi d'una sola representació amb els dos tipus d'elements, on els vaixells serien tots sarraïns i els cavalls tots cristians.

No ens quadra una representació on cavalls lluitessin contra vaixells. L'àlbum manuscrit publicat per Font de Rubinat (al qual donem el major crèdit per ser una font d'època que, a més, té el valor d'anar il·lustrada amb dibuixos dels diversos balls, dibuixos d'un altíssim valor etnogràfic i festiu) deixa ben clar l'esment que hi havia galeres de moros i galeres cristianes, tot i que només en dibuixa una de mora, per ser pràcticament iguals. I com que també apunta que els cavallets duïen àngel i diable, volem entendre que la recuperació que actualment es pot veure, amb cavallets moros i cavallets cristians, és

¹²⁵⁶ Vegeu annex documental, 1833. Manuscrit Albinyana-Bofarull 1833. Biblioteca Font de Rubinat de Reus, sense localitzar. AMADES 1934, pàgines 151-153, tot citant FONT DE RUBINAT 1926, pàgines 229-230.

¹²⁵⁷ BOFARULL 1845, *tomo segundo*, pàgines 220-221.

¹²⁵⁸ BOFARULL 1866, pàgines 588-591.

¹²⁵⁹ VILASECA 1954, pàgina 227.

encertada en tant que el diable macer balla paral·lel als cavallets moros i associat a ells, mentre que l'àngel fa el mateix associat als cristians. Però a més, aquest àlbum sí que dibuixa un cavallet per a cada bàndol. Està clar doncs, que el 1833 hi havia bàndols enfrontats, tant en cavalls com naus, i que la descripció d'Amades no és exacta.

També existeix el dubte sobre si les dues tipologies de dansa van actuar mai al mateix moment estricte (en un mateix espai de manera simultània i sota un mateix so de dansa). Un argument a favor d'aquesta simultaneïtat seria la música comuna, ja que l'àlbum manuscrit Albinyana-Bofarull dona una sola tonada sota el títol *Dança de Galeras y Cavallets*. Però això no garanteix de cap manera una representació simultània dels dos balls, quina música podia remetre's a una contradansa del seu temps a la qual s'hagués donat connotacions de guerra. De fet, la segona edició dels Anales de Bofarull torna a parlar dels tres tipus d'entremesos amb sarraïns i ens biografia un tal Jaime Hernandez, del qual diu:

“Hallamos haber puesto en música en 1787, largos villancicos, y en 1771 una zarzuela sacra titulada, El hijo y esposo sabio, compuesta espresamente para la inauguracion de Nuestra Señora de Misericordia. Ambas letras impresas. Quizá alguna de la música popular de las antiguas danzas de los gremios seria del propio autor, como la de Galeras, Moros y Cristianos, y Caballetes, &c, en razon de haber sido reformados y mejorados durante su magisterio.”¹²⁶⁰

Així doncs, tot fa pensar que Amades es basà solament en les fonts documentals i bibliogràfiques datades a l'entorn de les festes de 1833 (sobretot Bofarull) i va obtenir una informació força esbiaixada dels dos entremesos, els quals no devia veure mai. Analitzar doncs, les mencions documentals de cada ball -ja que no tenen la mateixa antiguitat documental- ens aportarà valuoses informacions de cara a desfer la confusió històrica sobre ells i aclarir-ne la titularitat respectiva de cadascun.

12.5.6.2 Cavallets de Reus (Turcs i Cavallets)

El de major recorregut històric fou el de cavallets. En tenim notícies que es remunten a 1620, quan el 20 de gener d'aquest any es va celebrar l'acabament de les obres del convent de sant Joan Baptista i la translació del Santíssim des de la Prioral fins a la nova església, amb desplegament i manera de la processó de Corpus, i amb l'acompanyament de balls i entremesos, entre els quals la primera menció dels gegants reusencs:

“Féu-se offici en la iglesia parrochial de la vila dit dia per los preveres de dita iglesia, ahont acudiren bale, jurats y prohoms, acompanyats de dits capità y sa companya, balls de cavallets y altres balls, jagans, trompetas y músicha de menestrils. Y dita la misa arribaren los pares de sant Francesch y après vingué dit provincial ab los pares de dita religió ab professó, acompanyant-los dita infanteria, músicha y balls, y arribats a dita iglesia sortí la professó ab totas las confrarias, banderas, música y molts balls y soldados, eixint per lo portal major y per lo carer de la Merceria, del Forn y a la plassa los soldados

---

¹²⁶⁰ BOFARULL 1866, pàgines 578-579. El càrrec de mestre de capella l'ocupà algú amb aquest nom de 1747 a 1749 i de 1758 a 1786.

*havent fet esquadró feren la salva ab molta gallardia juntament tots los balls y banderas [...]*¹²⁶¹

Si aquest text produeix l'efecte d'una titularitat gremial dels cavallets reusencs (sense descartar una procedència forana, ja que es parla de *balls* en plural), també sembla que fou assumit de manera definitiva per un gremi local. En acta del 20 de juny de 1706, els procuradors del gremi de blanquers i curtidors reusenc avisaren als seus agremiats que els jurats de la vila “[...] *nos an enviat a serchà dient que la Confraria fes un ball, lo que tingúes gust*” per rebre solemnement l'arxiduc Carles d'Àustria el següent 3 de juliol.¹²⁶² Ben aviat trobem notícies d'aquest ball assumit pels blanquers als comptes d'aquest gremi. Es van comprar sabates per als balladors dels cavallets, deu parells el 1710 (especificant que eren pels cavallets) i 19 parells el 1714.¹²⁶³ Encara el 1783 es van pagar vint parells de sabates –que no espardenyés– “*...per als mestres que an ballat de dit Grèmit per lo ball dels Cavallets*”.¹²⁶⁴

El ball degué sortir a actuar fora vila en algunes ocasions, ja que sembla que el 4 d'agost de 1775 diversos elements festius reusencs donaren pompa i lluïment a la festa que es feu a Vila-seca per celebrar l'arribada d'una relíquia de sant Bernat Calvó, fill del terme. La idea dels organitzadors devia ser fer-hi comparèixer festivament tot el Baix Camp de Tarragona:

*“Lo dia 4 d'Agost de 1775 se li feu la festa; en dit dia portaren la Santa relíquia posada al reliquiari y del palau del senyor Arquebisbe partiren al matí junt ab dita relíquia diferents persones de Vilaseca que l'acompanyaren, arrivant lo mateix dia 4 d'Agost á les vuyt hores del matí á la Creu de Sant Joan y de l'Iglesia anaren en professó ab diferents balls: de Cavallets, de Prims, de Sant Esteve, la Muxiganga, quatre de Bastonets, de Pastorets, de Dames y Vells, de Cerculets y demás balls. Seu feu una gran professó que passà per tots els carrers, havent-hi una capella en cada un y passaren de vuytanta los cantors. Fou festa molt solemne, la flor del Camp.”*¹²⁶⁵

Pel que fa a la part performativa d'aquest ball, tenim diversos memorials d'una processó extraordinària de la Mare de Déu de Misericòrdia del 1792. El primer és la *Crónica general de la Virgen de Misericordia* de Francesc Torné Domingo, manuscrit de 1870. Torné informa que el ball de cavallets era el que obria el seguici de 22 danses, “[...] *siendo la primera por su gusto la de caballets del gremio de curtidores ricamente adornada de preciosos diamantes y joyas á cuyo valor ascendía á cerca de 10.000 pesos*”.¹²⁶⁶

Ja hem vist que també el 1692 els cavallets de Tarragona anaven enjoiats amb peces de preu; devia esdevenir una tradició en aquest tipus d'entremesos processionals festius a

¹²⁶¹ Arxiu Comarcal del Baix Camp. Fons Ajuntament de Reus. Hisenda. Intervenció. Endeutament. Memorial d'Actes i Censals del Comú, 1605-1630, *Fundació del Col·legi de St. Joan Bapista*. PALOMAR 2008, pàgines 10-11.

¹²⁶² Arxiu Comarcal del Baix Camp. Fons Gremi de Blanquers de Reus. Unitat d'instal·lació 148. Llibre d'actes 1681-1772, foli 136 (pàgina 261). Citat a VILASECA 1954, pàgina 228. PALOMAR 1994, pàgina 26.

¹²⁶³ Arxiu Comarcal del Baix Camp. Fons Gremi de Blanquers de Reus. Unitat d'instal·lació 149-150, Volum *Cuentas de 1654 á 1800*, sense foliar. VILASECA 1954, pàgina 230. PALOMAR 1994, pàgina 33.

¹²⁶⁴ Arxiu Comarcal del Baix Camp. Fons Gremi de Blanquers de Reus. Lligall de rebuts 1776-1788. PALOMAR 1994, pàgina 32.

¹²⁶⁵ GIBERT 1923, pàgina 49.

¹²⁶⁶ TORNÉ 1870, pàgina 213.

l'època del Barroc. L'altre és un text anònim, actualment no localitzat en cap font coetània, que també descriu la gran processó de 1792 i que coneixem perquè fou publicat cent anys després al *Diario de Reus*:

*“Este baile acompañado de la correspondiente música consistía en ir la mitad de los danzantes vestidos a lo Turco y la otra mitad a lo Europeo, metidos estos últimos de medio cuerpo abajo dentro de un armazón que simulaba un bonito caballo que lo jugaban con mucha gracia, formando una especie de contradanza, peleando con sables y espadas que era realmente cosa digna de ser vista.”*¹²⁶⁷

Així, entenem que els turcs anaven a peu i els cristians amb cavallets. Segons la documentació de la confraria de blanquers i assaonadors de Reus, els cavallets –que consten ballats per confreres de l'ofici entre 1735 i 1783-¹²⁶⁸ eren vuit, ja que entre els béns mobles gremials consten “*vuyt cavallets per a fer un ball*” el 1755,¹²⁶⁹ cavallets dels quals es van *pintar los caphs* el 1748¹²⁷⁰ i que es tornaren a repintar el 1765.¹²⁷¹ El ball tenia un àngel, esmentat a l'àlbum de 1833, que ja apareix a la comptabilitat del 1780¹²⁷² i que es torna a mencionar el 1792 quan es pagaren a Joan Baptista Sislà, daurador, “*quinza lliuras quals son per auer compost los buit Cavallets*”, s'abonaren “*quatre fullas de fuste per adobar los Cavallets*”¹²⁷³ i també s'assumiren 5 lliures i 8 diners “*per lo vestit de l'àngel del ball*”.¹²⁷⁴

Del diable macer cal entendre que seria el *sergento* esmentat a la comptabilitat de 1825, quan es justifiquen despeses “*Per 8 balladors dels cavallets, per 8 turchs, per lo Àngel, 1º Sergento, per la Música*”.¹²⁷⁵ És ben plausible que, a més de combatre amb l'àngel com una al·legoria del bé i del mal paral·lela als bàndols cristià i musulmà, el macer fos anomenat *sergento* per ser una mena de cap de colla. En cas que fos així, sens dubte que tindria també les funcions d'esparriot i mantenidor i ordenador de l'espai escènic davant de les gentades que feien de públic, per la qual cosa l'eina que se li pressuposa sota l'apel·latiu de *macer* seria al mateix temps un element d'autoritat i, si calia, de força. No seria el primer esparriot que, ultra aquesta funció, exerceix com a organitzador i mestre mantenidor d'un ball.

El ball devia tenir unes connotacions discursives de reconquesta, ja que, segons els *Anales* de Bofarull (edició de 1866) el ball cantava les glòries de les batalles medievals més transcendents:

---

¹²⁶⁷ Reus, Biblioteca Central Xavier Amorós. Hemeroteca. *Diario de Reus*, núm. 224, 27 de setembre de 1892, pàgines 1-2. PALOMAR 1994, pàgina 28.

¹²⁶⁸ VILASECA 1954, pàgina 228. PALOMAR 1994, pàgina 31.

¹²⁶⁹ Arxiu Comarcal del Baix Camp. Fons Gremi de Blanquers de Reus. Inventaris 1603-1793, sense foliar, any 1755. PALOMAR 1994, pàgina 31.

¹²⁷⁰ Arxiu Comarcal del Baix Camp. Fons Gremi de Blanquers de Reus. Unitat d'instal·lació 135. Lligall de rebuts i albarans del Gremi, 1673-1863, any 1748. Citat a PALOMAR 1994, pàgina 33.

¹²⁷¹ PALOMAR 1994, pàgina 33, sense especificar la font.

¹²⁷² Arxiu Comarcal del Baix Camp. Fons Gremi de Blanquers de Reus. Unitat d'instal·lació 149-150, Volum *Cuentas de 1654 á 1800*, sense foliar, any 1780. PALOMAR 1994, pàgina 33.

¹²⁷³ Arxiu Comarcal del Baix Camp. Fons Gremi de Blanquers de Reus. Unitat d'instal·lació 97. Lligall F (1). Rebuts diversos 1791-1795, camisa del 1792. VILASECA 1954, pàgina 231. PALOMAR 1994, pàgina 34.

¹²⁷⁴ Referència no trobada en documentació original, sinó que bevem de VILASECA 1954, pàgina 231. PALOMAR 1994, pàgina 34.

¹²⁷⁵ Referència no trobada en documentació original, sinó que bevem de PALOMAR 1994, pàgina 28.

“Cavallets, por el mismo estilo figuraban caballos cubiertos del todo con largas mantas, y arreos, representando la batalla de las Navas de Tolosa. Pertenecia al gremio de curtidores.”¹²⁷⁶

Els cavallets apareixen per darrer cop esmentats sens més detall als *Anales* de Bofarull (ara a la primera edició, apareguda el 1845) per la rebuda espectacularitzada feta en honor de la reina mare Maria Cristina, el dia 11 de març de 1844, just acabada d'esdevenir-se:

“A la entrada de S. M, y de la comitiva precederán los Gigantes, dos vistosísimas Carrozas, costeadas la una por el gremio de labradores y la otra por el Comercio y gremio de Cuberos, y las danzas del pais conocidas con los nombres de Cercolets, Bastonets, Mosen Joan de Vich, Prims y Caballets.”¹²⁷⁷

És la darrera menció d'una aparició d'aquests cavallets; Salvador Palomar fa avinent que no apareixen als llistats d'elements que acompanyaren la Mare de Déu de Misericòrdia al Seu santuari el 1845 ni a les festes de la mateixa advocació del 1850.¹²⁷⁸ i és que, segons un inventari dels béns mobles del gremi de blanquers del 1854, aquestes figures ja no consten entre les possessions d'aquesta associació.¹²⁷⁹ De fet, Palomar ja apunta que, vers 1840 el ball hauria pogut quedar reduït a deu figures: “quatre cavallers cristians, quatre turcs, el macer i l'àngel”. I que podria haver acabat essent el resultat de l'aprofitament, per part d'una colla de balladors organitzats de nou, del tot o d'una part dels antics –i segurament malmesos- cavallets gremials.¹²⁸⁰

12.5.6.3 *Galeres de Reus*

Els balls de galeres són un element festiu curiós, ja que pretenen ser una naumàquia sense l'aparatositat escènica d'aquesta i, al mateix temps, tenen la versatilitat ambulat d'un ball o dansa. Podria dir-se que són -tipològicament parlant- un ball de cavallets on s'han substituït els cavalls per petites embarcacions de fusta o cartró que es porten penjades de la mateixa manera que aquells, similitud ja constatada per Joan Amades.¹²⁸¹

El tema de les galeres reusenques, tot i que –indubtablement- deutor del fet i victòria de Lepanto, ja sembla més tardà i amb notícies documentals molt menys abundants. Tot i això, cal fer avinent que a començaments d'octubre de 1540 hi hagué un enfrontament entre galeres cristianes i musulmanes al mar d'Alboran, ja comentat al corresponent apartat de context. A Reus, en consell de 19 de desembre d'aquest mateix any es va votar una proposició dels joves:

¹²⁷⁶ BOFARULL 1866, pàgines 588-591.

¹²⁷⁷ BOFARULL 1845, *tomo segundo*, pàgina 316.

¹²⁷⁸ PALOMAR 1994 pàgines 27 i 28.

¹²⁷⁹ Arxiu Comarcal del Baix Camp. Fons Gremi de Blanquers de Reus. Unitat d'instal·lació 161. *Inventario de los muebles pertenecientes al gremio de curtidores...1854*. Citat a PALOMAR 1994 pàgines 27-28.

¹²⁸⁰ PALOMAR 1994, pàgines 28 i 34

¹²⁸¹ AMADES 1950-1956, volum IV, pàgines 309-310.

“E més fonch preposat etc. com puys la vila per causa del temps ésser estèril no ha determinat haver jutglars fins a la matexa hora, per les festes lo jovent ha determinat fer certa bullícia de soldats y la presa de la Goleta y de Tunis, ha suplicat als dits senyors de jurats los sie plasant consentir-los fer la dita bullícia per a donar plaser a la vila y poblats en aquella populats, que mire l-onrat consell lo que-n deslibere. Deslibere dit consell que per hara cesse dita bullícia.”¹²⁸²

Aquesta “bullícia de soldats” sembla que podria comportar a demostracions de soldadesca i l’ús de pólvora festiva. I aquesta “presa de la Goleta” sembla que devia implicar una representació com les que comentarem a València o Mallorca, però que no devia comportar cap antecedent immediat del posterior Ball de Galeres. Recolza aquesta hipòtesi el fet que per les festes de la institució del res litúrgic de sant Bernat Calbó (1733) consta que la naumàquia es va fer amb efectius forans, concretament vinguts de Falset. Segons la relació festiva que es va imprimir el 1735 a Barcelona:

“...à vn tiempo empeçaron à boltear con imperceptible movimiento muchas ruedas de fuego, arrojando à pausas gran numero de luzes, y truenos de todos calibres, cuya vistosa invencion durò continua, [...] por el espacio de tres quartos de hora al oïdo, y à la vista el horror mas hermoso que pudo idear la fantasia; cerrò el passo de este vistoso espectaculo la furiosa bateria que dieron à las miseras reliquias del Castillo ocho movedizos Bergantines, que hechos llamas de vivo fuego le boltearon por todo el contorno disparandole vn laberinto de chispas, truenos, y centellas, à cuyo tiempo el Castillo como que sacava fuerças de su desesperacion para defenderse de los assaltos, diò los vltimos bostezos, hechando todo el resto de la preñez de su fuego, que confundiendo con el de las ocho cascadas naves, fue tan terrible el combate, que espiraron todos à vn tiempo, y huyò corrido el voràz elemento de no aver podido cebarse en la tenaz resistencia de los destrozos, que quedaron en la plaça.”¹²⁸³

Però una altra relació de despeses d’aquesta festa, manuscrita i procedent del fons municipal consigna definitivament la procedència geogràfica d’aquests actors:

“Compta del gasto se féu en los Balls vingueren foresters y los de la Vila en dia 24 de 8bre de 1733.

<i>Primo, al Ball de Prims del Cover.....</i>	<i>2 ll ss.</i>
<i>al Ball de Bastonets de Ascó.....</i>	<i>2 ll ss.</i>
<i>al Ball de Bastonets de la Espluga.....</i>	<i>2 ll ss.</i>
<i>al Ball de Valencians de la Secuyta.....</i>	<i>1 ll 8 ss.</i>
<i>al Ball de Moros y Cristians de Alió.....</i>	<i>1 ll 8 ss.</i>
<i>al Ball de Bastonets del Vendrell.....</i>	<i>2 ll ss.</i>
<i>al Ball de Moros y Cristians de Tarragona.....</i>	<i>1 ll 8 ss.</i>
<i>al Ball de Valencians de Tarragona.....</i>	<i>1 ll 8 ss.</i>
<i>al Ball de Bargantins de Falset.....</i>	<i>1 ll 8 ss.</i>
<i>al Ball de Gitanas de Tarragona.....</i>	<i>1 ll 8 ss.</i>
<i>altre Ball de Gitanas de Tarragona.....</i>	<i>1 ll 8 ss.</i>
<i>al Ball de Valencians de Reus Grans.....</i>	<i>2 ll ss.</i>
<i>al Ball de Valencians Petits de Reus.....</i>	<i>2 ll ss.</i>
<i>al Ball de Damas, y Viejos de Reus.....</i>	<i>1 ll 8 ss.</i>

¹²⁸² Arxiu Comarcal del Baix Camp. Fons Ajuntament de Reus. Llibres d’actes municipals de 1532 a 1542, pàgines 638-639. Agraïm aquesta notícia a Salvador Palomar.

¹²⁸³ RELACION 1735, pagines 29-31.

<i>al Ball de Gitanas de Reus</i>	1 8 ss.
<i>altre Ball de Bastonets de Reus</i>	1 8 ss.
<i>al Ball de Moros y Cristians dels Garidells</i>	1 8 ss.
<i>al Ball de Bastonets de Falset</i>	1 8 ss.
<i>altre Ball de Valencians Mitjans de Reus</i>	2 ss.” ¹²⁸⁴

Després d’uns anys d’escasses notícies sobre aquest entremès tan particular, trobem que un memorial sobre la festa del bicentenari de la Misericòrdia de 1792 (publicat al *Diario de Reus* del 27 de setembre de 1892) ens parla dels entremesos concurrents a la dita processó –potser un dels moments culminants de tota la història dels entremesos festius reusencs per la gran quantitat d’elements que hi van participar- i ens diu sobre les galeres:

*“Seguía luego el baile de las Galeras del gremio de Galoneros, también con su música, Ángel y Guardias, vestidos uniformes mitad a lo turco, mitad a lo Europeo, metidos cada uno de ellos dentro de un armazón que representaba una hermosa Galera que la jugaban como si fuera navegando, ormando a modo de contradanza, unas líneas que peleaban con sables, y espadas y pistoletas, cuyo baile fué inventado en memoria y triunfo de la batalla que el príncipe D. Juan de Austria ganó contra los turcos en el golfo de Lepanto.”*¹²⁸⁵

En canvi, el manuscrit de la *Crónica general de la Virgen de Misericordia* de Francesc Torné (manuscrit de 1870) solament ens anuncia que el 1792, després dels cavallets, hi anava el següent:

*“Seguía después la de las Galeras del gremio de Galoneros [...] Dos de Moros y Cristianos de particulares – y dos de Diablos con tambores disparando carretillas, cohetes y ruedas de fuego.”*¹²⁸⁶

Per tant, cal esperar a finals de segle XVIII per saber que eren els galoners o passamaners i perxers els qui tenien cura d’aquest ball o entremès. Segurament el gremi de passamaners no era tan influent com el dels blanquers; el que és segur és que tenia menys solera o antiguitat com a institució que no pas ells. De fet, Salvador Palomar solament troba dos galoners a la ciutat el 1725 i una dotzena a mitjan del segle XVIII, tot culminant amb 144 galoners el 1802 per tornar a baixar a la cinquantena de telers el 1821.¹²⁸⁷

D’altra banda, la relació festiva que va escriure Josep Rius sobre la processó de la Mare de Déu de Misericòrdia que va tenir lloc el 29 de maig de 1792 també les esmenta, i en pondera la riquesa dels ornaments que portaven alguns balladors, talment com si es tractés del fenomen anteriorment apuntat dels Cavallets de Tarragona o les Àligues de

¹²⁸⁴ Vegeu annex documental, 24 d’octubre de 1733. Arxiu Comarcal del Baix Camp. Fons Ajuntament de Reus. Hisenda. Tresoreria. Caixa. Unitat d’instal·lació 495. Pòlisses i albarans de 1732-1735. Clavari Felip Folch, carpeta d’albarans de 1733.

¹²⁸⁵ Reus, Biblioteca Central Xavier Amorós. Hemeroteca. *Diario de Reus*, núm. 224, 27 de setembre de 1892, pàgines 1-2. Vegeu la transcripció a PALOMAR 2008, pàgines 31-33.

¹²⁸⁶ TORNÉ 1870, pàgines 213 i 214.

¹²⁸⁷ PALOMAR 2008, pàgina 34.

Pollença. Cal remarcar que esmenta galeres i cavallets, però advertint que són dos balls, en plural:

“[...] la brillantez de devotas danzas ó bayles, hasta llegar al número de veinte y dos, que precedidos también de la tarasca y gigantes siguieron también el curso de la procesion: lo costoso y opulento de lo que adornaba a los danzantes, especialmente en los bayles de galeras y caballuelos en que hubo hombre cuyos atavíos llegaban al valor de diez mil pesos.”¹²⁸⁸

I els *Anales Históricas* d'Andreu de Bofarull en fan la respectiva descripció breu, deixant clar que la suposada barreja entre vaixells i cavalls que hem comentat no fou mai tal, com tampoc fou comuna la seva respectiva gestió. Ja sabem que Bofarull esmenta i descriu els elements del seguici partint de les festes de 1833, però tampoc en aquesta ocasió considerem que compartissin altra cosa que no fos, com a molt, la tonada sota la qual dansaven:

“Cada gremio tenia su danza exclusiva, en su mayor parte históricas ó alegóricas, con su tocata ó música especial, la cual puede calificarse de verdadera popular. La última vez que todas se presentaron fué en los dias 6, 1, y 8 de agosto de 1833 con motivo de los festejos en obsequio de la jura de la Reyna Isabel II [...] Las galeras, figurando el combate de Lepanto, pues cada individuo llevaba una larga y lijera nave que con la mayor facilidad movian. En las unas figuraban moros, y en las otras cristianos.”¹²⁸⁹

12.5.6.4 *Moros i Cristians a Reus*

La primera menció d'un ball amb la denominació “Moros i Cristians” a Reus és de 1733 per les festes de la institució del res litúrgic de sant Bernat Calbó. A més de la naumàquia vinguda de Falset hi hagué tres colles de Balls de Moros i Cristians vingudes totes de fora:

“Compta del gasto se féu en los Balls vingueren foresters y los de la Vila en dia 24 de 8bre de 1733. [...] al Ball de Moros y Cristians de Alió..... 1 ll 8 ss. al Ball de Moros y Cristians de Tarragona..... 1 ll 8 ss. al Ball de Bargantins de Falset..... 1 ll 8 ss. al Ball de Moros y Cristians dels Garidells..... 1 ll 8 ss.”¹²⁹⁰

Tot seguit parlarem d'un autor de balls parlats reusenc que en va deixar escrit un de moros i cristians el 1739, per la qual cosa ens inclinem a pensar que poc després de 1733 algú va engrescar-se a engregar un grup per tal de representar aquest enfrontament.

Esmentarem després la notícia dels dos balls de moros i cristians que apareixen esmentats al relat que Francesc Torné va deixar de les festes de 1792.¹²⁹¹ Sabem que no

¹²⁸⁸ Arxiu Comarcal del Baix Camp. Col·lecció de manuscrits. RIUS 1792, pàgina 160.

¹²⁸⁹ BOFARULL 1866, pàgines 588-589.

¹²⁹⁰ Vegeu annex documental, 24 d'octubre de 1733. Arxiu Comarcal del Baix Camp. Fons Ajuntament de Reus. Hisenda. Tresoreria. Caixa. Unitat d'instal·lació 495. Pòlisses i albarans de 1732-1735. Clavari Felip Folch, carpeta d'albarans de 1733.

¹²⁹¹ TORNÉ 1870, pàgina 214.

eren gremials, sinó “*de particulares*” per la qual cosa pensem que potser una d’aquestes dues representacions, o totes dues, podia portar al carrer el text de 1739.

També apareix relacionat entre els balls participants a la inauguració de les obres de remodelació de la Capella de Sant Domènec, al portal de Monterols les quals, pel que sembla, foren concorregudes i especialment lluïdes:

“[...] *Bailes.*

<i>B. de Pastores</i>	4 ll 10 ss.
<i>B. de Bastonets</i>	4 ll 10 ss.
<i>B. de Moros y Cristianos</i>	4 ll 10 ss.
<i>B. de Sn. Bartholomé</i>	5 ll 12 ss. 6.
<i>B. de Mn. Joan de Vich</i>	14 ll 1 ss. 3.
<i>B. de Damas y Viejos</i>	3 ll 15 ss.
<i>B. de Sto. Domingo</i>	7 ll ss. 8.
<i>B. de Valencianos Hombres</i>	1 ll 17 ss. 6
<i>B. de Sercolets</i>	3 ll 11 ss. 3.
<i>B. de Degollacion de Sn. Juan</i>	7 ll 10 ss.
<i>B. de Valencianos Nois</i>	3 ll 7 ss. 6.
<i>Por los Siegos de las Cocas</i>	3 ll ss.
<i>Por las Grayellas</i>	ll 18 ss. 9.
	-----
	100 ll 15 ss. 8.
<i>Bayle de la Muchiganga</i>	14 ll 1 ss. 8.
	-----
	114 ll 16 ss. 11 [...]” ¹²⁹²

El 1833 sembla que apareix de nou un ball de moros i cristians a càrrec del gremi de pagesos i hortolans, segons l'Àlbum de dibuixos d'elements festius reusencs d'Albinyana-Bofarull:

“*Dança de moros y cristians*
 [tonada] *Música de violins y Trompas.*
*Gremi de pagesos y hortolans [no hi ha dibuix].”*¹²⁹³

També l'edició de 1866 dels Anales Históricos els esmenta entre els apareguts el 1833:

“Cada gremio tenia su danza exclusiva, en su mayor parte históricas ó alegóricas, con su tocata ó música especial, la cual puede calificarse de verdadera popular. La última vez que todas se presentaron fué en los días 6, 7, y 8 de agosto de 1833 con motivo de los festejos en obsequio de la jura de la Reyna Isabel II [...] Las danzas ó bailes eran las siguientes: El de moros y cristianos, propio del gremio de labradores y hortelanos. Mosen Juan de Vich, una especie de mojiganga que representaba el regreso del Cruzado, mas equivocadamente en los últimos tiempos confundieron el monseñor con el mosen y de

¹²⁹² vegeu annex documental. Arxiu Comarcal del Baix Camp, Fons 84, Família Borràs. Unitat documental 26: Confraria de la Capella de sant Domènec -Portal de Monterols- 1796-1798. «Cuentas de las obras de la Capilla de Santo Domingo», doc. s.n., s.d., 1798?

¹²⁹³ Vegeu annex documental, 1833. Manuscrit Albinyana-Bofarull 1833. Biblioteca Font de Rubinat de Reus, sense localitzar. AMADES 1934, pàgines 151-153, tot citant FONT DE RUBINAT 1926, pàgines 229-230.

*ahi fué que al personage de armas lo vistieron de cura. Pertenecia al gremio de los sastres.*¹²⁹⁴

D'aquesta època, Antoni de Bofarull testimonia que era un dels "[...] balls en que hi havia de haver peleya ó pugna de sabres, que empunyava cada hu portant al mateix temps un vistós mocador de mocar agafat per una punta y penjant sota, com en lo de Moros y Cristians y pót ser en lo de Mossen Johan de Vich [...]".¹²⁹⁵

12.5.6.5 Un lletrista il·lustre per als Cavallets, Galeres i Moros i Cristians de Reus

Sabem que els tres tipus de balls amb moros tenien (o haurien pogut tenir) parlaments, cosa que no s'ha dit tan sovint. Almenys les danses actuals no els contempen, perquè no es troben localitzats i segurament s'han perdut. En aquest aspecte del contingut discursiu i textual, els *Anales* d'Andreu de Bofarull ens biografien un tal Francesc Balart, suposat lletrista brillant el qual, pel seu ofici de galoner, pertanyia al gremi que gestionava el Ball de Galeres.

"BALART (Francisco), es digna de atención la afición que Balart tuvo á las bellas letras sin haber seguido ninguna clase de estudios; hijo de pobres padres ejerció el oficio de galonero, al mismo tiempo que para subvenir á las necesidades de su familia, no siendo suficientes los frutos de su oficio, se ocupó en dar lecciones de baile. Uno de sus descendientes posee una infinidad de obras suyas, manuscritas que revelan el genio y fecundidad que poseía para versificar, entre cuyas colecciones se hallan escritas en el año 1739 una especie de comedia histórica en verso para representar el baile ó danza de moros y cristianos. En 1765 otra por el mismo estilo y naturaleza sobre la batalla de Buda ó sitio de Viena. En 1772 otra describiendo el combate de Lepanto conocida por nuestros paisanos por el de las Galeras.

Todas ellas se bailan acompañadas de sus verdaderos personajes históricos observándose amas un conocimiento exacto de los hechos que, describe. La parte literaria versificada con facilidad aunque no manifiesta que el autor poseyese las reglas del arte, queda enteramente libre, pero abundantemente fluida, y algunos pensamientos que revelan el genio del autor."¹²⁹⁶

La cronologia atribuïda a aquestes llibretes podria correspondre a la data de còpia i no de composició. Però quan Bofarull en parla, encara es trobaven en mans de la família (segurament del seu net Ramon Balart Granada)¹²⁹⁷ i sembla molt clar que parlem de peces autògrafes i, per tant, la data de còpia ens donaria una fita en la reforma de cada ball, almenys pel que fa al seu contingut dramàtic i textual. Per tant, les Galeres de Reus, ja existien abans de 1792 i també devien ser gestionades pels passamaners l'any 1772 en el qual Balart en va escriure, organitzar o endreçar uns parlaments. Segurament, aquesta darrera data podria correspondre a la seva creació i organització com a tal, vist el fort augment del nombre d'agremiats abans de la dècada de 1770 i la procedència forana dels bergantins de 1733.

¹²⁹⁴ BOFARULL 1866, pàgines 588-591. Vegeu Annex documental.

¹²⁹⁵ BOFARULL 1880, pàgina 160. BERTRAN / PALOMAR 2007, pàgina 9.

¹²⁹⁶ BOFARULL 1845, *tomo segundo*, pàgines 343-344 (*memorias biográficas*).

¹²⁹⁷ BOFARULL 1866, pàgines 596-597. *Noticia de los reusenses, sus obras y escritos edicionados que han publicado*.

12.5.7 Lleida (1637): cavallets moros i cavallets cristians

El 1637 va traslladar-se solemnement a Lleida una imatge del Sant Crist al seu nou emplaçament, la capella de santa Bàrbara de la Parròquia de Sant Llorenç, segon temple de la ciutat. La relació festiva de torn fou escrita per Francesc Maranyosa, el qual deixa constància de toros, de rets d'escopeta, focs artificials, etc., d'uns gegants i uns cavallets cotoners, en nombre de cinc a cada bàndol:

“No dexaré de escribir la fiesta que esta noche hizieron los zapateros y oficiales que descubrieron su deuoción y piedad para con el santo Cristo. Lleuauan delante un pendón antiguo, que no saben su principio y hicieron todos juntos unos juegos de Cauallejos, que aquí decimos Caualls Cotoners, entallados a lo bizarro, y curiosos a la vista con muchos cascabeles en los pies. Los cinco cauallejos a lo Turco, los otros cinco a lo Europeo en los trages vistosos a maravilla, con encoldados jaezes baylauan por la Ciudad, y hazían entre sí encuentros muy donosos.”¹²⁹⁸

Aquí trobem clarament descrit com els cavallets eren una desena i no es parla de moros a peu. Però com que hi havia dos bàndols ben definits i un era clarament musulmà, caracteritzat fins i tot en la seva indumentària, analitzem aquesta notícia dins els entremesos i relacions festives amb turcs sense considerar-los encara un ball de cavallets prototípic del que serien després els balls de cavallets autònoms i separats de l'argument moresc.

12.5.8 La Selva del Camp (1687-1713). Moros i Cristians i Galeres

Entre els papers solts que foren extrets de la bossa del Llibre del Consolat de la Ciutat de Tarragona dels anys 1684-1690, es conserva un document interessantíssim. Uns llistats de balls, cobles de músics i sonadors individuals que participaren i actuaren per les festes de santa Tecla del 1687. Uns actuants dels quals, mercès al detallisme del transcriptor, tenim la sort de conèixer la procedència geogràfica. Entre ells hi havia

“lo Ball de Moros y Christians de La Selva, Jaume Fareñana ab nou companys a 5 oras.”¹²⁹⁹

La notícia dona molta informació en poques paraules; el nom de la representació, l'hora que aquesta feia la seva actuació de lluïment i, sobretot, la dada més important, la població de procedència i el nombre d'integrants. Sabem que foren deu persones, per tant, el ball no devia tenir un desplegament de parlaments massa sofisticat. Per tant, creiem que encara devia ser deutor del model de Turcs i Cavallets imperant a Tarragona en aquell moment, amb els turcs a peu. Precisament, el cas que acabem de comentar de Lleida, també deutor indubtable del model que referim, constava exactament de cinc components per bàndol. En l'apartat de músics, trobem que hi hagué *“la Cobla de La*

¹²⁹⁸ MARAÑOSA 1637, pàgina 4 (plec de 8 folis sense paginar). GARGANTÉ 2011, pàgina 162.

¹²⁹⁹ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Paper solt dins el Llibre del Consolat de 1684-1690. Vegeu annex documental, 1687.

Selva, Franssec Nollas ab sus companys”, els quals podien haver sonat pel ball de la seva mateixa vila; o potser no, perquè el document no ho diu.

Uns anys després trobem un indici que, per les festes del Roser de 1713, va tenir lloc a la Selva del Camp una representació de la batalla de Lepanto sota la forma d’una lluita simbòlica, segurament dansada, de galeres. La crònica dels fets, transcrita en un manuscrit privat que podria considerar-se del tipus dietari familiar o annals d’una nissaga, és molt explícita sobre el sentit de la funció:

“Al die [en blanc] del mes de Octubre 1713 = primer Diumenge en que los Christians celebran cultos a la S[antíssima] Verge Maria Mare de Déu baix lo títol del Rosari [...] los devots Confreres del Roser tocan les Campanes y tiran los Morterets que-s diuen matinades en anuncio y alegria de la festa en esta mateixa ora â saltat la aygua a la Bassa del Mas disparant quantes armes y â aque en la Mazia que prou serien vint fent-[ne?] repetides salves donant gràcies a la D[omi]na Reyna celebrant assò en diff[ere]ns brindis que prou se [...] discorrer se a anat después á celebrar aquella tan antigua festa en la nostra Parròquia de la Selva ahont se representà aquell tan antich Ball de les Galeres en memòria del feliz suchcés que per medi de dita Real Princeza tingueren las armes catòlicas en lo golf de Lapant contra el poden Otomà als 7 dies del mes de Oct[u]bre 1[571]”¹³⁰⁰

El Ball de Galeres vist a la Selva del Camp per la festa del Roser del 1713 podia haver sigut un entremès local. El cas és que dins del mateix manuscrit disposem d’un llistat dels balls que reberen l’arquebisbe de Tarragona el 1722, i la Confraria del Roser n’assumia un de ben concret:

“Quart [...] lo Roser Bastonets. Quint [...] lo Ball dels Cavallets de la Vila.”¹³⁰¹

Per tant, o aquestes galeres derivaven d’un ball de Moros i cristians precedent (que ja hem vist que existia el 1687 i del qual no podem saber qui en tenia la titularitat i la gestió) o bé unes galeres foranes (potser reusenques?) visitaren la població. Vist el cas que existia comparseria festiva local, de moment no podem pronunciar-nos sobre aquest punt. Hauria pogut ser el cas que la Confraria del Roser aleshores encara no hagués pres el costum d’assumir i mantenir un ball concret (com sembla que eren els bastonets l’any 1722 i segurament també a finals de segle XVIII).¹³⁰² Si així fos, per aquests anys bé podria haver tingut un ball de galeres propi o hauria pogut costejar la vinguda d’un ball

---

¹³⁰⁰ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal del Baix Camp. Manuscrits i documents solts. *Llibre major* de Casa Carnicer de la Selva del Camp, foli 99r.

¹³⁰¹ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal del Baix Camp. Manuscrits i documents solts. *Llibre major* de Casa Carnicer de la Selva del Camp, folis 284r-287r.

¹³⁰² A finals de segle XVIII el rogle ceremonial de la rebuda d’un arquebisbe de tarragona a la vila era el següent, segons PIÉ 1914, pàgines 271-278: “Primerament los Banderóns de la sagristía y de las confrarías, si ni haura. 2on, lo Estandart del SSm. 3er, lo Estandart de Nostra Sra. del Roser. 4, la Bandera ó Estandart de la Concepció. 5, la Bandera de Sant Joan. 6, la Bandera de Snt. Isidro. 7, la Bandera de Sta. Magdalena. 8, lo Ball de la Mort, que deura correr a carrech de la confraria de la Sang. 9, la Bandera de Sta. Llucia. 10, lo Ball de Snt. Antoni, que deura fer la confraria de dit Sant. 11, la Bandera de Snt. Antoni. 12, lo Ball de las Gitanas, que deura fer la Germendat dels Ollers. 13, la Bandera de Snt. Hipólit. 14, lo Ball dels Bastonets, que deura ferse a carrech de la confraria dels fadrins. 15, la Bandera de Ntra. Sra del Roser. 16, lo Ball dels Cavallets, que deura ferse y correr a carrech del comú de la present vila. 17, lo Estandart ó Bandera de la vila [...]” Entenem que els fadrins podrien ser els del Roser, ja que cada ball precedia la bandera de l’ens promotor del mateix.

d'alguna població veïna en una ocasió durant la qual aquest ball forà pogués romandre en disponibilitat de ser contractat.

Un argument en contra del fet que aquestes galeres procedissin de Reus és que cap dels balls amb vaixells que participaren a les festes de sant Bernat Calbó de Reus del 1733 procedia de la mateixa població. En segon lloc, que el gremi de galoners i passamaners que les solia treure al carrer en aquella capital no era una entitat poderosa per aquestes dates. Com ja hem dit, solament es troben dos galoners a la ciutat el 1725, mentre que l'apogeu d'aquest ofici a Reus fou a l'entorn de 1800.¹³⁰³ Si es tractava d'un ball propi de la Selva del Camp i entenem que les Galeres podrien fins i tot ésser construïdes tot aprofitant les carcasses d'uns cavallets, també això reforçaria la teoria que els Moros i Cristians de 1687 devien ser uns Turcs i Cavallets i no pas un Ball de Viena. Un argument a favor de la procedència forana és que ben poques poblacions devien disposar de carcasses de galera per a fer aquest tipus de danses i recreacions espectaculars de batalles. És clar que també caldria veure quins eren aleshores els estàndards de qualitat mínima exigibles en una manifestació d'aquestes característiques. Els models més antics de cavallet cotoner que hem vist són rics en la indumentària del ballador, però també molt simples pel que fa a l'obra d'imatgeria.

12.5.9 Tortosa altra vegada (1701). Dues naumàquies i un accident

Les festes de celebració de l'arribada de Felip V a la cort de Madrid tingueren una celebració esplèndida a Tortosa. Dos gremis (els mariners i els pescadors) assumiren dues representacions fortament espectaculars i que suposem d'una gran envergadura, ambdues relacionades molt estretament amb l'alteritat sarraïna. Aquesta vegada disposem d'una descripció molt més detallada encara. Es conserva una extensa relació escrita de les mateixes, impresa a Barcelona el mateix any 1701 o poc després, de la qual esperem extreure conclusions força interessants.

La primera d'elles fou una naumàquia o combat naval en una plaça, on dues galeres -cristiana i musulmana- es disputaven una fortalesa musulmana. Per tant, es tracta d'una naumàquia on les embarcacions són carros o bastiments que van per terra i dissimulen enginyosament el seu mitjà de desplaçament. En certa manera, deutores o hereves -tot i que els suposem un major grau de sofisticació tècnica- de les que rebien Mata d'Armanyac a Barcelona el 1373. Abans de la funció hi hagué una petita desfilada decorativa, ideal per a fer aparèixer els infants dels prohoms gremials (i marcar posició social davant del públic), i ambaixades on els dos bàndols manifestaven poèticament les seves filiacions ideològiques i les seves intencions.

“Aviase levantado en mitad de la Plaza vn elevado Castillo de hasta 60 palmos de alto, con sus baluartes, murallas, y homenaje, pintado todo; tremolaban en èl varios Estandartes rojos bordados de medias lunas, y en cada lienzo avia seys cañones hechos de hoja de lata, encordados para que tubiessen mas resistencia, y colorido para que semejaran mejor à lo que fingian: avia de servir de fortaleza à que se retiraran los Moros perseguidos de los Christianos.

---

¹³⁰³ PALOMAR 2008, pàgina 34.

Poco antes de las tres de la tarde (en que ya se hallava poblado el circo de numeroso concurso, y en ventanas, para este fin prevenidas, los Procuradores) al repetido son de Clarines, Caxas, y muchos tiros, à que correspondiò con no poco fuego el Castillo, entrò en la Plaça vn Turco con alfange ceñido, aljava con flechas pendiente de el ombro, y vn arco en la mano. Guiava vna tropa de hasta veinte muchachos vestidos à la Turquesca, que ninguno passava de diez años, muy luzidos, à quienes hazia son otro Turco con una vihuela cerrando la tropa. Dieron buelta al circo dançando vna alegre zambra, con diversidad de lazos, y movimientos, que diò notable gusto; Pararon delante de el Magistrado donde hizieron varias mudanças.

Bolvieron à repetir los Marciales acentos de Clarines, caxas, y tiros, correspondidos de el Castillo; se viò entrar en la Plaça vna Fragata de hasta treinta y seys palmos de largo (que para dar bueltas en algunos parajes no pudo tener mayor longitud) en nada dexò de imitar el arte à la realidad, elevavanse en ella el arbol mayor, y el trinquete con sus entenas, y velas enjuncadas, para la promptitud de el zarpar, y comodidad de el surgir; traia ocho remos por banda, que se movian con el artificio de vna rueda, tumbadas, y pavessadas à proa para cubrirse en la ocasion de combate, y sus batallones, en que se afirmavan las empavessadas; en la proa se descubria vn Cañon, y tres pedreros por banda, ideados en la misma forma que los de el Castillo: disparavanse poniendo dentro vn tronador cevado, y dado fuego, cerrandoles las culatas con vn broquelillo de hierro, que con gruessos estallidos remedavan los de los Cañones, y pedreros, y en la proa traia escrita de buena letra esta Redondilla.”¹³⁰⁴

Es detallen força aspectes constructius i funcionals de la galera turca. Aquesta va saludar amb artilleria, tal i com solien fer els vaixells en entrar a un port aliat (descarregant els canons tot disparant sense projectil) i va desfilar donant la volta a l’espai escènic fins que una mena d’ambaixador turc va portar la declaració de guerra per escrit als qui presidien la funció. Els personatges rellevants del públic varen tenir els versos en paper, com si d’un programa de mà es tractés:

“Estava abierta desde la popa à la proa sin quilla para que los Marineros, que ivan dentro pudieran llevarla, pero tambien dissimulado, que lo prevenia el discurso sin poder valerse de los ojos. Corria de vna, y otra banda vn lienzo pintado de olas, que fingian vn Mar, y llegava hasta tocar la tierra, cubriendo los pies de los que llevavan en peso la Fragata: de los arboles pendian flamulas, y gallardetes, que movidos de el ayre lisongeavan con gusto à la vista.

Saludò al Castillo con cinco tiros, que la correspondiò con tres, y dando buelta à la Plaça, continuando incessantemente el disparo, assi de los Cañones, como de otras invenciones de fuego, parò delante de las ventanas, que ocupava el Magistrado, à quien saludò con repetidos tiros, à que acompañò el Castillo con el disparo de todos sus Cañones; y desembarcando vn Turco viejo muy bien vestido de aquella moda, à quien acudieron à acompañar entre otros los muchachos que avian baylado la sambra; despues de muchas zalameas al vso Turquesco puso en manos de los Ilustres Procuradores este papel, de quien se repartieron copias à los Sugetos de buen gusto.”¹³⁰⁵

L’entrada d’una segona embarcació, la cristiana, marca l’inici del combat amb la retirada dels turcs dins el castellet i l’intercanvi de trets:

---

¹³⁰⁴ TORTOSA 1701, pàgines 35-36. La zambra és, segons COVARRUBIAS 1611, una “*dança morisca en rigor zambra, vale tanto como musica de sopro, o silvo, porque se dança al son de dulçaynas y flautas. Segun el padre Pedro de Palenca, originalmente es Hebreo, de [...] danza en que se tañe y canta.*”

¹³⁰⁵ TORTOSA 1701, pàgina 37..

“Mientras se acabavan de ver estos Versos hizo seña el Castillo à la Fragata Christiana, y luego se empezó vn gran ruido entre los muchachos Turcos, prevenidos yà de lo que avian de hazer, los quales con su gvìa se retiraron con muchas voces al Castillo; bolvió à embarcarse el Embaxador, los Marineros atendieron à sus nauticas faenas, sonaron los Clarines, y Caxas, y dexando libre el Campo, segun las leyes de el duelo se retirò la Fragata Turca esperando que hiziesse su entrada la Christiana.

Executòlo disparando algunos tiros, y le correspondieron la Mora, y el Castillo con otros tantos. Su forma era la misma, que la de la Turca, solo se diferenciavan en las Vanderas, y en los motes; trahia la Christiana en la proa esta Quartilla.”¹³⁰⁶

Seguidament desembarcà el cristià de la segona nau i lliurà també les intencions en format poètic a la presidència de l'acte. Després de concedir-se el permís per a la batussa, començà la refrega veritable fins que, rendida la nau mora, van anar totes dues -deduïm que sobre rodes- a fer una cercavila per la ciutat. Després, a la nit, es va cremar la fortalesa efímera a base de pirotècnia, tipologia espectacular que -literalment- va donar nom al que abans de l'aparició dels focs artificials més aeris es va conèixer fins al segle XX com a *castell de focs*: un bastiment de fusta que sostenia rodes, coets i artilugis diversos i que podia acabar -també literalment- cremat, d'aquí que sovint es parli de *cremar un castell de focs*, més que no pas disparar-lo. Les consideracions sobre el significat dels coets com allò més efímer dins els efímers, són interessants perquè les considerem molt representatives del barroc hispànic; podríem considerar-les quasi unes *vanitas* dins l'alegria festiva (tot s'hi valia per tal de justificar allò que agradava):¹³⁰⁷

“Concediòse el permiso para el finxido combate, que se empezó al belicoso son de Caxas, y Clarines, disparando repetidas vezes los Cañones, y pedreros, y arrojando muchos fuegos artificiales, que dieron notable gusto; yá se empeñavan à boga arrancada, y dandose los costados, se hechavan muchas alcansias; yà ciavan como para tomar aliento, yà bordeavan para lograr mejor el triunfo, dando con menos riesgo sobre su contrario: pelearon mucho rato con incessante fuego, y con gustosa diversion de quantos les atendian. Vencida la Fragata Turca acudiò à ampararse de el Castillo, que la defendiò con su Artilleria, y copiosa cantidad de bombas, y alcansias, que parecia muy bien. Concluida la fiesta dieron otra vez buelta à la Plaça las Fragatas, y salieron à darla por la Ciudad.

En la noche poco antes de las nueve se diò fuego al Castillo para ello prevenido, dispararonse infinitos coetes boladores, que elevados à la region de el ayre dieron bastante exemplo de quan fragil es la necia vanidad, siendo sus estallidos la mas segura seña de sus despeños, pues aunque lidiaron oponiendose al Cielo con sus ardores, se sincoparon à costa de sus escarmientos sus luzes. Encendieronse varias ruedas, consimbolisavan á la de la fortuna, pararon en lo que suele los que fian de su infiabilidad; desprendianse al mismo tiempo (mientras con varias invensiones de fuego se abrasava

¹³⁰⁶ TORTOSA 1701, pàgines 38-39.

¹³⁰⁷ VILARRÚBIAS 2015, pàgina 59 (on es dóna l'exemple d'un castell de paper a la plaça de Puigcerdà el 1572); VILARRÚBIAS 2015 pàgina 69 (amb un exemple de Vilafranca el 1771), etc. El de Vilafranca (descripció del Baró de Maldà) es comenta així: *“Se comensà pués a donar lo assalt al castell per un formidable número de carretillas y braus xiulets que fèyan. De tant en tant se disparàban alguns mascles o morterets per aterrar ab son estruendo als enemichs, si és que n'i hagués algun que volgués fer-se amo de la fortalesa. De magranas y trons, a dotsenas disparàban-se en sos intermedis, que petàban de vint-i-quatre, martiritzant-nos de mala manera las orellas tant dimontre de ruído, majorment dels mascles y no de las famellas. A més de tot esto, sinch o sis rodas de foch per acabar de demolir a aquell castell encantat.”* Sobre aquest simbolisme dels coets, vegeu el villancet de 1702 a VILARRÚBIAS 2015, pàgines 86-88.

el Castillo) algunos coetes que servian de apartar de su cercania el concurso con mucha risa de los que estavan mas lexos; y concluyòse la fiesta reduziendose el Castillo à cenizas.”

Cal dir que la concessió del permís per a representar el combat suposa una nova prerrogativa de la classe dirigent, que no tenia res a veure amb la representació -des de quan es demana permís per a una guerra?- i sí molta vinculació amb la consolidació i ostentació del poder civil real. I és que la festa també acomplia meravellosament amb aquesta funció legitimadora de l'ordre establert i de les diferents classes socials: privilegiats i no privilegiats.

La funció dels pescadors remet clarament a les altres dues representacions que el mateix gremi havia fet el 1585 i el 1614. D'aquesta manera veiem com el gremi de pescadors utilitzen el seu medi de treball, el riu, per tal de dominar-lo com ningú i fer-hi un espectacle que parli d'ells mateixos. Trobar la notícia de 1585 ha estat important perquè era evident que aquesta *performance* naval no podia haver-se ideat amb motiu de les festes de santa Teresa, la qual poc tenia a veure amb l'alteritat sarraïna per molt que n'haguessin passejat la imatge en una barcassa per espantar els moros. Més aviat havia de ser deutora d'un fet més vinculat a la política d'ultramar. La cronologia de 1585 ja ens porta a considerar la mateixa funció vista a València el 1586 i ens apropa als fets de Lepanto de 1571. Així doncs, el gremi de pescadors de Tortosa va especialitzar-se en fer aquest espectacle naval per l'Ebre durant un interval de més d'un segle, i el va lluir en ocasions extraordinàries. En aquest cas, eren també -com el 1614- moltes de les barquetes dels propis pescadors, més tres embarcacions majors, que foren caracteritzades de galiota turca i de dues fragates o naus de guerra cristianes:

“El Domingo primer dia de Mayo se encargò al numeroso Gremio de los Pescadores; idearonla en el Rio, para que no se alabara la tierra de que avia vsurpado en el antecedente su fortuna al agua. Armòse vna Galeota vistosamente adornada de Flamulas, Gallardetes, Vanderolas, y Vanderas de varios colores, bordadas de plateadas medias Lunas, fuerte de vn Cañon, y doze pedreros, y quinze remos por banda, y en cada vno tres hombres; y dos Fragatas pintadas de diferentes varios colores en cada vna vn Cañon, y ocho pedreros, y diez remos por banda, la guarnicion armada de arcabusses, y escopetas, en la popa Vanderas roxas con las Armas Reales de Aragon, y en la proa las de la Ciudad, vanderolas, Flamulas, y Gallardetes de muchos colores; en todas muchas alcansias fuego prevenidas para el combate, Caxas, Clarines, Chirimias, y Ministriles, que todo dava mucho gusto.

Ambas Riberas de el Ebro se coronaron de gente, que acudiò al naval espectaculo, y aunque tan dilatado el ambito, se huvo de menester todo; las ventanas, y balcones de las casas vezinas se ocuparon de lo mas luzido de la Ciudad, assi Eclesiastico como Secular: Los Procuradores se pudieron en casa para este efe[c]to prevenida, el Ebro se poblò de diferentes Barquillos de à dos, y quatro remos por banda formando en él vna Ciudad portatil, cubiertos de varias tiendas de diferentes colores, y tremolando al ayre muchas Flamulas, y Gallardetes, que parecia muy bien.

En este tiempo apareciò la Galeota Mora, disparando muchos tiros, sonando Caxas, y Clarines. Moviòse gran bullicio en el Rio, poniendose en fuga los Barquillos, con alegre confusion: davales cassa la Galeota, sin alcansarles, en particular à vna Lancha, donde ivan quatro cavalleros combidados para este fin de los mismos Pescadores, quien se defendiò largo tiempo, con gustosa diversion de los que lo miravan; al fin entraron los Moros en la Lancha, cautivaron la gente, y con grande algazara, y repetidos tiros

*celebraron el triunfo, entraron à los quatro Cavalleros en la Galeota, à donde yà les tenian en la popa, puesto decente prevenido.*¹³⁰⁸

Aquest cop, però, un accident greu va tòrcer el lluïment. Les festes van acabar quasi sobtadament i el cronista ens apunta allò que va quedar per fer. Veurem com la desfilada urbana amb els presoners -humiliació i vexació públiques de l'alteritat sarraïna- s'hauria fet d'una manera ben similar a la que s'explica en les festes de 1614. La descripció de l'accident és, però, valuosíssima. En primer lloc, per inusual i, en segon lloc, per colpidora, perquè detalla tant les causes del mal com la determinació amb la qual tot el patriciat burgès es va entregar a la cura dels ferits i afectats:

“A vista de esta presa salieron las dos Fragatas Christianas, y à boga arrancada embistieron à la Galeota para quitarsela, y lo mismo hizo ella con esperança de lograr el triunfo disparando vnos, y otros los Cañones, pedreros, arcabusses, y escopetas, que llenava la Esfera del ayre de denso humo, y sin abordar se passaron de largo, tirando muchas alcansias al ayre, que las entregava para que las apagasse el agua: Ivan las Fragatas, y la Galeota alargandose para dar la buelta, y bolver à la Naval batalla, quando vn acaso trocò el festejo en tragedia.

Con la prissa de cargar las Armas, y Artilleria se avia derramado en la proa de la Galeota Mora à donde avia cantidad considerable prevenida para la funcion, alguna poca polvora, sin saber como, se pegò fuego á esta, y de alli passò á prender en las municiones, que como eran muchas, hallaron resistencia en la cubierta donde assentava el Cañon, passò su violencia à desahogarse por la parte abierta, cogiendo todos los bancos, hasta el arbol, con notable estrago de los que se hallavan en ellos, y con mayor horror de los que vieron la desgracia. Fueron 25 los heridos, de los quales hasta aora han muerto quatro, y queda vno con mucho peligro, y de los demàs, ay algunos que tienen enfermedad para mucho tiempo, y fue milagro el no dar el fuego en la polvora, que avia à la popa, que era en mayor cantidad, y aun mejor.

Fue lamentable espectaculo, y horroroso el quebranto de los heridos, que se abrasavan (algunos se hecharon al agua à quien sacò la gente de los Barquillos acudieron à socorrerles, que de otra suerte era preciso anegarse) funebre fue el llanto de las mugeres, que tenian alli maridos, padres, hermanos, hijos, ò deudos, ignorando todos quien avia padecido, y creyendo todos, que era lo mas suyo.

Acudieron los Padres de la Patria anciosos à dar alivio con su assitencia à tanto daño, y fue muy del caso, porque se necesitava de todo. Dieron orden para que Medicos, y Cirujanos acudiesen à los heridos, y Boticarios diessen quanto se recetasse para los enfermos por quenta de la Ciudad. Embiò para de pronto vn partido de dinero, para que los Mayordomos de la Cofadria le distribuyessen entre los heridos, mientras el Consejo General (que se juntò luego) deliberava lo que se avia de obrar, por tener cohartado el de Veintequatrena el poder. Y este determinò se acudiesse con todo cuydado al socorro de los heridos, sin reparar en gastos, y aunque fuera de su Patrimonio con empeños, fiando la execucion al Consejo de Veintequatrena, quien provido deliberò, que se eligieran dos Sugetos de aquel Consejo, vno de Ciudadanos, y otro de Mercaderes, para que visitassen en nombre de la Ciudad à los Enfermos, y les socorriessen con lo que huviessen menester. [...] Portose tan vizarro este Gremio que despues de sucedida la fatalidad, y desembarcados los heridos embiò vn recado à los Procuradores suplicandoles fuera de su gusto el que proseguiesen la fiesta, veneracion fue devida à nuestro gran Monarca, aun en el frantente de tanta pena: pero no lo consentiò la Ciudad, cariñosa Madre de tan leales hijos, antes diò orden para que todos se fueran à sus Casas.

¹³⁰⁸ TORTOSA 1701, pàgines 41-42.

Dos veces fue lastima el no concluirse la fiesta, la primera por el daño particular, y la segunda por el deseo con que se esperaba la funcion en comun; lo que puede esta relacion, es delinear lo que avia de suceder. Avian de pelear las Fragata[s] con la Galeota embistiendola hasta tercera vez, y abordandola por los dos costados para dividir las fuerças, entre los densos horrores de el humo, ruginosos golpes de los azeros, y horribles rayos de los arcabusses, y escopetas, entrarla à viva fuerça, abatir las medias Lunas, enarbolar en su lugar las Catolicas Vanderas, cautivar los Moros, librar los Cautivos Christianos, y trayendola à remolco puestos los esclavos al remo, dar vna vistosa buelta à aquella porcion de el Ebro, que avia sido teatro [de] la batalla, celebrando, con Caxas, Clarines, y tiros la vitoria. En la noche se avia de dar buelta à la Ciudad, llevando hatados con cadenas á los Esclavos en vn vistoso alarde, que en otras ocasiones, que se ha executado ha dado mucho gusto. No pudo lograrse por el fracaso referido pero no se ha querido defraudar al lector este gusto, ni los merecidos aplausos à tan lucido Gremio.”¹³⁰⁹

Destaquem també el detall del fet que es constati clarament que la passejada triomfal dels esclaus presoners ja s’havia fet exitosament en d’altres ocasions, com serien el 1614 i segurament el 1585. El tipus de triomf sobre l’alteritat que podia haver-se vist el 1509 a Alcalá de Henares per l’entrada del cardenal Cisneros, i que va veure’s amb seguretat a Toledo el 1533 i a Sicília el 1535.

Dos dies després altres gremis “*de San Joseph de Carpinteros, Cuberos, Albañiles, y Canteros, y al de Santa Ana de Torneros, y Peyneros, quienes desempeñaron el deseo comun*” van reprendre les festes que ja tenien preparades, on l’alteritat hi va fer encara una petita aparició, en forma de bastaixos o macips, ja que un gran carro estibat per “*doze Moros ricamente vestidos, assidos de vnos cordones de seda, y à los lados junto à las ruedas avia otros quatro como que sustentavan tan vistosa maquina*” en arribar a la plaça “*los Moros que estan à sus lados tirando de las varandas dispuestas para este efeto convertieron el Carro en tablado [...]*”.¹³¹⁰

12.5.10 Valls (1712-1791): Moros i Cristians

Eusebi Blasi en la seva monografia sobre la devoció vallenga a la Mare de Déu de la Candela ens dona una notícia que caldria contrastar, però de la qual tampoc hem de malfiar-nos. Per les desennals de 1791 ja circulava un ball de moros i cristians en aquella vila:

“En cumplimiento de lo prevenido en 1791 se hicieron las funciones religiosas y por la tarde procesión general por el curso de la de Corpus [...] Probablemente habría en la población para esparcimiento los bailes o danzas populares que estaban en uso ya el 1712, á saber: el dels cavallers –dels valencians – de las gitanes – dels bastonets – dels moros y cristians – y la mulasa.”¹³¹¹

---

¹³⁰⁹ TORTOSA 1701, pàgines 42-45.

¹³¹⁰ TORTOSA 1701, pàgina 46.

¹³¹¹ RIBAS 1911, pàgina 32.

No solament la notícia aportada per Blasi sembla fiable, sinó que les respostes enviades sobre els qüestionaris de Francisco de Zamora l'abril de 1790 permeten recolzar-la:

“Las diversiones publicas desta villa, donde no hay fiestas de toros, ni teatro, se reducen à las danzas, ò bayles publicos acostumbrados en la Fiesta mayor, y otras extraordinarias. Los nombres vulgares de estas danzas son: de S^a Fe, de S. Bartolome, de Mor. y christs., de cavallets, de Galeras, de Damas y Vells, de Bastonets, de Valencians, de Pastorets, de Cercolets, de Moxiganga, de Gitanas...dels Diables.”¹³¹²

Sí que la notícia és força indeterminada. Sembla que el responsable de contestar-los parli dels balls molt genèricament, d'un període ampli que podria abastar una generació, que podria incloure les festes extraordinàries, així com també els elements ocasionals que hi podien actuar procedents de viles i pobles de la rodalia. La bibliografia més primerenca sobre balls, danses i comparses populars (per exemple, ALADERN 1895, MILÀ 1895, INSENER 1904-1905) sempre es refereix els balls d'unes zones que geogràficament ultrapassen els límits de les poblacions que estudien. D'aquesta manera s'entreu molt clarament que aquests autors parlen de tot el Camp de Tarragona o de tot el Penedès o, fins i tot, d'una zona més ampla que inclou totes dues regions i encara hi afegeixen l'Anoia o el Garraf o el Priorat.

En qualsevol cas, remetem al que dèiem en començar aquest apartat sobre els balls de moros i cristians construïts al llarg del segle XVI-XVIII. Convivien tipologies diferents de balls dins la mateixa temàtica que seria l'expressió de l'alteritat a través del moro i l'enfrontament amb ell: un (Cavallets) entroncat amb els turcs i cavallets cotoners del segle XV; un altre (Galeres) deutor de les celebracions de la victòria de Lepanto i encara un altre (Moros i Cristians) segurament basat en les batalles de Viena i Buda. En el llistat de les respostes de Valls enviat a Francisco de Zamora trobem un Ball de Santa Fe (que majoritàriament sempre l'hem trobat a la zona del Penedès, però també és cert que surt a Tarragona el 1729, a Igualada el 1756 i a Os de Balaguer el 1769).¹³¹³ També un de sant Bartomeu (del qual coneixem un text de Roda de Berà del 1852 i notícies de representacions a Montferri –amb un text similar-, a Albinyana, a Sitges entre el 1858 i 1865,¹³¹⁴ a Solivella, a Sants de Barcelona, totes elles sota el seu patronatge, a més de Reus i Tarragona,¹³¹⁵ però no pas a cap altra menció local de Valls).

De la mateixa manera, volem pensar que algun dels dos balls que ens interessin –o tots dos, Moros i Cristians i Galeres- no tindrien perquè ser precisament autòctons, sinó que podrien haver actuat com a vinguts de fora vila. El de Galeres, per exemple, de la Selva del Camp i el de Moros i Cristians, de Tarragona. És cert que la menció de Moros i Cristians es repeteix el 1712 i 1791, però les Galeres només apareixen el 1790 i sabem

¹³¹² Valls, 1790, abril 10. Tarragona. Arxiu Històric Arxidiocesà. Fons Parròquia de Sant Joan de Valls, Caixa 84, unitat documental 513. Vegeu Annex documental.

¹³¹³ MALDÀ 1994, pàgines 111 a 137, concretament les pàgines 117 i 121. MALDÀ 1771, foli 26v (aquest darrer citat per CERVELLÓ 2017, pàgina 45). A Tarragona va sortir el 1729 per a l'entrada de Pere Copons i de Copons, a càrrec dels Joves menestrals, segons consta a Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. *Libro Capitular* de 1729, foli 104r. A Igualada es va fer per l'estrena del nou altar del Sant Crist, i consta en la comptabilitat del llibre núm. 2 de la Confraria i ofici dels Paraires d'Igualada, foli 109r (Vegeu Annex documental, any 1756). A Os de Balaguer el 1769 tal com es llegeix a PASQUAL 1769.

¹³¹⁴ SITGES 1980, pàgina 4. A més, es diu que el primer any, el 1858, va executar-lo un grup teatral de l'Arboç.

¹³¹⁵ CARTAÑÀ / MARTORELL 1989, pàgines 20 i 21.

per les cròniques d'altres rogatives al Lledó que el nombre de balls concurrents a les grans efemèrides podia oscil·lar entre 13 i 22. Seria forassenyat no pensar que la meitat o més d'aquests elements festius havien de venir contractats a través de la relació de veïnatge amb grups procedents de poblacions properes.¹³¹⁶ L'exemple tarragoní del 1687 ho prova sobradament.

Per una altra banda, Ribas també va facilitar a un anònim articulista la notícia dels balls de 1712 i segons aquesta nova publicació, sembla que la informació procediria del fons de la Comunitat de Preveres de Sant Joan:

“Y a todo esto hemos de añadir un dato de sumo interés. Si como se asegura, y creemos, los Castells eran conocidos con el nombre de Valencians, ya se les encuentra en Valls el año 1712. Según una nota que nos facilita el Rdo. D. Eusebio Ribas, sacada del Archivo de la Comunidad de presbíteros de la parroquial de S. Juan, en las fiestas celebradas en 5 de mayo de dicho año, al devolver a su santuario la Virgen del Lledó, tomaron parte los siguientes bailes: «Ball dels Cavallers ben posats ab moltes prendes y bones robes. Lo Ball dels Valencians. Lo Ball de les Gitanes. Lo Ball dels Bastonets. Lo Ball de Moros y Cristians y'l Ball dels Pastors.»”¹³¹⁷

Segons Àlex Cervelló, el 22 d'octubre de 1712 van començar-se vuit dies de festes amb motiu de la canonització del caputxí sant Fèlix de Cantalicio (1513-1587),¹³¹⁸ però també s'acabaven de fer vuit dies de rogatives per pluja a la Mare de Déu del Lledó del 28 d'abril al 5 de maig.¹³¹⁹ Cervelló no apunta la font, però esmenta que segurament els balls i entremesos (mulassa, cavallets, valencians, bastonets, moros i cristians i pastorets) que actuaren després de completes deuen constar al *Llibre de la Verge santíssima del Lledó* (ss. XVII-XVIII).¹³²⁰

12.5.11 L'Oratori com a objecte d'exaltació d'una nissaga: Triunfo de la religión por la nave de la gracia (ca.1760)

Hem tingut coneixement de l'edició del llibret d'un oratori que porta per títol *Triunfo de la religión por la nave de la gracia*. Es tracta d'un petit imprès, sense data, sorgida de l'establiment tipogràfic de Josep Altés.¹³²¹ Per l'obra conservada, Josep Altés va continuar el negoci d'impressor i llibreter del seu pare Joan baptista Altés (+1714) i va tenir taller obert a Barcelona a partir dels anys trenta del segle XVIII. La portada ens informa que l'obra fou musicada per Josep Duran, *maestro de la Real Capilla de Nuestra Señora del Palao*. Es tracta doncs, de Josep Duran i Pejoán (ca. 1725-1805),¹³²² el qual va succeir

¹³¹⁶ CERVELLÓ 2017, pàgines 37-38. Foren, sense concretar quins, 13 o 14 el 1719, 17 el 1720 i 22 el 1725 per la festa de la benedicció de la nova església del Lledó.

¹³¹⁷ VALLS 1927.

¹³¹⁸ CERVELLÓ 2017, pàgina 20.

¹³¹⁹ CERVELLÓ 2017, pàgina 36.

¹³²⁰ D'aquest llibre a Valls se'n conserva una còpia feta per Fidel de Moragas el 1916-17 (*"Llibre manuscrit del Arxiu dels Caputxins de Valls, que guarden los Caputxins de Sarrià"*) conservada abans al Museu de Valls, avui a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Camp, Fons Família Moragas, ud. 769-772 (agraïm aquesta informació al seu director Salvador Cabré). Albert Oliva en va localitzar fa poc l'original a Barcelona, Arxiu Provincial dels Caputxins. Convent de Valls, caps B-3-18. Al foli 33r hi ha relació festiva, però no hi hem trobat esment concret de cap ball.

¹³²¹ Abadia de Montserrat. Biblioteca, F*477*129*16. Biblioteca de Catalunya, Fullet Bonsoms 1268.

¹³²² RIFÉ 1999, pàgina 168 ens dóna un arc biogràfic entre 1725 i 1805. DOLCET 1999, pàgina 182 ens diu 1726-1802.

l'any 1756 Bernat Tria al capdavant de la capella del Palau Reial Menor de Barcelona. L'obra hauria de datar-se doncs, a partir de 1756. Deixeble del napolità Francesco Durante, Josep Duran es considera el responsable d'haver introduït l'italianisme en la música d'església, ja que va exercir el seu càrrec un cop retornat de Nàpols,¹³²³ on havia estat enviat pel seu patró i mantenidor de la capella musical. Cap a 1760 va ser nomenat compositor oficial del Teatre de la Santa Creu.¹³²⁴

L'obra, el text de la qual donem a l'annex de parlaments- és un libel propagandístic del poder de la religió catòlica contra el turc orgullós i desafiant, alhora que aprofita per lloar el valor dels qui vanceren al turc al golf de Lepanto, un devassall de retòrica i al·legories que acaben per aïllar el turc Aly en una batalla dialèctica on la nau de gràcia per antonomàsia, la Mare de Déu, acaba conduint les galeres cristianes a la victòria. L'extensió del llibret és força breu; desconeixem però l'extensió representativa de la peça, ja que la música escènica sovint podia recrear-se llargament en un simple dístic. Sens dubte fou concebuda com un enèsim enaltiment marià, una devoció molt hispànica, però també per a cantar les virtuts de la nissaga dels Requesens, antics propietaris del Palau. No es tracta d'una representació com la majoria de les que tractem en aquest estudi, però no es pot negar que també pot considerar-se com una plasmació festiva de l'alteritat.

En ple segle XVIII els propietaris del noble casal encara devien treure rèdit polític i social de la gesta del seu avantpassat i antic habitant del palau, Lluís de Requesens i Zúñiga (+1576), gestor material de la victòria de Lepanto, les exèquies del qual es feren a la seva capella mateix.¹³²⁵ El Palau Reial Menor havia sigut cedit per Alfons el Magnànim a Galceran de Requesens, la família del qual el va tenir tot el segle XVI. A principis del segle XVI l'habitava la segona esposa de Lluís de Requesens, Hipòlita Ruiz de Lihori, que es feia dir la Comtessa de Palamós, i d'aquí rebé el nom l'edifici. Amb el temps passà als Fajardo, marquès de los Vélez, d'allí al duc de Montalto i després al marquès de Villafranca, qui es casà el 1775 amb la amb la famosa María Cayetana de Silva i Toledo, hereva del ducat d'Alba. El 1784 el matrimoni visità Barcelona i s'allotjà en aquest palau.¹³²⁶

Sembla que també s'hi feren festes el 1759, quan Carles III feu estada a Barcelona. En la *Relación Obsequiosa* que descriu la rebuda de la ciutat de Barcelona a Carles III el 1759 es cita un vers amb una al·lusió als Requesens i als distints títols castellans successius que havien heretat les seves baronies.¹³²⁷ No ens estranyaria que, essent la residència habitual dels principals visitants de la ciutat comtal en aquella època, aquest oratori s'hagués estrenat en aquell moment o potser durant la visita dels marquesos de Villafranca i ducs d'Alba, ja que Duran era el músic a sou d'aquella casa.

---

¹³²³ RIFÉ 1999, pàgina 168.

¹³²⁴ DOLCET 1999, pàgina 182.

¹³²⁵ MOLAS 2010, pàgina 208.

¹³²⁶ MOLAS 2010, pàgines 206-215.

¹³²⁷ RELACIÓN 1759, pàgina 148. "*Quien podrá numerarlos? Mas yà arranca / por franquezas de luz un Villafranca, / que à tan lucida Esfera diò un assalto, / saltando desde Velez à Montalto. / O honor del Lobregate! Mas no puedo / tocar sin Tajo de oro, à tal Toledo; / No alcanzará mi habena por bastarda, / à Zona, que en el Cielo por Faxearda; / tiene yà aqui su luz, mas digno espacio / por Requesens montada en Real Palacio: / tiene aqui la Victoria de la Luna... / Mas, ò amor de la Patria! Y ò importuna / prolija relacion sobre impossible!"*

12.5.12 Os de Balaguer (1769): Ball de Galeres

Com Reus, també la població d'Os de Balaguer va veure ballar unes galeres a la seva plaça. Fou el 1769, una cronologia que encaixa molt bé amb la que suposem que veié néixer les galeres reusenques (ca.1772?), i amb antecedents com les galeres de la Selva del Camp (1713), els bergantins del 1733 procedents de Falset o una naumàquia de caire més mitològic (Argonàutica) que tingué lloc a València el 1762.¹³²⁸ Sabem que l'entremès s'inspirava en el fet de Lepanto de 1571, però la seva aparença no era la d'un gran espectacle escènic, sinó que seguia el model exposat per Amades en el cas de Reus, uns cavallets cotoners que s'han substituït conceptualment per unes carcasses de galeres d'unes dimensions semblants. El Costumari de Joan Amades en dona una notícia, tot i que inconcreta:

“[29 de setembre] Fa la seva festa major el poble d’Os de Balaguer. Antigament hi havia donat molt de color una representació de teatre de plaça. Feien el ball de les galeres, que, com tenim dit, tractava de figurar la batalla de Lepanto, amb la intervenció de nombroses galeres de cartró, que duïen al damunt alguns dels dansaires; simulaven les esquadres de la Lliga santa i del Gran Turc. En la facècia intervenien molts actants, que recitaven llargs parlaments i disparaven moltes pistoles i armes de pedra i pistó, pròpies d’aquels temps.”¹³²⁹

Diem inconcreta, perquè Amades en parla com si fos un entremès habitual dins el cicle festiu anual d'aquella vila, però la documentació que tenim fa tota la impressió d'una aparició esporàdica i puntual, amb motiu d'una solemnitat extraordinària com és la finalització de l'obra de construcció de la seva actual església parroquial el 1769. Es descriu aquesta naumàquia com una cosa curiosa per als habitants d'aquella vila, mentre que tot seguit es descriu que després d'aquella representació es va ocupar un temps *en los valls comuns de la terra*. La relació és prou divertida, i denota la ironia i cultura del seu redactor, el gran historiador Jaume Pasqual, destacat membre de l'escola d'historiadors de Bellpuig de les Avellanes:

“[...] Inmediatament de acabàs eixas funcions de circo, se passà a las de teatro; li dic per la theatral representació ab què se divertí lo públic, bé que considerada la batalla marítima que se executà, millor podríam dir-li amphiteatro [...] Y veus aquí que al so de la horrorosa música se presentaren a la vista soldats, armas, vaixells y altre aprestos militars, que mirant tant alegres los valents, com plens de susto los cobarts. Com que la vila és tant distant del mar, molts dels expectants no havien pas vist vaixells en sa vida; y era cosa de ríurer los pensaments que feyan sobre aquells bultos plens de banderas y gallardets.

Alguns forasters, preciats de entesos, deyan «veus aquí, los de Os ne volen representar la conquista que féu de aquesta vila y son castell don Geraldo Pons viscompte de Àger en lo any 1116 en què singularment se distinguiren contra sinch moros altres tants cavallers catalans; per çò lo dit viscompte los féu gràcia de aquellas mateixas sinch hiziendas, que possehían antes los sinch moros»; y en effecte conformaba ab eix pensament lo número de moros y christians del vall; puig eran sinch de cada part, después de sos reys. Emperò altres més avisats deyan «açò sab a conquista marítima»;

¹³²⁸ ALCARAZ 2017, pàgina 134. Segons sembla, la funció tingué lloc amb motiu del 3r centenari de la canonització de sant Vicenç Ferrer.

¹³²⁹ AMADES 1950-1956, volum V, pàgina 229. PALOMAR 2008, pàgina 37.

y recordant-se de la que feren de Sicília en temps molt remots los habitants de las riberas y las cercanias del riu Segre que per lo tant donaren a aquella isla lo nom «Sicaina» del mateix riu «Sicoris»; ja que per ell se deyan «Sicani» deixant lo antich de «Trinacria»; pensaren que tal vegada los de Os volian fer memòria aqueixa cèlebra y rància expedició, com significant que sos passats per tan cercans al riu Segre foren part dels conquistadors de aquella isla, pensament que mudaren luego que dels vaixells passaren a mirar los soldats que-ls ocupaban; uns eran christians, altres moros o turchs; cosa que en ninguna manera convenia a una conquesta molt anterior a la vinguda de Christo. Sobretot quedaren burlades eixas batxilleries, al comensar sos parlaments los dos capitans; pues a pocas paraulas donaren bé a enténdrer, que era la gran batalla de Lepanto la que se anaba a respresentar en la plassa de Os.

Certament fou tal lo garbo y brabura ab què desempenyaren uns y altres sos papers y tan propis los adornos dels soldats y vaixells, que meresqué la funció los comuns aplausos, a la reserva sola, de algunas foscas veus que se hoian entre dents, de ser demasiadament llarga per las repetidas pausas que obligaban a fer entre-ls parlaments la precisió de imitar bé en sech los figurats vaixells la navegació de verdaders. [...]

Com lo poble tenia gust de tornar a veure la representació del ball de las galeras sens aquell[a]s llargas pausas, que havem dit, lo tingueren en tan impacient primer dia; se determinà repetir-la en lo mateix lloch en què se féu la del ball de Santa Fe, a fi de què aixís quedàs libre una gran part de la plassa a la continuació dels balls comensats. Representada aixís la batalla naval de Lepanto (tant pròpia de aquest dia) gustà en extrem a tot lo concurs, de manera que los balladors de plassa quedaren molt poch y aqueixos sens qui-ls miràs.”¹³³⁰

Un entremès festiu doncs, que no era propi d'aquella vila de la Noguera (o, almenys, usual en ella), i una plasmació (la batalla de Lepanto) que no sembla que fos perfectament interpretada i compresa sinó pels mateixos organitzadors de la festa. De fet, ja s'entreveu una mentalitat de cercar una explicació mítica i un significat discursiu a la representació per part dels concurrents a l'acte, quan el cronista diu que els escoltava comentar si no s'estava representant una lluita de moros i cristians tant reclusa com la reconquesta de la vila per part de Guerau Ponç II de Cabrera. No descartem doncs, que fos un entremès provinent de fora, sense descartar aquell Ball de Bergantins de falset de 1733 o les mateixes Galeres reusenques, les quals comptaven amb un ball parlat escrit el 1772.

També ens interessa la representació, pels mateixos dies i amb motiu de la mateixa efemèride, d'un *Ball de Santa Fe*, del qual sabem que podia comportar elements vinculats a la plasmació de l'alteritat sarraïna, per la qual cosa serà tractat després.

12.5.13 El cas de Valldellop [Viladellops?]

Aquesta enigmàtica representació (fins i tot l'indret és difícil de precisar) podria ser una rèmora, conservada tardanament (o no, perquè a vegades Amades cita com a costums fets que té documentats a nivell d'arxiu com a celebrats en moments cronològicament molt llunyans a ell, els quals ja feia molt de temps que havien desaparegut quan ell publicà), dels entremesos de sant Sebastià i els cavallets cotoners.

---

¹³³⁰ PASQUAL 1769. GARGANTÉ 2011, pàgines 165-166.

“Al llogarret de Valldellob, en el baix Penedès, feien una festa solemne dedicada a sant Sebastià, que van erigir en patró per haver alliberat la població d’una gran epidèmia. Era típica la representació del ball de Sant Sebastià, la qual antigament havia fet acudir a aqueix llogarret molta gent de la rodalia. Figurava el martiri del sant, que uns moros lligaven, despullat, a un arbre després d’haver-li robat la roba mentre es banyava. Un parell de cavallers, figurats per minyons que muntaven cavallets de cartó, defensaven el sant. El protagonista, per simular la nuesa, anava només amb samarreta i calçotets de punt, cosa que si l’any era fred, feia esgarrifar els espectadors. Representava aquest paper un veí anomenat Sebastià, el qual creia que el sant l’ajudaria i li faria suportable el fred, de manera que no li’n vindria cap dany. El ball fa molts anys que ha caigut en desuetud.”¹³³¹

D’entrada cal dir que no hem sabut localitzar cap nucli de població actual amb aquest nom a Catalunya. Sí que hem trobat Viladellops, un veïnat al sud-est del municipi d’Olèrdola (Alt Penedès). El municipi d’Olèrdola és format per quatre pobles: Moja (principal nucli de població), Sant Miquel d’Olèrdola (bressol de les primeres arrels històriques de la comarca), Sant Pere Molanta (eix de l’impuls industrial del municipi) i Viladellops, així com nuclis de més recent urbanització Daltmar i Can Trabal, a més de les barriades (Can Torres, Rectoria, La Serreta, Can Segarra, Can Moles, les Planes, el Sepulcre, la Font, Can Ferran...) i força masies disperses. Com podrà suposar-se, res més sabem d’aquesta representació hagiogràfica que semblaria una simplificació del martiri fins a restar solament dos genets.

12.5.14 Alteritat barroca a mallorca (1687-1756)

12.5.14.1 Representació de la conquesta de Mallorca a Sóller (1687)

La *Història de Sóller* de Josep Rullan ens informa que el 1687 un grup d’estudiants demanaren representar una peça dramàtica sobre la conquesta de Mallorca. Cal estimar seriosament la possibilitat que en aquesta obra hi hagués presència d’alteritat sarraïna escenificada. El que ens sobta és que l’autor distingeixi entre ‘drama sacre’ i ‘comèdia’ segons l’època, ja que a parer nostre es tracta del mateix només que varia la denominació, aclarint -si és que cal- que es tracta d’una comèdia *al divino*. Diu Rullan:

“Por lo que toca á nuestro pueblo, podemos asegurar que la representacion de dramas sagrados, á mediados del siglo XVII, tenía lugar en medio de la plaza, y que su objeto era la mayor honra y gloria del Santísimo ó de algún santo, sin que los Jurados se desdeñasen de pagar crecidas sumas para cubrir el gasto de semejantes funciones. A fines del siglo últimamente mencionado el drama sacro había desaparecido ya de la escena para ceder su puesto á la comedia; así es que en 1687 se representó en nuestra plaza por unos jóvenes estudiantes, naturales del pueblo la Conquista de Mallorca. El acto tenía por objeto solemnizar las fiestas de san Jaime y de santa Ana; pero en el Concejo ya no reinaba entusiasmo por este género de diversiones, pues habiéndole dichos jóvenes pedido auxilio para los gastos de levantar el tablado, se dejó el asunto al arbitrio de los

---

¹³³¹ AMADES 1950-1956, volum I, pàgines 567-568, amb un gravat i una melodia a la 572.

*Jurados; como si fuese una cosa indiferente; y no sería aventurado suponer que la petición fué denegada.*¹³³²

12.5.14.2 L'efígie de Barbarroja per Corpus a Alcúdia (1756)

Entre els pagaments de la processó de Corpus del 1756 a Alcúdia (Mallorca), Antoni Mayol va localitzar un pagament de 3 sous per "*jaias an el jai Barba Roja*". Sense que en sapiguem res més ni consti més vegades en la documentació local alcudienca, dit autor formula la hipòtesi que aquesta figura potser serviria per commemorar la famosa i feliç confusió per les fogueres de la costa del 1535. Es sap que els mallorquins creien donar la benvinguda a la flota de Carles V que tornava victoriosa de prendre Tunis, amb fogueres i lluminàries. La realitat és que foragitaren Barbarroja, l'esquadró del qual confongueren de lluny amb les naus de l'Emperador. En l'apartat històric ja s'ha comentat que el gran corsari fugia de les derrotes de Tunis i la Goleta. Decidit a prendre Mallorca, va dirigir-s'hi amb nombroses embarcacions. Com que l'illa es trobava en plena celebració festiva de la victòria, les poblacions de la costa saludaren el turc amb fogueres tot confonent l'armada dels corsaris amb la imperial. La mateixa confusió – però a la inversa- s'endugué el pirata ja que, pensant-se que s'estava donant alarma de la seva presència per tota la costa, es dirigí cap a Maó.¹³³³

Donada la cronologia del document -mitjan segle XVIII-, és possible que la figura recordés els nombrosos fets dolorosos del segle XVI mallorquí vinculats amb els turcs, però que el detonant de la presència d'aquest personatge fos un fet molt més recent. Com hem vist en els casos dels gegants que podien representar les ètnies ("*razas*") del món conegut que homenatjaven el Santíssim Sagrament, aquí podria haver-s'hi incorporat un corsari turc, tot sol, potser emmanillat o encadenat, caminant com un figurant més. Per això ens convenç més Mayol quan proposa que també "*pot haver quedat en el substrat folklòric de la gent o pot haver estat recuperat rere les razzies de moros dels anys recents, com el combat contra els moros a cala en Feliu l'any 1734, o l'atac dels moros al Cap del Pinar i l'oratori de la Victòria l'any 1735. Si més no és un personatge representatiu del mal*".¹³³⁴

En un anàlisi més detallat, la menció de *jaias al jai Barbarroja* s'ha d'entendre com que aquest personatge era un ninot de palla, i que segurament seria vexat en algun moment de la festa. Aquest moment no necessàriament ha de correspondre's amb la processó de Corpus, ans podria ser un divertiment de la festa, potser nocturn; però no es pot descartar que fos visible entremig del seguici processional abans de la seva destrucció. Un jai (*jai*) és un vell (*vella*). Quan es parla de la vella quaresma, a Mallorca es parla del *jai Carnaval* i la *jai Corema*.¹³³⁵ Aquesta darrera a vegades era serrada per la meitat el

¹³³² RULLAN 1876, volum II, pàgines 511-512. Vegeu annex documental (any 1687), on transcrivim el document que oferí Rullan.

¹³³³ CASASNOVAS 2009, pàgines 21-24.

¹³³⁴ MAYOL 2006, pàgina 36.

¹³³⁵ Segons el *Diccionari català-valencià-balear*: "JAI o JAIO, JAIA m. i f. 1. Vell; persona de molta edat; cast. *viejo*. [...] Cult. pop.—a) *Sa jai Corema*: figura de dona amb set peus, representant la Quaresma amb les seves set setmanes, que es tenia exposada dins les cases durant tota la Quaresma, i el dissabte de Pasqua la llevaven o la cremaven. (Mall.). Generalment la figura era de paper retallat i penjada a la paret; però a Porreres la solien fer de bulto i la posaven dreta damunt una taula, amb una arengada o un pebre coent a la boca, i deien als infants que la jai Corema no volia que

quart dijous de Quaresma, el que es coneix com el *Serra la Vella* en moltes poblacions catalanes. A Mallorca algunes vegades *la jaia Corema* es feia en forma de ninot de palla o bujot,¹³³⁶ com també es fa així el ninot (anomenat *Cornelio Zorrilla*) que es penja a l'Ajuntament de Bielsa (Huesca) durant els dies del seu conegut carnaval. Un bujot és doncs, un figurot o ninot de palla embotida dins un revestiment de roba, talment un espantaocells.

Amb aquests aclariments, som del parer que es feia un ninot que representava el gran corsari turc. Tal figura, segurament l'efígie de Barbarroja (que tants danys havia causat per tot el Mediterrani) en forma de ninot, devia ser passejada entre els entremesos de la processó o bé quedava ubicada en algun indret de la població, o totes dues coses. Segons Alcover-Moll, "*A alguns pobles mallorquins, aquestes dues figures es feien de bulto i es penjaven enmig del carrer; els posaven una arengada o un pebre a la boca, i el dijous de mitjan Quaresma els serraven o trossejaven, amb gran avalot de diversió de la gent menuda; per això el dijous de mitjan Quaresma s'anomenava sa Jaia Serrada*".¹³³⁷

A Ciutadella de Menorca encara avui es *mata el bujot*, quan a finals de Setmana Santa (Dissabte Sant) un ninot penjat a la plaça rep trets a discreció amb armes de caça fins que crema i, si no s'encén per si sol gràcies a les escopetades, en cremen les malmeses restes. Suposem que és una variant del *Matar Jueus* el Dissabte de Glòria, perquè es fa el mateix dia. Podria ser també que antigament es recordés d'aquesta manera al turc causant d'aquell recordadíssim "*Any de sa Desgràcia*" (1558). Creiem que es pot considerar aquest *jai* o *bujot* balear com un precedent conceptual –i fins i tot tipològic– del *moro de foc* que trobarem posteriorment al Principat.

12.6 Les festes de santa Teresa de 1614: moros o protestants, dues opcions d'alteritat

L'any 1614 hi hagué festes per a la beatificació de santa Teresa d'Àvila, més coneguda com a Teresa de Jesús. Aquesta efemèride, celebrada per tot el Principat d'una manera similar, fou relatada a la manera de la de 1601 per dos autors: Josep Dalmau i Diego de San José. Ambdós veuriem impreses a Barcelona l'any 1615 les seves respectives

---

menjassen altra cosa que arengada o pebre. [...] b) *Es jai Carnal*: altra figura relacionada amb el Carnaval i la Quaresma, que s'exhibia altre temps a Mallorca i era objecte de diverses cerimònies populars (V. Quaresma). c) *Sa jaia serrada*: el quart dijous de Quaresma, en què coincideix la meitat del temps quaresmal i es diu que serren la jaia, o sia, la parteixen per la meitat (Mall.)."

¹³³⁶ Segons el *Diccionari català-valencià-balear*: "BUJOT m. 1. Figurota d'home o de dona, feta de palla o de pedaços i revestida de roba, que serveix per fer por als ocells i evitar que facin mal als sembrats o a la fruita (Menorca); cast. *espantajo*. [...] 2. Figurota d'home o dona, feta de palla i revestida de roba, que el dissabte de Pasqua és penjada enmig d'una plaça i li tiren trets d'escopeta fins que li peguen foc (Ciutadella); cast. *pelele*."

¹³³⁷ Segons el *Diccionari català-valencià-balear*: "QUARESMA (i dial. *coresma* i *corema*). f. [...] Cult. pop.—La Quaresma tenia, fins a començaments del segle XX, una gran significació i importància en la vida popular. [...] Estava molt estès el costum de penjar dins les cases la figura de la Quaresma (anomenada *la sarraïna* o *la Quaresma* a Catalunya, *sa jaia Corema* a Mallorca, *s'àvia Corema* a Menorca), que, com hem dit, tenia set peus, i cada setmana li n'arrancaven un. A Mallorca, a més de la jaia Corema, hi havia *es Jai Carnal*, que representava un vell. A alguns pobles mallorquins, aquestes dues figures es feien de bulto i es penjaven enmig del carrer; els posaven una arengada o un pebre a la boca, i el dijous de mitjan Quaresma els serraven o trossejaven, amb gran avalot de diversió de la gent menuda; per això el dijous de mitjan Quaresma s'anomenava sa Jaia Serrada."

cròniques o relacions festives dels actes celebrats per a commemorar una beatificació que podia considerar-se una victòria més del catolicisme ibèric. Es relaten festes a Barcelona, Tarragona, Lleida, Girona, Tortosa o Perpinyà, de les quals les dues darreres contenen les descripcions més interessants per al tema que ens ocupa.

Malgrat que no ens hi aturarem, també volem deixar constància que a Tarragona deu cavallers vestits a la moresca, amb turbants i amb atxes enceses, feren diverses carreres en honor de la Santa davant de l'església dels Carmelites. Una mostra més de l'exotisme que simplement embellia i que serà comentat en l'apartat dels cavallets. Un ús de l'alteritat merament decoratiu, ja que afectava solament a la indumentària dels tornejants:

“A las nueve horas de la noche diez caballeros del desafio, en sus cavallos muy ricamente enjaezados, muchos cascabeles en los pretales, vestidos a la morisca, con turbantes en las cabeças y volantes hechados por las espaldas, con achas encendidas en las manos, provaron sus carreras en honor de la gloriosa Santa, frontera de su Iglesia.”¹³³⁸

Si entrem a examinar aquestes dues celebracions citades, les de Tortosa i de Perpinyà, poblacions situades als extrems sud i nord del Principat, veurem dues maneres de representar l'alteritat respecte de la fe catòlica, la qual no sempre vindrà donada pels moros i els turcs. Estem en el període immediatament posterior a l'expulsió dels moriscos i en plena resposta al discurs del protestantisme. Ambdós exemples festius, paradigmàtics del model de celebració barroca escampat per les festes de 1601, representen l'arrelament d'aquest model, farcit d'al·legories i oratòria poètica, d'emblemes i cartells, de sermons i cerimònies, de focs pirotècnics, campanes i música pels terrats, de representacions i d'una marcada presència institucional. I, evidentment, també representen el triomf del catolicisme contrareformista posterior a Trento.

Hem comentat ja les representacions espectaculars arran del riu Ebre -naumàquia- que feren els tortosins en honor i celebració de santa Teresa d'Àvila. La mateixa festa i celebracions de la beatificació teresiana es festejaren a Perpinyà. Josep Dalmau no dona cap detall interessant per al tema dels turcs i cavallets o l'alteritat. En canvi l'altra relació, la que va publicar el mateix any 1615 Diego de San José, dona notícies d'altres ciutats (Corella, Tarazona, Calatayud, Lisboa, Èvora, Lerma, Sevilla, Mataró, Tarragona...) i els actes que hi tingueren lloc.

El cas de la capital del Rosselló és especialment interessant, perquè planteja les coses d'una manera molt diferent, manera que respon, sense ombra de dubte, a un context polític i geogràfic molt diferent. A la plaça es disposaren dues tarimes de fusta. La primera sostenia una nau amb les imatges de la Verge del Carme i de Santa Teresa. L'altra tarima serví per a representar la gran amenaça de l'Església catòlica contrareformista i posterior a Trento, identificada a la capital rossellonesa mitjançant les figures de Luter i Calví, que serien cremats en efígie com a part d'un espectacle pirotècnic:

---

¹³³⁸ DALMAU 1615, *Tratado II*, folis 92v-93r.

“A los dos lados d'este pedaço de cielo, (que tal parecia el monte a los que con piedad y deuocion lo contemplauan) estauan leuantados dos tablados, [...] y en el vno d-ellos auian puesto vna grande naue [...]. En su popa, y proa se leuantauan dos ricos tronos [...]. En el vno d-ellos estaua vna deuota Imagen de nuestra Señora del Carmen, ricamente vestida con su corona de piedras preciosas, y el escapulario de la Orden en la mano. En el otro Trono estaua nuestra Santa Madre no menos rica y curiosamente adereçada. [...] Estaua en el otro tablado otra nao, asimismo vistosa y bien armada, en cuyos extremos estauan las figuras de los dos heresiarcas d-estos tiempos, Lutero y Calvino, repartidos por diversos puestos muchos de sus sequaces. Llegada pues la noche y la hora de ver el fin d-estos jeroglíficos, lo tuuo la nave de los herejes tan desgraciado y triste como lo tuuieron los que representava, porque a deshora por un cordelito muy sutil, partieron a vn mismo tiempo dos rayos de fuego de la imagen de Nuestra Señora y de nuestra Santa Madre, y con grandísima presteza se prendió en las figuras de los dos herejes, los quales comenzaron a disparar de sus cuerpos tantos tiros y a despedir tanta cantidad de cohetes, que parecia imposible caber en ellos tanta máquina. Luego se fue extendiendo el fuego a los demás hereges y arrojando mucho por sus bocas y despidiendo infinidad de cohetes tronadores, se prendió también en la nao, haciéndose todo ceniza, con grande gusto y grito de la gente que allí estaua. [...] auiendo estado todos suspensos por mas de tres quartos de hora que duró este fuego; al punto se bolvieron a las imágenes, hincándose de rodillas con admirable alegría y deuoción, dándolas el parabién de la vitoria.”¹³³⁹

També el protestantisme arrelà a Igualada com un potent enemic de la fe cristiana. Quan Joan Padró Serrals es disposava a narrar els fets de la Suor de Sang del Sant Crist d'Igualada, ocorreguts el 1590, no dubtava en aclarir que

“En el siglo de mil y quinientos, hasta el de mil y seiscientos, en que vomitò el Infierno à los nuevos Monstruos Lutero, y Calvino, padecieron nueva persecucion las Sagradas Imagenes, en particular las de Christo crucificado, y las de su Cruz Santissima, pues se vieron muchas publicamente ultrajadas, y destrozadas. Pero en esse mismo siglo, à poca distancia de tiempos, manifestò el Cielo prodigios raros, que excitaron en la Christiandad, nueva, y mayor veneracion de Cruzes, è Imagenes de Christo crucificado, con despecho, y rabia de los Hereges Iconomacos de aquel siglo.”¹³⁴⁰

Veiem que en molts d'aquests casos aquests casos la dicotomia entre *moro* i *cristià* quedava lluny les conversions plàcides que finalitzaven amb un bes del monarca, com havíem vist Saragossa a principis del segle XIV. Ara el turc o el moro és un enemic declarat, un enemic real i un enemic de la fe i el credo catòlic, una amenaça que es pot concretar, experimentar i explicitar molt bé a la festa, ja que la presència d'aquest enemic és molt viva dins l'imaginari col·lectiu de totes les poblacions catalanes, especialment de les més costaneres. I en certs contextos festius extraordinaris, on es necessita marcar aquesta alteritat que no solament és alteritat o diferència social sinó també espiritual, el turc pot suplir-se pels protestants sense cap mena de complex, ja que no s'alterava per a res el discurs festiu pel que fa a aquesta alteritat, com va fer-se també a Toledo el 1617, a Madrid el 1620 i al Corpus Christi de Còrdova el 1636.¹³⁴¹ Caldria també aclarir quin tipus de *moro* es vol reflectir en el cas de Tortosa o Barcelona;

¹³³⁹ SAN JOSÉ 1615, pàgina 187r i 187v. Vegeu també l'anàlisi a GARGANTÉ 2018.

¹³⁴⁰ PADRÓ 1736, pàgina 5.

¹³⁴¹ SANZ 2020, pàgina 213 i notes 17, 18 i 19.

si es volia parlar del Turc amb concreció (enemic polític i espiritual, amenaça territorial per a tota Europa), o de qualsevol gènere de mahometà com a enemic genèric de la fe cristiana i l'Evangelí des de molt temps ençà.

En el cas de Tortosa hem vist com els moros figurants rebien el càstig simbòlic (o no tant simbòlic) per ser els enemics de la fe i per haver escarnit diversos elements del cristianisme, com els espais de culte, amb gestos obscens i escopinades. Quelcom que, ben segur, contribuiria a generar la imatge del “dolent”, però que tampoc cal considerar com a estrany. Havia passat poc temps des de l'expulsió dels moriscos el 1609 i d'haver patit les incursions terra endins dels corsaris turcs o barbarescos que rondaven pel Mediterrani des de feia segles. Al marge que Francesc I hagués donat totes les facilitats a les galeres turques per entrar als ports de Marsella o Toló entre 1542 i 1544,¹³⁴² a Perpinyà, l'amenaça del catolicisme militant era tota una altra: el protestantisme. Des dels temps dels reis de França Carles IX de Valois i Enric IV de Navarra, aquest moviment havia pres una volada difícil de controlar i havia desembocat en sagnants matances.

Per exemple, el 1597 els homes del vescomte de Saint-Girons atacaren Salardú (Val d'Aran). És cert que l'església aranesa de Salardú està situada al centre del que fou el recinte castell i fortificació d'aquell poble (actualment encara ben visible, amb una torre circular propera a l'absis). Però l'invasor sempre arrasà tant com va poder els espais simbòlicament importants de l'enemic, ja fossin defensius o culturals.¹³⁴³ També cal dir que aquests atacs per part de francesos solien tenir un context històric i una causa més política que espiritual; justament igual que els casos amb els turcs. La disputa no era només religiosa i quasi sempre s'hi entreveu un rerefons polític i territorial, de Lepanto fins a Salardú. I en aquest darrer cas aranès (que ara farem servir d'exemple per la seva imbricació política i religiosa) sabem que la guerra per causa de religió fou l'excusa perfecta per fer intervenir el Crist romànic com a intercessor miraculós i protector dels aranesos davant l'atac de 3000 *lutheranos*. Així ho relata el comissari Francisco Gracia de Tolba, home al servei de Felip III, en un informe adreçat al monarca que suposa un bon estat de la qüestió de l'Aran en aquell moment.¹³⁴⁴

Alguns investigadors ja han fet avinent que aquest atac a Salardú no responia a una justificació religiosa sinó que, al marge d'aquesta mitificació coetània –reflectida a la historiografia coetània, com Gracia de Tolba- no fou altra cosa que una resposta reial francesa a les invasions de càstig que havia fet anys abans Felip II de Castella per la zona de Llenguadoc i el Bearn. Els atacants de Salardú eren del Cossersans, zona que acabava de veure's molt afectada per aquestes expedicions del monarca espanyol, i tot plegat es donava en un context de renyines i venjances, de violentes lluites de guerrilles més que

---

¹³⁴² NOGUER / ALCOBERRO 1998, pàgina 29.

¹³⁴³ Per citar un altre exemple, posterior en el temps però que denota la continuïtat temporal i la persistència dels conflictes amb el Francès, podem recordar com el general Suchet, ben catòlic, incendià el monestir de Montserrat durant la Guerra Napoleònica (1811). Montserrat havia estat declarat *Plaza de Armas* uns mesos abans; aquest fet va sentenciar el Santuari.

¹³⁴⁴ GRACIA 1613, pàgines 23-24 i 66-69.

no pas de batalles a camp obert.¹³⁴⁵ A més, les lluites de religió amb els francesos acabaren -ni que fos per uns anys- poc després amb l'edicte de Nantes de 1598.¹³⁴⁶

No cal sinó recordar –per coneguda- una posterior plasmació artística d'aquesta assimilació dels francesos com si del moro invasor es tractés. El famós quadre de Goya *El dos de mayo de 1808*, també anomenat *La carga de los mamelucos en la Puerta del Sol*, pintat el 1814, els insurgents espanyols revoltats el dos de maig de 1808 ataquen als anomenats mamelucos, mercenaris egipcis que lluitaven a costat de l'exèrcit francès. Aquesta revolta fou reprimida de manera molt dura per l'exèrcit d'ocupació. Per això el pinzell de Goya també plasmà en un altre quadre –i a manera de protesta política- els afusellaments de l'endemà, 3 de maig de 1808.

A través del *Dietari de la fidelíssima Vila de Puigcerdà* -començat el 1584 pel notari de la Vila- disposem d'un grapat de testimonis que permeten conjecturar sobre l'existència de dos tipus d'alteritat en aquella regió del nord del principat. Si bé els moros i turcs eren alteritat, la “seva” alteritat particular era el francès o gavatx o, fins i tot els aragonesos. Sobretot quan la sensació és que, essent territori de frontera, hom podia veure's perjudicat per qualsevol banda. El *Dietari* ens documenta un revolta antiga, del 1474, on queda clar que estaven farts de ser una moneda de canvi política:

*“L-any M CCCC LXX IIII essent los Comptats de Rosselló y de Cerdanya francesos per causa del empenyorament que-n havie fet lo Sereníssim rey doc Joan al rey de Fransa, se rebellaren en Rosselló y Cerdanya los gentils hòmens y en Cerdanya lo castell de Livia, lo castell de Bellver, lo castell de Bar, la torra de Das y altres torres; veritat és que un die eren francesos y altre aragonesos [...]”*¹³⁴⁷

Però no és aquí on s'entreveu l'alteritat francesa, sinó el brou de cultiu de la mateixa. Seguidament ja es consigna una *entrada de francesos* a la Cerdanya el 1496,¹³⁴⁸ i se'n van trobant els anys 1511,¹³⁴⁹ 1522,¹³⁵⁰ 1542,¹³⁵¹ 1544,¹³⁵² 1577,¹³⁵³ 1588,¹³⁵⁴ 1639,¹³⁵⁵

---

¹³⁴⁵ BRUNET, pàgines 128-129.

¹³⁴⁶ No oblidem però, que Francesc I permetia que les naus turques que assolaren la costa catalana fongessin a Marsella cap a 1542-44 (NOGUER / ALCOBERRÓ 1998, pàgina 29) o que Lluís XIV donava suport als turcs que atacaren Viena el 1683 només amb el propòsit de debilitar la resta de potències europees.

¹³⁴⁷ GÁLGERAN 1977, pàgines 32-33.

¹³⁴⁸ GÁLGERAN 1977, pàgina 33.

¹³⁴⁹ GÁLGERAN 1977, pàgina 34.

¹³⁵⁰ GÁLGERAN 1977, pàgina 36.

¹³⁵¹ GÁLGERAN 1977, pàgina 39. “*En lo dit any entraren los francesos ab xexanta milia de peu y deu milia de cavall en Rosselló y posaren siti en Perpinyà i combateren les muralles bravament, y estant assentada la artilleria del camp de fransa devant del baluart de Sanct Làtzer qui va a Elna un die isqueren dues company[i]es de Perpinyà y enclavaren sinc pessas de artilleria dels francesos, y la un dels nostres capitans se dehie Matxuca y mataren molts francesos; y de aquí ha poch diez se alsà lo camp de Fransa y-s retirà ha Clayrà y aquí feren un fort y dins poch diez se-n tornaren en Fransa sens poder fer altre mal en Perpinyà, però feren gran dany en Rosselló.*” Aquell mateix any també reberen visites d'alemanys, tal i com consta a la pàgina següent de l'edició: “*Als VI de dezembre del dit any (1542) vingué una companya de alemanys y lo capità se dehie Ausfranco lo qual estigué así fins pasada pasqua; feren molts danys de cremar taules y postissos y les riostes del consolat que los còsols pasats havien fetes noves; tingueren bregues y avalots amb los de la vila del que moriren dos alemanys.*”

¹³⁵² GÁLGERAN 1977, pàgina 40. “*Aixibe en lo dit any (MDXXXIII) entrà Antoni Roca ab tres milia francesos a XIII de setembre y cremaren Via, Bajanda y Ro; y isqué molta gent de la vila fins a Livia; y se-n tornaren per Capsir.*”

¹³⁵³ GÁLGERAN 1977, pàgina 49.

¹³⁵⁴ GÁLGERAN 1977, pàgina 76.

¹³⁵⁵ GÁLGERAN 1977, pàgina 105.

1653 (amb setge a Puigcerdà inclòs),¹³⁵⁶ 1678 (amb setge del Duc de Noailles),¹³⁵⁷ 1793-1795¹³⁵⁸ i encara 1810-1814.¹³⁵⁹ Però les dues relacions més interessants són les de 1583 i 1598 amb la qüestió religiosa que traspua pel mig:

“(28 abril 1583): Traïció de francesos [...] Entraren per la vall de Querol sis cents sinquanta francesos [...] los quals los havien dit ere fàcil de pendre lo castell de Querol y la vila y castell de Puigcerdà, entre els quals hi havie molts ugonaus. [...] Però quinze ho setze soldats de la torre serdana les isqueren al devant, y-ls detingueren fins que los nostres foren ab ells, i-n mataren i-n prengueren molts dels dits francesos, y ells se-n tornaren en fransa ben scaremusats [...] Déu los convertesca en millor lurs mals designes, y nosaltres que no-ns fiem de semblants vehins com son Achs y Merenchs, y tingam gran mirament ara y en esdevenidor en la custòdia de la vila y de nostres persones y bens, y no tingam may ha vil y ha impossible les coses de tant perill com fins assí havíem acostumat quia Judas non dormit.”¹³⁶⁰

“(22 maig 1598): Entrada de francesos. A glòria de nostre Senyor Déu Jhesucrist, exaltatió de laa invictíssima nostra fe catòlica, llahor, honra y fama de la fael nació de Cerdaña, seria no cosa deguda se posàs en oblit la tant famosa victòria obtingueren los de la vila de Puigcerdà y terra Cerdanya als 22 del mes de maig, any de la nativitat de nostre redemptor 1598, divendres après següent del solemníssim dia de Corpus [...] De tal manera que los dalt dits francesos del comptat de Foix guiats per alguns de dits bandoles se eren retirats en dit comptat de Fox, entre los quals se assenyala molt Cua de Llop natural de la vall de Querol, Barrabam, de son nom dit Masfarner natural de Sereja [...] y aquí feren grandíssims stragos, robant Iglesias, portant-se-n lo Santíssim Sagrament y tot lo que trobaren per las cases [...] y aquí resistiren valerosament a las grans cargas donaven dits francesos cridant Bandoma Bandoma fins que arribaren tota la gent de la terra y vall de Querol y donaren brega a dits francesos [...]”¹³⁶¹

Puigcerdà feu l'any 1572 processons, gales i trets d'artilleria per festejar la victòria de Lepanto (les noves trigaven més a arribar).¹³⁶² I també a la mateixa font s'hi relaciona l'expulsió dels moriscos el 1610.¹³⁶³ Això sí, es veu clarament que tot plegat eren aquests uns assumptes de país que es relacionen perquè tocava en el primer cas, i perquè calia reflectir-ho en un dietari en el segon. La diferència de la narració de l'expulsió morisca de Puigcerdà comparada amb la del *Llibre Verd* de Vilafranca demostra que l'alteritat sarraïna els quedava ben lluny de la seva quotidianitat.

Veiem doncs, que a darreries del segle XVI i començament del XVII era important remarcar l'alteritat, però més aviat per temes polítics i d'estratègia ideològica que no pas religiosos. Ni que aquests darrers arguments fossin l'excusa esgrimida oficialment. Els ball del turcs i cavallets o els entremesos de gran volada amb la presència del turc o el protestant creiem que ens demostren que tot plegat tenia una major càrrega d'influència social. Que es volia definir una alteritat i generar un sentiment de rebuig global vers els

¹³⁵⁶ GALCERAN 1977, pàgines 91-92 (el *Dietari* no segueix un ordre estrictament cronològic).

¹³⁵⁷ GALCERAN 1977, pàgines 128-129.

¹³⁵⁸ GALCERAN 1977, pàgina 155.

¹³⁵⁹ GALCERAN 1977, pàgina 155.

¹³⁶⁰ GALCERAN 1977, pàgines 55-57.

¹³⁶¹ GALCERAN 1977, pàgines 60-62.

¹³⁶² GALCERAN 1977, pàgina 47.

¹³⁶³ GALCERAN 1977, pàgines 85-86.

detentors i representants d'aquesta alteritat. Rebuig que potser no existia d'una manera tant palesa a la Baixa Edat Mitjana, ni que fos pel fet d'una coexistència urbana de cultures i una certa convivència entre elles, tot i que n'hi hagués una de clarament dominant.

Durant el segle XVI el catolicisme es veié amenaçat doblement, per l'islam i pel protestantisme. Com era d'esperar, els territoris del sud i de l'est d'Europa també, ni que parlem d'un àmbit més polític. Som del parer que els poders espiritual i temporal s'aliaren en campanyes de propaganda com les que permetien aquests entremesos del Corpus. I, de tant en tant, també una incursió francesa amb motivació política o de saqueig s'havia de vestir de guerra religiosa, com també es vestia de croada la contraofensiva a l'amenaça turca del mediterrani. Amb l'agreujant que la població afectada per aquestes incursions –procedissin dels Pirineus enllà o del Mediterrani oriental- no s'oblidava mai més del pànic viscut i els danys soferts. I es fortificaren els principals punts de fricció de la frontera pirinenca i bona part de les viles i masies de la costa catalana.

Josep Armengou ja citava Amades el 1973:

“Més que una glorificació de l'Eucaristia, es desitjava propagar entre el poble senzill, aleshores en un grau de gran incultura, els més importants passatges i episodis de les sagrades escriptures, sobretot aquells de caient més llegendari i que podien donar a la vista del poble humil, lloc a un major espectacle, fent-li conèixer també els més importants personatges bíblics, els sants i santes pels quals sentia major devoció, familiaritzant-lo així d'una manera planera i ben a l'abast de la seva intel·ligència amb els més importants misteris, escenes i passatges que formen el fons de la religió i la doctrina [...] representaven al viu tot allò que més podia colpir el seu esperit i que donava a les paraules del predicador un sentit d'objectiva realitat. La processó del Corpus, en els seus orígens, no era sinó una representació ambulatòria d'aquells aspectes i passatges dels llibres sagrats que més podien contribuir a refermar en el seu ànim el sentiment religiós i cristià, fortament atacat fins aleshores pel judaïsme i mahometisme.”¹³⁶⁴

Nosaltres afegim que això darrer no era pas en els seus orígens, sinó que fou durant la pràctica totalitat de la trajectòria històrica de la festa del Corpus i així s'arribà fins en ple segle XX. Sense entrar en la qüestió de si era bo o dolent i la poca o molta noblesa de les seves intencions, l'adoctrinament hi fou ben present. Combinava un contingut teològic força fixat i molt ben travat amb elements d'actualitat que li donessin vistositat creativa i, sobretot, vigència discursiva. L'estudi de l'entremès dels turcs i cavallets i els balls de moros i cristians al llarg del temps i de la geografia permet com a mínim defensar –si no corroborar- aquesta línia d'hipòtesis.

12.7 Moros i Cristians: el Ball de Viena (1683) o de Buda (1686).

---

¹³⁶⁴ AMADES 1932, pàgines 3-4. ARMENGOU 1973, pàgines 10-11.

12.7.1 Un context favorable per a visualitzar la soldadesca local.

Ben sovint trobem un fort component bèl·lic a la festa catalana i àdhuc hispànica. Aquest component ve de molt enrera i no és fàcil de justificar ni d'entendre. Com hem vist, l'ensinistrament o exhibició de la classe social dels *milites* o cavallers en festes era l'origen que Schmitt proposava per als balls de cavallets del segle XIII que ja empraven el figures contrafetes de fusta.¹³⁶⁵ També hem esmentat a bastament les justes i torneigs dels segles XIII i XIV en el marc dels fasts reials. La classe militar necessitava tenir una quota de presència i de visibilitat a la festa, com un estament social més.¹³⁶⁶ De fet, abans dels torneigs hi havia desfilades, que permetien una exhibició d'aquesta petita noblesa davant de tota la concurrència, poble ras inclòs, la qual tenia en aquestes ocasions l'enèsima oportunitat de contemplar embadalida l'enorme separació social amb la qual aquella època els distanciava dels privilegiats.

Si ens situem a l'època barroca, no manquen fonts que deixin constància de les demostracions de soldadesca, viscudes i presentades ja com un espectacle, dins les festes barroques a Catalunya. En trobem a les festes de sant Ramon de Penyaforç (1601), de santa Teresa (1614) o del Sant Crist a Lleida (1637). Per tant, aquest pòsit festiu que no era ni municipal ni tampoc netament gremial no era tampoc desconegut al Principat. De fet, en coneixem a Cervera o Tàrraga el 1619,¹³⁶⁷ a Vilafranca (1698).¹³⁶⁸ A Igualada mateix, trobem esmentat un estaferm el 1619 per les festes de la Immaculada (la qual devia ésser la dama suprema a qui es dedicaven els torneigs)¹³⁶⁹ i el 1810 el Baró de Maldà ja esmenta un petit regiment militar a la processó de Corpus, fet que era completament usual a moltes poblacions fins ben avançada la segona meitat de segle XX:

“Vegérem la professó en casa d'uns sastres en la Plaça Major, a la part de la sombra [...], i a dos quarts per les set, entrà tota la professó a la iglésia, havent fet tercera descàrrega de fusileria la tropa, alto davant, i se reservà al Divino Senyor en lo sacrari i així finit en est dia lo primer del Corpus, tornant les banderes i els tabernacles, los de quiscuns gremi o confraria d'aon los havien trets.”¹³⁷⁰

Aquest pòsit serà decisiu per entendre el pes que, d'una manera quasi general, tingueren la cultura militar, les armes i la pólvora (al marge de l'òbvia i poderosa dimensió espectacular, estètica i sonora que brinden) en les representacions festives de l'alteritat sarraïna dels segles XVII al XIX. Entre aquestes, el tema de les batalles de Viena (1683) i de Buda (1686) gaudí d'una gran fortuna a Catalunya. Tant que, si no es diu el contrari, cal entendre moltes de les funcions documentades després d'aquestes dates com a deutores ideològiques d'aquests fets, en un sentit genèric. Ja fos perquè els

¹³⁶⁵ SCHMITT 1976, pàgines 142-143 i 146-148

¹³⁶⁶ Vegeu per exemple, com s'expliquen els diferents aspectes dels *Toros y cañas* o dels Estaferms a les festes valencianes de 1622 i 1662 en honor de la Immaculada, a RODRIGO 2005.

¹³⁶⁷ A bastament estudiades per Ramon Miró a MIRÓ 2006, qui també explica amb detall molts aspectes com la *sortija* o l'*estaferm*.

¹³⁶⁸ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 446r-448r. Edició a LLIBRE VERD 1992, pàgines 929-934. Vegeu annex documental, any 1698.

¹³⁶⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1068. Llibre de la Universitat de 1619, foli 41v.

¹³⁷⁰ MALDÀ, volum VIII (1808-1810), pàgines 278-279. Hem vist imatges de militars acompanyant la processó de Corpus a Tremp als anys seixanta o setanta del segle XX.

representaven explícitament o perquè, a partir d'ara, les lluites de moros i cristians ja no seran tant freqüents. Per aquesta raó les plasmacions festives de lluita de moros i cristians prendran cada vegada més un caràcter d'atemporalitat que les fa difícils de contextualitzar dins d'un marc històric precís. De fet, sovint seran el resultat d'una barreja combinada d'elements i personatges, alguns llegendaris i alguns històrics, mescla que serà més maldestra i més confusa com més ens apropem al segle XX.

Pel que fa a aquestes dues victòries, cal dir que les celebracions foren abundants i esteses; és aquí on caldria buscar l'origen d'aquestes plasmacions representades de la victòria contra els turcs. S'ha de tenir en compte el paper del clergat, que exercia des de la trona de predicar un rol dinamitzador d'unes determinades celebracions i no unes altres. Per exemple, el mateix 1683 es va imprimir a Sevilla un sermó panegíric que cal contextualitzar –segons el seu propi títol- *"en la mas plausible fiesta que consagró al verdadero Dios de los exércitos, Trino y Uno la siempre nobilissima y Piadosissima Hermandad de la Caridad de Sevilla en accion de gracias, por el mas milagroso triunfo, que contra el arrogante poder Otomano, consiguieron las Armas Catolicas sobre el cerco de Viena."* I la primera pàgina ja fa una justificació del perquè una institució benèfica com era *La Caridad* de Sevilla celebrava una efemèride política i militar. Aquesta justificació és interessant perquè ens sembla desacomplexadament forçada:

*"Mas que terrible fue para el Gran Turco nuestra Santa Liga Catolicos! Qué espantosa! Que insuperable! Siempre avia de serlo para el la Iglesia. Y ya digo, que le toca à la Caridad este festejo, pues fue ella quien de aquellos Exercitos Christianos formó la Santa Liga: Ordinavit in me Charitatem."*¹³⁷¹

Els predicadors eren escatològics i detallistes a l'hora de crear un clima de realisme i de vivència commovedora als oïdors. El mateix orador sevillà que acabem de citar sembla talment que retransmeti la batalla, en una oratòria cruenta com la d'una prèdica medieval:

"Llegaronse à los muros los Barbaros, y fue llegarse á sus mismos peligros, á sus daños, si, porque en cada execucion hallavan nuevos riesgos. Davan el assalto, pero era intentar en una misma accion dos impossibles. Vno de ganar la muralla ; otro de subir hazia el Cielo. Bolvian à el profundo, y á no arrojarlos assi el valor de los cercados, dixera yo: Que ellos mismos avian de bolverse: Descendit in Infernum quasi lapis: Se dize de el Demonio. Baxara á el Infierno como piedra: digo, y los que son suyos, quien duda que avian de caerse de su mismo peso!

Continuavanse los assaltos, y como sino faltara gente alguna hallavan siempre igual la resistencia. Vn dia, otro dia, otro dia, no ay que porfiar, que quien esta resuelto á vencer, ò à morir no ha de cansarse, Rebentavan las granadas, pero haziendo daño en las vidas, no mellavan los alientos. Jugava la Artilleria, y digo bien que jugava; porque segun el poco efecto que hazia en aquellos corazones, no parece que la bateria del Turco la tomavan de veras.

Bolavan las minas, y à el bolar se llevavan consigo la admiracion, pero no los esfuerzos: Arrojavanse á las brechas, y hallavan los Barbaros otros muros mas fuertes. Los primeros eran de piedras muertas: Los segundos de unas rocas vivas. Allí á el medir las Espadas, y los Alfanges llevaba lo mejor el Moro que moria mas presto. Mataron , detuvieron,

---

¹³⁷¹ CARMONA 1683, pàgina 1.

*rechazaron, ó canalla vil! Pues aviais de entrar en la Plaza? Non ingredietur Urbem. Contra los que están resueltos à vencer ó morir, no ay fuerças humanas.*¹³⁷²

Evidentment, a Barcelona, també es celebrà la victòria de Viena. Segons el *Dietari de l'Antich Consell Barceloní*:

[19 de desembre] *"En aquest dia, havent deliberat lo savi concell de cent celebrat als 13 del corrent lo fer lo te deum de gràcias a la Magestad Divina per los bons succesos y victòrias han tingut las armas imperials contra los turchs, los senyors concellers a las nou oras vestits ab sas insígnias consulars en forma de promania se aiuntaren en lo porxo de Sant Jaume y de allí ab la mñusica devant per los llochs acostumats de la present ciutat anaren a la seu [...] se comensà lo offici y al donar la pau lo evangelista la donà a sa excelència y après al senyor conceller en cap y lo cap a son prom y axí los demás per son orde y en ser acabat lo offici se féu lo te Deum de gràcias, anant sa excelència y senyors concellers y promania y lo concell real per son orde darrera lo gremial per tota la isglésia en professó y en ser acabada, sa excelència y concell real y los senyors concellers que-l acompanyaren fins al portal major y en ser encotxat ab moltas cortesias se despediren. Dit dia. En aquest dia se comensaren las alimàrias per tota la present ciutat."*¹³⁷³

I els predicadors dominics barcelonins també aplicaren el recurs del dramatisme narratiu en les seves intervencions. Cal dir que el fragment que reproduïm, molt remarcable per les possibles conseqüències festives que podia tenir, permet entendre que les diverses bèsties festives –com el Drac, la *Brivia* o l'Àliga mateixa- tinguessin un nou auge durant el darrer quart del segle XVII. També hi ha al·lusions –ancorades en autoritats tant contundents com l'Apocal·lipsi, el Saltiri o els comentaris de Nicolau de Lira- que nosaltres volem veure vinculades a l'advocació mariana de la Immaculada Concepció. També veiem com van apareixent en uns i altres sermons els personatges clau que després retrobarem com a protagonistes dels balls parlats:

"Aquella Dama que en su Apocalipsis retrata el pinzel delgado del Coronista Benjamin, pide cortez y discreta tus cuidadosos desvelos; es el Sol la gala de su vestido; diadema à sus hermosas sienes doze brillantes estrellas; á cuyas plantas rendida estava la media Luna. [...] Qué Muger es esta que tanto rayo fulmina y tantas sombras arrastra? una Ciudad particular de la Iglesia, escribe Nicolao de Lyra. Qué Ciudad? el Texto: Datæque sunt mulieri duæ alee Aquilæ magnee, la Lyra Seraphica: Aquila signum est imperii, Ciudad dentro la circumferencia de los incontrastables muros de la Iglesia con alas de Aguila, que la declaman Imperial, visto se está, que no puede ser otra, que Viena cabeça del Archiducado de Austria, Corte del Catholico Emperador de Alemania.

Adelante vino un Dragon pavoroso, con poderoso, y numeroso Exercito, y assentò sus Reales enfrente de esta Ciudad. Et ecce Draco magnus ruffus; & Draco stetit ante mulierem. Lyra otra vez: Hic describitur impugnatio ab Hæreticis, large dictis, per quem modum Pagani, saraceni & infideles alii intelliguntur. Este Dragon espantoso, es el Capitan General del Exercito de los Turcos, y Sarracenos. A la que le vee la Ciudad, da voces á Dios funestas, y lamentables, para que entre tantos ahogos la libre de su oppression violenta [...] Lyra: Nam in angustia posita clamabat ad Deum qui liberaret eam ab oppressione infidelium. Cercola, y assistiola el Exercito de los Infieles; tirino: Obsessa, & vallata à Dracone; apuntòle diez Baterias, que essas fueron las diez puntas de su cabeça, habens cornua decem, Lyra, idest decem acies in suo exercitu. Puestas en

¹³⁷² CARMONA 1683, pàgina 9.

¹³⁷³ MANUAL, volum XX (1679-1691), pàgina 167.

orden las Estrellas, corona stellarum pelearon como valientes Soldados en su defensa: Stellæ manentes in ordine suo pugnaverunt [Iudic. cap 5]; Resplandeciendo entre essos Astros militares del Presidio, como lumbrera mayor el Invictísimo Governador de la Plaça (Heroe digno de memorias inmortales, para que con obeliscos de alabanças viva eterno en los coraçones) [Háblasse del Illus. Conde Ernesto Rogerio de Staremborg] [...] Fue la Ciudad socorrida por los Principes confederados de la tierra [...] Viòse obligado el Turco à levantar el sitio, derrotado su Exercito: Et proyectus est Draco ille magnus, quedando a los pies de la Imperial Ciudad ultrajada y pisada la media Luna Othomana. Luna sub pedibus eius.”¹³⁷⁴

A la prèdica del dominic de Barcelona segueixen els esments als alts càrrecs que convenia homenatjar, cosa que va fer-se també en forma de balls parlats del setge de Viena:

“Como por essa misma parte ocupando meritissimamente la ala drecha del exercito el Monarca Polaco; la izquierda su Alteza Serenissima de Lorena, y el cuerpo de la Batalla la Alteza Electoral de Babiera, fueron destroçadas las huestes Turquescas? Y como puestas en fuga fueron en gran numero passadas à cuchillo á la orilla y sobre del Rio, rompiendose su Puente? Que como han assegurado repetidas cartas, parecian sus cristales un retrato del Nilo por lo de ensagrentados. Que es esto Santo Dios? La Vitoria de los nuestros, y el vencimiento de los contrarios [...]”¹³⁷⁵

El sermó proclamat a la trona de *La Caridad* de Sevilla realitzava també una adulació similar als grans polítics europeus participants tot agermanant catolicisme i estat-nació. Com era ben propi del conjunt de l’absolutisme europeu dels segles XVII i XVIII. La retòrica emprada en aquest tipus d’oratória, també molt d’aquell moment, podria haver estat el referent per tal d’oferir als vilatans la corresponent versió simplificada per tal de ser representada posteriorment a plaça. No es va convocar una croada perquè ja no es feia o, si es vol, perquè hom estava en perpètua croada contra el turc. El to és però, absolutament similar al que hauria pogut tenir un sermó de sant Vicenç Ferrer quasi tres segles enrere:

“O Catolicos! Ello es verdad que quando ay mano que pelee, ay mano que edifique, quando ay mano que riña, ay mano que componga. Y porque piensas, que en nuestra España estàn las Fortalezas arruinadas? Por tierra demolidas? (tengo lo de dézir) Falta quien eche mano á la obra, porque no ay quien eche mano à La espada. O tiempo! O siglos! O edades!

Pero contemplan qual andava el Excelentissimo Conde Staremborg. En las Fabricas el primero : en el combate el primero: en las fortificaciones el primero: en las salidas el primero. Valgate Dios el hombre, que aun mismo tiempo riñes, y edificas? Peleas, y levantas fuertes ? Por dos vales; dire mejor; por vno como tu mismo, pues de tal suerte te portas, que siendo para todo, ni dexas de pelear, quando fabricas, ni dexas de fabricar, quando peleas [...]

Echò toda su fuerça el Gran Visir en el ultimo assalto, y siendo rechazado con igual mortandad suya, y con igual valor de los Vienenses, fue entonces quando diò vista à la Campaña el Invictissimo Rey de Polonia. Catolico, piadoso, valiente; todas son prendas suyas; y quedarán gravadas por los siglos en eterna memoria. Celebró el Campo su

---

¹³⁷⁴ COSTA 1684, pàgines 4-5.

¹³⁷⁵ COSTA 1684, pàgina 9.

venida tan á tiempo. Y no quiero persuadirme a que los fuegos de la Torre de San Estevan, Iglesia Mayor de Viena fueron señas para el socorro, no creo tal; que en ocasion como esta no avian de servir los fuegos para el susto, no, sino de luminarias para el gozo. Recibiole festivo , y cortesano el Serenissimo Senor Duque de Lorena; y cenaron aquella noche juntos con sosiego, con quietud, con reposo. O valientes corazones! Que á vista de tan poderoso enemigo no os assalte el menor rezelo? Entrególe el Rey á su hijo, para que militara debaxo de las Imperiales Vanderas; y de su misma mano. Entregósele: Y tengo para mi, que fue vna execucion tan gallarda, y tan fina que asseguró mas feliz el sucesso. [...]

O Catolicos quien no ha celebrado aquella carta que la Magestad de Polonia respondió à las persuasiones de nuestro Zelosissimo, Piadosissimo, y Santísimo Padre Inocencio ? Dizele entre otras razones que sacrifica su vida en servicio de la Iglesia, su Casa, el amor de su familia. Digo, y el Reyno? Oye; que a los reparos que sus Vassallos le hazian dizen, respondió: De suerte que no ay exemplar de que el Rey de Polonia salga a la Campaña sino es en defensa de su Reyno? Que no es estilo? Que no es costumbre? Pues hazed otro Rey; Que yo, y mi Hijo hemos de salir a la Campaña; Hazed otra eleccion. [...]

En esta compostura empezó a marchar hàzia el Turco; y acordemonos entre tanto; que estava tambien puesta en armas toda la militante Iglesia. Qué plegarias! Qué rogatuias! Qué ayunos! Qué limosnas! Qué Jubileos! Qué sacrificios! Qué Oraciones! Armas fueron, que si por la boca de Dios vió salir vna Espada San Juan: Gladius ex vltraque parte aculus exhibat. Ya sabremos que los labios saben jugar espadas. Desvelóse nuestro Santissimo, y Piadosissimo Padre Inocencio por ver estos peligros: desvelóse, y digolo assi, porque los cuidados que no le costó el enemigo, siendo Soldado en las Campañas, le costó sentado en la Silla de San Pedro : Allí como esposo le aquexava el riesgo de su amada esposa la Iglesia; Allí como à Pastor le dolían los destrozos de su querido Rebaño. Allí como padre le enternecian las perdidas de sus amados hijos: Allí gemía: Allí orava. Poder de Dios! Pues como ha de defenderse el Turco, si están a un tiempo mismo las oraciones en la boca, las espadas en las manos ? Al arma hombres.”¹³⁷⁶

També circularen elements que posaven la victòria catòlica en relació amb una intervenció divina, quelcom que sempre sol aparèixer en aquest tipus de representacions. Ja sia en forma d'àngel (el més usual, perquè ningú gosa representar Déu si no és amb efectes sonors i lumínics) o d'alguna imatge sagrada que es fa present (bandera, crucifix, etc.). Els mateixos sermons donen fe d'aquests elements vinculants, que també veurem en el ball de la *Patera* d'Igualada:

“No ay para que entretenernos en dudas, que es constante, y ageno de toda dificultad, que del Hijo es la Gloria, y a el se deven las gracias por los splendores de esta Vitoria [...] que quantos Turcos han muerto en estos choques, el mismo les ha quitado la vida por su propria mano. San Iuan en su Apocalipsis le vido a su Magestad con el vestido todo teñido en sangre. Et vestitus erat veste aspersa sanguine [Apoc. cap. 19]. Sangre en los vestidos, no puede ser suya natural, porque esta aunque en la Batalla del calvario la virtió toda, sin que le quedasse gota en el cuerpo, es de Feè, que bolvió á reunirsela en el Triumpho de la Resurreccion. Vienese luego á los ojos la duda: que licor purpureo pues sera este, que baña las Reales vestiduras del Principe de los Cielos? La Glosa de Nicolao de Lyra Asperso sanguine, scilicet Saracenorun ab eo occisorum; Matò por su proprio puño los Turcos en las Peleas [...]

Gran prueba de esta verdad, offrece lo que sucedió antes de dar la batalla. Celebrò Missa el Reverendissimo, y venerable Padre Marcos Daviano de la Santa, y exemplarissima

¹³⁷⁶ CARMONA 1683, pàgines 9-14.

Religion de los Capuchinos, sirviele el Rey de Polonia, ambas rodillas puestas en el suelo; los braços en cruz; recibió la Comunión de su mano, y aviendo dado gracias, despues de tan opiparo banquete, a alta voz dixo à los suyos: VAMOS AHORA, QVE SIN DVDA VENCEREMOS CON LA ASSISTENCIA DE DIOS. O Catholico, y verdaderamente ilustrado Principe. Si llevas al Hijo de Dios contigo, a quien acabas ahora de recibir en las sacramentales especies, bien puedes dar por segura la Vitoria [...]

En la carta que despues de la Vitoria escribió el Rey de Polonia à la Reyna su Esposa, le participa, como en medio del combate vio aquel Santo Religioso Capuchino una Paloma encima de nuestro Exercito. No lo extraño, que como se apareció el Spiritu Divino en forma de Paloma: Et vidit Spiritum Dei descendentem sive columbam [Matth. cap. 3], quixo manifestarse en la Paloma, para que se entendiesse, que a el, y no à las otras divinas personas se devian los Vitores plausibles; y los aplausos triumphantes del lauro de esta Vitoria.”¹³⁷⁷

Com ja hem tractat en parlar dels misteris, representacions i altres gèneres dels segles XVI al XVIII, cal afegir una nova tipologia de guió de continguts en l’alteritat festiva. Un cop definits els entremesos de turcs i cavallets medievals, les naumàquies evocadores de Lepanto o els simples combats entre exèrcits -a cavall o a peu- en relació a les celebracions per la victòria de Viena (1683) i la recuperació de Buda (1686), s’originà encara una tradició dramàtica sobre moros i cristians, molt encarada cap als entremesos amb parlaments o balls parlats. Aquesta tipologia va fer una gran fortuna per tota la Catalunya Central i Penedès, així al Sud i Ponent.

En aquest capítol esmentarem una representació en llatí coetània, duta a terme a Tortosa, que representa un cas a part, una xic atípic. L’anomenat ‘Ball de Buda’, generat per la victòria mitificada de la conquesta de Buda, comporta una manifestació dramàtica més popular, elaborada seguint tots els preceptes del teatre en vulgar. Una celebració més que justificada especialment a nivell popular pel fet que la victòria era vista en part com una glòria de Catalunya pel fet que hi hagué la participació d’un nombre de catalans. També havia passat amb la batalla de Lepanto (1571), un segle abans, on hi havia anat Lluís de Requesens.

Creiem que fou en aquest moment que es generalitzaren un tipus concret d’entremesos processionals els quals, al mateix temps de poder itinerar sense cap declamació textual, incorporaven també uns parlaments notables i d’una certa extensió. Dins el grup dels balls Moros i Cristians, fou potser la representació d’aquests fets d’armes de Viena i Buda el vehicle catalitzador que va introduir els parlaments de forma massiva generalitzada. Ja ha estat demostrada la falsedat de la notícia d’uns parlaments als cavallets de Tarragona per la visita de Felip IV (1632). Del *famós ball* que es va oferir a la reina d’Hongria al seu pas per Igualada el 1630 en parlarem més endavant.

Segons Javier Burguillo, entre 1684 i 1690 van publicar-se a Madrid els cinc volums *Floro histórico de la guerra movida por el sultán de los turcos Mehemet IV contra el augustísimo Leopoldo*, de Francisco Fabro Bremundán. Aquesta obra va tenir ressò en diverses edicions a d’altres ciutats. I segons el mateix autor, a la Biblioteca Nacional “se conservan, de esos años, multitud de textos panegíricos, relaciones de fiestas, composiciones poéticas, etc., sobre estas celebraciones. Y tanto en la corte como en los

---

¹³⁷⁷ COSTA 1684, pàgines 21-22.

corrales se estrenaron piezas dramáticas con las que poder recordar y celebrar el éxito, tales como El sitio y socorro de Viena por el Gran Vizir y El sitio de Viena y conquista de Estrigonia, ambas de Pedro de Arce, y La restauración de Buda, de Bances Candamo".¹³⁷⁸ I segons Ramon Miró, "*Bances Candamo va compondre amb aquesta temàtica la comèdia de tramoia «La restauración de Buda»*". La peça fou estrenada el 1686 al *Retiro* de Madrid, per les companyies de López i Mosquera i, com les edicions de Lope, portava també una *loa* introductòria.¹³⁷⁹

Miró apunta que la constància del caràcter dramàtic d'aquest ball ve avalada per la representació que consta documentada com a feta a Cervera al 1807. Però els textos sobre aquest tema (ultra els esmentats madrilenys) havien de ser molts i diversos. Nosaltres hem trobat la notícia del galoner reusenc Francesc Balart i de les seves habilitats literàries per a escriure obretes dramàtiques. Segons el *Anales* de Bofarull, el galoner i lletrista reusenc Francesc Balart havia deixat escrites *en el año 1739 una especie de comedia histórica en verso para representar el baile ó danza de moros y cristianos. En 1765 otra por el mismo estilo y naturaleza sobre la batalla de Buda ó sitio de Viena.* per Alguna d'aquestes peces -o totes dues- podrien haver-se representat encara pels carrers de Reus durant les festes de Misericòrdia de 1792. Bofarull encara fa més certa la hipòtesi de Miró quan pondera el valor d'aquestes peces tot comentant que "*[...] Todas ellas se bailan acompañadas de sus verdaderos personajes históricos observándose a mas un conocimiento exacto de los hechos que, describe. La parte literaria versificada con facilidad aunque no manifiesta que el autor poseyese las reglas del arte, queda enteramente libre, pero abundantemente fluida, y algunos pensamientos que revelan el genio del autor*".¹³⁸⁰

Veiem que Bofarull no distingeix entre la representació de Viena o Buda. Nosaltres pensem que feia bé, ja que les fonts igualadines que tractarem també manifesten confusió entre tots dos arguments per a la descripció d'una mateixa festa, com si no sabessin quina de les dues batalles es va representar. D'aquesta manera, sembla que hagi existit des de sempre força confusió sobre quan es representava una cosa i quan una altra; també és cert que són fets que passaren dins d'un marge cronològic molt breu i en el mateix marc, que era l'imperi austrohongarès i la victòria a gran escala contra els turcs. Joan Amades, quan parla del ball representat per la fadrinalla pagesa a la Rambla de Barcelona, a inicis del segle XIX deixa entendre que hi havia la mateixa indefinició per part de les fonts antigues, que parlaven de Ball de Viena o de Buda.¹³⁸¹ Ramon Miró teoritza que són el mateix, tot i que no s'hagi conservat cap text en vulgar amb l'especificació de versar sobre la presa de Buda. Sembla ben vàlida la seva afirmació quan diu -basant-se en documents igualadins de 1733 que ja havíem donat a conèixer fa alguns anys i que comentem en profunditat en aquest treball- que:

"Sabem que tant a l'un com a l'altre hi havia a la plaça la façana d'un castell que en l'un cas representaria Viena i en l'altre cas Buda. De fet, fora de les referències explícites a

¹³⁷⁸ BURGUILLO 2016, pàgina 103.

¹³⁷⁹ MIRÓ 2010 ens remet a: Héctor URZÁIZ TORTAJADA, *Catálogo de autores teatrales del siglo XVII*, volum I (A-LL). Madrid: Fundación Universitaria Española, 2002, pàg. 153, on s'adverteix que el manuscrit de l'obra es conserva a la Biblioteca Municipal de Madrid, Ms. 1-141-6.

¹³⁸⁰ BOFARULL 1845, *tomo segundo*, pàgines 343-344 (*memorias biográficas*).

¹³⁸¹ AMADES 1950-1956, volum IV, pàgines 570-571.

Buda o Viena en algun dels parlaments, potser valia fins i tot el mateix text per a un i altre. Això explicaria que en diferents referències aparegui l'un o l'altre nom sense massa precisió.”¹³⁸²

Miró conclou basant-se en l'esment que feu Amades del Ball de Buda de Cervera del segle XIX¹³⁸³ que

“la diferència més important que en recull respecte al ball de Viena és que aquí els personatges van a cavall. Una altra diferència és que sabem segur que per al ball de Buda usaven pólvora i trons; potser perquè en lloc de ball d'espases era ja un ball amb armes de foc.”¹³⁸⁴

Amb la interpretació que fem del significat dels balls de Buda i Viena a Igualada, pensem que totes dues representacions podien anar tant a peu com a cavall o, tal i com pensem en el cas de la festa de la translació del Sant Crist de 1733, serien fetes aprofitant els antics cavallets cotoners o recollint-ne el concepte. Aquestes representacions també tingueren molta difusió i molta fortuna pel fet que eren elements que es podien llogar i portar a d'altres pobles. Si la quadrilla ho representava dignament, s'ajustaven molt bé a les ganes de comptar amb alguna manifestació festiva que generés foc i soroll i que es pogués afegir als tocs de campanes o les salves de morterets. A la majoria de viles, pobles i veïnats de pagès hi havia disponibilitat d'armes d'avantcàrrega; aquestes eren quasi una necessitat en el convuls segle XIX, ple de guerres.

El qui primer va esmentar i analitzar aquestes representacions des del punt de vista festiu i dramàtic fou Manuel Milà i Fontanals, el qual, en el seu cabdal estudi *Orígenes del teatro catalán* va definir una mica el contingut d'aquest gènere d'obretes a les quals mai ningú havia prestat mai fins aleshores una atenció expertitzada. L'obra no veié la llum fins anys després de la seva mort, el 1895, dins el volum VI de les *Obras completas del Doctor D. Manuel Milá y Fontanals, catedrático que fué de la Universidad de Barcelona Coleccionadas por el Dr. D. Marcelino Menéndez y Pelayo*, imprès a la inestimable estampa d'Àlvar Verdaguer. El més interessant és que Manuel Milà va partir d'un cas concret. Una font del segle XVIII (per prudència la datarem de finals d'aquella centúria) que devia restar en poder d'alguna casa –no sabem quina- de La Llacuna. Caldria circumscriure o vincular aquesta font textual a l'àmbit de l'Anoia, el nord de l'Alt Penedès i l'alta vall del Gaià. Molt probablement, en una línia de nord a sud, que va de Sant Martí de Tous (d'on hem conservat un text per l'estil) a Pontons, passant per la Llacuna. Diu Milà:

“Uno de los mas aparatosos es de moros y cristianos, ó sea del sitio de Viena. Seguimos un MS que se conserva en el pueblo de la Llacuna, al parecer del siglo pasado. Figúrase en él un castillo; preséntanse dos filas de moros y cristianos que dan tres pasos adelante y tres pasos atras. desfilan luego, quedan los cristianos al lado del castillo, mientras los moros le dan la espalda. Peroración del gobernador del castillo, en que dice que «Se admiran todos los cielos / Al ver que lunas se atreven / A eclipsar el sol de Austria / Casa más antigua y bella», califica á Leopoldo de Austria de «la prenda más discreta de la alta

¹³⁸² MIRÓ 2016, pàgina 26. Cita VILARRÚBIAS 2014, pàgines 109 i 112. Vegeu annex documental, any 1733.

¹³⁸³ AMADES 1950-1956, volum IV, pàgines 877 i 883.

¹³⁸⁴ MIRÓ 2016, pàgina 26.

casa de España», y anuncia que se van aproximando un gran Visir, un bajá, un Muley (en romance, dice después, capitán), un Garaf, etc. Retírase después detrás del castillo, da órdenes y dialoga después con dos soldados. Música. Salen los moros. El gran Visir anuncia su empresa, enumera sus jefes, habla con ellos, etc. Sale un espía que sabe hablar siete lenguas y que preso en Buda ha reconocido la gente principal. Dan voces de mando el gobernador y los moros. Garaf va de embajador, y en un largo discurso propone la rendición. El gobernador se mantiene animoso por esperar al rey de Polonia. Llega éste después de tres asaltos infructuosos. Pelea y dialoga con el gran Visir. Vienen el Duque de Lorena, el príncipe Alejandro, el Duque de Baviera, etc. Llegan el espía y un rebelde y los dos hacen gestos que excitan la risa. Un espía cristiano habla con el Duque de Lorena. Los moros se disponen para el ataque. Oración de los cristianos. Sale un Angel que entrega un crucifijo al gobernador. Tres asaltos. Nuevas embajadas. Batalla. El de Polonia hace deponer las armas al gran Visir, pero luego le induce a ser cristiano y se las devuelve. Todos y la música concluyen diciendo: «Viva María, viva el Santo Cristo de la Llacuna» En 1842 se ejecutó en Pontons, pueblo poco distante del de la Llacuna, con algun cambio en los personajes: allí salía otro rey cristiano además del de Polonia, Marqués de Mantua, Duque de Florencia, Sagala, Mata y dos abanderados.”¹³⁸⁵

Per l'exhortació llacunenca final, podem conjecturar que el text era adaptat a les "necessitats" de la devoció local, ja que aquests entremesos encaixaven molt bé amb les festes patronals més que no pas amb les festes del Corpus. En primer lloc, perquè la seva extensió textual requeria un espai-temps que no s'adeia als contextos processionals que s'havien usat fins aleshores. En segon lloc, perquè la temàtica ja s'escapava d'allò més vinculat al culte eucarístic. En canvi podia catalitzar un reforç del vincle amb les advocacions locals. Aquestes eren les veritables dipositàries d'una fe més quotidiana i responsables en bona part de la transmissió del sentiment identitari; en certa manera, també patriòtic.

Comentarem alguns exemples concrets dels quals ens n'ha pervingut un xic d'informació o, com a mínim, una notícia consistent.

12.7.2 Tortosa (1686-1880)

Sabem que, a Tortosa, dins de les celebracions cronològicament immediates a la conquesta de Buda, es va representar un comèdia en llatí, on es compara Tortosa amb Buda, per ser totes dues ciutats arran d'un riu cabalós (Danubi o l'Ebre). Tant aquesta comèdia en llatí com uns epigrames en castellà es feren per a ser representats solament dins d'un àmbit netament culte de la ciutat de Tortosa.¹³⁸⁶

El buidatge de la premsa efectuat per Jordi Bertran adverteix encara d'un ball de moros i cristians a la ciutat de l'Ebre l'any 1880.¹³⁸⁷ Rastrejada amb més detall l'hemeroteca,

¹³⁸⁵ MILÀ 1895, pàgines 280-281. Citat també literalment a MIRÓ 2010, pàgina 40, nota 19.

¹³⁸⁶ MIRÓ 2002, pàgina 33. Afegeix l'expert en teatre popular històric: "Hi ha una edició actual del text manuscrit conservat, tant dels poemes com de l'obra: ANÒNIM, Epigrames i sonets per la conquesta de Buda (transcripció i próleg de Ramón Miravall), Dertosa (Nabí, 1). Tortosa, 1980. El curador [de l'edició] relaciona l'autor amb el convent de carmelitans descalços i l'Estudi General de Tortosa."

¹³⁸⁷ BERTRAN 1992, pàgina 218.

hem trobat la següent notícia, que tampoc ens aporta més informació que la mera existència:

“De Tortosa con fecha 7 de setiembre nos dicen lo siguiente: Las fiestas á Nuestra Señora de la Virgen de la Cinta han revestido escasa importancia, quedando reducidas á las funciones de iglesia, iluminaciones y los clásicos toros callejeros, que tantas desgracias y perjuicios ocasionan. El municipio votó á última hora diez mil reales para invertirlos en festejos, que ignoramos en qué han consistido, á escepcion de unas danzas de moros y cristianos y de la frustrada iluminación del paseo del Temple. [...]”¹³⁸⁸

12.7.3 Tarragona (1687-1692)

En plena efervescència política i militar pels èxits assolits a Viena (1683) i Buda (1686), trobem l’abans relacionat llistat de músics, sonadors, trompeters i balls que participaren de les festes de santa Tecla del 1687. Ja hem esmentat el Ball de Moros i cristians de la Selva del Camp en el capítol dels entremesos de moros i cristians derivats del pòsit medieval i el segle XVI, perquè el creiem deutor d’aquest model. Però, paral·lelament, es mencionen dos balls de moros i cristians més, que s’atribueixen a Tarragona mateix.

“[comparses o balls]

[Més] el Ball de Moros y Christians de Tarragona, Santiago [...] en deu companys, a 6 oras [...]

[Més] lo Ball de Moros y Christians de Tarragona, Andreu Gras ab nou companys, a 8 oras [...]

[Més] lo Ball de Moros y Christians de La Selva, Jaume Fareñana ab nou compaïns a 5 oras [...]”¹³⁸⁹

D’entre els dos casos tarragonins, un d’ells podria molt ben ser que fos el mateix grup o quadrilla que ja actuava a les entrades arquebisbals en nom de l’ofici dels pagesos i confraria de sant Llorenç; per les dimensions que tenien ambdós, nou o deu components, encara els veiem deutors del tipus antic de turcs i cavallets. En estudiar el cas de Sant Martí de Tous, veurem que un ball de Viena podia portar una vintena de personatges; però això no es pot donar per segur i menys encara elevar-ho a la categoria de distinció, ja que el cas anoienc és molt tardà i amb uns pòsits posteriors innegables (la còpia és molt de finals del segle XIX). També és cert que l’entrada arquebisbal del 1695 documenta deu cavalls i vint turcs.¹³⁹⁰

Un dels dos grups de 1687 podia haver escenificat perfectament una representació sobre el setge de Viena o la presa de Buda, per una versemblant coneixença del precedent tortosí de 1686, encara que sembli remota, ja que aquell fou un cas de text en llatí, representat en el context d’un cercle reduït i cultivat, de l’alta societat i les elits culturals. Cal dir que quan parlem de Tarragona no estem parlant d’una població rural o menuda i

¹³⁸⁸ Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona. *Diario de Tarragona. Año XXVII. Núm. 206.* Diumenge, 12 de setembre de 1880. Pàgina 2.

¹³⁸⁹ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Paper solt dins el Llibre del Consolat de 1684-1690. vegeu l’annex documental.

¹³⁹⁰ ALEGRE 1695. Transcrit per MILÀ 1895, pàgines 277-279.

la nova dels fets militars era sens dubte arribada a Catalunya. Però també cal tenir present que a les places no s'hi feia dramàtúrgia d'altíssima volada; almenys no per festes, i menys encara si -veient el llistat del document- en un o dos dies va tenir lloc el lluïment de 16 colles¹³⁹¹ i l'any 1692 els grups que actuaren foren quaranta-nou.¹³⁹²

En qualsevol cas, tenint en compte que eren dues les representacions amb moros les que solien rebre els arquebisbes, alguna d'elles podria haver-se mobilitzat per a representar ja el tema de més rabiosa actualitat política que suposaven les gestes de la regió austríaca i hongaresa. Encara que fos amb els cavallets inclosos. De fet, quan Vilar ens fa la ressenya de les festes de la institució del res de santa Tecla el 1692, queda clara l'existència d'un ball parlat però també la conservació dels cavallets. Encara el feien els hortolans, però sabem que tenia parlaments, un àngel, un emperador (del Sacre Imperi Romano-Germànic, s'entendria) i que els moros no eren sinó, de manera específica, turcs. Cal plantejar-se la possibilitat que el 1692 un dels balls amb Cavallets a Tarragona representés el setge de Viena o la presa de Buda:

*“El otro dance harto celebrado fue el que llaman de los cavallos, que corre à cuenta de la Cofradía de los Labradores: consta de diez y seis de à pie, y ocho de à cavallo, incorporados de suerte en cavallos artificiales [...] Lo mas singular de este dance es vn razonamiento, que hazen entre si divididos en facciones; los de pie de vna parte, y los de cavallo de otra; aquellos en representacion de Turcos con su gran Sultan; estos de cavalleros Christianos con su Emperador. Entre datas, y respuestas llegan por vltimo à las manos y se embisten con lança y broquel en mano, quedando luego vencidos los Turcos. Lleva este dance delante vn niño en trage de Angel con vn estoque desnudo, que suele dezir vna Loa segun el assumpto de la fiesta [...]”*¹³⁹³

També diversos balls de moros i cristians van participar a les festes reusenques celebrades el 1733 amb motiu de l'obtenció del res de sant Bernat Calbó, entre els quals un de Tarragona. En parlarem tot seguit.

12.7.4 Almoster (1704)

Sense haver-ne pogut aclarir cap altre detall, sabem que per la benedicció de la nova església d'Almoster els dies 28, 29 i 30 de setembre de 1704 per l'arquebisbe de Tarragona Josep Llinars, hi hagué alegries i diferents balls per acompanyar solemnement la processó que es va fer el mateix dia del titular, dia 29:

“Lo die següent de dilluns als vint-i-nou de 7bre se féu professó del patró de la Iglesia St Miquel arcàngel ab lo acompanyament tant dels balls com de la Cantoria i Cobla, causant no menos contento que lo die antes [...] lo die següent de dimarts als trenta se féu festa i commemoració dels difuns a assistència de dita Cantoria. Predicà lo Prior del Convent de Valls de Carmelitas descalsos [...] los balls, ball de bastons de minyons, balla de gitanas,

¹³⁹¹ Vegeu, insistim, l'annex documental.

¹³⁹² VILAR 1693, pàgina 148.

¹³⁹³ VILAR 1693, pàgina 151.

*ball de mor[os] i cristians, ball de valensians, quedant tots alegres sens haver-hi un disgust de res.*¹³⁹⁴

Segurament foren organitzats pel municipi però amb efectius o quadrilles foranies. No és estrany que no hi hagués, per exemple, un ball de cavallets: Almofter era vicaria i depenia de la Parròquia de Sant Pere de Reus; per tant és de suposar que si els balls fossin de procedència forana vinguessin d'aquella població. I, com diem a continuació, els cavallets reusencs no foren reactivats fins el 1706 de la mà del Gremi de Blanquers.

12.7.5 Reus (1706-1765)

Quan 20 de juny de 1706 els procuradors del gremi de blanquers i curtidors reusenc avisaren als seus agremiats que els jurats de la vila "[...] *nos an enviat a serchà dient que la Confraria fes un ball, lo que tingués gust*", i així poder rebre solemnement l'arxiduc Carles d'Àustria el següent 3 de juliol¹³⁹⁵ no sabem pensar en altra representació que la del Ball de Viena, ja que era el fet militar més recent i, per si fos poc, directament vinculat a la dinastia dels Habsburg. Però la prudència ens obliga a puntualitzacions, en les quals no ens estendrem llargament.

Com que el 1733 apareix un ball de bergantins i encara el 1866 Bofarull proposava unes variades justificacions de contingut per als entremesos de moros i cristians reusencs ("*moros y cristianos, propio del gremio de labradores y hortelanos. [...] Las galeras, figurando el combate de Lepanto [...] En las unas figuraban moros, y en las otras cristianos. Cavallets, por el mismo estilo figuraban caballos cubiertos del todo con largas mantas, y arrees, representando la batalla de las Navas de Tolosa [...]*")¹³⁹⁶ nosaltres no gosem parlar de Ball de Viena a Reus fins a la visita dels forans per les festes de 1733 o, si pensem en clau de producció local, fins al moment que tenim la notícia que Balart en va escriure uns parlaments el 1765.

En qualsevol cas, les festes de 1733 portaren a Reus tres grups de moros i cristians. Un d'Alió, prop de Valls, un dels Garidells (Tarragona, entre Vilallonga del Camp i la Secuita) i un de Tarragona:

"Compta del gasto se féu en los Balls vingueren foresters y los de la Vila en dia 24 de 8bre de 1733. [...]
al Ball de Moros y Cristians de Alió..... 1 ll 8 ss.
al Ball de Moros y Cristians de Tarragona..... 1 ll 8 ss.
al Ball de Bargantins de Falset..... 1 ll 8 ss.

---

¹³⁹⁴ Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. Fons Parròquia de Sant Miquel Arcàngel d'Almofter. Capsa 3, unitat de catalogació 7. "*Batismes, desposoris y òbits y confirmacions desde 1703 al 1747*", foli 1r. Notícia de la benedicció de l'església nova d'Almofter, els dies 28, 29 i 30 de setembre de 1704. GRAU PUJOL 2004, pàgines 14-15. GARGANTÉ 2011, pàgina 162.

¹³⁹⁵ Arxiu Comarcal del Baix Camp. Fons Gremi de Blanquers de Reus. Unitat documental 148. Llibre d'actes 1681-1772, foli 136, pàgina 261. VILASECA 1954, pàgina 228. PALOMAR 1994, pàgina 26.

¹³⁹⁶ BOFARULL 1866, pàgines 588-591.

*al Ball de Moros y Cristians dels Garidells..... 1 || 8 ss.*¹³⁹⁷

El concepte deuria ser el mateix que el de les festes de 1601 a Barcelona o les celebracions de santa Tecla del 1687. En ambdues ocasions es va recórrer a comparses dels pobles i ciutats de la regió, sovint allunyades, per donar lluïment i produir grans aglomeracions de concurrència, perquè les mateixes colles –sovint gent d’uns vint anys– tenien interès en viatjar una mica i guanyar alguna moneda en metàl·lic, ja que no en circulava massa entre les classes populars. Hi hagué doncs, balls procedents de Tarragona, Alcover, la Secuita, els Garidells, Espluga, etc.

12.7.6 Valls (1712-1791)

No analitzarem a fons les mencions documentals vallenques, anteriorment comentades. Només farem memòria com, al marge dels cavallets i les galeres que també s’hi esmenten, el Ball de Moros i Cristians que se cita els anys 1712 i 1790-91 podria molt ben ser un ball de Viena o de Buda. Precisament perquè quedarien quasi automàticament excloses les possibilitats de correspondre a una naumàquia “Lepantina” o a uns turcs i cavallets tardomedievals, ja que el 1712 també s’esmenten, a part dels moros i cristians pròpiament dits, uns *cavallers* [sic?].

12.7.7 Cervera (1724-1807)

El 25 de març de 1724 tingué lloc a Cervera una solemnitat amb motiu de la proclamació de Lluís I com a successor de Felip V. Hi hagué diversos balls i una lluita entre turcs i cristians. Creiem trobar-hi la primera constància documental palpable d’unes ambaixades posades en text i del canvi de model d’entremès del tipus Lepanto vers un nou model de moros i cristians, força més genèric i atemporal. Un model que cristal·litzarà en el segle XIX amb arrels de teatre de reconquesta, contra els musulmans en general. No creiem que aquest tipus dramàtic s’originés ara i aquí, però sí que és ara que en tenim una descripció primerenca:

“[...] se dió principio à la celebridad del Acto; para cuya execucion, ivan delante quatro diferentes Dances, yendo bien adornados los que les componían: el primero, representava la lucha, que tuvo el Arcangel San Miguel contra Lucifer, y sus sequazes [...] uno de espadas, y otro de Palos, que con armoniosa consonancia, y sin perder el compàs, acometían unos, y se defendían otros [...] El último se componía de Gitanas, que haziendo con donayre, y agilidad la Cordelica, sabian desenlazar sus enredos [...] Entrada la noche se encendieron las parrillas por toda la Ciudad, que fuè bastante luz para los ejercicios, que se hizieron en ella. Formáronse dos Compañías de Granaderos de cinquenta hombres cada una, con su Capitán, y demàs Oficiales, todos bien vestidos, y armados; ivan los de la una con trage Turquesco, Turbantes, Medias Lunas, y Ballestas; la otra era de Christianos uniformamente, y con gallardía vestidos, armados con Fusiles, Gorras, Cartucheras, y Bolsas para las Granadas; la Música se componía de Abueses, y

¹³⁹⁷ Vegeu annex documental, 24 d’octubre de 1733. Arxiu Comarcal del Baix Camp. Fons Ajuntament de Reus. Hisenda. Tresoreria. Caixa. Unitat d’instal·lació 495. Pòlisses i albarans de 1732-1735. Clavari Felip Folch, carpeta d’albarans de 1733.

Caxas; unos y otros arrojaron dulces en gran abundancia. Salieron estas dos Compañías de distintos puestos, y aviendo tenido de reencuentro algunas escaramuzas por las calles, que con bizarro denuedo se executaron; se encontraron despues en la Rambla, en donde estava prevenido un gran Castillo de Fuego; este era guardado de los Turcos, y queriendo acometerle los Christianos, fueron la primera vez rechazados, y prosiguiendo en querer assaltarle, se travó reñidíssima Batalla, que la hazía formidable, y divertida el mucho fuego, que arrojavan, y el estruendo Militar de ocho Clarines, Timbales, Caxas, y Abueses, y sin conocerse flaqueza en los Combatientes, fué continuo el disparo; que como los Vezinos de esta Ciudad están tan enseñados à ello, se observó en todo el orden Militar. Los del Castillo hizieron llamada para pactear la rendición, de que se siguió un breve armisticio, y se hizieron sus arengas en verso de la una à la otra parte, y no queriendo los Christianos assentir à los pactos, se travó de nuevo la Batalla, que entre el primer, y segundo combate, duró mas de hora y media, estando en todo este tiempo indecisa la victoria: pero haziendo los Christianos el ultimo esfuerzo de su valor, y Militar disciplina, se rindieron los Turcos à merced. Viéndose los Christianos dominantes en el castillo, pusieron fuego à aquella grande máquina, que empeçando à vomitar voladores, triquitraques, buscapiés, ruedas, contínuos truenos, y otras invenciones de fuegos artificiales, se reduxo en breve à cenizas aquel promontorio de fuego. Concluída la Batalla, y quema del castillo, llevaron los Christianos presos, à los Turcos à la Plaça Mayor, y los presentaron Esclavos al Retrato de su magestad y repitiendo con festivas aclamaciones [sic]: Viva LVIS I, concluyóse con estos vítores aquel lucido festín; que hazía eco al valor, y ardimiento con que los cervarienses, sin otro auxilio humano, que su espada y brazo, expelieron de su castillo, y Ciudad à los Turcos, Árabes, y Sarracenos, quedando victoriosamente Señores de toda la fuerza, cantando el triunfo en su recuperada Patria; por cuya acción tan heroyca, y gloriosa, fueron premiados por el Conde Sinofre Barcino, con las Immunidades, con que la duración de diez siglos, pacíficamente gozan [...]"

El relat, encara que farcit de literatura i prosòdia, és força ric i detallat i ens fa pensar en el model amb un castellet que cal prendre, model que es pot veure a Alcoi, Bocairent, Beneixama, etc.; castellet que també esmenta Manuel Milà i Fontanals.

Les notícies sobre aquest ball es repeteixen el 1739, quan el consell municipal acorda liquidar uns pagaments per balls que sortiren al carrer per la solemnitat del Santíssim Misteri, el mes de febrer d'aquell any. El 10 d'abril l'Ajuntament va decidir destinar 5 lliures i 12 sous per cada un dels quatre balls:

"[...] fue acordado y deliberado que se saquen las polissas siguientes, esto es, [...] Quatro a los quatro Bayles de Gitanas, Espadas, Bastones y Moros y Christianos que se hizieron por la fiesta del Sto. Misterio de este año, de 5 libras, 12 sueldos, cada una. [...]"¹³⁹⁸

La notícia no és rica en detalls, però permet afirmar diverses coses. La primera, que a Cervera es mantenia el ball d'espases en un moment que no el trobem documentat a cap altre indret del Principat. La segona, que aquest ball convivia amb el de bastons, el qual ara ja sabem que era una altra quadrilla separada (la crònica de 1724 no permetia afirmar-ho amb tanta seguretat). La tercera, que les gitanes gaudiren d'un auge a la població a la primera meitat del segle XVIII. La darrera, que els moros i cristians tingueren

---

¹³⁹⁸ Arxiu Comarcal de la Segarra. Fons Ajuntament de Cervera. UD 245. Llibre de Consells 1737-1748, folis 74v a 75v. LLOBET 2020, pàgina 57-58.

potser una línia de continuïtat durant tot el segle, ja que els retrobarem després. En qualsevol cas, també podria ser que el ressò de les festes de 1724 es perllongués com un model mentre tots els estris, vestits i elements aguantessin el pas del temps. No oblidem que parlem del que probablement foren els anys més pròspers de la història cerverina des del segle XV.

Molts anys després, també a Cervera mateix va fer-se una festa de fort tarannà neoclàssic el 1807. Suposem que, per ensabonar Godoy, se li va oferir un càrrec honorífic a la Paeria. Durant les celebracions es va representar la presa de Buda. I es feu potser contraprogramant al mateix moment una altra representació oficial a la Paeria. La relació diu que:

“En el mismo día de las nueve á las once de la noche, en un intermedio, que se aprovechó entre el refresco, y el bayle, se dió en la plaza mayor un espectáculo [...] Consistía aquel en una danza dramática de la Paz, adornada con quatro coros, que explicaban la alegoría de la misma [...] que este negoció á toda la nación en el año de mil setecientos noventa y seis. [...] Para que este espectáculo correspondiese á la grandeza, y sublimidad del objeto, se dispuso en el centro de la fachada de las casas capitulares un teatro magnifico [...] una hermosa perspectiva, que presentaba dos cuerpos de arquitectura de muy buen gusto [...] En efecto los actores, que eran treinta y quatro cursantes de los mas lucidos de esta Universidad, desempeñaron sus papeles con tal gracia, viveza, y exáctitud, que nada absolutamente dexáron que desear á un culto, y numeroso concurso. La música de la danza era muy propia, y expresiva, compuesta por D. Josef Spontoni compositor de la música del teatro de Barcelona. los coros, cuyo mérito consiste principalmente en la dulzura, y sentimiento, recibieron con el canto una sublimidad, y gracia incomparable. La invención, como tambien la feliz execución de este drama, que se imprimirá en este mismo papel, se deben á D. Augustín Torres catedrático de letras humanas, quien á mas de haber hecho el pensamiento, y de haberle arreglado á las leyes de la danza dramática, dirigió los actores con el desempeño de sus respectivas partes. [...] Durante la representación de la danza, y el bayle en las casas consistoriales, en el punto opuesto de la ciudad, esto es en una plaza muy oportuna, se daba otra diversion pública, en la qual algunos mancebos representaron con varias evoluciones y relaciones dramáticas la toma de la ciudad de Buda, acaecida en el año de mil seiscientos ochenta y seis.”¹³⁹⁹

Aquest imprès constitueix una de les poques fonts que, a més de ser plausible per cronologia (juntament amb Tortosa o Bellpuig) deixa ben clar que l'argument de la representació era la presa de Buda. Però la dada que aquesta funció tingués lloc de manera simultània a la festa oficial muntada per l'Ajuntament i la Universitat (la qual devia celebrar-se a la Plaça de la Paeria) sembla mostrar, com ha dit molt bé Ramon Miró “no una complementarietat sinó un cert enfrontament entre una festa oficial i una festa més popular i fins potser contestatària”.¹⁴⁰⁰ Miró també especula que si a la primera tenim la seguretat que els textos foren en castellà (els publica la mateixa obreta a les pàgines LVII a LXXI)), els del Ball de Buda podrien ser en català, fet que no ens veiem capaços de resoldre, perquè ja hem comentat que trobem textos de balls parlats d'un mateix autor en ambdues llengües. Els qui ho representaren podrien ser universitaris no “escollits” o bé, més probablement, gent jove de la mateixa població. Confirma aquest

¹³⁹⁹ CERVERA 1807, pàgines XV a XX.

¹⁴⁰⁰ MIRÓ 2017, pàgina 80.

fet la connexió dels balls amb gremis i barris, el seu caràcter popular i la seva execució per part de nois no universitaris.

En qualsevol cas, observem que conviuen una activitat teatral força culta i que procurava emular la de les grans capitals (en aquest cas, Cervera estava més que ben posicionada, com a únic centre universitari del Principat) i una altra de caire molt més popular, amb arguments que havien aparegut més d'un segle abans i que encara seguien gaudint de gran arrelament entre la població i que, ni que fos per la llarga tradició de representacions que s'anaven repetint -ni que no fos cada any- tenien la consideració de balls autòctons o, com veurem després a finals de segle XIX, de *danses del país*.

De cara a plantejar-se una perllongada existència en el temps d'aquest entremès de moros i cristians a Cervera, és interessant recordar el que en diu Joan Amades en referència a la festa de Sant Magí de Cervera. Aquesta festa va suposar un reducte vuitcentista per a la supervivència d'alguns elements festius locals que venien de molt antic, amb castell de fusta inclòs. Recordem que cal posar en quarantena la fiabilitat de les dades aportades per Amades quan no cita d'on ha tret allò que diu.

“Temps enllà s'havia representat el ball de Buda, variant del de moros i cristians que tractava de figurar la presa de la ciutat de Buda, representada per un Castell de fusta que hom muntava a la plaça i que es disputaven els dos bàndols amb diverses alternatives de pèrdua i de conquesta per ambdues parts. Intervenien personatges a cavall que donaven major vistositat a la facècia. La vigília feien una passada a tall de cavalcada, en la qual prenién part tots els ballaires, que lluién ostentósament els vestits. Tots anaven muntats; voltaven per tota la població, i gairebé revestia tanta importància la passada de la vigília com la mateixa del dia de la representació.”¹⁴⁰¹

12.7.8 Els Garidells (1733-1893)

Tornem a esmentar les festes reusenques de 1733 per festejar el res de sant Bernat Calbó, les quals hi portaren tres grups de moros i cristians. Un d'Alió, prop de Valls, un dels Garidells (Tarragona, entre Vilallonga del Camp i la Secuita) i un de Tarragona:

*“Compta del gasto se féu en los Balls vingueren foresters y los de la Vila en dia 24 de 8bre de 1733. [...] al Ball de Moros y Cristians de Alió..... 1 ll 8 ss. al Ball de Moros y Cristians de Tarragona..... 1 ll 8 ss. [...] al Ball de Moros y Cristians dels Garidells..... 1 ll 8 ss.”*¹⁴⁰²

El ball parlat de Sant Jaume s'havia escenificat als Garidells, “si més no fins al 1893”, segons apunten Jordi Bertran i Salvador Palomar.¹⁴⁰³ Nosaltres hem trobat aquest

¹⁴⁰¹ AMADES 1950-1956, volum IV, pàgines 877 i 883.

¹⁴⁰² Vegeu annex documental, 24 d'octubre de 1733. Arxiu Comarcal del Baix Camp. Fons Ajuntament de Reus. Hisenda. Tresoreria. Caixa. Unitat d'instal·lació 495. Pòlisses i albarans de 1732-1735. Clavari Felip Folch, carpeta d'albarans de 1733.

¹⁴⁰³ BERTRAN / PALOMAR 2007, pàgina 11.

esment a la premsa tarragonina com a dansa històrica. Traspua una visió molt moderna per a l'època, una consideració quasi patrimonial per part dels qui la van contractar:

“FIESTAS EN TARRAGONA. He aquí los que según el programa oficial deben celebrarse hoy [...] Los tan celebrados «xiquets de Valls» y los tradicionales y vistosos gigantes, enanos y negritos, juntamente con los timbaleros y dulzaineros, acompañados de varias comparsas y danzas del país, harán su salida de la Casa Ayuntamiento á las cuatro y media de la tarde, recorriendo las principales calles y paseos de la capital [...] Parece que además de las danzas del país que saldrán á recorrer nuestras calles en estas fiestas de Santa Tecla, vendrá la histórica danza de San Jaime, del vecino pueblo de Garidells.”¹⁴⁰⁴

Amb discontinuïtat o sense, amb canvi de contingut argumental o discursiu (sembla que s'hi ha afegit el component hagiogràfic de sant Jaume, com a Figuerola del Camp, Vallespinosa i Creixell). Seria el d'aquest poble un bon cas de la mutació constant que patiren les representacions de l'alteritat mitjançant la figura dels moros dins l'imaginari festiu a l'època moderna.

12.7.9 Alió (1733)

També el 1733 s'esmenta a Reus la presència forana d'un ball de moros i cristians procedent d'Alió, a tocar de Valls.

“Compta del gasto se féu en los Balls vingueren foresters y los de la Vila en dia 24 de 8bre de 1733. [...] al Ball de Moros y Cristians de Alió..... 1 ll 8 ss.”¹⁴⁰⁵

Això referma la hipòtesi de l'existència d'un ball similar a la capital de l'Alt Camp el 1712.

12.7.10 Sant Pere de Ribes (ca. 1740-1770)

Les notícies que d'aquest ball dona el ribetà Xavier Miret ens fan pensar que també era deutor del cercle creat a Reus i el seu entorn durant les festes per a la institució del res de sant Bernat Calbó. No en va el sobredit autor posa en valor les relacions que podien travar-se des de Ribes amb Reus. Era el centre que fixava el preu del vi i de l'aiguardent a la segona meitat de segle XVIII i deuria actuar com *“una mena de centre difusor d'aquestes representacions degut a que diversos dels seus autors i a voltes editors eren d'aquesta ciutat”*.¹⁴⁰⁶ Suposem que es referia al Ball de Marcos Vicente. Miret aporta la localització en una casa particular d'un fragment, un únic full manuscrit en format foli partit verticalment.¹⁴⁰⁷ Pel que es deixa veure a la fotografia sembla de mitjan segle XVIII

¹⁴⁰⁴ *El Correo de la Provincia, Año II, núm. 511*. Divendres 22 de setembre de 1893, pàgina 2.

¹⁴⁰⁵ Vegeu annex documental, 24 d'octubre de 1733. Arxiu Comarcal del Baix Camp. Fons Ajuntament de Reus. Hisenda. Tresoreria. Caixa. Unitat d'instal·lació 495. Pòlisses i albarans de 1732-1735. Clavari Felip Folch, carpeta d'albarans de 1733.

¹⁴⁰⁶ MIRET 1993, pàgina 3.

¹⁴⁰⁷ La bibliografia que MIRET 1993 ofereix a la pàgina 12 permet conjecturar que es tracta del que ell anomena *“Ms. de Can Zidret de les Parellades”*. Suposem que el nom de casa era Can Sidret [Isidret].

i recorda molt a les llibretes del Ball de Serrallonga, sobretot la de Perafita,¹⁴⁰⁸ que ja hem esmentat més amunt.

Malgrat que la reproducció fotogràfica donada d'aquest fragment és il·legible, se'ns diu que el text és en castellà. Les acotacions que indiquen quin personatge parla són però, en català. L'esment dels papers de l'emperador Leopold I, del duc Carles V de Lorena, del príncep Alexandre, d'un visir, d'un ambaixador, d'un Muley o capità turc i d'un àngel no permeten dubtar del fet que es tractava d'un ball de Viena. Com que només es va localitzar un full -molt deteriorat- amb la conclusió de l'obra, cal pensar que el dit fragment era el darrer foli d'una llibreta. En quedar sense cobertes –si mai les tingué- va perdre els folis més exposats al refrec i la brutícia. I en desprendre's del bloc principal, ha tingut la fortuna de córrer millor sort que la resta del document.

Gràcies a la transcripció de Xavier Miret, Joan Bosch i Joan Solé en pogueren donar el contingut l'any 1998:

*“[...] que burlemos el altives de los moros
que en el cuello nos quieren poner l[azos]
y por [vos] rey divino, coronado [emanri...?]
general en este lansa que a todos nos
veneis a ver, ea pues quien no se
anima soldados desidle a [...]
que pues es suya la causa los derriba
a nuestros pies y para vuestro honor
divino rey lograreys renombre de
victorioso supuesto lo sabeys ser
dennos la luz del sol
con divino [...] a todos senyor
nos pesa de llegaros a ofender
dadnos vuestra benediccion
que con ella poder padre
disir a ona contra todos
viva tierra y nuestra fe
y mueren¹⁴⁰⁹ a los que se oponen
a la catolica ley.*

y lo Angel

-----
valerosos g[...]
-----

diu Alexandre

Rey

*conosca [...] [lletres superposades] coros
lo que respondo a tal [...]*

*Embaxador con vuestra gente
y mucha mas que va llegando
saldremos presto en campanya*

---

¹⁴⁰⁸ SERRALLONGA 2015. Hi ha el facsimil complet d'un manuscrit del Ball d'en Serrallonga, en foli partit verticalment i datat cap a 1750, que es conserva al mas El Prat de Sant Agustí de Lluçanès.

¹⁴⁰⁹ Creiem que deuria dir *muerte*.

a los turcos derotando

diu embazador

Rey

Gran visir oy has de ver

Diu visir

Embagador

Rey

Contra tu fiero furor

diu visir

Rey

castigo en tu ygnorancia

diu visir

Rey

Rayos

diu visir

Rey

Destroso

diu visir

Rey

Castigo

dihuen tots

Rey

o ynvictor emuley del orbe

diu Lorena

Rey

yndustria fue de mi valor

diu Lorena

Rey

Y todos conmigo digan dando voses a l[os tu][text suprimirt]rcos

que viva la fe de Cristo

y de leopoldo el ymperio

Rey

y todos conmigo digan

viva Leopoldo y su imperop

con los cristianos su designio

y de Leopoldo la fama

-----
finis

tots

viva el Duque de Lorena

los siglos y eternidades

que todos le seguiremos

como a buenos imperiales

-----
tots

conoseras tu ancia

de mis brasos el ymperio

yo con tu cautiverio

poder, rigor y constancia

tots
 sepas el fin que he podido
 de tu bravesa triunfar
 que te he de cautivar
 fiero, arrogante y atrevido

-----
 tots
 victoria, victoria."¹⁴¹⁰

El fragment donat a conèixer per Miret, Bosch i Solé és suficient per afirmar que tenim un text de ball de Viena prototípic, d'una alta època pel que fa a la còpia del manuscrit, encara que de molt difícil reconstrucció i amb problemes afegits. El no treballar sobre el manuscrit original i de veure com segurament la còpia és incompleta, ja que cap dels parlaments breus del visir hi són copiats. Sí que podem constatar que el text conservat és d'una part argumental molt propera a la conclusió de l'obra, si no directament el final. Hi veiem el discurs final del principal cabdill cristià, un element quasi preceptiu, abans de la batalla. Les anotacions posteriors al mot "finis" podrien referir-se a la moralina final (primera quarteta) o a parlaments dels quals s'havia omès la còpia en el seu lloc correcte pàgines enrere. Les similituds amb el text que donem a conèixer procedent de Sant Martí de Tous són remarcables.

12.7.11 Anglesola (1756)

No detallem res al respecte, perquè no tenim cap informació que no sia la que puntualment se'ns dona vinculada al cas de Bellpuig, el qual tractarem a continuació.

12.7.12 Bellpuig 1756-1787

Bona part del pes de les activitats festives documentades a Bellpuig venen activades per la Confraria de la Puríssima sang i del Sant Crist de Bormio. Era aquesta una institució molt poderosa i entre les principals d'aquella vila i celebrava la seva festa patronal per la Santa Creu de setembre. Als comptes de despeses del període agost de 1756 fins a l'agost de 1757 consta que a la festa de Santa Creu de setembre de 1756 despregueren el pagament d'una lliura i mitja al Sardà, d'Anglesola, "*per lo ball de Buda*". Cosa que prova que algú d'aquella població devia tenir un bagatge en representar-lo, o bé que aquest Sardà va cobrar en nom de tot un grup d'Anglesola que hauria pogut anar a Bellpuig a actuar-hi. D'aquí que haguem contemplat l'indici de l'existència d'un ball homònim a Anglesola pel 1756 o poc abans. No podem pas deixar de citar que Bellpuig és anomenat alguna vegada com a "Bellpuig d'Anglesola"¹⁴¹¹ i que aquesta vila urgellenca conserva una relíquia insigne del *Lignum Crucis*, de la qual fa grandíssima festa per la Santa Creu de maig amb el repartiment d'una quantitat ingent de pans beneïts.

---

¹⁴¹⁰ BOSCH / SOLÉ / BAYER 1998, pàgines 34-35.

¹⁴¹¹ Precisament en un document notarial de 1620 aportat per MIRÓ 2002, pàgina 40 i 42.

Les notícies documentals del Ball de Buda a Bellpuig se succeeixen al llibre de la confraria entre els anys 1756, 1764, 1771, 1776, 1787 i a l'apartat de les despeses anuals:

“[1756]: *Mes per la música de Lleyda y cobla, 38 ll 14 ss 6 [d.]. Mes per portar y tornar los músichs, 2 ll 8 ss. Mes la prédica, 5 ll 12 ss. Mes teya per la grella, ll 6 ss 4 [d.]. Mes pólvora per lo foch, 1 ll 18 ss. Mes fil per los trons, ll 9 ss. Mes per fer la vida als músichs 3 dies, 10 ll ss. Mes al Sardà d'Anglesola per lo Ball de Buda, 1 ll 10 ss.*¹⁴¹²
 [1764]: *Mes per pollastres per los balls 1 ll 17 ss 6 [d.]. Mes als músichs dels balls, r[ecib]o 3 3 ll ss. [...] Mes per lo foch de cuets y trons, r[ecib]o 5, 5 ll 1 ss. [...] Mes per la pólvora per lo Ball de Buda, r[ecib]o 6, ll 17 ss [...] Mes per apariar lo tablado y altres fustes per la festa, r[ecib]o 8, 1 ll 9 ss.*¹⁴¹³
 [1771]: *Mes per los músichs dels balls de la festa, 2 ll 5 ss. Mes per pollastres als balls per correr, 1 ll 17 ss 6 [d.]. Mes per lo foch se tirà la vigília de la festa, 18 ll 5 ss. Mes per lo que perderen dos aches per acabar de fer lo ball de Buda, 1 ll 4 ss [...] Mes per enseñar lo Ball de Buda a Francisco Oró, ferrer 1 ll 2 ss 6 [d].*¹⁴¹⁴
 [1776]: *Mes als músichs dels Balls 2 ll 2ss 6[d] [...] Mes per la comèdia 6 ll 7 ss. Mes per los trons se varen tirar al Ball de Buda, 1 ll 10 ss.*¹⁴¹⁵
 [1787]: *Item per la pólvora del Ball de Buda, 3 ll.*¹⁴¹⁶

També cal veure quina mena de Ball de Buda s'estava representant. Les despeses de pólvora donen a entendre que es podien simular trets en la representació de la batalla. També és cert que podrien correspondre a salves de salutació o de tronada que res a veure tinguessin amb el ball de Buda (*foch se tirà la vigília de la festa*), però els trons que directament *se varen tirar al Ball de Buda* esvaeixen qualsevol dubte sobre aquest punt. Quasi segur que hi havia parlaments, sinó no haurien computat la despesa d'ensenyar el ball a un ferrer; calia algú que sabés llegir i pogués disposar de temps i paciència per ajudar a un analfabet a memoritzar el seu paper. La despesa pel *tablado* també reforça aquesta hipòtesi i ens allunya una mica de la dansa processional, encara que no l'exclou pas. Ambdues circumstàncies performatives podien ésser compatibles. El gran dubte és si hi havia o no cavallets. Pensem que sí, ni que fos per tractar-se d'una població amb un període d'esplendor als segles XVI i XVII i per la proximitat geogràfica amb Tàrraga, que els documenta al segle XIX.

Segons Ramon Miró, amb bagatge per interpretar aquestes fonts, els protagonistes eren els nois joves del poble; els grups devien fer-se “una mica a semblança dels grups d'exèrcit que també s'improvisen per a entrades reials (en el següent segment d'edat), i en ells és tant o més important l'acció de ball com els parlaments”. I pel que fa al període festiu, el mes habitual és al setembre, quan tenia lloc la festa patronal de la confraria mes important de la vila. Encara afegeix: “ja hem vist que eren usats per a recepció reial, i també trobem [...] que hi havia balls (sense precisar) en una festa d'acció de gràcies de

¹⁴¹² Arxiu Parroquial de Bellpuig. *Llibre de la confraria de la Puríssima Sanch de Jesuchrist*, 1622-1807 foli 116r. MIRÓ 2002, pàgines 45-50.

¹⁴¹³ Arxiu Parroquial de Bellpuig. *Llibre de la confraria de la Puríssima Sanch de Jesuchrist*, 1622-1807 foli 121v. MIRÓ 2002, pàgines 45-50.

¹⁴¹⁴ Arxiu Parroquial de Bellpuig. *Llibre de la confraria de la Puríssima Sanch de Jesuchrist*, 1622-1807 foli 226v. MIRÓ 2002, pàgines 45-50.

¹⁴¹⁵ Arxiu Parroquial de Bellpuig. *Llibre de la confraria de la Puríssima Sanch de Jesuchrist*, 1622-1807 foli 232r. MIRÓ 2002, pàgines 45-50.

¹⁴¹⁶ Arxiu Parroquial de Bellpuig. *Llibre de la confraria de la Puríssima Sanch de Jesuchrist*, 1622-1807 foli 238r. MIRÓ 2002, pàgines 45-50.

la confraria, just després de la guerra del Francés, el 1814”.¹⁴¹⁷ Pel que fa a l’ús dels joves en la recepció reial (pas de Felip V per aquella vila el 1701) no es refereix només a soldadesca, sinó també a un ball de bastons, com el que va fer Igualada (amb un èxit notable) aquell mateix any i per la mateixa circumstància.¹⁴¹⁸

12.7.13 Mollerussa (1769-1797)

Mollerussa també va tenir representacions del que ben segur fou un Ball de Buda, ja que quedava relativament a prop de Bellpuig i d’Anglesola. En un dietari manuscrit conservat a la casa Bosch de Mollerussa, obra de Mn. Miquel Bosch Jaques (n. 1746), hi figura la menció que l’any 1769, a la Festa Major de sant Isidori de Quios (14 maig, vigília de sant Isidre Llauredor de Mollerussa), va ballar-se un ball de bastons i es va representar un ball de moros i cristians. Mn. Bosch encara detalla amb simpatia com el paper de rei moro fou representat per Anton Bosch i el dels cristians per Jaume Tarròs:

*“Edat 23 Miquel Bosch. Any 1769. [...] los de Mollerussa feren grant festa majó ab vall de bastonets y vall de moros y cristians, lo Rey moro Anton Bosch y lo Rey Cristià Jaume Tarròs.”*¹⁴¹⁹

Segons el mateix dietari, aquest ball de moros i cristians va reparèixer, quasi trenta anys després, a la festa major del 1797 (el 14 de maig altra vegada) i aquell any el metge feia de rei moro i Josep Tarròs de rei cristià:

*“Edat 51. Any 1797 [...] dia 14 antes de dinà ferem la festa majó ab tres balls, so és vall de bastonets, vall de moros y christians, lo rey cristià lo metge, lo moro Joseph Tarrós.”*¹⁴²⁰

Si aquest Josep Tarròs era fill o parent de Jaume Tarròs s’entendria el que ja hem apuntat en les consideracions generals sobre els balls parlats pel que fa als rols de cap de colla o mantenidor. Aquests rols podien passar-se a través de les generacions d’unes mateixes famílies, com un testimoni patrimonial del poble i la comunitat. Tot plegat encaixa amb aquests plantejaments: La nissaga dels Bosch ha estat una de les més poderoses de Mollerussa durant els segles XVIII, XIX i XX; el seu casal encara presideix una de les places més concorregudes de la població.

12.7.14 Tàrrega (1773 i 1856 i 1860)

De Tàrrega tenim una notícia de 1773 quan, en les festes d’acció de gràcies per la pluja obtinguda en unes rogatives a les Santes Espines, hi concorregueren balls i entremesos processionals, entre els quals un de moros i cristians:

---

¹⁴¹⁷ MIRÓ 2002, pàgina 33.

¹⁴¹⁸ VILARRÚBIAS 2014, pàgines 20 i 21; document 3 pàgines 106 a 108.

¹⁴¹⁹ SOLÉ / MESTRE 2010, pàgina 144, amb reproducció del foli manuscrit del dietari.

¹⁴²⁰ SOLÉ / MESTRE 2010, pàgina 145, amb reproducció del foli manuscrit del dietari.

“La Professó se féu ab las Banderas, Creus y Tabernacles, tant de la Parroquial com dels Convents, com lo Dia de Corpus, conclouent la Professó las Santas Espinas [...] Los Síndichs y Regidors de Vilagrassa, més immediats a las Santas Espinas; després los del Talladell y després al devant de ells los dels altres pobles portavan atxas; al devant de ells las Rnts. Comunitats; al devant de estas los devots forasters; al devant de estos los devots de la vila; al devant de estos los Tabernacles ab sas atxas corresponents; devant las Creus; al devant de estas las Banderas; al devant de estas las Banderas; y al devant de tot los Jagants, un ball de bastonets, un de Valencians, y dos balls de Christians y moros.”¹⁴²¹

El fet que fossin dos, ens convida a pensar en un Ball de Buda i potser alguna altra tipologia, ja fos Viena o, directament, uns cavallets més a l'antiga. Tot i que ens costa d'acceptar que es veiés dues vegades la mateixa representació dins la mateixa festa, tampoc és descartable. Tenim constància que succeïa amb els valencians o els moros i cristians a Tarragona el 1687 i amb els balls de bastons al segle XVII, XVIII i XIX, però solament que la seva procedència fos diversa, també diversos serien els seus moviments, vestimenta, sons i coreografies.

Es repeteixen notícies de moros i cristians el 1856 quan, per la festa de les Santes Espines s'esmenta el que sembla un ball de moros i cristians vinculat al tema de Buda i les ambaixades dialogades, potser ara vinculades ja a temes d'història medieval hispànica o catalana. Segons el *Diario de Barcelona* del dia 22 de maig, el passat dia 14 a Tàrraga:

“Las procesiones llevaban un tan numeroso como lucido acompañamiento; é iban precedidas de las varias comparsas de bailes ó divertidos espectáculos que son costumbre del pais, tales como el de Pastorets, el de Bastons, el de Mogiganga, el de Moros y Cristians que llevaba ademas una seccion de unos 25 caballos ricamente enjaezados, y por fin el de Valencianos [...] Por la noche del último dia, dieron por su órden una variada funcion que duró sobre 5 horas, en un tablado elevado en la plaza Mayor, disparándose por los Moros y Cristians un bien nutrido y perfectamente ejecutado castillo de fuegos artificiales.”¹⁴²²

Pensem aquestes dues opcions argumentals pel fet de trobar-hi una vintena de cavalls (els quals ja pensem que eren cavalcadures de veritat, com a Alcoi i d'altres indrets), pel nombre dels mateixos, que pressuposa una quantitat de figurants alta, potser més i tot que bèsties. Encara, pel detall que s'informi que els focs artificials van córrer a càrrec d'aquest grup. Devia emprar la pólvora per engegar trets i simular la batalla i, essent ben segur un grup d'adults, aquests van encarregar-se també de la manipulació de les matèries perilloses i explosius. Era una època força més laxes que els actuals i el gremi pirotècnic no es regia encara per normatives gaire estrictes. Pocs anys després trobarem alguna altra notícia, i aquesta ens aportarà ja una contundent prova de l'assimilació targarina d'un nou model de moros i cristians amb parlaments.

¹⁴²¹ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal de l'Urgell. Col·lecció de manuscrits i documents solts. *Llibre de professons, pregàries públiques i capitanatges dels quartos o barris y dels de las confraries de Santas Espinas y Nostra Sra del Alba...*, 1665-1837, folis 80r-83r (concretament 82v-83r). Agraïm a Miquel Àngel Farré, arxiver municipal de Tàrraga, l'haver pogut accedir al document.

¹⁴²² *Diario de Barcelona*, núm. 143. Dijous 22 de maig de 1856. Pàgina 4169.

l és que resulta com a mínim sorprenent l'abundosa informació que sobre aquest ball tenim a Tàrrrega. No és un fet inexplicable, veient que durant el segle XIX se li va donar molt de pes. Però l'any 1948 la premsa local publicava una notícia històrica amb una ressenya del Ball de Moros i cristians celebrat a Tàrrrega per la Primera Guerra del Marroc o *Guerra d'Àfrica* de 1860. Com que la batalla de Tetuan tingué lloc el febrer i festa de les Espines es fa pel maig, això suposaria que la població targarina hauria sigut la primera de celebrar aquesta efemèride a Catalunya. No és impossible, veient que el ball de Moros i cristians tenia una forta presència, però ens sembla que més aviat caldria parlar d'una representació posterior. Segurament feta un any després, un cop Reus hagué fet la rebuda del general Prim. La nota històrica de postguerra pretén recordar un aspecte de la festa vuitcentista i fa el perfil de Mariano de Feijoo, un aristòcrata que va tenir influència a la Tàrrrega de la segona meitat del segle XIX:

“Una de las figuras cumbres de su época fué el noble procer Don Mariano de Feijóo, de Dalmau, de Moxó, de Amat, etc. etc., emparentado con las primeras familias de la nobleza catalana. [...] Él fué quien fundara en Tàrrrega las Conferenciás de San Vicente de Paúl en su primer período, y fundador fué así mismo del devoto Octavario que en la iglesia parroquial se celebra todavía durante los ocho días que van de Navidad a Año Nuevo o Circuncisión. [...] La guerra de Africa del año 60 del pasado siglo fué el acicate para que se unieran sin distinción todos los españoles tan divididos por cuestiones políticas. Terminada triunfalmente aquélla en los primeros meses del citado año, en toda España la victoria se celebró con júbilo y grandes fiestas. Por las de Mayo, en nuestra ciudad, y a iniciativa y bajo la organización de Don Mariano de Feijóo fué organizado el vistoso espectáculo de «Moros y Cristianos». Perdura éste aún hoy en las provincias de Levante, y en general se le da carácter local conmemorativo de alguna heroicidad de los respectivos antepasados.

El que montó Don Mariano, así en su contenido dramático como en su desarrollo tomaba como argumento las luchas que sostuvieron el Gran Turco y los Príncipes Cristianos de Occidente después de la caída de Constantinopla bajo el Santo Imperio Romano. Según la descripción que de él hacían nuestros abuelos estaba dotado de gran vistosidad y era presentado muy apropiadamente así en la indumentaria como en la caracterización de los personajes.

Un gran tablado en la Plaza Mayor. Dos tronos frente por frente: uno de ellos ocupado por el Gran Visir rodeado de su corte; el otro por el Gran Duque de Lorena con su séquito de príncipes y capitanes. En plano inferior, la soldadesca de turcos y cristianos, armados de lanzas, gumías, y arcabuces en actitud de estar apercebidos para la lucha. En sendos parlamentos de sonoros versos los dos caudillos se retaban mutuamente para el combate. Al son y ritmo de una charanga las huestes de uno y otro bando efectuaban evoluciones y cantaban coplas alusivas a la fiesta. Después cada uno de los componentes se desplazaba de sus filas y ante su respectivo caudillo recitaba el verso previamente aprendido. Un maestro albañil cuyo nombre reservo porque sus sucesores no tienen de moro ni la sombra, vestido y caracterizado con atuendo adecuado recitaba el siguiente juramento:

*Gran Visir, no hay que temer / pues yo solo he de vencer; /y aun te prometo más:
que el Gran Duque de Lorena / rendido a mis pies verás.*

Otro individuo, zapatero de oficio, recién llegado de Barcelona donde había residido muchos años (A la muerte de este honrado menestral se forjó una versión macabra que en otros tiempos hubiese creado una leyenda cual la de un cuento de «Las mil y una

noches»), lucía la pronunciación exagerada propia de las tierras bajas especialmente poniendo una u en el final de todos los vocablos que lo tenían en o. Exigió mucha persistencia y cuidado corregirle este defecto, pero a pesar de ello y llegado el momento culminante, fuese deliberadamente, fuese por distracción, salieron otra vez las u, produciendo este risible resultado:

*A lu que digu me ubligu, / noble Visir! y afirmu
que a tu ladu estoy resuelto / a sufrir cualquier peligru.*

Esta fué la nota cómica; la explosión de hilaridad fué resonante. Terminadas las recitaciones venía el final; el combate. Antes que éste se desatara se cantaban las siguientes letrillas dialogadas, con música nada despreciable.

Comenzaban los moros:

Ya sale la luna; moros, viva Alá!

Moros: —Cristianos, ¡sois nuestros!

Moros: —¡Sucumbiréis al cabo!

Cristianos: —El cielo protege a la cristiandad.

Cristianos: —Eso se verá.

Cristianos: —¡No, que hemos de ganar!

Tras estos escarceos venía la lucha. Dominadas por la fuerza sonora de unos compases de la charanga se efectuaban unas evoluciones rítmicas que los que fueron de ellas testigos estimaban muy vistosas y de gran efecto, y terminaba el espectáculo con la derrota total de los mahometanos. En las tareas de organización, enseñanza y ensayo de los actores ayudó al Sr. de Feijóo el respetable y venerado patricio Don Agustín Pujol, otra de las personas de gran significación y colaborador de toda manifestación de cultura en la vida tarregense del período que nos ocupa.

Por lo demás, la fiesta de las Santas Espinas del citado año se celebró con especial fausto y esplendor. Fué portador del pendón Don Ramón de Requesens y de Sobies. A. V.”¹⁴²³

Segons l'articulista, Feijoo va organitzar aquest ball segons les noves tendències que el mantenien vigent, és a dir canviant-ne l'argument anterior pel de la Guerra del Marroc. Després veurem que no fou així: el context polític del moment no va suposar un canvi d'argument del ball, sinó que solament n'esperonà les aparicions.

Quan analitzem els fragments que ens transcriu la notícia veiem que el periodista-historiador no pot evitar la característica burla que des de la segona meitat del segle XIX havia esdevingut el posicionament clàssic del qui volia passar per erudit local de prestigi. I ho fa tot aportant detalls sobre les conseqüències d'una diglòssia que el franquisme es va cuidar prou d'eliminar i de la poca veracitat —avui tampoc li passaria— dels personatges mahometans encarnats per autòctons tant batejats com els altres. A diferència de la informació donada el 1856 per la premsa barcelonina, dubtem que damunt d'un escenari o *tablado* hi hagués una vintena de cavalls, ja que s'hauria fet tot insuportable. O bé els cavalls ja no formaven part de l'espectacle a partir de 1860 o bé es reservaven per a la part més itinerant de les representacions. Si el conjunt dels lluïments a la Tàrrega de 1856 va durar unes cinc hores, hem d'esperar que els parlaments dels Moros i Cristians van endur-se, com a mínim, una bona hora del temps esmentat.

¹⁴²³ Arxiu Comarcal de l'Urgell. *Nueva Tárrega. Semanario de información local*. Any V, núm. 206, 12 de maig de 1948, pàgines 2-3. Vegeu TÀRREGA 1948, FITÓ 2012, pàgines 123-124 i annex documental.

També pot observar-se que la representació targarina de la segona meitat del vuit-cents no era sinó una versió dels balls de Viena o Buda del segle XVIII, amb els personatges que li pertoquen (*Gran Visir, Duque de Lorena*). Per tant, el context social i polític de la Guerra del Marroc del 1860 no devia canviar per a res el contingut del ball que ja es feia, com a mínim, per la Festa Major del 1856. Aquest fet devia enlairar l'ànim de la població d'una manera general, tal i com quadra perfectament amb la idea d'una guerra planificada per a treure'n més aviat un rendiment interior que no pas fora de les fronteres peninsulars. En aquest context de celebració general a les Espanyes, Feijoo hauria actuat a Tàrrrega, ajudat per Pujol, de dinamitzador, potser de director teatral. Però, sense cap mena de dubte, no pas de lletrista. Es va reactivar doncs, un ball de moros i cristians preexistent i segons el model de la segona meitat de segle XVIII a les Terres de Ponent. Un ball de Buda.

12.7.15 Lleida (1802)

Els Turcs i Cavallets de Tarragona feren la seva darrera aparició el 1804 amb l'entrada de l'arquebisbe Romuald Mon i Velarde, encara que segons un model que sembla igual al del segle XVII. En canvi, la Guerra del Francès canviaria tot seguit un munt de coses a nivell social i polític. I la festa se'n va ressentir, tant a nivell de continguts com el performatiu.¹⁴²⁴ En indrets com Lleida és justament en aquest moment del cant de cigne de la monarquia absolutista que es donen un seguit de representacions que ens interessin. La reial visita de Carles IV i Maria Lluïsa a Lleida els dies 6 i 7 de setembre de 1802 va comportar l'obsequi d'una representació de moros i cristians. Segons les cròniques festives eren 7 moros i 7 cristians, tots a peu, amb parlaments i sense cap element figurat de cavallets. Segurament es tractava d'un ball de Viena, un entremès parlat a la manera més pròpia del segle XIX i el tipus de les ambaixades vuitcentistes que trobem al País Valencià o a Igualada. Ens els descriu Antoni Sanmartí en una relació o crònica impresa:

*“Ocupaba despues su lugar otra comparsa, ó danza militar, de catorce hombres, vestidos, y armados, la mitad á la española antigua, y la otra mitad al uso musulman, que en ademan de pelea, al son de una música militar, recordaba las proezas de nuestros Mayores, y su heroico valor, arrojando los Moros de España.”*¹⁴²⁵

Com ja va advertir Ramon Fontova, a la comptabilitat municipal hi ha anotacions per a música i vestuari d'aquest ball.¹⁴²⁶ N'hem resseguit algunes, que poden servir per contextualitzar el posterior capítol on tractem del cas d'Igualada:

“A Margarisa Bacon, por el coste y composicion de los sombreros que sirvieron para los sugetos que componían el Bayle de Moros y cristianos [...] para gratificar a los que componían el Bayle de Moros y Cristianos, sesenta libras [...] A Joseph Solé y Juan Bautista Artigues por gratificación de haver ensayado dos bailes, seis libras [...] Al sastre Francisco Fabregues por lo que pagó del valor de las ropas y demás sirvió para hacer los vestidos á los del Baile de Moros y Cristianos, sesenta y siete libras nueve sueldos y cinco

---

¹⁴²⁴ BERTRAN 1990.

¹⁴²⁵ Vegeu annex documental. SANMARTÍ 1802, pàgina XV. FONTOVA 2012, pàgina 222.

¹⁴²⁶ Lleida, Arxiu Municipal. Documents del segle XIX, registre 1639. FONTOVA 2012, pàgina 222.

*dineros [...] Al mismo Fabregues quatro libras dos sueldos y seis dineros por las hechuras de dichos vestidos [...] A Ignacio Jové y compañeros por haver asistido de músicos en los Bailes de Moros y cristianos, y Niños veinte y ocho libras, dos sueldos y seis dineros [...] A Salvador Borrás en gratificación por haver servido de Rey en el Bayle de Moros y Cristianos, dos libras y cinco sueldos [...]*¹⁴²⁷

Veiem doncs, que constava de catorze persones, que havia almenys un rei o cabdill per cada bàndol, que hi hagué música, que es portaven vestits adequats i barrets (amb tota seguretat turbants per als moros), que la representació comportava una dansa i que aquesta fou assajada per una persona més expertitzada o, com a mínim, responsable. Ignorem si hi havia parlaments, però això quedaria inclòs en els assaigs. Maria Garganté recull una tradició historiogràfica on s'esmenta sovint que la Festa de Moros i Cristians de Lleida “podria ser la més antiga de l'estat, essent documentada l'any 1458 en motiu de la visita del rei Alfons el Magnànim”.¹⁴²⁸ Nosaltres hem cotejat les fonts i no hi ha motius per justificar l'antiguitat de la festa actual que recolzin en la documentació consistent anterior a 1802; un parer que també comparteix el lleidatà Ramon Fontova.¹⁴²⁹ Reforça aquesta teoria el fet que es van fer els vestits de nou, com si en aquell moment no hi hagués precedents d'aquest tipus d'entremès a Lleida.

12.7.16 La Llacuna (vers 1800)

Tot el que sabem de la presència i representació d'aquesta peça a la Llacuna ens ve donat per la notícia de Manuel Milà i Fontanals, que ja hem transcrit íntegra al començament d'aquest apartat sobre els Balls de Viena i Buda. Només n'extractem el més essencial:

*“Uno de los mas aparatosos es de moros y cristianos, ó sea del sitio de Viena. Seguimos un MS que se conserva en el pueblo de la Llacuna, al parecer del siglo pasado. Figúrase en él un castillo; preséntanse dos filas de moros y cristianos que dan tres pasos adelante y tres pasos atras [...] Sale un Angel que entrega un crucifijo al gobernador. Tres asaltos. Nuevas embajadas. Batalla. El de Polonia hace deponer las armas al gran Visir, pero luego le induce a ser cristiano y se las devuelve. Todos y la música concluyen diciendo: «Viva María, viva el Santo Cristo de la Llacuna»”*¹⁴³⁰

Aquesta notícia ens fa avinents diversos detalls que ajuden molt a entendre la forma que devia prendre aquesta representació, basada sens dubte en el model de les ambaixades. Hi devia haver castellet d'arquitectura efímera, fos de la qualitat artística que fos. També permet entreveure un pas de dansa per a separar les escenes, conclusió reforçada per la presència d'una formació musical. La presència de música queda sobradament acreditada amb indicis documentals com els de Tarragona l'any 1687. Per santa Tecla d'aquell any s'hi pogueren escoltar “Diego Olibé de La Llacuna ab una

¹⁴²⁷ Lleida, Arxiu Municipal. Documents del segle XIX, registre 1639. Còpia dels comptes presentats al Il·lustre Ajuntament en 10 gener de 1803. Folis 7v i ss.

¹⁴²⁸ GARGANTÉ 2018, pàgina 47, nota 44.

¹⁴²⁹ Comunicació verbal a l'autor, la primavera del 2019.

¹⁴³⁰ MILÀ 1895, pàgines 280-281. Citat també literalment a MIRÓ 2010, pàgina 40, nota 19.

flauta[...] Més Fransec Garsia de La Llacuna ab lo grall de la gaita [...] Més Juseph Vidal de La Llacuna ab una flauta[...] Més Ramon Vidal de Garrigos ab una flauta [...]"¹⁴³¹

De les breus i concises notícies de Milà i Fontanals encara podem concloure com a evident la disposició dels personatges dins de l'espai en dues fileres, disposició que també veurem a Sant Martí de Tous i que ja hem considerat com la més usual entre els balls parlats dels segles XVIII i XIX. Sens dubte, juntament amb els exemples coneguts de Pontons i Tous permet establir una tradició molt arrelada de representacions a la zona de les capçaleres dels rius del Foix i Gaià.

Amades dona algunes dades llacunenques més, tot emmarcant-les dins la seva Festa Major, celebrada el primer cap de setmana d'agost. Cal dir que semblen tretes de la descripció que fa Milà i Fontanals del ball de Viena, però dilatant-ne el contingut amb els seus propis coneixements i la seva prosòdia. No oblidem que en posseïa un text, com veurem després. El personatge del *Garrafa*, que a primer cop d'ull podria donar a entendre pel nom que es tractava d'algun personatge burlesc, sabem gràcies al text de Tous que és un moro, el qual en aquella versió apareix com a *Graf*. El nom es devia degradar per confusió durant la transmissió oral d'aquests textos o, més aviat, per l'analfabetisme generalitzat que canvia inconscientment allò que desconeix. Realment, els personatges còmics, que al Camp de Tarragona o al priorat haurien sigut diables, hi eren en forma de papers secundaris i accessoris. Ells devien donar el toc local i d'actualitat a la funció. Diu Amades sobre el ball de la Llacuna:

“Avui feia la festa major La Llacuna. S’havia representat el ball dels Moros i Cristians, que volia figurar el setge de Viena pels àrabs. Enmig de la plaça muntaven un Castell de fusta. Sortien dues rengleres de moros i de cristians que feien tres passes endavant i altres tantes endarrera. Desfilaven després, i els cristians restaven al costat del Castell i els moros se situaven d’espatlles. El governador del Castell feia un parlament i anunciava que s’acostaven un gran baixà, un visir, un mulei, que més tard qualifica de capità, en Garrafa i altres. Es retirava del Castell, donava ordres i dialogava amb dos soldats. Després sortien els moros; el gran visir anunciava els seus propòsits, nomenava els seus capitans i parlava amb ells. Intervenien un espí, que sabia parlar set llengües i que, fet presoner a Buda, havia conegut la gent principal. Uns i altres donaven veus de manament. Els moros enviaven en Garrafa com a ambaixador; amb un parlament proposava als cristians que capitulessin. El governador s’hi negava perquè esperava ajut del rei de Polònia. Intervenien el duc de Lorena, el príncep Alexandre, el duc de Baviera i encara d’altres. Sortien l’espí i un rebel, que jugaven el paper de graciosos i feien riure la gent. Els moros disposaven l’atac; els cristians es lliuraven a l’oració. Un àngel donava un sant Crist al governador. Feien tres assalts que els cristians rebutjaven. Venien noves ambaixades i altres batusses, fins que el rei polonès feia abaixar les armes al gran visir. L’induïa a fer-se cristià i les hi tornava. I així acabava.”¹⁴³²

12.7.17 La Selva del Camp (1816)

¹⁴³¹ Vegeu annex documental, any 1687. El mas Vidal de Garrigosa (que conexiem des del segle XV) era el terme de Montbui i havia de ser prop del torrent homònim que discorre paral·lel a la Serra de Miralles i mor al riu Anoia prop de Vilanova del Camí.

¹⁴³² AMADES 1953, volum IV, pàgina 986.

Ja hem citat la notícia dels moros i cristians de la Selva del Camp que van anar a Tarragona el 1687 en l'apartat dels anomenats balls deutors del pòsit medieval o genèric dels turcs i cavallets. Com que eren un total de 10 persones que procedien d'una vila de mida mitjana –i solament per aquests dos motius- els hem considerat dins aquest nivell tipològic i classificatori.

Evidentment existeix la possibilitat que, per la cronologia posterior a 1683 i 1686 ja fos un ball de Viena o de Buda, però creiem que no fou el cas. Sembla que a Reus, la ciutat important més propera, la tradició de representar-lo vingué més tard, entrat el segle XVIII. Manta vegada hem citat a Bofarull quan diu que el galoner i lletrista Francesc Balart escrigué el *“1739 una especie de comedia histórica en verso para representar el baile ó danza de moros y cristianos. En 1765 otra por el mismo estilo y naturaleza sobre la batalla de Buda ó sitio de Viena. En 1772 otra describiendo el combate de Lepanto conocida por nuestros paisanos por el de las Galeras”*.

El 1816 reapareix el ball de moros i cristians de la Selva del Camp *“de la mà del gremi de sabaters– a la festa en honor a la Mare de Déu de Paret delgada”*, segons ens informen Salvador Palomar i Jordi Bertran,¹⁴³³ sense que s'hi aporti cap més detall. Tot i que no pot descartar-se res, no ens imaginem a aquestes alçades cronològiques un ball de cavallets a l'antiga, ja fossin només els mateixos deu figurants o un grup més nombrós. El Camp de Tarragona fou des de finals de segle XVIII una regió massa propensa als balls parlats. La bibliografia més reculada permet saber d'un manuscrit (*“Historial col·lecció de memorias y noticias antiguas y modernas de est convent de N.P.S. Agustí de la vila de La Selva del Camp de Tarragona”*.) on el seu autor, Tomàs Clarà, va anotar el 1826 una relació de coses, entre les quals la crònica de les festes de 1816.

Les notes que d'aquest manuscrit exhuma Salvador Palomar als anys vuitanta permeten saber que la Mare de Déu de Paret Delgada havia estat guardada des del 1809 a la vila. El 5 de maig de 1816 els regidors acorden fer una acció de gràcies *“no sol per haver preservat esta Vila de tota desgràcia del exèrcit enemich, si que també per havernos socurregut ab una pluja sufficient per remediar la present cullita”*. Segons Palomar, que va veure el manuscrit, es decidí tornar la imatge el 19 de maig després d'una novena i l'assumpció de despeses per part de confraries, ajuntament i comunitat de preveres. El 18 es féu processó general per la vila on hi anaren *“al debant los ganfarons, tras de estos los dos Gegants, luego los Balls de Diables, lo de Sant Antoni Abad propi dels traginers, lo dels moros y christians propi dels sabaters, lo dels Valencians propi dels pagesos, lo dels Vells y Damas propi dels sastres, lo de las Gitanas propi dels ollers, lo dels Cercoléts propi dels fadrins, lo dels Bastonéts propi de la Sanch, y la muchiganga que costejá lo Ajuntament, tots ricament vestits y ballant ab orde, to y compás”*.¹⁴³⁴

Es repetiren festes el 1817 i 1824, les quals s'esmenten a la mateixa font, però sense detallar els balls concurrents, que –segons Palomar- es resumeixen amb *“los Balls”* (1817) o l'acompanyament acostumat (1824). Les notícies posteriors ja no esmenten

¹⁴³³ PALOMAR / ALBI 1992, pàgina 228. BERTRAN / PALOMAR 2007, pàgina 9.

¹⁴³⁴ PALOMAR 1987, pàgines 90-91, amb l'esment del manuscrit *“Historial col·lecció de memorias y noticias antiguas y modernas de est convent de N.P.S. Agustí de la vila de La Selva del Camp de Tarragona.”*, datat el 1826, la consulta del qual fou facilitada per la família Fonts de la Selva del Camp.

més detalls. Tot i això Palomar prestà atenció, sobretot a l'objectiu del seu estudi, que eren els balls de Diables.¹⁴³⁵

12.7.18 Mont-roig del Camp (1816)

Tot i no poder-ne dir gran cosa, tenim la dada indirecta que a Mont-roig del Camp el setembre de 1816 surt “un «rondó de moros i cristians» amb motiu del trasllat de la imatge de la Mare de Déu de la Roca a la seva ermita, després de la guerra del Francès”.¹⁴³⁶ Per tant, cal vincular-ho al cicle de festes extraordinàries que es solen succeir després de calamitats a manera d'acció de gràcies. Salvador Palomar transcriu una nota d'un manuscrit coetani (“[Història...] de la vila de Montroig, Maria Santíssima de la Roca. Notisias curiosas que se han trobat en los sigles passats i dels presens fins al añ 1878.”) on es relata part de la festa feta per celebrar la reconstrucció d'aquell santuari. La font diu que el 7 de setembre

“se feren vuit balls so és, lo de la mutxiganga, lo de bastonets, nou de moros y christians, de cerulets, de las gitamas, de vells y damas, de valencians y lo dels diables que aviaren uns sens fi de fochs durant la festa y tots se lluhiren.”

També fa aninent que l'endemà, 8 de setembre, Nativitat de la Mare de Déu, tingué lloc la processó per retornar-la i que aquesta fou encapçalada pels vuit balls que hem esmentat. I encara que el 1841, i per les mateixes dates, tornaren a sortir els balls esmentats amb motiu d'un nou trasllat i retorn de la imatge del poble al santuari.¹⁴³⁷

La notícia es repeteix el 1863 per una festa ja ordinària, com és la Festa Major pròpiament dita de Mont-roig del Camp.¹⁴³⁸

12.7.19 Pontons (1842-1903)

Quan Milà i Fontanals tracta el cas dels balls de Viena i Buda, després de parlar del cas de la Llacuna, el mateix autor afegeix:

*“En 1842 se ejecutó en Pontons, pueblo poco distante del de la Llacuna, con algun cambio en los personajes: allí salía otro rey cristiano además del de Polonia, Marqués de Mantua, Duque de Florencia, Sagala, Mata y dos abanderados.”*¹⁴³⁹

I com que s'ha apuntat una tradició de representacions en aquesta regió que no considerem passatgera ni puntual, ens interessa aportar la notícia que l'any 1903 trobem anunciada a Igualada la representació d'un Ball de Viena per part d'un grup

---

¹⁴³⁵ PALOMAR 1987, pàgines 91-92.

¹⁴³⁶ PALOMAR / ALBI 1992, pàgina 228. BERTRAN / PALOMAR 2007, pàgina 9.

¹⁴³⁷ PALOMAR 1987, pàgines 86-88, on es cita el manuscrit de Salvador Aragonès, titulat “[Història...] de la vila de Montroig, Maria Santíssima de la Roca. Notisias curiosas que se han trobat en los sigles passats i dels presens fins al añ 1878.” Aquesta font privada li fou permesa de veure per Joan Ibern, de la mateixa població de Mont-roig del Camp.

¹⁴³⁸ BERTRAN / PALOMAR 2007, pàgina 9.

¹⁴³⁹ MILÀ 1895, pàgines 280-281. Citat també literalment a MIRÓ 2010, pàgina 40, nota 19.

procedent de Pontons. Segurament es tractava d'un intent de suplir la desapareguda *Patera* local amb un ball de moros i cristians que hi fos comparable:

*“Contra lo que era de esperar, la fiesta, en general, ha resultado bastante animada, habiéndose observado que la concurrencia de forasteros no ha desmerecido de la de otros años [...] algunas tradicionales comparsas de esta y de otro, titulada “Baile de Viena”, que vino del pueblo de Pontons. [sic] Esta comparsa, que, segun dicen, la organizó el maestro de dicho pueblo, tiene algunos puntos de semejanza con la Patera de Igualada, puesto que representa una lucha entre moros y cristianos del tiempo de la invasión.”*¹⁴⁴⁰

No es demostra sinó que aquest poble tenia encara aleshores alguna llibreta amb el text del Ball de Viena, comparable a la que s'ha conservat de Tous, i que hi existia un grup humà disposat a posar aquells textos en escena per tal d'anar a córrer món, baixar a Igualada per la Festa Major i guanyar algunes pessetes. Com en el cas de la Llacuna, Amades en dona la corresponent notícia quan parla de la Festa Major, que se suposa que tenia lloc el diumenge després de santa Magdalena, que s'escau el 22 de juliol. Tracta l'element amb la consideració de “comèdia de plaça”, ja que per ell es representava –com de fet, així devia ser- damunt d'un *tablado* al mig de la plaça principal i com a principal distracció de les celebracions abans que als nuclis de població més petits hi pogués arrelar el ball de parella els vespres de les diades festives. Diu Amades:

*“També s'havia representat una comèdia de plaça qualificada de Ball de Viena, que tractava de figurar el setge d'aquesta ciutat pels sarraïns. Era una de les variants més importants de les farses de la lluita de la creu i la mitja lluna i un dels espectacles de teatre de plaça més extensos i importants. La versió de Pontons era diferent de la de la Llacuna [...] i així mateix devia diferir de la que la fadrinalla pagesa dels afores de Barcelona representà a la Rambla de la nostra ciutat a la primeria del segle XIX, qualificada de Ball de Viena o de Buda. A Pontons, a més dels ducs i reis que figuraven a la versió de la Llacuna, hi sortien el Marquès de Màntua, el Duc de Florència, un tal Sagalà, un tal Mata i dos bandolers.”*¹⁴⁴¹

Ignorem quines diferències devien haver-hi al marge de variants textuais que requerissin uns o altres personatges, afegint-s'hi la opció de tractar la sufocació de l'ocupació turca de Viena o la presa de Buda. No sabem tampoc si a Pontons es construïa un castellet d'arquitectura efímera, tal i com Amades dona per fet –gràcies a la menció de Milà i Fontanals- en el cas de La Llacuna.

12.7.20 Vilafranca del Penedès (1849)

No és gens menyspreable la quantitat de balls de moros i cristians que es troba pel Penedès en aquesta època. Vilafranca en va tenir per la festa Major de 1849, segons documenten el programa i una crònica periodística de la mateixa. Tots dos aparegueren

¹⁴⁴⁰ GÜELL 2013, pàgina 66, on es reporta “Diario de Barcelona: 1903. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona”, que no hem pogut restrejar per manca de temps.

¹⁴⁴¹ AMADES 1953, volum IV, pàgines 570-571.

a la premsa; els dies 26 d'agost i 5 de setembre, respectivament. Diu un extracte del programa, del qual no ens interessa res del dia 30 d'agost per al tema que ens ocupa:

“Dia 29. Un repique general de campanas anunciará á la hora de costumbre la próxima fiesta: á las tres de la tarde muchas y vistosas danzas, entre ellas las tan conocidas de Valencianos, Diablos, Moros y Cristianos, Mogiganga, con figuras variadas, comparsas de palitroques, pastorcillos y otros, recorrerán las calles de esta villa hasta la hora en que se acompañara procesionalmente al glorioso Santo á la iglesia parroquial, en la que inmediatamente se cantarán solemnes completas, seguirá la novena y terminará con los armoniosos gozos composicion del señor maestro Nogués, natural de la misma, y finalizará la del dia con el disparo de un nuevo y sorprendente castillo de fuego trabajado por un acreditado pirotécnico. [...]

Dia 31. Seguirá la algazara del dia anterior, con la diferencia que la misa que se celebrará será de difuntos con oracion fúnebre que dirá el propio orador. Por la tarde se volverá procesionalmente el Santo á la casa de la Administracion y por la noche amenizará el combate de moros y cristianos un castillo de fuego tomado por estos venciendo á aquellos, y terminará el todo de la fiesta con otro baile público conto el del dia anterior.”¹⁴⁴²

I la crònica publicada a posteriori, diu:

“Fiesta Mayor de Villafranca del Panades. [...] En este año más que en ningun otro, las fiestas han sido escojidas: los castillos de fuego fueron del mayor gusto; los bailes y diversas comparsas recorrían con jubilo y algazara las calles de la poblacion, divirtiendo y animando la fiesta. La comparsa de los diablos, con trajes infernales, diciendo los recitados análogos al objeto que representaban acababan luego disparando tiros de cohetes; luego la comparsa del baile de Bastons ofreció otro objeto de regocijo y admirable destreza con que lo ejecutaban, luego la de moros y cristianos era otro objeto que amenizaba la fiesta, y por último lo que era digno de llamar la atencion eran las cuadrillas que forman castillos de hombres, cosa la mas atrevida, siendo ejecutada con la mayor destreza, hasta el punto de subirse los hombres de pié unos sobre otros á la altura de un segundo piso, caminando así por las calles haciendo ostentacion de agilidad y atletica fuerza. Para complemento de la fiesta no faltaron ni los gigantes, ni el dragon monstruo, vomitando constantemente fuego por la boca, orejas y cola.”¹⁴⁴³

D'aquí n'extraiem dues idees. La primera, que els castells interessaven molt més a la concurrència que els balls de moros i cristians. La segona que, vist el poc grau de tipisme que li atribueixen, devia ser quelcom que no era massa habitual de veure per aquelles celebracions. Ens recolzem en aquesta afirmació en el fet que tots els antecedents de plasmació festiva de l'alteritat morisca que coneixem a Vilafranca es limiten a uns tocs d'exotisme amb els quals va pinzellar-se la festa per la Pau de Ryswick, l'abril de 1698, ja analitzada.

Amb aquesta sensació de discreció que transmet la crònica periodística de 1849, volem creure que l'esmentat ball de moros i cristians responia als supòsits d'un ball de Viena i que potser venia de fora. Malgrat que el més usual és que els balls parlats es fessin

¹⁴⁴² Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Diario de Barcelona núm. 238, 26 d'agost de 1849, pàgines 4012-4013.

¹⁴⁴³ Hemeroteca de la BNE. *El Barcelonés. Diario político, mercantil, industrial, literario y de avisos.* Año 5º núm. 248. 5 de setembre de 1849, pàgina 4.

només al poble on residien els qui el representaven i més encara si es tractava d'una capital, tampoc era estrany, si el producte resultant agafava una certa anomenada, que es lloguessin per amenitzar festes de la contrada. Només cal tenir present el cas del llistat de balls i cobles de músics que participaren a les festes de santa Tecla de Tarragona l'any 1687.¹⁴⁴⁴ Antoni Insenser escrivia el següent a principis de segle XX sobre la decadència dels balls de moros i cristians al Penedès:

*“El Ball de moros y cristians, tant vulgarisat al regne de Valencia, hont en varias poblacions es presentat esplèndidament, servint ensems pera lluir el luxe en trajos y cavalcadas, fou també molt extès pel Penadès, encara que ab forsa senzillesa y sense formarhi may cap genet. No obstant, ab prou propietat y rich vestuari s'havia vist l'acompanyament del califa y del rey cristià, però d'uns quants anys ensà, si s'ha provat de ferho, ha resultat pobre, quan no irrisori y ridicol.”*¹⁴⁴⁵

Aquesta afirmació, feta el 1905, podria venir a tomb perquè, com ja advertiren Bosch i Solé, el programa de la Festa Major vilafranquina de 1904 anunciava la presència d'una *“tanda de violins de la sens rival cobla de la Llacuna, contractada expressament pel nou ball de Moros i Cristians”*.¹⁴⁴⁶ I el diagnòstic que fan els esmentats autors ens sembla exacte:

*“Tot no concretar si es tracta del setge de Viena, Antoni Insenser esmentava a començament de segle el Ball de Moros i Cristians com un dels que havia estat més estès pel Penedès, tot i que amb notable senzillesa en relació amb el tipus de representacions que es realitzaven al País Valencià i que han perdurat fins als nostres dies. [...] Contemporani d'aquest text va ser un intent de recuperació que va resultar fracassat per manca de possibilitats econòmiques i, en conseqüència, empobrit de vestuari i altres mitjans, que en el cas del Ball de Moros i Cristians resulten, evidentment, essencials.”*¹⁴⁴⁷

Però també reforça la idea d'aquesta procedència el fet que Milà i Fontanals hagués documentat tanta activitat a l'entorn d'aquest ball de Viena en aquella zona concreta a la primera meitat de segle XIX. Els balls de Viena o Buda d'aquestes dues poblacions les quals, segons sembla, empraven un castellet d'arquitectura efímera plantat al mig de la plaça o l'indret on tenia lloc la representació. Com també hem vist en el cas de Tàrraga, on el 1856 els membres del ball de moros i cristians foren els encarregats de disparar un castell de foc, volem confegir el supòsit següent.

A Vilafranca aquell any 1849 hi actuà segurament un grup que vingué de Pontons o de la Llacuna –o de qualsevol població per l'estil, però un grup segurament forà- vista la baixa continuïtat que tingué aquest entremès en el conjunt de les festes majors vilafranquines i vista la consideració de *nou* que es va donar al ball en el programa del 1904. Aquest grup, efectuà la seva funció de lluïment amb la representació dels parlaments complets el dia 31, després de tornar la imatge del Sant al seu lloc de custòdia habitual dels Administradors. Aleshores, *por la noche amenizará el combate de moros y cristianos un castillo de fuego tomado por estos venciendo á aquellos*.

¹⁴⁴⁴ Vegeu annex documental, any 1687.

¹⁴⁴⁵ INSENSER 1904-1905, capítol VIII, pàgines 52-53.

¹⁴⁴⁶ BOSCH / SOLÉ / BAYER 1998, pàgina 33.

¹⁴⁴⁷ BOSCH / SOLÉ / BAYER 1998, pàgina 31.

Tot això ens fa pensar que el castellet, que volem entendre com una arquitectura efímera similar als que hem vist en diversos balls de moros i cristians del País Valencià i que també reproduïx Joan Amades,¹⁴⁴⁸ acabà en aquest cas, cremat i consumit com a suport d'un castell de foc. Potser fou la crema del mateix castellet el que s'anunciava a Tàrrrega el 1856 com un *nutrido* castell de focs artificials a càrrec dels membres del Ball de Moros i Cristians d'aquella localitat. No fora quelcom estrany, si fem avinents els personatges de la Mahoma (figura gegant de cartró a la qual acabava esclatant el cap) o dels *moros de foc* del Baix Camp que comentarem després. Ells patien una fi similar a través d'un gran tro o petard ubicat dins de la figura. Sobren els comentaris sobre el sentit de tal al·legoria i plasmació de l'alteritat.

12.7.21 Gràcia (1850)

El fet de trobar un ball de Moros i Cristians a les festes de Gràcia ens permet aturar-nos a fer diverses consideracions. La primera és que la premsa traspua un sentit de normalitat pel que fa tant a les notícies polítiques i militars que tenen a veure amb les guerres contra els turcs com a les que afecten a la plasmació festiva de l'alteritat. En un mateix número de *La España, Edición de Madrid*, trobem a portada la revolta de Bulgària contra els otomans:

*“Austria - Viena 1º de julio. - La revolución de la Bulgaria hace pocos progresos; no gana ni en estension ni en intensidad; no pasa del pachalato de Wilden. La tentativa hecha por los Bulgarios para apoderarse de la fortaleza de Belgradeziez ha fracasado, y han sido batidos en dos encuentros que han tenido con las tropas turcas. Hace algunos días que los rebeldes se han dirigido hacia Lom sobre el Danubio. En Widden los cristianos están llenos de espanto porque los turcos estan bien armados y prontos á caer sobre ellos; muchos negociantes han cerrado sus establecimientos y se han ocultado en sus casas.”*¹⁴⁴⁹

I a la pàgina 2, la innocent menció, en el que es diu que fou el primer programa de festes que es va editar a Compostela per sant Jaume, d'uns moros i cristians els quals no queda clar si es tractava d'una representació o d'un al·legòric quadre pirotècnic:

*“Santiago 6 de julio. Hace algunos días que se ha repartido en esta ciudad el primer programa de los festejos públicos con los que desde tiempo inmemorial se celebra el día del apóstol Santiago. Según hemos podido averiguar, son variadas y costosas las funciones preparadas en este año. En la noche de la víspera habrá diversidad de estacadas, fuentes, árboles y cubos de fuegos artificiales, llamando en particular la atención una batalla de moros y cristianos, donde aparecerán vistosas combinaciones de colores.”*¹⁴⁵⁰

El mateix número del mateix diari tracta de les Festes de la Vila de Gràcia, actualment engolida com un districte de Barcelona. S'hi fa avinent un detall que permet pensar que

---

¹⁴⁴⁸ AMADES 1956, volum V, pàgina 156. Serveix per il·lustrar l'exemple del poble de Creixell, al Tarragonès.

¹⁴⁴⁹ Vegeu *La España. Edición de Madrid*. Año 3º. Divendres 12 de juliol de 1850, portada.

¹⁴⁵⁰ Vegeu *La España. Edición de Madrid*. Año 3º. Divendres 12 de juliol de 1850, pàgina 2.

aquells anys els graciencs s'estaven estructurant una Festa Major a la manera de les que ja es podien veure a Igualada (des de 1842), Tarragona, Reus, Torredembarra o Vilafranca i que constituïren alguns dels paradigmes a imitar per a la construcció del concepte actual de *Festa Major*. Era la primera vegada que es feia una anada a ofici de manera solemne, ja que segons sembla s'estrenava casa consistorial:

*“El jueves pasado, festividad de la Asuncion de nuestra Señora, y fiesta mayor de Gracia, asistió por primera vez la Municipalidad de dicha villa al templo parroquial; en donde con acompañamiento de una grande orquesta se cantaron los divinos oficios.”*¹⁴⁵¹

Les ratlles publicades a Madrid per la capçalera *El Barcelonés* foren extractades a Madrid mateix en un número de *La España*.¹⁴⁵² I és aquí on trobem el detall dels elements festius que hi prengueren part entre els dies dijous 15 i dissabte 17 d'agost. El document és notòriament exquisit i mostra clarament tot el que diem:

*“El jueves se empezó ia fiesta con la función de iglesia, bailes, sortija y otras diversiones. El viernes continuaron los bailes dels Mal Casats, Moros y Cristians, la cuadrilla dels Castells, recorriendo las calles, y por la noche hubo baile en los Salones de los señores Pioch y Rovira. El sábado por la tarde hubo sortija de burros y de sacos, en medio de la grande algarabía de los balls del campo de Tarragona, que con sus dulzainas animaban la festividad. Por la noche se quemó un hermoso castillo de fuegos artificiales, que por ser tan tarde no podemos describir. La calle de la Libertad ha sido adornada con telas de diferentes colores y ramaje en abundancia, convirtiéndose toda ella en un hermoso salón, en donde dos músicas alternaban sus tocatas, mientras el público bailaba por todo el ámbito de ella. Sabemos que mañana domingo por la noche la sociedad nuevamente creada de los Agradecidos, que la forman algunos caballeros de la villa de Gracia, dará un baile al efecto de convidar á las demás sociedades de payeses (vulgo collas), en agradecimiento de que estos últimos les convidan cuando dan bailes de año sus respectivas sociedades.”*¹⁴⁵³

Xavier Güell ja va fer menció d'aquesta referència de premsa l'any 2012; i conclou –cosa que compartim-, que aital esment permet constatar de manera genèrica “l'èxit d'expressions culturals festives del Camp de Tarragona i el Penedès al Pla de Barcelona. L'establiment de penedesencs i camptarragonins al Pla de Barcelona en busca de millors condicions econòmiques i socials va propiciar l'arrelament d'aquest tipus de tradicions més enllà de la seva àrea primigènia almenys d'ençà de la segona meitat del segle XIX”.¹⁴⁵⁴

Per tant, cal entendre aquest ball de moros i cristians present a Gràcia –i, per extensió, la resta d'elements festius que aquí s'esmenten- com un rebrot dins la zona fabril metropolitana d'un element festiu meridional per part d'un important segment de població obrera immigrant. Molta d'aquesta gent devia procedir de les zones

¹⁴⁵¹ vegeu *El Áncora*, núm. 230, diumenge 18 d'agost de 1850, pàgina 3.

¹⁴⁵² Ha estat una sort de cara a les cerques d'hemeroteca, ja que solament l'exemplar de *La España* esdevé rastrejable pels sistemes de reconeixement de caràcters de la web actual hemerotecadigital.bne.es.

¹⁴⁵³ Vegeu *La España*, año 3º, núm. 729. Edición de Madrid, viernes 23 de agosto de 1850, pàgina 2.

¹⁴⁵⁴ Vegeu el Blog de Xavier Güell. Castells i Cultura Tradicional, <https://balldexiquetsdevalls.wordpress.com/2012/10/05/gracia-1850/> [maig 2020]

festivament més actives del segle XIX català, com foren el Penedès i el Camp de Tarragona.

12.7.22 Riudoms (1861)

Segons l'Inventari d'entremesos, balls parlats i danses de processó del Baix Camp i Priorat que feren Salvador Palomar i Lourdes Albi, també hi hagué Ball de Moros i Cristians a Riudoms el juliol de 1861. Es celebraren festes en honor a sant Jaume i a sant Antoni. Hi hagué les recurrents -com el terme- *danses del país* que vingueren a ser "*los bailes siguientes: ballnou, de la rosaura, muchiganga, de las gitanas, de moros y cristians, damas y vells, seguirán los xiquets de Valls y después habrá unos 40 hombres que con traje de diablo irán disparando un extraordinario y vivo fuego*".¹⁴⁵⁵

12.7.23 Alforja (1863)

El programa de festes d'Alforja en honor de sant Miquel i la solemnitat de la Mare de Déu de Puigcerver dels dies 28, 29 i 30 de setembre de 1863 proposen pel : "*Día 28. A las 12 del dia un repique general de campanas y una salva de morteretes anunciará á estos moradores el principio de las fiestas. Al anohecer las comparzas tan propias de nuestra provincia como son la de «Valencians», «Bastonets», la de «Pastorets», la de Moros y «Cristians» y con la jocosa de los nanos se presentarán delante de la Casa Consistorial para acompañar al Magnífico Ayuntamiento á la Iglesia parroquial, en donde se cantaran unas solemnes completas con acompañamiento de [órga-]no; finidas las cuales regresará el Cuerpo Municipal á las casas consistoriales finalizando los festejos de este dia [...] disparos de fuegos artificiales costeados por la numerosa comparsa denominada de Diablos*".¹⁴⁵⁶ Al dia següent hi hagué «*Chiquets de Valls*» davant de l'Ajuntament i una anada a ofici amb l'acompanyament dels balls esmentats.

El 1879 quan es preparava la Festa Major per sant Miquel, s'esperava també veure-hi alguns balls que s'estaven assajant, "*los tradicionales bailes de «Rosaura», «San Isidro», «Moros y Cristianos», «Valencians», «de Diables» etc. y otros; y se susurra (pero con muy fundado motivo) que veremos levantar por los incansables «Chiquets de Valls» sus improvisados y renombrados castillos*".¹⁴⁵⁷ I el 1882 també apareixen esmentats encara els balls de la Festa Major, que aleshores eren: "*los tradicionales bailes de «Moros y Cristians», «Rosaura», «Diables» y «Pastorets» [...]*"¹⁴⁵⁸

---

¹⁴⁵⁵ Reus, Biblioteca Central Xavier Amorós. Hemeroteca. Diario de Reus, núm. 160, 6 de juliol de 1861, pàgines 2-3. Citat a PALOMAR / ALBI 1992, pàgina 228.

¹⁴⁵⁶ Reus, Biblioteca Central Xavier Amorós. Hemeroteca. Diario de Reus, núm. 226, 23 de setembre de 1863, pàgines 1-2.

¹⁴⁵⁷ Reus, Biblioteca Central Xavier Amorós. Hemeroteca. Diario de Reus, núm. 212, 13 de setembre de 1879, pàgina 2. PALOMAR 1987, pàgina 83.

¹⁴⁵⁸ Reus, Biblioteca Central Xavier Amorós. Hemeroteca. Diario de Reus, núm. 222, 28 de setembre de 1882, pàgina 1. PALOMAR 1987, pàgina 83.

12.7.24 Bràfim (1880)

Una colla d'aquest poble va executar un Ball de Buda per les festes de Santa Tecla de 1880, segons es desprèn d'una notícia apareguda amb el programa d'actes que es va publicar al *Diario de Tarragona*:

“FIESTAS DE SANTA TECLA EN TARRAGONA [...] Día 22. [...] A las cuatro los timbaleros, gigantes, enanos, las collas vella y nova dels «xiquets de Valls» y danzas del país, entre las que llamarán la atención la de Buda y la de S. José, compuestas de la juventud de Bráfim y Picamoixons, con sus músicas, saldrán de las Casas Consistoriales á recorrer la población, levantándose por dichos xiquets atrevidas torres en diferentes puntos de la Ciudad.”¹⁴⁵⁹

També Joan Amades en dona notícia, al seu Costumari, per sant Jaume, la qual cosa li dona un sentit diferent. Ja fos un estadi argumental previ a la visita a Tarragona, molt més genèric i previ a les influències de Viena i Buda o el Marroc, o bé ja posterior, amb una visió de reconquesta propi del qui ha recollit i sedimentat el bagatge donat per la historiografia catalana més medievalista i potser també la influència del País Valencià i les seves ambaixades de reconquesta. D'aquesta tendència medievalista catalana, prou fructífera, destaquem obres com *“Los Condes de Barcelona vindicados”* de Bofarull (1836) o el *“Romancerillo Catalán”* de Milà i Fontanals (1853-1882) Diu Amades:

“Igualment fa festa el poble tarragoní de Bráfim. Segons tradició local, aquesta població havia estat un castell molt cobejat pels moros, que moltes vegades el van assaltar i el van tornar a perdre, durant les lluites de la Reconquesta. Per recordar aquesta gesta llegendària, havien figurat un ball de moros i cristians, per la representació del qual aixecaven a la plaça un castell de fusta, que era pres i reconquerit diverses vegades per l'un bàndol i l'altre, acabant pel triomf dels catalans¹⁴⁶⁰, els quals treien bona honra de l'ajut d'un canó de fusta, que fou introduït en la figuració vers la darrereria de la seva representació.”¹⁴⁶¹

La nota ens fa pensar en un model molt paral·lel al de les ambaixades que es veu al País Valencià, com és el model de combats amb victòries i derrotes alternes i arquitectura escènica efímera. Però amb un toc local, com és la indumentària dels cristians –o més ben dit, *catalans*-. El detall del canó afegit els anys finals ens sembla una concessió als fets històrics de la Guerra del Marroc, on segurament ja s'havia usat aquest tipus d'armament o, simplement, per ajudar a donar-li un caire d'actualitat a la representació. Un exemple més de la variació que patien aquestes representacions al llarg del temps, tot afegint novetats (indumentària, canó, etc.) al pòsit anterior (parlaments del ball de Buda).

12.7.25 Solivella (1881)

¹⁴⁵⁹ Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona. *Diario de Tarragona*. Año XXVII. Núm. 212. Dissabte 18 de setembre de 1880. Pàgina 2.

¹⁴⁶⁰ Noti's que no diu *cristians* sinó *catalans* (!)

¹⁴⁶¹ AMADES 1950-1956, volum IV, pàgina 594.

Solivella, a la Conca de Barberà, també havia vist representacions de moros i cristians pels seus carrers. En el programa de la Festa Major de 1881, aparegut al Diario de Tarragona, s’hi menciona un ball de moros i cristians, dins les recurrentment anomenades “*Danzas del país*”. D’aquestes queda ben clar que, a més de fer lluïment, tenien una presentació performativa processional, donat que també acompanyaven les autoritats a l’ofici. El grup que va representar-lo podia procedir amb tota possibilitat de qualsevol poble en un radi de 30 quilòmetres a la rodona. Només cal veure des d’on hi venien els músics:

“El día 15 al clarear el día, las dulzainas despertarán á los vecinos tocando las tradicionales «matinadas.» En seguida saldrán las danzas del país, «damas y vells», «moros y cristians» y otras, así como los «xiquets de Valls». A las nueve, reunidos todos en las casas consistoriales, se dirigirán á la iglesia parroquial, en donde se cantará misa solemne y ensalzará las glorias de la Virgen un elocuente orador sagrado. Por la tarde y noche habrá bailes en casa de José Iglesias, amenizado por una orquesta de Reus; otro en casa Tous, en donde tocará una música de Lérida, y otro en casa Antonio Monseny con una orquesta de Verdú. Por la noche se disparará un bonito ramillete de fuegos artificiales. El día 16 se obsequiará á la Virgen como el día anterior y se repetirán los bailes en los mismos puntos. El 17 será dedicada la fiesta á otro de los santos patronos y se celebrarán idénticos festejos que los días anteriores.”

El que sobta és que el programa no concreti cap hora ni lloc per a la representació parlada d’aquests dos balls ni del grup de castellers, la presència dels quals no tindrien pas cap sentit sense ella, ja que no estan pensats per a realitzar acompanyaments solemnes, sinó per a procurar diversió mitjançant la dimensió espectacular i satírica que tenien. També és cert que no ens arriscarem gaire si ens imaginem la seva actuació a la sortida de missa o abans dels focs artificials.

12.7.26 Vilaplana (1886)

Segons Jordi Bertran i Salvador Palomar, hi ha la notícia d’un ball de moros i cristians aquest any a Vilaplana.¹⁴⁶² No en podem donar detalls, ja que podria molt ben ser que la font es limiti a ser un esment a la premsa local.

12.8 Un cas singular: Mossèn Joan de Vic (1792-1862)

El reusenc Ball de Mossèn Joan de Vic, també mereix un comentari. En auge durant la primera meitat del segle XIX, és esmentat per primera vegada el 1792 per les festes de Misericòrdia. La relació festiva d’aquella efemèride, escrita el 1870 per Josep Torné esmenta entre els balls concurrents:

“Dos danzas de Mosen Joan de Vich con mascarillas una costeadá por el gremio de zapateros y otra de particulares.”¹⁴⁶³

---

¹⁴⁶² BERTRAN / PALOMAR 2007, pàgina 10.

¹⁴⁶³ TORNÉ 1870, pàgina 214.

En trobem una segona aparició documental cap a 1798, quan consten entre els balls participants a la inauguració de les obres de remodelació de la Capella de Sant Domènec, al portal de Monterols. Fou l'element festiu que més diners va costar, juntament amb el de la Moixiganga:

“[...] Bailes.	
B. de Pastores.....	4 ll 10 ss.
B. de Bastonets.....	4 ll 10 ss.
B. de Moros y Cristianos.....	4 ll 10 ss.
B. de Sn. Bartholomé.....	5 ll 12 ss. 6.
B. de Mn. Joan de Vich.....	14 ll 1 ss. 3.
B. de Damas y Viejos.....	3 ll 15 ss.
B. de Sto. Domingo.....	7 ll ss. 8.
B. de Valencianos Hombres.....	1 ll 17 ss. 6
B. de Sercolets.....	3 ll 11 ss. 3.
B. de Degollacion de Sn. Juan.....	7 ll 10 ss.
B. de Valencianos Nois.....	3 ll 7 ss. 6.
Por los Siegos de las Cocas.....	3 ll ss.
Por las Grayellas.....	ll 18 ss. 9.
	-----
	100 ll 15 ss. 8.
Bayle de la Muchiganga.....	14 ll 1 ss. 8.
	-----
	114 ll 16 ss. 11 [...]” ¹⁴⁶⁴

També l'edició de 1866 dels *Anales Históricos* els ementa entre els balls apareguts el 1833 per celebracions vinculades a la corona:

“Cada gremio tenia su danza exclusiva, en su mayor parte históricas ó alegóricas, con su tocata ó música especial, la cual puede calificarse de verdadera popular. La última vez que todas se presentaron fué en los días 6, 7, y 8 de agosto de 1833 con motivo de los festejos en obsequio de la jura de la Reyna Isabel II [...] Las danzas ó bailes eran las siguientes: El de moros y cristianos, propio del gremio de labradores y hortelanos. Mosen Juan de Vich, una especie de mojiganga que representaba el regreso del Cruzado, mas equivocadamente en los últimos tiempos confundieron el monseñor con el mosen y de ahi fué que al personaje de armas lo vistieron de cura. Pertenecia al gremio de los sastres.”¹⁴⁶⁵

D'aquest ple segle XIX, Antoni de Bofarull testimonia que era un dels

“[...] balls en que hi havia de haver peleya ó pugna de sabres, que empunyava cada hu portant al mateix temps un vistós mocador de mocar agafat per una punta y penjant sota, com en lo de Moros y Cristians y pót ser en lo de Mossen Johan de Vich, duyan juntament en la ma esquerra, com en pretenció ó apariència de antiga rodela, una planxa rodona de fusta, de un palm de ample, ab agafador al darrera, ni mes ni menos

¹⁴⁶⁴ vegeu annex documental. Arxiu Comarcal del Baix Camp, Fons 84, Família Borràs. Unitat documental 26: Confraria de la Capella de sant Domènec -Portal de Monterols- 1796-1798. «Cuentas de las obras de la Capilla de Santo Domingo», doc. s.n., s.d., 1798?

¹⁴⁶⁵ BOFARULL 1866, pàgines 588-1591. Vegeu Annex documental.

que un tap dels que serveixen pera tapar gerras de olivas ó altrás cosas, ab lo qual topava cada hu, al fer girada, ab lo del que li venia devant, de manera que, seguint la música, hi havia compás de moviments, de cops de sabres y de cops de taps ó rodels, produhint una alternativa de sorolls de molt bon efecte. Era generalment la música dels balls, es á dir, dels de parlament, acompanyament de violí, com que las modulacions da aquest instrument se prestan mes que altres pera acompanyar la paraula, sobre tot quant, com en lo ball de Mossen Johan de Vich, lo diálogo no es mer recitat, sino que pórtá una especial entonació:

*-D'hon veniu vós ara, / mossèn Johan de Vich, / d'hon veniu vós ara, tan trist i afligit?
-Jo'n vinch de la guerra, / mossèn Johan de Vich, / jo'n vinch de la guerra, / tot trist y afligit.
tot trist y a...fligit.
tot trist y a...fligit!!."*¹⁴⁶⁶

Però no és aquest un ball de moros i cristians, ni hi ha cap personatge moresc; al contrari, el moro només hi és implícit, com un enemic molt indefinit contra el qual es torna de lluitar. Per això ens interessa com un exemple d'alteritat innegable però que no es defineix sinó en el text que en revela l'argument. I la indumentària que coneixem a través de l'àlbum publicat per Font de Rubinat¹⁴⁶⁷ ens transmet un captament molt carnalesc, idea que ja ha estat observada fa anys per Salvador Palomar¹⁴⁶⁸ i que nosaltres també hem aventurat de proposar en tractar els Negrets de Tortosa i Valls.

Tot fa la impressió que es tractava d'una mena de moixiganga que feia diverses figures, com es que es poden veure en un gravat del segle XVIII que fou posat en una edició madrilenya del tractat de dansa de Pau Minguet Yrol, autor català.¹⁴⁶⁹ Allà es presenten sis il·lustracions d'un grup de sis individus, que realitzen coreografies acrobàtiques amb una indumentària similar a la que ens mostra l'àlbum reusenc de Francesc Albinyana, sota el títol "*Dem[onstració]n de seis figuras faciles, que llaman de los Matuchines, y por estas, saber inventar otras*".¹⁴⁷⁰

I el ja esmentat manuscrit de Francesc Albinyana publicat per Font de Rubinat, que datem cap a 1833, suggereix una iconografia dels balladors, en dona la tonada -que assevera ser tocada amb violí- i ens diu, corroborant algunes impressions dels *Anales* de Bofarull:

"En las mans portan: En una un plateret, y en l'altra un bastó per executar los passos de moixiganga. En un dibuix antich los havem vist ab sombrero blanch de tres picos y al any 1831 portavan una gorra plana a modo de galeta. A mes sempre los havem vist com van pintats.

Se manifesta la antigüetat de aquesta dança per lo dictat de Mossen que en lo antich se donaba com a distinció a las personas nobles; aixi es, que cuan lo Don de Castilla, fou aplicat a tots aquells, lo Mossen, queda solament als capellans, de ahont ha quedat lo error de que lo Mossen Joan de la dança es un de eixa classe i aixi lo representan; quant

¹⁴⁶⁶ BOFARULL 1880, pàgina 160. BERTRAN / PALOMAR 2007, pàgina 9.

¹⁴⁶⁷ FONT DE RUBINAT 1926.

¹⁴⁶⁸ PALOMAR 2007, pàgina 35.

¹⁴⁶⁹ MINGUET 1755, pàgina 60.

¹⁴⁷⁰ Justament la planxa va signada pel mateix autor i editor del tractat, que s'intitula a la portada com a gravador: "*P. Mingt. fecit.*"

*al contrari, deuria figurar un home de armas o caudillo, puig la pantomima del ball demostra la arribada de Mossen Joan quant ve de la guerra y després de las demostracions que lo poble li fà, ell se manifesta trist y després de haver expressat sas penas, lo procuran alegrar, mes al fi mor y acaba la dança fentli los funerals, després que a sos últims moviments lo dimoni lo vol tentar per fer perdre sa ànima, pero al fi vens lo angel que victoriós porta lo dimoni subjecte al devant del enterro.
Esta dança correspon al gremi dels Sastres.”¹⁴⁷¹*

Jaume Ayats ens explica uns detalls molt interessants sobre la interpretació i l'argument d'aquesta facècia representada, la lletra de la qual (extreta d'una informant de la zona d'Osona)¹⁴⁷² donaria la raó a Bofarull:

*“—D'on veniu vós ara, mossèn Joan de Vic?
D'on veniu vós ara, tan trist i afligit? tan trist i afligit? tan trist i afligit?
—De la guerra!
—Què hi fèieu a la guerra? —Peleiava!
—Contra qui peleiaveu? —Contra els moros!
—I si us haguessin mort? —Que m'enterrin!
—Vostros fills què farien? —Que es morin!
—I si morir no volen? —Que captin!
—Si caritat no els fan? —Que robin!
—Els que roben els pengin! Que els pengin!
I els penjats s'estiren, s'estiren, s'estiren...
[«Déu nos en guard!», hi afegeix la Maria Antich, una cantadora del Lluçanès.]”*

Segons Ayats es tracta d'un diàleg entre dues parts. “Una, la que pregunta i canta la melodia, resta en l'anonimat, entre ombres. L'altra, el protagonista, és mossèn Joan de Vic, un home que torna de la guerra i que amb les respostes seques, tallades i cridant, ens comunica una actitud impactant. Torna de la guerra desfet, deslligat de tots els afectes i de totes les consideracions, associal i sense creure en res, ni tan sols en la supervivència dels propis fills”. I afegeix, molt encertadament a parer nostre: “Aquí els moros només són l'excusa de l'altre necessari per fer la guerra, el decorat per presentar una escena teatral d'un dramatisme intens, que els cantadors expressen amb força.”¹⁴⁷³

Joan Amades posa de manifest aquest caràcter de moixiganga que el ball avui en dia no evidencia pas tant, quan diu, parlant del Ball de Mossèn Joan de Vic:

“Aquesta dansa figurà així mateix en les festes de la coronació de la reina Isabel II celebrades a Barcelona l'any 1833; pel llibre sisè que figura a l'Arxiu Històric Municipal [?], sabem que constava de sis parelles, un capellà, un comte i dos diables que accionaven al so de dos violins, un trompó [sic?] i un clarí i que vestien calces de moro de dos colors, mitges i sabates. Sabem també que acabaven fent una torre de tres pisos,

¹⁴⁷¹ FONT DE RUBINAT 1926, pàgina 226.

¹⁴⁷² AYATS 2007, pàgina 31. MILÀ 1895 pàgina 274 en dona una altra lletra, informada a ell per una dona de Menàrguens (La Noguera), al qual cosa provaria el gran abast geogràfic de la lletra. A més, Milà diu que “*ésta y las siguientes respuestas cortas se dicen sin canto*”. També recull aquesta cançó el Cançoner del Calic de Mn. Joan Serra Vilaró, obra publicada el 1913 i construïda sobre el repertori d'un cantador coetani de Bagà. Fins i tot els anomenats “Materials Aguiló” de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (Carpeta A-17, XXIII) registren que el “*Baylable Mossen Joan de Vich*” es ballava a Sitges i Vilafranca com a ball de bastons, i encara noten que el text s'ha trobat a Tossa de Mar. MASSOT 1993, pàgines 179-180. PALOMAR 2007, pàgines 44-45.

¹⁴⁷³ AYATS 2007, pàgina 31.

al cim de la qual s'enfilava el comte. No sabem si aquesta comparsa era de Reus o de Cardedeu, on feien igualment aquest ball; amb tota probabilitat era reusenca, segons parer del mestre Milà i Fontanals que l'havia vista a Reus i a Barcelona.”¹⁴⁷⁴

A més, el parer de Milà i Fontanals queda acreditat per boca seva:

*“En Reus estaba encargado de este baile el gremio de los sastres: la última vez que salió fue (1833) por las fiestas de la Jura (al celebrarse estas fiestas en Barcelona la vió uno de los redactores del presente escrito: sería sin duda la misma comparsa de Reus).”*¹⁴⁷⁵

Tant la indumentària que dona Albinyana com la imatge de la torre de tres nivells que relata Amades coincideix amb els Matutxins o *Matuchines* de Pau Miquet Yrol. De fet, prèviament a la planxa amb les il·lustracions que esmentàvem, Minguet diu:

*“Por fin de fiesta, pueden seis aficionados ejecutar esas figuras que demuestro, y en el interin los Musicos tañen esos clarines [dóna una partitura de tipus minuet molt simple, a dues veus, a l'estil de les trompes de caça], û otra cosa; y si estan cansados hagan algunos juegos de manos, de naipes, y de prendas; veanse en mi Librito; Engaños â ojos, vistas en sus Laminas.”*¹⁴⁷⁶

Salvador Palomar demostrà amb documentació local i comptable –la qual ara no tenim a l'abast- que el ball va desaparèixer cap al segon terç de segle XIX. Però el ball apareix a Falset el 1862, sense que sapiguem si es tractava de la mateixa comparsa de Reus o no.¹⁴⁷⁷ També quedà provat que aquest ball era mantingut pels sabaters reusencs, i no pas pels sastres, els quals assumien la moixiganga. Tampoc hi havia aleshores massa divergències entre una moixiganga de 1830 i un ball com el de Mosèn Joan de Vic. És cert que aquesta dansa invertia en clau de burla els termes que solien narrar o descriure l'arribada d'un *princeps* o d'un heroi després de les gestes militars: Mossèn Joan de Vic arriba trist, ferit, mor, l'han d'enterrar i abans, una mena de tercera persona del plural, anònima, només fan que preguntar-li com s'ho farà si no es pot ni pagar el funeral. I, com remata Palomar: “ho mostra davant dels poderosos, que només veuen en la representació figures agradoses i divertiments estètics, però no s'adonen –o no volen fer-ho- de la càrrega de crítica social de la dansa” .¹⁴⁷⁸

Félix Leturia parlant dels Matutxins en tant que representació para-teatral bufa de la cultura musulmana i darrer estadi de les morisques del segle XVI, cita la *Història del ballet* de Ferdinando Reyna (1965) i diu: “*Los días festivos la mocedad irrumpía en las plazas ciudadanas y en las de los puertos mediterráneos. Entre los bailarines figuraba un personaje popular, el mattacino o matachín. Con la faz embadurnada de hollín y tocado con un turbante dorado llevaba puesto un coselete, amén de cascabeles en torno de ambos tobillos, e iba armado de escudo y espada de madera. Al ritmo de tambores y pífanos, este Moro danzaba al estilo oriental y pronto se veía rodeado de sus enemigos parejamente armados. Aquel simulacro de combate concluía invariablemente con la*

¹⁴⁷⁴ AMADES 1950-1956, volum IV, pàgines 314-315.

¹⁴⁷⁵ MILÀ 1895, pàgina 275, nota a peu de pàgina.

¹⁴⁷⁶ MINGUET 1755, pàgina 59.

¹⁴⁷⁷ Reus, Biblioteca Central Xavier Amorós. Hemeroteca. *Diario de Reus*, núm. 208. 2 de setembre de 1862, pàgines 1-2. PALOMAR 2007, pàgina 53.

¹⁴⁷⁸ PALOMAR 2007, pàgines 50-52.

muerte. Pero de evocación guerrera, la morisca no tardó en convertirse en diversión [...]”.¹⁴⁷⁹

De fet, a partir de mitjan segle XVIII no eren els consistoris els que organitzaven els balls més lluïts, ni els gremis, sinó que aquests tenien lloc als salons de les cases nobles, on s'organitzaven veritables ballades, festes i saraus, “amb intervenció, per exemple, de divertits entremesos de Matatxins i de representacions teatrals en un àmbit benestant, mig privat, mig públic, amb dret d'admissió, sens dubte”.¹⁴⁸⁰ Podria ser que aquest ball de Mossèn Joan de Vic no fos sinó l'escarni que feia la societat gremial de classe mitjana i benestant d'aquest elitisme reservat a unes poques famílies que concentraven tot el poder mercantil, social i polític de la població. O, més aviat encara, el darrer reducte vuitcentista de les moixigangues de to virolat, exòtic i burlesc, parodiant un enterro, com a Algemés o L'Alcúdia. A Algemés aquest quadre de *l'Enterro* fou reconvertit en un piadós enterrament i assumpció de la Mare de Déu, o *Virgen Dormida*,¹⁴⁸¹ que encara avui es veu, tot i que força menys sovint que la resta de figures.

12.9 El moro de foc com a espectacle pirotècnic i precedent dels coets de corda (segles XVIII-XIX)

Una de les raons per les quals s'ha plasmat l'alteritat en l'àmbit festiu és el de mostrar com és l'enemic i com és sotmès o vençut. Però una de les variants més agressives d'aquesta plasmació és la que contempla la seva destrucció simbòlica, que en alguns casos implica la destrucció física de la seva representació. És allò que s'ha anomenat la crema de l'efígie, practicada per la inquisició quan no podia capturar físicament al processat i, malgrat tot, el condemnava. Aquesta crema simbòlica va donar-se també en el cas de l'alteritat. L'exemple més contundent i antic que hem trobat és el de les efígies de Luter i Calví que el 1614 s'havien cremat a Perpinyà com un espectacle pirotècnic. Aquelles peces havien començat a

*“[...] disparar de sus cuerpos tantos tiros y a despedir tanta cantidad de cohetes, que parecía imposible caber en ellos tanta máquina. Luego se fue extendiendo el fuego a los demás hereges y arrojando mucho por sus bocas y despidiendo infinidad de cohetes tronadores, se prendió también en la nao, haciéndose todo ceniza, con grande gusto y grita de la gente que allí estaua. [...] auiendo estado todos suspensos por mas de tres quartos de hora que duró este fuego.”*¹⁴⁸²

Això no és altra cosa que un castell de foc caracteritzat amb atrezzo ja que, des de l'època barroca, el castell de foc era un bastiment que es cremava literalment amb tota la profusió de càrrega inflamable que en ell es recolzava.

¹⁴⁷⁹ LETURIA 2015, pàgina 32. La cita de la Historia del ballet de Ferdinando Reyna (Daimon, 1965), beu de les pàgines 19-20 d'aquella obra.

¹⁴⁸⁰ MAS 2019, pàgina 17.

¹⁴⁸¹ ATIENZA 1991, PÀGINA 123.

¹⁴⁸² SAN JOSÉ 1615, pàgina 187r i 187v. Vegeu també l'anàlisi a GARGANTÉ 2018.

La propera notícia en el temps, la trobem a Os de Balaguer, quan aquesta vila va celebrar l'acabament de les obres de la seva església pel 29 de setembre de 1769, diada de sant Miquel. Diu Jaume Pasqual a la seva relació:

“Lo poch temps que restà fins a ser fosch se ocupà en los valls comuns de la terra, quals cessaren a penas comensà lo cós dels fochs artificials. Cós li dich, perquè verdaderament ho fou ja de unas llestas carretillas, que cavalleras en una corda corregeren ab la major presetessa tota la plassa, y gran part del carrer; ja otras que per ser de peu obligaban a córrer tots los de la plassa per lliurar-se de sas espurnas; y últimament de otras que appartenian per terme las estrellas, ja que a ellas directament destinaban sa carrera; més com és tanta la distància defallian a poch rato de la empresa morint per lo camí, entre tant, que feyan burla de totas, altres que per detingudas en un pal y constituidas per una roda o corona podian ostentar més brillantès y magestat, y aixís lograr de assiento los aplausos, que-s mereixian sos lluhiments més ben preparats. No-s pot negar que-ls meresqué de tothom lo artífice y fogater que en totas demostrà sa no vulgar habilitat, singularment en la bella composició de un moro, que destinà per punt final de aqueixos divertiments tant ple de foch y de tantas maneras, que fou una meravella. Qual ben cremat y socarrat se restituhiren les gents a sas respectivas casas, tal vegada més a prevenir-se per los molts saras, que per los espléndidos sopars que-ls esperaban.”¹⁴⁸³

Cal dir que és la primera vegada que consta explícitament que la imatge fixa final d'un espectacle muntat per un coeter o pirotècnic era un moro i que aquest era reconeixible com a tal. També ens interessa molt la descripció del joc de la *cordà*, o sia, de l'invent que, derivat potser de l'antic espectacle de la *Colometa* que es feia arreu per Pentecosta, com a Igualada el 1550.¹⁴⁸⁴ Consistia en un carro ple de coets suspesos per la metxa, originalment dotze perquè dotze eren els apòstols, que queien encesos un cop la metxa feia ignició. Però el joc, sens dubte espectacular, va portar problemes i un cop fou tret a l'exterior dels temples va originar un dels més bells divertiments pirotècnics del sud d'Europa. Tal joc es troba per tot el País Valencià, on modernament es substitueix el carro per una canya (més llarga i, per tant, de major capacitat, com es pot veure per sant Blai a Bocairent, al País Valencià) i, finalment, per una corda tensada i suspesa en l'aire.

Aquest darrer sistema de la *cordà* facilita una extensió que pot anar de punta a punta d'un carrer o espai obert i permet contenir centenars de coets penjats d'ella els quals, un cop encesos per ordre de col·locació, campen bojós i descontrolats per terra fins que sovint són agafats –naturalment, abans de la detonació final del tro que porten a dins– per la canalla, que se'ls llença per sobre els uns als altres. Aquest joc encara ens consta a Sant Pere de Torelló (festa patronal de sant Severí, a finals de setembre, acte conegut per la gent amb el nom de *Les Carretilles*) des de finals de segle XIX. Tampoc no ens estranyaria que la coneguda *Carretillada* que avui clou els lluïments del Ball de Diables de l'Arboç tingués origen en un espectacle similar dels segles XVIII-XIX. No és la primera vegada que trobem escrita al nostre país la paraula *carretilla*, però sí que és la descripció

¹⁴⁸³ PASQUAL 1769. GARGANTÉ 2011, pàgines 175-176.

¹⁴⁸⁴ VILLANUEVA 1803, pàgines 153-154 esmenta el cas de la prohibició del bisbe de València Vidal de Blanes, qui regí aquella seu entre 1356 i 1368. RUBIO 1973, pàgina 82 ens documenta la de Lleida el 1501. Vegeu annex documental. Arxiu Capitular de Lleida, Registre 86 (Actes Capitulars, volum 56?), foli 104v. Per a la d'Igualada el 1550, vegeu Annex documental. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1332. Codi unitat documental 27246. Signatura antiga Cx 59bis fragment de llibre de la Universitat de 1550. VILARRÚBIAS 2013, pàgines 181-182. VILARRÚBIAS 2015, pàgines 24 i 189.

més antiga que coneixem a Catalunya d'aquest joc de carrer on es cita explícitament la corda. També s'intueix aquesta corda d'on penjaven coets a l'Arboç el 1770.

No volem deixar d'esmentar que el 1733 s'hauria pogut veure un moro de foc a Igualada, com al seu moment comentarem. Si reprenem el fil de les altres poblacions, Antoni de Bofarull, en el seu llibre de records *Costums que's perden y recorts que fugen. Reus de 1820 á 1840* ens parla també d'aquesta figura de moro que es cremava. És ell qui va donar el nom de *moro de foc* a aquest número pirotècnic. Ens interessa moltíssim constatar que gràcies a aquesta font podem veure que la crema –o explosió– del figurot o ninot derivava després en el mateix joc de la corda o coets de corda, veritable trifulga lúdica nocturna:

*“A part de las festas de barri, solia havernhi també per alguna gran diada en un punt determinat, ó la feya particularment algun carrer, podent citar ab tal motiu, y sols com á mostra, per distingirse ab alguna especialitat, la festa de la Mare de Déu del Carme, en que'ls frares carmelitas ó de Sant Johan feyan disparar, á la nit, devant del convent, nó un castell, ó un hermós ramellet de fochs artificials, que es la frase tecnica del dia, sinó un terrible moro de foch, és a dir, tot lo que compren actualment un castell ó ramellet, però tenint per coronament un verdader moro, és a dir, un ninot guarnit y tip de trons y carretillas, portant en sas entranyas un tro inmens, que, al rebentarse, rebentaba també en mil bossins al que no l'havia pogut pahir, final de festa, quant aixó succehia, que era de gran efecte, y constituhia un verdader tableau, mentras que, tota la nit, animava la llarga tinguda del carrer que seguia á la plassa, fins á molta distancia, un joch de foch que no es ara dels mes usats pels pyrotécnicos, tal era l'envio continuo de cohets de corda, o sia de cohets aganxats en una corda tibant y alta, los quals per son propi impuls segueixen aquella anant de extrem á extrem [...]”*¹⁴⁸⁵

Aquesta menció que consta en un text imprès el 1880 es refereix però, a mig segle abans de la data en què fou publicada. Cap a 1880 cal considerar aquest joc de *tradicional*, i sembla que precedeix al típic castell de foc que es va generalitzar a les festes majors a partir de mitjan segle XIX. Un castell de foc que, abans d'aquesta data, era força car de veure si no es tractava d'una celebració extraordinària (Festes sexennals, decennals, vots de gràcies, finals d'epidèmies, grans victòries, proclamacions reials, canonitzacions...). On més cites hem trobat és a la demarcació de Tarragona. Per això ens interessa la dada d'aquesta tipologia festiva a Sant Pere de Torelló, ja fos importada pels fabricants industrials de pirotècnia valencians a la segona meitat de segle XIX o bé per un adroguer local. La seva ubicació ens allunya d'aquesta àrea geogràfica i ens ajuda a imaginar que podria tenir un origen –un cop treta de l'interior de les esglésies– en una manifestació que comportés una plasmació burlesca de l'alteritat sarraïna.

El Diccionari català-valencià-balear defineix el moro de foc com un “aparell pirotècnic consistent en una peça en forma de cap de moro, plena de carretilles, que, posada al cap d'amunt dels castells de fochs artificials, engega les carretilles en totes direccions; cast. *trueno gordo*”.¹⁴⁸⁶

¹⁴⁸⁵ BOFARULL 1880 pàg. 155-156.

¹⁴⁸⁶ Vegeu dcvb.iec.cat (*moro*, accepció núm. 14).

A Reus, sabem que el 9 de desembre 1878, es va fer aquest joc quan es va tornar la Mare de Déu de Misericòrdia al seu santuari:

“A continuación publicamos el programa de las fiestas que la ciudad de Reus celebrará en los días 7, 8 y 9 de diciembre de este año, al devolver á su santuario la Virgen de Misericordia. [...] Día 9. Vuelo general de campanas y salvas á las siete de la mañana. Los gigantes, enanos y danzas recorrerán las calles. A las diez gran función religiosa en la ermita de Misericordia con orquesta y sermón. A las tres corrida de hombres llamada cos. Los premios serán: 1º una ternera, 2º un carnero, 3º dos gallinas, 4º dos conejos, 5º dos tortas y una á todos los corredores que lleguen á la barra. A las ocho disparo de un castillo de fuegos artificiales y por separado el tradicional «Moro de foch», y á las nueve gran función en el Teatro principal.”¹⁴⁸⁷

Com podem veure, conviuen el joc de foc antic i el castell de foc, un producte d’autor, de ben segur molt més creatiu, original i refinat als ulls d’aleshores. També a Vila-seca, per la Festa Major de 1880, veiem el moro de foc com a clausura del mateix castell de foc:

“Los días 2, 3 y 4 del próximo mes de agosto celebrará su fiesta mayor la vecina villa de Vilaseca. El programa de los festejos es variado, pues además de las funciones religiosas que tendrán lugar con el esplendor posible, se han organizado varias danzas del país que recorrerán las calles de la población; ha sido contratada una «colla del xiquets de Valls», se disparará un árbol de fuegos artificiales con su tradicional «moro de foch», habrá corridas ó cossos, bailes públicos en un entoldado y particulares en los casinos y cafés y otros festejos que no dudamos han de atraer á dicha población multitud de vecinos de esta capital y de Reus.”¹⁴⁸⁸

A Riudoms, el moro de foc donava origen a una mena de correfoc antic, una passada dels diables –segons un model encertadament anomenat per Salvador Palomar com “de participació individual”. Aquest model del Baix Camp de Tarragona i el Priorat, pot arribar a cremar grans quantitats de pirotècnia, ja que cadascú porta la seva dosi en una saca, anomenada *civader*. El 21 de gener de 1883, l’endemà de sant Sebastià, tenia lloc el que suposem que fou la clausura de les festes en honor de sant Antoni i sant Sebastià:

“Dia 21. Lo mismo que el dia anterior se repartirá la limosna á los pobres de la población saliendo á las diez el Ayuntamiento con el acompañamiento del dia anterior para asistir á la misa que se cantará á toda orquesta. A las dos de la tarde, carreras á pié (cossos) habiendo gran número de premios para repartir. Por la tarde, á las cuatro, se dirigirá el Ayuntamiento con toda la comitiva a la función religiosa después de la cual saldrá la procesión como el dia anterior. A las nueve de la noche se disparará un tremendo moro de foch después del cuál saldrán los diables á hacer diabluras con su esencial elemento.”¹⁴⁸⁹

Veiem que en qualsevol cas, el moro que crema tanca la funció de lluíment dels pirotècnics, però abans d’arribar a aquest estadi evolutiu, les restes de la figura que

¹⁴⁸⁷ Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona. *Diario de Tarragona*, Any XXV, núm. 284, 30 de novembre de 1878, pàgina 3.

¹⁴⁸⁸ Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona. *Diario de Tarragona*, 1880, Any XXVII, núm. 167, 29 de juliol de 1880, pàgina 2.

¹⁴⁸⁹ *La Opinión* (Tarragona), Any IX, núm. 15, 18 de gener de 1883, pàgines 1-2.

rebenta plena de coets són el pretext per iniciar la diversió de carrer amb les carretilles, ja sigui en *cordà* o en forma de passada de diables. Tot plegat situa conceptualment aquest element a una gran proximitat conceptual i tipològica de la *Mahoma* de les festes de Moros i Cristians del País Valencià, la més antiga de les quals apareix documentada a Biar i Villena el 1839, de la qual parlem més endavant. També Amades ens documenta el Fierabràs com un personatge moro de gran envergadura física que apareix als balls parlats de Sant Jaume,¹⁴⁹⁰ però no hi veiem cap altre vincle que no sia la característica comuna del gegantisme, ja que tal personatge intervé en els diàlegs dels parlaments conservats.

Fruit de la popularitat d'aquest element pirotècnic, a Reus va existir amb el nom de *Lo moro de foch* una capçalera de premsa satírica que lluïa el subtítol *periódich bilingüe destinat a fer fuadas de valent: s'aviará lo menos un cop á la setmana*. Sembla que en van aparèixer solament quatre números, entre el 16 de desembre de 1891 i el 5 de gener de 1892; es tractava d'una arma política contraposada a una altra capçalera rival, anàloga i políticament divergent, anomenada *La Bomba*.¹⁴⁹¹

12.10 Exemples valencians, I. Naumàquies històriques i alteritat diversa en festes extraordinàries.

Foren moltes les festes extraordinàries dels segles XVII i XVIII que incorporaren naumàquies. Potser les més destacades, per la seva significació i vinculació amb l'alteritat foren les del Gremi de Blanquers de València. La llegenda els hi atribuïa precisament la recuperació heroica (ajudats per un lleó que va aparèixer de sobte) de les hòsties robades el 1396 (malgrat que a totes les fonts consti 1397) a Torreblanca, un fet àmpliament comentat en aquest treball, les ressonàncies festives i socials del qual sorprenen per la seva transcendència en l'àmbit de la festa.

L'esmentat gremi, aparegué en dues festes dedicades a la Immaculada que es feren a la València del segle XVII. En totes elles, lluiren dues naus, que simulaven la persecució de la galera corsària que s'emportava les hòsties robades. Aquesta persecució era feta per una altra nau, cristiana, presumptament fletada pel membres principals d'aquell ofici. El model era sens dubte, el de les *roques* o carros rodats del Corpus, moltes de les quals encara avui es poden veure, tot i que degudament transformades, com a peces dels segles XVI i XVII.

La primera aparició que d'aquest sofisticat entremès gremial hem trobat (tot i que potser n'hi hagué d'anteriors) és del 13 de novembre de 1622, on es va treure una nau sobre rodes per part dels curtidors:

"[...] el oficio de Curtidores (que acà llamamos Blanquers) sobre vn carro hecho vn mar con muchos peces, vna ayrosa, y hermosissima galera. (blason antiquissimo de su oficio) Por fanal la figura del Santissimo SACRAMENTO. (que sea infinitamente alabado).

¹⁴⁹⁰ AMADES 1966, pàgina 73.

¹⁴⁹¹ Vegeu https://ca.wikipedia.org/wiki/Lo_Moro_de_Foch [consulta gener 2021].

*Ganaron esta dichosa prenda a fuerça de armas, sacandola del poder de infieles, poco despues que ellos la huvieron robado. Yua sobre la popa vna imagen de la Virgen: en la proa vn leon, que les ayudò en la venturosa conquista. Lleuaua vistosamente adornadas triças, troças, escotas, trinquete, velas, remos, remos, ballesteras, cruxia, espolon, arrubadas, y gabia, con flamulas, banderolas, estandartes, y gallardetes; tan artificioso todo, como la artilleria natural; cuyos estallidos, entre lo sonoro del clarin, y brauo de la caxa, acreditauan de veras lo que la experiencia tocaua de burlas. Finalmente, en señal de vitoria, lleuauan remorcando por la proa vna galeota con algunos esclauos. [...]*¹⁴⁹²

Ja ha estat comentat que la noció de ‘roca’ solia implicar una ambientació escènica natural, fet que s’escau perfectament en aquesta ocasió. Veiem doncs que aquí el protagonisme se l’emporta la galera cristiana que lluïa triomfant el Santíssim Sagrament recuperat, enmig d’un fart de trets i detonacions que devien simular l’esclafit dels canons de la nau de guerra; Mentre, l’altra nau anava a remolc d’aquesta, com si d’una nau capturada es tractés. Podria ser que aquesta nau no fos un carro de les mateixes dimensions, sinó un element poc significatiu, més aviat accessori.

No era tant menuda la nau sarraïna que va aparèixer per companya de la cristiana en la processó de la Immaculada del 17 d’abril de 1662, sinó que devia fer les mateixes dimensions que l’altra. Sembla deduir-se sense marge d’error a través dels magnífics gravats al burí que il·lustren la relació festiva d’aquella efemèride, escrita per Joan Baptista de Valda i publicada el 1663. Segons Valda, l’espectacle presentat representava molt més obertament el fet llegendari de la intervenció de 1396. Un fet que, segons sembla, era orgull d’aquesta institució fins al punt que ho lluïa en el seu penó:

*“[...] cuyo estandarte [...], donde està figurada la sagrada Eucaristia, que dos Angeles bordados assi mismo, y figurados de cuerpo natural, la sustentan con las manos, en cuya orla vnas letras de oro cifran este mote. Si la llevamos, porque la ganamos. Glorioso blason de este valeroso gremio, en vna vitoria conseguida contra los Agarenos Piratas, y porque goza preeminencias, y essenciones no concedidas a otro alguno, cuya empresa motivo este dia los dos carros, que mandò fabricar su afecto. Eran dos bien reforçadas galeras, con armas catolicas la vna, con las medias Lunas, y turbantes la otra, en representacion de lo historiado, dentro de ellas su chuzma, y Soldados, y como dandose caça la vna a la otra, que en algunas partes, que permitia la anchura del sitio representavan su batalla, y vencimiento cuya historia, y sucesso, para notoriedad de todos, le ivan manifestando en este Romance, que en diferentes coplas ivan esparziendo [...].”*¹⁴⁹³

I segueix un romanç de quaranta quartetes on s’explica aquesta persecució i recuperació de les formes per intercessió divina i el lideratge d’un tal Jaume Pertusa, romanç que devien repartir en fulls volants. Després uns altres jeroglífics a la nau cristiana ja s’ocupaven de dissimular l’aprofitament logístic de recursos del Corpus, tot vinculant la puresa del Santíssim amb la de la Immaculada:

*“La galera, en que este pan
se traxo, Virgen, soys vos,
de escollo os guardaria Dios,*

---

¹⁴⁹² CREUHADES 1623, pàgines 86-87.

¹⁴⁹³ VALDA 1663, pàgines 535-546.

*baste, que enlazados van.
[...]
Aqui le tiene vn Leon
en su boca en vn panal,
en que enlaza celestial,
Sacramento, y Concepcion.”*

La relació impresa d'aquesta celebració gaudeix del valor afegit que suposen les il·lustracions dels carros triomfals, imatges que poden ser contrastades per les descripcions que d'ells es fan. Ambdós gravats de cada una de les naus mereixen ésser reproduïts pel seu grau de detall i constitueixen en el conjunt de tot aquest llibre un cim de la festa barroca als Països Catalans.

Aquest entremès degué servir amb gran eficàcia com a element propagandístic del gremi de blanquers, sobretot en les festes extraordinàries. De fet, tenim encara constància que el mateix gremi va treure aquesta representació el 1755 (300 anys de canonització de sant Vicenç),¹⁴⁹⁴ el 1767 (trasllat de la Verge dels desemparats ala nova capella)¹⁴⁹⁵ i el 1789 per la Proclamació de Carles IV com a rei d'Espanya, sempre a càrrec d'aquesta institució. Entenem que el sistema degué funcionar sempre igual; la desfilada processional mentre es posava en escena la llegendària batalla de 1396.¹⁴⁹⁶ El romanç que es va fer imprimir el 1789 va en la mateixa línia i direcció que el de 1662, i no es desaprofita l'ocasió per tractar als moros de 'gossos', segons una tendència que no era pas nova:

*“Oy los Curtidores
en sus dos Javeques
sus triunfos pasados
nos hacen presente:
Aquel es de Moros,
de Christianos éste
tripulados ambos
propria, y ricamente:
Dorada la Popa
el Christiano tiene,
y vá muy gallardo
con mil gallardetes;
en el governalle
à Christo se advierte,*

---

¹⁴⁹⁴ LORES 1999, pàgina 147. Però la lectura de MINGUEZ / SOROLLA 2019, pàgines 135 i 140-143 ens porta a pensar que això potser passà a les processons, si és que se'n feren. Perquè el pinyol dels actes festius –com una alternativa a la *corrida de toros* que no fou autoritzada pel rei- va consistir en una naumàquia pel Túria (on fou format un llac amb més aigua de la que normalment baixava pel seu curs natural, per tal que allí poguessin “*jugar las naves y darse una batalla naval*”). Aquesta, es desenvoluparia en un espai gran, amb il·luminacions, cadafals, galeries i seria “*un genero de juegos, tan digno de verse, como nunca visto, y un remedo de la celebrada Naumachia de los Romanos*”, segons informava el relator dels fets, el jesuïta Tomàs Serrano, en la crònica impresa el 1762. Per tant, enlloc de la plasmació de l'alteritat aquí es va recórrer a la literatura Homèrica. Finalment, degut a una tempesta el dia 7 de juliol de 1755, l'esperat espectacle va representar-se els dies 12 i 13 de juliol. Destaca l'existència d'un gravat de Carlos Francia que sintetitza les dues nits en una sola estampa. Vegeu doncs també SERRANO 1762. La làmina es troba plegada al final del llibre.

¹⁴⁹⁵ LORES 1999, pàgina 147.

¹⁴⁹⁶ LORES 1999, pàgina 147.

*que con tal Piloto
à ninguno teme:
Dos Fuertes Leones
en la Proa vienen,
de Judá, y España
símbolo excelente;
oy alzan Vanderas,
y estandartes mueven,
que al Quarto Planeta
Español celebren:
Porque Proclamando
la Nobleza, y Plebe,
al REY CARLOS IV.
así hacerlo deben
[...]*

*Pues por interpresa
los Moros crueles
la gran Torreblanca
à saco la meten,
y hasta la Custodia
roban insolentes;
sabelo Valencia,
apresa sus huestes,
arma sus Galeras,
queriendo la suerte,
que la que por cuenta
de este Gremio fuese,
tripulada toda
de los excelentes
Individuos suyos,
alcance les diese
à los Robadores,
que Canes crueles
se ostentan rabiosos,
y allí se entretege
un récio combate,
mas llegando à verse
los Moros varados,
à tierra descenden,
y aunque en Berberia,
no por eso temen
los Fuertes Christianos,
pues les acometen,
y el Navál combate
en Campal convierten,
[...]*

*Has leído esta hazaña prodigiosa,
Executada por los CURTIDORES?
Has visto que con mano poderosa
Les asistió el Señor de los Señores?
El lance del Leon, humana cosa
No es, preceptos hubo superiores,*

*La causa era de Dios, y consiguiante
Que en ella se ostentáse Omnipotente.*¹⁴⁹⁷

També ens consta que a Castelló de la Plana va fer-se quelcom similar el mateix 1789 a la plaça major. Els *Mozos Artesanos*

*“decidieron salir aparte en la procesión porque creían que por dirigir sus maestros todas las funciones, no cumplían ellos con su honradez y lealtad a los reyes. Presentaron una compañía de turcos muy bien vestidos y adornados con muchas gasas, garzotas y plumajes. Y en lugar de un carro triunfal, conducían un navío, no muy grande, pero con setenta cañones con sus correspondientes piezas, quilla, buque, portas, cureñas, cañones, timón y velamen. A lo largo de la carrera iban disparando tiros y enarbolando una bandera o estandarte, a pesar de que no tenían por no ser gremio. Seguía un acompañamiento de luces y presidía la imagen de San Cristóbal.”*¹⁴⁹⁸

I el 15 de juliol d'aquell any va fer-se l'espectacle de recrear els fets de Torreblanca de 1396. Va construir-se una fortalesa efímera a la plaça i es portaren barques des del mateix port de Castelló. Les tropes sarraïnes abateren la fortalesa però, un cop refeta pels cristians, es reprenia la lluita i apareixia el llegendari lleó que els ajudava a reconquerir la plaça.¹⁴⁹⁹

Pel que fa a d'altres tipus d'alteritats, més exòtiques o –simplement- no sarraïnes, sabem que el 1622 a València

*“Empeçaron pues en nombre de Dios, y de la Inmaculada Concepcion, a solicitar los muchachos nueva confusion, con palmadas, y gritos extraordinarios; y fue pensando que venian los Negros con su pendon, que de ordinario en semejantes processiones eran los primeros. No salieron en esta: y parecio muy bien, que fiesta de principio tan blanco, no le tuviera de negros.”*¹⁵⁰⁰

Més endavant, el 1662 els teixidors també tragueren elements d'alteritat, aquest cop més propera que els negres:

*“ROPEROS. Antecedia al estandarte, y bandera del oficio de Roperos este hermoso carro, diole motivo a la invencion, la cercania de vivir este gremio en la Parroquia de San Juan, y assi quiso imitar, y reducir a la distancia de su carro la misteriosa vision del sagrado Apocalipsi, assumto de su Altar, con quanta perfeccion se executasse, bien lo dize el dibuxo, con imitacion propia delineado, sacó tambien delante del carro vna dança de verdaderas Gitanas, y Gitanos, que haziendo primorosas bueltas, y mudanças, dio al concurso mucho entretenimiento.”*¹⁵⁰¹

I encara sabem d'altres casos. Els Sastres a València el 1755 pel 3r centenari de la canonització de sant Vicenç Ferrer van fer un carro triomfal amb les quatre parts del món: *“Europa, con vestidos a la española con gorguera; Asia disfrazados de armenios;*

---

¹⁴⁹⁷ Vegeu Annex documental i RELACION 1789.

¹⁴⁹⁸ LORES 1999, pàgina 143.

¹⁴⁹⁹ LORES 1999, pàgina 147.

¹⁵⁰⁰ CREUHADES 1623, pàgina 40.

¹⁵⁰¹ VALDA 1663, pàgines 462-463.

África, de turcos; América del Norte, de indios; y América del Sur, de negros. La misma representación hizo este gremio en 1767, cuando se celebraron las fiestas del traslado de la imagen de la Virgen de los Desamparados a su nueva capilla, y en esta ocasión el vestuario superó en riqueza al lucido en 1755”¹⁵⁰²

Per acabar, la festa de 1789 que ens ressenya Beatriz Lores a Castelló de la Plana ens documenta que els teixidors van aparèixer a celebrar la proclamació de Carles IV amb

“una compañía de turcos i genízaros (soldados de infantería turcos), a quienes presidía un gallardo Bajá (título de honor en Turquía) muy bien ataviado, que llevaba a su cola cuatro esclavitos haciendo sumisos ademanes.”

Però aquests turcs no feien sinó obrir pas a un carro triomfal amb la patrona d'aquell ofici i gremi, santa Anna, teixint en un teler, i la seva filla preparant-li els canutets de fil, amb uns angelets que repartien versos i teles. I darrera del carro veien d'altres alteritats culturals i ètniques:

“una danza gitanillas muy finamente vestidas, que igual bailaban que decían décimas a los reyes. A éstas seguía un numeroso acompañamiento de húngaros con hachas [vol dir atxes, o sia llumeneres], cuatro de ellos llevaban el tabernáculo de Sta. Ana y se iban alternando con otros cuatro con cierta frecuencia. Cuatro niños uniformemente vestidos iban al lado de los húngaros para servirles las muletas en el momento del cambio.”¹⁵⁰³

Sens dubte veiem aquests testimonis de les gitanes trenant a la València dels segles XVII i XVIII com un precedent dels balls de gitanes que, a la Catalunya contemporània mateix, trenen i destrenen tot dansant a l'entorn d'un pal. També veiem com una de les presentacions més habituals de l'alteritat abans d'arribar a la burla descarada és la presentació de la mateixa sota la forma de la submissió o l'esclavatge. Això no vol dir però, que hi hagués una premeditació molt clara o conscient, ni un discurs d'odi generalitzat, ans caldria pensar més aviat en la noció de l'exotisme (ni que fos sota una visió etnocèntrica), i encara amb l'aquiescència dels figurants, els quals suposem que de grat cobraven per fer el paper que els era demanat. No és però, menys cert que la por i l'angúnia envers el diferent i el desconegut eren generalitzades i que el sentiment de superioritat de l'ètnia blanca per part dels qui hi pertanyien era -i és encara avui, per desgràcia- un sentiment molt arrelat. Aleshores formava part de la mentalitat quotidiana de qualsevol comunitat occidental, almenys de la societat preindustrial, i de la hispànica en especial, condicionada o 'afectada' pel llarg domini musulmà, els jueus i el colonialisme que s'exercia en territoris geogràficament prou llunyans.

---

¹⁵⁰² LORES 1999, pàgina 143, nota 228.

¹⁵⁰³ LORES 1999, PÀGINA 141.

13 ENTREMESOS I REPRESENTACIONS FESTIVES AMB ALTERITAT SARRAÏNA (s.XIX).

Ja hem advertit de la necessitat d'una distinció entre entremesos i representacions amb presència o plasmació de l'alteritat sarraïna entre els que són netament de moros i cristians i aquells on el moro hi apareix però tal alteritat hi apareix en un pla secundari, no pas protagonista. Tractem també aquest tipus, perquè sovint la presència del moro és associada a l'enemic o al dolent i malvat. Així doncs, tot i no destacar els personatges que representen aquesta alteritat, l'aparent gratuïtat d'aquesta aparició demostra que qualsevol detall podia contribuir a la visió general de rebuig social i general envers ella. Cal dir que molts d'aquests elements daten d'un període on la memòria dels conflictes amb els corsaris barbarescos i turcs per tot el litoral començava a esvanir-se. D'aquesta manera, la Guerra del Marroc de 1859-1860 va suposar un gran impuls per aquestes manifestacions que es van afegir o sobreposar a festes i celebracions que ja gaudien d'un alt grau de consolidació.

13.1 Una representació *sui generis* d'alteritat: *Coloquio al Santo Nacimiento entre un Moro y un Cristiano. El pas del moro d'Arnes. (ca 1750-1905)*

A la vila d'Arnes s'havia representat una mena de lluita dialèctica entre un moro i un cristià. El moro, de nom *Fierabràs* (per això el considerem d'un moment relativament proper als Balls de Sant Jaume, el bloc al qual pertany Vallespinosa), s'acabava convertint al cristianisme. Aquest acte devia permetre que la funció s'anomenés "El pas del moro". La còpia dels parlaments –en castellà– està datada al 13 de desembre de 1905 i fou descoberta per Salvador Palomar i Montsant Fonts en una casa d'Arnes durant una recerca etnogràfica sobre folklore vinculat a sant Antoni Abat i d'altres festes d'hivern.¹⁵⁰⁴ Segurament es representava per sant Antoni de gener, abans d'escenificar alguna peça hagiogràfica sobre el sant eremita, la vida del qual apareix copiada en dues versions senceres, una del darrer terç del XIX i una de principis del XX, en el mateix aplec de balls parlats i altres materials.

Hi intervenien una dotzena de personatges amb paper –el moro, el cristià, els assistents, un cosí, la muller, un fill i una filla, Llucifer, el botxí i l'àngel–, a més d'uns guàrdies o dimonis, que no falten mai a les festes de sant Antoni. Constava de dos episodis, quadres o escenes. El primer volia ser un desafiament entre el moro i el cristià, amb la participació dels assistents i el cosí del segon, Després de no poca retòrica, tenia lloc la victòria del cristià:

---

¹⁵⁰⁴ El text es va recollir a Arnes, com a part d'una col·lecció de manuscrits propietat de Jesús Borrull, l'hivern de 1992, per Salvador Palomar i Montsant Fonts, cosa que s'exposa a PALOMAR / FONTS 1994, pàgina 197. Una còpia digital de l'original es conserva al Centre de Documentació del Patrimoni i la Memòria / Carrutxa. Agraïm a Salvador Palomar que ens hagi facilitat còpia dels parlaments del *Pas del Moro*.

*“-Te he ganado Fierrabrás
te traspaso con mi sable.
O te vuelves tú cristiano
o te acabo de matarte.*

(Abla el moro y dice:)

*-Pues sin ningún esfuerzo
no me acabes de matar
que desde ahora confieso
que es tu dios muy poderoso,
piadoso, infinito y bueno.”¹⁵⁰⁵*

En el segon quadre apareix la muller del moro, a la qual fa temps que no veu. Després d’explicar-li que s’ha fet cristià, li pregunta pels vint-i-cinc fills que tenen, però la dona diu que només n’ha portat dos, un fill i una filla. El pare els proposa a tots convertir-se a la fe cristiana i aleshores és quan fa irrupció el dimoni Llucifer, que els amenaça furiós amb castigar-los si no renunciem a la seva nova fe. La guàrdia de Llucifer els mena cap al botxí per matar-los, però la sempre oportuna intervenció de l’àngel ho evita. La clausura de l’obreta acabava sens dubte deixant pas a una representació de sant Antoni:

*“Por eso digo señores
que vamos a principiar
la vida de San Antonio
y de su asistente Badal.”¹⁵⁰⁶*

Resseguint fonts bibliogràfiques, hem trobat que amb la clara finalitat de poder-se representar a més de llegir-se, a mitjan segle XIX va imprimir-se a Reus un petit text titulat *Pasillo trágico del moro y el cristiano, y su sangriento combate*. Un títol que anava directament seguit de l’aclariment que *para representarlo deberá haber el el local ó escenario algun tienda de campaña de moros, y un castillo donde estarán los cristianos*. Amb el títol de l’imprès ja s’entendria la denominació d’aquest entremès que fou localitzat a Arnes.

Aquesta peça bibliogràfica –de la qual es coneixen dues edicions¹⁵⁰⁷ reusenques- no era sinó extreta literalment d’un fulletó anterior, el *Coloquio al Santo nacimiento de Nuestro Señor Jesucristo entre un Moro y un Cristiano*, del qual la versió més antiga que hem trobat és un imprès barceloní datable cap a 1800. Aquesta estampació ja implica una posada en escena coetània, per les acotacions: *“sale el Moro, cae el Moro en tierra...”* les quals apareixen a les edicions reusenques un xic més detallades i especificant localitzacions com el castell o la tenda del moro.

---

¹⁵⁰⁵ Manuscrit del *Pas del Moro*. Parcialment transcrit en aquests fragments a BERTRAN / PALOMAR 2007, pàgines 10-11.

¹⁵⁰⁶ Manuscrit del *Pas del Moro*. Parcialment transcrit en aquests fragments a BERTRAN / PALOMAR 2007, pàgines 10-11.

¹⁵⁰⁷ PASILLO TRÁGICO 1850. Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Arxiu Amades. Romanço 3513 (Reus: reimpresso por N. Roca, se hallará en casa Vidal, ca. 1850) consultable a <http://hdl.handle.net/10687/297457> i Romanço 2005 (Reus: se hallará en casa Vidal) consultable a <http://hdl.handle.net/10687/293203> [consulta setembre 2020].

Amades documenta aquest text com a representat punt per punt a Vilanova d'Alcolea, al sud del Maestrat històric.¹⁵⁰⁸ Alguns fragments del text d'Arnes encaixen perfectament com una derivació local del text d'aquests fullets volants impresos, de mitjan segle XIX i d'antecedents barcelonins i madrilenys força anteriors. Solament hi ha una ampliació del nombre de personatges participants i els recursos per dur a terme la funció. Així, tot partint d'una base textual impresa i adquirida a un llibreter (segurament reusenc, donat el títol de *Pas del Moro*), un local (rector, persona notable) va compondre una obra refosa i adaptada als desitjos i possibilitats d'aquella població i d'aquell moment. Evidentment, el fet que la còpia d'Arnes sigui datada el 1905 no vol dir que aquesta no pugui partir d'un manuscrit anterior –del mateix indret o no- que s'hagués pogut deteriorar.

Per tal de veure algun dels punts de coincidència entre aquests impresos i el *Pas del Moro* (al marge de l'argument general), donem un exemple del text d'Arnes:

*Llévame preso cristiano
donde están tus compañeros
y dame el santo bautismo,
que por instante deseo.*

I el comparem amb el romanç 3513 de l'Arxiu Amades (Reus, ca. 1850):

*Llévame presto, cristiano,
donde reciba el bautismo,
que cada instante que tarda,
á mí me parece un siglo.*

Aquesta obreta constitueix a parer nostre una mostra de teatre popular de mínims, d'una durada assimilable per a moltes memòries i d'uns requeriments escènics força simples, cosa que la degué fer molt apta per a ser representada en nuclis de població molt petits o amb molt pocs mitjans específicament destinats a la festa, allò que en un règim municipal s'anomenen "*funciones y festejos*".¹⁵⁰⁹ Vist el títol, cal ubicar la seva representació per Nadal, cosa que explicaria que la còpia d'Arnes sigui datada el dia 13 de desembre de 1905, durant els dies que degueren servir per preparar la representació, ja fos a l'església (poc probable però no impossible) o a la plaça. I així s'entendria també que entre nadal i mitjans de gener es fessin pràcticament seguides –ja hem vist que el manuscrit d'Arnes les enllaça- dues funcions: una de nadalenca amb la conversió del moro i una d'hagiogràfica en una zona fortament impregnada de la devoció a sant Antoni Abat com és el Matarranya i la comarca dels Ports.

---

¹⁵⁰⁸ AMADES 1966, pàgines 53-61. Població propera a Alcalà de Xivert i, detall que no és menor, a Torreblanca, de la qual dista uns deu quilòmetres en línia recta.

¹⁵⁰⁹ Així es titulen alguns dels lligalls municipals igualadins del període 1860-1930 que contenen despeses de la Festa Major, entre d'altres.

13.2 Plasmacions d'alteritat històrica

13.2.1 El Ball de Sant Esteve de Vila-seca (1775-1896): un ball parlat paradigmàtic

La parròquia de Vila-seca (Tarragona) té per titular sant Esteve. Molt a prop del seu terme tingué lloc un suposat miracle sota la seva intercessió. L'any 1147, el noble Galceran de Pinós miraculosament alliberat del captiveri al qual el tenien sotmès els moros (els quals demanaven cent donzelles a canvi seu), va despertar juntament amb el seu company i criat (de nom Serni o *Sancerní*) a la platja de Salou, justament on s'estaven embarcant les cent donzelles per anar a pagar el rescate als moros. Aquesta llegenda ja apareix documentada en fonts històriques del segle XV com una extensa acta de Pere Tomic, escrita el 1431 i publicada resumida el 1495 a la seva obra *Històries e Conquestas de Catalunya*.¹⁵¹⁰

Apareix igualment representada iconogràficament en compartiments de retaules consagrats a sant Esteve. El més antic que coneixem procedeix del monestir de Santa Maria de Gualter (Baronia de Rialb, a la Noguera). És obra del taller de Jaume Serra i data de cap a 1385. Es conserva al MNAC i fou adquirit el 1932 amb la col·lecció Plandiura (Núm. Inv. 003947-CJT). No s'hi veu cap personatge moro, sinó solament les donzelles, el cavaller alliberat i sant Esteve abillat amb dalmàtica. Per contra, una taula de finals de segle XV, atribuïda al taller dels Vergós, procedent del retaule major de Sant Esteve de Granollers que forma part igualment dels fons del MNAC (Núm. Inv. 024147-000) ja mostra per via de la iconografia l'arrelament del relat llegendari. Els alliberats ja són dos, de la mateixa manera que hi ha dos soldats a la porta de la presó. Un d'ells llueix un vistós turbant, mentre que l'altre porta un escut amb magranes (Granada). L'alteritat ja hi apareix, doncs, d'una forma molt més definida. Mereix esmentar-se també el tapís del tombant de 1600, força conegut, que forma part de les col·leccions del Metropolitan Museum de Nova York (Núm. Inv. 47.72).

Ultra les breus ressenyes històriques impreses dels segles XV i XVI, la llegenda de Galceran de Pinós i el rescate de les cent donzelles el relat del prohoms baganès Pere Tomic fou posada per escrit de manera extensa en una acta notarial del 1431 el text de la qual s'ha conservat en un pergami de 1601, que al seu torn inclou el text del relat com a procedent d'un altre trasllat anterior del 1535.¹⁵¹¹ Evidentment, no podem garantir que l'acta de 1431 hagi existit mai, ni tampoc si tal llegenda és un constructe del segle

¹⁵¹⁰ TOMIC 1495, folis XXXV recte i XXXV vers. Al manuscrit del Marquès de Barberà també es citen Beuter (*Primera parte de la corónica general de toda España*, publicada el 1538) i Pere Miquel Carbonell (Cròniques d'Espanya, de 1546). Al treball coordinat per CUADRADA/ GARRIGA 2018, pàgines 457-459, s'hi troba un bon compendi de les fonts antigues de la llegenda.

¹⁵¹¹ El relat complet de Pere Tomic fou publicat Martí de Riquer (RIQUER 2000, pàgines 175-185) com a extret d'un trasllat en pergami del 28 de desembre de 1601, validat pel notari Domingo Agustí, procedent de Bagà i del qual sabem que actualment forma part de la col·lecció de pergamins de l'Arxiu Comarcal del Berguedà (núm. 165). Tal document consta com a extret al seu torn d'un altre trasllat del 19 d'octubre de 1535 validat pel rector de Bagà Cristòfor Sunyer. Aquest darrer text engolit pel segon trasllat informa que bevia directament de l'acta original redactada el 12 de juliol de 1431 pel notari de Bagà Antoni d'Artigavella. L'esmentat treball CUADRADA/ GARRIGA 2018 reproduïx íntegrament aquest relat a les pàgines 469-476. Nosaltres també el donem a l'annex documental i el considerem com un text del segle XV.

XV o bé és una creació posterior. Però el fet que l'edició incunable de 1495 faci menció de la llegenda ens fa confiar que el relat ja era bastit i articulat en la data esmentada de 1431, quan el gremi de freners de Barcelona (que tenia sant Esteve per patró) va demanar *“haber traslat autèntich del miracle que lo dit sant féu al senyor de Pinós com fonch pres ab un seu companyó per los moros, e lo dit sant los deslliurà de les dites presons, pregant-vos efectuosament de part de tots los prohòmens que vosaltres me dejats donar traslat del dit miracle [...] e assò per exaltament, glòria e honor de Déu e de mossènyer Sant Steva, per tant que en lo die de la sua festa, qui-s celebrarà en lo mes de agost ara primer vinent, lo dit miracle pusca ésser prehicat e divulgat públicament en la trona, ab los altres miracles que lo dit sant ha fets”*.¹⁵¹²

Per la seva banda, la pròpia dinastia Pinós féu redactar molts anys després un extens compendi genealògic manuscrit, encàrrec de Bernat Galceran (IV) de Pinós per tal de prestigiar la seva nissaga. En el relat d'aquest manuscrit, confegit el 1620, s'hi troba la barreja habitual entre realitat, ficció i llegenda, pròpia de la genealogia medieval i moderna. Només cal veure com es vincula la família amb Otger Cataló o l'episodi del captiveri i alliberament.¹⁵¹³ Segons aquest text, que donem a l'annex documental, el propi afectat va formentar la coneixença general d'aquest suposat miracle. I a més, va erigir-se un pedró commemoratiu en l'indret on haurien aparegut els dos alliberats:

“Deixà ordenat lo dit comte y príncep Remon Berenguer que cad-any en la Festa de la Invenció del gloriós Prothomàrtir Sant Esteve se predicàs en la iglésia cathedral de Barcelona lo dit miracle, axí per ser ell tant gran com també per haver succehit en persona tant principal, y axí se predique cad-any en dita jornada.

Reffereix lo sobredit miracle Pere Anton Beuter, libre 2, capítol 18. Y Miquel Carbonell diu que dit miracle succehí l'any 1149. Sorita, libre 2, capítol 6, y diu fou l'any 1147.

*En lo camí que va de Tarregona a Reus, anant al port de Salou, serca la masia que-s anomenave «de las Vacas», en mitg del camí que a les hores era real y ara està mudat, y havia una pedra molt gran y alta ab lletras antigas, la qual se posà per memòria y senyal que en aqueix mateix lloc se trobaren junts lo dit almirant Galceran de Pinós y lo rescat.”*¹⁵¹⁴

Tal peripècia i miracle fou representat a Vila-seca mitjançant un ball parlat, del qual s'han conservat diverses còpies manuscrites, el text del qual donem en annex. Aquesta representació, que reuneix moltes característiques que podem considerar paradigmàtiques d'un ball parlat català setcentista i vuitcentista, havia de ser un altre element important i efectiu de cara a la difusió de la llegenda. Es representava el dia de la Festa Major a la plaça de l'Església i a la placeta de Sant Esteve de Vila-seca. Segons el discurs que feu Joan Mª Pujals el 3 d'abril de 1990 per inaugurar un congrés sobre balls parlats, el Ball de Sant Esteve es va representar a Vila-seca fins a l'any 1896¹⁵¹⁵ i la notícia

¹⁵¹² Vegeu annex documental. Acta de 1431.

¹⁵¹³ Vilassar de Dalt, Arxiu dels Marquesos de Santa Maria de Barberà, Pinós, ms. 3.5.15 (1620-s. XVIII), folis 13r a 16v. Publicat a CUADRADA / GARRIGA (Coords.) 2018, pàgines 142-147.

¹⁵¹⁴ Vegeu annex documental, any 1620.

¹⁵¹⁵ Segons CUADRADA / GARRIGA (Coords.) 2018, pàgina 467: “No hi ha constància de quan es va deixar de representar el ball, sembla versemblant que el darrer any va ser el 1896, data de la mort de Ramon Farriol Xatruch, animador i col·laborador, a més de conservador del text [...] el 1965 coincidint amb la inauguració del nou Piló del Rescat i de diverses obres urbanístiques, se'n va fer una nova versió buscant fonts documentals i cercant la memòria de les persones grans. El text es va adaptar de la versió de Salvador Aguiló; Daniel Sanahuja va compondre la música; i Salvador Anton va crear la coreografia.”

més antiga documentada d'aquest ball és del dia 4 d'agost de 1775, com constava en una crònica, avui no localitzada.¹⁵¹⁶ En aquella data arribà a Vila-seca la relíquia de Sant Bernat Calvó que el bisbat de Vic havia regalat a la parròquia i la rebuda fou espectacularitzada i festivada amb la presència de diferents balls. Agustí Mª Gibert en veié una crònica, que ell atribueix a la mà de Joan Serra Pujals, veí de Vila-seca:

“Lo dia 4 d'Agost de 1775 se li feu la festa; en dit dia portaren la Santa relíquia posada al reliquiari y del palau del senyor Arquebisbe partiren al matí junt ab dita relíquia diferents persones de Vilaseca que l'acompanyaren, arrivant lo mateix dia 4 d'Agost á les vuyt hores del matí á la Creu de Sant Joan y de l'Iglesia anaren en professó ab diferents balls: de Cavallets, de Prims, de Sant Esteve, la Muxiganga, quatre de Bastonets, de Pastorets, de Dames y Vells, de Cerculets y demás balls. Seu feu una gran professó que passà per tots els carrers, havent-hi una capella en cada un y passaren de vuytanta los cantors. Fou festa molt solemne, la flor del Camp.”¹⁵¹⁷

Les fonts conegudes ho corroboren. El manuscrit més antic del Ball de Sant Esteve, datable de finals de segle XVIII i conservat a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona¹⁵¹⁸ ja comporta elements sense sentit que fan pensar en una còpia preexistent sobre de la qual va traslladar-se un text sense entendre'l del tot i, per tant, amb vicis fruit de la incomprensió per part del transcriptor. A més, el propi transcriptor ho diu:

“Agradecere á mis lectores se sirven disimular al que ha escrito el preciente cuaderno las faldades notaran pues ha sido sacadoi copia á la letra de otra imperfecta.”¹⁵¹⁹

Tot i això, l'aparició del manuscrit més antic entre els papers del fons parroquial traslladat a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona no ens fa sinó pensar que aquest quadern, del qual semblen haver sortit la resta de còpies, contindria el que es podria qualificar de versió autoritzada del text, cosa que explica que es trobés en poder del rector. Aquesta és una primera característica d'aquest ball que el fa particularment interessant: les còpies actualment en poder de l'Ajuntament daten de 1871 (còpia de Ramon Farriol Xatruch) i 1879 (còpia d'Esteve Ferré Poblet) i semblen més o menys ben tretes a partir del manuscrit “parroquial”. La web actual dedicada a la moderna representació del ball adverteix alguns detalls importants:

“No hi ha constància de quan es va deixar de representar el ball, sembla versemblant que el darrer any va ser el 1896, data de la mort de Ramon Farriol Xatruch, animador i col·laborador, a més de conservador del text. El cert és que el 1965 coincidint amb la inauguració del nou Piló del Rescat i de diverses obres urbanístiques, se'n va fer una nova versió buscant fonts documentals i cercant la memòria de les persones grans. El text es va adaptar de la versió de Salvador Aguiló; Daniel Sanahuja va compondre la música; i Salvador Anton va crear la coreografia. La versió que es presenta enguany és l'adaptació al català del manuscrit d'Esteve Ferré Poblet (1879) que coincideix gairebé

---

¹⁵¹⁶ Discurs pronunciat per Joan Mª Pujals, aleshores alcalde de Vila-seca i president de la Diputació de Tarragona, facilitat per l'arxivera de la URV Montserrat Garriga. A petició nostra, tant l'arxivera municipal, Sra. Ivana Aylagas, com Montserrat Garriga han cercat infructuosament aquesta acta.

¹⁵¹⁷ GIBERT 1923, pàgina 49.

¹⁵¹⁸ Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. Fons 7.202. Vila-seca. Parròquia de Sant Esteve, diaca i protomàrtir. Unitat de catalogació 319. Unitat d'instal·lació caps 36. *Cuaderno de Salvador d'Aguiló* (ca. 1775-1820).

¹⁵¹⁹ Final del ms. *Cuaderno de Salvador d'Aguiló* (ca. 1775-1820).

al cent per cent amb el manuscrit de Ramon Farriol Xatruch (1871) i el quadern de Salvador Aguiló [...]”¹⁵²⁰

Hi ha encara un valor afegit, que és la col·lecció de còpies manuscrites. Com veiem, si en tenim almenys una de finals de segle XVIII i tres del segle XIX, podria estudiar-se el procés de perversió del text a base de les respectives translacions textuais. Aquestes eren sovint fetes per gent literàriament molt poc experta i amb el punt de partença d’un text que no acaben d’entendre. De fet, com hem vist, la mateixa còpia que anomenem autoritzada s’excusa pel fet de no haver entès allò que copiava. I ofereix indicis d’aquest fet en alguna ocasió, com el vers del tercer acte, en boca de Pinós, el qual ja fou esmenat – segurament reinterpretat o reescrit- per un copista de finals de segle XIX:

*“De delor mori colijo
[Ms. AHAT s. XIX: Será el destierro prolijo]
en tan grande desconsuelo
mas ruego al Rey del cielo
que puede ver á mi hijo.”*

També cal observar com aquest ball aconsegueix diverses funcions. En primer lloc, decora una festa, tant anyal (festa patronal) com extraordinària (arribada de relíquies). En segon lloc, vehicula una devoció al titular de la parròquia meitjançant una funció teatral. En tercer lloc, legitima una il·lustre dinastia catalana, tot i que en aquest cas no tingui cap vinculació amb Vila-seca més enllà de la topografia on s’ubica el miracle, marcada des de temps molt antics amb una fita o pedró.¹⁵²¹ En quart lloc, exerceix també una funció social i política, adoctrinadora des del punt de vista de l’alteritat sarraïna, amb el moro com a personatge enemic i amb la prova que és el cruel demandant d’un rescat amb un preu impossible de pagar. No oblidem que els habitants de la costa tarragonina tenia ben present les operacions d’intercanvi de captius i rescats que es produïren a les platges. Alguns estudis apunten que es dugueren a terme rescats de presoners a l’ermita de la Verge de la Pineda, a Vila-seca, entre els anys 1555 i 1564.¹⁵²² El context era doncs, més que favorable a una plasmació festiva de l’alteritat sarraïna.

En darrer lloc, és important comentar les il·lustracions que apareixen al manuscrit de Ramon Farriol Xatruch (1871) que fou propietat de Ramon Farriol Clavé (actualment encara en mans particulars).¹⁵²³ Són de gran interès i permeten deduir que la caracterització dels personatges en aquest tipus de funcions era vistosa i atractiva però, ben sovint, mancada de rigor històric, molt més propera a la moda coetània i força

¹⁵²⁰ Vegeu <http://rescatsantesteve.cat/portfolio/el-ball-parlat/> [consulta, maig 2021]

¹⁵²¹ Vegeu Arxiu Històric Arxidiocesa de Tarragona. Fons Parròquia de Sant Esteve, diaca i protomàrtir de Vila-seca. Parroquial. Confraries. Confraria de la Mare de Déu del Roser. Unitat de catalogació 179, capsa 40. *Llibre dels confreres de la confraria de Nostra Senyora del Roser comensant-se a escriurer a 18 de abril del any 1645*, foli 1. Segons CUADRADA / GARRIGA (Coords.) 2018, pàgines 461-465: “Hi ha constància d’anys pretèrits de l’existència d’un senzill monument, el Piló del Rescat, que recordava el lloc on la llegenda situa la trobada del seguici del rescat amb els presoners alliberats. El Piló era lloc de peregrinació per invocar ajuda divina davant les calamitats, especialment la sequera. Està documentat que l’any 1648 s’hi féu una processó d’acció de gràcies i una missa per agrair l’abundant pluja que beneficià els camps. En el mateix document també s’esmenten els goigs dedicats a sant Esteve.” S’hi reproduïx el document esmentat i els dos pilons commemoratius de pedra coneguts fotogràficament.

¹⁵²² CUADRADA / GARRIGA (Coords.) 2018, pàgines 455-456.

¹⁵²³ Com que a l’Arxiu Municipal de Vila-seca s’hi conserva una còpia fotogràfica del mateix, ens ha estat possible de reproduir-ne els dos dibuixos a l’annex d’imatges del present estudi.

similar a l'abillament de la resta de danses rituals i processionals del seu temps. No cal dir que tots ells apareixen calçats amb sabates, que fan el joc cromàtic al seu vestit.

En aquest cas, els personatges cristians nobles apareixen abillats com a militars catalans de finals de segle XVIII amb bicorn, casaca i sabre. Solament els de major rang jeràrquic (*Conde* i *Pinós* pare) van diferenciats de la resta en el color de la indumentària. Els *alcaldes* (*alcaldes* al manuscrit de 1871) com a persones benestants del mateix moment amb una vara de comandament, típica dels batlles de l'administració local borbònica. Els moros van amb pantalons arlequinats de dos colors (verd i blau), un alfange o sabre corbat i un turbant amb la mitja lluna damunt del front. Segons siguin el moro 2, 3 o 4 del repartiment porten o no mocadors creuats per sobre la camisa. El Rei Moro porta, a més, glons a les mànigues i una capa negra fins més avall dels genolls. Les mares i donzelles van blanques i amb davantals de colors, barrets emplomallats i rosaris penjats a manera de collarets, una bossa de mà i alguna porta un ventall plegadís.

Sant Dionís va talment si fos un ballador d'una dansa d'espases, completament blanc i amb una faixa i banda inclinada. Sant Esteve va com si fos un prevere: porta una alba blanca, estola i maniple, un llibre amb una creu a la coberta (potser un missal) i la palma del martiri. El personatge que sobta és *Cernín* o *San Cernin*, ja que es tractaria d'un criat o company de Galceran, però amb la intitulació o tractament de sant. El relat de Tomic l'anomena "*companyó seu a qui dehían An Sant Cerní, senyor del castell de Suil, que és dins la baronia de Pinós*".¹⁵²⁴ Per acabar, destacarem el Pastor, que va vestit de blanc, amb barret i sarró creuat i una manta o tapaboques a l'espatlla. Aquest personatge, verament ingenu, sol ésser l'escollit per a revelar les coses santes a la comunitat i sovint és l'innocent públic d'una aparició mariana.¹⁵²⁵ És ell qui clou el ball com si fos un botarga o esparriot, encara que li veiem una funció més còmica. I és que el mestratge o direcció escènica del ball sembla correspondre al personatge que obre la funció amb la *Loa* (raonament o raonament, crida de convocatòria i lloança) com a parlament inicial. Ens ho fa pensar el detall que aquest personatge va vestit d'una manera similar als batlles, i també porta una vara de comandament, que podria servir per donar instruccions i mantenir el públic apartat per tal que no envaís l'espai escènic.

13.2.2 L'entrada de Carles IV a Barcelona el 1802 i la representació dels Almogàvers

Un cas concret –però no per aquest fet menys interessant- fou una aparició puntual de l'alteritat sarraïna (turca) en el context d'una mascarada o desfilada amb motiu d'una festa reial important. L'aparició d'aquests elements podria respondre a un plantejament discursiu força sofisticat, com el d'una reivindicació nacional catalana per part de les elits culturals i burgeses de Barcelona, després de veure com, durant tot el segle XVIII, les festes àuliques propugnaven sobretot les glòries estatals i del colonialisme d'ultramar.

¹⁵²⁴ CUADRADA / GARRIGA (Coords.) 2018, pàgina 471. Vegeu annex documental.

¹⁵²⁵ Són in comptables les imatges de Mare de Déu trobades el relat de les quals les fa aparèixer a un pastor. A més, l'Evangeli de Mateu (Mt. 11, 25-27) ho fa també avinent: "Jesús va dir: T'enalteixo, Pare, Senyor del cel i de la terra, perquè has revelat als senzills tot això que has amagat als savis i entesos. Sí, Pare, així t'ha plagut de fer-ho. El Pare ho ha posat tot a les meves mans. Ningú no coneix el Fill, fora del Pare, i ningú no coneix el Pare, fora del Fill i d'aquells a qui el Fill el vol revelar."

El 1802 va editar-se un llibre on es recollien les festes celebrades a Barcelona per la visita de Carles IV i Maria Lluïsa de Parma. La visita fou llarga; s'aprofità per celebrar un doble casament reial, el del príncep d'Astúries -futur Ferran VII (1784-1833)- amb Maria de Nàpols i el del príncep Francesc I de Nàpols amb la infanta Maria Isabel (1789-1848). Aquest esdeveniment també s'amenitzà amb grans saraus i festes, que van anomenar-se Màscars reials, i que es celebraren els dies 5 i 6 d'octubre d'aquell any. Els actes dels casaments són explicats en detall pel Baró de Maldà, on s'entreveu la gran importància que la petita noblesa i la burgesia incipient donaren a tals esdeveniments. La raó és que es tractava de veritables aparadors socials que, tot i ser efímers, trencaven el tedi en una època poc abundosa de celebracions espectaculars. El llibre fou imprès acuradament, com a record venal, però també amb l'afany de lliurar-lo als monarques just abans de la seva partença, cosa que es feu el 8 de novembre quan, segons Albert Domènech "la Junta de Comerç i Indústria els lliurés ja la publicació esmentada, amb el reportatge de tots els actes. Això vol dir que havien imprès els llibres a gran velocitat".¹⁵²⁶

El llibre, en quart, conté tretze aiguaforts en làmines plegades horitzontalment on es mostren les festes i les carrosses guarnides que participaren en les desfilades davant dels reis, aquest cop amb la seva presència física. Tot plegat, dins de la tradició dels segles XVII i XVIII, amb personatges mitològics o al·legòrics per a l'enaltiment dinàstic. El text explica el significat que tenia cada carro triomfal i cada funció, elements que no haurien sigut evidents o interpretables per tothom. Les estampes foren dibuixades i gravades per Bonaventura Planella. La primera, que mostra la carrossa dels reis, és obra d'una altra mà, anònima. Domènech especula que potser per una evident manca de perícia tècnica del primer gravador l'encàrrec passà a Planella, més hàbil i experimentat, deixeble, a més, de Pere Pasqual Moles, un dels gravadors paradigmàtics de l'Acadèmia catalana neoclàssica.

Domènech permet entreveure molt clarament el rerefons de la festa. O, millor dit, ja que calia enaltir els monarques tant si es volia com si no, va aprofitar-se com sempre el moment per demanar gràcies i favors:

"Així, doncs, aquest llibre recull les diverses festes que se celebraren a partir de l'entrada triomfal de Carles IV sobre un carro tirat pels prohoms gremials de la ciutat, precisament l'11 de setembre de 1802 (es podia pensar en un acte més clar de submissió?). Això sí, es dissenyà una gran tarima des d'on la família reial assistiria a la gran festa, tota guarnida amb teixits provinents de les fàbriques de Barcelona, amb una intenció clarament propagandística, per tal de demanar al monarca una política econòmica proteccionista, especialment pel que feia al tema dels teixits, sobretot les indies."¹⁵²⁷

Es feren festes i desfilades amb un discurs elaborat i pompós els dies 5, 6 i 7 d'octubre. La màscarada de la nit del 6 d'octubre, la que ens interessa aquí, aportà la novetat que els figurants que articulaven el seu contingut programàtic no eren éssers al·legòrics, ni conformaven un cant mitològic a les glòries monàrquiques o al seu suposat bon govern

¹⁵²⁶ Vegeu DOMÈNECH 2009. <http://librorum.piscolabis.cat/2009/09/laltre-11-de-setembre-borbonic-lentrada.html> [juliol 2020].

¹⁵²⁷ Vegeu DOMÈNECH 2009.

i regiment de la Nació. En aquest cas varen fer-hi aparèixer personatges històrics vinculats al moment de màxima expansió territorial dels dominis del Casal de Barcelona a inicis del segle XIV. Va ambientar-se en temps dels almogàvers, de manera que s’hi pot entreveure una subtil reivindicació històrica –i molt primerenca- del passat català i un intent de forjar un imaginari col·lectiu dels mateixos catalans. Mitjançant la posada en escena (sota l’auspici de la burgesia) dels fruits d’un seguit d’investigadors i polítics força deslliurats de les quimeres de la mitificació i força amics dels documents originals d’arxiu: Jaume Caresmar, Jaume Pasqual, Benet Ribas, Antoni de Capmany i els que els seguien just després: Jaume Ripoll, Pròsper i Andreu de Bofarull, Fèlix Torres Amat, etc. La historiografia s’ha fixat molt més en la vindicació nacional de finals de segle XIX que no pas en la de principis d’aquest mateix segle. Com diu molt bé Albert Domènech:

“Aquest detall ha passat molt desapercbut als historiadors i crec que és fonamental per entendre la posterior Renaixença. [...] Així, doncs, la vinguda de Carles IV s’insereix en un context d’estudi i vertebració de noves formes econòmiques, socials i culturals per part de la classe dirigent catalana i el fet de dur a terme una Màscara Reial amb temàtica històrica del passat gloriós de la Corona d’Aragó és un indicatiu significatiu d’aquest nou pensament, convençut de la modernització necessària, al costat de la vindicació d’un passat nacional gloriós. No hem d’oblidar, per exemple, que els diputats catalans a les Corts de Cadis del 1808 –encapçalats per Antoni de Capmany mateix-, quan els fets polítics havien fet un capgirament impensable uns mesos abans –a causa de l’inici de la guerra del Francès i el buit de poder que això provocà, almenys temporalment- advocaren per la recuperació de les Corts i un cert federalisme (sense èxit, però) com a sistema polític per fer funcionar la nova Espanya liberal i que adduïren que era un sistema no només vàlid, sinó contrastat per bons resultats, com ho demostrava la Història de la Corona d’Aragó.”¹⁵²⁸

En aquesta desfilada, s’explicava doncs, la història dels almogàvers i les seves trifulgues per la zona de Grècia sota el comandament de Roger de Flor, un cop finalitzada la seva activitat per Sicília. Els turcs ocupaven tota la Península d’Anatòlia i l’imperi grec intentava contenir aquesta expansió cap a les històriques ciutats de la regió Propòntida i el mar de Màrmara. El 1302 (no pas 1308 com diu la relació festiva) arribaren a Constantinoble en auxili de l’emperador dels grecs contra el Turc. Segurament entraren en joc com una maniobra imperial, perquè Andrònic Paleòleg devia necessitar enfocar mirades i rutes vers occident sense dependre tant dels genovesos i tropes iranianes que desertaven si no cobraven aviat.

L’èxit d’aquestes empreses militars fou premiada (no sabem si de gust o per força) amb un casament i honors d’almirall per a Roger de Flor. Durant el 1304 els almogàvers infringiren severes derrotes als turcs, cosa que els va contenir durant força temps. Apaivagada l’amenaça turca, l’emperador ja no necessitava els seus serveis. D’altra banda, no degué tenir voluntat de recompensar-los excessivament; els grecs recelaven de la ocupació almogàver de Gal·lípoli i del pillatge d’aquells mercenaris per tota l’Anatòlia. Tot seguit aparegueren en escena altres líders almogàvers, com Bernat de Rocafort o Berenguer d’Entença, la presència del qual tampoc va atenuar la situació. Roger de Flor va voler traspasar els seus honors al nouvingut Berenguer d’Entença mentre exigia per a si mateix compartir honors de cèsar amb el fill i successor

---

¹⁵²⁸ Vegeu DOMÈNECH 2009.

d'Andrònic, Miquel IX. Roger també establí relació amb els búlgars, aleshores poderosos, de manera que l'ambient va tensionar-se i l'emperador degué esgotar els cabals econòmics.

Els diversos líders (Entença, Rocafort o Muntaner, el qual feia de tresorer) es distribuïren per la costa est d'Anatòlia, a la zona que va de Constantinoble a Gal·lípoli. Segurament s'haurien quedat allí i haurien estat assimilats pel territori i la cultura bisantina si no fos que Roger va ser assassinat amb traïdoria. Durant un fast a la cort de Miquel IX a Adrianòpolis, l'abril de 1305, just quan marxava cap als seus feus i un any després moria també Entença. Segons la relació festiva de 1802, el recel imperial havia estat causat *“por manejos de sus rivales los genoveses, que lograron hacerlos sospechosos al Imperio”*.¹⁵²⁹ Com és sabut, la cosa va acabar malament, amb el famós episodi de la 'venjança catalana', tant cantada pels poetes i cronistes, un cop abandonaren Gal·lípoli. A partir de 1310 restaren a Atenes, on crearen una colònia catalana, els ducats d'Atenes i Neopàtria, que volgueren incorporar a la corona i regne de Sicília.

Amb l'argument de la història ressenyat, s'entén com el primer carro festiu explicava de manera genèrica aquestes campanyes imperials contra els turcs i mostrava els almogàvers i uns turcs encadenats per parelles, ja que els almogàvers havien auxiliat l'emperador grec a deslliurar-se d'aquell perill. Els turcs d'Osman-oğlu encara no havien arribat a Constantinoble però ja eren una amenaça important i difícil d'aturar. Per agrair tal ajut l'emperador hauria nomenat Roger de Flor almirall i li hauria ofert la mà de la seva neboda Maria:

*“Asunto del primer Carro. Ofrecen us armas y auxilio, precedida una embaxada, al Emperador de los Griegos [...] Abrirán la comitiva doce parejas de Almogávares con quatro Oficiales á su cabeza: seguirán ocho parejas de niños turcos de ambos sexos con cadenas: luego ocho parejas griegos y griegas. Ocuparán este carro el Emperador Andrónico, y en lugar inferior Roger de Flor con las insignias de Almirante del Imperio, y á su derecha Maria su esposa sobrina del mismo Emperador.”*¹⁵³⁰

El segon carro tractava la guerra i victòria dels almogàvers (amb tropes alanes i romeus de reforç) contra els emirats dels turcs Oghuz,¹⁵³¹ l'octubre de 1303 i encara sota el comandament de Roger de Flor. L'anomenada Batalla del riu Cízic causà una massacre de turcs, amb varis milers de morts sense escapatòria possible per haver encerclat el seu campament i un munt de dones i d'infants capturats com a esclaus.¹⁵³² L'any següent també s'alliberà exitosament la plaça de Filadèlfia del setge Turc, a través de la Batalla d'Aulax.¹⁵³³ Segons el programa imprès:

¹⁵²⁹ RELACIÓN 1802, màscara del 6 d'octubre, pàgina 20.

¹⁵³⁰ RELACIÓN 1802, màscara del 6 d'octubre, pàgines 17-18 i gravat corresponent al primer carro del 6 d'octubre de 1802.

¹⁵³¹ “Els oghuz foren una horda o federació de tribus turqueses semi-nòmades de l'Àsia Central, establerta al nord de la mar Càspia i la mar d'Aral. Practicants del xamanisme, a partir del segle x es convertiren a l'islam i en gran quantitat migraren cap occident. Són els antecessors dels actuals turcmans i actualment la majoria habita al Turkmenistan, on constitueixen el 74% de la població, a l'Iran i a l'Afganistan, sent els gagauses una de les seves tribus.” Vegeu <https://ca.wikipedia.org/wiki/Oghuz> [juliol 2020].

¹⁵³² Vegeu https://ca.wikipedia.org/wiki/Batalla_del_riu_Cízic [juliol 2020].

¹⁵³³ Vegeu [https://ca.wikipedia.org/wiki/Filadèlfia_\(Lídia\)](https://ca.wikipedia.org/wiki/Filadèlfia_(Lídia)) [juliol 2020]. Filadèlfia fou una ciutat de la regió de Lídia, una satrapia de l'imperi Persa, a la mediterrània costa est d'Anatòlia i prop de l'actual Esmirna. La ciutat prosperà econòmicament als segles XIII i XIV gràcies al seu comerç i a la seva estratègica situació; els genovesos hi establiren

“Asunto del segundo Carro. Parte Roger de Flor á Cizico con seis mil Catalanos y dos mil Alanos y Roméos: y después de haber rendido varios lugares, entra triunfante en la ciudad de Filadelfia estrechada por Caramáno general de los Turcópoles, á quienes hizo levantar el sitio con derrota completa de los sitiadores, muy superiores en número. Libres los vecinos de Filadelfia por el valor y socorro de Roger, salen á recibirle los Magistrados y el Pueblo, y las tropas vencedoras entran en triunfo en la ciudad. Abrirán la comitiva dos Oficiales y seis parejas de soldados, llevando los estandartes de los Turcos vencidos. seguirán ocho parejas de mugeres turcas con un niño cada una de la mano, y con cadenas; luego ocho parejas de Turcos encadenados: quatro parejas de mugeres y quatro parejas de Magistrados de Filadelfia: á estos seguirán diez parejas de Almugávares con las vanderas de insignia de Aragon- Ocuparán este carro Roger, armado con aparato de triunfador, y en sitio inferior quatro de sus Capitanes con bizarro traje militar.”¹⁵³⁴

Tot plegat una bona narració de fets militars per a plasmar novament els turcs vençuts. També cal fer avinent el concepte de soldat mercenari que lluita per diners sense defensar una ideologia concreta, ja que els romeus eren soldats bizantins (segurament aportats per l'imperi grec) i els alans eren iranians del nord del mar Caspi, nòmades i guerrers, que fugiren de la invasió mongola del segle XIII. Queda clar que el desplegament d'alteritat –i fins exotisme- podia no haver-se cenyit solament a l'enemic turc, com va acabar essent el cas. I és que els següents carros triomfals ja narraven els conflictes posteriors amb Andrònic i la defensa que feu Ramon Muntaner d'una torre contra els genovesos. En resum: alteritat sí; exaltació de les glòries pàtries, també.

13.3 L'alteritat a processó. Alguns casos de cronologia indeterminada.

Hem aconseguit localitzar dues notícies de processons que incorporaven l'alteritat sarraïna d'una manera que considerem no tipificada. És el cas de la processó de Torres del Bisbe (Ribagorça), amb una lluita de conquesta entre cristians i moros que tenia lloc durant un recorregut processional o romeria a una ermita. L'altre exemple és el de l'anomenada Processó del Rei Moro de Vic, amb un relat que té relació amb la invenció d'una imatge mariana, rescatada miraculosament d'un lloc considerat indigne en un jardí musulmà. Ambdues notícies procedeixen del *Costumari* de Joan Amades. De la primera no hem pogut resseguir-ne gaire traces documentals més.

13.3.1 La Morisca de Torres del Bisbe (Ribagorça)

---

una colònia mercantil i la ciutat produïa gran quantitat de productes de pell i de seda vermella. La prosperitat de la ciutat atragué els turcs, que el 1303 provaren de conquerir-la i fou assetjada. El 1304 però, la Companyia Catalana d'Orient va derrotar els turcs a la Batalla d'Aulax (abril-maig de 1304) i va salvar la ciutat de la coalició de tropes turques de l'Emirat de Germiyan-oğhlu i de l'Emirat d'Aydın-oğhlu. Els Germiyan-oghlu la van assetjar dues vegades més, el 1307 i 1324. Filadèlfia fou la darrera possessió dels grecs a Àsia Menor. El 1402 fou ocupada per Tamerlà i el 1405 va passar a Djunayd Bey, però la va perdre davant Murat II. Els turcs l'anomenaren Alaşehir i la vella ciutat està en runes.

¹⁵³⁴ RELACIÓN 1802, màscara del 6 d'octubre, pàgines 18-19 i gravat corresponent al segon carro del 6 d'octubre de 1802.

Aquesta població,, propera a Graus celebra la seva festa per Sant Jaume i Santa Anna, és a dir el 25 i 26 de juliol. Amades documenta una *pastorada* o ball parlat de pastors, quelcom que sabem que es feia a Benavarri, coneguda població propera. També fa – cosa que ens interessa més- una extensa descripció d’una manifestació festiva de conquesta, coneguda com a *Morisca*, força remarcable perquè no abunden aquest tipus de representacions contextualitzades en un marc processional, i menys encara amb una compartimentació narrativa estacional, com si d’un *viacrucis* es tractés:

“Antigament s’havia representat la Morisca, que figurava la lluita dels ribagorçans amb els moros. La representació formava part d’una processó a una ermita veïna, a la qual concorria el grup que figurava les forces de la terra, armades d’escopetes i dirigides per un capità a cavall acompanyat d’un banderer i un corneta. Durant el curs es simulaven diverses masegues amb els moros, parapetats en castells aixecats vora del camí que feia la processó. Cada colla constava de vint a trenta homes. Els moros duïen casc i portaven llança; el seu cabdill anava a cavall; duïen a més un banderer, un que tocava el corn, un timbaler, un metge amb una banya, i un enterrador. Els castells, en nombre de tres, eren fets amb fustam i llenya, amb una escala de mà interior per a pujar a dalt; tot endegat molt simplement, car en abandonar-los els moros, empesos pels cristians, els calaven foc. Al matí sortien els moros cap als afores i es parapetaven a un castell amb gran cridòria i molta fressa moguda amb el corn i el tabal. Els cristians formaven part de la processó. En arribar a les envistes del castell engegaven un gran tro d’escopetades, les quals es pot dir que no paraven en to el curs, alternades amb masegues, simulacres de lluita, parlaments i bravates d’uns i altres. Només hi havia baixes per part dels moros. L’enterrador simulava soterrar-los, però el qui feia de metge els tocava amb la banya i al punt ressuscitaven i tornaven a afegir-se a la caterva. Els moros anaven perdent els castells, que abandonaven i corrien a fer-se forts en un altre, que també acabaven per abandonar. El darrer dels castells d’aixecava ben a la vora de l’ermita. El cabdill moro presumia de coratjós i es creia invencible amb l’ajut de l’artilleria de què disposava, referint-se a unes arnes velles que feien el paper de canons. Les forces de la terra acabaven per reduir els àrabs, els feien presoners i, en qualitat de tals, entraven a l’ermita i assistien a la funció religiosa, finida la qual s’organitzava de bell nou la processó. En arribar la comitiva al poble, els vençuts eren tancats a la presó, excepte el cabdill, al qual es seguia un procés que el condemnava a mort, i es simulava l’afusellament o la decapitació enmig de la plaça. la Morisca es representava molt de tard en tard i fa força anys que no s’ha fet.”¹⁵³⁵

El problema d’aquesta descripció és que es refereix a quelcom que molt segurament no veié mai. Per si fos poc, desconeixem quines referències en va tenir; si es devia a fonts més o menys directes o bé aquest relat ve carregat amb moltes aportacions i detalls afegits, fruit d’una reconstrucció mental afegida damunt dels vestigis informatius. Això passa sovint amb l’Amades quan utilitza fonts de procedència secundària o terciària, quan cita una altra cita. Nosaltres en un rastreig bibliogràfic bàsic (no podia esmerçar-se més temps) no hem trobat cap mena de traça d’aquesta representació processional, tot i l’alt grau d’interès que podia tenir. Amades ja advertia el 1950 que feia anys que no es feia. L’ermita que s’esmenta hauria de ser la de Santa Anna, encara existent, la festa de la qual es feia l’endemà de sant Jaume, de manera que tindria sentit contemplar la celebració d’ambdues advocacions com una sola festa. Volem pensar, doncs, que

¹⁵³⁵ AMADES 1950-1956, volum IV, pàgines 599-601.

l'esmentada batalla itinerant podria ser un acte festiu originat en el context de la devoció al patró hispànic i apòstol.

13.3.2 La processó del rei Moro o de la Mare de Déu del Bonsuccés de Vic: una plasmació dels captius.

Aquesta manifestació consistia en un quadre processional que incorporava la figura d'un ric moro, força aparatós en el vestuari, i un seguit de nens encadenats que simulaven ser esclaus sota el seu domini. L'advocació ha de tenir quelcom a veure amb els Mercedaris i la redempció de captius, un fenomen molt estès durant els segles XVI i XVII. Aleshores s'estampaven tantes butlles per tal de recaptar fons amb aquesta finalitat, com més endavant es dirà, i com explica la història de la invenció d'aquesta imatge. La narració de la llegenda i descripció de la comparsa l'hem trobada al *Costumari* de Joan Amades:

“La ciutat de Vic celebra la festa de la Mare de Déu del Bonsuccés, patrona i advocada dels hortolans, que es distingeix per una processó a la qual pren part un personatge vestit de moro i qualificat de rei moro, voltat d'un estol de noiets que simulen ésser esclaus cristians que duen un escapulari blanc al coll i una cadena lligada a la canyella d'una mà i al turmell. També van vestits d'esclaus els qui porten el tàlem de la imatge. Aquesta comparsa crida molt l'atenció i ha valgut al concurs el qualificatiu de processó del Rei Moro. La presència d'aquest entremès respon a la tradició, quant a l'origen de la Mare de Déu del Bonsuccés que servia de bagant del reguerot d'una sínia del jardí d'un rei moro, sínia que feia voltar un esclau de Torelló anomenat Miquel Palau. Aquell infortunat descobrí la imatge, la conduí a la cambra que li feia de jaç i de presó i li demanà que el protegís. L'endemà el despertà el soroll del toc d'unes campanes i l'alenada d'un ventijol fresc, i es trobà a la platja de Barcelona abraçat amb la imatge que l'havia salvat miraculosament. Anà a contar el prodigi al convent de frares mercenaris, puix que tenia un germà en aquella comunitat. Els frares li van demanar que els donés la imatge i l'esclau hi accedí amb molta recança, ja que hauria preferit donar-la a la comunitat de Vic, on havia estat traslladat el seu germà. Afanyós de tornar a casa, l'esclau seguí el seu camí cap a Vic. En arribar al Coll de Malla se sentí fatigat pel sobtat pes excessiu del sarró. Es deturà per reposar i, en cercar quelcom al sarró per tal de reparar les forces, hi trobà la imatge que havia deixat a Barcelona, la qual havia obrat un altre miracle. L'esclau seguí fins a Vic i lliurà la sagrada imatge als mercenaris d'aquesta ciutat.”¹⁵³⁶

Xavier Roviró ofereix una versió molt semblant d'aquesta llegenda amb variants, com el fet que la imatge va restar a Vic però, un cop arribat a Torelló, l'esclau alliberat va fer aixecar una capelleta a l'advocació, on va deixar-hi els grillons. També esmenta la processó del Rei Moro, que també vincula a la llegenda de la imatge. Ofereix encara una interessantíssima imatge (que atribueix a una data ca. 1930) d'aquesta processó mariana del Bonsuccés, amb el moro, els nens amb la cadeneta i els qui porten el tabernacle vestits de la mateixa manera.¹⁵³⁷ Segons sembla, va sortir per darrera vegada

---

¹⁵³⁶ AMADES 1950-1956, volum V, pàgines 543-547.

¹⁵³⁷ ROVIRÓ 2007, pàgines 17-18. Segons el mateix Roviró, fou extreta del llibre de Ramon Ordeig *Llegendes Vigatanes*.

el 1964 o 1965 i fou documentada en aquell darrer estadi pel fotògraf Josep Anguera.¹⁵³⁸ Fins i tot l'estudiós folklorista Xavier Roviró hi havia sortit quan era infant -tal i com ell mateix ens ha dit- de figurant esclau.¹⁵³⁹

Unes imatges d'aquestes darreres aparicions mostren tot el seguici, amb la última indumentària que va lluir. Aquesta roba ha estat recentment localitzada per Xavier Cervera a les golfes dels Claretians de Vic, contigua a la de l'antic convent de la Mercè, seu de la Confraria de la Mare de Déu del Bonsuccés, fundada el 1620.¹⁵⁴⁰ La data de fundació d'aquesta associació pia –la qual va anar en decadència des dels anys 70 del segle XX- en el marc de la casa dels mercedaris de Vic implica una devoció consolidada a la Verge del Bonsuccés i ens permet conjecturar amb una invenció de la devoció de principis de segle XVII o anterior.

Segons les esmentades imatges de Josep Anguera, al davant hi anava un grup de nens, en dues fileres, vestits molt sobriament a la moresca amb un conjunt de jaqueta i pantalons blaus i amb una camisa blanca amb l'anagrama marià brodat. Alguns d'ells porten cadenes dels canells als turmells. Al seu darrera hi ha el Rei Moro, amb barba postissa, turbant, una capa de ras blanc amb serrell llarga fins als genolls i una espasa la fulla de la qual reposa a l'espatlla dreta. Ens recorda les consideracions de Cervantes sobre el teatre, quan fa avinent que Navarro de Toledo al segle XVI "*quitò las barbas de los farsantes, que hasta entonces ninguno representava sin barba postiza, y hizo que todos representassen a cureña rasa, sino era los que auian de representar los viejos, o otras figuras que pidiessen mudança de rostro*".¹⁵⁴¹ Segueixen els portadors d'una bandera processional, una formació de deu infants amb l'hàbit dels mercedaris, ordre dedicat a la redempció de captius. Després venia la corrua de dues files d'homes amb ciris i el tabernacle de la Mare de Déu del Bon Succés, portat per quatre adults abillats d'esclaus amb cadenes. Finalment, hi havia el clero amb capa pluvial i dalmàtiques.

L'aspecte dels figurants havia variat molt a la postguerra: una imatge del primer quart del segle XX¹⁵⁴² mostra una indumentària molt més rica i preciosista. Com solia passar en molts entremesos, patí un procés de simplificació, suposem que per causes d'abaratir els costos de confecció dels abillaments. Actualment passa arreu, per deixadesa o per omissió de l'absoluta importància de la suma d'aquests petits detalls. Això pot constatar-se en aquest cas si s'observen les frondes i passamaneries. El Moro, que a la postguerra llueix un turbant emplomallat, portava un cofat coronat per una mitja lluna amb les puntes mirant amunt. En canvi les cadenes, que a la postguerra eren cadenetes metàl·liques, el 1910 foren anelles de paper.

---

¹⁵³⁸ Segons Toni Anguera, el 7 de maig de 2020: "*Tal dia com avui. 1964 o 1965 No se la data exacte, crec que es la última vegada que va sortir la processó. Processó del REI MORO, que recorda l'origen llegendari de la Mare de Déu del Bon Succés, venerada pels hortolans de la comarca d'Osona. Sortia de "Sant Domingo" i arribava a la Mercè, es pot veure el Rei Moro i els esclaus. Fotografies Josep Anguera.*" Vegeu https://www.instagram.com/p/B_5Q_FYKgsj/?igshid=870xltvzfint [desembre 2020].

¹⁵³⁹ Comunicació personal de Xavier Roviró, el 14 de desembre del 2020.

¹⁵⁴⁰ ERRA 2020, pàgines 26-27.

¹⁵⁴¹ CERVANTES 1615, pròleg de l'autor.

¹⁵⁴² Arxiu Comarcal d'Osona. Col·lecció de Fotografia Històrica de l'Ajuntament de Vic (CFHAV). Imatge de Josep Palmarola i Cunill, 1910-1925. Publicada a MASRAMON 2001, pàgina 37.

Una altra imatge general del conjunt de la processó, presa des d'un balcó el 1950,¹⁵⁴³ mostra dos àngels al davant, amb els rètols “*La Virgen de la Merced*” “*Redentora de Cautivos*” i posa de manifest que el Rei Moro era en aquella ocasió representat per un nen, ja que arrossega la capa d'una manera considerable. Suposem que la infantilització també era una sortida força efectiva de cara a no perdre costums que els adults no sempre estaven disposats a mantenir a qualsevol preu. Tot i això, sembla que la imatge respon a un muntatge que va fer-se aquell any per celebrar la canonització de sant Antoni Maria Claret. Segons Roviró, s'organitzà una gran processó pels carrers de Vic explicant la vida del Sant i altres fets relacionats amb la Mare de Déu de la Mercè. Una de les escenes concurrents fou la Processó del Rei Moro del Bonsuccés, segurament ja aleshores en mans dels Claretians. Per tant, no és una imatge especialment representativa d'aquell acte, perquè la manifestació apareix en un altre calendari, fora del seu context narratiu i amb unes funcions diferents de les habituals.

Sembla que el significat d'aquest quadre al·legòric no seria sinó la representació dels captius cristians en mans turques o berberesques que calia redimir. Aquesta redempció seria possible sobretot a través de la compra de butlles als mercedaris, uns documents que degueren circular en grans quantitats com una de les principals fonts de finançament de l'ordre i de la mateixa croada del catolicisme contra l'infidel. Una croada que, no ho oblidem, era abanderada per Espanya i sota monarquia dels Àustries. Donat l'origen llegendari de la devoció del Bonsuccés de Vic en una troballa a mans sarraïnes per part d'un esclau cristià i l'alliberament d'aquella advocació de les vexacions rebudes per part del seu propietari, aquesta representació explicaria el marc historicollegendari d'aquella invenció. Però al mateix temps suposaria una campanya d'incentivació de la pietat popular i dels donatius a la causa mercedària o a la Confraria resident. Per això el Rei Moro porta el sabre desenveinat i va darrera dels infants encadenats, i ens presenta el Turc com una amenaça constant a la fe i a la integritat mateixa de tots els cristians del país. Cal dir que tot plegat resulta una imatge propagandística meridianament clara fins per als més il·letrats.

En darrer lloc, i no és un detall menor, volem deixar constància que aquesta plasmació de l'alteritat sarraïna era emprada per part dels pares i avis de la mainada vigatana com una amenaça per tal d'obtenir un bon comportament de la mateixa. Sembla que el personatge causava una considerable por a la quitxalla, de la qual cosa se'n treia un bon profit. I sorprèn que, fins i tot quan els infants coneixien la persona que desenvolupava aquell paper com a figurant, un cop vestit i transformat per representar aquell paper exercia encara igualment un temor entre els infants.¹⁵⁴⁴

---

¹⁵⁴³ MASRAMON 2001, pàgina 42.

¹⁵⁴⁴ Comunicació personal per via telefònica, del 14 de desembre del 2020, amb Francesc de Rocafiguera (arxiver municipal de Vic) i Xavier Roviró (Grup de Recerca Folklòrica d'Osona), els quals recordaven tots dos aquest detall. El primer testimoni, recorda que de molt petit no tenia cap ganes de veure passar la processó per davant de casa, ja que el seu avi emprava el Rei Moro com una amenaça. El segon, reconeix que “*a mi el Rei Moro em feia molta por. Coneixia el senyor, era el campaner de la Pietat, la meva parròquia on jo feia d'escolà, però quan el veia vestit d'aquella manera i el sabre que portava, em feia por.*” També trobem a ERRA 2020 el testimoni de Pep Codinachs, tècnic de Turisme de Vic, el qual recorda que els seus pares el van fer participar a l'acte com a infant esclau a mitjans dels anys 60, i va quedar trasbalsat, encara que per altres motius: “*Allò de veure'm allà emmanillat amb dos nois més que no coneixia de res em va traumatitzar; ho vag passar malament*”, i s'explica com no va poder reprimir les llàgrimes en veure'ls, tot somrients, quan els va passar pel davant.

13.4 La virtut atacada per l'infidel: balls parlats amb sarraïns de Marc Fusté (Valls, 1801 – post 1854)

Marc Fusté (a) Marquet de la Dona fou un conegut lletrista de balls parlats vuitcentistes i, juntament amb Francesc Torné Domingo (1820-1880), constitueix una excepció dins el panorama dels balls parlats, quasi sempre anònims i que sovint ens arriben desfigurats per una transmissió poc acurada i en còpies d'una gran humilitat material i cultural. El seu nom ha arribat a través de diversos textos i estudis, cronològicament posteriors però ja força llunyans als nostres temps. En citarem un parell de significatius. En primer lloc, el breu escrit sobre balls parlats que oferí Antoni Insenser dins el seu estudi monogràfic dels balls i comparses folklòrics del Penedès, publicat a la Revista Musical Catalana els anys 1904-1905:

“La majoria d'aquests dramets se troban en quaderns manuscrits, que passen, bon xich trossejats, d'una mà a l'altra, y sort que'l cap de colla que'ls guarda's creu obligat a conservarlos. Per això he pogut veuren algun exemplar ab vinyetas y capsaleras de colors. En cap he vist el nom del autor, però tinch per cert que de nostre recort solament s'ha conegut un tal Marquet de la Dona, de Valls, poeta vulgar, però de molt ingeni, y també autor d'algun ball, al que acudian algunas collas pera sortir de compromís.”¹⁵⁴⁵

En segon lloc, Mn. Josep Grau Serra, que dins la seva *Monografia sobre la Mare de Déu de la Candela* (Lleida, 1912) també dedicà unes línies a Marc Fusté:

“En la primera mitad del siglo pasado vivía en Valls un hombre que se hizo célebre por la gran traza y facilidad en componer parlamentos para los bailes. Se llamaba «Marquet de la Dona» según el mote que le impuso el pueblo y con el cual ha llegado su renombre hasta nuestros días. Era pintor de fregaderas, conservándose todavía algunas pintadas por él con aquellos colores y cara que vemos en los exvotos, que no revelan una mano artista sino simplemente la mano piadosa del aficionado. Alquilaba vestidos para diferentes bailes. Le bastaba para componer uno leer la vida del santo y ponerse la pluma en la mano, que en ella corría sobre el papel prontamente tenía allí vaciadas sus ideas. Escribía en catalán las más de las veces. Sus versos como tales dejan mucho que desear pero la musa popular campea. Estan llenos de anacronismos, como es de suponer en un hombre que escribía de afición. Si hubiese cultivado su genio hubiera llegado a immortalizarse en la dramática. Obras suyas son los bailes de la Candela de Valls, Santo Cristo de Salomó, Santa Lucía de Aiguamúrcia, Santa Margarida de la Riera y otros muchos.”¹⁵⁴⁶

Marc Fusté nasqué a Valls d'una família de pagesos amb tres generacions anteriors a ell residents en aquesta vila. Era el gran de tres germans; es va casar el 1824 amb Paula Martorell i en enviudar tornà a casar-se el 1830 amb Rosalia Pujol. Albert Palacín ens documenta dues obres seves que caldria ubicar al voltant de 1854, per la qual cosa se li suposa la mort amb posterioritat a aquesta data. Enlloc de dedicar-se a la pagesia fou *veler de cotó*, fet que s'ha interpretat com que era teixidor de seda i, davant la caiguda

¹⁵⁴⁵ INSENSER 1904-1905, capítol VIII, pàgines 51-53. Vegeu annex documental.

¹⁵⁴⁶ GRAU SERRA 1912, pàgina 50.

d'aquesta professió va canviar la matèria primera pel cotó. Així doncs, com conclouen Pere Anguera i després Albert Palacín, cal pensar en un personatge de "baixa extracció" social que va patir les transformacions socials del seu temps.¹⁵⁴⁷

Alguna vegada signà les obres, com quan al final del ball parlat de Sant Pere Ermengol va deixar dit:

*"Esta historia la ha sacado / de muy pequeño libro, / un hombre llamado Marcos / y Fusté por apellido."*¹⁵⁴⁸

Cal tenir en compte que, donada la seva condició humil i el moment en el qual va viure, treballar i escriure el que va escriure, el mèrit intel·lectual i literari del Marquet de la Dona no es poden menysprear. S'ha dit que si es regularitzés l'ortografia de les seves obres, el text i la puntuació i es polissin alguns castellanismes, a la seva obra no hi manquen ni frescor ni espontaneïtat. Parlem d'un autor sense estudis. Per tant, sense preparació i sense gaires models previs que poguessin guiar-lo, més enllà de la mateixa tradició de balls parlats anteriors que pogués haver vist o sentit com a menestral vallenc.

Li coneixem cinc balls parlats conservats. Palacín ens n'esmenta els quatre primers¹⁵⁴⁹ i en documenta el rastre de les fonts:

- *Ball del sant Crist* de Salomó, ca. 1843 i en català. El manuscrit fou copiat pel secretari del poble i porta aquesta data.
- *Ball antic de la Candela* de Valls, ca. 1854 i en català. Conegut per còpia posterior, li atribueixen un origen fidel i el daten amb relativa precisió. Es representà a les dècades de 1861 i es tornà a posar en escena el 1991. Sembla que el *Nou Ball de la Candela* no s'ha arribat a representar mai. El que ens interessa, copiat per Francesc Costes Jové es troba a l'Arxiu Municipal de Valls, avui integrat a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Camp.
- *Ball de Sant Pere Ermengol* de la Guàrdia dels Prats, en castellà, conegut per llibretes de finals del XIX i principis del XX. Foren els darrers cuidadors de l'ermita i la família dels actors principals els qui van guardar còpies dels seus parlaments.
- *Ball de Sant Antimo* de Figuerola del Camp, versió catalana datada el 1913 que se suposa traduïda del castellà original però que explicita l'autoria de Marquet de la Dona. Josep Solanes, director i organitzador del ball en conservà l'original que es va acabar perdent i d'on es va treure la còpia traduïda de 1913 que coneixem.
- *Ball de Santa Margarida* de la Riera de Gaià, en castellà, conegut per una còpia de 1860 i 1861, els manuscrits del qual van aparèixer amb posterioritat als estudis d'Albert Palacín sobre el Marquet de la Dona (1989-1991)

Tots ells s'han conservat doncs, perquè alguna persona o família tingué cura de guardar els manuscrits com un record de la seva activitat teatral o la dels seus avantpassats.

---

¹⁵⁴⁷ PALACÍN 1991, pàgines 74-77.

¹⁵⁴⁸ PALACÍN 1991, pàgina 81.

¹⁵⁴⁹ PALACÍN 1991, pàgines 86-88.

13.4.1 El “Ball del Sant Crist” de Salomó (s. XVIII-1843)

Aquesta obra contempla la plasmació de l'alteritat sarraïna com la de l'infidel que pretén vexar una imatge sagrada cristiana. I ho contempla, però, des d'una realitat social i política versemblant, com és la de les relacions comercials amb el nord d'Àfrica (compra de cereal), i amb un cert grau d'atemporalitat. S'hi mostra el moro estranger (no pas el morisc o el convers resident al territori) com el profanador d'un símbol cristià el qual caldrà rescatar per tal de lliurar-lo de l'ultratge rebut. El rescatador –heroi- serà el patrici local més important. Si aleshores encara no ho era, a partir d'aleshores la nissaga esdevindrà la família més prestigiosa a nivell moral, social i, segurament, econòmic. La divinitat legitima la història amb la seva intervenció i un parell de fets miraculosos i, de retruc, la història familiar d'aquesta família com els primers interessats a difondre el relat de la invenció d'aquesta advocació.

Hem dit atemporalitat, perquè el fet s'ambienta al segle XVI però no sabem si hauria pogut tenir lloc en un altre moment. Sembla que imatge va arribar pels voltants de l'any 1550. Una visita pastoral de 1552 ja esmenta una capella sota aquesta advocació. Però el litoral mediterrani era un vesper de conflictes amb els corsaris. Des de 1529 s'havia perdut la plaça d'Alger (port on suposadament s'hauria recuperat la imatge del Sant Crist) i el lapse temporal entre 1543 i 1559 fou d'una virulència extraordinària, primer per la flota de Barbarossa i, després de 1546, pel seu successor Dragut. Es consignen tres atacs (o intents) al port de Tamarit, que és el més proper a Salomó, el 1519, 1527 i 1559. En canvi, Bargalló i Palau apunten com a data més versemblant la carestia de blat a la zona Tarragonina vers 1526, situació que hauria motivat un viatge per proveir-se de cereals per abastir la població.

Per altra banda, el testament del mercader Josep Nin –un personatge d'existència contrastada i provada, que segons el relat hauria comprat i portat l'escultura a Salomó– data de 1607. La nissaga dels Nin no apareix al poble segons el fogatge de 1553; a més, resulta difícil de creure que una persona que testà en una data tant tardana ja hagués anat a Alger vuitanta anys abans. Aquestes incongruències són les que fan dubtar que el relat fos construït en el mateix segle XVI.¹⁵⁵⁰ Més aviat pensem que s'anà articulant el constructe devocional durant el període que va del testament de 1607 a l'aparició de la Confraria del Sant Crist de Salomó, el 1691, o l'erecció de la capella actual, entre 1708-1715. És en aquest moment (pensem) que va abonar-se el terreny per tal que uns goigs de mitjan segle XVIII ja reproduïxin la història que retrobarem al ball parlat. Així a la primera meitat de segle XIX la redacció del drama va trobar-se amb la figura del mercader ja mitificada.¹⁵⁵¹ El Marquet solament posà en versos dramàtics la història que feia un temps que s'havia posat en circulació.

El Ball del Sant Crist narra el viatge d'un mercader de Salomó, de nom Josep Nin (suposadament de la família més benestant de la població), a Alger, per comprar blat. Allí troba una imatge del Sant Crist a casa d'un moro i, commogut del tracte que rebia i l'abandó en què era tingut, assumeix el paper de redimir-lo d'aquell estat. A través del prodigi que la imatge no pesà més que trenta monedes de plata (la balança s'atura i

¹⁵⁵⁰ Per totes aquestes consideracions, BARGALLÓ / PALAU 1991, pàgines 24-27.

¹⁵⁵¹ BARGALLÓ / PALAU 1991, pàgines 55-56.

equilibra sempre en el pes d'aquest import) el moro que pensava guanyar-hi una quantitat ingent de diner, foll de ràbia, trenca el pacte de venda prèviament acordat amb el mercader cristià. Aquest apel·la al rei moro d'aquell país, és escoltat i, davant la repetició del prodigi, han de vendre-li al preu tractat inicialment. La imatge és entregada, mutilada prèviament d'un dit pel moro enrabiat. Això impedeix prodigiosament el retorn de l'embarcació fins que es reuneixen de nou la part mutilada i la resta de la imatge i se'n restitueix la integritat. Arribats a Salomó, s'informa l'arquebisbe de Tarragona i es dictamina venerar la imatge i construir-li un altar el més ric possible. Evidentment, l'obra comença amb l'arquetípic petició de silenci per part del públic assistent i es conclou amb un parlament del diable que fa la capta.

Per tant, es tracta d'una narració que pretén documentar la invenció miraculosa d'una imatge que va venerar-se al poble fins que fou destruïda l'any 1936. La narració pretén il·lustrar per enèsima vegada el triomf de la fe. Sota la carestia de cereal i la misèria que se'n derivava, Nin retorna amb aliment material i espiritual, de manera que l'arribada del Sant Crist es vincula amb la recuperació de la prosperitat. I a més, amb una victòria sobre els musulmans que tant atemorien als habitants de la costa.

El text que hem usat com a base per a la transcripció que donem a l'annex (que ens ha estat facilitat per la mateixa organització del Ball) parteix del manuscrit existent a l'Ajuntament de Salomó. Allí mateix (Arxiu Municipal de Salomó) s'hi conserva també una versió castellana, que no deu ser gaire més recent, encara que la còpia sembla de principis de segle XX.¹⁵⁵² L'arquebisbe i el diable només surten a la versió catalana, que sembla ser la original. El text castellà en canvi, incorpora un criat moro i un escolanet, el *monecillo*, equiparable al patge de l'arquebisbe de la versió catalana.¹⁵⁵³ Els criats de Nin són anomenats *Volants* en la versió catalana, un terme emprat en la cultura de les processons per designar els servents i cuidadors d'una imatge venerada o els qui la porten –a manera de bastaixos o macips- en processó damunt d'un tabernacle.

Un fet destacat d'aquest ball (que hem volgut donar sencer als annexos al present treball) és la intervenció en quatre ocasions -sis en la versió castellana- d'un cor d'àngels que conhorten el mercader i l'aconsellen en moments o situacions difícils. A manera d'exemple:

“(Cantan los Angeles lo sequent) -Alenta ton esperit; / camina y allarga los pasos / que en los teus dichosos brazos / vindrá lo Deu infinit. / Desterra yá ton combat, / cesan tantas agonías, / lo Rey de las geralquias / per tu será rescatat.”

D'aquesta manera es va desgranant la trama de la narració del rescat sota la validació celestial del mercader redemptor de la imatge. Una imatge que, segons el text del Ball, és la glòria i l'honor d'aquella vila.

Ens interessa pel que fa a l'alteritat el moment que mostra el penediment del moro Mahomet, raó per la qual li talla el dit del peu, per conservar quelcom material que l'aconsoli de la gran pèrdua que acaba de patir obligat a vendre la imatge:

---

¹⁵⁵² FERRANDO 1991, pàgina 142.

¹⁵⁵³ PALACÍN 1991, pàgina 92.

*“-O Jesus! Deu encarnat / fill de la Verge Maria,
 yó tan de nit com de dia / vos hé ofés y castigat.
 Arrepentit y postrat / yó vos demano perdó,
 misericordia, Señor; / me pesa de haber pecat.
 Yó tenia tot mon bé / mol cuidat dins de má casa;
 bruto, animal ciego, asa, / hasta aquí nou conegué.
 [...]
 Me sap greu, més yá está fet; / per aliviar mon combat
 lo dit del peu li hé llevat / sols ab aquet gavinet.
 No per ofendre a ell, / lo pensament me dedica
 per memoria ó per reliquia / de mon Deu omnipotent.
 Moros, pues, obriu los ulls, / la lley de Deu es la bona
 porque las lleis de Mahoma / son mentidas y embulls.”*

D'aquesta manera, la mutilació vindria justificada per una passió –molt pròpia del moment coetani o immediatament posterior a Trento- de posseir una relíquia com a testimoni material de la *veritat* teològica i moral del catolicisme i dels seus abanderats i actors principals.

En canvi, la versió castellana, a la qual no hem tingut accés, ens interessaria especialment per la observació que fa Palacín. Adverteix aquest autor que el ball català transmet un major ecumenisme, mentre que la versió castellana, segurament feta poc abans de 1901, *“és un repudi exacerbant contra els mahometans. [...] El ball català és més versemblant quant a la ideologia musulmana. El Rei Moro no entén com els cristians puguin tenir un déu crucificat. Els mateixos soldats protesten perquè es veuen obligats a salvar la imatge dels cristians”*.¹⁵⁵⁴ Per tant, la versió castellana posa l'accent en el caràcter més segregador de les relacions entre cristians i musulmans; almenys d'aquest moment són les còpies castellanes conservades. El manuscrit amb un fragment d'aquesta versió que es conserva en mans particulars a Barcelona data de 1898; la còpia completa d'Antonio Pascual conservada a Salomó data de cap a 1900. No ens semblaria aventurat pensa que un dia es demostrï que totes dues còpies són deutores d'un text anterior al català de 1843, ja fos escrit en castellà o no.

L'obra culmina amb el divertit parlament del diable, únic moment llicencios de la representació:

*“[...] Asteu tots ab silencio / lo que vos bull esplicá:
 que me allargueu be la basa / cuant yó vindré á captá.
 Qui no me fará caritat / al infiern me lo anduré
 tot lligat de peus y mans, / lo entregaré á llucifer.
 Yó vull parlar per totom, / per los del poble y forasters,
 porque tenim mols de gastos / y farem mol poch diners.
 Allá ne veix una que riu, / que es una gran juvaneta,
 com yó pasaré á captá / me donará mitja paseta.
 Allá ne veix un echovino / que porta lo pantalon estret,
 com yó passaré á captá / me donará un vintidoset.
 Allá ne veix una vellota / que no te dents ni queixalls,*

---

¹⁵⁵⁴ PALACÍN 1991, pàgina 93.

*yó li conech en la cara / que no me allargará las mans.
Peró lo baneit San Cristo / un castich li donará:
que li farà surtí una roñada, / que sempre esgarrapará.
Y tu, vell que ten burlas / y fas cara de gandul,
te faré aixi set floruncus / y morenas prop del cul.
Tot aixó ó fem per riurer, / no per ningun interés,
qui no pot donar una paseta / alomenos que ne donguia tres.”*

I seguidament, allò que importava més de tot després de la pròpia narració. El testament del protagonista suposa una legitimació del culte, suposadament fundat pel mateix mercader. Així mateix, una ocasió per enaltir la família més poderosa del poble, la que havia portat la imatge i, per tant, una gran part de la riquesa espiritual i prosperitat d'aquella comunitat. A continuació es signa la peça literària:

*“-Pues que lo á vist lo Arquebisbe, / li farem un nou altar;
no hi aurá mes que mirar / y se colocará en seguida.
Puix tinch la ventura aqueixa, / men vull anar al moment
per fer un nou testament / y ferli una gran deixa.
Nats, aguts y per venir / que poseirán mas bens,
hereus, fill, jermans, amichs, parents / ó trobarán per escrit.
Lo auran de iluminar, / també de nit com de dia
á espensas de casa mia, / hasta que lo mon finirá.*

*-Qui á dictat aquesta historia / del Sant Cristo veritable,
es un tal March fusté de Valls; / perdonin si á cap falta.”*

El to del vers del diable demostra que no es tracta pas d'una funció pensada per a l'interior d'un temple; ans al contrari, sabem que en un primer moment es representava itinerant pels carrers, qui sap si durant alguna processó, tal i com passava amb els textos més populars. No fou fins a dates molt recents que la funció va passar a fer-se a l'interior del temple, concretament l'any 1972.¹⁵⁵⁵

13.4.2 El “Ball de Santa Margarida” de la Riera de Gaià (1860)

Aquest cas que comentem queda un xic a part dels balls que hem tractat fins ara. Ens interessa perquè, com a ball parlat netament hagiogràfic, s'escapa de les classificacions dels moros i cristians o entremesos amb turcs que hem exposat fins ara. Joan Amades en dona unes dades sense especificar on es representava; a les mateixes pàgines reproduïx un gravat d'un personatge femení envoltat de dos personatges a la turca, un d'ells abillat com un alt dignatari o rei. Aquest gravat ve a resumir un dels punts que justifiquen que el ball esmentat sia tractat en aquest treball. També aporta una melodia, transcrita com sempre per Joan Tomàs, que atribueix a un ball de Santa Margarida de Vilanova i la Geltrú. El text que el descriu comenta el següent:

“El ball de Santa Margarida era un dels que agradaven molt al públic, perquè hi sortien molts moros que formaven la cort del rei pare de la santa. El paper de la protagonista el

---

¹⁵⁵⁵ BARGALLÓ / PALAU 1991, pàgina 72.

feia un minyó barbamec i escarit, vestit de noia, carregat de braçalets i de cadenes, per tal de donar la sensació de màxima riquesa, com pertoca a una princesa. Hom també procurava que figurés estar dotada de bellesa excepcional. El rei, son pare, s' enamorava follament d'ella i la volia fer la seva esposa. El públic tot s'esborronava. En veure que no en podia treure res, el rei tenia la pensada de casar-la amb un cavaller de la seva cort amb l'intent de desfer-se'n un cop casats i poder dominar llavors la seva filla vídua. La donzella li diu que ella és cristiana i que només pot rebre Jesús per marit. La indignació del pare no té límit i, aconsellat pels qui l'envolten, la fa tancar en una presó molt rònega amb ordre que només li donin menjar ben salat sense una gota d'aigua. La donzella, per una finestra que hi ha a la tenda que li fa de presó, demana aigua als seus germans i germanes que juguen i salten pel rotlle. Ells la maltracten i se'n riuen. Les germanes diuen que li'n durién, però que tenen por de llur pare. Només de'n compadeix la seva pobre mare; però no la pot ajudar i la desventurada donzella es mor de set. Mentrestant, també mor el seu pare enmig d'una ràbia desesperada.¹⁵⁵⁶

D'una manera genèrica, la branca evolutiva on fer encaixar aquest ball parlat ha de ser anterior a la dels balls dels Voluntaris de l'Àfrica, ja que la guerra tingué lloc el 1860 i d'aquest mateix any ja en tenim un manuscrit força tosc a la Riera de Gaià, on s'havia representat una bona colla d'anys. Les còpies daten de 1860 i 1861 i contenen uns textos molt desmillorats ortogràficament i amb detalls que traslladen la diglòssia al registre escrit. Sabem per Mn. Josep Grau Serra que el ball era obra del Marquet de la Dona. També adverteix aquest autor que la llengua emprada la majoria de vegades per aquest autor fou el català.¹⁵⁵⁷ Aquest aspecte ens fa sospesar que les còpies actuals –les quals transmeten un text en un castellà força degradat i ple de catalanismes- són totes fetes per gent d'un nivell cultural molt discret, que no analfabeta; o bé que, al marge d'aquest detall, qui va fer la possible traducció –ves a saber per quin motiu, potser un rector exigent pel que fa al tema de la llengua- no coneixia gaire bé el castellà.

Aquesta característica lingüística –arribar-nos escrit tal i com s'hauria pronunciat en aquella regió i en aquella època- li confereix un interès especial com a cas extrem de diglòssia aplicada als balls parlats. Trobem *yca* enlloc d'*hija*, *dide* enlloc de *dida*, *caride* enlloc de *querida*, *bamonos* enlloc de *vámonos*, *Vos cadeis cin alegriya* enlloc de *vos quedais sin alegría*...i el llistat seria interminable. En donem un breu diàleg d'exemple, acotacions incloses:

*“Sur sun para y diu pica un cop de peu
y quan diu te yre rrestrando la gafa pels cavells*

*Que es eso yca mia
Áparese que me anfadadas,
Y de rrabia meánogo
Al oyr senblan respuesta.
Pronto voy acastigarte.
Si de esta modo vas ablando,
Mira que portis cabellos,
Yo te yré rastrando*

¹⁵⁵⁶ AMADES 1950-1956, volum I, pàgines 524-525.

¹⁵⁵⁷ GRAU SERRA 1912, pàgina 50.

Sur la santa y diu

*Apadre mio aga uste
Lo que uste quiera de mi cuerpo
Yo a dios prosegiré
Y a jesus de nacereno.
A cuanto bien ganarias
Padre mio sidegasis,
La ley que ustet prosige
Y la de un dios tomasis,
Que por toda una ternidad
El cielo tendries ganado,
Y si sige ese ley
Al infierno areis raviando.”¹⁵⁵⁸*

El *Flos Sanctorum de las Vidas de los Santos* de Pedro de Ribadeneira ens la presenta com la filla única del sacerdot Edisi. En enviudar, va portar la filla a una dida als afores de la ciutat d’Antioquia per tal que la criés. Fou educada en la fe cristiana de mà d’aquesta nodrissa, cosa que no va plaure al pare. En veure-la tant afecta al cristianisme la relació amb ella va tornar-se violenta. El mateix va passar a Olibri, *Presidente de Oriente*, que va enamorar-se d’ella només veure-la. En no poder-la haver ni per força va canviar *todo el amor en odio* i la va maltractar tant com va poder.¹⁵⁵⁹ Durant els suplicis que li foren infringits van produir-se diversos prodigis que apareixen en el ball parlat. Segurament aquesta biografia, pertanyent a una obra voluminosa, molt reeditada i difosa, podria haver estat una font més propera per al lletrista que no pas el *Flos Sanctorum* medieval, tot i que el mateix Ribadeneira ja apunta que *Escribió su Vida Metafraste, y de ella hace mención el Martyrologio Romano, y Beda, y los Griegos en su Menologio*. Per tant, no mancaven fonts clàssiques que un prevere de poble podia tenir a l’abast sense anar més enllà de la rectoria o del Seminari; més encara en el segle XIX.

La relació amb l’alteritat d’aquest ball és indirecta i al mateix temps força interessant. El pare de la santa fou, segons la Llegendà Àuria, Teodosi, “*patriarcha dels gentils*”.¹⁵⁶⁰ En el text rierenc ha passat a dir-se *Idisio* (*Lu pare*, en el manuscrit principal de *Ca l’Espitxagó*) i, per un motiu que desconeixem –però que molt probablement respondria a un alt interès de no fer aparèixer la noció incestuosa per cap banda- el pretendent (“*presidente*”) que vol casar-se amb ella té per nom *Olibrio* (*Olivrio* en el manuscrit principal i *Olimbre* en el *Flos Sanctorum* de 1494). En qualsevol cas, segons la llegenda àuria, Olimbre era el pretor i no pas el seu mateix pare, de manera que no trobem en el relat aquest argument incestuós que ens relacionà Amades. Segons la disposició escènica del manuscrit de la Riera, pare i pretendent queden cara a cara en la disposició de dues fileres. El drac que tempta la santa –després ho torna a intentar sota l’aparença d’un diable amb aspecte humanoide- es resol fent caminar com un quadrúped un dels diables de la plantilla, ja que “*va de grapas a la prezó*”.

---

¹⁵⁵⁸ Edició i revisió a cura de Daniel Vilarrúbias damunt el mecanoscrit de treball de la recuperació estrenada el 20 de juliol de 1997 (RIERA 2000, pàgina 12); imatges del Manuscrit que serveix de base facilitades per Jordi Rius.

¹⁵⁵⁹ RIBADENEYRA 1761, volum II, pàgines 374-375.

¹⁵⁶⁰ VORAGINE 1494, foli CLXXIV.

Sigui per influència de les informacions donades per Amades, sigui per una interpretació interessada per part dels seus recuperadors del moment contextual i dels esquemàtics dibuixos que acompanyen la nòmina de personatges del manuscrit, tots els personatges que calia encabir dins el grup dels *gentils* foren caracteritzats de moros quan el ball fou recuperat el 1997. Amades cita Vilanova i la Geltrú (no pas la Riera de Gaià) quan esmenta la població a la qual es refereix la il·lustració que en dona al seu *Costumari*. Hi apareix la santa amb un rei moro i un possible soldat, ja fos un dels botxins (*verdugu* en el manuscrit) o un *vasall* del pare o el pretor, els quals durant la funció en tenen un cadascú al seu costat. No resulta pas estranya aquesta assimilació del malvat amb el moro, ja que el mateix és el que havia passat en la plasmació del martiri de sant Sebastià a Barcelona al tombant de 1400 i el que portem referenciant al llarg de tot el treball; també encaixa amb la tradició artística de representar iconogràficament els botxins com a sarraïns o turcs, mentre que realment hauria estat més adient plasmar-los com a romans, jueus o d'altres.

El text que donem a l'annex ha estat extret d'uns manuscrits conservats en cases particulars del poble. El text base -que donem íntegrament en l'annex- procedeix del manuscrit en poder de la família Gual de *Ca l'Espitxagó* de la Riera de Gaià, datat el 1860. Jordi Rius també ens ha donat accés als textos de dos manuscrits més, el de la família Vives del Morell, 1860 (que sembla pròpiament una llibreta d'assaig) i el de la família Vives del Morell, datat el 1861. Sabem que Pere Grases també conservava una còpia d'uns parlaments, recollits per ell cap a 1930. Se'n conserva fotocòpia a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès.

13.5 Balls parlats hagiogràfics amb sarraïns: el Ball de Nra. Sra. del Vinyet (s. XIX)

Aquest text dramàtic es troba publicat¹⁵⁶¹ i és un exemple paradigmàtic de ball parlat on es legitima una advocació o devoció local i on intervé el personatge del moro com un element catalitzador d'aquesta devoció. Encara que en aquest cas sia un personatge humil –un esclau moro- qui esdevé l'heroi de la narració. Encara que tingui un component burlesc. Ve a ser l'alteritat que, un cop doblegada i sotmesa (i resignada dolçament a aquesta submissió) pot esdevenir aleshores la millor transmissora de la gràcia divina, ni que l'ubiquem en el prestatge dels marginats. Aquest planteig segurament troba la base en l'Evangeli de Mateu:

“En aquell temps, Jesús digué: T'enalteixo, Pare, Senyor del cel i de la terra, perquè has revelat als senzills tot això que has amagat als savis i entesos. Sí, Pare, així t'ha plagut de fer-ho. El Pare ho ha posat tot a les meves mans. Ningú no coneix el Fill, fora del Pare, i ningú no coneix el Pare, fora del Fill i d'aquells a qui el Fill el vol revelar. Veniu a mi tots els qui esteu cansats i afeixugats, i jo us faré reposar. Accepteu el meu jou i feu-vos deixebles meus, que sóc benèvol i humil de cor, i trobareu el repòs, perquè el meu jou és suau, i la meva càrrega, lleugera.” (Mateu 11, 25-30).

---

¹⁵⁶¹ SITGES 1980, pàgines 19-42.

La còpia antiga dels parlaments es conservava abans de la Guerra Civil a l'arxiu parroquial de Sitges, entre papers referents al Santuari del Vinyet. Segons Joan Amades, a mitjan segle XIX la celebració de la festa de la Mare de Déu Vinyet, el dia 6 d'agost

“[...] era gairebé tan important com la festa major, sobretot quant a la part profana, puix que s'havien fet interessants representacions de teatre de plaça, entre les quals sobresortia el Ball de la Mare de Déu del Vinyet, que escenificava la troballa d'aquesta imatge mariana per un moro esclau de la pagesia de can Milans dels Ferrers. Enmig del clos que feia d'escenari es posaven uns quants sarments, sota dels quals s'amagava una imatge que trobava el moro en cavar la vinya. Al fons es feia una barraca que figurava ésser la casa dels amos de l'esclau, heroi de la troballa.”¹⁵⁶²

El text que acompanya l'edició i precedeix a la còpia dels parlaments fa els aclariments següents:

“Va ésser muntat després de la guerra per la Secció Femenina l'any 1946 i es representà a Sitges en una de les vingudes del general Franco. Posteriorment va estar [sic] fet a Madrid i Barcelona.

També al teatre Patronat l'any 1952 es va fer una nova funció dirigida per Jofre Vila.

La còpia del ball que ens ha arribat a nosaltres, la conserva en Josep Soler i Soler, director de l'Eco de Sitges, la qual és molt eloqüent i segueix les regles generals sobre els texts d'aquests quaderns històrics.”¹⁵⁶³

L'esclau moro, que en aquest cas és una persona innocent i sense massa altra malícia que la golafreria, acaba demanant el baptisme, cosa que complau enormement als seus amos, uns pagesos hisendats. Segons la nota introductòria que acompanya a la còpia del text dels parlaments, la troballa o invenció de la imatge del Vinyet s'hauria produït poc abans de 1552, de manera que cal entendre'l com un exemple força paral·lel al Ball del Sant Crist de Salomó, tot i que el cas sitgetà té una menor extensió i pretensió literària. També podem veure una relació amb la conversió del moro (en aquest cas molt més pacífica i plàcida) que es relata en el *Coloquio o Pasillo trágico*.

13.6 Balls parlats hagiogràfics amb sarraïns: els Balls de sant Jaume (s. XIX)

Sembla que algunes poblacions, a la segona meitat del segle XIX introduïren alguna variant als balls de moros i cristians, variant entesa en clau nacional hispànica i, al mateix temps, en clau local. Parlem de la variant argumental que feia aparèixer sant Jaume, des de feia segles assimilat al *miles christi* o, més vulgarment, al *matamoros*. En clau hispànica pel fet de ser el patró d'Espanya, i en clau local, perquè sol passar en nuclis que tenen a sant Jaume per titular de la parròquia. De fet, només calia recollir tot el pòsit hagiogràfic d'aquest sant que s'estava covant des de l'Alta Edat Mitjana en matèria de justificar la suposada noció de Guerra Santa cristiana contra els sarraïns; va fer-se el mateix a partir del segle XVI a molts indrets de l'Amèrica llatina sota colonització i domini hispànic. A Sóller (Mallorca) l'any 1687 es va voler posar en escena la conquesta de l'illa

¹⁵⁶² AMADES 1950-1956, volum IV, pàgina 758; per a la música i un gravat, pàgina 755.

¹⁵⁶³ SITGES 1980, pàgina 17.

per Jaume I, curiosament -ni que l'obra no tingués un contingut netament jacobeu- el dia de sant Jaume, hagiografia de les més paradigmàtiques en el tracte amb els sarraïns. D'aquests balls anomenats de sant Jaume, Joan Amades ens diu el següent:

“En algunas danzas de esta categoría aparece la figura del apóstol San Jaime como héroe de la reconquista y la representación gira en torno de la vida del santo, pero el episodio culminante es el de la lucha contra los sarracenos. El santo simula cabalgar un caballo de cartón, detalle que parece emparentar este tipo de versiones con las danzas de espadas que remedan las refriegas entre caballeros y turcos. Estas danzas son llamadas Baile de San Jaime y nos son conocidas en las poblaciones dels Garidells y de Vallespinosa, en el Campo de Tarragona, y en Sant Jaume dels Domenys del Penedès. En la de Vallespinosa, el caudillo moro simula ser un gigantón, calificado de Fierabràs, y en la de Sant Jaume dels Domenys, otro personaje asimismo de categoría gigantesca apellidado Ferragut; ambos caudillos bien conocidos como héroes de las luchas caballerescas medievales, legendarias y romancescas. Este personaje no era representado por un muñeco de cartón, según la forma común de simular gigantes: desempeñaba el papel el hombre más fornido del lugar, ataviado de manera que su figura apareciese agigantada.”¹⁵⁶⁴

Tot plegat que sovint ens trobem davant d'una peça dramàtica que no és sinó una hibridació, situada entre aquests casos genèrics de guerra europea amb els turcs i casos totalment atemporals, però amb un argument trufat de referències hispàniques, cosa que els lleva molta credibilitat. Això fa d'aquestes peces un combinat d'alteritat fàcil de digerir com a obra teatral que devia tenir una gran utilitat de cara a donar a conèixer i a memoritzar a la població un seguit de noms. Aquells que es considerava necessari que retingués com a mites de l'alteritat, tant per part dels sarraïns com dels cristians que els combateren al llarg de la història peninsular entre els segles VIII i IX i el segle XVI (Batalles de Roncesvalles, a Navarra el 778 o 808 i de Clavijo, a la Rioja, del 844; batalles de Mers el-Kebir, Alger, Tunis, Lepanto, dins del lapse que va de 1505 a 1571).

13.6.1 L'Espluga de Francolí (s.d.)

Segons Filo Farré, del Ball de Moros i Cristians de l'espluga se'n va recollir una llibreta molt vella i estripada, propietat d'un tal Vallverdú de l'Espluga, localitzada el 1974 per Joan Farré Gual. Un manuscrit que semblava "...complet i alguna cosa d'ell és il·legible".¹⁵⁶⁵ Els personatges principals, ultra els moros i cristians rasos eren "el rei cristià, el rei moro, el moro Sortibany, el comte de Solana, el duc de Damora, *lo moro Alort* i *lo marquès de Santa Creu*." Una de les acotacions feia avinent que "*Ara fan demostració com si volen peleá, mentres fan això toca la música, y luego diu el Rey cristià al rey moro*". Això ens fa creure que implicava simulació de batalla i música en directe.

Tots els detalls d'aquesta descripció ens dirigeixen cap a un Ball de Viena/Buda molt alterat i desfigurat per la transmissió textual (el personatge del *Marqués de santa Cruz*

¹⁵⁶⁴ AMADES 1966, pàgines 73-74. A Beneixama (País Valencià) hem detectat el mateix criteri per escollir el capità moro que escolta l'ambaixada cristiana des del castell.

¹⁵⁶⁵ FARRÉ 1992, pàgina 215. Entenem que devia voler dir incomplet, com també van intuir BOSCH / SOLÉ / BAYER 1998, pàgina 24.

és quasi arquetípic i delata a quina família pertany la base damunt de la qual es devia construir l'argument) i amb reminiscències de teatre de conquesta com és la menció de sant Jaume. També hi ha constants apel·lacions a devocions hispàniques i uns personatges molt peninsulars, com un *Abderramán* o un *Rey Ramiro*, mentre que el *Sortibany* podria ser una degradació de Solimany o Solimà.¹⁵⁶⁶

De fet, aquest text no està plantejat com uns parlaments o ambaixades i un setge a una fortalesa –ja fos o no materialment existent en forma d'arquitectura efímera al mig de la plaça– sinó que té com a principal contingut el desglossament i explicació que cada personatge fa de si mateix. És aquest un tret que trobem com a característic a molts balls parlats; sense anar més lluny, així es comporten pel que fa als seus parlaments els components del Ball de Pastorets d'Igualada, dels quals sabem segur que reciten versos vuitcentistes; també es veu en el ball homònim de Sitges. En el cas del Ball de Sant Jaume de l'Espluga la proporció d'aquest factor és molt gran, i solament la batalla final permet justificar la pertinença a aquesta família argumental i temàtica.

Bosch i Solé, que tingueren a l'abast tots els fragments de text recollits per Farré l'any 1974, són del parer que el fet que cada personatge, de manera alternada, es presenti al seu superior jeràrquic –i també al públic, òbviament– correspon a “un ball parlat improp, d'acord amb l'estructura proposada per Bargalló i Anguera”. No acabem de considerar que aquesta característica sigui impròpia. Perquè això no exclou per a res la disposició en dues fileres, ni la possibilitat de fer un pas dansat que separi cada escena, ni la presència d'un personatge que pogués cloure la representació, ni altres tants detalls que permetrien considerar-lo una representació més que pròpia de la família a la qual pertany. El que sí ens sembla força curiós –ja ho remarcaren Bosch i Solé– és el fet que sigui escrita en català. No devia ésser l'únic cas; quan el grau de coneixement del castellà devia arribar a límits preocupants, l'impulsor local d'aquella representació podia

¹⁵⁶⁶ De moros amb aquest nom que podrien ser mitificats en trobaríem molts. Els candidats més destacats al paper d'aquests balls atemporals de conquesta serien els següents: 1. Sulayman ibn Abd-al-Màlik o, simplement, Sulayman —en àrab سليمان بن عبد الملك, Sulaymān ibn 'Abd al-Malik— (c. 674-717) fou califa omeia marwànida de Damasc (715-717). 2. Ayxun ibn Sulayman ibn Yaqdhan al-Arabí al-Qudāí —en àrab عيشون بن سليمان بن يقظان الأعرابي القضاعي, 'Ayxūn ibn Sulaymān ibn Yaqzān al-A'rābī al-Qudā'ī— (segles VIII-IX), més conegut com a Ayxun o Aissó, era probablement fill del valí de Barcelona Sulayman ibn Yaqdhan al-Kalbī al-Arabí. Fou conegut per encapçalar la rebel·lió contra Bernat de Septimània al comtat d'Osona, entre el 826 i el 827. 3. Sulayman al-Mustaín bi-L·lah (en àrab سليمان المستعين بالله, Sulaymān al-Musta'īn bi-L·lāh), fou el cinquè califa omeia de Còrdova (1009-1010 i 1013-1016). 4. Abu-Jàfar Àhmad ibn Sulayman ibn Hud al-Múqtadir (en àrab أبو جعفر أحمد بن سليمان بن هود المقتدر, Abū Ja'far Aḥmad ibn Sulaymān ibn Hūd al-Muqtadir) fou emir de Saraqusta de la dinastia dels Banū Hūd. Va succeir al seu pare Sulayman ibn Muhàmmad al-Mustaín el 1046 i va fer bastir a Saraqusta el Palau de l'Aljaferia. Els seus germans van rebre també territoris però Ahmed I no va trigar a ocupar Tudela i Qalat al-Ayyub i els va incorporar als seus dominis. El 1058 Ermengol III va signar amb Ramon Berenguer I de Barcelona un acord per atacar l'emirat de Saraqusta, en virtut del qual va conquerir Pilzà i Estanya amb Arnau Mir de Tost, i des d'aquell any va pagar pàries al Comtat de Barcelona. El 1061 va conquerir l'Turtuixa. El 1062 va començar a pagar paries a Sanç II de Castella, i amb les tropes castellanques va evitar la presa de Graus pels Regne d'Aragó el 1063 amb el suport de Sanç II de Castella, tot i que el 1064 els normands van entrar a Barbastre. A la mort de Ferran I de Lleó el 1065 i la inestabilitat creada pel repartiment del seu regne entre els seus fills, al-Muqtadir va deixar de pagar paries als castellans, i va poder reconquerir Barbastre el 1066, i aquesta seva victòria va adoptar el títol d'al-Muqtadir («el fort per Déu»), i el 1068 va començar a pagar pàries a Sanç I d'Aragó i Pamplona. Les guerres amb el seu germà Yússuf ibn Sulayman al-Mudhàffar de l'Emirat de Làrida van ser constants i van durar quasi fins al final del regnat. Yusuf va quedar rodejat després de la conquesta de Tortosa. El 1075 Ahmed va conquerir l'Emirat de Dàniyya d'on va expulsar l'emir amirita Alí ibn Mujàhid Iqbal-ad-Dawla. Finalment el 1079 va ocupar l'Emirat de Làrida. Acompanyat de la seva tropa, Rodrigo Díaz de Vivar va oferir els seus serveis a Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II la primavera de 1081, però en ser rebutjat, va decidir ajudar al-Muqtadir. Va morir el 1081 i el va succeir a Saraqusta el seu fill Abu Amir Yússuf ibn Àhmad al-Mútaman mentre Al-Múndhir Imad-ad-Dawla governaria Làrida, Turtusha i Daniyya. Vegeu <https://www.wikiwand.com/ca/Sulayman> [consulta: juny 2020].

assumir la tasca de traduir qualsevol text que hagués tingut a l'abast. D'aquesta manera la versió traduïda restava, altra vegada, dins un nou àmbit local i podia adquirir cartes de naturalesa pròpia. És aquesta la impressió que ens causen els fragments de l'Espluga.

El moro Sortibany fa aparició i es presenta amb la següent tirallonga:

*“Jo soc lo moro Sortiban
Abderramán Señor supremo
que porto trenta mil homens
mol horribles per defensa,
avui vinq ab gran rigor
que tots estos cristians (señala els cristians)
avuy me han de portar temos
y prometo que seré
en la guerra defensor;
Y al Rey Ramiro de España
mataré com a traïdor.
Es tanta la meua ira
que porta tan gran rigor
mataré més cristiáns
que estrellas no y ya en lo mon.”¹⁵⁶⁷*

Seguidament apareix el comte de Solana advertint que

*“Se coneixeran los soldados / poderosos en batalla / per destruir lo error / del Rey moro
Abderramán.”¹⁵⁶⁸*

El següent personatge, el *Xegan Amiota*, del qual no hem tingut accés a la seva intervenció –excepte que es posiciona a favor dels moros- ens interessa especialment. Considerem que pot relacionar-se amb els gegantons que Joan Amades considerava habituals en aquest tipus d'espectacles de moros i cristians, encara que aquesta informació vingui, com veurem, dels noms d'alguns dels personatges, com Fierabràs o Ferragut. Ambdós serien mítics cabdills moros llegendaris, coneguts per la seva envergadura física. En parlarem més detalladament quan parlem d'alguns dels altres balls de sant Jaume, ja que és una característica recurrent en la mitologia de la *reconquista* hispànica ambientada a l'Alta Edat Mitjana.¹⁵⁶⁹

Si bé és cert que a primer cop d'ull caldria considerar aquest cas com un Ball de Viena o Buda, no és menys indicatiu d'un context ibèric el parlament del duc de Samora, directament encarat a reconquerir les espanyes:

*“Valgam Deu que es això
de eixa barbara canalla
que ya fa uns set sens anys
que tenen la nostra España
ab la fe que Deu confio*

¹⁵⁶⁷ BOSCH / SOLÉ / BAYER 1998, pàgina 25.

¹⁵⁶⁸ BOSCH / SOLÉ / BAYER 1998, pàgina 26.

¹⁵⁶⁹ AMADES 1966, pàgines 73-74.

*y de la Verge del Rosé
y nostre Patro San Jaume
vos darán victoria y fe...*¹⁵⁷⁰

El manuscrit de l'Espluga vist per Filo Farré és fragmentari; després de la intervenció del moro Alart, els darrers a parlar són el marquès de Santa Creu i un altre moro, el nom del qual no se cita. L'enfrontament final contempla el diàleg, més que no pas la tirallonga de versos completa personatge per personatge. El rei Ramiro (que suposem que deu ser Ramir I, falsament considerat com el primer rei d'Aragó) deixa ben clar el pretext final del Ball, que l'allunya dels de Buda i Viena:

*"...previngan be la tropa
alarma tocar alarma
ab Sant Jaume avuy serem
Vamos vamos Españols
a defender nostra Lley."*¹⁵⁷¹

Poc després ve l'acotació tot advertint que *"Ara fan demostració com si volen peleá, mentres fan això toca la música, y luego diu el Rey cristià al rey moro"*. I segons els esmentats transcriptors, venia l'arenga del rei cristià abans del combat final, tot demanant l'ajut de l'Apòstol i patró d'Espanya. Com es veurà en tractar la *Patera*, aquesta arenga que seguia a les ambaixades i precedia a la simulació de batalla –amb pólvora o sense- devia ser un clàssic del gènere.

Filo Farré va aconseguir saber que a l'Espluga de Francolí varen fer-se balls parlats a la plaça fins els anys 1910-1912 i que els més usuals foren el de Moros i Cristians, de Marcos Vicente, de la Vídua Judith, de Sebastiana del Castillo i de Diables. Encara, amb els vestits de cada personatge posats al damunt, es passava per les cases a fer un llevat de taula i demanaven la voluntat per a les despeses del grup i poder-se pagar un refresc tot dient *"llecència"*, o sia, llicència (permís).¹⁵⁷² No sabem si era abans o després de les representacions, però que demanessin llicència fa pensar que les funcions tenien lloc al vespre. Malgrat això, sembla més coherent que hom fes la capta després d'una funció, per si el públic havia quedat complagut. Tot plegat fortament impregnat d'un estil que ens condueix, en un sentit més que genèric, als models del vast territori que comprèn la regió del Gran Penedès i, també en sentit ampli, el Camp de Tarragona.

13.6.2 Figuerola del Camp (1898-1899), cap a la introducció de la figura patronal.

Una monografia local ens proporciona la notícia d'un Ball de Sant Jaume, recuperada a través de la recerca oral entre els veïns. Per força havia de ser una variant de ball de moros i cristians però amb la implicació del patró d'Espanya, alhora patró de la població. La peça seria representada ben segur per la Festa Major, la qual, però, "no es representava amb regularitat, només de tant en tant, i molt espaiat".¹⁵⁷³ La funció tenia

¹⁵⁷⁰ BOSCH / SOLÉ / BAYER 1998, pàgina 26.

¹⁵⁷¹ BOSCH / SOLÉ / BAYER 1998, pàgina 26.

¹⁵⁷² Treball inèdit de Filo Farré, que BOSCH / SOLÉ / BAYER 1998 tingueren a l'abast.

¹⁵⁷³ FIGUEROLA 1980, pàgina 223.

lloc a l'envelat del ball, el qual servia també de teatre a la italiana per a la representació del ball parlat. L'informant que va furnir les notícies orals el 1980 aporta la dada que les espases es llogaven a Reus, que es procurava que el vestit dels moros fos exòtic i sant Jaume portava un cavall blanc de cartró, tal i com se'l representava, des del s.XVII com a Matamoros.¹⁵⁷⁴ Hi participaven una desena de persones per bàndol i el llistat que es va poder fer amb la recerca inclou el següent repartiment: Rei cristià, General cristià, Marquès de la Santa Creu, Sant Jaume, Àngel. Rei moro, General moro, Rei de Granada, Cafel, Galeron, Miran Tabalan, moro timbaler, Mahoma.

La lluita era ben segur dialogada en forma d'ambaixades, o sia missatges amenaçadors tramesos d'un bàndol a l'altre per via diplomàtica. Amb simples passos de ball, dansa o simple pas coreogràfic intercalats entre les diverses intervencions, fins a la batalla final. No sempre pot garantir-se en aquest tipus d'entremesos que sempre guanyessin els cristians, però tenint en compte que hi havia de fer aparició sant Jaume, podem donar-ho per fet sense ombra de dubte. La impressió que ens causen els parlaments és que es tracta d'un Ball de Viena modificat fins al punt de tenir més tics hagiogràfics i de conquesta de Granada que cap altra cosa. Suposem que al cap d'uns anys als vilatans de Figuerola Viena els interessava ben poc. No oblidem tampoc que som a la zona nadiua del lletrista *Marquet de la Dona*.

L'informant recordava alguns paràgrafs versificats del text antic.¹⁵⁷⁵ Alguns detalls ens remeten a la mitologia del moro en temps alt-medievals de la Marca Hispànica. Per exemple, hi ha un moro Galeron que protesta al rei moro perquè el rei cristià no li paga l'impost de les cent donzelles, d'un rei moro que podria evocar el califa cordovès ("rei de trenta-tres reis i gran senyor de tota l'Àfrica") i un rei de Granada "(que és cristià segons l'informador)!" però que ve a ajudar. Altres indicis ens porten a la tradició del segle XVI (encara que el Marquès de Santacruz s'hagi convertit en un *Marquès de la Santa Creu*, talment un patró de l'Hospital de Barcelona), amb la presència –a més de l'àngel i del Sant Jaume que irromp a liquidar-ho tot- de la Mare de Déu del Roser, que no té personatge però la protecció de la qual és invocada:

"Rei cristià (ho diu agenollat):
*Oh vós mare del Roser,
vós que de gràcia en sou plena
concediu-nos en aquest dia
una tal cruel victòria.
No permeteu vós senyora
que l'Espanya avui se perdi
perquè sigueu vós governadora
reina de cels i terra.*

¹⁵⁷⁴ La representació iconogràfica més significativa que coneixem de sant Jaume "Matamoros" a cavall en terres de parla catalana és la del retaule major d'Algemesí (Ribera Alta, País Valencià), pintat per Francesc Ribalta (1565-1628) cap a 1603-1605, amb una espectacular imatge del sant a cavall a la batalla de Clavijo, esclafant els infidels musulmans; l'obra fou un encàrrec del patriarca i arquebisbe de València Joan de Ribera i reflecteix molt bé les tensions socials del moment, quan al nord del Xúquer hi restaven encara moriscos conversos, contra els quals s'havia engegat una campanya de propaganda política en contra. Vegeu Gomis Corell, Joan Carles. *L'obra pictòrica de Francesc Ribalta a Algemesí*. Algemesí: Ajuntament d'Algemesí, 2006. Hi ha antecedents d'un sant Jaume com a cavaller o *miles christi* al *Liber sancti Jacobi* que es conserva a la Universitat de Salamanca, copiat a Compostela i datat dins l'episcopat de Berenguer de Landoria (1317-1330).

¹⁵⁷⁵ Vegeu annex documental, FIGUEROLA 1980.

Àngel (contestació):

Confessats i combregats

heu de tenir batalla

(Aleshores sortia Sant Jaume amb el cavall de cartró tots anaven caient d'un en un fins que el general moro quedava agenollat)"

Com podem veure, es tracta d'un compendi d'alteritat morisca que engloba fets suposadament ocorreguts en un període que, *grosso modo*, aniria del segle XII fins al XVI. Convé recordar –com ja hem fet en tractar el *Joc de l'Hort* de Tarragona, la funció de diversió que també tenien aquests balls parlats, que queda ben patent en alguns parlaments quasi més vistos en els balls de Diables. És prou divertida la sortida que feia el timbaler del bàndol sarraí, ben segur que una improvisació que va quedar fixada per l'èxit assolit en alguna funció: "*Timbaler: sóc el moro timbaler, / fill de mon pare / i de ma mare també*".

Som del parer que la figura del cavallet no va tant associada al ball en sí com al fet de fer necessària l'aparició de sant Jaume en la seva aparença militant més difosa; altrament, si se'l fes aparèixer abillat de pelegrí perdria molt del poc dramatisme que li devia quedar.

13.6.3 Vallespinosa: un cas d'argument netament de reconquesta

El *Costumari* amadesià també ens remet a un ball parlat que sens dubte hauria de guardar força relació amb l'anterior de Figuerola del Camp, pel fet de compartir el patró del poble i per la proximitat geogràfica. En aquest cas, però, la temàtica no sembla tant vinculada al cicle de Viena i Buda, sinó que ja ens transporta més a una atemporalitat que beu de la mitologia medieval i els cançons de gesta. De fet, podria molt ben ser que el text, que no tenim, no es donessin coordenades temporals de cap mena. Joan Amades en dona raó al seu *Costumari*, per sant Jaume:

"Així mateix feia la festa major el llogarret de Vallespinosa. Antigament, durant la festa, s'havia fet el ball de Sant Jaume, representació popular que figurava la lluita dels catalans contra la mitja lluna. Hi intervenien un gran nombre de figurants, dividits en dos grups: el dels catalans, capitanejat per sant Jaume, i el dels sarraïns, sota la direcció d'un moro ferotge i ferreny, qualificat de Fierabràs. No cal dir que la creu triomfava damunt de la mitja lluna. El qui feia de sant Jaume vestia com de pelegrí i anava muntat dalt d'un cavallet de cartró, segons la forma popular que ja ens és coneguda. Els assaigs, que duraven unes setmanes, es feien en un corral dels afores, on acudia tota la població per presenciar-los, de manera que el dia de la representació ja tothom se sabia l'argument i àdhuc els parlaments de memòria."¹⁵⁷⁶

---

¹⁵⁷⁶ AMADES 1950-1956, volum IV, pàgines 593 i 594, amb tonada i dibuix del sant guerrer amb cavallet de tipus cotoner, un cristià amb aparença de bandoler català amb trabuc, tapaboques i barretina, i un turc amb una escopeta o espingarda, capa turbant i simitarra. Torní's a observar, com en el cas de la descripció de Bràfim, que es parla de *catalans* i no de cristians.

En aquest cas, la descripció d'aquesta peça ens porta a una temàtica totalment associada a la mal anomenada *reconquesta*. Amb un personatge de ficció, *Fierabràs*, un moro d'estatura llegendària i de braç dret amb l'espasa i valent (Fier-à-bras) que apareix a les cançons de gesta del cicle carolingi i que, un cop vençut per Rotllà i convertit, acabaria lluitant a les files de Carlemany. En aquest cas, tot aquest pòsit topa amb la hibridació que produeix la barreja amb les concessions locals, com serien el personatge eqüestre del Patró (que ben segur aprofitaria la tipologia de cavallet que encara pervivia en molts indrets, romanalla dels entremesos més antics), la barretina dels catalans, i una melodia que coincideix amb alguna altra tonada de la regió (el recentment re-introduït *Ball de Vells* de Valls). També seria una concessió l'armament que apareix en el dibuix (un trabuc ben vuitcentista en el personatge català), encara que la descripció no esmenti cap arma de foc com sí que fa en tractar el cas de Bràfim.

Amades extreia en una altra publicació les seves pròpies conclusions de tot plegat:

“En algunas danzas de esta categoria aparece la figura del apóstol San Jaime como héroe de la reconquista y la representación gira en torno de la vida del santo, pero el episodio culminante es el de la lucha contra los sarracenos. El santo simula cabalgar un caballito de cartón, detalle que parece emparentar este tipo de versiones con las danzas de espadas que remedan las refriegas entre caballeros y turcos. Estas danzas son llamadas Baile de San Jaime y nos son conocidas en las poblaciones dels Garidells y de Vallespinosa, en el Campo de Tarragona, y en Sant Jaume dels Domenys del Penedès. En la de Vallespinosa, el caudillo moro simula ser un gigantón, calificado de Fierabràs, y en la de Sant Jaume dels Domenys, otro personaje asimismo de categoria gigantesca apellidado Ferragut; ambos caudillos bien conocidos como héroes de las luchas caballerescas medievales, legendarias y romancescas. Este personaje no era representado por un muñeco de cartón, según la forma común de simular gigantes: desempeñaba el papel el hombre más fornido del lugar, ataviado de manera que su figura apareciese agigantada.”¹⁵⁷⁷

El problema és que ens costa d'acceptar que amb aquestes notícies ja pugui dir-se que el personatge era un gegantó o bé l'home d'envergadura més fornida que es podia trobar per la contrada. Sí que hem d'admetre, però, tres coses que donen credibilitat a tots aquests supòsits. La primera, que alguns balls de moros i cristians del País Valencià empen la figura de la Mahoma, un ninot de catró de proporcions superiors a les naturals al qual abans li feien explotar el cap amb un tro prèviament situat al seu interior. En segon lloc, que hem pogut veure com el cabdill moro que custodia el castellet de la festa de Beneixama (Alt Vinalopó) era un individu d'uns trenta anys i d'una envergadura física espectacular, escollit sens dubte per posseir aquestes característiques. En tercer lloc, i en qualsevol cas, la coincidència de noms com Ferragut o Fierabràs no poden ser casualitat. El que si descartem és la presència de gegantons de cartró en la línia tipològica vista a Villena o Beneixama, ja que aquest recurs a Catalunya es va emprar en els *moros de foc* dels espectacles pirotècnics.

13.6.4 Els Garidells (1893)

---

¹⁵⁷⁷ AMADES 1966, pàgines 73-74.

Pel que fa al ball de moros i cristians d'aquest petit nucli, ja hem comentat el pertinent en tractar els balls de Viena del segle XVIII; només deixarem apuntat que el 1893 consta com a participant a les festes de santa Tecla una *històrica dansa de sant Jaume*, que devia tenir elements en comú amb els exemples de Figuerola del Camp o de Vallespinosa i tanca l'arc cronològic de notícies d'aitals representacions en aquesta població, arc que s'estén més de 150 anys. No sabem si fou així realment, però creiem que el personatge de sant Jaume fou un additament posterior o bé es tractava d'un element local. Dit d'una altra manera, no sabem si quan s'anà a Reus l'any 1733 ja tenia aquest personatge o bé s'hi afegí després. I en un pla diferent, com és el de la localitat, no sabem si -en cas de ser-hi des del primer moment- el personatge també viatjà a Reus o bé si es va considerar que, fora del seu context patronal, el personatge no hi tenia cabuda en aquella festa on s'havia contractat, per no tenir-hi sentit.

Una nota de l'Arxiu Amades¹⁵⁷⁸ aporta una dada no coneguda, sense informar d'on fou extreta, que diu: "Ball de sant Jaume. El formen vuit noiets amb cavallets els quals ballen per la festa major, als Garidells".

13.6.5 Creixell (s.XIX)

Joan Amades ens dóna els anys cinquanta del segle XX la notícia d'un altre ball de moros i cristians, que es representava antigament en l'àmbit jurisdiccional d'una parròquia sota l'advocació titular de sant Jaume, com és la de Creixell, a tocar de la Torredembarra:

*"També feia la festa major el poble tarragoní de Creixells [sic]. La nota més sobresortint n'era el ball dels moros i cristians, amb gran abundor de parlaments i amb molts trets i despesa de coets, trons i «carretilles». Muntaven a la plaça un gran castell de fusta, a l'entorn del qual es descabdellava la facècia, que prenia per base la conquesta del castell. No cal dir que en sortien guanyadors els catalans."*¹⁵⁷⁹

Amades hi publica també el dibuix d'un castellet de tipus esgraonat amb canons, un dels personatges cristians (*catalans!*) amb indumentària militar del XIX i fusell amb baioneta; un dels moros amb turbant de caiguda llarga, pantaló de bombatxos i capa, amb fusell sense baioneta, que ens recorda la Guerra del Marroc de 1860. El mateix autor en dóna a conèixer també un melodia, variant de la tonada penedesenca que transcriu Antoni Insenser com a genèrica del Penedès el 1905 i parenta de la que donà Ricard Domingo Rosell (1888-1925) de l'Arboç a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Hi ha però una particularitat, que és una tercera secció, en mode menor, que serà comentada al seu moment.

Pel concepte que traspua tot plegat, considerem aquest ball com un tipus Viena-Buda tardà, amb ambaixades i sense cap tipus de cavallet. L'hem esmentat en aquest apartat pel patronatge o titularitat del temple parroquial, i per això hem vinculat aquesta representació dins la mateixa tradició discursiva que els balls de moros i cristians de Figuerola del Camp, Vallespinosa o els Garidells, on apareix sant Jaume tot fent-s'hi

---

¹⁵⁷⁸ Direcció general de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Arxiu Amades. Caixa 21, sobre 710.

¹⁵⁷⁹ AMADES 1950-1956, volum V, pàgines 154 i 156.

present d'una manera o altra. No sabem però, si aquest era també el cas de l'exemple de Creixell.

13.6.6 Sant Jaume dels Domenys

Com a variant dels balls amb l'aparició de sant Jaume, tenim documentat com un tret particular que en el ball parlat que es feia en aquesta població el cabdill moro era un gegantó anomenat Ferragut.¹⁵⁸⁰ Les notícies sobre la representació són, per altra banda, ben minses, i ens refiem del que ens reporta Amades. Com ja hem dit, entenem per *gegantó* (mot emprat per Amades) una persona de notable alçada física. El nom de Ferragut, vinculat a la batalla de Roncesvalles (i, per tant, a la mal anomenada Reconquesta) té la tradició penedesca d'aparèixer esmentat a les festes de sant Ramon de Penyafort de 1601. Ferragut era un personatge de gran envergadura física, que va combatre amb Rotllà, l'heroi de la *Chanson de Roland* i protagonista de l'esmentada batalla. En parlar de l'exostisme ja hem citat els versos vilafranquins d'aquell moment:

*“Jo so Ferragut sforsat / que fas tremolar lo món / sinó lo benaventurat / que de mi ha triunfat / lo invensible sant Ramon”*¹⁵⁸¹

Ferragut era pràcticament invencible; d'aquí que sigui un personatge escollit per a ser el cabdill moro veritablement amenaçador i terrible per a la societat. Segons la llegenda, Rotllà va resistir els embats constants del sarraí, per aquest motiu Ferragut li va oferir perdonar-li la vida si abandonava el combat, cosa que no fou acceptada pel cristià. Extenuats tots dos, Rotllà va trobar finalment el punt feble del gegant moro quan en caure-li damunt, va poder-li clavar un punyal al melic.

13.7 Un altre possible ball parlat hagiogràfic amb sarraïns: El Ball de sant Francesc de Paula (1770-1860ca)

Sabem molt poc d'aquest ball parlat, ja que no tenim els parlaments conservats. Fou Joan Amades el qui vinculà aquest ball a l'aparició d'alteritat sarraïna en tractar els balls parlats de la Festa Major de Vilanova i la Geltrú (curiosament però, en data de sant Antoni Abat, titular de la parroquial, i no pas en data de 5 d'agost, Mare de Déu de les Neus). Segons el *Costumari*, “per a donar una idea de la importància que el teatre de plaça havia assolit en les festes majors de les contrades occidentals de la Catalunya nova, bastarà dir que per la festa de Vilanova de l'any 1860 van sortir disset balls, sis del tipus arcaic, a què ens hem referit, i onze de producció moderna, probablement vuit-centista o tot al més set-centista. [...]”¹⁵⁸² “A continuació desgrana les característiques de molts d'aquests balls parlats, amb aquesta aclariment: “Dels altres balls representatius, que van sortir l'any referit, no en tenim dades prou concretes. En coneixem d'altres versions,

¹⁵⁸⁰ AMADES 1966, pàgina 73.

¹⁵⁸¹ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, foli 223r. Edició a LLIBRE VERD, volum I, pàgines 448-450.

¹⁵⁸² AMADES 1950-1956, volum I, pàgina 521.

pròpies d'altres festes; els explicarem quan ens hi referim. El repertori de les danses dramàtiques fou augmentat en diferents anys següents; entre d'altres, van sortir el ball de les Criades, el de Sant Francesc, el de l'Espinelda, [...]”¹⁵⁸³

El que en diu, però, Amades no és pas gaire:

“El ball de sant Francesc de Paula figurava una facècia entre cristians i mahometans. Sortien molts moros i molts turcs assessorats per un emissari del diable. La reina turca, amb gran urc i orgull, tramava una gran conjura contra uns cristians, ajudada per una colla de saigs armats amb grans simitarres de fusta i aconsellada per uns dimoniets amb llarga cua feta amb un forc d'alls. Un àngel protegia els cristians, que, ajudats per sant Francesc, desbarataven els plans de la reina, i la facècia acabava amb un gran triomf de la creu damunt de la mitja lluna.”¹⁵⁸⁴

S'han localitzat diverses peces literàries i dramàtiques a l'entorn de la vida d'aquest sant. Mª Teresa Morabito ens n'esmenta tres. “*El divino Calabrés S. Francisco de Paula*” de Juan de Matos Fragoso y Francisco de Avellaneda (1660), “*El mínimo calabrés San Francisco de Paula*” de Pedro Melgarejo y “*La comedia nueva San Francisco de Paula*”, de la qual se'n conserva un manuscrit anònim del 1746 a la Biblioteca Palatina de Parma.¹⁵⁸⁵ La que analitza (que és la primera), escrita el 1660, editada el 1664 i encara en diverses ocasions després d'aquesta data, fou escenificada a Madrid almenys tres vegades durant el segle XVIII (1708 i maig i juny de 1746). Sempre segons aquesta autora, podria ser que les funcions de 1746 es referissin a la tercera de las peces esmentades. En qualsevol cas, un repàs a la biografia del sant ens porta a pensar si la única mostra d'alteritat que a priori semblaria viable trobar en una escenificació de la seva vida no seria el fet que els protestats calvinistes assaltessin el convent de mínims on estava enterrat i en profanessin la despulla, que acabà llençada a les flames. En el text de Matos i Avellaneda, Jesús infant profetitzava aquesta crema i l'equipara a l'au Fènix que resorgeix de les cendres.¹⁵⁸⁶ Per tant, podria ser que en algun cas hi apareguessin protestants i que, tot viciant-se'n l'argument històricament fidel, aquests es substituïssin a casa nostra per moros.

La resta de mencions que coneixem del ball dins les nostres latituds tampoc són gaire generoses de cara a definir quin era l'argument de l'obra ni quins detalls discursius en justificaven la representació en una festa dins l'àmbit català. El testimoni més reculat que hem trobat d'aquest ball és a l'Arboç, quan amb motiu de la inauguració de la nova capella del Santíssim de la parròquia el dia 23 de gener de 1770 es va aprofitar per celebrar conjuntament la festa de sant Julià, que s'esqueia el 9 de gener i s'havia deixat en espera per a coincidir amb aquesta efemèride. La relació de les festes parla de “balls de gegants amb flabiol i tamborins, balls de Valencians acompanyats de la dolçaina, de Dames i Vells, Bastons, santa Fe, sant Francesc de Paula i sant Francesc, a més trets de morterets i la cordà, antecedent de la Carretillada, castell de focs, teatre i balls públics i

---

¹⁵⁸³ AMADES 1950-1956, volum I, pàgina 528.

¹⁵⁸⁴ AMADES 1950-1956, volum I, pàgines 532-533.

¹⁵⁸⁵ MORABITO 2010.

¹⁵⁸⁶ MORABITO 2010.

privats”.¹⁵⁸⁷ Veiem doncs, com es fa esment dels dos sants, Francesc d’Assís (1182-1226) i Francesc de Paula (1416-1507), i com es deixa entendre que hi havia balls hagiogràfics dedicats a ambdues advocacions, o bé totes apareixien en una sola peça dramàtica.

A Valls hi ha també una notícia d’aquest ball, datada l’any 1803, encara que difícil de rastrejar, donada la condició de font terciària. Francesc Blasi Vallespinosa (1875-1949) en parla al seu llibre “Els Castells dels Xiquets de Valls”. Diu Blasi, amb l’interès centrat en els castells (anomenats *valencians* a mitjans del segle XIX):

“Després de l’any 1712, en què s’esmenta per primera vegada el ball de valencians, el trobem en unes notes inèdites d’autor inconegut, ofertes per Francesc Alentorn, del dia 17 de maig de 1803, en les quals són descrites les festes del tretzenari celebrades en el convent de Sant Francesc de Paula, de Valls; «y al dia de Pentecostés, últim de dit tretzenari hi hagué, á més del predit, acabada la funció de la tarde, se féu la Professó General per la Vila, amb Balls de Diables, Bastonets, Ball de San Francisco de Paula y Valencians...»”¹⁵⁸⁸

A Igualada es documenta un Ball de *San Francisco* per les festes majors de 1846 i 1849. Això no obstant, la seva presència en aquesta població sembla residual, ja que no se’n parla mai més. I és que a les festes majors dels anys immediats ja van aflorar amb gran vigor les danses de tipus més coreogràfic (bastons, cercolets, pastorets, moixiganga) i els antics elements del Corpus (diables, turcs o cavallets). Cal també comentar que, en totes dues ocasions, aquest ball va conviure amb la *Patera* dins d’una mateixa celebració. Si bé això no exclou que el ball pogués tenir presència d’alteritat (ja hem comentat antigues celebracions igualadines amb més d’un element que comportava clarament l’aparició del moro), també és cert que la denominació no al·ludeix en cap moment a sant Francesc de Paula, sinó que hom tendeix a pensar en el fundador dels framenors al segle XIII. La veritat és que Francesc d’Assís hauria passat –segons la tradició– per Igualada i s’hauria allotjat a la casa de Cal Matosas; per aquesta causa els hereus de la família sempre més portarien per nom Francesc. Els programes diuen el següent. El de 1846:

“Programa de la festividad de San Bartolomé que se celebra en los días 23, 24 y 25 de agosto de 1846 en la villa de Igualada [...] Día 24. Por la mañana recorrerán las calles de la poblacion varias comparsas de diversos bailes, los cuales irán hermosamente engalanados y llevarán su correspondiente distintivo: habrá tres de BASTONES, y á mas el de S. FRANCISCO, el de los PASTORES, y el antiguo baile de la PATERA: á las nueve los referidos bailes acompañarán el M. Ayuntamiento á la iglesia parroquial, en la que se celebrará un solemne oficio y sermon [...]”¹⁵⁸⁹

I el de 1849:

¹⁵⁸⁷ ARROYO 1996b, pàgina 272. Protocol de la Festa Major de l’Arboç. Consultable (curiosament) a una web mataronina. https://www.decidimataro.cat/uploads/decidim/attachment/file/96/Protocol_FestaMajor_Arboç.pdf [consulta novembre 2020].

¹⁵⁸⁸ BLASI 1997, pàgina 17.

¹⁵⁸⁹ Vegeu annex documental. Programa de la Festa Major de 1846. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona* número 252 (pàgines 3531 i 3532) del 20 d’agost de 1846.

“Programa de las fiestas que proyecta la juventud de Igualada para los días 24 y 25 de agosto que son los de la fiesta mayor de la poblacion. Igualada en el año 1849 no puede estar indiferente á los placeres á que en los días de la fiesta mayor se han entregado sus moradores desde los mas remotos tiempos. [...] El día 24 desde la salida del sol recorrerán las calles con sus competentes músicas los bailes de la Patera, de San Francisco, de Pastores, y otros, ademas de los Bastoneros.”¹⁵⁹⁰

Davant l’escassa consistència i detall d’aquestes mencions, no gosem pronunciar-nos més a fons sobre aquest Ball de Sant Francesc que es va veure a Igualada abans del canvi de meitat de segle XIX.

13.8 El Ball dels Voluntaris de l’Àfrica (1860)

Ja s’ha comentat que a cada nova efemèride històrica podia aparèixer o generar-se una nova manera de representar l’alteritat a través del moro, o matisant les plasmacions fins aleshores existents. Les possibilitats són tant diverses com els casos coneguts. A voltes es mantenien els cavallets existents des dels segles XIV i XV; s’eliminaren aquests elements animals o la figura de sant Sebastià (al segle XVIII no en quedava cap); s’hi afegiren parlaments, incrementant moltíssim el nombre de personatges participants, narrant-hi ara un fet bèl·lic ara un altre, incorporant-hi propaganda política reial o de l’alta noblesa redemptora, provocant la intercessió divina o del sant patró local ...etc. Ho anirem veient mentre desglossem cada població i en la mesura que la documentació ho permeti fer.

13.8.1 Reus. El primer de tots? (1860)

Ja s’ha fet un petit esbós de la campanya del Marroc -també anomenada guerra d’Àfrica- que va ocupar la vida política espanyola els anys 1859 i 1860. El general reusenc Joan Prim Prats hi manà una divisió de reserva formada en bona part per voluntaris catalans i fou llorejat per les victòries aconseguides. Per tal de rebre el fill de la ciutat com se pertanyia fou dictat un ball parlat, en la més genuïna tradició dels entremesos parlats que aleshores feia fortuna a les festes del Penedès i el Camp de Tarragona. Per tant, es tractava de relatar uns fets històrics els quals, just esdevinguts, ja es mitificaven. Ni que fos, com ja s’ha dit, per conveniència política de les altes esferes governatives. Joan Amades en comenta les generalitats al seu *Costumari*:

“Un dels balls que se’n van emportar més l’entusiasme dels nostres avis i pares fou el dels Voluntaris de l’Àfrica, que prenia per argument la campanya del Marroc de mitjan segle passat, en la qual tan bon paper va tenir el general Joan Prim, que com sabem, era

---

¹⁵⁹⁰ Vegeu annex documental. Programa de la Festa Major de 1849. Hemeroteca de la BNE. *El Fomento*, núm. 1682, 17 d’agost de 1849, pàgina 2. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona* núm. 229, 17 d’agost de 1849.

reusenc. Aquest ball, que fou un dels darrers que es van dictar, estava escrit en català, mentre que els del seu temps ho eren en castellà.¹⁵⁹¹

Hi sortien, amb el general Prim, el comandant Sugranyes,¹⁵⁹² una gran collada de soldats vestits amb calces curtes, calçons de pell i barretina, i unes cantineres, a part d'uns moros que eren els qui s'encarregaven de la part desagradosa de la facècia. Hom figurava diferents accions de guerra; es feien molts tocs de trompeta i es disparava un gran nombre de trets. Les cantineres feien un paper graciós i se n'emportaven l'entusiasme de la gent. Quan el ball era representat al vespre, els ballarins portaven atxes de vent i feien diferents evolucions, més complicades i més llargues que les pròpies i corrents en aquesta mena de balls: semblantment a uns rigodons o a uns 'llancers'. La combinació, l'aiguabarreig i la claror guspirejant de les atxes enceses produïen un efecte molt vistós i fantàstic. Quant a les evolucions, aquest ball era molt més dansat que els altres del seu gènere i probablement, en aquest aspecte, estava inspirat en la composició d'En Josep Anselm Clavé, coneguda pels *Rigodons de l'Àfrica*, la qual també tenia un caràcter dansat i fou popular en la segona meitat del segle passat. La paritat entre el ball i la composició del gran mestre radicava només en l'argument i en les evolucions”¹⁵⁹³

Els lligams d'aquest ball amb Reus són més concrets. Pel carnaval de 1860 ja es feren diverses disbauxes, ja que la nova arribà en plena celebració. El carnestoltes reusenc, que s'havia prohibit el 1848, patia ara un “*feliz renacimiento*” i es dedicava “*á aumentar el general regocijo*”. Per tant, l'opuscle imprès fa referència a l'adopció improvisada de la nova temàtica que va vertebrar les alegries públiques i la sàtira:

“La repetidas y brillantes victorias conseguidas [...] por ese ejército que al llevar nuestras armas al suelo Africano para vengar el agravio inferido á la honra nacional por los frenéticos hijos de Mahoma, no se contenta con el triunfo de la fuerza ilustrada sobre la barbárie inculta, sino que en medio del estermínio y la sangre, en medio de la ira exaltada de las pasiones efervescentes, en medio de los horrores y libertades de la guerra, olvida quienes son sus salvages enemigos, y al dia siguiente de la batalla alumbra con la antorcha de la caridad y la civilizacion, aquel caos de anarquía y de fiereza.

*Estos hechos gloriosos que tanto enaltecen ante la Europa atónita el nombre de nuestra España [...] debían naturalmente escitar su amor patrio impulsándoles á celebrar estas victorias con manifestaciones generales de júbilo. Todas las clases de nuestra sociedad estaban celebrando sus bailes de máscara, cuando vino á acrecer la natural alegría de esta época, la plausible noticia de la toma de Tetuan.”*¹⁵⁹⁴

Aleshores començaren les celebracions oficials en ple carnaval: “*Los gigantes recorrían la Ciudad aumentando el contento y bullicio. Las salvas se repetían con frecuencia, y las campanas no cesaban de lanzar al aire sus fiestas particulares*”.¹⁵⁹⁵

I la desfilada del “*Rey de las extravagancias y locuras*” (Carnestoltes) portava l'acompanyament següent:

¹⁵⁹¹ Cal vigilar amb aquestes informacions, perquè PALOMAR / ALBI 1992, pàgina 232, nota 6, ens fan avinent que “hi ha també un ball anomenat *Danza Dramática de la guerra del Àfrica entre españoles y marroquis*, en castellà.”

¹⁵⁹² Victorià Sugranyes Fernández, reusenc com ho era Joan Prim, el qual va morir en combat el 1860 a la Batalla de Tetuan.

¹⁵⁹³ AMADES 1953, volum IV, pàgina 313.

¹⁵⁹⁴ GRAU 1860, pàgina 7.

¹⁵⁹⁵ GRAU 1860, pàgina 9.

*“Una comparsa de Diablos disparando carretillas.
Los gigantes pequeños de la ciudad con sus chillonas gaitas y tambores.
Varias comitivas con pendones, banderas y otros objetos llenos de inscripciones análogas á la fiesta Carnavalesca y á las derrotas del Ejército de Muley-Abbas.
Un gigante barbudo, triste y demacrado, representaba á este general, que iba rodeado de varios esqueletos vestidos de moro y montados en torpes borricos precedidos de un pendon en el que se leía: «Últimos restos del Ejército Marroquí.»
Venía en seguida el fuerte Martín con sus troneras y atalayas, piezas de artillería y guarnicion correspondiente, la cual hacía frecuentes disparos de azucarados proyectiles.”¹⁵⁹⁶*

L’entrada de Prim a la seva vila nadiua de Reus el 14 d’octubre de 1860, per primer cop després de la campanya marroquina, va comportar l’estrena del ball parlat “*Marruecos y españoles*”, el primer sobre aquesta guerra, obra de Francesc Torné Domingo, autor especialitzat en el gènere.¹⁵⁹⁷ Xavier Güell es pregunta si no es tractaria del que després es va conèixer com a Ball de Voluntaris Catalans.¹⁵⁹⁸ Salvador Palomar també és del mateix parer, cita el dietari del fill del lletrista, Francesc Torné Barrera, i opina, emparant-se en aquest dietari, que el ball de Voluntaris de l’Àfrica o de “*Marruecos y españoles*” és, en tot cas, una composició de la segona meitat del segle XIX. Diu el dietari:

“Dia 14 de Octubre de 1860. A las 4 de la tarde arribà a Reus lo excelentísim senyor don Juan Prim, Conde de Reus, al entran lo portal anuncià un repich general de campanas y lo anaren a recibirlo lo ilustrísim Ajuntament mols convidads [...] També lo ball de los Marruecos y Españols compost per Francisco Torné y Domingo.”¹⁵⁹⁹

Amb els ulls d’avui, Prim no era sinó un oportunista defensor dels interessos colonialistes espanyols a la zona del Magreb i, com diu encertadament Salvador Palomar “responsable de la mort de centenars de marroquins, catalans o espanyols –d’això, se’n diuen victòries militars– i, des de fa molts anys, icona del paisatge urbà reusenc”.¹⁶⁰⁰ Per aquest motiu fou rebut per les autoritats amb l’acompanyament dels gegants –que ja havien sortit al carrer al febrer, pel celebrar el triomf a Tetuan–, els nanos, les aleshores anomenades a la premsa *danses del país* i una multitud de persones.

Palomar extracta notícies de la premsa reusenca del mes de juliol i fa avinent que el text de Torné fou preparat uns mesos abans:

“Una reunión de amigos trata de llevar a efecto para cuando S.M. la Reina visite esta ciudad una danza dramática titulada ball de la guerra del África entre españoles y marroquí. Se nos ha dicho que han solicitado el oportuno permiso de la autoridad local

---

¹⁵⁹⁶ GRAU 1860, pàgines 14-15.

¹⁵⁹⁷ Vegeu https://ca.wikipedia.org/wiki/Francesc_Torné_i_Domingo.

¹⁵⁹⁸ GÜELL 2011.

¹⁵⁹⁹ De Francesc Torné Domingo (1820-1880) n’hem parlat quan hem citat la seva *Crónica general de la Virgen de Misericordia desde los tiempos primitivos hasta nuestros días*, ja ressenyada com a TORNÉ 1870. El dietari del seu fill Francesc Torné Barrera es conserva manuscrit al fons Municipal de Reus de l’Arxiu Comarcal del Baix Camp, amb el nom de *Llibreta per recor de algunas cosas més notòrias*. Fou publicat a Tarragona el 1981 pel Departament d’Història Contemporània de la Universitat de Barcelona, com a núm. 3 dels seus *Quaderns d’Història Contemporània*.

¹⁶⁰⁰ PALOMAR 2010.

y que les ha sido concedido. Con que prepárense estos vecinos a oír: Que hay mueros en la muraca, que el cuello volan quitar...”¹⁶⁰¹

Ja hem parlat d'Antoni de Bofarull i les seves consideracions sobre la llengua dels balls parlats el fenomen de la diglòssia. Com que la font era reusenca i de Reus estem parlant, en transcrivim dos paràgrafs prou explícits:

“Pero lo célebre, lo graciós, lo típich de las tals representacions de carrer (y tingas present que no'm surto de la época ó temps á que'm referesch) y per lo que, ab preferéncia, muchas personas de bon humor s'acostavan á contemplar la execució de aquellas comédias volanderas, qual escenari tan aviat era una plassa, com un portxo ó atri de una iglésia, una era ó un corral, y que lo mateix se representavan en la gran vila de Reus y antiga ciutat de Tarragona, que en la festa major de qualsevol poble ó vileta com allí dihuen, per petit que sia, era'l desbaratament dels representants quan la lletra del ball era en castellá. Al diable se li acut, fer parlar ab llengua de Catastro á gent que la major part, llavors, no sabian de escriurer ni de llegir, á rústichs pagesos ó ínfims menestrals! [...] Pót contarse, donchs, quin[s] galimatias sortirian de la boca de semblants ayxerits, que, en sa major part, havian de apréndrer de cor los parlaments, ensenyántlosho ó dictantlos un altre que sabia tant castellá com ells, ó un antecessor jubilat en lo ofici, que no feya més que transmetrer á son deixeble y successor los mateixos disbarats que ell tradicionalment sabia y á qui havia ensenyat, sens dupte, un altre mestre més antich, y per consegüent més dur pera parlar en castellá y més desbaratat que ell; com seria possible que aquella gent pogués romprer inflexions que són exclusivas de la llengua castellana, tan exclusivas que no las tenen las demás llenguas que li són germanas, com lo Francés y'l Italiá é igualment lo Catalá.”¹⁶⁰²

Seria potser per evitar aquest nivell deliciós de ridícul que es feu la versió catalana de la qual parla Amades al seu *Costumari*, i de la qual parlarem de seguida en tractar el cas concret d'aquest ball a Tarragona:

“La guerra d'Àfrica se'n va emportar l'entusiasme popular de la societat del seu temps, i entre la molta literatura que va derivar-se'n figuren dues versions d'un Ball dels Voluntaris: una de catalana, que s'havia representat molt, sobretot a Reus i per la Catalunya Nova [...] i una altra que la colla de què parlem ballava sempre que es presentava ocasió i que va ésser el número obligat mentre durà la bullida de la glòria d'aquella campanya. Hi sortien molts soldats, unes cantineres figurades per uns minyons que se n'emportaven la simpatia del públic, el general Prim, diversos oficials i nombrosos voluntaris i moros que simulaven diverses masegues i batusses i disparaven molts trets. Era representat amb preferència al vespre; els intervinents portaven atxes enceses i, quan feien les passades, produïen un gran cop d'efecte en evolucionar amb les atxes guspirejants.”¹⁶⁰³

En tot cas, la batalla de Tetuan del febrer ja quedava enrere i a l'agost, la preparació de l'obra anava per bon camí, segons la mateixa premsa reusenca exhumada per Palomar:

“ESTO MARCHA. El baile o danza dramática titulado Españoles y Marruecos [...] está del todo arreglado con respecto al personal que lo compone. Hasta hace pocos días no se ha

¹⁶⁰¹ PALOMAR 2010.

¹⁶⁰² vegeu Annex documental. BOFARULL 1880, pàgines 162-167.

¹⁶⁰³ AMADES 1950, volum I, pàgines 770, 776 i 777.

*encontrado un individuo que pudiera representar el papel de O'Donell que, según dicen, ha de figurar también en dicha danza [...] veamos pronto en campaña a O'Donell, Prim, Muley- el-Abas, etc.”*¹⁶⁰⁴

Podria ser que el ball es continués representant durant la segona meitat del segle XIX en aquesta població, però en tenim ben poques notícies.

13.8.2 Riudoms (1861)

Segons l'Inventari d'entremesos, balls parlats i danses de processó del Baix Camp i Priorat que feren Salvador Palomar i Lourdes Albi, també hi hagué Ball de Moros i Cristians a Riudoms el juliol de 1861.¹⁶⁰⁵ No es podria descartar que el ball hagués estat impregnat de l'actualitat militar de la Guerra del Marroc i que hagués estat realment un Ball de Voluntaris de l'Àfrica o la mateixa representació feta a Reus que, lògicament, es podia amortitzar tot exportant-la.

13.8.3 Alforja (1863)

El mateix pot especular-se sobre els “*Moros y Cristians*” documentats a Alforja el 1863,¹⁶⁰⁶ 1879¹⁶⁰⁷ i 1882,¹⁶⁰⁸ encara que cap de les mencions aporta cap indicati que allò que es va posar en dansa i parlaments volgués representar els Voluntaris de l'Àfrica.

13.8.4 Vilanova i la Geltrú (1862)

Eloi Miralles ens aporta la dada d'un manuscrit sobre aquesta temàtica. No documenta cap representació, sinó que afirma haver llegit una còpia d'un text antic en català que duu el títol *Ball en drama o història dels voluntaris de Catalunya en Àfrica*. Aquesta font s'hauria de vincular a l'entorn netament penedesenc, ja que diu que la lletra fou recollida per Pere Grases (Vilafranca del Penedès, 1909 – Caracas, 2004). Segurament es refereix al conjunt de textos de balls parlats que, segons la nostra opinió, procedeix tot de l'activitat teatral duta a terme a inicis de segle XX i a l'entorn de Sant Pere de Ribes. Miralles també ens diu que aquest ball parlat “girava entorn de la campanya del Marroc, amb el general Prim com a protagonista, i simulava diferents accions de guerra. Els parlaments anaven acompanyats invariablement d'una bona descàrrega de pólvora i tocs de cornet”. Segons aquest autor, es troba “documentat a Sant Pere de Ribes, Sitges i Vilanova”, sense que en tinguem gaire més dades.¹⁶⁰⁹

---

¹⁶⁰⁴ PALOMAR 2010.

¹⁶⁰⁵ Reus, Biblioteca Central Xavier Amorós. Hemeroteca. *Diario de Reus*, núm. 160, 6 de juliol de 1861. Citat a PALOMAR / ALBI 1992, pàgina 228.

¹⁶⁰⁶ Reus, Biblioteca Central Xavier Amorós. Hemeroteca. *Diario de Reus*, núm. 226, 23 de setembre de 1863.

¹⁶⁰⁷ Reus, Biblioteca Central Xavier Amorós. Hemeroteca. *Diario de Reus*, núm. 212, 13 de setembre de 1879, pàgina 2. PALOMAR 1987, pàgina 83.

¹⁶⁰⁸ Reus, Biblioteca Central Xavier Amorós. Hemeroteca. *Diario de Reus*, núm. 222, 28 de setembre de 1882, pàgina 1. PALOMAR 1987, pàgina 83.

¹⁶⁰⁹ MIRALLES 1992, pàgina 61.

Xavier Orriols i Francesca Roig donen la notícia que el 26 de juliol de 1862 la premsa vilanovina anunciava com a novetat la presència de dos balls parlats vinculats a Tarragona i a Reus: *“El de Santa Ursicina, una màrtir romana quines relíquies es conservaven a Tarragona, i el Ball de Voluntaris, que glosava la gesta recent del General Joan Prim i els seus voluntaris catalans a la guerra del Marroc. Malgrat l’expectativa, cap dels dos balls va fer presència en aquella festa major.”*¹⁶¹⁰

Xavier Güell va anar a fons en la qüestió amb anterioritat, i opina diferent quan conclou que “ambdós balls parlats, de tota manera, sí devien exhibir-se a la població el 1862, ja que així consta en anys posteriors”.¹⁶¹¹ Aclareix que la premsa anunciava *“Entre las varias danzas ó ‘balls’ que se preparan para la próxima fiesta mayor, segun nuestras noticias el de ‘Santa Orsesina’ y el de los ‘Voluntarios Catalanes’ no conocidos en esta poblacion”*.¹⁶¹² Sempre segons Güell, que ha consultat els fons d’hemeroteca de la Biblioteca i Museu Víctor Balaguer de Vilanova, el *Diario de Villanueva y Geltrú* va fer altra vegada esment a Vilanova de la representació dels Voluntaris Catalans a l’Àfrica el 1862, justament la vigília de l’inici de la Festa Major de les Neus. El text permet pensar que els actors eren locals perquè es parla d’un veí de la plaça de les Neus que deuria haver viscut presencialment la guerra i que oferia la primícia dels veritables tocs militars que ell mateix devia executar: *“La corneta que debe figurar en el baile ó entremés de los Voluntarios Catalanes que se dispone á lucir sus habilidades para la próxima fiesta, deja oír desde ayer sus belicosos sonos á los vecinos de la plaza de las Nieves tocada por uno de los mismos que lo hicieron en los campos de Tetuan y de Vad-Ras y que parece por lo tanto ser un muchacho tan bueno para un barrido como para un fregado”*. (Diario de Villanueva y Geltrú: 1862. BMVB). Segons la Historia de Villanueva y Geltrú de Josep Coroleu (1839-1895), publicada el 1878, cinc vilanovins van combatre a les ordres de Prim: Joan Rosell, Cristòfor Cusiné, Josep Antoni Freixas, Josep Milà i Cristòfor Serra. Caldria doncs, esperar que fos algun d’ells.

Güell reconeix que el programa d’actes de la festa que es va publicar a la premsa local no esmenta aquestes representacions dels balls de Voluntaris Catalans a l’Àfrica i de Santa Ursicina. En el seu lloc, sí que en cita d’altres, un de religiós i un altre sobre la vida d’una bandolera, a més d’altres exercicis habituals: *“A las dos de la tarde [del 4 d’agost] saldrán á recorrer las calles de la poblacion varios bailes del pais, entre los que se cuentan el baile del ‘Naixement’, el del ‘Cercolets’, el de la ‘Rosaura’ y otros; luego harán el curso de la procesion los gigantes, tarasca y dragon”* (Diario de Villanueva y Geltrú: 1862. BMVB).¹⁶¹³ Tampoc es documenten pagaments per fer tal ball, sinó un import per a tots els participants. Segons Güell, tampoc va veure’s per la Festa Major de la Geltrú, pocs dies després, per la Mare de Déu d’Agost, festivitat que també va acollir balls i entremesos: *“los bailes ó comparsas de diablos, paloteo, ‘cercolets’, pastorcillos y algun otro, disponiéndose hoy á celebrar con el acostumbrado lucimiento la funcion de iglesia y la procesion por la tarde, que recorrerá la carrera de costumbre”*. (Diario de Villanueva y Geltrú: 1862. BMVB).¹⁶¹⁴

¹⁶¹⁰ ORRIOLS / ROIG 2019, pàgina 193.

¹⁶¹¹ GÜELL 2011.

¹⁶¹² GÜELL 2011.

¹⁶¹³ GÜELL 2011.

¹⁶¹⁴ GÜELL 2011.

13.8.5 Tarragona (1876-1899)

Jordi Bertran ens el documenta a Tarragona (Santa Tecla, 1876-1877, 1899)¹⁶¹⁵ Bertran 25 anys després aporta que la notícia més antiga és de 1876 i que es conserva còpia del text en català.¹⁶¹⁶ Aquest text, que donem íntegre a l'annex del present treball, ha estat localitzat, mecanoscrit, a l'Arxiu Amades de la Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural de la Generalitat de Catalunya.¹⁶¹⁷ Porta la signatura de Pau Segura, qui potser el va traduir al català, si no és que venia en català d'origen.

De l'aparició que hi féu el 1876 podem aportar la notícia apareguda al *Diario de Tarragona*, amb el detall de competir amb la capital catalana, força dies abans de les festes:

“Tenemos entendido que van á celebrarse muchos festejos en esta capital para honrar á nuestra patrona la proto-mártir Santa Tecla [...] Además sabemos que algunos particulares con entero desprendimiento van á organizar varias danzas y bailes populares, entre ellos los de «Voluntarios de África y de Serrallonga,» á cuyo fin han pedido permiso para verificar los ensayos en alguno de los edificios públicos, habiéndoles cedido el señor alcaide primero el local que deseaban y alegándolos á que se animen y contribuyan á dar todo el esplendor posible a la indicada fiesta mayor. Por otra parte nos han indicado que varios vecinos de las cades de Mercería, Mayor y otras, van á tomar la iniciativa en sus respectivas calles para adornarlas é iluminarlas, así como para organizar algunas corridas y otras diversiones populares, esperando que será imitado su ejemplo por los de otras calles, y con ello, además de contribuir á realzar la fiesta mayor de esta capital, que tiene fama de ser espléndida, la población adquirirá varias ventajas que no es preciso enumerar con la afluencia de forasteros, mayormente este año, que Barcelona no ha reanudado las fiestas de la Merced.”¹⁶¹⁸

I el mateix mitjà en parlava -ara sí- poc abans de les celebracions, de manera que la seva aparició es pot donar per segura. A més, també anaven als acompanyaments d'autoritats, com veurem que feia també la *Patera* igualadina en ple segle XIX:

“Día 22. [...] A las cuatro de la tarde la comitiva de timbaleros, negritos, gigantes y cabezudos seguidos de las diferentes danzas del país, entre las que habrá las de Voluntarios de África, don Juan de Serrallonga y dos cuadrillas de Ball de bastonets, con sus respectivas músicas, saldrán de las casas consistoriales a recorrer el curso de costumbre. [...] Día 23. Desde las primeras horas de la mañana las calles de la Ciudad serán recorridas por las danzas, músicas y Collas dels Xiquets de Valls, reuniéndose á las nueve en la Plaza de la Constitucion para acompañar junto con los timbaleros, gigantes, cabezudos y la música de la Casa de Beneficiencia, al Excmo. Ayuntamiento a las funciones religiosas [...]”¹⁶¹⁹

---

¹⁶¹⁵ BERTRAN 1992, pàgina 218.

¹⁶¹⁶ BERTRAN 2017a, pàgina 210.

¹⁶¹⁷ Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Arxiu Amades. Balls Parlats. Caixa 63.

¹⁶¹⁸ Diario Tarragona, Año XXIII, núm. 206. Divendres 1 de setembre de 1876, pàgina 2.

¹⁶¹⁹ Diario Tarragona, Año XXIII, núm. 225. Dimecres 20 de setembre de 1876, pàgina 2.

L'aparició d'aquest ball es repetí l'any següent, el 1877, també per Santa Tecla, quan el "Día 22 [...] A las 4 de la tarde la comitiva de timbaleros, negritos, gigantes, y cabezudos seguida de las diferentes danzas del país, entre las que se distinguirán dos de Bastonets, la de Pastorets, Voluntarios de África, Sebastiana del Castillo y Damas y Vells, con sus respectivas músicas, saldrán de las Casas Consistoriales á recorrer la población".¹⁶²⁰ De les investigacions de Jordi Bertran també agafem la dada d'una nova aparició d'aquest ball el 1899¹⁶²¹

Resulta molt més interessant notícia d'una rua de carnaval, prevista per l'endemà dilluns 27 de febrer de 1922, a Tarragona, resultant de la paròdia d'un seguici de Festa Major complet. El sentit de paròdia és innegable quan la notícia parla de *disfressar-se* enlloc del més idoni *vestir-se de*. Ja feia molt de temps que trobàvem personatges vestits de diables en les festes de Carnestoltes, sobre tot en els indrets on els balls de Diables responien al model que s'anomena "de participació individual". Aquesta denominació ve donada pel fet que no es tracta d'una comparsa amb rols jerarquitzats i estructurats, sinó d'un seguit de diables el nombre dels quals podia arribar a ser nombrosíssim. Un fet que documentà molt bé Salvador Palomar ja fa molts anys.¹⁶²² No en va alguns anuncis d'empreses pirotècniques exhumats de la premsa vuitcentista reusenca pel mateix Palomar són prou eloqüents d'aquest fet.

*"CARRETILLAS. Las hay de superior calidad y a precios módicos en casa de don José Murgadas (a) Escala, calle Seminarios, número 8. Al que tome ciento para arriba se le prestará el traje de diablo gratis."*¹⁶²³

La paròdia d'elements dels seguicis de festa major ha esdevingut recurrent per Carnestoltes al llarg del temps en aquest país. El progrés social i econòmic ha dut a riure-se'n per associar-se a un estadi superat o a gent d'estrat social inferior. Senyal que aquests elements tenien la seva importància i gaudien d'una alta popularitat.

*"Tablados y pantallas. Teatro Principal El baile de máscaras que se celebrará mañana lunes por la noche en el Teatro Principal, según manifiestan los organizadores, resultará de verdadera originalidad y gusto. Cuentan que, cuando menos, unos cuarenta jóvenes asistirán disfrazados de moros, nobles, bandidos, aristócratas, esclavos, etc. Como parte preliminar de esta fiesta, saldrá a las nueve y media de la noche una cabalgata parodiando la comitiva que da el pasacalle en la fiesta mayor de un pueblo, compuesta de una banda de música, gigantes, enanos, xiquets de Valls, baile de bastonets, baile de Marcos Vicente, alcalde y concejales del pueblo, cual comitiva, al estar de vuelta del pasacalle, será recibida en el Teatro con música, cohetes y disparo de una traca de treinta metros. Durante el paso de la cabalgata por las calles, repicará el baile de bastonets y el de Marcos Vicente, recitándose algunas escenas de éste y ejecutándose algunos pasos del mismo, quedando en recitarlo entero y celebrarlo con todas las originales pasadas dentro del Teatro Principal, durante la celebración del baile."*¹⁶²⁴

¹⁶²⁰ Diario Tarragona, Año XXIV, núm. 222. Dissabte 22 de setembre de 1877, pàgina 2.

¹⁶²¹ BERTRAN 1992, pàgina 219.

¹⁶²² PALOMAR 1987, pàgines 57-68.

¹⁶²³ PALOMAR 1987, pàgines 105 i 108. Es tracta d'un anunci del 1878, però ja s'hi adverteix que es coneixen anuncis similars "des de 1865 a finals de segle".

¹⁶²⁴ Vegeu Tarragona, año III, núm. 433. Diumenge 26 de febrer de 1922, pàgina 3.

13.8.6 Vimbodí (1883).

Tenim una notícia explícita d'aquest tipus concret de ball de moros i cristians associat a la Guerra del Marroc a la vila de Vimbodí l'any 1883. Apareix al programa de la seva festa major que fou publicat a la premsa de Tarragona:

“La fiesta mayor que celebra la liberal villa de Vimbodi los dias 6, 7 y 8 del actual, promete ser este año muy lucida. Además de las tradicionales dulzainas y la danza «Los voluntarios de África» se verificarán solemnes funciones religiosas à toda orquesta por la brillante música de las Borjas de Urgel, dirigida por el aventajado profesor don Francisco Gelembí [...] Se disparará un bonito ramillete de fuegos artificiales por el conocido pirotécnico de Reus don José Morgades (a) Escala; habrá grandes bailes en un entoldado levantado al efecto, representacion de «La vida de San Antonio», corrida vulgarmente «cos de la cordera» y otras diversiones particulares.”¹⁶²⁵

13.8.7 Sitges (1884)

Sabem que el 1884 fou ballat a Sitges, tal i com consta en un pioner estudi local.¹⁶²⁶ Es relaciona amb el general Prim i el comandant Sugranyes, soldats, cantineres i moros (que feien, òbviament, de dolents), advertint que no hi mancaven els trets ni els tocs de corneta. Com que els noms donats són aquests i s'adverteix –sense especificar d'on s'ha tret la informació– que els diàlegs eren en català, volem creure que el referent per aquesta funció sitgetana fou el de Reus. Interessa molt que es doni una tonada per a la passada coreogràfica, la qual es defineix com a “*Rigodons*”, però que apareix en fonts anteriors sota el nom de “*Lo Villano*”. Ho tractarem en l'apartat dedicat a les melodies.

13.8.8 Falset (1885)

També sabem de la sortida d'aquest ball a Falset, per la festa major de setembre de l'any 1885, on a més se celebrava que l'epidèmia de còlera no afectava la població.¹⁶²⁷

13.8.9 Sant Pere de Ribes (1892-1913)

Eloi Miralles documenta el Ball dels Voluntaris de l'Àfrica a Sant Pere de Ribes, sense donar més dades.¹⁶²⁸ El ribetà Xavier Miret ens ofereix la informació que aquest ball fou representat a Ribes per la Festa Major de Sant Pere dels anys 1892, 1904 i 1913.¹⁶²⁹

El 1913 hi hagué dos balls parlats a Ribes, el del Fill Pròdig i el dels Voluntaris. Una crònica de la festa major publicada després a la premsa feia avinent que els del Fill Pròdig anaven amb flamants vestits, però:

¹⁶²⁵ *La Opinión. Diario Político de Avisos y Noticias. Año IX. Núm. 181.* Divendres 3 d'agost de 1883, pàgina 2.

¹⁶²⁶ SITGES 1980, pàgina 12.

¹⁶²⁷ PALOMAR 2010.

¹⁶²⁸ MIRALLES 1992, pàgina 61.

¹⁶²⁹ MIRET 1993, pàgina 6.

“[...] els que estaven més en caràcter foren els Voluntaris [...] Els del Fill Pròdig, la major part, vestits tan malament com van sapiguer, i és una llàstima perquè en declamació, ceceo i accionats n’hi havia alguns que semblaven vertaders artistes. En el ball de Voluntaris hi havia un vell que ho feia d’allò més bé, secundant-lo la resta.”¹⁶³⁰

Sembla que la còpia, acéfala (mancada de les 3 primeres pàgines) que es conserva fotocopiada entre els papers de Pere Grases a l’Arxiu Comarcal de l’Alt Penedès procedeix d’un manuscrit de Ribes. El text (si bé amb una ortografia no normalitzada) coincideix molt amb la còpia mecanoscrita completa que es conserva a l’Arxiu Amades, extreta d’un manuscrit de Pau Segura (Tarragona, 1878). Els personatges són els mateixos i totes les cates fetes en els diàlegs han donat resultats coincidents, per la qual cosa hem optat per oferir la versió complerta que tingué Amades, ja que hauria calgut recórrer igualment a ella per tal de suplementar l’inici perdut de la còpia ribetana.

13.9 Alteritat cavalleresca (1): el Ball de Don Jacinto del Castillo y Doña Leonor de la Rosa (ca. 1860)

Un gènere de representacions amb alteritat fou el que exalçava els valors de la noblesa i l’aventura. Evidentment, segons els codis de l’honor i la fermesa de conviccions, quelcom molt de moda en ple segle XIX. L’aventurer és sempre un personatge d’una alta dignitat que, tot i cometre errors per la seva tenacitat i resiliència, acaba reconciliant-se amb el món gràcies a la rectitud dels seus principis ètics i morals. Aquestes obres circularen en forma de romanços de cordill com a mínim des de mitjan segle XVIII, període dins del qual podem datar les edicions més antigues que hem trobat. Sovint, a la segona meitat d’aquell segle ja eren estampats en centres molt allunyats entre ells, com per exemple, Madrid, València, Barcelona o Sevilla, fet que en certifica una gran difusió per tota la Península. El text d’aquests romanços es transmeté força igual en totes les edicions. Calia però, realitzar el traspàs del romanç al ball parlat versificat i amb parlaments dialogats. És aquí on jugava el paper l’autor teatral, sovint anònim, a qui corresponia traslladar el text alterant-lo el mínim i ometent o estenent a conveniència alguns detalls argumentals.

Les representacions d’aquest ball formen un degoteig de notícies. No són abundants però sí que es repeteixen ara i adés per una àmplia zona geogràfica, de manera que es consideraven com una més de les anomenades *Danzas del país*. No va adquirir mai la condició d’imprescindible dins el curs històric que suposa la continuïtat temporal (en una visió diacrònica) d’una determinada celebració festiva. Si no era una l’escollida se’n feia una altra, ja fos amb un argument similar o no. El perquè d’aquesta característica creiem que rau en el fet que l’acció no es localitza en una regió geogràfica concreta o en uns personatges coneguts ni propers. Tampoc tenia el component patronal incorporat a l’argument, com podia succeir en els balls de Sant Jaume i Santa Margarida. Tampoc els que representaven fets històrics directament vinculats amb la història de la població, com hem vist en els casos de Mallorca o de Salomó, característica que en feia necessària

---

¹⁶³⁰ MIRET 1993, pàgina 9.

la representació reiterada en el temps. Eren funcions amb un caràcter moralitzant o edificant però amb el principal objectiu de distreure les classes populars més que no pas la de construir un relat que proporcionés unes cartes d'identitat a una comunitat humana ben delimitada.

El primer ball parlat amb plasmació de l'alteritat sarraïna que trobem a la segona meitat de segle XIX deriva clarament d'un text versificat o romanç, d'autor desconegut, el qual narraria l'aventura i caiguda en desgràcia d'una parella d'enamorats que, fugitiva a l'estranger, cau presonera en mans de moros. D'aquesta manera, es troben immersos en el mateix procés i destí que degueren viure la majoria de cristians capturats pels corsaris barbarescos (els que no morien degollats): la conversió a l'Islam o, com en el cas que ens ocupa, la vida com a esclaus o criats de qui els comprés. En aquest cas no es renega de cap manera de la fe cristiana, cosa que transforma els delinqüents (que van preferir matar la família opressora que impedia el seu amor i fugir) en herois d'uns principis i una rectitud martirial que moren en olor de santedat per amor i defensa de la fe davant del moro adúlter i pervers.

Sembla que la seva història versificada va córrer amb el format de romanços de fil i canya o literatura de cordill. En tenim versions datables entre 1750 fins a 1859. L'edició més antiga que hem trobat sembla la que es conserva a la Biblioteca Valenciana 'Nicolau Primitiu'.¹⁶³¹ Pel fet de trobar-se mancada de la primera part, hem emprat la que es conserva sencera a la British Library, datable entre 1764 i 1781.¹⁶³² El text, va romandre quasi invariable en edicions de principis de segle XIX,¹⁶³³ 1859¹⁶³⁴ i potser encara àdhuc més tard, en centres difusors força dispersos per tota la Península.¹⁶³⁵ Com veurem en algun altre cas –com el de Marcos Vicente– el text ocupa sempre les mateixes fulles de paper que les altres edicions que hem jutjat posteriors. Cosa que referma que no va variar pas gaire fins a mitjan segle XIX.

Desconeixem qui va traslladar el romanç versificat vers una peça dramàtica. Deduïm que això era fet abans de 1862. Segurament fou en l'àmbit tarragoní, ja que és en aquesta capital on trobem les primeres notícies de la posada en escena urbana d'aquest text. Creiem que podria ser una obra en la línia de les que escriviren o adaptaren Francesc Torné o Marc Fusté entre 1840 i 1870. El text que donem íntegre a l'annex documental procedeix d'unes còpies de balls parlats de Pere Grases que es conserven en fotocòpia a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. El manuscrit original porta la data de 1903 i s'ubica sense ombra de dubte a Sant Pere de Ribes, on consta una forta activitat de balls parlats a les seves festes majors de sant Pere (juny) i per la Conversió de sant Pau (gener). Porta per títol *Historia ó Danza dramática de Don jacinto del Castillo y Doña Leonor de la Rosa*.

Com ja ha estat dit, bona part del seu èxit degué procedir de l'ús de trets i pólvora, ni que fos d'una manera un xic gratuïta. Tal i com pot veure's en comparar en romanç amb

---

¹⁶³¹ Biblioteca Valenciana. Fons antic. Signatura: XVIII/1106(164) - Codi de barres: 509203.

¹⁶³² Vegeu JACINTO Y LEONOR 1770.

¹⁶³³ Sevilla: Viuda de Vázquez y Compañía, [1816].

¹⁶³⁴ Barcelona: En casa Juan Llorens, calle de la Palma de Sta. Catalina, 1859.

¹⁶³⁵ [Barcelona]: Imp. Hospital. Col·lecció de plecs de cordill "El Abanico", [18--?] Arxiu Amades de la Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Romanços, 0027 i 4157 (primera i segona part). Consultable en línia a <http://hdl.handle.net/10687/121150> i <http://calaix.gencat.cat/handle/10687/297802> [consulta juny 2020].

el ball parlat, tot plegat ben segur que contribuïa a generar expectació i a fer-se present pels carrers, tot reclutant auditori davant del qual després realitzar la capta. En qualsevol cas, la moralitat és el triomf de l'amor i la fidelitat conjugal per damunt dels matrimonis de conveniència, amb el valor afegit, en aquest cas, de la castedat, ja que ella demana mantenir la virginitat fins que puguin casar-se.

En el romanç els moros tenen un major pes: previ pas per Baiona, es dirigeixen a Venècia (on, sinó la ciutat italiana, per acollir una parella fugitiva i prohibida?). Durant el trajecte apareixen dos vaixells *argelinos* que els capturen i porten a Alger; però un cop allí no hi ha cap problema per qualificar la reina Zaida de *Turca*, tot donant a ella i son marit un major component malèfic. Per contra, en el ball parlat no es detallen gens la fugida i captura de la parella i la captura, ans es troben de sobte en un intercanvi de trets i canonades; la batalla aporta un major grau d'espectacularitat, i els trets hi figuren inclosos a les acotacions. En canvi, el ball parlat entronca amb la tradició i fa acabar la funció amb un àngel que es fa present per tal de fer avinent al públic la mateixa conclusió moral que el romanç no posa en boca de cap personatge concret. En qualsevol cas, l'alteritat apareix com a innoble i conjugalment infidel, ja que cada membre del matrimoni reial algerià assetja sexualment i requereix d'amors al captiu de sexe contrari. Sembla doncs que cap dels dos tindria miraments a fer perdre l'altre per tal de fer regnar *Jacinto* o *Leonor* al seu costat respectiu. Aquesta característica la trobarem al Ball de Marcos Vicente.

Joan Amades donà un bon resum de tot plegat al *Costumari*:

“El ball de *Jacinto del Castillo* era de caràcter cavalleresc i figurava una facècia d'amor de caient romàntic, treta de la literatura de canya i cordill molt propagada per romanços. Figurava que dos enamorats concertaven un rapte per tal de poder-se casar sense el consentiment dels pares d'ella, que no venien bé amb el casament. A fi d'eludir la persecució del pare de la dama, fugien embarcats; tenien la desventura que la nau on viatjaven caigués en poder de pirates que conduïen els protagonistes a terres de moreria, on eren venuts a la plaça com a esclaus. Ella anava a parar al palau del soldà, que se n'enamorava follament i li prometia tot el que ella volgués si deixava la seva religió i es casava amb ell. La dama Elionor al·legava que ja era casada i es negava en rodó a accedir a les pretensions del monarca. El moro apel·lava a mil recursos per tal de fer desdir el matrimoni de la seva ferma decisió, però en veure que no podia sortir-ne els feia cremar vius enmig de la plaça. Aquesta escena era el punt màxim del ball, puix que era figurada al viu, substituïnt els protagonistes per dos ninots. Sortien en la representació un gran nombre de moros, que feien llargs parlaments i lluien robes llampants i llargues simitarres de fusta. Era un dels balls que més plaïen, però només es feia en festes molt sonades, car l'episodi de la crema dels herois comportava una complicació.”¹⁶³⁶

El mateix Amades reproduïx el gravat que apareix a la capçalera del romanç a la seva segona part (edició d'*El Abanico*)¹⁶³⁷ i es veu com els moros atien el foc posant-hi la llenya, una escena que ja hem vist en la retaulística barroca hispànica, en obres com el retaule de santa Tecla de la catedral de Burgos (promocionada per l'arquebisbe Manuel

¹⁶³⁶ AMADES 1950-1956, volum I, pàgines 799-800.

¹⁶³⁷ Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Arxiu Amades. Romanços, 0027 i 4157.

Samaniego –procedent de Tarragona- entre 1731 i 1736). A la fornícula major del seu retaule, la santa es troba en flames i dos personatges abillats amb turbant i aspecte rude van alimentant la foguera amb troncs força grans que donen plasticitat i vivacitat a la representació. Igualment, alguns retaules catalans incorporen atlants amb turbant a les seves socolades (Igualada, Cadaqués, el Roser de Mataró), així com morisca és l'aparença dels botxins de Crist que figuren a les representacions dels misteris de dolor d'alguns retaules del Roser. També ho veiem al retaule major de Prats de Molló, on qui simula supervisar la coronació d'espines llueix un turbant d'allò més ostentós.

13.9.1 Tarragona (1862)

La notícia més antiga de la posada d'aquest romanç a teatre versificat és de les festes de Santa Tecla de 1862. El dia 16 de setembre d'aquell any ja no faltà qui veia venir abundància de trets i molèsties que solien anar implícites en l'ús de pólvora que feien aquestes balls cavallerescos, cosa que es va traduir en un advertiment previ a través de la premsa:

*“-Bullicio pero juicio. -Si no andamos mal noticiados parece que se ha permitido á las comparsas de los célebres bailes de Don Jacinto y demás de su ralea, que disparen tiros por las calles al ofrecer sus funciones en la próxima fiesta mayor de Sta. Tecla. Que funcione Don Jacinto todo lo que se quiera, pero que no se permitan tiros, por las calles es lo que se desea; con esto se evitarán las desgracias que frecuentemente suelen acaecer con motivo de los tales disparos. No estamos para tiros: bullicio pero juicio.”*¹⁶³⁸

I el programa oficial, publicat al Diario de Tarragona, ens confirma que el ball va sortir:

*“A las 12 del día en repique general de campanas anunciará el principio de las fiestas. A las cuatro de la tarde saldrán de las Casas Consistoriales, los gigantes precedidos de una comparsa de Enanos y acompañados de varias danzas del país entre las que figurarán las conocidas vulgarmente por Sebastiana del Castillo, Don Jacinto, Criadas, Bastonets y otras varias, que recorrerán las calles de la población hasta las diez de la noche.”*¹⁶³⁹

No hem trobat gran cosa més al respecte, excepte la constatació que les pistoles i altres armes d'avantcàrrega podien aparèixer més enllà del context teatral i agreujar les possibles bregues o generar accidents degut al descontrol de les matèries explosives o algun tret de fogueig mal preparat o mal orientat.

13.9.2 Sant Pere de Ribes (1866)

Xavier Miret documenta que a finals de l'any 1865 va demanar-se a Ribes permís per a poder representar el Ball de Don Jacinto y Doña Leonor, segurament amb la vista posada a la festa major de sant Pau, a finals de gener del 1866. Les mencions d'aquesta funció es repeteixen –segons aquest mateix autor- els anys 1892, 1915 i 1923. Cal afegir

---

¹⁶³⁸ Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona. *Diario de Tarragona, Año IX, núm. 249.* 16 de setembre de 1862, pàgina 3.

¹⁶³⁹ Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona. *Diario de Tarragona, Año IX, núm. 252.* 19 de setembre de 1862, pàgina 4. Programa de les festes de santa Tecla.

que la còpia manuscrita del ball parlat que hem localitzat en fotocòpies de Pere Grases a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès està datada a Ribes el 1903, encara que aquell any Miret ens documenti com a representat el Ball de Marcos Vicente.¹⁶⁴⁰ El copista devia proveir-se del major nombre possible de textos per tal de disposar-ne en cas de necessitat.

13.9.3 Riudecanyes (1880)

Jordi Bertran, en el seu cens de balls parlats segons buidatge de la premsa tarragonina de la segona meitat de segle XIX documenta aquesta representació a Riudecanyes els dies 21-22 de setembre de 1880.¹⁶⁴¹ Nosaltres no hem localitzat aquesta notícia a la premsa.

13.9.4 Riudoms (1883)

Aquesta població gaudia d'una Festa Major que gosem considerar prototípica del Baix Camp de Tarragona. El programa d'actes del 1883, que transcrivim a l'annex pel seu interès, anuncia un seguit de manifestacions festives pel dia 19 de gener, vigília de sant Sebastià. Entre els elements concurrents, hi hagué els balls de Don Jacinto i de Marcos Vicente, ambdós textos amb un fort component de l'alteritat sarraïna:

“A las seis partirá de las casas consistoriales el Ayuntamiento precedido de una numerosa comitiva para asistir á las solemnes completas que se cantarán á toda orquesta en la Iglesia parroquial de San Jaime bajo la dirección de un reputado maestro. La comitiva que acompañará al Ayuntamiento se compondrá de un grandísimo número de diables, baile de enanos de las gitanas, varias danzas dramáticas como la de don Jacinto y Marcos Vicente, baile de valencians después la Corporación municipal dirigiéndose después de las completas toda la comitiva á las casas consistoriales. Por la noche habrá iluminación general recorriendo las bandas y dulzainas la población.”¹⁶⁴²

No sabem si aquests balls es tornaren a veure per la vila; més aviat fa la impressió que foren escenificats per gent de la veïna capital comarcal, Reus.

13.9.5 Montblanc, sd.

Joan Amades ens ofereix un gravat d'aquest ball parlat, que atribueix a Montblanc, sense que de moment en puguem saber res més.¹⁶⁴³ Cal ubicar-lo al darrer quart del segle XIX i sota la influència de tota la regió tarragonina.

---

¹⁶⁴⁰ MIRET 1993, pàgines 5-6.

¹⁶⁴¹ BERTRAN 1992, pàgines 217-219.

¹⁶⁴² *La Opinión* (Tarragona), Any IX, núm. 15, 18 de gener de 1883, pàgines 1-2.

¹⁶⁴³ AMADES 1950-1956, volum I, pàgina 797.

13.10 Alteritat cavalleresca: (i 2): Ball de Marcos Vicente (ca. 1875)

El Ball de Marcos Vicente és un exemple extraordinàriament paral·lel al de Don Jacinto y Doña Leonor. Explicava història d'un pintoresc personatge fictici, suposadament valencià (també apareix com "*el renegado de Valencia*"), el qual suposadament hauria viscut al segle XVI. Segons el relat, Vicente va haver-se d'amagar després d'un duel i, capturat per uns corsaris, va renegar de la seva família i es va donar a la mala vida. Acaba casat a Turquia fins que el fet de reconèixer casualment les seves filles que havia abandonat i anys després capturat sense saber-ho el fa recapacitar. Aleshores abandona la seva vida de delinqüent i el credo musulmà. El fet és molt paral·lel a l'anterior cas de Don Jacinto, excepte en el fet que l'heroi només és el personatge masculí i que la conclusió és feliç. El moro no hi apareix exclusivament com un element netament destructor i malvat, malgrat que donat el context, l'obra no planteja mai cap altre discurs respecte de l'alteritat sarraïna. La moralitat del relat concorda plenament amb elements com un *Ball del Fill Pròdig* que també es veia pel Penedès a mitjan segle XIX.¹⁶⁴⁴ El fet que la turca s'enamori del protagonista també fa que la puguem considerar infidel i, a nivell ètic, de moral més que discreta: procura la mort de son marit per tal de poder-se casar amb Marcos Vicente. Un detall que esdevé l'enèsim punt de connexió amb el Ball de *Don Jacinto y Doña Leonor*.

L'ambient on s'ubica és el dels pirates i corsaris turcs i les seves incursions a les terres valencianes durant el cinc-cents. En aquest context no podem evitar pensar amb el pirata renegat i convertit a l'Islam Pere Fuster, potser el *Piero da Rabat catalano, corsaro crudelissimo* que, estudiat per Mª Teresa Ferrer, apareix a l'obra literària del novel·lista de Lucca Giovanni Sercambi (1347-1424). Implicat en els fets de Torreblanca de 1396, aquest corsari català acabà al capdavant d'una petita flota de corsaris que rondava per la Mediterrània occidental.¹⁶⁴⁵ No seria descartable que aquest personatge hagués originat posteriorment un relat llegendari al seu entorn, relat útil si al seu entorn s'hi bastia un discurs aventurer però edificant.

Com a ball que segueix el mateix model de creació que el de *Don Jacinto y Doña Leonor*, la narració d'aquesta aventura amb caire històric i una bona pinzellada de fantasia va gaudir també d'una certa popularitat en una franja de territori relativament àmplia, ja que la trobem en diverses edicions de romanços i literatura de cordill. Moltes d'elles s'han de datar en un període que va de 1750 a 1820. La que usem per al nostre estudi ens sembla la primera edició, tant pel fet del seu aspecte tipogràfic com pel fet que no se'l qualifica de "*famoso romance*" ni de "*nuevamente impreso*". A més, és la única versió que parteix el relat en primera i segona part. Tot i això, el text, ben semblant, es distribueix en les mateixes quatre fulles de paper que ocupa a les altres edicions que hem jutjat posteriors. No porta data ni peu d'impremta; pel gravat sembla feta a València i, com hem dit, abans que cap altra de les que hem pogut veure. A més d'aquesta, en coneixem també una edició valenciana d'Agustín Laborda, entre 1746 i

¹⁶⁴⁴ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. *Llibre de l'Administració de Sant Fèlix* (1781-1876), sense foliar, però any 1860. També, com acabem de veure, a Ribes a inicis de segle XX.

¹⁶⁴⁵ FERRER 2004, pàgines 215-217.

1774 i una de barcelonina dels Hereus de Joan Jolis (+1759), que cal datar entre 1759 i 1770.¹⁶⁴⁶

La mateixa edició de literatura de cordill setcentista resumeix la història de Marcos Vicente d'aquesta manera:

*“Refierense los animosos hechos y valentias de este caballero natural de Valencia; dase cuenta de su cautiverio, y como renegó y se casó con la turca del amo que le habia cautivado: como fue veinte años pirata y habiendo venido al Grao de Valencia, cautivó en la noche de San Juan á dos hijas suyas y las llevó à Constantinopla. Refierese como al cabo de tres meses se vino à descubrir que eran sus hijas las damas que habia cautivado y por su medio se volvió à nuestra santa fe católica: y disponiendo su galera para ir Argel, bien proveida de cautivos cristianos, con su muger y sus hijas dirigió su viage para España. Dase cuenta como en el camino le dió muerte à su muger, y llegando despues con toda felicidad à la ciudad de Valencia, se echó à los pies de los señores del Santo Tribunal, y fue perdonado: con todo lo demás que verán los curiosos en esta segunda parte.”*¹⁶⁴⁷

Malgrat que no descartem la coexistència d'altres textos escrits per altres autors, sembla clar que la majoria dels que es representaren empraven el text compost pel lletrista reusenc Francesc Torné i Domingo (1820-1880). ja n'hem parlat en l'apartat del Ball dels Voluntaris de l'Àfrica a Reus el 1860. Hem tingut accés a aquesta peça a través d'una còpia mecanografiada, la qual sembla clarament extreta d'una edició reusenca de Joan Grau. I aquest text de Francesc Torné es veu deutor del romanço de cordill setcentista, del qual copià alguns fragments quasi sencers. Torné va posar nom a les filles de Marcos Vicente i a la seva esposa turca, i va afegir-hi els personatges dels moros pirates, els esclaus de la tornada i els inquisidors. També va fer que pirates i esclaus es presentessin a la manera de les representacions festives vuitcentistes amb parlaments. I per assemblar-lo encara més a elles, va incorporar el diable burlesc o botarga per tal de cloure el ball i fer la capta i també va fer sortir trabucs allí on hi havia espases. Segurament realitzà aquest canvi per complir amb la quota de pólvora que el públic solia reclamar, tal i com es veu en la portada de l'edició del text de Torné.

Dit d'una altra manera, ras i curt: Torné va tenir a les mans el plec poètic i en va fer un ball parlat en condicions de representar-se segons l'estil de la regió.¹⁶⁴⁸ Sí que volem comentar que el text fou donat a l'estampa, segurament un cop mort l'autor, amb el títol *Historia ó danza dramática de Marcos Vicente ó sea El Renegado Valenciano*. L'edició que coneixem és la de la reusenca *Librería la Fleca de Juan Grau Gené*, 1904. Segons Salvador Arroyo i Manuel Bofarull, hauria d'existir una edició anterior. Un llistat d'edicions de la llibreria de Joan Grau de Reus, que daten cap a 1881, ja incorpora la dita obra amb el mateix títol amb el número 108 del catàleg.¹⁶⁴⁹ Altres fonts consideren que Torné el va escriure abans de 1878,¹⁶⁵⁰ suposem que pel fet d'haver documentat una representació a Reus aquell any,¹⁶⁵¹ tenint en compte com a *terminus ante quem* el fet

¹⁶⁴⁶ Vegeu MARCOS VICENTE 1750.

¹⁶⁴⁷ Vegeu MARCOS VICENTE 1750.

¹⁶⁴⁸ Només cal fer una lectura dels dos textos, que donem sencers en l'apartat d'annexos.

¹⁶⁴⁹ ARROYO / BOFARULL 2004, pàgina 94.

¹⁶⁵⁰ BOSCH / SOLÉ / BAYER 1998, pàgina 18, basant-se en ARROYO 1996a, pàgines 125 i ss.

¹⁶⁵¹ PALOMAR / ALBI 1992, pàgina 228.

que Torné moria el 1880. A finals dels anys vint del segle XX el vilafranquí Pere Grases en va tenir a l'abast una versió completa del text, manuscrita i procedent de Sant Pere de Ribes, la qual és ben igual a la que hem transcrit a l'annex, ja que fins i tot el parlament del diable és calcat, de manera que sembla beure completament de l'obreta estampada a Reus.¹⁶⁵²

13.10.1 Reus (1878)

Salvador Palomar i Lourdes Albi documenten aquest Ball com a representat a Reus el 1878.¹⁶⁵³ També tenim indicis de la seva presència en una evocació de les festes de la Coronació de la Mare de Déu de Misericòrdia, que havien tingut lloc aquell any. Qui les recorda és Josep Banús Sans, en un escrit del 1954:

*"Durante los días de las fiestas, muy de mañana, nos despertaba el toque de una diana floreada, a cargo de la banda de cornetas del Regimiento de Dragones de Montaña, sobre caballos blancos. Luego, la dulzaina y los tambores que acompañaban a los gigantes. Y algún que otro disparo de la cuadrilla de "Marcos Vicente". Este despertar se repitió todos los días mientras duraron los festejos."*¹⁶⁵⁴

Sabem que es conserva una fotografia dels components d'aquest ball datada a principis de segle XX. Forma part de l'Arxiu Josep Bargalló Badia / Arxiu Carrutxa (Centre de Documentació del Patrimoni i la Memòria).¹⁶⁵⁵ Allí es veuen dos músics amb clarinets, esclaus cristians, Joana i Teresa (filles de Vicente), Florinda (filla del comte Ximenes), Doña Ana, Marcos Vicente i els deu pirates amb turbants (a més, hi ha Suliman, que el porta fosc per tal de distingir-se de la resta), els frares inquisidors, Celima (esposa de Suliman). Resulta especialment interessant la figura del diable, identificable pel vestuari propi dels diables del Baix Camp i Priorat.¹⁶⁵⁶ Cal pensar en una figura de *botarga* o *esparriot*, un mantenidor de l'ordre i de l'espai escènic que ja és clàssica a tots els balls parlats del Camp de Tarragona, el qual potser tancava la funció amb un parlament més o menys satíric i obria la capta per al refresc dels actors.

El mateix arxiu del Centre de Documentació Carrutxa de Reus conserva també una altra imatge del ball, desfilant per una avinguda arbrada (podria molt ben ser el passeig que condueix al Santuari de de la Mare de Déu de Misericòrdia), la qual fou obtinguda per Manuel Ferré. Sembla datar del 1929, fou cedida per la família Muñoz-Rovira i ens fou donada a conèixer per Antoni Veciana. Per gentilesa de Salvador Palomar, mostrem ambdues fotografies a l'annex d'imatges del present treball.

13.10.2 Sitges (1883)

---

¹⁶⁵² Segons es pot consultar al seu fons, salvat per Joan Solé Bordes en forma de fotocòpies que es troben en disposició de consulta a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. [consultades el juny del 2020].

¹⁶⁵³ PALOMAR / ALBI 1992, pàgina 228.

¹⁶⁵⁴ Vegeu *Reus. Semanario de la Ciudad. Año III, núm. 131. Número Extraordinario*. 16 d'octubre de 1954, pàgina 11.

¹⁶⁵⁵ Vegeu-la a ROCHA / MILÁN 2005, pàgina III i a l'annex d'imatges.

¹⁶⁵⁶ Sobradament descrita a PALOMAR 1987.

De la presència d'aquest ball a la Festa Major de Sitges en dóna notícia la corresponsalia de premsa del dia 28 d'agost de 1883, on ja es posa en entredit la vàlua d'aquestes manifestacions i s'advoca per la seva substitució per elements més de moda, com els concerts filharmònics i els balls de societat. El ball és tractat pel corresponsal, Josep Soler, de *mamarratxo* o de *moixiganga*, més propi d'un carnaval que no pas de ser mostrat amb orgull sota el filtre del tipisme, ans s'avergonyeix que els visitants que venien d'una Barcelona cosmopolita es trobessin amb comparsaria d'aspecte disfressat:

*“Sitges 28 Agost. Acabada ja la nostra festa major, seria faltar á mon deber lo no remétreli un petit extracte del contingut d’ella, avuy que estém ja en son verdader estat normal. Ja s’ha acabat aquell soroll de gralles y timbals de las moixiganga, ja no veyém per nostres carrers aquells mamarratxos com lo ball de Marco Vicente, més propi de Carnaval que de festa major, puig es ridícul en un dia en que acuden tants forasters, veure aquelles disfresses formant part del programa de la festa major d’una vila com Sitges, avuy que ab las ventatjas del carril be’s pot considerar com un arrabal de Barcelona. ¿No fora millor, senyors del municipi, que l’import que’s gasta en aquestes moixiganga lo gastessin en una bona banda de regiment que recorregués los carrers dues ó tres vegades y donés un parell de serenates com las que acostuman ahont val la pena de passar un bon rato? Me sembla que posant una cosa per l’altra donaria més bon resultat la subscripció popular que’s fa pera cobrir aquells gestos y cridaria més la atenció dels forasters. Lo demás de la festa, Sr. Director, no admet crítica. [...]”*¹⁶⁵⁷

Joan Josep Rocha i Josep Milán van donar a conèixer el 2005 una fotografia antiquíssima de Gaietà Benaprés, que després va pertànyer a la seva filla Rita Benaprés i que mostrava l'elenc de figurants o personatges del que sembla un ball de moros i cristians. Actualment es conserva a la Biblioteca Santiago Rusiñol de Sitges, on fou dipositada per Frederic Malagelada i Benaprés. Segons Rocha i Milán, la imatge mostra realment el Ball de Marcos Vicente i se li hauria d'atribuir una cronologia coetània a aquesta època.¹⁶⁵⁸ S'hi veuen deu moros amb punyals, sabres i fusells, amb turbant decorat amb la mitja lluna i calçons bombats (un dels quals podria ser el capità); cinc personatges femenins (que podrien ser Ana de Vilarrasa -esposa de Marcos Vicente-, Joana i Teresa –filles de Vicente-, Celima, la dona de Sulimán, el cabdill moro i Florinda –filla del comte Ximenes de València), dos que semblen frares i que podrien representar els inquisidors que surten al final de l'obra, i encara diversos personatges de vestuari difícil d'interpretar, que podrien ser mariners, bandolers o els captius cristians que tornaren a València amb la seva nau.

13.10.3 Riudoms (1883)

Ja hem esmentat en parlar del Ball de Don Jacinto y Doña Leonor que el Ball de Marcos Vicente s'havia representat a Riudoms el 1883. Suposem que la Guerra del Marroc va fomentar un context social prou favorable com per veure dos balls tant similars i amb una visió tant paral·lela de l'alteritat musulmana en un mateix nucli de població i en una

¹⁶⁵⁷ Vegeu annex documental. *La Renaixensa. Diari de Catalunya*. Any XIII núm. 1615, 31 d'agost de 1883. ROCHA / MILÁN 2005, pàgina II.

¹⁶⁵⁸ ROCHA / MILÁN 2005, pàgina II.

mateixa festa i celebració. No en podem donar més detalls per manca d'informacions que ho permetin.

13.10.4 Prades (1883)

Prades va viure també alguna representació del ball de Marcos Vicente en les seves celebracions patronals, dedicades a santa Florentina. Convé observar que es tracta del mateix any que Riudoms, de manera que hom es planteja si tot plegat no responia al fet que una determinada obra es posava de moda. Aleshores s'escampava per les festes majors com una flamarada; potser un grup de teatre amateur el portava allí on el llogaven. La premsa tarragonina dona bones referències del programa d'actes i l'ambient que es respirava, a través dels corresponents, a la vila vermella.¹⁶⁵⁹ L'element festiu que garantia una tradició dins els actes festius que es repetien al llarg dels anys en aquesta població seria el Ball de Coques. Ressenyat aquí com a *baile de las tortas*, ja es defineix com a *acostumbrado*. Tot i que les diferències hi són, podria equiparar-se ben segur a d'altres danses que incorporen pans o tortells consagrats, com serien els *pambeneïts* del Vendrell o les *crepelles* a la Conca d'Òdena. Per tant, el ball de Marcos Vicente era un accessori festiu, per decorar, embellir, divertir i solemnitzar la festa. Diu el periodista:

“Prades [...] La circunstancia de celebrarse en esta población la fiesta mayor en los días 21 y 22 del actual, hace que, considerando esto para nosotros como un asunto de actualidad, tenga que hacerle una sucinta descripción de la fiesta, dando quizá una extensión que no estaba en mi idea al principiarla presente. Procuraré ser todo lo conciso que pueda. Efectúase la fiesta por Santa Úrsula, dedicándola nosotros á Santa Florentina, una de las once mil vírgenes; y habrá este año, además de los oficios divinos que se efectuarán con aquella solemnidad posible en pueblos como este, la correspondiente banda de música, el acostumbrado baile de las «tortas» en la plaza pública, y un baile que se titula «la danza dramática de Marcos Vicente», con algunas otras diversiones, propuestas todas por la juventud de ésta. Segun mi insignificante opinión, es hasta cierto punto conveniente permitir á los jóvenes tal clase de diversiones en estas fiestas, porque de esta manera va desterrándose la no muy laudable costumbre de pasar el tiempo en las tabernas ó entrometidos en el pernicioso vicio del juego.”¹⁶⁶⁰

L'anunci aparegut el mateix dia al *Diario de Tarragona* també aclareix que la representació que analitzem era per donar una sortida decent i edificant a les inquietuds socials dels joves, els quals devien muntar un grup de teatre *amateur*.

“En los días 21 y 22 del actual mes celebrará la villa de Prades su fiesta mayor, dedicada á la patrona de la misma Santa Florentina. Para este objeto y á fin de dar á la fiesta mas esplendidez, se ha contratado para dichos días la música de Torroja, que tocará durante los oficios divinos, que se celebrarán con toda la solemnidad y pompa posibles.

---

¹⁶⁵⁹ Les dues fonts s'esmenten al blog casteller de l'erudit investigador Xavier Güell, sense que s'apunti de quina data són, per la qual cosa hem hagut de fer una cerca d'hemeroteca, en realitat força senzilla. Vegeu <https://balldexiquetsdevalls.wordpress.com/2012/03/24/el-ball-de-valencians-en-un-bateig-a-prades/> [maig 2020],

¹⁶⁶⁰ Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona. *La Opinión* (Tarragona). Año IX, núm. 249. 18 d'octubre de 1883, pàgines 2 i 3.

Además, algunos jóvenes, queriendo contribuir á su modo á hacer mas amena la estancia de forasteros, han determinado representar en público la danza dramática de «Marcos Vicente», y durante las dos noches el sainete titulado el «Payo en centinela». Habrá también el acostumbrado baile llamado de las tortas en la plaza pública, mientras que los socios del casino titulado la «Union Pradense», con una galantería que les honra mucho, han ofrecido á la juventud para durante las noches de dichos días, la sala que los mismos ocupan para casino, á fin de que puedan completar la fiesta dando sarao, en el que tocará la espresada música de Torroja, lo mismo que en los demás actos referidos.”¹⁶⁶¹

13.10.5 Vilanova i la Geltrú i Vinaixa (darreries del segle XIX?)

Joan Amades va recollir dues tonades pertanyents al Ball de Marcos Vicente en aquestes dues poblacions, sense que sapiguem res més sobre elles.¹⁶⁶²

13.10.6 El Vendrell (1897)

Un altre lloc on van conèixer aquesta peça textual fou el Vendrell, el 1897. El programa de Festa Major d'aquell any anuncia pel dia 25 de juliol la presència dels Xiquets de Valls, *“surtint també á recorrer los balls y comparsas populares, Bastonets, Diables, Marcos Vicente, Cercolets i altres, portant l'animació per tots los àmbits de la Vila”*.¹⁶⁶³ A més de ser anunciat i programat, el ball no va faltar, ja que amb posterioritat un exemplar de *El Vendrellense* del dia 1 d'agost de 1877 recensionava la sorollosa Festa Major tot esmentant el ball entre els altres elements: *“[...] después de cuatro días de músicas, fuegos artificiales, descargas y trabucazos de Marcos Vicente y de su acompañamiento, petardos de las carretillas de los diables, Xiquets de Valls, cabezudos [...]”*¹⁶⁶⁴ Sabem que encara van actuar pocs dies després, per sant Salvador el dia 6 d'agost del mateix any, ja que dit sant és el titular de la Parròquia del Vendrell i, per tant, Festa Major petita d'aquella població. Segons les dades aportades per Arroyo i Bofarull, sabem que es va representar *en un tablado construido ex profeso*.

13.10.7 L'Espluga de Francolí (1899)

La recerca efectuada per Filo Farré a l'Espluga documenta aquest ball com a fet l'agost de 1899, segons un informant nascut el 1890, Josep Saumell Queralt, conegut com *“L'avi Mocatxes”*, el qual féu avinent que es representà a la Plaça. S'ha pogut precisar l'any perquè Saumell recordava que la funció tingué lloc l'any que una revolta va matar el cobrador o recaptador d'hisenda, el reusenc Josep Espasa Virgili. Aquest fet es troba documentat el 4 d'agost de 1899. D'aquest informant sabem detalls del ball que permeten apropar-lo al model que s'ha pogut definir més bé a La Bisbal del Penedès. El

¹⁶⁶¹ Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona. *Diario de Tarragona*, Any XXX núm 248, 18 d'octubre de 1883, pàgina 2.

¹⁶⁶² Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Arxiu Amades. Caixa 19, sobre 512.

¹⁶⁶³ ARROYO 1990, pàgina 59, on es reproduïx el programa facsimilat. ARROYO / BOFARULL 2004, pàgina 97.

¹⁶⁶⁴ ARROYO / BOFARULL 2004, pàgina 97.

cas de la Bisbal ha estat investigat per Salvador Arroyo, qui n'extragué bones conclusions. A l'Espluga hi cantaven la *cansión de las tres muqeres*, coneguda com a *Divina María*, que sortia dins l'argument i de la qual Arroyo va arribar a obtenir la tonada i el text. L'avi Mocatxes n'informà el text "*Divina María, dulce madre, prenda más pura que el sol y que las estrellas*". Aquesta cançó també fou recordada per un violinista Espluguí, nascut el 1909, que havia après d'oïda moltes tonades del seu predecessor a la vila, el Cec del Maset o de Cal Teuler.¹⁶⁶⁵

13.10.8 Maspujols (s.d.)

La *Guia de Maspujols*, monografia local publicada el 1986 fa avinent el record vague d'una representació d'aquest ball, sense que en tinguem més dades.

*"A Maspujols, com a molts altres pobles de Catalunya, hi havia hagut el tipic ball de Diables. Per Sant Joan i per la Festa Major es tiraven carretilles i sortien els Diables al carrer. Era els joves, els que ho feien. Anaven a llogar els vestits i les masses o «crosses» a Reus, i tiraven les carretilles de coets pels carrers del poble, amb la gent corrent al davant o al darrera. S'havien representat, a l'antigor, alguns balls parlats, com el de «Marcos Vicente», o el de Sant Antoni... En aquests balls, hi participava un dimoni que anava vestit elegantment. Es conserva encara una curiosa maça que devia haver servit antigament per algun ball parlat. Feta d'arrel de bruc, aprofitant la forma natural, té un aspecte força diabolic, accentuat per una llengua afegida que li surt."*¹⁶⁶⁶

13.10.9 Tarragona (1900)

Sense que en tinguem més dades, el ball de Marcos Vicente devia representar-se també a Tarragona per Santa Tecla del 1900. El vespre del dia 21 de setembre va produir-se un incident entre dos components del grup que l'assajava, incident que és el que ens ha permès saber que es volia representar:

*"Ayer noche, después del ensayo de la danza «Marcos Vicente» dos sogetos trabáronse de palabras, dirimiendo la cuestión á puñetazo limpio. Gracias á la intervención de algunos transeuntes, no alcanzó mayores proporciones la disputa."*¹⁶⁶⁷

13.10.10 Sant Pere de Ribes (1903)

D'aquest ball parlat en trobem funcions documentades a Sant Pere de Ribes els anys 1903 (per sant Pere, al juny) i 1915 (per sant Pau, al gener).¹⁶⁶⁸ Sabem que el 1903 es digué que fent aquesta funció ús "*de la harmoniosa llengua de Cervantes, ¡Pobreta se l'ha de compadèixer!*" i es fa de nou al·lusió a la incomprensió de la llengua castellana per part de l'aleshores majoria de la població. En definitiva, allò que tant bé explica

¹⁶⁶⁵ FARRÉ 1992, pàgina 215, d'on extraiem la majoria de les dades.

¹⁶⁶⁶ LLAURADÓ / SAMSÓ 1986, pàgines 75-76.

¹⁶⁶⁷ *Diario del Comercio*, any VI núm. 1712. Tarragona, 22 de setembre de 1900, pàgina 2

¹⁶⁶⁸ MIRET 1993, pàgina 6.

Bofarull per al cas reusenc amb l'exemple de la llengua *de catastro*. Però Ribes disposava de teatre des del 1883 i també des de 1898 hi havia grups d'afeccionats al teatre que aprofitaven la sala existent. Una mostra de com el públic de Sant Pere de Ribes encaixava aquestes obres la veiem en la ressenya d'una funció del ball de la vídua Judit:

“La novetat del ball de Judith, sobretot, atragué de primer antuvi l’atenció preferent del públic, encuriós per saber de què es tractava. Bé desempenyaren aquells actors improvisats llurs respectius papers, fent-se dignes dels escassos aplaudiments dels espectadors, que en nostre poble raríssimament se prodiguen. Som una mena d’egoïstes que fins sembla que’ns volem per nosaltres sols les satisfaccions que els altres ens proporcionen. En quant a Judit hi ha alguna cosa que lamentar. En tot es veia bona voluntat i ganes de sortir bé, esqueia la indumentària; però allò de fer-ho en castellà, y en aquell tan florit...deu ésser propi d’aquesta mena de representacions carreresques. Lo cert es que tots hi posaven el coll i això basta.”¹⁶⁶⁹

Però l'èxit d'aquestes manifestacions teatrals de tall tant antic estava sentenciat en una Catalunya noucentista que tenia Vilanova i Sitges tan a prop. El 1916 es parlava del ball de bastons (que encara avui es balla amb profusió a Ribes) considerant-lo:

“[...] sempre agradable per la lleugeresa i agilitat que tan bé li escau al jovent, felicitant-lo de pas per haver desterrat d’una temporada ençà tots aquests balls anacrònics i de mal gust, d’emperadors romans en calçotets i amb espardenyas, o de fills pròdigs amb barret de copa alta i sense coll ni punys. No, el ball de bastons és espontani, és fill de la terra i té tot el sentir de nostres velles tradicions; per això se’ns farà sempre simpàtic aquel sec cric-crac junt amb el so de les galles estridents i sonores.”¹⁶⁷⁰

Miret afegeix encertadament que aquest redactor (segurament dels periòdics *Fulla Social* o *Castell de Ribes*) rebutja el tronat *atrezzo* i vestuari dels balls parlats vuitcentistes. Una crítica força àcida que també veurem que havia patit mig segle abans la igualadina *Patera*. Si ja li van desagradar *atrezzo* i vestits no cal ni imaginar el que deuria opinar del fet que en aquestes funcions només hi intervinguessin homes. No era estrany en aquella època veure rols femenins interpretats per personatges més o menys decrepits *“amb barba o bigoti i amb una pipa a la boca”*. Justament el que avui ens plau de veure plasmat en una diablessa quan té lloc l'actuació dels parlaments dels balls de diables centenaris del panorama festiu.

13.10.11 La Bisbal del Penedès i Les Peces (ca.1905-1948)

Segons la recerca de Salvador Arroyo i Manuel Bofarull, el ball de Marcos Vicente va representar-se a la Bisbal del Penedès en una data a l'entorn de 1905-1907. L'informant fou Joan Cañís i Solé, el qual recorda que un dels infants que participaren en els papers femenins rondava els vuit o deu anys i sabem que era nascut vers el 1897. L'avi de Cañís, de nom Salvador Solé Farré (a) *Mas del Bosquet* (1872-1953) en fou el director o mestre del ball i encara hi féu el paper de Marcos Vicente. Tenia el text en un llibret imprès, per la qual cosa devia tractar-se de l'edició reusenca de 1904, si jutgem pel color de les

¹⁶⁶⁹ MIRET 1993, pàgines 8 i 9.

¹⁶⁷⁰ MIRET 1993, pàgina 10.

cobertes, recordat encara per Cañís.¹⁶⁷¹ El repartiment de papers era el següent: *Suliman, Celima, Conde Ximenes, Florinda, Marcos Vicente, Anna de Vilarrasa, Juana, Teresa, Esclaus 1, 2, 3 i 4, Frares 1 i 2, Diable i Moros 1 a 10*; en total 25 papers a representar.

Com a “fill” directe del representat a La Bisbal, el ball de Marcos Vicente també va representar-se a les Peces d’Albinyana el 23 i 24 d’agost del 1947. Aquesta vegada sota un format d’escenari, com si d’una peça teatral corrent es tractés. Qui va portar-hi el text no fou altre que Salvador Solé Farré (a) *Mas del Bosquet* que, com a mestre del ball, en va dirigir els assaigs acompanyat del seu net Joan.¹⁶⁷² Entre els materials per a dur a terme aquesta represa -de la qual s’ha conservat la llibreta del text- hi ha les dues tonades que segurament havien sonat a La Bisbal pels voltants de 1905-1907, la passada d’acompanyament (“*Marcha*”) i la cançó “*Divina Maria*”. Resulten també molt interessants les observacions que fa Salvador Arroyo sobre el seu treball de camp, quan parla de les evolucions coreogràfiques “*passada de dalt a baix*” i “*passada creuada*”, i quan fa avinent que els informants del poble de Les Peces li comentaren com Salvador Solé insistia en el fet que tots els actors fossin homes, tal i com solia fer-se en aquest tipus de representacions quan ell havia representat el ball a La Bisbal a començament de segle XX. Aquest requeriment no fou acceptat pels integrants de 1947.¹⁶⁷³

Segons els informants de les Peces entrevistats per Arroyo, Solé també volia que els recitats fossin declamats amb la cantarella o corda de recitació típica de tots els balls parlats vuitcentistes. Cosa que tampoc degué fer-se, ja que Arroyo fa esment que “els directors de ball de 1947 varen adaptar a la declamació teatral vigent en aquell moment”. Una anècdota reportada per Arroyo i recollida per Lluís Gil de la Bisbal reporta l’alt grau d’incomprensió derivada de la incultura de a gent que solia representar aquestes peces teatrals. Com que la llibreta manuscrita de 1947 solia ser escrita, com totes, en lletra cursiva, no van veure que les lletres *n* sovint semblaven la lletra *u*. I al primer assaig, un actor “*que fa quinze dies que llauro les vinyes amb el paper a la mà per intentar aprendre’m aquest endiablats text*” engegà “*To soy el fiero Hassau / uatural de Babilouia / que á España y á Polouia / iutrodujo el Alcorau*” quan en realitat el paper deia “*Yo soy el fiero Hassan / natural de Babilonia / que a España y a Polonia / introdujo el Alcorán*”.¹⁶⁷⁴

Sabem també que la mateixa colla que havia dut a terme la representació de les Peces va anar a representar el ball a Santa Oliva (Baix Penedès) per la Festa Major de 1948.¹⁶⁷⁵

---

¹⁶⁷¹ Per a totes aquestes dades, vegeu ARROYO / BOFARULL 2004, pàgina 99. El text havia de ser amb un alt grau de probabilitat, el publicat a TORNÉ 1904 en edició pòstuma, ja que Francesc Torné Domingo morí el 1880 deixant moltes llibretes amb textos de balls parlats escrits per ell.

¹⁶⁷² ARROYO / BOFARULL 2004, pàgines 94-97 i 107-108.

¹⁶⁷³ ARROYO / BOFARULL 2004, pàgines 101 i 102. Es parla de la tonada per acompanyar el ball (pàgina 102) i de la cançó “*Divina Maria*” que apareixia dins de l’obra, la qual fou acompanyada amb violí, tal i com Salvador Solé l’havia vist sonar a principis de segle XX.

¹⁶⁷⁴ ARROYO / BOFARULL 2004, pàgina 107.

¹⁶⁷⁵ ARROYO / BOFARULL 2004, pàgina 99.

13.11 L'alteritat al teatre, II. Representacions professionals (1842-1891) i amateurs (ca. 1860-1870?) de Guzmán el Bueno a Barcelona.

En un terreny purament amateur i potser no directament vinculat a la festa, Joan Amades proveeix una notícia sobre teatre de plaça amb una segura plasmació de l'alteritat. Ens referim a una peça dramàtica que implica una lluita de moros i cristians o, com a mínim, unes ambaixades dialogades. Per arribar a aquesta deducció n'hi ha prou de conèixer la història d'Alonso Pérez de Guzmán (1256-1309), conegut com a *Guzmán el Bueno*, del seu desafiament i el famós llançament del seu punyal des de dalt de la muralla de Tarifa per tal de sacrificar el seu propi fill:

“Una nota de la festa major d’Hostafrancs havia estat el teatre de plaça, interpretat per una colla de ballaires que actuava a Sants i a L’Hospitalet i que no sabem a quin d’aquests dos llocs pertanyia. Un dels balls que havien agrdat més era el de Cristòfor Colom; figurava la història de la descoberta del Continent americà, inspirada en les històries de fil i canya i en l’auca publicada per l’imatger Llorens, de Barcelona [...]

També s’havia representat el ball de Guzman el Bueno, que figurava l’episodi de la defensa de tarifa de l’atac de la moraima. El rei Joan pactava amb els moros per rendir-los la ciutat a canvi que l’ajudessin a entronitzar-se en una part de la Península i a guerrear contra el seu germà Anfòs. El governador de Tarifa es negava a lliurar-la als moros. En la brega, aquests feien presoner un fill del governador Guzman i demanaven la rendició com a rescat. El presoner en persona anava a tramitar la seva llibertat; la seva mare li aconsellava que no se’n tornés i preferia la pèrdua de la ciutat. la seva estimada, que era filla de l’infant Joan traïdor, creia que primer era l’honor que la vida i era del parer de deixar-se matar abans d’humiliar-se.

Els moros donaven un breu espai de temps per a decidir la proposició. Tres tocs de trompeta havien d’anunciar la fi del termini donat per admetre o refusar la proposta. Després del segon toc, sortia Guzman i, dirigint-se als moros, els deia que preferia perdre el fill a la deshonra de la capitulació i que, si per escapar el seu fill no comptaven amb armes prou fines, ell mateix els lliuraria el seu punyal ben esmolat. I es treia una arma de fusta amb la fulla tota argentada, a fi de semblar més lluent, i la tirava vers els moros, que la recollien. De seguida sonava el tercer toc i els moros ventaven un cop de punyal al coll del que feia el paper de víctima, que ja s’havia trasmudat i havia substituït la seva testa per un cap de cartó que queia per terra rodolant, amb gran esborronament de la gent senzilla i amb sorpresa de la mainada, que no acabava d’entendre si l’hi tallaven de debò o de per riure, puix que si bé la facècia tenia tot l’aspecte de realitat, als ulls infantils no era possible que després d’escapçat ressuscités i que en un dia el poguessin escapar set o vuit vegades, tantes com es feia el ball. Cal dir que aquesta comèdia de plaça no fou de les més representades.”¹⁶⁷⁶

Aquest mite de la història hispànica va tenir una gran fortuna dins el món del teatre que pretenia posar en drama els episodis nacionals més gloriosos. Com que el relat és únic i d’un gran tremp, suposem que devia funcionar meravellosament des del punt de vista escènic. Amades diu que no era de les més representades. Potser no a les places sota el format dels balls parlats, però un rastreig de l’hemeroteca demostra que fou un argument molt recurrent als teatres de tota la Península.

¹⁶⁷⁶ AMADES 1950-1956, volum V, pàgines 431-433.

D'entrada hem trobat textos dramatitzats des de finals de segle XVIII. Segons el Diario de Madrid el 1791:

*“Teatros [...] En el de la calle del Principe por la Compañía de Martínez se representa por el Sr. Antonio Robles el soliloquio, ú escena trágica, unipersonal, cuyo titulo es: Guzman el Bueno, con música en sus intervalos: antes de este drama se executará una introducción, y se cantará una tonadilla, y se concluirá la funcion con una comedia de música por fin de fiesta, en dos actos, intitulada: la Dama desengañada; todo nuevo, de subida.”*¹⁶⁷⁷

El 1793, a Madrid mateix:

*“Teatros [...] En el de la calle de la Cruz por la Compañía ds Ribera se dará principio con la comedia [...] después seguirá una tonadilla general: una escena trágica acompañada de una agradable musica, en un acto, intitulada [...] con un fin de fiesta, en el que un niño de seis años ejecutará un monologo titulado, el Hijo de Guzman el Bueno, con varias transformaciones: todo nuevo, de Teatro [...]”*¹⁶⁷⁸

El 1777 la madrilenya estampa de Sancha havia editat un *Guzman el Bueno, tragedia en tres actos*, obra de Nicolás Fernández de Moratín (1737-1780), pare del famós Leandro Fernández de Moratín. D'ella es deia que *“según la opinion general no es esta la mejor tragedia de nuestro teatro ni de las del mismo autor.”*¹⁶⁷⁹ I el 1805 s'havia editat una obra de Tomás de Iriarte (1750-1791) sobre el tema.¹⁶⁸⁰ Sembla que el 1812 encara es podia veure als escenaris de Madrid:

*“El viernes 22 del corriente en dicho teatro del Príncipe el señor Antonio Robles, primer actor que ha sido del mismo, executará el unipersonal, intermediado de música, titulado Guzman el Bueno, alcaide de Tarifa. Esta pieza, que tanto en la parte de poesía, como de música es original de D. Tomas de Iriarte, y que tanto agradó al público quando se estrenó, estará adornada con una decoración nueva [...]”*¹⁶⁸¹

El 1841 es va estrenar una altra peça dramàtica, la qual pensem que fou la que més podia influir en el tema que ens interessa.¹⁶⁸² El seu autor, Antonio Gil de Zárate (1793-1861) era una persona dotada per a la ploma teatral i que assolí un èxit notable en vida. El febrer de 1842 encara es representava al *Teatro del Príncipe* de Madrid, i la crítica en deia:

“Diremos sin embargo que, aun teniendo en cuenta el talento del escritor, asistimos con desconfianza á la representación de su drama. Guzman el Bueno ha sido siempre, en nuestra opinion, un personaje mucho más à propósito para la lira y para él canto épico,

¹⁶⁷⁷ Hemeroteca de la BNE. *Diario de Madrid*. Núm. 57, dissabte 26 de febrer de 1791, pàgina 4. Núm. 60, dimarts 1 de març de 1791, pàgina 4.

¹⁶⁷⁸ Hemeroteca de la BNE. *Diario de Madrid*. Núm. 35, dissabte 4 de febrer de 1793, pàgina 4. Núm. 39, 8 de febrer de 1793, pàgina 4.

¹⁶⁷⁹ Hemeroteca de la BNE. *El Correo. Periódico Literario y Mercantil*. Núm. 548, dimecres 11 de gener de 1832, pàgina 3.

¹⁶⁸⁰ *Colección de obras en verso y prosa de D. Tomas de Yriarte. Tomo VII*, Madrid, en la Imprenta Real, 1805. Pàgines 319-341. Exemplar a la Biblioteca Nacional de España, sig. 1/23241. Consultable en línia a <http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcd50j0> [juliol 2020].

¹⁶⁸¹ Hemeroteca de la BNE. *Diario de Madrid*. Núm. 140, dimarts 19 de maig de 1812, pàgina 4.

¹⁶⁸² Hemeroteca de la BNE. *Revista de Teatros. Periódico de literatura y artes*. Any 1841, pàgina 217.

quo para la poesía dramática [...] No hablaremos de una tragedia y dos monólogos que se hicieron en el siglo pasado sobre esto asunto, puesto que, aun siendo de un esclarecido poeta la mejor de aquellss tres obras con razón olvidadas, no requieren particular mención sino por lo que al autor moderno hayan podido servirle. Al acudir al lícito recurso de las alteraciones históricas para formar su argumento, el señor Gil, siguiendo el ejemplo de Moratin el padre, se ha limitado à convertir en un mancebo capaz de tomar las armas al hijo de Guzman, niño, según la historia, de nueve años, y à presentarle enamorado de la hija del infante D. Juan [...]”¹⁶⁸³

El mateix 1842 ja tenim documentades funcions d’aquesta obra a Barcelona, i ens sembla que aquest fet marca el punt de partida per a la versemblança de la dada aportada per Joan Amades:

“Liceo. Se volverá á poner en escena el drama en cuatro actos, titulado: Guzman el bueno, que tantos aplausos ha obtenido; terminando la función con baile nacional por los niños Elias Gorgui y María Constanti.”¹⁶⁸⁴

Sobre les companyies que esmenta Amades, sabem que aleshores encara corrien aleshores companyies dramàtiques ambulants. El 1846 una gasetilla que informava d’assumptes de províncies, en tractar Huelva diu:

“Huelva [...] Ha llegado también á esta la compañía dramática que estaba en Sanlúcar de Barrameda, y anoche dio principio con Guzman el Bueno ó el sitio de Tarifa. Han gustado al público los actores y especialmente el que desempeñó el papel de Guzman. No podremos tener la satisfacción de ver en escena ningún drama patriótico, porque este censor ha prohibido que de este género se ejecute alguna.”¹⁶⁸⁵

N’hi ha prou amb tot el que apuntarem ara per constatar l’enorme èxit que va tenir el tema a nivell de representacions. El 1848 es va passar l’obra d’Antonio Gil de Zárate en llengua italiana, donat que la *Revista científica y literaria* d’aquell any publicava un elogi al llibret original.¹⁶⁸⁶ El 1852 l’obra “*drama histórico en 4 actos y en verso: Guzman el Bueno, dirigido por el señor Guerra*” es trobava en cartellera al Teatre Principal de Barcelona. pel febrer.¹⁶⁸⁷ El maig encara constava que al “*Teatro Principal.— Se pondrá en escena el drama en 4 actos, original del Sr. Gil y Zarate titulado: Guzman el Bueno. Su*

¹⁶⁸³ Hemeroteca de la BNE. *El Correo Nacional*. Año V. Núm. 1492, dilluns 28 de febrer de 1842. Pàgines 3-4.

¹⁶⁸⁴ Hemeroteca de la BNE. *El Constitucional. Periódico político, literario y comercial*. Año sexto. Núm. 1112, dimarts 29 de març de 1842. Pàgina 4. Segons fonts de la mateixa hemeroteca, el 1843 la trobem a València, segons una gasetilla apareguda al periòdic madrileny *El Heraldo* del 25 d’abril de 1843, pàgina 4. El 1844 la trobem a Palma de Mallorca, segons un anunci a *Genio de la Libertad*, núm. 34, dissabte 3 de febrer de 1844. El 1846 encara surt representat com a *drama histórico en cuatro actos y en verso* a Madrid, al Teatro del Príncipe, segons es llegeix a *El Eco del Comercio*, núm. 1051, 25 de gener de 1846, pàgina 4.

¹⁶⁸⁵ Hemeroteca de la BNE. *El Eco del Comercio*, núm. 1219, 13 d’agost de 1846, pàgina 4.

¹⁶⁸⁶ “*Tenemos entendido, que se publicará dentro de poco un nuevo libreto, cuyo argumento está entresacado del drama del Sr. Gil y Zárat, titulado Guzman el Bueno. Do ese drama original, que por sus bellezas ha cobrado merecidos aplausos en todas las naciones mas cultas de Europa; de ese drama, que es el asombro del moderno teatro español. Nosotros conocemos muy bien, que el Sr. Gil y Zárat, por la altura en que está colocado entre los literatos de esta Corte, no necesita de nuestros mezuquinos sufragios, pero callarnos en esta oportunidad seria fallar á nuestro propio decoro. El autor del nuevo libreto es el Sr. D. Francisco Zoleo, italiano, y regente en el colegio de San Diego en Sevilla, que ha sido largo tiempo dirigido por el Sr.D. Alberto Lista, esclarecido barón y uno de los patriarcas de nuestra literatura.*”
Vegeu Hemeroteca de la BNE. *Revista científica y literaria*, núm. 2 (1848), pàgina 132.

¹⁶⁸⁷ Hemeroteca de la BNE. *El Áncora*, núm. 781, 20 de febrer de 1852, pàgina 16 [820].

dirección eslá confiada al primer actor D. Ceferino Guerra".¹⁶⁸⁸ El 1853 el mateix Guerra la portava al Liceu.¹⁶⁸⁹ El febrer de 1855 la trobem anunciada al *Circo Barcelonés*, de la mà d'un tal Valero¹⁶⁹⁰ i el juliol del mateix any es tornava a veure al Principal sota la direcció de Julián Romea, on consta en cartell almenys durant quinze dies.¹⁶⁹¹ Encara, el 15 de gener de 1858 s'anunciava a la *Sociedad del Olimpo*, però sota un format de tres actes.¹⁶⁹² El 1860 l'esmentat Circo Barcelonés reposava l'argument amb aquesta altra versió, ja que consta "*la aplaudida comedia nueva en 3 actos y en verso «La cua del gallo». Intermedio de tangos americanos y la divertida parodia de «Guzman el bueno» titulada «El tio Zaratan»*".¹⁶⁹³ Aquesta dada és especialment interessant perquè es qualifica aquesta representació com a "paròdia", fet que podria deure's al menysteniment d'una funció que potser era escènica més elevada. El 1864 el *Teatro de Romea* tornava a anunciar aquesta peça tal i com l'actor l'havia ofert abans, és a dir, en quatre actes i en vers.¹⁶⁹⁴ El 1867 l'obra s'estava assajant al nucli de Sant Gervasi: "*En el teatro de aquella población se está ensayando el drama de Gil y Zarate Guzman el Bueno que según parece se pondrá en escena el próximo domingo*". i La notícia encara afegeix: "*En San Gervasio se han propuesto pasar una temporada agradable y lo conseguirán sin duda alguna*".¹⁶⁹⁵

L'obra seguia representant-se el 1886, 1887 i 1889.¹⁶⁹⁶ I encara en una data tant llunyana com el 1891 es podia veure aquesta obra a la cartellera barcelonina:

"Para dar funciones dramáticas los días festivos en el teatro Romea, se ha formado una compañía bajo la dirección del primer actor don Enrique Borrás, y de la que forman parte las aplaudidas actrices señora Verdier, señoritas Sala, Castillo y Blanca y los señores Labastida, Guardia, Bals, Fages, Moreno, Serra y otros aplaudidos actores. Pasado mañana se verificarán dos funciones compuestas de las producciones «Treinta años ó la vida del jugador» por la tarde, y «Guzmán el bueno» por la noche, poniéndose además en escena una aplaudida pieza catalana."¹⁶⁹⁷

Tot plegat suposa el pòsit perfecte de textos i narracions per tal de servir de base a les representacions de teatre amateur. Suposem que fou la nombrosa immigració de gent del Camp de Tarragona que animava les fàbriques de vapor de la zona de Sants la que afavorí el pas del teatre professional cap a la plasmació de l'obra sota els preceptes escènics, estètics i literaris dels balls parlats vuitcentistes. Ens interessa veure com el 1864 tenim constància d'aquests aficionats al teatre en una festa major de l'Hospitalet

¹⁶⁸⁸ Hemeroteca de la BNE. *El Áncora*, núm. 856, 5 de maig de 1852, pàgina 12 [568].

¹⁶⁸⁹ Hemeroteca de la BNE. *El Áncora*, núm. 1106, 10 de gener 1853, pàgina 16 [160].

¹⁶⁹⁰ Hemeroteca de la BNE. *El Áncora*, núm. 1882, 27 de febrer de 1855, pàgina 16 [932].

¹⁶⁹¹ Hemeroteca de la BNE. *El Áncora*, núm. 2005, 1 de juliol de 1855, pàgina 15, núm. 2018, 14 de juliol de 1855, pàgina 16.

¹⁶⁹² Hemeroteca de la BNE. *La Corona. Periódico Liberal. Año V*. Núm. 31, 16 de gener de 1858, pàgina 4.

¹⁶⁹³ Hemeroteca de la BNE. *La Corona. Periódico Liberal. Año VII*. Núm. 246, 5 de maig de 1860, pàgina 4.

¹⁶⁹⁴ Hemeroteca de la BNE. *El Lloyd Español. Diario Político Independiente*. Núm. 1668, 28 de març de 1864, pàgina 1.

¹⁶⁹⁵ Hemeroteca de la BNE. *Lloyd Español. Diario economista, marítimo, mercantil, industrial, literario, de noticias y anuncios*. Núm. 2941, 11 de maig de 1867, pàgina 3.

¹⁶⁹⁶ Hemeroteca de la BNE. *La Dinastía. Diario político, literario y mercantil. Año IV*. Núm. 1704, 15 d'agost de 1886, pàgines 2 i 3. *Año V*. Núm. 2229, 28 de juny de 1887, pàgina 3. *La Dinastía. Diario político, literario, mercantil y de avisos*. Núm. 4015, 22 de maig de 1891, pàgina 3.

¹⁶⁹⁷ Hemeroteca de la BNE. *La Dinastía. Diario político, literario, mercantil y de avisos*. Núm. 3282, 16 de maig de 1889, pàgina 3.

de Llobregat; precisament una de les poblacions –segons Amades- de les quals podrien ser originaris els qui feien la representació d'Hostafrancs suara esmentada:

“Hospitalet, 12 de agosto [...] En los días 16 y 17 se celebra la fiesta y parece que los jóvenes de esta tratan de que sea tan lucida como los años anteriores, contribuyendo á ello la sociedad coral. El lunes 15 por la mañana oficios divinos á toda orquesta [...] El miércoles se principiarán los bailes en los entoldados [...] A las siete de tarde función en el teatro por la sociedad coral, poniéndose en escena el drama en 4 actos titulado Guzman el bueno que tantos aplausos obtuvo en su última ejecucion; dando fin con el divertido sainete titulado, Un llaminé dintre un sach. A petición de varios admiradores de la sociedad coral se cantará la magnífica pieza, Gloria á España de Clavé.”¹⁶⁹⁸

El que no ens concorda entre aquesta gasetilla i la informació amadesiana és que tot plegat sembla imbuït del fenomen dels cors de Clavé i, per tant, molt més impregnat de l'estil teatral de Guimerà que no pas dels balls parlats a l'antiga. Potser Amades tenia notícies que nosaltres desconeixem; potser va fer una associació massa ràpida entre funció teatral i balls parlats de moros i cristians, amb el concepte *teatre de plaça* pel mig. Els recursos que esmentava al seu *Costumari* permeten pensar en efectes del teatre hagiogràfic força recurrents, com serien els de la imaginació per tal de representar els martiris cruents dels sants patrons de torn. El cas més similar al que ens ocupa és el de la Degollació de sant Joan Baptista que té lloc a Rodonyà, documentat els anys 1882 i 1895.¹⁶⁹⁹ Davant dels detalls que informa Joan Amades sobre la impressió que causava a la canalla aquella mort successiva del mateix personatge tantes vegades com funcions ens fa pensar que hi hagué realment una plasmació de carrer a la manera tradicional, totalment paral·lela a la que tenia lloc als teatres de la línia més culta del moment. D'aquest tipus de teatre a la zona barcelonina no sabem més que el que ens deixà escrit el benemèrit folklorista. Sí que sabem que alguns dels actuals barris de Barcelona eren plens de gent que, procedent del Penedès i Camp de Tarragona, omplien les grans fàbriques i altres llocs de treball de la capital.

13.12 Sant Martí de Tous, un text del Ball de Viena i una *barreja* representativa (ca. 1900)

Tous suposa un cas molt interessant de ball de moros i cristians. En primer lloc, perquè conservem el text sencer, o quasi complet, que es conserva a l'Arxiu Joan Amades de la Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural, dins del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.¹⁷⁰⁰ En segon lloc, perquè podem ubicar-ne la representació en un lloc concret, que és el poble de Sant Martí de Tous (Anoia), a 8 km d'Igualada. Permet tenir un contrapunt a la *Patera* igualadina, si bé és força més tardà i pertany a una altra branca genealògica i argumental d'aquest tipus d'entremesos que cal incloure dins de les representacions festives de conquesta.

¹⁶⁹⁸ Hemeroteca de la BNE. *La Corona. Periódico Liberal. Año XI. Núm. 396, 13 d'agost de 1864, pàgina 7.*

¹⁶⁹⁹ vegeu <https://www.ballparlatrodonya.cat/noticia-historica/> [juliol 2020]

¹⁷⁰⁰ Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Fons Joan Amades. Caixa 63 (document 1.5.1.47).

Té tots els ingredients per a ser considerat tipològicament com un Ball de Viena, segurament l'únic –que sapiguem– que s'ha conservat sencer o pràcticament sencer, ja que l'argument sembla descabdellat fins al final, però l'acabament és força sobtat i mancat d'èpica, com a la conversió del moro. Fa la impressió de ser ben similar als que esmentava Milà i Fontanals a La Llacuna i a Pontons entre finals de segle XVIII i la primera meitat del segle XIX. La còpia però, és tardana i evidencia la pàtina dels balls parlats que posteriorment van tractar l'alteritat, ni que fos de manera residual, com el Ball dels Voluntaris de l'Àfrica, del qual Salvador Palomar ja feia avinent alguns dels personatges segons una notícia apareguda a la premsa local reusenca del 1860:

*“El baile o danza dramática titulado Españoles y Marruecos [...] está del todo arreglado con respecto al personal que lo compone. Hasta hace pocos días no se ha encontrado un individuo que pudiera representar el papel de O'Donell que, según dicen, ha de figurar también en dicha danza [...] veamos pronto en campaña a O'Donell, Prim, Muley- el-Abas, etc.”*¹⁷⁰¹

L'obra transmet doncs, un Ball de Viena-Buda, més basat en remenar i refer a plaer damunt d'altres obres sobre el tema que no pas posant atenció als fets històrics de 1683-1686. Potser és per això que no porta sinó per títol un genèric “*Ball de Moros y Cristians*”. Realment es tracta d'un *còctel* totalment impossible d'ubicar temporalment i que suposa una oberta de teatre amb el component militar que tant agradava i un resum molt mal girbat d'història peninsular, cosa que el fa particularment simpàtic a la mirada actual. La font podria molt ben ser la mateixa que la dels casos documentats per Manuel Milà a La Llacuna o Pontons (1800-1842), poblacions de les quals no conservem la lletra o parlaments dels balls de Viena.

Entre els personatges que intervenen hi trobem especificats els ducs de *Babiera* o *Vaviera*, de *Lorena*, de *Polonia*;¹⁷⁰² en canvi alguns altres fan pensar molt més en el context bèl·lic de la Guerra del Marroc i la Batalla de Tetuan de 1860. El *Muley caudillo moro* era un comandant marroquí del 1860. També s'anomenava així el general del rei moro de Fez que va fer presoner Fernando de Portugal el 1437 i que surt surt a una de les obres més destacades de Pedro Calderón de la Barca (1600-1681), *El príncipe constante*. Parlarem d'això en un altre apartat d'aquest treball. Altres personatges ens remeten molt més a la història hispànica com els primers cabdills ocupants sarraïns (El moro *Muza*), i molt especialment tot allò que fa referència amb el control del regne nassarita de Granada un cop havia estat conquerit pels Reis Catòlics; per exemple, el *Marqués de Santa Cruz*.¹⁷⁰³ La relació amb el món de l'alteritat d'aquest personatge ve donada perquè fou Capità General de l'Armada espanyola des de 1554 i, per tant, qui mantenia a ratlla els pirates barbarescos, recuperava Malta 1565 i combaté a Lepanto. Aquest darrer punt de la seva fulla de serveis el va fer promoure a capità general de

---

¹⁷⁰¹ PALOMAR 2010.

¹⁷⁰² MILÀ 1895, pàgina 281 ens apunta encara altres nobles diferents, d'un abast més internacional, quan apunta que el 1842 el Ball de Viena “*se ejecutó en Pontons, pueblo poco distante del de la Llacuna, con algun cambio en los personajes: allí salía otro rey cristiano además del de Polonia, Marqués de Mantua, Duque de Florencia, Sagala, Mata y dos abanderados.*”

¹⁷⁰³ Fou aquest un marquesat creat per Felip II el 1569 en honor d'Álvaro de Bazán y Guzmán (1526-1588). Els seus descendents degueren continuar en la mateixa línia, perquè el 6 de juliol de 1604 fou presa la illa de Longo (illes gregues) als turcs mitjançant les unitats navals de l'esquadra napolitana, sota el comandament d'Álvaro de Bazán, el qual –per força– deu ser el fill de l'anterior.

galeres el 1576 i també fou comandant de l'anomenada *Armada Invencible* fins poc abans de posar-la en marxa.

Així doncs, trobem elements de “Reconquesta”, de política internacional i de política marítima espanyola del segle XVI. Però no acaba aquí la barreja d'alteritat històrica. Hi trobem també personatges d'un fort component mitològic que es comenten en tractar els Balls de Sant Jaume; és el tema de la mitologia i gegants; queda ben clar quan ens hi trobem el *Jigante Goliat* o el *Valiente Mata cuatro*. Tot plegat en la mateixa línia d'alteritat fantàsica que veiem en parlar de personatges com el *Fierabràs* de Vallespinosa o el *Ferragut* de Sant Jaume dels Domenys, ambdues poblacions on ens consta un ball parlat hagiogràfic centrat en el tema de la recuperació del control territorial de la Península Ibèrica per part dels cristians durant els segles VIII i IX i la intervenció d'aquests valents gegants enemics o del mateix sant Jaume *matamoros* en les famoses batalles de Roncesvalles (778?) o Clavijo (844). El més curiós del cas és que el *Goliat* de Sant Martí de Tous pertany a les files del bàndol cristià.

Ramon Miró va tenir accés al text d'aquest entremès parlat gràcies a Frederic Herrero, amb qui pels voltants del 2011 cercàvem balls parlats igualadins al fons Amades de la DGCPiAC. Miró ja va realitzar diverses constatacions, molt ben encarades, per al tema que ens ocupa. La primera, que el text no coincidia amb els fragments de cap a 1800 que oferia Milà i Fontanals al seu famós treball *Orígenes del teatro catalán*. En segon lloc, la notable alteració del llenguatge a causa de la no comprensió del castellà per part dels vilatans que el representaven, cosa que no solament afecta al discurs, sinó també als personatges: el *Garaf* que esmentava Milà¹⁷⁰⁴ aquí apareix com a *Graf*. Diu Miró:

*“Es mantenen els dos noms agafats del propi àmbit per figurar al bàndol turc (no sabem si com una mena de broma o bé de crítica a determinades famílies); els noms eren el valent Segalà i Mata. Al nou manuscrit continuarà apareixent el valent Segalà, però Mata varia en la forma de Mata Cuatro (nom apropiat per designar un fanfarró, més que un valent).”*¹⁷⁰⁵

Nosaltres hem trobat un Francisco Matosas Segalà com a alcalde d'Igualada el 1899,¹⁷⁰⁶ de manera que cal pensar en aquest Segalà com algun personatge del poble del qual hom volgués fer un toc de mofa o, simplement, afegir la simpatia local de fer-hi aparèixer, encobertament o no, persones conegudes de l'auditori amb aquest cognom. Tot i això, Milà i Fontanals ens esmenta també els personatges de Segalà i Mata en la representació de Pontons de 1842.¹⁷⁰⁷ La barreja continua amb el *Muley caudillo moro*, el qual sembla ser que correspon a Abu-l-Hàssan Alí ibn Sad, conegut a les cròniques cristianes com a *Muley Hacen* (1436-1482), *Sufí* (una corrent mística islàmica, no pas cap personatge concret), el *Perxatanero (moro)*, el qual indueix a pensar que una vegada més ens trobem davant el malnom d'algun veí o bé el *Gran Vicir*, que no deixa de ser una mena de càrrec principal de l'Imperi Turc dels segles XVI i XVII que encara existia al

¹⁷⁰⁴ MILÀ 1895, pàgines 280-281.

¹⁷⁰⁵ MIRÓ 2016, pàgina 25.

¹⁷⁰⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1173. Llibre d'Actes de 1899-1900, folis 172r-174r.

¹⁷⁰⁷ MILÀ 1895, pàgines 280-281: “En 1842 se ejecutó en Pontons, pueblo poco distante del de la Llacuna, con algun cambio en los personajes: allí salía otro rey cristiano además del de Polonia, Marqués de Mantua, Duque de Florencia, Sagala, Mata y dos abanderados.”

segle XX (fou abolit el 1923 de manera que a partir d'aleshores s'anomenà primer ministre). De fet, el ball tant aviat parla de *moros* com de *turcs*, sense fer aclariments, de manera que dona una clara impressió que hom no tenia pas clara aquesta distinció.

Pel que fa al rei cristià, si Milà parlava del ball de Viena de la Llacuna on hi apareixia "*Leopoldo de Austria «la prenda más discreta de la alta casa de España»*", la nostra versió presenta en canvi un Carles d'Àustria com a rei cristià, el qual per les denominacions que rep ("*Carlos invicto grande rey de las Españas*", "*D. Carlos aquel de Austria / y la prenda más discierta / de la alta casa de españa / Emperador en su puesta*".) podria pensar-se que vol parlar de Carles I (1500-1558). Més aviat pensem que era una adulació dirigida a Carles II (1661-1700), el qual era –tot i les seves manifestes incapacitats- rei d'Espanya durant el conflicte de Viena i Buda. Potser la barreja de personatges permetia parlar de Carles I o és que potser ja es tractava d'això: d'assimilar el segon Carles amb l'Emperador que aleshores ja s'havia convertit en un personatge històric molt reconegut. Carles II fou el darrer monarca espanyol membre de la dinastia dels Habsburg, dinastia que, precisament havia inaugurat Carles I (1516-1556) després del brevíssim regnat de Felip I el Bell (+1506).

A més, apareix el gran noble català prototípic, el Duc de Cardona, ben conegut a la zona d'àmbit de representacions del Ball. Aquest actua d'ambaixador i cabdill militar dels cristians en nom del rei. És en el seu parlament de presentació on queda clar que som davant d'un Ball de Viena, tot i que les cronologies que s'hi fan aparèixer no concordin amb el que sabem de la història:

*“Cepa su real majestad
de ti avisado estoy,
Duque de cardona soy
acepte mi voluntad
y otros tantos escuadrones
de los que llegamos à hoy
valientes soldados
de la sena à donde estoy.
Todo el mundo conocí
el valor de mi espada
siendo yo el embajador
de la gran Biena de Austria
En el año ochenta y ocho
cuando la casa otomana
pretendí rendir sobervios
los turcos y su cosapia
mas ya no quisieron los cielos
sus intentos se lograron
pues cuanto màs triunfante
entonces batió las alas
fuí obligado à retirar
y dege libre la plaza
por mi invicto Rey
que es esclarecido monarca.
Tomat al punto la via*

*apresurar el viage
de esa buena fortaleza de Biena
que el Turco no la acobarde."*

Segons les breus acotacions marginals del manuscrit, havia d'haver-hi per força una petita construcció efímera o castellet, que vol ser la mateixa Viena, perquè allà s'hi està el governador; també hi fan encabir tot el bàndol cristià ("*Los cristianos se empujan al Castell*". "*Cuán los cristians son al Castell*"). Som del parer que aquests castellets provenien d'una influència dels Moros i Cristians del País Valencià però també dels que, per exemple, s'havien vist a Tortosa el 1701.¹⁷⁰⁸ També acudeix al castellet l'ambaixador turc, Muza en aquest cas, a temptar amb un suborn i a demanar la rendició ("*Cuan los moros arriban àl Castell sur lo Musa y's dirigeix al Governadó á fe la conquista ab dines*"). Allí es produeix un diàleg absolutament hilarant (almenys per la gent d'aquell temps) entre Muza i el Governador:

"M. – Escolti seño Governadó, es pot pujà?

G. – No pas per are jermá.

M. – Ving ab mol bona intenció, lo que li vull dí es mol bó;

G. – Digasho desde aquí estan y la jen ó sentiran.

*M. – Es que es un gran secret lo que jó porto'l barret;
y no'u puch esvalotá per lo que voste y perdrá.*

G. – Bajja esplicat qu'em vols di

*M. – Lo que li volia di que s'ns deixaba entra aquí
li daria mols diners molta plata, or y papés,
y tambe li vull parlá que després lo vull casá
ab una noya mol rica que caminan fá musica
y toca'l bombo cuán s'aseu semblan l'orga de'l'aseu.*

*G. – Si no saps ferme atre pacte ten pots ben aná'l diaple
y si no marches al moment te faix alsá'l somaten."*

La batalla, amb espases –segurament semblant a la *Patera* d'Igualada- es feia a peu, sense indici de cavallet cotoner i a fora del castellet. Ho sabem perquè quan els ànims s'han escalfat una de les acotacions aclareix que "*Aquí baixan los cristians del castell*". I és que la defensa de Viena fou a les portes de la ciutat, però no pas a dins.

Com hem dit, el ball acaba molt sobtadament amb la conversió dels turcs al cristianisme, convençut el rei turc que els seus déus són falsos, puix que ha perdut la batalla. Però les batalles són diverses, i també els cristians són a punt de perdre algun cop. Podria ser aquest un punt de contacte amb les passades de dansa i separació escènica que es feien en tants balls parlats, inclosa la *Patera*, com tindrem ocasió de veure; un recurs per donar intriga i emoció a la humil classe pagesa, ja que ara queia un bàndol ara queia l'altre. De música per a ballar durant aitals passades no en faltava, ja que alguna acotació l'esmenta: "*Aquí la música tocarà lo que ba indicat a la pà[gi]na [x]*".

¹⁷⁰⁸ TORTOSA 1701, pàgina 35. Vegeu annex documental. "*Aviase levantado en mitad de la Plaza vn elevado Castillo de hasta 60 palmas de alto, con sus baluartes, murallas, y homenaje, pintado todo; tremolavan en èl varios Estandartes rojos bordados de medias lunas, y en cada lienzo avia seys cañones hechos de hoja de lata, encordados para que tubiessen mas resistencia, y colorido para que semejaran mejor à lo que fingian: avia de servir de fortaleza à que se retiraran los Moros perseguidos de los Christianos."*

És en aquest moment que s'entreveu algun deix de la Guerra del Marroc, ben segur que sobreafegit al llarg de la segona meitat del segle XIX:

“(lo Rey fa oració fins à la vinguda del Angel)”

Embajador

Gran Sultan ahoy nos las tenemos que ver.

G. Sultan. – Puede ser.

E. Gran Sultan ahoy nos las tenemos que ver.

S. – Puede ser.

E. – Castigo.

S. – Rigor.

E. – Castigo.

S. – Rigor.

E. – Mata perro inhumano.

S. – Mata perro por cautivo.

E. – Calla calla maldito africá

S. – Anda que voy a cortarte la cabeza con el sable de mi mano.

Aquí tots los cristians cauen de genolls à terra y los moros
los posan lo sabre'l coll, apuntat y 'l Sultan diu

*S. - Aquí has de concluir
tus fuerzas y valentias
orgullosa embajador
bas a terminar tus dias.”*

Cal dir que el personatge del *Muley caudillo moro* també podria ser –ultra l'antic rei de Granada- una cita de la Guerra del Marroc. Joan Prim i Leopold O'Donnell s'enfrontaren l'any 1860 al príncep Muley Abbas, el qual va oferir una bona resistència a la batalla de Wad Ras.

Queda també per aclarir l'absència del diable burlesc, encara que a Tous sembla assumir tal funció el moro Muza. ja hem vist quin diàleg sostenia durant la seva ambaixada amb el Governador. Després torna a introduir la nota còmica quan apareix l'Àngel amb la bandera o penó del roser, l'advocació que, segons la tradició catòlica, fou el flagell dels turcs a Lepanto:

*“(Aquí baixa'l angel ab lo pendo, y ab son espasa dona un quite a cada
u dels moros y arriba al frente'l Rey cristia diu)”*

Angel

Rey D. Carlos valor Dios me envia por que salgas vencedor

No estéis angustiado aquí teneis vuestra protectora

La Virgen del Rosario que siempre os ha amado.

Este pendon te envia La Princesa del Rosario

que es madre de pecadores y á todos nos dá la gracia.

(Dona'l pendó al Rey, y se aixecan los cristians)

Musa

*Angels corren per la terra no se si anirem prou bons
no se si sera una rufa padregades llams ó trons."*

El que no podia saber del cert Ramon Miró és la veritable procedència d'aquest text o, almenys, on s'havia representat el text concret que transcriu el manuscrit que comentem. És cert que el manuscrit no especifica que fos de Tous però, segons una inscripció posterior a llapis, fou ofert a l'Amades –segurament en alguna de les visites que va fer el folklorista per a conèixer el Ball de Faixes d'aquella població- per Carme Mas de Tous el maig de 1953. La còpia és de l'any 1900 i porta un tampó d'un antic propietari, potser dels anys setanta del segle XX.¹⁷⁰⁹ Creiem que és qui devia llegir-lo a la institució pública que el conserva actualment per tal que s'afegís al fons del qual devia haver format part en vida del benemèrit folklorista. Que fos regalat per una touseña no provaria necessàriament un origen del manuscrit. Però els noms propis dels actors consignats són indubtablement procedents d'aquest poble. Per exemple, el darrer nom, qui representava el paper de *Muley caudillo moro*, Periquel-lo, és el malnom de la casa de la nissaga de l'àvia materna de qui això escriu, la qual morí a Sant Martí de Tous mateix el 1953.

Hi ha més indicis encara. La devoció al Roser era present a Tous des de 1590 i encara es trobava en molt bona salut a finals de segle XIX, de manera que els plafons del retaule pintat per Damià Vicens el 1596 foren les úniques obres d'art que es salvaren de la crema el 1936. Això no seria un indicatiu definitiu, però cal sumar-hi el patronatge del sant bisbe de Tours, esmentat just al començament per boca del rei cristià:

*"Dios te salve patria mia
Patria mia Dios te salve
por que tengo por Patrón
San Martín que siempre nos valga
y la Virgen del rosario
nos dà su favor y amparo
gloria en el otro mundo
y gracia en este bayle."*

Aquest esment de les advocacions locals entronca de ple amb el fragment llacunenc que donava Manuel Milà i Fontanals, rematat amb un "*Todos y la música concluyen diciendo: «Viva María, viva el Santo Cristo de la Llacuna»*"¹⁷¹⁰

Pel que fa a l'adaptació, queda clar que fou un afeccionat local el qui va adaptar el text a partir d'algun manuscrit que circulava per la comarca, molt més proper a les fonts de la Llacuna o Pontons que no pas al clàssic ball igualadí. El perfil d'aquest anònim encaixaria perfectament amb la definició que feia Insenser del Marquet de la Dona com a "*poeta vulgar, però de molt ingeni, y també autor d'algun ball, al que acudian algunas collas pera sortir de compromís*".¹⁷¹¹

¹⁷⁰⁹ Hi diu "J. Mre CASTELLS ANDILLA / Horta, 131 / BARCELONA (Horta)".

¹⁷¹⁰ MILÀ 1895, pàgina 281.

¹⁷¹¹ INSENSER 1904-1905, capítol VIII, pàgines 51-53. Vegeu annex documental.

El munt de noms clarament vinculats al poble (tres d'ells porten el nom de Martí, un fet que fins a la dècada dels anys noranta del segle XX era molt usual) permet pensar també en la idea Amadesiana de les nissagues que podien passar-se els papers d'una generació a l'altra. El fet que no es doni el nom concret del tal *Periquel·lo* ja és un indicatiu més d'una determinada manera de transmetre la tradició d'aquestes representacions de carrer.

13.13 El carnaval de Tortosa: la *Dansa del Garrofer*

Quan ens parla dels balls de Moros i Cristians amb la temàtica de la mal anomenada reconquesta, Joan Amades ens fa avinent el cas de l'anomenada *Dansa del Garrofer* de Tortosa, que ens fa pensar en un híbrid de ball de Viena i ball hagiogràfic amb moros, però amb particularitats locals, com la cercavila prèvia de les noies amb finalitats d'anunci i capta i el rapte del moro per part d'un diable:

*“La variante de Tortosa era conocida por danzas del Garrofer debido a ser organizada por los vecinos del barrio así llamado. Días antes de su celebración, que tenía lugar en Carnaval, dos grupos de mozas vestidas unas de moras, otras de cristianas, recorrían la ciudad cantando y danzando al son de pandero, al objeto de arbitrar recursos para ayudar a los gastos de la fiesta. En la representación, el rey cristiano, ayudado por un ángel, daba muerte al rey moro, cuyo cuerpo se cargaba al hombro un diablo para llevarlo al infierno entre gran estruendo de cohetes”.*¹⁷¹²

13.14 Un *excursus* aragonès. Alteritat i defensa d'una imatge sagrada: *Dances de Valdejalón* com a exemple

Sense que haguem trobat més notícies d'aquest cas de Tortosa, la poca informació que tenim d'aquest cas ens emparenta aquesta funció amb alguns casos de *dance* aragonesos. Segons sembla, aquest model de quadrilla que executa diverses mudances coreogràfiques amb diferents estris –arquets, espases, bastonets, mocadors...va imbricar-se amb la tradició del teatre de conquesta i la plasmació de l'alteritat sarraïna, ja fos turca o no. Com diu Ramón Pelinski:

*“Es importante recordar que en los pueblos valencianos el término «danzas» incluye las diferentes danzas típicas que se ejecutan en las fiestas patronales y que antiguamente también estaban presentes en muchas procesiones del Corpus. En el caso de Todoella las diferentes danzas –de paloteo, de broqueles, de castañuelas y de espadas- se hallan recogidas como unidad en la Danza, dominada, en parte, por mudanzas que representan combates simulados. Por otro lado, particularmente en la tradición valenciana y aragonesa, estos simulacros de combate solían asociarse a las guerras entre moros y cristianos. No es extraño, pues, que les fuera asignado el atributo de «guerrera».*¹⁷¹³

---

¹⁷¹² AMADES 1966, pàgina 73.

¹⁷¹³ PELINSKI 2011, pàgina 112.

D'altra banda, Carolina Ibor ens documenta l'existència, a diverses poblacions de la comarca de Valdejalón (Saragossa) l'existència de diversos *dances* que presenten aquesta mixtura entre el ball coreogràfic d'una certa exigència –clarament major que la *passada* dels balls parlats catalans, merament divisòria entre escenes- i la representació parlada d'una disputa entre moros i cristians, que no arriba tampoc a l'altura literària de les ambaixades del model de les festes de Moros i Cristians que es pot veure a Villena, Biar o Alcoi. De ben segur que hi hagué molts casos similars per tot el reialme d'Aragó, però els casos de tres poblacions ben properes ens poden servir com a exemple d'allò que podia arribar al sud de Catalunya i a la Franja a través de la vall de l'Ebre. Segons Ibor, i a manera de context:

“En Aragón se conoce como «dance» una composición escénica de carácter popular que a menudo engloba diversos elementos: una representación con textos versificados en metro de romance de la que pueden formar parte, en escenas más o menos integradas, diálogos entre pastores, disputas entre moros y cristianos, enfrentamientos entre un ángel y el diablo, versos humorísticos de crítica social, loas al santo o Virgen a quien está dedicado y se honra en la fiesta y, en todo caso, danzas de diverso tipo: paloteos, arcos, espadas, castañuelas, cintas... Consta de una parte estable en textos —en caso de que los haya— y danzas, que se repite cada vez que el acto se celebra, y otra parte variable, creada para cada ocasión, que es la que en particular se ocupa de referir en verso diversos asuntos, frecuentemente risibles, relativos a los propios danzantes, a otros vecinos o sucesos del pueblo o a la situación política y social en general. Con esos heterogéneos ingredientes se configuró un conglomerado que, según los estudios clásicos del género debió consolidarse hacia el s. XVII. Quede claro que la datación se refiere a la edad del “conglomerado”, mejor dicho, del tipo o modelo de conglomerado, no necesariamente de los ejemplos actuales, ni tampoco de cada uno de sus elementos considerados de forma aislada, algunos preexistentes en época anterior.”¹⁷¹⁴

D'aquesta manera, els *dances* de Salillas de Jalón, Urrea de Jalón i La Muela inclouen enfrontament dialèctic entre uns moros i uns cristians. I el model és clarament el mateix:

“Como vamos viendo y resulta natural, los dances de estos pueblos poseen abundantes elementos en común, tanto en melodías y danzas como en los textos. Elementos que comparten asimismo con localidades del entorno inmediato e incluso con otras más alejadas y en cuya extensión a buen seguro jugaron un importante papel los “párrocos, maestros o secretarios de ayuntamiento” y supongo que asimismo diversos “eruditos” locales o no locales varios, los músicos que acudían a tocar y hasta los propios danzantes que trasladaban su residencia [...] En las representaciones que incluyen enfrentamiento de moros y cristianos -Urrea, La Muela, Salillas- hemos visto que éste comparte no sólo trama argumental, por otra parte presente en los textos de otros dances de este tipo en Aragón, sino también conjuntos de versos o al menos las fórmulas integradas en ellos. En cualquier caso, la tradición oral juega su papel generando algunas variaciones, a las que pueden añadirse sucesivas modificaciones de mayor entidad de la mano de algún erudito local o similar.”¹⁷¹⁵

Tot i que Ibor ha recollit els textos dels parlaments de totes tres poblacions, prenem per referent el cas del poble d'Urrea, ni que sigui solament pel fet que podria ser el que està

---

¹⁷¹⁴ IBOR 2012, pàgina 277.

¹⁷¹⁵ IBOR 2012, pàgina 315.

documentat en una data més reculada, segurament als segles XVII i XVIII. Consta la celebració de *dance* en honor a la Mare de Déu del Roser des de finals del s XVII, amb anotacions succesives al llarg del XVIII que parlen de cintes, cascavells i el préstec de “*gambadas de cascabeles*” a Plasencia, Bardallur y Bárboles. Això no vol dir que el que es veia aleshores coincideixi amb el que es fa avui dia, ni pel text ni pel ball o les melodies, ja que avui s’hi inclouen músiques d’un estil que s’ha jutjat com a modernes o recents.¹⁷¹⁶

Es tracta d’una de vuit dansadors -quatre moros i quatre cristians- un general moro i un de cristià, i els sempiterns –almenys a l’Aragó- majoral, rabadà, àngel i diable. La gent del poble empra el terme *moros*; per contra, els parlaments els tracten de *turcos*. Els seus vestits són iguals entre ells i consisteixen en uns pantalons bombatxats, armilla curta, turbant i tot aquells esterotips orientaltzants. Els cristians pretenen evocar amb la indumentària l’aspecte d’un europeu del segle XVI. Els superiors jeràrquics es diferencien per altres colors i alguns elements afegits. El majoral i el rabadà vesteixen a la manera de rústics aragonesos. El majoral porta capa i barret, mentre que el rabadà llueix armilla de pell de cabrit per imprimir-li un caràcter *pastoril*. Ambdós duen gaiato, o vara llarga, encintada a la part alta. L’àngel va amb vestit llarg de color clar i ales postisses i el diable vermell i negre, capa curta, cua i banyes, el rostre enmascarat de negre i una forca.

El dia de sant Sebastià els balladors fan capta pels voltants de l’església per tal de costejar refresc pels actors i demés col·laboradors.¹⁷¹⁷ Els donatius es dipositen als barrets i turbants dels components del ball. Durant la processó, els balladors reben el sant i esperen la comitiva processional tot ballant en dues fileres per tal que el seguici hi passi per entremig. Els dos quadres de balladors (formats per dos moros i dos cristians cada un) fan una dansa de bastonets (*paloteo*) durant la processó, en punts més espaiosos, de manera que un quadre va davant l’estendard del sant i un quadre darrera el tabernacle amb la imatge del sant. A prop hi van els generals o capitans i els majoral i rabadà i, fins i tot, el diable. La disposició en dues fileres es repeteix per al retorn i entrada a l’església. Són els mateixos balladors els qui després reparteixen petits bescuits al poble que hi ha assistit quan la gent surt del temple per tal de tornar cap a casa.

En un marc més propici, com seria la sala social de festes situada als afores del poble, i sobre un escenari o entarimat, té lloc la funció completa del *dance*, amb els parlaments en vers. A l’Aragó reben sovint el nom de “dichos” tot referint-se a la part anualment variable perquè afectava a l’actualitat o perquè era, simplement, satírica i risible, fora del marc religiós o hagiogràfic.¹⁷¹⁸ Els components entren a escena amb la música mentre el públic ja s’espera a dins. També hi compareix la imatge patronal, portada per dos moros i dos cristians, imatge que es deixa al costat de l’epai escènic. Tot seguit es toca el *Repique*, que no seria sinó la tonada de la passada (descrita com que “*antiguamente sonaba, a falta de telón, entre escena y escena: una breve danza sin*

---

¹⁷¹⁶ IBOR 2012, pàgina 284.

¹⁷¹⁷ Per a tota aquesta descripció sumària, vegeu IBOR 2012, pàgines 284-289, on s’ofereix de manera molt més extensa i completa.

¹⁷¹⁸ IBOR 2012, pàgina 293.

moverse los danzantes de su sitio en el escenario”). Comencen els parlaments, on també es separen les escenes per un pas o bailoteo a dues columnes. Els moros van darrera el rabadà i els cristians darrera el majoral, mentre àngel i diable romanen al fons com una presidència. En aquest ball, com a la resta, música i balladors comencen quan ho disposa el majoral, que dóna tres cops a terra amb el seu gaiato.

El diable comença lamentant-se que ha estat avisat per part del *Eterno* que la mare del *Redentor* li esclafaria el cap. Per tant, es proposa impedir la celebració de sant Sebastià i que la seva imatge es vegi ultratjada per un *terrible guerrero*. El to dels versos sembla més aviat marià, per la qual cosa hom podria pensar en un tipus argumental genèric barroerament adaptat a nivell local o, també que el dance conservi traces de quan era dedicat a l'advocació del Roser. Apareix el majoral que s'hi encara tot invocant a sant Sebastià. Apareix l'àngel que fa marxar al diable, el qual promet no rendir-se fàcilment. El majoral informa de tot al general cristià i aquest fa marxar al majoral perquè veu venir al *otomano*. El turc ve a veure al general per dir-li que ha vingut a demanar auxili a sant sebastià per tal que protegeixi Constantinoble de la pesta que l'afligeix, per la qual cosa el majoral narra la vida i miracles del sant. El turc replica que tot són mentides i es discuteixen perquè el cristià tracta Mahoma de farsant. Els cinc turcs, espasa fora de la beina i després d'una abraçada i una arenga, es conjuren per prendre la imatge. S'hi afegeix el diable per tal d'oferir el suport i el dels seus *demonios que tienen por guarda a Lutero*, cosa que els turcs agraeixen.

En un canvi d'escena, apareixen els cristians, majoral i rabadà i el general els hi relata les intencions dels turcs. Els cinc cristians s'abracen i també treuen les espases a lluir. Un cop arengats, els pastors van a vigilar els turcs i els cristians s'agenollen davant la imatge per tal d'implorar la seva protecció. Una nova escena informa a través del rabadà que el majoral ha estat capturat pels turcs, de manera que el petit pastor es retira a pregar quan entren els turcs i té lloc la batalla. Els turcs van caient d'un en un i, amb la vida perdonada pel general cristià, acaben convertits al cristianisme i demanen el baptisme. S'encaixen les mans i el majoral és alliberat dels seus grillons mentre tots vitoregen al sant. Apareix l'àngel que recita uns versos exaltant el patró. Darrerament, s'hi afegeix un comiat del majoral, element modern que referma la condició d'autoritat o de mestre del ball que podria tenir aquest rol.

Finalment, després d'un altre *repique* o passada, comencen les danses, que són anomenades respectivament *Danza de las espadas*, *Danza de la rueda*, *Danza de los arcos* i *Danza de las cintas*. Cal notar com un detall força curiós el fet que, excepte la darrera, totes siguin danses de bastonets, mentre que a la representació immediatament precedent hi han aparegut espases. Tampoc volem deixar d'esmentar que, a Salillas, el lluïment de les danses en honor de santa Quitèria va amb els diàlegs intercal·lats. El primer número es diu *El Encuentro o Primera parte del paloteo*, on apareixia el diable “*desde algún lugar insospechado, asustando a los asistentes y acompañado con gran estruendo de petardos.*” Un detall que ens recorda la descripció amadesiana del tortosí Ball del Garrofer. A la població de La Muela, el *dance* és en honor de sant Antoni de Pàdua, però amb uns patrons argumentals molt similars pel que fa a la funció dramàtica parlada. En canvi els balladors d'aquesta darrera població vesteixen

d'una forma més anàloga a la manera habitual dels *dances* aragonesos, sense massa caracterització que els faci reconeixibles com a moros o bé com a cristians.¹⁷¹⁹

Veiem com la història que s'evoca en una narració -la qual podria perfectament passar per atemporal, amb l'ajut del tema de sant Sebastià- són les lluites europees de religió del segle XVI, de manera que el rerefons ideològic que traspua tot plegat és el d'un espectacle sota els postulats tridentins dels segles XVII-XVIII. Ja hem tractat com el tema de Lepanto i la seva plasmació festiva va allargar-se durant molts anys. Tant, que és molt usual trobar-se amb poblacions concretes que mantenen balls parlats o representacions d'aquelles topades, les quals marcaren una fita per aquella comunitat humana i la seva afirmació espiritual col·lectiva -o sigui, identitària- davant de la resta de comunitats d'una regió o, si el prestigi de l'espectacle s'incrementa, d'un país sencer.

13.15 Exemples valencians, II. Moros i Cristians: La *Mahoma* i la pólvora a les festes patronals

Al marge dels sempiterns i recurrents -encara que no per això desencertats- qualificatius de "magnífic retaule de convivència" o "inigualable experiència de comunitat", Albert Alcaraz ha estudiat les festes de Moros i Cristians del País Valencià i ha aconseguit sintetitzar amb eficiència la carcassa estructural de les mateixes:

"A partir d'uns trets bàsics, podem definir un model més o menys uniforme per la festa valenciana de Moros i Cristians. L'estructuració de la seqüència festiva en tres blocs d'actes (entrades, processó i batalles-ambaixades), la redistribució dels bàndols moro i cristià en *filaes*-companyies i l'existència d'una entitat autònoma encarregada de l'organització de la festa, són els elements que serveixen per caracteritzar un tipus concret de festa de Moros i Cristians originat als segles XVIII i XIX a les poblacions que envolten la serra de Mariola i segueixen el curs del riu Vinalopó i que a data de hui s'estén per bona part del País Valencià, especialment per la seua zona meridional.

No obstant això, la festa de cada poble presenta alguna característica pròpia que la identifica d'entre el conjunt, una imatge icònica que fa única aquesta o aquella representació. Biar té els *Espies* amb la *Mahoma*; Bocairent, les *Caixes* amb els fanalets; Cocentaina, l'*Ambaixada de les Tomaques*; Alcoi, el *Sant Jordiet*; Mutxamel, el *pas dels Pacos*. I la Vila [es refereix a la Vila Joiosa] el *Desembarc*."¹⁷²⁰

Quasi totes elles pretenen rememorar una diada vinculada a la seva conquesta o defensa. En la majoria de casos parlem de defenses heroiques en cas d'atacs sarraïns. A Oriola la conquesta del castell als musulmans el 1242;¹⁷²¹ a Alcoi, rebug i defensa de la població davant d'un atac nassarita el 1276;¹⁷²² a la Vila Joiosa un desembarc de corsaris el 1538.¹⁷²³

---

¹⁷¹⁹ IBOR 2012, pàgines 298-299

¹⁷²⁰ ALCARAZ 2017, pàgina 132.

¹⁷²¹ ALCARAZ 2006, pàgina 50.

¹⁷²² MILÀ 1895, pàgines 291-293, tot citant LLOBET 1853.

¹⁷²³ ALCARAZ 2017, pàgina 133.

Les *filaes* o comparses deuen tenir un origen en les companyies de soldadesca i milícies populars, creades per tal de disposar d'una organització defensiva d'aquestes poblacions amb unes mínimes garanties de solvència. La reiteració dels avistaments de fustes, naus i galeres turques i barbaresques no permeté durant molts anys relaxar la tensió bèl·lica al llarg de tot el llevant peninsular. També les viles reials havien de tenir milícies a punt per tal de socórrer les poblacions costaneres si no volien que algun dels saqueigs també els esquitxés, a més de la possibilitat de perdre alguns ports comercials. Com exposa de nou resumidament Alcaraz:

“Aquesta estructura defensiva, basada en un sistema de vigilància de costes a través de torres de guaita i castells, i el fet que les viles reials de l'antic Regne de València hagueren de formar entre els seus propis veïns companyies de soldats, que devien d'eixir en ajut i defensa de les poblacions costaneres en cas d'alerta de perill, crearen la base organitzativa sobre la qual després, en desaparèixer el perill barbaresc, es desenvolupà la Festa. Els alardos i les funcions d'ensinistrament de les companyies de soldats es convertiren en funcions de soldadesca emmarcades dins de la festa patronal. Posteriorment, aquell festeig puntual d'una jornada, a l'ampliar la seua seqüència ritual, acabà allargant-se durant dies, convertint-se en una festa en sí mateix, on els seus participants, seguint una nova pauta organitzativa, anaren distribuïnt-se, en primer lloc i per exigències del guió, en bàndols (moro i cristià) i en segon, perquè així ho propiciava l'esperit associatiu i participatiu del moment, en *filaes*.”¹⁷²⁴

Com hem vist, l'ensinistrament o exhibició de la classe social dels *milites* o cavallers en festes era el mateix origen que Schmitt proposava per als balls de cavallets contrafets del segle XIII.¹⁷²⁵ No manquen tampoc fonts que deixin constància de les demostracions de soldadesca dins les festes barroques a Catalunya. En trobem a les festes de sant Ramon de Penyafort (1601), de santa Teresa (1614) o del Sant Crist a Lleida (1637). Per tant, aquest pòsit festiu que no era ni municipal ni tampoc netament gremial no era tampoc desconegut al Principat. De fet, en coneixem a Cervera o Tàrraga, a Vilafranca... i a Igualada, on trobem esmentat un estaferm el 1619¹⁷²⁶ i, anys, després el 1810, el Baró de Maldà ja esmenta un petit regiment militar a la processó de Corpus:

“Vegérem la professó en casa d'uns sastres en la Plaça Major, a la part de la sombra [...], i a dos quarts per les set, entrà tota la professó a la iglésia, havent fet tercera descàrrega de fusileria la tropa, alto davant, i se reservà al Divino Senyor en lo sacrari i així finit en est dia lo primer del Corpus, tornant les banderes i els tabernacles, los de quiscuns gremi o confraria d'aon los havien trets.”¹⁷²⁷

Durant la primera meitat de segle XIX un nou tipus de festa va anar-se generant a la regió sud del País Valencià. Parlem de l'Alcoià, la Vall d'Albaida, la Marina Alta i Baixa, la Safor, la Serra de Mariola i les Valls del Vinalopó. Aquest fenomen té per marc la societat fabril de la primera industrialització i la dinamització de tot el sector tèxtil de la regió. Els referents de plasmació de l'alteritat a la festa i de la realització de simulacres de batalla són, però, anteriors. Només cal veure les naumàquies siscentistes i setcentistes de València o la que coneixem com a celebrada a Castelló el 1789.

¹⁷²⁴ ALCARAZ 2017, pàgina 133.

¹⁷²⁵ SCHMITT 1976, pàgines 142-143 i 146-148

¹⁷²⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1068. Llibre de la Universitat de 1619, foli 41v.

¹⁷²⁷ MALDÀ, volum VIII (1808-1810), pàgines 278-279.

En aquesta època vuitcentista les funcions de soldadesca de les festes patronals barroques¹⁷²⁸ –per exemple, companyies d’arcabussers amb estendarts i capitans anant a buscar una imatge a la seva ermita per tal d’acompanyar-la baixant a la població- varen anar-se substituint per associacions de ciutadans. En serien un bon societats recreatives i altres entitats com ara les companyies de festers.¹⁷²⁹ Per exemple, a Bocairent, la companyia de soldats de la vila com a milícia local, va derivar en grups de festers repartits en dos bàndols i amb noms com *Biscaïns* o *Tomassines* (cristians) i *Mosqueters* o *Moros Vells* (bàndol sarraí). D’aquesta manera, als acompanyaments de la imatge de sant Blai –amb tanta marcialitat com es vulgui- s’hi afegiren les desfilades d’anada a vespres o completes de la vigília, la disparada d’arcabuseria a primera hora del dia o les ambaixades com un desafiament verbalitzat entre els cabdills d’ambdós bàndols. En d’altres indrets van aparèixer notables mostres de teatre de conquesta o simulacres de lluita d’una notable envergadura. Celebracions que commemoraven fets concrets, com ara el desembarcament de corsaris turcs de la Vila Joiosa, que acaben tenint per marc una àmplia zona de la trama urbana i que solen precedir les omnipresents ambaixades dialogades.

Aquests processos es troben ja totalment cristal·litzats vers 1850-1880, d’una manera paral·lela als processos de consolidació de les festes majors catalanes. Però durant la consecució d’aquests mateixos processos també s’originaren festes de Moros i Cristians relativament autònomes i al marge de les festes patronals. On hi havia funció de soldadesca la festa va expansionar tot convertint un acte concret de la festa en una seqüència festiva completa de tres dies: desfilades el primer, actes litúrgics i processó el segon i ambaixades i batalles el tercer. Però a on no hi havia antecedents de soldadesca la festa podia solapar-se *ex novo* a les patronals amb motiu d’un vot de poble o d’alguna efemèride.

El cas d’Ontinyent és il·lustratiu perquè es crearen el 1860 en agraïment al Crist de l’Agonia (patró de la població) per la fi d’una sequera i la victòria de Tetuán. Callosa d’en Sarrià va fer una cosa similar aquell mateix any quan un important comerciant allí establert va aconseguir que les festes patronals de la Mare de Déu de les Injúries es celebressin sota la forma d’una festa de Moros i Cristians.¹⁷³⁰

Com molt bé defineix Alcaraz, parlem d’una festa moderna “*perquè naix en un context de canvi social i de ruptura amb la societat tradicional, amb l’entrada en escena de la*

---

¹⁷²⁸ ALCARAZ 2006 ens documenta a les pàgines 50 i 51 com a Villena es genera el patronatge de la Mare de Déu de les Virtuts arran d’una pesta a finals de segle XV, a Cocentaina amb sant Hipòlit per la mateixa causa el 1600 i a Onil a la Mare de Déu de la Salut pel mateix el 1648. També a Bocairent sant Blai va suplir el 1632 a sant Jaume en agraïment a la finalització d’una epidèmia de diftèria. Encara ens comenta els casos d’Albaida i de Calp. En el primer cas, el 1678 la Mare de Déu del Remei fou votada per insaculació per demanar ajuda divina durant una forta plaga que patien les oliveres del terme. A Calp, el Santíssim Crist de la Suor hauria ajudat a un jove a tancar ell tot sol les portes de la ciutat davant un desembarc corsari el 1744.

¹⁷²⁹ Un altre bon resum d’aquest tipus de celebracions es pot trobar a HARRIS 1994.

¹⁷³⁰ Més tard ja vindrien les festes de nova implantació en indrets on la festa patronal tenia una gran inèrcia però la comunitat desitjava celebrar una festa de Moros i Cristians segons la seqüència o model ja establerta. Aleshores calgué trobar-li una data per tal de no contraprogramar-se. En darrer lloc les que es volgueren crear del no res en temps moderns, que ja es conceben com un complement progressista de la festa patronal o el Corpus, considerades conservadores en excés per la classe política d’esquerra quan aquesta tenia el control de la política municipal d’aquella població concreta. ALCARAZ 2006, pàgines 41-43.

burguesia com a classe social motora d'un nou model de societat, liberal i participativa. Una festa en imparable expansió que en l'actualitat se celebra a vora 200 poblacions valencianes i de més enllà".¹⁷³¹ Tot i que a nosaltres ens sembla que l'entrada en escena de la burgesia ja és plantejable quan es parla de la irrupció de la festa del Corpus a tots nivells. En aquest moment més aviat creiem que es tracta de l'entrada en escena de la classe obrera com a figurant i participant, per bé que les elits socials i classes altes -com l'aristocràcia o la burgesia industrial- es reservin els papers principals, pels quals cal fer implícitament una bona contribució econòmica (no sempre a l'abast de qualsevol) a les despeses de la festa. Per exemple, el cost dels nombrosos músics, la pólvora, les indumentàries, els àpats de tota la comparsa...etc.

Els participants de cada bàndol es vestien a la manera suposadament medieval de cada una de les dues religions. No obstant això, en ple segle XIX l'historicisme que sorgí després del romanticisme anava de bracet de l'eclecticisme i l'orientalisme, de manera que el marge de creativitat era raonablement alt. Lluny de la fidelitat històrica, ans al contrari, els esdeveniments militars coetanis o immediatament precedents (Guerra del Francès, Carlinades, Guerra del Marroc) jugaren un paper important en la denominació i aspecte de les quadrilles o *filaes*, i la medievalització i adaptació a una reconstrucció fiable dels noms i la indumentària no va iniciar-se fins a mitjan segle XX.¹⁷³² Les

---

¹⁷³¹ ALCARAZ 2006, pàgines 37-45.

¹⁷³² Només cal llegir la crònica "Sucesos de Alcoy" al *Diario de Tarragona* del dimarts 15 de juliol de 1873 veure veure l'escaramussa que hi hagué aquells dies a la ciutat i s'entendrà la influència que les carlinades jugaren dins la festa. En donem un fragment, encara que extens: "«Los obreros de Alcoy, dice Las Provincias de Valencia, estaban trabajados hace tiempo por la Internacional, a la que se habían afiliado muchos de ellos, y manejados por esta sociedad, preparaban una huelga para conseguir aumento de precio de los jornales. El lunes llegaron algunos de sus gefes para dirigir la resistencia, y en una reunión celebrada, como ayer decíamos, en la plaza de Toros, se convino en las condiciones que debían reclamarse. Al día siguiente parece que una comisión de huelguistas se presentó al alcalde don Agustín Albors, entregándole el ultimátum de los obreros y pidiéndole que reuniera a los fabricantes para conocer su contestación, señalando para darle un plazo de veinticuatro horas. Se cree que el señor Albors, que esperaba fuerzas de Alicante para conservar la tranquilidad, creyó que podría resistir las exigencias de los obreros, y en este sentido habló a los gefes de las fábricas, recomendándoles que con los hombres de confianza que pudieran reunir se encerraran en sus casas, dispuestos a la defensa si eran atacados por las turbas; pues él acudiría a socorrerlos en el momento que sonase un tiro, para lo cual reunió en las casas consistoriales a ocho guardias civiles que había en la población y 21 guardias municipales, con los que ocupó el edificio y la torre de San Agustín. Los obreros, en número de algunos miles, se habían reunido en la plaza, y una comisión subió a las diez de la mañana a hablar al alcalde; y como éste les contestara, sin duda por ganar tiempo, que faltaba saber la opinión de cuatro ó cinco fabricantes, por lo que no podía darles una resolución definitiva, alborotáronse aquellos y uno de sus gefe les gritó que marchase la mitad por armas, mientras el resto quedaba en la plaza pidiendo el cambio del ayuntamiento por otro mas simpático. Así se hizo, y ante esta actitud sediciosa el señor Albors parece que apareció en el balcón de la casa consistorial, y por su propia mano disparó un tiro contra los amotinados, hiriendo a dos de ellos. Ante esta agresión, quizás no muy prudente, retiráronse los grupos de la plaza y se esparcieron por la ciudad, dando alaridos de rabia y armándose para comenzar el ataque, que no tardó en principiar, sí bien parece que, utilizando aquellos momentos, pudieron ponerse en salvo algunos de los que se hallaban en las casas municipales. Los insurrectos, comprendiendo la ventaja de poseer rehenes que pudieran servirles de amparo en momentos supremos, ó al menos coartasen la acción de sus enemigos, recorrieron las calles prendiendo a los gefes de las principales familias, y derribando a hachazos algunas puertas para penetrar en sus casas. Dícese que los presos eran unos setenta, entre los cuales había cuatro sacerdotes, a los que cogieron disfrazados al intentar huir. Cítanse muchos nombres propios, pero no los consignamos por ser muy fácil en estos momentos incurrir en error. La lucha duró desde el miércoles por la tarde hasta la mañana siguiente, según dicen, los insurrectos once muertos y muchos mas heridos. El gefe del movimiento se asegura, desde el principio, que es un joven valenciano, y un diario de Alicante dice que es un tal Albarracin, internacionalista tenaz. El jueves cesó el fuego en la casa ayuntamiento y la iglesia de San Francisco: habían agotado sus municiones los defensores de aquellos puntos, y la autoridad no tenía ya medio alguno de resistencia, después de una noche de angustia, en que continuamente estuvo sonando la campana de rebato y las cajas que sirven para las compañías de moros y cristianos en las fiestas de San Jorge. Las armas de aquella función fueron las que en los primeros momentos utilizaron los sublevados, armados en su mayor parte con los antiguos trabucos de ancha boca; pero la requisa que hicieron por toda la población les proporcionó mejores y mayor número de armas, de modo que los insurrectos se calculaban en

associacions festeres prengueren identitats força peculiars, molt més atribuïbles de fora estant a una tipologia de comparsa de carnaval que a la reconstrucció –ritual, si es vol, en els casos patronals o mitificats- d'un fet històric remot el qual, en principi, seria el que s'evoca.

Per això trobem noms de filá com *Estudiantes*, per exemple, habituals en els bàndols cristians de moltes festes. Aquests prengueren el nom del Regiment d'Estudiants-Artillers de la Universitat de València, els quals van tenir un paper molt actiu en la revolta contra els francesos. Així mateix passa amb els *Llauradors* i *Contrabandistes*, que remetien també als aixecaments populars d'aquell temps. En canvi, els *Mosqueters* de Bocairent passaren a ampliar les files dels sarraïns, tal com aclareix Alcaraz, “*per francesos i per protestants (hugonots)*”.¹⁷³³ L'infidel, l'*altre*, l'encarnació de l'alteritat era doncs, fins a la major veracitat històrica de les representacions de mitjan segle XX, qualsevol estranger que semblés prou diferent dels autòctons com per poder-lo considerar alteritat.¹⁷³⁴ Aquesta mutació de l'alteritat sarraïna ampliada vers una alteritat religiosa en un sentit molt més genèric ens interessa moltíssim: un aspecte concret que ja s'ha comentat en tractar la crema de les efígies de Luter i Calví a Perpinyà per les festes de santa Teresa de 1614.

Les Guerres Carlines han deixat files com els *Biscaïns*, *Bascos*, *Navarros*, *Somatens* o *Catalans*. Les guerres que acabaren amb la unificació dels estats italians inspiraren la *filá* ideològicament carlina del *Terç de Suavos* (que eren els qui defensaren els Estats Pontificis) a Bocairent, mentre que a la població de Sax donaren origen als *Garibaldinos*, (els seus oposats, que encara desfilen avui amb bandera italiana).¹⁷³⁵ I uns fets ineludibles en aquest camp dels Moros i Cristians com són la Guerra del Marroc i la Guerra del Riff, van provocar l'aparició de comparses com els *Marrocs* i *Marrakesch*,

---

dos mil ó dos mil quinientos. Durante la resistencia prendióse fuego, para dominar la casa consistorial, à las manzanas contiguas que encierran el mercado, según ayer dijimos. Habiendo cesado la resistencia, los sublevados derribaron a hachazos la puerta de la casa Ayuntamiento, y penetrando en ella, mataron dos de los ocho guardias civiles; también murieron diez y seis de los 24 guardias municipales, contra los que el pueblo mostró, como sucede siempre en estos casos, mucho encarnizamiento. En cuanto al señor Albors, mientras nos afirman que se presentó acosado por el fuego, refieren otros que fue descubierto en el escondite que había buscado tras de un altar de la iglesia de San Agustín, por algunos de los guardias, a los que los sublevados amenazaron de muerte, si no declaraban dónde se encontraba. Descubierta, cuentan que algunos sublevados asomándose al balcón preguntaron á las turbas que llenaban la plaza si lo querían vivo ó muerto y que lo pidieron vivo, fusilándolo en la misma plaza y arrastrándolo después. También fusilaron, cebándose inhumanamente en su cadáver hasta cortarle una oreja, al recaudador de contribuciones, y entre otras personas que por muy diverso origen nos aseguran fueron asesinadas, se cuenta el teniente alcalde D. Antonio Cabrera. Las víctimas de esta horrible sacudida social parece que se elevan á unas treinta. La poblacion quedó dominada por los sublevados que parece establecieron en la casa de la ciudad su comité, prohibiendo la salida á todos los hombres y concediendo pases á las mujeres, de las que salieron muchas á los pueblos cercanos. Parece que dueños del campo se organizó algún tanto el servicio para apagar el fuego de muchas casas que ardían, y aun nos aseguran que, antes de rociar con petróleo algunas de las inmediatas ó las del municipio, se permitió a los dueños de tiendas y almacenes sacar algunos géneros. Aún no hemos podido precisar las fábricas quemadas; pues pocos, quizás nadie haya recorrido toda la población, y todos hablan de referencia, pero se desmiente que baya ardido la de D. Agustín Gisbert, como se desmintió la de la Cotonera, insistiéndose en el incendio la del señor Puig. En tanto, en Alicante se había nombrado una comisión que marchóse a Alcoy á procurar pacificarla, encargándose la delicada misión al señor Cervera, como delegado del gobernador, y á los diputados señores Beltran, Charques y Nogueras. Nada debió hacer esta comisión; pues en El Constitucional del viernes leemos que solo habían manifestado al gobernador «que causa horror ver la población á cierta distancia.»”

¹⁷³³ ALCARAZ 2006, pàgines 83-84.

¹⁷³⁴ En un registremés aviat científic, potser caldria anomenar aquestes festes com a festes de 'Cristians i Altres', atenent al procés que les ha configurat tal i com són avui.

¹⁷³⁵ ALCARAZ 2006, pàgines 83-84.

Kàbiles, Riffenyos, Pacos, Negres, Guàrdia Negra... contraposats als ja historicistes *Almoràvids, Abassies, Almohades, Abencerrajes...* per al bàndol moro. El paral·lel cristià es troba més aviat en els històricament informats (o no tant informats, que més aviat bevien dels mites eterns), com els *Cids, Croats, Terços de Flandes, Templaris, Almogàvers...*¹⁷³⁶

Quan no es troba aquest alt grau de diversitat i només hi ha moros o cristians, fou usual que els bàndols es desdoblessin, cadascun d'ells respectivament, en Vells i Nous. En seria una bona mostra els *Moros Vells* i els *Mosqueters* de Bocairent, ambdós del costat musulmà, contraposats als cristians *Biscaïns* i *Tomassines*. Les comparses –*filaes*– s'anaven generant i creant mitjançant el pòsit històric acumulat a mesura que la festa creixia en dimensions i convenia anar donar lloc a nous espais ideològics i socials. Perquè moltes d'elles responien a criteris socials tals com la filiació política dels seus membres. Així hom disposava a títol individual d'un espai de convergència apte per a poder viure lliurement el seu posicionament ideològic (ja fos absolutista, liberal, conservador, carlí, etc.).¹⁷³⁷ Cada grup (normalment *filà*) disposa d'una seu, domicili social i local de reunió, que és on té lloc la comensalitat i la sociabilització interna del grup durant aquells dies.

El funcionament més usual des de fa força temps és que cada un dels bàndols prengui simbòlicament la població que celebra la festa, de manera que hi hagi una *Entrada mora* un dia i una *Entrada cristiana* un altre, en part degut al gran nombre de participants de cadascuna, essent molt pocs els indrets que conservin una desfilada única. Després es reciten les *Ambaixades*, que són els desafiaments parlats que tenen els assaltants amb els qui són dins del castell. Un castell que, en cas de no conservar-se, és recreat cada any a la plaça amb elements d'arquitectura efímera. Finalment té lloc la batalla, on són incomptables les detonacions de les armes d'avantcàrrega com trabucs o arcabussos. Aquests prenen el nom de *colps* a la zona de l'Alcoià i Alt Vinalopó, pel gran soroll que fan en disparar; empen tal gramatge de pólvora que sembla més propi d'un mascle de tronada que no pas a una arma de mà.¹⁷³⁸

La música d'arrel militar hi juga un paper important; als tocs de tabals i pífans dels segles XVII i XVIII es van succeir les retretes de corneta. En desaparèixer la soldadesca però essent encara la societat ibèrica del segle XIX un col·lectiu molt proper a tota la cultura militar, no faltaren les marxes militars i les seves derivacions en pasdobles i melodies de caire moro. Aquests darrers força afins a l'orientalisme (variant si es vol de l'exotisme) que hi començava de planar des dels anys seixanta del segle XIX. La necessitat de trobar una música al so de la qual es pogués desfilars a un pas concret –clarament derivat del pas d'infanteria– va portar cap al gènere del Pasdoble. El primer pasdoble que es coneix

¹⁷³⁶ Vegeu un bon llistat resum de les denominacions de les filaes a ALCARAZ 2006, pàgines 86-87.

¹⁷³⁷ Gràcies a Albert Alcaraz (ALCARAZ 2006, pàgina 83), sabem dels estudis de Francesc Vañó Silvestre sobre el cas de Bocairent, els quals conclouen que els *Biscaïns* (1834-1860) eren carlins partidaris de Carles Maria Isidre (1788-1855) i que en desaparèixer el pretendent els seus membres més moderats passaren a formar amb els *Granaders* (1860), liberals moderats, per tal d'acabar tots com a seguidors de la causa isabelina. Els que romangueren carlins, van fer la companyia dels *Catalans* (1860-1873), mentre que el 1873 els més radicals fundaren el *Terç de Suavos*. Els *Contrabandistes* (1860), que eren liberals, recullen la part moderada dels Catalans que ja havia adoptat un posicionament alfonís, tal i com feien les *Tomassines* (anteriors a 1860). Per acabar, els *Mosqueters* (moros anteriors a 1860) eren absolutistes, mentre que els *Moros Vells* (també anteriors a 1860) eren també moderats.

¹⁷³⁸ Així ens ho explicava el 2018 el benaixamí Salvador Sanchís.

compost per aquestes festes data de 1864 i s'anomenà *El Moro Guerrero*.¹⁷³⁹ Consta que les primeres bandes musicals llogades ja al primer terç de segle XIX eren totes militars, encara que originaren les societats d'intèrprets que desembocaren en el que avui són les grans i conegudes formacions de vent i percussió. Degut a l'exotisme, l'entrada dels Moros va anar cobrant espectacularitat abans d'acabar el segle XIX, de manera que ja s'anuncia als programes com l'acte més pintoresc i digne de veure's. Per això es crea la tendència de la *marxa mora*, concebuda especialment per a l'esplendor d'aquest moment. La marxa cristiana no fou sinó una resposta posterior (mitjan segle XX) a aquesta incontestable plenitud sonora del bàndol sarraí.¹⁷⁴⁰

A l'annex documental donem sencer un quadre de costums de la festa de Moros i cristians de Biar del 1839, d'un valor etnogràfic altíssim.¹⁷⁴¹ Un altre bon resum de tot plegat –i més breu– seria el que ens oferí pòstumament Manuel Milà i Fontanals (1810-1883) l'any 1895, amb el valor afegit de no ressenyar els canvis posteriorment soferts. Per exemple, els canvis musicals, que tingueren una transcendència cabdal pel fet que influïren la festa a nivell de tot el país:

“Terminaremos con una notabilísima función celebrada en Alcoy, que á pesar de no poderse llamar propiamente danza, tiene más semejanza con esta forma de representación que con el drama propiamente dicho. de ella nos dejó una detenida descripción nuestro respetable amigo D. J. A. Llobet en sus «Apuntes históricos acerca de las fiestas que celebra cada año la ciudad de Alcoy», de la cual vamos á dar un breve extracto: «Se quiere figurar en ella el ataque, asalto y toma de la plaza por los moros de Granada en el año 1276 y su reconquista por las armas de Aragón en el mismo año. Los bandos de moros y cristianos que ejecutan la función se hallan divididos en filadas, cada filada se forma de un cierto número de individuos armados de arcabuz, acompañado cada uno de un municionero y de un mechero y mandados por un oficial que da las señas de mando con un sable ó con una alabarda. Cada filada lleva una música militar y algunas de las de moros tambor y dulzaina. Cada bando está dirigido por un capitán acompañado de dos sargentos de batalla y de una especie de escudero que es un muchacho que lleva un bastoncito de mando y un pañuelo blanco en la mano derecha y en la izquierda una pequeña rodela. Después de la filada del capitán viene la del alférez que es el que será capitán el año siguiente, y al lado del mismo en el bando del cristiano mosén Ramón Torregrosa; al lado del alférez moro va el embajador y una niña con un pequeño sable llamada la jineta. Todos los cristianos llevan en la parte izquierda del pecho cruz encarnada: una filada ó compañía viste á la antigua española en traje de corte, otra de curas; otra llamada de los Tomasines por su corbata de colgajes ó tomasina, lleva traje de principios del siglo pasado; otra lleva el de los antiguos romanos; otra llamada de los somatenes viste á lo montañés de Cataluña de á principios del mismo siglo pasado; hay una de contrabandistas á lo murciano del día y otra de estudiantes con sus correspondientes guitarras y panderetas. hay también la caballería cristiana formada por hombres montados en unos caballitos pequeños hechos de cañas y papel pintado. El día en que se ejecuta la representación ó alarde es el siguiente al de San Jorge. A cosa de las diez y media de la mañana llega del campo un jinete moro que entrega un pliego al gobernador cristiano que lo rompe sin leerlo; pide aquél entonces que se admita un embajador, el cual llega acompañado de otros tres ó cuatro jinetes, y al ver el castillo

---

¹⁷³⁹ Obra de Manuel Ferrando González, autor de Cocentaina. També era contestà Gustau Manuel Falcó, autor del conegut *“Paquito el Chocolatero”*.

¹⁷⁴⁰ Vegeu https://es.wikipedia.org/wiki/Moros_y_cristianos [consulta octubre 2020].

¹⁷⁴¹ Vegeu annex documental, 5 de maig de 1839.

*(que hay construído al efecto en la plaza y cuyas almenas están coronadas de guerreros) recita un pomposo discurso y sigue luego un largo diálogo entre el moro, el gobernador y el embajador cristiano que acaban por llamar á las armas. Vienen luego los tiros, disparados con cierto orden, se adelantan y retroceden los cristianos, y se retiran luego, quedando únicamente sus jefes que se baten con los de los moros. Entonces el director del drama, que va de moro pero no toma parte por ninguno de los bandos, hace una señal y empieza entre los jefes el combate de arma blanca, entran los moros mezclados con los cristianos por el puente levadizo del castillo, mientras otros moros quitan la bandera blanca con la cruz roja sustituyéndola por otra roja con media luna blanca. Por la tarde los cristianos recobran el castillo. –El mosén Torregrosa supónese que fué un sacerdote que en el momento en que los moros asaltaron la plaza dejó el altar y corrió á animar á los cristianos á la defensa audado de la primer arma que le vino á las manos, que fué una pequeña guadaña del país llamada corbella». La misma ó semejante representación, según nota que debemos á D. Eduardo Soler, tiene lugar, en las respectivas fiestas de sus santos patronos, en los pueblos limítrofes de Alcoy (Concentaina, Bañeres, Bocairente, etc.), y aun, si bien con intermitencias, en algunos pueblos de la marina, como en Villajoyosa, Relleu y Sella. Los jefes y embajadores de ambos ejércitos son las personas más distinguidas de la población. En Villajoyosa la función comienza por un simulacro naval en que son vencidos los cristianos.*¹⁷⁴²

Aquest resum ens interessa per veure que la festa ha canviat moltíssim al llarg del segle XX, especialment en la posada en escena o vessant performativa i en la indumentària dels figurants. Aquesta s'ha exagerat i enriquit fins a unes cotes de fantasia abans inimaginables. Tant, que només cal comparar la indumentària que reflecteixen els dibuixos publicats al *Costumari* de Joan Amades (entenenent que ja s'hi reflectia un estat anterior de la festa, de mig segle o fins i tot més)¹⁷⁴³ amb el que avui es pot veure per les xarxes socials. Segurament els canvis perceptibles des dels anys quaranta i cinquanta foren dinamitzats amb força per la influència de les arts de l'espectacle, sobretot el cinema, i també més endavant per la coneixença –a través de reportatges televisius– dels carnivals i festivals d'altres regions del planeta.

Abans d'acabar aquest apartat però, cal comentar dos aspectes més d'aquestes festes: els castelletts d'arquitectura efímera amb la figura de la Mahoma i l'ús intensiu i quasi imprescindible de gran quantitat de pólvora. L'omnipresent castellet o fortificació que trobem a totes aquestes festes no deixa de ser l'evocació de la ciutat en disputa o del seu *Sancta Sanctorum*. Com que l'arquitectura urbana del moment no sempre ajuda a l'evocació i escenificació de fets sovint força pretèrits, podria dir-se que aquest element ajuda a fixar unes coordenades temporals i a donar una ambientació festiva, ja que hom se'l troba plantat al mig d'alguna de les places principals. Quan el castellet quedava sota domini musulmà, aleshores hi apareixia al damunt (normalment sobre el primer cinturó de muralles, el més baix) la figura de la *Mahoma*, una mena de figurot de cartró que recorda molt als gegants processionals i que nosaltres no podem deixar de vincular als *moros de foc* catalans. En algunes poblacions, abans de ser introduït a la fortalesa, el ninot de la Mahoma podia ser una excusa per a la recitació de versos picants, satírics o

¹⁷⁴² MILÀ 1895, pàgines 291-293, tot citant LLOBET 1853.

¹⁷⁴³ AMADES 1950-1956, volum III, pàgines 294-299, amb il·lustracions a les pàgines 294 i 295.

d'actualitat local per part dels qui l'acompanyaven.¹⁷⁴⁴ Quan els cristians recuperaven la fortalesa, s'enfilaven a la torreta per canviar la banderola i s'encenia una metxa connectada a aquesta figura per tal de cremar-la.

Aquesta crema –que a més de simbòlica, era també real- ens remet automàticament als Moros de Foc catalans dels segles XVIII i XIX, i solia ésser estimulada i activada per la l'acció de trons i focs artificials prèviament ubicats dins del cap del figurot. Ja ho apuntava Amades al *Costumari*:

“Els moros, en ensenyorir-se del castell, posaven al cim i entre els marlets una gran figura de moro, que volia simular Mahoma. La testa del ninot estava plena de focs petadors. Abans d'abandonar la fortalesa, els valencians encenien la metxa que comunicava amb la testa del moro; el foc s'encenia i feia esclatar la testa, la qual volava molt enlaire, enmig de gran estrèpit i de l'entusiasme de la multitud.”¹⁷⁴⁵

Es coneixen exemples de Mahoma a Biar, Bocairent, Beneixama, Banyeres de Mariola, Castalla i Villena (que és la mateixa de Biar, segons Albert Alcaraz i altres fonts).¹⁷⁴⁶ també n'hi havia hagut a Alcoi, Callosa d'en Sarrià, Onil, Petrer i Elda. Sabem també que a Callosa “*el cap és fet de coets posats de manera que uns fan força centrípeta i roda, i els altres la fan centrífuga i se l'enduen per amunt, a les altes, i així pega una vintena de voltes i va a volar per damunt les teulades*”. I a Bocairent la Mahoma centra les atencions de tothom quan acaba l'ambaixada cristiana, un acte lògicament envoltat de polèmica, del qual, segons el mateix autor, “*seguint les directrius de respecte que marcava el Concili Vaticà II, el 1968 es prohibí la crema per respecte a altres creences, però reaparegué el 1973. Tanmateix, les protestes d'algun client àrab de la indústria tèxtil i recentment de les mesquites properes (Ontinyent) han propiciat que allò que es creme siga un gegant vestit amb la indumentària tradicional d'una comparsa mora (Moro Vell a Bocairent). Canvia l'objecte però es manté el ritual, que a la fi, és el que importa*”.¹⁷⁴⁷ També Elda i Petrer suprimiren aquest element arran de les disposicions conciliars.

La Mahoma més coneguda actualment és la que apareix duplicada a Villena i Biar, de la qual tenim notícies de 1839 i que ja es pot veure una imatge històrica d'autor desconegut que es pot trobar en línia, datable a la dècada dels anys vint del segle XX.¹⁷⁴⁸ També aquesta es portava simbòlicament a enterrar, tombada en posició horitzontal i a espatlles dels membres de la filà que vesteixen com ella. Abans tenia el cap de terrissa, cosa que devia convertir l'explosió en perillosa però també espectacular, donada la duresa del material i la compressió que permet del material explosiu.

¹⁷⁴⁴ CABALLERO 1857 pàgines 191-192 al·ludeix als versos satírics de Villena: “*festejos que Villena hace á su patrona el 8 de Setiembre [...] Ni tres siglos de anacronismo, ni disparatados versos, ni enormes absurdos, que sabia censurar, debilitaban lo mas mínimo su entusiasmo devoto.*”

¹⁷⁴⁵ AMADES 1950-1956, volum III, pàgina 297.

¹⁷⁴⁶ HARRIS 1994, amb imatges a les pàgines 56-57. ALCARAZ 2006, pàgina 76 diu, parlant de la de Villena, que “*és la mateixa de Biar, possiblement prestada per aquests a aquells per lliurar-se'n, allà pel segle XIX, del pagament d'un impost de presons. Rebuda a Villena amb alegria i al so dels trabucs quan arriba acabades les festes de Biar. Als biaruts en canvi no els fa massa gràcia deixar-la. I n'opinen: «la Mahoma de Biar menja rollos i fogasses, se l'emporten a Villena i la unflen a remolatxes*”. Aclarim que les fogasses són uns pastissets.

¹⁷⁴⁷ ALCARAZ 2006, pàgines 76-78.

¹⁷⁴⁸ Porta per peu d'imatge “*Castillo de embajadas en la Puerta Almansa de Villena, alrededor de 1920. Destaca la efigie de la Mahoma de Biar en un lateral del castillo. Actualmente las embajadas de Villena se celebran en el castillo de la Atalaya.*” Es pot veure a <https://esacademic.com/dic.nsf/eswiki/693086> [consulta octubre 2020].

Les dades de 1839 sobre la Mahoma de Biar –extreta d’aquell quadre de costums publicat al *Semanario Pintoresco Español*- són força interessants, per detallades i per reculades en el temps. També deixen entreveure que a la plaça hi havia gent dels pobles veïns (Villena i Castalla). Això vol dir que o no totes les poblacions celebraven aquest tipus de festa per aquells anys o bé que hom acudia a les festes veïnes. Això seria versemblant perquè les diades patronals (en el cas de Biar, la Verge de Gràcia) no s’esqueien pas per les mateixes dates en tots els pobles:

“El mes de mayo se aproxima, y ahora, en este mismo instante en que escribimos, el vecino de Biar ya se atormenta en discurrir sobre la fiesta venidera; ya registra el pesado arcabuz, encarga al polvorista la mecha, compra las municiones, forja los cartuchos, visita los pueblos comarcanos, convida á los amigos, va y viene á la alfareria á ver construir la cabeza de Mahoma, y espera con indecible ansiedad la llegada del diez de mayo. [...] Mas el árabe feroz aun no está satisfecho; ha vencido á los cristianos, quiere insultar al cristianismo. Mahoma va á ser conducido á la plaza espugnada, y la comparsa morisca marcha en su busca. Se oye una desagradable música, y en un carro de triunfo llega Mahoma festejado por los espías. El célebre profeta viene representado por un viejo pantalón y una desgarrada chaqueta henchida de paja; su cabeza que es de barro presenta las facciones mas horribles, y va llena de pólvora llevando en la boca un cigarro, que debe servir para terminar la función del día siguiente. Mahoma es subido al castillo entre las mas ridiculas demostraciones de alegría, y atado á un palo queda patente al pueblo en una de las almenas. [...] Terminada la escena, el pueblo se divide para entregarse á los bailes, y vista por la noche una fiesta de pólvora se prepara con el descanso para las diversiones del dia siguiente.

Llegado este se pasa la mañana en las mismas ocupaciones que la anterior; pero á las tres de la tarde la escena pasa de un modo enteramente contrario. Los árabes guarnecen el fuerte; el concurso es el mismo pero los vecinos de cada pueblo ocupan un lugar diferente. Los de Biar y algunos otros, se esparcen indistintamente por los costados de la plaza: los de Villena se colocan á la derecha del castillo, la izquierda esta ocupada por los de Castalla. El ejército español¹⁷⁴⁹ da el ataque; su capitán recita la embajada recopilando las glorias del país, y resistiéndose los moros á la entrega, se ordena el asalto. El castillo es vencido; sus defensores huyen, y los gefes de ambos bandos se baten cuerpo á cuerpo en la última plaza. Interin los cristianos rinden á los moros, uno de los espías enciende el cigarro que Mahoma tenia en la boca, y todo el concurso volviendo la espalda al castillo, bajando la cabeza, y presentando las asentaderas al odioso profeta, espera temeroso el momento fatal. El fuego del cigarro comunica á la pólvora, la cabeza de Mahoma rebienta con el mayor estrepito, y los cascos vuelan causando algunas desgracias.

Inmediatamente sufre el castillo un segundo ataque, los vecinos de Villena y Castalla se arrojan á él; desatan los restos de Mahoma, y asidos á ellos se disputan á golpes la honra de llevarselos. Vencen los de Villena asi por su mayor número, como por la protección que les dispensan los de Biar, y llenos de gozo arrastran los restos mezquinos del odioso profeta por el camino de su pueblo. Biar entre tanto varia de aspecto, y el pueblo devoto se reúne, en la iglesia para conducir á su ermita la imagen de la patrona entre las salvas

---

¹⁷⁴⁹ El fet que sovint s’escapi un “españoles” on voldrien dir “cristianos” ens sembla força demostratiu del tarannà polític d’aquesta representació de conquesta, tot i que és cert que tampoc se n’han amagat mai, almenys fins ben entrat el segle XXI.

*de los moros y cristianos, y se ve con alegría la última diversion de pólvora, que le avisa el fin de las fiestas, y le condena á la fatiga y al trabajo.*¹⁷⁵⁰

No cal dir que el primer que degué suprimir-se fou l'espera de la detonació amb tot el públic presentant-li les *asentaderas*. Nosaltres hem vist diverses vegades la *Mahoma* de Beneixama que, segons les particularitats locals d'aquella vila, després de vençut i pres el castellet deriva en una cordà nocturna. Centenars de coets de canya s'escampen encesos pel carrer principal; just el mateix concepte de *moro de foc* que hem observat a la Catalunya dels segles XVIII-XIX. Tot i que des de fa uns anys el ninot ja no va muntat en el carro amb rodes des d'on el coeter va alliberant aquella lúdica càrrega pirotècnica, encara avui dona nom al giny d'on es desprenen les dotzenes de coets un cop encesos, que allibera el figurot de la deïtat vençuda i enrabiada. A Beneixama també fou eliminada l'explosió del seu cap, arran de les polèmiques que obriren el segle XXI, però ens ho ha documentat el fester Salvador Sanchís el 2019.¹⁷⁵¹ Polèmiques raonables on, mentre uns argumentaven que *"la mahoma o la efigie, que en realidad no es la representación del profeta, representan ocho siglos de convivencia real. Son símbolos. En la época musulmana, presidían la fortaleza los signos árabes, y ese es el significado real de "la mahoma". Estas fiestas no son sólo fiesta, estamos conmemorando la historia de los pueblos"*, altres esgrimien que *"celebrar una invasión es celebrar la entrada de unas fuerzas con el consiguiente expolio, la sangre y esclavización de unos por otros. [...] Hemos visto cómo el 18 de julio se ha suprimido. ¿Y eso qué significa? ¿Que la mayoría de los españoles querían eso? Quizá sí, pero es evidente que la mayoría no quería que se celebraran luchas fratricidas de unos contra otros. Y aquí, cada año, se recuerda quién es el vencedor, y se está propiciando un ambiente revanchista"*.¹⁷⁵²

Per acabar, i explicada la pólvora de la Mahoma, cal tractar el tema de la pólvora emprada per la simulació espectacularitzada de les batalles. Com que ja hem esmentat els grossos trabucs i hem parlat del castellet d'arquitectura efímera, ens aturem solament a desgranar –sense comentar-les gaire, ja que parlen per si soles- tres dades puntuals, dues de les quals referents a accidents. Potser sigui aquest el tipus de notícia que més permet veure com funcionava tot a nivell pirotèctic i d'armes d'avantcàrrega. Ens interessa oferir aquests exemples i no uns altres, perquè coneixem aquests casos a través de premsa tarragonina: fins aquí arribaven aquest tipus de notícies:

---

¹⁷⁵⁰ Vegeu annex documental, Madrid 1839. *Semanario Pintoresco Español*, número 18, 5 de maig de 1839, pàgines 140-142. També sabem d'aquestes disputes per les restes del ninot de Villena a través de CABALLERO 1857 pàgines 191-192 on s'evoca la biografia d'un fill d'aquella població, Joaquín Mre López, quan parla de les seves festes patronals: *"La patrona de la ciudad de Villena, y casi el Dios á quien consagra sus mayores cultos y veneración, es Nuestra Señora de las Virtudes: [...] Admiraba el calor y complacencia con que referia los festejos que Villena hace á su patrona el 8 de Setiembre; el castillo que se levanta ocupado por los moros; la embajada en verso que les envian los cristianos para que se rindan; la descomunal batalla que se traba entre africanos y españoles, auxiliando á estos legiones romanas; el trueno estrepitoso que dá la cabeza de Mahoma; las sondas palizas que suelen armarse entre los de Biar y de Yecla sobre llevarse arrastra el zancarrón del falso profeta y la magestuosa ascensión de la imágen en un trono profusamente iluminado. Ni tres siglos de anacronismo, ni disparatados versos, ni enormes absurdos, que sabia censurar, debilitaban lo mas mínimo su entusiasmo devoto. «En medio de la critica filosófica, solia decir, yo no he podido ver nunca estas cosas sin llorar.»"*

¹⁷⁵¹ Comunicació oral del 8 de setembre de 2019 a Beneixama mateix, durant la cordà.

¹⁷⁵² Donem compte d'aquestes polèmiques a través d'un reportatge aparegut a EL PAÍS del dissabte 7 d'octubre de 2006, que transcrivim a l'Annex documental.

“Hace algunos días se celebraren en el pueblo de Agullent (Valencia) las fiestas en honor de su patrono, el santo predilecto de los valencianos, San Vicente Ferrer, y siguiendo antiquísima costumbre, dos simulados ejércitos recordaban la lucha de la reconquista entre moros y cristianos. Hallábanse los dos ejércitos descansando en sus tiendas de campaña extendidas sobre una montaña cuya, cúspide corona el venerado ermitorio de San Vicente cuando al amanecer del día 29, antes del toque de diana, un cohete arrojado desde el campo de los cristianos, fué á introducirse en una tienda mora, inflamando un gran cajón de pólvora que de repuesto habia en ella ocasionando con su explosión siete heridos, dos de los cuales presentaban mucha gravedad.”¹⁷⁵³

“ALCOY 25, (12:45 tarde.) Anoche se verificó la retreta por las comparsas de «moros» y «cristianos», resultando sumamente lucida y brillante. Esta madrugada se ha hecho la simulación de entrar una partida de contrabando por una cuadrilla de contrabandistas. El espectáculo ha sido curiosísimo. Hecha la intimación de rendición esta mañana á las diez, por un embajador «moro», y recibida la negativa de los «cristianos», comenzó el simulacro de una batalla, apoderándose los «infeles» del castillo «cristiano» después de dos horas de fuego atronador que ensordecía á los espectadores. Esta tarde reconquistarán los «cristianos» el castillo.”¹⁷⁵⁴

“Madrid 16, 4.30 t. Se ha telegrafiado de Alicante la triste noticia de haber ocurrido una explosión que ha ocasionado varias desgracias. Estábase celebrando la fiesta en que toman parte comparsas de moros y cristianos, cuando las chispas de los arcabuces prendieron fuego á dos cajas de pólvora que tenian de repuesto las «filas» de los supuestos combatientes. La explosión ha herido gravemente á diez personas y levemente á dos. La desgracia ha producido la mas dolorosa impresión en los ánimos.”¹⁷⁵⁵

13.16 L'alteritat històrica tardana a Mallorca

Com ja estat exposat en tractar els Moros i Cristians del País Valencià les funcions de soldadesca tingueren un paper destacat en les festes i recreacions de combats històrics amb els sarraïns. Això desembocà en una profusió de tics militars i un ús ingent de pólvora. Mallorca commemora esdeveniments similars, quasi tots derivats del fenomen dels corsaris que rondaven mediterrani del segle XVI. Però pel fet de ser batalles que solien respondre a fulminants incursions dutes a terme a través del desembarc marítim en un port, la seva concepció a nivell de *performance* té una major proximitat amb el que es fa a la Vila Joiosa que no pas amb la resta de festes d'aquella regió. També semblen vincular-se a la festa patronal, en el cas de Sóller per la Mare de Déu dels Àngels, a principis d'agost.

Parlem doncs, d'unes celebracions teatrals de conquesta, que commemoren fets històrics, quasi tots esdevinguts a mitjan segle XVI, amb una estètica antiga -ens recorden força al que es va veure a Tortosa el 1614 o el 1701, però les quals no sembla

¹⁷⁵³ Hemeroteca de Tarragona. *La Opinión. Diario político de avisos y noticias*. Año VII. Núm. 108. Domingo 8 de mayo de 1881. Pàgina 2.

¹⁷⁵⁴ Hemeroteca de Tarragona. *El Mercantil. Diario político de avisos y noticias. Órgano del Partido Liberal de la provincia de Tarragona*. Año III. Núm. 97. Tarragona divendres 26 d'abril de 1889. Pàgina 3.

¹⁷⁵⁵ Hemeroteca de Tarragona. *El Mercantil. Diario político de avisos y noticias. Órgano del Partido Liberal de la provincia de Tarragona*. Año III. Núm. 219. Tarragona divendres 17 de setembre de 1889, pàgina 3.

pas que tinguin origen en èpoques massa reculades. Ans al contrari, no en tenim notícies anteriors a mitjan segle XIX, per la qual cosa som del parer que daten totes d'un moment ca. 1850-1855 i que cal situar-les dins del context de la febre peninsular de rebuig a l'alteritat sarraïna que va escampar-se per tota la Península arran de la Guerra del Marroc. Segons Francesc Serra de Gayeta:

“Les noves de pillatges i captivitats, succeïnt-se ininterrompidament durant anys i mes anys, arribaren a crear un complex de perenne guarda i recel en els pobladors de les viles properes a la mar. I la tradició, mesclant història i llegenda, segueix mantenint viu encara aquest complex, soterrat en el fons del nostre subconscient, fent-lo aflorar a la superfície en determinades ocasions. Tal es el cas dels simulacres dels combats que Sóller i Pollença lliuraren en el segle XVI contra els moros invasors, i que constitueixen l'atracció principal de les seves festes patronals.”¹⁷⁵⁶

Segons l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria-Toscana (1847-1915), els treballs etnogràfics sobre les Balears (*Die Balearen in Wort und Bild Geschildert*, 1869-1891) del qual avui no tenen preu, hi hagué més atacs corsaris a d'altres localitats, cosa que ja podia suposar-se. El que més ens interessa és que faci l'incís que a quasi totes elles s'hi celebraven commemoracions d'aquests atacs. Per tant, podien haver-se generat moltes altres recreacions festives amb incorporació de plasmacions de l'alteritat:

*“En el siglo XVI fueron atacadas por los turcos, además de Sóller, la villa de Pollença en 1531 y 1550, Valldemossa en 1552, Andratx en 1553 y 1578 y Alcúdia en 1551 y 1578, siendo siempre repelidos por los habitantes de estos pueblos. Sin embargo, siempre los moros causaron graves daños y se llevaron cautivos, menos de Alcúdia. En todas estas localidades se conmemora alguna victoria de esta clase. En Pollença se celebra el 2 de agosto, festividad de Nuestra Señora de los Ángeles y, como en Sóller, no falta un simulacro de la batalla en un campo que existe entre el puerto y la villa.”*¹⁷⁵⁷

13.16.1 I. Es Firó de Sóller (1855)

Pel que fa a aquest simulacre comptem amb una excel·lent monografia local vuitcentista, obra de Josep Rullan. Això ens permet de perfilar com es va originar com a peça destacada de teatre popular de carrer amb l'alteritat com a protagonista d'un fet local de prestigi. Però aquest cop la funció és esmentada fins i tot per Amades, pòstumament publicat:

*“La versión mallorquina se representa en la villa de Sóller, y es conocida bajo el nombre de fiesta de ses valentes dones, con referència a dos hermanas solteras que se defienden bravamente y cuyo ejemplo enardeció al combate e influyó notablemente en la victoria. Los piratas navegaban en numerosas galeras bajo el mando de Occhalí. El ataque tuvo lugar el día 11 de mayo de 1561, y los invasores fueron en número de 1.300. Una representación parecida conmemora también la ciudad mallorquina de Pollensa.”*¹⁷⁵⁸

¹⁷⁵⁶ SERRA DE GAYETA 1974, pàgina 303.

¹⁷⁵⁷ ARXIDUC 1955, pàgina 133.

¹⁷⁵⁸ AMADES 1966, pàgina 77.

Segons Rullan¹⁷⁵⁹ el simulacre de Sóller començà a fer-se a partir de 1855. Els antecedents ja venien del mateix any del combat. En veure venir el turc, el cabdill local Joan Angelats havia pronunciat una abrandada pregària en veu alta i a manera d'arenga davant de tot l'improvisat exercit:

*“A vos verja Maria, mare Sanctissima de Deu, nostre Senyor, á vos trametem com a faels christians nostras súplicas y preguarias, demanantvos ab tot nostro quor que illumioneu nostro sperit, encamineu nostras petxades, y essent lo guiatje del pensament de nostra emprea, mantenir la honra y gloria de vostron car fill y combatrer contra los depravats animichs de nostra chathólica religio, mos fasseu arribar al punt que desitjám, donantmos coratje y sforz per obtenir sensera y complida victoria fins á laxar del tot destruilts y abatuts als infaels qui volen damnificar els bens y las casas, y deshonorar las fembres del poble christiá que vos tant estimau.”*¹⁷⁶⁰

Veiem com tot es va desenvolupar sota una aura de protecció mariana, quelcom molt hispànic, i encara més, extremadament propi dels territoris de parla catalana, molt assidus a encomanar-se a la Mare de Déu. Evidentment, tots els relats palesen -i no és tampoc inversemblant que així fos- que els moros que entraren a Sóller s'acarnissaren de seguida amb l'església. Allà era on potencialment podia haver-hi la major quantitat d'argent i riqueses materials, que en definitiva és el que busca un corsari. Això no treu que cremessin els arxius i maltractessin les imatges de culte; novament el relat deixa constància que, d'una manera especial, es vulneraren les figures de la Mare de Déu. També es precisa que *“No profanaron las Sagradas Formas, porque el vicario mossen Pedro Bernat, con riesgo de su vida, se adelantó á sacar la caja de plata que las contenía, y, acompañado de los Jurados Pons y Deyá, las llevó á esconder en una cueva [...]”*¹⁷⁶¹

Més de set-cents turcs fugien amb un botí notable i les dones presoneres. Angelats, el cabdill cristià, va aconseguir replegar els seus homes, seguiren els saquejadors i caigueren sobre els corsaris amb gran fúria de veure'ls carregats amb els seus propis béns. Hi ajudaren uns bandits que pretenien guanyar -com així fou posteriorment- l'indult per part del rei Felip II. Destacaren les heroïnes Francesca i Catalina Casanovas, dues germanes que després serien conegudes com *“les valentes dones de Can Tamany”*. Com que son germà havia acudit a formar part de la milícia en sentir el toc de les campanes, varen defensar-se elles soles d'un atac a casa amb la única eina del barrot o *tranca* que barrava la porta per dins. Llencaren daltabaix el cadàver del malaurat turc amb la fortuna que va caure sobre un segon pirata que intentava entrar per la mateixa finestra que l'anterior. Aquesta *tranca* de fusta de morera es va convertir en un objecte simbòlic de la gesta i el 1854 fou cedit pels hereus de la casa a l'Ajuntament per tal que -com a únic trofeu subsistent aleshores- passegés triomfalment a la festa commemorativa.¹⁷⁶²

L'any 1562 ja es celebrava una commemoració del fet, com a festa de Nostra Senyora de la Victòria, de manera que si la funció de moros i cristians és vuitcentista, la festa fou instituïda el segle XVI i amb recursos del mateix Joan Angelats. A mitjan segle XVII la

¹⁷⁵⁹ RULLAN 1876, volum II, pàgines 117-122.

¹⁷⁶⁰ RULLAN 1876, volum II, pàgina 88.

¹⁷⁶¹ RULLAN 1876, volum II, pàgines 96-97.

¹⁷⁶² RULLAN 1876, volum II, pàgines 101-102.

fiesta fou considerada de precepte, *“debiendo advertir que hasta la mencionada fecha no fué preciso aquel mandato, porque el pueblo nunca dejaba de celebrar con la mayor devoción las fiestas religiosas, y en especial las de la Virgen”*.¹⁷⁶³

Però a finals de segle XVIII, tot coincidint amb el procés de creació i apuntament de les festes patronals que feren la majoria de poblacions catalanes, va caldre revitalitzar la celebració. El 1795 l’Ajuntament va aconseguir que el bisbe l’equiparés a una litúrgia doble de primera classe *ut ad Nives* i, des d’aleshores, es nomenaren administradors amb el nom d’*obrers*. És també cabdal que l’Ajuntament decidís, a partir d’ara, assumir els dèficits que poguessin produir-se a causa de la festa. Per tant, hi havia missa cantada, sermó, processó, salves i focs d’artifici i altres diversions públiques. A la primera meitat del segle XIX, la processó s’obria amb un timbal o caixa militar i s’hi portava la famosa tranca, coberta de murtra. Aleshores va produir-se el canvi gros, una dinamització municipal que implica a tota la comunitat i que, si cal, canvia la data per aconseguir atreure més gent. S’amaneix el calendari amb una fira per activar l’economia local i es decora amb un espectacle historicista per tal que la fira tingui un reclam afegit. Rullan ho explica meravellosament bé i transmet com ningú la inquietud del Municipi en una relació que, per la data en què fou publicada, assimilem a una descripció vint anys posterior a la reestructuració feta per tal d’impulsar el ritual:

“En 1854, el Ayuntamiento resolvió dar á esta fiesta la importancia que se merece; y para ello la trasladó al segundo domingo de Mayo, estableció una feria para este día, é introdujo la celebración de un simulacro en el Puerto, con objeto de atraer gente. La procesión de este día apareció enteramente transformada. Un piquete de caballería y una música instrumental abrían la marcha de este cortejo, y varias compañías de granaderos y de cazadores del regimiento de Isabell II, con su banda, la cerraban. La imágen de la Virgen, llevada en un hermoso tabernáculo, iba rodeada de una multitud de niños y niñas vestidos respectivamente de ángel y de reina. El gobernador de la torre de Piedrapicada llevaba la tranca ricamente adornada, con dos cintas sostenidas por otras tantas niñas vestidas á la antigua usanza, en representación de las Valentas donas de Can Tamany. No faltaba el paisanaje con sendas hachas, los estandartes de las cofradías, las figuras de los antiguos Jurados, del capitán Angelats, de Antonio Soler, de los moros, de los cristianos, y hasta de los bandidos con sus perros de presa. El Gobernador civil y el Capitán general la honraron con su presencia. Un himno alusivo á la función, cantado por los aficionados del pueblo, dió fin á esta brillante fiesta religiosa, que en el día ha perdido ya bastante de su esplendor.

La feria estuvo bastante concurrida, y en ella no faltaron ganados, granos y otros géneros. Nuestros industriales, en especial los tejedores, improvisaron una exposición de telas que por su mérito, abundancia y simetría en que las colocaron, presentaban una hermosa perspectiva. Todos los bancos de piedra que cierran el rectángulo de nuestra plaza, estaban ocupados por la industria algodonera; las cuatro entradas del mencionado rectángulo se hallaban ricamente empavesadas, formando arcos de triunfo con sus correspondientes inscripciones la plaza se había convertido en una especie de palacio cubierto de arboleda, donde brillaban los variados colores del arco iris, reproducido por las cristalinas aguas que despedía el surtidor.

---

¹⁷⁶³ RULLAN 1876, volum II, pàgines 118-119. Vegeu l’annex documental (1854) per a una relació més extensa.

La celebración del simulacro se introdujo en 1855; ha tenido lugar casi todos los años, y es el acto que más atrae á los forasteros, los cuales van a la feria para presenciar una diversion propia de la gente de buen humor (*). ¡Cuánto va de ayer á hoy!”¹⁷⁶⁴

Per tant, hem d'entendre que ja hi ha figurants que representen els moros i els cristians que els expulsaren, els herois locals (germanes Casasnoves incloses) i fins i tot els bandits amb gossos que els havien ajudat al darrer moment. Tots van a processó, barrejats amb els estendarts de les confraries (burguesia) i el poble que porta ciris. Per acabar aclareix que l'acte més esperat és el combat simulat a la platja i, tot i treure-li importància, reconeix que és el que porta més gent a la fira. S'entén doncs, que sigui l'Ajuntament qui pagui la pólvora de la funció. I ens brinda un interessant resum de com es desenvolupava al darrer terç del segle XIX:

“Los Jóvenes de humor toman esta función á su cargo, vistiendo unos traje moruno, y de cristiano los otros. Embarcados los primeros, y ostentando sus medias lunas, se acercan á la playa de donde son rechazados por los escuadrones cristianos. Repetida varias veces la tentativa, logran aquéllos burlar la vigilancia de éstos, saltan á tierra, y entonces empieza un verdadero combate. Vencidos los moros, empiezan á huir dándoles alcance los cristianos hasta que los han prendido á todos. Estas escenas tienen lugar en la extensa playa, que se halla circuida de espectadores; y aquel movimiento, animado por los marciales acordes de la música, y aquella perspectiva, forman un cuadro bastante halagüeño. La acción dura hasta que se acaban las municiones de guerra. Entónces viene á desfilar la gente para subir á la población, con sus entoldados carros, cuya comitiva cierran los escuadrones cristianos que llevan á los moros prisioneros, despidiéndose con alegre algazara en medio de la plaza. En un principio el Ayuntamiento costea la pólvora y el refresco que se da á los beligerantes; ahora muchas veces se costea por suscripción.”¹⁷⁶⁵

No és tampoc menyspreable el testimoni de l'Arxiduc Lluís Salvador, que ens deixà aquesta descripció:

“Para conmemorar este acontecimiento se celebra en Sóller una fiesta el segundo domingo de mayo. Por la mañana tiene lugar en la iglesia una función religiosa durante la cual se expone la barra de madera de la puerta de Ca'n Tamany, y por la tarde, una procesión a la que asiste un hombre representando al capitán Angelats entre dos muchachas que representan las valentes dones de Ca'n Tamany. Los tres visten trajes de la época. Al día siguiente todo el pueblo va al puerto para asistir a un simulacro de la batalla que tuvo lugar el 11 de mayo de 1561. De los dos pelotones que van a luchar uno va vestido de payés y el otro de moro. Cuando los dos grupos se encuentran tiene lugar la batalla simulada, disparando los fusiles de que van armados los contendientes. Las salvas abundan hasta que, finalmente, todos los moros son hechos prisioneros y conducidos al pueblo, y al llegar, cada uno se va a su casa. La participación de los espectadores en la batalla es extraordinaria, y muchas horas después del regreso a la villa se siguen escuchando disparos de arma de fuego en todas direcciones, celebrándose de esta manera el final de la jornada.”¹⁷⁶⁶

¹⁷⁶⁴ RULLAN 1876, volum II, pàgines 119-122.

¹⁷⁶⁵ RULLAN 1876, volum II, pàgina 122, nota a peu de pàgina.

¹⁷⁶⁶ ARXIDUC 1955, pàgines 132-133.

Per una descripció de la festa com se celebra actualment, recomanem el treball de Toni Quetglas sobre *Es Firó* de Sóller. Destaquem el canvi que el nombre de figurants que fan de moro ha anat augmentant des de 1986. Potser hi va contribuir molt el fort caràcter d'un antic rector que l'any 1924 volia prohibir que els personatges vestits de moro assistissin a les funcions d'església, ja que ho considerava de mal gust.¹⁷⁶⁷ La reacció - humana però natural- d'augmentar força la quantitat de figurants que fan el paper de moros -abans força pocs en nombre- va trigar seixanta anys i una dictadura a emergir.

13.16.2 II. El cas de Pollença: l'heroi contra el corsari Dragut

El plantejament d'aquesta manifestació festiva de Pollença és ben clar: s'hi commemora pels carrers -talment com si estigués passant en aquell moment- i a la manera d'un espectacle *à plen air* el desembarcament que va tenir lloc el 31 de maig de 1550. En aquest cas, encara més que en l'anterior, cal evocar la semblança tipològica amb les esmentades representacions de Tortosa on el 1614 i el 1701 els moros baixaven de les barcasses i, amb gran realisme, simulaven endur-se captius cristians.

El corsari de torn era Turgut Reis (ca.1485-1565) anomenat també *Dragut* o *Gurgut rais* en els documents, el qual poc després de portar problemes a Mallorca atacaria Malta el 1551.¹⁷⁶⁸ Fou aquest un dels grans corsaris turcs del Mediterrani, i un dels protegits de Barbarroja (+1546) qui, el 1544 va pagar per ell un altíssim rescat, ja que havia estat capturat el 1540. Hi ha bons resums de la seva trajectòria, aportats per Miquel Cifre, el qual ens apunta la dada que morí durant l'intent de prendre Malta a conseqüència del cop que una pedra trencada per una bomba que esclatà a prop seu li va provocar al cap. Les despulles de Dragut varen ser enterrades a Trípoli, al mausoleu de la mesquita que portava el seu nom.¹⁷⁶⁹ Dragut ja rondava des que fou alliberat; a l'illa de Mallorca se'l tenia identificat com un perill potencial greu. Segons l'historiador Josep Rullán, a les actes de la Universitat de Sóller del 18 de juliol de 1549 es qualifica Dragut com a *perro*, i és que els jurats d'aquella vila ja estaven espantats que aparegués qualsevol dia per la costa mallorquina, cosa que finalment va succeir.¹⁷⁷⁰ Fixi's el lector que si a Ciutadella el 1558 es coneix encara com l'any "*de sa desgràcia*",¹⁷⁷¹ a Pollença es parla de la "*desgràcia dels Turcs*" o del "*dia de la desgràcia*" quan es refereixen a l'atac de 1550.¹⁷⁷²

Resumint a través de Miquel Cifre: "*Malgrat existir una treva entre l'emperador i el soldà, el 1549 alguns homes sota la seva jurisdicció, tant el Bey d'Alger com Dragut, la*

---

¹⁷⁶⁷ QUETGLAS 2007, pàgina 48.

¹⁷⁶⁸ Segons es diu a [https://ca.wikipedia.org/wiki/Setge_de_Malta_\(1565\)](https://ca.wikipedia.org/wiki/Setge_de_Malta_(1565)) [consulta juliol 2020]

¹⁷⁶⁹ Vegeu <https://dragut1550.jimdofree.com/> [consulta setembre 2020]

¹⁷⁷⁰ RULLAN 1876, pàgina 69, citat per CIFRE 2012. Mostra de com es preparaven a Sóller és el text següent, que probablement procedeixi d'un llibre d'acords municipals: "*«Ja saben las novas que tenim de aquest perro de Gurgutrays que speram de cada día que vinga, Deu lo vuja perfonat, y per so poden veure que lo senyor Yirey nos ha tremes lo magnlfich mossen Miquel Angelats per loctinent seu, y porá esser que nos tremete cent ó docents homens, y axi la gent de Bunyola si ve havem menester dines, y tambe per los qui fan feyna axi en la iglesia á la torre com per bombarders y per altres feynes [...] y per lo semblant havem posades totas las reliquias y joyas y roba de la iglesia en una caxa y lo escolá tantost que ixirá de la iglesia no hi vol esser tingut. Y se acordá que sia creat un tall de cent lliures y la caxa que la aportan ab tota la seguretat que poran á ciutat, Alfabia, Alaró ó allí á hont ben vist los será.» 18 de Julio de 1549. (Ac.)*"

¹⁷⁷¹ CASASNOVAS 2009, pàgina 29.

¹⁷⁷² SERRA DE GAYETA 1974, pàgina 304.

ignoraren. Aquell any Dragut salpà en direcció a les costes de Gènova, Catalunya i Balears: Eivissa, Rapallo, Torroella de Montgrí i Formentera en foren les víctimes. Així Dragut va esdevenir el major enemic de l'emperador, el qual va entendre que havia de desfer-se d'ell abans que esdevingués massa poderós. Entre el 1549 i 1550 les galeres reials empaitaren les galeres de Dragut per tot el Mediterrani occidental amb la intenció d'eliminar el perill, sense aconseguir-ho [...] Mentrestant, els serveis secrets de l'emperador situaven Dragut molt lluny de la península ibèrica. [...] la confusió va ser notable. L'Armada de Doria cercava Dragut entre Gènova i Nàpols; en no trobar-lo es dirigí a l'illa de Gerba amb la intenció d'apoderar-se de la rereguarda del corsari. Mentrestant l'armada de Dragut ja havia iniciat les ràtzies per la costa de la península ibèrica".¹⁷⁷³

El maig de 1550 l'esquadra de Dragut fou avistada prop del cap de Gata. Sembla que la intenció era assaltar Cartagena, però hi hauria hagut temps de preparar una defensa, de manera que anaren cap al nord i saquejaren Sant Joan d'Alacant, que ja trobaren sense població, doncs n'havien fugit tots els habitants. D'allí Dragut es dirigí vers Cullera, on el 24 de maig hi obtenia un botí espectacular per haver-la pres des de les naus i des de terra, amb un desembarcament força astut enganyant la vigilància costanera. Els comptes municipals de Sueca en parlen amb claredat dels temors dels coetanis:

"Posse en memoria com en lo dia XXV de maig del any MDL, dia de Pascua de Pentecostés e any de Jubileu, entre quatre e cinch del matí, que era quant apuntava lo sol, vingué á la vila de Cullera Gurgut Arraiç, moro de alende, ab vint y set o vint y huit fustes, y lançà molta gent en terra; de manera que entrà en Cullera y barrejà aquella, y cremà moltes cases, y matá alguns homens y captivà certes dones de Cullera; y anant socorro de Çuequa a Cullera, volent entrar dins Cullera per deffensar aquélla, mataren los moros a Berthomeu Tarrasa, Jaume Tortosa, Johán Spanyol, Bertoméu lo Pellat e un moço de Montaner, e cativaren a Pere Burgos, a Johán Ferrer, e un moço de Montaner, a Jolià de Algeçira e Burguera de Algemesí.- E, per rahó del dit desconcert y avallot, los jurats nous de Çuequa no juraren de matí en la sglesia, sinó al vespre en la torre, en ma e poder del reverendissim senyor Maestre de Montesa. (Lib. Cuentas de Propios del año 1550)".¹⁷⁷⁴

La notícia de la presa de Cullera arriba ràpidament a València i d'aquí es transmet a Barcelona i a Mallorca. Tanmateix, però, l'avís mai no arribaria a les illes perquè va ser interceptat pels vaixells de Dragut quan ja es dirigien rumb a les Balears. La matinada del 31 de maig els turcs desembarcaren i s'endinsaren terra endins per assaltar i saquejar Pollença. Els seus habitants, assistits per poblacions veïnes, aconseguiren repel·lir l'atac, però el cost en baixes fou alt. Es perderen més de 150 persones entre captius i morts, es mataren uns 40 corsaris i es recuperà tot el botí material que volien endur-se.

Sembla obvi que la representació festiva actual ha de correspondre's tipològicament i tenir força relació amb el *Desembarc* de la Vila Joiosa. A Pollença hem trobat que ja es feia a 1860, segons consta als Llibres d'actes de l'Ajuntament.¹⁷⁷⁵ Com hem vist, també és esmentada per l'Arxiduc Lluís Salvador en la seva gran obra *Die Balearen* (volums II-III, 1871-1880). Per tant, és quasi inqüestionable la relació entre la Guerra del Marroc i

¹⁷⁷³ CIFRE 2012.

¹⁷⁷⁴ PILES 1893, pàgina 472. Citat a CIFRE 2012 (Hem cotejat l'obra d'Andrés Piles)

¹⁷⁷⁵ SERRA DE GAYETA 1974, pàgina 303.

la institució d'aquesta representació com un element que la població va poder esgrimir com a identitari i d'orgull col·lectiu. La funció, com al País Valencià es vincula a espectacles per decorar, embellir i dotar de contingut les festes patronals i no té parlaments. Segons el nostre informant Francesc Vicens, rector de Pollença l'estiu del 2020,¹⁷⁷⁶ la única intervenció parlada és el crit que fa el personatge de l'heroi local, Joan Mas, que crida "*Mare de Déu dels Àngels, assistiu-mos. Pollencins, aixecau-vos, que els pirates ja són aquí!*". Sembla que els actors dels papers principals -entre els tres mil figurants que hi participen- són escollits democràticament. Uns representen l'anomenat *Ajuntament Vella*, que suposem que simbolitza el consistori dels jurats d'aleshores. Deduïm que hi ha un desafiament a plaça i una topada a gran escala pels carrers, segons confessa el mateix Serra de Gayeta quan diu que "*lo que mes sorprèn a l'espectador foraster, és la participació voluntària i sorollosa del poble, el que li dóna un caire d'autenticitat o de rite verament ancestral*".¹⁷⁷⁷ Cal dir que hem trobat molt poca informació de com es desenvolupa -fins i tot en l'actualitat- aquest simulacre pollencí de defensa contra els turcs.

---

¹⁷⁷⁶ Comunicació telefònica amb Francesc Vicens Gomila, prevere, rector de Pollença, el dia 30 de juny del 2020.

¹⁷⁷⁷ SERRA DE GAYETA 1974, pàgina 304.

14 BALLS DE CAVALLETS, DE NOU VERS UN ENTREMÈS AUTÒNOM (SS. XVI-XIX)

Ja hem vist com, amb anterioritat a l'aparició de les representacions festives de la lluita entre moros i cristians existien danses que tenien els cavallets contrafets com a element definitori. Com si d'un retorn als orígens es tractés, a partir del segle XVII alguns balls de cavallets del Principat fan tot l'efecte de ser una comparsa autònoma que dansa, que embelleix i que, en la majoria d'exemples que tractem en aquest apartat, no sembla que tingui res a veure amb els moros o turcs i l'alteritat. Això no vol dir que no deixés mai de representar un combat de bàndols o una simulació de torneig. Tal i com devia ser abans de la difusió dels turcs i cavallets per tot Catalunya, i com encara avui es veu a Olot, Solsona o, sobretot, a Sant Feliu de Pallerols. Veurem alguns casos d'aquestes danses amb cavallets, però abans volem fer avinent l'origen mític i prístí que Amades cercà per explicar-ho. La hipòtesi, no cal dir-ho, ens convenç poc:

“Com el de moltes coses populars, l'origen dels Cavallets és tan reulat, que el càlcul de temps s'hi perd. Plini el Vell, el naturalista, conta una graciosa llegenda com a origen. La dansa dels cavalls fou treta pels sibarites. Aquest poble era poc amic del treball, molt amic de la guerra i molt donat a la folga, el qual va arribar a ensenyar a dansar els cavalls de l'exèrcit. Una vegada van tenir una guerra amb els crotonites. Aquests, poc afectats a la guerra, es veien impossibilitats de vèncer als sibarites, molt aguerrits. Se'ls va acudir un ardit: llurs trompetes aprengueren els aires de dansa dels cavalls sibarites i enmig d'un dur combat van rompre a tocar les tonades de dansa dels cavalls. Els animals, en sentir la música, es van posar a ballar sense que llurs genets poguessin evitar-ho. Els crotonites es valgueren de l'esperada ocasió i destruïren el temut i poderós exèrcit sibarita. En celebració d'aquesta passada, el ball dels Cavallets s'estengué per tot l'Orient. Plini: *Naturalis Historia*, llibre VIII, paràgraf 157.”¹⁷⁷⁸

Però un xic després, Amades ja detecta algunes idees que desglossarem en aquest apartat i que, evidentment, són matisades al llarg de tot el present treball:

“Nosaltres creiem que els Cavallets que trobem en diferents viles catalanes són una imitació dels barcelonins. L'adopció dels Cavallets no fou feta com una representació del martiri de sant Sebastià, sinó que figurava la baralla d'uns cavallers guardacostes amb uns pirates turcs. podria ben ésser que els d'Olot i els de Sant Feliu haguessin estat copiats en temps més decadent, quan havien perdut àdhuc aquests simbolisme. Actualment simulen una lluita entre dos bàndols de cavallers. Els que es ballen a Berga com un dels quadres de la Patum encara conserven el caràcter de brega entre uns cavallers cristians i uns turcs.”¹⁷⁷⁹

Sembla cert que bona part dels balls de cavallets moderns de Catalunya podrien haver sorgit dels balls de turcs i cavallets, encara que –vistos els precedents medievals- no tindria perquè ser així en tots els casos: en veurem de carnavalescos i d'altres que estraïfan un torneig sense que s'hi pugui veure avui dia cap rastre d'alteritat sarraïna.

---

¹⁷⁷⁸ AMADES 1934, pàgina 133.

¹⁷⁷⁹ AMADES 1934, pàgina 135.

Això no exclou que no hi hagués sigut en temps pretèrits i que se n'hagi perdut la memòria.

Un cas que considerem poc documentat per la historiografia i que resta una mica al marge de tots els exemples que tractarem és el de València. Les dades que tenim sobre els seus cavallets (on no recordem que mai hi hagi hagut un entremès de turcs o de turcs i cavalls) són molt escasses. Carboneres ens els documenta com a membres del seguici dels Reis d'Orient: *“Siguen tres personajes vestidos con manto real, corona y cetro, sobre caballos ricamente enjaezados, llevando en sus manos las pixides de las tres preciosas ofrendas, oro, incienso y mirra, que simbolizan á los tres reyes magos. A estos siguen sus palafreneros y criados bien vestidos, y trás estos asoman, discurren y desparrámanse por plazas y por calles una multitud de danzantes con rollos de carton, y pegando y cascando á cuantos encuentran por delante. Esta funcion alegre y simbólica que los del pais llaman de los caballets, se repite el dia siguiente [...]”*¹⁷⁸⁰ Per contra, com ja ha estat dit, en temps antics hi havia representació de sant sebastià, però no s'hi esmenten ni turcs ni cavalls.¹⁷⁸¹

També sabem que els cavallets de València prengueren un gran relleu en èpoques tardanes, perquè com diu Manel Sanchis Guarner, “la cavalcada de la vespra de la festa, era coneguda vulgarment per la “Degolla” o pels “Cavallets” per antonomàsia. Segons aquest mateix autor, “són uns xiquets vestits de moro, amb bombatxos, faixa i jupetí, i cofats amb turbants rematats per la mitja lluna, els quals porten penjat i passat pel cos, un cavall de cartró sense potes. [...] Arenas Andújar informa que es feren cavalls nous [...] en la reforma de la cavalcada del Corpus de l'any 1846. Segurament, però, el seu origen és molt més antic, puix que és probable que date del segle XVII, època de tensions amb els pirates barbarescos, quan probablement es desenvoluparen també les festes de Moros i Cristians”.¹⁷⁸²

14.1 Precedents del segle XVI: Barcelona, Cervera i Tortosa

Hem comentat que el 1467 la gestió dels Turcs i Cavallets de Barcelona va anar compartida a càrrec dels fusters i mestres d'aixa i els cotoners. També que la ubicació dels penons gremials podia no coincidir sempre amb el lloc i ordre dels entremesos que cada gremi representava:

*“Item, fustés e mestres d'axa ab lur penó, ab castell dels turchs, ab entremès dels turchs. Item, texidós de draps de lana ab lur penó. Item, conthoners ab lur penó, ab entremesos dels cavalls cothoner, e mesclaren-se ab los fusters.”*¹⁷⁸³

¹⁷⁸⁰ CARBONERES 1873, pàgina 50.

¹⁷⁸¹ CARBONERES 1873, pàgines 37-38, 46 i 53.

¹⁷⁸² TARÍN / SANCHIS 1978, pàgina 53.

¹⁷⁸³ SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 286-293 (Manuscrit IV, 1457-1546, foli LXVIII a LXVIII).

La separació efectiva entre turcs i cavalls cotoners a Barcelona es percep amb tota claredat el 1564, de manera que a Barcelona els Turcs s'esmenten per darrera vegada el 1519.¹⁷⁸⁴ El llistat d'entremesos amb els quals els gremis barcelonins obsequiaren a Felip II esmenta, com ha estat dit, *un joch de cavalls cotoners*, mantinguts o posats al carrer i assumits pel gremi de cotoners. Però la relació del *Llibre de Solemnitats* no esmenta per a res els turcs, cosa que ens fa pensar que per aquesta època ja s'havia produït - potser ocasionalment, o potser no- un fet del qual posteriorment anirem trobant evidències. Parlem de l'emancipació dels cavallets cotoners com un entremès autònom, sense la participació dels turcs a peu. Tal i com es pot veure avui dia a Barcelona mateix.

La menció anterior, de 1519, encara esmentava *cavalls cotoners y turchs*. Alguna cosa devia passar doncs, entremig d'aquestes dues dates, ja que algun indici, sobretot el de Tortosa, permet conjecturar la paulatina segregació dels cavalls cotoners com un entremès a part i amb autonomia i contingut propis. Encara que es percebi que deriva clarament del record de l'entremès de Turcs i Cavallets, no és menys cert que els jocs amb cavallets contrafets ja existien a Catalunya abans de l'entrada del Rei Martí.

També el 1585, a l'entrada del Duc de Savoia hi sortiren vint-i-dos cavallets fets de nou. Dels turcs, ni rastre, ni que fos per ser una festa sense la voluntat catequètica del Corpus anual.

*“Y tantost partí la professó, anant primer los de tabals, diables y drach y vibria lantsant gran copia de cohets; de[s]prés veien XXII cavall[s] godoners, fets tots de nou, encubertats, y los quals portaven ab sos morrions y armes plateades de paper engrutat, ab ses lances, genetes, ab sos ferros plateats tots ab bandes de tafetà carmesí, y davant tots un trompeta ab son cavall ab sa sobrevesta y bandera a la trompeta; y després venia altre cavall, aportant lo qui venia en ell un estandart de tafetà, tot ab armes de la Ciutat. Y passant davant sa magestat feren grans algarades y voltes, en manera que aparegué molt bé a les sereníssimes infantas y als miradors, que lo sereníssim príncep, per estar de mala gana, no hisqué a la finestra, axí com estave sa magestat y sereníssimes infantas y moltes dames y cavallers en gran número y palesament.”*¹⁷⁸⁵

Com ja ha comentat Montserrat Garrich, podria molt ben ser que els cavallets fossin dotze, que és el nombre d'efectius que apareix documentat més vegades, de manera que el numeral “XXII” podria ser una errada de l'escrivà, que hauria d'haver anotat “XII”.¹⁷⁸⁶ En qualsevol cas sembla que era una representació d'un petit destacament de cavalleria amb les armes de la ciutat que ballaven i evolucionaven coreogràficament per a lluir-se, com després hem vist fer a la coneguda Unitat Muntada de gran gal·la de la Guàrdia Urbana de Barcelona, que existeix des de 1856, només 13 anys després de crear-se el cos.

Hi ha un cas que precisa ser esmentat, que coneixem per notícies antigues, com el de Cervera. Un cop tractat pel que fa a la documentació de 1457 l'interessant entremès *de la Croada* medieval, reapareixen tímidament uns cavallets en una notícia de 1546. El

¹⁷⁸⁴ Per a la menció de 1519, MANUAL, volum III, pàgina 290. Pel que fa a la constatació de la seva absència després d'aquesta data, GARRICH 2002, pàgines 48-49.

¹⁷⁸⁵ SOLEMNITATS, volum II (1947), pàgines 38-64 [sobretot la 52] (Manuscrit V, 1564-1643, foli 30 a 43v).

¹⁷⁸⁶ GARRICH 2002, pàgines 49-50.

pintor local Pere Alegret reparava aquest any tres cavalls cotoners que ballaren el dia de Corpus, sense que hi hagi cap rastre documental contemporani d'uns turcs: “*És degut al contra escrit mestre Pere Alegret, pintor de la vila de Cervera, vint-y-dos sous a ell per la vila deguts, so és per pintar [...] la bandera de la vila que anà a la profesó lo dia del Corpus, y per adobar tres cavalls cotoners y lo drach, que ballaren lo dit dia de Corpus [...]*”¹⁷⁸⁷ El mateix concepte es registrava en el les èpoques comunes de 1546.¹⁷⁸⁸ Però la documentació cerverina no permet demostrar cap separació entre turcs i cavalls cotoners ja que, simplement, es reparen tres d'aquests cavalls, i no sabem ni quin nombre en tenia aleshores la vila. El que sí que evidencia un canvi –que podria reflectir-se en el contingut i el discurs de l'entremès- és que, a diferència del 1457, qui fa reparar-los és el municipi i no pas una confraria.

Un cas similar el tenim a Tortosa. El 1544 es feren cavallets nous. El 1557 i següents encara rebien el tractament comptable de *Joch dels cavallets*. El fet que aquell any es parli en els termes següents ens fa pensar que el model encara era medieval, però els cavallets s'havien fet de nou feia poc i els turcs o moros d'una lluita de bàndols no s'esmenten enlloc:

*“Als qui faran lo Joch dels Cavallets, II sous XIII. Al fill del bancale ab lo cavallet que balla, III drs.”*¹⁷⁸⁹

No podem descartar, doncs, que de temps ençà els tortosins mantinguessin un ball de cavallets autònom sense l'ingredient sarraí, sinó un element que dansa i decora, amb un capteniment guerrer i de torneig, però sense l'ingredient de l'alteritat.

14.2 Les festes barcelonines de 1601: cavallets dins una festa amb presència d'exotisme forçat.

Només iniciar-se el segle XVII, una festa que va marcar una fita en el panorama català i va influenciar el Corpus Christi al mateix temps que en rebia les influències fou la que es va prolongar a Barcelona durant diverses setmanes de l'any 1601. La nova de la concessió de la dignitat beatífica arribà a la capital el dia 10 de maig¹⁷⁹⁰ i encara es feien actes pel juliol.¹⁷⁹¹ Fou aquesta una celebració de primera magnitud, almenys si fem cas de les cròniques, la qual tingué ressò per tot el Principat. Jaume Rebullosa, qui era aleshores el prior del convent dels dominics de Balaguer, en va publicar –suposem que per encàrrec del general de l'ordre de predicadors- una memòria descriptiva o *Relación*, la qual es va estampar aquell mateix any a les premses de Jaume Cendrat. El recull és un veritable compendi de poesies, sermons, descripcions de jocs i al·legories festives i cerimonial.

¹⁷⁸⁷ Arxiu Comarcal de la Segarra. Fons Ajuntament de Cervera, Notaments del racional, 1544-1546, foli 233r. MIRÓ 1998, pàgina 184.

¹⁷⁸⁸ Arxiu Comarcal de la Segarra. Fons Ajuntament de Cervera, Llibre d'Èpoques Comunes-1546, foli 16v. MIRÓ 1998, pàgines 184-185.

¹⁷⁸⁹ MASSIP 1992, pàgines 61 a 63.

¹⁷⁹⁰ PUJADES, volum I (1601), pàgina 91.

¹⁷⁹¹ PUJADES, volum I (1601), pàgina 154.

El dimecres 23 de maig a la tarda ja feren aparició els cavallets per tal d'acompanyar els Consellers a vespres:

“Eran ya cerca de las cinco quando para oyr visperas que se dixeron del Santo, de quien rezó el Conuento todos estos tres dias, los Consellers llegaron con mucho acompañamiento por este orden. Venian delante los atabales de a cauallo con su librea a lo tudesco, y tras ellos dos Gigantes con sendas picas; muchos vestidos como demonios con diformes mascararas, cascaueles en las piernas y cierta hechura de maças en las manos de las quales diparauan muchos coetes de trueno; vn grande dragonazo de espantable figura, con su hembra tambien muy grande que haca llaman Briuia, disparando entrambos por la boca muy gruesos coetes tronadores y lleuados cada vno de vn hombre que esta metido hasta la cintura dentro el vientre dellos, la dança de los cauallicos ginetes dando muy graciosas bueltas, cuyos caualleros azen mil ademanes con la adarga que leuan enbraçada y la lança empuñada con su banderilla al cabo, y mucho ruydo con cascaueles, ayudando todo esto a la gala y grandeza y siruiendo para hazer calle entre la gente.

[...] D-esta suerte vinieron d-ende la plaça de Santiago donde se auian juntado como suelen el dia del Sacramento, entraron la hora que dixen en nuestra Yglesia que los estaua aguardando, vestida de muy ricas colgaduras [...].”¹⁷⁹²

Dijous 24 de maig de 1601 hi hagué una processó general en honor de sant Ramon de Penyafort. Davant de tot hi acostumaven d'anar els elements de foc. Però en aquest cas no s'ementen sinó els cavallets cotoners. A més, enlloc d'anar acompanyats d'un grup de turcs per a lluitar-hi (absència ja observada el 1564 i el 1585), aquest cop hi anaven uns personatges que semblaven diables. Segons Rebullosa:

“Yua lo primero para regozijar la fiesta y hazer lugar por las calles vna dança de doze cauallitos ginetes cotoneros, y entre ellos muchos como Demonios disparando perpetuamente coetes tronadores de sus maças, de la suerte que ya arriba diximos. Tras estos, yuan dos Gigantes marido y muger en zancos haziendo graciosos ademanes [...].”¹⁷⁹³

Ja hem advertit que sovint, les relacions festives de les grans celebracions donen a entendre clarament que, en comptades ocasions, els entremesos es forçaven a nivell d'aparença i a nivell performatiu per tal d'esdevenir quelcom diferent a allò que solien ser en les seves aparicions festives ordinàries; o sigui, variar-ne el contingut discursiu. Per això també cal ser prudent amb totes aquestes interaccions de dimonis amb els cavallets cotoners; tot i tenir-ne tantes mencions reiterades, totes fan referència a unes mateixa festa i, per tant, podria tractar-se de modificacions al gust, totalment puntuals i merament diferencials d'una festa que no era el Corpus anyal.

Els dimonis s'imbriquen amb d'altres entremesos a part de les bèsties de foc. Caldria plantejar-se si a Barcelona ja no s'havien perdut les representacions de l'infern i la caiguda dels àngels rebels amb sant Miquel pel mig. Dit d'una altra manera, si ja no sortia aleshores un Ball de Diables pròpiament dit, amb o sense parlaments, sinó quelcom menys organitzat. En definitiva, més proper al que Salvador Palomar ha definit com a

¹⁷⁹² REBULLOSA 1601, pàgines 118-119. Dia 23 de maig de 1601.

¹⁷⁹³ REBULLOSA 1601, pàgina 149. Dia 24 de maig de 1601.

model de Ball de Diables de participació individual o, simplement, un entremès *amb diables*, més que no pas un *ball de diables* tal i com avui el coneixem. La versió del *Manual de Novells Ardits* o *Dietari del Antich Consell Barceloní* corrobora aquesta hipòtesi, amb tants diablots com cavallets, esmentats –ara si- juntament amb la vibra i el drac:

*“E comensà una molt solempne professo de la festa del gloriós Pare sanct Ramon de Penyafort, encaminanse anant primer dos bèsties feres ço es la unà lo drach y laltra la vibria, dotse Cavalls cotoners y dotse diablots ab vestidures y cares de diables e après un gegant y una gegantessa [...]”*¹⁷⁹⁴

El dissabte 26 de maig de 1601 organitzà una processó la Diputació del General. La situació, segons Rebullosa, fou semblant, amb els cavallets i els dimonis al davant, com a forma d’anunci i funcions d’obrir pas. A més ara aquesta comparsa servia també per anunciar públicament que hi hauria processó: *“Apenas auia salido esta de nuestra Yglesia quando por hauer determinado la Diputacion hazer mañana Domingo que auia ecogido para su fiesta, vna Procesion muy solempne y famosa, llegaron al patio los atabales de acauallo, con las trompetas, menestriles, dragon, briuia, cauillos cotoneros y demonios diparando muchissimos coetes, yvan con esta solemnidad publicando esta procesion [...]”*.¹⁷⁹⁵

Encara ens fa pensar el mateix el que aporten les parròquies el dia 1 de juny, tant Santa Maria del Mar com el Pi o encara, Sant Pere de les Puel·les o Sant Just i Pastor:

*“[...] vino la Procesion de Santa Maria de la Mar, Parroquia de esta Ciudad y de las mayores y mas famosas de España como en otro lugar he dicho; la qual trahia delante vna dança de cauallitos ginetes cotoneros y muchos como demonios entre ellos disparando continuos coetes [...]”*¹⁷⁹⁶

*“[...] No mucho despues vino la Procecion de la Parrochia de nuestra Señora del Pino que s la segunda desta Ciudad, con la dança de los cauallitos y demonios delante, y el Gigante y la mulaça baylando, tras lo qual venian los atabales de a cauillo con librea de azul y las armas de la Parroquia en ella [...]”*¹⁷⁹⁷

*“[...] Vino Miercoles a seys [de juny] la Parroquia de S. Pedro de las Puellas en procesion desta suerte: Yuan delante la dança de los Demonios, y cauillos ginetes cotoneros siguiendolos la mulaça, y los atabales de a cauillo, tras los quales venían los dos pendones de la Parroquia [...]”*¹⁷⁹⁸

*“16 de Junio [...] Eran ya dadas la diez quando llego la Procecion de la Parroquia de San luste en esta forma. Yua delante la dança de los cauallitos ginetes y demonios, luego los atabales de a cauillo y tras ellos vn epantoso Gigante de mas de veynte pies de alto [...]”*¹⁷⁹⁹

---

¹⁷⁹⁴ MANUAL, volum VII, pàgina 323. Dia 24 de maig de 1601.

¹⁷⁹⁵ REBULLOSA 1601, pàgina 226. Dia 26 de maig de 1601.

¹⁷⁹⁶ REBULLOSA 1601, pàgina 249. Dia 1 de juny de 1601.

¹⁷⁹⁷ REBULLOSA 1601, pàgina 251. Dia 2 de juny de 1601.

¹⁷⁹⁸ REBULLOSA 1601, pàgina 303.

¹⁷⁹⁹ REBULLOSA 1601, pàgina 338.

Tornem a observar la suposada relació entre cavallets i dimonis en aquestes processons de 1601, un cas que ja hem aventurat en tractar la dansa dels cavallets a la diòcesi d'Elna abans de 1250. Potser aquests dimonis barcelonins simplement feien de botargues, incomodant els cavallets, però no podem deixar de fixar-nos que, en parlar d'aquestes ofrenes votives parroquials, es descriuen com un sol tot: la *dansa dels cavallets i dimonis*. Recordem que antigament el martiri de sant Sebastià anava *ab los cavalls cotoners e ab los turchs*, ja el 1424¹⁸⁰⁰ i també el 1437-39.¹⁸⁰¹ Tenint en compte que aquesta imbricació dels dimonis amb els cavallets cotoners es constata com a evident a partir de 1601, no gosem descartar que hi hagués una relació de causalitat d'aquest detall amb la batalla de Lepanto (1571) o la ja comentada pressió que els corsaris turcs exerciren a tota la costa mediterrània, i que aquests dimonis que tiraven trons a la maça tinguessin un aspecte moresc. O, dit a l'inrevés, que fossin turcs amb atributs de diable o se'ls considerés com a tals, un fet prou versemblant. Resulta molt revel·lador per decantar-nos per una simple substitució dels turcs per diables –si més no en aquesta ocasió i en aquesta festa concreta– és el detall que ens ha ofert el *Dietari del Antich Consell*. Aquesta font diu que portaven vestidures i cares de diable, cosa que som del parer que no hauria passat en el cas d'una representació de turcs. A més, veiem com el nombre de cavallets (dotze) era equivalent al de dimonis, mentre que la tradició acostuma a donar el doble de turcs a peu que de cavallets contrafets. Moltes vegades hem apuntat que sovint les solemnitats extraordinàries comportaven aquests canvis puntuals.

En qualsevol cas, aquesta nova mutació, canvi o diversificació de significats del diable a Barcelona (no ho oblidem) es podria haver fet a l'entorn de 1600, perquè la crònica de l'entrada de Felip II el 1585 no deixava pas entreveure aquesta relació diables-cavallets, ja que l'ordre en què s'enumeren els entremesos és diables, drac i vibra i, després, els cavallets.¹⁸⁰² De fet, Rebullosa ens esmenta el 24 de maig dos grups: uns "*como demonios*" entre el grup de cavallets i encara el drac i la vibra "*acompañados tambien de muchos como demonios con cascaueles en las piernas y maças para el mismo efecto los otros*". No podem saber si eren diferents en aparença o en concepte i contingut, però podria haver passat quelcom similar al cas de la Patum berguedana, on un mateix tipus de *diablot* (mateix vestit, careta i aspecte) té funcions de representació de la caiguda davant els àngels (les Maces) o bé executa una dansa autònoma (Plens). En qualsevol cas, aquesta qüestió queda més aclarida tenint en compte tot el que s'ha dit sobre l'exotisme forçat.

El que està clar, segons la nota del *Manual de Novells Ardits* del 23 de maig de 1601, és que el model d'aquestes processons extraordinàries era deutor del cerimonial de Corpus, quan els consellers assistien als oficis que se celebraven a la Catedral. Ja ho deia

---

¹⁸⁰⁰ SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgina 20.

¹⁸⁰¹ SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 87-89.

¹⁸⁰² Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Llibre de Solemnitats, Manuscrit V, 1564-1643, foli 30 a 43v. Edició a SOLEMNITATS, volum II (1947), pàgines 38-64 [sobretot la 52]: "*després veien XXII cavall godoners, fets tots de nou, encubertats, y los quals portaven ab sos morrions y armes plateades de paper engrutat, ab ses lanses, genetes, ab sos ferros plateats tots ab bandes de tafetà carmesí, y davant tots un trompeta ab son cavall ab sa sobrevesta y bandera a la trompeta; y després venia altre cavall, aportant lo qui venia en ell un estandart de tafetà, tot ab armes de la Ciutat.*"

Rebullosa en fer avinent que per anar a Vespres s’havien reunit a la Plaça de sant Jaume com es feia la vigília de Corpus, i ara ho sentencia també l’esmentat *Manual*:

“[...] ab lo mateix orde sen son tornats al porxo de St. Jaume e, ajuntats tota la musica de tabals, trompetes y menestrils an sonat, y la àguila es vinguda aqui y a dansat devant dits SS. Consellers e, també isque lo drach y la bibria, gegant, cavalls cotoners y diables, per la plassa de St. Jaume anaven tirant cuets conforme se fa la vigilia de Corpus [...]”¹⁸⁰³

Les mencions que fa el *Manual de Novells Ardits* dels mateixos actes no deixen entreveure pas la possible relació entre diablots i cavallets, però tampoc la qüestionen. Els esmenten sempre junts, però no vinculats entre ells en el grau que Rebullosa deixava entendre. Arribats a aquest punt, no volem desconfiar de la font escrita per Jaume Rebullosa, ja que la riquesa de detalls que aporta ens fa pensar que fou un testimoni ocular de la majoria dels fets. Com a prior que era d’un convent dominic català, ben segur degué tenir allotjament al convent de santa Caterina de Barcelona i, a més, recopila poesies i certàmens literaris, sermons i tota mena d’escrets. El fet que la seva relació fos donada a l’estampa ens fa creure que fou cridat per fer de cronista pels seus superiors dins l’ordre de predicadors. Això tampoc demostra que entengués perfectament bé el que veia i presenciava, sobretot pel que fa a les danses, balls i entremesos d’una ciutat que no era la seva. Vegem però, què ens diu el *Dietari* del consell municipal. Remarquem que hi afegeix la parròquia de sant Miquel:

“Dit dia lo clero y parrochians de sancta Maria de la mar de Barcelona feran una solemna proffessó y anaren a visitar al gloriós pare sanct Ramon, y anaven ab dita professó los diablots, los atabals y ganfanons de la parrochia y los confreres següents [...]”¹⁸⁰⁴

“Dit dia lo clero y parroquians de Nra. senyora del Pi anaren processonalment a visitar lo cors de St. Ramon: en dita professó anava la mulassa, los diablots, los cavalls cotoners y un gegant fet de cartró.”¹⁸⁰⁵

“Dit dia la comunitat de la sglesia parrochial de sanct Pere de les Pueles feu solemne professó anant davant los tabals de la Ciutat, trompetas y manastrils y la mulassa dels parayres ab la sobravesta de vayeta morada, diablots y cavalls cotoners.”¹⁸⁰⁶

“Dit dia la Iglesia parrochial del gloriós Archangel St. Miquel feu solempne professo en la qual anaren de davant la musica dels tabals de la Ciutat, diablots y cavalls cotoners, e immediadament los ganfanons [...]”¹⁸⁰⁷

Unes cobles coetànies ens acaben de desvetllar els dubtes i apuntalen encara més el discurs de l’emancipació dels cavallets, almenys en aquesta celebració concreta i amb els antecedents de les entrades de 1564 i 1585. S’ha parlat manta vegada dels canvis de context que provocaven variacions notables dins els propis entremesos per tal que aquests s’adaptessin al discurs desitjat pels organitzadors de la festa. Sobretot quan aquesta pretenia commemorar quelcom extraordinari i fora d’allò quotidià o de

¹⁸⁰³ MANUAL, volum VII, pàgina 320.

¹⁸⁰⁴ MANUAL, volum VII, pàgina 341-42. 1 de juny.

¹⁸⁰⁵ MANUAL, volum VII, pàgina 342. 2 de juny.

¹⁸⁰⁶ MANUAL, volum VII, pàgina 351. 6 de juny.

¹⁸⁰⁷ MANUAL, volum VII, pàgina 360. 19 de juny 1601.

celebració anual. Aquesta font entra en contradicció amb l'obra de Rebullosa, i fins i tot ens permet veure que els diables anaven ben separats dels cavallets i que aquests anaven més enrere, amb els gegants entremig. El detall que remarca la importància dels cascavells ens porta a pensar més en una dansa de dotze cavallets (enlloc dels vuit que intervenien al segle XV) sense abordar massa la temàtica de l'alteritat amb els moros, turcs o similars:

*“Anaven primerament molt estirats y rodons,
Que fan fer lloc a la gent, dotze tacanys diablons
que corrian com lo vent, Y tras ells dos gigantassos
tant llarch[s] com uns llarchs avets sobre uns grans bastonassos
fent bells y terribles passos caminaven llarcs y drets.*

*Altre gigant en son lloc de bulto mig en amunt
anava calsant lo joc caminant molt poc a poc
armat y posat a punt. Los ulls en blanc regirava
y molt sovint los movia amb un mirar que espantava;
llança y adarga portava ab que ferós parexia.*

*Dotze cavalls cotoners anaven allí prop d'ells
com a gentils cavallers ab ses llances y broquers
fent un ball de cascavells. Y allí la brívia, y lo drac
grans, espantables y forts, plenes les boques y cap
de molts cuets tronadors cascú tirant tant com sap.”*

Les cròniques que esmenten els entremesos festius de la celebració barcelonina de 1601 en honor a sant Ramon de Penyafort no esmenten doncs, entremesos de turcs contra cavallets, sinó que parlen solament de cavallets i diablots, tant si interactuaven entre ells com si no (tot depèn de la font consultada). Podria interpretar-se que, o els diablots supliren els turcs, o els turcs es donaven per sobreentesos amb els cavallets, o integrats a dins d'ells. Però la hipòtesi que més ens convenç és que el 1601 (si no des de 1564) els Cavallets Cotoners de Barcelona eren ja un entremès autònom, sense turcs i que, ocasionalment, els diables hi van interaccionar per tal que hi hagués un bàndol “oposat” i a peu, contra el qual els cavallets poguessin lluitar. Un element, aquest de l'adversari, que tampoc hauria desaparegut completament de la memòria col·lectiva, sobretot si hom considerava el turc –que lluitava a peu en els entremesos antics- quasi com el mateix dimoni. Per segona vegada, fa tota la impressió que el ball dels cavallets cotoners era, simplement, una dansa que decorava, que embellia i festivava l'efemèride, sense oblidar –insistim- que Rebullosa esmenta diverses vegades la *dansa de cavallets i dimonis* –que podien suplir els turcs o vestir a la moresca- com un tot.

Rebullosa és ben clar quan diu que servien per decorar i obrir pas. Donaven els cavallets *muy graciosas bueltas, cuyos caulleros azen mil ademanes con la adarga que leuan enbraçada y la lança empuñada con su banderilla al cabo, y mucho ruydo con cascaveles, ayudando todo esto a la gala y grandeza y siruiendo para hazer calle entre la gente.* També entenem com a pràctica, decorativa i joiosa la funció que els atribueix de *regozijar la fiesta y hazer lugar por las calles.*

En qualsevol cas, a partir del segle XVII –ben segur que per influència de les grans festes barcelonines de 1601- començarem a trobar entremesos de cavallets que funcionen sense adversaris a peu o que, en tot cas, potser incorporaven els mateixos turcs entre els mateixos genets. És aquesta darrera opció força improbable, ja que encara avui podem veure grups de cavallets amb cascavells com un element coreogràfic per si sol sense la presència de cap element moresc. Entre els que funcionen com una comparsa autònoma des de temps immemorial i es poden veure actualment hi ha –que sapiguem- els d’Olot i Sant Feliu de Pallerols (Garrotxa), Solsona o Vilafranca del Penedès.

14.3 Algunes conseqüències directes de les festes de Barcelona de 1601

Seguidament analitzarem breument alguns casos que semblen directament influïts per les grans festes que féu Barcelona en honor de sant Ramon de Penyaforat del 1601, les quals irradiaren un nou gust pels entremesos figurats a tot el Principat. D’aquestes festes, i pel que fa als cavallets, se n’imità tant el detall bàsic de l’entremès (els cavallets de cartró amb una gualdrapa o davantal que els vesteix i oculta parcialment les cames del ballador i portador) com el seu tarannà o capteniment (la lluita dansada). També se’n va copiar el discurs (cavallers contra un enemic, ja fossin diables o moros), com totes tres coses alhora. Fins i tot a Barcelona, on el 1677 una comparsa d’indis a cavall simulaven ser una sola cosa amb els animals que muntaven.¹⁸⁰⁸

14.3.1 Martorell (maig de 1601)

La vila de Martorell ja envià, segons sembla, un joc de sis cavallets cotoners a Barcelona per les festes esmentades. En ser el dia 19 de maig, aquesta quadrilla actuà, com qui diu, abans que els de Barcelona mateix; volem pensar que, pel fet de tenir les mateixes particularitats que els barcelonins pel que fa a la interacció de dimonis a peu amb cavalls, aquests van rebre directrius de la Ciutat Comtal. O potser van llogar directament un petit grup de la capital per tal que aquests assagessin la *performace* que tindria lloc els dies posteriors, però amb la meitat d’efectius. Diu la crònica de Rebullosa:

*“Serian las seis horas de la tarde quando llego la Procesion de Martorel villa de 400 vezinos puesta entre los dos Rios Lobregat y Nóya y a quatro leguas de esta Ciudad, lleuava delante, como haziédo lugar vna dança de seys cauallitos Ginetes cotoneros (que se llaman ansi porque fueron los de la Cofadria de los algodonereros los primeros que haca los inuentaron) con sus cascaueles, lanças y adargas; y entre ellos para el mismo effecto y para regozijar la Procesion, como en las mas principales de haca se vsa, yvan quatro hombres con vestidos y mascarar de demonios, las piernas llenas de cascaueles y en las manos cierta hechura particular de mazas de las quales diparan muchos tronadores.”*¹⁸⁰⁹

14.3.2 Manresa (juny de 1601)

---

¹⁸⁰⁸ SOLÀ 1677. *Segunda parte*, [sense foliar] foli [C3] verso.

¹⁸⁰⁹ REBULLOSA 1601, pag 81. 19 de maig de 1601.

Encara que per ressò d'aquesta festa tingué cavallets la ciutat de Vic, se li avançà unes setmanes la ciutat de Manresa, ja que el 25 de juny de 1601 pagaven els costos de fer, pintar i vestir amb els seus arreus deu cavalls cotoners. Aquests tenien cèrcols de ferro al voltant de la sella per poder-los penjar sense que es trenquessin i les dites selles anaven encoixinades amb suro per evitar llagar als portadors. També incorporaven morrions, plomalls, faldellins o gualdrapes i els portadors de la qual empraven cuirassa i casc i espasa (enlloc de la llança actual), escut i cascavells que, com veiem que era habitual en aquestes èpoques a tot el Principat, es van llogar per a l'ocasió.

Per la data podria pensar-se que foren estrenats per Corpus, però el pagament deixa entendre que es feren per la corresponent processó de sant Ramon de Penyafort. En qualsevol cas, els cavallets es feren el mateix any i, probablement, amb posterioritat a la festa barcelonina (que tingué lloc el mes de maig).

“Jordana per la festa de st. Ramon. Cavals Cotonés. 33 ll 4 ss. 10. nº 43. Item a pagat a Joan Jordana tenint orde dels qui tenen càrrech de la festa del gloriós pare st. Remon, de fer fer los Cavals cotonés que són estats deu, y per paper, claus [...] Primo a m^e Miquel Vilella per deu cavals cotonés y deu cuyrases y deu monteros ha fets [...] Més al malorquí pintor per a pintar dits deu cavals y cuyrases y morrions, ço és, per les mans a soles [...] Més a n-en Gatuelles fuster per fer les deu espases per dits cavals y per ensercolar un cavall lo qual està encara sense pintar, per tot [...]”¹⁸¹⁰

Els cavallets manresans s'incorporaren amb tota seguretat a la processó de Corpus. Després de molts anys sense tenir-ne cap notícia documental, el 1736 cobren per sortir a la processó de Corpus. El 1738 es paga per haver *aportat los Jagants lo dia del Corpus, tocador del tamborino, y portadors dels Cavallets*. El 1740 la despesa es repeteix sota el concepte “[...] *portar los Gegans y adobar y empolvar las caballeras de ells, y dotze sous que ha pagat als minyons dels Cavallets lo die de Corpus y cap de vuytada [...]”¹⁸¹¹*

Una intervenció importantíssima –segurament una renovació total de la part material de l'entremès- tingué lloc el 1772, quan es van refer els Cavallets a càrrec del municipi. Heus ací un altre exemple de gestió no gremial d'alguns entremesos, tal i com s'ha comentat en el cas d'Igualada. Aquell any es feien nous “...*los vestits dels cavallets y dels miñons, y demàs, dels vestits vells dels Gegants*”, però també sabem que es va emprar fusta, que portaven brides, i també es consignen despeses *per 30 canas corda de xurriaca*, a més dels riscles que devien reforçar les carcasses.¹⁸¹² El 1776 consta que eren sis els minyons que portaven els cavallets per Corpus.¹⁸¹³ Sembla que es perd la pista d'aquests cavallets cap a 1835, quan encara es van pagar sis lliures i quatre sous “*al conductor de los Gigantes*” Manuel Santasusana.¹⁸¹⁴ Els cavallets no s'hi esmenten, però

¹⁸¹⁰ Arxiu Comarcal del Bages. Fons Ajuntament de Manresa. Manual del Racional 1600-1604 (signatura provisional I-327), f. 66v.-67r. MANRESA 2007, pàgina 53.

¹⁸¹¹ Arxiu Comarcal del Bages. Fons Ajuntament de Manresa. Lligall provisional “Gegants”. Documents solts i cèdules de pagament.

¹⁸¹² Arxiu Comarcal del Bages. Fons Ajuntament de Manresa. Acuerdos 1772 (signatura provisional I-174), acords del 2 de juny de 1772 [volum sense numerar]. Arxiu Comarcal del Bages. Fons Ajuntament de Manresa. Manual del Racional dels anys 1771-1774. Signatura provisional I-346, pòlissa número 76 de l'any 1772.

¹⁸¹³ Arxiu Comarcal del Bages. Fons Ajuntament de Manresa. Manual del racional 1775-1780 (signatura provisional I-347), pòlissa número 41 de 1776 [volum sense numerar].

¹⁸¹⁴ Arxiu Comarcal del Bages. Fons Ajuntament de Manresa, Manual de pòlisses de 1835 (signatura provisional I-378), pòlissa número 126 de 1835 [volum sense numerar]

segurament sigui pel fet que en aquella època a Manresa solien anar associats als gegants. En qualsevol cas, sembla que les prohibicions borbòniques de finals de segle XVIII no els afectaren massa.

14.3.3 Vic (juliol de 1601)

Com hem dit més amunt, tingué cavallets la ciutat de Vic, seu episcopal d'un important pes històric i amb una tradició d'entremesos de Corpus que es remuntava –com a mínim– a un segle abans.¹⁸¹⁵ Una acta del seu consell municipal denota clarament que les festes es feren per com el dit consell va creure oportú festejar un sant català i, per a fer-ho, va decidir imitar les celebracions de Barcelona:

“[...] en effecte que lo present concell se és convocat per dir y exposar al present concell que tots saben o han entés les festes y regozijos que Barcelona ha fet per la nova canonizació del gloriós san Ramon de Penyafort y en les que també han fetes altres Universitats com és rahó deure quiscuna Universitat de Cathalunya honrar lo dit gloriós sat cathalà compatriota nostre. E per tant demanà al magnífich concell sia servit determinar que sian fetes festes, professó, música, alimàrias y altres regozijos y demostrations de la alegria que tots deuem tenir de haver alcançat un nou advocat ab nostre Sor. Déu y que per ço sia feta embaxada al Sor. bisbe y altres a qui-s convinga y elegides persones per dit effecte y que en tot sia degudament provehit [...]”¹⁸¹⁶

A la processó que es va fer el 13 de juliol de 1601 es veieren pels carrers sis cavallets, no pas una desena com a Manresa. Tal i com deia un paper solt de l'Arxiu Municipal, trobat i publicat pel qui fou el seu diligent arxiver, Josep Serra Campdelacreu, el 1880, els cavallets obrien el transcurs de l'acte i encapçalaven el rogle processional. Avui, el document és extraviat i no se sap on para, per la qual cosa donem el llistat sencer a l'annex:

*“Primo anaven sis cavalls cotoners molt ben divisats.
Item la Confraria dels Marcers ab lur bandera y 21 atxas.
Item la Confraria dels Sastres y Calsaters ab lurs banderes y un tabernacle y 40 atxas.
Item la Confraria dels Martyrs ab lur bandera y un tabernacle y 33 atxes.
Item la Confraria dels Fusters ab lur bandera y un tabernacle y 19 atxes.
Item los Perayres ab dos banderas y un carro triunfal de la salutació de N^a S^a 56 atxes y una mulassa y sobre dita mulassa la ymage de S. Ramon en la mar.
Item los Aloys ab lur bandera, àguila y ministrils, tabernacle y 38 atxes.
Item los Mestres de cases ab lur bandera tabernacle y 12 atxes.
Item los Blanquers y Sabaters ab tabernacle, leó, 12 salvatges, bandera, ministrils y 74 atxes.
Item los Teixidors ab bandera, tabernacle y ministrils y 25 atxes. [...]
Item trescentes y vint y tantes donzelles vestides les més blanques ab los cabells esbandits ab llurs gentils guirnaldas de clavells y altres delicades flors ab llurs ciris blanchs o gayatos y altres com a monjas y altrament ricament abillades.
Item sinch entre trompetes y clarins.
Item los dos gonfarons stendart y creu de la Seu. [...]*

¹⁸¹⁵ Vegeu VILA 1989.

¹⁸¹⁶ Vegeu annex documental, any 1601. SERRA CAMPDELACREU 1880.

Item una cobla de ministrils.

Item lo clero de la Seu, tots o quasi ab llurs ricas capes de seda.

Item sinch músichs de ministrils cornetes y altres instrumens. [...]

Item lo Sor. bisbe vestit de pontifical tenint per assistens lo Sor Ardiaca y Sor canonge Bergada.

Item seguien 45 atxes les quals portaven cavallers y Ciutedans.”¹⁸¹⁷

Aquests cavallets havien de ser fets a imatge dels barcelonins, ja que veiem com va imitar-se fins i tot el detall de la mulassa amb sant Ramon creuant el mar al seu damunt, tal i com s’havia modificat aquella bèstia a la Ciutat Comtal. Estaven construïts amb un material no determinat, segurament cartró o guix amb cola damunt un llenç de pintor tensat damunt una carcasseta o bastiment de fusta. Portaven els vestits (gualdrapes) d’una tela de gust oriental amb decoració d’or fals i les llancetes pintades insinuant dos bàndols, unes de verd i altres de blau, a més d’un petit escut amb les armes de la ciutat de Vic. No s’esmenta cap cavall diferent ni cap estri que permeti argumentar l’existència d’un o dos capitans. El fet és que per tenir bàndols almenys caldrien vuit exemplars o deu, cosa que ja ens porta a pensar en uns cavallets purament decoratius que dansaven entre ells i devien anar si calia en disposició de fila horitzontal, tot obrint pas, a la manera del que mostra la única imatge antiga dels cavallets igualadins. Una anotació de 1602 ens els fa aparèixer guardats a les dependències de l’arxiu municipal, dins la casa de la Ciutat:

“Item, sis cavalls cotoners ab ses brides y vestes de bocaram de colors, guarnides de or barbari y ses lancetes pintades tres verdes y tres blaves, y sis adargues ab lo senyal de la ciutat.”¹⁸¹⁸

Com que tenim inventaris de tot el que hi havia a l’Ajuntament de Vic amb una periodicitat anual des de 1590 i els cavallets surten per primer cop a l’inventari de 1602, sabem que aquests es varen fer el 1601 amb motiu de les festes de sant Ramon. La lloança del cronista, amb el qualificatiu orgullós de *molt ben divisats* ho corrobora. Però també ho referma el fet que el sobredit inventari de 1602, abans de llistar un seguit de coses finals adverteixi: *“Les coses següents són sobrevegudes en la conselleria proppassada”*. I, a més, afegeixi un munt de gresolets de ceràmica (més de dues mil unitats!) que serviren, ben segur, per a fer les alimàries o il·luminacions nocturnes de la casa de la ciutat.

14.3.4 Olot (agost de 1601)

Olot és un altre exemple on el Ball de Cavallets hauria pogut funcionar com un entremès per si sol, separat dels turcs. I sens dubte seria degut a la influència de les festes barcelonines de 1601, ja que es feren per a la processó commemorativa d’aquesta proclamació. Processó que tingué lloc a Olot el 4 d’agost d’aquell mateix any i que fou presidida pel bisbe Francisco Arévalo de Zuazo (1598-1611).

¹⁸¹⁷ Vegeu annex documental, any 1601. SERRA CAMPDELACREU 1880.

¹⁸¹⁸ Vic, Arxiu Municipal. [Llibre d’Inventaris de la casa de la Ciutat], folis 13v-15r. SERRA 1879, pàgines 99-102.

Pels preparatius es feren uns cavallets –anomenats *cavallins* a la Garrotxa barroca- amb els recursos de la Universitat o Ajuntament, segons un rebut de pagament de 12 lliures a un pintor local, Jaume Vilanova:

“+Deu la vila vuy als 6 de agost pagi per pòlisa dels se[n]yors de Cònsols dosa lliuras a m^o Jauma Vilanova pintor de así de 12 ll ss y són per raó de una ymaga de bulto a feta pintada del gloriós st. Ramon y per dosa antorsas a pintadas las armas de la vila y per 6 cavallins a pintats per la vila y fas tot per la solemnitat de st. Ramon feta ab conqulisió del Consell.”¹⁸¹⁹

Però a finals de juliol Arnau Sella, fuster d’Olot, havia cobrat a finals de juliol, tres lliures *“per cotra cavallins ab sos anfastaments per fer la solamnitat de St. Ramon”*.¹⁸²⁰ Per tant, si el fuster feu quatre figures i Jaume Vilanova en pintà sis, es pot fàcilment deduir que n’hi devia haver altres dues, ja fossin fetes per un altre artesà (cosa que pensem) o també que en quedessin dos d’aprofitables d’un joc de cavallets preexistent. Segons Murlà, defensor d’aquesta darrera opció, hi ha la possibilitat que estiguessin “poc o molt arraconades” i que fossin “recuperades per a aquesta ocasió”.¹⁸²¹ No pot descartar-se doncs, cap hipòtesi, encara que nosaltres optem per una estrena de l’entremès en aquesta data, encara que el detall de la fletxa que comentarem tot seguit podria afavorir la hipòtesi de Josep Murlà.

D’altra banda, l’extensa relació o crònica de la festa i processó del dia 4 d’agost esmenta que després d’haver dansat l’àliga davant el tabernacle de sant Ramon:

“[...] y en la plassetta és devant la escala de ponent, dançà la aguila devant lo tabernacle de St. Ramon y després los cavalls lleugers que es trobaven en la present vila, corregueren unes quantas carreras, desde dita escala de ponent, fins a la escala de migdia, corrent los cavalls de dos en dos, y los cavallers abrassats bras per bras y cambiantse los barrets, la hu a l’altre y fent moltes altres hidalguías. Y després feta dita pausa, sen puia la professó y tornà dins dita Església ab molt aplauso y alegria.”¹⁸²²

No queda clar si ja eren els cotoners o eren cavalls de veritat. Murlà aposta per creure que eren cavalls de veritat, mentre que al seguici processional (i després d’una mulassa amb foc, un lleó, una *brivia*, un leó daurat i un esquadró d’arcabussers) s’hi esmenten *“sis cavalls cotoners y una dama que portava una flexa”*.¹⁸²³ No tenim clar que després d’un ball solemne de l’àliga davant del tabernacle corressin cavalls veritables i obrim la porta que les carreres esmentades no fossin sinó una fantasia literària del cronista per relatar un ball de cavallets cotoners especialment àgil. Tot i que admetem que costa que uns cavallets cotoners ballin agafant-se del braç, això no és pas més senzill de fer amb veritables cavalcadures vives; al contrari, sembla encara d’una major dificultat. La fletxa portada per una dama devia ser una al·legoria el significat de la qual desconeixem avui

¹⁸¹⁹ Arxiu Comarcal de la Garrotxa. Fons Ajuntament d’Olot. Llibre del dipositari de 1601, 7r (7 d’agost de 1601). MURLÀ 1984, pàgina 65.

¹⁸²⁰ Arxiu Comarcal de la Garrotxa. Fons Ajuntament d’Olot. Llibre del dipositari de 1601, 4v (20 de juliol de 1601). MURLÀ 2001, pàgina 28.

¹⁸²¹ MURLÀ 2001, pàgina 28.

¹⁸²² Arxiu Comarcal de la Garrotxa. Fons Ajuntament d’Olot. *Llibre de conclusions del Consell* (1597-1602), folis 262r-265r. SALA 1965; MURLÀ 1984, pàgines 64-65.

¹⁸²³ SALA 1965; MURLÀ 1984, pàgina 65.

per avui; Murlà la veu com un record de les sagetes de sant Sebastià, emparat en el record de la Barcelona de mitjan segle XV. No gosem rebatre aquesta interpretació del seu significat per manca d'informacions més detallades, ans la considerem plausible si no és que la dama pertanyia a una altra representació de caire més hagiogràfic o místic (pensem en una imatge com el famós èxtasi teresià esculpit per Gian Lorenzo Bernini a l'església romana de Santa Maria *della Vittoria*).

Amb motiu de la celebració del decret papal de la Immaculada Concepció de Maria el 1619, en consell municipal del 29 de juliol es va aprovar *“que-s ballen los cavallins”* a petició de dos preveres beneficiats de la parròquia de Sant Esteve.¹⁸²⁴ El que destaca en aquest cas és la sensació d'arrelament, insinuada mitjançant un canvi de nom; del barceloní “cavallets cotoners” s'ha passat al més pròpiament tradicional de la garrotxa “cavallins”.

Els cavallets olotins no apareixen més a la documentació fins a les celebracions de benedicció del nou temple de la Mare de Déu del Tura i la translació del Santíssim i la imatge de la Mare de Déu, que foren el 9 de desembre de 1748 i durant molt de temps es consideraren com la menció més antiga que es coneixia dels cavallets d'Olot. Allí podria haver-hi un retorn a l'alteritat o, almenys, a la idea de lluita o combat, perquè la processó festiva d'aquell dia

*“marxaven los gegants, mulassa, àguila, etc., un Ball de Molsuts que diuen y altre Ball de cavallets ó cavallins per compòndrer-se de uns que apar montan uns petits cavalls, y de igual número de altres á peu tots vestits de gala remedant una espècia de batalla tot ballant.”*¹⁸²⁵

I el 1763 es va traslladar el Santíssim en processó cap al nou edifici de l'església de Sant Esteve, la parròquia major d'Olot. Les descripcions no esmenten els cavallets, però la descripció detallada del seguici no permet dubtar que eren ells. Després dels gegants i l'àliga daurada

*“y lo demás de este género, que es costumbre en semejantes funciones, añadidas ahora para mayor demostración del regocijo dos numerosas cuadrillas de danzantes, curiosa y ricamente vestidos; los unos ejecutando con primor el baile que llaman de los Cintas, y los otros parte a caballo y parte a pie, haciendo, espada en mano, al compás de la música diferentes evoluciones, y amagos de embestirse y herirse. Inmediatamente venían los Gremios o Cofradías de la Villa [...]”*¹⁸²⁶

És evident que una de les dues comparses citades era un ball de cavallets i que, en tots dos casos (1748 i 1763), la documentació ens ofereix indicis de lluita escenificada, ja fos dansada o no. No podem garantir que els qui anaven a peu (sabem que eren un a peu

¹⁸²⁴ Arxiu Comarcal de la Garrotxa. Fons Ajuntament d'Olot. Llibre de resolucions 1608-1621, consten dues numeracions de foli en llapis i a peu de pàgina, per l'estat del document, afectat per la humitat a la part superior del volum: entenem que són els folis 321 i 322; en qualsevol cas el detall concret es troba al vers del foli 322. SALA 1965b. MURLÀ 1984, pàgina 66.

¹⁸²⁵ La *Consueta del Tura* amb aquesta descripció de 1748 no està localitzada actualment. Vegeu SADERRA 1905, pàgines 95-101. MURLÀ 1984, pàgina 66.

¹⁸²⁶ Arxiu Comarcal de la Garrotxa. Fons Parròquia de Sant Esteve d'Olot, *Plech que conté los documents y curiositats numerades del 175 al 219*. Doc. 219. MURLÀ 1984, pàgina 68, on es transcriu cuitas (persecució) enlloc de cintas.

per cada cavall) fossin vestits a la moresca o representessin turcs però, ni que n'haguessin perdut l'aspecte, és obvi que havien de ser hereus directes dels turcs a peu dels segles XV i XVI. Els hem tractat en aquest apartat perquè són resultat directe d'aquestes festes de 1601 (on els qui anaven a peu eren *como demonios*) i no podem assegurar que els qui anaven a peu fossin o representessin turcs sinó que, per molt que en poguessin derivar, només es parla d'una lluita decorativa i tenim el precedent de les carreres festives amb els *cavalls lleugers*.

Després de perdre-se'n la pista molt de temps –massa, per a que es pogués mantenir la continuïtat discursiva i de contingut, alhora que la dimensió performativa de l'entremès- els cavallets reapareixen a la documentació el 1859. Per la vigília de la Mare de Déu del Tura, “*A las cinco de la tarde una bien ordenada comparsa de gigantes, enanos y caballitos, seguida de una buena orquesta, recorrió las calles principales de la población*”.¹⁸²⁷ Sabem que aquell any sortiren 9 cavallets (xifra igual a l'actual) i que se n'havia perdut molt la memòria. Segons un crònica editada el 1951 que parlava d'Olot al segle XIX:

“Dels cavallins no s'en tenia ni idea, i quan els varen veure sortir per primera vegada, després d'haver estat a les golfes de can Torà apotecari, anys i panys, va semblar a la mainada que alló era cosa seva, que la festa sense cavallins ja no seria festa, i creiem que la d'avui deu pensar de la mateixa manera, per quant observareu que per Corpus tota la quitxalla segueix els gegants i per les festes del Tura, per cada criatura que segueix els gegants, n'hi ha deu al darrera dels cavallins o dels nans.”¹⁸²⁸

És obvi que, amb aquest reconeixement de l'oblit en el qual havien caigut els cavallets olotins, durant el segle XIX el discurs d'alteritat que encara podia entreveure's durant els dos actes extraordinaris del segle XVIII (inauguracions del Tura el 1748 i de sant Esteve el 1763) havia quedat ben esborrat. Sens dubte va apostar-se per un bell joc coreogràfic que decorés l'emergent festa patronal vuitcentista, amb el valor afegit que tothom degué entendre de seguida i ben fàcilment que els *cavallins* eren un element festiu antic i propi. No fou gratuïta la invenció per part d'alguns erudits olotins de la segona meitat de segle XIX d'un document medieval de 1414 on apareixia una mulassa. Es tractava d'un document tant fals¹⁸²⁹ com el de 1715 que després veurem en el cas de Berga i la seva *Patum*. També cal dir que la Mulassa no va arrelar. Una prova més de la *propietat* –entesa com a idoneïtat- dels *cavallins* recuperats.

14.3.5 Sitges-Vilanova (1601)

L'any 1601 la Vilanova de Cubelles tingué la participació d'uns Cavallets, els quals sembla que foren un préstec de material de la veïna vila de Sitges o bé que vingué una quadrilla

¹⁸²⁷ Setmanari *El Faro de la Montaña, año I*, núm. 31. *Martes, 13 de setiembre de 1859*, pàgina 1. MURLÀ 1984, pàg. 68.

¹⁸²⁸ SADERRA 1951. MURLÀ 1984, pàgines 68-69.

¹⁸²⁹ Arxiu Comarcal de la Garrotxa. Fons Ajuntament d'Olot, Pergamins Municipals A, núm. 491. El seu contingut fou publicat per primera vegada a la *Revista Olotense: semanario de ciencias, artes, agricultura, industria y comercio. Año I*, núm. 19. *Sábado, 8 setiembre de 1877*. Pàgina 2. Exemplar a la Biblioteca Marià Vayreda d'Olot.

sitgetana a fer el ball, cosa que sembla menys probable, almenys per com s'expressa el document:

“F[francesch] Holiver clavari, deu lo any 1601.[...] Més se pageren 9 ss y són per los cavalls cotons y casquevells per dita professó de Sitges ho aportaren así....ll 9 ss.”¹⁸³⁰

Creiem que Sitges en va fer uns aquell mateix any i el comú de Vilanova els hi va demanar prestats. No podem dir gaire més al respecte, ja que la documentació sitgetana d'aquesta època més reculada es troba o perduda o pendent d'estudiar.¹⁸³¹ Amb posterioritat a la publicació (2017) del seu estudi sobre el Corpus de Sitges, Eduard Tomàs ens ha participat una notícia de 1602 on el 3 de desembre d'aquell any els administradors de la Confraria de sant Abdó i Senén de Sitges obtingueren del bisbe de Barcelona l'agregació de la devoció a sant Ramon dins de la seva confraria, un any i mig després de les grans celebracions.

Aquesta agregació, tant primerenca respecte d'altres poblacions sota influència penedesenca, dona segons Tomàs -parer que compartim- bastant de pes a la possibilitat de que a Sitges es fes (com a Vilanova) una celebració solemníssima amb motiu de la canonització. Que per això es fes la petició d'agregació al bisbe amb aquesta notable celeritat. I que en aquesta celebració de 1601 ja hi participessin cavalls cotoners, els quals després demanarien llogats la gent de Vilanova. Que aquestes figures fossin de Sitges o no, és pura especulació. Sembla lògic que ho fossin, sinó no té massa sentit que constessin com a llogades a Sitges, perquè seria com si estiguessin allà només temporalment o en préstec.¹⁸³²

14.3.6 Ripoll (1601): una notícia no confirmada.

S'ha especulat que també Ripoll va tenir uns cavallets cotoners el 1601, però la notícia es deu a una confusió ocasionada per la lectura d'un plec poètic barceloní imprès el 1601 que parla de les festes de sant Ramon de Penyafort de Barcelona, amb l'únic detall que es troba en una biblioteca ripollesa, la Biblioteca Lambert Mata.¹⁸³³

14.4 Girona (1605-1628)

¹⁸³⁰ Arxiu Comarcal del Garraf: Fons Municipal de Vilanova i la Geltrú. Sèrie Comptes del Clavari 1601. Sig. 5204, pàgina 2. Agraïm aquesta notícia a Francesca Roig i Rafael Mestres. Publicada el 2012 a [Redacció]: “S'estrena el Ball de Cotonines, per a la festa de sant Antoni”, dins *Diari de Vilanova*, 13 de gener del 2012, pàgina 57.

¹⁸³¹ TOMÀS 2017, per exemple, no en comenta res, i suposem que no fou per descurança.

¹⁸³² Comunicació personal d'Eduard Tomàs Sanahuja del 27 de gener del 2021. Em remet a la transcripció, mecanografiada, d'aquest permís episcopal, que va transcriure Mn. Pau Farret en ordenar i estudiar l'Arxiu Parroquial de Sitges (abans de la guerra civil, quan es perden molts originals). La referència d'aquests documents és: Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona. Fons personals. 5D28. Pau Farret Raventós. 07. Confraries.

¹⁸³³ MURLÀ 1984, pàgina 68. Per al plec poètic, vegeu VILA 1983.

El següent cas que volem analitzar és el de Girona. A finals de segle XVI hi ha notícies d'un *cavallet del Corpus*, que no queda massa clar en què consistia. Era un cavall aïllat i cavalcat per un xiquet. N'hi ha notícies el 1595, però som del parer que el noi, un infant de quatre anys vestit com sant Joan Baptista (segurament a la manera del que es pot veure al Sexenni de Morella), cavalcava un cavall menut, ja fos per ser més jove o d'una espècie més petita. La raó és que acompanyava el canonge que s'encarregava de la processó de Corpus en nom del Capítol, canonge que portava la bandera mariana muntat dalt d'un cavall.¹⁸³⁴ Aquesta tradició també existia a Vic, on un prevere a cavall portava la bandera del capítol catedral, amb els atributs del seu titular, sant Pere.¹⁸³⁵ Res a veure doncs, amb un ball de cavallets ni una lluita amb turcs.

Sí que trobem a Girona una veritable comparsa o ball de cavallets quan es feren les festes d'acció de gràcies pel naixement de Felip IV el 1605, cosa que també ens fa pensar en la influència de les festes barcelonines de 1601. No hi faltaren les processons entre els actes oficials, i el diumenge 22 de maig els jurats de l'Ajuntament “[...] *se-n anaren en la Seu ab la Àguila, Gegant, gegantessa, Drach y Dragolí de dita Ciutat ab nou coblas de menestrils acompanyats de totes las confrarias y banderas de aquellas [...]*”¹⁸³⁶ Però després, “[...] *anaven davant dits atambors y trompetas moltas donsellas vestidas de blanch ab los cabells stesos, las creus y tabernaclas ab molta pompa, y anaven en dita proffessó quatre cavalls cotonés y quatre soldats fent diverses baterias y après anaven ballant, que amenaven la confraria dels albadiners, y també hi hanave un hort encanyat y demunt enrramat de euras y dins hi anave un home que cantava lo rossinyol, quatre salvatges aportaven aquell y dos salvatges que anaven devant per guarda [...]*”¹⁸³⁷

L'endemà dilluns 23 de maig, “[...] *també lo gegant, gegantessa y los quatre cavalls cotonés y dits quatre soldats que anaven ab dita professó die diumenge acompanyats de dits atambors, de una cobla de jutglars y de moltas scombras encesas qui aportaven los minyons [...] anaren per tota Ciutat ballant conforme feren die dissapte vespre y també anaren a ballar dins lo pati y isglésia del monastir de Sta. Clara de dita Ciutat*”.¹⁸³⁸

Queda clar que els cavallets no devien ser-hi abans de 1601, que segurament es feren el 1605 o ben poc abans, que aquests eren quatre, portats pel gremi d'albadiners. I també que tenien una lluita o simulacre de lluita amb quatre soldats a peu, sense que s'especifiqui que fossin moros o turcs, cosa que ben segur haurien deixat clar si fos el cas. Per tant, no és un ball exclusivament amb cavallets, sinó que incorpora la noció dels soldats a peu, talment hem vist a les festes olotines de mitjan segle XVIII. Que aquests lluitadors a peu han de derivar dels antics turcs i explicar-se com una degradació de

¹⁸³⁴ VILA 1997. PERPINYÀ / GRAU 2013, pàgina 123.

¹⁸³⁵ vegeu SERRA CAMPDELACREU 1880. referint-se a la processó de sant Rom de Penyafort (1601) comenta els elements festius que hi concorregueren: Item la bandera de St. Pere de la Seu, la qual portava un prebere vestit de diaca a cavall en un cavall. [Lo cavaller de Corpus. Aquesta costum conta segons lo Sr. Salarich (his. de Vich p.147) 500 anys de antiguitat y tots recordem que ha reaparegut encara que per poch temps en nostres dies, ab los mateixos arreus del sigle XV que desaparegueren en l'última guerra. Lo cavaller de Corpus rebia de mans de 12 preveres beneficiats de la Catedral la bandera á los quals la tornava després de haver presenciat cubert y sense descavalcar lo pas del Sm. Sagrament. Aquest notable privilegi recorda una antiga victoria segon se despren de dit autor.]

¹⁸³⁶ Girona. Ajuntament. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions. Manual d'Acords de 1605 Reg. 017698, foli 117v (foliació moderna a llapis).

¹⁸³⁷ Girona. Ajuntament. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions. Manual d'Acords de 1605 Reg. 017698, foli 118r (foliació moderna a llapis). Els albadiners eren els qui preparaven albadina, un tipus de coure o pell adobada.
¹⁸³⁸

l'antic entremès medieval és una possibilitat que volem contemplar com a més que plausible. No podem tampoc deixar d'esmentar el *Joc de l'Hort* de Tarragona en llegir aquestes notícies gironines.

Ja hem tractat diverses vegades dels canvis puntuals de context situacional i discursiu que, en les efemèrides extraordinàries que comportaven sortides extraordinàries, provocaven variacions notables dins els propis entremesos municipals i gremials per tal que aquests s'adaptessin al discurs desitjat pels organitzadors de la festa. Passava en el cas de les figures o entremesos animals dels segles XIV i XV, passava amb l'entremès dels turcs i els cavallets i passa amb aquest element a la Girona de 1619, per les festes de la proclamació de la Immaculada Concepció pel papa Pau V, assumpte que comentarem amb un xic més de detall al següent apartat sobre Vilafranca.

A finals de gener de 1619 es va acordar celebrar solemnes festes els dies 1, 2 i 3 de febrer. Així, es va acordar aplicar els més que assajats protocols festius i es va decidir “[...] y que iscan la Àguila, Jagant, Jagantessa, Drach, Dragolí y Mulassa [...] partint de casa la Ciutat com se acostuma ab la proffessó de Corpus”.¹⁸³⁹ En aquesta ocasió ens interessa un text imprès, del qual només hem trobat referències indirectes. Es tracta d'una relació festiva sobre tot el que s'esdevingué.¹⁸⁴⁰ Allí s'esmenta que el gremi dels sastres (i no pas els albadiners) portava “un mancebo montado en un caballo cotoner ricamente vestido que representaba a su patrón San Martín, viniendo un pobre a sus alcances que le pedía limosna, y con dulce y regalado diálogo representaban la liberalidad del santo”.¹⁸⁴¹ Sembla que això ja ho feien d'una manera similar pel dia de la seva festa patronal, amb un agremiat vestit com el sant i amb una montura de veritat.¹⁸⁴²

En aquesta ocasió es van emprar els cavallets de cartró per a d'altres usos, fruit d'una necessitat puntual, perquè darrera aquella al·legoria del patró hi havia “unos disfrazados de hipocentauros, unos en forma de caballo, otros de toro, danzando y esgrimiendo blancas espadas, dando vistosas carreras en las plazas y calles más anchas, fingiendo escaramuzas y otros mil juegos”.¹⁸⁴³ O sigui, si és que amb aquesta informació es pot mirar d'interpretar alguna cosa consistent, ens imaginem una mena de batalla entre centaures o cavallers i genets que cavalcaven braus. Res a veure amb sant Sebastià ni turcs, ni alteritat. Ans al contrari: la mitologia del ple renaixement ha fet entrada als fasts cívics, amb un afany netament decoratiu. Com també veurem en ple barroc a Vilafranca on, a finals del segle XVII, es feia una al·legoria de la deessa Pau damunt d'un carro triomfal.

Bo i retornant a contextos festius més quotidians, els cavallets apareixen de nou per les festes de celebració de la concessió del res particular de sant Narcís, atorgat el 1628. El dia 29 de juliol es va acordar en consell municipal tot el que es faria. Dissabte 21

¹⁸³⁹ Girona. Ajuntament. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions. Manual d'Acords de 1619 Reg. 017712, foli 20r.

¹⁸⁴⁰ GIRONA 1619. Es tracta d'un l'opuscle, de 8 pàgines dsense numerar, titulat *Relación sumaria de las fiestas que la ciudad de Gerona á hecho en honra de la Inmaculada concepción de la Virgen Madre con ocasión del juramento de su Universidad, y establecido decreto de defendella*. Girona: en la *Imprenta de Gaspar Garrich*. Año 1619.

¹⁸⁴¹ GIRONA 1619, esmentat per Enric Claudi Girbal el 1886 i per PERPINYÀ / GRAU 2013, pàgina 123.

¹⁸⁴² PERPINYÀ / GRAU 2013, pàgina 123.

¹⁸⁴³ GIRONA 1619. PERPINYÀ / GRAU 2013, pàgines 123-124.

d'octubre els jurats convidrien totes les banderes i confraries “[...] *ab l’Àliga, Jagant y Jagantessa, Drach, Dragolí y Mulassa*”.¹⁸⁴⁴ Són els mateixos entremesos esmentats el 1619. Ara, a més, volien fer un estendard de domàs carmesí amb la imatge del sant i bones invencions de foc. Pel dimarts dia 23 s’afegeixen els cavallets a la llista (potser abans havien estat omesos per part de l’escrivà per ser unes figures recents?) i sembla, tal i com apareix redactat, que eren també del nucli d’entremesos municipals:

“[...] *havent dinat dits Sors. Jurats acompanyats de les confraries, banderas y lluminàries, cavallets cotonés, mulassa, darch, jagant. jagantessa y àg[u]jila y demás altres serimònias se pugan, aniran en dita seu acompanyats lo millor se puga per a fer la profassó solemne està resolt [...]*”¹⁸⁴⁵

Per les mateixes festes de 1628 també es va fer un torneig militar a cavall, amb estaferm a la Plaça de les Cols, que calgué posar a punt. També es demanà a la confraria de sant Jordi que celebrés a l’octubre el torneig que tenien previst fer pel gener vinent.¹⁸⁴⁶ Curiosament, enmig de tanta exhibició eqüestre d’arrel medieval, els cavallets no apareixen més a la documentació dels anys posteriors. Potser no arrelaren a la ciutat, i suposem que pel fet que els bisbes no aprovaren gaire aquest entremès i els seus excessos durant el segle XVII. Si a Girona el significat que prenien com a entremès podia variar tant en funció del context de la celebració, entendrem les prohibicions que apareixen a les Constitucions Sinodals de 1684, quan es prohibeixen les danses i s’especifiquen molt clarament les danses de cavallets quasi com si aquests fossin el model d’allò que es volia erradicar: *tripudia vulgo los Cavallets*.¹⁸⁴⁷

14.5 Vilafranca (1618-1860)

Vilafranca ens interessa com a com un exemple originat posteriorment a 1601 i segurament construït al redós de festes extraordinàries, com la de la Immaculada el 1618 o la canonització de sant Isidre el 1623. Aquesta població tenia al tombant de 1600 un protocol festiu remarcable, el qual queda ben reflectit en els textos resolutius i descriptius que consten en el cartulari municipal anomenat “*Llibre Verd*”. En ser la vila nadiua de sant Ramon de Penyafort, les celebracions de 1601 hi foren especialment lluïdes. El protocol, conservat al Llibre Verd, és ric i esmenta el drac amb els *diablots* que el menaven; l’àliga, que era de la confraria de sant Eloi, i els gegants, que ja dansaven en parella per aquelles dates.

Els cavallets vilafranquins, anomenats cotonines es de fa anys, no s’hi esmenten; el grau de detall de la relació de les festes de sant Ramon permet pensar que no existien encara. Aquestes peces festives apareixen documentades el 1618 quan, després dels festeigs de

¹⁸⁴⁴ Girona. Ajuntament. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions. Manual d’Acords de 1628 Reg. 017721, folis 108-108v (foliació moderna a llapis).

¹⁸⁴⁵ Girona. Ajuntament. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions. Manual d’Acords de 1628 Reg. 017721, foli 109 (foliació moderna a llapis).

¹⁸⁴⁶ Girona. Ajuntament. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions. Manual d’Acords de 1628 Reg. 017721, foli 109v (foliació moderna a llapis).

¹⁸⁴⁷ Vegeu annex documental, any 1684.

1601 i de 1614, hi hagué encara una tercera ronda de celebracions que s'escamparen com una onada per tot el Principat: la proclamació, el 1617, de la butlla del papa Pau V a favor de reconèixer la Immaculada Concepció de Maria, com a concebuda sense màcula de pecat original. La proclamació fou vista i viscuda com un èxit hispànic, perquè es pensava que una festa que se celebrava des de feia molt de temps a la Península i àdhuc a Catalunya va obtenir el reconeixement universal per part del col·legi cardenalici.

Aquesta festa també va tenir una gran transcendència a Catalunya, només que, per ser tant propera en el temps a les passades de sant Ramon i de santa Teresa, les novetats festives d'aquest 1618-1619 foren molt inferiors. Això no obstant, serví per a mantenir encesa la flama de la celebració religiosa catòlica del primer Barroc a Catalunya, sempre segons el model de Barcelona. En tenim bons exemples a Igualada i a Olot, entre d'altres poblacions significatives. Per tal de decorar i festivar la dita commemoració, celebrada amb molta solemnitat a la vila penedesenca, hi tornaren a ser pregats de participar l'àliga, els gegants i el drac amb els *diablots*. Però a més, aquesta vegada s'especifica al relat dels successos esdevinguts que durant el ple del consell on es va decidir fer aitals celebracions es va acordar que es fes tot a la manera de Barcelona i com el dia de Corpus:

“Entesas las sobreditas cosas proposades per Pau Rafel Llaurador y de Çatorra, jurat en cap, en primer vot deliberà que-s fessen alimàrias y una professó solempna com lo die de Corpus, gastant per estas cosas, lo clavary, tot lo que convingués, y se seguís lo orde de Barcelona en quant poguessen. [...] acudissen en honrrar la festa com bé tenian acostumat en semblants occasions [...] supplicant-los assistissen en la professó que entenia fer la Universitat, com lo die de Corpus.”¹⁸⁴⁸

A la festa de 1618, s'afegiren els cavallets cotoners de la mà de la Confraria de sant Antoni a les peces festives documentades com a existents a la vila el 1601. Com es pot deduir de la documentació, aquest havia de ser un entremès a la manera d'Olot o, encara més, de Vic, purament decoratiu. Com a molt, amb un contingut de batalla, però sense recórrer massa o gens al discurs d'alteritat. A les diferents confraries se'ls va demanar que hi acudissin i col·laboressin a l'embelliment de la festa aportant-hi els seus respectius entremesos, si en tenien. I a la de sant Antoni li foren demanats els cavallets, per la qual cosa volem pensar que aquesta institució ja els tenia anteriorment o que anteriorment a aquesta data havia manifestat la intenció de fer-ne un joc:

“E dits jurats manaren cridar tots los administradors dels offitys y altres de devotió, als quals nottificarèn la sobredita novella y alegria. Y pregant-los que se esforsasen en acudir en honrrar la festa y enprar a sos confreres, los que porien portar atxes, y que llogassen músichs y que adornassen ses capellas de tapissaria y quadros, y ab moltes llums. Als de la confraria de Sant Miquel que tragués lo drach, al de Sant Antoni los cavalls cotoners, y als administradors de Sant Aloy, la àguila.”¹⁸⁴⁹

A la relació dels diferents actes només se'ns informa que els cavallets hi anaven i, com a molt, es dóna a entendre que els dits cavallets ballaven o dansaven, tant en una anada

¹⁸⁴⁸ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 319v-321v. Edició a LLIBRE VERD, pàgines 659-669. Concretament, pàgines 660-661 de l'edició.

¹⁸⁴⁹ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 319v-321v. Edició a LLIBRE VERD, pàgines 659-669. Concretament, pàgina 661 de l'edició.

institucional de les autoritats cap a les matines de la festa (celebrades, com es solia fer en les grans solemnitats, a la vigília abans de sopar), com a la processó que va seguir-se l'endemà, dia de la festa, al capvespre just després de completes:

“Y per orde de dit clavari los administradors de Sant Aloy feren venir la àliga y densà moltes dançes. També vingueren a dançar los jagants, los cavalls cotoners ballaren, y passà lo drach ab sos diablos tirant cuets. Y al punt que acavaben de tocar a matines, los magnífichs jurats, ab companyia dels senyor veguer, qui és Francesch de Masdovelles, y del senyor balle, qui és mossèn Joan Miret, burgès, ab molts prohòmens, agraduats per fileres, donat lloch en primera filera al clavari, anant devant tots los músichs, àliga, jigants. Y entraren per lo portal major de dita iglésia y se assentaren ca[da] hu en son lloch al altar major [...]”¹⁸⁵⁰

“Y acabadas las completas se donà principi a la professó, la qual fonch ordenada por los sachristans en la forma acostumada lo die de Corpus. [...] en primer lloch anà lo drach ab son músich y diablots, tirant cuets. Y après anà los tambors y trompetas. Haprés hanaven los jagants. [...] Y haprés hanave la confraria de Sant Aloy ab sa bandera y estendart de domàs y creu de plata, y ab la àliga densanct, ab molta lluminària de sirys y atxes. haprés, anave l confraria de Sant antoni, ab sa bandera, entendart de domàs y ab la creu de plata, ab son tabernacle molt rich y bell, y ab sos cavalls cotoners molts adornats, y aportaven una cobla de músichs ab sos manistrils sonant.”¹⁸⁵¹

Quan s'examina la documentació de la Confraria de sant Antoni i sant Llorenç, hom sap que els cavallets eren quatre en el moment de fer el recurrent inventari dels béns materials de la institució, inventari que es prenia en el moment de la presa de possessió dels nous administradors, cosa que solia fer-se cada quatre anys. Antoni Massanell va estudiar a fons aquests inventaris i conclou amb que l'anotació dels *“quatre cavallets cotonés ab sos guarniments”* fou afegida posteriorment a l'inventari de 1596 en una franja cronològica que aniria de 1602 a 1613.¹⁸⁵² Potser podria conjecturar-se que es volien pel 1601 i no foren enllestits a temps.

En tot cas, les sortides documentades d'aquest entremès vilafranquí són sempre en ocasions extraordinàries, com la processó de la canonització de sant Isidre –patró de la pagesia- que a Vilafranca es va fer el novembre de 1623. A la processó, on hi anava un parell de vaquetes que llauraven menades per un angelet i un figurant que semblava confits grossos en al·legoria del pagès santificat també hi anaven quatre *cavalls cotonés*. Sembla per cert que, amb posterioritat a aquesta data, la confraria fou també dedicada a sant Isidre.¹⁸⁵³ El 1629 van tornar a sortir per celebrar el naixement d'un fill de Felip IV, el príncep Baltasar Carles (1629-1646), en l'enèsima processó *“conforme lo die de Corpus”* amb àliga i cavalls cotoners.¹⁸⁵⁴

---

¹⁸⁵⁰ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 319v-321v. Edició a LLIBRE VERD, pàgines 659-669. Concretament, pàgina 662 de l'edició.

¹⁸⁵¹ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 319v-321v. Edició a LLIBRE VERD, pàgines 659-669. Concretament, pàgines 664-665 de l'edició.

¹⁸⁵² MASSANELL / MIRALLES 1987, pàgines 39-40.

¹⁸⁵³ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Comunitat de Preveres de Santa Maria de Vilafranca. Llibre del Canaler, 1623. sense foliar. Mes de novembre. MASSANELL / MIRALLES 1987, pàgines 42-43.

¹⁸⁵⁴ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 332v. Edició a LLIBRE VERD, pàgines 696-697.

Torna a parlar-se de les cotonines el 1646 arran d'un problema sorgit per causa de les guerres i anys convulsos. Els administradors de la Confraria de sant Antoni acusen rebut d'haver cobrat setze lliures de la vídua de Francesc Vadell arran que el seu marit havia estat condemnat a pagar-les com a un dels administradors que fou de dita confraria l'any 1641 *“per rahó dels cavalls cotoners li feren malbé en sa casa que eran de dita confraria en lo temps que passà lo exèrcit castellà per la present vila per mala custòdia y guarda”*.¹⁸⁵⁵ De manera que els cavallets es guardaren durant la Guerra dels Segadors es guardaren a casa d'un dels administradors. No es pot descartar, però, que el document es refereixi a la casa de la confraria. La raó és que, tot i que veurem que malgrat la documentació casualment no els hi trobi mai, sembla que aquests ginys es guardaven en dependències de la institució, ni que aitals dependències fossin dins l'edifici de la Parròquia de Santa Maria.

No s'acabaren aquí els periples d'aquests elements. Dos anys després, el 1643, hi hagué un altre conflicte dins de la confraria que ens dona alguna idea més sobre ells, ja ens adverteix que sortien en dos tipus d'ocasions. En primer lloc, les ordinàries, com el Corpus (on anaven amb l'àliga, el drac i els gegants) i les diades patronals de la Confraria (on sortien com a únic entremès amb la creu, bandera i tabernacles propis). En segon lloc, les ocasions especials, com les celebracions de les canonitzacions i efemèrides religioses o bé solemnitats sociopolítiques com els naixements reials o les paus i victòries miliars (on deuriem tornar a sortir amb la resta de comparsaria festiva).¹⁸⁵⁶ El cas dels cavallets del 1643 que comentarem resulta ser la primera aparició documental del mot *cotonines* per a designar-los, un terme que torna a aparèixer al segle XIX¹⁸⁵⁷ i que reconeixem com a vilafraquí. Els cavallets havien quedat novament a casa d'un anterior administrador i ara que es necessitaven no es sabia com recuperar-los:

*“E mes és estat determinat per dita Confraria que attès que Fran[cesc] Vadall confrare de dita Confraria essen Administrador se-n aportà en sa casa los cavallets o cotoninas tenia la dita Confraria pera ballar o dançar la diada del corpus y altres festivitats y se són perduts en sa casa que pague lo valor de aquells o don compte y rahó ha dita Confraria com se són perduts per lo que los magchs. Jurats de la present vila ho han demanat què se són fets dits cavallets o cotoninas y perquè la confraria no haze de pèdrer lo valor de aquells.”*¹⁸⁵⁸

El 1664 es parla que fa *“molt més de quaranta anys que dita confraria veÿa tenia quatre Cavalls cotoners per emballiment de les professons del dia del Corpus, dels dies de St. Anthoni, St. Llorens y St. Isidro, y que passades dites diades los administradors de dita confraria les retiraren en lo Archiu de la Capella de aquella tenint-las allí molt ben guardades per dites occasions”*.¹⁸⁵⁹ Aquest document és resultat d'un conflicte per la conservació material dels propis cavallets ocorregut el 1641-1643, ja que foren retirades a un domicili particular (segurament pel fet que la vila era ocupada per la soldadesca del marquès dels Vélez) i no van aparèixer més, per la qual cosa van demanar-se

¹⁸⁵⁵ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Notarial de Vilafranca, núm. 1422. Notari Bernat Xammar 1646, foli 37r i v.

¹⁸⁵⁶ Així ho apunten encertadament MASSANELL / MIRALLES 1987, pàgines 48-49

¹⁸⁵⁷ El Llibre de l'Administració de sant Fèlix que comença el 1778 ja les anomena *Catuninas* a partir del 1840, segons ja havien advertit MASSANELL / MIRALLES 1987, pàgines 44-45. La primera aparició a la Festa Major de sant fèlix que consta en aquest llibre data de 1838.

¹⁸⁵⁸ COY 1909, pàgina 237.

¹⁸⁵⁹ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Processos judicials. XVII/140-34 (1664).

responsabilitats per aquesta pèrdua i va aixecar-se'n acta vint anys després.¹⁸⁶⁰ I no fou tampoc la darrera vegada que les cotonines portaren rebombori documental en forma d'acta processal.

Per la festa de sant Llorenç –que també era patronal de la confraria- de l'any 1681 les *“quatre cotonines o cavalls cotoners que té dita confraria per gala y major fasteix de la festa acostuma fer dita confraria per la diada de st Llorens, st Isidro, y st Antoni de cada any”* van tornar a ser causa d'un tercer –que sapiguem- conflicte: Els cavallets van haver de ser trets per la finestra de la dependència on es trobaven aquell dia, per causa de no tenir les claus a mà i ser un emplaçament inusual, ja que s'hi havien deixat *“per no tenir treball de pujar-las dalt al arxiu de la capella de dita confraria”* on es guardaven normalment. El gendre de la família, testimoni declarant del procés (suposem que es devia forçar la finestra per treure-les, amb el conseqüent conflicte), afegeix que un cop trets de dalt, li donaren *“los cascavells o camalls que aportan las personas que ballan ditas cotoninas.”* Pel que es dedueix de la documentació aquests cavallets, a més del Corpus, com a propietat de la confraria de sant Llorenç que eren, acompanyaven la bandera de la mateixa entitat i als jurats a les completes que es celebraven a la capella de la confraria amb seu a la parròquia. També a la processó que es feia l'endemà, dia de la festa patronal de la confraria.¹⁸⁶¹

El 22 i 23 d'octubre de 1689 tornaren a sortir per celebrar el casament de Carles II i Maria Anna Palatina (Marianna del Palatinat-Neuburg), esdevingut uns mesos abans. El dia 22 es cantaren completes solemnes i l'endemà dia 23 es cantà nona i es feu una processó per dins l'església tot cantant el Te Deum. Després, al sermó de l'ofici el predicador caputxí *“provà que los de Vilafranca se eran trobats en muchas conquistas contra los infels”*. Després de les vespres tingué lloc una processó general, amb la presència de tots els convents de la vila, les banderes de les confraries, el tabernacle de la Puríssima Concepció, els jurats i *“los gegans, àguila, drach, cotoninas; sens tirar cuets lo drach. los reverents, los de més, portaven capes com lo dia de Corpus. Y va passar dita processó per los matexos llochs que pasa lo dia de Corpus”*.¹⁸⁶²

Les cotonines participaren encara en un darrer esdeveniment extraordinari del segle XVII, quan el 20, 21 i 22 d'abril de 1698 es va celebrar i commemorar el Tractat de Pau de Ryswick (signat el 20 de setembre de 1697). Per aquest tractat, els francesos van desocupar el territori conquerit i abandonaren Barcelona el gener de 1698, quatre mesos després d'haver-la assetjat. Esmement encara aquesta festa perquè té unes majors connotacions d'alteritat. Malgrat que era una victòria relativa contra els francesos, el major enemic de Catalunya durant la segona meitat de segle XVII, hi tornaren a fer acte de presència els turcs, ni que fos festivament. O la visió estratègica i política del moment impedia veure qui era l'enemic real o la memòria d'avisos d'atacs corsaris com el rebut el 1599 encara eren molt latents entre la població.

---

¹⁸⁶⁰ GRAU ENFRUNS 1998.

¹⁸⁶¹ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Processos judicials. XVII/164-4 (1681). MASSANELL / MIRALLES 1987, pàgines 46-47, on es dona la referència XVII/103-12, ignorem el perquè (signatura antiga?).

¹⁸⁶² Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 437r a 438r. Edició a LLIBRE VERD, pàgines 912-914.

Aprofitant la celebració del segon diumenge de Pasqua o *Dominica in albis*, es va fer processó general i hi anaren “*lo drach, àguila, cavallets y jagants com lo die de Corpus*”.¹⁸⁶³ Aquesta vegada, donat el caràcter clarament polític i civil de l’efemèride, es va donar un caire clarament civil a la celebració, amb la disposició d’un carro triomfal, amb la deessa Pau i cinc minyonets caracteritzats com les virtuts acompanyant-la sota un dosser. Els portants i acompanyants del carro, anomenats *criats*, portaven atxes i anaven “*dits criats a modo de volants y moros*”.¹⁸⁶⁴ Els volants són els portadors de les andes o tabernacle d’una processó. A més, i és aquí on anem, hi hagué torneig: “*a la tarda se correu una surtija, en la plasa major, de oturse parellas de personas, de part de la present vila, a cavall, adornats lo millor sabian en la possibilitat*”, i els participants anaren a casa del qui ofería el premi. Es tractava, tot muntant a cavall, d’enfilar un anell de metall preciós ofert per un patrici; qui el feia saltar l’obtenia en recompensa. Entre els membres de l’efímer estament cavalleresc i festiu, hi anaven també molts “*volants y altres vestits a modo de moros, que aseguro feya grandíssima festa*”.

L’endemà dia 22 d’abril a la tarda hi hagué estaferm, procedint igual que en la *surtija*: “*Que és cert fonch cosa de mirar, perquè los que correueren dit estaferm, que foren las mateixas catorze parellas de la surtija, tothom se esmerà en posar-se, qui a modo de emperadors, qui a modo de turchs, qui a modo de ossos, que és cert fonch cosa garbosa, tirant confitura tant la cavalleria com y també la infanteria [...]*”. Per tant, ens trobem en un nou cas de plasmació de l’alteritat, però d’una manera aliena als cavallets i els entremesos. I en lloc dels francesos (que semblaria que era el que pertocaria a l’ocasió), s’hi tornaven a plasmar els turcs i moros. A més, realitzada en un context de mascarada civil festiva, ja que just després la mateixa font ens informa que “*[...] a la nit també y hagué màscaras y ballades devant dita Casa de la Vila*”.¹⁸⁶⁵ Cal aclarir què es volia dir en aquest context quan hom parlava de *moros*. Aquest concepte pot referir-se a qualsevol forma d’alteritat i d’estrangeria cultural; per dir-ho d’alguna manera, allò exòtic, majoritàriament oriental o sarraí, però no de manera exclusiva. En canvi, el mot *turcs* ja és bastant concís i específic d’un tipus d’alteritat –ètnica, cultural, social i religiosa– força més concretada.

Tot retornant als documentalment fecunds cavallets vilafranquins, un posterior inventari de la Confraria *del gloriós sant Antoni, sant Llorens y sant Isidro* del 1727 donat a conèixer el 1909 per Agustí Coy i Cotonat ens confirma encara, ben entrat el segle XVIII, un model de cavallets totalment decoratiu, consolidat a només quatre cavallets i sense rastre de discurs d’alteritat ni de turcs a peu (almenys no s’esmenten mai). Hi havia llancetes ornades amb banderoles i escuts (que abans n’haurien dit adargues), pantalons de tela pintada i barrets de cartró per als balladors, robes i utensilis que formaven part de l’aixovar. Cap indici de vestimenta d’uns turcs. Estem segurs que el tema de la denominació local *cotonines* venia per influència barcelonina, un cop hem aclarit que el model festiu de 1618 era explícitament aquest i que el 1727 la gualdrapa dels cavallets era d’indiana i no pas de cotó:

¹⁸⁶³ Arxiu Comarcal de l’Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 446r. Edició a LLIBRE VERD, pàgina 929.

¹⁸⁶⁴ Arxiu Comarcal de l’Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 446v. Edició a LLIBRE VERD, pàgina 930.

¹⁸⁶⁵ Arxiu Comarcal de l’Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 447r a 448r. Edició a LLIBRE VERD, pàgines 931-933.

“Primo un retaula ab dos figuras de bulto ab sas istorias de Sant Antoni y Sant Llorens. Una creu de plata sobre daurada ab la asta y pilo de fusta y banda de tafatá carmesí y dos roquets so és lo un de tela.
Item una figura de Sant Isidro de bulto vestit de tafata lleonat y un pom de canyetillo per la ma.
Item altre figura de Sant Isidro patit. [...]
Item un tabernacle ab tres figuras ab sa cortina al devant la qual vuy se troba en la Sachristía major de dita Vila de Vilafranca del Penadés. [...]
Item quatre cavalls cotoners ab sos vestiments de endiana ab sas espuelas de gadamasí novas.
Item quatre barrets de cartró guarnits de tela pintada pintats.
Item quatre escuts de fusta ab la insígnia de la Confraria.
Item quatre llansas de fusta ab sas banderetas.
*Item quatre gambetos de tela pintats per los homens ballan los dits cavalls. [...]*¹⁸⁶⁶

Una altra possible explicació pel fet que fos aquesta confraria i no una altra la detentora d'aquest entremès rau en una anotació del protocol dels jurats Vilafranquins del Llibre Verd (secció del *Llibre Verd* coneguda com a *Libre per la conservació del bon regiment y govern*, datada l'any 1600, lo qual *regiment y govern se à de tenir y servir per los magnífichs senyors jurats*). Aquest protocol explica detalls dels costums dels regidors o jurats de la Universitat de Vilafranca i en va desgranant el calendari anual d'actes. El dia de san Llorenç sembla que es feien curses de cavalls en algun terreny prou extens com per fer-les; sembla que les organitzava aquesta confraria, i s'hi convidaven les autoritats a presenciar-les:

*"E lo die de Sant Llorens van los jurats a hohir lo offici a la Parrochial. Y assistexen, en companyia dels officials, a la festa y cós de cavalls y altres que fan los administradors de Sanct Anthoni y Sanct Llorens, com dits senyors jurats són convidats per dits administradors, etcètera."*¹⁸⁶⁷

Per la resta, l'estat d'aquest entremès a la Vilafranca dels segles XIX i XX ja no és un afer que competeixi al present estudi, excepte dues dades que val la pena comentar, perquè manifesten la pervivència del model antic:

La primera, la constatació que el dia 2 de juny de 1834, per celebrar la imminent promulgació de l'*Estatuto Real*, es va acordar fer una mena de processó laica, regida per la mateixa dinàmica performativa que una processó religiosa, per tal d'anar solemnement a llegir la primera publicació del nou document a l'indret que avui és la Plaça de la Constitució. El detall és que hi haurien d'anar totes les autoritats, Ajuntament, presidits pel governador administradors dels gremis i confraries i *“presididos [potser vol dir precedits?] del Dragón, Águila, Caballitos y Gigantones y seguidos de la Compañía de seguridad pública de esta villa [...]*”. I es va acordar que dos regidors quedessin com a comissionats –o sigui, encarregats- *“[...] para lo relativo al*

---

¹⁸⁶⁶ COY 1909, pàgines 241-242. *Inventari per lo any 1727 de las robas y joyas scripturas y demás cosas de la Confraria del gloriós sant Antoni, sant Llorens y sant Isidro en la iglesia parroquial de Santa Maria de Vilafranca de Panadés instituida y fundada, las quals són las següents*. Cal dir que hi ha anotacions posteriors de 1734, 1766...

¹⁸⁶⁷ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 141r i ss., concretament 156r. Edició a LLIBRE VERD, pàgina 332. COY 1909, pàgina 238.

Dragón, Gigantones, Águila y Caballitos [...].¹⁸⁶⁸ Només s'esmenten aquests elements festius, i no hi ha etcètera. Creiem que la raó es deu a l'aleshores incipient gestió municipal dels mateixos i en la idea de comparses "estructurals" que anem desenvolupant al llarg d'aquest estudi.

Els cavallets no apareixien a la comptabilitat l'Administració de sant Fèlix (o de la Festa Major) fins el 1838, tot i conservar-se la comptabilitat des de força anys abans, des de 1778. Van sortir fins el 1840 i, segons aquest mateix llibre de l'Administració de sant Fèlix, no reapareixen fins el 1860, any en què es feren totalment nous i seguien essent quatre: *"Molts anys feie que no surtien les Catuninas per estar estropellades, però aquest any en son reemplaç se feren quatre caballets nous que surtiren y foren de aplauso general"*.¹⁸⁶⁹

La segona, rau en el fet que es confirma com, de manera paulatina, l'Ajuntament començava a prendre cartes en ser el garant de la presència d'aquest entremès a les festes locals. El 28 de desembre de 1860, es va acordar *"a instancia de los administradores de la cofradía de san Antonio, que los caballetes, vulgo cotoninas, que éstos compraron fué a instancia de ésta Corporación, al objeto de que volviesen a aparecer como alegoría de la cofrdía en la fiesta mayor de este año, y que por consiguiente si no pudiesen los actuales administradores reintegrarse de su c[ompra?] [...] deberán los [...] abonarles lo que falte"*.¹⁸⁷⁰ El text presenta llacunes de lectura derivades dels efectes del foc, però pensem que s'entén molt bé per on anaven les coses. Els gremis i confraries estaven ferits de mort, com una cosa pròpia de l'Antic Règim, i els municipis procuraven salvar-ne allò que tenia transcendència cívica. En aquest cas, les Cotonines. Els anys 1868 i 1869 ja eren cinc els cavallets. La tradició s'anava modificant i la Festa Major vuitcentista s'obria camí.

El 1904 Antoni Insenser les descrivia així:

*"Eran cinch cavalls de cartró, molt ben amotllats, del tamany quasi natural, ab guarniments y corretjam propis pera cabalgar a la sella, adornats de qualrapas com en las festas mitjevals, però sense altras potas que las camas del respectiu cavaller que apareixia montat mercès a una obertura practicada al mitg del cavall, per ahont aquell treya el còs tiesso. El cavall s'aguantava ab corretjas que encreuavan per l'espatlla del genet, deixant a aquest lliure pera fer las evolucions propias del art de la cavalleria, tot jogant la banderola que enarborava ab sa destra. Tant bon punt s'ajupian com se saludavan posats en filera o en rotllo, segons las ordres d'un d'ells que comanava y n'era distingit per la mellor riquesa en els guarniments."*¹⁸⁷¹

¹⁸⁶⁸ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. *"Parte de las Actas del Ayuntamiento. Año 1834"* (Actes de 1834), sense foliar, 2 de juny de 1834. MASSANELL / MIRALLES 1987, pàgines 46-47.

¹⁸⁶⁹ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Llibre de l'administració de Sant Fèlix, 1778-1876, sense foliar. Comptes dels anys 1838, 1840, 1860. MASSANELL / MIRALLES 1987, pàgina 63.

¹⁸⁷⁰ MASSANELL / MIRALLES 1987, pàgina 63.

¹⁸⁷¹ INSENSER 1904, capítol IV, pàgina 188.

14.6 Reus (1620-1844)

Tot el que podem dir sobre els cavallets reusencs -documentats el 1620- ja ha estat dit ja en un capítol anterior, el dedicat representacions de moros i cristians dels segles XVI al XIX. La causa rau en el fet que incorporaven el moro a peu –almenys des del moment que tenim informacions descriptives- i no es limitaven a ser un element d’embelliment, sinó que els considerem hereus del model medieval.¹⁸⁷²

14.7 Un nou exemple de cavallets autònoms a Barcelona: la Parròquia del Pi (1634)

Veiem en les festes per a rebre la relíquia de sant Gregori, arribada el 1634, com la processó que va sortir del Pi incorporava una quadrilla de cavallets i diablots, sense que, com ja sol passar en el cas de la Barcelona de principis del segle XVII, pugui asseverar-se si aquests diablots no deixaven de ser turcs, encara que hem de pensar que no. En qualsevol cas, sembla que els cavallets actuaren aquí com una sola comparsa autònoma, un element festiu per si sols. No pot descartar-se que fossin els mateixos cavalls cotoners propietat de la Ciutat:

“Isqué pues la Professó de esta Sta. Iglesia a las 8 horas y mitja del matí anant lo Fosser devant ab sa cota morada ab lo scut de las Armas de esta Sta Iglesia, tras anaba la mulassa de esta Parrochia novament vestida de vert molt alinyada, después los Cavalls cotoners, y Diablots, tras 14 Ganfarons de las Parrochias, después comensaren las Banderas portant molta lluminaria de ciris y atxas [...]”¹⁸⁷³

14.8 Lleida (1637)

De la mateixa manera que en el cas de Reus, el grup de 10 cavalls cotoners de Lleida ha estat ja analitzat en l’apartat genèric de moros i cristians. Remarcarem que allí n’hi havia cinc de moros i cinc de cristians.

14.9 Torroella de Montgrí (1649)

A diferència de Vilafranca o Reus, de Torroella de Montgrí tenim fins al moment una sola notícia de cavallets, força aïllada. Com que es tracta d’una reparació, pressuposem una existència prèvia d’aquests elements, els quals podrien remuntar fàcilment cap a 1620-

---

¹⁸⁷² Reus, Biblioteca Central Xavier Amorós. Hemeroteca. Diario de Reus, núm. 224, 27 de setembre de 1892, pàgines 1-2. PALOMAR 1994, pàgina 28. Es descriu la processó els cavallets reusencs el 1792: *“la mitad de los danzantes vestidos a lo Turco y la otra mitad a lo Europeo, metidos estos últimos de medio cuerpo abajo dentro de un armazón que simulaba un bonito caballo que lo jugaban con mucha gracia.”*

¹⁸⁷³ Arxiu de la Parròquia de Santa Maria del Pi. *Llibre Negre*, pàgines 647-648.

1630, ja que el drac i el gegant existien el 1608 i l'àliga es feu el 1638.¹⁸⁷⁴ Aquesta referència documental ens permet pensar en un entremès petit, potser autònom, de tres cavallets, si no és que hi havia uns altres tants turcs que els acompanyaven. Apuntarem que el Montgrí seria una zona on l'expressió de l'alteritat a través del turc seria quasi de rabiosa actualitat a mitjan segle XVI; potser inadequada i tot. En canvi aquesta notícia ja ens porta en ple segle XVII, quan la situació no era tant roent i els atacs de corsaris ja havien descendit sensiblement.

Es tracta d'un paper solt, un clàssic albarà-rebut, fet per Sebastià Bartrana al clavari de la Universitat de Torroella de Montgrí. Signat el 8 de juny de 1649, hi certifica haver cobrat la remodelació dels gegants i tres cavallets per Corpus:

“És veritat com jo Sabastia Bartana pintor tinc rebut de Antoni Molló clavari de la vila deu lliures, dic 10 ll, las quals són pera dobar y pintar los jagans y tres Cavallets y varas y per fer axí fas la present rebuda vuy A 8 de juny 1649. (Al revers): Alberà del pintor que pintà als gegants, cavallets y varas per Corpus. He pagat 10 ll. ss. 1649.”¹⁸⁷⁵

Els comptes del propi Llibre de Clavaria d'Antoni Molló també aporten el següent:

"Compte de lo que jo Agustí Tixador verguer de la Universitat de la vila de Torrohella de Montgrí tinch pagat en descarrech y a bon compta de la terssa del Arrendament de la mercaderia, és lo seguent [...] Item per un tamborinayra per Corpus....ll 10 ss. Item per altre tamborino que sonà un músich per los gegants...1 ll ss. Item a Narssis Buch per altra tamborino que tocà als Cavallets, 1 ll. ss. [...] Item al tabaler que és an Balla de Gualta....ll 16 ss. Item per aportar lo gegant y gegantessa trenta y sis reals, dich....3 ll 12 ss. Item per los tabals lo darrer dia de la octava....ll 16 ss. Item per altre tabaler que tocà lo primer dia de Corpus y lo darrer dia de la octava....ll 16 ss. Item an Climent per cavallet deu reals....1 ll. ss. Item per dos cavallets qui anaven ab dit Climent, vint reals, dich....2ll. ss. [...]"¹⁸⁷⁶

Veiem com els cavallets eren tres i ballaven amb un flabiolaire. Si no fos perquè la raó del pagament és clara, hauríem pensat que ballaven a so d'un tabal, com els balls de moros i cristians més antics. Potser els tabals que s'esmenten de manera paral·lela al tamborino servien per encapçalar les processons i marcar-ne el pas. També es pagà una quantitat força alta a un figurant d'aquests cavallets i a dos companys que anaven amb ell. Notem especialment que el salari percebut és elevat per a l'època, a no ser que s'hi hagués inclòs l'aportació d'unes peces d'imatgeria privades; el rebut de la despesa municipal per pintar-les sembla que exclou aquesta possibilitat.

¹⁸⁷⁴ ROURA 2009, pàgina 15.

¹⁸⁷⁵ Municipal de Torroella de Montgrí, comptes de clavaria de 1649, clavari Antoni Molló.

¹⁸⁷⁶ Agraïm aquestes notícies a Montserrat Castells i Xavier Cordoní, autors d'una recerca per al Museu de la Mediterrània de Torroella de Montgrí de cara a l'exposició "Montgrí. Una història de gegants". Museu de la Mediterrània del 24 d'agost de 2019 al 13 d'abril de 2020.

14.10 Sant Feliu de Pallerols i altres casos de la diòcesi de Girona (ss. XVII-XVIII)

La província de Girona devia ser per aquesta època molt rica en exemples de danses amb cavallets de cartró. La raó d'aquesta afirmació la basem en el fet que el 1684, a Girona, el bisbe Sever Tomàs va prohibir expressament els balls de cavallets a les seves demarcacions, a través de les Constitucions Sinodals. La rúbrica o epígraf del capítol concret ho explicita, i el cos del text detalla tant els pastorets com els cavallets:

“Repraesentationes Natalitii, et Passionis Domini nostri Iesu Christi in Ecclesiis, neque in Processionibus minime fiant, et ab iis Puellae vestibus albis circumamictae absistant, neque fiant tripudia, vulgo los Cavallets. [...] Synodo approbante statuimus, praecipimus, et mandamus: ne in posterum in Ecclesiis dictae Dioecesis fiant repraesentationes, vulgo los Pastorets; neque in Hebdomada Sancta in Processionibus, nec alias repraesentationes ad vivum Passionis Domini nostri Iesu Christi Puellae vestibus albis circumamictae, et chorum facientes sine nostra expressa licentia, tam ab his Processionibus, quam ab aliis penitus absistant. Evitentur etiam tripudia, vulgo los Cavallets, et Curati Ecclesiarum talia fieri non permittant, sub poena decem librarum Barchinonensium.”¹⁸⁷⁷

També els següents bisbes de Girona implantaren les constitucions sinodals del Concili Provincial Tarraconense celebrat a Girona mateix el 1717. A les constitucions XIII i XIV es parla de no permetre [...] *Saltationes, Tripudia et Choreas adhibendo in festis, quae in honorem Sanctorum in Capellis Ruralibus, et Eremitoriis magno cum Populi concursu celebrari solent [...]*.¹⁸⁷⁸

Segons Murlà, el bisbe successor de Sever Tomàs, un tal Miquel Pontic (1686-1699) ja va indicar en les visites pastorals dels darrers anys del segle XVII

“que en las processons del Corpus, ni devant del santíssim Sagrament (que sia alabat pera sempre) no se atrevesca ningun home, ni dona, en que sia de edat pueril, fer alguns balls, danças, ni altres representacions; ni en la nit santa de Nadal los Pastorets, ni en la Semana Santa la representació de la mort, y Passió de Christo nostre Redemptor, vulgarment dita la presa, ni altres representacions al viu, ni en festas del Roser, ni en altres no fassan los cavallets, sots pena de tres lliures, y en subsidi de excomunicació major, y al curat qui alguna de ditas cosas permetrà, sots pena arbitrària.”¹⁸⁷⁹

I segons el mateix autor, sembla que el 1747 el bisbe Lorenzo de Taranco va invocar les disposicions del seu predecessor Miquel Joan de Taverner del 1719 basades en les esmentades constitucions de 1717 i va deixar manat en les visites pastorals que no es permetien representacions en les processons *“ni en la del Corpus danzas ni cosas semejantes, como ni los Pastorets en la noche de navidad, ni en la Fiesta del Rosario los*

---

¹⁸⁷⁷ Vegeu l'annex documental per a totes les Sinodals diocesanes que afecten als entremesos, transcrits i ordenades per data. Les hem localitzat sobretot a través de MASSOT 1967 i SOLÀ 2009.

¹⁸⁷⁸ TAVERNER 1718, pàgines 15-16.

¹⁸⁷⁹ MURLÀ 1984, pàgines 151-152, on es cita un Llibre de Cartells de visita, de la parròquia de Sant Martí de Capsec (Vall de Bianya). Aquest podria correspondre's a la següent referència de l'actual Arxiu Diocesà de Girona. CAT ADG 3/61 3 20 cúria diocesana Documents procedents de la cúria diocesana de la parròquia de Sant Martí de Capsec (s. XVII-XVIII).

Cavallets, usando en unas, y otras funciones de la gravedad, y compostura, que piden, sin mezclar cosas profanas".¹⁸⁸⁰

Aquest detall de les prohibicions episcopals en decrets i visites pastorals ens fan pensar que els cavallets es vinculaven, a grans trets i en aquesta època i en aquesta zona geogràfica- a la Festa del Roser, una devoció que tenia unes grans repercussions folklòriques i festives durant els segles XVII i XVIII. I aquesta vinculació no seria per cap altra causa que la imbricació d'aquesta devoció amb la victòria de Lepanto (i, per tant, contra el Turc). El Roser es celebrava dues vegades l'any: pel maig (sovint pels voltants de Pentecosta) i pel dia 7 d'octubre (el "Roser de tot el món"). Es creia que aquella victòria militar, obtinguda el 7 d'octubre de 1571 fou deguda a la intervenció de la Mare de Déu i es va crear aquesta celebració, fortament arrelada a tot el Principat des del darrer quart del segle XVI. Per tant, resulta sorprenent que aquests entremesos amb cavallets hagin perdut el rastre del turc, quan el seu context d'actuació i el discurs que haurien de propugnar haurien de reflectir just el contrari. Segurament són ideològicament deutors dels turcs i cavallets. Formalment però, remetent als balls de cavallets en forma de joc que imitava el veritable torneig de la cavalleria militar i la noblesa. De totes maneres, els exemples que han perviscut han patit els canvis dels segles XIX i XX, com l'augment de sis peces a nou el 1859 o poc abans a Olot.¹⁸⁸¹ I, d'altra banda, ja hem vist que el 1748 va representar una lluita a la mateixa vila, en la qual hi havia tants integrants a peu com a cavall.

Tot això situa els cavallets d'Olot com un entremès autònom sense contingut d'alteritat respecte dels *moros* ni que sigui en l'actualitat (i des d'almenys el 1859), però no podem garantir que fos igual durant els segles XVII i XVIII, tot i la influència de les festes barcelonines de 1601. Segurament també podria apel·lar-se a tota aquella variabilitat de continguts i detalls formals i performatius que l'entremès podia prendre a cada moment en funció del context de la representació puntual, com en els segles XIV i XV: victòria d'uns sobre els altres, conversió sense violència per mediació d'un àngel o la divinitat, lluita sense desenllaç, preponderància de la dansa sense més conseqüències que l'embelliment decoratiu...etc. El context olotí ens resulta vàlid i aplicable a d'altres casos de la rodalia, i el tema del Roser ens justifica també l'existència dels famosos cavallets de Sant Feliu de Pallerols i dels seus veïns desapareguts de Sant Joan de Fàbregues, ambdós propers a la capital garrotxina i vinculats a la festa del Roser de les seves respectives poblacions.

El de Sant Joan de Fàbregues, a la zona del Cabrerès va desaparèixer (o deixa d'esmentar-se a la comptabilitat del Roser d'aquella població) vers 1725-1735, però és molt interessant per explicar un altre exemple de ball de cavallets que ha romàs viu fins avui, que és el de Sant Feliu de Pallerols, a la Vall d'Hostoles. Entre les dues parròquies, de les quals la de Sant Joan és molt més petita i menys rellevant en rendes i demografia, hi deu haver una distància en línia recta que no arriba als vuit quilòmetres.

D'entrada, els cavallets apareixen documentats el 1684 i 1689 a la mateixa font documental fabreguesa, el *Libre de Nostra senyora del Roser*: "12 sous per pólvora, 3

---

¹⁸⁸⁰ MURLÀ 1984, pàgina 67.

¹⁸⁸¹ MURLÀ 1984, pàgines 68-69.

sous 6 diners per metxa, 2 lliures pels músics, 16 sous pels cavallets y 2 lliures per adobar els cavallets y els arcabussos".[1684]¹⁸⁸² Pel 1689 Xavier Solà ens documenta "enramades i cavallets", sense més detalls. Però a Sant Joan de Fàbregues hi ha el detall de la prohibició expressa l'any 1741 de ballar el contrapàs el primer dia de Quaresma quan s'imposava la cendra.¹⁸⁸³

El Ball de Cavallets de Sant Feliu de Pallerols, és una manifestació festiva imbuïda encara avui d'un fort regust tardobarroc i vuitcentista, excepte pel que fa a les testes dels cavallins. Aquests, passaren el 1929-1930 de ser una silueta de reduïdes dimensions retallada en un tauló de fusta pintada a ser uns caps de cartró, molt més realistes i que ja formaven un tot amb un pit i la gropa del mateix material, amb el llom foradat i a l'estil dels que avui tothom ha vist dansar arreu del país. Tot i aquest fort sabor antic, clarament setcentista, no han deixat rastre documental fins el 1801, quan en el llibre de la Confraria del Roser (iniciat el 1798, cal dir-ho) es registra un breu "*He pagat an Cavalins, 11 lliures 7 sous 6 diners*".¹⁸⁸⁴ Una descripció just cent anys anterior, esmenta "*pompa de banderas, gegants, soldadesca y minyonas representant difarents sanctas en la forma acostumada fer y celebrar la festivitad de Nostra Senyora del Roser*" el 1701, però malauradament no hi ha cap menció d'aquests *cavalins*, designació netament garrotxina que ja apareix a Olot el 1601.¹⁸⁸⁵ Tant Murlà com Solà expliquen la incomprendible manca de notícies documentals al fet que la comptabilitat relativa a les despeses en elements folklòrics no s'apuntava als llibres, precisament per evadir les reprimendes dels inspectors i visitadors episcopals, que les deduïen en examinar els llibres de comptes.¹⁸⁸⁶ D'aquí que al segle XVIII s'entri a atacar totes aquestes manifestacions per la via municipal i a través de reials cèdules.

Xavier Solà apunta, molt intel·ligentment a parer nostre, la possibilitat d'una "translocació o transfugisme" d'elements folklòrics -com serien els cavallets- entre parròquies veïnes i molt properes, fonamentant aquesta hipòtesi en dues dades:

"Primer, els silencis en la documentació de Sant Feliu de Pallerols són summament suggestius: els confreres del Roser havien deixat d'escriure les despeses de manteniment dels gegants, cavallets i armes per no ser descoberts directament pels bisbes (tot i que hi degué haver altres maneres per esbrinar-ne la seva existència), a diferència de Sant Joan de Fàbregues que, dins un període de tolerància i supervisió episcopal, desapareix sense deixar cap rastre. La desaparició a la parròquia cabreressa suposava l'aparició a la parròquia hostolenca, amb uns anys d'inversió, tempteig i metamorfosi. Segon, el calendari de la festa del Roser (durant el maig, per la Pentecosta o Pasqua Granada) i la patronal o major (l'1 d'agost) de Sant Feliu de Pallerols és clau per entendre el procés del canvi. En un moment indeterminat de finals del segle XVIII o

---

¹⁸⁸² Arxiu Episcopal de Vic. 2.57. Fons Parròquia de Sant Joan de Fàbregues. 66.01. Confraries. Confraria del Roser. *Libre o consueta en lo qual està escrit y confirmat tot lo que reben y acostument de rebre los pabordes y administradors de la confraria de Nostra senyora del Roser en la parròchia de St Joan de Fàbregues*, sense foliar. SOLÀ 2006, pàgina 839.

¹⁸⁸³ Arxiu Episcopal de Vic. Visites pastorals. Volum 1223/1. Sant Joan de Fàbregues, 1741, foli 271v. Publicat per SOLÀ 2006, pàgina 841.

¹⁸⁸⁴ MURLÀ 1984, pàgines 152 i 156. SOLÀ 2005, pàgina 145, on es dona el foli 121v del Llibre del Roser, volum de l'Arxiu parroquial de Sant Feliu que comença el 1798; SOLÀ 2006, pàgines 843-844, on es dona el llibre com a exemplar no foliat.

¹⁸⁸⁵ MURLÀ 1992. SOLÀ 2006, pàgina 842.

¹⁸⁸⁶ MURLÀ 1984, pàgina 152. SOLÀ 2006, pàgina 844.

principis del XIX, la festivitat mariana es feu coincidí amb la festa major, fet que comportà el desplaçament d'uns balls i danses en dies que no li corresponien. El motiu podria ser el relleu que havia après el Roser, considerant l'arribada i incorporació d'elements forans veïns.¹⁸⁸⁷

Més enllà del calendari i la geografia, resulta molt interessant una tercera connexió de continguts dels cavallets d'aquestes dues poblacions. Tot el que ballen els actuals cavallets de Sant Feliu és un repertori de cinc peces, fortament impregnat del gust musical dels segles XVIII-XIX. Hi destaquen un parell de sardanes curtes (La *Pastoreta* i L'*Antiga*), però sobretot, l'anomenat *Ball pla* (melodia que ja trobem com a *Ball del gegant* a les llibertats d'orgue de Sant Joan de les Abadesses), la *Matadegolla* (potser la peça més singular de totes pel caràcter repetitiu i els creuaments que simulen una refrega de dos bàndols formats pels mateixos cavallets en dos grups) i un *Contrapàs*, aquesta darrera peça repertori totalment inusual en un entremès figurat. Cal dir que són cites parcials d'un *Contrapàs llarg*, però volem recordar que aquesta dansa fou expressament prohibida a Sant Joan de Fàbregues en visita pastoral el 1741. El transfugisme entre poblacions que proposa Xavier Solà ens sembla que explicaria a bastament aquesta desaparició paulatina dels cavallets a Sant Joan de Fàbregues a partir de 1725 per tal de reparèixer documentalment a Sant Feliu de Pallerols el 1801. O ja eren de Sant Feliu (i haurien esquivat o no les prohibicions del segle XVII ballant allí o en d'altres indrets a canvi d'uns diners), o eren fabreguencs que anaren a la població veïna de Sant Feliu, que els llogà per les festes del Roser i la festa Major quan a Sant Joan la representació es va veure amenaçada.

Dues coses més creiem avinent de comentar a l'entorn d'aquests cavallets santfeliuencs. La primera és la mitificació del seu origen, imbricat a l'origen de la pròpia població, com mostra Amades al seu llibre *Gegants, nans i altres entremesos*. Aquesta explicació de l'origen d'una comunitat humana a través de la seva comparsa festiva es va iniciar al tombant del segle XX, quan hom buscava una explicació satisfactòria per a tot, costés el que costés. Com veurem al seu moment, també Berga o Igualada van emprar aquest recurs pseudo-científic per a legitimar part dels seus entremesos festius, i això va tenir conseqüències en el discurs que articulaven o la lectura que en feia el públic en veure llur representació pública i escenificada:

“Sant Feliu de Pallerols era assetjat pels moros; quests eren molts i els cristians eren pocs. [...] Sabien que els moros temien molt la cavalleria i que els tenia esparverats la seva sola vista- Se'ls va acudir fer uns cavalls de cartró, el cos només, que poguessin ésser duts per homes, que se'ls penjarien a la cintura simulant ésser genets. Amb el cartró que es va reunir van poder fer una gran quantitat de Cavalls i uns Gegants. Arribada la nit, quan les coses xiques semblen grans, dins el poble començà a sentir-se un gran toc de trompetes i a veure's cavalls pertot arreu; donava la sensació que un grandíós exèrcit de cavalleria estava prest a llançar-se contra els sarraïns. També foren conduïts als afores de la ciutat els Gegants. Aquests simulaven llançar grosses pedres per al maneig de les quals calien més de deu homes. Els musulmans veieren milers de cavalls i centenars de Gegants entremig de la fosca i sentiren caure dotzenes d'immenses roques que amenaçaven el campament moro. Presos per una terrible por, decidiren fugir cames ajudeu-me. En recordança de tan faust esdeveniment, fou

---

¹⁸⁸⁷ SOLÀ 2006, pàgina 844.

establerta la Mata-degolla, simulacre de la batalla sostinguda pels Cavallets, els Gegants i la Mulassa, al so d'una graciosa tonada.¹⁸⁸⁸

Els actuals gegants (que tenen la mateixa aparença des del 1926) podrien classificar-se dins la tipologia de gegant moro guerrer. Almenys ell, ja que porta turbant i una porra. Ella vesteix amb un estil totalment occidental, però això no és un fet massa cridaner dins la tradició d'aquest tipus de parelles a Catalunya. Al marge de la llegenda que ens transcriu Joan Amades i del fet que avui els cavallets simulin tenir dos bàndols i cap d'ells tingui caracterització moresca, volem plantejar si no caldria especular que aquesta parella de gegants -que dansa quasi sempre amb ells- prengué o heretés en un moment molt reculat el rol d'uns antics turcs a peu dels quals avui no en queda cap rastre. I és que en aquest estudi es tracten altres figurots que representen un moro. De manera que a Sant Feliu de Pallerols podria haver-se sintetitzat (abaratit) un ball de turcs i cavallets mitjançant la supressió dels turcs per un gegants a la moresca. Els gegants foren l'entremès de Corpus més habitual a totes les poblacions mitjanament ambicioses i els cavallets feia temps que existien a les terres gironines com un prestigiós entremès autònom. És cert que la tradició olotina dels cavallets no porta pas a recolzar aquesta hipòtesi, però tampoc volíem deixar d'apuntar-la, sobretot després de conèixer el parer de Xavier Solà i la idea que aquest entremès hagués pogut arribar a la Vall d'Hostoles des del Cabrerès i no pas des d'Olot.

La darrera cosa és l'interès dels Cavallets de Sant Feliu i les imatges que d'ells hem conservat abans de l'adopció del cartró com a material per a fer els caps dels animals. Les fotografies antigues, datades a partir de 1909, permeten veure uns caps molt diferents als actuals (fets el 1955 i els quals en suplien uns altres de similars fets el 1929-1930 a la manera dels olotins). Aquests caps antics perduraren fins que els testimonis gràfics de la visita a Barcelona el 1930 evidencien que ja havien estat substituïts per quelcom més afí a la tipologia de la resta de cavallets cotoners que aleshores restaven al Principat.¹⁸⁸⁹ Eren de fusta, molt més petits, retallats en un tauló com una silueta o perfil i amb un relleu molt baix per tal de dissimular-ne l'aspecte pla i rudimentari. Aquesta singularitat els dona molt d'interès etnogràfic, i permet relacionar-los amb altres exemples peninsulars o del nord, com el *Zamaltzain* o home cavall de la mascarada carnavalesca de Zuberoa, al País Basc francès. Parlem d'un tipus de cap molt estilitzat, allunyat del realisme figuratiu que impera actualment a Catalunya. Se'n conserva un exemplar al San Telmo Museoa de Donostia, encara que de construcció relativament recent.¹⁸⁹⁰

La tesi de Xavier Solà ens ha permès conèixer encara altres casos de balls de cavallets en l'àmbit de la diòcesi de Girona. Uns cavallets avui desapareguts i que es coneixen per la concessió, per part del bisbe o aquell en qui el prelat delegués, del corresponent permís per tal que aquests cavallins poguessin ballar dins de l'església i en el marc i context

---

¹⁸⁸⁸ AMADES 1934, pàgina 133.

¹⁸⁸⁹ Agraïm algunes d'aquestes puntualitzacions cronològiques a Xavier Banti, responsable del Ball de Cavallets durant diversos anys.

¹⁸⁹⁰ *San Telmo Museoa*, núm inventari E-003544. En aquest cas no se li diu *Zaldiko* (el conegut cavallet de les festes de San Fermín amb funcions d'esparríot), sinó *Zamaltzain*. Agraïm les informacions sobre aquest entremès a Xabier Kerexeta. L'exemplar en qüestió fou fet pel grup de folklore *Argia* entre 1965 i 1985, any de la donació, molt probablement la dècada de 1970.

d'una celebració litúrgica, segurament el transcurs i la conclusió de les processons festives.

“Pel que fa a la diòcesi gironina durant la festa del Roser, i altres festes i processons, els bisbes, tal com hem vist, també s’encarregaven de tenir-les controlades. Els cavallets més antics, documentalment parlant, són els d’Olot, que ja el 4 d’agost de 1601 apareixien en una processó que recorregué la major part dels carrers de la vila, juntament a una mulassa, un gegant, una brúvia, un lleó i un esquadró d’arcabussers; aquesta acabà amb una missa solemne a l’església de Sant Esteve, presidida pel bisbe arévalo de Zuazo. Com que era obligatori demanar-ne un permís, entre 1665 i 1680 i en els mesos d’abril i juny, se’n concediren una sèrie de comptats i puntuals per a què poguessin ballar a l’interior de les esglésies: per la festa del Roser, a Santa Cristina d’Aro (1665), a Vilobí d’Onyar (1668) i Sant Dalmai (1670); i el dia de Corpus, a Camallera (1670 i 1671), Riudellots de la Selva, Cassà de la Selva i Bescanó (1680). Fixem-nos com els permisos canvien en el temps, i passen de la festa del Roser a la de Corpus.”¹⁸⁹¹

Així doncs, volem entendre tots aquests cavallets més decoratius i sense connotacions de lluita contra l’alteritat morisca com a elements indubtablement derivats de l’antiga comparsa del Corpus a nivell genèric, de país, traslladats a una menor escala en petites poblacions que podien assumir-los com l’únic ball existent en aquella comunitat, assumits per la confraria principal. Elements els quals des finals de segle XVI es reubicaren –o, més aviat, crearen de bell nou, després de Trento- en el si de les festes del Roser (sobretot en aquest àmbit de les comarques de la Selva, el Gironès i la Garrotxa més oriental). Aquests elements, com hem vist que apunta Solà, passaren en moltes viles i llogarrets, a partir de 1670, altra vegada a sortir per Corpus. En qualsevol cas, fos pel Roser o per Corpus, apareixien ja totalment desprovistos de qualsevol de les significacions -hagiogràfica o política- medievals.

El cas de Santa Cristina és particularment interessant. Concedit el permís per a ballar dins de l’església (característica comuna -com hem dit- a totes aquestes llicències) el 30 de juny de 1665, ens especifica que els cavallets eren cinc, un detall inusual de conèixer en aquests contextos. Això exclou pensar en dos bàndols, ja que són imparells. En cas que hi hagués un capità de quadrilla, sempre caldria pensar en una sola filera d’individus o dansadors que obriria pas al nucli ritual de l’acte, ja fossin les autoritats civils, religioses o ambdues modalitats en un sol bloc, si anaven davant de tot del rogle porcessional.

Que sempre parlem de permís ens fa pensar en la possibilitat d’entremesos preexistents, si bé el fet que participin tots en les mateixes festivitats i solemnitats ens allunya de la hipòtesi d’una comparsa itinerant que es llogués a diferents indrets. Al contrari, volem veure-hi més aviat actors locals i elements materials d’atrezzo confeccionats a les respectives poblacions o a prop de les mateixes. El cas de Sant Feliu de Pallerols ens sembla representatiu, si bé d’una major envergadura. Aquest factor

---

¹⁸⁹¹ SOLÀ 2006, pàgina 843. Solà referencia les fonts següents, totes dins l’Arxiu Diocesà de Girona i la sèrie documental dels Registres de Lletres, anomenats *Protocols de Lletres*. Segons l’inventari d’aquesta sèrie a https://www.arxiuadg.org/images/doc_text/Lletres-i-protocols.-Regestos-U-1-a-U-323.pdf [consulta maig 2021], són els volums següents: Concretament en el cas de la festa del Roser, els volums U-261 de 1665-1667, foli 103v (Santa Cristina d’Aro); U-262 de 1668-1669, foli 75v (Vilobí d’Onyar) i U-263 de 1670-1671, foli 64v (Sant Dalmai). Per als quatre casos del Corpus, remet als volums U-263 de 1670-1671, folis 89v i 206v (Camallera) i U-266 de 1679-1680, folis 209r (Riudellots de la Selva), 209v (Cassà de la Selva) i 210r (Bescanó).

quantitatiu tampoc va associat a la importància de la població: Sant Feliu en té vuit actualment, Vic en tenia sis el 1601 i Torroella tres el 1649. Totes dues poblacions eren més importants que l'esmentada vileta de la Vall d'Hostoles, però també és cert que totes dues disposaven d'altres i variats elements festius processionals, a més dels cavallets.

14.11 Un cas infantilitzat: Solsona (1692)

Un cas conceptualment similar, i modernament deutor del patró olotí, és el de Solsona. Els seus cavallets es troben documentats, i ja des d'aleshores com un entremès autònom sense turcs, des de l'any 1692, data en la qual es pagaren paper i calçat per a fer i vestir sis cavallets, que es feren amb pasta de paper d'estrassa per part de Joan Bordons, adroguer, i foren pintats juntament amb el drac per un tal Joan Bordons. Ja devien ser aleshores dansats per nois molt joves, perquè el 1693 es paga a un tal Jaume Colomer, *acompanyador dels cavallets*, i el 1694 al mateix personatge citat, que era sabater, se li donen pagaments *per cosir les sibelles als correigs dels cavallets i per lo port de 10 cavallets i guiarlos*.¹⁸⁹² El mateix any 1694 es paguen les mans de Josep Bordons per pintar els gegants de Solsona però també *per lo jornal de gornir nens de cavallets*.¹⁸⁹³

Curiosament, el 1727 foren 13 els cavallets solsonins; el 1815 baixaren a 12 individus. Aquests elements, que semblen des del seu origen concebuts com un entremès autònom sense cap vinculació amb un entremès de turcs, foren refets el 1880 i es perderen el 1909. El 1934 es compraren onze cavallets al famós establiment barceloní *El Ingenio*, en el que sembla un model expressament fet per a Solsona, de manera que el seu nombre ha anat descendint, apropant-se cada cop més al que sol ésser usual al Principat.¹⁸⁹⁴ La indumentària fou realitzada per Casa Paquita de Barcelona a imitació de la que havia sortit fins a 1909. La comparsa actual, tornada a fer els anys 1940 i 1994 i avui reduïda a nou figures, traspua un fort regust Olotí, almenys pel que fa als creuaments coreogràfics (força més simples que els de la Garrotxa per raons de l'edat dels balladors: per exemple, el capità no en travessa les filades just abans del creuament, creuament que també trobem a la matadegolla de Sant Feliu de Pallerols). També és olotina la tonada amb la qual se'ls fa dansar avui dia.

Fou el de Solsona un ball que ja va néixer infantilitzat, si analitzem el concepte remunerat d'acompanyar-los o guiar-los. El primer es podria referir -si hom es posa exigent- a un acompanyament musical, però el segon és ben clar que no. I la comparsa solsonina dansava solament a través del so d'un únic flabiolaire, documentat el 1677 i 1684, amb una indumentària de gal·la que encara avui conserva, degudament institucionalitzat.¹⁸⁹⁵ Recolzem la hipòtesi de la infantilització del ball en el fet que els del Ball de bastons de la mateixa ciutat també fossin nois joves des del primer dia. Un

---

¹⁸⁹² CUADRENCH 1998, pàgines 89-90.

¹⁸⁹³ CUADRENCH 1998, pàgina 131.

¹⁸⁹⁴ Segons CUADRENCH 1998, pàgines 92-93, d'on traiem totes aquestes referències.

¹⁸⁹⁵ CUADRENCH 1998, pàgina 47.

grup de joves de Sanaüja, imbuïts del model versificat i laudatori que també s'ha documentat a la veïna Guissona, va pujar-hi per primera vegada el 1680:

“[...] als 8 setembre es paga als minyons de Sanahüja que han ballat lo ball de bastons en la professó de Ntra. Sra. [...] una lliura dotse sous pagats per vuit parells de espardenyas blanques per los nois de Sanauja ballaren en la profesó de dita festa lo ball de bastons per ballarlo ab espardenyas.”¹⁸⁹⁶

I el 1702 vingueren per darrera vegada quatre infants de la vall del Llobregós, els quals deixaren el seu ball ensenyat a cinc nens de la població. D'aquí que a Solsona encara avui els bastoners diguin versos que recorden, i molt, als versos que tenim documentats a Guissona, i que les músiques que actualment es poden escoltar a Solsona les trobem en les antigues llibertats d'orgue de Nadal d'aquesta població de la Segarra:

“8 setembre són pagades 11 lliures i 16 sous a quatre minyons que vingueren de Sanahüja per ensenyar lo ball de bastons per dites festes i gasto de tornar-los a Sanahüja a dos cavalcadures [...] 7 octubre 2 lliures 5 sous pagades a Joan Saldes espardeñer de Solsona per nou parells de esperdeñes per als minyons del ball de bastons.”¹⁸⁹⁷

Tot això entronca amb un costum de l'època barroca que empra el recurs de l'infant i la seva innocència i puresa implícites per a determinades accions festives les quals, lluny d'oferir una imatge pobra o ridícula, commouen per la destresa que demostren unes persones d'edat tant primerenca en fer quelcom que ha requerit un entrenament previ sota la supervisió d'un adult. Els paradigmes i cimals d'aquests casos són a parer nostre els *Torneros* de la festa del Sexenni de Morella (que sempre tenen 18 anys) o, encara més, els nens de 4 a 7 anys que piquen bastons i diuen versos de lloança mariana a Cardona. Aquests balladors consten com a infants des de la seva primera aparició documental com a element festiu de la vila ducal el 1704.¹⁸⁹⁸ Actualment fan de patges de la Mare de Déu del Patrocini, principal devoció local, la presència de la qual és indispensable perquè ballin. El seu vestuari, impregnat d'un fort caire sacerdotal, amb una casulla curta i una pseudo mitra amb l'anagrama de la Mare de Déu brodat, és del major interès.

I no foren els únics cavallets infantilitzats. La despesa dels cavallets manresans del 1740 es consigna sota el concepte de “...portar los Gegans y adobar y empolvar las caballeras de ells, y dotze sous que ha pagat als minyons dels Cavallets lo die de Corpus y cap de vuytada..”.¹⁸⁹⁹ I el 1772 es feien nous “...los vestits dels cavallets y dels miñons, y demàs, dels vestits vells dels Gegants”.¹⁹⁰⁰

¹⁸⁹⁶ CUADRENCH 1998, pàgines 54-55.

¹⁸⁹⁷ CUADRENCH 1998, pàgina 56. Pels versos dels nois, vegeu CUADRENCH 1998, pàgines 58-59. Per les músiques i versos de Solsona, VALLVERDÚ / ROVIRA 2005, pàgines 685-694; per les músiques de Guissona, VALLVERDÚ / ROVIRA 2005, pàgines 697-701, SERRA BOLDÚ 1914, pàgines 246-248 i Abadia de Montserrat, fons de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, lligall OCPC B-121, XXII/1. *Cantos para Navidad, â uso de Jaime Martí, Pbro.* ca. 1870 Foli 8r: Ball de bastons (Guissona-Solsona). [Ignotus, incomplet], [A la Torre xica], [Jugarem a córrer], [Soldevila], [Cascarotets a Igualada], [El Rigodon o La Pepa], La Capitomba.

¹⁸⁹⁸ VALLVERDÚ / ROVIRA 2005, pàgines 672-681. BALLÚS 2010, pàgines 139-142.

¹⁸⁹⁹ Arxiu Comarcal del Bages. Fons Ajuntament de Manresa. Lligall provisional “Gegants”. Documents solts i cèdules de pagament.

¹⁹⁰⁰ Arxiu Comarcal del Bages. Fons Ajuntament de Manresa. Llibre del Racional. Any 1772.

14.12 La Seu d'Urgell (primera meitat de segle XVIII)

La Seu d'Urgell tingué un ball de cavallets. Segurament era mantingut des de l'estament gremial o devocional, ignorem quina confraria en concret. Només sabem que el 1741 es trobaven en un estat tan deplorable que fou considerat que no podien pas assistir a la processó de Corpus. I és aleshores quan el municipi decidí emprendre la construcció d'uns gegants processionals, cosa que es féu:

"[...] En quarto lugar fue propuesto por dicho señor Regidor Decano que, en atención que los cavallitos de las cofadrías [sic] estaban indecentes para ir a la processión de la festividad de Corpus Christi Nuestro Señor, y que dichas cofadrías, por razón de las contribuciones, no tenían medios para gastar, y reparando que la devoción y acistencia en dicha processión había disminuído y desminuhía notablemente cada año, si parecería a vuestra señoría se hiciesen unos gigantes y otras invensiones para adornar en algo la processión, pues de esa manera habría mayor concurso y se aumentaría la devoción. Vuestra señoría sobre este assumpto resolverá lo que más bien le pareciere. Fue resuelto uniformemente por vuestra señoría que por ahora se hagan dos gigantes, y que se pague el gasto para hazerles de los propios de el común, y que para ello haze vuestra señoría expressa commisión a los señores regidores Juan Arajol y Net, y Antonio Vilar."¹⁹⁰¹

Les càrregues i contribucions a les quals estaven sotmesos els gremis i confraries d'arreu des de la creació dels tributs borbònics degueren congestionar tant aquest organisme urgellenc que no va poder mantenir els cavallets que solia treure com a contribució al Corpus Christi local. Entenem que aquests elements eren malmesos de feia anys i, per tant, som del parer que estigueren actius durant el primer terç de segle XVIII, si no abans. Un cop introduït el cadastre i altres imposicions fiscals, no pogueren reparar-se ni reintroduir-se els cavallets desgastats per l'ús.

14.13 La Selva del Camp (1722-ca.1800)

Pel que fa al Ball de Cavallets de La Selva del Camp, en tenim notícies pel protocol municipal de rebuda dels arquebisbes de Tarragona com a senyors jurisdiccionals d'aquella vila. El protocol esmentat és d'un gran interès, perquè correspon a una població de mida mitjana i diferent de Tarragona. També apareix documentat en una treta de la Mare de Déu de Paretdelgada de la seva ermita. En qualsevol cas, el Ball de Cavallets selvatà ens sembla deutor de la reactivació que tingueren els cavallets reusencs l'any 1706 quan foren assumits pel Gremi de Blanquers d'aquella població amb motiu de la vista de l'Arxiduc.

---

¹⁹⁰¹ Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell. Fons Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre d'actes del Ple de 1732 a 1743. Sense foliar, pàgina 650-651. Agraïm aquesta notícia documental a Lluís Obiols, arxiver municipal de la Seu d'Urgell.

Pel Ball de moros i cristians documentat el 1687 calia pensar que el model era el de la Tarragona de finals de segle XVII, amb turcs a peu i cavallets, suposadament anterior a la irrupció dels balls de Viena o Buda. En canvi, ara pensem en uns cavallets autònoms, molt probablement sense turcs. La raó d'aquest parer és que a la Selva del Camp aquests moros a peu no s'esmenten mai. A més, les fonts semblen mostrar uns balls deutors d'un model d'entremesos nou, coetani al tombant de 1700 o, més ben dit si es vol, immediatament posterior al Decret de Nova Planta.

Ben segur que l'aparició del 1722 no era la primera que feia, però la coneixem per un manuscrit miscel·lani -en molt mal estat de conservació- que procedeix de la família Carnicer de la Selva del Camp i descriu l'entrada de l'arquebisbe Manuel de Samaniego:

*“Hix lo Ajuntament Magnífich de la Casa del Comú acompanyat de son sèquit en los Balls y música de esta forma.
Primerament el Ball del Estorments que vuy dihuen Lo Ball de la Mort de la Confraria de la Sanch.
Segonament lo Ball dels Pastors ô de Sant Antoni de la Confraria de CarreTERS St. Antoni Abat.
Tercerament lo Ball de les Gitanas los Hollers la Confraria de Sant Hipòlit.
Quart [...] lo Roser Bastonets,
Quint [...] lo Ball dels Cavallets de la Vila.
Seguidament va lo prezent y donatiu tras dels Balls en esta forma [...]”¹⁹⁰²*

Aquest Ball de Cavallets tenia doncs, un paper d'entremès oficial o representatiu de la vila, tal i com es desprèn d'una altra crònica. Es tracta d'una posterior treta de la Mare de Déu de Paret delgada el 1737, transcrita a finals del XIX d'un manuscrit local per Joan Pié Faidella. Com que s'havia obtingut la pluja demanada, es va retornar festivament la imatge al seu santuari:

“Y al dia 5 de Maig se feu la festa per tornarla á la ermita [...] acabades les Vespres se disposá la professó en esta forma: primo los banderons, estandars y banderas per son ordre, los balls repartits cada hu á las banderas de ses confreries, comensant los minyons de llegir y escriure lo ball de bastonets; los estudios gramàtics lo ball de Sta. Fe; la confreria de S. Primo y S. Isidro lo ball de valencians; la de S. Antoni Abat, carreTERS, lo ball de S. Antoni; la de S. Hipòlit, ollers, lo de las gitanas; la del Roser, fadrins, lo de bastonets, y ultimament lo ball dels cavallets per esser de la vila. Després les atxes de les confreries, després les creus de confreries y parroquial y la Rnt. Comunitat de preveres; anavent seguidament vuyt minyons vestits á modo de Ninfas ó Angels á disposició del mestre de capella tots solfistas cantant diferents motets en alabança de María Santíssima fins á la creu cuberta; anavent després les atxes del Patró nostre S. Andreu, les atxes del sagristá de Ntra. Sra. de Paret delgada, y ultimament presidían les atxes dos de la vila quals portaven dits dos Síndichs; anava després la Reyna y Patrona de Paret delgada en la cadireta que portaven quatre Reverents baix lo talem que portava lo magnífich Ajuntament de Batlle y Regidors, y ultimament lo restant del poble [...] Se posá la cadireta damunt una taule davant l'altar major, se cantaren diferents lletres, y's representá un parlament tot en alabança de María SSma. Seguidament se cantaren Completes, goigs y rosari, se feu l'adoració y's torná María Santíssima á la sua capella.

¹⁹⁰² Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal del Baix Camp. Manuscrits i documents solts. *Llibre major* de Casa Carnicer de la Selva del Camp, folis 284r-287r.

Després lo Sr. Rector Joseph Bas, la Rnt. Comunitat y'l magnífich Ajuntament y altres persones de distinció, aixís del poble com forasters pujaren á la sala gran de la ermita, y la vila féu un refresch honorífich, y finit, baixaren á la iglesia y's feu oració á la Patrona, despedintse amorosament d'esta Soberana Senyora. Se li entoná lo Te-Deum y sen torná la professó ab la mateixa forma."¹⁹⁰³

Aquest paper representatiu de la vila queda també reflectit en la posició que els cavallets ocupaven dins el seguici, ja que eren el darrer ball i consta que era així precisament per causa i raó d'aquesta titularitat. Entenem doncs, que ja no era un element festiu que representava una lluita, sinó uns cavallets que dansaven i decoraven com un torneig simulat.

Per contra, una anterior treta de la imatge de Paretdelgada del 1734 no esmenta els Cavallets, sinó que es refereix solament els balls de Valencians (Confraria del Roser), de Bastonets (Confraria de Sant Isidre), de Gitanes (Confraria de Sant Hipòlit), de Sant Antoni Abat (Confraria de Sant Antoni) i altre de Bastonets (infants de l'escola, reclutats pel *mestre de minyons*).¹⁹⁰⁴ Potser van ometre's els cavallets per descuit o inadvertència del cronista. El que ens interessa ara és constatar que si el 1734 els Valencians els organitzaven els fadrins del Roser i els Bastonets els de sant Isidre, el 1737 seria a l'inrevés. O tornem a ser davant d'un error (cosa poc probable, perquè els cronistes són gent de la vila) o aquest detall demostra que alguns dels balls concurrents eren assumits econòmicament per aquestes institucions però no necessàriament amb els seus recursos humans, sinó amb quadrilles foranes contractades a sou (per exemple, les de Reus).

A les darreries del segle XVIII els Cavallets de la Selva del Camp jugaven encara el paper de ser el ball representatiu del Comú o Universitat de la Vila. Un protocol d'entrada dels arquebisbes de Tarragona (n'eren senyors feudals a part de la jurisdicció eclesiàstica) així ho testimonia deixant clar que era el ball que no pagava cap confraria sinó el propi municipi.

"Lo que ha de ferse per la entrada del Illm. i primera visita, vulgarment dita visita temporal, (deixant i part lo avís, que de precís ha de precehir del día te determinar venir, de molt temps abans, per prevenirse la vila). Lo día que se sab que vé, vá lo Ajuntament ab los Senyors principals de la vila (que deu convidar lo día abans) a la partió del terme [...] ahont se apearan tots, y fen un poch de pausa, aniran passant per devant del Illm.: Primerament los Banderóns de la sagristia y de las confrarías, si ni haura. 2on, lo Estandart del SSm. 3er, lo Estandart de Nostra Sra. del Roser. 4, la Bandera ó Estandart de la Concepció. 5, la Bandera de Sant Joan. 6, la Bandera de Snt. Isidro. 7, la Bandera de Sta. Magdalena. 8, lo Ball de la Mort, que deura correr a carrech de la confraria de la Sang. 9, la Bandera de Sta. Lluçia. 10, lo Ball de Snt. Antoni, que deura fer la confraria de dit Sant. 11, la Bandera de Snt. Antoni. 12, lo Ball de las Gitanas, que deura fer la Germendat dels Ollers. 13, la Bandera de Snt. Hipòlit. 14, lo Ball dels Bastonets, que deura ferse a carrech de la confraria dels fadrins. 15, la Bandera de Ntra. Sra del Roser. 16, lo Ball dels Cavallets, que deura ferse y correr a carrech del comú de la present vila. 17, lo Estandart ó Bandera de la vila; en seguida una cobla de Músichs tocant, y finalment, lo Illm. y tots los demés, anant (sent de la obligació del Regidor Decano

---

¹⁹⁰³ PIÉ 1896, pàgines 79-82.

¹⁹⁰⁴ PIÉ 1896, pàgines 77-78.

posarse sempre a la dreta del Illm. y del Regidor según a la izquierda en qualsevol funció) fins al portal devall."¹⁹⁰⁵

Per tant aquesta rebuda era feta a l'entrada del terme en una forma processional de banderes, danses, músics, penó i autoritats a banda i banda del prelat per tal de portar-lo cap a la Vila. L'enumeració que s'ha fet permet tenir un bon estat de la qüestió del seguici de balls i banderes en aquell moment previ a 1800. La menció del càrrec de *Regidor Decano* i del ball de bastons com a "*bastonets*" deixa ben clar que aquest protocol reflecteix un moment central o molt avançat del segle XVIII. Aquesta és la típica denominació d'aquell temps per designar els balls de bastons tal i com els entenem avui; o sigui, amb bastons curts, hereus de les espases prohibides per la repressió borbònica.

Després es passa a relatar els actes que tenen lloc dins la població, dels quals extractem el que afecta als balls, amb la vista posada en el Ball de Cavallets. Com veurem, també queda molt clar que els músics i balls anaven associats al consistori: només acompanyen al prelat en tant que aquest és acompanyat pels membres del consistori, ja que les danses no han acabat les seves funcions fins que l'Ajuntament i prohoms són tornats a la Casa de la Vila. També s'acompanya amb els balls i música als regidors a portar els obsequis a l'arquebisbe, menjars i viandes de caça, dolços i diners. I aleshores amb els balls li porten els presents que pertocquen per protocol i amb el mateix aparell el porten a la Casa de la Vila per tal que des d'allí surti cap a la Plaça per tal de presidir l'acte del lluïment dels esmentats balls i danses. Un lluïment que té lloc en honor seu però en nom de la vila. Aquest protocol recorda bastant al que es feia a Solsona a la mateixa època.¹⁹⁰⁶ Per acabar, el mateix seguici el torna a acompanyar fins que ha sortit fora del terme:

"Y arribant al mateix temps lo Rnt. Rector y comunitat processionalment, s'entona lo Himne Veni Creator Spiritus, y ab professó de conformitat junts van acompanyar dit Illm. á la Igl. Parroquial, y havent finit la funció de la Iglesia, acompanyan de la mateixa manera (ço es ab balls y música) al Illm. i la Badía. Deixat aquí lo Illm., van luego lo Ajuntament y demás Senyórs, acompanyats dels balls y músichs, á casa la vila, ahont se deu tenir ja previngut lo donatiu y present graciós, que ha de donarse al Illm. [...] y no faltant cosa, junts de conformitat aportan lo present al Illm. acompanyats dels Balls y Música. Y en havent entregat lo dit present, rebuda la corresponent apocha y remissió, s'en va cada qual a sa casa, a excepció dels dos Síndichs, que van a veurer en que hora vindrà bé al Illm. per anar a veurer los Balls a la plassa en la tarda. Arribada la tarda, los mateixos Senyors se congregan a Casa la vila, y després de haverse'ls donat un refresch, van junts ab los Balls y Música a buscar lo Illm. a la Badía, de ahont lo acompanyan a la casa del Sr. Grimau [ara és la Casa de la Vila], y dit Illm., desde una finestra, mira com ballan los balls a la Plassa, quals deuen ballar ab la forma següent: Primér, lo ball dels Cavallets. 2on, lo dels Bastonets. 3er, lo de S. Antoni Abad. 4, lo de las Gitanas, y finalment, lo ball de la Mort. Si aquesta funció dura molt temps en lo ballar, y lo Illm. té ganas de refrescar, se li podra donar, tenintlo previngut antes. Acabada la funció dels balls, acompanyan, de la manera que havían vingut, al Illm. a la Rectoría. [...] Y al

¹⁹⁰⁵ PIÉ 1914, pàgines 274-275.

¹⁹⁰⁶ De fet, encara avui el bisbe de Solsona presideix els ballets de lluïment de la festa de la Mare de Déu del Claustre, acompanyat de l'Ajuntament i membres de la Confraria i la Vint-i-quatrena del Claustre, amb el modern afegit de les Pubilles.

tornarsen, lo acompanyan fins al mateix puesto, y dos Síndichs lo han de acompanyar fins a la partió del terme.”¹⁹⁰⁷

14.14 Alforja (1784)

Els dies 17 i 18 de juliol de 1784 va tenir lloc a Alforja una festa d'acció de gràcies i el retorn de la Mare de Déu de Puigcerver a la seva ermita. Suposem que l'havien traslladat a la parroquial per a fer rogatives o qualsevol tipus de ritual de petició a causa d'una epidèmia, flagell documentat per Montserrat Flores als llibres de resolucions municipals d'aquella vila. Tenim informacions d'aquest retorn, anotades en una llibreta manuscrita que, segons Palomar, es conserva en una casa particular d'Alforja.¹⁹⁰⁸ Aquests apunts, que signa un tal Joan Sarobé foren transcrits en part per Salvador Palomar, el qual ens ha fet arribar còpia de la seva transcripció. Per ser una font avui no localitzada, la donem sencera:

“Ara se segeis la festa ques feu a Maria Santísima quant se tornà a la sua santa hermita. Primeramen lo Dejuni que era lo disapte, al mig dia, se repicaren las campanas y se viaren molts mascles, que se sentian de molt lluny, al vespre se celebraren las completas ab molta solemnitat, al andemà que era lo diumenge, se celebra la misa majò ab música y sermó de gràcias, avian trons y mascles en acció de gràcias; a la tarde se celebraren las vespres y después de las vespres se feu la profesó jeneral per toda la vila, portan a Maria Santísima ab molta solemnitat, asistin molts ab achas, que pasarian de 125 achas, y balls ab molta alegria, so és lo Ball de Diables, lo Ball de pasturés, lo Ball de Bastunets, lo Ball de Santa Fe, lo Ball dels prims, lo Ball de la muxiganga, lo Ball de Valencians, y lo Ball dels cavallets, que són vuyt Balls, y també per los carrés, altàs parats, avian molts trons y mascles, y escopetadas, tot a onra y glòria de Maria Santísima. A la posta del sol se acabà la profesó. Deixan a Maria Santísima a son puesto, totom se retirà a casa, quedan homens de guarda com las demás nits. Lo endemà a punta de sol tocaren las campanas, per anà a la profesó, entre sinch y sis ysqué la profesó [...] quant arribava Maria Santísima a la ermita, aviaren molts trons y mascles y luego que fou a la yglesia, la posaren a son puesto y luego celebraren la misa majó.”¹⁹⁰⁹

Resulta quasi obvi que aquest balls procedien de la contrada. Tant els Prims com els Cavallets creiem que vingueren des de Reus (que dista d'Alforja uns 10 km en línia recta) per a l'efemèride, ja que dubtem que una població com aquesta pogués mantenir un seguici d'aquesta envergadura amb vuit balls. Per aquelles dates, el ball de cavallets reusenc era ben actiu, i mantingut pel gremi de blanquers i curtidors.

14.15 Variants carnavalesques de cavallet contrafet a muntanya: Zuberoa, Bielsa - Sant Llorenç de Cerdans

¹⁹⁰⁷ PIÉ 1914, pàgines 276-277.

¹⁹⁰⁸ PALOMAR / ALBI 1992, pàgina 227. PALOMAR 1994, pàgina 28.

¹⁹⁰⁹ Transcripció obtinguda per comunicació personal de Salvador Palomar del dia 23 de març del 2020.

En tractar de la dansa dels cavallets de fusta a l'Edat Mitjana Schmitt comenta els casos de cavallet contrafet i cita l'actual *Zamaltzain* basc, on no sempre el realisme és una característica de l'aspecte material del cavallet.¹⁹¹⁰ Aquest exemple de cavallet es troba a la mascarada de carnaval de Zuberoa (actualment una regió del País Basc francès).¹⁹¹¹ El tractem perquè forma part de la franja pirinenca que entronca amb Bielsa i amb els exemples del Vallespir-Elna, tots ells ubicables dins el cicle de carnaval, on participen de les mascarades entre un nombre considerable d'elements, com els ossos o certs personatges obscens derivats dels oficis i enmig de transvestisme¹⁹¹² i de constants incitacions a menjar i beure.¹⁹¹³ També –i no és un detall menor, encara que avui només es verifiqui a través de fonts d'arxiu- perquè la forma del cap de fusta del cavallet és fortament semblant als que poden veure's a les fotografies més antigues dels cavallets de Sant Feliu de Pallerols (Garrotxa). Això ens fa imaginar altres punts de connexió avui perduts. De fet, Sant Feliu de Pallerols no deixa de ser una població que s'ubica damunt dels darrers contraforts del Pirineu per la seva banda est, com la zona de Zuberoa ho és per la banda oest o atlàntica.

El *Zamaltzain* de les mascarades de Zuberoa consta d'una plataforma rectangular amb una coberta quasi plana (que dibuixa una volta molt rebaixada) folrada de tela vermella amb una obertura quadrada per on passa el ballador, el qual no pretén amagar-se ni dissimular-se amb unes falses cames de genet penjades a cada banda de la carcassa. Damunt de la gualdrapa també vermella (sembla que el *Zamaltzain* pertany a la bandositat dels roigs, vermells o bells, els *beaux*) n'hi ha una altra de les mateixes dimensions tota feta de punta reixada amb virtuosisme. Com ja ha estat dit, el caparró del cavallet –allò que el fa reconeixible com a tal- és de coll allargat i arquejat i de molt petites dimensions. El ballador porta una jaqueta vermella, amb un pitral blanc amb heràldica, espartenyas blanques, unes polaines o camals negres amb bodats i un casquet alt –com una corona cilíndrica- ple de flors, cintes i mirallets. Porta un fuet o xurriaca, com la pràctica totalitat de cavallets de carnaval que coneixem.

Aquest genet visita els carrers i entra per les cases i patis que pot, i retorna després a la plaça per a les danses i *fonctions* principals. La seva intervenció més coneguda, reeixida i aplaudida és la *Godalet Dantza*, on aquest cavallet ha de pujar damunt d'un got ple de vi negre. Violet Alford ens donà un seguit de melodies de les mascarades de Zuberoa. La núm. 6 (*Godalet Dantza*), amb les seves variants, és –estructuralment- la mateixa tonada ("Cançó –o Ball- de l'Os") que es fa sonar a les tres festes de l'Os del Vallespir (Prats de Molló, Arles del Tec i Sant Llorenç de Cerdans) des del moment que l'home és vestit –o investit- com a Os i també cada vegada que un dels tres ossos que hi ha desafia o ataca

¹⁹¹⁰ Així es pot veure en l'exemplar que hi ha al al San Telmo Museoa de Donostia, encara que de construcció relativament recent. *San Telmo Museoa*, núm inventari E-003544. En aquest cas no se li diu *Zaldiko* (el conegut cavallet de les festes de San Fermín amb funcions d'esparríot), sinó *Zamaltzain*. Agraïm les informacions sobre aquest entremès a Xabier Kerexeta.

¹⁹¹¹ <https://ca.wikipedia.org/wiki/Zuberoa> [setembre 2020].

¹⁹¹² De fet, el transvestisme és una constant als carnivals del Vallespir, segons informava Pierre Descossy, un habitant de Sant Llorenç de Cerdans: "el que hi ha a Sant Llorenç de Cerdans és que els homes molts es disfressen de dones. No és per marejar, no és per fotre's de la dona, però és perquè el costat femení que té l'home surt per carnaval com a dona. Això és veritat. I abans, a Sant Llorenç de Cerdans es feia el ball «du monde renversé»: els homes eren dones i les dones eren homes. Les dones amb homes anaven a convidar a ballar els homes que estaven amb dona". vegeu https://www.wikiwand.com/ca/Festa_de_l'Os_de_Sant_Llorenç_de_Cerdans#/El_transvestisme [setembre 2020].

¹⁹¹³ Això fan també els *Barbers* de Prats de Molló o els *Botifarrons* de Sant Llorenç, quan empastifen la gent amb botifarra negra molla de cervesa.

a un habitant del poble.¹⁹¹⁴ Un element més que vincula sense discussió dues festes de carnaval que disten més de 400 km en línia recta l'una de l'altra.

Schmitt també comenta que en la majoria de casos els cavallets porten barret però no pas màscara. Aquest autor documenta a través de Violet Alford a la Festa de l'Os d'Arles del Tec, per la Candelera *“un petit cavall enagua i també quatre homes vigorosos, amb el cap cobert per un barril pintat que representa un cap monstruós amb uns ulls espantosos als costats, un nas de fusta espantós i punxegut, una boca oberta realista; una cabellera feta amb trenes d'all de les quals s'havien tret els bulbs i, quan aquests homes giren, apareix una segona cara afectada de por a l'altra banda”*. Són els que Alford anomenà “batedors”¹⁹¹⁵ i que Eloi Ysàs documenta com a “Les Bótes d'Arles del Tec”.¹⁹¹⁶

Nosaltres hem vist encara un personatge fascinant a una altra i veïna Festa de l'Os, la de Sant Llorenç de Cerdans (Vallespir). De fet, totes dues poblacions pertanyien a l'antiga diòcesi d'Elna.¹⁹¹⁷ Aquest personatge anomenat *La Monaca*, no implica cap cavallet contrafet, però hauria pogut implicar-lo antigament, ja que simula ser un personatge enfilat a collibè d'un altre. Ambdós porten una màscareta blanca i no tenen sexe definit, com si d'ànimes o éssers exhànimes es tractés. La Monaca és qualificada en alguna font no contrastada de *“figura funerària amb una mirada penetrant, amb dos cossos enredats. Si teniu la mala sort de mantenir la seva mirada, ella se us adreçarà. Girant sobre si mateixa, us tocarà amb els braços o els peus”*¹⁹¹⁸. Eloi Ysàs la descriu així:

“Està formada d'un bust de maniquí fixat al davant del cos de l'actor i dues cames falses que pengen subjectades a la seva esquena; un ninot de mida natural amb el seu cap i dos braços postissos que li pengen. Tota ella es vesteix d'una llarga brusa negra, ambdós caps duen una gorra blanca, un mocador vermell al coll i dues caretes de persona blanca i inexpressives, idèntiques. Una de les diferències entre els dos cossos units, és que els braços de l'actor estan vestits amb la brusa negra, mentre que el bust del ninot sobresurt de la túnica negra vestit amb una camisa blanca, ambdós duen guants negres. Els llorencins interpreten que és una figura de germans siamesos i més exactament un home *«traversé par un autre lui-même»*. [...] El més característic de la monaca és que ambdós cossos i rostres són idèntics, i que per tant la confusió de saber on està l'actuant, és total. [...] Un cop vestida, com hem descrit, és difícil d'endevinar quina de les dues parts de la criatura siamesa està viva. La idea principal és que l'actor emmascarat és travessat per un altre igual que ell.”¹⁹¹⁹

El cas és que és un personatge que avui sembla accessori de la Festa de l'Os però que encara no ha desaparegut i que ens fa pensar que antigament devia ser més important o devia remarcar algun detall de la celebració que no era menor. Schmitt ja va insistir en el caràcter psicopomp (guia o conductor d'ànimes dels morts) del cavall dins els estudis de Van Genep i a través del mateix Étienne de Bourbon (+1261), quan reporta la

¹⁹¹⁴ ALFORD 1931, pàgines 375-376 i 305-396 per a les melodies de Zuberoa i AMADES 1950-1956, volum I, pàgina 672 per a les del Vallespir.

¹⁹¹⁵ SCHMITT 1976, pàgines 137-138.

¹⁹¹⁶ YSÀS 2016, pàgines 127-129, on no omet unavia de relació amb les *Trangas* de Bielsa o els *Joaldunak* bascos d'Ituren i Zubieta.

¹⁹¹⁷ En una parròquia d'aquest bisbat s'ubicava la narració dels dansadors fulminats per un llamp al segle XIII.

¹⁹¹⁸ Vegeu <https://www.sudcanigo.com/traditions/fetes-de-l-ours/fete-de-l-ours-de-saint-laurent-de-cerdans/> [setembre 2020].

¹⁹¹⁹ YSÀS 2016, pàgina 133.

llegenda d'un peregrí mort que fou conduït a Compostel·la pel cavall del mateix sant Jaume.¹⁹²⁰ No ens sembla forassenyat que aquest personatge de la Monaca recordi el tema dels morts i les ànimes conduïdes a cavall cap al més enllà, en una supervivència d'un element un xic tret de context. La descripció que en fa una web ens sembla científicament available:

“És un personatge molt ambigu: té dues cares i mai no saps quina t'està mirant realment. No se sap qui és el personatge i qui és l'home. Llurs rostres són idèntics i «la confusió sobre qui està actuant és total» L'ambivalència del personatge destaca per la seva capacitat de ser dues coses al mateix temps: és dolenta o es bona segons la interpretació que hom vulgui donar-li. És la duplicitat de la personalitat humana. Té, òbviament, un costat bo i un costat dolent, però el bo s'està fent endur pel dolent: pega a la gent, fa defugir-la i això permet que l'os tingui més espai per a moure's i poder escampar el pànic entre la població. Però al mateix temps, la Monaca és present des del principi fins al final, i no evita en cap moment l'afaitada de l'os i llur conversió en home.”¹⁹²¹

Aquest personatge del carnestoltes laurentí podria ser una importació, segons informa la tradició oral al mateix poble:

“Segons narren els llorencins, la Monaca la va portar una família de l'altre costat de la frontera que va anar a treballar a Sant Llorenç fa unes quatre o cinc generacions. Des de llavors, la Monaca és portada sempre per aquesta família, la família Roig: en un determinat moment, quan els fills són grans, aquests passen a exercir de Monaca. Tot i això, ni la mateixa família no sap el moment exacte d'aparició d'aquest personatge en el conjunt de la festa. Explica Marie Roig, esposa de l'actual portador de la Monaca, que era una família que va anar a Sant Llorenç a fer carbó i que, en veure la festa, van decidir de disfressar-se de monaca, puix que «a llur poble ja es feia». Ràpidament la Monaca va gaudir d'una àmplia acceptació entre la societat llorencina i des d'aleshores s'ha continuat fent de manera ininterrompuda.”¹⁹²²

Hem extret tantes i extenses cites sobre *la Monaca*, perquè l'altre cas pirinenc que no ens consta com una importació, el de Bielsa (comarca del Sobrarbe, Huesca), és molt semblant al cas del Vallespir i no n'hem trobat informacions de consistència pel que fa a l'anàlisi o la interpretació del personatge. Es tracta dels personatges d'*El Amontato* i *El Caballé* del carnaval d'aquella població. En aquesta festa sí que hi trobem el cavallet contrafet, al mateix temps que aquest doble personatge fals que simula ser un ésser enfilat a l'esquena d'un altre.

L'*Amontato* és doncs, un personatge amb barret de palla, que simula anar a collibè d'una vella. En realitat, l'home porta faldilles i un tors postís al davant, que és el qui llueix la màscara de vella, esdentegada i berrugosa, un personatge força repugnant. Els falsos peus del que va a cavall porten espadenyes i com que els braços tous de la vella són curts i queden per sota els del qui porta al damunt, aquest porta un fuet o xurriaca de

¹⁹²⁰ BOURBON 1261, foli 275v. LECOY DE LA MARCHE 1877 pàgines 170-171. SCHMITT 1976, pàgines 139 i 144.

¹⁹²¹ Vegeu https://www.wikiwand.com/ca/Festa_de_l'Os_de_Sant_Llorenç_de_Cerdans#/La_Monaca [setembre 2020]. Les cites entre cometes corresponen al treball YSÀS 2016, pàgina 133 (la cita de la web és incorrecta, ja que s'esmenta un treball anterior, YSÀS 2010).

¹⁹²² Vegeu https://www.wikiwand.com/ca/Festa_de_l'Os_de_Sant_Llorenç_de_Cerdans#/La_Monaca [setembre 2020].

cordill per anar empipant la concurrència. És inevitable la vinculació – per similitud- amb *la Monaca*.

El *Caballé* o *Caballet* és un personatge per l'estil, que va posat dins un cavallet blanc, de cartró, amb faldilla o gualdrapa de roba vermellosa, de manera molt similar als cavallets cotoners festius catalans. De la mateixa faisó que l'*Amontato*, també porta una xurriaca. Les pilositats de l'animal són fetes amb cabellera de ruc o de cavall de muntanya i es troben, com és d'esperar, a la crinera del coll i a la falsa cua.

Enlloc es detalla l'origen o el significat d'aquests dos elements que simulen cavalcadures. Actualment deambulen per l'espai festiu i es dediquen a fuetejar la gent i la canalla. Segurament es poden emparentar totalment amb *la Monaca* del Vallespir. Aquesta es mostra tranquil·la durant la festa; no genera agitació ni confusió, exactament igual que els personatges de Bielsa. A la pràctica es dedica a colpejar la gent i a evitar que aquesta s'acosti a l'Os, de manera que gosem atribuir-li funcions d'esperriot i de custodi de l'espai escènic quan aquest es centra en una plaça o una topografia específica de la vila. Així, evita que l'Os ataquí als vilatans, però també permet que aquell campí a la seva pel nucli semblant-hi el pànic, perquè no li bloqueja el pas. Una dualitat que apareix constantment al carnaval de Sant Llorenç (per exemple en la figura del gamarús, un home-ocell emplomallat que ho veu tot però no diu res i que ningú pot tocar). De fet, les llicències del carnaval són permeses dins la discreció per part de tota la comunitat:

«tot gira al voltant d'aquesta idea: es fan coses que no s'haurien de fer. Però malgrat tot, es fan. Seria pitjor si no es fessin, perquè mai no tindriem oportunitat de fer-ho i seria una frustració enorme. I viure amb frustracions no és bo, ni per als homes ni per a la societat» (Thomas, 2017). La dualitat duu a múltiples interpretacions de la Monaca: hi ha qui creu que un cap de la Monaca és l'hivern i l'altre és la primavera, que un és bo i l'altre és dolent... Sigui quina sigui la interpretació que en fem, és indispensable parlar de dues figures siameses amb dos costats oposats.¹⁹²³

Som conscients que *la Monaca* no és pròpiament un cavallet contrafet; però allà on no consta que sigui un element importat sí que va en companyia d'un cavallet amb funcions similars i connecten conjuntament amb la idea del cavall conductor d'ànimes, especialment en el cas del Vallespir, notable per la inexpressiva mascareta blanca que porta per duplicat. El cas de Bielsa ja barreja la cavalcadura amb la figura de la vella decrepita, molt recurrent als carnivals. De fet, al Vallespir mateix, apareix vinculada amb la mofa i burla que una innocent parella d'ancians (el *Vell* i la *Vella*) fan de la fertilitat i sexualitat femenines- Això queda manifest quan passen un escalfallits que treu fum – resultat de cremar pèls de porc, o sia una immundícia- per sota l'entrecreix de les noies i dones a través de les faldilles.¹⁹²⁴

---

¹⁹²³ Vegeu https://www.wikiwand.com/ca/Festa_de_l'Os_de_Sant_Llorenç_de_Cerdans#/La_Monaca [setembre 2020]. La cita 'Thomas' es refereix a un habitant de Sant Llorenç entrevistat aquell any (2017) com a informant. Tot i la solvència científica de la pàgina web i les cites bibliogràfiques, ningú en signa el contingut. Estem convençuts que cal relacionar-la amb les recerques d'Eloi Ysàs.

¹⁹²⁴ Vegeu https://www.wikiwand.com/ca/Festa_de_l'Os_de_Sant_Llorenç_de_Cerdans#/El_Vell_i_la_Vella [setembre 2020].

Cap d'ells dansa; sí que a Bielsa es mouen al ritme de la xaranga quan entren a Plaça i a Sant Llorenç la *Monaca* s'esvera a mesura que s'apropa el moment d'afaitar l'Os, o sia, de transformar-lo en humà. Hem vist com s'encara a l'ós un cop es troba a l'espai escènic final, però seguidament estomaca als *Botifarrons* (els carnissers vestits de blanc que embruten la concurrència amb botifarres negres molles de cervesa) amb els seus braços flonjos. Mentre el *Menaire* –espècie de pastor-caçador- es prepara per afaitar l'Os i clavar-li la destral, és l'únic personatge que ocupa l'espai i va girant al seu entorn amb una clara indiferència.

Realment, *la Monaca* té tota l'aparença d'una parca, que recorda a tothora la dualitat del món¹⁹²⁵ així com la vida i la mort, com els jocs de cavallets que interpreta Schmitt, els quals en dansar també en espais cementirials, tenen contacte –a través del trepig durant la dansa- amb els cossos de llurs ancestres morts. Hi ha la teoria que l'animal que fa de montura auxiliar “no és només montura, sinó també lloc de pas gràcies al seu ventre que absorbeix i després escup”. Per això dit autor vincula el cavallet com a element de dansa i de ritus de pas amb l'element que empassa l'home per escopir un home nou.¹⁹²⁶ D'aquí la vinculació que per a nosaltres té *la Monaca* llorencina amb els cavallets contrafets, vinculació que es reforça quan hom constata que el seu parió de Bielsa – l'*Amontato*- es complementa amb un veritable cavallet de cartró –el *Caballet*- amb funcions que avui dia ens semblen similars, malgrat que residuals dins de la festa, almenys pel que hem pogut veure en dues visites en anys diferents.

14.16 Variants carnavalesques de cavallet: Sant Feliu de Guíxols, Santa Cristina d'Aro i el Maresme

També aquestes notícies són difícils de gestionar per la manca de rastres documentals localitzats o, almenys, coneguts per nosaltres. Una vegada més la única font (o quasi) és el monumental *Costumari Català* de Joan Amades, que ens dona tres notícies esparses que gosem connectar entre si sota aquesta mateixa tipologia de cavallet contrafet aplicat a representacions festives de carnaval o de figuracions còmiques, totes elles en l'àmbit de la Vall d'Aro (Baix Empordà) i al Maresme. :

“A Sant Feliu de Guíxols havien fet una gran festa [per sant sebastià]. La part més important consistia en grans ballades de sardanes. Sortien diferents balls representatius, entre d'altres el de bastons, i una moixiganga de la qual no hem pogut trobar dades concretes, però que, segons sembla, no tenia res a veure ni s'assemblava gens amb la dansa representativa d'aquest mateix nom pròpia del Penedès i del Camp de Tarragona. També sortia un graciós ball de cavallets, molt rústic. Anava presidit per un personatge grotesc, que duia uns coixins lligats a la cintura i portava una gatosa a les mans, amb la qual procurava punxar els espectadors de la dansa. Aquest ball també sortia per les Carnestoltes, i fa de mal escatir si era propi d'aquell moment de l'any i si

¹⁹²⁵ Per exemple, YSÀS 2016 pàgina 134 ens ofereix un argument a favor d'això: “Quan vaig preguntar el significat d'aquest personatge a Joan Mª Ferrer, un dels veterans de la festa de l'ós de Sant Llorenç, em va respondre ben simplement: «un cap és l'hivern i l'altre és la primavera». Dues cares separades però idèntiques perquè formen part d'una mateixa cosa, potser el Temps.”

¹⁹²⁶ SCHIMITT 1976, pàgines 142 a 145.

la figuració, el dia d'avui, era un desplaçament, o bé si era precisament avui que havia de sortir.”¹⁹²⁷

“A Sant Feliu de Guíxols sortia una comparsa de cavallets, a què ja ens hem referit. Al matí feien una cercavila. Anaven precedits per l'home dels coixins, personatge grotesc que anava amb el cos cobert de coixins i amb una gatosa a la mà, amb la qual empaitava la gent. Així obria pas a la cavalleria de cartó que el seguia. Al migdia acudien a la plaça, on feien una gran ballada. En havent dinat anaven a captar de casa en casa tot ballotejant.”¹⁹²⁸

“A Santa Cristina d'Aro feien un ball de cavallets molt estrany que diferia dels altres d'aquest tipus. Els ballaires eren dotze i, en un moment donat de les evolucions, empaitaven un tretzè personatge mig vestit d'home i mig de dona que caminava a quatre grapes. Duia una llarga cua feta amb una corda d'espart que els cavallets feien tots els possibles per trepitjar-la-hi sense perdre el ritme de la dansa. Damunt de l'esquena duia un bot de vi buit i ben inflat que els ballaires copejaven amb llur espasa de fusta cada vegada que passava per llur vora l'estrany personatge. El ball abans havia estat molt més complicat i hi intervenien d'altres personatges estranys. Els dotze cavallets del ball de Santa Cristina d'Aro havien estat figuracions d'altres animals diversos, entre ells cabres i ocells.

En diversos indrets del Maresme havien sortit grups de cavallets que en plena gresca es posaven entre la gent, donaven empentes a tothom, empaitaven les dones i engegaven guitxes a tort i a dret. A Malgrat, antigament, en lloc de cavallets simulaven ésser cabretes amb banyes molt cargolades i bornaven a qui se'ls posava a tret. Al bo i millor de la gresca i quan més gran era la confusió sortien uns ferradors que tractaven de ferrar els cavalls. Els ferradors eren tres: un que portava unes tenalles amb una brasa encesa, un altre que duia una manxa molt grossa, que algunes voltes era suplerta per una xeringa plena de líquid poc afecte i d'olor ingrat, i un tercer que duia una ferradura. Els ferradors empaitaven els cavalls que fugien, però tot empaitant-los procuraven cremar i remullar la gent. La presència d'aquests personatges augmentava la confusió. Si els ferradors aconseguien atrapar un dels cavalls, el subjectaven, el tiraven a terra i feien veure que el ferraven. Ell es defensava a cops de peu, però com que els altres eren tres, podien més que ell, el dominaven i li feien passar mil peripècies.”¹⁹²⁹

En qualsevol cas, no es tracta pas de cavallets associats a l'alteritat sarraïna ni conserven cap traça de ser derivats d'elements vinculats a aquests combats amb l'alteritat. El cas concret de Santa Cristina d'Aro, autoritzats a sortir pel Roser de 1665,¹⁹³⁰ ens fa pensar en una justificació d'aquest model de cavallets contrafets, més burlesc i ubicat en aquesta llenca geogràfica. Creiem que es tracta d'una derivació d'elements que, fos pel Roser o per Corpus, apareixien des d'antic totalment desprovistos de qualsevol significació o connotació de lluita amb l'alteritat. Farts d'intentar esquivar les prohibicions i decrets episcopals dels segles XVII i XVIII, acabaren per actuar molt allunyats del rogle processional o bé, directament, en contextos diferents. És aleshores quan, desprovistos de tot valor protocol·lari o de prestigi social, acaben per dedicar-se a assumir d'altres funcions, força més banals. Per exemple, la de molestar la concurrència o a d'altres personatges de la mateixa festa que els acull, en la línia dels

---

¹⁹²⁷ AMADES 1950-1956, volum I, pàgines 563 i 565, amb dibuix del cavallet i melodia a la 567.

¹⁹²⁸ AMADES 1950-1956, volum II, pàgina 186.

¹⁹²⁹ AMADES 1950-1956, volum II, pàgines 186-187.

¹⁹³⁰ Arxiu Diocesà de Girona. Protocols de Lletres, U-261. 30 de juny de 1665. SOLÀ 2006, pàgina 843.

*Barbers de l'Os al Vallespir, especialment els de Prats de Molló. Un cas encara més difícil de contextualitzar és l'esmentat joc -esmentat per Amades- de "ferrar els cavallets" que s'havia vist a Malgrat de Mar.*¹⁹³¹

14.17 Dos casos més de cavallet contrafet. Balls de Sant Jaume i el de Sebastiana del Castillo

Ja ha estat comentat el cas dels balls parlats de Sant Jaume i de Sebastiana del Castillo. Apuntem ara que en alguns casos concrets podia aparèixer el cavallet contrafet com una romanalla dels balls de cavallets dels segles XVII i XVIII. En el cas del Ball de Sant Jaume de Vallespinosa, del qual només dona constància Joan Amades:

"Així mateix feia la festa major el llogarret de Vallespinosa. [...] El qui feia de sant Jaume vestia com de pelegrí i anava muntat dalt d'un cavallet de cartró, segons la forma popular que ja ens és coneguda."¹⁹³²

El cas dels balls anomenats de Sebastiana del Castillo és diferent. No pot ser considerat un element aïllat, perquè les aparicions documentades són molt més nombroses. Amades la va classificar com una variant centrada en el personatge femení rebel de la malcasada, possiblement derivat del de Don Jacinto y Doña Leonor però elidint tota la segona part d'aquell relat, que comprèn el martiri al nord d'Àfrica, i deixant-la molt més com una vulgar bandolera sense ètica ni valors que acaba per assolir la fi que justament li correspon. A diferència de Leonor, ella passa de víctima a botxina: acaba matant tota la seva família per tal de poder-se escapar de l'indret on la tenien tancada i d'aquesta manera poder-se casar amb qui ella volia. Després es dona a la vida criminal com a líder d'una quadrilla de bandolers. Els romanços impresos de literatura de cordill degueren inspirar els textos del posterior ball parlat. És però als gravats que els encapçalen on sovint es veu la protagonista com una fugitiva a cavall. D'aquí la conjectura de Joan Amades:

"Això degué fer que el poble també se la imaginés cavalcant. El protagonista del ball simulava anar a cavall d'un dels cavallets de cartó, típics de la coreografia popular de què parlem diverses vegades. Resultava grotesc veure una dona malfardada fent d'heroïna de grans malifetes, cavalcada en un cavall de per riure i com per sota de la gualdrapa, que dissimulava els inexistents peus de la falsa bèstia, sortien les calces de vellut i les espadenyes de set vetes del pagesàs que feia el paper de la terrible dama. Aquest ball havia tingut molta requesta, probablement pel detall pintoresc de la dama muntada, que li donava un caràcter especial i grotesc, puix que àdhuc matava els seus pares cavalcant i perpetrava tots els seus crims sense baixar mai del seu suposat cavall."¹⁹³³

¹⁹³¹ AMADES 1950-1956, volum II, pàgina 187.

¹⁹³² AMADES 1950-1956, volum IV, pàgines 593 i 594, amb tonada i dibuix del sant guerrer amb cavallet de tipus cotoner, un cristià amb aparença de bandoler català amb trabuc, tapaboques i barretina, i un turc amb una escopeta o espingarda, capa turbant i simitarra. Torní's a observar, com en el cas de la descripció de Bràfim, que es parla de *catalans* i no de cristians.

¹⁹³³ AMADES 1950, volum I, pàgines 525-527.

Elisa Arévalo ens facilita un text dialogat que ella suposà una “còpia de l’original, escrita per Pau Segura el 25 de desembre de l’any 1878, encara que posat al dia i versificat de nou pel cronista Oficial de la ciutat, el senyor Joan Salvat i Bové. El manuscrit me’l va facilitar Jordi Morant i Clanxet, el qual va heretar-lo a la mort de Joan Salvat i Bové.¹⁹³⁴ Tot és segurament cert, excepte que l’original fos escrit el 1878. Si de cas fou copiat en aquesta data, però no pas confegit. Diem això perquè trobem notícia d’aquesta representació de Sebastiana del Castillo per les festes de santa Tecla dels anys 1862 i 1877, de manera que el pas del romanç a la versió dramàtica i dialogada ja era fet, com a mínim, el 1862. Nosaltres hem localitzat una còpia mecanografiada a l’Arxiu Amades, la qual fou extreta d’un manuscrit de Pau Segura, encara que no es dona la data d’aquella llibreta. Per aquest motiu, donem per bona la data aportada per Salvat i que coneixem per Arévalo. La notícia de 1862 diu així:

“[dia 22 de setembre] A las 12 del día en repique general de campanas anunciará el principio de las fiestas. A las cuatro de la tarde saldrán de las Casas Consistoriales, los gigantes precedidos de una comparsa de Enanos y acompañados de varias danzas del país entre las que figurarán las conocidas vulgarmente por Sebastiana del Castillo, Don Jacinto, Criadas, Bastonets y otras varias, que recorrerán las calles de la población hasta las diez de la noche.”¹⁹³⁵

La notícia d’aquest ball es repeteix a Tarragona mateix l’any 1877:

“Día 22 [...] A las 4 de la tarde la comitiva de timbaleros, negritos, gigantes, y cabezudos seguida de las diferentes danzas del país, entre las que se distinguirán dos de Bastonets, la de Pastorets, Voluntarios de África, Sebastiana del Castillo y Damas y Vells, con sus respectivas músicas, saldrán de las Casas Consistoriales á recorrer la población.”¹⁹³⁶

El que no podem acreditar documentalment és el fet que aquest ball presentés la protagonista amb un cavallet de cartró, ja que no ens consta cap descripció que ho especifiqui. Per aquest motiu, la prudència ens obliga a advertir-ho i a consignar aquí la hipòtesi amadesiana.

14.18 Cavallets Mallorquins: Felanitx Artà i Pollença

Al marge dels antecedents vinculats al Corpus de Ciutat de Palma a mitjan segle XV, algunes viles mallorquines disposaren de balls de cavallets als segles XVII-XVIII, ja fossin vinculats al Corpus o a les festes patronals. Segons Andreu Adrover, “El document més antic que tenim és de 1671, en el Llibre de Determinacions de l’Arxiu de Manacor [...] una carta de 31 d’agost de 1784 relacionada amb les festes de Sant Agustí”.¹⁹³⁷ Dels de Manacor no en queda rastre, com tampoc dels de Lluçmajor.¹⁹³⁸ D’altra banda, tres

---

¹⁹³⁴ ARÉVALO 2012, pàgina 54.

¹⁹³⁵ Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona. *Diario de Tarragona, Año IX, núm. 252*. 19 de setembre de 1862, pàgina 4. Programa de les festes de santa Tecla.

¹⁹³⁶ Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona. *Diario de Tarragona, Año XXIV, núm. 222*. Dissabte 22 de setembre de 1877, pàgina 2.

¹⁹³⁷ DOMENGE 2008, pàgina 76.

¹⁹³⁸ DOMENGE 2008, pàgina 76.

poblacions conserven cavallets històrics: Felanitx, Artà i Pollença. Són diferents entre ells, tant pel que fa al tipus de cavallet com al nombre de balladors.

En tot cas, els de Manacor consten realment com a adquirits anys abans, potser per les festes de de beatificació de Rosa de Lima, esdevingudes el 1645 a Manacor. Rosa de Lima (1586-1617) va ser una terciària dominicana anomenada Isabel Flores. D'ascendència criolla, visqué envoltada d'una aura de misticisme i mortificació i fou la primera de les santes americanes, canonitzada el 1671 i declarada patrona de les Amèriques. En qualsevol cas, el 1669 es pagaren

*"Item, per tres canes de lliste per vestir los cavellets cotoners y tres dotzenas de cascavells per ballar-los en las festas de la beatificació de la Beata Rosa, tot dos lliures, dotse sous y sis"*¹⁹³⁹

Que s'esmentin el 1669 vol dir que, independentment de si dataven del 1645 o no, anaven sortint per la festivitat de la beata (des de 1671 santa) Rosa de Lima, i que la seva presència era recurrent i ben segur que deutora d'un model d'entremès de Corpus força antic. Segurament importat en aquesta època pels convents dominics de l'illa com un recurs propagandístic posterior als postulats catòlics de Trento i en el marc del pols que aquest ordre mantenia amb els franciscans.¹⁹⁴⁰ Això ens aproxima als models de cavallets del Principat que ja havien esdevingut elements autònoms, tot i que també podia conservar-se la presència de l'alteritat. De fet, comprar uns cavallets no implica que aquests anessin sols, ans podrien haver anat acompanyats d'uns turcs a peu, com per les mateixes dates trobem que es feia per Corpus Christi a l'Alguer.

14.18.1 Felanitx

Conservem una extensa descripció vuitcentista dels cavallets de Felanitx en l'obra de l'Arxiduc Lluís Salvador, als volums II-III de la seva obra, publicats ca.1870-1885:

"Otra función para diversión del pueblo se celebra en Felanitx, desde hace 61 años, el día de San Agustín (28 de agosto). En ella toman parte seis niños de 10 a 12 años, disfrazados con un caballito de cartón cada uno y por esta causa se les llama los seis cavallets, y otro chico vestido de mujer que se llama la dama. Los cavallets llevan un sombrero de piel de conejo adornado con una cita roja y plumas, una chaqueta amarilla con adornos colorados, una talma del mismo color, corta y flotante, que se fija sobre el hombro derecho, pantalones cortos, blancos, medias blancas y alpargatas verdes. Cada uno de los seis niños lleva, pasado por el cuerpo y sostenido por el cinturón, un caballito de cartón, hueco, que aguanta con la mano izquierda. De estos caballitos hay dos pintados como si fuesen tordos, dos alazanes y dos moscos. La dama lleva un sombrero puntiagudo con galones de oro, un manojo de plumas blanco-azuladas encima y de flores rojas delante. La chaqueta es corta, color de rosa con galones dorados y el justillo también corto, de mangas cortas. Encima un vestido de encajes con tres galones de oro, adornado el cuello y los brazos con encajes y galones dorados. Lleva medias blancas y

¹⁹³⁹ Arxiu del Regne de Mallorca. Arxiu Històric, AH 2070. Llibre de comptes del convent de Manacor. Sense foliar. Correspon al 20 d'octubre de 1669. Localitzat per Jaume Serra i publicat a SERRA BARCELÓ 2001, pàgines 372-373.

¹⁹⁴⁰ SERRA BARCELÓ 2001, pàgines 362-375.

alpargatas color de rosa. Sostiene con la mano izquierda un ramo de flores y con la derecha un pañuelo de encaje. La víspera de la fiesta de San Agustín, por la tarde, se reúnen en casa del alcalde con sus músicos, uno tocador de xeremia y otro que tañe el flabiol y el tamborino para acompañar al Ayuntamiento a la iglesia del antiguo convento de agustinos, danzando durante el trayecto. Toman parte en la procesión, que sale del templo después de cantadas las completas, bailando en la plaza que hay delante del convento. Al día siguiente, después del Oficio, acompañan, de dos en dos, a los obreros del Santo, en la colecta que hacen pasando por todas las casas del pueblo y al mediodía se sientan a la mesa del capiller. Por la tarde vuelven a la plaza dicha, donde se celebran carreras pedestres, y terminando se van a sus casas. Cada cavallet gana una peseta y la pitanza. La danza de los cavallets y la dama consta de pasos simétricos alrededor de la última. La dama tiene siempre, de un modo muy gracioso, la mano derecha que sostiene el pañuelo, cruzada sobre el brazo izquierdo, y constantemente baila de un lado a otro trazando círculos; los cavallets imitan, de vez en cuando, el bracear de los caballos."¹⁹⁴¹

Segons Adrover, avui els cavallets són set. Sembla que van lligats a la festa de Sant Agustí però també per la festa patronal del poble, que és el 20 de juliol, per santa Margarida. Se'n fa càrrec l'Ajuntament des de 1881. Adrover no especifica a quina vila pertany l'esmentat document de 1784 que cita uns cavallets. Com que se sap que fins a 1835 els cavallets de Felanitx depenien del convent dels Agustins d'aquella població, hem de creure, donada la festivitat que s'hi relaciona, que cal vincular tal document amb els cavallets de Felanitx. D'ells es disposa de la relació de noms dels qui en foren mestres de dansa des de 1835 i dels qui ballaren des de 1926. Això doncs, també cal creure que la presència d'aquesta dansa no ha patit greus discontinuïtats des del segle XVIII.¹⁹⁴²

Posats a reconstruir el seu periple, direm que segurament era una dansa de turcs i cavallets pensada per sortir per Corpus. Sota els auspicis del convent dels Agustins, a manera de contribució d'aquells al decòrum festiu de la festa. O potser també sota el paraigua d'alguna confraria que hi tingués la seu. En tenir aquesta vinculació amb el convent i solemnitat de sant Agustí el 1784 volem pensar que aleshores passà a una diada conventual significativa donades les prohibicions de la Reial Cèdula de 1780, que a Mallorca també foren conegudes.¹⁹⁴³ I en ser assumida pel municipi a finals de segle XIX, degué passar a la diada patronal de la vila, ja que la vila era qui sufragava les despeses del seu manteniment.

La ressenya que en fa l'Arxiduc esmenta la figura de la *dama*, personatge central que també trobem als balls de *Cossiers* mallorquins, cal pensar en un entremès amb un caràcter força local, potser 'híbrid' entre una cosa i altra. Se'ns descriuen uns cavallets que ballen al seu voltant, com solen fer actualment els *Cossiers* i com es pot comprovar encara actualment. Els cavallets no porten gualdrapa per ocultar les cames del dansador, de manera que també les cuixes –vestides amb uns calçons bufats blancs- són visibles per al públic. Així es veuen en una fotografia de 1914 on, a més, hi ha dos figurots que semblen moros i tres diables amb garrot –potser una atxa- que podrien tenir funcions d'esperriot. També podria ser que dansessin tal i com passa amb els *Cossiers*. En

---

¹⁹⁴¹ ARXIDUC 1955, pàgines 127-128.

¹⁹⁴² DOMENGE 2008, pàgina 77.

¹⁹⁴³ LLOMPART 1967 pàgina 274, fa avinent que l'exemplar que ell va consultar és un imprès original adjuntat o inserit com a folis 371-374 del Llibre d'Actes Capitulars de la Seu de Palma de Mallorca dels anys 1778 al 1780.

aquestes danses dels Cossiers la dama –segurament un mirall de la virtut- sol passar pel damunt del dimoni després que aquell s’hagi deixat caure a terra. El punt de salt que fan els cavallets tot aixecant una cama o l’altra, amb alternança, ens recorda el salt que va emprar-se modernament per a les Galeres de Reus (2001) i que fan alguns balls de bastons històrics, com el de Masquefa (Anoia).

La funció d’aquests dimonis aviat queda aclarida. Segons Andreu Adrover, acompanyen als cavallets *“una parella de dimonis que espanten els infants i ajuden a fer lloc per executar les danses, un estol de caparrots i, des del 2006, una parella de gegants”*.¹⁹⁴⁴ Una imatge de 1914 que suposem facilitada pel mateix informant, mostra els cavallets, els tres dimonis, la parella de xeremiers i, sorprenentment, solament dos caparrots -més aviat gegantons, donat que la seva alçada ultrapassa la d’una persona adulta- que tenen aspecte moresc. La comparsa ens remet doncs a un producte força particular, tal i com va passar a Sant Feliu de Pallerols. En aquesta vila garrotxina la comparsa de turcs contra cavallets antiga es transforma en un ball de cavallets amb una certa presència moresca, encara que diluïda o pràcticament esvaïda. Si a la vila garrotxina en queda el gegant moro i una mulassa de Corpus, aquí encara tenim constància a principis de segle XX d’un parell de figurots caracteritzats de sarraïns, mentre que avui són un conjunt de capgrossos.

14.18.2 Artà

Els cavallets d’Artà, apareixen documentats a la primera meitat del segle XIX a recer i gestió del convent dels franciscans d’Artà. Surten per Sant Antoni de Pàdua, o sia el 13 de juny i cal entendre’ls com un element contraposat al que hem esmentat a Manacor. Ens referim a la seva gestió i control per part dels grans rivals de l’ordre dominica. La comparsa històrica eren cinc cavallets, un dels quals blanc i portat pel personatge de la *Dama*, l qual sobta que en aquest cas també portés cavallet contrafet. Actualment encara són vinculats al col·legi que regeix la Comunitat de PP. Franciscans i els dansen nens i nens d’uns 6-7 anys. Ultra el cavallet blanc de la Dama, la resta de cavallets eren de color castany i negre, dos a dos, també sense gualdrapa tal i com es veu a Felanitx. El personatge de la Dama anava vestit de color maduixa però sense altre tret distintiu que el cromàtic. Els dos que duen els cavallets vermells, l’un anava vestit amb jaqueta i pantaló verds mentre que l’altre igualment però en blau. Els qui menaven els cavallets negres vestien bruses de color groc i salmó. La festa degué patir una decadència després de la desamortització de 1835 i no degué enfilars un procés de recuperació fins a l’arribada de terciaris franciscans a finals de segle XIX.

La manifestació ha patit alguns canvis substancials. Segons la recerca dels redactors del portal festes.org informats pel P. Baltasar del convent d’Artà,¹⁹⁴⁵ el divendres anterior a la diada de Sant Antoni de Pàdua té lloc una capta i els cavallets rondan pels carrers del poble. Durant els dies següents, el claustre del convent franciscà acull una tómbola benèfica, amb premis que consisteixen en brodats i randes. La vigília de la festa, al vespre, els cavallets i dues carrosses il·luminades surten a passejar, acompanyats de la

¹⁹⁴⁴ DOMENGE 2008, pàgina 78.

¹⁹⁴⁵ Vegeu festes.org, <http://www.festes.org/articles.php?id=687> [desembre 2020].

banda municipal. En una de les dues carrosses s'hi passeja un nen vestit de Sant Antoni envoltat d'àngels. En l'altra, les nenes que han fet la primera comunió durant l'any i que popularment s'anomena *Carrossa de les reines*. Les carrosses passen al so d'una melodia creada per un frare del convent, realitzada a partir de materials d'un capellà de Manacor. L'endemà, onomàstica del sant, se celebra una missa solemne, durant la qual els cavallets ofereixen els seus balls a sant Antoni, de manera que hem d'entendre aquesta manifestació com una *oferta* o ofertori, igual que a Pollença. En sortir de missa, al claustre del convent hi dansen els lluïments del dia, *Es Ball dets Índios* i *Es Ball des Nans*. Al vespre, els cavallets tornen a dansar, just abans que un castell de focs artificials posi el punt i final a la festa. Anteriorment, els cavallets feien una petita cercavila pel centre del municipi a les 10 del matí, que tenia per objectiu desplaçar-se cap a l'ajuntament per acompanyar les autoritats municipals a missa. Quan arribaven al convent, ballaven *Sa Cadena*. Aquesta sortida s'ha perdut, ja que avui no s'assisteix a la missa de manera oficial.

Un detall important és que actualment els cavallets són deu i no cinc, ja que un frare del convent d'Artà va intentar replicar i implantar la mateixa festa a Lluçmajor, tot encarregant cinc cavallets idèntics a València i ensenyant les danses a la mainada. La festa no va quallar i els cavallets van quedar arraconats en alguna estança del convent franciscà. En ser retrobats s'optà per incorporar-los al grup d'Artà i avui existeixen dos grups, de cinc cavallets cadascun, que executen simultàniament les mateixes danses, com dues esquadres. Els materials audiovisuals actuals no semblen mostrar el personatge de la *Dama*, que potser s'ha perdut integrada com un cavallet més davant la possibilitat d'ésser duplicada. Un cavallet vestit de color maduixa encara adopta posicions coreogràfiques centrals dins de cada grup de cinc balladors. També manifesten manlleus de motius musicals com el del *Ball de Sant Ferriol* que ballen a Olot i Solsona, tot i que no pot dir-se tampoc que s'hagin copiat les músiques de les poblacions catalanes esmentades.¹⁹⁴⁶

14.18.3 Pollença

Pollença encara conserva dos cavallets -de la mateixa manera que ha conservat dues àligues, les quals tipològicament els són plenament comparables. Aquests cavallets, com a Sant Feliu de Guíxols, fan aparició per sant Sebastià i no per Corpus, de manera que remetent a models discursius del Corpus barceloní reformulats sota un. Acompanyen un signífer o portaestendard que va abillat de centurió romà, com una representació vivent del Sant i que fa onejar la bandera processional amb un pas característic, com els armats de Setmana Santa (pas de processó). Darrera seu hi va el el tabernacle amb la imatge del sant. Aquestes figures són inusualment grans, d'un pes considerable; això les fa inviabilitats per a ser portades per infants. Avancen al pas tot aixecant alternativament la cua i el front dels animals. El lluïment ("taules") empra el mateix moviment però d'una manera molt més ràpida. Segurament rau aquí la demostració: moure les feixugues carcasses amb desimboltura.

---

¹⁹⁴⁶ Vegeu una filmació del 2011 a <https://www.youtube.com/watch?v=-SxKGgpEixY> [desembre 2020].

14.19 Unes darreres conclusions sobre els cavallets del segle XVII

Una de les coses que es pot concloure sobre els balls de cavallets al segle XVII és que s'entreveu com l'entremès comença a prendre una deriva a part, de manera que, en alguns casos –i amb els antecedents del segle XVI- hom ja comença a prescindir dels turcs a peu, de manera que tots els figurants vagin a cavall. A les entrades de Barcelona de 1564 i 1585 s'esmenten cavallets de manera que cal pensar que ja no hi havia els turcs o que, com a mínim, els turcs de Barcelona no anaven a peu. Potser hi eren, però els autors de les relacions festives i crònics ja no els esmenten. En aquest cas, la principal diferència i la més visible, que seria aquesta, en aquelles ocasions extraordinàries no hi era. Segurament tampoc eren presents a les aparicions no extraordinàries o no modificades, però això no es pot assegurar perquè la interacció dels dotze cavallets barcelonins de 1601 amb uns altres tants personatges *com diables* que tiraven trons encara no permet ésser conclouents.

A partir d'aquí, sembla s'aniria conformant un entremès de cavallets que salten o dansen (en funció del grau de sofisticació coreogràfica) i que decoren. Que a vegades lluiten i a vegades no. Que tant poden obrir pas a una processó (Vic o Barcelona, amb els exemples de les parròquies com Santa Maria del Mar, el Pi o Sant Pere de les Puel·les), com fer les seves coreografies i evolucions, corrent i jugant a entrecreuar-se o fent –per usar el terme olotí- *moltes altres hidalguías*. Amb aquesta idea, el nombre de cavallets pot variar en funció dels pressupostos, del que es desitgi fer o representar, etc.

També trobarem casos de tres cavallets, els quals segurament podrien fer d'esparriot, però també saltar un a costat de l'altre, independent que el nombre de genets sia baix. Casos de quatre o sis, que ja poden dansar i dibuixar certes geometries espacials amb la dansa (disposició en quadre, en creu, en dues files, encarar-se en diagonal). I, finalment, casos de vuit, deu o dotze, força més ambiciosos a nivell pressupostari, que ja permetien un major lluïment i representar escenes de batalla entre dos bàndols enfrontats. Si el nombre de components era alt, podien també distingir els respectius *capitans* –els caps jeràrquics- de cada bàndol.

Podem citar casos de tres cavallets, com Torroella de Montgrí (1649) i potser Cervera, que en repara 3 el 1546. Sobta el cas de Santa Cristina d'Aro, on el 1665 es concedia el permís per poder ballar cinc cavallets dins l'església per la festa del Roser. Exemples de quatre cavallets serien Girona (1605), Vilafranca del Penedès (1618), Sant Pere de les Puel·les de Barcelona (1601). Tindrien sis peces les poblacions de Vic i Olot (1601). Documentem un conjunt de vuit exemplars a Reus (tenim dades d'aquest nombre entre 1755 i 1825), dos de deu integrants, que són Manresa (1601) i Solsona (1692) i, finalment, els dotze municipals de Barcelona (1601), que el 1585 havien sigut 22 però el 1446 eren vuit.

14.20 La desaparició dels Cavallets Cotoners de Barcelona: un estat dels entremesos entre 1770 i 1860

El 29 d'agost de 1770 el bisbe de Barcelona Josep Climent va adreçar una queixa a la Reial Audiència en relació al seguici festiu de la ciutat. Els diversos elements que el constituïen no en sortien massa ben parats, i els cavallets no foren excepció:

“Delante de la Bandera o Guión de Sta Eulália, que da principio a la procesion del Santissimo, como á las otras, va uno disfrazado de buey, y algunos muchachos que llevan caballos de bulto. Aquel acomete, estos corriendo y brincando y juntandose otros muchachos se forma una algazara y bullicio escandaloso; y estos han de ser precursores que anuncien al pueblo cristiano que viene la procesion, para que se disponga á adorar á Cristo Señor nuestro Sacramentado?”¹⁹⁴⁷

El cas, però, és que la comparsa dels cavallets no devia tenir massa protagonisme aleshores; les peticions d'informe municipal per part de la Reial Audiència del 31 d'agost i del 27 de setembre de 1770 ja no els esmenten, sinó que solament es parla de l'Àliga *“[...] y de los animales que figuran, y concurren delante de los Gigantes, los Reyes, Apostoles, Angeles, Leon y Mulassa”*.¹⁹⁴⁸

L'Ajuntament va molestar-se força per aquesta queixa. Per inesperada, ja que el bisbe no els havia dit res. La resolució del conflicte que dictà la mateixa Reial Audiència el 18 de maig de 1771 manava que:

“[...] en la Procesion del Corpus no vaia el que se dize Padre del Leon; que los que llevan esta figura, no hagan ruido alguno como que ruge, o que se enfurece; que el que conduze la del Buey no cause alboroto envistiendo â los muchachos; que el que va con la del Aguila, no baile â instancia ni de mandato de persona alguna, sino fuere delante y en obsequio de el Santissimo, y quando saliere de la Iglesia; que tampoco se permita que persona alguna insulte de palabra, ni de otro modo se mofe de los que figuran los Apostoles, y Reies; todo bajo pena de 10 ll ss y ocho dias de carzel [...]”¹⁹⁴⁹

Si entrem al segle XIX, els llistats i relacions de la processó de beatificació de sant Josep Oriol el juny de 1807 tampoc esmenten els cavallets. Per exemple, la descripció més extensa, impresa aquell mateix any a càrrec de la Comunitat de Preveres i l'Obra d'aquella Parròquia:

“[...] Corrian las calles con alguna anticipacion á ella en señal de alegría el Buey y la Tarasca, los quatro Gigantones de la Parroquial Iglesia de Nuestra Señora del Pino, los dos de San Cucufate, los dos de Santa María del Mar, y los dos de la Ciudad. Un destacamento de Caballería abria paso por entre el innumerable concurso de gentes de que estaban atestadas todas las calles. Venian luego los Timbaleros á caballo y los Trompetas á pie con cotas de Damasco carmesí, el Comandante de las Esquadras con

¹⁹⁴⁷ Arxiu Capitular de Barcelona. Notes de Mn. Berenguer Ribas. Plec 17. Corpus. Agraïm a Nil Rider que ens hagi donat notícia d'aquest trasllat de la queixa.

¹⁹⁴⁸ Arxiu de la Corona d'Aragó. Reial Audiència. Registres, núm. 600, folis 242r i 262v.

¹⁹⁴⁹ Arxiu de la Corona d'Aragó. Reial Audiència. Registres, núm. 601, folis 75v-76r. El Lleó (i Pare del Lleó), Bou i Mulassa tornaren a sortir el 1807, tal com veiem a RELACION 1807 pàgina 59 i sabem pel Baró de Maldà que el Lleó va seguir menjant melindros.

*sus Mozos, el Pertiguero de la Iglesia Catedral, y el pendon de Santa Eulalia precediendo á los de todos los Gremios de la Ciudad, entre los que iba el Leon propio del gremio de Curtidores, y el Aguila incorporada con el de Revendedores. seguian los Estandartes y Cruces de la Catedral, de las siete Parroquias de la Ciudad, y de las doce Comunidades de Regulares, que acostumbran acompañar al señor en la Procesion del Córpus [...]"*¹⁹⁵⁰

Potser cal pensar que, donada la solemnitat, els antics Cavallets Cotoners foren substituïts per un regiment de cavalleria. S'acabava de prescindir potser dels serveis d'aquella comparsa? La resposta no és clara, ja que la relació manuscrita de participants a l'acte que conserva la Parròquia del Pi no esmenta ni tant sols aquest regiment.

*"Relacion exacta de todo quanto iba al compañamiento de las Reliquias del Beato Dr. Josef Oriol [...] 1. La Mulasa. 2. Buey. 3. Los Gigantes de Sn Cucufate. 4. Bayle vulgramente dicho Bayle de Bastons. 5. Bayle de los Valencianos o bien de los Castillos. 6. Gigantes de Sta. Maria. 7. Íd. del Pino Pequeños y Grandes. 8. Íd. de la Ciudad. [afegit interliniat: Pendón Santa Eulalia lo lleva el sacristan menor de la catedral y los cordones dos beneficiados obreros menores de la misma.] 9. 14 ganfarones dos de cada una de las 7 parroquias. 10. Algunas banderas. 11. León. Blanquers. 12. Otra porcion de banderas. 13. Aguila. Texidors [...] de Ciudad. 14. Otra porcion mas de banderas, las cuales son entre todas tres divisiones. 15. Siguen 20 cruces y la de los capuchinos. 16. 530 achas de devoción [...]"*¹⁹⁵¹

En canvi, l'auca xilogràfica "*Procesion de la beatificacion del Bº Dr José Oriol en Barcelona Año 1807*" encara dedica una vinyeta o gravadet als *caballitos*, que van quasi al davant de tot de l'ordre del rogle processional, just darrera del Bou (*Mogigato*) i davant de la Mulassa (*Tarasca*).¹⁹⁵² Sorprenen que un document els ometi mentre un altre els representa gràficament.

Troblem els cavallets en una festa extraordinària l'any 1839, quan va celebrar-se l'assoliment de l'anomenat *Conveni de Bergara*, que posava fi a uns anys de dissidències amb els Carlins, especialment Cabrera, que s'havia fet fort a Morella, i Tallada. Els actes de celebració tingueren lloc els dies 21 i 22 de setembre. Com podrà observar-se, els antics *improperis* o entremesos heretats del Corpus ja no hi tenien massa importància, com no fos la de donar la nota bulliciosa:

"Empezarán los regocijos en este dia con una salva de artilleria al amanecer. A las nueve y media en punto de la mañana se hallarán reunidos en la Plaza de S. Jaime, ó sea de la Ciudad, los gigantes, enanos, leon, y caballos llamados cotoners. Concurrirán igualmente á la misma hora en dicha plaza las compañías de preferencia de cada uno de los cinco batallones y el escuadron de Lanceros de la Milicia Nacional, con las respectivas músicas, para acompañar al Excelentísimo Ayuntamiento Constitucional y personas convidadas. [...] Concluido este acto seguirá el Excmo. Cuerpo Municipal con la comitiva por las calles de Baix, Platería, plaza del Angel, Tapineria, Corribia, escaleras de la Catedral hasta la Santa Iglesia.

¹⁹⁵⁰ RELACION 1807, pàgina 59. Agraïm aquesta notícia a Albert Cortés.

¹⁹⁵¹ Arxiu de la Parròquia de Santa Maria del Pi de Barcelona. Fons de Sant Josep Oriol. Ordre manuscrit de la Processó, sense catalogar. Agraïm la coneixença d'aquest document a Jordi Sacasas, arxiver del Pi.

¹⁹⁵² AMADES / COLOMINAS / VILA 1931. Volum segon (facsimils), làmina LXV.

Se cantará en ella un solemne Te-Deum en accion de gracias á la Providencia por los favores que está dispensando en estos dias á la Nacion española. Al mismo tiempo habrá otra salva de artillería y repique de campanas regresando en seguida el Cuerpo Municipal por la calle del Obispo á estas Casas-Consistoriales. Se procurará que por la tarde varias comparsas de bailes diferentes recorran las calles y plazas de la ciudad.”¹⁹⁵³

Com veurem però, els cavallets van continuar ballant a Berga, Sant Feliu de Pallerols, Olot, Reus o Solsona. En alguns indrets, com Igualada, els cavallets no van recuperar mai més el caràcter solemniat d’altres èpoques pretèrites. A Barcelona mateix sembla que apareixen pel carnaval de 1860 a la rebuda del rei Carnestoltes. Però no queda clar si eren les antigues carcasses dels cavallets municipals o bé un rèplica o imitació feta per privats amb els seus propis mitjans. Recordem que eren unes èpoques on les societats particulars i recreatives ja començaven a gaudir d’un altíssim pes social. El que sí que queda clar és que o es van aprofitar gegants prestats o bé es van escarnir més elements festius a part dels cavalls cotoners:

“Abrian la marcha de tan interesante cortejo dos gigantes, macho y hembra, en traje de jóvenes labradores del país.[...] Servian como de escolta á los elevados cónyuges una guardia numerosa de zuavos y una seccion de caballería árabe, detras de la cual seguia con austera gravedad otra pareja de gigantes gordinflones, otra de escuálida figura y un gigante-momia en traje marroquí, que tuvo el consuelo de verse desembarazado de su demacrada consorte á poco de haber salido de la estacion. Verdad es que aguaban algun tanto su contento por tan fausto suceso conyugal, varias comparsas de enanos de todas formas, trajes, sexos y dimensiones juntamente con una de caballitos de carton que caracoleaban á sus piés montados por diminutos marroquíes: todo esto al bélico son de una numerosa banda de tambores y de algunas caprichosas orquestas cuyos exóticos instrumentos no han figurado jamás en ningun museo lírico y que por su sonoridad ajuste y colorido podian compeler dignamente con las mas acreditadas cen cerradas así nacionales como extranjeras.”¹⁹⁵⁴

Amades dona la pista que aquests cavallets “possiblement [...] eren l’aprofitament de les darreres despulles dels vells Cavalls cotoners aprofitats per la Societat del Born. Després d’aquesta cita no trobem cap altre rastre dels Cavallets”.¹⁹⁵⁵ De fet, el terme *fer caragols* amb cavalls és encara ben emprat als lluïments de les festes de Sant Joan de Ciutadella, a Menorca. L’espai on aquests *caragols* tenen lloc és, ni més ni menys, que el Born. Una ampla plaça, gairebé un passeig, apte per als torneigs.

El mateix Amades rebla el clau d’aquest final, i ens permet enllaçar amb tot el que hem analitzat sobre les festes de 1601, on es feia més evident que mai l’emancipació de la comparsa dels cavalls respecte dels antics Turcs i Cavallets, així com la inclusió pròxima dels *diablots* que feia avinent Rebullosa. En parlarem en tractar el cas dels d’Igualada.

---

¹⁹⁵³ Vegeu Annex documental, any 1839. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*. 21 de setembre de 1839. Núm. 264, pàgines 4086-4088.

¹⁹⁵⁴ CLAVÉ / TORRES 1860, pàgines 41-54. Esmentat a AMADES 1934, pàgina 142; GARRICH 2002, pàgines 58 i 103.

¹⁹⁵⁵ AMADES 1934, pàgina 142.

15 LA PROCESSÓ I ELS ENTREMESOS A IGUALADA (SEGLES XVI-XVIII)

A partir d'aquest punt el treball encara tractar la celebració i caràcter dels entremesos del Corpus igualadí a l'edat Moderna. La raó de no tractar massa el segle XVIII no és altra que la manca de dades igualadines d'aquest període. En tot cas l'englobem perquè no tenim indicis que els grans canvis quedessin fixats fins després de la Guerra de Successió i, més enllà encara, de la Guerra del Francès. La riquesa del primer terç de segle XVII contrasta amb una gran llacuna documental, que a l'arxiu municipal és pràcticament total entre 1630 i 1700 i que es salva a nivell festiu amb dos quadernets de clavaria solts i el gros volum del Racional. Per fortuna, uns pocs documents de la segona meitat de segle XVII aporten detalls que permeten saltar aquest buit amb relativa sort. Alguns documents de procedència parroquial, com els de la Comunitat de Preveres -que celebrava la seva festa patronal per sant Pere- també ens fan avinents diverses coses que omplen i permeten definir el context festiu d'aquesta època. A partir de 1700 la documentació és més rica en els registres d'actes i acords, però aquests fan referència al Corpus en raríssimes ocasions, com si el sistema de comptabilitat del Racional en llibre a part encara fos vigent, almenys pel que fa a les festes, durant tota la primera meitat d'aquell segle.

15.1 Els entremesos igualadins del segle XVI-XVII

Hem esmentat i comentat l'esment a Igualada d'un *misteri e representació* mariana per al Corpus de l'any 1476. Solament pel terme emprat ja estem segurs que es regien per una mentalitat encara de tradició medieval, plenament influïda pel teatre litúrgic. La notícia apunta a un text significativament llarg, a una representació que anava molt més enllà dels castells del Corpus i la seva escassetat textual. Altrament els consellers no haurien demanat ajuda forana instigats pel clergat impulsor. No sabem si finalment aquella representació tingué lloc o no. En qualsevol cas, les mencions de Passions a Cervera o Tàrraga ens resulten molt útils, perquè situen Igualada dins del mateix univers que aquelles altres dues poblacions pel que fa a les arts escèniques aplicades a la festa.

Tàrraga representava la passió el 1480 i a Cervera es pagava la construcció d'un cadafal a l'interior de l'església el 1481: "*per faciendo et construendo l cadafale intra ecclesiam maiorem dicte ville per faciendo reptesentationem passionis domini nostri Ieshu Christi in die veneris sancti proxime lapsa*".¹⁹⁵⁶ A Cervera mateix el 1484 el consell féu construir un cadafal a la plaça Major per veure representar entremesos. I a partir de 1510 abunden les notícies de pagament d'un cadafal per a les representacions teatrals en el Corpus o en altres festes.¹⁹⁵⁷ Sabem també que, a manera del que es regula a València

---

¹⁹⁵⁶ MIRÓ 1990, pàgines 87 a 89.

¹⁹⁵⁷ MIRÓ 1991, Pàgina 44.

a mitjan segle XIV¹⁹⁵⁸ a Lleida es representava la Pentecosta a finals de segle XIV.¹⁹⁵⁹ A Igualada també es representava *la Colometa*, o sigui, la baixada de l'Esperit Sant en forma de colom, enmig de trons i grans espetecs que pretenien recrear l'obertura del cel. A Lleida –donat el precedent d'un incendi a la sagristia a finals de segle XV, que els va costar quasi tot l'aixovar litúrgic- la funció va traslladar-se pel "*periculum in coro novo per los esclafidxs*"¹⁹⁶⁰ del cor al cimbori l'any 1501. Finalment, va deixar-se de fer el 1520, encara que seguiren tirant-se trons sense el giny del colom durant uns anys més.¹⁹⁶¹ La representació igualadina de la Colometa devia tenir un text i també es feia dins del temple. En qualsevol cas, en coneixem l'existència perquè el 1550 la Universitat d'Igualada va limitar l'ús de pólvora durant la seva apoteòsica aparició en un espai interior sagrat:

*"Item, que en ningun ciri de officis e illuminàries no pusquen ésser desperats fochs grechs alguns dins la dita sglésia [parroquial] ni a Cincogesme, en la Colometa si ja no alt en la cor, que no hisquen de allí, y encare poch en nombre, sots pena de deu sous per a la obra y de excomunicatio."*¹⁹⁶²

Ramon Miró cita l'estudi que feu Richard Donovan del manuscrit 79 de la Biblioteca Municipal de Perpinyà. Ve a ser una mena de cerimonial que, gràcies a reflectir les obligacions dels càrrecs del domer o l'obrer, deixa moltes pistes de com devia ser aital funció. Diu Miró: "*Aquestes dades donen l'essencial de la representació: la Verge Maria —un escolà adient— i els dotze apòstols —dotze preveres— esperen, cada un amb un ciri, la baixada de la colometa des del cimbori. Per una corda que fa de guia, baixa l'aparell encès en forma de coloma i, ja a l'abast, la verge i els apòstols hi encenen els ciris i van a deixar-los a l'oferta*".¹⁹⁶³ D'aquí que l'ordinació municipal igualadina parli

---

¹⁹⁵⁸ VILLANUEVA 1803, pàgines 153-154, on diu: "*Tampoco he podido hallar el origen de otra cerimonia usada ya en esta Iglesia [València] los días de Pentecostes á mediados del siglo XIV. Para representar la venida del Espíritu Santo sobre los Apóstoles, baxaban á la hora de misa y de visperas una paloma en una máquina, al mismo tiempo que el pueblo arrojaba truenos con ballestas, que bien seria alguna cosa parecida á nuestros cohetes. El obispo D. Vidal de Blanes, que lo fue desde el año 1356 hasta el de 1368, prohibió los dichos truenos por el daño que acarreaban al cimborrio. Mas, ó sea que no fuese obedecido en esta parte, ó que con otros fuegos artificiales acompañasen esta ceremonia que se hacia en el presbiterio ó cerca de él, lo cierto es que en el año 1469, pegándose algunas chispas al marco ó adorno del altar mayor que era ya entonces de plata, se derritió todo con el voraz incendio, que no pudo atajarse. Da cuenta de este suceso el Diario Ms. del capellan de D. Alonso V, por estas palabras: «Diumenge a XXI de maig dia de Pascua de cinquagesima any 1469 lo dit dia fonch feta Palometa en la Seu de Valencia; e en la nit a XI hores se mes foch en laltar major de la dita Seu, hon se cremá tot lo retaule que era de argent.» Acaso tan costosa experiencia hizo abandonar esta devota representacion, de la qual extraño no haber hallado algun vestigio en los códices del siglo XV."*

¹⁹⁵⁹ RUBIO 1973, pàgines 47-48.

¹⁹⁶⁰ També parlant de València, ens diu VILLANUEVA 1803 a la pàgina 162: "*La constitucion del Obispo D. Vidal, en que manda que esta ceremonia de la paloma solo se haga en el primer dia de Pentecostes con todas las circunstancias acostumbradas, á excepcion de los truenos, se halla en la coleccion de Constituciones Valentinias, impresa en 1546 en folio. Dice así: Vitalis Episcopus, et capitulum...ordinarunt quod amodo in festis Pentecostes non fiat repræsentatio emissionis Sancti Spiritus, nisi in primo festo bis, scilicet, horis missæ, et vesperorum. Volentes quod horis eisdem quibus fiet repræsentatio supradicta, non fiant tonitrua cum ballistis; sed simpliciter fiat eadem repræsentatio cum universis circumstanciis suis, exceptis tonitruis, quæ damnum non modicum inferunt çambario dictæ Sedis. Alioquin si secus factum fuerit, Nos Episcopus supradictus, in laicos illos qui tonitrua facere attemptabunt, nunc pro tunc, et e contra in his scriptis excommunicationis sententiam promulgamus. Volentes nihil ominis quod presbyteri seu clerici qui consenserint in prædictis, in pœnam incidant, quavis vice, decem morabatinorum applicandorum operi dictæ Sedis."*

¹⁹⁶¹ RUBIO 1973, pàgines 52 i 82 (el document de 1501 transcrit a l'annex documental del present treball).

¹⁹⁶² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1332. Codi unitat documental 27246 (Signatura antiga API Top. 59bis) fragment del Llibre de la Universitat de 1550.

¹⁹⁶³ MIRÓ 1991, pàgines 48-49.

també dels ciris, ja que aquesta representació basada en els Actes dels Apòstols (capítol 2, versets 1-4) devia ésser conceptualment similar a la que s'intueix a Perpinyà.

L'any 1552 Igualada tornava a estar mancada de material textual dramàtic. El dia 5 de maig trobem redactada la carta de petició d'una consuetada de misteris per tal de representar-ne alguns. El text es troba en un paper solt i no porta el destinatari, per la qual cosa mai sabrem a qui va adreçar-se, ni queda clar si el que es demanava eren textos hagiogràfics, marians, etc. Sí que queda clar que eren per a utilitzar-los al Corpus, segurament amb diversos i variats continguts argumentals i per a representar al carrer, més que no pas dins l'església:

“Honorable y virtuosos: En aquesta universitat s-és perduda un consuetada que teníem de molts misteris y representacions; y perquè per a Corpus volrien alguns devots fer y representar alguns misteris, e sapiam que en aquexa vila teniu consuetada molt complida. Havem acordat fer·los aquesta pregant·los molt que per a uns qua[n]ts dies la·ns deixeu y comuniquen que serà guardada com l·ull y tornada molt prest dins poch dies. Lo portador farà, si volreu, promesa y obligtió, o la present sie per aquella, fent fer al peu d·ella mentió de la rebuda a dit portador o al notari de aquí. Açò diem perquè som certs que la teniu en bona comanda y custòdia, com convé per a no pedre·s ni desviar·se. E no essent per aaltre effecte, posam fi. Lo Sanct Spirit sie en guarda dels tots. És de Agualada, a V de maig M:D:LII: Los Consellers d·Agualada a vostra honor aparellats.”¹⁹⁶⁴

Les notícies del misteri i de la pèrdua de la consuetada es porten 75 anys entre elles, però en tots els casos parlem de textos per a representar-se per Corpus. Sabem poc del funcionament del sistema d'entremesos igualadins des de després de 1490 fins ben entrat el segle XVI. Hem parlat molt llargament de la casa dels entremesos a Igualada durant el segle XV i de com s'havia desmantellat un molí el 1475 per acollir-la. Uns inventaris del contingut dels edificis de l'Hospital de Sant Bartomeu d'Igualada de 1529 a 1536 esmenten encara alguns elements festius, que aleshores ja deuriem tenir una certa antiguitat. Donem l'inventari de 1529 amb l'afegit de les dades que varien el 1532 i 1536:

[1529]

*“En la cambra del drach, que és al costat de casa en Bremon
Primo sinch lançols de tres teles, lo un és foradat, són part de bri de cànem e part de stopa. [...]
Item una altra caixa gran, tanchada ab clau, diu·se hi són los caps de fer entremesos.
Item un lit ab posts e banchs e màrfega plena de palla. [...]
Item les portas de la cambra, ab forrellat e clau.
Item les portes de la finestra.
Item la cadira de Déu lo Pare, e més lo drach penjat, e les calces del drach, ab dos caps de cavall cotoner, e una lança e un ventall, tot de entremesos.”¹⁹⁶⁵*

[1532]

¹⁹⁶⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Manual notarial 340, bóssa de paper solts.

¹⁹⁶⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Manual Notarial 413, fol 72. Vegeu annex documental.

*“Item altra caixa gran tancada ab clau, diu-se hi són los caps de fer entremesos y los consellers tenen les claus.”*¹⁹⁶⁶

[1536]

*“Item altra caxa gran, tancada en clau, hont se diu stan recòndits los caps de fer entremesos. Diu-se que los consellers tenen les claus.”*¹⁹⁶⁷

La sola menció dels elements com a entremesos ja denota que aleshores encara pervivia la manera medieval d’anomenar aquests espectacles. Però el fet que no s’esmentin els castells o carros i que tot es guardi en una cambra fa pensar que hi havia hagut canvis molt significatius a nivell performatiu. Hom podria pensar que les plataformes rodades ja eren història; serà demostrat que no era pas així. El que devia succeir és que les plataformes rodades, carcasses i material més voluminós potser es guardaven en un altre indret. De fet, hem trobat un inventari de l’Hospital del 1598¹⁹⁶⁸ i no hi consta cap objecte relatiu als entremesos, mentre que, com veurem després, aquests estaven en una època absolutament àlgida.

Què hi havia doncs a les dependències de l’hospital en aquell temps? Suposem que els objectes més delicats i de control directe del municipi, que per això l’hospital pot considerar-se com a dependència municipal. Potser aquesta *cambra del drach* era una cambra més insalubre o mal aïllada per als malalts, i s’hi guardarien les romanalles més fràgils de l’antiga casa dels entremesos. Les que necessitaven potser un cert control d’accés, com serien caps o testes, el drac de fusta i cuir, que es guardava penjat per tal que no toqués a terra (segurament per preservar-lo de la humitat i moure’l més fàcilment), etc. O potser les més oblidades. En tot cas, el personal de la casa no sabia massa què hi havia, perquè consta que no tenien la clau de la gran caixa o arca on es guardaven aquells arreus.

És molt notable el detall dels “caps”, que ens fan pensar en unes caretes però que tapaven tot el rostre i fins i tot el crani de qui les portava; ben segur que eren per a fer d’angelets, diables i personatges hagiogràfics, els mateixos sants inclosos. Uns estris concebuts per ser emprats en entremesos amb poca declamació parlada però que tampoc la impedièn. També destaca el testimoni d’una *Cadira de Déu lo Pare* o tron de l’Omnipotent, ja que això remet a un entremès d’Adam i Eva. O potser a una representació com el Judici Final o la Creació. Segurament era el Judici Final, encara que ambdues representacions consten documentades a Cervera a mitjan segle XV¹⁹⁶⁹ i en dates més properes, a Barcelona mateix. I és que el model o referent dels entremesos (aquest és el terme emprat) igualadins de principis del segle XVI s’entreveu totalment deutor de la seva pròpia tradició anterior i del que es va veure a Barcelona el 1519 per l’entrada de Carles V: *“Infern e paradís, cavalls cotoners y turchs, Sanct Joan, Sanct Gem, Adam y eve, los reys, los sancts pares, sancta Catherina, Ascensió y lo Juy”*.¹⁹⁷⁰ La

---

¹⁹⁶⁶ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Manual Notarial 413, fol 75. Vegeu annex documental.

¹⁹⁶⁷ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Manual Notarial 413, fol 78. Vegeu annex documental.

¹⁹⁶⁸ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada, Capsa 414. *Inventari dels mobles del spital*, any 1598.

¹⁹⁶⁹ MIRÓ 1998, pàgines 104-109 (Adam i Eva, 1438, 1442 i 1452); pàgines 112-115 (Judici Final, 1455).

¹⁹⁷⁰ MANUAL, volum III, pàgina 290.

coincidència d'aquest breu llistat barceloní amb el quadre que oferim al final d'aquest apartat és força il·lustratiu per tal d'argumentar amb aquesta firmació. No obstant això, coneixem una iconografia catalana de l'angelomàquia o caiguda dels àngels rebels presidida per un Crist assegut amb el globus crucífer a la mà en actitud de beneir.¹⁹⁷¹

Podem garantir que falten moltes coses en aquests inventaris de l'hospital, perquè els diables o els turcs existien abans i després de la data d'aquests documents. En canvi no s'esmenta res que sigui amb tota seguretat relacionable amb cap d'aquests dos entremesos. Sí que s'hi troben però, dos caps de cavall cotoner, encara que a mitjan segle XVI els cavalls eren, com a mínim, en nombre de sis. Segurament eren peces velles, perquè som del parer que, després d'un període sense constància documental, la Turquia va remodelar-se –o reintroduir-se de nou- just per aquestes dates (1532-1537).

Entenem que fins almenys els inicis del segle XVII a Igualada hi havia els entremesos 'a l'antiga', ni que potser en un darrer moment canviés la concepció escènica i s'abandonessin definitivament els castells o roques per passar a entremesos a peu. El canvi va anar-se vehiculant segurament amb les prohibicions tridentines i constitucions sinodals de mitjan segle XVI ençà. De tota manera, creiem que les plataformes rodades seguiren existint amb el nom de *castells*, ja que aquesta és la denominació, ni que fos una pervivència del mot quan els carros no existien o ja no estaven en boga. Amb aquesta terminologia emprada a la documentació comptable, sembla que el model medieval d'escenografia processional (plataformes que itineren sobre rodes que han sobreviscut a València fins a l'actualitat) encara era ben vigent a Igualada durant tot el segle XVI i part del XVII. Si s'opta per dubtar que fossin rodades, com a mínim és segur que s'empraven plataformes elevades, potser distribuïdes com uns escenaris estàtics al llarg de diversos punts del recorregut processional.

Aquest model escenogràfic i festiu medieval dels carros o castells no era només vigent a Igualada. També era vigent a Vic durant almenys la primera meitat del segle XVI, segons un document de 1518 que ja s'ha comentat en tractar els entremesos medievals igualadins. Podria ser que la pervivència vigatana d'aquest model originat a Barcelona abans de 1400 en condicionés també la pervivència igualadina. Diem això perquè Vic és la seu episcopal dins de la qual resta Igualada. Malgrat que el referent barceloní medieval és indiscutible per a la capital de l'Anoia en aquesta època, entenem que el bisbe podia exercir un control del discurs a través de la visita pastoral regular o els edictes rebuts pel rector, el degà o la comunitat de preveres. Potser no cal buscar tantes justificacions per a tractar d'aquesta pervivència. A Barcelona mateix encara es parla de *castells* per a l'espectacle amb el qual es va obsequiar al jove Carles V durant la seva visita el 26 de juny de 1519 i del qual abans hem fet esment:

“En aquest die los honorables Consellers per festivar ab mes rapòs les festes y jochs dels Castells qui tenia concertats per a S. A., los prorogaren en aquesta jornada. E axí se celebraren en lo present die. Foren XI castells ço és, Infern e paradís, cavalls cotoners y turchs, Sanct Joan, Sanct Gem, Adam y eve, los reys, los sancts pares, sancta Catherina,

---

¹⁹⁷¹ Es tracta del Retaule de sant Miquel i sant Pere, de Jaume Cirera i Bernat Despuig, 1432-1433. El retaule procedeix de l'altar major de l'església de Sant Miquel de la Seu d'Urgell (Alt Urgell). MNAC, Núm. del catàleg: 015837-CJT.

*Ascensió y lo Juy. Foren de bon matí al pla de framenors y a las X horas de mati passaren hu après altre davant lo palau de dit Sr.*¹⁹⁷²

Com es veu, de tot en deien *castell*, fins i tot dels turcs i cavalls cotoners. I encara, en l'entrada de Felip III el 1599, abunden els elements de bestiar però encara hi ha més d'un element gremial que forçosament havia d'anar damunt d'una plataforma rodada, com els que organitzaren mariners i pescadors:

“Mariners, barquers y decarregadors ab sos panons; y aportaven una bella nau molt ben exerciada y artillada de cuets; y venia a la vela ab gentil artifici e quant fou devant sa magestad amaynaren les veles; e tiraren molts cuets, e aprés tornaren arborar dites veles.

*Pescadors, los quals portaven una barca de pescar, la qual venia a vela, e com fou devant sa magestad amaynà dita vela, e lansà molt peix viu e molts confits, lo qual fou molt bona vista.*¹⁹⁷³

També a Sevilla es parla, durant bona part del segle XVI (1519-1551), de *castillos* com a precedents dels posteriors *carros* de la segona meitat del XVI i del segle XVII, que els gremis treien a subhasta per veure qui els podia construir sota els criteris més econòmics possible.¹⁹⁷⁴ El concepte però, no sembla que fos diferent, ans es tractava de plataformes rodades amb una representació que tenia lloc damunt seu. Una tipologia que encara avui es veu a moltes processons de Setmana Santa, com la de Reus, amb el davallament d'Agustí Pujol II (1585-1628), peça de factura catalana del segle XVII.

Els anomenats *Comptes de bosseria*, que no són sinó pagaments (o llistats de manaments de pagament saldats) fets pel Racional de la Universitat d'Igualada, detallen algunes despeses. Semblen anecdòtiques, però són més que suficients per a tenir ben clar el concepte d'entremès al tombant de 1600. Donem dades de 1580 i 1591:

*“E a XX de juny [...] fem pòlissa a mossèn Raphel Sanahuja, altre dels consellers, de iij lliures viij sous per los gastos de la professó del Corpus. [...] E a dit [20 novembre 1580] vos retindreu viij sous y són per plomes, tela per lo drach y paper e fil de cloure lenes.”*¹⁹⁷⁵

*“Item fem àpoca a dit bosser nostre [...] y vj ss iij per vj posts que serviren per adobar los castells, diem iij ll xvij ss v. [...] Item fem apòlissa al [...] Sevit manyà de 1 ll ss per sis clavilles, una arnella, claus i una pessa de ferro que serví per los castells de infern y paradís de la vila, diem...1 ll ss. [...] Item fem apòlissa a Miquel Graells de Salelles de ij ll e xij ss y són, ço és, 1 ll xiiij ss per dues càrregues de posts de la montanya y viij ss per lo port de dites posts, les quals les aportaren de Manresa, y x ss per un miller de claus, que serví tot per los castells de paradís e infern, diem...ij ll xij ss.”*¹⁹⁷⁶

¹⁹⁷² MANUAL, volum III, pàgina 290. vegeu annex documental.

¹⁹⁷³ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Llibre de Solemnitats. Manuscrit V, 1564-1643, foli 91 a 96v. SOLEMNITATS, volum II (1947), pàgines 126-136 [sobretot 133-134].

¹⁹⁷⁴ GESTOSO PÉREZ 1910, pàgines 120-125. El mateix Gestoso ens ofereix la petició —registrada a una Acta Capitular— *“de Alonso Caballero autor de comedias para que la Ciudad le deje representar con un carro suyo el día del Corpus, 9 Abril 1672”*, de manera que encara es parlava de carros a la segona meitat de segle XVII. GESTOSO PÉREZ 1910, pàgina 117.

¹⁹⁷⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1322. Signatura antiga API Cx 58. Quadern bosseria titulat *“Comptes del que-s distribuirà per la Universitat de Agualada lo any MDLXXX essent consellers m^o Francesch Sala, Gaspar Mas, Raphel Sanahuja y Francesch Senctjust. Bosser clavari y actor Mossèn Macià Alzina.”*

¹⁹⁷⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, folis 94v-95r.

També dades de 1593:

“[...] tres lliures a mestre Francesch Cevit menyà, per tres forrallats ab panys dobles ha fets per al arxiu de la present vila, y unes frontisses posà a la caseta de Soldevila, y un pany y clau y adobar un golfo per al raxat de la porta del Infern.”¹⁹⁷⁷

Si reprenem l'exemple de la *cadira de Déu lo Pare* (1529), la Colometa de 1550 (encara que fora del dia de la festa de Corpus, molt propera en el temps a ella i amb precedents documentals al Corpus de Cervera)¹⁹⁷⁸ o el reixat de l'infern documentat el 1593, tenim doncs testimonis suficients per defensar a Igualada una notable consistència dramàtica i textual (misteris) i també escènica (atrezzo) en aquestes representacions.

Segons el contracte barceloní per a refer l'entremès de sant Sebastià i els Cavallets Cotoners de 1437,¹⁹⁷⁹ o també els detalls comptables de la Colometa de la catedral de Lleida,¹⁹⁸⁰ les representacions en qüestió comportaven un munt de barbes i cabelleres. Deduïm que tanta barba postissa i perruca no servia sinó per dissimular els trets fisionòmics dels actors i evitar que fossin reconeguts, provocant un xic el descrèdit de la funció, almenys amb la mentalitat contemporània d'avui. Per això serà tant usual trobar màscares i caretes d'àngels, de diables o de sants en els inventaris o els pagaments per comprar-les o refer-les. Aquest aspecte queda hipotèticament plantejat d'una manera similar a la Igualada del segle XV. A través de la carta de la reina del 1453 apel·lant a la nuesa impúdica d'alguns actors de la processó. Volem creure que, també precisament per aquesta mateixa nuesa, els esmentats actors portaven caps, màscares o caretes, i a l'inrevés. Potser més aviat es tractava d'ocultar totalment el cap de la persona que desenvolupava el rol concret d'un entremès concret. Però el que era una hipòtesi deixa de ser-ho per al segle XVI. Un document de 1537 posa de manifest el que ja anunciaven els inventaris abans esmentats: que es portaven testes o caps de fer entremesos, i que l'any 1537 foren dotze homes els qui els portaren:

“Mes a vj de juny ferem pòlica a dit Joan Ventallols pagàs a n-en Joan Tria, altre dels consellers, les coses següents: [...] Item dotze sous an costat tots los foch grechs serviren axí al drach com al vespre lo dit dia de Corpus. Item xvij sous an servit, ço és dotze sous per los qui aportaren les testes lo dit dia que foren dotze hòmens, y dos sous a March Vendrell per portar lo drach, y quatre sous serviren a pagar les agulles y tatxes y altres coses foren mester [per] adobar les testes y per pagar los qui aportaren la creu major y dos gonfanons la professó de Corpus, és per tot ij ll ij ss.”¹⁹⁸¹

Estem convençuts que els rols que empraven les testes eren els diables i algun altre personatge concret (segurament representacions hagiogràfiques vivents). Conservem uns extraordinaris llistats dels que concorregueren o participaren als entremesos de

¹⁹⁷⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 100r.

¹⁹⁷⁸ Segons MIRÓ 1998, pàgina 194, als comptes de la Confraria del Sant Esperit de Cervera referents al seu castell de Corpus del 1437 es parla de “dur lo damunt dit castell la representació com lo Sant Sperit vingué sobre la Maria e apòstols.”

¹⁹⁷⁹ SOLEMNITATS, vol I (1930), pàgines 87 a 89. Vegeu annex documental.

¹⁹⁸⁰ RUBIO 1973, pàgines 42-44, esmenta per al cas d'aquesta representació a Lleida barbes, cabelleres, roba, diademes, escarpins i guants, tot dins el període 1416-1514.

¹⁹⁸¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada, Caixa 119. Pòlisses, any 1537.

corpus de cap a 1541 i 1545. És molt interessant comprovar com els que usaren *caps* i *cameres* (de cascavells) el 1541, són, majoritàriament, els que surten a la llista com a *diabls*: Joanot Ferrer, Bartomeu Ferrer, Mestre Gitart i el seu mosso, Joan Sentjust...però també prengué un cap Joan Benet, el qual apareix com a *turch*. Entre el material hi destaca també la menció d'un "*cap de S. Miquel*".¹⁹⁸² Aquesta testa ens fa pensar inevitablement amb el magnífic exemplar que s'ha conservat a Berga. Avui fa anys que no es porta, ja que els àngels del Salt de Macés de la patum no porten careta.¹⁹⁸³

A la dècada dels anys 1580-1600 trobem més notícies de màscares, cascavells i vestits, en aquest cas de diable i del sant patró:

*"Mossèn Gabriel Forn, bosser nostre dels emoluments de la universitat pagarà [...] a n-en Masià Alsina y a mestre Gaspar Torra 8 sous per lo lloguer de 22 cameres de caschavells, an presos per als turchs, cavals cotoners y diabls serviren per al dia de Corpus; y j sou A la Sra, Ferriola per lo lloguer del cap de St. Barthomeu dexà per a dit dia [...] En Yqualada ha 2 de juny 1583."*¹⁹⁸⁴

*"4 sous per dos pans y quatre camals de cascavells prengueren de la Sra. Borera; 8 sous per 16 camals de cascavells prengueren de mossèn Massart; 2 sous ha Hieroni Balaguer per lo lloguer de dues màsqueras per los dos dies [...] Feta ha xiiij de juny 1583."*¹⁹⁸⁵

*"E a 9 de juny 1586 fem pòlissa a dit Bernat Grau, bosser nostre, de 4 ll y són, ço és, per deu dotzenes de cuets valen 2 ll 1 ss; e més pagats als turchs per fer una xacota 28 ss; e per los cascavells, màsques y cap de un diable, per tot 11 ss, que totes estes coses se desprengueren lo die de corpus per la bullícia del St. Sagrament. Diem....iiij ll ss."*¹⁹⁸⁶

*"E ha 30 de dit [maig 1587] [...] me han manadas pagar los consellers, so és 2 ll 11 ss per 14 dotzenas qüets grossos y xichs ha m^o Hierònim Sant Just; 12 ss ha m^o Joli per 24 camals de cascavells; 6 ss per los caps dels diabls y màsques del Ermità i escolà [...] que tot se desprengué per festivar la festa del Sant Sagrament dia de Corpus."*¹⁹⁸⁷

*"[1596] [...] y a n-en Juan Mabres per lo lloguer del vestit de Sant Barthomeu un real, y al mateix m^o March per lo lloguer del cap de Sant Barthomeu un sou."*¹⁹⁸⁸

*"[1597] [...] y lo restant [4 lliures 2 sous] se donà als qui ballaren la Turquia y cavalls y lloguer de vestes per la diablura, que és tot dites xxiiij ll xviii ss."*¹⁹⁸⁹

---

¹⁹⁸² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria, Notarial 233, folis 31r i 31v i 41r i 41v. Aprofita espais en blanc del manual notarial.

¹⁹⁸³ Vegeu aquesta careta, del major interès, a RUMBO / ESCOBET 2001, pàgina 151. Tipològicament no difereix gaire de la que encara avui porta el personatge de *Sant Joan Pelós* del Corpus de Pollença, a Mallorca.

¹⁹⁸⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1322. Signatura antiga API Cx 58. Quadern bosseria i papers solts (paper solt).

¹⁹⁸⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1322. Signatura antiga API Cx 58. Paper solt.

¹⁹⁸⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 81r.

¹⁹⁸⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 84r.

¹⁹⁸⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 115v.

¹⁹⁸⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 120v.

“[1601] *Item dit die [19 de setembre] se li féu pòliça paguàs a Juan Capmany, serradó de dita vila, setse sous barcelonesos, y són se li donen per la testa li compraren per los dias de Sanct Roch y Sancta Anna y Sanct Bartomeu, diem....ll xvj ss. [...]*
 [...] *divuyt sous per los loguers dels vestits dels dimonis que serviren del Corpus [...]*”¹⁹⁹⁰

Cal esmentar també especialment la font que suposen els llistats de mitjan segle XVI, els quals comentarem després per altres aspectes. De moment, ens centrarem en el primer d’ells, ja que és el que comporta notícies sobre el material i el concepte d’atrezzo. Aquest data de poc abans del Corpus de 1541 i es troba en un petit *vademecum sive manualium* notarial de l’escrivania pública d’Igualada que depenia del rector. El més important és que a mitjan segle XVI encara es parla de *caps* i ja es comptabilitzen les *cameres*, que volem pensar que eren els camals de cascavells:

“Per a Corpocrist de Agolada

Melchior Gavarró, j cameres y un pany de or de ciris; Item Toni Mur j cameres; Jonot Ferrer j cameres y cap; Bernat Soler j cameres; Jonot Valls j cameres; Bartomeu Ferrer cameres y cap; Jaume Ferrer cameres; Antoni Ferrer cameres; Toni Tria cameres; Miquel Joan Ledó, ij parells de cameres; Jaume de Monbuy cameres; Pere Rocha cameres; Luys Almonia cameres; Salvador Busquer cameres; mestre Gitart y lo moço, ii parells de cameres y dos caps; Joan Sentjust, cameres y cap; Martí Aguilera cap y cameres [ratllat] Jaume Mateu cameres; Antoni Soler, cap y cameres; Un cap de S. Miquel; Jonot Janer j cameres.; Joan Benet cameres y cap

VI caps de cavalls

Bartomeu Mabres cameres

Item, per los angelets, XV rossinyols de terra.

Glorios Gloriosus in secula”¹⁹⁹¹

La segona nòmina o llistat, encara més interessant, dataria d’un moment no especificat entre 1545 i 1547, i ens ofereix un resum que sembla més general de tot el que es feia aquells anys per Corpus:

“[Llista de components dels entremesos d’Igualada, datable entre 1545 i 1547]

Diabls

[4 noms d’individus]

Diablots

[9 noms]

Gavarró, diabesa

Turchs [10 noms]

Cavalls [9 noms]

St. Bartomeu - Pere Canaletes - Pere Ferriol diable

Adam - Bartomeu Mabres - Miquel Navarres

Maria - Gerony Sanahuia

Àngel d’Abram [Bover?]

St. Miquel y St. Jordi -Francesch Sala

St. Sebastià [...]

¹⁹⁹⁰ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, folis 133v i135v.

¹⁹⁹¹ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Manual Notarial 233, fols 41r-41v

Drach, Jo[an] Borràs
Àngel Xerubí
*Emperador de St. Sebastià - Gaspar Mas*¹⁹⁹²

Convé remarcar el detall de com els *caps* de la primera meitat de segle XVI han esdevingut *màsqueres* a la part final de la mateixa centúria. Ignorem si el matís en la paraula implica un canvi de concepte d'atrezzo. Ja que, en principi, un cap cobreix tot el crani del figurant i una màscara no.

Cal tractar amb cura sobre el model de diable –i de ball o entremès amb diables- que hi havia a Igualada al segle XVI i XVII. Aquest podria haver incorporat des de molt antic algun text dialogat ja que, sense ell, aquest tipus d'història deuria ser prou difícil de fer entendre. Mentre que és molt possible que alguns personatges de sants i santes, de profetes, etc. podien resoldre el seu paper mitjançant la mímica o la gestualitat i l'actitud, considerem que la història de sant Miquel i els diables seria un dels que deuria comportar primer l'existència d'un text que fes més aclaridor el que s'estava representant. Tot i així, no seria pas encara durant el segle XVI, ja que les màscares –si bé podien amplificar la veu- més aviat haurien complicat força la funció i caldria esperar encara fins als segles XVIII-XIX.

Malgrat que són molts els treballs que parlen de diables festius catalans, resta per analitzar la presència de sant Miquel i d'un àngel en les representacions diabòliques tardomedievales. La nostra opinió és que sant Miquel és un personatge completament obligatori en la representació de l'angelomàquia, que és l'argument que ha arribat – encara que molt degradat- en els parlaments dels balls de diables penedesencs. La prova d'això és que surt esmentat sempre en la documentació igualadina del segle XV i també ara en el XVI. Almenys si entenem que l'episodi representat és el de la Caiguda dels Àngels rebels o, com a molt, el Judici Final amb alguna *psicostasi* o pesada d'ànimes.

A la Igualada de 1545-47 s'ementen *diables*, *diablots* i *diablessa*, a més d'uns angelets el 1541 i sant Miquel Arcàngel (que no surt al document però que ja apareixia al segle XV). El fet de trobar tant *diablots* (potser personatges accessoris d'alguna comparsa més complexa, tipus drac, d'alguna batalla o fins i tot algun tipus d'esparriot) convivint amb *diables*, *diablessa* i àngels ens fa plantejar la coexistència de dos tipus o models de diable processional en aquesta època. Ambdós exemples es concretarien de manera coetània a la població d'Igualada. També trobem mencions similars de *diablots* a Barcelona el 1601¹⁹⁹³ a Vilafranca el mateix any acompanyant el drac¹⁹⁹⁴ i a Perpinyà, en una festa en honor de sant Andreu Corsini el 1630.¹⁹⁹⁵ Creiem que el *diablots* és aquell diable que no

¹⁹⁹² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Manual Notarial 293, [*Manualetum*], sf.

¹⁹⁹³ MANUAL, volum VII, pàgina 323.

¹⁹⁹⁴ A Vilafranca el 1601 "*feren posar a cent pasas devant dita professó lo drach y diablots ab un músich sonant, y tirant, dit drach y diablots, cuets molts de ordinari, etcètera.*" I el mateix any, a la mateixa font se'ns parla de "*Cosa primera / viu que venia / de companyia / ab avallots / sinch diablots, / un bell dracàs: / de boca y nas / llançava foch. / Ballant un poch / tot sis plegats, / ben enramats, / tots de cuets / grossos, ben fets / posant-y foch / perquè fes lloc / totom arreu.*" Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 217v i 223v. Edició a LLIBRE VERD 1992, volum I, pàgines 439 i 450.

¹⁹⁹⁵ "*Dijous a 16 de maig feren los paras Carmelitas la publicació de les festes per la canonisació de St Andreu Corsino, ab música y trompetas, ab gegant y geganta, una mulasa y una bribia y molts diablots [...]*". Perpinyà. Arxius Departamentals des Pirineus Orientals. Sèrie G, Fons de la Col·legial de Sant Joan de Perpinyà. G241, Memòria de Sant Joan (1610-1633). Agraïm aquesta notícia a Guillem Dalmau.

forma part d'un grup organitzat de diables, que no pertany a una milícia o exèrcit maligne amb un capità i, per tant, que no participa en grup com a part d'una història narrada i representada. Així s'anomenen per exemple, els qui el 1601 es posaven entremig dels cavalls cotoners durant les festes de sant Ramon de Penyafort de Barcelona.¹⁹⁹⁶ L'Apocalipsi podria ajudar a aclarir-ne el significat quan diu:

“Aleshores va esclatar una batalla al cel: Miquel i els seus àngels combatien contra el drac. El drac també lluitava juntament amb els seus àngels, però no va poder guanyar, i perderen el lloc que ocupaven al cel. El gran drac, la serp antiga, l'anomenat diable i Satanàs, el qui enganya el món sencer, va ser llançat a la terra, i també els seus àngels hi foren llançats amb ell.”¹⁹⁹⁷

Aquest text també ajudaria doncs, a entendre la presència del drac com a entremès acompanyat d'uns quants diablots, que no serien sinó els àngels precipitats a l'abisme.

En el llistat de 1541 els *diables* són catorze individus; en el de 1545-47 els *diablots* són quatre mentre que els *diables* són nou més el qui feia de *Diablessa*. Semblaria que el segon llistat va errar la designació dels uns pels altres, tot anomenant diablots als membres del ball de diables, i viceversa. La realitat però, és que es van llistar primer els quatre individus amb funcions especials (acompanyar el drac?). Un cop donats els noms d'aquells, l'escrivà va aclarir que els anteriorment esmentats en primer lloc eren *diablots* tot agrupant-los amb un traç arrodonit (similar a un parèntesi) que els uneix i engloba sota aquesta denominació. De fet, les columnes principals del llistat són tres: Diables, Turcs i Cavalls. Aquesta darrera consideració val també per al de 1541, quan només començar l'enumeració de la *Diablura* diu “*En Gracia / Jaume Ferriol / y Jo*”, com si aquests tres noms fossin els *diablots*, cosa que en aquesta ocasió no s'especifica. Un examen visual dels documents originals permet entendre molt bé el que diem.

El personatge de la *Diablessa* que apareix el 1545-47 el trobem també a Cervera el 1559,¹⁹⁹⁸ a Tarragona per l'entrada arquebisbal del 1617 (una notícia molt indirecta a través de Milà i Fontanals)¹⁹⁹⁹ o a Berga el 1632 (població on no n'ha quedat rastre).²⁰⁰⁰ Suposem, doncs, que aquests rols i jerarquies que actualment trobem a totes les colles vuitcentistes del Gran Penedès ja s'anaven definint en temps antic, per exigències del guió representatiu. Aquest guió va derivar temps després en el text corresponent, els parlaments, els quals devien aclarir una mica l'argument de la funció. Allí on els conservem, la diablessa recita els textos en una ocasió sota el nom de *Luzbel*. Així es veu en el cas del mecanoscrit dels parlaments d'Igualada, segurament enviat per Gabriel Castellà a Joan Amades, entre els papers del qual es conserva encara.²⁰⁰¹

¹⁹⁹⁶ Com veiem a VILA 1983, pàgines 239-244, també en deien *diablons*: “*Anaven primerament / molt estirats y rodons, / Que fan fer lloc a la gent, / dotze tacanys diablons / que corrian com lo vent. y tras ells dos gigantassos [...]*”

¹⁹⁹⁷ Apocalipsi, capítol 12, versets 7-9.

¹⁹⁹⁸ Segons ens ha comunicat Jordi Soldevila, qui va buidar l'Arxiu de Cervera per estudiar-ne l'àliga.

¹⁹⁹⁹ MILÀ 1895, pàgines 276-277. Els versos de 1612 als quals al·ludeix –i que, en la transcripció parcial que en dona no citen la diablessa– han de ser de 1617. La raó és que segons Jordi Bertran (TARRAGONA 1993 pàgina 63): “*Aquell any l'arquebisbe Joan de Montcada no realitzà la cerimònia que pertocava per una sèrie de conflictes amb la ciutat. Entenem que Milà i Fontanals no tingué accés a la documentació que fa referència al conflicte, que provocà un retard de cinc anys en la celebració de l'acte. la descripció atribuïda a 1612 correspon, doncs, a 1617.*”

²⁰⁰⁰ Per ambdós casos, vegeu RUMBO / ESCOBET 2001, pàgina 155.

²⁰⁰¹ Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Arxiu Amades, Caixa 63.

Malgrat que en cap dels casos hi hagi parlaments, tractem d'elements culturals força simples a nivell discursiu però a vegades molt complexos i elaborats pel que fa la seva aparença. Tenim alguns testimonis de dimonis festius als Països Catalans que ens fan tota la impressió de ser un record del concepte medieval que dels diables es tenia, però amb la nuesa totalment tapada (recordem la reprimenda que féu la reina Maria als consellers d'Igualada l'any 1453). A Perpinyà el 1565 s'hi esmenten "*dos vestits de tela que-s pintaren en forma de dimonis*".²⁰⁰² A Igualada el 1586 es parla de "*los cascavells, màsques y cap de un diable*",²⁰⁰³ el 1593 es parla del reixat *de la porta del infern*, cosa que no desdiu l'estil del segle XV. Encara, el 1597 apareixen les *vestes per la diablura*²⁰⁰⁴ i el 1601 uns *vestits dels dimonis*,²⁰⁰⁵ de manera que tot plegat palesa una concepció escenogràfica amb antecedents en les roques o els cadafals dels segles XV i XVI.²⁰⁰⁶

Aquests vestits (o una derivació tipològica molt similar) encara existien l'any 1728 i es conservaven a la Casa de la Vila com a "*quatre vestiduras dels Diablots*",²⁰⁰⁷ fet que –pel nombre reduït– ens ajuda a pensar en una indumentària dels diables encarregats d'acompanyar el drac i no pas dels qui representaven la caiguda davant de sant Miquel. El que és indubtable és que les amonestacions reials per la nuesa corporal (que no facial) dels figurants quedaven ja molt lluny.

El cas més conegut que exemplifica aquest model de diable català del barroc (o, en tot cas, pre-vuitcentista) és el de les Maces i Plens del Corpus de Berga, dins de la *bulla* o gresca coneguda amb el nom de La Patum. La indumentària d'aquests diables conserva dos dels colors clàssicament medievals: verd i vermell (a més del blavós i el bru grisenc). Porten el cos cobert amb una vestidura d'una peça, que juga amb rudimentaris motius geomètrics que evoquen un rèptil (dents de serra, escates a l'espina). També una màscara de cartró pedra, degudament pintada de verd fosc amb tocs de vermell,²⁰⁰⁸ que queda revestida per una fullaraca verda i fresca, la vidalba. Aquesta herba amorteix els espetecs dels *fuets* o coets amb tro final afegit que el personatge porta incorporats i ben lligats a les banyes de ferro i la cua. A diferència d'altres casos, podríem dir que aquesta tipologia de diable patumaire és dual: quan realitza el seu paper antic, el de rebre el càstig dels àngels, porta unes maces amb un tambor (potser amb funcions de ressonador) a la part alta, sota on va collat el fuet, i no porta vidalba. En canvi, quan salta *ple* de fullaraca i de foc (porta 9 fuets repartits en grups de tres a cada banya i a la cua),

---

²⁰⁰² Es tracta d'un plet on un pintor, Josep Brell, reclama part del que havia fet com a integrant d'una companyia o societat d'artistes que tenia amb Joan Perles i Antoni Poytavi, quan aquesta societat es va disoldre: "*Mes demani ma part de dos vestits de tela que-s pintaren en forma de dimonis dels quals se n-age 9 reals*". Perpinyà, Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals, Fons de les corporacions, 4E58, pàgina 2. Agraïm aquesta notícia a Guillem Damau.

²⁰⁰³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 81r.

²⁰⁰⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 120v. Vegeu annex documental, any 1597.

²⁰⁰⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 135v. Vegeu annex documental, any 1601.

²⁰⁰⁶ VILARRÚBIAS 2013, pàgines 183-188.

²⁰⁰⁷ Es mencionen "*Item quatre vestiduras dels Diablots*". Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1101. Llibre d'Actes 1712-1730, folis 355 i ss. Vegeu annex documental, any 1728. VILARRÚBIAS 2013, pàgines 193-194.

²⁰⁰⁸ Aclarim que la bicromia juga, indistintament, amb els dos colors, de manera que una peça verda apareix en vermell en un altre vestit de la mateixa comparsa.

és quasi invàlid per al moviment o la dansa. Per aquest motiu s'ha de valdre d'un *acompanyant*, qui l'agafa pel braç i l'ajuda a saltar i a combustionar la pirotècnia que porta al damunt, cosa que augmenta a parer nostre el sentit ritual del qui realitza actualment el paper, ja que ha de confraternitzar –i confiar- amb el qui li fa de guia. És obvi que aquesta tipologia berguedana no data del segle XIX, malgrat trobar-se en una zona geogràfica distinta del Penedès i haver arribat fins als nostres dies. De fet, Berga conserva una careta d'àngel que es troba en total sintonia conceptual amb aquests diables dels segles XVI i XVII. Aquesta careta fou deixada d'usar, segons sembla, cap als anys 20 del segle XX.

Un cas molt interessant és també el de les anomenades *carasses* que apareixen documentades iconogràficament a Manresa a inicis del segle XVII. En aquest cas no tenen res a veure amb els orgues. Es tracta del seguici que acompanya la translació de les relíquies dels Sants Màrtirs (acte ocorregut el 1372). Tal seguici fou representat pintat, a manera dels fulls de rengle moderns, en un retaule del primer barroc que es conserva al Museu Comarcal de Manresa. Aquest retaule, molt deteriorat, fou replicat fa uns anys per tal que fos llegible. Hi ha dos personatges amb una testa, talment un capgròs, amb trets d'home negre i salvatge i amb una diadema de la qual sorgeix el que semblen dues banyes. Podrien qualificar-se de diables i porten una mena de disc a la mà esquerra, element que pensem que és un escut. Recordem que la pintura que hem examinat és la rèplica moderna, amb la possibilitat que, en refrescar-ne la imatge, s'ometessin detalls importants per desconeixement del copista.

Evidentment, no poden obviar-se els exemples paral·lels de dimonis (o, si voleu, *diablots*) que poden veure's en tot el cicle de sant Antoni a Mallorca i a la regió dels Ports. El que més ens sembla un prototipus dels segles XVI-XVII és el que s'ha conservat a la població mallorquina d'Artà, on surt encara avui una parella de dimonis amb careta i banyes de crestó i un vestit pintat amb un esquelet blanc sobre negre. Un conjunt d'abillament del major interès històric i etnogràfic. Perquè si els diables de la Patum podrien considerar-se una bona aproximació als diables i diablots que tingué Igualada, no són pas els models berguedans els únics referents a tenir en compte.²⁰⁰⁹

Acabada aquesta dissertació sobre els diables, necessària per tal de reflectir els progressos que sobre aquest element festiu ha assolit la nostra investigació des del 2010, retornem al conjunt d'entremesos. Els dos llistats d'elements festius igualadins de mitjan segle XVI ens permetem conjeturar moltíssimes coses, tot i saber que les conclusions s'extreuen del mostreig d'un sol any i això podia variar força d'un any per l'altre.

- Que encara existien l'*Adam*, *Eva* i *Àngel Xerobí* documentats al segle XV. I Tant Adam com Eva el representaven homes, ja que sota el títol "Adam" trobem dos noms i és obvi que no hi havia dos rols iguals.
- Que hi havia també un figurant masculí que feia de *Maria*, segurament en alguna peça mariana, potser assumpcionista, també documentada des del segle XV.

---

²⁰⁰⁹ Vegeu-los en un conjunt magnífic de fotografies antigues a GILI 1997, pàgines 105-121. Destaquem també el testimoni que suposa el dibuix d'època barroca que es reproduïx a la pàgina 104.

- Que hi havia *Turcs, Cavalls, Diables* amb una *diablessa* (també figurada, com avui, per un home) i un *sant Miquel*.
- Que hi havia *Drac i Diablots*. Malgrat que la diablessa es vincula en aquest llistat amb els *diablots* volem pensar que, com a Vilafranca el 1601, els *diablots* anaven de comparsa amb el drac i que, com en la resta de mencions igualadines antigues, el Ball de Diables s'anomenava justament així, *diables*, i no pas *diablots*.
- Trobem un *Àngel d'Abraham*, que pressuposa un altre entremès diferenciat, potser el sacrifici d'Isaac.
- Trobem encara un *sant Sebastià* amb un *Emperador* associat que faria pensar en la possibilitat que anés vinculat als Turcs i Cavallets o bé que ja fos una representació hagiogràfica aïllada. Aquesta darrera opció és poc probable però no impossible.
- Encara en la línia hagiogràfica, per la llista hi campen un *sant Jordi*, potser associat al drac ja esmentat, tot i que som del parer que no hi anava conjuntat. De fet, sant Jordi es celebrava a Igualada l'any 1421 amb caràcter de festiu.²⁰¹⁰ També un "ermità" que podria anar associat a una representació de sant Antoni Abat.²⁰¹¹
- En darrer lloc, un *sant Bartomeu* (que era identificat per un cap o testa postissa i un vestit propi, que devia imitar la pell escorxada) amb un *diable* que, ben segur anaven de parella pel seu compte com a sublimació de la presència del patró d'Igualada i, si és que ja hi era afegit a la processó de Corpus com anys després veurem que hi anava, acompanyant el tabernacle del sant.

Resulta interessant el detall que, després de la lista de noms i participants de 1541, hom anotés el detall que calien quinze *rossinyols de terra per los angelets* (o sia, xiulets de fang o argila per omplir d'aigua i simular el cant dels rossinyols, associat sense cap dubte a la glòria del paradís celestial). Creiem que era –i així ho deixa entendre el document– per algun dels entremesos, potser el Paradís, potser el Judici final. Però no podem estar-nos de recordar Jaime Villanueva quan, en el seu Viaje Literario, ens parla de la catedral de València:

*“En la misa de la vigilia de la Ascension del señor conserva esta Iglesia una costumbre antigua, cuyo origen no he podido averiguar. Pónese un barreño con agua al lado derecho del crucero, y juntamente una espuerta llena de silbatos de caña para distribuir á los niños que acuden como á son de campana. El sonido de estos sencillos instrumentos llenos de agua remeda el canto de los páxaros, cuya alegría en día de tanto gozo para todo el mundo, parece que quisieron recordar los autores de este uso. Permanecen los niños tocando sus silbatos todo el tiempo que dura la misa, y no mas.”*²⁰¹²

²⁰¹⁰ El 21 d'abril de 1421 es pregonà la crida de la celebració “que dimecres primer vinent que serà la festa del dit gloriós cavaller e màrtir mossèn sent Jordi, ja sie aquella festa no sie manada per sancta mare sgleya, sie celebrada festa e sollenitat e feta solenne professó. E que demà que serà dimarts, vigília del dit gloriós cavaller e màrtir mossèn sent Jordi, tota persona qui de edat serà e devoció hi haurà, haia dejunar a honor e glòria del dit gloriós màrtir mossèn sent Jordi, per tant, que a pregàries e intercessions del dit cavaller e màrtir gloriós e de la humil Verge Maria, Nostre Senyor Déu nos vulla levar la plaga dels lagosts, e preservar los béns a la terra comanats de aquella e de tota mala tempestat”, com consta a Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 994 Llibre de la Universitat de 1421-1422, foli 40v-41r. Vegeu annex documental, any 1421.

²⁰¹¹ El 1617 a l'entrada de l'arquebisbe de Tarragona hi havia el gremi “dels perayres y sombrarés, ab son joch de Armitans, St. Antoni y dimonis, ab jutglars.” Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Llibre de Consolat de 1616-1617, foli 75r.

²⁰¹² VILLANUEVA 1803, pàgines 152-153.

També podria resultar curiós que la relació d'efectius humans i materials necessaris pel Corpus d'aquell any acabés amb una invocació com *Glorios Gloriosus in secula*. Però no ens ha de sorprendre gens si entenem que l'estament eclesial participava de manera molt directa en l'organització de la processó i també en la gestió del contingut discursiu dels entremesos, encara que les pagués el municipi, ja que això embellia una celebració religiosa. A més, ben segur que la parròquia prenia un control de com es desenvolupaven aquestes representacions, ja que la mà que anotava la llista dels actius de personal per a dur-les a terme és la mateixa que apareix als manuals notariais de l'escrivania d'Igualada coetània. Parlem dels notaris Miquel Lledó i Macià Lledó, el darrer dels quals era rector de la parròquia de Santa Maria després de 1541, quan va morir l'anterior rector, Antoni Lledó, oncle seu.

Aquest detall troba un paral·lel conceptual i organitzatiu a la Cervera del segle XVI, on el misteri de la Passió fou arranjat a partir d'un *Passi en Cobles* valencià de Bernat Fenollar imprès el 1493. Els autors d'aquesta adaptació foren Baltasar Sança i Pere Pons, ambdós clergues, segurament vinculats a la parròquia de Santa Maria d'aquella vila, a través de la Comunitat de Preveres o d'algun convent.²⁰¹³ I és que l'Església com a estament privilegiat era conscient del valor pedagògic d'aquesta processó enriquida amb entremesos. Però també era conscient del seu valor decoratiu, ja que una festa decorada i embellida és una festa atractiva, que té una major capacitat de mantenir-se amb l'aprovació de tothom i que, per tant, una major possibilitat de perdurar i de perpetuar-se en el temps.

Per citar una font igualadina, els comptes de bosseria de 1583, hom deixa ben clar que la processó es festejava o festivava tot posant-hi elements de dansa i figures per tal d'embellir-la:

*"Mossèn Bru, bossar nostre dels emoluments de la universitat, per a vós retindreu cinquanta sous y sis dinés, diem ij ll. x ss vj. E són per lo que-s gastà lo diumenge après de Corpus, en festejar la professó. [...] Feta ha xij de juny 1583."*²⁰¹⁴

Som del parer que l'ascens que tingueren els entremesos de Corpus a la Igualada del darrer quart de segle XVI (almenys pel volum de documentació conservada respecte d'èpoques immediatament anteriors) ha de respondre, sens dubte, a la irradiació dels postulats tridentins. Si bé d'una banda, trobem prohibicions episcopals a tot aquest tipus de manifestacions d'una forma generalitzada, és cert que aquestes disposicions devien anar més aviat –en la part no escrita– encaminades als excessos més transgressors. Sobretot, a aquells excessos comesos dins les esglésies. Mentrestant, es començava per adquirir un tern de vellut i un tron de fusta damunt del qual posar-hi la custòdia de Corpus, la qual encara devia ser la fabricada el 1411 i, per tant, d'unes dimensions no molt grans. Així se la veia més, tal com passava a Barcelona amb la cadira de plata que enlairava una *turrís* eucarística en forma de xiprer de finals de segle XIV. Aquestes foren les adquisicions igualadines per al 1570:

²⁰¹³ DURAN 1998, pàgines 25 a 28. MIRÓ 2001, pàgina 190.

²⁰¹⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada, Top. 1322 (antiga API Caixa 58).

“Memòria de les obres fetes en lo present any M:D:LXX, axí per los Consellers com per ls obrers de la Iglésia en Francesch Vendrell y Miquel Ledó.

Dalmàtiques. Primo, foren fetes unes dalmàtiques per als acòlits de vellut de tripa ab guarnició de setí groc, féu·les mestre Montserrat Ravull, brodador, costaren segons lo compte per menut q·és en lo cuern cosit en lo present libre, set liures tretze sous y nou, diem.....vij ll xij ss. viiij

Civera y cadira de la custòdia. Item se féu la civera ab la cadira, pilars daurats y totes altres despeses segons los comptes y albarans, que s·és feta per aportar lo Corpus, dita costà xiiij ll x ss.....xiiij ll x ss.”²⁰¹⁵

Per aquestes èpoques també es va tenir una ocasió –ni que fos forçada- per a l’augment de la despesa en les representacions i el luxe de la processó. Es tracta de la suposada presència de Felip II, que devia venir de pas cap a algun indret, segurament el casament del Duc de Savoia Carles Manuel amb la seva filla Caterina. La crida o pregó encara convida a tothom, com quasi dos segles enrere, a escombrar la part del carrer que corresponia a cada façana. I també parla, encara, d’entremesos i jocs, una terminologia ben pròpia de mitjan segle XV:

“Crida de la festivitat de Corpus.

[...] Considerants com per tota la cristiandat, singularment se sforsen en quescuna ciutat, vila y loch, fer per honor y glòria de nostre señor Déu Ihesuchrist [...] ordenat quiscun any fer solemne professó lo dijous après lo diumenge de la sanctíssima trinitat, ffahents entremesos, jochs e grans alegries per decorar y ennoblir la sua festa, portant per los carrers lo preciosíssim Cors de Jesuchrist. [...] volents·se preparar en quant poden, diuen y manen a tot hom generalment de la dita vila, per decorar y ennoblir la dita professó o festivitat [...] sie tinguda y obligada e haze a netejar, scombrar y polir lurs antuxans de totes pedres, terra, fusta e altres immundícies, enramant encara y enpolsant aquelles no obstant tingan dol de qualsevulle persones y advertescan que dit die acistirà a dita professó nostre señor tenporal qui és la magestat del rey y señor nostre don Phelip rey de Castella y Aragó e comte de Barchinona [...].”²⁰¹⁶

També Igualada ens brinda una prova de la retroalimentació entre les entrades reials i el Corpus de la qual parlàvem en tractar l’Edat Mitjana i l’Edat Moderna; al marge d’aquesta visita de Felip II, el 1591 es pagaven despeses de pólvora que, enlloc de servir per salves al Santíssim, es destinaren a saludar el Duc de Savoia quan passà per Igualada:

“Item fem àpoca a Francesc Bartholí de xviiij ss vj, y són per iiiij ll y iij onces de pólvora que serví per la passada del serenissim duch de Savoya, diem ll xviiij ss vj.”²⁰¹⁷

També val per a les celebracions fetes pel naixement de Felip IV el 1605, amb una quantitat o import força considerable:

“Més dit dia [26 de juny] me feren pòlissa paguàs ho me retingués en mon poder vint y sis lliures y tres sous, y són per lo gasto se ha fet en la festivitat de las alimaries, offici y professó per la naixença del príncep nostre Sr., conforme ab dita pòlissa....xxvj ll iij ss.”²⁰¹⁸

²⁰¹⁵ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 1068. Llibre de la Universitat de 1570, foli 18r.

²⁰¹⁶ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 1076. Llibre de la Universitat de 1585, fol 31r.

²⁰¹⁷ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 94v.

²⁰¹⁸ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 151r.

I, per imitació dels que es feren a Barcelona el 1601, el Corpus de 1603 a Igualada veié passar un gegant i una geganta per primer cop. Diem això perquè no en teníem més notícies des del segle XV, quan suposem que devien servir per a la història de David. El document de 1603 tampoc és que doni gaires detalls. A més, la menció no es repeteix en els comptes d'anys posteriors:

“E a 19 de dit li fiu pòlissa 1 ll 6 ss per al conseler Juan Sancta Susana, per tantes n-a bestretes per la solemnitat de corpus a un Jagant y Jagantessa y altres cosses com apar en son memorial, al peu del qual és dita pòlissa.”²⁰¹⁹

Tot resumint, podem relacionar que a Igualada hi hagué documentats, entre 1500 i 1650, els entremesos o representacions següents:

- Diables amb diablessa i sant Miquel.²⁰²⁰
- Diablots i drac.²⁰²¹
- Turcs i Cavalls (acompanyats encara en alguna ocasió de sant Sebastià i l'emperador, o ja a part com a narració hagiogràfica).²⁰²²
- Sant Jordi (que devia fer aparició com a personatge a part, ja que hi havia l'arcàngel amb els diables i el drac).²⁰²³
- Alguna representació hagiogràfica, ja que el 1587 s'esmenten *“màsques del Ermità i escholà”*.²⁰²⁴ Tant podria ser sant Antoni Abat, com un personatge beat temptat pels diablots.²⁰²⁵
- Sant Bartomeu amb el seu diable, una plasmació del sant amb el mal o la temptació que l'acompanya i que ha de vèncer (testa del sant esmentada entre 1545 i 1596). El diable associat a Bartomeu té antecedents a Barcelona des de finals de segle XIV, però també a Roda de Berà el 1852.²⁰²⁶ N'hem vist alguna representació iconogràfica amb un diable sotmès als seus peus unit a la mà del sant per una cadena.²⁰²⁷

²⁰¹⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 141r. VILARRÚBIAS 2017, pàgina 46.

²⁰²⁰ Mateu, capítol 25, verset 41. Lluc, capítol 10, versets 17-20. Apocalipsi, capítol 12, versets 3-18. Isaïes, capítol 14, versets 12-19. Ezequiel, capítol 28, versets 13-19. QUINTERO 1652, pàgines 386-390.

²⁰²¹ Apocalipsi, capítol 12, versets 7-9.

²⁰²² La font seria la Llegenda Àuria. VORAGINE 1494, foli LVII verso a LXXIX verso (errors de foliació)

²⁰²³ Sant protector que ja s'invocava el 1421 per tal que els protegís de les llagostes. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 994 Llibre de la Universitat de 1421-1422, foli 40v-41r.

²⁰²⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 84r.

²⁰²⁵ El 1617 a l'entrada de l'arquebisbe de Tarragona hi havia el gremi *“dels perayres y sombrarés, ab son joch de Armitans, St. Antoni y dimonis, ab jutglars.”* Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Llibre de Consolat de 1616-1617, foli 75r.

²⁰²⁶ Barcelona, sense data, ca. 1380 [ca.1399?] Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Cerimonial 08/1C.XXII-3/1.1. Vegeu Annex documental. *“Item per la vestedura de sent Barthomeu.....XV solidos. [...] Item al hom qui fo diable de sent Barthomeu..... florí mig.”* També al Ball de Sant Bartomeu de Roda de Berà (manuscrit de 1852) hi apareix un diable. Si bé és cert que els diables són un rol habitual dels balls parlats hagiogràfics, en aquest cas concret el personatge sant fa sortir un dimoni de dins una noia posseïda pel maligne. CARTAÑÀ / MARTORELL 1989, pàgines 74-77.

²⁰²⁷ Per exemple (Malgrat que no hi hagi la cadena), el sant Bartomeu pintat per Pere Serra el 1395 procedent del retaule de sant Bartomeu i sant Bernat de Claravall que, procedent de Sant Domènec de Manresa, es conserva al Museu Episcopal de Vic (MEV núm. 1784). Encara hem vist alguna talla datable cap a 1300 en el món de l'antiquariat on apareixia aquesta cadena com a senyal inequívoc de tenir sotmès al dimoni. També apareix aquest diable als peus de sant Bartomeu en el carro triomfal que els guanters de València feren per la processó de la immaculada del 1622,

- Una representació d'Abraham que comportava l'aparició d'un àngel, segurament l'aturada del sacrifici del seu fill Isaac.²⁰²⁸
- Adam i Eva, expulsats del paradís per l'Àngel Querubí.²⁰²⁹ En caure en el pecat de voler ser com Déu, Adam i Eva entronquen amb el discurs del Ball de sant Miquel i els Diables, els àngels que es rebel·laren contra Déu. Aquest entremès seria un foment de la humilitat i acatament de la jerarquia i l'ordre del món.
- Una representació mariana antiga, hereva del *Misteri* de 1476, segurament la Dormició o, mes segurament, l'Assumpció.
- Un possible Judici final (Cadira de Déu Pare, 1529-1536) si ens atenem a la proximitat de Barcelona²⁰³⁰ o de Cervera.²⁰³¹
- La Colometa (abans de 1550) o baixada de l'esperit Sant per Pentecosta.²⁰³² Hi ha l'opció remota que els indicis de la cadira de l'Omnipotent i el detall de la colometa servissin en un sol entremès, ja que existeixen també notícies d'un colom que sortia de la boca de Déu en un entremès de l'Anunciació documentat a Barcelona el 1453.²⁰³³ Però com que d'aquest sí que no en tenim cap rastre a Igualada, pensem que la Cadira de Déu és indicatiu d'un entremès del Judici o de la condemna d'Adam i Eva, mentre que la Colometa anava per un altra banda amb la seva aparició de Pentecosta.
- Per acabar, també ens fan aparició els gegants l'any 1603, suposem que amb contingut discursiu variable, ja que així se'ls veu a Barcelona o Vilafranca l'any 1601.²⁰³⁴

Oferim ara un quadre-resum dels entremesos igualadins als segles XVI-XVII (1500-1650) segons la classificació de Ramon Miró, que suposa una ampliació del quadre d'entremesos medievals, tot incorporant encara el pòsit del segle XV que ja no retrobem al segle XVI (sant Antoni i Maria Magdalena). Hi ha elements solts que podrien conformar un sol entremès aplegant-los.

Bíblics

Cicle de l'Antic Testament:

- Paradís (1405, 1591) o Adam, Eva i l'Àngel Xerubí (1489), Adam (2 persones + Àngel Xerubí) (1545-47)*
- Gegants (1489, com a David i Goliat?) (1603, amb gegantessa i sense informació de context)*
- Abraham (sacrifici d'Isaac?) (Àngel d'Abram) (1545-47)*

---

tal i com informa CREUHADES 1623, pàgina 50: "*Los Guanteros sacaron en lo mas alto de la popa de su carro vna hermosissima imagen de la Virgen, a sus pies san Bartolome, y a los del santo el demonio.*"

²⁰²⁸ Gènesi, capítol 22, versets 1-19.

²⁰²⁹ Gènesi, capítol 3, versets 1-24.

²⁰³⁰ Entrada de Carles V a Barcelona el 26 de juny de 1519. "*Foren XI castells ço és, Infern e paradís, cavalls cotoners y turchs, Sanct Joan, Sanct Gem, Adam y eve, los reys, los sancts pares, sancta Catherina, Ascensió y lo Juy.*" MANUAL, volum III, pàgina 290.

²⁰³¹ Com veiem a Cervera, segons MIRÓ 1998, pag 112-115.

²⁰³² Com a Igualada es feia abans de 1550, a Cervera el 1556 es feu nou el text i es va representar dins de l'església tot i tenir un antecedent en un dels castells de Corpus de 1437, segons MIRÓ 1991, pàgina 50. MIRÓ 1998, pàgines 102-104.

²⁰³³ DURAN 1973b, pàgines 540-541, quan parla de la refecció o remodelació de dos entremesos -Creació del món i Nativitat, a més de la coloma d'un tercer, l'Anunciació- contractada pels consellers a un tal Joan Salom, prevere, el 20 d'abril de 1453. Aquest contracte ja fou publicat als *apéndices* de MILÀ 1895, concretament a les pàgines 368-371. Un dels pactes diu que "*lo dit mossen Johan Çalom haze á fer ó fer fer una coloma ab son exercici que procehesca de la bocha de Deu lo pare en lo entremes de a Anunciació qui devall ab les ales steses e fige á la Maria. E fasse certs raigs de lums ó de foch qui no damniffich res quant será devant la dita Maria. E apres que sen torn girantse ab les dites ales steses vers Deu lo pare fahent ecercici de les dites ales.*"

²⁰³⁴ Vegeu l'apartat dedicat a l'exotisme afegit o forçat.

Cicle del Nou testament

Vida de Jesús

[Cicle del naixement]

Cicle de la passió:

-*Castell de la Magdalena* (1489)?

[Cicle dels apòstols]

-*Colometa de Pentecosta* (abans de 1550)

-*Sant Bartomeu i el diable* [1545-47, 1670?]

[Cicle de paràboles]

Cicle marià – teatre assumpcionista:

-*Misteri de la Verge Maria* (1476, 1545/1547)?

Cicle escatològic:

-*Drac i Diablots* (1404, abans de 1529, 1532-1537, 1580, 1591, 1596, 1604, 1617)

-*Castell de l'Infern* (1404? 1453, 1591, 1593) (representació estàtica de la caiguda dels àngels rebels?)

-*Diables* (abans de 1451-1493-94, 1541, 1595, 1596, 1617, 1660), amb diablessa el 1545/1547

-*Judici* (cadira de Déu, 1529, 1532, 1536)

Històricollegendaris

Cicle dels sants (hagiografia):

-*Sant Antoni Abat* (1489), *Ermità* (1587)

-*Sant Bartomeu amb diable* (1545/1547)

-*Sant Jordi* (1545/1547)

-*Sant Sebastià amb Emperador* (1545/47) (vinculat als Turcs i cavalls?)

Cicle de fets històrics:

-*La Turquia* (1409? 1457? 1489, 1537, 1541, 1545/47, 1583, 1617, 1645, 1660).

-*Cavalls cotoners* (1529-1536, 1541, 1583, 1617, 1660)

15.2 Les confraries i oficis igualadins en època moderna

Serà bo d'observar si els entremesos festius del Corpus normalment anaven associats d'una manera molt clara a la vida gremial, fins al punt que en el llistat de Vic de 1518 no s'esmenta què representava cadascun, sinó qui en tenia cura.²⁰³⁵ Però aquest pes dels gremis no es troba a Igualada en temps medievals; tampoc el trobem pas al segle XVI. Podria molt ben ser que els serveis més útils i els beneficis socialment més palpables del que suposava un teixit gremial dens i ben articulat, la població menestral d'Igualada els gaudís a través de diverses fundacions privades. A més de les ja esmentades per al període medieval (Almoina d'en Sabata, causa de Ramon Aliçó), cal esmentar la Causa anomenada *Dels Millaços* (1537),²⁰³⁶ la de Miquela de Puigsteva *pro puellas maritandis* (abans de 1601)²⁰³⁷ o la *Causa Pia de Jeroni Cornet* (1667).²⁰³⁸

²⁰³⁵ Amb excepció de l'infern, per deixar clar que obria pas, també segurament pel fet de ser el més molest.

²⁰³⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Codi d'Unitat Documental 3404. Llibre de la Causa Pia i Marmessoria dels Millaços: Miquela Millars o Millaç (1537-1581)

²⁰³⁷ La família Puigsteva era molt activa a la Igualada del segle XV. Aquesta causa ja existia abans de 1601, segons es desprèn a Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1083. Llibre de la Universitat de 1601, foli 51r.

²⁰³⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Codi d'Unitat Documental 56. Llibre de la causa pia de Jeroni Cornet i Sacirera (+1667), iniciada el 1700 a la mort de la seva esposa.

Com ja s'ha comentat en parlar del Corpus igualadí dels segles XIV i XV, els oficis igualadins no semblen massa articulats en gremis abans de 1600; almenys no en tenim conservada documentació prototípica com serien les actes, ordinacions de regiment i funcionament, eleccions de càrrecs o comptabilitat, tant assistencial com les despeses de la celebració de les seves festes patronals. A l'Edat Moderna en canvi, sí que conservem documentació municipal o gremial dels segles XVII i XVIII on es redacten ordinacions. Però aquestes es validen des de l'òrgan i estament municipal.²⁰³⁹ Si els gremis igualadins tingueren algun pes a Igualada, aquest fou limitat i després d'aquesta època. I és força eloqüent que a principis de segle XVII es reestructurés i clarifiqués el pes dels gremis dins del seguici festiu, tot establint un ordre o rotlle processional per tal que no hi hagués disputes entre els concurrents a l'acte. L'arbitratge i regulació de la processó de Corpus es faria, com veurem, des de la Universitat. És, potser, l'únic llistat de gremis que tenim de la Igualada anterior a les guerres dels segadors (1640) i de Successió (1701-1714).

Els gremis (o, més ben dit, *oficis*) igualadins van estructurar-se (o re-organitzar-se d'una manera bastant profunda, com no ho estaven abans) a la primera meitat del segle XVII i àdhuc més tard. A tall d'exemple, els barreters demanaren que el Consell Municipal els aprovés unes ordinacions pròpies el 1570.²⁰⁴⁰ Els paraires eren majoria a la Igualada de finals del segle XVI i l'any 1583 consten com un ofici *arruynat y perdut*.²⁰⁴¹ Van redactar unes ordinacions a la manera de Barcelona el 1614 i sota el patronatge de sant Joan Baptista, l'altar del qual pagaren vers 1626 quan ja s'anava a inaugurar la meitat de la nova església parroquial.²⁰⁴² Els blanquers van canviar de patró dues vegades (Sant Marc el 1693, Sant Antoni de Pàdua el 1700 i fins avui) cosa que testimonia un declivi de la devoció medieval a Sant Bartomeu. Aquesta però, remuntarà amb força abans de mitjan segle XVIII.²⁰⁴³ Els fusters, ferrers i mestres de cases, existents des d'almenys el 1421 sota les advocacions de la Santíssima Trinitat i sant Eloi, redefiniren llur gremi el 1754 sota sant Josep i sant Eloi i amb noves ordinacions.²⁰⁴⁴ La raó és que els teixidors de lli havien fet el mateix per escissió dels anteriors poc abans (prèvia renúncia dels drets que poguessin tenir en aquella entitat), sota el patronatge de la Santíssima Trinitat, segons petició entrada al Consell Municipal el 19 de gener d'aquell any.²⁰⁴⁵

²⁰³⁹ Vegeu SEGURA 1908, pàgines 113 (on s'argumenta que no estaven estructurats al XIV) i 114 a 136.

²⁰⁴⁰ SEGURA 1908, pàgina 126.

²⁰⁴¹ SEGURA 1908, pàgines 121 i 122.

²⁰⁴² DURAN I PUJOL 2012.

²⁰⁴³ Vegeu com el 1779, 1785 i 1788 es va treure la imatge de sant Bartomeu per a fer rogatives per pluja, com consta en l'annex documental. Mn. Amadeu Amenós ja manifestava la contrarietat que li suposava comprovar aquests canvis del titular del Gremi de Blanquers el 1932: "*Lo que no és tan clar és el perquè el gremi de blanquers d'Igualada ha deixat per a un patró particular, que és Sant Antoni, el que ho és de caràcter general de tots els treballadors de la pell, ¿Serà tal volta pels gravíssims perills a què està subjecte l'indústria dels curtits? ¿O per haver-hi hagut per espai de molts anys les principals fàbriques de curtits al carrer de Sant Antoni i adjacents?*" Vegeu El devot del Sant Crist d'Igualada, any III núm. 29. Agost de 1932, pàgina 1.

²⁰⁴⁴ Vegeu Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 994. Llibre de la Universitat de 1421, foli 43v. Sessió del dia 11 de maig de 1421. Per a l'escissió de 1754, vegeu Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1104. Llibre d'Actes de 1748-1754, folis 310r-311v. De fet eren "*Maestros Carpinteros, Escultores, Albañiles, Erreros, Plateros, Silleros, Alpagateros, Serrajeros, Cobreros y Cuberos.*" Citat a SEGURA 1908, volum II, pàgina 128.

²⁰⁴⁵ Vegeu Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 994. Llibre de la Universitat de 1421, foli 43v. Sessió del dia 11 de maig de 1421. Per a l'escissió de 1754, vegeu Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1104. Llibre d'Actes de 1748-1754, folis 279r-280v. SEGURA 1908, volum II, pàgina 128.

D'aquesta manera, durant els segles XVI, XVII i fins i tot XVIII, el Corpus igualadí i la seva celebració més netament urbana i artística semblen sostinguts i mantinguts, encara més que en els segles anteriors, pel municipi o Universitat. Amb l'afegit, si es vol, de la Confraria de la Minerva el 1583 i, encara des d'abans, de la Confraria *de les Dones* (des d'un moment no determinat però que es remunta almenys al segle XV)²⁰⁴⁶ i amb l'aval i aprovació del Degà, el Rector i la Comunitat de Preveres. De fet, per citar un exemple, entre els càrrecs municipals elegits per a l'annualitat de 1572, juntament amb el mostassaf, racional, arxiver i altres oficials, els obrers de l'església, almoiners de l'Almoina dita d'en Sabata o Çabata (a la qual s'hi havien anat unint altres causes pies) etc., també hi trobem els *illuminadors*, o captadors per la lluminària que cremava sempre davant del Santíssim Sagrament. Aquell any foren el barreter Antoni Garreta i el pedrenyaler Valentí Viladers. Per a la llàntia de la Mare de Déu i la parròquia en general aquests foren Joan Terradelles, pagès, i Joan Torra de Nuça o Torredenussa, fuster, el qual seria el responsable d'adobar el drac en diverses ocasions.²⁰⁴⁷

Per tant, en el cas d'Igualada cal distingir bé entre ofici (o gremi) i confraria. La seva estructura organitzativa podia ser ben similar, amb un llibre d'inscrits, uns càrrecs de gestió i administració i unes actes d'elecció dels mateixos, de presa de decisions i de retuda de comptes anuals. Però els gremis regulaven l'activitat d'un sector, controlaven l'ingrés de nous professionals i n'aproven la qualitat del seu examen amb una passantia (a Igualada també hagué de mediar l'Ajuntament en alguna ocasió),²⁰⁴⁸ protegien els seus membres i garantien -o procuraven fer-ho- la supervivència de la família dels socis caiguts en desgràcia, com una vídua amb fills joves. Les confraries eren devocionals, de manera que hi podia haver gent de condició molt diversa. Allò que tenien en comú els seus integrants no era professió sinó que era la devoció a una advocació, de la qual prenién el nom. Tenien la seu en un determinat altar secundari de la parroquial, a vegades compartit amb d'altres institucions similars quan el seu poder econòmic o social no era gaire gran. Les obligacions dels confreres passaven pel pagament de la quota i assistir als actes religiosos que s'hi organitzaven, de manera que es guanyaven gràcies i beneficis -generalment indulgències.

Les dones podien formar part de les confraries, però no dels gremis i oficis, de manera que les confraries jugaren, per dir-ho d'alguna manera, un cert paper d'anivellament social i de foment de la fraternitat entre estaments diferents. Trobem dones entre les llistes d'admesos que figuren als llibres de les confraries del Roser (1575)²⁰⁴⁹ i de la Minerva (1583), de la qual parlarem en breu.²⁰⁵⁰ Sobre la confraria vulgarment

²⁰⁴⁶ SEGURA 1908, pàgina 406. S'esmenta ja el 1495 que la *confraria de les dones* oferia un ciri enorme, el valor del qual va destinar-se a sufragar les despeses de fer un orgue nou.

²⁰⁴⁷ Vegeu Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1069. Llibre de la Universitat de 1572, folis 7r i 7v. Per als adobs al drac vegeu Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional. Foli 115v (any 1596): "*E a Hierònim Mur, per adobar les calsas del drach un sou, y a mestre Juan Torra, fuster, per adobar lo drach y per un gorniment de cavall que a fet nou, vuyt sous.*" Foli 133v (1601): "*Item a 26 de dit [novembre] se li féu pòliça paguàs a mestre Juan Torra de Nuça, fuster d-esta vila, deu sous barcelonesos, y són se li paguen per lo adobar lo drach que serví per la festivitat de Corpus, que estave molt arrojnat, diem.....Il x ss.*"

²⁰⁴⁸ Com es veu en el cas d'un sombreroer que acudí a instàncies municipals el 1753-1754 per suposades complicacions en el seu examen gremial, com es veu a Vegeu Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1104. Llibre d'Actes de 1748-1754, folis 281v-284r.

²⁰⁴⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Unitat documental 425.

²⁰⁵⁰ Arxiu de la Corona d'Aragó. Notarials d'Igualada, núm. 1386. *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve.*

anomenada “de les dones”, només sabem que anava dedicada a *Maria Santíssima*, segons el seu llibre de 1613-1741, però també s’ocupaven d’enramades i decoració del dia de la Capvuitada de Corpus, a part d’altres coses.²⁰⁵¹ Precisament, per la capta que feien per obtenir diners, a petició del regidor degà Isidre Revert els fou retirada aquesta responsabilitat en sessió municipal del 6 d’agost de 1746:

“[...] En atenció que la experiència ha ensenyat los grans inconvenients se seguexan de anar las donas á captar en las nits ab donsellas per los hostals y entre tropa, y per altres motius, so de sentir se privia de aquí al devant a las donas lo acaptar tant de dia com de nits, y tant en las bodas com altres funcions: y respecte de que se-ls priva de eix lucro en que pagavan molta part dels gastos que importa la confraria, que per so se exonerian de fer la enramada del dia del cap de la octava de Corpus que acostumavan fer y era a càrrech de dita confraria; y regonexent que la confraria baix la invocació de sant Crespí y santa Madalena que la componen los gremis de sastres, sabaters, passamaners y sombrarers és bastant numerosa y ab bastants aversos per fer sols la lluminària de dit dia del cap de octava del Corpus, en que antes contribuían en part del cost a la confraria de las donas; que per so se encarregua de un tot a dita confraria eo a dits gremis lo haver de fer per si sols dita enramada del cap de octava del Corpus, y que en sa conseqüència se cridian a Pere Regordosa y a Gaspar Guarro, de present cònsols de dita confraria, y se-ls mània que de aquí al devant, corria a càrrech de dita confraria.”²⁰⁵²

Com es pot deduir d’aquest text, sembla clar que el Municipi mai va deixar anar de les seves mans i el seu control l’organització del Corpus a Igualada. Excepte, és clar, aquells detalls directament competencials a l’estament religiós. Ja acabem de veure com feia i desfeia a voluntat amb les confraries el 1746, com supervisava una escissió gremial el 1754 o conflictes arran d’una admissió a mestre just després.

De fet, quan es reformulà la confraria de fusters, mestres de cases, escultors o argenters sota sant Josep i sant Eloi l’administració local borbònica determinava en les ordinacions que els hi concedia i aprovava que

“Mas dicho Gremio haya de estar sugeto al Magnifico Ayuntamiento desta Villa, a los Magnificos Theniente Corregidor, Bayle y Regidores que oy son y en adelante serán en todo lo que estes dispusiesen, y mandaren, dandoles facultad de hazer qualquier ordinacion, que mire al bien de dicho Gremio, y utilidad de él, pero que aquella, ó aquellas no tengan su debido efecto, que primero no sean decretados por dicho Magnifico Ayuntamiento.”²⁰⁵³

El control de les associacions i fundacions des del poder municipal és evident, cosa que degué accentuar-se moltíssim amb els mecanismes de control del centralisme administratiu borbònic. Però és que, per exemple, a més de tot això, el mateix Ajuntament incidia directament -com havia fet sempre a Igualada- a la festa o a les grans

²⁰⁵¹ Arxiu Comarcal de l’Añoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Unitat documental 422.

²⁰⁵² Arxiu Comarcal de l’Añoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 1103. Llibre d’Actes 1740-1747, foli 224r i v. SEGURA 1908, pàgina 406.

²⁰⁵³ Vegeu Arxiu Comarcal de l’Añoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 1104. Llibre d’Actes de 1748-1754, folis 310r-311v.

devocions locals i l'any 1756 donava seixanta lliures per ajudar a la construcció del nou retaule per a la Capella del Sant Crist i la Minerva.²⁰⁵⁴

Amb el Concili de Trento i, sobretot, l'esperit de la Contrarreforma, es potenciarien confraries devocionals, especialment les centrades en el culte marià –com el Roser– i en l'eucarístic, devocions que eren atacades amb contundència des del protestantisme.²⁰⁵⁵ Les confraries sota l'advocació del Santíssim Sagrament eren les encarregades de mantenir el culte eucarístic i estaven implicades en fer cremar una llàntia davant el Santíssim i mantenir beneficis eclesiàstics en els seus altars, com ja ha estat dit en tractar l'Edat Mitjana a Igualada. Per aquest motiu, dintre de les diverses activitats que duïen a terme durant l'any, a molts indrets tenien a càrrec seu la confecció i desplegament dels anomenats *monuments* de Setmana Santa, així com l'organització de la processó de Corpus, si s'esqueia.

Si la llàntia perpètua i les misses i deixes centraven la devoció quotidiana, la processó seria la culminació visible d'aquesta devoció i el punt de partida a partir del qual s'aniria articulant el culte al Santíssim també durant l'Edat Moderna. Amb les gestions del pare dominic Tomàs Stella va aconseguir-se que el papa Pau III reconegués una confraria dedicada al culte del Santíssim Sagrament que ell havia fundat el 1528, mitjançant una butlla amb data 30 de novembre de 1539, l'anomenada *Dominus noster Iesus Christus transiturus*. La seva seu s'establiria a l'església romana de Santa Maria *sopra Minerva*, d'aquí que popularment les confraries agregades a aquesta primera rebessin el nom de «de la Minerva».²⁰⁵⁶ Parlem d'agregació perquè aquesta confraria va rebre importants privilegis inclosos dins la butlla, privilegis que serien extensius a les confraries que es fundessin arreu del món. Per tant, la confraria romana esdevingué arxiconfraria i els confreres de les que s'erigissin i obtinguessin aquesta agregació a la de Roma podrien gaudir dels seus mateixos privilegis.

La Minerva igualadina fou el resultat d'agregar l'antiquíssima confraria del Cos de Jesucrist i Sant Esteve (documentada a Igualada com a mínim el 1318, per tant preexistent) a la Confraria del Santíssim aprovada el 1539 a Santa Maria *sopra Minerva* de Roma, per tal de gaudir les mateixes gràcies i indulgències que aquella. Aquesta agregació és força primerenca dins la tendència general del Principat, i la tenim perfectament documentada per una butlla del 24 de gener de 1583 (que es troba al Museu de la Pell d'Igualada), circumstància de la qual no poden pas presumir la majoria de les antigues confraries, per haver perdut la butlla o per ser aquest acte d'unió un fet cronològicament força més tardà.²⁰⁵⁷

A més de la butlla, la Minerva igualadina ha conservat documentació relativa al seu primer any de funcionament en un voluminós llibre. Aquest llibre s'ha localitzat després

---

²⁰⁵⁴ Vegeu l'article de Gabriel Castellà sobre la participació municipal en afer de devoció cabdals per a Igualada quan, el 1756, ajudaren a les despeses del retaule de la capella del Sant Crist i la Minerva (llegiu-lo a l'annex documental). Publicat a *El devot del Sant Crist*, Any III núm. 32. Novembre 1932, pàgines 2-3.

²⁰⁵⁵ PUIGVERT 2001, pàgina 169.

²⁰⁵⁶ TOMÀS 2017, pàgines 38-39.

²⁰⁵⁷ Transcrita a l'annex documental, any 1583. Hem utilitzat una excel·lent fotografia del mateix document, que es troba exposat en el discurs museogràfic. La imatge és a l'Arxiu Comarcal de l'Anoia, Arxiu Fotogràfic Municipal d'Igualada, fitxa 5166.

que hagués quedat oblidat pels investigadors locals durant vuitanta anys perquè quedà entre els manuals notariais d'Igualada que van portar-se al Monestir de Pedralbes. En no ser reclamats (sens dubte per desconeixement) un cop passada la guerra Civil de 1936-1939, trobaren refugi a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.²⁰⁵⁸ Allí hi són copiats documents cabdals d'aquesta confraria. Com que l'agregació a Roma devia tenir un cost econòmic, és important veure qui hi ha darrera de l'organització, i quan veiem els llistats d'ingrés comprovem que hi era present tota l'oligarquia de la vila.

Després d'una còpia del testament de Jeroni Cornet Saciera (dictat en poder del notari de Barcelona Bernat Lentiscla el 4 de maig de 1664) on feia importants deixes a la Minerva (folis 6r-8v), es transcriu el jubileu concedit per Gregori XIII pel dia de Corpus i la seva Octava a la confraria prèvia a l'agregació, la *del Cos Preciós de JhesuChrist y St Esteve prothomàrtir*, pel període del 15 d'agost de 1582 a 15 d'agost de 1583 (foli 11). Després ve (foli 12) una còpia de la butlla concedint la confraternitat de la Minerva a Igualada el 24 de febrer de 1583 (la data no encaixa amb la de la butlla impresa sobre pergamí, un mes anterior), així com la butlla principal de Gregori XIII del mateix dia (15v) i la concessió d'altar privilegiat (17r). Finalment, la unió de la confraria de la Minerva amb la inmemorial de Sant Esteve protomàrtir a l'església parroquial d'Igualada, pel bisbe de Vic Pee d'Aragó el 18 de març de 1583 (17v) i, en darrer lloc, els Estatuts i "*la forma y modo se tingué en la recepció y acceptació de dita sancta Confraria del mateix nom. E se pasà en la mateixa capella vulgarment dita de la confraria maior*" (foli 19). Els priors eren ni més ni menys que el rector i degà Joan Puig, el notari Gabriel Forn i el negociant Gaspar Mas. Sempre foren tres fins l'any 1781, en el qual passaren a ser cinc, un cop aquesta confraria ja estava completament imbricada amb la devoció al Sant Crist d'Igualada que protagonitzà la famosa *Suor de Sang* el 1590. Suposem que aquest miracle acabà de prestigiar una institució que ja ho tenia "tot".

En aquestes *Ordinacions y statuts per dita sancta Confraria de la Minerva* (foli 20r i següents) s'hi estableix que cada tercer diumenge de mes, s'ajuntin tots els confreres, homes i dones, a l'església, i es faci ofici solemne del sant sagrament per tots els confreres vius i difunts "*[...] ab la millor devotió poran tingan llum ençès en les mans cada hu dels confreres y confrarías, de la consecratió fins a la post comunió, als quals concedeix estants presents en dita missa dos cents anys de verdadera indulgència*".

Després d'aquesta missa, es mana que

"se fassa una professó ab lo Sanctíssim Sagrament y tots los confreres que presents seran ab llums ençesos acompanyaran dita professó guanyens dos cents anys de verdadera indulgència y altres innumerables perdons y gràcias que per brevedat assí no-s posen. Esta professó y missa serà perpètuament cada tercer diumenge decada mes y lo andemà se celebre un aniversari solemne per los confreres difunts."

També s'hi instituïa una processó dins l'octava del Corpus, organitzada -aquesta sí- per la confraria:

---

²⁰⁵⁸ Arxiu de la Corona d'Aragó. Notariais d'Igualada, núm. 1386. *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve*. Transcrivim documents datats a Igualada entre el 24 de febrer i el 15 d'agost de 1583, que ocupen els folis 20r-30v.

“Item, mana sa sanctadat que lo divendres immediatament següent après del dia de Corpus se fassa a més del offici maior una solemne professó aportant lo Sanctíssim Sacrament ab la custòdia y vericle com està reservat del dia abans, ab moltas ellimaries fent la miga volta acostumada conforme se acostuma fer lo dia del cap de la octava del dia de Corpus. E dita professó partirà de dita capella en la qual estarà aparallat lo Sanctíssim Sacrament ab dita custòdia y finirà en lo altar maior de dita sglésia, en la qual se solemnarà solemne offici per rahó de dita sancta confraria.”

Per al dia de Corpus s’hi gaudien indulgències i perdons, més ja s’entreveu que no hi podien tenir intravinença en la gestió de la celebració concreta d’aquell dia:

“Item lo dia del Corpus los confreres que visitaran qualsevol sglésia ahont lo Sanct Sagrament està reservat, guanyen la matexa pleníssima indulgència y per tota la octava. [...] Item tots los predits confreres en lo dia de Corpus, ho qualsevol altre dia de la octava que acompanyaran la professó del Corpus en qualsevol part que-s tròpian, guanyaran indulgència plenària y dos cents anys de perdó. Per la professó de dit dia. Item tots los predits confreres que-s trobaran en la present vila de Igolada deuen venir en la sglésia parrochial de dita vila lo dia que se farà la professó per a acompanyar aquella, y aportar llum per guanyar los perdons.”

Les indulgències també es continuaven si hom visitava Roma o en les festes patronals locals:

“Assí comensan las indulgèncias que-s guanyan en Roma, les quals visitant la dita sglésia y capella dient las oracions que volran guanyaran los dits confreres y són las següents, discorrent per los mesos del any. [...] Lo dia de sanct Barthomeu plenària remissió de tots los pecats y set mil anys de indulgència.”

Però el més interessant de tot són els llistats d’admesos a la Confraria. Hi ha constància d’un ingrés absolutament massiu, descomunal si tenim en compte les dimensions de la vila en aquella època, encara que fos abans de la pesta de 1589. Són unes 700 persones entre el 24 de febrer i el 24 de juny de 1583. I encara 146 més entre juliol i agost. Totes amb noms i cognoms. Hi havia gent de tota condició i estament, homes i dones (ja hem dit que podien formar part de les associacions i fundacions devotes), i fins de pobles de la rodalia, com Montbui, la Pobla de Claramunt o Vilanova del Camí. Això entronca amb aquell aspecte d’anivellament social del qual parlàvem fa unes línies. Tothom volia estar en un organisme que agafava un cert poder. Com més poder aquest agafava, més ingressos de gent rebia, com si fos necessari formar-ne part a nivell social. Perquè, encara que devocionals, les confraries també tenien una certa cura de l’aspecte mutual i la caritat.

La Minerva d’Igalada aconseguí la concessió d’indulgències del papa Pius IV el 28 d’agost de 1665, cosa que sabem a través d’una edició de les dites indulgències i unes cobles del Santíssim Sagrament impresa a Igalada per Joaquim Jover el 1844.²⁰⁵⁹ Sabem que la Confraria de Vilafranca les va fer imprimir el 1560 a Barcelona per Claudi

---

²⁰⁵⁹ CONFRARIA 1844.

Bornat,²⁰⁶⁰ que la de Santa Maria del Mar de Barcelona les tingué impreses per Cormellas el 1615,²⁰⁶¹ la de Santa Maria del Pi el 1682 per Vicenç Surià²⁰⁶² i a Cervera n'hi ha unes d'impreses a la Universitat ca.1750.²⁰⁶³ Degueren consultar-se força. Només de Vilafranca n'hem trobat reimpressions de 1669 i 1727²⁰⁶⁴ i a Cervera el 1799.²⁰⁶⁵

La confraria de la Minerva tingué moltíssima importància, també a Igualada, encara que no tanta com en d'altres indrets; almenys en el cas que ens ocupa, que és la part dels entremesos festius. No organitzaven pas la processó principal del Corpus i menys encara els seus entremesos, que sempre trobem assumits des de la comptabilitat municipal. La Minerva no tingué potser l'impuls que va tenir en poblacions pel fet de no tenir convent de Dominics, que foren els grans impulsors d'aquesta devoció i culte eucarístic. No oblidem que la primigènia processó de Barcelona passava pel convent de santa Caterina, segons ha estat vist amb anterioritat,²⁰⁶⁶ i no per cap altre edifici conventual.

15.3 Despesa i detalls d'ordre i protocol a les processons a Igualada (1580-1733)

Per molt poder que tinguessin les confraries igualadines, que tampoc devia ser gaire, qui controlava la festa i les seves manifestacions para-teatral era el Municipi. Ell establia el rogle o rotllo de la processó i, per tant, decidia on anava cadascú i en quin ordre. Això no és banal, perquè aquest era un tema delicat a tot arreu i en totes les èpoques. Lleida, per exemple, va fer un *Reglament de la processó del Santíssim Corpus Christi* el 1452²⁰⁶⁷ que dedica bona part del seu gruix textual a establir l'ordre de les congregacions i associacions pietoses, ordres religiosos i banderes que anaven a la processó.

A Igualada tenim les dades d'una ordinació municipal de 1604, una altra de més exhaustiva del 1675 i alguna relació festiva que detalla l'ordre seguit en una gran solemnitat el 1733. La de 1604 és exhaustiva, almenys del què hi havia en aquell moment, però només a nivell de gremis i confraries. Per desgràcia, els entremesos no hi

---

²⁰⁶⁰ *Les gracias, y perdons que guanyen los confreres dela confraria del cors precios de Iesu Christ: Instituida en la iglesia de nostra senyora de Vilafranca de Panades. Impressa en Barcelona en casa de Claudi Bornat. 1560.* Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Fons de Reserva, 11-I-28.

²⁰⁶¹ *Les Gracias y perdons que guañen los confreres de la Confraria del Cos Precios de Iesu Christ, instituyda en la iglesia parroquial de Santa Maria de la Mar: les gracgies e indulgencias que lo santissim [...]* En Barcelona : en casa Sebastia de Cormellas, 1615. Barcelona, Biblioteca de Catalunya. Fons de Reserva, 15-II-7.

²⁰⁶² *Indulgencias, gracias y perdons concedidas per nostre molt sant pare Paulo V als confreres de la Confraria de la Sanch de Iesu-Christ en la iglesia parroquial de nostra senyora del Pi de la ciutat de [...]* En Barcelona : en casa de Vicens Suria, 1682. Barcelona, Biblioteca de Catalunya. Fons de Reserva, F.Bon. 14900.

²⁰⁶³ *Gracias e indulgencias que guanyan los confreres y confrassas de la Confraria del Preciòs Cos de Jesu-Christ ... que la santedat de Paulo III atorgà y concedi [...]* à la Confraria del Preciòs Cos de Iesu-Christ, dita de la Minerva, instituida y fundada en la parroquial iglesia de Santa Maria de la ciutat de Cervera [...] [Cervera?: Estampa de la Universitat?, ca. 1750]. Barcelona, Biblioteca de Catalunya. Fons de Reserva, 6-III-11/41.

²⁰⁶⁴ Barcelona: Josep Forcada, 1669 (BC, Reserva 16-III-7/28) i Joan Veguer, 1727 (BC, Reserva 16-III-7/27).

²⁰⁶⁵ Cervera: Estampa de la Universitat, 1799.(BC, Reserva 16-III-40/26).

²⁰⁶⁶ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons AHCB1-002. Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern. 02.01/1B.I Llibre del Consell. Volum 1b.i-08. Llibre del Consell de 1323-1324, foli XXVIII vers. AMADES / CARBÓ / SERÉS 1997. CARBÓ 2011, pàgina 120.

²⁰⁶⁷ Vegeu Annex documental on el transcrivim, pel seu interès i perquè és dels pocs contrapunts al protocol de 1424 que trobem al *Llibre de les Solemnitats* de Barcelona. L'hem tret de RUBIO 1973, pàgines 55-59.

figuren, ja que la seva situació, al davant de tot i per davant de la part sagrada i fins i tot per davant de la part més civil, no devia ser cap font de problemes. Tampoc s'hi esmenten (a no ser que el llistat quedés inacabat pel que fa a la seva còpia) les autoritats eclesiàstiques, ni la mateixa custòdia, per la qual cosa entenem que no era tot el rogle, sinó solament aquella part motiu de possibles conflictes, que era la part civil. Donem el rogle de 1604:

“Memorial del Orde com ha de anar la professó del die del Corpus.

Primo anirà la bandera de la Santíssima Trinitat

Item la bandera dels strangers

Item la bandera dels pagessos

Item la bandera dels sastres

Item la bandera dels parayres

Item la bandera de Nostra Senyora del Rosser

Item los Gonfanons

Item les Creus

Item la Custòdia de St. Miquel

Item la Custòdia de St. Aloy

Item la de Sta. Catharina

Item la de Sta. Barba

Item la de St. Yachsinto

Item la de St. Roch

Item la de St. Agustí

Item la de St. Sebastià

Item la de St. Joan

Item la de St. Barthomeu

Item la del nom de Jesús

Item la de Nostra Senyora del Rosser

Item la de la Santíssima Trinitat

Item la del Santíssim Sacrament.”²⁰⁶⁸

El llistat de protocol de 1675 és un xic més precís encara, i reflecteix l'estat que va romandre tot el segle XVIII i XIX, ja que s'hi afegiren algunes banderes, en lletra de d'almenys dues èpoques diferents. Queda palès que fou fet *“per los Srs. Concellers ab consentiment”* del Rector, Prior dels Caputxins i Guardià dels Caputxins. O sigui, manen els consellers, però amb el vist-i-plau dels tres estaments clericals de la Vila, encapçalats pel rector. Però també amb el consens ciutadà i de les institucions i fundacions participants: *“de voluntat y consentiment de las Personas baix escrites per lo interès que-y tenen per ser Priors y Cònsuls de las Confrarias baix mencionades”* de la manera *“tenen de anar graduades las banderas, Creus, tabernagles y demás que van a la professó se acostuma fer lo die de Corpus Christi a vista de las qüestions precehían acerca de las preheminièncias de anar devant o darrera en dita professó”*. O sigui, per evitar conflictes i baralles per l'ordre a seguir, el qual solia derivar en consideracions sobre qui era més o menys important dins la jerarquia d'organismes de la població. Podria ser que aquest llistat fos el fruit d'un procés més global, com seria la necessitat de reordenar la festa i el rogle processional segons un paradigma que s'allunyés definitivament del model medieval.

²⁰⁶⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1086. Llibre de la Universitat de 1604-1605, foli 101r.

Com veurà el lector, es tracta d'un seguici d'unes dimensions mitjanes, encara que ja devia tenir una certa solemnitat. Evidentment, dels entremesos, ni rastre, tot i que sabem que n'hi havia; no devien importar massa, si sabem que també a Berga anaven al davant de tot (segons el protocol de 1725²⁰⁶⁹) i que el 1733 un cronista religiós diu: "*Comensaren pera fer pas, y per-a aportarsen la bulla del Poble los Gegants ab los Balls, apartats del cos de la Professó una petita distancia, y luego seguían los ganfanons de la Obra de la Iglésia, y las banderas dels Gremis [...]*".²⁰⁷⁰ I el que més ens sorprèn encara, no s'esmenta l'aparell municipal (macers, penó, concellers i oficials municipals, etc.) tot que, sens dubte, hi era. Heus ací el llistat de 1675:

"Primo dos Ganfanons.

Item la Bandera de la Confraria de la Ssma. Trinitat.

+La Bandera de St. Joseph [afegit a mitjan segle XVIII]

Item la Bandera dels Estrangers.

Item la Bandera dels Blanquers.

Item la Bandera dels Sastres.

Item la Bandera dels Perayres.

Item la Bandera de Ntra. Señora del Roser.

Item dos Ganfanons.

Custòdia de Sn. Magí [afegit al segle XIX]

Item la Custòdia de Sant Miquel.

Sn Antoni Abat. [afegit a finals del segle XVIII]

Item la Custòdia de Snt. Eloy.

Item la Custòdia de Snat. Hyacinto.

Item la Custòdia de Sant Roch.

Item la Custòdia de Sant Agustí.

Item la Custòdia de Sant Sebastià.

Item la Custòdia de Sta. Madalena.

Item la Custòdia de Sant Anthoni de Pàdua.

Item la Custòdia de Sant Isidro.

Item la Custòdia de Sant Joseph.

Item la Custòdia de Sant Joan.

Item la Custòdia de Sant Barthomeu.

Divina Pastora. [afegit a finals del segle XVIII]

Ne. S^a del Carme. [afegit a mitjan segle XVIII]

Item la Custòdia del SSm. nom de Jesús.

Item la Custòdia de nostra Sra. del Roser.

Item la Custòdia de la Ssma. Trinitat.

Item la Creu dels Pares Caputxins.

Item la Creu dels Pares de Sant Agustí.

Item la Creu de la Rnt. Comunitat.

Item los Rnts. Pares Caputxins.

Item los Rnts. Pares de Sant Agustí.

Item la Creu Major.

²⁰⁶⁹ Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga. Documents Notables. UD 152. Registre de la Vila, anys 1725-1726, foli 105v i 106r.

²⁰⁷⁰ Arxiu de la Corona d'Aragó. Notarials d'Igualada, 1386, folis 164r-168r. *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve*. Vegeu annex documental, any 1733.

*Item lo Estandart del SSm. Sagrament.
Item la Rnt. Comunitat.
Item la Custòdia del Santíssim Sagrament.*²⁰⁷¹

És important que aquest protocol fou validat i posat sota fe notarial: “Consta lo haver-se disposat ab lo modo sobredit, ab acte rebut en poder de Gaspar Aldebo, notari de la present Vila de Igualada als vint de Juliol del any Mil Sis Cents Setanta Sinch”. Vol dir que no era un tema menor, i que l’acte era rellevant i tingut per tal. Al mateix temps, permet pensar que els veritables conflictes interns de la vila es produïen per l’ordre de les banderes i, per tant, de les respectives entitats. Ningú qüestionava que els entremesos anessin davant de tot, però sí que es pugnava per tenir una major rellevància i dignitat que els altres consemblants. A més, el colofó final del document ens detalla la primera notícia dels famosos “Acataments” de les banderes gremials, una tradició del Corpus d’Igualada que va arribar fins després de la Guerra Civil, ja que un informant nostre, Ramon Llenas,²⁰⁷² els va fer espontàniament a la processó de sant Bartomeu del 2013:

“Mes dit die van los obrers a la professó y a la plassa, van à acompanyar als que portan los Ganfanons, als que portan las Creus, y las Custodias de la obra de Iglésia, quant van à fer las Reverèncias al SSm. Sagrament. Y a la professó se fa lo endemà de dit die de Corpus també van à acompanyar los Ganfanons y Creu.”

El 21 d’agost de 1604 el Consell Municipal determinava “que los dias que las banderas aniran a la profesó estiguen tot aqueix dia a la casa de la vila”²⁰⁷³ De fet, els consellers d’Igualada, tal com feien a Barcelona, devien oferir petites recepcions per tal de reunir-se i agrupar-se com a corporació, abans d’anar a un ofici religiós o a una processó. Això explicaria, per exemple, les despeses per carn que es donava cada any als càrrecs municipals els dies de Corpus i sant Bartomeu. Per exemple, l’any 1583:

*“Item a dit a Gili Ferran 2 ll 6 ss 9 per lo bou donà als officials de la vila, die de Corpus...ij ll vj ss viiij [...] Item a 31 de dit a Gili Ferran per lo bou de sanct Berthomeu donà als officials de la vila, 1 ll 10 ss.”*²⁰⁷⁴

El que no faltava mai com a element de protocol eren els ventalls, que es compraven per tal que els ostentessin, com a element distingit, els consellers i els oficials de la Vila. La menció més antiga que hem trobat és del 1529, quan en l’inventari dels elements festius que hi havia a l’hospital, ja se n’esmenta un. Apareixen també esmentats entre els comptes de 1604 com a “vantalls per los consallés y proms, per lo dia de Corpus”.²⁰⁷⁵ També sabem que el fet de repartir-se entre les autoritats era un costum a principis del segle XVII, com veurem quan parlem de les retallades pressupostàries derivades del context econòmic igualadí. Suposem que eren rectangulars i enganxats a un pal, fets de paper o de palmó trenat i teixit a tires amb voravius de couro, com els que encara es

²⁰⁷¹ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Top. 31. Llibre d’Obra (1714-1866), foli 3 i següents.

²⁰⁷² Ramon Llenas Gou (+2018).

²⁰⁷³ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 1086. Llibre de la Universitat de 1604-1605, foli 58v.

²⁰⁷⁴ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 1322. Signatura antiga API Top. 58. Quadern amb comptes de bosseria del 1583.

²⁰⁷⁵ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 146r.

conserven en museus etnològics o el Mateix Museu Episcopal de Vic. Segons Julián de Chía, el *flabellum* fou introduït a la litúrgia des de molt antic, per mitigar la calor i espantar les mosques, així com allunyar simbòlicament aquestes del lloc més proper on es trobava el Santíssim, la relíquia o imatge patronal que era el punt focal d'aquella processó o celebració. I adverteix literalment si la presència dels ventalls a la processó de Corpus no hauria pogut tenir "*la significación moral de aventar con ellos de cerca del Santísimo los errores de la impiedad y la heregía?*"²⁰⁷⁶

El 1617 es va beneir la primera pedra de l'actual Basílica de Santa Maria. A la crònica del fet que va copiar-se al llibre de baptismes es deixa ben clar que la tal professó "*anaven també quatre capiscols ab molts beneficiats y rectors circumvehins y además del diaca y subdiaca, s-i vestí per assistent M^o Francesch Sentacana, prevere de la present vila. Anaven-hi també los religiosos Agostins y caputxins dels dos monestirs de la present vila, y devant anaven totes les confraries ab ses lluminàries y banderes, en tant tots los carrers molts enramats y adonats de mil coses y ynventions de fonts y altars y altres coses*".²⁰⁷⁷

Però, com sempre, fou l'Ajuntament qui devia pagar la major part de les celebracions de carrer. La Comunitat de Preveres o confraries només detalls de les seves festes o coses que els afecten molt directament. Per exemple, dels trets d'arcabuseria, bombardes i mascles que es disparaven des de la torre del campanar i des de la Casa de la Vila i les muralles, va repartir-se'n el cost a través de la junta d'obriers de la parròquia, la Comunitat de preveres i el municipi, segons l'indret des d'on s'aviava el soroll de festa. La despesa fou per a la que es disparava des del "*campanar, de la comunitat dels rector y preveres de la present vila; de la casa de la vila y muralles, a gasto de la Universitat de la mateixa vila*".²⁰⁷⁸

Si l'any 1570 s'havia refet la base del tabernacle on s'assentava la custòdia del Corpus, el mateix any 1570 es va instituir a Igualada la figura del porrer o macer dels consellers, amb una clara voluntat de prestigiar la institució i solemnitzar les seves aparicions. Evidentment, aquests agutzils eren assalariats de la Universitat:

*"Item quant al que en dit consell s-és deduhit, que pus se ha feta institució de porrer, que serie bé se fes una porra per a que dits Consellers sien ab més honra y decorantment acompanyats, y també ne resultarie reputació a la dita vila. Volgué y ordonà dit honorable Consell que sie feta a dit porter una porra de argent bona y condecant, conforme en semblant offici y loch se requer."*²⁰⁷⁹

Trobarem regularment anotades les despeses d'aquests càrrecs, que també feien altres feines més quotidianes com tancar i obrir portals de muralla. I el 1624 es va acordar fer una segona porra, segurament per tenir-ne un joc aparellat, encara que des de 1589 i 1596 trobem que els macers ja eren dos. Almenys atenent-nos a la convocatòria d'un

---

²⁰⁷⁶ CHÍA 1895, pàgines 76 i 77.

²⁰⁷⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Llibre de Baptismes 2, folis 170v-172r.

²⁰⁷⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Llibre de Baptismes 2, folis 170v-172r.

²⁰⁷⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1068. Llibre de la Universitat de 1570, foli 24r. Acord de 8 de febrer de 1570 de fer una porra de plata. Vegeu annex documental, any 1570.

consell municipal o als pagaments dels salaris.²⁰⁸⁰ El 1761 encara eren dos els macers,²⁰⁸¹ el 1802 es reparaven les dues maces,²⁰⁸² i sembla que els anys 30 del segle XIX també.²⁰⁸³

També el 1616 fou manat per la visita pastoral de fer un fanal per a portar quan sortís el viàtic. Suposem que fou l'antecedent de la paradigmàtica *farola* que apareix tant als programes de festa del segle XIX:

“[...] succeheix que per causa del vent, totes, o la major part de les llànties van en dites professons, y per consegüent, resten dit Santíssim Sagrament y demás relíquies ab gran irreverència, per ço, ab tenor de la present, manam als obrés que encontinent fassen fer una llanterna gran, dins la qual sempre se faran dites professons y a de anar en mitx o se aye de aportar devant dels preveres, devant de dit Santíssim Sagrament o de dites relíquies, y axí mateix, manam al rector y preveres de la comunitat que no fassen dites professons, que dita llanterna no sia feta [...]”²⁰⁸⁴

El pal·li del Corpus era portat –com a Barcelona- pels consellers, i en el cas d'Igualada devia ésser de sis vares, o sia de tres trams de roba, ja que en la relació de la celebració i benedicció de la primera pedra el 1617 es diu:

“Acabada la missa mayor (la qual se acabà entre les deu y les onse hores) se anà ab solemníssima professó al lloch aont se avie de posar la primera pedra, ab la qual professó se aportave una Nostra Señora de bulto ab la custòdia del Corpus, y tant la Nra. Sora. com la custòdia estave adornat ab molta diversitat de cadenes de or, cintes de or, collars de or, brassalets de or, johells de or y de moltes altres maneres de joyes [...] y per anar dita Nra. Sora. cuberta per la professó se aportave lo tàlem mayor, lo qual aportaven lo sosveguer y balle y los quatre consellers que eren [...]”²⁰⁸⁵

Sobre l'altra celebració que tenim dades, la festa de la translació del Sant Crist a la seva capella nova el 1733, altra vegada sembla inqüestionable –invariable des del segle XV- és que els elements festius els pagava l'Ajuntament. Encara en ple segle XVIII, ni que els gremis ja fossin definits en oficis i, per tant, disposessin d'uns ingressos més alts, derivats de les quotes de pertinença. Un examen dels llibres, com el dels paraires –que serien una excepció per ser els custodis i mantenidors del Ball de Bastons durant el primer terç del segle XVIII-, permetrà comprovar que els oficis igualadins es pagaven la seva festa patronal anual i prou, i no solien passar de les misses, enramades, alguna música i un xic de pólvora. Que els entremesos assumits foren molt ocasionals o bé una contribució concreta a festes d'una major envergadura. Els paraires van ajudar, per exemple, a la

²⁰⁸⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1077. Llibre de la Universitat de 1589, foli 49v: “Lo Consell Secret y particular de la vila de Agualada convocat en la forma acostumada de manament dels Sors de Balles de dita vila per los massers de dita e congregat [...]”. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1096. Llibre de la Universitat de 1624, foli 19r-20v. Acord de 17 de gener de 1624 de fer una segona una porra de plata. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 116v per al salari dels macers Francesc Senromà i Josep Costiol. Vegeu annex documental, anys 1596 i 1624.

²⁰⁸¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1106. Llibre d'Actes 1761-1765, foli 47 i ss. Comptes de 1761 liquidats el gener de 1762.

²⁰⁸² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 10.13, Lligall de 1802.

²⁰⁸³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1145. Llibre d'Actes 1836-37, foli 342r i v. Inventari parcial de la Casa de la Vila.

²⁰⁸⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Òbits, volum 3, folis 275 i ss.

²⁰⁸⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Llibre de Baptismes 2, folis 170v-172r.

inauguració del nou retaule del Sant Crist, l'any 1756, pagant les sabates, el músic i altres despeses d'un ball parlat de Santa Fe.²⁰⁸⁶

Com hem dit, el 1733 apareixen diversos balls a la festa i celebracions dutes a terme pel trasllat del Sant Crist d'Igualada a la seva nova capella. És cert que la documentació esmenta que la festa s'organitzava a tres bandes amb la Confraria de la Minerva i els Gremis:

*“Lo gasto que se feu se trobarà llargament especificat en los comptes de aquest any 1733, lo qual anà a càrrech de la Vila, dels Gremis, y de la Confraria de la Minerva assistint a todas las funciones del Cor, y a la Professó la Rnt. Comunitat de Pres. per amor de Déu, aquí se suplica, los ho retribuesca ara, y sempre quels placia, de fer tant Sanctas, y bonas Obras, com tenen de pràctica, y bon costum.”*²⁰⁸⁷

També és cert que aquest balls acompanyaren les autoritats de la Casa de la Vila a la Parròquia, i viceversa, i que en tot moment es deixa clar quina part de les festes pagaven els qui no eren municipi:

*“Sabado, dia doce de Setiembre, vigilia de estas Fiestas, no pareció tanto vispera, como dia de ellas, porque ya toda la Villa estava de Fiesta. Se vieron, y oyeron ya por las calles tres Cuadrillas de diferentes, y divertidos Danzes [...] Domingo, dia treze, el primero de estas Fiestas, precediendo el alegre bullicio de las Cuadrillas de Danzes, que acompañaron al Ayuntamiento de Theniente de Corregidor, Bayle, y Regidores à la Iglesia Mayor, se diò principio exponiendo el Santísimo Sacramento en el altar Mayor.”*²⁰⁸⁸

*“[13 de setembre] Y finit lo offici reservaren lo Santísim Sagrament, y Lo Magnífich Ajuntament se-n anà a la Casa de la Vila aont los acompanyaren los Cònsols de les Confrarias, ab las banderas, ab lo Ball de la Patera dit lo de la Torquia, lo Ball de Viena, y Ball de Bastons qui eran los Parayres, y ab la mateixa forma los anaren á buscar á la Casa de la Vila quant vingueren al offici; y en dit acompanyament y eran los Gegans.”*²⁰⁸⁹

*“Los Priors de la Minerva cuidaren de compòndrer la Capella nova fenthi un altar de perspectiva [...] y se feren altres prevencions; de música, [...] De Balls que concistían en lo ball dels bastonets, que acostuma ha fer la confraría dels mestres parayres, y del ball de la Turquía, y del ball de Buda; De comedias que representaren los mateixos naturals y habitants de dita Vila de Igualada; Y de Fochs que sens los que feren cada particular a son gust, y estos foren molts, y bons, los previnguts per lo Comú en la funció present foren per dos nits en que en la primera se tiraren molts cohets de tots gèneros.”*²⁰⁹⁰

Les mateixes fonts que acabem de citar, el Llibre de la Minerva i la monografia de Joan Padró, també ens ofereixen un breu ordre processional d'aquella ocasió. Encara que no

²⁰⁸⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Gremi de Paraires d'Igualada, Llibre núm. 2 de la Confraria i ofici dels Paraires d'Igualada, foli 109r. Vegeu Annex documental.

²⁰⁸⁷ Arxiu de la Corona d'Aragó. Notarials d'Igualada, 1386, folis 164r-168r. *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve.*

²⁰⁸⁸ PADRÓ 1736, pàgines 65-71.

²⁰⁸⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 303. *Libre de notas de la Comunitat de Preveres*, folis 57r a 59r.

²⁰⁹⁰ Arxiu de la Corona d'Aragó. Notarials d'Igualada, 1386, folis 164r-168r. *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve.*

detalla les banderes, sí que esmenta també l'aparell de clero i presidència de l'acte, a més del que a nosaltres més ens interessa, que són els entremesos, balls i elements festius, que aleshores devien importar ben poc a nivell de protocol mentre no cometessin cap atzagaiada:

“Comensaren pera fer pas, y per-a aportarsen la bulla del Poble los Gegants ab los Balls, apartats del cos de la Professó una petita distancia, y luego seguían los ganfanons de la Obra de la Iglésia, y las banderas dels Gremis, ab las custòdias dels Sancts sos Patrons, magnificament adornadas, y ab sas lluminarias, immediatament seguían molts atxas de devots, y luego las Creus de las tres Rnts. Comunitats de Regulars, y de Capellans que junt ab molts Sacerdots forasters, casi tots fills de Igualada [...] y assò, lo aportar tots ciris encesos augmentava lo garbo; y feya més lluhida la Professó. Los Priors Seculars de la Confraria de la Minerva aportavan lo Pandó a son acostumat lloch, y los Reys ab sa lluminaria anavan immediats al Tàlam illuminant a la Sagrada Imatge del Sanct Christo [...] Esta Professó se comensà immediatament luego después de Vespras, y seguí ab la magnificencia dita tota la Vila. En la Plassa del blat, y en altres puestos acostumats feu pausas, y en ellas la Música cantà alguns Vilancicos previnguts.[...]”²⁰⁹¹

“Iban delante los Gigantes de la Villa, seguian las tres Cuadrillas de Danzes; venian despues los estandartes de los Gremios de la Villa, los Tabernaculos vistosamente adornados, las dos Comunidades de Padres Capuchinos, y de Agustinos Calzados; seguia despues la numerosa Comunidad Eclesiastica de la Iglesia Parroquial, añadidos otros muchos Parrocos, y Eclesiasticos de fuera, todos con Capas Pluviales; y cerrava el dicho Canonigo Doctor Don Diego de Padrò y de Vidàl, ladeado de dichos Canonigos Dr. Juan Massia, y Dr. Raymundo Valls, quien con la mayor piedad, y devocion llevaba en sus manos la Sagrada Imagen del Santo Christo. Seguia despues el Ayuntamiento de Theniente Corregidor, Bayles, y regidores de la Villa; y restituída la Procession à la Iglesia Mayor, se colocò la Sagrada Imagen en su nueva Capilla, y Trono [...]. Por la noche se prosiguieron los fuegos, y entre otros, los que arrojò una invencion de Estatua, que con su artificio, y variedad de fuegos, diò un divertido, y alegre rato al gran concurso que assistia.”²⁰⁹²

Volem aturar-nos breument sobre un tema de protocol, resumit en la frase següent de la relació copiada al llibre de la Minerva: *“Comensaren pera fer pas, y per-a aportarsen la bulla del Poble los Gegants ab los Balls, apartats del cos de la Professó una petita distancia”*.

És obvi que el redactor, segurament el prior eclesiàstic de la Confraria de la Minerva i del Sant Crist, entenia els elements festius que agradaven al poble com un element de diversió i alegria. Però un element sorollós, que pertorbava la gravetat i la devoció d'aquell acte processional de translació. Per aquest motiu, i per desgràcia nostra, despatxa ràpidament aquest aspecte que a ell no li devia pas interessar gaire. Però el fet que durant la primera meitat del segle XVIII aquest elements festius es facin passar davant de tot, demostra que quelcom havia canviat.

²⁰⁹¹ Arxiu de la Corona d'Aragó. Notarials d'Igualada, 1386, folis 164r-168r. *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve.*

²⁰⁹² PADRÓ 1736, pàgines 65-71.

No solament des dels llunyans entremesos medievals. Uns entremesos que el *Llibre de Solemnitats* de Barcelona ens detalla el 1424 com a tant nombrosos que devien constituir el gruix mateix de la processó. O els que es congregaven al convent dels Agustins d'Igualada l'any 1402, el pas dels quals s'havia de facilitar tot escombrant els carrers.

Parlem d'un canvi respecte d'èpoques molt més recents, vista la tolerància observada a Igualada mateix l'any 1617 per festejar la primera pedra de la nova església. En aquella festa la processó va aturar-se mitja hora per contemplar una batalla de moros i cristians només un any després que la visita pastoral amonestés sobre les aturades que turcs, cavalls i diables provocaven a la processó del Corpus.²⁰⁹³ També el 1733 es parla d'aturades, però no podem garantir que fos per contemplar l'actuació dels balls, sinó que més aviat es van cantar *alguns Vilancicos previnguts*. Aquestes aturades processionals documentades el 1617 i 1733 s'adiuen a les que solien fer-se arreu a la processó de Corpus, ja que la relació parla de la Plaça del Blat i altres llocs "acostumats", deixant entendre que eren les parades habituals del Corpus per a incensar la Custòdia, cantar devotament i, si s'esqueia, dansar l'àliga, com feia a d'altres llocs de Catalunya als segles XVI i XVII.²⁰⁹⁴ El canvi de la consideració que despertaven els entremesos entre 1617 i 1733 sembla però, que és evident. No en va trobem que els elements festius reben el nom d'*improperis* a Barcelona el 1671 (*los drachs, briuia, gegants, cavalls cotoners y demás improperis de la proffessó de Corpus*) i també a Solsona a partir de 1727.²⁰⁹⁵

Aquest replegament en si mateixa de la part més sagrada del rotlle de la processó i la separació dels entremesos volem creure que respon a la disposició que adoptà el Corpus d'Igualada a partir de la reforma de 1675. Ignorem el grau d'importància o envergadura d'aquesta reforma, però només conservem dos llistats de participants a la processó d'Igualada, fet que ja sembla prou significatiu que no devien fer-se canvis estructurals massa sovint. El que esmentem va redactar-se amb la intervenció de tots els actors, tant civils com religiosos i gremials, i fou disposat tot sota el poder notarial. Per si fos poc, no s'hi esmenta ni un dels entremesos, com si ja no hi pintessin gran cosa tot i existir amb plena certesa (les llacunes documentals del segle XVII no ens ajuden). Si així fos, tindriem un bon precedent a nivell local igualadí dels problemes que l'estament eclesiàstic il·lustrat va posar als elements festius municipals de Barcelona a partir de 1768-1770.²⁰⁹⁶ problemes que el consistori va procurar resoldre amb diligència i el resultat dels quals podria ser que quedés reflectit en una tauleta pintada del Museu d'Història de

---

²⁰⁹³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Òbits, volum 3, folis 275 i ss.

²⁰⁹⁴ D'aquest entremès animal, que solament tenim referenciat a Igualada en dues ocasions durant el segle XVII, en parlarem en un futur treball. Sí que esmentarem, per exemple, que a Vilafranca al segle XVII (data no determinada, possiblement després de 1612) el Cerimonial de Corpus dels Jurats de la Vila ens especifica aquests punts de la topografia urbana on dansava l'àliga. Es diu que "*Y los dits senyors jurats se munten al altar Major y se agenollen agraduats Y dita per lo senyor vicari la oratió, dits jurats se asenten a son lloch, aguardant que la processó sie arribada. Y en aqueix punt dansa la àliga. La qual acostuma de dansar davant del Sanct sacrament quant vol partir la professó, y a la plassa del Rey, y a la plassa Major davant la casa del clavari, al carrer de Sanct Juan y al carrer de las Corts davant la Casa de la Vila. Y en lo mateix lloch y temps dansan los gegants davant lo Sanct Sagrament.*" Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, foli 155r. Edició a LLIBRE VERD 1992, volum I, pàgina 329.

²⁰⁹⁵ MANUAL, volum XIX, pàgina 36. CUADRENCH 1998, pàgina 41.

²⁰⁹⁶ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons Municipal, Acció de Govern, Administració Municipal. 1D. IV-35, Polític i representacions, any 1770. Folis 106v a 108 i 483v a 488v.

Barcelona, datada el 1769. Allí es mostra el *rotllo* (rogle) de la processó del Corpus.²⁰⁹⁷ Aquesta peça municipal té un paral·lel en una segona tauleta conservada a la Catedral, datada el 1793 (la qual sembla força més repintada).

És obvi que aquest dràstic desplaçament dels elements i entremesos festius cap al davant de la processó igualadina és una disposició que cal entendre dins l'àmbit del que Ramon Miró ha anomenat "pedagogia de l'ordre".²⁰⁹⁸ Però també una mostra clara de la incomprensió gradual que van patir aquestes manifestacions per part de les altes jerarquies i la plasmació incontestable de com –almenys en el cas de Barcelona– aquest desplaçament era una arma de l'estament clerical per enfrontar-se als gremis i al poder municipal, titulars o principals mantenidors d'aquests elements tan singulars i estimats. Per això els gegants moros o les danses paulatinament degradades –o amb una permesa degradació– foren també útils durant els segles XVII i XVIII per tal d'establir al cap de la processó un pol oposat a la santedat que es respirava al final de la mateixa. Maria Garganté ho resumeix en un paràgraf:

"Així, les processons solen estar encapçalades pels gegants i el bestiar, essent la representació del mal –pensem que molts gegants tenien característiques moresques–, ocupant aquest lloc en tant que vençuts d'un triomfador concret, que serà l'Eucaristia, la Verge, un sant, etc. i que acostumarà a situar-se a l'extrem oposat, és a dir, tancant la processó. D'aquesta manera entraven també els emperadors a Roma, presentant els esclaus vençuts en primer terme. Entre aquests dos elements hi desfilaven, en escala ascendent, els súbdits de l'emperador, que traduïts a l'època moderna estarien representats per les diferents comunitats religioses, gremis, institucions ciutadanes, etc. –a Lleida, en la processó realitzada en motiu del trasllat de la imatge del Sant Crist a la capella de Santa Bàrbara, la comitiva compta amb la presència, en un lloc destacat, del Rector de la Universitat, d'acord amb la importància ciutadana que tenia l'Estudi General de Lleida. Així, el conjunt de la comitiva serà la representació d'un ordre social perfecte, harmònic i beneït per la pròpia divinitat. Insistint una mica més en la referència simbòlica dels triomfs romans, cal evocar la recuperació que en fa el Renaixement, quan la festa de coronament del papa Borja, Alexandre VI, es converteix en la primera presa de possessió del soli pontifici convertida en una desfilada triomfal a l'antiga, en una imitació dels triomfs imperials que llavors també posaven de moda Mantegna a Màntua i Flavio Biondo a Roma."²⁰⁹⁹

Els següents processionals constituïren el nucli central de la festa tant al segle XV com al XVIII. Per la qual cosa es seguia fent el condicionament de l'espai urbà i, si s'esqueia, una adequació escenogràfica de la ciutat. Alguns autors han establert paral·lelismes amb els *trionfi* clàssics, configurant-se d'una manera semblant pel que fa a l'ordre –de menor a major importància–. Però si bé és cert que la coronació d'Alexandre VI a la Roma de finals de segle XV podia beure de referents com la *Roma Triumphans* de Biondo (edicions de 1473 i 1481) o el *De re militari* de Roberto Valturio (edicions de 1472 i 1483) i, fins i tot, obres per l'estil de la *Hypnerotomachia Poliphili* amb els seus magnífics gravats de carros triomfals (edició de 1499) que esmenta Garganté citant a Marià Carbonell, nosaltres pensem que el model català de processó de Corpus que arriba fins al segle XVIII no era

²⁰⁹⁷ La peça, de 65x27cm, porta el número d'inventari MHCB 3024. En parlarem a VILARRÚBIAS 2017, pàgina 95, com una de les iconografies més antigues que coneixem de les figures dels nans processionals.

²⁰⁹⁸ MIRÓ BALDRICH 1998, 51-52.

²⁰⁹⁹ GARGANTÉ 2011, pàgines 106-107. La festa de Lleida a la qual al·ludeix és la ressenyada a MARAÑOSA 1637.

massa deutor d'aquest tipus de fonts. Perquè aquestes, en arribar al Principat, ja s'hi haurien trobat un model processional totalment establert i consolidat des de temps medievals, tal i com l'hem descrit.

Aquest model més aviat hauria begut d'una molt primerenca interpretació, feta potser a la segona meitat del tres-cents, d'obres de l'antiguitat clàssica i de peces del primer humanisme, com els *Trionfi* de Petrarca. Lectures iniciades en el context de les festes reials d'influència europea en temps de Martí I l'Humà²¹⁰⁰ i superposada a representacions més simples i preexistents, com els jueus a peu que trobem a Cervera pel Corpus del 1337. I aquest pòsit –altrament no s'explicarien els castells o roques sobre rodes del tombant de 1400- és el que arriba fins al segle XVII i XVIII a Catalunya, amb els seus alts i baixos i uns sediments novament importats d'Itàlia i França pels Habsburg.

Justament, quan a Vilafranca per les festes de la Pau de Ryswick el 1698 es va fer *fiesta del Sagrament* idèntica a la del Corpus però també es prengueren la llibertat de fer un carro triomfal l'argument del qual sortia força del cànon amb "*la diosa de la pau y sinch minyons petits que feyan las sinch virtuts que acompanyaven la dita diosa*", calgué donar a l'estampa els textos dels seus parlaments i repartir-los per tal que tothom entengués "*a fi de què se havia fet dit carro triunfant, que tot se deya en dits papers estampats*".²¹⁰¹ O sigui, fer molts i bons aclariments, cosa que no havia calgut fer l'any 1618, quan el personatge femení dalt del carro representava la Immaculada.²¹⁰²

En canvi Castella, sota la presidència de la *Villa y Corte*, comptava amb un model d'entremesos un xic diferent, generat –creiem- a partir dels fasts reials del segle XVI i amb incorporacions barroques al pòsit establert –potser amb el prisma valencià pel mig- a la seu primada de Toledo i difós cap a ciutats com Salamanca, Sevilla, Còrdova, Granada o Segòvia.

En qualsevol cas, i des de les disposicions del Concili de Trento ençà, el menyspreu de les jerarquies eclesiàstiques i polítiques vers aquests elements anirà augmentant fins a considerar que servien, més que cap altra cosa, per emportar-se *la bulla del poble* un tros enllà, tal com esmenta el cronista d'Igualada. Aprofitar que el gegant anava caracteritzat de moro podia ser un bon pretext per ubicar-lo al davant de tot; encara que potser més aviat es va trobar adient caracteritzar-lo com a tal, precisament, a partir del moment que se'l feia anar davant de tot i ja no representava ni explicava cap passatge bíblic sinó que, simplement, decorava ("*les quatre races del món*" com hem vist en parlar de gegants), i servia –suposadament- només per al gaudi de les classes populars. El mateix li va anar passant a un reguitzell d'altres entremesos, especialment els que eren plasmats en figures animals, quan els anomenen *improperis*, és a dir, insults.

Amb totes aquestes dades, ens veiem capaços de poder oferir, ni que sigui en una data força tardana, d'un rogle processional igualadí complet, el qual tampoc seria gaire

---

²¹⁰⁰ MASSIP 2010, pàgines 73-79.

²¹⁰¹ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 446r-448r. Edició a LLIBRE VERD 1992, pàgines 929-934. Vegeu annex documental, any 1698.

²¹⁰² Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 319v-321v. Edició a LLIBRE VERD, pàgines 659-669.

diferent del de la resta de poblacions, i que quedaria així per als segles XVII-XVIII, fent barreja de totes les fonts que tenim:

- Trets i escopetades.²¹⁰³
- Entremesos de foc, el drac, amb els *diablots*, que obriria pas.²¹⁰⁴
- Els diables, amb àngel i diablesa.
- Els gegants.
- Entremesos hagiogràfics; Turcs, Cavallets, representacions de sants i Àliga.²¹⁰⁵
- Fanal municipal.²¹⁰⁶
- Gonfanons.²¹⁰⁷
- Banderes (les esmentades el 1604): *Santíssima Trinitat, Estrangers, Pagesos, Sastres, Paraires, Roser*.
- Creus processionals (el 1733 darrera dels tabernacles).
- Poble fidel, a dues bandes.
- Tabernacles (els esmentats el 1604): *Sant Miquel, sant Eloi, santa Caterina, santa Bàrbara, sant Jacint, sant Roc, sant Agustí, sant Sebastià, sant Joan, sant Bartomeu, nom de Jesús, mare de Déu del Roser, Trinitat*.
- Comunitats de clergues regulars: *Caputxins* (present des de 1610), *Agustins* (present des de 1393).²¹⁰⁸
- Comunitat de Preveres d'Igualada.
- Pal-li o tàlem (*portat pel batlle, sotsveguer i els quatre consellers; a partir de la Nova Planta, pels 6 regidors, regidor degà i tinent de corregidor*)
- Santíssim Sacrament
- Rector i Degà.

²¹⁰³ Si n'hi havia, que més aviat pensem que desapareixien des de les cases i teulats o ben lluny del rogle processional. Una visita pastoral disposava el 1616 a Clariana que "*Item, provehim y manam al honorable Balle y jurats de dit lloch y terme que, a pena de excomunió major, de[aj]ssi al davant sempre y quant se faran professons, manen als que aporten arcabussos vagen davant dels ganfanons, y que quant tiren no se anclouen dins del rollo de la professó, sino molt lluny d-ells.*" Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 91. Visites pastorals, foli 20 i següents. VILARRÚBIAS 2015, pàgines 43 i 257.

²¹⁰⁴ Recordem que el 1728 encara es conservaven a la Casa de la Vila d'Igualada "*quatre vestiduras dels Diablots*", segons l'inventari de l'Ajuntament que hi ha a Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1101. Llibre d'Actes 1712-1730, folis 355 i ss. Aquesta funció d'obrir pas i acompanyar el drac queda demostrada a Vilafranca quan, el 1601 es diu "*feren posar a cent pasas davant dita professó lo drach y diablots ab un músich sonant, y tirant, dit drach y diablots, cuets molts de ordinari, etcètera.*" I el mateix any, a la mateixa font se'n parla de "*Cosa primera / viu que venia / de companyia / ab avallots / sinch diablots, / un bell dracàs: / de boca y nas / llançava foch. / Ballant un poch / tot sis plegats, / ben enramats, / tots de cuets / grossos, ben fets / posant y foch / perquè fes lloc / totem arreu.*" Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 217v i 223v. Edició a LLIBRE VERD 1992, volum I, pàgines 439 i 450.

²¹⁰⁵ Quan hi fou, al segle XVII, l'àliga podria haver anat davant de les Creus o, fins i tot, darrera dels tabernacles.

²¹⁰⁶ Manat fer per la visita del bisbe Andreu de Sant Jeroni el 1616 i documentat en un inventari de la Casa de la Vila el 1728. Vegeu l'annex documental.

²¹⁰⁷ Els esmenta la mateixa relació de 1733. Ja se'n feren uns el 1438 a costa de la Universitat, segons consta en consell municipal de 9 de març de 1438. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 998. Llibre de la Universitat de 1438-1447, folis 65r-65v i 79v.

²¹⁰⁸ Per a la fundació i establiment dels Caputxins a Igualada, vegeu SEGURA 1908, vol II, pàgines 386-389. Per al dels Agustins, vegeu JORDÁN 1712, pàgina 421. SEGURA 1908, vol II, pàgines 370-371 i CASTELLÀ 2006, pàgines 13 i 14. Segura no havia trobat la data. Gabriel Castellà fa avinent que a l'arxiu del convent hi havia conservada l'acta de possessió per part dels agustins de l'antiga capella preexistent dedicada a santa Maria Egipcíaca. Jordán dona la data precisa "*que fue á 19. de Julio del año 1393, y en este dia empeçaron á habitar en ella los Religiosos, siendo recibidos, y admitidos con gran gusto, y aplauso de toda la Villa. Recibióle el auto de la possession aquel miímo dia, el qual se guarda en el Archivo del Convento.*"

- Macers (un el 1570, dos el 1624).²¹⁰⁹
- Penó de la Vila.²¹¹⁰
- Oficials de la Vila (racional, mostassaf, obrers), notables i prohoms.
- Cobla de músics de la Universitat.
- Guàrdia d'honor (quant hi hagué destacament)
- [Fora del rogle:] trets d'arcabuseria, bombardes i mascles, coets, lluminàries.

Cal advertir un detall important pel que fa a l'ordre proposat: podria molt ben ser que, de no ser-hi els trets i escopetades i que el drac i diables no tiressin en tota la processó, aleshores els Turcs i Cavalls obrissin pas amb el tabal davant, com feien a Berga, segons acredita el protocol de Corpus d'aquella vila el 1725.²¹¹¹

Ara que l'esmentem, també aquest document patumaire ens brinda una idea del nivell pirotècnic del Corpus d'Igualada en la seva època daurada. A Berga el 1725 es fixaven els coets en 7 dotzenes i 10 unitats de coets petits i 6 dotzenes i 5 de grossos (94 i 77 unitats, respectivament) per la Mulassa i Diables.²¹¹² Per contra, a Igualada tenim 10 dotzenes de coets varis el 1586,²¹¹³ 14 dotzenes (168 unitats) del mateix el 1587,²¹¹⁴ 10 dotzenes de coets grossos i 4 *grossas de cuets xichs* (120 i 576 unitats, respectivament) el 1596 i 1597²¹¹⁵ i 10 dotzenes de coets grossos i 18 dotzenes de petits (120 i 216 unitats) el 1603.²¹¹⁶ Les xifres són doncs, superiors a Igualada el segle XVI que a Berga durant el XVIII. Cal tenir en compte dues coses: que el nombre de diables era tres o quatre cops més gran a la vila anoienca, i que el 1725 ja havia passat la primera fase de repressió borbònica després de la Guerra de Successió. Sorprèn la curiositat que encara avui, a València, les bósses de coets de *cordà* vagin envasades per paquets d'una dotzena.

Res més a dir sobre el control del protocol festiu i el contingut de les processons a Igualada entre els segles XV i XVIII. Per reblar el clau, direm que en un inventari pres el 1728 dels béns mobles de la Casa de la Vila, hi trobaren dins un armari petit a la paret de la sala la comptabilitat de diverses confraries locals, enèssima mostra de com estaven de subjectes al control del poder local algunes d'elles:

“Primo una urna de llautó, de tràurer los Consellers, ab sa tapa. Item una prensa xica ab lo sello de coure de la Vila, per cloure cartas. Item un sello de plata de la Vila, ab son

---

²¹⁰⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1068. Llibre de la Universitat de 1570, foli 24r. Acord de 8 de febrer de 1570 de fer una porra de plata. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1096. Llibre de la Universitat de 1624, foli 19r-20v. Acord de 17 de gener de 1624 de fer una segona una porra de plata. Vegeu annex documental, anys 1570 i 1624.

²¹¹⁰ Existent des del segle XIV i XV, sembla que encara era a la Casa de la Vila el 1728, segons un inventari de la mateixa que donem a l'annex documental, hi havia el *drap verd amb les armes de la vila* i la *bandera del sometent, de domàs carmesí*.

²¹¹¹ Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga. Documents Notables. UD 152. Registre de la Vila, anys 1725-1726, foli 106r i v.

²¹¹² Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga. Documents Notables. UD 152. Registre de la Vila, anys 1725-1726, foli 105r.

²¹¹³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 81r.

²¹¹⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 84r.

²¹¹⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, folis 115v i 120v. Una *grossa* equival a dotze dotzenes, o sia, 144 unitats.

²¹¹⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 141r.

mànec de fusta. Item lo llibre del Racional, de full gran. Item un llibre de comptes de las confrarias [...] Un llibre de la Mostassaferia ab cubertas, xich.”²¹¹⁷

I també que de 1778 hem conservat una proposició del ple municipal on són els regidors els qui acorden demanar als gremis la presència de les seves banderes a la processó, potser un indici de reactivació festiva o d'una menor ingerència per part del fisc municipal borbònic:

“Sobre hazerse un pregón en el día de Corpus y demás festividades, para sacarse las banderas. [...]

Magnífico Señor: Respeto de que el día de manyana se celebra la festividad de Corpus Christi, en cuyo día es costumbre mandarse por vía de pregón se saquen las banderas, como y en otros días festivos del año se manda lo mismo, por esto soy de parecer se haga un pregón á fin que todos los cónsules de los Gremios de la presente Villa saquen las banderas, y que semejante pregón se execute en los demás días festivos en que se acostumbra sacarse aquellas. Y ohído lo dicho por los demás señores individuos del dicho Ayuntamiento, unánimes y conformes, han sido del mismo voto y parecer, e cuya conformidad así lo resolvieron y determinaron dichos Señores.”²¹¹⁸

15.4 Dificultats econòmiques, entrebancs i altres celebracions del segle XVII

Només començar el segle XVII, i just abans que es posés solemnement la primera pedra de la nova església i fer-se la corresponent alegria pública (vinculada als entremesos que estudiem), trobem també un cartell o edicte de visita manat publicar pel bisbe de Vic Andreu de Sant Jeroni el 26 d'octubre de 1616. S'hi manifesta plenament l'esperit de Trento, que vetlla per la decència dels actes, però no en prohibeix la seva expressió artística ni teatral, ans venia solament a frenar allò que devien semblar excessos:

“Primerament provehim y manam que [...] per quant nos ha constatat que lo anar en la professó se fa del Santíssim Sagrament lo die del Corpus, los diablots y los que ballen la Turquia, y altres bullicis se fan en dita professó, causen divertiment als que fan dita professó, de tal manera que no atenen al principal sperit que se-a de atèndrer, ab notable irreverència del Santíssim Sagrament, per ço, ab tenor de la present, manam a tots y sengles personatges o personas qui faran [...] com són diablots, cavalls cotonés, turchs y altres [...sots pena de excomunió] major lata sententia, vagen sempre devant dita [professó ...]. [Així] mateix, manam al rector y demás preveras que per [...] balls y bullicis no permeten pare dita professó en ningun [...] de dita vila, y en cas ho aje de fer, los encarregam nos dicentes [que] ni cessin de cantar los himnes estant ordenats per Nostra Mare Iglésia per a cantar en semblant professó, la qual provisió manam al rector e o vicari en virtut de Sta. Obediència publique lo diumenge antes de la festa del Corpus la publique al poble.

Item, per quant causa gran alborot la música de jutglàs en la Iglésia fora de son lloch y temps, y nos ha constatat que los dies molt solemnes que la-y ha en la present vila quant

²¹¹⁷ Vegeu annex documental per al dit inventari, que es troba a Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1101. Llibre d'Actes 1712-1730, folis 355 i ss.

²¹¹⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1112. Llibre d'Actes 1777-1779, foli 213r.

se acompañen los consells al offici, entrant dita música en la iglésia, estantse cantant al cor los divinos officis; per ço manam, en pena de excomunió major, que si dits divinos officis seran comensats de cantar en lo chor, aye de parar la música e o jutglars en lo fossar de dita Iglésia, sens entrar en ella. [...]

Item, per quant en moltes visites és estat manat y provehit ab diverses persones y censures que no-s desaparassen alguns tirs de foch sobre lo tecto de la Iglésia mayor, y no són estades obehides, per ço provehim y manam que ninguna persona de qual sevol gènere, grau o conditió y estament sie, encara que sie per qualsevol festivitat, gose ni presuma desaparar ningun gènere de armes, demunt dit tecto de dita iglésia, en pena de excomunicatió major, lata sententia, y altres a àrbitre de nostre degà.”²¹¹⁹

No va caldre regular gaire –que no prohibir- els entremesos, músiques i disparades de pólvora festiva, perquè ben aviat sorgiria a Igualada un repte a nivell de comunitat que suposaria una càrrega notable a les arques municipals. Parlem, precisament, de l’inici de les obres de construcció de l’anomenada *Obra Nova* de l’església parroquial. El projecte feia anys que rondava, concretament des de 1601-1602.²¹²⁰ Es va escriure a dos il·lustres fills d’Igualada. Un era Pere Franquesa, home molt influent a Madrid. L’altre, Francesc Robuster Sala, en aquell moment bisbe de Vic. Però la majoria de les ajudes promeses, que semblaven decisives, no arribaren mai.²¹²¹ Encara, en consell municipal de 7 d’agost de 1621 s’acordava aplicar a la dita fàbrica tots els guanys obtinguts l’any anterior a la botiga del blat de la vila, “*attès no-s trobe forma de hont poder-se tràurer y haver diner, salvat emperò lo cabal de dita botiga, que són 500 ll.ss*”.²¹²² Però abans de renunciar a segons quins ingressos, el Consell de la vila ja va intentar prescindir del luxe dels elements festius com els entremesos per tal d’afavorir l’obra de la construcció de la nova església parroquial de Santa Maria. Un *Memorial fet per los Sors. Consellés y elets de la obra de la Iglésia que desija fer la Universitat de Igualada, de les coses que-s deuen aplicar a dita obra parexent bé al savi Consell* va proposar prendre totes aquestes mesures:

“Primerament, appar que-s pot aplicar tot los emoluments de las causes pies de Arisó y Çabata, qu-estan a disposició dels Consellés, y tot lo que sobrarà de la causa pia de Pedriça, pagats los casaments, prohibint que per ninguna altre causa se pugan gastar, sinó en dita obra, tot lo tems que durarà, que poch mes o menos restaran cinquanta lliures tots los anys.

E més se deuen aplicar a dita obra tots anys vint i sic lliures per lo gasto fa la Universitat anant a Mostre Sra de Montserrat ab la proffesó, entès emperò que de altre part se pagarà la caritat de cera y altres comtes acostumats [...]

*E més se deuen aplicar tots anys 44 ll ss., ço és 20 llss. que-s acostumen desprendre tots anys lo die del Corpus, ab cuets y drach y diables y turchs, y 12 ll ss. que costen los músichs y la sua despesa los dies de Sta. Anna y de St. Roch, llevant dits dos dies los músichs. Y les restans 12 ll ss. llevant la consuetut de donar ventalls a corpus y bou en les diades de las festes de la Vila, llevant ho tot lo tems que durarà la obra, a tots los que-n solen rèbrer. [...]*²¹²³

²¹¹⁹ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Llibre d’Òbits 23 folis 275 i ss.

²¹²⁰ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 1083. Llibre de la Universitat de 1601, folis 41v i ss. Top 1084. Llibre de la Universitat de 1602, folis 24r i ss; 26r i ss; 30v; 42v-43r.

²¹²¹ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 1087. Llibre de la Universitat de 1606, foli 74r i ss. Top. 1093. Llibre de la Universitat de 1618, foli 24v i 25r, 28v i 29r.

²¹²² Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 1095. Llibre de la Universitat de 1621, foli 72r i v.

²¹²³ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Top. 30. Full solt.

Per tant, tenim tot l'aparell municipal d'ingressos encarat –mentre no s'alterés gaire el funcionament normal dels serveis municipals ni vingués cap època de carestia o pobresa general- a finançar un nou edifici. Immens per aquella població d'uns 1500 habitants cap a 1565 i d'uns 2000 habitants el 1628.²¹²⁴ El pressupost considerat usual i acostumat per a les despeses d'entremesos i protocol del Corpus en aquesta època era, segons diuen, de 44 lliures, que no és un import petit.

No obstant això, la vila celebraria encara algunes festes i solemnitats que, ben segur estarien plenes del gust barroc pels jocs, elements festius, torneigs, invencions i demés instruments propagandístics. A més de l'esmentada festa del 1617, tenim la benedicció de la meitat de l'edifici el 1627,²¹²⁵ la visita de la reina d'Hongria i germana de Felip IV el 1630,²¹²⁶ la represa de l'obra de l'altra meitat el 1666,²¹²⁷ un acabament de l'obra –que no tenim documentat enlloc- cap a 1688-1692, el pas per la vila del futur Felip V el 1701²¹²⁸ i les tant esmentades festes de trasllat del Sant Crist el 1733. El que succeeix és que en la majoria d'elles les alegries públiques foren escasses o bé no n'hem conservat ni les despeses ni la notícia o relació festiva narrada. La vila devia anar prou congestionada per pagar l'obra d'un edifici tant gran, el qual va continuar amb la construcció de la Capella del Santíssim i el Sant Crist (1702-1732), el gran Retaule Major (1718-1729) i, encara l'orgue el 1679 (refet el 1732 i 1758). A tot això calia afegir-hi, després de 1714, la despesa del Cadastre, un impost que devia afeixugar prou la població civil.

Sí que oferien algunes petites ocasions les festes d'oficis i gremis, com els Paraires o els "Fadrins", encara que les despeses solen limitar-se a pagar la cantoria, el sermó, el manxador de l'orgue, algun músic, enramades i poca cosa més, com mantenir i reparar tabernacles i banderes processionals. També es feia festa el dia de santa Anna i sant Roc, ja que aquesta era una de les diades –com el Carnestoltes- on el municipi contractava músics o joglars per a embellir els carrers.²¹²⁹ Precisament per sant Roc s'havia representat alguna peça teatral a la plaça major. Un procés judicial de l'any 1612 en dona fe.²¹³⁰

---

²¹²⁴ VIZCARRA 1991, pàg. 102.

²¹²⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Baptismes 2, fol 252r-253r. Vegeu annex documental.

²¹²⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Baptismes 2, folis 267r-267v. Vegeu annex documental.

²¹²⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Llibre de Baptismes 3, folis 202v, sense mencions de diversions festives de cap mena.

²¹²⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1100. Llibre d'Actes 1700-1711, fol. 49 i ss. Altra relació a Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 303. *Llibre de Notas* de la Comunitat de Preveres, folis 40r a 41v.

²¹²⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 133r. El 1601 el municipi pagava "*Item a 16 de agost de dit any se li féu pòliça paguàs a Sebastià Vilella de La Llacuna, vint y sinch reals, y són per la festivitad de Sant Roch, per lo sonar del dit any, diem....ij ll x ss. Item a 25 de dit se li féu pòliça paguàs a Masià Sabater, músich e la vila de La Llacuna, sinch liures barceloneses, y són per lo sonar que a fet dit Sabater lo die de Sancta Ana y de Sanct Barthomeu, diem....v ll ss.*"

²¹³⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Processos. Caixa 689, procés 5697, foli II. Un testimoni declara que fou robar a la vila d'Igualada quan s'hi estava representant una comèdia a la plaça: "[...] dixit fou ahir dijous que ere lo dia o festa de St. Roch yo arribí en la present vila de Igualada haont és a saber en la plaça maior de dita vila se representà una comèdia. Yo aportave en la botxaca squerra de les calses divuyt lliures moneda barcelonesa en plata [...] y arribant yo a dita plaça maior per veurer representar dita comèdia, que judique yo devien

Qui anava una mica més enllà els preveres de la parròquia, amb alguna menció de trons i petards per anunciar la vigília de sant Pere, son patró, una festa que cal considerar *menor*. Diem *menor* perquè molt antigament era l'antic co-titular de la parròquia (pel que sembla deduir-se de la consagració de l'any 1087)²¹³¹ però a partir dels segles XIV i XV ja només devia ser patró de la Comunitat de Preveres de la parròquia de Santa Maria, de manera que podria equiparar-se a una festa gremial o al que després serien les festes de carrers i barris del segle XIX. Hem de dir que ens sobta un ús tan intensiu de la pólvora per part, justament, dels capellans. La notícia més antiga que hem trobat sobre escopetades festives a Igualada data del 1594-95 i forma part d'aquesta celebració. Sembla segur que no correspon al primer moment de la implantació d'aquest costum de fer gales o *galejar*, és a dir disparar amb motiu de públiques alegries. En qualsevol cas, al *Capbreu o Llevador de les rendes y emoluments de la Comunitat de Preveres d'Igualada* de 1594, a la secció de les pòlisses extraordinàries,²¹³² ja trobem que es gastà pólvora:

*“E més vos retindreu vers vós quatre liures setse sous y vint dinés, y són per tantes ne aveu pagadas, so és a m^o Pere Sellna per la pulvora despengueren per festegar St Pere y sis sous a salvador Siurana per los cuets li prengueren per lo mateix effecte [...]”*²¹³³

Entenguem doncs, festejar per galejar. A les *pòlisses extra ordinàries* de l'any 1595 es mencionen explícitament les armes d'avantcàrrega per a usos festius de la comunitat de capellans de Santa Maria. Segons anotació del dia 2 d'agost:

*“E més vos retindreu vers vós quoranta sous y quatre [diners], y ço és, 18 ss. per 4 ll pólvora a r[ao] de 4 ss. 6; y 2 ss. 4 per dos dodenas [sic, dotzenas] de cuets, y 8 ss. per lo arcabús se trenchà, per fer-lo tornar ensepar, les quals cosses se despengueren lo dia de St. Pere de 1595. [...] [Signa per certificar el rebut] Gaspar Ferrer.”*²¹³⁴

Com es pot veure, es va malmetre un dels arcabussos el qual va caldre reparar i encepar, o sigui, remuntar en una fusta que li feia de culata.²¹³⁵ Suposem que hi havia una colla d'arcabussers. Potser disparaven des del campanar, com encara avui es fa a Centelles per la Festa del Pi, i com sabem que va fer-se a Igualada el 1617 per la primera pedra del

---

ser les tres hores de la vesprada poch més o menys, y quant fuy devant casa [...]” Agraïm aquesta notícia a Xavier Jorba.

²¹³¹ No fous fins a 1696 que es va dedicar la parròquia a la Immaculada, però portava segles dedicada a Maria santíssima, segons consigna aquell any el *Llibre de Notes* de la Comunitat de Preveres. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 303.

²¹³² Segons el Diccionari Català-Valencià-Balear: PÒLISSA f. || 1. ant. Paper signat segons fórmula legal per a ordenar un pagament o cobrança.

²¹³³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 175. Capbreu o llevador de les rendes de la comunitat de preveres de Santa Maria d'Igualada, any 1594. Sense foliar.

²¹³⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 175. Capbreu o llevador de les rendes de la comunitat de preveres de Santa Maria d'Igualada, any 1595. Foli 14v.

²¹³⁵ Segons el Diccionari Català-Valencià-Balear: 2. ENCEPAR v. tr. || 1. Posar la pólvora dins la xemeneia d'una arma de foc, de manera que es posi en contacte amb el pistó per a produir l'explosió en disparar-la (Olot, Plana de Vic); cast. cebar. Però mirant bibliografia específica hem sabut que encepar és també muntar i encaixar la part metàl·lica d'una arma de foc damunt la seva carcassa de fusta, cosa que concorda millor amb el sentit del nostre document. Aquesta apreciació encara no la vam poder fer a VILARRÚBIAS 2015, pàgina 41, nota 55.

nou temple. Per documentació dels anys 1674 i 1679 sabem que els coets i pólvora es gastaven per l'anunci de la vigília de sant Pere.²¹³⁶

“[1671]: *Item dit die y any sobredit [24 de juliol de 1671] fem pòlissa al sobredit collector de set lliuras dos sous y cis dinés per tantes ne an pagades als procuradors majors per lo gasto de St. Pere, és a saber, per los cuets, 33 ll 12 ss. per los ports 4 ss., per la teia 4 ss., la cerra 8 ss., tocar 4 ss., jonchs 2 ss. 6, la enrramada 8 ss., los músichs 2 ll ss., que tot és dita suma, diem 7 ll 2 ss. 6.*

[1672]: *Item feu pòlissa al sobredit collector de vuit lliuras tres dinés per tantes ne a pagades als procurador[s] majors per lo gasto de St. Pere, ço és la prèdica 1 ll 8 ss., cuets 4 ll ss., cera 8 ss. anrramada 8 ss., clavells 1 ll ss., y jonchs y teia 5 ss., pólvora 11 ss. 3, que tot fa dita suma de 8 ll ss. 3 dinés, diem 8 ll ss. 3.*

[1676]: *Item dit dia fem pòlisa a dit collector de quatre lliuras, per pagar los cuets de la vigília de St. Pera 4 ll ss. [...] Itemdit dia fem pòlisa a dit collector de una lliura sinch sous y sis, ço és sis sous que costaren los ionchs per enramar la iglésia lo die de St. Pera; Item per la pólvora de mig dia de la vigília de dit dia tres sous y sis, Item per la enramada del altar de dit dia vuit sous y vuit sous per quatre mans de paper per lo arxiu, que iunt suma 1 ll 5 ss. 6.*

[1679]: *Item, fem pòlissa al dit collector de quatra lliures per los cuets per la vigília de St. Pere, 4 ll 4 ss.*”²¹³⁷

Cal distingir entre diverses maneres de disparar les armes de foc. En primer lloc, la que tindria un destacament militar, amb una forta component honorífica i protocolitzada, les salves. En segon lloc, la que tindrien els sometents (menys rígida, però ordenada) o els habitants proveïts d'escopetes, molt més desorganitzada i espontània fins que no es requeria de fer formació, el *galejar* més lliure, que encara avui es pot veure a Centelles o Solsona. A la Igualada d'aquests anys tenia molt de pes el Sometent; els testimonis documentals parlen de *metre so de viafòs* o via fora per descriure el donar l'alarma i mobilitzar-lo si calia. De fet, les campanes no paraven de tocar *metent so* fins que el Sometent havia tornat a la Vila i atrapat als malfactors.²¹³⁸ Fou notable la persecució que va fer el Sometent d'Igualada, en aquella ocasió a les ordres de Jaume Pau Franquesa, d'una quadrilla de bandolers, dels quals en capturaren una setantena, l'any 1573.²¹³⁹ En canvi, quan hi hagué destacament els habitants amb una arma (la futura milícia) solien romandre dins la muralla per la defensa de la vila.

Pensem que aquesta manera de celebrar i anunciar les festes tenia un seguit d'avantatges: la pólvora no era barata; tot i això, l'arcabuseria no suposava una gran despesa pel que fa al gramatge, ja que l'estretor dels canons permetia disparar amb relativa poca càrrega. A més, les armes d'avantcàrrega eren presents entre la població

²¹³⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 209. Capbreu o llevant de les rendes de la comunitat de preveres de Santa Maria d'Igualada, anys 1674 i 1679.

²¹³⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Capbreu de les rendes i emoluments de la Comunitat de Preveres, capítol de pòlisses extraordinàries. Top. 208 (1671) i Top. 209 (1672, 1676, 1679). Vegeu Annex documental, any 1671, per aquests i encara alguns anys posteriors més de mostra.

²¹³⁸ Sabem pel testimoni del Baró de Maldà que això era així també a Igualada. Estigué a la nostra ciutat durant la Guerra del Francès, concretament l'estiu de 1810 i ens diu que el dia 6 de setembre “*En tota la nit i matinada següent no ha cessat la campana Sant [seny] Major d'esta parròquia de tocar a sometent, havent-nos llevats a cinc hores per marxar d'esta vila d'Igualada. I ditxa haver-nos amanescut bon dia o serè, i així alomenos tenim est alivio, mes la campana Sant Major sempre ficada a les orelles no parant de tocar; i eixit-nos d'Igualada a un quart de vuit ab lo mateix so i ressò [...]*”. MALDÀ, volum VIII, pàgina 292.

²¹³⁹ SEGURA 1907, volum I, pàgines 513-517.

en una època que la terra era plena de bandolers i assaltadors de camins.²¹⁴⁰ De fet, les armes existien per a poder mobilitzar sometents en nom de la Universitat amb molta rapidesa, poder defensar la població des de la muralla i també, si calia, per garantir l'ordre en els actes importants. Ja al segle XV es demanava que la gent nadiua d'Igualada acudís armada al cós o cursa de sant Bartomeu per si es produïen enrenous.²¹⁴¹ Amb unes salves es donava molta solemnitat i gravetat a un acte. Tot per molt pocs diners.

Un altre element que degué alimentar i proveir les festes igualadines en època barroca foren les relíquies. N'arribaren a tot Catalunya, procedents de Roma, on es comptava amb el recolzament dels papes del segle XVII. Aquests, autoritzaven l'exhumació de màrtirs de les catacombres. Si a Vilafranca del Penedès hi arribaren les restes de sant Fèlix el 1699, a Igualada trobem dues arribades il·lustres. La primera, la tibia de santa Secundina, que té la consideració *reliquia insigne*, arribada el 1688. La segona, la de sant Faust –que avui no es sap on para i que no sabem si va sobreviure a la Guerra Civil– arribada el 1692. En donà bon compte el Dr. Joan Padró Serrals el 1736 quan ponderava la sagristia de la parroquial igualadina:

*“Tiene entre otros dos ricos, y preciosos Reliquiarios de plata; el uno contiene Reliquia de San Fausto Pontifice, y mártir, Dadiva, que traxo de Roma, y dió a esta Iglesia Mosen Juan Fàbregas , presbytero, natural de Igualada. El otro contiene otra Insigne Reliquia, que es un hueso de la espinilla de Santa Secundina, Virgen y mártir: Don assimismo, que traxo de Roma, y ofrecio a esta Iglesia el Ilustre Dr. Sebastian Estalella, Pabordre de la Cathedral de la Ciudad de Manresa, natural tambien de Igualada.”*²¹⁴²

Un paper solt, datable principis de segle XX, de mà anònima, en complementa aquesta informació dels dos principals reliquiariis de Santa Maria: el de Sant Faust i el de Santa Secundina:

“Reliquiari de S. Faust.

Donació de la relíquia al Rnd. D. Juan Fábregas, Pvre, espanyol, extreta del cementiri de S. Càstulo per manament del Papa. Roma 4 març de 1657. Donació de la mateixa al Sr. Rector i Comunitat de Sta. Maria de Igualada dia 16 juny de 1692 pel dit Rnd. Fabregas.

Relíquia de Sta. Secundina.

Donació feta al Dr. Sebastià Estalella, prepòsit de l'Esglesia Colegiata de Sta. Maria de Manresa, extreta per manament del Papa, del Cementiri de S. Calixte. Roma 18 març de 1688. El dia 10 de juliol de 1688, a la ciutat de Manresa, el Dr. Anton Pasqual, Bisbe de

²¹⁴⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1084, Llibre de la Universitat de 1602, foli 73. Llistat d'armes que són en poder dels caps de casa de la Vila. Arcabusos, pedrenyals.

²¹⁴¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183, foli 146r, any 1604: “[...] per lo que se avia pagat per la joya de Sant Bartomeu als corradós, y per la pólvora se despregué al offici a tirar y a la gent armada del cos [...]”. la mesura no era nova, ja la trobem a la Crida del cós de 1453, copiada just a continuació de la de sant Bartomeu. “Crida del cors. Encara més vos fan a-saber los dits honrats batles de la dita vila d-Agualada, a instància e requesta dels dits honrats consellers, a tots e sengles abitadors de la dita vila, qui de edat sien, que ab totes lurs armes sien prestament al cors, sots pena de L solidos. E que alguna persona strana, ço és habitant fora la dita vila, de qual se vol ley, condició o stament sia, a peu ni a cavall, no gos portar negunes armes vedades al dit cors, sots pena de sexanta solidos e de perdre les armes. E quart si qui a-guardar sia, que amor ni gràcia non haurà.” Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1011. Llibre de la Universitat de 1452-1453, foli 95.

²¹⁴² PADRÓ 1736, pàgines 99-100.

*Vich, concedí al Dr. Francisco Ribalta Rector de Sta. Maria de Igualada, que aquesta relíquia fos venerada, i en aquet dia fou portada a Igualada segons sembla.*²¹⁴³

Esmentem aquestes entregues perquè si bé la que es conserva –la de santa Secundina– no ha originat cap celebració, la de sant Faust va tenir un recorregut festiu notable i se li va fer un vot de poble el 21 de juliol de 1705, de manera que va passar a celebrar-se cada any l'endemà de sant Bartomeu, el 25 de d'agost, com un protector contra les pedregades:

*“Item fonch proposat per dit Senyor Conceller en Cap que tenint la Universitat de esta Vila la ditxa que logrà en tenir una relíquia del Gloriós Sant Fàustuo, tingan ha bé deliberar ho votar se fasse festa en esta vila lo dia de dit Gloriós Sant, per a què ab est aplauso sie medi ab Déu Nostre Senyor se digne librar a esta vila y son circumveynat de las pedregadas que tant a menut se acostuman experimentar, y lo dit Concell, ohida dita proposició, la major part de aquell ha determinat y resolt que dotse sants que ab diferents diadas se troban entre any de aqueix nom se posen en extracció, y se fasse festa lo dia de aquell que aixirà ho serà en sort extret, com semblant a la festa que esta vila fa lo dia del Gloriós Sant Roch.”*²¹⁴⁴

La festa de sant Faust es celebrava encara a Igualada–tot i que d'una manera absolutament residual– el 1969, quan el programa de la Festa Major d'aquell any anuncia encara una missa votiva en honor de sant Faust el mateix dia 25 d'agost a mig matí.²¹⁴⁵

15.5 Dades sobre manteniment d'elements festius i de protocol a Igualada (1700-1761)

La documentació igualadina del segle XVIII és més rica en els registres d'actes i acords, encara que aquests molt rarament fan referència als elements festius que ens interessin. Creiem que hi havia quaderns específicament destinats a aquests afers, perquè les actes no en parlen i la comptabilitat no en reflecteix res fins a la segona meitat del segle XVIII. Potser es tractava d'esquivar les inspeccions de les altes instàncies civils i religioses. El cas és que les dades escassegen.

Quan hem tractat els balls parlats i les prohibicions eclesiàstiques tridentines ja hem deixat clar el perquè del relatiu compliment de les mateixes per part dels municipis i àdhuc el mateix clergat local titular. Ara a Igualada en tenim mostra puntual en els escassos comptes municipals de principis de segle:

“Clavariat de la Vila de Igualada essent Consellers Gaspar Espoy, Joseph Matheu, Joseph Camps y Isidro Barral Clavari Anthoni Joan Roca en lo Any 1716. [...]”

²¹⁴³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 311. Llibre d'Obra i sagristia iniciat el 1595, paper solt. Vegeu també AMENÓS 1929.

²¹⁴⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1100. Llibre d'Actes 1700-1711, foli 129.

²¹⁴⁵ Programa de la Festa Major d'Igualada 1969, col·lecció de l'autor.

nº 12. Als 22 de dit [març] se li féu pòlissa pagàs al Dr Felix Matheu prevere com a Prior de la Minerva 10 ll ss diem deu lliuras per ajuda de cost de la festa del St. Cristo, diem.....10 ll ss.

nº 19. Als 3 de dit [maig] se li féu pòlissa pagàs a Joan Biosca fusté, sinch lliuras dotse sous per lo cadhafal que féu per la comèdia del dia de la festivitad del gloriós Sant Christo, diem....5 ll 12 ss.”²¹⁴⁶

I, evidentment, en les relacions descriptives de la festa de 1733, la festa barroca igualadina més destacada:

“Comensaren pera fer pas, y per-a aportarsen la bulla del Poble los Gegants ab los Balls, apartats del cos de la Professó una petita distancia [...] y després en la Plassa representaren altre comedia pera acabar de entretenir lo Poble, lo temps que quedava de aquell día, que havent estat las funcions de la Iglesia per tant magníficas molt entretingudas sobraren pocas horas pera acabar lo día, en que se concludía los días alegres de aquestas festas. [...]”²¹⁴⁷

Aquest incompliment s’ha d’explicar també pels beneficis econòmics que ja advertiren els jurats gironins en rebre el monitori del bisbe el 1573 i que a Igualada el 1733 tenien encara ben clars. Es tracta d’un antic indici (que no pas el primer) del patrimoni festiu – diguem-ne singularitat festiva, si parlem del segle XVIII- com a focus d’atracció de visitants i curiosos:

“Fuera de las Murallas de la Villa estava prevenido un vistoso, y abultado Castillo de fuegos artificiales, y en la Plaza Mayor un grande Tablado para la representacion de dos obras Comicas. Para lo mas solemne, y armonioso de la Musica, se llamaron veinte Musicos, de las habilidades en Instrumento, y voz, mas escogidas de las dos cèbres Capillas de la Iglesia Cathedral, y de Santa Maria del Mar de la Ciudad de Barcelona; y à estos se agregó el Militar, y escogido concierto de Musicos en todo genero de Instrumentos, Violin, Obues, Fogòt, y Trompas de Chase, de la lucida, noble, y fuerte Compañia de Granaderos Reales de à Cavallo. Se previnieron Villancicos nuevos, que se dieron à la Impression, y se repartieron al gran concurso. Todo este ruidoso aparato de Fiestas, llamò à un numeroso, y lucido concurso de casi todas las partes de Cataluña.”²¹⁴⁸

Per raons d’espai, en aquest treball no tractem el tema de la música dins del temple, competència dels organistes i mestres de capella, el cost dels quals també s’assumia des de la Universitat, un tema ben estudiat per Josep Mª Gregori.²¹⁴⁹ Resseguir els llibres de les confraries permetrà veure com sempre apareixen petites partides per a músics de les festes patronals, i en el cas de la Minerva, de veure aparèixer cantors vinguts de fora des del darrer quart del segle XVII.²¹⁵⁰ Música acompanyada amb l’orgue de Bartomeu Triay que s’enllestia pels volts de 1679²¹⁵¹ el qual, si jutgem per les fotografies antigues,

²¹⁴⁶ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Lligall 1.7. Quadern de clavaria de 1716.

²¹⁴⁷ Arxiu de la Corona d’Aragó. Notarials d’Igualada, 1386, folis 164r-168r. *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve.*

²¹⁴⁸ PADRÓ 1736 pàg. 65-71.

²¹⁴⁹ GREGORI / ROMEU 2016.

²¹⁵⁰ Arxiu de la Corona d’Aragó. Notarials d’Igualada, 1386. *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve*, folis 107r a 137r.

²¹⁵¹ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 8183 UD 9809. Llibre del Racional. Folis 230r-230v. Pagaments de 1680.

era ben semblant als de Sitges i Calaf. Aquests cantors eren ubicats en un cadafal dins de l'església, com es veu en la comptabilitat de la Minerva de 1698-1699²¹⁵² o s'esmenta en una acta municipal de 1748.²¹⁵³ També en aquesta època es documenten aparicions primerenques, vers 1722-1725, dels violins en la música d'església.²¹⁵⁴ Sí que podem dir també que la vinguda dels cantors de Santa Maria del mar el 1733 degué impactar i va permetre lluir la reforma de l'orgue feta per Josep Boscà el 1732, ja que calgué mudar la ubicació del gran instrument vers el costat sud de la nau. Com diuen Gregori i Romeu:

“Com d'enriquidora degué ser per als músics de la vila, escolans, cantors i instrumentistes, vinculats amb la cantoria de Santa Maria la presència, durant gairebé una setmana, dels músics de la capella del Mar. Tot i que les cròniques no ho esmenten, resulta fàcil d'imaginar la participació d'escolans, cantors i del propi Josep Soler en aquelles esdeveniments musicals. Probablement, Soler seria qui sonaria l'orgue de Santa Maria durant els oficis, misses solemnes, vespres i completes, que interpretà la capella del Mar sota la direcció de Jaume Caselles.”²¹⁵⁵

La festa de 1733 també és important perquè és la primera que, ultra els trets d'arcabusseria, bombardes i mascles, documentats del segle XV al XVII, esmenta castells de foc i coets que anaven més enllà de les escopetes o els fuets que es posen a la maça dels diables o a la boca i ales del drac. En donen fe les tres relacions o cròniques d'aquella festa:

*“Los Priors de la Minerva cuidaren [...] y se feren altres prevencions [...] de Fochs que sens los que feren cada particular a son gust, y estos foren molts, y bons, los previnguts per lo Comú en la funció present foren per dos nits en que en la primera se tiraren molts cohets de tots gèneros, y a la fi a la Plassa del Blat una Señora, y la segona nit se tirà un Castell fòra las murallas que durà més de una hora, y sert que fou cosa de molt bon gust. [dia 13 de setembre:] Acabada esta tan alegre esperada, y pomposa funció en la Iglesia, se feu en la Plassa un Ball, y a la nit se tirà un castell de foch fora de las murallas, y assò se conclogué la festa de est dia 13. Però no acabà la bulla que continuantse en la nit en moltas parts de la Vila, invensions curiosas, pogueran entretenirse los que pogueran [...]”*²¹⁵⁶

*“Dit die [13 de setembre] al vespre se tirà lo Castell de Foch, en lo Camp del Cuyner, prop del Camp de St. Isidro, aont disperà foch per espay de tres quarts de ora, y per dintra de la Vila molts particulars en demostració de tanta festa tiraven rodes de foch, carratillas y cuets boladors, ab moltas alimarias, en alecció de gracias que tots los dies experimentan rèbrer, y aquí se finí lo primer die de las festas.”*²¹⁵⁷

²¹⁵² Arxiu de la Corona d'Aragó. Notarials d'Igualada, 1386. *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve*, folis 122-125.

²¹⁵³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1104. Sessió del 31 de maig de 1748. *Llibre d'Actes de 1748-1754*, folis 9r-9v.

²¹⁵⁴ Arxiu de la Corona d'Aragó. Notarials d'Igualada, 1386. *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve*, folis 147 i 149.

²¹⁵⁵ GREGORI / ROMEU 2016, pàgina XLI.

²¹⁵⁶ Arxiu de la Corona d'Aragó. Notarials d'Igualada, 1386, *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve*, folis 164r-168r. Pel que fa a la “Señora”, creiem que era una figura al·legòrica final de l'espectacle pirotècnic, potser una al·lusió a la feminitat pagana, malgrat que no podem saber amb seguretat de què es tracta. La que va cremar-se l'any 1769 a Os de Balaguer amb motiu de la inauguració de la nova església permet hipotetitzar en aquesta direcció, com es dedueix a PASQUAL 1769, pàgina 84.

²¹⁵⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 303. *Llibre de notas de la Comunitat de Preveres*, folis 57r a 59r.

“Fuera de las Murallas de la Villa estava prevenido un vistoso, y abultado Castillo de fuegos artificiales, y en la Plaza Mayor un grande Tablado para la representacion de dos obras Comicas. [...] [dia 13 de setembre] Por la noche se diò la diversion del Castillo de fuego. [...] Lo restante de la noche de este dia, se ocupò en una Comedia, que representaron los Paysanos. [dia 14] Por la noche prosiguiò la diversion de otros fuegos artificiales, y la de otra Comedia, representada en la Plaza por los Paysanos. [dia 15] Por la noche se prosiguieron los fuegos, y entre otros, los que arrojò una invencion de Estatua, que con su artificio, y variedad de fuegos, diò un divertido, y alegre rato al gran concurso que assistia.”²¹⁵⁸

Resulta curiós que també el mateix any, les festes del res de sant Bernat Calbó celebrades a Reus suposaren també el primer castell de focs conegut en aquella població, executat per un pirotècnic (mestre coeter) de Vilafranca el dia 26 d'octubre, tal i com documenta la respectiva crònica impresa.²¹⁵⁹ Per tant, posterior d'una quarantena de dies al Igualada. Potser sí que les festes d'Igualada causaren el furor que Joan Padró Serrals comentava.

Entre 1689 i 1741 apareixen també esmentades les enramades en les despeses dels Priors de la Minerva i el Sant Crist. A més, en el segon període esmentat, s'hi assumí el cost de *sinquanta neulas* (1738-1740) o *las neulas de nadal* (1741),²¹⁶⁰ les quals també apareixen el 1779 als comptes de l'Obra parroquial.²¹⁶¹

El 1761 tenim les primeres dades comptables festives des de 1733 i 1756. Aquest cop no són vinculades al Sant Crist, sinó a tot allò que assumia el Municipi, especialment la festa patronal de Sant Bartomeu. Les despeses es resumeixen a les sabates i espartnyes dels balladors, el refresc dels figurants (més aviat caldria parlar de portadors dels gegants i els cavallets), el sou del flabiolaire i dels clarins de l'Ajuntament, així com dels agutzils municipals (macers i *Salero* o *Criado*) i els quatre músics que acompanyaven a les autoritats. Aquests comptes de 1761 són un bon indicador de l'estat de la qüestió de la festa: la vila o municipi és qui assumeix el cost de tots els elements de protocol. També queda clar quan la paguen totalment (Sant Bartomeu o Sant Faust) o quan ajuden assumint-ne parcialment les despeses (Sant Crist o Roser):

“Relación hecha por el Ayuntamiento de la Villa de Igualada, con intervención del Mag[nif]co. Dr. en D[erecho] Ramon Bergadá y Berdós, su síndico Procurador de los propios que usa, de lo que producen annualmente cada uno de por si [...] Otro si. Por el salario annual de maestro de Capilla y organista, que siempre ha pagado la Villa, secenta libras.....60 ll ss. Otro si: Por el salario annual de quatro músicos tiene la Villa para acompañar el Ayuntamiento a las funciones públicas y de Iglesia, y assistir a las festividades se celebran en la dicha Iglesia Parroquial, tocantes a pagar por el Ayuntamiento ochenta libras....80 ll ss. [...]

²¹⁵⁸ PADRÓ 1736, pàgines 65-71.

²¹⁵⁹ RELACION 1735, pàgines 171-172.

²¹⁶⁰ Arxiu de la Corona d'Aragó. Notarials d'Igualada, 1386. *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve*, folis 109r (1689-1690), 173r (1738-1740) i 175r (1741).

²¹⁶¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. UD 358. Llibre d'Obra 1714-1866, pàgina 72.

Otro si: Para la solemne fiesta del Sto. Christo se celebra en la Villa ha acostumbrado siempre el Común dar annualmente para ayuda de coste a los Priors de la Cofadría [sic] de la Minerva y del Sto. Christo, diez libras.....10 ll ss.

Otro si: Por lo que acostumbrado siempre la Villa dar annualmente de ayuda de coste por las dos fiestas de la Virgen del Rosario, del mes de mayo y octubre, gasta doze libras....12 ll ss.

Otro si: Por la fiesta del Apóstol Sn. Bartholomé [...]

Otro si: Por la fiesta de Sn havito [Fausto], que es voto de Villa y la a costeadado siempre[...]²¹⁶²

A més, els comptes de 1761 consignen –per pagar-se- molts detalls que haurien passat desapercibuts, alguns dels quals podrien haver estat una implantació després del centralisme borbònic. Alguns altres, ben segur, ja venien d'antic:

Indumentària dels regidors: Les seys insígnias pequenyas de damasco carmesí, que annualmente se dan a los seys Regidores para llevarlas de particular, a fin que sean reconocidos por tales, les seys insígnias mayores de damasco carmesí llevan los Regidores quando salen en forma de Ayuntamiento a funciones públicas y de Iglesia, que segun las órdenes se tiene deven hacerse de seys en seys años.

Indumentària dels agutzils simbòlics, inclòs el que sembla correspondre a l'actualment conegut com a Salero:

“Por las Cotas o Gramallas coloradas que llevan los Maseros del Ayuntamiento quando este sale a funciones públicas y de Iglesia, que de seys en seys años se acostumbrado hazer, gasta en el año corresponde hazerlas veynte libras, que divididas en seys años corresponde al año tres libras seys sueldos y ocho dineros.”

“Por la cota azul para el Criado que sirve al Ayuntamiento, para avisarle del punto que ha de salir para ir a la Iglesia, darle en ella agua bendita y servirle en lo demás que allí ocurre, que de seys en seys años se le da, gasta el año una libra.”

Pels escolans, que sembla que eren nens cantors:

“Por quatro cotas de bayeta colorada, de los quatro monacillos o escolanes de la Capilla, que de tres en tres años se les dan, gasta la Villa en el año que se hazen quinze libras, que corresponde el año cinco libras.”

També assumien despeses força grosses que caldria atribuir a l'obreria d'una església:

“Por la cera que annualmente se acostumbra gastarpor las festividades y funciones se hazen y celebran en la Iglesia Parroquial, de que cuydan sus obreros nombrados por la Villa, que por no tener la Iglesia rentas a costeadado siempre la Villa, gasta la Villa indispensablemente unos años con otros por dicha cera ciento y treinta libras.”

“Por las obras, reparos y ornamentos de la misma Iglesia Parroquial, que por no tener rentas como se a dicho, deve costearlo la Villa, acostumbra a gastar unos años con otros cien libras.”

---

²¹⁶² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1106. Llibre d'Actes 1761-1765, folis 47r a 57r. Són comptes liquidats el 7 de gener de 1762. Anirem fent referència a ells.

Pagaven encara els refrescos que es donaven a les recepcions, de les quals ja hem parlat als segles XVI i XVII quan es donava carn de bou. Sabem que en aquesta època es tractava de coses més dolces. Llepolicies, en definitiva:

“Por el refresco se da al Ayuntamiento con concurrencia del Assessor, Secretario, y Mayordomo de propios en las Casas de la Villa, en el día del Sto Christo después de la procesión general se haze por la tarde de dicho día [...] Por el refresco se da al Ayuntamiento con concurrencia del Assessor, Secretario, y Mayordomo de propios, del Rdo. Retor, de sus dos Asistentes, y de los obreros en las Casas de la Villa, después de la procesión del día de Corpus [...] Por el refresco se da al Ayuntamiento con concurrencia del Assessor, Secretario, y Mayordomo de propios, a las Casas de la Villa, después de haver salido de la procesión del día de Sn. Bartholomé, Patrón de la Villa [...]”

Els comptes de 1772 liquidats l’any següent especifiquen les menses obsequiades:

“Refresco del Día de Sant Bartholomé.
 12° xacolata.....9 a.....ll 10 ss. 6
 Confitura cándida.....4 ll 6 a.....2 ll 2 ss. 6
 Anís.....2 ll 3 a.....ll 18 ss. 3
 Melindros.....2 ll a.....ll 14 ss.
 Volados y secalls.....4 ll 15 ss.
 [suma 6 ll ss. 6]”²¹⁶³

Tornant a l’any 1761, es detallen també els ventalls processionals:

“Otro si: Por nueve avenicos de forma mayor y nueve de pequenyos se dan en el día de Corpus a los mismos individuos del Ayuntamiento [...] Por ocho avenicos de la forma mediana que se dan a los oficiales del Ayuntamiento en el mismo día de Corpus, y por tres de pequeños que se dan a los Masseros y al sobredicho Criado que tiene la Villa para asistirle a la Iglesia [...] por el porte y trabajo de comprar dichos avenicos [...]”

Finalment, es detallen també els elements festius de mitjan segle XVIII. Els cavallets ja seran degudament estudiats en un altre apartat:

“Para vestir de nuevo los Gigantes y recomponerlos, que por regular se haze en doze a doze años, se gastan noventa y seys libras, de las cuales corresponde por cada año ocho libras [...] Para penyar las perrucas de los Gigantes, y adornarles, y por el salario de los hombres que los llevan, y del músico que les acompaña el día de Corpus y demás de la octava, gasta cada año dos libras diez y seys sueldos [...] Por nueve pares de zapatos que se acostumbra dar en la fiesta de Corpus a los ocho muchachos que baylen los Cavallitos, y al músico que los asiste, a razón de nueve sueldos el par, gastan annualmente quatro libras y un sueldo.”²¹⁶⁴

El mateix 1761 també es va fer nou el tabernacle de fusta dins del qual s’hi encabia la custòdia, que suposem prou feixuga com per no anar a les mans del prevere. Un anònim oferí una quantitat prou elevada i el 20 d’abril els regidors ho proposaren tirar endavant:

²¹⁶³ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Lligall 4.2.1. Comptes de 1772.

²¹⁶⁴ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 1106. Llibre d’Actes 1761-1765, folis 47r a 57r. Són comptes liquidats el 7 de gener de 1762.

“[...] fué propuesto por dicho señor Regidor Decano lo siguiente = Magco. Señor, en atención de ser preciso el hacerse nuevo el Tabernáculo con que se lleva al Señor en el día del Corpus, por no poder servir lo que había, por ser muy indcente, y respeto de haver sugeto devoto que ha ofrecido para dicho fin dar de limosna treinta libras barcelonesas, soy de parecer que se aze[p]te dicha limosna, y que la Universidad ayude y pague lo demás será necesario para hacerse dicho tabernáculo que esté con toda decencia y dorado, á cuyo fin soy de sentir se haga comisión al Sr. Joseph Riera para cuydar de lo referido.”²¹⁶⁵

Però aquest donatiu ofert només devia ser la guspira per estimular la iniciativa; aquest tabernacle fou pagat majoritàriament per l'Ajuntament. Va importar la respectable quantitat de 173 lliures, 17 sous i 6 diners. Hi intervingué el notable pintor Francesc Tramulles, ben situat en el context artístic d'aquell moment a Catalunya. Pocs anys abans havia acreditat el seu talent en obres per la capella del Sant Crist i de la Minerva, com la *Glòria* pintada el 1752 a la cúpula²¹⁶⁶ i alguna intervenció al retaule el 1756,²¹⁶⁷ com eren dos quadres:

“Tinc rebut de ma del Señor Joseph Riera com a comissionat dels Señors Regidores de la vila de Igualada, la quantitat de cent setanta tres lliuras. disset sous y sis diners, per lo valor del tavernagle de escultor, dorador, manyé, fuster y demes recaptés que se han fet, com pavelló, flors, rahims, roba y demes per portar lo SSm. Sagrament en la professo de Corpus de la Vila de Igualada.—Barña, maig 18 de 1761. Franco. Tramullas. Pintor.”²¹⁶⁸

Mentre el culte eucarístic d'Igualada s'embellia amb diversos elements concebuts i executats per un dels millors artistes setcentistes del Principat (no podem oblidar el gran retaule major de Sunyer i Morató), els entremesos de Corpus agonitzaven sota la pressió de l'Antic Règim, les prohibicions tridentines, les disposicions o constitucions sinodals de cada bisbat (les de Vic el 1748) i les idees de la Il·lustració apuntades en el panorama general del Principat de Catalunya. Caldria esperar alguna celebració extraordinària a principis de segle XIX o el floriment de la Festa Major després de la Guerra del Francès i de la Primera Guerra Carlina (1833-1840) per a tornar a veure com els antics entremesos reflataven. Modificats i lliures del concepte escènic medieval i modern, en una nova reestructuració del seguici. Amb afegits que, malgrat tenir antecedents medievals i barcelonins en molts casos, procedien d'una moda que s'entreu a través de les relacions festives ofertes als monarques en les seves estades temporals a diverses poblacions catalanes, entre les quals Igualada.

²¹⁶⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre d'Actes 1761-1765, foli 17.

²¹⁶⁶ Arxiu de la Corona d'Aragó. Notarials d'Igualada, núm. 1386. *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve*. Foli 188r. *“Se pagà al Sr. Francisco Tramullas pintor com consta en resibo de 28 de juliol de 1752 la cantitat de 238 ll ss per son treball de la obra de pintar la cúpula de la Capella del St. Christo, Dn. Joseph Barnola pagà de mos diners 186 ll ss; lo Sr. Joseph Riera me entregà a compte de dita partida 90 ll ss. y així sols he pagat per dita obra 96 ll ss. Mes per lo gasto dels dos mestres per los dos viatges que feren en esta, per la disposició del cimbori y después de la media naranja, moso y dos cavalcaduras per los dias estigueren en casa detinguts, 10 ll ss.”*

²¹⁶⁷ Arxiu de la Corona d'Aragó. Notarials d'Igualada, núm. 1386. *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve*. Foli 189v. *“A Francisco Tramullas per dos Quadros, 168 ll ss. Per lo port de dits, 1 ll 2 ss. 6.”*

²¹⁶⁸ Igualada - Barcelona, 1761, maig 18. *El devot del Sant Crist*, Any V núm. 50. Maig 1934 pàgines 3-4.

15.6 El final dels gremis igualadins i l'aparició de les festes de barri

Els gremis i oficis igualadins s'anaren esllanguint durant la segona meitat del segle XVIII, almenys pel que fa a la seva manifestació festiva pública fora del temple. Un expedient de l'anomenat "*Estado General*" ens dona un mapa de l'estat de les confraries igualadines pels voltants de 1770.²¹⁶⁹ A l'annex documental en donem un quadre-resum que hem ampliat amb les notícies extretes de la Història d'Igualada de Joan Segura i algunes fonts d'arxiu. Cal dir que aquest expedient ens ofereix dades de confraries -que no gremis-, encara que en alguns casos apunta l'ofici o professió que hi anava associat. La majoria d'elles eren purament devocionals, encara que subsistien encara aquelles que tenien o havien tingut un cert pes a nivell de manifestacions festives públiques, les quals foren, sobretot, la Minerva i els Paraires. En aquesta foto fixa de 1770 les que acabem de citar –Minerva i Paraires- ja no eren pas capdavanteres en despesa festiva.

Els indicadors que valora aquest expedient són l'antiguitat i el volum de diners anuals que gasta cada fundació en festes patronals, etc. Curiosament, la que més despesa declara és la de les Ànimes del Purgatori, que devia ser netament devocional, amb 937 rals. Podria ser molt antiga, ja que hem trobat captadors pel bací de les ànimes del purgatori entre els càrrecs municipals del 1452.²¹⁷⁰ Seguidament ja ve la dels sants Abdó i Senén i sant Isidre, que estava vinculada a l'ofici de Llauradors i pagesos (fundada el 1574) amb 785 rals. Després ve la de sant Marc i sant Antoni de Pàdua, abans de sant Bartomeu vinculada als blanquers i curtidors (fundada el 1693 i amb seu a la capella de sant Bartomeu) amb 750 rals. En quart lloc la de sant Joan Baptista, vinculada als Paraires i fabricants de draps de llana (fundada el 1614) amb 710 rals. En cinquè lloc la de la Minerva, hereva de l'antiga del Cos de Crist i de sant Esteve i amb atribucions netament devocionals (existent ja el 1318) amb 700 rals. En sisè lloc la de la Santíssima Trinitat, vinculada als teixidors de lli i de llana (existent abans de 1421 i separada el 1754 dels fusters, ferrers i mestres de cases) amb 650 rals. En setè lloc la Germandat de la Concepció, la qual no consta que fes cap celebració però que declara 600 rals. En vuitè lloc la dels sants Crispí, Crispinià, Antoni Abat i santa Magdalena, vinculada als sastres i sabaters (potser fundada al segle XV) amb 515 rals. En novè lloc la de sant Josep i sant Eloi, vinculada als fusters, argenters, espadenyers i mestres de cases (existent abans de 1421 i separada el 1754 dels teixidors) amb 411 rals. En desè lloc ve, sorprenentment, la del Roser, que celebrava les festes al maig i octubre (fundada el 1574) amb 350 rals.

La resta ja són entitats menors o bé de poca rellevància festiva. En onzè lloc la germandat i confraria del Carmel (fundada potser el 1695) amb 320 rals; en dotzè lloc congregació dels Dolors, que degué tenir un pes a la Setmana Santa i el divendres anterior (fundada potser el 1700), amb 300 rals. Finalment la germandat del terç ordre franciscà (241 rals); la confraria de sant Miquel (fundada el 1605 però que ha de tenir antecedents) amb 204 rals; la confraria anomenada "dels Estrangers" que aglutinava mestres i aprenents forans (183 rals); la del Santíssim Nom de Jesús existent el 1604

---

²¹⁶⁹ Archivo Histórico Nacional, CONSEJOS, 7106, Exp.65, N.2. Any 1770.

²¹⁷⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1011. Llibre de la Universitat de 1452-53, foli 7v.

(177 rals) i, en darrer lloc la de la Sang, existent assistencial dels condemnats i que celebrava el Dijous Sant (90 rals).

No tenim més notícies d'aquestes associacions igualadines fins que el 1809, uns quants membres d'alguns oficis van adreçar un intent de proposta al ple de l'Ajuntament, on demanaven *ser restablecida la antigua cofradía de S. Estevan protomártir, y Ylluminaria del SSmo. Sacramento que tiempo inmmorial está fundada en la Parroquial Iglesia de la presente Villa*, suspesa des de feia alguns anys per irregularitats en les eleccions de càrrecs. Això demostra novament el control municipal sobre moltes d'aquestes institucions, fruit de ser l'òrgan delegat del govern a tal efecte un cop es va voler limitar el seu poder. Signen aquesta petició homes pel

- Gremi de St. Josep [que suposem Fusters, Argenters, Espardenyers i Mestres de cases]
- Gremi de St Isidre [Llauradors i pagesos]
- Gremi de la Santíssima. Trinitat [Teixidors de lli i de llana]
- Gremi de Nostra Senyora dels Àngels [desconeixem l'ofici]
- Gremi de St. Antoni [potser els blanquers?]
- Gremi de Paraires. [sota sant Joan Baptista]
- Gremi de Sastres i Sabaters [sota sant Crispí, Crispinià i sant Antoni Abat].²¹⁷¹

L'any següent, en plena Guerra del Francès, el Baró de Maldà, que es trobava a Igualada, ens descriu la processó de Corpus que tenir lloc el 21 de juny de 1810. Com que no era temps ordinari, va trobar-se amb un acte amb el lluïment força minvat, tal i com ell mateix fa constar en saber a través dels veïns que hi mancava, per exemple, la imatge patronal de plata. No hi faltà però, la galejada en entrar la custòdia a Santa Maria:

“Acabat lo reverend clero, a cinc hores, vespres i completes solemnes ab l'orgue; exposat Nostre Amo (alabat sia sempre) per la professó, luego d'arreglerada esta, ha eixit de la iglésia parroquial a un quart de sis, que luego han avisada totes les campanes del campanar, a repicons les dos mitjanes ab les dos xiques, i al vol les dos grosses [...]. Començava esta professó de Corpus ab dos ganfarons vermells, un al costat de l'altre, també altres dos de domàs blanc; seguien les banderes fins a unes vuit o deu, ab sos banderados a cada bandera, anava seguint un tabernacle del sant del gremi, dels patrons d'esta vila en quiscuns, com eren sant Isidro Llaurador, sant Antoni de Pàdua, l'apòstol sant Bartomeu, que és lo patró d'esta vila, lo Divino Ninyo Jesús, sant Joan Batista, Nostra Senyora del Carme, Nostra Senyora del Roser etc. Seguien les creus dels caputxins, agustinos i de la parròquia, mes no vestit d'àngel lo noi que empunyava la creu dels caputxins; a estos después los agustinos calçats, anant detràs lo reverend clero i la música d'esta capella d'Igualada, mes no altra música, i a l'últim lo Ssm. Sagrament (alabat sia sempre); mes no en lo millor verigle o custòdia, per estar desada per causa de tota aquella sacrílega i inhumana gent; ni tampoc eixit la millor creu de plata sobredorada, ni un sant Bartomeu, apòstol, gran, de plata, ni la Divina Pastora, ni les vestidures millors [...]. Tot m'ha agradat d'esta professó, la devoció, decència i compostura dels quins hi anaven i la veien passar, les genuflexions i acataments dels capellans, religiosos i seculars, en la Plaça Major, parat Nostre Amo [...]. Vegérem la professó en casa d'uns sastres en la Plaça Major, a la part de la sombra [...], i a dos quarts per les set, entrà tota la professó a la iglésia, havent fet tercera descàrrega de fusileria

²¹⁷¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1135. Llibre d'Actes 1808-1809, folis 72r a 73v.

*la tropa, alto davant, i se reservà al Divino Senyor en lo sacrari i així finit en est dia lo primer del Corpus, tornant les banderes i els tabernacles, los de quiscuns gremi o confraria d'aon los havien trets. [...]*²¹⁷²

Els mateixos gremis pogueren anar recuperant la inèrcia festiva després de la Guerra del Francès, com així es permetia des de Barcelona:

*“Al Ayuntamiento Constitucional de Igualada. A consecuencia de lo manifestado por V. en oficio de 16 del actual, sobre si podran seguir los Gremios en sus funciones religiosas, segun sus ordenanzas, hasta la final determinacion de las Cortes; ha acordado la Diputacion provisional de esta provincia que como no existe decreto alguno que estinga los Gremios, pues solo por el de 8 de Junio de 1813 está derogada la parte de sus ordenanzas que tiene oposicion con la libertad de la industria; pueden los mismos Gremios continuar como hasta aqui en quanto á lo demas de sus institutos.”*²¹⁷³

A partir d'aleshores, els gremis igualadins serien meres agrupacions devocionals que anaren agonitzant i que finiren amb la paulatina extinció de l'artesanat local, en favor de la puixança de la indústria tèxtil moguda pel vapor. A nivell festiu agafaren el seu pes les celebracions de carrer. Malgrat que algunes ja existien, a mitjan del segle XIX es generalitzen i s'impulsen aquest tipus de festes de carrer –també anomenades “de barri” a Igualada, un cop materialitzat l'eixample urbanístic del segle XVIII, amb la Rambla i les cases que s'edificaren al llarg del camí ral de Barcelona a Lleida i de Manresa a Vilafranca. Les que semblen més antigues són les dels barris de la Soledat (que era el Raval de Soldevila prolongat vers sol ixent, des de 1784)²¹⁷⁴ i la del carrer Nou (en honor de sant Bonaventura, des de 1776).²¹⁷⁵

També era molt antiga la festa del carrer de l'Argent, que segurament es celebrava des del segle XVIII.²¹⁷⁶ Nosaltres podem acreditar que es feia ja el 1815, quan ja era considerada una festa “*celebrada por costumbre antiquisima y de tiempo inmemorial se ha acostumbrado dar el Domingo del Santo Nombre de María en la Calle del Argent, con iluminación y enramada de las fachadas de las casas, musica, bayle y demás anexo á semejantes fiestas populares*”, segons una disputa que va produir-se amb l'alcalde del moment, resolta favorablement als veïns pel Capità General des de Barcelona.²¹⁷⁷ A més, la mateixa documentació ja diu que la festa de carrer s'havia permès de fer “*á todas las demás calles de la Villa*”. Per Mn. Colomer sabem que el 1858 hi feren o arranjaren un

²¹⁷² MALDÀ, volum VIII, 1810, pàgines 278-279.

²¹⁷³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 28.6.2. UD 19661.

²¹⁷⁴ MARSANS 1885. Capítol XVII. *Festas de carrer. Pescadas. Balladas*. A més, ens diu que el barri de la Soledat tenia gegants, els quals ja no existien en el moment que l'autor escrivia aquell treball. PEDRAZA 1990 ens documenta que es feien des de 1784.

²¹⁷⁵ Segons diversos programes de la festa conservats a la Biblioteca Central (Col·lecció Local) i PEDRAZA 1990, foren instituïdes pels voltants de 1776-1779. Es celebraven per Sant Bonaventura, el 14 de juliol. CUERVA 2015, pàgina 154 ens mostra una imatge de les festes de carrer del 1926 amb un arc decoratiu a l'entrada del carrer pel costat de l'actual Plaça del Pilar on es llegeix “1776 – Honor a S. Bonaventura – 1926”. Hem trobat encara programes d'actes de les Festes del carrer Nou dels anys 1943, 1944 i 1950.

²¹⁷⁶ Segons PEDRAZA 1990, a l'entorn de la capella de la Mare de Déu de la Guia, la qual ja existia el 1659. La seva festa era el 12 de setembre. Eren celebrades encara el 1967, segons el programa que es conserva també a la Biblioteca Central, Col·lecció Local.

²¹⁷⁷ PEDRAZA 1990. Vegeu aquesta disputa interessantíssima sobre aquesta festa de carrer (la prohibició i el permís posterior per a celebrar-la) a Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada, Top. 1138. Llibre d'Actes de 1815-1816, folis 82r i 88v-89r.

drac²¹⁷⁸ i també sabem que el 1865 hi hagué dos balls infantils (diables i cercolets) a les festes d'aquell carrer.²¹⁷⁹ Aquestes festes es celebraren encara el 1967.²¹⁸⁰

Seguiren ja entrat el segle XIX les de Sant Agustí (per la direcció vers l'oest cap al convent dels Agustins, des de 1844),²¹⁸¹ la de Plaça del Pilar (Font Vella, des del 1854),²¹⁸² el carrer de Sant Ignasi (amb les travessies i els carrers Creueta i Sant Antoni Mª Claret, després conegut com a “Barri de Xauxa”, des de 1855).²¹⁸³ I ben aviat s'afegiren els carrers del Clos²¹⁸⁴ i d'Òdena (en direcció al poble homònim, des d'abans de 1917),²¹⁸⁵ així com el de Santa Caterina, Carme i Travessies.²¹⁸⁶

Tot i que a Igualada sembla que tenien un origen molt estival, en molts casos les festes de barri o de carrer eren un ressò més domèstic i familiar de la Festa Major i, en alguns casos, com encara es veu al Vendrell amb les festes del *pambeneit*, de l'Octava del Corpus. La majoria de barris igualadins es definien pel sant que donava nom al carrer principal o que hi havia a la capelleta de torn situada a la façana d'alguna de les cases. Però hi ha algunes causes més originals: la Font Vella fou fundada per un vot dels veïns després d'una epidèmia el 1854. I dels inicis de la del carrer de Sant Ignasi (1855) se'ns explica que

“tot sovint succeïa, que alguns veïns que havien sortit al seu portal a “prendre la fresca”, atrets per l'alegre fimbreg de les cordes d'una guitarra, o bé pel cridaner sò d'una gralla, formaven grup a l'entorn de l'aficionat músic, i que quasi espontàniament “s'armava una ballada...” sense mancar mai qui ofería al troç de Barri enfestejat la manyaga claror

²¹⁷⁸ Colomer, Ignasi: *Uns granets de sorra per a la història de la Guia*, dins “VIDA, Revista de la família igualadina”, 1-IX-1955. Núm 143, Any X, pàgines 2 i 4.

²¹⁷⁹ Biblioteca Central d'Igualada, Hemeroteca. *El Eco de Igualada, año 39, núm. 142*, del diumenge 10 de setembre de 1865, pàgina 3: “Hoy celebran los vecinos de la calle del Argen su fiesta especial dedicada á la Virgen de la Guía. Parecida á una fiesta mayor, despues de la iluminacion y pasacalle de la víspera, acompañada la orquesta de los balls cercolets y diables compuestos de niños, debe recorrer la calle esta mañana la música con los referidos balls llamando á sus vecinos á la Misa mayor que con toda solemnidad debe celebrarse en la Iglesia Parroquial. Por la tarde habrá diversiones de estas que acostumbramos a ver en fiestas de esa clase. Á las 8 y media de la noche se disparará un castillo de fuegos artificiales confeccionado por los acreditados pirotécnicos de Villafranca. A las 10 habrá baile en el salón de casa Mas de la propia calle. El próximo domingo tendrá lugar la pescada, diversión que tanto se recomienda por la fraternidad que tiende a establecer entre todos los vecinos de todas clases y condiciones.”

²¹⁸⁰ Biblioteca Central d'Igualada. Col·lecció Local. Programes de Festes del carrer de l'Argent, 1967.

²¹⁸¹ Celebrades des de 1844, segons Biblioteca Central d'Igualada. Col·lecció Local, Programa de festes de Sant Agustí 1944 i PEDRAZA 1990. Sant Agustí era el 28 d'agost, però per no solapar-se amb la Festa Major es celebraven durant la primera quinzena de setembre. Hem trobat en canvi que, l'any 1959 es van celebrar a mitjan mes de juliol, segons es veu a *IGUALADA - Semanario*, 17-VII-1959. Núm 916, Any XVIII, pàgina 2.

²¹⁸² Instituídes per vot popular el 1854..

²¹⁸³ Celebrades des de 1855, segons Biblioteca Central d'Igualada. Col·lecció Local, Programa de festes de Sant Ignasi 1955 i PEDRAZA 1990, en honor a St. Ignasi i St. Francesc Xavier el 15 d'agost. En aquest programa de 1955 ja es parla en codi de “Xauxa”: des d'una *gran pasacalle en la gran ciudad de Xauxa a un apoteósico desfile de los ilustres ciudadanos de Xauxa, que recorrerán todo el pueblo y ofrecerán el mayor espectáculo del mundo acompañados de su conjunto musical “Los Xirinacs”, dirigido por el tan renombrado maestro de batuta Manric de la Virolla y secundado por los profesores Pam-Wo-li, Teh-ka-Wui, Jus-Ti-Kla, Pai-No-us, Far-Was, Tip-Es-Tik, etc., etc., que nos obsequiarán con su magnífico repertorio “Xaustístico”.*

²¹⁸⁴ PEDRAZA 1990, celebrades a l'entorn de Santa Teresa, la primera quinzena d'octubre, tot i que la festa és el 15 d'aquell mes. N'hem trobat un programa d'actes del 1932 a Biblioteca Central d'Igualada. Col·lecció Local.

²¹⁸⁵ Biblioteca Central d'Igualada. Col·lecció Local, Programa de festes de 1945. PEDRAZA 1990, celebrades a l'entorn de Sant Francesc d'Assís, el 4 d'octubre. Encara hem vist un programa del 1955, conservat a la mateixa institució.

²¹⁸⁶ Segons PEDRAZA 1990, celebrades a l'entorn de la Mare de Déu del Carme, el 16 de juliol. La primera notícia que en troba aquest autor és del 1904 i també fa constar que foren represes el 1943. Es fa la darrera festa d'aquesta segona època el 1964 i s'inicià un nou reviscolament el 1988.

*d'una teiera...es donaren compte que l'ambient era propens per tractar de fer una "GRAN FESTA" en la qual participés i col·laborés tot el veïnat.*²¹⁸⁷

En ple segle XX el sentit de la festa es definia -ni que fos referint-se a edicions cent anys anteriors de la festa que s'estava comentant- d'una manera conceptualment molt allunyada d'aquell *"festejar la processó"* de 1583, de *"la bullícia del Sant Sagrament"* de 1586 o *"la solemnizació de la professó de Corpus Crist de dit any"* el 1590.²¹⁸⁸

---

²¹⁸⁷ Programa de les festes del Carrer de Sant Ignasi del 1955, any del seu centenari.

²¹⁸⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 91v.

16 LA TURQUIA IGUALADINA (1537-1663)

16.1 Un entremès esdevingut estructural a Igualada

Ja hem comentat tant profundament com ha estat possible tot el funcionament dels entremesos igualadins durant els segles XVI i XVII. És el moment d'ocupar-nos d'aquells aspectes més directament vinculats a l'entremès de la Turquia d'Igualada.

Abans d'entrar en matèria documental, ens interessa comentar allò que més pretenem demostrar en aquest capítol, que és el fet no demostrat que els entremesos igualadins des de finals de segle XV vingueren centrats per un discurs de continguts força definits. Un discurs vertebrat entorn d'allò que els estaments que articulaven aquest discurs (Universitat o Consell Municipal i Parròquia), devien considerar primordial i que prescindia allò que devien considerar accessori o decoratiu. Defensem aquesta idea d'entremesos 'estructurals' que, al seu torn, vertebraven un discurs 'estructural' donada la coneixença relativament aprofundida que tenim a nivell documental dels seguicis i jocs i entremesos de poblacions de mida mitjana a Catalunya. Aquest tipus de població solia tenir molt clar els models i referents (normalment Barcelona, però també Tarragona i les seus episcopals de referència) però no tenia el poder econòmic i burgès de les mateixes per a sustentar-ne una còpia a la mateixa escala dimensional. En el nostre cas, el segle XV igualadí posa molt clarament de manifest que Barcelona fou el seu referent en matèria festiva.

Seria frívol pensar que els entremesos es representaven tenint en compte solament el seu aspecte decoratiu; per a tal finalitat hom ja disposava de les empaliades i les alimàries o lluminàries. A més, com hem vist, la preparació i conservació dels entremesos suposava un esforç material i econòmic prou notable i constant. Així doncs, el discurs que articulaven els entremesos feia primar-ne dos de molt concrets, que anomenem 'estructurals', per no emprar el terme 'essencial'.²¹⁸⁹ I la principal argumentació que foren aquests dos i no uns altres és contundent. Tant contundent com fou la gran durada o pervivència que tingueren al llarg dels segles (del segle XV al XIX-XX) i la continuïtat amb la qual foren presents al llarg d'aquest immens arc cronològic.

En el cas d'Igualada, aquests entremesos foren, en primer lloc, els Diables (i tot l'aparell que suposen també la presència a ells associada del Drac i sant Miquel Arcàngel), amb un arc cronològic documentat de 1404 fins a 1946.²¹⁹⁰ L'altre entremès estructural fou el que és l'objecte del present treball, la Turquia o *Patera* amb els cavallets i, si s'esqueia, sant Sebastià (1408/1489-1902). Cap altre element festiu igualadí ha tingut el recorregut històric que han tingut aquests dos entremesos, ni cap altre ha suscitat aquesta estima

²¹⁸⁹ Considerem que cap entremès o element festiu representa més que un altre "l'essència" d'una comunitat en termes festius, mentre que sí que som del parer que un determinat element festiu pot ser considerat més representatiu o més pròpiament singular d'aquella comunitat, ja sigui per part dels seus propis membres o ja sigui per part de tercers.

²¹⁹⁰ VILARRÚBIAS 2013, pàgines 171-172 i 223-224.

entre els habitants de la població. Això es percep en els documents coetanis i en els primers estudis sobre festes igualadines, estudis empresos quan aquests elements encara eren vius o, com a mínim, perduraven amb gran nitidesa dins el record dels erudits i la memòria col·lectiva.

Els indicis que subministren arguments a favor de la nostra hipòtesi es troben, sobretot, en el període que estudiem ara, que va de 1530 a 1660. Si a Igualada considerem estructurals i definitoris de la seva particular manera de festejar el Corpus les comparses de la *Diablura* (terme usat a finals del segle XVI a Igualada)²¹⁹¹ i els Turcs i Cavalls o *Turquia* (per emprar un terme propi també coetani de finals del XVI),²¹⁹² tot i tenir documentats altres entremesos accessoris –i no per això menys importants– com els gegants o l'àliga, és perquè s'estava seguint un model discursiu i de continguts molt ben travat des de mitjan segle XV, si no abans.

Els *diablots* amb el drac representen l'enemic de l'ànima humana, la temptació, el pecat i tot allò que allunya l'home del camí que porta a Déu i a la salvació i la redempció. Malgrat que s'ha dit moltes vegades, l'entremès de *sant Miquel i els Diabls* no és la lluita entre el bé i el mal. És una representació sagrada, teofànica, on l'Arcàngel sotmet i mata a cops d'espasa aquells àngels que volgueren ser com Déu. Per això sovint al seu escut hi veiem la inscripció *Quis ut Deus* ("qui com Déu?"), que no és altra cosa que la traducció del nom hebreu Miquel. Aquest entremès, la interpretació del qual podria arribar a ser força complexa, fomenta un seguit de valors: la humilitat (no voler ser com Déu), la fidelitat (no desafiar l'ordre establert ni revoltar-s'hi) i escenifica simbòlicament una lluita (guanyada ja d'antuvi per Déu) i caiguda dels àngels a l'abisme, narrada en fonts sagrades. Lluita que, a més, permet esbravar-se d'una manera molt vistosa amb coets, focs grecs, bestiari fantàstic i indumentària bastant creativa, si ens atenem a la retaulística precedent i contemporània.

Salvador Palomar ha definit molt bé el personatge del diable tradicional i els seus possibles orígens i significacions: "Amb l'existència del diable l'home vol justificar la presència d'allò que anomena el mal en el seu entorn, i trobar la causa última dels esdeveniments i fenòmens negatius amb els que s'enfronta en el transcurs de la seva vida. El diable és, doncs, un fet cultural. És un personatge ambivalent —com ho és la mateixa natura— i tan relatiu com ho poden ser els conceptes del bé i del mal, d'allò que és bo i del que és dolent".²¹⁹³ Sobre la representació concreta de la caiguda dels àngels rebels, remetem a bibliografia antiga, de la qual donem també fragments transcrits a l'annex documental.²¹⁹⁴

---

²¹⁹¹ El 1591 es diu "*la diablura de dit die de corpus*". Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 94r. El mot es repeteix el 1593 i 1597.

²¹⁹² El mot apareix el 1596, quan es diu "*vingt y duas personas que ballaren la Turquia y nou que ballaren los cavalls cotonés*". Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 115v. I es repeteix el 1597 i 1616.

²¹⁹³ PALOMAR 1987, pàgina 7.

²¹⁹⁴ BERENGUER 1629, pàgines 341-345. QUINTERO 1652, pàgines 386-390. Vegeu annex documental, anys 1629 i 1652.

És cert que encara el 1591 s'esmenten “*los castells de paradís e infern*”.²¹⁹⁵ Però no és menys cert que no trobarem ja cap més rastre documental d'aquest paradís amb Adam, Eva i el Querubí, i que el caràcter netament catequètic d'aquest paradís que tenia sentit des del Corpus de 1405 com una contraposició al foc de l'infern i la vibra o drac i els seus diablots, devia anar quedant ofegat en protagonisme pel joc renaixentista d'una *Diablura* molt més nombrosa, amb focs grecs, màscares, cascavells i que patia canvis, com per exemple, la incorporació de vestits pintats i caretes..etc. Ben segur que això li va fer perdre importància fins a convertir-se en un simple acompanyament o accessori residual. A Igualada es perd la pista del Paradís a finals de segle XVI, un cop els postulats pedagògics es van anar relaxant i el poder decoratiu dels jocs i entremesos era tant o més important que el seu contingut teològic. El drac, això sí, va romandre perquè, preveient el Corpus de 1605, el consell municipal va acordar “*que si lo drach que-s té per la festivitat del Corpus no-s pot adobar, que-n fassen altre de nou, a arbitri dels Srs. Consellers*”.²¹⁹⁶

L'entremès del drac agradava, i molt, a Igualada. A més, vistes les connotacions metafòriques que des dels segles XI al XIV se li havien donat en múltiples ocasions com una metàfora dels *impius saraceni* -turcs a partir de mitjan segle XV, quan hom lamentà la pèrdua de Constantinoble- podria ser que fos un element híbrid entre dues representacions, que feia de pont, apte per enllaçar *diablura* amb *turquia*. Encara el 1591, un emblema dedicat a Felip II a Toledo mostrava una al·legoria de la monarquia hispànica en forma d'àliga dominant un enemic genèric -segurament el turc vençut anys abans a Lepanto- representat per un drac pres entre les seves urpes,²¹⁹⁷ en una pretesa i mediatitzada “monstruïtzació” o animalització del turc enemic de la fe i també dels moriscos que encara vivien a la Península fins que en foren expulsats el 1609.²¹⁹⁸

En canvi, els *turcs*, malgrat la incorporació de sant Sebastià –el qual podia justificar un xic més un contingut hagiogràfic però que a Igualada no va aconseguir mai de donar nom a l'entremès- eren la plasmació de l'altre, l'estrany, el diferent. Però no prou diferent i llunyà (com, per exemple, un xinès) com per no ser font de conflictes. Un enemic terrenal, enemic de la societat occidental, que ve a prendre Constantinoble. Enemic en temes polítics, rival directe de l'imperi en el domini territorial i del mar, un impediment al comerç i la circulació naval ocultat sota el conflicte de la fe i la religió. Aquest enemic ho va posar ben fàcil per a ser considerat com a tal: el turc o barbaresc deixa les seves galeres arran de costa, penetra terra endins i saqueja, crema collites, degolla alguns homes i s'emporta persones captives. Un candidat perfecte per a encarar un discurs que afirmi i uneixi el catolicisme. Una unió encara més necessària després de Luter, Calví i del Concili de Trento. Ni que sigui una afirmació a base de mostrar l'*altre* i no un mateix. Perquè tot unint la societat occidental catòlica contra el turc i representant aquesta lluita molt més terrenal s'unien d'alguna manera estats i regions que tenien ben poc en comú i entre els quals sovint s'originaven fortes tensions, alhora que mentre es definia aquest enemic focal es desviava l'atenció de les masses vers una oligarquia privilegiada

²¹⁹⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 95r.

²¹⁹⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1086. Llibre de la Universitat de 1604-1605, folis 49v-50r.

²¹⁹⁷ HERNÁNDEZ 1591, folis 226v-227r: “*y remataua con vn frontispicio [...] donde estava vn mundo y encima del vn águila Real de bulto con vn dragon en las viñas, mirando a un gran Sol que estaua encima.*”

²¹⁹⁸ Els testimonis iconogràfics que aporta SORCE 2013, pàgines 185-192, són molt més que concloents.

i, ben sovint, corrupta i explotadora. N'hi havia prou amb la vivència d'un parell d'atacs corsaris per tal que tres generacions tinguessin ben clar qui era l'enemic principal del poble i, per tant, de la nació sencera. Els greuges soferts per una comunitat -ho hem vist a les balears- no s'oblidaven tan ràpidament com ara.

No totes les poblacions tingueren aquest model de continguts discursius a través de les manifestacions festives de Corpus. O, per emprar termes més precisos, no tothom adaptà de la mateixa manera un referent de grans dimensions a una estructura pròpia, simple i reduïda als mínims assumibles econòmicament. Al contrari; el d'Igualada és un model molt concret (malgrat que ens sembla molt clar d'interpretar) que també es reflecteix clarament en el Corpus de Berga. Però en aquesta vila aquesta adaptació es degué realitzar molt posteriorment, en el període 1600-1800. En parlarem detingudament més endavant.

Per exemple, a Girona i Vilafranca del Penedès sembla que a finals de segle XVI el discurs va mutar més cap a entremesos més decoratius i menys catequètics tant a nivell religiós com polític. Va construir-se i articular-se damunt un model, netament renaixentista i del primer barroc, més propi de les desfilades d'entremesos que divertien les entrades reials del XVI i XVII. És, per tant, posterior al model igualadí que estudiem, carregat de doctrina medieval. Precisament a Girona o Vilafranca hi van arrelar fort els entremesos que gaudiren d'una puixança més gran en el segle XVII: àliga i gegants, amb un major pes de la dansa.

Creiem que en aquestes dues importants poblacions (i les que es regiren per un patró similar) els continguts principals venien centrats per l'àliga (que mantenia la seva significació divina primigènia entroncada ara amb la que tenia amb els reis de la casa dels Habsburg) i els gegants, (normalment una representació de les ètnies del món que conflüïen a venerar el Santíssim Sagrament, quan no s'imbuïen de mites puntuals, sovint locals).²¹⁹⁹ Era molt usual que s'hi afegissin un o més animals de foc que hi suposaven el contrapunt, per dir-ho d'alguna manera, *maligne*, i que podien donar també un espai per a l'estament gremial. Si no hi havia un cert nivell econòmic no hi havia àliga, ja que la dansa requeria balladors experts, com ja s'ha dit alguna vegada,²²⁰⁰ cosa que disparava el cost regular de mantenir una figura. Per il·lustrar la nostra afirmació, escollim fonts d'aquestes poblacions esmentades.

Pel que fa a Girona: àliga, gegants, drac i similars bèsties de foc o de capteniment esbojarrat, salvatge, indòmit (i, per tant, la quota lúdica de la festa). El 1605:

*"[...] se-n anaren en la Seu ab la Àguila, Gegant, Gegantessa, Drach y Dragolí de dita Ciutat ab nou coblas de menestrils acompanyats de totes las confrarias y banderas de aquellas [...]"*²²⁰¹

També a Girona, el 1619:

---

²¹⁹⁹ VILARRÚBIAS 2017, pàgines 49 a 55.

²²⁰⁰ AMADES 1934, pàgines 169-172.

²²⁰¹ Girona. Ajuntament. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions. Manual d'Acords de 1605 Reg. 017698. Foli 117v (foliació moderna a llapis).

“[...] y que iscan la Àguila, Jagant, Jagantessa, Drach, Dragolí y Mulassa [...] partint de casa la Ciutat com se acostuma ab la proffessó de Corpus.”²²⁰²

A Vilafranca del Penedès, aliga i gegants, amb un drac i uns cavallets –anomenats *Cotonines*- que semblen totalment separats del tronc original (els turcs, com ja s’ha comentat àmpliament). El 1618:

“[...] deliberà que·s fessen alimàrias y una professó solemna com lo die de Corpus [...] y se seguís lo orde de Barcelona en quant poguessen. [...] acudissen en honrrar la festa com bé tenian acostumat en semblants occasions [...] supplicant-los assistissen en la professó que entenia fer la Universitat, com lo die de Corpus. [...] E dits jurats manaren cridar tots los administradors dels offitys y altres de devotió [...] Y pregant-los que se esforsasen en acudir en honrrar la festa y enprar a sos confreres, los que porien portar atxes, y que llogassen músichs y que adornassen ses capellas de tapissaria y quadros, y ab moltes llums. Als de la confraria de Sant Miquel que tragués lo drach, al de Sant Antoni los cavalls cotoners, y als administradors de Sant Aloy, la àguila.”²²⁰³

Per tant, tenim un model netament gremial, ja que el municipi ha de demanar -o, com a mínim, proposar- a les confraries que treguin drac, cavalls i àliga. El 1698, amb motiu de celebrar-se la Pau amb França obtinguda a través Tractat de Ryswick (signat el 20 de setembre de 1697) després que el Duc de Vendôme hagués posat setge a Barcelona, sortiren segons el *Llibre Verd*: *“lo drach, àguila, cavallets y jagants com lo die de Corpus”*.²²⁰⁴

També a Vilafranca, el 1834: per celebrar la imminent promulgació de l’*Estatuto Real*, processó laica el dia 2 de juny, amb totes les autoritats, ajuntament, presidits pel governador administradors dels gremis i confraries i *presididos* [devia voler dir sens dubte precedits!] *del Dragón, Àguila, caballitos y Gigantones*. I es va acordar que dos regidors quedessin com a comissionats –o sigui, encarregats- de *lo relativo al Dragón, Gigantones, Àguila y Caballitos [...]*.²²⁰⁵

Només s’esmenten aquests elements festius, i no hi ha etcètera, de manera que cal descartar tota la corrua de balls –amb parlaments o sense- que cresqueren durant els segles XVIII-XIX al Penedès i Camp de Tarragona, dels quals Igualada en treurà també una bona mostra. Creiem que la raó d’aquesta omisió es deu potser a l’aleshores gestió municipal i potser a una major antiguitat dels esmentats, ja que devien ser els que gaudien d’un major caràcter cerimonial i d’un major sentit protocol·lari. No oblidem que els balls processionals vuitcentistes catalans no solen precisar de gaire més infraestructura que la pròpia plantilla humana, de manera que eren de fàcil activació a través de quadrilles procedents de les classes obreres o menestrals.

²²⁰² Girona. Ajuntament. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions. Manual d'Acords de 1628 Reg. 017721. Foli 20r.

²²⁰³ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, folis 319v-321v. Edició a LLIBRE VERD, pàgines 659-669. Concretament, pàgines 660-661 de l'edició.

²²⁰⁴ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, foli 446r. Edició a LLIBRE VERD, vol II, pàgina 929. Festa a l'abril de 1698 per celebrar la pau amb França obtinguda l'any anterior.

²²⁰⁵ MASSANELL / MIRALLES 1987, pàgines 46-47.

16.2 Detalls de la *Turquia* (1537-1663)

Introduïda ja la principal hipòtesi que pretenem aportar, entrem en profunditat en la *Turquia* igualadina; les fonts d'arxiu que s'aniran comentant no seran sinó les il·lustracions per tal d'entendre millor aquesta manifestació. Però abans de començar, la correspondència municipal ens dóna un marc de context social i polític concretíssim, amb l'exhortació imperial a pregar per la causa. Sembla que la Pau de Cambrai amb Francesc I de França hauria permès a Carles V de dedicar-se a reprendre el fil de les guerres espanyoles en territori nordafricà. Però el 1532, abans de plantejar-se la presa de Tunis i La Goleta, cosa que va fer el 1535, encara hagué d'exercir el seu rol de defensor de la fe a nivell general de l'imperi. No és que fos la única ocasió que hi hagué conflictes; ans al contrari, n'hem fet un breu resum per donar context. Però aquesta vegada sabem que la nova va arribar fins a Igualada, on devia exercir un cert impacte social. Els consellers d'Igualada reberen una missiva reial –enviada des de Ratisbona– a través de l'arquebisbe de Saragossa, carta que feren transcriure o copiar al Llibre de la Universitat:

“De mandato honorabilibus Consiliorum fuit hic consumptum quod sequitur.

El rey. Illustre y muy Reverendo achobispo primo nuestro lugarteniente general. Estos días passados hos mandamos scrivir las nuevas que teníamos de la venida del Turcho a Ungría y Austria para lo qual nuestra determinación ha sido de thomar esta empresa por cosa propria nuestra, pues a la verdad lo es, assí por lo que nuestra dignidad Imperial nos obliga como por interesse del serenissimo rey de romanos nuestro germano [...] y para resistencia de la armada de mar y defension de nuestros reynos orientales adonde hay ribera, que el Turcho embia la suya, havemos mandado y provehido que se dé priessa en acabar la nuestra que para nuestra ida a estos nuestros reynos se stava adressando, y que salga luego para hir a buscar la armada del Turcho, [...] y para la d-esta parte nos mandamos juntar un buen ejército, assí de la gente de cavallo y de pie [...] y con esto el artillaria y municiones que conviene juntamente con lo que speramos de nuestro muy sancto padre y de la Yglesia el ayuda y socorro que para tal empresa s-espera [...] speramos en Nuestro Señor que teniendo como es por suya la causa [...] para que mediante su ayuda storvemos los malos fines que este común enemigo de la christiandad tiene [...] y d-esto deys parte a los gobernadores, prelados, abades, priores, barones, ciudades y universidades d-este nuestro Principado y condados, embiandoles translados d-esta nuestra carta y rogandoles de noestra parte que porque Dios Nuestro Señor nos sea más propicio e favorable en esta sancta empresa, provehan que en todos los monasterios e yglesies se hagan particulares y contínuas oraciones, processiones y sacrificios y plegaria contínua en cade un die, como es costumbre y se suele hazer durante el tiempo que sus reyes stan ocupados en conquistas de Infieles [...] que en ello nos haran singular plazer y servicio. Data en Ratisbona a X dies del mes de julio del any M D XXX II. Yo el Rey.”²²⁰⁶

I el 13 d'agost ja es pregonava pels carrers de la vila una crida amb el seu resum particular de la missiva rebuda, i convocant a les pregàries per la campanya contra els turcs.

²²⁰⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1056. Llibre de la Universitat de 1532, foli 52r.

“Ara hojats que-us fa hom a-saber a tothom generalment, de part dels honorables balles de la vila de Agolada per la Sacra Cesàrea Cathòlica y real magestat e monastir de Sanct Cugat de vallès, señors per indivís de la dita vila, a instància y requesta dels honorables consellers de la dita vila. Que com ells, dits honorales consellers haian rebuda una letra del il·lustre e reverendíssimo Señor Don Federich de Portugal per la gràcia de Déu archabisbe de Ceragossa, loctinent general de sa magestat en lo principat de Cathalunya y comdats de Rosselló y Cerdanya [...] scriu e mana al dit señor loctinent que fase saber y manàs a tot lo present principat y comdats que com sa real persona se tròpia en les partides de Àustria y Alemanya per compendre y pacificar y reformar les coses de la sglésia sancta y de la christiandat [...] y en aquest temps lo turch inimich de nostra sancta fe cathòlica lo qual cada dia treballa en devastar la mísera christiandat y assenyalamment aquell noble antich y cristianíssim realme de Ungria, porta e muralla de la cristiandat haia dirigit un gran exèrcit per a pendre e destruir lo dit realme de Ungria, del qual és rey e señor lo Il·lustríssimo y sereníssimo señor Don Ferrando, jermà de sa magestat, y los altres regnes çircumvehins, lo que Nostre señor no permetrà, veent sa magestat la tanta necessitat de honors que-s té per a resistir al dit comú enemich, haia preposat [...] assistir ab lo dit sereníssimo don Ferrando rey de romans son germà, y no tornar fins que totes coses sien pacificades y aquella terra desliurada de la oppresió del dit turch y de son exèrcit, y que ultra lo adjutori temporal sa magestat té necessitat y obsequi principalment del auxili divinal y pregàries y oracions dels súbdits de tots sos regnes y señorias [...]. Per tant, los dits honorables balles, a instància y requesta de dits honorables consellers [...] ab veu de la present pública crida, fan manament a tot hom generalment que quiscun dia a mig jorn, quan tocaran la campana maior, se ajenollen en terra y façan pregàrias y oracions a nostre señor Déu que vulla donar victòria a sa magestat y a son germà, y a llur exèrcit contra los turchs hi-ls vulla preservar de tot mal [...] y aximateix que tots dies de diumenjes tots sien a la sglésia maior per acompanyar la sancta professó faedora, y oir après lo divinal offici y pregàries de missa, y après dinar les vespres y completes [...].”²²⁰⁷

A més, tot i que a Igualada ja feia molts anys (des d'almenys finals del segle XIV) que hi havia dos acaptadors per al bací dels captius cristians, escollits entre els càrrecs anuals del municipi.²²⁰⁸ El 1544 hi van circular butlles dels mercedaris, impreses a Barcelona en grans quantitats, per a la redempció de presoners cristians *“tenint tostemps present la gran perdua y captivitat de Christians que per nostres peccats se feu en lo viage que la Magestat del Emperador Rey don Carles nostre senyor feu en Alger y aximateix en lo dany y captivitat de Christians que apres es seguit y fet en la costa de Cathalunya en la venguda dela armada del turch y senyaladament en la vila de Palamos, per acudir a son carrech”* i concedint indulgències a qui les prengué.²²⁰⁹ Aquesta capta pels captius cristians encara es realitzava, per exemple, l'any 1572, quan també foren elegits dos baciners o acaptadors per a tal fi.²²¹⁰ Tot plegat constitueix el substrat social perquè representar la Turquia per Corpus a Igualada fos, més que mai, de rabiosa actualitat.

²²⁰⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1056, Llibre de la Universitat de 1532, foli 52v.

²²⁰⁸ Per exemple, el 30 de novembre de 1399 ja foren escollits, entre els càrrecs municipals, dues persones, Arnau Vives, sabater, i Arnau Canaletes, per captar *“captivis redimendis, sive bacino captivorum redimendum in dicta Ecclesia”*. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 986, Llibre de la Universitat de 1400, foli 6r.

²²⁰⁹ Per exemple, la que es troba plegada formant part del manualet 293 del fons notarial de la Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Estudiada i transcrita per LAMARCA 2015, catàleg núm. 284. Pàgines 380-381. Transcripció a l'annex documental, any 1544.

²²¹⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1069, Llibre de la Universitat de 1572, foli 9r.

El primer document que ens esmenta l'entremès de la *Turquia* després de la notícia del 1489 (i tot descartant la notícia d'entremesos oferts a Germana de Foix el 1506, per inconcreta) és un assentament comptable de 1537, on tot fa pensar que la dinàmica i el concepte festiu eren els mateixos que a la darrerria de segle XV, com ja hem exposat en tractar genèricament la festa i els entremesos a Igualada durant els segles XVI al XVIII. I allò que s'esmenta és, precisament, cascavells i el tabal. Els cascavells, malgrat ser esmentats com assignats als turcs, volem pensar que eren realment per als cavallets que els acompanyaven, ja que a Tarragona s'ementaven *cascavells de loguer que materen en los cavallets* el 1383²²¹¹ i s'esqueien per a imitar la dringadissa de les cavalcades. Respecte del *tabal dels turchs*, direm que instrument ja era conegut el 1489 i devia tenir un pes important si tenim en compte que repeteix menció en aquest moment com un dels pocs rastres comptables de l'entremès o representació de la Turquia. En tot cas, qui el tocava l'any 1537 era *pagat* amb carn de bou, que devia ser prou apreciada, ja que es solia donar als consellers:

*“Mes a vj de juny ferem pòliça a dit Joan Ventallols pagàs a n-en Joan Tria, altre dels consellers, les coses següents: Primo dotze sous han costat los cascavells de loguer per los turchs del dia de Corpus.”*²²¹²

*“[...] Mes li fem bons que ha de pagar a n-en Pere Gaçó o per ell a n-en Gabriel Trullols tres sous de carn que donaren lo dia de Corpus a n-en Matheu Torre[n]s per a que tocàs lo tabal per los turchs.”*²²¹³

Suposem que la pressió social exercida a Igualada amb els atacs corsaris i documents com el que va enviar el rei a través de l'arquebisbe de Saragossa el 1532 (i la mateixa presa de Tunis el 1535) havien activat socialment la plasmació d'alteritat que ja es tenia disponible i a punt en la festa des de feia anys. I es degueren rescatar o fer nous els caps de fer entremesos i els caps de cavall cotoner que trobàvem en la cambra del drach de l'hospital el 1529-1536. Parem esment al detall de la *lança*²²¹⁴ que s'hi esmenta, perquè és un detall que interessa a nivell performatiu per reconstruir com devien ser, i no és altra tipologia que els de Barcelona, Olot, etc.

Tot seguit comencen, a nivell documental, les primeres evidències dels Diables i dels Turcs i Cavalls com les dues comparses estructurals. Les nòmines d'entremesos que transcrivim a continuació són un testimoni claríssim d'aquest fet. Són uns llistats singularíssims dins el panorama català, ja que donen els noms i cognoms de les persones que representaren els respectius papers que se'ls associaren. Alguns dels noms corresponen a individus que seran familiars a qualsevol persona que tracti sovint la documentació igualadina de mitjan segle XVI. Però el més important de tot és que permeten comptar quants components formaven aquella representació i, per tant, dimensionar-lo en comparança amb d'altres poblacions de les quals sabem, gràcies a les relacions festives, quants diables o quants cavallets actuaven.

²²¹¹ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Llibre de Consolat de 1383, foli 37r. Esmentats manta vegada en aquest treball.

²²¹² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada, Caixa 119. Pòlisses, any 1537. Foli 3v-4r.

²²¹³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada, Caixa 119. Pòlisses, any 1537. Foli 7r.

²²¹⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Manual Notarial 413, fol 72. Vegeu annex documental.

En el cas d'Igualada es tracta de comparses força grans, més encara si parlem d'una població d'uns 800 habitants el 1553 i que en tenia 1500 l'any 1565.²²¹⁵ Les dimensions de cada comparsa o grup encarregat de dur a terme cada una de les representacions permeten pensar que aquests eren els entremesos volguts i desitjats per la direcció de la trama espectacular i performativa d'aquesta festa a la vila. Si a principis de segle XVII es documenten quatre cotonines a Vilafranca i sis cavallets a Vic, no veiem perquè a Igualada en calien sis (1541), nou (1545-47) o les dimensions que agafarà més endavant la llista de turcs, que arribà a "*lo refrescar de 17 turchs*" el 1587²²¹⁶ o a "*vint y duas personas que ballaren la Turquia y nou que ballaren los cavalls cotonés*" el 1596.²²¹⁷ Com veurem de seguida, el nombre de turcs a peu solia doblar el de cavallets. Entre 1541 i 1545 potser es feren nous els cavallets de cartró, ja que es passa de "*vj caps de cavalls*" a nou o deu individus inscrits amb tal rol. El 1596 es refeia un guarniment de cavall, però no pas tot el conjunt.

Si tenim en compte que no s'està parlant d'una ocasió puntual o extraordinària sinó del Corpus anual, el dimensionat de la representació de la Turquia a Igualada és impressionant. Sembla inqüestionable que es donava una gran rellevància social al fet que hi fos present d'una manera lluida, que era gent de la mateixa població i en cap cas una companyia d'actors o intèrprets professionals com apuntàvem -tot citant els estudis de Ramon Miró- en el cas de Bellpuig l'any 1620. Als llistats es reconeixen noms locals, i per la manera que hom té d'anomenar-los, resulta obvi que així era.

El llistat de 1541²²¹⁸ diu, textualment:

"[31r]

Turchs

Pere Sastre algutzir – cameres

Antoni Tria rey – cameres

Garau Raiadell – cameres

Gaspar Balp – cameres

Jaume Muset

Jonot Gili

Jonot Sentjust

Joan Benet Febrer

Antoni Ferrer – cameres

Perot Mateu – cameres

Luys Ferrer – cameres

Jaume Mateu – cameres

Nofre Carles

Cavalls

Miquel Joan Ledó rey

cames – Vicens ballester

cames – Luys Almonia

cap- Salvador Busquer

²²¹⁵ VIZCARRA 1991, pàgina 102.

²²¹⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 84r.

²²¹⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 115v.

²²¹⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Manual Notarial 233, fols 31 i 41.

cap y cameres – Guillem Mata

[31v]

S. Miquel, Anthoni Almonia

S. Sebastià, Miquel [Mur?]

Diabls

En Gracia

Jaume Ferriol

y Jo

Antoni Soler paraire [?]

Melchior Gavarró

Bernat Soler [ratllat]

Jonot Ferrer

Bartomeu Ferrer

Jaume Ferrer

Joan Bover

Mestre Gitart

y lo seu mosso

Joan Sentjust

Jonot Gener

[41r]

Per a Corpocrist de Aqolada

Melchior Gavarró, j cameres y un pany de or de ciris

Item Toni Mur j cameres

Jonot Ferrer j cameres y cap

Bernat Soler j cameres

Jonot Valls j cameres

Bartomeu Ferrer cameres y cap

Jaume Ferrer cameres

Antoni Ferrer cameres

Toni Tria cameres

Miquel Joan Ledó, ij parells de cameres

Jaume de Monbuy cameres

Pere Rocha cameres

Luys Almonia cameres

[41v]

Salvador Busquer cameres

mestre Gitart y lo moço, ii parells de cameres y dos caps

Joan Sentjust, cameres y cap

Martí Aguilera cap y cameres [ratllat]

Jaume Mateu cameres

Antoni Soler, cap y cameres

Un cap de S. Miquel

Jonot Janer j cameres.

Joan Benet cameres y cap

vj caps de cavalls

Bartomeu Mabres cameres

Item, per los angelets, XV rossinyols de terra.

Glorios Gloriosus in secula”

I el llistat de 1545-47, afegit també en els espais en blanc d'un petit manual notarial diu:

“Diables

Llobet

Mateu

Balp

Coll

Diablots

Jaume Ferrer

Pau Spiell

Miquel Font

Jaume Bonastre

Gaspar Spiell

Perot Vall

Jaume Ferrer, parayre

Miquel Ferrer

y son cosí.

Gavarró, diabesa

[Suma?] de X ll ss.

Turchs

Jaume Ferriol

Pau Rossich

Macià Pujol

Yoliet

Joan Muset

Pere Pu[ig]gros

Pere Sastre

Luys Ferrer

Toni Ferrer

Gerony Almonia

Cavalls

Macià Aguilera

Jonot Vall

Jaume Vall

Miquel Jo. Ledó

~~Geroni Almonia~~ [ratllat]

Diders [...]

Busquet

Jaques

Rafel Mercader

[...nom no desxifrat...]

*St. Bartomeu
Pere Canaletes
Pere Ferriol diable*

*Adam
Bartomeu Mabres
Miquel Navarres*

*Maria
Gerony Sanahuia*

Àngel d-Abram [Bover?]

*St. Miquel y St. Jordi
Francesch Sala*

St. Sebastià [...]

Drach, Jo[an] Borràs

Àngel Xerubí

*Emperador de St. Sebastià
Gaspar Mas”²²¹⁹*

Pot comprovar-se aquí com els dos llistats aporten informacions complementàries, i tot concorda excepte el nombre de cavalls, que són sis i després nou.

Els comptes de bosseria -pòlisses o manaments de pagament- de 1583 també esmenten els tres elements com un nucli dur de les representacions parateatral del Corpus:

“[...] a n·en Masià Alsina y a mestre Gaspar Torra 8 sous per lo lloguer de 22 cameres de caschavells, an presos per als turchs, cavals cotoners y diables serviren per al dia de Corpus; y j sou A la Sra, Ferriola per lo lloguer del cap de St. Barthomeu dexà per a dit dia, y set sous a la viuda Ribalta per tant vi se li ha conprat per a bèurer los sobredits.”²²²⁰

De 1586 és la cabdal definició del Corpus festiu igualadí, un segle i mig anterior a la “Bulla” berguedana, definició que tothom cita però de la qual ningú indica la procedència, des que fou donada per Mn. Joan Segura el 1908. Foren “*pagats als turchs per fer una xacota 28 ss; e per los cascavells, màsques y cap de un diable, per tot 11 ss, que totes estes coses se despregueren lo die de corpus per la bullícia del St. Sagrament*”.²²²¹

El 1593 s’esmenten els cascavells de diables i cavallets: “*per cuets y lloguer de cascavells, diablura y cavalls*”.²²²² S’ometen els turcs, però en canvi, aquests són els únics d’aparèixer als comptes de 1594: “*xxvj ss per los turchs, 12 ss per 24 cames de cascavells,*

---

²²¹⁹ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Manual Notarial 293, sf.

²²²⁰ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 1322. Signatura antiga API Cx 58.

²²²¹ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 81r.

²²²² Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 101r.

xvij ss a m^o Joffre per cuets aportà de Barcelona, y iij ll ss per la despesa dels músichs".²²²³
 El 1595 ja és més ric en informacions, quan s'esmenten vint-i-tres turcs de comparsa, la xifra més alta de membres del ball abans del segle XIX: "*dos lliuras per los cuets dels diablots; divuyt sous y deu per la pólvora ço és sinch lliuras y sis onsas; duas lliuras quatra sous per vint y tres turchs a raó dos sous; quinsa sous y quatra per vint y tres camals de cascavells, tres sous y sis per la teya al vespre*".²²²⁴

L'any 1596 tenim la confirmació de la proporció que doblava el nombre d'efectius turcs respecte del nombre de cavallets (dels quals es reféu el guarniment d'un d'ells). Això tenint en compte que hi devia haver banderer, el tabaler (també esmentats aquí) i demés afegits complementaris. Foren "*pagades per la solemnitat y professó de Corpus en les coses següents. So és, vint y duas personas que ballaren la Turquia y nou que ballaren los cavalls cotonés, 3 ll 2 ss; a Juan Mata per sonar lo Tabal, un real, y a diversos botiguers per lo lloguer de trenta y tres camals de cascavells a rao sis dinés camal, setse sous i mitx [...] Y a la viuda Almúnia, per lo lloguer de la bandera dels Turchs, un real [...] y a mestre Juan Torra, fuster, per adobar lo drach y per un gorniment de cavall que a fet nou, vuyt sous. E divuyt dinés per lo lloguer dels cavalls cotonés, que tot fa suma de deu lliuras quatra sous y sis [...]*".²²²⁵

Per tant, el tabal era un instrument propi de la Turquia, almenys fins a aquest moment, encara que el mateix dia (14 de juny) que es pagaven les despeses dels turcs i cavalls de l'any 1596 també es liquidava el pagament d'una "*trompeta milanesa nova que a servit per Joseph Costiol, trompeta de la Universitat*".²²²⁶ Diem això perquè, com veurem, el repartiment del segle XIX contemplava un *tambor cristiano* i un *corneta moro*, i la documentació comptable del Corpus de l'Alguer de 1612 quan parla dels "*cavalls cotoners y turcs, per la dita festa del Santisim Sacrament*" parla també "*de atambor y trompetta*".²²²⁷ Cal pensar en una possible antiguitat notable d'aquest model sonor, vistes les notícies igualadines del *corneta moro* i el *tambor cristiano*. A favor d'aquesta hipòtesi podem aportar el fet que Cervantes fa aparèixer a *Los Baños de Argel* els quatre moros a escena després que hagués sonat *una trompeta bastarda*.²²²⁸

La comptabilitat de 1597 podria fer-nos pensar que Turquia i Cavalls eren ja dues coses separades. En parlarem després amb detall, perquè a parer nostre la qüestió és important. Tampoc volem oblidar el tema de la pólvora, que no era menor a Igualada: "*[...] als músichs qui sonaren lo die de Corpus y lo endemà a la proffesó y offici, y 3 ll 3 ss per 15 ll pólvora a raó 4 ss per ll, 3 ll 3 ss, y tres sous per una gansalla de metxa y borra per los bursons, y les restans 7 ll 16 ss per 10 dotzenas de cuets se compraren de Grabiell Sanjust y de Visens Biosqua, 4 dotzenas a raó 6 ss, y 6 dotzenas de tres sous dotzena, y quatra grosas de cuets xichs a raó 11 ss per grosa, y lo restant se donà als qui ballaren la Turquia y cavalls y lloguer de vestes per la diablura, que és tot dites xxij ll xviii ss*".²²²⁹

²²²³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 104v.

²²²⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 110r.

²²²⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 115v.

²²²⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 115v.

²²²⁷ PIRAS / FELIPÓ 2012, pàgina 35. Felipó ens ha comunicat les signatures Archivio Storico del Comune di Alghero, 854 i 832/2/71, Registre de Mandatos de l'any 1611 i 1612.

²²²⁸ CERVANTES 1615, foli 60r. *Los baños de Argel*.

²²²⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 120v.

Cal veure com les despeses globals dels entremesos de Corpus a Igualada assoleixen les 10 lliures i 4 sous (204 sous) el 1596 i 23 lliures i 18 sous (478 sous) el 1597. Aquestes xifres disten molt –tot i la segura inflació, els detalls de la qual desconeixem- dels humils 8 florins (88 sous) de 1432 ni els 12 florins (132 sous) del 1438 o dels altra vegada 8 florins –que finalment foren 10 (110 sous)- de 1453. La despesa era, amb tota seguretat, notablement major en aquesta època.

Els assentaments comptables de 1603 permeten hipotetitzar arran d’una renovació o posada a punt dels elements d’atrezzo, ja que es paguen “3 ll 16 ss 6 per a F[rancesc] Rocha y Juan Mateu y Miquel Ravela, los quals se paguen per los treballs dels turchs y cavals colonés [sic] y diables que serviren per la festivitat de Corpus”²²³⁰ i “quatorse sous a mestre Hierònim Mur, sastre de dita vila, per un compta de mans de alguns vestits a fets per la festivitat del dia de Corpus”²²³¹ Aquesta onada es mantenia el 1605. El drac, adobat ja per Joan Torra el 1596, no devia resistir més i es va optar per mirar si es podia fer nou pel Corpus de 1605, cosa que no sabem si finalment es va realitzar.²²³² Volem pensar que sí, pel pagament d’una lliura i vuit sous a el 26 de juny de 1605 “a mestre Jaume Novell fuster [...] per un compta de feyna a fet per la Universitat, conforme ab dita pòlissa apar”.²²³³ I també el mateix any “a mestre Joan Torra, fuster, duas lliuras y vuit sous, y són per lo pintar del drach y altres coses ha fetes per la vila, conforme ab la pòlissa [...]”.²²³⁴

El 1605 es rebia la nova del naixement del futur Felip IV. Va pregonar-se per la vila, i es convocà a fer gales, és a dir a festejar i galejar amb trets. El pregó no es fa esment de cap entremès, però n’hi hagué be segur. A no ser que les arqués municipals fossin eixutes. En tot cas, el drac s’havia renovat –o intentat renovar- i els cavallets (ben mantinguts com hem vist, el 1596) s’acaben d’esmentar el 1603 junt amb els turcs.

“Crida sobre les gales fetes en esta vila sobre la nativitat del sereníssim príncep. Ara hoyats [...] que lo divendres Sant proppassat entre les nou y deu hores de nit fonch nostre Señor servit incuminar un fill [...] inluminar-nos un llegítim y immediat successor de estos regnes després dels felicíssims dies del Rey nostre señor son pare. E com una mersè tant immensa y infinita per estos regnes y universal iglésia de Déu, sie digne y meresca dar-ne infinites gràcies a Déu nostre señor ab diverses y sanctes oracions y solempnitzar aprés aquelles ab diversos balls y galles. [...] a vj del corrent mes de juny se celebrarà en esta vila la festa de la nativitat de dit sereníssim príncep fent festa solempne per tot lo dia y selebrar offici divinal y sermó a la matinada, ab diverses músicas. E passat mig dia celebrar una solempna y sumptuosa profesó per esta vila cantant lo Te Deum laudamus y ab diversos cants y músicas y balls de diverses maneres. E aprés tenir grans solaços y alegries de balls, danses, ab instruments de diverses maneres, alimàries, màsqueras y altres diversos jochs y alegries. Per so los conviden que·ls plàcie venir ha esta vila per ha solempnizar la sobradita festa de la nativitat del dit señor príncep.”²²³⁵

²²³⁰ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 141r.

²²³¹ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 143v.

²²³² Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 1086. Llibre de la Universitat de 1604-1605, folis 49v-50r.

²²³³ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 151r.

²²³⁴ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 151r.

²²³⁵ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 1086. Llibre de la Universitat de 1604-1605, foli 50v.

El 1616 i 1617 són el marc de dos documents importants per l'entremès de la *Turquia*. El primer és un edicte de visita pastoral del 26 d'octubre de 1616, força imbuït dels postulats tridentins, però que no prohibeix, sinó que regula. Veiem com el bisbe de Vic no impedeix les manifestacions festives, sinó que les allunya de la part sagrada del rogle processional. Com ja tractarem després, ens trobem davant del ja esmentat i necessari *decòrum estamental*.²²³⁶ Els entremesos no es prohibeixen, perquè convenen i són útils. Però la jerarquia clerical del bisbat vol que la 'xusma' –dissimulada el 1586 sota l'epítet de *Bullícia del sant Sagrament* i el 1733 sota la denominació de *la bulla del poble*- resti ben lluny de l'epicentre de poder que és la part de les autoritats:

*Nos don Fr. Andreu de St. Hierònym [...] bisbe de Vich [...] Primerament provehim y manam que [...] Item, per quant nos ha constatat que lo anar en la professó se fa del Santíssim Sagrament lo die del Corpus, los diablots y los que ballen la Turquia, y altres bullicis se fan en dita professó, causen divertiment als que fan dita professó, de tal manera que no atenen al principal sperit que se·a de atèndrer, ab notable irreverèntia del Santíssim Sagrament, per ço, ab tenor de la present, manam a tots y sengles personatges o personas qui faran [...] com són diablots, cavalls cotonés, turchs y altres [...sots pena de excomunió] major lata sententia, vagen sempre devant dita [professó ...]. [Així] mateix, manam al rector y demás preveras que per [...] balls y bullicis no permeten pare dita professó [...]"*²²³⁷

Aquest edicte és molt important per l'estat de la festa en aquell moment. A part d'evidenciar les aturades que feia la processó per tal de contemplar la manifestació dels diversos elements festius, mana que aquests vagin davant, cosa que potser no feien – insistim en el detall que no es prohibeixen- i es resumeixen com a *diablots, Turquia i altres* o bé com a *diablots, cavalls cotonés, turcs i altres*. El 1617 es posa la primera pedra de l'actual Església Gran. El Consell de la vila renuncia a certes despeses –entre elles les festives- per tal d'afavorir el ritme i el progrés de l'obra de construcció del gran edifici. Un memorial fet pels Consellers i els elets (escollits o nomenats) per tenir cura de dita obra “*de les coses que·s deuen aplicar a dita obra parexent bé al savi Consell*” planteja la retallada pressupostària:

*“Primerament, appar que·s pot aplicar tot los emoluments de las causes pies de Arisó y Çabata, qu·estan a disposició dels Consellés, y tot lo que sobrarà de la causa pia de Pedriça [...] que poch mes o menos restaran cinquanta lliures tots los anys. E més se deuen aplicar a dita obra tots anys vint i sic lliures per lo gasto fa la Universitat anant a Mostre Sra de Montserrat ab la proffesó [...] E més se deuen aplicar tots anys 44 ll ss., ço és 20 llss. que·s acostumen desprendre tots anys lo die del Corpus, ab cuets y drach y diables y turchs, y 12 ll ss. que costen los mússichs y la sua despesa los dies de Sta. Anna y de St. Roch, llevant dits dos dies los mússichs. Y les restans 12 ll ss. llevant la consuetut de donar ventalls a corpus y bou en les diades de las festes de la Vila, llevant ho tot lo tems que durarà la obra, a tots los que·n solen rèbrer. [...]"*²²³⁸

²²³⁶ Un terme emprat a PELINSKI 2011, pàgina 185, del qual parlarem més endavant.

²²³⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Òbits, volum 3, folis 275 i ss.

²²³⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 30, full solt.

Recordarem com els entremesos de Corpus es mantien en una quarta part de les rendes de l'almoïna d'en Sabata, que l'anada a Montserrat era un vot de 1515 encara avui vigent, i que la retallada del Corpus feia prescindir dels ventalls i la carn de bou que es donava als consellers i oficials de la vila, però també dels coets, drac, diables i turcs.

Tot i que sabem que es feia –s'ha demostrat manta vegada, no són gaires les ocasions en què ens consta documentalment i de manera explícita que s'oferissin elements del seguici festiu d'Igualada per a obsequiar a un visitant il·lustre. Un cas és el de la visita – més aviat pas per la població, diguem-ho correctament- de la germana de Felip IV Maria Anna d'Àustria (1606-1646), la qual en visitar Igualada ja devia ésser promesa amb Ferran III, rei d'Hongria i futur emperador. En plena digestió del prodigi de la Suor de Sang li mostraren –com també farien amb Felip V el 1701- un dels orgulls de la vila, la imatge miraculosa, que normalment era oculta en el seu cambril. Però sobretot, se li va oferir una representació que, per famosa, només podia ser la que ens interessa. L'anotació es troba en el Llibre de Baptismes de la Parròquia:

“Vinguda de la Reyna de Ungria dona Mª de Àustria, germana del Rey don Phelip de Castella. Diumenge als tres de febrer de mil sis cents y trenta, a les sinch hores de la tarda arribà a la present vila de Igualada la Sereníssima Reyna de Ungria doña Maria de Àustria, germana del Rey don Phelip quart de castella [...] anant dits consellers a cavall junt de sa llitera fins arribar a la posada de la Reyna, que ere en casa del compte de Vila Franquesa. Y lo endemà dilluns, digué lo capellà major de la Reyna que sa Magestat volie vèurer lo Christo misteriós de la capella de la Minerva de la Iglésia parroquial de la present vila, y hoí missa en dita capella, com de fet hi hoí missa entre les onse y les dotse hores, y ans de anar a missa se entretingué en dita casa en vèurer un famós ball que se li féu [ratllat: en dita casa]. Y després de aver hoit missa mirà lo dit Christo de la Minerva y entengué lo misteri.[...].²²³⁹

Com que l'obra de la nova església es va interrompre amb la inauguració de la capçalera i els tres primers trams de nau coberts l'any 1627, les despeses pel Corpus degueren tornar-se a fer. Aquell dia, 20 de novembre de 1627 es va fer una processó com la de Corpus i altres coses:

“La qual benedictió se féu a la tarda abans de completes, y feta dita benedictió se digueren en dita nova iglésia unes completes solemníssimes a dos cors, la qual benedictió se féu al tart [...] I aqueixa nit se feren grandíssimes alimàries per tota la vila ab moltes inventions de foch y de altres coses y en particular dins y sobre dita iglésia. Agué-y tres cobles de jutglars –y sobre dita iglésia sonaren y se tiraren molts cuets de tal manera que apar se anave la vila abrasant, y tot ab grandíssima alegria del[s] fills y habitants en ella, y també en los monestirs de St. Agostí y dels pares Caputxins se feren grans lluminàries ab ses inventions y concert que aparexi y arguhia tot a gran magestat. Lo endemà diumenge als vint y hun die de dits mes y any ans de la missa mayor se féu una solemníssima professó com lo mateix die del Corpus, aportant lo Sim. Sagrament quatre sacerdots ab la custòdia riquíssimament adornada, partint de la Iglésia vella y aportant-lo al fi de la professó a la dita nova Iglésia, y tot lo dit die fins a completes de la tarda estigué patent ab grandíssima lluminària. [...] al offici o missa mayor, vespres y completes hi hagué gran cantoria a dos cors, ab dits músichs, y també per dita ocasió si aportà un orga petit portàtil, de tal manera se féu dita translatio ab grandíssima

²²³⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Baptismes volum 2, fol 267r-267v.

*sumptuositat. Plaga al Sor. se puga veurer acabada a glòria de Déu Nre sor. y de la Sereníssima Reyna dels Àngels, y del gloriós St. Barthomeu cap de altar de dita Iglésia y patrons de la present vila de Igualada. – A la professó anaren tots los religiosos de dits monestirs y agué-y grandíssim concurs de gent forastera [...]*²²⁴⁰

No ens hauria d'estranyar que no solament els diables i drac fossin els únics usuaris de la pólvora festiva; a part de les escopetades dels civils i sometent també podria ser que les batalles de turcs i cavalls haguessin abandonat les ballestes o bé que, més que suprimir-les, hi haguessin afegit les armes d'avantcàrrega. La pólvora agradava i molt a Igualada: si el 1627 tiraven coets des de la coberta de la nova església, ja es desobeïa – amb plena coneixença del rector, que és qui fa la crònica- una disposició episcopal de 1616:

*“Item, per quant en moltes visites és estat manat y provehit ab diverses persones y censures que no-s desaparassen alguns tirs de foch sobre lo tecto de la Iglésia mayor, y no són estades obehides, per ço provehim y manam que ninguna persona de qual sevol gènere, grau o condició y estament sie, encara que sie per qualsevol festivitat, gose ni presuma desaparar ningun gènere de armes, demunt dit tecto de dita iglésia, en pena de excomunicació major.”*²²⁴¹

És important, però, fer avinent el detall que la prohibició del 1616 es referia al sostre d'un temple antic i ara es disparava des d'un edifici acabat de construir.

A partir d'aquí, la pèrdua dels Llibres de la Universitat des de 1631 fins a 1700 ens obliga a refiar del gros volum de despeses del Racional o Bosser. Per fortuna han romàs dos quadernets de comptes de clàvia dels anys 1645 i 1660 que informen del que ens interessa i que demostren dues comptabilitats simultànies. L'obra de l'edifici no fou represa fins el 1666,²²⁴² i es va acabar en un moment molt difícil de precisar a l'entorn de 1680-1685.²²⁴³ Per tant, entre 1627 i 1666 es degué celebrar el Corpus amb més o menys normalitat. De 1645 és la notícia d'una despesa de “dotze lliures sis sous per los gastos de la turquia y cavalls lo die de Corpus”.²²⁴⁴ De 1660 el pagament a “Hierònim Ferrer músich de la present vila trenta sinch lliures per lo lloguer y despesa de sonar en les diades de Corpus y Sant Barthomeu” i un segon pagament de “onse lliures y sinch sous, per tantes ne ha pagades per lo gasto de la Turquia i diablots del die de Corpus”.²²⁴⁵

²²⁴⁰ Per a la benedicció de la “mitja església”, vegeu Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Baptismes volum 2, fol 252r-253r.

²²⁴¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Òbits, volum 3, folis 275 i ss.

²²⁴² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Baptismes, volum 3, foli 202v.

²²⁴³ PADRÓ 1736, pàgines 51 i 52 ens relata uns suposats miracles del Sant Crist vinculats a l'obra de l'edifici, l'any 1679: “Recientes estaban aún las memorias de este caso, quando en el año próximo siguiente el de mil seiscientos setenta y nueve, Gil Fontanillas, Labrador, natural del Lugar de Monbuy, ayudando à otros para tirar el Carro, que acarrea una grande piedra, que devia servir para llave de uno de los Arcos, y Bóveda de la Iglesia Parroquial de Igualada, y al estar el Carro en lo alto de la cuesta del Convento de San Agustín, cayò dicho Gil Fontanillas, y una de las ruedas del carro le passò sobre un muslo: invocò al mismo tiempo al Santo Christo de Igualada; y le vieron todos los circunstantes, que por si mismo se levantò del suelo, sin versele lesion alguna [...] En el mismo año Rafael Valls, natural de Igualada, servia de Peon quando se trabajavan las Bóvedas de la Iglesia Parroquial de la misma Villa; y trabajando en lo alto del tablaje de los andamios, cayò cabeza abajo: invocò pronto al Santo Christo de Igualada; y à medio camino de su caída, se hallò entre las manos una cuerda de las que pendian de lo alto; pudo asirse de ella, y quedò pendiente en el ayre. Los compañeros le gritaron, que continuasse en invocar al santo Christo [...] para sacarle del inminente peligro, en que estava de acabar de caer, y hazerse pedazos: lo que se logró [...]”

²²⁴⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 1.3, UD 10276.

²²⁴⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 1.4, UD 10277.

El 1663 es celebraren festes en honor de la Immaculada Concepció, una advocació molt fomentada des de la monarquia espanyola, tal i com es pot veure en la mateixa nota local plasmada al *Llibre de Notas* de la Comunitat de Preveres:

“Nota que als 3 de juny 1663 se celebraren en esta vila tres dies de festas a la Immaculada y Puríssima Conceptió de Maria Santíssima consebuda sens màcula de Pecat original. Tregué un decret lo summo pontífice Alexandro cetè a istància de Feliph quart que déu guarde hauont nostre Sr. Rey manà que per tots sos estats se fesen festas y que dequi al devant se cregués que era concebuda sens màcula de pecat original.”²²⁴⁶

Creiem que si es feien unes festes extraordinàries de tres dies de durada i de caràcter religiós, això havia d'incloure processó i també danses. Per tant, estem convençuts que es va veure la *Turquia* pels carrers, sobretot amb el Corpus tant a prop, si no és que en escuré's el 24 de maig, s'hagués celebrat deu dies després. Això ens tanca el període estudiat aquí, 1537-1663.

Farem avinents encara unes consideracions sobre els turcs i els cavalls igualadins, especialment el fet de si eren una sola representació o si eren dos entremesos separats. Ramon Miró, en tractar i estudiar el Corpus de Cervera, va suggerir una segregació o emancipació dels cavallets en relació als turcs a la Igualada dels voltants de 1596, emparant-se en part per la suposada absència de sant Sebastià en la representació:

“A Igualada, als comptes de l'any 1489 trobem la primera referència als turcs. En aquesta i posteriors notícies, no trobem cap referència a sant Sebastià; es tracta sempre del “ball de la Turquia” que després anomenaran “ballar la Patera” (1679). Mossèn Segura ens dóna notícies dels anys 1586, 1587, 1596, 1599 i 1679; les de l'any 1596 són interessants perquè ens marca una distinció entre el ball de la Turquia i el ball dels cavalls cotoners: «Vint y dues persones que ballaren la Turquia y nou que ballaren los cavalls cotonés....3 lliures 2 sous.» SEGURA 1908, pàg. 164. Aquest ball serà habitual al Corpus d'Igualada durant tota l'edat Moderna; es tracta d'un ball parlat, possible continuació del primitiu entremès, que durà fins al segle XIX.”²²⁴⁷

Com s'ha comentat, a la Barcelona de 1564 i de 1601 es pot intuir fàcilment aquesta emancipació dels cavallets cotoners. No és gens fàcil respondre a la pregunta de si els cavallets igualadins eren ja una comparsa autònoma en aquest moment (1596) o no, però nosaltres defensem que no ho eren, per diverses raons.

En primer lloc, la presència constatable de sant Sebastià. Segurament Ramon Miró no havia tingut l'any 1998 ocasió de conèixer que l'advocació de sant Sebastià tenia un gran pes dins del devocionari igualadí. Ja el 1402, 1409, 1450 i 1457 s'havia anat en processó fins a una capella d'aquest sant situada al terme d'Òdena per tal de demanar que preservés la vila de la pesta.²²⁴⁸ El 1441 s'havia fet el mateix anant solament fins al

---

²²⁴⁶ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 303. *Llibre de notas* de la Comunitat de preveres, foli 23.

²²⁴⁷ MIRÓ 1998, pàgines 118-119.

²²⁴⁸ Per la de 1402, Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 987 Llibre de la Universitat de 1401-1402, foli 42v. Per la de 1409, Top 990. Llibre de la Universitat de 1409, foli 61r. Per la de 1441 Per la de 1450, Top. 1008. Llibre de la Universitat de 1449-1450, folis 20r-21r. Per la de 1457, Top 1014, Llibre de la Universitat de 1456-

Convent de sant Agustí²²⁴⁹ i encara el 1589 el consell de la vila ratificà el vot fet pel rector i els preveres d'Igualada de celebrar perpètuament festa el dia de sant Fabià i sant Sebastià,²²⁵⁰ vot que encara s'anava acomplint el 1682.²²⁵¹ També era un dels sants amb tabernacle que el 1604 concorrien a la processó de Corpus d'Igualada,²²⁵² fet que encara es pot corroborar el 1777 quan es comptabilitzen 17 sous "*per la Profesó de Corpus y portans de St Roch y St Sebastià*".²²⁵³ Totes aquestes expressions de devoció tenen una traducció en el camp concret dels entremesos, que és el principal per al nostre argumentari. Existia a mitjan segle XVI a Igualada (1545-1547) el personatge de sant Sebastià, i aquest encara anava acompanyat d'un *emperador de sant Sebastià*. Ho hem vist als llistats o nòmnes de les representacions de Corpus, ja presentades.

Creiem també que els cavallets encara no s'havien separat dels turcs perquè mai es parla de *cristians*. El 1537 es parla de *cascaells de loguer per los turchs del dia de Corpus* quan tenim per segur –tot i no poder demostrar-ho– que els camals de picarols els portaven els cavallets cotoners i no pas els turcs. Pel que fa al nombre d'individus, també això ofereix pistes. El 1541 s'esmenten "*vj caps de cavalls*" i s'enumeren cinc persones com a tals, però el 1545-47 el llistat d'individus que van sota aquest rol o paper són deu, un dels quals ratllat o cancel·lat.²²⁵⁴ Perquè el 1595 hi ha vint-i-tres turcs;²²⁵⁵ el 1596 hi ha vint-i-dos turcs i nou cavalls.²²⁵⁶

La proporció dos a un ens remet al model medieval d'aquest ball, perquè ens recorda a la Barcelona de 1446. Allí s'entreveu que hi havia aproximadament el doble de turcs que de cavalls. Concretament n'hi havia vint-i-quatre (inclòs o no algun acompanyant, que n'hi havia), dels quals setze "*fletxaven*" el sant, enfrontats contra vuit cavalls.²²⁵⁷ En altres ocasions aquesta proporció fou exactament de dos turcs per cavall, com sembla que passaria el 1587 que eren 17 els turcs igualadins.²²⁵⁸ Aquestes xifres fan pensar en en vuit cavalls i setze turcs a peu, amb llur rei o abanderat. Això mateix és el que veiem a Tarragona el 1692 quan se'ns diu que "*El otro dance [...] que llaman de los cavallos* (aquí no es diu Turcs i Cavallets però els turcs hi eren) *consta de diez y seis de à pie, y ocho de à cavallo [...] los de pie de vna parte, y los de cavallo de otra; aquellos en representacion de Turcos con su gran Sultan; estos de cavalleros Christianos con su Emperador*".²²⁵⁹ A Tarragona no s'esmenta el sant Sebastià, però la descripció pertany a

---

57, folis 15v-16r. Encara el 1441 s'anà al Monestir o Convent de sant Agustí per fer-hi una missa a honor de sant sebastià, tot i que aquesta vegada no s'anà fins a la seva capella al terme d'Òdena, segons es consta a Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1001. Llibre de la Universitat de 1441-1443, foli 34r.

²²⁴⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1001. Llibre de la Universitat de 1441-1443, foli 47r-47v.

²²⁵⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1077. Llibre de la Universitat de 1589, folis 49v-50r.

²²⁵¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 8183 UD 9809. Llibre del Racional, foli 238r: "*Item dit dia [25 de novembre] se li féu polisa pagàs a Me. Hyerònim Matheu, pre[vere] y procurador de la Rnt. Comunitat dotse lliures quinze sous per les mises se són celebrades en lo altar de St. Roch y St. Sebastià.*"

²²⁵² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1086. Llibre de la Universitat de 1604-1605, foli 101r.

²²⁵³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 31. Llibre d'Obra 1714-1866, pàgina 67 (paginat). Comptes de desembre de 1776 a novembre de 1777.

²²⁵⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Manual Notarial 233, fols 31 i 41 (any 1541). Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Manual Notarial 293, sf. (any 1545-47).

²²⁵⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 110r.

²²⁵⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 115v.

²²⁵⁷ SOLEMNITATS, vol I (1930), pàgines 167-169. Vegeu annex documental.

²²⁵⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 84r.

²²⁵⁹ VILAR 1693, pàgina 151.

la crònica d'una festa extraordinària, amb la possibilitat que el discurs de l'entremès fos total o parcialment modificat i es prescindís puntualment del sant, com s'havia fet el 1397 a Barcelona per l'entrada del rei Martí.

El nombre imparell dels cavalls igualadins (arribaren a ser nou de nombre) suggereix un "capità" dels cavallets i no dos, com requeririen si ells mateixos haguessin de representar dos bàndols i, per tant, ser un element festiu autònom. Però el cas és que això tampoc està escrit que hagi de ser així: a Vilafranca, Olot o Solsona han arribat balls de cavallets que porten un sol capità, com si d'un sol bàndol es tractés, mentre que no passa així a Sant Feliu de Pallerols, a tocar d'Olot, on son dos els capitans dins un total de vuit balladors.²²⁶⁰ I veurem que a la segona meitat de segle XVIII (quan sí que creiem que s'havien separat dels turcs) eren vuit els cavallets igualadins. El nombre de cavallets encara minvà amb el temps: eren sis a inicis de segle XX i a la única imatge coneguda, de 1922, se'n veuen cinc. En tot cas, hi hauria d'haver un capità dels cavallets, perquè hi havia una *bandera dels turcs*, documentada el 1596, la qual pressuposa un banderer.²²⁶¹

No es pot descartar de manera contundent que, amb un ballador aïllat dels altres (per exemple, un abanderat), els cavallets igualadins de finals de segle XVI fossin un element festiu autònom. Recordem que a l'entrada de Felip II a Barcelona el 1564 els cavallets fan tota la impressió de ser una comparsa gremial autònoma, escindida dels turcs a peu i més encara de sant Sebastià, quan se'ns diu que el gremi de cotoners *apportaven un joch de cavalls cotoners*.²²⁶² El fet de tenir un ballador separat tampoc no exclou pas que lluitessin juntament i contra una esquadra de turcs a peu en una única representació i comparsa, amb o sense el sant Sebastià que trobem a mitjan segle XVI.

Gosem defensar doncs, a través del discurs igualadí dels dos entremesos estructurals (*Diablura* i *Turquia*), que uns cavallets autònoms contraposats com un tercer element a aquests altres dos -tant contundents pel que fa al discurs i contingut- no tindrien, potser, tant sentit com el tenien en aquest moment a Barcelona sense sant, sense turcs i sense caràcter destacat dins del conjunt. La raó d'aquesta afirmació és que sant Sebastià encara hi era present a mitjan segle XVI i no ens semblaria lògic aïllar-lo tot sol amb uns cavalls disparant-li, menys encara si aquests cavallets el 1529-1536 anaven armats amb llances i no arcs i sagetes, i menys encara si tenim documentat el personatge de l'emperador. Per tant, podria ser que sant Sebastià acompanyés els Turcs i Cavallets però no hi tingués cap interacció.

És cert que el 1596 es parla d'una vintena persones *que ballaren la turquia* i nou *que ballaren los cavalls cotonés*,²²⁶³ cosa que permetria conjecturar una separació d'elements considerats com dues danses. Però no és menys cert que el 1616 s'advertia en la visita pastoral que "[...] *los diablots y los que ballen la Turquia, y altres bullicis se*

---

²²⁶⁰ Malgrat que a AMADES 1934 pàgina 154 es parli de se balladors i un capità, nosaltres no ho hem trobat així quan els hem vist dansar, ja que sis porten llanceta i dos espasa.

²²⁶¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 115v.

²²⁶² Barcelona 1564, febrer 6. SOLEMNITATS, volum II (1947), pàgines 1 a 13, concretament 10-11. (Manuscrit V, 1564-1643, foli 2r a 8r) Copiat per COMES 1583, pàgina 548-561 (concretament 557-558).

²²⁶³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 115v.

*fan en dita professó, causen divertiment als que fan dita professó [...]”.*²²⁶⁴ I el 1617 (després de 1601 i dels primers balls de cavallets autònoms fora de Barcelona) quan Igualada –que tenia cavallets de molt abans- decideix prescindir de les despeses festives del Corpus, aquestes es resumeixen en un simple i explícit *cuets y drach y diables y turchs*.²²⁶⁵

Pensem també que els cavallets igualadins no eren encara un element autònom dels turcs per la manera que s’hi refereix la documentació. El 1593 a Igualada es parla del *lloguer de cascavells, diablura y cavalls*²²⁶⁶ sense esmentar uns turcs que hi eren amb total seguretat i se’n va ometre la menció per ser una sola cosa amb els cavalls. En canvi, el 1597 s’ementen pagaments *als qui ballaren la Turquia y cavalls i de lloguer de vestes per la diablura*,²²⁶⁷ com si turcs fossin una sola comparsa amb els cavalls o, almenys, un sol paquet a nivell de la fiscalització comptable dels elements del festival de Corpus Christi.

Tot i no poder garantir la resposta que donem, som del parer que a finals de segle XVI els cavallets igualadins no havien pres autonomia pròpia, de manera que no podem acreditar la seva emancipació fins ben entrat el segle XVIII. D’entrada, ja hem vist que al tombant de 1600 encara s’entreveu un concepte escènic dels entremesos molt i molt medievalitzant i en consonància amb la primera meitat del mateix segle XVI (es parla d’*adobar los castells*, o dels *castells de paradís e infern* el 1591 i d’una *testa* el 1601). Tarragona també és un exemple d’aquesta casuística amb turcs i cavalls encara junts. Per exemple, en l’entrada de l’arquebisbe el 1617 amb el gremi dels pagesos.²²⁶⁸ Un concepte que encara va prolongar-se durant molts anys a la Seu primada.²²⁶⁹ I encara, poblacions estretament similars a Igualada pel que fa a aquest entremès han conservat els cavallets associats als turcs fins avui. Parlem, és clar, de Berga.

La naumàquia de l’any 1617 no ens afecta en aquest aspecte perquè va tenir lloc amb motiu d’una celebració d’una transcendència extraordinària, com és el fet de començar les obres de construcció de l’anomenada Església Gran. És evident que aquesta batalla de turcs i cristians amb unes galeres, on s’explicita clarament que fou una escenificació de la lluita naval tinguda a Lepanto i la seva conseqüent victòria, anà presentada sense els cavalls. Però, precisament pel fet que aquest detall respongué ben segur a exigències d’un guió elaborat per a un context extraordinari, no ens condiciona excessivament respecte d’aquest debat. El nostre principal argument és i ha de ser la continuïtat conceptual que deixen entreveure els documents que trobem des de 1537 fins a 1660, amb l’esment de 1630, quan es parla d’un *famós ball* fet en la visita de la germana del rei. Si el ball no fos quelcom arrelat a la vila d’Igualada, dubtem que, en anotar-ho al llibre de baptismes, el rector d’Igualada l’hagués qualificat de *famós*, i menys amb el to d’orgull patri que traspua.

²²⁶⁴ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Òbits, volum 3, folis 275 i ss.

²²⁶⁵ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Top. 30, full solt.

²²⁶⁶ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 101r.

²²⁶⁷ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 120v.

²²⁶⁸ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Llibre de Consolat de 1616-1617, foli 75r.

²²⁶⁹ Almenys fins a finals de segle XVII, fos quin fos l’argument de la funció, com s’ementa per les festes del res de santa Tecla de 1692.

A més, els comptes de 1645 i 1660 encara donen una bona pista quan parlen, respectivament i de manera molt resumida, de les dicotomies *turquia i cavalls* o *turquia i diablots*.²²⁷⁰ L'altre argument de pes és una tradició historiogràfica que només reconeix un possible trencament conceptual de l'entremès de moros i cristians fent-lo coincidir amb el canvi de nom entre 1660 i 1679, idea que ens sembla encertada o, com a mínim ben aproximada, la qual no gosem rebatre per manca de documentació. Aquesta qüestió serà tractada en un posterior apartat.

Un aspecte que fa pensar d'aquesta època és l'abundància de dades sobre aquest entremès entre 1583 i 1617. Suposem que és l'influx polític i social de la victòria de Lepanto, unida a la creació de la Confraria de la Minerva. El llibret imprès a Igualada el 1844 sobre *indulgencias y butllas, principalment de la Santa Cruzada. En que se posa la veritat en clar, y al alcanse de tothom, y se dissípan los errors del poble menos instruit en estas materias* lloa moltíssim la victòria de 1571:

*“En 1570, poderosos e insolents altra vegada los Turchs ab novas victorias y conquistas, tornavan amenassar a tota la Cristiandat [...] Y encara que esta Armada era molt inferior à la turca, no obstant, lo acometen en lo golfo de Lepanto, y quedà destrossat tot lo poder del Gran Turch [...]. En una paraula, no hi ha memòria de homes, de altra victòria semblant, en que se haja manifestat més lo poder de Déu a favor de la Cristiandat. Lo Papa no duptà atribuir aquella victorià als rosaris y professons devotas, qu'ls confreres del Roser feyan lo mateix dia que se alcançà [...]. Convé advertir, que lo Rey d'Espanya costejà per si sol la mitat de tots los gastos que féu l'Armada de estas tres Potencias”*²²⁷¹

16.3 La naumàquia igualadina de 1617

16.3.1 Alguns exemples previs de simulacre festiu de batalla naval

Per la celebració de la primera pedra de l'obra de la nova església d'Igualada el juliol de 1617 va fer-se una gran festa on no faltaren els trets, els coets, la música, les processons i els entremesos. En aquest darrer aspecte, el més important fou la representació d'una naumàquia o batalla naval. Aquest gènere representatiu tenia una bona tradició com a plasmació de l'alteritat ètnica, cultural i confessional; en comentarem alguns antecedents catalans.

Cal plantejar-se si aquestes manifestacions no responien a una corrent europea més genèrica, arribada aquí de nou a través d'influències cortesanes imperials, fruit de la difusió de gravats amb naumàquies suposadament ubicades a l'antiga Roma imperial.²²⁷² Al marge de les barques que anaven sobre rodes a València el 1274 o les que reberen Mata d'Armanyac a Barcelona el 1373, sembla que trobem testimonis europeus de batalles a l'entorn d'un vaixell. Per exemple, els *Schembartlauf* o carreres de màscares dels carnavals de Nuremberg (Nürnberg) que consten celebrats entre 1449

²²⁷⁰ Vegeu annex documenta, any 1645 i 1660. Es troben, respectivament, a Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 1.3 UD 10276 (1645) i Lligall 1.4 UD 10277 (1660).

²²⁷¹ ABADAL 1844, pàgines 42-56. Vegeu annex documental, any 1844.

²²⁷² MÍNGUEZ / SOROLLA 2019, pàgines 135-137.

i 1539. Aquestes festes, ben conegudes iconogràficament a través d'un conjunt de manuscrits ricament il·lustrats, arribaren a culminar el seu darrer any amb la conquesta d'un navili parat al mig d'una plaça on tenia lloc la simulació de la presa i captura de la nau. Sembla que aquest costum es va prohibir per la burla i mofa que es feu a un predicador, de nom Ossiander, prohibint-li de córrer a l'acte.²²⁷³ Amb tot, els manuscrits Merkel 241 i 271 del Germanisches National Museum de Nürnberg, ja ens documenten una nau sobre rodes l'any 1506.²²⁷⁴

Ja ha estat dit que la fidelitat dels carnisers de Nuremberg al seu consell municipal els fou recompensada amb un permís per a fer mascarades de carnaval i danses. Sabem que hi havia danses en cadena, amb espases, cavallets maniquí molt semblants als nostres cavallets cotoners,²²⁷⁵ cercols o fins i tot torneigs amb cavalls i llances de fusta llargues. El *Schembartlauf* com a cursa urbana amb disfresses va originar-se probablement en el sí de l'escamot de protecció i contenció que acompanyava el ball gremial dels carnisers i després es va constituir com un acte en si mateix. La joventut burgesa de Nuremberg va començar a comprar el dret de participar-hi (probablement el que perseguien era el dret a emascarar-se) a les carnisseries i va aprofitar així l'oportunitat de presentar-se imaginativament, cosa que els manuscrits deixen més que ben reflectit. Les indumentàries es van tornar cada cop més belles i creatives, de manera que els *Schembartlauf* esdevingueren un gran espectacle on, a més del grup de ball, alguns corredors individuals van començar també a aparèixer vestits de salvatges.

Un cop ja es consideraven l'esdeveniment social més rellevant de la ciutat, a partir del 1475²²⁷⁶ van aparèixer els anomenats "infern" o "vagons" pels carrers de Nuremberg, vehicles rodats (o, més sovint, per arrossegament damunt de potes de trineu) amb un contingut de crítica social la qual, en la seva fase final, satiritzava el règim religiós protestant. El darrer any, el 1539, hi participaren 139 corredors²²⁷⁷ i el punt focal de la disbaixa va ser una gran nau o vaixell. Els manuscrits la plasmen amb detall, dins la

²²⁷³ Vegeu aquest navili, entre d'altres, a les fonts següents: **Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum**, Ms. 4° Lö. 216, foli 63r (il·lustració del de l'any 1539), consultable a <http://dlib.gnm.de/item/Loe216> [abril 2020]. També a **Los Angeles, University of California**, Library, Coll. 170. Ms. 351, *Schembartbuch aus dem Besitz des Sebastian Schedel*, ca. 1600. pàgines 156 (vaixell) i 160 (batalla) consultable a <http://digital2.library.ucla.edu/viewitem.do?ark=21198/zz000sdcscf> [abril 2020]. Una tercera font a **Bibliothèque Nationale de France**. Département des manuscrits, *Allemand* 259, darrers folis amb la nau i la dansa en cadena dels carnisers (que en aquell moment ja eren més ciutadans que agremiats), consultable a <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b525037219/> [abril 2020]. En darrer lloc, el manuscrit de la **Universität Christian Albrecht de Kiel** (Alemanya) Cod.ms. KB 395 *folio*, amb il·lustració de la dansa en cadena i amb cavallets al foli 15, i als folis 90r a 96r diverses il·lustracions nau, pel carrer amb rodes i a la plaça en plena batalla, així com alguns dels uniformes, que encaixen amb la resta de fonts. Aquest manuscrit adverteix també al foli 96r com la del 1539 fou la darrera edició del *Schembartlauf*. Consultable a <https://dibiki.uni-kiel.de/viewer/resolver?urn=urn:nbn:de:gbv:8:2-753887> [abril 2020].

²²⁷⁴ Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum. manuscrits Merkel Hs. 2° 241, foli 46r i Merkel Hs. 2° 271, foli 116r.

²²⁷⁵ Recordem que les dates d'aquesta celebració són primerenques: 1449-1539 i que no sabem ni des de quan ni per quin motiu incorporaren cavallets contrafets ballant esparços enmig de la cadena de gent. El manuscrit de Kiel presenta una representació d'aquesta dansa. Al foli 14v adverteix: "*Folgt der merzger tanz wie er das erstemahl Anno 1350 gehalten murden*", o sigui: "Segueix el ball dels carnisers que es va celebrar per primera vegada el 1350" i al foli 15 (un desplegable) en mostra la il·lustració detallada. Com s'ha comentat llargament amb anterioritat, en l'àmbit del carnaval també tenim un cavallet al carnaval pirinenc de Bielsa (anomenat *El Caballé* o *Caballet*) i també hem parlat dels falsos cavalcants de Bielsa mateix (*El Amontato*) i de Sant Llorenç de Cerdans (*La Monaca*).

²²⁷⁶ Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, Merkel Hs. 2° 271, foli 89r, on apareix un drac sobre una plataforma tipus trineu com a "*die erste höll*", o sia, el primer infern.

²²⁷⁷ Vegeu el llistat de noms als folis 90r-96r del manuscrit KB 395 de la Universitat de Kiel.

tradició iconogràfica de les *Navis Stultifera* o naus dels folls, amb homes salvatges, bufonades, músics i gent vestida de paramilitar que pretén assolir la coberta del vaixell. Molts d'ells van armats amb unes granades de mà que semblen carxofes, en la línia de les taronjades que es documenten a la zona lleuantina de la Península, a Igualada mateix quan es prohibeixen pel carnestoltes del 1566.²²⁷⁸

“Crida que’s fa prop Carnestoltes Ara hoiats [...] persona alguna de qualsevol stat, grau o condició sien, que [no] gos ni presumesque aquestos dies de aci a carnestoltes desfregar-se ni anar desfresats, del toch de la oració enllà, sots pena de-star trenta dies a la presó y la roba perduda, sens misericòrdia alguna. [...] que d-esta hora en avant no gosen ni presumesquen ballar, dansar, cantar, a ninguna manera de jochs, ni balla de carnestoltes, de dia ni de nit palesament ni amagadament, directament ne indirecte, gosen ni presumesquen fer ningunes desfreges ni altres burles per ninguns lochs ni cases de dita vila, sots pena los hòmens de star en la presó, a coneguda de dits oficials y consellers, y les dones a pena de deu sous per quiscú e per quiscuna vegada que serà contrafet, ni tirar taronyades, segó ni brutities nigunes, sots la dita pena.”

Pel que fa als seus orígens i forma organitzativa, el *Schembartlauf* és un costum molt propi de Nuremberg, però no així els recursos decoratius dels quals es va servir com a manifestació cívica col·lectiva, i és per això que l’hem mencionat de cara a imaginar-nos el que podrien ser les naumàquies urbanes (i no pas en un riu o platja) que es comentaran a continuació, juntament amb el fet que d’aquesta festa alemanya es conservi una iconografia que, per detallada i abundant, no troba parió comparatiu en cap altra festa de la seva època.²²⁷⁹

Això no treu que tinguem paral·lels geogràfica i culturalment més propers. El 1589 va fer-se una naumàquia extraordinària al pati del Palau Pitti de Florència, per la celebració del casament de Ferran I i Cristina de Lorena, festa que testimonia un gravat esplèndid d’Orazio Scarabelli. Allí es va representar l’assalt d’una fortalesa turca per part de diverses naus (galeres) cristianes. La fortalesa efímera portava teles pintades. El que és més interessant és que les naus eren nombroses (no pas una o dues) i que, segons Mínguez i Sorolla, el gravat sembla mostrar *“el circo efímero antes de su inundación”*,²²⁸⁰ fet que ja comporta un alt grau de sofisticació tècnica i uns costos i una fastuositat que van molt més enllà dels exemples comentats. Per tant, comentats aquests casos forans, convé més aviat tractar dels exemples catalans.

Per començar, en trobem una de documentada a Cervera l’any 1598 quan, en sessió del Consell Municipal del dia 20 de juny *“fonch proposat per en Anthoni Trilla que lo dia de Corpus feren alguns del vehinat dues galeres en honra y llahor del Presiosíssim Cos presió de Jesuchrist, y que se-ls a offerts molts gastos, que sien servits donar-los alguna*

²²⁷⁸ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 1066. Llibre de la Universitat de 1566, fol 40r. Vegeu annex documental, any 1566.

²²⁷⁹ Recomanem, fora de bibliografia, aquestes fonts: Müller, Wilhelm. “Der Nürnberger Schembartlauf. Herkunft und Deutung”, dins *Archiv für Geschichte von Oberfranken*, volum 62 (1982). Pàgines. 63–91. Per al vaixell, Bräunlein, Peter J. “Das Schiff als «Hölle» im Schembartlauf des Jahres 1506. Eine Deutung im zeitgeschichtlichen Kontext Nürnbergs”, dins *Jahrbuch für Volkskunde*, volum 17 (1994). Pàgines 197–208. En aquest article es teoritza l’aparició d’una nau a la festa ja el 1506, cosa que nosaltres mateixos hem comprovat amb el manuscrit Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, Merkel Hs. 2° 241, foli 46r.

²²⁸⁰ MÍNGUEZ / SOROLLA 2019, pàgina 138, amb reproducció del gravat de Scarabelli conservat al Metropolitan Museum of Art de Nova York.

*ajuda de costa perquè los altres anys millor o puguen fer ab més compliment. Sobre assò fou determinat que se·ls done sinch lliures”.*²²⁸¹

És evident que tractaven de representar la victòria de Lepanto, de fortes implicacions polítiques i religioses, com ja s’ha dit. Segurament imitaven elements que s’havien vist anteriorment a Barcelona. En aquesta capital, per a l’entrada de Felip III l’any 1599 hi desfilaron els sempiterns gremis i oficis amb els seus penons, jocs i entremesos. Dos d’ells portaven naus o barques, les quals es desplaçaven pel carrer, ço que implica les roques, plataformes rodades o carros de tradició quatrecentista:

“Mariners, barquers y decarregadors ab sos panons; y aportaven una bella nau molt ben exerciada y artillada de cuets; y venia a la vela ab gentil artifici e quant fou devant sa magestad amaynaren les veles; e tiraren molts cuets, e après tornaren arborar dites veles.

*Pescadors, los quals portaven una barca de pescar, la qual venia a vela, e com fou devant sa magestad amaynà dita vela, e lansà molt peix viu e molts confits, lo qual fou molt bona vista.”*²²⁸²

Entrat ja el segle XVII, trobem un exemple d’aquesta mateixa tipologia a Olot, quan el 6 d’agost de 1601, *“per honrar y solemnitzar la proffessó fahedora a honor y reverència de Déu Omnipotent y de la canonització de St. Ramon de Penyafort, fill de Barcelona, del orde de Sant Domingo, feta en Roma per lo Papa Clement VIII a XXVIII de Abril pròxim passat MDCL, les Confraries de la present vila acordaren fer les coses següents ço és: la confraria de Sant Joan una àguila daurada, la Confraria de St. Aloy una brivia de diversos colors, la confraria de St. March un lleó daurat de mig endevant y també la venerable Comunitat de la esglesia de Olot feu fer la Nau de St. Pere”.* Sabem un detall més d’aquest element, quan en l’ordre processional s’especifica *“La Nau de Sant Pere ab un Jesuset en ella”*.²²⁸³ Sabem que el referent per als continguts d’aquesta festa era la ciutat de Barcelona i les festes homònimes que havia fet a finals de maig, perquè hi havia una brivia *“que és la mare del drac”*, un lleó daurat i pel detall que la mulassa tirava foc i anava carregada *“ab un minyonet portava a l-asquena”*. Una lectura de la *Relación* de Jaume Rebullosa demostraria ràpidament aquesta filiació deutora dels continguts barcelonins.

Una altra fita, importantíssima en aquest tipus de manifestacions al Principat, fou l’al·legoria o carro triomfal en forma de nau que va fer-se a Barcelona els primers dies d’octubre de 1614 per tal de festejar la beatificació de Teresa d’Àvila, més coneguda com Teresa de Jesús. Com en el cas de les festes de sant Ramon de Penyafort del 1601, s’ha conservat una relació o crònica festiva molt extensa, obra de Josep Dalmau, impresa per Sebastià Matevad l’any 1615.

²²⁸¹ Arxiu Comarcal de la Segarra. Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de Consells de 1598, foli 37 r i 37v. MIRÓ 1998, pàgina 190.

²²⁸² Barcelona, 1599, maig 14-18 Llibre de Solemnitats. Manuscrit V, 1564-1643, foli 91 a 96v). SOLEMNITATS, volum II (1947), pàgines 126-136 [sobretot 133-134].

²²⁸³ Arxiu Comarcal de la Garrotxa. Fons Ajuntament d’Olot, Llibre de conclusions del Consell 1597-1602, folis 262r-265r. SALA 1965.

En aquesta relació –ja esmentada en tractar la festa de Tortosa, a la riba del riu Ebre– es detalla molt bé tot l'espectacle i la lluita simbòlica de confessions, com es defineix tot plegat en la rúbrica o títol que ho descriu: *“De como llegò la nave de la Santa, y de los juegos, y encamisada de los cavalleros, y pelea de la Santa con el demonio y sus Apostatas y herejes”*. I es descriu el contingut d'aquest carro triomfal vestit de nau habitada, que era *“de buen tamaño muy hermosa, y bien adereçada, y compuesta, con flamulas, y gallardetes de muy fina seda, con todas las xarcias y velas que suelen tener las que nauegan. En el castillete de popa, se hizo vn estrado eminente, al pie del qual en las quatro esquinas se pusieron quatro niños muy hermosos, vestidos muy ricamente de los varios colores, con que se diferencian las quatro virtudes cardinales cubiertos de joyas de gran valor, cada vno con las insignias de su virtud”*.²²⁸⁴ Els nens que encarnaven les virtuts del castell de popa pertanyien a famílies importants: Josa, Roig i Mendoza, Aguilar i De Gúdice (un genovès).

A coberta (*plaça de la naue*), hi havia dotze nens amb l'hàbit dels Carmelites, ja que se'ns diu que portaven *“el habito por deuocion”*. A la plataforma del castellet de popa *“se puso vna imagen de nuestra Santa muy hermosa, vestida de muy rica seda, y cubierta de muchas joyas de perlas, y diamantes, y otras piedras preciosas muy finas, y de gran valor”*. El més interessant és que el carro-nau s'acompanyava d'una encamisada de cavallers, tots aristocràtics –o potser eren uns figurants que els representaven, cosa poc probable, ja que no era una activitat de risc i sí de molt lluïment– La tropa era capitanejada per Joan de Boixadors, seguit del comte de Peralada Josep de Cardona, Guerau de Guardiola, Lluís de Rajadell senyor de Jorba, Joan Sarriera, Pere Aimeric, Jaume de Llupià, Miquel Clariana, Francesc d'Orís, Ambròs Gallart i Nicolau Bonet, tots luxosament vestits, amb barrets emplomats de colors i els cavalls ben engalanats. Es diu que *“trayan por Maestre de Campo a don Francisco de Pau y de Rocaberti”*, un altre del cos de la noblesa. Davant de la nau hi avançava un un carro triomfal tibat per dos cavalls, el qual devia ser més petit, amb una cobla de ministrers.

Després d'itinerar per una via preparada per a espectacularitzar-se (carrer Bonaire, Llotja, Carrer Ample, veles inflades, la nau de la Santa arribà fins a la plaça de davant del convent de Sant Josep, a la Rambla, disposada a lluitar contra una segona nau i un castell de fusta que hi havia al Pla de la Boqueria, dits dels heretges i apòstates. Aquesta fortificació, que Dalmau descriu uns folis abans com a *“symbolo de la fuerça con que los herejes perseguian la Iglesia Catolica en los tiempos que la providencia de Dios la ilustró con nuestra Santa; y la nauezita significava los Apostatas que andan fluctuando por los mares d-este mundo, con la inquietud de sus depravadas conciencias”*, era carregada de pirotècnia, amb la qual cosa hom pot imaginar la fi que faria, tenia per còmplice un cocodril dissecat que treia el cap per una finestra d'una casa a la Portaferrissa, ple de piules i petards.

S'inicià, doncs, la batalla de foc amb una bomba que la nau de la Santa tenia a la proa, a manera d'un canó i el cocodril aletejant unes ales falses i desplaçant-se per damunt dels caps a través d'una corda tensada. Però el final ja el podem preveure: els castells de foc es feien per a ser literalment consumits i cremats. El que més ens interessa a nosaltres és veure com just abans l'oligarquia noble va fer el que encara avui es fa a Ciutadella de

²²⁸⁴ DALMAU 1615, *Tratado primero*, foli 12. Vegeu també GARGANTÉ 2018.

Menorca per sant Joan, o sigui, presumir i lluir-se davant –s’ha de dir sense embuts, perquè així ho concebien aleshores- la ‘xusma’ del poble:

“Llegò delantero don Francisco de Rocaberti, como Maestre de campo, haziendo plaça con su cauallo entre la multitud de pueblo, que la tenia muy bien ocupada: y parando la naue frontera del portal de la boqueria, con las dozientas achas, puestas a dos lados, se hizo vna muy buena calle hasta la puerta ferriça, por la qual entraron primero juntos los caualleros, haziendo su caracol con muy linda gala y gallardo ayre; y parando delante la naue de la Santa, con su bendicion y cortesia, corrieron y rompieron a su gala cada vno cinco lanças, y assentaron campo en el cabo de la puerta ferriça todos juntos.”

Després d’aquesta guerra ideològica i pirotècnica on tot el castell esclatava i el cocodril disparava coets *“de suerte, que parecia hundirse la ciudad, y la gente del populacho estuuo tan despauorida que vnos se echauan por el suelo, otros huyendo a la Iglesia, y por las puertas de la ciudad, parece que les faltaua la tierra; pero todo fue sin ningun genero de peligro, ni daño, gracias a Dios. Y al momento se serenò el ayre, y la plaça, y quedò nuestra Santa en su naue, señora del campo, muy triunfante y gloriosa, y todo el pueblo con singular aplauso de alegria”*.²²⁸⁵

Fixem-nos com es delata per part del cronista, la intenció d’adoctrinar i enlluernar les classes socials il·letrades i més humils, a qui aquestes al·legories servien com a veritable catequesi, ni que les veiessin dos cops en tota la seva vida i sabessin que allò no era sinó una funció festiva i, potser, teatral, tot i el pànic viscut durant l’estrèpit final.²²⁸⁶

Però d’aquest teatre a la pastoral contrareformista post tridentina hi va ben poc. L’aforament de les esglésies en dies com aquest no era suficient, i els sermons de la teologia més docta eren per al gaudi i edificació del mateix estament clerical. Tot seguit, la imatge, arribada d’una forma tant sublim, es portà cerimonialment dins el temple per religiosos i acompanyada del cos de noblesa que s’acabava d’exhibir. La nau, plantada en un punt urbanísticament neuràlgic després d’itinerar pels carrers a la manera del *Schembartlauf* de Nuremberg del 1539, havia ofert un espectacle i obra d’art total, amb escenografia, música, indumentària, pirotècnica...però, sobretot, havia brindat una magnífica ocasió de lluïment a l’aristocràcia la qual va poder exaltar alguns llinatges i lluït aparatósament el seu poder i la seva privilegiada continuïtat genealògica amb passos d’armes i lluites cortesanes. Amb paraules de Joan Oleza Simó aplicades a la cavalleria tardomedieval, una avidesa de culte a la seva personalitat, una set de tenir un lloc a les cròniques, en una *“insuportable tensió entre ficció i crònica que visqué la cavalleria urbana a finals de l’Edat Mitjana”*. Uns dies després hi hagué un torneig, tal i com s’havia fet el 1601.²²⁸⁷

A Tortosa per les mateixes dates les naus hi jugaren un paper, però ara sí, com a batalles de moros i cristians que van organitzar la confraria de pescadors. Enmig de múltiples

²²⁸⁵ DALMAU 1615, *Tratado primero*, foli 13v.

²²⁸⁶ GARGANTÉ 2018, pàgina 35, on també cita Josep Ramon Triadó: “podem concloure que el poble veu més que no intel·lectualitza. La seva captació és sensitiva i, per aquesta raó, el poder, a través del que és fals, intenta sorprendre l’espectador amb elements tangibles i espectaculars”.

²²⁸⁷ OLEZA 1992, pàgina 334. Per al torneig, DALMAU 1615, *Tratado primero*, folis 19-21; REBULLOSA 1601, pàgines 141-144.

barquetes que posaren al riu, n'hi havia una de grossa amb una llitera guarnida de seda on posaren una imatge de santa Teresa. Enmig de la contemplació de les barques, el baluard de la ciutat donà “*señal de moros con humo*” per avisar la població i aparegueren tres fragates de moros que atacaren les cristianes, amb trets d'arcabuseria i saltant a abordar les barques respectives. En definitiva, un combat amb les eines del moment, del tombant de 1600:

“Pelearon vn rato, disparando mucha arcabuzeria: y abordando las barcas, los recibian los Christianos, en las puntas de las lanças auia de vna y otra parte mucha gritería y trapala. Saltauan vnos en las barcas de los otros haziendo como que se querian vnos a otros degollar, y fingiendose vencedores los Moros, y los Christianos vencidos, fueron a guarecerse a la barca donde estava la Santa, delante de la qual fue toda la pelea: y entrando tambien en ella los Moros persiguiendolos; corrieron de repente las cortinas de la cama, donde estaua escondida la figura de nuestra Santa, de cuya vista quedaron tan despavoridos, que fingieron caer como muertos.”²²⁸⁸

La santa ja havia demostrat el seu poder curatiu i preservatiu de la fe catòlica. Aleshores va començar el joc de veritat. Una escapada pels carrers, com solien fer els corsaris quan fondejaven les naus prop de la costa i posaven els peus a terra:

“Quando más metidos estaban en esta fiesta, hizieron otra salida los moros, por extremo placentera. Fingieron que se iban entreteniendos por el río con mucha dissimulación [...] vieron que echaron la proa en tierra. Y saltando los moros comenzaron a captivar gente, particularmente niños, con gran gritería y algazara. Hecha esta presa, subieron más arriba a hazer otra, captivando gente con la misma fiesta que la passada: saltaron en tierra algunos dellos y corrieron a toda prisa por una calle, pasaron la puente con alfanges arrancados y, los que quedaron en las mismas fragatas, pasaron con diligencia de la otra parte del río y saltaron todos en tierra y comenzaron todos juntos de nuevo a hazer una gran risa en prender cautivos los que podían; hacíanlo con tanta propiedad y destreza, que huían de ellos como si el caso fuera de veras; huían unos por una parte, otros se escondían por otra y los que podían, se subían a los árboles llorando y lastimándose de verse en tan grande aprieto; a los que podían haber a manos, los llevaban a sus barcos cargándoselos a los hombros como mejor podían, y a los que les hacían resistencia, arrastraban, y después de haberlos dexado a buen recaudo y seguridad, volvían de nuevo a hazer más presas”²²⁸⁹.

Una representació del que havia estat passant a tot el litoral català des de 1540 fins a 1600, saqueig i captura de vilatans que després calia redimir si no volien ser venuts com a esclaus. Aleshores vingué la humiliació del turc infidel, la quintaessència de la plasmació de l'alteritat segons els postulats de Trento. Com a enemic de la fe que era, de tal manera calia tractar-lo per part del catolicisme militant hispànic. Com que els moros havien abandonat les embarcacions, els cristians se n'apoderaren i aconseguiren reduir-los quan hi retornaren amb els captius que havien fet:

“Aqui fue la fiesta y regozijo de todos con gran solaz y alegria de ver trasquilados a los que venian por lana los Moros fueron presos y maniatados, y puestos d-esta manera en las barcas, y los Christianos victoriosos en las suyas, gozosos de la victoria, fueron a

---

²²⁸⁸ DALMAU 1615, *Tratado segundo*, foli 117.

²²⁸⁹ DALMAU 1615, *Tratado segundo*, folis 117v-118. GARGANTÉ 2018.

ofrecer la presa a la Santa gloriosa, y tomando el barco en que ella estaua, hizieron vn paseo por el rio, bien semejante a las entradas de los Emperadores Romanos, quando entrauan triunfando en su ciudad.”²²⁹⁰

La diferència cultural i confessional i l'alteritat es feren encara més evidents a la processó nocturna:

“Despues de anohecido, hizieron los mismos vna muy deuota procession. Trayan a la Santa en vnas andas [...] y entre todos los Christianos venían dos o tres de los moros, cruzadas y atadas las manos, representando en sus semblantes vna gran tristeza, con passos de plomo, como que venian forçados y a no poder mas. Subieron desta manera al conuento, y [...] se baxaron a la Ciudad, donde fue increyble el gozo que causaron con esta salida: porque algunos de los Moros que se auian visto en poder de otros verdaderos en encontrando con alguna ymagen o Iglesia haciendo mucho escarnio, les hazian higas y escupian, habluauan en algarauia e inuocauan a su Allá. Por lo qual recibieron muchos golpes y buenos pescoçones, los quales sufrían con mucho gusto, lleuandolos con paciencia, por alegrar la fiesta, dandolo todo por bien empleado, aunque tan a su costa, a trueque de que la Santa fuesse mas festejada. Duraron en esta fiesta hasta las onze de la noche, sin apagar jamas las luzes, y menos la deuocion.”²²⁹¹

Els figurants encaixaren gustosament (!) els cops i els calbots perquè entengueren el paper del *malvat turch* que estaven representant. Suposem que tingueren la seva paga no lucrativa però estranyosament satisfactòria a nivell social, que era el poder escopir i blasmar els altars i el clergat sota el rol d'actor que els havia estat encomanat. Allò que hom feia sovint, però en aquesta ocasió sense ser sancionat.²²⁹² Un plaer com un altre.

16.3.2 El cas igualadí de 1617, doble dosi d'alteritat a través de l'espectacle.

La representació igualadina de 1617 fou, segurament, menys ambiciosa que les precedents barcelonines de 1614. En aquest cas, tot i ser una festa extraordinària, no es va fer una al·legoria especial, sinó que es van aprofitar i modificar els elements festius de la Turquia per tal de representar un combat naval. Aquest cop els cavallets cotoners del Corpus podrien haver-se quedat al magatzem, tot i que no tenim dades que permetin afirmar-ho. El fet és que la crònica és religiosa, redactada pel mateix rector al Llibre de Baptismes, com si del bateig de la primera pedra es tractés. I, tanmateix, d'això es tractava.

“Professó. Feta que fonch dita benedictió se anà proseguint dita professó, la qual se féu per tota la vila. Y arribats a la Plaça Mayor se detingué dita professó per ocasió de les festes allí per dita professó aparellades, que foren dos esquadres de moros y christians, los quals arribaren en dita plaça ab una galera o fusta a modo de galera, y devant de Nostra Sora. representaren ab espay de un quart de hora la presa de Don Joan de Àustria,

²²⁹⁰ DALMAU 1615, *Tratado segundo*, foli 118v.

²²⁹¹ DALMAU 1615, *Tratado segundo*, folis 118v-119r.

²²⁹² Són moltes les crides que a Igualada amenacen de sancionar aquell “*qui jurarà cap, ventre, fetge, sanch o altres membres de nostro senyor Déu o de la gloriosa Verge madona sancta Maria, que pach per cascuna vegada per pena VI diners barcelonesos.*” Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1014. Llibre de la Universitat de 1456-57, folis 13v-14r. 17 de juliol de 1457.

vençent los christians als moros, y ensenyorint-se de la sua galera. Y immediatament se féu un honestíssim ball dels Reys dels quals descendia Nostra Sora., dient cada rey dos cobles en alabança de Nostra Señora, que durà alguna mitja hora.

Després se anà proseguint dita professó cantant-se lo Te Deum Laudamus, a cant de orga, y ab dites tres cobles de jutglars, per los carrers hi avie moltes inventions de altars y cartells y galeres de paper que-s venien a cremar y rómprer ab cuhets devant Nostra Sora. y de quant en quant se desparaven les artillaries o bombardes y mascles; també hi avie fonts per dits carrers. la qual professó fou acabada poc ans de la una hora, passat mig die.

Y en lo mateix die després de vespres se féu en la dita plaça mayor una comèdia al divino anomenada del infante Don Fernando de Portugal, y la mayor part dels presonatges eren estodians de la present vila, la qual comèdia se acabà entrada de fosch per ésser tart quan la comensaren y en les pauses y jornades de dita comèdia sonaren també dites tres cobles de jutglars, ab la qual comèdia (fora los balls de la nit) se donà remat a la gran festa de la benedictió de dita primera pedra, y principi de dita nova Iglésia parroquial de Nostra Señora que-s féu en dit die.”²²⁹³

A nivell del guió o el contingut textual que podia suposar un precedent o una base per a la *performance* igualadina, no pot deixar-se d’esmentar que, com ja hem dit, la batalla de Lepanto fou traslladada al teatre per Lope de Vega mitjançant la peça anomenada “*La Santa Liga*”, datada cap a 1598-1603 i ja comentada.²²⁹⁴ Si sembla difícil que tal obra hagués servit per les galeres cerverines de 1598 –ni que fos per les escasses possibilitats que ja haguessin tingut el text a l’abast- la cronologia de la naumàquia d’Igalada sí que permet contemplar aquesta opció. En qualsevol cas, som del parer que totes les galeres i naus que s’havien tret als carrers de Catalunya fins aleshores devien pesar molt més per als igualadins.

En aquesta ocasió sabem sense cap dubte que va representar-s’hi la batalla de Lepanto, la qual potser encara no hi havia hagut la oportunitat de posar en escena a Igalada. Després també hi hagué un xic de teatre marià i, a la nit, el que sembla que fou una peça de teatre profà, la qual ja veurem que no ho era tant, com bé aclareix l’epítet “al divino”. Parlarem primer una mica d’aquestes dues obres i representacions, ja que emmarquen la diada i testimonien una activitat teatral de producció local, que existia a Cervera i d’altres poblacions. Malgrat el cas d’Igalada, on es toleraven, no eren sempre favorables els criteris imperants a l’església pel que fa a les representacions de comèdies; algunes tendències les consideraven una via segura de condemna per a l'ànima. Ramon Miró cita un text de 1629, intitulat *Circuncisión de comedias*, imprès a Lleida el 1629 i basat en un sermó del mateix autor, on es censuren de manera radical aquestes funcions.²²⁹⁵ Tot i això, Igalada no era un cas anòmal, ja que de representacions fetes pels estudiants Miró n’aporta un bon nombre d’aparicions documentals a Cervera, Tàrrrega o Solsona entre 1602 i 1706.²²⁹⁶

Sobre la primera representació igualadina, queda clar que fou escenificada encara durant l’aturada processional a la Plaça, després de la presa de la galera. Segurament va

²²⁹³ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igalada. Llibre de Baptismes 2, folis 170v-172r.

²²⁹⁴ Vegeu-la sencera a *La Santa Liga. Edición de Miguel Renuncio Roba*. Association for Hispanic Classical Theater (Comedias.org), 2007. Disponible a https://artelope.uv.es/biblioteca/textosAL/AL0863_LaSantaLiga.php [juliol 2020].

²²⁹⁵ MIRÓ 1996a, pàgines 27-28.

²²⁹⁶ MIRÓ 1996a, pàgines 29-30.

servir per tornar a calmar els esperits i crear el clima de recolliment que permetés prosseguir el recorregut amb devoció. Pel detall descriptiu només podem dir que sembla un recitat de cobles per part de diversos reis de Judà en lloança de la figura de la Mare de Déu. El catolicisme sempre ha estat molt cristocèntric, per això qualsevol tema relacionat amb la Mare de Déu, repercuteix sempre en la persona de Crist. Els profetes anunciaren que naixeria de la nissaga de David. De manera que el pare de Jesús havia de ser de la casa de David i, per tant, de la tribu de Judà. Sant Josep és esmentat als evangelis com a descendent de la tribu de Judà. Un fet que seria suficient, però no era el pare biològic de Jesucrist, per la qual cosa la profecia es compliria només de manera simbòlica. Sobre la genealogia de la Mare de Déu la Bíblia no ofereix cap pista, excepte la Carta als Romans de sant Pau, la qual comença dient que l'evangeli de Déu "es refereix al seu Fill, descendent de David pel que fa al llinatge humà".²²⁹⁷ Pau es devia referir de la nissaga carnal de Jesús, que el lliga amb la casa i tron de David, amb la tribu de Judà. Ens trobem doncs, amb un seguit de reis de l'Antic Testament recitant poesies en llaor de la verge Maria, titular de la Parròquia.

De la segona peça teatral, la "*comèdia al divino anomenada del infante Don Fernando de Portugal, y la mayor part dels presonatges eren estodians de la present vila*" ens aventurarem a conjecturar de quina obra podia tractar-se. Ferran (1402-1443, anomenat el Príncep Sant), fou Infant de Portugal, vuitè fill de Joan I i de la princesa anglesa Felipa de Lancaster i un home de profunda fe i poca salut. El 1437 i durant el regnat del seu germà Eduard I, Ferran i un tercer germà (Enric *el Navegant*) van persuadir a Eduard perquè llancés un atac al Marroc per tal d'aconseguir un millor punt de partida de futures expedicions africanes. L'expedició no va comptar amb un suport unànime i alguns nobles portuguesos es van mostrar contraris a tirar-la endavant. Després d'una petita victòria, l'atac a Tànger va ser un fracàs. Ferran i la seva comitiva van ser deixats com a ostatges a canvi d'una hipotètica rendició de Ceuta (aleshores en mans portugueses), intercanvi que mai es va produir. Ferran va acabar morint, doncs, a la presó de Fez (Marroc).

En temps del papa Pau II, el 1470, es van iniciar tràmits de cara a la seva beatificació per l'església catòlica a instàncies de la seva germana Isabel de Portugal, Duquesa de Borgonya. Les mort d'Isabel de Portugal i Pau II al voltant de 1471 van suposar la interrupció d'aquesta causa de beatificació. El seu periple i la seva mort beatífica a Fez, mig màrtir i captiu, es van convertir molt més tard en l'argument d'una de les obres més destacades del dramaturg espanyol Pedro Calderón de la Barca (1600-1681), *El príncipe constante*. Però la primera edició de l'obra és del 1636 i sembla que fou realment escrita el 1628 i estrenada a Madrid la primavera de 1629. Només per aquesta discordança cronològica ja resta exclosa de ser la peça representada a Igualada aquell vespre de juliol de 1617.

Pedro Calderón va refondre una obra anterior atribuïda a Lope de Vega (1562-1635), la *Comedia famosa de La fortuna adversa del infante Don Fernando de Portugal*, la qual sembla que fou realment escrita al voltant dels anys 1595-1598 pel dramaturg valencià Francesc Agustí Tàrrega (Sogorb, ca. 1554-1602), canonge que fou de la catedral de València des de 1584 i membre de la tertúlia literària anomenada *Acadèmia dels*

---

²²⁹⁷ Carta als Romans, capítol 1, versets 2-4.

Nocturns. S'ha dit que Tàrrega era deixeble de Lope de Vega, però el cert és que Lope era uns anys més jove i Tàrrega ja devia ser una persona literàriament madura quan van coincidir a València el 1588.²²⁹⁸ L'atribució, avançada el 1950 pel qui de moment ha estat l'únic editor del text, Albert E. Sloman, ens permet especular molt més sòlidament sobre quin text s'hauria pogut representar a Igualada per part de la joventut estudiant.²²⁹⁹

En qualsevol cas, hom ja s'haurà adonat que el discurs que regí la selecció d'una peça dramàtica amb aquest argumentari no era altre que el de la plasmació d'una dialèctica doctrinal i confessional, social, política, geogràfica i ètnica amb l'alteritat barbaresca, que a la Península es materialitzava d'una manera especial en el col·lectiu dels moriscos. Els fets eren remots: la guerra de Ferran de Portugal havia tingut lloc el 1437 i la batalla de Lepanto el 1571. Però està clar que la tria no era banal. L'alteritat era un tema de rabiosa actualitat en aquella societat. D'aquesta manera se la va fer aparèixer amb molta intensitat després de l'expulsió dels moriscos de 1609, qui sap si per pal·liar remordiments de la població o bé per deixar-los clar que aquella expulsió i posterior repressió política estaven més que justificades davant de tanta malícia i violència per part del diferent.

Si ens fixem en la naumàquia igualadina, hem de dir que es va representar a ple dia i durant la processó, la qual no va tenir problemes en aturar-se una bona estona a la plaça per tal de contemplar la representació. Hem doncs, de considerar-la com a part d'un acte litúrgic i, en definitiva una representació sagrada, per molt que segurament devia recordar no pas poc a la *Schembart Schiff* de 1539. S'entén aleshores que per aquells anys el bisbe o visitador prohibissin aquestes aturades l'octubre de 1616: "*balls y bullicis no permeten pare dita professó en ningun [...] de dita vila*".²³⁰⁰ El que també està clar és que el mateix rector desobeïa les ordres rebudes, suposem que sota l'emparança d'una festa excepcional, com és posar la primer pedra d'una església de grans proporcions.

La processó es va aturar un temps no determinat a la plaça, però la representació mariana o "*ball dels Reis*" va tenir la comitiva expectant una mitja hora. També s'havien prohibit els trets de mascles i arcabuseria "*sobre lo tecto de la Iglésia mayor, y no són estades obehides*",²³⁰¹ però "*per los carrers hi avie moltes inventions de altars y cartells y galeres de paper que-s venien a cremar y rómprer ab cuhets devant Nostra Sora. y de quant en quant se desaparaven les artillaries o bombardes y mascles; també hi avie fonts per dits carrers*".²³⁰² O sigui: distraccions, totes les que es puguin imaginar i més; però amb un sentit del sublim que devia impregnar l'esdeveniment fins al punt de fer-lo tremendament suggerent i, per tant, provocant que la població en retingués molts anys la memòria. Una festa paradigmàtica dels postulats contrareformistes del primer barroc.

---

²²⁹⁸ Breu nota biogràfica a https://es.wikipedia.org/wiki/Francisco_Agustín_Tárrega [abril 2020].

²²⁹⁹ SLOMAN 1950, pàgina 103. Sembla que, a més de ser la única edició existent, la font històrica és també única. ARTELOPE, *Base de datos y argumentos del teatro de Lope de Vega* ens dóna aquesta font: "*Comedias de Lope de Vega, Parte 23, volumen coleccionado procedente de la Biblioteca de Osuna, tomo 132 (conservado ahora en la Bancroft Library, University of California, Berkeley, con signatura PQ6438.A6 1600, nota de MPR). Según indica Sloman en la única edición moderna de la obra (p.101), La comedia tiene una paginación impresa propia (119r a 145v) y otra a mano (folios 47r a 73 v).*"

²³⁰⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Òbits, volum 3, folis 275 i ss.

²³⁰¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Òbits, volum 3, folis 275 i ss.

²³⁰² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Llibre de Baptismes 2, folis 170v-172r.

La crònica parla de dues esquadres de moros i cristians que arribaren a plaça en una galera o fusta a manera de galera; i com que se'ns especifica que es va representar la presa de la galera mora hem de pressuposar el següent:

- Que les galeres eren realment dues, ja que la de Lepanto havia sigut una batalla naval entre dues flotes enfrontades. Tenim el precedent de Cervera quan el 1598 uns veïns havien demanat a la paeria que els ajudés a sufragar les despeses per haver fet *dues galeres en honra y llahor del Presiosíssim Cos presiós de Jesuchrist* i també es deixava clar que era una inversió a mig termini *perquè los altres anys millor o puguen fer ab més compliment*".²³⁰³ Així doncs, cada esquadra degué entrar a plaça amb una galera, tal i com es pot suposar del redactat: "*dos esquadres de moros y christians, los quals arribaren en dita plaça ab una galera o fusta a modo de galera, y devant de Nostra Sora. representaren ab espay de un quart de hora la presa de Don Joan de Àustria, vençent los christians als moros, y ensenyorint-se de la sua galera*".
- La batalla es representà "*devant de Nostra Sora*", per la qual cosa es tractava d'una imatge de la Mare de Déu del Roser (amb confraria pròpia a Igualada des de 1574) o bé una imatge mariana genèrica, però momentàniament amb l'èmfasi posat en aquella advocació directament implicada en la victòria per part del relat que s'havia posat en circulació des de les instàncies superiors del catolicisme.
- Aquesta vinculació de la imatge amb el combat de vaixells té un precedent directe amb la nau de santa Teresa que trobem a les naumàquies de Barcelona i Tortosa del 1614 que ja hem comentat. També pel que fa als aspectes tècnics: la nau rodada que va anar des del Pla d'en Llull fins al Pla de la Boqueria en un itinerari espectacularitzat fou l'equivalent de les dues galeres que entraren a plaça, o sigui que es desplaçaven sobre rodes.
- Forçosament, també havien de ser precedents vàlids i segurs d'aquest espectacle a nivell escenogràfic i performatiu les dues naus cerverines, per proximitat geogràfica. I, en una major proporció encara, les vistes a Barcelona el 1599 i 1614, pel fet de ser el punt habitual d'influència festiva de la vila d'Igualada des de molt antic i pel fet que les festes de beatificació de santa Teresa quedaven molt pocs anys enrere en el temps. De fet, la relació festiva impresa de les mateixes escrita per Josep Dalmau feia solament dos anys que era sortida de les premses de Matevad. El referent escrit i divulgat a preus assequibles va oferir amb tota seguretat una font d'inspiració segura i detallada. L'abundant ús de pirotècnia –emprada amb assiduïtat i abundància feia molts anys a Igualada- i la necessitat d'una familiarització amb els elements escènics derivats de les roques o castells –tant esmentats a Igualada durant els segles XV i XVI- ens ho confirmen.

És en aquest plantejament d'espectacle *total* que també es pogué viure a la Barcelona de 1614 que vinculem aquests espectacles amb naus amb la *Schembart Schiff* que sortí a Nuremberg el 1506 i 1539; cal no oblidar, però, que el cas alemany era una mascarada. En canvi, les celebracions commemoratives de victòries en combats llegendaris, també anomenades soldadesques, morisques, encamisades, morismes o festes de moros i cristians, consisteixen, en paraules de Félix Leturia, en "una fantasia maniqueïsta que escenifica un combat simulat entre dos bàndols disfressats de moros (turcs a itàlia

²³⁰³ Arxiu Comarcal de la Segarra. Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de Consells de 1598, foli 37 r i 37v. MIRÓ 1998, pàgina 190.

[nosaltres afegim: i a Catalunya] i cristians, prenent el Judici de Déu sobre la veritat o mentida de la seva fe, tot sotmetent-la [...] al desenllaç de la batalla. [...] si en els seus inicis respon a la necessitat d'armar-se moralment enfront d'un Islam imaginari y de resemantitzar el territori conquerit o amenaçat, les escenes de desafiament acaben incorporant l'evocació de conflictes locals actuals i la seva superació en l'afirmació de la unitat comunitària".²³⁰⁴

---

²³⁰⁴ LETURIA 2015, pàgines 31- 32. RODRÍGUEZ 2007, pàgina 91.

17 CANVI DE PARADIGMA: DE LA TURQUIA A LA PATERA (1660-1679-1733)

Els moments posteriors a 1571 i, sobretot, potseriors a 1609 (tot el segle XVII) devien suposar un moment de clímax del rebuig a tot allò moresc. La prova és que, com hem dit en parlar dels hortolans de Tarragona de 1604, desaparegué el nom, no la cosa: “En qualsevol cas, allò que cau en desús al segle XVII són les designacions del tipus danses de convertits, no les seves aclimatacions o acomodacions locals. Danses d’espases, de cascavells, dels joves, de francesos, de negres, de villans, de suïssos [...]”.²³⁰⁵ Per tant, en un procés paulatí d’ocultació cultural de l’alteritat per tal de marginar-la, les hibridacions culturals foren vistes cada vegada més com a tares pels apologistes catòlics i els defensors de l’ordre monàrquic i cortesà. Aquesta actitud cada cop més vexatòria és la que crea aquest problema envers els moriscos a les poblacions de terra endins.

Tot citant encara Leturia, “*el suposat caràcter inassimilable, la pretesa incompatibilitat convivencial dels «naturals» descendents dels antics musulmans i arabòfons com a punt de partida d’unes directrius polítiques*” basades en la destrucció dels components semítics –jueus i àrabs- de la cultura hispànica, el marcatge i eliminació de tota aparença o element orientaltzant i encaminades a dirigir una mirada idealitzada cap a Europa. Per als Habsburg, un model de civisme, prosperitat, elevada moral pública. etc.²³⁰⁶ Tot això ja traspuava en temps dels Reis Catòlics; potser abans i tot. De fet, des de la pèrdua de Constantinoble que ja no ens podíem entendre amb l’alteritat morisca. Els problemes amb els corsaris del segle XVI només feren que contribuir a tota aquesta línia de directrius.

Fins i tot els elements que vehiculaven una plasmació de l’alteritat, ja esdevinguts tradició (en el cas d’Igualada podem demostrar que era així), degueren patir canvis. Evidentment, la *Patera* va patir transformacions discursives i formals, però no totes les que s’han insinuat a la historiografia. Ramon Miró ens suggeria la separació dels cavallets respecte dels turcs com si de dues comparses o elements diferenciats es tractés, cap a 1596.²³⁰⁷ Ja hem fet avinents les raons per les quals pensem que això no fou així encara. Som del parer doncs, que quan el 1645 es parlava de “*gastos de la turquia y cavalls lo die de Corpus*”,²³⁰⁸ i el 1660 del “*gasto de la Turquia i diablots del die de Corpus*”.²³⁰⁹ no hi havia hagut cap canvi de paradigma. La funció del *famós ball* davant la germana de Felip IV el 1630 no implica pas que hi hagués parlaments; el document parla que la dama “*ans de anar a missa se entretingué en dita casa en vèurer un famós ball que se li féu [...]*”.²³¹⁰

La cosa canvia quan el 1679 la documentació comptable del Racional deixa entreveure en una paraula el que volem considerar com un canvi de paradigma o, potser més aviat

²³⁰⁵ LETURIA 2015, pàgina 31.

²³⁰⁶ LETURIA 2015, pàgina 34.

²³⁰⁷ MIRÓ 1998, pàgines 118-119.

²³⁰⁸ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Lligall 1.3, UD 10276.

²³⁰⁹ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Lligall 1.4, UD 10277.

²³¹⁰ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Baptismes volum 2, fol 267r-267v.

un canvi en la forma de l'entremès. La denominació que rep ja no és la de *Turquia*, sinó la de *Patera*:

“Gasto de la Clavaria del any de 1679 del que-s trau a pagar ab pòlissas [...] nº 18. Més dit die [27 de juliol] se ha fet pòlissa a Francesch Balet y sos companys per ballar la Patera lo die de Corpus, tres lliures y setze sous.....3 ll 16 ss. [...] nº 67. Més dit die [29 de novembre] se ha fet pòlissa a Juan Palmés de una lliura, y és per dos pells posà al atambor.”²³¹¹

Un erudit local (creiem que no era sinó Jaume Serra Iglesias, arxiver municipal) va abordar aquesta qüestió a la premsa local, en dates properes a la Festa Major i en una època tant remota com el 1882. Una veritable pinzellada històrica en la corrent més erudita del moviment de la Renaixença cultural catalana, unes ratlles que haurien pogut signar perfectament –per dir alguna cosa- qualsevol personatge del cercle de fundadors del Museu Episcopal de Vic:

“Pero, me preguntarán vostés ¿no es tant antiga, donchs, la Patera, com molts volen suposar? Si, senyors, y no, senyors. Entenemos. La Patera no era tal Patera: aquest mamarratxo’s coneixia llavors ab la nom de la Turchia y no sabem encara si era la mateixa dança; sols podem asegurar que despues de molt buscar en lo desgabellat arxiu del Municipi, hem vist documents del segle XVI (los mes antichs que respecte del assumpto nos donan poca ó molta llum) los quals nos parlan dels turchs que ballaban, dels camals de cascabells que portaban y no diuhen res dels cristians. No obstant creyem que la Turchia d’ahir es la Patera d’avuy mes ó menys modificada, pero no sabem si es tan antiquíssima com se suposa, puig lo mes antich document ahont l’havem vista porta la fetxa de 1580. Si, donchs, la Patera ó la Turchia existia llavors ¿cóm es, preguntarán vostés, que per Sant Bartomeu no feya las delicias dels antichs igualadins? Per la senzilla rahó de que en aquells temps surtia unicament per la festivitad de Corpus pera celebrar las bullicias del Sant sagrament, y no solsament la Turchia feya sas evolucions aquell dia, sino també los Diablots, los Cavalls y lo Drach.”²³¹²

En la mateixa línia d’investigació anava Marsans i Solà el 1885:

“[...] encare que’n los detalls de las antigas festas de la bullicia del Sant Sacrament se cita un entremés anomenat la Turquía y encare que son pocas las noticias que’n tenim, donant á las tradiciones l’importancia que’s mereixen, que’n sa majoria tenen sempre un fondo de veritat, nos atrevim á créurer que la Patera es la Turquía, mes ò menos modificada, y que s’instituhí en las festas del Corpus Christi [...]”²³¹³

Joan Segura a la seva *Història d’Igualada* ja donava per fet que *Turquia* i *Patera* eren una mateixa cosa amb el nom canviat:

“No dubto pas que la Patera es lo meteix ball antigament anomenat Turquía, y en altres pobles ball de Moros y Cristians. Lo nom de Patera es modern; es un nom imitatiu del repich del tabal que acompaña aquest antich y popular ball: lo poble devía imitarlo

²³¹¹ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 8183. Llibre del Racional, folis 226r-228r.

²³¹² Biblioteca Central d’Igualada. *La Colmena de Igualada*, Año 3º, núm. 121. 20 d’agost de 1882.

²³¹³ MARSANS 1885, capítol XVI.

cantant: patera, patúm, patera patúm. De aquí que'l meteix ball que en Igualada s'anomena la Patera, en Berga s'anomena la Patúm."²³¹⁴

Amb aquest paràgraf, Joan Segura ens obria la porta a establir relacions entre les celebracions del Corpus d'Igualada i de Berga, relacions que desenvoluparem i exposarem a bastament més endavant dins aquest mateix treball, segons les quals defensem que els elements festius del Corpus antic d'ambdues poblacions no són sinó dos ressos molt propers d'un model de festa, el model barceloní, irradiat des de finals de segle XIV per tot el Principat, però implantat solament a alguns punts del mateix i desdibuixat al llarg dels segles moderns, sobretot a partir del XVII, per la qual cosa conservat en comptades poblacions.

17.1 Consideracions sobre la vessant performativa de la *Patera* a partir de 1679

Gabriel Castellà, el qui més acuradament va estudiar aquest entremès cap a 1909 (publicà el treball el 1932) ens diu:

“Uns i altres raonaments i similituds, doncs, ens inclinen a suposar que la Patera fou escrita en el segle XVII; majorment quan trobem un altre detall que anem a exposar: Tots els autors que s'han ocupat dels costums antics d'Igualada convenen en què l'actual Patera és una modificació o transformació de l'entremès o ball de *La Turquia*, del quan ja se'n troba testimoni en documents de l'any 1489. El nom de Turquia devia perdre's a partir de l'any 1661, car dels comptes comunals del 1660 resulta que encara es pagaren 11 lliures 5 sous, per lo gasto de la “Turquia” y diablots del dia de Corpus. En canvi, es troben els comptes de l'any 1679, i allí hi figura relacionada la pòlissa feta a favor de un tal Francesc Balet i sos companys *per ballar la patera lo die de Corpus*. Tenim, doncs, ben clar que la representació del ball de la Patera data de l'any 1679 o poc abans.”²³¹⁵

Podria molt ben ser (Gabriel Castellà no ho diu de manera clara) que en aquest moment la Turquia antiga hagués pres la deriva de la modernitat. Que imbricant-se en la tradició de les comèdies i el teatre sagrat (representat el 1617 pels estudiants de la vila) s'hagués convertit en un ball parlat, amb una envergadura literària diferent i un major poder de convicció i adoctrinament de les classes populars. Qui sap si el cadafal de la comèdia que s'esmentava per la Festa Major del 1670 no es referia a un escenari per a representar la *Patera*. Ni que el dit cadafal fos –com creiem– destinat a una representació hagiogràfica de sant Bartomeu, és obvi que el model ja no era el de la representació medieval muda o de textos brevíssims o bé textos d'envergadura estrictament litúrgics (misteris). Així, les representacions esmentades el 1670,²³¹⁶ el 1716 per la festa del Sant Crist -amb

²³¹⁴ SEGURA 1908, volum II, pàgines 164-165.

²³¹⁵ CASTELLÀ 1932.

²³¹⁶ Vegeu annex documental, any 1670. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 196r.

cadafal inclòs²³¹⁷ i el 1761²³¹⁸ –fos hagiogràfica o de moros i cristians- obren les portes a la consolidació del teatre festiu parlat amb una certa regularitat dins el cicle festiu i fora del Corpus, com també. Deia Castellà:

“Per això, el poble inventaria els balls de moros i cristians amb què representar la nativa grandesa que allavors era el somni daurat dels espanyols. Per això no faltarien poetes que escrivissin entremesos amb què donar gust o afalgar les aficions de l’època. [...] Tot, o bona part d’aquest judici pot aplicar-se a la *Patera d’Igualada*, amb la circumstància de que aquí, encara en els nostres dies se representa a l’aire lliure. Uns i altres raonaments i similituds, doncs, ens inclinen a suposar que la *Patera* fou escrita en el segle XVII [...]”²³¹⁹

La mateixa font que testimonia la nova denominació de l’entremès fa esment del *tambor* (que no tabal en aquest cas, encara que vindria a ser el mateix).²³²⁰ Aquesta dada ajuda a plantejar que tampoc hauria canviat excessivament el paradigma sonor; almenys hi seguia present un timbal de bones dimensions. Potser va canviar solament el nom i el contingut de la representació però no el format. No és aquesta, però, la sensació que tenim. Som del parer que fou en aquesta època que s’hi posà un text, quasi amb tota seguretat el que ens ha arribat més o menys alterat. I que, a conseqüència de les noves exigències escèniques i dramàtiques, els cavallets desaparegueren d’Igualada durant un temps o es convertiren en un entremès a part. Seria també en aquest moment, que els turcs a peu deixarien de ser el doble de figurants que els cavallets, perquè els parlaments impliquen quinze soldats per bàndol.

S’ha considerat sempre que un dels primers indicis de parlaments en tota regla afegits a un element festiu preexistent i formant part del propi entremès el trobem en els Cavallets de Tarragona (Turcs i Cavallets, per ser exactes) quan el 1633 Felip IV i Maria Isabel de Borbó visitaren la ciutat. No hem trobat cap esment d’aquesta estada per les festes de santa Tecla. Per tant, aquesta notícia tant feble historiogràficament (una referència indirecta treta d’un article de premsa del segle XX sobre un acte ocorregut el s.XVII) cal considerar-la com a presumptament falsa. Però sí que té un valor: el d’èsser una cita donada per part del seu analista amb la consciència d’aquest detall com el primer cop que es té constància que els cavallets tarragonins (Turcs i Cavallets, insistim) parlaren.²³²¹ Ja hem provat que aquests parlaments dels cavallets no eren una realitat incontestable fins el 1692, quan es diu d’ells que

“Lo mas singular de este dance es vn razonamiento, que hazen entre si divididos en facciones; los de pie de vna parte, y los de cavallo de otra; aquellos en representacion de Turcos con su gran Sultan; estos de cavalleros Christianos con su Emperador. [...] Lleva este dance delante vn niño en traje de Angel con vn estoque desnudo, que suele dezir

²³¹⁷ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Lligall 1.7. Quadern de clavaria de 1716.

²³¹⁸ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 1106. Llibre d’Actes 1761-1765, folis 47r a 57r. Són comptes liquidats el 7 de gener de 1762. Vegeu annex documental.

²³¹⁹ Vegeu annex documental. CASTELLÀ 1932.

²³²⁰ No volem fer massa cas d’aquest matís en la denominació; veurem com el 1773 en parlar dels cavallets es paguen *“nou parell de sabatas, so és vuyt per los cavallets y un parell per lo miñó toca lo Tabal.”* Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Lligall 4.4. Anotació sobre la despesa de diverses festivitats del 1773. I també SERRA IGLESIAS 1881 capítol IV parla dels timbals del Ball de Diables, que eren raonablement grossos però no pas de grans dimensions, i els anomena *tabals*.

²³²¹ DELCLÒS 1944.

vna Loa segun el assumpto de la fiesta. Y antes de acometer toma la lança al Emperador Christiano, y le dá su estoque, asegurandole con mas veras la victoria en la valentia de aquel azero [...]”.

Aquesta font ja permet assegurar que hi havia intercanvi de parlaments, que aquests s’anaven responnent tot augmentant de to (“*entre datas y respuestas llegan por último a las manos*”) i que l’àngel feia la darrera intervenció amb la lloança i clam a la victòria en nom de les forces divines.

Ja hem apuntat l’alt grau de possibilitats que la representació de la batalla d’Alfama o Alhama que va fer-se a Girona a les darreries de gener de 1492 tingués textos dialogats. En algun moment o altre s’havia d’iniciar la tradició dels balls amb parlaments dins l’àmbit de les festes no extraordinàries. Sovint amb la inclusió de detalls còmics d’actualitat, especialment en els papers de diable o de botarga. La resposta vallenca als qüestionaris de Zamora documentava un auge dels balls parlats a finals de segle XVIII quan diu, parlant de les danses i balls de les festes que “*en las mas d-ellas hay razonamientos ò parlamentos, que en las danzas serias suelen ser siempre los mismos, y en las de botarga, y à lo ridiculo suelen variarse, como que tienen por asunto los hechos, proyectos y cosas mas recientes, que satyrizan segun el juicio, que-l publico, ò el vulgo ha formado de ello*”.²³²²

El pas de la *Turquia i diablots* l’any 1660 a *ballar la Patera* el 1679 ens porta a considerar el llistat de confraries, tabernacles i banderes del 1675²³²³ com una fita igualadina de resoldre i tancar el que suposem el procés d’abandonar definitivament el paradigma de processó i entremesos medievals per tal d’emprendre d’aleshores endavant el camí dels recursos propis de la festa barroca i moderna. I, per tant, el pas dels entremesos pantomímics o amb pocs parlaments cap als balls parlats, en aquest cas la *Patera* entre els principals i més primerencs. Berga, per exemple, no va realitzar aquest pas, almenys pel que fa als Turcs i Cavallets. I aquí rau, precisament el seu valor actual. La conservació d’aquest estat antic despertà l’entusiasme i l’interès dels etnògrafs que ho estudiaren, com feu Amades el 1932 amb el seu petit treball publicat al Butlletí dels Museus d’Art de Barcelona.²³²⁴ Berga mantenia doncs, un entremès de turcs i cavalls d’unes dimensions molt modestes, amb un capteniment performatiu igual o molt similar que el que deuria tenir a la primera meitat del segle XVII. També és cert que les denominacions *Patera* (Igualada, 1679 i 1733), *Patum* (Berga, 1795)²³²⁵ o *Patum patena* (Berga, 1821)²³²⁶ venen agermanades per les comunes cantarelles “*Patera Patum, les banyes de fum*” (Igualada)²³²⁷ i “*Patum Patena les calces del Xemena*” (Berga)²³²⁸ i encara remetent al model antic de *Bullícia* de Corpus en honor del Santíssim Sagrament.

²³²² Valls, 1790, abril 10. Tarragona. Arxiu Històric Arxidiocesà. Fons Parròquia de Sant Joan de Valls, Caixa 84, unitat documental 513. Vegeu Annex documental.

²³²³ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Top. 31. Llibre d’Obra (1714-1866), foli 3 i següents.

²³²⁴ AMADES 1932.

²³²⁵ Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga. 37. *Llibre Verd* (1680-1882), foli 58v. Ja citat per FELIPÓ 2005, pàgina 108.

²³²⁶ Arxiu Comarcal de l’Alt Camp. Fons Veciana, unitat documental 5882.

²³²⁷ CASTELLÀ 1905, capítol IX. *Patera*. Setmanari Sometent, 30 de desembre de 1905.

²³²⁸ ARMENGOU 1973, pàgina 30.

Un element que ens permet argumentar a favor de la hipòtesi que la *Patera* de 1679 ja era un ball parlat és l'estudi del perfil personal d'aquell Francesc Balet que ballà la *Patera* el dia de Corpus de 1679 i cobrà en nom dels seus companys la quantitat estipulada pel municipi, que foren 3 lliures i 16 sous. Abans però, direm que la quantitat pagada no és insignificant. El 1605 es gastaren quasi 27 lliures pel corpus i 24 per sant Bartomeu²³²⁹ i el 1645 la *Turquia y cavalls* (entremès estructural i principal, això sí) suposà 12 lliures i 6 sous.²³³⁰ És obvi que es tracta d'un import molt més baix, però aquell any solament els músics cobraren 4 lliures per la seva feina en una determinada festa. Si els elements d'*atrezzo* com els cavalls no eren necessaris, les robes o espases ja eren adquirides i el cadafal es pagava per un altra banda, pensem que l'import no era menyspreable. La despesa podria correspondre a un grup força nombrós i permet considerar la possibilitat dels quaranta figurants que apareixen en el ball parlat com una opció real.

Si les 3 lliures i 16 sous equivaldrien a 76 sous o, si es vol, 912 diners. Surten quasi dos sous per actor adult de propina o de refresc, encara que ningú garanteix que aleshores fossin ja 44 els personatges que intervenien en la funció. De fet, com veurem, el repartiment del segle XIX contemplava un *tambor cristiano* i un *corneta moro*.²³³¹ Sabem que el tabal era des d'antic un instrument propi de la Turquia (en sentit genèric, sense que es pugui associar a un bàndol concret), almenys fins a aquest moment, encara que el mateix dia (14 de juny) que es pagaven les despeses dels turcs i cavalls de l'any 1596 també es liquidava el pagament d'una "*trompeta milanesa nova que a servit per Joseph Costiol, trompeta de la Universitat*".²³³²

Els parlaments foren ben segur retocats i modificats; més endavant veurem com el 1852 s'hi afegí el personatge de sant Jaume. Segurament no realitzava cap intervenció parlada. Perquè després d'aquesta data de sant Jaume no se'n torna a parlar més. I la còpia del text que tenim tampoc no el contempla pas, excepte l'esment que en fa l'ambaixador cristià al pròleg. Que la funció sia tancada amb la intervenció de l'àngel ens sembla un element molt propi encara d'aquest moment siscentista, per no dir d'abans i tot: els diables igualadins ja comptaven amb el rol de sant Miquel a mitjan segle XV. També és cert que molts balls parlats del XIX fan aparèixer un àngel, de manera que aquest darrer aspecte no provaria ni refutaria res. Més endavant veurem que el text de la intervenció angèlica sembla extreta d'un imprès de finals de segle XVIII, sense descartar que no procedís de fonts anteriors.

El nostre *cap de colla*, Lluís Francesc Onofre Balet, no era pas un jove quan va actuar a la representació de la *Patera*. Va ser batejat el 4 de juliol de 1636.²³³³ Era fill d'Agnés i de Joan Balet qui, segons les partides baptismals de les seves altres filles el 1641 i 1644, fou hospitaler d'Igualada. Aquest càrrec suposem que devia ser oneros i poc agraït, però també força respectat dins la societat local d'Igualada per la venerable antiguitat de la institució i el seu caràcter benèfic i caritatiu amb els malalts i desvalguts. Això explicaria que entre els seus padrins de bateig hi hagués l'esposa del notari Cristòfor Lledó, un altre indicatiu que no era de família humil. Va morir com a corder d'ofici (per tant, era un

²³²⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, folis 151r-153r.

²³³⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 1.3. UD 10276.

²³³¹ CASTELLÀ 1901. Vegeu annex documental.

²³³² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 115v.

²³³³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Baptismes volum 2, foli 311v.

menestral) i se li féu enterrament el 21 de març de 1708. Visqué doncs, 71 anys. Pel tipus d'enterrament, degué ser algú conegut a la vila, encara que no pas d'alt estatus; tot i així hi assistiren “32 P[reve]res compresos 4 religiosos de St Agustí; se li digueran mitgs officis. Féu testament en poder del Dr. Barthomeu Costa notari”.²³³⁴ El fet que s'indiqui que havia fet testament vol dir que alguna cosa tenia per deixar.

Diem tot això sobre la condició d'aquest home perquè una font que podem datar l'any 1819 insinuava elements vinculats al pedigrí dels vilatans que la representaven, quan deia de la *Patera* que:

*“[...] la Patera es un ball / de habilitat y treball;
los hermosos parlaments / fan quedá ab un pam de dens;
quant los dos Reys se las tiran / hasta los ciegos so miran,
que·l ciego del Serradó / s'estaba dal de un turó:
aquells brincos, aquells bots, / penseu los saben fer tots?
prou! sen falta bona pila. / Los fills de fills de la Vila
tan sols la saben ballá; / quels demés::: uix, no [...]”*.²³³⁵

Per tant, la idea de ser un entremès associat a una determinada casta local, no necessàriament adinerada però sí que arrelada en el teixit de la *communitas* com per tenir un enterrament de 32 capellans, és una idea que els estudis de la segona meitat del XIX i primera meitat del XX insisteixen a remarcar:

*“És notable observar que aquest ball de moros i cristians en algun temps l'executava la gent més distingida de la localitat, i ens ho corrobora, en cert modo, que una de les millors cases d'Igualada, se'n digui encara, de renom, a càl Patera, que segurament li prové d'haver algun dels passats de la família tingut gran afició al popular ball igualadí.”*²³³⁶

I, ves per on, podria tenir una base ben certa, si en una data tan reculada com el tombant de 1800 se la satiritzava atacant-la per aquest costat.

En aquest sentit, no manquen paral·lels catalans d'un ball o dansa ritual festiva que s'associava a una determinada posició social. El febrer del mateix any 1679 va celebrar-se a la Seu d'Urgell la pau entre les corones francesa i espanyola. Els actes van incloure elements festius recurrents al cicle anyal, com “un ball de cascabells ab la matexa conformitat que lo vespre de Sant Od. Fou lo primer de dit ball lo senyor don Lluís de Peguera, al qual seguían per son orde tots los senyors proms y jurats, ab lo acompanyament lucit de moltes atxes, y la Ciutat demanà al senyor governador una mànega de mosqueters que, ab orde militar, anaven seguint lo ball dels cascabells, disparant ab tal orde y ab tal disposició que casi fou lo millor de la festa [...]”.²³³⁷ Per tant, veiem un cas similar en cronologia i concepte: els prohoms encapçalats per la petita noblesa local presidint la filera de dansaires.

²³³⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Òbits volum 5, foli 167r.

²³³⁵ Sermó dels Innocents d'Igualada atribuït al 1819. Vegeu annex documental.

²³³⁶ Vegeu annex documental. CASTELLÀ 1932, treball presentat el 1909.

²³³⁷ Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell. Fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell. Llibre de consells de 1661 a 1707, foli 235. Agraïm aquesta notícia a Lluís Obiols, arxiver municipal de La Seu d'Urgell.

Volem encara remarcar dues coses més en relació al fet que uns parlaments d'envergadura formessin part de l'entremès des d'aquest moment. La primera, que Francesc Balet tenia uns 43 anys quan va ballar la *Patera* el 1679. Per tant, no era una persona en edat de passar grans estones saltant i dansant sinó que, per molt complex que fos el salt que es feia a la passada de separació d'intervencions, cal imaginar molt més un home que es trobava en aquest moment vital declamant uns parlaments més que no pas efectuant àgils i sofisticades coreografies pantomímiques. Això no obstant, tenim clar que només es tracta d'una hipòtesi.

En segon lloc, que els parlaments que hem conservat podrien no ser d'aquesta època, però és evident que l'any 1819 ja n'hi havia; i segurament feia molts anys que tenien aquesta forma on els dos bàndols i els seus cabdills s'amenaçaven de paraula. El cas és que aquests desafiaments verbals aleshores ja havien assolit una fama notable. També es descriuen així els dels cavallets tarragonins de 1692. De fet, Gabriel Castellà ens deia el 1901 que "*definitivament la victoria se decideix á favor dels cristians, porque'ls moros desbaratats y vensuts han quedat ja estesos á terra, sense forces materials. En aquest cas, el General moro, avergonyit y confós, dona coneixement de la derrota al seu Rey. Llavors aquest, encés de rabia, jura per mahoma, que's ha de venjar dels cristians y de son Rey, al qual envía un bitllet de desafío que queda acceptat*".²³³⁸ Recordem que a finals de l'any 1462 s'havia representat un desafiament similar a la cort del Condestable de Castella, el qual també es resolía amb una lluita a menor escala i amb carta de desafiament, que la *Crònica* transcriu,²³³⁹ de manera que tot aquest tipus d'estructura narrativa podria estar més que implantat a la segona meitat del segle XVII.

No volem deixar de plantejar la idea que, també a partir d'aquest moment, la *Patera* tingués una clara dualitat performativa. Això vol dir que deuria representar-se com tot ball parlat a la plaça o damunt d'un cadafal. Però que, al mateix temps, també mantingués –tot i l'afegit d'uns textos o parlaments relativament extensos- la possibilitat d'una performance fragmentada i discontinua que s'anés desenvolupant durant tot el recorregut de la processó. No falten a Catalunya –i àdhuc més enllà de les seves fronteres- entremesos processionals que es recolzen en un relat la narració del qual té lloc i se succeeix durant un esdeveniment litúrgic paral·lel. En seria un bon exemple la Processó del Dijous Sant de Verges, amb la mort que dansa tot seguint el Crist que, amb la creu al coll, va camí del Calvari. En finalitzar la representació itinerant i mentre Crist mor a la creu en una plaça del poble, simultàniament a l'interior de l'església els esquelets s'aturen i s'inclinen davant del Sagrari enmig d'un clima extremadament suggerent.²³⁴⁰ També molts casos de teatre religiós com el drama pasqual de les Tres Maries, l'estrèpit de la tronada i baixada de la colometa per la Pentecosta o el mateix cant de la Sibil·la, es produïen enmig dels corresponents oficis litúrgics que en justificaven l'existència.

Si així fos un cas similar, la batalla dialèctica es podria anar desenvolupant per etapes (igualmente separades pel pas de dansa, suposadament tant especial i complex) a mesura que la processó de Corpus itinerava per la població, de manera que la pregària final, en

---

²³³⁸ Vegeu annex documental. CASTELLÀ 1901.

²³³⁹ Vegeu annex documental, any 1462. CONDESTABLE. Biblioteca Nacional de España, Ms. 2092.

²³⁴⁰ MASSIP / KOVAKS 2000, on es desmunta finalment tot el fals constructe que es tracta d'un entremès medieval.

prosa, que apareix al final dels parlaments hauria pogut tenir lloc poc abans de la conclusió triomfal del recorregut. No ens sembla descabellat contemplar una victòria i conversió del rei moro just en el moment que la processó era a punt de finalitzar. Seria la fusió perfecta de catolicisme *versus* alteritat. Hem vist un exemple similar en la notícia que aportà Joan Amades de la *Morisca* de Torres del Bisbe (Ribagorça), funció desenvolupada al llarg d'una processó que es dirigia a una ermita fora del nucli.²³⁴¹ Tot això no tindrà sentit en el context processional de sant Bartomeu, ja que no és pròpiament la festa que donava ple sentit a la *Turquia*. De manera que, tal i com veurem en parlar del text, quan tot això es traslladi a la Festa Major, els parlaments complets es faran a la plaça i d'una tirada. Altra cosa és que per a lluir-se davant de les cases dels regidors i l'alcalde, hom oferís fragments del text, equiparables a la durada dels altres balls, com la Moixiganga, els Cercolets o els Bastons, en la línia del que s'hauria pogut fer antigament durant les estacions processionals.

Recordem que la visita pastoral del 26 d'octubre de 1616 ja establia prohibicions a aquestes aturades, originalment pensades per a encensar la custòdia i cantar himnes de la solemnitat (els himnes *Pange Lingua*, *Adoro te devote* o *Sacris Solemniis*, la seqüència *Lauda Sion Salvatorem*, la prosa *O sacrum convivium*, tots ells escrits per sant Tomàs d'Aquino cap a 1264 o poc després), però queda ben clar durant les mateixes es produïa a Igualada quelcom menys devot però més genuí, com és el desenvolupament dels entremesos:

“Item, per quant nos ha constatat que lo anar en la professó se fa del Santíssim Sagrament lo die del Corpus, los diablots y los que ballen la Turquia, y altres bullicis se fan en dita professó, causen divertiment als que fan dita professó, de tal manera que no atenen al principal sperit que se-a de atèndrer, ab notable irreverència del Santíssim Sagrament, per ço, ab tenor de la present, manam a tots y sengles personatges o personas qui faran [...] com són diablots, cavalls cotonés, turchs y altres [...sots pena de excomunió] major lata sententia, vagen sempre davant dita [professó ...]. [Així] mateix, manam al rector y demás preveras que per [...] balls y bullicis no permeten pare dita professó en ningun [...] de dita vila, y en cas ho aje de fer, los encarregam nos dicentes [que] ni cessin de cantar los himnes estant ordenats per Nostra Mare Iglésia per a cantar en semblant professó.”²³⁴²

I recordem com aquesta prohibició fou poc escoltada quan el juliol de 1617 s'havia aturat la processó festiva de la benedicció de la primera pedra de la fàbrica de la nova església durant mitja hora per contemplar una naumàquia amb la lluita d'una esquadra de moros contra una de cristians.

Recolza la hipòtesi una descripció de 1863 que apareix a la crònica de la Festa Major publicada al periòdic de Barcelona *El Lloyd Español*. Aquí el periodista ens documenta com ningú que la lluita pantomímica podia tenir lloc en plena *performance* itinerant o de cercavila, tant a la Passada de la vigília, com a la Diana o despertada del matí del dia 24 d'agost. Recordem que els parlaments es feien individualitzats, d'un en un, i sempre alterant un moro amb un cristià:

²³⁴¹ AMADES 1950-1956, volum IV, pàgines 599-601.

²³⁴² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Òbits, volum 3, folis 275 i ss.

“[...] en Igualada lo mas original es su tradicional baile titulado la Patera y por cierto que tiene pata el tal baile, reducido a recorrer las calles desde muy temprano de la mañana hasta las altas horas de la noche unas cuantas parejas de moros y cristianos marchando sin cesar, pero dándose frente de cuando en cuando un moro con un cristiano, y chocando sus sables al son de una música monótona y siempre igual propia para este baile y que se conserva allí desde tiempo inmemorial.”²³⁴³

No oblidem tampoc que la funció de la processó del Corpus, ultra el sentit cultural i eucarístic, porta implícit un profund contingut doctrinal i, perquè no dir-ho, persuasiu. Com diu Joan-Ramon Triadó:

“Els actes i les realitzacions festives són un gran aparador de poder, un gran anunci, un cartell calidoscòpic que s’introdueix per tots els mitjans en el sentiment del poble”, per la qual cosa la funció propagandística és vital, així com la doble funció commemorativa i quasi mistificadora, que comportava l’aclamació i la sublimació del poder i la seva ideologia.”²³⁴⁴

Una vegada més, la documentació del Corpus de Berga ens reforça una hipòtesi aplicada a Igualada, quan el protocol de Corpus del 1725 ens descriu tot el que passava durant la processó. És força aclaridor que la comparseria vagi davant de tot, com veurem que passava a la Igualada de 1733 i segurament passaria amb el reglament de 1675. Sabem que, a Berga, els Turcs i Cavallets actuaven durant el transcurs de la processó mateixa, almenys en dues ocasions: davant del campanar -que resta endarrerit respecte de la façana principal del temple- i abans que la processó arribés al cantó del carrer del Forn.²³⁴⁵ Això implicava segurament aturar la processó o retenir-ne molt la marxa, cosa que ens recorda les advertències episcopals fetes durant la visita pastoral del 1616 a Igualada.²³⁴⁶ El curiós és que la processó berguedana també s’aturava per una disparada de soldadesca a l’actual Plaça de Sant Pere. Cap altre ball dansava durant el transcurs de la processó, cosa que reforça el caràcter estructural que dins l’esquema d’entremesos de Corpus tenien els Turcs i Cavallets i la sublimació que, per a una major expansió de la fe cristiana -o major contenció de l’islamisme- havia pres la lluita contra el moro i el turc com un deure de tota la societat davant de Déu i de l’Església.

²³⁴³ Hemeroteca BNE. *El Loyd Español*. 28 d'agost de 1863, Año III, núm. 858, pàgina 3. Vegeu annex documental.

²³⁴⁴ TRIADÓ 1999, 136-142.

²³⁴⁵ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga. Documents Notables. UD 152. Registre de la Vila, anys 1725-1726, folis 106r-107r. *“Parteix la professò de nostra parroquial Iglesia de Sta. Eulàlia per la porta major, puja per lo carrer detrás la Capella dels Dolors dret a la Capella de la Pietat; en arribar lo SSm. Sagrament devant lo campanar de la Iglesia parroquial y al cantò de la casa de Lluyts Guix ballan los Turchs y Cavallets y Angelets devant lo lo SSm. Sagrament fins a la Capella de Nostra Sra. de la Pietat, puja la professò fins devant lo Portal de Sta. Madalena, y baixa per lo Carrer de las Canals avall fins a la Plassa Cremada, en la qual plassa està previngut un piquet de soldats ab las armas a las mans, y tocant lo tabal mentres passa lo SSm. Sagrament lo Sor. Governador mana disparar la artilleria al temps que lo SSm. Sagrament se descobra del castell apart demunt de la Capella de la Pietat, d-ende la Plassa Cremada passa la professò a la Plassa Major; y aqui para un poch la professò y se fa la Muda dels que són elegits per portar las varas del tàlam, y de allí passa per lo Carrer del Bals de dalt, y Carrer del Pujol de dalt, y arriba à la Plassa de St. Joan, y allí para la professò, y la Cantoria de nostra parroquial ab la música cantan alguns Villanssicos en alabansa de Déu Nostre Señor, y acabats prossegueix la professò dret a la Plassa Major, Font del Viver, y entra en nostra parroquial per la porta de dalt; y se adverteix que en arribar la proffessò devant lo cantò del Carrer del Forn tornan à ballar los Turchs Cavallets y Angelets devant lo SSm. Sagrament fins arribar à la Plassa Major, y allí en dita plassa se cantan també alguns Villanssicos y Motets a Nostre Señor.”*

²³⁴⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Òbits, volum 3, folis 275 i ss.

Si arribats a aquest punt fem avinent com va proliferar dins el món dels gegants processionals hispànics dels segles XVI al XVIII la idea de les cinc races del món, els cinc continents, entendrem que hi hagi també gegants moros o turcs. Tot i que el gegant turc el considerem un tipus a part pel fet de ser molt important, abundant i ben sovint una confluència o suma de més d'un dels significats esmentats suara, Maria Luisa Herrera el vincula a la seva classificació dins del grup dels *Enemics de Déu* o de la Fe, perquè els interpreta com els pobles infidels que vindrien a adorar a Nostre Senyor. D'aquesta manera, quedava clara la submissió i l'acatament que tot el món conegut, tot l'univers, devia al Santíssim Sagrament.²³⁴⁷ Les races dels gegants solen ser quatre, la blanca, la groga, la negra i la *cobriza*, és a dir, vermella o índia.²³⁴⁸ Per tant, tindria plena congruència i sentit que el final de la *Patera*, rendició i conversió del moro infidel, fos en el context d'una adoració eucarística en el marc mateix de la processó, per tal d'impregnar l'acte d'un clima devot i exercir la fascinació i la commoció dels presents. Per això el parlament de l'Àngel també fa esment dels jueus. Aquí es disparava tota la cartutxeria en defensa del catolicisme com a única veritat:

*“Luz gloria de paganos / este moro es convertido
que si Dios me da la gracia / para convertir más moros
que no hay gotas de agua / en el mar y su abismo.
Y para hacer tal prodigio / abrázame, / oh, amigo!
que siempre estaré en tu compañía / para defender la fe de Cristo.
Temblará de nuestro brazo / el hereje turco y judío;
y así se acaba el baile.”*

El discurs hauria de ser en aquesta línia. Altrament, les expressions d'alteritat durant tota la segona meitat del segle XVII bé haurien pogut ser descarregades envers els francesos, donat que finals de segle XVII hi havia una nova sacsejada política i social amb ells. Quedaven enrera les guerres i epidèmies de mitjan segle XVII, la revolta de 1640, etc. Els regnats de Felip IV (1621-1665) i Carles II (1665-1700) foren d'una guerra quasi contínua amb la França de Lluís XIV. No fou en va pels francesos, car obtingueren belles regions de terra, com mitja Cerdanya, el Rosselló, el Vallespir, etc...El cas és que el 1697 el duc Vendôme es va situar a les portes de la vila d'Igualada. Tornava eufòric de fer capitular Barcelona després que el virrei Antonio Fernández de Velasco, duc de Frías, n'hagués fugit per refugiar-se a Martorell i hagués deixat el destacament militar de Barcelona reduït a la meitat. La ciutat va quedar pràcticament abandonada a la mercè dels efectius marítims del comte d'Estrées i els 24.000 homes de terra de Lluís Josep de Borbó, l'esmentat duc de Vendôme. Segons el *Llibre de Notas* de la Comunitat de Preveres, en una nota que probablement redactà el mateix Antic Mestre:

“Ad futuram rei memoriam. Se fa nota com després de haver guanyat los francesos la ciutat de Barcelona, havent-la tinguda asitiada cerca de dos mesos, havent-se rendida al juliol de 1697, després de haver exit la armada de Spanya de dita ciutat ab tot lo honor se podia exir, se anà retirant y arribà a esta vila a 30 del mes de agost ab gran susto dels habitants; per quant no-s pogué aprofitar ningun fruit tant de rahims, nous, com hortalisa

²³⁴⁷ No falten els villancets barrocs al Santíssim on apareixen els quatre elements sotmesos també a la grandesa de la divinitat present en el pa consagrat.

²³⁴⁸ HERRERA 1983, pàgina 145. Només cal veure els exemples de Toledo (1753), València (1588), Segovia (1614-1620) o Pamplona (ca.1607-1860). VILARRÚBIAS 2017, pàgines 52 -53.

ni palla, perquè tot ho devastà, y estigué aquí fins a 23 de setembre, die de Sta Tecla. Lo qual se retirà sens forma alguna, per quant se tingué notícia com la armada de França, que á las horas se trobave en Manresa, venía a tota pressa y que ja era al coll de Gossem. Ya se pot considerar quant major susto y espant havían de tenir los habitants que tot era plorar y invocar al St Christo los ajudàs; per quant los espanyols no volian que donàs la vila la obediència a França [...] ab orde que qualsevol que trobassen que anàs a donar la obediència, que-n passassen la spasa. Però Déu que és misericordiós no dexà desconsolats als qui de bon cor lo advocan. Y axí succehí que trobant-se lo Dr. Antich Mestre, entre altres, al portal de Soldevila, veu com un soldat de cavall pegà un cop de sabra a un soldat flamench que li obrí mitx cap. A las horas corregué dit Dr. antich Mestra a confessar-lo [...] y regonexent lo perill ab que estave lo pobre, cridá a altres Rnts. y també a dos Concellers qui estaven cerca del portal, y fent-los llevar las insígnias los encaminà tot camí amunt qui va al mas Bergadà; y luego vingué lo tinent de Spanya, qui tenia la orde de matar a qui trobàs que anàs a donar la obediència. Y preguntant-nos si anàvem a donar la obediència, respongué dit Dr. Antich, que miràs com tenía las mans totas de sanch, que venia de confessar un pobre soldat flamench; y luego comensaren de exir los francesos y comensaren de tirar a aquell tinent y a altres que rodaven per lo pla; y a les horas dit Dr. Antich y sos companys envastiren dret a la armada de França y entrats dintre, donaren la obediència al Príncep de Bandoma y nos ne portàrem quatre salvaguardas; y per la gràcia de Déu y per miracle del St. Christo, no feren ningun dany a ningun del poble encare que tot lo circumveynat patí molt; y se plantà aquí lo exèrcit, que eren vint y sinch mil hòmens; y després vingué la nova de la pau lo dia de St. Francesch, y se-n anaren a 11 de octubre. Vulle la divina magestat que no-ls hi vejam en dias de Déu. Tot axò per memòria.”²³⁴⁹

La retirada dels francesos sense causar pràcticament cap dany a la vila després de diversos dies d'estada fou una anècdota atribuïda a l'aparició del Sant Crist. Sota la forma d'un cavaller, hauria intercedit per la vila davant l'alt militar gavatx. L'aparència de soldat permeté dur l'ambaixada fins als francesos per a rendir la vila i evitar una carnisseria. El desig que s'expressa al final d'aquest relat, de no veure francesos en el major espai de temps possible, és prou eloqüent i ens recorda el tarannà o capteniment amb el qual cent anys després parlaria del mateix enemic el Baró de Maldà.

L'explicació que donem al fet que el sentiment d'alteritat de la *Patera* no caigués contra els francesos rau en dues causes: la primera, és que tant mal feren els espanyols com els francesos en pocs dies de diferència. La por dels igualadins era la mateixa: el saqueig, el pillatge i alguns morts i la inevitable misèria i gana posteriors. La segona és que, a més, tot seguit, el rei que va restar com a legítim monarca de Catalunya des de 1701 i abans del desembarc de l'Arxiduc Carles III d'Habsburg el 1705 fou, ni més ni menys, el mateix Felip d'Anjou, conegut a partir de 1714 com a Felip V d'Espanya, el qual malauradament va venir per quedar-se. Això explicaria que la crònica del pas de Felip V per Igualada el mateix 1701 només parli que se li feu un ball de bastons, organitzat pels paraires i amb un tarannà protocol·lari i de guàrdia d'honor. Prou li devia plaure, ja que va veure'n detingudament més d'una vegada les evolucions i danses.²³⁵⁰

---

²³⁴⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Caixa 303, *Llibre de Notas* de la Comunitat de Preveres, foli 36.

²³⁵⁰ VILARRÚBIAS 2014, pàgines 20 i 21.

També aquesta prodigiosa intercessió del Sant Crist d'Igualada hauria pogut ser una de les causes que la pregària final del rei cristià de la *Patera* –immediatament anterior a la batalla- es fes davant del Santíssim Sagrament (si la processó era aturada a prop) i d'un crucifix. En cas de no ser així, ben trobat seria, perquè segurament el crucifix garantia el caràcter sagrat de la peça teatral quan aquesta no es representava en el marc mateix de la processó de Corpus pròpiament dita sinó a la plaça.

En una línia menys local -però més versemblant- de cara a interpretar aquesta pregària final abans de la batalla, ja hem esmentat la missa i comunió que es va fer abans de la gran topada vienesa de 1683, assistida pel rei de Polònia, el qual romangué de genolls. Una vegada combregat, es va abrandar de fe i exhortà a la victòria convençut que no era possible cap altre resultat.²³⁵¹ Tot plegat entronca amb l'entrega de l'espasa per part de l'àngel del ball de cavallets de Tarragona segons la descripció de 1693, els acabaments dels parlaments d'un Ball de Viena on l'àngel lliura una bandera del Roser al rei cristià (és el cas de Tous) o bé la pregària davant del crucifix en lloança del Santíssim Sagrament moments instants abans de cloure la representació de la *Patera*. Llegeixi's la pregària final del Rei Cristià, amarada de culte eucarístic:

“Sea para siempre bendito y alabado el Santísimo Sacramento. A vos, divino Señor, que a mi presencia estáis disfrutando este Pan sagrado que es ¡Oh, mi Dios!, vuestro amor. Aquí está vuestro poder y aunque al parecer pueda comer para el regalo de Dios y soy hombre humano para tan divino bocado.

¿Quién no admirará y no se asombrará? Empiezo en nombre de Dios padre y del Hijo y del Espíritu Santo bendito que los tres uno sois. En vos confío hoy, pan celestial, más sabroso que la miel. Hoy seré un San Miguel contra el perro infernal y vosotros, varones míos, poned los ojos en alto y veréis el inmenso Dios en la Hostia consagrada. [...] En fin; me voy muy contento a dar fin a la batalla. Confío, Señor, en vos, que estáis a mi lado. Levantaos todos y quedarse un paso atrás que yo solo quiero pelear.”

No ens estranyaria doncs, que s'hagués arribat a pronunciar aquest parlament davant de la Custòdia. Més que una intercessió del Sant Crist d'Igualada, caldria pensar doncs, en el fet que no s'utilitzés el Santíssim com un simple element d'atrezzo d'una representació, quan els balls ja eren distanciats del nucli principal i sagrat del rogle processional. En canvi, utilitzar respectuosament una imatge d'un crucifix de dimensions reduïdes per a una funció pietosa que s'inseria dins la festa del Corpus no s'hauria vist de cap manera com un escàndol, donat el clima devot que ho impregnava tot. Recalquem de nou la possibilitat que, durant aquests moments de la trama argumental, la custòdia fos parada en un altaret i, per tant, romangués a uns metres de l'escenificació bèl·lica. Els sermons panegírics de 1683 que hem aportat ens permeten conjecturar en aquesta direcció.

En canvi sorprèn força el fet que, quan Felip V visità Igualada tot venint de Cervera els dies 27 i 28 de setembre de 1701, no se li representés la *Patera*. Almenys les dues cròniques conservades (*Llibre de Notas* de la Comunitat de Preveres i *Llibre d'Actes* del Consell Municipal) no s'hi refereixen.²³⁵² Potser no disposaren de prou temps com per organitzar-la i assajar, o no s'associava aleshores (tot i el possible antecedent de 1630)

²³⁵¹ COSTA 1684, pàgines 21-22.

²³⁵² VILARRÚBIAS 2014, pàgines 104-108, documents 2 i 3.

amb altra celebració que no fos el Corpus. Som del parer que no es volia sinó complaure al rei, que preferiria ben segur reposar, caçar conills, coloms, perdius i altra volateria com, de fet, va acabar fent, segons les dues esmentades relacions escrites que de la visita es coneixen.

17.2 La Patera del 1733

Les notícies d'aquest entremès festiu es reprenen el 1733 per les festes –amb caràcter d'extraordinàries, cal remarcar-ho- del trasllat del Santíssim i el Sant Crist d'Igualada a la nova capella a tal efecte construïda dins l'església de Santa Maria d'Igualada. Això fou el setembre d'aquell any, al voltant de les dates de la festa de la Santa Creu. Hi ha dues cròniques escrites dels actes festius que es dugueren a terme. La del *Llibre de la Minerva* apunta que:

*“Los Priors de la Minerva cuidaren de compòndrer la Capella nova fenthi un altar de perspectiva, com vuy hi es [...] y se prepararen los Sacraris [...] y se feren altres prevencions; de música, que per lo total lluhiment se encomanà el Rnt. Señor M^o Jaume Casellas, pre. M^o de Capella de la Insigne Parral. De Sta. María del Mar de la Ciutat de Barcelona, qual la desempenyà ab tot garbo ab tota la sua Capella, de manera que foren vint personas las que vingueren ab sa compañía tots ab singulars abilitats tant de música, com de cantar, y sens ponderació impròpria, se pot ben assegurar que no podía lograrse música més lluída en Cattelunya; de Balls que concistían en lo ball dels bastonets, que acostuma ha fer la confraría dels mestres parayres, y del ball de la Turquía, y del ball de Buda; De comedias que representaren los mateixos naturals y habitants de dita Vila de Igualada; Y de Fochs que sens los que feren cada particular a son gust, y estos foren molts, y bons, los previnguts per lo Comú en la funció present foren per dos nits en que en la primera se tiraren molts cohets de tots gèneros [...] y la segona nit se tirà un Castell fòra las murallas que durà més de una hora, y sert que fou cosa de molt bon gust.”*²³⁵³

Per tant, tenim –ultra el *ball de bastonets*- dos elements festius associats a l'alteritat: el de la *Turquia*, d'antiquíssima tradició local i el *Ball de Buda*, segurament basat en els fets imperials de 1686. Segons l'altra relació, que es troba al *Llibre de Notas* de la Comunitat de Preveres de Santa Maria, hi anaren el Ball de Bastons, els Gegants, la *Patera* i el Ball de Viena:

*“Y finit lo offici reservaren lo Santísim Sagrament, y Lo Magnífich Ajuntament se-n anà a la Casa de la Vila aont los acompanyaren los Cònsols de les Confrarias, ab las banderas, ab lo Ball de la Patera dit lo de la Torquia, lo Ball de Viena, y Ball de Bastons qui eran los Parayres, y ab la mateixa forma los anaren á buscar á la Casa de la Vila quant vingueren al offici; y en dit acompanyament y eran los Gegans.”*²³⁵⁴

²³⁵³ Arxiu de la Corona d'Aragó. Notarials d'Igualada, 1386. *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve*, folis 164r-168r. COLOMER 1916, pàgines 75-87.

²³⁵⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 303. *Libre de notas de la Comunitat de Preveres*, folis 57r a 59r.

Aquest document és molt interessant, per ésser contraposable a l'anterior. En primer lloc perquè, dels gegants, els priors de la Minerva quasi ni en parlen. Deduïm que es relacionen especialment aquells que foren assumits per l'esmentada institució i confraria, que tenien un major component sagrat o que el seu capteniment resultava més greu. Però a més, en segon lloc, ens aclareix dues coses importants. La primera, una notable confusió –o, almenys dissociació en la identificació- entre els balls de Buda i de Viena, ja que eren fets molt propers en el temps i amb un argument molt semblant, fins al punt que en aquestes dates devien emprar-se ambdues denominacions per parlar d'un mateix text o una mateixa funció. La segona cosa que queda definitivament aclarida és que la *Turquia* del Corpus i la *Patera* eren una sola cosa, i que entre 1660 i 1733 s'anaren emprant les dues denominacions: *Turquia* el 1660, *Ballar la Patera* el 1679 i *Patera dit lo de la Torquia* el 1733. Sembla obvi que en aquesta darrera ocasió el prevere redactor ens està deixant clar que el nom vigent o oficial ja era el de *Patera*, però que s'arrodonia la comprensió al possible lector especificant que no era sinó l'antic i respectat entremès de turcs del Corpus igualadí. Per tant, aquesta frase és la garant de la continuïtat d'aquesta funció entre el Corpus medieval i la Festa Major vuitcentista.

Pel que fa a l'ús indistint dels termes Ball de Buda i Ball de Viena, som del parer que totes dues denominacions devien ser correctes, que les anem trobant al llarg de la geografia catalana i que cal no oblidar que parlem de dos conflictes molt propers entre ells pel fet de ser geogràficament molt llunyans. Fins i tot podrien haver-se vist al llarg de les festes –que duraren cinc dies- dues funcions amb variants argumentals diferents. Molt probablement, aquest ball de Viena/Buda no eren sinó els cavallets contrafets igualadins amb l'aspecte forçat, donat el paper que havia jugat la cavalleria en aquelles gestes contra l'imperi otomà. Sabem també que per aquesta gran festa hi hagué efectius vinguts de fora, com la capella musical de Santa Maria del Mar, però en qualsevol dels casos no tindria sentit repetir entre els pocs balls concurrents una temàtica exacta a la de la *Patera* i menys encara amb una presentació similar de moros i cristians a peu. De totes maneres, és ben possible l'existència d'una connexió entre la *Patera/Turquia* d'origen medieval (tot i que, segurament, sempre mutable segons l'actualitat vigent dels conflictes amb els moros) i els balls de Viena o Buda. Això no obstant, no sabem concretar quins eren aquests punts de contacte. Un d'ells podrien ser els parlaments.

La tercera relació de les festes, aquest cop impresa, és la que va publicar-se el 1736 dins de la monografia sobre el Sant Crist d'Igualada, obra de l'igualadí Joan Padró Serrals, qui també fou prior de la confraria del Sant Crist i la Minerva. El seu text completa les altres dues relacions i fa avinent que el ressò d'aquestes celebracions es feu sentir per tot el Principat, cosa que sembla provat per la influència dels castells de focs, repetits d'una manera similar un mes després a Reus.²³⁵⁵ Diu Padró:

“Este Templo ya de si tan vistoso, se preparò para estas Fiestas con extraordinarios adornos en el Presbiterio, y Altares [...]. La nueva Capilla se previno interinamente en vez de Retablo, con una Perspectiva de buen gusto, y de proporcionada idea. [...] Las Puertas de la Iglesia estaban colgadas de Tapizes, y sobre ellos estava el adorno de diferentes papeles de Poesias en varios metros, è idiomas, Geroglificos mudos, y otras ingeniosidades [...]. Fuera de las Murallas de la Villa estava prevenido un vistoso, y

---

²³⁵⁵ RELACION 1735, pàgines 171-172.

abultado Castillo de fuegos artificiales, y en la Plaza Mayor un grande Tablado para la representacion de dos obras Comicas. Para lo mas solemne, y armonioso de la Musica, se llamaron veinte Musicos, de las habilidades en Instrumento, y voz, mas escogidas de las dos cèlebres Capillas de la Iglesia Cathedral, y de Santa Maria del Mar de la Ciudad de Barcelona; y à estos se agregó el Militar, y escogido concierto de Musicos en todo genero de Instrumentos, Violin, Obues, Fogòt, y Trompas de Chase, de la lucida, noble, y fuerte Compañia de Granaderos Reales de à Cavallo. Se previnieron Villancicos nuevos, que se dieron à la Impression, y se repartieron al gran concurso. Todo este ruidoso aparato de Fiestas, llamò à un numeroso, y lucido concurso de casi todas las partes de Cataluña.

Sabado, dia doce de Setiembre, vigilia de estas Fiestas, no pareció tanto vispera, como dia de ellas, porque ya toda la Villa estava de Fiesta. Se vieron, y oyeron ya por las calles tres Cuadrillas de diferentes, y divertidos Danzes. Por la tarde de este dia se diò principio à todas las Fiestas, con unas Completas solemnissimas [...].

Domingo, dia treze, el primero de estas Fiestas, precediendo el alegre bullicio de las Cuadrillas de Danzes, que acompañaron al Ayuntamiento de Theniente de Corregidor, Bayle, y Regidores à la Iglesia Mayor, se diò principio exponiendo el Santíssimo Sacramento en el altar Mayor. Se siguieron los Divinos Oficios [...]. Por la noche se diò la diversion del Castillo de fuego [...]. Lo restante de la noche de este dia, se ocupò en una Comedia, que representaron los Paysanos.

Lunes, segundo dia de estas Fiestas, el catorce de Setiembre, dedicado en la Vniversal Iglesia à la Exaltacion de la Santa Cruz, se celebraron los Divinos Oficios [...]. Por la noche prosiguiò la diversion de otros fuegos artificiales, y la de otra Comedia, representada en la Plaza por los Paysanos.

*Martes, dia quinze de Setiembre, el tercero de las Fiestas, continuò la misma solemnidad, lucimiento, y pompa de los oficios Divinos [...]. Por la tarde se hizo la solemne Procession de Translacion de la Sagrada Imagen del santo Christo à su nueva Capilla, principal assumpto de estas Fiestas. Iban delante los Gigantes de la Villa, seguian las tres Cuadrillas de Danzes; venian despues los estandartes de los Gremios de la Villa, los Tabernaculos vistosamente adornados, las dos Comunidades de Padres Capuchinos, y de Agustinos Calzados; seguia despues la numerosa Comunidad Eclesiastica de la Iglesia Parroquial, añadidos otros muchos Parrocos, y Eclesiasticos de fuera, todos con Capas Pluviales [...]*²³⁵⁶

En trobem doncs, que els balls acompanyaven el consistori i que, gegants al marge, eren només tres els balls participants. De manera que no cal desesperar-se a pensar que les altres relacions conservades haguessin pogut ometre'n algun. No es pot ometre en canvi, la notícia de l'entarimat o cadafal situat a la plaça principal per a la representació de peces dramàtiques, el títol de les quals desconeixem, però que foren almenys dues. Qui sap si una d'elles fou la *Patera* en versió parlada extensa, si és que ja aleshores existia en aquesta modalitat. Més endavant veurem com el 1849 es va representar al tornar d'ofici de la Festa Major en un entarimat a la Plaça. Malgrat que els fem de la segona meitat del segle XVII, qui sap si els parlaments vingueren a Igualada amb el Ball de Viena i no fou just aleshores o poc després que se'n feren uns per a l'antic Ball de la *Patera dit lo de la Torquia*?

---

²³⁵⁶ PADRÓ 1736, pàgines 65-71.

Una qüestió que cal plantejar és el de la prohibició borbònica de les armes de foc i de tall. Una anotació quasi marginal dins d'un manual notarial català en dona fe, quan adverteix:

*“Vuy que contam als 13 de octubre 1714 se és publicat ab crida real un bàndol que ninguna persona no puga tenir armas de qualsevol gènere [...]”*²³⁵⁷

A Igualada es va rebre encara una ratificació escrita del 16 d'agost de 1715, signada pel Marquès de Castel-Rodrigo:

*“[...] prohibiendo con pena de la vida, no solamente el uso de qualquier genero de Armas, assi de fuego, como de corte, y punta, sino es tambien la retencion, ò ocultacion de ellas, obligandoles con las mismas penas, á todas, y qualquier Personas, assi Naturales de este Principado, como Forasteros, y Estrangeros, que demoran, en averlas de entregar, real, y efectivamente, como por extenso parece de los dichos Edictos, el vno publicado de orden del Duque de Bervick, y de Liria en 5. de Octubre del año passado de 1714. y otro por mandado del Principe de Tserclaes y de Tilly en 2. de Deziembre de el mismo año, y siendo tan conveniente, y necessario asegurar de nuevo la mas exacta observancia de dicha prohibicion de todo genero de Armas [...]”*²³⁵⁸

L'aparició del 1733 no detalla ni especifica que els membres del ball de la *Patera* utilitzessin armes de foc, però sembla inqüestionable que empressin sabres. És per això que considerem que la prohibició hauria pogut ser esquivada a Igualada en l'aspecte concret d'aquest entremès. Una altra possibilitat és que potser es tractava de sabres de fusta com el que es conserva entre els arreus antics dels Turcs i Cavallets de la Patum de Berga. El que sí que podem garantir, és que durant el segle XIX els sabres eren metàl·lics, perquè les fonts es refereixen al soroll que produïen en entrexocar durant la simulació de combat.

Una altra pregunta important que cal fer-se és la següent: obeïa ja aquesta *Patera-Torquia* de 1733 al model de justificació d'un suposat origen mític de la població com el que tractarem en parlar de la Patum de Berga i les seves relacions –potser de dependència de models- amb Igualada? O encara era deutora del discurs catequètic i polític dels segles XV-XVI? No ho sabem. Qui sap si el sentiment folklòric i patriòtic que a Berga comença a oïr-se cap a mitjan segle XIX va originar-se més aviat a Igualada, potser després de la Guerra del Francès i l'episodi de la Batalla del Bruc. Sentiment mitificat amb el paper dels timbals militars, dels Sometents d'Igualada o Manresa (1808) i de la bandera del Sant Crist.²³⁵⁹ De fet, la Patum extraordinària de 1795 ja fou per celebrar una victòria sobre els francesos, en l'anomenada Guerra Gran.²³⁶⁰ Un sermó dels Innocents de la primera meitat de segle XIX (ca. 1819, ja serà comentat) permet suposar que aquest procés de generació d'un nou contingut ideològic per a La *Patera* que després veurem durant tota la meitat de segle XIX ja estava iniciat i potser acabat:

²³⁵⁷ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Notarial. Volum 2261, *Borredor quint de Felip Cartró Notari públic de Vilafranca del Panadès [...] any 1714*. Revers del primer foli d'aquesta part.

²³⁵⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1101. Llibre d'Actes 1712-1730, fol 114.

²³⁵⁹ Es tracta d'un drap de ras morat, de Setmana Santa, de finals de segle XVIII. L'original, força malmès, es va perdre el 1936. Actualment existeix una reproducció.

²³⁶⁰ Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga. 37. *Llibre Verd* (1680-1882), foli 57-58v. RUMBO / ESCOBET 2001, pàgines 67-68. FELIPÓ 2005, pàgina 108.

el fet que es representés justament el 1814 amb motiu de les festes del Sant Crist, després de la Guerra del Francès i a costa del Municipi ens porta directament a pensar que així fou.

La *Patera* i els Cavallets ja devien córrer per separat i segurament coexistien com a comparses independents aquest any de 1733. I això és un fet que ens sembla força provat per les cròniques de la festa. Cròniques que tant aviat confonen el Ball de Viena amb el Ball de Buda, però no dubten a mostrar-los a costat de la *Patera*, de la qual cal fan avinent que abans es deia la Turquia. Per què calia aquest aclariment? Perquè ara anava sense els cavallets cotoners? Precisament, per ésser diferent a nivell formal o escènic de l'antiga Turquia i pel fet de necessitar explicació del cronista que la vinculí al passat de l'ancestral Corpus igualadí dels segles XV, XVI i XVII, aquesta *Patera* del 1733 la suposem encara deutora del model que revel·la el canvi de nom del 1679. També deutora del discurs d'alteritat propi de Trento i Lepanto, ni que fos alimentat pels setges de Viena i Buda, ço que ja es refermava a nivell discursiu amb uns cavallets que anaven a part tot recreant les batalles imperials a la zona austríaca. No oblidem però, que la festa de 1733 fou, una vegada més una festa extraordinària i les representacions podien haver vist alterat el seu discurs habitual, propi de les aparicions quotidianes i no excepcionals.

En qualsevol cas, si no fou abans de 1733, fou just després, sense més tardança. La *Patera* va veure's ben aviat sense cavallets i va gaudir del prestigi més elevat dins el conjunt de balls i elements festius d'Igualada, donada la seva mitificada antiguitat, perduda en la nebulosa de la memòria local i el seu simbolisme i les atribucions de gravetat i solemnitat que hom va procurar donar-li. Per això, mentre va poder mantenir la dignitat escènica sense caure en el ridícul, fou la manifestació més important del catolicisme en el context festiu i cerimonial d'Igualada. Tant a la processó del Corpus, a la visita d'autoritats civils d'alt nivell, les grans commemoracions religioses o, com veurem, les festes patronals a partir del segle XIX.

17.3 Un nou apunt pirotècnic: possible moro de foc i cordada de coets (1733)

Podria ser que les festes de 1733 haguessin incorporat un moro de foc. No s'especifiquen massa detalls sobre la pirotècnia emprada, però una lectura de les fonts ens porta a pensar que tot plegat va seguir un format igual al reportat per Jaume Pasqual a Os de Balaguer l'any 1769. El Llibre de la Minerva ens avisa d'un ús força intens d'artefactes pirotècnics, coets inclosos, i una *Senyora*, la qual sense cap altre context és molt difícil de saber en què consistia:

“Los Priors de la Minerva cuidaren de compòndrer la Capella nova [...] y se feren altres prevencions [...] de Fochs que sens los que feren cada particular a son gust, y estos foren molts, y bons, los previnguts per lo Comú en la funció present foren per dos nits en que en la primera se tiraren molts cohets de tots gèneros, y a la fi a la Plassa del Blat una Señora, y la segona nit se tirà un Castell fòra las murallas que durà més de una hora, y

*sert que fou cosa de molt bon gust. [...] Acabada esta tan alegre esperada, y pomposa funció en la Iglesia, se feu en la Plassa un Ball, y a la nit se tirà un castell de foch fora de las murallas, y assò se conclugué la festa de est dia 13. Però no acabà la bulla que continuantse en la nit en moltas parts de la Vila, invensions curiosas, pogueran entretenirse los que pogueran [...]*²³⁶¹

Fa la impressió que la mateixa gent jugava amb la pólvora a diversos nivells. En aquest aspecte, el *Llibre de Notas* és més precís en aclarir que molta de la pólvora fou cremada per diversos particulars. Segurament els adroguers sabien com preparar coets més o menys rudimentaris, tal i com ja es devia fer per al Corpus i altres ocasions com la present:

*“[...] Dit die al vespre [13 de setembre] se tirà lo Castell de Foch, en lo Camp del Cuyner, prop del Camp de St. Isidro, aont disperà foch per espay de tres quarts de ora, y per dintra de la Vila molts particulars en demostració de tanta festa tiraven rodes de foch, carratillas y cuets boladors, ab moltas alimàrias, en alecció de gracias que tots los dies experimentan rèbrer, y aquí se finí lo primer die de las festas.”*²³⁶²

El mots carretilles aquí ens fa pensar directament en una tanda de coets de *cordà* campant esperitats pels carrers, com ja ha estat descrit en els casos de Reus o Sant Pere de Torelló. Els coets voladors i les rodes de foc ens fan pensar en ginys una mica més sofisticats, purament barrocs i de factura més professional. Això no obstant, encara avui s’anomena *Roda de Foc* a la manifestació festiva que encara avui fan a Solsona el Drac, el Bou i la Mulassa donant voltes a la plaça amb un coet –sortidor i tro- a la boca. Joan Padró ens permet avançar encara una mica més en aquest aspecte:

*“Por la noche se prosiguieron los fuegos, y entre otros, los que arrojò una invencion de Estatua, que con su artificio, y variedad de fuegos, diò un divertido, y alegre rato al gran concurso que assistia.”*²³⁶³

Per tant ens trobem amb una figura que es crema. La paraula *Señora* és clau i ens porta a recordar la filosa que s’havia cremat el 1769 a Os de Balaguer:

“La nit obligà a separar los balls y luego començà lo fogater sos lluhiments de la mateixa, y ab lo mateix ordre y abundància de fochs que en la antecedent, diferenciant-se sols en lo punt final, que si en la nit passada fou de un moro, en esta de una gallarda señora, armat son costat ab la arma més pròpia del sexo, la filosa. Notarem tamateix alguns, o criticaren la idea del fogater: «señora y filosa? [...] Ella se cremà enterament, sobre que feren alguns conceptes los ociosos. Uns deian: «mira lo foch que ocultaba, no

²³⁶¹ Arxiu de la Corona d’Aragó. Notarials d’Igualada, 1386. *Llibre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve*, folis 164r-168r.

²³⁶² Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Top. 303. *Llibre de notas de la Comunitat de Preveres*, folis 57r a 59r. Sabem també que el 1736 es va beneir el nou edifici de l’església parroquial d’Odena, situada encara situada dalt del turó del castell. Es van fer focs d’artifici, i sabem per una breu crònica que foren tant artefactes de llum com sonors: “Nota. Que lo dia 29 de Abril de 1736 á la tarda se féu la benedicció complerta de la Iglésia Nova de Sant Pere del Castell de Odena, la qual feu lo Rnt. Isidro Colomer Pvre. Rector de ella; assistiren á dita benedicció lo lltre. Sr. Dr. y Canonge Joseph Aliberch, los Rnts. Rectors vehins y altres Preveres de Vich y altres de diferentes parts. - Se feren tres dias de festa, ab solemne sermó y música á cant de orga, la qual música era de Ripoll. [...] y tots tres dias hi hagué foch, ço és Carretillas, Rodas, Cuets, Voladors, Trons y tot en abundància amb molts ciris al altar.” Periòdic IGUALADA, 26 de setembre de 1942, pàg. 4. Agraïm la notícia a Xavier Jorba. VILARRÚBIAS 2015, pàgina 67.

²³⁶³ PADRÓ 1736, pàgines 65-71.

*apareixent-ho»; altres maliciosos asseguraban, que sols se habia cremat la señora, no faltant un atrevit que cridàs: «Aixís fossen totes!».*²³⁶⁴

No ens estranyaria doncs, que les carretilles, si formaven part d'una *cordà* dins les muralles de la Vila haguessin tingut també principi i origen en un moro de foc, parella prèvia d'aquesta *Señora* filosa.

---

²³⁶⁴ PASQUAL 1769, pàgina 84. Vegeu la cita sencera a l'annex documental.

18 EL BALL DE SANTA FE A IGUALADA (1756), L'ENÈSSIM ÚS FESTIU DE L'ALTERITAT

Ens interessa comentar només l'existència documentada a Igualada d'un Ball de Santa Fe, que no seria altra cosa que un ball parlat hagiogràfic (o al·legòric, si ens atenem al text trobat i publicat per Albert Palacín) i que molt probablement es correspongui amb el que es va representara Igualada. Fou el 2 o 3 de maig de 1756, per la festa d'inauguració del nou retaule i altar del Sant Crist a la seva capella. Evidentment, ens estem bellugant damunt del terreny de la hipòtesi, però tampoc pensem que hi hagués gaire variants argumentals d'aquesta obra i argument. Els Priors del sant Crist i la Minerva pagaren la festa:

"[nota] Que lo any 1756 en 2 y 3 y 4 de maig se feren festas per la translació del retaule nou, y pagà Joseph Riera per ellas, sent Prior:

Per los músichs y anar-los a buscar, 143 ll 1 ss. Per cera, 75 ll ss. Per oratoris y impresions, 23 ll 5 ss. Per Castell de foch y gastos d-ell, 120 ll ss. Per un sermó, 6 ll ss. [Total] 367 ll 6 ss.

*Rebut dels Srs. Regidors de Igualada, 150 ll ss. [Total a pagar] 217 ll 6 ss."*²³⁶⁵

Però en canvi, aquest entremès fou una contribució del Gremi de Paraires, almenys pel que ens ha transmès la comptabilitat gremial:

*"Mes per los gastos del Ball de Sta. Fe, que se fé[u] per las festas del Sant Cristo, 11 parells de sabatas, músich y demás, 9 ll ss."*²³⁶⁶

Ja hem dit que d'aquests balls parlats de santa Fe en tenim un de documentat a Tarragona el 1729, a la Selva del Camp el 1737,²³⁶⁷ a Os de Balaguer el 1769²³⁶⁸ i el 1771 a Vilafranca del Penedès.²³⁶⁹ El de Tarragona consta com a fet durant l'entrada i rebuda de l'arquebisbe Pere de Copons i de Copons el 27 de juny de 1729, i ens consta així:

*"Consecutivamente passó la Cofradía de los Jóvenes menestrales con su estandarte y Bayle de Sta Fee y su música."*²³⁷⁰

Citem aquest *Ball de santa Fe* perquè, ultra aquesta notícia d'haver-se representat el 1756 i ser una peça on l'alteritat sarraïna hi té un paper destacat, la vila d'Igualada en tenia una relíquia del braç, des d'almenys el 1418, tal com informa un inventari de sagristia:

²³⁶⁵ Arxiu de la Corona d'Aragó. Notarials d'Igualada, núm. 1386. *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve*. Foli 190v.

²³⁶⁶ A Igualada es va fer per l'estrena del nou altar del Sant Crist, i consta en la comptabilitat del llibre núm. 2 de la Confraria i ofici dels Paraires d'Igualada, foli 109r (Vegeu Annex documental, any 1756).

²³⁶⁷ PIÉ 1896, pàgines 79-82.

²³⁶⁸ PASQUAL 1769.

²³⁶⁹ MALDÀ 1994, pàgines 111 a 137, concretament les pàgines 117 i 121. MALDÀ 1771, foli 26v (aquesta darrera font citada per CERVELLÓ 2017, pàgina 45).

²³⁷⁰ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. *Libro Capitular* de 1729, foli 104r.

“Item ·j· braç de sta fe d’argent ab son peu e una tovallola de li obrada de seda vermella ab son stotx de cure vermell.”²³⁷¹

Aquesta santa, les principals relíquies de la qual es troben a Sante Foi de Conques, hauria sigut martiritzada a Agen (França) el 303 i la seva veneració hauria propiciat una de les rutes clàssiques per als qui anaven a Compostel·la. Per tant, com a advocació d’un cert renom, aquesta representació hauria pogut tenir un cert pes i recorregut cronològic dins les festes i celebracions igualadines. El cas però, és que no sabem si la devoció a aquesta santa era gaire arrelada quan es va fer la representació; la documentació municipal no s’hi refereix pas gaire. Amb tot, la relíquia del braç encara devia ser a la parròquia a finals de segle XVI, segons apareix a l’inventari de sagristia de 1595

“Bras. Item un bras de plata part sobre deurat y en lo mig de la ma unas relíquies ab un crestall.”²³⁷²

I a l’inventari de 1620: *“Item, un bras ab una mà de plata ab relíquias”*.²³⁷³

Notem que no s’apunta ni de qui són les relíquies. Així doncs, podria ser que s’hagués perdut la memòria de la veneració els igualadins envers aquesta santa, tot i que els inventaris els prenien els obrers, i no el clergat o el sagristà que parava i desaparava els altars. No ens sembla massa probable aquesta circumstància perquè, a no ser que s’hagués perdut el petit rètol que sol acompanyar tota relíquia dins la seva teca, els sagristans solen conèixer molt bé quines relíquies conté el tresor de l’església on serveixen. Encara més si són estotjades en recipients preciosos de plata i en peces singulars, com és un reliquiari parlant en forma de braç. A no ser, evidentment, que n’hi hagués tantes que fos impossible de memoritzar-ne el llistat, que no és el cas d’Igualada. Es perd la pista d’aquest braç reliquiari de santa Fe a l’inventari de 1698, on apareixen un munt de canelobres i una bacina gran d’argent, entre d’altres peces que es veu que són noves, però no hi apareix aquesta peça gòtica.

Així doncs, Igualada havia tingut culte a santa Fe, però no sembla pas que encara el tingués quan sabem que va fer-se aquesta representació. Per aquest motiu, hem d’entendre la inclusió d’aquest ball parlat dins la festa d’inauguració del nou retaule de la Capella del Sant Crist i de la Minerva i en un context diferent, com seria la tradició teatral local, ja demostrada l’any 1617 amb la *comèdia al divino que la mayor part dels personatges eren estodians de la present vila*, i que tingué totes les característiques d’un auto sacramental, amb intermedis musicals i tot.²³⁷⁴ Tot i així, cal recordar que també queda molt a prop d’Igualada –i a mig camí de Vilafranca- el llogaret de Santa Fe del Penedès, la parròquia del qual conserva encara avui un reliquiari barroc, de fusta, d’aquesta santa; qui sap si aquesta relíquia no fou adquirida a Igualada.

²³⁷¹ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Top. 29, foli 7 i ss.

²³⁷² Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Top. 311, Llibre d’Obra i Sagristia començat el 1595, sense foliar.

²³⁷³ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Top. 311, Llibre d’Obra i Sagristia començat el 1595, sense foliar. Full solt amb un inventari de la plata el 1620.

²³⁷⁴ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Llibre de Baptismes 2, folis 170v-172r.

Albert Palacín va localitzar l'any 1999 una llibreta datable vers 1800 procedent d'una casa de Figuerola del Camp amb un text intitulat *Ball de Santa Fe*, entre d'altres parlaments i anotacions.²³⁷⁵ Aquesta peça, que donem en annex al present treball pel fet que s'ha d'assemblar molt a la que es va escoltar a Igualada, consta de 456 versos i 11 personatges; per tant, seria d'unes dimensions humils si el comparem amb altres balls parlats que arriben als 1600 versos i 25 o més personatges, com serien els del sant Crist de Salomó o de la Candela de Valls. Però tindria les característiques escèniques clàssiques d'aquests balls parlats: possible disposició en dues fileres de 5 personatges amb la santa Fe al mig i passades d'alguns dels personatges abans d'intervenir a la funció.

El que ens interessa molt remarcar és que aquest text no és un típic ball hagiogràfic sinó que es tractaria d'un text propagandístic de la fe catòlica a través d'una santa al·legòrica (tingués relació amb la santa màrtir o no) que adopta el rol simbòlic de la creença. Segons Palacín:

“És un ball singular. En aquest ball no hi passa res. S'ajunten al costat del personatge principal, al·legòric, de Santa Fe, uns altres personatges anhistòrics, celestials i humans, amb nom propi o comuns, i tots compleixen el seu objectiu. No hi ha doncs cap fil narratiu com passa en els balls hagiogràfics o en d'altres de personatges populars o de bandolers. L'objectiu d'aquest ball és en tot cas descriure algunes mudances o canvis, per la influència de la Santa Fe, que en cas negatiu es tradueixen en condemnes o fugues.”²³⁷⁶

Llevat del paper inherent a Santa Fe, a l'àngel i al diable, els quals no admeten canvi de rol (*mudança* o mudament) ja que són els elements redemptors o malvats necessaris per al discurs edificant que hom pretenia difondre, la resta de personatges pateixen canvis ideològics o morals durant la representació. El *rei* rep l'auxili de santa Fe per vèncer el turc. El *capità*, a les ordres del rei, obté de la santa el mateix favor i ambdós muten de vulnerables a poderosos davant de l'enemic. L'*estudiant* obtindrà la dialèctica per a vèncer els pagans i *Reduan* demana ajut a la Santa per tal de poder alliberar l'*Ermità* de les urpes del *Diable*. Aquest ermità és un personatge estrany, ja que fa la impressió de ser un lladre amagat que vol ser endut pel diable i alguns dels personatges tracten d'impedir-ho. *Barba-roja*, com a corsari que deu emular, es converteix a la seva vellesa, i obté el perdó diví a través de la protagonista. El *rei moro* passarà a convertir-se al cristianisme, davant l'astorament del personatge del *moro petit*, que primer es revoltarà i acabarà sotmès per la força de la Santa. Fins que fugirà, de manera que, com bé dictamina Palacín (dels principals estudiosos dels balls parlats) aquí no trobem

²³⁷⁵ Donat a conèixer a PALACÍN 2001. Dit autor ens descriu la font d'aquesta manera: “El llibret, de 8 x 13 cm, enquadernat i relligat amb pergami, està escrit amb tinta negra, amb una lletra minúscula però ben cal·ligràfica. Al començament del llibret hi ha una sèrie de cançons: La primera, una nadala, “La cançó del pastor al Diví nat” (4 pàgs.); la segona, “Cansó de las donzellas y fadrins” (3 pàgs.); la tercera, en castellà, “Letra de una senyora que queria ser monja” (de 6 pàgines i mitja); una quarta, també en castellà, “Altre lletra de una monja alto del minuet” (de 5 pàgs.); i, després d'unes pàgines en blanc, hi ha tres textos més, d'una pàgina cada un d'ells: “Xacoxa”, un vers sense títol i un altre també sense títol. Després d'unes pàgines en blanc hi ha el 8è text, d'una estrofa sola, “Goig de les ànimes del purgatori”, i finalment, a la segona part del llibre, amb una extensió d'unes 36 pàgines, hi ha el Ball de Santa Fe, que és l'objecte d'aquest estudi.”

²³⁷⁶ PALACÍN 2001, pàgines 4-5. Veiem com la còpia dona en algun punt acotacions com aquesta: “a qui se fa una pasada y torna a prosegui la Santa Fe al resonamiento.”

mudança del contrincant sinó la fuga abans de la derrota. El ball finalitza amb el diable sota els peus de l'Ermità, en un símil iconogràfic de sant Miquel Arcàngel.

Els personatges es troben equilibrats en quatre *estaments*; l'espiritual (santa fe, l'àngel i el diable), el dels reis, nobles o militars (rei, capità i rei moro), els corsaris i bandolers (Barba-roja i ermità, si fos realment un bandoler perseguit pel dimoni) i els personatges "rasos" (com serien el moro petit, Reduan i estudiant). El diable ben segur que assumia els papers de *botarga*; és a dir, d'apartar la gent i garantir un espai escènic endreçat, així com de fer la capta abans o després de la funció. En aquest cas intervé també –ultra el final, com ja és arquetípic i esperable– després de cada una de les primeres intervencions de cadascun dels personatges.

Aquest ball degué ser força uniforme a tot el país pel que fa al seu contingut i argument. Les escasses dades que ens facilita Jaume Pasqual, aleshores prior del monestir de Bellpuig de les Avellanés, així ho fan pensar, vist el contingut de la llibreta trobada i publicada per Albert Palacín:

“Plegadas estas [es refereix a les taules de menjar], quedà lloch per recobrar un tant la pèrdua de la passada nit, ja que fins a hora competent, no-s determiná divertir lo públich ab la representació y estudiadas mudanzas del ball que deyan de «Santa Fe». Com eix dia apareixia tot del señor president que havia celebrat, se disposà lo lloch per la representació davant la casa de Morell. Lo concurs de espectadors fou semblant al del dia antecedent, o major per las bellas esperanças que tenían formadas tots los del bulliós de la representació.

No-m vull entretenir ara en descriure per menut las bellas circumstàncias y especialitats de aquest ball, bastia dir que se executà admirablement que los representants buydaren sos papers a las mil maravellas, singularment un estudiant o sagristà, un hermità y un diable, que ab los sus graciosos feyan obrir un palm de boca a la senzilla gent, al pas que admiraba als entesos la puntualitat y acert ab què desempeñaban sos oficios y figuras que havian volgut revestir-se. Verdaderament meresqué la universal aprovació quedant tot lo concurs ab una espècie de resentiment de què se acabàs tant prestessent aixís que durà bastant.”²³⁷⁷

No s'hi esmenten els personatges sarraïns però és obvi que Pasqual està descrivint el mateix entremès i no relaciona pas tots els personatges que hi intervingueren, ans solament aquells que li cridaren l'atenció per la major solvència i vàlua interpretativa o dramàtica de llurs actors.

---

²³⁷⁷ PASQUAL 1769. Vegeu annex documental.

19 TRASLLAT DE LA *PATERA* I ALTRES ENTREMESOS A LA FESTA MAJOR DE SANT BARTOMEU (1760-1850)

19.1 El seguici del Corpus, prohibit i qüestionat

En tractar les festes de Moros i Cristians del País Valencià hem vist com es considera, d'una forma general, que les funcions de soldadesca i lluïment de l'estament dels cavallers i noblesa (*militēs*) en les festes patronals foren el gèrmen de les funcions de conquesta que s'encabiren dins les esmentades diades locals consagrades al patró de cada població. Si es vol, amb l'antecedent dels torneigs que tenien lloc durant les coronacions i festes reials dels segles XIII al XV o les encamisades de lluïment del segle XVII. En canvi, el pas dels Moros i Cristians d'Igualada cap a la Festa Major no es degué sinó a una puixança meteòrica d'aquesta festa patronal a partir de mitjan segle XVIII i a les reiterades prohibicions rebudes des de l'episcopat i la monarquia, les quals s'anaven convertint amb el temps, cada vegada més difícils d'esquivar.

Al llarg d'aquest treball veiem com els diversos entremesos que abunden especialment a l'anomenada Catalunya Nova són també propis de la Catalunya Vella, cosa que no sempre s'ha remarcat com cal. En serien exemples les àligues, els gegants, els cavallets... Diem això perquè en un primer moment el model festiu del Corpus era comú a tot el Principat i àdhuc Països Catalans (cosa que intentarem demostrar després amb els casos de Berga i Barcelona en relació a Igualada). Però en entrar a l'Edat Contemporània es produí la fossilització d'un determinat contingut del seguici festiu (dels entremesos que solien formar-ne part) a una àrea geogràfica difícil de delimitar. S'ha parlat de *model festiu penedesenc*, o de *model festiu del Penedès i Camp de Tarragona*.

El cas però, és que trobem notícies d'organització festiva similar i de seguicis comparables fora d'aquesta zona (Gran Penedès, Anoia, Garraf i Camp de Tarragona amb inclusió del Priorat). Podríem citar casos com els de Cervera, Manresa, Berga, Olot, Tàrrrega o Lleida, que tingueren seguicis festius amb diversos entremesos i un comportament comparable dels mateixos. El que sí admetem per cert és que la regió esmentada concentra un gran nombre de poblacions que han conservat seguicis festius o alguns dels seus elements fins ben entrat segle XX (Sitges, Vilanova, Igualada, Vilafranca, l'Arboç, Valls, Alcover, Tarragona, Torredembarra, el Vendrell, Reus, la Selva del Camp, Tortosa...). És també cert que aquests seguicis els componen uns entremesos concrets: Imatgeria com el Drac, els Gegants, els Nans o l'Àliga (amb esporàdiques aparicions de Mulassa, Lleó, Bou o Tarasca); Balls coreogràfics o *pantomímics* (que poden incorporar versos) de Bastons, Cercolets, Pastorets, Moixigangues i Valencians, Cavallets o Gitanes (i variants com les Galeres o Mossèn Joan de Vic) i, en darrer lloc, Balls parlats com els Diables, Serrallonga, Dames i Vells, Moros i Cristians, la Rosaura, Santa Fe i hagiogràfics, etc., l'envergadura textual dels quals podia abastar més de mitja hora de durada.

Nosaltres preferim parlar de *model de contingut del seguici*, que no de model de festa ni del discurs que portava implícita aquesta. El calendari d'actes del Corpus o d'una Festa Major patronal els marcaven la litúrgia i el protocol, uns camps força acotats i delimitats, amb marge per a la creativitat, però dins un esquema consensuat a nivell d'una zona que depassa –i de molt– l'àmbit del Principat. I aquest model de contingut del seguici es plasma en temps força recents. Per molt que les entrades espectacularitzades dels arquebisbes de Tarragona i altres celebracions commemoratives puntuals ja mostrin continguts similars, no es generalitza per tota la província fins després de la Guerra del Francès, amb l'aparició del fenomen de la *Festa Major*. En canvi, pel que fa als anomenats balls parlats, sí que podem dir que, malgrat n'hi havia a la Catalunya Vella, s'han mantingut com un fenomen quasi propi dels seguicis de la regió –en un sentit ampli– del Penedès i Camp de Tarragona, sobretot si es podia disposar d'una variant performativa d'acompanyament processional al marge de la representació completa del text dramàtic.

A partir de 1650 es van consolidar a Catalunya moltes diades patronals locals, un cop superats els dos grans conflictes polítics de 1640 i 1659 i la pesta de 1652. L'esperit de Trento també va afavorir l'arribada de relíquies o de la institució de solemnes vots de poble que originaren aquestes celebracions. A la introducció ja hem esmentat els vot del Claustre de Solsona (1653) i del Patrocini de Cardona (1654) i l'arribada del cos de Sant Fèlix a Vilafranca del Penedès el 1699. Però n'hi hagué d'altres, com el del Quadre de Santa Rosalia de Torredembarra (1640) i encara alguns altres que no arribaren a cristal·litzar en una gran festa. I, com que en tenim exemples igualadins, els apuntem. En primer lloc, l'entrega per part del Dr. Sebastià Estalella (paborde de la Seu de Manresa i creiem que fill d'Igualada) de la relíquia insigne de santa Secundina al rector i Comunitat de Preveres de la Parròquia de Santa Maria d'Igualada el 1688. Els mateixos receptors havien demanat permís al bisbe de Vic per venerar-la. En segon lloc podem esmentar l'entrega d'una relíquia de sant Faust a la mateixa institució el 1692.²³⁷⁸

Aquesta darrera, també amb la consideració de relíquia insigne, havia estat extreta a Roma el 1657 i va pertànyer al prevere Juan Fàgbregas, que la va donar al Rector i Comunitat de Preveres. Com a tal, va originar un vot de poble el dia 1 de juliol de 1705,²³⁷⁹ cosa va justificar la presència d'aquest sant entre les imatges del nou retaule major, executat entre 1718 i 1729. També va provocar que des del 1749 l'endemà de sant Bartomeu, el 25 d'agost, fos també festiu a Igualada.²³⁸⁰ La vivència d'aquesta festa local quedà totalment anorreada a mitjan segle XX, moment en el qual es perd la pista de la pròpia relíquia.²³⁸¹

Ja ha estat dit més amunt que aquest període 1650-1750 fou potser el moment d'una major expansió territorial dels entremesos festius per tot el Principat, tant si parlem del Corpus com de la seva rèplica a la festa patronal, com de la duplicitat de sortides. No era doncs, quelcom tant medieval com barroc i contrareformista. A partir de la primera

²³⁷⁸ Vegeu l'annex documental, Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 311. Llibre d'Obra i Sagristia de 1595. Paper solt, modern. El qualificatiu d'insigne li ve donat a PADRÓ 1736, pàgines 99-100.

²³⁷⁹ Vegeu l'annex documental. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1100. Llibre d'Actes 1700-1711, foli 129. El qualificatiu d'insigne li ve donat a PADRÓ 1736, pàgines 99-100 i GOMIS 1852, pàgines 87-90.

²³⁸⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1104. Llibre Actes 1748-1754, foli 29v-30r.

²³⁸¹ Sempre hem sigut del parer que una de les maneres més emprades al llarg de la història per tal d'eliminar una festa religiosa basada en una relíquia era fer desaparèixer la pròpia relíquia en un moment convuls.

meitat de segle XIX aquesta duplicitat d'aparicions del seguici era immediata a Igualada: per sant Bartomeu (24 d'agost) i per sant Faust (25 d'agost). Però el més usual era tenir-ho per Corpus i per la festa patronal, com passava a Tarragona o, encara avui, passa a Solsona.

En el període que va de 1770 a 1810 va tenir lloc un procés d'adaptació del conjunt del seguici després de certs recels de prelats il·lustrats, com l'oposició als entremesos manifestada pel bisbe de Barcelona cap a 1768 o la famosa cèdula de Carles III de 1780, el breu text de la qual ha estat publicat i transcrit moltes vegades:

*"[...] por mi real orden comunicada al mi Consejo, en diez de este mes, he resuelto: Que en ninguna Iglesia destes Reynos, sea Cathedral, Parroquia o Regular, haya en adelante Danzas, ni Gigantones, sino que cese del todo esta práctica en las Procepciones y demás funciones eclesiásticas, como poc conveniente a la gravedad y decoro que en ellas se requiere."*²³⁸²

Hom va adonar-se de l'error que suposava tot això. La Il·lustració titllava aquestes manifestacions –balls, danses, etc.– com a improductives, pel fet de formar part de la pietat popular, sovint més propera a la superstició que a la raó (encara que una raó catòlica). Ja hem comentat manta vegada que la nombrosa concurrència que podia aplegar-se en un acte festiu assenyalat molestava al clergat benestant, perquè els actes religiosos o processionals podien acabar convertits en concerts de villancets, certàmens poètics o, pitjor encara al seu entendre, en festes profanes o espiritualment poc edificants. Per citar un cas igualadí, la translació solemne del Sant Crist a la seva capella el 1733:

*"Comensaren pera fer pas, y per-a aportarsen la bulla del Poble los Gegants ab los Balls, apartats del cos de la Professó una petita distancia, y luego seguían los ganfanons de la Obra de la Iglésia, y las banderas dels Gremis [...]"*²³⁸³

L'error va constatar-se, en part, gràcies al fet que els ideals de la Revolució Francesa també esperonaven a suprimir festes associades a l'Antic Règim i als sistemes absolutistes, de manera que tot s'anava impregnant d'un caràcter laic que aquí tampoc es volia. Tal i com havent fet al segle XIV amb el Corpus i com van fer els primers Habsburg, va descobrir-se altra vegada que la festa podia esdevenir, com diu Maria Garganté

*"un bon mitjà de propaganda i convicció i una manera de familiaritzar el poble amb els nous valors, de manera que caldrà transformar la festa, institucionalitzar-la novament. L'autoritat, que s'autoatorga la representació de tota la comunitat, assumeix el major protagonisme possible en la celebració, que així es veu legitimada i reconeguda pel grup social i la seva tradició. La festa esdevé, en aquest cas, una plataforma simbòlica de legitimació de l'autoritat davant del poble."*²³⁸⁴

²³⁸² Vegeu annex documental, any 1780. REAL CEDULA 1780.

²³⁸³ Vegeu annex documental. Arxiu de la Corona d'Aragó. Notarials d'Igualada, 1386. Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve, folis 164r-168r.

²³⁸⁴ GARGANTÉ 2011, pàgines 32-33.

La definició és exacta i confirma que les corrents que impulsen la festa en aquesta direcció propagandística foren recurrents al llarg de la història. La institució de la processó de Corpus i les entrades reials foren un precedent claríssim d'aprofitament d'aquesta possible lectura interessada del que eren els actes col·lectius. En aquest moment doncs, un cop vist que tampoc convenia retirar formes de funcionament més que reeixit i provat, hom va optar per justificar-les de la manera que bonament es va poder, a un nivell més polític i sempre –en el pitjor dels casos- com a inofensives per al règim i les elits imperants. Vegi's com justificaven, a manera d'exemple, els qui responien els Qüestionaris de Francisco de Zamora a la vila de Valls el 1790:

“...Romerias ò concurrencias a santuarios.... En otras Danzas se exerce la agilidad, fuerza, gesto. En las mas d-ellas hay razonamientos ò parlamentos, que en las danzas serias suelen ser siempre los mismos, y en las de botarga, y à lo ridiculo suelen variarse, como que tienen por asunto los hechos, proiectos y cosas mas recientes, que satyrizan segun el juicio, ò el vulgo ha formado de ello.”²³⁸⁵

El to del redactat ja traspua una clara voluntat, ja no solament del règim sinó per part de les mateixes autoritats locals, de controlar sempre i a tothora aquestes manifestacions festives, i més encara després de la Reial Cèdula de 1780. Això sí, tot tolerant-les com una vàlvula de desfogament controlable. És per això que, passats uns pocs anys, els entremesos festius tornaren; si cal, en altres àmbits bastits novament, com serien les anomenades festes majors, i sota la justificació, si s'esqueia, de la força i el braó que es pretenia connatural als habitants de la nació.

Passat el sotrac de la Reial Cèdula de 1780, el 1807, se celebraren a Barcelona les festes de la beatificació de Sant Josep Oriol, on hi hagué un seguici organitzat i de considerables dimensions. És justament aquest moment el que marca el pas i transvasament de tots o la majoria dels entremesos cap a les festes patronals, i allí on aquest patronatge ja estava ben establert a nivell litúrgic i processional, el seguici es trasllada quasi per complet, emparant-se en la repetida expressió “com el dia de Corpus” que havia servit per a justificar la transposició del seguici complet per tal de poder rebre reis o arquebisbes amb entrades espectacularitzades o festejar celebracions extraordinàries.

De fet, la única romanalla que va restar en el Corpus d'una manera generalment acceptada foren els gegants i, en alguns casos, alguna altra figura amb caire de tarasca (la Cucafera de Tortosa, el Drac, el Bou i la Mulassa de Solsona, el Drac de Vilafranca, el Drac i l'Àliga de la Bisbal d'Empordà, la comparseria de Berga) o algun ball que pogués mantenir sense trontolls un fort sentit protocol·lari. Són paradigmàtics en aquest aspecte els ball de bastons, sempre que es poguessin fer entendre com un element seriós i devot. Bons exemples d'això serien els de Guissona, Solsona o, sobretot, el de Cardona. Si bé tots aquests exemples van mantenir-se fins al segle XX a través de manifestacions festives netament marianes (cal dir que aquestes es corresponen amb les festes patronals d'aquestes poblacions) el seu caràcter els hauria permès perfectament d'aparèixer per Corpus. I això feien els de Masquefa o els de La Llacuna.²³⁸⁶

---

²³⁸⁵ Valls, 1790, abril 10. Tarragona. Arxiu Històric Arxidiocesà. Fons Parròquia de Sant Joan de Valls, Caixa 84, unitat documental 513. Vegeu Annex documental.

²³⁸⁶ Vegeu apartat fotogràfic a VILARRÚBIAS 2014.

Una bandera antiga del Ball de Bastons de Sant Quintí de Mediona (dansa que ja era organitzada en aquesta vila el 1818) porta una llegenda laudatòria del Santíssim Sagrament a l'entorn del dibuix d'una custòdia de tipus sol radiant. Aquesta bandera és posterior de poc temps a la Guerra Civil.²³⁸⁷

El Corpus d'Igualada va mantenir actius els gegants processionals, que van sortir almenys fins a 1787 i dels quals el 1792 ja es parlava de tornar-los a refer. Aquesta reforma va fer-se amb seguretat: tenim consignats els pagaments per aquesta tasca.²³⁸⁸ Els gegants igualadins encara hi participaven a finals de segle XIX, ja que el 1885 Lluís Marsans en parlava quan descrivia la celebració eucarística a la seva ciutat:

*“Además d'eixos entremesos contribuían á alegrar als igualadins repichs de campanas, dansas, jutglars, Iluminarias y la professó qu'encare's celebra ab bastant esplendor, pero sens asistencia dels balls, donchs sols obran la martxa 'ls Gegants y encare no tots los anys. També s'acostumaba antigament, y encar'es conservaba algúns anys enrera, la costúm d'enramar los carrers per ahont passava la professó ab branques de salsers; pero actualment sols s'acostuma guarnir los balcóns ab virolats cobrellits.”*²³⁸⁹

Creiem que la *Patera* va aguantar també l'embat d'aquestes prohibicions i restriccions. Potser va romandre uns anys en el marc festiu del Corpus, no sabem si així fou ni fins a quin moment. En qualsevol cas, veurem com des de principis de segle XIX se li cercaven noves ubicacions, cosa que vol dir que no s'havia extingit o que no es volia veure extingida. Sembla doncs, que la futura prohibició borbònica de 1780 va afectar relativament poc a la *Patera*. El seu tarannà era fortament vinculat a la defensa de la fe catòlica i el culte eucarístic. Com a tal, era una eina útil i eficaç per crear allò que Ramon Pelinski ha definit com a “reciprocitat de serveis”: els seus components o balladors rebien “decòrum estamental” (acceptació i legitimació implícites) per part dels poders hegemònics; a canvi, aquests poders els brindaven ocasions per a lluir-se actuant.²³⁹⁰

²³⁸⁷ El text diu “ALABAT SIA EL SS. SAGRAMENT”. SANT QUINTÍ 2015, pàgines 63-65.

²³⁸⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1122, Llibre d'Actes de 1792, foli 24v. El document diu “Asimismo, habiéndose hallado que lo que tienen señalado por la dotación los Gigantes, para peynarlos, componerlos y demás, alcanzan treinta y quatro libras por no haver salido desde el año mil setecientos ochenta y siete, á causa de hallarse sin ropa la Gigantesa y estar rota parte de la Cabeza, han acordado dichos sres. que se compongan, gastando hasta las dichas treinta y quatro libras, á cuio fin se hace comisionado a Martín Ferrer.” La despesa va fer-se perquè al Llibre d'Actes següent, de 1793, foli 85r, es paga “por lo que se ha gastado por componer los vestidos á los Gigantes, 34 ll ss. que son los que tenían alcanzado dichos Gigantes con los cinco años que no se havia gastado nada en adornarlos, y tener en el reglamento 6 ll 16 ss. cada año por dicho fin....34 ll ss.” VILARRÚBIAS 2017, pàgina 71.

²³⁸⁹ MARSANS 1885, capítol XX.

²³⁹⁰ PELINSKI 2011, pàgina 185. Només cal llegir al Baró de Maldà per entendre la noció de ‘reciprocitat de serveis’ aplicada als elements festius prohibits que ara es reintrodueixen. Qui exerceix el poder n'autoritza la sortida i els elements visiten el domicili en una actuació pública i al mateix temps exclusiva. A més, hi guanyaven un bon sou en metàl·lic. Vegeu MALDÀ, volum IV (1798-1799), pàgines 58-59 i 62: “Dia 6 de juny [...] han tornat a fer l'obsequi los gegants i gegantesses de la ciutat i del Pi en esta tarda, rodant los carrers i places de Barcelona, havent antes anat a Palàcio a donar les gràcies al general d'haver-los trets de l'arrest que des de l'any 1781 patiren, no sé per quins delictes; sí haver-se dt d'haver-se estropeat, o estropeat a algun, en Toledo, un de sos gegants. En fi, estos queden perdonats, mes ab la condició de no poder entrar a ballar i recollir-se, com sí antes los del Pi, dintre d'alguna de les capelles de la iglésia, i tenir que anar moltes passes davant de la professó; la tarantel·la, en la gent gran i xica, per veure los gegants i gegantesses ha estat com pot considerar lo curiós lector, después de tant temps de no haver-los vist passejar per Barcelona. [...] Los gegants, llestos de la visita del general, han seguit les del senyor governador i regidors, a saber los de la ciutat, fent después la passada, ab les timbales, per la professó de demà de la Seu, a no estorbar-la la pluja com en l'any passat. I los gegants i gegantesses del Pi, luego de complerta la visita a S. E. i Sr. governador, han fetes les demés als senyors obrers, pagant-los a tots ab una dansa. [...] Dia 20 de juny [...] Ahir isqueren a celebrar la funció del repart dels diners que els ha tocat, los portadors dels gegants; qual ha estat de vint duros a cada u, ab què podrien fer

L'aspecte cultural del Ball podria haver estat accentuat durant el segle XVIII, precisament com una forma d'evasió d'aquestes prohibicions. Així ho feren moltes moixigangues, que passaren –durant el primer terç del segle XIX- a escenificar quadres plàstics amb escenes de la Passió enlloc de simples torres o acrobàcies de caire geomètric, simplement decoratives.

Retornant al rerafons ideològic però en clau local, Ramon Pelinski ja adverteix que les prohibicions il·lustrades que afecten la dansa popular en general s'inscriuen dins d'un marc més ampli. El marc de la lluita que el despostisme il·lustrat i neoclàssic duia a terme contra la cultura popular deslegitimada des de dalt per les seves suposades ignorància, superstició, barbàrie i contra formes de devoció i expressió de la fe que recordaven més al paganisme que al catolicisme. Per això els *autos sacramentales* foren també prohibits per reial cèdula de 1765 com a nocius per a la religiositat, donat que en les seves representacions escenificades s'hi acabaven intercalant *tonadillas* i elements clarament vinculats al ball popular (la *Tirana* o el *Mambrú*), sovint executats per individus de moral dubtosa.²³⁹¹ Una manifestació com la *Patera*, en canvi, restava protegida i arrecerada d'aquests ambients.

També és Pelinski qui destaca dues característiques molt distintives que degueren ser cabdals per a poder-la protegir d'aquestes prohibicions eclesiàstiques o governatives. La primera, el seu caràcter absolutament masculí (les dones no hi aparegueren fins a 1885, sota un caire satíric i encara de forma puntual) i guerrer en nom i justificació de la fe catòlica, sempre qualificada de santa i sagrada. En segon lloc, era un entremès alliberat de la 'indignitat' que per aquests estaments suposaria una participació femenina, com passava en algunes funcions teatrals. Per tant, si no es deixava representar dins de l'església, segur que podia resistir força bé en un context processional, per al qual també degué desenvolupar les seves pròpies maneres performatives. La *Patera* anterior a 1850 no era doncs, quelcom menyspreat per les oligarquies igualadines, encara que fossin realment els de la classe menestral benestant –igualadins de naixença, això sí- els qui li donaren vida escènica fins que va començar un llarg procés de desprestigi i, per conseqüència, de decadència i abandó. Aquesta classe benestant és la que demostrava a la resta de societat que encara tenia una presència en la vida urbana, si bé la incipient industrialització l'anava deixant en una posició endarrerida respecte de l'alta burgesia que ja no invertia en les seves manufactures. S'obrien pas els telers mecànics primer i la cultura del vapor després.

Les constants al·lusions al salt de la *Patera* i a la dificultat que presentava realitzar-lo de manera adequada palesen la necessitat d'adquirir un coneixement i una habilitat o destresa per tal de ballar-la correctament, de manera que aquesta destresa hi desenvolupava un paper important, com una forma més de distinció social. Així es constata en danses com la d'espases o les que precisen alçaments o moviments coreogràfics complexos pel que fa a passos o desplaçaments. I aquesta veritable oligarquia de les famílies patrícies d'Igualada²³⁹² devia adoptar una postura

---

bona xala, segons son costum, en Sarrià, Sant Gervasi, o altra part. Lo cert és que ells tornaven a la nit, contents com unes pasqües, acompanyats ab ses dones, dansant al so d'un tamborino, ab molta bullícia i concurs de gent." Queda clar que tots n'obtenien guanys, els poderosos i els actors.

²³⁹¹ PELINSKI 2011, pàgina 210.

²³⁹² MERCADER / TORRAS 1970.

condescendent, més paternalista, envers la Patera. Allò que els mantenia en el poder, els visualitzava i els separava d'aquesta classe mitjana, menestral però nadiua i ancestral, eren altres coses. Els ingressos obtinguts per l'explotació d'unes terres durant els segles XVI-XVIII, les rutes comercials amb Castella o Madrid a través dels traguiners la compra de títols com la ciutadania honrada barcelonina o la possessió d'un casal gran i espaiós en un carrer simbòlicament destacat (com el Carrer Nou, on vivien les nissagues dels Rovira o els Torelló i la Plaça Sant Miquel, on tenien la casa pairal els Padró). Per tant, tot i que no tenim dades, suposem que aquesta oligarquia que exercia els càrrecs de Tinent de Corregidor o de Regidor del consistori fou la qui va fer cas omís de les prohibicions, com sabem que va passar amb tota naturalitat, amb els dos gegants entre 1780 i 1787 i com va tornar a passar el 1792. A Barcelona en canvi, hagueren de ser autoritzats el 1798 després de quasi dues dècades d'absència.²³⁹³

La *Patera* era una dansa greu i solemne, amb una temàtica rellevant, i això l'allunyava de qualsevol sospita de ser considerada provocativa, indecent o un focus de corrupció de l'esperit o la moral. Hi ajudava, sense cap mena de dubte, el sentit que no podia destorbar les funcions religioses, ans aquesta possibilitat quedava anul·lada si se la mantenia en un context i una ubicació convenients. Però també un altre element la feia considerar estimable: la seva antiguitat immemorial, que li imprimia un caràcter identitari. L'esperit que va sorgir a Igualada arran dels anys que va durar la Guerra del Francès varen donar-li un context d'exaltació del braó guerrer contra l'enemic de la pàtria per part dels locals, sempre amb el paper que els sometents igualadins tingueren a la batalla del Bruc, una gesta impresa per sempre des d'aleshores als annals de la població. La *Patera* s'acabaria convertint en un dels fetitxes del que Pelinski ha anomenat "*museu imaginari de les vanitats locals*" al servei d'unes polítiques identitàries.²³⁹⁴ Per això va caldre traslladar-la a una altra celebració. Una celebració que en el cas d'Igualada era tant o més antiga com el Corpus Christi, però que ara estava a punt de prendre un format nou, molt més ric pel que fa als actes profans, però també molt més solemne pel que fa als actes religiosos, institucionals i protocol·laris.

19.2 Resum històric de la Festa Major d'Igualada i la seva antiguitat (1333-1730)

La prohibició dels entremesos de les processons va significar també una part important en el declivi del Corpus com a *gran festa* del calendari d'una població qualsevol. Malgrat el cas d'Igualada, els gremis hi feien –de manera general– una aportació important i a principis de segle XIX aquestes estructures quedaren també força acorralades pel govern estatal. La Igualada del període 1680-1760 mostra –tot i que cal ser prudents en aquest aspecte, per manca de documentació– un declivi perceptible de la devoció a sant Bartomeu en pro del Sant Crist, quin prodigi de 1590 era molt més present (per recent) en la memòria dels seus habitants, afavorit tot per la festa de la translació de 1733 i la monografia de Joan Padró, apareguda el 1736. Fou el patronatge sobre la vila allò que,

²³⁹³ MALDÀ, volum IV (1798-1799), pàgines 54 i 58-59.

²³⁹⁴ PELINSKI 2011, pàgines 213-214.

ben segur, va permetre que l'advocació de l'Apòstol resistís bé aquesta dualitat que va provocar el prodigi de la Suor de Sang.

El que va donar-se, ben segur, és una coexistència de les dues festes, la patronal cada 24 d'agost –amb l'afegit, l'endemà dia 25, del vot de poble de sant Faust el 1705- i el Sant Crist per la tercera festa de Pasqua de Resurrecció, o sia, el dimarts després de Pasqua (entre 1733 i 1764 es celebrava pel dia 14 de setembre, dia de l'Exaltació de la Santa Creu).²³⁹⁵

La festa patronal és la manera més diferenciada que té cada població de mantenir, com a comunitat delimitada i delimitable, un vincle amb la divinitat i la sacralitat més transcendent. Dit simplificadament: Corpus es celebra perquè ho manen des de Roma i, en nom seu, el bisbe de cada diòcesi. El sant patró és un intermediari escollit per la pròpia comunitat. A vegades, a través d'un suposat miracle. El prodigi, a més d'entroncar amb la pròpia història local, acostuma a generar un relat la narració del qual no pretén explicar o justificar aquesta tria sinó ben a l'inrevés, fonamentar un discurs segons el qual qui va escollir aquella població fou el propi patró, la divinitat que escull on vol ésser venerada i per qui.

El cas del Sant Crist d'Igualada del 1590 s'adaptaria perfectament a aquest esquema: la imatge, que portava força anys a la vila, de cop sua sang i crida l'atenció de tothom, quan mai s'hi havia reparat. La divinitat es manifesta i el poble acaba per entendre que ve immiscida d'un valor històric i taumaturg, com una conseqüència de l'epidèmia viscuda mesos abans.²³⁹⁶

El cas de la Mare de Déu de la Pietat, petita imatge d'alabastre de mitjan segle XV, actual 'copatrona' d'Igualada, que es venerava al convent dels Agustins d'Igualada (actual Escola Pia), encara més. Segons la llegenda que transcriu Jaume Boloix –i que encara explicaven els PP. Escolapis (estadants del convent des de 1858) als anys setanta del segle XX- la imatge vingué a Igualada l'any 1420 dins el sarró d'un pelegrí procedent de Sevilla, d'on l'havia manllevada per considerar-la desatesa, a manera de les *furta sacra*.²³⁹⁷ En voler marxar d'Igualada per reprendre la ruta, el peregrí no pogué alçar el seu sarró a causa del pes impossible de l'equipatge, fet que hagué de confessar als pares Agustins del convent. La Mare de Déu de la Pietat escull sobtadament l'indret on vol ser venerada a partir d'aleshores i ho expressa amb un prodigi. Encara que –com a imatge sens dubte devocional que era, amb unes dimensions molt reduïdes- fins a 1786 es trobava en una capelleta del claustre i no pas en l'església conventual dels Agustins que es va construir cap a 1766-1786, enderrocada a inicis de segle XXI.²³⁹⁸

²³⁹⁵ FARRÉS 2010, pàgines 67-68.

²³⁹⁶ Vegeu PADRÓ 1736, COLOMER 1916 i FARRÉS 2010.

²³⁹⁷ Vegeu BOLOIX 1927, volum II, pàgines 320-330. CASTELLÀ 2006, pàgines 15-18.

²³⁹⁸ CASTELLÀ 1908, pàgines 31-32. Diu castellà: "*La imatge de la Verge es petita, de marbre blanch y siguié importada de Sevilla, según antiga tradició. Fins á 1786 fou visitada á la capelleta que tenia en el claustre del dit monestir; després se traslladà al lloc en que ara se venera, dintre'l camaril que se li feu construir expressament en l'altar major de la esglesia de Sant Agustí, cedida en 1858, junt ab el convent, als religiosos de Sant Joseph de Calasans.*" A llibre d'Actes de 1766 hi consta una petició del 9 de maig del dit any, on el prior dels Agustins demanava als regidors ajuda per fer un altar més digne per a la petita imatge gòtica, considearada ja com a "*Prodigiosa Imagen*". L'assumpte es va resoldre el 29 de maig amb l'acord de lliurar-li 30 lliures, ja que els regidors es consideren patrons del convent ("*en atención de ser patrono este Ayuntamiento de aquel convento*"). Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament

Sant Bartomeu i la seva celebració a Igualada no encaixen dins aquests relats, però els condiciona un fet diferencial excepcional: el Patró fou escollit pel municipi a través d'un canal, no determinat però que podem intuir, com és el Consell General de la Vila. Per tant, hi ha un origen "democràtic" que també hem vist a la festa de Les Santes de Mataró, encara que el patronatge de Juliana i Semproniana es va decidir al segle XIX. I, el que resulta més important de tot, aquesta elecció va produir-se potser abans i tot –sinó coetàniament– que prosperés la festa del Corpus per tot el Principat. Un cas que només troba parió –que nosaltres sapiguem– en la festa de Santa Tecla a Tarragona, la relíquia de la qual arribà a l'antiga capital romana d'Hispània el maig de 1321 com un regal del rei.²³⁹⁹

Evidentment, la importància de les dues poblacions no admet cap tipus de comparació, però aquest detall compartit dóna a totes dues festes patronals un pòsit i un recorregut històric i una continuïtat tan grans que les converteix en singulars dins el panorama de les festes majors catalanes, normalment originades –parlem en general– entre els segles XVII i XIX. I aquest pòsit farà que, trobant-se la celebració plenament consolidada dins la memòria col·lectiva, el trasllat dels balls i entremesos de Corpus cap a la Festa Major sigui més fàcil i fluïd que en d'altres indrets. A Tarragona no va caldre aquest traspàs, perquè ja des del segle XV sabem que el seguici sortia igualment per santa Tecla que per Corpus.²⁴⁰⁰

Creiem que Sant Bartomeu fou escollit patró segurament perquè presidia moltes de les reunions quotidianes i no extraordinàries del Consell Municipal des del primer quart del segle XIV. El 1340 ja era costum celebrar consell a la Capella de Sant Bartomeu: "[...] *scindici predicti et universitas dicte ville convocati voce preconia in ecclesia Sancti Bartholomei ut moris est [...]*".²⁴⁰¹ I aquest costum encara es cita com a tal, per exemple, en l'elecció de càrrecs que va fer-se en aquesta capella el 30 de novembre de 1452 i reunions immediatament posteriors, com la del 3 d'abril de 1453.²⁴⁰²

L'origen de la devoció té explicacions històriques, però també una de llegendària. Pel que fa a aquesta darrera, Magí Puig ens la narra a la seva *Història del Gremi de Blanquers d'Igualada*, publicada el 1997. Segurament ens cal pensar en la fracassada croada de Jaume I a Terra Santa el 1269, que es va descartar a Sardenya, molt abans d'arribar a l'indret esperat. Tot i això, la llegenda els fa arribar fins a Palestina, de manera que també podria ubicar-se el fet històric dins la novena croada, de 1271-1272, dirigida pel futur Eduard I d'Anglaterra. Puig ho explica així:

“En la croada que es va organitzar el segle XIII per a la reconquesta de Terra Santa es varen allistar gran nombre de cavallers i senyors feudals de la nostra comarca, entre els quals hi havia un senyor de la Conca d'Òdena que comandava gent de casa nostra. En la

---

d'Igualada. Top 1108, Llibre d'Actes de 1766, folis 32r-32v i 36r-37r. D'aquí s'ha extret que les obres del temple que fou enderrocat a començament de segle XXI duraren de 1766 a 1786, com es diu a CASTELLÀ 2006, pàgina 25.

²³⁹⁹ SÁNCHEZ REAL 1949, pàgina 168.

²⁴⁰⁰ Per exemple, es veu a Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. *Liber Consiliorum* de 1424-25, folis 25v-27v, que shi consignen despeses del setembre de 1424.

²⁴⁰¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 979. Llibre de la Universitat de 1339-45, fol 15v.

²⁴⁰² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1011. Llibre de la Universitat de 1452-53, folis 2r i 15r; les ocasions i mencions serien in comptables.

companyia d'aquest senyor hi figurava un igualadí de família distingida, el qual sent a l'Orient va fer una íntima amistat amb un cristià d'aquell indret. El jueu convers no solament l'ajudà sinó que el va acollir a casa seva i en va tenir cura per guarir-lo d'una ferida rebuda en un combat contra els infidels. Va arribar un moment en què la lluita va decantar-se contra els cristians i aleshores els adeptes del Coran empengueren una ferotge persecució contra els defensors de la Creu. Romandre a Palestina va esdevenir una imprudència i els combatents hagueren de refugiar-se en un lloc més segur. En circumstàncies tan compromeses, el croat igualadí va proposar al seu amic oriental que l'acompanyés a la seva pàtria, on es podria dedicar amb completa llibertat al seu ofici d'assaonador i a l'exercici de les seves pràctiques religioses. Li va prometre tota mena d'ajuda en compensació als favors que d'ell havia rebut. Els dos companys arribaren a Igualada, un cop aquí el cristià oriental va instal·lar un obrador d'assaonar pells, emprant els mètodes de treball del seu país, que eren molt més avançats que els que s'utilitzaven a la vila. El jueu-convers va induir als blanquers i assaonadors d'Igualada a perfeccionar els sistemes d'adob i d'acabat de les pells, ensenyant-los a adaptar les tècniques de treball de Palestina. També va introduir a Igualada la devoció a Sant Bartomeu i instal·là a casa seva, tocant al taller d'assaonar, un petit oratori per donar culte al màrtir d'Armènia. A l'Orient Mitjà aquest sant era venerat com a patró de l'ofici dels blanquers perquè per martiritzar-lo li arrencaren la pell."²⁴⁰³

La festa litúrgica de sant Bartomeu ja devia celebrar-se a Igualada vers l'any 1300. Si obviem la llegenda i ens atenem a les fonts d'arxiu, l'advocació ja era present a la vila des d'almenys el 1282-83, quan consta un *Hospital d'Igualada*.²⁴⁰⁴ Fundat abans de 1283 per Maimó Bonfill "*patronus et fundator hospitalis et capelle Sancti Bartolomei de Aqualata*"²⁴⁰⁵ l'hospital tenia, com es veu en la intitulació que de si mateix fa Bonfill, capella pròpia, ja fos la fundada pels croats de la llegenda històrica o no. Puig estableix la hipòtesi que Maimó Bonfill descendís d'aquell jueu convers, cosa que ens sembla, com a mínim, possible. De fet, les croades del segle XIII van ser nombroses: la quarta, el 1202-1204; la cinquena el 1217-1221; la sisena el 1228-1229; la setena el 1248-1254; la vuitena el 1270 i la novena el 1271-1272. Tota aquesta cronologia ens aproxima a una generació anterior a la de Maimó Bonfill, actiu com a personatge amb un cert poder al llarg dels anys vuitanta d'aquell segle i el nom del qual té ressonàncies hebrees.

Maimó Bonfill feia testament l'any 1306. Hem d'entendre, per tant, que va morir poc després. En aquell document va disposar que la capella i l'hospital anessin sempre units i fossin regits per un prevere; disposà que la seva dona Sibilla restés com a hospitalera i senyora de tot mentre visqués; després l'hauria de succeir el seu fill Pericó, destinat a la carrera eclesiàstica.²⁴⁰⁶ Així degué ser, ja que el 1319 consta Pericó com a *hospitalarius hospitalis sancti Bartholomei de villa Aqualate*.²⁴⁰⁷

²⁴⁰³ VILARRÚBIAS 2011, pàgines 8-9. Extret de Magí Puig.

²⁴⁰⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Manual Notarial 1, fulls solts. Un testament d'una tal Elisenda, muller de Pere Vidal, otorgat el 1282-1283, escrit en un paper solt del manual notarial de 1282-1283 deixa "*ospitali de Aqualata ·II· solidos*".

²⁴⁰⁵ Així se l'anomena a aquest personatge en una data de 2 de les nones de gener entre 1291 i 1293, segons Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Manual Notarial 3, fol 11r.

²⁴⁰⁶ El seu testament, fet a 5 dels idus de març de 1306, s'ha conservat en una còpia del segle XVIII a Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. Cx 2.

²⁴⁰⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Manual Notarial 20, fol 61v.

Aquesta capella devia oferir un espai sagrat més petit per a les reunions del Consell de la incipient *Universitas* o Municipi, les quals no convocaven un nombre gaire gran de persones. Les reunions en aquest espai, que ja consten com un costum el 1340,²⁴⁰⁸ potser començaven invocant la protecció del sant titular de l'espai on es trobaven. Però el cas és que la festa es celebrava ja el 1333, quan Alfons III va concedir a Igualada el privilegi de fer una fira:

*“Concedimus et ordinamus per nos et nostros in perpetuum, quod in dicta villa Aqualate sint et celebrentur nundine vel fira que incipiant quinta die post festum Sancti Bartholomei mensis augusti primo venturi, et de inde quolibet anno in eodem die per quinque dies sequentes postea continue durante [...]”*²⁴⁰⁹

La fira d'estiu s'havia concedit el 1330 per fer-se per Sant Llorenç i durant sis dies, però coincidia amb la de Piera i la Universitat pierenca es va queixar. Tres anys després, el rei la va reduir a 5 dies començant el 29 d'agost, o sia cinc dies després de la *fiesta de Sant Bartomeu*. És evident que la presa de referència del dia 24 és deguda al fet que ja es celebrava com una solemnitat a nivell local. Tenim doncs, la primera notícia consistent de la Festa Major d'Igualada. Notícia que es repeteix en un pregó de la fira de 1357 quan es bandeja la vigília del dia 24 d'agost que

*“[...] negun hom stranyer no gos portar per la dita vila spases, broqués, cervaleres ne altres armes vedades, exceptat per demà tot jorn que serà la festa de sent Bartolomeu, sots pena de perdre les armes, et que tot hostaler et hostalera deya denunciar et manifestar als seus ostes que no porten les dites armes [...]”*²⁴¹⁰

I els primers indicis de festa amb actes de relleu és de 1367, quan es pregona aquesta fira el mateix dia 24 d'agost pels carrers d'Igualada i es fa saber de part dels batlles que qui volgués córrer, just en aquell moment era a punt de començar la cursa del dia de sant Bartomeu. S'aprofita doncs, el pregó per demanar que els habitants hi acudissin armats per evitar inconvenients si sorgien disputes, com en qualsevol competició esportiva, antiga o moderna:

*“[...] Item, vos fa hom saber de part dels dits honrats batles, que tot hom qui vulla córrer, que encontinent sien al cap[ratllat] sol del cós, e que tot hom de la dita vila sie enterament aparellat ab armes, e vage al dit cós, sots pena de cos et diner, e que null hom de fora vila no gos portar armes al dit cós, sots pena de perdre aquelles.”*²⁴¹¹

Per tant, el 1367 ja hi havia cursa i algunes competicions més, actes que trobem esmentat en el primer pregó conservat de sant Bartomeu, del 1374. Una crida dotada d'aquell to fantasiós, bellíssim, que seria tant característic de les crides igualadines de festa major dels segles XIV i XV, sempre amb una clara visió comercial i promocional i la intenció posada en atraure visitants forans:

²⁴⁰⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 979. Llibre de la Universitat de 1339-45, fol 15v. El 16 de gener de 1340 “*Berengarius Guarro, Arnaldus Castelli et Raymundus Pedriço, scindici predicti et universitas dicte ville convocati voce preconia in ecclesia Sancti Bartholomei ut moris est [...]*”

²⁴⁰⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de Privilegis, fol. 2v i 16r.

²⁴¹⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 1037. *Liber Curie Baiulorum* 1357-59, sense foliar. Vegeu Annex documental, any 1357.

²⁴¹¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1306, papers d'actes, solts.

“Are hogats què-us fan a-saber ·ij· homs en-amorats que són venguts de-les Índies a tota pesona qui vula córrer, saltar, ne bara lanzar, que sia haçí en Agualada, de dijous primer vinent que ne ha viij dies, sia ha çí a la benaurada festa de Sent Bertomeu apòstol, com sien certs que hom los aurà, al cap del cós un bel pro he en mig del cos una bela donzela, e qui pus trempat serà aquella se·n portarà he aurà l·amor de sa enamorada.”²⁴¹²

Encara hi ha un pregó de 1388 on la festa ja rep prematurament el tractament de Festa Major i els actes van agafant gruix i es detallen quins eren els premis oferts als guanyadors dels esdeveniments esportius:

“Encare-us fan a-saber los dits honrats batles, a instància e requesta de llos palegrins partits de les parts de tremuntana, volents anar al Sant Sepulcre, e com sien stats en la dita vila d·Agualada e agyen sabut que aquí·s face e·s celebre festa maior del gloriós apòstol monsenyer Sent Barthomeu. E jacse sia lo temps sia inconvenient, emperò en reverència e honor del dit gloriós sant, an proposat en lur coratge de romanir en la dita vila per honor e sollepnitat de la dita festa de Mossenyer Sent Barthomeu, la qual se celebrarà diluns primer vinent. E en reverència e honor de la dita festa, són prests de córrer e saltar, barra e lança gitar ab tots jóvens e homes enamorats qui a la dita festa venir volrran, e que ells posaran al cap del cós un bell vadell e a la saltadura un anell d·or, e qui pus temptat serà aurà les dites joyes sens tot embarch e contradicció.”²⁴¹³

I el 1394 ja es parla de festa anyal i de gran i solemne vigília:

“Ara ojats què-us fan a-saber [...] a instància de .j. jove prohom palagrí lo qual vinent del Sant Sepulcre és estat per encantaments de la fada Morgana en la vayl del fals engan per molt temps pres, detengut e aturat, e desigyant de la dita mala e greu presó ésser largament desliurat agués fet vot e promatença al gloriós monsenyer Sent Barthomeu apòstol, que si li empetrava gràcia ab lhesuchrist que d·aquella tan greu presó fos prestament desliurat ell vendria vetlar lo dia de la sua vigília dins la sgleya o capella del dit gloriós sant construhida dins la dita vila d·Agualada, en la qual sap que del dit sant se celebrarà festa anyal e gran e sollempna vigília. E après lo dia de la festa del dit gloriós sant romandria en la dita vila per fer honor e reverència al dit gloriós sant. On, com après lo dit joveshom palagrí, per ses jornades, sia attès a la dita vila d·Agualada e sia cert que diluns primer vinent serà la festa del dit gloriós sant mossényer Sent Barthomeu. Per ço certifica a tuyt generalment que per aquell dia ell farà fer aquí gran solaç e balls. E d·altra part, fa a saber a tos jóvens e hòmens anamorats qui volrran saltar, córrer, barra ne lança gitar ne fer altres tempraments, forteses e leugaries, que lo dia de la dita festa sien en la dita vila, com lo dit palegrí tindrà taula de totes les dites coses a tots aquells qui a la dita ten [sic] gran festa venir volrran, e posarà al cap del cós e a la saltadora e a les altres coses dessús dites, molt belles e notables joyes, e qui pus fort ne pus temprat serà aquell les se·n portarà, e d·altre part àgya per cert que aurà e a consaguirà la amor de la sua senyora.”²⁴¹⁴

²⁴¹² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 1224. Vegeu annex documental, any 1374.

²⁴¹³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1334, UD 27248. Llibre de la Universitat de 1388, folis 92r-93v. Antiga API Cx 58. Vegeu annex documental, any 1388.

²⁴¹⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 984. Llibre de la Uiversitat de 1394, fol 68r. Vegeu annex documental, any 1394.

Els pregons o crides es van succeir, fins que a la crida del 1484 es parla clarament de processó, encara que els anys 1441, 1450 i 1457 ja s'hi havia anat -fora de les dates de la seva festa- per a demanar sanitat en temps de pestilència o sequera.²⁴¹⁵ Amb el pas dels anys, aquesta processó esdevindria l'acte estructural de la festa fins els anys 30 del segle XX. Diu la crida de 1484:

*"[...] Com per los grans miracles e gràcies que per migà del gloriós apòstol mossèn Sent Barthomeu se obtenen de Nostro Senyor Déu Jhesu Christ e de la gloriosa Verga nostra dona Sancta Maria, e lo dit beneventurat apòstol hage tengut en guarda e custòdia aquesta vila e singulars de aquella. E per aquesta rahó, e no senç mèrit, sia constituït patró e capità de la present vila. E per ço, los honrats consellers de la dita vila hagen proposat e deliberat decorar e embellir e solempnament festivar la sua beneyta festa, qui serà dimarts primer vinent qui-s comptaran vint e quatre dies del present mes d-agost, anant a la sua capella ab devota professó. E aquí fer solempne officí divinal e altres devotes serimònies. E après grans solaços e leugaries de balls e dances ab instruments de diverses maneres, e fer tenir taula de saltar, juytar, lança e barra gitar, e encara de córrer e altres trempaments e leugaries, posant diverses joyes en aquells."*²⁴¹⁶

Aquest tipus de documents sobre festes que no siguin el Corpus –i que no siguin celebracions puntuals o extraordinàries- no té massa paral·lels a Catalunya, i menys encara en una població tant petita. Menys encara conservats en un nombre tant abundant (quatre crides del segle XIV -1374, 1388, 1394 i 1400-, disset de la primera meitat de segle XV i vint-i-una de la segona meitat de segle XV). La festa de santa Tecla que, com a Igualada, era un bon contrapès al Corpus dins el conjunt de celebracions anuals, s'estava regulant el 1370 a través de les ordinacions de l'Arquebisbe Clasquerí.²⁴¹⁷ Però Igualada no era ni una seu arquebisbal primada ni una ciutat gran; només una vila situada en una cruïlla de camins amb els privilegis de mercat, mesures, fira i, això sí, situada en un punt apte per a exercir una petita capitalitat i fer-hi confluïr la pagesia de la rodalia.

Sembla clar que la festa era mantinguda i sostinguda pel municipi amb un sentit del deure de complir amb un vot envers el patró de la població. Deure que ja es manifestava el 1448 quan els consellers d'Igualada demanaren permís al bisbe per reparar la capella de sant Bartomeu. Aquesta actitud entronca amb les observacions fetes al començament d'aquest recorregut, com és el fet cabdal de la tria del patró per part de l'assemblea de veïns, la Universitat:

"Al molt Reverent en Christ pare e senyor lo Senyor bisbe de Vich. [...] A vostra senyoria notifficam com ha gran temps que una capella del gloriós apòstol Sent Berthomeu

²⁴¹⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1001. Llibre de la Universitat de 1441-1443, foli 47r-47v. Top. 1008. Llibre de la Universitat de 1449-1450, folis 20r-21r. Top 1014, Llibre de la Universitat de 1456-57, folis 15v-16r. Vegeu annex documental, anys 1441, 1450 i 1457.

²⁴¹⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de la Universitat de 1483-1484. Top 1031, foli 59. Vegeu annex documental, any 1484. També hi ha indicis del 1479, que seran esmentats en tractar la relació de la Patera amb la festa dels Innocents durant el segle XIX.

²⁴¹⁷ Malgrat que ja ha aparegut alguna vegada, en donem altra vegada la referència. Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal, pergami 306. L'arquebisbe estableix ordinacions sobre la celebració de la festa de Santa Tecla: vespres, danses de ministrers, trasllat de la bandera de la ciutat pels cònsols i de les dels oficis; enramades, enjuncades i col·locació de cortines, processó general, precedida per la gran creu, amb la relíquia de la patrona sota pal·li, voltada de ciris amb el senyal de la ciutat.

*construhida dins aquesta vila de la qual capella nosaltres som patrons e del qual beneventurat apòstol aquesta vila fa cap o festa maior e té en gran devoció, e lo benifficiat de la dita capella ha lexada e lexa aquella destruir e enderrocar no contrestant que·ls fos imposat manament per lo vostro vesitador que aquella obràs e reparàs, de la qual cosa ell s·és fort poch curat [...]*²⁴¹⁸

I, com a patró que era, se li acudia en cas de necessitat i calamitats quan aquestes afligien la vila, com va fer-se el 1457. En plena epidèmia de pesta (*glànola*) s'hi va anar en processó i s'hi féu dir una missa:

*“Ordonaren encare los dits honrats jurats de Consell General e Particular, que per tant que nostro senyor Déu e la gloriosa Verge Maria mare sua nos preserven de epidèmies, glànoles e altres malalties les quals, per juyhí divinal són en diverses ciutats, viles o lochs de Catalunya e altres parts, sien fetes tres sollemnes professons, la una digous primer vinent, la segona divenres, e la terça dissapte après següents, la primera a madona sancta Maria de Pietat del monestir d sent Augustí de la dita vila, la una de les altres dues a la Capella de sent Sabastià dins los térmens del Castell de Òdena construïda, e l·altre per la dita vila, e en aquesta sie celebrada missa alta en la Capella de sent Barthomeu dins la dita vila construïda. E quala de aquestes dues se farà primera açò volgueren fos remès a ordinació dels honrats Consellers de la dita vila.”*²⁴¹⁹

No la considerem la primera processó coneguda de sant Bartomeu perquè no consta que la imatge fos treta, sinó que s'anà a la seva capella processionalment a oir una missa. La decisió, això sí, fou del consell general de la vila, fet que vol dir alguna cosa, i tampoc queda exclosa la possibilitat que la imatge sortís després de la missa.

L'any 1521 va obtenir-se una relíquia del Sant, donació de Joan Busquets, fill d'Igualada, qui era aleshores ardiaca de Santa Maria del Mar de Barcelona. La carta, sense tenir-ne la pretensió, dóna molts detalls de la festa que aleshores es feia:

“Senyor molt magnífich y de molta reverència. Serà aquesta per dar liams com lo jorn del gloriós apòstol Sent Berthomeu pus prop passat [...] en virtut de certes per vostra reverència a ells trameses, sots data de vint hi hu del mateix, de les quals nos han feta ocular hostenció, en nom y per part de la reverència sua han feta donació perpètua en aquesta universitat y a nosaltres en nom de aquella, y als obrés laychs de la dita parrochial sglésia de un gentil reliquiari d·argent daurat en lo qual, segons scriu, ha una part de la spina de aquelles que fou coronat Nostre Senyor Jesuchrist y de la pell del gloriós apòstol Sent Berthomeu patró de aquesta vila. Lo qual reliquiari en dit nom, han donat ab condició que aquell hage de servir axí aparat y ornat lo altar mayor de la dita parrochial sglésia en les jornades que·s acostuma aparar com encara lo dia del gloriós Sant Berthomeu, per ornar lo altar de la capella del dit gloriós sant , axí de dintre, com en lo altar que per aquella jornada se acostuma de parar en les voltes que són sobre lo portal de dita capella, y a les professons se hauran a fer, axí a la dita capella com al monastir del gloriós Sent Aguostí dins los térmens de aquesta vila constroyt, com pus larch en les dites sues letres se conté [...]”

---

²⁴¹⁸ Vegeu annex documental, any 1448. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1006, llibre de la Universitat de 1448, fol 49v.

²⁴¹⁹ Vegeu annex documental, any 1457. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1014, llibre de la Universitat de 1456-57 fol 15v-16r.

Aquest reliquiari de la santa Espina i sant Bartomeu encara devia ser a la parròquia a finals de segle XVI, segons apareix a l'inventari de sagristia de 1595:

*"Reliquiari. Item un reliquiari sobre deurat ab la Sta Spina ab un scut en lo peu ab una creu y stells ab una c[r]reu llevadissa tanbé deurada."*²⁴²⁰

I el 1620: "Item, un reliquiari de la Sancta Espina, de plata, daurat y gravat."²⁴²¹

El reliquiari o la relíquia de sant Bartomeu no s'esmenta en inventaris sumaris del segle XVIII, encara que aquests sí que fan menció de la imatge processional d'argent (1695)²⁴²² i que Joan Padró feia avinent el 1736 que la relíquia era incrustada a la peanya de la imatge d'argent.²⁴²³ Tot i així, el 1933 hi havia una relíquia de sant Bartomeu a la Sagristia, ja fos aquesta mateixa extreta del reliquiari de l'espina o bé una altra obtinguda posteriorment a causa d'haver-la perdut en alguna guerra.²⁴²⁴ Val a dir que es tracta d'una relíquia poc significativa com a tal. L'autor havia tingut la teca –de petites dimensions- a les mans vers l'any 2006. Després d'uns anys desapareguda (donat que no tenia reliquiari) va aparèixer finalment el novembre del 2020 entre els objectes reservats del tresor parroquial de Santa Maria.²⁴²⁵

Segons el document que agraeix la donació de 1521, entenem que els dies festius es parava l'altar amb tota la plata i reliquiari, als quals ara s'hi afegiria aquest. I, com a principal aparició anyal del mateix, s'havia de portar a la capella de sant Bartomeu, on també s'hi parava un altar. És a partir d'aquest moment que la processó devia sortir veritablement engalanada, amb la relíquia. L'itinerari processional devia arribar fins al convent dels Agustins, on avui hi ha l'Escola Pia, que era la única fundació monàstica de la vila, documentada ja el 1394.²⁴²⁶ Segurament era el punt de tot el recorregut que més llunyà quedava de la parròquia. En qualsevol cas, així ho especifica la donació del reliquiari.

Per sant Bartomeu es feia un sermó notable a l'ofici, celebració que era cantada amb cant d'orgue (segurament polifonia), i també diversos torneigs, a més de la cursa, segons testimoniatge la crida de 1453:

²⁴²⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 311, Llibre d'Obra i Sagristia començat el 1595, sense foliar.

²⁴²¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 311, Llibre d'Obra i Sagristia començat el 1595, sense foliar. Full solt amb un inventari de la plata de 1620.

²⁴²² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Notarial d'Igualada (ANI) 215. Manual de Josep Baró de 1720-1725, foli 101. Inventari de la plata de la Parròquia de Santa Maria d'Igualada.

²⁴²³ PADRÓ 1736, pàgines 99-100. "Goza de tres Cuerpos de Imagenes de plata: una del Apostol San Bartholome, Patron, y Titular de esta Iglesia, de seis palmos de altura, con una Reliquia del Santo Apostol, incluida en la peaña. Otra de San Joseph [...]"

²⁴²⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 311. Obreria – Inventaris 1900-1992. Inventari pres el 29 d'agost 1947, per canvi de rector ecònom. Rector sortint Amadeu Amenós i rector entrant Miquel Fitó. "Inventario de vasos sagrados y demas utensilios de Santa Maria. [...] 2 imágenes de plata, de S. Bartolomé y S. José. [...] 1 imagen de plata sin cabeza. [...] Reliquias: de S. Secundina con reliquiario de plata [...] de S. Bartolomé con reliquiario de metal. 1 reliquiario de plata sin reliquia." El reliquiari de metall era de coure i es va omplir de verdet; per això el 2007 se'n retirà la teca, que és el que no es localitzà fins a la tardor del 2020.

²⁴²⁵ Agraïm des d'aquí les incansables gestions de Mn Eduard Flores, arxiprest.

²⁴²⁶ SEGURA 1908, vol II, pàgines 370 i següents.

"[...] per decorar e festivar la dita festa, ha ordonat en la dita festa ésser fet solemne e divinal offici ab sermó, òrguens e grans xandries ennoblida, e après grans balades, danses e grans alegries e sons de diversos instruments. E après dinar, fer e apertir leugeries, forteses, saltar, luytar, córrer e altres tempraments [...]"²⁴²⁷

Tant la cursa com el sermó apareixen de nou, per exemple, la comptabilitat de 1590:

"Item dit die fem apòlissa a dit bosser se retingue vij ll xvj ss. E són, ço és, iij ll xvj per lo salari y despesa dels músichs qui sonaren en lo dia de St Barthomeu, y ij ll viij ss per la joya del cors se donà a qui-l guanyà, y xij ss per la prèdica se féu dit dia en la iglésia parrochial, tot dites vij ll xvj ss."²⁴²⁸

Des de temps molt antic, i com acabem de veure, també es llogaven músics per tocar i donar relleu a la celebració; ja el 1375 un contracte especifica que tocaran per *fira, retorn e festa de Sent Berthomeu*.²⁴²⁹ La cursa, que es feia almenys des de 1367, es va fer fins ben entrat el segle XVII, almenys encara l'anuncia el pregó de 1612,²⁴³⁰ però encara es registren pagaments per haver-se fet el 1665:

"Item dit dia se féu pòlissa pague retingue vers si vuit lliuras setza sous per tantes ne ha pagades, ço és 6 ll 6 ss. Per les joyes del cós de St. Barthomeu, y las restans 2 ll 10 ss. per lo cost de deu lliuras pólvora comprada a M^o Gaspar Valls, adroguer [...]"²⁴³¹

Tenim també constància d'alguna representació, de manera que els entremesos no es feien solament per Corpus. L'any 1601, per exemple:

"Item dit die [19 de setembre] se li féu pòlissa paguà a Juan Capmany, serradó de dita vila, setse sous barcelonesos, y són se li donen per la testa li compraren per los días de Sanct Roch y Sancta Anna y Sanct Bartomeu, diem....ll xvj ss. [...]"²⁴³²

Del 1604 conservem un petit resum comptable, que no ha de ser de cap manera exhaustiu, però que ens dóna idea d'alguns actes festius de carrer en una mateixa festa i any. Es troba entre els comptes de bosseria, pagaments fets pel Racional de la Universitat d'Igualada.

*"42. Més paguí per pòlissa feta als músichs, per 4 dies sonaren per la vila, xx ll xvj ss. [...]
47. Més paguí per pòlissa feta a Visens Biosca per lo voltajar dels bolatins feren a la plaza, xii ss.
48. Més paguí per pòlissa feta a mi mateix per la despesa dels jutglassos per quatra dies, x ll x ss.*

²⁴²⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1011 Llibre de la Universitat de 1452-1453, foli 95. Vegeu annex documental, any 1453.

²⁴²⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 91v.

²⁴²⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de la Universitat de 1374, Top. 1325 UD 27240, fol 120v-121r (Antiga API Cx 59 i ex API NOT 110).

²⁴³⁰ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Llibre de la Universitat de 1612-1613, Top 1090, foli 58.

²⁴³¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 173r.

²⁴³² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, folis 133v i 135v.

*49. Més paguí per pòlissa feta a mi mateix per lo que se avia pagat per la joya de Sant Bartomeu als corradós, y per la pólvora se despregué al offici a tirar y a la gent armada del cós, vj ll ij ss.*²⁴³³

Igualment que per Corpus, també es donava carn de bou als oficials municipals i càrrecs electes, tal i com consta, per exemple, als comptes de bosseria de 1583:

*“Item a 31 de dit a Gili Ferran per lo bou de sanct Berthomeu donà als oficials de la vila, 1 ll 10 ss. [...]”*²⁴³⁴

Del segle XVII tenim evidències d'un seguit d'actes que són força importants per a l'estructura i desenvolupament de la Festa Major. En primer lloc, del fet que la imatge era present a la processó, que no era una simple anada cívica a la seva capella, sinó que la imatge era moguda, i segurament ja ho era el 1484, potser abans i tot de l'arribada de la relíquia el 1521. Perquè en la donació sembla que ja s'anava fins als agustins i perquè la crida o pregó del 1619 adverteix molt clarament l'antiguitat del ritual:

*“[...] que disapte primer vinent que comptarem a vint y quatra del present mes serà la festa del gloriós Sanct Barthomeu, apòstol de Nostre Señor Déu Jesuchrist y patró d-esta universitat de Igualada, y com se hage sempre acostumat de temps immemorial a esta part celebrar en dita festa solempne offici y sermó en la iglésia parrochial de dita vila y fer una solemne professó per dita vila, aportant per aquella la figura de dit gloriós sanct patró nostre [...]”*²⁴³⁵

Corroborava tot això la pròpia imatge, en la seva versió més antiga (talla de fusta de finals de segle XIII) que encara es conserva al Museu Episcopal de Vic (MEV, núm. inv. 789, per tant l'ingrés de la peça va produir-se en els primers anys d'aquesta institució). Amida 143 cm d'altura i sembla indiscutible que es tractava en realitat d'un Crist assegut, amb un llibre a la mà esquerra i la dreta en actitud de beneir. En un moment difícil de precisar dins del segle XV (segurament cap a 1450), va ser reaprofitada com a Sant Bartomeu, ja que els apòstols comparteixen de manera general l'atribut del llibre, com a predicadors que van ser de l'evangeli. En aquest llibre s'hi va pintar —potser per damunt de la policromia primitiva— la inscripció següent, escampada en grosses lletres minúscules gòtiques al llarg de les dues pàgines del llibre obert. Tota una oració al sant protector:

sancte / bartolome / apostole / dei interce / de pro no / bis ad // dominu / m deum / nostrum / qui te / elegit

Aquesta inscripció, avui força difícil de llegir en la plana dreta del llibre (després de la doble barra de la nostra transcripció) va restar oculta per una repintada posterior de finals del segle XVIII, que li fou llevada en una restauració un cop ja portava molts anys al Museu. Dita inscripció desapareguda es pot veure en una fotografia de l'Arxiu Mas

²⁴³³ Vegeu annex documental, any 1604. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 146r. Els volantins són els salts i acrobàcies que fa un volantiner. Segons el Diccionari català-valencià-balear: *VOLANTINER, -ERA m. i f. Persona que fa salts, tombarelles i altres acrobàcies damunt una corda, sobre una perxa, etc.; cast. volatinero.*

²⁴³⁴ Vegeu annex documental, any 1583. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1322. Signatura antiga API Cx 58. Quadern amb comptes de bosseria del 1583.

²⁴³⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1094. Llibre de la Universitat de 1619, foli 55v.

dels anys vint del segle passat, publicada a *Catalunya Romànica*²⁴³⁶ i que mostra exactament el mateix text, però en majúscules. Cal dir que, malgrat que les lletres gòtiques es poden llegir en tot el que hem apuntat abans, aquesta repintada tardana, documentada per la fotografia, permet entendre del tot la invocació anterior del XV:

SANCTE / BARTHOLOMEEA / POSTOLE / DEI INTER / CEDE PRO / NOBIS AD // DOMINUM / DEUM NOS / TRUM, QUI / TE ELEGIT. / ANY. / 1798

La nostra opinió és que aquesta imatge procedeix de la parròquia de Santa Maria, i que al segle XV va ser reaprofitada com a Sant Bartomeu en la capella pròpia adjacent a l'antic Hospital d'Igualada, segurament per la necessitat d'una imatge "processionable". Malgrat tot, no podem descartar una cronologia de mitjan o darrer terç de segle XIII (avalada per la seva similitud amb les figures del davallament de Sant Joan de les Abadesses, datat el 1251) i que ja d'antuvi fos la imatge que presidia la capella de Sant Bartomeu d'Igualada.²⁴³⁷ El fet que la inscripció posi èmfasi en l'elecció de Bartomeu per part de Jesús, un element que no és massa usual citar (més aviat es cita la seva condició de "veritable israelita" o d'home "que no enganya", que l'evangeli posa en boca del mateix Crist) respon també a la idea que fou el Consell de la Vila qui va escollir al Patró.

En segon lloc, tenim constància del moviment processional de la imatge en dos actes que no són la processó o volta principal pròpiament dita, ja que aquesta imatge era traslladada des de la seva capella, annexa a l'hospital, cap a la parroquial i era retornada en finalitzar la festa. Per tal d'acompanyar-la, segurament hi anava tota la Universitat en corporació, i veiem que el 1670 els músics cobraren també, ultra els solaços més lúdics i les danses, per assistir musicalment aquell acompanyament:

"15. Item a 9 juny 1670 se féu pòliça pagàs a Hierònym Farrer músich, y sos companys, vuyt lliuras vuyt sous, ço és vuyt lliuras en lo lloguer del dia de Corpus y vuyt sous en lo que sonaren a la professó lo die tornaren St. Barthomeu a la sua iglésia [...]
24. [...] Hierònim Farrer, músich [...] quatre lliures deu sous, ço és quatre lliures per lo lloguer del die de St. Barthomeu y deu sous en fer venir un músich de Capelladas en lloc de Joan Farrer [...]"²⁴³⁸

Del mateix any 1670 destaca també l'esment d'una comèdia, que -donat el terme i l'època en el qual s'utilitza- bé podia ésser un ball parlat hagiogràfic,²⁴³⁹ però del qual no tenim altra dada que aquesta, que era feta sobre un cadafal de fusta, en la manera dels segles XV-XVI:

²⁴³⁶ Catalunya Romànica. Volum XIX. Penedès- Anoia.

²⁴³⁷ Vegeu una imatge de la peça a VILARRÚBIAS 2011, pàgines 10-11.

²⁴³⁸ Vegeu annex documental, any 1670. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 196r.

²⁴³⁹ El dia 23 d'abril de 1698 a Vilafranca es celebraren les Paus amb França, i "*Dit Die a la tarda se féu en la plasa Mayor la comèdia de sant Magí. A la nit també y hagué màscaras, y se ballà devant dita Casa de la Vila.*" Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Fons Ajuntament de Vilafranca. Llibre Verd, foli 448r. Edició a LLIBRE VERD 1992, volum II, pàgina 933.

“25. Item dit dia se li féu pòliça pagàs a Joseph Toralló, fuster, quatre lliuras deu sous per fer lo catafal per la comèdia [...]”²⁴⁴⁰

Aquesta comèdia del dia de sant Bartomeu, de la qual veurem que té bon recorregut cronològic, podria tractar-se d'un ball parlat hagiogràfic que representés anualment la vida i martiri del sant, com els casos que es documenten a Sóller al segle XVII.²⁴⁴¹ En el cas concret de l'apòstol escorxat, s'ha conservat el text d'un ball parlat a Roda de Berà, datat el 1852²⁴⁴² on es va representar fins el 1964, i un altre a Albinyana, datat el 1887, on es feia ja el 1853.²⁴⁴³ Encara sabem que també es representà amb més o menys freqüència a Reus (1798),²⁴⁴⁴ Sitges (1853-1865), l'Arboç (1858, que van anar a representar-lo a Sitges), Vilanova i la Geltrú (1876, per la festa de les Neus), la Nou de Gaià (1878), Tarragona (1878, a càrrec del grup de Roda de Berà), Montferri (1886) i Masarboñès (1930), tots municipis situats entre el Camp de Tarragona i el Penedès-Garraf.²⁴⁴⁵ Tot i no conèixer el nom detallat de la que es feia a Igualada el 1670, hem de pensar que si s'havia instituït aquesta representació per la Festa Major, cal pensar que era dedicada al sant patró, més que no pas un acte on cada any s'anava canviant d'espectacle i d'argument.

Manuel Milà i Fontanals (1818-1884) ens deixà notes genèriques molt valuoses sobre aquests balls de sant Bartomeu, les quals no són sinó la descripció genèrica d'un ball parlat hagiogràfic propi dels segles XVIII-XIX, notes que transcrivim a continuació:

“La danza de San Bartolomé que vimos hace unos veinte años en una población del campo de Tarragona (este y algunos inmediatos son el país clasico de estas representaciones) puede dar una idea de las que conservan mayormente el carácter de danza. Divídese como todas en dos filas y á excepción del santo, de un ángel, de la hija del rey y del diablo, todos los personajes (incluso el sacerdote de los dioses falsos que se distingue por su traje negro) llevan espadas que hacen dar una con otra para acompañar la última ó últimas notas de cada frase musical ejecutada por los violines que preceden.

²⁴⁴⁰ Vegeu annex documental, any 1670. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 196r.

²⁴⁴¹ Vegeu annex documental, any 1687. RULLAN 1876, volum II, pàgines 511-512. Valguin per exemple les mencions de Sóller següents: “[...] ab proposit de fer una comedi per honra de la festa del Corpus, damanan á Vs. Ms. sien servits donarlos alguna cosa per ajuda de pagar los gastos se causaran per dita comedia, pues es cosa del divino y es fá per honra del Santisim Sagrament y de la vila.” (1656). O bé “Per lo cadafal de la comedia per la festa de sant Bonaventura.” (1675).

²⁴⁴² CARTAÑA / MARTORELL 1989.

²⁴⁴³ ARROYO / BOFARULL 2004, pàgines 25 i 32-33. El text del ball parlat d'Albinyana, a partir de la pàgina 50.

²⁴⁴⁴ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal del Baix Camp, Fons 84, Família Borràs. Unitat documental 26: Confraria de la Capella de sant Domènec -Portal de Monterols- 1796-1798. «Cuentas de las obras de la Capilla de Santo Domingo», doc. s.n., s.d., 1798?, document de cap a 1798 on s'esmenta un B. de Sn Bartolome que costà 5 lliures 12 sous i 6 diners, entre un llistat de dotze entremesos participants. ANGUERA / BARGALLÓ 1986, pàgina 110.

²⁴⁴⁵ ARROYO / BOFARULL 2004, pàgines 21 a 26. La noticia de Sitges es troba a Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona Diario de Barcelona, núm. 251 del 19 d'agost de 1853, pàgina 5863. Pel seu interès i brevetat, la transcrivim sencera: “La fiesta mayor de Sitges se prepara este año sumamente animada. El dia 23 á las doce habrá gran repique general de campanas, acompañado de truenos artificiales, anunciando de este modo la proximidad de la fiesta. Saldrán luego á recorrerlas catles de la población seis bailes: el de Diablos; el de «Bastons»; el de las Gitanas; el de «Cercolets»; Mogiganga, y el de San Bartolomé. Dichos bailes irán á las seis de la tarde por el Magnífico Ayuntamiento, acompañándolo al Templo donde tendrán lugar con toda la pompa propia del objeto, unas solemnes completas, concluidas las cuales se disparará un hermoso castillo de fuegos artificiales. El dia 24, á las diez, se cantará un solemne oficio, en el que se distinguirá la orquesta del profesor don Jaime Puig. El panegírico de San Bartolomé será desempeñado por el orador Dr. D. José Sayol. A las cinco y media de la tarda se verificará la procesion, y concluirá la fiesta con un baile público que tendrá lugar á las nueve de la noche.”

Cada uno de los individuos se aparta, cuando le toca el turno, de su puesto, para pronunciar su discurso (parlament) al cual sigue la música y la danza general, durante la cual el que acaba de hablar vuelve á ganar su puesto pasando alternativamente á derecha é izquierda de sus compañeros de fila. Hay además una parte imitativa en que se figura la prisión, la decapitación y la desollación del apóstol. Para representar la segunda aproximan á la cabeza del representante una de madera que luego apartan como si la separasen del tronco.”²⁴⁴⁶

Anguera i Bargalló ens citen a Josep Romeu, qui deia: "L'antic teatre hagiogràfic, de caire ben popular, ha continuat vivint a les terres catalanes fins als nostres dies, amb modificacions i adaptacions diverses. Sembla que seguí un procés de decadència durant el segle XVII, del qual ara com ara coneixem ben poca cosa; i experimentá una nova florida durant el segle XVIII i la primeria del XIX [...], a base principalment de la creació de noves peces segons motlles vells, o de la refosa de peces antigues d'una manera més aviat externa o simplement quan a l'estil. Després, aquest teatre s'ha mantingut a la ruralia com a simple relíquia, en una fase de precària conservació"²⁴⁴⁷ I els mateixos autors fan avinent que els balls parlats hagiogràfics acostumen a donar propostes i a oferir "models de comportament en base de la vida del patró local, que habitualment es tradueixen en propostes de renúncies per tal d'assolir la salvació eterna".²⁴⁴⁸

I és aquí el moment de recordar la menció d'un personatge que representava sant Bartomeu el 1545-47 i un cap o testa d'aquest sant que s'havia llogat pel Corpus de 1583. Malgrat que no són aparicions vinculades a la Festa Major, sí que suposen un antecedent inqüestionable d'aquesta representació, això si no és que fou traspassada a la festa patronal com un dels actes regulars a celebrar el capvespre de la Festa Major o la seva vigília a la Plaça del Blat. De fet, pel Corpus de 1583 es pagaven "[...] y X sous a n-en Gaspar Santjust per deu dotsenes de Cuets se li han conprats, y tres sous per tanta teya a conprada per a la Plassa al vespre".²⁴⁴⁹ El 1596 es pagaven "a n-en Juan Mabres per lo lloguer del vestit de Sant Barthomeu un real, y al mateix m^o March per lo lloguer del cap de Sant Barthomeu un sou, y a Barthomeu Bertran [...] una lliura de bou que se li ha donat per la teya despesa per la dansa del vespre, conprada de-n Vallès, pagès, sinch sous".²⁴⁵⁰

De fet, des del 1489 sabem que ja es pagaven vuit diners "per una lliura de candeles per a la dansa del vespre",²⁴⁵¹ encara que —remarquem-ho— tot això era pel Corpus. Potser fou aquesta comèdia el primer element teatral que es transposà provinent del Corpus molt abans de les prohibicions del segle XVIII? Ara per ara no ho podem respondre, però és obvi que la corrua de sants representats per figurants vivents que participaven a la processó de Corpus medieval ja no tenia tant sentit al segle XVII. En primer lloc per *demodé*. El sentit d'una catequesi ambulant cada cop era més esvaït, fet que anava justificant-ne un desprestigi i una desqualificació intel·lectual. Altrament, les disposicions episcopals post-tridentines no s'haurien prodigat a prohibir i a amenaçar

---

²⁴⁴⁶ MILÀ 1895, pàgina 281.

²⁴⁴⁷ ANGUERA / BARGALLÓ 1986, pàgina 102.

²⁴⁴⁸ ANGUERA / BARGALLÓ 1986, pàgina 109.

²⁴⁴⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1322. Signatura antiga API Cx 58.

²⁴⁵⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 115v.

²⁴⁵¹ Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1033. Llibre de la Universitat de 1488-1489, foli 81v.

d'excomunió si no es suprimia tot aquest aparell para-teatral i coreogràfic que degeneraven per la multitud d'excessos o actituds suposadament llicencioses que pogueren comportar. Les paraules de Josep Romeu encaixen magníficament bé en el context d'aquesta *comèdia* siscentista i setcentista igualadina.

Mentrestant, a finals del segle XVII, s'adquiria una nova imatge processional, de plata, conservada encara avui al tresor de la Basílica de Santa Maria d'Igualada. Va ser l'any 1695 quan es va fer aquesta peça d'orfebreria tan singular, d'uns 80 cm d'alçada i realitzada en làmina d'argent totalment repussada i amb la cara i mans encarnades a l'oli directament damunt la superfície del metall. Sabem que no prové de cap altra parròquia ni església perquè ja apareix documentada en un inventari de la sagristia d'Igualada del 1698²⁴⁵² i perquè, juntament amb la data, llueix les inconfusibles armes de la vila gravades a la part posterior de la peanya que enlaira la figura de l'apòstol. No sabem ni l'autor ni l'indret exacte on es va obrar aquesta figura, malgrat que cal suposar que va ser-ho a Ciutat de Mallorca. Mostra el punxó o contrast d'argenter amb la inscripció *MA* a la part més baixa de la base.²⁴⁵³ Es tracta de la mateixa imatge que va sortir fins el 1930.²⁴⁵⁴

En canvi, i contràriament a l'esplendor que manifesta l'adquisició d'una imatge nova d'argent, no tenim quasi bé dades sobre la festa de sant Bartomeu a Igualada entre 1630 i 1730. El més important és que la devoció no havia desaparegut mai del cap dels igualadins, ja que el 1627 encara es beneïa la meitat de la nova església tot desitjant que *“se puga veurer acabada a glòria de Déu Nre sor. y de la Sereníssima Reyna dels Àngels, y del gloriós St. Barthomeu cap de altar de dita Iglésia y patrons de la present vila de Igualada”*.²⁴⁵⁵

El 1761 es deixa constància que era habitual fer rogatives a sant Bartomeu cada tres anys, i al sant Crist cada sis, aquesta darrera advocació amb un import menor de la despesa que s'hi destinava, com després es veurà. Segons unes anotacions de Gabriel Castellà el 1730 es va portar també la imatge de sant Bartomeu des de la seva capella fins a l'església parroquial per rogatives de pluja, un primer indicatiu de puixança devocional, si és que mai havia decaïgut.²⁴⁵⁶ Aquest costum sembla que ja es feia el 1680, perquè la comptabilitat cita *“cera se gastà per la profesó quant se tragué lo St.*

²⁴⁵² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top 311. Llibre d'Obra i Sagristia, començat el 1595. Sense foliar. *“Memorial de la plata y altres pessas són en la sagristia de la Iglésia Parrochial de la present vila de Igualada, las quals se troban lo present any de 1698 en dita sagristia, essent obrés M^o Miquel Mestra, apotecari, y M^o Pau Mestra y Amat tots de la present vila de Igualada. Primo la creu major de plata sobredaurada. Més la creu mitjana de plata. Més la custòdia major de plata sobredaurada. Més dos calzers y dos patenas. Més una creu de plata, xica. Més un Sant Barthomeu de plata. Més un Sant Joseph de plata. Més un Àngel de plata. Més quatre brondons de plata. Més deu candaleros de plata. Més un ancenser y barqueta, de plata. Més un salispacer de plata. Més dos paus de plata. Més una palmatòria de plata. Més dos canadellas de plata. Més una bacina gran, de plata. Més un plat de plata. Més una palma de plata. Més una crehueta ab un St. Christo de plata”*

²⁴⁵³ Vegeu-la a VILARRÚBIAS 2011, pàgina 6.

²⁴⁵⁴ Programa de la Festa Major de 1930. Biblioteca Central d'Igualada, col·lecció local: *“...a les sis, sortirà del Temple de Santa Maria la processó de Sant Bartomeu. Les Autoritats locals honoraran el Sant amb llur assistència a aquest acte de devoció. També formaran part de la corrua les comparses populars. Mentre la processó volti pels carrers de la ciutat, el senyor Bonamusa evolucionarà amb el seu avió i llençarà flors a honor de Sant Bartomeu.”*

²⁴⁵⁵ Per a la benedicció de la “mitja església”, vegeu Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Baptismes, volum 2, fol 252r-253r.

²⁴⁵⁶ Arxiu de la Corona d'Aragó. Notarials d'Igualada, 1386, folis 215r i 215v. *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve*, foli 155 i següents.

*Christo” i també “sera la qual se cremà devant St. Barthomeu tot lo temps estigué a la Isglésia majó per pregàrias, 12 II 11 ss”.*²⁴⁵⁷

19.3 La revifalla de l'antiquíssima Festa Major d'Igualada (1740-1840)

A mitjan segle XVIII el panorama de la festa patronal igualadina va canviar i la celebració va activar-se. Com a primer indici, el ple municipal del 28 de març de 1740 aprovava entre altres despeses que *“atenent finalment que també V. Magnificència determinà fer festa lo dia de St. Barthomeu patró de esta vila, y per esto se gastàs lo que convingués”.*²⁴⁵⁸

Cal dir que abans de 1745 es degueren instituir unes matines solemnes cantades per a la solemnitat litúrgica de sant Bartomeu. El 30 d'agost d'aquell any l'Ajuntament va decidir que contribuiria també, a partir d'aleshores, al manteniment de la celebració de les matines de Sant Bartomeu. I ho faria de manera que assolissin la mateixa dignitat que ja tenien les completes existents, d'institució molt més reculada. El municipi acordà assumir la cera i -el que ens interessa més- la cantoria i la música:

*“En atenció que los Marmessors del quòndam Rnt. Francisco Davesa, prevere, fundaren las Matinas solempnes la vigília de St. Barthomeu, Patró de esta vila, y havent feta petició de què no podia suportar tot lo onus de dita fundació, y que de altre part la vila en honor de dit St. son Patró ha acostumat celebrar completas ab tota pompa y solemnitat, se dignàs contribuir ab la cera y música. Y vista per dits Magchs. Sors. Regidors tant justa petició, y ser en honor de dit St. Apòstol Patró, se ha resolt que de aquí al devant la vila contribuesca en posar la cera, música y cantoria en dita funció.”*²⁴⁵⁹

En segon lloc, el 1749 es va traslladar la celebració de sant Faust -que des de 1705 se celebrava el 7 d'agost- a l'endemà de sant Bartomeu. Això permet entreveure una intenció clara de potenciar les dues diades i engrandir la Festa Major en solemnitat, músiques, diversions públiques i concurs de gent. Segons una acta del ple municipal:

*“[...] atenent que la festa que se celebre tots los anys del Gloriós St. Barthomeu patró de esta vila que sia poch lluïda per no fer-se sinó un dia de festa, persó per major lluhiment de dita festa só de sentir de transladie la festa que tots anys celebra esta Universitat al Gloriós St Fausto lo die set de Agost en lo endemà de la festa del Gloriós St Barthomeu perquè així será major la festa y més lustrosa la de St Barthomeu y se celebrará ab major pompa y lluhiment la del Gloriós St Fausto per tenir en est dia major complexo de música y cantoria y major concurrència de gent y que lo aniversari que tots anys acostuma fer celebrar la Universitat se celebra lo endemà. Los dits Magnífichs Señors Regidors ohidas ditas proposicions y parer de dit Magnífich Señor Regidor Decano unànimes y conformes són estats del matex sentir, y així ho resolgueren y determinaren.”*²⁴⁶⁰

²⁴⁵⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 8183 UD 9809. Llibre del Racional, folis 229r-230v.

²⁴⁵⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1103. Llibre d'Actes 1740-1747, foli 7v. Agraïm aquesta notícia a Pau Llacuna.

²⁴⁵⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1103. Llibre d'Actes 1740-1747, foli 160v.

²⁴⁶⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1104. Llibre d'Actes 1748-1754, foli 29v-30r. Agraïm aquesta notícia a Pau Llacuna.

L'únic estat global i antic dels comptes d'una Festa Major que tenim d'aquesta època és el de 1761, per la qual cosa pensem que es conservaven les pòlisses en papers solts, potser en quaderns de comptabilitat a part. El Llibre del Racional només consigna despeses tant concretes que no poden correspondre de cap manera a la festa com un tot. No tindria sentit assumir ventalls i músics però no imputar i comptabilitzar la cera del tabernacle o el cost dels entremesos, els quals devien ser pocs, si hi eren. Aquesta comptabilitat palesa un mapa força fidel de la Festa Major en ple segle XVIII, malgrat no se l'anomeni "major". Tot s'ha comentat en l'apartat referent a manteniment d'elements festius i protocol al segle XVIII, i afectava també aquesta festa pel que fa a macers, escolans, etc.

Afegirem algun aspecte relacionat amb la celebració concreta que ens ocupa, inclosa la comèdia que ja s'esmentava el 1670. Ja hem dit que creiem que es tractava d'un ball parlat hagiogràfic, però potser també podria ser que es tractés de la *Patera*. En qualsevol cas el cost de la mateixa el 1761, 10 lliures, no era pas insignificant (contra les 5 lliures destinades a la comèdia que es feu el 1716 per la festa del sant Crist). Sembla que tal comèdia es feia al vespre:

"Otro si: Por la fiesta del Apóstol Sn. Bartholomé, Patrón de la Villa, llamada la fiesta mayor, que siempre a costeadado la Villa, gasta annualmente veynte y nueve libras, diez sueldos y seis dineros, esto es quinse libras, diez sueldos y seis dineros por veinte y tres de cera que se gastan en las solemnnes maytines que se cantan en la vigilia de dicha fiesta, y en el solemne oficio y processión general, que se celebra y haze el día de dicha fiesta, y las restantes catorse libras se gastan por dos cantores y un músico que se hazen venir de afuera para dicha fiesta.....29 Il 10 ss. 6.

Otro si: Por los gastos de componer el tablado, cera y demes necessario para la comedia que se acostumbra hazer por dicha fiesta de Sn Bartholomé, se emplea diez libras....10 Il ss.

Otro si: Por la fiesta de Sn Fauto [Fausto], que es voto de Villa y la a costeadado siempre, gasta annualmente veynte libras, esto es, por diez y seys libras de cera que se gasta para el oficio y processión general, que todo se celebra la manyana del día se haze dicha fiesta diez libras y diez y seys sueldos por dicho oficio y processión a la Rda. Comunidad de retor y Presbíteros, seys libras ocho sueldos, y por la limosna del sermón se predica en dicha fiesta, dos libras diez y seys sueldos.....20 Il ss. [...]

Otro si: Por el refresco se da al Ayuntamiento con concurrencia del Assessor, Secretario, y Mayordomo de propios, a las Casas de la Villa, después de haver salido de la processión del día de Sn. Bartholomé, Patrón de la Villa, se gasta la cantidad de onse libras catorse sueldos y seys dineros.....11 Il 14 ss. 6. [...]

Otro si: Por los cirios se dan a los Religiosos y Caputxinos y Agustinos que van a la processión del día de Corpus, y por la cera del tabernáculo de Sn Bartholomé, para la dicha processión, que todo va a cargo de la Villa, gasta unos años con otros, siete libras de cera, que a razón de treze sueldos y seys dineros por libra, val quatro libras catorse sueldos y seys dineros....4 Il 14 ss 6.

Otro si: Quando se hacen rogativas que por regular sucede de tres a tres años acostumbra a gastar treynta libras de cera, que a razon de treze sueldos y seys dineros la libra, es su valor por cada tres años veynte libras sinco sueldos, que corresponde a cada año seys libras quinse sueldos.....6 Il 15 ss.

Otro si: si se llega a votar el Sto. Christo por rogativas, que vienen a suceder de seys a seys años, se gastan quinse libras más de cera, que a razón de treze sueldos y seys dineros

*por libra, valen diez libras dos sueldos y seys dineros, de las que corresponde cada año una libra treze sueldos y nueve dineros....1 ll 13 ss. 9.*²⁴⁶¹

Aquí solament es comptabilitzen actes religiosos, cera i tabernacles, aparentment poc interessants per a nosaltres. Però aquestes despeses són la millor prova que la processó es feia i que era mantinguda i sostinguda amb el sentit del deure de complir amb un vot envers el patró de la població, com de molt antic s'havia anat fent.

L'any 1761 trobem un tercer indici de nova puixança de la devoció igualadina a sant Bartomeu, com és l'estret interval de regularitat de les rogatives, cosa que *por regular sucede de tres a tres años*. Ho acabem de veure en els comptes d'aquest any. I ara en tenim un testimoni més palpable: el 16 de maig de 1766 (precisament el mateix any que es contribuïa a millorar el culte de la Mare de Déu de la Pietat) el consell municipal recollia la proposta del gremi de pagesos de fer unes rogatives per la necessitat de pluja. Però els llauradors no ho vehicularen a través de sant Isidre com seria esperable, sinó a través del patró de la vila. Sembla que ja era acostumat de fer en ocasions semblants:

*"[...] los Prohombres del Gremio de Labradores de esta villa han echo presente la necesidad que havia y ay de presente de agua por la cosecha del presente año, y que suplicavan fuesse servido este Ayuntamiento hazer rogativas por alcanzar aquella, y que para esto se sacasse en procession nuestro Patron santo Bartholome de su Capilla, y trasladandolo en la Iglesia Parroquial de esta misma villa como es de costumbre en semejante necesidad, y soy de parecer que se haga presente â la Reverenda Comunidad de Rector y Presbíteros de esta villa, y por esto efecto elije el dia veinte del corriente mes de mayo, y como es de costumbre el predicar en semejante dia de translacion de dicho santo, nombro por Predicador al P. Rafael Passarell de la Ssma. Trinidad, del Collegio de las Escuelas Pias de esta misma villa, y ohída la dicha proposicion por dichos señores unánimes y conformes fueron del mismo parecer."*²⁴⁶²

Poc o molt, la petició deuria obtenir el resultat desitjat. A partir de la dècada de 1740 es percep a Igualada una revifalla clara de la festa patronal. Tal i com passava a Vilafranca del Penedès pels mateixos anys amb sant Fèlix i els inicis del culte que se li tributaria. I és que, en termes de memòria col·lectiva –i sense que hi hagués cap mena de rivalitat constatable- el prodigi del Sant Crist ja quedava tant lluny en el temps com hi quedava el segle XIII amb l'entrada de sant Bartomeu a l'escena igualadina. Una comparativa dels imports entre el Sant Crist i Sant Bartomeu en la comptabilitat de 1772 fa perceptible aquesta puixança, si bé el Sant Crist tenia una administració pròpia, que era la Minerva. Aquell any per al Sant Crist foren 8 lliures d'ajuda de cost als administradors (Priors); per Corpus, 29 lliures i 19 sous; en canvi per Sant Bartomeu, 41 lliures i 6 sous. Una diferència que ens sembla significativa i que tradueix com cap altra dada l'estima que suscitava cada una d'aquestes celebracions, almenys pel que fa a les intencions dels representants del poder municipal:

*"Refresco del Día de Sant Bartholomé.
12º xacolata.....9 a.....ll 10 ss. 6*

---

²⁴⁶¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1106. Llibre d'Actes 1761-1765, folis 47r a 57r. Són comptes liquidats el 7 de gener de 1762.

²⁴⁶² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1108. Llibre d'Actes de 1766, folis 34r-34v.

Confitura cándida.....4 ll 6 a.....2 ll 2 ss. 6
 Anís.....2 ll 3 a.....ll 18 ss. 3
 Melindros.....2 ll a.....ll 14 ss.
 Volados y secalls.....4 ll 15 ss. [suma 6 ll ss. 6]

Fiesta de Sant Bartholomé

13° Por las completas de la vigilia de Sant Bartholomé, á la Rda Comunidad...4 ll 6 ss. 3

Por la cera de la capilla de Sant Bartholomé, de peso 4 ll a.....3 ll 4 ss.

Por la deminución de las atxas de la processión...1 ll 3 a.....4 ll ss.

Por los músicos.....4 ll ss. [suma 25 ll ss.]

Fiesta de Sant Fausto

14° Por la processión general y missa conventual a la Rda. Comunidad...6 ll 8 ss.

Por la cera.....4 ll 6 a.....3 ll 12 ss. [suma 10 ll ss.]”

Les dades de 1773 no són gaire diferents en proporcions. Aquesta puixança devocional es manifesta altra vegada quan el 20 de maig 1777 el gremi de llauradors entra una nova petició al consell municipal per tal que novament es facin rogatives per pluja a sant Bartomeu:

“En la villa de Igualada [...] Por dicho Sr. Regidor Decano se ha echo la proposición siguiente = Magnífico Señor: Sabe V. Mag^a que se deliberó hazerse rogativas por esterilidad de agua y que se enpezaron a hazer aquellas y respeto de haverse pedido por los cónsules del Gremio de Labradores de la presente Villa el que se procure adelantar aquella, sacando para este fin la Imagen de Nuestro Patrón San Bartholomé, soy de voto y parezer que se saque dicha Imagen y se lleve en la Parroquial Iglesia como es costumbre, y que se nombre predicador para predicar el Sermón acostumbrado en el día se saque dicha Imagen, y que, a este fin, los ya nombrados comissionados passen a hazer las diligencias acostumbradas, de passar a la Rda. Comunidad de Pbro. de la presente Villa y demás ocurra, y que nombren dichos comissionados y avisen el predicador les paresca á propósito y al intento, y ohída dicha proposición por los demás Señores regidores, dichos unánimes y conformes, han sido del mismo voto y parezer, en cuya conformidad assí lo resolvieron, y determinaron dichos Señores.”²⁴⁶³

I el 26 de maig es donava sortida a la decisió:

“[...] habiéndose hecho presente, y lehídos por el infrascrito [...] los acuerdos celebrados por el Magnífico Ayuntamiento de esta dicha Villa, a saber, uno de veinte de los corrientes y arriba dichos mes y año, en cuyo se deliberó hazerse rogativas eo continuarlas sacando la Imagen de Sn. Bartholomé Patrón de la presente Villa y con el que se hiziesen todas las diligencias y demás ocurra sobre el assumpto [...]”²⁴⁶⁴

La imatge es va treure també per rogatives el 1779, segons els comptes de l’obreria de Santa Maria d’aquell any:

²⁴⁶³ Vegeu annex documental, any 1777. Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 1112. Llibre d’Actes 1777-1779, foli 40r.

²⁴⁶⁴ Vegeu annex documental, any 1777. Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 1111. Llibre d’Actes 1772-1776, foli 410v.

*“Memorial del que se ha gastat per la obra de la Iglesia sent obrers Miquel Rigolfas y Anton Mora, desde 1 de desembre de 1778 fins al últim de novembre de 1779. [...] Més per portar St. Barthomeu per necessitat de aigua en la Parroquial.....3 ss 8. [...] Més per tornar St Barthomeu à sa Capella.....4 ss. [...]”*²⁴⁶⁵

I encara es reflecteixen rogatives a sant Bartomeu el 1785²⁴⁶⁶ i el 9 d’abril de 1788, ocasió en la qual també es va treure després el Sant Crist; de fet, l’anotació és del Llibre de la Minerva:

“Nota ad futuram rei memoriam. Que en lo dia 7 de abril de 1788 votà lo Ajuntament Magnífich de esta vila a instància de peròmens, pagesos y demás poble, lo tràurer a professó la imatge de la capella de St. Barthomeu, haven precehit alguns dias de rogativas públicas per la necessitat de aygua per la cullita; lo dia 8 apareixent als expressats ser molt convenient lo apressurar las súplicas al S[eñ]or, se determinaren novament juntarse y cridar als peròmens, y ohidas las rahons, votaren tràurer la sagrada Imatge del St Ch[rist]o, y que per tan fos treta lo endemà dia 9 y collocada a la Parroquial la Imatge de St. Barthomeu, primer Patró de esta Parròquia, lo que se executà a la[s] 4 h[ora]s de la tarde, exint la Rnt. Comunitat, Ajuntament y demás Poble ab Professó per la porta xica y haven comensat las Lletanias o Rogacions en lo Altar Major, passaren en dret a la Capella de St. Barthomeu, y prenén aquest ab professó voltaren la Vila, continuant la Lletania y conclouén las rogacions y professó en la Parroquial, deixaren lo St. en lo Altar Major, com és de costum. [segueix amb una treta del Sant Crist]”

S’explica molt bé que anessin cap a la capella sortint per la porta petita perquè, a diferència de la processó del dia 24 d’agost, la imatge no es trobava encara a la parroquial sinó que va caldre anar-la a cercar al seu lloc d’estada habitual, mentre que només el deixaren a l’altar major de Santa Maria quan tornaren de fer la volta pels carrers de la vila.

Eren els anys posteriors a la Reial Cèdula de 1780. I com diu Gabriel Castellà al seu *Estudi Sobre la Patera d’Igalada*, en una observació que poca gent ha vist i que el situa al nivell dels folkloristes més vàlids pel que fa als criteris interpretatius de la història:

*“El probable és que vindria una època en què els prohoms dirien: «de la processó de Corpus traiem-ne aquest batibull d’entremesos i balls que en certa manera destorben l’augusta i religiosa serietat de l’acte, i en canvi exhibim-los per la solemnitat de Sant Bartomeu, que és la Festa Major i els veïns i forasters podran gaudir d’uns espectacles típics i tradicionals.» I la Patera i els diables i els cavallets i demás comparses típiques, d’allavors en avant feren les delícies de la festa Major que té lloc avui pel 23, 24 i 25 d’agost, de la mateixa manera que abans eren part integrant de la festivitat del Corpus.”*²⁴⁶⁷

Antoni Carner repetia la teoria ja exposada per Castellà i d’altres, i que el gruix de la comunitat d’etnògrafs i folkloristes ja havia assimilat sense qüestionar-la:

²⁴⁶⁵ Vegeu annex documental, any 1779. Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igalada. Llibre d’Obra 1714-1866, pàgina 72.

²⁴⁶⁶ Vegeu annex documental, any 1785. Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igalada. Top. 1115. Llibre d’Actes 1784-85, foli 227r-227v. S’aprovà de fer-les en sessió del 5 de desembre d’aquell any.

²⁴⁶⁷ Estudi de Gabriel Castellà sobre la Patera d’Igalada. Escrit el 1909 i publicat el 1932 dins “DIARI D’IGUALADA”. Núms 365 a 368 i 371 a 373. Vegeu annex documental, any 1932.

“La «Patera», la más genuina de las danzas igualadinas, desapareció con los primeros años del siglo. Antiguamente formaba parte de la procesión del Corpus. Después, cuando se suprimieron los aditamentos poco respetuosos en aquella manifestación eucarística, la «Patera» y demás danzas o comparsas típicas lucieron sus habilidades en la fiesta Mayor.”²⁴⁶⁸

El seguici festiu d'Igualada comptava per aquelles dates amb la participació d'algunes danses processionals, com es dedueix dels comptes de 1787, saldat l'any següent:

*“Para la ayuda de coste que se ha dado á los Priors del Sto. Christo, para su fiesta..8 ll ss.
 Para lo que se ha dado por la fiesta de la Virgen del Rosario....10 ll ss.
 Para la fiesta de Sn. Bartholomé...25 ll ss.
 Por la votiva que se celebra à Sn. Fausto...10 ll.
 A la Reverenda Comunidad, por el aniversario de Casa Calcina, y Sn. Fausto...8 ll ss. [...]
 Por el refresco de Corpus....10 ll ss.
 Por el refresco de la Assumpta...6 ll ss.
 Por el refresco de Sn. Bartholomé....6 ll ss. [...]
 Por la cera que se dió à los P. Capuchinos y Agustinos, para acistir à la procesión de Corpus, inclusive la del tabernáculo de Sn. Bartholomé.....4 ll 14 ss. [...]
 Para lavar la ropa à los Gigantes, vestirlos y desnudarlos....2 ll 16 ss.
 Para los músicos y dansantes, por zapatos....4 ll ss.
 Por las 40 grahillas encendidas en las noches del Carnaval, Jueves y Viernes Santo, à 7 ss. 6 cada una,....15 ll ss. [...]"²⁴⁶⁹*

Com es pot veure, mentre el municipi destinava 8 lliures a la festa del Sant Crist, en destinava 25 a sant Bartomeu i 10 més a sant Faust. Es pot considerar que l'import de la Festa Major era, *grosso modo*, de 35 lliures, més l'import del refresc de la diada patronal i encara la meitat aproximada de les 8 lliures destinades als preveres per l'aniversari de Casa Calsina (l'endemà de sant Josep) i per sant Faust. O sigui, unes 45 lliures. El refresc de Corpus segueix essent més esplèndid que el de sant Bartomeu (10 lliures i 6 lliures, respectivament). És inqüestionable que la Festa Major d'Igualada seguia una corrent de puixança durant la segona meitat del segle XVIII, d'una manera ben paral·lela a la seva pariona de Vilafranca del Penedès, tant divulgada i coneguda avui dia en la seva dimensió història.

Però hi hagué més obstacles polítics durant tot aquest procés. Les despeses de les festes eren elevades i la gran quantitat d'esdeveniments extraordinaris vinculats a la família reial i els seus assumptes familiars o d'Estat va portar, segons Joan-Ramon Triadó, a una descapitalització. Això va obligar als ajuntaments a limitar els actes amb força rigorositat. Ben segur que les Festes Majors i patronals se'n varen ressentir. Poc abans de les celebracions fetes a Barcelona els dies 8 a 10 de desembre de 1783 per la naixença de dos fills de Carles IV, l'avi –i encara rei- Carles III, coneixedor de la penúria que havia comportat una guerra amb els anglesos, dictava el mateix any una Reial Cèdula on pretenia evitar despeses excessives als pobles i municipis. S'advertia a les parròquies que

²⁴⁶⁸ CARNER 1967.

²⁴⁶⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1118. Llibre d'Actes de 1788, foli 191r.

haurien de celebrar les festes d'aquella efemèride amb una missa amb sermó i *Te Deum* en acció de gràcies, “*sin que se exijan del Pueblo limosnas ni otra cosa por esta causa. Les lluminàries i la música “moderada que fuere estilo, ó pueda hacerse comodamente mientras arden las luminarias”* d'aquells tres dies de festes havien de pagar-se dels eraris públics. També es prohibia cap “*refresco, ni otro gasto de cuenta pública*”, al mateix temps que demana a les províncies i poblacions amb vot a les Corts (i que solien enviar diputats a transmetre les seves felicitacions) que no cal que vagin a la cort, sinó que “*me serán gratas sus expresiones y respetos por medio de cartas*”.²⁴⁷⁰

I aquest transvasament tingué el seus avenços i els seus retrocessos. Per exemple, amb motiu de la visita de Carles IV a Igualada el 9 de setembre de 1802. S'hi veieren torres humanes, balls de cercolets i pastorets. S'estirava, ben segur, del model de seguici que just aleshores s'estava traspasant del Corpus (en parlarem tot seguit) cap a les festes patronals del Camp de Tarragona i el Penedès. Els igualadins no degueren saber mai com de vans eren els seus esforços per oferir espectacles festius de qualitat a la reialesa. Sobre la poca comprensió que tenien els borbons del segle XIX d'aquest tipus de manifestacions, no podem estar de fer avinent l'anècdota que acabava de passar a Cervera, reportada pel claretià Frederic Vila (1884-1936) a la seva ressenya històrica sobre la Universitat de Cervera. Allí va estar-se el monarca just abans de passar per Igualada. Durant les demostracions públiques d'alegria que per la seva estada feien els serverins, va avistar el cos uniformat de catedràtics de la famosa universitat fundada pel seu avi Felip V:

*“Dícese que en uno de los bailes y entremeses que organizaron los gremios para obsequiar a los Reyes, como asistiese a ellos el Claustro de Doctores desde un elevado sitial, vestidos de las magníficas gramallas y de las borlas piramidales, no acertando el Rey desde el balcón donde lo dominaba todo, a distinguir tras la policromada vestimenta la severa gravedad de los Doctores, creyó Carlos IV que formaban una comparsa de danzantes; y dirigiéndose a un cortesano, díjole señalando al Claustro: «Diga V. que bailen aquellos sujetos». Pero advertido Su Majestad de que no eran comediantes, sino que formaban el Senado Académico, sin inmutarse poco ni mucho por la plancha soberana, repuso cachazudamente: «bueno, pues, entonces que no bailen»”.*²⁴⁷¹

Cal mencionar, a més dels gegants que tenien una activitat festiva ben documentada durant tot el segle XVIII, els tres elements afegits en aquest moment a Igualada. Uns balls que no es trobaven entre els elements festius del Corpus Christi antic, com són la Moixiganga, els Cercolets i els Pastorets. Sembla que foren també una creació puntual (o, millor dit, adquisició llogada, en el cas de la Moixiganga) per la visita de Carles IV a Igualada el setembre de 1802 i que a partir d'ara foren incorporats i anys després infantilitzats.

Parlar de la Moixiganga que es va fer a Igualada el 1802 implica parlar d'una manera inequívoca del fet casteller, com ho acredita el rebut de pagament que el *Ball de Valencians* del Pla de Santa Maria (també conegut popularment com *El Pla de Cabra*) va fer a l'Ajuntament d'Igualada:

---

²⁴⁷⁰ REAL CÉDULA 1783 (El Escorial, 22 d'octubre). TRIADÓ 1999, pàgina 142.

²⁴⁷¹ VILA 1923, pàgina 284.

“Dihem nosaltres los abaix firmats Jaume Uguet y Joan Prats del Pla, com a comissionats dels demés companys vingueren en esta Vila per ballar lo Ball de Valencians, quant féu trànsit en esta Vila Sa Magestat, que havem rebut del Magnífich Ajuntament de la mateixa vila, quaranta sinch lliuras, que junt ab dos duros donà dit Magnífich Ajuntament a Joseph Requesens altre de nostres companys, y una cabra, y demés acistiment de palla, llenya y ospedatge en lo temps estigueren en esta Vila, nos donem per contents y satisfets de dit magnífich Ajuntament. Igualada, y desembre 7 de 1802. Firmo jo Jaume Huget per mi, y per Joan Prats que no sap de escriurer.”²⁴⁷²

A més de la documentació municipal, la Moixiganga (un terme que podia ser perfectament usat per a referir-se a qualsevol dansa o ball pantomímic i no necessàriament a una moixiganga amb misteris o construccions humanes verticals) ens apareix esmentada a la correspondència privada de la família Torelló:

“Barna. A Albert Combelles. Igualada, octubre 7, de 1802. Estimadíssim germá: Acabo de rèbrer la tua [...] També me donà algunas notícias que sí bé no exestas com las que conté la tua, sempre son estimables perquè ajudan à passar la soledat de esta. Entre ellas era una la de haverli pitllat la bosa en la plassa de Palàcio al temps de ohir la orquesta dels 60 músichs, fortuna que antes ne havia tret una bona partida, altrament se li hauria fet sensible, aixís com ara se-n riu ab tota sa catxassa., perquè no-y tenia més que de 8 a 9 ducats. En efecte, hauria trobat ple poder vèurer la Muxiganga e iluminació, suposat me havisas algun acolorament del Barcelonins però paciència [...] Lo dimars pasà per esta lo carro triunfal que conduhí als soberans en la entrada de eixa, qual lo portavan en Madrit, molt ben cubert sobre un cotxe.”²⁴⁷³

Aquest espectacle de la *Moixiganga* es retroba explícitament en forma de misteris executats amb ciris a les mans, juntament amb el ball dels cercolets enflocats, en la visita a Igualada dels reis Ferran VII i Maria Josefa Amàlia de Saxònia el 1828. Deduïm sense massa por d'equivocar-nos que, del protocol d'obsequis reials (l'enèsima proposta festiva pensada per una efímera entrada reial que passa a engrandir i alimentar el següent festiu ordinari!) ja passaren a formar part de la Festa Major igualadina a mitjan segle XIX:

“A las cuatro y media de la tarde salió de las Casas Consistoriales el Ayuntamiento con el Alcalde mayor á la cabéza, la comision de obsequios, el Vicario Perpetuo regente la cura principal de almas, varios individuos del Estado Seglar, y de las Comunidades Seculares y Regulares, seguidos de un inmenso gentio. Precedian la marcha dos ayrosas comparsas de jovenes primorosamente vestidos baylando graciosas danzas, y formando diferentes vistosos grupos y figuras con arcos guarnecidos de cintas y flores en las manos, y una numerosa y bien dirigida orquesta que iba difundiendo la alegría y el contento por donde pasaba con sus marciales y alegres sonos y tocatas. [...]
Tubo S. M. la dignacion de mandar detener su coche al llegar á la cabeza del Ayuntamiento [...] pasando por debajo del arco triunfal. Por todo este dilatado trecho fué no pocas veces interrumpida la marcha deteniendola á cada paso los bayles y altos grupos de los danzantes, y el numeroso gentio que se iba adelantando para gozar de la vista de sus Reyes y Señores, quienes sufrían bondadosos tan repetidas detenciones, y

²⁴⁷² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 10.13.

²⁴⁷³ Universitat Pompeu Fabra. Institut Universitari d'Història “Jaume Vicens Vives” (IUHJV). Fons Torelló, Lligall 1451, carta 139.

correspondias con el mayor agrado á los transportes de júbilo, y continuas aclamaciones y saludos de la muchedumbre. [...]

Llegada la noche desterraronse las sombras, ó por mejor decir, no parecieron, pues la multitud de luces que en todas partes brillaban [...] ardiendo así mismo otras muchas en los balcones del Real palacio, en el tablado de enfrente el mismo, y en diversos otros puntos. El hermoso arco de triunfo y sus agujas colaterales se hallaban también perfectamente iluminadas en sus dos frentes por medio de una infinidad de luces que por su simétrica colocacion hacian resaltar y divisar de lejos todo el órden de su arquitectura. La música colocada en el citado tablado no cesó hasta muy tarde de embelesar con su melodía, tocando varias armoniosas y escogidas piezas, mientras que las comparsas de los bayles se esmeraban en obsequiar á los Augustos soberanos con sus variadas y vistosas danzas y figuras con achas de cera encendidas en las manos.”²⁴⁷⁴

Del Ball de Cercolets igualadí, ultra la descripció de 1828, tenim una dada de l'anterior visita de Carles IV el 1802: “*Lo que ay de qubrà jo Pera Guixà dels ragidós de la Pasada del rey, un partit de cèrcols que valan 2 ll 12 ss. 6*”.²⁴⁷⁵ i que molt bé podrien correspondre a les armadures dels cèrcols enflocats per a dansar davant de Carles IV i Mª Lluïsa de Parma. No es pot assegurar amb total certesa que aquests cèrcols pertanyessin a un element de dansa. Els retrobem com a *cerculitos* en el programa de 1855, cosa que indueix a creure que no se'n devia haver perdut la continuïtat de les aparicions des de començament de segle XIX.²⁴⁷⁶

Del Ball de Pastorets d'Igualada sabem solament que el 24 de desembre 1802 es pagaren “*12 Bastons per los Pastors pintats, 2 ll 5 ss*”.²⁴⁷⁷ que havien servit per la Visita de Carles IV. També sabem que apareixen ja al programa d'actes de la Festa Major de 1846 com a *pastores*. En qualsevol cas, ja no desapareixen dels programes fins al cap de molts anys, poc abans de la Guerra Civil de 1936.

I tot plegat tingué els seus retrocessos, perquè encara topà amb alguns esculls, com la Guerra del Francès de 1808-1811. Unes anotacions del Baró de Maldà al seu *Calaix de Sastre* ens descriuen la processó de Corpus que ell va viure aquell any a Igualada el 21 de juny de 1810. Ens hi esmenta la disparada de fusells en entrar la custòdia a Santa Maria i la presència de la imatge de plata de Sant Bartomeu com a concurrent al seguici de Corpus, cosa que ja vèiem al llistat o rogle aprovat el 1675:

“Començava esta professó de Corpus ab dos ganfarons vermells, un al costat de l'altre, també altres dos de domàs blanc; seguien les banderes fins a unes vuit o deu, ab sos banderados a cada bandera, anava seguint un tabernacle del sant del gremi, dels patrons d'esta vila en quiscuns, com eren sant Isidro Llaurador, sant Antoni de Pàdua, l'apòstol sant Bartomeu, que és lo patró d'esta vila, lo Divino Ninyo Jesús, sant Joan Batista, Nostra Senyora del Carme, Nostra Senyora del Roser etc. Seguien les creus dels caputxins, agustinos i de la parròquia, mes no vestit d'àngel lo noi que empunyava la creu dels caputxins; a estos después los agustinos calçats, anant detràs lo reverend clero i la música d'esta capella d'Igualada, mes no altra música, i a l'últim lo Ssm. Sagrament

²⁴⁷⁴ SUCINTA 1828. Vegeu annex documental.

²⁴⁷⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 10.13. Vegeu annex documental, any 1802.

²⁴⁷⁶ Programa conservat al Museu de Capellades i en fotocòpia a la Biblioteca Central d'Igualada. Vegeu annex documental, any 1855.

²⁴⁷⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 10.13. Vegeu annex documental, any 1802.

(alabat sia sempre); mes no en lo millor verigle o custòdia, per estar desada per causa de tota aquella sacrílega i inhumana gent; ni tampoc eixit la millor creu de plata sobredorada, ni un sant Bartomeu, apòstol, gran, de plata, ni la Divina Pastora, ni les vestidures millors [...] i a dos quarts per les set, entrà tota la professó a la iglésia, havent fet tercera descàrrega de fusileria la tropa, alto davant, i se reservà al Divino Senyor en lo sacrari i així finit en est dia lo primer del Corpus, tornant les banderes i els tabernacles, lo de quiscuns gremi o confraria d'aon los havien trets."²⁴⁷⁸

Com es pot imaginar, la proximitat de les tropes franceses havien provocat una austeritat en la celebració. No s'hi esmenta cap entremès; un fet que tampoc és gens normal, perquè gegants n'hi havia i balls també. Per si fos poc, queda clar que no es va emprar l'argenteria bona, segurament amagada en algun indret de confiança, ja fos dins la vila o fora d'ella. Uns dies després, Rafael d'Amat encara es trobava a la vila i va viure-hi una festa major ben atípica. És de lamentar que un personatge que sol descriure sempre els elements festius que veu es trobés a Igualada precisament en un moment tant convuls i no en cap altra ocasió. Almenys va deixar també constància que es feia processó el dia 24 d'agost fins i tot en aquells temps tan difícils. El que tenim clar és que el format dels actes i la seva distribució en dos dies i la vigília del primer que traspuaran els programes a partir de 1844 i 1846 estava més que definida a mitjan del segle XVIII quan s'hi afegeixen les matines el vot de sant Faust l'endemà. Escrivia Rafael d'Amat l'agost de 1810:

"Dia 23 d'agost [...] Solent-se donar a menjar, cada any per la festa major de l'apòstol Sant Bartomeu, en esta vila d'Igualada, cabretes tendres, mes no de franc, sí que pagant als venedors i venedores los preus d'estes, ja n'hem vist a algunes a la vora de la Rambla i portal sens portes, que és lo bo que té aquesta vila d'Igualada per fugir, a convenir, dels gavatxos a arribar-se'ns. [...]

Dia 24 d'agost [...] S'ha celebrada la solemne festa al patró d'esta vila d'Igualada, al gloriós apòstol i màrtir Sant Bartomeu, en esta parròquia, ab ofici solemne [...] En esta tarda, s'ha feta la professó de Sant Bartomeu Apòstol per dintre de la vila, que no he vista [...] Demà se celebra festa en la predita parròquia al gloriós Sant Fausto, màrtir, sent vot de vila, ab obligació d'oir missa i sí també no poder-se treballar, anyadint-se lo mercat en la plaça, que no deixarà de ser molt abundant en tot, i molt jovent masculí i femení i del foraster, que no hi faltará a passejar-s'hi a comprar i vendre."²⁴⁷⁹

De fet, com veurem després, la festa dels Innocents no hauria replicat abans de 1820 el model d'actes de la Festa Major si aquesta no hagués sigut una realitat consolidada abans de 1800, idea que ve reforçada pels elements festius que es van oferir a Carles IV el 1802. La diada de sant Bartomeu seguia el seu curs de recuperació després del període napoleònic i el 1814 devia haver-hi un cerimonial en relatiu bon estat de salut, ja que es paguen els macers pel que sembla que era l'anar a desitjar bona diada als regidors i autoritats:

"El Majordom de propis de este Ayuntamiento pagará a Antonio Mercader y a Juan Carrera y a Buenabventura Vidal Maseros del dicho Ayuntamiento la cantidad de diez libras para el agasajo de las buenas fiestas del Glorioso San Bartolomé, que con su recibo

²⁴⁷⁸ MALDÀ, volum VIII (1808-1810), pàgines 278-279.

²⁴⁷⁹ MALDÀ, volum VIII (1808-1810), pàgina 289.

se le abonará en cuentas. Yguagrada, agosto 21 de 1814. Son 10 ll ss. Rebut dita partida Juan Carrera.”²⁴⁸⁰

I el 1819 es passaren comptes d’anteriors diades ja passades, algunes feia un bon grapat d’anys, el pagament de les quals havia quedat endarrerit, almenys pel que fa als cantors de música sagrada:

“Compte de lo que importa las funciones de música, se han fet en la parroquial Yglésia per orde del magnífich Ajuntament en los días següents:

Primo per las Completas de San Barthomeu, onse pessetas onse operaris, 4 ll 2 ss. 6. Más per lo Ofici de San Barthomeu, 4 ll 2 ss. 6. Más per la professó de San Bartomeu, vuyt pesetas y un vint y dos, que són tres vintidosos per cada operari, 3 ll 1 ss. 10. Per lo Ofici de San Fausto, onse pessetas, 4 ll 2 ss. 6. Yguagrada y setembre 18 de 1807, [total] 15 ll 9 ss. 4.

El Majordomo de Propis de la present Vila, pagarà al señor Francisco Morlius, Mestra de capella, las quinze lliuras nou sous y quatre diners que expressa lo adjunt compte, que cobrant recibo de dit señor se li abonará en los comptes. Yguagrada y setembre 28 de 1807.”²⁴⁸¹

Resulta també revelador de l’inici del resorgiment de la festa l’edició dels *Goigs en alabansa del gloriós apòstol sant Barthomeu, que se venera en la parroquial iglesia de la vila de Iguagrada*, a càrrec de l’estampa manresana d’Ignasi Abadal, estamper, el 1814, reimpressa de nou només quatre anys després.²⁴⁸² Considerem aquestes edicions tant immediates entre elles com un bon indicador de l’inici de l’arrelament i la implementació del model de *Festa Major* vuitcentista que esclatarà, com veurem tot seguit, a partir dels anys quaranta del segle XIX. L’any següent, el 1815, es repetien les rogatives:

“En atención de ser extraordinariamente extremada la necesidad de agua que se está experimentando, de manera que la cosecha se va á perder por momentos, y siendo preciso acudir á implorar el auxilio del cielo, acordaron que se hagan rogativas públicas, y que el domingo próximo se saque en procesión el Patrón San Bartolomé y se traslade a la Iglesia Parroquial.”²⁴⁸³

Encara tenim documentades unes rogatives per pluja el 1924. El 25 de maig d’aquell any es portava Sant Bartomeu des de la seva Església, el 29 la Mare de Déu de la Pietat des del seu Santuari i el 30 el Sant Crist des de la Capella del Santíssim situada dins la mateixa Parròquia.²⁴⁸⁴

Iguagrada anava implementant el model de Festa Major de manera totalment paral·lela a la veïna Vilafranca. Mentre la capital anoienca reimprimia els goigs del seu patró, a Vilafranca entre 1814 i 1815 s’estaven incorporant al drac i als gegants alguns elements cabdals com el *Ball de Valencians* (castells) i de la *Muxiganga* (1814) i el *Ball de Diables*

²⁴⁸⁰ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Iguagrada. Lligall 16.16.

²⁴⁸¹ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Iguagrada. Lligall 25.5.10

²⁴⁸² BISBAL / MIRET / MONCUNILL 2001, números de catàleg 513 i 514.

²⁴⁸³ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Iguagrada. Top. 1138 Actes 1815-1816, foli 23v i 24r. Vegeu annex documental.

²⁴⁸⁴ COLOMER 1949, pàgines 56-57.

(1815), tal i com reflecteix la comptabilitat de l'Administració de Sant Fèlix.²⁴⁸⁵ En canvi, resulta sorprenent que aquesta celebració hagi mogut tant poca literatura historiogràfica fora de la premsa vuitcentista. També va instituir-se Festa Major al Vendrell el 1777. Ho sabem perquè el 1877 va celebrar-se'n el centenari, del qual conservem el programa transcrit en un article de 1926.²⁴⁸⁶

El Museu d'Història de Barcelona conserva una pintura sobre taula de 65x27 cm on es mostra el rotllo de la processó del Corpus.²⁴⁸⁷ La peça, datada el 1769, sembla que fou pintada per un tal Joan Amat i mostra alguns elements, però, sobretot, sembla una peça destinada a recordar als participants quin lloc ocupaven dins l'ordre –lineal i jeràrquic– d'aquesta desfilada cívica i religiosa a la segona meitat de segle. El cerimonial de la Festa Major d'Igualada fins a 1850 degué seguir bastant fidelment el patró establert en els segles XVII i XVIII, ja que l'inventari de la casa de la vila pres el 31 de gener de 1838 encara esmenta una tauleta similar, encara que potser sense elements gràfics:

*“En la Sala Capitular. 1 Tabla de las fiestas en que concurre el Ayuntamiento en cuerpo con guarnicion de madera. [...] En la pieza de la Mayordomia. 1 Cofre de cobre para poner las bolas de la estraccion de Donsellas con tapadera de causa pia de Cornet. 2 Testas de los gigantes. [...] 1 Arca vieja y dentro los dos vestidos de los maceros y las dos masas. 10 Insignias de domasco. 4 Espadas. Los vestidos de los Gigantes.”*²⁴⁸⁸

El fet que Igualada conservés encara les maces o porres, les boletes o rodolins per escollir la beneficiària de la *Causa pia per a donzelles a maridar* de Jeroni de Cornet (+1667) i, sobretot, la tauleta pintada on constaven de manera solemne les festes on el consistori assistia de manera oficial i formal ens porten a pensar-ho. Segurament aquesta tauleta també portava algun element aclaridor i explicatiu del rogle processional, a la manera dels fulls de rengle o la tauleta barcelonina de la Casa de la Ciutat (ara esmentada) la qual tenia el seu equivalent a la catedral (es conserva en dependències de la Catedral o el Museu Diocesà).

19.4 El nou marc per a la *Patera*: l'esplendor vuitcentista de la Festa Major d'Igualada (1840-1900)

Les celebracions del que entenem avui per “Festa Major” en una àmplia zona del que s'anomena Catalunya Nova (zona que comprèn des de l'Anoia i el Penedès fins al Garraf, el Priorat, la Conca de Barberà, l'Alt i el Baix Camp i el Tarragonès) venen determinades per uns trets comuns bàsics, diferenciats respecte d'altres regions. Aquest marc i aquesta manera d'entendre la festa fou el brou de cultiu del que anomenem *model de seguici* i comprèn una seqüència d'actes. Aquesta seqüència comprèn anunci, vigília, vespres, despertada, ofici, lluïments, processó, espectacles diversos i clausura. Sí que cal dir que abasta una àrea geogràfica més àmplia que l'esmentada, ni que sigui pel fet

²⁴⁸⁵ Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Manuscrits. Llibre de la Administració de Sant Fèlix 1781-1876, sense foliar.

²⁴⁸⁶ Vegeu annex documental, any 1877. Arxiu Comarcal del Baix Penedès. Hemeroteca. *El Baix Penadès*, 24 de juliol de 1926, Any XXI, núm. 1062. ARROYO 1992, pàgina 221.

²⁴⁸⁷ La peça porta el número d'inventari MHCB 3024.

²⁴⁸⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1145. Llibre d'Actes 1836-37, foli 342r i v.

d'incloure poblacions importants, com Algemesí, Cervera, Girona, València, Vic, Manresa, Olot, Perpinyà, la Seu d'Urgell, Tortosa... O sigui, tota la regió dels reialmes d'Aragó, València, Mallorca i, òbviament, el Principat.

Una altra cosa és que aquestes poblacions hagin conservat les seves festes majors amb la densitat d'elements festius i entremesos que ho van fer les d'aquelles comarques inicialment esmentades. La circumstància que aquesta zona del Penedès-Garraf i Camp de Tarragona (entesa en sentit ampli) hagi conservat tantes danses i balls parlats es deu a diversos factors. En primer lloc, al veïnatge geogràfic; en segon lloc a les bones comunicacions que permeteren l'intercanvi d'elements i la seva mobilitat (anar de Valls o Reus fins a Tarragona no és com anar de Berga a Vic o a Olot).

Ara bé, l'impuls que reberen aquestes celebracions i els seus elements festius en aquesta primera meitat de segle XIX resultà determinant, perquè la supressió dels gremis per part de l'absolutisme de la monarquia espanyola (que era tal "per la gràcia de Déu" i no necessitava convocar corts) hauria suposat un cop mortal si no hagués estat contrarestat d'alguna manera. Ja hem vist també com el 1809 els gremis igualadins, prou esllanguits, provaven de reconstruir l'antiga Confraria de la Lluminaia del Santíssim, també anomenada dels joves o fadrins, a través d'una petició a l'Ajuntament.²⁴⁸⁹

Com veurem tot seguit, la festa patronal d'Igualada estava plenament immersa en aquesta dinàmica cap a 1840. Portava dècades encaminada a elaborar el constructe que avui anomenem 'Festa Major'. Per tal que és produís aquest canvi fou cabdal l'existència d'un substrat configurat per la classe mitjana i menestral. I a partir d'aquesta data, l'entrada en escena de la classe obrera del món tèxtil i fabril que va reclamar una participació a la festa. Sobretot als balls -Diables, Bastons, Cercolets, Gegants o la mateixa *Patera*- i al fet casteller local -la Moixiganga-. Aquesta classe obrera també va exigir un espai de gaudi en forma de saraus públics, concerts i altres manifestacions. Amb el temps, la burgesia local, que havia administrat el Corpus, va anar-se distanciant de la comparsa festiva i la va deixar en mans de la classe menestral i obrera, la qual va mantenir-la activa a canvi d'una gratificació oferta anualment per l'Ajuntament. Els nous àmbits que aquesta burgesia -ara burgesia industrial- va trobar per mantenir intacta la distinció social i la separació de classe foren uns altres. Primer, el ball de l'envelat; després els balls de societat. Uns anys després foren les funcions de l'Ateneu (com els seus certàmens literaris) o el Cercle Mercantil i, quan era possible baixar o residir a Barcelona, les funcions musicals i teatrals que ofería la capital.

Però comentarem les fonts per ordre cronològic d'aparició. El que sí que queda clar és que l'Arxiu Municipal d'Igualada hauria de tenir diversos centenars de factures soltes anuals, les quals s'han perdut gairebé totes. Aquests papers permetrien un anàlisi detalladíssim d'aquestes celebracions, la participació que hi jugaven els diferents elements festius i el procés de creixement o implantació d'aquests al llarg de la primera meitat de segle XIX. Uns detalls festius que apareixen als comptes municipals de 1838 són encara referents només al Corpus i no semblen pas garantir que la Festa Major

---

²⁴⁸⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1135. Llibre d'Actes 1808-1809, foli 72r a 73v. Vegeu annex documental.

comptés amb entremesos festius, balls o imatgeria en aquests anys de canvi de terç de segle:

“Lo son dos cientos diez reales vellon gastados para adornar y vestir los Gigantes y componerlos y pagar á los portantes y Tamborino en la festividad de Corpus del año de esta cuenta, segun el documento de nº 51.....210.”²⁴⁹⁰

Continuant el degoteig d'informacions, sabem que es feren actes amb un tarannà i un estil que es deixa entendre clarament que el model vuitcentista de Festa Major que tantes vegades hem explicat en anteriors treballs es trobava més que implantat. Si entre els comptes municipals de 1838 trobem encara els gegants i flabiolaire vinculats – sembla que exclusivament- al Corpus, ben aviat no seran exclusius d'aquesta festa. Aquests començaren a deixar-se veure també per sant Bartomeu, segons veiem a la crònica apareguda al periòdic madrileny *El Heraldo* del 4 de setembre de 1844, un dels *rappports* més antics que coneixem de la Festa Major vuitcentista:

“La fiesta mayor de esta, cuyo patrón es San Bartolomé, fue muy concurrida y lucida; varias danzas, gigantes, y dos bailes públicos en un magnifico toldo de 140 palmos de largo y 100 de ancho, á mas de las tres funciones del teatro y dos castillos de fuegos de varios colores, son los festejos con que han obsequiado estos pacificos vecinos à su santo patrón y á los muchos forasteros que nos han honrado con su presencia, dejando aparte las funciones religiosas que no han dejado que desear.”²⁴⁹¹

Cal dir, per cert, que resulta molt interessant que es doni el dimensionat de l'envelat o *entoldado* on es feia el ball, que mesurava uns 28x20 metres, aproximadament.

El primer programa d'actes concebut a manera de cartell que es conserva fou imprès en un full volant el 1846 i publicat al *Diario de Barcelona* el dia 20 d'agost d'aquell mateix any.²⁴⁹² Una Festa Major no seria tal si no es convoqués el màxim de públic concurrent possible amb una certa antelació (solament així es pot fomentar un o altre discurs, activar uns o altres ressorts psicològics, o distreure les masses de la creixent desigualtat social fruit dels processos d'industrialització). El programa i cartell de la Festa Major de 1851 parlen també prou clarament del fenomen de consolidació contínua de la Festa Major igualadina, fruit segurament d'una petita operació de màrqueting i publicitat:

“Nada malo se espere de los que mejorando sucesivamente las fiestas en la primera mitad del siglo 19, quieren inaugurar las de la segunda en su primer año. A la monotonía sucedió la variedad, á los bailes en los cuarteles sucedieron los entoldados, á los cohetes y petardos sucedieron los castillos de fuegos artificiales, hasta á la prosaica cabrida sucedieron las terneras y los pavos; en todo ha habido variedad, pero no basta, es necesario que sobre esta variedad vengan cosas nuevas, y ellas se inaugurarán este año.”²⁴⁹³

²⁴⁹⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1147. Llibre d'Actes 1839, foli s 200 i ss. Vegeu annex documental. VILARRÚBIAS 2017, pàgina 88.

²⁴⁹¹ Madrid, Biblioteca Nacional. *El Heraldo*, núm. 691, 4 de setembre de 1844, pàgina 4.

²⁴⁹² Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, núm. 252, 20 d'agost de 1846, pàgines 3531-3532.

²⁴⁹³ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, núm. 229. 17 d'agost de 1851, pàgines 4854-4855.

Una crònica apareguda al *Diario de Cataluña* el 1852 ens aclareix finalment la data que fou considerada com el canvi o punt d'inflexió en aquest procés de revitalització, que fou la Festa Major de 1842. Tot i això, la rierada esdevinguda el 24 d'agost d'aquell any -que encara consta documentada en un plafó de rajola encastat a les parets del Molí de l'Abadia-²⁴⁹⁴ va esgarriar tota la celebració:

*"[...] al acabarse la Guerra Civil [...] De todas las fiestas mayores que hacen las poblaciones de este principado, es sin duda alguna la mejor, las mas esplendida, la mas ruidosa la de Igualada. Antes del año 42 era la mas miserable que darse podia; en ese año se mejoró un poco, mas vino el fuerte aguacero que dejara tan eternos como amargos recuerdos en la orilla del Noya y del Llobregat; y el toldo vino abajo, los bailes se quedaron por hacer, disparándose tan solamente el castillo de fuegos artificiales con el doble objeto de consumir lo que no podía destinarse á otro uso que á la llama, y de dar un poco de expansion á los angustiados ánimos del vecindario que habia presenciado por la mañana una catástrofe de imposible explicacion. En los años sucesivos fueron tomando un poco de ánimo los aficionados al bullicio, hasta llegar al año 49, en que con motivo de la conclusion de la guerra civil última [la Segona Guerra Carlina], se celebró la fiesta de una manera tan animada como en las poblaciones que tienen renombre de hacerlas buenas; se hizo mejor en el 50, mejor el año pasado [l'any 1851], llegando el actual á presentarla grande bajo muchos conceptos."*²⁴⁹⁵

Els programes de 1849 a 1852, apareguts a la premsa o en full volant imprès ja ens permeten veure consolidat tot aquest procés. En la línia que ja es veia als pregons medievals, amb una intencionalitat claríssima d'atreure molt públic de les rodalies, de tota la província i àdhuc de més enllà (igualadins forans, curiosos, estiuejants...). Només donem el testimoni d'una crònica de 1851, enviada a Madrid a posteriori, que ja indica l'interès turístic i folklòric de la Festa Major d'Igualada com a consolidat molts anys abans d'aquell eslògan publicitari vilafranquí de "*la més típica*" (1906). També fa gal·la del furor que causaven els balls a la població, especialment als més menuts:

"Igualada 31 de agosto. Concluyó enteramente la fiesta mayor después de diversiones de todas clases que han entretenido asi á los forasteros como á los vecinos de esta población. No engañó el programa. Cuanto se anunciaba en él, se ha realizado: prolongados campaneos, cabritas, pollos, pavos, perdices y lo demás que suele aparecer en los mercados de fiesta mayor en número considerable, los bailes alborotándolo todo, particularmente el de los diablos, que con brusco aspecto é infernal ruido de tambores, causaba mas asco que alegría. De la Patera no hay que hablar, porque gusta mucho á los igualadenses, asi como tampoco de la mogiganga ni de los enanos, cuyas cuatro parejas no tienen rival en el mundo de los entes de estraza, ni de los pastores que valen por si lo que no pueden valer nunca los palitroqueros ni los diablos juntos. Tanto gustan estos cuatro [sic] bailes que no hay chiquillo que no represente la Patera, ó haga los enanos, ó pruebe los ejercicios gimnásticos de la mogiganga, ó remeden á los pastores, no acordándose siquiera de Lucifer ni de Satanás ni de otro de los personajes del de la diablesca, como dicen ellos.

La función de iglesia fué soberbiamente buena, asi por la misa compuesta y dirigida por don Antonio Oller, como por el panegírico que pronunció el padre Renom de las escuelas

---

²⁴⁹⁴ El plafó, de 16 rajoles, diu: "ACÍ ARRIBA / LA RIERADA / DEL 24 D'AGOST / DE 1842, / ESSENT MOLINER / JOAN SOLER"

²⁴⁹⁵ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Cataluña*. Núm. 25. Lunes, 30 de agosto de 1852, pàgines 634-635.

pias de Barcelona. El toledo fué magnífico, también así por su grandiosidad como por los ricos y bien combinados adornos con que estaba decorado. Los bailes fueron concurridos hasta rebosar, particularmente él del día primero. Los castillos de fuego, no tan buenos como años anteriores.

La sociedad del Casino igualadense lució su galantería obsequiando con un baile particular á los forasteros. Sus salones estuvieron muy bien decorados, y la concurrencia fué brillante.”²⁴⁹⁶

Evidentment, un periodista polític i poc amant de la història no podia pas apreciar el Ball de Diables, d'altra banda prou tronat en aquella època, cosa que avui apreciarien moltíssim tots els etnògrafs. El 1859 una crònica de premsa qualifica la Festa Major d'Igualada entre les millors de Catalunya:

“Igualada, 27 de agosto. Aunque sea falta de modestia, no la es de verdad el decir, que la fiesta mayor que esta villa celebra anualmente en estos tres últimos días es la mejor de Cataluña. La de este año se ha solemnizado con la mayor ostentacion y suntuosidad. Las funciones religiosas fueron solemnes y concurridísimas [...] Tanto las señoras de la poblacion como las forasteras, se esmeraron en darle lucimiento con sus elegantes trajes y aderezos, y de el salieron sumamente complacidos todos los concurrentes. La afluencia de forasteros ha sido mucha, y en todas partes se ha observado el mayor orden y compostura, sin que el mas pequeño desman haya turbado ni un momento la alegría que constantemente ha reinado.”²⁴⁹⁷

També Serra Iglesias ens mostra aquest prestigi dins el cicle de festes majors catalanes en el seu *Quadro de Costums Igualadinas* de 1881:

“Han passat unas quantas horas desde la arribada dels forasters. [...] Son las vuit del vespre. Després d’haberse atipat de sanch de moltó, de fetje de moltó, de potas de moltó y de tripas de moltó, la familia del senyor Sever y los forasters se’n van la balcó principal á esperar un dels espectacles més animats de las festas.

-¿Veuhén? – diu la senyora Pepa, - Com que’l nostre home es Regidor, no tindré de molestarnos pera véurerho tot; puig la passa-calla y’ls balls se pararán devant de casa, segons es costum y obligació seva. Mentrestant, si son servits, donguin una mirada al carrer y passarán un bon rato.

Efectivament. La Rambla de Sant Isidro, que’es ahont té la casa’l senyor Sever, dona gust de véurer. Plena de gom á gom, materialment invadida per vehins y forasters, sembla que s’hagi convertit de repent en un concorregut carrer de la més populosa capital. Alló es un verdader mostruari de trajos. barretinas, calsas curtas, barrets de totas menas, levitas, jaqués, brusas y de tant en tant algun sér estrany ab vestit de virolada Ilustrina que causa la admiració dels forasters.”²⁴⁹⁸

I això no és anecdòtic, ja que el mateix dia de sant Bartomeu de 1878, *El Eco del Noya* publicava aquest avís a la Crònica Local:

“Por favor. - En atención á la muchísima agua que durante estas fiestas necesita el vecindario por la aglomeración de forasteros, rogamos á quien corresponda procure que

²⁴⁹⁶ Madrid, Biblioteca Nacional. *La España*, any IV, núm. 1053, 7 de setembre de 1851, pàgina 1.

²⁴⁹⁷ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona *Diario de Barcelona*. 30 d’agost de 1859. Edició matí. Núm. 242, pàgina 8915. AHCB.

²⁴⁹⁸ SERRA IGLESIAS 1881, capítol III.

en las fuentes públicas no se repitan las escenas que todos los días vienen sucediéndose con grave detrimento de nuestro nombre.”²⁴⁹⁹

Però el text més clar que ens resumeix aquest context de recuperació festiva és la descripció de la Festa Major que ens va deixar Jaume Gomis a la seva reedició de la Història del Sant Crist d'Igualada. El quadre d'actes està més que tancat i explicat com si fos quelcom antic o, com a mínim, de consuetud. La Festa ho era i molt, d'antiga, i podria ser que alguns dels actes també es fessin de molts anys ençà. La part litúrgica ja consta, d'entrada, com a celebrada amb *suntuoso aparato*:

“Fiestas. La mayor se celebra el día de S. Bartolomé. Ya algunos días antes recorre la poblacion un tambor grotescamente vestido, tocando de continuo el baile predilecto de la monòtona PATERA. El día 23, vigilia de la fiesta, se surten los vecinos de su correspondiente cabrito, lo que dá una idea poco ventajosa del buen gusto de los igualadines, que introdujeron en tiempos muy antiguos esta costumbre. Además habia pocos años atrás la de tener colgada la res muerta en las entradas de las casas para que la pudiesen ver los vecinos, quienes se cambiaban con el dueño cuatro inocentes pullas sobre el acierto ó desacierto de la compra, segun era aquella gorda ó flaca. En el día, refinado el gusto con la civilizacion, se compran pocos cabritos, y á estos se van substituyendo otros manjares mas succulentos y regalados. A la tarde del mismo día se cantan en la iglesia parroquial solemnissimas completas, y luego salen los bailes de la MOGIGANGA, ENANOS, PASTORCILLOS, PALITROQUEROS y el antiquísimo de la PATERA, que recorren la poblacion en todas direcciones, precedidos de una numerosa orquesta, disponiendo así á sus habitantes para la fiesta del día siguiente. Esta se celebra en la iglesia con suntuoso aparato; pero la procesion que se hace por la tarde, aunque se vé mucho mas concurrida que años atrás, le falta todavia mucho para ser digna de la solemnidad del día. Por la noche se dispara un hermoso castillo de fuegos artificiales, y luego sigue un lucido baile que se dá debajo de entoldado en la plaza de la Cruz, por que en la poblacion no hay ninguna pieza tan capaz, que pueda contener la inmensa afluencia de gente que concurre á él. El día 25 continuan las mismas diversiones; está consagrado á S. Fausto, del que posee la iglesia parroquial una reliquia muy insigne, y fue elegido en 1705 por voto de la poblacion abogado contra las granizadas y pedriscos.”²⁵⁰⁰

Cal mencionar, a més dels nans (ja estudiats amb els gegants en un treball anterior)²⁵⁰¹ els tres elements suposadament afegits des de la visita de Carles IV a Igualada el 1802: la Moixiganga, els Cercolets i els Pastorets, els quals sembla que foren també una creació puntual per aquell acte. La Moixiganga –aleshores contractada a una població no excessivament propera- degué agradar tant que va prosperar amb efectius locals. I els cercolets i pastorets foren infantilitzats a partir de mitjan segle XIX.

Del Ball de Cercolets apuntarem que apareixen ja com a *cerculitos* en el programa de 1855, cosa que indueix a creure que aleshores ja havien estat infantilitzats.²⁵⁰² Tot i això, el 1884 consta que feien un pont d'arcades per tal que hi passessin les autoritats per sota abans d'entrar a l'Ofici, per la qual cosa devien ser ja adolescents d'una certa envergadura física per atènyer l'alçària requerida:

²⁴⁹⁹ Biblioteca Central d'Igualada. *El Eco del Noya*. Año II, núm. 45. 24 d'agost de 1878.

²⁵⁰⁰ GOMIS 1852, pàgines 87-88.

²⁵⁰¹ VILARRÚBIAS 2017, pàgines 101-108.

²⁵⁰² Programa conservat al Museu de Capellades i en fotocòpia a la Biblioteca Central d'Igualada. Vegeu annex documental, any 1855.

“Todos los bailes á las diez tuvieron cita á la Casa Consistorial para acompañar al M. I. Ayuntamiento á los Divinos Oficios en la parroquial de Santa Maria, no parando sus compases hasta haber entrado la citada corporacion al templo mientras la moixiganga formaba l’espedit (columna vertical de cinco hombres) y arcos levantados pasando por debajo las autoridades.”²⁵⁰³

Del Ball de Pastorets d’Igualada en aquest moment sabem solament que apareixen ja als programes d’actes de la Festa Major de 1846 i 1849 com a *pastores* i que el canvi podria percebre’s al programa d’actes de la Festa Major de 1851, el qual informa que foren “*ejecutados por niños de 10 años*” com si d’una novetat es tractés²⁵⁰⁴ i el 1852 ja consten com a “*Pastorcillos*” a la monografia de Jaume Gomis.²⁵⁰⁵ La infantilització d’aquest ball a Igualada fou, doncs, ben clara i amb coneixença de la data concreta –o molt aproximada- d’aquest canvi.

Dels Cavallets en parlarem en un capítol específic a part. No comentem res sobre el Drac i els Gegants perquè foren una herència directa del Corpus antic. El seu funcionament degué canviar ben poc respecte del que ja venien fent per Corpus. De fet, en un treball de 1885, Lluís Marsans ens diu dels gegants i la seva participació al Corpus:

“Además d’eixos entremesos contribuían á alegrar als igualadins repichs de campanas, dansas, jutglars, Iluminarias y la professó qu’encare’s celebra ab bastant esplendor, pero sens asistencia dels balls, donchs sols obran la martxa ‘ls Gegants y encare no tots los anys.”²⁵⁰⁶

De la Tronada, direm que no es feia cada any. En tenim notícies el 1882 i 1889, quan va disparar-se al retorn d’ofici de les autoritats,²⁵⁰⁷ el 1885 per la processó cívica amb motiu de la fi del còlera i 1887. D’aquesta darrera ocasió sabem que es disparà a la Rambla, tal i com es fa avui:

*“Programa de los festejos que tendrán lugar en esta ciudad en 23, 24, 25 y 26 de Agosto de 1887.
Dia 23. – A las primeras horas del dia empezará la fèria de ganado cabrío y lanar. A las doce de la mañana, un repique general de campanas y una estrepitosa tronada disparada en la Rambla de S. Isidro, anunciarán la inauguracion de los festejos.”²⁵⁰⁸*

Entre 1850 i 1880 va assolir-se el clímax de la Festa Major d’Igualada vuitcentista. En canvi, aquest període significà un contundent fracàs de la indústria i suposà un imparable declivi de la ciutat. Els fets més il·lustratius d’aquesta davallada foren la pèrdua definitiva del ferrocarril –que va acabar passant per Manresa i Cervera- i el lamentable fet conegut com la història del Vapor Cremat. El qui fou anys després alcalde

²⁵⁰³ Biblioteca Central d’Igualada. *Semanario de Igualada*. Any V. Núm. 226. 31 d’agost de 1884. vegeu annex documental.

²⁵⁰⁴ Vegeu a l’annex documental els programes de 1846, 1851 i 1852.

²⁵⁰⁵ GOMIS 1852, pàgines 87-88. Vegeu annex documental.

²⁵⁰⁶ MARSANS 1885, capítol XX.

²⁵⁰⁷ Biblioteca Central d’Igualada. *La Colmena de Igualada*, Año 3º núm. 121, 20 d’agost de 1882. Per a la de 1889, vegeu el Programa, conservat a la Biblioteca Central d’Igualada. Col·lecció Local.

²⁵⁰⁸ Biblioteca Central d’Igualada. *El Ciclón*. Año I. Núm. 19, 21 d’agost de 1887.

d'Igualada i membre cabdal de l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera, Joan Serra i Constansó (1864-1924), va escriure unes memòries. Just començar-les fa un repàs molt precís d'aquest context al que havia de ser el primer volum de les seves memòries, titulat *Mig segle de vida igualadina*, obra publicada a Barcelona el mateix any de la seva mort. El text és, a parer nostre, una fita de la historiografia de la Igualada moderna i contemporània. Pel seu gran interès, volem donar-lo sencer:

“Introit. Jo vaig venir al món a les darreries de l'any 1864. Ni de l'any que vaig viure a dispesa al pit de la meva bona mare, ni de l'altra anyada de sopes i patates a la trona, ni d'un any de costura de caca a cala Canela, me'n recordo gens ni mica. Les primeres coses arxivades als calaixets de la meva memòria, daten dels meus primers dies d'anar a estudi a cal senyor Segura de la plaça de la Creu. Vida igualadina la vaig fer, naturalment, des que vaig néixer, però com que en aquest món jo hi era i no hi era, perquè, si bé mamava amb delit, no em fixava gran cosa en lo que em voltava, no puc donar una impressió directa de l'estat moral i material en què es trobava Igualada l'any de la meva naixença. Però, ja home, les diferents converses sostingudes en distintes ocasions amb igualadins que a mitjan segle XIX tenien ja ús de raó, m'han permès de mica en mica fer-me un càrrec bastant exacte de l'estat d'Igualada en aquells temps i, en recordar-ho tot avui, treure'n la impressió deplorable que la nostra vila, els anys de 1865 al 1867, estava en plena decadència.

Cal donar un repàs a les causes originàries d'aquell estat d'aplanament.

Els igualadins han tingut sempre un fort esperit industrial. A mitjan segle passat aquesta qualitat racial va mostrar-se en plena activitat, i l'any 1841 s'inaugurava La Igualadina, fàbrica a vapor destinada a filats de cotó. Cada dia s'obrien noves fàbriques i la indústria dels curtits creixia d'una manera extraordinària. Tot feia preveure un bell futur de prosperitat i de grandesa.

Una sèrie de dissortats esdeveniments va esvaïr aquelles falagueres esperances. Farem memòria dels de més relleu.

En projectar-se el ferrocarril de Barcelona a Saragossa, va estudiar-se el plànol fent-lo passar per Igualada. Hi havia en aquells temps un altre projecte de ferrocarril que anava de Barcelona a França per Manresa i Berga. L'activitat dels manresans i la desídia dels igualadins féu que per al camí de ferro de Barcelona a Saragossa s'aprofités el tros de Barcelona a Manresa, continuant-lo per Calaf i Sant Guim a Cervera a trobar el primer pla i deixant Igualada sense ferrocarril. Els avantatges del primer eren evidents. De Barcelona a Cervera passant per Igualada el trajecte era de 38 quilòmetres més curt que passant per Manresa i s'evitaven les pronunciades pendents de Sant Guim, que constituïen un perill i un perjudici per a l'explotació. La cobejança de la casa constructora, que cobrava una subvenció del Govern per cada quilòmetre de via, l'interès dels industrials de Manresa i la deixadesa o mala voluntat dels prohoms igualadins, condemnaren a Igualada a un isolament complet de la resta de Catalunya.

A l'any 1848 havia d'inaugurar-se la important fàbrica de teixits i filats que havia creat la raó social Subirats, Vila y Cía. Posseïa una màquina de vapor de 160 HP, 500 telers i 20.000 fusos. Un miler d'obrers estaven a punt de començar les seves tasques. Durant la nit del 22 de març un incendi va destruir-ho tot. El sinistre no fou casual. Sobre una de les poques parets que restaren en peu, aparegué un paper escrit amb llapis, que deia: «Sóc mussol i vaig tot sol – si no ho dic ningú ho sabrà – si'l torneu a fé el tornaré a cremà.»

Igualada no oferia terreny apropiat perquè arrelés l'esperit industrial dels igualadins. Un dels germans Vila se n'anava a Reus a organitzar 'La Fabril Algodonera', els germans Muntadas creaven a Sants 'La España Industrial', a Barcelona fundava En Tous 'La Maquinista Terrestre y Marítima' i en Malvehí la seva famosa fàbrica de tapisseries. El

geni dels igualadins creava riquesa a tots els indrets de Catalunya mentre Igualada anava enfonsant-se en una misèria moral i material aclaparadora.

Encara a l'any 1856 donava una prova de vitalitat, inaugurant el mes de juny la fàbrica del gas, una de les primeres construïdes a Espanya; però l'emigració dels seus homes seguia i la formosa vila de l'Anoia s'escolava dolorosament. Un atemptat de què fou víctima el fabricant Cardona i al qual seguiren més tard les agressions contra en Ramon Godó i altres industrials, acabà de fer perdre les ganes de romandre a Igualada als bons fills que volien dedicar-li llurs activitats.

A l'any 1863 brillà una guspira d'esperança. Ja que el 'Nord' se'ns havia escapat de les mans, el 'França' ens comunicaria amb la capital de Catalunya. El dia primer de novembre era posada solemnement la primera pedra del ferrocarril d'Igualada a Sant Sadurní d'Anoia. Va fer-se gruar la seva construcció, però, al capdavall, vençuts una pila d'obstacles, el dia 13 de maig de 1865 s'inauguraven les obres amb la celebració d'unes festes esplèndides. Al cap de tres mesos, no cal saber per quina mena d'entrebancs, les obres eren suspeses i, al cap d'un any, del ferrocarril d'Igualada a Sant Sadurní d'Anoia no se'n cantava gall ni gallina.

Aquell fou el cop de maça definitiu que deixava sens esma al poble igualadí. Fugiren de la vila els pocs elements vigorosos que encara hi restaven i, en plena decadència, anà decandint-se com un llum d'oli.

L'únic element que quedava sa i ple de generosos entusiastes era l'obrer. De la 'quadra de ca l'Olagué', inspirada per l'esperit progressiu i altruista del Pare Mariano, naixia l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera. De les fàbriques de 'cal Dianta', de 'cal Mostatxet' i altres sortien les societats corals euterpenses 'Apolo' i 'Orfeo'. Però la classe treballadora no tenia prou força per aixecar a una vila decaiguda, víctima d'una constant mala sort i d'unes classes directores abúliques i retardatàries.

Si la vila d'Igualada hagués tingut fills verament patriotes, avui fóra la segona ciutat catalana. Que l'esperit hi era, viu i potent, ho proven els Muntades, els Vila, els Tous, els Malvehí, els Puiggròs, els Garcia, els Font, els Vives, els Godó, els Valls, els Coma, els Ratés, els Clarassó, els Orpí, els Castells i altres i altres industrials igualadins que han creat indústries i aixecat fàbriques i han dut la prosperitat i el progrés a tot arreu de Catalunya.

Però els fets són els fets. I la trista realitat era que, mentre els fills de més empena fugien, Igualada, a l'època en què jo cantava les beceroles, anava decandint-se en tots els sentits i no quedaven més elements vius que els obrers de bona voluntat que sostenien l'Ateneu i el nucli d'intel.lectuals que publicaven 'El Eco de Igualada', entre els quals s'hi comptaven el Pare Mariano, en Bosch i Soldevila, en Bonaventura Martí i altres també de clara intel.ligència i enlairades intencions.

L'ànima del poble igualadí era progressiva, inquieta, desitjosa de viure; però estava divorciada per complet dels elements que dirigien la vida d'Igualada i que, amb ben escasses excepcions, eren ignorants, rutinaris, orgullosos i més amics de l'estàtica que de la dinàmica.

Aquest era l'aspecte que ofería la perla de l'Anoia, quan els meus curiosos ulls d'infant varen fixar-se per primera vegada en els caires variats de la vida igualadina.²⁵⁰⁹

Tot això afectà, i molt, la societat igualadina, la seva prosperitat. Només apuntarem algunes dades demogràfiques. L'any 1819 Igualada tenia 9000 habitants; el 1839, 10.093; el 1857 en tenia 13.520; el 1862 tenia 11.896 pobladors; el 1872, 12.932. La crisi passà factura: l'any 1882 quedaven 10.863 habitants²⁵¹⁰ i el 1887 eren 10.200 després

²⁵⁰⁹ SERRA CONSTANSÓ 1924, pàgines 25 a 32.

²⁵¹⁰ Vegeu *Lo Renaixement. Butlletí Mensual del Centre Catalanista d'Igualada*. Any I, Núm. 6, 30 de novembre de 1884. A *La Colmena de Igualada*, Any II, núm. 70, 28 d'agost de 1881, s'hi aporta la dada que el 1881 els habitants

del còlera, de manera que la xifra de 1857 no es recuperaria fins el 1930 amb 13.800 habitants.²⁵¹¹ De retruc, tot això afectà, no cal dir-ho, la Festa Major, inclosa la *Patera*. Cal dir que, en el cas de la imatgeria, balls i entremesos festius, aquesta afectació i aquest estatisme que descriu Serra Constansó els fou més aviat favorable, almenys de cara a la seva conservació fins a la Guerra Civil. La desacceleració de la industrialització tèxtil igualadina i la manca de comunicacions ferroviàries van aturar una modernització fulminant. Progrés que hauria contribuït molt a fer desaparèixer aquells elements que la burgesia –àvida de vestits llargs, envelats, festes de societat on ballar valsos, polques, *schottisch* i mazurques- no hauria trigat a menystenir, cosa que va acabar per fer igualment a finals de segle XIX.

Per sort, el traspàs dels elements festius del Corpus antic cap a la Festa Major ja estava fet i consolidat. Una creixent massa de població -engreixada amb una gran aflluència de públic de les rodalies, de la zona segarrena i de la conca del riu Anoia o de Barcelona- esperava els balls i manifestacions folklòriques festives, integrades en el costumari de la Festa Major de sant Bartomeu com un element intrínsec i indispensable del mateix. Cal dir també que, excepte en el cas de la *Patera* (més reservada a unes elits minoritàries i culturalment dominants) era la classe menestral la que sempre havia donat vida als entremesos i balls igualadins. I més encara ara que s’havien bolcat a la Festa Major, on semblava que el programa cridava al gaudi col·lectiu i a l’orgull de vila.

La imminent presa de Tetuan el 1860 va provocar que es parlés de la sortida de tot el seguici de balls i entremesos de la Festa Major d’Igualada. Tal com abans en temps dels trastàmara i els àustries s’hauria fet al·legant un protocol “com per Corpus”. Ja s’ha fet avinent la confluència de nombrosos interessos polítics sobre aquesta campanya militar, com foren l’airejament de l’ambient de la cort, esbravar la classe militar i donar-los ascensos, condecoracions i alguns títols nobiliaris.²⁵¹² La gasetilla del *Diario de Barcelona* reportava això des d’Igualada:

“Igualada 7 de febrero. Como carecemos de artilleria, las campanas son las encargadas de anunciarnos cualquier hecho notable. Así ayer por la mañana anunciaron la gran victoria obtenida por nuestro valiente ejercito contra los marroquíes [...] la música

---

passaven de 13.000, dada que sobta bastant si es veuen les dades que acabem de donar i que semblen fiables i coherents amb la història.

²⁵¹¹ “En tres anys, entre el 1857 i el 1860, Igualada passà del sostre demogràfic de 14 000 h de l’any 1857 a solament 11 896 h l’any 1860, i la davallada demogràfica persistí fins al final de segle, amb 10 201 h l’any 1887. Les epidèmies de còlera del 1865 i el 1885 també afectaren negativament la població, que es veié reduïda per les nombroses defuncions produïdes per la malaltia. Per a adonar-se de l’extrema gravetat de la crisi general en què restà immersa la població, només cal remarcar que la xifra d’habitants de l’any 1857 no va ser recuperada fins l’any 1936, amb 15 490 h. Entre aquestes dues dates, hi ha gairebé un segle d’estancament econòmic i demogràfic, que relegà Igualada a una posició ben secundària dintre el context català. Igualada iniciava el segle XX sota l’impacte de la superació de l’aïllament ferroviari, a partir del 1893: per primera vegada la indústria igualadina tenia assegurat el proveïment de carbó, que permetia la utilització satisfactòria del vapor com a força motriu, i això estimulà la definitiva modernització del seu utilitatge fabril. Aquestes noves circumstàncies van afavorir el desenvolupament de la ciutat en tots els ordres. La despoblació constant que sofria Igualada des de l’any 1857 invertí el seu signe negatiu a partir del decenni del 1890, i la recuperació, encara que molt lenta, fou ja permanent: 10 419 h el 1897, 10 442 h el 1900, 10 575 h el 1910, 12 512 h el 1920, 13 885 h el 1930 i 15 490 h l’any 1936. És interessant d’advertir l’acceleració en el ritme del creixement demogràfic esdevinguda a partir del 1910, probablement reflex de la definitiva normalització industrial que es derivà de la instal·lació de l’energia elèctrica a la ciutat.” Vegeu <https://www.encyclopedia.cat/ec-gec-0033438.xml> [maig 2020].

²⁵¹² FONTANA / VILLARES 2007, pàgines 299-301.

recorrió las calles, y el pregonero las esquinas leyendo el parte oficial para que llegara á noticia de todos. Por la noche se repitió la música que acompañaba un coro compuesto de mas de sesenta juvenes, que con notable afinación y entusiasmo cantaba himnos guerreros, composición del maestro don Juan Font; la casa capitular fue decorada y bajo dosel colocado el retrato de S. M. la Reina, habiendose además iluminado casi toda la población.

Para el día que se reciba la noticia de la toma de Tetuan se preparan grandes festejos; gigantes, enanos, caballitos y hasta la inmortal patera, tal vez. contribuirán á solemnizar la ocupación de aquella plaza; el Casino del Recreo está disponiendo tambien una función para aquel día, proponiéndose un objeto altamente patriótico.

Tenía la presente escrita cuando se ha recibido la fausta nueva de la toma de Tetuan; solo el que siente latir en su pecho un corazon español, puede comprender la extraordinaria satisfaccion que todos sentimos.”²⁵¹³

En una altra esfera, les carlinades degueren comportar algunes interrupcions i problemes a les onades d'impuls al fenomen dels gegants festius. Per donar un exemple local, la revolució del 1868 a Igualada va comportar aldarulls. Aquests avalots van acabar, entre d'altres coses, amb la figura del drac cremada pels exaltats, figura de la qual no tornarem a tenir notícies fins el 1876. Segons Joan Serra i Constansó “una altra colla de caps calents cremava, al bell mig de la Plaça de la Creu, els llibres i papers dels Consums i, amb ells, l'inofensiu drac que en un racó del *Fielato* reposava dels èxits sorollosos assolits durant la darrera festa major”.²⁵¹⁴

Tot el 1873 Igualada estigué sotmesa a la pressió de faccions carlines, pressió de la qual en va sortir molt malparada. Antoni Carner evoca el record del general d'enginyeria Pere Vives Vich, el qual el 1926 va dir en una conferència:

“Jo recuerdo haver passat per Igualada un mes després de l'entrada dels carlins, per anar a agafar el tren a Cervera per estar tallada la línia entre aquesta ciutat i Manresa, i malgrat el temps transcorregut (jo aleshores tenia quinze anys), conservo encara el record de desolació i de pena que es respirava dintre la població.”²⁵¹⁵

Hi hagué també un intent de treure balls i elements de la Festa Major per commemorar la jornada d'entrada dels carlins a Igualada i homenatjar-ne les víctimes. Sembla que no va reeixir, cosa que tractarem en parlar de la *Patera*. Antoni Carner resumeix meravellosament l'ambient quan, a la manera de Joan Serra Constansó, ens trasllada aquest punt de vista:

²⁵¹³ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, 8 de febrer de 1860, núm. 39, edició de tarda, pàgina 4 (1312).

²⁵¹⁴ SERRA CONSTANSÓ 1924, pàgina 35. El *fielato* era una mena d'oficina a l'entrada de la població (en aquest cas, a la Plaça de la Creu), on es pagaven els drets de consum. De fet, a la Colmena de Igualada del diumenge 13 de febrer de 1881 es diu que “Debido al parecer á la imprudencia de dejar un brasero con armatoste de madera, con carbón encendido, hubo en la noche del dia 11 en el fielato de consumos un amago de incendio que fué inmediatamente sofocado por el Gefe de bomberos, por D. José Rafel y D. José Creus individuos del mismo cuerpo y varios vecinos. Gracias á que uno de los individuos del ante dicho instituto acertó á pasar por la plaza de la Cruz, se apercibió de la espesa humareda y chispas que salian por una ventana y dió el grito de ¡fuego! cuya feliz casualidad nos evitó un grandísimo é irreparable perjuicio que todos hubiésemos lamentado, pues si el voraz elemento hubiese alcanzado al inmediato depósito de barriles de petróleo ¡desgraciada Casa capitular y Secretaria municipal!”.

²⁵¹⁵ CARNER 1969a, pàgines 46-47.

“L’any 1879 Alfons XII donà a Igualada el títol de ciutat, però els carrers continuaren plens de fang, no hi havia xarxa de clavegueres, les fonts públiques eren insuficients, no es disposava de subministre domiciliari d’aigua, la fàbrica de gas estava barrada i els fanals eren de petroli i en les nits de lluna plena no s’encenien per tal d’estalviar diners a l’erari municipal. La decadència era evident. De discursos flamejants i d’articles inflats de retòrica prou ens van servir els uns i els altres. Però la ciutat, la ciutat nova, s’esllanguia enmig d’una crisi que semblava no tenir aturador. [...] A la lluita aferrissada de carlins i liberals, gent de coratge i bona fe- descomptats els capcalents i aprofitadors d’una banda i l’altra- succeí un llarg període de caciquisme recalcitrant, eixorc, letàrgic, que, en més de mig segle de domini i agavellament de tots els càrrecs públics, no cosntruí un metre de claveguera, ni un pam d’empedrat als carrers. I no parlem de l’art i la cultura, que semblaven pertànyer a un altre món.”²⁵¹⁶

Un cop instaurat un calendari d’actes ben estable i amb regust de costum i de tipisme, sembla que era justament aquest tipisme folkloritzat el que feia atractiva la Festa Major, tant als nadius locals, com als forasters i visitants. Jaume Serra Iglesias és ben clar en aquest aspecte, el dels interessos d’actors i espectadors:

“Mentrestant la passa-calle arriba davant de la casa y’ls músichs fan la corresponent tocada en honra y gloria del estarrufat concejal, tocada que ningú escolta, puig los uns disputan quina de las dos collas que fan la Moxiganga es la mellor, altres s’entretenen criticant la fatxa del senyor Sever, altres notan lo dols xiu-xiu dels dos cosinets y la majoria crida protestant de las empentas y trepitxadas que mútuament se donan los espectadores.

Quant la orquesta ha acabat la pessa, emprent la marcha altra vegada y lo públich se disposa á admirar ab remarcada emoció las divertidas evolucions dels balls.

La célebre, la històrica y noble PATERA, la Moxiganga, los Diablos, los Bastoners, los Pastorets, los Cercolets, los Caballets y los Nanos van passant magestuosament, parantse cada comparsa á lluhir sas habilitats davant de ca’l senyor Sever.

Mes com los balls constituheixen quasi lo tot de la Festa major, honremlos ab un capítol especial, ahont procurarém descriuerlos del mellor modo possible.”²⁵¹⁷

Aquest tipisme, com un element turístic, encara s’entreveu en moltes altres fonts, com unes notes a la premsa local el dia 24 d’agost de 1884:

“Por lo que se observa, la concurrencia de forasteros que vienen á participar de lo divertido y variado de nuestra fiesta mayor, es bastante notable. ¿Quién no gustará de ver nuestros bailes de moixiganga, patera, diablos, enanos, cercolets, caballitos, bastoners y que sé yo cuantos mas?”²⁵¹⁸

Lluís Marsans també ens recolza en el convenciment que els entremesos constituïen la nota més pintoresca i atractiva de tota la celebració des de la segona meitat del segle XIX. Si la Patum ha tingut un impuls ascendent després de 1969 per les funcions nocturnes de lluïment, a Igualada foren els balls i la imatgeria el que va sostenir un interès per la Festa Major:

---

²⁵¹⁶ CARNER 1969a, pàgines 53-54.

²⁵¹⁷ SERRA IGLESIAS 1881, capítol III.

²⁵¹⁸ Biblioteca Central d’Igualada. *Semanario de Igualada*. Any V. Núm. 225. 24 d’agost de 1884.

“Los balls qu’actualment anomenan en Igualada la Patera, los Diables, lo Drach y’ls Caballets, no son altre cosa que successors mes ó menos modificats de la Turquia, la Diablura, lo Drach y’ls Caballs cotoners que sortían á divertir lo poble en las antigas festas de la bullicia del Sant Sagrament [...]. Además d’eixos entremesos contribuían á alegrar als igualadins repichs de campanas, dansas, jutglars, lluminarias y la professó qu’encare’s celebra ab bastant esplendor, pero sens asistencia dels balls, donchs sols obran la marxa ‘ls Gegants y encare no tots los anys. També s’acostumaba antigament, y encar’es conservaba alguns anys enrera, la costum d’enramar los carrers per ahont passava la professó ab branques de salsers; pero actualment sols s’acostuma guarnir los balcóns ab violats cobrellits.”²⁵¹⁹

Aquest embelliment que generava el Corpus es va intentar mantenir amb concursos d’engalanament de carrers, amb premis oferts des del municipi. Aquest fet va derivar, en part a través del Corpus i de la seva Octava i en part a través de la Festa Major, en les esplèndides il·luminacions que lluïren els carrers d’Igualada per les festes dels barris (a Igualada la unitat divisòria era el carrer) entre 1920 i 1960. Vegem un pregó proclamat dies abans de la Festa Major de 1902:

“La Comissió encarregada d’executar els festetjos adequats á la próxima Festa Major té acordat oferir dos valiosos premis en metàlich que’s concedirán als vehins dels carrers que estigan millor adornats e il.luminats durant la dita festivitiat, à judici de la expressada Comissió. Per lo tant, aquésta, té l’honor de invitar al vehinat, per que, á semblansa de lo qu’es costum ab motiu de las festas de carrers, s’adornin e il.luminin aquéstos, de manera que pujan ésser acreedors als premis oferts, qual qüantía se detallará en els programas que dintre poch, se publicarán. Igualada, 6 d’Agost de 1902. La Comissió. Complimentat. Lo Pregoner, Ignasi de L. Padró.”²⁵²⁰

El seguici d’entremesos, imatgeria i balls tenia per funció acompanyar el sant Patró, però també l’acompanyar les autoritats a anada i sortida d’Ofici, així com saludar-les tant a la nit de la vigília com el matí del dia patronal. Això permetia remarcar un estatus als regidors a través de la distinció que comportava rebre la visita protocol·lària del seguici. Segons Serra Iglesias:

*“-¡Quina gatzara! ¿Qui es lo sant cristiá que pot dormir ab aquest soroll?...No crech pas que fossin las cinch quant ja’ls tabalots y las grallas m’han despertat. ¡Vaya un capritxo de sortir los balls tant á deshora!
-No ho estranyis, Simon: al punt de las nou han d’acompanyar á l’Ajuntament á ofici y no tindrian temps de ballar davant de cada casa de regidor, requisit indispensable si volen cumplir son deber.
-Y com es, donchs, que aqui no venen?
-Ja fa una hora que han passat tots. Per cert que la Moxiganga ha fet l’espadat de cinch sense tremolar gens ni mica, mereixent los aplausos del públich.
-M’hauria agradat de véurerla...
-Per lo demés, Simon, m’hauréu de disimular si os deixo aquest dematí. Com ja hi dit, l’Ajuntament anirá á ofici y no puch faltar á tant religiós acte. Vosaltres, si voleu, aneuhí també ab la Roseta, mes sortiu dejorn de la Iglesia y aneusen á la plassa de la Creu quant mes aviat mellor á fi de véurer ab plaher un espectacle que os agradará.*

²⁵¹⁹ MARSANS 1885, capítol XX.

²⁵²⁰ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Lligall 520.1 Vegeu annex documental.

Aquesta conversa tenian lo senyor Sever y l'oncle Simon tot prenent lo xocolate á dos quarts de nou del matí del dia de San Bartomeu. Las noticias que ha donat lo nostre Regidor son exactas. La primera meitat del dia passa tal com ha dit, debent afegir únicament que tant promte com la Corporació municipal arriba á la Iglésia, los balls tornan à recórrer los carrers; parantse lliurement devant de las casas que mellors los semblan. En tot lo dematí no se sent per las casas altre cosa que: "Ave Maria! --Qui hi há? - ¿Qué ballarán los nanos? --Que ballin!" -- "Pam! Pam! -¿Qui demana? --Qué ballará la PATERA? --Que balli!..."

Crech que mos estimats llegendors se farán cárrech de la confusió que regna per los carrers d'Igualada ab tants y tant variats balls, com també crech que no cal dirlos hi que cada ball porta un numerós acompanyament de xicots, fruita molt abundanta en lo nostre ditxós pais."²⁵²¹

Els seus moments apoteòsics eren els lluïments que realitzaven pels carrers davant de la gent, però sobretot quan la corporació municipal entrava com a tal i de manera oficial al temple i quan en tornava. De l'anada a Ofici en tenim una descripció de 1884:

*"Todos los bailes á las diez tuvieron cita á la Casa Consistorial para acompañar al M. I. Ayuntamiento á los Divinos Oficios en la parroquial de Santa Maria, no parando sus compases hasta haber entrado la citada corporacion al templo mientras la moixiganga formaba l'espedit (columna vertical de cinco hombres) y arcos levantados pasando por debajo las autoridades."*²⁵²²

Sortint d'ofici tenia lloc el lluïment col·lectiu, bellament plasmat per la saborosa ploma coetània de Serra Iglesias:

"Y com no dupto que tots sabréu lo qu'és un ofici, os ne faré gracia y os acompanyaré á la plassa de la Creu pera esperar ab tota comoditat lo gran espectacle anunciat per lo Sr. Sever, ó siga lo regrés del Ajuntament á la casa Capitular. Aquest acte sol tindre lloch á dos quarts d'una del mitx dia, y á las dotze ja la plassa está plena de gom á gom. Apretats com las arengadas en lo barril, una inmensa munió de curiosos sofreixen ab santa resignació un calor 36º centígrados y un sol capàs de torrar castanyas, desitjosos de véurer lo que'n podríam dir l'apoteósis de la festa major. Y á fé que ben considerada, la funció val los litros de suor que regaliman de la pell d'un hom.

Per fi l'espectacle comensa. Los balls han pogut col·locarse á la plassa ab penas y treballs, y l'Ajuntament entra á la Casa Consistorial ab imponenta magestat per dessota d'un magnífich arch de carn humana format per individuos de la Moxiganga. Farém notar de pas que lo senyor Sever reventa de satisfacció al véurers ab la medalla penjada al coll y lo barret de copa alta cubrint la part superior de sa respectable persona.

No sé si podré donarvos una idea del bullici que regna á la plassa. Tots los balls á la vegada fan las sevas evolucions; de manera que entre los fluviols dels Pastorets y dels Bastoners, los tabals de la PATERA y dels Diables, la corneta dels Caballets y las grallas de las Moxigangas, dels Cercolets y dels Nanos tocant cada qual de diferente manera, arman tal xivarri, que cal tenir oídos de mercader, com dihuen los castellans, pera no tornarse boig de repent. Afegiuhi encara lo soroll dels sabres de la PATERA, lo crich-crach dels Bastoners, las xurriacadas y desafortats grinyols dels Caballets, los cohets que'ls Diables disporen continuament ab perill dels curiosos, y'ls esgarriadors parlaments que de tot arreu surtan; figureuvos además l'exagerat moviment de tots los anomenats balls,

²⁵²¹ SERRA IGLESIAS 1881, capítol VI.

²⁵²² Biblioteca Central d'Igualada. *Semanario de Igualada*. Any V. Núm. 226, 31 d'agost de 1884.

que lluheixen sas habilitats ab verdader frenesí, y tal vegada os faréu cárrech del quadro més animat, de la més infernal escena que durant la vostra vida pogueu haber presenciada."²⁵²³

Marsans i Solà també deixà plasmat aquest lluïment a plaça al sortir d'ofici:

*"Lo dia 24 festa del patró d'Igualada, tot lo matí recorren los carrers los balls, fins allà á las deu, qu'acompanyan l'Ajuntament á ofici. Al surtir d'ofici, també'ls balls acompanyan l'Ajuntament á casa de la ciutat, devant de la qual, tots los balls, fan lo mes costós que saben."*²⁵²⁴

Serra no va trobar el mot per descriure allò que els programes noucentistes de la Festa Major d'Igualada solen anomenar la *gran gatzara promoguda davant de les cases consistorials*. Però el programa d'actes de 1882 que es va publicar aquell any a *La Vanguardia* sí que va trobar el mot. Cal dir que *Pandemòniun* resulta un terme molt simpàtic.

A més, aquest programa ens confirma el que ja pensàvem: la comparsa assistia a la processó del dia 24 a la tarda, precedint-ne el rogle, tal i com s'hauria fet als segles XV-XVII amb la de Corpus. En canvi, no es parla mai d'una entrada apoteòsica de la processó. Tot i aquesta omisió, el Sant Crist d'Igualada ha conservat aquest capteniment triomfal quan encara avui entra a la Basílica de Santa Maria després de la processó del Dimarts de Pasqua, capteniment que ha de venir, ben segur, del Corpus i la Festa Major:

*"Hé aquí el programa de las grandes fiestas que celebrará la industriosa población de Igualada en 23, 24, 25 y 26 de agosto. [...] Dia 24.—Oficios divinos en la iglesia de Santa María á las 10 de la mañana, con asistencia de las autoridades, en honor de san Bartolomé, patrón de la ciudad, predicando un reputado orador sagrado.—Extraordinario pandemonium ejecutado por todas las danzas ó comparsas en la plaza de la Cruz al regresar de la iglesia las autoridades.—XVIII aniversario de la fundación del Ateneo en el local de dicha sociedad, á las cuatro de la tarde.—Procesión á las seis, precedida por las comparsas y presidida por las autoridades."*²⁵²⁵

L'assistència dels entremesos a la processó no era quelcom inaudit. Com que era una cosa heretada del Corpus, ja es feia des dels primers anys. Ho demostra el programa de 1852:

*"Á las cuatro de la tarde volverán á reunirse los bailes en la plaza de la Constitucion con el objeto de acompañar al M. I. Ayuntamiento á la Iglesia, á la cual irá con la misma pompa y aparato que por la mañana, y luego de llegado á ella saldrá la procesion en honor del Santo Patron, á la cual precederán los bailes, y seguirá el Cuerpo Municipal."*²⁵²⁶

²⁵²³ SERRA IGLESIAS 1881, capítol VI.

²⁵²⁴ MARSANS 1883.

²⁵²⁵ Vegeu el programa a *La Vanguardia* del 14 d'agost de 1882 i una menció crítica que també empra el mot *pandemonium* a *L'Escut Igualadí*. Any 1er, núm .2. 31 d'agost de 1882.

²⁵²⁶ Vegeu Annex documental. Programa de la Festa Major d'Igualada de 1852, full volant. i Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Cataluña*. Núm. 25. Domingo, 15 d'agost de 1852, pàgines 387-388.

O el de 1853, publicat a la premsa:

“Concluída esta funcion, y retirado el M. I. Ayuntamiento á la casa capitular, darán principio las cuestaciones llamadas llevan de taula, con las músicas de costumbre, dando despues treguas á las diversiones, á instancias de la sociedad gastronómica, por tenerlo así prevenido en los estatutos de la misma, hasta las 5 de la tarde, hora en que se reunirán otra vez los bailes y precederán la procesion que se hará en honor del santo, la que cerrará el cuerpo municipal.”²⁵²⁷

També ho reflecteix el programa de 1861, cosa que acaba de dissipar els possibles dubtes que hom tingués d'aquesta participació dels balls a la processó:

*“Las comparsas ab empeño, / Farán evolucions.
Durarán fins á la una; / Despues un alto hi haurá,
Per reparar las fatigas / Que hasta las cinch durará.
Hora'n que altra vegada, / Se tindrà reunió
Per acompañar lo Ilustre / Que anirá á la professó;
La que surtirá pomposa / De los balls en seguiment,
Ostentant la rica lmatge / Que s'adora reverent.
Com lo dia vint y quatre / Al Sant está dedicat,
Habent tornat eix al Temple / No s' penseu s'haji acabat [...]”²⁵²⁸*

Serra Iglesias ho deixa clar en poques paraules i justifica que hi assisteixin fins i tot els Diables. Suposem que l'origen que els justificava dins la festa del Corpus havia quedat molt dissolt i esvaït de la memòria i calia trobar raons que justifiquessin la presència d'una comparsa vista com una cosa polsosa per la burgesia dins un acte religiós i de protocol:

“A la tarde surt de la Iglesia de Santa Maria la indispensable professó, precedida de tots los balls, inclós lo dels Diables, lo que os acabará de convencer de la puresa dels sentiments católics d'aquells honrats banyetas.”²⁵²⁹

Aquesta processó tenia un afegit espectacular per part de la Moixiganga, tal i com descrivia el 1885 la saborosa ploma etnogràfica de Lluís Marsans Solà:

“Fet ja lo llevant de taula al mitj-día, á la tarde tornan á recorrer los carrers fins á l'hora de la professó, qu'en honra de S. Bartomeu es celebra ab asistencia del Ajuntament y per cert ab poca lluidés. Precedeixen los balls á la professó, distingintse la Moxiganga per portar tot lo camí dos espedats de quatre que un per banda de carrer, captan pels balcóns.”²⁵³⁰

D'aquest fet, que avui considerem molt destacable, encara se'n parla el 1918. En aquell moment no es va fer i el públic –segons el periodista- ho va trobar a faltar:

---

²⁵²⁷ Hemeroteca de la BNE. *El Presente*, Año 2º, núm. 284, 18 d'agost de 1853, pàg. 5807.

²⁵²⁸ Programa de la Festa Major de 1861. Col·lecció particular. Vegeu annex documental. Lo *Ilustre* és l'Ajuntament.

²⁵²⁹ SERRA IGLESIAS 1881, capítol VII.

²⁵³⁰ MARSANS 1885, capítol XVI. No creiem que es fes cada any, però Marsans és un etnògraf prou seriós com per no dubtar del que diu.

“Aquest any, a mes de trovar a faltar, com ja fa alguns anys, el més típic dels nostres balls, la patera, fundat tal volta en el mateix naixement de la nostra població i bell record dels “Autos Sacramentals” de la edat mitjana, es dolia la gent de que hi faltessin també els bastoners, cercolets, nanos i pastorets que són els que més agraden a la quitxalla, i al mateix temps va ser molt notat el que una colla de la moixiganga no fes misteris, com i també el que’s fes aturar la processó fent espedats i torres en lloc del misteri acostumat i els senzills espedats de cada part de carrer postulant pels balcons.”²⁵³¹

Com veiem, l’augment del pes casteller en detriment dels quadres (misteris) més “autòctons” també provocà aleshores algun plany per part dels amants del patrimoni festiu local. Sens dubte, aquesta espectacular peculiaritat performativa de la Moixiganga havia augmentat molt –si no és que principià– quan les processons van començar a passar per la Rambla de Sant Isidre, fet que el 13 de maig de 1859 es va acordar pactar amb el bisbe, segurament de cara al Corpus d’aquell any o el següent:

“A fin de que los habitantes de la Rambla, una de las calles principales, puedan disfrutar de las procesiones que se hacen en esta villa, atendiendo que para esta inovacion en el curso solo dejarían de pasar aquellas por el callejon de N^a Sra de la O, en donde como no hay ningun vecino, y por delante tres o cuatro casas de la calle de N^a Sra de la Merced, esta M. I. Corporación ha acordado solicitar del M.I. Sor Obispo de la diócesis el competente permiso para que en vez de pasar las procesiones por segunda vez por la calle del Argent al regresar á la Iglesia segun el curso establecido de tiempo immemorial, lo verifiquen por la indicada Rambla.”²⁵³²

Això de la *poca lluidés* en la processó devia ser relatiu, ja que el 1849 es parlava dels actes litúrgics en uns termes molt diferents:

“La función religiosa dal día de San Bartolomé no era de una parroquia, sino de una catedral. Completa la orquesta, numeroso el coro, muy buenas las voces de los cantores, todo en fin dió un aire de majestad y de gusto no visto en una población subalterna.”²⁵³³

I la queixa es reiterava el 1864:

“PROCESIONES. - Este año no se ha paseado como era de costumbre la reliquia de San Fausto. Sobre la procesion del día de San Bartolomé nos parece que si estuviese en nuestra mano no permitiríamos marchase con tanto silencio, sino que dispondríamos asistiese una nutrida música que alternando con la de la capilla y cantos de los sacerdotes realzase con sus tocatas tan religioso acto, lo que honraría mucho al que así lo dispusiese pues á nuestro modo de ver los cultos que todo un pueblo dedica al santo tutelar deben distinguirse por la pompa y grandiosidad que requiere la importancia del asunto.”²⁵³⁴

Pensem que la lluïdesa d’avui es traduiria en nombrosos balls i manifestacions folklòriques, però la noció d’antany podria molt ben ser condicionada a regar els carrers no pavimentats, disposar d’una bona banda de músics que alternés amb els cants de la

²⁵³¹ Biblioteca Central d’Igualada. *Llibertat*, núm. 101. 31 d’agost de 1918.

²⁵³² Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 1155. Llibre d’Actes de 1859-1861, folis 32r-32v.

²⁵³³ Hemeroteca de la BNE. Crònica a *El Heraldo*, núm. 2239, 7 de setembre de 1849, pàgina 3.

²⁵³⁴ Vegeu annex documental. Biblioteca Central d’Igualada. *El Eco de Igualada*, Año 2°, núm. 88, 28 d’agost de 1864.

Capella de música o de la Comunitat de Preveres, un destacament militar per acompanyar les autoritats i la presència d'altres jerarquies polítiques i religioses a presidir aquesta actes (governador civil, diputats a corts, alts rangs militars, bisbes i prelats...).

Evidentment, no hi faltava l'actuació castellera, un fenomen que a Igualada pot considerar-se com a iniciat el 1802 amb el Ball de Valencians del Pla de Santa Maria que hi va actuar durant la visita de Carles IV. Tant Serra Iglesias com Lluís Marsans ens descriuen l'actuació del migdia del dia 24 d'agost. Nosaltres transcrivim la de Marsans, perquè ofereix la particularitat que fa caminar cap al balcó una torre, i no pas un pilar. Resulta com a mínim sorprenent, perquè tot i que podria tractar-se d'un error terminològic, Marsans distingeix entre espadat i torre, cosa que no tothom hauria fet en aquella època:

“Lo dia [de] S. Bartomeu de bon matí, tornan los balls á recorrer los carrers fins á l’hora d’acompanyar las Autoritats als divins oficios qu’en honra del Patró d’Igualada, se diuhen en la parroquial de Sta. Maria y al retorn també las precedeixen fins á la Casa Ciutat. En la plassa del Blat, després d’haber fet lo pont la Moixiganga pera passar los successors dels consellers, se produheix un verdader terratrémol: per ‘qui’l soroll dels tabals, per ‘llá las grallas, las cornetas, los cohets dels Diables, los cops sechs dels Bastoners, los sabres de la Patera, los picarols, los fluviols y los espatechs de la tralla dels Caballets, produheix una cosa típica, digna de descriurers ab una gran ploma. De prompte los gralls de la Moxiganga, senyalan que va’n á comensar los espadats y com obligats per una forza superior, tots los balls paran y tothom fins sosté s’alenada; dos, tres y quatre sempre hi pujan, pero al pujar lo bailet; quantas voltas ressona per la plassa lo crit d’ já terra! mes l’espadat de cinch s’arriba á fer, ab mes o menos caigudas y comensa á ferse la torre joh! alashoras si que ni una mosca se sent, sembla qu’aquella munió de gent qu’apinyada ompla la plassa, temi qu’ab sa respirasió pugui traurer los ánimos dels minyóns que’ls dona aquell só tant dols dels gralls en lo moment que pujan los baylets. Es una escena magnífica, cada vegada que cahuen sembla que verament tota la plassa tinga un sentiment al pronunciar lo crit d’já terra! pero com los de la Moxiganga son tossuts, vulgas ó no vulgas han de tornar amunt y cada any surt la torre de sis y hasta de set si hi ha competencia, tots ben drets y ben tiesos. La torre feta separada de la casa se posa á caminar vers al balcó y aquells son moments de engunias per tots los espectadors, aquell castell de carn humana se gronxa magestuosament sobre’l mar dels caps que la volteja, pero rara es la vegada que’ls bailets no agafan la brana del balcó. En aquell moment, se desperta l’entusiasme que’l poble igualadí sent per eix ball y una salva atronadora de picaments de mans ressona per tots los ambits de la plassa, que no’s desallotja fins que’ls gralls fan señal que la Moxiganga l’abandona.”²⁵³⁵

En canvi, Serra Iglesias empra la diplomàcia i no menysté la part dels misteris, ponderant-ne molt encertadament la bellesa plàstica i la singularitat coreogràfica:

“Fa ja alguns anys que sol haberhi duas collas de Moxiganga...iDeu nos enguart de dir quina es la mellor, si la del Traguetas ó la del Carinyo, porque’ns exposariam à rébrer algun disgust! Val més que diguem que las dos desempeñan admirablemente su cometido y evitarem qüestions.

---

²⁵³⁵ MARSANS 1885, capítol XVI.

La Moxiganga es una cosa molt parescuda á los Xiquets de Valls, puig com ells balla al só de tabals y grallas y com ells fa torras, espadats y castells, mes no tant alts ni tant atrevits. Aixó no obstant, agrada la Moxiganga per los misteris que fá, verdaders quadros disolvents ab los quals representa algun passatge de la Passió de Jesucrist ab lo corresponent altar, estátuas, pilastras, etc. tot compost per grupos que presentan un bonich cop de vista, sobre tot á la nit, puig cada individuo porta á la ma una atxa encesa que dona al ball un aspecte bastant fantástich.”²⁵³⁶

La Festa Major va tenir a la segona meitat del segle XIX un model de gestió delegada en empresaris, que obtenien la concessió del seu funcionament més crematístic –que no l’organització- per concurs. Un dels elements més destacats era el toldo o envelat, sobre el qual no s’estalviaven comentaris. Devia ser un dels punts cabdals de la sociabilització i l’aparador de les classes:

“TOLDO. Como las fiestas que este año se han dedicado á San Bartolomé han dejado algo y aun algo que desear (por lo que damos un voto de censura a la comision encargada de los festejos) sin embargo, seremos imparciales con respeto al toldo que se levantò en la plaza de la Cruz diciendo que era bastante capaz y estaba magnificamente decorado, que en su recinto se cobijaron bellas, elegantes y graciosísimas jóvenes que la orquesta y el coro de Apolo estuvieron muy felices, y en fin que dando el tanto de culpa á los cuidantes del toldo por su poco esmero en regar el piso la primera noche (causa de que se alzase un polvillo harto molesto) los bailes y sobre todo el del dia 25 fueron lo mejor de la fiesta mayor.”²⁵³⁷

Xavier Güell ha tractat molt bé aquest aspecte de la gestió delegada en el seu estudi sobre la Moixiganga d’Igualada. Nosaltres tenim localitzats diversos d’aquests contractes, concretament cinc, entre 1876 i 1886.²⁵³⁸ I del 1881 tenim el següent anunci publicat a la premsa:

“Sección Oficial. COMISION ORGANIZADORA DE FESTEJOS PARA LA FIESTA DE S. BARTOLOMÉ Nombrada pot el M. I. Ayuntamiento para entender en lo relativo á la celebración de la próxima fiesta mayor, esta comisión invita à todas las personas que deseen presentar proposiciones para tomar á su cargo los festejos y diversiones públicas de la misma, que pueden verificarlo hasta el miércoles 3 del próximo Agosto á las seis de la tarde, siendo admitida la que ofrezca mejores garantías para el Municipio. Igualada 29 de Julio de 1881. -LA COMISIÓN.”²⁵³⁹

És doncs, normal que trobem rebuts de cobrament dels balls datats el 1881 a l’Arxiu Municipal, any del qual no hem trobat cap contracte d’arrendament de la festa. L’empresari podia ser una persona o un grup de persones, que actuava per garantir allò que es considerava més “oficial”. Les societats particulars també organitzaven les seves diversions privades. Suposem que l’estat de l’administració local era prou delicat com per emprar temps i recursos en la tramitació de comptes i contractacions de balls i músics, mentre que ja devien assumir algunes despeses del culte i la cera. Güell és molt precís en la contextualització d’aquest negoci:

²⁵³⁶ SERRA IGLESIAS 1881, capítol IV.

²⁵³⁷ vegeu annex documental. Biblioteca Central d’Igualada. *El Eco de Igualada*, Año 2º, núm. 88, 28 d’agost de 1864.

²⁵³⁸ A l’annex documental hi donem els de 1876 i 1880.

²⁵³⁹ Biblioteca Central d’Igualada. *La Colmena de Igualada*. Año 2, núm. 66. 31 de juliol de 1881, pàgina 7.

“L’empresa es rescabalava i obtenia els guanys amb la caixa dels saraus a l’envelat que plantava. [...] Aquest temps és, però, quan va arrelar la instal·lació d’aquestes sales de reunió efímeres i la moda dels balls per parelles en solitari agafades de la mà arreu. Les ballades col·lectives de danses de quadres i figures en espais comunitaris a l’aire lliure, els balls rodons a la plaça major, quedaven cada cop més obsoletes. Les associacions i societats locals, ja s’ha dit, també emprenien la seva programació. Però sense competir amb l’arrendatari de la Festa Major. [...] El gruix de la programació de la Festa Major d’Igualada, com també es repetia al Penedès i el Camp de Tarragona, no variava any rera any. Tres diversions mai faltaven.

L’exhibició dels elements dels seguicis n’era una. Un referent obligat en l’imaginari dels veïns, doncs, les abastaven en sessions gratuïtes i maratonianes (de sol a sol) arreu de la població durant els dies de gresca. [...] Els castells de foc eren el segon número inqüestionable i també, de consum popular. Un, es cremava el vespre de la vigília de Sant Bartomeu. L’altre, l’endemà. Molts cops al passeig de l’estació. Les sessions de ball a l’envelat constituïen la tercera diversió ineludible i, com s’ha dit, la font d’ingressos per a l’organitzador de la Festa Major. El calaix més important es feia les nits del 24 i 25 d’agost. [...] L’envelat va aixecar-se moltes vegades a la plaça de la Creu.”²⁵⁴⁰

Quelcom similar passava al Vendrell, l’Arboç o Vilafranca. Almenys pels voltants de 1884, segons un testimoni de 1909 que publicà fa unes dècades Salvador Arroyo. A Igualada sembla que la cosa no era estricta, ja que es permetien les festes a les Societats particulars. Aquestes darreres vehiculaven també espais de trobada de les diferents ideologies i posicionaments polítics i socials dels seus membres, que solien ésser compartits dins de cada societat, ja fos un cor “claverià” o un casino. Aquesta major permissivitat potser quedava emparada en l’enorme afluència de visitants, que omplien uns i altres espais sense cap problema. Suposem que la irrupció de l’Ateneu Igualadí i d’altres va produir-se amb tanta força, que no era possible afavorir tant a l’empresari. En canvi, al Vendrell:

“Molts dels joves d’avui potser se’n estranyin de que la festa major se concedís en arrendament com s’arrenda la recaudació de l’impost de consums. Y aixís era, y aixís se féia, no solsament en nostra vila, sino també á les vehines d’Arbós y Vilafranca. L’arrendatari monopolisava les diverticions, corrent per son compte l’import de tots els gastos, que cobria amb el producte dels balls públics que’s celebraven els dos dies de la festa, y se prohibía als Casinos y Societats de tota mena donar, en dits dies, funcions, balls y altres diverticions. Qui volía divertir-se el dia de la festa major, havia d’anar als saraus públics de l’empresari, puig durant les nits no hi havia altra divertició que les ballarugues oficials, y qui no era ballador, pitjor per ell, ja que si no anava á dormir corria el perill de deixar els quartets a les timbes, les quals constituïen un número més o menys clandestí del programa, que no deixava d’atraure un bon contingent de forasters [...]”²⁵⁴¹

Ja el 1879 es llisten les societats igualdines en una ressenya de la Festa Major:

“[...] el dia 26 celebranse en las sociedades Casino del Recreo, Centro Igualadense, Ateneo de la clase obrera, Lumbrera Igualadina y [Centro Coral] Apolo; es necesario verlos todos si se quiere formar una idea aproximada de lo que es nuestra fiesta mayor,

---

²⁵⁴⁰ GÜELL 2013, pàgines 39-40.

²⁵⁴¹ ARROYO 1990, pàgina 47.

porque en ellos acuden la juventud y belleza igualadina. Id al Casino y admirareis el lujo y la arrogancia de las damas; acudid al que el Centro dá en el Toldo (régicamente adornado y alfombrado) y os fascinará el buen gusto y la hechicera gracia de las silfides; en el Ateneo la decencia, la honestidad y el pudor os dejarán absortos; en la Lumbrera simpatizareis con la sencilla elegancia de las Evas y aplaudireis la ligereza de consumados danzarines; en Apolo hallareis una concurrencia franca, alegre y radiante de satisfacción.”²⁵⁴²

La rendibilitat econòmica d'aquest model va fer fallida per l'aparició cada vegada d'un major nombre d'entitats i societats particulars que, disposant d'un local propi, organitzaven i oferien saraus i balls en els seus salons, sense cobrar entrada la majoria de vegades, cosa que suposà una invencible competència a l'envelat, que en el cas concret d'Igualada va deixar-se de plantar pels voltants de 1900. Per això s'explica que, després de processó i castell de foc, els músics del ball fessin una petita cercavila per tal de portar la gent cap al ball, segons llegim al programa de 1852:

“Á las ocho en punto se disparará en la Rambla un hermosísimo castillo de fuegos artificiales trabajado por los mas aventajados pirotécnicos, y concluido, las músicas destinadas al baile público recorrerán la poblacion tocando piezas escogidas e incitando à los vecinos y forasteros a que acudan al dicho baile, que tendrá lugar en la plaza de la Cruz bajo un elegante y riquísimo toldo, adornado con el mejor gusto, alumbrado con 500 luces; contiguo al salon de baile habrá otro para café en el que se servirán refrescos variados y esquisitos.”²⁵⁴³

O el programa de 1861:

*“Apenas tendrán las noyas / Per vestirse, curts moments.
Perque á las deu ya la orquesta / Passará per los carrers,
Exitant ca'l ball s'acerquin / Los vehins y forasters.
Aquell se dará en un toldo, / De'ls mes brillants y adornats,
Com may s'hagi vist cap sala / Des ansá que hi ha enbalats.”²⁵⁴⁴*

En aquesta cercavila per anar cap al ball un cop finalitzat el castell de focs va arribar a participar-hi fins i tot la Moixiganga. Segons Lluís Marsans, que escrivia això el 1885:

“Al vespre hi ha castell de foch y si voleu gosar d'un espectacle d'un poble senzill, vos aconsello qu'hi aneu. Sembla estrany qu'Igualada en mitj de l'esplendor de sa festa major y després dels anys que celebra castell de fochs, dongui origen á una escena com aquella. Si aneu donchs á veurer eixa part de la festa, veureu escampats pels camps del Matosas, una infinitat de personas divididas en grupos de familias y vehinats generalment sentadas sobre'l camp, y vos cridarà l'atensió que á cada cohet que treu estrellas, todas las bocas del camp llensan aquella exclamació; també es de advertir qu'en la darrera pessa del castell, qu'es necessariament S. Bartomeu, tothom s'aixeca de puntetas per veurel ab mes perfecció; pero lo que conmov las fibras mes delicadas del cor ayment de las costúms de la terra catalana, es l'assistencia de la Moxiganga donchs

²⁵⁴² Biblioteca Central d'Igualada. *El Eco del Noya. Semanario de intereses morales y materiales*. Año III, núm. 97, pàgina 1.

²⁵⁴³ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Cataluña*. Núm. 25. Domingo, 15 d'agost de 1852, pàgines 387-388.

²⁵⁴⁴ Programa de la Festa Major de 1861. Col·lecció particular. Vegeu annex documental.

una volta acabat lo castell, los gralls tocan una d'aquellas martxas tant ardentas que sols ells saben tocar, y la Moxiganga entra á Igualada, después d'haber pasat un tros d'Alameda."²⁵⁴⁵

Sobre els envelats que van acollir la vessant més social i suposadament més refinada de les Festes Majors d'Igualada hem de dir que foren la cirereta del pastís per als empresaris. Almenys fins que el ball en grup o de parella (que ja no faltaria mai més a cap festa des d'aquest moment) es traslladà a les seus de les nombroses entitats. En la varietat de perfils de les mateixes, hom podia satisfer tots els gustos possibles pel que fa a l'ambient i el capteniment que s'hi podia trobar. Però el concepte de saló vienès o rus entesos com l'aparador social que apareixia a les novel·les romàntiques va menar el gust per aquesta mena d'espais. Així s'endevina en el que encara es muntà a Igualada el 1944 per les extraordinàries commemoracions del Centenari de les Festes del Barri de Sant Agustí i que hem pogut veure en una filmació històrica. Ho explica molt bé Serra Iglesias en el seu *Quadro de Costums* de 1881. I, encara més pragmàticament, ho expressa una sucosa crònica referida a la veïna Festa Major de Vilafranca de 1849. No cal dir que avui això seria impossible de publicar:

*“Lo que fué mas digno de llamar la atencion fué el grandioso entoldado que magnificamente construido y con profusion de luces iluminado, atrajo una inmensa concurrencia en las dos noches que se dió baile en él. Allí las graciosas jóvenes de que hemos hablado y las señoras forasteras, ostentaban sus gracias, hasta el punto de quedarse los concurrentes transportados en aquellos salones fabulosos de que tanto hablan las novelas hasta el extremo de hacer desear que aquella ilusion durara eternamente. No es fácil decir cual fué la Reina de aquellos bailes porque todas las jóvenes, cada una por su estilo lo era; no obstante, la que se distinguía por sus gracias y hermosuras era una joven que se decía ser hija de una pescadera. Hermosura tal bien podría formar un precioso adorno en un salon aun cuando fuese de la corte.”*²⁵⁴⁶

La Guerra Civil de 1936-1939 va passar com una trinxadora damunt d'aquest model de festa. Per les futures conseqüències que tindrà damunt de la Festa Major, solament comentarem la qüestió de si la insigne relíquia de sant Faust es va perdre o no. L'any 1933 la parròquia encara tenia *“Alhajas y utensilios del Culto. [...] Relicarios. Dos de plata”*.²⁵⁴⁷ En canvi, l'inventari efectuat el 29 d'agost 1947 durant l'impàs entre els rectors sortint Amadeu Amenós i entrant Miquel Fitó esmenta entre els *“vasos sagrados y demas utensilios de Santa Maria. [...] 2 imágenes de plata, de S. Bartolomé y S. José. [...] 1 imagen de plata sin cabeza. [...] Reliquias: de S. Secundina con reliquiario de plata [...] de S. Bartolomé con reliquiario de metal. 1 reliquiario de plata sin reliquia”*.²⁵⁴⁸ La impressió que traiem de la lectura d'aquest inventari és que la relíquia de sant Faust (seria la imatge sense cap o el reliquiari sense relíquia) fou profanada el 1936. La festa del 25 d'agost va aguantar agònica durants uns anys, en mans d'una Comunitat de

---

²⁵⁴⁵ MARSANS 1885, capítol XVI. No creiem que es fes cada any, però Marsans és un etnògraf prou seriós com per no dubtar del que diu.

²⁵⁴⁶ Hemeroteca de la BNE. *El Barcelonés. Diario político, mercantil, industrial, literario y de avisos*. Año 5º núm. 248. 5 de setembre de 1849, pàgina 4.

²⁵⁴⁷ Inventari general de béns mobles de la parròquia pres el dia 7 de setembre de 1933 sota el rectorat de Josep Serra. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 311.

²⁵⁴⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 311. Obreria – Inventaris 1900-1992, 29 d'agost 1947. Rector sortint Amadeu Amenós i rector entrant Miquel Fitó.

Preveres de Santa Maria quasi tant agònica com ella, institucionalment parlant. La portada d'un diari es lamentava el 1969 de la pèrdua de la festa votiva a sant Faust, que s'havia dut a terme fins feia ben poc:

“Algunos opinan que las Fiestas Mayores y otras tradicionales de los pueblos deben de ser resueltamente relegadas al desvan de los trastos viejos, como puros anacronismos. Asi hemos visto suprimida la fiesta votiva de San Roque que en ciudades tan industrializadas como Tarrasa, por ejemplo, se mantiene con renovado esplendor. La de San Fausto, también voto de pueblo, asimismo ha sido borrada del Calendario laboral.”²⁵⁴⁹

Fixem-nos que els festius locals eren el 24 i 25 d'agost. Abans però, l'església de sant Bartomeu ja havia sigut apuntalada per ruïnosa el 1933 i totalment enderrocada el 1935.²⁵⁵⁰ D'aquesta manera, es perdia -si no s'havia perdut anys enrere- la possibilitat d'anar processionalment d'aquella església des de la Parròquia i tornar des d'ella a l'Església Gran. Un costum que fou reprès el 2013-2014 amb els noms de *Processó de Trasllat* i *Processó de Retorn* del Sant.

---

²⁵⁴⁹ Biblioteca Central d'Igualada. Editorial “Fiesta Mayor”, dins *Igualada. periódico bisemanal*, 23 d'agost de 1969, portada.

²⁵⁵⁰ COLOMER 1949, pàgina 61, nota 8.

20 LA PATERA AL SEGLE XIX

20.1 Uns aclariments previs

Els poders hegemònics de cada període i moment tindrien interès en mantenir i promoure els costums locals en forma d'entremesos, ja fossin moros i cristians, diables o el que es disposés. Per això, quan aquests van passar a les festes patronals (la *Festa Major*) és perquè el poder i control de les societats delimitades com a més petites (viles i ciutats mitjanes) havia passat de la gran jerarquia eclesial i la noblesa cap a la burgesia i els menestrals. Eren aquests segments de població les veritables surgències del poder municipal a totes les viles del Principat. A partir del segle XVIII fou aquest poder el qui gestionava arreu les festes patronals, i és quan s'inicià el procés mitjançant el qual ja no eren les elits -burgeses o gremials- les que participaven d'aquests entremesos, sinó que sovint era gent de condició més humil. Sovint, procedent dels nuclis rurals de les rodalies. Les formes de representació estamental festiva creades per l'Antic Règim seguien vigents, per útils i convenients. La cosa va canviar quan el procés d'industrialització local va culminar totalment a finals de segle XIX i principis del XX. Aleshores el desprestigi assolit per aquestes manifestacions, buides del sentit estamental que havien tingut, unit a una notable manca de pulcritud en la seva forma i transmissió les va anar convertint en no necessàries.

Això no vol dir que haguem de supeditar totes les consideracions sobre la supervivència de la *Patera* a la seva funcionalitat dins d'una societat determinada. Els balls de moros i cristians tenien quelcom d'experiència estètica i emocional en tant que peces dramàtiques. Tenien també una vessant expressiva i existencial, en tant que foren un pràctica festiva recurrent i, per tant, un acte social dins de les cerimònies d'una comunitat. Els membres del grup que duia a terme les representacions públiques d'aquest element estaven exercint -en fossin conscients o no- una pràctica artística, amb el component literari, escènic, teològic, històric, lúdic (per què no?) i de prestigi davant de la resta d'individus de la mateixa comunitat. Un prestigi que pot suposar-se del fet d'acompanyar la imatge patronal o actuar davant d'un rei. Com bé diu Pelinski en unes consideracions que podrien aplicar-se fil per randa a l'igualadí ball de la *Patera*, donada la seva continuïtat de gairebé cinc segles:

“Si bien importantes para comprender el funcionamiento de la danza, sus funciones sociales serían por si mismas insuficientes para explicar la secular continuidad histórica de esta práctica. Es probable, que, en efecto, la práctica de la danza sea, primeramente, una forma de satisfacer necesidades originarias del sujeto danzante: la (e)moción corporal, el placer lúdico, la relativa distinción social, cuando no la retribución monetaria. ¿O acaso creemos que solo el noble propósito de contribuir al decoro ceremonial de distantes poderes hegemónicos haya podido constituir la razón que explica la secular existencia de esta danza?”

Amb el trasllat de la *Patera* -però també del Ball de Bastons, dels Diables o dels Cavallets i la duplictat d'aparicions dels gegants- cap a la Festa Major, aquesta va finalitzar la seva

relació de dependència i la seva vinculació ideològica amb les institucions de poder de l'Antic Règim. El problema de la *Patera* és que no va trobar l'encaix per a una nova vinculació amb la burgesia liberal sorgida de la societat industrial. Quan aquesta burgesia va restar com el veritable estament de poder, no estava massa interessada en aquest tipus de manifestacions, deutes d'un passat que no li convenia. Va aguantar-les durant uns anys perquè formaven part de les grans celebracions que es gestaven i recreaven de nou a mitjan segle XIX i, en el cas d'Igualada, damunt d'un notabilíssim pòsit patronal d'origen medieval i modern. També va sostenir-les durant mig segle a canvi de l'adulació que suposava tenir les classes popular ballant a la porta de casa per unes quantes pessetes. Era l'ocasió daurada per a mostrar-se davant de tothom com un patriciat esplèndid, paternalista i amb un capteniment benefactor envers les coses de la ciutat natal. Ni que la indústria (i amb ella el mateix patriciat que no havia assolit cap rol dins del caciquisme polític local) marxés, després de 1865, desplaçada a d'altres poblacions més favorables per la seva expansió.

En un altre pla, des del mateix moment, a mitjan segle XIX, l'incipient estudi d'aquestes i altres manifestacions sota la denominació de *folklore* anà vinculat als nacionalismes romàntics; en el nostre cas, la Renaixença. Aquests moviments, que responen i concorden també amb iniciatives polítiques, donaren nous espais de cabuda i de significació a les antigues danses i balls parlats i provaren de demostrar els seus orígens remots. Orígens que sovint semblarien inversemblants o improbables però que, en el cas d'Igualada, existien. Foren demostrats documentalment per historiadors i erudits locals d'alta formació, de Serra Iglesias a Gabriel Castellà, passant per Isidre Marsans o Mn. Joan Segura. També és cert que les funcions i usos que els folkloristes atribuïssin a tals manifestacions no tenen perquè ser les mateixes que les que els donaren els seus actors o agents protagonistes, o sia els balladors que les mantingueren vives.

20.2 Lo ball propi d'Igualada: Plasmar l'alteritat, una qüestió d'orgull i exaltació patriòtica.

El testimoni del baró de Maldà del 1810 és la primera mostra documental de la Festa Major vuitcentista, ja que la visita reial de 1802 no formava part del calendari festiu habitual. Per desgràcia, l'aristòcrata no va tenir el desig de veure la processó ni de descriure-la, segons ell mateix reconeix:

“Dia 24 d'agost [...] S'ha celebrada la solemne festa al patró d'esta vila d'Igualada, al gloriós apòstol i màrtir Sant Bartomeu, en esta parròquia, ab ofici solemne [...] En esta tarda, s'ha feta la professó de Sant Bartomeu Apòstol per dintre de la vila, que no he vista [...]”

El que està clar és que el marc ideològic no havia pas canviat massa. Els francesos també eren, això és indiscutible, alteritat. Però com que durant tot el segle XVIII diverses formes de cultura i consum artístic –per exemple, la dansa- s'havien impregnat del gust afrancesat, ara tampoc es va saber veure el francès –el *gavatx*- com un altre i diferent. Simplement, després del breu regnat de Josep I Bonaparte (1808-1813) i un cop

restablerta la monarquia absolutista amb Ferran VII, se'l va veure com l'enemic territorial.

Una publicació local impresa a Igualada (detall important) per Joaquim Abadal sobre l'anomenada butlla *de la cruzada* permet veure com la predicació eclesiàstica podia seguir invocant uns costums i un pensament propis de tres segles enrere. Aquesta obreta, un text dialogat entre un pagès i el seu rector “*en que se posa la veritat en clar, y al alcanse de tothom, y se dissipan los errós del poble menos instruit en estas materias*” pretenia persuadir la societat rural i pagesa de la convenença de seguir prenent –que no adquirint- les butlles de *santa cruzada* per sufragar les guerres contra els infidels musulmans.²⁵⁵¹ Així, durant la primera meitat del XIX, se'n fomentava la circulació per part de les elits sociopolítiques –en aquest cas, l'Església- per obtenir diners, però també per seguir buscant un referent d'alteritat portes enfora. Per si fos poc, això s'abonava amb un discurs que intentava prestigiar el catolicisme hispànic dins el món cristià. Diu el pròleg:

*“Quin espanyol bon catòlich pot mirar ab ulls aixuts lo abandono en que ha vingut á parar la Butlla de la Santa Cruzada? Un tesoro que deuria ser de tot espanyol mil vegadas mes apreciat que l'or y la plata, ha arribat á un abatiment, objecte de despreci y burla de uns, y de indiferència de altres. [...] Parlo d'eixa manera, mogut de la rebaixa tan escandalosa, que de alguns anys á esta part se experimenta en la distribució de ditas Butllas. Y de ahont pot provenir esta lamentable decadència? Jo penso, que sens temor d'errar, se pot atribuir, no tan á la pobresa, com al haber lo poble donat oídos á las impietats y falsedats, tantas que se han vomitat contra esta Santa Butlla y las indulgencias. [...] Desitjós de que lo fiel obre los ulls, mire los intereses de la sua ànima, y no se deixe enganyar de uns que no saben ni'ls toca saber lo que critican, he determinat publicar aquest Opúscul. En ell veurà [...] l'origen de la Butlla de la Cruzada y causas que la motivaren; y los motius perque continua en Espanya tan solament, y no en altre Regne.”*²⁵⁵²

La conversa traça un recorregut força curiós de resseguir, el qual serveix per explicar també les indulgències que tant havien circulat des del segle XV.

*“[...] Però, escolteu, y que non preneu vos de Butlla, que me hagueu fet aqueixa pregunta?
-Pag. Jo li diré la veritat: antes bé n' comprava, però...
-Sr. R. Heu, poch à poch, això de comprarne. Las Butllas no-s compran, sinó que-s prenen, pues lo diner que-s dona, no és preu de la Butlla, sinó una limosna destinada a aquellas obras pias senyaladas del Papa. En nom de Butlla, entenem unas lletras Apostòlicas, en que lo Papa concedeix gracias y privileigis espirituals, y aquestos béns no son preu estimables, ni vendibles.”*²⁵⁵³

²⁵⁵¹ ABADAL 1834. El diàleg de les pàgines 69-70 és més que aclaridor: “-Pagès. Si vol que li diga la veritat, me ha posat palla á la esquella. -Sr. Rector. Molt ruch auria de ser per no posarvoli, venintme mes carregat de llucquets, que un S. Jaume de Patxinas. Quins llibres heu estudiat vos? -Pag. Ay pobre de mi! Que vol que haja estudiat? No he passat sino lo llibre del Roser. -Sr. R. Grandíssim burinot! No haver estudiat teologia , y voler tildar no menos que'ls Manaments de la Iglesia, Indulgencias, Butllas Pontificias! Que diriau , si no havent jo may tocat bous ni arada, vos volia ensenyar lo art de cultivar la terra ?”

²⁵⁵² ABADAL 1834, pròlech.

²⁵⁵³ ABADAL 1834, pàgines 7-10.

Un cop aclarida la noblesa dels ingressos, la conversa culmina en allò que més ens interessa, que és l'atac a l'alteritat religiosa i confessional:

“-Pag. Havent concorregut a las Cruzadas tants regnes de Europa, com pesta ningú te la Butlla sino nosaltres ? Apar estrany això.

-Sr. R. No hu' estranyareu, quant me haureu oït. Totas las citadas y otras Cruzadas en que han concorregut los Reys d'Europa, lo de Espanya ha estat qui més se ha distingit en ellas per la defensa de la Religió contra dels infiels de modo que may ha fet paus ab turchs, moros ni altres infiels; y sols tenim ab ells treguas, ó suspensió d'armas, que ells trenquen sempre que·ls passa per lo cap com ha succehit mil vegadas ab lo turch, argelins y demás. Ab això sol, ja veyeu que la Espanya és més acreedora a gracias Pontificias, que ningun altre Regne. A més de això, quin ha peleat més contra infiels per mantenir pura la fe dins casa, y predicar-la fora de casa? Durant los set cens anys que tinguerm los moros, què fou tot Espanya, sinó una Cruzada continua? [...] Desde que·ls moros són fora, quin Regne ha mantingut tan pura la fe ? Quin ha estat tan preservat de heretgias? Fins al present, no sabem que cap heretgia haja nascut en Espanya, ni que un sol heresiarca, ço és, autor de alguna heretgia, haja estat espanyol. Y quina nació, quins Reys sinó los de Espanya, han merescut lo titol honrós, y renom de Catòlichs? Y si parlem de portas a fora, qui nos passarà la ma per la cara? Qui ha portat lo nom de Jesús à totas las parts del món, sinó los Reys d'Espanya y espanyols?

-Pag. Li dono las gracias de las noticias que me ha donat, que may havia sentit. Però, diguim ara; aquella guerra bé és acabada, y tenim paus ab tots los infiels del món; purtant bé devia ser acabada la Butlla, ó alomenos se·ns donàs de franch, no pas esquitxan pesseta. Tothom hi és per lo diner. Y lo Papa, que no hi sucirà tambe? Deuhen fer tan tu, tan jo.

-Sr. R. Vós lo que vomiteu, és disbarats això sí: y sobre tot que no us toquen la butxaca. Com podeu dir que està acabada aquella guerra, y que tenim paus ab ells? Ahont se han firmat estos tractats de pau ? Ja vos he dit que lo Rey d'Espanya, may ne ha firmat ab infiels. De consegüent la guerra sempra queda oberta; y lo que tenim no són sinó treguas ó suspensió de armas. No haveu vist com fins ara quels francesos han conquistat à Argel (que per molts anys pujan guardar-lo), aquella guerra ab nosaltres encara durava, o teniam que pagar un gran tribut a aquells infiels perque nons molestassen? Y a pesar de això, lo dia menos pensat, sens dirnos aygua va, nos pillaban barcos, saltavan a nostras platxas, robavan y prenian la gen que podian y se·ls ne portavan per esclaus; Quants espanyols no haveu conegut y jo també, que presos d'esta manera, han estat a Alger carregats de cadenas? Això no és pas parlar-vos del any de-n marras, sinó de nostres dias. Y quant no peleem ab infiels, que no deu lo Rey d'Espanya estar sempre previngut de barcos, tropa y canons de artilleria per quant vinga la ocasió, a que estam exposats tots los dias? Que voleu que·ns atrapen ab los pixats al ventre, majorment tenint a flor de bigoti las costas de Àfrica, pobladas de cap a cap de mahometans y altres gentils? Bons vehins són aquestos, per viurer descuidats, y dormir a bon son!

Pero no pensesseu que tot lo producte de las Butllas se haja precisament de invertir en aparatos de guerra contra infiels. No veyeu que lo Papa tambe diu: para la propagación de nuestra Santa Fe? y aquesta no s' propaga ab canons de artilleria, ni sabres, com la lley de Mahoma, sinó per medi de la predicació, y qui vol, creu, y qui no vol, se queda com antes. Aquí teniu un altre escorredor dels diners que ixen de la Butlla. [...] Y fins en nostres dias, no se han esmerat los Reis de Espanya, en conservar y propagar la Fe Catòlica tambe en Filipinas e Imperi de la China? Lo mateix Fernando VII nostre Rey actual ha protegit la fundació de un col·legi de Dominicos en Ocanya, per punt de reunió de tots los Dominicos, que se senten ab esperit per anar a Filipinas, y penetrar al Imperi

de China à predicar lo Evangeli [...] De aqui podeu coneixer, y estigueu ben persuadit, que lo Papa, tans diners se-n porta de la Butlla com vós.[...].

-Pag. Però home, si los diners de la Butlla de la Cruzada van fora d'Espanya, pitjor estem que no estavam. Quin bordell de negoci que-ns porta! semblant al de Robert ab las cabras, que n' donava dos de blanques per una de negra.

-Sr. R. Primerament los que se gastan en armament contra dels infiels, no marchan pas d'Espanya. Y encara que ne eixissen, no serian ben gastats en defensa de la Religió, y de tots los pobles espanyols que estan a la vora del mar? Si vos allà teniau la casa, vos agradaria gaire trobar-vos una nit rodejat de turchs o moros, que-us robàs, y se-us ne portàs al Àfrica? Segonament lo diner que lo Rey gastava en enviar y mantenir tropa en las Missions de Amèrica, no era sinó adelantar-lo; pues ab las contribucions que cobraria quant los Indios estarian civilisats, lo reembolsaria quadruplicat. Bona falta que-ns fan los diners de Amèrica! Tercerament, y per últim, encara que la Espanya no recobrés res de las Islas Filipinas en recompensa de la predicació del Evangeli; y encara que cada any fassa una bona limosna per la conservació y culto dels Llochs Sants i que no devem fer alguna limosna fora de casa? Y podeu citarmen una de més ben empleada? Que teniu por que per aqui se atrasse la Espanya? Cuidado no sieu vos aquell Pagès, que malgastant ab disbauxas y gormandadas, despues de molt rumiar per saber ahont se perdia l'aigua, resolué, que tot lo atrás de la casa, provenia del malgasto de lluquets, que feyan las criadas, cremant-ne un cada vegada que encenian lo foch!

*Deveu advertir que als Frares que marxan à Filipinas, y a la China, las mateixas Provincias ja costejan lo viatge ab tots sos gastos. No pensesseu, que tambe se pagassen de la Butlla. [...]*²⁵⁵⁴

Com pot veure's, el manteniment d'aquesta actitud davant dels musulmans com a enemics de la fe trobà una petita font d'ingressos per part del catolicisme. Hom venia als ciutadans espanyols la idea que eren partícips d'una guerra ideològica i política que engrandia la nació i a ells mateixos de retruc, pel fet de col·laborar-hi. Amb aquest discurs imprimint-se a l'estampa de Joaquim Abadal (la primera que hi hagué a Igualada) es comprèn que la plasmació de l'alteritat que vehiculava el ball de la *Patera* seguia, si no vigent, almenys justificable per tot allò que es derivava del seu manteniment.

L'entremès fou remodelat en aquesta època (a grans trets, segona meitat del segle XVII), segons s'ha comentat, a la manera dels parlaments que hem descrit en parlar dels balls parlats històrics i hagiogràfics com a noves formes de teatre festiu religiós vinculat a la festa. Durant els dos primers terços del segle XIX participar de la representació de la *Patera* encara devia ser quelcom propi de les elits socioculturals de la població i, per tant, figurar a la nòmina d'integrants era quelcom que donava carta de prestigi dins d'aquests col·lectius. Pel que fa a la majoria dels balls parlats del tombant de 1800, tant actors com públic solien ser gent humil. Però en el cas d'Igualada també hi trobem molts membres dels estaments més adinerats i les elits socials entre els actors. Per exemple, Joan Barral, que fou alcalde, tal i com es veurà seguidament. De fet, les nòmines d'entremesos de 1541-1547 consignen noms habituals d'entre els que solen aparèixer a la documentació igualadina de mitjan segle XVI, i la mà que els redactava no era altra que la d'un dels notaris de la família Lledó.

---

²⁵⁵⁴ ABADAL 1834, pàgines 42-56.

Luís Marsans i Solà ens transmet el caràcter sagrat i prestigiós de l'entremès en una data com el 1885, tot i que ja parla en passat:

“Si haguésem de créurer la tradició de todas las comparsas citadas, la Patera es la mes antiga, puig assegura que te son origen en la conquista del castell de la Tossa pels cristians; pero desgraciadamente para creencia tan generalizada, no’s troba citada en documents de remota antigüetat, encare que’n los detalls de las antigas festas de la bullicia del Sant Sacramento se cita un entremés anomenat la Turquía y encare que son pocas las noticias que’n tenim, donant á las tradiciones l’importancia que’s mereixen, que’n sa majoria tenen sempre un fondo de veritat, nos atrevim á créurer que la Patera es la Turquía, mes ò menos modificada, y que s’instituhí en las festas del Corpus Christi, com un recort ó una representació de la conquesta de la Tossa de Montbuy; pero tinga ó no tinga eixa comparsa l’antigüetat que se li dona, es lo cert que’ls igualadins la suposan antiquísima y de tant estim en la població, que la ballaban acomodats menestrals.”²⁵⁵⁵

També ho feia avinent Jaume Serra Iglesias al seu *Quadro de Costums* de 1881, on també parlava en passat pel que fa al prestigi i soler de l'entremès, que ja dona per perduts del tot:

“Mes joh, ingratitut sênze exemple!...Si en lo temps dels nostres avis era ballada la PATERA per acomodats menestrals, avuy ja sols la ballan uns quants manobras atrotinats, ab la condició encara de que l’Ajuntament los prometi certa cantitat de diner, un moltó y...mitxa carga de vi. ¿Voleu degeneració més ignominiosa?...Ahir lluhían los balladors brillants trajos y avuy sols presentan á la vista del públich la miserable Ilustrina!”²⁵⁵⁶

Un escrit editorial publicat a la premsa local el dia 9 d'agost de 1902 (el qual recull un article o carta al director enviada a aquella capçalera per un tal J.B.)²⁵⁵⁷ ens aporta notícies molt interessants sobre aquest ball al segle XIX, entre les quals també aquesta connotació de prestigi:

“Todas estas condiciones eran fiel y escrupulosamente observadas por nuestros antepasados al organizar este antiquísimo baile, el único en que no se desdeñaban de formar parte las personas más distinguidas de la localidad, y el único que, además de frases muy laudatorias, obtuvo una recompensa en metálico de Cien escudos del Rey D. Fernando VII cuando su estancia en esta población el año 27 del siglo pasado.”²⁵⁵⁸

Encara Antoni Insenser, parlant dels balls parlats del Penedès el 1905 apunta el detall que encara avui es veu a les festes de Moros i Cristians del País Valencià. No ens estranyaria que hagués passat a Igualada. Però potser no en el cas de membres del Consistori:

---

²⁵⁵⁵ MARSANS 1885, capítol XVI.

²⁵⁵⁶ SERRA IGLESIAS 1881, capítol IV.

²⁵⁵⁷ Per la data només podria tractar-se de Joan Bas i Jordi (1863-1936), entusiasta de la història local i

²⁵⁵⁸ Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada*, núm 743, 9 d'agost de 1902. La visita reial tingué lloc realment els dies 12 i 13 d'abril de 1828 (vegeu SUCINTA 1828).

“Un detall que explica la consideració que's donava a n'aquestes collas es que en algunas parroquias assisteixen en corporació al ofici que se celebra en la diada, presentantse vestits y armats tal com van en el ball.”²⁵⁵⁹

I el mateix ens repeteix Gabriel Castellà en el seu petit estudi publicat al periòdic *Sometent* del 30 de desembre de 1905:

“Es notable observar, segons ens han referit autorisades persones d'edat, que aquest ball, en algun temps, l'executava la gent més distingida de la localitat, y fou l'únic entremès que obtingué una recompensa metálica de cent escuts del rey ferran VII, quan vingué á la vila.”²⁵⁶⁰

Aquest mateix estudiós hi fa de nou esment quan, el 1932, va publicar a la premsa local el seu treball sobre la *Patera*, redactat anteriorment i presentat el 1909 al Centre Excursionista de Catalunya:

“És notable observar que aquest ball de moros i cristians en algun temps l'executava la gent més distingida de la localitat, i ens ho corrobora, en cert modo, que una de les millors cases d'Igualada, se'n digui encara, de renom, a còl Patera, que segurament li prové d'haver algun dels passats de la família tingut gran afició al popular ball igualadí. Cal també remarcar que la Patera fou l'únic entremès que obtingué una recompensa metàlica de cent escuts del rey Ferran VII, quan vingué a la vila l'any 1828.”²⁵⁶¹

Antoni Carner ens diu que la *Patera*:

“Figuraba en la procesión del Corpus, y era representada por las personas más relevantes de la población, las cuales rivalizaban en la riqueza de la indumentaria, en el garbo, en la ejecución de los movimientos de la danza y en la declamación de las retahilas de versos que formaban los parlamentos de moros y cristianos. Actuar de “Rey” de la “Patera” constituía un signo de distinción. Don Juan Barral y Novell, que había sido Alcalde de la Ciudad en mas de una ocasión, era conocido por “el Patera”, seguramente por haber actuado él o un miembro de su familia, en la más típica y característica de las danzas igualadinas.”²⁵⁶²

La idea que solament les elits socials de la vila podien ballar-la (o que aquestes tenien preferència per a fer-ho) la trobem en fonts bastant reculades, com el sermó –satíric, no ho oblidem- dels Innocents d'Igualada que atribuïm a l'any 1819:

*“Y despues anirá à derrera / l'antich vall de la Patera.
Oh! Patera titulada / de la Vila de Igualada!
ets lo ball mes elevát / de tot nostre Principat.
Sí, oyents meus, es un ball / que si los de per avall
sen burlan, es que no saben / las circunstancias que caban
en lo ball de la Patera: / de modo, que la primera,
la Patera es un ball / de habilitat y treball;*

²⁵⁵⁹ INSENSER 1904-1905, capítol VIII, pàgines 52-53.

²⁵⁶⁰ Biblioteca Central d'Igualada. *Sometent*, Any I, núm. 31. 30 de desembre de 1905. CASTELLÀ 1905.

²⁵⁶¹ Biblioteca Central d'Igualada. *Diari d'Igualada*, 1932. Núms 365, 366, 367, 368, 371, 372 i 373 (del 23 al 30 d'agost).

²⁵⁶² *Igualada, Periódico bisemanal*, 8 d'abril de 1972, pàgina 5. CARNER 1972. CARNER 1954, pàgines 31-33 (versió reduïda).

*los hermosos parlaments / fan quedá ab un pam de dens;
quant los dos Reys se las tiran / hasta los ciegos so miran,
quel ciego del Serradó / s'estaba dal de un turó:
aquells brincos, aquells bots, / penseu los saben fer tots?
prou! sen falta bona pila. / Los fills de fills de la Vila
tan sols la saben ballá; / quels demés::: uix, no [...].”²⁵⁶³
[...]*

*Oh! que be digué un Autor / gran Poéta y compositor,
que parlant de la Patera / digué de esta manera:
la Patera de Igualada / que te tanta anomenada,
significa lo orgull / de quant traqueren los Moros / de l'altura de Monbuy.
Los que ballan la Patera / son balens de tal manera,
que en guerras y bandos / son altres tans Alexandros:
Vos cansariau de ohí / si jo volgues referí
las victorias que ha guanyadas / sense las de Capelladas.
En fi, es per no cansans, / ball de Moros y Christians
que com à Exercit armat / en esta festivitiat
perseguirá los dolens / contraris dels Innocens,
à fi de que l'innocencia / tinga sempre permanencia.
y aixis libre de enemichs / tambe de grans com de xichs
farán la festivitiat / ab tota tranquilitat,
y ab tanta hostentació, / que crida la atenció
dels Pobles, Vilas, Ciutats / mes quels demes anys passats,
no sols de la enconturnada / de la Vila de Igualada,
sino que com ja veyeu / acudan de tot arreu,
gent del pla de Barcelona, / gent del camp de Tarragona;
aqui venen Manresans, / Cardonins y Bergadans,
aqui de la Seu d'Urgell, / de Lleyda, de Sabadell,
de tota sa enconturnada / acudan á Igualada:
y quants y quants nan vingut / que may mes sen han mogut.[...]”*

També en algunes festes de moros i cristians del País Valencià es reservaven els papers principals a les elits socials, polítiques, culturals o, sobretot, econòmiques, com ens deixa ben clar Manuel Milà i Fontanals:

“La misma ó semejante representación, según nota que debemos á D. Eduardo Soler, tiene lugar, en las respectivas fiestas de sus santos patronos, en los pueblos limítrofes de Alcoy (Concentaina, Bañeres, Bocairente, etc.), y aun, si bien con intermitencias, en algunos pueblos de la marina, como en Villajoyosa, Relleu y Sella. Los jefes y embajadores de ambos ejércitos son las personas más distinguidas de la población.”²⁵⁶⁴

Antoni Carner va resseguir la biografia d'algunes persones que donaren vida la *Patera* durant el segle XIX i que han aconseguit passar a la història. Els principals foren Josep Claramunt àlies *El Cargolat* i Joan Barral Novell (1810-1882). Aquest darrer devia ser home de principis, ja que fou alcalde en diverses ocasions entre els anys 1859 i 1877.²⁵⁶⁵ Precisament es trobava al capdavant del municipi quan, el setembre de 1868, van

²⁵⁶³ Vegeu annex documental, any 1819.

²⁵⁶⁴ MILÀ 1895, pàgina 293.

²⁵⁶⁵ BISBAL / MIRET 1986, pàgina 28.

enxampar-lo els aldarulls revolucionaris. Ho explica la deliciosa ploma de Joan Serra Constansó:

“LA GLORIOSA. Jo tenia quatre anys i anava a estudiar a casa del senyor Segura. [...] Un matí, a la poca estona d’haver començat el «dos por dos, cuatro», va sentir-se molt xivarri a la Plaça de la Creu. Vaig ésser més llest que ningú a clavar-me de cara a la finestreta i vaig veure una gran colla d’homes que, cridant «¡Vivas!» i «¡Abajos!», saltaven les reixes de la font. Al davant hi anaven el Mut dels Esquiladors llançant el seu gutural «Preè, prreè!», i el Palanca, un fanaler d’idees exaltades. El Palanca, enfilant-se pel pedestal, tirà daltabaix el bust de la Princesa, que quedà en dos trossos, i el cap fou arrossegat i fet bocins. Una altra colla de caps calents cremava, al bell mig de la Plaça de la Creu, els llibres i papers dels Consums i, amb ells, l’inofensiu drac que en un racó del Fielato reposava dels èxits sorollosos assolits durant la darrera festa major.

A la porta de la Casa de la Vila hi havia l’alcalde, En Joan Barral, El Patera, acompanyat de l’agutzil Estruc, contemplant amb estoïcisme espartà tota aquella innocent bullanga amb què el poble igualadí ajudava als vencedors d’Alcolea. Uns quants exaltats varen demanar a grans crits la Berra per tirar-la al foc, i el Patera els féu donar el retrat d’Isabel segona que hi havia a la sala de sessions.

—Volen també el de l’Espartero? —va preguntar.

—No! L’Avi no! Viva l’Avi! —va respondre la multitud amb cridòria eixordadora. [...]”²⁵⁶⁶

Segons Bisbal i Miret, seguidament va sortir al balcó i va dimitir.²⁵⁶⁷ Però el renom d’aquell alcalde, *El Patera*, ja havia quedat immortalitzat per sempre. Fonts igualadines solvents sempre han especulat que tal renom era degut al fet de ser un participant assidu en el conegut entremès igualadí.

De Josep Claramunt, en tenim un bell perfil traçat pel qui fou cronista de la ciutat d’Igualada, Antoni carner Borràs. Malgrat que ja l’havia publicat a les seves *Estampas Igualadinas* del 1954, el 1972 en va refer el text i el va tornar a publicar a la premsa local:

“El «Cargolat» o El fin de la «Patera». Le recuerdo vagamente. Era un hombre alto, ligeramente encorvado que caminaba ayudándose con las dos varas de «refer matalassos» que era su profesión, cuando la edad y la salud todavía no se lo habían impedido. En mi recuerdo, le veo en el portal de la Iglesia de Santa María, con su “sarró” colgando del cuello y un librito de oraciones en la mano diestra.

Aquel hombre había sido el «cap de colla» de la Patera, que yo no he alcanzado a ver [...] el «Cargolat», de nombre José y de apellido Claramunt, era el alma de la antigua y noble «Patera», la comparsa, danza o entremés igualadino por excelencia, desaparecido, muerto por degeneración, hace muchos años [...] Así, con grave daño de la lengua de Cervantes, se desarrollaba la contienda hasta el final, mientras los danzantes demostraban su habilidad haciendo que el tacón de los zapatos diese contra las nalgas. Parece que ésta era condición indispensable para ser admitido en la «colla» de la «Patera». Organizar y bailar la «Patera» fue la afición máxima del «Cargolat», aun cuando no conservaba ya nada de su antiguo prestigio. Los días de la Fiesta Mayor, el hombre estaba en sus glorias.

Pasado el trajín de las fiestas de San Bartolomé y San Fausto, el «Cargolat» volvía a sus ocupaciones habituales: «refer matalassos» y rezar salmos y oraciones especiales contra

²⁵⁶⁶ SERRA CONSTANSÓ 1924, pàgina 35.

²⁵⁶⁷ BISBAL / MIRET 1986, pàgina 28.

determinadas enfermedades. Seguía las casas del vecindario y golpeaba la puerta con una de sus dos inseparables varas propias del primero de dichos oficios.

-¿Voleu que digui els salms per les ànimes del purgatori?

-Digueu. Era la casi invariable respuesta.

Terminado el rezo, recibía en recompensa un «xavo» o un «quarto», según la generosidad o la posición de los vecinos, y proseguía su acostumbrado itinerario con su «sarró» colgado del cuello, sus varas y su librito de rezos que recitaba piadosamente...excepto cuando los chiquillos les sacaban de sus casillas con sus burlas y travesuras. Entonces el hombre se enojaba y decía «els salms del revés».”²⁵⁶⁸

La *Patera* devia estar al cap de tothom com aquella manifestació cultural pròpia de les grans solemnitats i les grans ocasions. Com un element diferencial que hom utilitza per a separar i distingir les festes extraordinàries o molt solemnes d'aquelles celebracions menors o poc assenyalades. Una carta apareguda a la premsa l'any 1869, imbricada en la polèmica sobre el nou fracàs d'intentar construir un ferrocarril fins a Sant Sadurní l'any 1865, ho deixa ben clar. Com ens explicava Joan Serra Constansó a la introducció del seu *Mig Segle de Vida Igualadina*, aquesta pèrdua de l'enèsim tren va portar a la vila un gran sentiment de frustració col·lectiva. Els motius hi eren més que justificats, per l'endarreriment que va suposar aquesta pèrdua per a les comunicacions i el progrés d'una Igualada que hagué d'aconsolar-se amb el títol de ciutat atorgat per Alfons XII el 1879. Només així s'explica que el 1869 encara es respiri agror en parlar de la liquidació dels accionistes d'aquell projecte estroncat. Però el que està clar és que si mai calia llençar les campanes al vol, la *Patera* hi anava al darrera, ni que fos en un text sarcàstic i en un to clarament irònic:

“[...] échense todos Vds. a dormir descansados; digo mal, es preciso que voten tres dias á lo menos festivos en conmemoración de haber salido de apuros y quebraderos de cabeza. Haya Tedeum, Patera y cohetes, y sobre todo no se olviden en señal de gratitud de mandar á cada uno de los incansables y beneméritos ciudadanos que componen la Junta liquidadora el nombramiento de hijo adoptivo de Igualada que bien lo merecen sus desvelos y rara abnegación.”²⁵⁶⁹

Resulta tot plegat ben apassionant: mentre constatem l'alta consideració de la qual gaudia l'entremès, per la Festa Major d'aquell any 1869 no va sortir.

20.3 Ressenya de l'entremès vuitcentista i recorregut històric

Hem vist com el 1774 es liquidaven les despeses i pagaments pendents de l'any anterior, de manera que en fer el Memorial “*dels gastos que se han fet per las funciones de Corpus, comensan en lo die 9 de july de 1773*” es va començar per tenir en compte la despesa de tres lliures, set sous i nou diners per haver fet fer “*nou parell de sabatas, so és vuyt per los cavallets y un parell per lo miñó toca lo Tabal*”.²⁵⁷⁰ Aquest tabal no sabem si és

²⁵⁶⁸ *Igualada, Periódico bisemanal*, 8 d'abril de 1972, pàgina 5. CARNER 1972. CARNER 1954, pàgines 31-33 (versió reduïda).

²⁵⁶⁹ Biblioteca Central d'Igualada. *El Eco de Igualada. Periódico semanal*. 2ª época, año 1º, núm. 10. 16 de gener de 1869, pàgina 7.

²⁵⁷⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 4.4. Any 1774.

associat als cavallets o bé si parlen de fer calçat únicament per la canalla que formava part de la comparseria, de manera que els vuit xicots que dansaven els cavallets anaven per una banda i el qui tocava el tabal –per fer dansar un altre element?- anava per una altra banda. Ens costa d'imaginar un ball de cavallets ballant solament amb el fons sonor d'un simple tabal, però sabem quina era la banda sonora dels cavallets igualadins just abans de la seva desaparició a principis del segle XX: un simplíssim toc de corneta seca que, pel seu aire de retreta, no sembla tenir res a veure amb una cosa que no sigui el Ball de Viena o de Buda. I, més encara, sabem que no eren sinó l'escissió antiga d'un entremès unificat amb els turcs a peu. No obstant això, que la *Patera* existia i havia saltat a so de tabal és un fet. Que aquest minyó que tocava el tabal podria fer-ho per més d'un ball o dansa, també. La prova que també això és plausible la tenim en el tabal de Berga, que tot sol fa saltar tant les maces com les guites i, abans de finals del segle XIX també –com a mínim- els Turcs i Cavallets.

Tant si aquest tabal tocat per un *minyó* anava associat a la *Patera* com si no, el fet és que la *Patera* no havia desaparegut pas. Això queda definitivament provat quan, a inicis de segle XIX, tenim els primers indicis de l'entremès vinculat aquesta vegada a la festa del Sant Crist. Potser ja no era operatiu per Corpus? La prohibició de Carles III havia sigut efectiva? El 1814 l'Ajuntament contribuí –com ja era usual- a les festes del Sant Crist, encara que amb una quantitat menor que la destinada a sant Bartomeu, com també era usual. En aquest cas, s'hi va representà (o, millor dit, ballà) la *Patera*. I un tal Lluís Riba, com a cap de colla dels qui posaren en escena la *Patera*, va reconèixer el pagament:

“El Mayordom de propios de este Ayuntamiento pagará a Antonio Mercader y a Juan Carrera y a Buenabentura Vidal Maseros del dicho la cantidad de diez libras por el agasaio de las buenas fiestas del san Christo de esta Villa, que con su recibo se le abonará en cuentas. Ygualada, y abril 11 de 1814. Son 10 ll ss. Rebut dita partida Juan Carrera. [...]

El Mayordomo de propios de este Común satisfará a los que baylaron el bayle de Patera por la fiesta del San Christo la cantidad de quatro duros plata que con su recivo se le avonarán en cuentas. Igualada, junio a 4 de 1814. Son 7 ll 10 ss. Amigó. De Olzinellas. Carles. Llimona. Valentí Riba. Joseph Guixà. Barral. Rebut per mi y los conpañs dita partida. Lluís Riba.[...]”²⁵⁷¹

Sobre Lluís Riba, direm que hem trobat als Llibres Sagramentals de Santa Maria d'Igualada una partida de defunció del 29 de setembre de 1839 on es dona fe de la mort del qui sembla ser aquest individu. S'hi consigna un espartenyer d'uns seixanta anys, nascut a Igualada cap a 1780 o poc abans, també fill d'un espartenyer.²⁵⁷² Sabem d'ell que s'havia casat dues vegades i que havia fet testament. Per aquest motiu, cal pensar que no devia ser un personatge de classe social molt baixa, ans tenia alguns béns per disposar i deixar en herència. Per tant, podria ser que en aquesta època sortir com a ballador de la *Patera* encara comportés un cert grau d'estatus social, encara que no necessàriament una alta posició econòmica, ni pertànyer a les classes privilegiades.

Aquesta aparició per la festa del Sant Crist és, a parer nostre, un primer indicatiu de com la *Patera* no devia encaixar amb la celebració del Corpus tal i com les prohibicions

²⁵⁷¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 16.16. UD 11334.

²⁵⁷² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Òbits, volum 11, foli 214v.

il·lustrades havien deixat clar, i anava buscant una nova ubicació per tal de continuar desenvolupant les seves funcions en el marc de l'esmentada "reciprocitat de serveis". Si així fou és perquè convenia a les elits socials i al poder hegemònic. Creiem que encara en aquest moment exercia la funció d'aparador social, de manera que qui hi participava era perquè gaudia d'un reconeixement social. La següent aparició documental –festa dels Innocents de 1819– ens ho confirma. I és que sembla indiscutible que l'entremès tenia un alt grau de prestigi si aleshores mereixia ésser satiritzat en un carnaval dins del cicle nadalenc. En tot cas, aquest *Sermó dels Innocents* de la primera meitat de segle XIX permet suposar que el procés de reubicació i de generació d'un nou contingut ideològic per a la *Patera* –contingut que veurem a partir de la meitat de segle XIX– ja s'havia realitzat. El fet que es representés justament el 1814 amb motiu de les festes del Sant Crist i a costa del Municipi ens porta directament a pensar que així era, tant per part de les institucions, com de la societat menestral i gremial que organitzava aquella farsa nadalenca.

L'estudi de Gabriel Castellà llegit el 1909 deixa entreveure que la *Patera* no va trigar a trobar el seu espai a la Festa Major: "*En els nostres temps i de moltíssims anys (doncs ni els vells recorden el contrari), la Patera s'ha vingut exhibint per la Festa Major que celebra anyalment la ciutat del Noia, amb motiu de la festivitat de son Patró Sant Bartomeu, o sia el 24 d'agost, en què s'exhibeixen els balls [...] Eixint d'Ofici fan les seves habilitats en la Plaça del Blat, i a la tarda van a la processó, sense perjudici de que, fora d'aquests actes de rúbrica, voltin els carrers de la ciutat a fer gala de son prestigi i perícia*".²⁵⁷³ Cal dir que es refereix al darrer quart del segle XIX, perquè quan va redactar aquestes línies ja feia més d'una dècada que no sortia. Aquest lapse de memòria viva al qual al·ludeix hauria de salvar com a mínim, doncs, l'espai comprès entre anys 1830 i 1900.

La *Patera* i la suposada habilitat que calia menester per tal de ballar-la i saltar a so de tabal no solament era satiritzada en el sermó dels Innocents del 1819, com ja hem vist: "[...] *la Patera es un ball / de habilitat y treball; / aquells brincos, aquells bots, / penseu los saben fer tots? / prou! sen falta bona pila. / Los fills de fills de la Vila / tan sols la saben ballá; / quels demás::: uix, no [...]*".²⁵⁷⁴ A més d'això, la comparsa o quadrilla – d'altra banda prou nombrosa– fou requerida a participar en la part lúdica de la mateixa celebració, tal i com consta en el programa, enviat fins i tot al *Diario de Barcelona*:

"Igualeda, 21 de Diciembre. El 28 del corriente se celebrará en esta villa la fiesta de los Santos Inocentes, que con tanta pompa y lucimiento celebran todos los años sus devotos á expensas de los señores empleados, con la muchedumbre de danzas, bailes y figuras que demuestran varias representaciones. Se dará principio á dicha fiesta por la tarde del día 27 con un paseo con música que se hará por la villa y sus arrabales: por la noche habrá iluminacion general, y se hará otra pasacalle, haciendo al fin de ella en la plaza mayor una relacion versada sobre los puntos correspondientes al objeto y fin de la fiesta. Por la mañana del 28 saldrán dos carros triunfales, el uno representará el sacrificio de Isaac, y el otro un bailarín á la maroma, con otras figuras jocosas. Acompañarán dichos carros los señores empleados y numeroso concurso de principales devotos montados en sus correspondientes caballos, un magnífico ayuntamiento de veinte criados y cuatro

²⁵⁷³ CASTELLÀ 1932. Vegeu annex documental. El treball però, fou llegit l'any 1909.

²⁵⁷⁴ Sermó dels Innocents d'Igualeda de 1819. Vegeu annex documental.

*volantes adornados y brillantemente vestidos, y dos famosos bailes, que el uno figurará las antiguas batallas entre moros y cristianos llamado la Patera, y otro de diestros juegos de palos. Se hará una rua que correrá la villa y voltará la plaza, asistida de la susodicha música. Por la tarde se dará un baile público en la misma plaza, y lo habrá también por la noche en que podrán concurrir personas de todas clases.”*²⁵⁷⁵

L'any anterior s'havien limitat a “*dos carros triunfales: el uno representará las crueldades de Neron, y la muerte de Séneca; y el otro significaciones incomprensibles para algunos*”.²⁵⁷⁶ En aquest cas, fa la impressió que la festa havia recomençat feia poc de nou o després d'una interrupció i un procés de reestructuració. Probablement necessitava aquells elements de prestigi, com la *Patera* i el Ball de Bastons del Gremi de Paraires per tal de garantir l'èxit de la represa. Un èxit que no quedava assegurat amb el “*sacrificio de Isaac, y el otro un bailarín á la maroma, con otras figuras jocosas*”. En restaren exclosos els cavallets, els quals eren ballats per nois joves i els gegants. Ambdós elements eren elements netament municipals i vinculats a la processó eucarística. És veritat que el Ball de Bastons havia estat un element de distinció festiva i protocol, però això fou durant el segle XVIII i amb una gestió gremial, sota la qual potser encara es trobava.²⁵⁷⁷ No és casual que Gabriel Castellà esmentés aquests elements –*Patera*, diables, cavallets- i no uns altres, en parlar d'aquest moment de transició:

“El probable és que vindria una època en què els prohoms dirien: «de la processó de Corpus traïem-ne aquest batibull d'entremesos i balls que en certa manera destorben l'augusta i religiosa serietat de l'acte, i en canvi exhibim-los per la solemnitat de Sant Bartomeu, que és la Festa Major i els veïns i forasters podran gaudir d'uns espectacles típics i tradicionals.» I la *Patera* i els diables i els cavallets i demés comparses típiques, d'allavors en avant feren les delícies de la festa Major que té lloc avui pel 23, 24 i 25 d'agost, de la mateixa manera que abans eren part integrant de la festivitat del Corpus.”²⁵⁷⁸

Sabem també que la *Patera* va ser ballada i mostrada a Ferran VII el 1828 quan el rei va passar per Igualada hi va fer estada de nit. La relació impresa no esmenta aquest ball, cosa prou estranya, però Castellà recollí el testimoni oral “*d'autorisades persones d'edat*” les quals asseguraven que “[...] fou l'únich entremés que obtingué una recompensa metálica de cent escuts del rey Ferran VII, quan vingué á la vila el 1828”. i complementa l'explicació del trasllat del Corpus a la Festa Major tot dient que “*l'exposat no era obstacle per a quan Igualada volia celebrar festes extraordinàries tregués el bo i millor de ses venerandes costums. Així estem segurs que entre els obsequis per fer agradable la visita dels reis, quan aquests visitaven la vila o hi passaven de trànsit, no hi faltaven pas els populars entremesos, i entre ells la característica Patera. Una prova taxativa d'això és el fet que citem en altre lloc, de l'any 1828, quan la vinguda de Ferran VII*”.²⁵⁷⁹ Ens sobta però, que no tinguem cap detall ni notícia que demostrï que es

²⁵⁷⁵ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, núm. 358, 24 de desembre de 1819, pàgines 2867 i 2868.

²⁵⁷⁶ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, núm. 360, 26 de desembre de 1818, pàgina 2890.

²⁵⁷⁷ Cal recordar que la cronologia extrema dels llibres del Gremi de Paraires d'Igualada abarquen el període 1614-1887.

²⁵⁷⁸ CASTELLÀ 1932.

²⁵⁷⁹ Biblioteca Central d'Igualada. Sometent, Any I, núm. 31. 30 de desembre de 1905. CASTELLÀ 1905. Biblioteca Central d'Igualada. Diari d'Igualada, 1932. Núms 365, 366, 367, 368, 371, 372 i 373 (del 23 al 30 d'agost). CASTELLÀ 1932.

representés el 1701 o el 1802, dates en les quals els reis, anant de pas, sojornaren a la vila. Tot i lamentar la manca de descripció d'aquesta actuació, aquest testimoni de 1828 és molt útil per argumentar que no degué haver-hi grans discontinuïtats pel que fa a la presència del ball a les celebracions igualadines.

No sembla fora de lloc pensar que, des del segle XVII si no d'abans, aquest entremès gaudís d'un caràcter identitari local molt pronunciat, ja que veurem com sempre es fa constar que representava l'expulsió dels moros de la rodalia d'Igualada i la bandera que portava un dels soldats del bàndol cristià lluia les armes de la vila. S'entendria doncs, que el 1630 s'hagués mostrat com un *famós ball* a Marianna d'Àustria i que el 1828 s'hagués fet el mateix per obsequiar a Ferran VII. I encara potser també als anteriors visitants (Carles III el 1759 o Carles IV el 1802).

Arribem ara a la Festa Major de mitjan segle XIX. Un avantatge d'aquest període respecte de les èpoques pretèrites és la possibilitat d'estudiar la *Patera* quasi any per any. La raó és que la premsa passa a formar part de les fonts documentals, de les quals n'esdevé la més rica i abundant. Per aquest motiu, a partir d'ara fer un seguiment del ball de moros i cristians d'Igualada serà molt més fàcil. El 1849 s'informa de la plena integració de la *Patera* dins la festa patronal, dins de la qual va esdevenir ben aviat un dels actes estrella. Segons el programa enviat a la premsa el 1849:

“1º Desde las 12 del día 23 víspera de San Bartolomé patron de esta villa el tambor de la Patera anunciará con la acompasada marcha de este baile que se ejecutará el grandioso simulacro de combate entre moros y cristianos que es el argumento del mismo.[...]”

3º El día 24 desde la salida del sol recorrerán las calles con sus competentes músicas los bailes de la Patera, de San Francisco, de Pastores, y otros, ademas de los Bastoneros.

4º A las 10 en punto de su mañana el M. I. Ayuntamiento precedido de los bailes espresados irá en cuerpo á la Iglesia Parroquial donde se celebrará á grande orquesta un solemne oficio al Santo titular con panegírico que dirá el Dr. D. Alberto Osona, y concluido regresará la Corporacion en el mismo orden de ida á la casa capitular en cuyo frente se ejecutará parte del grandioso simulacro anunciado.

5º A las 12 saldrán las cuestaciones llamadas Llevan de taula con la música de costumbre en tales actos amenizando á algunos y mortificando á otros, pero todo tolerable por dirigirse á tributar culto al santo del día.

6º A las 4 y 1/2 de la tarde tendrá lugar la procesion por el interior de la villa en que irá el M. I. Ayuntamiento; y concluída, se representará en la plaza y en todas sus partes el espresado baile la Patera.”²⁵⁸⁰

Per tant, veiem com el timbal anuncia la festa sota l'excusa d'anunciar la representació del ball. En aquest cas, no ho fa cap altre instrument (campanes a part). Entenem que això era degut al fet de ser aquest tabal el qui posava el so característic a l'entremès més important i estructural de la celebració (almenys segons el parer dels redactors del programa d'aquell any). Sortia doncs, per anunciar que la prestigiosa –*grandiosa*- *Patera* seria representada i que, per tant, hi hauria ocasió de veure-la. Que després d'ofici, durant el *pandemòni*um o actuació de lluïment del migdia, la *Patera* es representaria parcialment. Que durant la tarda del mateix dia 24, sortiria pel Llevant de taula o capta.

---

²⁵⁸⁰ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona* núm. 229, 17 d'agost de 1849. També a Hemeroteca de la BNE. *El Fomento*, núm. 1682, 17 d'agost de 1849, pàgina 2.

I, per acabar, que després de la processó tindria lloc el lluïment complet del ball, amb els parlaments íntegres i sencers. Cal parar atenció a la vinculació d'aquesta representació parlada completa amb la processó, la qual era l'acte ritual immediatament precedent.

Del mateix any disposem de notables informacions. Per treure vellúria a l'aparença del ball s'hi van procurar fer millores tot incorporant-hi el detall sonor dels trets (canonades o armes d'avantcàrrega com pistoles o escopetes). Sembla que també hi hagué un relleu generacional dels seus balladors, els quals consten com a novells en la seva major part:

“IGUALADA 30 de agosto. -Ya concluyó enteramente la fiesta mayor de san Bartolomé, terminada la feria de Borregos, que segun el calendario se celebra el día 29 del presente mes, y que tuvo lugar mas bien para que comiesen cordero los que no pudieron comprarlo en la víspera de aquel santo, que para transacciones mercantiles. Concluida, pues, la fiesta, descansamos de la baraunda que armaban las músicas, los bailes, las comparsas y mas que todo la Patera cuyo director quiso adiccionarla con disparos de armas de fuego, que no usaban los moros cuando ocupaban el castillo de Montbuy, por cuya espulsion á que ayudaron mucho los vecinos de Igualada que se habian retirado, se inventó el baile llamado la Patera, según dice un cronicón que nadie ha leído, es decir, de los que hoy viven. El director referido, conocido por Bot y á quien suponen descendiente por línea recta de uno de los moros que se quedaron en España, ha conseguido, á parte de la impiedad de los disparos, un nuevo triunfo por haber bailado muy bien y haber enseñado el difícil paso del baile á sus compañeros, novicios los mas en él.”²⁵⁸¹

Aquest director teatral o cap de colla també el trobem a Sitges per la mateixa època. Un article aparegut a *El Eco de Sitges* del 23 d'agost de 1964, signat per Ramon Planes i recentment exhumat pel prestigiós folklorista sitgetà Blai Fontanals ens parla –per bóca del mateix Fontanals- d'un “sabroso documento que procede de los archivos de Casa Bofill que, como es sabido, fue una de las familias más destacadas en el “Sitges dels nostres avis”. [...] el papel no lleva fecha, aunque podemos conjetuar que data, cuando menos, de cien años atrás”. Planes especificava que “el que transcribe no quita ni pone haches ni comas”, per la qual cosa ens refiem bastant del text donat. El document diu, segons Fontanals:

“A los Señores, Alcalde, y los demás del Ayuntamiento Constitucional de esta Villa. Se les pide con licencia de Vds. para selebrar la fiesta del patrón Sn. Bartolomé con el vayle de la patera con la costumbre de gratificar el dicho vayle con la compaciva de un cordero de 40 carniceras o dos de 20, y demás 4 duros y 2 libras de pólbora que se gasta entemedio del vayle que se recaresen por los parlamientos, y un puesto por ensesarse [...]

Idm., se les pide con licencia de Vds. que dejen los vestidos de los Reyes que llebaron los demás años que los sacaron del Teatro y se les pide por el Rey moro una capa, y dos cotas una por el embajador y otra por el general los poms del manto de pilad por el Rey Cristiano bestido entero, y aran la bondad de dejarnos las espadas que tienen en la misma casa para aser el dicho vayle y sin rraver ningún daño. Y aran la bondad de decir en el carpintero de la misma que arregle seis vigas [biga: Carro tirat per dos cavalls usat per a la guerra, les curses i el transport] con los caballos guarnecidos lo mismo quel otro año para que la gente no se meten adentro con nosotros adestorvarnos. Se les pide por

²⁵⁸¹ Hemeroteca de la BNE. *La Patria*, núm. 212, 7 de setembre de 1849, pàgina 3. *La España*, núm. 433, 8 de setembre de 1849, pàgina 2.

*fabor que se distinga pronto porqué el tiempo es corto y se tienen que enseñar muchos individuos aún que nos susede como el año pesado. Dn. Juan Jon, alias, Bod. Director.*²⁵⁸²

Després de fer la corresponent recerca sobre el mot de la *Patera*, Fontanals apunta que “*El folklore, doncs, torna a emparentar-nos amb els igualadins. Ambdues poblacions tenim Sant Bartomeu com a patró i dansem, amb totes les diferències folklòriques que es vulgui, uns balls comuns com són la Moixiganga, els Cercolets, els Pastorets, els Diables, (gegants i nans, per descomptat) i, ara, la Patera*”. Considera, doncs, el ball com un element festiu sitgetà més.

Som del parer que això no és pas fals (hi apareix documentat i es deixa clar que la proposta era com la de l’any passat). Cal dir, però, que la realitat no era ben bé tal, sinó que la *Patera* era un producte que va mostrar-se a Sitges de manera molt puntual, perquè es tractava d’un ball absolutament igualadí. Si es vol, igualadí malgrat les coincidències en la denominació dels bullicis de Corpus a Igualada i Berga, coincidències referides segurament a un model comú d’estructura pel que fa a la tria dels entremesos principals o significatius per tal d’articular un determinat discurs; però igualadí. El nostre ball hauria pogut anar a actuar a Sitges, com si d’una quadrilla teatral es tractés. De fet, més endavant veurem que durant la segona meitat de segle XIX la *Patera* va efectuar alguna sortida fora vila, tal i com n’havia fet la Moixigaga. Però vista l’exacta coincidència de dates en el calendari i l’elevat nombre de recursos humans necessaris, tots locals, més aviat cal enfocar les hipòtesis en direcció al fet que la *Patera* d’Igualada i la de Sitges no coexistiren. Sembla doncs, que aquest cap de colla–despatxat d’Igualada o no- va intentar exportar el prestigiós model de ball de moros i cristians d’Igualada a una altra festa patronal d’envergadura: la de Sitges, també consagrada a sant Bartomeu. La prova és que el document exhumat en una casa particular no és sinó un conjunt de requeriments efectuats al municipi sitgetà per tal de poder dur a terme una representació que en aquella localitat s’havia fet només alguns cops abans.

No és que fos un fet estrany emprar robes teatrals en elements festius, sobretot els escenificats, però que es plantegés l’aprofitament –manlleu- de vestits del teatre tot deixant clar que s’havia fet algun any abans deia entendre que no es disposava d’un vestuari propi d’aquesta representació. Que els personatges esmentats (els reis de cada bàndol, un general i un dels ambaixadors) coincideixin amb els de la *Patera* i que el paper –sense datar- s’ubiqui hipotèticament el 1964 com “*cien años atrás*” ens fa pensar que es reaprofitarien elements d’algun entremès de moros i cristians (per exemple un ball de Viena, com consta a Ribes al segle XVIII). O potser que aquest individu va voler muntar un espectacle nou, tal vegada perquè era el moment de la victòria del Marroc (que tantes representacions festives de conquesta entre moros i cristians va desencadenar pels voltants de 1860) o perquè els altres balls parlats ja es tenien per massa recurrents en la memòria teatral del poble. Veiem també que hi aplicava el seu segell personal en forma d’ús de pólvora, ja que també això s’esmenta a la Igualada de 1849. D’aquesta manera, una datació ca. 1860-65 del document publicat per Ramon Planes i Blai Fontanals resultaria absolutament versemblant.

---

²⁵⁸² *El Eco de Sitges*, núm. 3786. 23 d’agost de 1964. FONTANALS 2015. L’aclariment del mot ‘biga’ és també degut a Blai Fontanals.

En referència al cap de colla en comú, hem trobat la partida de baptisme d'un tal Joan Jou Moret, el 22 de maig de 1828, a Igualada. Ens quadra amb una possible confusió pel que fa a la lectura del seu nom quan el 1964 es publicava aquell document sitgetà de mitjan segle XIX. Fontanals especula: *“L'altra qüestió és aclarir qui era el tal Dn. Juan Jon, alias, Bod. Director. Seria un anglès perdut ja per aquestes terres?”*. Tres factors ens acaben de convèncer que la identificació amb el Joan Jou nascut el 1828 és correcta. En primer lloc, que no s'ha trobat la seva defunció a Igualada; en segon lloc que és força inversemblant que un anglès fes de mestre d'una dansa festiva tan reputada; en tercer lloc que el malnom “Bot” es troba documentat a Igualada²⁵⁸³ i, en darrer lloc, que el segon cognom, Moret, ens encaixa perfectament amb el comentari que en feia la premsa quan, tot ressenyant la Patera de 1849, afirmava –potser sarcàsticament- que *“El director referido, conocido por Bot y á quien suponen descendiente por línea recta de uno de los moros que se quedaron en España, ha conseguido, á parte de la impiedad de los disparos, un nuevo triunfo por haber bailado muy bien y haber enseñado el difícil paso del baile á sus compañeros, novicios los mas en él”*. Si els igualadins el jutjaren apte per ensenyar la Patera als nous components, és obvi que era igualadí de naixença. Per aquest detall només cal evocar el sermó dels Innocents de 1819.²⁵⁸⁴

Ja s'ha comentat l'existència d'una fotografia de Gaietà Benaprés que tenia totes les traces de ser un ball de moros i cristians. Aquesta imatge fou cedida a la Biblioteca sitgetana per Frederic Malagelada i Benaprés. El mateix Fontanals, qui el 2015 havia apuntat la possibilitat que es tractés d'una imatge del ball de la Patera, ens informava fa poc que la imatge mostra realment el Ball de Marcos Vicente.²⁵⁸⁵ Tot i l'alt interès que té, és obvi que no ens resulta tant important pèr al nostre estudi.

En qualsevol cas, el tracte que reberen els canvis duts a la Patera el 1849 com un afegit que havia volgut fer el director o mestre del ball com a *“disparos de armas de fuego, que no usaban los moros cuando ocupaban el castillo de Montbuy, por cuya espulsion á que ayudaron mucho los vecinos de Igualada que se habian retirado [...] El director referido [...] ha conseguido, á parte de la impiedad de los disparos, un nuevo triunfo por haber bailado muy bien [...]”* transmet escepticisme. Això ens fa pensar que potser no agradaren massa a la població. De fet, mai més es torna a parlar de trets d'avantcàrrega durant aquesta funció tant igualadina, mentre que Joan Amades sempre esmenta la pólvora com un element inherent als balls de moros i cristians. Per això pensem que Joan Jon (Jou?) no va continuar durant gaire temps com a mestre de la Patera i va provar sort a d'altres indrets. Un d'ells fou Sitges, on va portar amb ell la “marca Patera” i on sembla que era actiu cap a 1860-65.

Mentrestant, Jaume Gomis ens resumeix la Igualada de 1830-1850 i no pot deixar de banda esmentar la Festa Major i la Patera, on el més interessant de tot és el qualificatiu d'*antiquíssima*, la consideració que fa del tabal com un element quasi autònom en l'anunci de la festa centrada en el simulacre de lluita entre moros i cristians i el primer

²⁵⁸³ Vegeu Montcunill, Antoni. Martí, Antoni. Puig, Magí. *Renoms igualadins. Recull, anecdotari i origen*. Igualada: Òmnium Cultural i Foment de Fires i Mercats d'Igualada, 1984. Pàgina 22.

²⁵⁸⁴ “[...] aquells brincos, aquells bots, / penseu los saben fer tots? / prou! sen falta bona pila. / Los fills de fills de la Vila / tan sols la saben ballá; / quels demés::: uix, no [...]”

²⁵⁸⁵ Comunicació personal del 24 d'octubre de 2019. L'Eco de Sitges, suplement Festa Major, 20 d'agost de 2005, pàgina II.

cop que es documenta la repetició de tot l'aparell festiu (seguici) l'endemà dia 25 d'agost en honor a sant Faust. A més, demostra que el tabal va romandre durant molts anys vinculat a la festa dels Innocents, fins i tot un cop la *Patera* s'havia reinstal·lat definitivament dins de l'espai de la Festa Major:

“Fiestas. La mayor se celebra el dia de S. Bartolomé. Ya algunos dias antes recorre la poblacion un tambor grotescamente vestido, tocando de continuo el baile predilecto de la monòtona PATERA. [...] A la tarde del mismo dia se cantan en la iglesia parroquial solemnissimas completas, y luego salen los bailes de la MOGIGANGA, ENANOS, PASTORCILLOS, PALITROQUEROS y el antiquísimo de la PATERA, que recorren la poblacion en todas direcciones, precedidos de una numerosa orquesta, disponiendo asi à sus habitantes para la fiesta del dia siguiente. Esta se celebra en la iglesia con suntuoso aparato; pero la procesion que se hace por la tarde, aunque se vé mucho mas concurrida que años atras, la falta todavia mucho para ser digna de la solemnidad del dia. Por la noche se dispara un hermoso castillo de fuegos artificiales [...]. El dia 25 continuan las mismas diversiones; está consagrado á S. Fausto, del que posee la iglesia parroquial una reliquia muy insigne, y fue elegido en 1705 por voto de la poblacion abogado contra las granizadas y pedriscos.

[...] Continuo aqui la fiesta de los SS. Inocentes que celebra esta villa y que ofrece mas de una particularidad. Algunos dias antes el tambor de la PATERA recorre la poblacion aturdiendo los oidos con toques redoblados de aquel baile, y el 27 por la noche los cònsules, escribano y alguacil pasean à caballo por el vecindario, precedidos de una buena orquesta [...].”²⁵⁸⁶

El 1851 tenim notícia d'un altre canvi, segurament força més assumible en una participació processional, com és la d'introduir cavalls com a element de distinció, més compatibles amb una funció de conquesta ambientada en la Conca d'Òdena medieval:

“Dia 24. = Al romper el dia la magestuosa PATERA en la cual se ha introducido la mejora de presentarse montados los Reyes y Embajadores que Gefes de los dos ejércitos contendientes, Cristianos y Moros, dirigen las maniobras de los combates que se dán siguiendo el argumento del baile [...] otra vez los bailes que se reunirán para acompañar la procesión romperán el silencio, y las campanas à vuelo convidarán à los fieles que quieran honrar al Santo, acompañándole religiosamente por las calles. Los bailes precederán á la procesion, y cerrará ésta el Muy Ilustre Ayuntamiento.”²⁵⁸⁷

I una crònica periodística redactada amb posterioritat a la festa demostra el grau d'arrelament de la *Patera* entre la gent, de manera que l'acceptació era general, i més suprimits els trets de pistola:

“Concluyó enteramente la fiesta mayor después de diversiones de todas clases que han entretenido asi á los forasteros como á los vecinos de esta población [...] los bailes alborotándolo todo, particularmente el de los diablos, que con brusco aspecto é infernal ruido de tambores, causaba mas asco que alegría. De la Patera no hay que hablar, porque gusta mucho á los igualadenses [...] Tanto gustan estos cuatros [sic] bailes que

---

²⁵⁸⁶ GOMIS 1852, pàgines 87-88 i 90.

²⁵⁸⁷ Vegeu Annex documental. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona *Diario de Barcelona*, núm. 229. 17 d'agost de 1851, pàgines 4854 i 4855.

no hay chiquillo que no represente la Patera, ó haga los enanos, ó pruebe los ejercicios gimnásticos de la mogiganga [...].”²⁵⁸⁸

El contingut del programa de 1852, un full volant, informa d'una altra innovació que suposa a parer nostre un apropament temporal al concepte penedesenc dels balls de sant Jaume, com és la incorporació del personatge de sant Jaume. No degué pas durar aquest canvi, però sí que és cert que el pròleg de la còpia conservada dels parlaments esmenta aquest sant quan s'hi afirma que *“sabemos que lucharán con el ardor y la rabia de la desesperación, pero al grito de Dios y Santiago les venceremos por completo”*. Sigui per aquesta incorporació que el ball l'esmenta o, més probablement encara, caldria pensar sant Jaume s'hi va provar d'incorporar com a personatge mut perquè el pròleg l'esmenta. El tabal segueix anunciat com un element amb doble funció, anunci de la festa i salt del ball:

“[...] A las doce un repique general de campanas, que se repetirá á la una, y el tambor de la PATERA que saldrá á esta hora á recorrer la poblacion, sostendrán el bullicio y buen humor de estos habitantes. A las seis de la tarde otro repique de campanas anunciará las solemnnes completas [...]

Al amanecer del dia 24 el antiguo y magestuoso baile de la Patera con sus Reyes montados y el defensor de la fe San Jaime, personaje introducido de nuevo en dicho baile, los de Palitroqueros, las dos comparsas de Mogigangas [...] saldrán á recorrer las calles [...].”²⁵⁸⁹

L'explicació d'aquest personatge de sant Jaume queda més que justificada amb la tradició de balls de moros i cristians en poblacions on el titular de la parròquia era el *Miles Christi* o *Matamoros*. Però, per si fos poc, un editorial un xic posterior, aparegut a *El Eco del Noya* abans de la Festa Major de 1878 ens brinda una resposta en clau igualadina que és però, a parer nostre, un clar testimoni de la castellanització de la cultura amb una pretesa voluntat elitista dins els àmbits locals.

“La Fiesta Mayor. Todos los pueblos tienen un día destinado para la celebracion de su fiesta nacional y otro para la local. En España tenemos Santiago, en Igualada san Bartolomé. [...]”²⁵⁹⁰

Aquest detall dels reis muntats a cavall els anys 1851 i 1852 quadra perfectament amb el fet de trobar muntats a cavall els de Tàrraga pocs anys després, el 14 de maig de 1856, com documenta una crònica d'aquella Festa Major urgellenca apareguda al *Diario de Barcelona*. La notícia ens fa pensar en una irradiació de l'entremès igualadí fora vila:

“Las procesiones llevaban un tan numeroso como lucido acompañamiento; é iban precedidas de las varias comparsas de bailes [...] el de Moros y Cristians que llevaba ademas una seccion de unos 25 caballos ricamente enjaezados, y por fin el de Valencianos [...] Por la noche del último dia, dieron por su órden una variada funcion que

²⁵⁸⁸ Vegeu Annex documental. Hemeroteca de la BNE. Crònica a *La España*, any IV, núm. 1053, 7 de setembre de 1851, pàgina 1.

²⁵⁸⁹ Vegeu Annex documental. Programa de la Festa Major d'Igualada de 1852, full volant. i Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Cataluña*. Núm. 25. Domingo, 15 d'agost de 1852, pàgines 387-388.

²⁵⁹⁰ Vegeu Annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *El Eco del Noya*, año II, núm 44, 18 d'agost de 1878.

*duró sobre 5 horas, en un tablado elevado en la plaza Mayor, disparándose por los Moros y Cristians un bien nutrido y perfectamente ejecutado castillo de fuegos artificiales.”*²⁵⁹¹

El 1853 el ball és presentat en el programa com a molt antic i celebrat, o sia, famós i d'èxit:

*“Desde el amanecer del día 24 el muy antiguo y siempre celebrado bailes de la patera, el de bastoneros, el de mogiganga, el de pastores y otros, entre ellos el de valencianos, nuevo en esta población, se extenderán por todas las calles hasta las diez en que acudirán á la plaza para acompañar al M. I. Ayuntamiento [...]”*²⁵⁹²

I el 1854 foren suspesos molts actes de la Festa Major pel “*cólera morbo asiático*”:

*“Segun noticias que creemos fidedignas, el cólera ha aparecido en Vich, Manresa, Sabadell, Villafranca, Villaseca, Valls y en muchos otros puntos que no queremos nombrar, ahora bien, si las procedencias de estos puntos no están sujetas á observación y espurgo: como es de deducir del contenido del bando, se comete una parcialidad ofensiva y una puerta al mal se cierra para abrirle veinte.”*²⁵⁹³

*“Parece que habiendo muerto en el pueblo de Maspujols una muger, se mandó tapiar la casa encerrando en ella dos hijas de la difunta á quienes se dá la manutencion por una ventana.”*²⁵⁹⁴

Fou precisament el 4 de setembre de 1854 que tingué lloc l'acta fundacional de les festes del Barri de la Font Vella, apurats com estaven els veïns per la situació de pandèmia:

*“En la villa de Igualada a cuatro de septiembre de 1854. Atribulados y desmayados y temerosidos los propietarios y alquilinos de esta calle nombrada “La Fon Bella”, al ber que el Cólera Morbo Asiático que así le dan el nombre, aterrorisa toda la España peormente en cataluña. En Barcelona en esta fecha cuentan los morimundos [sic] de este mal pasan de quatro mil, en Manresa mueren de setenta a ochenta personas diarias, en Montbui pueblo sercano de ésta siendo un pueblo tan corto mueran de uno à dos diarios, y finalmente ya empiesa en nuestra Villa que no sabemos en que a de pasar, no tenemos más refugio que acudir a nuestra adorada Reina del Cielo Virgen del Pilar y le prometemos de todo el corason que si nos saca de dicho peligro en dinguno de la calle le tributaremos con todos los años con una fiesta general con un dibino ofisio solemne que se selebrara en la Iglesia parroquial de la presente Villa. Y para que dicha fiesta sea lusida a los ojos de la dibina providensia, nos obligamos a dar limosna a los ministadores que les tocara por turno ocho cuartos mensuales para el gasto de dicha fiesta.”*²⁵⁹⁵

El programa de 1855 detalla la Importància del tabal, presenta documentalment els cercolets per primera vegada des de 1828 i escull l'adjectiu *magestuosa* per a qualificar la *Patera*:

---

²⁵⁹¹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, núm. 143. Dijous 22 de maig de 1856. Pàgina 4169.

²⁵⁹² Hemeroteca de la BNE. *El Presente*, Año 2º, núm. 284, 18 d'agost de 1853, pàg. 5807.

²⁵⁹³ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, núm. 234. 22 d'agost de 1854. Pàgina 6027.

²⁵⁹⁴ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, núm. 238. 26 d'agost de 1854. Pàgina 6122.

²⁵⁹⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons 250, Cònsols del Barri de la Font Vella, Top. 1. Llibreta de comptes, 1854-1893.

“El 23 [...] A las doce el volteo de las campanas anunciará con su incansable clamoreo la procsimidad de la fiesta del Santo Tutelar. A la una el tambor de la Patera y de la Mogiganga llamarán á todas las puertas despertando el entusiasmo de los Igualadenses. [...] Dia 24. Al crepúsculo matutino, la magestuosa Patera, la divertida Mogiganga ejecutando los mas atrevidos y sorprendentes pasos del baile de Valencianos, siguiendo á estos los de bastoneros, enanos, pastorcillos, cerculitos, y á mas de estas comparsas el baile de los Diablos recorrerán las calles sembrando el júbilo y la alegría por todas ellas: á las 10 se reunirán todos á la Plaza de la Constitucion para acompañar al M. I. Ayuntamiento que precedido de sus clarineros y maceros irá á la Iglesia Parroquial para asistir al solemne oficio [...]”²⁵⁹⁶

En canvi, el de 1856 no especifica quins entremesos van sortir, encara que res fa pensar que no fossin els mateixos. El 1857 tornen a detallar-se els elements participants i cal observar que l'únic nom en cursiva és el de la *Patera*, segurament per reflectir el seu caràcter identitari, únic i singular:

“[...] dia 23 [...] A las doce y á la una del dia dos repiques generales [de] campanas anunciarán la festividad del dia siguiente y despertarán el bullicio y buen humor, reanimándolo á las seis de la tarde otro repique de las mismas, llamando á las solemnes completas; y entrada la noche una lucida orquesta recorrerá las calles, asi como los bailes de la patera, el de los Diablos, el de los Mogigangas, el de los Enanos, el de San Francisco, el de los Pastorcillos y otros de costumbre.”²⁵⁹⁷

En canvi el 1858 no s'esmenta. O no hi participava, o quedà amagada dins el genèric “etcètera”, quan pel vespre de la vigília hi ha anunciat pels carrers el pas d'una *“lucida orquesta seguida de dos comparsas de mogigangas, otra de pastorcillos, otra de enanos, otra de diablos, etc. etc., cuyo bullicio cuasi ya no cesará hasta las diez de la mañana siguiente [...]”²⁵⁹⁸* Per contra, el 1859 es feren vestits nous, una millora notable que el programa no va estar-se de ressenyar:

“Las diferentes comparsas que de día y de noche han recorrido las calles, se esmeraron en lucir sus habilidades; habiéndose distinguido los «Xiquets» ó «Noys de Valls» por la admirable agilidad y firmeza con que ejecutaron sus espadats, torres y castillos de cinco, seis y siete, levantados y deshechos por su base; la antigua e inmortal Patera lució nuevos y vistosos trajes [...]”²⁵⁹⁹

El mateix document tracta la *Patera* com una element imprescindible dins de la Festa Major d'Igualada, de manera que s'acredita encara una plenitud d'aquesta representació. Si bé els termes emprats no garanteixen un alt prestigi, almenys provenen que una Festa Major sense *Patera* no hauria estat Festa Major:

*“Gran missa hi haurá / cantada Al só de una gran orquesta,
Lluirán tambe la festa / Grans dansas, castells de foch,
La Patera sobre tot, / Puix res es bó sens aquesta.*

²⁵⁹⁶ Capellades, Museu del Molí Paperer, col·lecció Romaní. Extractat a Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, núm 249, 17 d'agost de 1856. Pàgina 2 (6562).

²⁵⁹⁷ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, núm. 226, 15 d'agost de 1857, pàgs. 6709-6710.

²⁵⁹⁸ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, núm. 229, 17 d'agost de 1858, pàgines 7328 i 7329.

²⁵⁹⁹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, núm. 242, 30 d'agost de 1859. Edició matí, pàgina 8915.

*Veniu pues ò forasters / Veniu á veurer la festa,
Perqué broma com aquesta / No la veureu en lloch mes.”²⁶⁰⁰*

I és que el 1860 ja tingué lloc la Batalla de Tetuan. I apareixen per primer cop els cavallets, dels quals no sabíem res des de finals de segle XVIII. En aquest moment Igualada ja podia donar per completada la maniobra de traslladat del tot el seguici a la Festa Major, de la mateixa manera que també abans s’havia vist al Corpus de Barcelona durant els segles XIV, XV i XVI. Però quan els barcelonins rebien el programa d’actes igualadí d’aquesta edició per tal de fer-ne difusió, no pogueren estar-se de desacreditar-ne el contingut d’una manera força cruel. D’entrada, publicaren un programa tramès amb el temps molt just el dia mateix que se celebrava la diada patronal, de manera que poca gent forastera va poder atreure:

“Muy señor mio: en el programa que acompaño podrán ver los lectores del TELÉGRAFO cuánta broma nos ofrece el municipio en la próxima fiesta mayor. Semejante documento no merece seguramente los honores de la reproduccion, sin embargo, en gracia del objeto puede hacerse la vista gorda sobre tan grotesco escrito. Hace seis años que, poco mas ó menos, es siempre el mismo, y otros tantos que venimos censurándolo en la prensa, lamentándonos de que se dé tan pobre idea de nuestra cultura, como la que revela aquel programa. [...] PROGRAMA: Dia 23. [...] A las doce un gran gran repique general de campanas señalará la proximidad de la fiesta. A la una recorrerá las calles el tambor de la “Patera” terror de las huestes morunas, llamando á las armas á los esforzados soldados catalanes. A las seis otro gran repique general de campanas anunciará las solemnes completas que se cantarán en la Santa Iglesia Parroquial. A las ocho esparcirá la alegría y buen humor en el vecindario una numerosa y bien combinada orquesta, seguida de los “balls” siguientes: el histórico “ball de la Patera” representacion de la encarnizada lucha que sostuvo España con los moros hasta su completa expulsion, luciendo los soldados de uno y otro ejército contendiente nuevos y apropiados trajes; “los Gegants”, bella pareja vestida con lujo y elegancia, obra del acreditado escultor de Barcelona don José Galcerán; los ligeros y bulliciosos “Caballets”, los graves y sesudos “Nanos, la Moixiganga, el ball de Diables, el de Cercolets, el de Pastorets y el de Bastoners”, etc., etc., etc.”²⁶⁰¹

El document insisteix de nou en la novetat dels vestits –mostra que potser el redactat del programa es repetia d’un any a l’altre- i és aclarit el seu contingut discursiu amb l’argumentació d’una representació de reconquesta hispànica, com ja passava el 1819 amb el Sermó dels Innocents.

El 1863 la Festa Major tingué un espectador d’excepció: el general Joan Prim Prats (1814-1870), marques de Castillejos, militar d’alta volada. Aquest personatge reusenc havia motivat la redacció de la mà de Francesc Torné Domingo del *Ball dels Voluntaris de l’Àfrica*, ja comentat, per a rebre’l a la seva ciutat natal. Per tant, la *Patera* va sortir, i hi va ser d’una manera segurament diferent. Prim havia vingut el dia 23 d’agost i per tal que pogués assistir a la inauguració de l’Ateneu Igualadí finalment aquest acte va fer-se el dia 25. La gentada era immensa i devia ser una de les festes més concorregudes que mai tingué la Igualada del segle XIX:

²⁶⁰⁰ Programa de la Festa Major de 1859. Col·lecció particular. Vegeu annex documental.

²⁶⁰¹ Vegeu annex documental. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *El Telégrafo. Diario de avisos, noticias y decretos*. núm 428, 24 d’agost de 1860. Pàgines 5535-5536.

“Fiestas. – Muy lucidas fueron las que dedicó Igualada á su Patron S. Bartolomé, y á las que dió realce la afluencia de forasteros que de lejos y de los alrededores vinieron á honrarla con su amable presencia. la legada de los Exmos. Sres. Marques de los Castillejos y D. Manuel Maria de Uhagon no dejò de coadjuvar à que se decidiesen à venir cierta gente, deseosa de conocer á entrambos personajes [...] Concluidas las serenatas la música recorrió las calles, y los bailes, distribuidos por aquellas, sembraban la animacion al vecindario que hasta altas horas de la noche se complacia en aprovecharse de tan alegre velada, la que se vió favorecida por una noche magnífica de clara luna y apacible brisa.

A las 5 de la mañana del dia 24 empezaron á recorrer las calles de esta villa con su correspondiente acompañamiento de chiquillos los gigantes, patera, mogiganga, caballitos, etc. felicitando á nuestras autoridades y despertando con su ruido á muchos morosos. reunidos todos á las 10 frente las Casas Consistoriales acompañaron á los divinos oficios á la Corporacion municipal, la cual además de los Sres. Comandante militar y Juez de 1ª instancia, que acostumbran concurrir á todos los actos públicos, estaba honrada con la presencia de los Exmos. Sres. Marques de los Castillejos y D. Manuel Maria de Uhagon. Se cantó una misa composicion del distinguido maestro de capilla de esta iglesia parroquial D. Juan Pont que gustó muchísimo. [...] Por la tarde al anochecer tuvo lugar la pequeña procesion de los otros años, concluida la cual se trasladò la Corporacion municipal al sitio de costumbre para asistir al disparo de los fuegos artificiales que gustaron bastante por su variedad, combinacion y abundancia. Sin embargo mucho desearamos que otro año se saliese de la rutina ordinaria de ruedas, surtidores pequeños, etc. y se presentasen algunas pieza de mérito como las que se disparan en los jardines de los Campos Eliseos y Tívoli de Barcelona. A las diez empezó el baile del entoldado, que como ya anunciamos en otro número estaba brillantemente decorado, sin observar en él ninguna falta, habiendo un lleno completo pues se contaban unas dos mil personas. [...] Al amanecer del dia 25 nuevamente animadas nuestras calles por las músicas y bailes que las recorrían, vimos concurrir á las mismas nuestro vecindario y forasteros pasándose casi la mañana entre juegos, danzas y bullicio. [...] La inauguracion del Ateneo que á consecuencia de la llegada á esta poblacion de los Excmos. señores D. Juan Prim y D. Manuel Mª. de Uhagon, dejó de tener lugar el dia 23 como se había anunciado, hizose á las cinco de la tarde del dia 25 en el Teatro [...]”²⁶⁰²

Començà arran de les influències de la Guerra del Marroc un període de fortes crítiques dirigides a la suposada senzillesa de la *Patera* i les incoherències que hom podia trobar-hi. Quan hom degué vestir els moros i cristians en un estil proper a la guerra coetània, la premsa més cultivada va disparar fort només constatar que el nou atrezzo i vestuari no encaixava en un discurs de teatre de conquesta ambientat al voltant de l’any mil. Les crítiques publicades el 1863 a *El Eco de Igualada* tenen quelcom d’entendridor:

“Gacetilla. Anacronismo histórico. – Quisiéramos saber donde se halla el figurín que hace tres siglos pintaba á los guerreros cristianos con ros y alpargatas, pues no de otro modo iban calzados y cubiertos los guerreros cristianos que en el baile de la Patera cruzaban sus espadas con los indefinibles Moros, cosas ambas tan extravagantes que no los conociera ni el mismo D. Fernando el Católico ni Boabdil el chico.”²⁶⁰³

²⁶⁰² Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *El Eco de Igualada*. Año I, núm. 35. 30 d'agost de 1863.

²⁶⁰³ Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *El Eco de Igualada*, 6 de setembre de 1863. No va signada; l'editor responsable consta que era Juan Rosich y Ribera. Vegeu annex documental.

Potser era una aproximació estètica al Ball dels Voluntaris de l'Àfrica compost a Reus el 1860 per tal que l'aspecte dels soldats cristians recordés la Batalla de Tetuan. El cas és que no va agradar a alguns, i l'any següent hom repetia la befa i posava de manifest les incoherències:

“Gacetilla. [...] Canten papers y...etc. – Hemos citado á propósito este adagio catalan porque en el último apartado del programa de la fiesta mayor se dice que por la noche habrá un castillo de fuegos artificiales y es la verdad que tal castillo no ha aparecido con harta disgusto del público Igualadino y estrañeza de los forasteros que han acudido á honrar la fiesta con su amable presencia. Habiéndonos preguntado la causa de esa falta de cumplimiento, si bien no hemos tenido (por causa de estar en estío) una capa para cubrirnos el rostro, nos hemos encogido de hombros contestando... Patera patom - de Igualada som; con lo cual queda dicho todo. [...] Al notar la impropiedad con que iban vestidos los que componían el tradicional baile de la Patera, no hemos podido menos de reburizarnos, prefiriendo que se hubiere borrado del programa. ¡Los soldados cristianos en tiempo que los moriscos eran señores de media España con alpargatas y ros! Bien decia Salomon nihil novum sub sole.”²⁶⁰⁴

Les crítiques tenien fonament i raó. Per aquest motiu, només sis anys després d'haver estrenat vestuari, es feren altra vegada nous vestits el 1865. Potser passaren vergonya durant la visita de Joan Prim a la ciutat?

“Día 23 [...] A las doce un gran repique general de campanas señalará la proximidad de la fiesta. A la una recorrerá las calles el tambor de la Patera, terror de las huestes morunas, llamando á las armas los esforzados soldados catalanes. A las seis otro gran repique general de campanas anunciará las solemnes completas que se cantarán en la Sta. Iglesia Parroquial. A las ocho esparcirá la alegría en el vecindario una numerosa y bien combinada orquesta, seguida de los balls siguientes: el histórico de la Patera, representacion de la encarnizada lucha que sostuvo España con los moros hasta su completa espulsion, luciendo los soldados de uno y otro ejército contendiente nuevos y apropiados trajes; los Gegants, bella pareja vestida con lujo y elegancia, los ligeros y bulliciosos Caballets, los graves y sesudos Nanos, la Moxiganga, el ball dels Diables, el de Cercolets, el de Pastorets y el de Bastoners, etc.etc.etc.”²⁶⁰⁵

El tumultuós 1868 va tenir encara Festa Major (no s'hi anuncien els gegants i ens plantejem que realment només hi fossin per Corpus):

“El dia 23 [...] Al anochecer se reunirán en la gran plaza de la Cruz los bailes siguientes, Patera, Bastoners, Mogiganga, Diables, Caballets, Pastorets, Cercolets y Nanos, desde donde partirán á recorrer todas las calles, plazas y plazuelas de la poblacion esparciendo por doquiera la alegría [...]”²⁶⁰⁶

Però pel mes de setembre, va tenir lloc la coneguda revolució coneguda com *La Gloriosa*. I, com ens documentà el republicà Serra i Constansó a les seves velleses, el drac rebria dies després d'haver escampat guspies pels carrers. De retruc de tot plegat o potser per

---

²⁶⁰⁴ Biblioteca Central d'Igualada. *El Eco de Igualada*, 28 d'agost de 1864. No va signada; l'editor responsable consta que era Miguel Madueño. Vegeu annex documental.

²⁶⁰⁵ Biblioteca Central d'Igualada. *El Eco de Igualada* núm. 139, 20 d'agost de 1865.

²⁶⁰⁶ Vegeu annex documental. Col·lecció Particular. Programa de la Festa Major de 1868.

alguna circumstància, el 1869 no va sortir la *Patera*. Segons una crònica de la Festa Major apareguda amb posterioritat al *Diario de Barcelona*:

*"[...] en general la fiesta se ha resentido de la improvisacion de la misma y de las condiciones políticas que nos rodean; sin embargo ni faltó concurrencia en el mercado ni faltaron los bailes de costumbre, si esceptuamos la característica patera que no dejó verse, no sé si por haberse muerto sus reyes o por qué [...]"*²⁶⁰⁷

En canvi el 1870 ja retrobem "*la gran Patera, la Mogiganga, dirigida por el tan acreditado Cariño, los Pastorets, Diablos, Cercolets, Nanos, Caballets y Bastoners de Igualada y Esparraguera*".²⁶⁰⁸ Això fa pensar que, amb una major o menor mesura, l'entremès anava deixant-se veure amb el pas del temps.

Hem parlat de l'entrada dels carlins a Igualada el 17 i 18 de juliol de 1873 i de com va quedar d'afectada la població, fins al punt que els carlins s'endugueren 125 ostatges, que després foren retornats a canvi d'un rescat de 10.000 duros.²⁶⁰⁹ Segons Carner, la presa d'Igualada "*fou una victòria considerable a conseqüència de la qual altres poblacions es rendiren sense lluita. Les proves de valor varen ser abundoses per ambdues bandes. «Els nostres voluntaris –escriu donya Blanca- es varen batre com herois, però heroica fou també la defensa dels adversaris, que lluitaren amb tota la perícia del soldat espanyol. La Casa de l'Ajuntament fou defensada fins a l'inimaginable. L'església es rendí després d'una resistència homèrica.» Els uns eren voluntaris; els altres soldats de les lleves ordinàries. Són dues menes d'heroïsme*".²⁶¹⁰

El 21 de juliol següent es va reunir l'Ajuntament, que havia quedat reduït a un alcalde accidental –un tal Josep Moga- i un dels regidors, Antoni Alemany. La resta d'assistents, 15 ciutadans, devien ser-hi cridats davant la situació desesperada de veure com tot el consistori s'havia fet fugisser. El tema del dia era:

*"[...] ver la manera de sacar esta Villa del Abatimiento en quie se encontraba por resultado de los tristes sucesos acaecidos [...] y conociendo el patriotismo, abnegación y amor á Igualada de los convocados les suplicaba prestasen su concurso para formar una comision auxiliar del municipio á dos solos individuos, nombrando para ella personas de todas las facciones políticas demostrando de este modo que en Igualada no hay sino un solo partido, el de salvar sus intereses."*²⁶¹¹

Amb la duresa d'aquest fet, tot feia veritable respecte. Quan sortiren els carlins, aleshores entraren els republicans. Ja ho deia Carner:

"La guerra era, aleshores, un espectacle: misses de campanya, concerts per les bandes militars d'un i altre bàndol, desfilades de cavalleria i d'artilleria...i combois de ferits que demostraven que no tot eren músiques i desfilades a la guerra. La mainada jugava a

²⁶⁰⁷ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. GÜELL 2013, pàgina 37.

²⁶⁰⁸ Programa de la Festa Major d'Igualada, dins La Convicció, 1870. No l'hem vist, sinó que la copiem GÜELL 2013, pàgina 38.

²⁶⁰⁹ CARNER 1969a, pàgina 47.

²⁶¹⁰ CARNER 1969a, pàgines 42-43. Donya Blanca és *Maria de les Nieves de Braganza y de Borbón*, coneguda amb aquest nom, i el text que se li posa en boca seva procedeix de la seva obra "*Mis Memorias*".

²⁶¹¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1164. Actes 1872-1874, foli 191r.

carlins i liberals. El simulacre de guerra a base de cops de pedra aconseguí tanta violència que l'alcalde hagué de prohibir semblants excessos. També es prohibí d'engegar coets i disparar petards que provocaven el pànic a la gent pacífica. En aquells moments de desorientació, les Corts republicanes atorgaren als igualadins el qualificatiu de «Beneméritos de la Patria» per la defensa que havien fet de la població. Si era una compensació per haver-la deixada a la seva sort, fou una trista gràcia, em sembla.”²⁶¹²

Hom va voler fer un homenatge a les víctimes, però és obvi que no va prosperar, enmig d'aquest clima. La idea era tibar dels recursos patriòtics més a l'abast. Per això es proposà distracció pública, sobretot, l'aparició de la *Patera* i altres elements festius. Sembla però, que no s'autoritza aquesta manifestació per homenatjar als caiguts de l'entrada dels carlins. Una crònica local del dia 16 d'octubre enviada a la premsa barcelonina explica els fets:

“Nuestro Ayuntamiento se compone del ciudadano Moga y un concejal, el primero con el carácter de alcalde accidental. Este, con la idea republicana de que blasona, acaba de tomar una resolución, según se nos ha informado y la hemos visto realizada, de prohibir una manifestación á favor de las victimas que murieron defendiendo la patria y la República los días 17 y 18 de julio contra las hordas carlistas.

La junta nombrada para distribuir el producto recogido por las suscripciones de esa y otros puntos, determinó hacer celebrar un aniversario en obsequio de aquellas. Para dar mayor celebridad al acto, pidió al ciudadano Moga el permiso para salir el acompañamiento, previo pregón, de las Casas Consistoriales, y con asombro recibió de sus labios una negativa. Se le rogó que á lo menos permitiera la reunión en la plaza de la Cruz, y contestó lo mismo, alegando la fútil razón de que con la libertad de cultos no podia permitir ninguna manifestación de carácter religioso. En vano fué hacerle presente que el objeto principal era rendir un justo homenaje á las victimas mencionadas y que no se concebía como permitiéndose salir de dicho punto las manifestaciones políticas y aun las de diversión del pueblo como la celebre Patera, la mogiganga, Inocentes, etc., prohibiese la que recordaba la memoria de los que derramaron su sangre en defensa de la patria y de la libertad. Nada se pudo lograr.

No faltó entre el público quiénes dijeran que la providencia era para alhagar á los carlistas que la considerarían como idea política exclusiva y por lo tanto que no podrían menos de aplaudirla, sucediéndose unas á otras las murmuraciones contra el ciudadano Moga, hasta que por último los individuos de la Junta determinaron que la comitiva saliera de la iglesia de los Dolores, como se ha efectuado á las nueve de la mañana de hoy [...].”²⁶¹³

De la *Patera*, evidentment, ni rastre. La literatura desplegada en aquestes polèmiques devia fer el seu efecte en la gent d'aquella època, però avui de seguida entenem que la història no sol anar per aquí. Dels discursos patriòtics d'una i altra banda se'n podia viure un dia, però Igualada estava en decadència i no eren precisament els tòpics i abrandats parlaments dels polítics, el to dels quals devia acabar impregnant la representació de la *Patera*, la cura dels seus mals. Fou també, en bona part, aquesta impregnació del patriotisme decimonònic espanyol més tronat allò que va fer entrar la *Patera* en un espiral de decadència que la va convertir al llarg d'un període d'uns trenta o quaranta anys en quelcom passat de moda. A més de difícil de gestionar per l'envergadura de la

---

²⁶¹² CARNER 1969a, pàgina 48.

²⁶¹³ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *La Imprenta*, 19 d'octubre de 1873, pàgina 9 (6705).

nombrosa plantilla d'efectius necessaris per a representar tants personatges i tacada d'una carrincloneria ridícula en la qual anava caient. Mentre, el romanticisme que seguia la corrent de la Renaixença podia trobar veritable poesia en els cercolets plens de flors que enlairava la joventut o en la *força, equilibri, valor i seny*, dels misteris i torres de la Moixiganga.

Una editorial del 24 d'agost de 1878 ens recalca pomposament i de manera jocosa la importància que tenia per als igualadins, fent el paral·lel amb les celebracions dels pobles de l'Antiguitat:

*“En Igualada conmemoramos el 24 y 25 de Agosto en honor de S. Bartolomé y de S. Fausto, sustituyendo los sacrificios y libaciones de los griegos, con solemnes Oficios; á las luchas de los cestos, la de la inmortal PATERA; á los conciertos, conciertos; y además tenemos las alamedas, verdadero torneo de nuestra época.”*²⁶¹⁴

Tot i això, l'entremès encara aguantava amb més o menys empena i dignitat. Durant els anys vuitanta del segle XIX, trobarem nous canvis de vestuari i alguns dels primers estudis i descripcions, els quals seran reportats i comentats breument, perquè breu era també la seva extensió. Es comprèn, ja que no era un element desaparegut, ni tant sols en perill, sinó quelcom quotidià el valor del qual no podia aleshores ponderar-se amb visió de futur.

El 1881 Serra Iglesias ens descriu la *Patera* com un ball que també capta i porta un tabal i que encara manté els sabres com un element distintiu. Distinció que podem qualificar, fins i tot, de sonora:

“La primera meitat del dia passa tal com ha dit, debent afegir únicament que tant prompte com la Corporació municipal arriba á la Iglésia, los balls tornan à recórrer los carrers; parantse lliurement devant de las casas que mellors los semblan.

En tot lo dematí no se sent per las casas altre cosa que: “Ave Maria! –Qui hi há? - ¿Qué ballarán los nanos? –Que ballin!” – “Pam! Pam! –¿Qui demana? –Qué ballará la PATERA? –Que balli!...” [...]

*No sé si podré donarvos una idea del bullici que regna á la plassa. Tots los balls á la vegada fan las sevas evolucions; de manera que entre los fluviols dels Pastorets y dels Bastoners, los tabals de la PATERA y dels Diables, la corneta dels Caballets [...] Afegiuhi encara lo soroll dels sabres de la PATERA, lo crich-crach dels Bastoners, [...] y'ls esgarriadors parlaments que de tot arreu surtan; figureuvos además l'exagerat moviment de tots los anomenats balls, que lluheixen sas habilitats ab verdader frenesí, y tal vegada os faréu cárrech del quadro més animat, de la més infernal escena que durant la vostra vida pogueu haber presenciad.”*²⁶¹⁵

El 1882 no va sortir; ignorem altra vegada els motius d'aquesta absència. La premsa però, era clara quatre jornades abans de la diada:

“Por los preparativos que se observan podemos prometernos tener la fiesta mayor en este año muy lucida, no faltando en ella los antiguos bailes populares. ¡Lá[s]tima [que]

²⁶¹⁴ Biblioteca Central d'Igualada. *El Eco del Noya*, año II, núm 45, 24-VIII-1878.

²⁶¹⁵ SERRA IGLESIAS 1881. Capítol VI.

*se haya declarado cesante el celebrado baile de la Patera! Si fuera por cuestión de ahorros, no podríamos sino llamar miserables à sus autores. No queremos suponerlo”.*²⁶¹⁶

En canvi, un anònim articulista –no hi ha dubte que era Jaume Serra Iglesias- publica el segon text sobre la *Patera*. S’hi troba una visió menys narrativa que l’anterior, però més històrica i amb un caire molt més científic. Noti’s que ja aleshores s’estava buscant una gran antiguitat al nostre ball, però més que no pas teixir una malla de llegendes, els erudits igualadins preferien estirar el fil de les fonts documentals del segle XV i XVI:

“La Festa Major de Igualada en los antichs temps. [...] Aquest pregó fet en la present, llavors vila d’Igualada, á 19 d’Agost de 1478, donará á nostres llegidors una idea de la festa de Sant Barthomeu tal com en aquells temps se celebrava. No busquin en ella la Patera, ni los Diables, ni’ls Caballets ni res de lo que encara per nostras culpas habem de rosegat cada any; porque en la diada de dit Sant res d’aquestas cosas anava per los carrers, contentantse los tranquils igualadins ab les devotes cerimonies, jochs de llança é barra gitar y altres cossos [...]

Pero, me preguntarán vostés ¿no es tant antiga, donchs, la Patera, com molts volen suposar? Si, senyors, y no, senyors. Entenemnos. La Patera no era tal Patera: aquest mamarratxo’s coneixia llavors ab la nom de la Turchia y no sabem encara si era la mateixa dança; sols podem asegurar que despues de molt buscar en lo desgabellat arxiu del Municipi, hem vist documents del segle XVI (los mes antichs que respecte del assumpto nos donan poca ó molta llum) los quals nos parlan dels turchs que ballaban, dels camals de cascabells que portaban y no diuhen res dels cristians.

No obstant creyem que la Turchia d’ahir es la Patera d’avuy mes ó menys modificada, pero no sabem si es tan antiquíssima com se suposa, puig lo mes antich document ahont l’hem vista porta la fetxa de 1580.

Si, donchs, la Patera ó la Turchia existia llavors ¿cóm es, preguntarán vostés, que per Sant Bartomeu no feya las delicias dels antichs igualadins? Per la senzilla rahó de que en aquells temps surtia unicament per la festivitad de Corpus pera celebrar las bullicias del Sant sagrament, y no solsament la Turchia feya sas evolucions aquell dia, sino també los Diablots, los Cavalls y lo Drach. Per Corpus de feya la verdadera festa major ab gran bullici y no hi faltavan, com se suposa, brillants cerimonias religiosas y cóssos y danças y balls ab instruments de diverses maneres.

*De manera, donchs, que la festa de sant Bartomeu era una festa senyalada, mes no la major, ó per lo menys no se celebraba com á tal.”*²⁶¹⁷

L’única cosa que ens fa sospitar d’una autoria diferent a la de Serra Iglesias és el fet de considerar la *Patera* com un *mamarratxo* i la resta de comparses com tot allò que s’havia de suportar per força com un jou i un llast necessàriament associats al fet d’haver nascut a Igualada. De fet, sembla que durant tot el segle XIX es pot considerar la població igualadina com a tal dividida en dos blocs ideològics. Els qui apreciaven la *Patera* i els qui la trobaven una facècia fins i tot risible, encara que entranyable. I aquesta divisió de criteris també va tenir les seves conseqüències. Per exemple, l’any 1884 es feren altra vegada vestits nous (així com també n’estrenaren els diables) i s’hi veierem més cavalcades de les habituals fins ara. Segons uns avançaments de la Festa Major al *Semanario de Igualada*:

²⁶¹⁶ Biblioteca Central d’Igualada. *Semanario de Igualada*, Año III núm. 120, del 20 d’agost de 1882.

²⁶¹⁷ Biblioteca Central d’Igualada. *La Colmena de Igualada*, Año 3º, núm. 121. 20 d’agost de 1882.

“Como ya anunciamos en el número anterior, gracias á unos cuantos entusiastas sale este año la patera, la tradicional patera, que hace algun tiempo desapareció del programa de la fiesta mayor. Cincuenta son los individuos, que según se observa en los varios ensayos, baile, parlamento, maniobras, etc., saldrán muy lucidos. Los emperadores irán montados en briosos caballos, y vestirán también elegantemente las cantineras dispuestas á repartir á los soldados del combate los utensilios que necesiten. Bien por la patera característica de Igualada.”²⁶¹⁸

El tema de les cantineres ens recorda molt a les notícies que tenim del Ball dels Voluntaris de l'Àfrica que s'havia celebrat a Reus pels mateixos anys i, perquè no, del rol femení (taverneres) del *Ball de Figuetaires* de Vilafranca. Aquest darrer ball aparegué com una facècia poques dècades abans d'aquesta època. Segons una posterior crònica de la Festa Major igualadina, s'entreveu l'aparició d'uns elements que tant donen una gravetat, solemnitat i presència al ball, com uns altres afegits que fa l'efecte que més aviat el banalitzaven tot i el toc d'una suposada contemporaneïtat que poguessin donar-hi:

“FIESTA MAYOR. Lucida ha sido la fiesta mayor de Igualada: los bailes patera, moixiganga, diablos, cercolets, bastoners y enanos en la vigilia del Santo Patron festejaron á las autoridades abriendo las fiestas con sus pantomimas respectivas ante un público inmenso, entusiasta de cuanto bueno se presenta, y mayormente siendo gratuito como sucede en estos dias.

La patera contaba con ocho caballos montados por embajadores y reyes moros y cristianos: la tropa tenia vestidos nuevos como nuevo era el botiquin de campaña tirado por el carro vistiendo de uniforme la joven cantinera que graciosa repartia antes del combate los utensilios necesarios aplicando la homeopatia á los contusos y heridos en la refriega.

Los diablos estrenaron tambien nuevos vestidos, sobrando á algunos la gorra del país que no cuajaba con el capuz cornudo que llevaban: la reina mujer de Pluton, ostentaba sus vestiduras de gala infernal. Los bailes restantes funcionaban en un todo al igual que los demás años sin variacion alguna en sus uniformes.”²⁶¹⁹

No ens sobren arguments per a pensar d'aquesta manera; però alguns indicis són suficients. Si la funció va ser representada aquell any per un grup recreatiu de caire humorístic, cosa prou indicativa que començaven a mancar voluntaris i que el prestigi dequeïa amb gran rapidesa, al mateix temps se'ls agràia que la posada en dansa hagués estat el més decorosa possible:

“La festa Major d'enguany. [...] La passada del vespre presentà enguany duas novetats: la de presentarse lo ball dels diables ab nous y abigarrats trajos, y la de sortir la casi olvidada Patera, en la que no sabem per qué hi anavan individuos montats, puig si 's volgué ressucitar una antigua costum debia tenirse en compte que lo tradicional ball antinguent conegut ab lo nom de turchia se feya sense cabalcaduras de cap mena. Aixó no obstant, es d'aplaudir lo zel que la societat humorística La Paella ha demostrat

²⁶¹⁸ Biblioteca Central d'Igualada. *Semanario de Igualada*. Any V. Núm. 225. 24 d'agost de 1884.

²⁶¹⁹ Biblioteca Central d'Igualada. *Semanario de Igualada*. Any V. Núm. 226. 31 d'agost de 1884.

*en aquest assumpte, logrant la resurrecció mencionada y presentant la Patera ab la forma menys grotesca possible.*²⁶²⁰

Serra i Constansó ens parlava en temps de la revolució de 1868 de l'alcalde Joan Barral (a) *El Patera*, un renom que fa pensar en un rol de cap de colla després del mestratge de Joan Jou. No sabem si exercí realment aquest rol, però tenia tots els requisits. El cognom Barral ja apareix entre els autors de poesies en honor del Sant Crist per les festes de 1733 i entre els regidors que avalaven el pagament dels costos de la Patera el 1814. En tot cas, ell hauria pogut ser un d'aquells caps de colla que es sentien moralment propietaris del ball. El qui assaja, qui en porta el pes, com el Trinco ho era per als diables.

L'any 1893 va arribar per fi a Igualada l'esperat ferrocarril. Ho feia amb més de trenta anys de retard, quan la fugida de les inversions en el foment de la indústria tèxtil ja era inevitable i fins i tot consumada. Del 29 al 31 juliol varen fer-se festes per celebrar l'arribada d'aquest avenç. Els periòdics *La Semana de Igualada* i *El Igualadino* publicaven avenços informatius sobre la programació d'actes. S'hi entreveu més que mai la utilització política dels entremesos festius i la instrumentalització propagandística dels mateixos. Almenys això és el que entenia la dissidència ideològica dels poders hegemònics:

“A juzgar por los preparativos que vienen observándose desde algunos días, estamos próximos a la inauguración del ferrocarril. La Mojiganga, los diables y caballets y hasta la tradicional patera, dan señales de vida, se agitan y dejan por las noches oír sus cornetas y timbales. Se habla también de fuegos artificiales, músicas de regimiento y la mar de diversiones que podrán ser muy hermosas, espléndidas y recreativas, pero que han de costar un dineral.

*Entusiastas somos cual el que más por el tan suspirado carril, pero cual el que más lamentamos también que siendo pobres como somos, venga un ayuntamiento á derrochar dinero que á la postre tiene que pagar el pueblo. Y todo ¿para qué? para darse el gusto de exhibirse y quese diga: las espléndidas fiestas de Igualada han sido dirigidas y organizadas por un ayuntamiento fusionista presidido por don Fulano de tal. Créanos usted, señor Ferrán, buenas son ciertas fiestas, pero como todo tiene sus límites, y el bolsillo del contribuyente está exhausto, prescinda usted de glorias que podrían ser ficticias, y acuérdesese de su patria: engrandézcala si puede, no la maltrate.*²⁶²¹

El Igualadino publicava les cartes de l'anònim *Juan del Noya* (que no era sinó el Joan Serra Constansó més jove, més incendiari que anys després) i una poesia satírica, amb un to prou àcid per a la seva època:

“No deben regatearse los agasajos á cuantos hayan contribuido a la realización de un sueño acariciado tanto tiempo há por Igualada y por fin convertido en realidad, pero [...] decimos francamente que el pueblo igualadino debe huir de cuanto haga el Ayuntamiento, prestando solo su concurso entusiasta á cuanto se haga con carácter particular.

---

²⁶²⁰ Biblioteca Central d'Igualada. *Lo Renaixement. Butlletí mensual del Centre Catalanista d'Igualada*. Any I. Núm. 3. 31 d'agost de 1884.

²⁶²¹ Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada*, any IV, núm. 152, 11 de juny de 1893, pàgina 3.

Si el Ayuntamiento representara al pueblo y no a un Cacique; si los que administran nuestros intereses tuvieran la confianza de Igualada, harían bien los igualadinos prestándose apoyo á quienes ostentaran su legitima representación; pero hoy que el divorcio entre la Corporación Municipal y la población de Igualada es completo, que tenemos al frente del Ayuntamiento al tipo más impopular y antipático que figura en las filas fusionistas, que se cree el grupo imperante reasumir en sus pocos individuos á toda muestra Ciudad y que solo saben atender á los particulares intereses con perjuicio de los intereses de todos, hará perfectísimamente el pueblo de Igualada dejando que allá se luzcan nuestros representantes con sus nanos, gegants, diables y demás mamarrachadas muy dignas de ellos, dejándoles en todas sus cosas en el más completo aislamiento y coadyuvando solo al mayor esplendor de Certámenes, conciertos y demás solemnidades propias de una ciudad culta, y que por sola iniciativa de sociedades dignísimas se verificarán.”²⁶²²

Heus ací la poesia:

*“Puig quan lo tren s' inauguri / hem de fer festassas grans
just es que tothom barrini / com se poden portà á cap,
perquè resultin espléndidas / y costin ben poquets rals.
Yo que com tothom, voldria / que nostra hermosa ciutat
quedés ab la gent de fora / com per sa importancia cal,
hi fet també 'ls meus projectes, / hi tirat també'ls meus plans,
y entre las moltas grans cosas / que m' han acudit al cap
hi pensat en quina forma poden, / sense costà un ral,
sortí per carrers y plassas   tots 'ls balls.
[...]
De modo que crech sens dupte / haber deixat ben probat
que sense fer sacrificis / ni gastá tan sols un ral,
hi haurà medi de que surtin...tots 'ls Balls.”*

Segons Xavier Güell, una altra crònica publicada a Barcelona hi insinua la presència extraordinària dels Xiquets de Valls, però també de la Patera: “Durante toda la velada, los balls de bastons, xiquets de Igualada y de Valls, ejecutando sus populares y típicos ejericios; y la Patera”.²⁶²³ La vanguardia esmenta solament les evoluciones y bailables de “la típica mogiganga, cercolets, cabezudos, caballets y otros” davant de la casa consistorial “y terminado, seguirán el pasa-calle acostumbrado, procedidos de los gigantes, y la banda de la ciudad”.²⁶²⁴

En canvi, la premsa local, no li va donar gaire valor. Cap de les capçaleres igualadines consultades l'esmenta. Ans al contrari. De fet, el mitjà republicà *El Igualadino* seguia pressionant fort al govern conservador a través de l'atac a les comparses populars. De fet, aquest document resulta important per veure com fou d'extraordinari el sol fet que molts dels balls arribessin fins als anys 20 del següent segle amb el baix grau d'apreciació que les elits socials i culturals els tenien ja a finals de segle XIX:

²⁶²² Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Órgano del Círculo de la Unión Republicana*. Año I. Núm. 10. 9 de juliol de 1893, pàgina 1.

²⁶²³ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *El Suplemento*, 1893. Notícia extreta de GÜELL 2013, pàgina 59.

²⁶²⁴ Vegeu annex documental. *La Vanguardia*. 28 de juliol de 1893, pàgines 5 i 6.

“Nuestras fiestas. Han sido animadas pero no entusiastas. [...] reseñemos los festejos celebrados en nuestra ciudad durante los días 29, 30 y 31 de Julio, prometiendo emitir, como siempre, nuestro juicio con absoluta imparcialidad. [...] Diversiones callejeras. No somos partidarios de esas comparsas que resultan algunas repugnantes, como por ejemplo los Diablos, y más nos hubiera gustado que se hubiera prescindido de todas esas tonterías que dicen muy poco en favor de la cultura de un pueblo.”²⁶²⁵

La festa Major d’aquell 1893 degué ser molt minsa, donat l’esgotament de recursos que havia fet l’Ajuntament, fins i tot en el convit ofert a les autoritats visitants. *La Semana de Igualada* ja ho deixava clar:

“Economías: - Si es verdad que en este mundo todo se pega menos la hermosura, no nos extraña que ciertos ayuntamientos [...] fueran á regatear diez duros por las funciones religiosas que se han celebrado en honor á su ínclito Patrón, bien es verdad que tal vez faltaba un pico para saldar las cuentas de un banquete de quinientos o seiscientos duros. Lo temíamos. – La fiesta mayor, la fiesta dedicada anualmente á nuestro Patrón San Bartolomé, por mas que esto último lo haya el Programa olvidado, no ha estado ni de mucho á la altura de las que se han celebrado en años anteriores. Es natural, hacía pocos días que la población había celebrado grandes festejos con motivo de la inauguración del ferro-carril y así se explica perfectamente que apenas vinieran forasteros y que, excepción de las funciones religiosas que estuvieron á la altura de siempre, nadie tuviera humor para volver á nuevas vacaciones: cuasi todo se redujo á lo siguiente, funciones de teatro y bailes, y para variar bailes y funciones teatrales, á bien que para salvar tanta monotonía se dispararon unos fuegos artificiales que a pesar de no costar más que setenta ú ochenta duros resultaron cien veces mejor que el de doscientos duros (!) que nos propinó un Diputado.”²⁶²⁶

I si quedaven pocs diners, les prioritats no eren per a treure la *Patera*:

“El «Fomento» ha contratado para el baile del día 26 a la renombrada orquesta de Sabadell Los Fatxendas. El Ateneo celebrará de un modo extraordinario el XXX aniversario de su fundación y hace imprimir elegantes programas anunciando los festejos que prepara. Parece que son dos las collas de Xiquets que se organizan para tomar parte en las diversiones populares de nuestra fiesta. Es probable que se levante un suntuoso entoldado y seguro que se disparará un variado castillo de fuegos artificiales.”²⁶²⁷

Evidentment, sobreexplotar els elements festius amb intencionalitat política era quelcom que no podia fer-los cap bé, almenys a mig termini. I atacar-los simplement per desgastar el poder godonista (o sigui, dels cercles de la família Godó) aleshores governant, potser encara menys.

---

²⁶²⁵ Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Órgano del Círculo de la Unión Republicana*. Año I. Núm. 14. 6 d'agost de 1893.

²⁶²⁶ Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada. Periódico de intereses religiosos y locales*. Año IV. Núm. 163. 27 d'agost de 1893.

²⁶²⁷ Biblioteca Central d'Igualada. *El igualadino. Semanario Político. Órgano del Círculo de la Unión Republicana*. Año I. Núm. 16. 20 d'agost de 1893, pàgina 3.

20.4 Com era a nivell performatiu *lo verdader blasó d'Igualada?* disposició escènica i processional. Un gravat important

Les descripcions que tenim de la *Patera* permeten concloure d'entrada que des del moment que s'hi van afegir parlaments, aquest entremès tingué totes les característiques d'un ball parlat dels segles XVIII i XIX. Prescindim ara de la disjuntiva de si existia més o menys en aquest aspecte des del darrer quart del segle XVII com si fou poc o molt remodelat vers 1800. El text dels Sermó dels Innocents de 1819 ha estat manta vegada citat per tal d'analitzar els valors simbòlics adquirits per aquest entremès un cop passada la Guerra del Francès. A més, aporta informació sobre la seva vessant performativa més coreogràfica, uns salts que –efectuats ben segur durant les passades del ball- degueren resultar sorprenents a propis i estranys:

*“[...] la Patera es un ball / de habilitat y treball;
los hermosos parlaments / fan quedá ab un pam de dens;
quant los dos Reys se las tiran / hasta los ciegos so miran,
que'l ciego del Serradó / s'estaba dal de un turó:
aquells brincos, aquells bots, / penseu los saben fer tots?
prou! sen falta bona pila. / Los fills de fills de la Vila
tan sols la saben ballá; / quels demás::: uix, no [...]”*²⁶²⁸

Una altra poesia satírica signada amb el pseudònim *Delfí Amapola*, que emprava els balls de la Festa Major com a arma política per haver-los fet aparèixer a les festes de celebració de l'arribada del ferrocarril a Igualada a finals de juliol de 1893 també hi para esment:

*“Y en fi tots aquets caps grossos / qu'están tan embabiecats
ab un soca plé de cuartos, / per fe 'ls nanus son clavats.
'L que fugi en temps de cóleras / la Patera pot ballar,
perqué proba que las camas / al cul se sab fer tocar.
No vuy parlar dels Diables [...]”*²⁶²⁹

De manera que, segons sembla, la passada del ball de la *Patera*, la que serviria per a separar alguns dels diàlegs enfrontats de cada bàndol amb la resposta de l'adversari oposat, comportaria un salt força espectacular –i per la mentalitat de finals de segle XIX força ridícul- que implicaria fer un moviment de cames de manera que els talons arribessin a tocar de les natges dels balladors o potser la cuixa. Aquesta passada s'efectuaria, en temps antic primer amb el senzill so i ritme del tabal. Sense cap altra decoració sonora que el soroll dels sabres i espases en topar o, com a molt, potser amb la melodia sobreposada de la corneta, escarnida per la cantarella (*“Patera, patum, / las banyas de fum”*).²⁶³⁰

De totes maneres, un valuós testimoni, un escrit crític aparegut per la Festa Major de 1879 a *El Eco del Noya* dona moltes informacions performatives que fan pensar que el

²⁶²⁸ Sermó dels Innocents d'Igualada de 1819. Vegeu annex documental.

²⁶²⁹ Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Órgano del Círculo de la Unión Republicana*. Año I. Núm. 6. 11 de juny de 1893, pàgina 2.

²⁶³⁰ MARSANS 1885, capítol XIII. Sermó dels Innocents de 1858 (vegeu annex documental).

ball pròpiament dit es feia encara a cop de tabal i prou. Es tracta d'un brevíssim assaig sobre la festa Major amb detalls de la comparseria com a metàfora de la situació social i política d'Igualada. L'encapçala la primera estampació que coneixem d'un important gravat que tot seguit comentarem:

“Y no obstant, en aquest jorn es cuant més se demostra lo geni dels igualadins, quant ab més esplendor se presenta la veritat de las nostras misérias. Y sino, diguin, ¿qué significa la clásica PATERA més que lo atrás en que'ns trobém respecte dels demás pobles, y 'ls cops de peus que doném com única protesta permesa contra lo carinyo paternal dels nostres Municipis? [...] Ja han vist que ants decomensar aquest escrit habem posat lo verdader blassó d'Igualada, l'ergull dels nostres avis, la gloria dels presents y la enveja dels que vindran; la PATERA; y allá ahont campeja la gloriosa ensenya de la nostra pàtria no's permet estar sério ni fer altre cosa que saltar ab acompañament del célebre y escardalench pampam....

Saltem, si saltem y ballem; que saltant y ballant lograrem tal volta oblidar las nostras penas y fernos la ilusió de que Igualada es lo poble més felis y envejat del univers [...] procurin gosar ab salut las festas actuals y que per molts anys vegin saltar per aquests carrers tan nets y ben cuidats la histérica, vull dir, històrica PATERA.

Als forasters los convidém á menjar cabrida, á ballar en l'envelat, y à totas las demás diversions que de segú los deixaran complascuts. Y are, com à bon final, digne d'aquest parlament, direm com lo gran turch de la may prou anomenada PATERA, encara que aquí no hi vinga á pel: «¡¡¡Valiente turco!!!...»²⁶³¹

El ball a toc de tabal i corneta opcional, ens entronca amb la documentació comptable del Corpus de l'Alguer de 1612 que remet a *“la tersa de atambor y trompeta”*.²⁶³² Cal pensar doncs en una possible antiguitat notable d'aquest model sonor, d'origen clarament militar i en les fanfàrries cortesianes, també a Igualada, on trobem una *trompeta milanesa nova* en poder del municipi el 1596.

D'aquest text ens queda clara una idea molt important: la noció que la *Patera, verdader blassó d'Igualada, saltava*. Justament el mateix concepte que ha arribat encara fins al segle XX a Berga, on els Gegants, Nans i Àliga *dansen*, però els Turcs i Cavallets, les Maces, els Plens i les Guites *salten*.²⁶³³ I són, precisament aquestes darreres les comparses que actuaven amb el gran tabal per tot acompañament musical. Almenys fins que el 1888-1890 va posar-se música als salts de Turcs i Cavallets²⁶³⁴ i Plens,²⁶³⁵ obra de Joaquim Serra Farriols (1834-1906) i el 1963 al de les maces,²⁶³⁶ obra de Joan Trullàs Vivó (1921).²⁶³⁷ Solament les Guites han conservat la seva *performance* lliure de qualsevol altre so que no sigui el del Tabal, les detonacions dels fuets o el brogit –bullade la plaça.

Gabriel Castellà també feia esment al concepte de *saltar* en el seu estudi de 1909:

²⁶³¹ Biblioteca Central d'Igualada. *El Eco del Noya. Semanario de intereses morales y materiales*. Año III, núm. 97. Pàgines 3-4.

²⁶³² PIRAS / FELIPÓ 2012, pàgina 35. Felipó ens ha comunicat les signatures Archivio Storico del Comune di Alghero, 854 i 832/2/71, Registre de Mandatos de l'any 1611 i 1612.

²⁶³³ ARMENGOU 1973, pàgina 53.

²⁶³⁴ RUMBO / ESCOBET 2001, pàgines 285-287.

²⁶³⁵ RUMBO / ESCOBET 2001, pàgina 292.

²⁶³⁶ RUMBO / ESCOBET 2001, pàgina 288.

²⁶³⁷ RUMBO / ESCOBET 2001, pàgines 296 (Turcs i cavallets i Maces) i 307 (Plens).

“Les dances o comparses típiques acostumen anar acompanyades de música, servint-se a l’efecte de l’espiguet d’una gralla, de la melancolia d’una tenora, de la dolcesa d’un fluiol o del valent redoble d’un tabal. Doncs bé: la Patera d’Igualada ha vingut sempre fent ús d’un parell de tabals que, tant en les passades com mentre dura el temps que es deixa a posta entre cada parlament, toquen exactament un ritme, al so del qual els soldats moros y cristians- que, com havem dit, es posen en dues fileres- salten, acostant-se i allunyant-se amb cerimoniosa igualtat, duent a la mà llurs armes alçades, fent de manera que s’entrecreuin i xoquin cada volta que el moviment de saltar convergeix al mig de les fileres. [...] Pot ésser tot el monòton que es vulgui, emperò deu haver de dir-se que és tan particular, és tan de casa, que els igualadins, més que ficat a l’enteniment, el tenim aquest ritme com encarnat en el nostre ésser.”²⁶³⁸

I també aquí trobem un nexa comú amb la Patum de Berga. Albert Rumbo ens informa en el seu llibre sobre el Corpus berguedà que quan Joaquim Serra posà música als Turcs i Cavallets:

“Pot ser que en Quim Serra fes primerament la part del ball pròpiament dit i dos anys més tard hi afegís el galop d’entrada o, simplement, que el 1890 retoqués la partitura original. Fos com fos, però, l’encert del mestre Serra és clar, ja que quan els turcs i cavallets actuaven al so del tabal la representació resultava tan pobra i es feia tan pesada que la gent exclamava: «ja surt la pudor».”²⁶³⁹

La *Patera* tenia a mitjan segle XIX dues maneres d’actuar, una d’itinerant i una de fixa, ja fos aquesta amb cadafal / entarimat o no. El 1849 el tabal anuncia a la vigília el lluïment de l’endemà, com qui crida a la guerra. Així se’ns documenta un lluïment parcial davant de l’Ajuntament, que era a la Plaça de la Creu, un cop retornada la Corporació municipal de l’ofici del matí. En canvi, la funció completa –com encara avui es parla a Berga de *Patum Completa* al vespre- tenia lloc un cop finida la processó:

“Desde las 12 del dia 23 víspera de San Bartolomé patron de esta villa el tambor de la Patera anunciará con la acompasada marcha de este baile que se ejecutará el grandioso simulacro de combate entre moros y cristianos que es el argumento del mismo.[...] A las 10 en punto de su mañana el M. I. Ayuntamiento precedido de los bailes espresados irá en cuerpo á la Iglesia Parroquial donde se celebrará á grande orquesta un solemne oficio al Santo titular con panegírico que dirá el Dr. D. Alberto Osona, y concluido regresará la Corporacion en el mismo orden de ida á la casa capitular en cuyo frente se ejecutará parte del grandioso simulacro anunciado. [...] A las 4 y 1/2 de la tarde tendrá lugar la procesion por el interior de la villa en que irá el M. I. Ayuntamiento; y concluida, se representará en la plaza y en todas sus partes el espresado baile [de] la Patera.”²⁶⁴⁰

Això permet entendre que dins la Festa Major hi havia un moment per a cada funció dels balls; l’acompanyament d’autoritats, l’acompanyament processional de la imatge de sant Bartomeu, el lluïment parcial en el bullici o pandemòni del migdia -abans del

²⁶³⁸ CASTELLÀ 1932. Recordem que l’estudi fou realment escrit i llegit el 1909, anys en els quals la memòria de la Patera era molt més recent.

²⁶³⁹ RUMBO / ESCOBET 2001, pàgina 287.

²⁶⁴⁰ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona* núm. 229, 17 d’agost de 1849, pàgines 3867 i 3868.

que després fou la diada castellera de la Moixiganga i dels Xiquets de Valls- i l'actuació completa al capvespre, que tenia lloc entesa com a teatre de plaça.

Un article de premsa del 1863 ens documenta com la *Patera* tenia una dimensió performativa de carrer que li permetia itinerar processionalment, ja fos caminant o fent –tal i com fan molts balls de bastons, cercolets, pastorets o la mateixa Moixiganga- el seu punt de dansa, o sia saltant. Val la pena remarcar també les indicacions sobre la vestimenta:

“En todas estas fiestas encuentra el curioso cosas que admirar: en Igualada lo mas original es su tradicional baile titulado la Patera y por cierto que tiene pata el tal baile, reducido a recorrer las calles desde muy temprano de la mañana hasta las altas horas de la noche unas cuantas parejas de moros y cristianos marchando sin cesar, pero dándose frente de cuando en cuando un moro con un cristiano, y chocando sus sables al son de una música monótona y siempre igual propia para este baile y que se conserva allí desde tiempo inmemorial Pero lo que mas choca son los personajes ¡que moros! ¡que cristianos! los unos con unos grandes zaraguelles y un turbantoso tremendo, al paso que los otros son de ver con su figurada cota de malla y un ros de cartón con una pluma de gallo, sin abandonar moros ni cristianos sus alpargatas.”²⁶⁴¹

La *Patera*, considerada com la resta de balls per Jaume Serra Iglesias com *lo tot de la Festa Major*, assistia a casa dels regidors i fou descrita en la seva dimensió escènica i teatral per primera vegada en un text d'aquest autor. Algunes expressions -*ab tota la magestat de que son capassos dos manobras de bé, animats per las més patrióticas intencions*- no deixen de provocar un descrèdit del festiu element al lector. Però el que a nosaltres ens interessa és constatar que ja no eren les elits socials, econòmiques o polítiques de la població els qui la representaven aleshores. Per al relator, la *Patera* era *célebre, la histórica y noble*:

“[III.] Han passat unas quantas horas desde la arribada dels forasters. [...] Son las vuit del vespre. Després d’haberse atipat de sanch de moltó, de fetje de moltó, de potas de moltó y de tripas de moltó, la familia del senyor Sever y los forasters se’n van la balcó principal á esperar un dels espectacles més animats de las festas.

-¿Veuhén? – diu la senyora pepa, - Com que’l nostre home es Regidor, no tindrém de molestarnos pera véurerho tot; puig la passa-calla y’ls balls se pararán devant de casa, segons es costum y obligació seva. Mentrestant, si son servits, donguin una mirada al carrer y passaràn un bon rato. Efectivament. La Rambla de Sant Isidro, que’es ahont té la casa’l senyor Sever, dona gust de véurer. Plena de gom á gom, materialment invadida per vehins y forasters, sembla que s’hagi convertit de repent en un concorregut carrer de la més populosa capital. Alló es un verdader mostruari de trajos. Barretinas, calsas curtas, barrets de totas menas, levitas, jaqués, brusas y de tant en tant algun sér estrany ab vestit de virolada Ilustrina que causa la admiració dels forasters. Aumentan la animació y lo bullici los tabals y las grallas que tot sovint se sentan, tabals y grallas que fan córrer á la maynadeta y arrencan de totas las bocas los crits de “are vénen ! are vénen!...” mes las grallas y’ls tabals s’allunyan y la impaciencia torna á apoderarse de tothom.

Dessota de ca’l senyor Sever s’hi forman grupos. Tothom vol possessionarse del mellor punt y ningú vol cedir lo lloch que ab grans treballs ha conquistat, per qual motiu

---

²⁶⁴¹ Hemeroteca BNE. *El Loyd Español*. 28 d'agost de 1863, Año III, núm. 858, pàgina 3. Vegeu annex documental.

menudejan las empentas, las bofetadas, las disputas y las trepitxadas ab gran perjudici del ordre, de la moral y dels ulls de poll. Quant la orquesta ha acabat la pessa, emprent la marcha altra vegada y lo públich se disposa á admirar ab remarcada emoció las divertidas evolucions dels balls. La célebre, la histórica y noble PATERA, la Moxiganga, los Diables, los Bastoners, los Pastorets, los Cercolets, los Caballets y los Nanos van passant magestuosament, parantse cada comparsa á lluhir sas habilitats devant de ca'l senyor Sever. Mes com los balls constituheixen quasi lo tot de la Festa major, honremlos ab un capítol especial, ahont procurarém descriurerlos del mellor modo possible.

[IV.]

Deixarém apart los Cercolets, los Bastoners, los Pastorets y los Nanos, porque son balls que tothom los ha vist en diferentas poblacions de nostra aymada Catalunya, y'ns accontentarém ab retratar, si pot ésser, la Moxiganga, los Diables, los Caballets y la PATERA; porque en quant als tres primers no son tant coneguts, y'l darrer es exclussivament igualadí. [...]

Jo prou voldria poguer descriure la sense rival PATERA ab tota la gracia y maestría que la cosa's mereix; jo prou voldria possehir la eloqüencia de Castelar ó'l pinzell de Rafael; mes ja que Deu no m'ha donat lo talent necessari, probaré de fer un mal boceto y perdonin mos estimats llegidors si es tan grant mon atreviment. [...] Pero ab tot aixó no os hi dit encara lo qu'es la PATERA. Una fila de cristians y una altre de moros saltan al toch d'un tabal, y ab espasas de ferro rovellat simulan un desafio ó una singular batalla. A l'un cap de las filas hi ha lo Rey cristiá acompanyat d'un ó dos embaixadors y de Sant Miquel, y á l'altre cap lo Rey moro també ab la seva embaixada, presidint ab-dós Reys la lluyta ab tota la magestat de que son capassos dos manobras de bé, animats per las més patrióticas intencions. No descriuré los trajos, porque fora cosa de cáurer en basca. Sols vos diré que tant los moros y cristians rasos com los Reys y embaixadors gastan espardenyas, y que'l cartró y la llustrina rebregada representan lo principal paper.”²⁶⁴²

Vegi's també com la seva dimensió itinerant es veia interrompuda per l'avituellament i la hidratació a les tavernes, cosa que encara avui es pot veure a la processó d'Algemesí:

“De tant en tant pára la batalla y allavors surt un cristiá que fá un discurs ó parlament desafiant á'ls moros; un d'aquestos contesta ab un altre parlament terminat sempre per un “¡Valiente turco!” que pronuncia lo Rey moro ab molta gravetat, y torna à comensar la encarnissada lluyta, de la qual ne surtan inevitablement duas víctimas ignocentas: la lléngua castellana y la poesía.

Y tot fent ¡pam-pam, pam-pam!...lo valents batalladors continuan sa gloriosa carrera, interrompuda solsament á cada teberna, ahont moros y cristians, Reys y vassalls en vergonyosa fraternitat beuhen lo corresponent traguet per remullar sa famosa eloqüencia y son valor may desmentit... ¡Oh!...Deixéumho repetir una altre vegada: ¡Oh, ingrátitud sense exemple! oh, deixadesa abominable del[s] igualadins á quin estat has convertit á la noble PATERA!!!”²⁶⁴³

Ja es pot veure que l'autor adreçava amb aquest escrit –premiat en els jocs florals de l'Ateneu- i aquesta descripció un clam a la ciutat per tal que es posés remei al llastimós estat que, segons el seu parer, oferia a la concurrència aquest ball de moros i cristians. Sabem que les espases no eren de fusta com a Berga. Eren metàl·liques, per tal de fer un so característic quan s'entrexocaven amb l'enemic. En canvi els vestits de 1880 tenien molt de material barat i efímer, cosa que li devia treure molta solemnitat. Damunt del

²⁶⁴² SERRA IGLESIAS 1881, capítols III i IV.

²⁶⁴³ SERRA IGLESIAS 1881, capítols III i IV.

text que s’ha conservat s’hi devien fer afegits de caire improvisat. Serra ens diu que el rei moro rematava cada intervenció dels components del seu bàndol amb un crit enardidor. Aquest crit de guerra no figura a la còpia de la qual disposem, perquè segurament és basada en un manuscrit del primer terç de segle XIX i, per tant, anterior a aquestes innovacions pròpies de la dimensió performativa. Evidentment, tota peça dramàtica sempre és oberta a la improvisació, amb detalls que s’afegien, els quals podien romandre indefinidament si eren aprovats pel públic. L’entrada d’un nou director o mestre del ball ho suprimia o ho legitimava si ho incorporava a la seva llibreta, una còpia escrita més que es transmetria cap al futur.

Lluís Marsans brinda, just després que ho fes Jaume Serra, una nova descripció del ball en el seu treball presentat al certamen literari de l’Ateneu Igualadí el 1883. D’entrada, acredita el tabal com un instrument militar propi del bàndol cristià. Potser això ja es donava per entès d’aquesta manera des de finals de segle XVII, quan els tambors de guerra ja feia molt de temps que anaven associats als regiments militars centreeuropeus. En canvi, la documentació anterior ens parla del *tabal dels turchs* (anys 1489 i 1537). Això no obstant, podria ser que la denominació del tabal fos tal per la metonímia d’associar-lo a la comparsa sencera (el tabal de la *Turquia*) i no pas exclusivament al bàndol sarraí. La descripció considera el timbal com un rol o paper dins de la funció –cosa que es confirma amb la còpia dels parlaments, que parla d’un *tambor cristiano* contraposat a un *corneta moro*. Esmenta els abanderats de cada bàndol, un altre rol documentat als parlaments. Marsans també pondera el caràcter risible de tot el conjunt, i l’ús del que Bofarull anomenava *llengua de catastro*:

“La patera, son uns quants homes posats en dugas renglas y los d’una, van vestits ab un traje de llustrina, que vol semblar de moro y los altres ab lo seu que vol semblar de cristià, d’una época que may ha existit. A cada colla no falta’l seu rey, embaixador y banderado, á més del imprescindible timbalé cristià, al toch del qual, aquells alsan la cama, corren topant lo sabre y anant seguint, fins que’l rey mana alto y á las horas, surten tot ballant un moro y un cristià, los quals l’un després del altre, etjegan un parlament en castellá, que no mes fa patir á la gramática y fa riurer als més serios. També fant las sevas guerras, assalts etc. Encare que’s lo ball propi d’Igualada, sembla que te ganas d’anarsen á l’historia. [...] Los diables, anomenats avans diablots, fan un ball tan grotesch, sino mes que’l de la patera [...] També com los de la patera, desfant parlaments, y per ballá corren á munt y avall y alsan las massas al toch d’un parell de tabals. [...] Avans lo dia que mes festa feya Igualada, era ‘l dia dels Ignocents. [...] Desde’ls primers diumenjes de novembre, fins lo dia de la festa, passa tots los matins de las festas un tabal tocant la patera, qual objecte es reclutar, als que vulguin assistir á la festa dels Ignocents.”²⁶⁴⁴

Un segon treball de Lluís Marsans, presentat al mateix certamen de l’Ateneu Igualadí de 1885, prescindeix en la seva descripció dels canvis fets el 1884. Això li confereix un valor especial, perquè ens brinda un anàlisi descriptiu d’allò que veié abans de les remodelacions com l’afegit de les cantineres o el carro d’assistència mèdica:

“Consta eix ball d’un rengle d’homes vestits ab trajos de cristià, portant tots sabres y’l del mitx una bandera ab l’escut d’Igualada frente altre rengle vestits de moros ab son corresponent banderado, posats de modo que cada hù tinga un cristià devant. Va derrera

---

²⁶⁴⁴ MARSANS 1883, capítols “La festa Major d’Igualada” i “Los Ignocents”.

la comitiva lo rey moro ab son embaxador y cornet y devant lo rey cristià també ab embaxador, un àngel y'l timbaler á qual toch las duas rengles d'enemichs, la má dreita sobre enlayre y l'esquerra apoyada al costat, giran d'esquena, alsan la cama, tornan á girars, corren, crehuan los sabres y tornánt á girars d'esquena, segueixen ballant del mateix modo hasta que'l trompeta fá senyal. En aquell moment surten de la fila un moro y un cristià que tot ballant traspasa lo rengle y's posan un á cada extrém. Alashoras para'l tambor y'ls dos surtits de la fila tiran un parlament cada hú, en castellá tant estrany, qu'estich cert no l'entendria cap fill de Castella, no descuidantse may de dir ¡valiente turco! donar alarmas y tréurer los castillos de Tous, Montbuy y demás. Acabats los parlaments, torna'l tambor á tocar y los pateraires á ballar. També simulan guerras ab los seus cambis d'embaxadas, assalts, conquistas, etc. y després d'una batalla en que tots los moros quedan morts y'ls cristians vius, s'agenollan se trehuen los cascos, morrións ó lo que portan al cap, lo rey fá una plegaria, l'àngel respont y s'acaba'l ball de la Patera."²⁶⁴⁵

En aquest cas, tenim noves indicacions sobre la disposició escènica i unes valuosíssimes descripcions coreogràfiques, potser les més completes que ens han arribat, que informen de girs per tal de donar l'esquena a les files enemigues, d'aixecar una cama i de retornar a quedar encarats amb el contrari abans d'avançar cap a ell i fer-hi entroxocar les armes com si d'un *rebatre* del ball de bastonets es tractés. El peu de la cama que s'arronsava es mirava d'apropar-lo fins a les natges, com descriu burlescament el *Sermó dels Innocents* i com també deixa entreveure unes evocacions de poc després de 1873 i de 1893 que tractarem seguidament.

És també extremament important l'apunt per a una possible disposició itinerant o processional del ball, amb el tabal i l'àngel al davant (encara avui aquest tabal i els àngels obren el seguici d'anada a ofici al Corpus de Berga).²⁶⁴⁶ Després hi situaríem el rei cristià amb el seu ambaixador, les dues rengleres de soldats, amb els banderers en una posició central dins de cada rengle. El cristià portava les armes de la vila brodats en el drap (ja dos anys abans el mateix Marsans havia qualificat la *Patera de lo ball propi d'Igualada*). Al darrera de tot, com en un altre pol oposat, el bàndol del mal, o sia el sarraí, amb el seu rei moro amb el seu ambaixador i el corneta. Deduïm doncs, que els rols de general respectius de cada bàndol anaven encapçalant la part davantera de cada filera.

El fet que segons aquesta descripció –potser la que més informacions ens aporta– ballessin entre les tirades de parlaments ens apropa al sistema de la majoria de balls parlats, l'ús d'aquestes passades dansades com a element de separació argumental i de repòs del públic que escoltava. Que s'esmenti el *corneta moro* ens fa pensar que durant les passades el tabal cristià feia el ritme i la corneta sarraïna –també mencionada als parlaments– feia sonar la melodia que ens ha pervingut, que correspon amb una tonada interpretable amb un instrument de broquet i de metall del tipus *natural*, és a dir, que funciona per harmònics segons la variació de la pressió insuflada, sense forats ni vares o pistons. Com que Marsans diu que la *trompeta* feia el senyal de parar, potser és que només tocava la tirada final de la melodia, si és que se'n feien diverses.

²⁶⁴⁵ MARSANS 1885, capítol XVI. Observi's també el terme "*pateraires*", plenament paral·lel al de patumaire.

²⁶⁴⁶ Una filmació de Ramon Calonge feta el 1928 ens mostra la processó de Berga on es veu el tabal encapçalant les dues files de turcs (a la seva esquerra) i cavallets (dreta). No s'hi veuen els àngels, però darrera dels Turcs i cavallets hi van les Maces (diablots). Filmació consultable a <https://www.youtube.com/watch?v=HwydYDnPPVU> [consulta: octubre 2020].

Marsans també conjectura sobre el fet que l'antiga *Turquia* havia d'incorporar, necessàriament, un bàndol de cristians, per la qual cosa suposa que *Turquia* i *Patera* foren diversos estadis històrics d'una mateixa cosa, hipòtesi que ja hem confirmat abans:

“Desde temps bastant enrera la festa del Corpus, es una de las mes solemnes que celebran los pobles y encare antigament, no era la festa major verdaderament la principal en la generalitat de las poblacions, sino que com encare sucseheix en algunas la festa de Corpus Christi, era la que’s celebraba ab mes solemnitat. D’ella descendeixen encare la majoria d’eixos balls ó comparsas que’s vehuen en las festas majors de las vilas catalanas, puig los balls qu’actualment anomenan en Igualada la Patera, los Diablos, lo Drach y’ls Caballets, no son altre cosa que successors mes ó menos modificats de la Turquia, la Diablura, lo Drach y’ls Caballs cotoners que sortían á divertir lo poble en las antigas festas de la bullicia del Sant Sagrament, donchs si be documents d’aquella época anomenan turchs á tots los que ballan la Turquia y no parlan de cristiáns, creyém, y ab nosaltres personas mes entesas en eixas cuestions, que’l tal nom se’ls aplicaba per que ballaban la Turquia [...] Cap cas fem de que’ls balladors de la Turquia y de la Diablura, portessin camals de cascabells y’ls últims caps postissos, com tampoch que’ls Caballs cotoners anessin vestit á lo guerrer y que portessin picarols y pendonets donchs lo vestuari de las comparsas ja se sap que poden anar cambiant, sens alterar la seva essencia.”²⁶⁴⁷

Gabriel Castellà ens aclareix el 1901 que les armes d’entretoc són diferents, segons el bàndol. Aquesta idea ens podria recordar a alguns dances aragonesos que tractaven les espases i el tema dels moros i cristians en una mateixa quadrilla i també aporta el detall –no poc important- que cal contemplar la caiguda dels soldats de cada bàndol a terra almenys en una ocasió cadascun:

“Per abreviar y no esser tan pessats, direm que després de varies conferencies entre les parts enemigues, no volguent cedir ni un punt en els seus propòsits, comensa la batalla dels dos exércits. Els moros van ab sabre y ’ls cristians ab l’espasa. A la primera embestida y en mitj del soroll que causa l’encreuhament de les armes, cauhen à terra la meytat dels soldats de Mahoma. Reposats del susto, se renova’l combat y quedan á terra una part dels cristians.”²⁶⁴⁸

En canvi, el 1905 el mateix Castellà ofereix la seva descripció de l’entremès. No hi ofereix ja cap judici de valor, sia perquè el ball acaba de desaparèixer feia vuit anys o perquè considerava exagerades les crítiques que havia rebut en feia vint. Tampoc fa esment de la corneta, sinó que relaciona un parell de tabals enlloc del tabal únic. S’entreu aquí per part de Gabriel Castellà un to molt més divulgatiu que en els treballs de Serra Iglesias o Marsans Solà, encara que després en faria un estudi molt més acurat i d’una major envergadura i rigor científic:

“Consta de 42 personatges entre cristians y moros. Cada bando’s compon d’un Rey, un General, un Embaixador, un Abanderat y un Confident. Convenientment colocats els

---

²⁶⁴⁷ MARSANS 1885, capítol XX.

²⁶⁴⁸ Biblioteca Central d’Igualada. *La Semana de Igualada. Periódico de intereses religiosos y locales*. 10 i 17 d’agost del 1901. Núms. 686 i 687.

bandos en dos files, y després del repte llensat per l'Embaixador cristià contra'ls turchs, comencen els soldats a fer llurs parlaments ordenada y alternativament. Com siga que no's puguin avenir (y ¡qué s'han d'avenir!), se celebren algunes conferències entre les parts enemigues, -moros y cristians,- que donen per resultat la formalització d'una batalla, d'ahont se'n segueix la rendició del Rey moro, que a la fi queda convertit a la llei de gràcia mitjançant l'intervenció de Sant Miquel.

La indumentaria dels individus que ballen La Patera es ó vol ésser la adequada al paper que representa cada personatge: els cristians porten espasa y els moros la cimitarra.

Tant en les passades com durant el temps que's deixa a propòsit entre cada parlament, un parell de tabals toquen exactament un ritme, al só del qual els soldats moros y cristians -que, com havém dit, se posen en dues fileres- saltan acostantse y allunyantse, duent a la mà les armes alsades, fent de manera que s'encreuhin y xoquin cada volta que'l moviment de saltar convergeix al mitg de les fileres. Veusaquí l'esmentat ritme: [adjunta el toc de tabal de la Patera].”²⁶⁴⁹

Aquest estudi posterior, més extens, està dedicat a la trama argumental del ball més que no pas a tot allò que comportava la seva posada en escena:

“Cada bàndol està presidit per les seves autoritats (el Rei, l'Ambaixador i el seu General), que escolten els raonaments (parlaments) que fan llurs subordinats. Aquests estan col·locats en dues fileres paral·leles, havent-hi en l'una els moros o turcs i en l'altra els cristians, amb el ben entès de que fan llurs parlaments alternativament, un de cada filera o bàndol.”

Un detall més sobre el punt de salt ens ve d'un record que el 1908 evoca una ballada entre igualadins al barri de Sants de Barcelona pocs temps després de l'any 1873:

“Un dia, que era el de Sant Bartomeu, celebraven la festa major. Ajuntats, com es natural, varis igualadins y recordantse que en nostra vila també festejaven al gloriós apòstol, tiraven projectes del que farien y deixarien de fer, quant un dels reunits va proposar ballar públicament la Patera. Tothom va estarhi conforme. El típic ball igualadí va ballarse ab tot l'ordre y serietat, causant la admiració dels transeünts. Allí's tiraven parlaments entre moros y cristians, se creuhaven els improvisats sabres de canya y es feya ab garbositat el salt de tocar al anca el taló del peu.”²⁶⁵⁰

I encara del satíric *Delfí Amapola*, qui el 1893 atacava els godonistes (partidaris de l'alcalde Godó) per les festes de l'arribada del ferrocarril, parlava d'algun polític que no devia haver estat a l'alçada del moment quan hi hagué l'epidèmia de còlera el 1885:

*“El que fugí en temps de cóleras / la Patera pot ballar,
perqué prova que las camas / al cul se sab fer tocar.”²⁶⁵¹*

Ens disposem a suggerir una disposició del ball per itinerar en processó, segons les informacions de Lluís Marsans (1885) i altres. El bloc inicial no queda clar. Proposem que obri el tabal, com a element d'anunci, que seguidament hi vagi l'Àngel tot sol i que el Rei

²⁶⁴⁹ Biblioteca Central d'Igualada. Sometent, Any I, núm. 31. 30 de desembre de 1905. CASTELLÀ 1905.

²⁶⁵⁰ Biblioteca Central d'Igualada. *El Estandarte*, any I, núm. 18, 25 d'octubre de 1908. Evidentment, és una evocació feta des del record del qui ho va presenciar-ho.

²⁶⁵¹ Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Órgano del Círculo de la Unión Republicana*. Año I. Núm. 6. 11 de juny de 1893, pàgina 2.

cristià i son ambaixador el segueixin com aquell qui els marca el camí cap a Déu. Tots dos anirien centrats i no pas aliniats amb les fileres dels bàndols, però el Rei aniria a la dreta, pel fet de tenir el rang més alt. No sabem com resoldre el tema del criat del general moro ni el del corneta moro, ja que no tots els autors els esmenten, però fan aparició als parlaments. El corneta intervé en un parlament just després del tabaler, però en ser un membre de l'exèrcit enemic no gosem posar-lo al davant del ball. Podria ser un bon candidat a tancar el seguici darrera del seu sobirà.

↑ [Sentit processional] ↑	
Tabal	
Àngel	
Ambaixador Cristià	Rei Cristià
General Cristià	General Moro
Embaixador Cristià	Embaixador Moro
Confident Cristià	Confident Moro
Cristià 1	Moro 1
Cristià 2	Moro 2
Cristià 3	Moro 3
Cristià 4	Moro 4
Cristià 5	Moro 5
Cristià 6	Moro 6
Cristià 7	Moro 7
Cristià 8 abanderat	Moro 8 abanderat
Cristià 9	Moro 9
Cristià 10	Moro 10
Cristià 11	Moro 11
Cristià 12	Moro 12
Cristià 13	Moro 13
Cristià 14	Moro 14
Cristià 15	Moro 15
Ambaixador Moro	Rei Moro
[Coneta moro - Criad del general moro]?	

Proposem també una disposició de representació o lluïment, segons SERRA 1881 i MARSANS 1885, així com el gravat que es coneix, estampat entre 1879 i 1896. Tot i això, seguim sense ubicar amb seguretat el criat del general moro:

Costat del Bé	Àngel		Costat del Mal
	Rei Cristià	Rei Moro	
	General Cristià	General Moro	
	Embaixador Cristià	Embaixador Moro	
	Confident Cristià	Confident Moro	
	Cristià 1	Moro 1	
	Cristià 2	Moro 2	
	Cristià 3	Moro 3	
	Cristià 4	Moro 4	
	Cristià 5	Moro 5	
	Cristià 6	Moro 6	

Cristians de la futura Igalada	Cristià 7	Moro 7	Sarraïns del castell Montbui
	Cristià 8 abanderat	Moro 8 abanderat	
	Cristià 9	Moro 9	
	Cristià 10	Moro 10	
	Cristià 11	Moro 11	
	Cristià 12	Moro 12	
	Cristià 13	Moro 13	
	Cristià 14	Moro 14	
	Cristià 15	Moro 15	
	Tabal cristià	Corneta Moro	

Segons sembla, tot i la disposició processional del ball, ja descrita, els reis presenciaven la lluita. No sabem si ho feien des de la filera del seu propi bàndol o bé si es posaven en una sola banda, a manera de presidència de manera que no realitzaven el punt de salt dansat ni el xoc de sabres. Ens decantem per aquesta segona opció, ja que donada la trista manca de fotografies d'aquest ball, tenim almenys la sort de conservar per diverses vies un gravat de la *Patera*. Aquest gravat mostra la disposició d'escena i ens ha arribat per diverses vies, que donem per ordre cronològic. Cal dir que les primeres aparicions foren per la premsa, cosa que reforça la hipòtesi que es tracti d'una xilografia efectuada per part d'un artista local allunyat dels cercles més selectes:

- *El Eco del Noya*, 24 d'agost de 1879, pàgina 3.
- *Lo Renaixement* núm. 4. 30 de setembre de 1884. Il·lustra un text de Jaume Serra Iglesias, que ja qualifica d'antiga tal estampa:
*"En quant á la Turquia, pot ben assegurar-se que fou la primitiva Patera, ballada avuy en la forma que representa lo següent antich grabat, que, si be dista molt d'esser notable, no podem resistir al desitx de ferlo conèixer á nostres lectors, ab lo qual logrem conservar en imatge lo que en realitat está á punt de desaparèixer pera sempre."*²⁶⁵²
- El *Sermó dels Innocents* dels anys 1891 i 1892, ambdós impresos a Igalada per Mariano Abadal (descendent dels coneguts impressors moianesos).²⁶⁵³
- El Programa de la Festa Major de 1896.
- La *Història d'Igalada* de Mn. Joan Segura, volum II, pàgina 166, del 1908, on a l'índex d'il·lustracions, s'atribueix aquest *antich gravat* a la *impremta Abadal, d'Igalada*. Segurament es tracta d'una reproducció sense disposar del boix original, igual que totes les altres que segueixen.
- Joan Amades. *Costumari català*. Volum IV (1953), pàgina 902.
- Antoni Carner. *Estampas Igaladinas, tercera serie*, 1958, portada.

Cal dir que les tres darreres aparicions ressenyades corresponen a reproduccions i no a estampacions del bloc xilogràfic de boix.

²⁶⁵² Vegeu SERRA IGLESIAS 1884. *Lo Renaixement*. Butlletí mensual del Centre Catalanista d'Igalada. Any I. Núm. 4. 30 de setembre de 1884.

²⁶⁵³ Biblioteca Central d'Igalada, Col·lecció Local.

Tal gravat confirma allò que deia –i mostrava- *El Eco del Noya* el 1879, així com les descripcions coreogràfiques de Serra Iglesias (1881) i Marsans (1883-1885). S’hi veu la disposició igualadina en dues files, com a la majoria de balls parlats del Penedès i el Camp Tarragona. Una disposició allunyada de la dels Turcs i Cavallets de Berga, els quals es col·loquen com en una contradansa en cercle. La forma berguedana és més pròpia d’una dansa pantomímica sense parlaments. Potser també s’havia donat a Igualada abans de la incorporació del text versificat durant la segona meitat del segle XVII.

Els balladors cristians llueixen una indumentària que no concorda amb la soldadesca dels fulls de rengles del segle XIX sinó que remet a models anteriors. Potser dels segles XVI-XVII, tot i que és molt difícil de contextualitzar mitjançant la recerca de paral·lels, donat el caràcter popular de l’estampa. Porten una jaqueta curta que produeix l’efecte d’un faldellí, segurament pel faixí o cinturó o la cenneix. El sabre va a la mà dreta, mirant enlaire i amb la mà que l’empunya a l’altura del pit i contra el pit, el braç esquerre a la cintura. La cama del mateix costat esquerre es mostra doblegada cap enrere des del genoll, com si hom pretengués portar el taló cap a les natges, de manera que - tècnicament parlant- els bessons impactessin contra el bíceps femoral i el glutis major.

Els moros estan d’esquena però porten un sabre corbat com una simitarra, mostrat i presentat de la mateixa manera que els cristians i amb la mateixa posició de cames, peus i braços que aquells. Llueixen un turbant lligat o cenyit amb un gruix entorxat de dos colors contrastats al seu voltant, pantalons bombats fins sota el genoll i una armilla curta amb un motiu d’una estrella brodat a l’esquena. Els personatges d’ambdós bàndols porten una mena de mitjons o *calzilles* (així anomenaven a la Moixiganga aquesta tipologia de polaina)²⁶⁵⁴ que podrien ser camals de cascavells o un vague record dels mateixos, perdudes ja les sonalles. Els turcs d’aquest gravat presenten un aspecte més ric i detallat que els individus que apareixen a la imatge més antiga que es coneix de la Patum, datada el 1868.²⁶⁵⁵

²⁶⁵⁴ Així ens ho digué fa molts anys l’estudiós del món casteller i la Moixiganga d’Igualada Sr. Marcel·lí J. Valls.

²⁶⁵⁵ Obtinguda per Rafael Lozano, es pot veure reproduïda a RUMBO / ESCOBET 2001, pàgina 57 en una versió acolorida de Manel Escobet “Luigi”.

Dos personatges amb vestimenta més llarga i rica s'ho miren des d'un dels dos pols de la disposició. Podrien ser els ambaixadors o els generals encara que, pel caràcter sincrètic del gravat (no és el mateix gravat tretze personatges que quaranta-dos), ens inclinem a pensar que són els respectius reis de cada bàndol, els quals al final de la trama s'encaren personalment. El rei cristià llueix un barret que remet moltíssim al gravat "Llancers espanyols contra Dragons francesos" (1823) dels estampers Pere Simó i Josep Simó.²⁶⁵⁶ Tot i aquesta cronologia, no vol dir que aquest tipus de barret no pugui ser uns anys anterior: la cresta o plomall caient endarrere té precedents des de l'antiguitat.

En aquest caràcter de síntesi que esmentàvem suara, no hi ha pas quinze soldats per bàndol, sinó cinc. Van centrats pels tercers de cada fila que porten els respectius banderins, els quals rematen en una punta de llança el cristià i en una mitja lluna amb les puntes cap enlaire el sarraí. Un personatge cristià roman a la dreta de l'escena. Com que vesteix de manera molt similar als altres soldats cristians però no té la cama aixecada, creiem que és el tabaler i que la matriu xilogràfica estava malmesa o mancada quan fou emprada el 1879. No hi surt el tabal, però és obvi que hi era. De fet, si s'observa detalladament el gravat, es pot entreveure aquest instrument al seu darrere. S'intueix una corretja creuada sobre el seu tòrax i la posició de les mans no permet el dubte sobre quina acció realitzava.

Sembla quasi segur que aquesta il·lustració és clarament anterior a la seva primera aparició impresa coneguda, per a la qual s'hauria estampat amb la matriu antiga faltada ja aleshores d'alguns elements. Això també reforçaria la hipòtesi que és molt més antiga. Per les seves dimensions, no descartem que sigui un tac de boix que anés aparellat a molts d'altres, els quals podrien conformar un full de rengle de la processó de Corpus d'Igualada de principis del segle XIX, sinó d'abans. Té l'aspecte d'un gravat de ple segle XVIII, encara que no podem afirmar ni rebatre gran cosa al respecte. Aquest tipus de treballs tant populars són verament difícils de datar i, a diferència d'una part de la producció moianesa i manresana dels Abadal, no es conserva la matriu xilogràfica i, per tant, avui no la podem examinar curosament. El seu estil ens recorda molt a algunes mostres -datades vers 1809- que apareixen al volum primer del recull amadesià de fulls de rengles *Els Soldats*,²⁶⁵⁷ si bé l'igualadí és encara més tosc i ens fa la impressió d'una major antiguitat. Al *Costumari*, Joan Amades el qualifica de "*gravat set-centista al boix que figurava al fons xilogràfic de la impremta Abadal d'Igualada*".²⁶⁵⁸ Nosaltres estem d'acord en aquesta apreciació. Tot i això, molt sovint resulta difícil ponderar com a setcentistes alguns gravats que Amades considera com a tals.

La nostra opinió és que el gravat va acabar a l'obrador de l'Abadal d'Igualada i que hauria de tenir necessàriament una procedència Igualadina, però que no té pas perquè ser fet en aquell establiment. D'entrada perquè sembla mutilat en totes les seves aparicions conegudes, però al mateix temps perquè aquest gravat reflecteix allò que diuen els escrits de premsa i els folkloristes locals de 1879-1885. La impremta igualadina fou fundada molt tardanament per Joaquim Abadal i Casamitjana, impressor mataroní el

²⁶⁵⁶ AMADES / COLOMINAS / VILA 1936, volum I, catàleg 50. Volum II, planxa XXVIII.

²⁶⁵⁷ AMADES / COLOMINAS / VILA 1936, volum I, pàgines 108-109.

²⁶⁵⁸ AMADES 1950-1956, volum IV, pàgina 902.

qual, previ pas per Puigcerdà, hi va instal·lar el primer taller el 1832.²⁶⁵⁹ Podria ser també que aquest gravat -donada la tradició que la nissaga tenia de fer petits productes com catecismes, auques o goigs- fos una obra molt primerenca de l'obrador igualadí però que només n'haguem conservat estampacions molt tardanes.

En la seva variant performativa d'escena fixa (cal remarcar que no parlem d'escenari o entarimat, ja que no el podem garantir), la *Patera* degué tenir en algun moment per equipament un accessori d'arquitectura efímera, un castellet o torre, el qual pensem que no va tenir massa continuïtat al llarg del temps i que podria ser un element emprat d'una manera puntual. El problema amb el qual ens topem per a afirmar-ho és la manca d'indicacions escèniques i d'atrezzo del manuscrit que ens ha pervingut.

Abans i després de la intervenció número 29, el text acota:

“(Aquí se hace la torre)

29. Embajador Cristiano – cercan la Torre

De parte de estos caballeros las vidas le ofrecemos [,]

todos juntos moriremos como fieles vasallos.

Rompan cajas al compás y cornetas y tambores, ¡Alarma, alarma, señores!

(Cercan la torre y hacen como que quieren entrar y después se separan.)”

Entre les intervencions dialogades núm. 101 i 102 el text acota *“Aquí hace relación el criado del general moro como en la torre [;] en seguida el general se presenta al Rey y dice:)”*.

Ens sembla aquest un element tardà, del segle XIX mateix, com a molt del segle XVIII, i una influència dels balls de Moros i Cristians en sentit genèric, o sigui, dels balls de Viena o Buda, que també n'hi hagué a Igualada el 1733. I és que no pot oblidar-se que l'estètica de la funció tal i com es desprèn de la lectura del text és veïna a la tipologia de les ambaixades valencianes, realitzades davant d'un efímer castellet, de les quals els balls de Viena catalans podrien ser un precedent a considerar.

També ens apropen als balls de Viena les reformes de 1849 sota el director *Bod* o *Bot*, o sia Joan Jou: *“[...] mas que todo la Patera cuyo director quiso adicionarla con disparos de armas de fuego, que no usaban los moros cuando ocupaban el castillo de Montbuy”*.²⁶⁶⁰ I és que l'ús de la pólvora mai havia estat una característica de la *Patera*, encara que sí de la festa igualadina, emprant-la com a senyal acústic per a delimitar temporalment els rituals (anunci, culminació i clausura o tancament). Però estem segurs que aquesta incorporació d'armes de foc d'avantcàrrega, que també veiem a les actuals galeres de Reus i que, fins i tot, va fer posteriorment entrada al Ball de Diables de Vilafranca cap a

²⁶⁵⁹ Segons BISBAL 1983, pàgines 291-292. *“Després de la mort de Joaquim Abadal, ocorreguda l'any 1858, la seva vídua Elisabeth Casalius continuà la impremta amb els seus fills fins al 1880, data en què apareixen peus d'impremta amb el nom de Marian Abadal. A aquest el succeí el seu fill Emilià (primera meitat del s. XX). [...] El taller de la família Abadal no fou, però, l'única impremta que va tenir Igualada en el segle XIX. Tenim constància de l'existència de la impremta de Joaquim Jover, més tard continuada per Modest Corrons. La impremta de Cal Jover, establerta abans del 1843, any en què trobem els primers peus d'impremta, fou continuada per M. Corrons des de 1858 després de treballar en col·laboració durant algun temps. L'última obra que trobem amb peu d'impremta de Cal Corrons data de 1865. Encara que es coneixen més d'un centenar d'obres sortides d'aquests tallers, el volum de producció no arriba a l'aconseguida pels membres de la casa Abadal.”*

²⁶⁶⁰ Hemeroteca de la BNE. *La Patria*, núm. 212, 7 de setembre de 1849, pàgina 3. *La España*, núm. 433, 8 de setembre de 1849, pàgina 2.

1890, no va prosperar gens a la *Patera* igualadin. Les armes hi foren tant o més efímeres que la torreta de fusta a la manera valenciana que calia conquerir.

Pel que fa a l'aspecte dels cabdills i ambaixadors a cavall, novetat introduïda el 1851 després d'aquest intent frustrat d'emprar pistoles o canons, cal tenir en compte alguns fulls de rengle amb soldadesca de la primera meitat de segle XIX. Especialment els dels estampers Pere Simó i Josep Simó, de la infanteria i la cavalleria argelina del 1830 quan aquest territori fou ocupat pels francesos. Segons sembla foren uns incidents diplomàtics la causa d'aquesta topada, molt ben rebuda a tot el litoral català, que encara tenia molt viu a la memòria el record dels pirates que assolaven les nostres costes i les cruentes expedicions algerines. Pere Simó degué entreveure mercat donat l'interès general que va crear aquesta operació i en féu reproduir algunes escenes.²⁶⁶¹

Hem dit que no es conservava cap imatge fotogràfica de la *Patera*. Tristament és així, i cal deixar novament clar que la controvertida imatge conservada a l'Arxiu Comarcal de l'Anoia (considerada com el retrat accidental d'un membre de la *Patera*) no reflecteix pas aquest ball.²⁶⁶² L'autor, desconegut, ens mostra el que semblen set figures (potser són vuit?) de capgrossos dansant en rotllana (com els descrivia Castellà) i agafats de les mans, a un indret que sembla la Rambla Sant Isidre. S'hi veu un vuitè personatge, vestit com un d'ells, a la manera cortesana de finals de segle XVI, però que no porta cap testa al damunt. Aquest personatge l'esmentem especialment perquè durant un temps s'havia considerat un component de la *Patera*. Vista la similitud d'aquest vestit amb el d'un dels nans que dansen, afegint que la darrera sortida de la *Patera* ens consta al programa de la Festa Major l'any 1897, descartem aquesta possibilitat. Per acabar de reblar el clau, farem constar que aquest personatge porta la safata de capta de la comparsa.²⁶⁶³

No cal parlar del vestuari que portaren els components de la *Patera* després de 1850, ja que tenim constància de les burles que va arribar a suscitar, especialment els anys 1863-1864, just després de la Guerra del Marroc:

*"Pero lo que mas choca son los personajes ¡que moros! ¡que cristianos! los unos con unos grandes zaraguelles y un turbantoso tremendo, al paso que los otros son de ver con su figurada cota de malla y un ros de cartón con una pluma de gallo, sin abandonar moros ni cristianos sus alpargatas."*²⁶⁶⁴

*"Anacronismo histórico. – Quisiéramos saber donde se halla el figurín que hace tres siglos pintaba á los guerreros cristianos con ros y alpargatas, pues no de otro modo iban calzados y cubiertos los guerreros cristianos que en el baile de la Patera cruzaban sus espadas con los indefinibles Moros, cosas ambas tan extravagantes que no los conociera ni el mismo D. Fernando el Católico ni Boabdil el chico."*²⁶⁶⁵

²⁶⁶¹ AMADES / COLOMINAS / VILA 1936. Volum I, pàgines 179-180. Catàleg núms. 47, 48, 67 i 91. Volum II, planxes XXV, XXVI, XXXV i XLV.

²⁶⁶² Arxiu Comarcal de l'Anoia, Fons de l'Arxiu fotogràfic Municipal, fitxa 6358b, autor desconegut.

²⁶⁶³ ja va deixar-se clar VILARRÚBIAS 2017, pàgina 188 i imatge núm. 59.

²⁶⁶⁴ Hemeroteca de la BNE. *El Loyd Español. Diario marítimo, de intereses mercantiles, de literatura, noticias y anuncios*. Año III, núm. 858. 28 d'agost de 1863, pàgina 3.

²⁶⁶⁵ Biblioteca Central d'Igualada. *El Eco de Igualada*, Año 1º, núm. 36, 6 de setembre de 1863.

“Al notar la impropiedad con que iban vestidos los que componían el tradicional baile de la Patera, no hemos podido menos de reburizarnos, prefiriendo que se hubiere borrado del programa. ¡Los soldados cristianos en tiempo que los moriscos eran señores de media España con alpargatas y ros! Bien decía Salomon nihil novum sub sole.”²⁶⁶⁶

El ‘ros’ ha de ser, forçosament el tipus de barret característic que rebé el nom del militar Antonio Ros de Olano (1808-1886), general d’infanteria que va participar a la Guerra del Marroc, la influència estètica de la qual degué jugar una mala passada al nostre ball de moros i cristians. Se’n poden veure models que haurien pogut servir a Igualada en els fulls de rengles publicats per Joan Amades, Josep Colominas i Pau Vila.²⁶⁶⁷ Dubtem que el model de barret criticat fos l’estrictament coetani, ans més aviat pesem en els posteriors a la Guerra del Francès.

Evidentment, les indicacions potseriors ja no seran tingudes en compte donada la constant renovació de vestuari, tot i que no ens apareix descrita. El fet, però, que el 1881 -abans i tot que anés a càrrec de la *Societat humorística La Paella*- meresqués aquestes consideracions, ens resulta suficient per a descartar-les:

“No descriuré los trajos, porque fora cosa de cáurer en basca. Sols vos diré que tant los moros y cristians rasos com los Reys y embaixadors gastan espartenyas, y que’l cartró y la Ilustrina rebregada representan lo principal paper.”²⁶⁶⁸

20.5 La *Patera* i la *Patum*: un element estructural d’alteritat a través de la mitificació vuitcentista, el carlisme i la *Renaixença*.

Tornant a l’adoctrinament social i espiritual que vehiculava el Corpus i que hem tractat en el cas dels entremesos dels segles XVI i XVII (sobretot els d’Igualada, però també els vinculats a l’apoteosi de les festes de la beatificació de santa Teresa), analitzarem en aquest punt la noció d’alteritat present a la comparseria festiva del Corpus i les festes majors del Principat durant el segle XIX. Alteritat que, al marge dels balls de moros i cristians, turcs i cavallets, etc., també havíem vist present en els gegants, com era el cas de València el 1588. Però no foren aquestes les úniques figures; n’esmentarem unes quantes en aquest apartat, més properes en el temps i la ubicació.

El cas més paradigmàtic de Catalunya d’expressió de l’alteritat a través dels gegants el dóna Reus quan, a inicis del segle XIX (no resta clar si el 1805 o abans, però amb antecedents al mateix segle XVIII i potser al XVII) es fa construir les tres parelles de gegants que han arribat fins avui. Un projecte de representació de les quatre ètnies del món, de les quals se n’acabaren realitzant finalment tres: la parella d’Indis, la de Moros

²⁶⁶⁶ Biblioteca Central d’Igualada. *El Eco de Igualada*, Año 2º, núm. 88, 28 d’agost de 1864.

²⁶⁶⁷ AMADES / COLOMINAS / VILA 1936. Volum I, catàleg núms. 45 i 83. Volum II, planxes XXIII i XLII. “*Militares en descanso*” (escenes del 1814) i “*La Retreta*” (1828).

²⁶⁶⁸ SERRA IGLESIAS 1881, capítol IV. La Ilustrina és, segons el DIEC2: “*Roba amb lligat de plana, molt aprestada, amb una cara lluent i l’altra mat, que s’usa per a folres de vestit.*”

i la d'Occidentals (els famosos "Vitxets").²⁶⁶⁹ Construïts a més amb una gradació d'alçades segons l'ordre que ocuparien, per tal que els de davant no tapessin la visió contemplativa dels de darrera, indueixen a pensar que com més exòtica era una ètnia humana, segurament més descomunal i extremada n'havia de ser la seva plasmació en imatge. El model iconogràfic escollit per a fer els indis, present ja en les pintures del gran saló del Palau Bofarull de la mateixa ciutat, podria ampliar el camp de discussió sobre la seva cronologia. I és que tradicionalment s'han datat aquestes sis figures com de 1805. Aquests frescos (presumiblement del 1788) ens permeten conjecturar però, que les dites figures podrien ser alguns anys més reculades.

Les dues mencions que d'elles fan les respectives edicions dels *Anales Históricos de Reus* d'Andreu de Bofarull (1845 i 1866) donen també fe que ja anteriorment hi havia el discurs d'alteritat present en els gegants reusencs:

*"[Festes de la Jura d'Isabel II març de 1833]: Los seis gigantes que tiene la villa excitaron particularmente la curiosidad de los espectadores, se presentaron vestidos nuevamente de seda de variados y primorosos colores con francas y galones de plata donde lo exigia el ornato, los dos de mayor estatura iban de traje americano, los dos medianos de traje asiático, y los pequeños de traje español moderno graciosamente ejecutado."*²⁶⁷⁰

"Los primeros gigantones que hubo fueron cuatro, dos figurando cada secso. El de menor talla empuñaba un alfange con el cual amenazaba á un culebron que llevaba enroscado en el opuesto brazo. Iba con calzones cual en nuestros dias tambien lo hemos visto en el que le sucedió. Su pareja era de raza negra.

*A principios del presente siglo fueron contruidos los seis que hoy existen, que debian ser ocho, en representacion de las cuatro partes del globo, quedando figuradas Asia, América, y Europa, pero al que representa el varon de esta última, hace pocos años que se le disfrazó suprimiendo los pantalones y cubriéndole con un traje talar que nada significa."*²⁶⁷¹

La Guerra d'Àfrica del 1860 també permet trobar una explicació per a la nova onada de gegants moros de la segona meitat del segle XIX, tot afegint que fou el moment de la pèrdua de les colònies espanyoles. El canvi es va visualitzar al *Concurs de gegants i monstros típics* de les festes de la Mercè de 1902, on concorregueren moltes figures d'arreu del Principat abillades amb una "indumentària moruna".²⁶⁷² Però d'altres casos ens porten directament als fets del Marroc: a Berga, el 1866 es feren els actuals Gegants Vells.²⁶⁷³ I el 1891 veieren com se'ls afegia una segona parella, també moresca, amb un gegant quasi negre de pell.²⁶⁷⁴ També els de Vic, suposadament fets el 1832 (encara que sabem que realment daten del 1862)²⁶⁷⁵ i concebuts com a comtes d'Osona, la seva

²⁶⁶⁹ Vegeu una nota històrica de Gerard Pouget a REUS 2009 i una disquisió de Salvador Palomar sobre el caràcter patrimonial i el concepte d'autenticitat a <http://lateiera.wordpress.com/2008/05/26/els-gegants-al-museu/>

²⁶⁷⁰ BOFARULL 1845, tomo II, pàgina 220-221.

²⁶⁷¹ BOFARULL 1866, pàgines 590-591.

²⁶⁷² FERRER / ANGUERA 1964, pàgines 23 a 30.

²⁶⁷³ RUMBO / ESCOBET 2001, pàgina 233.

²⁶⁷⁴ RUMBO / ESCOBET 2001, pàgina 240.

²⁶⁷⁵ VILARRÚBIAS 2017, pàgines 81-82. L'autor de les figures fou Josep Galceran, de Barcelona, segons una factura conservada a l'Arxiu Municipal de Vic, Armari 12, caixa 14, Lliuraments de fons especials. Desembre de 1862. Agraïm aquesta notícia a Francesc de Rocafiguera, arxiver municipal de Vic. Vegeu-ne altres casos a *La Veu de Catalunya*, any XII, núm. 1331, 28 de setembre (edició matí), 1902 pàgina 3.

indumentària “va durar poc i, deixant-se portar pel corrent, després de la campanya d'Àfrica foren abillats de moros”.²⁶⁷⁶

Esmentat aquest cas més aviat tangencial al nostre assumpte, tractarem abans d'entrar en el cas d'Igualada l'alteritat mitificada pel segle XIX a Berga, Un tema que no és menor per al nostre estudi sobre la *Patera* ja que, com veurem, entronca amb ella i amb la visió que d'ella tingueren els igualadins d'altre temps. I és que, malgrat el rigor en les justificacions no sigui el principal valor d'aquestes fonts del segle XVIII i XIX, elles deixen entreveure diverses coses. Quina vivència buscaven i tenien d'aquests elements els custodis d'aquest bagatge i els actors que desenvolupaven el ritual en un moment que no fou pas tant curt (un segle, de 1790 a 1890 en el cas de Berga). Quina explicació hi donaren per a poder justificar el que feien i poder-ho continuar fent amb un contingut que els resultés satisfactori i que, al mateix temps, respongués les preguntes que, com a col·lectiu, hom pogués formular-se a l'entorn d'aquestes manifestacions.

Les notícies sobre festa i entremesos a Igualada durant el període 1770-1840 són prou escasses, perquè s'esqueia just aleshores el discontinu transvasament entre el Corpus i l'emergent Festa Major. En canvi, els lligalls de documentació municipal de la primera meitat de segle XIX són plens a vessar d'informació de caire militar.

Si antigament el clergat i l'estament polític havien trobat la manera de manifestar l'alteritat, els historiadors locals d'aquest període cercaren motius institucionals per justificar l'origen de la festa i, de retruc, la vivència de la mateixa. I ho feren procurant que l'explicació tingués relació amb la història de la població: era la manera d'aconseguir -i a títol doble, religiós i polític- una explicació de caràcter mític als orígens de l'ur ciutat i justificar una festa. Perquè, després de la crisi política de 1714 i la persecució que patiren les manifestacions festives catalanes (augmentada amb el racionalisme il·lustrat), una festa d'aquest tipus s'havia de justificar.

I les explicacions que es donaven en aquest moment permeten veure que, entrat el segle XIX, els dos entremesos cabdals del Corpus berguedà –talment com a Igualada- eren encara els *Turcs i Cavallets* i els diables. Aquests darrers, en les variants de les avui anomenades *Maces* (la principal, pel relat que articula, comú a tot el país) i el joc dels *Plens*. I si calgués determinar quin era el més remarcable en aquesta època, seria el dels Turcs i Cavallets, que sempre ens consta que obria la manifestació de lluïment o *bullà*.²⁶⁷⁷ Aquest és un detall força important i el qual no tenim massa clar que hagi estat advertit pels historiadors de la festa a Catalunya i menys encara en el cas d'Igualada. No hi ha

²⁶⁷⁶ AMADES 1934, pàg. 101-102, informació que extreu de Mn. Josep Gudiol, del programa de les festes vigatanes de 1922, programa que també hem pogut veure gràcies a l'arxiver municipal de Vic, Sr. Francesc de Rocafiguera. També s'ementa aquest fet a TORRENTS 1999, pàgines 52 i 53 on ens diu que per la presa de Tetuan del 1860 es vestí el gegant (batejat com a Muley-Abbas) de sultà. Una imatge de 1891 (TORRENTS 1999, pàgina 56) permet corroborar aquest vestuari moresc. Tot i això, els gegants que es vestiren de moros el 1860 no eren les figures centenàries actuals, sinó les que caldria situar entre 1832 fins a la profunda reforma de 1851, inclosa. Per tot plegat, vegeu VILARRÚBIAS 2017, pàgines 84-85.

²⁶⁷⁷ Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga. Documents Notables. UD 152. Registre de la Vila, anys 1725-1726, folis 103v-110r. Segons el cerimonial de 1725, “*Dia de Corpus Christi al matí à las vuyt horas assistexen los Sors. Regidores y acompañament en la casa de la Vila, y baixan à la plassa ahont estan previnguts banchs per sentarse, quiscun per son orde vestits dits Sors. regidores consularment, ab acistència del Sor. Tinent de Corregidor si voldrà assistirhi, y allí lo Verguer dona un ventall à quiscú, y miran la batalla entre los Turchs y Cavallets, St. Miquel y los Diables, la Mulassa, y ball dels Gegants, y feta dita bulla marchan à nostra parroquial [...]*”

contribuït el fet que l'entremès que pervisqué a la capital anoienc fins a mitjan segle XX sigui, precisament i en contra d'aquesta lògica, el dels diables. I aquests, encara sota uns preceptes diferents al model dels segles XVI-XVII, com és el vuitcentista penedesenc (aspecte auster i militaritzat, diversitat de rols, toc de timbals, parlaments, etc).

Si comparem els dos entremesos amb turcs, l'igualadí i el berguedà, veurem que l'entremès anoienc era considerablement més gran en dimensions, tenia un abast literari remarcable que comportava una durada performativa. Això també suposa un estadi més evolucionat del mateix, ja que les ambaixades igualadines copiades o fixades com a mínim des de principis de segle XIX²⁶⁷⁸ s'entenen dins un context coetani o lleugerament posterior a la Guerra del Francès o, potser encara, posterior de pocs anys als conflictes militars de mitjan segle XVII (de la Guerra dels Segadors als setge de Viena o la presa de Buda).

Per contra, Berga ofereix una versió molt reduïda del que foren la bullícia de Corpus i la *Turquia* igualadina del segles XVI-XVII. Concretament, emprava al segle XIX un terç de la gent que sabem que mobilitzava Igualada per tal de fer el mateix a finals de segle XVI. Ambdues inspirades en l'exemple festiu de Barcelona, derivaren de manera comuna en un producte performatiu i pantomímic que Berga va conservar molt menys modificat que Igualada i que fins avui ha sabut perpetuar dins la Patum. O sigui, el lluïment diurn i nocturn de la festa del Corpus, ja que la processó de Berga es va perdre el 1969, abans i tot que a Igualada.²⁶⁷⁹ Ambdues festes es recolzaren en els mateixos postulats socioculturals d'alteritat durant almenys dos segles i mig. Primer fou la plasmació dels turcs i després, ja al segle XIX ben avançat, volgueren ser els sarraïns altmedievals.

El volum d'arxiu "Registre de la Vila, 1725-1726" copia un cerimonial de 1725 que porta per nom "*Estatuts y costums del que deuen fer los Magnífichs Señors Regidors de Berga*", el qual, per cert, esmenta uns àngels que anaven amb els Turcs i Cavallets, un detall que també ha estat poc comentat. Aquest cerimonial procura donar una explicació del conjunt de la festa que s'allunya del discurs bel·ligerant contra els turcs propi del segles XVI i XVII. Però aquesta explicació és d'una volada que no convenceria pas a ningú que no volgués quedar convençut abans i tot d'escoltar-la:

"Què representa la Bulla de Corpus. Lo ballar los cavallets, turchs y angelets devant lo Santíssim Sagrament significa quant lo real profeta Davit ballà devant de la arca del señor, y fou est obsequi tant del agrado de Déu nostre señor, que digué que ningú com Davit era més ajustat à son cor.

*La batalla de St. Miquel, y Àngels ab los Dimonis significa la batalla que lo Archàngel St. Miquel tingué ab Llussifer y sos sequassos, quant Llussifer tingué la supèrbia de voler ésser lo més resplendent, y se rebellà contra Déu nostre Señor. Lo anar la Mulassa y gegants devant lo SSm. Sagrament, y rendir-li adoracions significa y ensenya que devem fer los hòmens racionals en reverenciar y venerar lo lo SSm. Sagrament del altar, que per a sempre sia alabat, al pas veyem que los irracionals li rendexen obsequis y veneracions."*²⁶⁸⁰

²⁶⁷⁸ En un apartat específic tractarem el tema del manuscrit original, de principis de segle XIX i avui perdut.

²⁶⁷⁹ ARMENGOU 2012, volum 2, pàgines 902 i 904.

²⁶⁸⁰ Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga. Documents Notables. UD 152. Registre de la Vila anys 1725-1726, foli 110r. RUMBO 2007, pàgina 40.

Molt més prosaica i continguda, però reveladora de la mateixa intenció és la resposta donada pels berguedans a la pregunta 146 dels famosos qüestionaris de Francisco de Zamora, tramesa l'any 1790. És evident que es tractava de centrar el contingut discursiu en els entremesos estructurals -els Turcs i Cavallets i els Diables- i deixar els gegants, les guites o l'àliga -que ni s'esmenta, tot i que existia- com un embelliment despulpat del seu antic significat:

“[...] por la tarde del día de [Cor]pus, después de la procesión general, se [ha]ce una diversión pública en la plaza [más] capaz de la villa en la que al son de [una] caja de tambor extraordinariamente gran[de] danzan, o saltan cuatro hombres vesti[dos] de turcos, y cuatro con caballetes, que [son] una de las antiguallas del Pueblo, cuyo o[rigen] se ignora, después van siguiendo los [bayles] de Gigantes, y dos hombres vestidos de [Dia]blos, con cuetes en las Massas, manos, cu[ernos] y ravos van saltando á sonido de [la] caja, y disparando los cuetes, saliendo á [per]seguirles otro que hace el papel de Sant [Mi]guel, que con la lanza en la mano les [en]viste y haze como que mata al uno d[e ...] dos Diablos, y después al mismo sonido bai[la] la tarasca, disparando también cuete[s por] la boca y lo mismo se repite por la tard[e del] Domingo infra octava después de la Pro[cesi]ón de los Padres de San Francisco, todo lo qu[e ...] atrahe un gran concurso de gentes [...]”²⁶⁸¹

Amb motiu d'una guerra –coneguda per “la Gran Guerra”- entre la França de la Revolució i l'Espanya monàrquica, el 1793 fou ocupada sense miraments la Cerdanya fins a Bellver. A Berga temien el pitjor i el 23 d'octubre varen baixar la Maredeu de Queralt a la població “donde no pueda ser hallada por aquellos feroces enemigos”, on va romandre fins el 9 de setembre de 1795. Quan va poder ser retornada, es va celebrar amb una Patum extraordinària els primers dies de setembre. És de les primeres vegades que la festa rep aquest nom. “Lo die trenta de agost isqué lo gran Tabal de la Patum, pasant á las dotse horas del die per tota la Vila”²⁶⁸² i després de fer solemnes funcions, el dia 6 de setembre “acabada la Professó, se féu la funció del octavari com en los demás dies, y acabat pasá lo Ajuntament en la Plasa Cremada, y posats en sos respectius banchs [...] se doná principi al antiquíssim divertiment de la Patum, ho pelea de Turchs y Cavallets, ballant los gegants y Àguila, saltant ab foch doble la Mulasa y Diables [...]”²⁶⁸³ Vegi's com es destaca, per damunt de tot, la lluita de moros i cristians.

Molt il·lustratiu del concepte “estructural” que hem parlat referint-nos a turcs i diables és la “Relación del antiquíssimo bayle de la Patum acostumbrado de hazerse en el día del Corpus Christi y Domingo inmediato después de la Procesi3n en la Plaza llamada Quemada”. Es tracta d'una descripció enviada a Madrid el 1805 per tal d'impedir des de l'alt estament governatiu que la bulla de Corpus fos prohibida per indecorosa. Aquest devia ser el parer de l'aleshores alcalde, Gerónimo Agüero del Peredo, un tipus conflictiu si ens atenem a la recent investigació de Jordi Sabata.²⁶⁸⁴ Segons aquest informe la manifestació festiva ja coneguda amb el nom de 'Patum' constava del que s'enumera a continuació. És ben clar que, estructuralment, tot girava a l'entorn dels Turcs i Cavallets

²⁶⁸¹ PEDRALS 1989. NOGUERA 1992, pàgina 20. FELIPÓ 2005, pàgina 106.

²⁶⁸² Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga. 37. *Libre Verd* (1680-1882), foli 57.

²⁶⁸³ Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga. 37. *Libre Verd* (1680-1882), foli 58v. Ja citat per FELIPÓ 2005, pàgina 108.

²⁶⁸⁴ SABATA 2020. Comunicació personal del 16 d'abril 2020.

i dels Diables estocats per sant Miquel Arcàngel i el seu armer. La Mulassa o Guita, que aleshores era una de sola enlloc de les dues actuals, devia passar per un simple divertiment que es devia justificar i mantenir per tal de fer pas i treure barrets a la processó:

“Este Baile sensillo en todas sus circunstancias, consiste en ocho hombres, quatro que llaman Turcos vestidos de tafetanes, y otros quatro, que llaman Cavallets, porque van en ademan de un hombre que va à caballo, representando los ocho una especie de Batalla entre moros y christianos, digamoslo así; estos van saltando al sonido de una gran caja, los quatro turcos à un lado de la Plaza, y los otros quatro, al otro lado, que por ultimo se topan y hacen como quien se pelea, rematándose al ultimo con darse las manos, en señal de que han hecho la paz.

Concluida esta Ceremonia salen de uno en uno, esto es un Turco con un Cavallet, como quien representa una pelea particular, saltando del mismo modo, y rematándose también con darse las manos en señal de paz, y amistad.

Finalisada esta especie de batalla con la sencillez, que se ha mencionado, se principia otra alusiva à la de Sn Miguel con Lucifer, y sus secuaces. Salen dos, que llaman Diablos, vestidos con pantalón unido à la armilla, que compone un vestido entero con mangas de uno colorado, y el otro verde, con un palo en la mano, y al cabo de el atado un cuete con una cara fingida, y de un feo semblante, los quales van también saltando, peleando con otro vestido de Angel, que llaman San Miguel, y algún otro Angelito, rematandose la función de esta pelea con la acción de caher uno de los diablos vencido por San Miguel, y que levanta el otro companero. Desde luego sale la que llaman la Mulasa con un coete atado también al pico de la Boca saltando por la Plaza hasta que ha petado el cuete, que haze un pequeño estallido, como verbigracia de un tiro de pistola, y aun no tan ruidoso. Despues salen otra vez los dos Diablos con un cuete à cada mano, tres à la cola que tiene el vestido, y tres à cada uno de los dos Cuernos, que tiene la cara, o, cabeza fingida como de una mascara, todos atados, sin soltarse, y luego de encendidos dan saltos por la Plaza, al sonido de la misma caja, y se concluye asi la gran Patum de Berga, pudiéndose afirmar con toda seguridad, que es la diversion mas inocente que puede darse, y que mas gusta al Pueblo, singularmente à los muchachos, que es su diversion, y que faltando ella, faltaría sin duda el culto solemnísimos de toda la octava, por lo mucho que están entusiasmados en un Bayle cuio principio se ignora, siendo como es de una antigüedad de siglos, según la común estimación de estos vecinos.”²⁶⁸⁵

No ens estranya que no s'esmentin algunes comparses que es feren passada la meitat de segle XIX. Tampoc ens estranya gaire la omissió de l'Àguila, ja que no deixava de ser un símbol vist com a austriacista en certs moments del ple segle XVIII, tot i que a Catalunya no havia pas desaparegut. De fet, Cervera la feia nova el 1736²⁶⁸⁶ i Reus també la veié al carrer durant la primera meitat d'aquell segle. Però si no calia donar segons quins detalls, des de les regidories berguedanes no es donarien. Sobretot quan es perseguia minimitzar la seva envergadura performativa de cara al monarca, no es pensés que tot plegat era un estúpid malbaratament de coets i beure. El que ja resulta més curiós és el fet d'ometre els gegants, que eren per tot arreu del país i que bé devien ser-hi aleshores. En qualsevol cas, si va caldre resumir la Patum per al rei Carles IV, aquesta es resumí des de Berga mateix en Turcs i Cavallets, Diables (vençuts per sant Miquel i *algun otro*

²⁶⁸⁵ Berga, 1805, desembre 1. Ministerio de Cultura, Archivo Histórico Nacional, CONSEJOS, 17780-2, pàgines 28-30. Agraïm la coneixença d'aquest preciós document a Jordi Sabata Freixa. Els subratllats són originals.

²⁶⁸⁶ MIRÓ 1998, pàgina 56, nota 39.

Angelito), una Mulassa per tal de fer pas a la processó amb els coets que després salta per la Plaça com una diversió *más inocente que puede darse* –enrera queden algunes notícies que entrava a l'església encesa- i tot plegat al so d'un gran tabal, la sempiterna *gran caja*. El rei ho va autoritzar el 28 de desembre de 1805 i se'n donà lectura al ple proper.²⁶⁸⁷

Sabata hipotetitzava que un apunt important a fer sobre el ball és que *“actualment, els Turcs i cavallets no finalitzen pas de manera harmoniosa entre les dues parts sinó que sempre vencen els mateixos. Aleshores, almenys fins l'any 1805, les evolucions dels Turcs i cavallets finalitzaven amb darse las manos en señal de paz y amistad. El text, que segurament buscava el permís del rei i tenint en compte l'adscripció religiosa del regne d'Espanya i les interpretacions que descriuen que es tracta d'un xoc entre moros i cristians, podia explicar-li al rei que qui guanyava sempre eren els cristians però no ho fa i, per aquest motiu, pensem que la descripció que s'aporta és precisa i fefaent.”*²⁶⁸⁸

La nostra opinió és que, donat el final que encara avui té la funció amb les turcs agenollats i sota la punta de les espases cristianes, en aquell informe es va optar per la tàctica d'amagar la significació real del ball (encara avui els turcs s'agafen als broquers dels cavallets per no errar a coincidir el xoc amb les seves similitudes en un gest que pot recordar vagament una encaixada) i així edulcorar més el discurs sobre la innocència de la bulla de Corpus.

A mitjan segle XIX trobem el primer indici del constructe romàntic que la Patum no recreava sinó la lluita amb els moros d'una manera general. També propugnava que l'alteritat sarraïna constituïa un eix vertebrador del discurs que la justificava tot i ser un espectacle amb una dimensió performativa molt més pròpia del segle XVII que d'aquells dies. Fou de manera fortuïta, a finals de l'any 1851, que es va deixar caure aquesta interpretació quan es liquidaren alguns dels comptes de la Festa de Corpus del 1845, el pagament dels quals potser havia quedat endarrerit:

*“Satisfecho á 31 sujetos que se emplean en los fuegos artificiales y otras diversiones que segun tradicion representan los triunfos del tiempo que los Sarracenos ocupaban la Peninsula [...]”*²⁶⁸⁹

Josep Noguera aportava el 1992 unes informacions molt interessants sobre el tema, que ens fan pensar en el que podia haver passat a Igualada amb la gestió col·lectiva de l'eufòria immediatament posterior a la Batalla del Bruc (fixem-nos que les dates de creació del mite són força coincidents i paral·leles). Ens diu:

---

²⁶⁸⁷ Vegeu Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga, Actes del Ple 1806, foli 1r-2r, acta del ple del dia 11 de gener de 1806 on es dona relació del permís: *“Enterado el Rey del genero de diversion llamada Patum, usada de tiempo inmemorial en la villa de Berga en la Festividad y Octava de Corpus, a que se opuso el Alcalde m[ayo]r de la misma Don Geronimo Agüero, y mediante que es inocentisima, y debe presidirla el Magistrado; ha resuelto su Magestad que continúe practicandose como hasta aquí: Lo que participo a Vuestra Señoría Para su inteligencia, y la del Ayuntamiento de dicha Villa.”* Agraïm la coneixença d'aquest document a Jordi Sabata Freixa.

²⁶⁸⁸ SABATA 2020 [en premsa], pàgina 56.

²⁶⁸⁹ Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga. UD 1227. Comptes Municipals de 1845, compte 56. Agraïm la coneixença d'aquest document a Albert Rumbó.

“Ens cal incidir especialment en els turcs i cavallets, o moros i cabretes –han estat anomenats, o almenys escrit, d’aquestes maneres-, perquè és possible que tota la llegenda berguedana de La Patum neixi del voler raonar aquest antic entremès processional. [...] No podem pas precisar quin tipus de tradició o llegenda sobre l’estada dels moros al Berguedà podia existir, d’una manera més o menys viva, a mitjans del segle passat, més enllà d’atribuir-los la construcció d’alguns castells. D’haver-n’hi alguna, desconeixem, doncs, quina relació podia tenir amb la Patum. Però cal pensar que algun tipus de llegenda en aquest sentit sí que hi era, i que s’hi indicava que la Vila de Berga hauria estat una població molt gran fins que els moros la destruïren. Dues fonts, sense cap relació mútua, abunden en aquesta idea.

La família Comellas-Prat, d’Olvan, originària de la masia «El Gall» de Cercs, ens ha fet a mans uns papers vells, sense data, on llegim:

«En un llibre manuscrit, que en l’any 1835 existia en la casa del Puig de la Baells, constaban las noticias següents:

«En 1251 va cremarse la ciutat de Tanaga, la que alguns deyan qu’era Berga, que constaba de 16000 casas, 56 Iglesias, 8 parroquias y 6 convents. Aquesta ciutat la va fer cremar Turch Balás per haberli mort un fill seu. Balás va pujar amb 40.000 moros.

«En 1347 lo turc Coll de Badella tingué una batalla ab Joan Casas, gobernador de Blancafort, en la que moriren 87 moros y 6 cristians y 3 ferits. los moros foren enterrats al Coll del Olié (Aurellé). La partida o forsa dels moros era de 200 y la dels cristians de 2551 y 68 somatents.

«En 8 de juny de 1348 Coll de Badella va tenir una batalla al camp del Millá fins a S. Andreu de Serchs, collet de Melcás. Resultaren morts 220 moros y ferits 240. Los moros foren enterrats en el camp de la casa Arrupit.»

Segons aquesta documentació anònima, les batalles i mortaldats de moros continuaren. Hi són molt ben detallats el nombre de morts, els llocs de l’enterrament, etc. Un xic més i els nostres avantpassats buiden el nord de l’Àfrica... Que circulava una llegenda referida a lluites amb els moros i les relacionava amb els enterraments del Coll de l’Oreller -en realitat, cistes megalítiques-, amb el castell de Blancafort i tot aquest rodal pre-pirinenc, sembla segur.”²⁶⁹⁰

Igualada o Berga no eren els úniques viles que anaven per aquests viaranys: cap a 1866 (segona edició dels *Anales* de Bofarull), el Ball de Cavallets de Reus devia tenir unes connotacions discursives de reconquesta, ja que segons aquesta obra el ball cantava les glòries de les batalles medievals més transcendents, com les Navas de Tolosa.²⁶⁹¹ Fixem-nos en els terribles noms que es donen als moros –*Coll de vedella*- per assimilar-ne el record i l’aspecte a gent de gran envergadura física i de terrible braó. Exactament com el *Fierabràs* d’alguns Ball de Sant Jaume.

Tampoc faltava qui molts anys abans, el 1769, especulava sobre el significat del ball de galeres que es va veure a Os de Balaguer amb motiu de l’estrena de la nova església, de manera que la tendència a construir llegendes d’aquest tipus no era només romàntica, sinó també força anterior:

“Alguns forasters, preciats de entesos, deyan «veus aquí, los de Os ne volen representar la conquista que féu de aquesta vila y son castell don Geraldo Pons viscompte de Àger en lo any 1116 en què singularment se distinguiren contra sinch moros altres tants

²⁶⁹⁰ NOGUERA 1992, pàgines 23-24.

²⁶⁹¹ BOFARULL 1866, pàgines 588-591: “Cavallets, por el mismo estilo figuraban caballos cubiertos del todo con largas mantas, y arreos, representando la batalla de las Navas de Tolosa. Pertenecia al gremio de curtidores.”

cavallers catalans; per çò lo dit viscompte los féu gràcia de aquellas mateixas sinch hiziendas, que possehían antes los sinch moros»; y en effecte conformaba ab eix pensament lo número de moros y christians del vall; puig eran sinch de cada part, después de sos reys. Emperò altres més avisats deyan «açò sab a conquista marítima» [...] Sobretot quedaren burlades eixas batxilleries, al comensar sos parlaments los dos capitans; pues a pocas paraulas donaren bé a enténdrer, que era la gran batalla de Lepanto la que se anaba a representar en la plassa de Os.»²⁶⁹²

Seguint el fil cronològic berguedà, la segona meitat del segle XIX fou ric en mencions i explicacions simbòliques que portarien el sentit de la Bulla de Corpus –ja començada a anomenar *Patum* ni que fos només en relació al tabal- cap a aquest mateix costat. El 1876 Joan Canal i Gamisans va escriure un *drama històrich y original en tres actes* que suposadament tenia lloc al segle XII. Els versos finals d'aquesta obra van en la mateixa línia:

“Los veguers de la Comarca / de Berga y son voltan, / a sos peus y ab gran respecte / lo següent van exposant: / Que en virtut de la campanya / que contra els moros s’ha dat / nombran Veguer don Beroni / d’aquesta localitat / si ell se dign’acceptaro / esperan, si és acceptat, / los concedesca fer festas / per Corpus de quiscun any / que tingan per nom Patum / y figuran’s si acàs / una lluita encarnissada / de moros y cristians, / que y figuri hasta l’Infern / y’l Cel barrejats, plegats / que aixís ànjels y diables / corrin molt d’ensá en llá / y altres bestias barrejadas / Mulassa y també gegants / y hast’un àliga que balli, / que fassi cap tot plegat. / Firmas y fetxes també / com també s’ha dit dalt.”²⁶⁹³

El 3 de juny de l’any 1877 Climent Florejachs publicava un article al núm. 42 del periòdic *El Bergadán* on diu: *“De lo poco que puede sacarse en limpio de varios documentos archivados en la secretaría de este Municipio, las fiestas del Corpus son muy antiguas y la patum es indudable que data de los tiempos de la reconquista”*. També que *“siendo pues la Patum una costumbre que se celebra en recuerdo de tales glorias [lluites entre moros i cristians en temps de la Reconquesta], soy de la opinión que no debe vulgarizarse por cualquier cosa, debiendo dar bajo este punto de vista las más espresivas gracias al Magnífico Ayuntamiento por el acuerdo tomado de no dejarla verificar en los demás dias del año”*.²⁶⁹⁴ Però el més important és que esmenta un conflicte de 1737, mantingut amb les autoritats militars superiors, on una colla de declarants hagueren de justificar el significat de la *Bulla* que feien per Corpus a la plaça. I els testimonis cridats a declarar davant un tribunal el 21 de juny d’aquell any foren explícits i clars en explicar el que creien que significava. O potser etzibaren una invenció per fer passar allò que feien sota l’empar d’un sa patriotisme i una militància catòlica que ningú qüestionaria, ni que fos com a pantomima. Florejachs continuava la seva narració:

“En 1737, por causa de ciertas intrigas movidas y llegadas hasta la Intendencia general del Principado, por mandato superior, suspendió en parte la Patum arrancando un grito de dolor del corazon de todos los Bergadanes y ocasionando una consternacion general á la poblacion. En el citado año de 1737 y á los 21 del mes de Junio, se reunieron en Tribunal y por orden de los magistrados del Rey; D. Pedro Claris y Sala Notario Real, el Ilustrisimo prelado de la Villa Dr. Irla, el Dr. en derechos D. Francisco Javier Bru y el

²⁶⁹² PASQUAL 1769. GARGANTÉ 2011, pàgines 165-166.

²⁶⁹³ NOGUERA 1992, pàgines 25-28.

²⁶⁹⁴ Vegeu annex documental. FLOREJACHS 1877, pàgines 1 i 2, citat a RUMBO 2019, pàgina 107.

teniente corregidor D. Joaquin Sala en representacion de los demas Concelleres, para tomar declaraciones sobre la Patum y fiestas religiosas del Corpus-Christi á diferentes vecinos de la Villa; dando por resultado las declaraciones de los testigos José Cirera, Macià Bonet, Boixader, Paraire y otros, unidas á las demas diligencias practicadas por los Concelleres ó Regidores, la concesion otra vez de las fiestas del Corpus-Christi sin la exclusion de ninguna por orden de Felipe V.

Las declaraciones que llevo indicadas diferenciándose poco las unas de las otras, afirman que la Patum recuerda, cuando la antigua Ciudad servia de mezquita á los enemigos de la fé, los gloriosos hechos de armas [...quins?, es preguntará el lector del segle XXI] alcanzados por nuestros antepasados contra los Sarracenos y el incendio de la Ciudad por los moros que dejaron solo un pequeño recinto ó isla que titularon Plaza Cremada que es la que hoy existe todavia y en donde se verifica la Patum.”²⁶⁹⁵

El bo del cas és que hem anat a raure al document original d'aquesta declaració, i enlloc es dona cap explicació del significat de la Patum per als berguedans de 1737, sinó que es tracta d'una disquisició de protocol, sobre si les persones que ocupaven els càrrecs d'advocat i de metge havien de ser convidats a figurar entre les autoritats de la Vila als actes del Corpus Christi.²⁶⁹⁶ Per tant, o aquest document (avui acèfal i mutilat també per la seva part posterior) fou consultat el 1877 en un altre estat potser diferent a l'actual. Sembla difícil d'imaginar-ho, perquè tant la compilació com el cosit i la foliació dels diferents formats que conformen el lligall és de finals del segle XVIII. O bé ens trobem davant d'una excessiva imaginació per part de Climent Florejachs. En aquest darrer cas, seria una contribució més a l'elaboració d'un constructe discursiu vuitcentista per tal de legitimar la Patum com un espectacle amb l'alteritat i la reconquesta com a eixos principals.²⁶⁹⁷

De fet, Berga s'hi va jugar molt, amb la posada en valor d'aquesta festa. Fins al punt que arribaren a inventar-se falsos històrics, com un suat i conegut document de 1715, inventat al darrer quart de segle XIX com si s'hagués trobat entre els llibres del notari Josep Altarriba.²⁶⁹⁸ Precisament, Altarriba fou el compilador del cerimonial “*Estatuts y costums...*” de 1725 que acabem de comentar, el qual és ben autèntic i que encara avui es troba al fons de l'Ajuntament de Berga. Aquest fals historiogràfic de 1715, que ningú no ha vist mai, fou publicat el 1890 per Jacint Vilardaga a la seva Història de Berga (traduït per Mn. Armengou del castellà el 1973 i literalment per Ramon Felipó i Albert Rumbo, d'on el traiem nosaltres) i ens interessa també al mateix efecte.

²⁶⁹⁵ Vegeu annex documental. FLOREJACHS 1877. Traduït a ARMENGOU 1973, pàgines 18-19.

²⁶⁹⁶ Vegeu Annex documental. Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga. Documents Notables. UD 14. Llibre d'actes. Tom 5, 1733-1766. Lligall dels segles XVII-XVIII. Pàgines 133 a 142. Agraïm la coneixença d'aquest document a Albert Rumbo.

²⁶⁹⁷ El més relacionat amb l'argument de la Patum és el següent: “[...] *el año despues que el declarante fue Regidor de la presente villa, el testigo con sus companeros Regidores passados assistieron en el acompañamiento publico de los Regidores entonces actuales en el dia del Corpus Christi assi en la plaza Cremada como, y en la procesion, y se acuerda bien el Testigo que en dicho dia en la dicha plaza cremada despues de aver tomado asiento el Aiuntamiento se assentaron Don Fran[cis]co Tou, el Dor. Joseph Guix, y seguidamente el Dor en medicina Gabriel Casoliba; y si bien que inmediatamente se assentò el Dor. en medicina Christoval Sastre, y que con el Dor. Joseph Sastre tuvieron alguna disputa sobre sus pre[ce]dencias por la antiguedad de sus grados [...]*”

²⁶⁹⁸ No era un cas aïllat. Per tal de justificar l'antiguitat de la Festa del Tura d'Olot, es va inventar un document fals de 1414 on ja s'hi esmentava una mulassa que, òbviament, no aparegué a la capital de la Garrotxa fins a la processó de sant Ramon de Penyafort que va fer-se el 4 d'agost de 1601, on va fer les funcions d'un drac, obrint pas amb coets. Vegeu annex documental, 6 d'agost de 1601.

El *fals Altarriba* de 1715 que va veure suposadament Vilardaga ens interessa molt perquè denota una intencionalitat, a finals de segle XIX, de treure pes litúrgic i religiós a la bullícia de Corpus. I aquesta intencionalitat anava directament a centrar-se en mitificar el passat de la població tot explicant, a través de la festa, la ‘reconquesta’ als sarraïns al segle VIII. Emprar doncs, una festa quasi universal per tergiversar-la i fer-ne un producte identitari, totalment local. Cosa que en aquella època començava a ser veritat en certa manera, ja que els entremesos festius d’imatgeria començaven a escassejar a Catalunya. Altrament, la comparsa no hauria baixat a exhibir-se a Barcelona els anys 1880 i 1902.²⁶⁹⁹ El moro, com es pot veure, és present a l’explicació de molts dels entremesos. Això denota un discurs global de la festa amb un fort sentit d’alteritat a finals de segle XIX. Diu així:

“La Bulla. Queriendo el Magnífico Concejo de la real villa de Berga demostrar la satisfacción [...] por haber vuelto al suave dominio del señor rey de Aragón D. Juan I, determinó inventar una fiesta pública, [...] de lo cual resultó la fundación de la Bulla, que significa lo siguiente:

En tiempos de los moros, recorría estas montañas un caudillo llamado Bullafer, y a quien los cristianos llamaban Bullafera, que no les dejaba descansar, persiguiéndoles constantemente, y tratando con gran crueldad a los prisioneros que hacía. Dicen que juraba y perjuraba por su falso Dios, que había de exterminar a los cristianos, sin dejar vivo uno solo; pero la Providencia, que velaba por éstos, hizo que no pudiese lograr su objeto, porque los fieles, fugitivos en las montañas, escapaban siempre aun de en medio de los numerosos infieles que les acosaban por todas partes, valiéndose de la escabrosidad del terreno y, más que todo, de la protección que les venía del cielo. El baile de los turcos y caballitos, que, en un principio, los llamaban moros y cabritas, representa esta persecución que sufrieron los fieles, que como a cabras corrían por las escabrosidades de las montañas, escapando siempre de sus perseguidores, que se indignaban cuando, creyendo a aquellos cogidos, se les escapaban, como quien dice, de entre las manos. Al son del atabal persiguen los turcos a los caballitos, llegando muchas veces casi a cogerlos, sin lograrlo nunca, como al son de atabales, perseguían los alarbes de Bullafer a los cristianos, sin lograr nunca prenderlos.

El gigante con su turbante y vestido musulmán, representa al mismo Bullafer, y el baile de los gigantes significa que el que quería destruir a los cristianos, ahora les sirve de diversión y contento.

La mulasa, o mulaguita, que en un principio la llamaban Mula fera, representa al mismo Bullafer, a quien llamaban Bullafera, y por mofa Mulafera, y el fuego que arroja por la boca, sin lograr espantar a la gente, y si tan sólo que se aparten a su paso, significa que aquel moro, ayudado por elementos infernales, quería destruir a los cristianos, y no lo logró.

El baile de los diablos cubiertos de fuego, seguido de su derrota por san Miguel y el ángel, que se los ponen debajo de sus pies, significa que, a pesar de haber el infierno desatado

---

²⁶⁹⁹ L’*Esquella de la Torratxa* del 2 d’octubre següent (núm. 89, secció *Esquellots*, que ja fa pensar en sàtira crítica): “No els parlaré dels gegants vestits de xino, ni de la *Patum de Berga*. Això que era dolent va sortir cada dia”. FELIPO 2005, pàgines 123-124. Per a la participació de 1902, vegeu *La Vanguardia*, 28 de setembre de 1902, pàgines 4 i 5 i *La Veu de Catalunya*, any XII, núm. 1331, 28 de setembre (edició matí), 1902 pàgina 3: “*Berga*. -Ha baixat tota la *Patum*, comparsa molt popular a Catalunya. La formen els dos gegants moros negres. Ell porta un turbant-casquet, túnica endomassada, mantell de vellut carmesí, gran sabre y porra d’armes. Ella va ab vestit vert endomassat y vano a la mà. A la comparsa hi anaven Sant Miquel y el Àngel, quatre diables que aviaven coets clavats a las banyas y a las mans, la malafera, la mulassa guita, l’àguila ab corona real y un aucell a la boca y un tamboriner tocant el bombo y uns panderos que movian soroll.”

todas sus furias contra los cristianos, no obstante, éstos, ayudados por el cielo, lograron vencerlo y humillarlo.

Finalmente, el reposado y majestuoso baile del águila real, representa como Berga, al amparo de la corona real y bajo el dulce dominio de sus reyes, vive tranquila y majestuosa, sin miedo ni temor de ninguna clase.”²⁷⁰⁰

S’ha dit que “*amb Jacint Vilardaga, la llegenda entra a la història*”.²⁷⁰¹ Creiem que aquestes explicacions sobre la Patum floriren el 1890 però venien d’abans, potser de després de les carlinades, tot i que no pugui demostrar-se. I és que també a Berga (com a Perpinyà el 1614 o de Salardú el 1597), uns altres *altres*, els francesos, havien provocat una dura batalla. El 17 d’octubre de 1655 els locals aconseguiren fer-los fugir després de patir nombroses baixes. Aquesta Batalla de Berga s’emmarcà dins de la Guerra dels Segadors. Hi hagué més de 400 morts i més de 750 capturats; per tant, podem assegurar que d’aquesta refregada els berguedans sí que en degueren tenir encara memòria durant els segles següents. Com diu Armengou en parlar dels declarants de 1737, “*aquesta bona gent confonia les ràtzies dels sarraïns a l’Edat Mitjana amb l’incendi de la plaça que després fou anomenada Plaça Cremada en la guerra dels francesos el 1655 [...]*”.²⁷⁰² Nosaltres ja hem comentat algun exemple de plasmació d’alteritat exercida sobre el protestant i el gavatx.

El mateix Vilardaga feia avinent a les seves *Efemérides Bergadanas* (Manresa 1919) un detall sobre la instrumentalització política de la festa durant el segle XIX, tendència finalista que molt hàbilment ja han observat Josep Noguera i Ramon Felipó:

*“Pocas festividades de Corpus han pasado sin celebrarse la Patum. En cambio, las Patums extraordinarias, son numerosas. En los apasionamientos del siglo pasado, jugaba la Patum su indispensable papel. Entraban los blancos [absolutistes, segons Felipó]; Patum. Entraban los negros [liberals]; Patum. Se recibía la noticia de una victoria o derrota, o la toma o rendición de alguna plaza, según fuesen sus ocupantes, patum enseguida; y la Patum ha sido siempre el signo del supremo contento en todos los grandes sucesos, y el obsequio mayor tributado a las altas personalidades”.*²⁷⁰³

I segons Armengou, el mateix Vilardaga al mateix llibre apunta que “*no hi hagué Patum per Corpus el 1822 a causa de les lluites entre lliberals i absolutistes. Però n’hi hagué el 25 de juliol del mateix any amb l’entrada dels absolutistes a Berga. Pels mateixos motius no n’hi hagué pel Corpus del 1823; però en tornar a dominar els absolutistes a la fi del Trienni liberal, van fer Patum el 19 de novembre*”.²⁷⁰⁴ I transcriu una relació descriptiva d’aquesta Patum de 1823, extreta d’un manuscrit, redactat entre 1821 i 1847 que conserva la família del que fou advocat berguedà, Juli Cardona.²⁷⁰⁵

²⁷⁰⁰ Vegeu VILARDAGA 1890, pàgines 224 i ss. ARMENGOU 1994 pàgines 30-32. FELIPÓ 2005 pàgines 100-101. RUMBO 2007, pàgines 39-40.

²⁷⁰¹ NOGUERA 1992, pàgina 28.

²⁷⁰² ARMENGOU 1973, pàgina 15. El que sí que podem assegurar és que la *Plaça Cremada* no es va anomenar així per aquest fet, sinó per uns aconteixements anteriors, la Guerra Civil catalana del segle XV, com acrediten des de principis de segle XVI molts actes notariais que afecten les cases de la Plaça. Vegeu CUNILL 2015.

²⁷⁰³ NOGUERA 1992, pàgina 21. FELIPÓ 2005, pàgina 109. ARMENGOU 1973, pàg 30, traduït al català. També cal consultar RUMBO 2019, pàgines 87, 110-112 i 120-121.

²⁷⁰⁴ ARMENGOU 1973, pàgina 19, nota núm. 14 (no es troba a peu de pàgina).

²⁷⁰⁵ ARMENGOU 1973, pàgines 30-32.

Sens dubte, Igualada feu el mateix que Berga. I ho feu amb la *Turquia* commemorativa de la primera pedra de l'edifici de l'Església Nova el 1617, amb la *Patera* del trasllat del Sant Crist a la seva nova capella el 1733, la que es representà durant la visita de Ferran VII el 1828 o amb l'epidèmia de Còlera de 1885 i, com veurem, va intentar-ho el 1908 pel centenari de la Batalla del Bruc. Aleshores va caldre exalçar més que mai les glòries pàtries locals i la Bandera del Sant Crist fou proclamada capitana dels Sometents de Catalunya. Per això totes aquestes interpretacions i lectures vuitcentistes del contingut que s'amagava darrera de la Patum en clau simbòlica –i dels Turcs i Cavallets com a comparsa més emblemàtica a nivell discursiu i patriòtic- defensades entre 1790 i 1916 pels autòctons berguedans ens interessien. La historiografia igualadina de la *Patera* demostrarà com, des de força antic, es mitificà d'una manera similar aquest antiquíssim entremès i ens permetrà establir-hi paral·lelismes i relacions.

De fet, fins i tot el veïnatge de noms fa pensar en un model o referent comú per estructurar ambdues celebracions del Corpus a l'entorn dels Diables i la *Patera* (en el cas d'Igualada) o els balls de Maces/Plens i els Turcs i Cavallets (en el cas de Berga). Un testimoni interessantíssim d'aquesta coincidència de denominacions ja el vam intuïr quan a Igualada es parla de la *Bullícia del Sant Sagrament* el 1586²⁷⁰⁶ i a Berga de la *Bulla de Corpus* el 1725.²⁷⁰⁷ Les diferències hi eren, però més pel que fa al dimensionat que no pas pel concepte discursiu, sens dubte unificat per l'esperit de Trento que perseguia una identificació clara dels enemics. Si a Berga el 1725 i 1805 es parla de quatre turcs i quatre cavallets (els mateixos que avui dia),²⁷⁰⁸ Igualada esmenta el 1596 vint-i-dos turcs i nou cavallets.²⁷⁰⁹ Berga preservà fins el segle XX el model de representació que a Igualada era més aviat propi dels segles XV al XVII. Aquest ha estat, a parer nostre, el principal valor patrimonial de la Patum i allò que la dotà de singularitat des de finals de segle XIX davant de tota la comunitat d'estudiosos catalans.

El nom que reberen ambdues festes al segle XIX també permet establir relacions de parentiu. Una carta datada el 24 d'abril de 1821, referent als Mossos d'Esquadra de Berga, fa esment de la festa del Corpus d'aquell any amb una denominació que entronca –i molt- amb detalls de La *Patera* documentats per la historiografia igualadina. La cantarella imitativa, el mateix nom de l'entremès, la coincidència de calendari i tipus de festa en què tenien lloc ambdues celebracions escenificades:

*“Ante ayer empezaron tres dias de iluminaciones, y llegaron 4 músicos de Manresa. Ayer hubo solemne oficio [...] y al salir de dicho oficio en la Plaza llamada Plaza cremada [...] tocando la música hubo vivas y salves por la milicia. [...] A las 7 de la noche en la dicha Plaza rodeada por los Mozos se bailó la patúm patena, un baile así llamado que de tiempo inmemorial es costumbre en esta Villa bailar por Corpus, luego hubo baile publico de contradanzas en la misma hasta cerca las diez, y ultimamente el mismo en el teatro [...].”*²⁷¹⁰

²⁷⁰⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 81r.

²⁷⁰⁷ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga. 152. Registre de la Vila anys 1725-1726, folis 103v (“la bulla que són gegants, mulassa, turchs, cavallets y demás”), 104r i 107r.

²⁷⁰⁸ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga. 152. Registre de la Vila anys 1725-1726, foli 104r.

²⁷⁰⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 115v.

²⁷¹⁰ Arxiu Comarcal de l'Alt Camp. Fons Veciana, unitat documental 5882.

Tot això dona una major consistència a la nostra hipòtesi: Igualada i Berga compartien entre elles el que considerem un model de Corpus comú, una derivació del model de Barcelona cap a una simplificació que consistia en la reducció de la festa a uns pocs entremesos. Els Turcs, els Diables i alguna dansa o figura més, sempre considerada accessòria. Les raons, ultra les de cost econòmic, caldria trobar-les en un discurs oficial travat a l'entorn de dos elements o entremesos fonamentals. El dels diables, caiguda i mort a mans de l'arcàngel dels enemics espirituals de l'home cristià. El dels turcs, l'enemic cultural, polític i religiós de la societat, la cultura veïna amb uns costums i un credo més allunyats. Així, es definia davant de tota la societat dels segles XV-XIX com s'acabava de malament quan es desafiava la divinitat i també com, des de sempre, s'havia plasmat la lluita amb l'alteritat sociocultural des d'Occident. A través de la fita magnificada de Lepanto i el substitut de conveniència que era, quan convenia, el francès invasor, ja fos hugonot o revolucionari.

També el Baró de Maldà ens ofereix indicis del canvi de nom de la festa berguedana –de *Bulla* a *Patum*– i el seu lluïment nocturn, de la importància d'aquest tabal dins la mateixa i del menyspreu envers el francès napoleònic, quan aquest era més proper que el turc i, sobretot, quan suposava una amenaça força més seriosa que els corsaris sarrains. El 4 de juny de 1809 Rafael d'Amat es trobava a Berga per Corpus i escriu al seu *Calaix de Sastre* que

“[...] En esta real vila de Berga [...] no han eixit a ballar, corrent per los carrers o el Carrer Major de Berga, en prova que no anaren al davant de la professó de Corpus de la parròquia ni el cavalls cantoners [sic] ni el Patum, que aquí ne diuen d'un gran tabal, reservant-se tota esta bulla per lo temps de sosiego i tranquil·litat [...] Ja es podia anyadir, a la doctrina cristiana, als tres enemics de l'ànima: món, dimoni, carn, a tan mala casta de francesos d'aquell infernal emperador Napoleon, que, a més de l'ànima, nos són enemics del cos i de nostres béns.”²⁷¹¹

Més clara evidència de la imbricació del discurs del catolicisme militant amb el discurs polític imperant a cada època no podríem trobar. Una anotació similar es repeteix pel 31 de maig de 1812 (amb el detall dels colors dels vestits dels diables, diferents als actuals):

“[...] l'haver estat tan pobre en est any dita professó, molt d'esta los gavatxos que ne són la causa ab lo que ens temíem de que en la vigília de Corpus no ens fessen fugir de Berga, encaminant-se los brutos des de Ripoll a Borredà. I des de que els tenim dintre de Catalunya no pot eixir la Patum, o el tabal de Corpus, ab los gegants i lo ball dels diables grocs, verds, per la vila, tirant coets, ni tampoc los cavallets ni les demás diversions.”²⁷¹²

La *Patum Patena* berguedana –o sigui, el que estem intentant demostrar que fou (amb matisos) la *Patera Patum*– d'Igualada no era sinó la bullícia folklòrica del lluïment del dia de Corpus, allò que a Igualada anomenaven *Bullícia del Sant Sagrament* a finals del XVI i a Berga *Bulla de Corpus* a la primera meitat del set-cents, tal com acabem de comentar. Però si continuem el fil cronològic, veurem que l'evolució conceptual i les seves denominacions populars segueixen avançant en paral·lel. La posterior denominació

²⁷¹¹ MALDÀ, volum VIII (1808-1810), pàgina 163.

²⁷¹² MALDÀ, volum IX (1811-1812), pàgina 193.

Patum –tardana; potser de finals de segle XVIII- del Corpus berguedà²⁷¹³ o el recitat que deia la mainada per acompanyar al tabaler tot traduint el seu tocar:

*“Patum, patum, patena, / les calces del Xemena; / patum, patum, pató, / les calces del rector”*²⁷¹⁴

posades a costat de la coneguda cantarella amb la qual la canalla igualadina escarnia el toc del Tabal de la *Patera* i les campanes quan tocaven a bateig d’un nen tot esmentant els fuets que guspirejaven damunt del cap dels diables antics

*“Patera patum, / patera patum, / patera patum / las banyas de fum, / las banyas de fum”,*²⁷¹⁵

no fa sinó posar en relació conceptual el toc de l’antic tabal dels turcs d’ambdues poblacions amb els coets de les carotes dels diables anteriors a l’aparició del model de diables vuitcentista penedesenc. Uns diables que a Igualada no s’han conservat més enllà –com a molt tard- de finals de segle XVIII, però que a Berga –on la cantarella no els esmenta- sí que hi salten encara avui.²⁷¹⁶

També a Igualada s’hauria pogut acabar denominant *patum* al Tabal o a la manifestació festiva on apareixia, segons es dedueix dels versos del sermó dels Innocents de 1858, de fort caràcter popular, ben poca vàlua literària però un alt interès etnogràfic. Aquí sembla que a la Igualada de mitjan segle XIX *fer patum* era fer la bullanga de representar la gran lluita de moros i cristians en un context festiu:

“Lo tabal de la Patera / Sen recordeu de aquest tabal / cuant la patera tocaba / y que la funció anunciaba / aquell toch de sobresált, / del lilit fugia lo malalt / los coixos tiraban las crossas / y si las voleu mes grossas / feya mes tot sol lo Pepa / ab sa caixa y la baqueta / que Napoleon ab sas grans forsas. / Y quin altre lo Casó / sino que era un ambutaira / valia mes lo seu donaire / quel del Roig del Marigó / home de molta disposició / sobre tot ab la Patum / pues tan sols ab lo afarum / coneixia home y dona / si venia de Ballbona / ó del poble de Monbuy. [...]

Purteume aqui la Bandera / que es cosa de bona mena. / Lo tabal aqui, ben aprop, / repetirem aquell gran toch / que lo Pepa si cuadraba / y tutom si ballugaba.

Patera, patum,

Patera, patum,

---

²⁷¹³ El cerimonial “Estatuts y costums del que deuen fer los Magnífichs Señors Regidores de Berga” o Registre de la Vila de 1725-26 que acabem d’esmentar parla al foli 109v del fet que “lo tabal de Corpus va tocant per tota la Vila”, mentre que una descripció d’una celebració extraordinària per a commemorar una victòria sobre els francesos el 1795 que es cita a FELIPÓ 2005, pàgina 108, parla de fer “la Bulla com per la vigília de Corpus”, però també del fet que “isqué lo gran tabal de la Patum”. També s’apunta el mateix a RUMBO / ESCOBET 2001, pàgines 67-68.

²⁷¹⁴ ARMENGOU 1973, pàgina 30. Segons ARMENGOU 1971 pàgina 33, havia corregut una versió suavitzada i censurada d’aquesta cantarella, que va publicar a la primera edició del seu llibre el 1968: “Patum, patum, patena, / les calces del Xemena; / patum, patum, pató, / les calces del Xeró” de la qual diu: “[...] aquesta versió que donàvem resulta que no és l’original, que era així: [transcriu la que donem en el text del present treball]. es veu, però, que això d’esmentar irreverentment les litúrgiques calces del rector sonava desafinat a certes orelles pietoses, i d’aquí va venir el text retocat, que és el que havíem sentit en la infantesa i que vam publicar tal com l’havíem après.” El Xeró era el contra baixista de l’orquestra que tocava a Berga a començament de segle XX

²⁷¹⁵ CASTELLÀ 1905, capítol IX. *Patera*. Setmanari *Sometent*, 30 de desembre de 1905.

²⁷¹⁶ Recordem que un inventari de la Casa de la Vila d’Igualada pres el 1728 encara esmenta *quatre vestiduras dels Diablots*. Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 1101. Llibre d’Actes 1712-1730 fol 355 i ss.

*Patera, patum,
Las barras del fum,
Las barras del fum.*

¡Que famos toch! ¡Que divertit / cuant un homa está ben tip! / ¡Oh trofeo de aquell temps! / ¿No farem mes Innocens? / Prometem arrepentits / que sino estem ben divertits / es per falta de poch llum / y que per axo nos fa Patum. / Jo ja estich tan abatut / quem fumu de las patillas de un ruch."²⁷¹⁷

De fet, Mn. Joan Segura, l'historiador colomí que va publicar i editar cronològicament entre les monografies berguedanes de Vilardaga (1890) i Sansalvador (1916) ja ho va apuntar a la seva monumental *Història d'Igualada*. Allí va obrir-nos aquesta línia d'investigació que agermana els models d'aquestes dues celebracions i que ens fa imaginar la famosa *Patera* com un element estructural, troncal, capaç de donar per si sol un nom a tota la festa:

"No dubto pas que la Patera es lo meteix ball antigament anomenat Turquía, y en altres pobles ball de Moros y Cristians. Lo nom de Patera es modern; es un nom imitatiu del repich del tabal que acompanya aquest antich y popular ball: lo poble devía imitarlo cantant: patera, patúm, patera patúm. De aquí que'l meteix ball que en Igualada s'anomena la Patera, en Berga s'anomena la Patúm."²⁷¹⁸

I aquesta noció d'entremès estructural o, si es permet dir, cabdal, es fa encara més evident en el text del programa de la Festa Major de 1849. L'aparició del tabal que anuncia la festa el migdia de la vigília és justificada com un anunci de la representació que tindria lloc, en part, l'endemà en sortir d'Ofici i a la tarda després de processó:

"Desde las 12 del dia 23 víspera de San Bartolomé patron de esta villa el tambor de la Patera anunciará con la acompasada marcha de este baile que se ejecutará el grandioso simulacro de combate entre moros y cristianos que es el argumento del mismo. [...] [Dia 24] A las 10 en punto de su mañana el M. I. Ayuntamiento precedido de los bailes espresados irá en cuerpo á la Iglesia Parroquial donde se celebrará á grande orquesta un solemne oficio al Santo titular con panegírico que dirá el Dr. D. Alberto Osona, y concluido regresará la Corporacion en el mismo orden de ida á la casa capitular en cuyo frente se ejecutará parte del grandioso simulacro anunciado."²⁷¹⁹

Aquest lluïment del migdia serà, unes dècades després, lluïment col·lectiu de tota la comparsa i un dels moments culminants de la celebració, segons recull el *Quadro de Costums Igualadinas* de Jaume Serra Iglesias. En definitiva, els Turcs i Cavallets amb el seu tabal associat i els Diables són les comparses estructurals que vertebraran el discurs catequètic i social a totes dues poblacions. O sigui, el nexa que permet pensar en un model discursiu processional del Corpus comú entre la Igualada dels segles XV-XIX i la Berga dels segles XVII-XX. Igualada fou la que el va definir primer (*ballar la Patera el dia de Corpus* el 1679) i també la que primer el va perdre davant les conseqüències del racionalisme i la industrialització burgesa. Aquesta emergent classe dominant va preferir els balls de bastons, els pastorets i cercolets versificats i els nous models de diables amb parlaments o de moixiganga castellera i amb escenificació dels misteris de la Passió,

²⁷¹⁷ Sermó dels Innocents de 1858. Imprès per Abadal. Vegeu annex documental, any 1858.

²⁷¹⁸ SEGURA 1908, volum II, pàgines 164-165.

²⁷¹⁹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona* núm. 229, 17 d'agost de 1849, pàgines 3867 i 3868.

aquestes dues darreres creacions culturals sorgides poc abans o després de la Guerra del Francès.²⁷²⁰

Obeïa ja doncs, el ball de la *Patera dit lo de la Torquia* de la Igualada del 1733 a una justificació d'un mitificat origen de la població com hem vist a Berga? O com s'entreveia a Os de Balaguer el 1769? O com veurem a Igualada després de la Batalla del Bruc? O més aviat era encara deutora del discurs d'alteritat del catolicisme tridentí dels segles XVI i XVII? No considerem que pugui respondre's amb solvència aquesta qüestió però, com hem dit, pensem que seria molt més probable aquesta darrera via interpretativa, la de l'alteritat del catolicisme de l'Antic Règim. Exactament tal i com passava a Os de Balaguer. Ens refiem totalment de la narració de l'erudit Jaume Pasqual com a historiador de Bellpuig de les Avellanes que fou. Ben segur que Pasqual va dissenyar la festa o tingué contacte directe amb qui la va concebre i plantejar. A la relació festiva es diu que el públic remugava algunes possibles explicacions i ell aclareix ben de pressa al lector que tot plegat era una qüestió discursiva molt més simple i global, de política religiosa, i de molt més fàcil interpretació que no pas una *reconquesta* medieval:

*“Alguns forasters, preciats de entesos, deyan «veus aquí, los de Os ne volen representar la conquesta que féu de aquesta vila y son castell don Geraldo Pons viscompte de Àger en lo any 1116 [...] quedaren burlades eixas batxillerias, al comensar sos parlaments los dos capitans; pues a pocas paraulas donaren bé a enténdrer, que era la gran batalla de Lepanto la que se anaba a respresentar en la plassa de Os.”*²⁷²¹

Com es pot veure, aquests discursos de reconquesta no tenien massa fonament; l'historiador que Pasqual portava a dins seu no pogué resistir-se d'aclarir-ho, com si es trobés rebatent una teoria de l'Institut Nova Història. Tot prosseguint els arguments que tracten la *Patera* igualadina de 1733 com un element discursiu d'alteritat, és el Sermó satíric de la festa dels Innocents d'Igualada de 1819²⁷²² el qui ens apunta ja una nova justificació d'aquest entremès vers un discurs reivindicatiu d'una condició de bressol de la pàtria i orgull de la nació. Ho fa en un moment clarament anterior als documents berguedans de 1890. Per això som del parer que Igualada va pujar abans i tot que Berga al carro de la justificació del seu entremès de moros i cristians per l'àmbit de la mal anomenada reconquesta:

*Oh! que be digué un Autor / gran Poéta y compositor,
que parlant de la Patera / digué de esta manera:
la Patera de Igualada / que te tanta anomenada,
significa lo orgull / de quant trageren los Moros / de l'altura de Monbuy.
Los que ballan la Patera / son balens de tal manera,
que en guerras y bandos / son altres tans Alexandros:
Vos cansariau de ohí / si jo volgues referí
las victorias que ha guanyadas / sense las de Capelladas.
En fi, es per no cansans, / ball de Moros y Christians
que com à Exercit armat / en esta festivit*

---

²⁷²⁰ Per als diables, vegeu VILARRÚBIAS 2013. Per a la resta, vegeu l'apartat que hem dedicat a l'esplendor vuitcentista de la Festa Major d'Igualada.

²⁷²¹ PASQUAL 1769.

²⁷²² Hi apareixen la patera i un ball de bastons, cosa que ens quadra amb el programa d'actes que va publicar el *Diario de Barcelona* núm. 358, 24 de desembre de 1819, pàgines 2867 i 2868. (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona).

*perseguirá los dolens / contraris dels Innocens,
à fi de que l'innocencia / tinga sempre permanencia [...]*²⁷²³

I no era l'única vegada que tenim aquests indicis. El programa de Festa Major de 1849 també ens hi porta, encara que sembla que ja en fan (una vegada més) un xic de broma:

*“Concluida pues la fiesta, descansamos de la baraúnda que armaban las músicas, los bailes, las comparsas y mas que todo la Patera, cuyo director quiso adiccionarla con disparos de armas de fuego, que no usaban los moros cuando ocupaban el castillo de Monbuy, por cuya espulsion á que ayudaron mucho los vecinos de Igualada que se habían retirado se inventó el baile llamado la Patera, según dice un cronicón que nadie ha leído, es decir, de los que hoy viven.”*²⁷²⁴

I si parlem dels moros i cristians com a entremès de conquesta, un altre exemple a esmentar com a paral·lel de gran envergadura és el de Moros i Cristians d'Alcoi, al País Valencià. Si bé creiem que en aquest cas tot ell fou plantejat amb molta posterioritat als d'Igualada o Berga. Certament, la festa alcoiana planteja igualment el mite dels orígens cristians de la ciutat i el seu entorn. L'autor de la primera monografia sobre la festa de Sant Jordi d'Alcoi, José Antonio Llobet (acadèmic de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona) fa el 1853 una abrandada deslegitimació dels orígens mítics de la festa. Prova igualment de destriar el ver del fals en el que, més que una història o apunts sobre la festa, és un assaig de la situació històrica de la regió alcoiana a mitjan segle XIII en relació a la reconquesta cristiana i les lluites entre cristians i musulmans. Evidentment, la data de la representació no era tan antiga com alguns volien aparentar, i “no se le puede dar mucha fecha”. Gosariem dir que fou, després del petit testimoni de Jaume Pasqual de 1769 o el detall igualadí que acabem de comentar, la primera vegada que es posa seriosament en qüestió una justificació discursiva que mitificava la festa i és una aportació realment sucosa:

“La tradicion que me refirieron es: que conquistado Alcoy por el Rey D. Jayme 1.º de Aragon, puso éste una guarnicion para su defensa y despues al cabo de algun tiempo vinieron los moros de Granada y quisieron asaltar la poblacion en cuyo momento tuvo lugar el episodio de Mosen Ramon Torregrosa, quien hallándose en el acto de celebrar el santo sacrificio de la Misa, en el momento mismo del asalto, deja el altar y depuestas instantaneamente las vestiduras sagradas, corre á rechazar al enemigo, animando á los cristianos á la defensa, ayudado de la primera arma que le vino á las manos, que fue una especie de guadaña corta de mango y de hoja corta y estrecha, que aun se usa en el pais bajo el nombre de corbella y sirve para cortar las bardas muy espesas y para desbastar un terreno lleno de espinas y de abrojos. Rechazados los moros huyeron estos, y siguiéndoles el alcance los cristianos, cayeron en una celada que les tenian preparada los moros en el barranco que se llama aun hoy dia de la Batalla, camino antiguo de Alicante y de Jijona, y hoy dia únicamente de la Marina; que persiguiendo á los pocos que quedaron con vida, entraron los moros junto con ellos en la Villa de Alcoy, la cual permaneció bastante tiempo bajo el poder de los moros, hasta que mas tarde otro egército del mismo Rey D. Jayme la reconquistó y puso en ella nuevos pobladores y nueva guarnicion.

²⁷²³ Vegeu annex documental, any 1819.

²⁷²⁴ Madrid, Biblioteca Nacional. Hemeroteca. *El Heraldo*, núm. 2239, 7 de setembre de 1849, pàgina 3.

El autor del drama dialogado, al cual no se le puede dar mucha fecha, quiere hacer gala de conocimientos históricos, y contando con el mismo fondo tradicional referido, supone que el ejército que conquistó á Alcoy era el de Mahomad Ben Alhamar Emir ó Principe de Granada; hace decir viva España á los cristianos aragoneses, cuando aquel nombre colectivo de todos los habitantes de la Peninsula se habia olvidado desde la invasion de los arabes y no era aun usado, y mucho menos por los guerreros de D. Jayme cuyo grito no era mas que viva Aragon. Despues en la embajada del cristiano, supone que la Villa habia estado por muchos años en poder de cristianos, pues que dice que él habla visto el ser en aquella Villa, la que solo fué ganada por primera vez en 1253, y entonces se contaba el 1276, lo cual supondría muy jóven al embajador, pues tendria apenas 20 años, aun contando del modo mas favorable y esto parece hasta ridiculo; y añade que era sepulcro de sus padres y abuelos. Dice luego que ya estan muertos los grandes caudillos arabes Alazarach, el gran Zulema, Abrahi, Alabes, Redouan y Alba, siendo asi que Alazarach era el mismo gefe que mandaba el ejército que atacaba á Alcoy. el cual pcreció en el asalto, y los otros nombres son e tan grandes caudillos, que ni la historia ni las crónicas locales nos han conservado ninguno de estos nombres, aun suponiendo los adulterados como Zulema, que podria ser Soleyman, Abrahi, Ybrahim, nombres muy comunes entre los arabes; Alábés probablemente Ali-ben ..... sin saber el nombre de su padre, que falta, Beduan, ó bien Red houan, que es un cognombre, ó apodo consagrado por el uso, y Alba, que seria Ali-baba, ú otra cosa semejante: ¿tal vez serian los nombres de los jeques ó alcaydes de algunos pueblos vecinos? pero entonces ¿cómo se han conservado tales nombres? ¿en dónde constan? Seria seguramente en la imaginacion del poeta; pero sea como fuere, solo deben considerarse como nombres supuestos. Concluye por fin amenazándoles con el Rey D. Jayme, que ha conseguido ya 39 triunfos, número curioso; y al contestarle el moro cita aun como vivo á Mahomad de Granada, que no sabemos si quiere decir el padre ó el hijo, bien que se ha de suponer ser aquel, pues que le dá el epiteto de grande y victorioso.

Conviene primero hacer ver los errores de que adolece esta historia popular, y despues veremos lo que puede aquello tener de verdadero. Primeramente choca el que se pierda el castillo, y que luego se reconquiste por los mismos individuos, de los cuales la mayor parte murieron seguramente en la primera accion, continuando hasta el mismo Mosca Torregrosa, que figura en uno y otro ataque siempre con su corbella al hombro; tambien es ridiculo el conjunto de comparsas que completan el ejército cristiano; porque si bien se considera el vestido de la llamada de tomasines, podemos calcular que figurará el que usaban los habitantes de Alcoy cuando se instituyó esta fiesta, ó almenos cuando se reorganizó, que es lo que tal vez es mas probable. Este vestido bien considerado nos lleva al primer 4.º del siglo 18.º, y tambien nos lleva á lo mismo el vestido de la comparsa llamada de somatenes catalanes. Puesto en claro el vestido de cada comparsa, creo que debemos reconocer en los tomasines á los paisanos de la Villa cuando el ataque; los que van á la castellana antigua figuran los caballeros y soldados con paga, que puso el Rey D. Jayme de guarnicion, y los curas á los pocos eclesiásticos que habria en la Villa. En la comparsa de romanos creo reconocer los guerreros que acaudillaba el Infante D. Pedro primogénito de D. Jayme, cuando reconquistó el pais en los últimos momentos de su padre, y en los somatenes pueden ser representados los paisanos de la parte de Tortosa y del Maestrazgo, que en aquella época vinieron á hacer la guerra á los moros levantados. En la Gineta no sé por de pronto que es lo que se ha querido figurar. ¿Será tal vez porque las fiestas son en honor de S. Jorge, y á este, cual otro Perseo cristiano se le ha supuesto libertador de una doncella que estaba en poder del Dragon; lo cual no seria otra cosa sino la conquista moral del pais hecha por la Religion cristiana, rescatando

el alma oprimida por las garras del Dragon infernal? De otro modo no sé como poderse entender aquella niña Gineta.”²⁷²⁵

El model de festa de moros i cristians del País Valencià, com indica Josep Vicent Frechina, “*tal com la coneguem avui, es tracta d’una pràctica festiva conformada a primeries del segle XIX, en Alcoi i els pobles i viles dels seus voltants*”. Partint, això sí, de diferents elements i celebracions anteriors com podrien ser les simulacions de combats entre moros i cristians en festivitats extraordinàries o les soldadesques dels segles XVII i XVIII.²⁷²⁶ La *Patera* d’Igualada va aferrar-se a aquest contingut discursiu patriòtic i de reconquesta, cosa que li va suposar aliment per avui i gana per l’endemà: ben aviat cauria en un ridícul que li fou fatal a finals de segle XIX.

El 1869 és també un any que traspua clarament l’escepticisme envers aquest discurs que bandejava l’alteritat religiosa de tota la vida i abraçava el militarisme coetani amarat de reconquesta patriòtica. En definitiva, la instrumentalització de la *Patera* com a arma política, encara que no fos gaire poderosa com a tal. Per exemple, va aparèixer un estrany article al periòdic local *El Eco de Igualada* del 15 de maig de 1869, just quan publicava el seu darrer número, segurament per desengany del seu equip redactor, entre els quals Pere Bosch Soldevila, un dels actius culturals del moment. S’hi anunciava que havien entès que sortiria una nova capçalera informativa a la vila i van topar-se amb un anunci satíric, que sembla un pamflet contra els carlins, el qual va emprar el nom del ball de moros i cristians:

“Nosotros, como que estamos de despedida, dejamos á sus autores la competente responsabilidad, y que se arreglen con su buen humor que les envidiamos. No carece hasta cierto punto de chispa; la circular dice asi: [...] Este periódico será político, religioso, social, moral, fraternal, serio, de circunstancias etc. etc. etc. [...] Cuando ocurran elecciones, recomendaremos para candidatos, como guia ó por vía de influencia moral á los sujetos mas duchos y trasquilados en la materia, sin otra condición que la de cuidar el negocio como cosa propia, según aquella sabia y prudente máxima que dice: primero Yo y después...[...]

6.º LA PATERA dará razón de todas las tabernas, garitos, clubs y demás establecimientos ó focos de virtud que se distinguen en esta villa, y pondrá particular cuidado en recomendar, especialmente á los fabricantes, aquellos establecimientos en que se proclamen é inculquen con mas fervor las máximas tranquilizadoras de viva lo antiguo y fuego y destrucción á lo moderno, à fin de que puedan emplear con preferencia á los individuos que á ellos concurran, en la seguridad de sus casas y familias. Puesto que la indicada clase acostumbra no escasear el rezo y ser muy escrupulosa, se le pueden tolerar ciertas debilidades humanas, como aquella de, destruir á los negros hasta la quinta generación... Estos no son mas que desahogos inocentes de puro patriotismo con los que se gana el cielo. [...]

Y para que se vea hasta donde llega nuestra tolerancia, aseguramos también la buena recepción de los que hayan dado pruebas manifiestas de haber renegado de la fé política liberalota que defendieron en otro tiempo ellos ó sus padres, á los que no hayan ocupado en sus talleres mas que á los que defendieron y siguen defendiendo á los bienaventurados Carlos 5º, 6º, 7º, con exclusion de todo condenado hereje que haya proferido las palabras mazónicas de Viva la Nación. Correrá á cargo de los tales al mismo tiempo el honroso

²⁷²⁵ LLOBET 1853, pàgines 8 i 9.

²⁷²⁶ FRECHINA 2007a, pàgina 4.

empleo de espías y delatores... y se les guardará el secreto. [...] Se suscribe en todas las tabernas y garitos á donde no concurran Negros impíos y si, solo la gente de rosario, barajas y cuchillo en la faltriquera. También en los puntos donde se vende el sainóte «La Peregrina y D.Carlos de Borbon.»

*Igualada 14 Mayo del año 1869. Director. Pablo Trampas. Secretario. Simplicio Sacaliñas.*²⁷²⁷

Com que no aconseguim aclarir el rerefons intern de tot plegat, ens quedem amb el detall que es titulés *la Patera* “*para indicar lo arraigadas que han de quedar nuestras ideas y principios y cuanto nos prometemos de ellos, puesto que la mojiganga ó bailebatalla Patera es el factotum y condición sin la cual todas las diversiones son miradas con indiferencia y desden por los genuinos habitantes de rancias ideas de esta villa*”.²⁷²⁸

I la crònica de la Festa Major de 1869 apareguda al *Diario de Barcelona* va trobar a faltar la presència de la *Patera* a la Festa Major d’una manera prou àcida i satírica:

*“[...] en general la fiesta se ha resentido de la improvisacion de la misma y de las condiciones políticas que nos rodean; sin embargo ni faltó concurrencia en el mercado ni faltaron los bailes de costumbre, si esceptuamos la característica patera que no dejó verse, no sé si por haberse muerto sus reyes o por qué [...]”*²⁷²⁹

Un anònim periodista de *La Colmena de Igualada* també emprava la ironia davant la possibilitat anunciada que aquest entremès no sortís per la propera Festa Major de 1880. En aquest cas, el fet de ressaltar dos qualificatius mitjançant la itàlica o cursiva (subratllem aquí els mots) ja ho diu tot:

*“Un gran vacío notarán sin embargo los entusiastas partidarios de la tradición; pues la celeberrima PATERA no lucirá sus brillantes trajes ni regalara nuestros oídos con sus elocuentes discursos. Mucho tememos que este clásico baile haya pasado á mejor vida. En este caso ¡séale la tierra ligera!”*²⁷³⁰

També Milà i Fontanals, quan analitza les representacions de Moros i cristians del País Valencià fa avinent que en aquestes plasmacions festives d’alteritat hi havia coses que no es podien admetre, encara que no digui ben bé quines. Sembla que tot s’havia de deixar dins uns límits, però aquests tampoc es delimiten:

“Sentiríamos que el orden que hemos seguido en estos estudios dejase á los lectores la impresión poco favorable que naturalmente pueden producir las últimas representaciones analizadas, porque por nuestra parte no tratamos de disimular la afición que por punto general las tenemos. Se ha hecho perfectamente en suprimirlas ó en limitarlas, cuando se ha interesado en ello el decoro del culto, infinitamente superior á toda consideración arqueológica. Se hará muy bien siempre que se vea en alguna de

---

²⁷²⁷ Biblioteca Central d'Igualada. *El Eco de Igualada*, 15 de maig de 1869, època 2ª, any I, núm. 27

²⁷²⁸ Biblioteca Central d'Igualada. *El Eco de Igualada*, 15 de maig de 1869, època 2ª, any I, núm. 27

²⁷²⁹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. GÜELL 2013, pàgina 37.

²⁷³⁰ Biblioteca Central d'Igualada. *La Colmena de Igualada*, 15 d'agost de 1880, any I, núm. 16.

ellas un peligro moral (como tal vez en ciertos casos pueden ofrecer las danzas de bandidos). Mas necesidad sería destruirlas por razones de buen tono."²⁷³¹

Per contra, segons quina tendència política es professés, la visió era ben diferent i el discurs romàntic del patriotisme sentimental continuava vigent. El *Eco del Noya*, que aparegué el 1877 amb el mateix equip de redacció de *El Eco de Igualada* (1863-1869) i la mateixa orientació periodística i política, de caire liberal i vinculada a l'Ateneu Igualadí, publicava el 1878 el mateix dia de sant Bartomeu:

*"En Igualada conmemoramos el 24 y 25 de Agosto en honor de S. Bartolomé y de S. Fausto, sustituyendo los sacrificios y libaciones de los griegos, con solemnes Oficios; á las luchas de los cestos, la de la inmortal PATERA; á los conciertos, conciertos; y además tenemos las alamedas, verdadero torneo de nuestra época, donde las niñas ó ángeles terrestres paséanse triunfantes, armadas con la flecha de Cupido y con los cielos de sus divinos ojos que seducen y confunden á los descendientes de Adam. [...] ¡Viva Igualada! ¡Gloria á S. Bartolomé!!"*²⁷³²

Aquest corrent de legitimació patriòtica de la *Patera* com una representació teatral de conquesta culmina, a nivell dels testimonis conservats, amb una poesia de 1883 de Josep Franquesa i Gomis, presentada al certamen poètic de l'Ateneu Igualadí. Evidentment, hi fou premiada. Aquest text poètic és una injecció de Renaixença catalanista com a mínim paradigmàtica:

"La Patera.

*Quan Montbuy abandonavan
espantats los Sarrahins
y la bravesa tastavan
dels valents Igualadins,
claríns y atabals á l'hora
una cansó salvadora
treyen contra tal farúm
Patera, patum
visca l'hermosa Igualada
catalá perfúm!*

*Desde allavors la patera
es un toch que mou los cors,
Igualada's desespera
quan sent sos vibrants acorts,
perqué ab aquella armonía
que desperta l'alegria
tots sos recorts treu á llum
Patera, patum
visca l'hermosa Igualada
catalá perfúm!*

Las campanas axeridas

²⁷³¹ MILÀ 1895, pàgina 293.

²⁷³² Biblioteca Central d'Igualada. *El Eco del Noya*, año II, núm 45. 24 d'agost de 1878.

quan tocan á batejar
sembla qu'ab sas embranzidas
també la vulgan ballar,
y axi'l nen al punt de nexa
aprén à saber conexe
qu'es de la terra costúm

Patera, patum
visca l'hermosa Igualada
catalá perfúm!

Y axi'l día en que la guerra
cridi à afrontar cent perills
per defensà aqueixa terra
saben alsarse sos fills;
que al grat toch de la patera
recobrant ardor guerrera
en febre'l cor se consúm:

Patera, patum
visca l'hermosa Igualada
catalá perfúm!

Visca donchs! qui no l'aclami
com lo toch mes bell y fi,
qui á son resó'l cor no inflami
no es pas bon igualadí;
que la patria está gojosa
de que's conservi amorosa
tan falaguera costúm

Patera, patum
visca l'hermosa Igualada
catalá perfúm!

Per só cad'any á Igualada
quan ve la festa major
qu'alegre y endiumenjada
treu lo que te bo y millor,
no fa festa ni alegria
que no vaja en companyia
de só ab que tan se presúm

Patera, patum
visca l'hermosa Igualada
catalá perfúm.

Y sas noyas sempre bellas
tal toch al sentir tocar
saben qu'ha arribat per ellas
l'hora de surtí á ballar
y alegres y enamoradas
abrasan ab sas miradas
de foch, de mel y de llum,

Patera, patum

*visca l'hermosa Igualada
catalá perfúm.*

*Passan moros á colladas
y'ls cristians van ab gran urch
Sant Miquel ab sas banderas
vol desbancá al valent Turch,
y axis qu'als moros ho senten
que son mes cobarts esmentan
tot cayent sobre'l terrúm*

*Patera, patum
visca l'hermosa Igualada
catalá perfúm.*

*Igualada, ciutat noble
guarda axis los teus recorts
per esment gloriós del poble
no perdís tan bells tresors.
No imitis á qui, oh sort trista,
com á superba conquesta,
ab tot lo estrany se presúm.*

*Patera, patum
visca l'hermosa Igualada
catalá perfúm!*

*Y si ab ta Industria ufanosa
crexent cada dia mes
demá te veus orgullosa
avansant en ton progrès,
crida à la gent jornalera
ab lo toch de la patera
perque ompli ton cel de fúm*

*Patera, patum
visca l'hermosa Igualada
catalá perfúm!*

*Joseph Franquesa y Gomis.*²⁷³³

I, malgrat que molt menys abrandat i amb un caràcter més etnogràfic, Lluís Marsans i Solà no desdiu d'aquestes interpretacions, tot i que esgrimeix un nivell infinitament superior de prudència, per no dir rigor científic. Marsans es limita a deixar constància de l'arrelament del mite entre els autòctons:

*"[...] nos atrevim á créurer que la Patera es la Turquía, mes ò menos modificada, y que s'instituhí en las festas del Corpus Christi, com un recort ó una representació de la conquesta de la Tossa de Montbuy; pero tinga ó no tinga eixa comparsa l'antigüetat que se li dona, es lo cert que'ls igualadins la suposan antiquísima y de tant estim en la població [...]"*²⁷³⁴

---

²⁷³³ FRANQUESA 1883.

²⁷³⁴ MARSANS 1885, capítol XVI.

Al final d'aquest capítol veurem com no faltà tampoc qui posà aquesta mitificació sota la perspectiva de l'estudi rigorós i el mètode científic. Però al mateix temps la *Patera* podia ser un blanc fàcil. La noció de comparsa estructural juntament amb els diables, apuntada des del segle XV i XVI, encara es deixa veure –tot i l'auge més que assolit i fins passat de la Moixiganga i el fenomen casteller- quan és el primer que venia al pensament si es volia criticar de pressa i corrents el que per alguns era la monotonia política municipal pel que fa a la Festa Major; signa *Juan del Noya*, qui segurament era Joan Serra i Constansó:

*“COMO SIEMPRE. En esta misma página de EL IGUALADINO pueden ver nuestros lectores el programa de nuestra fiesta mayor. Como siempre, resulta un programa muy digno de Odena; indigno de Igualada. Nada nuevo en la organización de los festejos; nada notable entre ellos. Siempre igual; pasa-calle con farola; patera y diables; divinos oficios; procesión y fuegos artificiales. Por suerte el Ateneo aporta al programa general de fiestas, su programa que es siempre brillante y variado.”*²⁷³⁵

Com acabem de veure, durant la segona meitat del segle XIX, tot el context de la *Patera* adapta el discurs d'alteritat vers un patriotisme abrandat, patriotisme originat una generació llarga abans. Però parlem d'un patriotisme d'arrel catalanista moderada, amb un fort caràcter local, que reivindica el paper que Igualada i les poblacions de la seva rodalia havien tingut en la reconquesta de Catalunya del tombant dels segles X i XI. Tot, per tant, en els postulats de la Renaixença literària. Els poetes i els etnògrafs locals ho deixen ben palès. Llegint la premsa i els textos que evoquen els cimals festius i commemoratius del Tercer Centenari de la Suor de Sang del Sant Crist d'Igualada (1890) i el centenari de la Batalla del Bruc (1908) veiem que el patriotisme de caire catalanista alternava amb un patriotisme que ambicionava situar Igualada dins el mapa peninsular o estatal, fos en l'àmbit que fos. I el discurs es traslladà vers la vinculació de la població amb un dels grans moments, un dels *Episodios Nacionales*. I, altra vegada, el moro es veurà substituït pels francesos dins l'imaginari col·lectiu d'alteritat.

Per això, arran de les condecoracions que rebé la Bandera del Sant Crist per la victòria militar assolida al Bruc, es fa una especial remarca de tot allò que permetia evocar aquest moment històric, molt més proper en el temps i, per tant, molt més explotable i rendible per a l'oligarquia d'Igualada. Aquesta oligarquia buscava proximitat als monarques i altes jerarquies militars. I és que aquestes jerarquies vingueren a Igualada i al Bruc l'any 1908 per solemnitzar la commemoració esmentada, festa on es va nomenar la dita bandera *capitana de los somatenes de Cataluña* i on la infanta Maria Teresa de Borbó li va imposar les insígnies de Capità General.²⁷³⁶ Dita bandera fou present a la lluita com a ensenya del sometent local (amb la pertinent disputa sobre si el mèrit fou dels igualadins, dels manresans o de tots dos).

Quan veiem textos del moment, entenem que des d'Igualada s'aprofités tot resquill d'aquella contesa, ja fos llegenda o objecte material, per tal de reforçar el propi

---

²⁷³⁵ Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Órgano del Círculo de la Unión Republicana*. Año II. Núm. 68, 19 d'agost de 1894.

²⁷³⁶ Fou captada una imatge de l'acte, conservada a l'Arxiu fotogràfic Municipal d'Igualada. Reproduïda infinitat de vegades, es pot veure acampanas MUSET 2004, pàgina 20.

argumentari. Unes notes manuscrites del malaurat Francesc Mª Colomer (assassinat el 1936) a manera d'un dietari del Prior del Sant Crist en donen fe:

“1926.-Es respira un fort ambient pel cèlebre plet de les Banderes manresanes, a les quals el 1927 es concedeixen els mateixos honors que ja tenia vint anys abans la Bandera del nostre Sant Crist. Tothom reconeix que les banderes de Manresa no van anar al Bruc l'any 1808, però sí que hi van anar alguns manresans d'ambdues confraries, i per això s'atorga aquella alta distinció a les banderes, en representació dels confreres herois.”²⁷³⁷

Assumpta Muset ha tractat aquest tema de la Batalla del Bruc mitificada, que a nosaltres ens interessa perquè imbrica la *Patera* i el seu suposat timbal amb una de les efemèrides que més van marcar la Igualada del segle XIX. En transcrivim uns quants paràgrafs perquè permeten treure l'entrellat de com tot aquesta construcció de mites i llegendes no funcionava massa bé quan es fonamentaven sobre d'uns fets històrics tan recents. O quan el prestigi i el benefici que podien comportar aquests mites i llegendes era quelcom en disputa. Diu Muset:

“De tot aquest conjunt de propostes, n'hi va haver dues que van aconseguir imposar-se i que han estat aferrissadament defensades pels autors de les seves respectives poblacions. L'una és la del Sant Crist d'Igualada i, l'altra, la del timbaler de Santpedor: un mite laic, no exempt tampoc de referències religioses. La formació d'aquest darrer mite va ser un procés llarg, durant el qual es van anar perfilant tant la seqüència dels fets com la seva suposada identitat i durant el qual, també, va haver de competir amb la proposta d'Igualada. És de justícia, però, reconèixer que les preferències populars es van decantar majoritàriament a favor d'aquest noiet i el seu timbal i en perjudici, per tant, de la imatge molt més commovedora del Crist agonitzant.

La cronologia de la formació de la llegenda del timbaler és prou coneguda. Comença amb una cita feta per La Gaceta Militar y Política de Cataluña el setembre del 1808; és a dir, tres mesos després de la batalla. En aquest article es feia esment de la presència del sometent de Santpedor, acompanyat d'una caixa de guerra, sense aportar-hi cap més detall. Aquesta manca de precisió va generar moltes incògnites i confusions. [...] L'igualadí Antoni Carner, des d'una posició molt crítica, denuncia que un jove de les seves condicions no podia conèixer els tocs i, si hagués estat així, els altres no els haurien sabut interpretar. Una altra aportació a destacar fou la del cronista santpedorenc mossèn Antoni Vila, per a qui tot plegat no havia estat altra cosa que un gran miracle. Segons ell, Déu es va valer “d'un obscur i humil vailet... per decidir l'èxit d'aquella jornada del Bruc.”

Una altra incògnita a desvelar era la identitat de l'heroi. [...] La tesi del timbaler, defensada pels santpedorencs, ha tingut molts detractors, tot i que això no ha impedit que, finalment, es consolidés com el mite més estès i popular, ni que la seva llegenda servís per explicar la victòria dels catalans. Les crítiques van arribar, sobretot, des d'Igualada i Manresa, dues clares competidores de Santpedor i el seu timbal. Antoni Carner va argumentar que, en cas de ser certa la tesi del timbaler, aleshores caldria repartir els mèrits entre el timbal de Santpedor i el de la patera d'Igualada, que tocava el seu conciutadà Benet Malvehí i que també era a Can Maçana. Tampoc els autors manresans no l'avalen. Soler creu que Swchartz estava acostumat a sentir tambors i que, en conseqüència, això no el podia sorprendre ni, molt menys, fer-lo recular, i acusa els de Santpedor de voler acaparar tota la glòria.

---

²⁷³⁷ COLOMER 1949, pàgina 57.

En la recerca d'aquesta explicació s'hi va enredar una altra qüestió: qui n'havia estat el protagonista real, és a dir, qui havia anat a lluitar a Can Maçana i sota quin lideratge i insígnia. En aquest punt hi van confluïr tres interpretacions, que van anar acompanyades de continuades desqualificacions vers la part contrària. El conflicte, que ja s'arrossegava d'ençà de la guerra mateixa, es va reobrir cap a finals de segle i va enfrontar dues ciutats pioneres en la lluita contra l'ocupació napoleònica: Igualada i Manresa.

Avui en dia, i gràcies a la recerca històrica, sabem que les coses no van anar tal com aquestes llegendes ens havien explicat. Certament que a Can Maçana hi havia els sometents de Manresa, Igualada, Santpedor i altres pobles, que van demostrar una capacitat de resistència innegable i que van fer possible allò que ningú no hauria imaginat: derrotar els francesos. Però també hi havia soldats suïssos, del regiment de Wimpffem i guàrdies valones, que s'havien fet escàpoles de Barcelona. Això fa que el panorama variï sensiblement, tant pel que toca al nombre d'homes (uns 2.000 per al bàndol català), com a la quantitat i tipus d'armament que duïen. També permet escurçar sensiblement les diferències entre els dos exèrcits, sense que això serveixi per infravalorar la superioritat dels invasors

El triomf català s'ha de veure, doncs, com la suma de les aportacions estratègiques dels militars i del coneixement i de la capacitat de resistència de què feren gala els diferents sometents. Tot això sense obviar el fervor catòlic que els degué caracteritzar en moments tant compromesos i decisius.

En tot cas, la saviesa popular va ser capaç d'immortalitzar la capacitat de resistència dels combatents en la persona d'un humil vailet, fill de la terra, el qual amb el seu modest instrument hauria estat capaç de fer recular l'orgullosa tropa napoleònica. La seva figura simbolitza l'esforç i la gesta d'aquells pagesos que el 6 de juny del 1808 van ser capaços de modificar el curs dels esdeveniments.²⁷³⁸

La polèmica venia de lluny i va omplir diaris i premsa a desdir. Ja a finals de 1884 l'Ajuntament d'Igualada s'adherí a la proposta de l'Ajuntament del Bruc per a bastir un monument als herois de 1808 dins el seu terme municipal, però Manresa no va ni assistir a la reunió convocada al Bruc el següent mes de desembre. Segons els manresans, un reial decret del 9 de juliol de 1812 deixava ben clar que el monument s'havia de fer, però a Manresa.²⁷³⁹ Encara Josep Puiggarí (1821-1903) va vindicar la participació igualadina, que fou contestada des de Manresa per Joaquim Sarret (1853-1935).²⁷⁴⁰

Aquest discurs patriòtic anti-napoleònic es va reprendre amb força durant el franquisme, per les mateixes raons. Resulta obvi que la *Guerra de la Independència* era un episodi a reivindicar com una glòria nacional des del mateix centralisme espanyol, ja que fins i tot Madrid havia viscut aquells episodis històrics i el *movimiento* polític hi portava de ple. Antoni Carner encara parlava del famós timbaler del Bruc l'any 1958. Tot evitant la competició d'anys anteriors, cercava la concòrdia i l'equitat, repartint la glòria entre el Bages i l'Anoia:

---

²⁷³⁸ MUSET 2004, pàgines 18-20.

²⁷³⁹ ESTRADA 2009, pàgina 49.

²⁷⁴⁰ Són, respectivament, les obretes següents: Puiggarí, Josep: La jornada del Bruch: vindicació de Igualada sobre su principalidad en la misma / por José Puiggarí. Igualada: Est. Tip. de Mariano Abadal, 1892 i Sarret, Joaquim: *Las Banderas del Bruch: Manresa-Igualada, 1808-1925: impugnación de algunos conceptos expuestos en el libro "Vindicación de Igualada" por José Puiggarí*. La cosa portà cua i encara segueixen més opuscles editats, com *El Pleito de unas banderas: compilación de antecedentes informativos, publicado a expensas de una comisión de entusiastas de la verdad histórica de Igualada* Igualada: Nicolau Ponce, s.d. [1925].

*“Se ha fantaseado mucho sobre el “Tambor del Bruch”, cuyos redobles multiplicados por los ecos de las montañas, sembraron el pánico entre las tropas francesas. No falta quien cree haber demostrado que se trata de una leyenda, muy poética quizá, pero desprovista de base histórica. Igual categoría tuvo en la famosa jornada el tambor de Sampedor, que algunos llamaron “Capitán General” de aquel improvisado ejército, que no entendía los toques de ordenanza, que el de Igualada y que el trompeter de Piera. Lo que nadie puede negar es el coraje con que todos se opusieron al paso del invasor. Y, entre ellos, quisiéramos destacar ahora el tambor igualadino, un bravo muchacho llamado Benet Malvehí.”*²⁷⁴¹

Carner era honest però, abans que res, igualadí. No va gosar mai renunciar a l’evocació del valor local i festiu de la *Patera*, fent una remarca especial del seu component identitari:

“[...] Desaparecida la danza, el ritmo de la “Patera” se conservó mientras existieron campanas en la torre de Santa María. Todo el mundo sabía que cuando las campanas parroquiales tocaban la “Patera” había sido bautizado un varón. Ahora ya sólo es un recuerdo. [...] De esta suerte dignificada, la “Patera”, representada en su buena época – antes de que degenerara en una burda parodia- por las personas de mayor distinción de la Ciudad, volvería a ser el eco más genuino del alma ancestral de nuestro pueblo, la tonada que hacía vibrar los corazones igualadinos.

*El antiguo grabado que ilustra esta página procede de un programa de la Fiesta Mayor de un año del siglo pasado, cuando todavía la “Patera” constituía la máxima demostración del tipismo igualadino. [...]*²⁷⁴²

*“[...] la antigua y noble “Patera”, la comparsa, danza o entremés igualadino por excelencia, desaparecido, muerto por degeneración, hace muchos años. Tan igualadino que, cuando la Milicia Nacional, en tiempos de Isabel II, necesitaba una contrasena, la corneta tocaba la “Patera”, y mientras en nuestros campanarios no faltaron las campanas, el toque de la “Patera” señaló el bautizo de los varones igualadinos [...]*²⁷⁴³

Així doncs, tancant les observacions sobre l’alteritat, concloem que la *Patera* al segle XIX va encarnar alhora una evocació del patriotisme militar i una explicació dels orígens de la comunitat igualadina que havia perseverat com a tal enfront de l’invasor, ja fos moro o gavatx. Però també era allò exclusiu, allò que els altres no tenien, una de les coses que tothom coincidia a reconèixer que distingien aquesta *communitas* de qualsevol altra, almenys des de feia dos o tres segles. En això Antoni Carner era hereu historiogràfic del mateix Gabriel Castellà, tal i com veurem en un proper apartat dedicat a l’enyorat arxiver municipal. Escrivia Castellà el 1909:

“¿Qui no ha sentit parlar alguna vegada de la famosa Patera d’Igualada, d’aquest tradicional ball o entremès que en altre temps tant feia les delícies dels habitants d’aquella xamosa vila, avui ciutat, aeguda a la vorera esquerra del riu noya?

La Patera o la Turquia (que aquest era el nom que tingué antigament) deuria d’un modo particular merèixer la veneració i l’apreci de tots els igualadins, doncs amb ella nostres

---

²⁷⁴¹ CARNER 1958, pàgines 36-39. Set de les vuit campanes de Santa Maria foren llençades daltabaix del campanar el 1936.

²⁷⁴² CARNER 1967.

²⁷⁴³ CARNER 1972.

avantpassats s'inflamaven en ardor bèl·lic i ¡qui sap si al ritme de la seva música s'electritzaven els cors dels valents!

Jo, pobre amador de les glòries de ma pàtria, m'he proposat donar a conèixer als folkloristes el que és i en què consisteix la Patera.

Pot ésser tot el monòton que es vulgui, emperò deu haver de dir-se que és tan particular, és tan de casa, que els igualadins, més que ficat a l'enteniment, el tenim aquest ritme com encarnat en el nostre ésser. El sentim tocar a les campanes de la parròquia cada vegada que es bateja un nen, i serveix a faisó d'himne honorífic per a baixar i pujar la bandera en les festes populars de Sant Antoni, Innocens i altres.

Què direm més? S'ha donat el cas de trobar-se en país estranger un fill d'Igualada, i amb el ritme de la Patera descobrir la presència d'un compatrici seu. ¡Poder meravellós del ritme!"²⁷⁴⁴

I, de fet, Gabriel Castellà no feia sinó recollir el testimoni bibliogràfic de Mn. Jaume Gomis. Aquest, a la seva monografia de 1852 sobre el Sant Crist, reprenia el capítol d'història local com havia fet Joan Padró el 1736. N'ampliava les notícies sobre la vila tot traçant un primer quadre d'actes de la Festa Major d'Igualada. Allí Gomis mostra veneració per la *Patera* i la qualifica d'antiquíssima quan diu:

"A la tarde del mismo día se cantan en la iglesia parroquial solemnissimas completas, y luego salen los bailes de la MOGIGANGA, ENANOS, PASTORCILLOS, PALITROQUEROS y el antiquísimo de la PATERA, que recorren la poblacion en todas direcciones, precedidos de una numerosa orquesta, disponiendo asi à sus habitantes para la fiesta del día siguiente."²⁷⁴⁵

Més endavant parlarem de la vinculació de la *Patera* amb la festa dels Innocents a Igualada. Durant el segle XIX la festa dels Innocents va recollir elements de moltes altres festes locals per tal de satiritzar-les –com farà després el Carnaval de Solsona des dels anys vuitanta del segle XX- i va imbricar-se de tal manera amb la *Patera* fins al punt que el 1819 hauria sortit tot l'entremès de moros i cristians pel desembre.²⁷⁴⁶

Tot fa pensar que, en un moment de la recerca identitària local propi del catalanisme i del patriotisme de la Renaixença, calia retornar la dignitat i solemnitat a l'antic entremès. I això va intentar-se, com hem vist al llarg d'aquest apartat. A manera de resum, proposem comparar el text de Jaume Serra Iglesias *La Festa Major. Quadro de costums igualadinas* amb el de Jacint Vilardaga publicat a les *Efemérides Bergadanas*. Diu Serra Iglesias el 1881:

"La PATERA, à pesar de la vergonyosa decadencia á que l'han deixada cáurer los mals patricis, mereix la veneració de tots los igualadins ja per sa respectable antigüetat, ja porque ella'ns recorda l'ardor bélich dels nostres avis, ó ja per ser ella, com es, la dolça veu de la mare patria...

¿Voleu descobrir la presencia d'un igualadí en los paissos més remots? Toqueu la PATERA, y l'igualadí, si un n'hi ha, s'aixecará electrissat com deuràn aixecarse'ls difunts en lo dia del judici quant sentin la trompeta del Apocalipsis."²⁷⁴⁷

²⁷⁴⁴ CASTELLÀ 1932. El treball data, però, de 1909.

²⁷⁴⁵ GOMIS 1852, pàgines 87-90.

²⁷⁴⁶ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, núm. 358, pàg. 2867 i 2868. 24 de desembre de 1819.

²⁷⁴⁷ SERRA IGLESIAS 1881, capítol IV.

I quasi quaranta anys després publicava Vilardaga el 1919:

“Pocas festividades de Corpus han pasado sin celebrarse la Patum. En cambio, las Patums extraordinarias, son numerosas. En los apasionamientos del siglo pasado, jugaba la Patum su indispensable papel. Entraban los blancos [absolutistes, segons Felipó]; Patum. Entraban los negros [liberals]; Patum. Se recibía la noticia de una victoria o derrota, o la toma o rendición de alguna plaza, según fuesen sus ocupantes, Patum enseguida; y la Patum ha sido siempre el signo del supremo contento en todos los grandes sucesos, y el obsequio mayor tributado a las altas personalidades”.²⁷⁴⁸

Amb aquesta confrontació de fonts entendrem que la noció d'entremès estructural de la *Patera* era ben viu a finals de segle XIX. No pot sorprendre que Jaume Serra Iglesias (1853-1938)²⁷⁴⁹ i Jacint Vilardaga (1856-1936) fossin tan estrictament coetanis des d'un punt de vista de les respectives biografies.

Però hi ha un matís que dóna un alt relleu al cas d'Igualada, que és l'altíssima qualitat dels seus divulgadors, precursors de la gran tasca de Joan Segura. A Igualada no faltava qui desmentia als mitificadors i apostava pel rigor històric tot i no poder aprofundir en hipòtesis que reculessin l'origen de la *Turquia* a començament del segle XV. Sense anar més lluny el degà dels nostres arxivers municipals, Jaume Serra Iglesias, deia el 1884:

*“Molts son los que desitxan saber si efectivamente la Patera fou inventada después de la famosa conquista del castell de Montbuy pera conmemorar la derrota dels àrabs. Nosaltres, que'ns contem entre aquells curiosos, hem fet moltissimas investigacions, de las quals sols hem pogut treure en clar que lo nom de Patera es molt modern y que si be existia lo que'n deyan la Turquia, veyem citada aquesta desde darrers del segle XV, pero no mes enllà. En una paraula: ni ab lo nom de Patera ni ab lo de Turquia creyem que siga tan antich com se vol suposar aquest entremés.”*²⁷⁵⁰

20.6 El ritme i tabal de la *Patera*, dos elements de reforç de l'alteritat mitificada

Si volem entendre el perquè d'aquests paral·lelisme que plantejàvem, quan analitzem el paper del tabal a les dues poblacions durant el segle XIX constatarem que encara són més les connexions entre la *Patera* igualadina i Berga. El tabal de Berga apareix als textos de 1809 i 1812 del baró de Maldà, ja citats. Allí es demostra que aleshores i al seu entendre “el patum” era el gran tabal o el tabal de Corpus. De fet, el costum berguedà

²⁷⁴⁸ NOGUERA 1992, pàgina 21. FELIPÓ 2005, pàgina 109. ARMENGOU 1973, pàg 30, traduït al català.

²⁷⁴⁹ Fou el primer president del *Centre Catalanista d'Igualada*, fundat el 1884, com consta en el núm. 1 del butlletí mensual d'aquest centre (*Lo Renaixement*), que veié la llum el 30 de juny de 1884. Cap a 1890 va anar a viure al Vendrell, on va exercir de secretari d'aquell ajuntament. Abans però, investigà profundament l'Arxiu Municipal d'Igualada, de manera que se'l considera amb raó el primer historiador-arxiver modern que tingué la nostra ciutat.

²⁷⁵⁰ Vegeu SERRA IGLESIAS 1884. *Lo Renaixement. Butlletí mensual del Centre Catalanista d'Igualada*. Any I. Núm. 4. 30 de setembre de 1884.

(suprimit el 1910)²⁷⁵¹ de donar el *Bon Jorn* a les autoritats amb el tabal,²⁷⁵² és un fet que també trobem documentat a Igualada. Podem demostrar-ho gràcies a les mencions de Jaume Gomis de 1852,²⁷⁵³ o als programes d'actes. El de 1855, que acaba amb uns versos dient com celebraven els *Figueters* –o sigui, els igualadins- la seva Festa Major:

*“Igualada sens igual / Be s' podrà dir ab rahó
Pues que la festa majó / De aquest any, no tindrà igual.
De la Patéra l' timbal / Sentireu per los carrés.
Avisant als forastés / Que vinguan apresurats
A presenciá ls' disbarats / Que farem los Figatés.”*²⁷⁵⁴

I el programa versificat de la Festa Major de 1861. Segons aquest programa, una de les coses que primer es feia sentir pels carrers a Igualada el migdia de la vigília de sant Bartomeu i el matí del mateix dia 24 era el tabal:

*“Y l' tabal de la Patera / Tot seguit resonará,
Sent lo primer crit de alerta / De la broma que s' farà.
També eixirà molt vistosa / La parella dels gegants,
Rodejats, ab algasara, / Dels revoltosos infants.
Lo campaná, ab sas vuit llenguas, / Essent bora de las sis,
Al Sant patró las completas / Que s' cantarán, darà avis.
[...] En lo dia vint y quatre / Cuant apenas si veurá,
Per toca-son que se sia / Tot-hom se despertará.
Y l' tabal de la Patera, / Ans lo gall hagi cantat,
A que 'ls balls se reunesquin / Tocarà precipitat.
Y repartits altre volta / Per las plassas y carrers;
Seguirant ab sas tareas / Divertint als forasters. [...]”*

És cert que aquí surt el tabal esmentat més aviat com a herald i anunciador de la festa i “despertador” de la diada patronal uns anys abans que cristal·litzessin les matinades amb gralls. Aquest segon tipus de matinades apareix a Igualada a mitjan segle XIX. Anava associat al fet casteller, la set pel qual apaivagaven a Igualada el Ball de la Moixiganga i unes nombroses i primerenques visites de colles vallenques.²⁷⁵⁵ A Berga el *Bon Jorn* es donava al punt de la mitjanit anterior a la festa, just al lliurar entre la vigília i la diada pròpiament dita. Això no obstant, aquest costum del *Bon Jorn* apareix documentat a la regió d'Igualada en dates molt i molt reculades. Això sí, no es parla específicament d'un tabal per a dur-lo a terme. A Tous, a mitjan segle XVI, el procuradors dels Jeronis de la Murtra -propiataris del seu castell i la senyoria que aquest comportava- es feia tractar com a feudal:

“[...] Ferem procurador de Thous al Pr. Fra. Joan Puig que avia ya molts anys que regia aquell poble ab molta maduresa y prudèntia y que, juntament ab axò, feya guardarse lo

²⁷⁵¹ vegeu ARMENGOU 1971, pàgina 39.

²⁷⁵² vegeu FELIPÓ 2005, pàg 129, on es veu el cartell de 1902 on s'hi anuncia tal acte.

²⁷⁵³ GOMIS 1852, pàgines 87-88 i 90.

²⁷⁵⁴ Exemplar a Capellades, Museu del Molí Paperer, col·lecció Romaní.

²⁷⁵⁵ Destaca el Ball de Valencians del Pla de Santa Maria el 1802 (Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 10.13), les mencions del programa de 1852 quan parlen de *las dos comparsas de MOGIGANGAS, las cuales ejecutarán algunas suertes del baile llamado de VALENCIANOS* o bé el 1859 quan, també segons el programa, es va anunciar la visita de *la mejor comparsa dels Noys de Valls*.

*respecte y reverència que·s deu a la Señoria y que per ninguna ocasió volia se perdessin los costumes que ells solien usar acerca del Señor, com són, que los diumenges y festes an de pujar al castell lo Balle y jurats a acompanyar lo Señor si vol anar a la iglesia, de manera que ell no exia del Castell fins que ells anassen a cercar·lo, y quan y avia músichs tambe pujaven al castell ab los Balla y jurats y sonaven fins a la iglesia y lo mateix acabant lo offici desde la iglesia fins al castell. Quant hi avia alguna festa y regozijo que ell los donava llicència peraque llogassen músichs a la matinada tambe avian de donar lo bon jorn al Sr. ab tota música. [...]*²⁷⁵⁶

A finals del segle XIX la ciutat d'Igualada va recuperar un antic timbal del Sometent local, suposadament datat, com era gravat a la planxa del cos del mateix. Antoni Carner és l'autor qui més clarament vinculà per escrit aquest timbal associat al sometent que havia obtingut la victòria militar del Bruc per milícies procedents d'Igualada i Manresa el 6 de juny de 1808 amb l'antic timbal de l'entremès de la *Patera*. Segons Carner, aquest era el timbal que el jove Benet Malvehí havia pres a correccueta per marxar cap a l'indret de la batalla:

"[...] Cogió Malvehí el tambor del típico entremés de "La Patera" y con aquella multitud enardecida marchó al Bruch, al lado del valeroso Mosén Matías, el "Xandri", el "Tapa" y el "Sastre de la Coloma" que llevaban la bandera del Santo Cristo de Igualada. Allí se encontró con los hermanos Llimona, con los mozos de su fábrica de fajas, con los de "Cal Santjoan", con "Pau Mengem" y demás fadrins de la adobería de Ramon Valls y Colomer que desde la víspera formaban la vanguardia esperando el paso de los imperiales. El joven Benet participó en la lucha sin abandonar, naturalmente, su tambor. [...]
Ya licenciado, actuó de instructor de la banda de tambores del batallón de la Milicia Nacional que durante la primera guerra civil se formó en Igualada. En este tiempo, Malvehí contaría unos 49 años de edad.²⁷⁵⁷ Conservaba su extraordinaria habilidad y sin duda la bizarría propia de quien se ha formado en la disciplina militar. Concurría siempre a la procesión que, hasta hace pocos años, se celebraba el lunes siguiente al domingo de Pascua de pentecostés en conmemoración de la jornada de 6 de Junio de 1808. A esta procesión acudían, armados y con la bandera del Santo Cristo, todos los supervivientes del somatén del Bruch y entre ellos el popular Benet batiendo marcha con su tambor.... Con su tambor que no era el tambor del Bruch: éste fué identificado en el año 1894 en el Museo Provincial de Lérida y devuelto a Igualada en 8 de Julio del propio año. Parece ser que una columna de tropas gubernamentales al sorprender a una partida carlista en la villa de Guimerá –año 1835- lo había aprehendido con multitud de armas y otros efectos de guerra.
En su última época, Malvehí era el tambor obligado de las pasacalles, danzas y fiestas populares y el redoblante predilecto de todas las bandas de música que se lo disputaban por su maestría. Decíase que a gran distancia se distinguían los redobles del anciano tambor.

²⁷⁵⁶ Arxiu de la Corona d'Aragó. Secció d'Ordres religioses i militars. Monacals-Hisenda, Volums, núm. 2516. Abaciologi. memòries sobre els priors, des de 1421. Pàgina 304. Trieni 1557-60. Agraïm aquesta notícia a Elisa Vidal Mas. Potseriorment fou publicada a Diáz Martí, Carles. *La primera crònica del monestir de Sant Jeroni de la Murtra (1413-1604) de Francesc Talet*. Barcelona: Fundació Noguera, 2013. Pàgines 505-506.

²⁷⁵⁷ Carner ens apunta el següent en una nota: *El Batallón de la Milicia Nacional, en 1837 contaba con 7 tambores y 736 fusiles. Los nombramientos de Malvehí como tambor mayor figuran en los años 1843, 1854 y 1855. Los datos utilizados para esbozar la biografía de este interesante personaje, han sido tomados en su mayor parte de la "Historia de Igualada" de D. Juan Segura y del Archivo Municipal de Igualada.*

*Falleció en 9 de Marzo de 1870, a la edad de 76 años, desempeñando el modesto empleo de portero de las Escuelas Municipales. Cubrió su ataúd la morada bandera del Santo Cristo como era costumbre en todos los somatenes del 1808.*²⁷⁵⁸

Veiem doncs que Malvehí va seguir carrera militar i exercí com a timbaler. Ens costa de creure però, que hagués pogut manllevar el timbal de la *Patera* i no hagués estat requerit de tornar-lo després, ni que fos durant el seu retir a l'exercici musical festiu al final de la seva vida. També és cert que, en un camp de batalla, els timbals no eren tant valorats com una arma de foc o una baioneta, ja que un timbal no protegia una vida de la mateixa manera i era més fàcil que fos abandonat en una retirada i pres com a trofeu per l'enemic. El seu valor simbòlic no era el d'una bandera requisada, però sí que seria més alt que el d'una simple arma. Potser ningú va reclamar-lo. Creiem però, que no era el tabal de la *Patera*, ja que la documentació de mitjan segle XIX torna a parlar de *tambor* (en castellà) i de *tabal* (quan s'hi refereix en català). I un tabal és inequívocament una caixa més grossa, com a mínim més fonda que el timbal del Museu Comarcal de l'Anoia.

De fet, no sabem ni tant solament si aquest tambor militar esmentat al segle XIX es correspon amb el que avui es conserva a l'esmentat Museu. Pel que sembla, el mite vuitcentista parla de la participació del tabal de la *Patera* a la batalla del Bruc, però després es deixa entendre que el que va tornar a Igualada el 1894 era un exemplar que fou requisat vers 1835 a una partida de carlins a Guimerà i fou reconegut a Lleida entre els objectes del Museu provincial com un instrument igualadí, segurament per l'escut que hi era gravat. Si era o no el tambor de la *Patera*, no podem pas afirmar-ho. En tot cas, un timbal de 35 cm de diàmetre per 28 cm d'alçada no concorda amb la iconografia que tradicionalment s'ha atribuït a aquest tabal, segurament força més fons de caixa. Parlem del gravat que apareix als programes de la Festa Major de 1851 i 1855. Tampoc concorda amb la tradició documental anterior, que parla d'un tabal (descriu com a *gran i bo* el 1616) i el 1679 per primer cop com a *tambor* però amb un preu tant alt per les seves dues pells que ens fa pensar que era un instrument de grans dimensions, ben comparable a la que el 1790 s'esmenta a Berga com a *caxa de tambor extraordinariamente grande*.

L'instrument conservat actualment al Museu és una caixa militar de llautó, d'una mida força lleugera i de cronologia que sembla tardana. Nosaltres el datem de principis de segle XIX, tot i que la data hauria pogut ser gravada posteriorment. Des del punt de vista organològic, no té res a veure amb el que caldria esperar, que seria un tabal de fusta militar. D'aquest tipus se'n conserven dos exemplars a l'Arboç, els quals han sobreviscut fins avui gràcies a ser emprats pel Ball de Diables d'aquesta vila penedesenca fins als anys noranta del segle XX. Actualment restaurats, la tradició oral arbocenca n'explica l'origen com a tambors abandonats pels francesos quan es retiraren d'aquella població. Les tropes napoleòniques, comandades pel general Chabran, hi sembraren el terror l'any 1808, quan degollaren i afusellaren moltíssimes persones. D'aquesta manera, els timbals del malvat francès acabaren com a timbals de les tropes diabòliques de Llucifer del seu Ball de Diables. Encara avui, a l'Arboç, anomenen *borrns* als diables rasos (sense rol especial) del Ball de Diables,²⁷⁵⁹ denominació que ha arribat viva entre diversos

---

²⁷⁵⁸ CARNER 1958, pàgines 36-39.

²⁷⁵⁹ Per exemple, en són informants els germans Julià i Jordi Albornà.

membres d'aquest entremès, en una derivació etimològica del mot francès *buorreau*, literalment “botxí”.

Tot això ens fa considerar l'exemplar d'Igualada com una caixa militar de 1808 o de poc després: Podria haver estat construïda després de la batalla i amb la visió que en pocs anys podia adquirir un alt valor simbòlic; potser era el tambor de Benet Malvehí i que aquest s'hi feu gravar a posteriori certes decoracions al·lusives al Sometent d'Igualada, tal i com els timbals militars europeus anaven pintant o gravant els seus instruments amb la llista de batalles on havien participat. En qualsevol cas, l'instrument ja fou reconstruït després de la Guerra Civil per haver perdut allò més singular: la placa amb la inscripció. Aquesta va reproduir-se a partir d'un calc prudentment obtingut abans del 1936. Ens ho explica Mn. Ignasi Colomer Preses:

“El Timbal de la Patera també el van dur al Bruc els nostres Sometents l'any 1808, i ara es conserva en el Museu de la Ciutat y Comarca d'Igualada. Aquest timbal es va trobar destroçat al rec i el nostre Ajuntament el va fer restaurar pel mestre metal·lúrgic en Josep Mestres, de «cal Benet», qui va reproduir força exactament la placa sobre-posada amb el text SAPIGA TOTA LA + QUE SO DEL SOMETENT, En l'Arxiu de documents del nostre Museu s'hi conserva una imprompta presa abans de la guerra per l'arquitecte n'Ignasi Mª Colomer i Oms damunt de la placa autèntica del 1808, i així es poden comprovar algunes petites diferències entre la placa antiga i la reproduïda a base de fotografies.”²⁷⁶⁰

Sempre hem sentit dir per via oral que després de la Guerra Civil (no sabem quant de temps després) fou trobat al riu Anoia per un vailet, el qual va obtenir de Mn. Amadeu Amenós una suculentia recompensa de xocolata i melindros. Però si Mn. Colomer ens informa de la substitució de la placa gravada, que era el tret més valuós i simbòlic de l'instrument, aleshores ja no sabem ben bé què opinar del timbal actualment conservat. Joan Segura ja s'havia preocupat força per escatir el significat de la inscripció, la qual li va semblar estafeta i va resoldre així:

“Fins ara, suposant que hi falta una paraula, s'ha llegit: Sàpiga tota la (gent) que só del somaten. A part de que, no escrivint de correguda, sinó gravant, no és fàcil la omissió d'una paraula, y menys tractantse de tan poques, entench que no n'hi falta cap, sino que l'autor volia dir: Sàpiga tota la gent so del somaten. Com que la tosquetat del treball puja de punt en la paraula gent, tal volta esmenada, de aquí, sens dupte, la equivocació de llegir que, per gent.”²⁷⁶¹

A manera de conclusió final sobre el timbal del museu Comarcal, direm que som del parer que es tracta d'un timbal militar de principis de segle XIX, potser el del Somentent d'Igualada, prou interessant. Sigui com es vulgui, va ser hàbilment usat per a bastir el mite vuitcentista de la Igualada vencedora dels enemics, ja fossin els Moros a Montbui com els francesos al Bruc, vinculant-lo al Sometent com a timbal de l'antiga *Patera*. Això podria haver succeït en un moment poc després de la Guerra del Francès o en el moment de localitzar-lo i d'identificar-lo al Museu Provincial de Lleida el 1894, quan fou retornat.

²⁷⁶⁰ COLOMER 1949, pàgines 60-61. El timbal és al Museu de la Pell d'Igualada i Comarcal de l'Anoia, núm. inventari 873.

²⁷⁶¹ SEGURA 1908, pàgina 418, nota a peu de pàgina. Vegeu annex documental, 1894.

Aquest reintegrament l'imaginem oficial, ja que dels museus no en surten fàcilment les peces, a no ser que l'esmentat retorn brindés l'oportunitat d'un acte de lluïment polític. El sol fet que datí –quina coincidència- del mateix any 1808 ens fa pensar que no és sinó un timbal coetani gravat després de l'any concret, ja fos pel seu propietari -que el podia haver usat durant la batalla i conservar-lo durant anys- o bé pels qui volgueren a posteriori exaltar-ne el valor patriòtic i militar. També podria ser que s'hagués construït realment aquell any, en veure venir que s'apropava una invasió i, per tant, una guerra. Del que estem quasi convençuts és del fet que aquest timbal no és el tabal de la *Patera*. Almenys no l'antic. Del tipus de timbal que s'utilitzés per tocar a les representacions i aparicions de la *Patera* a partir de 1800 ja no en podem donar cap més explicació.

Si l'exaltació d'aquest timbal de planxa com a símbol de l'antic entremès respongués a l'opció cronològicament més primerenca, es podria afegir com un tercer element al testimoni de patriotisme que ens dona el *Sermó* dels Innocents de cap a 1819 (ni que sigui un text marcadament satíric)²⁷⁶² i a la consideració (que tractarem després) que el manuscrit del ball parlat que es conservava a l'Ajuntament datava, segons Castellà, del primer terç del XIX.²⁷⁶³ Aleshores podria conjecturar-se amb més fonament que Igualada va emprar aquesta mitificació del gran entremès festiu local de moros i cristians com un instrument per al seu profit polític, l'augment del prestigi social de la població dins del Principat i l'exaltació dels valors patriòtics locals i nacionals. I que va fer-ho al mateix moment o abans que els berguedans ho fessin amb la seva Patum encapçalada –no ho oblidem- pels Turcs i Cavallets.

Ja fos el del Museu o fos un altre el timbal que acompanyava la *Patera*, tot fa pensar que l'exaltació mítica del propi entremès i del timbal en concret va tenir lloc a la primera meitat del segle XIX. Es recolzava damunt d'un pòsit remarcable de memòria col·lectiva que ja havia fet aparèixer aquest ball parlat tant el 1733 com després de la Guerra del Francès el 1814, i s'emparava en tot l'enaltiment militar de 1808. Tot això hauria madurat sobradament quan el 1849 el programa d'actes de la Festa Major d'Igualada que hem trobat al *Diario de Barcelona* anuncia que

*“Desde las 12 del dia 23 víspera de San Bartolomé patron de esta villa el tambor de la Patera anunciará con la acompasada marcha de este baile que se ejecutará el grandioso simulacro de combate entre moros y cristianos que es el argumento del mismo.”*²⁷⁶⁴

Insistim en el fet que seria ja quelcom madurat, perquè Jaume Gomis, en la seva edició de la *Història del Sant Crist de Joan Padró Serrals* (refosa sobre l'antiga de 1736) esbossa una actualització de la descripció de la Vila. En l'apartat dels seus costums tracta la Festa Major. I ens diu quelcom que ens fa pensar en un personatge totalment paral·lel al *Xamberg* de la Patum de Berga, sense descartar que l'igualadí vestís encara a la turca o

²⁷⁶² Vegeu Annex documental. Els versos concrets diuen: “Y despues anirá à darrera / l'antich vall de la Patera. / Oh! Patera titulada / de la Vila de Igualada! / ets lo ball mes elevát / de tot nostre Principat. [...] Oh! que be digué un Autor / gran Poéta y compositor, / que parlant de la Patera / digué de esta manera: / la Patera de Igualada / que te tanta anomenada, / significa lo orgull / de quant traqueren los Moros / de l'altura de Monbuy.”

²⁷⁶³ CASTELLÀ 1943, on amplia en castellà el treball de 1909 publicat en català el 1932. Concretament l'entrega del dia 9 d'octubre.

²⁷⁶⁴ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, núm. 229, 17 d'agost de 1849, pàgines 3867 i 3868.

morisca. L'expressió ens fa pensar en una indumentària desfassada i passada de moda o estrambòtica als ulls d'un clergue de mitjan s. XIX:

“XXVII. Fiestas. La mayor se celebra el dia de S. Bartolomé. Ya algunos dias antes recorre la poblacion un tambor grotescamente vestido, tocando de continuo el baile predilecto de la monòtona PATERA.”²⁷⁶⁵

Retornant als programes de la Festa Major, també el 1851 reporta:

“Al amanecer del dia 23 [...] A las 12 del dia las campanas echadas á vuelo reanimarán la algazara ya un tanto apagada por las ocupaciones domésticas en los preparativos culinarios repitiéndose de nuevo á la una, en cuya hora el Tambor de la PATERA llamará en todas las puertas, despertádo el entusiasmo que aquel monotono pero vibrante toque suele suscitar á los Igualadenses.”²⁷⁶⁶

I el programa de 1852 també dóna una rellevància, ni que sia menor, a aquest instrument:

“A las doce un repique general de campanas, que se repetirá á la una, y el tambor de la PATERA que saldrá á esta hora á recorrer la poblacion, sostendrán el bullicio y buen humor de estos habitantes.”²⁷⁶⁷

Ambdues notícies donen un protagonisme al timbal que no permet sinó creure que s'estava promovent una campanya de mitificació d'aquesta representació parateatral festiva. Com si de l'entremès igualadí per excel·lència es tractés. Allò més genuí que, com a igualadins, hom podia oferir al visitant que venia a veure festes i celebracions, *funciones y regocijos*. Consideració aquesta que ja feia almenys un parell de generacions que tenia. I el timbal resultava un element material molt útil per tal d'ancorar i fixar aquesta mitificació de l'entremès mitjançant la seva participació –ja fos real o inventada– en una gesta patriòtica gravada als annals de la memòria col·lectiva i la historiografia local immediatament posterior. Una glòria militar que, quan la Igualada que es prometia emergent com poques va perdre el tren de la industrialització fabril pel sabotatge i la manca de comunicacions ferroviàries a la segona meitat de segle XIX, encara fou més necessària d'explotar i de reivindicar. Una capital frustrada i en decadència enfront de Manresa, amb qui es barallava pel reconeixement de l'èxit obtingut a la batalla del Bruc. Una capital frustrada que també veia com Sabadell o Terrassa enlairaven, més que no pas ella, fumeres cel amunt.

Quan va desaparèixer la *Patera*, entre 1896 i 1903, va desaparèixer una de les dues comparses estructurals de la Festa Major procedents de l'antiga festa del Corpus. Com que fins a 1945 (i en gran mesura a través del Barri de Sant Agustí fins el 1961)²⁷⁶⁸ va restar encara actiu el Ball de Diables, que era la que considerem *l'altra* comparsa estructural, resulta que el costum es va mantenir, tot i que d'una manera un xic més

²⁷⁶⁵ GOMIS 1852, pàgines 87-90.

²⁷⁶⁶ Vegeu Annex documental. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, núm. 229. 17 d'agost de 1851, pàgines 4854 i 4855.

²⁷⁶⁷ Vegeu annex documental. Col·lecció particular d'Igualada.

²⁷⁶⁸ VILARRÚBIAS 2013, pàgina

decadent. Ja no era amb la consideració d'un herald ni un dels anuncis de la celebració, però el so d'un dels timbals dels diables seguiria cridant a la festa, un cop desparguda la *Patera*. Convocava l'assaig dels diables quinze dies abans aproximadament.

*“Dos o tres semanas antes de la Fiesta Mayor el Llacuna recorría las calles anunciando, con el redoble del tambor, la recluta de los diablos. Una vez concentrados los aspirantes a ingresar en la infernal milicia, empezaba la instrucción a las órdenes del Trinco.”*²⁷⁶⁹

El costum, heretat de la *Patera*, no era una cosa del segle XX. Ja una avançada periodística de la Festa Major de 1894 en deixa constància:

*“Crónica [...] Recorre ya nuestras calles el tambor de los diablos y el de la moxiganga reclutando gente para tan populares bailes. Hasta ahora son los únicos preparativos que se notan para la próxima fiesta mayor.”*²⁷⁷⁰

També el mateix Antoni Carner ho evocava en un record periodístic el 1969:

*“El “Ball de Diablos”. Unos días antes de la Fiesta Mayor, el “Llacuna”, redoblando el tambor de los “diablos” recorría las calles de la Ciudad. Anunciaba la movilización de la hueste infernal, es decir, los ensayos de los componentes del “ball de diablos” que era una de las típicas comparsas que constituían el espectáculo folklórico de la Fiesta. Concentrados los aspirantes a diablos, la mayor parte veteranos en aquellas lides, entonces empezaba la actuación de Antonio Palomas, más conocido como por “Trinco”. Él era el entrenador, director y administrador del “ball de diablos”. Él les enseñaba las evoluciones del baile y los parlamentos que recitaban precedidos del disparo de un cohete. Se quejaba de la torpeza de aquellas gentes reclutadas en la taberna de “Câl Pau de la Pobra” y “La Mina”. Les costaba mucho acompasar el paso al ritmo del tambor y no digamos aprenderse de memoria las retahilas de versos que “El Trinco” se empeñaba en meterles en la mollera.”*²⁷⁷¹

Aquest tradició d'anunciar la festa major a toc de timbal s'ha conservat a l'Arboç, on el so dels timbals del Ball de Diablos es fa sentir a tal efecte, i recorda molt el text de Jaume Gomis del 1852:

*“Des de quinze dies abans de la Festa Major, al capvespre dels dimarts, dijous i dissabtes, té lloc una cercavila en la qual solament participen els quatre timbalers. Al el soroll dels timbals, els diables ja volen anunciar que s'apropa la gran diada. Durant aquesta senzilla cercavila, el recorregut de la qual canvia cada dia per tal de passar per quasi tots els carrers de la Vila, la quitxalla es va agrupant darrera els timbalers i ja comença a fruit del que serà la festa que s'acosta.”*²⁷⁷²

Encara farem uns darrers apunts sobre el timbal i el ritme de la *Patera* al segle XIX. El ball de la *Patera* i el seu timbal tenien un simbolisme al marge de la Festa Major, i el timbal el tenia per si sol com un instrument amb cartes d'identitat per als igualadins.

---

²⁷⁶⁹ Vegeu CARNER 1968 a l'annex documental.

²⁷⁷⁰ Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Órgano del Círculo de la Unión Republicana*. Año II. Núm. 67, 12 d'agost de 1894.

²⁷⁷¹ Vegeu CARNER 1969 a l'annex documental.

²⁷⁷² CRUANYES 1988, pàgina 39.

Anys després, el 1905, ens ho remarcarà Gabriel Castellà en parlar del ritme que acompanyava la dansa de moros i cristians. Però quan Jaume Gomis esmentava el 1852 que uns dies abans de la festa Major un timbaler grotescament vestit feia una passada per anunciar-la, també permet saber que el ritme (potser més que el propi timbal) de la *Patera* també s'havia introduït en una festa ben poc coneguda i de gran importància a la Igualada vuitcentista: la dels Innocents. Celebrada el 28 de desembre, era una facècia dels joves i *quintos* que fa la impressió d'haver estat un veritable carnaval, genuïnament igualadí pel que fa al seu quadre d'actes (tot i que també se celebrava el Carnestoltes) des d'almenys passada la Guerra del Francès:

*"[...] Continuo aqui la fiesta de los SS. Inocentes que celebra esta villa y que ofrece mas de una particularidad. Algunos dias antes el tambor de la PATERA recorre la poblacion aturdiendo los oidos con toques redoblados de aquel baile."*²⁷⁷³

I no és l'únic testimoni. Vist el *Diario de Barcelona* del 1819 que anuncia la representació de la *Patera* pel 28 de desembre d'aquell any en el marc de la festa dels Innocents, podem citar alguns escrits de Lluís Marsans que al·ludeixen a l'ús d'aquest ritme amb gran poder de convocatòria ciutadana en altres festes. Marsans és molt clar en el que explica, de manera que ja podem dir que el ritme de la *Patera* anunciava la mateixa comparsa i, de retruc, la Festa Major en el seu conjunt. D'allí va emprar-se en alguns àmbits militars i a la festa dels Innocents i dels Tonis. I quan l'entremès de moros i cristians va decaure, va continuar emprant-se per convocar assaigs del Ball de Diables i la Moixiganga, a part del toc de bateig. Ho veurem tot seguit. Llegim ara a Lluís Marsans Solà (escrits de 1883 i 1885):

*"Avans lo dia que mes festa feya Igualada, era 'l dia dels Ignocents. [...] Desde'ls primers diumenjes de novembre, fins lo dia de la festa, passa tots los matins de las festas un tabal tocant la patera, qual objecte es reclutar, als que vulguin asistir á la festa dels Ignocents."*²⁷⁷⁴

*"Com qu'es festa de molta gent, lo primer que's necesita es allistarla, pera lo qui desde primers de Novembre, surtia cada festa un tabal que recorria 'ls carrers, tocant la patera. Eix mateix método se segueix pera allistar gent pera la Patera, los Diables, y la Moxiganga."*²⁷⁷⁵

Jaume Serra Iglesias té uns mots elogiosos per la tonada i el ritme (que totes dues coses era des d'almenys el darrer quart de segle XIX) en el seu *Quadro de Costums Igualadinas* de 1881:

"¿Voleu descobrir la presencia d'un igualadí en los paissos més remots? Toqueu la PATERA, y l'igualadí, si un n'hi ha, s'aixecará electrissat com deuràn aixecarse'ls difunts en lo dia del judici quant sentin la trompeta del Apocalipsis. Lo toch de la PATERA fins lo saben las pedras d'Igualada. ¿Batejan un noy? Las campanas tocan la PATERA. ¿S'ha d'inventar una senya pera las cornetas de la Milícia? Lo pam-pam de la PATERA serveix

---

²⁷⁷³ GOMIS 1852, pàgines 87-90.

²⁷⁷⁴ MARSANS 1883,

²⁷⁷⁵ MARSANS 1885, capítol XXII:

meravellosament. ¿Se necessita una marxa pera solemnisar algun acte d'importancia? Los músichs igualadins ja saben que la mellor marxa es la PATERA."²⁷⁷⁶

També Jaume Serra Iglesias, en uns textos datables cap a 1893²⁷⁷⁷ i publicats al Vendrell el 1927 parla de la festa dels Innocents d'Igualada i qualifica el toc i tonada de la *Patera* que hi sonava de veritable *himne d'Igualada*:

*"La festa dels Innocents tenia un epíleg, i aquest era'l nomenament de Cónsols per a l'any següent, que tenia lloc a la vigília dels Reis. Muntats a cavall tots els dignataris i acompanyats per una orquestra's dirigien, el vespre d'aquell dia, a casa del nou Cónsol en cap i li feien entrega de les banyes i la bandera, que's posaven al balcó, mentres l'orquestra interpretava l'himne d'Igualada, que bé mereixen aquests honors les notes de la Patera. Aixís acabava aquella simpàtica festa, bulliciosa i benèfica, que tant de bò no s'haguès estroncat mai."*²⁷⁷⁸

Cal aclarir que solament les fonts més antigues diuen que per convocar la festa dels Innocents el ritme es fes present mitjançant el mateix timbal que s'utilitzava per la *Patera*. Les mencions posteriors, dels anys vuitanta i noranta ja parlen solament d'un tabal. Sembla clar que la confusió amb el timbal del Bruc (que anà a reure als peus del Sant Crist d'Igualada ben mitificat, on va arribar fins el 1936 com un ex-vot) i la massiva reutilització de les funcions d'aquest ritme i aquesta música per a convocar i o solemnitzar qualsevol acte van encimbellar molt més el ritme i el toc de la melodia que no pas el mateix instrument material; just al contrari que a Berga. Però podem afirmar que, entre 1849 i 1900 per als igualadins, el toc de la *Patera* tenia la consideració de música pròpia festiva per excel·lència; i el seu ritme servien per a l'anunci de celebracions de transcendència, tant si eren la Festa Major, com la facècia dels Innocents. Aquesta emprava, justament potser per a fer-ne befa i broma, la música més considerada de tot el repertori popular festiu de la població. Ja se sap que unes de les millors tècniques per tal de legitimar i posar en valor una cosa són, precisament, la sàtira i la burla de la mateixa.

Gabriel Castellà ens el transcrivia el 1905 tot dient:

"Veusaquí l'esmentat ritme: [adjunta el toc de tabals de la Patera]. Pot esser tot lo monótono que's vulgui, emperó es tant particular, es tant característich, es tant de casa, que'ls igualadins, mes que ficat á l'enteniment, el tenim aquest ritme com encarnat en el nostre esser. El sentim tocar á les campanes de la parroquia cada volta que's bateja un nen, y serveix al istil de himne honorífich pera baixar y pujar la bandera en les festes populars de Sant Antoni, Ignoscents y altres.

*Qué dirém més? S'ha donat el cas de trobarse en país estranger un fill d'Igualada, y ab el ritme de La Patera descobrir la presencia d'un compatrici seu. ¡Poder meravellós del ritme! Com es molt natural, les orquestes y bandes igualadines al sonar La Patera ho fan ab una melodia, (algunes vegades no molt ben armonisada) mantenint el mateix ritme, y produhintse allavores aquesta música: [adjunta el toc melòdic de la Patera]."*²⁷⁷⁹

²⁷⁷⁶ SERRA IGLESIAS 1881, capítol IV.

²⁷⁷⁷ Vegeu https://ca.wikipedia.org/wiki/Jaume_Serra_i_Iglesias [abril 2020].

²⁷⁷⁸ SERRA IGLESIAS 1927, pàgines 89 a 107.

²⁷⁷⁹ CASTELLÀ 1905. *Sometent*, núm. 31, 31 de desembre de 1905.

Quan Castellà i d'altres ens relaten l'anècdota –potser verídica- que dos igualadins s'han reconegut entre ells trobant-se a molta distància de llur vila nadiua gràcies al ritme de la *Patera*, no fa sinó engrandir la versió igualadina d'un mateix mite que, a Berga s'explica dient que si un berguedà no es troba físicament a Berga, en cas que posi l'orella a terra, per lluny que es trobi, sentirà el retronys del tabal de la Patum el dia de l'Ascensió.²⁷⁸⁰

Del ritme i tonada de la *Patera*, Antoni Carner en va escriure el 1972 que era “*tan igualadino que, cuando la Milicia Nacional, en tiempos de Isabel II, necesitaba una contraseña, la corneta tocaba la “Patera”, y mientras en nuestros campanarios no faltaron las campanas, el toque de la “Patera” señaló el bautizo de los varones igualadinos*”.²⁷⁸¹ Això ens fa pensar que aquest toc de corneta va fornir almenys des de mitjan segle XIX una melodia a l'antic i ancestral ritme del *tabal dels turchs*, sense que puguem deixar d'esmentar la *trompeta milanesa nova* que s'havia comprat el 1596 per a Josep Costiol, trompeta del municipi.²⁷⁸²

És important també que s'esmenti encara una tercera festa –la quarta si comptem també l'antic Corpus Christi a Igualada- on el ritme i melodia de la *Patera* hi tenen un lloc especial: la de Sant Antoni Abat, dels Traginers. Ja documenten aquest fet Lluís Marsans el 1885 (“*Al matí del día de la festa, diuhen ofici ab lo corresponent sermó y profussa illuminació y al mitj día quant tota la plassa del Blat está plena á mes no poder, compareix la comitiva se posa la música en un balcó y mentres resonan los ayres populares que per aytals festas fan servir los igualadins, la germandat de S. Antón*”)²⁷⁸³ o Gabriel Castellà el 1905 (“*El sentim tocar á les campanes de la parroquia cada volta que's bateja un nen, y serveix al istil de himne honorífich pera baixar y pujar la bandera en les festes populares de Sant Antoni, Ignoscents y altres*”).²⁷⁸⁴ Encara avui, el 2020, per sant Antoni (abans i després de l'Ofici) i les dates que l'envolten –cercavila de vigília dels Tres Tombs- les banderes gremials petita (1822) i gran (1856) onegen al balcó dels domicilis dels respectius *banderados* amb la melodia de la *Patera*. La fa sonar la Banda Municipal d'Igualada segons una harmonització de postguerra però que beu de la versió harmonitzada que ja donava Gabriel Castellà el 1905.²⁷⁸⁵

Hem de referir-nos també al toc de campanes per anunciar el bateig d'un nen amb aquest ritme de la *Patera* i –potser- la melodia i tot, que també s'ha perpetuat en el record amb una cantarella: “*No és nena que és nen*” que encara han repetit diversos igualadins d'edat a l'autor d'aquest treball. Ho esmenta el 1883 Marsans i Solà quan es referia als bateigs a Igualada:

“Aixis qu'arriban á l'iglesia lo vicari y l'escolá ja'ls están esperant. Comensa la ceremonia, sostenint la criatura lo padrí ó la padrina segons sia noy ó noya. quant la criatura es

²⁷⁸⁰ FELIPÓ 2005, pàgines 80-81.

²⁷⁸¹ *Igualada, Periódico bisemanal*, 8 d'abril de 1972, pàgina 5. CARNER 1972. CARNER 1954, pàgines 31-33 (versió reduïda).

²⁷⁸² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 8183. UD 9809. Llibre del Racional, foli 115v.

²⁷⁸³ MARSANS 1885, capítol XVIII. *Tres Toms. Cremilleras*.

²⁷⁸⁴ Biblioteca Central d'Igualada. *Sometent, portaveu de la comarca igualadina*, any I, núm. 31, 30 de desembre de 1905 (Estudi de Gabriel Castellà sobre la *Patera*).

²⁷⁸⁵ Biblioteca Central d'Igualada. *Sometent, portaveu de la comarca igualadina*, any I, núm. 31, 30 de desembre de 1905 (Estudi de Gabriel Castellà sobre la *Patera*).

batejada, surt lo campaner á donar l'enhonorabona y tant lo padrí com la padrina, li han de donar alguna cosa, per que toqui las campanas. Quant lo acompanyament surt de la iglesia, lo campaner branda las campanas, tocant la patera si es noy ó altre toch especial anomenat fandango si es noya, y al arribar á la casa ja troban la taula parada, per servir un refresch ó un sopà segons la casa y per fi si'l bateig es de joves, no falta'l corresponent ball. En lo[s] bateigs s'acostuma també lo que'n dihuen tirar confits, que consisteix en que mentres l'acompanyament va y vé de l'Iglesia, los homes apedregan de confits la canalla y las casas conegudas, lo que fa que siguin seguits per gran munió de brivalls."²⁷⁸⁶

I també el mateix Marsans repeteix la menció com a costum dels bateigs, el 1885:

"Las campanas de cada poble, tenen tochs característichs que sols coneix el que n'es fill, puig si be per son toch, mes ò menos pausat, un foraster pot coneixer si es trist ó alegre, pel fill de la població son unas llenguas que parlan un llenguatje que sols éll entent, é Igualada pot enorgullirse de tenir un toch que'ademés de donarli individualitat, sempre quan son campanar lo toca, l'igualadí pot posar la cara riallera, per que'l toch de la patera sempre senyala alegrías, may recorda tristesas. Prou qu'hu saben los brivalls lo que designa tal toch, quan lo segueixen cantant:

Patera, patum, / las banyas de fum.

Y sobre tot en la vigilia de la festa major, quan es tocada per aquella campana de veu tant dolça, que sembla dongui ayre pera ballarla y qu'inflama lo cor del igualadí en amor á las costúms de la terra. ¡Quin plaher mes gran pels amants de nostres consuetuts!

Y quan se bateja un infant ¿quin toch mes apropiat que la patera? si es lo toch particular de sa pátria y'l qu'inflamará son cor, si un dia 'l sent tocar en terra estranya. Nó, no hi ha cap dupte, si voleu conéixer, en qualsevol part del mon, á un igualadí, no haureu de fer mes que parlar de la patera y aquell que'l veureu animarse y entussiasmarse, aquell que veureu que vos escolta ab tota atenció, aquell es un igualadí, no'n tingueu cap dupte, sols un fill d'Igualada pot sobresaltarse al sentir lo toch ab que tant degudament s'enorgulleig la perla del Noya, l'avants reyna de l'Industria.

Pero si la criatura es una noya, alashoras no's toca la patera y com si se li volgués infiltrar lo sant amor á las costums de la terra, volejan alegrement las campanas enlayránt lo fandango tan apropiat á las balladas que's celebran en las festas majors dels pobles de sa comarca."²⁷⁸⁷

Per a colofó del valor patriòtic i sentimental d'aquest ritme igualadí, volem un breu fragment de poema de Jaume Boloix Canela, del qual parlarem més tard:

*"El Ball de la Patera és la tonada / que ha gronxat el bressol de tots els nins,
la dansa popular mes celebrada, / la cantúria dels braus igualadins."*

20.7 La vinculació de la *Patera* amb la festa dels Innocents:

20.7.1 Una antiga festa dels joves igualadins

---

²⁷⁸⁶ MARSANS 1883. Costums. Bateigs.

²⁷⁸⁷ MARSANS 1885. XIII. Los tochs de las campanas. – Enterros. – Dinar del mortuorum.

Algunes festes carnavalesques contemporànies han optat per satiritzar els seus propis elements festius. Res de nou quan es tracta de subvertir l'ordre establert. L'exemple més paradigmàtic –i més imitat– és el de Solsona, on tot el seguici de Corpus i del Claustre es troba replicat de manera burlesca des del moment que existeixen les peces d'imatgeria creades per Manel Caserras (1929-1996) i que escarneixen i ridiculitzen els quatre gegants, la mulassa, el drac o fins i tot l'àliga. Les peces –al marge de les infantils, molt més recents i creiem que menys interessants, per no ser sinó la rèplica en miniatura del mateix– no són poques. Datades entre 1978 i 1997, avui es sobrepassa la desena de figures.²⁷⁸⁸ Tot va començar quan, recuperat el carnaval a partir de 1971, l'any 1972 Caserras va fer una paròdia directa del bou de Corpus, a la qual s'hi afegiren les dels quatre gegants històrics el 1974.²⁷⁸⁹ Les figures actuals són ja recreacions còmiques basades en aquest principi, però fugint de la semblança directa per tal de bastir un discurs festiu més diferent i personal, alhora que, sobretot, molt més autònom.

També hem vist com a Tarragona va fer-se, pel Carnaval i ball celebrat al teatre Principal d'aquella ciutat, una paròdia d'elements dels seguicis de festa major el vespre del dilluns 27 de febrer de 1922. El progrés social i econòmic i l'arribada de la indústria i un relatiu benestar després de les constants revoltes obreres del segle XIX i començament de segle XX portava a riure-se'n per considerar superada l'època que els havia creat i mantingut durant segles. Això desvinculava el qui en feia burla de la gent d'estrat social inferior que encara els mantenia a poblacions rurals de menors dimensions. Igualada era –tot i disposar d'un potent teixit industrial i una burgesia nombrosa, benestant i consolidada– una d'aquestes poblacions, ja que mantenia, amb penes i treballs, un folklorisme de Festa Major. Els antics balls parlats més importants i significatius, *Patera* i *Diables*, ja havien desaparegut o es trobaven a punt de fer-ho. Tot i això, Igualada fou també pionera a riure's del seu seguici festiu, encara que potser d'una manera més encoberta, ja que ho va fer quan aquesta manifestació cívica era encara absolutament vigent i tenia un seguit d'usos polítics, socials i culturals que li donaven ple sentit d'existir.

No solament el carnaval era l'espai i el temps per a posar el món de cap per avall o per a exercir la sàtira i la crítica social. El cicle nadalenc també ofería un bon moment per a fer-ho, amb el fenomen de les llicències litúrgiques que s'hi trobaven. Per exemple, els bisbetons o les festes de l'ase i els reis dels folls. L'Edat Mitjana ja era abundosa en mostres histriòniques del desordre i la inversió de les jerarquies, també dins els cercles eclesiàstics. Tant per afavorir l'exercici de la humilitat en les altes jerarquies, com per legitimar-les. La burla festiva mai és una contestació, ans al contrari, esdevé legitimació, perquè amb el joc de la inversió s'accepten implícitament els valors d'una societat i els seus estaments, de manera que aquests surten reforçats de la sàtira.²⁷⁹⁰

El marc nadalenc eren les "*Libertates decembris*" (voltants de Nadal) o les "*Calendas Ianuari*" (voltants de Cap d'Any), que podien prolongar-se fins a la Candelera o Carnaval. Per justificar la transgressió festiva dels valors i els costums quotidians, Massip suggereix

---

²⁷⁸⁸ Són actualment el Gegant Boig (1978), la Geganta Boja (1979), el Mocós (1980), la Geganteta (1982), el Xut (1981), el Tòfol Nano (1983), la Draca (1984), els Nans (1985), el Pep dels Oriols (1986), el Picarricu o Comte de l'Assaltu (1986), la Vaqueta (1997). CASSERRAS 2017, pàgines 111-116.

²⁷⁸⁹ CASSERRAS 2017, pàgines 144-145.

²⁷⁹⁰ MASSIP 2008, pàgina 132.

els tòpic de *l'Omnia tempus habent* que trobem a l'Eclesiastès,²⁷⁹¹ i el verset *Deposuit potentes de sede et exaltavit humiles* del Magnificat.²⁷⁹² Aquesta festa basava part de la seva transgressió en aquesta inversió de valors. Una inversió, això sí, sempre transitòria, dins un lapse temporal delimitat i concret. Així exercia de vàlvula d'escapament de les tensions socials derivades d'un sistema social desigual, amb privilegiats i exclosos d'aquests privilegis. Per això en alguns contextos devien ser festes adreçades especialment als col·lectius més desfavorits, els nens, els pobres, les bèsties...i això també explica la relació de la festa dels Innocents que veurem tot seguit i l'acte dels Tres Tombs que hi tenia lloc el matí del dia 28 amb els que realitzaven els Tonis (traginers), durant el qual es beneïa, el dia 17 de gener, tota bèstia de treball i de tir.

I, com fa avinent Massip, els *“tres tipus que encarnen la innocència, la humilitat i la manca de contaminació social: els nens, els folls o mancats i les bèsties de càrrega”* tindran *“un progonisme preferent durant aquestes festivitats d'inversió que se succeeixen al llarg de l'hivern, una estació amb poca feina agrícola que permetia, doncs, el lleure, el joc i les relacions grupals”* i fomentar el sarau i el repartiment d'obsequis a aquests sectors de població.²⁷⁹³ És en aquest context que cal explicar també les festes de dignitats efímeres, com el rei moixó o el bisbetó (*episcopellus*), el qual trobem a Lleida (on *in missa fiat sermo per episcopum puerorum*), la Seu d'Urgell i d'altres esglésies catalanes de notable rellevància litúrgica o cultural.²⁷⁹⁴

A la catedral de Girona havia arribat a tal nivell d'excessos per les prerrogatives, que el 1539 s'hagué de suprimir el caràcter obligatori que abans tenien canonges i preveres de rebre la confirmació de mans del Bisbetó. El nen escollit el dia de sant Nicolau, els donava una bona bufetada i devia gaudir la revenja després de tot un any d'obediència incontestable.²⁷⁹⁵ També el 1541 es prohibia que es passegés aquest bisbetó per l'església tot ballant.²⁷⁹⁶ Les Constitucions provincials Tarraconenses de 1566 també reiteraven la prohibició quan diuen que *“Vanos quoque puerorum, vel adolescentium ludos, dum Episcopum fingunt, aut Regem, aut alium magistratum ecclesiasticum, vel saecularem, coercendos esse censemus”*.²⁷⁹⁷ No en va Girbal, quan va estudiar el bisbetó de Girona el 1881 va titular l'article *“El obispillo de Inocentes”*.²⁷⁹⁸ De fet, és una celebració que pot encaixar molt bé dins l'univers del catolicisme, una confessió on el sacrificat -el Crist- és, incontestablement, un innocent.

La igualadina festa dels Innocents la qual -no ho oblidem- queda dins l'Octava de Nadal el punt àlgid del cicle festiu, troba un origen incert però remot. Sembla evident que

---

²⁷⁹¹ Eclesiastès, capítol 3, versets 1-8: *“Per a tot hi ha el seu moment, i un temps per a cada cosa sota el sol. Temps d'infantar i temps de morir [...] Temps de matar i temps de curar. Temps d'enrunar i temps de bastir. Temps de plorar i temps de riure. Temps de lamentar-se i temmps de ballar [...]”*.

²⁷⁹² Lluç, capítol 1, verset s 51 a 53: *“Les obres del seu braç són potents: dispersa els homes de cor altiu, derroca els poderosos del soli i exalta els humils; omple de béns els pobres, i els rics se'n tornen sense res.”* AMADES 1950, volum I, pàgina 219. MASSIP 2008.

²⁷⁹³ MASSIP 2008, pàgines 132-133.

²⁷⁹⁴ VILLANUEVA 1851, pàgines 92-93. Per a la Seu d'Urgell, MIRÓ 1996a, pàgina 16, on es cita Richard B. Donovan, *The liturgical drama in Spain*. Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies, 1958, pàgina 191.

²⁷⁹⁵ MASSIP 2008, pàgina 136. Tot i remetre a LUCERO 1995, aquesta menció no figura en dita font.

²⁷⁹⁶ VILLANUEVA 1850a pàgines 193-197 i 341-342. LUCERO 1995, pàgina 178.

²⁷⁹⁷ Vegeu annex documental. MASSOT 1967, pàgines 41-42. Traduïm: *“També censurem els jocs de minyons i adolescents que fingeixen un bisbe o un rei o encara altres magisteris eclesiàstics o seculars que coerciten.”*

²⁷⁹⁸ Article d'Enric Claudi Girbal dins *Revista de Gerona*, V (1881), pàgines 461-462, al qual no hem tingut accés.

convé cercar-lo en aquestes litúrgies d'inversió de jerarquies i de funcions d'irreverència controlada dins els dies immediats a la gran celebració. El desembre de 1479 es documenta a la capital anoienca la tria d'un *Rey Moxo* o moixó, que anava vinculat a la recaptació per part dels joves de la Confraria del Cos de Crist i sant Esteve, sector que tard o d'hora derivaria en la confraria dels joves o fadrins. Casualitat o no, sant Esteve es considera el primer màrtir, i els sants Innocents, que es celebren només dos dies després, es consideren la *flor dels màrtirs*, per haver mort per causa del Crist abans que el mateix Crist.²⁷⁹⁹ Aquells joves igualadins demanaren poder elegir un rei o personatge el qual suposem que liderava algun tipus de facècia o astracanada nadalenca per tal de recaptar diners pel ciri de la lluminària del Santíssim, que en el cas dels joves arribà a assolir un tamany descomunal,²⁸⁰⁰ ciri que també havia de servir a les processons de Corpus i sant Bartomeu, segons sembla deduir-se:

*"[...] com lo jovent de aquesta vila tots anys acostuma per laor de Déu fer hun ciri gros acompanyat de ·iiij· ciris patits, los quals per poques sustàncies a molta disminució e totalment a perdició venen, los quals ciris servexen a la luminària e acompanyar lo cos preciós de Ihesu Christ hoch encara a otil de la dita vila, com és a la festa del Corpus e de Sent Barthomeu, axí a la profasó com a les ballades. Axí, considerant lo dit jovent totes aquestes cosses, hoch encara que per tot lo Principat de Catalunya axí lochs reals com baronies, se acostuma en les festes de nadal fer, per augment de la luminària, un rey. E açò per aver alguna ascusa de demanar per la dita luminària, suplica lo dit jovent a vostres reverències los cia atorgat per lo honorabla consell, ells pugan fer Rey ací com los altres lochs acostumen, lo qual sens abús anans beningnament demanar pugua aquella caritat sarà plesent a cadescú donar de bon grat e sens força nenguna. E per què aia principi, vos suplica lo dit jovent que en les ditas presents festes, encara q sia tart, de bon costum principiar pugua."*²⁸⁰¹

El consell de la vila els va donar permís, precisament en sessió celebrada el dia 27 de desembre de 1479, i Igualada va tenir el seu reis de folls o potser una mena de *Moixó Foguer* nadalenc el dia dels Innocents. Això sí, sense emprar la força per tal d'incitar al donatiu. La concessió d'aquest permís és la primera mostra de control de l'autoritat civil. Més val tolerar una cosa amb reserves que no pas prohibir-la per les males i que se'n perdi el control:

"Donaren licència e facultat als jóvens macips de la present vila de Agualada que, a Reverència de Nostro senyor Déu Ihesu Christ e de mossèn Sent Esteve prothomàrtir e a augmentació dels ciri o ciris los quals lo dit jovent tenen en servey de Nostro Senyor en la dita església, que seguint la costuma qui ya quasi és en pràtica en tots los lochs del Principat de Cathalunya pusquen elegir Rey vulgarment apellat Rey Moxo, qui diu tant solament per totes les festes de Nadal e fins al dia de Aparici, intensivament, començant en la festa [en blanc]²⁸⁰² ab honest acapte per ells ffahedor entre les gents de la dita vila, encara entre les gents qui durant lo temps del dit regnat en la dita vila declinaran e anant

²⁷⁹⁹ L'himne que es canta a laudes i vespres del dia de la festa comença "*Salvete, flores martyrum, quo lucis ipso in limine Christi in secutur sustulit, ceu turbo nascentes rosas.*"

²⁸⁰⁰ D'aquest ciri en parla SEGURA 1907, volum I, pàgines 481-482, quan es vengueren els ciris de les confraries per ajudar a sufragar el cost del nou orgue. El ciri dels joves fou, irònicament, el que pesava més de tots.

²⁸⁰¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1265, doc. solt núm. 25. Desembre de 1479. Vegeu annex documental.

²⁸⁰² Segurament es referia als Innocents (28 de desembre) perquè Sant Esteve (26 de desembre) era just el dia anterior a la sessió.

*e vinent passeran, sens força ne violència de algú, si no per lur liberalitat. E açò per reverència de Nostro senyor Déu Ihesu Christ e de la gloriosa Verga Maria e de mossèn Sent Esteva e per augmentació dels dits siris.*²⁸⁰³

En una altra línia, la visita pastoral d'octubre de 1721 prohibia “*que fassan los Innocents, y que se fassan los Pastorets dins la Iglesia, y també lo Devallament de la Creu en la Quaresma ni dins ni fora de la Iglesia*” i la causa i argument d'aital prohibició es detallava uns folis més endavant del volum d'arxiu:

*“Pastorets, Inocents y la Passió. Per que estan informats que en los dias de la Semmana santa y Nativitat de N. Sor. se representan al viu los passos del Naixement y de la sua Sagrada Passió, lo que deuria cedir en obsequi de sa Divina Magestat, se redueix a farsa, y ocasiona distracció seguint-se-n també mols altres graves inconvenients. manam que ni dins, ni fora de las Iglesias se fassen las ditas representacions en pena de 10 ll. ss. y en subsidi de excomunicació á qualsevol que intervindrà en elles, y baix las mateixas penas prohibim que-s fassan los Innocents dins [31v] las Iglesias, que són llochs dedicats á la oració y al culto de Déu, sent impietat profanar-los ab semblants accions”.*²⁸⁰⁴

20.7.2 La festa vuitcentista, vinculada amb la Patera.

La festa degué reprendre's força anys després –si és que es deixà de fer alguna vegada– però aquest cop amb les representacions al carrer. El document descriptiu més antic que parla de la festa dels Innocents d'Igualada és el programa d'actes de l'edició del 1818, aparegut al *Diario de Barcelona* del 24 de desembre. Com acabem de veure amb les prohibicions setcentistes, no era pas el primer any que es feia. Però ara sabem que, en aquest moment, el seu calendari d'actes segueix els plantejaments organitzatius de la Festa Major, encara que amb el dimensionat a mig camí entre aquella i una festa de carrer; hi ha passada a la vigília, cònsols o administradors, el sermó satíric (que anomenen *relación*) pronunciat des d'un balcó a la plaça major, una cercavila (o *rua*) amb elements parateatral i un ball al vespre. És obvi que la Festa Major, malgrat no considerar-se com a esplendorosa fins el 1842, ja estava estructurada molt abans d'aquesta data. Ho hem vist en parlar de la seva revifalla a partir de 1740-1780. La notícia barcelonina de 1818 diu:

“El 28 del corriente se celebrará en esta villa la fiesta de los Santos Inocentes acostumbrada en todos los años, tan pomposa y lucida, como alegre y divertida, por la muchedumbre de danzas, bailes y figuras, que demuestran varias representaciones. Esta fiesta se hace á expensas de los señores empleados gubernativos de ella, elegidos de entre los mismos devotos de dichos Santos. La variedad de demostraciones, divertimientos, opulencia y magnificencia, queda á la garbosidad y libre alvedrio de dichos señores empleados. En el presente año, lo son los siguientes. Señor Martin Mestres, cónsul primero, señor Alejo Morros, cónsul segundo; señor Ramon Muret, alguacil; señor Gerónimo Borrull, escribano. Estos señores solemnizarán esta fiesta por tres dias consecutivos distinguiéndose en todo lo posible, como lo acostumbran los demas empleados.

²⁸⁰³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1030. Llibre de la Universitat de 1479-1483, foli 20r.

²⁸⁰⁴ Arxiu Episcopal de Vic. Visites Pastorals, Volum 1224, foli 26 a 32v. Vegeu annex documental.

Se dará principio á dicha fiesta por la tarde del día 28 con un paseo con música que se hará por la villa y sus arrabales; por la noche habrá iluminacion general y se hará otra pasacalle haciendo al fin de ella en la plaza mayor una relacion, sobre los puntos correspondientes al objeto y fin de la fiesta.

Por la mañana del 28 [...] se hará una rua, que correrá la villa y voltará la plaza, asistida de la sobre dicha música. Por la tarde se dará un baile público en la misma plaza, y lo habrá tambien por la noche en que podrán concurrir todas las personas de ambos sexos. En la mañana del 29 se celebrará con música en la iglesia parroquial de dicha villa, un solemne funeral en sufragio de los difuntos y especialmente de los devotos de dichos Santos Inocentes, con sermón que hará el muy reverendo padre Juan Pablo de Barcelona predicador capuchino. Al anochecer de este día se darán cuentas públicas de las entradas y salidas en casa del señor cónsul primero, distribuyendo lo sobrante para misas en sufragio de las almas susodichas.”²⁸⁰⁵

Es tractava d'una festa mantinguda sobretot pels més joves. El manantial d'on bevien aquesta festa i la seva sàtira era el propi calendari festiu local, especialment la Festa Major, aleshores en plena creixença. També les festes de sant Antoni (amb els Tres Tombs) o les de carrer, com les que ja existien dels carrers Nou (des de 1776), la Soledat (1784) o de l'Argent (abans de 1815). Ja hem fet algun apunt sobre la vinculació de la *Patera* a través dels sermons de la festa dels Innocents a Igualada. Perquè durant el segle XIX la festa dels Innocents va recollir elements de moltes altres festes locals per tal de satiritzar-les i, al mateix temps, construir de manera simpàtica però parasitària un discurs i una estructura d'actes que li fos pròpia i, a la vegada, de lectura fàcil per a la població més lloga en matèria de protocol.

Així doncs, la festa dels Innocents va començar a imbricar-se de tal manera amb la *Patera* fins al punt que tenim constància que l'any següent, el 1819, hauria sortit l'entremès de moros i cristians pel desembre. No sabem però, si hi va aparèixer de forma satiritzada o bé si es va presentar tal i com era. Si tenim en compte que la graella d'actes i continguts de la festa dels Innocents es devia estar aleshores adaptant després de la Guerra del Francès, som del parer que potser va sortir satiritzada, encara que no d'una manera molt violenta, si també hi anava un ball de bastons. També podria pensar-se que va representar-se sense els parlaments, perquè dins la festa ja hi havia el corresponent *sermó* anual. La notícia va aparèixer al *Diario de Barcelona* la vigília de Nadal d'aquell any i la descripció que se'n dóna, a la manera d'un programa d'actes per atreure visitants, sembla que

“Por la mañana del 28 [de desembre] saldrán dos carros triunfales, el uno representará el sacrificio de Isaac, y el otro un bailarín á la maroma, con otras figuras jocosas. Acompañarán dichos carros los señores empleados y numeroso concurso de principales devotos montados en sus correspondientes caballos, un magnífico ayuntamiento de veinte criados y cuatro volantes adornados y brillantemente vestidos, y dos famosos bailes, que el uno figurará las antiguas batallas entre moros y cristianos llamado la Patera, y otro de diestros juegos de palos.”²⁸⁰⁶

²⁸⁰⁵ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, núm. 360, 26 de desembre de 1818, pàg. 2890.

²⁸⁰⁶ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, núm. 358, pàg. 2867 i 2868. 24 de desembre de 1819.

El sermó satíric de la festa, ja esmentat i transcrit parcialment al llarg d'anteriors apartats d'aquest treball i que atribuïm precisament a l'any 1819, esmenta la *Patera* i se'n burla. Això no implica necessàriament que la seva presència pels carrers hagués sigut ridícula. Potser els actors que la plasmaren eren uns altres i les seves indumentàries també. D'aquest any és dels que tenim més notícies; tot i això, disposem solament d'aquest programa i, quasi per atzar, del sermó que devia associar-s'hi. Per una banda, els bastons no eren quelcom risible però tampoc excessivament greu o seriós. El mateix pot dir-se del qui ballava damunt una maroma o corda tensada, potser com si fos un equilibrista o funambulista.

De l'any 1818, el programa aparegut al mateix diari parla de la cavalcada o rua, en la qual hi haurien

*"[...] dos carros triunfales: el uno representará las crueldades de Neron, y la muerte de Séneca; y el otro significaciones incomprendibles para algunos. Acompañados dichos carros de un magnífico ayuntamiento, de veinte criados y cuatro volantes, adornados y brillantemente vestidos, y montados todos en sus respectivos caballos; se hará una rua, que correrá la villa y voltará la plaza, asistida de la sobre dicha música."*²⁸⁰⁷

Per tant, el 1819 hi havia la *Patera*, però el 1818 potser ni hi havia sigut present; de fet la incorporació d'elements clarament vinculats a d'altres festes de la població sembla una de les novetats de 1819. Recordem que la mascarada no implica necessàriament una descarrilada moral de primer ordre; almenys no traspuen això ni els sermons conservats ni les tres principals descripcions antigues de la festa, que resumirem tot seguit. Altrament, les autoritats no haurien permès que es fes, i menys encara a la via pública ni el sermó des del balcó de l'ajuntament, ni una mena de paròdia del propi consistori, com si anessin a processó de sant Bartomeu. El que està clar és que els Innocents esdevingueren un veritable carnaval vuitcentista igualadí, el qual durava del 27 de desembre fins al 5 de gener, amb un anunci iniciat molts dies abans i que la *Patera* hi era molt present en l'element del toc de tabal i la tonada. Un cop la festa va decaure definitivament després d'un intent de revifar-la a inicis de segle XX, el seu espai cronològic fou a la llarga ocupat de ple per l'actual festa dels Reis, amb l'arribada del patge Faruk la tarda del 28 de desembre i la cavalcada del vespre del dia 5 de gener.

El sermó versificat del 1858 al·ludeix moltíssim a la *Patera* i al seu tabal, així com al toc del mateix i la desfilada del timbaler durant els Tres Tombs del matí del dia 28 de desembre. Segurament que aniria acompanyat d'una manera accessòria amb la música del ball pla que avui encara sona a Igualada per les festes de Sant Antoni Abat.²⁸⁰⁸ Tot plegat, un alt nivell de protagonisme dins la festa:

"Lo tabal de la Patera / Sen recordeu de aquest tabal / quant la patera tocaba / y que la funció anunciaba / aquell toch de sobresált, / del llit fugia lo malalt / los coixos tiraban las crossas / y si las voleu mes grossas / feya mes tot sol lo Pepa / ab sa caixa y la baqueta / que Napoleon ab sas grans forsas. / Y quin altre lo Casó / sino que era un ambutaira / valia mes lo seu donaire / quel del Roig del Marigó / home de molta disposició / sobre

---

²⁸⁰⁷ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, núm. 360, 26 de desembre de 1818, pàg. 2890.

²⁸⁰⁸ Vegeu la música dels Tres Tombs igualadins a SERRA IGLESIAS 1927, pàgina 133.

tot ab la Patum / pues tan sols ab lo afarum / coneixia home y dona / si venia de Ballbona / ó del poble de Monbuy. [...]

Cuant la musica rompia / cumansaban los tres toms. / Pero Jesus que algarabia / alló era un orga de raóns / alló si que era una gresca / que lluhia molt la festa; / Las primeras dignitats / tan contents i astufats, / furmaban al dabán / junt tambe lo Escribán: / Lo senyor Predicadó / á tots daba absolució: / Alguasil, Vuláns y Mossus / tots seguian com à gossus / y tambe la Sumareta / que purtaba la Vergeta. / Aquell reáls que donaba / lo tabal de la Patera / y la hermosa y gran bandera / quel primer Consul purtaba. / Alli s' veyan unas banyas / que cap matxu pot purtarlas. / Allá uns carrus triunfals / tirats per bons animals / presentaban amats oyents / la degollació dels Innocents [...] Acabat pues tot aixó / tutom curria à rafató, / majorment los furastes / que no venian pe res mes; / tots aquells, à llo tan grocs, / sen turnaban doncs tan roigs / que cada any feyan manera / de tornar per la Patera. [...] Purteume aqui la Bandera / que es cosa de bona mena. / Lo tabal aqui, ben aprop, / repetirem aquell gran toch / que lo Pepa si cuadraba / y tutom si ballugaba.

Patera, patum,

Patera, patum,

Patera, patum,

Las barras del fum,

Las barras del fum.

¡Que famos toch! ¡Que divertit / cuant un homa está ben tip! / ¡Oh trofeo de aquell temps! / ¿No farem mes Innocens? / Prometem arrepentits / que sino estem ben divertits / es per falta de poch llum / y que per axo nos fa Patum. / Jo ja estich tan abatut / quem fumu de las patillas de un ruch. [...]”²⁸⁰⁹

De l'any 1868 sabem que també el timbal de la *Patera* obria la desfilada satírica, segons la crònica periodística posterior:

“El lunes 28 desde las 5 de la mañana recorrieron los socios toda la población haciendo pagar el tan célebre chavo á vecinos y forasteros entreteniéndose en esta diversion, molesta para algunos, hasta las 11 de la misma en cuya hora reunidos en casa el primer cónsul salieron á recorrer las principales calles de la población parando en la gran plaza de la Cruz donde se dieron los tradicionales tres toms. La comitiva guardaba el orden siguiente: abria la marcha el tambor de la Patera; una brillante orquesta; los tres cónsules Sres. Cañellas, Capdevila y Sàbat montados en briosas caballerias sin enjaezar; los Sres. Alguacil, Escribano y Predicador; la representación de la Virgen y S. José huyendo á Egipto; los socios en número de 70 à 80 seguían formando dos hileras y à pié; el carro triunfal, que por cierto era muy pobre, donde iban el rey Herodes, dos mugeres y cuatro soldados los cuales en la representación de la degollación daban tales trompazos à las mugeres que estas defendiéndose en lugar tan estrecho atropellarían sin duda al rey, pues observamos se servía de su cetro para defenderse; por último seguía otro carro en el cual montaban cinco individuos parodiando un consejo. Esperamos de los nuevos cónsules que en el presente año no nos presentarán estos carros de un modo tan grotesco como en el pasado. Dados los tres toms y habiendo acompañado el cónsul pendonista á su casa se dispersó la comitiva.”²⁸¹⁰

No faltaven tampoc els graciosos a l'imprescindible ball; recordem que era el dia 28 de desembre. Segons la mateixa font:

²⁸⁰⁹ Sermó dels Innocents de 1858. Imprès per Abadal. Vegeu annex documental, any 1858.

²⁸¹⁰ Biblioteca Central d'Igualada. *El Eco de Igualada. Época segunda*. Año I, núm. 8. 2 de gener de 1869.

“A las 9 y medía de la noche se dio un baile en el teatro [...] Un mal intencionado parece se divirtió esparramando polvo de tabaco por la platea el cual levantado con el movimiento del baile molestó bastante á casi toda la concurrencia. Sin duda le pasaría algo por el estilo á cierto caballero, de seguro muy pegado de sí mismo, al cual preguntándole en cierta ocasión una señora si le gustaba el baile la respondió «no me agrada la danza terpsicorea, perché ab sa trepítasió pedánea, alsa tanta y tanta partícula pulvórea, que me embarga los sentits». A no haber regado también habria quedado embargado nuestro sentido del olfato. La orquesta estuvo brillante. Se concluyó cerca las 3 de la madrugada.”

La manera de parèntesi, cal esmentar l'apotecari Pere Bosch i Soldevila, veritable ànima de la festa, el qual va escriure, com a mínim, els sermons de 1860, 1861 i 1867, els quals es conserven en manuscrits coetanis i que en alguna ocasió no gaire llunyana esperem donar a conèixer de nou a la ciutat que els va escoltar el seu dia.

La primera descripció etnogràfica de la festa dels Innocents data de 1883 i ens l'ha transmès Lluís Marsans Solà. Les accions que recorden la Festa Major i els Tres Tombs de la benedicció d'animals són evidentíssimes, i el toc de gresca obligant el dissident a beure, també:

“Avans lo dia que mes festa feya Igualada, era 'l dia dels Ignocents. D'aqueixa festa, es d'ahont vé segurament 'l que'ls Igualadins siguin tinguts per generosos y obsequiadors, donchs hi havia hagut any, que'ls consuls, donaban dinar de franch á tots los forasters, que'n volian.

Farem una llaugera descripció d'aqueixa festa, per no fer aquest treball massa llarch, encare qu'are ja pasa de las dimensions regulars.

Desde'ls primers diumenjes de novembre, fins lo dia de la festa, passa tots los matins de las festas un tabal tocant la patera, qual objecte es reclutar, als que vulguin assistir á la festa dels Ignocents.

Lo dia de la Concepció, surten á la tarde los tres consuls, ab tot l'acompanyament montat, á recorrer ab una música, tots los carres d'Igualada. L'acompanyament dels consuls, está fet d'un capellá ó escribá, d'un predicadó, vestit de caballé á l'antiga usansa, d'un agutzil vestit de general, dels concellers ab sa roja gramalla y dels mossos y volants; vestits cada any de diferent modo, pero no faltant may las sevas calsas ab passa platejada y sa gorra ab ploma blanca. Tots menos los derrers vant á caball distingintse entre'ls primers 'l capellá que va montat en una mula y á cada costat porta unas grossas banyas.

A la vigilia dels ignocents á la tarde, precedits d'una música, voltan tota la ciutat, fins que s'ha fet fosch, á qual hora se dirigeixen á la casa consistorial, ahont fan un discurs, que comensa describint lo que son, tots los principals de la festa y acaba describint, tot lo qu'ha passat durant l'any, expresant todas las senyas de las personas á qui ha sucsehit pero sense anomenarlas; tot lo qual barrejat ab xistes mes ó menos apropiats, fa esclatar la rialla, á la nombrosa concurrencia que l'escolta.

A la matinada del dia de la festa, se reparteixen los mossos y volants, en diferentas collas, manadas per algun dels principals y recorren á centas vegadas la ciutat, sens deixar passar ningú sigui'l que sigui, que no pagui'l xavo. Es d'advertir, que si algu'ls dona una pesseta ó altre moneda, no se torna cambi. Si un no vol pagar, se'l amenassa en tirar-lo de cap al aigua y si encare's resisteix, se'l munta á caball y se'l porta al concell, ahont despres de donarli beurer, li fan pagar lo xavo. Si algun resisteix massa vegadas, lo portan á una font y alli, li tiran un raig d'aygua al clatell. Per coneixer si un ha pagat, li

fan una creu blanca á l'esquena, ja ab guix, ja ab una de las grossas banyas, que porta'l capellá. Aqueixas bromas duran tot lo matí.

Al mitj dia després de tocat per la música lo toch de la patera com á senyal de reunió, tots los Ignocents se reuneixen, y van á la plassa de la Creu, ahont fan los tres toms, seguits d'un carro alegórich á la matansa dels ignocents per lo rey Herodes. En los tres toms lo primer cónsul porta la bandera y'ls altres dos los cordons.

Després dels tres toms, fan un espléndit diná, y á la tarde fan balladas, al aire lliure, ahont lluxen sos trajos las igualadinas y "ahont se veu la novetat de veurer ballar y fer cabriolas, al que representa l'escribá vestit ab sa sotana manteu y barret de teula."

L'endemá, fan dir un ofici en sufragi dels morts qu'hagin pertenescut als Ignocents.

Al surtir d'ofici, reparteixen cocas rodonas á tots los vehins d'Igualada, 'ls que sempre las pagan á doble preu del que solen valgué.

Los diners qu'han recaudat, durant aqueixos dias, son repartits entre'l pagar l'ofici, los presos y l'hospital.

Aqueixas festas s'anuncian anticipadament, per medi de programas escrits en catalá y en vers humorístich.

A la vigília dels reys, al Janer, se fan los cónsuls per l'any vinent.

Es una costum que fa alguns anys que no existeix y que voldriam tornarla á veurer ab l'esplendor d'altre temps, en que tanta importancia donaba á Igualada."²⁸¹¹

Veiem com les al·legories de *las crueldades de Neron, y la muerte de Séneca* o bé el carro amb *significaciones incomprensibles para algunos* del 1818 i els carros triomfals amb *el sacrificio de Isaac, y el otro un bailarín á la maroma, con otras figuras jocosas* del 1819 han donat pas a la representació de la degollació dels innocents, cosa que ens sembla molt més pròpia de la diada i que, segons sembla, no suposava sinó tornar a l'estadi anterior. Amades (que desconeixia la nostra visita pastoral de 1721) ja deia que:

"A casa nostra no hem trobat rastre de la celebració, dintre de l'església, de la Degollació dels Sants Innocents; qui sap si s'havia simulat al carrer. Fins als nostres temps han subsistit diversos costums populars, per cert molt pintorescs, que bé en poden ésser una degeneració, sobretot les innocentades d'Igualada i de Sant Sadurní d'Anoia. Fins ara, a la ciutat de València, s'ha mantingut amb tota la seva integritat i amb molt de caràcter un misteri de la degollació dels Sants Innocents, qualificat popularment de la Degolla, que concorria a la processó del Corpus junt amb els misteris d'Adam i eva i de Sant Cristòfor. Era el més llarg de tots tres i de més trama, puix que hi prenien part més de vint personatges, mentre que en els altres dos només n'intervenien sis en cada un."²⁸¹²

La següent descripció, potser la millor d'aquesta festa, del mateix autor i datada el 1885 revela coses interessants, com l'antiguitat, l'estranyesa del seu obscur significat, l'aquiescència de les classes dirigents envers la seva celebració i, com no podia ser d'altra manera, les aparicions dels elements de la *Patera*, que hi havien arrelat com un detall consubstancial. Bàsicament la música i el rondar d'un tabal uns dies abans. *Un* tabal, que no *el* tabal, que ja devia anar perdent caràcter, de tant reutilitzar-se. També és molt important el tema que el timbaler servís de figurí als allistats (a la festa, s'entén), cosa que no deixa de fer-nos pensar que era una celebració dels joves o *quintos* de les lleves militars, el seu comiat de l'edat juvenil, un ritus de pas a la vida adulta. Escriu Marsans el 1885 sobre la festa dels Innocents:

²⁸¹¹ MARSANS 1883.

²⁸¹² AMADES 1950, volum I, pàgines 218-219.

“Te per principal toch la patera, ab lo que n’hi ha prou per que conegueu qu’és igualadina; popular per endemés, y sobre tot festa de broma y alegría com per un estrany contrast es en moltas parts lo día dels sants Ignocents, com si la degollació de catorze mil infants, lo despotisme d’Herodes y los planys de tantas mares desgraciadas, puguessin ésser recorts que fessin viurer als pobles, donchs diga’s lo que’s vulga, aquell día tothom fa gresca: uns punts ab enganys, altres ab cosas menos enginyosas é Igualada ab la festa qu’anem á descriurer, celebran tot rihent la degollació de totas las criaturas de Judea. Res sabém respecte á l’antigüetat d’aqueixa festa, per que ni res n’hem vist publicat, ni tenim á nostre mà arxius pera investigarho, contentat donchs, lector estimat, llegint una monografia de la costum tal com se celebrá en los derrers anys, donchs nosaltres sols podém dir, qu’en altres temps habia cridat molt l’atenció, que hi hagué vegadas que’s feyan ab tota magnificencia, y que’ls principals d’Igualada no’s desdenyaban d’originarlas y de formarne part. Com qu’és festa de molta gent, lo primer que’s necessita es allistarla, pera lo qui desde primers de Novembre, surtía cada festa un tabal que recorria ‘ls carrers, tocant la patera (Eix mateix método se segueix pera allistar gent pera la Patera, los Diables, y la Moxiganga) y com que cada any cambiaban los trajos dels mossos y volants, després d’alguns diumenjes lo timbaler ja surtia ab lo traje oficial servint de figurín als allistats, en qual vestit encare que cambiés cad’any lo color de la brusa, may faltaban los pantalóns negres ab franja platejada y la gorra del color de la brusa ab ploma blanca. [...]

Mes lo dia que l’Iglesia celebra la degollació dels infants de la Judea, era’l que mes tabola’s movia, donchs ja de bon matí apenas cantaba lo gall matinal, despertaba los vehins lo tambor que seguía tots los carrers tocant la bélica patera y promte surtían de sas casas los consuls, los consellers, l’agutzil y’l predicador, montats en sos caballs, y lo capellá, montat sobre una mula que portaba unas grossas banyas en lo fust, mentres los mossos se reunían per grupos ab algún volant, pera portar la safata, y manats per algún dels principals de la festa, voltaban la Vila no deixan passar cap ánima que no pagués lo xavo [...]

Tambè alguns provehits de midas mes que regulars, seguían las botigas, fentlos pagar la multa, per que totas las trovaban curtas, no parant en tot lo matí eixas bromas y altres que’s romiaban per que la questió era divertir-se, volent semblar autoritats que fan cumplir la lley.... del embut.

Pero la festa principal del dia eran los tres toms. Després de pasat lo tabal pels carrers cridant á reunió per medi de l’imprescindible patera, tots los Ignocents se reunian davant de casa’l primer cónsul que tot lo dia tenia la bandera al balcó, y quant la comitiva estaba arrengrarada, la música tocaba la patera y al cap de un rato al compás d’un ardent pas doble se posaba en marxa la comitiva, obrint la marxa la música, lo tambor de la patera y los volants y mossos á peu; seguían deseguida los consellers, l’agutzil, lo capellá, lo predicador, y’ls consuls, muntant tots caballs y portant lo primer consul la bandera blanca dels Ignocents y per fi anaba derrera, un grupo representant la fugida de Sant Joseph y la Verge pera salvar á Jesús y un gran carro triunfal representant la degollació dels Sants Ignocents, ab lo corresponent rey Herodes y’ls mata-criaturas, com anomenan en Igualada als satélits d’aquell rey qu’anaban trossejant ninas y ninóts fets de pedassos. Eixa comitiva se dirigia á la plassa de la creu, y quan la música era al balcó de la casa de la Vila y tocaba la mateixa tonada popular que’n los tres toms de Sant Antón Abat, los Ignocents feyan també’ls tres toms per dita plassa y quan habían acabat se posaba la música al devant, voltaban alguns carrers y se dirigian al hostal, ahont tots plegats, ab la major alegría, celebraban un dinar de festa major.[...]”²⁸¹³

---

²⁸¹³ MARSANS 1885, capítol XXII.

Jaume Serra Iglesias també escrigué cap a 1893 una descripció extensa de la festa, publicada el 1927. El text és llarg, però d'allò més rellevant per a l'estudi de la festa i de la mateixa *Patera*:

“Dia de joia i de bullici era'l dia dels Sants Innocents fins a principis del darrer quart de la passada centuria. Aquesta festa es celebrá anyalment fins l'any 1878. Tretze anys més tard, en 1891, torná a cel-lebrar-se, mes hom pot dir que fou per a estroncar-se definitivament, car no's repetí mes que una sola vegada. Ja des d'uns quants diumenges avants passava pels carrers de la població un subjecte amb un timbal fent sentir el toc de la Patera per tal de reclutar els qui desitjessin pendre part en la festa. Mes diguem primer quins eren els elements que la constituíen.

Els Cónsols, organitzadors i administradors de la festa, el cap dels quals era portador de la bandera, l'Agutzil, l'Escribá, el Predicador, el Capellá, i els Consellers i un nombre indeterminat de Mossos.

El qui feia la recluta anava abillat, quan s'aproximava'l dia de la festa, amb el trajo que aquell any havien d'usar els Mossos; feia, diguem-ho aixís, de figurín; puix aixís com l'indumentaria dels altres personatges era invariablement la mateixa, en la d'aquells canviava'l color de la brusa, que era'l que exhibia'l reclutador. Els pantalons eren sempre negres amb una franja platejada. La gorra, que portava una ploma blanca, era del color de la brusa.

Feta la recluta, el dia de la Puríssima, 8 de desembre, tot el personal, precedit de l'orquestra, feia una esplèndida cerca-tila. Muntats en sengles corcers, anaven el portador de la bandera i demás Cónsols, abillats amb trajo de societat, de gran gala, l'Agutzil, l'Escribá i el Predicador amb indumentària del segle XVII; els Consellers amb llurs gramalles i el Capellá cavalcant sobre una mula qui portava a la gropa unes descomunals banyes, insignies de la Festa, seguint al darrera tots els mossos reclutats, vestits de la faisó damunt dita.

Era un cavalcada molt vistosa que animava extraordinariament els carrers de la població.

Pocs dies després es repartien uns programes annciadors dels festetjos que tindrien lloc durant la diada dels Innocents, programes escrits sempre en la nostra estimada i formosa parla. [...]

A la tarda del dia 27, vigilia de la festa, hom repetia la gran cavalcada, i al vespre, després de sopar, tenia lloc el sermó, que era'l número més esperat i el més temut pels qui no tenien la consciència prou tranquila. Des del balcó de la Casa de la vila, avui Jutjat del partit, el Predicador, amb espectació de l'ínmens auditori que emplenava tota la plaça de la Creu, comensava'l sermó, del qual, amb versos ben o mal fets, segons qui l'escrivia, era una relació, millor dit una crítica de tot el més notable que des de l'any anterior avia passat a la vila, comentant-ho amb xistos que'ls oients cel-lebraven amb grans riallades. Allí's retreia tot ço que durant l'any havia sigut l'entretenment dels veïns, tant de caràcter públic com privat i moltes vegades hom feria la susceptibilitat d'algunes relatant-se fets de caràcter íntim, si bé d'una manera dissimulada per més que la xismografia ja's donava pressa per aclarir-ho. [...]

El dia de la festa, des de bon mati, tot el personal distribuït pels carrers de la població, deturava als transeunts per a fer-los-hi pagar el xavo, (contribució, per cert, no gens gravosa), ço que donava lloc a molts incidents còmics i a voltes sorollosos. Els recaptadors admetien tota mena de moneda, sens etornar mai el canvi. Amb els qui pagaven els hi feien el rebut pintant-lo-hi amb guix una creu a l'esquena, exposant-se, els qui no volien el rebut, a tornar a pagar. Transeunts hi havia que, per tossuderia o per punt (no pas per avaricia, puix un xavo era aleshores la més ínfima quantitat de diner), es resistien a pagar. Ah, fillets de deu quin xivarri s'armava aleshores! Com que'l càstig

que's donava als renitents era'l de tirar-los de cap a l'aigua, portaven al tossut a una font o a un abeurador i allí li aplicaven una dutxa que deu n'hi dó. I que no hi valien reclamacions ni denúncies a les autoritats, puix aquestes no existien per a dits cassos. Això donava lloc algunes vegades a escenes violentes i sorolloses, sobre tot quan hom trovava algun mal pagador de geni irritable i que se les donava de valent, motiu pel qual fou abolit aquest costum en els darrers anys de la festa, en els quals hom portava els renitents davant d'un tribunal constituït pels Consellers i instalat en una entrada gran, (a cal Oranies de la Rambla, per exemple). Aquest Tribunal era inflexible i condemnava sempre al reo a pagar i a beure un trago de ví amb un colossal porró disposat al efecte. La gatzara que pels susdits motius regnava durant tot el matí pels carrers de la població era molt gran.

Cap allà al migdia hom organitzava una comitiva amb els dignitaris de la festa a cavall i'ls mossos a peu i precedits de l'orquestra anaven a la plaça de la creu, on amb tota solemnitat es representava la fugida d'Egipte amb personatjes representant la sagrada família, i la degollació dels Innocents, representats aquets per ninots de cartró. La gentada que aquest espectacle portava a l'esmentada plaça era inmensa. Acabada la cerimonia, la comitiva feia'ls tres tombs, amenitzats amb la marxa que de temps immemorial vé usant-se a Igualada pels tres tombs del dia de Sant Antoni.

Els festetjos del matí finalitzaven en un hostal de la vila, on tot el personal de la festa consumia un extraordinari i suculent àpet, en pau i amb bona gana. La tarda's destinava a les ballarugues. Formada novament la comitiva i de bracet amb la respectiva parella, tots els elements de la festa's dirigien altra volta a la plaça de la Creu i allí mataven el fret rendint tribut a la alegre Terpsícore.

A l'endemà hom cel-lebrava un ofici de difunts per a les ànimes dels qui en anys anteriors havien pres part en la festa. Després de l'ofici's feia un llevant de taula, repartint-se coques als veïns a canvi d'un donatiu voluntari l'import del qual servia per a pagar les despeses de la funció religiosa, repartint-se'l sobrant, si n'hi havia, entre l'Hospital i 'ls presos.

La festa dels Innocents tenia un epíleg, i aquest era'l nomenament de Cónsols per a l'any següent, que tenia lloc a la vigília dels Reis. Muntats a cavall tots els dignataris i acompanyats per una orquestra's dirigien, el vespre d'aquell dia, a casa del nou Cónsol en cap i li feien entrega de les banyes i la bandera, que's posaven al balcó, mentres l'orquestra interpretava l'himne d'Igualada, que bé mereixen aquests honors les notes de la Patera. Aixís acabava aquella simpàtica festa, bulliciosa i benèfica, que tant de bò no s'haguès estroncat mai.”²⁸¹⁴

També Amades va recollir el reclutament de la festa amb el toc de la *Patera*, que el seu *Costumari* situa el dia de sant Andreu, o sigui el 30 de novembre:

“A Igualada, cap al tard, sortia el nunci vestit amb samarreta barrada i calces curtes amb un vió daurat al costat, i anava cofat amb un esclopet adornat d'una alta ploma. Al so d'un gros tabal, feia una passada per tota la població, per anunciar al veïnat que restava obert el reclutament dels fadrins que estiguessin disposats a prendre part en la festa dels Innocents. S'allistava la fadrinalla de bon humor que tenia ganes de fer gresca i divertir-se, i la mainada. Els primers feien en la festa el paper de mossos, i els segons, el de volants.”²⁸¹⁵

---

²⁸¹⁴ SERRA IGLESIAS 1927, pàgines 89 a 107.

²⁸¹⁵ AMADES 1950-1956, volum V, pàgina 737.

Jaume Serra dona al final del seu llibre la melodia o tocada de la *Patera* que actualment encara sona per fer onejar les banderes gremials dels Tonis i la melodia del valset (ball pla?) dels Tres toms. El beneplàcit de les autoritats municipals i governatives s'entreveu amb la desaparició de les mateixes si un remullat protestava. Donem per fet que també devia ajudar molt a la imatge pública del divertiment el fet de donar el romanent de caixa als presos i a l'hospital. De fet, el sermó de 1891 remata la seva edició advertint que *“Los trossos de sermó que van entre dos estrelles, no s’han permés pronunciar en públich, s’han estrellat al xocá ab l’Alcaldia”*. Era lògica aquesta censura si es volia seguir fent la festa. Seguidament s’hi reproduïx el gravadet de la *Patera* que trobem també al programa de la Festa Major de 1896.

La festa però, va desaparèixer el 1892 amb el darrer sermó, fins que alguns intents posteriors escenificaren la seva defunció. Un esquemàtic esborrany de programa de la festa *que celebran los Inocentes en Igualada al año 1896* ja advertia que el dia 28 *recorrerán las calles sin armas palos ni otra cosa que pueda dañar, a las doce los tres toms* i la resta eren balls a plaça i en un local privat.²⁸¹⁶ El darrer indicati d’aquesta festa són els sermons de 1907 (publicat per Moncunill l’any 1990)²⁸¹⁷ i de 1910 (conservat en una biblioteca particular d’Igualada). D’aquesta festa se n’ha conservat una imatge de 1891, que mostra una cavalcada amb “banderado” i un carro al·legòric al seu darrera (en l’estil del Carro de Virtuts barroc que encara avui per les festes del Sexenni a Morella, si bé òbviament no tant luxós). que cal ubicar a la Plaça del Blat (sector més ponentí de l’actual Plaça de l’Ajuntament) sembla, no aporta més informacions rellevants, excepte que sembla que el moment en qüestió podria correspondre a la cavalcada del migdia del 28, concretament els Tres Tombs, i que s’hi veu una gernació a peu de carrer i als balcons.²⁸¹⁸

20.8 La mort de *La Patera*. Un recorregut pels anys finals (1880-1897)

Es pot dir que al segle XIX hi hagué una vitalitat especial d’aquest tipus de manifestacions dramàtiques festives (balls parlats) a la regió Penedesenca i del Camp de Tarragona, en un sentit amplíssim del que suposen geogràficament aquests dos termes. A principis de segle XX, algunes alternatives d’entreteniment que van entrar en joc entre 1850 i 1910 van anar agafant volada i substituint aquestes manifestacions, les quals van entrar en decadència. Si al Penedès i el Camp de Tarragona aquests balls parlats encara aguantaren un xic l’embat de la novetat, a la ciutat d’Igualada no fou així, donada la puixant industrialització que va viure en aquesta època. Sobta realment no trobar cap testimoni a la Igualada vuitcentista d’un ball parlat dedicat a sant Bartomeu, tenint en

²⁸¹⁶ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada, Lligall 482,1.

²⁸¹⁷ MONCUNILL 1990, pàgines 133-152.

²⁸¹⁸ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Fotogràfic Municipal, clixé 566. La fitxa, redactada per Gabriel Castellà, diu: *“Els Innocents. Una festa típica i gairebé peculiar d’Igualada fou la dels Innocents, molt en boga en el segle XIX. En el dia 27 de desembre, la comitiva de la festa, amb els Cònsuls i volants, acompanyats d’orquestra, al vespre es reunien a la Plaça del Blat, on es pronunciava, dalt d’un balcó, el sermó d’innocents. L’endemà recorrien la població, fent pagar una moneda a tot vianant. Al migdia passejaven una cavalcada al·legòrica de la degollació, i a la tarda es feia sarau a la plaça. La fotografia mostra un fragment de la cavalcada en passar per la plaça del Blat. Clixé de Pere Borràs Estruch.”* Pere Borràs (1887-1953) fou un activista cultural igualadí, el qual no degué pas captar la fotografia, sinó que la devia cedir -o permetre’n la reproducció- a l’Arxiu Fotogràfic Municipal.

compte que és un de les biografies més representades en els pobles tarragonins que tingueren representacions hagiogràfiques amb parlaments.²⁸¹⁹

Una d'aquestes alternatives que desbancaren els balls processionals, potser la primera de fer aparició, fou el ball d'envelat o el que es feia als salons de les anomenades societats particulars. Igualada n'és un exemple perfecte des del primer programa que es conserva de la Festa Major, del 1846:

“Dia 24. Por la mañana recorrerán las calles de la poblacion varias comparsas de diversos bailes [...] á las cinco habrá procesion, á las seis habrá funcion en el teatro, á las ocho y media se tirará un hermoso castillo de fuego fabricado y ejecutado por los mejores pirotécnicos; á las nueve y media saldrá la música á recorrer las calles para anunciar el baile público que se hará en la plaza de la Cruz, debajo de un grande y hermoso toldo ó embalat.

Dia 25. A las nueve de la mañana habrá la procesion de S. Fausto [...] á las seis de la tarde habrá gran funcion en el teatro, á las ocho y media se tirará otro castillo de fuego que será distribuido por los mismos del dia anterior, y á las nueve y media la música hará su acostumbrada pasada para el baile que será en el mismo toldo y lugar.”²⁸²⁰

Un altre motiu, i de gran pes, foren els castells, que prengueren molt de protagonisme a partir dels anys 1865-1870, ni que a Igualada fossin fets en base a una estètica més cuidada que a Valls i sense donar tanta importància al nombre de pisos assolits. En aquesta direcció, una crònica de la Festa Major de 1859 parla de *“espadats, torres y castillos de cinco, seis y siete, levantados y deshechos por su base”*.²⁸²¹ Els castells són una manifestació festiva de la qual tenim antecedents a la Igualada de 1802. Els programes de 1851 en endavant demostren que va ressorgir amb molta força a la segona meitat del segle XIX. Sovint s’hi anuncien dues *Mogigangas*, cosa que fa pensar en colles foranes, però sobretot en les dues famoses colles locals, la del *Traguetas* (especialitzada en castells) i la del *Carinyo* (en misteris de la Passió), documentades per Serra Iglesias el 1881:

“Fa ja alguns anys que sol haberhi duas collas de Moxiganga...¡Deu nos enguart de dir quina es la mellor, si la del Traguetas ó la del Carinyo, porque’ns exposariam à rébrer algun disgust! Val més que diguem que las dos desempeñan admirablemente su cometido y evitarem qüestions.

La Moxiganga es una cosa molt parescuda á los Xiquets de Valls, puig com ells balla al só de tabals y grallas y com ells fa torras, espadats y castells, mes no tant alts ni tant atrevits. Aixó no obstant, agrada la Moxiganga per los misteris que fá, verdaders quadros disolvents ab los quals representa algun passatge de la Passió de Jesucrist ab lo corresponent altar, estátuas, pilastras, etc. tot compost per grupos que presentan un bonich cop de vista, sobre tot á la nit, puig cada individuo porta á la ma una atxa encesa que dona al bal un aspecte bastant fantástich. Té la Moxiganga una altra ventatja sobre’ls Xiquets de Valls, y es, que mentres aquestos van vestits de qualsevulga manera, causant hasta repulsió, los que forman aquell ball van tots uniformats. Sabatas de color de cendra, calsotets blanchs, unas faldilletas vermellas ab vihuets grochs, camisa blanca

²⁸¹⁹ ARROYO-BOFARULL 2004 pàgina 26.

²⁸²⁰ Vegeu annex documental, any 1846.

²⁸²¹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*. 30 d'agost de 1859. Edició matí. Núm. 242, pàgina 8915.

y un mocador de seda lligat al cap. Per senzill que siga aquest traje dona un bon aspecte á las torras, castells, espadats y otras figuras del ball....Quant menys hi ha la uniformitat, que sempre es bonica.”²⁸²²

Una crònica de 1851 redactada després de la Festa Major ja feia avinent que “*no hay chiquillo que no represente la Patera, ó haga los enanos, ó pruebe los ejercicios gimnásticos de la mogiganga*”,²⁸²³ cosa que demostra l'èxit esclatant d'aquest tipus d'espectacles de plaça. I la cosa anà a més quan, per exemple el 1852 el programa anuncia “*las dos comparsas de Mogigangas, las cuales ejecutaràn algunas suertes del baile llamado de Valencianos*”, cosa que implica castells amb tota seguretat, ja que és la denominació arquetípica dels castells en aquest moment.²⁸²⁴ El 1859 marca un dels punts culminants del fet casteller a Igualada quan el programa de la Festa Major anuncia la qualitat d'una colla de Valls: “[...] *los bailes, de los Diablos, el de los Enanos, el de los Aros, el de Pastorcillos, el de Palitroqueros, la Mojiganga, el Drach, el de Valencianos, ejecutado por la mejor comparsa dels Noys de Valls; y por último el de la tan celebrada Patera [...]*”.²⁸²⁵ Poc després, el 30 de setembre de 1860, uns quaranta individus de la Moixiganga d'Igualada foren contractats per a actuar durant l'estada d'Isabel II a Montserrat. No sabem si per fer solament els “*bailes, pantomimas ó cuadros*” amb “*las hachas de cera que se necesitan para los cuadros que se hagan de noche*” o bé si també feren castells.²⁸²⁶ Però la *Patera* disposada en dues fileres de personatges tenia les de perdre, com a espectacle de plaça, davant un grup de seixanta fornits obrers que fessin torres humanes, amb l'èpica afegida del risc de prendre mal.

Si, com hem vist, el plat fort dels lluïments dels balls el migdia del dia de Sant Bartomeu l'any 1849 era tornar a la casa de la Vila “*en cuyo frente se ejecutará parte del grandioso simulacro anunciado*”, o sia, la *Patera*, el 1865 després de sortir d'ofici “*Concluida la Misa regresará el M. I. Ayuntamiento á las casas consistoriales precedido de los balls. Luego la Moxiganga formará ante las mismas sus atrevidos espadats, torres y castells, compitiendo en fuerza y agilidad con los Xiquets de Valls. A las doce los balls al son de sus músicas harán las cuestaciones*”. De la *Patera*, ni se'n parla, tot i que hi era, i amb el vestuari acabat d'estrenar. El contrast entre els dos programes d'aquests respectius anys parla per si sol. I, per més bé que mal, els castells vingueren a Igualada per quedar-s'hi.

A més, hi hagué la irrupció de la sardana com a fenomen de ball social. Igualada també va passar de dir el 1883 que “*aixis com l'Ampurdá te la sardana, Igualada te las balladas [de crespelles]*”²⁸²⁷ a veure com el 1898 es ballava una Sardana als jardins de l'Ateneu.²⁸²⁸ I el 1905 el programa de la festa major anunciava “*una de les mes renomades Cobles ampurdaneses, titolada «Nova Armonía»*”, que va suposar l'entrada de la Sardana per la porta gran a la nostra ciutat. Aquesta formació oferí

²⁸²² SERRA IGLESIAS 1881, capítol IV.

²⁸²³ Hemeroteca de la BNE. Crònica a *La España*, any IV, núm. 1053, 7 de setembre de 1851, pàgina 1.

²⁸²⁴ GÜELL 2013, pàgines 24-27 i 30-31.

²⁸²⁵ Programa de la Festa Major de 1859. Col·lecció particular.

²⁸²⁶ GÜELL 2013, pàgines 32-34.

²⁸²⁷ MARSANS 1883.

²⁸²⁸ Biblioteca Central d'Igualada. *El Ateneo, Revista Mensual del Ateneo igualadino de la Clase Obrera*. Any XIV núm. 150, juliol 1898. Documenta la primera ballada de sardanes a la nostra ciutat, dos dies abans de sant Jaume, o sia, el 23 de juliol.

ballades de sardanes, però també acompanyà la processó i tocà durant el castell de focs.²⁸²⁹ Gabriel Castellà es queixava aquell mateix any de l'entrada d'aquestes manifestacions de dansa de la zona gironina a substituir els entremesos locals amb les pretensions de dansa nacional catalana, cosa que mai ha sigut pas realment, ni de bon tros:

“En els balls populars várem notar ab sentiment la falta dels bastoners, nanos y moixiganga, que contribuían mol á animar la festa. Si es veritat que aixó va volguerse suplir ab les sardanes, no va resultar suficient, ya que'l pais no les coneix. Aplaudim el que procurin implantarse les diversións catalanes que sempre resultan mes decentes y mes acomodades al nostre modo de ser; aplaudim també el que siga l'Ajuntament el que prenga interés per donar bon esbarjo als ciutadans; lo que no sabem aplaudir es que aquesta implantació siga en detriment de les coses de casa. De casa son, es a dir, de Catalunya son les sardanes, empró mes de casa son els balls que havem citat, ya que son propis de nostra ciutat y comarca. No podem donchs avenirnos ab que se suprimeixin, encara que siga per substituirlos per una cosa que'ns es ben simpática.”²⁸³⁰

Per sort, la situació va canviar anys després, potser per influència dels seus estudis de folklore publicats entre 1901 i 1909, i els balls van tornar a aparèixer, amb l'empenta que va donar a tot plegat la celebració del centenari de la Batalla del Bruc i la necessitat de treure el *tipisme* al carrer.

La causa principal de la decadència de la *Patera* fou, però, el descrèdit que l'entremès va anar adquirint davant de les elits socials i de la intel·lectualitat coetània. Vers 1860-1890 ja començava de ser vista i percebuda pels intel·lectuals i l'èlit del moment com quelcom fora del seu temps, d'una ingenuïtat i candidesa que només podia complaure a la gent més humil. Les crítiques es succeïren. El teatre de Guimerà i altres autors fou vist com allò que realment calia fer. Aquest teatre de carrer d'arrel quasi medieval fou pràcticament apagat des de dalt a base de desprestigiar-lo i a base de tombar la feinada que comportava organitzar la quadrilla de components que hi parlaven i saltaven. Com que tot era transmès per boca-orella, especialment aquest antic caràcter d'estàtus social elevat, la seva pròpia fragilitat va ser el primer punt que va permetre'n l'extinció. Així ho deixa entendre Gabriel Castellà:

“En els nostres temps i de moltíssims anys (doncs ni els vells recorden el contrari), la Patera s'ha vingut exhibint per la Festa Major que celebra anyalment la ciutat del Noia, amb motiu de la festivitat de son Patró [...] Es trist confessar que la Patera, per ésser més difícil d'organitzar que altres entremesos, tant pel nombre de sos individus, com per requerir-se més assaigs i haver d'apendre els parlaments, s'ha anat oblidant llastimosament, i de segur que hi ha contribuït una mica la deixadesa o indiferència que en algunes èpoques ha regnat per les coses antigues, considerant-les com a passades de moda. La última vegada que s'ha representat a Igualada fou en l'any 1896.”²⁸³¹

Tot això va tenir uns antecedents, ja esmentats en la descripció que hem fet de l'entremès i del seu recorregut al llarg del segle XIX. Farem esment dels més punyents i aclaridors.

---

²⁸²⁹ Biblioteca Central d'Igualada. Programa de la Festa Major de 1905.

²⁸³⁰ *Ignotus*. De la Festa Major, dins *Sometent, portaveu de la comarca igualadina*. Any I (1905), núm 14, 2 de setembre.

²⁸³¹ CASTELLÀ 1932. Vegeu annex documental. El treball però, fou llegit l'any 1909.

El 1863 es lamentaven del que semblava un insuportable *“Anacronismo histórico. Quisiéramos saber donde se halla el figurín que hace tres siglos pintaba á los guerreros cristianos con ros y alpargatas [...] cosas ambas tan extravagantes que no los conociera ni el mismo D. Fernando el Católico ni Boabdil el chico”*.²⁸³² El 1864 continuava la queixa per no haver-se trobat remei a la tant necessària dignificació del ball en un sentit formal: *“Al notar la impropiedad con que iban vestidos los que componían el tradicional baile de la Patera, no hemos podido menos de reburizarnos, prefiriendo que se hubiere borrado del programa. ¡Los soldados cristianos en tiempo que los moriscos eran señores de media España con alpargatas y ros! Bien decia Salomon nihil novum sub sole”*.²⁸³³

Del 1881 destaca l'abrandat lament de Jaume Serra Iglesias:

*“Mes joh, ingratitud sènze exemple!...Si en lo temps dels nostres avis era ballada la PATERA per acomodats menestrals, avuy ja sols la ballan uns quants manobras atrotinats, ab la condició encara de que l'Ajuntament los prometi certa cantitat de diner, un moltó y...mitxa carga de vi. ¿Voleu degeneració més ignominiosa?...Ahir lluhían los balladors brillants trajos y avuy sols presentan á la vista del públich la miserable llustrina !!... [...] No descriuré los trajos, porque fora cosa de cáurer en basca. Sols vos diré que tant los moros y cristians rasos com los Reys y embaixadors gastan espartenyas, y que'l cartró y la llustrina rebregada representan lo principal paper. [...] ¡Oh!...Deixéumho repetir una altre vegada: ¡Oh, ingratitud sense exemple! oh, deixadesa abominable del[s] igualadins á quin estat has convertit á la noble PATERA!!!”*²⁸³⁴

Els problemes van començar a manifestar-se amb força a partir del 1880 quan, al llarg dels moments previs a la Festa major de cada any, apareixen constants dubtes sobre la seva aparició. El cas és que malgrat tot, s'anava deixant veure i s'organitzava, ni que fos al darrer dia o fins i tot sense figurar en els programes ja impresos. La següent gasetilla referent a la *Patera*, de 1880, no va signada. Com a text escrit amb una suposada neutralitat ideològica, no es mostra ni en contra de mantenir ni lament per la seva possible pèrdua:

*“Tenemos la satisfacción de participar á nuestros queridos lectores que este año se celebrará la fiesta mayor de esta ciudad con igual pompa que en los anteriores. No faltaran ni las populares comparsas, ni el lujoso entoldado de costumbre, ni los indispensables fuegos artificiales. Un gran vacío notarán sin embargo los entusiastas partidarios de la tradición; pues la celebérrima PATERA no lucirá sus brillantes trajos ni regalará nuestros oídos con sus elocuentes discursos. Mucho tememos que este clásico baile haya pasado á mejor vida. En este caso ¡séale la tierra ligera!”*²⁸³⁵

²⁸³² Biblioteca Central d'Igualada. *El Eco de Igualada*, 6 de setembre de 1863. No va signada; l'editor responsable consta que era Juan Rosich y Ribera. Vegeu annex documental.

²⁸³³ Biblioteca Central d'Igualada. *El Eco de Igualada*, 28 d'agost de 1864. No va signada; l'editor responsable consta que era Miguel Madueño. Vegeu annex documental.

²⁸³⁴ SERRA IGLESIAS 1881, capítol IV. Suposem que aquest crit de “Valiente turco!” derivava d'extrafer o exagerar fins a la reiteració per aclamació popular un fragment de la *Patera* (intervenció 43) on el Moro 14è diu “*Ea! moros aquí veis al Rey / de los cristianos, / como trae la gente armada / que al medio de la batalla / los tiene que dar espada. / Ahora sí, valientes turcos, / que la victoria vamos ganando / porque ya veis los cristianos / como se van desmayando.*”

²⁸³⁵ Biblioteca Central d'Igualada. *La Colmena de Igualada*. Any I, núm. 16. 15 d'agost de 1880.

Si *La Colmena de Igualada* es manifestava neutral, en el *Semanario de Igualada* es parla del retorn possible de la *Patera* amb una major alegria:

*“Patera: este tradicional baile que habia sido suprimido este año. ignoramos por que motivo, tal vez por economía ¡quien lo dijera! parece vuelve aparecer tratando de lucir sus galas y estupendas habilidades.”*²⁸³⁶

I això no obstant, aquell any la *Patera* va sortir, segons es desprèn de la crítica següent, del mateix *Semanario* pocs dies després:

*“La mogiganga y pastorets han demostrado que no en vano pasaron tiempo en sus ensayos. No así los diables, enanos y patera que poco lucieron sus nombradas habilidades, particularmente las de este último baile tan tradicional y cacareado, su trage sangriento y ridículo hace por cierto muy poco honor a una ciudad y mucho menos aún a un Ayuntamiento que demuestra con esto que ni siquiera se acuerda de que tales trages cuentan muchos años de existencia, lo propio que la llamada farola Municipal tacaña y envejecida. ¿Tán pobres nos hallamos, que no tenemos siquiera, no diré para mojar nuestra pluma en escribanías de plata, sino que ni siquiera para comprar lo que es preciso y necesario para no aparecer ridículos ante un mundo que nos contempla y asombra?”*²⁸³⁷

En canvi, el poc apreci general apareix també a la mateixa *Colmena de Igualada* un any després, en la crònica del certamen literari de Festa Major que celebrava l’Ateneu. La desqualificació de la *Patera* és breu però clara. I es produeix precisament el mateix any que Serra Iglesias rebia un premi per defensar-ne la memòria i la dignitat en un *Quadro de costums*. El contrast ens sembla curiós; tal disparitat de criteris en una població de quasi 11.000 habitants convertia la supervivència de la *Patera* en una gesta difícil d’assolir:

“Certamen Literario. Segun estaba anunciado, en la tarde del dia 25 del corriente tuvo lugar en el gran salón del Ateneo la distribución de premios del Certamen literario iniciado por esta sociedad, á los autores de las composiciones que segun el fallo del Jurado fueron dignas de tal distincion. [...] D. Jaime Serra é Iglesias por el precioso cuadro de costumbres igualadinas titulado La festa majó, lema “Qui fa lo que pot no està obligat á mes” premiado con un objeto de arte consistente en un precioso busto de barro debido à la artistica mano del inteligente escultor Sr. Vallmitjana, premio ofrecido por el Centro Igualadense. [...]

*Crónica. [...] La fiesta mayor se celebró este año con bastante lucimiento dada la anómala situacion de Igualada. Las Comparsas recorrieron las calles como de costumbre pero notamos la falta de algunas, entre ellas la Patera que no ha fastidiado al público con sus ridículas pantomimas.”*²⁸³⁸

El 1882 ja no va sortir, com anunciava el 20 d’agost el *Semanario*, amb la seva usual ambivalència de parers:

²⁸³⁶ Biblioteca Central d’Igualada. *Semanario de Igualada*, Año I, Núm. 16. 22 d’agost de 1880.

²⁸³⁷ Biblioteca Central d’Igualada. *Semanario de Igualada*, Año I, Núm. 17. 29 d’agost de 1880.

²⁸³⁸ Biblioteca Central d’Igualada. *La Colmena de Igualada*, Año 2º, núm. 70, 28 d’agost de 1881.

“Gacetilla. Por los preparativos que se oservan podemos prometernos tener la fiesta mayor en este año muy lucida, no faltando en ella los antiguos bailes populares. ¡Lá[s]tima [que] se haya declarado cesante el celebrado baile de la Patera! Si fuera por cuestión de ahorros, no podríamos sino llamar miserables à sus autores. No queremos suponerlo. Creemos tambien que las funciones religiosas en nada desmerecerán de lo que requieren tan solemnes fiestas.”²⁸³⁹

Però el mateix any la *Patera* era utilitzada fins i tot per la crítica teatral com un model de mala representació teatral:

“[...] vàrem tenir la satisfacció de veurer la «Dama de las camelias» [...] no podem desitjà cosa milló per lo be que se portaren en particular la Srta. Joaní: no podem dir lo mmaleix de «D. Juan Tenorio» que 's feu en lo dia de Tots Sans, donchs la primera 'ns pujà á las regions del infinit, la segona també 'ns pujà.... á la Festa Major, sentin los parlammens de la «Patera».”²⁸⁴⁰

El 1884 l’Ajuntament no anuncia la *Patera*:*“Dia 23. A las 8 de la noche, se reunirán en la plaza de la Constitucion frente á la nueva Casa Consistorial las populares comparsas conocidas con los nombres de Moixiganga, Bastoners, Diables, Pastorets y Nanos, las cuales precedidas de una nutrida y brillante orquesta y de la Farola del Ayuntamiento recorrerán las calles hasta altas horas de la noche”.*²⁸⁴¹ I sembla que una societat privada d’amics va emprendre la tasca i el repte de treure-la al carrer pel seu compte:

“La tradicional Patera ha tenido este año entusiastas admiradores que se han propuesto no sólo recordamos antiguas glorias, si que también aumentar aquella con embajadores y reyes que montan buenos caballos. Inútil es decir que una multitud inmensa de chiquillos asedian a los susodichos personajes presentados con entusiasmo por la sociedad la Paella.”²⁸⁴²

“Como ya anunciamos en el número anterior, gracias a unos cuantos entusiastas sale este año la patera, la tradicional patera, que hace algún tiempo desapareció del programa de la fiesta mayor. Cincuenta son los individuos, que según se observa en varios ensayos, baile, parlamento y maniobras, etc., saldrán muy lucidos. Los emperadores irán montados en briosos caballos y vestirán también elegantemente las cantineras dispuestas a repartir a los soldados del combate los utensilios que necesiten. Bien por la patera característica de Igualada.”²⁸⁴³

Aquest fet demostraria a primer cop d’ull un reviscolament de la *Patera*. Però la referència que fa a unes figures femenines, les cantineres, de les quals no es tenia coneixement amb anterioritat –sens dubte influència del Ball dels Voluntaris de l’Àfrica de Reus- sumada al nom de l’entitat organitzadora ens fa dubtar de la seriositat d’aquest retorn a l’escena festiva igualadina. Vés a saber si algun any no s’havia representat, sota el nom de *Patera*, el text de Francesc Torné Domingo de 1860. Creiem que no, perquè

²⁸³⁹ Biblioteca Central d’Igualada. *Semanario de Igualada*, Año III, Núm. 20. 20 d’agost de 1882.

²⁸⁴⁰ Biblioteca Central d’Igualada. *L’escut Igualadí. Periódich Setmanal, Catalanista*. Any 1r núm. 12, 9 de novembre de 1882.

²⁸⁴¹ Biblioteca Central d’Igualada. *Semanario de Igualada*, año V núm. 224. 17 d’agost de 1884, pàgina 3. Programa de la Festa Major de 1884.

²⁸⁴² Biblioteca Central d’Igualada. *Semanario de Igualada*, año V Núm. 224. 17 d’agost de 1884.

²⁸⁴³ Biblioteca Central d’Igualada. *Semanario de Igualada*, año V Núm. 225. 24 d’agost de 1884.

les crítiques s’haurien succeït en cadena com una ofensa; no tant al llegat històric de la festa, sinó al simple costum, ja que l’argument és completament diferent. De manera que solament s’hauria adaptat per afegir-hi aquests personatges femenins, per influència reusenca i d’altres poblacions.

La plasmació festiva d’una batalla de moros i cristians a Igualada sempre ha estat condicionada al context històric. Això també es fa visible ara, quan la campanya del Marroc de 1860 ja començava a ser llunyana. L’eterna i atàvica bel·ligerància envers el perpetu antagonista va començar a ser suavitzada o endolcida per alguns tocs còmics o paròdics, com aquestes cantineres o el to dels sermons dels Innocents de 1819 o el de 1858: “*Lo tabal aqui, ben aprop, / repetirem aquell gran toch / que lo Pepa si cuadraba / y tutom si ballugaba. / Patera, patum, Las barras del fum. [...]*”.²⁸⁴⁴ Lluís Marsans no dubtava a considerar el 1885 que la *Patera* “*no mes fa patir á la gramática y fa riurer als més serios*” i que “*encare que’s lo ball propi d’Igualada, sembla que te ganas d’anarsen á l’historia*”.²⁸⁴⁵ La *Patera* va anar perdent lentament el magnètic poder identitari i d’aparador estamental que sembla que se li hauria atribuït als segles XVI, XVII i XVIII. La introducció d’un component més burlesc i humorístic i la vinculació amb una celebració quasi carnavalesca com la del 28 de desembre mostren aquest declivi d’una manera clara, tot i que és sabut que la sàtira és una forma molt habitual i efectiva de legitimació.

Si continuem el fil cronològic, aquell mateix any 1885 no hi havia hagut Festa Major. La passa de Còlera va condicionar, com és comprensible, les ganes de celebracions. Van deixar-se per a la finalització de l’epidèmia, els dies 31 octubre i 1 de novembre. Els actes del dia 24 d’agost van limitar-se a una processó penitencial i sense comparseria, segons la crònica del 30 d’agost:

“Fiesta Mayor: El sermon estuvo, como dijimos, á cargo del Dr. Antonio Montaner: pronunciólo en catalan considerando en el exordio el cólera como hijo del microbio, azote de Dios, como hijo del pánico que tanto abunda hoy dia y como hijo de la miseria que abrumba al pueblo en tan tristes circunstancias reclamando del pueblo la caridad á favor de la clase pobre, objeto de su discurso.

*En la tarde, presidida la procesion de rogativas por el M. I. Ayuntamiento asi como los divinos Oficios de la mañana, San Bartolomé, la Virgen de los Dolores y el glorioso Santo Cristo de Igualada fueron paseados por al ciudad, implorando las misericordias divinas. Asistieron cerca de 700 hachas; funcion digna de figurar en los anales de la historia patria.”*²⁸⁴⁶

Quan van fer aparició el 31 d’octubre, la *Patera* va tornar a ser el blanc de les crítiques, tot i que no ens consta pas que fes versos d’actualitat:

“El Te-Deum y las fiestas.—A la hora anunciada del dia 31 del finido mes lanzáronse por esas calles de Dios las tradicionales mogigangas callejeras acompañadas de sus correspondientes músicas. De esas comparsas, poca cosa podemos decir, pues que de todos son conocidas sus grotescas habilidades; únicamente debemos llamar la atención de la Autoridad acerca de los parlamentos pronunciados por los Diables y Patera, muchos

²⁸⁴⁴ Sermó dels Innocents de 1858. Imprès per Abadal. Vegeu annex documental, any 1858.

²⁸⁴⁵ MARSANS 1883,

²⁸⁴⁶ Biblioteca Central d’Igualada. *Semanario de Igualada*, Año VI núm. 278, 30 d’agost de 1885.

de los cuales acusaban por su intención dañina y epigramática, la mano oculta de algun rastrero inspirador que, no sabiendo como saciar sus calumniadores instintos, aprovechó sin duda lan solemne ocasión, para darles suelta y desenfrenada rienda. Aquellos satíricos versos que fueron una verdadera parodia de los célebres discursos del dia de Inocentes, merecieron la general reprobación y una justificada censura á nuestra primera Autoridad Civil por haber permitido la recitación de unos versos ó versas que trascienden à libelista y empañan el buen nombre de una población culta y civilizada.”²⁸⁴⁷

Tenim la impressió que reberen justos per pecadors i que els versots del Ball de Diables ofengueren als sectors més susceptibles i l'allau de crítiques va esquitxar la *Patera* com a ball amb parlaments que també era. Això no obstant, no es pot descartar que la societat humorística “La Paella” hagués fet parlar els personatges de les cantineres, que ja ens semblaven elements còmics quan s’havia anunciat la seva aparició l’any anterior. De fet, per la Festa Major de l’any següent, el 22 d’agost de 1886, s’anunciava un espectacle nou, que mostra una deriva de la *Patera* cap a un espectacle, si no molt més còmic, com a mínim molt més imbuït de la cultura d’escenari en un interior:

“Grupo Umorístico. Se participa á los Sres. Socios de la Paella, que hoy domingo tendrá lugar en los espaciosos salones de Capdevila, la coronación del Rey Cristiano de la Patera, con toda solemnidad. La orquesta empezará á las dos de la tarde y la coronación á las tres. Igualada 22 Agosto 1886. —La Comisión.”²⁸⁴⁸

I més encara, la versió de carrer només despertava que l’angúnia dels conciutadans. O, si més no, d’aquells que tenien veu a la premsa escrita:

“FIESTA MAYOR: A pesar de faltar este año el baile Mogiganga y sobrar, á nuestro entender, la Patera en su estado de tanta decadencia, con todo la Fiesta mayor ha estado animadísima.”²⁸⁴⁹

“La fiesta mayor de esta ciudad ha sido este año completamente igual á la de los anteriores, con su grotesca patera y los no menos grotescos diables. Creemos que ya seria tiempo de abolir estos bailes, que por lo ridículos y tontos ni siquiera divierten á los chiquillos.”²⁸⁵⁰

El 1887 la *Patera* degué retornar a les antigues mans, ja que el programa d’actes la qualifica de clàssica, un adjectiu que ens fa pensar en un retorn a les formes prèvies i anteriors a la gestió de la societat *La Paella*:

“Programa de los festejos que tendrán lugar en esta ciudad en 23, 24, 25 y 26 de Agosto de 1887. Dia 23. [...] A las ocho de la noche, extraordinaria pasacalle por una numerosa orquesta, con acompañamiento de las populares comparsas de diables, caballets, pastorets, nanos, cercolets, bastoners y la clásica patera.”²⁸⁵¹

²⁸⁴⁷ Biblioteca Central d'Igualada. *El Noticiero*. Año II, núm. 84. 8 de novembre 1885, pàgines 2-3.

²⁸⁴⁸ Biblioteca Central d'Igualada. *Semanario de Igualada. Periódico de intereses morales y materiales*. Año VII, núm. 329. 22 d'agost de 1886, pàgina 3.

²⁸⁴⁹ Biblioteca Central d'Igualada. *Semanario de Igualada. Periódico de intereses morales y materiales*. Año VII, núm. 330. 29 d'agost de 1886, pàgina 3.

²⁸⁵⁰ Biblioteca Central d'Igualada. *El Ateneo. Revista Mensual del Ateneo igualadino de la Clase Obrera*. Año II, núm. 14. 31 d'agost de 1886.

²⁸⁵¹ Biblioteca Central d'Igualada. *El Ciclón*. Año I. Núm. 19, 21 d'agost de 1887.

Per aquells mateixos anys, a Berga també es denunciava el mal estat de la comparsaria. El mateix text que transcrivim ja permet endevinar, però, que en aquella ciutat era el mateix ajuntament el cridat a posar-hi remei. El 24 de maig de 1884 el periòdic *Crónica de Berga* apuntava que *“Faltaron los célebres enanos, según creemos, por no tener trage decente para presentarse en público. Los gigantes iban pobremente vestidos, asú como los Caballets y Turchs que parecían pobres de solemnidad entre sus paisanos. Por lo cual, entendemos que debe pensarse en una reforma radical de vestidos y equipos, para las Patums de los años venideros, si no se quiere impresionar mal a los forasteros que en estos dias nos honran con su presencia”*.²⁸⁵² I el periòdic *El Bergadán* del 28 de maig de 1887 tornava a deixar caure, en vista a la imminent celebració del Corpus que *“veríamos con agrado que el Municipio ordenase la recomposición de algunos de los uniformes que usan los patumaires, si no quieren que causen asco a los forasteros que con tal motivo nos visitan. Años hace lo reclaman con urgencia algunos de ellos, y entendemos que no sería mucho gravamen para las arcas municipales ponerlos en estado de mediana decencia”*.²⁸⁵³

Tot va doncs, en la mateixa línia que a Igualada; només que a Berga actuaren amb una major diligència. El 1890 aparegué la Guita Xica, s'estrenaren les figures dels Nans nous, es feren també nous els Cavallets i una música per al salt dels Turcs i Cavallets,²⁸⁵⁴ el 1891 la segona parella dels Gegants, etc. I la introducció de la melodia dels Plens el 1888 també fa pensar en una intervenció considerable en la indumentària d'aquests diables, encara que tendim a creure que va fer-se sense alterar-ne massa la morfologia tot i la novetat, poc després, d'emprar bengales enlloc de coets a les mans en la seva manifestació nocturna.²⁸⁵⁵

Reprement el fil anoienc, ens retrobem un altre panorama, ben diferent, fruit sens dubte del desinterès municipal, ja que els gestors de la cosa pública solien procedir de les classes més aviat acomodades. El 1888 la igualadina *Patera* és anunciada pel programa d'actes de la mateixa manera que l'any anterior.²⁸⁵⁶ En canvi, la crònica posterior n'adverteix la falta:

*“Diversiones callejeras. Las de siempre; nanos, pastorets, diablos, y bastoners armando espantoso batiburrillo con sus cohetes, músicas y parlamentos; algunos, aunque no ciertamente nosotros, echaron de menos la clásica patera y la mogiganga ó xiquets.”*²⁸⁵⁷

---

²⁸⁵² NOGUERA 1992, pàgina 48.

²⁸⁵³ NOGUERA 1992, pàgina 49.

²⁸⁵⁴ Segons NOGUERA 1992 pàgina 53, el periòdic *El Bergadán* del 5 de juny de 1890 anotava: *“Según noticias se han introducido este año varias reformas y mejoras en esa popular fiesta. Trages nuevos en los Turchs y Caballets y Mulaguita, baile de los primeros al compás de la música, en lugar de hacerlo al del tabal y por fin enanos nuevos.”*

²⁸⁵⁵ NOGUERA 1992, pàgina 50. També pàgina 53 on, segons aquest autor, el 14 de juny de 1890 el mateix periòdic *El Bergadán* ressenyava: *“Los enanos con sus enanos, nuevos y elegantes, los caballetes y los turcos nuevos también y con sus evoluciones al compás del tabal y orquesta dieron a los actos mayor atractivo. La mulasa estrenó un traje; la compañera del gigante lució una ligera reforma en el vestido; los diablos en su última exhibición en la tarde del jueves, sustituyeron con luces de bengala los cohetes de las manos; apareció con aplauso del público una mulaguita pequeña; el águila como siempre y los fuets buenos. la concurrencia fue extraordinaria, especialmente en la tarde del domingo. Dícese que para el próximo año, tiene proyectado el Municipio dar más realce a nuestras especiales fiestas de la Patum.”*

²⁸⁵⁶ Biblioteca Central d'Igualada.

²⁸⁵⁷ Biblioteca Central d'Igualada. *El Ateneo*. Año IV. Núm. 38. 31 d'agost de 1888.

“Grallas. – Razon tenia Juanillo para decir que tot son grallas pues hemos quedado hartos de ellas por el ruido espantoso que han movido durante los dias de la fiesta [de nuestro santo] tutelar, lo que promovi6 un gran clamoreo en el vecindario, oyéndose por todas partes amargas quejas contra los que tan mal han gastado el dinero para una cosa que mejor se presta para un villoria que para una ciudad de la importancia de Iqualada. Ya se ve, el autor de tan piramidal pensamiento se figuraria que estamos en Rubi6 6 apacentando cabras en Sierra-Morena.

Fiesta mayor. – Pobre y raquitica ha sido la que este año ha celebrado la Ciudad de Iqualada. La mogiganga que ha venido siempre figurando en primer término en estas fiestas, con aplauso de todo el vecindario, ha sido borrada este año de la lista oficial lo propio que la tradicional Patera. Sea todo por Dios, que ciertas personas mas sirven para enanos que no para otra cosa.”²⁸⁵⁸

La *Patera* no sortia al carrer; tothom semblava respirar alleujat. Paradoxalment, també tothom l'esmentava a la primera ocasió i per a qualsevol cosa. Resulta sorprenent que un dels moments més delicats per a la seva supervivència fos quan més estava en boca de tots, ni que fos en una versió local de l'expressió catalana “Alça, Manela!”, però amb ressons de vítor o de gran exclamació. En qualsevol cas, era una consigna que devia escoltar-se força sovint:

“Nunca es tarde cuando llega. —Hemos leído que entre los candidatos que proponen los fusionistas de Barcelona para la renovación parcial de la Diputación de esta provincia se halla don Carlos Godó. Con ello viene á confirmarse cuanto hemos dicho, que la familia Godo no se hartará hasta tener colocada toda la familia incluso el Tío Pelegrí. [...] Si llegamos con chiripa á tener ministerio presidido por la familia Godó, que todo puede ser en este país extraordinario, y para perpetuar una memoria al fin de tanta desdicha, levantaremos un monumento que recuerde á los venideros el timbre glorioso de la familia y el blasón de orgullo para esta Comarca de los Titanes del Noya. ¡¡¡Patera!!! ¡¡Patum!!!”²⁸⁵⁹

El 1889 es varen encendre totes les alarmes pensant-se que l'Ajuntament volia prescindir dels balls i entremesos de la Festa Major, *Patera* inclosa, que seria el primer de caure. En cas de ser cert, podria tractar-se d'una alcaldada -que ja n'hi havia aleshores- de la mà del que molts consideraven un Ajuntament en mans del caciquisme, i aleshores tot servia per a atacar al consistori des de l'oposició:

“Fiesta mayor. Publicamente se dice y en todas partes se comenta la resolución que parece ha tomado nuestro fusionistá Ayuntamiento de contratar una charanga militar, á fin de dar el mayor brillo y realce á la fiesta de nuestro santo tutelar. Bien nos parece la idea, si no llevase una segunda parte, si detrás de la cruz no se ocultase el diablo; y decimos esto, porque se comenta también mucho que se haya tomado la resolución de hacer tabula rasa de las comparsas y bailes típicos que desde tiempo inmemorial amenizaban nuestra tan renombrada fiesta mayor y de suprimir los ramilletes de fuegos artificiales que tanto gustaban y eran la delicia de toda la población, és decir, que se va á suprimir todo lo que era verdaderamente popular é histórico en esta población. Nuestros preciosos ediles todo l6 cogen por las ramas, el año pasado nos propinaron una

²⁸⁵⁸ Biblioteca Central d'Iqualada. *El Ciclon*. Año II. Núm. 71, 26 d'agost de 1888.

²⁸⁵⁹ Biblioteca Central d'Iqualada. *El Ciclón. Periódico de intereses morales y materiales*. Año II, núm. 73. 9 de setembre de 1888, pàgina 3.

ración muy regular de gralls, este año van á endosarnos una música militar, y entra en lo posible que el año 1890 nos regalen una orquesta de gaitas gallegas [...]"

Però el cert és que, amb alcaldada o no, hi hagué una crisi galopant amb el mildiu destrossant la vinya:

"Con más animación, aunque con menos alegría, hánse celebrado este año los festejos que Igualada dedica à San Bartolomé; no ha faltado gente, puesto que han acudido á ella los vecinos de todos nuestros pueblos comarcanos, pero así como antaño venían para tomar parte activa en nuestras fiestas y pasar algunos días divertidos con nuestros bailes y espectáculos, gastando y dejando en las tiendas de toda clase beneficios positivos, este año han venido como simples espectadores, místios, cariacontecidos, retratándose en su rostro el desaliento que infunde ver los sudores de todo un año perdidos miserablemente, sufriendo la tortura de contemplar como hace sus estragos en nuestros viñedos la terrible plaga del mildew [...]"²⁸⁶⁰

Finalment, les comparses van sortir. El programa en dona fe, però no hi anuncia la *Patera*, fet que és quasi una prova que no hi va ser, donada la complexitat organitzativa i logística de l'entremès:

"[Dia 23] A las 9 de la noche EXTRAORDINARIA PASACALLE por la renombrada charanga del REGIMIENTO DE ALMANSA que galantemente ha cedido á la Municipalidad el Excmo. Sr. Capitan General del Distrito, la que irá acompañada de las populares comparsas CABALLETS, PASTORETS, CERCOLETS, NANOS, BASTONERS y la acreditada / MOGIGANGA / siendo precedidas de la tradicional / FAROLA MUNICIPAL."²⁸⁶¹

Tampoc hi fou el 1890, com tampoc hi hagué cap dels balls ni altres elements del seguici. Així consta a la premsa després de la diada patronal:

"Nuestra fiesta mayor ha pasado casi desapercibida á los ojos de los mismos vecinos de Igualada. Ni patera, ni bastons, ni caballets, ni nanos, ni moixiganga, nada, en fin, que pudiera hacer las delicias de la gente menuda se ha exhibido en público estos días pasados. Unicamente como teníamos anunciado, se han celerado con regular pompa las funciones religiosas y las de sociedad que nunca se quedan atrás en materia de diversiones profanas."²⁸⁶²

El 1891 un entusiasta editorial de *La Semana de Igualada* ens ementa les comparses però tampoc hi figura la *Patera*:

"Aqui se oirá el estruendoso ruido de los bailes callejeros que divertirán á los expectadores: allá se verá reunido un gran concurso de pueblo para escuchar las armonias de las músicas que recorrerán las calles. Nanos, cercolets, bastoners, caballets, gigantes y todo lo que compone la monserga de las antiguas tradiciones patrias, todo ha de venir á formar la gran variedad de nuestra fiesta mayor."²⁸⁶³

---

²⁸⁶⁰ Biblioteca Central d'Igualada. *El Ateneo. Revista Mensual del Ateneo igualadino de la Clase Obrera*. Año V (1889), Núm. 50. Agost de 1889.

²⁸⁶¹ Biblioteca Central d'Igualada. Col·lecció Local. Programa de la Festa Major de 1889.

²⁸⁶² Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada. Periódico de intereses religiosos y locales*. Año I. Núm. 9, 31 d'agost de 1890.

²⁸⁶³ Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada*, any II, núm. 60, 23 d'agost de 1891, pàgina 1.

El 1892 no trobem informacions rellevants a la premsa local. Hem de recórrer als treballs de Xavier Güell, que localitzen a la capçalera barcelonina de *La Renaixensa* un anunci del que es pretenia fer, una festa que es prometia ésser “*molt esplèndida; las funcions religioses serán solemnes, las profanas res deixarán que desitjar; tindré m bon castell de fochs, sortirán bals de bastons, pastorets, nanos, cavallets, moxiganga, diables y fins s’assegura que no faltará’l tan antich ball de la Patera y’ls gegants de la ciutat*”.²⁸⁶⁴

El 1893, per les festes celebrades amb motiu de l’arribada del tren a Igualada, hem parlat a bastament de l’ús dels balls de la Festa Major com a arma d’aparat polític i, al mateix temps, la seva crítica com a arma de desgast també polític: “*Y todo ¿para qué? para darse el gusto de exhibirse y quese diga: las espléndidas fiestas de Igualada han sido dirigidas y organizadas por un ayuntamiento fusionista presidido por don Fulano de tal*”.²⁸⁶⁵ I el 1894 les comparses retornaven a la Festa Major, però no es lliuraven de l’embat amb el mateix ariet. Serra i Constansó, sota l’alies *Juan del Noya*, insistia en l’ensopiment que suposaven aquests elements i la manca d’avenços en el camp de la tria i organització de les diversions populars de la diada patronal:

*“Como siempre. Nada nuevo en la organización de los festejos; nada notable entre ellos. Siempre igual; pasa-calle con farola; patera y diables; divinos oficios; procesión y fuegos artificiales. Por suerte el Ateneo aporta al programa general de fiestas, su programa que es siempre brillante y variado.”*²⁸⁶⁶

El 1895 encara es retreia que l’Ajuntament s’anés desvinculant de les celebracions, refiant-se potser de l’associacionisme cultural, que tampoc arribava a tot:

*“La fiesta mayor esta ciudad pasará para los vecinos triste, lánguida y fría por demás, pues, según noticias, el Ayuntamiento no piensa costear gasto alguno: hubiera preferido, al parecer, que las sociedades y centros de recreo hubiesen aflojado la mosca, pero como los invitados á tal obsequio se llamasen Andana, de ahí que no prosperara el proyecto.”*²⁸⁶⁷

En canvi, *La Semana de Igualada*, bon xic més tradicionalista, es planyia que ni els recursos per pagar la missa es veiessin amb bons ulls des del consistori:

“[...] que el Municipio deja de sufragar los gastos presisos é indispensables para las funciones religiosas de la fiesta mayor de esta ciudad, bajo el pretexto de que no tiene fondos. Enhorabuena que atendidas las circunstancias porque atravesamos suprima el Ayuntamiento las fiestas profanas, pero ¿que deje de contribuir para las religiosas con la módica cantidad asignada en los presupuestos! [...] No obstante, debemos decir á los autores de tal supresión que así como de las fiestas profanas hay quien se encarga, tambien de las religiosas cuidarán personas devotas que sin tener presupuestos

²⁸⁶⁴ GÜELL 2013, pàgina 58.

²⁸⁶⁵ Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada*, any IV, núm. 152, 11 de juny de 1893, pàgina 3.

²⁸⁶⁶ Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Órgano del Círculo de la Unión Republicana*. Año II. Núm. 68, 19 d'agost de 1894.. La signa *Juan del Noya*, qui segurament era Joan Serra i Constansó.

²⁸⁶⁷ Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada*, any VI, núm. 265, 4 d'agost de 1895, pàgina 3.

consignados ni menos pensar en lucros, tienen la suficiente religiosidad para que no se diga que de san Bartolomé no se acuerdan los fieles de Igualada."²⁸⁶⁸

No hi havia diners. O bé a l'alcalde de torn la Festa Major li importava ben poc, cosa que també podria ser:

*"Que no hay fondos para festejos, no, señores: esta es una verdad innegable según ciertos señores de la casa grande: y razón deben éstos de tener cuando el miércoles se promovió discusión seria y semireposada en la sesión que celebró el ayuntamiento. El señor presidente: «señores todos ustedes saben que se acordó, por falta de fondos, que no se subvencionará festejo alguno, pues bien, insiguiendo este acuerdo, al rogar á este municipio que asista á la procesión, debo advertirles que la música brillará por su ausencia...» ¿Cómo se entiende? exclamaron algunos: sin música no vamos á ninguna parte [...]"*²⁸⁶⁹

I el número següent, el dia 1 de setembre, consignaven detalls en la mateixa línia. Sembla doncs, que l'economia municipal devia estar realment malament:

*"De tacañería llevada al último extremo puede calificarse la de no encender cuasi ninguno de los faroles del Paseo Alameda la vigilia de la fiesta mayor. Los forasteros que en aquella noche llegaron recibieron una impresión la más desfavorable [...]"*²⁸⁷⁰

El 1896 es contempla de nou la *Patera* entre els entremesos de Festa Major; és l'any en què va posar-se el gravadet de la *Patera* en el mateix programa d'actes, imprès per Abadal. La premsa doncs, l'anuncia:

*"Grandes son los preparativos para el mayor lucimiento y esplendor de la fiesta mayor de esta ciudad; todas las comparsas como la patera, diables, cercolets, pastorets, cabellets, bastoners, moxiganga, cabezudos, etc., etc. recorrerán la población. El día de San Bartolomé se disparará un castillo de fuegos artificiales, y varios centros, entre otros festejos é iluminaciones, ofrecen veladas y conciertos. La mar se prepara en tales días."*²⁸⁷¹

I la mateixa premsa en confirma a posteriori la sortida al carrer, així com es confirma la creació duna segona colla de moixiganga, l'anomenada *Colla Nova*, tot i que ja vint anys abans n'hi havia hagut dues:

*"La tronada fué estrepitosa, y todas las comparsas y en particular la Patera y Mogiganga llamada nueva, produjeron excelente efecto, siendo la última recibida de continuo con extraordinarios aplausos. La Procesión con asistencia de las autoridades locales dió realce grandioso á la fiesta, como lo dá siempre y en todas partes cuando lleva el sello de la religión católica."*²⁸⁷²

---

²⁸⁶⁸ Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada*, any VI, núm. 267, 18 d'agost de 1895, pàgina 2.

²⁸⁶⁹ Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada*, any VI, núm. 268, 24 d'agost de 1895, pàgina 2.

²⁸⁷⁰ Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada*, any VI, núm. 269, 1 de setembre de 1895, pàgina 3.

²⁸⁷¹ Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada*, any VII, núm. 317, 9 d'agost de 1896, pàgina 3.

²⁸⁷² Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada*, any VII, núm. 320, 30 d'agost de 1896, pàgina 2.

En canvi, el programa d'actes de 1897 programava el que sembla que havia de ser la seva darrera sortida anunciada. Si finalment va veure's *Patera* pels carrers o no, ja és quelcom que a hores d'ara no pot ésser demostrat:

“Parece que durante las fiestas, á más de la mogiganga anunciada saldrá otra de jóvenes que á última hora se resolvieron á acometer tal empresa. Tambien hallanse anunciadas la Patera, Pastorets, Nanos, Cercolets y Bastoners; Oficio solemne el día 24, en honor de San Bartolomé, predicando el P. Oliver, solemne Procesión á las seis de la tarde, fuegos artificiales á las nueve de la noche por el pirotécnico D. Bernardo Serra, entoldado, Oficio en honor de San Fausto y varias diversiones particulares especificadas en programa.”²⁸⁷³

El context on recolzava la Festa Major d'Igualada va canviar a finals de segle XIX, per la situació política mundial, amb Espanya enfrontada als Estats Units i la pèrdua de les darreres colònies fora del continent, i per problemes locals d'ordre social, amb revoltes i vagues obreres i, per si fos poc, hi hagué sequeres i la fil·loxera afectant la vinya. I això va afectar la Festa Major d'Igualada de manera molt clara. Els balls i entremesos rebrien una patcada fenomenal. Patcada bàsicament econòmica, ja que ningú assumia les despeses de les seves aparicions i actuacions. I tot això en un moment que aquests elements eren dinamitzats per una classe obrera o una joventut àvida d'unes quantes pessetes. Monedes mal comptades a base del petit sou que els donava l'Ajuntament a través de l'empresari arrendatari de la Festa (model de gestió que a finals de segle XIX havia fet fallida). Monedes mal esquitxades a base de les propines que patriciat i regidors els deixaven caure durant la *passacalle* i la *diana*.

Passarem tot seguit revista als tres darrers anys del segle, perquè creiem que suposaren la tomba per a la *Patera*, ja que no es va recuperar mai més d'aquesta desídia i d'aquest desprestigi, com veurem també al final de tot aquest apartat.

El 1898 ja trobem una acta del ple acordant no celebrar Festa Major. Ben segur que era per causa de la sensació política i social d'abatiment i frustració generals deguts a la pèrdua de les colònies de Cuba i Filipines. Ho deduïm d'una crònica posterior a la mateixa festa, que sí que es va fer, encara que sota mínims, i no pas contemplant la part tradicional:

“Cuando escribimos las presentes líneas todavía no ha cesado el bullicio de la fiesta mayor. No revistió esta carácter oficial, digámoslo así, porque no hubo entoldado público ni bailes callejeros ni músicas que recorrieran la ciudad. Pero en cambio hubo y continúa habiendo tanto baile que pocos años hemos presenciado cosa igual. Funciones por todas partes, diversiones continuas, no parece sino que nos hallamos en un mar de prosperidades. De Cuba y Filipinas llegan diariamente soldados enfermos y moribundos, á miles se les ve poco menos que cadavéricos, su semblante lleno de tristeza hace asomar las lágrimas á los ojos de cuantos les contemplan; el corazón se oprime y el pesar más profundo se apodera de cuantos sienten y piensan, y no obstante las danzas continúan y el lujo aumenta. ¡Pobre España! ¡pobre Igualada! Una fiesta mayor en que el

---

²⁸⁷³ Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada. Periódico de intereses religiosos y locales*. Año VIII. Núm. 371. 22 d'agost de 1897.

*Ayuntamiento ha brillado por su ausencia en los divinos oficios y en la procesión después de haber asistido hace poco tiempo á una procesión... cívica!!*²⁸⁷⁴

L'acord de ple del dia 4 d'agost diu el següent sobre aquest punt:

“Atendidas las actuales y críticas circunstancias porqué desgraciadamente atraviesa la nacion, nada á propósito para invertir cantidades con destino á festejos y demás diversiones profanas durante los días de la fiesta mayor que se avecina, cantidades que por otra parte son indispensables para atender á las atenciones mas apremiantes é ineludibles de la Corporacion, se acordó, á propuesta de la Presidencia, no tomara parte el Ayuntamiento en ninguna de las funciones que se celebren con tal motivo, ni contribuir con donativo alguno á aquellos actos, y sí solo destinar 60 pesetas para las funciones religiosas que en honor de S. Bartolomé se celebren en la Iglesia de Sta Maria, así como entregar 600 panes de 0,50 ptas uno á los pobres de esta Ciudad.

*Los Sres Cardona y Castelltort (D. Ignacio) hicieron constar su voto en contra en lo referente á no asistir el Ayuntamiento á las funciones religiosas que se celebren, pues entienden debe la Corporacion asistir á tales actos como lo ha venido haciendo en años anteriores, no solo para dar una prueba de gratitud al Santo Tutelar, sí que tambien para contribuir al mayor [realce?] y esplendor de tales funciones.”*²⁸⁷⁵

Encara amb més anterioritat, en el Ple del 28 de juliol s'evidenciava una altra causa, més amagada en les interioritats locals. Quedava clar el precari estat de les caixes municipals quan es féu avinent que la Diputació reclamava el retorn dels avançaments fets els anys 1865 i 1868 per, respectivament, passar una epidèmia de còlera i arreglar el camí a la Llacuna. Es va determinar que no era possible recuperar la documentació sobre aquell afer per tal de retornar aquelles quantitats i menys amb la premura que la Diputació reclamava,

*“[...] máxime cuando es bien público y notorio que en 18 de julio de 1873 al apoderarse violentamente las fuerzas carlistas que por asalto tomaron esta Ciudad, de las Casas Consistoriales practicaron en ellas un verdadero saqueo, apoderándose y destruyendo e incendiando la mayor parte de la documentacion existente en la Secretaría y Archivo, y en tanto fué ello verdad, que no pudieron rendirse las cuentas municipales de alguno de aquellos ejercicios [...]”*²⁸⁷⁶

Per tant, la premsa qualificava els entremesos com accessoris i no es va doldre gaire de la seva absència, segons proclamaven les gasetilles de *La Semana de Igualada*. El consistori, però, va acabar per anar a ofici. No van tenir tampoc la barra de fer-ho sense assumir les despeses de la part litúrgica de la festa patronal. Devia tenir alguna cosa a veure-hi el fet que portaven més de cinc segles fent-ho:

“A pesar de estar en vigiliias de fiesta mayor, pocos, afortunadamente en los tiempos que corremos, son los preparativos que se observan para celebrarla con fiestas profanas.

---

²⁸⁷⁴ Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada*. Año IX. Núm. 452, 28 d'agost 1898, pàgina 3. Tot aquest context està prou ben treballat a GÜELL 2013, pàgines 62-63, solament que, per raons òbvies de seu treball, està enfocat vers el Ball de la Moixiganga.

²⁸⁷⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1172. Llibre d'Actes de 1897-1898, folis 582r-586v. Sessió de 4 d'agost.

²⁸⁷⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1172. Llibre d'Actes de 1897-1898, folis 579r-579v. Sessió de 28 de juliol.

Tenemos entendido que no habrá toldo público, si bien el casino El Fomento tendrá uno de particular. La Patera, Nanus y demás de su especie, por esté año, permanecerán en situación de reserva: así cobrarán nuevos brios para otro. El Ayuntamiento con muy buen acuerdo no tomará parte directa ni indirecta en diversiones que del todo debieran suprimirse en estos tiempos que más son de tristeza que de otra cosa: así se logran dos objetos, uno evitar escándalos y otro ahorrar dinero: los únicos gastos que se permite el Ayuntamiento son los siguientes: 60 pesetas para las funciones religiosas y una cantidad para repartir 600 pesetas los pobres de esta ciudad. Aplaudimos este acuerdo.”²⁸⁷⁷

El 1899 la cosa no anà gaire millor per a les manifestacions festives tradicionals de la festa Major d'Igualada. El dia 10 d'agost el Ple de l'Ajuntament acordava no celebrar Festa Major o, almenys, no recolzar-ne la celebració. I aquest cop es deixa ben clar que no hi havia un ral a la caixa; a més, una revolta pels impostos també afegia tensió al clima general de la vida a la ciutat. Es va intentar que les entitats i associacions aportessin recursos per intentar de salvar els mobles de la celebració i no desprestigiar-se massa, però la cosa va quedar com sempre en saraus i serenates, no pas en cultes i danses rituals. Creiem que les fonts, ja apuntades en part per Xavier Güell el 2013, són prou interessants de llegir d'una manera més extensiva:

“Por la Presidencia se expuso: Que estando próxima la fiesta mayor de esta ciudad, con motivo de su Santo Tutelar, sometía á la consideración de este Ayuntamiento si debido á las circunstancias anómalas por que atraviesa esta localidad por efecto de las recientes motines contra el arriendo de consumos, creía conveniente la celebración de los festejos públicos que es costumbre todos los años, salvo algunas escepciones justificadas que entiende tambien concurren en el presente año, cuyas circunstancias de nadie desconocidas, no son las mas a proposito para invertir cantidades con destino á un fin que si bien tiene su consignacion especial en presupuesto, empero no podrían satisfacerse los gastos que originaría la celebracion de tales festejos por la falta de ingresos conque lucha este Cabildo, des de que tuvieron lugar los desagradables sucesos recientemente ocurridos, y que mientras no se normalice el servicio de recaudacion de consumos en una ú otra forma, es inutil pensar en la inversion de cantidades que no van de absoluta é imperiosa necesidad.

Usó de la palabra el Sr. Codorniu [...] podría dejarse á la iniciativa particular la celebración de festejos públicos [...] sin que al Municipio les costara cantidad alguna, de intentarse una suscripcion entre las sociedades de recreo, cafés, fondas y algun otro establecimiento que por su índole son los que obtienen beneficios siempre que de festividades se trata [...] segun el resultado que ofresca, se autorice á la Comision de Gobernacion para que proponga la celebracion de festejos durante los dias de la fiesta mayor [...] el Ayuntamiento acordó en principio no tomar parte en ninguna de las funciones que se celebren con motivo de la fiesta mayor de esta Ciudad ni destinar cantidad alguna para tal objeto, en atencion á las causas manifestadas; sin perjuicio, no obstante, de que la Comision respectiva intente la suscripcion propuesta por el Sr. Codorniu, para en su vista adoptar la resolucion definitiva que se viere procedente.”²⁸⁷⁸

Amb tants cabassos de terra abocats al seu damunt, la *Patera* anava quedant colgada en la fossa de l'oblit. La crònica periodística redactada a posteriori deixa clar que les

²⁸⁷⁷ Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada. Periódico de intereses religiosos y locales*. Año IX. Núm. 451, 21 d'agost 1898, pàgina 2.

²⁸⁷⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1173. Llibre d'Actes de 1899-1900, folis 172r-174r. GÜELL 2013, pàgina 63.

societats particulars i la parròquia van salvar allò essencial i les diversions de la classe mitjana. Diu aquesta crònica:

“Los festejos dedicados al Santo tutelar de esta ciudad han sido en gran número, preciso es confesarlo; para convencerse de ello basta hojear los programas publicados: bailes, teatros, serenatas, veladas... En cuanto á actos religiosos únicamente se anunció un solemne oficio en la parroquia ósea iglesia de Santa María, en la cual debía ejecutarse una celebrada misa del eximio maestro D. Amadeo Vives, dirigida por el mismo, tomando parte en acto tan hermoso la capilla de música con el concurso de varios profesores de la capital, y procesión por la tarde. El programa se cumplió al pie de la letra en todo cuanto atañe á lo profano: por lo que respecta á lo religioso sufrió alguna modificación, ya que no tomaron parte en el oficio profesores de la capital, no se celebró la misa anunciada, ni el señor Vives la dirigió.

Debido sin duda á la terrible crisis porque atraviesa el Municipio no se repartió, cual los demás años, pan á los pobres, ni se celebraron bailes populares, así que sólo la gente pudiente pudo disfrutar á sus anchuras. Tiene todo ello hasta cierto punto explicación más ó menos convincente, pero lo que no la tiene y por tanto ha dado y sigue dando lugar á diversos comentarios es que el Ayuntamiento no asistiera ni á los divinos oficios ni á la procesión cual los demás años.

Si para esto se alegó el pretexto de que no había fondos, quizás bastaban para ello 50 pesetas para sufragar los gastos del culto, nos parece esta excusa sumamente pueril: concejales hay católicos y por tanto bien podían estos sufragar tan modesta suma; ni siquiera ante el terrible azote que con la peste bubónica nos amenaza, se quiere hacer un pequeño sacrificio y honrar públicamente al Santo que esta vez debe haber quedado muy poco satisfecho de la religiosidad de Igualada. [...] La llamada «colla de la Mojiganga» ha recorrido durante estos días la población, demostrando una vez más con sus variados ejercicios lo mucho que vale.”²⁸⁷⁹

Però les classes populars s’haurien quedat sense balls i comparses populars si no fos pel fet que, sense que sapiguem com, la Moixiganga va sortir. O la gent va voler lluir igual a la seva festa ni que no cobrés, o algun patrici benestant va assumir-ne les despeses i no ens n’ha quedat referència. Tres anys després veurem com aquestes coses passaven, i a Igualada també. Perquè hi havia unes famílies aparentment molt benestants davant el domicili de les quals hi tenim fotografiats castells de la Moixiganga. És el cas, per exemple, de Cal Tanyo, Cal Boyer²⁸⁸⁰ o Cal Godó, emparantats amb els coneguts *Condes de Godó*, residents a Barcelona.²⁸⁸¹ De fet, Ramon Godó Lallana, de qui parlarem després, fou el primer *Conde de Godó* (títol creat el 1916).

L’any 1900 l’Ajuntament també va desentendre’s de les funcions cíviques i religioses de la Festa Major. Les crítiques que reberen per aquesta qüestió començaren a ser agres. I la societat en general es va anar espavilant pel seu compte. Evidentment, el periòdic més important, *La Semana de Igualada*, només parla de les Societats particulars de la seva corda, però entenem que l’Ateneu Igualadí o el Casino Foment degueren fer el mateix, que és sessions literàries, balls, concerts i recitals. El lament per la no aparició

²⁸⁷⁹ Biblioteca Central d’Igualada. La Semana de Igualada. Periódico de intereses religiosos y locales. Año X. Núm. 504. 27 d’agost de 1899.

²⁸⁸⁰ Són els tres noms que esmentava un antic moixiganguer (no en sabem el nom) entrevistat el 1934 per Ramon Pipó Graells. Biblioteca central d’Igualada. *Diari d’Igualada*. Any IV, núm. 950, 23 d’agost de 1934, pàgina 15.

²⁸⁸¹ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Fotogràfic Municipal, clixé 6851. Podria ser de 1913, però també uns anys anterior.

dels elements festius antics i els balls és profund; aquest cop ni la Moixiganga va veure's pels carrers. Si el qualificatiu *desanimada* venia donat per l'absència de la Moixiganga, aquest terme encaixaria fins i tot aplicat a les festes majors de principis de segle XXI:

*“Jamás ha presenciado Igualada una fiesta mayor más desanimada que en el presente año ¿Quién tiene la culpa de ello? pues...; nuestro M. I. Ayuntamiento que no solamente no ha tenido dinero para costear los gastos de esos bailes populares que tanto alegran como la tradicional Patera, Cercolets, enanos ó Cabezudos, Pastorets y fuegos artificiales sinó que ni siquiera para aumentar el esplendor de los divinos oficios, acto religioso con el cual se demostrará la cultura y honradez de un pueblo. Somos partidarios de economías, pero no de la tacañería máxima cuando se cobra el tan célebre reparto que sustituye al impuesto de consumos.”*²⁸⁸²

*“Por mas que el M. I. Ayuntamiento no tomara parte en las funciones religiosas de la fiesta mayor, los divinos oficios revistieron la solemnidad de años anteriores, habiéndose prestado la Orquesta Juventud Filarmónica del Sagrado Corazón á ejecutar gratuitamente una de las mejores producciones de su repertorio. El reverendo D. Jaime Bosch, pbro. hizo el panegírico de S.,Bartolomé [...] En el Centro Tradicionalista se solemnizó la fiesta mayor con una velada literario musical. [...] La concurrencia fué inmensa. [...] También el Centro Católico de Obreros, el día 26, XVIII Aniversario de su fundación, celebró una Velada literario-musical en la cual tomaron parte varios socios que pronunciaron preciosos discursos unos, y otros bellas poesías. [...] Ha terminado ya lo que antes se llamaba Fiesta mayor, y decimos que se llamaba por que se distinguía por una porción de actos de los cuales se ha carecido por completo en este año ya que no hubo castillo de fuegos artificiales, ni bailes populares como la mogiganga, patera etc. etc. Llegando la carencia de lo tradicional á tal extremo que hasta se eclipsó el Ayuntamiento durante los divinos Oficios á los cuales no asistió ni siquiera una Comisión: pero en cambio el pregonero ha hecho las delicias del público durante el mes que acaba de transcurrir anunciando el cobro del reparto de consumos, de la contribución y de cédulas personales. Y á propósito del reparto de consumos, muchos nos ruegan preguntemos, con el debido respeto se entiende, si después de cobrado el cuarto trimestre se continuarán cobrándose otros durante el corriente año, pues aun cuando entienden que cobrándose cuatro ya nada más, durante él deben pagar, con todo desearían averiguarlo para saber á que atenerse.”*²⁸⁸³

El 1901 van sortir les comparses següents, segons el programa d'actes. Les consigna com a participants a la *“extraordinaria pasa-calle por la Banda-orquesta «Unión Catalana» con acompañamiento de los gigantes, enanos diables, pastorets, cercolets, bastoners y la acreditada mogiganga”*.²⁸⁸⁴ Però en canvi, els sectors més catòlics protestaven de la pèrdua del valor patronal i el sentit més ritual pel que fa a la figura del Sant:

“[...] vamos, pues, á ocuparnos de la Fiesta Mayor de Igualada y del Programa de los festejos. ¡Festejos oficiales!... ¿A quién se dedican estos? preguntamos: ¿Al rey Motezuma? ¿A las barbas de Menelik? Nada [...] ni una palabra siquiera hay que tenga relación Con nuestro Patrón San Bartolomé en toda el programa. ¡Pobre S. Bartolomé!

²⁸⁸² Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada. Periódico de intereses religiosos y locales*. Año XI, Núm. 555. 25 d'agost del 1900, pàgina 2.

²⁸⁸³ Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada. Periódico de intereses religiosos y locales*. Año XI, Núm. 556. 1 de setembre del 1900, pàgines 2 i 3.

²⁸⁸⁴ Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada. Periódico de intereses religiosos y locales*. Año XII, Núm. 668. 24 d'agost del 1900, pàgina 1.

[...] en los programas se ha mutilado el sabor religioso de nuestra tradicional fiesta mayor, por no aparecer en ellos Patrón á quien se dediquen tales festejos lo cual no vemos en ninguna otra ciudad. En efecto: tenemos á la vista multitud de programas de fiesta mayor, entre ellos los de Barcelona, Tarragona, Manresa, Mataró, Vich, Sabadell y otros y en todos hay la consabida dedicación al propio Patron, resultando solamente esta ciudad con la nota discordante en el gran concierto de festejos religiosos de nuestra Cataluña. ¿Qué será eso un descuido? pues jojo con los descuidos! que dos casualidades algo arguyen, dijo el gran filósofo catalán.”²⁸⁸⁵

Si posem quatre anys de descurança (o, si fem un acte de fe envers els consistoris d’antany, de misèria econòmica) damunt del descrèdit acumulat per la *Patera*, entendrem que aquesta ja no aixequés més el cap. Antoni Carner parlava el 1955 de la festa dels Innocents i emprava un símil amb la *Patera* per explicar-ne la seva desaparició:

“¿Es que ahora hay menos gentes de buen humor que antaño? ¿O es que hay mejor gusto? la fiesta murió, como la típica Patera, por haber perdido su prestancia, convirtiéndose la «inocentada» en un exceso de picardía.”²⁸⁸⁶

Potser al·ludia Carner als membres de *La Paella*? I és que el record dels darrers temps ja era més que decadent:

“Finalmente, la batalla se decidía a favor de los cristianos, terminando, los de uno y otro bando, por postrarse de rodillas ante la Eucaristía. Así era en los buenos tiempos de la “Patera”. En los últimos años una simple cruz de madera recibía el homenaje de vencidos y vencedores. Andando los años, la letra de los versos de la “Patera” estaba tan atrozmente desfigurada que no la hubiera conocido su padre. Había degenerado tanto, que la danza se convirtió en una grotesca parodia de si misma. Los últimos que la representaron lo hacían a condición de que el Ayuntamiento, además de la subvencion acostumbrada, les costeara “mitja carga de vi”. Con semejante personal, no es extraño que el brillante cortejo de antaño se convirtiera en andrajosa manifestación, y que los versos corrieran parejas con la indumentaria. [...] Así, con grave daño de la lengua de Cervantes, se desarrollaba la contienda hasta el final, mientras los danzantes demostraban su habilidad haciendo que el tacón de los zapatos diese contra las nalgas. Parece que ésta era condición indispensable para ser admitido en la «colla» de la «Patera».”²⁸⁸⁷

Curiosament, les mencions de la *Turquia*, tant estratègicament repartides al llarg de quatre segles (1489-1897; potser cinc segles, si contemlem la data de 1409) però al mateix temps tant poc riques en detalls, permeten veure un entremès que es va comportar ben diferent que el seu homònim de Cervera. Aquest darrer, documentat el 1457 fins al detall, sembla que es perdé ben aviat, perquè pocs anys després la mateixa confraria va organitzar altres entremesos, com el de la Circumcisió o de sant Cristòfol (1458), el de Déu *que volia aviar tot lo món* (Judici Final o el Diluvi Universal?, 1459), el

²⁸⁸⁵ Biblioteca Central d’Igualada. *La Semana de Igualada. Periódico de intereses religiosos y locales*. Año XII, Núm. 668. 24 d’agost del 1900, pàgina 1.

²⁸⁸⁶ CARNER 1955, pàgines 42-44.

²⁸⁸⁷ *Igualada, Periódico bisemanal*, 8 d’abril de 1972, pàgina 5. CARNER 1972. CARNER 1954, pàgines 31-33 (versió reduïda).

de santa Margarida (1460) o el *dels tres germans* (1489).²⁸⁸⁸ I així es perd ràpidament la pista d'un dels entremesos més ben descrits de l'Edat Mitjana catalana. En canvi, el d'Igualada reapareix amb timidesa a la documentació al llarg de més de quatre segles. Això sí, amb indicis que el seu contingut s'anava modificant per tal que no perdés el sentit de vigència i de contemporaneïtat.

Com hem vist, el cop que li fou fatal, i del qual no va refer-se mai més, fou el refús efectiu per part de les classes socials privilegiades i emergents, és a dir, la mateixa burgesia. Feia temps que no era ballada per aquestes classes benestants. També havia deixat de prestigiar aquells qui la ballaven els quals, al seu torn, prestigien la representació en un procés de retroalimentació contínua. El ball d'envelat fou l'espai de socialització on la burgesia –que al segle XVI i XVII s'havia prodigat a fer de diable o de turc- va escollir per lluir-se a partir de mitjan segle XIX. Mentrestant, s'averkonyia del fet que el visitant foraster veïés aquells entremesos que jutjaven en franca decadència; una decadència que probablement era més que certa i palpable. Els balls traspassats del Corpus s'estaven infantilitzant paulatinament, però ni la *Patera* ni els Diables no haurien suportat aquest canvi d'edat tan dràstic dels seus components.

L'Ajuntament va sostenir la *Patera* a través dels empresaris que gestionaven la Festa Major i cobraven dels fons municipals provinents dels mateixos contribuents burgesos i les entrades a l'envelat. Però quan només la gent de classe baixa es va avenir a representar-la a canvi de diners, va esdevenir un producte decadent i repulsiu als ulls d'una significativa majoria social. A més, la qualitat del vestuari devia decaure molt; la declamació del text devia ser víctima d'una descomunal diglòssia. Per si fos poc, quan es va intentar revifar-la, no hi hagué millor proposta que la de deixar-la en mans d'una societat recreativa humorística, que amb el nom de "*La Paella*" ja parla per si sola de l'interès que despertava. I tot plegat només uns anys després de considerar-la com *lo verdader blasó* d'Igualada. Els joves intel·lectuals, progressistes, disparaven foc a discreció contra la *Patera*; curiosament els mateixos que trenta anys després li haurien fet un abrandat panegíric o n'escrivien el martirologi. Per aquells mateixos anys, a Berga no hi havia gran cosa de nou per a veure. Precisament per això, els folkloristes començaven a fixar-s'hi com a quelcom *típich* a la recerca de la pedra filosofal d'una suposada *essència* festiva de Catalunya.

La partida de defunció de la *Patera* estava signada. Si la Renaixença no la va poder posar en valor, només quedava el recurs del catalanisme noucentista. Però en aquest cas la llengua no hi devia ajudar i l'argument, encara menys. La Patum berguedana, lliure del pòsit que suposaven uns parlaments extensos i un repartiment tan extens i nombrós, tingué força més sort i quan hauria pogut decaure sense remei, arribaren els folkloristes i les mostres de cultura popular de 1902. La *Patera* havia caigut d'inanició només cinc anys abans. Llàstima que no haguessin llegit Milà i Fontanals quan parla dels Moros i Cristians del país Valencià:

---

²⁸⁸⁸ Arxiu Comarcal de la Segarra. Fons Gremis i Confraries, Top. 8. Unitat documental 268: Llibre de comptes de la confraria del Sant Esperit 1451-1463, folis 80r a 83r. Publicat i transcrit a MIRÓ 1998, pàgines 226 a 241. Vegeu annex documental.

“Sentiríamos que el orden que hemos seguido en estos estudios dejase á los lectores la impresión poco favorable que naturalmente pueden producir las últimas representaciones analizadas, porque por nuestra parte no tratamos de disimular la afición que por punto general las tenemos. Se ha hecho perfectamente en suprimirlas ó en limitarlas, cuando se ha interesado en ello el decoro del culto, infinitamente superior á toda consideración arqueológica. Se hará muy bien siempre que se vea en alguna de ellas un peligro moral (como tal vez en ciertos casos pueden ofrecer las danzas de bandidos). Mas necesidad sería destruirlas por razones de buen tono.”²⁸⁸⁹

Però va passar. Antoni Carner havia publicat el 1967 una nota necrològica del qui se suposa fou el darrer ballador de la *Patera*, fet que pressuposa –per la data de la seva defunció- que aquest l’havia ballat quan era força jove, uns vint anys d’edat a tot estirar:

“IGUALADINISMO. Uno que bailó la «Patera». Precisamente el día de su onomástica de este año falleció el señor Sebastián Graells que durante más de un cuarto de siglo formó parte de la junta de Beneficiencia Igualadina, con un entusiasmo y entrega dignos de todo elogio. El señor Graells fue un artesano alpargatero, en una desaparecida tienda de la calle Argent. Fue, seguramente, el último en nuestra ciudad. También parece ser que fue el último «Ballador de la Patera» que quedaba en Igualada. Todavía tuvimos ocasión de obtener de él unos datos sobre la misma, aunque no todos los que hubiéramos deseado, a fin de poder hacer resurgir este antiguo «entremés», propio de la festividad del Corpus y que posteriorment pasó a la Fiesta Mayor.”²⁸⁹⁰

20.9 Ressò de *La cèlebre Patera* igualadina al Principat (1850-1900)

El treball sobre la Moixiganga que publicà Xavier Güell documenta molt bé com la Moixiganga d’Igualada (segurament en la seva vessant més castellera) va anar a actuar a fora vila. Aquest Manresa el 1852,²⁸⁹¹ a Montserrat el 1860 i, malgrat que no verificable, a Sant Feliu de Guíxols el mateix any,²⁸⁹² o a Capellades el 1896, aquesta darrera una actuació d’una de les dues colles existents a Igualada pagada pel Carlos Godó Pié, com a premi als seus electors, tot i que no havia reeixit a ser elegit com a diputat.²⁸⁹³ Es va tornar a Capellades el 15 d’agost de 1908 i, potser encara, a Manresa a finals d’agost del mateix any.²⁸⁹⁴

També hem tractat el tema que els balls parlats foren, en general, una producció local i amb caràcter amateur. És cert i conegut que *“amb el pas del temps i la complexitat de l’atrezzo, cada vegada més ostentós, s’introduí la necessitat de percebre algunes gratificacions, especialment a les ciutats, on els balls eren més desenvolupats, les relacions socials ho demanaven i hi havia l’existència d’uns gremis disposats a la seva potenciació. Aixó genera l’aparició d’una mena de companyies para-professionals que*

---

²⁸⁸⁹ MILÀ 1895, pàgina 293.

²⁸⁹⁰ Biblioteca Central d’Igualada. “Igualadinismo”, dins *VIDA... Semanario portavoz de la Acción Católica*. 1 de juny de 1967.

²⁸⁹¹ GÜELL 2013, pàgina 30.

²⁸⁹² GÜELL 2013, pàgines 32-34

²⁸⁹³ *La Vanguardia*, 14 d’agost de 1896, pàgina 3. GÜELL 2013, pàgina 62.

²⁸⁹⁴ GÜELL 2013, pàgines 74-75.

oferien els seus serveis als pobles del seu entorn, especialment per a realitzar balls festius i no estrictament locals".²⁸⁹⁵

I és amb aquest pòsit que podria pensar-se que la *Patera* d'Igualada hauria anat a Sitges algun any, cap a 1860, poc després que l'igualadí Joan Jou (a) Bot hagués assumit la direcció i el mestratge de l'entremès parlat l'any 1849 i que no es parli més d'ell fins que apareix al Garraf. Així s'explicarien les concrecions que adreçava al municipi de Sitges per tal de poder fer una funció similar a la vila del Garraf, segons un document avui no localitzat i que ja hem transcrit i comentat.

No pot descartar-se que la presència de cavalls al Ball de Moros i Cristians de Tàrrrega el 1856 (25 cavalls!) fos una influència igualadina. I és que l'*antiquíssima Patera* l'any 1851 va afegir cavalls als dos reis i als seus ambaixadors, o sia quatre montures,²⁸⁹⁶ cavalls que encara hi eren l'any següent.²⁸⁹⁷ El 1870 es parla de "*la gran Patera*"²⁸⁹⁸ i el 1873 de "*la cèlebre Patera*".²⁸⁹⁹

Un article de premsa de 1908 evoca un interessant record, el d'una ballada de la *Patera* a l'actual barri de Sants, a Barcelona, poc després de la Guerra Carlina de 1873. És evident que la ballaren igualadins, però aquest tipus de manifestacions suposaven un gran aparador per al propi entremès:

*"Era el día 29 d'Abril, diada de Sant Pere Màrtir, del any 1873 y á la plassa de la Creu d'aquesta allavors vila de Igualada, s'hi trojava el cabecilla Castells ab una partida de voluntaris carlistes reclutada en els plans de Barcelona tenint el projecte d'allistarne alguns de nostra vila. [...] Lo sabater Copi ab el temps se vegé obligat á anar á viurer á Barcelona, en la carretera de Sans, prop de la fábrica «España Industrial» per quins indrets hi residían als últims de la guerra, no pochs igualadins. [...] Un dia, que era el de Sant Bartomeu, celebravan la festa major. Ajuntats, com es natural, varis igualadins y recordantse que en nostra vila també festejavan al gloriós apóstol, tiravan projectes del que farían y deixarían de fer, quant un dels reunits va proposar ballar públicament la Patera. Tothom va estarhi conforme. El típich ball igualadí va bailarse ab tot l'ordre y serietat, causant la admiració dels transeünts. Allí's tiravan parlaments entre moros y cristians, se creuhaven els improvisats sabres de canya y es feya ab garbositat el salt de tocar al anca el taló del peu".*²⁹⁰⁰

Però just després de 1873 tenim documentada el que sembla una sortida segura. El programa de la Festa Major del Vendrell de 1877, transcrit en un article de 1926²⁹⁰¹

²⁸⁹⁵ ANGUERA / BARGALLÓ 1986, pàgina 107.

²⁸⁹⁶ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, núm. 229. 17 d'agost de 1851, pàgines 4854 i 4855. Programa de la Festa Major d'Igualada transcrit.

²⁸⁹⁷ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Cataluña*, núm. 25. Lunes, 30 de agosto de 1852, pàgines 634-635. Programa de la Festa Major d'Igualada transcrit.

²⁸⁹⁸ GÜELL 2013, pàgina 38. Fragment del programa de la Festa Major d'Igualada, dins Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Hemeroteca. *La Convicció*, agost de 1870.

²⁸⁹⁹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *La Imprenta*, 19 d'octubre de 1873, pàgina 9 (6705).

²⁹⁰⁰ Biblioteca Central d'Igualada. *El Estandarte*, any I, núm. 18, 25 d'octubre de 1908. Evidentment, és una evocació feta des del record del qui ho va presenciar-ho.

²⁹⁰¹ Vegeu annex documental, any 1877. Arxiu Comarcal del Baix Penedès. Hemeroteca. *El Baix Penadès*, 24 de juliol de 1926, Any XXI, núm. 1062. ARROYO 1992, pàgina 221.

esmenta com a actes del centenari de la institució d'aquella festa patronal la participació d'un "sinnúmero de bailes, que se están organizando entre los que se cuentan «xiquets de Valls», «Diablos», «Palitrocas», «Serrallonga», «Cotoninas», «Patera», «Mogiganga», «Rosaura», «Gitanas», «S. Jaime», «Figuetaires», «Pastorets», «Cercolets», «Gigantes» y «Enanos», incluso el célebre «Drach», acompañados de las músicas que les son propias". Per nosaltres és indubtable que aquesta *Patera* era la igualadina. En primer lloc per la relació que podria tenir Igualada amb la capital del Baix Penedès, on anys després Serra Iglesias acabaria exercint de secretari de l'Ajuntament,²⁹⁰² i en segon lloc perquè les denominacions "*cotonines*" o "*figuetaires*" eren unívocament vilafranquines, almenys en aquella època. El mateix hem de considerar per al cas que aquí ens ocupa. Encara cal tenir present que els elements festius la fama dels quals transcendia el seu propi territori solien ser requerits quan alguna població celebrava una efemèride realment grossa.

Segurament, la presència de balls de Viena a la Llacuna, Pontons i Sant Martí de Tous es podria també explicar en part per la irradiació de la *Patera* com a ball de moros i cristians de gran anomenada, des d'almenys els primers decennis del segle XIX. No és menys cert però, que les festes de la ciutat de Tarragona exercien un focus d'atracció -i per tant, d'influència discursiva i de continguts- envers els pobles de l'arxidiòcesi. Recordem com per Santa Tecla del 1687 hi havia participat quatre músics procedents de la Llacuna i de Montbui.²⁹⁰³

De fet, quan Milà i Fontanals parla de les danses o balls parlats de caire històric, fa el següent incís, que situaria la *Patera* en un estadi suposadament anterior a aquests balls de Viena de les rodalies d'Igualada:

*"En el género histórico, menos abundante de lo que se creyera en este y en otros mas elevados ramos de la poesía popular, hay la danza, seguramente antigua, de moros y cristianos, ya sea relativa en general á la guerra nacional de ocho siglos, ya (como afirma el señor Llobet en la memoria que luego citamos) á la conquista de Granada. En los últimos años la hemos vista sustituida por la del sitio de Viena por los turcos. Hemos oído hablar de una representación ó danza en que se mostraba la alegría de unos vasallos al ver libre á su señor feudal de las cadenas de los moros, que por las señas parece debía referirse á la tradición del cautiverio y libertad del almirante Pinós y su compañero San Cernín."*²⁹⁰⁴

En qualsevol cas, el ball de Viena de Pontons va saciar les necessitats igualadines per la Festa Major de 1903 com a ball similar de conquesta entre religions, quan ja s'intuïa que tampoc aquell any es podria organitzar l'ancestral ball de moros i cristians per sant Bartomeu:

"Contra lo que era de esperar, la fiesta, en general, ha resultado bastante animada, habiéndose observado que la concurrencia de forasteros no ha desmerecido de la de otros años [...] algunas tradicionales comparsas de esta y de otro, titulada «Baile de

²⁹⁰² El seu quadre de costums de 1881 s'havia reeditat al Vendell l'any 1927 (SERRA IGLESIAS 1927).

²⁹⁰³ "*Més Diego Olibé de La Llacuna ab una flauta [...] Més Fransec Garsia de La Llacuna ab lo grall de la gaita [...] Més Josep Vidal de La Llacuna ab una flauta [...] Més Ramon Vidal de Garrigos ab una flauta[...]*" Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Paper solt dins el Llibre del Consolat de 1684-1690. El mas Vidal de Garrigosa és entre Igualada i Miralles, encara al terme de Montbui.

²⁹⁰⁴ MILÀ 1895, pàgina 285.

Viena», que vino del pueblo de Pontonts. Esta comparsa, que, segun dicen, la organizó el maestro de dicho pueblo, tiene algunos puntos de semejanza con la Patera de Igualada, puesto que representa una lucha entre moros y cristianos del tiempo de la invasión.”²⁹⁰⁵

Del prestigi que va assolir la *Patera* a nivell de país n'és la prova definitiva que sempre apareix citada a les obres dels grans folkloristes nacionals, com Amades o Aureli Capmany.

20.10 Llegendari vinculat a la *Patera*

Al lligall B-79/VI de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya²⁹⁰⁶ es troba l'original d'un treball tramès a la “*Secció d'arqueologia, Filologia i Folk-lore del «Club Muntanyenc»*” de Barcelona. Reconeguda la lletra manuscrita de l'adreça que consta a l'anvers del sobre que el conté, així com el títol i la manera de cosir o relligar els fulls de *quartilla* apaisada, sabem que hi fou enviat per l'igualadí Gabriel Castellà. Amb el lema “*De tot vent*”, consta de 23 fulls mecanografiats, sense cap indicació de procedència ni pròleg. Josep Massot es remet al *Catàleg bibliogràfic de l'obra de Joan Amades* el·laborat per Llorenç Prats, Maurici Carbó i Imma Pla i fa avinent que “*aquest Aplec fou redactat per Amades el 1928 i premiat al «III Concurs del Llegendari popular de Catalunya».*”²⁹⁰⁷ Això contrasta amb el detall que el remitent del treball sigui indubtablement Gabriel Castellà, encara que entre els seus papers recordem haver vist algun element de correspondència amadesiana, per la qual cosa ens veiem capaços d'afirmar que, com a mínim, algunes de les llegendes que hi consten foren informades per l'arxiver igualadí, entre les quals la que transcrivim tot seguit. Insistim que el tipus de cosit que uneix tot el quadernet és típic de la manera de fer de Gabriel Castellà, i som del parer que el treball fou realment obra seva. Diu la llegenda:

“VII. El toc de la Patera. A la part Sudoest de la antiga vila d'Igualada, s'hi aixeca un alterós serrat, amb son castell que per temps llunyans estava en poder dels serraïns, des d'aon podien estendre la seva mirada pels corriols i masies de l'entorn, per encalsar, si podien, tot alló que fes olor de cristiá.

Diu la llegenda que un matí de maig els guaites del castell oviraren unes gentils donzelles d'aquella vila que cullien flores dels camps propers i els passá pel cap d'anar-les a robar. Com esparvers ferestecs hi deixaren un escamot d'homes i les feren captives enduent-se-les dalt el castell.

Un pagés que cavava el seu tros per tals indrets, es doná compte de la malifeta i arribá corrents a Igualada a denunciar el fet i al ning-nag de la campana del cloquer de la parroquia, s'armaren el[s] valents i isqueren com a lleons en direcció al castell: l'enrotllaren sobtadament i amb la consegüent lluita rescataren les donzelles. Tot aixó es feu al repic continuat de la campana igualadina. Aquest repic, al que hi donaven un ritme especial, va quedar gravat al cor de tota la contrada amb el nom de “la Patera”.

Es conta també que va encoratjar tant aquell ritme, que restá consagrat a Igualda, com un himne triomfal per les successives empreses bél-liqués.”

²⁹⁰⁵ GÜELL 2013, pàgina 66. Cita un *Diario de Barcelona* que ha de ser pocs dies posterior al 24 d'agost de 1903.

²⁹⁰⁶ Abadia de Montserrat. Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall B-79. Camisa VI.

²⁹⁰⁷ MASSOT 1993, pàgina 355. AMADES 1990, pàgina 232.

El mateix lligall B-79/XII conté un altre recull de llegendes, aquest cop totes anoiènques,²⁹⁰⁸ anomenat “De la comarca igualadina” i presentat sota el lema “*Tros de ma terra*” al Concurs del Llegendari Popular Català de la Institució Patxot, on va obtenir el “*Premi VI del 2on. concurs (1927)*”. La inconfusible lletra de la portadella torna a ser del mateix Gabriel Castellà Raich, i a la plica adjunta s’hi acompanyen les targetes del sobredit arxiver i del prevere Amadeu Amenós Roca, que en serien els coautors. D’aquest altre recull ens interessa particularment la llegenda de la Tossa de Montbui. Diu així:

“V. La Tossa de Montbuy. En el terme de Montbuy hi ha una muntanya que té siscents metres d’elevació sobre’l nivell del mar, des de quin cim es domina bé la ciutat d’Igualada i una munió de muntanyes de les comarques de Segarra, Penadés, Pla de Bages i altres. La muntanya, un poc escarpada i feréstega en alguns indrets, s’anomena pels naturals del país “La Tossa”, al seu cim s’hi aixeca des de segles, una cepalla romànica dedicada a Nostra Senyora de Gracia i també s’hi veuen romanalles d’una torre quadrangular i a nivell de terra s’hi noten els fonaments d’una extensa línia de muralles que enrotllaven l’espai a continuació de la torre.

Conta la llegenda que’ls serraïns estaven en possessió d’aquell castell i que’ls cristians volien apoderar-se’n, a qual efecte intentaren diferents assalts sense resultat satisfactori.

A la fi els cristians tingueren una felíç idea. A la nit feren avançar vers la muntanya alguns ramats de bous, després d’haver-los posat una candela encesa a cada banya, i en veure aixó els enemics del castell i partidaris de la mitja lluna, s’esporguiren de tal manera que, precipitadament, varen abandonar la fortalesa.

Recullit per Lluís Marsans en el Certamen del Ateneu Igualadí – any 1883.”

Aquesta llegenda ens interessa perquè el castell de Montbui és esmentat als parlaments de la *Patera*, concretament a la de l’Abanderat Moro:

*“Testimonio eterno verán
de la verdad que voy refiriendo
testimonios que permanecieron
están, son y serán.*

*Por todas partes partes de Cataluña
los fuertes castillos existen,
Pobla, Montbuy y Odena no mienten
como también en la Coruña.*

*Y de la misma manera será
ahora en esta ocasión
que el moro sin ilusión
al cristiano aterrará.”*

---

²⁹⁰⁸ Abadia de Montserrat. Arxiu de l’Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall B-79. Camisa XII. La portadella porta en una menudíssima lletra, típica de Castellà, l’anotació “*De no obtenir aquest recull cap premi o recompensa, es demanarà el retorn.*”

Però també ens interessa pel fet que ens posa en contacte les justificacions vuitcentistes d'aquest ball de moros i cristians amb les respectives explicacions mitificades de la Patum de Berga. Un text del prevere Bonaventura Ribera del 1905 evoca la Patum en un sentit llegendari i amb el suposat record d'antigues batalles que es guanyaren amb l'astúcia de fer creure als sarraïns que eren atacats de nit per una munió de soldats quan realment no eren sinó ramats de cabres amb llumeneres:

“Si: la Patum es antiga sobremanera. Quan el rey Joan l'Aymador de la gentilesa, protegía las ciencias y las arts [...] Berga, fent un recull de sas glorias, organisá la Bulla, esplay de goig qu'ha arriuat fins a nosaltres ab son propi caracter popular.

La Bulla d'ahir o la Patum d'avuy, es un conjunt de comparsas alegóricas representant a Abul-Afer, capdill serrahí, las bregas entre moros y cabretas, la victria de Sant Miquel sobre'ls esprits de las tenebras y la ventura y la joya de la població devall l'ampar del ceptre de nostres reys catalans.

Abul-Afer, caracterisat per la Mula-fera o Mula-guita, avansa per la plassa al so del histórich timbal, llensant sa boca monstruosa dolls de foch, mentres lo públich se mantén ferm en sas posicions, pera burlar la furia y orgull del capdill serrahí. Aquella fenomenal bestia, malgrat lo bramar dels cohets qu'esclatan en sa boca, resulta esser la joguina de la multitud.

Lo ball dels moros y cabretas, avuy turchs y caballets, representa las falconadas dels fills de islam a nostra comarca, burladas sempre per nostra gent montanyenca, termenant ab la victoria definitiva en la qual los alarbs prestan vassallatge a nostras braus. vesteixen aquells el respectiu turbant y folgada indumentaria, brandant llurs cimitarras, ensemps qu'els caballets simulan montar ab vestit de montanyés, ab masseta a la ma, pera parar els cops d'aquells, fins que, 'n darrera acció, bronzint com daynas, topan als enemichs prenentlos las cimitarras.

La dansa té un sabor de l'antigalla, encara que la música s'ha introduhit a eix simulacre, de poch anys a aquesta part; més la presentació dels guerrers a la plassa no esta pas saturada de la vida típica de la terra qu'informa a la esmentada dansa.”²⁹⁰⁹

També Mn. Armengou tractà aquest aspecte de la llegenda de la Patum: *“Els Turcs i Cavallets. Antigament eren anomenats moros i cristians i també moros i cabretes”*.²⁹¹⁰ Però aleshores cita el medievalista Manuel Riu,²⁹¹¹ i es segueix la tendència vuitcentista a cercar uns antecedents el més remots possible a una manifestació que, com és sabut, no pot datar d'abans de principis de segle XV en el millor dels casos:

“L'erudit historiador Manuel Riu ens diu que aquest quadre, «tal com ha arribat a nosaltres, és un arranjament –realitzat tal vegada a l'últim terç del segle XVI- d'una dansa de cabretes, que en el seu origen no tenia caràcter bèl·lic, sinó que sembla haver derivat d'una cerimònia indígena, anterior a la introducció del Cristianisme, celebrada pels antics bergistans en honor del déu dels ramats». [...]

No ens sembla, però, que la transformació de la dansa de cabretes en combat de moros i cristians haguem de situar-la tan tard, al segle XVI. Podia haver-se realitzat, aquesta transformació, àdhuc molt abans de la institució de la festa del Corpus, donat que tals lluites les trobem arreu en el folklore dels temps darrers de l'Edat Mitjana. Responien tan plenament a la mentalitat medieval, reflectien tan bé les idees i les preocupacions

²⁹⁰⁹ Bonaventura Ribera. “La Patum”, dins *El Cim d'estela*, 21 de juny de 1905. Extret de NOGUERA 1992, pàgines 69-71.

²⁹¹⁰ ARMENGOU 1973, pàgina 61.

²⁹¹¹ RIU 1963.

de la cristiandat, que potser ja existien arreu abans d'èsser incorporades a la processó eucarística. El que potser podem situar al segle XVI és la conversió dels moros en turcs.”²⁹¹²

Aprofitem per comentar que no coneixem cap document d'alta època que parli dels Turcs i Cavallets com a “Moros i cabretes”. I Josep Armengou aprofita la llegenda de les cabretes per vincular-la més aviat a l'origen dels Plens (diable que porta una protecció de vidalba tendra i coets a la cua i al cap). Diu Armengou:

“Sobre l'origen remot dels Turcs i Cavallets tenim, però, una altra possible explicació suggerida pel nom de moros i cabretes donat primitivament a aquest salt, i relacionada amb una antiga tradició que els historiadors no recullen, per més que ha arribat fins als nostres dies. L'hem trobada a Berga i a Avià. Els qui la contaven no la relacionaven, però, amb els Turcs i cavallets, sinó amb l'origen dels Plens.”²⁹¹³

Si s'adopta una postura rigorosa, aquest fet tampoc no seria mentida, ja que dels Plens sabem que realment no portaren els coets a la carota fins a una data tant tardana com el 1890 (justament el mateix any que es publicava la *Historia de Berga y breves noticias de su comarca desde los tiempos primitivos hasta nuestros días* de Jacint Vilardaga). La premsa local informà amb posterioritat que els diables del llüiment de la nit del dijous de Corpus “en su última exhibición en la tarde del jueves, sustituyeron con luces de bengala los cohetes de las manos”.²⁹¹⁴ Per tant, podria molt ben ser que es volgués donar credibilitat a la llegenda i vistositat a la manifestació nocturna amb aquesta aportació pirotècnica extra a unes figures que no eren sinó les mateixes que feien el salt de Maces i que saltaven a toc de tabal sec mentre cremaven el fuet o coet que portaven fixat a la punta d'una maça o ceptrot pintat fins que el tro del fuet esclatava; aleshores queien a terra i simulaven ésser atravesats per la llança de sant Miquel Arcàngel. Una representació de l'*Angelomàquia* en tota regla, clàssica i paradigmàtica dels Corpus catalans, com el d'Igualada mateix.

Continua el relat de Mn. Armengou, que ens sembla molt interessant, perquè figura en un treball no massa antic i que constitueix el que considerem com el millor llibre sobre la Patum de Berga. Demostra per tant, l'alt grau d'arrelament d'aquesta mitologia, fins i tot dins de la comunitat científica local. Es tracta de justificar i posar en valor la seva festa grossa més sagrada i famosa, quan realment no era sinó la festa més universalitzada de totes les que se celebraven al Principat. Armengou exposa la llegenda de les cabretes i, com veurem, tant serveix per buscar un origen mític als Turcs i Cavallets com als Plens:

---

²⁹¹² ARMENGOU 1973, pàgines 61-62.

²⁹¹³ ARMENGOU 1973, pàgina 62.

²⁹¹⁴ NOGUERA 1992, pàgines 53-54, on es transcriu un text del periòdic *El Bergadán* del 14 de juny de 1890, i on es ressenyaven les novetats d'aquella edició de la Patum: “*Los enanos con sus enanos, nuevos y elegantes, los caballetes y los turcos nuevos también y con sus evoluciones al compás del tabal y orquesta dieron a los actos mayor atractivo. La mulasa estrenó un traje; la compañera del gigante lució una ligera reforma en el vestido; los diablos en su última exhibición en la tarde del jueves, sustituyeron con luces de bengala los cohetes de las manos; apareció con aplauso del público una mulaguita pequeña; el águila como siempre y los fuets buenos. la concurrencia fue extraordinaria, especialmente en la tarde del domingo. Dícese que para el próximo año, tiene proyectado el Municipio dar más realce a nuestras especiales fiestas de la Patum.*”

“El nom de *moros i cabretes* ha preocupat sempre els nostres historiadors i li han cercat diverses explicacions. Ja hem vist la molt autoritzada del Dr. Riu. En general, però, els autors, seguint la interpretació de l'Altarriba, han cregut que aquest nom fa referència a les lluites dels moros contra els cristians que, com a cabres, trescaven per les escabrositats de les muntanyes esmunyint-se de la persecució de llurs enemics. I no ha mancat qui ha dit que el nom de cabretes donat als cristians deriva del fet que aquests, en la nostra contrada i més o menys per aquells temps, eren súbdits del compte Oliva Cabreta.

La tradició de què parlem diu així: Un grup nombrós de cristians es trobaven assetjats pels moros a les muntanyes de Peguera, i no tenien forat per escapar-se. Començaren a rumiar com podrien sortir-se d'aquella situació, fins que van ensopegar amb una idea: En aquell indret hi havia moltes cabres salvatges. van començar a caçar-ne tantes com van poder i, en fer-se fosc, van lligar feixos de branques ben seques a les banyes de les cabres i van calar-hi foc. les cabres, esparverades, van començar a fugir com mals esperits cap a les files dels sarraïns, empaitades pels cristians que, armes en mà i amb grans crits, seguien al darrera disposats a jugar-s'ho tot. Els sarraïns sorpresos i espantats, van fugir, cames ajudeu-me, pensant-se que els perseguia una legió de dimonis. Així van alliberar-se els cristians.

Els qui comenten aquesta llegenda, com hem dit, la relacionaven amb l'origen dels Plens, sense adonar-se que, de passada, oferia una possible solució a l'origen dels Turcs i Cavallets. O qui sap si explica l'origen indistint del que avui són dos salts tan diferents l'ún de l'altre: els Turcs i Cavallets i els Plens.²⁹¹⁵

Al marge que Jacint Vilardaga procurés l'any 1890 dotar la Patum d'una antiguitat tal que permetés constituir-ne un origen ben imbricat i travat amb la història local, veiem com el relat va fer fortuna historiogràfica. De fet, no descartaríem trobar que també s'emprés el mateix relat per explicar algunes variants de falles geogràficament properes. Com que una antiguitat ubicable al segle X no sempre era suficient, Vilardaga situava la famosa batalla on els cristians haurien provocat una estampida de moros escapolint-se coincidint amb l'anomenada “Revolta d'Aissó” del 826.²⁹¹⁶

Ja es veu que es tracta d'un relat força comparable al que vincula la *Patera* d'Igualada a la conquesta del castell de Montbui. Això sí, les traces bibliogràfiques són molt més breus i escasses en el cas de la *Patera*. I cal reconèixer també que els igualadins, encapçalats per Serra Iglesias, ja podien llegir el 1884 afirmacions molt més científiques que les de Vilardaga, almenys pel que fa a l'anàlisi de les manifestacions festives del Corpus Christi antic. Tal actitud, bon xic més honesta o com a mínim rigorosa, potser no va ajudar gaire a la supervivència de la *Patera*, ja que no alimentava precisament gaire el mite local com sí que ho feien els poetes o els activistes més abrandats:

“Molts son los que desitxan saber si efectivament la Patera fou inventada després de la famosa conquesta del castell de Montbuy pera commemorar la derrota dels àrabs. Nosaltres, que'ns contem entre aquells curiosos, hem fet moltíssimes investigacions, de las quals sols hem pogut treure en clar que lo nom de Patera es molt modern y que si be existia lo que 'n deyan la Turquia, veyem citada aquesta desde darrers del segle XV, pero

²⁹¹⁵ ARMENGOU 1973, pàgines 62-63.

²⁹¹⁶ NOGUERA 1992, pàgina 29.

*no mes enllà. En una paraula: ni ab lo nom de Patera ni ab lo de Turquia creyem que siga tan antich com se vol suposar aquest entremés.*²⁹¹⁷

Fins i tot aquests activistes, com és el cas del qui podriem considerar el protoetnògraf d'Igualada i rodalies, Lluís Marsans, no és que parlessin de la *Patera* amb el mateix grau de respecte que els berguedans parlaven de la seva Patum. Era l'època de valorar el braó dels castellers o d'interessar-se per l'arbre de maig, però no pels rancis parlaments d'un entremès vell de més de dos segles:

*“Alashoras para'l tambor y'ls dos surtits de la fila tiran un parlament cada hú, en castellá tant estrany, qu'estich cert no l'entendría cap fill de Castella, no descuidantse may de dir ¡valiente turco! donar alarmas y tréurer los castillos de Tous, Montbuy y demás. Acabats los parlaments, torna'l tambor á tocar y los pateraires á ballar. También simulan guerras ab los seus cambis d'embaxadas, assalts, conquistas, etc. y después d'una batalla en que tots los moros quedan morts y'ls cristians vius, s'agenollan se trehuen los cascos, morrións ó lo que portan al cap, lo rey fá una plegaria, l'ángel respont y s'acaba'l ball de la Patera.*²⁹¹⁸

20.11 Allò que no fou la *Patera*. Notícies sobre balls de moros i cristians que cal matisar.

El fet que la *Patera* sigui un entremès amb un alt pes simbòlic i un notable recorregut historiogràfic ha provocat que hagi fet córrer molta tinta. A conseqüència d'això, també han estat dites moltes coses que no s'ajusten al que considerem que fou realment. Les teories més difoses han estat les de Joan Amades. Per aquest motiu moltes tergiversacions o malinterpretacions troben el seu origen a l'obra del benemèrit folklorista.

Les conclusions d'Amades sobre nombrosos aspectes de la festa han de ser sempre llegides amb cura i tingudes en compte, però també comprovades i revisades sense complexes. Parlem especialment d'aquelles que va publicar en els seus darrers anys de vida o encara més d'aquelles que apareixen en edicions que ell ja no podia controlar, com són les pòstumes. L'enorme volum de fonts, literatura i bibliografia que va consultar desbordarien a qualsevol persona. En el cas dels balls de diables, bastons i moros i cristians ja fou demostrada la poca consistència de la notícia de 1150. Com ja vam dir el 2015 juntament amb Àngel Vallverdú i Pau Plana:

“A partir de mediados de siglo XX, gracias a la obra de Joan Amades, se ha impuesto la creencia que la primera noticia escrita sobre el ball de bastons (danza de palos), el ball de diables (danza de diablos) y las danzas y fiestas de moros y cristianos se encuentra en las bodas de Ramón Berenguer IV con Petronila de Aragon, el año 1150. En este artículo ponemos de manifiesto que Amades no hizo otra cosa que una interpretación, interesada si se quiere, de una fuente secundaria que no podrá ser contrastada a no ser que

---

²⁹¹⁷ SERRA IGLESIAS 1884.

²⁹¹⁸ MARSANS 1885, capítol XVI. Observi's també el terme "*pateraires*", plenament paral·lel al de patumaire.

*aparezca un manuscrito que, probablemente, lleve unos doscientos años desaparecido.*²⁹¹⁹

De fet, en el treball de 1966 la dada ja es fa avinent no pas com una notícia del casament de 1150 sinó com d'una celebració dels pactes de compromís matrimonial, encara més reculats:

*“Son bien escasas las referencias históricas de las danzas que nos ocupan que nos son conocidas. La más antigua de que tenemos noticia se refiere a las fiestas celebradas por la Universidad de Lérida en ocasión de las bodas reales del Conde de Barcelona Ramon Berenguer IV con Petronila de Aragón, hija de Ramiro el Monje, acaecidas el año 1137. Consta que se represento una lucha de moros y cristianos.”*²⁹²⁰

En el cas dels balls de Viena de la Llacuna i Pontons li acabà passant el mateix quan, vistes les fonts primàries sobre totes dues representacions, sabem que no es poden extreure conclusions com les que ens deixà en la seva monografia sobre moros i cristians del 1966:

*“Danzas de Buda y de Viena. [...] Tan solo nos son conocidas [...] alusivas al cerco de Viena, [...] propias de las villas de La Llacuna y de Pontons. En todas ellas intervienen un gran número de figurantes por ambos bandos, entre los cuales figuran numerosos príncipes y magnates de diversos estados europeos que acudieron en defensa de la Cruz ante la Media Luna. De las cuatro versiones, la de Pontons era la que tenía más carácter. Estos documentos no pretendían ser tan rancios como el común de esta suerte de representaciones; tenían un aspecto bastante diferente al de sus semejantes y carecían casi por completo del carácter de danza que tan solo conservaba un tanto la farsa de La Llacuna.”*²⁹²¹

Si solament Manuel Milà i Fontanals tingué el text manuscrit de la Llacuna a les mans (recordem que en proposa un cronologia), ignorem per quina cadena de raonaments Amades pondera el “major caràcter” de la representació de Pontons. Podria ser que hagués fet un treball de camp del quan no tenim rastre documental conegut però també que hagués posat –com s’ha de reconèixer que feien la majoria d’etnògrafs d’aleshores– més pa que formatge en l’explicació.

Quelcom semblant li succeeix al mateix Amades en el cas dels Cavallets de Tarragona, quan dóna la dada que “en ocasión de las fiestas de santa Tecla celebradas en 1633, según un cronista: Un dance harto celebrado fue el que llaman de los caballos, que corre a cuenta de la cofradía de los labradores [...] Lo más singular de este dance es un razonamiento que hacen entre sí divididos en fracciones los de a pie de una parte y los de a caballo de otra, aquellos en representación de turcos con su gran Sultán; estos, de caballeros Cristianos con su Emperador”. Aquesta descripció –més extensa i que es

²⁹¹⁹ VALLVERDÚ / PLANA / VILARRÚBIAS 2015, abstract del treball. Es refereix, sobretot però no únicament, a AMADES 1952, pàgina 16.

²⁹²⁰ AMADES 1966, pàgina 91. Per això té molta raó SANCHIS 2014 quan afirma sobre aquest treball monogràfic el 1966: “Malgrat el meritori esforç de l'autor, l'obra deixa entreveure una aproximació inacabada. La causa fou, sens dubte, l'atac d'hemiplegia que patí el 1947 i les condicions en què es veié obligat a treballar fins a la seua mort. No obstant això, l'incansable ajut de Consol Mallofré, cunyada del folklorista, li permeté continuar la tasca i publicar obres cabdals com el Costumari català o de més modestes com l'esmentat monogràfic.”

²⁹²¹ AMADES 1966, pàgina 78.

delata sense cap mena de dubte pels mots i les expressions que utilitza per a fer-se entenedora al lector- és exactament la que dona Jaume Vilar l'any 1693 a la seva relació impresa de les festes de la institució del nou ritus de primera classe i octava a santa Tecla, celebrades el 1692. Podem veure com cal extremar les precaucions en el cas de l'Amades de més edat, afectat –com és sabut- per una ceguesa que li impedia treballar com havia fet abans.

De tot el que afecta a Igualada podem examinar el detall de les informacions que arribaren al gran folklorista i entendrem com la cadena de transmissió de les mateixes podia alterar-les. Quan ens parla de les notícies històriques de la *Patera* ens brida aquestes notícies:

“Por las épocas de pago de los gastos de las fiestas del Corpus del año 1450 efectuadas por los Jurados de la ciudad de Igualada, sabemos que en esta fecha participaba al concurso eucarístico la danza de la Turquía, conocida más tarde por la Patera. «Una lliura 14 sous per lo refrescar de 17 turchs.» «...per la solemnitat i professo de Corpus... 22 persones que ballaren la turquia y nou que ballaren los cavalls cotoners, tres lliures dos sous...» «... per lo lloguer de 33 camals de cascavells...» «per lo lloguer de la bandera del turchs... » «... y per portar lo drac dos sous...»”²⁹²²

Les notícies del Corpus Igualadí donades genèricament com del 1450 apareixen en un article de Jaume Serra Iglesias publicat l'any 1900 al Vendrell (on residia des de l'any 1893 aproximadament) sense dir que les extreia de l'Arxiu Municipal d'Igualada.²⁹²³ Per això Amades ens cita, sense saber-ho, les 22 persones que ballaren la *Turquia* o el lloguer de 33 camals de cascavells de 1596 com si es tractés de dades de mitjan segle XV. I l'univers dels entremesos de finals del segle XVI no era el mateix que el de mitjan segle XV. Tot i que es mantien molts trets similars pel que fa al concepte d'escena i d'espectacle, no és el mateix tenir entremesos al Corpus a mitjans del segle XV que el 1596.

Tampoc podem donar per bones les notícies sobre la *Patera* entesa com un entremès classificable dins la tipologia de lluites contra la pirateria. En aquest context solament hi podria constar la naumàquia de 1617 i, sabent que representava –el document ho diu sense embuts- la batalla de Lepanto, considerem que ni en aquesta ocasió li escau aital classificació tipològica. Fou aquell un fet militar de gran abast polític i no pas una refrega costanera local com les podrien commemorar, per exemple, Palamós o Sóller. Amades, malgrat tot, va considerar-la com a tal en aquest treball aparegut pòstumament:

“Representaciones de lucha contra la piratería. Un grupo de las representaciones que nos ocupan se refiere a la defensa de las costas contra las incursiones piratas, ordinariamente turcos, y de ahí que una parte de las danzas de espadas tomaron como argumento las luchas contra los corsarios. Como diremos en las "Notas Históricas", la referencia documental más antigua que nos es conocida, se refiere a una lucha entre unos caballeros y unos turcos. Como dijimos, la danza de moros y cristianos de Igualada, distinguida con el nombre propio de Patera, una de las más completas y más interesantes de las catalanas, remedaba la lucha entre unos caballeros y unos turcos tripulantes de

---

²⁹²² AMADES 1966 pàgines 101-102.

²⁹²³ SERRA IGLESIAS 1900.

*una nave, que indudablemente debía figurar un episodio de la defensa contra la piratería. Es de notar que esta representación, antes de adoptar el extraño apelativo que la distingue, era llamada la Turquía.”*²⁹²⁴

Per això, la descripció que apareix al *Costumari català*, volum IV (1953), cal que sigui aclarida:

“A Igualada s’havia fet una representació d’una brega entre moros i catalans, qualificada amb el nom estrany de Patera, de significat recte desconegut. Una representació semblant va fer-se a la primeria del segle XV, en ocasió de l’estada en aquella ciutat de Ferran d’Antequera. L’anomenaven la Turquía, i simulava una acció de pirateria, la presa d’una nau turca per part dels cristians i la defensa de la galera pels otomans. Fou muntada una simulada nau enmig de la plaça, la possessió de la qual es disputaven els dos bàndols. Sembla que, ben ençà de la XVIII^a centúria, la representació va sofrir una reforma. Seguint els corrents dels temps, foren dictats els parlaments en castellà i el sentit de la comèdia fou alterat de manera que, en lloc d’un episodi de pirateria, vingué a figurar una escena de lluita per la reconquesta. Intervenien en la masega un gran nombre de figurants armats fins a les dents i vestits amb robes llampants, els quals simulaven diversos càrrecs i dignitats de l’un i l’altre partit, i pronunciaven llargs parlaments, per tal de veure si arribaven a un acord, que no assolien, i després de molt parlamentar acabaven per dirimir les diferències amb les armes. La Patera és la representació més important d’aquest gènere, a casa nostra, de les que ha assolit gairebé la nostra generació.”²⁹²⁵

En primer lloc, no tenim cap constància que la *Turquia* es representés durant l’estada de Ferran d’Antequera. Per començar, el rei Ferran, que hi morí el dia 2 d’abril de 1416, ja hi havia arribat malalt o indisposat el dia 13 de març.²⁹²⁶ De manera que dubtem seriosament que tingués massa esma d’aixecar-se per contemplar les alegries públiques que hom podia haver preparat. Alegries que, tenint en compte el desenllaç de tot plegat, dubtem seriosament que s’arribessin mai a dur a terme. En segon lloc, allò que vincula la *Turquia* amb les naumàquies és la funció al·lusiva als fets de Lepanto per la primera pedra de l’actual Església Gran el 1617. Una efemèride extraordinària i puntual, ben llunyana de l’estada del Trastàmara a la vila, i un tipus de representació de la qual no es torna a parlar mai més a Igualada. La reforma de l’entremès, si hem de jutjar-ho pel canvi de denominació, no tingué lloc en el segle XVIII sinó a la segona meitat del segle XVII. I del fet que, un cop fixat el text, la lluita verbal -força extemporània- de la *Patera* reflectís una escena de la mal anomenada *reconquesta* no en tenim cap indicatiu ferm abans de 1819, excepte si tots els parlaments conservats fossin del segle XVII, cosa poc probable.

És sota aquesta influència amadesiana que també hom l’ha considerat com una naumàquia en si mateixa, com quan el 2008 es parlava de les galeres reusenques i es deia:

“Així, el 1489, consta a Igualada el ball de la Turquía, que sembla que ja existia des de començaments del segle XV i que esdevingué una representació teatral de carrer

²⁹²⁴ AMADES 1966, pàgina 76.

²⁹²⁵ AMADES 1950-1956. Volum IV, pàgines 902-903.

²⁹²⁶ SEGURA 1907, pàgines 168 i 180.

present a les festes de la capital de l'Anoia fins al 1896, tot i que passaria a denominar-se, a partir de 1676, La Patera. Aquesta representació figurava la lluita d'uns cavallers cristians que es proposaven derrotar una nau turca muntada al mig de la plaça pública.”²⁹²⁷

El cas és que la representació d'una acció de pirateria no té massa sentit en una població de l'interior del Principat, on mai es van patir les conseqüències d'aquestes topades, circumscrites a les poblacions del litoral català i de les Illes Balears.

No ha faltat tampoc qui ha considerat La *Patera* com a dansada amb una música “interpretada al so de la gralla, tenora, flabiol i tambor i fins i tot hi ha documents de l'època que assegurin que l'igualadí Benet Malvehí va anar a la batalla del Bruc amb el tambor de la Patera”.²⁹²⁸

O qui, com Aureli Capmany, ha deixat anar que “en uns papers existents en l'Arxiu municipal de l'any 1402 s'hi troben referències” i que el text igualadí “Literàriament, és molt poqueta cosa; les falles retòriques i errors gramaticals que conté segurament són deguts a corrruteles que en el transcurs de les generacions s'hi han anat introduint pels mateixos actors del ball o entremès, les quals han alterat el sabor literari que amb seguretat tenia primerament o en el seu origen”.²⁹²⁹

També hi hauria hagut la temptació d'ubicar la *Patera* vuitcentista en un paquet de productes culturals molt conservadors, nostàlgicament evocadors de Trento, l'Antic Règim i el Carlisme. Per molt que hom estigués avesat a les funcions literàries en castellà i que ja hagués vist com la gent senzilla vibrava a crits de *¡Valiente Turco!*; els estudiosos com Marsans i Solà tenien clar allò que era la *Patera* quan esmenten que els components de cada fila “tiran un parlament cada hù, en castellá tant estrany, qu'estich cert no l'entendria cap fill de Castella, no descuidantse may de dir ¡valiente turco! donar alarmas y tréurer los castillos de Tous, Montbuy y demás [...]”²⁹³⁰

Gran devia ser la temptació de les elits culturals igualadines amb un cert rerafons catalanista o, simplement progressista, de veure en un text impregnat del catolicisme tridentí com era el de la ingènua i local *Patera* un discurs en la mateixa línia de Menéndez Pelayo quan, a l'epíleg de la seva *Historia de los heterodoxos españoles* publicada el 1882 quan tenia 26 anys, diu:

“España, evangelizadora de la mitad del orbe; España martillo de herejes, luz de Trento, espada de Roma, cuna de San Ignacio; ésa es nuestra grandeza y nuestra unidad; no

---

²⁹²⁷ CARRUTXA 2008. És obvi que l'obtenció de dades de fonts secundàries va portar a aqueixa conclusió, ja que no hi ha cap notícia de La Patera datada el 1676, ni s'ha dit mai amb anterioritat a aquest treball que la Turquia podia existir vers 1408.

²⁹²⁸ BOSCH / SOLÉ / BAYER 1998, pàgina 21. Citen a Josep Elias Farré. *La Patera. Igualada, Patrimoni Cultural*, núm. 6. Ajuntament d'Igualada, 1987. El treball citat beu però, exclusivament de fonts secundàries.

²⁹²⁹ CAPMANY 1948. Cal aclarir que els documents de 1402 no especifiquen quins jochs van sortir. També que, evidentment, el text no és d'una gran vàlua literària. No ho és, efectivament, si el comparem amb Lope de Vega, però és d'un art incomparable si -tot i les addicions, força visibles- l'enfrontem amb peces com el Ball de Santa Margarida de la Riera de Gaià i en constatem la seva possible antiguitat.

²⁹³⁰ MARSANS 1995, capítol XVI.

*tenemos otra. El día en que acabe de perderse, España volverá al cantonalismo de los arévacos y de los vetones o de los reyes de taifas.”*²⁹³¹

Per això Antoni Moncunill s'agafava encara el 1990 a la idea que la *Patera* havia estat escrita en català i que, arran de la implantació del Decret de Nova Planta, fou traduïda al castellà. I n'oferia una mostra que ell mateix creava -a partir dels versos que conegué- en una mena de català antic que havia pogut abstreure de la lectura d'obres com la *Història d'Igualada* de Joan Segura.²⁹³² Ho comentarem quan tractem els intents contemporanis de representar de nou aquest antic entremès.

---

²⁹³¹ Vegeu <http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/historia-de-los-heterodoxos-espanoles/html/> [consulta novembre 2020].

²⁹³² MONCUNILL 1990, pàgines 112-116.

21 INTENTS DE REACTIVACIÓ DE LA *PATERA* EN UNA ÈPOCA ADVERSA (1902-1908)

Ja hem vist entrar la desaparició de la *Patera* el 1897 que, durant els anys 1898-1900, la Festa Major d'Igualada va passar per un període miserable, que va acabar de suposar el cop mortal per al nostre ball. També hem vist com el 1901 ja sortien la majoria d'elements dels balls, però no així la *Patera*, que devia haver quedat desorganitzada, vés a saber per quin de tots els motius possibles. Però aquest mateix any aparegué un estudi de Gabriel Castellà (1876-1957)²⁹³³ a *La Semana de Igualada. Periódico de intereses religiosos y locales*, que amb el nom ja revela el tarannà conservador que s'hi associava. Tal estudi, obra d'un jove de vint-i-cinc anys acabats de fer, va aparèixer els dies 10 i 17 d'agost del 1901, en els números 686 i 687 d'aquesta capçalera. Aquest estudi havia de ser per força un revulsiu, i sembla que els anys 1901-1902 foren un xic millors que els anteriors des del punt de vista de l'economia municipal.

21.1 L'intent atribuït a Antoni Campmajó i Joan Bas Jordi (1902)

L'estudi de Castellà ja propulsava una campanya en favor d'un rentat de la imatge de la *Patera* tot fent avinent que tothom qui en renegués o en fes burla no podia sinó ser considerat un ignorant o un mal igualadí:

*“La Patera. Al llegir aquest nom, no sería estrany que la ríssa ressaltés als llabris d'alguns indiferents, pro res importa. Aquests tals no serán igualadins, y si ho fossen, pitjor per ells, porque als qui desprecian ó tenen en menyspreu les costums de la terra que'ls vegé naixer, demostren una ingratitud sens exemple.”*²⁹³⁴

El 22 de juliol de 1902 es rebia a l'ajuntament la convocatòria per al *Concurs de gegants i monstros típics* que es volia celebrar aquell proper mes de setembre a la Ciutat Comtal i es cursava la petició de comparseria festiva d'Igualada per aquella mostra. El discurs subjacent és prou interessant:

“Ayuntamiento de Barcelona. Muy lltre. Sr. Habiéndose acordado por este Ayuntamiento la celebración de varios festejos populares durante las próximas de Ntra. Sra. de las Mercedes, la Comisión ha incluido en el programa un festejo tan esencialmente popular como es la celebración de un Concurso de los Gigantes, enanos, tarascas, dragones, caballitos, etc. que existen en los diferentes pueblos de la región catalana. Este festejo ha sido inspirado, principalmente, por el laudable deseo de proporcionar á los catalanes de las diferentes comarcas á quienes sus conveniencias sociales han traído á vivir á Barcelona, un momento de expansión por medio de uno de los recuerdos mas típicos y característicos de su comarca ó pueblo natal. Por lo tanto en nombre del Ayuntamiento de mi presidencia, tengo el mayor gusto en invitar al que V. S. preside tan

²⁹³³ Dades del Diccionari Biogràfic BISBAL / MIRET 1986.

²⁹³⁴ Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada. Periódico de intereses religiosos y locales*. 10 i 17 d'agost del 1901. Núms. 686 i 687.

acertadamente á que secunde el noble sentimiento que ha inspirado la celebración de los indicados festejos, acuerde que los gigantes, enanos, etc. de esa asistan al Concurso anunciado. [...]

Oportunamente se publicarán las bases del Concurso detallando los premios en metálico que se ofrecerán á las comparsas que concurran y sean mas numerosas y estén vestidas con mayor propiedad ó de una manera mas típica, etc etc.”²⁹³⁵

Fos per l’article de Castellà, per la carta rebuda a alcaldia o per totes dues coses, una editorial de *La Semana de Igualada* del 9 d’agost ens fa pensar que hi havia ganes de reactivar la *Patera*. Atribuïm el text següent (per les inicials del qui signa) a Joan Bas i Jordi (1863-1936), patrici que va esperonar la publicació de la Història d’Igualada de Joan segura el 1907-1908.²⁹³⁶ També és molt interessant comprovar una intenció de quedar bé i una consciència que calia aprofitar per a reintroduir el ball i projectar Igualada a través d’aquest singular element festiu, tal i com ja estava fent-se a Berga:

“Días ha viene hablándose con verdadera vivacidad y entusiasmo, entre los hijos de esta ciudad, de la tradicional Patera. De tan típico baile pensamos ocuparnos, pero esto no obsta para que, siquiera en prueba de leal tolerancia, publiquemos el suelto siguiente que suscrito con las iniciales J. B. acabamos de recibir por el correo. En el escrito sin pretensiones, parece reflejarse un buen deseo: por esto solamente le damos cabida en las columnas de LA SEMANA.

LA PATERA. Amantes sinceros de nuestras tradicionales costumbres y sobre todo de aquellas que simbolizan con mayor fidelidad el triunfo ò ensalzamiento de nuestra sacrosanta religión, con el mayor placer nos hemos enterado del noble y desinteresado propósito de algunos distinguidos jóvenes de esta Ciudad de organizar espléndidamente el tradicional baile “La Patera” para tomar parte en el concurso que el Excelentísimo Ayuntamiento de Barcelona trata de celebrar durante las próximas fiestas de Nuestra Señora de las Mercedes.

Digno de aplauso nos parece el pensamiento de esos jóvenes mientras á su ejecución presida, como nos complacemos en creer un verdadero gusto y rigurosidad histórica en la indumentaria.

Es necesario, por otra parte, no descuidar un solo día los ensayos á fin de adquirir la indispensable uniformidad en los movimientos y simulacros y conservar al propio tiempo la fuerza y avilidad necesarias, debiendo procurar igualmente que los destinados para recitar los parlamentos ú oraciones más largas tengan fácil y clara pronunciación y verdadera soltura en los ademanes.

Todas estas condiciones eran fiel y escrupulosamente observadas por nuestros antepasados al organizar este antiquísimo baile, el único en que no se desdeñaban de formar parte las personas más distinguidas de la localidad, y el único que, además de frases muy laudatorias, obtuvo una recompensa en metálico de Cien escudos del Rey D. Fernando VII cuando su estancia en esta población el año 27 del siglo pasado.

No queremos terminar estas líneas sin dirigir un ruego al director de esta empresa. Antiguamente todos los parlamentos de éste, como de los demás bailes, eran revisados por la Autoridad eclesiástica, con lo cual dicho està que nada había en ellos contrario á la moral y á las buenas costumbres; pero al prescindir mas tarde de esta buena costumbre y siendo por otra parte mas bajo cada día el nivel moral é intelectual de sus ejecutantes, introdugeronse en ellos con el solo punto de excitar la hilaridad del vulgo,

---

²⁹³⁵ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada.Lligall 520.1.

²⁹³⁶ BISBAL / MIRET 1986, pàgines 29-30.

*frases y hasta oraciones enteras en pugna con el buen gusto y hasta con la descencia algunas de ellas, cuyo espurgo les agradecerán las personas decentes. J. B.*²⁹³⁷

El darrer apràgraf és del major interès, perquè no fa sinó confirmar la degradació que va sofrir la *Patera* quan fou abandonada del poder hegemònic i fou deixada de recrear per les elits socials i culturals de la vila. Per tant, amb l'horitzó de la Mercè de teló de fons, el programa de la Festa Major d'Igualada d'aquell any l'anuncia a través de les pàgines de *La Vanguardia*:

*“Día 23. [...] Por la noche, grandes iluminaciones públicas, concediéndose premios en metálico para las fachadas de las casas ó calles mejor decoradas é iluminadas. Extraordinario pasa-calle por una banda-orquesta con acompañamiento de los gigantes, enanos, pastorets, diables, cercolets, bastoners, la acreditada mogiganga y la célebre y tradicional Patera.”*²⁹³⁸

Una altra persona que cal vincular a l'intent de 1902 és Antoni Campmajó Padró. Nascut -segons la seva partida de baptisme- el 3 de desembre de 1862, era doncs, coetani de Joan Bas i va morir entre 1925 i 1936, per com apareix i desapareix als padrons d'habitants. Al de 1905²⁹³⁹ hi consta com a propietari de 43 anys, fet que demostra que no era un simple obrer, sinó que ostentava almenys una posició mitjana que li permetia saber llegir i escriure i pensar en tradicions igualadines. Un detall important, ja que la còpia dels parlaments de la *Patera* que ens ha arribat fins avui -*Tradicional baile o entremés que se ejecuta de inmemorial tiempo todos los años durante la fiesta de su titular San Bartolomé en la ciudad de Igualada*- fou feta a partir d'una *Copia de Don Antonio Campmajó en el año 1902*. L'any no és, doncs, casual, sinó que pensem que Campmajó estava vinculat a l'empenta d'aquest cercle d'intel·lectuals i que fou treta de la còpia municipal que hi havia a l'Ajuntament o d'un altre exemplar en mans particulars, datable segons Gabriel Castellà de poc després de la Guerra del Francès, segurament de 1814-1819: *“La còpia arxivada al nostre Municipi és moderníssima i treta d'un exemplar manuscrit que sembla del primer terç del segle passat”*.²⁹⁴⁰

Mentrestant, a Barcelona insistien i oferien pagar els costos del desplaçament. El qui escrivia aquesta vegada el 21 d'agost era, ni més ni menys, Francesc Cambó, comissionat per aquest assumpte:

“Comissió Municipal Organitzadora de las Festas de la Mercé [al] Senyor Alcalde de Igualada.

Ampliant els conceptes de la circular que en 22 del passat mes de Juliol se li remeté demanant-li que l'Ajuntament per V. presidit enviés al Concurs de las Festas de la Mercé els gegants, nanus, ó altres tradicionals espectacles que tinga aqueixa població pera obter als premis en metálich que se'ls concedirán, aquesta Comissió se complau en

²⁹³⁷ Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada*, núm 743. 9 d'agost de 1902.

²⁹³⁸ Hemeroteca de La Vanguardia. *La Vanguardia*, 12 d'agost de 1902, pàgina 3.

²⁹³⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Padró de 1905, UD 2112, *foleo* 33.

²⁹⁴⁰ Vegeu CASTELLÀ 1932, on no hi surt aquesta indicació, per a la qual cal esperar l'edició castellana de l'estudi apareguda a CASTELLÀ 1943, núm. 89, octubre 9, pàg. 6. *“La copia archivada en nuestro Municipio es modernísima y sacada de un ejemplar manuscrito que parece hecho en el primer tercio del siglo pasado.”* També ho diu, en català, la versió mecanografiada d'aquest estudi que es troba dins la llibreta manuscrita d'Antoni Carner. Per com en parla, deduïm que la còpia que nosaltres jutgem confegida després de la Guerra del Francès fou vista en algun moment per l'Arxiver.

innovarli que havent contestat á la nostra invitació, gairebé totes las municipalitats de Catalunya, que en principi acceptavan la idea, si bé algunas han posat inconvenient degut á que la penuria de sas arcas comunals no'ls hi permitia fer dispendis pera tal objecte, nostra Comissió atenant á lo lluhida que pot resultar la festa de que's tracte, convenint especialment al renom d'aqueixa vila y además volguent donar á vostés una prova de la consideració én que's té aqueix municipi, ha procurat obtenir del Ajuntament un credit, si bé limitat, suficient, ab el fi de poguer abonar á vostés els gastos que'ls ocasioni l'aconduhiment desde aqueixa població á Barcelona per ferro-carril y al preu reduit de festas, dels gegants, nanus ó altres objectes que acompanyin la comparsa típica de la població de sa digna autoritat. [...] Francesc Cambó Agost 21/902."²⁹⁴¹

El mateix 21 d'agost de 1902 el Ple de l'Ajuntament feia constar i agraiïa un donatiu de 1000 pessetes de Ramon Godó Lallana, el qual ben segur va ser un bon ajut a les manifestacions festives dels balls i entremesos, sobretot si tenim en compte que el pressupost de 1905²⁹⁴² pujava a 1600 pessetes més una reserva de 100 per a imprevistos:

"[...] la Presidencia manifestó que el Sr. D. Ramon Godó Lallana, Diputado à Cortes por este distrito, queriendo dar una nueva prueba de los elevados sentimientos que atesora y del acendrado cariño que profesa à esta poblacion expontáneamente ha hecho un donativo de mil pesetas para contribuir á sufragar los gastos que han de originar al Ayuntamiento los festejos públicos que estan acordados celebrar con motivo de la fiesta mayor de esta ciudad. Lo que con verdadera satisfacción tenia el honor de poner en conocimiento del Cuerpo Municipal para que se digne adoptar el acuerdo que estimase procedente y adecuado al laudatorio acto de abnegacion realizado por el Sr. Godó."²⁹⁴³

Aquest personatge, Ramon Godó Lallana (Bilbao, 1864 – Barcelona, 1931) era fill de Carles Godó Pié (Igualada, 1834 – Teià, 1897) i a la mort del seu pare s'ocupà del diari "La Vanguardia". El seu avui Ramon Godó i Llucià (Igualada, 1801 - 1865) descendia d'una família de Valldellou, a la Franja de l'Aragó, i fou un dels principals contribuents de la ciutat després de la Primera Guerra Carlina. Entrà en política, fou alcalde d'Igualada i empresari tèxtil català fabricant d'indianes. En aquest àmbit destacà l'any 1841 per ser un dels socis fundadors de *La Igualadina Cotonera*, conegut vapor tèxtil d'Igualada, que va ser construït entre 1841 i 1842 i que l'anomenaven *El Vapor Vell*. A més, Ramon Godó Lallana va casar-se amb la igualadina Rosa Valls, cosa que explica que el vincle amb la ciutat fos important per a ell. El 1916 Alfons XIII li va concedir el títol de *Conde de Godó*.²⁹⁴⁴

Aquests anys les coses anaven força més bé que durant el 1898-1900. Potser el rector-arxiprest degué actuar de catalitzador per tal de tornar a la llera de les pràctiques instituïdes i arrelades. El cas és que va convidar l'Ajuntament a Ofici i aquest va acceptar la invitació. Potser es feia sempre; el cas és que no n'hem conservat pas cap altre exemple, i a la vista dels antecedents que denunciava la premsa, és de creure que es va optar per reconduir la situació amb una guspira de cortesia. Potser hi havia hagut alguna

²⁹⁴¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 520.1.

²⁹⁴² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 543.

²⁹⁴³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1177. Actes 1902, foli 88v-91v. Sessió del 21 d'agost de 1902.

²⁹⁴⁴ Vegeu https://ca.wikipedia.org/wiki/Ramon_Godó_Lallana i els enllaços corresponents al seu pare i avi.

tensió entre el consistori i els clergues, però ara per ara no podem resoldre els dubtes al respecte. La data del paper (25 d'agost) hauria d'atribuir-se, indubtablement, a un error. Si bé es feia ofici i processó de sant Faust, no creiem que la del dia 25 es fes a la tarda.

*“[al marge:] Visto y adoptado acuerdo. M. I. S. Alcalde Consistorial de Igualada. Con motivo de la próxima solemnidad de la Fiesta Mayor en honor de S. Bartolomé, tengo el honor de invitar al M. I. Ayuntamiento de esta Ciudad para que se digne asistir al oficio solemne que se celebrará el día 25 [sic] á las 10 de la mañana, y á la Procesión que tendrá lugar á las 6 de la tarde del mismo día, anticipándoles las mas expresivas gracias por tan honroso acto. Dios guarde á V. S. m[uchos] años].
Igualada, 18 Agosto 1902. Luis Casadejús, R. Arcipreste.”²⁹⁴⁵*

La resposta –que hem conservat perquè fou copiada pel mai prou valorat Gabriel Castellà- no es va fer esperar i fou positiva:

“Rdo. Sr. Arcipreste de Sta. Maria. 22 Agosto 1902. Visto el at[ent]o oficio de V. invitando á los Divinos oficios y procesion que tendran lugar el 24 del actual en honor de S. Bartolomé, el Ayunt[amient]o de mi presidencia en sesión de ayer acordó corresponder dignamente á aquélla, y que al efecto, como es costumbre, se dirijan atentas comunicaciones á las Autoridades locales invitandoles á los actos religiosos de que se trata. Lo que me complace en participar á V. para su conocimiento, en cumplimiento de lo acordado y como contestacion á su escrito de 18 del actual.”²⁹⁴⁶

En canvi, un humil paper amb un escandall dels costos de la Festa Major, document recollit per Castellà dins els heterogenis lligalls municipals, ja no contempla la *Patera* que s'havia anunciat a la premsa del 12 d'agost:

*“Oficio y procesión, sermón.....250
Fuegos.....500
Programas.....125
Cercolets
Pastorets
Nanos
Bastoners.....150
Farolero.....5
1030
Diablos.....100 ptas.
1130”²⁹⁴⁷*

Què podia haver passat? No ho sabem, però sembla força segur que la desitjada i esperada *Patera* no va sortir per la diada de sant Bartomeu. La premsa posterior no ens porta sinó a confirmar-ho. Primer *La Semana de Igualada*:

“Adiós Patera... El baile tradicional por esencia entre estos buenos hijos de Igualada ya no saldrá en el presente año á lucir sus habilidades. Creíase que sus glorías llegarían

²⁹⁴⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 520.1.

²⁹⁴⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 520.1.

²⁹⁴⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 520.1.

*hasta Barcelona, pero por lo visto sus tradiciones no serán pronto otra cosa que un recuerdo.*²⁹⁴⁸

I després *La Veu de Catalunya*, en la ressenya de la Festa Major del diumenge 7 de setembre de 1902:

*“Desde Igualada [...] La passada que tingué lloch a la vigília de las festas, resultá sumament espléndida, puig hi figuravan, a més de la gran farola del M.I. Ajuntament, els gegants, nanos, diables, pastorets, cercolets, bastoners, panderetas y la tan acreditada moixiganga, essent molt de sentir per la major part dels igualadins, que deixés de sortir aquest any la célebre “Patera”, el més antich ball d’Igualada y un dels més típics de Catalunya.”*²⁹⁴⁹

No va reeixir, doncs, aquest intent. Tampoc a Barcelona, on es reunien tots els requisits per a triomfar. L’alteritat s’hi feu present amb un seguit de gegants moros que responien a l’onada resultat de la Guerra d’Àfrica de 1860, tot afegint que a finals de segle es perderen les colònies espanyoles. I aquesta onada es va percebre clarament a les festes de la Mercè de 1902, on concorregueren moltes figures d’arreu del Principat abillades amb una indumentària “moruna”.²⁹⁵⁰

L’objectiu era fer una gran mostra folklòrica (que abastés tot el Principat) en el més pur estil de reivindicació cultural noucentista, però amb tot el regust patriòtic que la Renaixença comportava al seu darrere. De fet, aquesta trobada va provocar reaccions molt diverses: d’una banda, algunes crítiques per part dels suposats defensors de la modernitat que veien aquests elements festius com una cosa tronada i ridícula, indigna de mostrar als turistes que visitessin la ciutat; d’altra banda, la mirada indulgent i complaent de qui considerava que allò eren mostres antigues i simpàtiques del poble vulgar, encantadores per la seva ingenuïtat, tot sota una visió evolucionista i positivista de progrés continu i constant. Aquesta darrera tendència es dedueix pel nom que sembla que va rebre el certamen, amb el qualificatiu *típics* com a element de posada en valor.

No tots els municipis degueren veure amb bons ulls la idea, ja que el centralisme de Barcelona hi traspua per tot arreu. Pere Pagès Rueda, promotor i jurat del concurs havia deixat dit coses com aquestes, que traspuen el rerefons de ser la capital de tot, fins i tot del folklore i la tradició:

“A proposta nostra, el Centre Excursionista de Catalunya ho demanà al Ajuntament de Barcelona. Els regidors regionalistas, per ésser una festa ben catalana, la apoyaren decididament y figurà tot seguit en el programa. Al portarlo a la pràctica s’han hagut de vèncer grandiosas dificultats materials y fins en alguns pobles s’han hagut de vèncer preocupacions y mesquineses d’ordre moral, alimentadas pel caciquisme centralista, que no veu ab bons ulls aquesta íntima comunitat de relacions entre Barcelona y els demés pobles germans de Catalunya, que’ls ha d’unir a tots ah un sá esperit de germanor, indispensable pera assolir las aspiracions salvadores que l’animan. [...] S’ha de procurar

---

²⁹⁴⁸ Biblioteca Central d’Igualada. *La Semana de Igualada*, any XIII, núm. 745, 23 d’agost de 1902, pàgina 3.

²⁹⁴⁹ Biblioteca de Catalunya. *La Veu de Catalunya*, diumenge 7 de setembre de 1902, edició matí.

²⁹⁵⁰ FERRER / ANGUERA 1964, pàgines 23 a 30.

que sovintegin aquestes compenetracions de festes entre Barcelona y demás pobles catalans pera que renaix! l'esperit de germanor d'aquells temps en que Barcelona era'l cap y casal de la terra catalana.”²⁹⁵¹

El menyspreu de les classes més benestants o progressistes -que es volien tenir a si mateixes per avançades- envers el folklore es pot palpar en escrits com aquest, publicat a *La Tomassa*, un setmanari barceloní:

“No sé si haurán tingut la pega de toparse ab certas rondallas ó comparsas que han amenisat (?) aqueixas festas. Lo ball de la Rosaura y 'l ball dels Diables han campat pe'ls seus respectes á ciencia y paciencia de la gent culta que s'ha fet creus com s' han tolerat aqueixos delictes de lés gust artistich y aqueixos colmos de poca-latxa y desvergonyiment. Més que comparsas de la Mercé, semblavan ab tota propietat pandillas de Carnaval. Els forasters que ja 'ns coneixen per lo tolerants y lliberals que són 'ls barcelonins en questio de diversions de carré [...] ja no n'haurán fet cas dels bandidos de la Rosaura y dels poca-vergonyas dels diables; pero 'ls extrangers del Gran Hotel y del Hotel d'Inglarra n' haurán format un concepte desastrós.”²⁹⁵²

A més d'una munió de gegants i nans, les àligues de Berga, la Bisbal d'Empordà i Valls, hi assistiren elements de foc, com els dracs de Vilafranca i de la Bisbal d'Empordà, “*la Patum, monstruo espantable*” (la Guita Grossa) i alguns diables de Berga, el Drac de Vilanova i la Geltrú, i un “*Drach*” i “*dos tortugas*” de Tortosa (la Cuca-fera i les dues filles, tres tarasques històriques del Corpus tortosí, anomenades tortugues algunes vegades, per la forma del seu casc corporal).²⁹⁵³ Així doncs, la premsa fa una llista força completa de tota la imatgeria i gegants que hi van concórrer, inclosos els gegants d'Igualada, però no esmenta en canvi el ball de diables igualadí. Quasi cap de les relacions periodístiques que coneguem els menciona, excepte la crítica despectiva de *La Tomassa* que acabem de transcriure (no especifica de quina colla es tracta) i les cròniques de *La Vanguardia* i *La Dinastia* del mateix dia (28 de setembre), que citen *una legión de diablos que parecen indios, de Arbós*.²⁹⁵⁴

Però per testimonis documentals inqüestionables, sabem que d'Igualada hi van anar tant els gegants com el Ball de diables. I aquests testimonis són una contundent fotografia i un rebut d'entrega del material dels diables igualadins. I és que el 8 de setembre es feia acusament de rebre la tramesa dels diabòlics estris:

“He recibido del Ayuntamiento de la ciudad de Igualada, 15 mazas dels diables, 1 bandera, 1 maza de Lucifer, 20 trajes (inclusos los de Lucifer, ángel y Diablesa), una corona, un casco, y un barret con banyas, de Lucifer, cuyos objetos van destinados á Barcelona, Barrio Sagrera. Igualada, 8 Septiembre 1902. Antonio Seguí.”²⁹⁵⁵

²⁹⁵¹ Vegeu *La Veu de Catalunya*, any XII, núm. 1331, 28 de setembre, 1902 pàgines 3 i 4.

²⁹⁵² Vegeu *La Tomassa, Setmanari català*. 2 d'octubre de 1902, núm. 734. Pàgina 547 (12 d'aquell número). Agraïm aquesta notícia a Frederic Herrero.

²⁹⁵³ Vegeu *La Vanguardia*, 28 de setembre de 1902, pàgines 4 i 5 i *La Veu de Catalunya*, any XII, núm. 1331, 28 de setembre, 1902 pàgina 3.

²⁹⁵⁴ *La Dinastia. Diario Político. Año XX*, núm. 8697. 28 setembre 1902. Pàgina 2.

²⁹⁵⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 520.1.

Per la destinació de tot aquest material a un barri aleshores perifèric de Barcelona podem pensar que potser no actuaren a la *kermesse* (terminologia emprada pels organitzadors)²⁹⁵⁶ del Parc de la Ciutadella, però les imatges més aviat fan creure que sí, que hi actuaren, ni que ben poca gent els fes cas i la poca premsa que s’hi referís els tracta d’indis quan no els ignora. En primer lloc perquè la imatge conservada sembla captada al mateix Parc de la Ciutadella o les seves immediacions; en segon lloc, perquè pertany a un grup de fotografies (reportatge) que té coherència i serien totes d’un mateix dia, autor i fetes en un mateix indret. Aquestes imatges, avui tant valuoses per diversos elements de bestiar que hi apareixen i per als respectius balls penedesencs, pertanyen a la família Elizalde de Barcelona.²⁹⁵⁷

Esgotades les opcions de tenir *Patera* per les dues diades requerides el 1902, aleshores fou el moment -agost de 1903- de tibar dels recursos de les rodalies i cridar el Ball de Viena de Pontons, que organitzat pel “*maestro de dicho pueblo, tiene algunos puntos de semejanza con la Patera de Igualada, puesto que representa una lucha entre moros y cristianos del tiempo de la invasión*”.²⁹⁵⁸

Podem afirmar sense ombra de temor que si la *Patera* s’hagués portat a Barcelona, no solament conservariem alguna imatge -o moltes- d’aquest l’entremès, ja que fou el primer acte festiu massivament fotografiat de la història de Catalunya.

21.2 L’intent d’Antoni Palomas (a) “El Trinco” (1906)

Cap a 1906 ens consta un segon intent de retornar el ball de la *Patera* als carrers d’Igualada. El responsable aquesta vegada era una persona senzilla però verament igualadina de sentiment. Es deia Antoni Palomas Nogués i fou conegut amb el sobrenom d’*El Trinco*. La seva partida de baptisme als llibres de Santa Maria d’Igualada és ben clara: nasqué al carrer de la Trinitat núm. 41, el dia 21 de març de 1865, i fou batejat el dia següent. Era fill de Joan Palomas, carreter d’Igualada, i de Filomena Nogués, també d’Igualada. El 8 de maig de 1895, quan tenia 29 anys, es va casar amb Fidela Mussons Riera, quatre anys més gran que ell. Consta el 1903 com a localitzable al carrer de sant Vicenç i després en el padró de 1905 com a *panadero* i domiciliat al carrer de Sant Pau número 5, 3r pis. Un domicili just ben a prop de l’Ateneu Igualadí, on de jove potser va

---

²⁹⁵⁶ Vegeu la carta sense remitent (però procedent de Barcelona) que hi ha a l’Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada, Lligall 520.1. Allí es donaven les instruccions següents: “Si’m avisan el tren en que arribaran desseguida anirem á buscarlos á l’estació y’ls portarem al parque (á la galeria de maquinas de la exposició). Allí el delegat els muntaria ab l’ajuda d’altres persones, y els geganters arreglarian lo que fos necessari. Pagarem el viatge y estada del delegat á Barcelona. Jo vos en responch. El dia 25 al demati ab el primer tren que vinguin els geganters en el desfile que hi haura á la tarde, desde las 4 á las 7 del vespre. Anirán á pas de professo fent molts passos pera que’l públich pugui contemplar tan pintoresch espectacle. Al dia 26 al demati si’ls geganters volen passejar els gegants poden ferho anant á ballar devant de las casas dels igualadins y á recullir propinas. El dia 26 á la tarde hauran d’assistir á la kermesse popular en el Parque. No s’hauran de moure de dins. Podran fer lo que vulguin: estarse parats, passejar, ballar, etc.”.

²⁹⁵⁷ Fou donada a conèixer a VILARRÚBIAS 2014. És de Miguel Elizalde i ha estat cedida per Julio Elizalde. Segons una web foren fetes per Ignasi Barraquer, familiar dels Elizalde, i el seu amic Francesc Bordàs Salellas. Vegeu ELIZALDE als recursos electrònics.

²⁹⁵⁸ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*, entre 24 agost-i 10 setembre 1903. GÜELL 2013, pàgina 66.

poder escoltar a Serra Iglesias o a Lluís Marsans, segurament molt més benestants que no pas ell, parlant dels balls de la Festa Major. En el padró municipal de 1920, i consta com a pintor i casat, de 54 anys, que no sabia llegir ni escriure i que vivia al carrer Nou, 36, 3r. Aleshores ja tenia dos fills, Jaume Palomas Mussons, de 22 anys i solter, i Maria Palomas Mussons, de 23 anys, soltera.

Deduïm que eren molt pobres i de condició molt humil i senzilla. El padró de 1924 ens presenta un altre Antoni Palomas Farré, blanquejador, que pensem que és ell mateix, però amb un segon cognom erroni. Creiem que va morir, abans de 1936 o molt poc després, en la més absoluta misèria, tal com ens havia contat el Sr. Miquel Ball i Mateu en una conversa el 2009. Segons aquest informant, quan algun noieta anava molt descurat en el vestir se li solia dir que “*anava fet un Trinco*”. En tot cas, el 1936 no apareix en el padró municipal d’habitants d’Igualada, ja sigui perquè era mort o bé perquè no tenia ni casa i el pobre home malvivia com podia. Segons diuen tots els testimonis escrits, era l’ànima de la colla de diables. Ell maldava per captar la gent que, un cop entrenats en el recitar, sortirien a representar els parlaments i versots pels carrers durant la Festa Major. D’aquesta faceta Antoni Carner ens en parlava el 1968:

“El “Ball dels diables” fué una de las comparsas populares que sobrevivieron por más tiempo. El secreto de su vitalidad estaba en el hombre capaz de organizar e instruir aquella tropa infernal. Cierta que ya en el año 1881 el primer Cronista igualadino -Don Jaime Serra Iglesias- los había ridiculizado, pero los diablos continuaron disparando sus retahilas de cohetes y recitando sus versos, aún más detonantes, hasta los años treinta. [...] Llegó hasta nosotros gracias a un hombre con dotes de mando: Antonio Palomas (a) el Trinco.

Dos o tres semanas antes de la Fiesta Mayor el Llacuna recorría las calles anunciando, con el redobledel tambor, la recluta de los diablos. Una vez concentrados los aspirantes a ingresar en la infernal milicia, empezaba la instrucción a las órdenes del Trinco. Las evoluciones del ball eran relativamente fáciles. La parte realmente árdua era la enseñanza de los parlamentos, en verso, que era necesario recitar de memoria. Eran satíricos, a veces sobre temas de actualidad y de un color verde bastante subido. Algunos eran fruto de la inspiración del mismo Trinco que, además de pintor de brocha gorda, tenía sus ribetes de poeta y filósofo. Había aprendido a leer y escribir durante la mili con el laudable propósito de poderle contar sus cosas a la novia y leer las cartas de ella sin necesidad de intermediarios. El Trinco, con su camisa limpia y sus alpargatas blancas era un caballero comparado con las gentes que le rodeaban [...].

El Trinco no danzaba porque había quedado cojo de resultas de un correaço recibido en la mili. Además de sus funciones de organizador e instructor, era el encargado de repartir los cohetes y administrar la subvención del Ayuntamiento y los donativos del público. Era, en una palabra, el alma de la función. Cuando él falleció, ya nadie fue capaz de reunir y adiestrar a la diablesca grey y el “Ball dels diables” desapareció del programa de la Fiesta Mayor, como antes habían desaparecido la “Patera” i “Els bastoners” [...].”²⁹⁵⁹

L’any següent repetia article amb matisos, a les mateixes pàgines del diari:

“Concentrados los aspirantes a diablos, la mayor parte veteranos en aquellas lides, entonces empezaba la actuación de Antonio Palomas, más conocido como por “Trinco”. Él era el entrenador, director y administrador del “ball de diables”. Él les enseñaba las

²⁹⁵⁹ CARNER 1968. IGUALADA, periódico bisemanal, 10 d’agost de 1968, pàg 11.

evoluciones del baile y los parlamentos que recitaban precedidos del disparo de un cohete. Se quejaba de la torpeza de aquellas gentes reclutadas en la taberna de “Câl Pau de la Pobla” y “La Mina”. Les costaba mucho acompasar el paso al ritmo del tambor y no digamos aprenderse de memoria las retahilas de versos que “El Trinco” se empeñaba en meterles en la mollera.

Antonio Palomas era un aristócrata cuando se comparaba con sus secuaces, no sólo por su acostumbrada pulcritud en la indumentaria, sino por su mayor ilustración.

Antonio Palomas había aprendido a leer y escribir sin maestro cuando sirvió al Rey en Zaragoza. Eso ganó en la mili, pero también un cintarazo que le propinó un sargento, a consecuencia del cual anduvo renqueando el resto de su vida. Por ello, no podía bailar los diablos. Su misión, aparte del entrenamiento era el reparto y dosificación de cohetes entre los ejecutantes.

Además era poeta y muchos de los parlamentos que recitaban los diablos era fruto de su inspiración. Versos un tanto picarescos, pero que nada tenían de diabólicos. Se trataba de diablos de buena fe, dispuestos a aceptar el triunfo final de San Miguel [...] A pesar de sus lamentaciones ante la escasa agilidad física y mental de sus subordinados, el “Trinco” era feliz capitaneando los “diablos”. Cuando, por razones de la edad, hubo de renunciar a su capitanía, los “diablos” desaparecieron del programa de la Fiesta Mayor. Nadie se vió con arrestos bastantes para organizar aquella tropa. El “Llacuna” también había muerto llevándose el tambor al otro mundo.”²⁹⁶⁰

El Trinco ja era cap de colla o responsable del Ball de Diables pels voltants de 1903, segons es desprèn d'un paperet que, amb les funcions de minuta o pressupost fou enviat a l'Ajuntament perquè fes el pressupost de la Festa Major, altra vegada salvat entremig d'aquell cúmul informatiu que és la sèrie dels *llogalls*. Es tracta de la seva primera aparició documental, al marge de la seva partida de baptisme:

“Diablos.- 100 ptas y además 24 docenas de carretillas, sin más gastos.

Antonio Palomas, [calle] S. Vicente-22. Pedro Dalmases, [calle] Amnistía-20.”²⁹⁶¹

Vist el seu perfil personal, tant ben esbossat per Antoni Carner -qui el devia haver vist en acció-, les aspiracions d'Antoni Palomas degueren ser més elevades. L'acta del Ple municipal del 7 de juny de 1906 dóna fe que hi fou llegida una proposta de retornar la *Patera* –absent des de 1896- a la Festa Major d'aquell any.

“Pasa á la Comisión un escrito de D. Antonio Palomas sobre la reorganización del baile popular y tradicional “Patera”. Luego fué leída una instancia de D. Antonio Palomas Nogués, en la cual, al exponer, el solicitante, sus deseos de reorganizar el popular y tradicional baile “Patera”, solicita que el Ayuntamiento se comprometa á facilitar los trajes y demás utensilios que deben ostentar todos los individuos que figuren en dicho baile, y, al mismo tiempo, una subvención de 220 pesetas en compensación á los trabajos y evoluciones que dicho popular baile verificará durante los días de la próxima fiesta mayor. Enterado el Ayuntamiento, acordó pasara el escrito de referencia, á estudio é informe de la Comisión respectiva.”²⁹⁶²

²⁹⁶⁰ CARNER 1969. *IGUALADA, periódico bisemanal*, 23 d'agost de 1969, pàg 14.

²⁹⁶¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 524.1.

²⁹⁶² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1182, Llibre d'Actes de 1906, folis 167v-168v.

Unes setmanes deprés, el 21 de juliol, apareixia a la premsa un anònim lament per la desídia per part de l'Ajuntament envers el tema de la *Patera*. O, almenys, de la proposta que va fer Antoni Palomas:

*“Que sapiguem, encare no ha resolt l'Ajuntament una instancia presentada ja fa setmanes, demanant pera reorganisar el ball tipich La Patera, que alguns temps tan bon paper feya durant els dies de nostra festa major. Ja está vist que les costums de l'antigó han de quedar arreconades de mica en mica. En cambi se diu si oficialment se farà venir una cobla ampurdanesa, que podrá esser tot lo catalana qu'es vulgui, pro no tindrà res d'igualadina.”*²⁹⁶³

I el mateix mitjà, *Sometent*, publicava la crònica de la passada Festa Major a inicis de setembre:

*“En els carrers, en les iglesies, en les societats, en tots els actes s'ha vist una concurrència numerosa y lluhidíssima entre la que s'ha notat un augment notable de forasters respecte als anys passats, augment que va fentse progressiu cada nova Festa Major. Ab la tradicional passada de banda y comparses populars, á la vigilia al vespre comensá la animació que no debia parar en tots els tres dies que forman la veritable Festa. Per cert que debem notar ab pena l'olvit injust en que's deixan els balls mes tipichs y escayents de nostra terra, com La Patera, La Moixiganga, Els Nanos y Els Bastoners que s'han fet fonedissos, alguns ja fa anys.”*²⁹⁶⁴

Durant els anys 1905-1907 observem com la sardana i la música de cobla anaven obrint-se pas i es feien un lloc entre els actes de la Festa Major d'Igualada. Però no tothom hi estava d'acord. S'alçaren veus dies després de les celebracions de 1905, ja que consideraven que *“aquesta implantació siga en detriment de les coses de casa. De casa son, es a dir, de Catalunya son les sardanes, empró mes de casa son els balls que havem citat, ya que son propis de nostra ciutat y comarca.”*²⁹⁶⁵ I aquesta queixa es va repetir el 1907 en una abrandada carta al periòdic *Sometent* on es denunciava aquest arraconament progressiu dels elements folklòrics autòctons. Que qui signa aquesta defensa de la identitat festiva igualadina sigui un prevere, Miquel Serra i Sunyer, no deixa de recordar-nos el paper del clergat en la preservació d'alguns elements de patrimoni cultural i folklòric. També rememora el deix catequètic que encara quedava en el record de tothom pel que fa als antics entremesos, sobretot diables i moros i cristians. El text és gairebé un manifest:

“Ab motiu de les festes. Als amichs: A hores d'ara no he pas vist el Programa Oficial de les festes que celebrareu enguany ab ocasió de la diada de Sant Bartomeu; mes per agencia particular vaig saber dies enrera que suprimíau els Diables y la Muxiganga d'entre els jochs ó balls que animaven els carrers de vostra ciutat. Aixó, tinch de dirvosho ab franquesa, m'ha disgustat perquè vaig notant una marcada tendencia á deixar les tradicions de vostres pares. Recordo que l'any prop passat vaig dirvos en aquests mateixos dies que al comensar de tractarvos vaig rebre de vostra població impresions

²⁹⁶³ Biblioteca Central d'Igualada. *Sometent*. *Portaveu de la Comarca Igualadina. Déu y Patria*, any II, núm. 60, 21 de juliol de 1906, pàgina 3.

²⁹⁶⁴ Biblioteca Central d'Igualada. *Sometent*. *Portaveu de la Comarca Igualadina. Déu y Patria*. Any II, núm. 66, 1 de setembre de 1906, pàgina 2.

²⁹⁶⁵ *Ignotus*. De la Festa Major, dins *Sometent*, *portaveu de la comarca igualadina*. Any I (1905), núm 14, 2 de setembre.

mol falagueres, impresions que varen donarme un gran concepte de vostre amor patri, ya que les festes que vaig poguer presenciar eran encara un recort de la antigó. A mi 'm va semblar trasladarme á dos ó tres sigles enrera, y que veyá resucitar aquells vells que tant sabian divertir-se sense ofendre á Deu ni al pròxim; advertint que segons vaig entendre, ya no es feya tot lo que en aquells temps, sino que's suprimia ya la Patera, ball propi y exclusius de Igualada. Si aneu suprimint cada any algún ball mes que'us quedarà? Els bons patricis no trovarán gust en visitar á la seva ciutat nadiua, perquè no le coneixeran. La veuran completament forastera, vestida ab roba enmanlevada, endiemenjada ab adornos que no lí escauen. Els fills d'Igualada que viuen fora no tindrán pas mol dalé per veure Oficis ab música y sermó, castells de fochs artificials, funcions dramàtiques y balls de societat; aixó se trova per tot arreu y mare patria.

Ya sé que 'm direu que vindrá una cobla ampurdanesa que tocará sardanes á tot primor, y que vosaltres gaudireu fent que s'implanti'l ball català en aquesta terra; empró no'm satisfà del tot la substitució. Yo no renego de la sardana avants al contrari, crech que en algunes comarques deuria implantarse per substituirá altres balls que tenen tant d'immorals com de exòtichs; pro tampoch la considero tant necessària al nostre patriotisme que sens ella no's puga demostrar afició á les coses de Catalunya.

Sempre y en tot he despreciat al centralisme, y per aixó també desprecio aquesta mena de centreisme català. Per tot s'imposa aquest ball que han volgut anomenar nacional de Catalunya.

Estimo yo que'l bon patrici primerament ha de tenir amor à la seva llar, després al seu poble, á la comarca, á la regió y aixis ha de estendre la seva amor per tot el mon. Donchs crech que la primera cosa deurian conservar-se les tradicions de familia, després les del poble y aleshores acullir ab benevolensa les de la regió. La sardana es un devertiment d'una altra comarca, encara que germana d'aquesta per ser dintre de la regió catalana; y per aixó considero yo que hauria de entrar aquí en segon lloch y després dels devertiments de casa.

Direu que'ls balls de Diables, Patera, Muxiganga son poch artístichs? Esmersen vos tres capitals y vostre trevall per perfeccionarlos y podreu presentar fruita del país, que si no resulta ben sabrosa pels forasters (que també ho resultaria), ya la estimarían les persones de vosaltres mes volgudes; y si no res mes, ensenyariau á la vostra maynada la fesomia propia y característica del poble que mes deuen apreciar.

Be ho sabeu prou vosaltres cuan arrelada està en l'ànim dels igualadins aquella algarabía que pels que no son del país resulta bastant prosaica! Suprimiu alló y'us quedarà una Festa Major d'un altre poble, no d'Igualada. Alló es lo tipich y tradicional; conserveuho, perfeccioneuho, doneuli vida; y alló insensiblement axamplará vostre cor, y'us donará una alenada de Patria que revifarà'ls vostres esprits enfortintlos per treballar ab energia per ennobliria. Després d'aixó busqueu altres diversions que no contradigan als vostres sentiments característichs, y aleshores tindreu la Festa Major cumplerta, ben cumplerta.”²⁹⁶⁶

Cal considerar doncs, aquesta carta com un important i primerenc testimoni, el qual, amarat de nacionalisme romàntic, encara seria vigent en molts aspectes a la Igualada de principis de segle XXI. Una llança trencada en favor de l'empresa que Antoni Palomas, un home de classe humil i analfabet fins al servei militar, havia intentat l'any anterior de manera infructuosa davant el que sembla un desinterès general. Desinterès per part de les autoritats municipals i per part de la burgesia industrial. Aquest document explica prou bé perquè la Igualada del segle XX no va tenir mai més la seva emblemàtica *Patera*. Després d'aquesta temptativa, Palomas va centrar els seus esforços en sostenir allò que

²⁹⁶⁶ Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *Sometent*, any III, núm. 117, 24 d'agost de 1907.

encara era sostenible, perquè almenys encara existia: el Ball de Diables. Una empresa més assequible que la *Patera*, perquè precisava d'una tercera part dels seus efectius i perquè l'extensió dels textos a memoritzar pels diables era, aproximadament, d'una quarta part del que suposava posar en dansa la *Patera*.

21.3 L'intent de Joan Bas Jordi per la Festa del centenari de la Batalla del Bruc (1908)

Malgrat el panorama desolador, no s'havien acabat encara les oportunitats i les esperances per als qui desitjaven veure el ressorgiment del ball de la *Patera*. El calendari de fets i commemoracions encara va brindar ocasió per a un tercer intent. Aquesta vegada, com el 1902, hi veiem darrera la mà, inquieta i benefactora, de Joan Bas i Jordi (1873-1936). L'any 1908 no es va fer quasi cap acte de Festa Major, perquè les arques municipals eren buides. Segons l'acta del ple del 2 de juliol, s'ho havien gastat tot en les festes del centenari de la batalla del Bruc del passat mes de juny.

"[...] sometió á la consideración del Ayuntamiento la idea de si estimaba de conveniencia la celebración de algunos festejos oficiales durante los días de la próxima fiesta mayor, en vista de las importantes fiestas que acaban de tener lugar, con motivo del primer centenario de la batalla del Bruch. Tomada la palabra por algunos otros señores concejales en el sentido de que debería desistirse de la celebración de festejos, tanto por no permitirlo la exigüa consignación presupuesta, como porque ya al tratarse de los que acaban de tener lugar en esta ciudad, se indicó la conveniencia de no hacerse festejos oficiales en los días de la fiesta mayor [...]"²⁹⁶⁷

El setembre de 1907 tot eren grans projectes. De fet, si tot s'hagués portat a terme tal i com es plantejava, hauria estat la celebració festiva més ambiciosa mai feta a Igualada. I això mateix dèiem de la de l'arribada del tren el 1893. La classe política igualadina sempre s'ha caracteritzat per traçar línies impressionants per les quals mai ha arribat a passar finalment la tinta. El cas és que, llençant la casa per la finestra, s'havia pensat en complaure cada àmbit festiu:

"Pera'l pròxim Centenari Creyem que nostres lectors llegiran ab gust el programa projectat per la comissió organitzadora, per celebrar el pròxim Centenari de la gloriosa jornada del Bruch. Es com segueix:

Dia 6 de Juny. Assistència del sometent de Igualada ab les autoritats de la mateixa, portant aquell la històrica bandera del Sant Christ, á la gran festa que se celebrarà en el poble del Bruch per tots els sometents de Catalunya.

Dia 7. A les 12 repich general de campanes en totes les esglésies de la ciutat y disparo de una traca valenciana; y repartiment de bonos de pa, carn y metálich als pobres de la localitat. -A les 17 recepció de les autoritats superiors de la província en la Casa Capitular. -A les 18 professó en el interior de la església ab assistència de les autoritats. -A les 18 y mitja solemnes completes ab música. —A les 21 passada per una banda militar, una cobla ampurdanesa, dos músiques de la ciutat y tots els balls populars inclosos la Patera y la Moxiganga.

²⁹⁶⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada, Top 1185. Llibre d'Actes de 1908, folis 23v-25r.

Día 8. Diances per la mateixa banda y cobla, recorrent el matí per la població, els típics balls. -A les 10 solemne ofici, cantat per l'Orfeó Català de Barcelona; assistiran al acte les autoritats, essent la església bellament adornada è iluminada. -A les 13 banquet á les autoritats, amenisant l'acte dos músiques. -A les 15 y mitja Concert per l'Orfeó Català en un envelat exprofés. -A les 19 solemne Professó. -A les 21 Castell de fochs artificials.

Dia 9. Al matí diances; reunió dels sometents de tot el partit; benedicció è imposició de les insígnies de Capità General á la Bandera del St. Christ; missa de campanya en el Passeig Alameda; revista del sometent; y acte de descobrir una lápida conmemorativa del Centenari. -A les 16 celebració dels Jochs Florals. -A la nit, passades per les músiques. [...] També's construirán tres archs de triomf, un en el Passeig Alameda, y dos en, la Rambla de Sant Isidre. Finalment se te projectat promoure la formació d'una Cabalgata alusiva al Centenari; la construcció d'una font mágica, y organizar una exposició de productes igualadins ab una secció històrica relativa á documents y objectes de la guerra de la independència.”²⁹⁶⁸

Com podrà imaginar-se, va caldre crear diferents comissions per tal d'ocupar-se cada àmbit. Si s'examina la documentació, es veurà que les comissions esmentades eren ambicioses a més no poder. Hi era tothom, allò que en un moment posterior del treball es defineix com la *crosta*, o sia tots els individus que constituïen un grup de poder o d'influència. La *Comissió d'illuminacions, adornos, balls típics, fochs, envelat, etc.*, que és la que ens interessa, estava formada per D. Joseph Bausili Llobet, D. Pere Codorniu, D. Ramón Martí Rodó, D. Joan Bas Jordi, *y'ls senyors presidents de les societats de recreu y polítiques de la localitat*. El fet de considerar que en la passada de les nou del vespre de la vigília hi hagués una banda militar, una cobla ampurdanesa, més encara dues formacions de la ciutat *y tots els balls populars inclosos la Patera y la Moxiganga* implica entendre que hom pretenia anunciar de manera subliminal que la cosa anava de debò i que sortirien fins i tot els balls solemnes, els prestigiosos i costosos de treure al carrer per la seva envergadura. Per tant, era una bona ocasió de reflotar la *Patera* quan ja feia almenys onze anys que no sortia.

El 23 d'abril es lliurava l'esborrany concret de la part corresponent a festes, llums i folklore pel programa d'actes de les festes del Centenari de la Batalla del Bruc. La *Patera* i *Moxiganga* ja no apareixen al pressupost general final que es va fer després. Però la intenció inicial és molt il·lustrativa d'un dol ciutadà per l'entremès perdut. Tothom se'n lamentava, però segurament ningú hi va actuar amb fermesa i resolució:

“Fiestas del Centenario. 10ª Comision: de iluminaciones, adornos, festejos populares, etc. Presupuesto de los gastos que se calcula importarán los asuntos à cargo de dicha Comision: Disparo de la traca valenciana, 100 ptas. La Patera, incluso los trajes, 500 ptas. Los Gigantes, incluso los trajes, 400 ptas. Los Cercolets, Bastoners, Nanos y Pastorets, 250 ptas. La Moxiganga, 500 ptas. Iluminacion fachada de la Casa Consistorial, 250 ptas. Por placas como premios á las calles ó fachadas mejor adornados é iluminados, 250 ptas. Castillo de fuegos artificiales, 1000 ptas. Por iluminaciones generales, 2000 ptas. Por adquisicion de banderas, 1000 ptas. Total 6250 ptas. Igualada, 23 Abril 1908.”²⁹⁶⁹

Els rumors de la supressió dels elements festius tradicionals ja corrien de la mà dels republicans. Per exemple Serra Constansó, qui exercia com ja hem vist el 1893, a través

---

²⁹⁶⁸ Biblioteca Central d'Igualada. *Sometent*, any III, núm. 120, 14 de setembre de 1907.

²⁹⁶⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 561.

de la crítica, una dura política de desgast al règim caciquista municipal. El 3 de maig d'enguany escrivia sobre les festes del centenari de batalla del Bruc:

“Tornemne á parlar. Faltan pocas semanas per a la celebració de las festas del centenari de la Jornada del Bruch [...] Es llàstima que s'hagin suprimit casi todas las cosas que podian donar animació á nostres carrers, com els balls populars, la banda militar, l'embalat, etc. No s'han sapigut sustituir ab altres que potser hi havia temps d'organizar com carreras de bicicletas, concursos de balls populars y altres per l'istil. Si'ls carrers cada un d'ells particularment, pogués organizar festas populars, encare podriam esperar que en ells podria vessarhi l'animació y l'alegria, pero molt temem que el número inmens de forasters que segurament acudirá á nostras festas, vagarà per nostres carrers buscant en và ocasió d'esmersar la seva alegria no trobant altre cosa que l'aburriment del passeig à la ventura. Si todas las personas que poden, sapiguéssin capir la importancia que tenen per una ciutat industrial las festas populars, per l'atracció de forasters que provocan y ab ellas un ingrés regular de diners, la butxaca particular supliría la escacés de fondos de la caixa comunal y no faltarían medis de atender á tot lo què's considerés necessari. Hem de consignar ab pena que aixó es á Igualada un xiquet difícil.”²⁹⁷⁰

La veritat és que altres capçaleres feien pensar el contrari, com *El Estandarte*, publicació tradicionalista i molt impregnada de carlisme que publicava la següent gasetilla el 24 de maig:

“El entusiasmo que reina en esta ciudad por causa del Centenario es grande; todo el vecindario se apresta á porfía para dejar colocado á grande altura el nombre de Igualada. Calles hay ya en donde se empieza á colocar gallardetes y banderas españolas y catalanas luchando, noblemente, para obtener el triunfo en el adorno de las fachadas. Creemos que el éxito será grande. Lástima que «La Electra» no pueda atender á las extraordinarias peticiones que le dirigen para el alumbrado. Con todo, repetimos, la animación es grande, aumentándose el entusiasmo al saberse que tomarán parte en las fiestas populares la moixiganga, nanos, diables y patera.”²⁹⁷¹

Per tant, uns dies abans, el 17 de maig, Joan Serra havia de reconèixer, sense dir-ho, que no era certa tal supressió des de l'estament governatiu. Qui l'havia vist el 1893 i qui el veia ara el 1908. Ara la comparseria i els balls del seguici ja no li semblaven *mamarrachadas*, sinó que la *Patera* havia esdevingut clàssica:

“Ha produhit bon efecte en l'opinió la nova de que surten la moixiganga, els nanos, els diables y fins la clàssica patera á donar als nostres carrers la seva nota de color alegre y bullanguera. Hi ha gent exageradament séria que arrufa el nas per creure que las grollerias dels diables, las imprudents temeritats dels xiquets, las patotxadas de la patera y las piulas del drach, son manifestacions d'incultura que deuen desaparèixer. Aquestas personas formals s'ho miran tot aixó ab la seva ánima de seixanta anys; no recordan que quan eran quitxalla constituïa la seva major diversió l'anar al darrera dels gegants. Las festas populars deuen tenir de tot pera que resultin verdaderament populars. Unas festas en que no figurin mes que balls del ciri, sardanas, castells de foch y patúms, resultarían atabaladoras y donarían una pobre idea de la cultura del poble que ab cosas

²⁹⁷⁰ Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Órgano del Círculo de la Unión Republicana. Segunda época. Año 5. Núm. 204. 3 de maig de 1908, pàgina 1.*

²⁹⁷¹ Biblioteca Central d'Igualada. *El Estandarte*, any I, núm. 7, 24 de maig de 1908.

tan frívolas s'accontentés. Pro aixis mateix unas festas en que sols hi hagués Exposicions, Jochs Florals, Vetlladas conmemorativas y Conferencias filosóficas constituirian un aborrible ensopiment y farian suposar que's tracta d'un poble que no sab lo qu'es l'alegría de viurer.”²⁹⁷²

I és que la comparsaria i balls de la Festa Major que havien de sortir pel juny, preocupaven un sector de població. Segurament més del que Serra desitjava. Tot això per a ell no podia sinó convertir-se en una distracció del poble senzill que desviava l'atenció sobre temes socials molt més importants. I no li devia faltar raó. El 24 de maig es lamentava amb sornegueria -i pots ser raó- d'aquest fet:

“Y tornemhi ab las festas. Es imposible poguerse sustreure à lo queconstitueix la general obsessió. Parlar de qualsevol altre cosa que no sigui de las próximas festas es malgastar las quartillas, ningú'n faria cas, malgrat haberhi assumptos de forsa mes interés general, y alguns d'ells dignes d'agabellar l'atenció pública. [...] De la nova Lley d'Administració local que s'està discutint al Congrès ja ni s'en parla. Es una lley cridada á cambiar d'arrel la vida municipal [...] qu'equival á dir la vida de la nostra ciutat. Pro es inútil parlar are d'aquestas cosas; semblaria una sortida de tó. Els llegendors buscan en nostras planas la noticia de si vindrà ò no vindrà; volen sapiguer si las torres, els castells y las espadats las farán la nostra típica moixiganga ó els exòtichs xiquets de Valls; l'interés mes viu el desperta el desitj d'averiguar si s'ha pogut organisar la patera ó si's compran nanos nous; la preocupació general es el problema d'enquibir als forasters. Es clar que El Igualadino, senmanari republicá, té'l deber de posar un xich d'atenció á las Asambleas Republicanas que tenen lloch á Madrid.”²⁹⁷³

Fixem-nos que hi havia una inquietud per si la comissió on hi havia Joan Bas i Jordi havia aconseguit animar la ciutadania per tal de rescatar de nou la *Patera* del prestatge d'assumptes pendents. Però una mirada a l'esborrany de programa oficial dels actes, que caldria datar vers el 25 de maig de 1908, permet veure clarament com la presència de la tant enyorada *Patera* va quedar-se en la categoria de projecte. Suposem que fou un tema netament econòmic, com després veurem:

“Programa oficial. Dia 6: A les 12 del mitg-dia, un repic general de campanes en totes les esglésies de la Ciutat, recordarà als habitants d'Igualada la victòria obtinguda fa cent anys pels nostres avis al Bruch, al mateix temps que el comensament de les festes del Centenari. [...] A les 8 ½ nit, Extraordinària passada per les Bandes Igualadines, ab acompanyans dels balls populars, gegants, mogiganga, diables, nanos, cercolets, pastorets, bastoners y altres. [...] Els balls y comparsas populars faran gala de llurs exercicis pels carrers y places, durant 'ls dies 6, 7 y 8.”²⁹⁷⁴

L'excel·lent ressenya que va publicar Serra Constansó un cop passades les celebracions, amarada d'un discurs noucentista, impregnat d'un estil poètic que ens el fa irreconeixible de com escrivia quinze anys abans, deixa clares les prioritats de les elits culturals del moment: esbarts, jocs florals, balls, poesies i sardanes, al marge del poc entusiasme que –segons ell- despertà la presència de membres de la família reial

²⁹⁷² Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Órgano del Círculo de la Unión Republicana. Segunda época.* Año 5. Núm. 206. 17 de maig de 1908, pàgina 1.

²⁹⁷³ Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Órgano del Círculo de la Unión Republicana. Segunda época.* Año 5. Núm. 207. 24 de maig de 1908, pàgina 1.

²⁹⁷⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada, Lligall 561. COLOMER 1916, pàgines 116-120.

espanyola que vingueren a condecorar la Bandera del Sant Crist amb els honors de capità general.²⁹⁷⁵ En canvi, allò que en la terminologia festiva netament noucentista s'anomenaven a Igualada els *balls i comparsas populars*, li prenen ben poc espai de redacció:

“En conjunt la gent no s'ha recordat del motiu de las festas. No calia. Després d'algun recort pietós als héroes de la jornada del Bruch ja haviam complert. Si haguessim esgarrapat massa fondo, potser hauriam trobat qu'entre l'entronisament d'un francès il·lustrat que's deya Bonaparte y un francès ximple que's deya Borbón ens convenia molt mes el primer y llavoras, sens deixar d'admirar l'heroisme de nostres antepassats, hauriam lamentat la seva irreflexió. [...] Si algú creya que la vista d'alguns individus de la familia Real espanyola podía fer reviuire al cor del poble una espurna de monarquisme, va ben equivocarse [...] Cap al passeig la gent á veure gent ab motiu de la missa de campanya. A ballar sardanas á la Rambla fent alegres rotllos, al só de la copla ampurdanesa, mentre á ca la ciutat els elements oficials menjan ab la tivantor de la gent séria [...] La Exposició Histórica ha donat á las festas una nota séria que ha fet formar als forasters un alt concepte de la cultura igualadina.

Com á espectacle, els Infants habian omplert el diumenje; l'Orfeó Catalá va omplí el dilluns. L'arribada fou ja una nota hermosa. La secció de senyoretas lluhint la garbosa mantellina blanca, els nens ab la barretina bermella y els homens ab la morada gorra musca [...] Un dels espectacles mes agradosos d'aquestas festas fou el que va organisar la comissió la Exposició Histórica y que tingué lloch el dimars al teatre del Ateneo. L'associació barcelonina La Dança composta de quatre joves y quatre distingidas senyoretas, y dirigida pel folklorista Sr. Guasch, ens donà á conèixer las hermosas dansas L'Hereu Riera, el ballet Cerdà y altres que's ballaban á Catalunya à l'època de la guerra de l'Independencia. [...] A la tarde del dimars tingueren lloch els Jochs Florals. [...] Finalisá el dimars ab els animats balls del Cassino d'Igualada, Circol Mercantil y Ateneo, y tingueren esplèndit final las Festas del Centenari ab el triat concert que à la tarde del dimecres tingué lloch al Ateneo y l'hermós ball de nit [...].

No es possible en una sencilla impresió escrita al correr de la ploma, parlar de tot; els balls populars que alegraren els carrers durant aquells dias; el castell de fochs d'artifici que fou notable; el concert del Recreo y altres diversions y espectacles de menos importancia s'han de quedar forsosament al tinter.”²⁹⁷⁶

Fos com fos, les arques municipals van quedar molt afectades per l'elevat cost (el triple d'una Festa Major d'aquella època)²⁹⁷⁷ que va tenir la celebració commemorativa d'aquesta efemèride. Així podem explicar que, pel que fa al tema festiu, la celebració de les següents diades patronals locals fos descaradament magre. El mateix mitjà republicà de Serra Constansó, *El Igualadino*, en deixa bona mostra, amb un simpàtic to de burla:

“Ha llamado mucho la atención de las personas à quienes tales cosas interesan lo deslucido y pobre que ha resultado este año la procesión del Corpus. Ni orquesta, ni gigantes, ni música en los solemnes acatamientos, ni retama, ni animación. Del Ayuntamiento solo Juanito y Ramón y sin mas cera que la que crema. Se lamentaban algunos fervientes católicos de que se derrochara entusiasmo y dinero para halagar á los

²⁹⁷⁵ COLOMER 1916, pàgines 121 i 122.

²⁹⁷⁶ Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Órgano del Círculo de la Unión Republicana. Segunda época.* Año 5. Núm. 210. 14 de juny de 1908, pàgina 1.

²⁹⁷⁷ Segons el pressupost que es troba a Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 561, es parla de 6250 ptes. només per la fart de folklore o il·luminacions, contra les 3845 ptes. de tota una Festa Major del 1912, segons el Lligall 587.

poderosos de la tierra mientras se regatea fervor y dinero para honrar al Dios del cielo."²⁹⁷⁸

I amb la Festa Major va passar el mateix. Evidentment, si no s'havia aconseguit treure la *Patera* per les festes del centenari de la Batalla del Bruc, malament ho tindria a partir d'ara aquest entremès. El Ple de l'Ajuntament del dia 2 de juliol de 1908 ja descartava del tot destinar cap mena de partida pressupostària a la Festa Major. I el nostre cronista Joan Serra Constansó, retornava des de la seva capçalera de premsa a la càrrega política el 30 d'agost, tot criticant la vanitat del catolicisme igualadí i el seu consistori, el qual, segons Serra, no assistí ni als actes estructurals de la diada patronal pel fet de no poder-se lluir. Actes que, volem suposar, mantingué la Comunitat de Preveres amb els seus cabals, ja que aleshores encara podia permetre's el sosteniment puntual de la litúrgia, ni que fos per un any a tot estirar:

"La festa major. L'Ajuntament d' Igualada, forsa pròdig pera alsar archs de triomf al pas del homens dispensadors de mercés, ha regatejat unas quantas pasetas pera donar alegria al poble provehidor de todas las cosas. Oficialment ha sigut suprimida la Festa Major d'enguany, y els igualadins, sense l'incentiu dels castells de foch, dels balls populars y de las diversions del carrer, han aprofitat els tres dias de festa pera anársen á Montserrat, á Barcelona ó ahont els ha semblat millor pera una tournée de plaisir modesta. Els forasters, sense atraccions sorollosas, no han comparegut y à Igualada, en aquestos dias de Festa Major, hi habia forsa menos gent qu'en las demás festas ordinarias de tot l'any.

*El pobre Sant Bartomeu, sense las festas qu' en honor seu organisava la Corporació Municipal, ha quedat arreconat tristament en la seva humil iglesieta, y solsament per cumpliment forsós, per no interrompre la tradició, fou tret com cada any en processó á las sis de la tarde del dilluns. Com qu'en aquesta cerimònia no hi ha ocasió de vanitosas exhibicions, ni s'hi traginan banderas pomposament avantanunciadas, ni serveix de sello avalador d'una hipócrita religiositat, ni al seu pas els balcones endomassats es curullan de rostres frescals, Sant Bartomeu va passejarse sol, aburrit y de mala gana, seguit mandrosament per mitja dotzena d'atxas, la Comunitat y una colla de músichs. ¡Oh, els nostres católichs!"*²⁹⁷⁹

21.4 El context ja no serà mai més favorable (1908-1921)

La *Patera* avia perdut, doncs, la tercera oportunitat en menys d'una dècada de tornar a repararèixer. Si ho hagués fet, potser hauria pogut arribar fins als anys vint o trenta. I ben segur que en sabríem moltes més coses, a través d'estudis locals i per l'interès que hauria suscitat als forans. Sens dubte, hauria merescut les atencions de tota una generació de folkloristes com Capmany, Amades, Violant i Simorra, Rossend Serra Pagès...els quals van poder pujar a Berga o, fins i tot, fer baixar la Patum a Barcelona els

---

²⁹⁷⁸ Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Órgano del Círculo de la Unión Republicana. Segunda época.* Año 5. Núm. 211. 21 de juny de 1908, pàgina 3.

²⁹⁷⁹ Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Órgano del Círculo de la Unión Republicana. Segunda época.* Año 5. Núm. 221. 30 d'agost de 1908, pàgina 1.

anys 1880,²⁹⁸⁰ 1902²⁹⁸¹ i 1932.²⁹⁸² Aleshores en tindríem fotografies i un major aparell científic, perquè els erudits no haurien hagut de recórrer als informants a distància o a les monografies històriques ja publicades, on la *Patera* s'hi esmentava només de manera tangencial.

Tot i aquesta afirmació lacònica que ens permetem de fer, el cas de la Patum de Berga és diferent al de la Festa Major d'Igualada. La Patum és única a dia d'avui, en gran part, donada la situació geogràfica de la població que la celebra, escampada damunt la falda de la Serra de Queralt, un dels primers contraforts del Pirineu, relativament lluny de Manresa i més encara de Barcelona; un fet que li ha estat determinant. Però al mateix temps, amb la petita seu episcopal de Solsona, de la qual depèn encara avui, a una distància menor que totes les grans ciutats que acabem d'esmentar. En la seva conservació i preservació també hi ha jugat un paper important, sense cap mena de dubte, el fet de ser –com Solsona– un important feu i reserva dels carlins catalans.

I, per cert, acabem de veure la relativa poca importància que tenia el Corpus per a les autoritats igualadines de principis de segle i com de minvada era la devoció a qualsevol cosa que no fos la producció de les indústries i vapors tèxtils. Mala peça al teler per als balls i entremesos de la Festa Major, i més encara per un ball de moros i cristians de més de quaranta figurants. Però la decadència dels balls de moros i cristians era un fet general, a nivell de país. Ni la Festa Major de Vilafranca havia aconseguit empeltar-ne cap sota el paraigua del seu tipisme per tal d'incorporar-lo sota aquell lema comercial de "*La més típica de Catalunya*", com apareix a la portada del seu programa de 1906. Un any abans, el 1905, Antoni Insenser escrivia a la *Revista Musical Catalana* sobre la decadència dels balls de moros i cristians al Penedès:

*"El Ball de moros y cristians, tant vulgarisat al regne de València, hont en varias poblacions es presentat espléndidamente, servint ensems pera lluir el luxe en trajos y cavalcadas, fou també molt extès pel Penadès, encara que ab forsa senzillesa y sense formarhi may cap genet. No obstant, ab prou propietat y rich vestuari s'havia vist l'acompanyament del califa y del rey cristià, però d'uns quants anys ensà, si s'ha provat de ferho, ha resultat pobre, quan no irrisori y ridicol."*²⁹⁸³

Aquesta afirmació, formulada a la *Revista Musical Catalana* el 1905, degué fer-se amb una experiència a les espatlles, perquè el programa de la Festa Major vilafranquina de

---

²⁹⁸⁰ Per veure un altre exemple, el 1880 va contractar-se de nou comparseria processional catalana històrica per tal d'animar les festes de la Mercè. Segons Ramon Felipó, hi varen anar almenys el Drac de Vilafranca del Penedès i algun o alguns elements de la Patum de Berga. Per les cites d'hemeroteca que apunta aquest autor, els elements de la Patum que varen actuar a la capital van causar impressions diverses. Segons *El Correo Catalán*, afí als carlins, "*el drach de Vilafranca, la Patum de Berga y el ball de Bastons, recorren también la ciudad promoviendo barullo y algazara en los puntos donde pasan y ejecutan alguna de sus habilidades*". Però segons altres fonts, aquests elements no van entusiasmar gaire als barcelonins, ja que una nota al *Diario de Barcelona* del 27 de setembre de 1880 informava que "*al pasar la mogiganga denominada la Patum de Berga por la calle de Fernando VII se oyeron tales demostraciones de disgusto por el mal efecto que hace en una población como Barcelona, que se vio precisada a retirarse entre silbidos*". Tampoc els deixava gaire bé *L'Esquella de la Torratxa* del 2 d'octubre següent (núm. 89, secció *Esquellots*, que ja fa pensar en sàtira crítica): "*No els parlaré dels gegants vestits de xino, ni de la Patum de Berga. Això que era dolent va sortir cada dia*". FELIPÓ 2005, pàgines 123-124.

²⁹⁸¹ Vegeu *La Vanguardia*, 28 de setembre de 1902, pàgines 4 i 5, on s'esmenten alguns dels elements festius de la Patum de Berga. Ja n'hem parlat abans.

²⁹⁸² Les imatges que apareixen a AMADES 1932 foren preses al Poble Espanyol de Montjuïc.

²⁹⁸³ INSENSER 1904-1905, capítol VIII, pàgines 52-53.

1904 anunciava la presència d'una *“tanda de violins de la sens rival cobla de la Llacuna, contractada expressament pel nou ball de Moros i Cristians”*.²⁹⁸⁴ I el diagnòstic que fan Joan Bosch i Joan Solé ens sembla exacte en dir que coetani a l'article d'Antoni Insenser *“va ser un intent de recuperació que va resultar fracassat per manca de possibilitats econòmiques i, en conseqüència, empobrit de vestuari i altres mitjans, que en el cas del Ball de Moros i Cristians resulten, evidentment, essencials”*.²⁹⁸⁵

I és que feia anys que l'aspror en la visió festiva de l'alteritat començava a llimar-se. De l'odi es passava a una contemplació a distància. Fins i tot quan es parlava de gitanos, aleshores molt mal vistos i estigmatitzats, tal i com ho havien estat –i potser encara eren, vist el desenllaç polític europeu de la primera meitat del segle XX- els jueus. Uns gitanos que passaren per Igualada a finals de juliol de 1881 eren bruts però pintorescos per al periodista que feia d'informador. Però, recalquem, *pintorescos aunque sucios*. Podria semblar que la pagesia i la classe obrera vuitcentista de les fotografies igualadines coetànies eren un compedi d'higiene:

*“El viernes por la mañana llegaron á esta ciudad unos ciento veinte húngaros en 21 carros que acamparon en el parador conocido por «Hostal de Montserrat». Era un espectáculo curioso la llegada de aquella especie de convoy, llamando vivamente la atención los pintorescos, aunque sucios trajes que vestían aquellos extranjeros, y sus tipos bastante originales. Poco despues recorrieron los recién llegados nuestras calles yendo en busca, segun se nos ha dicho, de calderas y otros objetos de cobre deteriorados para remendarlos.”*²⁹⁸⁶

Una notícia de premsa igualadina del mateix 1908 ens obre la porta cap a una nova època, amb un text que reflecteix una nova actitud, la qual havia d'afectar per força la visió i la percepció de l'alteritat a Igualada, almenys per part del sector republicà i progressista. És un torpede molt ben dirigit al concepte antic d'alteritat com a rebuig al musulmà, concepte que havia permès de justificar l'existència de la *Turquia* i *Patera* durant cinc segles. I, per si fos poc, la notícia es troba a la mateixa premsa local, ni que fos en una capçalera de tarannà republicà i suposadament progressista:

“La llibertat religiosa á Turquia.

El corresponsal de «Le Matin» á Constantinopla ha celebrat una interviú ab el «cheik Ul Islam», quefe de la religió musulmana, primer personatge de l'imperi després del soldá. Heus aquí lo que'l suprem sacerdot turch digué:

«El soldá será d'aquí endavant un sobirá constitucional. A las llibertats políticas, cal ajuntarhi una altra. L'igualtat entre'ls cultes diversos queda establerta á Turquia. També está continguda en l'esperit de Corán. La sola diferencia que subsisteix entre musulmans y cristians es que, solament els primers tenen el dret de servir en l'exèrcit. Però veurem ab gust que aquest privilegi desaparegui. Musulmáns y cristians pertanyen á una mateixa patria, y dehuen, tant els uns com els altres, participar de l'honor y de la càrrega del servei militar. Els sacerdots de todas las religions, mahometáns, grechs, armenis, aplegats davant la Sublim Porta, s'han abraçat entre'ls aplaudiments delirants de la gentada.»

²⁹⁸⁴ BOSCH / SOLÉ / BAYER 1998, pàgina 33.

²⁹⁸⁵ BOSCH / SOLÉ / BAYER 1998, pàgina 31.

²⁹⁸⁶ Biblioteca Central d'Igualada. *La Colmena de Igualada*. Año 2, núm. 66. 31 de juliol de 1881, pàgina 7.

En boca del gran sacerdot musulmà, los precedents declaracions son admirables, per l'esperit de tolerancia que revelen. Pocas vegadas els representants d'una religió han parlat en aquesta forma. Es aqueix un gran fet de l'història moderna. L'Islam s'ha fet lliberal.

No parlen aixís els nostres pontífics. Heus aquí un miracle realitzat per la llibertat. El poble turch que sempre s'havia distingit per son odi de secta, avuy gracias als esforços de la joventut turca ha conquerit la Constitució ab totas ó casi totas las llibertats modernes entre ellas la llibertat de culte. Vergonya eterna pera aqueixa joventut carlista que aspira á restablir l'odiós absolutisme ab sa restringida llibertat religiosa. ja ho veyeu; mentres vosaltres esmerseu vostras energias y vostre juventut combatent la tolerancia mare de la pau, la joventut turca treballa pera assolir en la seva terra la jermanor de tots els homes, pensin com pensin, en materia religiosa. Ells treballen per la llibertat, vosaltres per l'esclavitut; els turchs poden servirvos de mestres.”²⁹⁸⁷

És cert que tant la *Patera* ja representava (com qualsevol ball de moros i cristians) una alteritat tant imprecisa que tampoc aquest fet històric degué influir excessivament com un factor de la seva desaparició. En canvi, la Guerra del Rif, de la qual parlarem després en tractar l'alteritat a la festa dels Reis, sí que sembla que va contribuir a no plantejar-se mai més la reaparició del ball. Un editorial aparegut a *L'Eco de Igualada* per la Festa Major de 1921 parla ben clar sobre la visió que els republicans i progressistes tenien d'aquella guerra amb el Marroc, tant inútil, i -per extensió- de la *Patera*:

“Sant Bartomeu somriu fins als Diables que li fan acatament; ajuda al marrec de la Moixiganga quan puja espadat amunt; acarona els Pastorets de bíblica nissaga; juga amb els Cercolets i els marca el ritme; fa tremolar ben alt el banderí dels Bastoners... -/ La Patera, ¿on és?- pregunta. -¿Què n'heu fet de La Patera? -Sant Patró, li respon una veu robusta: els cristians igualadins, junt amb els demás d'Espanya han marxat a les terres del Moro per a lluitar i humiliar-lo, com feien en altres temps els cristians de La Patera igualadina al contemplar a llurs peus, vençut, al Califa llegendari.”²⁹⁸⁸

Però el fet real és que els balls de moros i cristians de la regió Anoia-Penedès varen desaparèixer quasibé totalment per aquestes dates.

Un altre font, unes anotacions de Josep Lapeira, datades el 1921 reflecteixen l'estat de memòria en què es preservaven les runes del que havien sigut aquests balls parlats de moros i cristians al Penedès durant el segle XIX:

“Ball de Moros y Cristians del Panadès. Pachs, Moja, Torrelles, Arbós i Sant Martí Sarroca i Pontons. Aquesta dansa titulada de Moros i Cristians es bastante antigua i a mi entender, casi deberia dárselas el nombre de Comparsa histórica. Solament és un pretext per a lluir una sèrie de trajos més o menys vistosos, naturalment sense cap autenticitat. En las comarcas del Panadés, hi ha hagut sempre certa curiositat per a presenciar el pas de les comitives del califa i del rei cristià. Això don lloc a varies pantomines executades per a personal de la Comparsa, evolucionant en el sentit imitatiu sobre tal o qual fet historic, tot lo que constitueix el goig i alegria de la gent menuda. Avui ha caigut en desús, doncs resultaba una nota molt típica i original.”²⁹⁸⁹

²⁹⁸⁷ Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Segunda época.* Año 5. Núm. 218. 9 d'agost de 1908, pàgines 2-3.

²⁹⁸⁸ Biblioteca Central d'Igualada. *L'Eco de Igualada.* Any II. Núm 41, 20 d'agost de 1921.

²⁹⁸⁹ BOSCH / SOLÉ / BAYER 1998, pàgines 16-17.

Veiem doncs, com la lectura crítica ja es torna a deixar de banda per tal de ponderar el tipisme i la candidesa del capteniment d'aquests balls, així com el valor de l'antiguitat que, malgrat el que es pensaven, tenien realment en molt poques ocasions. Igualada, amb la seva *antiquíssima Patera*, era un d'aquests casos singulars.

21.5 L'enyor dels poetes vers la *Patera* i d'altres entremesos festius.

Desparegut físicament el ball, va restar-ne l'enyor entre els periodistes, els folkloristes i els poetes. Cap a 1900 i des del Vendrell, Jaume Serra Iglesias recordava la *Patera* i els seus elements entaforats dins la celebració dels Innocents:

“Dia de joia i de bullici era'l dia dels Sants Innocents fins a principis del darrer quart de la passada centuria. Aquesta festa es celebrá anyalment fins l'any 1878. Tretze anys més tard, en 1891, torná a cel-lebrar-se, mes hom pot dir que fou per a estroncar-se definitivament, car no's repetí mes que una sola vegada. Ja des d'uns quants diumenges avants passava pels carrers de la població un subjecte amb un timbal fent sentir el toc de la Patera per tal de reclutar els qui desitjessin pendre part en la festa. [...] Muntats a cavall tots els dignataris i acompanyats per una orquestra's dirigien, el vespre d'aquell dia, a casa del nou Cónsol en cap i li feien entrega de les banyes i la bandera, que's posaven al balcó, mentres l'orquestra interpretava l'himne d'Igalada, que bé mereixen aquests honors les notes de la Patera. Aixís acabava aquella simpàtica festa, bulliciosa i benèfica, que tant de bò no s'haguès estroncat mai.”²⁹⁹⁰

Timoteu Colominas publicava un article sobre el recinte casteller de la Tossa de Montbui, com ja hem vist, tant imbricat amb la lectura discursiva que va fer-se de la *Patera* durant el segle XIX:

“La Toça de Montbuy, com així se'l nomena, està a uns 600 metres sobre'l nivell de la mar, rublerta arreu de bosc atapait i abundant en fòssils. Es clar que, si es té en compte sa situació i altura, les primeres d'aquella plana, es vindrà prest en esment que llaurà jugat sempre un bon paper en les vicissituts patries. Ja amos d'ella els alarbs, la feren fortalesa inexpugnable, lliurant-se a son entorn fortes i sagnants lluites, les quals vénen simbolitzant-se encara avui amb el típic ball de la Patera, característic dels igualadins en la diada de Sant Bartomeu. Per això diu el poeta: [...] «Patera patum!» repeteix el monoton timbal; i, al tètric sò de l'instrument, fan saltirons i giravolts moros i cristians, creuant -se els sabres llurs. I és tant popular per aquelles encontrades el compàs de la Patera, que fins el tritllegen les campanes en l'adveniment d'un noi com a signe que l'Esglesia té, des d'aquell instant, un altre lluitador enfront de la morisma. I veus-aquí també perquè el poble, sempre fantasiador a l'ensem que aimant de la superstició, ens diu que fou vençuda aquella fortalesa per ramats de bous, amb candeles a les banyes, que en negra nit avançaren envers el cim; volent trobar en tal llegenda l'etimologia del nom de la montanya.”²⁹⁹¹

²⁹⁹⁰ SERRA IGLESIAS 1927, pàgines 89 a 107.

²⁹⁹¹ COLOMINAS 1914.

El poeta esmentat no era altre que Jaume Boloix i Canela (1866-1921)²⁹⁹² poeta igualadí llorejat en varis certàmens literaris i “*inspirat cantor de les glòries de sa pàtria. Nascut el dia 28 març de 1866. Mort a Barcelona a 21 gener de 1921, és imminent la publicació de les seves obres que formaran dos forts volums*”.²⁹⁹³ I la poesia en qüestió, una mena d’oda a la *Patera*, quasi tant èpica com els discursos del segle anterior, escrita el mateix any 1914 i que trobem publicada el 1927.²⁹⁹⁴ Sembla inqüestionable que Boloix recórre a l’anterior poema de Josep Franquesa Gomis que fou premiat al Certamen Literari de l’Ateneu Igualadí de 1883:

“La Patera

*Quan fugien de la Tossa
de Montbuy els sarraïns,
fou immensa llur destrossa
sobre els camps igualadins.
Igualada en aquell dia
ballà el ball de la Turquia
que fa segles és costum,
empaitant a la llopada
al compàs de la tonada
Patera-patum.*

*Si la Vila els féu enrera
enlairant l’antic penó,
l’atabal de la Patera
els va treure una cançó.
La cançó que encara sura,
que fa temps i temps perdura
esbargint arreu perfum;
la cançó de l’ardidesa
que la mare ens ha tramesa,
Patera-patum.*

*Oprimien a Igualada
els senyors de cinc castells,
els feudals de l’encontrada,
les argolles i els coltells.
La Patera salvadora
donà el crit de via-fora
eixamplant aquest terrum,
doncs tremien tots els pobles
quan tronaven els redobles
Patera-patum.*

*Quan les àligues franceses
se n’anaven a Ponent,
la Patera féu proeses*

²⁹⁹² BISBAL / MIRET 1986, pàgines 36-37.

²⁹⁹³ Biblioteca Central d’Igualada. *L’Abella d’Or a Igualada*. Barcelona: Altés, 1927.

²⁹⁹⁴ BOLOIX 1927. Volum II, pàgines 23 a 26.

*entre els braus del Sometent.
Timbaler que la tocava
dalt del Bruch, ens deslliurava
del gabatx i sa farum,
mentre Franch amb la Bandera
del Sant Crist, al seu darrera,
Patera-patum.*

*És el ball de nostra terra,
és el cant de nostres cors,
tant serveix per crit de guerra
com per himne dels amors.
Qui l'història n'escriuria
ben segur que n'ompliria
tot un llibre, un gros volum,
doncs es canta fa centúries
en les llars i les bosquíes,
Patera-patum.*

*La Patera és celebrada
per son ritme singular,
xics i grans l'han declarada
bella dansa popular.
La patera o la Turquia
és el ball de l'alegria,
i és tan grat el seu zum-zum,
que l'igualadí s'enyora
quan no sent ben a la vora
Patera-patum.*

*Les campanes la repiquen
quan un nin és batejat,
i, ballant-la, glorifiquen
el bressol del recent-nat.
És un noi, diuen les noies,
mentre senten alegroies
com el campaner presum;
serà un brau, diuen els avis,
si algun jorn ens fan agravis,
Patera-patum.*

*Tots els anys, quan vé la festa
del gloriós Sant Bartomeu,
el tambor de la conquesta
l'antic ball de nou retreu.
Si dels moros orgullosos
els cristians són victoriosos,
doncs la creu els fa de llum,
Sant Miquel els diu tot d'una
eclipsant la mitja lluna,
Patera-patum.*

*Visca, doncs, l'hermosa dansa
que la pàtria ens ha tramés,
fem-ne el cant de l'esperança,
de la glòria i del progrés.
De la Perla del riu Noia
serà sempre rica joia,
de l'avenç preuat vesllum,
mentre diguin els cantaires,
mentre ballin els dansaires,
Patera-patum.*

*La Patera és estimada
per tot bon igualadí,
no hi ha al món cap més tonada
com la que de noi sentí.
Sent per ella tant deliri,
que quan és al cementiri
on la mort tot ho consum,
treu el cap de la fossana
quan repica la campana
Patera-patum.*

Barcelona, 11 de març de 1914."

Boloix encara va deixar una altra poesia, de data incerta perquè no figura entre els centenars d'obres allí publicades, sinó que es va transcriure en un opuscle de 1927, dins la sèrie coneguda com l'Abella d'Or (en aquest cas, l'Abella d'Or a Igualada), editats a Barcelona a l'impremta Altés. Diu així:

*El ball de la Patera
El ball de la Patera d'Igualada
ens parla de cristians i sarraïns:
i de la Mitja Lluna desterrada
i de la Creu del terme dels camins.
El Ball de la Patera és la tonada
que ha gronxat el bressol de tots els nins,
la dansa popular mes celebrada,
la cantúria dels braus igualadins.
El Ball de la Patera tant s'aferra
en les llars i en els cors de nostra terra,
que encara que fos mut el campanar,
a tot arreu del món te cantaria
mentres els fills de Noya, tot fent via,
traspassessin l'estret de Gibraltar.*

J. Boloix i Canela.

Podem considerar aquests poemes com el compendi literari que resumeix tot allò que significava -o volgueren que significués- la *Patera* per als igualadins d'antany. Una èpica en vers que contrapesa els estudis històrics o etnogràfics coetanis i que contribuïa a la mitificació d'allò que ja feia vint anys que no era al carrer i cinquanta que no complia amb la dignitat que hom considerable esperable de trobar-hi. Per tant, el propi element

enaltit -el ball- ja no podia rebatre ni corroborar el constructe intel·lectual que suposava aquest enaltiment.

Un altre poema -aquest cop del mateix Serra Iglesias- ja retira el polsim d'èpica, i mostra una comprensió del ball com un element festiu més, sense associar-la a una ideologia despreciable o dura. De temps ençà hi havia propensió a emprar el recurs del romanç per tal d'introduir la vivència de la festa; així ho havia fet als quadres de costums del 1881 (*La Festa Major*) i del 1887 (*Los amors d'un setmesó*, dedicat a les festes de barris o carrers). La peça fou publicada en un periòdic de Manresa, però dins un número dedicat a la nostra Festa Major:

*"A festa major
Demà, que és Sant Bartomeu,
anirem cap a Igualada;
espavila't, amor meu,
que gaudirem, si ho vol Déu,
una esplèndida jornada.
Ens llevarem dematí
per a sentir els grallers;
veurem, potsé el sol eixí
i més tard podrem gaudí
veient els balls pels carrers.
Veurem ballà els Pastorets,
la Moixiganda atrevida.
els Nanos, els Cercolets,
els Diables, els Cavallets
i la Patera aguerrida.
A ofici no hi anirem,
perquè el sermó no entendríem;
una altra missa oïrem
i així a Déu no l'ofendrem
dormint-nos, com dormiríem.
Per dinà ens daran cabrit,
que és el costum de cada any;
menjarem amb molt dalit
la carn d'olla i el rostit,
amanit amb bon xampany.
A la tarda, si podem,
puntejarem la sardana;
amb quin gust la ballarem!,
valga'ns Déu com fruïrem
amb la dansa catalana.
Els xarlestons i fox-trots,
els shimis i altres bestieses
que ballen alguns ninots,
els deixarem pels xicots
que són amics d'estranyeses.
Al vespre, el castell de foc
bé l'haurem d'anar a veure,
i entre mig de tant badoc
cercarem algun bon lloc*

*per tal de poguer-hi seure.
I quan surt Sant Bartomeu
que el calen per acabà,
com que són més de les deu,
"a les deu, al llit, si et lleu",
diu l'adagi català.*

*Jaume Serra*²⁹⁹⁵

I si abandonem l'escassa producció poètica local, podem recórrer a l'assaig periodístic, força més abundant i ric, com la crònica a posteriori de la Festa Major de 1918, la qual comença a destriar la pèrdua patrimonial que s'anava a produir:

*"Efectivament, la Festa Major de Igualada no la constituïran mai essencialment els balls de societat, ni les funcions teatrals i números d'sport que varien a impuls de la moda, no, la Festa Major la identifiquen aquella arribada dels gralls al mig-dia de la vigília i que comencen a alegrar i posar en moviment a la gent menuda; aquella passada que fan al vespre la moxiganga, els diables, bastoners, cercolets, nanos, pastorets...[...] això és la Festa Major que vol el poble i quines deficiències o alteracions critica durament. Aquest any, a mes de trovar a faltar, com ja fa alguns anys, el més típic dels nostres balls, la patera, fundat tal volta en el mateix naixement de la nostra població i bell record dels "Autos Sacramentals" de la edat mitjana, es dolia la gent de que hi faltessin també els bastoners, cercolets, nanos i pastorets que són els que més agraden a la quitxalla, i al mateix temps va ser molt notat el que una colla de la moxiganga no fes misteris [...] el no sortir Sant Bartomeu al final del castell de foc. Al veure el escut de Igualada no va quedar satisfeta, i deia: ¿l Sant Bartomeu?"*²⁹⁹⁶

L'anònim lament del 1921, ja esmentat com una editorial-portada de l'*Eco de Igualada*, no solament enyorava la *Patera*. També enyorava la polièdrica figura patronal:

*"Sant Bartomeu segueix tot Igualada, entra a la seva església secular i prega al bon Déu per al bé de tots els igualadins, per la pau en la terra, per les cullites dels camps. Puja a l'altar major de la parròquia i reb joiós, agraït, content, l'homenatge del poble creient en la fe de Crist, aquella fe quina llevor va portar-la ell mateix de l'hort del Mestre i va plantar-la en el cor dels nostres avis; davalla de l'altar i li plau que'l portin en mig de la pompa solemne de les processons, mentres les músiques omplen l'espai d'acords de festa, i els gralls, tambors i fluviols de les comparses eixorden sens pietat. Sant Bartomeu somriu fins als Diables que li fan acatament; ajuda al marrec de la Moixiganga quan puja espadat amunt; acarona els Pastorets de bíblica nissaga; juga amb els Cercolets i els marca el ritme; fa tremolar ben alt el banderí dels Bastoners [...]"*²⁹⁹⁷

En tot cas no van trigar a desaparèixer les comparses locals Moixiganga (1923-25), Bastons (1920?), Cercolets (1928?), Pastorets (1928?), Cavallets (anys 20). I és que la gent igualadina, en molts casos, van veure el valor que tenia allò perdut precisament quan ja era perdut. Només cal veure les dates de les poesies, gairebé totes posteriors a 1900. El cas més interessant de fer avinent és el de Joan Serra Constansó (1864-1924),

²⁹⁹⁵ Biblioteca Central d'Igualada. *Gasetta Comarcal. Diari independent*. Manresa, 23 d'agost del 1929. Any III, núm. 570, Extraordinari de Festa Major Igualada.

²⁹⁹⁶ Biblioteca Central d'Igualada. *Llibertat*, núm. 101. 31 d'agost de 1918.

²⁹⁹⁷ Biblioteca Central d'Igualada. *L'Eco de Igualada*. Any II - Núm 41, 20 d'agost de 1921.

personatge cabdal igualadí, activista i polític, ànima del periòdic *El Igualadino*, que en la dues èpoques (1904-1909) arribà a ser l'òrgan de la Unió Republicana. Xavier Güell en féu un sumari perfil en el seu valuós estudi sobre la Moixiganga d'Igualada²⁹⁹⁸ i conclou amb encert que, tot emprant de ben segur els balls i manifestacions festives com una arma de desgast polític, va passar del menyspreu de joventut a l'enyor propi de la vellesa. Rescatem algunes de les seves declaracions periodístiques per il·lustrar aquesta evolució que Xavier Güell li havia detectat:

El 1893 les comparses són tractades com a “mamarrachadas” en els articles on tracta les festes de l'arribada del ferrocarril, ja que un govern considerat caciquista les feia sortir a conveniència seva per donar rellevància a l'acte:

*“[...] hará perfectísimamente el pueblo de Igualada dejando que allá se luzcan nuestros representantes con sus nanos, gegants, diables y demás mamarrachadas muy dignas de ellos, dejándoles en todas sus cosas en el más completo aislamiento [...]”*²⁹⁹⁹

*“Diversiones callejeras. No somos partidarios de esas comparsas que resaltan algunas repugnantes, como por ejemplo los Diablos, y más nos hubiera gustado que se hubiera prescindido de todas esas tonterías que dicen muy poco en favor de la cultura de un pueblo. Es verdad que ello distrae á la gente menuda, pero en cambio da la lata á la gente mayor que á lo mejor se encuentra chamuscada por un cohete ó atropellada por un caballo de cartón.”*³⁰⁰⁰

Després, cap a 1908 per les festes del centenari de la Batalla del Bruc, mostra clara tolerància envers elles, tot i que se li nota que està fent política d'oposició, encara com a *Joan del Noya* i lamenta les retallades en despesa:

*“Es llàstima que s'hagin suprimit casi todas las cosas que podían donar animació á nostres carrers, com els balls populars, la banda militar, l'emalat, etc. No s'han sapigut sustituir ab altres que potser hi havia temps d'organisar com carreras de bicicletas, concursos de balls populars y altres per l'istil . Si'ls carrers cada un d'ells particularment, pogués organisar festas populars, encare podriam esperar que en ells podria vessarhi l'animació y l'alegria, pero molt temem que el número inmens de forasters que segurament acudirá á nostras festas, vagará per nostres carrers buscant en và ocasió d'esmersar la seva alegria no trobant altre cosa que l'aburriment del passeig á la ventura. Si todas las personas que poden, sapiguéssin capir la importancia que tenen per una ciutat industrial las festas populars, per l'atracció de forasters que provocan y ab ellas un ingrés regular de diners, la butxaca particular supliría la escacés de fondos de la caixa comunal y no faltarían medís de atender á tot lo què's considerés necessari. Hem de consignar ab pena que aixó es á Igualada un xiquet difícil.”*³⁰⁰¹

---

²⁹⁹⁸ GÜELL 2013, pàgina 72.

²⁹⁹⁹ Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Órgano del Círculo de la Unión Republicana.* Año I. Núm. 10. 9 de juliol de 1893, pàgina 1.

³⁰⁰⁰ Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Órgano del Círculo de la Unión Republicana.* Año I. Núm. 14. 6 d'agost de 1893, pàgina 2. Signa la crònica *Juan del Noya*, que era Joan Serra Constansó.

³⁰⁰¹ Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Órgano del Círculo de la Unión Republicana. Segunda época.* Año 5. Núm. 204. 3 de maig de 1908, pàgina 1.

O fins i tot en fa una condescendent justificació, amb la indulgència pròpia d'un intel·lectual de 34 anys que està interessat en els grans temes de la política local i nacional, com el republicanisme:

“Ha produhit bon efecte en l'opinió la nova de que surten la moixiganga, els nanos, els diables y fins la clàssica patera á donar als nostres carrers la seva nota de color alegre y bullanguera. Hi ha gent exageradament séria que arrufa el nas per creure que las grollerias dels diables, las imprudents temeritats dels xiquets, las patotxadas de la patera y las piulas del drach, son manifestacions d'incultura que deuen desaparèixer. Aquestas personas formals s'ho miran tot aixó ab la seva ánima de seixanta anys; no recordan que quan eran quitxalla constituïa la seva major diversió l'anar al darrera dels gegants.”³⁰⁰²

I en la seva fase de maduresa vital (va morir el 1924) va acabar-les trobant a faltar tot elogiant-les en el seu llibre de memòries *Quan jo tenia vint anys*, publicat el 1923:

“Durant els dies de la Festa Major no es parava un moment. A punta de dia les dianes, els coets, les gralles, els timbals, i els parlaments desvetllaven a tothom, i, de seguida, a escoltar les discussions que sostenien a la “Patera” l'Escura i el Cargolat, a mirar la Diablessa si va ben abillada, a contemplar embadalits l'espadat de sis que fa la colla del Traquetes o el Misteri de l'Oració a l'Hort que munta la colla del Carinyo, i a veure si els del Ball de bastons es piquen els dits.”³⁰⁰³

Però aleshores els balls i entremesos festius igualadins ja tenien els dies comptats, i més si es canalitzava sobre elles les disputes i debats polítics per aplaudir o criticar l'acció municipal de govern. Com resa aquella dita, “ja era mort quan el combregaven”.

---

³⁰⁰² Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Órgano del Círculo de la Unión Republicana. Segunda época.* Año 5. Núm. 206. 17 de maig de 1908, pàgina 1.

³⁰⁰³ SERRA CONSTANSÓ 1923, pàgines 26-29.

22 EL TABAL DE LA *TURQUIA* (SEGLES XV-XVII) I DE LA *PATERA* (SEGLES XVIII-XIX)

La música militar como arte debe combinar el sonido y el ritmo para comunicar al guerrero un espíritu patriótico y un sentido moral del valor y la disciplina. (Amalia Roales-Nieto).

22.1 El tabal dels segles XV-XVIII

Un valor de la *Turquia* igualadina és que ens consta des de molt antic quina era la banda sonora d'aquella representació. El professor Francesc Massip ens va suggerir en una conversa que aquest tipus de tabal podria vincular-se amb un instrument netament sarraí o musulmà, i ens va fer avinent la veu “nacra” del Diccionari català-valencià-balear:

“NACRA f. ant. Tambor usat en fets militars, especialment entre els sarraïns; cast. nácara. *L'almirall dels sarraïns... feu tocar les trompetes e les nacres*, Muntaner Cròn., c. 19. *Així l'almirall aragonès ab les sues tropes e nacres tornà-se'n axí guarnit a sa posada*, ibid., c. 179. *Pesos e mesures les quals eren stades remogudes o fetes nacres per causa de la guerra*, Ardits, ii, 250. Hi ha qui interpreta nacra com a ‘trompeta’ (Y darrere, sonant nacres, cassadors desconeguts, Llorente Versos 90), però sembla que no era altra cosa que una espècie de tambor. Etim.: de l'àrab naqqāra, mat. sign. (cf. Al-Andalus, ix, 34).”

Entenem que no eren sinó grans timbals militars, segurament de fusta o aram, amb grosses pells, per a tocar tot enervant les tropes sarraïnes. Hi ha testimonis d'altres nacions, coetanis a Muntaner que ens parlen d'aquest tipus de membranòfon amb caixa tancada, la *naqqāra*, anomenat també *naccheroni* a Itàlia, *nakers* a Anglaterra, *nacaires* a França, com el timbal típic dels moros en temps de les creuades. David Munrow ens recull diversos testimonis històrics, com el de Marco Polo. Aquest viatger descriu que el 1266 el rei Kaidu i el gran Khan esperaven l'inici d'una batalla amb el so de *nacars*. També menciona un text de 1309 que informa de l'efecte terrorífic que causava el so dels *nacaires* (intèrprets de nacres) sarraïns entre l'exèrcit de la creuada de Lluís IX de França. Esmenta encara que Eduard III d'Anglaterra tenia quatre *nackerers* i tres *taborers*, i que Froissart distingeix entre dos tipus de percussió militar quan descriu l'entrada victoriosa a Calais el 1347, i parla d'una abundància de “*trompettes, de tabours, de nacaires et de buccines*”.³⁰⁰⁴

La nacra i el tabal (o tambor de tamany raonable) són instruments de percussió membranòfons. Molts tipus de pell animal s'han emprat a l'Edat Mitjana i el Renaixement, i podem parlar de porc, cabra, llop...però el més usual són les pells de vedell i, sobretot, ovella. El mètode més usual de fixació de la pell a la conca o recipient és un encordat directament unit a la mateixa membrana, cosa que pressuposa membranes força gruixudes i una tensió moderada. El mètode més reeixit de tensionar la corda ha estat el que encara avui s'observa en els timbals militars: els dos caps de tambor porten pell i estan unides per un encordats en forma de ziga-zaga. S'utilitzen

³⁰⁰⁴ MUNROW 1976, pàgina 32.

anells de cuir per tal d'estrènyer les formacions en V d'aquest encordat i, d'aquesta manera, tensar els dos caps de pell. Probablement, la vora del cap del tambor es reforçava sovint en ser cosida a un anell de corda, però els cercols de fusta que s'utilitzaven avui en la construcció de tambors militars van ser un desenvolupament del segle XVI. Tanmateix, aquest sistema, anomenat trampes (generalment una o dues cadenes fetes de budell, a vegades trenades) s'il·lustra regularment a partir de l'època medieval en moltes formes i mides de tambor, incloses les nacres. Les maces i baquetes revelen una gran profusió de formes tant en imatges com en pràctiques de música *folk* que sobreviuen.³⁰⁰⁵

La tècnica de les nacres implica un parell de baquetes (varetes o bastons per a colpejar-ne la membrana) i, certament, difereix d'aquella on el tamboriner, el qual era bàsicament un intèrpret d'una sola mà, tant si tenia l'altra mà ocupada amb una flauta com si no. Consisteixen en si mateixes en dos bols hemisfèrics d'un diàmetre de poc més d'un pam. Solien ser de coure, encara que també s'emprava la ceràmica o la fusta; sovint es lligaven a la cintura mitjançant una corretja o cenyidor. Algunes vegades difereixen en tamany, però el més usual és que siguin de la mateixa mida. Segons Munrow, "*les reconstruccions modernes suggereixen que les nacres no haurien estat afinades a un so determinat específic, i la seva funció hauria de ser més rítmica que no pas harmònica*". Així doncs la tensió de l'encordat possibilitaria un contrast de timbre força efectiu, com el trobem a dia d'avui a les timbales d'orquestra, però moltes nacres medievals haurien de vincular-se amb els instruments que avui es veuen al Nord d'Àfrica o l'Índia.³⁰⁰⁶

Però la documentació igualadina no parla mai de nacres sinó de tabal. Mentre que les nacres semblen possibilitar el virtuosisme interpretatiu i al final van adquirir funcions harmòniques d'acompanyament i de base a les cerimonials fanfàrries de trompetes, el tabal o tambor va seguir un altre camí per adquirir cartes de noblesa. Emprava moltes vegades una tècnica d'una sola baqueta, almenys quan es parla de *tamborino* i no pas de *timbal*, *tambor* o *tabal*. Com que podia ocupar-se només la mà dreta per tocar, amb l'esquerra que sostenia la flauta es podia aguantar també un petit tambor, tot i que les mides més grans s'acostumaven a sostenir per la cintura, donada la major comoditat d'aquest sistema. No sembla però, aquest el cas de la *Turquia* igualadina o els Turcs i Cavallets de Barcelona, i ben segur que tampoc correspon amb el que s'ha conservat a Berga per a fer saltar Turcs i Cavallets fins a la incorporació de la música actual a finals de segle XIX. Tots els exemples de la família dels tambors són sempre cilíndrics, encara que no hi ha una mida estàndard o típica. Les característiques essencials del tambor ultra la seva forma són el fet d'anar proveït d'una membrana per banda i amb una trampa a la part superior, és a dir, el costat on es percudeix. El tambor sol utilitzar el mètode esmentat per a tensar l'encordat. Igual que amb els nacrers, els tamboriners i tabalers van trobar feina d'una manera regular al servei de la noblesa i també de la corona, especialment quan passaren a ser tocats exclusivament amb les dues mans i permeteren un lluïment rítmic molt superior.³⁰⁰⁷

---

³⁰⁰⁵ MUNROW 1976, pàgina 32.

³⁰⁰⁶ MUNROW 1976, pàgina 32.

³⁰⁰⁷ MUNROW 1976, pàgines 32-33.

Si entrem en la tipologia de gran timbal militar en forma cilíndrica, el tractat de Sebastian Virdung *Musica getutsch* (Basilea, 1511),³⁰⁰⁸ documenta des de principis del segle XVI les timbales o tambors de caldera, derivades de les nacres medievals augmentades en tamany. Però també s'hi mostren dues mides de timbal, la major de les quals ha de correspondre a allò que serà el timbal militar de percussió lateral ja amb dues baquetes.

L'aristocràcia va afeccionar-se al so de les timbales i tabals; consta que el 1457 Ladislau d'Hongria enviava representants a França acompanyats de timbales a cavall. Ben segur que els reis francesos Carles VIII o Lluís XII els empraven a finals de segle XV. Podien existir ja força temps abans a casa nostra. La *Crónica del Condestable* Miguel Lucas de Iranzo explica que el 1463 a Jaén -i en plena guerra contra els moros de Granada- el mateix condestable "*mandó tocar las trompetes e los atabales e vínose a la dicha çibdad*", cosa que demostra que ja eren en ús per les milícies cristianes hispàniques a mitjan segle XV, si no abans.³⁰⁰⁹ També es veuen timbalers a cavall i timbals de percussió lateral (tant a peu com a cavall, però sempre acompanyant pifres o flautes travesseres militars) en la sèrie de gravats coneguda com *El Triomf de Maximilià I*. És aquesta una obra gravada vers 1525, de la qual hem tingut accés a una còpia manuscrita de luxe, un xic posterior, que es conserva a Madrid.³⁰¹⁰ Aquests testimonis gràfics de 1511 i ca.1525 evidencien clarament en aquesta època l'existència dels intèrprets a sou d'aquests grossos timbals militars col·locats quasi lateralment per tal de poder caminar, i percudits amb dues baquetes. També s'esmenten *seys atambores y dos pifaros* entre la milícia gremial dels armers de Toledo que va desfilar davant d'Isabel de Valois el 1560.³⁰¹¹

De fet, la seva existència podria venir de molt abans. Pere III tenia tabalers al seu servei, ja que els vestia a ses despeses, segons una ordre reial del 4 de juny de 1354 adreçada al seu tresorer:

*"Lo rey d'Aragó. Manam-vos espressament que aquel drap que haviets pres per a vestir un taballer de casa nostra nos tremetats encontinent ab tot co que havets donat per pena, custures, e averies als altres jutglars de casa nostra, com nés hajam açí lo dit tabaler."*³⁰¹²

Per tant, el tabal no era un instrument exclusivament moresc, ja que fins i tot abans, Ramon Muntaner esmenta un tabaler quan parla de la coronació d'Alfons el Benigne, celebrada a Saragossa el 3 d'abril de 1328, diumenge de Pasqua. El cronista va assistir-hi acompanyat dels seus fills com a delegat de la ciutat de València, segons narra el capítol 295:

"E així mateix hi fom nosaltres ·vj· qui-y fom trameses per la ciutat de València, que anam ab gran companya: que tots dies donàvem civada a bèsties nostres pròpies [...] e y

³⁰⁰⁸ VIRDUNG 1511, foli D [sense foliar, signatura dels quaderns].

³⁰⁰⁹ Biblioteca Nacional de España. Ms. 2092. Crónica del Condestable. Foli 103.

³⁰¹⁰ TRIUNFO MAXIMILIANO, Làmines 3 (timbals a cavall), 68 (timbales tipus nacra a cavall) i 81 (timbals a peu).

³⁰¹¹ GÓMEZ 1561, foli 11v.

³⁰¹² Arxiu Reial de Barcelona. Cancelleria. Registre núm. 1136, foli 42r. Extret de MADURELL 1948, pàgina 222.

*manam trompadors, e taballer, e naffill e dolsayna los quals vestim tots de senyal, ab los panons reals, e tots bé encavalchats [...]*³⁰¹³

I a la mateixa festa s'hi esmenta "*gran brogit de trompes e de tabals e ab dolsaynes e de sembes et d'altres estruments [...]*"³⁰¹⁴

El document que tracta la gestió de l'entremès de sant Sebastià a la Barcelona del 1446 parla també de 'tabals'. No empra el terme 'nacres', tot i que en aquest cas els cossos ressonants fossin dos. Creiem però que ja es tractava de dues unitats d'un instrument cilíndric, no aparellades, com un model precedent dels actuals de la cultura militar occidental o tipològicament proper a ells. Això no vol dir que els seus intèrprets no poguessin ésser sarraïns o conversos, ja que coneixem casos d'aquest cas i alguns sarraïns foren grans intèrprets d'aquests membranòfons. Potser aquesta habilitat els donava una consideració social. Segons Josefa Mutgé, el municipi de Lleida tenia un *tamboriner* (terme consignat per aquesta autora) sarraí al seu servei, de nom Maffama, el qual el 13 de febrer de 1469 va formular una petició formal de cobrament, ja que se li devia el salari. En el consell general de la Paeria, els paers manifestaren aquesta súplica presentada pel susdit oficial músic, en la qual demanava la remuneració del seu treball. Va acordar-se remetre la qüestió a la prohomenia de capbreus, per tal que fos liquidat el deute per l'import d'aquell salari.³⁰¹⁵ També sabem que el 17 de maig de 1504, un altre sarraí, Muffama Beniaffa, va acceptar l'ofici de tamboriner de la Paeria,³⁰¹⁶ per la qual cosa ens inclinem a creure que els integrants d'aquesta ètnia eren potser buscats per una especial destresa i perícia com a percussionistes; això si no és que es tractava de flabiolaires, ja que sovint s'anomena *tamborino* o *tamboriner* aquell intèrpret de flauta d'una mà que s'acompanyava ell mateix amb un tambor de dimensions variables.

Els comptes igualadins de 1489 parlen clar pel que fa a la vinculació d'un instrument concret amb un entremès concret:

*"[...] Item al tabaler dels Turchs, per tocar lo tabal j lliura de bou; Item per una lliura de candelas per a la dansa del vespre viij diners; [...]"*³⁰¹⁷

Els detalls de la menció de la *Turquia* el 1489 són escassos, encara que prou eloqüents: unes corones (en plural) dels reis cristians que havien concorregut a una batalla tant immensa com la que reporten les rúbriques de Bruniquer (fet que ja hem comentat) i, sobretot, un tabal que formava part d'un exèrcit o quadrilla de turcs. Aquest tabal ja surt esmentat a Barcelona el 1437-39 i el 1446: "*[...] lo gran tebal qui-s toca entre los turchs qui van a peu*" (1437-39)³⁰¹⁸ i els "*[...] dos tebals grans ab lurs batons per sonar dins*

³⁰¹³ Biblioteca Nacional de España (Madrid). manuscrit 1803. Folis CLVlr (162r del facsímil de la *Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes*) consultable a <http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/cronica-manuscrit--0/html/> [consulta 2020].

³⁰¹⁴ Biblioteca Nacional de España (Madrid). manuscrit 1803. Folis CLVIIIr i v (164r i v del facsímil de la *Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes*) consultable a <http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/cronica-manuscrit--0/html/> [consulta 2020].

³⁰¹⁵ MUTGÉ 1994, pàgines 223-224.

³⁰¹⁶ MUTGÉ 1994, pàgines 223-224.

³⁰¹⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1033. Llibre de la Universitat de 1488-1489, foli 81v.

³⁰¹⁸ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Llibre de Solemnitats (Manuscrit A o III, 1423-1457, folis XCir i v). SOLEMNITATS, vol I (1930), pàgines 87 a 89.

tebals” (1446).³⁰¹⁹ No estem en condicions de demostrar si aquest tabal sonava realment només per al bàndol turc o se l’anomenava així –dels turcs- perquè l’entremès s’anomenava genèricament la *Turquia*. A Tarragona el 1436 es parla de tambor per als turcs: “*Item, doní en Cots per fer l’entremès dells cavallets cotonés e per sonar la tamor, xvij ss vj [...] Item, doní per un tambor per sonar los turchs, iij ss vj [...]*”³⁰²⁰ Vegi’s com tampoc aquí es fa esment de nacres.

En qualsevol cas, que a Igualada el 1489 es parli de *tabal* –el mateix terme que a la Barcelona de 1446- ens porta de seguida a entendre una emulació de l’entremès de sant Sebastià, el gran turc i els cavallets cotoners de Barcelona (1424-1467, vegeu annex documental), Tarragona (1436-1442), Tortosa (1439-1462) o l’entremès de la Croada de Cervera (1457) tot i no saber si el cas igualadí ja incorporava els cavallets o no. La importància i la continuïtat que aquests tindran als segles XVI i XVII ens fa pensar que sí. Òbviament, l’instrument s’emprava amb altres i diverses funcions que la d’animar una representació processional del Corpus. La crida o pregó llegida a Igualada per anunciar la naixença del fill gran dels Reis Catòlics (parlem de Joan, que morí el 1497 i no pas de Joana, coneguda anys després amb el malnom de *La Boja*) fa un esment dels tabals com a instrument propi de la societat catalana:

*“Per la nova del Primogènit de Castella. Ara hoyats què-us fa hom a-saber [...] que la illustríssima senyora la Senyora Johana [sic: Isabel] Regina de Castella, muller del illustríssimo senyor lo Senyor don Ferrando Rey de Castella benaventuradament regnant are en aquests dies poch ha pessats, hage hagut ·j· fill primogènit lur, per la nativitat del qual lo sereníssimo Senyor e Rey nostre hauria manat ésser fetes grans aldimares e festes e alegries [...] E per ço, los dits honrats Consellers hagen deliberat e ordenat ésser, per lo semblant, fetes festes e grans aldimares e alegries en la present vila, ffahent farahons per les sumitats de la dita vila, sonant campanes, trompes e tabals e altres natures de instruments, per signifficar e designar la dita nota ésser de molta alegria e goig a tots los feels vassals del dit Senyor Rey [...] manant a tots los habitants en la dita vila que per vuy tot die hagen netegats e ambellits los carrers de la dita vila. E que demà aquells empalien o enramen ab mils que fer ho poran. E que per la nit següent e per l’altre nit qui après venrà, ffaçen les dites aldimares, farahons e falles tenint lums per les finestres e terrats, sonant campanes, bacins, trompes e tabals e altres instruments, segons demunt és dit. E en res no·y sia mesa dilació, sots pena de ·V· ss. E quart si qui guardar si ha. E no resmenys, hagen ordenat, a glòria e honor de nostro Senyor Déu Ihesu Christ e de la gloriosa verga nostra dona sancta Maria mare sua, que per la dita rahó sia feta solempna professó per la dita vila [...]”*³⁰²¹

I una prova encara més fefaent d’aquesta apropiació de l’instrument la trobem en una crida posterior, la de la festa de sant Bartomeu del 1534. El formulisme final de la qual consigna que, efectivament fou publicada i pregonada als indrets acostumats, a so de trompa o anafil i tabal “com se sol fer”:

“Crida del gloriós apòstol y patró nostre lo benaventurat Sanct Barphomeu. [...]”

³⁰¹⁹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Ms. Llibre de Solemnitats Ms A (III), foli CLVv. SOLEMNITATS, vol I (1930), pàgines 167 a 169.

³⁰²⁰ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal, *Liber Consiliorum* de 1436-1437, folis 32r a 33v.

³⁰²¹ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 1029 Llibre de la Universitat de 1477-1478, foli 37v-38r.

Quequidem preconitzacio fuit publicata per tria loca solita dicte ville Aqualate cum sono tube sive de anafill et de taball ut moris est per Joannem Osset, nuncium et preconem publicum et juratum dicte ville [...] post meridie XXII mensis augusti anno a nativitate Domini M^o D^o XXXIII° prefato.”³⁰²²

I un pregó cridat uns dies abans del Carnestoltes de 1566 també especifica l'ús d'aquests timbals, encara que no deu referir-se pas a grans tabals, sinó a tamborinos per a dansar, segurament amb flautes d'una sola mà per companyia musical. En qualsevol cas, el terme que apareix és el de *tabal*:

“Crida que·s fa prop Carnestoltes [...] Item que tabal no·s puga tocar ni algú ballar a dit so de tabal de dita hora enllà sots la pena de star deu dies a la presó. Item que no sia algú que gos anar per vila de nou hores en avant, que no sia persona alguna que gos portar armes de ninguna manera, de nits ni dia, sots la mateixa pena y les armes perdudes.”³⁰²³

Serien moltes les crides i pregons que consten al segle XVI anunciades *cum sono tube et de tabal ut moris est, o cum sono tubarum sive de anafils et de tabal precedente et subsequente ut moris est*,³⁰²⁴ de manera que no en farem més esment. Sí que aclarirem, però, que mai es parla en termes com ‘atabal’, ‘trampes’, ‘tambor’ o ‘timbal’, sinó sempre de *tabal*.

Quan es reprenen les dades documentals de la *Turquia*, el 1537 es torna a parlar del tabal dels turcs, en uns quadernets de comptes municipals, conservats per atzar entre els fons de la Parròquia; altrament s’haurien perdut:

“Memorial de les apòlices fetes al bosser del any M D XXX VII [...] Mes li fem bons que ha de pagar a n-en Pere Gaçó o per ell a n-en Gabriel Trullols tres sous de carn que donaren lo dia de Corpus a n-en Matheu Torrens per a que tocàs lo tabal per los turchs.”³⁰²⁵

Som del parer que aquest tabal –el sonador del qual cobrava en espècies, o sia carn de bou- ja servia per a fer saltar tant els Turcs com els Cavallets, que considerem com una sola unitat o comparsa.

En la mateixa línia del que s’havia comentat en tractar el perfil biogràfic i social de Francesc Balet, ballador de l’any 1679 i possible mestre del ball de la *Patera* en aquella ocasió, vam seguir el rastre d’aquest Matheu Torrens tabaler 1537. I sembla que ha de correspondre’s amb el Matheu Torrens, boter d’ofici, que va morir el 16 de novembre de 1544 i que l’endemà mateix tingué sepultura amb assistència de 10 preveres.³⁰²⁶ El 15 d’agost de 1515 ja li batejaven una filla, i apareix com a *boter e fuster*, mentre que el 4 d’abril de 1518 li batejaren un fill i només consta com a boter.³⁰²⁷ El seu ofici ens

---

³⁰²² Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 1057. Llibre de la Universitat de 1533-1540, folis 48-48v.

³⁰²³ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 1066. Llibre de la Universitat de 1566, foli 40r.

³⁰²⁴ Aquesta darrera la del dia 22 d’agost de 1572. Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 1069. Llibre de la Universitat de 1572, foli 51r.

³⁰²⁵ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Top. 1016, Caixa 119. UD 664. Pòlisses, 1537.

³⁰²⁶ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Òbits, volum 1, folis 104r i v.

³⁰²⁷ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d’Igualada. Baptismes, volum 1, folis 2r i 12v.

quadra com cap altre amb el perfil d'un home que havia d'alçar i dominar un tabal gran durant una estona perllongada. Es tracta d'un menestral d'una classe mitjana però de segur que ben integrat dins del teixit social de la vila.

Mig segle després, el 1596, es parla d'un tabal en dues ocasions dins dels mateixos comptes municipals. Una, quan es parla de fer el manteniment del tabal municipal, i una altra quan es fa esment del tabaler que feia saltar les 22 persones que formaven la *Turquia* i els 9 cavallets i encara es pagava una bandera per la comparsa dels turcs:

“Item a 6 de juny se li féu p[òliss]a pagàs a Gili Torra, çabater de dita vila 14 ss per una pell de crestat que ha servit per lo taball de dita Universitat, dic..... Il xiiij ss. [...] Item dit dia [14 de juny] se li féu pòlissa pagàs a m^o Juan March, conceller segon, deu lliuras quatra sous y sis dinés per tantes que ell, per orde nostre, ne ha pagades per la solemnitat y professó de Corpus en les coses següents. So és, vint y duas personas que ballaren la Turquia y nou que ballaren los cavalls cotonés, 3 ll 2 ss; a Juan Mata per sonar lo Tabal.”³⁰²⁸

De Joan Mata, tabaler l'any 1596, solament hem trobat que fou enterrat el 5 de juny de 1607 (no es diu quina edat tenia), que era teixidor de llana i natural d'Igualada. Per tant, tots els noms que podem vincular a la *Patera* són gent menestral o acomodada i fills de la vila.

No sabem si el tabal del municipi era el mateix que se'mprava per als pregons o bé si era el de la *Turquia*, o totes dues coses. Perquè si -segons Lluís Marsans- al segle XIX el banderer del bàndol cristià portava les armes d'Igualada al drap, també podria ser que el tabal de l'antiga *Turquia* hagués lluit l'escut d'Igualada, com si fos un timbal d'una host o sometent. Sobretot si la *Patera* ja s'entenia a inicis del segle XIX com “*la Patera de Igualada / que te tanta anomenada, / significa lo orgull / de quant tragueren los Moros / de l'altura de Monbuy*”. I a més, l'esmentat timbal del sometent de 1808 portava l'escut amb les armes de la vila:

“Consta eix ball d'un rengle d'homes vestits ab trajos de cristià, portant tots sabres y'l del mitx una bandera ab l'escut d'Igualada frente altre rengle vestits de moros ab son corresponent banderado, posats de modo que cada hú tinga un cristià devant.”³⁰²⁹

En tot cas, el preu pagat per la pell (l'import que permet a una persona de viure durant una setmana) fa pensar en un instrument de grans dimensions durant tota l'extensió dels segles XVI i XVII. Corrobora aquest fet que el 1616 va fer-se un inventari de béns que tenien en poder uns administradors d'Igualada, d'un ens no identificat però que podria tenir a veure amb el municipi (consten com a escollits en el seu càrrec el dia de sant Andreu, que era la data d'elecció dels càrrecs de la Universitat), la confraria dels fadrins (lluminària del Santíssim) o la confraria del Roser:

“Onofre Francolí – Pere Farrer – Thomàs Rayadell y Hiacynto Casals, llevadós lo any de 1616 acabant lo die de St. Andreu de dit any, restituhit lo inventari los ere encomanat per los llevadós del any 1616, a Jaume Canaletes – Jaume Biosca – Miquel Coll – y

³⁰²⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 8183. Llibre del Racional, foli 115v.

³⁰²⁹ MARSANS 1885, capítol XVI. Observi's també el terme “*pateraires*”, plenament paral·lel al de patumaire.

Francesch Regordosa, llevadós extrets lo die de St. Andreu 1616. se són designades i encomanades ab inventari les coses següents. [...]

Primo, quatre atxes grans de sera blanca, ab les quals se illumina lo St. Sagrament les festes anyals y tercer diumenge y en la octava del Corpus [...]

Item lo siri gros blanch que està a la brandonera que és lo primer.

Item tres caps per aportar los siris pintades de vert ab les armes de la vila. [...]

Item una bassina de llautó gran, ab les armes de la vila en lo mig.

Item la bandera de Nostra Senyora del Roser, de domàs blanch guarnida ab sos quatre cordons y al cap de la llança una figura de Nostra Senyora del Roser ab un buyrach [ratllat] dos claus de la caixa amb esta dita bandera en la capella de Nostra Senyora del Roser.

Item quatre vergues blanques llises ab una boca o buyrach ab una corretja ab una sivella gran y caps de plata.

Item un llibre dels comptes de dita lluminària.

Item tres jochs de billes y tres truchs.

Item un cobertor de la caixa aporten les atxes de Barcelona.

*Item un tabal gran, bo. [...]*³⁰³⁰

Aquest inventari és molt important. Tot i que no es pot associar a cap ens concret, ans hi ha objectes que semblen de la confraria del Roser (*la* bandera -que no *una* bandera-del Roser) mentre que d'altres fan pensar en una vinculació municipal (capses amb l'escut d'Igualada que devien contenir els ciris dels consellers i oficials de la Universitat). Encara uns altres dels béns relacionats fan pensar en la Confraria de la Luminària del Santíssim Sagrament, vulgarment anomenada dels Fadrins, que segons Joan Segura³⁰³¹ i un document de 1479³⁰³² deuria ser part de la del Cos de Crist i Sant Esteve. Aquesta darrera fou molt important i al segle XV aconseguia fer el ciri més gros d'entre tots els que a la Vila s'oferien al Santíssim.³⁰³³ També sabem que aquesta confraria tenia la prerrogativa per a fer diversos jocs, especialment els jocs de cartes o el de bitlles.³⁰³⁴ Un dret el qual van lluitar molt per no perdre al segle XVIII. Havien aconseguit recuperar-ne de nou la privativa el 1736 i tornaren a defensar aquest dret els anys 1780³⁰³⁵ i 1815.³⁰³⁶ Fem aquest aclariment perquè potser el tabal era en mans dels administradors de la Confraria del Cos de Crist i sant Esteve, que també tenia bitlles i grossos ciris encomanats.

Els comptes del Racional d'Igualada de 1679, ultra la menció més antiga del mot 'Patera' entesa com a ball també comptabilitza l'import de dues pells, amb un preu similar al de 1596:

³⁰³⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Parròquia de Santa Maria. Top. 414, ful solt.

³⁰³¹ SEGURA 1908, volum II, pàgines 178-180.

³⁰³² Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top 1030. Llibre de la Universitat de 1479-1483, foli 20r.

³⁰³³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1265, doc. solt núm. 25. Desembre de 1479. Vegeu annex documental.

³⁰³⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Confraria de Sant Esteve i Luminària del Santíssim Sagrament. *Llibre dels Administradors de la Confraria de Sant Esteve i Luminària del Santíssim Sagrament, vulgo dels fadrins*. Entre les despeses es parla sovint de cartes, de fer triquets d'argolla i de pales, truchs i boles de jugar a argolla. Per exemple, el 1703, *bitllas* i *triquets de argolla*. Vegeu també SEGURA 1908, volum II, pàgina 179.

³⁰³⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Confraria de Sant Esteve i Luminària del Santíssim Sagrament. *Llibre dels Administradors de la Confraria de Sant Esteve i Luminària del Santíssim Sagrament, vulgo dels fadrins*, pàgines 224-225.

³⁰³⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1138. Llibre d'Actes de 1815-1816, foli 8v (foliació antiga: foli 1v).

“nº 67. Més dit die [29 de novembre de 1679] se ha fet pòlissa a Juan Palmés de una lliura, y és per dos pells posà al atambor.”³⁰³⁷

Com veiem, aquest tabal ens permet una vegada més el paral·lelisme de la *Turquia* igualadina (*Bullícia del Sant Sagrament*, 1586) amb la terminologia berguedana (*Bulla*, 1725). La documentació ens parla d'un tabal, el qual el 1616 es descriu com a gran i bo i el 1679 com a tambor (primera vegada que s'utilitza aquest terme). En el cas d'aquest darrer any, el preu pagat per les dues pells que li canviaren (el sou de diversos dies de feina) és tan alt, que ens fa pensar que encara es tractava d'una caixa de grans dimensions. Una caixa ben comparable a la que el 1790 s'esmenta a la resposta berguedana als qüestionaris de Francisco de Zamora participant a la Patum, com a tabal molt gros:

“[...] por la tarde del día de [Cor]pus, después de la procesión general, se [ha]ce una diversión pública en la plaza [más] capaz de la villa en la que al son de [una] caja de tambor extraordinariamente gran[de] danzan, o saltan cuatro hombres vesti[dos] de turcos, y cuatro con caballetes, que [son] una de las antiguallas del Pueblo, cuyo o[rigen] se ignora [...]”³⁰³⁸

El tabal de la *Patera* va arribar com a instrument propi del ball –i potser també com a instrument clarament vinculat al municipi– fins a mitjan segle XIX. Com veurem, el 1849 servia per anunciar que l'endemà tindria lloc un *“grandioso simulacro de combate entre moros y cristianos que es el argumento del mismo”*,³⁰³⁹ i el 1852 se'l presentava com una antigalla de la Festa Major, quelcom anacrònic fins i tot per la indumentària del seu portador: *“La mayor se celebra el día de S. Bartolomé. Ya algunos dias antes recorre la poblacion un tambor grotescamente vestido, tocando de continuo el baile predilecto de la monòtona PATERA. [...] Continuo aqui la fiesta de los SS. Inocentes que celebra esta villa y que ofrece mas de una particularidad. Algunos dias antes el tambor de la PATERA recorre la poblacion aturdiendo los oidos con toques redoblados de aquel baile”*.³⁰⁴⁰

Per imaginar-nos quina mena de tabal devia veure's amb la *Turquia* d'Igualada, n'hi ha prou de veure el timbal de format gran del tractat *Musica getutsch*, de Sebastian Virdung (Basilea, 1511),³⁰⁴¹ els *Soldaten Trummeln* (acompanyats de *Schweitzer Pfeifflin* o pifre suís) de la làmina XXIII de la part organològica (*Theatrum Instrumentorum*) del tractat *Syntagma Musicum* (Wolfenbüttel, 1620) de Michael Praetorius (1571-1621) o els que apareixen com al tractat *Harmonie Universelle* (París, 1636) de Marin Mersenne (1588-1648)³⁰⁴² En aquesta època, i des de principis del segle XVI, els tabals mantingueren la morfologia constructiva i el sistema de tensat per corda en ziga-zaga i d'una mida i proporcions força variables.

³⁰³⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 8183. Llibre del Racional, foli 228r.

³⁰³⁸ PEDRALS 1989. NOGUERA 1992, pàgina 20. FELIPÓ 2005, pàgina 106.

³⁰³⁹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona* núm. 229, 17 d'agost de 1849, pàgines 3867 i 3868.

³⁰⁴⁰ GOMIS 1852, pàgines 87-90.

³⁰⁴¹ VIRDUNG 1511, foli D [sense foliar, signatura dels quaderns].

³⁰⁴² A l'edició francesa, *Livre Septième, Des instrumens de percussion*, pàgina 51, *Expliquer la matiere dont on fait les Tambours, & les termes dont on exprime toutes leurs parties*. A la llatina, que és la que nosaltres hem emprat, MERSENNE 1636, Liber Quartus, pàgina 164.

També podem veure aquests instruments en posició de ser tocats en iconografia artística, com una petita pintura -quasi en grisalla- de Peter Brueghel el Vell -*Els tres soldats*, signada i datada el 1568- conservada a Nova York, a la Frick Collection. També a l'*Orchesographie* de 1589, amb un timbal d'uns 70 centímetres,³⁰⁴³ als gravats de Jacques Callot (1592-1635), planxes núm. 2 (*L'Enrôlement des troupes*) i 14 (*La Roue*) de la suite "*Les miseres et les malheurs de la guerre*" (Paris: Israël Henriet, 1633) o el d'Allain Manesson-Mallet (1630-1706) a "*Les Travaux de Mars ou l'art de la guerre*" (La Haia: Moetjens, 1696), volum III planxa 13.³⁰⁴⁴ També és prou eloqüent la imatge de la *Ronda de Nit* (1642, actualment al *Rijksmuseum* d'Amsterdam) de Rembrandt (1606-1669),³⁰⁴⁵ amb una gran caixa militar a la part dreta. Des de la mateixa *Orchesographie* comencem a tenir informacions, reglaments i alguns patrons rítmics corresponents a aquest model d'instrument. Arbeu encara descriu el que sembla una nacra (timbales) i les vincula als alemanys; després passa a enumerar les característiques dels tabals militars que considera propis, o sia els francesos. En dóna les mides i ja n'apunta els usos:

"Le tambour des perses (duquel vsent aulcungs allemands le portans à l'arçon de la selle) est composé d'une demyesphere de cuyure bouchée d'un fort parchemin, d'environ deux pieds & demy de diametre: & faict bruit comme d'une tonnerre, quant la dicte peau est touchée avec batons.

Le tambour duquel vsent les françois (assés cogneu par vn chacun) est de bois caue long d'environ deux pieds & demy, estoupé d'un cousté & d'autre de peaulx de parchemin, arrestées avec deux cercles d'environ deux pieds & demy de diametre, bandées avec cordeaux affin qu'elles soient plus roides: & faict (comme vous pouuez auoir ouy plusieurs fois) vn grand bruit, quant les dictes peaulx son frappées avec deux battons que cel luy qui les bat tien en ses mains. [...]

*Le bruict de tus les dicts instruments, sert de signes & aduertissements aux soldats, pour desloger, marcher, se retirer, & à la renconre de l'ennemy leur donne cœur, hardiesse, & courage d'affaillir, & se deffendre virilement & vigouusement. Or pourroient les gens de guerres marcher confusément & deffaicts, pourquoiy nos dicts françois, ont aduisé de faire marcher les rens & iougs des escouades avec certaines mesures."*³⁰⁴⁶

Entenem que és la gran caixa militar dels regiments francesos, suïssos (que serviren sovint de mercenaris a sou, a França mateix), holandesos o flamencs i, per decòmput, també hispànics. És en aquest territori on aquesta mena de grans caixes cilíndriques podrien haver arribat –vista la denominació que reben al segle XV- força abans del contacte amb les tropes imperials de Carles V. Hem vist iconografia napolitana del segle XV amb tambors d'aquesta mena, si bé d'unes menors dimensions. En qualsevol cas, tots els exemples ens porten a veure el tabaler de la *Patera* com una plasmació històrica més (en el sentit organològic i sonor, però també pel que fa a vestuari) del que encara avui és -miraculosament conservat- el *Xamberg* (malnom de la nissaga de Josep Aspachs Rosell, qui va tocar de 1865 a 1918) o Tabaler de la Patum de Berga.³⁰⁴⁷ Tant pel que fa a instrument (una *caxa de tambor extraordinariamente grande*) com a la indumentària.

³⁰⁴³ ORCHESOGRAPHIE 1589, folis 7r, 14v i 17r.

³⁰⁴⁴ Vegeu-lo a <http://www.rimab.ch/content/documents-dimage/GE/manesson-mallet-allain-1630-1706-tambour-1696> [desembre 2020].

³⁰⁴⁵ El títol complet de l'obra, coneguda com a *Nachtwacht*, seria *La companyia militar del capità Frans Banninck Cocq i el tinent Willem van Ruytenburgh*.

³⁰⁴⁶ ORCHESOGRAPHIE 1589, folis 6v-7v

³⁰⁴⁷ ARMENGOU 1973, pàgines 76-78.

I, basant-nos en la constantació d'un model de Corpus similar entre Igualada i Berga, pensem que el *tabal dels turchs* d'Igualada (1489-1537), el *tabal gran bo* de 1616 i l'*atambor* de 1679 s'havien de moure dins dels mateixos paràmetres que mostra el gran tabal berguedà. De fet, segons Mn. Josep Armengou:

*“Fins fa pocs anys el Tabaler de La Patum era anomenat popularment El Xamberg. Segons ens diu el Dr. Manuel Riu en La Patum de Berga, opuscle del 1962, «El Tabaler rep el nom popular de Xamberg, derivat del cognom del mariscal francès Carles de Schomberg, virrei efímer de Catalunya en 1648-1650 i introductor, en l'uniforme militar, del barret d'ales amples amb ploma», barret que ostenta el nostre Tabaler. Tot podria ésser, per més que els antics renoms de família de vegades tenien els orígens més il·lògics i inesperats. Sabem, només, que a finals del segle passat aquest renom ja era immemorial. Sigui com sigui, Xamberg era el renom de la família que, Déu sap des de quan, tingué al seu càrrec el Tabal de la Patum.”*³⁰⁴⁸

Que a Igualada l'any 1616 surti un tabal qualificat de gran i bo en un inventari de béns lliurats a uns encarregats escollits el mateix dia que els càrrecs municipals (i que, per tant, molt probablement eren tals) és revel·lador d'una certa vàlua donada a l'objecte. I a Berga passava el mateix, només que ho tenen ben documentat quan Mn. Armengou ens parla del *Xamberg*:

*“Vivia amb una veritable devoció el seu càrrec de Tabaler. Ell deia que feia més de tres-cents anys que aquest ofici estava vinculat a la família. Guardava amorosament tot l'any el Tabal a casa seva, i ai del qui li remenés! N'era gelós i en tenia una cura constant. En els canvis de temps estirava o afluixava la pell del Tabal segons convenia a la seva conservació i al manteniment d'una sonoritat perfecta. Quan la pell se li feia vella, tenia autorització de l'Ajuntament per a canviar-la segons conegués. Aleshores anava a la blanqueria que hi havia a Les Esteselles i triava curosament el pergami més bo que trobava. El resultat era que aquell Tabal sempre sonava pastosament i profunda i retrunyia a gran distància. I no cal dir com tocava el Tabal el Xamberg. Com un art, com un ritu, com un culte.”*³⁰⁴⁹

22.2 El tabal o tambor del segle XIX

La mateixa font que testimonia la nova denominació de l'entremès -*Patera* enlloc de *Turquia*- el 1679 fa esment de dues pells noves pel *atambor* (que no tabal, tot i que en aquest cas ha de ser el mateix),³⁰⁵⁰ No volem fer massa cas d'aquest matís o canvi de noms, perquè el 1773 en parlar dels cavallets es paguen “*nou parell de sabatas, so és vuyt per los cavallets y un parell per lo miñó toca lo Tabal*”.³⁰⁵¹ També Jaume Serra Iglesias parla dels timbals del Ball de Diables, que eren raonablement grossos però no

³⁰⁴⁸ ARMENGOU 1973, pàgina 76.

³⁰⁴⁹ ARMENGOU 1973, pàgina 77. El tabal ja existia a Berga el 1621 i ja té continuïtat als anys posteriors, com bé provà SANTANDREU 2009, pàgines 13-14.

³⁰⁵⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 8183. Llibre del Racional, foli 228r.

³⁰⁵¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 4.4. Any 1774.

pas de grans dimensions, i els anomena *tabals*.³⁰⁵² Per tant, entenem que fins a 1800 la *Patera* seguia sonant a través d'un timbal de grans dimensions.

El tabal de la *Patera* hauria pogut canviar de morfologia al llarg del segle XVIII o, més aviat, a la primera meitat del segle XIX. No deixa de ser simptomàtic que a Berga el 1789 es respongui als Questionaris de Francisco de Zamora i es qualifiqui el tabal de caixa de *tambor extraordinàriamente grande*, com si aquell tamany ja no fos el que era més usual de veure. Allí s'ha mantingut en ús un instrument que, tot i no descartar-se que fos del segle XIX, respon, com hem vist, a una tipologia europea dels segles XVI-XVII. Molt possiblement data, encara que amb un estat de puresa material força incert, de 1726.³⁰⁵³

El baró de Maldà també adverteix aquesta característica del tamany d'aquell tabal:

“[...] En esta real vila de Berga [...] no han eixit a ballar [...] ni el cavalls cantoners [sic] ni el Patum, que aquí ne diuen d'un gran tabal, reservant-se tota esta bulla per lo temps de sosiego i tranquil·litat [...]”³⁰⁵⁴

I és que des del segle XVII el tamany de les caixes militars de l'avantguarda militar europea va anar minvant fins a una mida aproximada d'uns 40 cm de diàmetre i uns 40 o 50 cm d'alçada. Van deixar de ser portades inclinades a un costat i van acabar per col·locar-se més dretes que abans, i davant del qui les tocava. Sobretot per comoditat, per poder-hi desfilar i avançar tocant, però també per la introducció dels bombos a les bandes de pifres, de manera que no eren necessàries unes dimensions tant grans des del moment que ja hi havia altres instruments per als registres més greus. La majoria de gravats on apareixen timbalers militars de la segona meitat del segle XVIII mostren tots aquests canvis d'una manera clara. Tal evolució no fou sobtada: els dos timbals de l'*Historisches Museum* de Basilea, datats el 1571 i 1575 ja fan 50 cm de diàmetre³⁰⁵⁵ i el del *Plymouth City Museum and Art Gallery* que llueix les armes de Sir Francis Drake (que sembla que l'acompanyà en la circumval·lació del món entre 1577 i 1580) també sembla respondre als mateixos cànons. Tots aquests exemples apunten la direcció d'aquest canvi, que va produir-se de forma gradual i amb anades i vingudes. Per exemple, són tots més petits que no pas el que apareix a la famosa pintura de Rembrandt (1642) abans esmentada o el que apareix a la balada *Jockies Lamentation* (Londres, 1657).³⁰⁵⁶ En el cas concret d'Anglaterra, en temps de la coronació del rei Carles II (1662) ja s'observa un canvi de proporcions en els tambors.³⁰⁵⁷

³⁰⁵² SERRA IGLESIAS 1881, capítol IV.

³⁰⁵³ Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga, Antic Llibre del Clavariat núm. 5, NUMPO 141 "*Cuentas Municipales 1725-1737*", foli 35v. La clavaria de 1726 diu: "*Corpus Chrtisti. Item als 21 de juny 1726 ha pagat dit Clavari á las personas que han assit á la bulla de la festa de Corpus del corrent any 1726 vuytanta sinch lliuras quatre sous y sis que són per los salaris de Gegans, Turchs, Cavallets, Mulasa y demás, sera per la Iglesia, adobar eo fer nou lo tabal, com de tot apar en lo memorial escrit del retro de la pòlissa, són 85 ll 4 ss. 6.*" Agraïm la notícia a Albert Rumbo. Dada citada a RUMBO / ESCOBET 2001, pàgina 40.

³⁰⁵⁴ MALDÀ, volum VIII (1808-1810), pàgina 163.

³⁰⁵⁵ Només tenim dades d'un d'ells. *Historisches Museum Basel*. Inv. 1874.120. *Deposit of the Basler Zeughaus*. 51 cm de diàmetre i 64 cm d'alçada. Datat el 1575.

³⁰⁵⁶ MARSH 2011, pàgines 205-206.

³⁰⁵⁷ MARSH 2011, pàgina 207.

Hem comentat en tractar el gravat de la *Patera* (tradicionalment atribuït a l'obrador dels Abadal però que considerem anterior, de la segona meitat del s. XVIII) que hi apareix un individu que ha de ser per força el tabaler i que si s'observa bé aquest personatge, es pot entreveure aquest instrument al seu darrere. S'intueix una corretja creuada sobre el seu tòrax i la posició de les mans no ofereix cap dubte. Ja no es tracta d'un tabal gran com els que es veuen a la iconografia del segle XVII, sinó que per la seva posició de toc acusa la influència de les caixes militars del segle XVIII, sobretot les franceses, de les quals n'hem vist diversos exemplars originals.

De cara a conèixer com podia ser el tabaler de la *Patera* caldria també tenir en compte el gravadet del programa de 1851 i el detall descriptiu sobre la seva vestimenta que fa avinent Jaume Gomis en la monografia publicada l'any següent. Pel que fa aquest gravat, l'incorpora també el programa de 1855. Tenim les nostres reserves davant el que podria ser una imatge de recurs de l'impressor Abadal d'Igualada i que no tingués res a veure amb la Festa Major. En qualsevol cas, mostra un timbaler militar amb uns infants que l'envolten, com si fes un passacarrers.³⁰⁵⁸ Va vestit a la manera de la segona meitat del segle XVIII, amb casaca llarga i apareix cofat amb un bicorn o barret de dues puntes, també anomenat guindola. Aquesta il·lustració del timbal no es pot associar amb seguretat a la *Patera*, però el fet que apareixi en tres impresos vinculats a festes i diades on hi feia aparició –els Innocents i Festa Major– possibilita aquest planteig. També és cert que la seva factura és molt diferent a la del gravat on es representa la *Patera*, i que a més, aquesta vegada el boix va signat 'Abadal'. Un detall que no té la xilografia dels moros i cristians, més tosca però d'una estètica menys cànida. Els models de timbaler d'aquest gravat remetent a un model que apareix en un full de rengle de Pere Simó i Josep Simó amb data atribuïda al 1790-1802, catalogat com a "Banda de tambors amb pifres de la Guàrdia Reial".³⁰⁵⁹

Podria ser doncs que, a diferència dels Turcs i Cavallets de Berga, poc abans o després de la Guerra del Francès la *Patera* d'Igualada hagués patit un canvi pel que fa als instruments que li donaven un marc sonor. De la trompeta antiga es deuria passar a una corneta seca d'una menor longitud -no oblidem que el 1802 l'igualadí Narcís Coll reparava els clarins municipals,³⁰⁶⁰ de la qual obra extenia factura. I de la gran caixa militar de tipus europeu es deuria passar a un tambor de regiment militar del tipus francès posterior a la Revolució de 1789-1793. Som d'aquest parer per la forma del mateix timbal del Sometent que hi ha al Museu de la Pell d'Igualada i Comarcal de l'Anoia, de 35cm de diàmetre i 28 d'alçada, del qual ja hem parlat extensament.³⁰⁶¹ Tot i aquestes consideracions, mentre els programes de Festa Major de 1851 o la monografia de Jaume Gomis de 1852 parlen del *tambor*, el Sermó dels Innocents de 1858 o el programa de 1861 continuen parlant de *tabal*, encara que aquesta denominació no impliqui necessàriament que fos d'unes dimensions tant grans.

³⁰⁵⁸ Malgrat encara passa avui, el tabaler de Berga anava envoltat de canalla, com es pot veure en unes imatges filmades per Ramon Calonge Farré el dia de l'Ascensió de 1928 i el Vall els dies de Corpus del mateix any, consultables a <https://www.youtube.com/watch?v=af6zulot2LA> [consulta octubre 2020].

³⁰⁵⁹ AMADES / COLOMINAS / VILA 1936, volum I, catàleg núm. 25. Volum II, planxa XVI.

³⁰⁶⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 10.13. "El mayordomo de Propios de este Común pagará a Narciso Coll, maestro de trompas y clarines la cantidad de catorse duros en plata que hacen veinte y seis libras y cinco sueldos catalanes por el importe de componer, limpiar y hacer los tornillos necesarios para las dos trompas de la Villa, que con su correspondiente recibo se le pasará en cuentas. Igualada, octubre 5 de 1802."

³⁰⁶¹ Museu de la Pell d'Igualada i Comarcal de l'Anoia. Núm. inventari 873.

Gabriel Castellà apuntava el 1909 que els tabals podien ser dos, quan diu que *“la Patera d’Igualada ha vingut sempre fent ús d’un parell de tabals que, tant en les passades com mentre dura el temps que es deixa a posta entre cada parlament, toquen exactament un ritme [...]”*³⁰⁶² Això seria sens dubte una influència dels regiments militars del segle XVIII i, sobretot, del segle XIX; possiblement no era una característica constant del ball. També els diables porten actualment un parell de tabals mentre que els parlaments contempen tant un timbal com dos i a les imatges antigues sol veure’s només un sol timbaler.³⁰⁶³ Igualment el gravat, tot i que sintetitza l’entremès amb menys personatges dels que pertocaria, mostra un sol timbaler i omet el corneta.

22.3 El ritme del tabal de la Patera

Els patrons rítmics i les normatives de funcionament dels tambors militars europeus eren ja força complexos al segle XVI: ocupen unes quantes pàgines de l’*Orchesographie* de Thoinot Arbeau.³⁰⁶⁴ I se’n tornaran més a la França del segle XVII, segons mostren els manuscrits transcrits el 1705 per Philidor. No hi ha tampoc motiu per pensar que a la resta de països fos diferent. El tractat del *seigneur* Du Praissac, de 1614, deixava clares les funcions militars del tabaler dins d’un exèrcit i la seva ubicació prop dels comandaments pel fet que havia d’amplificar, degudament codificades, les ordres que d’ell rebia:

*“Du Tambour. En chaque compagnie il y a vn o deux Tambours & par dessus tous y a vn General & Colonel: l’office de tous les Tambours est de battre totues sortes d’ordonnances, comme la marche, l’alarme, la chamade, doubler le pas, respondre aux chamades, la diane, & les bans: ils doiuent sçauoir remarquer ce qu’ils voyent, le reconnoistre, & bien rapporter. Le Tambour general doit estre logé pres du Sergent Major ou en son logis mesme, c’est à luy d’instruire les autres, & à prendre garde & garder les Tambours ennemis qui viennent au camp, il peut chastier de son baston les Tambours qui manquent à leur deuoir. Tous les autres le doiuent conduire soir & matin chez le Sergent Major pour sçauoir les ordres.”*³⁰⁶⁵

Donem totes aquestes cites del segle XVI i XVII perquè, contràriament al que hom podria creure, el tambor militar no fa música, sinó que transmet o comunica senyals d’ordre per tal que siguin compreses i executades per la infanteria. Per això alguns testimonis esparsos parlen de batre a la francesa, a l’espanyola, a l’alemanya... Segurament el costum d’emprar tropes d’origen estranger dins d’exèrcits reials com el francès (suïssos, alemanys, irlandesos, escocesos ...) comportaria desplegar l’ús de diversos repertoris i un grau prou elevat de sofisticació en la codificació rítmica. Els patrons s’ensenyaven per

---

³⁰⁶² CASTELLÀ 1932. Recordem que l’estudi fou realment escrit i llegit el 1909, anys en els quals la memòria de la Patera era molt més recent.

³⁰⁶³ Vegeu els parlaments antics dels diables a VILARRÚBIAS 2013, pàgines 154-155. “[...] *estas serán las fuerzas de nuestro infernal tambor. (Borrón). [...] Tambores tocar a las armas. (Tambor). Si tanto me mandais tocar señal de guerra veremos, a degüello tocaremos para mayor triunfar. Los ángeles del cielo tiemblan de temor cuando oyen las cajas de nuestro infernal tambor.*”

³⁰⁶⁴ ORCHESOGRAPHIE 1589, folis 8r-21v

³⁰⁶⁵ PRAISSAC 1614, pàgines 141-142.

imitació, existien mitjans i recursos mnemotècnics i onomatopeies per diferenciar-los i fer-los memoritzables. Arbeau esmenta recursos sil·làbics com *Tan, tere* o *fre* (respectivament, un cop d'un temps, dos cops iguals dins l'espai d'un temps i quatre cops iguals dins el mateix espai d'un sol temps).

Claude-François Ménéstrier (1631-1705) parla encara més detalladament d'aquests aspectes. Després de la clàssica posada en valor del tambor que motiva les tropes al combat, adverteix que s'han vist *“des personnes qui exprimoient non seulement des airs de Guerre par le battement du Tambour [...] mais qu'il n'y avoit rien de si tendre, de si doux, & de si touchant dans la Musique qu'ils ne pussent imiter joüant toute sorte d'airs à danser par les seuls changemens du Pata du pan & du fr, qu'ils mêloient si bien qu'ils changeoient les iambes en trochées, & les Anapestes en dactyles par la transposition des battements plus vîtes ou plus lents, plus forts ou plus sourds, & le mélange sçavant des pauses & des repos, ce qu'il pense que nos Musiciens ne sçaueroient faire avec tous leurs instrumens. Aussi veut-il qu'un Musicien s'exerce long temps à battre du tambour, ou des instrumens semblables jusqu'à ce qu'il ait appris toutes les differences des mesures, & tous les temps des battements qu'il croit être d'un grand poids dans la Musique”*.³⁰⁶⁶ És a dir, que els bons timbalers barregen sàviament cops amb pauses o repòs, i poden o saben canviar motius rítmics de mode iàmbic en troquis, els anapèstics en dàctils, etc.

O sia, que feien quelcom més que marcar el pas d'un regiment. D'aquí que el rol de tambor cristià de la *Patera* sigui un rol diferenciat i tingui una intervenció parlada relacionada amb la seva funció, exactament igual com en els parlaments del Ball de Diables. Per aquest motiu, també segons Ménéstrier, una companyia de soldats marxa sempre igual gràcies als tambors, perquè el ritme de marxa (en set temps) conté cops i pauses o respiracions:

*“C'est pendant ces sept temps que les soldats font une passée de leur marche, parce qu'ils levent un des pieds sur le premier battement qui les determine à marcher, ils le tiennent suspendu durant le second temps, au troisième ils posent ce pied, & commencent à remuer l'autre, sur le quatrième ils le tiennent suspendu, ils l'appuyent sur le cinquième, sur le sixième ils l'affermissent, le septième est une pause, apres quoi ils recommencent. Ces sep temps son differemment mêlez de battemens & de pauses selon les marches differentes des nations, mais il faut toûjours que le premier temps, le troisième & le cinquième soient battus & marquez, parce que le premier détermine à se mouvoir pour marcher, & les deux autres marquent les affermissemens du pied, qui vont en cadence avec le battement sans qu'on y fasse de reflexion, par les seule accoûtumance de l'oreille.”*³⁰⁶⁷

Seguidament ens dona Ménéstrier uns exemples de ritmes de marxa segons la precedència dels soldats, el qual ens fa pensar que el setè temps, que sol ser la pausa, devia durar el doble, altrament hauria estat impossible marcar un pas regular:

³⁰⁶⁶ MÉNESTRIER 1681, pàgines 120-121.

³⁰⁶⁷ MÉNESTRIER 1681, pàgines 124-125.

Aquest ritme fou publicat per primera vegada el 1905 per Gabriel Castellà, al periòdic *Sometent* del 30 de desembre de 1905. Quasi sempre s'ha recorregut a aquesta transcripció, també en publicacions i estudis posteriors. La cantarella però, apareix amb anterioritat al Sermó dels Innocents de 1858³⁰⁷¹ i als treballs de Lluís Marsans.³⁰⁷² A més, la trobem en l'esmentat estudi de Gabriel Castellà i encara a la Història d'Igualada de Mn. Joan Segura, de 1908.

D'entrada, aclarim que, en estudiar el ritme d'aquest entremès, partim del supòsit que la unitat de mesura o pulsació invariable serà la corxera (*brevis*), perquè ens trobarem amb canvis de temps. Cal tenir en compte l'inici anacrúsic, que imprimeix personalitat i ajuda als balladors per tal que comencin tots junts el pas o salt del ball, però no afecta als models o patrons rítmics, ja que és previ al primer accent de la seqüència. Per això el motiu inicial, que pel seu metre podria qualificar-se de *iambe (brevis-longa)*, queda descartat com a tal i passem a considerar-lo com un troqui (*longa-brevis*) o, si es vol, un dàctil (*longa-brevis-longa*).

El peu mètric dominant de tot el ritme de la *Patera* sembla ser, doncs, el *troqui*, exactament igual que els ritmes dels salts de la Patum, sobretot l'abans esmentat de les *Maces*, a toc de tabal abans de la introducció de la música que hi va compondre Joan Trullàs el 1963.³⁰⁷³ Aquest peu mètric –*troqui*– és ideal per a saltar, perquè permet aixecar un peu a l'accent (*longa*) i deixar-lo caure mentre l'altre fa un salt menor o rebot (*brevis*) que serveix d'impuls per a fer el mateix però a la inversa. 'Salt' és la terminologia que s'aplica a les *Maces* de Berga, en contraposició al 'ball' o la 'dansa' que fan els gegants o l'àliga.³⁰⁷⁴ A Igualada trobem el terme 'ballar' aplicat a la *Patera* (1596-97, 1679, 1885),³⁰⁷⁵ encara que també trobem el mot 'saltar' el 1879 i el 1881:

*"[...] habem posat lo verdader blassó d'Igualada, l'ergull dels nostres avis, la gloria dels presents y la enveja dels que vindran; la PATERA; y allà ahont campeja la gloriosa ensenya de la nostra pàtria no's permet estar sério ni fer altre cosa que saltar ab acompanyament del célebre y escardalench pampam...Saltem, si saltem y ballem; que saltant y ballant lograrem tal volta oblidar las nostras penas y fernos la ilusió de que Igualada es lo poble més felis y envejat del univers [...] y que per molts anys vegin saltar per aquasts carrers tan nets y ben cuidats la histérica, vull dir, històrica PATERA."*³⁰⁷⁶

³⁰⁷¹ Sermó dels Innocents de 1858. Imprès per Abadal. Vegeu annex documental, any 1858.

³⁰⁷² MARSANS 1885, capítol XIII.

³⁰⁷³ La nova música, emprada només al lluïment del migdia, no fou del gust de tothom, i fou xiulada. Segons ARMENGOU 1973, pàgines 53-54, "*la innovació va ésser protestada repetidament pel públic, sobretot els primers anys. Ningú no discutia la qualitat de la música, sinó simplement la innovació, que comportava, demés, el canvi en els salts i les evolucions dels diables, amb un resultat lamentable, i també la modificació del ritme del tabal.*" Segons el mateix autor, a la pàgina 54, "*Tampoc, a desgrat de la música, el salt de les Maces no arriba a dansa –i dissortat el dia que algú pretengui desvirtuar el primitivisme d'aquest salt-. En ell, uns diables -quatre o vuit segons els casos- brandant cadascú una gran maça rematada en un fuet, salten en direcció contraposada i sense cap preocupació rítmica [...]*" Per tant, es posa de manifest el valor que els intel·lectuals locals donaven al *primitivisme* com a sinònim d'ancestralitat atàvica.

³⁰⁷⁴ FALCÓ 2017, pàgines 236-237.

³⁰⁷⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 8183. Llibre del Racional, folis 115v (*vint y duas personas que ballaren la Turquia y nou que ballaren los cavalls cotonés*, 1596), 120v (*Ballaren la turquia y cavalls*, 1597) 226v (1679). MARSANS 1885, capítol XVI.

³⁰⁷⁶ Biblioteca Central d'Igualada. *El Eco del Noya. Semanario de interesese morales y materiales*. Año III, núm. 97. Pàgines 3-4.

“Una fila de cristians y una altre de moros saltan al toch d’un tabal, y ab espasas de ferro rovellat simulan un desafio ó una singular batalla.”³⁰⁷⁷

Evidentment, el fet que la *Turquia* o *Patera* fos acompanyada per un tabal més o menys gran i que mai es parli de dansar sinó de ballar o saltar, ens porta a considerar que l’origen del ritme podria ser algun motiu de *saltatio* coreogràfica dels segles XV-XVII o, més aviat, algun patró d’ordre militar. Però en cap cas un ritme de marxa o desfilada sinó que, com a màxim, una d’aquelles elaboracions amb canvis de proporció rítmica com les que lloava Claude-François Ménestrier el 1681, i que permetien diversificar missatges codificats o fins i tot canviar la manera de batre segons estil d’un o altre territori. Per a fer avançar la comparsa pel carrer o la processó o bé anunciar la Festa Major uns dies abans es podria emprar el mateix ritme del punt de dansa de la passada del ball o bé considerar que, com a Berga, un ritme diferent servís per anar al davant. En el cas de Berga es tracta del mateix ritme del salt però executat molt més lentament; pot escoltar-se en els passacarrers, sobretot l’anunci que fa el tabaler tot sol el del dia del Ple de l’Ascensió. Aquest ritme de cercavila no concorda ni guarda cap relació orgànica amb el pas o marxa del tabaler pels carrers.

No podem anar més enllà de la seva descripció musicològica i acceptar que damunt d’aquests motius en mode *troqui*, més espaiats entre ells que el “Pa-tum” característic del tabal berguedà quan itinera pel carrer, va construir-se la melodia que els infants escarnien tot generant la coneguda cantarella.³⁰⁷⁸

Pa - te - ra pa - tum, Pa - te - ra pa - tum, Pa -
te - ra pa - tum, las ba - nyas de fum las ba - nyas de fum.
G. C. R.

El patró rítmic de la *Patera* realtza doncs, dos motius -força espaiats entre ells per contundents silencis- d’un ritme basat en peu mètric *troqui* (“*Patera patum*”). Després segueix un tercer motiu inicialment igual, però al qual abans d’acabar (“*Patera pa-*”) se li afegeix un canvi de prolació, que passa de major a menor (dues *brevis* per cada temps, enlloc de tres). Aquest canvi de proporció, del tipus hemidòlia, dura sols dos temps (“-*tum, las*”), de manera que es reprèn la proporció primigènica amb un peu *tríbrac*, o sia *brevis-brevis-brevis* (“*banyas de*”). Aquesta alteració es fa dues vegades seguides (“-*tum, las banyas de fum, las banyas de fum*”), i provoca un sentit de reiteració i un caràcter

³⁰⁷⁷ SERRA IGLESIAS 1881, capítol IV.

³⁰⁷⁸ Per al cas d’Igualada, SEGURA 1908, volum II, pàgines 164-165: “No dubto pas que la *Patera* es lo meteix ball antigament anomenat *Turquia*, y en altres pobles ball de Moros y Cristians. Lo nom de *Patera* es modern; es un nom imitatiu del repich del tabal que acompanya aquest antich y popular ball: lo poble devia imitarlo cantant: *patera, patúm, patera patúm*. De aquí que l’meteix ball que en Igualada s’anomena la *Patera*, en Berga s’anomena la *Patúm*.” Per al cas de Berga (advertim que és una publicació posterior a la que acabem de citar), SANSALVADOR 1916, pàgina 61: “per nosaltres la *Patúm* és una onomatopeya encertadíssima, constitueix un acabat i perfecte model de lo que en literatura se’n diu harmonia imitativa.

trenca, *fractus*, d'aquesta part principal del ritme. La manera de calmar aquesta irregularitat –introducció del peu rítmic tríbrac- ens indueix a pensar (ni que, òbviament, no pugui demostrar-se res) en un xoc de sabres amb alfanges, en una gestualitat semblant a la del tipus *rebatre* que fa el ball de bastons; o potser una caiguda a terra d'un dels bàndols, o un tipus peculiar de salt quan fa aquest canvi de dos temps a metre binari. Per exemple, el salt que fan els balladors del Ball de Bastons de Santa Maria d'Oló (Bages) abans de començar pròpiament a ballar el que coneixen com *La Processó*. Quelcom doncs, similar, però amb el detall que sabem que en un moment o altre del salt es procurava apropar fins a les natges el peu de la cama que s'arronsava.

Quan Gabriel Castellà ofereix el ritme sense cantarella ni melodia, adverteix que tot el patró es repetia sencer, amb la indicació "D.C.", o sia "*Da Capo*". Una execució doble permet també conjecturar sobre l'apropar i allunyar-se de les dues fileres respectives, moros i cristians.

No ens oblidem en darrer lloc, del fet que la melodia podria venir suggerida pel toc de les campanes a bateig o pel toc del *corneta moro*, ja que un aèrofon de broquet –de so determinat- permet melodies d'una manera inqüestionable.

23 EL TEXT DE L'ENTREMÈS O BALL PARLAT DE LA PATERA: UN PRODUCTE LOCAL

Un punt important d'aquest treball és l'estudi del ball parlat i els seus parlaments. La Patera ha conservat quasi per atzar el text versificat complet, en un fons documental particular, avui feliçment dipositat a l'Arxiu Comarcal de l'Anoia. En un primer apartat realitzarem un estudi del contingut, l'argument o narració i s'especularà sobre les seves possibles fonts de filiació. En el segon, s'exposarà el perquè de la cronologia que es proposa d'estimar-li, mentre s'il·lustren aquestes argumentacions amb exemples o fragments representatius.

23.1 Consideracions sobre el context històricoliterari i les fonts dels parlaments

Amb el bagatge assolit amb els anys a l'entorn dels balls parlats, la *Patera* ens fa la impressió de ser un producte local. Únic a dia d'avui, degut a tot el pòsit que s'ha acumulat al seu damunt, però confegit a partir de diversos elements espigolats ara i adés pels seus mantenidors. La *Turquia* més primitiva dels segles XV-XVI no devia ésser pas un entremès parlat. Tot i això, la petició d'una consuetada de misteris el 1552 denota la voluntat municipal de tenir textos per a representar durant les festes anyals que ho permetessin, sobretot el Corpus Christi.³⁰⁷⁹

No seria impossible que la *Turquia* incorporés a partir de mitjan segle XVI alguna mena de parlament, però no en tenim cap notícia. També podria haver-hi hagut parlaments a la naumàquia de 1617, però encara sembla menys lògic que fos així. La raó que podem esgrimir és que aquella naumàquia tingué lloc en el marc d'un context processional extraordinari i en un espai gran i obert. Durant el mateix acte on s'havia representat la batalla de Lepanto –la processó commemorativa de la col·locació de la primera pedra de l'Església Nova de Santa Maria el 1617- consta que es féu “*un honestíssim ball dels Reis dels quals descendia Nostra Sora., dient cada rey dos cobles en alabança de Nostra Señora*”. I en aquells mateixos dies s'havia representat una altra peça a càrrec dels estudiants, qualificada de *comèdia*. Per tant, si la naumàquia –“*dos esquadres de moros y christians, los quals arribaren en dita plaça ab una galera o fusta a modo de galera, y devant de Nostra Sora. representaren ab espay de un quart de hora la presa de Don Joan de Àustria, vençant los christians als moros, y ensenyorint-se de la sua galera*”- hagués tingut parlaments, ens sembla que aquests s'haurien esmentat –que no necessàriament transcrit- en la relació o crònica d'aquell acte, copiada al Llibre de Baptismes pel rector Jaume Queralt.³⁰⁸⁰

³⁰⁷⁹ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Notarial 340, bóssa. “*En aquesta universitat s'és perduda un consuetada que teniem de molts misteris y representacions; y perquè per a Corpus volrien alguns devots fer y representar alguns misteris, e sapiam que en aquexa vila teniu consuetada molt complida.*”

³⁰⁸⁰ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Llibre de Baptismes 2, folis 170v-172r.

En la mateixa línia, els turcs, cavalls i diables són tractats com a entremesos processionals a les queixes de la precedent visita pastoral de l'any 1616.³⁰⁸¹ Hom expressa que aquests entremesos obstaculitzaven la processó, però no pas per una representació parlada extensa, sinó més aviat pel bullici i distracció que causaven les seves exhibicions. Per a una millor comprensió del que volem dir, ens remetem a imaginar els entremesos de la Patum de Berga, quan encara assistien a la processó de Corpus els anys de postguerra (1940 i següents) o, millor encara, a través del cerimonial berguedà del Corpus compilat el 1725. En aquesta font es detallen fins i tot els punts del recorregut on els entremesos podran fer les seves evolucions coreogràfiques estipulades, o sigui, saltar o dansar.³⁰⁸²

Resulta clau a parer nostre la data de la reforma del protocol i ordre de la processó del Corpus que es va fer a Igualada el 1675.³⁰⁸³ Aquesta fita –ni que fos d'una manera casual, però ens hi recolzem– queda entremig de les dates de 1660 i 1679 entre les quals el nostre ball de moros i cristians passa de ser anomenada *Turquia* a dir-se *Patera*. Creiem que aquest canvi de denominació podria indicar alguna cosa més enllà del simple fet d'emprar un altre mot per designar la mateixa representació i podria reflectir doncs, la data en què s'abandonà per sempre a Igualada el concepte medieval d'entremesos processionals sense parlaments. Que fos, per tant, en aquest moment que s'hi incorporés la paraula declamada com un element consubstancial. Així ho va conjecturar Gabriel Castellà i nosaltres compartim aquest parer:

“En aquella centúria, principalment a la primera meitat d'ella, quan, expulsats els moros de la península ibèrica, tot se reuní en una sola monarquia, va resultar que Espanya, no satisfeta dels seus límits naturals, feia ostentació de les seves forces, i passejava un penó per tots els punts del món conegut. Aquests principis sembrats en la nació arribaren a son complement i desenrotllo i – com si diguéssim– quedaren impresos en l'ordre polític i en literari, igual que en els costums i en les diversions.

Per això, el poble inventaria els balls de moros i cristians amb què representar la nativa grandesa que allavors era el somni daurat dels espanyols. Per això no faltarien poetes que escrivissin entremesos amb què donar gust o afalgar les aficions de l'època.

Precisament no fa molts anys va aparèixer un llibre, «Impresiones de arte», d'En Santiago Rusiñol, on son il·lustrat autor donava compte del costum tradicional que hi ha en la ciutat granadina de representar-se allí, des de temps immemorial, per la diada de Nadal, una comèdia o auto sacramental intitolat la «Toma de Granada», que es pot sintetitzar en aquestes mateixes paraules de son llibre: «Esta obra (la Toma de Granada) atribuída al propio felipe IV, mezcla de cosas hermosamente bien dichas; al lado de otras fronteras del ridículo, llena de arranques caballerescos e hiperbólicas declamaciones, es un drama de moros y cristianos, en el cual por ser escrito de los nuestros, siempre les toca perder al pobre moro vencido. Sin duda, debióse representar al aire libre, según fué moda en los días que fué escrito y debió ser hermosamente presentado.»

Tot, o bona part d'aquest judici pot aplicar-se a la Patera d'Igualada, amb la circumstància de que aquí, encara en els nostres dies se representa a l'aire lliure. Uns i

³⁰⁸¹ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Òbits, volum 3, folis 275 i ss.

³⁰⁸² Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal del Berguedà. Fons Ajuntament de Berga. Documents Notables. UD 152. Registre de la Vila, anys 1725-1726, folis 103v-110r.

³⁰⁸³ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 31. Llibre d'Obra (1714-1866), foli 3 i següents.

*altres raonaments i similituds, doncs, ens inclinen a suposar que la Patera fou escrita en el segle XVII [...]*³⁰⁸⁴

Per més que hem recercat no hem trobat cap indicatiu d'aquesta peça teatral. El que sí que podem afirmar és que el paràgraf de Santiago Rusiñol sembla més aviat redactat pensant en la *Patera* d'Igualada que no pas en una obra granadina; una constatació que només podem aventurar, ja que fou també Castellà qui va localitzar aquest text i el va aplicar en clau anoienca. Cal dir que si els parlaments de la *Patera* no tinguessin la qualitat mètrica que els hi atribuïm –qualitat que podrà constatar-se en l'apartat següent– hom podria considerar aquesta peça dramàtica versificada com el resultat de la suma d'un aiguabarreig de fonts, segurament realitzada per un individu local. D'entrada, perquè conté un combinat d'al·lusions de cronologia molt dispar, les quals sens dubte poden respondre també a unes més que esperables, inevitables i lògiques, reformes posteriors. Però quasi tots aquests canvis poden considerar-se fets, com a molt tard, dins del primer terç del segle XIX. Gabriel Castellà ens deia el mateix uns anys abans de finalitzar i llegir el seu estudi monogràfic. En dates tan remotes com el 1901 ja plantejava tot això quan considerava:

*“Lo cert es que la Turquia, al igual que altres balls ò entremesos, se venian celebrant en Igualada cada any per la festivitat del Corpus. ¿Pró en quina época comensaria? No ho sabém. Per mes que dels registres d'actes de la Universitat, consta que en el concell tingut á 4 d'Abril de 1456 se determiná fer solepnes e grans entremesos e representacions, podia ser que entre aquestes diversions hi figurés la Turquia unicament com á ball ó dança, pro nó que allavors hi hagués escrit l'entremés ó drama tal com avuy lo veyem ab el títol de La Patera, donchs les representacions escéniques propiament dites, tot just comensaren á pendre determinada forma á les darrerries del sigle XV. Además, que l'istil del llenguatge d'una copia de La Patera que tenim á la vista, no correspont ni de molt tros, á aquella antiguetat.”*³⁰⁸⁵

El que podem dir nosaltres és allò que observem en els parlaments i que ens remet a un moment concret. De la història peninsular del segle XV, hi trobem al·lusions als cinc segles de permanència en territori hispànic (*“Entonces todos verán / y por muchos siglos enteros / que los moros verdaderos / jamás se humillan ni humillarán”*, intervenció núm. 18). També es fa esment al Regne de Granada (*“Al infierno irás tú, maldito cristiano, / de Muley soy y caudillo de esta gente”*, intervenció núm. 37). Aquest *Muley* sembla ser que ha de correspondre's amb Abu-l-Hàssan Alí ibn Sad, conegut a les cròniques cristianes com a Muley Hacén (1436-1482). Cal dir que podria ser també una cita de la Guerra del Marroc, ja que Joan Prim i Leopold O'Donnell s'enfrontaren l'any 1860 al príncep Muley Abbas, el qual va oferir una bona resistència a la batalla de Wad Ras.

Del context social i polític europeu del segle XVI destaca la cita de Solimà el Magnífic (*“Del gran turco Solimán, / gobernador de Turquía / que queremos pelear / con la gran cristianía”*, intervenció 28). Dels Balls de Viena en podrien ser deutors els tractaments de gran sultà i gran visir (*“Valeroso Gran Sultán / no hay qué temer de aquellos / que viendo los moros bizarros y bellos / al momento se unirán”*, intervenció núm. 18; *“Oh, gran Rey! Oh, Gran Visir! / Que de rabia voy bramando / y deseo estar peleando / y con*

³⁰⁸⁴ Vegeu annex documental. CASTELLÀ 1932.

³⁰⁸⁵ Vegeu CASTELLÀ 1901.

ellos la fuerza medir", intervenció núm. 10). De la història política d'Espanya hi ha algunes mencions a Àfrica i Granada, totalment mancades d'elements que permetin una ubicació cronològica precisa, de manera que hom navega entre els segles XV i XIX ("*He aquí nuestro Rey cuyo corazón ansía el momento de luchar contra el enemigo. No teme al moro porque ha lidiado mil veces ante Granada a la vista de la Alhambra, en Valencia y en el África*", intervenció núm. 1, pròleg).

De l'hagiografia hispànica considerada profilàctica contra els moros no falten les cites a sant Jaume o la Mare de Déu ("*Ya sabemos que lucharán con el ardor y la rabia de la desesperación, pero al grito de Dios y Santiago les venceremos por completo*", intervenció núm. 1, pròleg; "*Si tenemos fe en Dios / y en la Virgen adorada, / esgrimiendo nuestra espada / cada uno valdrá por dos*", intervenció núm. 32; "*Ya estás vencido, tirano, / castigado en tu osadía; / confiesa a Dios soberano / y a la Virgen María*", intervenció núm. 143). El localisme més exacte (ja esmentat a les ressenyes etnogràfiques dels anys vuitanta del segle XIX) apareix quan s'esmenten els tres castells que envolten i termenen Igualada des dels segles X-XI, que serien els castells de de Montbui, de la Pobla de Claramunt i d'Òdena ("*Por todas partes partes de Cataluña / los fuertes castillos existen, / Pobla, Montbuy y Odena no mienten / como también en la Coruña*", intervenció núm. 22). En aquest context de reconquesta no es pot oblidar tampoc que Solimà era també el nom del príncep que, recolzat per barbarescos, donava problemes al califa de Còrdova Muhammad ibn-Hisam el 1010, fet que va motivar la famosa expedició catalana dels comtes catalans de Barcelona, Urgell i Besalú i del bisbe de Vic.³⁰⁸⁶ En darrer lloc, el sentiment cavalleresc que impregnava tota aquesta literatura des del teatre del *Siglo de Oro*, el profund sentit de l'honor i la batalla dialèctica constant, més que no pas una vulgar persecució pels carrers com va fer-se el 1614 a Tortosa, la qual hauria estat molt més versemblant i que encara es fa a Pollença.

Arran de les observacions de Castellà i Rusiñol hem fet una cerca el més acurada possible a la recerca de textos amb l'argument de la presa de Granada que poguessin haver suposat un referent o model per als parlaments de la *Patera*. El més important que hem trobat -al marge de les obres de Lope de Vega o Cervantes- ha estat la *Historia de las Guerras Civiles de Granada* de Ginés Pérez de Hita, en l'edició més antiga que coneixem (Saragossa, 1595).³⁰⁸⁷ No és una obra en vers sinó un llibre amb una narració d'envergadura, mentre que la *Patera* és un desafiament verbal ben construït però que no desenvolupa una trama argumental consistent ni extensa. No és, doncs, aquí on cal cercar els models o la tradició argumental, sinó que vinculem la *Patera* amb els posteriors balls de Viena o les ambaixades del País Valencià, on la batalla és purament dialèctica i, com a molt, amb l'ús d'armes d'avantcàrrega per a donar una major espectacularitat a la seva expressió de plaça o carrer.

De moment no hem sabut trobar cap obra que pugui suposar un origen pel nucli principal dels parlaments igualadins. Potser sí que foren, doncs, una creació local d'algun personatge notable, de les nissagues dels notaris Baró (1598-1730), Lladó (1624-1709), Mestre (1635-1709), Aldabó (1645-1708),³⁰⁸⁸ dels potentats i cultes Pere Franquesa

---

³⁰⁸⁶ ORDEIG 1984, pàgines 185 i 190-191.

³⁰⁸⁷ PÉREZ DE HITA 1595.

³⁰⁸⁸ VIVES 1997, pàgina 193.

(+1616), Padró (Josep Padró Bas, 1646-1724; Francesc Padró Bas, 1649-1679),³⁰⁸⁹ o bé algun dels rectors, com Jaume Queralt (1616-1631), Jacint Serra (1637-1667) o Francesc Ribalta (1668-1708),³⁰⁹⁰ tots ells amb obres d'emprenedoria (inici o culminació d'obres al temple) i de llarga durada en l'exercici del seu càrrec.

En darrer lloc, cal fer avinents les còpies que devia haver-hi hagut dels parlaments de la *Patera*. L'observació clau al respecte la va fer a parer nostre Gabriel Castellà en la versió de 1943 del seu estudi: "*La copia archivada en nuestro Municipio es modernísima y sacada de un ejemplar manuscrito que parece hecho en el primer tercio del siglo pasado*". A partir d'aquí podem reconstruir un passat de còpies i versions. Serien les següents:

Manuscrit A: Quadern manuscrit, avui perdut o no localitzat, que dataria de cap a 1800-1830, segons parer de Gabriel Castellà. Seria per tant, deutor de l'impuls sofert per la *Patera* vers 1814 (sortida per la festa del Sant Crist d'aquell any)³⁰⁹¹ i 1819 (aparició pels Innocents i esment degudament mitificada al seu *Sermó*).³⁰⁹² Aquest manuscrit podria trobar-se en temps de Castellà en mans municipals o, perquè no, en mans privades.

Manuscrit B: Quadern manuscrit, avui perdut o no localitzat, en poder de l'Ajuntament, a l'Arxiu Municipal, de data incerta, però més recent. Gràcies a Gabriel Castellà, sabem que fou obtinguda ex. A. Segurament, és el que l'arxiver va usar per al seu estudi del 1901 i potser per al de 1909 (publicat de nou el 1932 i 1943).

Manuscrit C. Un manuscrit, avui perdut o no localitzat, en poder d'Antoni Campmajó (Igalada, 1862) que fou obtingut el 1902, ignorem de quina font.

Manuscrit D. Un manuscrit, encara existent avui, en foli, que dataria ca. 1950-1965. Fou copiat a mà (autògraf) per Antoni Carner. És la nostra còpia mestra, la que utilitzem per a publicar per primera vegada el text sencer d'aquest ball igualadí. Conté doncs, a llibre obert, el text íntegre al *verso* dels folis i també la seva proposta de "*Texto refundido por Antonio Carner. Copia corregida*" al *recto* dels mateixos. És la que ha romàs oculta durant trenta anys fins que ens fou confiada la coneixença de la seva existència per Marta Vives, en rebre l'ingrés de la darrera part dels papers personals d'Antoni Carner pels volts de l'any 2010. No fou vista –que nosaltres sapiguem– ni per Francesc Victori, ni per Josep Elias, ni per Antoni Moncunill. Es conserva a l'Arxiu Comarcal de l'Anoia, al fons personal d'Antoni Carner (1904-1978). Fou obtinguda ex. C, segons ella mateixa acredita: "*La Patera. Tradicional baile o entremés que se ejecuta de inmemorial tiempo todos los años durante la fiesta de su titular San Bartolomé en la ciudad de Igualada. Copia de Don Antonio Campmajó en el año 1902*".

---

³⁰⁸⁹ TORRAS 1976, pàgines 195-198.

³⁰⁹⁰ AMENÓS 1949.

³⁰⁹¹ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igalada. Lligall 16.16. UD 11334.

³⁰⁹² Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Hemeroteca. *Diario de Barcelona*, núm. 358, 24 de desembre de 1819, pàgines 2867 i 2868. "*Por la mañana del 28 saldrán dos carros triunfales, el uno representará el sacrificio de Isaac, y el otro un bailarín á la maroma, con otras figuras jocosas. Acompañarán dichos carros los señores empleados y numeroso concurso de principales devotos montados en sus correspondientes caballos, un magnífico ayuntamiento de veinte criados y cuatro volantes adornados y brillantemente vestidos, y dos famosos bailes, que el uno figurará las antiguas batallas entre moros y cristianos llamado la Patera, y otro de diestros juegos de palos.*"

23.2 Consideracions sobre la forma, contingut i cronologia del text

La representació parlada de la *Patera* comença amb un Pròleg, amb caràcter narratiu i introductori, que contextualitza la funció i situa l'acció tot i mantenir una gran inconcreció, ja que no s'especifica que s'estigui recreant cap fet històric concret:

“Salud a los presentes, vecinos y extraños, que habéis venido a participar del regocijo de las fiestas de nuestro patrón San Bartolomé. Entended que habrá en este día un combate muy sangriento en un campo de batalla, donde formados están los guerreros...” [...]

“Ved ahí a los soldados de Mahoma que han desembarcado de noche desafiando a los cristianos [...] El demonio está de su parte; San Gabriel de parte de los cristianos. Gabriel es más fuerte que Lucifer. ¿Quiénes saldrán vencedores del combate? Sólo Dios lo sabe [...] al grito de Dios y Santiago les venceremos por completo.”

Sembla que -confusió d'arcàngel al marge, que Castellà ja va donar corregit per Miquel el 1932- el pròleg hauria d'ajudar a datar el text, però pensem que solament permet datar la versió que ens ha arribat actualment, i que s'ubica en el marc de la Festa Major. Això no obstant, cal vigilar amb una frase situacional com aquesta perquè és quelcom molt fàcil d'afegir, fins i tot d'improvisar per part de qualsevol actor competent o, si es vol, per part de qui fos aleshores el mestre del ball. No és estrany que el qui assumeix el rol momentani de narrador s'adreci al públic: part del mateix procedia, com hem vist en l'estudi històric de la festa, d'altres viles i ciutats. És cert que el personatge de sant Jaume hi fou afegit el 1852, tal i com consta en el programa d'aquell any, però també és cert que, com a patró d'Espanya i com a tradicional advocació *Matamoros* del santoral peninsular, podria haver-se inserit en el text molt abans. En qualsevol cas, sant Jaume no realitza cap parlament, de manera que el seu pas per la *Patera* hauria pogut ser poc més que efímer.

Podria molt ben ser doncs, que tot el pròleg fos total o parcialment modificat a inicis del segle XIX o, com a màxim, durant la primera meitat d'aquesta centúria, i que el cos inicial de text dialogat fos realment de la segona meitat de segle XVII, com havien apuntat els estudis anteriors de Gabriel Castellà. Aquest efecte de “tall” o falca inserida s'entreveu en el fet que, un cop el pròleg ha acabat, el rei moro comença a parlar quasi *in medias res*, com si l'acció ja hagués començat amb anterioritat. Per tant, creiem que el pròleg es podria haver substituït total o parcialment en el moment de passar l'entremès del Corpus cap a la festa patronal. Només volem fixar-nos en un detall, que de tenir més informació podria haver sigut definitiu: s'al·ludeix a un desembarc de moros, i l'entremès porta el nom de *Patera* des de 1679 i 1733. Segons el *Diccionario de Autoridades* de 1737:

“PATERA. s. f. Lo mismo que Patena. ANT. AGUST. Dial. de Med. pl. 37. Con una patera o patena en la mano derecha.

PATENA. s. f. Lámina, o medalla grande, en que está esculpida alguna imagen, que se pone al pecho, y la usan por adorno las labradoras. Es voz puramente Latina Patena. CERV. Persil. lib. 3. cap. 8. Vieron venir hácia donde ellos estaban esquadrones, no

armados de infantería, sino montones de doncellas, sobre el mismo Sol hermosas, vestidas a lo villano, llenas de sartas y patenas los pechos. LOP. Rim. Sacr. f. 165. Cadenas me ha dado / que me llevan pressa / patenas y anillos / de fingidas piedras. Se llama assimismo el plástico algo cóncavo, redondo y sin borde, que se pone sobre el Caliz, en el qual se ofrece la hostia que se ha de consagrar, y sirve en otras ceremonias hasta consumir.”

També el *Diccionari català-valencià-balear* ens remet sota la veu Pàtera al “*vas poc profund, especialment el que servia per a les ofrenes religioses en els sacrificis, entre grecs i romans*”. Però quan li cerquem el mot literalment tal i com ens ha arribat ja ens remet al ball de moros i cristians d'Igualada i a la menció de 1679.

És obvi que l'etimologia del mot *Patera*, embarcació rudimentària en el qual tanta gent ha migrat mar enllà vers l'Europa Occidental en temps contemporanis deriva d'aquí. El que ja no podem demostrar és que el ball s'anomenés així per tractar-se d'un desembarc. En primer lloc perquè, d'entrada, ningú ens garanteix que una fusta o barcaça ja rebés aquest nom durant el segle XVII. En segon lloc perquè les denominacions *Patera patum* (Igualada) i *Patum patena* (Berga) semblen tenir origen en una cantarella imitativa comuna, però a Berga mai s'ha representat un desembarc de moros.

Un magnífic indicatiu d'una possible autoria local i antiga del text de la Patera ens l'ofereix, ni més ni menys, Quevedo. En el seu famós *Buscón* deixa anar com a partir del segle XVII proliferen els autors dramàtics de mala qualitat, i el ball de Moros i Cristians és per a ell el paradigma de gènere argumental sobre el qual tothom es veia capaç d'escriure:

*“Representamos una comedia de un representante nuestro, que yo me admiré de que fuesen Poetas, porque pensaba que el serlo era de hombres muy doctos y sabios, y no de gente tan sumamente lega; y está ya de manera esto que no ay autor que no escriba comedias, ni representante que no haga su farça de Moros y Christianos; que me acuerdo yo antes, que si no eran comedias del buen Lope de Vega, y Ramón, no avía otra cosa.”*³⁰⁹³

En tot cas, la Patera no és de cap manera un arquetípic Ball de Viena dels segles XVIII-XIX; l'argument ho prova, i els personatges que hi intervenen també. O és anterior al fenomen dels Balls de Viena i Buda o és posterior a aquests. El nostre parer és que es tracta d'una peça dramàtica anterior, del segle XVII, per les raons històriques, socials i literàries, que tot seguit desglossem.

- Ja hem vist que el 1675 es va fer una remodelació de l'estructura processional, i es tornà a establir l'ordre de confraries, tabernacles i banderes, cosa que coincideix amb un canvi de nom, de ballar la *Turquia* a ballar la *Patera* entre 1660 i 1679. També que el 1692 els Turcs i Cavallets de Tarragona s'intercanviaven parlaments amb caràcter de discussió i amb la decisiva intervenció d'un àngel que lliura una espasa al monarca defensor del catolicisme: “*Lo mas singular de este dance es vn razonamiento, que hazen entre si divididos en facciones; los de pie de vna parte, y*

---

³⁰⁹³ QUEVEDO 1626, foli 77v.

*los de cavallo de otra; aquellos en representacion de Turcos con su gran Sultan; estos de cavalleros Christianos con su Emperador. [...] Lleva este dance delante vn niño en trage de Angel con vn estoque desnudo, que suele dezir vna Loa segun el assumpto de la fiesta. Y antes de acometer toma la lança al Emperador Christiano, y le dá su estoque, assegurandole con mas veras la victoria en la valentia de aquel azero [...]*³⁰⁹⁴

- El ball parlat de la *Patera* no conté cap al·lusió al duc de Lorena, als Habsburg ni a cap altra autoritat coneguda dels Balls de Viena o Buda, ans al contrari, roman atemporal i remet als sarraïns com a amenaça, en un sentit genèric, per a tot el territori hispànic. La introducció o pròleg que es posa en bóca de l'ambaixador cristià (intervenció núm. 1) adverteix que el rei dels cristians “*No teme al moro porque ha lidiado mil veces ante Granada a la vista de la Alhambra, en Valencia y en el África*”. És obvi que es tracta d'un afegit modern, que comença aclarint al públic congregat i format sobretot per gent senzilla que la funció té lloc per “*regocijo de las fiestas de Nuestro patrón San Bartolomé*” i al·ludeix a un desembarc, com si per aquest pròleg s'haguessin pres descuradament els referents d'alguna recreació o simulacre de combat en una població costanera, potser alguna ambaixada del País Valencià. Però l'assimilació directa del moro al mal és molt pròpia d'un moment creatiu anterior: “*En sus ojos brilla el furor y la furia del infierno. El demonio está de su parte; San Gabriel de parte de los cristianos. Gabriel es más fuerte que Lucifer*”.
- Algunes al·lusions parlen clarament de la guerra de Granada, com el rei Abū ul-Ḥasan 'Alī ibn Sa'ad, conegut com a Muley Hacén (1436-1485, “*...de Muley soy y caudillo de esta gente...*”, intervenció 37). En canvi, hi trobem unes al·lusions al Cid (intervenció 8) o al *Gran Turco Solimán* (+1566, intervenció 28), que no són incompatibles amb uns parlaments del XVII, tot i que també encaixarien dins un text del XVIII-XIX. Les mencions de *Gran Turco* o *Gran Visir* són també usals en els Balls de Viena i Buda. També trobem una menció a *Hungria* però, precisament per confusa i sense massa sentit, sembla respondre a una mala transcripció de l'original o a una confusió fuit d'algun traspàs oral.³⁰⁹⁵ No neguem pas la possibilitat que tals textos deixessin marques en alguns detalls de la *Patera*, però l'argument d'aquesta no és ni un ball de Viena ni un ball de Buda, ni hi ha cap plaça estratègica en disputa. En canvi, les mencions de l'abanderat moro (intervenció 22) “*quinientos años permanecieron en este suelo español [...] Por todas partes partes de Cataluña los fuertes castillos existen, Pobla, Montbuy y Odena no mienten como también en la Coruña*”. Ens transmet el bagatge de les guerres granadines i el ressò local d'uns castells que circumden Igualada i que aleshores devien ser considerats com a genèricament andalusins o originaris “del temps dels moros”, pel fet de desconèixer-ne l'antiguitat real.
- Som del parer que si el text i la representació parlada datessin del primer terç del segle XIX, la *Patera* no hauria estat imbuïda des tant aviat (just després de la Guerra del Francès) d'aquest alt nivell d'aura mítica que ja aleshores se li atribuïa. Una aura

³⁰⁹⁴ VILAR 1693, pàgina 151.

³⁰⁹⁵ El text (intervenció 36) diu “*Ea, moros, al infierno ireis, / para que conozcais la Hungria / de pe[n]dencia el valor, / ahí los turcos; ¡qué horror! / han de venir a mi valentía / o llorar su osadía.*”

que s'entreveu clarament en el Sermó dels Innocents de cap a 1819, encara que no vagi específicament enfocada al text sinó al conjut de l'entremès. El fet que el dit sermó fos una peça satírica, no implica pas que menteixi, ans al contrari. Tenim molt en compte aquesta font, perquè aquesta festa no feia burla sinó d'allò que es considerava important i fortament impregnat del viure i la societat igualadina. A més, tot i que, per una banda, la sàtira és una potent eina legitimadora, per l'altra tampoc queda clar que se'n faci mofa. Dubtem que una intencionalitat tant potent com la que es deixa veure durant el segle XIX es construís mitjançant un producte literari o textual tant simple com el text que ens ha arribat. Per un costat és senzill i popular però d'altra banda el pes dels personatges dels ambaixadors i les seves curtes locucions defineix un model conceptualment anterior als grans paràgrafs de les *Ambaixades* valencianes de 1820 en endavant.³⁰⁹⁶

- Sabem que va existir una còpia dels parlaments d'una antiguitat notable pel fet que es mencioni una còpia manuscrita històrica, potser en mans privades. També n'hi havia una en mans de l'Ajuntament, de la qual Gabriel Castellà –qui precisament ostentava el càrrec d'arxiver municipal a inicis de segle XX i sabia prou paleografia com per refiar-nos-en- va dir-ne “la còpia arxivada al nostre Municipi és moderníssima i treta d'un exemplar manuscrit que sembla del primer terç del segle passat”.³⁰⁹⁷ Per tant, és inexcusable que existia una llibreta manuscrita cent anys anterior a la còpia d'Antoni Campmajó, la qual havia de ser una altra, puix la llibreta de Campmajó estava datada el 1902. Creiem que en aquest mateix moment (quan trobem que la *Patera* feia aparició per la festa del Sant Crist de 1814 o era esmentada al Sermó dels Innocents de 1819) els parlaments de la *Patera* estaven en un estat textual en un estat molt similar al de la còpia que ens ha arribat. Altrament, doncs, Castellà hauria documentat els canvis entre aquella font manuscrita que encara tenia controlada i allò que ell va veure extingir-se davant els seus ulls al tombant de 1900. Sobretot si aitals canvis haguessin comportat diferències perceptibles o notables. No oblidem que en el seu estudi de 1901 ja publicava fragments del text.
- El fet que acabin agenollats davant del Santíssim Sagrament i un Sant Crist i que el Rei Cristià reciti un breu al·legat que ja comenci amb un “*Sea para siempre bendito y alabado el Santísimo Sacramento*”. diu molt de la columna vertebral que justificava incloure aquest entremès a les antigues festes igualadines del Corpus, més que no pas a les patronals. I la continuació “*A vos, divino Señor, que a mi presencia estáis disfrutando este Pan sagrado que es ¡Oh, mi Dios!, nuestro amor. Aquí está vuestro poder y aunque al parecer pueda comer para el regalo de Dios y soy hombre humano para tan divino bocado [...] varones míos, poned los ojos en alto y veréis el inmenso Dios en la Hostia consagrada*” ens fa pensar que la representació estava més que pensada per al culte eucarístic la festa del Corpus i que el record d'aquesta antiga

³⁰⁹⁶ Recordem que les d'Alcoi s'imprimiren per primera vegada de manera íntegra per Francesc Cabrera el 1838, però hi ha fragments impresos dels anys vint.

³⁰⁹⁷ Vegeu CASTELLÀ 1932, on no hi surt aquesta indicació, per a la qual cal esperar l'edició castellana de l'estudi apareguda a CASTELLÀ 1943, núm. 89, octubre 9, pàg. 6. “*La copia archivada en nuestro Municipio es modernísima y sacada de un ejemplar manuscrito que parece hecho en el primer tercio del siglo pasado.*” També ho diu, en català, la versió mecanografiada d'aquest estudi que es troba dins la llibreta manuscrita d'Antoni Carner. Per com en parla, deduïm que la còpia que nosaltres jutgem confegida després de la Guerra del Francès passà en algun moment per les mans de Gabriel Castellà.

funció era encara patent en el moment de transcriure aquests versos. Com a molt, al mateix segle XVII o després dels fets de 1808, s’hi afegí un crucifix, que podria tractar-se d’una al·lusió visual i simbòlica del Sant Crist d’Igualada, al qual durant els segles XVII al XIX va professar-se una devoció menys constant però més fervorosa que envers el patró de la vila. No oblidem que els Priors de la Confraria de la Minerva eren també els del Sant Crist d’Igualada, que els segles XVII i XVIII es vertebren nombroses activitats artístiques i litúrgiques a l’entorn d’aquest Crist (festes del trasllat 1733, etc.) o que els panys de la creu de la Imatge de l’anomenat *Espòs de Sang* foren sumptuosament revestits de plata l’any 1683.³⁰⁹⁸ També l’any 1728 hi havia a la Casa de la Vila “*una Imatge de un Sanct Christo en la Sala, ab duas cortinas vermellas y sobrace*”,³⁰⁹⁹ que no pensem que fos gaire gros. Aquesta imatge devia presidir les deliberacions dels regidors i potser es podia usar per a representar l’entremès.³¹⁰⁰

- Estructuralment sembla imbuït de la manera de fer dels balls parlats catalans del XVII-XIX, dels quals podria ser un exemplar força destacat i primerenc. Com diuen alguns estudiosos dels moros i cristians penedesencs: “*Un dels aspectes més significats de la Patera igualadina [...] és el caràcter alternat dels diàlegs. A partir de la base de representació amb la filada de moros encara a la filada cristiana, el tambor marca el pas i les evolucions del ball parlat. Entre l’un i l’altre toc es fa un parlament. Aquest aspecte nega a la peça bona part de la que seria una continuïtat argumental que trobem en altres sainets o peces escèniques populars; tan sols a la cloenda aquesta estructura de l’obra es trenca. En qualsevol cas, tant si és per evolució de la Turquia o per decadència d’uns plantejaments escènics més complets, el cert és que la Patera es dibuixa com més propera a l’estructura d’un ball que no pas a la d’un sainet o quadre històric. El text, com gairebé la totalitat de versions del Ball de Moros i Cristians que coneixem, és escrit en castellà, tot i que en determinats moments apareixen fragments en prosa, de la mateixa manera com en altres balls parlats fa la seva aparició el català en fragments dels parlaments*”.³¹⁰¹
- El fet que la major part del text de la *Patera* guardi un major respecte per la rima o la pulcritud lèxica i literària en comparació als balls parlats penedesencs coneguts, ens fa pensar en una gran cura en la seva transmissió i en una major antiguitat d’aquest entremès parlat, cosa que hauria ajudat a donar-li la fama que va tenir, afavorida per l’antigor d’uns Turcs i Cavallets que el precediren per un espai de més de 250 anys. Pel que fa a la mètrica i versificació, aquesta és disposada en dos estils. El primer en quartetes ben definides, en rima consonant i forma de *redondilla* en una disposició *abba* com la veiem en algunes comèdies de Cervantes publicades el 1615,³¹⁰² enlloc de la més usual *abab* que solem veure als romanços de *Marcos*

³⁰⁹⁸ Arxiu de la Corona d’Aragó. Notarials d’Igualada, 1386, folis 215r i 215v. *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve*, foli 100r. Aquesta intervenció costà la respectable suma de 143 lliures i 10 sous, cosa que no es faria mai si no hi hagués un fervor devocional molt elevat.

³⁰⁹⁹ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 1101. Llibre d’Actes 1712-1730, folis 355 i ss.

³¹⁰⁰ Fins als anys noranta del segle XX una reproducció del Sant Crist d’Igualada es trobava al Saló de Plens, a tocar de l’escó del batlle. En fou retirat durant l’alcaldia de Jordi Aymamí Roca.

³¹⁰¹ BOSCH / SOLÉ / BAYER 1998, pàgines 21-22.

³¹⁰² CERVANTES 1615. *El Gallardo Español, La Gran Sultana, La Entretenida*, per citar-ne algunes.

Vicente o de *Don Jacinto*. El ritme es manté força, les formes no són excessivament barroeres. El fragment del *Ball de Viena* de Sant Pere de Ribes o el *Ball de sant Fe* donat a conèixer per Palacín constitueixen dos exemples molt llunyans de fidelitat al patró de rima que té la *Patera*. S'hi troben paraules d'ús freqüent durant els segles XVII i XVIII com el terme *bizarro* (intervenció 18) o *fementido* (intervencions 2, 8 o 18). En algun moment el text es torna més vulgar; potser respon als afegits d'una o més mans; uns retocs afavorits potser per l'èxit momentani d'alguna improvisació o una posterior mitificació, com quan el vers es torna més irregular i es trenca el ritme per fer menció de l'honor de ser timbaler: “*Mis honores son muy grandes, / por ser tambor de la Patera, / mi caja retronará / por todos los ángulos de la tierra*”. (intervenció 5) o el caràcter, contrastat i molt més risible, dels versos del moro primer (intervenció 8):

*“Mira que soy valentón
y nadie se me pone delante
que yo solo en un instante
de cristianos mato un millón.*

*Y cuando hablo chitón
que soy el Cid segundo
que el primero ya es difunto
y no hay otro campeón.*

*Por vida de Dios Baco
que si llego a enfadarme
de cuantos lleguen a mirarme
no tengo para una pipa de tabaco.”*³¹⁰³

i els de l'ambaixador cristià (intervenció 73): “*Anda moro maldito, / moro vil, moro traidor, / que nunca tuviste valor / sino en la lengua y el pito*”.

Això no vol dir però, que no trobem papers còmics o histriònics en peces dramàtiques del segle XVII hispànic, ans tot el contrari. Podria pensar-se que la gravetat de l'entremès igualadí original i el seu context de representació desaconsellarien a priori fer ús d'aquest tipus de recursos. Vegem per exemple, un fragment de la comèdia *El Gallardo Español*, de Cervantes, on el to no desdiu massa de l'emprat a Igualada:

*“Quiero ver la bazarria
deste que con miedo nombro,
deste espanto, deste asombro
de toda la Berueria;*

*Deste Fernando valiente,
ensalzador de su crisma
y coco de la Morisma,
que nombrar su nombre siente;*

³¹⁰³ Sembla obvi que el vers original seria “*cuantos lleguen a mirarme / no tengo para tabaco*”.

*Deste Atlante de su España,
su nuevo Cid, su Bernardo,
su don Manuel el gallardo
por vna y otra hazaña.*³¹⁰⁴

- L'organització escènica de la *Patera*, en dues fileres i alternança d'intervencions parlades dels personatges d'un bàndol (filera) i l'oposat, amb les esmentades intervencions separades per una tonada enardidora i senzilla de retenir sí que es pot considerar prototípica dels balls parlats catalans. Tot i això, la singular manera de saltar durant aquesta passada –segurament aparatosa en la vessant gestual i coreogràfica- devia donar-li un fort caràcter, sovint satiritzat com a impossible de fer si hom no era fill de la vila.
- La intervenció final de l'Àngel, que acaba discutint amb el Rei Moro sobre el dogma de la Immaculada –una temàtica ben pròpia del segle XVII hispànic- és clarament un fragment afegit a un text dramàtic preexistent. No solament pel fet de portar un metre de rima diferent, sinó perquè es veu clarament que fou extret del *Coloquio al Santo nacimiento entre un moro y un cristiano* (ca. 1750, reeditat fins a mitjans del segle XIX) posat en bóca de l'àngel, degudament adaptat i en un ordre diferent al dels romanços de cordill. Alguns petits detalls de forma –com el parlament final- ens fan descartar que s'agafés per font una de les edicions posteriors (mitjan segle XIX), sinó que caldria pensar en les versions impreses ca.1750-1800.³¹⁰⁵ Per tant, podria tractar-se d'un afegit anterior, coetani o immediatament posterior a la Guerra del Francès. No més enllà, perquè Gabriel Castellà va veure una còpia manuscrita que va qualificar de primeries de segle XIX en dependències municipals i en estudiar el text ja hauria documentat els canvis soferts amb posterioritat a la data d'aquella còpia. A més, segons León Carbonero, aquest text constava a l'índex de llibres prohibits per la Inquisició espanyola des de 1793, per la qual cosa pensem fins i tot en un afegit previ a aquesta darrera data.³¹⁰⁶

Vegem-ne una comparació prou demostrativa:

<i>Coloquio entre un moro y un cristiano</i>	<i>Patera igualadina</i>
<p>Cristiano Detente bárbaro, impío, que si sufrió mi valor el llegar tan atrevido á desafiar á cuantos defienden la fé de Cristo, ya no te puedo sufrir en tan bárbaro designio:</p>	<p>135 Ángel Detente, bárbaro, impío, si te ha sufrido el valor y llegar tan atrevido a desafiar a tantos que defienden la fe de Cristo. Ya no puedo sufrir más por tan injusto designio</p>

³¹⁰⁴ CERVANTES 1615, pàgina 1v.

³¹⁰⁵ COLOQUIO 1762. British Library. General Reference Collection T.1956.(5.) Arxiu Joan Amades de la Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Edició sense data ni impressió ca. 1800, Romanç 2731. o bé Edició Ignacio Estivill ca. 1830 Romanç 2726. Són les que esmenten "el Turco, Herege y Judío" que apareix a la *Patera*, enlloc de "el moro corrompido, el turco, herege y pagano, y todo idólatra impío" que apareix a les edicions de mitjan segle XIX.

³¹⁰⁶ CARBONERO SOL 1873, pàgina 179.

porque tocando a María,
 en pureza blanco armiño,
 aquella Virgen sin mancha,
 en quien culpa no ha cabido,
 aquella suprema Reina,
 de los Angeles hechizo,
 á quien suplico me ampare
 para que sea cuchillo
 de cuantos tiranos fuertes
 ultrajen su Ser divino,
 y de su divina gracia
 mi fuerte brazo asistido,
 despedace á cuantos niegan
 la ley de su sacro Hijo.
 Y ya cansado de verte
 tan soberbio y tan altivo,
 vengo á que sepas, tirano,
 que habrá quien te dé castigo
 de las bárbaras razones
 y tu mal fundado estilo.
 Y pues que tanto blasonas
 de valiente y atrevido,
 saca ese cobarde acero,
 saca ese bárbaro filo,
 y verás en breve tiempo
 del mas humilde caudillo
 que tiene la cristiandad,
 si saben cortar los fillos
 de su vencedora espada.
 Ea, bárbaro, atrevido,
 apercíbete á batalla.

Cristiano.

No tienes que poner duda
 que en esa no ocupo mancha.
 No habrás visto en un cristal,
 allá en tus bárbaros ritos,
 que el sol entra y sale en él
 y que jamás rompe el vidrio?
 Pues así entró el sol divino
 de Jesucristo en María,
 quedando aquel cristal fino
 de santidad tan perfecto,
 como antes lo había sido.

Cristiano.

Ya estás vencido, tirano,
 y castigada tu infamia;
 y si á Dios no le confiesas,

porque en tocando a María
 de pureza clara armonía.
 Aquella pura y sin mancha,
 aquel retrato divino,
 aquella soberana Reina
 de los ángeles divinos.
 Les suplico que me ampare
 para que vea a cuchillo

de cuantos tiranos niegan
 la fe de su sacro hijo.
 Ya estoy cansado de verte
 tan soberbio y tan altivo,
 veo que sabes, tirano,
 que habrá gente de castigo.
 De tus bárbaras razones
 y del más profundo estilo
 ya que tanto tu blasonas
 de valiente y atrevido
 saca tu cobarde acero,
 saca tu cobarde filo
 y verás en breve tiempo
 del más humilde caudillo
 que dice la cristiandad.
 Si saben cortar los fillos
 de mi vencedora espada.
 Ea, bárbaro atrevido [,]
 precipítate a la batalla.

[...]

141.

Ángel

No tienes que poner en duda
 que esto no ocupa mancha;
 no habrás visto allá
 en tus bárbaros países
 que el hermoso sol, sale y pasa
 por el cristal sin romper el vidrio?
 Así mismo entró en María
 aquel Cristo de virginidad

como antes de haber nacido.

[...]

143.

Ángel

Ya estás vencido, tirano,
 castigado en tu soberbia,
 si a Dios no le confiesas

<p>y de tu secta te apartas, te he de cortar la cabeza, y en la punta de una lanza la he de llevar por bandera para triunfo de mis armas. Ea, moro, á Dios confiesa, y á su Madre soberana.</p> <p style="text-align: center;">Cristiano.</p> <p>Luz y honor de los paganos, pues en ti espero un caudillo que ensalce la cristiandad, siendo defensor de Cristo.</p> <p>Para haber de cristianarte está todo prevenido: y pues confiesas la fé, abrázame, nuevo amigo,</p> <p>y pues tuya es la victoria, pido que me des tu auxilio, para que convertir pueda á la Ley de Jesucristo, mas Moros, que tiene el mar gotas de agua en su abismo. Así lo espero, Señora, de vuestro poder divino, que asistido de la gracia siempre iré por buen camino, y temblarán de mi brazo el Turco, Herege y Judío. Donde de las muchas faltas á todos perdon pedimos, y á quien se ha de conceder será á Diego de Ornedillo, que fue el autor que compuso este breve silogismo: quisiera ser su Apeles para haberlo corregido.</p>	<p>y de tu secta no te apartas</p> <p>con esta punta de espada que la llevo por bandera por triunfo de mi mano. Ea, moro, a Dios confiesa y a su madre soberana.</p> <p style="text-align: center;">145. Ángel</p> <p>Luz gloria de paganos este moro es convertido que si Dios me da la gracia para convertir más moros que no hay gotas de agua en el mar y su abismo. Y para hacer tal prodigio abrázame, oh, amigo! que siempre estaré en tu compañía para defender la fe de Cristo.</p> <p style="text-align: center;">Temblará de nuestro brazo el hereje turco y judío; y así se acaba el baile.</p> <p style="text-align: center;">De las faltas que hicimos perdón a todos pedimos.</p>
---	--

Que aquests fragments (versos de 8 síl·labes en rima assonant - *a* - *a*) siguin datables ca. 1750 i puguin considerar-se com un afegit clar en contraposició a unes quartetes en rima consonant *abba* ens reforça la conjectura que el cos principal dels parlaments de desafiament, siguin preexistents. O sigui, del segle XVII o, com a molt tard, del primer terç del XVIII (aquesta darrera opció molt poc probable).

- Aquest final –malgrat que posterior, ca. 1750-1820- deu suplir-ne un de previ. Això ens fa pensar que potser en un moment inicial els parlaments potser es superposaren damunt d’una dansa processional preexistent, tal i com va passar amb

els Turcs i Cavallets de Tarragona abans de 1692. Per tant, algunes locucions podien tenir lloc de manera que la batalla dialèctica s'anés desenvolupant a mesura que la processó de Corpus itinerava per la població i, si fos així, aquesta pregària s'hauria pogut escoltar poc abans de la conclusió, a la porta del temple o en un dels diversos altars o estacions que es paraven pels carrers i places per tal de cantar i incensar la custòdia, moment que en altres poblacions (potser també a Igualada) era aprofitat per a fer-hi dansar l'àliga. No ens sembla descabellat contemplar una victòria i conversió del rei moro (potser en el segle XVII sota la forma d'una submissió més clara o denigrant, agenollat i amb una espasa apuntant-li) just en el moment que la processó era a punt de finalitzar; pensem en una manifestació com la que es va fer el 1617 tot aturant la processó mitja hora per tal de dur a terme la naumàquia.

- Tot aquest plantejament no tindria tant de sentit en el context processional de sant Bartomeu, reinterpretat des de mitjan segle XVIII. Per tant creiem que, en passar a la Festa Major, la *Patera* en la seva forma íntegra i sense interrupcions es representaria a la plaça després de la processó i, només de forma parcial durant l'actuació conjunta del migdia i en els lluïments a domicili de la cercavila de la vigília o del matí. Així ho indica el programa de 1849 quan, al sortir d'ofici "*regresará la Corporacion en el mismo orden de ida á la casa capitular en cuyo frente se ejecutará parte del grandioso simulacro [de combate entre moros y cristianos] anunciado*" i quan, a la "*tarde tendrá lugar la procesion por el interior de la villa en que irá el M. I. Ayuntamiento; y concluída, se representará en la plaza y en todas sus partes el espresado baile la Patera*".³¹⁰⁷
- L'abundància de balls amb parlaments durant tot el segle XVIII fins i tot en ambients rurals (recordem el Ball de Serrallonga copiat a Perafita ca. 1750),³¹⁰⁸ la complexitat del constructe discursiu propagandístic que amarava la *Patera* igualadina des de la primera meitat de segle XIX –constructe allargat fins als anys vuitanta d'aquell segle i àdhuc fins més tard- i l'alt grau de difusió que havia assolit aquest discurs, ens porta a pensar que es tracta d'un text de la segona meitat del segle XVII. Retocat si cal abans o poc després de la Guerra del Francès i també durant el procés de cristallització de la Festa Major com un fenomen pròpiament local d'Igualada, entre 1750 i 1820 o poc després. Som del parer que si el text no hagués tingut una antigor notable en aquest moment, no hauria pas suportat que al seu damunt s'hi bastís aquest constructe discursiu patriòtic i llegendari que provocava que la mofa dels Innocents el 1819 o que Jaume Serra Iglesias en cerqués apassionadament uns orígens antiquíssims entre els volums de l'arxiu municipal i en donés a conèixer una honesta recerca l'any 1884. En cas de ser un text de la segona meitat del segle XVII, cal preguntar-se què seria antic i què fruit d'afegits dels segles XVIII-XIX. És una pregunta que no podem respondre amb seguretat, però pensem que un triatge analític dels versos pot aclarir-ho amb un cert fonament científic.
- És també un indicatiu d'antiguitat el fet que Lluís Marsans considerés el 1885 que la llengua era estranya i complicada d'entendre: "*Alashoras para'l tambor y'ls dos*

³¹⁰⁷ Vegeu annex documental, programa de la Festa Major de 1849.

³¹⁰⁸ SERRALLONGA 2015. Hi ha el facsimil complet d'un manuscrit del Ball d'en Serrallonga, en foli partit verticalment i datat cap a 1750, que es conserva al mas El Prat de Sant Agustí de Lluçanès.

surtits de la fila tiran un parlament cada hú, en castellá tant estrany, qu'estich cert no l'entendria cap fill de Castella". Aquesta consideració és delatora d'un registre literari molt allunyat de l'emprat en aquella època (recordem que la premsa escrita de mitjan segle XIX era tota en castellà, igual que l'aparell legislatiu, notarial o administratiu). També pensem que es troba molt luny de l'ambient teatral de Gil i Zárate o de Romea que hem vist a la Barcelona de 1850-1865.

En qualsevol cas, les ambaixades que hom pot escoltar a les festes d'Alcoi, Beneixama, Bocairent...responen a un estadi posterior, imbuït de la literatura romàntica del segle XIX. Només cal veure com són redactes les alcoianes o les de beneixama, sobre les quals hi ha publicat un estudi força exhaustiu i que es daten vers 1820-1830.³¹⁰⁹ Perquè, si bé és cert que la *Patera* presenta moltes de les característiques pròpies d'una ambaixada valenciana (exaltació patriòtica i dels mites nacionals, al·lusió a sants protectors -ja fossin sant Jaume o sant Bartomeu, insults al moro i menyspreu a la fe islàmica,³¹¹⁰ i fins i tot podria considerar-se com a tal la conversió final del moro), és també evident que parteix d'uns patrons vinculats al ball parlat català.

També la *Patera* va patir modificacions posteriors, segurament setcentistes, que ja s'han comentat, com l'afegit del caràcter del pròleg o les estrofes de l'Àngel manllevades als romanços de la segona meitat de segle XVIII. Encara va rebre més esquitxades hagiogràfiques del segle XIX, com aquella figura de sant Jaume que no ens consta que intervingués als parlaments, que no arrela i de la qual no es torna a parlar mai més, etc. Però excepte el tram final, no va ser mai un text obtingut a partir de cap dels múltiples motlles argumentals i textuals que van circular (*Jacinto y Leonor*, *Marcos Vicente*, etc). Per la qual cosa pensem que era un text realment local i propi, fet que es pot avalar per l'antiquíssima línia de continuïtat que li hem pogut descobrir i resseguir.

---

³¹⁰⁹ BENEIXAMA 2016.

³¹¹⁰ ALCARAZ 2006, pàgina 101-106

24 ELS ESTUDIS NOUCENTISTES I DARRERS INTENTS DE REINTRODUIR LA PATERA

24.1 Gabriel Castellà (1901-1905-1909) i la fi dels Cavallets

D'entre els darrers que vegeren activa la *Patera* en la seva joventut cal esmentar Gabriel Castellà i Raich (1876-1959). Ell fou engrescat per Jaume Serra Iglesias a fer estudis d'etnografia i folklore, sobretot religió. El 1908 fou nomenat oficial major de Secretaria de l'Ajuntament d'Igualada, del qual càrrec depenia també l'Arxiu Municipal. A partir de 1930, gràcies a una proposta de l'aleshores regidor i activista cultural Pere Borràs i Estruch, reorganitzà l'esmentat arxiu, creà o continuà la sèrie dels *Lligalls* i esdevingué el primer cronista de la ciutat. També inicià en col·laboració amb els fotògrafs de l'Agrupació fotogràfica d'Igualada el que seria l'Arxiu fotogràfic Municipal. Contribuí a la Història d'Igualada de Mn. Joan Segura (1907-1908), participà a l'organització dels actes del centenari de la Batalla del Bruc el 1908 i fou soci de l'Acadèmia Mariana de Lleida i l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.³¹¹¹

Ultra els treballs pioners dels etnògrafs que foren Serra Iglesias (en la vessant històrica) i Lluís Marsans (en una vessant més folklorística i de costumari) ell fou qui va fer el primer estudi sobre la *Patera* amb pretensions de profunditat i rigor. En primer lloc, publicà a *La Semana de Igualada* dels dies 10 i 17 d'agost de 1901 una ressenya general i argumental de l'entremès, en un moment que la còpia del text que serví de base a Antoni Carner (d'Antoni Campmajó, 1902) encara no era feta i, per tant, tingué a l'abast un segon manuscrit, més antic, que ell va jutjar com del primer terç del segle XIX.³¹¹²

Més tard, prop d'assolir la trentena d'anys d'edat, publicava el 1905 un altre text al periòdic local *Sometent* del dia 30 de desembre. És un text molt breu pel fet de quedar emmarcat dins un estudi global de totes les músiques populars dels balls de la Festa Major d'Igualada (el qual acabava amb aquesta entrega), però que constitueix la primera posada en notació de la cantarella, del ritme i de la seva harmonització.³¹¹³ Uns dies abans, el 25 de novembre, ja havia tractat breument dels cavallets, dels quals donà també la tonada de corneta i que mostra en un avançat estat de decadència i desprestigi tot i tractar-los amb l'interès propi d'un etnògraf que recollia les precioses engrunes del que havia estat una comparsa notabilíssima dins el conjunt del Principat.

Finalment, tot això fou integrat en un treball més extens, presentat al Centre Excursionista de Catalunya l'abril de 1909. Ho sabem perquè aquest estudi fou publicat al periòdic *L'Eco d'Igualada*, núms 161, 163, 165 i 168, del desembre de 1923 al febrer de 1924. Però l'estudi no fou publicat complet, o bé l'Hemeroteca Local no conserva tots els exemplars d'aquella capçalera. L'estudi encara es tornà a publicar, aquesta vegada

³¹¹¹ BISBAT / MIRET 1986, pàgines 51-53.

³¹¹² Vegeu CASTELLÀ 1932, on no hi surt aquesta indicació, per a la qual cal esperar l'edició castellana de l'estudi apareguda a CASTELLÀ 1943, núm. 89, octubre 9, pàg. 6: "La copia archivada en nuestro Municipio es modernísima y sacada de un ejemplar manuscrito que parece hecho en el primer tercio del siglo pasado."

³¹¹³ Vegeu annex documental. CASTELLÀ 1905.

sencer, el 1932 dins el “*Diari d’Igualada*”, un mitjà conservador catalanista impregnat de noucentisme. Concretament en set entregues, als números 365, 366, 367, 368, 371, 372 i 373, compresos entre els dies 18 i 30 d’agost d’aquell any, cosa que contextualitza aquesta publicació en el marc de la Festa Major i l’interès que les notes històriques sobre ella suscitaven al voltant d’aquelles dates. Allí es fa referència a la data original del treball, ja que el 1932 Castellà comptava amb 56 anys i no tenia pas a l’abast els mateixos materials que aleshores:

“*Troband-nos als volts de la festa Major creiem d’oportunitat aquest treball que son autor En Gabriel Castellà i Raich presentà en 1909 a la Secció Folk-lòrica del meritíssim Centre Excursionista de Catalunya, on fou llegit en sessió pública del dia 10 d’abril d’aquell any. N. de la R.*”³¹¹⁴

El mateix treball fou reeditat encara en castellà el 1943, en el mateix *Diari d’Igualada* el qual, per raons òbvies, havia passat a denominar-se *Igualada. Boletín semanal. Editado por la Delegación Local de Prensa y Propaganda de F.E.T. y de las J.O.N.S.* Fou als números 84 (7 d’agost), 85 (14 d’agost), 87 (28 d’agost), 89 (11 de setembre) i 93 (9 d’octubre) de 1943. El contingut era en tot igual a l’edició de 1932, però hi hagué petits afegits, com una frase concreta on es dóna per fet que el manuscrit que es conservava a l’Ajuntament era del primer terç del segle XIX, un detall que a nosaltres ens interessa moltíssim per a la història del text i de la seva transmissió.

Antoni Carner, en un aplec mecanografiat que acompanya la llibreta manuscrita amb els parlaments de la *Patera* transcriu l’estudi de Gabriel Castellà i ens explica ben clar el fatigós periple d’aquest treball:

“Nosaltres l’hem transcrit de “L’eco d’Igualada” números 8-XII-1923 i 161, 163, 165, desembre 1924 i gener 1925 [sic]. No es publicaren mes que tres fragments per haver-se suspès la publicació del periòdic. Mes endavant es publicà sencer al setmanari “IGUALADA” [...] traduït en castellà. Ara ha estat novament girat en català tal com era l’original. Amb tot el text primitiu haurà sofert alguna modificació, no essencial. Els versos que es copien no han variat gens i l’explicació del ball o entremés que es descriu tampoc.”³¹¹⁵

Sens dubte, l’estudi de Gabriel Castellà fou qui més enllà va anar de tota la historiografia que ha tractat aquest entremés festiu. La resta de treballs posteriors, com veurem, només han citat una i altra vegada els continguts anteriorment exhumats per Castellà a principis de segle XX.

24.2 Altres mencions posteriors (1940-1970)

Aquests treballs posteriors no aportaren res de nou ni de consistent, ans al contrari; a vegades complicaren la percepció clara del què fou realment la *Patera* i la visió diacrònica de la mateixa, en el que gosariem anomenar un abús de la sincronia, perquè

³¹¹⁴ Vegeu annex documental. CASTELLÀ 1932.

³¹¹⁵ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Antoni Carner Borràs. Top. 17. Fulls solts al principi.

parlen d'una manera general com si les característiques que tenia al segle XV fossin comparables amb les del segle XVIII. Realitzaren una altra tasca, prou valuosa: projectaren l'entremès dins el món festiu català. Gràcies a ells són escassos els folkloristes catalans que no coneixen l'existència d'aquest ball de Moros i Cristians igualadí. Aureli Capmany (1868-1954) en parla llargament al seu llibre *El ball i la dansa popular a Catalunya* (Barcelona, 1948). Per la seva banda, Joan Amades (Volum IV del *Costumari*, 1953) fa una abstracció general a partir de dades molt llunyanes entre elles per integrar-ho tot en un constructe intel·lectual que degué funcionar als ulls dels experts d'aleshores, però que avui dia planteja problemes irresolubles. En primer lloc, omet la vinculació hagiogràfica amb sant Sebastià i els cavallets –vinculació que es perllongà durant força temps- i en segon lloc, *pars pro toto*, considera la *Turquia* com una acció de pirateria a partir d'una sola aparició com a tal en un context extraordinari i basant-se segurament en el pròleg de l'Ambaixador Cristià.

El més notable que li va succeir a la *Patera* en el camp acadèmic fou el fet d'aparèixer dins un dels poemaris igualadins més importants de tots els temps, *L'Aurora de l'Aragall* (1947-1961) del gran poeta Joan Llacuna. Allí se la tracta com un element més de la mitologia local de la seva ciutat natal.

SÀTIRS

*Se'ns muden, Aurora,
els ulls amb els anys.*

*Tu, que els tens tan negres,
te'ls veuràs castanys.
-Patera, patum,
les banyes de fum.*

*Els sàtirs vindran
i se'ls enduran.*

*-Patera, patam,
les banyes de fang.*

*Els tritons, ondina,
es fiquen al blanc
de la teranyina.*

Poc després, el 1965, Francesc Victori va publicar, a l'empara del Centre d'estudis Comarcals d'Igualada, el *Calendari Folkloric d'Igualada i de la seva Comarca*, una obra recopilatòria de tota l'etnografia local. Si bé no aporta cap coneixement nou sobre la *Patera*, ans podem garantir que begué dels estudiosos locals anteriors per manca de memòria viva sobre el ball o entremès, no és menys cert que va mantenir viva la flama de la memòria d'aquesta manifestació cabdal.

24.3 La proposta de reforma d'Antoni Carner (1950-1965?)

Antoni Carner (1904-1978) és un de tants personatges fascinants de la Igualada contemporània. Segons ens ha reportat Antoni Dalmau, a la seva joventut va pertànyer a la CNT i el 1925 es va afiliar a l'Ateneu *Porvenir*. Després va tenir un pas fugaç pel republicanisme lerrouxista i el 1930 va ser secretari del Centre Republicà. Sense que sapiguem el perquè ni la data exacta, en plena República va fer un tomb ideològic molt pronunciat. Entre 1932 i 1936 ja va col.laborar en el conservador *Diari d'Igualada*. Després de la Guerra Civil ja se'l podria considerar com un franquista acèrrim. Resulta molt difícil saber si tot plegat va ser fruit d'alguna frustració o ressentiment personal o d'una evolució gradual com passa a vegades quan la gent es fa gran o envelleix. En qualsevol cas, va passar d'acompanyar l'anarquista Joan Ferrer i Farriol a anar de bracet de la dreta franquista, després de passar per un interludi republicà. La seva tasca com a historiador local sembla que pertany al període posterior a la Guerra Civil, entre 1942 (primers articles) fins als treballs dels anys cinquanta sobre la Guerra del Francès, les *Estampas Igualadinas*, acabades el 1958 o *La Basílica de Santa María. Mil años de historia igualadina*, de 1959. Després inundà la premsa local amb perfils biogràfics i anecdotari de nombrosíssims personatges igualadins, fins almenys el 1978, el mateix any del seu decés.

Estudiós del folklore local, coneixia bé els treballs previs que s'hi referien, des dels folkloristes vuitcentistes fins a Mn. Segura i el seu coetani Gabriel Castellà, dels quals extreia les informacions sobre les èpoques més reculades. Tot i beure dels estudis anteriors, va saber rastrejar les darreres espurnes que d'aquest folklore quedaven i, en les seves evocacions constants a la premsa, va insuflar a la historiografia de la *Patera* allò que la memòria oral li havia fet arribar. Són força importants per al present estudi els perfils biogràfics de Joan Barral *el Patera* i de Josep Claramunt *el Cargolat*, darrer cap de colla de la comparsa, així com de Sebastià Graells, el darrer ballador viu, qui moria el 1967 i motivava Carner a treure els conseqüents treballs entre 1967 i 1972.

D'entrada, una bona ressenya apareguda al programa de la Festa Major d'aquell mateix any 1967. Era ell qui va recollir detalls de la decadència dels parlaments tant entranyables com aquest:

"[...] En los últimos tiempos, la letra de la «Patera» había sufrido muchas deformaciones, hasta el punto de que un terrible y belicoso «¡Oh, Mahoma!», se había convertido en un pacífico y bonachón «Home, home...[...]».

De todas formas, la lucha seguía y como quiera que, naturalmente, los contendientes no se acordaban, finalmente intervenía San Miguel, Príncipe de las celestes milicias, quien, con un inspirado panegírico, apabullaba a los secuaces de Mahoma que, en el último instante, se rendían a discreción postrándose ante el Santísimo. Esto nos permite conjeturar que la "Patera" o "Turquía", como se llamaba antiguamente, fue en su origen un auto sacramental.

Desaparecida la danza, el ritmo de la "Patera" se conservó mientras existieron campanas en la torre de Santa María. Todo el mundo sabía que cuando las campanas parroquiales tocaban la "Patera" había sido bautizado un varón. Ahora ya sólo es un recuerdo."³¹¹⁶

El 1972, va publicar l'interessant perfil biogràfic d'*El Cargolat* amb el significatiu subtítol *El fin de la Patera* dins la premsa local, repescant i reaprofitant (una pràctica massa freqüent entre els erudits locals de postguerra) una de les *Estampas Igualadinas* de 1954.³¹¹⁷ El 1978 encara va fer el mateix però en català.³¹¹⁸

Carner va treballar amb una gran intensitat en un intent molt seriós de dignificació literària de la *Patera*, de la qual tenia el text històric sencer, sense que sapiguem que mai transcendís a la llum pública aquesta tasca. Suposem que això fou avançada la postguerra, per la cal·ligrafia del manuscrit-esborrany i pel seu periple ideològic i personal, donat que ens semblaria impropï d'un perfil ideològic d'algú de la CNT i quasi anarquista. Carner manifestava el 1967 la seva intenció d'emprendre aquesta obra en un article del programa de la Festa Major. El to que traspua ens fa pensar que el projecte havia sigut llargament acaronat i que la seva feina des del punt de vista textual ja devia ser acabada uns anys abans d'aquesta data:

"Algunas veces se ha tratado de resucitar la antigua danza igualadina, no para que, como en sus últimos tiempos, se exhibiese en plazas y calles interpretada groseramente, sin arte ni gracia, sino para incorporarla, debidamente depurada, al repertorio de nuestra Agrupación Folklórica.

De esta suerte dignificada, la "Patera", representada en su buena época –antes de que degenerara en una burda parodia- por las personas de mayor distinción de la Ciudad, volvería a ser el eco más genuino del alma ancestral de nuestro pueblo, la tonada que hacía vibrar los corazones igualadinos.

El antiguo grabado que ilustra esta página procede de un programa de la Fiesta Mayor de un año del siglo pasado, cuando todavía la "Patera" constituía la máxima demostración del tipismo igualadino.

*En muchas ciudades se conserva alguna de estas danzas medievales –la "Patum", de Berga, por ejemplo- que les dan fama y acentúan su fisonomía propia. Aquí no la supimos conservar, pero nada impide su revalorización. ¿No sería un bello espectáculo contemplar la antigua danza de moros y cristianos en una de nuestras plazas, libre, por unas horas, de los coches que las ocupan?"*³¹¹⁹

Segons Carina Alcoberro, membre de l'Agrupació Folklòrica Igualadina, sembla que el 1965 hi hagué un intent frustrat de representar la *Patera*³¹²⁰ i és en aquest context que -al nostre entendre- cal ubicar la refundició del text que en feu Antoni Carner, ja fos per causa de considerar viable la proposta o pel fet (creiem que més probable) que l'erudit

³¹¹⁶ CARNER 1967. Vegeu Annex documental, Any 1967. Segurament es refereix a la intervenció 110: "Oh, Mahoma el cristiano / dice que os aguarda / para tener la batalla."

³¹¹⁷ Biblioteca Central d'Igualada. *Igualada, periódico bisemanal*, 8 d'abril de 1972, pàgina 5.

³¹¹⁸ Biblioteca Central d'Igualada. *Igualada, periódico del Añoia*. Núm. 2491, 24 de juny de 1978, pàgina 11.

³¹¹⁹ CARNER 1967. Vegeu Annex documental, Any 1967. Segurament es refereix a la intervenció 110: "Oh, Mahoma el cristiano / dice que os aguarda / para tener la batalla."

³¹²⁰ Comunicació personal de Carina Alcoberro dels dies 4 i 22 de gener de 2021. Ens escrivia: "L'any 1965, Mª Concepció Puig estava al davant de l'entitat [Agrupació Folklòrica] com a directora i ella va ser la impulsora de la *Patera* en aquella època, però malgrat que en Regordosa i en Mariano Miquel li donaven un cop de mà en actes puntuals, ella es va veure una mica desbordada i no ho va tirar endavant."

feia anys que preparava aquesta versió amb l'esperança de veure-la declamar algun dia. L'arranjament literari de Carner, el qual cal considerar com quelcom més que una simple proposta benintencionada, és bastant respectuosa amb l'original, al qual escurça quan podria semblar reiteratiu o feixuc. El suavitza quan peca de rudeses o del que un literat consideraria mal gust. És una tasca molt ben feta o, com a mínim, molt pensada i cuidada. En donen fe les nombroses rectificacions que trobem al manuscrit, sovint modificades fins i tot un parell de vegades, i amb quartetes senceres que foren totalment canviades o escrites de bell nou. La rima i el metre són molt acurats i demostra un domini de la llengua castellana que avui no seria usual veure.

El manuscrit d'Antoni Carner fou llargament perseguit per nosaltres perquè contenia la única còpia completa que coneixem de l'entremès i de la seva proposta de refundició i restauració del text. Va ingressar a l'Arxiu Comarcal fa una quinzena d'anys, entre els darrers papers de l'erudit que quedaven a casa seva des que havia mort. Es troba escrit tot aprofitant un llibre de comptes d'impremta de l'Abadal d'Igualada, de tamany foli, i és una còpia concebuda per a ser vista i llegida a llibre obert i a doble pàgina. Al *verso* de cada foli hi ha el text extret de la còpia manuscrita d'Antoni Campmajó del 1902 i al *recto* hi ha la seva proposta de refundició i restauració del text.³¹²¹ A la portada hi ha una etiqueta on consta "*La Patera. original y texto refundido por Antonio Carner*". La única mà que veiem en tot el document és la del propi Carner, la cal·ligrafia del qual reconeixem.

La llibreta d'Antoni Carner incorpora una còpia mecanoscrita de l'estudi de Gabriel Castellà del 1909-1932, i algunes dades més extretes dels treballs de Jaume Serra Iglesias (1881 a 1927). Tot plegat ocupa 14 fulls solts. Allí ja consta que la còpia del text que tenia Campmajó i que Castellà va jutjar com del primer terç del segle XIX. Tota ella és un garbuix de fulls arrencats i afegits, encara que no n'hi ha cap de solt, excepte els 14 fulls mecanoscrits suara esmentats. La raó és que va aprofitar una llibreta de comptes pràcticament buida que ja havia esdevingut inútil però que tenia els folis de paper de bona qualitat, payoutat i reglat. Comença amb 12 folis afegits a l'inici, numerats del 1 al 12. A partir d'aquí té dues numeracions. Continua aleshores el foli 13 amb l'inici de la numeració d'impremta (de la qual el núm 4), de manera que ja hi manquen els folis 1-3 del que fou l'antic volum de comptabilitat. Per aquest motiu, donat que en foren arrencats els folis escrits amb les operacions comptables, contemplem com a vàlida la numeració manuscrita de Carner, que arriba fins al foli 40, tot i que la còpia continua després d'aquesta paginació. Si el darrer foli numerat a mà és el 40, aquest porta el núm imprès 54, i així continua fins al 77, on fineix la còpia dels parlaments al *recto* del mateix. Consta doncs, d'un total de 63 folis escrits, numerats de l'1 al 40 (a mà) i del 55 al 77 (numeració editorial).

A part d'aquests materials, es conserva una segona còpia del text previ a la refundició, fotocòpia d'un mecanoscrit que per a nosaltres fou confegit -sens dubte- pel mateix Carner. Es troba a la Biblioteca Central d'Igualada.³¹²²

---

³¹²¹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Antoni Carner Borràs. Top. 17.

³¹²² Biblioteca Central d'Igualada. Col·lecció Local, Reg. 13241.

Per demostrar la qualitat de la intervenció d'Antoni Carner, que donem sencera a l'annex juntament amb els parlaments originals, en transcrivim algunes quartetes. Tot i que nosaltres no recomanem alterar massa el text original si mai es torna a representar, cal dir que el resultat escènic fóra més satisfactori per als qui escolten si que es portava a escena fos la versió refosa. També és cert que les actuals ambaixades valencianes no són pas gaire més entretingudes que la nostra *Patera*:

LA PATERA (còpia de 1902)	Refundició d'Antoni Carner
<p>[2]</p> <p>Ya has concluido fementido, cruel bárbaro e inhumano, lo que propones es en vano, sin razón y sin sentido.</p> <p>Sí, los moros hemos venido, no para matar ni robar, no dar a nadie un causar a cuantos hay de nuestro partido.</p>	<p>Concluíste fementido, bárbaro cruel e inhumano? Cuanto dices es en vano, sin razón y sin sentido.</p> <p>Sí, los moros hemos venido, no a matar ni a robar, sino para propagar la fe de nuestro partido.</p>
<p>[35]</p> <p>Ya estoy del todo cansado de oír tantas razones, vamos, vamos, mis moritos a quitar de esos malditos</p> <p>cristianos los corazones. Por el mundo voy buscando, voy buscando un cristiano y hasta ahora no lo he hallado.</p> <p>Aunque soy moro muy raro tengo de pelear contra aquel Rey tirano. Y llevo mi mano a la espada</p>	<p>La atención ya fatigada de oír tantas sinrazones, basta ya de dilaciones, discutamos con la espada.</p>

Com pot veure's en la mostra, Carner va arranjar, endreçar i escurçar aquelles intervencions que haurien pogut esdevenir feixugues. Tenim aquesta refundició per un dels seus millors treballs, fruit d'una reflexió profunda i un replanteig constant, amb l'afany de millora per oferir a la ciutat el que per ell era un tresor local de primera magnitud. La gran quantitat de propostes que foren reconsiderades amb els anys així ho demostra. Carner sabia el que tenia entre mans; no en va devia haver llegit l'elogi de Joan Amades, aparegut el 1953 al quart volum del *Costumari*:

“La Patera és la representació més important d'aquest gènere, a casa nostra, de les que ha assolit gairebé la nostra generació.”³¹²³

Mentrestant, Igualada s'hi posava d'esquena i dormia en la ignorància del valor patrimonial dels seus entremesos festius. La Festa Major passava aleshores pel que segurament fou el pitjor moment de la seva història. A diferència d'altres poblacions

³¹²³ AMADES 1950-1956, Volum IV, pàgina 903.

com Tarragona, Reus o Vilafranca, no va saber rellegir el seu passat per a reintroduir, degudament contextualitzats, aquells entremesos. El menysteniment culminà el 1977, quan va suprimir-se el caràcter festiu de la diada patronal. Un editorial a la revista “Vida...” del 21 de juliol d’aquell any ho lamentava. Estem convençuts que fou redactat per Antoni Carner o per Antoni Moncunill:

“La festa de Sant Bartomeu no pot ésser traslladada. [...] L'anella de set segles de tradició queda esmicolada per una disposició municipal. Hom sap que l'Ajuntament pot declarar com a festes locals dues dates. I, amb bon encert, acostumaven assenyalar les festes del Sant Crist i de Sant Bartomeu. Però aquest any 1977 la Corporació Municipal, això sí, amb la comunicació protocolària a l’Autoritat Eclesiàstica, ha decidit declarar festa local el dia 22 d'agost. S'escau en aquest dia la festa litúrgica de Maria Reina. [...] Però el dia 24 d'agost, els igualadins, sense contrariar les prerrogatives de Maria, en llur fervor, baixen Sant Bartomeu del retaule i l'instauen en els cors, en les famílies, i en les places... [...] La festa litúrgica de Sant Bartomeu és el dia 24. Sincerament [...] creiem que la no celebració de la Festa Major en la commemoració litúrgica, que és el dia 24, de Sant Bartomeu, és una equivocació solemne. No comprenem com amb l'experiència recent de la supressió impopular de certes festes, hom hagi caigut en aquest error. Confiam que aquesta patinada haurà estat una excepció dintre els set-cents anys de celebració de la Festa Major el dia de Sant Bartomeu, i que l'any vinent un Ajuntament elegit democràticament pel poble retornarà la Festa al seu dia tradicional.”³¹²⁴

Era l'època daurada del moviment sardanista, dels esbarts. Com ja intuïem en llegir Antoni Carner, la dignificació passava per treure allò que semblava barroer, millorar els materials originals i evitar que fos “*interpretada groseramente, sin arte ni gracia, sino para incorporarla, debidamente depurada, al repertorio de nuestra Agrupación Folklorica*”. En aquesta època, Igualada havia sigut “Ciutat Pubilla de la Sardana” el 1974 i un any abans s’havia produït una moixiganga d’escenari, ben allunyada dels paràmetres que històricament havien regit aquesta altra important manifestació festiva igualadina.³¹²⁵

24.4 Diversos intents contemporanis sense continuïtat: 1980 i 1999.

24.4.1 Un intent escolar al col·legi Monalco (1980)

És en aquest context (*millorar* un original) que cal ubicar la representació de la *Patera* que féu el col·legi Monalco el 1980, a finals del curs escolar, per contribuir al major lluïment d’una romeria a Montserrat. Hem trobat una crònica, quasi un assaig, de la mateixa. Va signada per *Mars*, un pseudònim periodístic d’Amadeu Caballé, vinculat al Centre d’estudis Comarcals i periodista del Diari d’Igualada. Com no podia ser d’altra manera, evoca el record dels igualadins que havien somniat amb aquest entremès:

“Punt ciutadà. De “la Patera” a en Victori i Aguilera.

³¹²⁴ Vegeu annex documental. Biblioteca Central d’Igualada. *Vida...Revista de la família igualadina*. 21 de juliol de 1977.

³¹²⁵ GUIOL [RIBA I GUMÀ, Salvador]: “El Ball de la <Moixiganga>”, dins *VIDA...*, 18 de gener de 1973, núm. 996, pàg. 3.

Dissabte al capvespre, entre els diferents actes fets a la plaça de l'Ajuntament per tal d'acomiar el III Romiatge Típic a Montserrat, hi hagué la presentació de "La Patera". Fou duta a terme pels alumnes del Col·legi Monalco. També ens representaren dues estampes de "La Moixiganga". I si aquesta fa pocs anys que ja l'havíem vist a la nostra Plaça per un altre grup juvenívola també igualadí, no era així amb "La Patera". Suposo que "La Patera", des de Déu sap quan (documentalment potser hi ha alguna referència històrica, però en aquest moment d'escriure no en tinc coneixement), no s'havia representat als carrers d'Igualada. Per això pot deixar-se constància que dins un període potser d'una cinquantena d'anys com a mínim, dissabte fou la primera vegada que s'hi presentà. Puntualizem: representada als carrers, no a locals públics ja que els mateixos escolars l'hi escenificaren fa ben poc. Els del col·legi Monalco, doncs, en són els protagonistes de la seva nova i actual versió. Nova i actual, perquè tal com explicà prèviament l'amic Jaume Ferrer, aquesta versió ha estat treta de fonts ben fiables, si bé sembla però que una descripció tècnica i detallada de l'època no existeix. No hi ha documentació justa de la seva creació i sols referències descriptives i prou.

Mentre allí, sobre l'entramat, es desenvolupava "La Patera" vaig recordar en Francesc Victori i Aguilera (a.c.s.) autor del "Calendari Folkloric d'Igualada i la seva Comarca", editat pel Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, el 1965. Tota vegada que l'autor m'encarregà dibuixos al·legòrics per al seu llibre, i a més d'ésser veïns del carrer també existia una bona amistat, i existeix encara, entre les respectives famílies, els contactes amb en Victori sovintejaren i la llarga creació del llibre -obra cabdal de la seva vida- fou viscuda en bona part per mi. Hom el recorda treballant a la taula instal·lada a la galeria assolellada del seu pis plena de quartilles, fitxes, llibres de consulta, etc. I també fragments del seu "Calendari" que repassava amb cura abans de deixar-los enllestits. Escenes molt corrents, si voleu, de caire familiar i domèstic, que si aleshores foren viscudes amablement però sense consciència de la seva importància, avui reviu en dins meu amb força emotiva. I dissabte, aquests records se'm feren vius. I vaig pensar: què n'hauria dit en Victori d'aquella resurrecció de "La Patera"? Ben interessant, al meu entendre, dins la condició de retrobar aspectes del folklore genuïnament igualadí. I és que en Victori m'havia parlat diverses vegades de "La Patera" i de com en temps dels nostres avis, besavis i rebesavis, n'era espectacle destacat i molt important dins la festivitat de Corpus. Avui, és clar, això costa de comprendre-ho. I per donar-hi una avaluació autèntica, al moment de contemplarla, ens cal imaginar la vida, els costums, els gustos, la indumentària i el nivell intel·lectual dels antics vilatans igualadins. Gràcies a ells som el que som nosaltres. Hem evolucionat com tots els pobles de la terra. Però el que ells feren, plagui avui o no plagui, ha de merèixer una consideració i estima de referència històrica. Tan sols sigui per a reviuere'n el fet i per a recordar-lo, satisfets ara, del molt que hem canviat.

I aquesta "Patera" nova, segurament efímera, cal apreciar-la en aquest sentit, agrair-ho als qui l'han fet possible, encara que sigui presentada visualment amb un disseny d'avui."³¹²⁶

Com es pot veure, Caballé entengué que estava veient quelcom únic, que feia moltes dècades que no es veia. Ignorem quina versió textual va representar-se; potser tingueren a l'abast la còpia mecanoscrita que actualment es troba a la Biblioteca Central, recollida per qui en fou directora molts anys, Mre Teresa Miret.³¹²⁷ Malgrat que tot és possible, dubtem que es representés en castellà com en el mecanoscrit. Observem

³¹²⁶ Biblioteca Central d'Igualada. *Diari d'Igualada*, Any XXXIX, núm. 2684. 11 de juny de 1980, pàgina 5.

³¹²⁷ Afamada per no perdre cap engruna dels materials que podien configurar una col·lecció local, la degué recollir de mans d'Antoni Carner o algun altre patrici cultural.

també com Amadeu Caballé ja donava per fet que aquella funció no es repetiria. I tenia tota la raó: no hi havia el pòsit, el sotabosc contextual per tal que es quedés, ferma i arrelada. La cultura del ball parlat a Igualada quedava aleshores limitada a la representació dels Pastorets de Josep M^è Folch i Torres durant les dates nadalenques.

24.4.2 La Patera retorna a la Festa Major. Una proposta de l'Agrupació Folklorica Igualadina (1999):

No tenim dades de cap altra intent de representació de la *Patera* fins que, arran d'una proposta de l'Ajuntament feta el 1998 pel Sr. Romero, l'any següent l'Agrupació Folklorica Igualadina, entitat de llarguíssima trajectòria (fou fundada el 1942), va el·laborar i enllestir un producte d'escenari basat en la *Patera*. Aquest, fou vist per primera vegada durant l'entrega dels Premis Ciutat d'Igualada d'aquell any, en un acte al Teatre Municipal de l'Ateneu el 28 de novembre de 1999. Vist el possible recorregut que la peça pogués tenir, la Festa Major igualadina de l'any 2000 va comptar també amb aquesta recreació, que ara sortiria al carrer. Com deia l'alcalde Jordi Aymamí a la salutació del programa d'actes:

“Si l'any passat parlàvem d'una festa de transició, enguany podem dir amb satisfacció que gaudirem d'una festa amb clars símptomes de renovació.

Enguany, per primera vegada, empreses de la ciutat participen de forma significativa en la realització de la programació. [...] Enguany ha de ser una Festa Major que comenci a posar en evidència un nou model d'organització, comptant amb les col.laboracions de sempre i afegint-hi també una part de professionalització que, a mesura que la festa creix en activitat i organització, es fa més necessària.”

Per tant, l'augment de l'interès polític per dinamitzar les activitats i reincentivar l'aspecte folklòric hauria d'haver derivat en una major inversió envers aquests aspectes. En el cas de la imatgeria, s'obtingueren quantioses aportacions per construir diverses figures, de les quals l'Àliga -estrenada aquell mateix any- en fou la primera. Però els recursos no acompanyaren la proposta de reintroducció de la *Patera* i, segons ens informen dos membres de l'Agrupació Folklorica, el vestuari s'hagué d'assumir d'entrada des de la mateixa entitat. Una inversió massa forta per a caracteritzar tants personatges, ja que de les 200.000 pessetes d'aleshores que es gastaren, solament unes 90.000 pessetes corresponien a l'ajut municipal.

L'arranjament per al novembre del 1999 va preveure 23 figurants a escena, sota la direcció de Carina Alcoberro i el so de dos timbals de Guillem Farrés i Roger Solé. Eren els següents, segons el programa de l'acte d'entrega dels Premis:

<i>Rei moro</i>	Pep Solé
<i>Rei cristià</i>	Xavier Rubio
<i>Ambaixador moro</i>	Josep Bernadí
<i>Ambaixador cristià</i>	Joan Valentí
<i>General moro</i>	Jordi Manzano
<i>Confident cristià</i>	Marc Cañadillas
<i>Soldat moro</i>	Marc Domènech
<i>Soldats moros (sense parlament)</i>	Francesc Miquel

	Anna Sala Gemma Morist Jordi Bernadí Laia Elizari Susanna Maldonado Olga Castro
<i>Soldat cristià</i>	Ismael Miquel
<i>Soldats cristians (sense parlament)</i>	Meritxell Cortada Josep M ^a Romera Olga Llavall Jaume Gustems Isabel Mensa Toni Mensa Deborah Solé
<i>Arcàngel</i>	Carina Alcoberro
<i>Tabals</i>	Guillem Farrés Roger Solé

Respecte del text antic amb 42 personatges o rols, mancaven ara 19 actors: El *General cristià*, el *Confident moro*, el *Criat del general moro*, 14 *soldats* (7 de cada bàndol), el *Tambor cristià*, el *Corneta moro* (els dos tabalers aleshores no intervingueren).

Sembla segur que Carina Alcoberro obtingué de Josep Elias Farré el text base extret dels estudis de Gabriel Castellà,³¹²⁸ concretament la versió publicada el 1932 (que conté la variant “*fuera aquesta religión / y a la batalla hoy mismo / sin ninguna dilación*”), cap dels quals no oferia la versió íntegra, sinó els parlaments principals de reis, ambaixadors i part de la introducció i la cloenda. Segurament comptaren també amb el treball publicat el 1901 a *La Semana de Igualada*, ja que la tria facilitada per Alcoberro conté exactament els mateixos fragments allí transcrits per l'antic arxiver municipal. Com que tampoc es podia disposar dels més de quaranta figurants que antany havia tingut el ball, aquests textos extractats foren suficients per al que s'anava a fer. I es va traduir al català una versió reduïda que de totes maneres calia refer. Per això la representació dels textos recollits per Carina Alcoberro va fer-se en català, amb el viratge d'Ernest Farrés.

No hi havia parlaments per a tots els soldats rasos. Per tant, aquests es limitaren a fer un salt evocador d'una lluita a les passades musicals. Les seves notes foren interpretades al carrer l'any 2000 per Daniel Vilarrúbias, amb una petita flauta de bec (!) a manera de pifre, acompanyat pel percussionista Ildefons Alonso amb una caixa de bateria (!). Un fet que avui jutjaríem com a imperdonable. Era el que hi havia disponible. Tampoc aleshores no s'havia reintroduït encara el timbal històric o tradicional a Igualada, ni tampoc s'havia construït el tabal de la *Patera*. Faltava molta pedagogia -i aquest retret inclou el qui això escriu- per fer les coses amb un grau de fidelitat. No fou fins a l'any 2009 que va endegar-se la construcció del Tabal que el 2016 tornà a retrunyir tot sol

³¹²⁸ Segons Carina Alcoberro: “L'any 87 estava amb nosaltres l'Albert Sans, coreògraf i director de l'esbart de Rubí, i era l'època en què estava coreografiant les *Gitanes de Rubí*. L'Agrupació Folklorica Igualadina, per la seva banda, li va demanar que estudiés la possibilitat de despertar la *Patera* amb cara i ulls. En Josep Elias, li va passar tota la informació que tenia (i la que posteriorment en va passar a mi) perquè s'ho estudiés. L'Albert, va creure que no era un treball per ser portat a dalt de l'escenari, sino que era de carrer, estava engrescat amb les gitanes i no tenia temps per dedicar-s'hi. Però sí que va fer ús d'un fragment de la música de la *Patera*, en l'escena del “ball de diables” de les *Gitanes*. Sembla ser que hi havia recopilada tota la informació de la *Patera*, però que a l'entitat ja no hi és.” Comunicació personal de Carina Alcoberro del 22 de gener de 2021.

pels carrers. El procés d'activació patrimonial a la Festa Major d'Igualada ha estat –i és encara- d'una lentitud difícil de comprendre des de fora estant.

No fou doncs, una reintroducció realitzada des del coneixement ple dels fenòmens lingüístics i els processos escènics associats als balls parlats tradicionals catalans. Això es desprèn també dels criteris exposats per Antoni Moncunill Torres al seu llibre *De quan Igualada no era ciutat*, els quals semblen deutors d'Amades.³¹²⁹ Segons sembla foren els mateixos criteris que es seguiren aleshores:

“El ball de la Patera, durant segles gaudí de gran prestigi, però com que en el món no hi ha res perdurable, amb el pas del temps també va anar decandint. Sembla que al llarg del segle XVIII, quan la nostra terra ja s'havia resignat i adaptat a les normes de la Nova Planta, per tal de posar la comparsa més al dia, els seus versos foren traduïts al castellà. Però si els nostres avis amb el canvi es van creure que apuntalaven la vida estantissa del Ball, s'erraren de mig a mig: si parlant en català s'havia d'escollir la gent per tal que sabessin recitar, ja podeu suposar com devia anar la cosa quan els intèrprets havien de parlar una llengua que a penes coneixien... Els darrers anys, la Patera devia fer llàstima de mirar [...] Ja ho hem dit abans; en aquest món tot se fa vell i quan les coses depereixen val més plegar. Així ho devien entendre i així va ser.”³¹³⁰

Moncunill publicà uns enigmàtics fragments en un català que volia ser antic:

*“Ambaixador Cristià:
Ara oiats, braus batallers / nostre Rei vol mos parlar*

*Soldats Cristians:
Pàrliga nostre Senyor / ben oi't sempre en serà*

*Rei Cristià:
Mal haja el jorn / que l'infael / en nostra terra / posà lo peu.
Si voguè Deus / desconfirs tals / provar voldria / a sos lleials.
E ara vosaltres / soldats faels / ben abrivats / sabrets lluitar /
per la Creu Santa / e bregarets / pels agarens / foragitar.*

*Ambaixador Cristià:
A la lluita, braus soldats!*

*Soldats Cristians:
Ací estam tots disposats! [...]”³¹³¹*

Seguidament, el mateix Moncunill aclaria l'origen d'aquesta *Patera* “medieval” catalana: “L'autor del llibre demana perdó pel vocabulari macarrònic que usen els actors de la Comparsa. Ja sé que està mancat de propietat, puix no tinc altre coneixement de llengües arcaiques que la meva afició. Si l'he emprat, és perquè em sembla que la versió queda més ben ambientada, així, que amb llenguatge actual o amb els versos de parla

³¹²⁹ AMADES 1950-1956. Volum IV, pàgines 902-903: “Sembla que, ben ençà de la XVIII^a centúria, la representació va sofrir una reforma. Seguint els corrents dels temps, foren dictats els parlaments en castellà i el sentit de la comèdia fou alterat de manera que, en lloc d'un episodi de pirateria, vingué a figurar una escena de lluita per la reconquesta.”

³¹³⁰ MONCUNILL 1990, pàgines 115-116.

³¹³¹ MONCUNILL 1990, pàgines 114-115.

castellana".³¹³² O sia, un bany de noucentisme o de positivisme idealitzador, tot recerçant la suposada puresa prístina abans que el castellà pervertís el preuat tresor folklòric d'Igualada.

Cal remarcar que aquest intent de 1999, el més allunyat en el temps respecte de l'antic entremès, fou mancat d'allò que els anteriors encara tingueren de lluny: la memòria històrica dels darrers erudits locals. Tampoc no comptà ni amb els recursos -una voluntat política real s'expressa i demostra també a nivell econòmic- ni amb cap assessorament o expertització externa com la que haurien pogut oferir Francesc Massip, Albert Palacín, Joan Solé Bordes, Joan Bosch, Àngel Vallverdú, Pere Ferrando o Jordi Bertran, per citar solament alguns estudiosos dels balls amb parlaments. Aquests coneixedors haurien pogut desmentir certes afirmacions amadesianes o d'altres teories justificatives d'una traducció com les d'Antoni Moncunill. L'Agrupació Folklorica era assessorada aquells anys per Albert Sans, del conegut Esbart Dansaire de Rubí.

Així doncs, com totes les temptatives anteriors, estava condemnada al fracàs. Com a ball parlat, la ciutadania en general no tenia -ni té encara avui- el coneixement necessari del seu passat festiu com per apreciar el valor de la iniciativa. Just al revés del que s'havia fet el 1997 a la Riera de Gaià amb el Ball de Santa Margarida. A més, essent com era una adaptació per tal que tingués una durada d'uns quinze o vint minuts, la proposta no tenia ni el valor identitari o l'alt interès patrimonial d'una peça antiga i completa. D'altra banda, la temàtica tampoc ho posava gens fàcil als ulls de finals de segle XX. El vestuari podia evocar la senzillesa manifestada per Jaume Serra Iglesias o altres etnògrafs locals, però el fet de no haver patit una evolució com la que s'observa a les festes de Moros i cristians del País Valencià, provocava també que el producte fos de difícil digestió per a la majoria del gran públic.

La *Patera* de l'Agrupació Folklorica es va veure el 24 d'agost del 2000 durant l'aleshores anomenada "Cercavila del Sant", ja que aquell any sant Bartomeu va escaure's en el dijous. Fou aquesta la data escollida per a la tronada i la primera cercavila d'elements festius locals dins d'un patró de calendari condicionat i vertebrat a l'entorn del cap de setmana següent (recordem que des de 1977 sant Bartomeu no és festiu local a Igualada). Al final de l'esmentada cercavila va fer-se una actuació de lluïment. També sortí el dissabte 26 a la tarda, a l'anomenada "Cercavila tradicional" i, encara, el diumenge 27 a l'Anada a Ofici de les 10 del matí. La tardor anterior s'havia fet la funció completa dins el teatre municipal de l'Ateneu, per a donar relleu a l'entrega dels Premis Ciutat d'Igualada.

Una característica molt positiva d'aquesta reintroducció fou l'haver pensat -sembla que per primera vegada a la segona meitat de segle XX- en una posada en escena que havia de possibilitar d'itinerar pels carrers, encara que no existia aleshores l'acte de la Processó del dia 24 d'agost (recuperada el 2012) ni s'incidia pas massa en la vinculació religiosa que aquesta lluita entre confessions havia tingut en un passat. Un aspecte aquest darrer força complicat de resoldre amb contemporaneïtat sense tenir la sensació de pèrdua de part del seu antic caràcter i primigeni significat. Tot i això, tampoc hi havia intenció de resoldre'l: sembla que aquests dilemes no es plantejaven aleshores, perquè

---

³¹³² MONCUNILL 1990, pàgina 116.

l'enfocament de la Festa Major d'Igualada d'aquells anys distava força de ser patrimonial. Com ens comentava Alcoberro: *"A l'acte d'entrega dels Premis Ciutat d'Igualada tot funcionà millor. Com a glosa del què havia estat la Patera s'entenia tot més bé que no pas per la Festa Major. Penso que pels mitjans d'aleshores vàrem fer una bona feina, però per a treure-la al carrer feia faltar molta més divulgació. La gent no va entendre de què anava, i tampoc era el que ens pertocava representar a l'Agrupació, això tenia una envergadura diferent al que estàvem acostumats a fer"*.³¹³³ Tenia tota la raó.

---

³¹³³ Comunicació personal de Carina Alcoberro, del 4 de gener del 2021.

25 EL BALL DE CAVALLETS D'IGUALADA (1733?-1761-1922)

25.1 El segle XVIII: pel Corpus (1733-1820)

Com ja s'ha dit, un dels problemes de l'estudi de la festa a Igualada és la llacuna documental, quasi total en matèria festiva- entre 1630 i 1840. Una mancança només atenuada a partir de 1740 pels llibres d'actes de les sessions del Consell Municipal, un cop la vila s'anava refent del cop de la Guerra de Successió. Quan observem l'existència de *quatre vestiduras del diablots* en l'inventari de la Casa de la Vila 1728 entenem que són robes potser en desús (o no) i també hi veiem l'enèssim testimoni de l'agonia que patia el model antic de festa del Corpus Christi. Pensem doncs, que en aquest moment els Cavallets igualadins s'estaven separant de la *Turquia* i encaminant cap a esdevenir un entremès autònom. Tal i com s'havia vist a Olot i, sobretot Vic el 1601 o Vilafranca el 1618 en endavant. Podria ser que aquesta separació ja fos un fet el 1679, però sembla també que encara no s'havia produït el 1645 ni el 1660. El cas és que es manifesta amb més nitidesa per les festes de 1733 amb el costum -tant reportat en aquest estudi- de modificar els balls en ocasió les grans ocasions especials que requerien una mutació discursiva per no fer el mateix que per Corpus.

Defensem que quan el 1645 es pagaven els "*gastos de la turquia y cavalls lo die de Corpus*" endarrerits³¹³⁴ i el 1660 es liquida el "*gasto de la Turquia i diablots del die de Corpus*"³¹³⁵ no sembla que hi hagués hagut cap canvi de paradigma, donat el pes i l'arrelament de l'entremès de turcs i cavalls. No passava el mateix a Vic o Vilafranca, on renovaven el seu parc d'entremesos festius just en aquest moment, amb àligues i cavallets que dansaven, a més dels sempiterns gegants, propis de les seus dels bisbats o les seves poblacions satèl·lit. Per contra, a Igualada, la nova denominació de *Patera* que s'evidencia el 1679 permet pensar en un canvi respecte de l'antiga *Turquia*, tot i que no deixa de remetre al model antic que potser seria la inclusió de parlaments més que no pas l'emancipació dels cavallets, perquè a Tarragona el 1692 consta que els cavallets parlaven amb els turcs a peu.

El panorama doncs, canvia el 1733 per les festes de trasllat de la imatge del Sant Crist a la seva nova capella. Com a mínim, pel fet que les fonts apunten sense dubte a la presència de plasmacions festives de l'alteritat per partida doble, i dubtem que es representés el mateix: La *Patera* devia anar en la línia de la presa de Granada, la *reconquesta* hispànica, Lepanto...etc., i els setge de Viena o presa de Buda remetien a dos conflictes molt propers entre els, força més recents i nítidament coneguts. Com ja ha estat comentat, les fonts divergeixen en els noms dels balls:

"Los Priors de la Minerva cuidaren de compòndrer la Capella nova [...] y se feren altres prevencions; de música [...] de Balls que concistían en lo ball dels bastonets, que acostuma ha fer la confraría dels mestres parayres, y del ball de la Turquia, y del ball de

³¹³⁴ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 1.3, UD 10276. Quadern de clavaria de 1645.

³¹³⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 1.4, UD 10277.

*Buda; De comedias que representaren los mateixos naturals y habitants de dita Vila de Igualada [...]*³¹³⁶

*“Y finit lo offici reservaren lo Santísim Sagrament, y Lo Magnífich Ajuntament se-n anà a la Casa de la Vila aont los acompenyaren los Cònsols de les Confrarias, ab las banderas, ab lo Ball de la Patera dit lo de la Torquia, lo Ball de Viena, y Ball de Bastons qui eran los Parayres, y ab la mateixa forma los anaren á buscar á la Casa de la Vila quant vingueren al offici; y en dit accompanyament y eran los Gegans.”*³¹³⁷

*“Fuera de las Murallas de la Villa estava prevenido un vistoso, y abultado Castillo de fuegos artificiales, y en la Plaza Mayor un grande Tablado para la representacion de dos obras Comicas. [...] toda la Villa estava de Fiesta. Se vieron, y oyeron ya por las calles tres Cuadrillas de diferentes, y divertidos Danzes. [...] Domingo, dia treze [...] la noche de este dia, se ocupò en una Comedia, que representaron los Paysanos. Lunes, segundo dia de estas Fiestas, el catorce de Setiembre, dedicado en la Vniversal Iglesia à la Exaltacion de la Santa Cruz, se celebraron los Divinos Oficios [...] Por la noche prosiguiò la diversion de otros fuegos artificiales, y la de otra Comedia, representada en la Plaza por los Paysanos. Martes, dia quinze de Setiembre, el tercero de las Fiestas [...] Por la tarde se hizo la solemne Procession de Translacion de la Sagrada Imagen del santo Christo à su nueva Capilla, principal assumpto de estas Fiestas. Iban delante los Gigantes de la Villa, seguian las tres Cuadrillas de Danzes; venian despues los estandartes de los Gremios de la Villa [...].”*³¹³⁸

Així doncs, la coexistència en una mateixa festa de la *Turquia* i d'un Ball de Viena o de Buda -tot i tenir per segur que hi havia efectius forans, sobretot pel que fa a músics i cantors litúrgics, però no que sapiguem pel que fa als balls i entremesos- ens porta a pensar que aquesta segona denominació -Ball de Viena o Ball de Buda- podria encobrir el reaprofitament momentani dels antics Cavallets. Les raons ens les quals ens fonamentem són les següents:

- El fet de plantejar-se l'alta possibilitat que fos un ball fet amb efectius locals. Fins i tot les comèdies de 1733 foren fetes pels mateixos igualadins: *“Por la noche se diò la diversion del Castillo de fuego [...]. Lo restante de la noche de este dia, se ocupò en una Comedia, que representaron los Paysanos”*.³¹³⁹ I el fet que els tres balls esmentats a les relacions (*Patera*, *Viena* i *Bastonets*, a més dels gegants) accompanyessin el consistori fins a l'església per assistir de manera oficial als actes religiosos. Cal pensar doncs, en elements aptes per a la itinerància processional: *“Lo Magnífich Ajuntament se-n anà a la Casa de la Vila aont los acompenyaren los Cònsols de les Confrarias, ab las banderas, ab lo Ball de la Patera dit lo de la Torquia, lo Ball de Viena, y Ball de Bastons qui eran los Parayres, y ab la mateixa forma los anaren á buscar á la Casa de la Vila quant vingueren al offici; y en dit accompanyament y eran los Gegans. [...] Y después, lo Magnífich Ajuntament se-n anà a la Casa de la Vila ab los balls dal expresats. Y después al vespre, en senyal de*

³¹³⁶ Arxiu de la Corona d'Aragó. Notarials d'Igualada, 1386, folis 164r-168r. *Libre de la Confraria del cos pressió de Jesuchrist alias de la Minerva annexa ab la confraria anthigua del matex nom y de Sant Esteve*. COLOMER 1916, pàgines 75-87.

³¹³⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 303. *Libre de notas de la Comunitat de Preveres*, folis 57r a 59r.

³¹³⁸ PADRÓ 1736, pàgines 65-71.

³¹³⁹ PADRÓ 1736, pàgines 65-71.

alegria, se féu una Comèdia ab molt concurs de gent".³¹⁴⁰ Es diferencia, doncs, molt clarament entre els balls o entremesos i la representació escenificada en un entarimat a la plaça. Per tant, ens costa d'imaginar dos balls a peu amb un aspecte similar; més aviat ens sembla que els Cavallets donarien el toc diferencial si anaven inclosos en un d'ells, ni que –si anéssim errats– el que els inclogués fos la *Patera*.

- El destacat paper que la cavalleria va jugar en les batalles imperials contra el turc a les portes de Viena i a Budapest. Carles V, el Duc de Lorena (1643-1690) que apareix tant als textos del Ball de Viena, tenia al seu càrrec un regiment de cavalleria i va prestar nombrosos serveis als Habsburg mentre el ducat del qual era titular es trobava ocupat pels francesos.³¹⁴¹ En el cas de Viena, les tropes cristianes eren inferiors a les turques en efectius i tenien poca artilleria; el turc no considerà els reforços com una amenaça i no va disposar-se en formació de batalla, fet que va permetre un atac fulminant sobre les tropes turques mitjançant la cavalleria, dirigida per Carles de Lorena.
- L'alta probabilitat que balls de Buda de les Terres de Ponent com és el cas de Tàrrega, incorporin cavalls, com una herència o derivació dels antics turcs i cavallets. I que el mateix Ramon Miró, qui millor els ha resseguit, en proposi l'ús quan ofereix unes directrius per fer una reintroducció històricament informada:

“Quant a personatges, l'ideal podria ser vuit cristians amb cavallet (entre ells, el capità cristià), setze turcs, tots a peu (vuit, tot comptant el capità, per lluitar abans d'arribar al castell i uns altres vuit, amb capità inclòs, defensors del castell), l'Àngel i el Diable macer.”³¹⁴²
- El fet que a les solemnitats de Tarragona hi trobem una gran densitat de balls de moros i cristians entre 1687 i 1695, alguns dels quals incorporaven cavalls i parlaments en un mateix entremès. Això els allunya del concepte medieval dels Turcs i Cavallets (pantomímics, com a Berga) i els apropa a una plasmació parlada d'ambaixades, donat els termes amb els quals es descriuen aquests parlaments l'any 1693: “[...] *consta de diez y seis de à pie, y ocho de à cavallo, incorporados de suerte en cavallos artificiales [...] Lo mas singular de este dance es vn razonamiento, que hazen entre si divididos en facciones; los de pie de vna parte, y los de cavallo de otra; aquellos en representacion de Turcos con su gran Sultan; estos de cavalleros Christianos con su Emperador*”.³¹⁴³ Els cavallets però, segueixen apareixent juntament amb els turcs.
- El fet que Igualada hagués tingut una gran comparsa de vuit o nou cavallets durant els segles XVI i XVII i que, a partir de mitjan segle XVIII, retrobem documentalment aquests cavallets a la mateixa vila, tractats documentalment i a nivell comptable com un element independent i quelcom que era acostumat de fer des d'un cert temps ençà. Uns cavallets que semblen totalment autònoms però acompanyats de *tabal*,

³¹⁴⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Parròquia de Santa Maria d'Igualada. Top. 303. *Llibre de notas de la Comunitat de Preveres*, folis 57r a 59r.

³¹⁴¹ BURGUILLO 2016, pàgines 98-99. Vegeu un bon apunt biogràfic de Carles V de Lorena a https://es.wikipedia.org/wiki/Carlos_V_de_Lorena [consulta març 2020]

³¹⁴² MIRÓ 2010, pàgina 41.

³¹⁴³ VILAR 1693, pàgina 151.

que no tamborino (o sia, que no sembla que fos un flabiolaire sinó un record sonor de la *Turquia*) de manera que –vist aquest detall com un indicatiu de continuïtat sonora- no creiem que s’hagués interromput la presència de cavalls cotoners a la vila. Això, no obstant, és molt difícil d’argumentar amb solidesa, perquè no hi ha quasi documents que esmentin explícitament els cavallets en el gros lapse que va del 1645 al 1761.

- Que una font anoienc (i d’autor anoienc) de 1843 com és el Llibre d’Orgue de Prats de Rei hagi preservat i transcrit una melodia titulada *Ball de Viena*, cosa que ens fa pensar que fou una manifestació festiva força recordada a l’entorn geogràfic d’Igualada, amb el testimoni afegits -que coneguem- de la Llacuna, Tous i Pontons, i en una època que la *Patera* portava ja molta inèrcia -almenys mig segle, potser un o més- com a ball a peu, segurament sense cavalls. A més, el fet que els Cavallets igualadins solament conservessin una melodia de corneta -una simple retreta- ens porta cap a les estètiques militaritzades. Aquestes, en el cas dels cavallets del segle XVIII i XIX, només s’expliquen bé dins del context de recreació d’una batalla coetània o recent com eren les de Viena i Buda.

Si el Ball de Viena i/o de Buda que es va veure a Igualada no implicava un aprofitament de material festiu local preexistent, concretat en els Cavallets, aleshores sí que caldria vincular-ne la seva funció completa amb una de les dues comèdies que van fer els propis habitants d’Igualada a la plaça. Com ja hem vist, del Ball de Viena ja sabem que en va circular una còpia manuscrita a Sant Pere de Ribes, còpia que cal datar entre inicis i mitjan segle XVIII³¹⁴⁴

La menció igualadina del ball de Viena o Buda és molt antiga dins la tradició representativa d’aquest ball a Catalunya. La cronologia de les llibretes del reusenc Francesc Balart correspon al 1739 per *una especie de comedia histórica en verso para representar el baile ó danza de moros y cristianos* i al 1765 *otra por el mismo estilo y naturaleza sobre la batalla de Buda ó sitio de Viena*,³¹⁴⁵ per la qual cosa reafirmem que les notícies igualadines són força reculades dins la corrent ideològica d’escenificar festivament aquestes efemèrides històriques i militars d’abast europeu. No sorprèn. Si la vila d’Igualada mantenia amb força i des de feia dos segles i mig la plasmació de l’alteritat a través dels moros i cristians, resulta comprensible que estigués relativament ‘al dia’ en aquesta matèria i, fins i tot, exercís d’antena de les novetats que sobre aquest gènere concret de teatre festiu es generaven i difonien a través de les quadrilles d’actors ambulants o afeccionats locals i les seves llibretes de comèdies i sainets.

De l’any 1759 tenim una notícia inconcreta, però no per això menyspreable, dels balls (almenys dues quadrilles, perquè es parla en plural) que sortiren a rebre Carles III de pas per Igualada tot anant de Barcelona cap a Lleida.

---

³¹⁴⁴ La bibliografia que MIRET 1993 ofereix a la pàgina 12 permet conjecturar que es tracta del que ell anomena “Ms. de Can Zidret de les Parellades”. Suposem que el nom de casa era Can Sidret [Isidret]. BOSCH / SOLÉ / BAYER 1998, pàgines 34-35.

³¹⁴⁵ BOFARULL 1845, *tomo segundo*, pàgines 343-344 (*memorias biográficas*).

“La de Igualada se distinguió con la prevención de ayrosas quadrillas de danzarines al uso del País, que por larga distancia sin perder el bayle, iban corriendo, y saltando, como batidores del júbilo, delante las carrozas de sus Magestades, y Altezas, y de una dilatada serie de Arcos triumphales, guarnecidos de ramas, de flores, y frutas, que se extendían por largo trecho antes de llegar, y hasta a la entrada de la misma Villa.”³¹⁴⁶

Volem pensar que els balls no eren sinó el Ball de Bastonets dels Paraires i el Ball de Cavallets que devia ésser municipal. La separació dels cavallets de la *Patera* és absolutament incontestable a mitjan segle XVIII i queda també clar qui n’assumia el manteniment. Quelcom similar al què s’ha vist a la Selva del Camp, on el Ball de Cavallets a finals de segle XVIII devia *“ferse y correr a carrech del comú de la present vila”*.³¹⁴⁷ Els comptes municipals igualadins de 1761, saldat l’any següent dins l’apartat de *proprios y arbitrios* del comú ho aclareixen:

“Otro si: Para penyar las perrucas de los Gigantes, y adornarles, y por el salario de los hombres que los llevan, y del músico que les acompaña el día de Corpus y demás de la octava, gasta cada año dos libras diez y seys sueldos.....2 ll 16 ss.

Otro si: Por nueve pares de zapatos que se acostumbra dar en la fiesta de Corpus a los ocho muchachos que baylen los Cavallitos, y al músico que los asiste, a razón de nueve sueldos el par, gastan annualmente quatro libras y un sueldo.....4 ll 1 ss.”³¹⁴⁸

Els comptes municipals de 1772 es limiten a un inconcret *“Por los sapatos se dan a los danzantes y músico, quatro libras”*.³¹⁴⁹ Però els comptes de 1773 (liquidats el 1774) també deixen rastre dels Cavallets:

“Memorial dels gastos que se han fet per las funcions de Corpus, comensan en lo die 9 de juny de 1773. Primo, Gaspar Guarro sabater per haver fet nou parell de sabatas, so és vuyt per los cavallets y un parell per lo miñó toca lo Tabal, que a rahó de 7 ss y 9 lo parell, valen 3 ll 7 ss 9 [...]”³¹⁵⁰

Els comptes de 1787 són encara més inconcrets, si bé cal pensar encara en els cavallets quan es parla de *dansantes*. Tot i això, no sabem si sortien per Corpus, per Sant Bartomeu, o en totes dues ocasions. Perquè el refresc ofert pel municipi els dies de les solemnitats podia incloure la comparsa processional, però també podria ser que es limités a les autoritats:

“Por el refresco de Corpus....10 ll ss. Por el refresco de la Assumpta...6 ll ss. Por el refresco de Sn. Bartholomé....6 ll ss. [...] Por la cera que se dió a los P. Capuchinos y Agustinos, para acistir a la processión de Corpus, inclusive la del tabernáculo de Sn. Bartholomé....4 ll 14 ss. [...] Para lavar la ropa a los Gigantes, vestirlos y desnudarlos....2 ll 16 ss. Para los músicos y dansantes, por sapatos....4 ll ss. [...]”³¹⁵¹

³¹⁴⁶ RELACIÓN 1759, pàgines 89-90.

³¹⁴⁷ PIÉ 1914, pàgines 274-275.

³¹⁴⁸ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top 1106. Llibre d’Actes 1761-1765, folis 47r a 57r, concretament 54r.

³¹⁴⁹ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Lligall 4.2.1.

³¹⁵⁰ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Lligall 4.4.

³¹⁵¹ Arxiu Comarcal de l’Anoia. Fons Ajuntament d’Igualada. Top. 1118. Llibre d’Actes de 1788, foli 191r.

És en aquest lapse que va de 1700 a 1800 que intuïm un model de ball de cavallets similar als d'Olot o Solsona, dansat per nois joves d'una edat entre dotze i setze anys. Amb un concepte ben diferent de l'antiga *Turquia*, on no hi hauria pas figurants joves, com ja ha estat vist. No gosem parlar d'infantilització però la veritat és que en fa tota la impressió, vist l'ús dels termes "*muchachos*" i "*minyó*". L'ús de sabates i no espartenyas ens porta a imaginar-los amb una aparença força selecta, similar als solsonins. Aquests encara avui van vestits amb cassaca, barret propi del segle XVIII (tricorn) i, malgrat que calçats amb espartenyas, les cames de cartró del fals genet que van unides al mateix cos del cavallet porten unes sabates amb sivella, d'un estil similar al barret i la casaca o uniforme militar, que recorda el *panyo* de llana. El fet que es mencioni un *tabal* pot recordar a la *Patera* o fer-nos pensar que, essent tocat per un minyó, en aquest cas el *tabal* que tocava era per acompanyar els Cavallets. Quan es parla de ballar els cavallets en aquesta època voldríem pensar en un flabiolaire, però convé no oblidar que les músiques dels balls de cavallets catalans conegudes són totes –com a molt antigues– del segle XIX i que els Turcs i Cavallets de la Patum de Berga saltaren a cop de *tabal* sec fins que s'hi va afegir la tonada actual, cap a 1890, obra de Joaquim Serra Farriols.³¹⁵² Del que sí que estem segurs és del fet que no eren la *Patera* ni la succeïen en funcions, vist el caràcter propi d'un ball d'adults i de prestigi que encara s'observa en la *Patera* a principis del segle XIX. Sembla doncs, que la línia de continuïtat és total, en aquest aspecte, amb els segles XVI-XVII.

Els Cavallets igualadins encara apareixien per Corpus. Suposem que, com la resta de balls, reflatoren per la Festa Major en un moment no determinat, encara que no massa primerenc, potser a mitjan segle XIX, tal i com va passar a Olot. En qualsevol cas, no s'ha conservat gaire comptabilitat festiva associada al Corpus ni a sant Bartomeu que ens permeti documentar aquest pas, però tampoc constatem grans discontinuïtats entre el 1773 i les següents aparicions documentades. Se'n degué perdre molta abans que els lligalls amb albarans de pagament i despeses municipals per celebracions ("*funciones y festejos*") es compilessin, precisament, a finals de segle XIX per tal d'aturar aquesta pèrdua massiva de documentació dels espais municipals, circumstància afavorida pel trasllat a la nova seu de l'Ajuntament, a la dècada de 1880.

Sí que hi hagué interrupció de la seva presència, poca o molta; això ho donem per segur, i més encara vist l'estat en el qual es trobaven aleshores els gremis i oficis igualadins. Per exemple, no s'esmenten els cavallets a la visita de Carles IV (1802) ni a la de Ferran VII (1828). Això no vol dir gran cosa, perquè el 1820 es liquidaven deutes municipals endarrerits i trobem que encara es liquiden conceptes similars –*danzantes*– als de 1773, de manera que no es pot ser del tot conclouent:

“Nota de lo que queda en atraso este Comun de lo de dotación de Proprios correspondiente al presente año de 1818, á motivo de averse tenido que satisfacer tres cartas de pago del 17 p% de Proprios de los años 1813-1814 y 1816 habiendose ya satisfecho la que corresponde al año 1815 como es de ver en las cuentas de Proprios del año 1817. [...] Al Maestro de Capilla y Organista por media anualidad hasta fin de Diciembre de 1818

25 II ss.

---

³¹⁵² Segons NOGUERA 1992 pàgina 53, el periòdic *El Bergadán* del 5 de juny de 1890 anotava: "*Según noticias se han introducido este año varias reformas y mejoras en esa popular fiesta. Trages nuevos en los Turchs y Caballets y Mulaguita, baile de los primeros al compás de la música, en lugar de hacerlo al del tabal y por fin enanops nuevos.*"

<i>Insignias</i>	14 ll ss.
<i>Cotas ó Gramallas de Mazeros</i>	1 ll 18 ss.
[...]	
<i>Para peinar las Pelucas de los Gigantes</i>	2 ll 16 ss.
<i>Para los Zapatos de los Musicos y Danzantes</i>	4 ll ss.
<i>Para las teas que arden en los dias de Carnestolendas, Jueves y Viernes Sto.</i>	15 ll ss. ³¹⁵³

Entenem que per *danzantes* hom podia entendre tant el Ball de Bastons com els Cavallets; la comptabilitat municipal del segle XVIII però, només esmenta els segons, ja que en aquesta època els bastons solien anar a càrrec del Gremi de Paraires.³¹⁵⁴ Per tant, durant aquests anys previs a l'eclosió de la comparsaria festiva del Corpus dins de la Festa Major vuitcentista a Igualada (1820-1840), els cavallets encara devien aparèixer com un element de protocol i d'acompanyament municipal juntament amb els gegants per Corpus i es regien pel model intuït del segle XVIII.

25.2 El segle XIX: per la Festa Major (1859-1922)

Els Cavallets igualadins també foren traslladats a la comparsaria de la Festa Major. Aquests encara no hi apareixien el 1851, tal com es dedueix d'una crònica periodística enviada després de la Festa Major:

*“No engañó el programa. [...] los bailes alborotándolo todo, particularmente el de los diablos, que con brusco aspecto é infernal ruido de tambores, causaba mas asco que alegría. De la Patera no hay que hablar, porque gusta mucho á los igualadenses, asi como tampoco de la mogiganga ni de los enanos, cuyas cuatro parejas no tienen rival en el mundo de los entes de estraça, ni de los pastores que valen por si lo que no pueden valer nunca los palitrogmnos [sic] ni los diablos juntos. Tanto gustan estos cuatros [sic] bailes que no hay chiquillo que no represente la Patera, ó haga los enanos, ó pruebe los ejercicios gimnásticos de la mogiganga, ó remeden á los pastores, no acordándose siquiera de Lucifer ni de Satanás ni de otro de los personajes del de la diablesca, como dicen ellos.”*³¹⁵⁵

No són pocs els balls; n'hi ha un bon enfilall. El que sí que sembla és que s'hi esmenten tots els que hi foren: Diables, *Patera*, Moixiganga, Nans (que sembla que comportarien uns Gegants, sens dubte existents aleshores, perquè el programa parla d'altres *bailes pantomímicos*), Pastors i Bastons. Si a la veïna Vilafranca les Cotonines sortiren fins el 1840 i reapareixeren quan se'n compraren de noves el 1860, a Igualada reapareixen, com a mínim, a la Festa Major de l'any abans. Segons una crònica de la festa patronal de 1859 foren una novetat:

“Las diferentes comparsas que de día y de noche han recorrido las calles, se esmeraron en lucir sus habilidades; habiéndose distinguido los «Xiquets» ó «Noys de Valls» por la admirable agilidad y firmeza con que ejecutaron sus espadats, torres y castillos de cinco, seis y siete, levantados y deshechos por su base; la antigua e inmortal Patera lució

³¹⁵³ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Top. 1140, Actes 1820, foli 23v i ss.

³¹⁵⁴ Vegeu VILARRÚBIAS 2014, pàgines 20 a 31.

³¹⁵⁵ Madrid, Biblioteca Nacional. *La España*, any IV, núm. 1053, 7 de setembre de 1851, pàgina 1.

*nuevos y vistosos trajes; y por su novedad y naturalidad llamaron mucho la atención los caballitos, los cuales con sus piruetas y saltos dieron lugar á divertidos lances.”*³¹⁵⁶

A partir d'ara apareixen amb normalitat a la Festa Major; els trobem simplement esmentats als programes de 1860, 1861, 1865 o 1868. El més generós que trobem sobre ells rau en el detall que el 1860 se'ls qualifiqui de *“ligeros y bulliciosos”*, característica que es repeteix el 1865. Això no obstant, els cavallets eren considerats un element típic de la Festa Major, i així s'estipulava en els contractes de gestió de la mateixa quan s'arrendà a un empresari. L'articulat de 1876 els oblidava i s'hi van incorporar en el mateix esborrany solt:

*“Primera. Sera obligacion del empresario satisfacer por entero el coste de los gastos que ocasionan los bailes ó comparsas que seran la Patera, cuyo tambor deberá salir á recorrer las calles de la poblacion el medio dia del 23 de Agosto vispera del Sto. Patron; la mogiganga con las dulzainas de costumbre, los diablos con sus correspondientes diez y ocho docenas de petardos ó carretillas, los cercolets, los Pastorillos, los Palitroqueros, el Dragon á cuyo encargado se le entregará nueve docenas de carretillas, y Gigantes los cuales deberán recorrer juntos las calles y plazas la vispera del S. Patron, por la noche, asiendo lo propio en la mañana del dia del Sto. como de costumbre e yualmente en la tarde en la procesion, debiendo recorrer tambien las calles en la misma noche de la vispera una orquesta compuesta de 23 profesores cuando menos, añadimos á las comparsas los Caballets.”*³¹⁵⁷

El contracte de 1880 pel mateix efecte també els menciona, sense més informacions:

*“3º. El mentado Sr. Casellas se obliga también á que el dia 23, a la hora acostumbrada de la noche, y todo el día 24, salgan y recorran las calles las comparsas vulgo Valls conocidos por Mogiganga, Diablos, Enanos, Caballets, Cercolets y Palitroqueros.”*³¹⁵⁸

I els diminuts –i escasíssims- rebuts de pagament de la comparseria de Festa Major no ens fa pensar en un ball com el que s'entreveia dels pagaments de 1761-1773.

*“Nº. 6 Caballets. He rreci[bi]do de la Comision de la empresa de los bailes la cantidad de 25 pesetas. Firmo por todo el baile Bartolomé Padró. Igualada 28 Agosto 1881”*³¹⁵⁹

En algun moment doncs, aquests elements perderen pes com a element de dansa i acabaren essent un entremès poc lluït o poc prestigiat. No oblidem que a la Barcelona de 1601 ja s'empraren per a obrir pas, com també es veu a Vic pocs mesos després. Però el fet que durant el segle XVIII els nois ballessin calçats amb sabates implica, coma mínim, un període durant el qual aquest entremès fou un dels elements del protocol municipal de Corpus. Per tant, volem considerar que es va arribar fins a aquest punt per decadència, i no pas per influència del que havien sigut els bulliciosos cavallets cotoners a la Barcelona de principis del segle XVII.

---

³¹⁵⁶ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Diario de Barcelona*. 30 d'agost de 1859. Edició matí. Núm. 242, pàgina 8915.

³¹⁵⁷ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 377.

³¹⁵⁸ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 404.

³¹⁵⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 412.9.

Les funcions que se'ls atribueixen durant el segle XIX ja no són compatibles amb uns portadors-balladors infantils; com a mínim cal pensar en xicots d'una edat més avançada. Això s'explica pel canvi de funcions i de la forma del joc que feien: correr i empaitar la gent, de manera que era necessari un portador amb una major força muscular i hàbil en fer petar una xurriaca o tralla sense fer mal i evitar que la situació se n'anés de les mans i pogués originar incidents. Per aquestes dates sabem clar que els balladors eren adults, com ens explica i confirma Jaume Serra Iglesias:

“En quant als Caballets es un ball que no té lance, com no siga lo d'espantar á las inocentas pajesas y á las inespertas criaturas. Sis homes, que portan lligats á la cintura uns caballs de cartró sense potas, qual falta's dissimula tot lo que's pot ab una especie de faldillas, ballan al toch de una corneta, fent petar unas xurriacas y empenyantse en voler semblar caballs de debó á cop d'encabritarse y de grinyolar desafortadament. Lo conjunt de la cosa sembla un monstre mitx persona y mitx caball, pero caball ab duas potas que son las del caballer, ó mellor dir, las de la cabalcadura, ja que l'home es qui tragina al animal....”³¹⁶⁰

Isidre Marsans en dóna poques dades el 1883: *“Los altres balls s'anomenan caballets, ball molt grotesch [...]”³¹⁶¹* però fou una mica més prolífic dos anys després:

“Los Caballets, descendents de los Caballs Cotoners, son mitxa dotzena d'homes que's posan uns caballs de cartró á la cintura, corren al toch de corneta, fent petar xurriacas, y en una paraula, volen semblar caballs de debó. [...] Lo dia [de] S. Bartomeu de bon matí, tornan los balls á recorre los carrers fins á l'hora d'acompanyar las Autoritats als divins oficis [...] y al retorn també las precedeixen fins á la Casa Ciutat. En la plassa del Blat, després d'haber fet lo pont la Moixiganga pera passar los successors dels consellers, se produheix un verdader terratrémol: per 'quí'l soroll dels tabals, per 'llá las grallas, las cornetas, los cohets dels Diables, los cops sechs dels Bastoners, los sabres de la Patera, los picarols, los fluviols y los espatechs de la tralla dels Caballets, produheix una cosa típica, digna de descriurers ab una gran ploma.”³¹⁶²

Els Cavallets caigueren en declivi de manera paulatina i la seva funció lúdica i quasi carnavalesca n'accentuà el desprestigi. El 1893 reberen l'embat col·lateral dels crítics al règim, quan es ressenyaven els actes amb motiu de les festes de l'arribada del ferrocarril a Igualada. Evidentment, el priodista jugava a provocar desgast polític, però és obvi que aquí ja empaitaven la canalla i que no tothom en valorava la dimensió tradicional:

“Diversiones callejeras. No somos partidarios [...], y más nos hubiera gustado que se hubiera prescindido de todas esas tonterias que dicen muy poco en favor de la cultura de un pueblo. Es verdad que ello distrae á la gente menuda, pero en cambio da la lata á la gente mayor que á lo mejor se encuentra chamuscada por un cohete ó atropellada por un caballo de cartón.”³¹⁶³

³¹⁶⁰ SERRA IGLESIAS 1881, capítol IV.

³¹⁶¹ MARSANS 1883.

³¹⁶² MARSANS 1885, capítol XVI.

³¹⁶³ Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Órgano del Círculo de la Unión Republicana. Año I. Núm. 14. 6 d'agost de 1893.*

Tampoc es conserven imatges de la comparsa d'aquesta època. La darrera ressenya científica d'aquesta comparsa ens la donà Gabriel Castellà el 1905. La llàstima és que, com sol ser usual, es malgasten molts caràcters de text en descriure el fenomen del cavallet contrafet i molt pocs en descriure'n les especificitats locals:

“El ball dels cavallets, ja sabem tots en que consisteix: uns cavalls de cartró bastant ben amotllats als quals adorna una tela de varios colors á guisa de gualdrapa y portan al mitx una obertura per ahont hi passa el cos del cavaller, de tal modo que aquest es qui porta al cavall subjecte per medi del corresponent corretjam. Els cavallers algun temps eran vuyt, y darrerament, sis que portavan brusa blava, pantalons blanchs ab una franja vermella, espartenyas ab betes de color, y lluhian al cap la roja barratina. La música dels cavallets, es una corneta seca que toca lo següent: [adjunta la tonada dels Cavallets].”³¹⁶⁴

Tot i aquesta decadència pel que fa al concepte, l'entremès s'esllanguia lentament. Els gestors de la Festa Major devien considerar que els balls eren el tret diferencial de la Festa Major i maldaren per mantenir la seva presència si això no renyia amb la vessant lúdica, musical o institucional de la celebració. El pressupost de la Comissió de Festa Major els contempla encara el 1912:

“Funciones y festejos. Dictamen de la Comision. La de Gobernacion que suscribe, cumpliendo la mision que le confirió el Ayuntamiento en seccion de 15 de julio último, tiene el honor de someter á la sancion de dicho Cuerpo municipal el siguiente proyecto de festejar para la próxima fiesta mayor de esta ciudad, con sujecion al presupuesto que se indica.

Grandes iluminaciones en la Rambla S. Isidro y calles del Clos y San Pablo por la energia Electrica de Cataluña.

Bailes populares:

<i>Gigantes, vestidos, peinado y portantes.....</i>	<i>200 ptas.</i>
<i>Cercolets.....</i>	<i>30 ptas.</i>
<i>Dos castillos de fuegos artificiales.....</i>	<i>800 ptas.</i>
<i>Una banda militar (si puede contratarse).....</i>	<i>1000 ptas.</i>
<i>Mogiganga.....</i>	<i>510 ptas.</i>
<i>Panes à los pobres (800).....</i>	<i>400 ptas.</i>
<i>Programas (3000) y carteles.....</i>	<i>375 ptas.</i>
<i>Pastorets y trajes.....</i>	<i>60 ptas.</i>
<i>Bastoners.....</i>	<i>30 ptas.</i>
<i>Diablos.....</i>	<i>100 ptas.</i>
<i>Galls forasteros.....</i>	<i>25 ptas.</i>
<i>Funcion religiosa (150) y cera procesion (35).....</i>	<i>185 ptas.</i>
<i>Cavallets.....</i>	<i>30 ptas.</i>
<i>Imprevistos.....</i>	<i>100 ptas.</i>
<i>Total</i>	<i>3845 ptas.</i>

A deducir: por subscripcion del Centro Gremial.....800 ptas.

Total gastos *3045 ptas.*

Igualada 2 Agosto de 1912. José Lladó, Antonio Miserachs, Agustín Baliu

---

³¹⁶⁴ Biblioteca Central d'Igualada. *Sometent, portaveu de la comarca igualadina*, any I (1905), núm. 26 de 25 de novembre (cavallets i diables).

Diligencia – El Ayuntamiento, en sesión de ayer, acordó aprobar el presente dictámen; lo certifico en Igualada á 6 de agosto de 1912. Vº Bº El Alcalde, Juan Godó - Salvador Llopis”³¹⁶⁵

Només cal veure però, l'import destinat als Cavallets, molt similar al de les comparses infantils i força per sota de la partida dels diables. Sis homes i el seu músic (corneta seca, segons sembla) cobraven quasi el mateix que dos gralls i un timbaler.

La única imatge històrica coneguda dels cavallets igualadins data del 17 de gener de 1922³¹⁶⁶ i ens ofereix la comparsa en un estat final, just abans de la seva desaparició i en un context d'aparició ben diferent. L'aspecte de la fotografia podria fer-la considerar com a datable d'uns anys abans, però el fet que reproduïx el pas dels Tres Tombs pel centenari de l'Antic Gremi de Traginers (1822) permet datar-la amb tota seguretat. Són cinc cavallets, de molt bona factura i no excessivament petits. Els porten homes adults i algun jove, però no es pot parlar en cap cas de canalla. Apareixen amb els tirants o corretges a la vista i van vestits en la línia del que ens descrivia Castellà el 1905. Sense camals de cascavells, amb camisa blanca i barretina. Tots excepte un -distorsió usual en els balls i comparses d'aquesta època, la qual no és sinó fruit de la pobresa de mitjans d'aquella classe social- porten calces o pantalons blancs i, fins i tot, un altre d'ells porta un calçat que recorda a una sabata fina, parcialment oculta sota el que semblen unes polaines. Per a nosaltres és obvi que en algun moment perderen la casaca militar que ocultava el corretjam i també els camals de cascavells, un element que sempre aporta molta brillantor i presència. Segurament fou quan passaren a efectuar corredisses i perderen la seva vessant més coerogràfica.

La disposició que mostra la imatge és en una formació transversal, una única fil·lera disposada segons l'amplada del carrer. Van davant de tot. És evident que, vista l'escassa pirotècnia emprada pels diables -30 dotzenes de carretilles és el que hom sol trobar-los assignat durant el primer quart de segle XX- no eren ells els qui obrien pas al seguici, almenys en aquesta època final del mateix. En canvi, si els cavallets van acabar assolint funcions d'esparriot i portaven una xurriaca (en aquest cas no hi apareix pel fet de ser un acte solemne i fora del seu context habitual, la Festa Major) podrien ser ells els encarregats de fer pas i deixar tota l'amplada de calçada disponible per als gegants, nans i la resta de balls i danses.

No sabem explicar la raó que només se'n vegin cinc enlloc de sis. Potser se n'havia perdut un i ja no fou considerat necessari reposar-lo. Potser hi ajudà el fet que feia molts anys que no ballaven cap dansa i no precisaven cap disposició simètrica. O bé aquest sisè era absent en el moment de fer la captura de la imatge (per exemple, exercint una mena de capitania o lideratge, uns metres més endavant). Sí que veiem un personatge vestit de blanc just al darrera, la indumentària del qual sembla concordar amb la dels cinc genets. Podria ser un ballador de reserva, tot i que no porta ni cavallet ni corretja. També observem un músic que porta una trompeta, la qual podria servir -tot i que no

³¹⁶⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 587.

³¹⁶⁶ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Arxiu fotogràfic Municipal d'Igualada, fitxa 63 (reproducció). Fons Josep Castellort Ferrer, fitxa 14.019 (estereoscòpia original, 6x13cm). Còpia en paper a Arxiu General de la Diputació de Barcelona. Col·lecció Catàleg Monumental SCCM. Igualada, els cavallets de la ciutat. Josep Castellort Ferrer, 1922. Còpia sobre paper al gelatinobromur, 13x18 cm (imatge 39790).

sigui pròpiament una *corneta seca*, és a dir natural, sense pistons- per tocar la tonada de retreta militar que ens apuntava Gabriel Castellà el 1905.³¹⁶⁷

Ignorem totalment quan va finir l'activitat del nostre Ball de Cavallets; en qualsevol cas, un poema de Jaume Serra Iglesias (1853-1938) publicat el 1929 encara els esmenta, encara que això no en garanteix més que el record: aleshores aquest personatge ja exercia com a secretari al municipi del Vendrell (i la Pater feia més de trenta anys que no es veia):

*“A festa major
Demà, que és Sant Bartomeu,
anirem cap a Igualada [...]
Veurem ballà els Pastorets,
la Moixiganda atrevida.
els Nanos, els Cercolets,
els Diables, els Cavallets
i la Patera aguerrida.”³¹⁶⁸*

Segurament Igualada adoptà a mitjan segle XVIII, un cop els Cavallets s'havien separat definitivament dels moros o turcs, el model de ball de cavallets que sabem que fou aplicat a Vic o Manresa, sobretot quan a la nostra vila hi ha la major davallada de notícies sobre dracs i diables –per no dir silenci absolut sobre els mateixos entre 1728 i 1851 i podia convenir una comparsa amb un cert to protocol·lari i un regust d'antigor. I, al mateix temps que protocol·lària, inofensiva des del punt de vista doctrinal i estamental. Que obrís pas a la corporació municipal. Lentament, però, aquesta solemnitat es degué tòrcer, segurament per un canvi de l'estatus social dels balladors a partir de mitjan segle XIX, quan degueren començar a ser adults i de baixa condició social, segurament procedents de l'estament obrer.

Si entrem en el camp de l'anàlisi formal del ball, les xurriaques esmentades el 1881 i 1885 ja surten documentades a la refoma dels cavallets que va fer la ciutat de Manresa l'any 1772.³¹⁶⁹ Per tant, aquest deix d'esparriot ens connecta entre si els balls de cavallets d'Igualada i Manresa. Castellà ens diu que el 1905 són sis individus, i eren també sis a Manresa. l'any 1835³¹⁷⁰ Ja tenim també la impressió que el model era per l'estil a Vic, on també eren sis i que anaven al davant de tot del seguici, en un moment on encara no existia el famós esparriot anomenat “Cap de Llúpia”, una aportació que segurament data de 1832.³¹⁷¹

³¹⁶⁷ Biblioteca Central d'Igualada. *Sometent, portaveu de la comarca igualadina*, any I (1905), núm. 26 de 25 de novembre (cavallets i diables).

³¹⁶⁸ Biblioteca Central d'Igualada. *Gasetta Comarcal – Diari independent*. Manresa, 23 d'agost del 1929. Any III, núm. 570, Extraordinari de Festa Major Igualada.

³¹⁶⁹ Arxiu Comarcal del Bages. Fons Ajuntament de Manresa. Acuerdos 1772 (signatura provisional I-174), acords del 2 de juny de 1772 [volum sense numerar]. Arxiu Comarcal del Bages. Fons Ajuntament de Manresa. Manual del Racional dels anys 1771-1774. Signatura provisional I-346, pòlissa número 76 de l'any 1772.

³¹⁷⁰ MANRESA 2007, pàgina 54.

³¹⁷¹ TORRENTS 1999 pàgina 46, ens transcriu la crida de festes de Vic del 1832 on s'hi esmenta un Esquivamosques en uns termes que considerem adients de reproduir: “Y d'ont serà aquell ximplot / Esquiva moscas bovinas / Que mou tantes sarracinas? / ¡Ay! Sil gosaba agafar! / A Olot el feya tornár / Per enfortir barratines”. Es formula aquí una hipòtesi que l'actual figura del Cap de Llúpia podria datar de mitjan segle XIX i que el que s'esmenta a la crida del 1832 fos una figura prestada des d'Olot. Ja s'ha comentat en tractar dels gegants una donació d'una parella i un cap de

Les carreres de cavallets documentades a Olot el 1601³¹⁷² i a Girona el 1619³¹⁷³ o a València³¹⁷⁴ podrien ser un precedent de les persecucions a la canalla tipus esparriot que sembla que tingueren també lloc a Igualada i que també insinua Francesc Victori (1907-1966) en un treball ja força tardà:

“Els cavallets. Els interpretaven vuit homes, darrerament sis, cadascun dels quals duia un cavall de cartró sense potes, suspès a la cintura. La manca d’extremitats es dissimulava amb uns llargs farbalans, que servien, alhora, per tapar les cames de l’home. Al bell mig hi havia un forat per on passava el genet. Ballaven al toc de corneta, fent espetegar fortament els fuets i imitaven els renills desafortadament talment com si volguessin encabritar-se. D’aquest ball, en trobem encara constància en les festes centenàries del Gremi de Traginers l’any 1921.”³¹⁷⁵

Amades explicà força bé -i de manera breu- la deriva dels Cavallets Cotoners barcelonins entre 1601 i 1860. Aquesta evolució es pot aplicar de manera similar al cas d'Igualada entre 1733 i 1922 on, com hem vist, derivaren en una facècia més aviat revestida de poca gravetat. És evident, però, que no es tracta d'un paral·lel exacte: en el cas d'Igualada cal tenir en compte que van patir una infantilització temporal cap a mitjan segle XVIII (segons l'esquema vist a Solsona, Olot o Sant Feliu de Pallerols) i que mai van barrejar-se amb els membres del Ball de Diables:

“Els Cavalls cotoners van acabar per perdre el caràcter primitiu i esdevingueren una cavalleria pobra que obria la marxa en els seguicis per fer apartar la gent, com el Bou, la Mulassa i el Drac. No tenien el caràcter d’antics cavallers que lluitaven per la fe cristiana procurant alliberar el màrtir sant Sebastià de la fèrula turca. Perduda la noció de llur cavalleries i de llur tremp cristià, s’ajunten amb els Diablots de l’antic entremès de sant Miquel i Llucifer. Els defensors del Cel es barregen amb els mateixos Diables i fan gran tabola, de corregudes els uns i de piules i coets els altres, per fer apartar la gent, durant la passada de la processó i en la processó mateixa. La noció de llur significat arriba a perdre’s tan profundament, que acaben per anar vestits de moro [es refereix a l’auca de sant Josep Oriol de 1807], contra els quals ells simulaven combatre en defensa de la doctrina de Crist. Pel que ens diu Clavé, devien conservar aquest caràcter fins a llur destrucció.”³¹⁷⁶

Llúpia: segons s’esmenta en un acord de ple del 2 de juny de 1841 (Arxiu Municipal de Vic, Llibre d’Acords, volum 51, foli 161) s’agraeix a tres patricis –Lleó Garcia de Arrieta, Benet Callís i Llucià Conill- la donació d’una parella de gegants i un *cabezudo*, que a la carta d’agraïment que se’ls va trametre s’esmenta com a *papamoscas* (Arxiu Municipal de Vic, Esborranys de correspondència de l’alcaldia, 1841). Devem aquestes notícies a Francesc de Rocafiguera, arxiver municipal de Vic. En canvi, a les crides de 1845, 1849, 1864 i 1866 ja s’esmenta com a Llúpia, el nom típicament vigatà actual. Vegeu aquestes crides festives a TORRENTS 1999.

³¹⁷² “...y después los cavalls lleugers que es trobaven en la present vila, corregueren unes quantes carreres, desde dita escala de ponent, fins a la escala de migdia, corrent los cavalls de dos en dos, y los cavallers abrassats bras per bras y cambiantse los barrets, la hu a l’altre y fent moltes altres hidalguías.” Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal de la Garrotxa, Fons Ajuntament d’Olot, Llibre de conclusions del Consell 1597-1602, folis 262r-265r. SALA 1965a.

³¹⁷³ Segons GIRONA 1619. PERPINYÀ / GRAU 2013, pàgines 123-124, el 1619 a Girona es veieren “...unos disfrazados de hipocentaurus, unos en forma de caballo, otros de toro, danzando y esgrimiendo blancas espadas, dando vistosas carreras en las plazas y calles más anchas, fingiendo escaramuzas y otros mil juegos.”

³¹⁷⁴ CARBONERES 1873, pàgina 50, diu dels cavallets del Corpus de València: “[...] asoman, discurren y desparrámanse por plazas y por calles una multitud de danzantes con rollos de carton y pegando y cascando á cuantos encuentran por delante. Esta funcion alegre y simbólica que los del pais llaman de los caballets, se repite el dia siguiente [...]”

³¹⁷⁵ VICTORI 1965, pàgines 209-210. Ens consta que fou a les festes del Centenari, o sia el 1922.

³¹⁷⁶ AMADES 1934, pàgina 142.

Però la degradació fou més palpable en els cavallets que en d'altres entremesos. A Igualada varen acabar cofats amb barretina (així se'ls veu a la única imatge que d'ells ha arribat a nosaltres), sense espases o llances ni escut, amb una xurriaca i en nombre imparell i reduït de components. És evident que no eren, ni de lluny, un ressò d'allò que havien estat. La burgesia podia complaure's en els ballets infantilitzats dels Cercolets o Pastorets, suportava –diguem-ho així– els Diables, per entranyables i per la insistència i perseverança d'Antoni Palomas (a) *El Trinco* a mantenir-ne la colla i els assaigs. Entenia el món dels castells com el principal divertiment festiu de la classe obrera, de la mateixa manera que la societat contemporània fomenta el futbol o el motor per damunt de qualsevol altra manifestació espectacular. Però la *Patera* i els Cavallets no trobaren en aquest context el medi que els permetés ja no reeixir sinó, simplement, subsistir dignament.

26 MÚSIQUES HISTÒRIQUES PER ALS MOROS I CRISTIANS I CAVALLETS CATALANS (SS. XVIII-XIX)

26.1 Unes breus notes de context europeu

Abans de tractar de les músiques que han servit per als entremesos catalans amb turcs, turcs i cavallets o, simplement, cavallets cotoners, cal que comentem també breument el fenomen de l'exotisme musical, el qual coneixem bàsicament des de l'època posterior al pas de la música modal a la música tonal, ja que aleshores veiem com s'intenta remetre a aquest exotisme amb o sense coneixement de causa. Parlem, sobretot des del segle XVII ençà. En la majoria de casos, la música no té cap característica musical que la remeti d'una manera científica a l'univers sonor dels turcs i àrabs.

El cas més antic que hem pogut trobar és el de la coneguda *Marche pour la cérémonie des Turcs*, inclosa dins l'obra de Jean-Baptiste Lully (1632-1687) *Le Bourgeois Gentilhomme* (LWV43), escrita i representada el 1670. La música és una marxa cerimonial pròpia de la segona meitat de segle XVII, sense que coneguem sota quins paràmetres interpretatius fou executada. Passa el mateix amb la música incidental que Henry Purcell (1659-1695) va compondre el 1695 per a *Abdelazer* (referència Z570 del catàleg), coneguda també com *The Moor's revenge*. En totes elles, el sistema harmònic i sonor, la intervàlica i l'estètica són completament occidentals.

El cas de Mozart (1756-1791) és un xic més interessant. Viena vivia des de feia molt de temps sota l'amenaça turca. Des del setge viscut el 1683, aquesta ètnia oriental era molt present en l'imaginari col·lectiu del que es podia considerar marcial, terrible o potser, simplement, rústic i rude. Les obres que d'ell coneixem sota aquests paràmetres són el Concert per a violí núm. 5 en La Major KV 219 "*Turc*" (1775), la Sonata piano núm. 11 en La Major KV 331 (1783) amb el famós moviment III. *Rondo alla turca* (amb un possible ús de l'efecte de tambor que portaven incorporat alguns *pianoforti* entre els seus mecanismes) i l'òpera *Die Entführung aus dem Serail* (El Rapte del Saerrall), KV 384 (1782-1785). En totes elles el caràcter turc s'evoca a través d'una major rusticitat i marcialitat, així com mitjançant el pas al mode menor. Sota aquesta estel·la, també Beethoven (1770-1827) va incloure una Marxa Turca dins *Die Ruinen von Athen*, Op. 113, núm. 4 (1811).

26.2 Les músiques catalanes

Totes les músiques festives que comentarem pertanyen als segles XVIII i XIX, sobretot a aquest darrer. Cal cercar l'origen de la majoria d'elles en contradanses i balls del darrer barroc, però també en obres com la del músic reial Manuel Espinosa de los Monteros (1730-1810). Aquest autor ens ha deixat dues obres vinculades a la música militar dels reis d'Espanya, com són el *Libro de la ordenanza de los toques de pifanos y tambores*

que se tocan nuevamente en la ynfanteria española (manuscrit de 1761) i el recull imprès *Toques de Guerra* (1769).³¹⁷⁷ Aquesta darrera obra, malgrat que impresa, va circular per Barcelona també a través de còpies manuscrites, una de les quals, datada el 1788, es conserva a l'Orfeó Català.

La vessant popular i festiva dels nostres entremesos de moros i cristians -no tant els casos amb parlaments, sinó més aviat els cavallets que dansen- va conservar unes formes coreogràfiques més pròpies dels balls del Renaixement i el primer Barroc que no pas de la dansa francesa que va penetrar a Catalunya després de la Guerra de Successió. Carles Mas ho explica a la perfecció, com a expert en dansa catalana dels segles XV al XIX:

“La forma musical del minuet, en certa manera prou semblant a la dels balls plans i dels ballets del temps de l'antic règim, es prestava de manera ideal a un evident procés de substitució: el ball pla, la pavana, les follies, la sardana [...] després de la guerra ja no són el “nostre repertori”, ja no són per a tothom; ara, com a molt, és bo per als rústics i per a les sonades muntanyeses amb instruments aspres. Els aristòcrates i els burgesos en bandejaren l'ús a ciutat: el ball pla, processional i col·lectiu, ja no convenia al model estètic de la nova jerarquia social. [...]

Però si totes les classes socials diuen que ballen minuets i contradances, el grau d'assimilació i d'integració devia ser molt diferent entre els estaments. Els exclosos del prestigi social substitueixen tonades antigues de ball pla per les dels minuets a la moda francesa, perquè l'estructura musical s'hi adiu i perquè així “ballen el mateix” que els aristòcrates de la ciutat de Barcelona als saraus. Però no veiem pràcticament cap rastre de passes de la dansa a la francesa a la tradició popular: si la música a la tradició popular és de vegades, certament, la d'un minuet, els moviments segueixen sent els fonamentals d'un ball pla, com el punt pla o les floretes, els punteigs, els rístols, les passes saltades i contrapassades a la part final de la corrandà, tot fent les figures típiques d'un minuet, la volta amb les mans dretes o esquerres agafades o la figura d'avançar i recular de cara a la parella. Tot això ja existia als ballets del XVI i del XVII.”³¹⁷⁸

Per tant, podem trobar ben fàcilment que les melodies catalogades als manuscrits anteriors a 1850 com a *Ball Pla* o *Minuet* fossin dansades la majoria de vegades i a la majoria d'indrets com a balls plans, derivats de danses que empraven el desplaçament processional per l'espai a elles destinat (salons, església, espais immediats als indrets de culte, carrer o plaça destacats i simbòlicament assenyalats..). No entrarem a valorar més els aspectes coreogràfics, car no en som experts i depassaria de llarg les competències d'aquest treball. Sí que incidirem. però, en el repertori sonor. Fora de l'àmbit dels Moros i Cristians del País Valencià, és un aspecte molt poc tractat. Menys encara sota el criteri de pertinença a les danses de turcs i cavallets, balls de moros i cristians o, simplement, balls de cavallets. I són precisament aquests darrers, els balls de cavallets, els que a parer nostre ofereixen el repertori que avui podem identificar com a més antic, ancorat encara en el segle XVIII.

Per a les músiques comptem amb diverses fonts principals: en primer lloc, el *Costumari Català* de Joan Amades (1950-1956), tant allò publicat com els materials que romanen

---

³¹⁷⁷ Vegeu ESPINOSA 1761 i ESPINOSA 1769.

³¹⁷⁸ MAS 2019, pàgines 21-22. Certament, són tot denominacions que apareixen a *L'Orchesographie* de 1589.

inèdits en el sue fons, avui consultable i en mans de la Generalitat de Catalunya. En segon lloc, l'arxiu de l'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya* (OCPC), empresa de gran abast on participaren eminents etnògrafs i musicòlegs sota el patronatge de Rafel Patxot i la Fundació Concepció Rabell i Cibils, vídua Romaguera. En tercer lloc, i amb un rol de valor molt destacat per la seva antiguitat i per transmetre el repertori tal com fou copiat, comptem amb els anomenats llibres d'orgue. Són uns quaderns manuscrits per a ús dels organistes que servien per a retenir melodies populars que es tocaven a les funcions litúrgiques del cicle nadalenc. El fet de ser fonts escrites permet accedir a un repertori sense les alteracions que haurien pogut sofrir per via de la transmissió oral des d'aleshores.

El nucli dels quaderns d'orgue més famosos o, si voleu, més significatius de Catalunya està compost per una vintena curta de manuscrits coneguts. Tant si es tracta d'originals o còpies fetes a finals dels anys vint i principi dels trenta pels missioners de l'OCPC. La majoria es troben dins les carpetes dels materials de les diferents missions de recerca. Se'ls acostuma a conèixer pel nom d'una població, que sol ser el lloc de procedència. Convé no oblidar però, que són llibres normalment fruit del treball de recopilació d'un organista amb nom i cognoms, i que la majoria es conservaven en mans privades, no pas en arxius eclesiàstics. Altra cosa és que fossin llegats a un altre músic, o que restessin abandonats dins el mateix armari de l'orgue, el petit arxiu de música o la paperassa parroquial.

Un fet que cal destacar és que en els entremesos catalans, com en el panorama internacional europeu, la sonoritat emprada per evocar l'alteritat turca no era sinó la occidental. Una mostra que permet apuntar en aquesta direcció és que la tonada de la majoria de balls de Moros i cristians del Penedès fou emprada a l'Arboç com a tonada per la passada del Ball de Sant Julià. Això no hauria passat si la música tingués una sonoritat mahometana. Si bé actualment s'utilitzen d'altres melodies, aquesta fou recollida com a tal per Ricard Domingo i Rosell (1888-1925) en el seu treball *Cançons, Ballets i Tocades popularitzats en Arbós del Penadés. Recullits per Ricard Domingo*.³¹⁷⁹

Això ens fa pensar que, en la majora d'aquests representacions festives amb plasmació de l'alteritat, la música no tenia sinó un paper dramàtic i de separació d'escenes mitjançant la *Passada*, d'acompanyament del ball pels carrers o d'anunci de la seva imminent actuació. D'aquí que la considerem un valor inqüestionable dels mateixos. Però excepte en casos molt concrets com la *Patera*, aquesta música es troba desprovista d'un vincle consistent amb l'entremès que acompanya. Per bé que pot servir amb gran eficàcia a l'element festiu de torn, en estudiar-la des d'una òptica musicològica la trobarem sovint deutora d'altres contextos, intercanviada amb balls homònims d'altres contrades o emprant cites musicals d'altres entremesos i altres obres musicals, algunes conegudes en el seu temps.

---

³¹⁷⁹ Per la melodia del Ball de sant Julià de l'Arboç, vegeu Abadia de Montserrat. Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall B-30. Es tracta d'una còpia de Francesc Pujol a Tremp, l'agost-setembre de 1923. Per la tonada "genèrica" dels Moros i cristians del Penedès, vegeu INSENSER 1904-1905, capítol VIII, pàgina 53, AMADES 1950-1956, volum V, pàgina 156 (Creixell).

26.2.1 Els cavallets de Tarragona (1692?-1820)

A l'Arxiu Capitular d'Urgell, secció musical, hi ha un conjunt de caixes que contenen música instrumental. En una d'elles, la número 9, hi ha un recull per a violí i acompanyament anomenat *Copia de los Veyles* [sic: Bayles] *del dia Sta. Thecla*. La còpia sembla de cap a 1800, fins i tot podria ser un xic anterior. La tercera peça es titula *Caballets* i copia el que podria ser la música que hi sonava durant el segle XVIII, potser encara quan es feren les festes de 1692 per a institució del res de santa Tecla. La melodia realitza un gir ascensional que recorda moltíssim al *Vall dels Caballets* que apareix copiat al foli 9v del Llibre d'Orgue de Banyoles,³¹⁸⁰ segurament una versió un xic potserior del mateix que, per la música, es delata com a Ball de Cavallets de Reus o Tarragona, segurament aquests darrers, perquè també es conserva la melodia reusenca del primer vuit-cents.

En aquesta mateixa font banyolina (que datem ca. 1830) hi apareixen, al marge de la *Cansó dels Ciegos de Barna que tocan per Corpus* (foli 5r), un *Mn Juan de Vich* (foli 9v) els *Balls de Gitanas, dels Prims, dels Bastonets* i de la *Muxiganga* (foli 13v) que semblen ser els reusencs antics i un antic Ball de Valencians: *Vals del Camp de Tarragona – Castell* (foli 15v), el qual mot no deu ser sinó una mala interpretació de *Valencians* per desconeixement del copista. Tal i com passà amb la contradansa *Miscelania* dels carnivals de Barcelona de 1768 que fou malinterpretada en la forma contreta del mot per *Milana*.³¹⁸¹ Tot això es troba juntament amb peces musicals que són clarament pròpies o procedents de la Catalunya Central i de la zona de Girona.

26.2.2 El Ball de Viena (1733-1840)

El Ball de Viena que va veure's a Igualada el 1733 i que es documenta a Ribes, a La Llacuna (finals del segle XVIII?)³¹⁸² i que consta com a representat a Pontons el 1842³¹⁸³ podria molt bé correspondre amb el que copià el 1843 Domingo Monfort (1801-1870) al Llibre d'Orgue de Prats de Rei (pàgina 2, *Ball de Viena*). Algunes de les obres d'aquest recull miscel·lani per a les llibertats d'orgue de Nadal remetent als temps del Trienni Liberal i àdhuc força abans, com es pot veure en els minuets, folies, villanos, Goigs del Roser, Mambrú... Un fet que ja explicarem al seu dia en l'estudi que precedeix la corresponent edició del manuscrit.³¹⁸⁴ De fet, també s'hauria pogut escoltar la melodia *El Tambor*, copiada a la pàgina 22 del mateix recull, la melodia de la qual remet, ni més ni menys, a danses del segle XVI, com la que sota el nom de *Les Bouffons* transcriu com a dansa amb espasa Thoinot Arbeau a l'*Orchesographie* de 1589.³¹⁸⁵

³¹⁸⁰ Abadia de Montserrat. Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall B-143.

³¹⁸¹ Madrid. Biblioteca Nacional de España, M/922. *Contradanzas, que se han de baylar en el theatro de esta ciudad en los bayles de mascara del Carnaval de 1768*. Barcelona: por Thomas Piferrer, [1768]. 23. *La Miscelania*. Llibre d'Orgue de Prats de Rei (1843), pàgina 9, peça 10. *La Milana*. VILARRÚBIAS 2018, pàgina 38. També el Llibre d'orgue de Guissona, compilat per Jaume Martí, pvre. cap a 1850, on consta *La Millana* (Abadia de Montserrat. Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall B-121 XXII-1). Encara avui es coneix aquest ball de bastons com *La Milana*, i no són pocs els qui vinculen el seu nom amb l'ocell rapinyaire homònim.

³¹⁸² MILÀ 1895, pàgines 280-281.

³¹⁸³ MILÀ 1895, pàgines 280-281.

³¹⁸⁴ VILARRÚBIAS 2018.

³¹⁸⁵ ORCHESOGRAPHIE 1589, folis 97-104.

26.2.3 Les Galeres d'Os de Balaguer (1769-1800)

Tot i que no sabem d'on la va treure, Joan Amades publica la melodia que suposadament pertanyia al Ball de Galeres d'Os de Balaguer, executat per primera -i pensàvem que única- vegada en aquella població quan estrenaren el nou temple parroquial l'any 1769. La tonada sembla antiga i fa pensar en algunes peces del període 1750-1800 que combinen una dansa binària força contundent seguida d'un Canari -o similar- a 6/8, cosa que la notació de Joan Tomàs dissimula un xic, sense arribar a aconseguir-ho.³¹⁸⁶ La primera part és molt similar a la melodia coneguda com "L'Airosa", que encara utilitza el Ball de Bastons de Santa Maria d'Oló (Bages).

26.2.4 Els quaderns d'organista de Banyoles i Breda: La 'Cavalleria' i la 'Mata degolla' (ca. 1800-1840)

El mateix manuscrit procedent de Banyoles que hem esmentat abans porta la indicació següent a la camisa que li fou afegida pels gestors de l'Obra del Cançoner: "*Manuscrit de temes populars per a ús d'organista, ofert a l'«Obra del Cançoner Popular de Catalunya» per En Joaquim Matei i Duran, professor de música de Banyoles.*"³¹⁸⁷ Aquesta anotació no garanteix una procedència banyolina, però és cert que la recolza molt. D'altra banda ja hem vist com la fama de les músiques de Tarragona fa que les trobem en repertoris manuscrits que es conserven ben lluny d'aquella ciutat. Un fet a favor d'aquesta procedència és que també s'hi trobin, ultra el *Vall dels Caballets* del foli 9v abans esmentat, dues peces més:

-*Cavalleria* (foli 5r).

-*Mata Degolla* (foli 12r, peça 31).

La primera no és sinó un arpegiat de corneta, tal i com es veu en els cavallets d'Igualada, i podria fer pensar que el fet d'emprar una melodia militar a Igualada podria no ésser un detall recent.

La segona és la versió més antiga que coneixem d'un ball cabdal dins el panorama dels cavallets contrafets catalans festius, una dansa del Ball de Cavallets de Sant Feliu de Pallerols. Aquesta versió prova que potser, en un primer estadi, la melodia de la Mata degolla no tenia "l'anacrusa de l'anacrusa"; és a dir, la nota abans del segon temps que és, tot ell, una anacrusa. Suposem que aquesta incorporació fou deguda a facilitar l'inici de la dansa als balladors, ja que atorga una major comprensió del començament i permet que tots ells evolucionin junts. També es troba amb el mateix nom i exacta melodia al manuscrit de Jayme Adrobau de Breda, que ateny el període 1826-1844.³¹⁸⁸

De la *Mata degolla* en trobem encara una altra versió al quadern d'organista de Tamarit de Llitera, del qual parlarem al final, Es tracta, concretament, de la melodia núm. 11 del

³¹⁸⁶ AMADES 1950-1956, Volum V, pàgina 227.

³¹⁸⁷ Abadia de Montserrat. Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall B-143.

³¹⁸⁸ Biblioteca de Catalunya, Manuscrit M 893, foli 4r. PELLISA 2011, pàgina 58, melodia 69.

mateix, encara que anotada sota el nom de *Cansó*. Una denominació genèrica molt recurrent en aquest tipus de llibretes manuscrites quan es tractava de transcriure melodies de les quals hom desconeixia el veritable títol o l'àrea geogràfica on sonaven amb més freqüència i, per tant, on exercien una major influència festiva.

26.2.5 La Matadegolla, el Ball Pla, el Contrapàs i les Sardanes de Sant Feliu de Pallerols (ca. 1800-1850)

Si bé la *Matadegolla* sembla la música guerrera principal i més antiga dels magnífics Cavallets de Sant Feliu de Pallerols (documentats des del 1801), cal dir que també dansen al so d'unes altres quatre melodies: el *Ball pla*, el *Contrapàs*, la *Sardana curta "antiga"* i la *Sardana "la Pastoreta"*. Totes les melodies són, com a mínim, vuitcentistes. El que sí que podria pensar-se és que les sardanes (i potser el contrapàs) foren afegides posteriorment a les coreografies d'aquest grup. Format per vuit cavallets, són sis llancers i dos capitans amb espasa. L'argument que es pot esgrimir és que l'Amades, qui anava sempre sota la supervisió de Joan Tomàs, dona per balls el de la *Matadegolla* i el *Ball pla*, quan diu que el poble "creuria una profanació de no fer el ball a la plaça la tarda de la Festa Major, seguit de la tradicional Mata-degolla, en la qual és simulada la part heroica de la lluita".

Però Amades també diu que dels vuit balladors set són soldats i un el capità,³¹⁸⁹ mentre que nosaltres els hem vist dansar manta vegada des del 2008 i sabem que ja les primeres imatges de principis de segle mostren dos cavallers amb espasa. Això permet, com a mínim, descartar una modificació "correctiva" noucentista dels rols que els hagués transformat en dos bàndols. Això sí que passà amb alguns balls de bastons, als quals fou incorporada una segona bandera a la dècada de 1930, sempre amb l'excusa d'esmenar una dansa guerrera que no plasmava clarament l'existència de dos bàndols.³¹⁹⁰

Diem que les sardanes i el contrapàs foren afegits posteriorment pel fet que no concorden tant amb una dansa de cavallets que representi una lluita dansada. El cas és que tant el *Contrapàs* com les dues sardanes i el *Ball Pla* són músiques del segle XVIII o primera meitat del XIX, que és quan trobem les primeres aparicions documentals del Ball. Com que en aquesta època els cavallets d'aquesta zona, un cop desproveïts del seu component d'alteritat, havien pres un caràcter decoratiu, tampoc podria descartar-se que es ballessin des de molt antic.

Per exemple, el *Ball Pla* acaba amb un *Canari*, peça estrella del repertori setcentista més popular, menter que comença amb una tonada que es troba igualment a les llibertats d'orgue de Breda (1826-1844) com a *Vall dels Gegans*,³¹⁹¹ a les de Sant Joan de les Abadesses (segona meitat del s. XIX) com a *El ball del gegant*³¹⁹² i encara avui es pot sentir a Olot quan el flabiolaire que acompanya els seus gegants toca tot sol. De fet,

---

³¹⁸⁹ AMADES 1934, pàgina 154.

³¹⁹⁰ Així s'arribaren a veure alguns balls de bastons com el de Gelida o Masquefa, que sovint dansen encara amb dues banderes, influència d'Aureli Capmany.

³¹⁹¹ Biblioteca de Catalunya, Manuscrit M 893, foli 3v. PELLISA 2011, pàgina 54, melodia 57.

³¹⁹² Parlem de l'enregistrament que féu Montserrat Torrent l'any 1994 per encàrrec de la Fonoteca de Música Tradicional Catalana de la Generalitat de Catalunya, "*Les llibertats d'orgue del cicle de Nadal*", pista 4.

aquesta tonada fou interceptada a Sant Feliu mateix el 1907 per Joaquim Sans Quintana. Ho explica ell mateix al seu recull *Cançoner de Sant Feliu de Pallerols*, presentat a un concurs de 1922 i que avui es troba dins els lligalls de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya:

*“La tantiro tiro tant / la geganta i el gegant / la mulassa va a davant. Tra la rà la la ra [...]”*³¹⁹³

I una altra part del mateix ball, la de les reverències -es tracta d'una dansa en diversos moviments i compassos contrastats, com una Suite- diu així, sota el nom de *“La Marieta del molí”*:

*“La rum-rum de la guitarra, la nyic-nyic del violí; / si n'hi ha tres que la festegen la Marieta del molí.”*³¹⁹⁴

Aquesta suma de factors -servir com a ball de gegants a Olot, als repertoris de Sant Joan de les Abadesses i a Sant Feliu- ens fa pensar que aquest *Ball pla* ja era dansat pels gegants d'Olot i, molt probablement, pels de Sant Feliu de Pallerols mateixos. De manera que els cavallets s'hi afegiren per a dansar conjuntament, si no és que hi ballaren plegats des de bell antuvi, a inicis de segle XIX o quan es construïren els gegants. Perquè del que no dubtem és del fet que la comparsa santfeliuena més antiga és la dels Cavallets. De fet, Amades considerà l'any 1934 l'anomenat *Ball pla* com a tonada principal de la comparsa tot i oferir també la tonada de la *Matadegolla*, fet que repetí a l'edició del *Costumari Català*.³¹⁹⁵

La *Matadegolla*, les dues sardanes i -no cal dir-ho, també el *Contrapàs*- portaven cantarella mnemotècnica, la qual ja no troba vinculació amb els entremesos. Això no demostra res, ja que és un fet molt usual en nostres melodies de dansa, sobretot les que calia assajar sense tenir present el músic a sou. Sí que podria ser que tant el *Contrapàs* com les sardanes no formessin part de les danses més processionals o rituals i s'executessin majorment a manera de lluïments o durant les captes i cercaviles. Però aquestes afirmacions es mouen en el terreny purament especulatiu i, donat l'estil antic de les tonades, res podem donar per fet.

La cantarella de la *Matadegolla* diu així:

*“Tant que costen els fills a les mares / i els els prenen per soldats. / Van a la guerra / els tiren per terra / sense mirar qui els ha criat.”*³¹⁹⁶

---

³¹⁹³ Abadia de Montserrat. Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall C-187. Folis 283-284. Recollida de la mainada del poble el 1907.

³¹⁹⁴ Abadia de Montserrat. Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall C-187. Folis 276-277. Recollida de la mainada del poble el 1907.

³¹⁹⁵ AMADES 1934, pàgines 134 (*Matadegolla*) i 154 (*Ball pla*). AMADES 1950-1956, volum II, pàgines 983 (*Ball pla*) i 984 (*Matadegolla*). Gràfics explicatius a les pàgines 985-986 i explicació dels mateixos a la pàgina 1012.

³¹⁹⁶ Abadia de Montserrat. Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall C-187. Folis 274-275. Cantada per Dolors Arbat el 1921.

La de la Sardana *La Pastoreta* (una variant de la melodia de la famosa sardana *Bon dia Elionor*)³¹⁹⁷ narra una discussió d'una pastora amb el seu pretendent adinerat, a qui dóna carbassa:

“[curts:] -*Ja mai de ton pastor seràs tan estimada ni tampoc tan regalada com ho seràs de jo.*

[llargs:] *Tu ‘niràs ben vestida de sedes i brodats; tindràs una gran vida, d’un príncep seràs digne i viuràs en grans ciutats.*

“[curts:] -*Totes vostres raons no les escolto gaire, van com el vent enlaire, i volen com els coloms.*

[llargs:] *Jo no só pas senyora per viure en grans ciutats; só una pobra pastora que a un pobre pastor adora, amb tota voluntat.*”³¹⁹⁸

En canvi, la sardana avui anomenada *L’Antiga* portava una cantarella no recollida aleshores, que fou encara interceptada modernament per Xavier Banti. En llegir-la vam entendre perquè no va arribar mai a formar part dels materials presentats al concurs de l’any 1922:

*“Qui me’ls en compra els pèls de la trompa [de l’escombra]
qui me’ls en cava els pèls de la fava [el noi de la mare]
qui me’ls en lliga els pèls de la figa [el rei de la fira]
qui me’ls en vol els pèls del rossinyol [el noi del rossinyol]”*³¹⁹⁹

Encara relacionada amb la tonada del *Ball pla* de Sant Feliu de Pallerols, Amades publicava al *Costumari el Ball de Cavallets de Santa Cristina d’Aro*,³²⁰⁰ la segona part del qual és exacta a l’entrada del *Ball pla* santfeliuenc i, per tant, a la tocada de flabiol dels gegants d’Olot. En canvi, la primera remet a un dels balls de bastons copiats al *Llibre d’Orgue de Calaf* (ca. 1860-1870), concretament a la melodia editada amb el número 106.³²⁰¹

26.2.6 Els Moros i Cristians del quadern d’orgue de Maials (ca.1800): una tonada sense localitzar

³¹⁹⁷ Vegeu-ne una variant melòdica, amb el títol de “*La Pastoreta*” amb el text comparable al de Sant Feliu de Pallerols entre papers amb membret d’una cobla orquestra d’Amer, a Abadia de Montserrat. Arxiu de l’Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall B-139, camisa XVI. Per contra, amb el nom de “*Bon dia Lianor*”, vegeu el mateix lligall B-139, camisa V, amb materials de Tossa de Mar aplegats per Josep Soler de Morell l’any 1923. També es troba a una munió de quaderns d’orgue vuitcentistes, per exemple al *Llibre d’Orgue de Prats de Rei* (any 1843), pàgina 2 (“*Bon dia Leonor*”). VILARRÚBIAS 2018, pàgina 27.

³¹⁹⁸ Abadia de Montserrat. Arxiu de l’Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall C-187. Folis 290-291. Cantada per Reparada Bastons, de 57 anys el 1921.

³¹⁹⁹ Comunicació personal de Xavier Banti i Casas del dia 2 de gener del 2021. Correspon solament a la tonada dels curts. Sembla que no hi havia continuació, almenys l’informant no la recordava. Banti la va recollir el 5 de juny del 2001 de Francesc Espuña Vilamitjana (a) Sisquet de Can Manyà (nascut el 1919). El seu avi Pere Espuña i Vila (1870-1936) havia estat un gran ballador dels cavallets. Francesc cantava amb vergonya i per això suggeria una versió amb eufemismes. Posteriorment va fer arribar a Xavier Banti un escrit amb el que devia ser una proposta de text per a cantar amb la tonada dels *llargs* de l’esmentada sardana. Com es podrà imaginar, no és pas del mateix moment que el text picant: “*Quina festa que farem, tots plegats hi anirem, / que bé que serà si ens donem la mà, cantant, rient i ballant, / quin dia més brillant, cantant ballarem esperant l’endemà, que bé que anirà.*”

³²⁰⁰ AMADES 1950-1956, Volum II, pàgina 185.

³²⁰¹ CRIVILLÉ 2014, pàgina 75, melodia núm. 106. Correspon a la pàgina 19 del manuscrit.

El lligall B-121 de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya conté en el seu ítem núm. XVIII dos plecs de llibertats d'orgue copiades tardanament pels responsables de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Ambdós són, doncs, còpies de quaderns avui no localitzats. Si bé al primer se li atribueix una datació de la segona meitat del segle XIX, el segon porta aquesta inscripció:

“Plec núm. 2. melodies copiades en Novembre 1932 d’un plech de vuit planes de música per a ús d’un organista (probablement), manuscrit, procedent de Maials i deixat per la Sra. Vda. de Joan Vilà. A la que degué ésser 1ª plana diu “Canciones para Navidad”.

A judicar per l’escriptura i el paper aquest plec sembla ésser de la primera meitat del segle dinovè. En trèure’n còpia hem omès les melodies que figuren en el plec nº 1 procedents d’aquest plec núm. 2, i les que no tenen caient popular o no són catalanes o usades a Catalunya.”

Tot i el filtre dels seus transcriptors, que feren una tria subjectiva del que copiaren i del que no, donem per bones les informacions que del manuscrit ens ofereixen. En aquest plec 2, pàgina 4, hi ha un *Ball de Moros i Cristians*. Creiem que, vista la distància de Maials respecte de Lleida (uns 30 km), aquesta melodia podria correspondre amb la del ball de moros i cristians d’aquella capital, ja que va impulsar-se’n un l’any 1802.³²⁰² El fet de copiar també tant un *Ball de les Gitanes* com un *Ball dels Valencians* (ambdós amb melodia a part del *cordó*) ens fa considerar també en una procedència del repertori vers una direcció probablement més tarragonina, cap a la Terra Alta, el Priorat o les Garrigues (Arbeca). Perquè també aquestes regions conservaren alguns testimonis de Balls de Valencians o de Gitanes i perquè altres folkloristes ens donen també una melodia diferent per als Moros i cristians de Lleida. Això darrer no permet ésser concloents en aquest punt: no tots els informants i folkloristes del segle XX són fiables ni els balls de moros i cristians tenen perquè tenir una sola melodia. Com a consideració final, farem notar que ens sembla força inusual que una melodia de 16 compassos com aquesta de Maials, prou bella, passi a mode menor a la segona secció.

26.2.7 Breda 1826-1844: Un Ball dels Hortolans de Reus?

Sense que poguem establir cap connexió segura, sí que és inqüestionable la presència de músiques festives de Tarragona o la seva demarcació territorial a llibres d’orgue que es troben a Banyoles (balls de Gitanes, de Prims, de Valencians), Lleida (ball dels Vells), la Seu d’Urgell (balls de santa Tecla)

Com que el Llibre d’Orgue de Breda, compilat o emprat per Jayme Adrobau entre 1826-1844 conté un *Vall dels Hortelans*, d’unes dimensions musicals considerables (83 compassos, en diverses parts, modulacions i seccions amb funció de pont) creiem que aquesta tonada podria correspondre’s amb algun dels balls d’Hortolans antics vinculats amb l’alteritat.

---

³²⁰² El fet que al primer plec (peça 17) ens transcriguin una melodia anomenada “*Lo campanà de Valls*” ens permetria apuntar cap a altres direccions, si bé es tracta d’un altre quadernet, més tardà (Valls no tingué un campanar notable fins l’any 1897, quan es va inaugurar l’actual, fet que permetria desvincular un xic aquest primer plec de músiques del segon. En canvi, ambdós llibres transcriuen un Ball de les Gitanes (plec 1, núm. 24 i plec 2, núm. 35) idèntic.

Per exemple, el ball organitzat pel Gremi dels Hortolans tarragonins que es feia cada vegada que rebien els nous arquebisbes, del qual hem parlat llargament en tractar els entremesos amb moros dels segles XVI-XVIII. Recordem com el 1663 per l'entrada del prelat Juan Manuel de Espinosa el joc dels Hortolans apareix descrit així: *“Consecutivament passà la Confraria de Sta. Magdalena dels hortolans ab sa bandera, y joch de un hort, ab quatre dames, quatre turchs, y quatre cavallers, un hortolà, y un francès o, gavaix que fan sa representació, sens musica ni ball”*.³²⁰³ Les descripcions precisen el detall poc habitual que no portava música, però potser això havia canviat amb posterioritat.

Sabem que el Ball de Moros i Cristians de Reus corria a càrrec dels Hortolans d'aquella ciutat quan sembla aparèixer de nou el 1833 per les festes de la jura d'Isabel II. Segons l'àlbum de dibuixos d'elements festius reusencs d'Albinyana-Bofarull, *“Dança de moros y cristians [tonada] Música de violins y Trompas. Gremi de pagesos y hortolans [no hi ha dibuix]”*.³²⁰⁴ La segona edició (1866) dels *Anales Históricos* els ementa entre els apareguts el 1833: *“Cada gremio tenia su danza exclusiva [...] La última vez que todas se presentaron fué en los días 6, 7, y 8 de agosto de 1833 con motivo de los festejos en obsequio de la jura de la Reyna Isabel II [...] Las danzas ó bailes eran las siguientes: El de moros y cristianos, propio del gremio de labradores y hortelanos [...]”*.³²⁰⁵ Potser aquest element festiu seria vinculable molt més fàcilment a la melodia copiada a Breda el 1826. Tant per la cronologia com pel fet de saber que duia música. Per la fama que tenia Reus en aquell moment (els seus balls de Gitanes o Prims apareixen a molts quaderns com el de Banyoles o el plec segon de Maials). Pel seu estil musical i, encara, pel fet que algunes seccions interiors recorden la música simfònica del segle XVIII.³²⁰⁶

En darrer lloc, sabem també que la Processó del Rei Moro de Vic corria a càrrec de l'ofici dels Hortolans d'aquella ciutat, però no sabem pas veure aquesta música del quadern de Breda en un context exclusivament processional com el de Vic.

26.2.8 Els balls reusencs: Cavallets, Galeres i Moros i cristians (1800-1833).

Les músiques de les danses gremials reusenques foren copiades com a tals vers el 1833 en un àlbum de dibuixos i tonades dels balls que sortiren a les festes de la jura d'Isabel II. No queda clar si el seu compilador i copista fou el tarragoní Francesc Albinyana (1802-1869)³²⁰⁷ o Antoni de Bofarull i de Brocà (1821-1892). Per raons molt simples de cronologia dels dos personatges, ens inclinem pel primer dels dos noms. En qualsevol cas, el seu contingut fou publicat el 1926 a la revista del Centre de Lectura de Reus pel qui aleshores n'era el propietari, el ric bibliòfil Pau Font de Rubinat. S'hi ofereixen

³²⁰³ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona. Fons Municipal. Llibre del Consolat de 1663-1664, folis 42r a 46v, concretament 43r. Els mots “ni ball” apareixen ratllats a l'original.

³²⁰⁴ Vegeu annex documental, 1833. Manuscrit Albinyana-Bofarull 1833. Biblioteca Font de Rubinat de Reus, sense localitzar. AMADES 1934, pàgines 151-153, tot citant FONT DE RUBINAT 1926, pàgines 229-230.

³²⁰⁵ BOFARULL 1866, pàgines 588-1591. Vegeu Annex documental.

³²⁰⁶ Així ho va entendre, per exemple, Galdric Santana cap al 2004 quan va arranjar un fragment d'aquesta melodia com un duo de trompes per al disc *Músiques per acompanyar l'Àguila. Música Tradicional Catalana històrica. Ministrers de la Ciutat*. (Ars Harmònica, 2007). Peça núm. 3.

³²⁰⁷ Segurament fou Albinyana l'autor, per la cronologia (dibuixa balls tal com van sortir el 1833, quan Bofarull tindria només dotze anys, i a més aquest manuscrit es cita a MILÀ 1895, pàgina 275, nota a peu de pàgina.

diverses tonades. En primer lloc, la música dels balls de Galeres i cavallets (gremi de blanquers, amb *tarotas o chirimias y oboes*), com si uns i altres ballessin al so de la mateixa melodia (cosa que fan avui dia). També hi ha la música dels Moros i cristians (gremi d'hortolans, amb *violins y trompas*), la qual no coincideix amb la que trobem a Breda el 1826 (molt més complexa i extensa). La impossibilitat de resoldre aquesta discordança no ens preocupa gaire ara per ara; n'entem que simplement s'ha formulat una hipòtesi de connexió de repertoris i que solament cal tenir per verament reusenc el que ofereix aquest àlbum.

La tonada de les galeres és fascinant, amb un ritme *pointé* i un compàs ternari d'una gran amplitud, que aconsegueix semblar magestuosa sense massa recursos. Ens fa l'efecte que data del segle XVIII. Potser ja era la música dels Cavallets quan fou emprada també per a fer ballar les Galeres. Encara es pot escoltar actualment gràcies al recull que comentem, aplicada també als cavallets. Ambdues porten alguns afegits contemporanis a manera d'introducció o d'episodis transicionals, per tal de diferenciar-se un xic entre elles (naumàquia i cavallets). La de Moros i cristians, avui en desús, és molt més simple: un gir que puja i baixa una quinta justa per graus conjunts amb el detall que la baixada s'ornamenta amb *notes estranyes*, que no són sinó les anomenades *escapades*. La segona frase o secció és idèntica, i beu d'un dels recursos de variació més simples que existeixen, com és la repetició del motiu una quarta avall, com si gravités sobre la dominant del to principal. Amades disposava d'una còpia d'aquesta tonada de Moros i cristians.³²⁰⁸

Fos qui fos el compilador d'aquest àlbum dels balls reusencs, se'l podria qualificar de "protofolklorista". Es preocupa de recollir allò que veu o que sabia que havia existit i ho posa per escrit per tal que romanguí, ja que li atribueix un valor. El recull pren importància si es té en compte que ho fa força anys abans que Milà i Fontanals escrigués els seus "*Orígenes del teatro catalán*". Com ens féu notar Àngel Vallverdú, el document és un treball de curt abast que es nodreix d'allò que té a mà, no és sistemàtic ni té les pretensions totalitzadores d'aquells que van venir darrere d'ell, però fixa allò que coneix i ho cristal·litza mentre és capaç de defugir en certa manera les ànsies de recerca d'una suposada autenticitat que van turmentar els etnògrafs de principis de segle XX. Això es percep quan diu amb tota tranquil·litat quins instruments feien servir aquells balls (violins, guitarres, oboès...) i no en fa una lectura negativa i prescriptiva. Una cosa que hauria pogut fer, per exemple, qualificant les xirimies de les galeres d'antigues o passades de moda (pròpies del segle XVII i primera meitat del XVIII) o els violins i trompes de moderns i fins (intruments pròpis des de la segona meitat del segle XVIII).

26.2.9 Balls de Moros i cristians de Lleida, el Penedès i el Camp de Tarragona

Amades proveeix diverses tonades de balls de moros i cristians. La més important -per influent- és la de Tarragona, que concorda amb les de Valls i Lleida.³²⁰⁹ Aquesta darrera també aparegué al *Costumari Català* com a recollida per Josep Piñol.³²¹⁰ Es tracta d'una

³²⁰⁸ Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Arxiu Amades, caixa 19, sobre 564.

³²⁰⁹ Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Arxiu Amades, caixa 19, sobre 565.

³²¹⁰ AMADES 1950-1956. Volum III, pàgina 598.

música coneguda, emprada des del darrer terç del segle XIX per a fer dansar l'Àguila de Valls, el que es coneix com a "*Balladeta de l'Àliga*".³²¹¹ Qui vinculà aquesta melodia amb els Moros i Cristians fou Ramon Bonet i Vallverdú, organista que fou de la catedral de Tarragona,³²¹² el qual l'any 1874 publicava a Barcelona *La gaita y el tamboril. Colección de 30 cantos populares y pastoriles*,³²¹³ com si d'un es tractés, a manera de *Suite* per a piano.

Però quan es compara la tonada lleidatana del *Costumari* amb la que té entre les seves fitxes o cèdul·les, es descobreix que la publicada com a tal se li devia transpaperar. Almeys la de les fitxes és la que a parer nostre s'ha de considerar com a pròpia de la capital de Ponent. La coneixem també entre els lligalls de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, concretament el B-51, amb materials recollits el 1922-1923 per Josep Pinyol Miranda. La melodia, en mode menor, suposa un record vague dels *Nans vells "primitius"* de Berga³²¹⁴ i finalitza tot recordant el salt de quinta que fa la música del Ball/Cançó de Mossèn Joan de Vic.

Antoni Insenser va publicar el 1905 una aportació breu però notablement útil i representativa del que suposaren aquests balls o *quadros històrics* com ell els anomenava. Fou en la seva entrega VIII del treball "*El Penadés. Balls, Dansas y Comparsas Populares*".³²¹⁵ La melodia és sumament coneguda i suposem que ha estat emprada en moltíssims altres balls parlats, ja que funciona molt bé com a toc d'anunci o per realitzar la característica *passada* entre parlaments. És el cas ja comentat del Ball de Sant Julià de l'Arboç.³²¹⁶

Aquesta melodia també la trobem a Creixell, on tenia lloc un ball de moros i cristians. A Creixell, però, hi ha una tercera secció, en mode menor, que recorda molt la dansa aranesa "*Eth Tricotèr*". Aquesta llunyania geogràfica i l'abismal diferència de contextos on es desenvolupa cada una -dansa festiva de plaça en un indret de muntanya connectat amb la música gascona contra una representació de moros i cristians en un poble costaner- ens fa pensar si aquesta tonada no tindria el seu origen en algun himne militar o de la Guerra del Marroc.

26.2.10 Altres balls de cavallets vuitcentistes

---

³²¹¹ AMADES 1950-1956. Volum IV, pàgina 224. Francesc Sans Bonet ens comunicà que, per aquesta "*Balladeta de l'Àliga*" existeix partitura d'orquestrina de finals de segle XIX i que la família Tondo, que sempre havia ballat l'Àliga vallenca des de finals del segle XIX constata que sempre havien ballat aquesta melodia, sense que es pugui anar més enrere en el temps. La partitura -si bé no és la versió més antiga de la mateixa- també es troba a Abadia de Montserrat. Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall B-98/V (Tocades i balls de Valls), núm. 113.

³²¹² RIERA 2000, pàgina 15.

³²¹³ Vegeu BONET 1874.

³²¹⁴ RUMBO / ESCOBET 2001, pàgina 299.

³²¹⁵ INSENSER 1904-1905, capítol VIII, pàgines 51-53.

³²¹⁶ Abadia de Montserrat. Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall B-30. ARBOÇ 2008, pàgines 39-43 i 75-90. Ben curiós és que el Ball de Sant Julià que dona INSENSER 1904-1905, capítol VIII pàgines 52-53, amb una marxa que al Quadern de Breda (Biblioteca de Catalunya, manuscrit M893, foli 4v) apareix com a "*Astaferms*" i a Prats de Rei (VILARRÚBIAS 2018 pàgina 25) com a "*Marxa Granadera*".

Del segle XIX ens van arribant músiques històriques per als balls de cavallets. Entre les melodies que encara beuen de la tradició tardobarroca que s'ha transmès pels quaderns d'orgue trobem els casos dels cavallets de Santa Cristina d'Aro³²¹⁷ i de Sant Feliu de Guíxols.³²¹⁸ Com ja hem dit, la segona part del de Santa Cristina d'Aro és exacta a l'entrada del Ball pla de sant Feliu de Pallerols i, per tant, a la tocada de flabiol dels gegants d'Olot. En canvi, la primera part remet a un dels balls de bastons copiats al Llibre d'Orgue de Calaf (ca. 1860-1870), concretament a la melodia editada amb el número 106.³²¹⁹ Per contra, el de Sant Feliu de Guíxols -conegut per ser actualment la melodia de l'anomenat *Toc d'inici* de les festes de la Mercè de Barcelona- es troba al Llibre d'Orgue de Prats de Rei (any 1843) sota el nom de *Gayta*³²²⁰ i al quadern d'orgue de Magí Sans de Vilanova i la Geltrú (any 1891), sota el nom *Pastors*.³²²¹

Un altre cas molt interessant de traspàs de melodies el dona la melodia del Ball de Sebastiana del Castillo que Amades publica tot ubicant-la a Vilanova i Geltrú.³²²² La melodia és deutora de les melodies de balls de cascavells, faixes o bastons de l'àmbit del Solsonès i rodalies. Si tenim en compte l'incipit melòdic, la tonada que més s'hi adiu és la del Ball de Cascavells d'Ardèvol.³²²³

Seguint en la línia de les melodies antigues, cal parar esment de les vilafranquines, ja que semblen antigues tot i que la font que les informa no en sigui tant. Antoni Insenser ens brindà el 1904 la melodia de les Cotonines, que així s'anomenen des d'almenys el segle XVII a Vilafranca els cavallets cotoners. D'ells ens apunta que:

*“Llurs evolucions se feyan acompayadas de música, que la borrega executava, extreta d'algun joch del ball de bastons, la que'ls semblaria més adequada. Pot-ser en temps més remot tingués aquest ball música propia, però de nostre record no se n'ha sentit d'altre que la següent y la de la pavana ja apuntada de dit ball de bastons.”*³²²⁴

Entenem doncs, que empraven la melodia donada (que no sembla recent sinó segurament del temps que les Cotonines foren tornades a posar en circulació a mitjan segle XIX o encara d'abans) i també la *Pavana* del Ball de Bastons, potser com un ball més reverencial. Aquesta darrera tonada deriva d'una melodia en mode menor, que trobem com a *Ball de Coques* de Sant Martí de Tous³²²⁵ i com a *Pavana* al quadern d'organista de Magí Sans, de Vilanova i la Geltrú (any 1891).³²²⁶ Tant si es passa per l'estadi musical que suposen les *Coques* de Tous com si no, podem relacionar-la amb dues melodies del Llibre d'Orgue de Lleida,³²²⁷ amb la *Pavana* del Llibre d'Orgue de

³²¹⁷ AMADES 1950-1956, Volum II, pàgina 185.

³²¹⁸ AMADES 1950-1956, Volum I, pàgina 567.

³²¹⁹ CRIVILLÉ 2014, pàgina 75, melodia núm. 106. Correspon a la pàgina 19 del manuscrit.

³²²⁰ Pàgina 1, num 7, del manuscrit. VILARRÚBIAS 2018, pàgina 25.

³²²¹ Abadia de Montserrat. Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall B-139, camisa núm. III, pàgina 16, melodia núm. 32 (còpia de Francesc Pujol del 1923).

³²²² AMADES 1950-1956, Volum I, pàgina 526.

³²²³ CASCVELLS 2003, pàgina 197.

³²²⁴ INSENSER 1904, capítol IV, pàgina 188. Per a la Pavana dels bastons, INSENSER 1904, capítol II, pàgina 142.

³²²⁵ AMADES 1950-1956. Volum V, pàgina 707.

³²²⁶ Abadia de Montserrat. Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall B-139, camisa núm. III, pàgina 17, melodia núm. 39 (còpia de Francesc Pujol del 1923).

³²²⁷ CRIVILLÉ / VILAR 2003 pàgines 33 (melodia 48) i 50 (melodia 96). Agraïm aquesta semblança a Àngel Vallverdú.

Banyoles³²²⁸ o, vers mitjan segle XVIII amb la Pavana del manuscrit M 1452 de la Biblioteca de Catalunya.³²²⁹ Però el seu veritable origen remot és la melodia que trobem al segle XVII com a *Pavaniglia* a Itàlia (Gasparo Zanetti, 1645) o *Pavane d'Espagne* a França i Alemanya (Praetorius, 1612)³²³⁰ i fins i tot a l'*Orchesographie* de Thoinot Arbeau de 1589, qui n'ensenya i codifica els passos de dansa.³²³¹ Es tracta doncs, ben segur, d'una melodia de dansa antiga, d'una gran difusió a escala europea, com a mínim, durant la primera meitat del segle XVII i amb origen a la segona meitat del segle XVI.

Per acabar, és important esmentar dues melodies importants que beuen de fonts vuitcentistes i que foren creades a mitjan segle XIX o a la segona meitat d'aquell segle. Parlem de la música del Ball de Cavallets d'Olot. Aquesta, empra una entrada que mescla un substrat local com és el *Ball de Sant Ferriol* amb elements del *Jägerchor* o Cor de Caçadors ("*Was gleicht wohl auf Erden dem Jägervergnügen*", 6ª escena del tercer acte) de l'òpera *Der Freischütz* (1821) de Carl Maria von Weber (1786-1826). Per a la part del ball, que recorda més a un torneig o *sortija* (amb creuaments que podrien semblar perillosos), empraren l'inici en 6/8 del vals de la 3ª escena del primer acte de la mateixa òpera. Tot i que aquestes connexions ja són esmentades per Josep Murlà,³²³² no hem trobat enlloc les concordances exactes fins que hem analitzat la partitura sencera de l'òpera. La música olotina deu datar doncs, de 1859 o poc després. Fou resultat d'aquest encaix de fragments i motius diversos que combinen tant bé allò genuïnament local amb allò més a *la page* de l'Europa del moment. Perquè fou en aquest any que els cavallets van reaparèixer a les festes del Tura, com ja ha estat dit.³²³³ A Olot va dictar-se i afegir-se una cançó o lletra al damunt d'aquesta melodia, lletra que s'ha datat a través del personatge que s'hi satiritza, un alcalde que regí del 1863 al 1864. Diu així:

“[Cor de caçadors:]

A'n Grau li varen dir que si volia ser arcalde.

A'n Grau li varen dir que se'n cuidés del seu molí.

[*Ball de Sant Ferriol:*]

Per posar l'Inquisició, governar la població

i el molí de la farina no'n pagaria contribució.

Si això podia fer, sense dir res a ningú

faria tancar a les onze portes a tots els hostals i cafès.

[*Introducció del Vals de Der Freischütz:*]

Anem a tenir una baralla / els carlins aquí a Espanya / que se'n parlarà a tot el món,

per treure aquella mala rassa / que ja dura massa, / Viva en Salmeron!”³²³⁴

El més interessant és que la melodia fou implantada anys després, punt per punt - corranda o torneig inclòs, però no la lletra, com pot suposar-se-, al Ball de Cavallets de

³²²⁸ Abadia de Montserrat. Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall B-143. Foli 10r, melodia 10.

³²²⁹ Biblioteca de Catalunya. Secció de Música. M 1452, folis 242r i v.

³²³⁰ Parlem dels tractats de violí "Il Scolaro" de 1645 i del famós recull de danses "Terpsí chore" Wolfenbüttel: Fürstlicher Druckerey, 1612.

³²³¹ ORCHESOGRAPHIE 1589, folis 96v-97r.

³²³² MURLÀ 1984, pàgines 70-71.

³²³³ Setmanari *El Faro de la Montaña, año I*, núm. 31. *Martes, 13 de setiembre de 1859*, pàgina 1. MURLÀ 1984, pàg. 68.

³²³⁴ MURLÀ 1984, pàgines 71-72. També s'apunta una variant que diu: "*A'n Grau li varen dir que es deixés de ser arcalde. / A'n Grau li varen dir que es cuidés del seu molí. / [Ball de Sant Ferriol:] Perquè si'n Grau governés, perquè ningú no'l veiés, / faria tancar a les onze portes a tots els hostals i cafès.*"

Solsona. Les figures es feren noves després de perdre's en un aiguat el 1909 i s'estrenaren el 1934.³²³⁵ Sabem que el solsoní Antoni Llorens preguntà a Amades quina música podien fer-los ballar. Suposem que no la recordava ningú, segurament perquè mai n'havien tingut, com a Berga. La resposta escrita d'Amades no s'ha conservat, però la música olotina –suposadament estrenada amb la coreografia el setembre de 1935- encara hi sona avui.³²³⁶ Fortament arrelada a Solsona, la tonada ja gaudeix -com a Olot- de la consideració de pròpia.

L'altra melodia, incontestablement vuitcentista perquè en coneixem l'autor que la va compondre de bell nou, és la dels Turcs i Cavallets de la Patum de Berga. Insatisfet amb el salt a so de tabal sec, Joaquim Serra Farriols (1834-1906) va escriure l'actual el 1888.³²³⁷ És una peça en dues seccions molt contrastades: una entrada tipus marxa-pasdouble i un ball saltat, quasi un xotis, molt expressiu i corejat pel públic de la plaça. Sembla que aquesta música fou acceptada ben aviat, perquè els Turcs i Cavallets berguedans començaven a avorrir per primitius i antics. La seva entrada a plaça solia anar acompanyada del comentari més despectiu de la gent: "Ja surt la pudor". Segons Mn. Josep Armengou -i això també dóna pistes sobre les causes d'extinció de la *Patera*:

"Quan els Turcs i Cavallets ballaven al so del Tabal es veu que resultava una representació que tenia força a desitjar. Pesada i que no s'acabava mai. Diu que la gent quan eixia aquest salt remugaven: Ja surt la pudor! perquè es feien més pesats que la pudor, segons la dita popular No sabem l'abast que aquesta opinió tenia entre les masses patumaires, ni sabem si era o no justificada. Ho consignem només per constatar que, almenys des del punt de vista del públic, fou una bona pensada el fet de posar-hi música. Ens dol, però, de no saber com anava aquesta dansa abans de la introducció de la música. Segurament que devia ésser una dansa similar, si no la mateixa que l'actual."³²³⁸

26.2.11 Balls hagiogràfics amb sarraïns

Les músiques dels balls hagiogràfics amb presència d'alteritat sarraïna que s'exposen aquí les hem hagut totes a través del Costumari Català d'Amades.

En primer lloc, la tonada Ball de Sant Jaume de Vallespinosa.³²³⁹ Hem sentit aquesta melodia emprada per a la passada de l'actual *Ball de Vells* de Valls.³²⁴⁰ Es tracta d'una tonada que sembla clarament vinculada a balls parlats simples, per l'estructura i la cadència amb salt de sexta avall (que també pot ser d'octava), repetida dues vegades, un detall també característic de la tonada de l'actual Ball de Dames i Vells de

³²³⁵ CUADRENCH 1998, pàgines 92-93.

³²³⁶ Comunicació del musicòleg solsoní Albert Fontelles Ramonet, en data de 5 de gener de 2021.

³²³⁷ SANSALVADOR 1916, pàgines 155-156.

ARMENGOU 1973, pàgines 98-99. RUMBO / ESCOBET 2001, pàg 296.

³²³⁸ ARMENGOU 1973, pàgines 89-90, nota 41. Citat a NOGUERA 1992, pàgina 53.

³²³⁹ AMADES 1950-1956, volum IV, pàgina 593.

³²⁴⁰ Abadia de Montserrat. Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall B-98/V (Tocades i balls de Valls), núm. 135. Segurament sia un material separat per error del Lligall C-90, que conté els materials de la Missió de Joan Just i Josep Roma del 3 de Juliol al 7 de Setembre del 1928 al Camp de Tarragona i la Conca de Barberà, nùms 1-217. Agraïm la informació sobre la localització concreta d'aquesta font a Francesc Sans.

Tarragona,³²⁴¹ d'alguns balls de cascavells com el de Gualter³²⁴² o del Ball de Faixes de Sant Martí de Tous,³²⁴³ la melodia del qual també està relacionada al seu torn amb els balls de cascavells. Fins i tot el Ball de Mossèn Joan de Vic, del qual parlarem després, repeteix dues vegades la cadència.

En segon lloc, cal parlar de la melodia del Ball de sant Sebastià de Viladellops, al Penedès. Un entremès estrany, ja que sembla un reducte de l'entremès barceloní del segle XV. D'ell ens en resta la ressenya amadesiana i la melodia, que també facilita ell mateix al Costumari. Es tracta d'una melodia que ens recorda alguns balls de bastons i un final que remet al de la marxa del manuscrit M 1452 de la Biblioteca de Cataunya designada com a "*Marxa del regiment del compte Guidoaldo Staremborg*".³²⁴⁴

En tercer lloc, el Ball de Sant Francesc de Paula, també a Vilanova i la Geltrú.³²⁴⁵ La melodia recorda a un *Villano* amb els deixos melòdics d'un *Canari*. Per analitzar-la cal prescindir dels quatre compassos del principi, totalment desvinculats de l'estil de la peça i que no semblen una altra cosa que la introducció que sol fer un sonador de cornamusa o sac de gemecs abans de començar la peça pròpiament dita, o un petit avís per als balladors abans de fer les corresponents evolucions del ball o de la passada.

En darrer lloc, dos balls a les tonades dels quals no els coneixem paral·lels en fonts escrites. Són el Ball de Santa Margarida que Amades ubica a Vilanova i la Geltrú,³²⁴⁶ el ball homònim de la Riera de Gaià (una tonada diferent però amb els mateixos motius rítmics que el de Vilanova)³²⁴⁷ i el Ball del Vinyet de Sitges,³²⁴⁸ que narra la troballa o invenció d'una devoció mariana local en el si d'una família honorable i a través d'un esclau sarraí que és noble de cor.

De la melodia de la Riera de Gaià podem aportar que la melodia fou recollida per Ricard Ramon i Jordi Rius durant el procés que va culminar amb la reintroducció del Ball de Santa Margarida el 1997. Segons Jordi Rius, entrevistaren al Josepet de cal Sabater testimoni del Ball de Santa Margarida de 1911. Posteriorment, també la cantà amb una segona frase, més completa, Lluís Recasens Marquès, qui fou ballador del 1955. Segons aquest investigador, "*no ens quadrava aquesta segona frase i per això el Ricard [Ramon] i el Jaume Guasch la van quadrar en compassos per tal de poder ballar la passada*".³²⁴⁹

---

³²⁴¹ Que encara es pot escoltar avui dia a Tarragona des de la seva recuperació, ja que fou informada per un ballador dels que havien participat a les darreres representacions, cap a 1948. AMADES 1950-1956, volum IV, pàgina 874 dona aquesta mateixa tonada, un xic canviada, com a Ball de Sant Magí, de Tarragona mateix. Sembla evident que tal melodia va arribar a servir per diversos balls parlats, ja que també es troba com a tonada vellenca a la missió Just-Roma del 3 de Juliol al 7 de Setembre del 1928 al Camp de Tarragona i la Conca de Barberà per encàrrec de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligalls B-98/V i C-90.

³²⁴² CASCAVELLS 2003, pàgina 184. extret de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials, Volum XII, pàgina 135 (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002).

³²⁴³ AMADES 1950-1956, volum V, pàgines 710.

³²⁴⁴ Biblioteca de Catalunya. Secció de Música. M 1452, foli 187v.

³²⁴⁵ AMADES 1950-1956, volum I pàgines 535.

³²⁴⁶ AMADES 1950-1956, volum I pàgines 524-525.

³²⁴⁷ Comunicat per Pau Plana Parés el dia 11 de gener de 2021. La tonada fou informada als anys 90 pels entrevistats de la Riera de Gaià.

³²⁴⁸ AMADES 1950-1956, volum IV pàgines 755.

³²⁴⁹ Comunicació de Jordi Rius i Pau Plana del dia 11 de gener de 2021.

Per tant és una melodia històrica, però conscientment modificada davant la necessitat d'emprar i ballar una peça desfigurada per l'oralitat.

26.2.12 L'alteritat entra al teatre: Guzmán el Bueno

S'ha conservat també una tonada de *Ball de Guzman el Bueno* que segons Joan Amades s'havia representat a l'actual barri d'Hostafrancs per la seva Festa Major, el 2 d'octubre.³²⁵⁰ No li coneixem paral·lels en d'altres balls i entremesos ni antecedents escrits en la literatura dels quaderns d'orgue.

26.2.13 Balls de negrets i moretons

Joan Amades publicà als anys cinquanta del s. XX la tonada del *Ball dels Moretons* de Manacor.³²⁵¹ També oferí dues melodies del *Ball de nanets Indios* d'Artà.³²⁵² Romangué inèdita (que nosaltres sapiguem) la música del *Ball de nans Negritos* de Lleida, que s'hauria vist amb el seguici de sant Anastasi.³²⁵³ Les melodies d'aquests balls tenen un estil que sembla deutor del gust musical de mitjan segle XIX.

26.2.14 Ball de Voluntaris de l'Àfrica

Des de l'Escola de Grallers de Sitges va publicar-se la melodia d'un Ball dels Voluntaris de l'Àfrica representat a Sitges el 1884.³²⁵⁴ Cal dir que aquesta tonada és, punt per punt, la que apareix a la pàgina 21 del Llibre d'Orgue de Prats de Rei (1843) amb el títol de *Lo Villano*, emprada actualment pel Ball de Pastorets d'Igualada.³²⁵⁵ Es tracta d'una variant del popular *Villano*, o sia, les tonades que tenen per *incipit* "Quan el pare no té pa" o "Deu pometes té el pomer".

26.2.15 Alteritat cavalleresca: balls de Don Jacinto y Doña Leonor

Joan Amades ens transmet la tonada que aquest ball emprava a la vila de Montblanc, cal suposar que durant la segona meitat del segle XIX.³²⁵⁶ Es tracta d'una tonada de temps imperfecte o binari i prolació major (6/8) precedida de dos motius breus que tracen un motiu ascendent i descendent, ben iguals, els quals s'interrompen bruscament després de quatre compassos per donar lloc a la tonada, pròpiament una cantarella de corrandà, de vuit compassos. La tonada guarda similituds amb la del Ball de sant Sebastià

³²⁵⁰ AMADES 1950-1956. Volum V, pàgina 433.

³²⁵¹ Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Arxiu Amades, caixa 19, sobre 555. Publicada a AMADES 1950-1956 volum IV, pàgina 600.

³²⁵² Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Arxiu Amades, caixa 19, sobre 587. Publicada a AMADES 1950-1956 volum IV, pàgines 601 i 602.

³²⁵³ Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Arxiu Amades, caixa 19, sobre 587.

³²⁵⁴ SITGES 1980, pàgina 12.

³²⁵⁵ VILARRÚBIAS 2018, pàgina 60, núm. 3 en Sol M, melodia 155 del manuscrit.

³²⁵⁶ AMADES 1950-1956 volum I, pàgina 797.

de Viladellops, però molt especialment amb la melodia “Pastors” del quadern d’organista de Magí Sans de Vilanova i la Geltrú (any 1891).³²⁵⁷

26.2.16 Alteritat cavalleresca: balls de Marcos Vicente

Joan Amades va recollir dues tonades pertanyents al Ball de Marcos Vicente a Vinaixa (que feia la festa el 29 d’agost) i Vilanova i la Geltrú (5 d’agost), sense que sapiguem res més d’aquestes representacions concretes.³²⁵⁸ També en va recollir una com a pertanyent a Reus,³²⁵⁹ la qual, juntament amb la de Vinaixa, són variants claríssimes de la cançó “*La Bepa*” o “*A la Torre xica, a la Torre gran*”. Per contra, la tonada vilanovina és força singular i no li sabem trobar paral·lels.

Salvador Arroyo va localitzar la que s’emprava a la Bisbal del Penedès, ca. 1905-1907. Informada per Salvador Solé (a *Mas del Bosquet* (1872-1953) el 1947 i anotada per Agustí Bassa, fou conservada per Pere Güell (a *Pere de la Melena* i la seva vídua Carme Pasqual, i mostrada a l’etnògraf el 1996.³²⁶⁰ És la mateixa tonada emprada actualment com a *Himne* inicial de diversos Balls de Serrallonga penedesencs (com feia avinent Antoni Insenser el 1905),³²⁶¹ per l’actual marxa d’entrada del Ball de Pastorets de Vilanova i la Geltrú o, fins i tot, com a ball de bastons al Garraf mateix.³²⁶² Puntualitzarem només que la versió recollida a la Bisbal té una coda afegida, que segurament hi fou addicionada per tal de poder acabar un pas o un moviment concret.

26.2.17 Un cas singular: Mossèn Joan de Vic (1792-1862)

El ball de Mossèn Joan de Vic és una mena de moixiganga de vestuari arlequinat que es veia a Reus. Explica la història d’un abrandat combatent dels moros que, menystenint els riscos que comporta, acaba mort i l’enterren en un clima que no deixa de tenir en cap moment un caire satíric. La melodia fou publicada per Pau Font de Rubinat el 1926 com una de les que apareixien a l’àlbum dels balls reusencs de Francesc Albinyana, cap a 1830-1835.

Apareix també anotada en fonts coetànies (Llibre d’Orgue Banyoles, ca. 1830) com a *Mn. Juan de Vich*.³²⁶³ També, d’una manera similar al Llibre d’Orgue de Lleida (ca. 1860) com a *Ball dels vells*,³²⁶⁴ al Llibre d’Orgue de Guissona, de Jaume Martí, com a *Gallarda*.³²⁶⁵ Tal patró melòdic deu ser força antic, perquè apareix amb el mateix nom de *Gallarda* -i encara en una forma més propera i semblant a la melodia reusenca que no pas l’exemple, força més tardà, de Guissona- en el manuscrit M 1452 de la Biblioteca

³²⁵⁷ Abadia de Montserrat. Arxiu de l’Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall B-139, camisa núm. III, pàgina 16, melodia núm. 32 (còpia de Francesc Pujol del 1923).

³²⁵⁸ Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Arxiu Amades. Caixa 19, sobre 512.

³²⁵⁹ AMADES 1950-1956, Volum IV pàgina 308.

³²⁶⁰ ARROYO / BOFARULL 2004, pàgina 102.

³²⁶¹ INSENSER 1904-1905, capítol IX, pàgina 75

³²⁶² SITGES 1980, pàgina 10.

³²⁶³ Abadia de Montserrat. Arxiu de l’Obra del Cançoner Popular de Catalunya, Lligall B-143. Foli 9v.

³²⁶⁴ CRIVILLÉ / VILAR 2003, pàgina 49, núm. 93.

³²⁶⁵ Abadia de Montserrat. Arxiu de l’Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall B-121-XXII/1, foli 12r.

de Catalunya.³²⁶⁶ Amb el nom de “*D’on veniu vos ara Mn Joan de Vich*” apareix al quadern d’organista de Magí Sans de Vilanova i la Geltrú (any 1891).³²⁶⁷

26.2.18 Altres casos igualadins: Cavallets

La tonada del Ball de Cavallets d’Igualada que va publicar Gabriel Castellà el 1905³²⁶⁸ no deixa de ser una retreta militar amb “corneta seca”, potser la mateixa que emprava el pregoner de l’Ajuntament. La música però, ens recorda que el ball tenia el seu origen en un simulacre de lluita, caràcter que degué mantenir amb el so característic de la comparsa. Passa el mateix amb la “*Cavalleria*” del Llibre d’Orgue de Banyoles, que ja hem esmentat. Per tant, no pot descartar-se que aquesta melodia militar ja s’utilitzés a Igualada des de principis de segle XIX. Suposem que devien córrer en cercle, com avui encara fan els Turcs i Cavallets de la Patum de Berga, però no podem precisar res sobre ells. Ni es descriu mai la coreografia en cap font escrita, ni en tenim cap imatge històrica on estiguin ballant.

Sí que pot dir-se, arran d’aquesta melodia, que efectuaven passos diferents, ja que la tonada igualadina és plena de contrastos rítmics, amb una fermata o calderó al mig i una acceleració del toc a mesura que s’aproxima al final. Aquesta acceleració és provocada fins i tot pels canvis de compàs i un canvi de proporció que suposa passar de la negra com a unitat de mesura a considerar la negra amb punt amb la mateixa durada. Cal esmentar en aquest punt que el Llibre d’Orgue de Magí Sans de Vilanova i la Geltrú (datat l’any 1891) incorpora una peça, degudament harmonitzada sota el mateix títol de “*La Cavalleria*”.³²⁶⁹ No ens fa la impressió que fos una música per a un entremès festiu o processional, ans més aviat evoca un toc militar, de la mateixa manera que amb un orgue es podia haver imitat el plor d’un nen o els brams d’un moro enfurismat amb la carassa.

26.2.19 L’alteritat valenciana: La mahoma de Bocairent

Joan Amades publicà al Costumari Català una tonada vinculada a la figura de *La Mahoma* de Bocairent, la qual denomina amb la qualificació de “Ball”. Segons el folklorista, fou recollida per Ricard Olmos i Canet.³²⁷⁰ D’ella podem dir que beu de la mateixa melodia antiga que originà un *Ball del Àliga* en un manuscrit de la segona de segle XVIII³²⁷¹ (avui emprada a Mataró) i que alguns girs melòdics encara es detecten en la melodia que avui acompanya el Ball de Malcasats de Vilafranca del Penedès.

³²⁶⁶ Biblioteca de Catalunya. Secció de Música. M 1452, folis 241r i v.

³²⁶⁷ Abadia de Montserrat. Arxiu de l’Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall B-139, camisa núm. III, pàgina 6, melodia núm. 1 (còpia de Francesc Pujol del 1923).

³²⁶⁸ CASTELLÀ 1905, capítol VII. “Cavallets”, dins *Sometent* número 26, 25 de novembre de 1905.

³²⁶⁹ Abadia de Montserrat. Arxiu de l’Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Lligall B-139, camisa núm. III, pàgina 17, melodia núm. 35 (còpia de Francesc Pujol del 1923).

³²⁷⁰ AMADES 1950-1956, volum IV, pàgina 794.

³²⁷¹ Abadia de Montserrat. Arxiu Musical, M2424, pàgina 9.

26.2.20 Una darrera música per a l'alteritat: La Carassa

Inclòs a l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya es troba un petit quadern d'orgue amb la indicació "*Solfes velles de Tamarite de Litera, portades pel vicari organista després de la visita que hi feren en Joan Tomàs i Amades, 2 agost 1932*".³²⁷² Una de les melodies, porta per títol "*La Carassa*". Aquest títol és important perquè és la única -sota aquesta denominació- de les nombroses vegades que apareix dins els repertoris de llibertats d'orgue catalanes. Al quadern d'organista de Banyoles³²⁷³ apareix com la *Pabana* o *Pavana* (folis 6v, 7r, 8v i 17v); al de Calaf com a *Corranda*.³²⁷⁴ Per tant, només a Tamarit de Llitera trobem la dada que s'havia emprat -segurament entre d'altres tonades- per a fer bellugar els ulls i la boca de la carassa o cap de moro de l'orgue. Tot i això, com ja ha estat comentat, tenim dubtes que de l'orgue de Tamarit de Llitera, avui perdut, hi hagués penjat mai cap carassa de moro.

---

³²⁷² Abadia de Montserrat. Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, Lligall B-98 / III.

³²⁷³ Abadia de Montserrat. Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, Lligall B-143.

³²⁷⁴ CRIVILLÉ 2014, pàgina 58, núm. 62.

27 NOVES MANIFESTACIONS D'ALTERITAT A IGUALADA: LA FESTA DELS REIS (1899-2020)

27.1 L'alteritat canvia cap a 1900, ni que sigui sobre el paper

La connotació forçosament negativa de l'alteritat es va anar matisant des de finals de segle XVIII i aquesta matisació fou molt més perceptible a finals de segle XIX i començament de segle XX. Anys enrere, i segons la societat de l'Antic Règim, el moro – encara que fos llegendari o molt llunyà- només podia portar problemes. Un enèssim exemple vindria donat per la llegenda montserratina de la “*Llàntia del Rei Moro*”. Era molt usual trobar exvots en aquell santuari (i en tants d'altres). Especialment celebrats eren els portats d'ultramar, pel component meravellós -una vegada més- d'allò exòtic i llunyà. També destacaven els animals exòtics com els famosos *llangardaixos* o cocodrils (emprats per demostrar a la gent il·letrada que els dracs existien) o els grillons que testimoniaven el captiveri (sovint en mans de corsaris turcs pel Mediterrani) i alimentaven el recel vers l'alteritat sarraïna en la gent de terra endins. Sembla que després de Lepanto, alguns dels trofeus simbòlicament potents d'aquella batalla van anar a parar a terres catalanes, com el cas d'aquesta llàntia. Aquests i altres objectes havien estat dotats d'una aurèola de llegenda i de poders sobrenaturals.

Les festes celebrades a Manresa el 1787 i 1789 palesen una visió de l'alteritat diferent, més interessada i científica. Suposen doncs un antecedent -que no l'únic- del que vindrà després. La noció del moro com a enemic s'hi ha diluït força i s'ha substituït per la fascinació envers l'altre. Un altre que val la pena anar a conèixer a través del viatge a terres llunyanes. Que val la pena portar aquí (això sí, sota la consideració -eurocèntrica- d'un ésser inferior) tot barrejant-lo amb representacions d'altres ètnies o tipus humans, alguns dels quals segurament ni existien. Els moros apareixien com a iguals entre els subjectes d'altres nacions que desfilaven amb la seva parella o algun acompanyant del mateix continent. També poden ésser mostrats com un ambaixador i diplomàtic d'altres regnes i cultures en un afany de mostrar un precedent d'aquella futura *España unidad de destino en lo universal* que propugnaria Primo de Rivera.³²⁷⁵ Alteritat sotmesa i si cal explotada, sí, però no esclafada ni gratuïtament menyspreada. Perquè el monarca és – se suposa- indulgent i magnànim amb tots els seus súbdits. Tot i el discurs oficial, l'esclavatge existia, naturalment, per la seva alta rendibilitat.

Les festes tradicionals (el Corpus, per exemple) van veure una munió de gegants de caire moresc, exòtic o orientalitzant. Les ressenyes periodístiques del concurs de gegants i *monstros típics* de 1902 celebrat a Barcelona en detallen uns quants, com els de La Bisbal d'Empordà, els orientals de la Parròquia de Sant Andreu de Lleida (“*semblan armenis*”) o els xinesos de l'Associació de la Santa Infància de la mateixa ciutat, els de Vilanova i la Geltrú o els mateixos de Berga.³²⁷⁶

³²⁷⁵ Vegeu –si és que podeu- <https://lafalange.org/somos-la-falange/irrevocable/> i també el portal <http://www.filosofia.org/hem/193/fes/fe0106.htm> [juliol 2020].

³²⁷⁶ *La Veu de Catalunya*, any XII, núm. 1331, 28 de setembre (edició matí), 1902 pàgina 3.

Si entrem al segle XX, ja hem vist el desprestigi d'infringir una càrrega negativa a l'alteritat. L'exemple el tenim a Igualada cap a 1908; ha estat comentat en parlar de la desaparició de la *Patera* i els articles d'opinió que havien aparegut a la premsa local sobre la llibertat religiosa a *Turquia*. Aleshores ja es donava entendre que en aquell moment calia considerar aquest país com una regió fins i tot més avançada que la nostra i la seva societat com a detentora d'una major amplitud de mires, cosa que tampoc devia correspondre's amb la realitat:

*“Vergonya eterna pera aqueixa joventut carlista que aspira á restablir l'odiós absolutisme ab sa restringida llibertat religiosa [...] la joventut turca treballa pera assolir en la seva terra la jermanor de tots els homes, pensin com pensin, en materia religiosa. [...] els turchs poden servirvos de mestres.”*³²⁷⁷

Aquesta idea es va estendre per tot el país arran de la Guerra del Rif que Espanya va sostenir novament amb el Marroc el 1921, causada per la insurrecció de les tribus que vivien dins aquella zona contra l'ocupació del colonialisme espanyol i francès, tot i que va afectar, sobretot, les tropes espanyoles. La tendència desfavorable a la intervenció fou afavorida a Catalunya per l'esperit del moviment noucentista i la Mancomunitat. Ens hem topat per casualitat amb un testimoni català, de terra endins, que ens sembla molt il·lustratiu del canvi que va produir-se en la percepció de l'alteritat entre la Guerra del Marroc de 1860 i aquesta. Són articles d'opinió apareguts a la revista *Urgell-Segarra* el setembre i desembre d'aquell any. La mateixa mentalitat noucentista que ja s'entreveia a Igualada cap a 1908, com acabem de veure.

“A l'Àfrica minyons, a matà moros, a matà moros... No ha d'ésser aquest, l'esprit d'Espanya referent a l'Àfrica. Matar, arrasar, destruir; encara que de tot això se'n diga castigar, sols pot produir malvestats i desgracies per a tot-hom; que si durant dotze anys els uns han pogut civilitzar amb aquell esprit, als altres els ha sobrat dies en una setmana per a ofegar la nostra civilització amb una onada de barbàrie a la europea que'ns ha deixat esma-perduts.

*Els moros, com els cristians i com tots els fills de Deu, tenen amor a la seua terra, a la seua rel·ligió, a la seua llengua, a la seua família, a les seues cases, propietats, animals i cullites; i encara que siga a títol de civilització, mai podràn conformar-se en que una altra raça envaeixi la seua terra, mofi la seua rel·ligió, desnaturalitzi sa llengua, atropelli els seus fills i arrasi els seus cabals; essent un desacert de tràgiques conseqüenciees el pendrer per sumissió, lo que sols es i serà una convicció d'impotencia enfront de la força armada. No hi ha dret a dir-se polític i a governar un poble, si's desconeix que una acció gubernamental de la força armada mai ha engendrat amor i comunió d'esprits, fonaments essencials de tota civilització, de tot protectorat, de qualsevulga acció imperialista. [...] No hi deus anar, fill de mare, a l'Àfrica a matar moros, no; que també ells, com tú, tenen la seua mare, els seus fillets i les seues hisendes, estimant-hu tot amb la seua rel·ligió i comunicant-se els seus volers, pesars i dolceses amb la seua llengüa. Hi deus anar amb el cor plé de tristesa pels que deixas, conscient de la teua missió i dels perills que't cercan.”*³²⁷⁸

³²⁷⁷ Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *El Igualadino. Semanario político. Segunda época. Año 5. Núm. 218. 9 d'agost de 1908, pàgines 2-3.*

³²⁷⁸ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal del Pla d'Urgell. *Urgell-Segarra. Any IV - Núm 77, 18 de setembre de 1921.*

El mateix articulista, Josep Comes, publicava un segon text el mes de desembre. Encara s'hi parla, però, de captius i presoners a mans dels moros, com si els segles XV-XVII no fossin tant lluny:

“Fa una pila de temps que la causa dels debats furiosos del Parlament i el mòvil dels comentaris que a tot arreu es fan amb abundor, es la recerca dels veraders responsables de les calamitats del Rif. [...] Ara ja no extranyarem que el govern no estigui amb disposició d'entregar quatre milions de pessetes pel rescat d'una multitud de presoners que ploren l'horror de la esclavitut dels moros. Si lo primer, a pesar de tot, fins ens faria riurer, aixó ens fa plorar i ens fa vergonya que entre homes hi hagi lloc a qüestions que tindrien de ser indiscutibles.

Almenys els moros esperessin la quinta del 22 que allavors potser l'estat podria arreplegar de les quotes els quatre milions que avui deuen faltar-li per salvar els presoners.

Axís va Espanya: i dins de tot el mal encara hi ha una sombra d'optimisme i es que acaba d'anar malament del tot perque de les despulles de l'Espanya d'avui en surti la d'abans cambiada completament; que es desfassi del Rif i retorni a quiscún lo que es seu i allavors, si convé, lluitarem per ella amb fé els catalans que ara, si anem al Rif, ho fem contra la nostra voluntat i ben bé per força. J.C.F.”³²⁷⁹

Realment, allí passaren coses quasi impròpies d'un país civilitzat, cosa que tindria conseqüències en les mentalitats a nivell fins i tot local. El 12 de maig es publicava al mateix mitjà una carta enviada des de Melilla per un combatent del Rif. Ignorem si es tracta d'un text real i verídic o no. Encara s'hi visualitza l'abús militar racialitzat propi del colonialisme, abús que encara avui podem trobar com a pillatge en qualsevol conflicte armat contemporani. Els textos que donem són llargs, però parlen millor que nosaltres:

“Estimadíssims Pares [...] Els patiments morals, abans d'ésser ferit han sigut lo que s'en diu horrorosos, imponderables. Figureu-vos que'l dia abans del combat en que vaig tenir la dissort d'ésser ferit, feren alto en nostre campament els soltats que formen l'anomenat Tercio extrangero. Tots parlaven amb orgull de ses gestes i amb especial fruïció dels atacs que individualment havien portat a cap contra tal o qual casalot. Un d'ells confessava amb esgarrifós cinisme, haver-se fet seua per la violencia a una mora joveneta de singular bellesa; i al abraonars-hi son vell pare per a defensar-la d'aquell ultratge, el deixà extés a terra d'una tremenda ganivetada. Una pobra dona amb crits esgarrifosos, amb els ulls fòra de les conques i les mans crispades s'interposà entre ell i la seua filla i la extendí de una terrible patada en el ventre, (son les propies paraules del legionari). Dels altres, qui ensenyava una col·lecció de dits, qui una orella, com a trofeu gloriós de ses valenties. I d'altres encar n'hi havien qui s'ufanaven d'haver-se venut varis caps de cabilenys a patriotes de la plaça. Vaig quedar horroritzat de la sang freda d'aquells perfectos caballeros, segons aixís els anomenaven sos cabdills. I per lo que d'aquells voluntaris vaig sentir, compregu'í perquè'ls moros, amb tota la raó, ens professaven un odi immens, secular, inextingible.”³²⁸⁰

Tot plegat tenia les mateixes maneres i tarannà que els atacs corsaris dels segle XVI i les seves respostes, com si el temps no hagués passat a Espanya. Això potser explica també

³²⁷⁹ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal del Pla d'Urgell. *Urgell-Segarra*. Any IV - Núm 83, 11 de desembre de 1921.

³²⁸⁰ Vegeu annex documental. Arxiu Comarcal del Pla d'Urgell. *Urgell-Segarra*. Any IV - Núm 93, 12 de maig de 1922.

en part la pervivència en alguns indrets dels balls i representacions de moros i cristians fins ben entrat el segle XX.

La col·lecció del barceloní Albert Domènech guarda un exemplar de la gasetta *Le Courier Catalan*, el qual, en el seu número del dia 1 de gener de 1926, dóna una bona idea de com anava la Guerra del Rif i corrobora el que explicava aquell milicià urgellenc des de Melilla. En un article de Gabriel Alomar (1873-1941) s’hi denuncien els mètodes de l’exèrcit colonial espanyol amb la sort que aquesta vegada s’hi adjuntaren unes fotografies que mostren accions que avui serien considerades sota el qualificatiu de crims de guerra. Com diu el propietari d’aquest curiós retall de premsa:

“En aquest cas, però, ens sobten tant per les barbaritats retratades com perquè retornen a la llum un conflicte prou oblidat, precisament perquè no n’hi ha imatges conegudes. Veient aquestes fotografies entenem els motius ocults de les “gestes” de les tropes rifenyes que acompanyaven Franco i que van ocupar les darreres zones republicanes al final de la Guerra Civil: es tractava sobretot de venjança... Contenen que un rifeny lluitava al bàndol republicà –fet inusual- amb gran duresa i eficàcia, i matava a tort i a dret tants soldats com podia. Capturat per l’exèrcit enemic va canviar-se de bàndol i lluitava amb la mateixa ferocitat pels feixistes. Algú va preguntar-li com podia, amb tanta facilitat, lluitar contra els seus antics companys d’armes. Per ell la resposta era ben simple: havia vingut a la Península a lluitar a la Guerra Civil per matar tants espanyols com li fos possible... tant li era de quin bàndol fossin! Veient aquestes fotografies podem entendre –que no pas justificar- de quina mena de crueltats intentava rescabalar-se... Fa temps vaig llegir una frase de Tàcit explicant el final d’una batalla que m’ha vingut al cap: En feren un desert i l’anomenaren pau.”³²⁸¹

S’entén que el romancer hagi conservat doncs, un cop enllestides les missions de recerca dels folkloristes dels anys vint -ideològicament rígides per un discurs noucentista- només aquelles cançons que presenten l’alteritat d’una manera menys crua i descarnada, tal i com s’obviaven i descartaven per als reculls la majoria de les de to verd o llicenciós o les que tractaven assumptes considerats com a moralment baixos. Jaume Ayats ens ofereix un comentari sobre una coneguda balada, la d’El present de boda, on el moro és aquell capaç d’obrar objectes màgics a través d’una *Ars* o una *Tekhné* ignorada pels cristians, coneixement que hauria estat cercat per Lull o altres alquimistes:

*“Si n’hi havia tres ninetas | (De la vila som, de la vall d’Urdera)
 assentadas en un banch | (De la vila som, de la vila gran).
 Totas tres s’enrahonavan | «quant vindrán nostres galans?»,
 Ya’n respon la més petita: | «el meu en trigará un any»,
 Ya’n respon la mitjancera: | «el meu trigará mitx any»,
 En respon la més grandeta: | «el meu no trigará tant.»
 La més gran surt á la porta, | ya lo veu vení á cavall,
 Ab un cotxe y dua mulas | y dos criats al devant.
 «¿Que’m duyeu de llunyas terras | vos qu’en haveu trigat tant?»
 No te porto or ni plata, | ni perlas ni diamants*

---

³²⁸¹ Vegeu <http://librorumviolentiae.piscolabis.cat/2008/12/le-courrier-catalan-una-denncia-de-la.html> [consulta novembre 2020]. Una bona aproximació a les relacions entre moros i cristians a l’Espanya de 1930 sota la perspectiva de credo es troba a TUMA 2016.

*Sinó una cinta brodada | que no l'han feta cristians,
Sinó un moro y una mora | que hi han treballat set anys;
Fora las tres festas grossas | que son las millós del any,
Com es Pasqua y Cinquagesma | y las festas de Nadal.”³²⁸²*

Com apunta finalment Ayats, el mite de l'estranger exòtic que porta la prosperitat o la salvació d'una comunitat no és quelcom estrany als ports de la Mediterrània occidental. De fet, la riquesa i el prodigiós venen en aquesta cançó de la mà de dos moros que van deixar anys de feina en produir la meravella, arribada de terres llunyanes com un regal oriental. Després de l'adient comparativa amb els tres mags o Reis de l'Orient, la qual ens convé més que cap altra en el nostre cas, n'aporta un exemple rabiosament contemporani. Aquest segon exemple entronca també amb els següents capítols d'aquest treball. Diu l'etnomusicòleg, parlant dels futbolistes que, no bastant l'ancestral adjectiu de “màgics” sovint s'han anomenat i qualificat com a *galàctics*, és a dir d'un altre món que no és aquest, que no és conegut, igual de lluny de nosaltres que la terra dels moros ho era al segle XVI:

“Ara ho podem viure emocionalment en el món del futbol, on els màgics i exòtics Ronaldinho i Eto'o han de salvar i redimir amb la seva habilitat «màgica» les victòries de la comunitat que s'hi sent representada. I que quan ho aconsegueix –com en la darrera Champions League–, els herois es passegen recorrent en comitiva la ciutat de Barcelona gairebé amb el mateix itinerari i amb el mateix desplegament de mitjans sonors, policíacs, festius –i envoltats d'un entusiasta públic infantil i adult– que la cavalcada de la Nit de Reis.

L'estranger, l'altre més imaginat que conegut, pot prendre dues cares completament oposades: d'una banda pot ser el perill, l'amenaça i la guerra; de l'altra, el màgic fabulós i atractiu que aporta la tècnica i la riquesa, la victòria i el progrés. I en temps, com l'actual, d'immigracions intenses –d'altra part, immigracions reiterades en diferents èpoques de la història del nostre país– és important repassar i repensar com hem anat imaginant «l'altre» per procurar aprendre una vegada més com ens hi volem relacionar.”³²⁸³

I, precisament, per això hem inclòs la nova plasmació festiva de l'alteritat a Igualada, arribada fins avui, la que es recrea i perviu a la Festa de Reis.

27.2 Resum històric de la Festa dels Reis d'Igualada (1899 1943)

La festa dels Reis d'Igualada té un origen força incert cronològicament parlant. Sembla que hi ha acord a consensuar l'any 1899 com el de la primera cavalcada coneguda. Es pot parlar del 1895, donat que un article aparegut el 1907 al periòdic *Sometent* així ho afirma. Com han reconegut tots els autors,³²⁸⁴ cap altra font confirma aquesta data, però tampoc ningú la contradu. Aquest text de 1907 però, ja demostra que la iniciativa presa al redós del *Centre Catòlich* havia agradat i era corresposta per la ciutadania.

³²⁸² MILÀ 1882, núm. 200, pàgines 148-149.

³²⁸³ AYATS 2007, pàgina 31

³²⁸⁴ SERT 1987, pàgina 19. FARRÉS 2003, pàgina 89.

Evidentment que, com a acte impulsat des d'una entitat confessional, hi havia el 'peatge' de la veneració del pessebre a la parròquia principal. Cal però, tenir present l'època i també que parlem d'una festa nadalenca, amb tot el que comporta aquest context de celebració i no un altre.

"[...] Just es, donchs, l'entusiasme que'l poble sent per la celebració d'aquesta tanda de festes que comença ab el poétich Nadal y acaba ab la infantil y joganera dels Sants Reys. [...] ¿Qui no recorda ab complascencia els anys felissos de sa infantesa en que tot somriu, y la promesa d'un juguèt y de un bobó que aguardàvam ab ansia ens possessin dintre el paneret ó la sistella els Sants Reys en la seva augusta visita? [...]. Desde el nostre recort que s'hi celebra ab mostres de goig y manifestacions de regositj la diada dels Reys, havent adquirit mes importancia y major solemnitat desde l'any 1895, en que el Centre Católich d'Obrers va celebrar per primera vegada aquesta festa, organisant el corteig real que recorra bona part de la ciutat, y repartint munió de juguets entre els nens y nenes pobres.

Cal véurela Igualada á la vesprada d'avuy; tot es moviment, entusiasme...alegria. Ab esser una festa de alguns anys repetida, cada any es nova perquè sempre ens es mes simpática y falaguera.

*Mes ja que d'ella hem vingut á tractar, permétintnos els organisadors de la mateixa que ajuntem el nostre aplauso y aprovació [...] referent á l'amplitud donada aquest any al repart de juguets als pobres, en forma tal que no quedarà desatesa la mes insignificant aspiració per part de la maynadeta pobra. Que Deu vos ho pach, demanantli de pas ens consedesca una bona vesprada pera que la festa d'avuy es pugui celebrar ab l'esplendor y regositj dignes d'una festa religiosa, benéfica y popular."*³²⁸⁵

Ara que ens han brindat el marc discursiu, cal veure què es feia en aquella primera època. El mateix mitjà ens fa un *rapport* periodístic del que aleshores tenia lloc:

"Aquests dies ha circulat la Crida anunciant la vinguda á nostra ciutat dels tres Reys d'Orient. Hi llegim que l'arribada dels tres monarques será á les quatre de la tarde d'avuy, efectuantse pel carrer de la Soledat, puig venen per la carretera de Barcelona, acompanyats ab sa régia comitiva formada per varis luxosos cotxes, patxes y criats, cabalgant els Reys briosos cavalls y essent rebuts per dos heralts y una nombrosa banda de música que surtirán del Centre Católich d'Obrers per tributarlosi el degut obsequi y acompanyarlos després á la parroquia de Santa Maria á adorar l'infant Jesús. Després de l'adoració es dirigirán desseguida al esmentat Centre en cual saló d'espectacles hi haurá guarnit un magnífich trono desde ahont els tres Reys repartirán bonichs regalos á tots els nens y nenes que presentin la corresponent contrassenya. Acabat aquest acte sortira la regia comitiva per recórrer els carrers de la ciutat senyalats en la Crida, y fer entrega de cuants encárrechs se li hagin confiat.

*Ens plau y aplaudim aquesta nova forma de repartir els juguets entre'ls infants pobres, perquè aixis els permeterá recullirne á tots aquells á qui la seva humil posició els hi dona dret, sens que, per aixó sigui necessari el tenir son nom inscrit en les llistes d'un colegi, puig son molts els nens y nenes que á tan tendre edat encare no assisteixen á l'escola."*³²⁸⁶

³²⁸⁵ Biblioteca Central d'Igualada. *Sometent. Portaveu de la comarca igualadina. Déu y Pàtria*, any III (1907). Núm. 84, 5 de gener. Signat amb el pseudònim Màxim.

³²⁸⁶ Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *Sometent. Portaveu de la comarca igualadina. Déu y Pàtria*, any III (1907). Núm. 84, 5 de gener.

Aquí es parla de carros, de patges i criats. Hom distingia d'una banda els *patges*, acompanyants directes de cadascun dels Tres Reis, com uns assistents a manera de cortesans. De l'altra, hi havia els *criats*, que devien fer l'entrega dels paquets a la canalla, com si fossin repartidors o treballadors seus en la gran fàbrica de joguines que tot infant ha imaginat en el palau dels reis d'Orient. Un anònim (pensem que era Gabriel Castellà el qual, com hem vist, ja s'ocupava aleshores de l'estudi de festes i folklore local) ens ofereix una altra ressenya, valuosíssima, dels primers vuit anys de la festa. Tal ressenya ens fa pensar que les informacions de l'anterior article eren errònies, que es produí una errada tipogràfica o bé que el 1899 s'instituí la cavalcada pels carrers damunt d'una festa que aleshores ja feia quatre anys que existia sota els auspicis del Centre.

“Entre les festes que’s celebren en nostra ciutat, no hi ha dupte que una de les mes tendres y poètiques es la festa dels Reys, aquesta que tan simpática y agradable es presenta á xichs y grans, á rics y pobres, ja que á tots mes ó menys afecta [...] per aixó pot ben darse un aplauso als fundadors y continuadors d'aquesta festa que tan bé han sabut comprendre la importancia de la meteixa. [...] Fou fundada en 1899 pels Rnts. Vicaris de Santa Maria, D. Joan Camprodon, D. Jaume Bosch y Dr. Lluís de Sobregrau, secundats ab entussiasme per tots els socis del Centre Católich de Obrers qu’es encare avuy l’organizador de la cabalgata real. Cada any per allà’ls últims de Desembre ó primers de Janer, se reparteix la crida del Nunci dels Reys, escrita en vers, que’l primer any fou obra del malaguanyat poeta D. Joan Manubens y Vidal (a. C. s.) y aixis enterat tothom per medi de la crida de la vinguda dels Reys, no es estrany .que’l dia 5 de Janer es noti per carrers y plasses una animació extraordinaria, deguda al desitj de veurels ab el seu acompanyament. El primer any la cabalgata estava formada pels tres Reys, un Àngel á devant y sis criats seguits d’una banda de música y cotxes ab els juguets que havían de repartirse á domicili y en els colegis pels nens y nenes pobres; (á més se’n repartiren bastants á pobres que no assistían á cap col·legi, en el Centre) produhint el conjunt de la cabalgata un hermós cop de vista. En 1900 es feu exactament igual que en 1899; y en 1901 y 1902, no va celebrarse aquesta festa. En 1903 instruits alguns joves en l’organización de la meteixa, la portaren á cap, ab el bon acert d’introduirhi la nova de la arribada y l’acte solemne de la Adoració dels Reys, agregant á la comitiva dos heralts, que representant á la ciutat, surten á rebre’ls Reys, acompanyantlos á la parroquia de Sta. Maria, per la adoració, ab gran repich de campanes y toch d’órga en la iglesia. L’acte aquest de la adoració, que s’ha repetit els anys següents es fá ab molta solemnitat y ab una concurrencia molt numerosa. Es monta també aquell any una gran carrossa per portar els juguets; lo demés com els anys anteriors. En 1904, es feu igual que’n 1903, augmentant la comitiva de sis, en nou criats, vestint els Reys trajos de la capital. Com que ploqué el dia 5, sortiren el dia meteix dels Reys á la tarde. En 1905, no’s va organisar. En 1906 va ferse tot com en 1904, deixant de montarse la carrossa, per oferir alguns inconvenients per passar en certs carrers; en cambi gracias á la protecció d’algunas persona aymanes de la festa, es feren les túniques dels Reys de propietat del Centre, molt millors que les que ja tenían. En 1907, es feu com en l’any anterior lo de la arribada, adoració, y reparto á domicili, pro el reparto de juguets á nens y nenes pobres es feu en el saló teatre del Centre Católich devant de SS. MM., que contemplaren dalt d’un trono y sota un rich dosser, com els seus criats anavan fent la repartició als pobres, que fou molt espléndida, alabant tothom que ho vegé aquesta nova tan agradable y que tants visos de realitat tingué pels nens ó nenas á qui’s dedica la innovació. La d’aquest any, segóns la crida, será com l’any passat, ab la diferencia de que arribarán mes dora. Es de esperar que’ls organísadors continuarán trevallant per portar sempre avant aquesta tan simpática festa que porta la alegría á la llar de la familia pobra per medi dels juguets y dolsos que se’ls regala fentlos participants de la satisfacció ab que la maynada rica

espera la diada dels Reys; que augment a la que senten els meteixos nens de famílies de bona posició; y que'n s recorda á tots el fet memorable de la anada dels Magos d'Orient, per adorar al Infant Jesús, á aquella rònica estable de Betlem, ahont volgué nàixer nostre Redemptor. G. Janer de 1908.”³²⁸⁷

En qualsevol cas, d'aquest any sí que se n'ha conservat una crida o pregó, que fou publicada el desembre de 1899 (per a l'any 1900) amb la observació “Aixó es lo que's proposa la Comissió en vista dels grats recorts que en eixa Ciutat deixà la vinguda dels Reys Magos l'any passat”,³²⁸⁸ per la qual cosa és plenament demostrada la data de 1899 com a absolutament vàlida:

*“Crida.
Nens y nenas, nins y ninas,
¿recordeu que l'any passat
los Reys d'Orient de bon grat
os van omplir de joguinas?
Donchs aquest any lo seu Nunci
torna á passá altre vegada
per los carrers d' Igualada
llegint lo següent anunci:
Lo divendres prop vinent,
si no hi ha cap entrebanch,
encara que hi hagi fanch,
passaran los Reys d' Orient.”³²⁸⁹*

La intenció lúdica però també benèfica d'aquesta festa queda palès en la crònica del 13 de gener de 1900:

“A las seis y media de la tarde del dia 5 del presente, acompañada de la Banda-Orquesta Juventud Filarmónica, salió del Centro Católico de Obreros la magestuosa comitiva de los Reyes Magos, precedidos de brillante estrella guiados por un ángel que ostentaba ricos vestidos. La severidad de los Reyes, sus preciosas vestiduras y la alegría que despertaban entre la gente menuda, repartiendo juguetes á granel, presentaba ante los ojos del espectador, uno de aquellos cuadros que tanto entusiasman al ver hermanada la inocencia con las tradiciones católicas. También se repartieron dulces y juguetes á más de cuatrocientos niños pobres de ambos sexos, participando así de una fiesta que de otro modo sería tan solo para la clase acomodada.”³²⁹⁰

Resulta curiós que un dels punts per on més s'ha atacat aquesta festa sigui pel classisme, fins i tot pel republicanisme d'abans de la Guerra Civil. A aquest aspecte ens dedicarem en la resta d'aquest apartat fins a 1936, ja que sembla que l'alteritat preocupava poc aleshores. En canvi, la lluita de classes que possibilitava aquesta plasmació festiva de

---

³²⁸⁷ Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *Sometent. Portaveu de la comarca igualadina*, any IV, núm 135, 4 de gener de 1908.

³²⁸⁸ Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada. Periódico de intereses religiosos y locales*. Año X. Núm. 521. 31 de desembre de 1899.

³²⁸⁹ Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada. Periódico de intereses religiosos y locales*. Año X. Núm. 521. 31 de desembre de 1899.

³²⁹⁰ Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *La Semana de Igualada. Periódico de intereses religiosos y locales*. Año IX. Núm. 523. 13 de gener de 1900.

l'alteritat ja interessava i preocupava força més. Els temes en qüestió són el suposat classisme i el qüestionament de la monarquia i els seus criats fins i tot en una representació de ficció pensada per a infants d'una edat molt primerenca. Els testimonis són escassos i tardans, però no per això, menys sucosos i truculents. Una prefiguració molt precisa del que són exactament els mateixos problemes i conflictes en els quals aquesta festa es veurà immersa a inicis del segle XXI.

Per exemple, el 9 de gener de 1921 es rebia un atac des del mitjà oficial del republicanisme, el periòdic *L'Igualadí* (continuació de "*El Igualadino*", també de tendència republicana i dirigit pel sempitern agitador d'esquerres Joan Serra i Constansó). Una encesa carta d'opinió crítica l'activitat del Centre Catòlic amb un argument fal·laç, com veurem. El document però, és d'una importància cabdal perquè va en la mateixa línia que moltes de les crítiques rebudes exactament un segle més tard per la Comissió organitzadora. Caldria veure però, si en aquest cas l'objectiu ja era torpedinar o no aquesta Comissió:

"En mig d'una aparatosa magnificència, passa pels carrers de la ciutat una cavalcada en la que s'hi destaquen tres figures reials, representatives d'aquells altres Reis d'Orient de que'ns parla la llegenda bíblica. Van montats en soberbis cavalls i acompanyats d'una munió de criats que, enfilant-se per balcons i finestres, reparteixen una infinitat de joguets que'ls bons Reis Màgics han portat de llunyes terres, per alegria, de la quitxalla. Els segueix una colla de gent, principalment mainada, freturosa de veure si's deturen davant de sa casa, si pensen amb ells. Empro els Reis ja saben quins són els nens que mereixen el seu favor i quines les cases que han de visitar. Perquè els Reis Màgics sols porten joguets pels nens bons minyons. I els nens bons minyons són tots els de les cases adinerades que han pogut comprar joguets pels seus fills, enviant una carta per a que els Reis es recordin d'ells. Pels nens dolents no hi hà joguets; pels fills dels miserables, dels pobres, dels disortats, els bons Reis no porten rès.

*Els organitzadors d'aquesta cavalcada són homes d'una integritat rel·ligiosa sens límits i els veureu somriure al pas de la magestuosa comitiva, convençuts de que fan una gran obra, proporcionant uns moments d'alegria als infants; més no s'adonen de que amb aquesta alegria dels uns hi va ajuntada la tristor i fins l'odi dels altres... dels que per no haver tingut els seus pares unes pessetes per a esmersar en joguets, han vist desilusionats com els bons Reis passaven sens que'ls seus criats s'aturessin a casa seva. Acabada la jornada, els Reis es retiren a descansar, satisfets, amb la agradable impresió que els ha proporcionat veure les cares rialleres dels infants bons minyons per a quins els Reis han portat meravelloses joguines... mes no s'han detingut un moment a reflexionar que'ls nens dolents, per a'ls quins no han portat rès, en aquells mateixos instants el plor els privaba d'adormir-se, a causa de no haver-los visitat els bons Reis."*³²⁹¹

L'adveniment de la Segona República va comportar un munt de conflictes en l'àmbit festiu a Igualada. Al marge que el 1932 l'alcalde es negués a prohibir les manifestacions religioses,³²⁹² l'any 1934 fou prohibida la processó del Sant Crist, els actes de la qual s'hagueren de circumscriure a l'interior del temple de Santa Maria.³²⁹³ Els Reis tampoc

³²⁹¹ Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *L'Igualadí. Porta-veu del partit republicà d'Igualada i el seu Districte*. Quinta época. Any 4. Núm. 131. 9 de gener de 1921. SERT 1987, pàgines 25-26.

³²⁹² Biblioteca Central d'Igualada. *Diari d'Igualada*, núm. 327. 1 de juliol de 1932.

³²⁹³ Biblioteca Central d'Igualada. *El devot del Sant Crist*. Any V núm. 49. Abril 1934 pàgines 11-12. "A la tarda no pogué fer-se la processó per prohibició gubernativa; però els fidels invadiren el temple parroquial on es començà lo Novena,

en foren una excepció. Tractem aquest assumpte perquè imbrica alteritat, ideologia política i lluites entre estructures de poder per fer-se amb el control de la festa, exactament igual que l'any 2020. I, a més, amb els interessos del comerç per entremig. El *Diari d'Igualada* del 31 de desembre de 1932 pregonava estupefacció -per incomprensió- davant d'aquella decisió:

“NO DEIXEN SORTIR ELS REIS. La comissió organitzadora dels Reis ha rebut un ofici de l'Alcaldia denegant l'autorització de sortir enguany la tradicional cavalcada dels Reis Màgics pels carrers de la ciutat, permetent sols el repartiment de joguines dins el local del Centre Catòlic. En aquella comunicació no s'esmenten els motius que justifiquin la radical determinació de la nostra primera autoritat. A l'estendre's la notícia, tothom s'ha estranyat d'una prohibició tan inoportuna que no pot fonamentar-se ni en pretextos d'ordre públic, ni polítics, ni religiosos de cap mena.

La cavalcada dels Reis no pot sotmetre's a fiscalització laica, puix és l'expressió de la noblesa dels sentiments d'uns homes que volen associar-se, il·luminant-la, la joia dels infants, dels infants pobres i rics. Ultra això, la negativa de l'Alcaldia perjudica fortament els interessos dels nostres comerciants.

La comissió organitzadora de la cavalcada ha començat a fer gestions encaminades a aconseguir la revocació de l'ordre prohibitiva. [...]

Aquest matí, una comissió de comerciants de juguets, acompanyats pel President del Centre Gremial, ha estat a la Casa Ciutat, pel mateix fi. Ha estat rebuda pel tinent d'alcalde Sr. Mussons (M.), al qual ha exposat els perjudicis que s'irroga als seus interessos denegant la sortida de la cavalcada dels Reis. [...] Hem intentat esbrinar els mòbils de la negativa. Sembla que existeix el criteri de no autoritzar cap manifestació pública. Si persisteix, preveiem moltes topades i no pocs disgustos.”³²⁹⁴

La decisió fou contestada des del mateix *Diari d'Igualada*, una capçalera local de llarg recorregut que, en aquesta època, era un mitjà de tendència catalanista conservadora. Mantenia una constant disputa política amb *L'Igualadí*, d'ideologia republicana, on ja s'havia publicat la carta de 1921 i on encara veurem publicar més retalls inculpatoris envers la cavalcada organitzada des del Centre Catòlic. Però a més, en aquest document cal prestar atenció a l'importantíssim detall que ens informa que aleshores els *criats* eren *rossos*, *blancs* o *negres* (com es veu en les imatges de 1931)³²⁹⁵ i al fet que ja venia gent de fora a veure l'acte, com si ja es tractés d'un referent. Tal i com hem vist que passava durant el segle XIX amb la Festa Major:

“Dintre els records que tots conservem de nostra infantesa, cap potser més joliu, més agradable que el dels Reis. Amb quina emoció vèiem el criat ros, blanc o negre, separar-se de la comitiva, precedida per l'estrella refulgent, i venir dret a nostre balcó o finestra. Quina emoció més fonda quan vèiem que aquell ésser sobrenatural, en nostra pensa, ens entregava el paquet, que a nosaltres ens semblava sempre el més voluminós i d'on eixien els juguets que havíem demanat en la lletra feta amb tota la innocència i amb tota l'esperança! [...] els records de tothom embolcallaven la caravana màgica en una alegria pura, una joia intensa, mai a ningú havien molestat...

---

seguint una adoració del Sant Crist, que en doble filera durà més de tres quarts d'hora, mentre es cantaven els goigs i altres cants populars i les campanes repicaven a festa.”

³²⁹⁴ Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *Diari d'Igualada*, Any II núm. 475, 31 de desembre de 1932. SERT 1987, pàgines 28-29.

³²⁹⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Arxiu Fotogràfic Municipal d'Igualada. Imatges núm. 1509 i 1510, obra de Procopi Lluçà i datades el 1931.

Forasters i gent de casa omplia el carrer de la Soledat a l'hora de l'arribada dels Reis Màgics; en el repartiment de juguets a les famílies menesteroses es feia que també arribessin a elles la joia que omplia a les demás, i per tot arreu, balcons plens i carrers enllumenats, i els quatre cavalls amb estrella, àngel, Màgics i carrosses, passaven una vegada a l'any per tot arreu i tota la ciutat en rebia l'influència benefactora.

I l'endemà, quina gatzara. Les fires omplien els carrers; a la Plaça de la Creu, els garlaires feien rotllo, i la quitxalla amb totsels instruments discordants producte del pas dels Reis, feia retronir els sons de festa, i esbandia per tot arreu la satisfacció de veure com al Cel es recorden dels nens i nenes que són bons minyons.

Però, tot això s'ha acabat. El pas dels Màgics aquest any no es farà més que pels viaranys del Cel, i l'alegria dels infants benestants solament començarà l'endemà al mati, quan vegin els juguets als balcons o damunt el llit; però, i els infants pobres, aquells que rebien directament dels Reis el joguet, i que ara no el tindran, amb quina tristor no recordaran la diada de Reis de l'any 1933!

L'autoritat governativa no ha volgut ajudar els desitjos dels que no volien que es perdés un dels nostres costums més típics, i pesi els esforços realitzats per La Comissió de Reis, pesi a les gestions dels comerciants a qui perjudica també aquesta decisió, no ha considerat prudent donar el permís que se li demanava, i refermant la seva primera determinació, ha privat el pas dels Reis pels nostres carrers.

I, cosa rara; si consultem individualment els membres de nostre Ajuntament, són molts, la majoria, que diuen que ells no negarien la permissió; el mateix Alcalde sembla, o semblava, inclinat a una transacció, per bé que de moment posava unes condicions inacceptables, que podien anar-se endolcint. Doncs, qui és el causant, qui és el que ha disposat que aquest any no fos permesa la sortida de la cavalcada dels Reis Fóra convenient sapiguer-ho, per veure a qui han d'agrair els infants "humils" (per utilitzar la paraula de moda) l'haver-se perdut les joguines de la diada de Reis de 1933."³²⁹⁶

Les tibantors creixien. El dia 3 es degué anar contrarrelotge a l'Ajuntament per fer donar explicacions a l'alcalde republicà (que el dia 30 es trobava absent) i el *Diari d'Igualada* publicava el dia 4 les seves declaracions amb l'afegit d'uns comentaris:

"-Podeu ben creure que jo no sóc contrari a les festes i actes tradicionals del poble- ens ha dit. Però, francament, per un esperit d'humanitarisme ben entès, no puc menys d'ésser contrari a la Cavalcada dels Reis en la seva organització actual, car posa massa en evidència la desigualtat social dels infants. Ultra això, cal modernitzar els costums i deixar-nos de pràctiques familiars anacròniques que dificulten el desvetllament de l'intel·lecte infantil. Es a dir, és hora ja, de no fomentar les il·lusions dels infants amb enganys o fantasmagories. Per la força d'aquests raonaments no he autoritzat la sortida dels Reis. Deixem les coses així, enguany -ha afegit el batlle- i l'any vinent cuidarem d'organitzar els Reis sobre bases més generals i a to amb les realitats i necessitats actuals.

Ací acaben les declaracions del Sr. Biosca, les quals, naturalment, podran tenir la seva part de raó, però estem segurs que no resistirien la més lleu argumentació que hom hi oposés."³²⁹⁷

L'ambient devia estar força tens, perquè encara, l'endemà, dia 5, el mateix mitjà donava a entendre que tot passava en part per la flaqueza de l'alcalde. S'entrava de ple a opinar

³²⁹⁶ Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *Diari d'Igualada*, Any III núm. 476, 2 de gener de 1933. SERT 1987, pàgines 29-30.

³²⁹⁷ Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *Diari d'Igualada*, Any III núm. 478, 4 de gener de 1933, pàgina 2. SERT 1987, pàgines 31-32.

sobre el tema del classisme, tot fent avinent que la festa era estimada per un gruix important de la població. A parer nostre, era exactament com ara: hom considerava els igualadins de tota la vida i catòlics com la major part de la població; però de classe obrera i gent que no era afí al Centre Catòlic també n'hi deuria haver, i no pas poca. Sobretot en una ciutat amb una consistent indústria fabril del sector tèxtil. Això no obstant, els sectors afins a l'organització de la cavalcada semblen esgrimir un argumentari contundent, quasi incontestable, com és el de la llibertat de culte i el fet que el republicanisme errava el tret si posava el focus de la millora de la societat en una simple festa per a la mainada. El *quid* de la qüestió seria, sens dubte, que una festa organitzada des dels sectors religiosos -o amb la seva autorització- anava assolint una puixança prou considerable. Per això el sarcasme en tractar el tema de la beneficència o el sempitern i maleït classisme, que era estructural d'aquella societat i no pas de la festa. Vegi's com de sucosa és l'exposició del *Diari d'Igalada* arran de les declaracions del batlle, Amadeu Biosca:

“La prohibició de la sortida de la tradicional Cavalcada dels Reis, és, sens dubte, una de tantes manifestacions de sectarisme pueril que serveis a molts per a justificar el seu republicanisme. El nostre batlle, però, no n'és pas d'aquests. Profundament religiós -a la seva manera-, enamorat del Diví Mestre a través de les planes sublimes del llibre de Papini, encantat i devot de les festes tradicionals, segons ell mateix ens conta, estem segurs de què es delectava cada any, tant o més que la mainada, veient el pas majestuós de la reial cavalcada, que portava amb els juguets, l'alegria als infants. Però l'Alcalde es deu als seus i a la disciplina del seu partit d'esquerra. I ells les odien les festes tradicionals, oi més si tenen regust religiós o reminiscències monàrquiques. I ell en té l'ànima amarada d'amarguesa perquè ha d'ofegar els seus més íntims impulsos i àdhuc fer el sacrifici d'aparèixer personalment culpable d'aquesta prohibició, per tal que, els blasmes no caiguin damunt els seus correligionaris. Així l'Alcalde, amb una admirable abnegació, afronta la impopularitat més temible que és la impopularitat de la mainada. I encara fa més l'Alcalde; ha volgut, per mitjà d'unes declaracions habílssimes, disfressar amb raons enlluernadores els motius de la seva negativa.

Veiem-ne algunes. Es enemic de la cavalcada dels Reis per humanitarisme, o sia perquè posa massa en evidència la desigualtat social dels infants. Ens plau que sigui tan sensible i humanitari el cor del nostre conseller en cap.

Mentre els rics -diguem-ne rics- es gastaven dues pessetes fent-se pujar pels patges reials els juguets al balcó, els pobres els rebien gratuïtament i directa de mans dels Reis. Això és intolerable. I també és intolerable que els rics mengin tranquil·lament a les taules de llurs cases i els pobres hagin de rebre el pa a les taules de Beneficència. També ho és que els rics puguin estar malalts als llits flonjos de la seva llar i els pobres hagin de guarir-se al llit d'un hospital. L'Ajuntament no hauria de subvencionar-los aqueixos establiments que posen en evidència una tal desigualtat social.

L'anacronisme és l'altra raó de pes adduïda per l'Alcalde a favor de la seva negativa. Realment la figura d'uns Reis gairebé llegendaris, els seus llargs habillaments exòtics, el seu fastuós seguici de criats i patges és un anacronisme frapant en aquest temps d'americanes democràtiques. L'Alcalde té raó, i hem de bandejar del teatre les grans obres clàssiques si els moderns reformadors no es decideixen a vestir els personatges amb "smoking". Les grans obres pictòriques d'època hauran també d'ésser bandejades dels nostres museus per anacròniques, i per ésser ben radicals i conseqüents haurem de suprimir també qualsevol règim que empri noms i formes ja emprades abans de Jesucrist.

Cal no fomentar les il·lusions dels infants amb enganys -acaba dient l'Alcalde. Pobres infants sense il·lusions! Tant se valdria suprimir els anys feliços en què resten ignorants de les realitats crues de la vida! Donar uns moments de felicitat amb una il·lusió pròpia de la deliciosa innocència infantívola, no és un engany, sinó un deure del qual la Humanitat no pot substraure's si no vol crear uns infants tristos, desenganyats i vells abans d'hora. A qui no es deu enganyar és als grans, sobretot als humils, als obrers del camp i de la ciutat, amb teories de redempció utòpiques per tal de fer-los servir d'escambell a la satisfacció de les més baixes concupiscències.

Aquests enganys de lesa humanitat haurien de punir-se, mentre que la Cavalcada dels Reis no podia prohibir-la mai l'Alcalde amb pretextos que recolzen damunt d'un criteri personal en desacord amb la gran majoria de la ciutat.”³²⁹⁸

Entenem que el 5 de gener de 1933 no hi hagué doncs, cavalcada. I el 1934 hauria pogut passar igual. Però el republicanisme va optar per contraprogramar, no sense una mica de vinagre en forma de crítica. No dviem veure que també els qui criticaven la festa per catòlica i classista feien la repartició prèvia provisió d'un tiquet, el qual no devia pas ser gratuït, i el que podria qualificar-se com una forma diferent d'idolatria en venerar l'arbre:

“CENTRE REPUBLICÀ - Secció Femenina

L'arbre Noël. Dilluns, diada de Cap d'Any, a les 4 en punt de la tarda, en la folgada Sala d'actes del nostre Centre, la Junta Directiva de la Secció Femenina farà el repartiment de joguines als infants, les mares o familiars dels quals, s'hagin procurat el ticket corresponent.

En mig de l'escenari, decorat expressament per aquesa festa, apareixerà l'Arbre Noël ben proveït de joguines de les més diverses classes.

Res de criats negres, ni de reis rossos. Mai els reis ni els seus criats, han donat res al poble. Calia acabar amb aquesta farsa. Seran les nostres mateixes dones, les quals, a plena llum, faran present d'una joguina als nens dissortats, que els emplenarà d'alegria. No trobem paraules prou elogioses per a fer remarcar tota la meritòria labor que les nostres dones vénen portant a la pràctica, des de la Secció Femenina del Centre Republicà. Així bones amigues; actives i renovadores és com ens agrada veure-us, ja que aquest i no altre és l'esperit de la República.”³²⁹⁹

Per tant, allò criticat era també allò imitat. Cosa que ens porta a veure que el rerafons del problema aleshores no era tant l'alteritat (que per aquella època també podria ser que ho fos) sinó la gestió econòmica d'una parcel·la de poder com era una festa d'èxit ascendent i els idearis polítics o religiosos que podien propagar-se a través seu. Els republicans n'estaven ben cofois:

“CENTRE REPUBLICÀ Secció Femenina

La festa de l'Arbre Noël que tan encertadament saberen organitzar, en la diada de Cap d'Any, les senyores associades d'aquesta Secció, resultà, com ja estava previst un èxit grandios. Sis cents foren els juguets distribuïts entre la mainada: sis centes les alegries produïdes entre els infants, sense necessitat de recórrer a l'engany de fer creure que els reis porten coses boniques als nens bons (els rics) i no res (als pobres).

³²⁹⁸ Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *Diari d'Igualada*, Any III núm. 479, 5 de gener de 1933, pàgina 1. SERT 1987, pàgina 32.

³²⁹⁹ Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *L'Igualadí. Portantveu semanal d'Esquerra Republicana*. Època VIII núm. XXXIX, 30 de desembre de 1933, pàgina 3. SERT 1987, pàgines 34-35.

Cal acostumar-nos, mal pesi a l'ànima esclava dels clericals interessats en mercadejar amb les coses de la religió, a prescindir de manera absoluta, dels reis, tan si aquests són de la terra com del cel. La nostra més sincera felicitació a la comissió organitzadora de la festa de l'Arbre de Noël.”³³⁰⁰

Els del Centre Catòlic procuraren fer el mínim soroll i continuar amb allò que els interessava fer: la seva festa lliure de massa ingerències i pensar una mica també en la canalla desafavorida, fos això paternalista i condescent o no ho fos:

“Estan ja col·locades al vestíbul del Centre Catòlic, les bústies per on els nens i nenes adrecen llurs peticions als Reis Màgics. Aquests faran la seva entrada triomfal al capvespre del dia 5, pel carrer de la Soledat, començant tot seguit el repartiment dels seus presents a la mainada.

La Comissió organitzadora ha procurat que els Sants Genets es recordessin, d'una manera especial, dels infants pobres, als quals també rebran magnífics obsequis en llur domicili. Enguany, doncs, no es farà el repartiment de juguets al Centre Catòlic. Per aquest motiu els infants podran rebre dejorn encara els encàrrecs que han fet als Reis, i aquests podran continuar la seva ruta vers els altres pobles de la contrada.”³³⁰¹

Per conservador que pugui semblar, l'ambient del Centre Catòlic no devia ser tant ranci com es volia fer semblar. Òbviament, la Guerra Civil ho va triturar tot i va convertir després aquestes institucions en una via d'expressió i difusió dels postulats del franquisme. Fixem-nos com des d'un mitjà considerat conservador s'exhortava el 1936 als infants (i als pares) a no comprar joguines que emulessin les armes, en un moment coetani al qual s'estava donant una guerra relacionada amb el del colonialisme i la relació d'Europa amb l'alteritat:

“Els Reis són generosos, però no ho poden ésser tant, en vosaltres, que els privi de recordar-se de tots els demás nens, fins d'aquells que no tenen paper ni tinta per a escriure'ls-hi, per als quals, també vosaltres heu de demanar. Essent doncs, així, podeu dividir els regals en dos estadis ben diferenciats: els bèl·lics i els no bèl·lics. [...] Així, per exemple, uns soldats de plom, una escopeta, un canó, són objectes bèl·lics. Un Meccano, una nina, una pilota, són juguets no bèl·lics.

Tingueu present que en el món s'està lliurant una gran batalla entre homes de dos pobles, italians i abissinis, mentre vosaltres penseu escriure la vostra carta als Reis. Hi ha infants que el bramular de les bales no els deixa tranquils per a poder meditar com vosaltres. Alguns hauran perdut els seus pares i potser les seves mares i tot. D'altres estaran, ells mateixos, víctimes de la guerra, en un llit d'hospital... I els Reis no és fàcil que vagin als pobles que fan guerra a deixar joguines per als infants...

Odieu, doncs, en la vostra infantesa tot això que amb majors dimensions serveix per a portar tanta dissort als vostres germans de terres llunyanes. Odieu la guerra. Vosaltres que us estimeu tant els vostres pares, els vostres familiars, penseu què seria de vosaltres si ells havien d'anar a la guerra o eren víctimes de la guerra. No demaneu, doncs, als Reis res que serveixi per a matar o per a destruir.”³³⁰²

---

³³⁰⁰ Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *L'Igualadí. Portantveu semanal d'Esquerra Republicana*. Època VIII núm. XL, 5 de gener de 1934, pàgina 3. SERT 1987, pàgina 35.

³³⁰¹ Vegeu annex documental. Biblioteca central d'Igualada. *Diari d'Igualada*, any IV, núm. 1051 pàgina 2. SERT 1987, pàgina 35.

³³⁰² Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *Diari d'Igualada*, Any VI núm. 1347, 4 de gener de 1936, pàgina 1. SERT 1987, pàgines 35-36.

La cavalcada va fer-se -per darrera vegada dins un clima de normalitat- l'endemà. I aquesta vegada tenim els noms dels qui encapçalaven la Comissió d'aleshores. Veiem també com reapreix el terme patge, com si anessin sonant músiques de canvi per tal de fer el pas a Igualada del rol de *criat* vers el de *patge*. Com veurem, l'argot franquista va endarrerir aquest canvi uns anys, si bé els llistats de voluntaris dels anys quaranta parlen sempre de *pajes*:

“La visita d'enguany dels Sants Reis d'Orient a la nostra ciutat restarà gravada en la memòria de tots els igualadins. La Cavalcada constituí un gran èxit en tots els ordres: espectacular, benèfic i d'organització. El pas de la règia comitiva fou presenciat per tots els igualadins, que admiraren la munificència i generositat dels Sants Viatgers envers els nens pobres. Es distribuïren mes de dos-cents cinquanta paquets gratuïts. [...] Els balcons i finestres eren en particular ocupades pels infants que, amb el cor tremoladiç i els ulls esbatanats d'il·lusió, esperaven els presents dels Reis, de mans de llurs gerrits patges. [...] Felicitem calurosament als seus organitzadors, en particular al nostre bon amic, senyor Pipó, que en fou l'ànima, ajudat activament pels senyors Ortínez, Cortadelles, Ribas i altres.”³³⁰³

Observi's també el qualificatiu de sants aplicat als Mags. Devia posar tot el republicanisme laïcista en peu de guerra. Mai millor dit, perquè faltaven sis mesos per veure com mataven divuit igualadins en un sol dia o es cremava i destruïa tot el mobiliari de l'església de Santa Maria, orgue i campanes incloses. La purga posterior per part de l'exèrcit franquista fou també duríssima, de manera que no gosem imaginar el clima que va regir la festa el gener de 1940. Organitzada pel “*Centro Nacional, Frente de Juventudes i Acción Católica*”, va passar poc temps després al “*Centro Nacional*”, que era l'antic Ateneu Igualadí incautat.³³⁰⁴ La veneració del l'infant Jesús a la parròquia no es feia, però en canvi, passà quelcom molt pitjor: la instrumentalització de tots els actes festius i de masses per part dels poders hegemònics d'aleshores, de per si poc tolerants amb la dissidència.

27.3 Plasmació de l'alteritat i exotisme dins d'aquesta festa (1943-2020): canvis, conflictes i reptes

A partir dels anys quaranta la festa dels Reis va prendre una embranzida. Un nucli d'activistes situats a l'entorn del *Centro Nacional* i el *Frente de Juventudes*, Joan Lladó, Antoni Carner, Antoni Moncunill, Amadeu Morros, A. Diaz, J. Canals, F. Baliu, M. Castelltort, Antoni Moncunill, Benito Tomás, Joan Ribalta, Pau Llacuna, Ignasi Castelltort, Miquel Gleyal, Ramon Sistaré, Eudald Castelltort, Josep Gleyal, Francesc Lladó, Manuel Mateu, Lluís Valls, Ricard Gabarró i Emili Rabell (noms que es donen de manera recurrent per als anys 1943-1946).³³⁰⁵ Sembla que totes les fonts coincideixen a reconèixer que una de les ànimes de la junta rectora fou Amadeu Morros.

³³⁰³ Vegeu annex documental. Biblioteca Central d'Igualada. *Diari d'Igualada*, Any VI núm. 1348, 7 de gener de 1936, pàgina 3. SERT 1987, pàgines 35-36.

³³⁰⁴ SERT 1987, pàgina 38.

³³⁰⁵ FARRÉS 2003, pàgina 97.

Aquesta remesa de gent va voler impulsar la festa, segurament amb el record de les prohibicions dels temps de la Segona República encara fresc. Evidentment, eren els temps on res es podia fer sinó era des d'una entitat ben vista pel règim, la qual aleshores podia actuar com a plataforma. L'objectiu fou projectar-la i fer-ne quelcom d'una envergadura major. Es necessitaven mans voluntàries i també es recordava l'esplendor assolit abans d'aquelles prohibicions, esplendor que aquells impulsors devien recordar com a viscuda des de la posició dels infants. La festa ja no era un senzill acte benèfic concebut per a la mainada de les famílies més pobres sinó un acte de ciutat.

Fou aleshores quan la festa va prendre un tarannà diferent: amb el pas dels temps els patges es van convertir en els veritables protagonistes de la festa, i n'esdevingueren la seva imatge més representativa. Perquè, tot i que els Tres Reis eren el punt focal d'aquell seguici, els patges van acabar per envair els espais: el carrer, l'àmbit domèstic, la interacció amb els infants. I sorgí un model propi de patge, amb uns rols determinats. Aquests rols anaven més enllà del fer de camàlic dels embalums i es convertiren en una forma molt contundent -ni que fos per nombrosa i singular- de plasmació festiva de l'alteritat.

Tot aquest capítol final planteja una visió interna de la Festa de Reis d'Igualada actual. Com que una part importantíssima dels actes tenen lloc en espais privats com són els domicilis dels Igualadins o els espais de vestiment i preparació dels patges, aquesta vessant només es troba documentada gràficament però no per escrit ni analíticament. Per aquest motiu, cal fer avinent que moltes de les conclusions es basen, principalment, en dades obtingudes a partir de documentació de l'arxiu de la Comissió organitzadora. I més encara, de l'experiència personal de l'autor, que ha viscut la festa des de dins com a agent -és a dir, patge- (2009-2018) i com a acompanyant d'un rol de patge Faruk durant dos anys (gener 2019 i 2020). No neguem que l'anàlisi pot semblar mancat d'una distància prudent per part d'un observador que pretén ser crític, però ens va semblar que no hi havia millor manera que analitzar la festa tal i com s'ha vist i viscut al llarg de més d'una dècada.

27.3.1 El Patge Faruk, la creació d'un model d'èxit amb l'alteritat sarraïna de fons

Segons Joan Farrés,³³⁰⁶ la idea del Patge *Faruk* fou de Lluís Valls, mestre i escriptor amateur afeccionat, sobretot, a les obres de teatre. Fou ell el qui donà, des del 1943, la veu al personatge. Cal dir que fou creat i concebut com un emissari reial, en forma de veu radiofònica que s'adreçava a la mainada d'Igualada. Poc després fou Rafel Valls, germà de Lluís, el qui locutava. Sorprenentment, el Patge Faruk no es deixà veure per la canalla en forma de personatge encarnat fins el 27 de desembre de 1950. Des d'aleshores la festa dels Reis d'Igualada i tot el que va relacionat amb la seva vinguda i arribada ha quedat associat a l'esmentat personatge, l'aparició del qual marca un abans i un després en l'evolució d'aquesta celebració.

---

³³⁰⁶ FARRÉS 2003, pàgines 31-35. També la conversa mantinguda amb ell (Joan Farrés Florensa. Igualada, 1951) el 18 de novembre de 2020.

Fer de patge o sortir de patge a Igualada ha esdevingut des dels anys 50 del segle XX un dels rituals de pas de l'adolescència vers l'edat adulta. No cal sinó passejar-se per l'espai on es pinten, caracteritzen i vesteixen per palpar l'ambient que s'hi respira i comprovar-ho. Però la Rambla curulla de turbants emplomallats i brillantina que s'observa des d'aquesta època no ha estat sempre tal. A inicis de segle XX devien ésser una dotzena. Als anys trenta del mateix segle els patges o criats encara no devien arribar a una vintena, cosa que va anar imprimint un caràcter endogàmic –més pel que fa a la consideració que a la realitat- a l'organització d'aquesta festa, pel fet que el reclutament de figurants en aquesta època basculava a l'entorn d'un nombre reduït de famílies i de cercles d'amics, una situació que va durar fins ben passada la Guerra Civil i que no va canviar excessivament amb la introducció de l'esmentat emissari.

Des d'aleshores s'ha anat incrementant moltíssim la participació dels igualadins com a voluntaris. Els documents de l'Arxiu de la Comissió en donen testimoni. Al llistat mecanografiat de 1945 consten 20 patges i un total de 35 persones comptant-hi els tres Reis i els seus acompanyants, amb el doble de patges negres que de les altres dues 'ètnies' i un d'ells amb l'afegit a mà de "*Faruk*", encara que no aparegué anunciat com a tal (es tractava de Just Puiggròs, el Sr. *Justet*, que vigilava al cinema catequètic i per tant, devia exercir de controlador del grup de joves).³³⁰⁷ El 1987 Mª Teresa Sert donava la xifra d'uns tres-cents,³³⁰⁸ dada que segurament encara fou major i cap al 2015 ja s'havia assolit la xifra de set-cents individus, en part afavorida per la justa i necessària incorporació, des del 2003 (i de manera clandestina durant un parell d'anys abans), de les dones. Actualment es ronda la xifra de 950 figurants.

Optem per ferir doncs, una taula basada en dades exactes de les quals disposa la Comissió organitzadora, taula que ens sembla molt il·lustrativa dels canvis viscuts per la festa en rols i en nombre de participants. Els vestits dels patges eren propietat de la Comissió, i cal aclarir que els que aportaven vestit 'propi' sempre ho feien com a patges negres, pel prestigi social que atorgava aquest rol.³³⁰⁹

El fenomen del vestit propi consta per primer cop el 1958 quan, dels 43 patges negres totals, 12 foren amb vestits propis, però hem vist un vestit propi anterior, propietat d'un membre de la Comissió, datat el 1957.³³¹⁰ Curiosament, tots els patges amb vestit propi ostentaven cognoms vinculables a famílies industrials o potentades.³³¹¹

Vegem la taula:

³³⁰⁷ Consideracions del Sr. Joan Farrés Florensa (18 de novembre de 2020) que compartim pel coneixement previ que ja teníem d'aquest personatge. Per cert, era ell el qui ensenyava els balls de cercolets i altres danses a la mainada del barri del Poble Sec, segons un text de Marcel·lí J. Valls que es troba el Programa de Festes del Barri del Poble Sec del 1982 (Col·lecció Josep Elias Farré). Els Bastoners, Cercolets i Pastorets es poden veure al programa d'aquelles festes del 1956.

³³⁰⁸ SERT 1987, pàgina 84.

³³⁰⁹ Arxiu Comissió Cavalcada dels Reis d'Igualada. Patges. Capsa PAT-1. Llistats de patges (1943-1986) i PAT-2 (continuació).

³³¹⁰ Es tracta del que fou exposat el gener de 2020 i que pertany a Joan Prats Roca. Els pantalons es feren amb roba de matalàs d'indiana i el turbant es va fer damunt d'un casquet de barret bombí, fet que mostra del reaprofitament de materials bons en la confecció dels vestits propis de postguerra, sense perdre ni qualitat ni originalitat.

³³¹¹ Arxiu Comissió Cavalcada dels Reis d'Igualada. Patges. Capsa PAT-1. Llistats de patges (1943-1986) i PAT-2 (continuació). Parlem de Godó, Ribaudí, Fillat, Palmés...i l'escultor Ernesto Marco, el qual ja era actiu als anys cinquanta i, per tant, no era una persona excessivament jove.

Rol / Any	1931	1945	1946	1952	1963	1964	1965	1971	1980	1996	2020
Àngel	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Heralds	2	2	2	2	2	2	2	-	-	-	-
Flabells		6	6	6	6	6	6	6			
Tres reis	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Patge <i>Faruk</i>		1	s.d.	1	s.d.	1	1	2	s.d.	9	16
Patges acomp Rei blanc		2 a cavall		4 a cavall	-	-	-	-	-	-	-
Patges acomp Rei Ros		2 a cavall		4 a cavall	-	-	-	-	-	-	-
Patges acomp Rei Negre		2 a cavall	2 a cavall	4 a cavall	-	-	-	-	-	-	-
Patges blancs	5	4	6	6	4	5	8	10	9	7	ca.10
Patges rossos	5	4	6	14	12	12	15	16	11	13	ca.10
Patges negres	6	8	15	17	38	42	43	47	78	71	ca.220
vestits propis (negres)	-	-	-	-	23	28	34	86	179	398	ca.700
Patges 28 desembre previ	-	-	-	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.	28	106 i F	s.d.
Patges dia 1 de gener	-	-	-	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.	48	53 i 4 F	s.d.
Total patges	11	20	29	37	77	87	100	159	277	489	921

Expliquem aquest augment progressiu del nombre de participants (patges) per l'alt grau de satisfacció implícita per part dels joves nascuts els anys cinquanta, seixanta i setanta de rebre obsequis a les llars visitades. Una esplendidesa -en forma de menjar, beure, tabac i propines- que cada cop eren més quantiosa. Tal augment progressiu de les propines és el resultat de la prosperitat que tingué Igualada amb el gènere de punt dels anys 1960-1970. En aquest augment tant exagerat de la participació també hi veiem una engruna difusa d'eròtica del poder -malgrat tot, implícit i que no es pot negar- que comporta ser aquella nit el focus de totes les mirades. També atorga aquest poder la prerrogativa d'exercir un impacte sobre la canalla que espera impacient l'arribada dels Reis i els seus ajudants carregats amb els regals que fa setmanes que demanen i esperen impacients.

No cal ser gaire observador per constatar que en l'augment general del nombre de participants hi crida l'atenció un clar element diferencial, que és l'augment desmesurat de patges negres després de 1960. Estem absolutament convençuts que un dels elements que ha jugat més a favor de l'augment exponencial del nombre de patges negres ha sigut el fet de poder-se vestir ostentament i no ésser reconegut pel seu cercle familiar, cosa que no passa tant si hom va caracteritzat com a blanc o ros. De fet, l'autor d'aquest treball ha estat testimoni de com, a mitjan dels anys noranta del segle XX, fer de patge blanc o ros era extraoficialment obligatori pels qui participaven per primer cop a la festa. Això tenia connotacions no explícites de "novatada".³³¹² Però també ha estat determinant el fet de poder exhibir el propi vestit, que des del moment que apareix aquesta opció, sempre ha estat per fer de patge negre. I sobre això darrer farem algunes consideracions.

A Igualada fer de patge no es limita a fer de camàlic o bastaix que porta i carrega paquets en nom dels Reis sinó que, des d'almenys l'aparició del Patge Faruk, aquests han de

³³¹² Així ho va viure i fer el germà de qui escriu, cap a 1995.

parlar amb la mainada i adoctrinar-los davant la mirada dels pares, els quals no qüestionen aquesta *auctoritas* davant dels seus fills.

Un magnífic document, unes simples notes a la improvisació del discurs adreçat oralment als patges abans de sortir a la cavalcada, transmet detalls del funcionament organitzatiu i ja manifesta un auge del prestigi del rol de patge, aleshores encara anomenat *criado* per la inèrcia de temps antics i el lèxic franquista. Si no s'hagués produït aquest auge, no s'hi veurien les amenaces d'expulsió. També és obvi que l'acte començava a generar uns ingressos que calia controlar i que el tema dels obsequis feia necessari un advertiment, el llenguatge i el to del qual avui ens semblaran risibles. El document té exactament setanta anys, però el discurs encara es feia a inicis de segle XXI i tocava temes similars:

“NOTAS PARA EL DISCURSO

Rapidez. Al recibir un paquete, mirar bien la dirección y colocarse debajo del balcón hasta que pasen los listeros. El criado debe aceptar el paquete que le den desde el camión. Los encargados de los camiones tienen ordenes rigurosas de tomar nota del individuo que rehuse un paquete para pasarle a las listas negras y hacerle una cruz en proximas caravanas.

El criado en las casas es obsequiado. Que procure ser morigerado porque a veces es bochornoso el espectáculo que ofrecen aquellos que han bebido demasiado. Serán tenidos en cuenta aquellos cuyo aspecto ofrezca signos ineludibles de haber libado con exceso.

Además el criado recibe propinas. Quede bien entendido que no son para él. El cargo de criado es voluntario y gratuito. La Comisión tiene idea, naturalmente aproximada, de lo que se recauda globalmente y de lo que acostumbran a dar las casas. Además cuesta muy poco en caso de duda de preguntar que se dió al criado y desde luego sería lamentable tener que expulsar a alguien de la caravana en el caso de comprobarsele semejante irregularidad. este dinero nos ayuda a sufragar los elevados gastos.

Las niñas- ojo las niñas-

Que no fumen por la calle en especial en calles centricas. Los cigarros que a veces se estropean.”³³¹³

El rol de poder ritual que s'exerceix –màgic i exòtic, amb un caràcter de quasi diví i d'una procedència geogràfica imprecisa (“-D'on veniu? -D'Orient”)- ha anat determinant aquest rol de prestigi associat al fet de *fer de patge* (aquesta és l'expressió emprada a Igualada) com una forma més realitzar el pas a l'edat adulta, un trànsit que a Igualada s'expressa de diverses maneres, entre les quals aquesta emmascarada de rostres. La preparació i vestició d'un patge té per a nosaltres –que l'hem viscut- tots els traços de la fase *liminal* que definiria Arnold Van Gennep (1873-1957).³³¹⁴ El procés complet podria incloure una *Separació* del grup anterior (Ser engrescat per un amic i apuntar-se al grup com a voluntari, o sia demanar l'admissió); *Marginalitat* o limen (vestició -anar com qui diu en roba interior per no tacar el costós vestit, rebre davant de tothom una dosi de freda pintura a la cara en un moment que es podria considerar el més humiliant de tot el calendari nadalenc igualadí, ja que hom no és ni el jove mortal ni el patge investit de poders rituals o sacerdotals, actuació com a emmascarat i final de festa amb

³³¹³ Arxiu Comissió Cavalcada dels Reis d'Igualada, Documents històrics, Capsa HST-1.

³³¹⁴ VAN GENNEP 1909.

els col·legues de rol) i *Reincorporació* o agregació on el subjecte ritualitzat que ja ha consumat i assolit el canvi d'estat, torna -una vegada adquirit el prestigi vinculat a aquell estat- a la vida quotidiana després d'haver sigut *rei* per un dia.

I aquest element de consideració social i pública que ha impregnat el rol del patge quan ha fet el pas ha actuat com un estimulants i ha estat l'excusa perfecta per a la proliferació d'un vestuari cada cop més ric i luxós. De la mateixa manera que hom es muda per a fer la primera comunió o per contreure matrimoni, amb el factor afegit de poder-lo reutilitzar i amortitzar durant uns anys. Un element el vestit que, si bé és ofert en préstec per la Comissió organitzadora des de fa dècades, a partir dels anys 60 i sobretot els 80 tothom ha procurat disposar d'un de propi. Un vestit fet a mida i al gust mai serà igual que el dels companys de cavalcada i repartiment, però sí que s'hi pot comparar i, per tant establir judicis de valor. A més, un vestit personalitzat converteix aquell qui el porta en reconeixible solament als ulls de qui coneix aquella persona. Aquest element del vestuari va també associat a la bonança econòmica general de finals dels setanta i primers vuitanta i al retorn d'una suposada democràcia després d'aquell període conegut com a "transició democràtica".

Aquest component d'ostentació i significació personal que -sense dramatitzar- ens sembla inherent a tot ésser humà que visqui en comunitat, es pot observar clarament en alguns indicadors concrets, com el nombre de patges que assisteixen a alguns dels actes de la festa. Per exemple, l'arribada del Patge Faruk el dia 28 de desembre o l'entrega de cartes del dia 1 de gener al migdia. És obvi que el dia 1 de gener és un mal dia per a una persona en una edat aproximada de *quinto*, però aquest *factor mandra* ja no podria considerar-se per als actes del dia 28 a la tarda. L'explicació més raonable obeeix al fet que són actes on el públic és format pels propis nens i pels seus pares. Que són els dies més adients per a conversar amb els nens en un recinte tancat, de manera que hom està quasi obligat a interaccionar-hi. En canvi la cavalcada té una dimensió urbana, exterior i molt més espectacular (fins i tot amb les escales portàtils per accedir a les cases des del mateix carrer). Allí els patges (la majoria entre 17 i 35 anys) poden ser observats, saludats, fotografiats i admirats per les seves amistats, fins i tot dins el recorregut mateix de la cavalcada i dins el grup mateix de figurants, per nombrós que sigui.

És cert que avui no s'observa una manca notòria de voluntaris per als actes dels dos dies previs ni per a les visites a l'Asil o altres residències geriàtriques la tarda del dia 5 de gener. Aquests actes són molt gratificants i suposen una immersió dins d'una realitat poc avinent als joves. Alhora aporten, en el marc ideològic i sentimental del cicle nadalenc, el manteniment d'un sentiment benèfic i una vocació de servei que donà origen a tota la festa ja a finals de segle XIX. Però les xifres parlen. Un altre indicador és l'índex d'evasió de responsabilitats. Una cosa són els patges inscrits, i una altra els qui acaben repartint paquets des dels camions de les empreses col·laboradores. Per exemple, el 2020 foren 601 els patges inscrits però, d'aquests, solament 565 varen comparèixer als camions per a fer el repartiment.³³¹⁵ Hi ha per tant, un percentatge

---

³³¹⁵ Per afegir més dades, el 2015 foren, respectivament, 805 i 675; el 2016 foren 654 i 619; el 2017 foren 699 i 642; el 2018 foren 557 i 517 i, el 2019, foren 571 i 549. Dades obtingudes a través d'una comunicació personal del membre de la Comissió de Reis, Sr. Joan Farrés Florensa, del dia 22 de novembre de 2020.

(força baix, però existent) d'escapatòria, o sigui, d'individus que desitgen fer el recorregut públic però declinen d'amagat la feina posterior d'anar per les cases, tot i els obsequis com el beure i menjar o petites propines.

La possibilitat de confeccionar-se el propi vestit ha derivat per a molts patges en una veritable necessitat. Segurament hom considera que atorga una certa independència de la Comissió organitzadora. Així doncs, s'ha convertit des de fa un parell de dècades en una mostra del nivell o estatus social o d'allò que hom està disposat a fer per lluir-se però també per fer més gran i bella la festa. Per tant, aquest àmbit esdevé un aparador de creativitat i originalitat dins la combinatòria de colors i teixits. Sempre sense sortir-se del cànon establert després de mitjan segle XX (pantalons bombats, armilla curta oberta sobre la camisa, turbant amb ploma a la part frontal i sabata de tipus bota militar negra).³³¹⁶ Les capes són un atribut del Patge Faruk i les cabelleres han de dissimular-se dins el turbant, consigna que sovint les noies també juguen conscientment a desobeir.

Actualment la Comissió, constituïda des del 2000 en Fundació Privada i regida per un patronat, disposa d'un gran nombre de vestits per a prestar a qui ho desitgi. No és menys cert que aquest estoc s'ha anat proveïnt a posteriori i com a conseqüència directa d'aquest augment de participants i dels guanys que comporten els honoraris que es deriven del lliurament de paquets. No obstant això, les recomanacions de la Comissió es limiten a una fotografia i un breu aclariment. Es dona per fet que una part molt important dels figurants es proveirà del seu propi vestit i, al mateix temps, que la gent té molt clar quina línia ha de seguir: *“Hi ha 3 tipus de vestits de patges, corresponents als 3 grups als quals poden pertànyer: blanc, ros i negre. Els de Blanc i Ros els facilita la Comissió. El de negre pot ser de la comissió o bé propi. Els vestits propis han de respectar el disseny homologat per la Comissió”*.³³¹⁷ Observi's que, com ja hem dit abans, encara avui només s'opta a fer-se un vestit propi si s'actua com a patge negre, ja que el costum ha portat a normalitzar aquesta pràctica.

El més curiós és que si s'observen imatges de la festa entre 1930 i el 2000 es poden constatar certs canvis importants els quals, potser per obvis, no han estat massa remarcats per la historiografia de la festa. Solament Mª Teresa Sert ja comentava el 1987 que *“actualment són uns 300 cada any els patges, dels quals la majoria són negres i ajudants del patge Faruk”*.³³¹⁸ Unes magnífiques fotografies de Ramon Godó o Josep Castelltort del 1970 donen indicis clars que aquest canvi ja s'estava produint o que s'havia produït feia alguns anys. Des d'aleshores no ha fet més que accentuar-se la diferència en la proporció de les respectives (i suposades) ètnies dels patges, sens dubte sota els condicionants ja comentats. Cada rei mag porta una desena o més de patges a conjunt. Però la resta, els qui fan el repartiment per les cases i esdevenen el cos i gruix de la cavalcada i els altres actes són, sense discussió, patges negres.

Som del parer que, ni que fos d'una manera poc conscient, l'èxit en la irrupció del *Patge Faruk* no va fer sinó catalitzar a Igualada la necessitat col·lectiva de plasmar l'alteritat

³³¹⁶ Vegeu el cànon del què suposa un vestit de patge a <https://www.reisdigualada.cat/els-patges/> i concretament a <https://www.reisdigualada.cat/els-patges/#patge-negre> [consulta novembre 2020].

³³¹⁷ Vegeu <https://www.reisdigualada.cat/els-patges/> [consulta novembre 2020].

³³¹⁸ SERT 1987, pàgina 84.

festiva, necessitat que considerem implícita i multiseular. Una necessitat l'existència de la qual és força difícil de demostrar però de la qual no dubtem, vista la potència i continuïtat que a Igualada tingué el ball de moros i cristians. Aquesta necessitat d'afirmació de la comunitat seria sadollada avui a través d'aquesta festa, tota vegada que la *Patera* feia quasi mig segle que no sortia ni es deixava veure per enlloc, malgrat els intents reiterats i propers en el temps, intents que ja han estat àmpliament comentats. No deixa de ser curiós però, que aquesta irrupció i el seu ascens es produïssin mentre Antoni Carner treballava en una refundició i reforma molt acurada del text de la *Patera*.³³¹⁹ Una feina darrera la qual s'amagava sens dubte una intencionalitat de reintroduir-la. El desig de Carner però, no va aconseguir-se; potser, precisament, perquè després de tanta decadència a finals de segle XIX era molt difícil recuperar el prestigi i el caràcter d'aparador social que l'antiquíssim ball havia tingut en temps antics.

Segurament no es podrà demostrar mai, però podria molt ben ser que, d'una manera indirecta, la festa dels Reis hagués determinat força el fracàs de tot aquest projecte de reintroducció de la *Patera* dins la Festa Major. Una Festa Major sense empenta ni energia. Però monopolitzada per unes autoritats franquistes, per les quals Carner era ben vist. Nosaltres pensem que la memòria col·lectiva d'aquest històric entremès encara era latent durant els anys vint, trenta i quaranta del segle XX (només cal recordar que els *Tonis* encara n'usen avui la tonada per onejar les banderes gremials) però no devia saber-se cap a quin punt dirigir-se'n la funcionalitat. Era una època en la qual els balls parlats no es veien enlloc o s'havien deixat marginats als petits teatres de poble. Per tant, com que no brillaven dins el marc i context de les processons, d'on havien estat expulsats, podem considerar aquests entremesos com a desacreditats.

Diem això perquè l'alteritat que s'ha plasmat dins la cavalcada fins fa ben poc és, sens dubte, la sarraïna. Sarraïna, malgrat que fos quelcom extraoficial o mai clarament exposat; ni que fos una deriva poc concretada i que fos una deriva sota el paraigua de l'exotisme i la necessitat de no ser reconegut. Així, es pot veure o intuir clarament aquesta estètica en molts i diversos elements de la festa. Ens sembla que la conjunció de tants factors pot no ésser conscient, però tampoc gratuïta:

- Els patges que apareixen a les primeres imatges nítides que es conserven, suposadament datades el 1931,³³²⁰ presenten molts trets morescos. Els *negres* porten una indumentària turquesca prototípica, amb pantaló bombat, armilla i faixí, tot i que el turbant fet de llaçades de roba a l'entorn del cap sigui potser més hindú que no pas turc. Per contra, els *blancs* llueixen el turbant de tipus *kufiyya* (còfia) amb el bordó o corona que el subjecta al cap (*agal*) força desenvolupat i guarnit amb una passamaneria en disposició torxada o espiral, amb una estètica que sempre s'ha associat als turcs (així apareixen a la Patum de Berga). Els rossos van cofats amb un turbant del tipus *kufiyya* però amb un mocador molt llarg que els tapa tot el clatell, propi de les zones amb clima desèrtic.

---

³³¹⁹ Biblioteca Central d'Igualada. "Igualadinismo", dins *VIDA... Semanario portavoz de la Acción Católica*. 1 de juny de 1967. deia just aleshores, que acabava de morir el darrer ballador conegut de La Patera, Sebastià Graells: "Todavía tuvimos ocasión-de obtener de él unos datos sobre la misma, aunque no todos los que hubiéramos deseado, a fin de poder hacer resurgir este antiguo «entremés», propio de la festividad del Corpus y que posteriormente pasó a la Fiesta Mayor."

³³²⁰ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Arxiu fotogràfic Municipal d'Igualada. Fitxes 1509 i 1510, obra de Procopi Lluçà.

- El nom de l'emissari reial, el Patge *Faruk*, (pres del rei d'Egipte d'aquell temps) que es crea el 1943 com a veu radiofònica i que apareix el 1950 com a personatge figurat. Aquest personatge ha catalitzat la difusió del model igualadí de celebració de la festa. A Capellades, l'any 1965 el seu equivalent –representat per un igualadí identificat- rebia el nom de *Kamalu*. A Vilanova del Camí hi va el patge *Makalí*.³³²¹ A Òdena, el 2020 els patges es diuen Jafsin, Fahem i Wutinah. Tots doncs, noms de clares ressonàncies islàmiques.³³²²
- El to de pell i el vestit d'aquest emissari. I, a partir d'ara, en el model de vestit de qualsevol dels tres tipus de patges, siguin del *color* o ètnia que siguin. Aquest és l'element més determinant.³³²³
- Les lletres que simulen caràcters aràbics sense sentit (pseudo-epigrafia) que figuren a les matrícules dels vehicles tot terreny que des del 1966³³²⁴ arrossegueu les carrosses (una pràctica que ja es feia en les monedes comtals del segle XI -els *mancusos*-o en algunes rajoles del segle XV³³²⁵). Aquestes matrícules no foren suprimides fins el 2019-2020, precisament amb la consciència i pretensió de no identificar-se amb cap procedència definida. Cal esmentar igualment les lletres – també pseudoepigràfiques- de les portades dels llibres on suposadament el Patge Faruk anotava el nom dels infants que havien fet bondat aquell any (*Llibre Blanc*) i els que mereixien carbó (*Llibre Negre*). Els llibres que ostenten aquests caràcters es feren en una data tant tardana com el 1982³³²⁶ i es conserven encara en poder de la Comissió.
- Els girs melòdics de l'anomenat *Himne-Marxa del Patge Faruk*, composició musical de Joan Just. Aquest himne s'estrenà –suposem- el desembre de 1953, tot substituint la tonada del film "*El puente sobre el río Kwai*" per a l'arribada de l'emissari i una *Marxa dels Reis Mags* que el mateix músic havia arranjat el 1948 a

³³²¹ Vegeu Anoiadiari.cat del dia 4 de gener del 2017. <https://Anoiadiari.cat.cat/societat/cartes-dels-petits-vilanovins-ja-son-mans-emissari-dels-reis-orient/> [consulta novembre 2020].

³³²² Podem veure com cada poble de la rodalia construeix el seu relat amb variants identitàries locals però dins del model igualadí. Segons una notícia apareguda a Anoiadiari.cat el 3 de gener de 2020, "*L'arribada dels emissaris reials Melcior, Gaspar i Baltasar per recollir la carta on els més petits hi escriuen la seva llista de regals i desitjos pel 2020 va estar carregada de novetats aquest any a Òdena. Després que els patges Jafsin i Fahem recordessin als infants l'origen dels seus noms vinculats a l'entorn del poble odenenc i a la tradició catalana del Tió, els emissaris reials han presentat la festa de la Nit de Reis del proper 5 de gener i van donar pas als parlaments de presentació de l'esperada Wutinah, la patgessa de la pau i la solidaritat. Jafsin va explicar als més petits que el seu nom significa "guix" i que amb ell vol recordar a petits i grans el gran cicle de la natura que es pot resseguir amb la formació de la Conca d'Òdena, que es va formar gràcies a llargs processos naturals de molts i molts anys, després que un antic mar diposités al seu fons gran quantitat d'aquest mineral tan singular. Fahem va parlar de l'antiga tradició del Tió, un tronc que fa molts i molts anys la Nit de Nadal cagava llaminadures i que durant els dies següents cremava a la llar de foc escalfant les cases i convertint-se en "carbó", nom que Fahem va adoptar en el seu idioma per recordar la tradició natalenca. Seguidament, Jafsin i Fahem van explicar que aquest any, per rebre els Reis Mags d'Orient caldrà portar preparat un fanalet que els assistents a la rebuda hauran d'encendre en veure venir a Ses Majestats, tot il·luminant-los el camí de la carretera de Can Macià.*" Vegeu <https://Anoiadiari.cat.cat/societat/infants-odena-reben-emissaris-dels-reis-mags-orient-coneixen-patgessa-wutinah/> [consulta novembre 2020]

³³²³ Vegi's, per exemple, les imatges que publica FARRÉS 2003 pàgina 48 (any 1951) amb un patge a peu i el portador del flabell o ventall damunt d'una cavalcadura; també a la pàgina 80, (any 1952), on un patge que puja a un balcó a través d'una escala de mà llueix una indumentària elegant, molt més sòbria que les actuals, amb el característic barret de con truncat i un plomall al centre del mateix. Es tracta del tipus que avui encara es pot veure a tots els patges negres d'Alcoi.

³³²⁴ FARRÉS 2003, pàgina 57.

³³²⁵ Com els alfarçons blaus de paviment procedents de la Cartoixa de Montalegre que es conserven al Museu del Disseny de Barcelona, núm. MCB 52291-0.

³³²⁶ FARRÉS 2003, pàgina 33.

partir de la coneguda *Farandole* de l'òpera *L'Arlesienne* de Bizet.³³²⁷ Aquests girs, justament previs al clam "Benvingut Patge Faruk!" tenen continuïtat estètica durant tot l'acompanyament de l'estrofa. La influència de les marxes mores valencianes sembla evident, encara que l'exemple d'Igualada és molt més contingut pel que fa a l'orientalisme.

- L'aparença "oriental" -per no dir moresca- de les anteriors carrosses (cavalcades de 1962 i 1979-84), amb una estètica que remetia en part a l'estètica d'un campament nòmada del desert (1962, sobretot la del Rei *Negre*)³³²⁸ o a la d'un tron oriental *sui generis* (1979 per al Rei *Negre*, 1983 per al *Ros* i 1984 per al *Blanc*). Per contra, les carrosses actuals (cavalcada del 2005) remetent solament al caràcter d'astrònoms que la tradició ha atribuït als Reis d'Orient.³³²⁹
- En les vegades que apareix el concepte "*moro*" a les factures d'indumentària per a la Comissió dels Reis que enviava la casa barcelonina *Derkas*.³³³⁰

Això no obstant i per tot el que hem exposat, quan observem la festa dels Reis d'Igualada tal i com va arribar al tombant del segle XXI i àdhuc més enllà, ens sembla innegable que la plasmació festiva de l'alteritat es va generar sota uns paràmetres històricament i estèticament hereus de l'antiga *Turquia* i la posterior *Patera*. Ni que sia contemplat solament l'èxit que havia assolit la *Patera* com a comparsa gegantina pel que fa al nombre d'efectius –només superat històricament per les grans colles castelleres de Valls o el Camp de Tarragona- i la fama d'aquest ball o entremès, assolida i mantinguda durant generacions. Fins i tot els patges blancs i rossos actuals (2020) porten una indumentària que podria qualificar-se com a turquesca més que no pas netament exòtica. Una cosa que no pot dir-se pas si hom observa les festes de Moros i Cristians del País Valencià, on una *filà de moros* ens recordarà a moltes altres coses abans que a un militar moro dels segles XIII-XVI.

No s'explica a parer nostre el fenomen d'aquest auge del patge negre vestit *alla turca*, auge desmesurat des de fa tants anys (i solament a la Igualada de postguerra), només amb l'argument que hom esdevé més irreconeixible o identificable vestit de negre. La munió de patges d'Alcoi va negra, però tots vesteixen igual i la seva indumentària remet molt més a una estètica mauritana o centre africana que no pas turca.

---

³³²⁷ Els respectius rebuts, datats el 14 de gener de 1949 i el 9 de gener de 1954 es conserven a Arxiu Comissió Cavalcada dels Reis d'Igualada, Documents històrics, Capsa HST-1. El detall de l'obra de Bizet ens fou informat per Joan Farrés el 18 de novembre del 2020.

³³²⁸ Vegeu-les a FARRÉS 2003, pàgines 110 i 111.

³³²⁹ Segons la pròpia web: "*Els Reis Mags quedaren fascinats per un estel molt especial. Era una llum nova en el firmament. Avesats com estaven a observar els estels, coneixedors de les diverses formes que habitaven l'espai celeste, no podien quedar indiferents davant d'aquell fenomen. Melcior coneixia molt bé el lloc precís per on sortia el Sol cada matí. Cada albada era una meravella de llums i colors. A l'hora de la posta, l'espectacle era magnífic. Gaspar recordava cadascú dels astres que al llarg de la seva vida havia anat descobrint. Dibuxava les constel·lacions i els donava nom. Baltasar passava nits senceres contemplant els estels. Mirava amb admiració la lluna, les seves llums i ombres canviant nit rere nit.*" Text d'Assumpta Claramunt Elias, llicenciada en Geografia i Història, especialitat d'Antropologia Cultural, tal i com consta a <https://www.reisdigualada.cat/la-cavalcada/> [consulta novembre 2020].

³³³⁰ Vegeu annex documental. Arxiu Comissió Cavalcada dels Reis d'Igualada, Liquidacions, 1967, Capsa 4 i Liquidacions, 1969, caps 5. Per exemple, el 1969 sortirien "*6 trajes pajes moros, pantalón faja con adornos de pasamanería oro, camisa blanca nylon, faja a rayas, bolerito, con adornos de pasamanería y salpicado lentejuel oro. Turbante blanco de seda.*"

I això no ve d'ahir mateix. Unes imatges de 1951 i 1952³³³¹ ens mostren uns patges blancs i rossos que no s'allunyen gens d'un prototipus d'indumentària marroquina, com el barret troncocònic (realment és considerat un turbant) del tipus anomenat *tarbush*. Fins i tot, el 1949, els patges rossos van portar un vel al rostre just per sota el nas, el qual va tenir una durada inversament proporcional a les burles que devia suscitar entre la ciutadania.³³³² Suposem que aquesta incomoditat sorgiria pel fet de vincular-se aquest tipus de vel a la dansa femenina oriental que s'associa tòpicament al món àrab i oriental en general, com la que feu Salomé davant d'Herodes. No oblidem que sota l'etiqueta oriental s'han contemplat una gran diversitat de coses que, en realitat, procedien de societats molt disperses o indrets molt llunyans entre si. El cinema també degué jugar aquí el seu paper, tal i com el gènere dels pèplums i èpica bíblica (sobretot *Ben Hur*, de 1959) va influir en els armats i *manaies* de Setmana Santa d'arreu del País a partir dels anys 60 del segle XX.

En qualsevol cas, l'excusa que això passa a més indrets tampoc ens sembla del tot determinant: la festa dels reis d'Igualada ha servit de model a moltes poblacions, i no totes estrictament properes. Sabem que els anys 80 anava un patge Faruk d'Igualada a Sanaüja,³³³³ hem trobat indicis clars d'aquest personatge fins a Ponts (la Noguera). Quan moltes cavalcades es limitaven als tres Reis i algun patge que els acompanyava, els llistats igualadins de 1965 ens parlen d'una comitiva nombrosa. I d'una delegació igualadina a Capellades, els dies 1 (recollida de cartes) i 5 de gener (cavalcada), formada pels tres reis, una dotzena de patges i, encara, el que suposava ésser el cabdill o emissari, el patge *Kamalu*.³³³⁴

27.3.2 Vers una substitució de l'alteritat per l'exotisme i la fantasia com a atenuants del conflicte

“Yo lo que quiero es entender por qué el conflicto en la ex Yugoslavia es "étnico", entre hutus i tutsis "tribal", en Irlanda del Norte "religioso", entre flamencos y valones "lingüístico" y en el País Vasco "político". Y por qué una danza sufí es "música étnica" y un pasodoble, no. Y por qué en un restaurante peruano sirven "comida étnica" y en un frankfurt, una pizzeria o un McDonald's, no.” (Manuel Delgado, 6 de desembre del 2020)

Seguint una evolució natural, potser podria qualificar-se l'exotisme com el component estètic i visual més definitori d'aquesta festa en temps recents. També aquell aspecte que més s'ha anat forçant, a una gran velocitat durant l'inici del segle XXI i, a més, de manera clarament perceptible i volgudament mostrada per la pròpia Comissió organitzadora. Ni que tot plegat sigui sota un discurs més plaent, com el de la 'fantasia', el fet que els patges “són màgics” i “ho saben tot” i una tolerància envers la indumentària que els actors –voluntaris, recordem-ho- han anat aportant com a pròpia. Suposem que, d'una manera conscient o no, aquest accent i enfocament direccionals s'han produït per la gran inventiva observada en la confecció del vestuari particular. I la Comissió s'ha hagut d'anar adaptant al gust i estètica d'aquest vestuari.

³³³¹ Arxiu Comissió Cavalcada dels Reis d'Igualada. Imatges. Any 1951, número 13.

³³³² Arxiu Comissió Cavalcada dels Reis d'Igualada. Imatges. Any 1949, número 5.

³³³³ A l'Arxiu de la Comissió hi ha imatges preses a Sanaüja el 1984.

³³³⁴ Arxiu Comissió Cavalcada dels Reis d'Igualada. Patges. Capsa PAT-1. Llistats de patges (1943-1986).

Pensem també que s'ha tolerat aquest augment de la fantasia per tal de minvar el caràcter moresc o sarraí. Per exemple, suprimint les pseudo-epigrafies dels llibres Blanc i Negre i de les matrícules dels vehicles que remolquen i precedeixen a les carrosses. D'aquesta manera, ja sia conscientment o no, s'hauria pretès estalviar nombroses i potencials incomoditats amb la comunitat musulmana immigrant, tant resident a Igualada com fora d'ella. Una comunitat interpel·lada cada cop més nombrosa, donada la projecció de la festa a tot el país.

El mateix fenomen s'ha pogut veure amb la supressió de l'esclat del cap dels figurots moros (abans anomenats *Mahoma*) en tantes festes de Moros i Cristians del País Valencià a partir del segle XXI. L'octubre de 2006 el presidente de la *Federación Española de Entidades Religiosas Islámicas* i allora imam de la *Mezquita de la Unión* de Málaga, Félix Herrero, demanava que es suspenguessin les festes de Moros i Cristians al considerar que "*no tienen cabida en la España democrática*".³³³⁵

No podem oblidar que la comunitat islàmica -bàsicament de procedència marroquina- és, segons dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya del 2008, la més nombrosa de totes les migrants al Principat. Per una població de 88.000 romanesos o 38.000 xinesos, hi trobem 207.000 marroquins. S'entén doncs, analitzant les dades amb fredor, que hi hagi hagut més cura de no incomodar un col·lectiu (o més consciència implícita de la seva existència) que ja no pot qualificar-se com de minoria que no pas als col·lectius de pell negra, dels quals el més nombrós -senegalesos- no arriba a 16.000 persones.³³³⁶

Aquestes dades es superposen a un factor previ, que no és menor tot i ésser força recent, com és el context polític internacional, amb els atemptats terroristes de gran abast mundial –i les seves seqüeles- en el punt focal d'una manera inevitable. Als brutals atemptats del dia 11 de setembre de 2002 a Nova York (3000 morts) van seguir altres accions reivindicades des de l'integrisme islàmic. La del 16 de maig de 2003 a Casablanca (45 morts), el dia 11 de març del 2004 a Madrid (193 morts), el 7 de juliol de 2005 a Londres (56 morts), o els més recents, del 13 de novembre de 2015 a París (130 morts, amb el precedent contra el setmanari satíric parisenc Charlie Hebdo -20 morts i una sensació de coartar la llibertat d'expressió). Per acabar, els de l'agost de 2017 a Barcelona i Cambrils (19 morts i 153 ferits).³³³⁷ En un altre pla, el 26 de setembre de 2006 la Deutsche Oper de Berlín suspenia les funcions d'*Idomeneo, re di Creta* de Mozart per la por a les agressions islamistes, ja que en aquell muntatge el protagonista apareixia amb un sac on portava els caps de Neptú, Jesús, Buda i Mahoma, les quals mostrava al públic de manera victoriosa.³³³⁸ S'entén que hi hagi, com a mínim, un capteniment de posar atenció en allò que es fa però, al mateix temps, de no caure en xantatges que tampoc tindrien gaire de democràtics i aturar de cop aquestes manifestacions.

A partir d'ara, un cop assolida i consolidada ja la presència femenina de manera oficial des del 2003, serà aquest exotisme allò que centrarà les crítiques d'aquells qui

---

³³³⁵ Vegeu annex documental, any 2006. *EL PAÍS*, dissabte 7 d'octubre de 2006 [edició impresa].

³³³⁶ Vegeu IDESCAT 2008, pàgina 9.

³³³⁷ Vegeu https://es.wikipedia.org/wiki/Anexo:Ataques_terroristas [desembre 2020].

³³³⁸ vegeu https://en.wikipedia.org/wiki/2006_Idomeneo_controversy [desembre 2020].

consideren que els patges negres són una burla implícita cap als col·lectius racialitzats,³³³⁹ en aquest cas l'ètnia negra. Un exotisme que sembla forçat però que és realment decoratiu i aparentment sense malícia per part del col·lectiu que sosté la festa. Aquesta qüestió s'aplega de manera genèrica sota el nom de *blackface*, o sia el pintar un rostre blanc com si fos negre en una representació o funció escènica, quan hom pot disposar –contractar– una persona amb aquell to de pell com un tret natural. L'origen a grans trets vindria de plasmar l'alteritat a l'escena, per exemple en obres com *Otel·lo*, el moro de Venècia, de Shakespeare,³³⁴⁰ o les innombrables peces teatrals de Lope de Vega que incorporen alteritat i que hem comentat anteriorment. Un argument sòlid per a la defensa de la festa en el seu estat actual seria el que aquestes manifestacions –les cavalcades de Reis– s'originen, plantegen i configuren formalment en un moment en el qual no hi havia pràcticament població negra ni esclaus a la Península. Que cal dubtar seriosament, per tant, que el planteig fos volgutament racista. De fet, la polèmica sobre el *blackface* té un origen nord-americà. Al segle XIX i fins a als anys trenta del segle XX va posar-se de moda imitar els cantants negres maquillant-se o caracteritzant-se com a tals. Quan el 1965 es va posar fi a la segregació racial sobre el paper, va constatar-se també que les mentalitats no es posaven al dia tant de pressa, va intensificar-se aquest debat.

Les crítiques sobre aquest aspecte, algunes de les quals molt furibundes, tenen antecedents a Alcoi (2017)³³⁴¹ i són un fet molt recent a Igualada (2018-2019). S'emmarquen com una reacció interna del que es pot considerar la voluntat –ben legítima i comprensible– de sortir dels postulats d'una societat amb un índex de racisme estructural, propi d'un passat colonialista. Un colonialisme que, en el cas d'Espanya, no remet a èpoques gaire llunyanes en el temps: les colònies de Cuba o Filipines, i la mateixa Guerra del Rif dels anys vint del segle XX. Colonialisme explotador que, ben segur, no ha estat del tot erradicat per les classes hegemòniques i benestants, ans al contrari.

Cal dir però, que la Comissió organitzadora dels Reis d'Igualada no s'ha pronunciat mai políticament, ni s'ha mostrat mai propera a aquests postulats, almenys des de fa moltes dècades, ans sempre s'ha refugiat en el plantejament altruista que deriva de l'origen de la festa, una obra benèfica a l'empara del Centre Catòlic d'Obrers. Però ho ha fet sempre amb un to extremadament discret, conscient que tampoc el fet de remetre's als postulats d'aquell entorn d'intencions primigeni pugui despertar actualment gaire simpaties ni afinitats, per la seva potencial condescendència. Per a fer-ho, ha defugit els termes i formes que s'empraven als anys cinquanta (*criado*, formes de funcionament

---

³³³⁹ Segons <http://www.sosracisme.org/el-racisme> "no existeix el racisme sense les races, que són el resultat de la classificació racialitzant dels éssers humans en una escala jeràrquica, on els considerats blancs ocupen la posició superior. Després de l'horror de l'Holocaust, les races van ser «enterrades vives». La diferenciació dels éssers humans en «races» es va considerar científicament incorrecta i políticament perillosa, i el terme «raça» va passar a ser malvist. En aquest procés, termes com «cultura» o «ètnia» van prendre força. De forma perversa, aquests termes han substituït conceptualment el terme «raça», sense que s'hagi problematitzat la lògica de fons, és a dir, sense que el vertader significat i jerarquització racial hagin estat abordats ni atacats en la seva arrel."

³³⁴⁰ *The tragedie of Othello, the Moore of Venice*, és el títol que apareix en la primera edició (el *First Folio*) de 1623.

³³⁴¹ Vegeu annex documental. 13 de desembre del 2017. Es tracta de la resposta donada per alcoians a l'article aparegut el 7 de desembre passat amb el títol "*Un BlackFace masivo en Alcoy, ¿puede ser patrimonio inmaterial de la humanidad?*" que apel·la a la candidatura a la UNNESCO i es troba a <https://afrofeminas.com/2017/12/07/un-blackface-masivo-en-alcoy-puede-ser-patrimonio-inmaterial-de-la-humanidad/> [consulta desembre 2020]

que podrien recordar les militars), maneres de fer viscudes encara per molts dels actuals responsables de la festa. D'aquesta manera, l'aparença dels patges actuals ha derivat d'una manera gradual i, fins i tot, natural (com pot constatar-se a través de la memòria gràfica de la festa) en una estètica molt més fantasiosa que la de fa cinquanta anys. Sense renunciar, és clar, al característic turbant, pantalons bombats, armilla i color de pell obtingut amb fum d'estampa. Aquesta hibridació –la combinació d'una pell negra com cap ésser humà l'ha tingut mai amb una indumentària de tocs sarraïns però molt extremada- no ha estalviat el conflicte en forma de crítica envers aquesta plasmació festiva de l'alteritat, conflicte que s'ha accentuat molt durant els anys 2019-2020.

És cert que, darrera de les crítiques o defenses de la festa tal i com està avui, poden dibuixar-s'hi marcats matisos polítics o clares tendències ideològiques dins (i també fora) de la societat local igualadina. Així doncs, la disputa sobre aquesta parcel·la del patrimoni artístic i cultural de la ciutat cavalca entre la història, la memòria, la reconstrucció d'un passat i també la interpretació d'un present que no tothom veu de la mateixa manera. La nostra opinió és que aquesta crítica envers aquest aspecte de la festa té origen en agents locals que tracten els col·lectius immigrants, però sembla que ha derivat en dos perfils ben diferenciats. D'una banda, el qui coneix la festa i opina amb tota sinceritat que no es pot seguir per aquesta línia mentre una minoria -per reduïda que sigui- es mostri ofesa o hi entreveu la burla envers el color de la seva pell. Aleshores opta per explicar-se molt bé o per canviar si no hi ha més remei tot allò que afecti a la forma i capteniment del rol de patge. De l'altra, el qui s'aprofita d'aquest factor per carregar contra la festa o, més encara contra la Comissió, al marge de la importància real que pugui donar al discurs anti-racista i demana un canvi profund de forma però, sobretot, de model de gestió. Aquest darrer aspecte (la gestió) és el que nosaltres considerem que es troba més qüestionat i, mitjançant el debat, obertament en entredit.

El perfil que defensa la festa en el seu estat actual pertany, sobretot, a l'estament social que definim com a "*igualadins de tota la vida*" (abreujat per "*ITV's*", l'expressió més emprada pels mateixos igualadins). Tal etiqueta popular correspon a una classe mitjana més o menys benestant, que s'ha estabilitzat econòmicament a través dels sectors dels curtits i el gènere de punt i socialment pel fet que almenys durant tres o quatre generacions han treballat i residit a la ciutat. Un perfil que, no solament viu la festa amb intensitat i la considera com un tresor rebut, com un llegat que li pertany de manera legítima i no escrita (sobretot ara que està en auge i convé). També la manté tot participant-hi a través dels seus fills i filles que fan de patge i rebent a casa la visita d'alguns d'ells, normalment els mateixos familiars o coneguts. Perquè tot i que és gratificant i que la Comissió demana d'anar-hi, els domicilis de la gent més desfavorida no són els més sol·licitats pels grups d'amics que s'inscriuen com a voluntaris. La possibilitat de rebre l'adjudicació del repartiment d'un o altre carrer és quelcom que, afortunadament no està a l'abast dels grups de patges que s'han inscrit junts. Però la pressió de grup i la voluntat de les cases que paguen per cada paquet ha aconseguit generar, ben segur, algunes dinàmiques de tria de destinació. Altrament, el gaudi és un factor clau per tal de tenir garantides la participació de les famílies i l'afluència de voluntaris en un futur proper.³³⁴²

---

³³⁴² Recordi's la definició de *Festa* que esmentàvem al començament d'aquest treball, extreta de MARTÍ 2008, pàgines 170 i 171, amb el gaudi com un dels imprescindibles supòsits contemporanis –a part de la sociabilització, la ritualitat,

Existeixen també òbviament casos d'agents que pertanyen a aquesta classe social que anomenem *ITV* amb un perfil ideològic radicalment progressista, que participen de la festa i que ben segur contestarien, si bé amb una major moderació, a les crítiques centrades en la qüestió del *blackface*. No es pot dir que no hi hagi defensors fora d'aquest segment però parlariem d'una minoria. De fet, podria dir-se que fer de patge a Igualada no és només un ritus de pas cap a l'edat adulta, sinó també una manera de mostrar-se com a *ITV* davant de la comunitat, ni que sia amb un títol d'adopció recent. Dit d'una altra manera, la festa dels Reis és també un aparador social a través del qual hom persegueix de manera més o menys conscient, l'ascens i la promoció. D'aquí la importància i l'auge dels vestits *propis*. I d'aquí el detall que, tot i que aquesta instrumentalització no té un causant nítidament definit, en la majoria de crítiques surti més malparada la Comissió que la festa en si. El cas és, però, que ningú s'erigeixi tampoc en atacant oficial contra un sistema d'organització i gestió que funciona i que atorga, segurament sense voler-ho, aquests *carnets* de legitimitat social.³³⁴³ Per tant, som del parer que es tracta més d'una lluita de classes interna entre igualadins, que no pas la conducció d'una problemàtica sorgida arran d'una queixa formulada per persones pertanyents a col·lectius potencialment racialitzats. I recordem de nou els conceptes de reciprocitat de serveis i decòrum estamental que s'han fet avinents com un dels elements d'equilibri social i de sosteniment de la *Patera* en el temps.

Cal reconèixer també que, massa sovint, per a la crítica constructiva a l'entorn del fenomen del *blackface* s'aporten com a paral·lels comparables exemples que tenen molt poc a veure amb el que es fa a Igualada. Serien els casos de les cavalcades de Barcelona, gran ciutat fatalment globalitzada, on la diversitat de gent que hi resideix és un fet molt més assentat dins la mentalitat dels "autòctons" i on no veiem un llegat patrimonial com el que es constata a Igualada. Un altre cas que s'hi compara és el del *Zwarte Piet* holandès i flamenc,³³⁴⁴ un xic diferent a la nostra. També es compara el cas d'Igualada amb la festa d'Alcoi, encara més antiga que la igualadina, del 1885. Aquesta reuneix una munió de patges amb rol de criat o camàlic, tots vestits de la mateixa manera. L'antiguitat documentada de la festa els ubica en un determinat moment a la segona meitat de segle XIX. Justament per això poden semblar desembarcats d'un vaixell portador d'esclaus i emprats com a tals. Per tant, la seva sola visió condueix molt ràpidament a pensar que responen –amb connotacions racistes o no- a una representació molt més fidel de l'estereotip de l'esclau.³³⁴⁵

I és que, des de fa més de quaranta anys, el patge igualadí canònic no és un criat amb aparença d'esclau dels camps de cotó, sinó una mena de ministre del bé, que pertany a aquesta classe *ITV* (potser per això és criticat des de les esferes més abanderades del

---

la participació o l'alteració temporal i simbòlica de l'ordre establert- per tal que pugui donar-se una manifestació col·lectiva digna de rebre aquest apel·latiu.

³³⁴³ No podem donar bibliografia o autoritats sobre aquest aspecte. Ens basem en l'observació dels comportaments en el que ha estat la pròpia vivència de més de deu anys dins de la festa, en tots els seus diferents actes. També d'un seguiment de l'opinió pública a través d'innombrables converses i un seguiment de la premsa.

³³⁴⁴ Sobre la percepció externa del *Zwarte Piet* holandès recomanem la lectura d'URMEER 2019, que donem a l'annex documental. Per contrastar, el text de Josep Alba del 6 de desembre de 2020 a <https://www.facebook.com/josep.alba.14/posts/3058614307699401>, que també donem al mateix annex.

³³⁴⁵ Vegeu annex documental. El text de Guanyem Alcoi del 13 de desembre de 2017 nega cap connotació racista. <https://www.guanyeralcoi.com/el-patge-com-a-protagonista/> [consulta desembre 2020].

progressisme). Que va rica i exòticament vestit i està dotat de poders com la conversa edificant en nom del patge *Faruk* i dels Tres Reis. Que sap tantes interioritats del comportament familiar de la mainada com els pares li volen destapar abans d'entrar en acció.

Encara cal fer avinents algunes coses més. No podem precisar res sobre com es tracta el tema de la racialització en el cas dels patges alcoians, però sí advertir que algunes crítiques sobre el *Zwarte Piet* flamenc podrien basar-se en descripcions degudes a una mala interpretació, ja que el personatge podria no representar un esclau, com ens explica Josep Albà, sinó tot el contrari:

“A Flandes, com a tots els Països Baixos i a molts altres llocs d'Europa es manté ben viu el Sant Nicolau original, i cada poble i ciutat n'organitza l'arribada en cavalcada, normalment els darrers dies de novembre. A Flandes, el Sant hi participa, amb la seva indumentària de bisbe protocristià, sovint dalt d'un cavall blanc i acompanyat d'un seguici festiu no gaire llarg ni fastuós en general, però en el que no hi manca mai el personatge que anomenen *Zwarte Piet* (Pere el Negre) interpretat per una sola o per una colla de persones que vesteixen una indumentària basada estrofolàriament en la de les tropes espanyoles (els “tercios”) que els segles XVI i XVII van terroritzar aquelles terres. En la tradició flamenca, sobretot a les regions de Bruges, Gant, el Bravant flamenc i Anvers, on la devastació causada pels espanyols va ser més gran -a la regió d'Anvers, la ciutat de Malines (Mechelen en neerlandès) encara commemora cada any l'anomenada “fúria espanyola” que va arrasar la ciutat, a sang i foc, durant la Guerra dels 80 Anys, al segle XVI- els que fan de *Zwarte Piet* van també emmascarats de negre i no fan por, perquè estan caricaturitzats, sinó que fan riure, però malgrat tot són els encarregats d'esbrinar, durant els dies que van des de l'arribada del Sant a finals de novembre fins avui, quina canalla s'ha portat bé i quina s'ha portat malament. [...] De fet ningú es porta malament, perquè l'amenaça de càstig és fulminant: a qui s'ha portat malament el *Zwarte Piet* se l'emporta... un any a Espanya! Ja ho veieu, a Flandes l'amenaça definitiva per garantir-se una canalla estudiant, educada i endreçada és: Espanya.

I encara he trobat en els Sants Nicolaus flamencs una altra característica que m'ha fet mirar cap a casa. Els que representen el personatge de *Zwarte Piet*, com deia, van emmascarats de negre. En realitat, però, representa que són espanyols, i segons he pogut treure de la informació oral, sembla que els emmascaren perquè resta en la memòria col·lectiva el record que aquells mercenaris espanyols que van arrasar Flandes anaven sempre bruts com a guilles.

Ara, des de fa uns anys, han aparegut grups i organitzacions que, passant per ser més progressistes que ningú, denuncien que això de pintar de negre al *Zwarte Piet* és un acte “racista”. I es queden tan amples, ignorant completament el sentit de la representació i fent creure que és una ofensa a la dignitat dels immigrants africans o d'altres persones de color. Ignorància tenyida de progressisme absurd i menyspreu per la cultura popular, que cada vegada que pinta algú de negre -allà o aquí- el que fa és pintar-lo de màgia i d'il·lusionisme...”³³⁴⁶

---

³³⁴⁶ Vegeu annex documental, desembre 2020. Josep Albà sembla parlar a partir d'informacions obtingudes de primera mà (“que jo he hagut d'anar a cercar sobre el terreny, en la premsa local flamenca, i en la informació oral. Com tants cops en temes de cultura popular, cal treure la primera capa de pols i furgar una mica més endins per arribar a conèixer una mica, entendre i respectar la veritat de cada festa.”). Facebook de Josep Albà, 6 de desembre de 2020. <https://www.facebook.com/josep.alba.14/posts/3058614307699401> [consulta desembre 2020]-

Heus ací un testimoni que no per recent deixa de ser menys valuós, alhora que beu de fonts del propi país afectat. Aquestes crítiques enfocades cap a la coincidència amb el *blackface* nordamericà podrien respondre tant a una difusió d'una interpretació errònia (ja fos interessada o no) per part dels activistes, com a un encobriment del veritable significat per part de les regions hispàniques. I sota la bel·ligerància per la causa del *blackface* en aquest tipus de manifestacions festives europees podria amagar-s'hi quelcom força pervers. Com adverteix Manuel Delgado, quan va comissariar a Barcelona una exposició sota el títol "la Ciutat de la diferència", un dels objectius fou el de "denunciar como la xenofobia adopta con frecuencia formas sutiles, hasta tal punto astutas que pueden hacerse pasar por aportaciones a la causa antirracista. Así, por ejemplo, nociones como «multiculturalismo», «interculturalidad», etc., pueden acabar dándole la razón a quiénes dan por sentado que las diferencias culturales son irrevocables. [...] Se trata, al fin, de un perspicaz dispositivo de estigmatización, en tanto el grupo «minoritario» es catalogado aparte no a partir de cualidades que posee, sino de atributos que se le asignan".³³⁴⁷ Ja hem advertit que, en el cas dels Reis d'Igualada, les protestes no tenien un origen en persones negres o mores.

Continua Delgado amb la denúncia d'un ús tendencios o inconscientment incorrecte del terme 'ètnia', que en realitat només vol dir 'poble', o sia comunitat voluntàriament diferenciada. Perquè hom només empra aquests termes quan parla de l'*altre*, o sia, del que considera minoria o col·lectiu 'racialitzat', de vegades amb excessiva condescendència:

"[...] Prescindiendo de esa definición rigurosa, lo étnico sirve, entre nosotros, para definir una situación de minusvalía cultural, ya que se restringe a colectivos o/y producciones culturales «no modernos». Una danza sufí es «étnica», un vals vienés, no. [...] «etnia» se emplea como sinónimo del ya de por sí racista concepto de «raza», que divide a los seres humanos en función de su fenotipo. Para la mayoría de personas, en efecto, las principales minorías étnicas presentes en Catalunya son los moros, los negros y los gitanos. [...]

*En resumen, la noción de «minoría étnica» funciona para organizar jurídica y policialmente la marginación social y la mano de obra barata. En la fantasía política dominante, la «minoría étnica» distingue a aquellos que han sido instalados abajo, en el límite o más allá del sistema social, a los que podemos eventualmente hacer objeto de nuestra misericordia, «tolerándoles» existir en su rareza. El propio movimiento antirracista cae en la trampa, organizando festivales en los que los inmigrantes se folclorizan a sí mismos, preparando convulsivamente platos de cus-cus o entregándose a todo tipo de danzas más o menos «tribales»."*³³⁴⁸

En tot cas, que a través del *Zwarte Piet* la soldadesca espanyola de finals de segle XVI ara es recordi sota una aparença emmascarada ens sembla extremadament estimulants per tractar el tema de les plasmacions festives de l'alteritat. No tots van caracteritzats de la mateixa manera a totes les poblacions. Sempre dins d'una indumentària europea del renaixement força canònica, n'hem vist amb una aparença més de bruts que no de negres de pell, els *Soot Piet / roetvegenpiet* 'escombradors'), els quals no sabem si es tracta d'una versió eufemística moderna amb l'excusa d'embrutar-se netejant o bé si, al

³³⁴⁷ Vegeu annex documental. DELGADO 1996.

³³⁴⁸ Vegeu annex documental. DELGADO 1996.

contrari, és la més primigènia per una major semblança amb els espanyols.³³⁴⁹ Però tampoc ens estranyaria gaire que, des de molt antic i en un gest de ressentiment col·lectiu envers els agressius invasors, s'haguessin plasmat els patges de sant Nicolau amb el rostre completament negre.

Cal deixar constància que pot emmascarar-se *l'altre* per a mofar-se'n, però no necessàriament ha de ser sempre i només amb aquesta finalitat. Amb l'ús d'aquest recurs també pot pretendre's evocar el seu caràcter malvat. L'evocació fàcilment pot quedar dissolta en dos o tres segles o menys si el context polític no s'ocupa d'alimentar i refrescar la seva plasmació, tot actualitzant-la. Això és el que podria haver passat amb el *Zwarte Piet*, un instrument per no oblidar el malvat espanyol, de la mateixa manera que el gegant de l'Arboç és una figuració del general Chabran (1763-1843), el 'malvat' militar francès que va cremar la vila el 1808. Això mateix degué passar amb la *Patera* cada vegada que es rebia una carta en nom de la monarquia dels Habsburg demanant pregàries per a la propera batalla contra el turc. Aquí rau la necessitat -i l'interès- de resseguir el context històric, polític i social de la *Patera* (i també de qualsevol entremès festiu que tracti la topada política, religiosa o, simplement, que contempli l'alteritat) a cada moment i sempre en paral·lel als seus aspectes formals, performatius i organitzatius. Perquè aquest context és allò que en vertebrà l'origen i també fou la causa del seu discurs de continguts, i una carta de funcions que hagué de desenvolupar. O sigui, que pel context se'n va poder justificar sempre l'existència.

Una altra opció, que sembla satisfactòria per a molta gent, és la de considerar el tema de les incomoditats pels patges negres tot plegat una qüestió d'actitud: seria fàcil escoltar consignes com *s'ofèn només aquell qui vol i no aquell qui pot* o bé *nosaltres només volem fer la nostra festa*. I els casos dels Moros i Cristians valencians contemporanis ofereixen exemples per l'estil, tant a favor com en contra. A Ontinyent l'any 2002 una comparsa de moros desfilava sobre una catifa de carrer amb versets de l'Alcorà, fet que va portar polèmica i va obrir la caixa de Pandora, o sigui la consciència que hom podia ofendre, tot i que aquí hi veiem una vulneració força més clara de la llibertat de culte.³³⁵⁰

Ofès es mostrava el 2006 l'imam de Màlaga, com hem vist. En canvi un ciutadà d'origen sirí, president de la comunitat islàmica d'Alacant l'any 2006 i amb vint anys de coneixença de les festes d'Alcoi, reconeixia haver tingut una sensació estranya la primera vegada que les veié, impressionat pel luxe i la ostentació. També admetia però, que aquelles festes "*no hacen daño, son antiguas y tradicionales*" i que en un futur s'arribarà a un punt "*en el que no haya ni vencedores ni vencidos*", perquè "*lo de las fiestas depende del pueblo y poco a poco las cosas cambiarán*". La major crítica d'aquest ciutadà versava sobre el nom de la festa, una queixa que entronca amb el parer de

---

³³⁴⁹ Per exemple, es veu clarament que el to negre s'ha anat perfeccionant com un maquillatge uniforme però que, si es comprèn què hauria de representar, l'emascarament hauria correspondre només a un embrutada de nas i galtes. Així ho intuïm en una imatge compartida pel portal [flanderstoday.eu](http://www.flanderstoday.eu) el 14 de novembre del 2016 on apareix un *Zwarte Piet* d'Anvers, que es pot veure a <http://www.flanderstoday.eu/politics/culture-house-suggests-pact-rid-sinterklaas-racial-stereotypes> o bé en una altra que fou compartida el 5 de desembre del 2020 des del compte de twitter de l'ambaixada belga a Buenos Aires. <https://twitter.com/BelgicaenBAires/status/1335262861661188098/photo/1> [consulta desembre 2020].

³³⁵⁰ Vegeu annex documental, any 2006. EL PAÍS, dissabte 7 d'octubre de 2006 [edició impresa].

Dolors Bramon³³⁵¹ sobre el tòpic que "*Moros tiene un sentido despectivo, quizá sería mejor hablar de fiestas de árabes y cristianos*" però pensem que, més que 'àrabs', aquest ciutadà hauria d'apostar per 'sarraïns', ja que no és una lluita de religió sinó una pugna per conquerir un territori amb els bàndols identificats segons llur confessió religiosa. Per contra, l'aleshores president de la UNDEF (Unión Nacional de Entidades Festeras de Moros y Cristianos), Francisco López, declarava als mateixos mitjans: "*Creo que estas declaraciones se hacen desde el desconocimiento básico de nuestras fiestas. Al conocerlas no se puede decir eso. Yo invito a todos los musulmanes y a los imanes, a que vivan la fiesta con nosotros, la conozcan desde dentro, y entonces opinen. Nosotros estamos dispuestos incluso a que, si una vez conocida, observan algún signo por el que se sientan ofendidos, hablar y modificarlo*".³³⁵²

Veiem doncs, una voluntat d'explicar-se a partir de la vivència per part dels actuals mantenidors d'aquesta festa, siguin comandaments de la mateixa, o simples actors que se la senten seva. És obvi que hi ha un origen innegable en la plasmació festiva de l'alteritat sota un prisma d'una consciència de superioritat racial pròpia d'altres temps, sobretot els segles XV-XIX i en l'òrbita occidental, catòlica i europea. Però també és cert que els actuals custodis de la festa no tenen els objectius ni el discurs que tingué un ball de moros i cristians de l'Edat Moderna; entre d'altres factors, perquè fa seixanta anys que no hi ha memòria viva de la *Patera*, i que el to fumat dels patges igualadins ja només enganya –o intimida– als infants molt petits. erquè avui tothom ha vist manta vegada –ni que sia per televisió– persones d'altres ètnies, començant pels marroquins que habiten a Igualada mateix. Aquesta proximitat també ha contribuït a l'exageració de tot allò que augmentava l'exotisme de la caracterització facial i del vestuari. L'exòtic real d'antany, usual de veure avui, ja no és prou exòtic per a rebre aquesta consideració.

No cal gastar tinta en afirmar que entre manifestar una ofensa que hom considera inflingida a través d'una expressió festiva i les amenaces o els atemptats també hi ha una insalvable distància, que a Igualada ni s'ha plantejat. Però el curiós d'aquest cas és que la polèmica del *blackface* ha aflorat a Igualada no per part d'aquells als quals caldria considerar molestats, sinó a través de veus "locals", o sigui, d'una minoria dissident dins dels que anomenem *ITV* o, com a mínim, d'una classe mitjana relativament benestant i no pas immigrant ni susceptible d'ésser racialitzada.

I aquest fet tenia un precedent molt significatiu a Igualada mateix: la retirada de la *tzantza* o cap de *jíbaro* de l'exposició permanent del Museu de la Pell d'Igualada el 2001.³³⁵³ Aquesta peça fou retirada de l'exposició del Museu arran de la queixa d'un veí

³³⁵¹ BRAMON 2017, pàgines 12-13: "*El terme moro en època medieval no va tenir el sentit despectiu que alguns ignorants –i potser també malintencionats– li donen avui, tot desconeixent-ne l'origen i el vertader significat. Lamentablement i errònia, de vegades aquest nom s'aplica a musulmans de molt diverses procedències i fins i tot als conversos actuals, quan, en realitat, moro al-ludia i al-ludeix als descendents dels habitants de la Mauritània romana, els mauri, que, grosso modo, són els que ara, al marge de les seves creences, anomenem magrebins. Fa temps que diversos historiadors i filòlegs ens esforcem a eliminar el component de menyspreu que acompanya gairebé sempre el nom de moro i en critiquem l'ús quan s'aplica a tots els musulmans, sigui quin sigui el seu origen geogràfic, però la veritat és que, ara com ara, aquest error sembla difícil d'erradicar.*"

³³⁵² Vegeu annex documental, any 2006. EL PAÍS, dissabte 7 d'octubre de 2006 [edició impresa].

³³⁵³ Una *tzantza* és un cap humà sotmès a tècniques de curtició de manera que, un cop buidat, s'enxiqueix moltíssim i esdevenia una mena de penjol-trofeu que algunes tribus indígenes d'Ecuador i Perú exhibien com a mostra de triomf sobre l'enemic vençut. Ultra el seu aspecte macabre, la seva raresa –unida al fet que, feliçment, ja no se'n creen de noves– fa que siguin peces molt buscades i ben pagades pels col·leccionistes d'art ètnic i patrimoni etnològic.

d'Igualada mateix. Segons fonts periodístiques coetànies, la queixa argumentava que l'objecte es tractava d'un "*trofeo macabro y escalofriante*".³³⁵⁴ Tot i que ben segur deutora de la inèrcia mediàtica que tingué la polèmica del "Negre de Banyoles" i els seus funerals d'estat,³³⁵⁵ aquest debat i la conseqüent retirada de la peça deixen ben clar que moltes vegades la sensibilitat més ferida arran d'una suposada 'ofensa' infringida a un persona racialitzada sembla major entre els membres pertanyents al col·lectiu agressor que entre els del col·lectiu suposadament agredit. Tenim, per tant, un antecedent immediat que ens mostra la pròpia societat igualadina com l'origen d'aquestes incomoditats i la crítica que se'n deriva pel que fa a les representacions de l'alteritat.

Veiem també com el debat a l'entorn de les plasmacions i exhibicions contemporànies –fins i tot les acadèmiques, museològiques o patrimonials- de l'alteritat desperten en l'actualitat un cert *show business*, ja que segons l'aleshores director del Museu de la Pell ens comentava com la polèmica mediàtica despertada per la protesta va fomentar abans de la decisió definitiva de la retirada de la peça (presa pel Patronat del Museu, presidit per l'alcalde) un augment brutal de les visites al Museu. El més interessant del cas és que, segons sembla, la queixa va sorgir d'una aposta en el marc d'una tertúlia d'intel·lectuals igualadins aparentment poc interessats en la causa dels drets dels col·lectius racialitzats.³³⁵⁶ Per tant, la causa de fons de formalitzar-la hauria estat fomentada més per l'aposta envers quin seria el desenllaç i el destí final de la peça que no pas el fet de retornar la 'dignitat' (quina?) a unes restes humanes.

Un exemple de crítica amb fonament a la Festa dels Reis d'Igualada va publicar-la en una columna d'opinió a la premsa Juan Carlos González, el 3 gener del 2020. Cal dir que traspuja també poc interès per la vessant patrimonial i la història de la festa, una actitud que a vegades pot semblar compartida pels propis organitzadors de la mateixa:

"Davant d'aquesta problemàtica, el municipi anoienc de Vallbona ha trobat una solució al respecte: pintar de "fantasia" les cares dels patges en comptes de negre. Les queixes no s'han fet esperar, moltes d'elles fundades des del ridícul més gran: "què li direm als nostres nens i nenes?"; "això no és la tradició!", "venen de fora i ens canvien les coses!", etc., queixes totes elles classistes i racistes que només defensen el dogmatisme davant la crítica argumentada dels qui volen eliminar el blackface i un tipus de pedagogia tòxica vers els infants basat en el xantatge i la por. Crec que el pas que ha fet Vallbona és un primer de molts, essent una iniciativa interessant perquè els reis no deixaran de ser mags per pintar-se de diversos colors, a la vegada que es poden eliminar les diferències de gènere amb molta més facilitat i permet renovar una tradició que, en cas de de no fer-ho, podria patir. Davant queda modificar els elements de xantatge emocional i abús de poder que s'han mantingut i es mantenen en els discursos que es fan durant els diferents esdeveniments que envolten la cavalcada i la mateixa forma de la cavalcada de reis, tots ells elements estètics que cal revisar i posar-los a l'alçada de la nostra actualitat de ciutadans lliures i que lluita contra les actituds masclistes. Com bé va dir

---

³³⁵⁴ Vegeu annex documental. 2 i 16 de febrer del 2001.

³³⁵⁵ Vegeu "El Negro de Banyoles fue enterrado en un país equivocado", dins *La Vanguardia*, 2 de març del 2019. <https://www.lavanguardia.com/cultura/20190302/46768019743/africa-negro-disecado-taxidermia-banyoles-racismo.html> [consulta desembre 2020].

³³⁵⁶ Comunicació telefònica de l'aleshores director del Museu de la Pell, Sr. Jordi Enrich i Hoja (Igualada, 1947) del dia 17 de desembre de 2020.

algú, res no frena una idea que ja es troba entre la gent, i la idea d'eliminar el blackface ja és entre la gent, ara només cal que es dugui a terme amb valentia.”³³⁵⁷

Constatem que l'articulista aposta per solucions formals que s'encaminen molt més cap a la fantasia que no pas cap a l'exotisme. El qual –si no s'oculta del tot- no deixaria de ser una forma d'alteritat i, per tant, rebutjable segons aquest punt de vista. Però és evident que tampoc resulta senzill suplantar una forma d'actuar i de plasmar l'alteritat que la comunitat reconeix com a patrimoni. O, almenys, com un llegat dels seus precedents. Que presumeix de ser la més antiga de Catalunya, ja sigui aquest 'mèrit' demostrable o no. També sembla un opinador força detallista quan considera, per exemple, el tema del xantatge emocional i l'abús de poder. Vegem, per exemple de resposta a tot aquest fenomen, la carta signada per Josep Mª Ribaudí el 21 de desembre del 2018:

“Aquesta organització té una campanya engegada amb el títol #BaltasarDeVeritat que reclama als ajuntaments i comissions de festes organitzadores que no pintin més reis de negre perquè és una pràctica colonialista i racista. A mi em sembla molt bé que si es té a mà a una persona adequada d'aquesta raça no cal pintar-ne a un que no ho és, convertint-lo en un negre fake, però, d'aquí que sigui una pràctica colonialista i racista... n'hi ha un bon tros. [...] Per exemple a Igualada la nit de Reis surten al carrer a repartir joguines uns 1.000 patges, poca conya, la majoria "servidors" del rei Baltasar, el negre. Que fem? El Rei autèntic i els patges falsos? Perquè set o vuit-cents joves negres no crec que els trobem a Igualada. I no he acabat. I Gaspar, el rei ros que no se sap massa bé de quina raça és? "Xino"? Treballador d'un tot a cent xinès? Em sembla que si tirem per aquest camí, prendem mal. Penso que els responsables de Casa Nostra Casa Vostra han de ser això, responsables i haurien de ser molt curosos i no utilitzar les paraules colonialista i racista en va, com el primer manament de la dita llei de Déu. Siguem pràctics; els catalans ho hem sigut quasi sempre i no muntem un pollastre per una bestiesa, i sobretot, sobretot no utilitzem la paraula racista per una bajanada.”³³⁵⁸

Aquestes opinions eren contestades amb duresa aprofitant l'anonimat que permeten els comentaris en mitjans digitals, tant a favor com en contra. D'altres proposaven infinitat de solucions –creatives o no- al tema en qüestió. No falten tampoc, els resums del suposat problema que arriben a concloure que la plamació de l'alteritat podria ser una de les bases del conflicte actual. Els comentaris i aportacions són in comptables, per nombrosíssims. Una senyal inequívoca que el tema interessa, que és calent i que està sobre la taula:

³³⁵⁷ Vegeu annex documental. Columna d'opinió de Juan Carlos González Caldito a Anoiadiari.cat del 3 de gener del 2020.

³³⁵⁸ Vegeu annex documental. Carta de Josep Mª Ribaudí a Anoiadiari.cat el 21 desembre 2018. <https://anoiadiari.cat/kabrota/autentica-collonada/> [consulta novembre 2020]. Com deien també uns comentaris a una altra notícia apareguda en el mateix mitjà digital el dia 6 de desembre del 2018: “Agafem una persona de pell fosca i la posem de rei blanc pintat i s'acaben totes les discussions.” També aquest: “Finalment, això que la pintura sigui racista, no ho entenc. És un simbolisme del que mai ningú recordo n'ha fet befa, el contrari. S'ha tractat amb gran respecte. Centrar el debat en això, crec que és un greu error. Seguint aquest argument, els Reis haurien de ser cristians, altrament, estariem ridiculitzant-lo? Però, una qüestió que tinguem clara: Baltasar ni els patges eren negres com el carbó. A Orient, les pells no són ni eren mai negres de batum. I és que, el que estem fent és una representació d'un fet. És una festa, un símbols. Vigilem que el suposat progressisme no ens porti a l'autodestrucció i anihilació cultural.” Vegeu <http://Anoiadiari.cat/cultura/campanya-baltasardeveritat-emplaca-cavalcades-no-hi-hagi-reis-pintats/> [consulta novembre 2020].

“Això de les races és realment una “collonada”, tens raó. Mira quantes n’anomenaven al segle XIX, fa quatre dies: bosquimano, negro, negritos, esquimal, mongoloide, polinesio, xantocroide, australoide, melanocroide... Ara només n’hi ha dues: nosaltres i els altres. Tú que ets savi (i no és conya) fes una reflexió sobre què hem de fer amb tot aquest batibull.”³³⁵⁹

“[...] que hi diguis la teva en aquest debat està molt bé. Però cal pensar que vostè ho diu des dels teus privilegis (home, cis, blanc...)... i que difícilment pots entendre què suposa el racisme des de la posició privilegiada. Amb això no dic que vostè no pugui opinar, però que hauria de ser conscient que les teves opinions es fan sempre des d’una posició de poder. M’agradaria que en aquest mitjà hi hagués gent racialitzada que també pogués opinar. Desgraciadament, com pots veure al llistat d’opinadors no n’hi ha. Això ja és sintomàtic de qui té altaveus (i privilegis) i de qui no. Racisme a banda, a la Festa dels Reis cal una reformulació total i que es questioni l’elitisme, el ra(n)cisme i el masclisme.”³³⁶⁰

“He trobat interessant el teu article , tot i que no el comparteixo, per una banda i per una qüestió de respecte, penso que les persones blanques que no patim discriminació pel nostre color de pell hem de ser curiosos en la nostra opinió sobre el que és racisme o no ho és, de la mateixa manera que els homes hem de ser curiosos en qualificar si una cosa és masclista o no perquè no patim en pròpia pell la discriminació de gènere. [...] Dit això... al teu article parles de “joves negres” [...] Aquesta trampa del llenguatge que tenim tan interioritzat denota el racisme que, molts cops de forma inconscient i no volguda, tenim dins. Dit això i com solució al pràcticament al problema que plantejges , si jo fos d’Igualada proposaria que el rei negre fos negre, i si no tenim suficients patges negres doncs fossin blancs, d’aquesta manera donariem un exemple als nens que negres i blancs treballem junts d’igual a igual com a persones que som, independentment del nostre color.”³³⁶¹

També recollirem aportacions via xarxes socials, les quals es podrien resumir en el fet que mai serà una festa a gust de tothom, que només serà totalment plaent a qui en tingui el control, que quan una festa funciona no cal tocar-la, etc. En la vessant crítica ens interessa constatar l’observació que ningú pateix una opressió pel fet de ser "blanc" o "ros", mentre que sí que és motiu de tenir una vida més complicada el fet de ser "negre" en la nostra societat:

“Que d’aquesta característica ens n’apropriem només per disfressar-nos, es el que molesta al col·lectiu racialitzat. Un col·lectiu oprimat (negre) es queixa, de que el col·lectiu opressor (blanc) du a terme una pràctica que ajuda a perpetuar aquesta opressió. (Entenguem en aquest cas, perpetua la racialització).La resposta seria quina és? És que fa molts anys que ho fem i ara no ho canviarem? És que si no ets d’Igualada no ho pots entendre? És que he vist uns que es queixaven que no eren negres i us han invalidat? És que si comencem a escoltar-ho tot ens quedem sense res?”³³⁶²

En la vessant del col·lectiu que estudia la festa i procura defensar les solucions que no comportin una pèrdua patrimonial, cal destacar les següents, que són les que més ens

---

³³⁵⁹ Vegeu annex documental. Carta de Josep Mª Ribaudí a Anoiadiari.cat el 21 desembre 2018. Secció de Comentaris.

³³⁶⁰ Vegeu annex documental. Carta de Josep Mª Ribaudí a Anoiadiari.cat el 21 desembre 2018. Secció de Comentaris.

³³⁶¹ Vegeu annex documental. Carta de Josep Mª Ribaudí a Anoiadiari.cat el 21 desembre 2018. Secció de Comentaris.

³³⁶² Conversa al mur de *facebook* de l’autor del 8 de desembre del 2019.

interessen i que en la seva majoria procedeixen de persones no igualadines i, per tant, no vinculades sentimentalment a la manifestació en debat:

“Fa un any van venir de visita a l'escola un grup d'estudiants de Turquia. Quan venen grups i faig "de guia" per la Barcelona antiga sempre els porto a la Casa dels Entremesos perquè és èxit segur. Quan van veure la carassa grotesca del turc no els va afectar gens ni mica... A vegades els qui tenim prejudicis som nosaltres!”³³⁶³

“Precisament creant una pica-baralla amb un tema tan trivial es genera més racisme, ni que sigui racisme positiu, el qual a mi em rebenta per que és condescendent i injust, a Estats Units fa que passi gent per davant d'una altra només per que forma part de 3 o 4 minories (sí que ho és de trivial, hi ha temes molt més urgents, importants i perversos que una tradició màgica i infantil). Aquest "tiberi" de mea culpa és cosa només vostra, us juro que des de fora, els/les que som "no blancs, heterop..." no ens treu en absolut la son. Aquest nadal passat vaig fer de rei jove a Alella, els nens ploraven d'il·lusió i això és el que importa, si jo hagués estat pare, hagués portat els nens i el rei negre hagués estat un senyor Joan amb la cara pintada no m'haguessin caigut els anells. Si els reis fossin tots tres blancs venint d'Orient ens posaríem molt pitjor perquè seria com ho diríem "eurocentrista"? "caucasocentrista"? Després ens posaríem amb el gènere (cosa que ja està passant), després amb que és tot massa binari [...] Tatxeu-me del que vulgueu però como he dit abans veig una societat d'adolescents enrabiats en busca d'unes noves bases morals que només volen cremar-ho tot. Hi ha moltes coses a canviar i és millor una societat que es qüestiona els pilars sobre els quals se sustenta però una cosa és això i una altra és voler-ho rebentar tot.”³³⁶⁴

“Tant debat i tanta història per no entendre que qui participi a la Cavalcada de Reis, sigui del color que sigui, haurà d'anar caracteritzat per tal que no el reconegui la mainada (i molts adults que ens agrada aquesta il·lusió), com hi van el Rei blanc i el Rei ros. Mai hi ha hagut racisme a la festa. Si jo fos negra, m'hauria de maquillar igualment per no ser reconeguda. No crec que ningú s'hagi de sentir ofès, perquè tothom pot participar-hi. És caracterització [...]”³³⁶⁵

“Sincerament sempre he pensat que els reis d'orient venien sota una idea al·legòrica amb disfressa i caracterització del tres reis amb tres colors. No acabo d'entendre la idea de no fer-ho, més en els pobles on tothom es coneix i es juga amb el fet de no haver de reconèixer els protagonistes, sobretot per la mainada que és qui ho gaudeix amb la ingenuïtat que li pertoca. Res a veure amb el blackface. A aquests articulistes els voldria recordar que de reis n'hi ha 3 i no un. Blackface seria si el blanc i el ros no anessin pintats i caracteritzats. No?”³³⁶⁶

³³⁶³ Conversa al mur de *facebook* de l'autor del 8 de desembre del 2019.

³³⁶⁴ Conversa al mur de *facebook* de l'autor del 8 de desembre del 2019. En aquest cas, parlava una persona homosexual declarada, mulata i de família procedent de l'Amèrica Central. Per tant, amb clara potencialitat de patir estigmatització per racialització i per orientació, fet que li conferí una suposada autoritat moral davant dels sectors més crítics.

³³⁶⁵ Conversa al mur de *facebook* de l'autor del 8 de desembre del 2019.

³³⁶⁶ Conversa al mur de *facebook* de l'autor del 8 de desembre del 2019. Quelcom de fonament deuen tenir aquestes darreres consideracions quan, una felicitació nadalenca de la branca de Cádiz del partit espanyol d'ultradreta VOX va encendre les Xarxes Socials pel fet que els tres reis que apareixien dibuixats damunt d'uns camells eren tots tres blancs! És evident que el detall fou interpretat com una voluntat de fer desaparèixer la diferència ètnica del dibuix (com és propi d'un partit polític filofeixista, però no deixa de ser curiós que molesti tant que s'invisibilitzessin les altres ètnies. Es deu potser a la inèrcia actual de polemitzar sempre i a tothora gràcies a la immediatesa que proporcionen les xarxes socials? Vegeu *La Voz de Cádiz*, edició digital, 11 de desembre del 2019.

“Hi ha reis i patges pintats de blanc, ros i negre. Jo ho veig com una representació de les diferents races que venen d’Orient. Els blancs es pinten més blancs, els rossos més rossos i els negres més negres. És una disfressa. El meu fill és negre i està d’acord amb mi.”³³⁶⁷

I és que sembla clar i manifest que només inquieta el tema de la pintura negra, cosa que no deixa de ser –com a mínim- curiosa, perquè als mateixos indrets d’on procedeix el moviment contra el *blackface* es massacraren senceres tribus nadiues que no tenien la pell negra.³³⁶⁸

El que sembla clar és que avui dia resulta molt difícil mantenir una festa com un espai sense incomoditats. L’article publicat el 5 de gener al portal *afrofeminas.com* sobre la cavalcada d’Alcoi així ho permet imaginar. Perquè qualsevol festa pertany a una comunitat i no a una altra. No tothom celebra Reis, o Nadal o el Ramadà, ni Tots Sants o Halloween, el Black friday (si és que aquest dia d’incitació al consumisme mereix la consideració de ‘festa’) o el *Dia Internacional de [...]*:

“Sabemos que, por regla general entre el público español la opinión más común por ahora, es que «estos» deberían dejar en paz «nuestras tradiciones», una opinión que se puede escuchar con diferentes variantes en cualquier lugar de España. Por «estos» se entiende la gente de «fuera» y los ciudadanos españoles que «no son de aquí», osea a los que han nacido aquí de padres extranjeros (no sabemos cuantas generaciones hay que remontarse) o a los nacionalizados.

El debate de los pajes de Alcoi subraya lo profundo que está en la próspera y segura sociedad española el miedo a perder su identidad, sin duda impulsado por la globalización, la migración y la idea [...] de que la multiculturalidad está eliminando gradualmente la identidad nacional.

Pero lo verdaderamente perturbador es la agresividad suscitada por este debate público, la xenofobia, sin tapujos, que salió a la superficie cuando se ha osado tocar la tradición. Resulta esclarecedor ver las respuestas violentas y amenazantes hacia algunas personas que dieron ideas para que los pajes fueran menos ofensivos para las personas negras. Una persona civilizada, después de todo, podría decir: «Yo no tengo ningún problema con los pajes de Alcoi, pero si esto ofende a alguien, bueno, entonces, ¿por qué no los pintamos de verde o azul?»

---

https://www.lavozdigital.es/cadiz/provincia/lvdi-felicita-navidad-baltasar-blanco-y-levanta-polemica-redes-sociales-201912111425_noticia.html [consulta octubre 2020].

³³⁶⁷ Vegeu els comentaris a l’article “Igualada: una cavalcada pintada de racisme” *anoiadiari.cat* del 4 de gener del 2021 a <https://anoiadiari.cat/22-6/igualada-cavalcada-pintada-racisme/> [consulta gener 2021].

³³⁶⁸ Vegeu els comentaris a l’article “Igualada: una cavalcada pintada de racisme” *anoiadiari.cat* del 4 de gener del 2021: “I els rossos... i els blancs...? Hi haurà un article per cada color? Els espero amb candeletes” Al qual responien: “Hi ha una diferència prou evident: els blancs o els rossos no han sofert la submissió a què han estat sotmesos els negres (cal recordar que una part de l’economia catalana fent les amèriques es va beneficiar de l’esclavisme). En tot cas les tradicions no poden ser un last ni un argument per mantenir pràctiques inmutables durant dècades o segles.. I els fenòmens culturals s’han de poder repensar cada època. En això es basa l’evolució humana.” I se’n seguia encara una nova resposta: “Lamentablement l’esclavisme a la història NO ÉS UNA QUESTIÓ DE COLOR A LA PELL. El convidó a fer un cop d’ull enrere. Ha sigut una pràctica habitual sotmetre per la força (militar o econòmica) al veí. O potser creu que un “obrer” amb salari mínim i família no és un esclau a la societat actual? per no parlar de serfs als segles passats. El racisme vers la gent de pell fosca és detestable, cert. Però te el pes que te. L’explotació dels éssers humans executada per altres éssers és més greu, inclou la primera, i atenció, seria factible de eliminar-la si en prenguéssim vertadera consciència.” Consultable a <https://anoiadiari.cat/22-6/igualada-cavalcada-pintada-racisme/> [consulta gener 2021].

Pero no. Para mi asombro, los alcoyanos han tomado la postura de: «el paje negro es nuestro, y solo puede ser negro». Lo que, una vez más, demuestra que la identidad nacional o regional, a menudo es reducida por muchos de sus defensores, a un folclore desagradable.»³³⁶⁹

Com es pot veure, no es tracta d'un debat senzill. Perquè no sembla possible romandre impassible davant una protesta fonamentada com és aquesta. Però tampoc pretendre que les tradicions que alimenten una comunitat i que exerceixen satisfactòriament unes funcions siguin modificades a cada incomoditat que sorgeix, per més vehement que sia la protesta. Oimés quan les mateixes minories o col·lectius que podrien considerar-se afectats tampoc semblen –com hem vist en el cas dels Moros i Cristians- detentors d'un únic parer al respecte. La millor prova és que, en el cas d'Igualada, les protestes no venen de persones de pell negra.

La Festa dels Reis d'Igualada no és una festa pública, sinó una festa gestionada per un organisme privat – s'intitula a si mateixa Fundació Privada per dissipar els dubtes-. Una part molt significativa de la quan transcorre a l'interior de les llars d'Igualada mentre que solament alguns actes transcorren en espais com la via pública. La sensibilitat sobre qualsevol aspecte de la societat mai deixa d'augmentar en una societat postmoderna. I en aquest punt dubtem que el temps permeti arribar a trobar límits o espais de confort, perquè tant la resolució com la no resolució d'aquests temes deixa sempre un sector descontent.³³⁷⁰ Hem vist emprar el terme 'tiones' per anomenar el tió o tronca de nadal i albirem com en un futur podria arribar-se a absurditats com el fet de considerar-se violència el pegar-lo amb un bastó per obtenir-ne laminadures.

Quasi podria dir-se que, malgrat que reconeixem que el racisme segueix entaforat com un mal endèmic de la societat europea contemporània que cal erradicar, també cal dir que els col·lectius antany considerats alteritat (en una construcció d'un 'altres' que possibilités o ajudés a construir un 'nosaltres') han anat capgirant la situació tot construint-se a si mateixos com a col·lectiu, obviant o superant les plasmacions que d'ells s'han fet en el camp festiu. I no ens referim al fet de sentir un rebuig envers allò que són (com hauria fet Michael Jackson tot desitjant ésser blanc, per la qual cosa es va sotmetre a nombroses i costoses operacions quirúrgiques), sinó a un empoderament en els seus propis valors. Empoderament, tot i saber que, per a una part de la comunitat 'autòctona', siguin quelcom sobrer o eternament estranger, que molesten a una part de la comunitat 'oficial'. Empoderament fins i tot per tal de suportar el paternalisme de qui els vol defensar des d'una posició 'blanca' i benestant, globalització al marge.

³³⁶⁹ Vegeu annex documental. CASTRO 2019. <https://afrofeminas.com> entrada al blog del dia 5 de gener de 2019. <https://afrofeminas.com/2019/01/05/de-tradiciones-y-xenofobia/> [consulta desembre 2020].

³³⁷⁰ Així s'expressava una persona a les xarxes socials (vegeu annex documental, 9 de desembre del 2019): "Mira, jo crec que jo puc parlar amb bastanta llibertat sense ser tatxat de no-res: haig de dir que aquí a Catalunya amb algunes coses ens està passant allò de la paradoxa de Popper, la hiper-tolerància s'està convertint en intolerància. M'irrita que t'hi cagues (perdoneu l'expressió) aquest "racisme positiu" en que bàsicament s'estàn desmuntant tradicions i de tot i ens demonitzem en auto-odi en ares de la tolerància [...] Ens estem tornant americanxs amb això del racisme positiu, allà se'ls està anant de les mans i l'únic que aconsegueixen és crear més racisme, rancúnia i tensió per por d'ofendre l'altre de les dues bandes perquè tenen la pell super fina. Jo crec que hi ha una certa inmaduresa en la nostra societat i tot canvi moral/social/de tarannà que decidim portar a terme no l'adoptem en equilibri, si no que ens passem de la línia inclús fins al punt de ser auto destructius culturalment i al final s'acabarà exclent la meitat o més de la societat per que no entenen, no estàn preparats o no els dona la gana de pujar-s'hi al carro (de manera toralment legítima) paradoxa de Popper una altra vegada."

Per això ens interessaven també les declaracions d'aquell siríà que es limitava a considerar que les festes de Moros i Cristians "*no hacen daño, son antiguas y tradicionales*" i que "*poco a poco las cosas cambiarán*", o bé les consideracions d'una persona mulata que havia fet de rei negre en una cavalcada de reis catalana que, preguntat per nosaltres sobre com citar-ne el color de pell i acreditar-ne l'*auctoritas* en el tema que ens ocupa, encara va augmentar aquella quan va respondre:

“El problema de com citar el meu color de pell a avui dia per mi es cosa vostra. Pots dir negre, mulato...Allò que et surti mentre hi hagi respecte. Avui dia, com a actor, a mi el blackface no em molestaria perquè l'Art pot ser representatiu a part de polític (de fet, sempre és inevitablement ambdues coses). Avui dia ja observarem el personatge [es referia a un rol de negre, com Otel·lo] des d'un altre lloc que ja no és el racisme de l'època perquè ja hi ha una certa consciència al respecte. Abans a l'òpera els queia el monocle en veure coses atrevides i innovadores (futur); avui dia ens cau per veure aquestes coses del passat.”

Més o menys ben expressada o defensada, l'esmentada carta de Josep Mª Ribaudí reflecteix bastant aquest parer, que no és altre que l'opinió dominant entre la ciutadania igualadina /TV. Un sector que ha romàs bastant al marge d'aquesta polèmica a dia d'avui, sense descartar que en un futur s'hi pugui implicar d'una forma més intensa perquè hi vegi en joc factors que ara no hi veu. Ja hem dit que és, precisament, el perfil social dels /TV el que més participa de les tradicions i la vida artística de la ciutat, aquell que fa venir els patges a casa seva. Una opció que, cal dir-ho, no deu ser tampoc molt majoritària: 1968 paquets (any 2020) no suposen sinó un miler de llars en una ciutat de 40.000 habitants.³³⁷¹ Un factor de correcció d'aquesta dada es troba en el detall que les famílies es troben molt sovint aplegades en un sol domicili. Aquest, sovint és ple de convidats forans, perquè la festa passa en bona part dins l'àmbit privat. Però aquest ple es deu també al fet que s'aprofita millor el cost de la *visita*. Així doncs, existeix una manera generalitzada de fer que es troba a mi camí entre una inqüestionable conciliació familiar i la inevitable picaresca. Per cada paquet enviat per la família a través dels patges previ pagament del donatiu a la Comissió, en surten uns altres cinc -de manera quasi simultània a la irrupció dels exòtics visitants- de dins mateix de la casa.

27.3.3 Final: el blindatge i la declaració patrimonial com a via de sortida?

Amb el detall de l'economia anem a tractar una qüestió que sembla tenir poc a veure amb l'alteritat però que és fonamental i suposa l'epicentre del conflicte: la titularitat i el model de gestió de la festa. Perquè és d'quí on es deriva la possibilitat de mutar-ne el discurs o els aspectes formals i, per tant, condicionar-ne el futur. Per cada paquet lliurat per tal que sigui entregat pels patges el dia 5 de gener es paga un import a la Comissió (Fundació). Import que, pel règim jurídic d'aquest organisme es comptabilitza com a donatiu a efectes fiscals. I alguns, tot acusant la Comissió d'opacitat en els comptes, burlen amb l'esmentada picaresca el que consideren que és el caràcter més elitista de

---

³³⁷¹ Segons comunicació personal del membre de la Comissió de Reis Sr. Joan Farrés Florensa del dia 22 de novembre de 2020, els paquets del 5 de gener d'aquest mateix any foren 1968 i portats a 1071 famílies o llars.

la festa: el fet que no tothom pot pagar el donatiu recomanat per tenir la visita d'un *Faruk* i el seu seguici a casa o rebre quatre o cinc paquets. Com que fer aportacions a una Fundació desgrava, hom ha vist notes de premsa i titulars –evidentment, amb una línia ideològica al darrera- tendenciosos com aquest, amb informació obtinguda dels portals públics de transparència i no pas de la mateixa Comissió, cosa que tampoc afavoreix la imatge de l'entitat:

“Els Reis d'Igualada continuen fent-se rics. La seva tresoreria ha fet un altre gran salt en el darrer exercici comptable registrat, el 2014-2015. En aquest any s'ha passat de 161.784,24 a 209.698,6 euros. [...] Aquests números vénen principalment de les aportacions fetes a la Fundació, que l'exercici 2014-2015 van ser de 44.910 euros. Aquestes són les dades que aboca la memòria de l'exercici 2014-2015 de la Direcció General de Dret i d'Entitats Jurídiques de la Generalitat. [...]

Les "aportacions fundacionals", és a dir, els donatius a la Fundació Privada Reis d'Igualada, van ser el 2014-2015 de quasi 45.000 euros, molt per sobre dels 33.000 de l'any anterior. Aquests diners són –de llarg– la principal entrada que ha tingut la tresoreria els dos darrers anys. Dos anys, en els quals els diners al banc de la Comissió han passat de 121.383,25 euros a 209.698,6. [...]

Una evolució impactant a la tresoreria. La reflexió una vegada es dona un cop d'ull al quinquenni 2010-2015 és que les arques de la Fundació estan més plenes que mai i en aquest període ha crescut gairebé un 130%. Dels 91.000 euros que tenia al banc per tancar l'exercici 2010 s'ha passat als 209.698,6 amb què es va cloure el gener del 2015. I de l'increment, la major part s'ha concentrat en els dos darrers exercicis: 88.315 euros més a la tresoreria. Un augment on els excedents dels dos anys han tingut molta menys importància que les "aportacions extra" que signifiquen quasi 80.000 euros.”³³⁷²

Tal i com ja estan acostumats els igualadins, no mancaren les opinions als mitjans, expressades en forma de comentaris, la majoria anònims, a la premsa digital:

“Bon dia, trobo una bestiesa que una entitat que gestiona una festa tan important i nostrada com aquesta, tingui aquests beneficis tan escandalosos. Potser caldria que es popularitzés una mica més la festa i no es converteixi només en una festa de rics! Quin escandol!”³³⁷³

Fins i tot aparegueren pintades el migdia del 5 de gener del 2020, que foren tapades abans d'aquella mateixa tarda. Situades al passeig Verdaguier, s'adreçaven al col·lectiu de patges voluntaris: “*Recorda! 0€ a la comissió*” o “*La festa està pagada. Queda't el sobre*”, en al·lusió al sobre que la Comissió lliura a cada patge per recollir els donatius de les cases que visita i que, oficialment, ha de retornar amb el que hagi recollit. Just al costat d'aquestes pintades, caldria saber si fet per unes altres mans o no, un grafiti realitzat amb plantilla resava “*Faruk de veritat*” junt amb la imatge d'un turbant emplomallat.³³⁷⁴

No manquen però, les contradiccions entre l'ampli sector dels anomenats *ITV* que publiquen aquestes crítiques. D'entrada, no ens consta que mai s'hagi proposat una

³³⁷² Vegeu annex documental. Anoiadiari.cat del 28 de juny del 2016.

³³⁷³ Vegeu annex documental. Anoiadiari.cat del 28 de juny del 2016. Comentaris.

³³⁷⁴ L'autor d'aquest estudi va poder obtenir fotografia d'aquestes pintades al mur del xamfrà del passeig Verdaguier amb el carrer Cardenal Vives, en el mur de l'enderrocada església de l'antic hospital.

persona de pell negra amb nom i cognoms que estigui d'acord a exercir el paper. En segon lloc, la gent és reticent a pagar massa per rebre els paquets de mans dels patges, mentre a les taules de les cases que l'autor ha visitat des d'aquest paper hi acostumen a vessar el luxe i l'abundància propis de les festes nadalenques. És per aquest flanc doncs, que la Comissió rep atacs des de fa uns anys, potser perquè es considera que els destinataris de la festa ja no són els nens de classes socials més desfavorides, sinó els propis fills dels *ITV* esmentats. Segons un altre comentari a la premsa:

“La ciutadania està acostumada als dogmes/tradicions/imposicions/ridiculització de les crítiques/divergències, encara que la tradició continua traslladan[t] mentides a les futures generacions sota el maquillatge del poder religiós, monarca, empresarial per conveniència capitalista i el consumisme desfermat que deixa un regust de caramels barats als infants il·lusionats que rebran regals segons l'esglaó de la classe social que pertanyen i el posterior desengany social.

Estranya manera de fomentar la credibilitat/honestedat religiosa, monarca, política, capitalista, judicial, policial, educacional..., oi?”³³⁷⁵

I com deia encara un altre anònim, un anys abans:

“Em fan certa gràcia tots els motius que es donen per justificar que no es proposi fer de Baltasar a una persona de pell fosca, escudant-vos en la tradició i les fal·làcies. En el fons, tota Igualada (o si més no, tothom qui és una mica avispat) sap la mafia que és la comissió de reis d'Igualada i tot l'elitisme que s'amaga darrere dels qui fan d'algun dels 3 Reis. Potser és que a Girona fer de Rei Mag no és un privilegi només dels empresaris, però a la nostra estimada Igualada convergent ja ens coneixem de quin peu calcem. Espero i desitjo que allò que sempre anomenem “festa popular” algun dia ho poguem dir sense que se'ns escapi el riure per sota el nas...”³³⁷⁶

Som del parer que la dissidència crítica ha emprat també el tema del *blackface* com un ariet contra la Comissió, acusada més sovint de manca de transparència i d'endogàmica que no pas de racista. I aquí hi hauria, creiem, part de l'èxit d'una política pensada des de fora i, en bona part, per a desgastar la Comissió. Aquesta va blindar-se l'any 2000 sota una persona jurídica quasi inviolable. Tot i això, sabem que el motiu d'erigir-se sota aquesta forma legal fou la previsió davant la inquietud provocada en constatar que l'Ajuntament pretenia una intromissió en els afers interns d'aquesta festa, però sense un rumb massa concret. Això no vol dir que hagi estat l'Ajuntament el qui ha alimentat la polèmica del *blackface*, ans tenim indicis que no ha estat així. Això no obstant, alguns mitjans que gaudeixen de relacions clientelars amb el consistori han donat altaveu a la polèmica, ni que sia per obtenir lectors i visites als portals digitals.

L'any 2019 Àngel Vallverdú publicava un estudi sobre el conflicte a l'entorn del discurs sobre el patrimoni que ha encés la Festa Major d'Igualada durant la passada dècada. Allí feia aparició un concepte més dur que el dels anomenats *ITV*, igualment encunyat pels mateixos agents festius. Parlem de la *crosta* com a grup de poder:

---

³³⁷⁵ Vegeu annex documental. Comentaris a la columna d'opinió de Juan Carlos González Caldito a Anoiadiari.cat del 3 de gener del 2020.

³³⁷⁶ Vegeu annex documental. Carta de Josep M^è Ribaudí a Anoiadiari.cat.cat el 21 desembre 2018. Secció de Comentaris.

“He expuesto antes que, con el fin de la dictadura franquista, hubo un movimiento de «revitalización festiva». Este movimiento, naturalmente, fue llevado a cabo por personas que pasaron a ocupar, por más o menos tiempo, unas posiciones en el panorama festivo, cosa que les supuso, sin duda, algún tipo de esfuerzo, por poco que fuera, y el afianzamiento de tales posiciones que, aunque sea por falta de competencia, genera poder. Recordemos lo dicho por Boissevain «él [el hombre] está constantemente tratando de mejorar o mantener su posición al elegir entre cursos de acción alternativos.» Y esto se hace más palpable cuando uno aprende que los detentores de estas posiciones ya ocupaban otras incluso antes de encontrarse las que ahora estamos estudiando. Hablo de una figura que apareció de manera recurrente en boca de mis entrevistados: la crosta (costra), un grupo social que cuenta con una cierta aura de poder, que controla los resortes de la ciudad, aunque para ello no necesite disponer de un capital económico inmensamente grande. Muchos de los entrevistados consideran que quienes dominaban el panorama festivo a partir de mediados de los setenta y principios de los ochenta forman parte de tal crosta.”³³⁷⁷

Com molt bé detectava Vallverdú, ser de la *crosta* no implica necessàriament una pertinença a classes socials altes. De fet, si durant molts anys s’ha considerat que fer de rei implicava un bon donatiu a la Comissió, no és menys cert que entre els membres coneguts d’aquest patronat hi ha gent que no pot considerar-se com a adinerada. Per tant, aquí veiem la *crosta* com un estament de poder i de control. Si es vol, de garant del manteniment de l’ordre establert des de la postguerra. I en el cas que ens ocupa, només pel que fa a tot allò que afecta a la festa. Una festa que fa dècades que és controlada per un nucli reduït d’unes quantes famílies, totes *ITV*, les quals -també s’ha de dir- hi esmercen moltes hores i han mantingut una festa que funciona perfectament pel que fa als temes logístics i organitzatius. Una cosa que no sempre passa quan aquest tipus de manifestacions queden sota una gestió pública. Perquè en la Festa dels Reis d’Igualada l’Ajuntament hi té un paper ben discret des de fa molts anys, si no des del primer dia. A més, la constitució de la Comissió com a fundació privada l’any 2000 no va fer sinó barrar el pas d’una manera més que contundent i efectiva al consistori, davant d’un intent d’ingerència en els mecanismes de control de la festa, com ja ha estat dit. Un tema, per cert, del qual es parla molt poc, i que tingué conseqüències a partir del 2015.

La voluntat d’atac a una suposada oligarquia per part d’aquesta dissidència ideològica és clarament manifesta. Com s’expressava un articulista d’opinió ja esmentat:

“He escrit sobre moltes coses, i ho seguiré fent, i si ho faig a la premsa local és per parlar de coses locals, de “vaques sagrades” si cal. Amb ganes, amb arguments, contra la caverna igualadina.”³³⁷⁸

En aquest punt però, l’esquerra més radicalitzada ha entrat a plantejar debats profunds fins a extrems que poden semblar exagerats:

“Personalment, considero que la cavalcada dels reis és un esdeveniment classista i racista perquè només algunes famílies amb diners i/o de casta accedeixen als trons i perquè es caricaturitza a les persones de pell negra a través dels patges que no deixen de ser súbdits del rei, amb una estètica totalment menyspreable perquè ens agenollem

³³⁷⁷ VALLVERDÚ 2019, pàgina 53. Vegeu annex documental, any 2019.

³³⁷⁸ Vegeu la columna d’opinió de Juan Carlos González Caldito a Anoiadiari.cat, 3 de gener del 2020. Comentaris.

davant dels reis per agafar els caramels. Aquests fets fan que l'actual cavalcada estigui caracteritzada per les jerarquies de dominació patriarcal i que, per tant, és un fals feminisme entendre que participant les dones combatem el patriarcat de la cavalcada dels reis perquè les jerarquies de poder se segueixen representant, motiu pel qual crec que seria més coherent boicotejar la cavalcada que participar-hi. Però no importa la meua visió personal, que és una d'entre moltes, sinó la visió col·lectiva, i aquesta ens convida, inexorablement, a debatre com ha de ser la nostra cavalcada de reis mags.”³³⁷⁹

Exagerats és clar, a parer nostre. És a dir, la festa no és classista en si mateixa, sinó que expressa la realitat concreta de la societat que la manté i recrea a cada moment, la qual pot ser (això sí) tant classista com es vulgui. Aleshores, pot instrumentalitzar un acte per aconseguir un determinat propòsit (que els paquets arribin depressa, que ningú canviï algun costum, que ningú s’hi enriqueixi o, al contrari, enriqueix-se a costa seva). Tal és la societat, tals són les seves festes. La única manera de canviar totalment el discurs de la festa dels Reis amb rapidesa seria fer una segona cavalcada alternativa. O, davant la impossibilitat, de començar a sortir de patge i oferir els mateixos serveis que la Comissió però a un preu simbòlic per cada paquet; no oblidem que el 2020 el nombre de patges amb vestit propi rondava els 700 individus. Per sort, a hores d’ara sembla que ningú està interessat a arribar a aquest extrem, ni que només fos per l’espectacle lamentable que podria arribar-se a oferir a la quitxalla si les tensions afloessin gaire enfora. Perquè ells són els veritables destinataris –que no protagonistes- del producte que és el conjunt de la festa en la seva globalitat d’actes i protocols.

El que més ens impacta del camí emprès pels gestors d’aquestes festes per tal de trobar solucions al conflicte ha estat la tècnica del blindatge. Evidentment errònia, a no ser que la intenció sigui instrumentalitzar i explotar el bé cultural objecte d’aquest blindatge. I sorprèn moltíssim que les accions hagin anat d’una manera molt comparable i quasi paral·lela -però sempre just darrera seu en el temps- a la dels Moros i Cristians del llevant peninsular. Després de les emblemàtiques declaracions de l’imam de Màlaga demanant que es deixessin de celebrar les festes de Moros i Cristians per constituir l’exaltació d’una victòria i el triomf d’una religió sobre una altra, els partits polítics de la regió varen prendre posicions. I és que aquelles declaracions eren simptomàtiques i molt fàcilment interpretables políticament. Beatriz Santamarina constata com aquell mateix any, els partits conservadors es proposaven una declaració patrimonial per tal d’evitar cap canvi en aquelles manifestacions. La premsa portava titulars com *“Moros y cristianos más protegidos. El P[artido] P[opular] pide que la fiesta sea declarada patrimonio de la humanidad por la Unesco para garantizar la «libertad de expresión» tras las críticas recibidas por un imán”*.³³⁸⁰ La mateixa tendència encara es mostra el 2014 a la web del partit, on es repeteix el discurs:

“La diputada del Grupo Popular por Alicante, Amparo Ferrando, pidió hoy, mediante una Proposición no de Ley, que «la fiesta de Moros y Cristianos sea proclamada Patrimonio Cultural e Inmaterial de la UNESCO». Durante el debate de esta iniciativa parlamentaria, la diputada popular recordó que «esta fiesta que recrea de una manera festiva el enfrentamiento que hubo entre las tropas musulmanas y cristianas durante el siglo XIII

---

³³⁷⁹ Vegeu annex documental. Columna d’opinió de Juan Carlos González Caldito a Anoiadiari.cat del 3 de gener del 2020.

³³⁸⁰ SANTAMARINA 2008.

por el dominio del territorio de España posee una gran tradición muy arraigada en nuestro país». Además, Ferrando subrayó que «esta fiesta no constituye en modo alguno la exaltación de una victoria o de una confrontación bélica, sino que representan más bien un homenaje lúdico a la convivencia entre distintas culturas». Finalmente, la diputada popular concluyó que «las Fiestas de Moros y Cristianos tienen como escenario un total de 220 poblaciones de 21 provincias de España, destacando sin duda un particular arraigo adquirido en la provincia de Alicante, y resaltando sobre todo por su espectacularidad las de Alcoy que incluso, están declaradas de Interés Turístico Internacional».³³⁸¹

Per això no ens sorprèn que la Comissió engegués fa uns anys un projecte de candidatura de la Festa dels Reis com a Patrimoni de la Humanitat a la Unesco, en un cas que sembla força paral·lel als casos del *Zwarte Piet* flamenc,³³⁸² dels Moros i Cristians de la província d'Alacant i les seves polèmiques. O, per citar un exemple, més proper, de la cavalcada de Reis d'Alcoi.³³⁸³ Com que -per desgràcia- una patrimonialització comporta massa sovint una apropiació, l'Ajuntament va considerar oportú apuntalar aquesta candidatura, sens dubte com una forma de recolzament, lògica i lloable, envers un projecte que, d'aconseguir-se, suposaria un prestigi per a la ciutat. Però també s'hi entreveu una voluntat de protagonisme i de participació en la gestió d'una parcel·la de poder que l'any 2000 havia quedat blindada sota la fórmula legal d'una Fundació Privada. Així doncs, l'Ajuntament ho feia públic el 14 de gener del 2015, però no podia -ni pretenia segurament- evadir la menció d'aquest organisme gestor i sobirà:

“El Departament de Cultura ha iniciat aquest 13 de gener el procés per a presentar com a candidata a Patrimoni Cultural Immaterial de la Humanitat la Festa dels Reis d'Igualada, un cop el Consell Assessor del Patrimoni Cultural ha revisat avui la proposta i ha donat llum verda a la seva tramitació. La celebració de la Festa dels Reis està impulsada anualment per la Fundació Privada Comissió Cavalcada dels Reis FP

³³⁸¹ Vegeu <http://www.pp.es/actualidad-noticia/pedimos-que-unesco-declare-fiesta-moros-cristianos-patrimonio-cultural-e> (23 de setembre del 2014) [consulta novembre 2020].

³³⁸² Vegeu *The Bulletin. The platform for Belgium's international community*. 24 d'octubre del 2013: "A heated debate over the exact nature of *Zwarte Piet*, the helper of St Nicholas, or *Sinterklaas* in Dutch, has been exaggerated, according to Jozef De Witte, director of the Centre for Equal Opportunities and the Fight Against Racism. He called for a «serene» debate on the question of old folk traditions. [...] The role of *Zwarte Piet* is to hand out sweets and gifts to good children and to punish the naughty, usually, according to legend, by carrying them off in a sack to Spain. [...] «You can't claim to be world heritage and at the same time ignore a number of international norms like the UN treaty on racism,» De Witte said. He said, however, that *Zwarte Piet* was not a symbol of intentional racism. «I don't think *Zwarte Piet* needs to worry about being taken off in handcuffs.» [traducció: Un intens debat sobre la naturalesa exacta del *Zwarte Piet*, l'ajudant de Sant Nicolau o *Sinterklaas* en holandès, ha estat exagerat, segons Jozef De Witte, director del Centre per a la Igualtat d'Oportunitats i la Lluita contra el Racisme. Va demanar un debat «serè» sobre la qüestió de les velles tradicions populars [...] El paper del *Zwarte Piet* és repartir lliminadures i regals als bons nens i castigar els entremaliats, normalment, segons la llegenda, portant-los en un sac a Espanya [...] «No es pot pretendre ser patrimoni de la humanitat i, al mateix temps, ignorar una sèrie de normes internacionals com el tractat de l'ONU sobre el racisme», va dir De Witte. Va dir també que *Zwarte Piet* no era un símbol del racisme intencionat. «No crec que *Zwarte Piet* hagi de preocupar-se de ser pres amb manilles»]. Vegeu <https://www.thebulletin.be/belgian-and-dutch-folk-tradition-sparks-debate> [consulta desembre 2020]

³³⁸³ Vegeu CASTRO 2019. Transcrit a l'annex documental: "Hace poco el Grupo de Trabajo de Expertos sobre Afrodescendientes de la ONU presentó el informe final de su primera visita de investigación en España ante el Consejo de Derechos Humanos (CDH) de las Naciones Unidas y recomendó al gobierno español: que apoye y facilite un debate abierto con respecto a las festividades españolas que practican el blackface, y que se dialogue con diferentes grupos, incluidos los afrodescendientes, para identificar pasos que puedan responder a las opiniones y preocupaciones de todos. (Hago un aparte: Si la ONU piensa esto, ¿alguien cree que le darán la categoría de Patrimonio Inmaterial a la cabalgata de Alcoy?)".

d'Igualada. L'Ajuntament d'Igualada és qui ha sol·licitat a la Generalitat que s'iniciï el procés perquè pugui ser reconeguda per la Unesco.³³⁸⁴

Com que les candidatures a la Unesco són presentades des dels estats (en aquest cas l'Estat Espanyol), calia que la Festa dels Reis gaudís de la màxima consideració patrimonial dins del Catàleg del Patrimoni Festiu de Catalunya. Aquest catàleg s'articula a través del decret 389/2006 de la Generalitat de Catalunya, la qual té les competències delegades en matèria de Cultura.³³⁸⁵ Per la Resolució del conseller de Cultura de 18 de novembre de 2016, es va incoar expedient de declaració de la Festa dels Reis d'Igualada com a festa patrimonial d'interès nacional i, per acord de govern/166/2016 de 27 de desembre, va declarar-se com a tal la sobredita Festa dels Reis d'Igualada.³³⁸⁶ Segurament és la declaració de patrimoni festiu més ràpida de la qual tenim notícia a Catalunya. Els mèrits de la festa eren inqüestionables, però l'altíssim nivell de celeritat (absolutament atípic en aquest tipus de procediments administratius) ha de respondre, sense cap mena de dubte, a interessos polítics. Interessos que no han de ser necessàriament –cal dir-ho- perversos, però que acostument a ser-ho. Un color polític homogeni entre el govern del país i l'alcaldia ho devia fer tot plegat encara més senzill. En un gest intel·ligent, abans d'aquest procés intern català ja va plantejar-se d'actuar conjuntament i coordinada amb Alcoi, població que ja feia uns anys que maldava per presentar la seva cavalcada -encara més antiga que la igualadina, però amb d'altres problemes subjacents, com ja s'ha vist- a candidatura per obtenir el reconeixement de Patrimoni de la Humanitat de la Unesco.³³⁸⁷

La politització de tot plegat i les accions interessades per part de l'Ajuntament de cara a fer-se un lloc dins el poder decisor de la festa han estat especialment visibles quan, en plena pandèmia del COVID-19, va omplir-se el nucli antic d'Igualada amb noves il·luminacions nadalenques al·lusives al Patge Faruk (quelcom mai vist fins ara) i quan la cavalcada del dia 5 de gener del 2021 no es va fer sinó que es limità a "*«un programa especial», emès de manera simultània a través canal de Youtube dels reis d'Igualada i també pel canal de televisió, Canal Taronja Anoia. [...]»*" En canvi, hi hagué "*recepció oficial, amb la rebuda per part de l'alcalde de la ciutat, Marc Castells i per la Consellera de cultura, Àngels Ponsa. En acabar el programa «es llançaran coets des de diversos punts de la ciutat, que il·luminaran el cel d'Igualada». Per megafonia, sonaran les notes de l'himne 5 de Gener (himne dels Reis d'Igualada), i també les de l'himne del Patge Faruk».*"³³⁸⁸ El bo del cas és que ni la recepció fou real: l'autor d'aquest treball va veure com va ser enregistrada a l'Ajuntament el dia 23 de desembre precedent. Tot això no seria excessivament rellevant si un comentarista -anònim, com quasi sempre en aquests mitjans digitals locals- no hagués detectat el següent: "*La mainada d'Igualada estarà molt contenta que la cavalcada consisteixi en veure tres reis rebuts per dos polítics, o més... Au va!!!*". Un detall que denota la percepció ciutadana d'aquest creixent interès

³³⁸⁴ Vegeu <http://www.igualada.cat/ca/noticies/cultura-impulsa-la-candidatura-unesco-de-la-festa-dels-reis> [novembre 2020]

³³⁸⁵ <http://patrimonifestiu.cultura.gencat.cat/Catàleg-del-patrimoni-festiu-de-Catalunya> [consulta novembre 2020].

³³⁸⁶ Vegeu <http://patrimonifestiu.cultura.gencat.cat/Catàleg-del-patrimoni-festiu-de-Catalunya/Festes-i-elements-festius-inscrits-al-Catàleg> [consulta novembre 2020].

³³⁸⁷ Segons la notícia del 16 de gener del 2015. <https://anoiadiari.cat/cultura/igualada-esten-ma-alcoi-festa-reis/> [consulta novembre 2020].

³³⁸⁸ Vegeu la notícia del dia 29 de desembre a <https://anoiadiari.cat/societat/comissio-reis-igualada-fara-programa-especial-xarxes/> [consulta gener 2020]

polític per tot allò que envolta aquesta festa. Al marge de si la cavalcada d'aquest 2021 era o no viable a nivell epidemiològic i sanitari, el programa hauria pogut no incidir en aquesta vessant més política. Però va fer-ho.

Tot aquest enfilall de conflictes i contradiccions que planteja la festa a dia d'avui ha de ser abordat. Però amb la mirada més enllà dels aspectes estrictament vinculats a una crítica a un *blackface* expressada a través de la premsa digital i per uns determinats sectors de població que no són els col·lectius racialitzats, tal i com podem acreditar amb el testimoni d'una persona d'Igualada que tracta sovint amb gent d'aquest col·lectiu.³³⁸⁹ A hores d'ara es desconeix en quina mesura aquest tema inquieta realment a la majoria dels integrants de la comunitat que vivifica la festa, que són els qui viuen a la ciutat d'Igualada d'una manera general. I, d'una manera més concreta i justa, en quin grau preocupa a aquells qui volen contribuir a bastir una societat des de l'àmbit que és la festa, i que són aquells qui més hi haurien d'aportar. La festa, abans que res, ha de ser gestionada per qui se la treballa.

D'altra banda, no és menys cert que la causa del *blackface* sembla emprar-se com un ariet contra la Comissió organitzadora, amb unes intencions diferents dels qui reclamen una solució a les problemàtiques relacionades amb l'aparença dels patges. Més aviat impera una demanda de transparència amb tot allò que fa referència a la comptabilitat i als criteris de gestió, que és un requeriment honorable, però molt diferent. En un altre pla, encara més interessant, s'observa el sempitern joc polític i la necessitat de tot càrrec ciutadà de posicionar-se en un món -el de la postcontemporaneïtat- on absolutament tot està polititzat i on a vegades cal fer una determinada cosa pel simple fet que l'adversari polític en fa una altra. Contra una Comissió, dèiem, que és vista de maneres molt diferents segons l'angle d'incidència amb el qual s'hi projecti la mirada. Com a injustament tractada després de tants anys de feina desinteressada per alguns. Com a opaca i endogàmica però respectable per d'altres. En darrer lloc, com una *crosta* o grup de poder que controla impenetrable una festa que, evidentment, és patrimoni de tothom, independentment de si els seus integrants -que no solen donar mai el nom com a tals- pertanyen a l'alta societat benestant o no.

També caldria debatre si és procedent i just o no acumular tants diners, si els romanents han de ser destinats a beneficència o si poden servir també per a la dignificació i millora festiva. Si és lícit cobrar per a portar un paquet quan els patges són voluntaris que no perceben cap remuneració i, per tant, també si és just o qüestionable que els patges es guardin per a ells les propines que hom els entrega. Respecte de l'accés als trons reials, sempre s'ha dit que per fer de rei mag a Igualada s'havia d'oferir un donatiu. No és fals. Sovint han ostentat aquesta dignitat poderosos industrials igualadins. D'altra banda, també sabem de gent que ha exercit aquest paper perquè la Comissió ha volgut honorar-la amb aquest oferiment com una recompensa al seu activisme envers la festa o, fins i tot, envers la ciutat d'Igualada en general. Ens consta però, que els imports demanats no eren baixos i que, òbviament, aquest rol és a l'abast de poques persones.

---

³³⁸⁹ Com diuen a la web de Guanyem Alcoi: "*La polèmica s'ha estès per les xarxes. És un fet que no hauríem d'obviar i molt menys mirar d'amagar amb actuacions a les institucions allò que no volem tractar junt amb la ciutadania.*" Vegeu annex documental, 13 de desembre del 2017.

Un dels factors que motiva això és que el cost d'una festa de Reis segons el dimensionat d'Igualada (arribada del Patge Faruk, entrega de cartes per Cap d'Any, cavalcada i repartiment del 5 de gener) no deu baixar dels 100.000 euros de pressupost real, i encara perquè els centenars de patges actuen en qualitat de voluntaris. Tenint en compte que els imports que l'Ajuntament hi aporta no deuen pas apropar-se ni a una ínfima part d'aquesta xifra, s'entén que el govern municipal tampoc pretengui fer-se amb el control total de la festa, ja que s'ha acostumat a no destinar-hi gaire recursos.³³⁹⁰ Almenys si ens referim a recursos que ultrapassin el tall de carrers, policia, neteja, l'ús de l'emissora municipal...etc. Per tant, la diferència de costos entre subvencions i realitat ha de sortir per alguna banda: la resposta rau en els ansiosos per cobrir aquests papers reials i també les nombroses empreses que paguen perquè els seus camions carregats de paquets precedeixin el pas de la corrua de patges i carrosses. Amb la corresponent desgravació pel *donatiu* a una Fundació. D'altra banda, aquests camions desllueixen l'acte d'una manera indiscutible.

Sobre allò que competeix a l'òrgan gestor i la seva hermeticitat, és cert que la Comissió sembla un grup tancat. Malgrat això, aquesta poques vegades deu haver refusat la col·laboració de qui s'ha ofert desinteressadament a ajudar-los. Podem dir per experiència pròpia que, sovint, entrar en una estructura organitzativa jerarquizada que ve d'una inèrcia de cinquanta anys i que encara avui no redacta actes de les reunions³³⁹¹ implica començar des de baix i no demanar tenir veu i vot des del primer moment. Unes maneres que avui dia -on els resultats han de ser immediats i sense massa esforç- tampoc es porten gaire. Com sempre dins el món de l'associacionisme cultural, serà imprescindible trobar un equilibri entre el perfil humà del qui que no sap retirar-se d'un ens fins que mor i el d'aquell que voldria manar l'endemà de fer entrada a l'associació o que, en no assolir els veritables objectius de poder, des de fora engega crítiques o difamacions sense miraments. Com deia Lluís Valls -creador del Patge *Faruk*- el 1987 a la introducció de la primera monografia sobre la festa dels Reis d'Igualada:

“Després de la guerra, els Reis tornaren. Els membres de la Comissió, enduts per la nostra creença en els Reis, vàrem treballar perquè la Festa fos cada vegada més igualadina, sense discriminar ni marginar ningú, i el nostre primer fruit va ésser constatar que havíem transmès el missatge, que havíem encomanat la nostra Fe. Nosaltres ja érem grandots i ben aviat se'ns van afegir, es varen incardinar a la Comissió un estol de joves de divuit, dinou i vint anys, i fins i tot més joves -alguns d'ells sortosament encara hi són-. Aquest va ésser el primer pas important, perquè ells -creient- van ser també transmissors de Fe. [...] El contagi s'entenia. Els nens creien en els Reis; els pares creien en els nens, i, a través dels ulls brillants dels seus fills, els pares creien en els Reis.”³³⁹²

En darrer lloc, i és un tema de la màxima importància, caldrà plantejar-se si les declaracions patrimonials comportaran cap benefici a mitjà o llarg termini. Hom les pretén amb honradesa i honorabilitat. Una altra cosa és amb quines finalitats s'atorguen

---

³³⁹⁰ Som conscients del poc crèdit que mereix l'afirmació, però la *Vox populi* parla d'uns 5000 euros directament sortits de les partides d'Alcaldia. Molts detalls interns del funcionament d'aquesta festa no consten enlloc o no són accessibles a l'investigador ni el periodista.

³³⁹¹ Comunicació personal del Sr. Joan Farrés Florensa, del 18 de novembre de 2020.

³³⁹² SERT 1987, pàgina 10.

i de quina manera s'aconsegueixen. Sembla clar a dia d'avui que aquestes condecoracions no protegeixen massa el bé declarat. Com ja dèiem el 2014:

“[...] no és tampoc menys cert que sovint moltes agressions al patrimoni immaterial comeses al llarg i ample de tot el territori català —algunes força recentment, per cert— resten impunes, tot i haver-hi una oficina encarregada d'aquestes qüestions, tal com hi ha una Direcció General d'Arxius, Biblioteques, Museus i Patrimoni, la qual hauria de denunciar i contraatacar qualsevol agressió a un monument artístic catalogat.”³³⁹³

Una prova d'això és que amb motiu de la pandèmia pel Coronavirus COVID-19 que ha assolat Igualada per segona vegada el gener del 2021 no s'ha fet cap acte de mínims, sinó una recepció gravada -ja s'ha dit- deu dies abans a l'Ajuntament. En canvi, altres poblacions sense aquest nivell de catalogació van trobar solucions imaginatives, com els *campaments reials* en un espai gran i durant diversos dies. Deixant de banda la necessitat de fer-ho o no, la tant celebrada declaració patrimonial del 2016 no va servir ni com a bandera justificativa per tal prioritzar la celebració de la cavalcada igualadina per damunt d'altres que sí que tingueren lloc ni que fos sense públic o amb una solució enginyosa com allargar-ne moltíssim el recorregut.

De la nul·la utilitat i l'escàs valor de les catalogacions i declaracions fetes als 'monuments' del patrimoni festiu català ja se'n queixava el 2014 un treballador de la mateixa Administració pública:

“Les declaracions institucionals de festes, posant-ne unes per damunt de les altres no serveixen ni serviran mai per res. Us ho dic jo, que sóc el tècnic que va realitzar els informes per a les declaracions patrimonials de l'Arboç i de Sitges, a més de moltes altres. Són només un invent dels polítics —negra i fatídica era Tripartita— per fer veure que reconeixien valors i feines: al capdavant res de res, fum i vergonya. Totes les festes que el poble ha creat i mantingut són patrimoni d'aquest nostre país i són igualment respectables, sense necessitat de medalles ni honors. El que necessiten és llibertat i respecte per poder desenvolupar-se sense ingerències de l'administració.”³³⁹⁴

Per tant, opinem que des de les institucions públiques s'ha optat molt sovint —i això val també per als ajuntaments i diputacions— més aviat per la captació de fidelitats que no pas per la salvaguarda d'aquest patrimoni immaterial i la seva preservació, divulgació o estudi seriós. També sobre aquest punt -un xic pervers- insistirem fa alguns anys, ja que resulta quasi impossible criticar aquest fenomen sense ser malinterpretat:

“Els valors democràtics, no obstant això, són exaltats per tothom; només faltaria. El problema és quan i com s'implanta o no aquesta democràcia. I és que a l'hora de declarar o intervenir un edifici o un quadre malmès no es fa un referèndum a la ciutadania, mentre que el destí de les celebracions es posa en mans del poble lliure d'ingerències de l'Administració, tant si aquell assumpte li resulta d'interès com —va,

³³⁹³ VALLVERDÚ / VILARRÚBIAS 2014, pàgines 50-51. Avui és la Direcció General del Patrimoni Cultural.

³³⁹⁴ Vegeu el comentari que va fer-se a l'article de Jordi Bertran i Luengo del dia 10 d'abril del 2014, “Diables assetjats”, dins *NaciólaFlama.cat*, diari de Cultura Popular del Grup Nació Digital, <http://www.naciodigital.cat/laflama/opinio/8088/diables/assetjats> [consulta: novembre 2020]. Citat també a VALLVERDÚ / VILARRÚBIAS 2014, pàgina 50.

siguem durs— si està disposat a substituir avui mateix Tots Sants pel seu anhelat Halloween.”³³⁹⁵

Quan allò que està en joc són les catalogacions i declaracions, estem parlant d’una codificació i categorització patrimonial que, en el millor dels casos (no és el cas de Catalunya) hauria de comportar una certa protecció, però també una discussió interna, prèvia, sobre la titularitat d’aquest patrimoni. El patrimoni festiu assoleix doncs, una dimensió política, perquè hi ha jocs de definició d’unes identitats essencialitzades, ja que el patrimoni no és reconegut com a tal fins que una comunitat s’hi projecta i s’hi identifica. Per tant, aquests elements esdevinguts focals i referents d’un col·lectiu són objecte de disputa i susceptibles de ser explotats per la classe dominant, que a dia d’avui és més que ben connectada amb la política. Per tant, com adverteix amb precisió Beatriz Santamarina:

“En el caso que nos ocupa, las fiestas de Moros y cristianos representan el primer intento partidista por abanderar una fiesta local y llevarla a lo global (patrimonio de la humanidad) a través de defender una identidad nacional única, esencializada e idealizada, frente al peligro de los otros (próximos e intimidantes). Ya no se trataba de amenazas internas, como había venido sucediendo en las últimas disputas patrimoniales en nuestro país (Archivo de Salamanca, Dama de Elche, Guernica, etc.), sino de riesgos externos pero, al mismo tiempo, entre nosotros (el siempre desconcertante «enemigo en casa») [...] El propio interés por impulsar el sector turístico y dar respuesta al creciente turismo cultural, que señalábamos más arriba, ha situado a nuestro país a la cabeza de los países con mayor patrimonio de la humanidad declarado por la Unesco.”³³⁹⁶

Pretendre una festa del tot políticament correcta serà una utopia mentre no hi hagi una societat políticament correcta i, a més, farà que la festa en qüestió sembli estafeta, banal o fins i tot mancada de vida. Perquè tenim clar que el conflicte és potser el més gran vivificador de les manifestacions festives. Així doncs, la festa dels Reis d’Igualada dramatitza i articula una nova representació festiva de l’alteritat. Una representació que des del segon terç del segle XX ha constituït un model d’èxit, que ha permès -i permet encara, si s’encara bé el conjunt de problemàtiques- expressar nous matisos pel que fa al tema d’aquest tipus d’alteritat com una cosa que ja semblava superada. També trenca amb la part negativa del llegat que podria suposar la *Patera* com a dispositiu cultural de rebuig i expulsió de tot element socialment aliè, per tal de convertir aquesta alteritat en una atracció i fascinació a través d’allò exòtic. Aquest procés ha de realitzar-se però, sense traïr els seus orígens ni la seva personalitat o els seus valors patrimonials. Aleshores podrà, si no es limita a un mer repartiment de regals darrera una munió de disfresses, continuar desenvolupant la funció i la qualitat de poder absorbir -en paraules de Leturia- *“coloracions i tensions de l’actualitat local tot recreant els seus aspectes problemàtics”*.³³⁹⁷

---

³³⁹⁵ VALLVERDÚ / VILARRÚBIAS 2014, pàgines 50-51.

³³⁹⁶ SANTAMARINA 2008.

³³⁹⁷ LETURIA 2015, pàgina 34.

28 BIBLIOGRAFIA

ABADAL 1834. [Anònim]: *Conversa entre un Pagés y lo Sr. Rector sobre indulgencias y butllas, principalment de la Santa Cruzada. En que se posa la veritat en clar, y al alcanse de tothom, y se dissipan los errors del poble menos instruit en estas materias. Impres en Barcelona: en la estampa de la Viuda Brusi. Reimpres en Igualada: En la estampa de Joaquim Abadal, Any 1834.*

ADROER 1988. Adroer, Anna M^a. "Animals exòtics als palaus reials de Barcelona", dins *Medievalia*, núm. 8. Barcelona: Institut d'Estudis Medievals (IEM), de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1988. Pàgines 9-22. <https://revistes.uab.cat/medievalia/article/view/v8-adroer/179> [setembre 2020]

AGUILAR 2015. Aguilar, Josep Antoni. "«Alfàndach!»: la campanya africana de Pere el Gran, vista per Ramon Muntaner", dins *Estudis Romànics*, vol. 37. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2015. Pàgines 197-238 <https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000213/00000095.pdf> [maig 2020].

ALADERN 1895. Aladern, Joseph (Cosme Vidal). *Costums típicas de la ciutat de Valls. Treball premiat en lo Certamen de Valls de l'any 1894*. Ferrol: Imprenta y Libreria de R. Pita, 1895.

ALCALÁ 2016. Alcalá Galve, Ángel. "Reflexiones sobre prejuicios y secuelas de los estatutos de limpieza de sangre: una introducción", dins *eHumanista Conversos*. Journal of Iberian Studies, núm. 4. University of California: Department of Spanish & Portuguese, 2014. Pàgines 4-21.

ALCARAZ 2006. Alcaraz, Albert. *Moros i Cristians. Una festa*. Picanya: Edicions del Bullent, 2006.

ALCARAZ 2017. Alcaraz, Albert. "Dansant amb els «altres» entre sorra i escuma de mar. El Desembarc de la Vila Joiosa", dins [Massip, Francesc. Sanchis, Raül (Eds.)]. *La dansa dels altres. Identitat i alteritat en la festa popular*. Catarroja – Barcelona: Editorial Afers, 2017. Pàgines 131-138.

ALCOI 1838. *Embajada de Moros y Cristianos sobre la Reconquista de España, que en obsequio de su Patrón S. Jorge celebra la Villa de Alcoy el día 23 de Abril de cada año. Alcoy: Impreso por Francisco Cabrera. Año 1838.*

ALCOI 1872. *Embajadas de Moros y Cristianos sobre la Reconquista de España, referentes á las fiestas que en obsequio á su patron San Jorge martir, celebra la Ciudad de Alcoy los días 22, 23 y 24 de abril. Alcoy: Imprenta de A. Payá e hijos, 1872.*

ALEGRE 1695. [Alegre, Felip, ed.]. *Torneo poetico en loor del ilvstrissimo y reverendissimo señor don fray losef de Linàs, arzobispo de Tarragona [...] Celebrado en dicha ciudad, por los alumnos del Seminario de humanas letras, que ay en el Colegio de la Compañia de Jesus: con la ocasion de la celebre y publica entrada de dicho arzobispo en la inclita ciudad de Tarragona. Sácala a la luz [...] Zaragoza: Pasqual Bueno, 1695. Exemplar a la BNE R/17169.*

ALEJOS 2003. Alejos, Asunción. "Figuras, símbolos, alegorías y monstruos en el Corpus valenciano", dins *Religiosidad y ceremonias en torno a la eucaristía: actas del simposium 1/4-IX-2003 / coord. por Francisco Javier Campos y Fernández de Sevilla*, Vol. 2. San Lorenzo de El Escorial: Ediciones Escorialenses y Real Centro Universitario Escorial-María Cristina, 2003, págs. 667-712 [Consultable a https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2800939.pdf](https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2800939.pdf) [agost 2020]

ALEMÁN 1599. Alemán, Mateo. *Primera parte de la vida del picaro Guzman de Alfarache compuesta por Matheo Aleman, criado del Rey Don Felipe III nuestro Señor, y natural vezino de Sevilla*. Barcelona: Gabriel Graells y Giraldo Dotil, a costa de Hieronymo Genovés, 1599. Madrid, Biblioteca Nacional de España, R/ 39680. Consultable a <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000052446> [maig 2020].

ALENSA 1903. Alenda y Mira, Jenaro. *Relaciones de solemnidades y fiestas públicas de España, por Don Jenaro Alenda y Mira*. Madrid, Sucesores de Rivadeneyra, 1903.

ALFORD 1931. Alford, Violet. "Ensayo sobre el origen de las mascaradas de Zuberoa", dins *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, Vol. 22, Núm. 3, 1931. Pàgines 373-396. Consultable en línia a <http://hedatuz.euskomedia.org/1412/1/22373396.pdf> [juny 2020].

ALFORD 1978. Alford, Violet. *The Hobby Horse and Other Animal Masks. Prepared for publication by Margaret Dean-Smith*. Londres: Merlin Press, 1978.

ALFORJA 1784. Sarobé, Joan. *Llibreta en què estan escrites toas las funcions que-s feren quant se baixà Nostra Senyora de Puxerver y quant se tornà a la sua armita en lo any 1784*. Alforja: Manuscrit sense localitzar (en arxiu privat?), 1784. Transcripció de Salvador Palomar.

ALMIRALL 1887. Almirall, Valentí. "Consideracions sobre lo Ball de Gitanas en lo Vallès", dins *Miscelánea Folk-lòrica. Folk-lore Catalá. Biblioteca Popular de la associació d'Excursions Catalana*, vol. IV. Barcelona: Llibreria de Àlvar Verdguer, 1887. Pàgines 78-90.

ALOMAR 2001. Alomar, Antoni. "El teatre en la festa de l'Àngel Custodi de Mallorca (segles XV-XVI)", dins (Albert Rossich, coord.). *El teatre català dels orígens al segle XVIII. Actes del II Col·loqui problemes i Mètodes de Literatura Catalana Antiga: "Teatre català antic". Girona, 6 al 9 de juliol 1998. Edició a cura d'Albert Rossich, Antoni Serrà Campins i Pep Valsalobre. Amb la col·laboració de David Prats Vidal*. Kassel: Universitat de Girona i Edition Reichenberger, 2001. Pàgines 161-174.

ALONSO 1976. Alonso, Gabriel. *Los Maestros de "La Seu Vella de Lleida" y sus colaboradores. Con notas documentales para la Historia de Lérida*. Lleida: Instituto de Estudios Ilerdenses de la Excm. Diputación Provincial de Lérida – CSIC, 1976.

ALTÉS 2004. Altés i Aguiló, Francesc Xavier. "L'Argenteria litúrgica i cultural del monestir de Montserrat a mitjan segle XVII", dins *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, Vol. 12. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Litúrgics - Institut d'Estudis Catalans, 2004. Pàgines 263-345.

ÁLVAREZ 2016. Álvarez, Vicente Ángel. "Judíos y conversos en la España medieval. Estado de la cuestión", dins *eHumanista Conversos*, núm. 4. University of California: Department of Spanish & Portuguese, 2016. Pàgines 156-191.

AMADES 1932. Amades Gelats, Joan. "La «Patum» de Berga", extret del *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*. Barcelona: Junta de Museus, 1932.

AMADES 1934. Amades Gelats, Joan. *Gegants, nans i altres entremesos*. Barcelona: La Neotípia, 1934.

AMADES 1950-1956. Amades Gelats, Joan. *Costumari Català. El curs de l'any*. Barcelona: Salvat, 1950-1956 (facsimil de 1989).

AMADES 1966. Amades, Joan. *Las danzas de moros y Cristianos*. València, Instituto de Estudios Ibéricos y Etnología Valenciana – Institución Alfonso el Magnánimo – Diputación Provincial de Valencia – Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Valencia, 1966.

AMADES 1990. VVAA. *El món de Joan Amades*. Barcelona: Generalitat de Catalunya - Departament de Cultura, 1990.

AMADES / CARBÓ / SERÉS 1997. Amades Gelats, Joan; Carbó, Amadeu; Serés, Antoni. *Corpus. L'Auca de la Processó. Un passeig per la història i per la festa*. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1997 («Biblioteca Joan Amades - Llegat Consol Mallofré»; 4).

AMADES / COLOMINAS / VILA 1931. Amades, Joan. Colominas, Josep. Vila, Pau. *Imatgeria Popular Catalana*. Les Auques. 2 vols. Barcelona: Orbis, 1931.

AMENÓS 1929. Amadeu Amenós. "Sant Faust, màrtir, copatró d'Igualada", dins *Gasetta Comarcal - Diari independent*. Manresa, 23 d'agost del 1929. Any III, núm. 570, Extraordinari de Festa Major Igualada

AMENÓS 1949. Amadeu Amenós. "Rectorologi de Santa Maria d'Igualada", dins *Rectorologio de Santa Maria de Igualada y otras obras*. Igualada: Nicolás Poncell impresor, 1949. Pàgines 15-71. [Treball escrit el 1927]

AMETLLER 1903-1928. Ametller, Josep. *Alfonso V de Aragón en italia y la crisis religiosa del siglo XV. Obra póstuma de D. José Ametller y Vinyas*. 3 vols. Volums I i II per Girona: Paciano Torres, 1903; i vol III per St Feliu de Guixols: Octavi Viader, 1928.

ANDALUCIA 2007. VVAA. Camacho, Rosario. Escalera, Reyes (coord.). *Fiesta y Simulacro. Andalucía Barroca*. Málaga: junta de Andalucía – Consejería de Cultura, 2007.

ANGUERA 1992. Anguera, Pere. "Liberalisme i cultura popular: ascensió i caiguda dels balls parlats", dins VVAA. *Els balls parlats a la Catalunya Nova (Teatre popular català)*. Col·lecció l'Agulla, núm. 11. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1992. Pàgines 33-50.

ANGUERA / BARGALLÓ 1986. Anguera, Pere. Bargalló, Josep. "Religió, ideologia i literatura popular: els balls parlats del Camp de Tarragona", dins *Universitas Tarraconensis. Revista de Geografia, Història i Filosofia*, núm. 8, 1985-1986. Pàgines 99-110.

ANTONUCCI 2016. Antonucci, Fausta. "Del turco vencedor al turco derrotado: *La santa Liga* de Lope de Vega y su relación con *La destrucción de Constantinopla* de Gabriel Lobo Lasso de la Vega", dins *eHumanista. Journal of Iberian Studies*, núm. 33. University of California: Department of Spanish & Portuguese, 2016. Pàgines 123-134.

ARAGON 1930. Aragon, Henry. *L'orgue de la Cathédrale de Perpignan (1504-1930). sa Restauration - L'Inauguration. Notice historique & archéologique*. Perpinyà: Imp. de L'Indépendant, 1930. <https://etudi.univ-perp.fr/viewer/show/254> [consulta gener 2021]

ARBESÚ 2016. Arbesú, David. "Limpios de toda raza de confesos, moros y judíos: Una limpieza de sangre", dins *eHumanista Conversos*, núm. 4. University of California: Department of Spanish & Portuguese, 2016. Pàgines 64-111.

ARBOÇ 2008. Crivillé, Josep. Vilar, Ramon. Rovira, Robert. *La Festa Major de l'Arboç. Fonoteca de Música Tradicional Catalana. Sèrie 3 (Festes Tradicionals), volum 3*. Barcelona: Generalitat de Catalunya – Departament de Cultura, 2008.

ARDIT 1970. Ardit Lucas, Manuel. "El asalto a la morería de Valencia en el año 1455", dins *Ligarzas*, núm. 2. València: Universitat de València: Departamento de Historia Medieval, 1970. Pàgines 127-138.

ARÉVALO 2012. Arévalo, Elisa. *Els balls parlats perduts del seguici popular de Santa Tecla. Recuperació del ball de Sebastiana del Castillo*. (Treball de Recerca de Batxillerat del 2004 editat el 2012 en format electrònic). Disponible en línia a https://www.tinet.cat/portal/uploads/recuperacio_del_ball_de_sebastiana_del_castillo_20120309140616.pdf [juliol 2020].

ARMENGOU 1971. Armengou, Josep. *Anotacions al llibre La Patum de Berga*. Berga: Edicions del Museu Municipal de Berga, 1971.

ARMENGOU 1973. Armengou, Josep. *La Patum de Berga. Compilació de dades històriques, amb un suplement musical dels Ballets de La Patum. Edició definitiva*. Berga: Edicions del Museu Municipal de Berga, 1973. [2ª edició, considerada definitiva; la primera és de 1968]

ARMENGOU 2012. Armengou, Josep. *Crònica menuda de la Ciutat de Berga (1948-1975)*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 2012 (Col·lecció Arxius i Societat. Quaderns de divulgació històrica, núm. 7)

ARROYO 1990. Arroyo, Salvador. *El Ball de Diables del Vendrell*. El Vendrell: Patronat Municipal de serveis culturals del Vendrell, 1990.

ARROYO 1992. Arroyo, Salvador. "Els balls parlats al Baix Penedès: marc geogràfic i catalogació", dins VVAA. *Els balls parlats a la Catalunya Nova (Teatre popular català)*. Col·lecció l'Agulla, núm. 11. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1992. Pàgines 220-221.

ARROYO 1996a. Arroyo, Salvador. *Els Balls parlats a la Bisbal del Penedès*. La Bisbal del Penedès: Ajuntament de la Bisbal del Penedès, 1996.

ARROYO 1996b. Arroyo i Julivert, Salvador. "El Ball Parlat de Sant Julià de l'Arboç", dins *Miscel·lània penedesenca*, volum 21. 1996. Pàgines 267-301. Disponible en línia a <https://www.raco.cat/index.php/MiscellaniaPenedesenca/article/view/63789> [juny 2020].

ARROYO SD. Arroyo, Salvador. *El ball parlat de sant bartomeu d'Albinyana*. S.L.: Institut d'Estudis Penedesencs, s.d. Consultable a <http://www.iepenedesencs.org/bartomeu.pdf> [maig 2020].

ARROYO / BOFARULL 2004. Arroyo, Salvador. Bofarull, Manuel. *Folklore d'Albinyana i les Peces, recull històric*. (Col·lecció El tinter, 53). Valls: Cossetània Edicions, 2004.

ARXIDUC 1955. Àustria-Toscana, arxiduc Lluís Salvador. *Costumbres de los Mallorquines (Artesanía y Folklore)*, extreta dels volums II i III de l'obra *Las Baleares descritas por la palabra y el grabado*. [Die Balearen in Wort und Bild Geschildert, 1869-1891, volum II (1871) i volum III] Traducció de l'alemany de José Sureda Blanes. Palma de Mallorca: Imprenta Mossén Alcover, 1955.

ATIENZA 1991. Atienza, Antonio. "La Procesión de la «Mare de Déu de la Salut» de Algemés (Valencia)", dins *Revista de Folklore*, núm. 130. Valladolid: Fundación Joaquín Díaz – Obra Cultural de Caja España, 1991. Pàgines 111-134.

AUTOS SACRAMENTALES 1865. [González, Eduardo, Ed.]. *Biblioteca de Autores Españoles, desde la formación del lenguaje hasta nuestros días. Autos Sacramentales desde su origen hasta fines del siglo XVII. Colección escogida, dispuesta y ordenada por Don Eduardo González Pedroso*. Madrid: Ribadeneyra, 1865.

AYATS 2007. Ayats, Jaume. "Moros vénen, Moros van" dins *Caramella. Revista de música i cultura popular*, núm. XVI. Prats de Lluçanès: Associació Caramella, gener –juny 2007. Pàgines 29-31.

BABINGER 1978. Babinger, Franz. *Mehmed the Conqueror and his time*. New Jersey: Princeton University Press, 1978

BALDELLÓ 1946. Baldelló, Francesc. "Órganos y organeros en Barcelona", dins *Anuario Musical*, volum 1. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1946. Pàgines 195-237.

BALDELLÓ 1962. Baldelló, Francesc. "La música en la basílica parroquial de Santa María del Mar de Barcelona", dins *Anuario Musical*, volum 17. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1962. Pàgines 209-241.

BALLÚS 2010. Ballús, Glòria. "El Ball de bastons de Cardona", dins *Festa Major de Cardona 2010* [programa de Festa Major]. Cardona: Ajuntament de Cardona, 2010. Pàgines 131-183.

BARGALLO / PALAU 1991. Bargalló, Josep. Palau, Montserrat. "El «Ball del Sant Crist» en el context del teatre popular català", dins VVAA. *El Ball del Sant Crist de Salomó*. Col·lecció l'Agulla, núm. 7. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1991. Pàgines 43-72.

BASELGA 1896. Baselga, Mariano. *El Cancionero catalán de la Universidad de Zaragoza, exhumado y anotado por el Dr. D. Mariano Baselga y Ramírez de la misma Universidad*. Zaragoza: Cecilio Gasca, 1896.

BATLLE 1946. Batlle, Lluís. "Fiestas en Gerona por la conquista de Granada. Enero-febrero de 1492", dins *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. 1. Girona: 1946. Pàgines 94-107.
Consultable a <https://www.raco.cat/index.php/AnnalsGironins/article/view/53325/63879> [gener 2020].

BAYDAL 2009. Baydal, Vicent. "«Tan grans messions». La financiación de la cruzada de Jaime II de Aragón contra Almería en 1309", dins *Medievalismo: Boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales*. Núm. 19, 2009. Pàgines 57-154. Consultable a <https://revistas.um.es/medievalismo/article/view/115701/109691> [juny 2020]

BECCADELLI 1527. Beccadelli, Antonio [Juan de Molina, trad.]. *Libro Delos dichos y hechos del Rey doñalonso [sic] aora nueuamente traduzido [por Juan de Molina; fue compuesto ... por ... Antonio Panormitano ...]*. València: Juan Joffre, 1527. Biblioteca Valenciana, signatura XVI/550. L'obra fou escrita el 1455.

BELLÓN 2017. Bellón, Toni. *Els bastonets d'Algemés*. Picanya: Edicions del Bullent, 2017.

BELLONI 2018. Belloni, Benedetta. "Reseña. Lope de Vega, Los cautivos de Argel, edición, introducción y notas de N. Ohanna, Castalia, Barcelona, 2017, 331 pp. ISBN: 9788497407892.", dins Carmona, Alba. García, Purificació. Gilabert, Gaston (coords.). *La escena y la pantalla: Lope hoy. Anuario Lope de Vega. Texto, literatura, cultura*, vol. 24. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 2018. Pàgines 349-356. Consultable en línia a <https://doi.org/10.5565/rev/anuariolopedevega.280> [juny 2020].

BENEIXAMA 2016. VVAA.: *Beneixama y sus embajadas. Una mirada retrospectiva a la poesía de la fiesta*. Beneixama: Comissió de Festes de Moros i Cristians, Nostra Sra. de la Divina Aurora, 2016.

BENÍTEZ 2001. Benítez Sánchez-Blanco, Rafael. "La política de Carlos V hacia los moriscos granadinos", dins Martínez Millán, José [coord.]. *Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530-1558)*, volumen 1. Madrid: Sociedad Estatal para la Acción Cultural Exterior, 2001. Pàgines 415-446. https://repositorio.uam.es/bitstream/handle/10486/1185/17088_A22.pdf [desembre 2020].

BERENGUER 1629. Berenguer, Pedro Juan. *VNIVERSAL / EXPLICACION DE LOS MISTERIOS DE N. SANTA FE, / Donde se tratan Discursos graues de todas las materias / predicables prouechosas para todos los Estados. / Con Tablas muy copiosas, y vna predicable, para todas las Dominicas, / Ferias, y Festiuidades de todo el Año. Por el Dotor Pedro Iuan Berenguer y Morales dela ciudad de Alicante, / Retor de la Iglesia parroquial de la villa de Xixona. En Valencia, por Iuan Bautista Marçal, junto a S. Martin. 1629*. Consultable a <https://books.google.es/books?id=93MhPatzfJYC&printsec=frontcover&hl=ca#v=onepage&q&f=false> [juny 2020].

BERNÁLDEZ 1983. Bernáldez Montalvo, José María. *Las tarascas de Madrid*. Madrid: Ayuntamiento de Madrid, Madrid, 1983.

BERTRAN 1990. Bertran, Jordi. "El Ball de Turcs i Cavallets de Tarragona: Evolució documental i paral·lelismes amb el Joc de l'Hort", dins *L'Esperidió. Revista de la Colla Joves Xiquets de Valls*. 3ª època. Primera part (núm. 21, gener) i Segona part (núm. 22, juny). Valls: Colla Joves Xiquets de Valls, 1990.

BERTRAN 1992. Bertran, Jordi. "Inventari dels balls parlats documentats al «Diario Mercantil de Avisos y noticias» i al «Diario de Tarragona». 1856-1900", dins VVAA. *Els balls parlats a la Catalunya Nova (Teatre popular català)*. Col·lecció l'Agulla, núm. 11. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1992. Pàgines 217-219.

BERTRAN 2010. Bertran, Jordi. *El Ball de Diables de Sant Quintí de Mediona*. Article publicat a <http://www.festes.org> <http://www.festes.org/arxiu/diableSantquinti.pdf> [desembre 2019].

BERTRAN 2017a. Bertran, Jordi. "Les representacions del turc en el cicle de Corpus, de Santa Tecla i d'entrades espectacularitzades a Tarragona", dins [Massip, Francesc. Sanchis, Raül (Eds.)]. *La dansa dels altres. Identitat i alteritat en la festa popular*. Catarroja – Barcelona: Editorial Afers, 2017. Pàgines 199-212.

BERTRAN 2017b. Bertran, Jordi. "La construcció de la festa en l'escena de la urbs: el trànsit del segle XV al XVI", dins *Revista de poètica medieval*. Núm. 31. Alcalá: Universidad de Alcalá, 2017. Pàgines 71-85. Consultable en línia a https://recyt.fecyt.es/index.php/revpm/article/download/58669/pdf_14 [juny 2020].

BERTRAN / PALOMAR 2007. Bertran, Jordi. Palomar, Salvador. "Teatre popular de Moros i Cristians", dins *Caramella. Revista de música i cultura popular*, núm. XVI. Prats de Lluçanès: Associació Caramella, gener –juny 2007. Pàgines 6-13.

BISBAL 1983. Bisbal, Mª Antònia. "La impremta a Igualada", dins *Miscellanea Aqualatensia* núm. 3. Igualada: Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, 1983, pàgines 289-312.

BISBAL / MIRET 1986. Bisbal, Mª Antònia. Miret, Mª Teresa. *Diccionari Biogràfic d'Igualadins*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1986.

BISBAL / MIRET / MONCUNILL 2001. Bisbal, Mª Antònia. Miret, Mª Teresa. Moncunill, Conxa. *Els goigs a la comarca de l'Anoia*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 2001.

BLANCAS 1641. Blancas, Gerónimo de. *Coronaciones de los serenísimos reyes de Aragón. Çaragoça*: Diego Dormer, 1641.

BLASCO / MAGDALENA 2002. Blasco, Meritxell. Magdalena, José Ramón. "Una *ketubbá* inédita catalana de Santa Coloma de Montbui (siglo XIV)", dins Romero, Elena (Ed.). *Judaísmo Hispano. Estudios en memoria de José Luis Lacave Riaño*. Volum II. Madrid: Junta de Castilla y León. Diputación Provincial de Burgos. The Rich Foundation. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2002. Pàgines 575-584.

BLASI 1997. Blasi Vallespinosa, Francesc. *Els castells dels Xiquets de Valls*. Valls: Cossetània Edicions, 1997. [primera edició de 1934; edició basada en la segona, de 1948].

BLEDA 1618. Bleda, Jaume (O.P.). *Coronica de los moros de España diuidida en ocho libros*. En Valencia: en la impresion de Felipe Mey, 1618. Consultable a <https://bivaldi.gva.es/es/consulta/registro.cmd?id=2842> [setembre 2020].

BOADES 1873. [Roig i Jalpí, Joan Gaspar]. *Libre dels feyts d'armes de Catalunya compost per Mossen Bernat Boades*. Barcelona: Llibreria d'Alvar Verdaguer, 1873.

BOFARULL 1845. Bofarull, Andreu de. *Anales históricos de Reus, desde su fundación hasta nuestros días*. Reus: Pedro Sabater, 1845. (tomo segundo: 1846)

BOFARULL 1866. Bofarull, Andreu de. *Anales históricos de Reus, desde su fundación hasta nuestros días*. segunda edición, corregida y considerablemente aumentada. Reus: Viuda e hijo de Pedro Sabater, 1866.

BOFARULL 1880. Bofarull, Antoni de. *Costums que's perden y recorts que fugen (Reus de 1820 á 1840)*. Barcelona: La Renaixensa, 1880.

BOLOIX 1927. Boloix i Canela, Jaume. *Poesies*, 2 vols (1888-1920). Igualada: Nicolau Ponceu, 1927.

BONET 1874. Bonet, Ramon. *La gaita y el tamboril. Colección de 30 cantos populares y pastoriles, por el maestro Ramon Bonet*. Barcelona: Andrés Vidal y Roger, s.d. [ca. 1874]

BORONAT 1901. Boronat, Pascual. *Los moriscos españoles y su expulsión. Estudio histórico-crítico*. València: Imprenta de Francisco Vives y Mora, 1901.

BOSCH / SOLÉ / BAYER 1998. [Bosch, Joan. Solé, Joan. Bayer, Xavier (Eds.)]. *Del ball de moros i cristians al Penedès*. Vilafranca del Penedès: Ed. Vilatana, Ed. Columna, 1998.

BOURBON 1261. Bourbon, Étienne. *Tractatus de diversis materiis predicabilibus*. Bibliothèque nationale de France. Département des manuscrits. Latin 15970. Consultable a <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b90671845> [maig 2020].

BOVÉ 1926. BOVÉ, Francesc de Paula: *El Penedès. Folklore dels Balls, danses i Comparses Populars*. El Vendrell: Impremta Ramon, 1926. Utilitzem però la reedició de Vilafranca del Penedès: Joan Solé i Bordes, Editor, 1990.

BRAUDEL 1953. Braudel, Ferdinand. *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*. 2 volums. México: Fondo de Cultura Económica, 1953. [Edició francesa original de 1949]

BRAMON 1995. Bramon, Dolors. "La batalla de Albesa (25 de febrero de 1003) y la primera aceifa de 'Ábd al-Mallk al-Muzaifar (verano del mismo año)", dins *Anaquel de Estudios Árabes*, VI. Madrid: Universidad Complutense, 1995. Pàgines 21-27.

BRAMON 2009. Bramon, Dolors. "L'expulsió dels moriscos, dins *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XX. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2009. Pàgines 69-81.

BRAMON 2017. Bramon, Dolors. *Moros i catalans. La història menys coneguda dels sarraïns a Catalunya*. Barcelona: Angle Editorial, 2017.

BRISSET 1988. Brisset Martín, Demetrio E. *Representaciones rituales Hispánicas de Conquista. Memoria para optar al grado de doctor presentada por [...] Bajo la dirección del Dr. José Luis García García*. Madrid: Universidad Complutense - Facultad de Ciencias de la Información - Sección de Periodismo, 1988.

BRISSET 1993. Brisset Martín, Demetrio E. "Clasificación de los «moros y cristianos»", dins *Gazeta de Antropología*, núm. 10, artículo 12. Granada: Universidad de Granada, 1993. <http://hdl.handle.net/10481/13641> [febrer 2020].

BRISSET 2001. Brisset Martín, Demetrio E. "Fiestas hispanas de moros y cristianos. Historia y significados", dins *Gazeta de Antropología*, núm. 17, artículo 03. Granada: Universidad de Granada, 2001. <http://hdl.handle.net/10481/7433> [febrer 2020].

BRIZ MARTÍNEZ 1620. Briz Martínez, Juan. *Historia de la fundación, y antigüedades de San Ivan de la Peña, y de los reyes de Sobrarve, Aragon, y nauarra, que dieron principio a su Real casa, y procuraron sus acrecentamientos; hasta que se vnió el Principado de Cataluña, con el Reyno de Aragon*. En Çaragoça, por Ivan de Lanaja, 1620. Exemplar a la Diputació de Zaragoza. Consultable a <http://www.bivizar.es/i18n/consulta/registro.do?id=58> [gener 2021]

BRUNET 2001. Brunet, Serge. *Les prêtres des montagnes La vie, la mort, la foi dans les Pyrénées centrales sous l'Ancien Régime*. Aspet: PyrÉGraph, 2001.

BRUNIQUER 1912-1916. Carreras i Candi, Francesc. Gonyalons, Bartomeu. *Rúbriques de Bruniquer. Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*. 5 volums. Barcelona: Henrich y Companyia, 1912-1916.

BUENO 1997. Bueno, Baltasar. *La festa del Corpus*. València: Federico Domenech, S. A., 1997.

BURGUILLO 2016. Burguillo, Javier. "Santos prodigiosos y turcos infernales en *El cerco de Viena* (atribuida a Lope de Vega)", dins *eHumanista. Journal of Iberian Studies*, núm. 33. University of California: Department of Spanish & Portuguese, 2016. Pàgines 97-122.

CABALLERO 1857. Fermín Caballero, Fermín. *Vida del Excmo. Sr. D. Joaquín María López*. Madrid: Imprenta Manuel Minuesa, 1857. Consultable en línia a <http://bidicam.castillalamancha.es/bibdigital/bidicam/i18n/consulta/registro.cmd?id=11240> [juliol 2020].

CABEZA-CÁCERES / MARTÍNEZ 2012. Cabeza-Cáceres, Cristóbal. Martínez Pozo, Miguel Ángel. "La representación de moros y cristianos de Matlán (Cúllar, Granada). Una fiesta enterrada por el éxodo rural", dins *Gazeta de Antropología*, núm. 28 (2), artículo 8. Granada: Universidad de Granada, 2012. <http://hdl.handle.net/10481/22924>

CALDERÓN 1636. Calderón, Pedro. *Primera parte de comedias de Don Pedro Calderon de la Barca. Recogidas per Don Joseph Calderon de la Barcade la Barca su hermano. En Madrid: Por Maria de Quiñones, a costa de Pedro Coello y de Manuel López, Mercaderes de Libros. Año 1636*. Madrid, Biblioteca Nacional, R/39619.

CAPDEVILA 1935. Capdevila, Sanç. *La Seu de Tarragona. Notes històriques sobre la construcció, el tresor, els artistes, els capitulars. Per Mossèn Sanç Capdevila, canonge que fou de la mateixa seu (obra pòstuma)*. Barcelona: Biblioteca Balmes, 1935.

CAPMANY 1936. Capmany, Aureli. "Les carasses als orgues d'església", dins *Curiositats de Catalunya (setmanal)*. Any I, núm. 7. 15 de febrer de 1936. Pàgines 22 a 28. https://ddd.uab.cat/pub/curiositats/curiositats_a1936m2d15n7.pdf [gener 2020].

CAPMANY 1948. Capmany, Aureli. *El ball i la dansa popular a Catalunya*. Col·lecció *Monografies Històriques de Catalunya*, núm. 5. Barcelona: Editorial Millà, 1948.

CAPMANY 1953. Capmany, Aureli. *Les enramades del Corpus a la ciutat de Barcelona*. Barcelona: Dalmau i Jover, 1953.

CARBÓ 2011. Carbó, Amadeu. *El Llibre dels Gegants de la Ciutat. Una aproximació a la tradició i a la història dels gegants de la ciutat de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2011.

CARBONELL 1546. Carbonell, Pere Miquel. *Cròniques de Espanya fins ací no divulgades; que tracta dels Nobles e Invictíssims Reis dels Gots, y gestes de aquells, y dels Comtes de Barcelona; ab moltes coses dignes de perpètua memòria*. Barcelona: Joan Carles Amorós, 1546. (1547 a portada). Biblioteca de Catalunya, Reserva, Bon. 10-VI-25

CARBONELL/BALSELLS 2006. Carbonell, Santi. Balsells, Carles M^a. *5 de gener. Festa de Reis d'Igualada*. Igualada: Comissió Cavalcada Reis Igualada, Fundació Privada, 2006.

CARBONERES 1873. Carboneres, Manuel. *Relación y esplicación histórica de la solemne procesión del Corpus: que anualmente celebra la ciudad de Valencia; basada en la que se publicó en el año 1815 y ampliada con muchísimas notas en vista de los libros manuales de concejos, clavería comuna, y otros documentos del Archivo Municipal de esta ciudad*. València: Domènech, 1873. Reed. Facsímil: París- Valencia, 1994.

CARBONERO SOL 1873. Carbonero y Sol, León. *Indice de los libros prohibidos por el Santo oficio de la inquisicion española*. Madrid: Imprenta de d. A. Perez Dubrull, 1873.

CARETA VIDAL 1879. Careta Vidal, Antoni. "Novas d'un ball popular antich que ha desaparegut y referencias vellas d'altres qu' encara 's conservan", dins *Lo Gay Saber. Periódich literari quinzenal per per escriptors catalans, mallorquins y valencians*. Barcelona. Època II, Any II, Número I. 1 de gener de 1879. Pàgines 1-3.

CARMONA 1683. Carmona, Bartolomé. *Oración panegyrica y historial en la fiesta que consagró en la Hermandad de la Caridad de Sevilla por el triunfo que contra el poder otomano configuieron las armas católicas sobre el cerco de Viena / predicada el R.P.M. Fr. Bartolomé Carmona*. Sevilla: Tomás López de Haro, 1683. Biblioteca de catalunya: Res 511/2-4^a. Disponible en línia a <https://books.google.es/books?vid=BNC:1001966074> [juny 2020].

CARNER 1954. Carner, Antoni. *Estampas Igualadinas. (Pinceladas de la vida local en el siglo XIX)*. Igualada: Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada [Indústries Gráficas Miranda], 1954.

CARNER 1955. Carner, Antoni. *Estampas Igualadinas. Segunda serie*. Igualada: Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada [Indústries Gráficas Miranda], 1955.

CARNER 1958. Carner, Antoni. *Estampas Igualadinas. Tercera serie*. Igualada: Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada [Indústries Gráficas Miranda], 1958.

CARNER 1967. Carner, Antoni: "la Patera", dins el Programa de Festa Major del mateix any.

CARNER 1968. Carner, Antoni: "El Ball de Diables", dins *IGUALADA, Periódico bisemanal*. 1968, agost 10, pàg. 11.

CARNER 1969. Carner, Antoni: "El Ball de Diables", dins *IGUALADA, Periódico bisemanal*. 1969, agost 23, pàg. 14

CARNER 1969a. Carner, Antoni. *L'entrada dels carlins a Igualada (17 i 18 juliol 1873)*. Col·lecció "Episodis de la Història", núm. 124. Barcelona: Rafael Dalmau, editor, 1969.

CARNER 1972. CARNER, Antoni: "Los hombres que me hubiera gustado conocer (8). El «Cargolat» o El fin de la «Patera»", dins *IGUALADA, Periódico bisemanal*. 1972, abril 8, pàg. 5.

CARRASCO 1963. Carrasco Urgoiti, Mª Soledad. "Aspectos folclóricos y literarios de la fiesta de moros y cristianos en España", dins *PMLA (Publications of the Modern Language Association of America)*, volum LXXVIII, núm. 5. Nova York: Modern Language Association of America, 1963. Pàgines 476-491.

CARRASCO 1982 Carrasco Urgoiti, Mª Soledad. "Notas sobre el romance morisco y la comedia de Lope de Vega", dins *Revista de Filología Española*, volum LXII, núm 1/2. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1982. Pàgines 51-76. Consultable en línia a <http://revistadefilologiaespañola.revistas.csic.es/index.php/rfe/article/download/568/634> [febrer 2020].

CARRUTXA 2008. [Palomar, Salvador?]. "La naumàquia reusenca", dins *La Teiera. Apunts de cultura i lliure pensament* del 6 de juny del 2008. <http://carrutxa.blogspot.com/2008/06/la-naumquia-reusenca.html> [octubre 2020]

CARTAÑÀ / MARTORELL 1989. Cartañà, Immaculada. Martorell, Josep M^a. *El Ball de Sant Bartomeu de Roda de Berà*. Col·lecció Monografies, núm. 4. Torredembarra: Centre d'Estudis Sinibald de Mas, 1989.

CARTANYÀ 1992. Cartanyà, Immaculada. "Els balls parlats a la Conca de Barberà", dins *VVAA. Els balls parlats a la Catalunya Nova (Teatre popular català)*. Col·lecció l'Agulla, núm. 11. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1992. Pàgines 222-225.

CARRERAS CANDI 1911. Carreras, Francesc. "L'Inquisició barcelonina, substituïda per l'inquisició castellana (1446-1487)", dins *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, MCMIX-MCMX*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1911. Pàgines 130-177.

CARRERES ZACARÉS 1925. Carreres Zacarés, Salvador. *Ensayo de una bibliografía de libros de fiestas celebradas en Valencia y su antiguo reino*. València: Imprenta de Hijo de F. Vives Mora, 1925 [1926]

CARVAJAL 1493. Carvajal, Bernardino de. *In commemoratione victoriae Bacensis Civitatis [...] Sermo ad Senatium Cardinalium habitus die dominica X Ianuarii MCCCCXC*. [Roma: Stephan Plannck, ca. 1493-1495] <https://daten.digital-e-sammlungen.de/0006/bsb00064991/images/> [març 2020].

CASASNOVAS 2009. Casasnovas, Miquel Àngel. *De turcs, menestrals esglésies i altres històries*. Quaderns de Folklore, núm. 88. Ciutadella: Col·lectiu Folkloric de Ciutadella, 2009.

CASCAVELLS 2003. Vilar, Ramon. Crivillé, Josep. López, Pilar. Hernández, Antoni. *El Ball de Cascavells*. Súria: Ajuntament de Súria - Centre d'Estudis del Bages, 2003.

CASSERRAS 2017. VVAA: *Casserras: escultors de gegants*. Solsona: Ajuntament de Solsona, 1997.

CASTELLÀ 1901. Castellà, Gabriel. "La Patera", dins *La Semana de Igualada. Periódico de intereses religiosos y locales*. Núms. 686 i 687 (10 i 17 d'agost del 1901).

CASTELLÀ 1905. Castellà, Gabriel. "Música popular d'Igualada", dins *Sometent. Portaveu de la Comarca Igualadina*. Any I, núms. 7, 9, 11, 13, 17, 26 i 31 de 15 de juliol a 30 de desembre de 1905.

CASTELLÀ 1908. Castellà, Gabriel. *Monografía histórica y folk-lórica del culto dels igualadins á la Mare de Déu*. Igualada: Nicolau Poncell, 1908.

CASTELLÀ 1914. Castellà, Gabriel. *Igualada en sus relaciones con el Augusto Sacramento Eucarístico. memoria presentada al XXII Congreso Eucarístico Internacional, celebrado en Madrid, durante los días del 24 al 29 de junio del año 1911*. Igualada: Nicolau Poncell, 1914.

CASTELLÀ 1932. Castellà, Gabriel. "Estudi sobre la Patera d'Igualada", dins *DIARI D'IGUALADA*. Núms. 365, 366, 367, 368, 371, 372 i 373 (23 a 30 agost 1932). Treball presentat el 1909 a la *Secció Folk-lòrica* del Centre Excursionista de Catalunya, on fou llegit en sessió pública del dia 10 d'abril d'aquell any.

CASTELLÀ 1943. Castellà, Gabriel. "Estudio sobre la Patera de Igualada", dins *IGUALADA BOLETIN SEMANAL Editado por la Delegación Local de Prensa y Propaganda de F.E.T. y de las J.O.N.S. Año II*, núms. 84 (7 agost), 85 (14 agost), 87 (28 agost), 89 (11 setembre) i 93 (9 octubre).

CASTELLÀ 1957. Castellà, Gabriel. "La iglesia de Santa María de Igualada. Noticia de un inventario antiguo", dins *Analecta sacra tarraconensia*, Vol. XXX, Nº 1, 1957, pág. 153-157.

CASTELLÀ 1973. Castellà, Gabriel (+). *Reseña histórica de la Iglesia de Ntra. Sra. del Rosario de Igualada*. Igualada: Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, 1973. (Reedició d'un text publicat a Lleida el 1929).

CASTELLÀ 2006. Castellà, Gabriel (+). *L'Escola Pia d'Igualada. Assaig històric (anys 1732-2002)*. Igualada: Escola Pia d'Igualada, 2006. (Reedició ampliada modernament d'un text inèdit del 1932, a cura de Joan Farrés, Joan Florensa, Magí Puig i Rosa Mª Sánchez).

CASTELLANOS 1848. Castellanos, Basilio Sebastián de. "Costumbres españolas: De las romerías y verbenas de la Virgen del Carmen y de Santiago Apóstol, así como de las vueltas ecuestres denominadas de Santiago", dins *Museo de las Familias. Lecturas agradables é instructivas*. vol. VI. Madrid, 1848. Pàgines 164-167.

CASTRO 1702. Castro, Francisco de. *Segunda parte de alegria comica, explicada en diferentes assumptos jocosos compuesta por Francisco de Castro [...] y la dedica al excelentissimo señor Don Ioseph Francisco Sarmiento y Velasco [...] [En] Zaragoza: [s.n.], 1702. Entremés de los Gigantones*. Biblioteca de Catalunya Res 1440-12°. Edició de Barcelona: Matheo Barceló, ca. 1779. Biblioteca de Catalunya Res 16-III-35/5

CASTRO 1957. Castro, Américo. *La realidad histórica de España: juicios y comentarios*. México: Editorial Porrúa, 1957.

CASTRO 2019. Castro, Tania. "De tradiciones y xenofobia", dins <https://afrofeminas.com> entrada al blog del dia 5 de gener de 2019. <https://afrofeminas.com/2019/01/05/de-tradiciones-y-xenofobia/> [consulta desembre 2020].

CERVANTES 1615. Cervantes, Miguel de. *Ocho comedias, y ocho entremeses nvevos, nunca representados. Compuestas por Migvel de Ceruantes Saauedra*. Madrid: Por la viuda de Alonso Martin, a costa de Juan de Villarroel, Mercader de Libros, véndese en su casa en la Plazuela del Angel, 1615. Exemplar a Biblioteca Nacional de España. Cervantes, 3209. Consultable a <http://bdh.bne.es/bnearch/detalle/bdh0000165747> [setembre 2020]

CERVELLÓ 2017. Cervelló, Alexandre. *Els orígens del fet casteller: Del Ball de valencians als Xiquets de Valls. Del segle XVIII al 1849*. Valls: Colla Vella dels Xiquets de Valls i Cossetània Edicions, 2017.

CERVERA 1724. [Ignotus]. *Relacion de los festivos aplavsos, con que, la fidelissima ciudad de Cervera ha manifestado sv interior gozo en la proclamacion, y levantamiento del real pendon por el rey nuestro señor D. Luis primero, y en sv real nombre, en 25. de marzo 1724*. Cervera: En la imprenta de la Real Unversidad, por Ioseph Faig.

CERVERA 1807. [Ignotus]. *Demonstraciones, con que la ciudad de cervera ha celebrado la posesion, que de la nueva plaza de regidor primera, y más preeminente del Ayuntamiento de la misma, se sirvio tomar el serenísimo señor D. Manuel de Godoy, Príncipe de la paz [...] en el día 18 de abril de 1807*. Cervera: En la oficina de la Real Universidad, por Sigismundo Bou y Baranera, [1807].

CHIA 1883. Chía, Julián de. *La festividad del Corpus en Gerona desde los primeros tiempos de su institución hasta á fines del siglo XV*. Girona: Imprenta del Hospicio Provincial, 1883.

CHIA 1895. Chía, Julián de. *La festividad del Corpus en Gerona. Noticias históricas acerca de esta festividad desde el siglo XIV hasta nuestros días*. Girona: Paciano Torres, 1895.

CIFRE 2012. Cifre, Miquel. "La desgràcia dels Turcs a Pollença", dins la web *El dia de la desgràcia dels Turcs*, web de Miquel Cifre sobre la feta de Pollença. Disponible en línia a <https://dragut1550.jimdofree.com/> [consulta setembre 2020].

CINGOLANI 2006. Cingolani, Stefano M. Apèndix a l'edició crítica de *Lo Somni* de Bernat Metge. Barcelona: Editorial Barcino, 2006.

CINGOLANI 2016. Cingolani, Stefano M. "Entretenimientos, fiestas, juegos y placeres en la corte de los reyes de Aragón en el siglo XIV", dins *En la España Medieval*. vol. 39. Madrid: Universidad Complutense de Madrid – Departamento de Historia Medieval, 2016. Pàgines 225-248.

CIRICI / MANENT 1977. Cirici, Alexandre. Manent, Ramon. *Ceràmica catalana*. Barcelona: Edicions Destino, 1977.

CLAVÉ / TORRES 1860. Clavé, Anselm. Torres, Josep Maria. *El carnaval de Barcelona en 1860. Batiburrillo de anécdotas, chascarrillos, bufonadas, quid-pro-quos, dislates, traspies, pataletas, fantasmagorías, banderillas, zambras, espasmos, bacanales, bailoteos, mascaradas, diabluras, truenos y otras quisicosazas propias de esta bulliciosa temporada, aliñado en prosa y verso por J. A. Clavé y J. M. Torres.* Barcelona: Librería Española, calle Ancha, número 26, 1860. Consultable en línea a https://books.google.com/books/about/El_Carnaval_de_Barcelona_en_1860.html?id=uQI6H3N0YkEC

COCK 1876. Cock, Henrique. *Relacion del viaje hecho por Felipe II, en 1585 à Zaragoza, Barcelona y Valencia escrita por Henrique Cock, Notario Apostolico y Archivero de la Guardia del Cuerpo Real; y publicada de Real Orden por Alfredo Morel-Fatio y Antonio Rodriguez Villa.* Madrid: [s.n.], 1876 (Imprenta, Estereotipia y Galv. de Aribau y C^a) Consultable a <https://bibliotecadigital.jcyl.es/es/consulta/registro.cmd?id=12990>

COLOMER 1916. Colomer, Francesc Maria. *Història del Sant Crist d'Igualada y del seu culte.* Igualada: Nicolau Poncell, 1916.

COLOMER 1949. Colomer, Ignasi M^a. "Unes Memòries del Prior del Sant Crist, manuscrites (1906 - 1936)", dins *Miscellanea Aqualatensia* núm. 1. Igualada: Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, 1949, pàgines 48-61.

COLOMINAS 1914. Colominas, Timoteu. "La Toça de Montbuu", dins *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, any XXIV, núm. 230. Març 1914, pàgines 57-64.

COLOQUIO 1762. Ornadillo, Diego de [Ignotus?]. *Coloquio al Santo Nacimiento de Nuestro Señor Jesu-Christo entre un Moro, y un Christiano.* En Madrid. *Se hallarà en la Lonja de papel de Andrès de Sotos, mas abaxo de la Porteria de San Martin. Año de 1762.* Exemplar a la British Library General Reference Collection T.1956.(5.). Consultable a https://books.google.es/books/about/Coloquio_in_verse_al_santo_Nacimiento_de.html?id=DXslb6uU7mgC
Altres edicions:

-Córdoba: en casa de Don Juan de Medina, [s.a.] 1763-1779. Sevilla, Universidad. Biblioteca de Humanidades. Ca. 030/181.

-s.l., s.d., ca. 1800. Arxiu Amades de la Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Romanç 2731 Consultable a <http://hdl.handle.net/10687/294006>

-Barcelona: Ignacio Estivill, ca. 1830. Arxiu Amades de la Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Romanç 2726. Consultable a <http://hdl.handle.net/10687/294001>

COMES 1583. Comes, Pere Joan. *Libre de algunes coses asanyalades succehides en Barcelona y en altres parts, format per Pere Joan Comes en 1583 y recóndit en lo arxiu del excel·lentíssim Ajuntament. Ara per primera volta publicat ab deguda llicencia baix la revisió de D. Joseph Puiggarí, oficial del susdit arxiu.* Barcelona: La Renaixensa, 1878.

COMPENDIO 1758. [Argerich, Benet]. *Compendio historial o relacion breve y veridica del portentoso santuario y camara angelical de Nuestra Señora de Monserrate. Dirigido a los piadosos devotos afectos de aquellas personas, que desean verla, y no se les proporciona la fortuna de conseguirlo.* Barcelona: por Juan Jolis, 1758.

CONDE 2005. Conde, Rafael. "La bula de plomo de los reyes de Aragón y la cruz «de Alcoraz»", dins *Emblemata. Revista aragonesa de Emblemática*. Núm. 11. Zaragoza: Institución "Fernando el Católico" (CSIC) - Excma. Diputación Provincial, 2005. Pàgines 59-82. Consultable a https://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/25/75/_ebook.pdf [gener 2021]

CONDESTABLE. [Ignotus]. [Crónica del Condestable] *Relación de los fechos del muy magnifico e mas virtuoso Señor...don Miguel Lucas muy digno Condestable de Castilla.* Biblioteca Nacional de España. Ms. 2092. Consultable a <http://bdh.bne.es/bnearch/detalle/bdh0000043200> [maig 2020].

CONFRARIA 1844. [Confraria de la Minerva]. *Gracias é indulgencias que guanyan los confreres y confrerasas de la Confraria del Cos presiós de Jesu-Christ sacramentat, vulgarment dita de la Minerva lo cual indult de la confraria fou concedit per lo Santíssim Pare papa Pio IV, als 28 Agost del any 1665.* Igualada: Imprenta y librería de Joaquín Jover. Año 1844.

CORDOMÍ 1996. Cordomí, Xavier. "Proposta de redefinició dels àmbits específics d'imatgeria festiva amb portador", dins *II Congrés de cultura popular i tradicional catalana, 1995- 1996. Comunicacions presentades als diversos àmbits.* Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1996. Pàgines 61-63.

CORDOMÍ 2001. Cordomí, Xavier. *Altíssims Senyors, Nobles Bèsties: Imatgeria Festiva de la Barcelona Vella.* Tarragona: Edicions El Mèdol, 2001.

CORNUDELLA 2012. Cornudella, Rafael. "Obres i artistes de França i dels Països Baixos a Catalunya al voltant de 1400", dins *Museu Nacional d'Art de Catalunya. Catalunya 1400. El Gòtic Internacional*. Catàleg de l'Exposició celebrada el 2012. Pàgines 25-37.

CORREA 1999. Correa, Pedro. *Los romances fronterizos. Edición comentada*. (2 vols.). Granada: Universidad de Granada, 1999.

COSTA 1684. Costa, Ramon. *Oracion evangelica, en hazimiento de gracias à la Trinidad de Dios, por los felizes sucessos de las catholicas armas contra el inhumano poderothomano ... / dixola ... Fr. Raymundo Costa [...] cathedral de Barcelona [...] el domingo quarto de Advie[n]to del año 1683. Barcelona: en casa Cormellas, por layme Cays, 1684*. Biblioteca de Catalunya, Res 512/1-4º i 2-III-19/14. Disponible en línia a <https://books.google.es/books?vid=BNC:1001905089>

COVARRUBIAS 1611. Covarrubias, Sebastián de. *Tesoro de la lengua castellana, o española. Compuesto por el licenciado Don Sebastian de Cobarrubias Orozco, Capellan de su Magestad, Maestrescuela y Canonigo de la santa Iglesia de Cuenca, y Consultor del Santo Oficio de la Inquisicion*. Madrid: Luis Sanchez, 1611.

COY 1909. Coy i Cotonat, Agustí. *Vilafranca del Penadés. Su historia y monumentos*. Barcelona: Imprenta de Francisco J. Altés y Alabart, 1909.

CREHUADES 1623. Creuhades, Joan Nicolau. *Solenes y grandiosas Fiestas que la noble y leal Ciudad de Valencia ha hecho por el nuevo Decreto que la Santidad de Gregorio XV. ha concedido en fauor de la inmaculada Concepcion de Maria Madre de Dios y Señora nuestra, sin pecado original concebida. Con el Decreto de su Santidad y el Certamen Poetico. Por Ivan Nicolas Creuhades. En Valencia: por Pedro Patricio Mey, junto a San Martin, 1623*. Exemplar a Biblioteca Valenciana. Fons Carreres — Signatura: XVII/1061. Consultable a <https://bvpb.mcu.es/es/consulta/registro.do?id=405512>

CREUS / OBIOLS 2014. Creus, Laia. Obiols, Lluís. "Els Corporals d'Arcavell: el culte a un miracle eucarístic a la Seu d'Urgell", dins *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, 2012-2013. Ibis 8*. Ripoll: Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, 2014. Pàgines 131 a 158.

CRIVILLÉ 2014. Crivillé, Josep. *El llibre d'orgue de Calaf de Jaume Carrer (1831-1901). Edició a cura de Josep crivillé i Bargalló*. Col·lecció Calaix de Solfa núm. 17. Barcelona: Generalitat de Catalunya i DINSIC Publicacions Musicals, SL, 2014.

CRIVILLÉ / VILAR 2003. Crivillé, Josep. Vilar, Ramon. *El llibre d'orgue de Lleida. Músiques diverses. Edició a cura de Josep crivillé i Ramon Vilar*. Col·lecció Calaix de Solfa núm. 9. Barcelona: Generalitat de Catalunya i DINSIC Publicacions Musicals, SL, 2003.

CRUANYES 1988. Cruanyes, Esteve. *Ball de Diables de l'Arboç*. L'Arboç del Penedès: Ball de Diables de l'Arboç, 1988.

CRUZ 1990. Cruz, Joan. *Els privilegis de la vila d'Igualada*. Biblioteca Abat Oliba, 80. Igualada: Ajuntament d'Igualada / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.

CRUZ 1997. Cruz, Joan. "El municipi igualadí medieval: una aproximació al seu funcionament (1282-circa 1388)", dins *Miscellanea Aqualatensia* núm. 8. Igualada: Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, 1997, pàgines 19-58.

CUADRADA / GARRIGA (Coords.) 2018. Cuadrada, Coral. Garriga, Montserrat (coord.). *El Rescat de les Cent Donzelles o de Sant Esteve*. Monografies de Vila-seca, 23. Vila-seca: Agrupació Cultural de Vila-seca - Publicacions URV, 2018.

CUADRENCH 1998. Cuadrench Bertran, Jaume. "*Gegants i demás impropèris*" de Solsona. Solsona: Solsona Comunicacions, 1998.

CUERVA 2015. Cuerva, Pilar (textos). *Igualada desapareguda*. El Papiol: Editorial Efadós, 2015. Col·lecció Catalunya Desapareguda.

CUNILL 2015. Cunill, Jaume. "L'origen de la plaça cremada. Noves aportacions de l'Arxiu Parroquial de Berga", dins *L'Erol, revista cultural del Berguedà*, núm. 123, pàgines 32 a 35. Berga: Àmbit de Recerques del Berguedà, 2015.

CURET 1957. Curet, Francesc. *Visions barcelonines 1760-1860. Costums, festes i solemnitats*. Barcelona: Dalmau i Jover, S.A., 1957.

DALMASES 1992. Dalmases, Núria de. *Orfebreria catalana medieval: Barcelona 1300-1500 (aproximació a l'estudi)*. 2 vols. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1992.

DALMAU 1615. Dalmau, Joseph. *Relación de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona, las fiestas a la beatificación de la Madre S. Teresa de Iesvs, fundadora [...] de nuestra señora del Carmen, de los Descalços*. Barcelona: Sebastian Matevad, 1615. Barcelona, BC: 16-I-87; Ateneu Barcelonès 110694.

DELCLÒS 1944. Delclòs, Antoni. "Gigantes, cabezudos y demás entremeses", dins *Diario Español de la F.E.T. y de las J.O.N.S.* Año V, núm. 1765. Tarragona, 23 de setembre de 1944, pàgina 2.

DELGADO 1996. Delgado, Manuel. "Tú 'étnico', yo normal", dins *El País*, edició catalana, 23 de desembre de 1996. Publicat també a *El cor de les aparences. Bloc de Manuel Delgado*, entrada del dia 7 de desembre de 2020. <https://manueldelgadoruiz.blogspot.com/2015/02/tu-etnico-yo-normal.html> [desembre 2020]

DEPLUVREZ 1983. Depluvrez, Jean-Marc. "Géants et processions a Segovie. Une première approche", dins *Les géants processionels en Europe. Colloque du 20 au 22 Août 1981 (500ème anniversaire de Goliath)*. Ath: Commission royale belge de folklore (section wallonne), 1983, pàgines 211-239.

DÍAZ 1993. Díaz Borrás, Andrés. Los orígenes de la piratería islámica en Valencia. *La ofensiva musulmana trecentista y la reacción cristiana. Anuario de Estudios Medievales*, Annex 28. Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques. Institució Milà i Fontanals, 1993.

DOLCET 1999. Dolcet, Josep. "L'òpera i la música escènica en el classicisme", dins Aviñoa, Xosé (dir.). *Història de la Música Catalana, Valenciana i Balear. Volum II. Barroc i Classicisme*. Barcelona: Edicions 62, 1999. Pàgines 171-190.

DOMÈNECH 2009. Domènech, Albert. "L'altre 11 de setembre borbònic (1802), l'entrada de Carles IV a Barcelona". Entrada al blog *Piscobabis librorum* del dia 7 de setembre del 2009. <http://librorum.piscobabis.cat/2009/09/laltre-11-de-setembre-borbonic-lentrada.html> [juliol 2020].

DOMENGE 2008. Domenge, Joana. "Els cavallets de Felanitx. Entrevista amb Andreu Adrover" dins *Caramella. Revista de música i cultura popular*, núm. XIX. Prats de Lluçanès: Associació Caramella, juliol-desembre 2008. Pàgines 76-78.

DOMENGE 2012. Domenge, Joan. "«localia ornamentaque cappellae et alia pretiosissima bona» Orfebreria a Catalunya a l'entorn del 1400", dins *Catalunya 1400. El Gòtic Internacional*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2012. Pàgines 65-79.

DURAN 1828. Durán, Agustín. *Romancero de romances moriscos: compuesto de todos los de esta clase que contiene el Romancero general, impreso en 1614*. Madrid: Imprenta de D. León Amarita, 1828. Consultable en línia a <https://books.google.es/books?id=x12gzM80EnEC>

DURAN 1943. Duran i Sanpere, Agustí. *La Fiesta del Corpus*. Barcelona: Aymà (*Barcelona Històrica y Monumental*), 1943.

DURAN 1973a. Duran i Sanpere, Agustí. *Barcelona i la seva història. Vol. I: La formació d'una gran ciutat*. Barcelona: Curial Edicions (Documents de cultura, 2), 1973.

DURAN 1973b. Duran i Sanpere, Agustí. *Barcelona i la seva història. Vol. II: La Societat i l'organització del treball*. Barcelona: Curial Edicions (Documents de cultura, 4), 1973.

DURAN 1975. Duran i Sanpere, Agustí. *Barcelona i la seva història. Vol. III: L'art i la cultura*. Barcelona: Curial Edicions (Documents de cultura, 7), 1975.

DURAN 1984. Agustí Duran i Sanpere. Eulàlia Duran Grau. *La passió de Cervera: misteri del segle XVI*. Barcelona: Curial edicions catalanes, 1984.

DURAN 1998. [Duran, Eulàlia, dir.]. *Repertori de manuscrits catalans, 1474-1620, Volum 4*. Memòries de la secció Històrico-Arqueològica, LXXXI. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1998.

DURAN 2012. Duran Pujol, Montserrat. *Llibre de la confraria y ofici de perayres de la vila de Igualada*. 2 vols. Col.lecció Textos i Documents, 45. Barcelona: Fundació Noguera, 2012

ERRA 2020. Erra, Miquel. "La confraria i el Rei Moro", dins *El 9 Nou. Periòdic independent d'Osona i el Ripollès*. Any XLIII, núm. 4004. Dilluns 26 d'octubre de 2020. Pàgines 26-27.

ESPAÑOL 1994. Español, Francesca. "Ecos del sentimiento antimusulmán en el Spill de Jaume Roig", dins *Sharq Al-Andalus. Estudios Mudéjares y Moriscos*, núms. 10-11 (1993-1994). *Homenaje a Mª Jesús Rubiera Mata*. Alacant: Universidad de Alicante. Área de Estudios Árabes e Islámicos, 1994. Pàgines 325-348.

ESPAÑOL 2012. Español, Francesca. "Iconografía antisemita", dins *Lambard. Estudios d'art medieval*. Vol. XXIII. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans – Amics de l'Art Romànic, 2012. Pàgines 71-101.

ESPINOSA 1761. Espinosa de los Monteros, Manuel. *Libro de la ordenanza de los toques de pifanos y tambores que se tocan nuevamente en la ynfantería. española compuestos por Dn. Manuel Espinosa*. 1761. Biblioteca Nacional de España, Ms 2791 <http://bdh.bne.es/bnearch/detalle/bdh0000113427>

ESPINOSA 1769. *Espinosa de los Monteros, Manuel. Toques de guerra que deberan observar uniformemente los pifanos, clarinetes y tambores de S.M. concertados por Dn. Manuel de Espinosa, musico de la capilla Real*. [Madrid]: Juan Moreno tejada, 1769. Biblioteca Nacional de España, M/8684 <http://bdh.bne.es/bnearch/detalle/bdh0000111410>

ESTRADA 2009. Estrada, Gemma. *Les festes de la commemoració del Centenari de la Guerra del Francès*. Barcelona: Ajuntament del Bruc - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009.

FÀBREGAS 1976. Fàbregas, Xavier. *Cavallers, dracs i dimonis*. Barcelona: Publicacions de l'abadia de Montserrat, 1976.

FALCÓ 2017. Falcó Ibàñez, Anaís. *Patum: música i festa*. Tesi doctoral dirigida per Joaquim Rabaseda. Universitat Autònoma de Barcelona. Departament d'Art i de Musicologia, 2017. <https://ddd.uab.cat/record/187353> [juny 2020]

FARRÉ 1992. Farré Anguera, Filo. "Els darrers balls parlats a l'Espluga de Francolí", dins *VVAA. Els balls parlats a la Catalunya Nova (Teatre popular català)*. Col·lecció l'Agulla, núm. 11. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1992. Pàgines 214-216.

FARRÉS 2003. Farrés, Joan. *Reis d'Igualada...Nit d'il·lusió*. Igualada: Comissió Cavalcada Reis Igualada, Fundació Privada, 2003.

FARRÉS 2010. Farrés, Joan. *A l'entorn del Sant Crist d'Igualada. Cronologia de fets històrics socials i religiosos (1590-2009)*. Igualada: Priors del Sant Crist d'Igualada, 2010.

FAVÀ 2018. Favà, Cèsar. *Imatges per a un culte emergent. Els retaules del Corpus Christi a la Catalunya dels segles XIV i XV*. Tesi doctoral presentada a la Universitat Autònoma de Barcelona (Departament d'Art i de Musicologia), 2018. <https://www.tdx.cat/handle/10803/482015> / <http://hdl.handle.net/10803/482015>

FELIPÓ 2005. Felipó, Ramon. *La Patum. El Corpus Christi de Berga*. Tarragona: Edicions el Mèdol, 2005. Col·lecció El mèdol – Fòrum, 36.

FERNÁNDEZ 2015. Fernández, Olaya. "Levinas y la alteridad: cinco planos", dins *Brocar. Cuadernos de Investigación Histórica*. Núm. 39. Logroño: Universidad de la Rioja, 2015. Pàgines 423-443. Consultable en línia a <https://publicaciones.unirioja.es/ojs/index.php/brocar/article/view/2902> [consulta abril 2020]

FERNÁNDEZ-CUADRENCH. Fernández-Cuadrench, Jordi. "Les processons extraordinàries a la Barcelona baixmedieval (1339-1498). Assaig tipològic", dins *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm 26. Barcelona: 2005. Pàg. 403-428.

FERRANDO 1991. Ferrando, Anna (Ed.). "El «Ball del Sant Crist de Salomó». (Còpia de Josep Cardona sobre l'original de Marc Fusté. Any 1843)", dins *VVAA. El Ball del Sant Crist de Salomó*. Col·lecció l'Agulla, núm. 7. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1991. Pàgines 141-172.

FERREIRA 2016. Ferreira, Isabel Cristina. "Iconografía da Guerra Santa no território português (séculos XII-XIV)", dins *Ayala Martínez, Carlos de. Henriët, Patrick. Palacios Ontalva, J. Santiago (dirs.). Orígenes y desarrollo de la Guerra Santa en la Península Ibérica. Palabras e Imágenes para una legitimación (siglos X-XIV)*. Madrid: Casa de Velázquez, 2016. En línia, sense paginar. Consultable en línia a <http://books.openedition.org/cvz/326> [gener 2020]

FERRER 1987. Ferrer Mallol, Maria Teresa. *Els sarraïns de la Corona Catalano-aragonesa en el segle XIV. Segregació i Discriminació. Anuario de Estudios Medievales*, Annex 16. Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques. Institució Milà i Fontanals, 1987.

FERRER 1988. Ferrer Mallol, Maria Teresa. *La frontera amb l'islam en el segle XIV. Cristians i sarraïns al País Valencià. Anuario de Estudios Medievales*, Annex 18. Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques. Institució Milà i Fontanals, 1988.

FERRER 1992. Ferrer Valls, Teresa. "El espectáculo profano en la Edad Media: espacio escénico y escenografía", dins [Beltrán, R. Canet, J.L. Siresa, J. L. (Eds.)]. *Historias y ficciones. Coloquio sobre la literatura del siglo XV: actas del Coloquio Internacional ... celebrado en Valencia los días 29, 30 y 31 de octubre de 1990*. València: Universitat de València. Departament de Filologia Espanyola, 1992. Pàgines 307-322.

FERRER 2004. Ferrer Mallol, Maria Teresa. "El Piero da Rabat cartelano, corsaro crudelissimo de la novel·la LIV de Giovanni Sercambi és Pere Fuster, corsari valencià renegat?", dins [Colón, Germà. Martínez Romero, Tomàs. Perea, Mª Pilar (Eds.)]. *La cultura catalana en projecció de futur: homenatge a Josep Massot i Muntaner*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, 2004. Pàgines 215-222. https://digital.csic.es/bitstream/10261/23803/1/Ferrer_Piero_da_Rabat.pdf. [juny 2020]

FERRER 2005. Ferrer Mallol, Maria Teresa. "la incursió de l'exèrcit de Granada de 1304 pel regne de València i l'atac a Cocentaina", dins *Alberri. Quaderns d'investigació del Centre d'Estudis Contestans*, núm. 15. Cocentaina: Centre d'Estudis Contestans, 2002 [2005]. Pàgines 53-150. https://digital.csic.es/bitstream/10261/23443/1/Ferrer_Cocentaina.pdf [juny 2020]

FERRER 2008. Ferrer Mallol, Maria Teresa. "La guerra en cors amb els països musulmans occidentals en els primers anys del regnat de Jaume II (1291-1309)", dins *Anuario de Estudios Medievales*, número 38, fascicle 2. Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques. Institució Milà i Fontanals, 2008. Pàgines 831-865.

FERRER 2015. Ferrer Mallol, Mª Teresa. "El rei Martí i el seu regnat a través de textos de cròniques", dins *Martí l'Humà: el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'interregne i el Compromís de Casp / Edició a cura de M. Teresa Ferrer i Mallol*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2015. Memòries de la secció Històrico-Arqueològica, XCVIII. Pàgines 901-962. <https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000216/00000058.pdf> [desembre 2019].

FERRER – ANGUERA 1964. Ferrer, Albert. Anguera, Antoni. *Llibre dels gegants i demás entremesos populars de Vilanova i La Geltrú*. Vilanova i La Geltrú: Joan Rius i Vila, Editor, 1964.

FIGUEROLA 1980. VVAA. *Notes històriques de Figuerola: commemoració del mil·lenari de la primera notícia escrita de Figuerola: 980-1980*. Figuerola : Ajuntament de Figuerola. Comissió del Mil·lenari, 1980

FITÓ 2012. Fitó, Albert. *La Festa Major de Tàrraga. Història, entremesos i elements folklòrics*. Tàrraga: Ajuntament de Tàrraga, 2012. Col·lecció Natan estudis, 37.

FLOREJACHS 1877. Florejachs, Climent. "Patum", dins *El Bergadán*. Suplemento al Núm. 42. 3 de juny de 1877. Pàgines 1-2. Exemplar a l'hemeroteca privada de la família Sistach de Berga.

FLÓREZ 1859. Flórez, Enrique. *España Sagrada, Tomo XXV. Contiene las memorias eclesiásticas antiguas de la Santa Iglesia de Tarragona*. Madrid: Real Acadèmia de la Historia (Imprenta de José Rodríguez), 1859.

FONT DE RUBINAT 1926. Font de Rubinat, Pau. "Festas de Reus", dins *Revista del Centre de Lectura de Reus*. 3ª època. Núms. 157-158, Agost 1926. Pàgines 225-232.

FONT SAGUÉ 1901. Font Sagué, Norbert. "Per què Sant Jordi és patró de Catalunya?", dins *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. Any XI, Núm. 75, abril de 1901. Pàgines 109-114.

FONTANA / VILLARES 2007. Fontana, Josep. Villares, Ramon (dir.). *Historia de España. Vol. 6. La época del liberalismo*. Barcelona: Crítica - Marcial Pons, 2007.

FONTANALS 2015. Fontanals, Blai. "El que ens faltava....un ball de Moros i Cristians", dins *Programa de la Festa Major de Sant Bartomeu i Santa Tecla de Sitges 2015*. Sitges: Ajuntament de Sitges, 2015. Pàg. 28 a 31.

FONTOVA 2012. Fontova, Ramon. *Les representacions festives a Lleida (1700-1975)*. Col·lecció Guillem Botet. Estudis Monogràfics, 2. Lleida: Ajuntament de Lleida – Pagès editors, 2012.

FONTOVA 2015. Fontova, Ramon. "El ball de Moros i Cristians de Lleida", dins [Massip, Francesc. Navarro, Pere. Palau, Montserrat (Eds.)]. *Teatralitat popular i tradició. II Congrés Internacional de Balls Parlats*. Catarroja (València) - Barcelona: Editorial Afers, 2015. Pàgines 197-206.

- FRANCO 2017. Franco, Borja. "Images of Islam in the Ephemeral Art of the Spanish Habsburgs: an initial approach", dins *Changing the Enemy, Visualizing the Other. Contacts between Muslims and Christians in the Early Modern Mediterranean Art*. Il Capitale Culturale. Studies on the Value of Cultural Heritage. Supplementi (6/2017). Macerata: Università degli Studi di Macerata, 2017. <http://riviste.unimc.it/index.php/cap-cult/article/view/1725/1239> [abril 2020]
- FRANCO 2020. Franco Llopis, Borja. "Cara a cara frente al enemigo. Imágenes del enemigo en la cultura visual, desde la Edad Media a la actualidad: una introducción" dins, Franco, Borja [ed.]. *Eikón Imago*. Vol 9, No 1 (2020): Guerra y alteridad. Imágenes del enemigo en la cultura visual de la Edad Media a la actualidad. Madrid: Universidad Complutense, 2020. Pàgines 1-8. <http://capire.es/eikonimago/index.php/eikonimago/article/download/485/pdf> [desembre 2020]
- FRANQUESA 1883. Franquesa, Josep. "La Patera", dins *Ateneo Igualadí de la Classe Obrera. Composicions premiadas en la Certámen de 1883*. Igualada: Imprenta de Mariano Abadal, 1884.
- FRECHINA 2007a. Frechina Josep Vicent. "Moros i Cristians. Entre la Tradició i la postmodernitat", dins *Caramella. Revista de música i cultura popular*, núm. XVI. Prats de Lluçanès: Associació Caramella, gener -juny 2007. Pàgines 4-5.
- FRECHINA 2007b. Frechina Josep Vicent. "Els moros com a horitzó mític. Aproximació a la toponímia", dins *Caramella. Revista de música i cultura popular*, núm. XVI. Prats de Lluçanès: Associació Caramella, gener -juny 2007. Pàgines 25-28.
- FRECHINA 2018. Josep Vicent Frechina, "El bestiari festiu del Corpus valencià", dins [Josep Lluís Marín (coord.)]. *Els papers del Corpus*, núm. 2. València: Ajuntament de València - Regidoria de Cultura Festiva, 2018. Pàgines 29-71.
- GALCERAN 1977. Galceran, Salvador. *Dietari de la fidelíssima Vila de Puigcerdà. Transcripció literal del text i comentari original*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1977.
- GALOBART 1993. Galobart, Josep. "Un estendard musulmà ofrenat a la Mare de Déu de Montserrat pel marquès de Gironella", dins *Montserrat. Butlletí del Santuari*. 2ª època, núm. 35. Abadia de Montserrat: gener abril de 1933. Pàgines 59-62.
- GARCIA 1416. Alvaro García de Santa María. Primera part d'una *Història de Joan II, rei de Castella*, de l'any 1406 al 1416. Bibliothèque Nationale de France, manuscrit *Espagnol 104*, folis 201v-202r. Consultable a <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b100325882> [març 2020]
- GARCÍA-ARENAL 2016. García-Arenal, Mercedes. "Mi padre moro, yo moro: The Inheritance of Belief in Early Modern Iberia", dins García-Arenal Mercedes (Ed.). *After Conversion: Iberia and the Emergence of Modernity*. Leiden-Boston: Brill, 2016. Pàgines 304-335. Consultable a www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctt1w76wmk.17 [desembre 2020]
- GARGANTÉ 2009. Garganté, Maria. "«Sumptuosas fiestas, festivas demostraciones y lucidos obsequios»: festa i efímer a la ciutat de Vic al segle XVIII", dins *AUSA*, núm. XXIV. Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 2009. Pàgines 321-341.
- GARGANTÉ 2011. Garganté, Maria. *Festa, arquitectura i devoció a la Catalunya del Barroc*. Biblioteca de cultura popular Valeri Serra i Boldú, 22. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011.
- GARGANTÉ 2012. Garganté, Maria. "Festa i emblema a la Manresa Setcentista: alguns exemples", dins *EMBLECAT. Estudis de la Imatge, Art i Societat*. Núm. 1, 2012. Pàgines 9-14
- GARGANTÉ 2018. Garganté, Maria. "Les festes de beatificació de Teresa de Jesús a les ciutats catalanes segons la Relación de Josep Dalmau", dins *EMBLECAT. Estudis de la Imatge, Art i Societat*. Núm. 7, 2018. Pàgines 23-52.
- GARGANTÉ / VILARRÚBIAS 2020. Garganté, Maria. Vilarrúbias, Daniel. "Veure i ser vist: les processons a la ciutat", dins *Canemàs. Revista de pensament associatiu*, núm. 20. Barcelona: Ens de l'Associacionisme Cultural Català, 2020. Pàgines 68-77.
- GARRICH 2002. Garrich, Montserrat. *Els Cavallets Cotoners de Barcelona. Cavallets, Cavallins i Cotonines*. Barcelona: Esbart Català de Dansaires, 2002.
- GARRICH 2002b. Garrich, Montserrat. "Els Cavallets Cotoners de Barcelona. del 1601 al 2001", dins *Caramella. Revista de Música i Cultura Popular*, núm. VI. Prats de Lluçanès, Associació Caramella, 2002. Pàgines 52-57.

GARRIDO 2003. Garrido Valls, Josep-David. "Enemies and Allies: The crown of Aragon and Al-Andalus in the Twelfth Century", dins [Kagay, Donald J. Villalon, Andrew. (Eds.)]. *Crusaders, Condottieri, and Cannon. Medieval Warfare in Societies Around the Mediterranean*. Leiden - Boston: Brill, 2003. Pàgines 175-192.

GESTOSO PÉREZ 1910. Gestoso Pérez, José. *Curiosidades antiguas sevillanas por José Gestoso y Pérez (serie segunda)*. Sevilla: En la oficina del periódico El Correo de Andalucía, 1910. Consultable a <https://archive.org/details/curiosidadesanti00gestuoft>

GIBERT 1923. Gibert, Agustí M^a. "Aplec documental de notícies històriques, Solcina (Vilaseca) (continuació)", dins Butlletí Arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense, 1923, Núm. 12, pàgines 48-49. Consultable en línia a <https://raco.cat/index.php/ButlletiArq/article/view/333929>

GILI 1997. Gili, Antoni. *Sant Antoni Abat, festa popular d'Artà*. Palma de Mallorca: Edicions Documenta Balear, 1997.

GIMENEZ 1911. Giménez, Andrés. "Documentos de Túnez, originales o traducidos del Archivo de la Corona de Aragón", dins *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, MCMIX-MCMX*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1911. Pàgines 210-259.

GIRONA 1619. [Anònim]. *Relación sumaria de las fiestas que la ciudad de Gerona á hecho en honra de la Inmaculada concepción de la Virgen Madre con ocasión del juramento de su Universidad, y establecido decreto de defendella*. Girona: en la Empronta de Gaspar Garrich. Año 1619. [8 pàgines sense numerar]

GIRONA 1915. Girona. "Itinerari del Rey en Martí, 1403-1410", dins *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, MCMXIII-MCMXIV*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1915. Pàgines 515-654.

GIRONELLA 2010. Gironella, Anna. *El monestir de Sant Daniel (Girona). Mil anys de vida a la Vall*. Girona: Ajuntament de Girona / Fundació Abertis, 2010.

GISCAFRÉ 1634. Giscafré, Pere. *Triunfo del Santo Misterio de la Vera Cruz de la villa de Cervera. Dividido en tres libros, que comprehenden la historia, y milagros [...] y las solenes fiestas que se hizieron el año de 1620 por su recuperacion, y el de 1633 por su traslacion*. Barcelona: en casa de Sebastian y layme Matevad, 1634.

GOBIUS 1480. Gobius, Johannes Junior. *Scala coeli*. Ulm: Johann Zainer, 1480. Exemplar a la Bayerische Staatsbibliothek de Múnich. Consultable en línia a <https://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0004/bsb00042665/images/index.html>

GÓMEZ DE CASTRO 1561. Gómez de Castro, Alvar. *Recebimiento que la Imperial ciudad de Toledo hizo a la Magestad de la Reyna nuestra señora doña Ysabel, hija del Rey Henrico II de Francia: qua[n]do nuevamente entro en ella a celebrar las fiestas de sus felicissimas bodas, con el Rey don Philippe nuestro señor II deste nombre*. Toledo: en casa de Iuan de Ayala, 1561. Exemplar a Biblioteca Nacional de España, R.9385. <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000055240> [desembre 2020]

GÓMEZ DE CASTRO 1569. Gómez de castro, Alvar. *De rebus gestis a Francisco Ximeno Cisnerio Archiepiscopo Toletano libri octo*. Alcalá de Henares: Andrés Angulo, 1569. Exemplar a Biblioteca Nacional de España, Usoz 9453. <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000079736> [desembre 2020]

GÓMEZ 1995. Gómez García, Pedro. "Las funciones de moros y cristianos en la Alpujarra: Antropología e historia" dins *Chronica Nova*, núm 22. Granada: Departamento de Historia Moderna y de América, Universidad de Granada, 1995. Pàg. 141-163. <http://hdl.handle.net/10481/50472>

GOMIS 1852. Gomis, Jaume. *La sagrada imagen del santo Cristo de Igualada. Historia del origen de su veneración y prodigios, por el Dr. D. Juan Padró y Serrals, presbítero. Segunda edición, mejorada considerablemente, y aumentada con una estensa descripción de aquella villa por Don Jaime Gomis y Galtés, presbítero*. Igualada. Imprenta de Joaquín Jover y Serra, 1852. Exemplar a la Biblioteca Central d'Igualada.

GONZÁLEZ 2017. González, Miquel. *L'orgueneria a Catalunya (1688-1803). Catalogació, descripció i estudi de documents contractuals*. Tesi doctoral dirigida per Josep Mª Gregori. Bellaterra: Universitat Autònoma de Bcelona, 2017. Consultable a <https://ddd.uab.cat/record/188089>

GONZALVO 1996. Gonzalvo, Gener. "Els jueus i els Usatges de Barcelona", dins *Barcelona Quaderns d'Història*, núms. 2/3. Barcelona: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, 1996. Pàgines 117-124. <https://core.ac.uk/download/pdf/39097316.pdf>

GRACIA 1613. Gracia, Francisco de. *Relacion al Rey don Phelipe III nuestro señor del nombre, sitio, planta, fertilidad, poblaciones, castillos, iglesias y personas del Valle de Aran, de los reyes que le han poseydo, ... leyes y gouierno / por... Iuan Francisco de Gracia de Tolba*. Huesca: Pedro Cabarte, 1613.

GRAU 1860. Grau Company, Josep. *Reseña de las diversiones públicas y particulares con que esta Ciudad ha celebrado esta época y la entrada del ejército Español en Tetuan. por D. J. G. y C. Reus: Imprenta de Juan Muñoa, marzo de 1860*. Exemplar a l'Arxiu Comarcal del Baix Camp, Biblioteca auxiliar.

GRAU 1995. Grau, Jan. *Cavallets, Cavallins, Cavalls Cotoners, Cotonines...* Article per al portal www.festes.org. Consultable en línia a <http://www.festes.org/arxiu/cavallets.pdf>

GRAU 2007. Grau, Jan. "Gegants moros, àrabs, alarbs, agarens, sarraïns i similars" dins *Caramella. Revista de música i cultura popular*, núm. XVI. Prats de Lluçanès: Associació Caramella, gener -juny 2007. Pàgines 19-24.

GRAU 2011. Grau, Jan. "Les carasses d'orgue", dins *Modilianum. Revista d'estudis del Moianès*, volum VIII, núm. 45, segon semestre. Moià: Associació Cultural Modilianum, 2011. Pàgines 29-50.

GRAU 2014 Grau, Jan. "Expedient G AJA-1658-g DIV LO GEGANT (I i II)", dins *Gegants. Revista trimestral d'imatgeria festiva i cultura popular*. Núms. 107 (tardor 2014) i 108 (hivern 2015). Barcelona: Agrupació de Colles de Geganters de Catalunya.

GRAU ENFRUNS 1998. Grau Enfruns, Jaume. "De la destrucció de les primeres cotonines vilafranquines en el segle XVII", dins *El 3 DE VUIT*, divendres 15 de maig de 1998. Pàgines 18-20.

GRAU PUJOL. Grau Pujol, Josep M^a. *300 aniversari de la benedicció de l'església de Sant Miquel d'Almóster, 1704-2004*. Almóster: Ajuntament d'Almóster – Parròquia de Sant Miquel Arcàngel d'Almóster, 2004.

GRAU SERRA 1912. Grau Serra, Mn. Josep. "Colección de usos y costumbres antiguos y modernos de la ciudad de Valls y su comarca y especialmente en relación con la Virgen de la Candela", dins *Certámen Público celebrado por la Academia Bibliográfico-Mariana para solemnizar el aniversario XLIX de su instalación en la tarde del 15 de octubre de 1911 [Nuestra Señora de la Candela (Valls)]*. Lleida: Imprenta Mariana, 1912.

GREGOIRE 1777. Grégoire, Gaspard. *Explication des cérémonies de la Fête-Dieu d'Aix en Provence: Ornée de figures du Lieutenant de Prince d'Amour; du Roi & bâtonniers de la Bazouche; de l'Abbé de la Ville; & des Jeux des Diables, des Razcassetos, des Apôtres, de la Reine de Saba, des Tirassons, des Chevaux frux, &c. &c. &c. Et des Airs notés, consacrés à cette Fête*. Aix-en-Provence: Chez Esprit David, Imprimeur du Roi, 1777. Consultable en línia a <https://archive.org/details/explicationdesce00greg>

GREGORI / ROMEU 2016. Gregori, Josep M^a. Romeu, Anna. "La música a Santa Maria d'Igualada", dins *Inventari dels fons musicals de Catalunya. Volum 9: Fons de la basílica de Santa Maria d'Igualada de l'Arxiu Comarcal de l'Anoia*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona - Servei de Publicacions, 2016. Pàgines XIII-CXXI.

GÜELL 2011. Güell, Xavier. "Els balls de Santa Ursucina i de Voluntaris Catalans a Vilanova el 1862", dins *El blog de Xavier Güell*, entrada del 10 de juliol de 2011. <https://balldexiquetsdevalls.wordpress.com/2011/07/10/els-balls-de-santa-ursucina-i-de-voluntaris-catalans-a-vilanova-el-1862/> [consulta gener 2019]

GÜELL 2012. Güell, Xavier. "Gràcia, 1850", dins *El blog de Xavier Güell*, entrada del 5 d'octubre del 2012. <https://balldexiquetsdevalls.wordpress.com/2012/10/05/gracia-1850/> [consulta gener 2019]

GÜELL 2013. Güell, Xavier. *La moixiganga d'Igualada. De l'apogeu a la decadència castellera*. Quaderns de la Brufaganya, núm. 2. Vilanova i la Geltrú: Bonaire, 2013.

HARRIS 1994. Harris, Max. "Muhammed and the Virgin: Folk Dramatizations of Battles between Moors and Christians in Modern Spain", dins *TDR (The Drama Review)*, Vol. 38, No. 1 (spring 1994). Pàgines 45-61.

HARRIS 1997. Harris, Max. "A Catalan Corpus Christi Play: The Martyrdom of St. Sebastian with the Hobby Horses and the Turks", dins *Comparative Drama*, Vol. 31, No. 2 (Summer 1997). Pàgines 224-247.

HARRIS 1998. Harris, Max. "Fireworks, Turks, and Long-Necked Mules: Pyrotechnic Theater in Germany and Catalonia", dins *Comparative Drama*, Vol. 32, No. 3 (fall 1998). Pàgines 362-388.

HARRIS 2000. Harris, Max: *Aztecs, Moors, and Christians: festivals of reconquest in Mexico and Spain*. Austin: University of Texas Press, 2000.

HAUF 2015. Hauf, Albert G. "El panorama literari en temps del rei Martí", dins *Martí l'Humà: el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el Compromís de Casp / Edició a cura de M. Teresa Ferrer i Mallol*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2015. Memòries de la secció Històrico-Arqueològica, XCVIII. Pàgines 591-618. <https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000216/00000044.pdf>

HERNÁNDEZ 1591. Hernández, Miguel. *Vida, martyrio y translación de la gloriosa virgen y martyr santa Leocadia. Que escrivio el padre Miguel Hernandez de la Compañia de Jesus, con la relacion, de lo que passo en la vltima translacion, que se hizo de las santas reliquias de Flandes a Toledo*. Toledo: Pedro Rodríguez, 1591. <https://digibug.ugr.es/handle/10481/10603> [novembre 2020]

HERRERA 1509. Herrera, Martín. [Cátedra, Pedro M. Valero, Juan Miguel. Bautista, Francisco. (Eds.).] *"Historias de la divinal victoria de Orán" por Martín de Herrera*. San Millán de la Cogolla: CILENGUA, 2009.

HERRERA 1983. Herrera, María Luisa. "Los gigantes procesionales en España", dins *Les géants processionels en Europe. Colloque du 20 au 22 Août 1981 (500ème anniversaire de Goliath)*. Ath: Commission royale belge de folklore (section wallonne), 1983. Pàgines 133-150.

HERTEL 2018. Hertel, Patricia. "Juegos de identidad. Las fiestas de moros y cristianos como difusoras de una narrativa histórica nacional", dins *Didáctica de las Ciencias Experimentales y Sociales* (Revista del Departament de Didàctica de les Ciències Experimentals i Socials de la Universitat de València), nº 35, 2018, pàg. 45-58
Consultable en línia a <https://ojs.uv.es/index.php/dces/article/download/13679/pdf>

HOYOS 1983. Hoyos Sancho, Nieves de. "Sobre Meurant y los gigantes", dins *Les géants processionels en Europe. Colloque du 20 au 22 Août 1981 (500ème anniversaire de Goliath)*. Ath: Commission royale belge de folklore (section wallonne), 1983, pàgs. 163-171.

IBOR 2012. Ibor, Carolina. *Músicas y palabras en Valdejalón*. La Almunia de Doña Godina (Zaragoza): Asociación Cultural L'Albada y FEDIVALCA, 2012.

IDESCAT 2008. Institut d'Estadística de Catalunya. *La immigració, ara i aquí. Catalunya 2008. Dades estadístiques*. <https://www.idescat.cat/serveis/biblioteca/docs/cat/immigracio08.pdf>

INSENER 1904-1905. Insenser, Antoni. "El Penadès. balls, dansas y comparsas populares", dins *Revista Musical Catalana. Butlletí del "Orfeó Català"*, Any I (1904): Pàgines 117-119 (I), 140-143 (II), 168-171 (III), 186-189 (IV), 228-229 (V), 252-257 (VI). Any II (1905): pàgines 1-2 (VII), 51-53 (VIII), 75-76 (IX).

IVORRA 2015. VVAA: *In dubio pro Deo. Mil·lenari del Sant Dubte d'Ivorra. 1010-2010*. Solsona: Patronat del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, 2015.

JACINTO Y LEONOR 1770. [Ignotus]. *Primera parte de Don Jacinto del Castillo y Doña Leonor de la Rosa [...] Segunda parte de Don Jacinto [...] Madrid: Imprenta de Francisco Xavièr Garcia. Se hallarà en casa de Andres de Sotos [...]. [1764-1781] British Library. Volume T.1958, item T7. <https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/PR-T-01958-00007/1>
Edició Barcelona: En casa Juan Llorens, calle de la Palma de Sta. Catalina, 1859 al mercat del llibre.
Edició Barcelona: Imp. Hospital. Col·lecció de plects de cordill "El Abanico", [18--?] Arxiu Amades de la Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Romanços, 0027 i 4157. Consultable en línia a <http://hdl.handle.net/10687/121150> i <http://calaix.gencat.cat/handle/10687/297802>*

JORBA 2011. Jorba, Xavier. *Òdena, segles XVI i XVII*. Barcelona: Parnass Ediciones, 2011.

JORDÁN 1712. Jordán, Jaime. *Historia de la provincia de la corona de Aragon de la sagrada orden de los Ermitaños de N. Gran Padre San Agustin, compuesta de quatro Reynos, valencia, Aragon, Cataluña, y las Islas de Mallorca, y Menorca; y dividida en quatro partes. Parte II, III, y IV. su autor el R.P.M.Fr. Jayme Jordan. Tomo tercero*. València: Juan González, 1712. Consultable en línia a <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000015627>

KÓVAKS 2003. Kóvaks, Lenke. "La ciutat com a escenari. les entrades reials i la festa urbana", dins *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 9. Barcelona: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, 2003. Pàgines 71-82.

LAMARCA 2015. Lamarca, Montserrat. *La impremta a Barcelona (1501-1600)*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya i Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 2015.

LASCOMBES 2016. Lascombes, André. "La lente arrivée du Maure ou du Turc dans le théâtre anglais c. 1450-1600", dins *eHumanista. Journal of Iberian Studies*, núm. 33. University of California: Department of Spanish & Portuguese, 2016. Pàgines 150-156.

LASSO 1587. Lasso de la Vega, Gabriel. *Primera parte del Romancero y tragedias de Gabriel Lasso de la Vega, criado del Rey nuestro señor, natural de Madrid*. Alcalá de Henares: *en casa de Iuan Gracian [...] a costa de Ioan de Montoya mercader de libros*, 1587. Exemplar a la Real Biblioteca, RB I/B/225. Consultable a <https://books.google.es/books?id=kooWyrKQCbkC>

LECOY DE LA MARCHE 1877. Lecoy de la Marche, Albert. *Anecdotes historiques, légendes et apologues tirés du recueil inédit d'Étienne de Bourbon dominicain du XIIIe siècle publiés pour la Société de l'Historie de France par A. Lecoy de la Marche*. Paris: Librairie Renouard - Henri Loones, successeur, 1877. Consultable a <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k206395z>

LETURIA 2015. Leturia, Félix. "Una etnohistoria de las danzas de espadas europeas y sus atribuciones contextuales", dins *Kobie. Serie Antropología Cultural*, núm. 19. Bilbao: Bizkaiko Foru Aldundia – Diputació Foral de Bizkaia, 2015. Pàgines 27-40.

LIBRE DE MEMÒRIES. [Ignotus, s. XVIII]. *Libre de memories de diversos sucessos e fets memorables e de coses señalades de la ciutat e regne de Valencia e de eleccions de jurats e altres officis de aquella ; seguint lo orde dels llibres de consells de la ciutat, començant del segon llibre de en Bertomeu de Benajam, notari scriva de la sala dels magnífichs jurats, del any de la nativitat de N. S. Deu J. Chr. de 1308*. Bibliothèque nationale de France. Département des manuscrits. Espagnol 147. Consultable en línia <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10032796b>

LLAURADÓ / SAMSÓ 1986. Llauradó, Josep M^a. Samsó, Vicenç. *Guia de Maspujols (Baix Camp)*. Els llibres de la Medusa, 28. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1986.

LLIBRE VERD 1992. VVAA: *Llibre Verd de Vilafranca*. 2 volums. Barcelona: Fundació Noguera - Pagès Editors (Lleida), 1992.

LLOBET 1853. Llobet Vall-Ilosera, José Antonio. *Apuntes históricos acerca de las fiestas que celebra cada año la ciudad de Alcoy a su patron San Jorge, con referencias a la historia antigua de la misma ciudad en los tiempos de la reconquista sobre los árabes*. Alcoi: Imprenta y litografía de J. Martí, 1853.

LLOBET 2020. Llobet Portella, Josep M^a. "Els balls populars a Cervera l'any 1739", dins *Quaderns Sant Magí*, núm. 30. Cervera: Associació d'Amics de Sant Magí, 2020. Pàgines 57-59. Consultable en línia a <http://portals.ddl.net/gestio4/ajuntament-de-cervera/associacio-damics-de-sant-magi/quaderns-barri-de-sant-magi-2/quadern-num-30-any-2020>

LLOMPART 1967. Llopart, Gabriel. *La danza religiosa de Sant Joan Pelós en las Islas Baleares*, dins *Revista de dialectología y tradiciones populares*, vol. 23. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), 1967, pàgines. 273-287

LLORENS 1987. Llorens, Antoni. *Solsona i el Solsonès en la història de Catalunya*, volum 2. Lleida: Virgili & Pagès, 1987.

LOPE 1604. Vega, Lope de. *Las comedias del famoso poeta Lope de Vega Carpio recopiladas por Bernardo Grassa. En Çaragoça, por Angelo Tauanno*, 1604. Exemplar a la BNE, R/13852. Consultable en línia a <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000047486>

LOPE 1618. Vega, Lope de. *Onzena parte de las Comedias de Lope de Vega Carpio, familiar del Santo Oficio [...] sacadas de sus originales*. En Madrid, por la viuda de Alonso Martin de Balboa, a costa de Alonso Perez, 1618. Exemplar a la BNE. Sig. R-14104. Consultable a https://books.google.es/books/about/Onzena_parte_de_las_comedias_de_Lope_de.html?hl=fr&id=ortdAAAAcAAJ&redir_esc=y

LOPE 1620. Vega, Lope de. *Trezena parte de las comedias de Lope de Vega Carpio, procurador Fiscal de la Cámara apostólica en el arzobispado de Toledo dirigidas, cada una de por si, a diferentes personas*. Madrid: *por la viuda de Alonso Martin, a costa de Alonso Perez, mercader de libros*, 1620. Exemplar a la BNE, Sig. R/14106

LOPE 1621. Vega, Lope de. *Decima quinta parte de las comedias de Lope de Vega Carpio, procurador Fiscal de la Cámara Apostolica, y Familiar del Santo Oficio de la Inquisicion*. Madrid: *por Fernando Correa de Montenegro a costa de Alonso Perez, mercader de libros*, 1621. Exemplar a la Universidad Complutense. BH FOA 245.

LOPE 1647. Vega, Lope de. *Parte veintecinco, perfeta, y verdadera, de las comedias del Fénix de España Frey Lope Félix de Vega Carpio, del Abito de San Juan [...] Sacadas de sus verdaderos originales, no adulteradas como las que hasta aqui se han publicado. En Çaragoça: por la Viuda de Pedro Verges. Año 1647.* Exemplar a la BNE Sig. R-13876. Consultable a <http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcv9855>

LORES 1999. Lores, Beatriz. *Fiesta y arte efímero en el Castellón del setecientos: celebraciones extraordinarias promovidas por la Corona y por la Iglesia.* València: Publicacions de la Universitat Jaume I, 1999.

LUCERO 1995. Lucero, Lluís. "Litúrgia i paralitúrgia del dia de Nadal a la Seu de Girona segons la consuetud de 1360", dins *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, [en línia], 1995, Vol. 35. Pàgines 159-181. <https://www.raco.cat/index.php/AnnalsGironins/article/view/54180> [Consulta: 1-05-2020].

MACKENZIE 2007. Andrea McKenzie Satterfield. *The Assimilation of the Marvelous Other: Reading Christoph Weiditz's Trachtenbuch (1529) as an Ethnographic Document.* Tampa (Florida): University of South Florida. College of Visual and Performing Arts. Department of Art and Art History, 2007. <https://digital.lib.usf.edu/SFS0026289/00001>

MADURELL 1934. Madurell, Josep M^a. "Les noces de l'infant Joan amb Matha d'Armanyac", dins *Estudis Universitaris Catalans*, volum 19. Barcelona, 1934. Pàgines 1-57.

MADURELL 1948. Madurell, Josep M^a. "Documentos para la historia de maestros de capilla, infantiles de coro, maestros de música y danza y ministriles en Barcelona (siglos XIV-XVIII)", dins *Anuario Musical*, volum 3. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1948. Pàgines 213-234.

MADURELL 1949. Madurell, Josep M^a. "Documentos para la historia de maestros de capilla, organistas, órganos, organeros, músicos e instrumentos (siglos XIV-XVIII)", dins *Anuario Musical*, volum 4. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1949. Pàgines 193-220.

MADURELL 1951. Madurell, Josep M^a. "Documentos para la Historia de los Maestros de capilla, cantores, organistas, órganos y organeros (siglos XIV-XVIII)", dins *Anuario Musical*, volum 6. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1951. Pàgines 205-225.

MADURELL 1949/1950/1952. Madurell, Josep M^a. "El pintor Lluís Borrassà: su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras", dins *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*. Barcelona: volums VII (1949), VIII (1950) i X (1952).

MAGAROLA 1628. [Magarola, Pere de, bisbe de Vic]. *Constitutiones synodales vicenses collectae, auctae & in ordinem redactae sub Petro a Magarola Vicensi Episcopo & Regio Consiliario anno à Christo nato 1628.* Barcelona: Jeroni Margarit, 1628

MALDÀ. d'Amat, Rafael (baró de Maldà). [Ramon Boixareu, ed.]. *Calaix de Sastre (1769-1819)*. XI vols. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1987-2003.

MALDÀ 1994. d'Amat, Rafael (baró de Maldà). [Margarida Aritzeta, ed.]. *Miscel·lània de viatges i festes majors*. Vol. I. Barcelona: Editorial Barcino, 1994.

MALDÀ 1771. d'Amat, Rafael (baró de Maldà). *Paseo á Villafranca del Panadés. Año de 1771 con el motivo de su annual festividad*. Manuscrit 3029 de la Biblioteca de Catalunya.

MANRESA 1787. *Mascara Real y carro triunfal que la ciudad de Manresa con motivo de su annual festividad en la translacion de sus santos patronos y martires Santa Inés, San Fructuoso, San Mauricio y compañeros, dà en los dias 30 y 31 de agosto del presente año de 1787.* Manresa: Ignasi Abadal, 1787. Biblioteca de Catalunya. Reserva, Tor. 342/35-4°

MANRESA 1789. *Relacion de las publicas demonstraciones y festivos obsequios con que la illustre y antigua ciudad de Manresa celebró en la real proclamacion de su rey y señor don Carlos IV (que Dios guarde) executada por su Muy Illustre Ayuntamiento de corregidor, regidores, diputados y ambos Sindicos en los dias 22, 23 y 24 de febrero.* Manresa: por Ignacio Abadal, 1789. Biblioteca de Catalunya. Reserva, Tor. 1063/4-8°

MANRESA 2007. VVAA (Torras, Marc, Coord.). *El patrimoni festiu de Manresa. La Imatgeria*. Col·lecció Patrimoni Festiu, 2. Manresa: Ajuntament de Manresa - Centre d'Estudis del Bages, 2007.

MANUAL. Schwartz i Luna, Frederic. Carreras i Candi, Francesc. *Manual de Novells Ardits, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*. XXVII volums (ordre cronològic). Barcelona: Henrich y Companyia, 1892-1922.

MANSI 1778. Mansi, Joannes Dominicus. *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio. Tomus vigesimus secundus. Ab anno MCLXVI usque ad ann. MCCXXV*. Venetiis: apud Antonium Zatta, 1778. Consultable en línia a <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k51606z> [abril 2020]

MARAÑOSA 1637. Marañoso, Francesc. *Relacion verdadera de las grandes fiestas y regozijos que celebró la antigua ciudad de Lerida en la solem[n]e translacion que se hizo de la sagrada imagen del Santo Christo nueuamente hallado en la dicha ciudad del lugar y puesto donde estaua, a la sumptuosa capilla de S. Barbara, a los 13 de Setiembre 1637*. Lleida: Henrique Castañ, 1637. Biblioteca de la Universitat de Barcelona, 07 B-59/3/42-72, volum factici obra 72. R. 106036

MARCOS VICENTE 1750. [Ignotus]. *De marcos Vicente. Refiérense los animosos hechos y valentias de este Caballero natural de Valencia*. Edició que sembla la primera, s.d., s.l.: Cambridge Universiti Library. Volume 7743.c.114., items 138 i 139. <https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/PR-07743-C-00114-00138/1>

Edició Barcelona: Hereus de Joan Jolis [1759-1770] <https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/PR-G-11303-00008/1>

Edició València: Agustin Laborda, entre 1746 i 1774 <https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/PR-T-01958-00026/1>

MARSANS 1883. Marsans i Solà, Lluís. "Costums y tradicions d'Igualada y sa comarca [14 d'Agost de 1883]", dins *Ateneo Igualadí de la Classe Obrera. Composicions premiadas en lo Certámen de 1883*. Igualada: Imprenta de Mariano Abadal, 1884.

MARSANS 1885. Marsans i Solà, Lluís: "Tradicions y Costums d'Igualada y sa comarca", dins *Ateneo Igualadí de la Classe Obrera. Composicions premiadas en lo Certámen de 1885*. Igualada: Imprenta de Mariano Abadal, 1886.

MARSH 2011. Marsh, Christopher. "'The Pride of Noise': Drums and Their Repercussions in Early Modern England", dins *Early Music*, vol. 39, no. 2, 2011. Pàgines 203–216. Consultable a www.jstor.org/stable/41262165 [desembre 2020]

MARTÍ 2008. Martí, Josep. "Práctica festiva y tradición en las celebraciones urbanas actuales", dins *Jentilbaratz, cuadernos de folklore*, núm. 11. Bilbao: Eusko Ikaskuntza - Sociedad de Estudios Vascos, 2008, pàg. 163-175.

MARTÍN-IGLESIAS 2017. Martín-Iglesias, José Carlos. *El denominado Cronicón de Guillem Mascaró (†1405) y sus continuaciones: introducción, edición y traducción*. París: OpenEdition Books, 2017. Nova edició en línia generada el 28 de novembre de 2019 a <http://books.openedition.org/esb/1084>

MARTÍNEZ 2015. Martínez, Ramón. *El teatro breve de Francisco de Castro Estudio y edición*. Tesi doctoral dirigida per Javier Huerta Calvo. Madrid: Universidad Complutense, 2015. <https://eprints.ucm.es/33876/1/T36593.pdf>

MARTINEZ LLORENTE 2015. Martínez Llorente, Félix Javier. "Divisas y heráldica. Encuentros y desencuentros de dos realidades emblemáticas", dins *Emblemata: Revista aragonesa de emblemática*, núms. 20-21, 2014-2015. Pàgines 171-199. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5258293>

MAS 2019. Mas Garcia, Carles. "Arrels i estètiques dels gèneres principals de la música i la dansa antiga i tradicional a Catalunya", dins *Sonau, musichs, sonau...! - Balls i festa a la Catalunya del Barroc*. Barcelona: Xuriach. Companyia de música i dansa, 2019. <http://www.xuriach.com/wp-content/uploads/2018/10/Article-Carles-Mas-web.pdf>

MAS 2001. Mas Vives, Joan. "El teatre religiós del segle XVI", dins (Albert Rossich, coord.). *El teatre català dels orígens al segle XVIII. Actes del II Col·loqui problemes i Mètodes de Literatura Catalana Antiga: "Teatre català antic"*. Girona, 6 al 9 de juliol 1998. Edició a cura d'Albert Rossich, Antoni Serrà Campins i Pep Valsalobre. Amb la col·laboració de David Prats Vidal. Kassel: Universitat de Girona i Edition Reichenberger, 2001. Pàgines 17-33.

MAS / NAVARRO 1760. Mas, Joseph. Navarro, Francisco. *La lealtad en sus días. Días festivos de Alzira en la proclamación de su catholico monarca, y señor Dn. Carlos III. (Dios le guarde) que celebrò en los 7, 8, y 9, de octubre del año 1759*. València: en la imprenta de la viuda de Joseph de Orga, 1760. Exemplar a Biblioteca Valenciana, Signatura: XVIII/1195- N° de registro: 110504. Consultable en línia a <https://bivaldi.gva.es/es/consulta/registro.cmd?id=1647> [setembre 2020]

MASRAMON 2001. Masramon, Cristina. *L'Abans de Vic. Recull gràfic 1863-1965*. El Papiol-Vic: Efadós editorial, 2001.

MASSANELL / MIRALLES 1987. Massanell, Antoni. Miralles, Eloi. *Del Ball de les Cotonines de Vilafranca*. Vilafranca del Penedès : [s.n.], 1987. Edició patrocinada per Caixa Penedès.

MASSIP 1991. Massip, Francesc. *La Festa d'Elx i els misteris medievals europeus*. Alacant: Diputació d'Alacant – Ajuntament d'Elx, 1991.

MASSIP 1992. Massip, Francesc. "Elements teatrals de la processó del Corpus de Tortosa (segles XIV-XVII) ", dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes XXIV. – Miscel·lània Jordi Carbonell*, 3. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992. Pàgines 43-80.

MASSIP 1999. Massip, Francesc. "El Infierno en escena: Presencia Diabolica en el teatro medieval Europeo y sus pervivencias tradicionales" dins *Euskera XLIV*, 1999. Pàgines 239-265.
Consultable a: <http://www.euskaltzaindia.net/dok/euskera/49281.pdf> [juny 2020]

MASSIP 2007. Massip, Francesc. *Història del teatre català. I. Dels orígens al 1800*. Tarragona: Arola editors, 2007.

MASSIP 2008. Massip, Francesc. "Rei d'innocents, Bisbe de burles: rialla i transgressió en temps de Nadal", dins Sirera Turó, Josep Lluís (coord.) *Estudios sobre teatro medieval*. Col·lecció Parnaseo, núm. 9. València, Universitat de València, 2008. Pàgines 131-146.

MASSIP 2010. Massip, Francesc. *A cos de rei. Festa cívica i espectacle del poder reial a la Corona d'Aragó*. Col·lecció Antines, 19. Valls: Cossetània Edicions, 2010.

MASSIP 2017. Massip, Francesc. "Signos del Juicio y Juicio Final en el teatro tardomedieval", dins Gómez, Maricarmen (ed.) *El Juicio Final. Sonido. Imagen. Liturgia. Escena*. Madrid, Editorial Alpuerto, 2017. Pàgines 141-162.

MASSIP / KOVAKS 2000. Massip, Francesc. Kovács, Lenke. "Una comparsa macabra a la llum del barroc: la Dansa de la Mort de Verges", dins *Revista d'Igualada. Segona època*. Núm. 5, setembre 2000. Pàgines. 16-25.

MASSIP / KOVÁCS 2017. Massip, Francesc. Kovács, Lenke. *La teatralitat medieval i la seva pervivència*. Barcelona: Universitat de Barcelona edicions i Diputació de Barcelona - Institut del teatre, 2017.

MASSIP / SANCHIS 2017. Massip, Francesc. Sanchis, Raül. "Traces islàmiques en el teatre medieval europeu. La joglaria sarraïna a la Corona d'Aragó", dins [Massip, Francesc. Sanchis, Raül (Eds.)]. *La dansa dels altres. Identitat i alteritat en la festa popular*. Catarroja – Barcelona: Editorial Afers, 2017. Pàgines 25-46. [març 2020]

MASSOT 1967. Massot i Muntaner, Josep. "Notes sobre la supervivència del teatre català antic", dins *Estudis Romànics, Vol. XI (1962-1967). Estudis de literatura catalana oferts a Jordi Rubió i Balaguer*, 2, pàg. 49-101.
Consultable a <https://www.raco.cat/index.php/Estudis/article/view/237159> [març 2020]

MASSOT 1993. Massot i Muntaner, Josep. *Materials. Volum IV – Fascicle I. Inventari l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.

MASSOT 1994. Massot i Muntaner, Josep. *Materials. Volum IV – Fascicle II. Inventari l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

MATEO 2017. Mateo Dieste, Josep Lluís. "Moros vienen". *Historia y política de un estereotipo*. Melilla: Instituto de las Culturas, 2017. Consultable en línia a:
https://www.academia.edu/35304714/_Moros_vienen_-_Historia_y_pol%C3%ADtica_de_un_estereotipo

MAYOL 2006. Mayol Llopart, Antoni. *Els personatges del Corpus alciudienc al segle XVIII: les àguiles, sant Joan Pelós, David, àngels, apòstols, Barba Roja i el dimoni*. Alcúdia: Ajuntament d'Alcúdia, 2006.

MAYOL 2008. Mayol Llopart, Antoni. *La festa a l'època medieval (Pollença 1350-1450)*. Pollença: El Gall Editor, 2008.

MÉNDEZ HERNÁN 2004. Méndez Hernán, Vicente. "El órgano grande de la Catedral de Palencia. Nuevas aportaciones para su historia", dins *Norba-Arte revista de arte*, vol. XXIV. Universidad de Extremadura, 2004. Pàgines 43-66.
<https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2282611.pdf> [gener 2021]

MÉNESTRIER 1681. Ménestrier, Claude-François. *Des représentations en musique anciennes et modernes*. Paris: René Guignard, 1681. Exemplar a Bibliothèque nationale de France, département Arsenal, 8-S-14431 Consultable a <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb30925722s> [desembre 2020]

MERCADER / TORRAS 1970. Mercader, Joan. Torras, Josep M^a. *Assaig sobre les oligarquies socials d'Igualada en el segle XVIII*. Igualada: centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, 1970.

MERSENNE 1636. Mersenne, Marin. *Harmonicorum instrumentorum libri IV. In quibus fuse satis agitur de monochordis, variisq. citharis, barbitis, lyris, tubis, clavicordiis, fistulis, tibiis, serpente, cornubus, organis, campanis,*

cymbalis, atque tympanis. Authore F. Marino Mersenno ordinis Minimorum. Paris [Lutetiae Parisiorum]: sumptibus Guillelmi Baudry, via Amygdalina, propè Collegium Grassinorum. M.DC.XXXVI. Exemplar a la Bibliothèque Nationale de France, département Réserve des livres rares, RES-V-581.

Consultable a <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8626832p> [desembre 2020]

MILÀ 1535. Milà, Lluís del. *Libro de motes de damas y caballeros: Intitulado el juego de mandar. Compuesto por don Luys Milan. Dirigido a las damas.* València: Francisco Díaz Romano, 1535. <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000152169> [maig 2020]

MILÀ 1561. Milà, Lluís del. *Libro intitulado El cortesano: Libro de motes de damas y caballeros.* València: Juan de Arcos, 1561. <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000170830> [maig 2020]

MILÀ 1882. Milà i Fontanals, Manuel. *Romancerillo catalán, canciones tradicionales. segunda edición refundida y aumentada.* Barcelona: Librería de D. Álvaro verdaguer, 1882.

MILÀ 1895. Milà y Fontanals, Manuel. "Orígenes del teatro catalán", dins *Obras completas del Doctor D. Manuel Milà y Fontanals, catedrático que fué de la Universidad de Barcelona Coleccionadas por el Dr. D. Marcelino Menéndez y Pelayo*, volum VI. Barcelona: Librería de Álvaro Verdaguer, 1895. Pàg. 203-379.

MINGUET 1755. Minguet, Pablo. *El noble arte de danzar a la francesa, y española; adornado con LX láminas finas, que enseñan el modo de hacer todos los passos de las Danzas de Corte.* Madrid: por Pablo Minguet, Gravador de Sellos, Láminas y Firmas, ca. 1755. Consultable a <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000175380> [juny 2020]

MÍNGUEZ / SOROLLA 2019. Mínguez, Víctor. Sorolla, Teresa. "Tan digno de verse como nunca visto. La naumaquia del Turia un siglo después", dins Rodríguez, Inmaculada (ed.). *El Rey festivo. Palacios, jardines, mares y ríos como escenarios cortesanos (siglos XVI-XIX). Anejos de Imago (Revista de emblemática y cultura visual), núm. 7.* València: Universitat de València, 2019. Pàgines 135-152.

MIRALLES 1932. Miralles, Melcior. *Dietari del capellà d'Anfos el Magnànim.* Introducció, notes i transcripció de Josep Sanchís Sivera. València: Acció Bibliogràfica Valenciana, 1932.

MIRALLES 1992. Miralles, Eloi. "Actualitat i bibliografia dels balls parlats al Penedès", dins VVAA. *Els balls parlats a la Catalunya Nova (Teatre popular català).* Col·lecció l'Agulla, núm. 11. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1992. Pàgines 51-68.

MIRALLES 1999. Miralles, Eloi. *El ball de Turcs i cavallets; La Creu contra la Mitja Lluna.* Quaderns de la festa Major, 14. Tarragona: Ajuntament de Tarragona, 1999.

MIRET 1993. Miret, Xavier. *Els balls de versos a Ribes. Notícies d'un antic element de la Festa Major.* Sant Pere de Ribes: Ajuntament de Sant Pere de Ribes, 1993.

MIRET SANS 1909. Miret Sans, Joaquim. "Negociacions diplomàtiques d'Alfons III de Catalunya-Aragó ab el rey de França per la croada contra Granada (1328-1332)", dins *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, MCMVIII.* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1909. Pàgines 265-336.

MIRET SANS 1913. Miret Sans, Joaquim. "El Procés de les hosties contra ls jueus d'Osca en 1377", dins *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, MCMXI-MCMXII.* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1913. Pàgines 59-80.

MIRÓ 1985. Miró Baldrich, Ramon. "Els entremesos del Corpus a Cervera", dins *Miscel·lània Cerverina III.* Cervera: Centre Comarcal de Cultura, 1985. Pàgines 73-96.

MIRÓ 1990. Miró Baldrich, Ramon. "La Passió a l'Urgell. Segles XV i XVI", dins *URTX. Revista cultural de l'Urgell*, núm. 2. Tàrraga: Museu Comarcal de l'Urgell, 1990. Pàgines 79-90.

MIRÓ 1991. Miró Baldrich, Ramon. "El teatre tardomedieval a Cervera: possibilitat d'un model de tipologia secundària", dins *Miscel·lània Cerverina VII.* Cervera: Centre Comarcal de Cultura, 1991. Pàgines 41-57.

MIRÓ 1993. Miró Baldrich, Ramon. "Fasts reials a Tàrraga a finals de l'Edat Mitjana", dins *URTX. Revista cultural de l'Urgell*, núm. 5. Tàrraga: Museu Comarcal de l'Urgell, 1993. Pàgines 131-148.

MIRÓ 1996a. Miró Baldrich, Ramon. *Teatre medieval i modern. Edició de Ramon Miró.* Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 1996.

MIRÓ 1996b. Miró Baldrich, Ramon. "La celebració de Corpus a Tàrrrega entre els segles XV i inicis del XVII", dins *URTX. Revista cultural de l'Urgell*, núm. 9. Tàrrrega: Museu Comarcal de l'Urgell, 1996. Pàgines 163-201.

MIRÓ LLEIDA 1996. Miró Baldrich, Ramon. "El bestiar de Corpus a la Seu de Lleida durant l'Edat Moderna", dins l'aplec de treballs miscel·lani *Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida. A l'alba del s. XIII*, pàgs. 203-232. Lleida: Publicacions dels Amics de la Seu Vella, 1996.

MIRÓ 1998. Miró Baldrich, Ramon. *La processó de Corpus i els entremesos. Cervera, segles XIV-XIX*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Curial Edicions Catalanes, 1998.

MIRÓ 1998b. Miró Baldrich, Ramon. "Precedents i motivació de la celebració de la processó ceriverina de Corpus", dins *Miscel·lània Cerverina XII*. Cervera: Centre Comarcal de Cultura, 1998. Pàgines 25-33.

MIRÓ 1998c. Miró Baldrich, Ramon. "Setmana Santa a Tàrrrega (segles XV-XVII)", dins *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*. Núm. 11. Tàrrrega: Museu Comarcal de l'Urgell, 1998. Pàgines 89-104.

MIRÓ 1999. Miró Baldrich, Ramon. "Els entremesos de Corpus a la tardor medieval", dins *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 14. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1999. Pàgines 122-131.
<https://www.raco.cat/index.php/Revistaetnologia/article/viewFile/48759/57143>

MIRÓ 2001. Miró Baldrich, Ramon. "La temàtica pasqual a les terres de Lleida fins al segle XVIII", dins [Albert Rossich, coord.]. *El teatre català dels orígens al segle XVIII. Actes del II Col·loqui problemes i Mètodes de Literatura Catalana Antiga: "Teatre català antic". Girona, 6 al 9 de juliol 1998. Edició a cura d'Albert Rossich, Antoni Serrà Campins i Pep Valsalobre. Amb la col·laboració de David Prats Vidal*. Kassel: Universitat de Girona i Edition Reichenberger, 2001. Pàgines 175-190.

MIRÓ 2002. Miró Baldrich, Ramon. "El teatre a Bellpuig durant l'Edat Moderna", dins *Quaderns d'El Pregoner d'Urgell*, núm. 15. Bellpuig: 2002. Pàgines 19-53.

MIRÓ 2006. Miró Baldrich, Ramon. "Festes barroques a Tàrrrega, els anys 1618 i 1619", dins *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*. Núm. 19. Tàrrrega: Museu Comarcal de l'Urgell, 2006. Pàgines 175-202.

MIRÓ 2010. Miró Baldrich, Ramon. "El Ball de Buda", dins *Quaderns d'El Pregoner d'Urgell*, núm. 23. Bellpuig: 2010. Pàgines. 29 - 46.

MIRÓ 2012. Miró Baldrich, Ramon. "La processó del Corpus a Catalunya entre l'Edat Mitjana i l'Edat Moderna", dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes / LXV. – Miscel·lània Albert Hauf, 4*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012, pàgines 87-117.

MIRÓ 2014. Miró Baldrich, Ramon. "L'espectacle dels balls al segle XVIII", dins *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*. Núm. 28. Tàrrrega: Museu Comarcal de l'Urgell, 2014. Pàgines 69-81.

MIRÓ 2016. Miró Baldrich, Ramon. "Balls parlats de turcs i cristians a Catalunya", dins *eHumanista. Journal of Iberian Studies*, núm. 33. University of California: Department of Spanish & Portuguese, 2016. Pàgines 19-29.

MOLAS 2010. Molas, Pere. "El Palau Menor de Barcelona, centre de sociabilitat nobiliària", dins *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*. Volum LII (2009-2010). Pàgines 205-216. Consultable a <https://www.raco.cat/index.php/BoletinRABL/article/download/263394/369739/> [desembre 2020]

MOLI 2007. Moli Frigola, montserrat. "Bartomeu Triay, Josep Boscà i els orgues a Girona. L'orgue de Cadaqués (1689-1691) i 1706-1708)", dins *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, volum XLVIII. Girona: Institut d'Estudis Gironins, 2007. Pàgines 217-285.

MONCUNILL 1990. Moncunill Torres, Antoni: *De quan Igualada no era ciutat*. Igualada: Òmnium Cultural, 1990.

MONTEMAYOR 1561. Montemayor, Jorge de. *Segunda edicion de los siete libros de Diana de Jorge de Monte Mayor*. [...] *Agora de nuevo añadido el Triumpho de Amor, de Petrarca y la historia de Alcida y Syluano, Con los amores de Abindaraez, y otras cosas*. Valladolid: F.[rancisco] F.[ernandez] de C.[Ordoua], 1562 [1561 a portada]. Exemplar a la BNE, R/1943. Consultable en línia a <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000240797>

MORABITO 2010. Morabito, María Teresa. "«El divino calabrés S. Francisco de Paula», comedia hagiogràfica de Juan de Matos Fragoso y Francisco de Avellaneda", dins *Actas del XVI Congreso de la Asociación Internacional de*

Hispanistas. París, 9 al 13 de julio de 2007. Centro Virtual Miguel de Cervantes. Consultable en línia a https://cvc.cervantes.es/literatura/aih/pdf/16/aih_16_2_105.pdf

MORALES 2015. Morales Folguera, José Miquel. El viaje triunfal de Carlos V por Sicilia tras la victoria de Túnez”, dins *IMAGO. Revista de Emblemática y Cultura Visual*, núm. 7, 2015.” Pàgines 7-21. Disponible a <https://www.academia.edu/26429726>

MORENO 2019. Moreno, Alejandro. "El asalto a la Morería de Valencia de 1455: perspectivas de estudios", dins *Incipient 7 Workshop de Estudos Medievais da Universidade do Porto*, 2018. Porto: Universidade do Porto, Faculdade de Letras, Biblioteca Digital, 2019. Pàgines 21-30

MORLÀ 2009. Morlà, David. *Ball de Cavallets de Torredembarra*. Col·lecció El Tamborí, temes de cultura popular, 3. Torredembarra: Agrupació de Balls Populars de Torredembarra, 2009.

MUNROW 1976. Munrow, David. *Instruments of the Middle Ages and Renaissance*. London: Oxford University Press – Music Department, 1976.

MÜNZER PUYOL 1924. "Jerónimo Münzer. Viaje por España y Portugal en los años 1494 y 1495 / versión del latín por Julio Puyol", dins *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tomo 84. Madrid: Real Academia de la Historia, 1924. Pàgines 32-119. Consultable a <http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmvt277>

MÜNZER ESPINAR 2008. Jerónimo Münzer. *Viaje por España y Portugal. Reino de Granada. Introducción de Manuel Espinar Moreno*. Granada: Método ediciones, 2008. Consultable a https://www.academia.edu/28393056/VIAJE_POR_ESPAÑA_Y_PORTUGAL_REINO_DE_GRANADA

MUÑOZ 1748. [Muñoz, Emmanuel, bisbe de Vic]. *Constitutiones Svnodales Dioec. Vicen. in unum collectae, renovatae, et auctae sub Illmo. et Reverendmo. Dno. D. D. Emmanuele a Muñoz et Guil*. Vic: Pere Morera, 1748.

MUÑOZ 2018. Muñoz, Víctor. ¿Representar la legitimidad? Objetos, símbolos y comunicación en las ceremonias públicas del reinado de Fernando I de Aragón, dins *Medievalista*, núm. 23. Lisboa: Instituto de Estudos Medievais - FCSH-UNL, 2018. [Publicació exclusivament electrònica]. Consultable a <https://journals.openedition.org/medievalista/1653>

MURLÀ 1984. Murlà Giralt, Josep. *Gegants i altres entremesos de la Garrotxa*. Olot: Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, 1984. [el dipòsit legal dóna la data de 1985].

MURLÀ 1992. Murlà Giralt, Josep. “Una festa del Roser molt moguda (any 1701) a Sant Feliu de Pallerols”, dins *La Comarca d'Olot*, núm. 661 (4-VI-1992), pàgines 23.

MURLÀ 2001. Murlà, Josep. "Els cavallets d'Olot al llarg de la història", dins *La Comarca d'Olot*, núm. 1117, 27 de setembre de 2001, pàgines 25-28.

MUSET 2004. Muset, Assumpta. “La guerra del Francès. religió i mites”, dins *Revista d'Igualada. Segona època*. Núm. 18, desembre 2004, pàgines 14-21.

MUTGÉ 1992. Mutgé, Josefa. *L'Aljama sarraïna de Lleida a l'Edat Mitjana. Aproximació a la seva història. Anuario de Estudios Medievales*, Annex 26. Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques. Institució Milà i Fontanals, 1992.

MUTGÉ 1994. Mutgé, Josefa. “Els sarraïns de Lleida i la seva activitat”, dins *L'Expulsió dels moriscos. Conseqüències en el món islàmic i en el mon cristià. Sant Carles de la Ràpita, 5-9 desembre 1990*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1994. Pàgines 219-224.

NARBONA 1993. Narbona, Rafael. “Las fiestas reales en Valencia entre la edad media y la edad moderna (siglos XIV-XVII)”, dins *Pedralbes. Revista d'història moderna*, núm. 13 (2). Barcelona: Universitat de Barcelona – Departament d'Història Moderna, 1993, pàgines 463-472. Consultable a <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=86049>

NARBONA 1999. Narbona, Rafael. "Els orígens de la festa del Corpus Christi", dins [Antonio Ariño (dir.)], *El teatre en la festa valenciana*. València, Consell Valencià de Cultura, Pàgines 41-47.

NARBONA 2018. Narbona, Rafael. "Les arrels medievals de la festa del Corpus valencià. Patrimoni, devoció i representació", dins [Josep Lluís Marín (coord.)]. *Els papers del Corpus*, núm. 3. València: Ajuntament de València - Regidoria de Cultura Festiva, 2018. Pàgines 11-33.

NOGUER / ALCOBERRO 1998. Noguer, Jaume. Alcoberro, Agustí. *Pirates, corsaris i torres de moros. Passat i present de les torres de Palafrugell i de Mont-ras*. Palafrugell. Ajuntament de Palafrugell i Diputació de Girona, 1998.

NOGUER 2010. Noguer, Jaume. "Torres de defensa. la solució a la pirateria", dins *Revista del Baix Empordà*, núm. 29. Setembre 2010. Pàgines 31-36.

NOGUERA 1992. Noguera, Josep. *Visió històrica de la Patum de Berga*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 1992.

OLEZA 1992. Oleza Simó, Joan. "Tirant lo Blanch y la ansiedad de ficción del caballero Martorell", dins [Beltrán, Rafel. Canet, José Luis. Sirera, Josep Lluís (Eds.)]. *Historias y ficciones. Coloquio sobre la literatura del siglo XV*. Universitat de València, 1992. Pàgines 323-335.

ONTIVEROS 2013. Ontiveros, Constanza. "Las andanzas de Santiago en la nueva España y la imagen del indio: Santa María Chiconautla", dins *Ad Limina: revista de investigación del Camino de Santiago y las peregrinaciones*, Núm. 4. Santiago de Compostela: 2013. Pàgines 177-217.

ORCHESOGRAPHIE 1589. Thoinot Arbeau (Jehan Tabourot). *Orchesographie, et traicté en forme de dialogue par le quel toutes personnes peuvent facilement apprendre & practiquer l'honneste exercice des dances*. Langres: Jehan des Preyz, 1589. Exemplar a Bibliothèque Nationale de France, département Réserve des livres rares, RES-V-1631. Consultable a <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8610761x> [setembre 2020]

ORCHESOGRAPHY 2011. Thoinot Arbeau. [Stewart Evans, Mary. Sutton, Julia. Backer, Mireille. (Eds.)]. *Orchesography: 16th-century France dance from court to countryside*. Mineola (New York): Dover Publications, 2011.

ORDEIG 1984. Ordeig, Ramon. "Documents vigatans relatius a l'expedició militar dels catalans a Còrdova l'any 1010", dins *Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs*. 1984: Vol. 11, Núm. 108-109. Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 1984. Pàgines 183-195. <https://www.raco.cat/index.php/Ausa/article/view/38550/38424>

ORDEIG 2014. Ordeig, Ramon. "Suplement del «Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba» d'Eduard Junyent", dins *Analecta Sacra Tarraconensia: Revista de ciències historicoeclesiàstiques*, Vol. 87, 2014, pàgines 47-118.

ORRIOLS / ROIG 2019. Orriols, Xavier. Roig, Francesca. *Cent anys de Neus de blancs relleus. Els inicis de la festa*. Vilanova i la Geltrú: El Cep i la Nansa, edicions, 2019.

ORTEGA 2017. Ortega Robles, Juan. *Las comedias moriscas de Lope de Vega. Estudio sobre un subgénero de las comedias historiales*. Tesis doctoral. Ciudad Real: Departamento de Filología Hispánica y Clásicas. Universidad de Castilla-la Mancha, 2017. Consultable en línia a <http://hdl.handle.net/10578/16635>

ORTÍ 1659. Ortí, Marco Antonio. *Solemnidad festiva, con que en la insigne, leal noble y coronada ciudad de Valencia celebrò la feliz nueva la Cononizacio de su milagroso Arçobispo Santo Tomas de Villanueva*. Valencia: Geronimo Vilagrasa, 1659.

ORTIZ 1780. Ortiz, Joseph Mariano. *Disertacion historica de la festividad y procesion del Corpus, que celebra cada año la muy ilustre ciudad de Valencia, con explicacion de los simbolos que ván en ella. Ilustrada con varias notas antiguas relativas á éste y otros asuntos*. València: Oficina de Joseph y Thomas de Orga, 1780. Disponible en línia a https://books.google.es/books/download/Disertacion_historica_de_la_festividad_y.pdf?id=YTxUI2Xd51gC&hl=es&apid=AFLRE71L4ojclqxLkklgTNo8dMvPb61Uc4XBV6xL17x_yI4BpMYzAl3mmlMrRig2Ib8oIOPk9NCqZCepcYYpo5L87nWEgeDR5w&continue=https://books.google.es/books/download/Disertacion_historica_de_la_festividad_y.pdf%3Fid%3DYTxUI2Xd51gC%26hl%3Des%26output%3Dpdf

PADRÓ 1736. Padró i Serrals, Joan: *La Sagrada, y prodigiosa imagen / del s. Christo / de la villa de Igualada, / vista en el origen de su / veneracion, en sus Milagros, en su Trans- / lacion à nueva Capilla, y en un / Panegirico. Historiada / por el doctor en ambos derechos Juan / Padrò y Serrals, presbytero, natural de la misma / Villa de Igualada*. Cervera: En la imprenta Real de la Universidad / por Manuel Ibarra, 1736. Exemplar a la Biblioteca Central d'Igualada.

PALACÍN 1991. Palacín, Albert. "Un teixidor vallenc, Marquet de la Dona, compositor popular de Valls", dins *VVAA. El Ball del Sant Crist de Salomé*. Col·lecció l'Agulla, núm. 7. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1991. Pàgines 73-106.

PALACÍN 2001. Palacín, Albert. "El ball de Santa Fe. Estudi i text del ball extret d'un llibret trobat a Figuerola del Camp", dins *Quaderns de Vilaniu*, núm. 39. Valls: Institut d'Estudis Vallencs, 2001. Pàgines 3-24. <https://www.raco.cat/index.php/QuadernsVilaniu/article/view/107952/136046>

PALACIOS 1975 . Palacios Martín, Bonifacio. *La coronación de los reyes de Aragón: 1204-1410; aportación al estudio de las estructuras políticas medievales*. Valencia: ediciones Anubar, 1975.

PALAU / PLANA 2017. Palau, Albert. Plana, Pau. "El Ball de Cavallets de Lleida. Una història desconeguda", dins *Shikar. Revista del Centre d'Estudis Comarcals del Segrià*, núm. 4. Lleida: Centre d'Estudis Comarcals del Segrià, 2017. Pàgines 25-31.

Consultable a <https://www.raco.cat/index.php/Shikar/article/view/332620/423400>

PALOMAR 1987. Palomar, Salvador. *El Ball de Diables al Baix Camp. Aportacions a l'estudi del Ball de Diables a Catalunya*. Reus: Centre de Documentació sobre Cultura Popular «Carrutxa», 1987.

PALOMAR 1994. Palomar, Salvador. "El ball de cavallets de Reus" dins *Fulls de Treball de Carrutxa, 2. Segona època*. Reus: Carrutxa, 1994, pàgines 25-36.

PALOMAR 2007. Palomar, Salvador. *La moixiganga i el ball de Mossèn Joan de Vic. Danses parateatral del seguici reusenc*. Reus: Carrutxa, 2007.

PALOMAR 2008. Palomar, Salvador. *Els balls de cavallets i de galeres. Danses parateatral del seguici reusenc*. Reus: Carrutxa, 2008.

PALOMAR 2010. Palomar, Salvador. "El Ball de Voluntaris de l'Àfrica", dins *La Teiera. Apunts de cultura i lliure pensament* del 13 d'octubre del 2010.

<https://lateiera.wordpress.com/2010/10/13/el-ball-de-voluntaris-de-lafrica/> [març 2020]

PALOMAR / ALBI 1992. Palomar, Salvador. Albi, Lourdes. "Inventari d'entremesos, balls parlats i danses de processó (Baix Camp i Priorat)", dins VVAA. *Els balls parlats a la Catalunya Nova (Teatre popular català)*. Col·lecció l'Agulla, núm. 11. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1992. Pàgines 226-232.

PALOMAR / FONTS 1994. Palomar, Salvador. Fonts, Montsant. "Festes d'hivern a la Terra Alta", dins *Actes de les primeres jornades d'estudi sobre la Terra Alta*. Orta: Centre d'Estudis de la Terra Alta, 1994. Pàgines 181-217.

PAMPLONA 2010. VVAA. [Larrión, José Luis. (coord.)]. *La comparsa de Gigantes y Cabezudos de Pamplona. 150 años en imágenes y recuerdos*. Pamplona: Ayuntamiento de Pamplona, 2010.

PAOLINI 2008. Paolini, Devid. "Los Reyes Católicos e Italia: Los humanistas italianos y su relación con España", dins Nicasio Salvador. Cristina Moya (eds.). *La literatura en la época de los Reyes Católicos*. Madrid: Iberoamericana Editorial, 2008. Pàgs. 189-205.

PARRO 1857. Parro, Sixto Ramón. *Toledo en la mano, / ó / descripción histórico-artística / de / la magnífica catedral / y de los demas célebres monumentos / y cosas notables de esta famosa ciudad [...] por Don Sisto Ramon Parro*. Toledo: Imprenta y librería de severiano Lopez Fando, 1857. Consultable en línia a <https://books.google.es/books?id=I3dMAAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=es#v=onepage&q&f=false>

PASCUAL 2000. Pascual Domènech, Pere. *Els Torelló. Una família igualadina d'advocats i propietaris. Volum 1: Liberalisme, conservadorisme i canvi econòmic i social (1820-1930)*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 2000.

PASILLO TRÁGICO 1850. [Ignotus]. *Pasillo trágico del moro y el cristiano, y su sangriento combate. Para representarlo deberá haber el el local ó escenario algun tienda de campaña de moros, y un castillo donde estarán los cristianos*. Reus: reimpresso por N. Roca. [ca. 1850]. Reus: reimpresso por N. Roca. Exemplar a Arxiu Amades de la Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Romanços, 3513. Consultable a <http://hdl.handle.net/10687/297457> Edició Barcelona: Imp. Hospital. Col·lecció de plecs de cordill "El Abanico", [18--?] Arxiu Amades de la Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Romanços, 0027 i 4157. Consultable en línia a <http://hdl.handle.net/10687/121150> i <http://calaix.gencat.cat/handle/10687/297802>

PASQUAL 1769. Pasqual, Jaume. *Relació puntual y verdadera de las solemníssimas festas que ha celebrat la insigna vila de os est any 1769, en los días 29 y 30 de setembre y 1 d'octubre ab lo motiu de la dedicació de son magnífic temple nou [...]*. Biblioteca de Catalunya, Manuscrit 880. Edició a DAVIU, Manel. MARTÍN, Àngel. "Relació puntual y verdadera [...]", dins *La Noguera. Estudis nº 1*. Balaguer: Centre d'Estudis de la Noguera, 1985. Pàgines 71 a 86.

PEDRALS 1989. Pedrals, Xavier. "La Patum a finals del XVIII, unes dades per conèixer l'evolució de la festa", dins *Regió* 7, Diumenge 28 de maig de 1989. Pàgines 8 i 9.

PEDRAZA 1990. Pedraza, Xavier. *Igualada, Patrimoni Cultural. Festes de barri*. Sèrie 7ª, núm. 10. Igualada: Ajuntament d'Igualada – Regidoria de Cultura, 1990.

PEDRAZA 1999. Pedraza Jiménez, Felipe B. "El teatro mayor de Cervantes: comentarios a contrapelo", dins *Actas del VIII Coloquio internacional de la Asociación de Cervantistas. El Toboso, 23-26 de Abril de 1998*. El Toboso: Ayuntamiento de El Toboso, 1999. Pàgines 19-38. Consultable a https://cvc.cervantes.es/literatura/cervantistas/coloquios/cl_VIII/cl_VIII_04.pdf [setembre 2020]

PELINSKI 2011. Pelinski, Ramón. *La Danza de la Todoella: Memoria, historia y usos políticos de la danza de espadas*. València: Generalitat Valenciana - Institut Valencià de la Música – Diputació de Castelló, 2011.

PELLISA 2011. Pellisa, Joan. *El llibre de l'organista Jayme Adrobau. Breda (1826-1844). Edició a cura de Joan Pellisa*. Col·lecció Calaix de Solfa núm. 14. Barcelona: Generalitat de Catalunya i DINSIC Publicacions Musicals, SL, 2011.

PEREA 1998. Perea, Mª Pilar. "La crònica de la batalla de Lepant en una acta del llibre de consells de Cervera", dins *Miscel·lània Cerverina*, núm. 12. Cervera: Centre Comarcal de Cultura, 1998. Pàgines 65-86.

PÉREZ DE HITA 1595. Pérez de Hita, Ginés. [Guerras Civiles de Granada] *Historia de los vandos de los Zegries y Abencerrages, Cavalleros moros de Granada, de las civiles guerras que hubo en ella, y batallas singulares que hubo en la vega entre moros y christianos, hasta que el rey Don Fernando Quinto la ganó*. Çaragoça: Impresso en casa de Miguel Ximeno Sanchez, 1595. Exemplar a la Bibliotèque Nationale de France. Consultable en línia <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1105635.image>

PÉREZ SANTAMARÍA / VILA 2012. Pérez Santamaría, Aurora. Vila, Pep. "Carasses a la seu de Girona. Una revenja religiosa i simbòlica contra els pirates sarraïns", dins *Revista de Girona*, núm. 273, Pàgines 50-52. <https://raco.cat/index.php/RevistaGirona/article/view/255346> [gener 2021]

PERPINYÀ / GRAU 2013. Perpinyà, Nuxu. Grau, Ramon. *Faràndula. Cinc-cents anys d'imatgeria festiva a Girona*. Col·lecció Història de Girona, núm. 49. Girona: Ajuntament de Girona, 2013.

PICCOLOMINI 1461. Piccolomini, Silvio Aeneas (Pius II, papa). *Epistula ad Mahumetem* [1461]. [Köln: Ulrich Zell, ca.1469-72]. Exemplar a Munich, Bayerische Staatsbibliothek. 4ª Inc.s.a. 1733 y. Consultable a <https://daten.digitale-sammlungen.de/0008/bsb00082147/images/>

PIÉ 1896. Pié Faidella, Joan. *Relación histórica del Santuario de Paret Delgada situado en término de la Villa de la Selva en el Campo de Tarragona: Su origen y antigüedad. Diversas imágenes de la Santísima Virgen que allí se han invocado como á titulares y favores otorgados por la misma Virgen á los vecinos de la Selva y á cuantos han invocado su protección, por / Juan Pié*. Tarragona: Tipografía de F. Arís é Hijo, 1896.

PIÉ 1914. Pié Faidella, Joan. *Anals inèdits de la Vila de la Selva del Camp de Tarragona*. Revista de la Agrupación-Artístico-Arqueológica-Barcelonesa (1899-1913). Reed. Facsímil del volum ofert al Municipi el 1914 a Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1984. Publicació núm. 104.

PILES 1893. Piles, Andrés. *Historia de Cullera por A. Piles Ibárs, precedida de un prólogo por José Alemany*. Sueca: Imprenta de Ricardo Benedito, 1893. Exemplar a Biblioteca Valenciana Digital (BIVALDI) — Colecció: BV Fons antic, signatura: Carreres/175. Consultable en línia a <https://bvpb.mcu.es/es/consulta/registro.cmd?id=405918> [setembre 2020]

PIRAS / FELIPÓ 2012. Piras, Gianfranco. Felipó, Ramon. "L'antiga comparsaria catalana del Corpus Christi: l'Alguer i Berga com exemple", dins *L'Erol, revista cultural del Berguedà*, núm. 114, pàg. 28-33. Berga: Àmbit de Recerques del Berguedà, hivern 2012.

POMPILIUS 1490. Pompilius, Paulus. *Panegyris de triumpho Granatensi*. Roma: Eucharius Silber 1490. <https://daten.digitale-sammlungen.de/0006/bsb00063305/images/>

PORTÚS 1993. Portús Pérez, Javier. *La antigua procesión del Corpus Christi en Madrid*. Madrid: Comunidad de Madrid, Consejería de Educación y Cultura, Centro de Estudios y Actividades Culturales, 1993.

PRAETORIUS 1620. Praetorius, Michael. *Syntagmatis Musici Michaelis Praetorii. Tomus Secundus: De Organographia. Theatrum Instrumentorum Seu Sciagraphia Michaëlis Praetorii C. Darinnen Eigentliche Abriß vnd Abconterfeyung, fast aller derer Musicalischen Instrumenten, so jtziger zeit in Welschland, Engeland, Toutschland vnd andern Orten vblich vnd verhanden seyn: Wie dann auch etlicher der Alten vnd Indianischen Instrumenten, recht vnd just nach dem Maßstabe abgerissen vnd abgetheilet. Wolffenbüttel, Im Jahr 1620.* Exemplar a Bibliothèque Nationale de France, département Musique, RES-943, consultable a <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52503474k/f1.item>

PRAISSAC 1614. Praissac, *Les Discours militaires, dediez à sa Majesté, par le Sr du Praissac. Dernière édition.* Paris: Chez la Vefue M. Gvillemot, & S. Thibovst. MDCXIII. Exemplar a Bibliothèque Nationale de France, département Réserve des livres rares, E*-2377 (1). Consultable a <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1323749>

PRIM 1893. Prim Tarragó, Agustí. *Cosas viejas de Lérida.* Lleida: Tipografía de la Casa Provincial de Misericordia, 1893.

PUIG 1997. Puig Gubern, Magí. *Història del Gremi de Blanquers d'Igualada.* Igualada: Gremi de Blanquers d'Igualada, 1997.

PUIGVERT 2001. Puigvert, Joaquim M^a. *Església, territori i sociabilitat (segles XVII-XIX).* Vic: Eumo Editorial, 2001.

PUJADES. Pujades, Jeroni (Josep Mª Casas Homs, ed). *Dietari (1601-1630). Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona.* Volums 15 (Volum I, 1601-1605), 16 (Volum II, 1606-1610) i 17 (Volum III, 1621-1625) publicats el 1975 i Volum 18 (Volum IV, 1626-1630), publicat el 1976.

PUJOL / AMADES 1936. Pujol, Francesc. Amades, Joan. *Cançoner popular de Catalunya. Volum I. Diccionari de la dansa, dels entremesos i dels instruments de música i sonadors. Per Francesc Pujol i Joan Amades.* Barcelona: Fundació Concepció Rabell i Cibils, vda. Romaguera, 1936.

QUETGLAS 2007. Quetglas, Toni. "Es Firó de Sólter", dins *Caramella. Revista de música i cultura popular*, núm. XVI. Prats de Lluçanès: Associació Caramella, gener -juny 2007. Pàgines 46 a 48.

QUEVEDO 1626. Quevedo, Francisco de. *Historia de la vida del Bvskon, llamado don Pablos; exemplo de vagamundos, y espejo de Tacaños.* Saragossa: Por Pedro Verges, a los Señales, Año 1626. Disponible a <http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/historia-de-la-vida-del-buscon-llamado-don-pablos-ejemplo-de-vagabundos-y-espejo-de-tacanos--0/html/>

QUINTERO 1652. Quintero, Jacinto. *Panegíricos Sagrados para festividades varias de los Santos.* Madrid: Gregorio Rodríguez, 1652.

QUIRANTE / RODRÍGUEZ / SIRERA 1999. Quirante, Luis. Rodríguez, Evangelina. Sirera, Josep Lluís. *Pràctiques escèniques de l'edat mitjana als segles d'or.* València: Universitat de València, 1999.

RAUFAST 2006. Raufast, Miguel. "«E vingueren los officis e confraries ab llurs entremeses e balls». Una aproximación al estamento artesanal en la barcelona bajomedieval, a partir del estudio de las ceremonias de entrada real", dins *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 36-2. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), 2006, pàg. 651-686.

Disponible en línia a <http://estudiosmedievales.revistas.csic.es/index.php/estudiosmedievales/article/view/20/21>

RAUFAST 2006B. Raufast, Miguel: "Itineraris processionals a la Barcelona baixmedieval", dins *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm 29, pàgs. 134-146. Barcelona: Generalitat de Catalunya – Departament de Cultura, 2006.

RAUFAST 2006C. Raufast, Miguel: "La entrada real de Martín el Joven, rey de Sicilia en Barcelona (1405): Solemnidad, economía y conflicto", dins *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, núm 27-28. Barcelona: Universitat de Barcelona (Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica), 2006. Pàgines. 89-119.

RAUFAST 2007. Raufast Chico, Miguel: "¿Un mismo ceremonial para dos dinastías? Las entradas reales de Martín el Humano (1397) y Fernando I (1412) en Barcelona", dins *En la España Medieval*, núm 30. Madrid: Universidad Complutense, 2007. Pàgines. 91-130.

REAL CEDULA 1768. Carles III. *Real cedula de Su Magestad a consulta de los señores del Consejo reduciendo el arancel de los derechos procesales a reales de vellon en toda la Corona de Aragon, y para que en todo el reyno se actue y enseñe en lengua castellana [...].* Madrid: en la oficina de Antonio Sanz, 1768. Consultable a <https://ddd.uab.cat/record/61161>

REAL CEDULA 1780. Carles III. *Real cedula de S. M. y Señores del Consejo, por la qual se manda que en ninguna Iglesia de estos reynos, sea Cathedral, Parroquial, ò Regular haya en adelante Danzas, ni Gigantones, sino que cese del todo esta práctica en las Procesiones, y demás funciones Eclesiasticas, como poco conveniente à la gravedad, y decoro que en ellas se requiere.* Madrid: en la imprenta de don Pedro Marín, 1780. Exemplar a Arxiu de la Corona d'Aragó. Reial Audiència. Registre 577, folis 262bis a 262quinquies.

REAL CEDULA 1783. Carles III. *Real cedula de S.M. y señores del Consejo, en la qual se expresan las demostraciones de piedad y regocijos públicos que deben hacerse en todo el Reino con motivo de los prósperos sucesos que ha experimentado esta Monarquía en el feliz parto de la Princesa nuestra Señora, nacimiento de los dos Infantes Cárlos y Felipe, y el ajuste definitivo de paz con la Nacion Británica.* Madrid: en la imprenta de don Pedro Marín, 1783. Consultable a <https://bivaldi.gva.es/es/consulta/registro.do?id=6752>

REBULLOSA 1601. Rebullosa, Jaime. *Relación de las grandes fiestas que en esta ciudad de Barcelona se han hecho, à la Canonización de su hijo San Ramón de Peñafort de la Orden de Predicadores.* Barcelona: layme Cendrat, 1601.

RECOPIACIÓN 1805. [Ignotus]. *Novísima recopilación de las leyes de España. Dividida en XII libros [...] Mandada formar por el Señor Don Carlos IV. Impresa en Madrid, año 1805.* Consultable en línea: <http://fama2.us.es/fde/ocr/2006/novisimaRecopilacionT1.pdf>

RECUEIL 1865. Wailly, Natalis (Joseph Noel). Delisle, Léopold. *Rerum Gallicarum et Francicarum Scriptores. Recueil des Historiens des Gaules et de la France. Tome ving-deuxième. Contenant la troisième livraison des monuments des règnes de Saint Louis, de Phelippe le Hardi, de Phelippe le Bel, de Louis X, de Phelippe V et de Charles IV, depuis MCCXXVI jusq'en MCCCXXVIII.* París: Victor Palmé, 1865. Consultable a <https://ia800204.us.archive.org/27/items/recueildeshistor22bouq/recueildeshistor22bouq.pdf> [consulta juny 2020]

RECULL 1921. "Crònica del Racional de la Ciutat (1334-1417)", dins *Ajuntament de Barcelona. Publicacions Històriques. Recull de Documents i Estudis. Volum I, Fascicle II.* Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1921.

RELACION 1735. [Ignotus]. *Relación de los sagrados alborozos en que prorrumpió la siempre insigne y antiqüissima villa de Revs en los dias 25, 26 y 27 de octubre de 1733. Con el especioso motivo de averse dignado N. Ss. Padre Clemente XII conceder la Extensión del Rezo propio del gloriosísimo San Bernardo Calvó con ritu doble por toda la archidiocesi Tarraconense.* Barcelona: Maria Martí, viuda, administrada per Mauro Martí, 1735. Disponible en línea a http://books.google.es/books/about/Relacion_de_los_sagrados_alborozos_en_qu.html?id=PtnVQWjDQHoC&redir_esc=y

RELACIÓN 1759. *Relación obsequiosa de los seis primeros días, en que logró la monarchia española su mas augusto principio anunciándose a todos los vassallos perpetuo regozijo. y constituyéndose Barcelona un paraíso con el arribo, desembarco, y residencia, que hicieron en ella desde los días 13 al 21 de octubre de 1759 las reales magestades del rey nuestro señor Don Carlos III y de la reyna nuestra señora Doña María Amalia de Saxonia [...] escrita de orden del muy ilustre ayuntamiento de esta capital.* Barcelona: María Teresa Vendrell y Texidó, 1759.

RELACION 1789. [Ignotus]. *Relacion del memorable triunfo del gremio de curtidores de la ciudad de Valencia en la recuperacion del Ss. Sacramento de la Villa de Torreblanca, sita en su Reyno, que robaron los Moros Argelinos en el año de 1397, de que se hace recuerdo por sus individuos con motivo de la solemne Proclamacion del Señor Don Carlos IV. (que Dios guarde) que celebra dicha Ciudad en los dias 13, 14, y 15 de febrero de este año 1789.* Exemplar a la Biblioteca Valenciana, signatura: XVIII/1827(8). Consultable a <https://bivaldi.gva.es/es/consulta/registro.cmd?id=6701>

RELACION 1802. [Ignotus]. *Relacion de las diversiones, festejos públicos, y otros acaecimientos que han ocurrido en la ciudad de Barcelona, desde el 11 de Setiembre hasta principios de Noviembre de 1802, con motivo de la llegada de Ss. MM. y AA. á dicha Ciudad; y del viaje en la Villa de Figueras. [segueix:] Noticia individual de la entrada de los Reyes Nuestros Señores y Real Familia en la ciudad de Barcelona, la tarde del once de Setiembre del presente año de mil ochocientos dos. Escrita por encargo de la Comision de Obsequios de los Colegios y Gremios de la misma. [segueix:] Máscara Real para la primera noche. Cinco de Octubre. [segueix:] Máscara Real para la segunda noche. Seis de Octubre. [segueix:] Máscara Real para la noche siete de Noviembre.* Barcelona: Por la Compañía de Jordi, Roca y Gaspar, [1802]. Biblioteca de Catalunya: Fullet Bonsoms núms. 9064-9067bis i Reserva 16-I-90. Biblioteca de la Universitat de Barcelona: 07 B-64/3/38 i 07 B-57/6/34.

RELACION 1807. [Ignotus]: *Relacion de las solemnes fiestas con que en la ciudad de Barcelona se celebró la beatificacion de su paisano el doctor Josef oriol, beneficiada de la iglesia de Ntra. Sra. de los Reyes, vulgamente del Pino. Des de el día seis hasta el veinte y tres de Junio de 1807. Sale á luz por disposicion de la Reverenda Comunidad de Rector y beneficiados, y de los Ilustres Obreros de dicha Parroquial.* Barcelona: Por la compañía de Jordi, Roca, y Gaspar, [1807]. Disponible en línea a https://books.google.es/books?id=7qhb_LSaMF8C

- REQUEJO 2006. Blanche Requejo Carrió. "El remedio en la desdicha de Lope de Vega, comedia de fronteras", dins Gorsse, Odette. Serralta, Frédéric (dirs.). *El siglo de Oro en escena: Homenaje a Marc Vitse*. Toulouse: Presses universitaires du Midi, 2006. Pàgines 819-836. Consultable en línia: <https://books.openedition.org/pumi/2345>
- REUS 2009. VVAA. Arnabat, Albert (coord.). *Sant Pere. Festa Major de Reus*. Reus: Ajuntament de Reus, 2009.
- RIBA 1997. Riba Gabarró, Josep. *Historial de l'Antic Gremi de Traginers d'Igualada*. Igualada: Antic Gremi de Traginers d'Igualada, 1997.
- RIBADENEYRA 1761. Ribadeneyra, Pedro de. *Flos sanctorum de las Vidas de los Santos, escrito por el Padre Pedro de Ribadeneyra, de la Compañía de Jesus, natural de Toledo*. Madrid: por Joachin Ibarra, 1761. 3 vols.
- RIBAS 1911. Ribas Vallespinosa, Eusebi. *Monografía de la devoción a la Virgen de la Candela de Valls, desde sus orígenes hasta los últimos detalles de su coronación canónica*. Lleida: Imprenta Mariana, 1911.
- RIERA 2000- [Ignotus – Agrupació de Balls Populars de la Riera]. "El Ball de Santa Margarida de la Riera. La recuperació d'un ball parlat del segle XIX", dins dins *Caramella. Revista de música i cultura popular*, núm. III. Prats de Lluçanès: Associació Caramella, juliol-desembre 2000. Pàgines 11-16.
- RIERA 2002. Riera i Sans, Jaume. "Els heralds i les divises del rei Martí (1356-1410)", dins *Paratge. Quaderns d'Estudis de Genealogia, Heràldica, Sigil·lografia, Vexil·lologia i Nobiliària*, núm. 14. Barcelona: Societat Catalana de Genealogia, Heràldica, Sigil·lografia, Vexil·lologia i Nobiliària, 2002, pàg. 41-61.
- RIFÉ 1999. Rifé, Jordi. "Música religiosa en romanç en el classicisme", dins Aviñoa, Xosé (dir.). *Història de la Música Catalana, Valenciana i Balear. Volum II. Barroc i Classicisme*. Barcelona: Edicions 62, 1999. Pàgines 157-170.
- RIPOLL 1824. Ripoll, Jaume. *Origen y solemnidad de la procesión del Santísimo Sacramento, ó del Corpus en la santa Iglesia catedral de Vich, demostrados con documentos autenticos por D. J. R. V. Vic: por Ignacio Valls Plaza mayor, 1824*.
- RIPOLL 1838. Ripoll, Jaume. *Memorias inéditas que pueden servir para demostrar el origen y antigüedad, é ilustrar la historia de la procesion del Corpus Christi en la ciudad de Barcelona. Publícalas con notas y observaciones un amante de las antiguallas*. Barcelona: Imprenta de Valentin Torras, rambla de Estudios, 1838.
- RIQUER 1983. Riquer, Martí de. *Heràldica Catalana des de l'any 1150 al 1550*. 2 vols. Barcelona: Edicions dels Quaderns Crema, 1983.
- RIQUER 1984. Riquer, Martí de. "El joc de la taula rodona", dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes IX. – Miscel·lània Antoni M. Badia Margarit, 1*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984. Pàgines 81-92.
- RIQUER 2000. Riquer, Martí de. *Llegendes històriques catalanes. D'un dia a l'altre, 7*. Barcelona: Quaderns Crema, 2000.
- RIU 1963. Riu, Manuel. *La Patum de Berga*. Berga: Ajuntament de Berga, 1963. [opuscle]
- RIUS 1792. Arxiu Comarcal del Baix Camp. Col·lecció de manuscrits. Josep Rius. *El Árbol de la Vida plantado en medio del paraíso: es a saber: La Virgen de Misericordia venerada en su Santuario de Reus, centro del delicioso y fertilísimo Campo de Tarragona [...] Escribiolo y dedicó al Iltre. Ayuntamiento de la expresada Villa, Fr. Joseph Rius, sacerdote de la Orden de Menores en la Regular Observancia de N. S. P. S. Francisco. Dor. y catedrático de Filosofía en la Universidad de Cervera*.
- RIVERA 2005. Rivera, Juan Javier. Recensió de l'article de Manuel Gutiérrez Estévez "Mayas, españoles, moros y judíos en baile de máscaras. Morfología y retórica de la alteridad", dins [G. H. Gossen et al. (eds.)]. *De palabra y obra en el Nuevo Mundo, Vol. 3, La formación del otro*, dins *Gazeta de Antropología*, núm. 21, recensió 09. Granada: Universidad de Granada, 2005. <http://hdl.handle.net/10481/7230> [abril 2020].
- ROALES-NIETO 1996. Roales-Nieto, Amalia. "La música militar en tiempos del general San Martín", dins *Aldaba*, núm. 28. Melilla: Centro Asociado de la UNED en Melilla, 1996. Pàgines 75-86. <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/1300827.pdf> [octubre 2020]
- ROCA 1929. Roca, Josep M^a. "Johan I d'Aragó", dins *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 11 (Número monogràfic i a càrrec del mateix autor). Barcelona, 1929.

ROCAFORT 1945. Rocafort, Josep. *Libro de cosas notables. Edición y notas de Eduardo Codina Armengot*. Castelló de la Plana: Sociedad Castellonense de Cultura, 1945. Consultable a <http://repositori.uji.es/xmlui/handle/10234/42461> [abril 2020].

ROCHA / MILÁN 2005. Rocha, Joan Josep. Milán, Josep. "Notícia del ball de Marcos Vicente e Sitges", dins *L'Eco de Sitges*, 20 d'agost del 2005 (Suplement Festa Major). Pàgines II-III.

RODRIGO 2005. Rodrigo Zarzosa, Carmen. "Solemnes fiestas en honor de la Inmaculada Concepción celebradas en Valencia en el siglo XVII", dins Campos, Francisco Javier (coord.). *La Inmaculada Concepción en España: religiosidad, historia y arte: actas del simposium, 1/4-IX-2005*. San Lorenzo de El Escorial: Real Centro Universitario Escorial-María Cristina - Ediciones Escorialenses. Volum 1, pàgines 475-500. Consultable a <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2801135.pdf>

RODRÍGUEZ-BECERRA 1984. Rodríguez-Becerra, Salvador. "La fiesta de moros y cristianos en Andalucía", dins *Gazeta de Antropología*, núm. 3. Artículo 2. ISSN 0214-7564. Granada: Universidad de Granada, 1984. Consultable en línia a <http://hdl.handle.net/10481/13793> [desembre 2017]

RODRÍGUEZ 2007. Rodríguez Molina, José. *La vida de moros y cristianos en la frontera*. Alcalá la Real: Alcalá Grupo Editorial, 2007.

ROIG JALPÍ 1678. Roig i Jalpí, Joan Gaspar. *Resvmen historial de las grandezas y antigvedades de la ciudad de Gerona, y cosas memorables suyas Eclesiasticas, y Seculares, assi de nuestros tiempos, como de los passados*. Barcelona: Iacinto Andrev, 1678.

ROMANCERO 1614. *Romancero General, en que se contienen todos los Romances que andan impressos aora nuevamente añadido, y emendado por Pedro Flores*. Madrid: Juan de la Cuesta, a costa de Miguel Martínez, 1614. Exemplars a la BNE, Signatura U/645 i R/1798 Consultable en línia a <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000022628>

ROMEU 1957. Romeu, Josep: «Notas al aspecto dramático de la procesión del Corpus en Cataluña», dins *Estudios Escénicos. Cuadernos del Instituto del Teatro*, número 1. Barcelona, 1957

ROMEU 1991. Romeu Figueras, Josep. "Els dos textos catalans del Sermó del Bisbetó", dins *Actes del Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Elx 1991*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.

ROMEU 2001. Romeu Figueras, Josep. "Teatre medieval als Països Catalans", dins (Albert Rossich, coord.). *El teatre català dels orígens al segle XVIII. Actes del II Col·loqui problemes i Mètodes de Literatura Catalana Antiga: "Teatre català antic". Girona, 6 al 9 de juliol 1998. Edició a cura d'Albert Rossich, Antoni Serrà Campins i Pep Valsalobre. Amb la col·laboració de David Prats Vidal*. Kassel: Universitat de Girona i Edition Reichenberger, 2001. Pàg. 3-15.

ROURA 2009. Roura Pujol, Marc. "Un xic d'història sobre els quatre-cents anys de gegants a Torroella", dins *El Montgrí, Revista municipal d'informació i cultura. Torroella, L'Estartit i el Baix Ter*. Núm. 33, juliol 2009. Pàgines 14-16.

ROVIRA 1991. Rovira, Salvador. "El Baix Gaià a l'època de Carles I (1516-1556)", dins VVAA. *El Ball del Sant Crist de Salomó*. Col·lecció l'Agulla, núm. 7. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1991. Pàgines 23-42.

ROVIRÓ 2007. Roviró, Xavier. "Llegendes de moros" dins *Caramella. Revista de música i cultura popular*, núm. XVI. Prats de Lluçanès: Associació Caramella, gener -juny 2007. Pàgines 16-18.

RUBIAL 2008. Rubial García, Antonio. "La violencia de los santos en la nueva España", dins *Bulletin du Centre d'Études Médiévales d'Auxerre*, BUCEMA [en línia], Hors-série Núm. 2 [*Le Moyen Âge vu d'ailleurs*], 2008. <https://journals.openedition.org/cem/4092>

RUBIÓ 1921. Rubió, Antoni. *Documents per l'Història de la Cultura Catalana Mig-eval*. Vol. II. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1921.

RUBIO 1973. Rubio García, Luis. *Estudios sobre la Edad Media española*. Murcia: Universidad de Murcia (Departamento de Filología Románica), 1973.

RUBIÓ BALAGUER 1990. Rubió Balaguer, Jordi (Miquel Batllori, ed.). *Obres de Jordi Rubió i Balaguer. Vol. 8: Humanisme i renaixement*. Biblioteca Abat Oliba, 86. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.

RULLAN 1876. Rullán i Mir, José. *Historia de Sóller, en sus relaciones con la general de Mallorca por D. José Rullan, Pbro.* 2 volums. Palma: *Imprenta de Felipe Guasp y Vicens*, 1876. Consultable a <https://bvpb.mcu.es/es/consulta/registro.do?id=398028>

RUMBO / ESCOBET 2001. Rumbo, Albert. Escobet, Manel. *Patum!*. Barcelona: Amalgama Edicions, 2001.

RUMBO 2007. Rumbo, Albert. "Els Moros a la Patum. La Patum una festa relacionada amb la «Reconquesta?»", dins *Caramella. Revista de música i cultura popular*, núm. XVI. Prats de Lluçanès: Associació Caramella, gener-juny 2007. Pàgines 39-45.

RUMBO 2019. Rumbo, Albert. *La Patum de Berga: festa, guerra i política*. Barcelona: Diputació de barcelona – Institut d'estudis Catalans, 2019.

RUZAGA 1990. Ruzafa García, Manuel Ginés. "Façen-se cristians los moros o muyren!", dins *Revista d'història medieval*. Núm. 1. València: Universitat de València: Departament d'Història Medieval, 1990. Pàgines 87-110. Consultable a <http://roderic.uv.es/handle/10550/29595> [consulta juny 2020]

SABATA 2020. Sabata, Jordi. *Quatre apunts berguedans. L'alcalde que volia prohibir la Patum i algunes coses més*. Avia: Centre d'Estudis d'Avia, 2020 [en premsa].

SADERRA 1905. Saderra, Josep. *Ressenya històrica del santuari de Ntra. Sra. del Tura*. Olot: Bonet, 1905.

SADERRA 1951. Saderra, Josep. *Olot un segle enrera*, volum 2. Biblioteca Olotina, núm. 27. Olot: Imp. Aubert, 1951.

SAFONT 1484. Safont, Jordi. *Dietari de les turbacions del tems del rey Don Juan que en Catallunya foren [...] fet y escrit lo present dietari per mà d'en Jaume Safont, notari, que a carech tenia a portar y escriure lo dietari de la casa de la diputació y General de Catalunya*. Biblioteca de Catalunya, Ms. 978. Consultable a <http://ddd.uab.cat/record/79957> [consulta novembre 2014]

SAINZ 1850. Sainz de Baranda, Pedro. *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tomo XLVII. Tratado LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno. El autor...Pedro Sainz de Baranda*. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1850.

SALA 1965a. Sala, Carme. "Fent reviuere el passat. Una professó memorable", dins el setmanari *Misión*, núm. 510. Olot, 4 de setembre de 1965. Número extraordinari per les Festes del Tura.

SALA 1965b. Sala, Carme. "Mater Immaculata", dins el setmanari *Misión*, núm. 522. Olot, 4 de desembre de 1965. Pàgines 13-14.

SALES 2014. Sales, Jordina. "«Los «anfiteatros» de Barcino. A propósito del artículo de L. Conde Moragues «Hipótesis sobre la posible identificación del anfiteatro de Barcino»", dins *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 24. Lleida: Universitat de Lleida, 2014. Pàgines 379-382.

SALICRÚ 1995. Salicrú, Roser. "La coronació de Ferran d'Antequera: l'organització i els preparatius de la festa", dins *Anuario de estudios medievales*, núm. 25:2. Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques. Institució Milà i Fontanals, 1995. Pàgines 699-759.

SALICRÚ 2007. Salicrú, Roser. "La diplomacia y las embajadas como expresión de los contactos interculturales entre cristianos y musulmanes en el Mediterráneo occidental durante la Baja Edad Media", dins *Estudios de Historia de España*, vol. IX. Buenos Aires: Universidad Católica Argentina. Instituto de Historia de España, 2007. Pàgines 77-106.

SALVAT 1971. Salvat, Joan. *Los Gigantes y enanos de Tarragona y Protocolo municipal (Estudio Histórico-Costumbrista)*. Tarragona: Succ. De Torres i Virgili, 1971 (1ª ed. 1951).

SAN JOSÉ 1615. San José, Diego de. *Compendio de las solenes [sic] fiestas que en toda España se hicieron en la Beatificacion de N.M.S. Teresa de Jesus fundadora de la Reformation de Descalzos y Descalzas de N.S. del Carmen : en prosa y verso... / por fray Diego de San Joseph religioso de la misma Reforma*. Madrid: por la viuda de Alonso Martin, 1615. Barcelona, BC: Cerv. 3-VI-17. Consultable a <http://bibliotecadigital.jcyl.es/en/consulta/registro.cmd?id=9010>

SAN ROMÁN 1920. San Román, Francisco de Borja. "II. Poesías Toledanas de D. José de Lobera y Mendieta (conclusión)", dins *Boletín de la Real Academia de Bellas Artes y Ciencias Históricas de Toledo, Año III, núm. 6 (enero-marzo 1920)*, pàgines 24-40.

- SANCHEZ REAL 1949. Sánchez Real, José. "La entrada del brazo de Santa Tecla", dins *Boletín arqueológico, Año XLIX, 1949*. Tarragona : Real Sociedad Arqueologica Tarraconense, [1949]. Pàgines 166-171.
- SANCHIS 2014. Sanchis, Raül. "A propòsit de l'exposició «Ballar el moro»", dins *Canemàs. Revista de pensament associatiu*, núm. 9. Barcelona: Ens de l'Associacionisme Cultural Català, 2014. Pàgines 72-83.
- SANCHIS 2015. Sanchis, Raül. "Ambaixades i balls amb parlaments al País Valencià", dins [Massip, Francesc. Navarro, Pere. Palau, Montserrat (Eds.)]. *Teatralitat popular i tradició. II Congrés Internacional de Balls Parlats*. Catarroja (València) - Barcelona: Editorial Afers, 2015. Pàgines 143-162.
- SANCHIS 2020a. Sanchis, Raül. *La festa i la dansa en les fonts historiogràfiques de la memòria. Corpus documental de la ciutat de València (segles XIII-XVII)*. Barcelona: Esbart Català de Dansaires, 2020.
- SANCHIS 2020b. Sanchis, Raül. "Identitats i alteritats en la festa de Corpus: un esbós", dins *Canemàs. Revista de pensament associatiu*, núm. 20. Barcelona: Ens de l'Associacionisme Cultural Català, 2020. Pàgines 56-68.
- SANMARTÍ 1802. Sanmartí, Antonio. *Relación de los festejos publicos, que el Ayuntamiento de la ciudad de Lerida dispuso para obsequiar á sus Magestades y real Familia con motivo de su tránsito por ella desde Madrid á Barcelona en los días 6, y 7 Setiembre de 1802*. Lleida: *En la oficina de la Viuda é hija de Escudér*, s.d. [1802]. Barcelona, BC: 15-V-8/15
- SANSALVADOR 1916. Sansalvador, Antoni. *La Patum*. Barcelona: Antoni López Llibreter, 1916.
- SANTAMARINA 2008. Santamarina, Beatriz. "Moros y cristianos. De la batalla festiva a la discursiva", dins *Gazeta de Antropología*, núm. 24 (1), artículo 16. Granada: Universidad de Granada, 2008. <http://hdl.handle.net/10481/6996> [novembre 2019]
- SANTANA 2008. Santana, Galdric. "El cuaderno de órgano de Tamarite de Litera", dins Palomares, Arturo. Rovira, Juan (coord.). *Comarca de La Litera*. Zaragoza: Diputación General de Aragón - Departamento de Política Territorial, Justicia e Interior, 2008. Pàgines 183-189.
- SANTANACH 2005. "Les rajoles de la capella del Roser", dins [Navarro, Lluís / Olivé, Francesc. (Eds.)]. *Valls i la seva història, IV: segles XVI-XVIII: Conflictes, canvis i desenvolupament*. Valls: Institut d'Estudis Vallencs, 2005. Pàgines 201-208.
- SANTANDREU 2009. Santandreu, Dolors. "Algunes aportacions a la història de la vila de Berga i a la de la seva festa cabdal, la Patum", dins *L'Erol, revista cultural del Berguedà*, núm. 101, pàg. 13-16. Berga: Àmbit de Recerques del Berguedà, 2009.
- SANT QUINTÍ 2015. AAVV. *Dos segles de Ball de Bastons a Sant Quintí de Mediona*. Sant Quintí de Mediona: Grup d'Estudis Històrics i Culturals de Sant Quintí de Mediona (GEHIC), 2015.
- SANZ 2020. Sanz Baso, Ángela. "Santos y herejes, la lucha contra el infiel en las festividades religiosas del Reino de Toledo entre 1565 y 1622" dins, Franco, Borja [ed.]. *Eikón Imago. Vol 9, No 1: Guerra y alteridad. Imágenes del enemigo en la cultura visual de la Edad Media a la actualidad*. Madrid: Universidad Complutense, 2020. Pàgines 183-208. <http://capire.es/eikonimago/index.php/eikonimago/article/download/457/pdf> [desembre 2020]
- SARRET 1901. Sarret, Joaquim. *Ethologia de Manresa*. Manresa: Impremta de Sant Josep, 1901.
- SARRET 1924. Sarret, Joaquim. *Història religiosa de Manresa. Iglésies i convents*. Manresa: Impremta i enquadernacions de Sant Josep, 1924.
- SCHAEFFER 1976. Schaeffer, Peter. "The Emergence of the Concept «Medieval» in Central European Humanism", dins *The Sixteenth Century Journal*. Vol. 7, núm. 2 (Oct., 1976), pàg. 21-30
- SCHMITT 1976. Schmitt, Jean-Claude. "«Jeunes» et danse des chevaux de bois: Le folklore méridional dans la littérature des «exempla» (XIIIe-XIVe siècles)", dins *La religion populaire en Languedoc: Du XIIIe siècle à la moitié du XIVe siècle. Cahiers de Fanjeaux*, núm. 11. Toulouse, 1976. Pàgines 127-158.
- SEBASTIANA 1800. [ignotus]. *Nuevo y curioso romance en que se declaran las atrocidades de Sebastiana del Castillo: Refiérese como mató á su Padre, á su madre, y á dos hermanos suyos, porque la tuvieron encerrada mas de un año guardándola de su Amante y el castigo que en ella se ejecutó en Ciudad-Rodrigo; con lo demas que verá el curioso*

Lector. Tortosa : Reimpresso por José Antonio Ferrerdese, s.d. [ca. 1800]. Consultable a <http://calaix.gencat.cat/handle/10687/292933>

SECALL 1985. Secall, Gabriel. "La festa del Corpus a Valls (s. XIV-XV). Aportació històrica", dins *Cultura*, núm. 441 (maig), pàg. 14-16. Valls: Associació d'Alumnes i Ex-alumnes de l'Escola del Treball, 1985.

SEGURA 1885. Segura, Joan. *Aplech de documents curiosos e inèdits fahents per la historia de las costums de Catalunya. Jochs Florals de Barcelona, any XXVIII de Ilur restauració*. Barcelona: Estampa La Renaixensa, 1885.

SEGURA 1907/1908. Segura, Joan. *Història d'Igualada* (2 volums). Barcelona: Eugeni Subirana, 1907 (volum I) i 1908 (volum II).

SÉNAC 2011. Sénac, Philippe. *El occidente medieval frente al islam. La imagen del otro*. Granada: Editorial Universidad de Granada, 2011.

SERRA BARCELÓ 2001. Serra Barceló, Jaume. "La religiositat popular en el s. XVII: les festes de beatificació de Rosa de Lima en el convent de Manacor: un exemple de resistència cultural a la Mallorca del s. XVII", dins *Manacor, cultura i territori. I Jornades d'estudis locals de Manacor, 5 i 6 de maig de 2000*. Manacor: Ajuntament de Manacor, 2001. Pàgines 359-384. https://manacor.org/sites/cilma_manacor/files/files_cilma/231492.pdf

SERRA BOLDÚ 1915. Serra, Valeri. *Calendari Folkloric d'Urgell*. Barcelona: Seix & Barral Herms, s.d. [ca.1915].

SERRA BOLDÚ 1925. Serra, Valeri. *Llibre d'Or del Rosari a Catalunya*. Barcelona: Oliva de Vilanova, impressor, 1925

SERRA CAMPDELACREU 1879. Serra Campdelacreu, Josep. *El archivo municipal de Vich. Su historia, su contenido y su restauración. Memoria escrita y presentada al M. I. Ayuntamiento [...]*. Vic: Ramon Anglada y Pujals, 1879.

SERRA CAMPDELACREU 1880. Serra Campdelacreu, Josep. "Festes de la canonisació de S. Ramon de Penyafort en Vich (1601)", dins *La Veu del Montserrat, Setmanari popular de Catalunya*, núms. 23 i 24. Vic: 12 i 19 de juny de 1880.

SERRÀ CAMPINS 1987. Serrà Campins, Antoni. *Teatre burlesc mallorquí, 1701-1850*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987

SERRA CONSTANSÓ 1923. Serra Constansó, Joan. *Quan jo tenia vint anys*. Barcelona: R. Tobella, 1923.

SERRA CONSTANSÓ 1924. Serra Constansó, Joan. *Mig segle de vida igualadina*. Barcelona: R. Tobella, 1924.

SERRA DE GAYETA 1974. Serra de Gayeta, Francesc. "L'atac del corsari Dragut a la vila de Pollença l'any 1550. La llegendària figura d'en «Joan Mas»", dins *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana: Revista d'estudis històrics*, Núm. 34. Palma de Mallorca: Societat Arqueològica Lul·liana, 1973-1975. Pàgines 303-312 <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/6455002.pdf>

SERRA IGLESIAS 1881. Serra Iglesias, Jaume. "La Festa Major. Quadro de costums igualadinas", dins *Ateneo Igualadí de la Classe Obrera. Composicions premiadas en lo Certámen de 1881 (any II.)*. Igualada: Imprenta de Mariano Abadal, 1881.

SERRA IGLESIAS 1884. "Costums antigues d'Igualada. II. La festa del Corpus.", dins *Lo Renaixement. Butlletí mensual del Centre Catalanista d'Igualada*. Any I. Núm. 4. 30 de setembre de 1884.

SERRA IGLESIAS 1900. Serra Iglésias, Jaume. "Las festas del Corpus en l'antich Panadés", dins *Lo Vendrellench. Setmanari Comarcal del Baix Panadés*. Any IX, núm. 409, 26 de juliol de 1900.

SERRA IGLESIAS 1927. Serra Iglesias, Jaume. *D'ahir i d'avui. Narracions i quadrets de costums antics i moderns de Igualada*. El Vendrell: Impremta Ramón, 1927.

SERRA VILARÓ 1989. Serra Vilaró, Joan. *Baronies de Pinós i Mataplana. Investigació als seus arxius. Llibre III. Esglésies i vida eclesialística*. Bagà: Centre d'Estudis Baganesos, 1989 (facsimil de 1950).

SERRALLONGA 2015. AAVV. *El Ball d'en Serrallonga*. Vilafranca del Penedès: Ball d'en Serrallonga de Vilafranca del Penedès i Ajuntament de Vilafranca del Penedès, 2015.

SERRANO 1762. Serrano, Tomàs. *Fiestas seculares, con que la coronada ciudad de Valencia celebró el feliz cumplimiento del tercer siglo de la canonizacion de su esclarecido hijo, y angel protector S. Vicente Ferrer, Apostol de*

Europa. *Escribieras el R.P. Thomas Serrano, de la Compañia de Jesus*. València: Viuda de Orga, 1762. Exemplar a la Biblioteca Valenciana (Bas Carbonell) — Signatura: XVIII/1069 — Nº de registre: 100333. Consultable en línia a <https://bivaldi.gva.es/es/consulta/registro.do?id=236>

SERT 1987. Sert, Teresa. *Retalls d'història dels Reis d'Igualada*. Igualada: Ajuntament d'Igualada – Departament de Cultura, 1987.

SIERRA 2011. Sierra, Albert. "La pintura mural a la val d'Aran en temps del Renaixement: les primeres pintures de santa Maria d'Arties", dins [Alcoy, Rosa. Beseran, Pere (Eds.)]. *Imatges indiscretes. Art i Devoció a l'Edat Mitjana (abril del 2008)*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2010. Pàgines 163-178.

SITGES 1980. AAVV. *Balls, Danses Dialogades o Teatre de Plaça*. Quaderns de l'Escola de Grallers de Sitges, núm. 1. Sitges: Escola de Grallers de Sitges, 1980.

SLOMAN 1950. Sloman, Albert E. *The sources of Calderon's "El principe constante". With a critical edition of its immediate source "La Fortuna adversa del Infante don Fernando de Portugal". (A play attributed to Lope de Vega)*. Oxford, Basil Blackwell, 1950.

SOCIAS 2004. Socias, Immaculada. "Algunes consideracions entorn de l'edició prínceps dels «*Diálogos de medallas inscripciones y otras antigüedades*» d'Antoni Agustí (1587) de la Hispanic Society of Amèrica.", dins *Pedralbes. Revista d'història moderna*, núm. 23. Barcelona: Universitat de Barcelona – Departament d'Història Moderna, 2004, pàgines 525-550. <http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/112590/1/521228.pdf>

SOLÀ 1677. Solà, Josep. *Bosquejo breve y epitome de las glorias consagradas a la majestad del Catholico Monarca Carlos II Rey y Señor nuestro por haber llamado al peso de su Gobierno al severisimo Sr. D. Juan de Austria su ermano: por la fidelisima noble y atenta ciudad de Barcelona*. [Segueix:] *Segunda parte de las fiestas que hizo Barcelona en significación del jubilo que tiene por haber llamado el rey Nuestro Señor Don Carlos Segundo (que Dios guarde) al Serenissimo Señor Principe don Juan de Austria para primer Mynistro de Gobierno*. Barcelona: Rafael Figuerò, 1677. Biblioteca de la Universitat de Barcelona: B-65/4/24-1 i C-239/4/12-6. Disponible en línia a https://books.google.es/books/about/Bosquejo_breve_y_epitome_de_las_glorias.html?id=TW3yywcmC

SOLÀ 2005. Solà, Xavier. "La capella del Roser de Sant Feliu de Pallerols. Apunts històrics i artístics", dins *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, núm. 16, 2005, pàg. 121-148.

SOLÀ 2006. Solà, Xavier. *La Reforma Catòlica a la muntanya catalana a través de les visites pastorals: els bisbats de Girona i Vic (1587-1800)*, Tesi doctoral presentada a la Universitat de Girona. Departament de Geografia, Història i Història de l'Art. Consultable en línia a <http://hdl.handle.net/10803/7887>

SOLÀ 2009. Solà, Xavier. "Alguns aspectes sobre la cultura popular dels segles XVI i XVIII a la Garrotxa i Osona: Festes, música, balls, representacions teatrals i episcopals", dins *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, núm. 20, 2009, pàg. 66-88.

SOLANA 1987. Solana, Ricard. *Llibre dels gegants i altres entremesos de Reus*. Reus: Carrutxa, 1987.

SOLDEVILA 1950. Soldevila, Ferran. *Pere el Gran. Primera part: l'Infant*. 3 vols. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1950-1956.

SOLEMNITATS. Duran i Sanpere, Agust. ; Sanabre, Josep (ed.). *Llibre de les Solemnitats de Barcelona. Vol. I. 1424-1546. Vol. II. 1564-1719*. Barcelona: Instituci. Patxot, 1930 i 1947 (respectivament).

SOLÉ / MESTRE 2010. Solé, Ton. Mestre, Esteve. *Escrips del Pla d'Urgell. Dietaris, correspondència i documents (1650-1950)*. Mollerussa: Institut d'Estudis Comarcals (IECPU) i Arxiu Comarcal del Pla d'Urgell, 2010.

SONS I MÚSIQUES 2008. Vilarrúbias, Daniel [coord.]. *Sons i Músiques d'Igualada. Festa Major de Sant Bartomeu*. Igualada: Ajuntament d'Igualada – Institut Municipal de Cultura, 2008. [Enregistrament sonor i llibret]

SORCE 2013. Sorce, Francesco. "Il drago come immagine del nemico turco nella rappresentazione di età moderna", dins *Rivista dell'Istituto Nazionale d'Archeologia e Storia dell'Arte*, números 62-63, IIIª sèrie, anys XXX-XXXI (2007-2008). Pisa / Roma: Istituto Nazionale d'Archeologia e Storia dell'Arte – Frabrizio Serra Editore, 2013. Pàgines 173-198. https://www.academia.edu/5498221/Il_drago_come_immagine_del_nemico_turco_nella_rappresentazione_di_et%C3%A0_moderna [desembre 2020]

SORCE 2011. Sorce, Francesco. "Argomenti per gli occhi. La metafora viva nelle immagini polemiche rinascimentali", dins Migliore, T [ed.]. *Rhetorica del visibile. Strategie dell'immagine tra significazione e comunicazione. 2. Contributi*. Roma: Aracne, 2011. Pàgines 109-122
https://www.academia.edu/1365425/Argomenti_per_gliocchi_La_metafora_viva_nelle_immagini_polemiche_rinascimentali [desembre 2020]

SORIANO 1856. Soriano Fuertes, Mariano: *Historia de la música española desde la venida de los fenicios hasta el año 1850. Tomo primero*. Barcelona: Narciso Ramírez, 1856

STOICHITA 2016. Stoichita, Victor. *La imagen del otro. Negros, judíos, musulmanes y gitanos en el arte occidental en los albores de la Edad Moderna*. Madrid: Ediciones Cátedra, 2016.

SUCINTA 1828. [Ignotus]. *Sucinta descripción de los obsequios y festejos con que la villa de Igualada en el Principado de Cataluña celebró el tránsito y descanso en ella de los Reyes nuestros señores Don Fernando Séptimo y Doña María Josefa Amalia en los días 12 y 13 de Abril de 1828*. Cervera: estampa de José Casanovas, 1828.

SUREDA 2011. Marc Sureda. "L'arrivé Du Corpus Christi En Espagne: Les Premières Processions Catalanes," dins *Congrès International Europae Thesauri*. Angers (France), 2011. Consultable a <http://www.europaethesauri.eu/files/LesprocessionsCatalanesMarcSureda.pdf>

TARIN – SANCHIS 1978. Tarin, Bernat. Sanchís, Manuel. *La processó valenciana del Corpus. Làmines Fra Bernat Tarin i Juaneda, 1913. Text de Manel Sanchís Guarnier, 1978*. València: Vicent Garcia Editores, SA, 1978.

TARRAGONA 1993. AAVV. *El Ball de Diables de Tarragona. Teatre i festa a Catalunya*. Tarragona: Ball de Diables de Tarragona i Edicions El Mèdol, 1993.

TAVERNER 1718. *Constitutiones Sacri Concilij Provincialis Tarraconensis, Gerundae celebrati, praeside, Illmo. D.D. Michaele Joanne de taverner et Rubí, Episcopo gerundensi, Regio Conciliario*. Girona: Narcissi Oliva, 1718.

TAYZAN 1998. Tayzan, Armando Partida. "El moro y el otro", dins Tanaka, Michiko (Ed.). *Encuentros en cadena: Las artes escénicas en Asia, África y América Latina*. México, D. F.: El Colegio de Mexico, 1998. Pàgines 15-34. Consultable a www.jstor.org/stable/j.ctv3dnqgv.5 [novembre 2020]

TEIXIDOR 1804. Teixidor, Joseph: *Discurso sobre la historia universal de la musica*. Volum I. Madrid: Imprenta Villalpando, 1804. [El controvertit volum II mai va veure la impremta.]

TOCCO 1568. [Tocco, Benet de, bisbe de Vic]. *Ordinari o Manual per als Curats, qui ab diligència voldran entendre tot lo necessari dels sagraments, y la administració de aquells: lo qual mana imprimir lo Reuerendissimo Senyor D. F. benet de tocco Bisbe de Vic*. Barcelona: Claudi Bornat, 1568.

TOMÀS 1963. Tomàs, Andreu. *El culto y la liturgia en la catedral de Tarragona (1300-1700)*. Tarragona: Instituto de Estudios Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1963.

TOMÀS 2017. Tomàs, Eduard. *Corpus: La festa. Història i evolució del Corpus de Sitges (1360-2017)*. Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 2017.

TOMIC 1495. Tomic, Pere. *Històries e Conquestas de Cathalunya*. Barcelona: Johannes Rosembach, 1495. Biblioteca de Catalunya. Incunable relligat amb el Ms. 754/2 (f. 31-107).

TORNÉ 1870. Arxiu Comarcal del Baix Camp. Col·lecció de manuscrits. Torné Domingo, Francesc (1820-1880). *Crónica general de la Virgen de Misericordia desde los tiempos primitivos hasta nuestros días [...]*. Manuscrit de 1870

TORNÉ 1904. Torné, Francesc. *Historia ó danza dramática de Marcos Vicente ó sea El Renegado Valenciano*. Reus: Librería la Fleca de Juan Grau Gené, 1904.

TORRAS 1976. Torras, Josep Maria. *Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'Antic Règim. Els Padró d'Igualada (1642-1862)*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1976.

TORRAS 1982. Torras, Josep Maria. *Igualada, una història en imatges*. Vilassar de Mar, Oikos-Tau, 1982.

TORRENTS 1999. Torrent, Jacint. *Gegants i caps de llúpia. La tradició gegantera a Vic*. Vic: Ajuntament de Vic, 1999.

TORTOSA 1701. [Ignotus]. *Alborozos festivos, leales obsequiosas demostraciones con que la fidelissima, y exemplar ciudad de Tortosa celebrò el feliz arribo a su Real Corte de nvestro gran monarca, y señor D. Felipe de Borbon, Rey de las Españas, (qve Dios gvarde.)*. Barcelona: Rafael Figverò. Exemplar a la Biblioteca de Catalunya. Fullet Bonsoms 9645. Consultable en línia a <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/llibimps16/id/37003> [octubre 2020]

TRESCOLÍ 2018. Trescolí, Oreto: "La Dansa dels Negrets de l'Alcúdia: origen i evolució", dins *Temps de Muixerganga* (tempsdemuixeranga.com), 25 de febrer de 2018. <https://tempsdemuixeranga.com/2018/02/25/dansa-dels-negrets-lalcudia-origen-evolucio/> [setembre 2020]

TRIADÓ 1999. Triadó, Joan Ramon. "La festa i les manifestacions efímeres a la Catalunya del segle XVIII" dins *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte* (2 vols.). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999. Pàgines 135-142.

TRIUNFO MAXIMILIANO. [Ignotus]. *Triunfo del Emperador Maximiliano I, Rey de Hungría, Dalmacia y Croacia, Archiduque de Austria [...] de quien están descritas y colocadas en esta colección las acciones gloriosas de S.M. Imperial, durante su vida [...]*. Madrid. Biblioteca Nacional de España. Res/254. Consultable a <http://bdh.bne.es/bne/search/detalle/bdh0000012553> [novembre 2020]

TUMA 2016. Tuma, Ali Al. "Moros y Cristianos: Religious Aspects of the Participation of Moroccan Soldiers in the Spanish Civil War (1936–1939)", dins [Agai Bekim. Ryad Umar. Sajid Mehdi (Eds.)]. *Muslims in Interwar Europe: A Transcultural Historical Perspective*. Leiden-Boston: Brill, 2016. Pàgines 151-177. Consultable a <http://www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctt1w8h1hd.11> [octubre 2020]

URMEER 2019. Urmeer, Elizeth. "El racismo del Zwarte Piet. El paje negro en versión holandesa", dins <https://afrofeminas.com> entrada al blog del dia 8 de desembre de 2019. <https://afrofeminas.com/2019/12/08/el-racismo-del-zwarte-piet-el-paje-negro-en-version-holandesa/> [consulta gener 2020].

VAGAD 1499. Vagad, Gauberte Fabricio de. *Corónica de los muy altos y muy poderosos principes y cristianissimos reyes del siempre constante y fidelissimo reyno de Aragón*. Zaragoza: Paulus Hurus, 12 de setiembre de 1499. Exemplar a Madrid, Real Academia de la Historia. Incunable San Román, 24.

VALDA 1663. Valda, Juan Bautista. *Solenes fiestas, que celebroy Valencia, a la Immaculada Concepcion de la Virgen Maria. Por El Supremo Decreto de N.S.S. Pontifice Alexandro VII. - Sermon al nuevo, y gloriosissimo decreto de nuestro Santa Padre Alessadro Septimo*. Valencia: Geronimo Vilagrasa, 1663. Exemplar a Biblioteca Valenciana, fons Carreres. Signatura: XVII/1004. Consultable a <https://bvpb.mcu.es/es/consulta/registro.do?id=405511> [octubre 2020]

VALLS 1927. [Ignotus]. "Xiquets Titans Valencians", dins *La Crónica de Valls. Semanario comarcal*. Any XXIII, núm. 1165. Dissabte 12 de novembre de 1927. Pàgines 1 i 2.

VALLVERDÚ / ROVIRA 2005. Vallverdú, Àngel; Rovira, Robert: *Les músiques del ball de bastons i el seu context*. Valls: Cossetània Edicions, 2005.

VALLVERDÚ / PLANA / VILARRÚBIAS 2015. Vallverdú, Àngel. Plana, Pau. Vilarrúbias, Daniel. "Contents i enganyats. Ball de bastons, ball de diables. Moros i cristians i les noces de Ramon Berenguer IV", dins *Boletín de la Cofradía de los Danzantes de San Lorenzo de Pamplona*, núm. 4-5, 2014-2015. Pàgines 27-51.

VALLVERDÚ / VILARRÚBIAS 2014. Vallverdú, Àngel. Vilarrúbias, Daniel. "Moviment associatiu català i patrimoni festiu: una visió crítica", dins *Canemàs. Revista de pensament associatiu*, núm. 7. Barcelona: Ens de l'Associacionsime Cultural Català, 2014. Pàgines 40-59.

VALLVERDÚ 2019. *Igualada: fiesta, conflicto y discursos sobre patrimonio*. Universidad Nacional de Educación a Distancia Grado de Antropología Social y Cultural Trabajo de Fin de Grado Curso 2018-2019 Alumno: Àngel Vallverdú Rom Tutor: Francisco Cruces Villalobos. Consultable en línia a https://www.academia.edu/39708237/IGUALADA_FIESTA_CONFLICTO_Y_DISCURSOS SOBRE PATRIMONIO [octubre 2020]

VAN DE PUT 1910. Van de Put, Albert. "La corona doble aragonesa y la divisa dels Borjes o Borgias", dins *Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa*, volum 6 (1909-1913), núm. 63 (1910). Pàgines. 347-383.

VAN GENNEP 1909. Van Gennep, Arnold. *Los ritos de paso*. Edició moderna Madrid: Alianza editorial, 2008.

VENDRELL 1960. Vendrell, Francisca. "En torno a la confirmación real, en Aragón, de la Pragmática de Benedicto XIII", dins *Sefarad: Revista de Estudios Hebraicos y Sefardíes*, Año 20, Nº. 2. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1960. Pàgines 319-351.

VERARDI 1493. Verardi, Carlo. *Historia Baetica... seu de urbe Granata singulari virtute felicibusque auspiciis Ferdinandi Hispaniarum Regis expugnata*. Roma: Eucharium Silber, 1493.
<https://daten.digitalle-sammlungen.de/0006/bsb00061738/images/> [octubre 2019]

VIC 1789. *Relacion de las festivas demostraciones, y obsequios conque la Ciudad de Vich en los dias 22, 23 y 24 de Febrero de 1789 solemnizó la real Proclamacion del Rey Nuestro Señor Don Carlos IV (que Dios guarde) executada por su muy Illtre. Ayuntamiento que componen los Señores [...]*. Vic: Joseph Tolosa, 1789. Exemplar a la Biblioteca de Catalunya, Fullet Bonsoms núm. 11936. Biblioteca de la Universitat de Barcelona, 07 B-39/6/6-12.

VICTORI 1965. Victori, Francesc. *Calendari Folkloric d'Igualada i de la seva comarca*. Igualada: Centre d'estudis Comarcals d'Igualada (CECI), 1965.

VIDA 1977. [Ignotus]. "Darrerries de la Patera", dins *Vida...: Revista de la família igualadina*. 21 de juliol de 1977, pàgina 9.

VILA 1923. Vila Bartrolí, Frederic. *Reseña histórica científica y literaria de la universidad de Cervera*. Biblioteca de Cervera y la Segarra. Cervera: *Cátedra de Cultura Catalana «Samuel Gili y Gaya» de Cervera del Instituto de Estudios Ilerdenses de la Diputación Provincial de Lérida*, 1981.

VILA 1983. Vila, Pep. "Alguns plecs poètics del segle XVII conservats a la biblioteca «Lambert Mata» de Ripoll", dins *Revista de Girona*, núm. 104, 1983. Pàgines 237-252.

VILA 1989. Vila, Antoni. *Cerimonial de consellers de la ciutat de Vic. Manuscrit inèdit del segle XV. Transcripció i pròleg del Dr. Eduard Junyent*. Vic: Patronat d'Estudis Ausonencs, 1989.

VILA 1997. Vila, Pep. "Un cavallet a la processó del Corpus gironí de 1595", dins *Revista de Girona*, núm. 182, 1997. Pàgines 43-45.

VILA 2013. Vila, Pep. "Iconografia de les carasses o caps de moro als orgues de les esglésies catalanes. Una representació del triomf del cristianisme sobre l'islam", dins *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm 54. Girona: Institut d'Estudis Gironins, 2013. Pàgines 677-684.

VILA 2014. Vila, Pep. "Sobre la prohibició de representar un episodi de la passió dramàtica catalana la "Presca", al poble de Lladó (1690)", dins *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, volum 45. Girona: Institut d'Estudis Gironins, 2014. Pàgines 431-438.

VILAFRANCA 2003. AAVV. Nadal, Ramon (Ed.) *Festa Major. Vilafranca del Penedès*. Vilafranca del Penedès: Ajuntament de Vilafranca, 2003.

VILANOVA / PÀMIES 2006. Vilanova, Ignasi. Pàmies, Misericòrdia. "Les danses tradicionals d'Igualada", dins *Revista d'Igualada. Segona època*. Núm 22, abril de 2006, pàg. 22-29.

VILAR 1693. Vilar, Jaime. *Glorioso triunfo de la esclarecida Virgen, Apóstol, e invicta Protomartyr Santa Tecla, patrona de la [...] ciudad de Tarragona en las grandes fiestas, que se hizieron por el nuevo Rezado de la Santa [...] para toda la Provincia tarraconene, que concedió la Santidad de [...] Inocencio XII*. Barcelona: Rafael Figuerò, 1693.

VILARDAGA 1890. Vilardaga, Jacint. *Història de Berga*. Barcelona: Tipo-litografía de LuisTasso, 1890.

VILARRÚBIAS 2002. Vilarrúbias, Daniel. "La creu processional major de Santa Maria d'Igualada, una mostra destacada de l'argenteria catalana del quatre-cents (s.XV)", dins *Miscellanea Aqualatensia* núm. 10, 2002, pàg. 173-230.

VILARRÚBIAS 2011. Vilarrúbias, Daniel. "Sant Bartomeu, patró d'Igualada", dins *Revista d'Igualada. Segona època*. Núm. 38, setembre 2011. Pàgines 6-21.

VILARRÚBIAS 2013. Vilarrúbias, Daniel. *El Ball de Diables d'Igualada (s. XV-XX). Un entremès dels temps medievals ençà*. Reus: Carrutxa, 2013.

VILARRÚBIAS 2014. Vilarrúbias, Daniel. *El Ball de Bastons a Igualada. Un element de distinció festiva i de protocol (s. XVII-XX)*. Reus: Carrutxa, 2014.

VILARRÚBIAS 2015. Vilarrúbias, Daniel. *La pólvora com a senyal de festa. La Tronada i els Trabucaires a Igualada*. Igualada: Ajuntament d'Igualada, 2015.

VILARRÚBIAS 2017. Vilarrúbias, Daniel. *-Que ballaran, els gegants? -Que ballin! Els gegants i nans processionals a Igualada (s. XV-XXI)*. Igualada: Ajuntament d'Igualada, 2017.

VILARRÚBIAS 2018. Vilarrúbias, Daniel. *El llibre d'orgue de Prats de Rei de Domingo Monfort (1801-1870)*. Edició a cura de Daniel Vilarrúbias Cuadras. Col·lecció Calaix de Solfa núm. 20. Barcelona: Generalitat de Catalunya i DINSIC Publicacions Musicals, SL, 2018.

VILARRÚBIAS 2019. Vilarrúbias, Daniel. "El foc del Seguici. Diables festius i bestiari de foc, dels orígens al 1936", dins VVAA. *FOC, FOC, CORREFOC. Història dels grups de foc de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona - El Cep i la Nansa, 2019. Pàgines 17-61.

VILASECA 1954. Vilaseca, Lluïsa. *El gremi de blanquers i assaonadors de Reus*. Reus: Associació d'estudis Reusencs, 1954.

VILLANUEVA 1803. Villanueva, Joaquín [Jaime]. *Viage literario a las iglesias de España. Tomo I*. Madrid: Imprenta Real, 1803.

VILLANUEVA 1806. Villanueva, Joaquín [Jaime]. *Viage literario a las iglesias de España. Tomo V*. Madrid: Imprenta Real, 1806.

VILLANUEVA 1821a. Villanueva, Jaime. *Viage literario a las iglesias de España. Tomo VI. Viage á la Iglesia de Vique. Año 1806*. Valencia: Imprenta de Oliveres, antes de Estévan, 1821.

VILLANUEVA 1821b. Villanueva, Jaime. *Viage literario a las iglesias de España. Tomo VIII. Viage á las Iglesias de Vique y de Solsona. 1806 y 1807*. Valencia: Imprenta de Oliveres, antes de Estévan, 1821.

VILLANUEVA 1850a. Villanueva, Jaime. *Viage literario a las iglesias de España. Tomo XII. Viage a Urgel y a Gerona*. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1850.

VILLANUEVA 1850b. Villanueva, Jaime. *Viage literario a las iglesias de España. Tomo XIII. Viage a Gerona*. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1850.

VILLANUEVA 1851. Villanueva, Jaime. *Viage literario a las iglesias de España. Tomo XVI. Viage a Lérida*. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851.

VILLANUEVA 1851-1852. Villanueva, Jaime. *Viage literario a las iglesias de España. Tomos XXI-XXII. Viage a Mallorca*. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851 i 1852.
Consultable en línia a https://sirio.ua.es/libros/BFilosofia/viage_literario_iglesias_XXI/

VIOLANT 1959. Violant, Ramon. *Etnografia de Reus i la seva comarca. El Camp, la Conca de barberà, el Priorat. Volum cinquè. Folklore*. Reus: Asociación de Estudios Reusenses, 1959. [reed. facs. Alta Fulla, 1990]

VIRDUNG 1511. Virdung, Sebastian. *Musica getuscht, und auszgezogen durch Sebastianum virdung Priesters von Amberg und alles gesang ausz den noten in die tabulaturen diser benanten dryer Instrumenten der Orgeln, der Lauten und der Floten transfferieren, zu lernen Kurtzlich gemacht zu eren den hochwirdigen hoch gehornen fürsten vnnd herren: herr Wilhalmen Bischoue zü Straszburg seynem gnedigen herren*. Basel: (Sebastian Virdung?), 1511.
Exemplar a la Preussischen Staatsbibliothek Berlin. [https://imslp.org/wiki/Musica_getuscht_\(Virdung,_Sebastian\)](https://imslp.org/wiki/Musica_getuscht_(Virdung,_Sebastian))

VIVES 1997. Vives, Marta. *L'arxiu de protocols del Districte d'Igualada*. Col·lecció Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya, 21. Barcelona: Fundació Noguera, 1997.

VIZCARRA 1991. Vizcarra, Jaume. *L'epidèmia de pesta a Igualada l'any 1589*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1991.

VORAGINE 1494. Voragine, Jacques de la. *Flos sanctorum romançat [Legenda aurea]*. Barcelona: Joan Rosembach, 1494. Consultable en línia a <http://bdh.bne.es/bnearch/detalle/bdh0000177129>

WEIDITZ 1529. Weiditz, Christoph. *Trachtenbuch*. Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, Ms. Hs22474 (ca.1530-1540). Consultable a <http://dlib.gnm.de/item/Hs22474>

Interpretació a l'alemany modern a https://commons.wikimedia.org/wiki/Trachtenbuch_des_Christoph_Weiditz

YSÀS 2010. Ysàs, Eloi. *Escenografia i participació en el teatre festiu tradicioEscenografia i participació en el teatre festiu tradicional: la Festa de l'Ós, la Dansa de la Mort i el Salt de Plens*. Treball de recerca - Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres, Departament de Filologia Catalana. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2010. Consultable a <https://recercat.cat/handle/2072/97276> [octubre 2019]

YSÀS 2016. Ysàs, Eloi. *Els balls de l'ós als Pirineus, estudi teatral d'un ritu europeu d'hivern*. Tesis doctoral presentada a la Universitat Rovira i Virgili. Departament de Filologia Catalana. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 2016. Consultable a <http://hdl.handle.net/10803/386434>

ZURITA 1610. Zurita, Gerónimo de. [Anales de la Corona de Aragón] *Los cinco libros postreros de la primera parte de los Anales de la Corona de Aragon. Compuestos por Geronimo Çurita Chronista de dicho Reyno*. 6 volums. Saragossa: Lorenzo de Robles i Juan de Lanaja, 1610.

